ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

10 (50)
2017

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 10 (50) жовтень, 2017 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

На обкладинці журналу зображений козак як своєрідний духовний символ України, який уособлює народну силу духу та незламність волі. Саме 14 жовтня українці водночас із Днем Українського козацтва відзначають День захисника України. Недарма для святкування обрано день, який раніше був одним із найголовніших свят запорізьких козаків, адже козак увійшов у свідомість нашого народу в значенні вільної людини, народного месника та борця за свободу. Кожен український чоловік – це потенційний козак та воїн, якому під силу захистити людське життя та суверенітет своєї держави.

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

ХІМІЧНІ НАУКИ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

МЕДИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

АРХІТЕКТУРА

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

CHEMICAL SCIENCES

BIOLOGICAL SCIENCES

ENGINEERING SCIENCES

AGRICULTURAL SCIENCES

HISTORICAL SCIENCES

PHILOSOPHICAL SCIENCES

GEOGRAPHICAL SCIENCES

MEDICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

HISTORY OF ART

ARCHITECTURE

CULTURAL STUDIES

SOCIAL COMMUNICATIONS

PEDAGOGICAL SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

SOCIOLOGICAL SCIENCES

POLITICAL SCIENCES

STATE ADMINISTRATION

ECONOMIC SCIENCES

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 519.65

ДОСЛІДЖУВАННЯ ТА РОЗРОБКА ЕФЕКТИВНОГО АЛГОРИТМУ АПРОКСИМАЦІЇ СПЕЦІАЛЬНИМИ ТРИГОНОМЕТРИЧНИМИ ПОЛІНОМАМИ

Гришина В.О., Дарвінська А.С.
Одеський національний політехнічний університет

В роботі розглянуто проблема апроксимації неперіодичних функцій спеціальними тригонометричними поліномами. На основі дослідженого методу розроблено модифікований метод, який дозволяє отримати більш швидке і монотонне зменшення похибки апроксимації. Використовується попередня обробка даних для згладжування періодичного продовження функції, що апроксимується. Наведені середньоквадратичні похибки апроксимації неперіодичної функції для різних вхідних даних. Результати подані у вигляді таблиць.
Ключові слова: апроксимація, ряд Фур'є, спеціальний тригонометричний поліном, неперіодичні функції, похибка.

Постановка проблеми. Задача апроксимації функцій, як правило, є складовою частиною розв'язання прикладних задач, які потребують наближеного представлення досліджуваних залежностей. Останні десятиліття у зв'язку з розширенням області використання комп'ютерів вона набула особливої актуальності. Апроксимація функцій використовується у математичному моделюванні, різних обчислюваних методах, при аналізі та стисненні даних, проектуванні і реалізації комп'ютерних систем для звуковідтворюючого обладнання, медичного обладнання, при створенні програмного забезпечення для різних графічних об'єктів тощо. Відповідно, виникає потреба в програмній реалізації алгоритмів для розв'язання задач наближення функцій.

Особливої уваги заслуговує задача апроксимації функцій тригонометричними поліномами, джерелом виникнення якої послугували такі розділи фізики, як теорія коливань, теорія розповсюдження тепла.

Апроксимація періодичних функцій, як правило, успішно здійснюється за допомогою тригонометричного ряду Фур'є. Проте, якщо функція не є періодичною, необхідно спочатку виконати її періодичне продовження, а потім виконувати апроксимацію рядом Фур'є. При цьому періодичне продовження в загальному випадку є розривним, що приводить к значному погіршенню результатів наближення. Зокрема, на кінцях відрізка будуть з'являтися сильні осциляції (ефект Гіббса).

Таким чином, проблема апроксимації неперіодичних функцій тригонометричним рядом Фур'є так, щоб похибка наближення була малою на всій області апроксимації функції, є актуальною. Дослідженню зазначеної проблеми та розробці алгоритму апроксимації неперіодичної функції тригонометричним поліномом присвячена дана робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Середньоквадратична апроксимація дозволяє використовувати різні системи базисних функцій. Вдалий вибір системи базисних функцій істотно впливає на якість апроксимації.

Відомо, що використання степеневих функцій $\{x^i\}$, де $(i = \overline{1,n})$, в якості базисних при великих n призводить до погано обумовленої СЛАР для визначення коефіцієнтів апроксимуючого полінома. При цьому алгебраїчні поліноми досить чутливі до похибок у коефіцієнтах. Використання ортогональних многочленів в якості базисних призводить до громіздких виразів для обчислень.

Для апроксимації гладких періодичних функцій добрий результат дає апроксимація за допомогою тригонометричного ряду Фур'є. Система базисних функцій в такому методі є ортогональною, відповідно СЛАР для визначення коефіцієнтів – діагональна, а апроксимація обчислювальне стійка [1, с. 84]. Однак, якщо функція неперіодична, то результат такої апроксимації незадовільний.

В роботі [2] був запропонований метод, який використовує апроксимацію тригонометричним поліномом спеціального виду, який побудований з використанням двох систем тригонометричних функцій. Цей метод дозволяє апроксимувати неперіодичні функції, причому апроксимація навіть на границях інтервалу може бути отримана з доброю точністю, що допускає екстраполяцію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки підсистеми тригонометричних функцій, які використовуються в методі [2, с. 65], взаємно не ортогональні, то метод передбачає пошук коефіцієнтів тригонометричного полінома, розв'язуючи систему лінійних алгебраїчних рівнянь з погано обумовленою матрицею. Це призводить до того, що на практиці для якісної апроксимації необхідно експериментально знаходити оптимальні значення для пари параметрів N і M. Тому актуальним є подальше вивчення апроксимації спеціальними тригонометричними поліномами для отримання ефективного алгоритму.

Метою дослідження є виявлення на практиці особливостей апроксимації неперіодичних функцій однієї змінної спеціальними тригонометричними поліномами, а також модифікувати даний

метод, щоб отримати швидший та монотонний ріст точності апроксимації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одномірний випадок метода передбачає розкладання неперіодичної функції $f(x)$, значення аргументу якої належить відрізку $[-\pi/2;\pi/2]$, по базису, який складається з двох тригонометричних систем. Перша підсистема містить тільки парні гармоніки, що підключаються до розрахунку парами косинус-синус:

$$\{1, \sin 2x, \cos 2x, \sin 4x, \cos 4x, ..., \sin 2Nx, \cos 2Nx\}. \quad (1)$$

Друга підсистема містить тільки непарні гармоніки, що підключаються до розрахунку поодинці:

$$\{\sin x, \cos x, \sin 3x, \cos 3x, \sin 5x, ...\}. \quad (2)$$

Позначимо M кількість функцій у підсистемі (2).

У сукупності підсистеми (1) та (2) утворюють систему Фур'є на подвійному періоді 2π [2, с. 65]. Зазначимо, що будь-який відрізок апроксимації можна лінійно перетворити на $[-\pi/2;\pi/2]$.

Підсистеми (1) та (2) ортогональні на розглядуваному відрізку, але не взаємно ортогональні між собою. Таким чином, задача пошуку коефіцієнтів тригонометричного поліному ускладнюється, так як утворюється система лінійних алгебраїчних рівнянь з погано обумовленою матрицею Грама.

Позначимо тригонометричні функції системи (1)-(2) через ξ_i, де $1 \le i \le n$, $n = 2N + M + 1$. Тоді апроксимуюча функція буде мати вигляд лінійної комбінації функцій ξ_i та відповідних коефіцієнтів k_i:

$$F(x) = \sum_{i=1}^{n} \xi_i k_i. \quad (3)$$

Із умови мінімуму середньоквадратичної похибки отримуємо загальний вигляд СЛАР:

$$\sum_{j=1}^{n} a_{ij} k_j = (\xi_i, f(x)), \quad 1 \le i \le n,. \quad (4)$$

де $A = \{a_{ij}\}$ – матриця Грама.

Праву частину (4) становлять скалярні добутки тригонометричних елементів системи з вхідною функцією відповідно. Для обчислення невідомих коефіцієнтів системи, необхідно знайти значення правої частини, а потім розв'язати СЛАР.

Для програмної реалізації обчислення правої частини був застосований метод трапецій [1, с. 106]. Оскільки матриця Грама СЛАР (4) погано обумовлена, то отримувані СЛАР були розв'язані двома альтернативними способами: прямим методом квадратного кореня [3, с. 259] та ітераційним методом Зейделя [1, с. 160].

Апроксимуємо $f(x) = x^7 + x^4$, де $x \in [-\pi/2;\pi/2]$. Дана функція при періодичному продовженні має розриви, зокрема у похідних.

Наведемо середньоквадратичні похибки апроксимації для різних параметрів N і M при розв'язанні СЛАР методом квадратного кореня (табл. 1) і методом Зейделя (табл. 2).

При розв'язанні СЛАР методом Зейделя похибка ε була задана зі значенням 0.00001.

В результаті застосування методу Зейделя із зазначеною ε, маємо середньоквадратичні похибки апроксимації заданої функції менше, ніж із використанням методу квадратного кореня. Виключення становлять деякі випадки для $N < 20$.

Таблиця 1

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $x^7 + x^4$ при розв'язанні СЛАР методом квадратного кореня

N\M	1	2	3	4
5	0.2445767790064	0.1886727353483	0.0070059148398	0.0069670321953
10	0.0729023013359	0.0403077568184	0.0063201856260	0.0066633342385
15	0.0379066407823	0.0158221555521	0.0112944612016	0.0119325610647
20	0.0246305877930	0.0090662021564	0.0173021064980	0.0183087913992
25	0.0183308283337	0.0080003734234	0.0242934213240	0.0257419296885
30	0.0153374172019	0.0092510595877	0.0322452792654	0.0342093278477
35	0.0143525335605	0.0113578137885	0.0411471251438	0.0437057469032
40	0.0147114059324	0.0138539653953	0.0509964979234	0.0542247011901
45	0.0159661055618	0.0166080493291	0.0617961516674	0.0658082562892
50	0.0178151099871	0.0195800988143	0.0735522494942	0.0785061690282

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $x^7 + x^4$ при розв'язанні СЛАР методом Зейделя

N\M	1	2	3	4
5	0.2445773070603	0.1886725218861	0.0066760275347	0.0074245698870
10	0.0729026248654	0.0402995089972	0.0045077328972	0.0045166913502
15	0.0379049128479	0.0157567724055	0.0167022753388	0.0167012962009
20	0.0246239129975	0.0088026483390	0.0101347622518	0.0103195685121
25	0.0183152085171	0.0074120009721	0.0079386286179	0.0079813285122
30	0.0153092997397	0.0083620132376	0.0085174119875	0.0084880087284
35	0.0143100104492	0.0101955474017	0.0102198830261	0.0101478646485
40	0.0146559793046	0.0124122484533	0.0123928178871	0.0122861089971
45	0.0159004634538	0.0148671717201	0.0148332777183	0.0146916385750
50	0.0177409641504	0.0175159361220	0.0174778793079	0.0172984223736

Джерело: розроблено авторами

Або метод Зейделя потребує додаткові обчислювальні ресурси.

Для даної функції найкраще наближення спостерігається для $N = 10$ при $M = 3$ та $M = 4$. При зменшенні параметру M необхідно збільшувати значення N, але, починаючи з N =30 похибка апроксимації починає зростати.

Оскільки пошук коефіцієнтів тригонометричного полінома ускладнюється через погану обумовленість матриці Грама, дослідимо поведінку чисельного розв'язання СЛАР, розбиваючи її на дві незалежні підсистеми з парними та відповідно непарними невідомими, що становитимуть коефіцієнти тригонометричного поліному. Зазначимо, що СЛАР (4) допускає розбиття її на дві СЛАР з вдвічі меншою кількістю рівнянь в кожній. Наведемо результати розв'язання СЛАР таким способом для випадків $M = 3$ та $M = 4$ (табл. 3).

Таблиця 3

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $x^7 + x^4$ при розв'язанні СЛАР спеціальним алгоритмом з розбиттям

N\M	3	4
5	0.0070059148400	0.0069670321952
10	0.0063201856346	0.0066633344546
15	0.0112944612384	0.0119325628319
20	0.0173021068233	0.0183088466775
25	0.0242934223276	0.0257422969432
30	0.0322452811258	0.0342116669875
35	0.0411471286764	0.0437057558602
40	0.0509965042251	0.0542435614310
45	0.0617961673565	0.0658050884760
50	0.0735522715219	0.0784746468079

Джерело: розроблено авторами

При N=5 для M=4 похибка апроксимації менша, ніж для M=3, але для N>5 це твердження вже не є вірним. Починаючи з N=15 відповідні похибки зростають. Проте апроксимація зазначеним методом не дозволяє отримати бажане монотонне зменшення похибки наближення з ростом значень відповідних параметрів N і M.

Покращити точність можна, модифікуючи метод. Підсистема (2) фактично використовується для компенсації розриву неперіодичної функції при її періодичному продовженні. Використаємо другу систему функцій (2) для згладжування періодичного продовження функції, що апроксимується:

$$y(x) = f(x) - \sum_{i=1}^{M} k_i \zeta_i(x), \; M \geq 1, \tag{5}$$

де $f(x)$ – вхідна функція, $\zeta_i(x)$ – тригонометричні функції підсистеми (2), k_i – невідомі коефіцієнти.

Для того, щоб знайти коефіцієнти k_i, необхідно розв'язати систему рівнянь:

$$y(\pi / 2) - y(-\pi / 2) = 0, \tag{6}$$

$$y^{(m-1)}(\pi / 2) - y^{(m-1)}(-\pi / 2) = 0, \quad m = \overline{2, M}, \; M \geq 2, \tag{7}$$

де $(m-1)$ – відповідна похідна.

Отримана СЛАР для визначення коефіцієнтів для функцій підсистеми (2) має невеликий порядок M, гарну обумовленість та легко розв'язується.

Далі функція (5) апроксимується тригонометричним поліномом з тригонометричними функціями системи (1). При цьому СЛАР (4) має діагональну матрицю і невідомі коефіцієнти є коефіцієнтами Фур'є.

Така модифікація методу дозволяє отримати наступні результати (табл. 4).

При фіксованому N для кожного M похибка апроксимації монотонно зменшується, і, навпаки, при фіксованому M для кожного N похибка також монотонно зменшується. Крім того, апроксимуючи модифікованим методом, середньоквадратична похибка значно зменшилася у порівнянні з тими, що наведені у попередніх таблицях.

Наведемо результат апроксимації функції $f(x) = 3x^5 - 2x^3$, $x \in [-\pi / 2; \pi / 2]$, яка при періодичному продовженні не має розривів на границях у першій та третій похідних. Розглянемо середньоквадратичні похибки апроксимації даної функції модифікованим методом (табл. 5).

Функція, як було зазначено, не має розривів при її періодичному продовженні у першій та третій похідній, тому відповідні коефіцієнти у поліномі у виразі (5) будуть дорівнювати нулеві. В результаті, середньоквадратичні похибки у другій та четвертій колонках таблиці будуть повторюватися. З ростом N маємо значне зменшення похибки наближення, яке не можемо досягти, апроксимуючи функції початковим методом.

Далі наведемо результат апроксимації функції початковим методом (табл. 6).

Похибки апроксимації значно перевищують ті, що отримані, застосовуючи модифікований метод, навіть для $M = 1$. Крім того, для всіх

Таблиця 4

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $x^7 + x^4$ модифікованим методом

N\розриви	функції	1-ої похідної	2-ої похідної	3-ої похідної
5	0.3229304269911	0.2829668385845	0.0318393602054	0.0317155531215
10	0.0845621273577	0.0588213222479	0.0017906188793	0.0017651522466
15	0.0411392611118	0.0224309545776	0.0003170940564	0.0003074247224
20	0.0256129606741	0.0111896052028	0.0000923208760	0.0000875225870
25	0.0180721360331	0.0064948155008	0.0000355706762	0.0000328060627
30	0.0137321633209	0.0041548815044	0.0000164152470	0.0000146636288
35	0.0109549093855	0.0028442575147	0.0000085928770	0.0000074077898
40	0.0090449153322	0.0020466553203	0.0000049362192	0.0000040949700
45	0.0076612287935	0.0015301720555	0.0000030450088	0.0000024255131
50	0.0066186326438	0.0011792000525	0.0000019869608	0.0000015173449

Джерело: розроблено авторами

M, починаючи з *N* = 30, похибки починають зростати.

Далі наведемо аналогічні результати апроксимації функції $f(x)=\sin(e^{2x})$, де $x\in[-\pi/2;\pi/2]$ (табл. 7). Дана функція має багато локальних екстремумів та розриви при її періодичному продовженні, зокрема у похідних.

Апроксимація модифікованим методом надає результати краще, ніж при використанні початкового методу (табл. 8), для *N* > 30 при компенсуванні розриву функції, *N* > 25 при компенсуванні розриву у першій похідній та *N* > 20 при компенсуванні розриву у другій похідній.

Для всіх наведених значень параметру *M* в таблиці 8 найкраще наближення маємо при *N* = 45. При *N* > 45 та *M* = 4 похибка апроксимації буде зростати.

Наступною апроксимуємо функцію $f(x)=e^{\sin(5x)}$, де $x\in[-\pi/2;\pi/2]$. Дана функція також має багато локальних екстремумів та не має розривів у першій і третій похідних. Результат апроксимації модифікованим методом наведений у таблиці 9.

Для *N* > 25 маємо похибки менше, ніж використовуючи початковий метод (табл. 10), та для *N* > 5 при компенсуванні розриву другої похідної маємо значне зменшення похибки.

Проведене дослідження методу апроксимації [2] неперіодичних функцій однієї змінної спеціальними тригонометричними поліномами (табл. 1, 2, 3, 6, 8, 10) продемонструвало необхідність вміти підбирати відповідні значення параметрів *N* і *M* в залежності від особливостей функції (кількості екстремумів та харак-

Таблиця 5

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $3x^5-2x^3$ модифікованим методом

N\розриви	функції	1-ої похідної	2-ої похідної	3-ої похідної
5	0.1609194333371	0.1609194333371	0.0125108838611	0.0125108838611
10	0.0327313254916	0.0327313254916	0.0006858771400	0.0006858771400
15	0.0124249569008	0.0124249569008	0.0001190713172	0.0001190713172
20	0.0061878186263	0.0061878186263	0.0000338591210	0.0000338591210
25	0.0035887799521	0.0035887799521	0.0000126842662	0.0000126842662
30	0.0022948267138	0.0022948267138	0.0000056678213	0.0000056678213
35	0.0015705266453	0.0015705266453	0.0000028627101	0.0000028627101
40	0.0011299157575	0.0011299157575	0.0000015822654	0.0000015822654
45	0.0008446755526	0.0008446755526	0.0000009370994	0.0000009370994
50	0.0006508786547	0.0006508786547	0.0000005861736	0.0000005861736

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 6

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $3x^5-2x^3$

N\M	1	2	3	4
5	0.1079033192608	0.1079033192608	0.0026768346162	0.0026768346162
10	0.0224591994937	0.0224591994937	0.0050053154148	0.0050053154148
15	0.0088669292302	0.0088669292302	0.0118968592349	0.0118968592349
20	0.0055144318887	0.0055144318887	0.0067563277332	0.0067563277332
25	0.0055280306886	0.0055280306886	0.0059259015134	0.0059259015134
30	0.0067598627858	0.0067598627858	0.0068521773591	0.0068521773591
35	0.0084211249671	0.0084211249671	0.0084211596057	0.0084211596057
40	0.0103034621027	0.0103034621027	0.0102773504206	0.0102773504206
45	0.0123520409804	0.0123520409804	0.0123191646625	0.0123191646625
50	0.0145496897035	0.0145496897035	0.0145159701236	0.0145159701236

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 7

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $\sin(e^{2x})$ модифікованим методом

N\розриви	функції	1-ої похідної	2-ої похідної	3-ої похідної
5	0.3601026693027	0.3747722058375	0.9290589326814	1.8365554658233
10	0.2664347665071	0.2729232962713	0.3544548306598	0.4303504535067
15	0.1657804837172	0.1511522916867	0.1826021296538	0.1650998193655
20	0.0769502791522	0.0652750816088	0.0636616841103	0.0501483613213
25	0.0368839590527	0.0296594078638	0.0226035757408	0.0163035201387
30	0.0204787679757	0.0155296735967	0.0092618408049	0.0061893919542
35	0.0130925765311	0.0092687647256	0.0044293634739	0.0027433858331
40	0.0092760802163	0.0060902180713	0.0024038967719	0.0013789313956
45	0.0070516707462	0.0042816038850	0.0014351642351	0.0007629710263
50	0.0056305305752	0.0031601505659	0.0009202304820	0.0004542481256

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 8

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $\sin(e^{2x})$

N\M	1	2	3	4
5	0.3335393531238	0.3334757854772	0.3219467788938	0.3160521480237
10	0.2497706547126	0.2482222466878	0.2366134187037	0.2363166233369
15	0.1630078910510	0.1103392934095	0.0800332227960	0.0799693461000
20	0.0753773616912	0.0368218991606	0.0367886868952	0.0368167382650
25	0.0343201367273	0.0195988202504	0.0195184290851	0.0192310593514
30	0.0186711118457	0.0125167557535	0.0124896167996	0.0110292689066
35	0.0119654910705	0.0106621803303	0.0106545179316	0.0071509337142
40	0.0085778476344	0.0085756881621	0.0085735561970	0.0054588143323
45	0.0066159294914	0.0066145301342	0.0066132875627	0.0049515468078
50	0.0053609651018	0.0053599877774	0.0053594870742	0.0051000777286

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 9

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $e^{\sin(5x)}$ модифікованим методом

N\розриви	функції	1-ої похідної	2-ої похідної	3-ої похідної
5	0.0314628752449	0.0314628752449	0.0328234948312	0.0328234948312
10	0.0061573003338	0.0061573003338	0.0009064175809	0.0009064175809
15	0.0021378946943	0.0021378946943	0.0001463993165	0.0001463993165
20	0.0010269256578	0.0010269256578	0.0000370922358	0.0000370922358
25	0.0005866569503	0.0005866569503	0.0000132373336	0.0000132373336
30	0.0003721922041	0.0003721922041	0.0000057716298	0.0000057716298
35	0.0002535362358	0.0002535362358	0.0000028737049	0.0000028737049
40	0.0001818618301	0.0001818618301	0.0000015739110	0.0000015739110
45	0.0001356750608	0.0001356750608	0.0000009264031	0.0000009264031
50	0.0001043948713	0.0001043948713	0.0000005769474	0.0000005769474

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 10

Середньоквадратичні похибки апроксимації функції $e^{\sin(5x)}$

N\M	1	2	3	4
5	0.0285422546461	0.0285319232809	0.0283187679998	0.0283172702303
10	0.0043433644837	0.0043433621161	0.0038722485492	0.0038722425859
15	0.0015230443333	0.0015230451248	0.0013461095765	0.0013461246265
20	0.0007623472585	0.0007623486838	0.0006762301570	0.0006762547214
25	0.0005000558713	0.0005000578587	0.0004562527974	0.0004562843394
30	0.0004331614545	0.0004331636108	0.0004126275742	0.0004126588202
35	0.0004599237216	0.0004599256602	0.0004517753404	0.0004518015702
40	0.0005317570994	0.0005317587187	0.0005300993890	0.0005301203502
45	0.0006266629063	0.0006266642436	0.0006267183538	0.0006267351337
50	0.0007353681710	0.0007353692857	0.0007371298586	0.0007371435122

Джерело: розроблено авторами

теру розривів на границях), що потребує проведення чисельного експерименту у кожному випадку.

Важливо також розуміти, що робота цього алгоритму безпосередньо залежить від методів, які використовуються для розв'язання складових задач, тобто для розв'язання погано обумовленої системи лінійних алгебраїчних рівнянь. В модифікованому методі цих проблем вдається уникнути.

Висновки. Модифікований метод, який використовує попереднє згладжування періодичного продовження функції та її похідних за допомогою додаткової тригонометричної системи, дозволив досягти монотонного зменшення похибки при збільшенні параметрів N і M, а також більш швидкого зменшення похибки апроксимації з ростом параметрів. Таким чином, він дає змогу скоротити кількість членів тригонометричного полінома, яку необхідно буде зберігати на комп'ютері.

Список літератури:

1. Волков Е.А. Численные методы: Учебное пособие для вузов. – 2-е изд., испр. – М.: Наука, 1987. – 248 с.
2. Калиткин Н.Н., Луцкий К.И. Аппроксимация гладких поверхностей методом двойного периода // Математическое моделирование. – 2010. – Т. 22, № 2. – С. 64–68.
3. Бахвалов Н.С. Численные методы: Учебное пособие для вузов / Бахвалов Н.С., Жидков Н.П., Кобельков Г.М. – 6-е изд. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний – 2008. – 636 с.

Гришина В.А., Дарвинская А.С.
Одесский национальный политехнический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ И РАЗРАБОТКА ЭФФЕКТИВНОГО АЛГОРИТМА АППРОКСИМАЦИИ СПЕЦИАЛЬНЫМИ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИМИ ПОЛИНОМАМИ

Аннотация
В работе рассмотрена проблема аппроксимации непериодических функций специальными тригонометрическими полиномами. На основе исследуемого метода разработан модифицированный метод, который позволяет получить более быстрое и монотонное уменьшение погрешности аппроксимации. Используется предварительная обработка данных для сглаживания периодического продолжения аппроксимируемой функции. Приведены среднеквадратические погрешности аппроксимации непериодической функции для разных исходных данных. Результаты представлены в виде таблиц.
Ключевые слова: аппроксимация, ряд Фурье, специальный тригонометрический полином, непериодические функции, погрешность.

Gryshyna V.A., Darvinska A.S.
Odessa National Polytechnic University

INVESTIGATION AND DEVELOPMENT OF AN EFFECTIVE ALGORITHM FOR APPROXIMATION BY SPECIAL TRIGONOMETRIC POLYNOMIALS

Summary
The problem of approximation of non-periodic functions by special trigonometric polynomials is considered. On the basis of the investigated method, a modified method has been developed that allows for a faster and monotonic decrease in the approximation error. Pre-processing is used to smooth out the periodic continuation of the approximated function. The root-mean-square errors of the approximation of a non-periodic function for different initial data are given. The results are presented in the form of tables.
Keywords: approximation, Fourier series, special trigonometric polynomial, non-periodic functions, error.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 502.55

МУСОР КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА УКРАИНЫ И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ

Марунич Я.Ю., Анопа А.С., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

Статья посвящена глобальной проблеме, связанной с накоплением, переработкой и утилизацией твердых бытовых отходов в мире и в Украине, в частности, последствия и пути их решения. В статье рассматриваются проблемы экологии городской среды и её воздействие на здоровье и психологическое состояние человека.

Ключевые слова: экология, ТБО (твердые бытовые отходы), утилизация, свалка, мусороперерабатывающие заводы.

Постановка проблемы. Актуальность проблемы заключается в том, что ежегодно увеличивается объем вывозимых на свалки отходов, что ухудшает экологическую обстановку, особенно в крупных городах и это ведет к серьезным последствиям для экологии и экономики планеты.

Анализ последних исследований и публикаций. За последние двадцать лет население Украины стало меньшим приблизительно на пять миллионов человек (10%) от количества 51 миллион в 1990 году, но, не смотря на такую не радужную статистику, количество бытовых отходов в нашей стране не только не падает, но, напротив, продолжает расти. Примером может послужить тот факт, что за последнее десятилетие объем бытового мусора каждого гражданина Украины вырос на 40%.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Катастрофическая проблема мусорных свалок и переработки отходов в Украине существует уже давно. Более 160 тыс. гектаров земли, которую можно было бы использовать для сельскохозяйственных нужд, переданы под полигоны для мусора. На огромной территории хранится около 35 млрд тонн отходов. При этом каждый год в стране возникает около 12 тыс. незаконных мусорных свалок, так как существующих на сегодняшний день подконтрольных полигонов недостаточно.

Формулирование целей статьи. В нашей стране до 2011 г. образовалось около 447 641,2 тысяч тонн твердых бытовых отходов, из которых 22% не соответствуют нормам экологической безопасности, то есть являются очагами загрязнения окружающей среды подземных и поверхностных вод, атмосферного воздуха, земельных ресурсов, что, в конце концов, пагубно влияет на здоровье людей. Поэтому, решать данную проблему необходимо не только на законодательном уровне, но и с помощью привлечения инвесторов, для которых эта проблема может стать источником дохода.

Изложение материала. Твёрдые бытовые отходы – (ТБО, бытовой мусор) – непригодные для дальнейшего использования пищевые продукты и предметы быта или товары, потерявшие потребительские свойства, наибольшая часть отходов потребления.

Человек производит отходы ежедневно, ежечасно и ежеминутно. Чтобы понять масштабность этого явления, достаточно подсчитать, сколько раз вы совершаете путешествие до мусоропровода или мусорного бака. Все, что туда отправляется, и есть бытовые отходы (они же ТБО, то есть твёрдые). Бытовые отходы возникают в любом случае и в любой ситуации.

Отсутствие дома у хозяев не останавливает процесс их производства. Отходы накапливаются как в результате жизнедеятельности, так и извне. Например, почтальоны или рекламные агенты заваливают почтовый ящик ненужной макулатурой, но отвечать за ее ликвидацию положено уже хозяевам. Если же говорить о таких глобальных вещах, как переезд, ремонт или просто генеральная уборка жилого помещения, то объем ТБО превосходит ожидания человека даже с самым развитым воображением.

Состав твёрдых бытовых отходов зависит от многих факторов: уровня развития страны и региона, культурного уровня населения и его обычаев, времени года и других причин. Более трети ТБО составляют упаковочные материалы, количество которых непрерывно увеличивается. ТБО характеризуются многокомпонентностью и неоднородностью состава, малой плотностью и нестабильностью (способностью к загниванию). Источниками образования ТБО могут быть как жилые, так и общественные здания, торговые, зрелищные, спортивные и другие предприятия. В зарубежной практике названию «ТБО» соответствует термин «твердые муниципальные отходы» (Municipal Solid Waste).

Состав и классификация ТБО По степени воздействия В свою очередь, степень воздействия также подвержена делению на классы. Это сделано для большей четкости определения класса ТБО с целью принятия соответствующих мер по его хранению и транспортировке. Различают пять степеней:

5-я степень опасности (далее – СО). Утилизируемые ТБО. Влияние на экологию очень низкое. Мусор подвержен переработке без су-

щественного воздействия на окружающую природную среду;

4-я СО. Среднеопасные ТБО. В эту группу входят все отходы с периодом естественного распада до 3 лет. Несмотря на то что их присутствие нарушает экологическое равновесие в природе, степень опасности таких ТБО определена как низкая;

3-я СО. Опасные отходы. Воздействие на природу – сильное, влекущее нарушение экологической системы. Срок восстановления природы после воздействия таких ТБО составляет около 10 лет, причем срок отсчитывается после ликвидации источника воздействия;

2-я СО. Высокая опасность. После воздействия на экологию полное восстановление баланса возможно не менее чем через 30 лет;

1-я СО. Крайне высокая опасность. Воздействие таких ТБО влечет за собой полное уничтожение природы без возможности ее восстановления.

По составу классифицируют ТБО по материалу, из которого они состоят: пищевые отходы; бумага; ткань; дерево; кожа; резина; пластик; стекло и керамика; металл.

По мнению некоторых экологов, окружающей среде угрожают два вида твердого мусора пластиковые бутылки и использованные батарейки, которые сбрасывают на полигоны. Поэтому сбор и переработка пластика является неотложным вопросом. Вредными являются также и современные энергосберегающие лампочки, ведь в них содержится ртуть. Больше всего их в Киевской, Одесской, Херсонской, Харьковской, Тернопольской, Запорожской, Винницкой и Закарпатской областях.

С советских времен и до настоящего времени в Украине работают всего три мусоросжигательных завода в Киеве, Днепропетровске и Харькове, которые перерабатывают около 6% общего объема ТБО Украины. Причем экологическая опасность деятельности таких физически и морально устаревших заводов не вызывает сомнения: в результате сгорания мусора в атмосферу поступают соединения свинца, ртути и других тяжелых металлов всего более 75 потенциально опасных веществ.

Отношение к отходам является лакмусовой бумажкой развития государства. В Европейских странах уже достаточно долгое время сознательно и очень щепетильно относятся к разделению отходов, производимых человеком, и, более того, умеют извлекать из мусора максимум пользы.

Пока украинцы думают куда девать мусор, в странах ЕС другая незадача – где его взять. Ведь на переработке мусора можно иметь очень хороший бизнес. В развитых странах переработанные отходы давно стали полноценным продуктом международной торговли. Из вторичного сырья получают тепловую и электроэнергию.

В Европе в каждой стране есть специальные контейнеры для сортировки мусора. Обычно, распределяют отходы на несколько основных категорий: пластик, бумага, стекло, органические отходы и металл.

Так, можно встретить контейнеры серого или коричневого цвета, предназначенные для биомусора, который используется в производстве компоста. Синие контейнеры предназначены для сбора бумаги. Однако стоит помнить, что картон и бумага собираются раздельно, поскольку у них разные технологии переработки. Частенько можно встретить рядом с синим контейнером ящичек с надписью: «Для батареек». Также существует три разных контейнера для сбора стеклотары: прозрачные, зеленые и коричневые для соответствующей по цвету тары. Контейнеры желтого цвета (или с желтыми мешками) зачастую используют для упаковок из металла, пластика и смешанных материалов, из которых можно получить вторсырье.

Одним из лидеров переработки мусора является Швеция. Здесь перерабатывают 99% всех отходов страны. С помощью вторичного сырья отапливают дома, обеспечивают их электроэнергией. А было бы у них больше мусора – были бы лучше обеспечены собственные энергетические потребности. Такую проблему в Швеции решили импортом мусора из других стран.

Похожая ситуация и в Германии, Швейцарии и Австрии. В странах полигоны с мусором как таковые вообще закрыты, ведь 97% отходов тоже перерабатывается. К слову, вся цементная промышленность в этих странах работает на сжигании мусора и автопокрышек. В Германии даже существует так называемая «мусорная» полиция, которая штрафует нарушителей.

В Финляндии удобные точки сбора отходов имеют как жилые дома, так и магазины и предприятия. Также страна практикует систему залоговой стоимости упаковки – когда при покупке продукта покупатель платит еще и за упаковку.

Даже соседняя Польша радикально подошла к проблеме отходов в стране. Специальный закон положил конец нелегальным свалкам, а люди начали сортировать отходы.

Циклическая экономика – явление относительно новое и считается альтернативой линейной экономике, которая основана на принципе отходного производства. В октябре 2014 года Европейская комиссия приняла программу «zero-waste», что стало правовой основой циклической экономики для стран Евросоюза. Главная задача программы – стимуляция максимальной переработки вторсырья, что способствует экономическому росту и позволяет сократить потребление ценных ресурсов. Согласно принятой программе к 2030 году на территории всего Евросоюза планируется перерабатывать 80% упаковочного материала и 70% бытовых отходов

Безусловно, такое щепетильное отношение европейцев к отходам вывело их на первое место в мире в вопросе решения проблем с утилизацией производимого населением мусора. Переработка вторичного сырья, производство компоста из биомусора и сжигание не подлежащих переработке отходов с последующим преобразованием их в тепло и электроэнергию – достойное решение «мусорной проблемы». И данный опыт необходимо перенимать у европейцев украинским властям, не откладывая в дальний ящик.

Один из методов уничтожения отходов в Украине является сжигание, но и это далеко не самый универсальный из способов, ведь существуют виды отходов, которые выделяют отравляющий газ. Захоронению на специальном полигоне подлежит только зола.

Естественно, объем мусора на один кмІ при этом уменьшается, но в воздух попадает значительное количество ядовитых химических соединений: диоксинов фурана полихлорированных дибензодиоксинов бифенилов

Население не задумывается, что ТБО, выброшенные в неположенном месте, являются: источником неприятного запаха пищей для большинства переносчиков заразы ловушками для животных

Проблема утилизации бытовых отходов может быть решена при наличии контроля над правильностью выполнения процедуры. Для большего удобства за границей принят раздельный сбор утиля – есть специальные контейнеры для разных видов мусора. Предполагается ручная или механическая сортировка утиля. Благодаря такому подходу, можно существенно сократить количество вывозимого на свалку мусора.

Если вовремя провести сортировку, то можно заново использовать ТБО. Например, ПЭТ-бутылки могут стать частью цикличного безотходного производства, точно так же, как и любая упаковочная тара.

В настоящее время методы обращения с ТБО в Украине не соответствуют общепринятым мировым стандартам. Современные технологии сортировки и переработки ТБО практически отсутствуют. Следует отметить, что ТБО обладают большим энергетическим потенциалом, и его можно использовать с экономической выгодой. Угроза исчерпания углеродсодержащих энергоносителей и рост цен на нефть стали причиной настоящего биотопливного бума производство биоэтанола и биодизеля быстро растет во многих странах мира.

Согласно Закону Украины «Об альтернативных видах топлива»к биологическим видам топлива относятся: биоэтанол, биобутанол, биодизельное топливо (биодизель), биогаз, биоводород, биокомпоненты моторного топлива (добавки на основе биоэтанола). В Украине потенциал биотоплива используется меньше, чем на 0,8%. Производство биологических видов топлива из вторичного сырья, в том числе из ТБО, является альтернативой производства биотоплива из продовольственного сырья. Поэтому использование отходов-экологически более эффективный метод, чем выращивание сельскохозяйственных культур специально для превращения их в биотопливо.

В Украине необходимо активно внедрять новейшие технологии производства альтернативных видов топлива на основе использования вторичного сырья, а именно ТБО, также осуществлять раздельный сбор отходов и перенимать опыт европейских стран.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Проблема связанная с накоплением, переработкой и утилизацией твердых бытовых отходов в мире и в Украине, в частности, является глобальной.

Чтобы выйти из экологической катастрофы, Украине нужны инвесторы. Расширенная ответственность производителя будет лучшим международным опытом цивилизованного обращения с отходами. Лучшими стимулирующими факторами для инвесторов, которые намерены вкладывать средства в мусороперерабатывающие заводы, являются предоставление возможности льготного кредитования и налоговых каникул сроком 3–5 лет, прозрачный и упрощенный механизм получения разрешительных документов.

Чтобы достичь уровня европейских государств в сфере переработки мусора и развития бизнеса вполне реально, но нужен «хозяйственный подход, на уровне государства».

На законодательном уровне необходимо ограничить оборот одноразовых пластиковых товаров – в частности, пакетов и пластиковых бутылок, что уменьшит их количество и будет стимулировать увеличение количества более экологичных товаров.

А за 1–2 года при наличии инвестора в Украине возможно построить мусороперерабатывающие заводы и мусоросортировочные линии.

Список литературы:

1. Белов С.В. Охрана окружающей среды / С.В. Белов. – М.: Высш. шк., 1991. – С. 65–70.
2. Никаноров А.М., Хоружая Т.А. Глобальная экология: Учебное пособие. – М.: Изд. ПРИОР, 2000. – С. 85–90.

Маруніч Я.Ю., Анопа А.С., Гринь С.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

СМІТТЯ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Анотація
Стаття присвячена глобальній проблемі, пов'язаної з накопиченням, переробкою та утилізацією твердих побутових відходів в світі і в Україні, зокрема, наслідки та шляхи їх вирішення. У статті розглядаються проблеми екології міського середовища і її вплив на здоров'я і психологічний стан людини.
Ключові слова: екологія, ТПВ (тверді побутові відходи), утилізація, звалище, сміттєпереробні заводи.

Marunich Y.Y., Anopa A.S., Grin S.A.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

GARBAGE AS A GLOBAL PROBLEM OF UKRAINE AND WAYS OF ITS SOLUTION

Summary
The article is devoted to the global problem connected with the accumulation, processing and utilization of solid domestic waste in the world and in Ukraine, in particular, the consequences and ways to solve them. The article examines the problems of the ecology of the urban environment and its impact on the health and psychological state of a person.
Keywords: ecology, solid waste (solid household waste), utilization, landfill, waste processing plants.

УДК 504(075.8)

КІЛЬКІСНЕ ВИЗНАЧЕННЯ АНІОННИХ ПОВЕРХНЕВО-АКТИВНИХ РЕЧОВИН У СТІЧНИХ ВОДАХ

Часова Е.В., Демчишина О.В.
Криворізький національний університет

Проаналізовано поверхнево-активні речовини. Досліджено вплив кислотності на водні розчини метиленового синього. Визначенно оптимальну концентрацію метиленового синього. Підібрано умови для визначення аПАР у водних розчинах. Екстаркційно-фотометричним методом визначено аніонні поверхнево-активні речовини з метиленовим синім.
Ключові слова: метиленовий синій, поверхнево-активні речовини, стічні води, екстакційно-фотометричний метод.

Постановка проблеми. Синтетичні поверхнево-активні речовини (СПАР) широко використовують у промисловості та побуті, як основні компоненти синтетичних миючих засобів. З кожним роком зростає їх виробництво і споживання, тому можливість їх потрапляння у природні води з побутовими та промисловими стічними водами збільшується. СПАР відносяться до особливої групи органічних забруднювачів з дуже небезпечними біологічними властивостями: високою токсичністю і стійкістю до біорозпаду в оточуючому середовищі. Поверхнево-активні речовини вважають найпоширенішими органічними забруднювачами водойм і ґрунту.

Тому проблема контроля забруднення природних вод і промислових стоків СПАР – є однією з актуальних завдань в галузі охороним навколишнього середовища.

Мета статті. Визначення аПАР з барвником метиленовим синім з утворенням забарвленої комплексної сполуки, яку можна екстрагувати з водного середовища хлороформом. Підібрати оптимальні умови для визначення аПАР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поверхнево-активні речовини (ПАР, сурфактанти, детергенти) – хімічні речовини, які знижують поверхневий натяг рідини, полегшуючи розтікання, у тому числі знижуючи поверхневий натяг на межі двох рідин. Усі поверхнево-активні речовини розподіляються на основні чотири групи: аніоноактивні, катіоноактивні, неіоногенні та амфолітні (амфотерні).

Аніоноактивні ПАР – це сполуки, які у водних розчинах дисоціюють з утворенням аніонів (негативно заряджених іонів), які обумовлюють поверхневу активність. Аніонні ПАР входять до складу більшості миючих засобів.

$$RCOONa \Leftrightarrow RCOO^- + Na^+$$

Катіоноактивні ПАР – це сполуки, які у водному розчині дисоціюють з утворенням катіонів, що визначають поверхневу активність [1].

$$RNH_3Cl \Leftrightarrow RNH_3^+ + Cl^-$$

Неіоногенні ПАР – це сполуки, які розчиняються у воді, не іонізуючись. Перевагою неіоногенних поверхнево-активних речовин є можливість регулювання їх гідрофільності. Також позитивною рисою є те, що твердість води не впливає на їхню розчинність, а також те, що вони можуть використовуватись з катіонними та аніонними ПАР, що є причиною частого використання їх у складі мийних засобів.

Амфолітні поверхнево-активні речовини містять дві функціональні групи, одна з яких має кислотний, інша – основний характер. Залежно від середовища амфолітні сполуки проявляють аніон-активні або катіон-активні властивості. Так, наприклад амінокислоти:

$$RNH(CH_2)_nCOO^- \xleftrightarrow{+OH^-} RNH(CH_2)_nCOOH \xleftrightarrow{+H^+} RNH_2(CH_2)_nCOOH.$$

Амфолітні ПАР широко застосовуються у виробництві піномиючих засобів і шампунів завдяки їх м'якій дії на шкіру. Залежно від рівня pH вони проявляють властивості катіоноактивних або аніоноактивних ПАР [3].

Одним з найбільших забруднювачів водного середовища є аніонні поверхнево-активні речовини (аПАР), що входять до складу комунальних та про-

ХІМІЧНІ НАУКИ

мислових стічних вод. Несприятливою властивістю аПАР є їх здатність до піноутворення, що ускладнює надходження кисню з повітря в воду, і як наслідок, уповільнення процесів самоочищення.

Методика визначення. Визначення аПАР полягає у взаємодії з барвником метиленовим синім з утворенням забарвленої комплексної сполуки, яку можна екстрагувати з водного середовища хлороформом [2, 4].

Для побудови градуювального графіку використовували розчини аПАР – натрію додецилсульфату. Всі використані реактиви малу марку «х.ч.» або «ч.д.а.». Величина pH розчинів, контролювалась pH-метр-мілівольтметр, каліброваного за допомогою буферних розчинів. Оптичну густину водних розчинів вимірювали на фотоколориметрі КФК-2, у кюветах з товщиною поглинаючого шару 1 см, при довжині хвилі 350–750 нм. Досліди проводилися при температурі 25±2° С.

Результати дослідження та їх обговорення. Для пошуку оптимальних умов проведення фотометричного аналізу досліджено властивості метиленового синього в водних розчинах, а саме, вибір pH та концентрації розчину.

Метиленовий синій (лат. Methylenum coeruleum) (N,N,N′,N'-тетраметилтіоніна хлорид тригідрат, 3,7-бісдиметиламінофенотіоціаніт хлорид, метилова синь, метиленовий блакитний), відноситься до класу тіозінових барвників, який містить в гетероциклі нітроген та сірку. Темнозелені кристали з бронзовим блиском. Розчинний у воді з забарвленням розчину в темно-синій колір, спирті, хлороформі. Металохромний індикатор для визначення Mg, Ca, Cd при pH 10, реагент для виявлення аніонів (рис. 1).

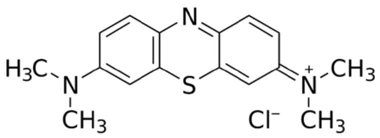

Рис. 1. Структурна формула метиленового синього

Спочатку було досліджено вплив pH на водні розчини метиленового синього в інтервалі pH 10–13 і довжині хвилі 400–700 нм.

Залежність оптичної густини від pH розчинів метиленового синього представлена на рис. 2.

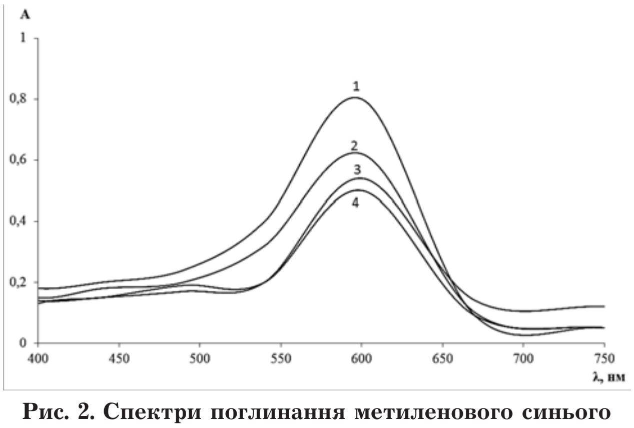

Рис. 2. Спектри поглинання метиленового синього в водних розчинах при різних pH: 1 – 11, 2 – 10, 3 – 12, 4 – 13; l = 1 см

Як видно з рис. 2 максимум на спектрі поглинання спостерігається при довжині хвилі 600 нм і pH 11.

Для визначення оптимальної концентрації метиленового синього, готували серію розчинів з різним вмістом реагенту. Залежність оптичної густини від концентрації розчинів метиленового синього при pH 11 представлена на рис. 3.

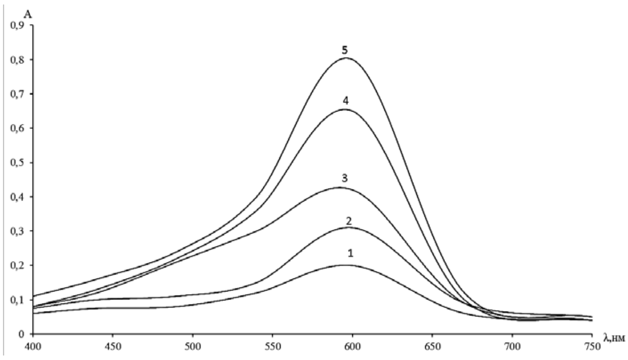

Рис. 3. Спектри поглинання при різних концентраціях метиленового синього: 1 – 1 · 10^{-5} М, 2 – 2 · 10^{-5} М, 3 – 5 · 10^{-5} М, 4 – 7 · 10^{-5} М, 5 – 1·10^{-4} М; l = 1 см

Надалі, фотоелектроколориметричні дослідження проводили при pH 11, концентрації метиленового синього 1·10^{-4} М та довжини хвилі 600 нм.

Для проведення вимірювань на фотоколориметрі в 8 мірних колб вносять 10 $см^3$ буферного розчину з pH 11, 5 $см^3$ метиленового синього, натрію додецилсульфату (1 $см^3$, 2...30 $см^3$) і 15 $см^3$ хлороформу і екстрагують протягом 1 хв. Екстракти зливають в колбу, хлороформом доводять до позначки і перемішують. Дослідження повторюють три рази і для побудови градуювального графіку використовують середні значення оптичної густини (рис. 4).

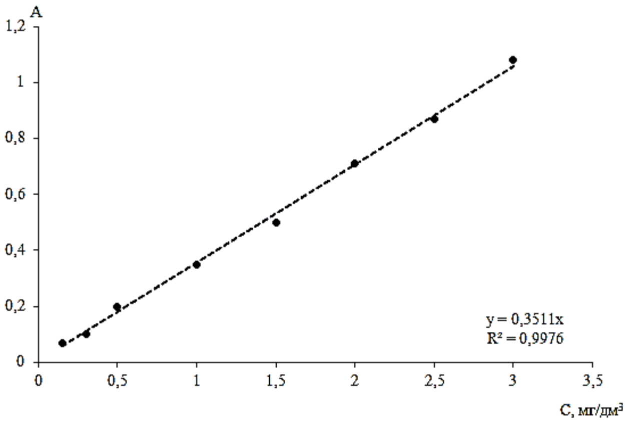

Рис. 4. Градуювальний графік для визначення аПАР з метиленовим синім

Як видно з рис. 4 градуювальний графік для визначення аПАР з метиленовим синім має лінійну залежність та величина достовірності апроксимації дорівнює 0,9976.

Висновки. Таким чином, підібрано оптимальні умови для визначення аніонних поверхнево-активних речовин з метиленовим синім. Встановлено, що у водних розчинах метиленовий синій має максимум поглинання при довжині хвилі 600 нм і pH 11.Отримані результати в подальшому можна використовувати для визначення аПАР в природних і стічних водах.

Список літератури:

1. Яцик А.В. Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління: підручник для студентів вищих навч. закладів. – К.: Генеза. – 2007. – 360 с.
2. Лурье Ю.Ю. Аналитическая химия промышленных сточных вод. – М.: Химия. – 1984. – 447 с.
3. Абрамзон А.А. Поверхностно-активные вещества. – Л.: Химия. – 1979. – 376 с.
4. Лугова Л.Р. Сучасний стан методів контролю вмісту поверхнево-активних речовин у стічних водах // Розвідка і розробка нафтових і газових родовищ. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 182–186.

Часова Э.В., Демчишина О.В.
Криворожский национальный университет

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ АНИОННЫХ ПОВЕРХНОСТНО-АКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ В СТОЧНЫХ ВОДАХ

Аннотация
Рассмотрена характеристика СПАВ. Исследованы свойства метиленового синего. Установлено влияние pH на водные растворы метиленового синего Определены анионные поверхностно-активные вещества с красителем метиленовым синим. Подобраны оптимальные условия для определения аПАВ в водных растворах.
Ключевые слова: метиленовый синий, синтетические поверхностно-активные вещества, экстракты, анионные поверхностно-активные вещества, сточные воды.

Chasova E.V., Demchyshyna O.V.
Kryvyi Rih National University

QUANTITATIVE DETERMINATION OF ANIONIC SURFACTANTS (AS) IN WASTEWATER

Summary
The article focuses on surfactants. It examines the impact of acidity on aquatic solutions of methylene blue. It also determines optimal concentration of methylene blue. The article specifies conditions for AS detection in aquatic solutions. As well, it employs an extractive photometric approach to determine anionic surfactants with methylene blue.
Keywords: methylene blue, surfactants, wastewater, extractive photometric approach.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 574.58

ЗАГРЯЗНЕНИЕ МИРОВОГО ОКЕАНА

Гринь С.А., Передериева А.С., Мананкова В.Л.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

В данной статье анализируются основные источники загрязнения Мирового океана, а также какую роль играет океан в жизни человечества. Проблемы, которые существуют в современном обществе и новые появившиеся в процессе жизнедеятельности человека. Последствия и возможные пути решения проблем загрязнения Мирового океана. Задачи поставленные для решения проблем включают в себя многочисленные мероприятия, которые предусматривают улучшение экологического состояния Мирового океана или ликвидацию тех или иных загрязнений в целом. Завершающим этапом будут представлены соответствующие выводы изложенного материала.

Ключевые слова: Мировой океан, проблемы, загрязнения, причины, источник ресурсов, человечество, последствия, сбросы, отходы, заболевания.

Постановка проблемы. Мировой океан играет большую роль в жизни людей. Поверхность земли на 70,8% покрыто водой. На Земле существуют 3 основных океана – Тихий, Индийский и Атлантический, так же антарктические и арктические воды тоже считаются океанами. А структура океана это – моря, заливы, бухты; проливы; лиманы.

Океан это источник различных ресурсов (например морепродуктов, минеральных ресурсов), поставщик пресной воды в результате круговорота, используется как транспортный путь, среда обитания сотен тысяч видов, является накопителем солнечного тепла, а также является лечебно-оздоровительной средой, может так же формировать климат планеты В последнее время растут возможности освоения территории Мирового океана для отдыха и туризма. как говорят это «легкие планеты». Таким образом, океан отдает человечеству все свои богатства, поэтому в данное время стоит проблема его рационального использования. Именно океан стал основой жизни на Земле.

Из-за деятельности людей уровень загрязнения с каждым годом повышается. и люди не осознают всей глобальности этой проблемы. То есть увеличиваются стоки, промышленности, с сельскохозяйственных объектов и с прибрежных городов. С ростом количества городов и растет количество выливаемых сбросов в Мировой океан. Даже такому большому природному ресурсу не под силу переработать столько отходов. Происходит отравление фауны и флоры как прибрежной, так и морской, упадок рыбного хозяйства.

Анализ исследований. Как известно учеными 65% загрязнителей поступает в океаны через речной сток, 25% атмосферные осадки, всего 10% сточные воды и менее 1% – на выбросы с морских судов. Но если более углубится то можно выделить: физическое; биологическое (загрязнение бактериями и различными микроорганизмами); химическое (загрязнение химикатами и тяжелыми металлами); нефтяное; тепловое (загрязнение подогретыми водами, сбрасываемыми ТЭС и АЭС); – радиоактивное; транспортное (загрязнение морскими видами транспорта – танкерами и суднами, а также подводными лодками); бытовое загрязнение.

О масштабах загрязнения говорят следующие факты: ежегодно прибрежные воды пополняются 320 млн. т железа, 6,5 млн. т фосфора, 2,3 млн. т свинца. В водоемы Черного и Азовского морей в 1995 году было сброшено 7 млрд. $м^3$ загрязненных производственных и коммунальных сточных вод; наиболее загрязнены воды Персидского и Аденского заливов, также воды Балтийского и Северного морей.

Особое опасение вызывает загрязнение Мирового океана вредными и токсичными веществами, в том числе нефтью и нефтепродуктами, радиоактивными веществами. Около 2-х млн. т. нефти выносится в океан речным стоком, до 10 млн. т. сбрасывается ежегодно.

Загрязнение Мирового океана нефтью и нефтепродуктами несет в себе крайне негативные последствия: нарушение энерго- и теплообмена между слоями водных масс; снижение альбедо морской воды; гибель многих морских обитателей; патологические изменения в органах и тканях живых организмов. Попадая нефть в воду, образует нефтяные пленки из-за которых нет доступа кислорода морским обитателям. Так же является токсичным веществом. В результате гибнет рыба, вымирают морские птицы, а если нефть приплывает к берегам, то они становятся непригодными для отдыха.

Цель статьи. Источники загрязнения различных токсических веществ и их доля от общего объема загрязнения нефтью: естественный выход нефти из глубин 46%; сбросы от потребления нефти (эксплуатационные сбросы с судов и сбросов из наземных источников) 37%; аварийные разливы с судов 12%; добыча нефти 3%.

Основной материал исследования. Межправительственная морское общество создало соглашение, по которому нельзя сливать нефть в воду за 50 км от берега, большинство морских держав его подписало.

Химическая промышленность также загрязняет тяжелыми металлами, такие, как ртуть, кадмий, никель, медь, свинец, хром, увеличениями количества мышьяка в океанических водах.

Пестициды обнаружены в различных районах Балтийского, Северного, Ирландского морей, в Бискайском заливе, у западного побережья Англии, Исландии, Португалии, Испании. Используются для борьбы с болезнями растений и вредителями. Но так же уничтожая вредителей наносят ущерб полезным организмам. На Мировой рынок поступает около 1,5 млн. т. этих веществ они вошли в состав экосистем. При производстве пестицидов появляются побочные продукты, которых большое количество, которые содержат инсектициды, фунгециды и гербицидов. Эти вещества загрязняют сточные воды.

Кроме пестицидов, очень негативно на океан влияет трибутилолово хлорид, он используется для окрашивания килей кораблей. Самыми опасными являются отходы химических и металлургических предприятий, текстильных и целлюлозных фабрик, а также сельскохозяйственных комплексов. Вначале они сливаются в реки и прочие водоемы, а позже так или иначе попадают и в Мировой океан.

Многие страны, которые имеют выход к морю, производят морское захоронение разного вида веществ и материалов, к примеру грунта, при дноуглубительных работах, бурового шлака, отходов промышленности, строительного мусора, твердые отходы, взрывчатых и химических веществ, радиоактивных отходов. Объем захоронений составил около 10% от всей массы загрязняющих веществ, поступающих в Мировой океан.

Дампинг является вынужденной мерой, что бы дать возможность разработать свою технологию сбросов. Морская среда возможна к переработке большого количества органических и неорганических веществ без особого ущерба воды. Именно по этому временный сброс отходов разрешен. Сброс материалов приводит к гибели от удушья малоподвижные формы бентоса, из-за длительной мутности воды; выжившая рыба, моллюски и ракообразные начинают плохо питаться, появляются проблемы с дыханием это сокращает скорость роста. Может изменится видовой состав. Организация системы контроля за дампингом осуществляет определение районов сбросов, определение динамики загрязнения морской воды и донных отложений.

Непредсказуемые последствия могут нанести радиоактивные отходы, они попадают в Мировой океан, сброс контейнеров с опасными отходами, вследствие работы ядерных реакторов подводных лодок и испытаний ядерного оружия.

Тепловое загрязнения – один из видов загрязнения Мирового океана. Это сброс вод, имеющие температуру выше, чем средняя в океане. В последствии погибает зоопланктон, ухудшается нерест рыб и приводит к нарушению биологического и термического режима в океане.

Самыми главными источниками являются атомные, а так же тепловые электростанции. В результате специально проведенных исследований было установлено, что при температуре воды выше +34 градусов морские организмы и некоторые виды рыб могут погибнуть. Даже при температуре от +26 до +30 градусов процессы жизнедеятельности рыб замедляются.

XXI век – это эра пластика. В водах Тихого, Атлантического и Индийского океанов содержаться пластмассовые отходы, образующие пятна в морской воде, они составляют огромные скопления. Большие города которые населяют побережья и являются источниками сброса отходов. Морские жители могут путать с пищей частички мелкого пластика или пакеты, что приводит к их гибели. Количество пластика в океане растет. Существует пять таких «пятен» – скоплениях пластмассовых отходов. Два из них находятся в Тихом океане, еще 2 – в Атлантическом, и 1 – в Индийском.

Вода становится причиной многих заболеваний людей и животных. В результате сокращаются популяции флоры и фауны, а некоторые даже вымирают. Все это приводит к глобальным изменениям экосистем всех акваторий. В достаточной мере загрязнены все океаны. Одним из наиболее загрязненных морей является Средиземноморское. В него стекают сточные воды из 20 городов. К тому же негативную лепту вносят туристы популярных курортов Средиземноморья. Самыми грязными реками мира являются Цитарум в Индонезии, Ганг в Индии, Янзцы в Китае и Кинг Ривер в Тасмании. Среди загрязненных озер специалисты называют Великие североамериканские озера, Онондага в США и Тай в Китае.

Очевидно, что последствия интенсивного загрязнения морских вод могут быть катастрофическими для экосистем. Некоторые из них уже видны даже сейчас. Поэтому для охраны Мирового океана был принят целый ряд многосторонних договоров, причем как на межгосударственном, так и на региональном уровне. Они включают в себя многочисленные мероприятия, а также пути решения загрязнения Мирового океана. В частности это: ограничение выбросов в океан вредных, токсических и ядовитых веществ; мероприятия, направленные на предотвращение возможных аварий на суднах и танкерах; сокращение загрязнений от установок, которые принимают участие в разработке недр морского дна; мероприятия, направленные на быструю и качественную ликвидацию чрезвычайных ситуаций; ужесточение санкций и штрафов за несанкционированный выброс вредных веществ в океан; комплекс воспитательных и пропагандистских мер для формирования рационального и экологически разумного поведения населения и т. п.

Важнейшая мера по охране водных ресурсов – бережное их расходование. Сейчас при орошении полей около 25% воды теряется на фильтрацию и испарение. Надежная гидроизоляция дна и стенок каналов позволяет снизить непроизводительный расход воды и препятствует засолению почвы в засушливых районах. При использовании дождевых установок расходуется в 5–6 раз меньше воды, чем при обычном поливе. Другой способ экономного расходования воды для полива – подведение воды непосредственно к корневой системе плодовых деревьев при помощи капельниц. Это позволяет избежать излишнего испарения и строго дозировать поступление воды к растениям.

Наиболее эффективный путь защиты водоемов от загрязнений – это создание безотходного

производства, когда отходы одной ступени производственного цикла используются как сырье для другой. Однако в настоящее время не существует универсальной бессточной системы, пригодной для различных отраслей народного хозяйства.

Наибольшее распространение получила очистка сточных вод. Современные методы очистки позволяют удалить различные примеси из сточных вод на 95–96%. Часто этого бывает недостаточно, но для дальнейшей очистки воды необходимо строить более дорогие очистные сооружения, что экономически невыгодно. Так как сточные воды многих предприятий сложно, дорого, а иногда невозможно очистить до такой степени, чтобы они стали безвредными для растений, животных и человека, их очищают частично и используют в замкнутых оборотных системах. За последние годы такие системы внедрены на нескольких нефтехимических, металлургических, целлюлозно-бумажных предприятиях. Очистка сточных вод. В зависимости от степени и характера загрязнения применяют механические, химические и биологические методы очистки сточных вод.

Механическими методами удаляют грубые дисперсные примеси с помощью решеток, сит, фильтров, отстойников, нефтеловушек. Этими методами удаляют нерастворимые примеси из бытовых стоков – до 60%, из промышленных – до 95%. Химическая очистка – это добавление в сточные воды реагентов, способствующих образованию осадков из коллоидных и некоторых истинных растворов.

Биологическая очистка в естественных условиях происходит на специальных полях орошения или полях фильтрации. Здесь создается сеть магистральных и распределительных каналов и карт (площадок) шириной 20 м и длиной 100–150 м, окруженных земляными валами. Карты периодически заполняют сточными водами. Под воздействием солнечного света, воздуха, микроорганизмов они очищаются и просачиваются в грунт. На поверхности карт образуется перегной. Через несколько лет после прекращения слива сточных вод поля фильтрации используют для выращивания трав, кормовых культур или овощей, которые можно употреблять в пищу после термической обработки.

Биологическая очистка сточных вод в искусственных условиях производится в специальных сооружениях – биофильтрах и аэротенках. Биофильтр представляет собой сооружение из кирпича или бетона, внутреннее его помещение заполнено прочным пористым материалом: шлаком, гравием, щебнем, керамзитом. На эти пористые материалы нанесена пленка микроорганизмов (бактерий, простейших и др.), которые в процессе жизнедеятельности поедают и разлагают органические вещества, очищая от них воду. В биофильтр периодически подаются сточные воды и воздух, идущий на процессы окисления. В аэротенках поступающим воздухом в сточных водах перемешивается активный ил, который состоит из сообществ аэробных микроорганизмов – минерализаторов органического вещества. Во вторичных отстойниках происходит отделение бактериальной пленки от чистой воды. В таких биофильтрах и аэротенках устраняется более 90% загрязнений органическими веществами.

Бытовые сточные воды могут содержать патогенные микроорганизмы, поэтому их обеззараживают жидким хлором или хлорной известью. Работа очистных сооружений и установок на предприятиях контролируется законом об охране окружающей среды.

Выводы данного исследования. В целом для Мирового океана ожидается на ближайшие 20–25 лет рост его загрязнения в 1,5–3 раза. Соответственно этому будет ухудшаться и экологическая ситуация. Концентрации многих токсических веществ могут достигнуть порогового уровня, затем наступит деградация естественной экосистемы. Ожидается, что первичная биологическая продукция океана может понизиться в ряде крупных районов на 20–30% по сравнению с нынешней.

Сейчас уже ясен путь, который позволит людям избежать экологического тупика. Это безотходные и малоотходные технологии, превращение отходов в полезные ресурсы. Но потребуются десятилетия для воплощения идеи в жизнь.

Во-первых, большое количество видов загрязнения и их источников представляет серьезное затруднение для общей оценки влияния антропогенного загрязнения на морскую среду, а методы оценивания находятся в стадии разработки. Поэтому сейчас можно говорить лишь о воздействии самых крупных источников, что и было сделано в первой части данной работы.

Во-вторых, на настоящий момент отсутствует международный документ, который был регулировал все виды и источники загрязнения Мирового океана. Существующие конвенции либо обладают достаточно узким перечнем регулируемых вопросов (Конвенция МАРПОЛ – загрязнение с судов, Базельская конвенция – трансграничная перевозка опасных отходов), либо носят декларативный характер и направлены на укрепление сотрудничества между странами-участницами (Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер). Однако начало сотрудничества между Базельской конвенцией и Конвенцией МАРПОЛ свидетельствуют о положительных сдвигах в данной проблеме. В целом, можно сказать, что наличие описанных выше затруднений надолго оставит проблему загрязнения Мирового океана в поле действия глобальной экологической политики.

Список литературы:

1. Степанов В.Н. «Мировой океан» // «Знание», Москва, 1974.
2. Передельский Л.В., Коробкин В.И., Приходченко О.Е. Экология: учеб. – М.: Проспект, 2009. – 512 с.
3. Новиков Ю.В. «Экология, окружающая среда и человек».

Гринь С.О., Передерєва А.С., Мананкова В.Л.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ЗАБРУДНЕННЯ СВІТОВОГО ОКЕАНУ

Анотація
У статті аналізуються основні джерела забруднення Світового океану, а також роль океану в житті людства. Проблеми, що існують в сучасному суспільстві та нові, що з'явилися в процесі людського життя. Наслідки та можливі способи вирішення проблем забруднення Світового океану. Завданням, поставленим для вирішення проблем, є численні заходи, що передбачають покращення екологічного стану Світового океану або ліквідацію певних забруднень в цілому. На завершальному етапі будуть представлені відповідні висновки представленого матеріалу.
Ключові слова: Світовий океан, проблеми, забруднення, причини, джерело ресурсів, людство, наслідки, скиди, відходи, хвороби.

Grin S.A., Perederieva A.S., Manankova V.L.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

CONTAMINATION OF THE WORLD OCEAN

Summary
This article analyzes the main sources of pollution of the World Ocean, as well as the role of the ocean in the life of mankind. Problems that exist in modern society and new ones that appeared in the process of human life. Consequences and possible ways of solving the problems of pollution of the World Ocean. The tasks set for solving problems include numerous activities that envisage the improvement of the ecological state of the World Ocean or the elimination of certain pollutions as a whole. The concluding stage will present the relevant conclusions of the material presented.
Keywords: World Ocean, problems, pollution, causes, source of resources, humanity, consequences, discharges, waste, diseases.

УДК 617.7–053.5:615.8

ВПЛИВ РОЗРОБЛЕНОЇ МЕТОДИКИ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ФІЗИЧНИХ ЗАХОДІВ СЕНСОМОТОРНИХ РЕАКЦІЙ НА ПРОВІДНІ ПОКАЗНИКИ ПСИХОФІЗИЧНОГО СТАТУСУ ДІТЕЙ З ПАТОЛОГІЄЮ ЗОРУ ВІКОМ 7–10 РОКІВ*

Дичко В.В., Бобирєв В.Є., Попков Ю.О.
Донбаський державний педагогічний університет

В роботі представлені результати вивчення впливу розробленої нами методики фізичних реабілітаційних заходів сенсомоторних реакцій на показники психофізіологічного статусу дітей 7–10 років з патологією зору. Встановлено, що розроблений поетапний комплекс реабілітаційного фізичного виховання у дітей 7–10 років з патологією зору позитивно впливає на показники простої слухо-моторної реакції, контактної координаціометрії, позитивно впливають на патофізіологічні показники сили і витривалості, призводить до поліпшення показників теппінг-тесту на 21,0%.
Ключові слова: діти з патологією зору, реабілітаційні заходи, психофізичний статус, сенсомоторні реакції.

Постановка проблеми. Здоров'я людини багато в чому визначається рівнем фізичного розвитку і функціональних можливостей організму, основи яких закладаються в дитячому віці. В даний час соціальні та екологічні умови, труднощі в організації медичного обслуговування призвели до зростання всіх видів захворюваності. Знижуються показники фізичного розвитку, зменшується кількість дітей з проявами акселерації розвитку, у кожної четвертої дитини відзначається порушення постави. Зростає інвалідність дітей [2].

Одним із сучасних питань валеології та медицини є проблема індивідуалізації адаптаційної реакції організму на різні зміни, патологічні стани, захворювання, тощо. Усе це разом призводить до розвитку порушень адаптаційних процесів з різним ступенем напруження, формування

* Дослідження є фрагментом наукової роботи кафедри ЗЛіФВ Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» з теми: «Вивчення адаптаційних реакцій організму, що формуються під впливом різноманітних факторів природи та суспільства» (№ держреєстрації 0115U003314). Автор є відповідальним виконавцем комплексної теми.

стресу, що варіює за глибиною, тривалістю, а також можливістю організму конкретної дитини, людини до адекватних компенсаторних механізмів. Тому пошуки засобів і заходів, що підвищують рівень адаптаційно-компенсаторних процесів залишаються актуальною проблемою сьогодні.

Так визначається, що у віці 7–10 років життя забезпечує інтенсивний розвиток дитини з патологією зору як цілісної особистості, її здібностей, збагачення інтелектуального потенціалу, духовності, культури, фізичної підготовки, забезпечення офтальмологічним лікуванням, попередження або корекція відхилень у розвитку (Концепція спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та перспективу, Київ, 1996, с. 22–28).

У зв'язку з тим, що рухові функції є одним із основних проявів життєдіяльності людини і значною мірою впливають на розвиток інших систем організму, за їх порушень створюються негативні умови для розвитку психомоторики. Патологія призводить до порушень функцій внутрішніх органів, які забезпечують індивідульно-біологічний розвиток, функцію всіх органів і систем, що забезпечує формування адаптаційно-компенсаторні механізми у соціальному середовищі [3].

Враховуючи сказане вище, можливо припустити, що актуальною проблемою в теперішній час є вивчення етіологічної структури і патогенетичних механізмів психофізичного розвитку у дітей з патологією зору у віці 7–10 років. Можливо сподіватися, що аналіз та узагальнення одержаних результатів дозволить розробити нові сучасні технології інформаційної роботи з дітьми, які страждають патологією зору в процесі їх навчання і виховання; продовжити пошуки нових форм і шляхів інтеграції цих дітей у сучасне суспільство [3, 4, 5].

Важливою умовою вдосконалення рухових здібностей є підвищення ефективності психофізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку з патологією зору. Для цього необхідно більш повне розуміння патогенетичних механізмів, які лежать в основі порушень функції зорового аналізатора, а також рівня адаптаційного напруги у дітей з патологією зору 7–10 років [4, 5].

Фізичний стан характеризується сукупністю показників, що відображають статеві і вікові особливості, антропометричний профіль, рухову підготовленість, функціональний стан м'язової, кардіоваскулярної, респіраторної та інших систем організму людини [4, 6, 7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За даними ВООЗ, здоров'я людини на 50–55% залежить від умов і способу життя. Головним фактором здорового способу життя є фізична культура, звичка до якої повинна робити щеплення у дитячому віці як елемент загальної культури. На думку І.А. Аршавского [1], життям організму і його зростанням управляє рухова активність.

Розглядаючи сьогоднішній стан цієї проблеми, важко позбутися думки, що з кожним новим кроком у поступальному русі медичної науки її рішення, як лінія горизонту, відсувається пропорційно науковому прогресу.

Більш того, аналіз величезного клінічного і експериментального матеріалу свідчить про явну перевагу останнім часом усереднених, узагальнених оцінок стану фізичного розвитку і функціонального стану організму людей, особливо дітей. Безсумнівно, корисне в цілому, широке впровадження статистичних підходів в медицину мало, в той же час, і негативну сторону – відволікло увагу дослідників від конкретних особливостей індивідуума, його статі і віку. Більшість дослідників використовує усереднені оцінки, які дозволяють виявляти лише найбільш загальні, переважаючі тенденції, штучно затушовувавши індивідуальні статеві і вікові (рідше) варіанти, якщо останні відзначені у невеликої частини спостережуваних пацієнтів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі не має досліджень, що висвітлюють проблему впливу поетапного комплексу реабілітаційного фізичного виховання заходів сенсомоторних реакцій на показники психофізіологічного статусу дітей віком 7–10 років з патологією зору.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення впливу розробленої нами методики фізичних реабілітаційних заходів сенсомоторних реакцій на зовнішні подразники дітей віком 7–10 років з патологією зору.

Об'єкт і методи дослідження. Проведено обстеження у дітей віком 7–10 років, що навчаються у загальноосвітній школі № 17 м. Слов'янська, Донецької області і загальноосвітній спеціалізованій школі-інтернат № 23 для сліпих і слабкозорих дітей.

Група дітей (31 дитина), що навчалась у Слов'янській спеціалізованій загальноосвітній школі-інтернаті І-ІІІ ступеня № 23 і складалась із 14 хлопчиків і 17 дівчаток.

Для реабілітації дітей з патологією зору 7–10 років нами використаний метод фізичних вправ для цих дітей, розроблені плани з врахуванням віку, статі глибинних порушень показників, тощо.

Всі діти попередньо були обстежені лікарями-спеціалістами (сімейними лікарями, офтальмологом та іншими спеціалістами).

Роботу виконували відповідно до біоетичними нормами з дотриманням відповідних законів України. Всі батьки дітей дали письмову інформовану згоду на участь їх дітей в дослідженні.

Викладення основного матеріалу. При цьому важливе значення має вивчення результатів одержаних при встановлені впливу поетапної комплексної методики реабілітаційних заходів, на показники психофізіологічного статусу дітей з патологією зору віком 7–10 років.

Результати вивчення впливу поетапного комплексу реабілітаційних фізичних заходів на патофізіологічні показники психофізіологічного статусу простої слухо-моторної реакції хлопчиків і дівчаток з патологією зору віком 7–10 років наведені у табл. 1.

Проведені реабілітаційні заходи сприяють покращенню у хлопчиків середнього значення часу реакції на 33, 33%, функціонального рівня системи – на 33,33%, а у дівчаток покращується показники загального числа помилок на 29,3%, рівні функціональних можливостей – на 29,81%, середнього значення часу реакції – на 33,14%, функціонального рівня системи – на 30,43%. Усталеність реакції як у хлопчиків, так і у дівчаток сформована тенденція на покращення цього

Таблиця 1

Вплив ПКРФЗ на патофізіологічні показники ПСМР у дітей з патологією зору віком 7–10 років

Показники	Одиниці виміру	До реабілітаційних заходів n-14	Після реабілітаційних заходів n-14	%	t	P(t)	r
		M±m	M±m				
Хлопчики							
Загальне число помилок	од.	8,4±1,02	6,32±1,02	25,03	1,46	0,1907	1
Рівень функціональних можливостей	1/с[I]	2,4±0,26	1,80±0,26	24,98	1,62	0,1760	1
Середнє значення часу реакції	мс	330,9±17,74	248,19±17,74	25,00	3,30**	0,0937	1
Усталеність реакції	мс	0,9±0,20	0,67±0,20	25,64	0,82	0,2813	1
Функціональний рівень системи	од	3,4±0,18	2,55±0,18	24,98	3,29**	0,0939	1
Число передчасних реакцій	од.	1,3±0,24	1,02±0,24	25,05	1,02	0,2465	1
Дівчатка							
		n-17	**n-17**	**%**	**t**	**P(t)**	**r**
Загальне число помилок	од.	6,7±0,54	5,18±0,41	22,81	2,26*	0,1324	0,94
Рівень функціональних можливостей	1/с[I]	2,7±0,12	2,08±0,12	22,93	3,57**	0,0870	1
Середнє значення часу реакції	мс	329,4±17,26	247,40±17,26	24,89	3,36**	0,0921	1
Усталеність реакції	мс	1,1±0,09	0,89±0,09	19,04	1,73	0,1668	1
Функціональний рівень системи	од	3,3±0,10	2,53±0,10	23,30	5,45**	0,0578	1
Число передчасних реакцій	од.	1,1±0,20	0,88±0,20	21,05	0,82	0,2812	0,91

*Примітка: * – $t>t_{0,05}$ різниця статистично достовірна на рівні P<0,05.*
*** – $t>t_{0,01}$ різниця статистично достовірна на рівні P<0,01.*

Таблиця 2

Вплив ПКРФЗ на патофізіологічні показники контактної координаціометрії за профілем у дітей з патологією зору віком 7–10 років

Показники	Одиниці виміру	До реабілітаційних заходів n-14	Після реабілітаційних заходів n-14	%	t	P(t)	r
		M±m	M±m				
Хлопчики							
Загальний час торкань	с	10,1±1,04	9,09±1,04	10,00	0,69	0,3079	1
Кількість торкань	од	55,4±4,86	49,98±4,86	9,83	0,79	0,2866	1
Час торкань	с	0,9±0,08	0,80±0,08	11,14	0,88	0,2695	1
Дівчатка							
		n-17	**n-17**	**%**	**t**	**P(t)**	**r**
Загальний час торкань	с	9,5±1,17	8,50±1,17	10,52	0,60	0,3276	1
Кількість торкань	од	55,2±7,16	49,24±7,16	10,86	0,59	0,3298	1
Час торкань	с	0,7±0,11	0,64±0,11	8,62	0,37	0,3861	1

*Примітка: * – $t>t_{0,05}$ різниця статистично достовірна на рівні P<0,05.*
*** – $t>t_{0,01}$ різниця статистично достовірна на рівні P<0,01.*

Таблиця 3

Вплив ПКРФЗ на патофізіологічні показники сили і витривалості кистей рук (динамометрія) у дітей з патологією зору віком 7–10 років

Показники	Одиниці виміру	До реабілітаційних заходів n-14	Після реабілітаційних заходів n-14	%	t	P(t)	r
		M±m	M±m				
Хлопчики							
Максимальна м'язова сила	Н	12,0±1,33	13,80±1,33	15,00	0,96	0,2573	1
Показник витривалості	%	86,0±4,00	103,23±4,00	19,99	3,04**	0,1011	1
Тривалість утримання	С	6,0±0,53	7,20±0,53	20,00	1,59	0,1785	1
Тривалість утримання в межах	С	9,4±1,09	11,00±1,09	17,02	1,04	0,2440	1
Дівчатка							
		n-17	**n-17**	**%**	**t**	**P(t)**	**r**
Максимальна м'язова сила	Н	15,3±2,16	17,35±2,16	13,03	0,65	0,3156	1
Показник витривалості	%	98,3±0,89	115,30±0,89	17,29	13,58**	0,0234	1
Тривалість утримання	С	7,7±1,09	9,10±1,09	18,18	0,91	0,2650	1
Тривалість утримання в межах	С	16,1±1,51	18,50±1,51	14,91	1,13	0,2311	1

*Примітка: * – $t>t_{0,05}$ різниця статистично достовірна на рівні P<0,05.*
*** – $t>t_{0,01}$ різниця статистично достовірна на рівні P<0,01.*

показника простої слухомоторної реакції у дітей з патологією зору віком 7–10 років.

Результати змін вивчення ефективності використання реабілітаційних заходів на показники контактної координаціометрії за профілем у хлопчиків та дівчаток з патологією зору наведені у табл. 2.

Показники контактної координаціометрії за профілем у дітей з патологією зору віком 7–10 років під впливом проведених реабілітаційних заходів також мають тенденцію на покращення як у хлопчиків, так і у дівчаток. Загальний час торкань покращується у хлопчиків на 11,11%, у дівчаток – на 11, 76%; кількість торкань у хлопчиків – на 10, 84%, у дівчаток – на 12,18%; час торкань покращується на 12,50% у хлопчиків та на 9,38% у дівчаток.

Результати змін вивчення ефективності використання реабілітаційних заходів на показники сили і витривалості кистей рук (динамометрія) у хлопчиків та дівчаток з патологією зору наведені у табл. 3.

Проведені реабілітаційні заходи у дітей з патологією зору у віці 7–10 років позитивно впливають на показник витривалості у хлопчиків показник підвищується на 20,03%, у дівчаток – на 17,29%. Під впливом реабілітаційних заходів формується стійка тенденція до покращення максимальної м'язової сили у хлопчиків на 15,0%, у дівчаток – на 13,40%; тривалості утримання – у хлопчиків – на 20,0%, у дівчаток – на 18,18% і показник тривалості утримання в межах 50% – у хлопчиків на 17,02%, у дівчаток – на 14,91%.

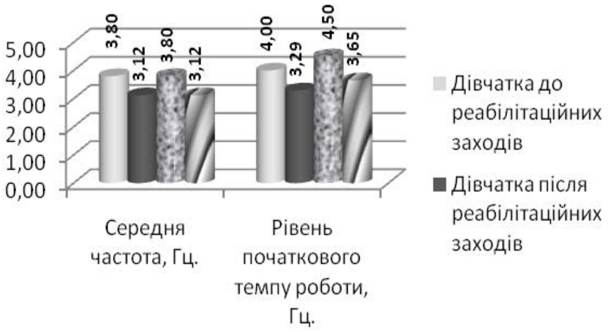

Рис. 1. Показники тесту теппінг-тесту (визначення сили нервової системи) дітей з патологією зору віком 7–10 років до та після реабілітаційних заходів.

Результати змін вивчення ефективності використання реабілітаційних заходів на показники теппінг-тесту *(визначення сили нервової системи)* у хлопчиків та дівчаток з патологією зору наведені на рис. 1 і рис. 2.

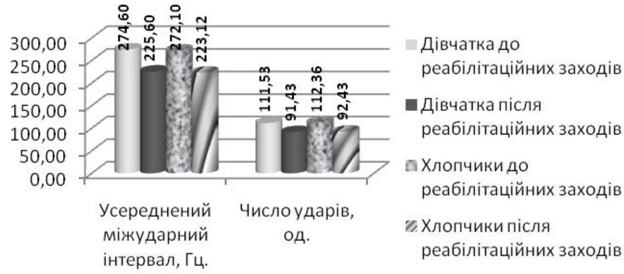

Рис. 2. Показники тесту теппінг-тесту (визначення сили нервової системи) дітей з патологією зору віком 7–10 років до та після реабілітаційних заходів.

Проведені дослідження, направлені на визначення впливу проведених реабілітаційних заходів, розроблених і впроваджених у практику, на патофізіологічні показники теппінг-тесту – визначення сили нервової системи у дітей віком 7–10 років із патологією зору засвідчили позитивний вплив на всі провідні показники. Так, покращився показник середньої частоти як у хлопчиків, так й у дівчаток на 21,0%; покращився рівень початкового темпу роботи як у хлопчиків, так й у дівчаток – на 21,0%; усереднений міжударний інтервал – у хлопчиків і дівчаток на 21,0%. Суттєво (на 21,0%) знизилось число ударів.

Висновки і пропозиції. Проведені реабілітаційні заходи мають позитивний патофізіологічний вплив на показники простої слухо-моторної реакції, контактної координаціометрії за профілем у дітей з патологією зору віком 7–10 років. Усталеність реакції як у хлопчиків, так і у дівчаток сформована тенденція на покращення цього показника. Запропоновані нами реабілітаційні заходи позитивно впливають на патофізіологічні показники сили і витривалості кистей рук (динамометрії) у дітей з патологією зору віком 7–10 років, призводить до покращення показників теппінг-тесту на 21,0%.

Виходячи із наведених вище результатів апробації розробленого нами комплексу реабілітаційних заходів у дітей, віком 7–10 років із патологією зору, цей комплекс рекомендується впровадженню в практику реабілітаційних заходів у спеціалізованих школах-інтернатах для сліпих і слабкозорих дітей.

Список літератури:

1. Аршавский И.А. Физиологические механизмы и закономерности индивидуального развития / И.А. Аршавский. – М., 1982. – С. 236.
2. Григорян Л.А. Офтальмо-гигиенические рекомендации по организации учебно-воспитательного процесса с детьми, имеющими нарушения зрения / Л.А. Григорян // Проблемы воспитания и социальной адаптации детей с нарушением зрения. – М., 1995. – С. 29–41.
3. Дичко В.В. Педагогічні засади корекційного навчання рухових дій школярів з порушенням зору / В.В. Дичко. – Начальний посібник. Київ. 2007. – С. 153.
4. Демирчоглян Г.Г. Специальная физическая культура для слабовидящих школьников / Г.Г. Демирчоглян, А.Г. Демирчоглян. – М.: Советский спорт, 2000. – С. 155.
5. Кальф-Калиф Я.Я. О лейкоцитарном индексе интоксикации и его практическом значении / Я.Я. Кальф-Калиф // Врачебное дело. – 1941. – № 1. – С. 31–35.
6. Сидорчук І.Й. Клітинна реактивність та рівень адаптаційного напруження організму хворих на гострий бронхіт / І.Й. Сидорчук, С.А. Левицька та ін. // Буковинський медичний вісник. – 2015. – Том 13. № 1(73). – С. 150–153.
7. Трошихин В.А. Функциональная подвижность нервных процессов и профессиональный отбор / В.А. Трошихин, С.И. Молдавская, Н.В. Кольченко. – Киев: Наукова думка, 1978. – С. 228.

Дычко В.В., Бобырев В.Е., Попков Ю.А.
Донбасский государственный педагогический университет

ВЛИЯНИЕ РАЗРАБОТАННОЙ МЕТОДИКИ РЕАБИЛИТАЦИОННЫХ ФИЗИЧЕСКИХ МЕРОПРИЯТИЙ СЕНСОРНЫХ РЕАКЦИЙ НА ВЕДУЩИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПСИХОФИЗИЧЕСКОГО СТАТУСА ДЕТЕЙ С ПАТОЛОГИЕЙ ЗРЕНИЯ В ВОЗРАСТЕ 7–10 ЛЕТ

Аннотация
В работе представлены результаты изучения влияния разработанной нами методики физических реабилитационных мероприятий сенсомоторных реакций на показатели психофизиологического статуса детей 7–10 лет с патологией зрения. Установлено, что разработанный поэтапный комплекса реабилитационного физического воспитания у детей 7–10 лет с патологией зрения, положительно влияет на показатели простой слухо-моторной реакции, контактной координациометрии, положительно влияют на патофизиологические показатели силы и выносливости, приводит к улучшению показателей теппинг-теста на 21,0%.
Ключевые слова: дети с патологией зрения, реабилитационные мероприятия, психофизический статус, сенсомоторные реакции.

Dychko V.V., Bobyrev V.E., Popkov Yu.A.
Donbass State Pedagogical University

INFLUENCE OF THE DEVELOPED METHODOLOGY OF REHABILITATIONAL PHYSICAL ACTIVITIES OF SENSORY REACTIONS ON THE LEADING INDICATORS OF THE PSYCHOPHYSICAL STATUS OF CHILDREN WITH THE PATHOLOGY OF VISION IN AGE 7–10 YEARS

Summary
The paper presents the results of studying the influence of the method of physical rehabilitation measures of sensorimotor reactions developed by us on the parameters of the psychophysiological status of children 7–10 years old with vision pathology. It has been established that the phased rehabilitation physical education complex in children 7–10 years old with visual impairment has a positive effect on the parameters of a simple auditory motor reaction, contact coordinationimetry, positively influence the pathophysiological indices of strength and endurance, leads to an improvement in the parameters of the teping test at 21,0%.
Keywords: children with visual pathology, rehabilitation measures, psychophysical status, sensorimotor reactions.

УДК 628.1

КАЧЕСТВО И БЕЗОПАСНОСТЬ ПИТЬЕВОЙ ВОДЫ В МИРЕ И В УКРАИНЕ

Козлова А.М., Кочетов Н.С., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

В статье проанализированы основные проблемы качества и безопасности питьевой воды Украины. Рассмотрены глобальные экологические проблемы, связанные с нехваткой чистой питьевой воды. Также в статье указаны данные по обеспеченности природными водными ресурсами стран мира. Проведена сравнительная характеристика действующих нормативных документов, регламентирующие качество питьевой воды, стран Европейского Союза, США и Украины. Рассмотрены основные показатели физиологической полноценности и токсикологической безопасности питьевых вод, а также пути их улучшения.
Ключевые слова: качество, безопасность, питьевая вода, нормативные документы, общая минерализация, жесткость, химический состав.

Постановка проблемы. Водные ресурсы являются важнейшей частью всех сфер жизни общества. Наличие в достаточном количестве и высоком качестве питьевой воды, является главным условием здоровья людей и развития государства в целом. Именно количество и качество питьевой воды определяют жизненный уровень и состояния здоровья людей. Еще Луи Пастер говорил, что 80% своих болезней мы «выпиваем» [7]. Глобальное загрязнение окружающей среды привело к значительному ухудшению качества природных источников питьевой воды. Нерациональное и чрезмерное использование источников водоснабжения ведет за собою истощение водных запасов планеты. На сегодняшний день запасы воды питьевого качества по ценности эквивалентны энергоносителям и другим полезным ископаемым. Поэтому этой проблеме уделяется значительное внимание во всем мире.

Анализ последних исследований и публикаций. Нами был совершен анализ научных статей, публикаций и диссертаций, в которых объектом исследования является изучение качества питьевой воды. В частности такими исследованиями занимались такие ученые как: В.А. Копилевич, Л.В. Войтенко, А.Д. Балакирева, К.А. Горбатенко, Ю.С. Литвин, С.М. Макаренко, А.В. Островская, Т.Л. Лебедева, В.Н. Прибылова, Л.А. Чумак и другие. В результате анализа научных работ вышеуказанных авторов нами были сделаны сравнительные характеристики качества и безопасности питьевых вод стран Европейского Союза, США и Украины.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. По статистическим данным на сегодняшний день для нормальной жизнедеятельности человеку необходимо в среднем 40 литров воды для употребления в чистом виде, личной гигиены и приготовление пищи. Но при этом около миллиарда людей из 28 стран не получают нужного количества пригодной для употребления воды. Около 40% населения Земли испытывает нехватку воды. По прогнозам к 2025 году этот показатель возрастет до 5,5 миллиардов человек (две третьих от всего населения). Сравнительная характеристика качества природных вод 122 стран показала, что самая чистая вода в мире в Финляндии, Канаде, Новой Зеландии и Великобритании. Россия занимает в этом списке седьмое место. Это связано с тем, что промышленные отходы растворяются в большом количестве природных вод, образуя при этом концентрацию вредных веществ в приделах нормы.

Цель статьи. Главной целью данной статьи является обобщение накопленных ранее материалов, касающихся качества и безопасности питьевой воды централизованного водоснабжения.

Изложение основного материала. Главными источниками загрязнения водных ресурсов являются сточные воды и поверхностные стоки. Практически все бассейны рек Украины относятся к классу загрязненных или сильно загрязненных, что подтверждают данные Европейского агентства по охране окружающей среды. Крупные реки такие, как Днепр, Южный Буг, загрязнены тяжелыми металлами, нефтью, фенолами и т.д. Еще хуже ситуация с мелкими притоками. Основными факторами, ухудшающее качество вод природных источников, являются отходы человеческой жизнедеятельности, рассеянные загрязнения и эвтрофикация [8].

Украина является страной с крайне невеликими водными запасами. Это обусловлено тем, что Украина не располагает большими объемами поверхностных вод, которые отвечали требования к качеству питьевой воды. В среднем для оптимального функционирования государства необходимо до 7000 м^3 на одного жителя. В Украине этот же показатель сравнительно мал. Так на одного украинца в год припадает около 1010 м^3/год. В то время как обеспеченность водными ресурсами в странах Европейского Союза составляет: Швеция – 24000 м^3/год; Австрия – 7700 м^3/год; Швейцария – 7280 м^3/год; Франция – 4570 м^3/год [5].

В Украине на сегодняшний день качество и безопасность питьевой воды регламентируется такими нормативно-законодательными актами [1, 4]:

1. Закон Украины «О питьевой воде и питьевом водоснабжении» № 2918 от 10.01.2002 года.
2. ГСанПиН № 383 от 23.12.1996 г. «Вода питьевая. Гигиенические требования к качеству воды хозяйственно-питьевого водоснабжения».
3. ДБН 360–92 «Градостроительство. Планировка и застройка городских и сельских поселений».

Нормативно-законодательная база стран и директивные документы ВОЗ регулируют качество питьевой воды, которая поступаем гражданам. Количество показателей качества воды со временем растет. Так если число показателей качества воды в санитарных правилах и нормах

«Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання» 1996 года насчитывал 48 [1], то уже в 2010 году лимитируется 91 показателем [2]. Но жесткий контроль большого перечня показателей не целесообразен. Даже, если качество питьевой воды будет соответствовать всем требования нормативных документов, учитывая громадное количество новых загрязнений вызванных человеком, нельзя гарантировать безопасность для здоровья человека. Например, СанПиН 4630–88 «Санитарные правила и нормы охраны поверхностных вод от загрязнения», который действует на территории Украины, лимитируется ПДК 1345 веществ [10]. Конечно, осуществлять контроль по такому количеством веществ нереальная задача. Куда более эффективный метод прогнозирования качества водных источников и, при необходимости, принятие мер по предотвращению загрязнения вод в системе водоснабжения.

Таблица 1

Страны мира с наибольшими запасами пресной воды

Страна	Ресурсы, км^3	На душу населения, тыс. км^3
Бразилия	6950	43,0
Россия	4500	30,5
Канада	2900	98,5
Китай	2800	2,3
Индонезия	2530	12,2
США	2480	9,4
Бангладеш	2360	19,6
Индия	2085	2,2
Венесуэла	1320	60,3
Мьянма	1080	23,3

На сегодняшний день прогнозирование состояния водных запасов страны является важнейшей задачей.

Токсическая безопасность вод питьевого предназначения определяется показателями, которые точно определяют содержание в ней опасных для здоровья компонентов, которые могут содержаться в природных водах или могут образоваться при загрязнении водных источников.

Показатели общей минерализации, жесткости, флора и магния определяют физиологическую пригодность питьевой воды. Эти данные определяют соответствие её минерального состава к биологическим потребностям организма человека с учетом максимально допустимых и минимально необходимых уровней их содержания.

Общая минерализация – показатель количества содержащихся в воде растворенных веществ.

Низкий уровень минерализации так же неблагоприятно сказывается на качестве питьевой воды. Отсутствие в воде минеральных солей приводит к снижению осмотического давления в клетках.

Жесткость – это свойство воды, обусловленное содержанием сульфатов, карбонатов, гидрокарбонатов и солей щелочноземельных металлов. Постоянная жесткость обусловлена наличием хлоридов и сульфатов кальция и магния, высокое содержание которых придает воде горький вкус и ощущается при 7,0 мг-экв/дм^3.

При анализе химического состава питьевой воды, важно учитывать не только общую концентрацию растворенных компонентов, но и солевой состав. Всемирная организация здравоохранения регламентирует и нормирует максимально допустимые значения показателей питьевой воды в странах Европейского Союза, Украине, России, США. В Украине качество питьевой воды централизованного водоснабжения регламентируется одновременно двумя обязательными нормативами. Их различия между собой усложняют мониторинг и контроль за качеством питьевой воды.

Природные источники воды содержат в своем составе сульфаты и хлориды в виде солей натрия, кальция, магния и калия. Наличие в природных водных источниках сульфатов и хлоридов может обуславливаться химическим составом поверхностных вод или содержанием в геологических погодах водоносных горизонтов, загрязнение недостаточно очищенными сточными водами. Повышенное содержание этих соединений влияет на качество питьевой воды, сульфаты придают горький вкус, а хлориды – соленый.

В США действуют более жесткие нормативы к питьевой воде: общая минерализация – 500 мг/дм^3, общая жесткость – 5,0 мг-экв/дм^3, хлориды и сульфаты – 250 мг/дм^3 [5].

В Украине значение общей минерализации не превышает требуемые ВОЗ рекомендации, но максимально допустимые концентрации сульфатов и хлоридов превышают в 2,0 и в 1,35 раза соответственно [1].

Таблица 2

Требования законодательства Украины, ЕС и США к качеству питьевой воды

Показатель	ВОЗ	US EPA США	ЕС	ГСанПин Украины
Показатели физиологические полноценности				
Общая минерализация, мг/дм^3	1000,0	500,0	1500,0	100,0–1000,0
Жесткость, мг-экв/дм^3	-	-	1,2	1,5–7,0
Сульфаты, мг/дм^3	250,0	250,0	250,0	250,0
Хлориды, мг/дм^3	250,0	250,0	250,0	250,0
Кальций, мг/дм^3	-	-	100,0	-
Магний, мг/дм^3	-	-	5,0	10,0–80,0
Фтор, мг/дм^3	1,5	2,0–4,0	1,5	0,7–1,5
Показатели токсикологической безопасности				
Алюминий, мг/дм^3	0,2	0,2	0,2	0,2
Нитраты, мг/дм^3	10,0	44,0	50,0	45,0
Нитриты, мг/дм^3	3,0	3,3	0,5	-
Железо, мг/дм^3	0,3	0,3	0,2	0,3
Кадмий, мг/дм^3	0,003	0,005	0,005	-
Марганец, мг/дм^3	0,5 (0,1)	0,05	0,05	0,1
Медь, мг/дм^3	2,0	1,0–1,3	2,0	1,0
Ртуть, мг/дм^3	0,001	0,02	0,001	-
Мышьяк, мг/дм^3	0,01	0,05	0,01	0,01
Свинец, мг/дм^3	0,01	0,015	0,01	0,01
Цинк, мг/дм^3	3,0	5,0	5,0	-
Асбест, млн. волок/дм^3	-	7,0	-	-

Источник: [5]

Одним из важнейших элементов, содержащихся в питьевой воде, является кальций. По нормам Европейского Союза допустимая концентрация этого биогенного элемента 100,0 мг/дм³ [5]. В Украине не установлены нормативы на содержание кальция в питьевой воде, что в свою очередь влечет за собою ряд проблем, так как необходим для нормального функционирования организма человека.

Анализируя данные приведенные в таблице, можно заметить очень большую разницу в максимально допустимых концентрациях содержания магния в питьевой воде. Единственный нормативный документ в Украине (ГСанПиН) допускает концентрацию в диапазоне от 10,0 до 80,0 мг/дм³. В то время как в Европейском Союзе этот показатель не должен превышать 0,5 мг/дм³, а Всемирная организация здравоохранения и вовсе не имеет никаких рекомендаций по этому элементу.

Согласно ГСанПиН фтор является показателем, характеризирующим физиологическую полноценность питьевой воды. Повышенное содержание этого элемента может вызвать ухудшение состояния зубов. Так при концентрации 0,5 мг/дм³ развивается кариес, а выше 2,5 – флюороз [6]. Но следует заметить, что нормативные требования к содержанию фтора в США находятся в приделах 2,0–4,0 мг/дм³, что в несколько раз превышает максимально допустимые концентрации в Украине и в странах Евросоюза.

Выводы и предложения. Анализируя информацию о нормативной законодательной базе стран Европейского Союза, США и Украины мы пришли к выводу, что в нашей стране не в достаточной мере регламентируются и исполняются требования к качеству питьевой воды. Довольно низкий уровень качества потребляемой воды, по сравнению со странами ЕС, влечет за собой ухудшение состояния здоровья украинцев. Как показывают исследования, хлорирование обеспечивает недостаточную безопасность питьевой воды по микробиологическим показателям. Так, например, гиперхлорирование на ВОС «Днестр» и вторичное хлорирование на подстанции г. Южный не обеспечивало достаточной эффективности обезвреживания водопроводной воды, что приводило к вспышкам кишечных заболеваний. Поэтому возникает необходимость улучшать технологии по обеззараживанию питьевой воды. Вторично обеззараживание воды на подстанции диоксидом хлора, как показывают санитарно-бактериологические и санитарно-вирусологические исследования [3], позволяет достигнуть концентрации остаточного свободного хлора, которая отвечала бы требованиям [9]. Отметим, что в таких странах как США, Германия, Франция диоксид хлора применяется уже более 30 лет.

Список литературы:

1. Державні санітарні правила і норми ДСанПіН «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання». Затверджено наказом МОЗ України 23.10.96 № 383 // Вода питна: Нормативні документи: Довідник. – Львів, 2001. – С. 216–224.
2. Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4–171–10), затв. наказом МОЗ України від 12.05.2010 № 400.
3. ДСанПіН № 383 «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання» – Київ: МОЗ України – 1996. – 21 с.
4. Закон Украины «О питьевой воде и питьевом водоснабжении» № 2918 от 10.01.2002 г.
5. Зуев Е.Т., Питьевая и минеральная вода. Требования мировых и европейских стандартов к качеству и безопасности [Текст] / Е.Т. Зуев, Г.С. Фомин. – М.: Протектор, 2003. – 320 с.
6. Коржнев М.С. Фтор у питних водах України та захворювання, пов'язані з ним [Текст] / М.С. Коржнев, О.М. Кошляков. – Полтава: Зірка, 2002. – 354 с.
7. Неумыванкин И.П. Вода и здоровье: мифы и реальность [Текст] / И.П. Неумывакин. – СПб: ДИЛЯ, 2005. – 128 с.
8. Окружающая среда Европы: Третья оценка: Доклад по экологической оценке № 10 / Европейское агентство по охране окружающей среды. – Люксембург: отдел официальных публикаций Европейского сообщества, 2004 – 341 с.
9. Петренко Н.Ф. «Диоксид хлора: применение в технологиях водоподготовки» [Текст] / Н.Ф. Петренко, А.В. Мокиенко. – Одесса: Изд-во «Optimum» 2005. – 486 с.
10. Санитарные правила и нормы охраны поверхностных вод от загрязнения СанПиН 4680–88 / Збірник важливих офіційних матеріалів з санітарних і протиепідемічних питань. – Т. 1, ч. 1. – Київ, 1995. – С. 139–205.

Козлова А.М., Кочетов М.С., Гринь С.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ЯКІСТЬ І БЕЗПЕКА ПИТНОЇ ВОДИ В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Анотація
В статті проаналізовані основні проблеми якості та безпеки питної води України. Розглянуті глобальні екологічні проблеми, пов'язані з нехваткою чистої питної води. Також в статті приведені дані по забезпеченню природними водними ресурсами країн світу. Проведена порівняльна характеристика діючих нормативних документів, регламентуючі якість питної води, країн Європейського Союзу, США та України. Розглянуті основні показники фізіологічної повноцінності та токсикологічної безпеки питних вод, а також шляхи покращення нормативних показників.
Ключові слова: якість, безпека, питна вода, нормативні документи, загальна мінералізація, жорсткість, хімічний склад.

Kozlova A.M., Kochetov N.S., Gryn S.A.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

QUALITY AND SAFETY OF DRINKING WATER IN THE WORLD AND IN UKRAINE

Summary
The article analyses the main problems of the quality and safety of Ukraine's drinking water. Addressed global environmental problems related to the scarcity of clean drinking water. The article also provides data on the endowment of the world's natural water resources. A comparative description has been made of the existing regulations governing the quality of drinking water, the countries of the European Union, the USA and Ukraine. The main indicators of the physiological and toxicological safety of drinking water and the ways to improve them were considered.
Keywords: quality, safety, drinking water, regulatory documents, total mineralization, stiffness, chemical composition.

УДК 628.517.2

ШУМОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА ДИТЯЧИХ МАЙДАНЧИКАХ МІСТА ХАРКІВ

Стаднік В.Ю., Тихомирова Т.С.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Досліджено теоретичні питання щодо захисту дитячих майданчиків від шумового забруднення. Представлені результати дослідження шумового забруднення на дитячих майданчиках у м. Харків. Проведено аналіз методів захисту від шуму. За результатами аналізу обрано найбільш універсальний та прийнятний метод. За результатами дослідження представлені пропозиції та план впровадження методу використання шумозахисних смуг зелених насаджень на дитячих майданчиках у м. Харків.
Ключові слова: шум, захисна смуга, дитячий майданчик, зелені насадження, екологічна безпека.

Постановка проблеми. Шумове забруднення одна з найбільш актуальних проблем великих міст. На сьогоднішній день більше 60% жителів мегаполісів страждають від надмірного звукового впливу, що веде за собою незворотні наслідки. Існує тенденція зростання показників шуму, що в першу чергу пов'язано зі збільшенням кількості транспортних засобів.

У м. Харків склалася несприятлива тенденція щодо розташування дитячих майданчиків поблизу узбіч проспектів та вулиць з великим транспортним навантаженням. Таке явище притаманне як відносно новим спальним районам міста з щільною забудовою, так й старим районам, де масово обладнують нові дитячі та спортивні майданчики на нових місцях.

Існуючі методи захисту від шумового забруднення не є дієвими, що підтверджується проведеними дослідженнями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз шумового забруднення саме на дитячих майданчиках проводився спираючись на власні практичні дослідження. У роботі були використана інформація, що стосується стійкості видів рослин до викидів транспортних засобів, а також результати останніх досліджень щодо захисту різних типів зелених насаджень від шумового забруднення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як показує практика проблема шумового забруднення на дитячих майданчиках не вирішена взагалі. Аналіз публікацій показав, що така проблема не досліджувалася взагалі. Через неправильне розташування, майданчики залишаються не захищеними від шуму транспорту. До цього також призводить не якісна транспортна розв'язка – велика кількість майданчиків розташовані поблизу світлофорів, з-за не правильного розташування яких поблизу них постійно виникають корки та затори. Ще одна із складових проблеми – це те, що існуючі зелені насадження не виконують своєї функції, оскільки що крона дерев знаходиться на висоті 1,5–1,7, а найчастіше 2–2,5 м метра від рівня ґрунту. Безпосередньо біля майданчиків відсутні низькорослі зелені насадження типу кущів

Мета статті. Дослідження, аналіз і застосування зелених насаджень для захисту дитячих майданчиків в умовах шумового забруднення з використанням рослин в якості шумозахисних екранів.

Виклад основного матеріалу. Шум – це поєднання звуків різної частоти та інтенсивності. З фізіологічної точки зору шумом називають будь-який небажаний звук, який надає шкідливий вплив на організм людини.

Звукові коливання, що сприймаються органами слуху людини, є механічними коливаннями, що поширюються в пружному середовищі (твердому, рідкому або газоподібному) [1].

Згідно з санітарниими нормами, допустимий рівень шуму, який не має негативного впливу на органи слуху, в денний час складає 55 дБ, а

в нічний час – 40 дБ, але ці показники переважно порушуються [2].

Сильний, тривалий шум призводять до погіршення стану здоров'я людей, які знаходяться під його дією. Це підтверджується дослідженнями, які встановили, що тривала дія шуму призводить до зниження продуктивності праці, а також може проявлятися в ряді захворювань, які пов'язані не тільки з органами слуху, так як шум – це загальнобіологічий подразник.

Що стосується слухового аналізатора, при тривалому впливі шумового забруднення понад норми у людей спостерігається погіршення слуху. Перевищення показників рівня шумового забруднення може привести до запаморочення голови, зниження пам'яті, емоційної нестійкості, зниження апетиту, болю в області серця.

Безперечно, шум чинить негативний вплив і на нервову систему, так як відбувається виснаження і перенапруження нервових клітин. Якщо на дорослу людину так впливає шум, то страшно уявити, якому стресу піддається організм дитини. Але наразі в Україні відсутні окремі норми, які б вказали безпечний рівень шуму для дітей. Виходячи з вищевказаного, можна передбачити, що для дитини рівень шуму повинен бути при наймі на 5–10 дБ нижче, ніж для дорослої людини. Рання туговухість – дуже поширений діагноз для дітей, які з самого народження піддаються сильному впливу звукових хвиль. Крім того, нервова система дитини також постійно знаходиться у збудженому стану, якщо рівень шуму навкруги неї вищий за межу. Це в свою чергу може призвести до виникнення хронічних психологічних проблем та розладів [3].

Основним джерелом шуму на вулиці є транспорт та будівництво. Найпотужніший рівень шуму у місті Харків мають трамваї (табл. 1), всі інші види транспорту мають приблизно однаковий рівень шуму при їх експлуатації. Ситуація не стає кращою навіть з появою електромобілів, оскільки їх кількість у загальному потоку є низькою.

Таблиця 1

Рівні інтенсивності звуку транспортних засобів

Назва транспортного засобу	Рівень інтенсивності звуку (дБ)
Автобус	82
Вантажні автомобілі	84
Легкові автомобілі	80
Трамвай	86–91
Тролейбус	82
Мотоцикл	84
Мопед	73–79

У Шевченківськму районі м. Харків було виділено 10 дитячих майданчиків, які відповідають таким критеріям:

1) відстань від майданчику до дороги,
2) інтенсивність руху транспорту,
3) наявність зелених насаджень на території майданчику
4) кількість дітей на майданчику.

За результатами аналізу були обрані майданчики, які піддаються найбільшому шумовому навантаженню відносно інших майданчиків району.

Майданчики № 1–3 розташовані на вулиці Клочківська, майданчики № 4–7 на проспекті Людвіга Слободи та майданчики, які представлені у роботі під № 7–10 – розташовані на проспекті Перемоги.

На вищезазначених дитячих майданчиках був проведений аналіз шумового забруднення за допомогою вимірювального приладу шумоміра Mastech MS6701, швидкість вітру в період вимірювання становила не більше 3 м/с, що відповідає рекомендаціям виміру цього параметру. Шумомір був встановлений на штатив заввишки 1,3 метра, мікрофон був направлений в сторону потоку транспорту, часова характеристика перебувала в положенні «швидко».

У таблиці 2 представлені результати дослідження шумового забруднення на території дитячих майданчиків.

Таблиця 2

Показники рівня шуму на об'єктах дослідження

Час дослі-джен-ня	Рівень шуму на об'єктах дослідження[1], дБ									
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8	№ 9	№ 10
8:00	66	64	62	71	65	55	52	63	65	70
12:00	59	61	58	59	48	48	41	56	67	57
14:00	57	58	46	55	43	37	44	53	48	50
16:00	61	67	53	58	54	61	56	59	67	64
18:00	64	71	64	76	76	63	56	65	71	69

Примітки: 1 – похибка складає ±2дБ

Аналізуючи результати дослідження можна стверджувати, що на території дитячих майданчиків рівень шумового забруднення перевищено відносно норми 55 Дб.

Варто зазначити, що час прогулянки більшості дітей співпадає із часом, коли рух на дорозі є найбільш інтенсивним. Про це свідчать результати аналізу кількості дітей на майданчику у різний час. Результати дослідження наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

Кількість дітей на майданчиках

Час дослі-джен-ня	Кількість дітей									
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6	№ 7	№ 8	№ 9	№ 10
8:00	9	11	9	13	6	11	12	14	9	15
12:00	7	5	8	9	4	8	6	9	6	7
14:00	7	6	6	11	4	7	4	5	8	5
16:00	18	13	14	18	14	13	14	12	9	12
18:00	21	19	22	18	16	10	17	22	14	11

Як видно із таблиці, більшість дітей виходить на прогулянку зранку о 8 годині, та о 16–18 годині. Порівнюючи із даними таблиці 2, можна зробити висновок про те, що час прогулянки більшості дітей та найвищі показники рівня шуму співпадають.

Захистити дитячі майданчики можна наступними методами:

1) Застосуванням придорожніх шумозахисних екранів;

2) Застосуванням шумозахисних смуг зелених насаджень.

3) Встановлення звукоізолюючих конструкцій навколо майданчика [4].

При виборі конструкцій шумозахисних споруд крім зниження шуму, яке регламентується санітарними нормами, слід брати до уваги:

1) безпеку дорожнього руху;

2) зручність монтажу і експлуатації споруд;

3) зручність експлуатації дороги;

4) естетичні якості споруд, їх гармонійне поєднання з ландшафтом; Прийняті рішення повинні бути економічно обґрунтовані. Для того, щоб обрати один із методів необхідно порівняти їх ефективність. Попередня оцінка ефективності заходів щодо зниження шуму наведена у таблиці 4.

Таблиця 4

Заходи для зниження шуму транспорту	Акустична ефективність заходу
Будівництво шумозахисних екранів	До18 дБА
Будівництво малошумних покриттів порівняно з щільними асфальтобетонними	До 3 дБА
«Заспокоєння» руху транспортних засобів	До4 дБА
Комбінація обмеження швидкості руху з явною для водія причиною	До 3 дБА
Використання захисних екранів зелених насаджень	До 11дБА

Як видно із таблиці найбільш ефективним методом захисту є створення шумозахисних екранів, але це є й найбільш дорогим заходом. Також не для усіх майданчиків виконується критерій зручності монтажу та експлуатації споруд, тому найбільш прийнятним є метод використання захисних екранів зелених насаджень. Тим більше, що зелені насадження мають захисні властивості не тільки від шуму, але і від пилу та шкідливих викидів.

Завдяки своїй поглинаючій здатності зелень може затримувати до 86% пилу. Зелені насадження не тільки знижують рівень забруднення повітря, але й регулюють температурний режим. Навіть невеликі площі зелених насаджень, які розташовані між будинками, поліпшують мікроклімат, особливо опівдні.

Рослини також виділяють в атмосферу біологічно активні летючі речовини – фітонциди. Такі речовини мають здатність вбивати або пригнічувати зростання та розвиток хвороботворних бактерій.

Однак зелені насадження в місті знаходяться в умовах, які значно відрізняються від природних, тож існує дуже багато факторів, які негативно впливають на ріст і розвиток рослин та скорочують їх строки життя.

Найбільш суттєві несприятливі фактори міського середовища виділив Л. О. Машинський та розподілив їх на дві основні групи. Перша група впливає на корені рослин: збіднення ґрунту поживними речовинами або, навпаки, їх надмір (в насипних ґрунтах), ущільнення ґрунтів, пересушення або перезволоження. Друга група факторів впливає на наземну частину: перегрів, загазованість і запиленість, механічні пошкодження, недостатня інсоляція [5].

При виборі зелених насаджень необхідно також враховувати який тип ґрунтів у місці висадки дерев, стійкість до засухи, інсоляцію. У таблиці 5 наведені найбільш популярні види зелених насаджень для створення екранів.

Таблиця 5

Необхідні умови для росту рослин

Назва рослини	Грунт	Засухостійкість	Інсоляція
Акація біла	Не потребують родючих	-	світло
Ялина колюча	родючі	+	світло
Бирючина	Не потребують родючих	-	тінь
Туя	родючі	+	світло
Граб	Не потребують родючих	-	тінь
Береза повисла	Не потребують родючих	-	світло
Каштан кінський	Не потребують родючих	-	тінь

Більшість з наведених видів рослин відповідають необхідним кліматичним умовам, які є у м. Харків, тому їх можна використовувати для створення захисної смуги.

Дерева та кущі, які найбільш стійкі до вихлопів: каштан, тополя, акація, береза, бузок, польовий клен, глід, туя західна, модрина звичайна, та ін.

При виборі зелених насаджень для дитячих майданчиків необхідно враховувати особливості саме дітей – вони постійно все досліджують та тягнуть до рота. Тому рослини для таких об'єктів не повинні викликати алергічних реакцій, плоди рослин не повинні бути отруйними або токсичними. Стовбур та вітки кущів чи низькорослих дерев також не повинні мати шипи чи колючки задля безпеки дітей. Перевага віддається швидкозростаючим рослинам, тому що чим швидше вони виростуть, тим швидше почнуть виконувати захисну функцію від шуму, пилу й т.і.

Так само варто враховувати шумозахисні та пилозахисні властивості, газостійкість. Було проаналізовано деякі види дерев на відповідність усім необхідним критеріям, результати аналізу приведені у таблиці 6.

Таблиця 6

Результати аналізу дерев за критеріями

Назва рослини	Шумозахист	Пилозахист	Газостійкість
Акація біла	+	-	+
Ялина колюча	+	+	-
Бирючина	+	-	+
Туя	+	+	-
Граб	+	-	+
Береза повисла	+	-	+
Каштан кінський	-	-	+

З таблиці видно, що жоден із представлених видів не відповідає усім критеріям, але при правильній комбінації рослин створюється екран, який здатен захистити від шуму, пилу та вихлопних газів автомобілів.

Висновки і пропозиції. За результатами проведених досліджень можна зробити висновки, що на дитячих майданчиках, що розташовані

на вул. Клочківська, проспект Людвіга Свободи та проспект Перемоги перевищено рівень норми шуму. В результаті теоретичного аналізу було зроблено висновок, про те, що найкращим методом захисту від шумового забруднення є використання екрану зелених насаджень. Також був проведений аналіз рослин на наявність захисних функцій та стійкість до умов навколишнього середовища. Пропонується створення захисних екранів із комбінації запропонованих у таблиці рослин. На даному етапі був проведений аналіз шумового забруднення та обрані найкращі типи дерев. Наступний етап – безпосередньо створення захисних екранів.

Список літератури:

1. Кривошеин, Экология и безопасность жизнедеятельности: Учеб. пособие для вузов / Д.А. Кривошеин, Л.А. Муравей, Н.Н. Роева и др.; Под ред. Л.А. Муравья. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 447 с.
2. СН допустимого шума в помещениях жилых и общественных зданий и на территории жилой застройки № 3077–84 от 03.08.1984.
3. Аксенов И.Я. Транспорт и охрана окружающей среды – М.: Транспорт, 1986. – 176 с.
4. ДБН В. 1.1–31:2013 Захист територій будинків і споруд від шуму.
5. Кучерявий В.П. Урбоекологія: Підручник / В.П. Кучерявий. – Львів: Світ, 2001. – 440 с.
6. Беккер У. Экология транспорта / У. Беккер, В.М. Лебедев, Н. Шотт. – ОмГУПС, 2004 г. – 106 с.

Стадник В.Ю., Тихомирова Т.С.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

ШУМОВАЯ НАГРУЗКА НА ДЕТСКИХ ПЛОЩАДКАХ ГОРОДА ХАРЬКОВ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы защиты детских площадок от шумового загрязнения. Представлены результаты исследования шумового загрязнения на детских площадках в г. Харьков. Проведен анализ методов защиты от шума. По результатам анализа избран наиболее универсальный и приемлемый метод. Разработан и предложен план внедрения и метода использования шумозащитных полос зеленых насаждений на детских площадках в г. Харьков.
Ключевые слова: шум, защитная полоса, детская площадка, зеленые насаждения, экологическая безопасность.

Stadnik V.Yu., Tikhomirova T.S.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

NOISE LOAD AT THE CHILDREN'S PLAYGROUNDS OF THE KHARKOV CITY

Summary
Theoretical questions concerning the protection of children's playgrounds from noise pollution have been investigated. The results of noise pollution research on children's playgrounds in Kharkiv are presented. The analysis of methods of protection against noise is carried out. According to the results of analysis, the most versatile and acceptable method is chosen. According to the results of research, proposals and a plan for the implementation of the method of use of noise protection strips of green plantations on playgrounds in Kharkiv are made.
Keywords: noise, protective strip, playground, green plantations, ecological safety.

УДК 595.731:635.915

АСИМЕТРІЯ ДЗВОНИКОПОДІБНИХ СЕНСИЛ ЗАДНЬОСПИНКИ FRANKLINIELLA OCCIDENTALIS PERGANDE – ОДИН ІЗ ПОКАЗНИКІВ ГОМЕОСТАЗУ РОЗВИТКУ ЦЬОГО ТРИПСА

Чумак П.Я.
Навчально-науковий центр «Інститут біології»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Вигера С.М.
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Баранова С.С.
Національний авіаційний університет

Досліджено закономірності утворення рисунку симетрично розташованих дзвоникоподібних сенсил на спинці *Frankliniella occidentalis Pergande*. Досліджено дотичних до рисунку риски на задній спинці у *Frankliniella occidentalis Pergande*. Виділено три феноформи комахи. Встановлено, що варіабельність будови рисунку сенсил та прояв їх асиметрії у самок вище, ніж у самців. Проведені дослідження дали змогу виявити, що трапляння самок з Ф1 трапляються у 74,15% комах.

Ключові слова: трипси, *Frankliniella occidentalis*, стабільність розвитку, асиметрія, фен оформи.

Постановка проблеми. Стабільність розвитку є однією із найбільш загальних характеристик онтогенезу організмів. Висока стабільність розвитку підтримується на базі генетичної коадаптації за оптимальних умов існування [3, 4, 8, 10]. Тому, стабільність розвитку дає оцінку стану організму, яка залежить як від потужності самої системи (генетичної коадаптації), так і від зовнішніх умов та виступає як онтогенетична характеристика стану організму, морфологічна міра генетичної коадаптації і дії стресу середовища [3, 4].

Практично єдиним критерієм, що дозволяє однозначно дати оцінку рівня стабільності розвитку є флуктуюча асиметрія, яка надає можливість аналізувати розвиток різного фенотипового ефекту на одній і тій же генетичній основі [3, 4].

Вважається, що про стабільність розвитку можна говорити лише по відношенню до окремої певної ознаки. Про те, що не існує загальноорганізмового рівня стабільності розвитку говорить той факт, що за самих різних умов середовища певні структури є стабільними в межах великих систематичних груп, в той час як цілий ряд інших ознак виявляють дуже сильну варіабельність. Тому логічно розглядати стабільність розвитку лише по відношенню до певної ознаки [10].

Для оцінки стабільності розвитку трипса західного квіткового *Frankliniella occidentalis* Pergande ми вибрали дзвоникоподібні сенсили, що симетрично розташовані на задній спинці цієї комахи.

Аналіз останніх публікацій. Вивченням стабільності розвитку трипсів за певних умов займаються такі науковці: Н.П. Дядечко [1], В.М. Захаров [2, 3], И.В. Еромина [5], А.А. Мещеряков [6], В.А. Совершенова [7], Th. Dobzhansky [8], E.B. Ford [9] та ін.

Мета даної роботи – дослідження фенотипової різноманітності структур рисунку дзвоникоподібних сенсил задньої спинки *Frankliniella occidentalis Pergande.*

Викладення основного матеріалу. Дослідження проводили в оранжереях Ботанічного саду імені акад. О.В. Фоміна. Імаго трипсів виявляли методом візуального огляду рослин. Зібраних комах уміщували у суміш спирту із гліцерином (2:1). Для розгляду центральних елементів рисунку задньої спинки особину розміщали на предметному склі спинкою догори та накривали тонким скельцем. Об'єм вибірки для характеристики мікропопуляцій *Frankliniella occidentalis Pergande* становив не менше ніж 300 особин.

Для оцінки варіабельності досліджуваної структури популяції *F. occidentalis* Perg. використовували критерій хі-квадрат (χ^2) з m–1 ступенями похибки.

Середню частоту асиметричного прояву ознаки розраховували за формулою:

$$ЧА = (\sum X_i) / n,$$

де X_i – кількість особин із ознаками асиметрії досліджуваної ознаки, n – кількість особин у вибірці [3, 4].

Для статистичної обробки результатів використовували пакет програм Statistca Ph 6.0 та Microsoft Excel.

У трипсів, що відносяться до роду *Frankliniella* Karny (1910) скульптура задньої спинки, розташовані на ній середні щетинки та дзвоникоподібні сенсили мають діагностичне значення [1, 6, 7] (рис. 1).

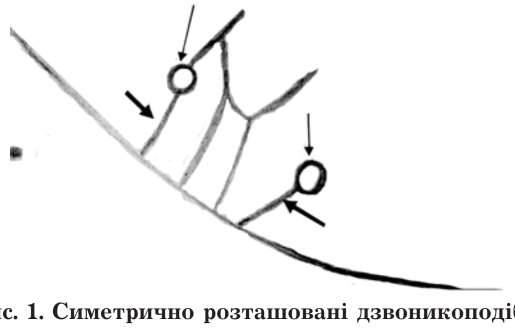

Рис. 1. Симетрично розташовані дзвоникоподібні сенсили (відмічені тонкими стрілками) та риска (товсті стрілки), що відходить від сенсили до сегмента задньої спинки Frankliniella occidentalis Pergande

У поширених в закритому ґрунті видів трипсів, що відносяться до цього роду (*F. occidentalis,*

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

F. pallida і *F. intonsa*) на щитку розташовані довгі серединні щетинки, але дзвоникоподібні сенсили мають лише *F. occidentalis* та *F. pallida*.

Наші дослідження показали, що у *F. occidentalis* на задній спинці досліджувані дзвоникоподібні сенсили характеризуються наявністю однієї (рис. 1) або двох рисок, що відходять від сенсил у напрямку до сегмента задньої спинки та відсутністю рисок взагалі.

Для аналізу аномалій у розвитку комах пропонується [5] такий порядок визначення «норми» та «аномалій» прояву ознаки. Так як одні ознаки (фени) трапляються постійно і з високою частотою, а інші – не постійно або з низькою частотою, представляється можливим оцінити першу групу як умовну «норму» і розглядати інші фени як відхилення від умовної норми, або «аномальні» [5].

У зв'язку з тим, що у популяціях трипса західного квіткового, як правило за чисельністю переважають самки – було окремо досліджені переважно самки і меншу за чисельністю групу самців.

Встановлено, що у самок впродовж п'яти років спостережень особини трипсів із однією рискою (феноформа 1) траплялись значно частіше (74,15%), ніж особини із двома рисками (ф 2) або без рисок (ф 3) (рис. 2).

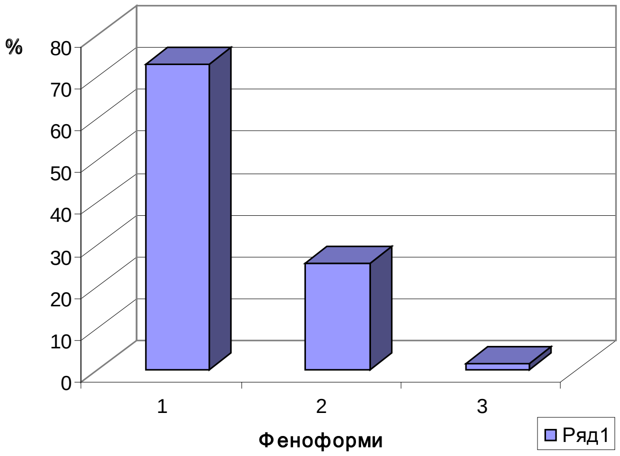

Рис. 2. Співвідношення (%) особин (самки) F. occidentalis із однією (ф 1), двома (ф 2) рисками та без рисок (ф 3) від дзвоникоподібних сенсил, розташованих на задній спинці комахи. (Популяція Frankliniella occidentalis Pergande із оранжерей Ботанічного саду імені акад. О.В. Фоміна. 2010–2014 рр.).

Отже, групу особин трипса західного квіткового із однією рискою від сенсил (ф 1) можна віднести до умовно визначених як «типові», а із двома рисками (ф 2) та без рисок (ф 3) – як «аномальні».

Цікавим є дослідження прояву асиметрії у виявлених феноформ. Встановлено, що в умовно «типових» особин (феноформа 1) асиметрія, що проявляється у вигляді відсутності риски (у правої або лівої) сенсили трапляється у 19,32% особин. У групи особин, що визначені нами як «аномальні» (феноформа 2) поряд із цією аномалією появляються екземпляри, у яких одна сенсила несе дві риски, а інша (права або ліва) – одну риску. Трапляються особини, у яких у однієї із сенсил (правої або лівої) відсутні обидві риски. У досліджуваної популяції трипса західного квіткового кількість особин у феноформи 2 із асиметрією у 3,6 разів більше, ніж комах, що мають сенсили із двома рисками. От же, спостерігається ще більший прояв асиметрії феноформи 2, ніж феноформи 1.

У групи особин, у яких відсутні риски, що ідуть від сенсил (ф 3), із зрозумілих причин, можливим є лише декілька варіантів їх асиметрії. Ліва сенсила може бути розташована вище або нижче правої, або навпаки.

Так як ці можливі варіанти трапляються досить не часто, то ми їх поєднали. За п'ять років спостережень частота виявлення цієї феноформи становила лише 1,54% від усіх досліджуваних особин трипса, а зміщення в площині сенсил становило 100%.

Поряд з наведеними проявами асиметрії будови сенсил спостерігалося також асиметричне розташування на площині однієї із сенсил (правої або лівої), які характеризувалися однією або двома рисками (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення самок F. occidentalis із однією (ф 1), двома (ф 2) рисками і без рисок (ф 3) від дзвоникоподібних сенсил, розташованих на задній спинці комахи та різні варіанти їх асиметрії. (Популяція Frankliniella occidentalis Pergande із оранжерей Ботанічного саду імені акад. О.В. Фоміна. 2010–2014 рр.).

Варіанти будови сенси		Виявлено, %
1 – від кожної сенсили відходить одна риска		61,18
2 – від кожної сенсили відходить дві риски		5,65
3 – одна із сенсил відсутня у особин із однією рискою	3а – права сенсила	1,54
	3б – ліва сенсила	0
4 – одна із сенсил відсутня у особин із двома рисками	4а – права сенсила	1,54
	4б – ліва сенсила	0,51
5 – одна із рисок відсутня у особин із однією рискою	5а – права сенсила	0,77
	5б – ліва сенсила	0,77
6 – одна риска відсутня у особин із двома рисками	6а – права сенсила	10,54
	6б – ліва сенсила	4,63
7 – сенсили розташовані асиметрично	7а – у особин із однією рискою	8,74
	7б – у особин із двома рисками	2,57
	7в – у особин без рисок	1,54

Отже, феноформу (ф 1) можна вважати як «норма» розвитку особин популяції трипса західного квіткового, що мешкає в оранжереях Ботанічного саду імені акад. О.В Фоміна. Інші досліджувані феноформи (ф 2 і ф 3) – як «аномалії» розвитку. Асиметрія досліджуваних феноформ проявляє тенденцію свого збільшення у напрямку від ф 1 до ф 3. Якщо асиметрія у феноформи 1 проявляється лише 19,32% особин, то у ф 2 асиметричних екземплярів у 3,6 разів більше, ніж комах, що мають симетрично розташовані ознаки цієї феноформи. У феноформи (ф 3), що характеризується відсутністю рисок, які відходять від сенсил до краю сегмента задньої спини прояв асиметрії становить 100%.

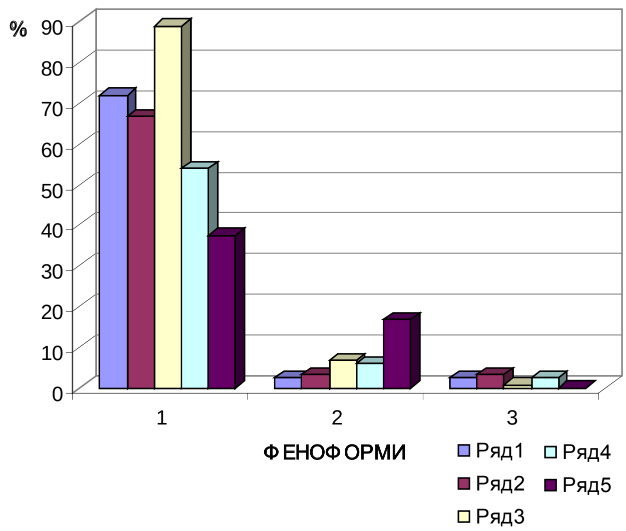

Рис. 3. Співвідношення (%) самок Frankliniella occidentalis Pergande із однією (ф 1), двома (ф 2) рисками та без рисок (ф 3) від дзвоникоподібних сенсил, розташованих на задній спинці комахи за роками: ряд 1 – 2010 р.; ряд 2 – 2011 р.; ряд 3 – 2012 р.; ряд 4 – 2013 р.; ряд 5 – 2014 р. (Популяція F. occidentalis із оранжерей Ботанічного саду імені акад. О.В. Фоміна. 2010–2014 рр.)

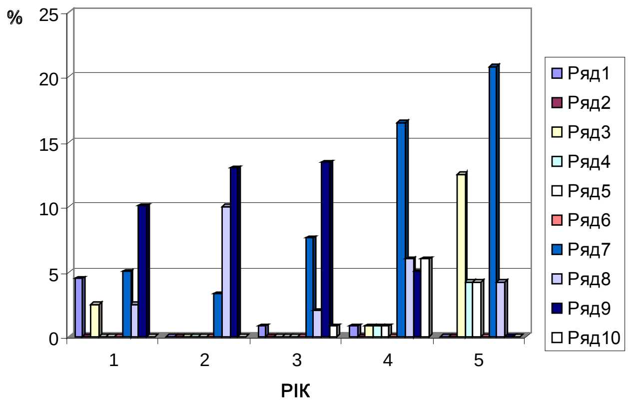

Рис. 4. Асиметричне відхилення у рисунку сенсил на задній спинці самок Frankliniella occidentalis Pergande за роками: 1 – 2010 р., 2 – 2011 р., 3 – 2012 р., 4 – 2013 р., 5 – 2014 р. Ряд 1 – у сенсил із 1-ю рискою відсутня права сенсила; ряд 2 – у особин із 1-ю рискою відсутня ліва сенсила; ряд 3 – у особин із 2-ма рисками відсутня права сенсила; ряд 4 – у особин із 2-ма рисками відсутня ліва сенсила; ряд 5 – у особин із 1-ю рискою відсутня риска у правої сенсили; ряд 6 – у особин із 1-ю рискою відсутня риска у лівої сенсили; ряд 7 – у особин із 2-ма рисками відсутня одна риска у правої сенсили; ряд 8 – у особин із 2-ма рисками відсутня одна риска у лівої сенсили; ряд 9 – сенсили розташовані асиметрично на площині сегменту у особин із 1-ю рискою; ряд 10 – сенсили розташовані асиметрично на площині у особин із 2-ма рисками.

Встановлено, що стабільність розвитку самок трипса за досліджуваними феноформами (ф 1, ф 2, ф 3) в умовах Ботанічного саду впродовж п'яти років змінювалась в значних межах.

Так, феноформа 1 більш частіше траплялась у 2012 р. (88,91%), феноформа 2 – у 2014 р. (16,67%), а феноформа 3 – 2011 р. (3,3%) (рис. 3).

Асиметричний прояв досліджуваних феноформ за роками наведено на рис. 4. Найбільш стабільний розвиток особин цієї комахи відмічено у 2010 р., а найменш стабільний – у 2014 році.

Вивчення питання утворення рисунку сенсил у самців показало, що серед впійманих особин цієї статі трапляються лише комахи із однією рискою, яка відходить від сенсил до краю сегменту. Асиметрія прояву цієї ознаки становить 10,3% (відсутня риска у лівої сенсили) та 21,2% (зміщення розташування сенсил на площині сегменту тіла).

Отже, варіабельність будови рисунку сенсил та прояв їх асиметрії у самок більш високий, ніж у самців.

Висновки. Дослідження показали, що у *Frankliniella occidentalis Pergande* на задній спинці дзвоникоподібні сенсили характеризуються наявністю однієї (феноформа 1) або двох рисок (феноформа 2), що відходять від сенсил у напрямку до сегмента задньої спинки та відсутністю рисок (феноформа 3).

У самок особин із однією рискою (ф 1) трапляються значно частіше (74,15%), ніж особини із двома рисками (ф 2) або без рисок (ф 3). У самців трапляються лише комахи із однією рискою, яка відходить від сенсил до краю сегменту. Розвиток особин із однією рискою від сенсил (ф 1) умовно назвали «нормальні», а із двома рисками (ф 2) та без рисок (ф 3) – «аномальні».

Асиметрія досліджуваних феноформ у самок проявляє тенденцію свого збільшення у напрямку ф 1 > ф 3. Якщо асиметрія у феноформи 1 проявляється лише 19,32% особин, то у ф 2 асиметричних екземплярів у 3,6 разів більше, ніж комах, що мають симетрично розташовані ознаки цієї феноформи. У феноформи (ф 3), що характеризується відсутністю рисок, які відходять від сенсил до краю сегмента задньої спини прояв асиметрії становить 100%.

Асиметрія прояву феноформи 1 у самців становить 10,3% (відсутня риска у лівої сенсили) та 21,2% (зміщення розташування сенсил на площині сегменту тіла). Варіабельність будови рисунку сенсил та прояв їх асиметрії у самок більш високий, ніж у самців.

Виявлені закономірності будови рисунку сенсил на задній спинці трипса західного квіткового і прояви його асиметрії можуть бути використані для аналізу стану життєвості популяції цієї комахи та удосконалення системи заходів регулювання чисельності шкідника.

Список літератури:

1. Дядечко Н.П. Трипсы, или бахромчатокрылые насекомые (Thysanoptera) Европейской части СРСР / Н.П. Дядечко // – К.: Урожай, 1964. – 387 с.
2. Захаров В.М. Асимметрия животных (популяционно-феногенетический подход) / В.М. Захаров // М.: Наука, 1987. – 216 с.
3. Захаров В.М. Онтогенез и популяция: оценка стабильности развития в природных популяциях / В.М. Захаров, Н.П. Жданов, Е.Ф. Кирик, Ф.Н. Шкаль // Онтогенез, 2001. Том 32, № 6. – С. 404–421.
4. Захаров В.М. Онтогенез и популяция (стабильность развития и популяционная изменчивость) / В.М. Захаров // Экология. – 2001, № 3. – С. 164–168.
5. Еромина И.В. Уровень реализации фенофонда как показатель микроэволюционного состояния популяции / И.В. Еромина // Фенетика природных популяций. – М.: Наука, 1988. – С. 177–185.
6. Мещеряков А.А. Отряд Thysanoptera – бахромчатокрылые, пузыреногие, или трипсы // Определитель насекомых Дальнего Востока СССР. В шести томах. Т. I. Первичнобескрылые, древнекрылые с неполным превращением. Под общ. ред. д.б.н. П.А. Лера / А.А. Мещеряков // – Л.: Наука, 1986. – С. 380–431.
7. Совершенова В.А. Западный цветочный трипс *Frankliniella occidentalis* (Perg.) / В.А. Совершенова // Защита и карантин растений, 1999, № 11. – С. 32–33.
8. Dobzhansky Th. Genetics of the evolutionary process / Th. Dobzhansky // N.Y. Columbia Nuiv. Pr., 1970. – 105 p.
9. Ford E.B. The study of evolution by observation and experiment / E.B. Ford // Proc. Roy. Inst. G. Brit., 1967. – Vol 36, № 3. – P. 647–655.
10. Zakharov V.M. Appearance, fixation and stabilization of environmentally induced phenotypic changes as a microevolutionary event / V.M. Zakharov // Genetica, 1993. – Vol. 89. – P. 227–234.

Чумак П.Я.
Учебно-научный центр «Институт биологии»
Киевського национального университета имени Тараса Шевченко
Вигера С.М.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
Баранова С.С.
Национальный авиационный университет

АСИМЕТРИЯ КОЛОКОВИДНЫХ СЕНСИЛ ЗАДНЕЙ СПИНКИ FRANKLINIELLA OCCIDENTALIS PERGANDE – ОДИН ИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ГОМЕОСТАЗА РОЗВИТИЯ ДАНОГО ТРИПСА

Аннотация
Изучены закономерности образования рисунка симметрично расположенных колоковидных сенсилл *Frankliniella occidentalis Pergande.* Изучены черточек от рисунков на задней спинке *Frankliniella occidentalis Pergande.* Выделено три феноформы. Выявлено, что вариабельность рисунка сенсил и проявление асимметрии у самок выше, нежели у самцов. Проведенные исследования позволили выявить, что попадания самок с Ф1 случаются в 74,15% насекомых.
Ключевые слова: трипсы, *Frankliniella occidentalis*, стабильность развития, асиметрия, феноформы.

Chumak P.Ya.
Educational and Scientific Center «Institute of Biology»
Kyiv National Taras Shevchenko University
Vigera S.M.
National University of Life and Environmental Scienses of Ukraine
Baranova S.S.
National Aviation University

ASYMMETRY BELL-SHAPED SENSILLES FRANKLINIELLA OCCIDENTALIS PERGANDE – ONE OF THE INDICATORS HOMEOSTASIS DEVELOPMENT OF THRIPS

Summary
The regularities of formation figure symmetrically arranged campanulate sensyl and risks relevant to them at the back of the back of *Frankliniella occidentalis Pergande.* Three fenoformy insects. Found that figure sensyl variability structure and expression of asymmetry in females is higher than males. Studies have helped to discover that occurrence of F1 females there are 74.15% of the insects.
Keywords: thrips, *Frankliniella occidentalis*, stability of, asymmetry, fenoforma.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 536.46:662.954

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ВЛАГИ ТОПЛИВА НА ЭНЕРГОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СЖИГАНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ГАЗОВ

Воробьев Н.В.
Институт газа
Национальной академии наук Украины,
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

С использованием методов равновесной термодинамики проведены исследования энергетических и экологических характеристик влияния увлажнения реагирующего потока на процессы сжигания смесей технологических газов (коксового и доменного) с воздушным окислителем. Установлена возможность значительного улучшения экологических характеристик процесса горения при увлажнении газо-воздушной смеси, что вызвано уменьшением образования оксидов азота NO_x. Однако, наличие влаги неизбежно приводит к снижению КПД использования топлива в энергетическом агрегате. Удельные выбросы на единицу полезной энергии рассчитываются с учетом КПД по термодинамическим данным.
Ключевые слова: водяной пар, двуокись углерода, КПД использования топлива, технологические газы, оксиды азота.

Постановка проблемы. В последнее время получают распространение системы и устройства, обеспечивающие сжигание различных видов топлива при подаче воды или водяного пара (процессы «wet combustion») в камеры сгорания (КС) двигателей, турбин, котлоагрегатов, а также в когенерационные установки. В частности, технологии увлажнения воздуха нашли место от использования психрометрического эффекта в цикле Майсоценко (M-cycle) [1, 2] до утилизации теплоты в системе «паровой насос» («WVP – water vapor pump») [3, 4]. Развитие научных основ «wet combustion» при соответствующей разработке систем сжигания и утилизации теплоты обусловлено эксплуатационными, экологическими и в отдельных случаях – энергетическими преимуществами использования увлажненного воздуха горения. С другой стороны имеется немало случаев получения увлажненных топлив, например, после очистки от пыли технологических газов или в результате газификации влажной биомассы.

До 2013–14 гг. Украина занимала лидирующее положение в Европе по использованию технологических газов в экономике. Так, обработка данных Государственного комитета энергосбережения Украины позволяет сделать вывод, что доля биогаза в 2014 г. была в 443 раза меньше, чем технологических газов (доменного BFG, коксового COG, топлива газовых заводов и других утилизируемых газов), из которых коксовый и доменный газ составляют свыше 98% их общего расхода. В то же время доля производства технологических газов (derived gases, recovered gases) по отношению к природному газу составляет 13,3%.

Особенностью коксового и доменного технологических газов является их использование как топлива после «мокрой» очистки, с внесением в процесс дополнительной влаги топлива [5].

Важным достоинством сжигания увлажненной горючей смеси являются экологические преимущества, обусловленные существенным снижением выхода оксидов азота NO (NO_x) и возможностью определенного сокращения образования оксида углерода CO. В данной работе будем рассматривать только влияние влаги топлива на образование NO_x.

Задачей настоящей работы является определение общих тенденций влияния привнесенной влаги на энергетические и экологические аспекты сжигания увлажненных технологических газов.

Определение влагосодержания газовых топлив. Когда давление насыщения для рассматриваемого газа (водяного пара) становится равным или превышает внешнее давление, испарение переходит в кипение. Если внешнее давление равно атмосферному, то точка пересечения кривой $p_{sat}(T)$ с ординатой $p = p_{bar}$ (по барометрическому давлению) соответствует температуре кипения T_b при атмосферном давлении. Следует указать, что практически T_b для H_2O превосходит точку кипения любого из компонентов газовых топлив, то-есть при «положительных» температурах ($T > 273$ K) в условиях атмосферного давления каждый из этих компонентов (например, N_2, O_2, CO_2, CH_4, C_2H_6, NH_3) при индивидуальном рассмотрении находится в газовой фазе. Тем более пребывание в газовой фазе каждой составляющей топлива справедливо, учитывая парциальные давления p_i отдельных из перечисленных компонент, каждое из которых меньше (для отдельных смесей – существенно) общего давления p_Σ смесевого горючего газа, в т.ч. увлажненного многокомпонентного.

Поскольку приведенные величины относятся к топливам со 100% влажностью, можно полагать, что указанные температуры соответствуют точкам росы технологических газов в условиях производства.

Об этом свидетельствуют зависимости $p_{sat,i}$ (T) на равновесных кривых испарения. По этой причине справедлив закон Дальтона для влажного газа:

$$\sum_{(i)} p_i + p_w = p_\Sigma; \tag{1}$$

где, $p_{gas,dry} = \sum_{(i)} p_i$. Для определения влагосодержания влажного газа справедливы следующие выражения:

$$p_w + p_{gas,dry} = p_\Sigma. \tag{2}$$

$$\frac{p_w}{p_{gas,dry}} = \frac{p_w}{1-p_w} = \frac{m_w \cdot M_{gas,dry}}{m_{gas,dry} \cdot M_w} = d_{w,gas} \frac{M_{gas,dry}}{M_w}; \tag{3}$$

$$\frac{p_w}{p_{gas,dry}} = \frac{n_w}{n_{gas,dry}} = \frac{D_w}{D_{gas}}; \tag{4}$$

$$d_{w,gas} = \frac{p_{sat,gas}(T_g)}{1-p_{sat,gas}(T_g)} \cdot \frac{M_w}{M_{gas,dry}}; \tag{5}$$

где $p_w = p_{sat}(t_{gas})$.

Конечной точкой на равновесной кривой испарения является критическая точка, определяющая давление и температуру: для H_2O соответственно 22 МПа и 643,3 К. Эта точка определяет критическое состояние «жидкость — пар».

В число режимных параметров сжигания топлива входят температура, влажность окружающего воздуха, атмосферное давление и скорость ветра. Изменение этих условий как таковых, а также учет их влияния на параметры, определяющие концентрацию O_2, позволяют установить результирующее воздействие переменных во времени климатических условий на энергоэкологические характеристики процесса сжигания и сопутствующие образование NO_x и CO.

Оценка энергетической эффективности процесса сжигания топлива. Методика определения КПД использования топлива в идеальной печи в термических полных энтальпий по аналогии с теоремой Карно [6] имеет вид:

$$\eta_f = \frac{I_{in} - I_{fl,ex}}{\Delta I^*_{g,T^*}} = \frac{i_{CH_4} m_{CH_4} + i_a m_a + i_{H_2O} m_{H_2O} - i_{fl,ex} m_g}{\Delta i^*_{g,T^*} \cdot m^*_{in}}, \tag{6}$$

здесь I_{in}, $I_{fl,ex}$ — полная энтальпия потока исходных компонентов горения на входе в топочную камеру и потока продуктов сгорания на выходе из нее — соответственно (с учетом latent heat — скрытых теплóт физических и химических превращений) кВт; i — удельная (на 1 кг потока компонента или продуктов сгорания) полная энтальпия; кДж/кг; $\Delta i^*_{g,T^*}$ — удельная избыточная энтальпия единицы массы стехиометрических продуктов сгорания при теоретической температуре горения T^* по сравнению с таковой при стандартной температуре T_0 = 298 К:

$$\Delta I^*_{g,T^*} = I^*_{g,T} - I^*_{g,T_0} = Q_{T_0}, \tag{7}$$

где Q_{T_0} — тепловой эффект реакции горения потока исходных компонентов при стандартной температуре T_0 =298 К.

В качестве начальных данных к расчету были использованы газы комбината «Запорожсталь», где при реконструкции цеха холодной прокатки была предусмотрена возможность работы термических печей на природном газе или технологических смешанных газах (коксовом и доменном). Составы газов МК «Запорожсталь» приведены в табл. 1.

Таблица 1

Составы и основные характеристики сухих газовых топлив и воздуха горения на МК «Запорожсталь», % объемные

Компонент	Природный газ	Доменный газ	Коксовый газ	Воздух
Метан CH_4	93,53	-	26,7	-
Этан C_2H_6	3,51	-	-	-
Пропан C_3H_8	0,82	-	-	-
Бутан C_4H_{10} *(сумма изомеров)*	0,20	-	-	-
Пентан C_5H_{12} *(сумма изомеров)*	0,05	-	-	-
Гексан C_{6+} *и выше*	0,03	-	-	-
Непредельные углеводороды, C_nH_m	-	-	2,6	-
Водород, H_2	-	3,62	57,1	-
Окись углерода, CO	-	25,37	2,9	-
Диоксид углерода, CO_2	0,56	19,45	4,2	-
Азот N_2	1,29	51,56	6,5	79,06
Кислород O_2	0,01	-	-	20,94

В летний период предусматривается работа термических печей на коксо-доменной смеси, в зимний период на природно-доменной смеси. В соответствии с данными «Запорожстали» среднегодовая температура коксового газа 35° С (минимум 20° С, максимум 45° С), относительная влажность 100% при рабочей температуре, среднегодовая температура доменного газа 35° С (минимум 20° С, максимум 65° С), относительная влажность 100% при рабочей температуре, расчетная температура природного газа 10° С, газ сухой, среднегодовая температура смешанного газа 45° С (минимум 30° С, максимум 75° С), относительная влажность 100% при рабочей температуре.

На рис. 1 представлена зависимость КПД использования топлива в печи (в топочной камере) η_f в зависимости от температуры влажного (насыщенного) горючего газа — для смеси влажного 50%/50% коксо-доменного, а также 50% доменного и 50% природного газа.

Из рис. 1 видно, что при рассматриваемом уровне температур t_f использование природно-доменной смеси приводит к незначительному (~1%) понижению КПД с ростом t_f, обусловленному влагой в одной составляющей топлива (доменном газе). В свою очередь для коксодоменной смеси падение КПД использования топлива при таком росте t_f составляет ~6,4%. Во втором случае пар, насыщающий газ, содержится в обоих составляющих топлива. Более высокие значения η_f при использовании природно-доменной смеси, чем коксодоменной, несмотря на более низкую теоретическую температуру горения T_T связано с меньшим влагосодержанием первого из топлив. Из рис. 1 следует, что КПД η_f падает по мере роста температуры влажного газа t_f вследствие повышения абсолютного влагосодержания газа с ростом t_f при $\varphi_f = const$. Более крутое снижение η_f (t_f) для коксодоменной смеси также определяется более высоким абсолютным влагосодер-

жанием этого газа в условиях насыщения (φ_f = 100%), нарастающим с ростом температуры t_f.

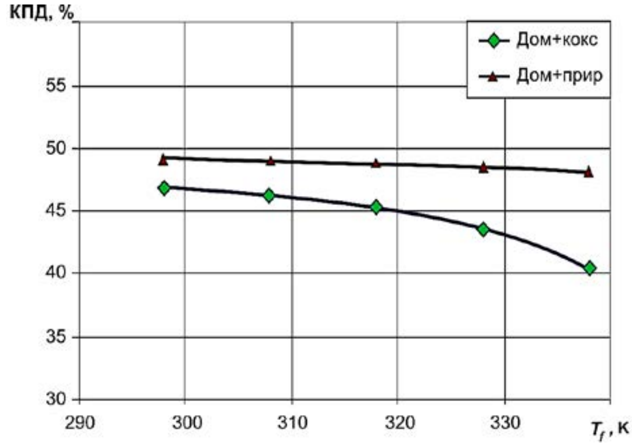

Рис. 1. Зависимость КПД использования топлива η_f от температуры t_f горючего газа при относительной влажности коксового и доменного газа φ_f = 100%. Воздух – сухой φ_a = 0%, природный газ сухой φ_{NG} = 0%. Температура на выходе из топочной камеры (рабочая температура): t_{fl} = 1000° С

Определение экологических характеристик сжигания для увлаженных топливных смесей. Для анализа влияния состава топливоокислительной смеси на образование вредных веществ: оксидов азота NO_x как основных токсичных газов и CO_2 как основного парникового газа был использован метод энергоэкологического анализа. Суть его состоит в определении удельного выхода NO_x и CO_2 по данным расчетов термодинамически равновесного состава и свойств продуктов сгорания, а также при учете КПД использования топлива η_f.

Для оценочного определения и сравнения выбросов оксидов азота C''_{NO_x} и углекислоты C''_{CO_2}, отнесенных к единице полезно воспринятой теплоты, использовались следующие расчетные зависимости, исходя из значений определяющей температуры:

$$C''_{CO_2}(T_{g,ex}) = \frac{10^{-2} D_{CO_2} M_{CO_2}}{(\Delta I_{g,T} - \Delta I_{g,ex}) M_{g,ex}}; \quad (8)$$

$$C''_{NO_x}(T_T) = \frac{10^{-2}(D_{NO} M_{NO} + D_{NO_2} M_{NO_2})}{(\Delta I_{g,T} - \Delta I_{g,ex}) M_{g,T}}, \quad (9)$$

C''_Y – удельный выход компонента $Y \equiv NO_x$ (NO, NO_2), CO_2, отнесенный к единице полезной теплоты, кг/кДж; D_Y – объемная доля компонента Y (концентрация объемная, молярная), % об.; $\Delta I_{g,T}$, $\Delta I_{g,ex}$ – полная избыточная энтальпия 1 кг продуктов сгорания – при T_T и температуре уходящих продуктов сгорания $T_{g,ex}$, принимаемой равной технологической температуре – соответственно. Представительные температуры и молярные массы смеси: для CO_2 – при $T_{g,ex}$ К, для NO_x – T_T; M_Y – молярная масса (для компонента Y и условная для продуктов сгорания (индекс «g»).

На рис. 2 представлено изменение C''_{CO_2} и C''_{NO_x} в зависимости от температуры t_f газа увлажненного до насыщения в условиях очистки коксового и доменного газа. Видно, что увеличение абсолютного влагосодержания технологических газов с температурой увеличивает выбросы двуокиси углерода C''_{CO_2} и снижает C''_{NO_x} на единицу полезной тепловой энергии.

При этом, коксодоменный газ характеризуется большими выбросами C''_{NO_x} по сравнению с природно-доменной смесью, поскольку кокосовый газ ([H_2] ≈ 57% об.) имеет наибольшую теоретическую температуру горения, обуславливающую максимальную эмиссию оксидов азота (NO_x).

Выводы. В результате проведенных расчетных исследований установлено, что при использовании смесей влажных технологических газов КПД использования топлива η_f падает по мере роста температуры влажного газа t_f вследствие повышения абсолютного влагосодержания газа с ростом t_f при $\varphi_f = const$. В тоже время, отмечается увеличение выбросов двуокиси углерода C''_{CO_2} и снижение C''_{NO_x} на единицу полезной тепловой энергии при увеличении абсолютного влагосодержания технологических газов с температурой.

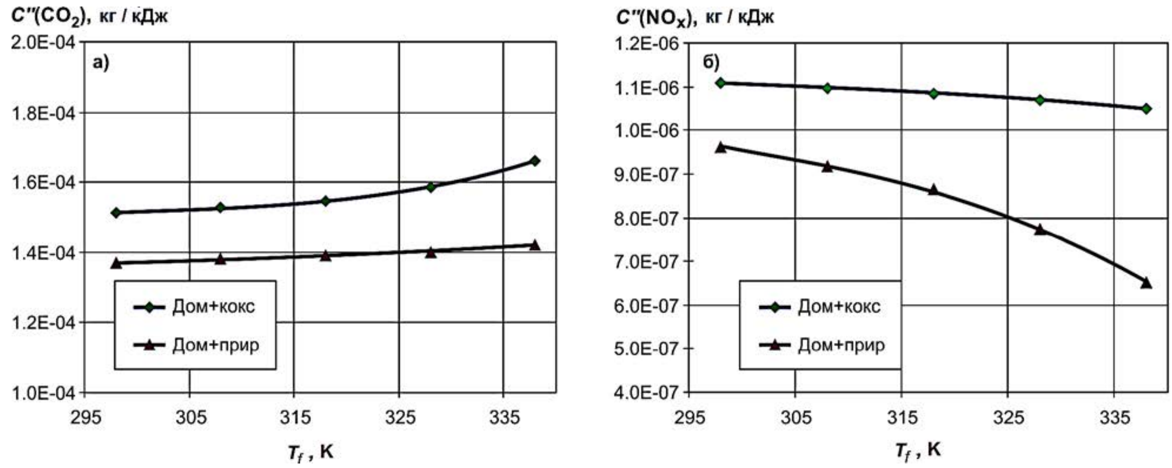

Рис. 2. Зависимость отнесенных к единице полезной теплоты выбросов углекислоты C''_{CO_2} (а) и выбросов оксидов азота C''_{NO_x} (б) от температуры t_f смешанного газа при относительной влажности φ_f = 100%. Температура на выходе из топочной камеры (рабочая температура): t_{fl} = 1000° С.

Список литературы:

1. Gillan L., Maisotsenko V. Maisotsenko open cycle used for gas turbine power generation / L. Gillan, V. Maisotsenko // Proc. ASME Turbo Expo 2003 (June 16–19, 2003, Atlanta, USA). – P. 75–84.
2. Maisotsenko V. The Maisotsenko cycle for power generation, waste energy recovery, and water reclamation / V. Maisotsenko, L. Gillan, A. Kozlov // Proc. Clean Energy Supercluster Forum (October 25, 2010, Fort Collins, USA) – 41 p.
3. Guillet R. Vapor pump and condensing heater / R. Guillet // Gas Wärme Int. – 40, H. 6. 1991. – S. 248–252.
4. Guillet R. Wet way combustion: energy efficiency, environmental protection / R. Guillet // Elsevier, 2000, Paris. – 137 p.
5. Юдашкин М.Я. Пылеулавливание и очистка газов в черной металлургии / М.Я. Юдашкин // 2-е изд., пераб. и доп. – М.: Металлургия, 1984. – 320 с.
6. Пригожин И. Современная термодинамика. От тепловых двигателей о диссипативных структур / И. Пригожин, Д. Кондепуди // Пер. с англ. Ю.А. Данилова и В.В. Белого, под ред. А.П. Агеева. – М.: Мир. – 2002. – 461 с.

Воробйов М.В.
Інститут газу
Національної академії наук України,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ОЦІНКА ВПЛИВУ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ВОЛОГИ ПАЛИВА НА ЕНЕРГОЕКОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СПАЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ГАЗІВ

Анотація
З використанням методів рівноважної термодинаміки проведено дослідження енергетичних та екологічних характеристик впливу вологи на процеси спалювання сумішей технологічних газів (коксового і доменного) з повітряним окислювачем. Встановлено можливість значного покращення екологічних характеристик процесу горіння при зволоженні газоповітряної суміші, що викликано зменшенням утворення оксидів азоту NO_x. Однак, наявність вологи неминуче призводить до зниження ККД використання палива в енергетичному агрегаті. Питомі викиди на одиницю корисної енергії розраховуються з урахуванням ККД по термодинамічним даним.
Ключові слова: водяна пара, двоокис вуглецю, ККД використання палива, технологічні гази, оксиди азоту.

Vorobyov M.V.
Gas Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

EVALUATION OF INFLUENCE TECHNOLOGICAL FUEL HUMIDITY ON ENERGY AND ECOLOGICAL COMBUSTION CHARACTERISTICS OF ALTERNATIVE GAS FUELS

Summary
With using the methods of equilibrium thermodynamics, the study of the energy and environmental characteristics of the influence of humidity on the combustion processes of technological gases mixtures (coke and blast furnace gases) with air oxidation was carried out. The possibility of significant improvement of the environmental characteristics of the combustion process during the humidification of the gas-air mixture caused by the reduction of NO_x formation of nitrogen oxides has been established. However, the presence of humidity inevitably leads decrease the efficiency of fuel using in the power plant. Specific emissions per unit of energy are calculated taking into account the efficiency of the thermodynamic data.
Keywords: water vapor, carbon dioxide, fuel using efficiency, technological gases, nitrogen oxides.

УДК 664

ФОРМУВАННЯ ЯКОСТІ МАРИНОВАНОЇ РЕДЬКИ

Гапонцева О.В., Селютіна Г.А., Черевична Н.І., Щербакова Т.В.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Встановлено, що редька є перспективною сировиною для виготовлення маринованої продукції з високим вмістом біологічно активних речовин. Обґрунтовано вибір додаткових інгредієнтів для виробництва нового продукту «Редька маринована». Підібрано оптимальні співвідношення рецептурних компонентів розробленого продукту з редьки. Проведена комплексна товарознавча оцінка нового продукту свіжевиготовленого та в процесі зберігання.
Ключові слова: редька, маринування, товарознавча оцінка, зберігання маринованої редьки.

Постановка проблеми. Овочі є важливим джерелом вуглеводів, органічних кислот, вітамінів, мінеральних солей, фітонцидів, що містяться в доступній для засвоєння організмом людини формі. Поряд зі свіжими овочами, для яких характерна сезонність, завдяки сучасним методам переробки цінними є й консервовані овочеві продукти, що можуть використовуватися як у повсякденному, так і в лікувально-профілактичному харчуванні, забезпечуючи населення необхідною кількістю БАР.

На вітчизняному ринку відсутня продукція з редьки, яка не лише є дешевою місцевою сировиною, а й відрізняється високим вмістом БАР, в тому числі з фітонцидними та антиоксидантними властивостями. Це робить її важливим продуктом під час профілактики та лікування авітамінозу, атеросклерозу, ожиріння, порушень із боку обміну речовин тощо. Проте існують труднощі під час переробки редьки, які пов'язані з тим, що коренеплід містить значну кількість летких речовин, які зумовлюють специфічні смако-ароматичні характеристики, поліфенольних речовин, що руйнуються під дією окислювальних ферментів, а також є неприйнятними для більшості споживачів.. Тому розробка та формування якості маринованих продуктів з редьки є актуальним дослідженням для сучасної товарознавчої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Редька здавна користується попитом не лише як ефективний лікувально-профілактичний засіб, а й для приготування різноманітних страв: салатів, гарнірів, соусів та приправ. В Азії редька – овоч номер один, адже більшість екзотичних страв засновано на різних варіацях її застосування: сирою, солоною, маринованою, сушеною тощо [1]. Наприклад, традиційною закускою на Сході є маринований дайкон із додаванням цукру, солі, оцту та харчових барвників жовтого кольору [2]. У Японії готують такуан – висушений дайкон, який протягом декількох місяців сквашують під гнітом із сіллю, цукром гострим червоним перцем із додаванням ламінарії та зеленого листя дайкону [3].

У Кореї готують страву кімчі, що являє собою гостро заправлені квашені капусту, редьку, солодкий перець, цибулю та інші овочі. ТМ Койорі розробила салат зі свіжої редьки «Кактугі» з додаванням великої кількості спецій, який має гостро-солений смак та відрізняється вмістом великої кількості БАР [4].

Так, О.І. Квасенков [5–10] запропонував низку способів виробництва консервованих продуктів: «Салат з м'яса та редьки», «Лагман по-киргизьки», «Лагман паровий», «Салат гострий», «Кесме», салат «Муздак», до складу яких входять разом із редькою м'ясо (яловичина, свинина, баранина), макаронні вироби, овочі, спеції тощо. Розроблені консерви відрізняються тим, що подрібнення, бланшування та змішування компонентів проводять без доступу повітря. Це забезпечує не лише гарні органолептичні властивості, а й краще збереження БАР сировини та підвищений рівень засвоюваності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз способів переробки редьки показав, що в Україні переважно коренеплід використовується для споживання у свіжому вигляді або з лікувальними цілями. У світі ведуться розробки нових видів продуктів харчування, до складу яких входить редька в якості допоміжної сировини. Вони мають високу калорійність, значну собівартість, а також невисокий вміст БАР.

Труднощі під час переробки редьки пов'язані з тим, що коренеплід містить велику кількість летких речовин, які обумовлюють його специфічні смак та аромат і руйнуються під час виготовлення продукції, високий вміст поліфенольних сполук, що є нестабільними під дією окислювальних ферментів тощо. Тому доцільним є розробка маринованої продукції з редьки з гарантованою безпечністю, підвищеним вмістом БАР та гарними смако-ароматичними характеристиками.

Мета статті. Метою цієї роботи є формування якості та проведення комплексної товарознавчої оцінки нового маринованого продукту з редьки.

Виклад основного матеріалу. Маринування як спосіб переробки плодоовочевої сировини виникло в країнах Південної Європи, де розвинене виноробство, а в маринади замість солі додавали винний оцет. Значно пізніше в усіх національних кухнях світу була розроблена своя система маринадів, особливо у Франції та Азіатських країнах, у яких поряд із сіллю та оцтом для виготовлення маринадів використовували прянощі, духмяні трави, часник, імбир, селеру, моркву, перець чилі і навіть трояндову воду.

Сучасні овочеві маринади мають важливе значення, оскільки не лише дозволяють значною мірою скоротити витрати праці та часу на приготування їжі, урізноманітнити меню, а й забезпечують необхідними для життєдіяльності людини БАР в осінньо-зимовий період.

Ураховуючи результати дослідження споживчих переваг, для розробки нових продуктів з редьки доцільно було підібрати такі додаткові

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

інгредієнти, які дозволять не тільки збалансувати смако-ароматичні властивості, а й підвищити харчову та біологічну цінність виробів.

У виробництві маринованих овочів доцільним є заміна оцтової кислоти фруктами чи ягодами, що містять значну кількість органічних кислот. Серед великого асортименту такої сировини ми обрали журавлину, оскільки її сік містить 2,8...3,5% органічних кислот, пектинові та мінеральні речовини, вітамін С тощо. Завдяки наявності великої кількості поліфенолів її використання сприяє збільшенню їх вмісту в готовому продукті. Оскільки журавлина має протимікробні властивості та досить високу кислотність, застосування соку з неї в маринаді розробленого продукту дозволяє зменшити кількість лимонної кислоти. Додатково застосовано лимонну кислоту, яка в незначній кількості не має негативного впливу на організм людини, але надає необхідних органолептичних властивостей продукту і сприяє інактивації окислювальних ферментів [11].

Додавання пряно-ароматичної сировини для виготовлення нової овочевої продукції дозволяє вирішити низку завдань: збільшення кількості мікронутрієнтів; пригнічення окисних реакцій, що сприятиме консервуючій дії, збереженню кольору й БАР сировини, а також підвищенню АОА продукції. Крім того, введення цих інгредієнтів дозволить поліпшити органолептичні характеристики, а саме пом'якшити та збалансувати специфічні смак та аромат коренеплоду. Тому в рецептурах розроблених продуктів вирішено використовувати натуральну пряно-ароматичну сировину, а саме: часник свіжий, зелень кропу, естрагону та петрушки, червоний гіркий стручковий перець, духмяний перець, гвоздику, корінь імбиру.

Розроблений спосіб виготовлення маринованої редьки потребує введення додаткового етапу – вимочування в стабілізаційному водному розчині KCl та аскорбінової кислоти з метою зниження вмісту нітратів і збереження пігментного комплексу сировини.

За допомогою математичного моделювання було визначено співвідношення рецептурних компонентів продукту «Редька маринована»: редька – 60%, вода питна – 20%, сік журавлини – 10%, цукор білий – 4%, сіль кухонна кам'яна – 2%, лимонна кислота – 2,0%, часник свіжий – 0,5%, імбир свіжий – 0,5%, кріп свіжий – 0,3%, петрушка молода свіжа – 0,3%, перець духм'яний – 0,2%, гвоздика ціла – 0,2% [12–13]. Для виготовлення продукту «Редька маринована» було обрано сорт Серце дракона.

Із метою оцінки органолептичних показників якості розробленої «Редьки маринованої» було використано дескрипторно-профільний метод дегустаційного аналізу. Дегустація продукту була проведена після уточнення термінів дескрипторів, а оцінка інтенсивності кожного запропонованого терміна за шкалою «0–5» (0 – ознака відсутня; 1- слабко відчувається; 2 – слабка інтенсивність; 3 – помірна інтенсивність; 4 – сильна інтенсивність; 5 – дуже сильна інтенсивність). Отримані результати дегустації подано у вигляді профілограм на рис. 1.

Зовнішній вигляд, колір та консистенція розробленої маринованої редьки не мали проявів негативних властивостей. Дескриптори «однорідність нарізки», «яскравість забарвлення», «натуральний колір», «соковита консистенція», «щільна консистенція», «хрустка консистенція» мали дуже сильну інтенсивність у всіх зразках. Дескриптор «брудний колір», «тьмяний колір», «зів'яла консистенція», «розварена консистенція» не виявлені.

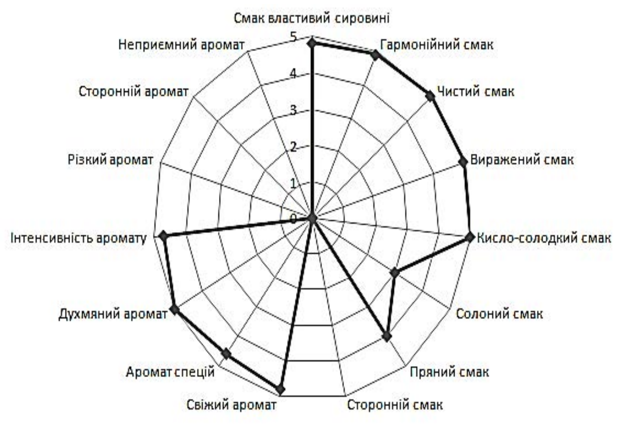
Для характеристики смаку дегустатори відзначили дескриптори «виражений», «чистий», «кисло-солодкий» як дуже інтенсивні, а «солоний» та «пряний» – помірної інтенсивності, що сприяє позитивному враженню від маринованої продукції. Відомо, що запах свіжої редьки специфічний, проте аромат маринованої редьки відрізняється відсутністю проявів негативних властивостей та інтенсивно вираженими характеристиками як «свіжий», «духмяний» та «аромат спецій». В цілому запах маринованої редьки гармонійний, характерний цьому виду сировини та спецій.

Внесення додаткових інгредієнтів і технологічна обробка мають суттєвий вплив на харчову та біологічну цінність розроблених продуктів, тому хімічний склад маринованої редьки має суттєві відмінності порівняно з вихідною сировиною. Досліджень хімічного складу маринованої редьки визначали через 30 днів після консервування. Результати наведено в табл. 1.

Основні речовини хімічного складу маринованої редьки – це вуглеводи, зокрема цукри – 8,1%, масова частка яких збільшилася за рахунок ви-

а)

б)

Рис. 1. Сенсорний профіль зовнішнього вигляду, заливки, кольору та консистенції (а), смаку та запаху (б) маринованої редьки

користання додаткової кількості цукру в рецептурі продукту, та клітковина – 1,2% (загальний вміст знизився менше ніж на 5% від початкового вмісту у сировині, що пов'язано з тепловою обробкою продукту, під час якого відбувається пом'якшення тканини).

Таблиця 1

Загальний хімічний склад маринованої редьки та аналога

(n = 3, P ≥ 0,95, ε ≤ 5)

Назва показника	Дайкон маринований «Такуан» Корея (аналог)	Маринована редька (сорт Серце дракона)
Вода, %	89,35	85,25
Білки, %	1,21	1,40
Жири, %	0,15	0,10
Моно- та дисахариди, %	5,20	8,10
Клітковина, %	1,0	1,20
Зола, %	2,06	2,24
Масова частка титрованих кислот (у перерах. на лимонну), %	0,50	0,57
Масова частка хлоридів, %	0,16	0,14
Енергетична цінність, кКал/100 г	26,84	38,8
Натрій	1109,5	1291,8
Калій	310,6	376,2
Кальцій	31,6	30,3
Вітамін С	10,0	25,9

Вміст золи в розробленому продукті становить 2,24%, переважають макро- та мікроелементи, серед яких найбільшу питому вагу становлять Na, K, Ca. Так, вміст натрію становить 1291%, а калію – 376,2 мг/100 г (близько 20% добової потреби). Ці два елементи відіграють важливу роль у підтриманні pH-середовища організму, нормального осмотичного тиску крові, регуляції водного обміну та ін. Відомо, що К запобігає всмоктуванню цезію-137 організмом людини [14].

Кількість водорозчинного вітаміну С в маринованій редьці становить 25,9 мг/100 г, що задовольняє близько 35% добової потреби в ньому [14]. У свою чергу, продукт-аналог вміщує лише 10 мг/100 г аскорбінової кислоти, що пояснюється особливостями хімічного складу сировини, рецептури та технологічних параметрів виготовлення продукції.

Харчова цінність нового продукту з редьки характеризується вмістом флавоноїдів й антиоксидантною здатністю. Порівняння поліфенольного комплексу розробленого продукту проводили зі свіжою редько сорту Серце дракона (табл. 2).

Аналізуючи дані таблиці варто зазначити, що відбулося незначне руйнування флавноїдів. Так, вміст катехінів зменшився на 5,4%, лейкоантоціанів- на 3,6%, флавонолів – на 5,2%, антоціанів – на 3%, внаслідок дії кисню, високих температур та розчинність у воді тощо. Проте використання додаткового компоненту, соку журавлини, дозволило компенсувати загальну кількість фенольних речовин. Поєднання з пряно-ароматичною сировиною сприяло підвищенню АОЗ майже на 10%, що позитивно впливає на формування корисних властивостей маринованої редьки.

Таблиця 2

Вміст флавоноїдів та антиоксидантна здатність сировини й маринованої редьки

(n = 3, P ≥ 0,95, ε ≤ 10)

Назва показника	Редька Серце дракона	
	Свіжа	**Маринована**
Катехіни, мг/100 г	55,0	52,0
Лейкоантоціани, мг/100 г	82,0	79,0
Флавоноли, мг/100 г	95,0	90,0
Антоціани, мг/100 г	365,0	354,0
АОЗ, мг/мл	0,344	0,378

Дослідження якості маринованої редьки за показниками безпечності свідчить, що розроблена продукція не перевищує ГДК за токсичними речовинами та не містить бактерії групи кишкової палички, сальмонели, плісняві гриби та дріжджі.

Під час зберігання маринована продукція дозріває (від 20 днів до 2 місяців), тобто відбувається дифузія органічних кислот та інших складових частин заливки в овочі, що сприяє покращенню смакових характеристик продукту. Тому наступним етапом роботи є дослідження якості маринованої редьки за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками в процесі зберігання (табл. 3).

Таблиця 3

Органолептичні показники маринованої редьки під час зберігання

Назва показника	Тривалість зберігання маринованої редьки, міс.				
	1	**3**	**6**	**9**	**12**
Зовнішній вигляд	Рівномірно нарізані пружні шматочки, однакові за розміром. Прянощі рівномірно розподілені. Без механічних пошкоджень.				
Консистенція	Соковита, щільна, хрустка				Соковита, щільна, не хрустка
Колір	Однорідний, насичено-рожевий				Однорідний, рожевий
Смак і запах	Властивий сировині, гармонійний, добре виражений, чистий, з ароматом спецій, кисло-солодкий, помірно солоний, без стороннього присмаку та запаху				Без стороннього смаку та запаху, властивий сировині, аромат спецій більш виражений
Заливка	Заливка прозора, яскраво рожева				Заливка прозора, рожева

Зберігання маринованої редьки протягом 9-х місяців за встановлених температурних режимів не має негативного впливу на їх органолептичні показники. На 12-й місяць відбулася зміна консистенції (зменшилася хрусткість), колір – менш яскравим, а аромат спецій більш вираженим.

Зміни фізико-хімічних показників якості маринованої редьки під час зберігання наведено на рис. 2.

Установлено, що в процесі зберігання кількість сухих речовин в овочевій сировині збільшується. Наприкінці зберігання маринаду зростає вміст хлоридів та титрованих кислот до 0,17% та 0,61% відповідно, що пов'язано з продовженням дифузійних процесів між рослинною тканиною редьки

та заливкою. У перші три місяці зберігання також відбувається незначне збільшення кількості загального цукру, що зумовлено осмотичними та колоїдними процесами, але на 12 місяць відбувається його незначне зниження до 8,08%, що пов'язано з неферментативним окисленням редукуючих цукрів.

Дослідження зміни вмісту антоціанів і вітаміну С під час зберігання маринованої редьки, наведено на рис. 3. Так, у продукті відбувається незначне руйнування біологічно активних речовин під дією окислюваних ферментів та біохімічних процесів сировини. Вміст вітаміну С на 12-й місяць зберігання знизився майже на 14,7, антоціанів – на 6%.

Досліджено, що мікробіологічні показники маринованої редьки протягом усього терміну зберігання знаходяться в межах норм мікробної чистоти та безпеки і відповідають вимогам нормативної документації.

Висновки та пропозиції. Комплексна товарознавча оцінка якості маринованої редьки показала, що продукт має гарні органолептичні властивості, збалансований хімічний склад, що відрізняється від аналога наявністю великої кількості флавоноїдів, вітаміну С та АОЗ, є безпечним та відповідає очікуванням споживачів. За мікробіологічними та хімічними показниками безпеки розроблені продукти відповідають вимогам нормативної документації. Дослідження динаміки змін показників якості маринованої редьки під час зберігання дозволили встановити умови та гарантійні терміни зберігання: не більше ніж 9 місяців у сухих добре вентильованих приміщеннях за температури від 0° С до 15° С і відносної вологості повітря не більше ніж 75%.

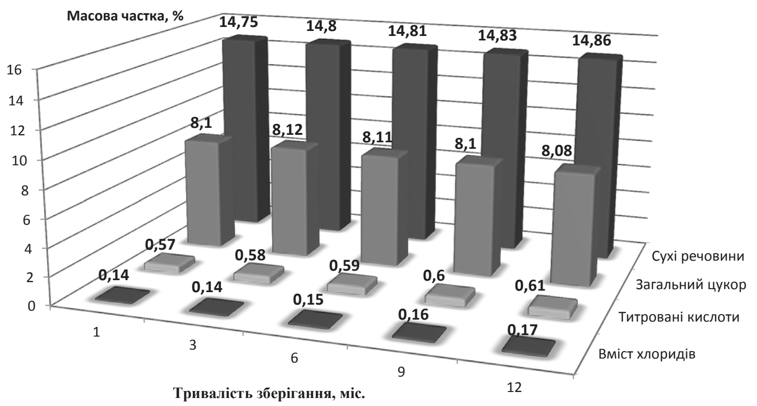

Рис. 2. Фізико-хімічні показники якості маринованої редьки під час зберігання

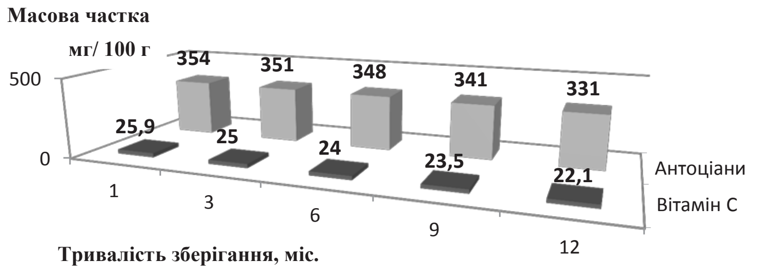

Рис. 3. Вміст БАР маринованої редьки під час зберігання

Список літератури:

1. Щеникова Н. В. Традиции и культура питания народов мира: учеб. пособие. М.: ФОРУМ, 2015. 296 с.
2. Журавлёв Д. Н. Настоящая китайская кухня. М.: Эксмо, 2015. 160 с.
3. Витковская С. Особенности кухни народов мира. М.: Астрель, 2003. 321 с.
4. Державина Н. Кухни народов мира: корейская кухня. М.: Эксмо, 2003. 320 с.
5. Способ производства консервов «Салат с мяса и редьки»: пат. 2345570 РФ, МПК A23L 1/29 / Квасенков О. И. № 2007132677/13; заявл. 30.08.2007; опубл. 10.02.2009, Бюл. № 4. 3 с.
6. Способ приготовления консервов «Лагман по-киргизски»: пат. 2360480 РФ, МПК A23L 1/315 / Квасенков О. И. № 20071408331/13; заявл. 07.11.2007; опубл. 10.07.2009, Бюл. № 17. 2 с.
7. Способ приготовления консервов «Лагман паровой»: пат. 2304891 РФ, МПК A23L1/314 / Квасенков О. И. № 2006102245/13; заявл. 27.01.2006; опубл. 27.08.2007, Бюл. № 5. 2 с.
8. Способ получения консервов «Салат острый»: пат. 2360438 РФ, МПК A23L 1/212 / Квасенков О. И. № 2007140709/13; заявл. 06.11.2007; опубл. 10.07.2009, Бюл. № 15. 2 с.
9. Способ приготовления консервов «Кесме»: пат. 2351160 РФ, МПК A23L3/00 / Квасенков О. И. № 2007140852/13; заявл. 07.11.2007; опубл. 10.04.2009, Бюл. № 2. 3 с.
10. Способ получения консервированого салата «Муздак»: пат. 2350114 РФ, МПК A23L1/212 / Квасенков О. И. № 2007140713/13; заявл. 06.11.2007; опубл. 27.03.2009, Бюл. № 3. 3 с.
11. Дубініна А. А., Селютіна Г. А., Виродова О. В. Обґрунтування доцільності розробки та рецептурного складу нових продуктіва переробки редьки // Zpravy vedecke ideje-2013: IX міжнар. наук.-практ. конф. Прага, 2013. С. 80–83.
12. Спосіб виробництва продуктів із редьки: пат. на корисну модель 92658 Україна, МПК A23L 1/214 (2006.01) / Селютіна Г. А., Виродова О. В. № u201403392; заявл. 03.04.2014; опубл. 26.08.2014, Бюл. № 16/2014. 3 с.
13. Спосіб виробництва редьки маринованої: пат. на корисну модель 92909 Україна, МПК A23L 1/211 (2006.01) / Селютіна Г. А., Виродова О. В. № u201403388; заявл. 03.04.2014; опубл. 10.09.2014, Бюл. № 17/2014. 3 с.
14. Павлюк Р. Ю., Черевко А. И., Гулий И. С. Новые технологии витаминных углеводсодержащих фитодобавок и их использование в продуктах профилактического действия: монография // Харьк. гос. академия технологии и организации питания, Укр. гос. ун-т пищ. техн. Харьков; Киев, 1997. 285 с.

Гапонцева О.В, Селютина Г.А., Черевичная Н.И., Щербакова Т.В.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ФОРМИРОВАНИЕ КАЧЕСТВА МАРИНОВАННОЙ РЕДЬКИ

Аннотация
Установлено, что редька является перспективным сырьем для изготовления маринованной продукции с высоким содержанием биологически активных веществ. Обоснован выбор дополнительных ингредиентов для производства нового продукта «Редька маринованная». Подобраны оптимальные соотношения рецептурных компонентов разработанного продукта из редьки. Проведена комплексная товароведная оценка нового продукта свежеизготовленного и в процессе хранения.
Ключевые слова: редька, маринование, товароведная оценка, хранение маринованной редьки.

Gapontseva O.V., Seljutina G.A., Cherevichnaya N.I., Shcherbakova T.V.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

FORMATION OF THE QUALITY OF MARINED RED

Summary
It is established that radish is a promising raw material for the production of marinated products with high content of biologically active substances. The choice of additional ingredients for the production of the new product «Marinated Radish» is substantiated. The optimal ratios of the formulation components of the developed radish product are selected. The complex commodity evaluation of the new product of freshly prepared and in the process of storage has been carried out.
Keywords: radish, marinating, commodity evaluation, storage of marinated radishes.

УДК 665.585

АСПЕКТИ ЯКОСТІ КОСМЕТИЧНИХ ШАМПУНІВ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДОДАВАННЯ НОВИХ КОМПОНЕНТІВ ДО ЇХ СКЛАДУ

Головко Т.М., Колесник В.В., Дьяков О.Г., Зотова Ю.О.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Проведено ряд досліджень, стосовно визначення переваг цільової аудиторії, відносно косметичних миючих засобів. Удосконалено споживні властивості шампуню, за допомогою введення у його склад нових компонентів. Обґрунтовано додавання натуральної сировини. Розроблено та оптимізовано, за допомогою математичного моделювання, склад нового шампуню.
Ключові слова: косметичний шампунь, біла глина, молочна сироватка, ефірна олія, математичне моделювання, поверхнево-активні речовини.

Постановка проблеми. Шампунь – один з найрозповсюджених косметичних засобів для миття волосся, яким користуються більше 90% українських споживачів [1]. Через це, з кожним днем збільшується асортимент цього товару. Останнім часом технологія виробництва шампунів спрямована на розробку нових миючих засобів для волосся із додаванням нетрадиційної сировини, яка позитивно впливає на косметичні, миючі, лікувально-профілактичні властивості засобу та збільшує попит на продукцію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У наш час догляд за волоссям займає важливе місце. Одна з причин – це пагубний вплив забрудненої атмосфери, незбалансоване харчування, використання «стайлінгових» засобів. Тому виробники шампунів розробляють нові технології та рецептури, щоб зменшити вплив негативних факторів на волосся. На сьогоднішній день існує великий асортимент шампунів імпортних та вітчизняних виробників, а саме лікувальні, професійні, для різних типів волосся, з використанням натуральної сировини та іншими додатковими компонентами [2].

Розширення асортименту шампунів з використанням натуральної сировини розглянуто у розробці Ю.І. Белякова, Е.П. Денисова, А.Н. Калинина, В.А. Антипова [3], які запропонували новий косметичний шампунь на основі молочної сироватки, до складу якого також входять поверхнево-активні речовини, гліцерин, барвник, віддушка, поварена сіль, формалін, перламутровий концентрат. Особливість розробки – це наявність гомогенізованої або диспергированої суміші нативної та гідролізованої або гідролізованої зброджених молочних сироваток. Метою цього технічного рішення є створення шампуню для людей, в яких несприйняття лактози, адже в на-

тивній молочній сироватці містяться бета-лактоглобулін та альфа-лактоальбумін, які володіють сенсибізуючою активністю.

Для підвищення косметичних та лікувально-профілактичних властивостей, а саме протизапальної, регенеруючої, стимулюючої дій на шкіру, активний ріст волосся, попередження появи лупи, авторами Н.В. Денисовим, Л.С. Полиною, А.Н. Петровим, Т.В. Кривенковою [4] розроблено шампунь, до складу якого входять блакитна кембрійська глина, як адсорбент і згущувач, одна або кілька поверхнево-активних речовин, згущувач і екстракти лікарських рослин, а також консервант, стабілізатор pH, віддушка та очищена вода як розчинник.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний ринок знаходиться під контролем іноземних компаній, продукція яких розташовується у верхньому і середньому цінових сегментах. Вітчизняні торговельні марки, що займають 40% ринку, можуть розраховувати тільки на нижній ціновий сегмент. Українське виробництво тільки починає впроваджувати інноваційні розробки, тому воно є неконкурентоспроможнім. Отже, розширення асортименту косметичних шампунів, що виготовляються з натуральної сировини є актуальним питанням сьогодення, тому що відповідна продукція користується попитом і буде задовольняти вимоги сучасних споживачів.

Мета статті. Головною метою є розробка нового шампуню з удосконаленими споживними властивостями. Розширення асортименту та надання конкурентоздатності новому косметичному засобу.

Виклад основного матеріалу. Після проведення опитування споживачів зроблено висновок, що 70% споживачів орієнтується на те, наскільки якісний шампунь, а для 30% – важлива низька вартість [5].

Проаналізувавши технології створення рецептури різних косметичних засобів за роботами відомих спеціалістів косметичної галузі [6], зроблено однозначний висновок, що з усього комплексу чинників, які формують кінцеву якість, з точки зору споживача, одним з найважливіших, є планування та розробка компонентного вмісту продукції. Зазначимо, що більшість користувачів надають перевагу натуральним, екологічно чистим косметичним засобам, асортимент яких постійно розширюється, паралельно з виробництвом на основі штучних сполук.

Склад будь-якого сучасного шампуню має наступну рецептуру: миюча субстанція (поверхнево-активні речовини, ПАР), добавки у вигляді допоміжних ПАР (СоПАР), що сприяють отриманню додаткових заданих властивостей шампуню (піноутворення та ін.), кондиціонуючі компоненти, функціональні добавки та модифікатори (регулятори pH, консерванти та ін.), естетичні добавки, що надають шампуню товарний вигляд (ароматизатори, барвники, консерванти, перламутрові речовини та ін.), біодобавки, вода [7].

Для виготовлення нового шампуню було прийнято рішення використовувати наступні складові: знежирена молочна сироватка, біла глина, сульфоетоксилат натрію, поварена сіль, натуральна ефірна олія з апельсину та гліцерин.

В основі розробки формування споживних властивостей косметичного шампуню застосовані практичні підходи додавання нових компонентів для надання заданих властивостей.

Було прийнято рішення використовувати молочну сироватку в якості розчинника. Вона містить ряд вітамінів, мікроелементів та інших речовин, які позитивно впливають на стан волосся, а саме зволожують, живлять, сприяють оновленню структури, підвищують міцність, запобігають випадінню, активізують ріст волосся [8].

Спираючись на попередні наукові дослідження, в якості консерванту до складу шампуню введена поварена сіль. Експериментально доведено, що її оптимальна концентрація у косметичних засобах, які містять молочну сироватку має складати 10% [9].

Гліцерин – стандартна складова багатьох косметичних засобів. Оптимальний вміст у складі шампуню відповідає 4% [1].

В якості об'єкта дослідження була використана біла глина, сульфоетоксилат натрію, ефірна олія з апельсину.

Біла глина – природний матеріал, в складі якого є мінеральні солі, кальцій, цинк, магній і інші мікроелементи. Вона має властивість підсушування та очищення, тому особливо рекомендується для боротьби із зайвою сальністю волосся. Відзначимо також, що вона має бактерицидну властивість, тому може застосовуватися для будь-якого типу шкіри голови в боротьбі з лупою та іншими дерматологічними захворюваннями [9].

Сульфоетоксилат натрію – аніонний ПАР, з високою миючою здатністю і відмінними піноутворювальними характеристиками, є основним компонентом у виробництві шампунів. Це м'який миючий компонент, який здатен зменшити негативний вплив сульфатів в шампунях на шкіру голови, тіла та очей [10].

Ефірна олія з апельсину, використано в якості віддушки. Вона зволожує шкіру та запобігає сухості шкірного покриву і перешкоджає появі лупи. Завдяки вагомому вітамінному складу зменшується процес випадіння і активізується ріст волосся [11]. Додання відповідної сировини надає приємний жовтий колір та легкий запах апельсину.

Аналіз новітніх розробок та наукової літератури показав відсутність даних, щодо одночасного використання відповідних компонентів. Тому визначення раціональних значень складу шампуню з метою досягнення необхідних показників якості готової продукції є складною технологічною задачею, і її рішення базується на основі сучасних методів дослідження, до яких відносяться методи математичного моделювання [12].

Загальне рішення цієї проблеми складається з трьох етапів: на першому етапі, шляхом проведення цілеспрямованих експериментів, знаходять об'єктивні залежності між вхідними компонентами рецептури шампуню і тими значеннями, що являють собою майбутні показники якості даного виробу, таким чином можна отримати математичну модель складу виробу.

На другому етапі досліджень, шляхом використання методів чисельного аналізу на основі здобутої математичної моделі, знаходять значен-

ня складу засобу, які дають максимальні значення окремих показників якості розробки.

На третьому етапі, з використанням здобутої математичної моделі та методів багатокритеріальної оптимізації, знаходять вхідні змінні, які найбільш відповідають заданим показникам якості.

Якісні показники шампуню визначаються за трьома вхідними змінними, які визначають технологічний процес обробки, та три змінні, які визначають остаточну якість кінцевого косметичного засобу.

У якості вхідних змінних даного шампуню використані наступні величини: x – кількість ПАР, %, y – кількість глини, %, z – кількість ефірної олії, %. Ці дані були відібрані шляхом аналізу певних літературних джерел. Також на основі аналізу показників якості шампуню були відібрані показники, що дають найбільше уявлення, щодо якості косметичного засобу, який буде розроблятьcя. В якості показників, що характеризують готову продукцію обрано такі величини: У1 – стійкість піни; У2 – пінне число, мм; У3 – показник pH.

Для опису залежностей між вихідними змінними і вхідними параметрами була обрана неповна квадратична модель виду:

$$M_i(x,y,z) = a_{1,i} + a_{2,i}x + a_{3,i}y + a_{4,i}z + a_{5,i}x^2 + \\ + a_{6,i}y^2 + a_{7,i}z^2 + a_{8,i}xy + a_{9,i}xz + a_{10,i}yz. \quad (1)$$

де a_i – коефіцієнти математичної моделі;

i = 1...3 показники, що відповідають показникам якості продукції.

Використання моделі виду (1) дає можливість знайти, у певному розумінні, найкращі сполучення вхідних змінних виробу відносно до показників якості.

Для визначення коефіцієнтів моделі, шляхом проведення повного факторного експерименту, необхідно побудувати таблицю, яка складається з 26 дослідів. В цій таблиці відтворюються всі можливі сполучення між вхідними змінними, а також можуть додаватися і інші точки, які за розумінням дослідника являють певний науковий інтерес. З метою зменшення числа дослідів, в якості плану експерименту було обрано D – оптимальний насичений план, який складається з 10 дослідів. Цей план не передбачає перевірку всіх комбінацій вхідних величин, як у плані повного факторного експерименту, але він по точності відтворення математичної моделі наближається до нього. Плану експерименту наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Таблиця плану експерименту

N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
x_1	1	1	1	1	-1	-1	-1	-1	0	0
x_2	-1	1	-1	1	1	0	0	-1	-1	0
x_3	1	-1	-1	1	0	1	-1	0	1	0

Джерело: розроблено авторами

В таблиці 1 експерименту наведені кодові значення вхідних змінних, тобто кожна змінна лежить у межах (−1...1). Аналізуючи літературні джерела та результати попередніх досліджень складових шампунів, було визнано доцільним встановити наступні межі зміни вхідних величин: 15 ≤ x ≤ 25; 10 ≤ y ≤ 30; 3≤ z ≤ 7.

Після визначення таблиці експерименту на її основі створюється матриця експерименту F, яка враховує обраний вид математичної моделі. У кожній точці експерименту проводилось не менше двох вимірювань з метою зменшення впливу похибок вимірювання, і для подальшого обчислення коефіцієнтів моделі брали середнє значення проведених вимірювань.

Визначення коефіцієнтів моделі проводилося за формулою:

$$a = (F^T F) F^T Y \quad (2)$$

Таким чином, для даного технологічного процесу було отримано три моделі виду (1) для кожного показника якості. Перевірка за статистичними критеріями, щодо адекватності моделі показала, що вони вірно відтворюють показники технологічного процесу і можуть бути використані для проведення подальших досліджень.

Після знаходження аналітичних залежностей між показниками якості та вхідними параметрами процесу необхідно для кожного показника якості знайти таку сукупність вхідних змінних, яка дозволяє знайти максимальне значення цього показника.

Це значення визначалось функцією P_i = *Maximize* (A_i, x, y, z). В результаті розрахунків були здобуті наступні максимальні значення для кожного показника якості шампуню: $У_1$ = 1,037; $У_2$ = 154,8; $У_3$ = 7,8.

Здобуті значення показників перевищують задані і тому необхідно вибір вхідних показників з використанням методів багатокритеріальної оптимізації [13, 14]. Це означає, що треба знайти таке сполучення вхідних параметрів виробу, яке забезпечує максимальне наближення до заданих значень. Вибір виду найкращого критерію обумовлено особливостями технічної задачі. У більшості випадків використовують критерій найменших квадратів, тому для шампуню було обрано наступний критерій:

$$q = (y_i - y_{iз})^2, \quad (3)$$

де y_i – показник якості, значення якого визначається за результатами обчислення математичної моделі;

$y_{iз}$ – заданий показник якості відповідного параметра;

Однак попередній аналіз результатів математичного моделювання показав, що найкращі значення, відповідно критеріїв якості, не відповідають єдиному сполученню вхідних параметрів технологічного процесу. Тому необхідно «згорнути» ці критерії в один комплексний критерій і за результатам розрахунків знайти такі сполучення вхідних параметрів технологічного виробу, які дозволять максимально наблизитись до заданих значень показників якості.

Щодо загальної поставленої задачі до даного технологічного процесу, то вона має наступне формулювання: необхідно одночасно знайти такі показники, що характеризують готовий виріб, щоб максимально наблизитися до потрібних показників якості. Виконання цієї умови характеризується критерієм виду:

$$q_i(X) \to \min_{X \in \Omega}, \; i = 1,..3, \quad (4)$$

де $q_i(X)$ – загальний критерій якості;

Ω – множина дозволених рішень, щодо використання критеріїв.

Під множиною дозволених рішень розуміють всі можливі сполучення вхідних показників виробу. Вибір загального критерію якості обумовлений значеннями вихідних показників якості процесу після проведення експерименту. Аналіз здобутих даних показав, що всі вихідні дані мають один порядок і не має потреби приводити їх до відносних значень одного порядку. Тому в якості критерію наближення, що дозволяє «згорнути» всі три критерії до одного буде вибрано наступний вираз, який відповідає вимогам методу найменших квадратів:

$$C(X) = \sum_{i=1}^{3}\left[q_i(X) - W_i\right]^2, \qquad (5)$$

де $C(X)$ – значення i-го показника, що обчислюється за математичною моделлю;

W_i – необхідне значення показника якості, щодо вимог до даного технологічного процесу.

Остаточна формула, за якою будуть визначатися параметри технологічного процесу має вигляд:

$$C = Minimize(Q, X), \qquad (6)$$

де C – значення вектору параметрів технологічного процесу, які забезпечують виконання (5);

X – вектор вхідних змінних процесу.

Дані, що були розраховані за допомогою математичної моделі шляхом використання методу багатокритеріальної оптимізації мають значення: $x = 0{,}037$; $y = 0{,}07$; $z = 1$.

При цьому, знайдені наступні значення показників якості шампуню: $У_1 = 0{,}92$; $У_2 = 150{,}03$; $У_3 = 5{,}3$, що практично відповідає технічному завданню.

У результаті дослідження складу, шляхом математичного моделювання, було знайдено, що найкращі показники якості шампуню забезпечуються при значеннях складових (–1; 0; 1). Після остаточної експериментальної перевірки знайдених результатів та їх корегування були обрані наступні значення складових вмісту шампуню, які наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Склад косметичного шампуню

Складові	Одиниця виміру	Кількість
Сульфоетоксилат натрію	об., %	15
Біла глина	об., %	20
Ефірна олія з апельсину	об., %	7

Джерело: розроблено авторами

Спираючись на отримані дані, винахідниками Т.М. Головко, В.В. Колесник та Ю.О. Зотовою було розроблено косметичний шампунь, до складу якого входять, об, %: сульфоетоксилат натрію 15; глина 20; поварена сіль 10; ефірна олія з апельсину 7; гліцерин 4; молочна сироватка – інше [17]. Відміна нового косметичного шампуню полягає в тому, що завдяки вмісту білої глини та молочної сироватки, шампунь має гарні миючі та кондиціонуючі властивості (у тому числі і в жорсткій воді): легко піниться та змивається, не виявляє подразнюючої дії на шкіру голови, володіє протизапальною та регенеруючою, стимулюючою дією, в результаті чого знежирюється та активується ріст волосся, та попереджає появу лупи.

Висновки та пропозиції. За допомогою використання сучасних методів дослідження, до яких відноситься математичне моделювання, оптимізовано склад нового косметичного шампуню. Розроблено та затверджено рецептуру нового засобу з покращеними споживними властивостями. Проведені дослідження дозволяють розширити асортимент миючих засобів та представити на ринку конкурентоспроможність товару за якістю та ціновою політикою.

Список літератури:

1. Маркетингове дослідження товарного ринку засобів по догляду за волоссям. [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу: http://ua-referat.com/Маркетингове_дослідження_товарного_ринку_засобів_по_догляду_за_волоссям
2. Дослідження якості шампунів від різних виробників. [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу: https://xreferat.com/53/3151-1-dosl-dzhennya-yakost-shampun-v-v-d-r-znih-virobnik-v.html
3. Патент № 2141814, Российская Федерация, МПК, А 61 К7/50 Шампунь на основе молочной сыворотке / Беляков Ю.И., Денисова Е.П., Калинин А.Н., Антипов В.А., опубл. 27.11.99.
4. Патент № 2197947, Российская Федерация, МПК, А61 К7/075, А 61 К7/08 Шампунь / Денисов М.В.; Полина Л.С.; Петров О.М.; Кривенкова Т.В., опубл. 10.02.2003.
5. Український ринок засобів по догляду за волоссям. [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу: https://koloro.ua/blog/issledovaniya/Ukrainski-runok-sredstv-po-uhodu-za-volosami.html
6. ДСанПіН 2.2.7.027–99 Державні санітарні правила і норми безпеки продукції парфумерно-косметичної промисловості.
7. Вивчення споживчих переваг шампунів для волосся. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://works.doklad.ru/view/hcgT7gSJs60/all.html
8. Молочна сироватка для волосся. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irinazaytseva.ru/molochnaya-syvorotka-dlya-volos.html
9. Яких компонентів у шампунях треба уникати. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.epochtimes.ru/kakih-komponentov-v-shampunyah-nado-izbegat-98913954/
10. Гліцерин в шампунях. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://chem21.info/info/1270603/
11. Біла глина для волосся. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lovehealthukr.ru/rizne/27894-bila-glina-dlja-volossja.html
12. Сульфати в шампунях. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hairproblem.ru/464-sulfaty-v-shampunyakh.html
13. Застосування і користь апельсинового масла для волосся. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://volosylike.ru/masla-dlya-volos/apelsinovoe-maslo

14. Методы исследований и организация экспериментов / под ред. проф. К.П. Власова – Х.: Гуманитарный центр, 2002. – 256 с.
15. Расстригин Л.А. Современные принципы управления сложными обьектами. – М.: Сов. Радио, 1980. – 2321 с.
16. Штойер Р. Многокритериальная оптимизация, Теория, вычисления и приложения: Пер. с английского. М.: Радио и связь, 1992 – 504 с.
17. Патент № 119084, Україна, А61К 8/00 Косметичний шампунь / Головко Т.М., Колесник В.В., Зотова Ю.О., опубл. 11.09.2017.

Головко Т.Н., Колесник В.В., Дьяков А.Г., Зотова Ю.А.
Харьковский государственный университет питания и торговли

АСПЕКТЫ КАЧЕСТВА КОСМЕТИЧЕСКИХ ШАМПУНЕЙ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ДОБАВЛЕНИЯ НОВЫХ КОМПОНЕНТОВ В ИХ СОСТАВ

Аннотация
Проведен ряд исследований по определению предпочтений целевой аудитории относительно косметических моющих средств. Усовершенствованы потребительские свойства шампуня, с помощью введения в его состав новых компонентов. Обосновано добавление натурального сырья. Разработан и оптимизирован, с помощью математического моделирования, состав нового шампуня.
Ключевые слова: косметический шампунь, белая глина, молочная сыворотка, эфирное масло, математическое моделирование, поверхностно-активные вещества.

Golovko T.N., Kolesnik V.V., Dyakov A.G., Zotova Yu.A.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

ASPECTS OF QUALITY COSMETIC SHAMPOOS AND PRACTICAL APPROACHES TO ADDING NEW COMPONENTS IN THEIR COMPOSITION

Summary
A number of studies the preferences of the target audience relative of cosmetic cleansers was determine. Consumer properties of the shampoo through the introduction of new components was improved. Justified the addition of natural raw materials. Designed and optimized the new shampoo by using mathematical modeling.
Keywords: cosmetic shampoo, white clay, milk whey, essential oil, mathematical modeling, Surfactants.

UDC 629.039.58

ANALYSIS OF TRAFFIC ORGANIZATION AND OPTIMIZATION AT THE INTERSECTION OF BALZAC AND KASHTANOVA STREETS IN KIEV

Derevenchuk V.O.
Faculty of Traffic and Transportation, Lanzhou Transport University

The rapid development of all types of transport and transport communications and the increase in the number of vehicles in Ukraine leads to traffic organization problems and as a result to a high level of traffic accidents. This paper focuses on the existing problems of Balzac and Kashtanova streets in Kiev. In order to improve traffic organization on the existing area the following steps were made: making a 3D model of the intersection, calculations of an intermediate signal and the cycle time determination, defining phase calculations of particular direction, and determination of the green signal time. Necessary suggestions to regulate traffic organization at the intersection include entering two-phase traffic lights, setting pedestrian traffic lights and the sign «parking is prohibited», using priority signs. Using these strategies, it will be possible to solve the traffic organization problems and to increase the traffic safety in the area.
Keywords: traffic organization, traffic safety, 3D modulation, intersection.

Introduction. The modern era is characterized by a growing level of industrial development of natural resources and increase of manufactured products, increase of consumption of products of industrial and agricultural production, intensive industrial and civil construction, a sharp increase in mobility of the population, the desire to reduce the time of goods delivery and especially passengers. This, in turn, causes a sharp increase in demand for transportation and, as a consequence, the rapid development of all types of transport and transport communications and the rapid increase in the number of vehicles. High rate of motorization leads to increase traffic accidents.

As a result of road traffic accidents on the roads killing thousands of people, hundreds of thousands of people are injured with long or short-term health disorders.

In our country much has been done to solve the problem of traffic organization. The design and reliability of domestic cars have been improved, the roads, underground and overhead pedestrian crossings have been built and reconstructed in different levels, modern technical means of traffic organization improving the maintenance of streets and roads have been applied.

The role of road conditions, ensuring safety and the value of improvement yet to a sufficient degree underestimated. They can be fully revealed only through extensive research on the analyses of traffic accidents and study of the modes of movement of vehicles in different road conditions.

As a rule, the circumstances of road accidents are extremely diverse. However, the analysis of these circumstances allowed us to identify some General characteristics that gave the chance to develop a classification of road traffic accidents.

There has already been done previous research on analysis of traffic organization in Ukraine. Tarasuk and Karpenko (2014) using drawings and PTV VISSIM software analyzed the reconstruction of the road section on the Paton bridge. Fediushin (2014) analyzed car movement and traffic jams and identified problem areas in the city of Kiev. Ukrainian transport university (2015) analyzed route planning movement, assessed the download of crossroads, defined difficulties and dangers of the crossroads organization and organization of movement of buses.

Goals of the present work:
1) to find the problem area on the road;
2) to analyze traffic area;

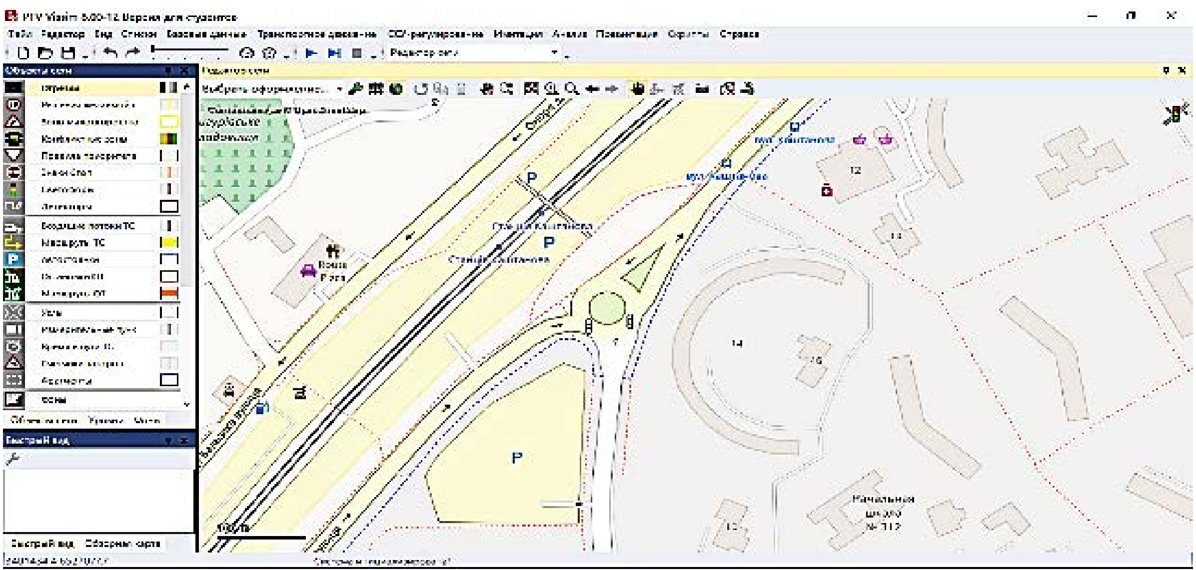

Fig. 1. Troyeshchyna area

3) to improve the organization of road traffic at this area.

The characteristics of an existing area. Troyeshchyna is the intersection of Balzac and Kashtanova streets (shown as Fig. 1). There is the fairly complex interchange with the flowerbed, in front of witch the road narrows from three rows to two. Right after the turn onto the street Kashtanova in front of the driver there is a «surprise» – an unregulated pedestrian crossing, which is still not lit. The danger of tragic accidents involving a pedestrian and a car is very high.

Fig. 2. 3D «PTV Vissim 9» Model of the intersection of Balzac and Kashtanova streets

Survey of streets and roads is the first step in the development of measures to improve traffic safety and transport-operational qualities of streets. In this process all the data necessary for the development of projects of reconstruction of streets and traffic management should be obtained. It is useful to demonstrate the transport flow model on the road, which will show all traffic problems on that particular road area.

The following drawing helps to see clearly how the crossroad looks like (Fig. 2).

The intersection of Balzac and Kashtanova streets can be characterized with traffic jams, queue delays and high occupation rate, especially in the period of time from 4pm to 7pm. According to these data there was conducted a research using «PTV Vissim 9» software. The calculations and measurements are presented in the Chart below (Fig. 3).

Methods of improvement of traffic organization at the intersection of Balzac and Kashtanova streets

The level of motorization in the capital is much higher than the average in Ukraine, which is 148 cars per 1000 people. In Kiev, this figure is kept at the level of 213 cars per 1000 inhabitants.

In the course of a large-scale sociological survey, 1800 households were recorded in the surveyed households. The number of people in these households was 84,600.

The average number of people in one household is 2.9 people. So, an average of 0.213 vehicles per person is obtained.

It is indicative that the level of automobile ownership in Hong Kong is 59 cars per 1000 inhabitants, Istanbul – 139, New York – 209, Moscow – 297, Berlin – 317, London – 345, São Paulo – 368 cars per 1000 inhabitants.

Previously it was believed that the level of motorization in Kiev is about 345 cars per 1000 inhabitants. This number was obtained, apparently, based on the ratio of the number of officially registered cars to officially registered citizens.

1. Calculation of an intermediate signal.

The task of this calculation is to find the duration of the intermediate interval (transitional interval), which would ensure complete and safe release of the intersection after the end of one of the main measures. With this vehicle, suitable for crossing from any direction to a green signal with a speed of free movement when the traffic light signal changes from green to yellow, it must stop at the stop lines before the end of the intermediate step or be released for the same with time of the intersection.

$$T_{ii} = \tau_1 + \tau_2 - \tau_3 + 2 \qquad (1)$$

where τ_1 – travel time (without speed reduction) of

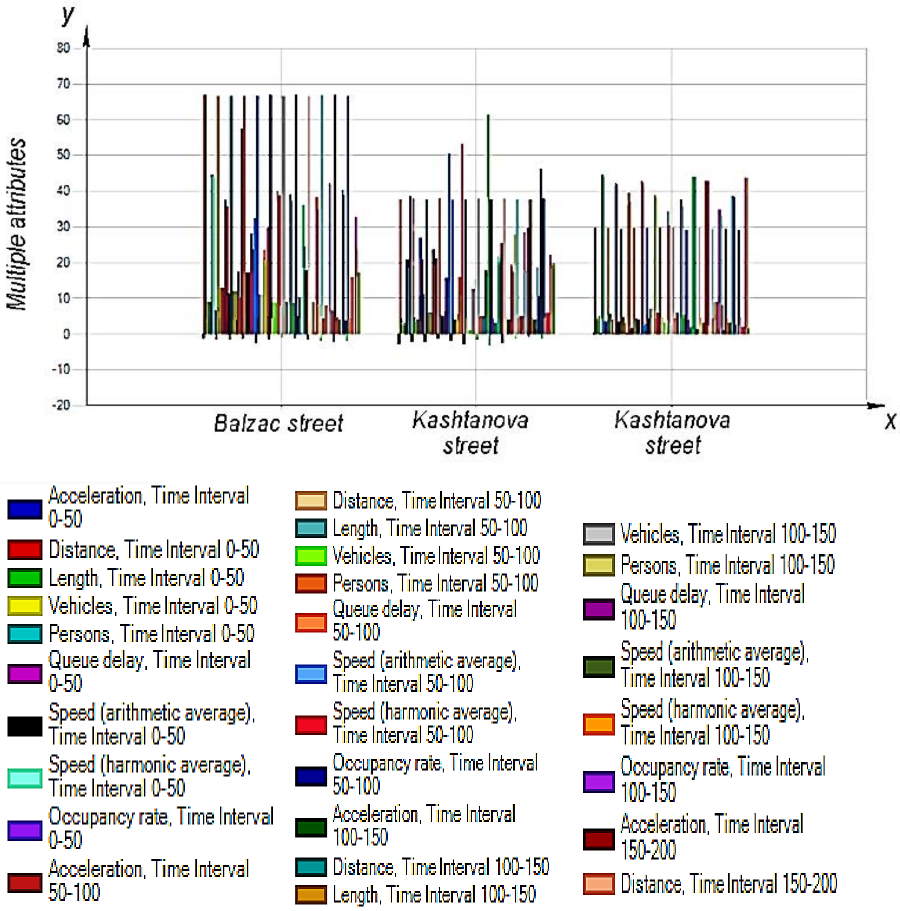

Fig. 3. Data collection Measurements of the intersection of Balzac and Kashtanova streets

the distance to the stop line equal to the stopping distance, sec.;

τ_2 – travel time of the distance from the stop line to the farthest conflict point, taking into account the length of the vehicle, sec.;

τ_3 – the time from the moment when the green signal is turned on in the next phase until the vehicle or pedestrians have started moving to the conflict point, which began to move to this signal, sec.;

I phase:

$V_a = 45$ *km/h.*

$l_1 = 80+3+2 = 85$ *м.*

$l_1 + l_a = 91$ *м.*

$\tau_1 = 3{,}2$ *с.*; $\tau_2 = 4{,}5$ *с.*; $\tau_3 = 3{,}9$ *с.*

$$T_{ii1} = 3{,}2 + 4{,}5 - 3{,}9 + 2 = 5{,}8 \ c.$$

We will take $T_{ii1} = 6$ s, rounding to the nearest whole number.

II phase:

$l_1 = 40+3+2 = 45$ *м.*

$l_1 + l_a = 51$ *м.*

$\tau_1 = 3{,}2$ *с.*; $\tau_2 = 4{,}0$ *с.*; $\tau_3 = 3{,}9$ *с.*

$$T_{ii2} = 3{,}2 + 4{,}0 - 3{,}9 + 2 = 5{,}3 \ c.$$

We will take $T_{ii2} = 5$ s, rounding to the nearest whole number.

III phase:

$l_1 = 70+3+2 = 75$ *м.*

$l_1 + l_a = 81$ *м.*

$\tau_1 = 3{,}8$ *с.*; $\tau_2 = 5{,}4$ *с.*; $\tau_3 = 3{,}9$ *с.*

$$T_{ii3} = 3{,}8 + 5{,}4 - 3{,}9 + 2 = 7{,}3 \ c.$$

We will take $T_{ii3} = 7$ s, rounding to the nearest whole number.

In order to calculate the accurate flow density of the road section the following formula will be used:

$$M_H = 525 \cdot W \qquad (2)$$

This formula calculates saturation flux for the case of traffic in the forward direction along the road without longitudinal slopes.

where: M_H – the saturation flux, given unit/hour;

W – width of the carriageway in the given direction of traffic, m.

I Phase:

For one band:

$$M_{H1} = 525 \text{ x } 2{,}75 = 1443 \ u/h$$

For three bands:

$$M_{H1} = 525 \text{ x } 8{,}25 = 4331 \ u/h$$

II phase:

For one band:

$$M_{H2} = 525 \text{ x } 3{,}50 = 1837 \ u/h$$

For two bands:

$$M_{H2} = 525 \text{ x } 7 = 3675 \ u/h$$

III Phase:

For one band:

$$M_{H3} = 525 \text{ x } 3.50 = 1837 \ u/h$$

For two bands:

$$M_{H3} = 525 \text{ x } 7 = 3675 \ u/h$$

2. Phase coefficients.

The value of the phase coefficient characterizes the degree of density of particular direction.

$$y_i = \frac{N_i}{M_{Hi}}, \qquad (3)$$

where: N_i – the intensity of movement in a given direction, units/sec.;

M_{Hi} – is the saturation flux in a given direction, u/s.

I Phase:

$$y_1 = \frac{840}{4331} = 0.20$$

II Phase:

$$y_2 = \frac{660}{3675} = 0{,}180$$

III Phase:

$$y_3 = \frac{660}{3675} = 0{,}180$$

3. The cycle time determination.

The task of this calculation is to find a duration of the control cycle under given driving conditions, which would provide the minimum value of the average delay of the car at the intersection.

$$T_{C_O} = \frac{1{,}5 \cdot L + 5}{1 - \Sigma y}, \qquad (4)$$

where: L – total lost time of the intersection, sec.;

Σy – total phase cross-ratio

$$L = \Sigma(T_{ii} - 1). \qquad (5)$$

$$L = (6–1) + (5–1) + (7–1) = 15 \ c.$$

$$T_{C_O} = \frac{1{,}5 \cdot 17 + 5}{1 - (0{,}200 + 0{,}180 + 0{,}180)} = 60 \ c.$$

4. The green signal time determining.

If the cycle length T_C is found, then it is possible to determine the durations of the phases.

$$t_{3\ i} = \frac{(T_C - L) \cdot y_i}{\Sigma y}, \qquad (6)$$

T_C – the duration of the control cycle, s.;

L – the total lost time of the intersection, sec.;

y_i – the phase coefficient;

Σy – the total phase coefficient of the intersection.

$$t_{3\ 1} = \frac{(39{,}2–12) \cdot 0{,}154}{0{,}414} = 10 \ c;$$

$$t_{3\ 2} = \frac{(39{,}2–12) \cdot 0{,}146}{0{,}414} = 9 \ c;$$

$$t_{3\ 3} = \frac{(39{,}2–12) \cdot 0{,}114}{0{,}414} = 8 \ c;$$

5. The scheme of intersection organization with technical means of regulation (Fig. 4, 5).

6. The arrangement of technical means of regulation at the crossroads of Balzac and Kashtanova streets.

The traffic at the crossroads of Balzac – Kashtanova streets is carried out by means of a two-phase traffic light regulation with pedestrian pass. In the absence of strict regulation, traffic at the intersection is carried out using priority signs: «main road»; «Give way». Road marking: «separation of traffic flows moving in opposite directions»; «separation of traffic flows moving in the same direction»; «stop line»; «Pedestrian crossing».

7. The proposed scheme of arrangement of technical means of regulation.

At the crossroads of Balzac-Kashtanova streets it is proposed to enter two-phase traf-

fic lights and to set pedestrian traffic lights. In the absence of strict regulation, traffic will be carried out using priority signs: the main road is Balzac Street, which is confirmed by the sign «main road»; a secondary street is Kashtanova, where sign «give way» is set. At the intersection in the forward and reverse directions along the main road, sign «parking is prohibited» is required. The recommended speed is a speed of 50 km/h.

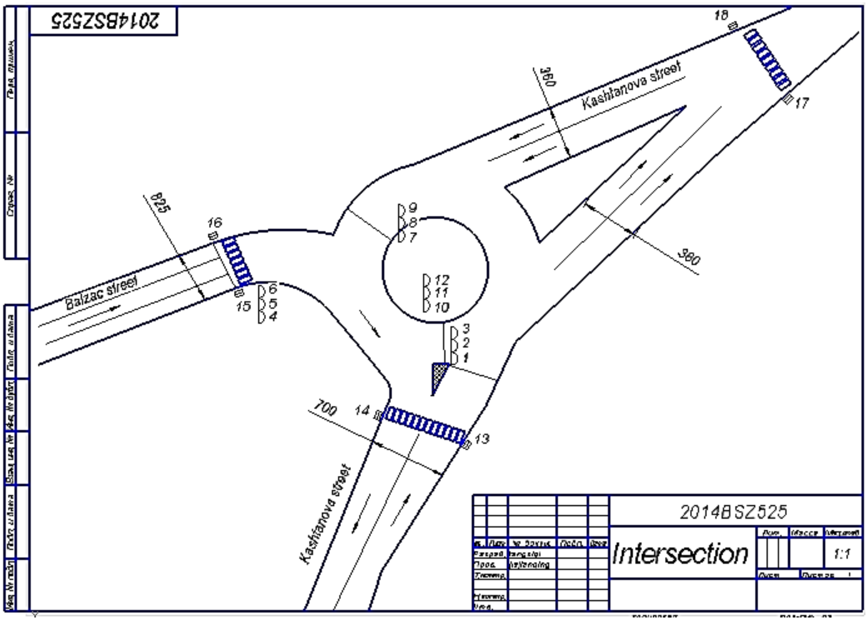

Fig. 4. 2D Scheme of technical organization of regulation means of the given intersection

Traffic light numbers	Phase cycle (Tc=40 s)				Duration			
					t_g	t_y	t_r	t_{yr}
4,5,6,10,11,12	green	yellow	red	r/y	30	5	20	5
1,2,3,7,8,9	red	r/y	green	yellow	20	5	30	5
15,16	red		green		23	-	37	-

Fig. 5. The schedule of traffic light objects

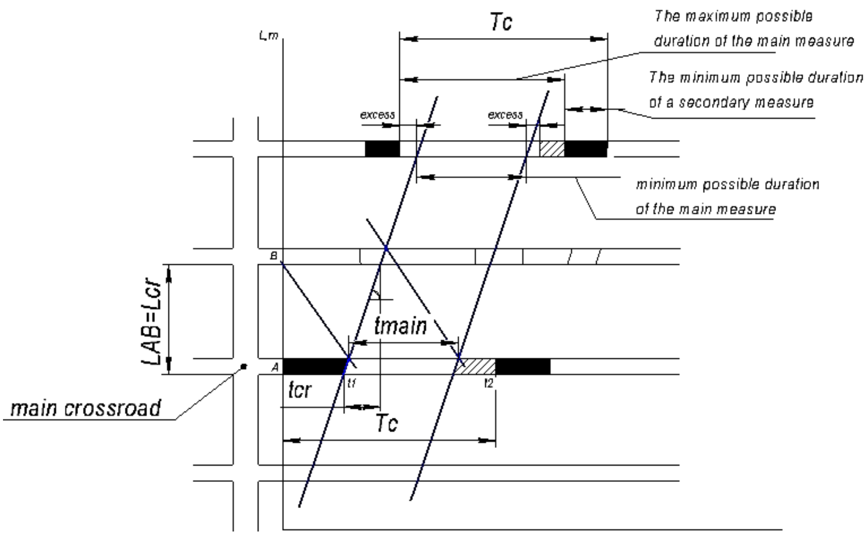

Fig. 6. Building a coordinated regulatory chart

Coordinated regulation

1. General provisions

Coordinated regulation is one of the forms of adaptive program control, usually without feedback, and is cast from similar rigid regulation at an isolated intersection in that it is intended to be used simultaneously at several intersections. The goal of coordinated regulation is to ensure non-stop traffic flow along the street. Coordination of neighboring intersections ensures a reduction in the number of non-stopping stops and braking in the flow, as well as the level of transport delays.

Numerous studies recommend that the signals be coordinated at distances between adjacent intersections not exceeding 800 m. When distances between intersections are greater than 800 m, it is recommended to install intermediate traffic lights (for example, on the regulated pedestrian crossings), thereby artificially reforming groups of cars.

The essence of coordinated regulation can be explained with the aid of Figure 6 a car leaving at time t1 intersection A and moving at a constant speed V passes the street without stopping in the direction B-3. Similarly, the car leaving the intersection at time t2 moves. The boundaries t1 and t2 form the width of the «green» tape, i.e. time lanes, moving «inside» which cars will drive through the street without interruption. The difference t2 – t1 also represents the «length» of a group of cars for which non-stop traffic is provided. The conditions for the stability of this regulating regime are:

1. the same cycle of regulation at all crossroads of the street;

2. the constant magnitude of the phase shifts at adjacent intersections.

By the phase shift we mean the time interval between the beginnings of the main measure («green») at the previous and subsequent intersections. Obviously, the magnitude of the phase shift is always less than or equal to the control cycle. The combination of phase shifts, phase durations and a regulatory cycle for all street crossings that are part of a coordinated regulatory system form a program or coordination plan (Fig. 6).

The task of engineering calculation is the preparation of coordination programs for given traffic conditions.

There are several types of coordinated control systems by the way the coordination program is organized.

The first of these is called a simultaneous or synchronous system. In such a system, all traffic signals at intersections at any time have the same indication, and the phase shifts are zero. If the distance between two intersections is l (the distance in meters between the stop lines or the intersection centers), then in order to move non-stop, the car leaving the first intersection must have a speed of movement:

$$V = \frac{\ell}{T_c}, \quad (7)$$

where: V – speed, m/s;

T_c – the cycle time, s.

To ensure the operability of such a system, it is necessary that the distances between the crossroads be approximately equal, which is achievable in practice only in rare cases. As a rule, this method of regulation is used at very high traffic intensities, close to the capacity of the highway.

Conclusions. In the present paper there was analyzed the particular area of Balzac and Kashtanova streets in Kiev and existing problems of traffic flow and density were solved. Most complex areas of the intersection were taken into account and calculated. Using PTV Vissim 9 program 3D model of the intersection which helped to accumulate data collection results was made. Calculations of an intermediate signal helped to define safe release of the intersection after the end of one of the main measures. The cycle time determination was used to define and find a duration of the control cycle under given driving conditions. Phase coefficient measurements facilitated to calculate the degree of density of particular direction. Determination of the green signal time helped to find the durations of the phases. Application of these methods will be helpful in order to solve the traffic organization problems and to increase the traffic safety in the area of Balzac and Kashtanova streets.

References:

1. Griffith M. (1999), «Safety evaluation of rolled-in continuous shoulder rumble strips installed on freeways. Statistical methods in transportation and safety data analysis for highway geometry, design, and operations», Transportation research record, no. 29, pp. 28–34.
2. Homyak Y. (1981), Organization of road traffic, Kiev graduate school, Kiev, Ukraine.
3. Kalinin A. (2003), Safety and sustainability of the project: Method. Indication, DEP, Krasnoyarsk, Russia.
4. Kapsky D.V. (2008), Forecasting of Accident Risk in Traffic, BNTU, Minsk, Belarus.
5. Klinkowski G. (1982), Organization of road traffic, Moscow University, Moscow, Russia.
6. Kremenets Y. A. (1990), Technical means of traffic organization for universities, Moscow University, Moscow, Russia.
7. Moeur R. (2000), «Analysis of gap patterns in longitudinal rumble strips to accommodate bicycle travel», Transportation research record, no. 1705, pp. 93–98.
8. Vrubel Y. A. (2006), «Detection of Losses in Traffic», BNTU, Minsk, Belarus.

Деревенчук В.О.
Факультет управлінням процесами перевезень,
Ланьчжоуський Транспортний університет

АНАЛІЗ ТРАНСПОРТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ І ОПТИМІЗАЦІЇ НА ПЕРЕТИНІ ВУЛИЦЬ БАЛЬЗАКА І КАШТАНОВОЇ В КИЄВІ

Анотація
Швидкий розвиток всіх видів транспорту, транспортних комунікацій та збільшення кількості автомобілів в Україні призводить до проблем організації руху і, як наслідок, до високого рівня дорожньо-транспортних пригод. У цій статті основна увага приділяється існуючим проблемам на перетині вулиць Бальзака і Каштановій в Києві. Для поліпшення організації трафіку в існуючій області були реалізовані наступні кроки: створення тривимірної моделі перетину, обчислення проміжного сигналу і визначення часу циклу, визначення фазових розрахунків конкретного напрямку і визначення часу зеленого сигналу. Для врегулювання організації руху на перехресті були запропоновані наступні заходи: введення двофазних світлофорів, встановлення світлофорів для пішоходів і знака «паркування заборонене» з використанням знаків пріоритету. Використовуючи ці стратегії, можна вирішити проблеми організації трафіку і підвищити безпеку руху в цьому районі.
Ключові слова: організація трафіку, безпека руху, 3D-модуляція, перетин.

Деревенчук В.А.
Факультет управлением процессами перевозок,
Ланьчжоуский Транспортный университет

АНАЛИЗ ТРАНСПОРТНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И ОПТИМИЗАЦИИ НА ПЕРЕСЕЧЕНИИ УЛИЦ БАЛЬЗАКА И КАШТАНОВОЙ В КИЕВЕ

Аннотация
Быстрое развитие всех видов транспорта, транспортных коммуникаций и увеличение количества автомобилей в Украине приводит к проблемам организации движения и, как следствие, к высокому уровню дорожно-транспортных происшествий. В этой статье основное внимание уделяется существующим проблемам на пересечении улиц Бальзака и Каштановой в Киеве. Для улучшения организации трафика в существующей области были реализованы следующие шаги: создание трехмерной модели пересечения, вычисление промежуточного сигнала и определение времени цикла, определение фазовых расчетов конкретного направления и определение времени зеленого сигнала. Для урегулирования организации движения на перекрестке были предложены следующие меры: ввод двухфазных светофоров, установка светофоров для пешеходов и знака «парковка запрещена» с использованием знаков приоритета. Используя эти стратегии, можно решить проблемы организации трафика и повысить безопасность движения в этом районе.
Ключевые слова: организация трафика, безопасность движения, 3D-модуляция, пересечение.

УДК 004.418

АСУ ТП SCADA-SYSTEM В ЗАСТОСУВАННІ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Катаєва Є.Ю., Павлов А.В.
Черкаський державний технологічний університет

Досліджуються можливості застосування українських складних SCADA-систем на підприємствах де потребують інтелектуальних системах у зв'язку з актуальністю для українських заводів, комбінатів. Описано структура, властивості і гідності вітчизняних SCADA-систем, які виявляються більш конкурентоспроможними на ринку інформаційних технологій в порівнянні з зарубіжними аналогами. Виявлено взаємозв'язки між технічними характеристиками вітчизняних SCADA-систем, присутніх на ринку автоматизації виробництва в Україні, з визначенням тенденцій їх передбачуваного розвитку. Саме інтелектуальні технології виявляються найбільш конструктивними і економічно виправданими при розробці сучасних систем автоматизованого проектування і управління. Застосування вітчизняних SCADA-систем дозволить задовольнити потреби споживачів українського та російського ринку, знизити ризики і ціну кінцевої продукції без погіршення якості.
Ключові слова: інтелектуалізація, scada-система, експертна система, автоматизоване управління, база знань, АСУ ТП.

Постановка проблеми. ПЗ TRACE MODE 6 має ряд проблем таких наприклад як незрозуміла на перший погляд графічний інтерфейс даної програми. Проблеми з інсталяцією скади. Неможливість додавання інших бібліотек які не інтегровані були в цю систему. Вразливість scada-system.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ході естонських кібернавчання НАТО в квітні 2015 року стало відомо, що основним кіберпідрозділи Північноатлантичного Альянсу вже не такі цікаві пристрої на Android або веб-камери: фокус уваги військових хакерів змістився в бік систем Windows і SCADA.

Місяць тому досліджували з Dell відзначили, що в 2014 році відбувся двократне зростання числа кібератак, розроблених для атак на магазини POS-системи і SCADA-системи.

Промислові системи управління за останні роки вийшли на принципово новий рівень завдяки розвитку інформаційних технологій та мережі Інтернет. Однак новий виток автоматизації несе свої проблеми: некоректне застосування технологій захисту і обробки даних призводить до серйозних вразливостей.

У зв'язку з цим промислові системи управління все частіше стають мішенню для зловмисників і кіберармій. На зміну окремим черв'якам Stuxnet (2010) і Flame (2012) прийшли більш витончені схеми багатоступеневих атак. Так, для поширення трояна Havex в 2014 році хакери зламували сайти виробників ПЗ для управління промисловими підприємствами (SCADA) і заражали офіційні дистрибутиви SCADA-систем, які потім встановлювалися на підприємствах, що дозволило зловмисникам отримати контроль

над системами управління в декількох європейських країнах.

У 2012 році експерти Positive Technologies випустили аналітичний звіт «Безпека промислових систем в цифрах». Нижче ви побачите результати нашого нового дослідження, яке дає можливість оцінити зміни, що відбулися з 2012 по 2015 рік.

Серед загальних тенденцій, які ми спостерігаємо в процесі робіт з аналізу захищеності АСУ ТП, можна відзначити наступні.

Багато системи, що управляють виробництвом, транспортом, водопостачанням і енергоресурсами, можна знайти в Інтернеті за допомогою загальнодоступних пошукових систем. На січень 2015 року дослідники Positive Technologies виявили таким чином понад 140 000 різних компонентів АСУ ТП. Причому власники таких систем не усвідомлюють, наскільки добре їх ресурси «видно зовні». Ми виявляємо можливості для атак на АСУ ТП через kiosk mode і хмарні сервіси, через сенсори і фізичні порти, через індустріальний Wi-Fi і інші види доступу, які часто взагалі не розглядаються як загрози.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зараз ми можемо сказати що до сих пір ще не вирішена проблема з SCADA-системами які можуть бути уразливі для атак хакерів, так, в 2010 році з використанням вірусу Stuxnet була здійснена атака на центрифуги для збагачення урану в Ірані [2]. Таким чином, для захисту інформаційних комплексів, що містять SCADA-системи, потрібне дотримання загальних вимог інформаційної безпеки. 26 травня 2016 року комп'ютерна група реагування на надзвичайні ситуації (ICS-CERT) попередила про залежності в SCADA-системах на основі web-технологій, що дозволяють віддалено вносити конфігураційні зміни та керувати процесами. Виправити їх неможливо, оскільки на пристроях нікуди встановлювати патчі.

Формулювання цілей статті. Визначити основне призначення scada-system,чи є scada-system уразливим ПО для різноманітних кібератак ? Де саме використувують scada-system? Які Переваги SCADA системи TRACE MODE 6 перед іншими скадами ? Виникнення скади на світовому ринку.Веб-скада,або її унікальність.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній момент існуючі підходи до забезпечення інформаційної безпеки елементів АСУ ТП є недостатніми на увазі особливостей архітектури та властивостей програмно-апаратного забезпечення її елементів, що надає зловмисникові кілька векторів впливу на технологічні автоматизовані системи. З розвитком інформаційних технологій і суттєвим ускладненням архітектури АСУ ТП з'явилися множинні загрози інформаційної безпеки, реалізація яких з боку зловмисника може привести до катастрофічних наслідків.

За період з 2008 по 2010 рік в елементах АСУ ТП, з яких складається програмно-апаратну базу, були виявлені множинні уразливості, які можуть привести до порушення коректної роботи технологічного процесу і реалізації загроз несанкціонованого доступу до інформації, що обробляється в:

– системах диспетчерського управління та збору даних (SCADA);

– окремих інтерфейсах управління об'єктами автоматизації;

– елементах телеметричної підсистеми і телемеханіки;

– прикладних додатках для аналізу виробничих і технологічних даних;

– системах управління виробництвом (MES-системи).

У цьому аналітичному звіті окремо виділялися специфічні АСУ ТП уразливості, поряд з векторами атак, вже знайшли своє застосування в відношенні сучасних WEB-додатків, СУБД, компонентів операційних систем, стороннього прикладного ПО. Використання традиційних інформаційних технологій в елементах АСУ ТП є однією з причин низького рівня захищеності більшості з них. Даний фактор дозволяє зловмисникові апробувати існуючі знання щодо елементів АСУ ТП, що говорить про істотну доступності експлуатації вразливостей за відкритими джерелами (підтверджується наявністю афішувати способу експлуатації у вигляді «експлоїта» або «Proof-of-Concept»). Час усунення вразливості варіюється і було додатково вивчено в ході складання звіту для уточнення можливого інтервалу перебування скомпрометованої АСУ ТП або її елементів в аварійному стані. Тематика штучний інтелект охоплює величезний перелік наукових напрямків, починаючи з такими завданнями загального характеру, як навчання і сприйняття (програми вирішення інтелектуальних завдань і система, що базується на знання), закінчуючи спец іальний задач (нейроподібні структури, інтелектуальне програмування та інтелектуальний системи) [2].

При вирішенні сучасних завдань управління складною багато параметри-чна і сильнозв'язанні системами, об'єкти, виробничим і технологічним процесам доводиться стикатися з рішенням формалізації або тяжкоформалізуючими завданнями, тому всім новим інформаційно – керуючим системам повинна бути властива інтелектуальність. Інтелектуалізація є головним напрямком розвитку сучасних технологій, а властивість інтелектуальності притаманне всім новітнім інформаційно-керуючих систем. Ці висновки випливають з практичного досвіду роботи провідних промислових фірм і компаній, що займаються проблемами автоматизації управління в самих різних областях. Досвід останнього десятиліття за рішенням безлічі практичних завдань і створення сотень практично діючих систем показав, що саме інтелектуальні технології виявляються найбільш конструктивними і економічно виправданими при розробці сучасних систем автоматизованого управління.

В даний час системи класу SCADA (Supervisory Control And Data Acquisition, Диспетчерське управління і збір даних) є досить ефективною технологією автоматизованого управління динамічними системами в багатьох галузях промисловості. Сучасні SCADA-системи мають схожі можливості і принципи функціонування, які дозволяють вирішити типові завдання, такі як: диспетчерський моніторинг і збір даних про протікання технологічного процесу, управління при наявності чітких алгоритмів і повної формалізованої моделі об'єкта управління. Однак промислові та транспортні підприємства

XXI-го століття є вельми складні соціотехнічні динамічні багато параметричні комплекси, і коштів, наданих звичайними SCADA-системами, вже недостатньо. Відповідно в роботі проаналізовано етапи еволюції SCADA-систем і розглянуті перспективи їх подальшого розвитку.

На ранніх стадіях розвитку автоматизованих систем управління прообразом сучасних систем SCADA були системи телеметрії і сигналізації, які забезпечували дистанційний моніторинг невеликого числа параметрів. Перші системи телеметрії стали відомі в XIX столітті. Одна з перших ліній передачі була створена в 1845 р. між Зимовим палацом російського імператора і штабами армій. У 1874 р. французькі інженери встановили систему датчиків визначення погоди та глибини снігу на Монблані, передає інформацію в режимі реального часу в Париж.

Пізніше для відображення поточного стану системи використовувалися «імітаційні стіни» (MimicWalls). Оперативність виведення інформації на такі стіни характеризують як «близьку до реального часу»: індикатори проектора й лампочок змінювалися вручну по мірі того, як переміщаються по віддаленим локаціях оператори отримували нові дані [2].

Управління технологічними процесами на основі систем SCADA стало здійснюватися в передових країнах в 1980-і роки.

Основними областями застосування систем диспетчерського управління (за даними зарубіжних джерел), є:

– Управління передачею і розподілом електроенергії;
– промислове виробництво;
– виробництво електроенергії;
– Водозабір, водоочищення і водорозподілення;
– Видобуток, транспортування і розподіл нафти і газу;
– Управління космічними об'єктами;
– Управління на транспорті (всі види транспорту: авіа, метро, залізничний, автомобільний, водний транспорт);
– Телекомунікації;
– Військова область.

Інтелектуалізація є головним напрямком розвитку сучасних технологій, а властивість інтелектуальності має бути притаманним всім новітнім інформаційно-керуючих систем. Різні стратегії інтелектуалізації SCADA-систем спрямовані на реалізацію інтелектуальної інформаційної підтримки людини-оператора, що використовує засоби SCADA. Таку підтримку можна реалізувати шляхом побудови нечітких лінгвістичних баз даних/знань разом з підсистемами нечіткого виведення, причому інформація для прийняття рішень може виводитися на автоматизоване робоче місце людини-оператора [7].

Нині одним з напрямків і вельми ефективною технологією автоматизованого управління динамічних систем у багатьох галузях промисловості є система SCADA (диспетчерське управління і збір даних) [2, 3].

Наприклад, розглянемо SCADA- систему TRACE MODE 6. Цей програмний комплекс має рекордну кількість бібліотек ресурсів, готових до використання в прикладних проектах, має вбудовані безкоштовні драйвери до більш ніж 1600 контролерів і платам введення/виведення, понад 600 анімаційних об'єктів, 150 роботи більше алгоритмів обробки даних і управління, комплексні технологічні об'єкти. Режим автобудування, застосовуваний в TRACE MODE 6, миттєво формує базу тегів для операторських станцій, контролерів і OPC серверів, налаштовує мережеві зв'язки, будує систему документування та графічний інтерфейс.

Переваги SCADA системи TRACE MODE 6 як система диспетчеризація:

– графічний, наочне відображення інформації;
– цілодобовий контроль технологічних процесів;
– зниження впливу людського фактора;
– зниження експлуатаційних витрат;
– швидка і достовірна діагностика стану об'єктів;
– контекстні підказки операторові в аварійних ситуаціях;
– авторизований доступ до інформації і управління;
– ведення журналу подій в автоматичному режимі;
– документальне визначення причин аварій, втрат, і їх винуватців.

SCADA-система є графічної інструментальної системою для проектувальників АСУ ТП і інженерні служби автоматизації підприємств. Технологія интегрованої розробки АСУ ТП єдиним інструментом, як об'єднуюча програмування операторського інтерфейсу (SCADA/HMI), так і промислових контролерів (SOFTLOGIC) дозволяє користувачам TRACE MODE виключити непотрібне дублювання *інструментів*, бази даних контроллеров і операторських станцій і тим самим знизити вартість проекту, число помилок проектування, збільшити продуктивність праці,масштабованість і продуктивність АСУТП.

Для інтелектуалізації управління технологічними процесами, що протікають в промисловому обладнанні підприємств НГП, в інтелектуальні SCADA-системи повинні бути інтегровані програмно алгоритмічні засоби автоматизованого документування. В даний час застосовувані в промисловості SCADA-системи, хоч і включають засоби автоматизації документування, але не забезпечують їх сполучення з впроваджуються в процес управління комп'ютерними моделями та іншими засобами інтелектуалізації управління.

Ринок систем інтелектуального диспетчерського управління (SCADA) є одним з найбільш швидко зростаючих ринків систем контролю в світі. Зростаюча потреба в модернізації електроенергетичної, водорозподільної і водоочисної інфраструктур сприятиме розширенню даного ринку в країнах Західної Європи і Північної Америки протягом декількох наступних років. У Росії, на Близькому Сході, в Африці, країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону та Латинської Америки завдяки інвестиціям в будівництво нової інфраструктури нафтогазової галузі, електроенергетики, водопостачання і обробки стічних вод також буде спостерігатися зростання ринку систем SCADA. Згідно з результатами нового дослідження глобальної консалтингової компанії Frost & Sullivan «Стратегічний аналіз світового ринку систем SCADA», в 2009 році виручка цього ринку склала 4623,1 млн дол., А до 2016 року,

за прогнозами, вона досягне 7074,1 млн дол. Дослідження охоплює кінцевих споживачів систем АСУ ТП: нафтогазову галузь, електроенергетику, водозабезпечення і водоочистку, автобудування і транспортний сектор, а також інші галузі, в яких використовуються такі системи заводського рівня (виробництво продуктів харчування і напоїв в, фармацевтична, хімічна і целюлозно-паперова промисловість). У число проаналізованої в цьому дослідженні продукції входять також програмне забезпечення для АСУ ТП і АСУП, комп'ютерне обладнання та IT-послуги.

В даний час, щоб залишатися конкурентоспроможними, виробники у всіх галузях промисловості повинні вміти контролювати свої виробничі процеси оптимальним чином. Програмне забезпечення (ПО), що застосовується в АСУ ТП, дозволяє здійснювати візуалізацію всього підприємства в режимі реального часу. Сучасні технології дають можливість коригувати налаштування параметрів технологічних процесів з метою досягнення оптимального стану незалежно від застосовуваного програмного продукту. Оптимізація управління виробництвом в реальному часі неможлива без аналізу попередніх подій і статистики виробничих процесів, які дозволяють персоналу чітко і швидко визначати, що пішло правильно або неправильно на попередньому циклі виробництва. Оперативні дані про зміну параметрів однієї змінної можуть дати дуже цінну інформацію і вплинути на якість процесу в цілому. Як правило, для здійснення аналізу даних необхідно кілька виробничих циклів, щоб можна було судити про оптимальність тих чи інших параметрів.

Основна частина її застосування є розробка верхнього рівня систем промислової автоматизації. Створені проекти складаються з набору файлів, що описують використовувані сигнали, проміжні змінні, структуру математичної обробки даних, документування та архивування, а також файли, що містять графічні форми подання інформації управління, файли технологічних та аварійних повідомлень.

Система містить набір програмних засобів, що дозволяє розробляти і налагоджувати системи управління не вдаючись до використання мов програмування.

Операторські станції, створена на базі TRACE MODE, можна об'єднувати в локальній мережі і створювати багатоканальні системи телеуправління. В рамках пакета можна створювати мережеві комунікативні комплекси, що включають до 200 мережевих вузлів.

Система забезпечує обробку інформації від 64000 каналів введення/виводу.

Слід зазначити, що технологія проектування систем автоматизації на основі різних SCADA-систем багато в чому схожа і включає наступні етапи:

· Розробка архітектури системи автоматизації в цілому. На цьому етапі визначається функціональне призначення кожного вузла системи автоматизації.

· Вирішення питань, пов'язаних з можливою підтримкою розподіленої архітектури, необхідністю введення вузлів з гарячим резервуванням і т. п.

· Створення прикладної системи управління для кожного вузла. На цьому етапі фахівець в області автоматизованих процесів наповнює вузли архітектури алгоритмами, сукупність яких дозволяє вирішувати завдання автоматизації.

· Приведення параметрів прикладної системи відповідно до інформації, якою обмінюються влаштування нижнього рівня (наприклад, ПЛК) з зовнішнім світом (датчики температура, тиск і ін.).

· Налагодження створеної прикладної програми (включаючи реальний режим).

Відомо, що проект системи управління – це сукупність все математична і графічні елементи системи, що функціонують на різної операторських станціях і контролери однієї АСУ ТП, об'єднана інформаційні зв'язки і єдина система архивування. Під проектом в TRACE MODE 6 розуміється вся сукупність даних і алгоритми функціонування розподіленої АСУ (АСУТП і/або T-FACTORY), задані засоби TRACE MODE.

Підсумком розробки проекту є створення файлів, що містять необхідну інформацію про алгоритми роботи АСУ. Ці файли потім розміщується на апаратні засобів (комп'ютери та контролери) та виконуються під управлінням виконавчих модулі TRACE MODE [3, 4].

Беручи до уваги те, що людина-диспетчер в умовах невизначеності і жорсткого дефіциту часу вирішує такі завдання, як:

· аналіз проблемної ситуації;

· ідентифікація виниклого відхилення від нормального (штатного) режиму функціонування об'єкта;

· пошук можливих коригувальних рішень по впливу на об'єкт;

· прогнозування ситуацій;

· оцінка наслідків прийнятих рішень;

· видача команд на відпрацювання необхідних управляючих впливів;

Таким чином, функція інтелектуальної SCADA-систем повинні включати, крім традиційних, ситуаційних і логічний аналіз подій і стану, прогноз поведінку ТП під час і оперативний пошук дій персоналу при виникненні нештатних ситуацій [5, 7].

Будь-яка експертна система включає в себе основні блоки: підсистема логічного висновку, яка використовує інформацію з бази знань (БЗ), генерує рекомендації щодо вирішення шуканої завдання; модуль придбання знань і модуль відображення і пояснення рішень [8]. А основні категорії вирішуваних ЕС завдань є: діагностика, управління (в тому числі технологічнийські процеси), інтерпретація, прогнозування,проектування, налагодження і ремонт, планування, спостереження (моніторинг), навчання. Одночасна робота з знань і великі обсяги інформації дозволяє ЕС отримувати неординарні результати і керувати в реальному часі склався об'єкт або процес, будучи одним з варіантів вирішення проблеми інтелектуалізації управління та інформаційне забезпечення [5, 6].

Висновки з даного дослідження. SCADA-системи дозволяють розробляти автоматизовані системи в розподіленої, як правило, клієнт-серверній архітектурі. Більшість SCADA-систем працює під управлінням ОС Windows в режимі «м'якого» (Псевдо) реального часу. Основними складовими SCADA-систем є диспетчерський пункт управління (АРМ), підсистема отриман-

ня та архівування інформації (Сервер), комунікаційні засоби (мережеві протоколи, інтерфейси обміну даними). Будь-який з цих елементів може бути підданий атаці зловмисника і, відповідно, повинен бути за захищеності. Однак питання інформаційної безпеки сучасних SCADA-систем все ще недостатньо опрацьовані і вимагають рішень. Одним з варіантів вирішення розглянутих проблем пропонується захист від «неправильних дій «SCADA-системи, що зазнала атаки зловмисника, на рівні керівників контролерів. Таким чином, інтелектуалізація традиційних SCADA-систем шляхом застосування експертної системи – один з головних шляхів розвитку засобів штучного інтелекту. Створення експертної системи може значно прискорити процес проектування складної системи управління ТП, підвищити якість виконання завдання і дати економію ресурсів за рахунок ефективного розподілення функцій центрального управління і локальних вимірювальних і управляючих підсистем. Такий ефект досягається за рахунок відкритості системи подання знань про об'єкт управління, адаптування системи до умов функціонування, автоматична корекція керуюча наслідком при зміні істотних параметрів в процесі функціонування.

Список літератури:

1. Рассел С. Штучний інтелект: сучасний підхід / С. Рассел, П. Норвіг; пер. з англ. 2-й вид:. М. Вид. будинок «Вільямс», 2006. 1408 с.
2. Тарасов В. Б. Інтелектуальні SCADA- системи: витоки і перспективи / В. Б. Тарасов, М. Н. Святкіна // Наука і освіта. Електрон. журн. МГТУ ім. Н. Е. Баумана. 2011. № 10.
3. Самойлова Е. М. Проектування системи автоматизації на основі застосування SCADA-системи / Е. М. Самойлова, А. Н. Колябіна // Автоматизація та управління в машино- і приборостр-ванні: зб. науч. тр. Саратов: СГТУ, 2011. З. 196–201.
4. Електронний ресурс, режим доступу: www.adastra.ru
5. Ігнатьєв А. А. Удосконалення управління якістю продукції на основі системи моніторінга з елементами штучного інтелекту / А. А. Ігнатьєв, Є. М. Самойлова // Вісник СГТУ. 2009. № 3(41). С. 207–209.
6. Самойлова Е. М. Інтеграція штучний інтелекту в автоматизованих системах управління і проектування технологічних процесів / Е. М. Самойлова, А. А. Ігнатьєв // Вісник СГТУ. 2010. № 2(44). С. 117–119.
7. Ланге Т. Інтелектуальні системи SCADA // Інженер IT. Автоматизація та технічний контроль. Квітень 2007. С. 26–30.
8. Ігнатьєв С. А. Моніторинг технологічного процесу як елемент системи управління якість продукції // С. А. Ігнатьєв, В. В. Горбунов, А. А. Ігнатьєв // Саратов: СГТУ, 2009. 160 с.

Катаева Е.Ю., Павлов А.В.
Черкасский государственный технологический университет

АСУ ТП SCADA-SYSTEM В ПРИМЕНЕНИИ ИНТЕЛЕТУАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация
Исследуются возможности применения украинских сложных SCADA-систем на предприятиях где требуют интеллектуальных системах в связи с актуальностью для украинских заводов, комбинатов. Описаны структура, свойства и достоинства отечественных SCADA-систем, которые оказываются более конкурентоспособными на рынке информационных технологий по сравнению с зарубежными аналогами. Выявлены взаимосвязи между техническими характеристиками отечественных SCADA-систем, присутствующих на рынке автоматизации производства в Украине, с определением тенденций их предполагаемого развития. Именно интеллектуальные технологии оказываются наиболее конструктивными и экономически оправданными при разработке современных систем автоматизированного проектирования и управления. Применение отечественных SCADA-систем позволит удовлетворить потребности потребителей российского и украинского рынков, снизить риски и цену конечной продукции без ухудшения качества.
Ключевые слова: интеллектуализация, scada-система, экспертная система, автоматизированное управление, база знаний, АСУ ТП.

Kataeva E.U., Pavlov A.V.
Cherkasy State Technological University

ACU TP SCADA-SYSTEM IN APPLICATION OF INTELLECTUALIZATION OF PROJECTING TECHNOLOGICAL PROCESS

Summary
Possibilities of application of Ukrainian complex SCADA-systems on the enterprises, which need intellectual systems in connection with the relevance for Ukrainian plants, combines, are explored. The structure, properties and advantages of domestic SCADA-systems, which are more competitive in the market of information technologies in comparison with foreign analogues, are described. Interrelation between technical characteristics of domestic SCADA-systems present on the market of automation of production in Ukraine with the definition of the trends of their predicted development is revealed. It is intellectual technologies that are most constructive and economically justifiable in the development of modern systems of automated design and management. The use of domestic SCADA systems will meet the needs of consumers in the Russian and Ukrainian market, reduce the risks and price of the final product without degradation of quality.
Keywords: intellectualization, scada-system, expert system, automated control, knowledge base, system control system.

УДК 504.064.43

СТАН ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЕКОЛОГІЗАЦІЇ

Катенін В.Д., Василенко А.О., Гринь С.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Стаття присвячена аналізу стана паливо-енергетичного комплексу України. У роботі розглянуті основні характеристики комплексу. Приведені данні стосовно його складових. У статті наводяться інформація про основні методи виробництва альтернативної енергії. В продовженні цієї теми, запропоновані механізми вживляння альтернативної енергетики в паливо-енергетичний комплекс України. Зроблено виводи щодо доцільності екологізації енергетичного комплексу.
Ключові слова: паливно-енергетичний комплекс, альтернативна енергія, електроенергетика, нетрадиційні та відновлювані джерела енергії (НВДЕ), електростанція.

Постановка проблеми. Кризові явища у світовій економіці сприяють посиленню глобальної економічної нестабільності, що надає значущості проблемі забезпеченості країн сировинними ресурсами, зокрема паливно-енергетичними.

Паливно-енергетичний комплекс відіграє провідну роль в економіці та національній безпеці України. Останні роки, енергетичний комплекс України постійно зіштовхується з труднощами пов'язаними з нестачею енергоносіїв та складністю їх постачання, що в свою чергу призводить до загрози національної енергетичної кризи. З іншого боку, особливої уваги заслуговує питання екології паливно-енергетичного комплексу України. Частка альтернативної енергії в країні, по різним оцінкам, становить приблизно 2%, що надзвичайно низько порівняно з середньоєвропейським рівнем, який перевищує 16%.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми нестачі енергоресурсів та необхідності екологізації енергетичної галузі постійно перебуває в центрі уваги як економістів так і екологів. Окремі питання, які пов'язані з економічною характеристикою та екологічними проблемами паливно-енергетичного комплексу України розглянуто в працях зарубіжних та українських вчених, зокрема: Р. І. Борисов, Є. А. Бузовський, М. В. Гладій, В. В. Гришко, С. О. Гуткевич, О. В. Мороз, Я. М. Надворняк, В. І. Перебийніс, В. М. Рабштина, П. Т. Саблук, А. К. Шидловський, та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на актуальність даного питання, та велику кількість робіт, пов'язаних з дослідженням нестачі енергоресурсів та екологізації енергетичного сектору, можливість поєднання двох проблем потребую набагато більш глибокого вивчення.

Мета статті. Зважаючи на необхідність екологізації галузі та вирішення проблеми загрози енергетичної кризи, визначити доцільність часткового вирішення проблеми нестачі енергоресурсів впровадженням альтернативної енергетики.

Виклад основного матеріалу. Енергетична сфера є одною з основних складових економіки більшості країн світу, не виключенням є і Україна. Об'єднана енергетична система (ОЕС) стано-

вить основу електроенергетики країни. Вона забезпечує електроенергією споживачів в середині країни, а також здійснює її експорт та імпорт.

Виробництво електроенергії у 2016 році склало 155 млрд кВт-год. За даними 2011 року, потужність електростанцій ОЕС України становить 53 310,6 МВт, з яких 51,16% ТЕС, 25,95% АЕС, 12,05% ТЕЦ, 8,64% ГЕС, 1,62% ГАЕС, 0,23% ВЕС та 0,35% СЕС.

На території України знаходиться 46 ТЕЦ та ТЕС, 4 АЕС, 14 ГЕС та ГАЕС, на які приходиться близько 98% усієї виробленої електроенергії. Нажаль, використання цих видів електростанцій призводить до цілого ряду екологічних проблем.

Екологічні чинники відіграють значну негативну роль у розвитку електроенергетики України. Викиди та відходи цієї галузі складають близько 30% всіх твердих відходів, що поступають в атмосферу внаслідок антропогенної діяльності. За цим показником електростанції та підприємства металургії, випереджають усі інші галузі промисловості. Крім того, енергетика викидає в атмосферу до 63% сульфітного ангідриду і більше 53% окиси азоту, що є основною причиною кислотних дощів в Україні [1].

Частка енергії з ТЕС, у більшості енергосистем світу, перевищує 50%. Основними джерелами палива для ТЕС є вугілля, газ, мазут та сланці. Горючі корисні копалини класифікуються як невідновлювані ресурси. Згідно з оцінками експертів, на нашій планеті запасів вугілля вистачить на 100–300 років, природного газу на 50–120 років, а нафти не більш ніж на 80.

Коефіцієнт корисної дії ТЕС в середньому становить 36–39%. Окрім палива, ТЕС споживає значну кількість води. Наприклад, ТЕС, потужністю 2 млн. КВт, щодоби споживає 18 000 т. Вугілля, 2500 т. Мазуту, 150 000 $м^3$ води. Для охолодження відпрацьованого пара щодоби необхідно 7 млн. $м^3$ води.

Екологічний вплив ТЕС на НПС залежить від використовуваного палива. Виділяють 3 групи органічних ресурсів для спалювання на ТЕС: тверді (вугілля і горючі сланці), рідкі (мазут, дизельне і газотурбінне паливо) і газоподібні палива (природний газ, біогаз та ін.).

ТЕС викидають в атмосферу, в основному, техногенний вуглець (до 32%), двоокис сірки (до 50%), окис азоту (до 35%) і пил (до 35%). Одночасно відбувається зменшення частки кисню в атмосфері, який витрачається для спалювання палива.

В свою чергу, ГЕС не роблять прямих викидів в атмосферу і не використовують природні копалини, але все одно мають серйозний негативний вплив на навколишнє середовище. Водосховища, побудовані для роботи ГЕС, призводять до змін клімату на прилеглих територіях, також вони виступають накопичувачами забруднень. У водосховищах розвиваються синьо-зелені водорості, прискорюються процеси евтрофікації, що призводить до погіршення якості води, порушується функціонування екосистем. При будівництві водосховищ знищуються природні нерестовища, затоплюються родючі землі, змінюється рівень підземних вод.

Техногенні впливи на навколишнє природне середовище при будівництві й експлуатації АЕС різноманітні. Вони пов'язані з фізичними, хімічними, радіаційними та іншими чинниками впливу від експлуатації АЕС на об'єкти НПС.

Найбільш істотні фактори:

1. Локальний механічний вплив на рельєф – при будівництві;
2. Порушення хімічними і радіоактивними компонентами стоку поверхневих і ґрунтових вод;
3. Зміна характеру землекористування й обмінних процесів у безпосередній близькості від АЕС;
4. Зміна мікрокліматичних характеристик прилеглих районів.

Особливе значення має поширення радіоактивних речовин у компонентах НПС. Загальновизнано, що АЕС при їхній нормальній експлуатації набагато – не менш чим у 5–10 разів «чистіше» в екологічному відношенні теплоелектростанцій. Проте при аваріях АЕС можуть спричиняти істотний радіаційний вплив на людей та екосистеми [2].

До нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії (НВДЕ) відносять малі гідроелектростанції, сонячну, геотермальну та теплову енергію, енергії припливів, хвиль океану, вітру, тверду біомасу, гази з біомаси, рідкі біопалива, шахтний метан та вторинні джерела енергії. Частка НВДЕ у виробництві енергії у світі ще не є значною (близько 14%), але потенціал у кілька разів перевищує рівень світового споживання паливно-енергетичних ресурсів. Темпи зростання обсягів виробництва енергії НВДЕ значно перевищують аналогічні для традиційних видів енергії. Так, у найближчі роки, прогнозується щорічне зростання світових обсягів виробництва альтернативної електроенергії на 8,5–9,2%.

Україна характеризується, як країна що має значний потенціал використання НВДЕ, але такі проблеми як низька ефективність використання традиційних джерел енергії та залежність від імпортного ресурсу роблять цю проблему ще гострішою ніж у інших країнах світу. Головною причиною малого розвитку НВДЕ є недостатнє фінансування таких проектів. Також причинами низького розвитку альтернативної енергії є застарілі технології, відсутність високого попиту на енергію на фоні зменшення частки промисловості. Значні втрати при транспортуванні, використанні електроенергії і тепла, а також залежність від імпортних ресурсів ускладнює ситуацію, та призводить до розробки та використання альтернативних видів енергії. Таким чином, Україна має високу потребу у переході до енергетично ефективних та екологічно чистих технологій, якими є, в тому числі, і НВДЕ.

Галузева структура відновлюваної енергетики України представлена сонячною енергетикою (59% від усієї можливої на даний час генерації «чистої» енергії), вітровою (20%), біоенергією (18%), «малою» гідроенергетикою (3%) та у перспективі геотермальною [1, 3].

Розглянемо окремі види альтернативної енергії, яку може використати наша країна:

Вітрова енергетика. Вітер – один з нетрадиційних джерел енергії. Вітер, розглядається, як один із найбільш перспективних джерел енергії, який може замінити традиційні види енергії і навіть ядерну енергетику. Україна має досить високий кліматичний потенціал вітрової енергетики, який забезпечує продуктивну роботу не

тільки малих автономних вузлів живлення, але й потужних електростанцій. На різних територіях він характеризується середньорічними швидкостями вітру на рівні 7,5–9 м/с., що дозволяє використовувати енергію вітру досить ефективно. Наша країна має власні потужності технологічних конструкторських розробок, але вони обмежені недостатнім фінансуванням. Однак у перспективі цей сектор у співпраці з іноземними виробниками обладнання і комплектуючих може створити виробництво сучасних установок.

Геліоенергетика або сонячна енергія – це використання сонячного випромінювання та переробка його у будь який вид енергії. На сьогодні розвиток сонячної енергетики в Україні вже має певні кроки, щоправда, поки що темп цих кроків і масштаби є надзвичайно обмеженими і безсистемними. Тобто на даному етапі сонячна енергетика у нас перебуває на початковій стадії свого розвитку.

На території України найбільш поширеними є автономні сонячні нагрівачі або невеликі сонячні батареї, які використовуються у побуті населення. Однак, у 2014 році була розроблена програма, яка передбачала будування сонячної батареї у ряді областей України, таких як: херсонська, одеська, миколаївська, вінницька та ряд західних областей [2, 3, 4].

Альтернативна гідроенергетика. Даний напрямок енергетики має потенціал в західних регіонах України. Малу гідроенергетику варто використовувати у важкодоступних регіонах, де немає ліній електропередачі, а постачання органічного палива пов'язано з великими технічними, часовими й фінансовими труднощами. Здебільшого у Карпатах планують зводити малі ГЕС дериваційного типу. Переваги малої гідроенергетики: значний термін служби та висока надійність; мінімальний вплив на навколишнє середовище; незначні амортизаційні витрати.

В Україні налічується понад 63 тисячі малих річок та водотоків, загальною площею 136 тис. км., з них 95% дуже малі. Зараз в Україні працює 80 установок малих ГЕС, загальною потужністю 110.74 мВт та середньорічним виробітком електроенергії близько 400 млн кВт-год. До них належать такі станції як Гайворонська, Корсунь-Шевченківська, Стеблівська. Експлуатація малих ГЕС дає можливість щорічної економії до 75 тис. тон органічного палива.

Більшість проблем пов'язаних з використанням гідростанцій є брак коштів на їх утримання. Велика частка милих ГЕС знаходиться у аварійному або зруйнованому стані, що породжує екологічні проблеми. Зруйновані ГЕС шкодять природньому ландшафту та можуть призвести до екологічних аварій, тощо [5].

Використання біогазу. Біогаз – це газ, який виробляється із органічних відходів (відходів їжі, тваринництва) з допомогою бактерій і має склад, подібний до природного газу: до 98% метану, а також сірководень, вуглекислий газ, воду тощо. Біомаса вважається одним із ключових поновлюваних енергетичних ресурсів майбутнього, оскільки забезпечує 14% споживання первинної енергії Біогаз має низку переваг перед природним газом, а саме:

1. Біогаз виробляється із біологічної сировини, отже, його виробництво і спалювання є частиною природного циклу вуглецю, що не призводить до накопичення природного газу в атмосфері і парникового ефекту.

2. Біогаз – відновлюване джерело енергії, тобто він ніколи не вичерпається.

Зважаючи на серйозні енергетичні потреби України та переваги біогазу перед природним газом, дослідження перспектив його впровадження є надзвичайно актуальним. На сьогодні, за оцінками спеціалістів, Україні може виробляти понад 1,6 млн. тон умовного палива, використовуючи біомасу.

Незважаючи на високі запаси біомаси та розвиненість сільськогосподарської діяльності в Україні, виробництво біогазу не розвивається. Основною причиною є незацікавленість держави в цьому питанні, та недосконала законодавча база України [2, 6].

З одного боку, сьогодні Україна має проблеми з поставками енергетичних ресурсів, це стосується як корисних копалин для ТЕС та ТЕЦ, так і твелів для АЕС. З іншого, в енергосистемі країни застосовуються застарілі технології, які здійснюють значний негативний вплив на навколишнє природне середовище. Саме тому доцільно розглянути часткове вирішення проблеми нестачі палива для електростанцій впровадженням програми розвитку альтернативної енергетики.

На наш погляд, найбільш перспективними є наступні напрямки розвитку та стимулювання використання нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії:

1. Розвиток вітроенергетики. Не зважаючи на те, що ВЕС сьогодні не може в повній мірі конкурувати з традиційними електростанціями, впровадження таких станцій може значною мірою зменшити екологічне навантаження на певні регіони. Наприклад придатними районами для використання ВЕС в Україні є Чорноморське побережжя Одеської, Херсонської і Миколаївської областей, де швидкість вітру становить не менше 6 м/с, що є економічно вигідним показником.

2. Розвиток малої гідроенергетики. Малі річки Карпатського регіону мають значний гідропотенціал. Розвиток малої гідроенергетики сприятиме децентралізації загальної енергетичної системи, чим усуне ряд проблем в енергопостачанні віддалених і важкодоступних районів сільської місцевості. При цьому вирішуватиметься комплекс проблем в економічній, екологічній та соціальних сферах суспільства.

3. Розвиток та поширення використання біогазу та біопалива. Виробництво біогазу є перспективною галуззю виробництва біопалива. При чому його виробництво може бути найдешевшим через низьку собівартість сировини і наявність можливостей побудови біогазових установок у кожному регіоні, якщо виникне така необхідність.

4. Утилізація супутніх промислових газів і тепла. По мірі збільшення витрат на видобуток палива і виробництва енергії зростає необхідність у більш повному використанні їх при перетворенні у вигляді горючих газів, тепла нагрітого повітря і води. Хоча утилізація супутніх газів та тепла нерідко пов'язана з додатковими капітальними вкладенням і збільшенням чисельності

обслуговуючого персоналу, досвід передових підприємств підтверджує, що використання їх економічно дуже вигідно [4, 7].

Висновки і пропозиції. Паливо-енергетичний комплекс України – одна з найважливіших галузей економіки, яка потребує реформування. Зважаючи на загрозу національної енергетичної кризи та необхідність екологізації енергетичної сфери, доцільним є впровадження нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії.

Список літератури:

1. Маляренко В.А. Енергетика і навколишнє середовище: навч. посібник / Маляренко В.А. – К: Сага, – 2008. – С. 364.
2. Воропай М.І., Славін Г.Б., Чельцов М.Б. Електроенергетика та екологічні аспекти національної безпеки // Енергетика: економіка, технологія, екологія. – 2000. – № 3. – С. 4–9.
3. Рожко А.О. Перспективи використання відновлювальних джерел енергії в Україні / А.О. Рожко // Энергосбережение. – 2007. – № 2. – С. 25–28.
4. Півняк Г.Г., Шкрабець Ф.П. Альтернативна енергетика в Україні: монографія / Г.Г. Півняк, Ф.П. Шкрабець; Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2013. – С. 109.
5. Дероган Д.В. Перспективи використання енергії та палива в Україні з нетрадиційних та відновлюваних джерел // Д.В. Дероган, А.Р. Щокін // Бюл. «Новітні технології в сфері нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії: бюл. – 1999. – № 2. – С. 30–38.
6. Калетнік Г.М. Біопалива: ефективність їх виробництва та споживання в АПК України: навч. посібник / Г.М. Калетнік, В.М. Пришляк. – К: Аграрна наука, 2010. – С. 327.
7. Франчук І.А. Державна політика розвитку енергетики в Україні: стан, тенденції, перспективи: [монографія] / І.А. Франчук. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – С. 356.

Катенин В.Д., Василенко А.А., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

СОСТОЯНИЕ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ЭКОЛОГИЗАЦИИ

Аннотация
Статья посвящена анализу состояния топливно-энергетического комплекса Украины. В работе рассмотрены основные характеристики комплекса. Приведены данные касательно его составляющих. В статье приводится информация про основные методы производства альтернативной энергии. В продолжении этой темы, предложены механизмы внедрения альтернативной энергетики в топливно-энергетический комплекс Украины. Сделаны выводы касательно целесообразности экологизации энергетического комплекса.
Ключевые слова: топливно-энергетический комплекс, альтернативная энергия, электроэнергетика, нетрадиционные и возобновляемые источники энергии (НВИЕ), электростанция.

Katenin V.D., Vasilenko A.O., Gryn S.O.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

THE CONDITION OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX OF UKRAINE AND PROSPECTS OF ITS ECOLOGIZATION

Summary
The article is devoted to the analysis of the condition of the fuel and energy complex of Ukraine. The main features of the complex are considered. Data are given in relation to its constituents. The article provides information on the main methods of alternative energy production. In the continuation of this topic, mechanisms for the use of alternative energy in the fuel and energy complex of Ukraine are proposed. The conclusions about the expediency of energy complex ecologization are made.
Keywords: fuel and energy complex, alternative energy, electric power, nontraditional and renewable energy sources, power plant.

УДК 622.272:622.646:681.3.06

КОМП'ЮТЕРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ВИПУСКУ РУДИ ДЛЯ УМОВ РОЗРОБКИ ПОКЛАДІВ ПРИРОДНО-БАГАТИХ ЗАЛІЗНИХ РУД РІЗНОЇ МІЦНОСТІ

Косенко А.В.
Криворізький національний університет

У статті викладено результати комп'ютерного моделювання процесу випуску руди, яка характеризується різною міцністю. На основі чого встановлені залежності величини об'єму фігури випуску від інтенсивності протікання технологічного процесу випуску, кількості випускних виробок з яких одночасно здійснюється випуск, коефіцієнту міцності рудного масиву, який трансформується у сипкий матеріал, висоти шару обваленої руди над випускними виробками і діаметру випускних виробок. Які дають можливість розрахувати відстані між випускними виробками в залежності від оптимальних показників вилучення рудної маси, основуючись на несучій здатності днищ приймальних горизонтів.

Ключові слова: природно-багаті залізні руди, рівномірно-паралельний режим випуску, інтенсивність випуску руди, показники вилучення руди, комп'ютерне моделювання, фігура випуску.

Постановка проблеми. Розробка покладів природно-багатих залізних руд, різними варіантами системи підповерхового обвалення, на шахтах Кривбасу, з пониженням глибини ведення очисних робіт, супроводжується постійним зростанням показників втрат відбитої руди у надрах та засмічення рудної маси [1]. Ці показники вже перевищили нормативні і постійно погіршуються [2]. А основним технологічним процесом, який значним чином впливає на показники вилучення рудної маси, є випуск руди через горизонтальні днища приймальних горизонтів і її доставка в межах очисних блоків за допомогою переносного стаціонарного гірничого обладнання [2]. Тому дослідження і удосконалення технологічних рішень управління цим процесом є головним науково-практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приведені у роботах [3–5] результати досліджень у галузі теорії процесу випуску руди під обваленими пустими породами показали, що кращим є рівномірно-паралельний режим випуску, коли вилучення здійснюється одночасно із усіх випускних виробок з однаковою інтенсивністю по всій площі зони випуску. Забезпечення підвищення рівномірності та інтенсивності випуску рудної маси із випускних отворів виймальної одиниці можливо досягти завдяки застосуванню комбінованого способу доставки рудної маси комплексом «скреперні установки – самохідна навантажувально-доставочна машина» [6]. У цьому випадку випуск рудної маси здійснюється одночасно з кожної випускної виробки одного ряду вздовж штреку скреперування лінійними зонами почергово-стадійно по усій площі днища приймального горизонту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З досліджень, викладених у роботах [3, 7] встановлено, що значним чином на показники вилучення руди впливає інтенсивність її випуску, збільшення якої значно знижує втрати руди завдяки збільшенню фігури випуску. Також цей факт підтверджує і практичний досвід, який вказує на те, що втрати руди у гребенях між випускними отворами панелі істотно знижуються зі збільшенням продуктивності засобів доставки, тобто інтенсивності випуску.

Розроблений у роботі [6] комбінований спосіб випуску і доставки рудної маси дозволяє здійснювати практично безперервний її випуск, що обумовлює збільшення об'єму фігури випуску завдяки постійному розпушенню рудної маси в зоні над випускними отворами і, як наслідок, призводять до збільшення кількісних показників вилучення [1, 6]. Проте невирішеним є питання встановлення залежності впливу величини інтенсивності технологічного процесу випуску рудної маси та кількості випускних виробок з яких одночасно здійснюється випуск на параметри фігур випуску і кількісні та якісні показники вилучення у процесі розробки покладів природно-багатих залізних руд, які характеризуються різною міцністю.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановлення залежностей параметрів фігури випуску від інтенсифікації технологічного процесу випуску для різної кількості випускних отворів з яких одночасно здійснюється випуск та міцності рудного масиву, який трансформується у сипкий матеріал.

Виклад основного матеріалу. Комп'ютерне моделювання випуску руди основувалось на встановленні середнього для криворізьких шахт гранулометричного складу обваленої руди (табл. 1), який не суттєво відрізняється від відібраних проб, приведених у роботі [8].

Таблиця 1
Середній гранулометричний склад відбитої руди на шахтах Кривбасу

Масовий вихід фракцій (%) розміри, мм				
0–10	**10–25**	**25–50**	**50–100**	**більше 100**
53,8	12,3	11,1	7,9	14,9

Джерело: розроблено автором за даними [8]

На різних рудниках Кривбасу руда характеризується різними коефіцієнтами міцності, який в середньому змінюється в межах від 4 до 10. Для цих коефіцієнтів міцності були встановлені «мінімальні» кути внутрішнього тертя (стан критичної рівноваги в очисній панелі під товщею обвалених пустих порід) (табл. 2), які здійснюють значний вплив на параметри фігури випуску.

Визначення кутів внутрішнього тертя здійснювалось у відповідності до закону Кулона [9],

як зв'язок між граничним опором τα і нормальним напруженим станом σα в площині з урахуванням сил капілярного натягу води [10], для умов II класу розробки покладів природно-багатих залізних руд на глибині ведення очисних робіт 1200–1400 м, з відбійкою основного запасу очисних панелей за допомогою зарядів вибухових речовин, які розташовані у свердловинах, на утворений компенсаційний простір об'ємом більше 25%. Рівень вологи у відбитій рудній масі прийнятий на рівні 7%. Так як з практики відомо, що рівень вологи в рудній масі, яка вилучається з очисних панелей, в умовах підземного Кривбасу коливається в межах від 1,5 до 7,0%. Але зі зростанням глибини розробки рудних покладів притоки шахтних вод на робочі горизонти зростають. Також зростає гірничий тиск і щоб уникнути масштабного його розвитку не рідко здійснюється обвалення запасів очисних панелей не дочекавшись повного завершення їх дренування.

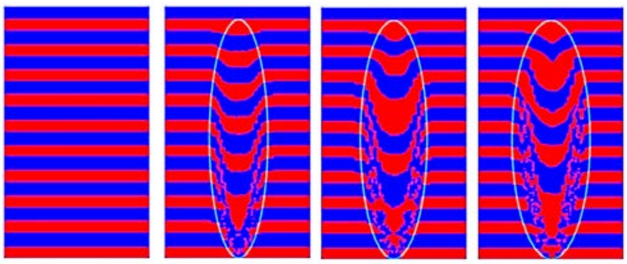
Таблиця 2

Значення кутів внутрішнього тертя сипкого рудного матеріалу для різних коефіцієнтів міцності рудного масиву

Коефіцієнт міцності рудного масиву	4	5	6	7	8	9	10
«Мінімальний» кут внутрішнього тертя сипкого рудного матеріалу	40,5	45	48,5	49,5	50	52	53

Джерело: розроблено автором за даними [9, 10]

Для перевірки впливу інтенсивності на параметри фігур випуску було проведене моделювання за допомогою комп'ютерної програми PFC3D, один із етапів якого представлено на рис. 1.

а б в г

Рис. 1. Моделювання випуску руди за допомогою програмного комплексу PFC3D:
а – заповнена модель сипким матеріалом;
б – модель після випуску (у масштабі моделювання) 220 т матеріалу рівномірними дозами (по 1,5 т) через кожні 172 с; в – модель після випуску (у масштабі моделювання) 220 т матеріалу рівномірними дозами (по 1,5 т) через кожні 86 с;
г – модель після випуску (у масштабі моделювання) 220 т матеріалу рівномірними дозами (по 1,5 т) через кожні 43 с

Джерело: розроблено автором

З рис. 1 візуально видно, що зі збільшенням швидкості відбору рівномірних доз через випускний отвір (інтенсивності технологічного процесу випуску) фігура випуску збільшується в об'ємі.

На основі проведеного моделювання були отримані залежності величини об'єму фігури випуску від інтенсивності технологічного процесу випуску, в залежності від коефіцієнту міцності руди. За даними яких було встановлено кут випуску руди в залежності від інтенсивності проходження технологічного процесу і коефіцієнту міцності рудного масиву (рис. 2).

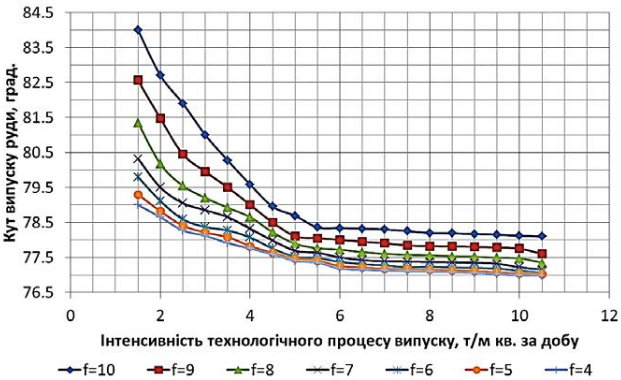

Рис. 2. Графіки залежності величини кутів випуску руди (β) від інтенсивності протікання технологічного процесу випуску (I) для різної міцності рудного масиву (f)

Джерело: розроблено автором

З рис. 2 видно, що збільшення інтенсивності випуску рудної маси з випускного отвору суттєво впливає на кут випуску руди, а відповідно на об'єм фігури випуску, у діапазоні збільшення інтенсивності до від 1,5 до 5,5–6,0 т/м^2 за добу від 84° до 76,36^o, після чого подальше збільшення інтенсивності випуску від 5,5–6,0 до 10,5 т/м^2 за добу не суттєво впливає на зменшення кута випуску руди і він зменшується з 78,36^o до 78,1^o та його величина залежить від міцності рудного масиву, що обвалюється. Цей факт пояснюється тим, що у процесі випуску рудної маси змінюються фізико-механічні властивості сипкого матеріалу, зокрема кут внутрішнього тертя і сила зчеплення окремих його частинок, завдяки пониженому тиску над випускним отвором, який залежить від інтенсивності протікання технологічного процесу випуску.

На основі проведених досліджень, в залежності від міцності рудного масиву, який трансформований у сипкий матеріал та інтенсивності протікання технологічного процесу випуску рудної маси для різної міцності руди, була виведена формула розрахунку об'єму еліпсоїда випуску:

$$Q = \frac{2\pi \cdot h_{ш.р.}}{3} \cdot \left(\frac{d + h_{ш.р.} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)}{2} \right)^2, \ м^3 \qquad (1)$$

де $h_{ш.р.}$ – висота шару руди над випускною виробкою, м; π = 3,14 – математична постійна, яка дорівнює відношенню довжини окружності до її діаметру; d – діаметр випускної виробки (отвору), м; $\beta_{(f=i)}$ – кут випуску руди для різної міцності рудного масиву, в залежності від величини інтенсивності технологічного процесу випуску, град, тангенси якого визначається в залежності від інтенсивності технологічного процесу випуску за встановленими формулами:

$$tg\beta_{(f=4)} = -0,002I^3 + 0,0514I^2 - 0,4493I + 5,6915, \qquad (2)$$

$$tg\beta_{(f=5)} = -0,0027I^3 + 0,0657I^2 - 0,5494I + 5,9361; \qquad (3)$$

$$tg\beta_{(f=6)} = -0,0038I^3 + 0,0908I^2 - 0,7256I + 6,3644\,; \quad (4)$$

$$tg\beta_{(f=7)} = -0,0045I^3 + 0,109I^2 - 0,8809I + 6,8545\,; \quad (5)$$

$$tg\beta_{(f=8)} = -0,0082I^3 + 0,1881I^2 - 1,4232I + 8,097\,; \quad (6)$$

$$tg\beta_{(f=9)} = -0,0141I^3 + 0,319I^2 - 2,3516I + 10,291\,; \quad (7)$$

$$tg\beta_{(f=10)} = -0,0226I^3 + 0,5121I^2 - 3,7589I + 13,721\,; \quad (8)$$

де f = 4–10 – відповідно значення коефіцієнту міцності рудного масиву, який трансформований у сипкий матеріал, за шкалою проф. Протодьяконова; I – інтенсивність протікання технологічного процесу випуску руди, т/м² за добу.

Погрішність розрахунків за наведеною формулою (1) не перевищує 3,8% за умов міцності рудного масиву $f = 4$, інтенсивності випуску руди I = 10,5 т/м² за добу та висоти шару обваленої руди $h_{ш.р.}$ = 10 м і зменшується до 0,5% зі збільшенням висоти шару обваленої руди до $h_{ш.р.}$ = 40 м і міцності рудного масиву до f = 10 та зменшенням інтенсивності випуску руди до значення I = 0,5 т/м² за добу.

Розмір малої піввісі еліпсоїда випуску розраховується за встановленою формулою:

$$b = \frac{d + h_{ш.р.} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)}{2},\ м \quad (9)$$

Для забезпечення максимального вилучення рудної маси з обвалених запасів очисних панелей розміри між випускними виробками повинні такими, щоб фігури випуску були дотичні [5].

Таким чином відстані між випускними виробками повинні визначатися за встановленими формулами:

а) за умов однакової висоти шару обваленої руди і діаметру виробок випуску:

$$l = d + h_{ш.р.} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right),\ м \quad (10)$$

б) за умов різної висоти шару обваленої руди і діаметру виробок випуску:

$$l = \frac{d_1 + h_{ш.р.1} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right) + d_2 + h_{ш.р.2} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)}{2},\ м \quad (11)$$

де d_1, d_2 – діаметри суміжних випускних виробок, м; $h_{ш.р.1}$, $h_{ш.р.2}$ – висота шару руди над першою та другою суміжними випускними виробками, м.

в) за умов однакового діаметру виробок випуску та різної висоти шару обваленої руди над ними:

$$l = d + \frac{h_{ш.р.1} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right) + h_{ш.р.2} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)}{2},\ м \quad (12)$$

Розрахунок за формулами (10–12) повинен корегуватися у відповідності до розрахунку днищ приймальних горизонтів, з розташованими в них виробками випуску і доставки, на несучу здатність.

Об'єм вилучення чистої руди із запасів, що приходяться на відокремлену випускну виробку з якої здійснюється випуск рівномірними дозами розраховується за встановленою формулою:

$$V = \frac{\pi \cdot h_{ш.р.}}{6} \cdot \left(h_{ш.р.} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)\right)^2,\ м^3 \quad (13)$$

Об'єм вилучення чистої руди, у разі її випуску за допомогою рівномірно-послідовного режиму випуску з декількох випускних виробок однакового діаметру, за умов якщо панель має вертикальні стінки і однакову висоту шару обваленої руди, може бути визначений за встановленою формулою:

$$V = \frac{h_{кр}}{12}\pi \cdot N \cdot \left(2d^2 + \left(\frac{d}{2} + h_{кр} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)\right)^2\right) + \frac{h_{кр}}{12}\pi \cdot \left(2 \cdot \left(\frac{d + h_{кр} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)}{2}\right)^2 + \left(\frac{3h_{кр} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)}{2}\right)^2\right) + \frac{2d + 5h_{кр} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)}{4} \cdot \frac{h_{кр}}{2} \cdot \left(L_2 + \ldots + L_{N-1}\right),\ м^3 \quad (14)$$

де N – кількість випускних виробок з яких рівномірно послідовно здійснюється випуск; $L_2 \ldots L_{N-1}$ – відстань між другою та наступними виробками випуску до передостанньої, м.

Тоді для максимального вилучення рудної маси необхідної якості відстані між виробками

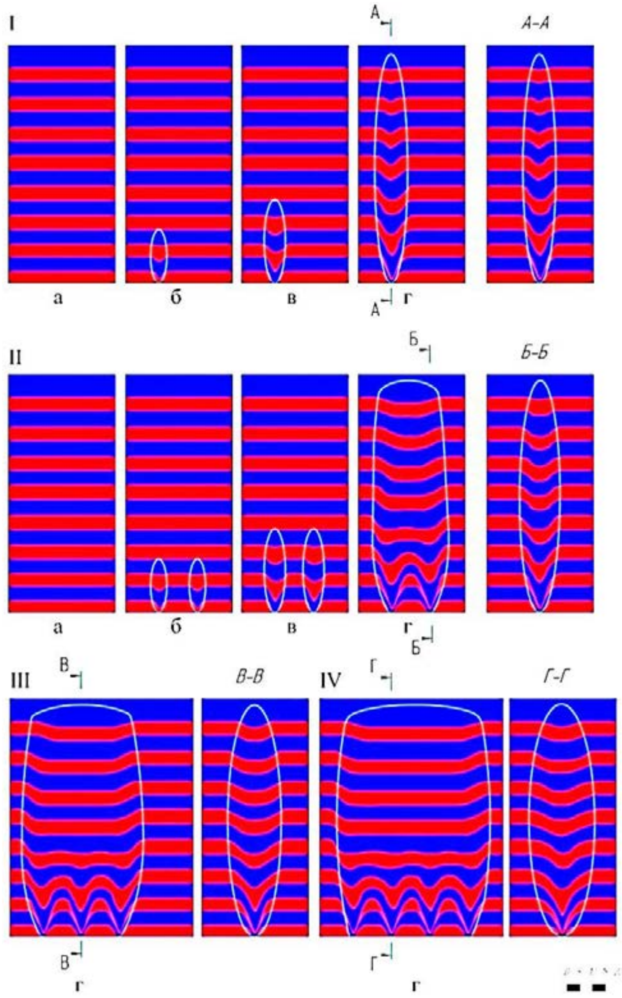

Рис. 3. Стадія моделювання випуску руди випуску руди за допомогою програного комплекс PFC 3D для різної кількості випускних отворів, з яких одночасно здійснюється випуск рівномірними дозами:
I, II, III, IV – моделювання випуску руди рівномірними дозами одночасно з одного, двох, трьох і чотирьох випускних отворів відповідно; а – заповнена модель сипким матеріалом; б – модель після першої дози випуску; в – модель після другої дози випуску; г – модель після сьомої дози випуску
Джерело: розроблено автором

випуску і доставки необхідно диференціювати в залежності від шару запасу обваленої руди над ними, міцності рудного масиву та інтенсивності протікання технологічного процесу випуску.

Другим етапом досліджень було встановлення впливу на параметри фігури випуску кількості випускних виробок з яких одночасно здійснюється випуск рівними дозами для різної висоти шару руди над випускними отворами різного діаметру, з дотриманням відстані між випускними отворами, яка забезпечує критичну висоту фігур випуску в залежності від шару руди над ними. Такий випуск був названий у роботі [2], як рівномірно-паралельний почерговими лінійними зонами рівномірних доз режим випуску руди. Одна зі стадій моделювання представлена на рис. 3.

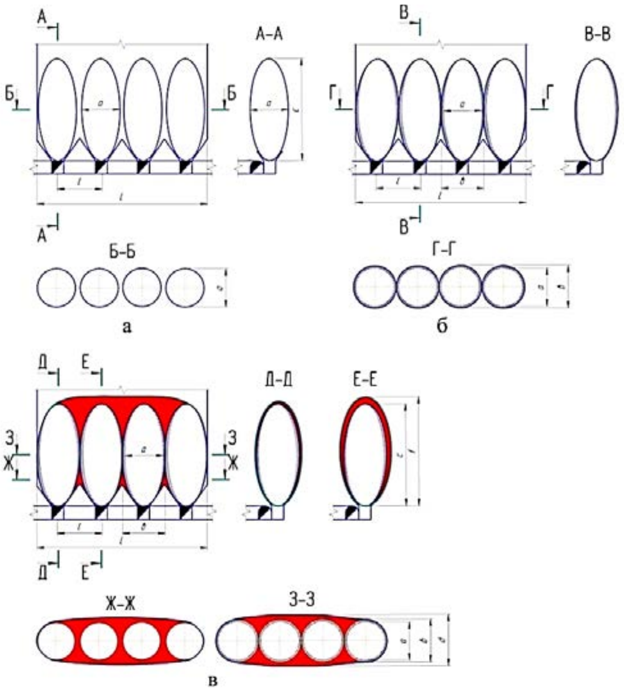

Рис. 4. Загальна принципова схема моделювання випуску руди за допомогою програного комплексу PFC 3D:
а – звичайний рівномірно-послідовний режим випуску руди; б – високо-інтенсивний рівномірно-послідовний режим випуску руди; в – рівномірно-паралельний почерговими лінійними зонами рівномірних доз режим випуску руди; L – довжина очисної панелі; l – відстань між випускними виробками; a – найбільший розмір еліпсоїду випуску по ширині у разі застосування звичайного низькоінтесивного (близько 1,5 т/м^2 за добу) рівномірно-послідовного режиму випуску; b – найбільший розмір фігури випуску по ширині у разі застосування високоінтенсивного (від 5,5 т/м^2 за добу) рівномірно-послідовного режиму випуску; c – висота фігури випуску у разі застосування рівномірно-послідовного режиму випуску будь-якої інтенсивності; d – найбільший розмір фігури випуску по ширині у разі застосування високоінтенсивного (від 5,5 т/м^2 за добу) рівномірно-паралельного почерговими лінійними зонами рівномірних доз режиму випуску руди; f – найбільша висота фігури випуску по висоті у разі застосування високоінтенсивного (від 5,5 т/м^2 за добу) рівномірно-паралельного почерговими лінійними зонами рівномірних доз режиму випуску руди

Джерело: розроблено автором

З рис. 3 візуально видно, що фігура випуску збільшується в розмірах у залежності від кількості випускних отворів з яких одночасно здійснюється випуск однаковими дозами, за умов однакової інтенсивності протікання технологічного процесу випуску. Розширення фігури випуску відбувається з моменту досягнення критичної висоти окремих суміжних фігур випуску над кожним із випускних отворів, розташованих на одній осі. Загальна принципова схема проведення експерименту представлена на рис. 4.

З рис. 4. видно, що у разі випуску руди рівномірно-послідовно об'єм фігури випуску збільшується в об'ємі в залежності від величини інтенсивності випуску. Тому за умов однакової відстані l між випускними виробками показники вилучення руди будуть збільшуватись до граничного значення. Також видно, що у разі застосування високоінтенсивного (від 5,5–6 т/м^2 за добу) рівномірно-паралельного почерговими лінійними зонами рівномірних доз режиму випуску руди, об'єм фігури збільшується у порівнянні з високоінтенсивним рівномірно-послідовним режимом випуску.

За даними проведених досліджень було встановлено, що на об'єм фігури випуску, у разі застосування рівномірно-паралельного почерговими лінійними зонами рівномірних доз режиму випуску з декількох випускних отворів, не значним чином впливає зміна діаметру випускного отвору у порівнянні з рівномірно-послідовним режимом випуску з тої ж кількості випускних отворів, за умов однакової інтенсивності протікання технологічного процесу випуску. Також встановлено, що об'єм фігури випуску знаходиться в логарифмічній залежності від інтенсивності протікання технологічного процесу випуску, кількості випускних виробок з яких одночасно здійснюється випуск, коефіцієнту міцності рудного масиву, який трансформується у сипкий матеріал, і висоти шару обваленої руди над випускними виробками. Тоді об'єм фігури випуску, коли випуск здійснюється з двох і більше випускних виробок рівномірними дозами одночасно, розраховується за перетвореним виразом (1):

$$Q = \frac{2\pi \cdot h_{ш.р.}}{3} \cdot \left(\frac{d + h_{ш.р.} \cdot tg\left(90 - \beta_{(f=i)}\right)}{2} \right)^2 \cdot N \cdot k,\ м^3 \quad (15)$$

де N – кількість випускних виробок, з яких одночасно здійснюється випуск рівномірними дозами, од.; κ – коефіцієнт, який враховує інтенсивность протікання технологічного процесу випуску (I, т/м^2 за добу), кількісті випускних виробок з яких одночасно здійснюється випуск (N, од.), коефіцієнт міцності рудного масиву (f) і висоту шару обваленої руди над випускними виробками ($h_{ш.р.}$, м):

$$k = \frac{1,085^{I} \cdot 1,4^{N} \cdot 0,89^{f} \cdot 1,09^{h_{ш.р.}} \cdot 0,17}{100} + 1 \quad (16)$$

Висновки і пропозиції. Таким чином у ході проведеного моделювання було встановлено, що збільшення інтенсивності випуску рудної маси з випускного отвору суттєво впливає на кут випуску руди, а відповідно на об'єм фігури випуску. Так у діапазоні збільшення інтенсивності до

від 1,5 до 5,5–6,0 т/м² за добу кут випуску змінюється від 84° до 76,36°, після чого подальше збільшення інтенсивності випуску від 5,5–6,0 до 10,5 т/м² за добу не суттєво впливає на зменшення кута випуску руди і він зменшується з 78,36° до 78,1° та його величина знаходиться в полініальній залежності від міцності рудного масиву, що трансформується у сипкий матеріал. А величина об'єму фігури випуску знаходиться в полиноміальній кубічній залежності від інтенсивності технологічного процесу випуску.

Також встановлено, що величина об'єму фігури випуску збільшується від 0,3% до 27% за умов випуску рудної маси з декількох випускних виробок, які знаходяться на одній осі, одночасно рівномірними дозами, у порівнянні з випуском рудної маси з тих же випускних виробок за допомогою рівномірно-послідовного режиму випуску і знаходиться в логарифмічній залежності від інтенсивності протікання технологічного процесу випуску, кількості випускних виробок з яких одночасно здійснюється випуск, коефіцієнту міцності рудного масиву, який трансформується у сипкий матеріал, і висоти шару обваленої руди над випускними виробками та не залежить від діаметру випускних виробок.

Проведені дослідження узгоджуються та абсолютно підтверджують результати фізичного моделювання технологічного процесу випуску руди, які приведені у роботах [1, 2].

Таким чином проведені дослідження дають можливість розрахувати відстані між випускними виробками в залежності від оптимальних показників вилучення рудної маси і повинні враховувати несучу здатність днищ приймальних горизонтів.

Список літератури:

1. Калініченко В. О. Дослідження показників вилучення руди на основі фізичного моделювання її випуску для умов глибоких горизонтів шахт Кривбасу / Калініченко В. О., Косенко А. В., Хівренко О. Я. // Качество минерального сырья: Сб. научн. трудов. – 2017. – Т. 1. – С. 143–155.
2. Тарасютін В. М. Фізичне моделювання технологічного процесу випуску руди для умов глибоких горизонтів шахт Кривбасу / Тарасютін В. М., Косенко А. В. // Розвиток промисловості та суспільства: Міжнародна науково-технічна конференція (м. Кривий Ріг, Україна, 24–26 травня 2017 року). – Кривий Ріг: КНУ – 2017. – С. 67.
3. Brown E. T. Block Caving Geomechanics / E.T. Brown. – Queensland, 2002. – 515 p.
4. Романько Е. А. «Идеальные» условия для выпуска руды под обрушенными породами на основе анализа опытов по моделированию выпуска руды / Е. А. Романько, В. Н. Кобелькова, И. В. Гулишова // Материалы 68-й межрегиональной научно-технической конференции «Актуальные проблемы современной науки, техники и образо-вания». – Магнитогорск: ГОУ ВПО «МГТУ». – 2010. – Т. 1. – С. 228–231.
5. Малахов Г. М. Теория и практика выпуска обрушенной руды / Г. М. Малахов, В. Р. Безух, П. Д. Петренко. – М.: Недра, 1968. – 311 с.
6. Підвищення ефективності технологічного процесу випуску і доставки руди на базі використання самохідної навантажувально-доставочної техніки / М. І. Ступнік, В. О. Калініченко, В. М. Тарасютін [та ін.] // Вісник КНУ. Зб. наук. праць. – Кривий Ріг: КНУ. – 2016. – Вип. 41. – С. 141–146.
7. Черненко А. Р. Подземная добыча богатых железных руд / А. Р. Черненко, В. А. Черненко – М.: Недра, 1992. – 224 с.
8. Олейник Т. А. Повышение качества бедных кусковых руд шахтной добычи Кривбасса методом отсадки / Т. А. Олейник, Л. В. Скляр // Збагачення корисних копалин. – Дніпропетровськ: НГУ, 2013. – Вип. 53(94) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zzkk.nmu.org.ua/pdf/2013-53-94/08.pdf
9. Кармаушенко Л. И. Взаимосвязь физико-механических свойств сыпучих материалов с подвижностью // Механика сыпучих материалов: Сб. тез. докл. 4 Всесоюзн. конф. – Одесса. – 1980. – С. 41–42.
10. Особенности определения углов внутреннего трения сыпучих материалов / Коптев А. А., Першин В. Ф., Свиридов М. М. [и др.] // Вестник ТГТУ. – 2001. – Т. 7. – № 1. – С. 60–65.

Косенко А.В.
Криворожский национальный университет

КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ВЫПУСКА РУДЫ ДЛЯ УСЛОВИЙ РАЗРАБОТКИ ЗАЛЕЖЕЙ ПРИРОДНО-БОГАТЫХ ЖЕЛЕЗНЫХ РУД РАЗЛИЧНОЙ КРЕПОСТИ

Аннотация
В статье изложены результаты компьютерного моделирования процесса выпуска руды, которая характеризуется различной крепостью. На основе чего установлены зависимости величины объема фигуры выпуска от интенсивности протекания технологического процесса выпуска, количества выпускных выработок из которых одновременно осуществляется выпуск, коэффициента крепости рудного массива, который трансформируется в сыпучий материал, высоты слоя обрушенной руды над выпускными выработками и диаметра выпускных выработок. Которые дают возможность рассчитать расстояния между выпускными выработками в зависимости от оптимальных показателей извлечения рудной массы, основываясь на несущей способности днищ приёмных горизонтов.

Ключевые слова: природно-богатые железные руды, равномерно-параллельный режим выпуска, интенсивность выпуска руды, показатели извлечения руды, компьютерное моделирование, фигура выпуска.

Kosenko A.V.
Kryvyi Rih National University

COMPUTER SIMULATION OF TECHNOLOGICAL PROCESS OF ORE DRAWING FOR CONDITIONS FOR DEVELOPMENT OF DEPOSITS OF NATURAL-RICH IRON ORES BY DIFFERENT ORE HARDNESS

Summary
The article describes the results of computer simulation of ore drawing, which is characterized by different ore hardness. On the basis of which the dependence of the volume of the release figure on the intensity of the technological process of ore drawing, the number of draw-points from which the output is simultaneously ore drawing, the toughness coefficient of the ore massif that is transformed into bulk material, the height of the layer of collapsed ore above the draw-points and the diameter of the draw-points. Which make it possible to calculate the distances between the draw-points, depending on the optimal parameters of extraction of ore mass and based on the bearing capacity of the bottoms of the receiving horizons.
Keywords: natural-rich iron ores, uniformly-parallel production ore drawing, ore drawing intensity, ore extraction parameters, computer simulation, figure of ore drawing.

УДК 004.71:004.72

МІНІМАЛЬНИЙ TCP/IP СТЕК ДЛЯ EMBEDDED ЗАСТОСУВАНЬ

Котунов В.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Розглянуто можливості оптимізації стеку TCP/IP для Embedded застосувань з обмеженими обчислювальними можливостями. Проаналізовано мінімально необхідний набір протоколів для забезпечення функціонування. Наведено опис роботи протоколів та можливості їх оптимальної реалізації для Embedded систем, зокрема, інтеграція з апаратними засобами мікроконтролера. За результатами дослідження було створено та протестовано експериментальну систему в складі мережі. За результатами тестування було підтверджено працездатність розробленої системи, її сумісність з існуючими стандартами та протоколами та високу швидкодію.
Ключові слова: TCP/IP стек, Ethernet, Embedded, вбудовувані системи, STM32, ARM, IoT.

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку техніки призводить до впровадження мікрокомп'ютерів у всі сфери життя. Все більше пристроїв отримують можливість приєднуватись до локальних комп'ютерних мереж або мережі Інтернет. З'явилась нова галузь – Інтернет речей (англ. Internet of Things – IoT). Окрім цього, для вирішення сучасних потреб комунікації між вузлами та пристроями все частіше використовують Ethernet або Wi-Fi та TCP/IP стек.

Описані фактори зумовлюють актуальність створення реалізації TCP/IP стеку оптимізованої під Embedded-рішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні існує декілька аналогічних програмних стеків, наприклад, lwIP [1, 2], uIP [3]. Недоліком цих рішень можна вважати необхідність операційної системи, а це може бути неприйнятним для деяких критичних Embedded застосувань реального часу.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації описаної системи було використано мікроконтролер загального призначення STM32F107. Це 32-бітні мікроконтролери архітектури ARM Cortex-M3, що мають вбудовану апаратну підтримку 10/100 Мб/с Ethernet на рівні MAC [4]. Також була успішно протестована робота з мікроконтролерами серії STM32F4 [5].

Для роботи з лініями 10Base-T та 100Base-T використано трансивер фізичного рівня DP83848 [6], що приєднується до мікроконтролера інтерфейсом MII або RMII.

В згаданих мікроконтролерах прийом та передача даних через Ethernet здійснюється через окремий контролер прямого доступу до пам'яті (англ. Direct Memory Access – DMA). Вбудований контролер Ethernet має розгалужену систему апаратних подій та переривань, це дає змогу ефективно використовувати процесорний час. Керування режимами роботи та інші налаштування здійснюються через регістри, що інкапсульовані у вигляді звичайних змінних.

Як було сказано раніше, на канальному рівні, практично вся обробка здійснюється апаратними засобами мікроконтролера. Так вбудований Ethernet-контролер має апаратну підтримку наступних функцій, що можуть економити процесорний час:
- фільтрація до 4 MAC-адрес отримувача
- фільтрація до 3 адрес відправника

· можливість фільтрації пакетів за маскою MAC-адрес

· окремі правила фільтрації широкомовних пакетів

· автоматична перевірка контрольної суми

· автоматичне відкидання при отриманні та додавання при передачі службової інформації (преамбула, контрольна сума та вирівнювання) до Ethernet-пакету.

Після того як Ethernet-контролер отримає пакет даних що пройде всі активовані фільтри та перевірки контрольних сум генерується переривання ETH_IRQ. Недолік даного Ethernet-контролера в тому, що на всі події генерується одне переривання, тому необхідно перевірити регістр прапорів DMASR на стан біта RS, логічна 1 означає що як мінімум один пакет був успішно отриманий. Обробка переривання полягає у послідовному виклику функцій ETH_DMAClearITPendingBit(ETH_DMA_IT_R | ETH_DMA_IT_NIS), що очищає прапори переривань та ETH_HandleRxPkt(), що в якості аргументи приймає посилання на буфер, куди будуть переписані отримані дані за допомогою DMA [7]. Подальший розбір (англ. parsing) пакету можна виконувати як в обробнику переривання ETH_IRQ, так і в основному циклі програми. Перший варіант забезпечить найбільшу швидкодію Ethernet, другий варіант використовується коли більш критичним є час виконання основної програми.

Протокол визначення адрес (англ. Adress Resolution Protocol – ARP) – забезпечує встановлення відповідності між логічною адресою (IP-адреса) та фізичною (MAC-адреса) [8]. В більшості випадків для встановлення зв'язку з віддаленим вузлом з використанням стеку протоколів TCP/IP користувачу необхідно знати лише логічну адресу віддаленого вузла. В той же час, як було сказано в попередньому розділі, пакети канального рівня мають містити фізичні адреси отримувача та відправника. Власна фізична адреса для вузла відправника відома, а от для визначення фізичної адреси віддаленого вузла за відомою логічною слугує протокол ARP.

ARP містить два типи повідомлень: запит та відповідь. Нижче наведено приклад ARP-запиту (рисунок 1).

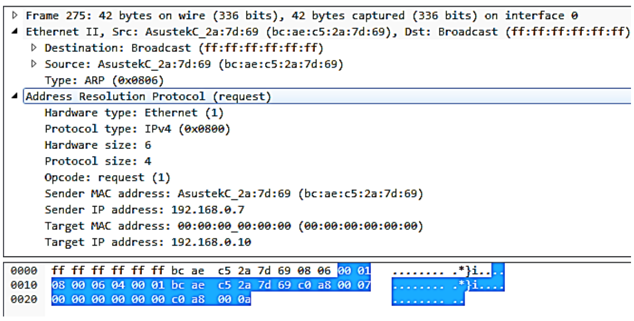

Рис. 1. Приклад ARP-запиту

В наведеному прикладі показано весь пакет, включно з протоколом Ethernet, а виділено лише ту частину пакету, що містить ARP. В даному випадку пристрій з логічною адресою 192.168.0.7 (c0:a8:00:07) та фізичною адресою bc:ae:c5:2a:7d:69 надсилає запит для встановлення фізичної адреси пристрою, якому належить логічна адреса 192.168.0.10 (c0:a8:00:0a). Також ARP пакет містить інформацію про апаратний рівень (00:01 – Ethernet), тип протоколу (08:00 – IPv4), довжину фізичної (06) та логічної (04) адрес та тип ARP пакету (00:01 – запит). Зверніть увагу на заголовок Ethernet, оскільки фізична адреса приймача в даний момент невідома, його адреса вказана як ff:ff:ff:ff:ff:ff, це – адреса широкомовних (англ. Broadcast) пакетів. Тобто, цей запит оброблятиметься на всіх пристроях, де дозволений прийом таких пакетів. Адреса відправника в Ethernet-заголовку така ж, як і в ARP, код протоколу ARP – 08:06.

Якщо пристрій одержує ARP запит зі своєю логічною адресою він повинен надіслати відповідь (рисунок 2).

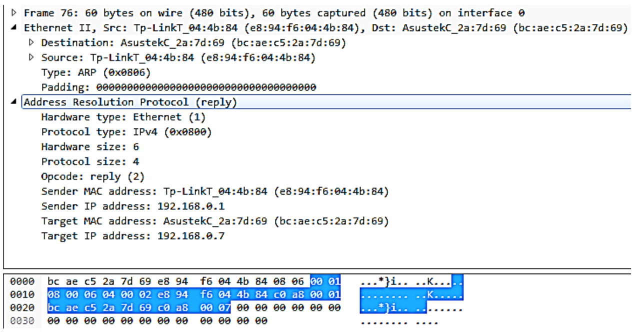

Рис. 2. Приклад ARP-відповіді

Від запиту ARP-відповідь відрізняється тим, що в цьому повідомленні вже прописані конкретні фізичні адреси, як у Ethernet заголовку, так і у самому ARP. Також змінився код типу ARP повідомлення на 00:02 – відповідь.

Також можуть існувати добровільні (англ. Gratuitous) ARP-повідомлення (рисунок 3).

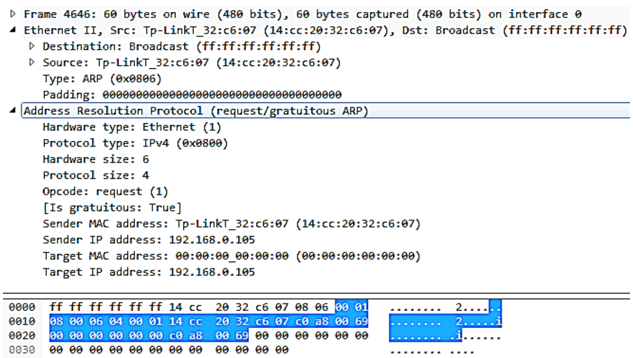

Рис. 3. Приклад Gratuitous ARP-повідомлення

Добровільні повідомлення можуть періодично надсилати пристрої для того щоб сповістити інші вузли мережі про свою фізичну адресу. Таке повідомлення не відрізняється від звичайного ARP запиту за винятком того, що логічна адреса відправника (Sender IP address) така ж як і у запитуваного пристрою (Target IP address) [9].

Результати роботи ARP зберігаються до ARP-таблиці, кожен запис в ній містить логічну адресу певного віддаленого вузла, відповідну йому фізичну адресу та термін дії запису. Якщо треба надіслати пакет до віддаленого вузла логічна адреса якого вже є в ARP-таблиці, то фізична адреса береться з таблиці, ARP запит вже не надсилається.

Термін дії записів може бути довільно обраний користувачем виходячи з характеристик мережі та зазвичай становить від декількох хвилин до години. По завершенню терміна дії запис необхідно актуалізувати, для цього надсилається повторний ARP запит. З метою зменшення навантаження на мережу, цей запит може бути вже не широкомовним, а з фізичною адресою, що була збережена в таблиці. У разі одержання відповіді на ARP запит термін дії запису в таблиці подовжується. В іншому випадку запис з таблиці видаляється.

Якщо розроблювана система самостійно не ініціює надсилання пакетів, а лише надсилає відповіді на запити інших вузлів – достатньо реалізувати лише обробку ARP запитів та надсилання відповіді. В іншому випадку необхідно також реалізувати роботу ARP-таблиці.

У випадку відповіді на запит, вся інформація, необхідна для формування пакета (фізична та логічна адреси запитуючого вузла), береться з вхідного запиту. Враховуючи те, що окрім адрес інші біти ARP-відповіді мають фіксовані значення та зміщення, зберігання та видачу адрес відповідаючого вузла можна організувати таким чином, щоб заповнити змінні частини пакету в одному циклі на 6 ітерацій (розмір фізичної адреси) – для випадку з використанням IPv4.

Міжмережевий протокол (англ. Internet Protocol – IP) – протокол мережевого рівня стека TCP/IP, основний протокол для інкапсулювання в себе протоколів передачі даних, забезпечує логічну адресацію в мережі [10].

Сьогодні активно використовується 4 версія протоколу (IPv4), але поступово вона замінюється 6 версією (IPv6). В даній роботі розглядалась 4 версія протоколу через її широке застосування та сумісність з великою кількістю існуючих систем. IPv6 в описаній системі має апаратну підтримку (як і IPv4) та може бути реалізований в рамках подальшого розвитку. Розглянемо приклад заголовку IPv4 (рисунок 4).

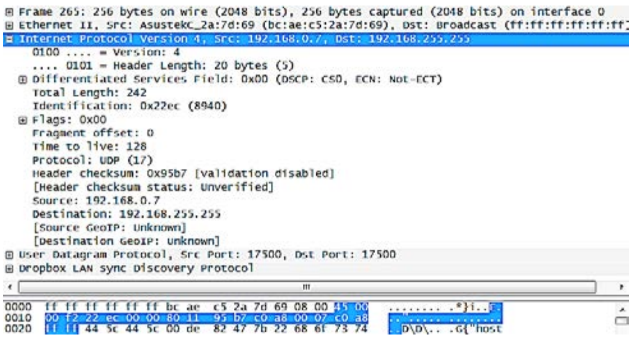

Рис. 4. Приклад IP-заголовку

Перший байт визначає версію протоколу (старші 4 біти 0x4 – IPv4) та розмір заголовку в 32-бітних словах (молодші 4 біти – 0x5 – 20 байт). Другий байт використовується для розподілу трафіку на типи обслуговування – в рамках даної роботи ігнорується. Третій та четвертий біти визначають повний розмір пакету, включно із заголовком (0x00f2 – 242 байти), разом з розміром заголовка використовуються для визначення зміщень та відокремлення пакету наступного рівня. П'ятий та шостий байти – ідентифікатор пакету (0x22ec), ігнорується для вхідних пакетів, для вихідних пакетів в якості ідентифікатора було використано статистичну інформацію про кількість надісланих пакетів, що апаратно генерується і зберігається в регістрі MMCTGFCR [7]. Сьомий та восьмий байт містять прапори та зміщення фрагменту. В рамках даної роботи прийом обробка фрагментованих пакетів не реалізовувалась, заборона фрагментації пакетів задається відповідним бітом прапором (0x4000). Дев'ятий та десятий байти встановлюють час життя пакету (англ. Time To Live – TTL), для вхідних пакетів ігнорується, для вихідних встановлюється в 0x40. Одинадцятий байт – дані якого протоколу містить пакет (0x11 – UDP) повний список номерів протоколів наведено в [11]. Дванадцятий та тринадцятий байти – контрольна сума заголовку, може бути проігнорована для вхідних пакетів, оскільки цілісність даних забезпечується контрольною сумою протоколу вищого рівня (UDP, ICMP), але мусить бути згенерована для вихідних пакетів. Методика обчислення контрольних сум наведена далі. Вісім наступних байт визначають логічні адреси відправника та адресата, відповідно. Якщо функціональність системи передбачає лише надсилання відповідей на вхідні запити, логічна адреса віддаленого вузла-приймача, як правило, береться з вхідного запиту.

Протокол міжмережевих повідомлень керування (англ. Internet Control Message Protocol – ICMP) використовується для передачі інформації про помилки та інші виключні ситуації, описаний в [12]. Даний протокол не є обов'язковим для реалізації мінімального TCP/IP стека, буде розглянуто лише два типи повідомлень, що забезпечують роботу утиліти ping. Ця утиліта дуже широко застовується під час налаштування та налагоджування мереж.

Перший тип повідомлення – ехо-запит (рисунок 5).

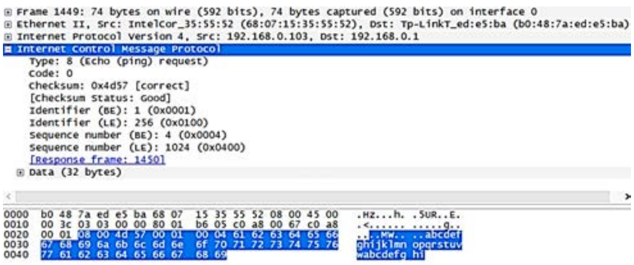

Рис. 5. Приклад ICMP ехо-запиту

Не дивлячись на те що ICMP є окремим протоколом мережевого рівня, ці пакети інкапсулюються в IP-заголовки. Сам ICMP ехо-запит містить інформацію про тип та код ICMP-повідомлення (08:00 – ехо-запит), контрольну суму ICMP-пакету (4d:57), ідентифікатор (00:01), номер запиту (00:04) та тестові дані. Оскільки формат ICMP ехо-запиту завжди сталий – об'єм тестових даних явно не вказується, він обчислюється на основі довжини пакету, що вказана в IP-заголовку. Номер запиту використовується для ідентифікації пакетів. Тестові дані можуть бути довільними.

Після одержання ехо-запиту пристрій має надіслати ехо-відповідь (рисунок 6).

Від запиту відповідь відрізняється лише типом та кодом повідомлення (0x0000) і, як наслідок, контрольною сумою.

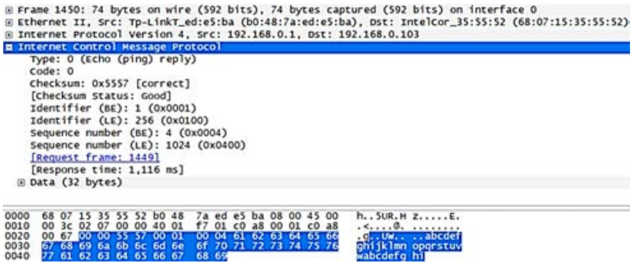

Рис. 6. Приклад ICMP ехо-відповіді

Як правило, на Embedded-системах немає потреби в реалізації всього функціоналу утиліти ping, необхідно лише реалізувати обробку ехо-запита та надсилання відповідної йому ехо-відповіді. Прийнятий пакет необхідно перевірити на відповідність контрольної суми ICMP. Оскільки відповідь від запита відрізняється лише трьома байтам – з метою оптимізації машинного часу доцільно використовувати один і той же буфер даних для формування відповіді, що й використовувався для прийому запиту.

Протокол дейтатаграм користувача (англ. User Datagram Protocol – UDP) – протокол транспортного рівня, забезпечує передачу даних користувача, що представлені протоколами прикладного рівня, описаний в [13]. Особливістю даного протоколу є відсутність засобів забезпечення цілісності, впорядкованості, та встановлення зв'язку – так званих «рукостискань» (англ. Handshake). Ця особливість забезпечує значну простоту реалізації протоколу, саме тому в описаній системі UDP був вибраний основним транспортним протоколом. При цьому передбачається що цілісність та впорядкованість даних не є критичними або забезпечуються протоколами прикладного рівня.

Розглянемо приклад UDP-заголовку (рисунок 7).

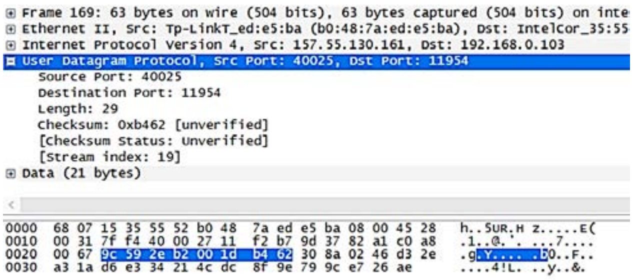

Рис. 7. Приклад UDP-заголовку.

Заголовок містить наступну інформацію: надсилаючий порт (0x9c59), порт-приймач (0x2eb2), довжина – дані та заголовок (0x001d – 29 байт), контрольна сума (0x001d). Якщо пакет запаковано в IPv4 або IPv6 то для обчислення контрольної суми, окрім даних та заголовку UDP, використовується так званий псевдозаголовок. Псевдозаголовок містить в собі частину інформації з IP-заголовку. Допускається не обчислювати контрольну суму записавши в її значення нулі. Також способи оптимізації UDP наведені у [14].

Спосіб обчислення контрольних сум для протоколів, що описані в даній роботі, визначено в [15].

Описану вище систему розбору вхідного пакету можна зобразити у вигляді дерева (рисунок 8).

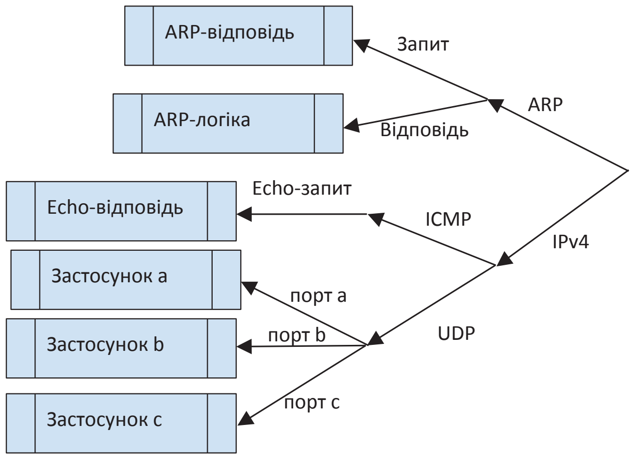

Рис. 8. Розбір вхідного пакету

Як вже було сказано, на рівні MAC (фізичних адрес) пакети фільтруються апаратно, розбір починається з мережевого рівня. Зверніть увагу, не дивлячись на те що за функціональним призначенням ICMP є протоколом мережевого рівня, під час розбору він виділяється на вищому рівні, разом з UDP. Це пов'язано з тим, що ICMP має заголовок, що аналогічний IPv4. Обробка пакетів з UDP розгалуджується на декілька гілок – портів. Кількість портів та їх номери визначаються користувачем. Зазвичай, кожному застосунку (протоколу прикладного рівня) виділяють окремий порт. Наприклад, порт 123 використовується для налаштувань системи через протокол Modbus, порт 124 – для передачі навігаційних даних у форматі NMEA, порт 125 – для обміну текстовими повідомленнями. У відповідь на отриманий пакет застосунок, як правило, генерує та надсилає пакет-відповідь.

Пакет-відповідь це – підготовлена послідовність байт, що визначають заголовки одразу всіх рівнів починаючи з канального. До заголовків додається інформація, яку необхідно передати. Після цього обчислюються контрольні суми, їх значення підставляються на відповідні місця в пакеті. Буфер зі сформованим пакетом та його довжина передається у функцію ETH_HandleTxPkt(), подальша передача пакету відбувається автоматично.

Результати. Для оцінки ефективності розробленої системи варто використовувати лише функціонал самого стеку, уникаючи впливу прикладних застосунків. Таким оціночним критерієм можна вважати час відгуку на ICMP Echo-запит. Як було описано раніше, обробка даного запиту та генерування відповіді відбуваються повністю засобами розробленого стеку, а з рисунку 8 видно, що складність розбору такого запиту аналогічна до складності розбору вхідного UDP-пакету.

Система була запущена на мікроконтролері STM32F107RBT6 з тактовою частотою 70МГц. Через Ethernet-комутатор до даної системи був також приєднаний персональний комп'ютер з процесором Intel Core i7–6500U з тактовою частотою 2,6ГГц та операційною системою Ubuntu 14.04 LTS – тестова система 1, цей комп'ютер надсилав ICMP echo-запити та вимірював час відгуку. Тестова система 2 є персональним комп'ютером на основі процесора AMD

Phenom II X6 1100T та під керуванням операційної системи Windows 7. Для порівняння з іншими Embedded системами, в цю ж мережу також увімкнено точку доступу Ubiquiti Rocket M2 на основі мікроконтролера Qualcomm Atheros AR7241 з тактовою частотою 400МГц та набором утиліт BusyBox (тестова система 3). Ще однією системою що використовувалась для порівняння був маршрутизатор TP-Link (тестова система 4).

Розглянемо результати тестування системи 2 (рисунок 9).

```
PING 192.168.0.7 (192.168.0.7) 56(84) bytes of data.
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=1 ttl=128 time=1.96 ms
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=2 ttl=128 time=0.523 ms
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=3 ttl=128 time=0.527 ms
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=4 ttl=128 time=0.594 ms
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=5 ttl=128 time=0.541 ms
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=6 ttl=128 time=0.520 ms
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=7 ttl=128 time=0.557 ms
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=8 ttl=128 time=0.525 ms
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=9 ttl=128 time=0.505 ms
64 bytes from 192.168.0.7: icmp_seq=10 ttl=128 time=0.556 ms
^C
--- 192.168.0.7 ping statistics ---
10 packets transmitted, 10 received, 0% packet loss, time 9001ms
rtt min/avg/max/mdev = 0.505/0.680/1.960/0.428 ms
```

Рис. 9. Тестова система 2

Зверніть увагу, час першого відгуку значно більший за інші (1,966 мс). Це зумовлено тим, що тестування проводилися з очищеною ARP-таблицею і потрібен час на виконання та обробку ARP запиту. Таким чином, даний тест охоплює обробку не лише ICMP, а й ARP.

На вибірці у 10 запитів тестова система 1 мала середній час відгуку 0,68 мс, мінімальний – 0,505 мс, та максимальний – 1,96 мс.

Результати тестування систем 3 (рисунок 10) та 4 (рисунок 11) подано нижче.

```
PING 192.168.0.1 (192.168.0.1) 56(84) bytes of data.
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=1 ttl=64 time=0.887 ms
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=2 ttl=64 time=0.525 ms
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=3 ttl=64 time=0.555 ms
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=4 ttl=64 time=0.528 ms
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=5 ttl=64 time=0.583 ms
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=6 ttl=64 time=0.526 ms
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=7 ttl=64 time=2.14 ms
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=8 ttl=64 time=0.529 ms
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=9 ttl=64 time=0.555 ms
64 bytes from 192.168.0.1: icmp_seq=10 ttl=64 time=0.528 ms
^C
--- 192.168.0.1 ping statistics ---
10 packets transmitted, 10 received, 0% packet loss, time 8999ms
rtt min/avg/max/mdev = 0.525/0.735/2.140/0.480 ms
```

Рис. 10. Тестова система 3

```
PING 192.168.1.20 (192.168.1.20) 56(84) bytes of data.
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=1 ttl=64 time=0.677 ms
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=2 ttl=64 time=0.549 ms
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=3 ttl=64 time=0.528 ms
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=4 ttl=64 time=0.569 ms
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=5 ttl=64 time=0.427 ms
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=6 ttl=64 time=11.1 ms
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=7 ttl=64 time=0.527 ms
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=8 ttl=64 time=0.517 ms
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=9 ttl=64 time=0.527 ms
64 bytes from 192.168.1.20: icmp_seq=10 ttl=64 time=4.32 ms
^C
--- 192.168.1.20 ping statistics ---
10 packets transmitted, 10 received, 0% packet loss, time 9000ms
rtt min/avg/max/mdev = 0.427/1.979/11.141/3.256 ms
```

Рис. 11. Тестова система 4

Для визначення часу відгуку тестової системи 1 використовувалась тестова система 4 та встановлений на ній набір утиліт BusyBox. В цей час керування системою 4 здійснювалося через протокол SSH з системи 1 (рисунок 12).

Мінімальний час відгуку розробленої системи склав 0,467 мс, а середній – 0,574 мс. Час обробки першого пакету склав 0,935 мс, цей результат дещо поступається більшості протестованих систем (за винятком системи 2), але середній час відгуку менший, ніж в усіх інших системах.

```
PING 192.168.1.116 (192.168.1.116): 56 data bytes
64 bytes from 192.168.1.116: seq=0 ttl=64 time=0.874 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=1 ttl=64 time=0.690 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=2 ttl=64 time=0.697 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=3 ttl=64 time=0.726 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=4 ttl=64 time=0.686 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=5 ttl=64 time=0.689 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=6 ttl=64 time=0.474 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=7 ttl=64 time=0.796 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=8 ttl=64 time=0.689 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=9 ttl=64 time=0.435 ms
64 bytes from 192.168.1.116: seq=10 ttl=64 time=0.696 ms
^C
--- 192.168.1.116 ping statistics ---
11 packets transmitted, 11 packets received, 0% packet loss
round-trip min/avg/max = 0.435/0.677/0.874 ms
```

Рис. 12. Тестова система 1

```
PING 192.168.0.15 (192.168.0.15) 56(84) bytes of data.
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=1 ttl=64 time=0.935 ms
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=2 ttl=64 time=0.527 ms
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=3 ttl=64 time=0.528 ms
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=4 ttl=64 time=0.529 ms
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=5 ttl=64 time=0.535 ms
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=6 ttl=64 time=0.547 ms
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=7 ttl=64 time=0.613 ms
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=8 ttl=64 time=0.529 ms
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=9 ttl=64 time=0.532 ms
64 bytes from 192.168.0.15: icmp_seq=10 ttl=64 time=0.467 ms
^C
--- 192.168.0.15 ping statistics ---
10 packets transmitted, 10 received, 0% packet loss, time 9001ms
rtt min/avg/max/mdev = 0.467/0.574/0.935/0.125 ms
```

Рис. 13. Тестування розробленої системи

Не можна сказати що такий тест є абсолютно об'єктивним, але він показує що розроблена система, за рівнем швидкодії, знаходиться на одному рівні з сучасними рішеннями, що використовують значно більші обчислювальні ресурси.

Висновки. У ході виконання описаної роботи було проведено дослідження протоколів стеку TCP/IP. За результатами дослідження було виділено мінімальний набір протоколів необхідний для функціонування стеку.

Описана реалізація протоколу забезпечує основні функції для встановлення та адміністрування мережевого з'єднання та забезпечує передачу даних протоколом UDP. Дане рішення широко використовує апаратні можливості обладнання та не потребує операційної системи. Як наслідок, розроблений стек може бути використаний у критичних застосуваннях реального часу, навіть на пристроях з обмеженою обчислювальною потужністю.

Для підтвердження результатів дослідження була створена та успішно протестована дослідна система. Не дивлячись на те, що описана система не використовує операційну систем та має обмежені обчислювальні ресурси (тактова частота 70 МГц), вона, за результатами тестування, знаходиться на одному рівні з сучасними рішеннями, що використовують значно більші потужності.

Таке рішення може бути корисним для високошвидкісної передачі даних, для IoT-систем, для об'єднання Embedded рішень в мережі, їх інтеграції з існуючими локальними комп'ютерними мережами та мережею Інтернет, для створення користувацьких веб-інтерфейсів та ін.

Подальший розвиток розробленої системи може полягає у розширенні переліку протоколів

що підтримуються, збільшенні надійності та навантажувальної спроможності.

Ймовірно, одним з найширших застосувань описаної системи, що орієнтоване на широке коло споживачів, може бути забезпечення користувацького веб-інтерфейсу. У зв'язку з цим, розвиток підтримки HTTP та функціоналу веб-сервера може стати ще одним напрямком майбутнього розвитку.

Список літератури:

1. Dunkels A. Design and Implementation of the lwIP TCP/IP Stack / A. Dunkels. – Swedish Institute of Computer Science, 2001 – Т. 2. – С. 77.
2. Kong D. Transplant and Application of LWIP in ARM Platform [J] / D. Kong, J. Zheng – Communications Technology. – 2008. – Т. 6. – С. 38–40.
3. Dunkels A. uIP-A free small TCP/IP stack / A. Dunkels – The uIP. – 2002.
4. STM32F107RB Mainstream Connectivity line [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.st.com/en/microcontrollers/stm32f107rb.html
5. STM32F4 Series [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.st.com/en/microcontrollers/stm32f4-series.html
6. DP83848-HT [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ti.com/product/DP83848-HT
7. RM0008 Reference manual [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.st.com/resource/en/reference_manual/cd00171190.pdf
8. Plummer D. An Ethernet Address Resolution Protocol or Converting Network Protocol Addresses to 48.bit Ethernet Address for Transmission on Ethernet Hardware / D. Plummer – Network Working Group. – 1982.
9. Gratuitous ARP [Електронний ресурс] Режим доступу: https://wiki.wireshark.org/Gratuitous_ARP
10. RFC 791. Internet protocol / – Internet standard. – 1981.
11. Protocol Numbers [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.iana.org/assignments/protocol-numbers/protocol-numbers.xhtml
12. Postel J. RFC 792. Internet Control Message Protocol / J. Postel – Internet standard. – 1981.
13. Postel J. RFC 768. User Datagram Protocol / J. Postel – Internet standard. – 1980.
14. Larzon L. UDP lite for real time multimedia applications / L. A. Larzon, M. Degermark, S. Pink – Hewlett-Packard Laboratories, 1999.
15. Braden R. RFC 1071. Computing the Internet Checksum / R. Braden, D. Borman, C. Partridge – Internet standard. – 1988.

Котунов В.О.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

МИНИМАЛЬНЫЙ TCP/IP СТЕК ДЛЯ EMBEDDED ПРИЛОЖЕНИЙ

Аннотация
Рассмотрены возможности оптимизации стека TCP/IP для Embedded приложений с ограниченными вычислительными возможностями. Проанализирован минимально необходимый набор протоколов для обеспечения функционирования. Дано описание работы протоколов и возможности их оптимальной реализации для Embedded систем, в частности, интеграция с аппаратными средствами микроконтроллера. По результатам исследования было создано и протестировано экспериментальную систему в составе сети. По результатам тестирования была подтверждена работоспособность разработанной системы, ее совместимость с существующими стандартами и протоколами и высокое быстродействие.
Ключевые слова: TCP/IP стек, Ethernet, Embedded, встраиваемые системы, STM32, ARM, IoT.

Kotunov V.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

MINIMAL TCP/IP STACK FOR EMBEDDED APPLICATIONS

Summary
The possibilities of optimizing the TCP/IP stack for Embedded applications with limited computing capabilities are considered. The minimum necessary set of protocols for functioning is analyzed. The description of work of protocols and possibilities of their optimal realization for embedded systems is given, in particular, integration with hardware of microcontroller. According to the results of the research, an experimental system was created and tested in the network. According to the results of the testing, the efficiency of the developed system, its compatibility with existing standards and protocols and high performance were confirmed.
Keywords: TCP/IP stack, Ethernet, Embedded, Embedded Systems, STM32, ARM, IoT.

УДК 004.91

ПЕРЕВІРКА ПРАВОПИСУ ВВЕДЕНОГО ТЕКСТУ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ NOISY CHANNEL

Кулибаба П.О., Якименко Д.О., Рідкокаша А.А.
Черкаський державний технологічний університет

У роботі представлено алгоритм для перевірки орфографії в тексті оснований на моделі Noisy Channel. Проаналізовано роботу алгоритму. Описано найбільш відомі методи та алгоритми для нечіткого пошуку слів, які можна застосувати до моделі Noisy Channel. Запропоновано варіанти удосконалення та спрощення роботи алгоритму. Запропоновано варіанти поліпшення програмної реалізації алгоритму для перевірки орфографії основаного на моделі Noisy Channel.

Ключові слова: правопис, орфографія, виправлення помилок, noisy channel, spelling correction, fuzzy string search.

Постановка проблеми. У наш час проблема орфографічної грамотності набуває все більшої актуальності. Адже без знання орфографічних правил неможливо написати лист, який-небудь документ, статтю або просто записку близьким. Для перевірки орфографії все більше використовують комп'ютери. Існує безліч онлайн сервісів та комп'ютерних програм для перевірки орфографії. Тому задача побудови простого і швидкого алгоритму пошуку помилок у тексті є актуальною.

Оцінка частоти орфографічних помилок у текстах, що друкуються людиною, варіюються від 1–2% (ретельний перезапис вже друкованого тексту) до 10–15% (для веб-запитів) [1].

Виправлення орфографічних помилок є невід'ємною частиною написання в сучасному світі, незалежно від того, чи це написання є частиною текстових повідомлень на телефоні, надсиланням електронної пошти, написанням довших документів або пошуку інформації в Інтернеті.

Сучасні орфографічні коректори не є досконалими, але вони практично повсюдно використовуються будь-яким програмним забезпеченням, яке залежить від введення даних з клавіатури [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Модель Noisy Channel (Shannon 1948) була успішно застосована до широкого кола проблем, в тому числі до корекції орфографії. Ця модель складається з двох компонентів: вихідна модель (source model) і модель каналу (channel model). Люди присвятили багато зусиль на поліпшення обох компонентів, що призвело до поліпшення загальної точності системи. Тим неменше, відносно мало досліджень пішло на поліпшення моделі каналу для корекції орфографії [2].

Великий внесок у теорію і практику коригування помилок в текстах внесли L. Philips, E. Brill, O. Kolak, E. Mays, D. Fossati, K. Kukich, M. Reynaert і інші зарубіжні вчені [3].

Натомість у вітчизняній лінгвістиці об'єктом аналізу є обробка української мови (Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлитко). Разом з тим, напрацювання в царині граматики англійської мови, зокрема генеративної граматики (І. Р. Буніятова, М. В. Полховська, І. Є. Снісаренко) [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Перевірка граматики тексту є однією з найбільш важливих задач обробки природної мови (ОПМ). Перевірка орфографії та простих граматичних явищ в текстових процесорах вже стала звичною. Однак перевірка більш складних мовних явищ досі представляє проблему. Так, граматична перевірка, що здійснюється за допомогою пакетів програмного забезпечення, таких як Microsoft Office, може вирішувати лише обмежене коло граматичних помилок, наприклад: узгодження і керування. Але вони далекі від того, щоб знайти всі помилки.

Очевидно, у природних мовах помилки при суб'єктно-предикатному узгодженні належать до числа найбільш грубих. Окрім того в кожній мові є «власні» найбільш поширені помилки. На сьогодні автоматична перевірка граматики не може усунути значної кількості таких помилок. Складністю є той факт, що велика кількість граматичних правил включають в себе не лише морфо-синтаксичні, але і семантичні та прагматичні аспекти, що робить їх формалізацію для автоматичної перевірки проблематичною.

Так, відомий приклад (речення: «One morning I shot an elephant in my pajamas», переклад: «Одного ранку я вистрілив у слона в моїй піжамі») при автоматичній перевірці не міститиме помилок.

Тому на сьогодні повний парсинг при граматичній перевірці використовується рідко, натомість використовується підхід, що передбачає врахування найбільш поширених помилок або полегшеної модифікації повних синтаксичних формалізмів [4].

Мета статті. Проаналізувати роботу алгоритму для перевірки орфографії в тексті основаного на моделі Noisy Channel. Описати найбільш відомі алгоритми для нечіткого пошуку слів, які можна застосувати до моделі Noisy Channel. Запропонувати варіанти удосконалення та спрощення алгоритму для перевірки орфографії в тексті основаного на моделі Noisy Channel.

Виклад основного матеріалу. Модель Noisy Channel була застосована до задачі корекції орфографії приблизно в той же час дослідниками з AT&T Bell Laboratories (Браян Керніган і ін., 1990, Черч і Гейл, 1991) та IBM Watson Research (Мейс і ін., 1991) [1].

У моделі Noisy Channel ми уявляємо, що поверхня, яку ми бачимо, насправді є «спотвореною» формою оригінального слова, пропущеного через шумний канал (Noisy Channel). Декодер передає кожну гіпотезу через модель цього каналу і вибирає слово, яке найкраще відповідає шумному слову поверхні.

Суть моделі Noisy Channel (див. рис. 1) полягає в тому, щоб трактувати неправильно написане слово так, наче слово, що правильно написане, було «спотворене» пропуском через шумний канал зв'язку. Цей канал представляє «шум» у вигляді замін або інших змін літер, що ускладнює розпізнавання «справжнього» слова. З огляду на цю модель, ми потім знаходимо справжнє слово, пропускаючи кожне слово мови через нашу модель Noisy Channel і бачимо, яке з них наближається до неправильно написаного слова. Ця модель Noisy Channel є свого роду баєсівським виведенням (наївним баєсовим класифікатором) [1].

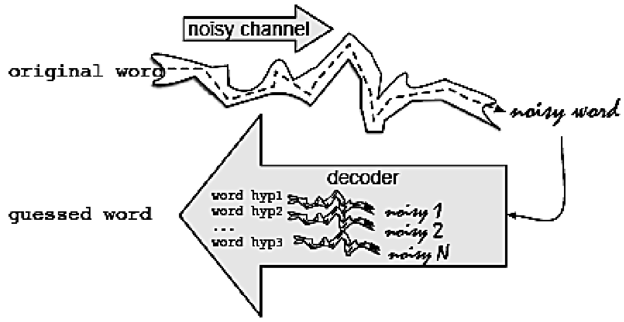

Рис. 1. Модель Noisy Channel

Джерело: [1]

Ми бачимо спостереження x (слово з помилками), і наша робота полягає в тому, щоб знайти слово w, яке спричинило це неправильно написане слово. З усіх можливих слів у словнику V ми хочемо знайти слово w таке, щоб $P(w|x)$ було найвищим. Ми використовуємо позначення ˆ, щоб позначити «нашу оцінку правильного слова».

$$\hat{w} = \arg\max_{w\in V} P(w \mid x). \tag{1}$$

Функція $\text{argmax}_x f(x)$ означає «x такий, що $f(x)$ досягає максимуму». Формула 1 означає, що з усіх слів в словнику, ми хочемо конкретне слово, яке максимізує праву частину $P(w|x)$. Суть класифікації Баєса – це використання правила Баєса для перетворення формули 1 в набір інших ймовірностей. Правило Баєса представлено у формулі 2. Це дає нам можливість розбити будь-яку умовну ймовірність $P(a|b)$ на три інші ймовірності:

$$P(a|b) = \frac{P(b \mid a) \cdot P(a)}{P(b)} \tag{2}$$

Тоді ми можемо застосувати формулу 2 до формули 1 для отримання формули 3:

$$\hat{w} = \arg\max_{w\in V} \frac{P(x \mid w) \cdot P(w)}{P(x)}. \tag{3}$$

Ми можемо зручно спростити формулу 3, відкинувши знаменник $P(x)$. Оскільки ми вибираємо з усіх слів потенційно коректне слово, ми будемо обчислювати для кожного слова $\frac{P(x \mid w) \cdot P(w)}{P(x)}$. Але $P(x)$ не змінюється для кожного слова, ми завжди питаємо про найбільш ймовірне слово для тієї ж поширеної помилки x, яка повинна мати таку ж ймовірність $P(x)$. Таким чином, ми можемо вибрати слово, яке максимізується цією більш простою формулою:

$$\hat{w} = \arg\max_{w\in V} P(x \mid w) \cdot P(w) \tag{4}$$

Отже, модель Noisy Channel говорить, що у нас є якесь справжнє основне слово w, і у нас є Noisy Channel (шумний канал), який модифікує слово в якусь можливу орфографічну поверхневу форму. Ймовірність (likelihood) або модель каналу (channel model) Noisy Channel, що створює яку-небудь конкретну послідовність спостережень x, позначається, як $P(x|w)$. Апріорна ймовірність (prior probability) прихованого слова позначається, як $P(w)$. Ми можемо обчислити найбільш вірогідне слово w, враховуючи те, що ми спостерігали деякі спостережувані помилки x, шляхом множення апріорної ймовірності $P(w)$ та ймовірності $P(x|w)$ і вибору слова, для якого цей продукт найбільший.

Ми застосовуємо підхід Noisy Channel для виправлення несловесних (non-word) помилок правопису, приймаючи будь-яке слово не з нашого словника, створюючи список кандидатів (candidate words), класифікуючи їх відповідно до формули 4, і вибираємо найбільш ранговий. Ми можемо змінити формулу 4, щоб послатися на цей список кандидатів, а не на повний словниковий запас V наступним чином:

$$\hat{w} = \arg\max_{w\in C} \overbrace{P(x|w)}^{\text{channel model}} \cdot \overbrace{P(w)}^{\text{prior}} \tag{5}$$

Алгоритм Noisy Channel показаний на рис. 2.

```
function NOISY CHANNEL SPELLING(word x, dict D, lm, editprob) returns correction
  if x ∉ D
    candidates, edits ← All strings at edit distance 1 from x that are ∈ D, and their edit
    for each c, e in candidates, edits
      channel ← editprob(e)
      prior ← lm(x)
      score[c] = log channel + log prior
  return argmax_c score[c]
```

Рис. 2. Алгоритм Noisy Channel псевдомовою

Джерело: [1]

Щоб побачити деталі розрахунку ймовірності та апріорної ймовірності (так же, мовної моделі (language model)), давайте розберемо приклад, застосувавши алгоритм до неправильно написаного слова *acress*. Перший етап алгоритму передбачає коригування кандидатів, знаходячи слова, які мають аналогічне написання для вхідного слова. Аналіз даних про помилку правопису показує, що більшість орфографічних помилок складаються з зміни однієї літери і тому ми часто робимо спрощений погляд на те, що ці кандидати мають відстань редагування 1 від слова помилки. Щоб знайти цей список кандидатів ми будемо використовувати мінімальний алгоритм редагування відстані, але розширимо його так, що на додаток до вставки, видалення і заміни, ми додамо четвертий тип редагування, транспозицію, в якому дві букви міняються місцями. Цей алгоритм називається відстанню Дамерау-Левенштейна. Всі такі поодинокі перетворення до acress дають список кандидатів зображених на рис. 3.

Після того, як у нас є набір кандидатів, оцінимо кожен, використовуючи формулу 5, щоб обчислити апріорну ймовірність та модель каналу. Апріорною ймовірністю кожної корекції $P(w)$ є ймовірність мовної моделі слова w у контексті, яку можна обчислити за допомогою будь-якої

мовної моделі від unigram до trigram або 4-gram. Для цього прикладу давайте почнемо з наступного рисунку, використавши мовну модель unigram. Ми обчислили мовну модель зі слів у корпусі сучасної англійської мови (Corpus of Contemporary American English (COCA)).

Помилка	Корекція	Вірна літера	Помилкова літера	Позиція	Тип операції
acress	actress	t	-	2	видалення
acress	cress	-	a	0	вставка
acress	caress	ca	ac	0	транспозиція
acress	access	c	r	2	заміна
acress	across	o	e	3	заміна
acress	acres	-	s	5	вставка
acress	acres	-	s	4	вставка

Рис. 3. Список кандидатів до помилково написаного слова acress

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

w	count(w)	p(w)
actress	9,321	0.0000231
cress	220	0.000000544
caress	686	0.00000170
access	37,038	0.0000916
across	120,844	0.000299
acres	12,874	0.0000318

Рис. 4. Апріорна ймовірність кандидатів у мовній моделі unigram

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

Тепер потрібно обчислити ймовірність *P(x|w)*, яку також називають моделлю каналу (channel model) або моделлю помилок (error model). На щастя, ми можемо отримати досить розумну оцінку *P(x|w)*, просто дивлячись на локальний контекст: тотожність самого правильного листа, орфографічні помилки та сусідні літери. Наприклад, букви *m* та *n* часто замінюються один на одного, це частково є фактом їхньої ідентичності (ці дві букви вимовляються однаково, вони розташовані поруч один з одним на клавіатурі), а частково і фактом контексту (тому, що вони вимовляються аналогічно і вони зустрічаються у подібних контекстах). Проста модель може оцінити, наприклад, *p(acress|across)*, просто використовуючи кількість разів, коли буква *e* була замінена буквою *o* у деякому великому корпусі помилок. Для того, щоб обчислити ймовірність кожного редагування таким чином, нам потрібна матриця помилок, яка містить кількість помилок. Взагалі, матриця помилок вказує кількість разів, коли одна річ була заплутана з іншою. За Кернiганом, Черчом і Гейлом ми будемо використовувати чотири суперечливі матриці [5].

del [x;y]: count(xy набрано як x)
ins [x;y]: count(x набрано як xy)
sub [x;y]: count(x набрано як y)
trans [x;y]: count(xy набрано як yx)

Ці суперечливі матриці можна отримати зі списків орфографічних помилок, таких як:

additional: *addional, additonal*
environments: *enviornments, enviorments, enviroments*
preceded: *preceeded*
...

Є списки, доступні в Вікіпедії, є списки Роджера Міттона [7] та Пітера Норвіга [8]. Норвіг також дає підрахунки для кожного редагування одного символу, який можна використовувати для прямого створення вірогідності моделі помилок.

Альтернативний підхід, використаний Кернiганом та співавторами – це обчислення матриці ітераційно, використовуючи саме сам алгоритм виправлення правопису. Ітеративний алгоритм спочатку ініціалізує матриці з однаковими значеннями, таким чином, будь-який символ буде однаково вилучений, однаково може бути заміщений будь-яким іншим символом і т. д. Потім алгоритм виправлення помилки орфографії виконується набором орфографічних помилок. Враховуючи набір помилок у поєднанні з їх передбачуваними виправленнями, можуть бути перекомпільовані матриці плутанин, алгоритм орфографії знову виконується, тощо. Цей ітеративний алгоритм є прикладом алгоритму EM (Демпстер і ін., 1977).

Після того, як у нас є суперечливі матриці, ми можемо оцінити *P(x|w)* наступним чином (де w_i – i-й символ правильного слова w, а x_i – i-й символ помилки x):

$$P(x|w) = \begin{cases} \dfrac{del[x_{i-1}, w_i]}{count[x_{i-1} \cdot w_i]}, & if\ deletion \\ \dfrac{ins[x_{i-1}, w_i]}{count[w_{i-1}]}, & if\ insertion \\ \dfrac{sub[x_i, w_i]}{count[w_i]}, & if\ substitution \\ \dfrac{trans[w_i, w_{i+1}]}{count[w_i \cdot w_{i+1}]}, & if\ transposition \end{cases} \quad (6)$$

Використані дані від Кернігана та ін. призводять до ймовірностей моделі помилок для acress, показаної на рисунку 5 [6].

Кандидати	Вірна літера	Помилкова літера	x|w	P(x|w)
actress	t	-	c|ct	0.000117
cress	-	a	a|#	0.00000144
caress	ca	ac	ac|ca	0.00000164
access	c	r	r|c	0.000000209
across	o	e	e|o	0.0000093
acres	-	s	es|e	0.0000321
acres	-	s	ss|s	0.0000342

Рис. 5. Модель каналу для acress

Джерело: розроблено авторами за даними [1, 5]

Ймовірності взяті з матриць заміщень *del [], ins [], sub [] і trans []*, як показано Кернiганом і ін. [5].

Рисунок 6 показує кінцеві вірогідності кожного з потенційних виправлень, апріорну ймовірність помножену на ймовірність (обчислену за допомогою формули 6 та матриці з плутаниами). У заключному стовпчику показані значення, помножені на 10^9 для зручності читання.

Розрахунки на рис. 6 показують, що наша реалізація моделі Noisy Channel вибирає across, як найкращу корекцію, а *actress* – як друге ймовірне слово.

Намір письменника стає зрозумілий з контексту: *«stellar and versatile acress whose combination of beauty and glamour has defined he…»* («видатна і різнобічна acress, чия комбінація привабливості і гламуру визначила її»). Навколишні слова дають зрозуміти, що *actress*, а не *across* було наміченим словом.

З цієї причини важливо використовувати більші мовні моделі, ніж юніграми (unigrams). Наприклад, якщо ми використовуємо корпус сучасної

англійської мови (Corpus of Contemporary American English) для розрахунку ймовірностей bigram для слів *actress* та *across* через їх контекст, використовуючи згладжування, ми отримуємо такі ймовірності:

$P(actress|versatile) = 0.000021$

$P(across|versatile) = 0.000021$

$P(whose|actress) = 0.0010$

$P(whose|across) = 0.000006$

Кандидати	Вірна літера	Помилкова літера	x|w	P(x|w)	P(w)	P(x|w) * P(w) * 10⁹
actress	t	-	c|ct	0,000117	0,0000231	2,7
cress	-	a	a|#	0,00000144	0,000000544	0,00078
caress	ca	ac	ac|ca	0,00000164	0,00000170	0,0028
access	c	r	r|c	0,000000209	0,0000916	0,019
across	o	e	e|o	0,0000093	0,000299	2,8
acres	-	s	es|e	0,0000321	0,0000318	1.0
acres	-	s	ss|s	0,0000342	0,0000318	1.0

Рис. 6. Обчислення рейтингу для кожної корекції кандидата

Джерело: розроблено авторами за даними [1, 6]

Перемножуючи ці результати, ми оцінюємо мовну модель для двох кандидатів у контексті:

$P(«versatile\ actress\ whose») = 0.000021 \cdot 0.0010 = 210 \cdot 10^{-10}$

$P(«versatile\ across\ whose») = 0.000021 \cdot 0.000006 = 1 \cdot 10^{-10}$

Поєднуючи мовну модель з моделлю помилок на рисунку 6, модель bigram шумного каналу (Noisy Channel) вибирає правильне слово *actress.*

Оцінювання алгоритмів корекції орфографії зазвичай проводиться шляхом викладання набору тренувань, розробки та тестування списків помилок, таких як на сайтах Міттона та Норвіга [7, 8].

Крім відстані Дамерау-Левенштейна, яка була використана в реалізації моделі Noisy Channel існують і інші алгоритми та методи для обчислення міри подібності двох слів. Найбільш відомі: відстань Левенштейна, метод N-грамм, Soundex, Metaphone.

Відстань Левенштейна: мінімальне число операцій вставки, видалення і заміни символів, яке необхідно провести для того, щоб перетворити один рядок в інший. Метод розроблений у 1965 році радянським математиком Левенштейном В. Й. і названий його іменем. У реалізації моделі Noisy Channel була використана розширена версія відстані Левенштейна, яка називається відстань Дамерау-Левенштейна. В якій на додачу до операцій вставки, видалення і заміни додається операція перестановки двох сусідніх символів.

N-грами на рівні символів: символьна n-грама являє собою послідовність з n символів. Відношення кількості n-грам, які містяться в обох словах, і унікальної кількості всіх n-грам. N-грами можуть бути використані в якості запобіжного визначення схожості слів.

Soundex: фонетичний алгоритм для індексації назв за звучанням, в англійській мові. Він встановлює однакове представлення омофонів, що спрощує їхній пошук, незважаючи на неточності в написанні. Алгоритм переважно кодує приголосні звуки, голосні опускаються, крім першої букви. Soundex – найвідоміший зі всіх фонетичних алгоритмів (частково, через те, що є стандартною особливістю популярних СКБД, таких як DB2, PostgreSQL, MySQL, Ingres, MS SQL і Oracle).

Metaphone: фонетичний алгоритм, опублікований 1990 року для індексації слів в англійській вимові. Алгоритм із змінною довжиною ключа, на відміну від Soundex зі фіксованою довжиною ключів. Metaphone був розроблений Лоуренс Філіпсом, як відповідь на недоліки в алгоритмі Soundex. Він використовує більший набір правил англійської вимови. Metaphone доступний, як вбудований оператор у низці систем, зокрема, у останніх версіях PHP. Пізніше створено нову версію алгоритму, Double Metaphone, яка виробляє точніші результати, ніж початковий алгоритм. Всупереч оригінальному алгоритму, який обмежений лише англійською мовою, ця версія враховує орфографічні особливості ряду інших мов. У 2009 році компанія Lawrence Philips випустила третю версію, названу Metaphone 3, яка досягає точності приблизно 99% для англійських слів.

При реалізації моделі Noisy Channel можна використати перечисленні вище алгоритми для знаходження міри подібності двох слів. А як же бути зі швидкістю роботи алгоритму, адже нам доведеться проходити по всій базі слів, а це трудомісткий процес, а так же обчислювати для всіх слів ймовірності помилки? Тут приходить на допомогу наступний статистичний факт: 80% всіх друкованих помилок знаходяться в межах 1 операції редагування, тобто відстані Дамерау-Левенштейна рівним одиниці, майже всі друковані помилки знаходяться в межах 2 операцій редагування.

Збільшення швидкості вибірки досягається через вибірку слів по його ключу (хешу). Пошук здійснюється шляхом обчислення хеша помилкового слова і пошуку слів у словнику з таким же значенням хеша. Для цього можна використати методи Soundex та Metaphone.

Якщо нам потрібні тільки слова не більші ніж в t операцій редагування від поточного слова, то їх довжина відрізняється від поточного не більше ніж на t.

Можна створювати хеш-таблицю, в якій ключами є довжини слів, а значеннями – множини слів цієї довжини, це дозволяє значно скорочувати простір пошуку.

І нарешті можна поліпшити саму програмну реалізацію алгоритму, можна реалізувати її на компільованій мові програмування, а не на інтерпретованій. Можна використовувати інший контейнер для рядків, спеціалізований під зберігання і порівняння рядків. Можна кешувати результати обчислень, так щоб не повторювати їх кілька разів.

Висновки і пропозиції. Було проаналізовано роботу алгоритму для перевірки орфографії в тексті основаного на моделі Noisy Channel, описано найбільш відомі алгоритми для нечіткого пошуку слів, які можна застосувати до моделі Noisy Channel. Запропоновано варіанти удосконалення та спрощення роботи алгоритму для перевірки орфографії основаного на моделі Noisy Channel.

Список літератури:

1. Daniel Jurafsky, James H. Martin. Speech and Language Processing, 2nd Edition / Publisher: Prentice Hall. – 2008. – 1024 p.
2. Brill E. An Improved Error Model for Noisy Channel Spelling Correction / E. Brill, R. Moore // Proceedings of the 38th Annual Meeting on Association for Computational Linguistics (ACL '00). – 2000. – Pp. 286–293.
3. Смирнов С. В. Технология и система автоматической корректировки результатов при распознавании архивных документов: диссертация кандидата технических наук: 05.13.11 / Смирнов С. В. [Место защиты: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Санкт-Петербургский институт информатики и автоматизации Российской академии наук, www.spiiras.nw.ru/dissovet]. – Санкт-Петербург, 2015. – 130 с.
4. Гирин О. В. Автоматичний синтаксичний аналіз англійського речення: застосування та перспективи. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка (1(85)). – 2017. – Pp. 26–30.
5. Kernighan M. D., Church K. W. and Gale W. A. (1990). A spelling correction program base on a noisy channel model. In COLING-90, Helsinki, Vol. II, Pp. 205–211.
6. Кулибаба П. О. Перевірка правопису введеного тексту на основі моделі Noisy Channel [Текст] / П. О. Кулибаба, Д. О. Якименко // «Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття» (м. Ужгород, 21–22 квітня 2017 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017.
7. Corpora of misspellings for download. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcs.bbk.ac.uk/~ROGER/corpora.html
8. Natural Language Corpus Data: Beautiful Data. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://norvig.com/ngrams/

Кулибаба П.А., Якименко Д.О., Ридкокаша А.А.
Черкасский государственный технологический университет

ПРОВЕРКА ПРАВОПИСАНИЯ ВВЕДЕННОГО ТЕКСТА НА ОСНОВЕ МОДЕЛИ NOISY CHANNEL

Аннотация
В работе представлен алгоритм для проверки орфографии в тексте основан на модели Noisy Channel. Проанализирована работа алгоритма. Описаны наиболее известные методы и алгоритмы для нечеткого поиска слов, которые можно применить к модели Noisy Channel. Предложены варианты усовершенствования и упрощения работы алгоритма. Предложены варианты улучшения программной реализации алгоритма для проверки орфографии основанного на модели Noisy Channel.
Ключевые слова: правописание, орфография, исправления ошибок, noisy channel, spelling correction, fuzzy string search.

Kulybaba P.O., Yakimenko D.O., Ridkokasha A.A.
Cherkasy State Technological University

SPELL CHECKING OF THE ENTERED TEXT BASED ON THE MODEL NOISY CHANNEL

Summary
The paper presents an algorithm for checking spelling in the text based on the Noisy Channel model. The work of the algorithm is analyzed. The most well-known methods and algorithms for fuzzy word search that can be applied to the Noisy Channel model are described. The variants of improvement and simplification of work of the algorithm are offered. There are offered variants of improvement of program realization of the algorithm for checking the spelling based on the model Noisy Channel.
Keywords: spelling, orthography, error correction, noisy channel, spelling correction, fuzzy string search.

УДК 004.273

МЕТОД ОБРОБКИ ДАНИХ В РОЗПОДІЛЕНІЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ

Курдеча В.В., Іщенко І.О., Захарчук А.Г.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Актуальність дослідження полягає у тому, що зі стрімким розвитком розумних систем на кшталт мережа Інтернет речей, що повинні обробляти великі масиви даних, з’явилася необхідність оптимізації традиційної архітектури мережі системи для забезпечення передачі та обробки цих даних з якомога більшою ефективністю. Метою даної роботи є модернізація методу обробки даних в розподіленій мережі Інтернету Речей для ефективного використання пропускної здатності телекомунікаційної мережі. Опис оптимізованої архітектури телекомунікаційної мережі типу Інтернету Речей.

Ключові слова: Інтернет речей, інформаційно-телекомунікаційні мережі, обробка даних, структуровані дані, напівструктуровані дані, неструктуровані дані, сенсорні мережі, пропускна здатність мережі, нечітка логіка.

Сучасні обчислювальні та розподілені інформаційні системи (наприклад, грід-системи, системи хмарних обчислень, однорангові мережі типу «mesh», мережі, побудовані на основі динамічних архітектур VANET і MANET, мережі типу «розумний дім», мережі «інтелектуальних» контролерів і сенсорів і т.п.) представляють собою складні інформаційно-телекомунікаційні системи (ІТКМ), які включають безліч різнотипних мережевих пристроїв, які об’єднані в єдиний інформаційно-обчислювальний комплекс, працюють з високим мережевим навантаженням, є джерелом великих обсягів даних і підтримують безліч реконфігурованих з’єднань [1].

Великі дані привели до вибухового зростання популярності більш широких методів обробки даних та до ефективного використання пропускної здатності телекомунікаційної мережі, тому що інформації стало набагато більше, і вона за самою своєю природою і змістом стає більш різноманітною і великою. При роботі з великими обсягами даних вже недостатньо відносно простої і прямолінійної статистики. Бізнес-вимоги привели від простого пошуку і статистичного аналізу даних до складнішого інтелектуального аналізу даних та до оптимізації процесу обробки даних.

Для вирішення бізнес-завдань потрібно така обробка даних, яка дозволяє побудувати модель для опису інформації і в кінцевому підсумку призводить до створення результуючого звіту. Цей процес ілюструє малюнок 1.

Процес аналізу та обробки даних, пошуку і побудови моделі в телекомунікаційних системах часто є ітеративним, так як потрібно розшукати і виявити різні відомості, які можна витягти. Необхідно також розуміти, як зв’язати, перетворити і об’єднати їх з іншими даними для отримання результату. Після виявлення нових елементів і аспектів даних підхід до виявлення джерел і форматів даних з наступним співставленням цієї інформації з заданим результатом може змінитися.

В даний час, коли всі мобільні і більшість споживчих цифрових пристроїв мають мережеві інтерфейси, які використовуються для обміну службовими і даними користувача, розгалуженість і багатокомпонентність такого роду мереж, гетерогенність і практично необмежений обсяг вузлів дозволяють визначити новий феномен мережевих технологій – Інтернет речей.

Інтернет Речей – технологія міжмашинного взаємодії (machine-to-machine, M2M). Під M2M розуміють конгломерат мережевих технологій, що забезпечують пристроям можливість взаємодії з іншими пристроями. При цьому спільна діяльність пристроїв виходить за межі простої взаємодії кінцевої кількості пристроїв (наприклад, ройові інтелектуальні групи мікролітаків-дронів, автотранспортний потік в системі міського трафіку і т.п.) [2]. Роботи в галузі M2M сьогодні координують кілька організацій: Eclipse Foundation, група Focus Group on Machine-to-Machine, що входить до Міжнародний союз електрозв’язку, інженерний комітет TR-50 M2M з інтелектуальних пристроям. Розробки в цьому напрямі ведуться такими світовими корпораціями як Intel, IBM, Cisco, Google.

На базі Інтернету Речей активно просувається нова парадигма «туманних обчислень» (fog computing) як розвиток технології хмарних обчислень, які переносяться з центрів обробки даних на величезна безліч гетерогенних обчислювальних пристроїв різної обчислювальної потужності і ступеня мобільності. Туманні обчислення визначаються як віртуалізована платформа, верхній рівень якої займають хмарні центри обробки да-

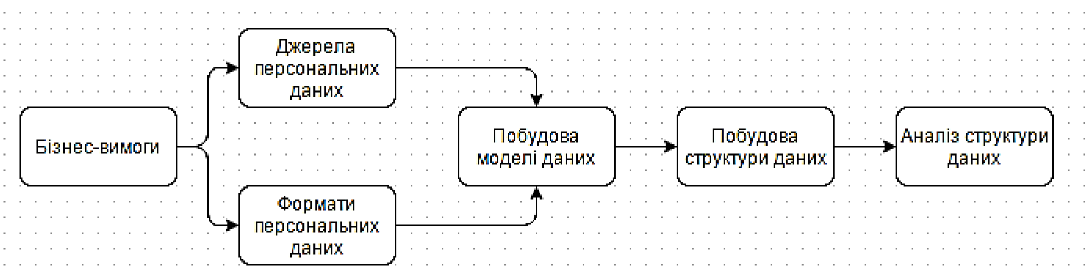

Рис. 1. Схема процесу

них, що надають ресурси, необхідні для виконання аналітичних додатків, середній – розподілені управляючі системи, в яких реалізується інтелектуальна складова туманної системи, нижній утворений мільйонами споживчих пристроїв, що мають мережеві інтерфейси взаємодії.

Актуальність розробок в даному напрямі підтверджується тим, що лідер аналітичних досліджень та прогнозів в IT-індустрії, компанія Gartner, помістила технологію Інтернету Речей в загальний цикл зрілості нових технологій на етап «технологічного стрибка» із зазначенням терміну становлення 10 років [«Hype Cycle for the Internet of Things «. Hype Cycles. Gartner, 2012].

1. Аналіз загальної структури систем Інтернету Речей, що функціонують на даний момент

Існуючі на сьогоднішній день системи інтелектуальних пристроїв типу Інтернету Речей складаються із таких основних компонентів (рисунок 3):

1. Датчики, що розміщуються на реальних фізичних пристроях
2. Локальна мережа датчиків
3. Шлюз для передачі даних у загальну мережу і транспортування їх на сервер
4. Віддалений сервер, що здійснює обробку та зберігання даних

Набори даних різного об'єму і типу збираються від виробничого обладнання і у виробничій мережі, після чого агрегуються, що відкриває можливості для візуалізації, моніторингу, добування інформації (data mining) та застосування інструментів аналітики. Так, архітектура дозволяє очищати, витягувати, перетворювати і консолідувати структуровані дані з існуючих БД і неструктуровані дані від датчиків устаткування і лог-файлів на платформі інформаційного складу. Потім дані можуть бути візуалізовані і проаналізовані за допомогою високорівневих заводських додатків, виконуваних у віртуальній машині на локальному сервері. Застосовувані в системах з операційною системою реального часу використовуються для агрегування наборів даних і безпечної передачі їх у сервер аналітики великих даних. Процес передачі тут це виконання валідації, фільтрації і переформатування даних так, щоб надалі з ними було простіше працювати.

Проте, після такої первинної обробки на шлюзі, загальний обсяг даних, що передається на віддалений сервер практично не зменшується. Дані лише перетворюються в інший, більш придатний для транспортування тип.

Запропоновані у нашій роботі методи спрямовані саме на значне скорочення об'єму даних, що передаються мережею, шляхом заміщення великої кількості даних єдиним комплексним висновком, що є результатом попереднього аналізу. Таким чином, навантаження на телекомунікаційну мережу вдасться скоротити в декілька разів.

2. Опис проблеми та постановка задачі, що вирішується у роботі

У будь-якій системі Інтернету Речей чільне місце займає процес передачі даних від сенсорів, що збирають інформацію, до серверів, що здійснюють її подальшу обробку та зберігання. Для передачі даних можуть використовуватись різні технології та середовища передачі, зокрема бездротові технології передачі даних від сенсорів до первинних шлюзів (Gateway), традиційні кабельні системи або новітні технології передачі, наприклад PLC (Power Line Communication) – так званий «Інтернет з розетки», що базується на використанні внутрішньо-будинкових і внутрішньо-квартирних електромереж для високошвидкісного інформаційного обміну.

Для Інтернету Речей об'єми даних, що потребують подальшої обробки та зберігання є величезними. Всі ці дані перед обробкою мають бути передані від датчика до сервера. Це означає, що мережа для передачі цих даних повинна мати якомога більшу пропускну здатність, для забезпечення якомога більшої швидкості передачі,

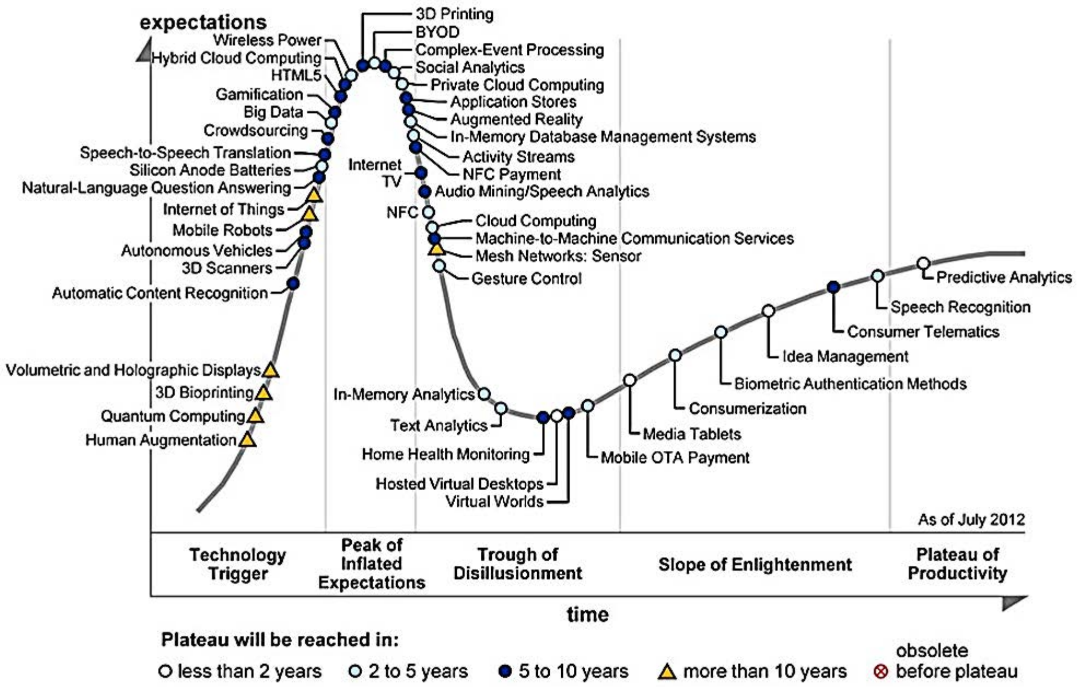

Рис. 2. Прогнозування популярності Інтернету Речей

і при цьому бути надійною та стійкою до завад. Ресурси системи мають використовуватися якомога ефективніше.

Ефективність системи – це кількісна характеристика якості виконання системою необхідних функцій по відношенню до затрат. Основними задачами будь-якої телекомунікаційної системи є забезпечення ефективності системи та її завадостійкості для достовірної передачі інформації.

Основними інформаційними характеристиками як дискретного так і неперервного канала є швидкість передачі інформації та пропускна здатність канала.

Найбільш простою і розповсюдженою моделлю дискретного каналу у телекомунікаційних системах є двійковий симетричний канал без завад. Швидкість передачі інформації в каналі без завад визначається як [3]:

$$R_{бз}=\frac{H(B)}{t}\left[\frac{дв.од.}{с}\right], \quad (1)$$

де τ – середня тривалість сигнала, H(B) – кількість інформації, переданої за час T з використанням канального алфавіту.

Пропускна здатність канала без завад визначається як:

$$C=\max_{A} R=\max\frac{H(B)}{\tau}\left[\frac{дв.од.}{с}\right] \quad (2)$$

Як можна побачити із формули (2), навіть у каналах без завад існують обмеження на швидкість передачі інформації:

1) Обмежений обсяг канального алфавіту:

$$H(B)\le \log_2 M_k,$$

де M_k – алфавіт канальних символів;

2) Обмежена швидкість передачі канальних символів:

$$V_k=\frac{1}{\tau},$$

де V_k – швидкість передачі канальних символів,

τ – середня тривалість канального символа.

Проте така модель є ідеалізованою. На практиці, для передачі даних у телекомунікаційних мережах, зокрема й в системах Інтернету Речей, мають справу з каналами із завадами. Будь-яка телекомунікаційна система на рівні теплового шуму, що визначається спектральною щільністю потужності N_0, піддається впливу завад і характеризується своєю граничною (максимально можливою) швидкістю передачі (пропускною здатністю), що носить назву границі Шеннона.

Оскільки пропускна здатність каналу є обмеженою, а обсяги даних у системах Інтернету Речей є справді величезними, необхідно розробити рішення, що дозволить використовувати обмежені ресурси системи якомога ефективніше. При цьому до даних, що передаються по мережі в системі Інтернету Речей висуваються наступні вимоги:

1. Дані, зібрані із датчиків (сенсорів) системи Інтернету Речей, мають зберігатися і оброблятися на віддаленому потужному сервері (з використанням хмарних технологій), але перед цим проходити попередню обробку для мінімізації використання ресурсів системи передачі;

2. Неопрацьовані дані, що збираються із датчиків, повинні проходити мережею якомога менший шлях;

3. Повинен здійснюватись контроль за семантикою даних та їх смисловим навантаженням: дані, що не несуть нової значущої інформації, після проходження їх первинної обробки не повинні передаватись мережею для економії її ресурсів;

4. Неактуальні або помилкові дані повинні бути виявлені та знищені. За необхідністю, має бути проведений повторний збір коректних даних.

Правильна організація процесу обробки даних дозволить мережі успішно справлятися зі значними навантаженням, що неминуче продукуватимуться системами Інтернету Речей.

3. Запропонована архітектура первинної обробки даних в системі Інтернету Речей для розв'язку проблеми перевантаження мережі

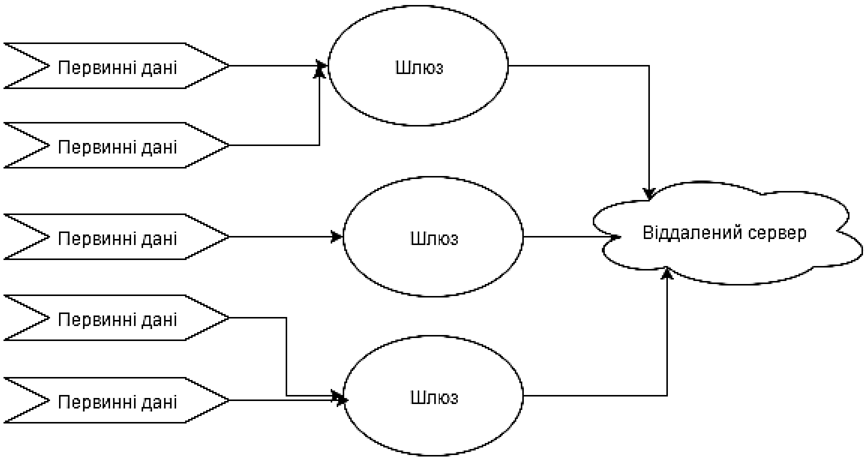

Рис. 3. Структура традиційної системи Інтернету Речей

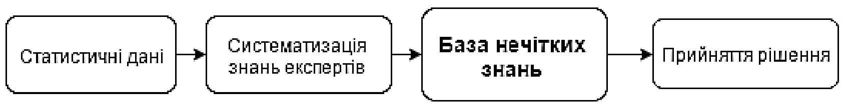

Рис. 4. Місце бази нечітких знань у системі прийняття експертних рішень

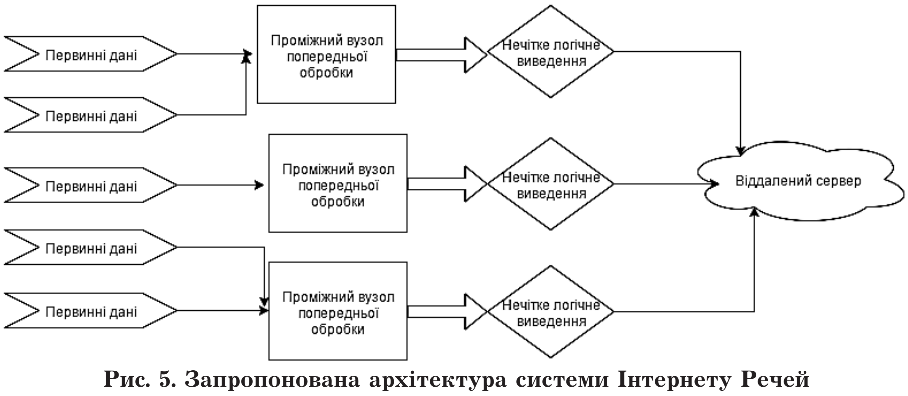

Рис. 5. Запропонована архітектура системи Інтернету Речей

Суть нашого запропонованого метода полягає в тому, щоб для побудови нової архітектури інформаційно-телекомунікаційної мережі використовували метод рознесених додаткових вузлів, які виконують задачу проміжкових розрахунків, для зменшення обсягів даних, що передаються по мережі.

Ефективне використання обмежених ресурсів системи можливе, при попередньому опрацюванні даних, за допомогою штучного інтелекту або нечіткої логіки. В нашій роботі ми пропонуємо використовувати систему нечіткої логіки. Останнім часом використання апарату нечіткої логіки для автоматизації прийняття рішень стає все більш актуальним. У багатьох системах, де має місце обробка великої кількості статистичних даних, не обійтись без експертного рішення. Але цей процес може бути автоматизовано завдяки застосуванню нечіткої логіки – математичного апарату, що дозволяє приймати рішення на основі моделей наближених до мислення людини (рис. 4). Системи прийняття рішень із застосуванням нечіткої логіки завойовують все більше прихильників серед проектувальників систем управління завдяки своїй простоті та невисокій вартості.

Раніше для прийняття рішень в системах управління використовувались здебільшого методи експертних оцінок та математичної статистики. Ці методи добре виконують свою функцію, але не є ефективними, через те, що залучення експертів та спеціалістів зі статистики потребує додаткових економічних та часових витрат [4].

Запропонована архітектура має наступну структуру (рис. 5):

Проміжковий вузол виконує задачу попередньої обробки даних, з метою зменшення кількості трафіку, що передається по мережі. Тобто на головний вузол, який виконує функцію зберігання даних передається не вся інформація з сенсорів, а інформація, що є результатом нечіткого логічного виведення, та середньостатистичні дані за день.

Апарат нечіткого логічного виводу передбачає обробку статистичних даних і прийняття рішення про поточний стан системи на основі експертних висновків. Для проведення логічного виводу необхідно мати вибірку даних у вигляді правил типу Якщо-То. Тобто значення параметрів, що визначають стан системи, у своїй сукупності дають той чи інший єдиний результат поточного стану системи.

Розглянемо принцип роботи запропонованої архітектури на прикладі системи комплексного моніторингу стану здоров'я людини (докладніше ця система описана у розділі 4 роботи).

Первинні дані збираються із датчиків, що розміщені на тілі людини. Проводячи заміри параметрів кілька разів на добу, вони передають числові значення таких параметрів як температура тіла, кров'яний тиск, пульс на проміжний вузол для первинної обробки даних (рис. 6).

На проміжному вузлі, згідно із запропонованим нами методом, проводиться нечітке логічне виведення на основі значень цих параметрів. В результаті, замість вхідних даних типу: температура: 37°, пульс: 60 ударів/хвилину, тиск: 120/70 на виході отримуємо висновок: стан людини: нормальний.

Нечітке логічне виведення проводиться на основі правил типу Якщо-То. В цих правилах числові значення вхідних параметрів замінюються відповідними їм термами – текстовими значеннями, що характеризують співвідношення між можливими числовими значеннями параметрів. Для вищенаведеного прикладу, набір таких правил буде мати приблизно такий вигляд:

1. ЯКЩО температура людини нормальна ТА тиск не підвищений ТА пульс в нормі, ТО стан людини нормальний

2. ЯКЩО температура людини підвищена ТА тиск в нормі ТА пульс частий, ТО стан людини поганий

...

При цьому заміряні датчиками параметри (температура: 37°, тощо) будуть переведені у відповідні їм терми. Так, наприклад, із загальної шкали можливих температур тіла людини, значення 37° буде відповідати терму «вище середнього».

Набір правил, що необхідні для виводу формуються попередньо експертом, або вносяться самою людиною, яка користується даною системою, з огляду на власну оцінку нормальних значень параметрів для неї. Кількість правил не має бути великою, адже система нечітної логіки здатна приймати рішення основуючись навіть на незначній вхідній вибірці даних. Але, чим більше правил передбачено для зберігання в системі, тим точнішим буде висновок, що вона може зробити.

Після проходження процедури нечіткого логічного виведення, на віддалений сервер для подальшої обробки та зберігання передається лише одне значення – для даного прикладу, це текстова строка «нормальний», що записується у базу даних на сервері у поле «Стан здоров'я людини». При цьому немає необхідності передавати мережею саму назву результуючого параметру, тобто строку «Стан здоров'я людини», оскільки ця інформація не є динамічно змінюваною, а характеристика стану людини описується лише одним інтегрованим комплексним параметром. Неоднозначності у базі даних на сервері не буде.

Таким чином, обсяг даних, що мають передаватися по мережі на значні відстані (від вузла попередньої обробки до віддаленого сервера) буде значно зменшено.

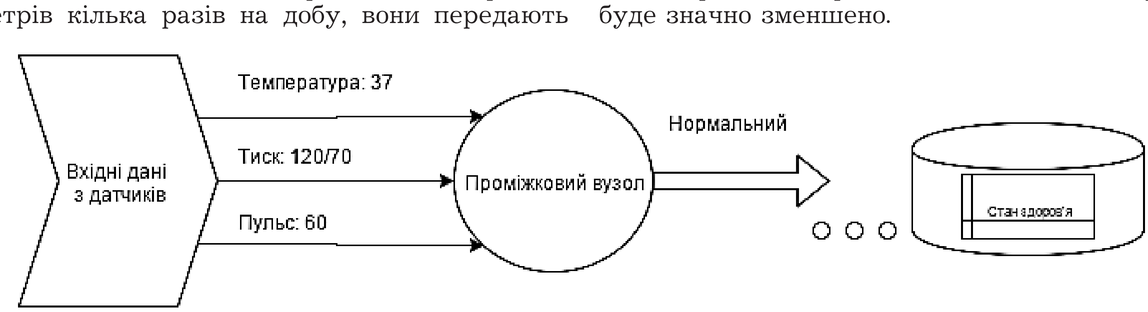

Рис. 6. Приклад попередньої обробки даних з використанням апарату нечіткої логіки

4. Приклади використання запропонованих методів у системах Інтернету Речей

Запропоновані методи обробки інформації для мінімізації затрат ресурсів телекомунікаційної мережі особливо важливі в системах Internet of Things, де інформація, що потребує обробки, є різнорідною та динамічно надходить одразу від багатьох датчиків.

4.1. Система для комплексного віддаленого контролю за здоров'ям людини

Використання запропонованого методу може оптимізувати процес обробки та передачі даних у системі для комплексного віддаленого контролю за здоров'ям людини. Ця система періодично проводить міні-обстеження стану організму людини, аналізує зібрану інформацію, робить висновок про зміни стану та у разі критичних змін вживає заходів по недопущенню погіршення стану людини.

Реалізація цього пристрою може мати вигляд браслету із вбудованими датчиками, що періодично здійснюють виміри температури тіла людини, її пульсу, кров'яного тиску, та, можливо, є обладнаним додатковими кнопками для самостійного суб'єктивного оцінювання людиною свого стану.

Датчики на браслеті збирають дані про стан людини з певною періодичністю, кілька разів на добу. Дані з сенсорів надходять до шлюзу первинної обробки, де на основі значень всіх параметрів, що контролюються системою (температура, кров'яний тиск, тощо), здійснюється загальний висновок про стан людини з використанням математичного апарату нечіткої логіки та баз нечітких знань. Для цього на сервері первинної обробки мають міститися дані про нормальні параметри стану здоров'я для конкретної людини. Ця інформація може виводитись динамічно на основі статистики, що збирається системою, або попередньо вноситися до системи самою людиною.

Таким чином, на віддалений сервер передаватиметься не вся інформація (значення всіх параметрів, що аналізуються), а лише загальний висновок про стан здоров'я людини, наприклад, у колонку «Стан здоров'я» бази даних на сервері запишеться єдине число – оцінка комплексного стану людини за 10-бальною шкалою, замість численних значень параметрів.

Якщо якийсь із параметрів матиме значне відхилення від допустимої норми, шлюз попередньої обробки має сигналізувати про це пацієнта, або, за необхідністю, його лікаря чи навіть викликати швидку допомогу.

Використання у цій системі запропонованих нами методів попередньої обробки даних дозволять значно розвантажити мережу від шлюзу до віддаленого сервера, адже обсяги інформації, що передаватимуться мережею, значно скоротяться. Таким чином, використання обмежених ресурсів мережі стане значно ефективнішим.

4.2. Система Розумна Парковка

Використання запропонованого методу може оптимізувати процес обробки та передачі даних у системі Розумна Парковка – системі управління місцями для паркування, що є однією з головних частин концепції Розумне Місто.

Основне завдання системи управління місцями для паркування – точне виявлення вільних місць для паркування. В системі використовується спеціальний датчик присутності, не набагато більший за компакт-диск та всього 3 см заввишки. Датчики встановлюються у багаторівневих критих парковках і на відкритих майданчиках – у заглибленнях або на асфальтовому покритті. Особливість цієї технології в тому, що датчик управляється дистанційно та підзаряджається від батареї; це дозволяє заощаджувати на прокладанні кабелю. Завдяки міцному пластиковому корпусу, датчики працюють за будь-яких погодних умов. Окрім того, вони витримують великі навантаження, наприклад, при наїздах вантажівок та снігоочисників. Всередині пристрою використовуються дві сенсорні технології, які доповнюють та звіряють інформацію, отриману кожною з них окремо, що виключає вірогідність помилки. Перевага таких датчиків очевидна: вони безпомилково виявляють вільні місця для паркування.

У регулярні проміжки часу датчик присутності відслідковує, чи вільна парковка. Використовуючи шлюз на кшталт інтернет-роутера, датчик передає зашифровану інформацію на сервер, де у режимі реального часу формується карта вільних і зайнятих місць для паркування.

Перед відправкою на сервер, згідно із запропонованим нами рішенням, дані мають пройти попередню первинну обробку. Якщо стан паркувального місця не змінився, то немає сенсу оновлювати інформацію на сервері. Таким чином, пройшовши первинну семантичну обробку, на сервер передаватиметься лише найактуальніша та найсуттєвіша інформація. Інформацію про місця для паркування можна дізнаватися у мережі Інтернет. Окрім того, за допомогою мобільного додатку водії можуть сплачувати за стоянку.

Подібні системи можуть функціонувати і без датчиків, адже вони являють собою дорогі, технічно складні пристрої. Натомість, інформація про стан паркувального місця може бути отримана з його фотографії, що періодично робиться установленою на парковці камерою. Проте передавати графічні файли мережею є недоцільно. Такі файли мають великий обсяг і несуть надто багато збиткової інформації. Тому доцільним є використання перетворення формату графічних файлів на текстовий. Для цього необхідно провести обробку зображення і зробити висновок, чи є дане паркувальне місце вільним, чи ні. Таким чином, ємка графічна інформація може перетворитись на текстову, що має зовсім незначні розміри і стане несуттєвим навантаженням на мережу при подальшій передачі на сервер для обробки.

Результати проекту можуть бути використані також для проведення дослідно-конструкторських робіт, спрямованих на створення нових наукоємних технологій та програмного забезпечення, призначених для реалізації засобів автоматизації обробки і представлення великих масивів даних. Застосування та впровадження результатів проекту дозволяє поліпшити споживчі властивості таких систем, як інформаційні системи обробки і передачі даних моніторингу, контролю технологічних виробничих процесів, експериментальних даних, метеоданих, комп'ютеризованих систем управління та контролю, що використовуються в інших економічних галузях, у яких обробляються, передаються і зберігаються дані великого обсягу (так званих системах

«великих даних»: наприклад, систем сигналізації та попередження стихійних лих та надзвичайних ситуацій, управління транспортуванням ресурсів, управління рухом).

Використання розроблюваних методів дозволяє домогтися соціально-економічного ефекту, який полягає в підвищенні продуктивності засобів обробки даних (до 30%), що робить можливим підвищення обчислювальної енергоефективності систем хмарних обчислень, що реалізують обробку даних і надання віддалених цифрових послуг, що в цілому направлено на створення вітчизняних конкурентоспроможних інформаційно-телекомунікаційних систем.

4.3. Можливі майбутні споживачі результатів проекту

Споживачами очікуваних результатів є державні та комерційні організації, що займаються розробкою та експлуатацією систем супроводу експериментів, інформаційно-аналітичних систем, систем моделювання і прогнозування, створенням і впровадженням мережевих розподілених систем для великих обчислювальних кластерів, що будуються на основі малопотужних обчислювачів.

Споживачем є індустріальний партнер проекту як компанія-інтегратор, що виконує впровадження розподілених обчислювальних систем в державні та комерційні середовища.

Споживачами результатів проектів є також проектні та конструкторські інститути, що здійснюють проектування та розробку перспективних наукомістких технологій, призначених для реалізації високопродуктивних і ефективних систем обробки великих обсягів даних.

Висновок. У роботі проведено аналіз структури існуючих систем Інтернету Речей, проаналізовано проблеми, пов'язані із передачею даних в цих системах, обгрунтовано необхідність пошуку рішення по оптимізації процесу обробки даних для значного зменшення їх обсягу і, як наслідок, розвантаження мережі передачі даних від проміжного шлюзу системи до віддаленого сервера.

В результаті роботи запропоновано метод первинної обробки даних на проміжному вузлі, запропоновано змінену архітектуру системи. Ефективність проведеної оптимізації показано на прикладах застосування у реальних системах Інтернету Речей.

Список літератури:

1. Kurdecha V. V., Ishchenko I. I., Zakharchuk A. G. Data processing and storage in the Internet of things systems «Problems of Telecommunications»: NTUU «KPI», 2016.
2. Бешельєв С. Д., Гудвіч Ф. Г. (1980). Математично-статичні методи експертних оцінок. М.: Статистика. С. 263.
3. Dostert K., 1997, Telecommunications over the Power Distribution Grid- Possibilities and Limitations Proc 1997 Internat. Symp. on Power Line Comms and its Applications pp1–9 [2] R Broadridge 'Power line modems and networks' 4'th International Conference on Metering Applications and Tariffs for Electricity Supply IEE conf., London.
4. Радіотехнічні системи / під ред. Ю. М. Казарінова. – М.: Вищ. шк., 1990.
5. Vertical handover interaction model of mobile Software Defined Radio system elements // CriMiCo 2014–2014 24th International Crimean Conference Microwave and Telecommunication Technology, Conference Proceedings, 14 November 2014, Article number 6959411, Pages 316–317. Sevastopol, Crimea; Ukraine; Category number CFP14788-CDR; Code 109221 ISBN: 978–966335416–3.
6. Использование SDR-решений в реконфигурируемых мобильных сетях [Текст] / Л. С. Глоба, В. В. Курдеча, Н. А. Зингаева // Наукові записки УНДІРТ. – 2011. – № 1(17). – С. 42–50.

Курдеча В.В., Ищенко И.А., Захарчук А.Г.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

МЕТОД ОБРАБОТКИ ДАННЫХ В РАСПРЕДЕЛЕННОЙ СЕТИ ИНТЕРНЕТ ВЕЩЕЙ

Аннотация
Актуальность исследования заключается в том, что со стремительным развитием разумных систем типа Интернета Вещей, которые должны обрабатывать большие массивы данных, появилась необходимость оптимизации традиционной архитектуры сети системы для обеспечения передачи и обработки этих данных с как можно большей эффективностью. Целью данной работы является модернизация технологии обработки данных в распределенной сети Интернета Вещей для эффективного использования пропускной способности телекоммуникационной сети. Описание оптимизированной архитектуры телекоммуникационной сети типа Интернета вещей.

Ключевые слова: Интернет вещей, информационно-телекоммуникационные сети, обработка данных, структурированные данные, полуструктурированные данные, неструктурированные данные, сенсорные сети, пропускная способность сети, нечеткая логика.

Kurdecha V.V., Ishchenko I.O., Zakharchuk A.H.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute named after I. Sikorsky»

DATA PROCESSING METHOD IN DISTRIBUTED NETWORK INTERNET OF THINGS

Summary
The relevance of the study is that the rapid development of intelligent systems such as the Internet of Things, which must process large amounts of data, there was a need to optimize the traditional network architecture system for transmission and processing of these data with the greatest possible efficiency. The aim of this work is to modernize technology of the data processing in a distributed network for the Internet of Things efficient use of the telecommunications network bandwidth. Description optimized architecture telecommunications networks such as Internet of Things.
Keywords: Internet of Things, information and telecommunication networks, data processing, structured data, semi-structured data, unstructured data, sensor networks, network bandwidth, fuzzy logic.

УДК 656.073

ДО ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ВИСОКОШВИДКІСНОЇ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Сохацький А.В., Романенко Є.М., Іванисенко І.С.
Університет митної справи та фінансів

У статті проведено аналіз щодо організації високошвидкісного руху в світі, визначено перспективи щодо впровадження та будівництва високошвидкісних магістралей в Україні. Аналіз ефективності сучасних галузей транспорту показує, що існує гостра необхідність впровадження в перевізний процес швидкісних наземних транспортних апаратів, що працюють на нових фізичних принципах, а саме з використанням технологій магнітної левітації (Maglev).
Ключові слова: пасажирські перевезення, високошвидкісний рух, аеродинамічний опір, швидкісна мережа, прискорений рух.

Постановка проблеми. Залізничний транспорт України є однією з найважливіших галузей виробничої інфраструктури національної економіки – основою транспортної системи України. Майбутнє залізничного транспорту України пов'язане з реалізацією стратегічних рішень, серед яких реформування галузі та впровадження великомасштабних інноваційних проектів. Найбільш актуальною сьогодні є організація швидкісного пасажирського руху. Майбутнє пасажирських перевезень на залізничному транспорті України залежить від подальшого розвитку і удосконалення швидкісних магістралей, а надалі – створення високошвидкісних магістралей.

В Україні існує проблема високошвидкісного руху залізничного транспорту. Для її вирішення потрібний аналіз закордонних систем високошвидкісного руху та адаптація цієї системи в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему високошвидкісного руху в Україні в різні часи досліджували такі українські вчені: Ю. С. Бараш, І. П. Корженевич [1], Г. М. Кірпа, А. А. Босов [2], В. Л. Дикань [3], М. Курган [4] та ін.

Розглянемо світовий досвід упровадження швидкісного залізничного руху на залізницях. Досвід країн Західної Європи та Японії показує, що найбільшої швидкості руху – 200–350 км/год. – можна досягти, організовуючи високошвидкісний рух поїздів на спеціалізованих високошвидкісних магістралях. Проте їх будівництво і виробництво спеціалізованого рухомого складу вимагає великих капіталовкладень, бо їм має передувати будівництво окремих швидкісних магістралей. У світі застосовують таку класифікацію швидкісних залізниць для перевезення пасажирів за трьома категоріями максимальної швидкості руху потягів:

- перша -200–250 км/год.;
- друга – 250–350 км/год.;
- третя – понад 350 км/год.

Високошвидкісні залізниці (що також називаються Lignes Grande Vitesse, або швидкісні лінії LGV) визначаються Міжнародним союзом залізниць та ЄС як стандартні, з допустимою максимальною швидкістю понад 200 км/год., або як нові лінії, з передбаченою максимальною швидкістю понад 250км/год. Усі високошвидкісні залізниці LGV Великобританії, Франції, Німеччини, Бельгії, Голландії, Іспанії та Італії, прокладені протягом останніх 30 років, мають проектну швидкість лінії 300 км/год. або більше. Французька національна залізниця є світовим рекордсменом зі швидкості із зареєстрованою швидкістю 575 км/год. на показовому пробігу по лінії LGV Est у 2007 році між Парижем та Страсбургом. Ці лінії використовуються лише для денних пе-

ревезень швидкісними пасажирськими поїздами з відносно низьким навантаженням на вісь, а рух поїздів вночі відсутній.

Швидкість найсучасніших поїздів перевищує 350 км/год., а на окремих ділянках досягає швидкості 486,1 км/год. (магістраль Пекін-Шанхай). Загальна протяжність високошвидкісних залізничних магістралей у світі зараз 7000 км, зокрема 3750 км в Європі (див. рис. 1), причому високошвидкісні поїзди обслуговують також полігон протяжністю близько 20 тис. км звичайних залізничних ліній, реконструйованих під швидкісний рух. Але процес проектування й будівництва нових ліній високошвидкісного руху не припиняється: так, поряд з розвитком високошвидкісної залізничної мережі Південної Європи, довжина якої до 2020 р. може становити приблизно 10 тис. км, передбачається зростання кількості високошвидкісних ліній у країнах Азії [5].

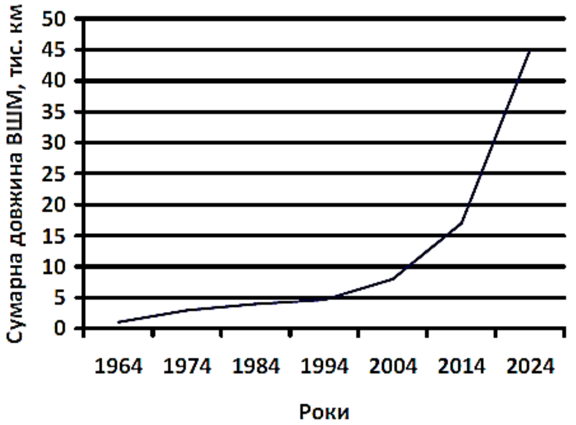

Рис. 1. Зростання протяжності високошвидкісних магістралей (далі – ВШМ) у світі

Джерело: [5]

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи проблематику даної статті, а саме впровадження високошвидкісної транспортної системи в Україні, було виявлено, що впровадження такої системи дуже складний процес, для якого потрібне дослідження саме технічної частини впровадження та будівництва високошвидкісних магістралей в Україні.

Мета статті. Головна мета статті полягає у виявленні ланок системи пасажирських перевезень на залізничному транспорті, що вимагають подальших серйозних науково-технічних досліджень з адаптуванням світового досвіду та для забезпечення якісного обслуговування пасажирів у регіоні.

На першому етапі необхідно провести широкомасштабний аналіз закордонного досвіду експлуатації високошвидкісного залізничного транспорту. На другому етапі необхідним є виконання технолого-економічного обґрунтування щодо доцільності впровадження високошвидкісного руху на залізничних магістралях України.

Виклад основного матеріалу. З переходом України до ринкових відносин змінився попит на транспортні послуги, актуальним стало питання щодо використання існуючої мережі залізниць для швидкісних перевезень. На сьогоднішній день швидкісний і високошвидкісний рух – це перспективний напрямок розвитку транспорту (див. рис. 2). Загальна довжина високошвидкісних магістралей у світі сьогодні становить близько 17 тис. км. Найбільшу протяжність мають високошвидкісні магістралі Китаю (понад 6 тис. км), Японії (2664 км), Іспанії (2656 км), Франції (2036 км), Німеччини (1334 км), Італії (923 км) (дані на момент 2012 року) [6]. Японська та іспанська концепції передбачають спорудження високошвидкісної магістралі, колійна система якої незалежна від решти залізничної мережі країни. Французька концепція передбачає будівництво високошвидкісних магістралей, що входять до загального складу мережі, однак призначених тільки для високошвидкісного рухомого складу [7]. Німецька та італійська концепції передбачають комплексну реконструкцію залізничних напрямків, при цьому здійснюється будівництво високошвидкісних ділянок і модернізація існуючих ліній із випрямленням головних шляхів за умови організації швидкісного та високошвидкісного руху при ширині колії 1435 мм. Українська залізниця поки далека від європейських, японських та китайських швидкостей (понад 200 км/год). Адже вони можливі тільки на виділених пасажирських шляхах, які не мають перетинів, обов'язково огороджені і технологія їх сумісності зовсім інша (включаючи технології управління та роботи систем безпеки), а рухомий склад високошвидкісних поїздів – спеціальний, а не адаптований. Високошвидкісне сполучення потребує повної сумісності характеристик рухомого складу та інфраструктури залізничного транспорту, у свою чергу, від сумісності рухомого складу та інфраструктури залежать безпека, ефективність та якість експлуатації, а також експлуатаційні витрати, тому в законодавстві Європейського Союзу цьому параметру приділяється значна увага. Залізнична мережа України органічно вписується в європейську через Угорщину, Польщу, Молдову, Румунію та Словаччину. Однак вигідне з точки зору транспортних перевезень геополітичне розташування України не використовується у повній мірі. Вихід із цієї ситуації викладено в Концепції. Крім реконструкції існуючих, передбачається будівництво нових ліній за техніко-технологічними параметрами, що забезпечують рух високошвидкісних поїздів зі швидкістю 300–350 км/год, що відповідає сучасним міжнародним стандартам.

Аналіз ефективності сучасних галузей транспорту показує, що існує гостра необхідність впровадження в перевізний процес швидкісних наземних транспортних апаратів. Останнім часом особлива увага приділяється створенню нових перспективних транспортних засобів [8], що працюють на нових фізичних принципах, а саме з використанням технологій магнітної левітації (Maglev).

Для кормової частини транспортних апаратів необхідно підбирати таку форму, щоб максимально підняти коефіцієнт тиску на поверхні і зменшити поперечний розмір площі відривної течії за тілом, що сприяє зменшенню затрат енергії на формування вихрових формоутворень.

Проведений аналіз величини лобового опору в залежності від довжини корпусу показує, що корпус транспортного апарата повинен мати оптимальне видовження, яке відповідає мінімальному лобовому опору (див. рис. 3).

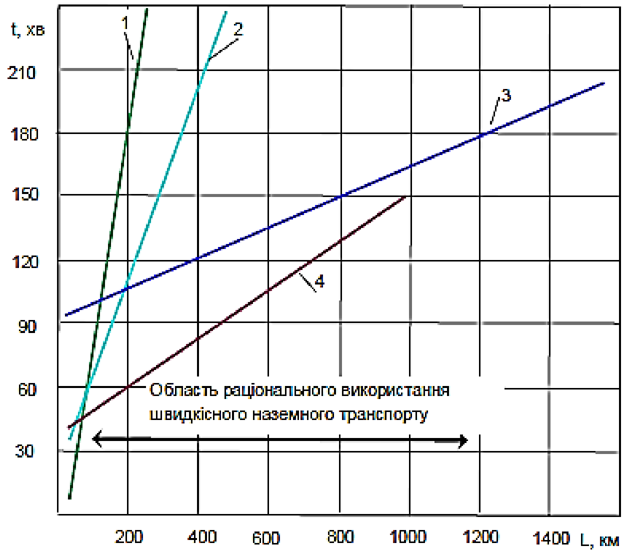

Рис. 2. Часові затрати на перевезення за видами транспорту: 1 – автомобільний транспорт; 2 – залізничний транспорт; 3 – повітряний транспорт; 4 – швидкісний наземний транспорт

Джерело: [8]

Висновки і пропозиції. Таким чином, досвід держав Західної Європи та Азії показав, що створення мережі високошвидкісних магістралей викликає вагомий економічний ефект, який виправдовує великі витрати на їх будівництво. Розглядаючи світовий досвід для підвищення ефективності функціонування Українського залізничного транспорту, сьогодні потрібно:

1. Розвивати прискорений рух (до 160 км/год) на основі наявних шляхів.
2. Підвищити швидкість руху пасажирських поїздів до 200 км/год, для чого необхідно технічно переоснастити колійне господарство з подальшою механізацією його технологічних процесів.
3. Впроваджувати високошвидкісний рух, для чого потрібно побудувати окрему нову колію, яка передбачає можливість руху пасажирських поїздів зі швидкістю 200–350 км/год. Для цього мають бути задіяні потужності як підприємств залізничного транспорту, так і сторонніх організацій.
4. Розділити вантажні і пасажирські потоки.

Для підвищення конкурентоспроможності швидкісних поїздів «ІНТЕРСІТІ+» необхідно:

1. Зниження терміну подорожі;
2. Оптимізація графіка руху швидкісних поїздів;
3. Розширення мережі швидкісних магістралей по всій території України;
4. Оптимізація величини тарифів з метою залучення до швидкісних перевезень додаткових пасажирів.
5. Впровадження високошвидкісного руху на території України.

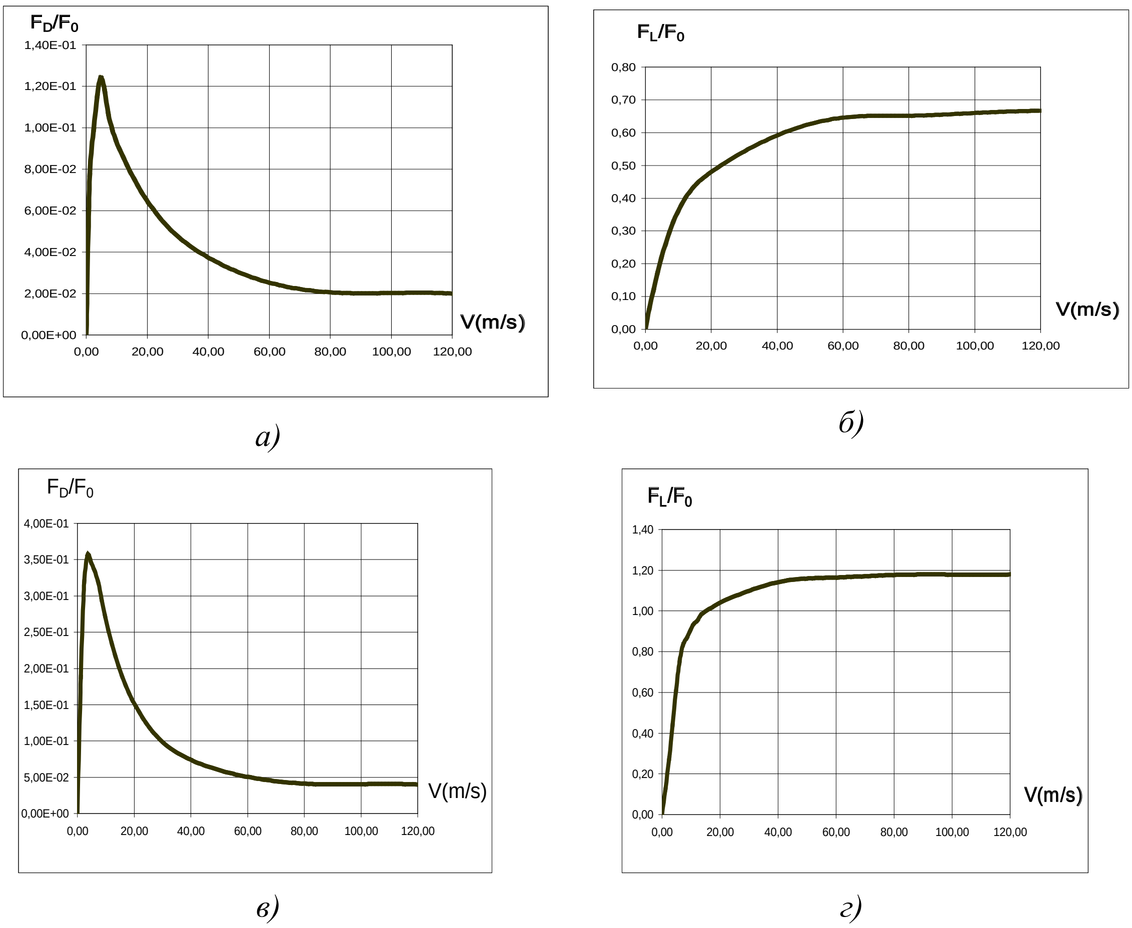

Рис. 3. Залежність магнітних сил від швидкості
а-б – для прямокутної котушки, в-г – для кільцевої котушки
F_L – підйомна сила, F_D – гальмівна сила

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

Головним напрямом розвитку залізничного транспорту України є створення, а надалі й удосконалення швидкісних, а згодом і високошвидкісних магістралей. Це створить ряд конкурентних переваг не лише залізничного транспорту, а і всієї економіки країни внаслідок збільшення пасажирообігу.

Список літератури:

1. Розробка концепції впровадження швидкісного та високошвидкісного руху пасажирських поїздів на залізницях України в 2005–2015 роках [Текст] // Дніпропетр. нац. ун-т залізнич. трансп. ім. ак. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ. – 2004. – 127 с.
2. Босов А. А. Формирование вариантов рациональной сети линий высокоскоростного движения поездов в Украине [Текст]: монография / А. А. Босов, Г. Н. Кирпа. – Днепропетровск: ДНУЖТ им. ак. В. Лазаряна. – 2004. – 144 с.
3. Дикань В. Л. Обеспечение конкурентоспособности предприятия [Текст]: монография / В. Л. Дикань. – Харьков: Основа, 1995. – 160 с.
4. Курган М. Пілотні проекти високошвидкісних магістралей в Україні [Текст] / М. Курган // Українські залізниці. – 2015. – № 11–12(29–30).
5. Предварительное технико-экономическое обоснование проекта высокоскоростных железных дорог в Украине [Текст] / «SYSTRA». – К., 2002.
6. Концепція впровадження швидкісного руху пасажирських поїздів на залізницях України в 2004–2015 роках [Текст] / Державна адміністрація залізничного транспорту України. – К., 2004. – 43 с.
7. Lange R. H., Moor J. W. Large wing-in-ground effect transport aircraft. Journal of Aircraft. – 1980, v. 17, IV, N 4. – P. 260–266.
8. Сохацький А. В. Теоретичні основи створення аеродинамічних компонувань перспективних швидкісних транспортних апаратів [Текст]: дис. доктора технічних наук: 05.07.01: захищена 01.07.10: затв. 15.11.10 / Сохацький Анатолій Валентинович. – Дніпропетровськ. – 2010. – 364 с.
9. Дзензерский В. А. Высокоскоростной магнитный транспорт с электродинамической левитацией [Текст] / В. А. Дзензерский, В. И. Омельяненко, С. В. Васильев, С. А. Сергеев. – Киев: Наукова думка. – 2001. – 480 с.

Сохацкий А.В., Романенко Е.М., Иванисенко И.С.
Университет таможенного дела и финансов

К ВОПРОСУ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ВЫСОКОСКОРОСТНОЙ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье проведен анализ по организации высокоскоростного движения в мире, определены перспективы по внедрению и строительства высокоскоростных магистралей в Украине. Анализ современных отраслей транспорта показывает, что существует острая необходимость внедрения в перевозочный процесс скоростных транспортных аппаратов, работающих на новых физических принципах, а именно с использованием технологий магнитной левитации (Maglev).
Ключевые слова: пассажирские перевозки, высокоскоростное движение, аэродинамическое сопротивление, скоростная сеть, ускоренное движение.

Sokhatskyi A.V., Romanenko E.M., Ivanisenko I.S.
University of Customs and Finance

TO QUESTION OF EXECUTION OF HIGH-SPEED TRANSPORT SYSTEM IN UKRAINE

Summary
The article analyzes the organization of high-speed traffic in the world, defines the prospects for the implementation and construction of high-speed highways in Ukraine. The analysis of the efficiency of modern transport sectors shows that there is an urgent need to introduce high-speed ground vehicles operating on new physical principles, in particular using magnetic levitation (Maglev) technologies in the transport process.
Keywords: passenger traffic, high-speed movement, aerodynamic resistance, high-speed network, accelerated traffic.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 636.4:082.26

СТРЕСОЧУТЛИВІСТЬ МОЛОДНЯКУ СВИНЕЙ ЗА РІЗНИХ ВАРІАНТІВ ПОЄДНАНЬ ГЕНОТИПІВ ЗАРУБІЖНОГО ПОХОДЖЕННЯ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ СЕЛЕКЦІЇ

Ващенко О.В.
Інститут розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця
Національної академії аграрних наук України

Встановлено, що використання порід ландрас при двопородному та червона білопояса при трипородному схрещуванні сприяло зменшенню частки стресостійких тварин до 4,3–4,9%. Найменшою частка стресочутливих тварин була в групі тварин породи ландрас – лише 3,5%. Проведено аналіз та визначено залежність відгодівельних якостей тварин різних варіантів поєднань від рівня їхньої стресочутливості. Доведено, що стресостійкі тварини мали кращі показники конверсії кормів ніж стресочутливі – 3,80 корм. од., в порівнянні до – 3,96 корм. од. на кілограм приросту. За результатами візуальної та дегустаційної оцінки харчова сировина мала відмінний зовнішній вигляд, приємний і сильний аромат, ніжну консистенцією. Однак, м'ясо, отримане від свиней з різною стресочутливістю, в період дозрівання та зберігання мало різний характер біохімічних змін, які обумовлюють різну його якість в подальшому.
Ключові слова: стресостійкість, органолептичні якості, відгодівельні якості, конверсія кормів, середньодобові прирости, площа «м'язового вічка».

Постановка проблеми. Технологія розведення та вирощування м'ясних порід в умовах промислового виробництва представляє собою більш складний процес, ніж за традиційного використанням свиней м'ясо-сального типу. Спеціалізовані м'ясні породи вимогливі до умов годівлі та утримання, багато з них мають підвищену чутливість до стресів. Селекція на м'ясність досить часто супроводжується підвищеням стресочутливості та часто призводить до погіршення якості м'яса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну роль в процесі вирощування та зберігання м'ясної сировини відіграє ветеринарно-санітарний нагляд та стресостійкість тварин до агресивної дії стрес факторів.

Стресові фактори у тварин можуть бути спричинені в процесі вирощування дією температури навколишнього середовища, атмосферних опадів, вібрацією засобів виробництва, шумом від роботи системи вентилювання тощо [4, 6]. Стрес від транспортування та передзабійного утримання суттєво впливає на якість свинини та хід біохімічних процесів при зберіганні [1, 2, 3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Цілеспрямована селекція на покращення відгодівельних якостей свиней часто призводить до зниження стресотійкості тварин, і як наслідок, погіршується якість та властивості м'ясної сировини. Недостатньо вивченим лишається питання визначення стресостійкості тварин за різних варіантів поєднань генотипів вітчизняної селекції та зарубіжного походження. Більш детального вивчення потребує питання відгодівельних властивостей тварин та органолептичних якостей м'ясної сировини за різних рівнів стресочутливості, що й обумовлює актуальність проведених досліджень.

Мета статті. Визначити оптимальний варіант поєднання порід в промисловому схрещуванні для отримання стресостійких тварин із задовільними відгодівельними якостями та органолептичними властивостями м'ясної сировини.

Матеріали та методи. Діагностику стресового статусу свиней визначали за методикою Ю. Ю. Довгій, Д. В. Фещенко [5], згідно якої у зовнішню поверхню вуха тварини внутрішньошкірно вводиться 0,1 мл скипидару (*Oleum terebinthinae*). За схемою цього способу визначення стрес-статусу проводиться методом заміру діаметру папули через 24 год після ін'єкції. Якщо діаметр папули становить 3 см і більше, то тварин вважали стрес-чутливими, а якщо значення діаметра досягали 0–2 см – стресостійкими.

Забійні та м'ясо-сальні якості визначили за такими показниками: маса парної і охолодженої туші; забійний вихід; довжина півтуші; товщина сала над 6–7 грудними хребцями; площа «м'язового вічка»; маса задньої третини півтуші; морфологічний склад туші [6].

При вивченні фізико-хімічних властивостей м'яса визначено: активну кислотність – pH (через 48 годин після забою); загальний вміст вологи; ніжність м'яса; інтенсивність забарвлення. Хімічний склад м'яса оцінено за вмістом загальної вологи, жиру, «сирої» золи, протеїну. Морфологічний склад туші та органолептичні характеристики сировини оцінювали згідно методики А. М. Поливоди та інших.

Площу «м'язового вічка» вимірювали на поперековому розрізі найдовшого м'яза спини, між останнім грудним і першим поперековим хреб-

цями методом копіювання «малюнка зрізу» на кальку та вимірювання його за допомогою планіметра [6].

Виклад основного матеріалу. При вивченні впливу стресочутливості нащадків, отриманих від схрещування двопородних маток на основі поєднання великої білої породи з ландрасом англійського походження (Л) з спеціалізованими м'ясними породами, найвища частота виявлення стресочутливих тварин, понад 5% від всього проаналізованого поголів'я, характерна для великої білої породи, як вітчизняного (УВБ-1) так і зарубіжного (АВБ) походження та трипородних помісей отриманих за участі порід п'єтрен (П), дюрок української селекції «Степний» (ДУСС). Найбільший відсоток стресостійких тварин поміж трипородних помісей, виявлений при поєднанні з двопородними матками кнурів червоної білопоясої породи (ЧБП) (табл. 1). На основі проведених досліджень, не встановлено достовірної різниці в частоті прояву стресочутливості серед досліджуваних груп тварин.

Використання спеціалізованих м'ясних порід в схемах промислового схрещування не має вірогідного впливу частоту прояву стресової чутливості серед помісей. Цілеспрямований системний добір ремонтних свинок і кнурців за рівнем їхньої стресочутливості дасть змогу запобігти масовому поширенню стресочутливих поросят серед відгодівельного молодняку.

Відгодівельні якості піддослідного молодняку вивчали за наступними показниками: вік досягнення живої маси 100 кг, середньодобовий приріст в період відгодівлі, витрати корму на 1 кг приросту.

З оціненого поголів'я нами було сформовано дві групи-аналоги стресостійких і стресочутливих тварин та проведено аналіз їхніх продуктивних показників. У період адаптації (табл. 2), після відлучення з двомісячного віку та до досягнення тваринами живої маси 100 кг, можна говорити про тенденцію більш високої енергії росту в стресостійких тварин. Значне підвищення швидкості росту в піддослідних групах спостерігали після 90-денного віку. Максимальні значення отримано у віковий період 4–5 місяців. Вірогідна різниця в швидкості росту спостерігалась в період з чотирьох місячного до шести місячного віку, тобто у період інтенсивної відгодівлі, що вплинуло на продуктивність стресочутливих тварин. За цей період у групі стресочутливих тварин було отримано вірогідно менші середньодобові прирости на 8,6% в порівнянні з стресостійкими.

Після забою молодняку свиней з різною стресочутливістю вищий забійний вихід мали стресостійкі тварини – 72,1%, що на 9,4% P>0,999 вище аналогів стресочутливих груп. Абсолютні й відносні зміни м'язової та жирової тканин впливають на динаміку показника площі «м'язового вічка», що є надійним критерієм оцінки м'ясності туш. Відомо, що площа «м'язового вічка» позитивно корелює з виходом м'яса у тушах свиней. Розвиток найдовшого м'яза спини та значення показника площі «м'язового вічка» були вищими в стресостійких тварин.

В тушах стресостійких помісних трипородних підсвинків (1/4УВБ-1+1/4Л+1/2П) при забої масою в 100 кг площа «м'язового вічка» досягала 65,2 см^2 (табл. 3). Середнє значення цього показника по групі стресостійких тварин становило 58,6 см^2. Вони переважали стресочутливих аналогів на 20,4 см^2 P>0,999. Констатуємо, що найбільше значення комплексного індексу відгодівельних та м'ясних якостей мали стресостійкі помісі – 181,8 бали, що було вищим за аналогічний показник стресочутливих помісей відповідних генотипів на 51,2 бали. Найвищі показники м'ясності мали трипородні помісі при використанні порід (♂ЧБП) або (♂П) – 2,7–3,1.

Таблиця 1

Визначення стресочутливості поросят

Група	Поголів'я, голів	Реакція			
		Стресочутливі		Стресостійкі	
		голів	%	голів	%
♀УВБ-1Ч♂УВБ-1	112	6	5,4	106	94,6
♀АВБЧ♂АВБ	111	7	6,3	104	93,7
♀ЛЧ♂Л	116	4	3,5	112	96,5
♀УВБ-1Ч♂Л	115	5	4,3	110	95,7
♀АВБЧ♂Л	102	5	4,9	97	95,1
♀1/2УВБ-1+1/2ЛЧ♂П	122	7	5,7	115	94,3
♀1/2УВБ-1+1/2ЛЧ♂ДУСС	109	6	5,5	103	94,5
♀1/2УВБ-1+1/2ЛЧ♂ЧБП	115	5	4,3	110	95,7
Всього	902	45	5,0	881	97,7

Таблиця 2

Динаміка живої маси молодняку свиней з різною стресочутливістю, (M±m)

Група	Показник	Вік, місяців			Вік досягнення 100 кг, днів	Витрати кормів, корм. од.
		2	4	6		
Стресостійка 24 голови	Жива маса, кг	26,4±0,83	64,4±2,18	111,9±3,12	165,8±1,86^3	3,80
	Середньодобовий приріст, г	526,3±11,4	760,3±28,15	782,1±10,26^1	689,6±11,36	
Стресочутлива 24 голови	Жива маса, кг	24,1±0,65	58,8±10,71	102,7±2,24	177,1±0,97	3,96
	Середньодобовий приріст, г	456,8±10,7	720,3±12,41	759,9±4,66	645,7±2,37	

Примітки: 1) P>0,95; 2) P>0,99; 3) P>0,999 у порівнянні до контролю

Таблиця 3

Забійні якості молодняку свиней з різною стресочутливістю 100 кг, (n = 6 голів, M±m)

Група	Забійний вихід, %	Довжина туші, см	Товщина шпику, мм	Площа «м'язового вічка», см²	Маса задньої третини туші, кг	Індекс відгодівельних та м'ясних якостей
Стресостійка	72,1±0,27³	97,6±0,46	20,1±0,46	58,6±0,28³	12,5±0,11	181,8±3,20³
Стресочутлива	65,9±1,38	96,0±0,66	27,7±0,63	38,2 ±0,34	11,1±0,18	130,6±2,10

Примітки: 1) P>0,95; 2) P>0,99; 3) P>0,999 у порівнянні до контролю

Туші, отримані від стресостійкого помісного молодняку, мали більший вміст м'язової тканини – 65,8%, що вище за показники тварин стресочутливих груп на 5,8% P>0,999 (табл. 4). Варто зазначити, що найвищий вміст сала в туші, не залежно від генотипу, мали стресочутливі тварини – 27,2%. Вони вірогідно перевищували за цим показником стресостійкі групи на 16,2% P>0,999.

Таблиця 4

Морфологічний склад туш молодняку свиней з різною стресочутливістю 100 кг, (n = 6 голів, M±m)

Група	Морфологічний склад туші, %			Співвідношення м'ясо : сало
	М'ясо	Сало	Кістки	
Стресостійка	65,8±0,30³	23,4±0,24	10,8±0,38	2,8:1
Стресочутлива	62,0±0,28	27,2±0,30³	10,8±0,25	2,2:1

Примітки: 1) P>0,95; 2) P>0,99; 3) P>0,999 у порівнянні до контролю

Туші, отримані від тварин піддослідних груп, відрізнялися за вмістом загальної вологи у найдовшому м'язі спини. У м'ясі стресочутливих свиней вміст загальної вологи склав 76,6%, що на 4,4% вище за даний показник стресостійких тварин. Водянисте м'ясо мало менший вміст сухої речовини на 7,2%. За умови підвищеного вмісту вологи та меншого відсотку сухої речовини у м'ясі, отриманому від стресочутливих дослідних груп, відмічений менший вміст золи – 0,9%. За вмістом жиру в м'ясі піддослідних груп не встановлено статистично вірогідної різниці, але найвищий вміст жиру був у м'ясі, яке отримане від групи стресочутливих тварин. При забої тварин живою масою 100 кг найвищий вміст протеїну спостерігали у м'ясі стресостійких тварин – 22,5%, що вірогідно переважало аналогічні показники стресочутливої групи (табл. 5).

При візуальній оцінці зразків м'яса отриманого від стресостійких свиней було встановлено, що воно мало кірочку підсихання блідо-рожевого кольору. М'язи на розрізі злегка вологі, не залишають вологої плями на фільтрувальному папері, світло-рожевого кольору, щільні, пружні, при натисканні пальцем ямка, що утворюється швидко вирівнюється. Запах специфічний, властивий даному виду свіжого м'яса. Сало мало блідо-рожевий колір, м'яке, еластичне, не мало запаху прогіркання.

Після приготування та органолептичної оцінки встановлено, що варене м'ясо від стресостійких тварин мало відмінний зовнішній вигляд – 8,7 балів, приємний і сильний запах – 8,1 балів, з ніжною консистенцією – 7,9 балів та соковите – 8,0 балів. Загальна оцінка якості вареного м'яса достатньо висока та становить 8,2 бали з 9 можливих (табл. 6).

Таблиця 5

Якісні показники м'яса свиней з різною стресочутливістю 100 кг, (n = 6 голів, M±m)

Показник	Група	
	Стресостійка	Стресочутлива
Кількість зразків, штук	3	3
Загальна волога, %	72,2±0,14²	76,6±0,44
Протеїн, %	22,5±0,82³	16,4±0,38
Жир, %	3,9±0,19	6,1±0,27
Зола, %	1,4±0,05	0,9±0,04
Суха речовина, %	49,6±0,35	42,4±0,51
Кислотність, pH	5,6±0,04	5,5±0,12
Колір, од. екстинції	66,1±0,68	68,3±0,71

Примітки: 1) P>0,95; 2) P>0,99; 3) P>0,999 у порівнянні до контролю

Таблиця 6

Бальна дегустаційна оцінка вареного м'яса та бульйону свиней з різною стресочутливістю, (n = 6 голів, M±m)

Показник	Стресостійка група	Стресочутлива група
Кількість зразків, штук	3	3
М'ясо		
Загальний вигляд, бал	8,7±0,30²	8,1±0,36
Аромат, бал	8,1±0,32³	6,9±0,24
Смак, бал	8,2±0,31³	6,6±0,49
Консистенція, бал	7,9±0,82	7,7±0,66
Соковитість, бал	8,0±0,26	7,6±0,22
Загальна оцінка, бал	8,2±0,33²	7,4±0,31
Бульйон		
Загальний вигляд, бал	7,6±0,24	7,0±0,37
Аромат, бал	8,3±0,21³	7,1±0,35
Смак, бал	8,2±0,41²	7,3±0,56
Наваристість, бал	8,1±0,52	7,7±0,24
Загальна оцінка, бал	8,1±0,19²	7,3±0,26

Примітки: 1) P>0,95; 2) P>0,99; 3) P>0,999 у порівнянні до контролю

М'ясний бульйон мав відмінний зовнішній вигляд, приємний і сильний аромат – 7,6–8,3 бали, високу наваристість – 8,1 бали, що обумовлює його смак – 8,2 бали. Загальна оцінка якості бульйону висока та становить – 8,1 бали.

За результатами дегустаційної оцінки вареного м'яса, отриманого від групи стресочутливих тварин, встановлено, що воно має добрий зовніш-

ній вигляд – 8,1 бали, приємний, але недостатньо виражений аромат – 6,9 балів, смак – 6,6 балів, ніжної консистенції – 7,7 балів, досить соковите – 7,6 балів. Загальна оцінка якості м'яса хороша та становить 7,4 бали.

У процесі аналізу м'ясного бульйону виявлено, що він має добрий зовнішній вигляд – 7,0 балів, приємний, але не достатньо виражений аромат – 7,1 балів, однак смачний та наваристий – 7,3–7,7 балів. Загальна оцінка якості бульйону добра та становить 7,3 балів.

Висновки і пропозиції. Використання порід ландрас при двопородному та червона білопояса при трипородному схрещуванні сприяло зменшенню частки стресостійких тварин до 4,3–4,9%. Найменшою частка стресочутливих тварин була в групі тварин породи ландрас – лише 3,5%.

Стресостійкі тварини мали вищу інтенсивність росту й досягали живої маси 100 кг за коротший час – 165,8±1,86 діб P>0,999, що на 11,3 днів швидше ніж молодняк свиней, який був визначений, як стресочутливий. Доведено, що стресостійкі тварини мали кращі показники конверсії кормів ніж стресочутливі – 3,80 корм. од., в порівнянні до – 3,96 корм. од. на кілограм приросту.

За результатами візуальної та дегустаційної оцінки харчова сировина мала відмінний зовнішній вигляд, приємний і сильний запах, ніжну консистенцією. М'ясо, отримане від свиней з різною стресочутливістю в період дозрівання і зберігання, мало різний характер біохімічних змін, які обумовлюють різну його якість у подальшому.

Список літератури:

1. Бащенко М. І. Технологія органічного виробництва свинини. Монографія / М. І. Бащенко, В. М. Волощук, М. С. Небилиця, О. В. Ващенко та ін.: Полтава. ТОВ «Фірма «Техсервіс». 2017. – 399 с.
2. Береза И. Г. Сокращение потерь и повышение качества мяса сельскохозяйственных животных / И. Г. Береза. – К.: Урожай, 1991. – 272 с.
3. Зменшення втрат живої маси та збереження якості м'яса в процесі транспортування та забою свиней [Електронний ресурс] // Звіт про науково-дослідну роботу СНАУ. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://repo.sau.sumy.ua/bitstream/123456789/2668/1/Божко%20Н.%20В.%20Зменшення%20втрат%20 живої%20маси.pdf
4. Молоканова И. В. Влияние стресовой чувствительности на собственную продуктивность и репродуктивные качества свиноматок: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. биол. наук: 03.00.01 / МОНРФ – Троицк, 2002. – 25 с.
5. Пат. UA 85791 C2 Україна, МПК (2009), A61D 7/00, A01K 67/00, A61B 10/00. Спосіб визначення стрес-статусу свиней / Ю. Ю. Довгій, Д. В. Фещенко; заявник та власник ДВНЗ «Державний агроекологічний університет». – № A 2007 11288; заявл. 11.10.2007; опубл. 25.02.2009, Бюл. № 4.
6. Свинарство: монографія / В. М. Волощук, В. П. Рибалко, М. Д. Березовський та ін. – К.: Аграрна наука, 2014. – 587 с.

Ващенко О.В.
Институт разведения и генетики животных имени М.В. Зубца
Национальной академии аграрных наук Украины

СТРЕССЧУВСТВИТЕЛЬНОСТЬ МОЛОДНЯКА СВИНЕЙ ПРИ РАЗЛИЧНЫХ ВАРИАНТАХ СОЧЕТАНИЙ ГЕНОТИПОВ ИНОСТРАННОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ СЕЛЕКЦИИ

Аннотация
Определено, что использование пород ландрас при двухпородных и красная белопоясая при трипородному скрещивании способствовало уменьшению доли стрессоустойчивых животных до 4,3–4,9%. Наименьшей была доля стрессчуствительных животных в группе животных породы ландрас – лишь 3,5%. Проведен анализ и определена зависимость откормочных качеств животных различных вариантов сочетаний от уровня их стрессчуствительности. Доказано, что стрессоустойчивые животные имели лучшие показатели конверсии кормов чем стрессчуствительные – 3,80 корм. ед., в сравнении с 3,96 корм. ед. на килограмм прироста. По результатам визуальной и дегустационной оценки пищевое сырье имело отличный внешний вид, приятный и сильный аромат, нежную консистенцию. Однако, мясо, полученное от свиней с разной стрессчуствительностью, в период созревания и хранения имело различный характер биохимических изменений, которые предопредиляют его качество в дальнейшем.

Ключевые слова: стрессоустойчивость, органолептические качества, откормочные качества, конверсия кормов, среднесуточные приросты, площадь «мышечного глазка».

Vashenko O.V.
Institute of Animal Breeding and Genetics named after M.V. Zubets
of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

THE STRESSENESS OF YOUNG PIGS IN DIFFERENT VARIANTS COMBINATIONS GENOTYPES OF FOREIGN ORIGIN AND DOMESTIC SELECTION

Summary
It was determined that the use of Landrace breeds with two-breed and red-with belts with three breeds cross breeding contributed to a decrease in the proportion of stress-resistant animals to 4.3–4.9%. The smallest proportion of stress-sensitive animals was in the animals of Landrace group – only 3.5%. The analysis was carried out and the dependence the fattening qualities of animals various combinations variants on the level of their stress sensitivity was determined. Was proved that stress-resistant animals had better feed conversion rates than stress-sensitive animals – 3.80 fodder. unit, in comparison with – 3.96 fodder. unit per kilogram of increment. Based on the results of the visual and tasting evaluation, food raw materials had an excellent appearance, a pleasant and strong flavor, a gentle consistency. However, meat obtained from pigs with different stress sensitivity during the ripening and storage period had a different nature of biochemical changes that determine its quality in the future.
Keywords: stress resistance, organoleptic qualities, fattening qualities, feed conversion, average daily growth, area of the «muscular eye».

УДК 336.72.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНОЇ ГРОШОВОЇ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Савчук Л.В., Сеферян А.С.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті висвітлено сучасний стан нормативно-правового забезпечення, як одного із найбільш актуальних та перспективних напрямків господарської діяльності в Україні. Розглянуто значення проведення оцінки земель в сучасних умовах розвитку земельних відносин. Особливу увагу приділено грошовій оцінці земель населених пунктів. Наведені існуючі порядки, загальні етапи проведення нормативної та експертної грошової оцінки населених пунктів. Наведено основні проблеми нормативної грошової оцінки земель населених пунктів, що вимагають негайного вирішення шляхом удосконалення методики проведення нормативної грошової оцінки.
Ключові слова: нормативна грошова оцінка, експертна грошова оцінка, об'єкт оцінки, землі населених пунктів.

Постановка проблеми. У нашій країні земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. Існуючі проблеми в земельних відносинах, насамперед, пов'язані з правильною оцінкою земельних ресурсів.

Наразі триває процес роздержавлення земель, який активно розвивається в межах земель населених пунктів. Перехід економіки держави на ринкові засади потребує включення всіх природних ресурсів в економічний, ринковий обіг. Показники нормативної грошової оцінки земель істотно відрізняються від їх реальної вартості. Це позначається на ефективності системи оподаткування та орендних відносин у сфері землекористування. При цьому ми втрачаємо можливість комплексно оцінити природно-ресурсний потенціал регіону. Це призводить до зниження ефективності управління та ефективності охоронних заходів, також позначається на інвестиційній привабливості регіонів

Нормативна грошова оцінка земель – одна з основ ефективного використання земельних ресурсів. Це база для встановлення обґрунтованих платежів за землю, зокрема розрахунку орендної плати та визначення земельного податку. Сучасне проведення нормативної грошової оцінки земель населених пунктів, показує недосконалість існуючої методики. Тому необхідно конструктивно удосконалити методику, адаптувавши її до ринкових умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нормами діючого законодавства передбачені різні види оцінки, залежно від мети і призначення. Питаннями оцінки земель та розрахунку її вартості займалися такі вітчизняні і зарубіжні вчені як Б.М. Данилишин, Ю.Ф. Дехтяренко, Д.С. Добряк, О.І. Драпіковський, О.П. Канаш, М.Г. Лихогруд, А.Г. Мартин, Ю.М. Манцевич, Ю.М. Палеха, Л.М. Петрович, А.М. Третяк та багато інших. Але методика, за якою вони працювали, застаріла і потребує удосконалення та більш глибоких досліджень, що надзвичайно актуально на нинішньому етапі.

Питання якості робіт із землеустрою піднімається в таких нормативно-правових актах Укра-

їни, як Земельний кодекс України [1], в законах України «Про землеустрій» [2] і «Про оцінку земель» [3], у Методиках проведення державної експертизи землевпорядної документації [4] і грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [5] та інших. У всіх наведених вище нормативно-правових актах вказується за якою методикою слід проводити оцінку земель, яка документація із землеустрою повинна проходити обов'язкову, вибіркову і добровільну державну експертизу. Тут же розглядають мету, завдання і методику проведення такої експертизи. Розглядаючи оціночні процеси з різних сторін, застосовуючи світовий досвід, фахівці намагаються створити і запровадити сучасні моделі оцінки.

Метою статті є аналіз діючої методики нормативної грошової оцінки земель населених пунктів в Україні, висвітлення основних проблем та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах становлення ринкової економіки нормативна грошова оцінка повинна була стати дієвим економічним інструментом. Нормативно-методична база грошової оцінки земель населених пунктів була започаткована розробленням та введенням в дію методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. [5]. Зміни та доповнення у цю постанову були внесені 5 липня 2004 року Постановою Кабінету Міністрів України за № 843. На сьогодні, процедуру оцінювання земельних ділянок у населених пунктах детально регламентовано наказом Держкомзему України від 27.01.2006 р. № 18/15/21/11 «Про порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» [8].

Обґрунтованість оцінки земельних ділянок має важливе соціальне значення, оскільки захищатиме інтереси мільйонів громадян, які набули або набувають у власність земельні ділянки, сприятиме нормальному функціонуванню економічних механізмів.

Об'єктами оцінки земель є територія адміністративно-територіальних одиниць чи їхній частин, території оціночних районів та зон, земельні ділянки або їхні частини чи сукупність земельних ділянок і прав на них, зокрема на земельні частки (паї), у межах території України.

Точність визначення вартості землі є критичним елементом ефективної системи податкової оцінки. Вона робить свій внесок у правильність оцінки вартості освоєних земельних ділянок і гарантує, що кожен землевласник та землекористувач заплатить свою справедливу частину податку. Правильна і точна оцінка вартості землі забезпечує правильність прийняття рішень в галузі землекористування як у державному, так і в приватному секторі. Але, на жаль, визначення вартості за методикою нормативної грошової оцінки досить суб'єктивне, ґрунтується на анахронічних даних, які потребують оновлення, методика перенасичена умовностями та припущеннями, через що неможливо наблизити її до ринкової [6].

Головне завдання сьогодення – визначити вартість землі. Зростання уваги щодо цього пов'язане з розвитком ринкових інструментів в Україні. Тривалий час у суспільстві панувала хибна думка, що земля є «безкоштовним» ресурсом і не має грошового виразу, що призвело до нераціонального використання і зниження цінності. Земельні ділянки, які використовуються, втрачають первісну вартість майже на кожному технологічному етапі. Ця особливість дуже характерна для техногенних регіонів. Оціночна вартість земельної ділянки не відповідає за основними показниками реальній ринковій і, залежно від комплексу факторів і вимог замовника, є завищеною або, навпаки, заниженою. Недоліком вартісної політики земельних ресурсів є відсутність урахування минулого або майбутнього функціонального використання ділянки, екологічного стану і врахування, здебільшого, економічних показників господарської діяльності суб'єктів господарювання, що спричиняє зниження показників ефективності в галузі землекористування та споживче ставлення до землі [6].

Грошове оцінювання земель є основним економічним механізмом плати за землекористування та основою регулювання земельних відносин при оподаткуванні та укладанні цивільно-правових угод і включається до єдиної системи Земельного кадастру України. Це складний і багатогранний процес, що перебуває в стадії розвитку. І чим швидше на державному рівні будуть урегульовані питання щодо законодавчого становлення земельних відносин, тим швидше урегулюються процеси проведення і застосування різних видів оцінювання землі. На сьогодні є потреба в подальшому вдосконаленні системи визначення розмірів грошової оцінки земель, їх оподаткування і переходу до засад, які більше відповідали б ринковим принципам функціонування механізму економічного регулювання земельних відносин [8].

З метою отримання найбільш точної та якісної оцінки землі передбачені три види оцінки земель: бонітування ґрунтів, економічна оцінка, грошова оцінка. Грошова оцінка земель залежно від порядку проведення та призначення поділяється на нормативну та експертну Згідно ст. 16 Закону України «Про оцінку земель» [3] Відповідно до методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [5] бонітування ґрунтів і економічна оцінка земель є інформаційною базою для нормативної грошової оцінки земель та повинна проводитись не рідше ніж один раз у п'ять – сім років. Вище сказане свідчить, що ці три види оцінки взаємозв'язані, а земельне законодавство спрямоване на неперервність процесу оцінки.

Метою грошової оцінки є регулювання відносин під час передачі земель у власність, спадщину, під заставу, під час дарування, купівлі-продажу земельної ділянки і права оренди, визначення ставок земельного податку, ціноутворення, обліку загальної вартості основних засобів виробництва, визначення розміру вкладів до уставних фондів акціонерних товариств, об'єднань, кооперативів. Відтак вона має бути точною, об'єктивною, віддзеркалювати всі характеристики земельної ділянки.

На підставі грошової оцінки земель органи місцевого самоврядування, поряд з нормативно-організаційними методами управління розвитком

території, реалізують свої повноваження щодо створення економічних умов раціонального використання земель, забезпечують необхідну основу для формування фінансово-економічної бази місцевого самоврядування за рахунок справляння земельного податку та орендної плати за землю.

В основі грошової оцінки земель населених пунктів району є капіталізація рентного доходу, на яку впливає місце розташування населеного пункту в загальнодержавній, регіональній, і місцевій системах виробництва та розселення, облаштування його території та якості земель з урахуванням природно-кліматичних та інженерно-геологічних умов, архітектурно-ландшафтні та історико-культурні цінності, екологічний стан, функціональне використання земель. На першому етапі визначають базову вартість одного квадратного метра земель населеного пункту, на другому етапі – вартість з урахуванням економіко-планувальних зон, на останньому, третьому – грошову оцінку одного квадратного метра земельної ділянки певного функціонального використання з урахуванням локальних факторів у межах економіко-планувальних зон.

Нормативна грошова оцінка земель використовується для визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок згідно із законом, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, а також під час розроблення показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель [9].

Інформаційною базою для нормативної грошової оцінки земель населених пунктів затверджені генеральні плани населених пунктів, плани зонування територій і детальні плани територій, відомості Державного земельного кадастру, дані інвентаризації земель та державної статистичної звітності [11].

Експертна грошова оцінка ринкової вартості земельних ділянок є індивідуальною і орієнтується на найбільш суттєві для зацікавлених осіб фактори:

- основні тенденції в співвідношенні попиту і пропозицій;
- динаміку рівня цін;
- доходності в інших галузях економіки;
- ступені ризику інвестицій в земельні ресурси;
- різні об'єктивні і суб'єктивні фактори.

Експертна грошова оцінка виконується при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок. Експертна грошова оцінка земельних ділянок визначає їх оціночна вартість, яка враховується під час встановлення стартової та остаточної ціни продажу земельної ділянки. На оціночну вартість земельної ділянки впливають: її характеристики, властивості, місцезнаходження, правовий режим, кон'юнктура ринку.

При проведенні експертної грошової оцінки земельної ділянки використовують не менше трьох методичних підходів. При цьому один з них може базуватись на нормативній грошовій оцінці. Найбільш поширеними методами в Україні є: зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок; врахування витрат на спорудження об'єктів нерухомого майна на земельній ділянці; капіталізація чистого доходу; грошова оцінка земельної ділянки.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок та прав на них проводиться з метою визначення вартості об'єкта оцінки. Вона використовується така оцінка при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок [11]. Оцінку земель можуть здійснювати органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування; юридичні особи – суб'єкти господарювання, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, що мають у своєму складі оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок та які отримали ліцензії на виконання земле оціночних робіт або на проведення робіт із землеустрою; фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які отримали кваліфікаційне свідоцтво оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок та ліцензію на виконання землеоціночних робіт.

Характерною особливістю сучасної методичної бази нормативної грошової оцінки земель є те, що вона побудована не на ринковій інформаційній основі і не враховує кон'юнктури ринку землі. Зміни, що відбулися в сільськогосподарському виробництві, фінансових виробничих показниках різних галузей економіки, особливо аграрної, потребують удосконалення методики здійснення грошової оцінки на новій, інформаційній, базі.

Невідповідність нормативної грошової оцінки фактичному потенціалу ґрунтів призводить до значної деформації у системі податкового навантаження на землі. Тому слід звернути увагу на експертну грошову оцінку.

Відповідно до світових стандартів процедура експертної грошової оцінки має забезпечити доказовість висновків щодо вартості земельних ділянок. Для визначення рентного доходу, який є основою нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь, запропонований метод, що враховує урожайність сільськогосподарських культур і виробничі затрати, дані щодо яких отримані в базових господарствах та на масових польових дослідах, в межах земельно-оціночних районів. Цей метод дозволяє створити в ринкових умовах постійно діючу систему земельно-оціночної інформації, враховувати кон'юнктуру ринку та регіональні природні особливості.

Нормативна грошова оцінка в межах населених пунктів в основному базується на витратній концепції. На нашу думку, процедура проведення нормативної грошової оцінки забудованих земель населених пунктів повинна включати: оціночне зонування території населеного пункту; визначення встановлених правових та економічних обмежень щодо використання земель у межах оціночних зон; визначення базових показників грошової оцінки одиниці площі земель відповідного цільового призначення залежно від освоєння, екологічного стану території, регіональних факторів і місця розташування; диференціацію базових показників грошової оцінки населеного пункту за оціночними зонами з урахуванням відповідних локальних факторів.

Проте законодавчі обмеження та відсутність широкої практики застосування зазначених положень призвели до недостатньої інформованості оцінювачів щодо вимог врахування якості землі та аналізу найефективнішого використання земель.

Удосконалення методичних підходів до грошової оцінки земель є необхідною умовою захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин з питань оцінки земель, інформаційного забезпечення оподаткування, ринку та раціонального використання і охорони земель [12].

Практика здійснення розрахунків показує, що отримані результати часто не відповідають дійсності, особливо при оцінці сільськогосподарських угідь у межах населених пунктів. Це пов'язано з тим, що,зокрема, ґрунтовий покрив населених пунктів, у більшості випадків, відрізняється від ґрунтів базових господарств, тому їх грошова оцінка буде значно вищою, або нижчою. Великомасштабні обстеження ґрунтів на території населених пунктів у попередні роки не проводились, тому інформація про їх ґрунтовий покрив відсутня. Це вимагає інших методичних підходів і додаткових затрат на створення шкал грошової оцінки земель в межах населених пунктів.

До основних проблем нормативної грошової оцінки земель населених пунктів слід віднести:

а) зростання базової вартості;

б) уточнення складу витрат на освоєння та облаштування території, особливо з урахуванням майбутніх інвестицій, включення витрат на об'єкти інфраструктури, які розташовані поза межами населеного пункту, для земель якого визначаються показники грошової оцінки;

б) значна розбіжність між показниками;

в) недопущення подвійного врахування рентоутворювальних чинників під час обчислення локального і зонального коефіцієнтів;

г) зниження числових значень пофакторних оцінок;

д) зменшення питомої ваги факторів «доступність до громадського центру» та «рівень інженерного забезпечення»;

е) наближення значень локальних коефіцієнтів до реальних умов міста.

Отже, процес проведення нормативної грошової оцінки земель населених пунктів має ряд беззаперечних недоліків і ґрунтується на застарілих нормативах Радянського Союзу. Природно, в суспільстві виникла дискусія щодо доцільності використання нормативної оцінки взагалі через недостовірність її результатів. Натомість пропонують використовувати перевірені досвідом провідних країн світу методики грошової оцінки земель, які ґрунтуються на реальних (ринкових) показниках ринку нерухомості.

Також необхідно дослідити вплив на показники грошової оцінки таких просторових факторів, як рельєф місцевості, експозиція схилів (особливо при розпаюванні та проектуванні сівозмін), конфігурація земельних ділянок, що впливає на механізований обробіток, кількість агровиробничих груп на одній земельній ділянці (однорідність), врахування напрямку вітру, запровадження нормативів витрат на освоєння та облаштування територій населених пунктів за їх групами залежно від чисельності населення та інших рентоутворюючих факторів.

Крім того, зважаючи на відсутність реальних змін у інфраструктурі населених пунктів, коли витрати на освоєння території практично не змінюються, в умовах дефіцитів місцевих бюджетів, із яких фінансуються роботи з нормативної грошової оцінки, оновлювати грошову оцінку слід не у чітко визначений термін п'ять-сім років, а у разі необхідності, яку встановлюватиме орган місцевого самоврядування, враховуючи відповідність виконаної грошової оцінки реальним економічним, політичним і соціальним умовам.

Відтак грошова оцінка має не тільки сприяти ефективному використанню земельних ресурсів, а також дієво впливати на заходи щодо охорони земель незалежно від форм власності та господарювання.

Висновки. У сучасних умовах необхідно дотримуватися основних світових напрямків розвитку землеоціночної діяльності для об'єктивної оцінки землі, що забезпечуватиме правильність прийняття рішень у галузі землекористування як у державному, так і в приватному секторі.

Запровадження ринкових відносин докорінно змінює соціально-економічні умови життя та виробництва. Створюються нові і зникають існуючі суб'єкти підприємницької діяльності, набувають більшого поширення купівля, продаж, дарування, обмін, успадкування, оренда землі, виникає необхідність запровадження іпотеки землі, формується ринок земельних ділянок. Тому грошова оцінка земель має здійснюватися на новій інформаційній основі, що потребує відповідних змін та доповнень до діючої нормативно-методичної бази.

Список літератури:

1. Земельний кодекс України. – К., 2001. – 70 с.
2. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 № 858-IV Редакція від 01.01.2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/землеустрій
3. Закон України «Про оцінку земель» від 11.12.2003 № 1378-IV.
4. Про затвердження Методики проведення державної експертизи землевпорядної документації Держкомзем України від 03.12.2004 № 391. Постанова Кабінет Міністрів України від 14.01.2015 № 15.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» від 23 березня 1995 року № 213 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213–95-%D0%BF
6. Штагер О.А. Грошова оцінка землі як інструмент управління / О.А. Штагер / Проблеми екології. – № 1–2. – 2010. – С. 164–170.
7. Гмыря В.П. Оценка земли в Украине: состо-яние, проблемы и перспективы / В.П. Гмыря / Фінансовий простір. – № 3(7). – 2012. – С. 71–74.
8. Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів / Держкомзем України; Мінагрополітики України; Мінбудархітектури України; Укр. акад. аграр. наук // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 15. – Ст. 1133.

9. Закон України «Про державну землевпорядну експертизу» станом від 17 червня 2004 р. / Збірник законів про землю. – 2006. – С. 144–161.
10. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку нормативної грошової оцінки земель населених пунктів» від 25.11.2016 року № 489 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1647–16
11. Про оцінку земель [Текст]: закон України // Збірник систематизованого законодавства. – 2008. – Вип. 6. – С. 84–87.
12. Бабій Н.І., Мацкова Н.В. Нормативна грошова оцінка земель населених пунктів (на прикладі Стрийського району Львівської області) / Н.І. Бабій, Н.В. Мацкова / Режим доступу: http://myzvk.com

Савчук Л.В., Сеферян А.С.
Национальный университет «Львовская политехника»

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НОРМАТИВНОЙ ДЕНЕЖНОЙ ОЦЕНКИ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ

Аннотация
В статье освещено современное состояние нормативно-правового обеспечения, как одного из наиболее актуальных и перспективных направлений хозяйственной деятельности в Украине. Рассмотрены значение проведения оценки земель в современных условиях развития земельных отношений. Особое внимание уделено денежной оценке земель населенных пунктов. Приведенные существующие порядки, общие этапы проведения нормативной и экспертной денежной оценки населенных пунктов. Приведены основные проблемы нормативной денежной оценки земель населенных пунктов, требующих немедленного решения путем усовершенствования методики проведения нормативной денежной оценки.
Ключевые слова: оценка, нормативная денежная оценка, экспертная денежная оценка, объект оценки, земли населенных пунктов.

Seferian A.S., Savchuk L.V.
National University of Lviv Polytechnic

METHODICAL ASPECTS OF NORMATIVE MONETARY ESTIMATION OF THE LANDS OF SETTLEMENTS

Summary
The article describes the current state of regulatory and legal support as one of the most actual and perspective directions of economic activity in Ukraine. The significance of land evaluation in the current conditions of land relations development is considered. Particular attention is paid to the monetary valuation of land settlements. The existing procedures, general stages of carrying out normative and expert monetary assessment of settlements are presented. The main problems of normative monetary evaluation of settlements settlements that require immediate solution by improving the methodology of conducting normative monetary valuation are given.
Keywords: assessment, normative monetary valuation, expert monetary valuation, object of valuation, land of settlements.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 172.15(092)(477.8)«18/19»

ІДЕЙНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Акименко К.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті аналізуються історичні умови та ідейні витоки українського націоналізму в Західній Україні. Визначені та охарактеризовані етапи виникнення націоналістичних ідей: академічний, культурницький, політичний. Аналізується процес формування національної ідеї в середовищі української інтелігенції протягом XIX століття та її трансформація в цілісну ідеологічну концепцію на початку XX століття. Окрему увагу приділено ролі Івана Франка та Юліана Бачинського у кристалізації націоналістичної думки і перенесення її у політичну площину.
Ключові слова: націоналізм, національна ідея, Західна Україна, Іван Франко, Юліан Бачинський.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли в Україні відбувається формування політичної нації, а питання українського націоналізму знайшли новий ракурс в суспільній думці та політичних процесах, питання ідейних витоків, особливостей формування та поширення українського націоналізму набувають особливої актуальності. Проте, в українській науковій думці панують застарілі стереотипи щодо націоналізму. Його тлумачення часто не виходить за рамки ідеології чи політичного руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значну актуальність, тема ідейних витоків українського націоналізму в Західній Україні не була предметом спеціального вивчення. Єдиний системний виклад теорії українського націоналізму подає Г. Касьянов [6], в роботах якого було здійснено спробу розкрити обставини та процеси, які привели до виникнення націоналістичних ідей. Проблеми формування, еволюції українського націоналізму висвітлювали, переважно у публіцистичних роботах, С. Грабовський [4], Я. Грицак [5], М. Козловець [7], П. Кононенко, П. Магочій [8]. Розглядали тему ідейних витоків українського націоналізму дослідники, які займалися ідеями націотворення, здійснювали біографічні дослідження ідейних прихильників націоналізму, а також розглядали становлення та формування ідейної основи перших українських партій самостійницького спрямування, зокрема, І. Бегей [2], С. Данилович, Є. Нахлік, Б. Червак.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тематиці українського націоналізму присвячена велика кількість праць, проте питання ідейних витоків та його становлення майже не висвітлене. Це пояснюється тим, що дослідники концентрують увагу на найбільш дискусійних, конфліктних питаннях та аналізують чітко сформульовані ідеологічні концепції. Проблема виникнення українського націоналізму та етапи, що передували його оформленню у цілісну концепцію, так і не стали предметом грунтовної аналітики.

Мета статті. Метою статті є аналіз історичних умов, регіональних особливостей та ідейних витоків українського націоналізму в Західній Україні протягом XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Поняття «націоналізм» об'єднує в собі розмаїття суспільно-політичних явищ та характеризується багатоаспектністю. Тому варто зазначити, що для кожного історичного етапу можливе різне тлумачення цього явища: це і тип світогляду, національна самосвідомість та відданість нації, і процес формування національної держави, і доктрина чи ідеологія, яка стає основою для соціально-політичного руху за досягнення цілей нації, зокрема й незалежності. Говорячи про український націоналізм, Г. Касьянов визначає його передусім як форму колективної свідомості, як політичну доктрину і, зрештою – як політичний рух. У загальному плані український націоналізм – це світогляд, центральним елементом якого є визнання незаперечності, природності права на існування та легітимності націй загалом і української нації зокрема. Український націоналізм – це одночасно світоглядна система й певний історичний етап в розвитку людства, це й шлях до модерності, й спосіб самозахисту від зовнішньої експансії (політичної, культурної, економічної тощо) [6, с. 308].

Перебування території Західної України під владою Австро-Угорської імперії, де-факто колоніальне становище призвело до розбалансування соціальної структури, асиміляції і полонізації провідних класів, відсутності досвіду самостійної політичної діяльності, низького статусу української мови, яка є важливим елементом національної свідомості.

Варто зазначити, що особливістю західноукраїнських земель є конкуренція польського і українського націоналізмів та національних ідей, що виникла внаслідок третього поділу Польщі. З іншого боку, конфліктний фактор між двома етносами стимулював становлення національної ідентичності та політичної активності українців.

Виникнення тенденцій до формування українського націоналізму в Західній Україні припадає на початок XIX ст. Культурні діячі реформували українську мову, піднімали її в ранг літературної, намагалися максимально її популяризували

та глибоко заглибилися в національне минуле. Таким чином, вони підготували основу для політичних претензій на національну державність, які пізніше почали висувати люди з свідомою національною ідентичністю.

Основною соціальною групою, що генерувала та поширювала нові ідеї була інтелігенція. Ця верства складалася переважно з духовенства через більшу доступність вищої освіти. Так, перші прояви зацікавлення культурними аспектами національної проблеми з'явилися в Перемишлі – центрі греко-католицької єпархії. У 1816 р. «Товариством греко-католицьких священиків» було здійснено спробу привернути увагу до мовного питання. Його організатор І. Могильницький поставив собі за мету видання українських загальноосвітніх та релігійних книжок, зокрема, створив першу в Галичині граматику української мови – підручник «Граматика язика словено-руського» (1823 р.). Також, беручи участь у дискусії щодо шляхів формування української мови, у праці «Відомість о руськім язиці» обґрунтував самостійність і самобутність української мови. Цим спростовував помилкові уявлення про українську мову як діалект польської або російської мови.

Фундамент національної ідентичності був закладений завдяки історично-етнографічним пошукам. Прикладом може слугувати діяльність Дениса Зубрицького, який створив такі праці як «Опис історії народу руського», «Історія Галицько-руського князівства», а також Михайла Поп-Лукачая і його «Історія карпатських русинів». Вони дослідили русинів як корінне населення регіону і частину українського народу. У 30-х рр. XIX ст. інтелігенція розширила комунікацію з народом, що дало можливість поглибити розуміння складових української культурної самобутності. Із створенням «Руської трійці» в центр уваги потрапив фольклор. Вивчення і збір зразків народної творчості вилилися в публікацію «Русалки Дністрової» та літературної збірки «Зоря», що стали аргументом для підтвердження самостійності української культури у народному вимірі. Такі процеси свідчать, що виникнення націоналізму перебувало на культурницькому етапі.

Революція 1848 р. в Австрійській імперії дала поштовх докорінним змінам у національному питанні. Події швидко розвивалися, і за півтора року українці започаткували свою газету («Зоря Галицька»), перші культурні організації (Галицько-Руська Матиця, Народний Дім), першу політичну організацію (Головна Руська Рада) і перший постійний вищий навчальний заклад (кафедра руської мови й літератури при Львівському університеті).

Головна Руська Рада, як організація національно-політичного представництва, сформулювала основні принципи розвитку українського національного руху. Основними домінантами стали ідеї самостійності (окремішності) і соборності українців. Програмні документи декларували вимоги визнання рівності з іншими народами імперії (перш за все поляками) у формуванні політичного представництва та статусі мови, релігії, культурно-освітніх установ. Варто зазначити, що під впливом революції 1848 р. була сформульована ідея соборності українського народу. Її автор Василь Подолинський у брошурі «Голос перестороги» відкинув панславістські ідеї, обґрунтував право українського народу на національну незалежність, виступав за налагодження на засадах рівноправ'я і взаємоповаги міжнаціональних взаємин, зокрема українсько-польських у Галичині.

Описані процеси свідчать про існування українського націоналізму на організаційному етапі. Це означає існування почуттів, що роблять політичні та культурні цінності нації основними в свідомості групи людей. Даний етап можна охарактеризувати наявністю таких ознак: ідея спільного врядування національної одиниці, групове відчуття належності до нації, усвідомлення відмінності від інших народів національним характером, за мовною, релігійною ознаками, окреслення загальнонаціональних інтересів.

На думку П. Магочія, третій, політичний, етап почався в 1861 р., коли Австрія запровадила провінційні сейми, до яких обиралися українські депутати. Через шість років у Відні знову почав діяти імперський парламент (Райхсрат), де також були представлені українці. При таких демократичних структурах в умовах демократичного парламентаризму, на який дозволяла Австрія, з'явилися політичні групи, які висували українські справи. Спершу це були громадсько-політичні організації (Руська Рада, 1870 р.; Народна Рада, 1885 р.). Згодом, у 1890-х рр. з'явилися І політичні партії (Українська Радикальна партія, 1890 р.; Народно-Демократична партія, 1899 р.; Українська Соціал-Демократична партія, 1899 р.; Русская Народная партия, 1900 р.) [8, с. 100].

Варто зазначити, що перехід і домінування політичної діяльності не означає, що націоналізм в його культурницькому вимірі не існував. Протягом політичного етапу розрослися не лише політичні організації, а розвинулися національна література, школи, культурні установи, театри, видавничі та наукові центри, які сприяли поширенню національної свідомості не тільки серед інтелектуальної еліти та нового покоління студентів, але й серед населення. В цьому контексті культура постала як засіб зображення національної гордості та величі, що сприяло виникненню національних почуттів, зокрема солідарності.

Передова роль у концептуальному визначенні української національної ідеї належала Івану Франку, який знаходився в епіцентрі організації політичних партій та культурно-освітніх товариств. Він написав твори, завданням яких було підсумувати історичний шлях української нації і створити чітку візію національної ідеї. Франко у статті «Одвертий лист до галицької української молодежі» дав визначення нації, що, на його думку означає, «суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшім темпі загальнолюдських культурних набутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися» [9, с. 402]. В цій роботі великі надії автор покладає на молодь, якій судилося втілити його національний ідеал. Він закликає її «навчитися чути себе українцями» і це почуття має «вести за собою практичні консеквенції». Моральне переродження української нації мусить стати результатом пра-

ці над згуртуванням народу на основі його мови, традицій, звичаїв, ментальності.

На зламі століть, в 1900 р., з'являється стаття Івана Франка «Поза межами можливого». У цій статті він категорично заявляє: «Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації. Може бути, що колись надійде пора консолідування якихось вольних міжнародних союзів для осягнення вищих міжнародних цілей. Але се може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та невдоволення відійдуть у сферу історичних споминів» [7, с. 12]. У цій статті Іван Франко глибше розвиває поняття національного ідеалу: це ідеал повного, нічим не обмежуваного життя і розвитку нації.

Національний ідеал мусить пройти крізь національну свідомість, бо інакше він назавжди залишиться поза межами можливого. Іван Франко реально оцінив історичне значення феномена національної свідомості для національної самостійності. «Адже добре відомо, що національна свідомість… на базі засадничої національної ідеї містить в собі усвідомлення: 1) етнічної спільності; 2) національних цінностей і відданість їм у мові, етнічній території, національній культурі; 3) соціально-державної спільності; 4) патріотизму; 5) спільності в національно-визвольній боротьбі» [7, с. 13].

Погляди Франка еволюціонували від федералістських до самостійницьких. У рецензії до брошури Ю. Бачинського «Ukraina irredenta» він формулює свій національний ідеал у формі незалежної України. Під впливом таких націоналістичних поглядів Радикальна партія націоналізувала свою програму у 1895 р. Була висловлена ідея, що соціалістичну програму можна реалізувати в незалежній українській державі. Так, у 1899 р. Є. Левицьким, В. Охримовичем, М. Грушевським, І. Франком була утворена Національно-демократична партія. За мету було проголошено досягнення національної незалежності, а автономія визнавалася лише короткою перспективою.

Серед існуючих в українському русі течій лише одна обіймала принципово самостійницькі позиції і своєю активністю зробила переворот в українській політичній думці. Йдеться про так званих молодих радикалів або, як вони самі себе називали, «студентську групу державників», котрі були соціалістами-марксистами і українськими націоналістами, називаючи себе «націонал-радикалами». До них відносять Ю. Бачинського, В. Будзиновського, С. Вітика, М. Ганкевича, О. Колессу, Є. Левицького, В. Охримовича. Однак перелічені діячі становили лише верхівку групи, особовий її склад був значно ширший. «Молоді» радикали були ініціаторами утворення Русько-української радикальної партії (РУРП), яка у своїй діяльності прагнула проводити три принципи – захист інтересів українського селянства Галичини, захист національних інтересів українського населення і пропаганду ідей наукового соціалізму європейської традиції. Власне, перші два принципи погано узгоджувалися з третім, тому все перше десятиліття діяльності РУРП сповнене внутрішньопартійними суперечками з питань, як поєднати непоєднане.

Державницько-самостійницькі ідеї були презентовані в роботі Юліана Бачинського «Ukraina irredenta» 1895 р. Квінтесенцією цієї праці є слова: у проголошенні та обґрунтуванні радикального на той час висновку: «Самостійність політична України – то conditio sine qua non [неодмінна умова (лат.)] її економічного і культурного розвою, услів'є взагалі – можности її екзистенції...» [1, с. 5]. Також Бачинський додав нові елементи до націоналістичної доктрини – загальну картину держави та визначив національну територію: «Україна для себе! <...> Вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна, нероздільна від Сяну по Кавказ!», що перегукується з «Самостійною Україною» Миколи Міхновського.

Здобуття політичної незалежності й соборність України Ю. Бачинський зводив не лише до проблеми етнічно-територіальної. На його переконання, дана проблема належала не тільки українському народу (в етнічному вимірі), «а взагалі до всіх, що замешкують Україну, без огляду на те, чи се автохтон-українець чи колоніст-великорос, поляк, жид чи німець. Спільний інтерес зукраїнщить їх, змусить їх усіх стати українськими патріотами». При чому поняття «соборність» і «незалежність» розглядаються ним як взаємопов'язані й взаємообумовлені [3, с. 96].

Варто звернути увагу, що Ю. Бачинський намагався обґрунтувати тезу, що рівень національно-державницької свідомості нації залежить від рівня економічного розвитку. Основною суспільною верствою у державі повинна стати національна буржуазія, яка буде зацікавлена у державності своєї нації, через отримання певних свобод. Ідея соборності була доведена і в економічній площині, тобто потенційно всі українські землі становлять економічну цілісність, а «єдности економічній мусить відповідати єдність політична». Задля цього на Галичині українські національні змагання потрібно перевести з культурницької у політичну площину, а на Наддніпрянщині інтелігенція мусить наполегливо працювати над піднесенням національного духу [4, с. 20].

Таким чином, не зважаючи на марксистську основу, погляди Ю. Бачинського відповідають сучасним уявленням про націоналізм. Його концепція містить всі складники націоналістичної доктрини: світ поділений на самобутні нації; нація – єдине джерело політичної влади; щоб бути вільним, кожен індивід має належати до нації; кожна нація потребує повного самовираження й автономії; наявність національної самосвідомості; програма реалізації цілей нації.

Висновки. Український націоналізм на західноукраїнських землях зародився під час вивчення народної спадщини на початку XIX ст. і усвідомлення етнічної окремішності, був підсилений конкуренцією з польським національним рухом та прикладом самостійницьких прагнень європейських народів, що стимулювало формування колективної національної ідентичності. В результаті на зламі XIX–XX ст. західноукраїнський націоналізм трансформувався в політичну ідею незалежності, соборності українського народу та досягнення цілей нації.

Список літератури:

1. Бачинський Ю. Україна irredenta / Ю. Бачинський. – Берлін: Видавництво української молоді, 1924. – 237 с.
2. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / І. Бегей. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с. – (Сер. «Спадщина»).
3. Горбань Т.Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті ХХ ст. / Т.Ю. Горбань // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 95–102.
4. Грабовський С. Ukraina Irredenta Юліана Бачинського як ідейна вершина українського соціалізму останньої третини ХІХ століття / С. Грабовський // Українознавчий альманах. – 2013. – № 11. – С. 18–21.
5. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України / Я. Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1992. – (АН України. Інститут суспільних наук.). – С. 119–143.
6. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: монографія / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 357 с.
7. Козловець М.А. Філософія національної ідеї у творчості Івана Франка / М.А. Козловець // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Випуск 29. – Житомир, 2006. – С. 8–14.
8. Магочій П.Р. Українське національне відродження: нова аналітична структура / П.Р. Магочій // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 97–101.
9. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодежі / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. – Т. 45. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 401–409.

Акименко Е.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИДЕЙНЫЕ ИСТОКИ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА В ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация
В статье анализируется исторические условия, а также идейные истоки украинского национализма в Западной Украине. Определены и характеризированы этапы возникновения националистических идей: академический, культурный и политический. Проанализирован процесс формирования национальной идеи в среде украинской интеллигенции в течении XIX века и ее трансформация в целостную идеологическую концепцию в начале XX века. Отдельное внимание уделено роли Ивана Франка и Юлина Бачинского в кристаллизации националистической мысли и перенесение ее политическую плоскость.
Ключевые слова: национализм, национальная идея, Западная Украина, Иван Франко, Юлиан Бачинский.

Akymenko K.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

THE IDEOLOGICAL NATURE OF UKRAINIAN NATIONALISM IN WESTERN UKRAINE IN XIX – AT THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURY

Summary
The main idea of the article is to investigate historical conditions and ideological nature of Ukrainian nationalism of Western Ukraine. The stages of arising of nationalist ideas (academical, cultural, political) were defined and described. The research focuses on formation of national idea among Ukrainian intelligentsia during the XIXth century and its transformation in ideological concept in the early XXth century. Special attention gives to the role of Ivan Franko and Julian Bachynsky as the cofounders of Ukrainian nationalistic idea and independentist thought.
Keywords: nationalism, national idea, Western Ukraine, Ivan Franko, Julian Bachynsky.

УДК 378.001.1–055.2(477.7)«19/20»(045)

ВИТОКИ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ШКОЛИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ІІ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Добровольська В.А.
Херсонська державна морська академія

Проаналізовано комплекс соціально-економічних та суспільно-політичних передумов процесу становлення і розвитку системи вищої жіночої освіти Півдня України у ІІ половині ХІХ – на початку ХХ ст. Висвітлено еволюцію законодавчого закріплення права жінок на здобуття вищої освіти педагогічного напрямку. Розкрито шляхи підготовки жіночих педагогічних кадрів на початку ХХ ст. Основним шляхом здобуття вищої педагогічної освіти на Півдні України були Одеські жіночі педагогічні курси, пізніше реорганізовані у вищі жіночі курси. Проаналізовано особливості процесу загальнопедагогічної підготовки жіноцтва.
Ключові слова: жіночі педагогічні курси, загальнопедагогічна підготовка, Міністерство народної освіти, Новоросійський університет, вищі жіночі курси, недержавні вищі навчальні заклади.

Освіта – це один з найдавніших соціальних інститутів, що викликаний потребами суспільства відтворювати і передавати знання, вміння, навички, готувати нові покоління для дорослого життя. Освіта і суспільство нероздільні.

Роль та місце жінки в суспільстві – одне з одвічних питань. Важливими працівниками сучасної системи освіти є жінки. В нашій державі чоловіки та жінки мають рівні права у здобутті середньої та вищої освіти, що закріплено в Конституції України та Законі України «Про освіту». Але такий стан речей став можливий у результаті тривалої боротьби жінок за права.

Постановка проблеми. Гендерна політика є досить важливою складовою суспільно-політичного життя суспільства. Освіта України переживає етап реформування, пов'язаний зі зміною менталітету нового, інформаційного, суспільства та особистості, ціннісних орієнтацій молодого покоління. І від жінок-вчителів, їхньої освіченості залежить стан політичних та соціальних змін у суспільстві. Саме тому ми вважаємо актуальним вивчення процесу становлення і розвитку вищих жіночих шкіл Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на прикладі Одеських жіночих педагогічних курсів. У даній роботі подається характеристика змісту педагогічної підготовки майбутніх вчительок з вищою освітою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження історії жіночої освіти Півдня України ІІ половини ХІХ – початку ХХ ст. не приділялось належної уваги, хоча є досить різноманітна література, в якій автори торкалися окремих аспектів досліджуваної теми. Науковці вивчали зміст «жіночого питання» у ХІХ ст., аналізували діяльність уряду, громадських установ у сфері освіти, роль приватних осіб, розкривали діяльність неурядових вищих навчальних закладів, зокрема, вищих жіночих курсів як по всій території України, так і в південноукраїнських губерніях [4; 5; 10; 11; 13]. Чимало праць присвячено системі вищої освіти Одеси як центра освіти Півдня України [1; 2; 6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В радянській історіографії проблемі жіночої освіти не приділялася увага, а система жіночих шкіл розглядалася як сторінка дореволюційної історії освіти. Сучасні дослідники присвятили свої розвідки висвітленню окремих аспектів жіночої освіти України у ІІ половині ХІХ – на початку ХХ століття. Незважаючи на наявність значної кількості праць з історії освіти, питання вищої жіночої освіти у південному регіоні широко не висвітлювалися у науковій літературі, особливо питання вищої жіночої педагогічної освіти.

Мета статті. Головною метою роботи є аналіз обставин становлення вищої жіночої педагогічної освіти на Півдні України у ІІ половині ХІХ – на початку ХХ ст., роль уряду і громадськості у цьому процесі, а також висвітлення змісту педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. У другій половині ХІХ – на початку ХХ століття більшість українських губерній входили до складу Російської імперії. Всі реформи у сфері освіти Наддніпрянщини здійснювалися у межах загальноімперської політики. Однією з проблем внутрішньої політики держави стає вища жіноча освіта.

Жінки не мали громадянських прав і були позбавлені юридичного права на вищу освіту. Вони не мали дозволу навчатися в університетах, тому класичні університети у Харкові, Києві, Одесі надавали освіту лише чоловікам. До 70-х рр. ХІХ ст. в українських губерніях не було жодної вищої жіночої школи.

Прогресивне жіноцтво докладало багато зусиль, щоб здобути вищу освіту. Деякі жінки здобували освіту за кордоном переважно у Швейцарії і Німеччині, причому кількість російських студенток постійно зростала. Наприклад, якщо у 1868 р. у Цюрихському університеті навчалося тільки 4 студентки з Російської імперії, то у 1873 р. їх кількість виросла до 104. Серед них представниць українських губерній було 41,7%, а з Півдня України – 29% [1, с. 81; 2, с. 115].

Царський уряд, побоюючись впливу європейських революційних настроїв, прийняв розпорядження про повернення в імперію всіх жінок, які навчалися за кордоном, причому під загрозою переслідування. У 1873 р. було офіційно заявлено: «Правительство не может допустить мысли, чтобы два-три докторских диплома могли искупить зло, происходящее от нравственного растления молодого поколения, и потому признает необходимым положить конец этому ненормальному движению» [1, с. 81].

Уряд був змушений почати створення мережі вищих шкіл для жіноцтва. Міністр народної освіти Д.А. Толстой зазначав, що «создавая и поддерживая учреждения, удовлетворяющие существующую среди женщин потребность в высшем образовании, правительство дает желающим полную возможность приобрести научные знания в пределах отечества» [3, с. 126].

Ця заява була реалізована лише частково. У 1872 р. у якості експерименту були відкриті Московські вищі жіночі курси професора В.І. Гер'є. Наступні ВЖК були відкриті у Санкт-Петербурзі і Казані (1876 р.), і, нарешті, у Києві (1878 р.) [4, с. 271]. В інших університетських містах таких шкіл не дозволили відкрити, незважаючи на клопотання громадськості. Ці заклади давали педагогічну освіту, але слухачки цих курсів не отримували жодних прав випускників вищої школи [5, с. 79].

Процедура відкриття курсів була тривалою і складною: на ім'я попечителя навчального округу подавалося клопотання про організацію ВЖК в тому чи іншому місті, далі прохання з відгуком попечителя відправлялося в Міністерство народної освіти (далі – МНО), де, після наради за участю начальника IV відділення, міністра внутрішніх справ, начальника III відділення Канцелярії Його Імператорської Величності і самого міністра народної освіти, виносився остаточний вердикт [1, с. 82]. Тому часто клопотання відхилялися різними чиновниками за формальними ознаками.

Громадськість продовжувала боротьбу за вищу жіночу освіту. Так, було організовано платні курси (публічні наукові лекції) при Новоросійському і Харківському університетах. Слухачки отримували лише довідку про прослухані курси без будь-яких прав. Але такі ініціативи сприяли заснуванню на початку XX ст. системи навчальних закладів для жіноцтва.

Боротьба громадськості міст за вищі навчальні заклади для жіноцтва тривала далі. Жінки так і не були допущені до університетів, тому підготовка вчителів жіночої статті на початку XX століття здійснювалася в навчальних закладах, що автономно існували у системі університетської освіти.

Країна потребувала освічених педагогічних кадрів для закладів усіх рівнів освіти, але спостерігалася недостатня розробка нормативно-правових актів і методичних розробок.

У країні не вистачало педагогів. На кінець XIX ст., завдяки активній діяльності громадськості, суттєво розширилася мережа цих жіночих середніх шкіл і зріс учнівський контингент у них. Існувала ціла система середньої жіночої освіти: гімназії, єпархіальні училища, інститути шляхетних дівчат. Потрібні були кадри для цих шкіл.

На початку XX ст. в Одесі проживало майже 500 тис. осіб. Тому постійно розширювалася мережа навчальних закладів, збільшувалася їх кількість. У 1900 р. в гімназіях, реальних і комерційних училищах навчалося 7250 осіб. Швидко розвивалася і жіноча освіта. У 1894 р. в Одесі діяли 4 жіночих гімназії, 1909 р. – 12, а вже у 1915 р. – 23. Потреба вчительок з вищою університетською освітою все більш зростала [6, с. 17].

До того ж частина випускниць цих шкіл мріяла про продовження навчання. Попечитель Одеського навчального округу Х. Сольський інформував уряд про щорічну кількість випускниць гімназій Одеського навчального округу близько 600 осіб, немало з яких від'їздили до Швейцарії та Франції здобувати подальшу освіту [2, с. 117; 6, с. 17].

Уряд спочатку намагався вирішити проблему нестачі педагогічних кадрів за рахунок відкриття короткострокових педагогічних курсів. У 1900 р. МНО створило «Правила про однорічні курси для підготовки вчителів і вчительок початкових училищ», у 1907 р., у зв'язку із обговоренням питання про введення загальної освіти, – «Правила про дворічні та трирічні педагогічні курси» [7]. Але цього було недостатньо.

На початку XX ст. в Україні розширилася мережа вищих закладів педагогічної освіти, склались тенденції формування підготовки вчителя. Фундаментом цього було XIX століття – період, для кого були характерні: державні та урядові освітні реформи (1802–1804 рр., 60-х років XIX ст. і початку XX ст.); створення системи народної освіти, для якої потрібні були педагогічні кадри; поширення мережі державних закладів вищої педагогічної освіти – педагогічних інститутів та педкурсів при імператорських університетах; створення в 70-х роках XIX – на початку XX ст. самостійних вищих навчальних закладів (Ніжинського історико-філологічного інституту (1875 р.), Вищих жіночих педагогічних курсів у Києві (з 1878 р.); відкриття вищих педагогічних навчальних закладів на громадських і приватних засадах. [11, с. 20]. Останні були місцем для здобуття освіти тими людьми, які через статеву, станову або національну приналежність, не могли здобути освіту у державних вищих школах.

У зазначений період українські університети (Харківський, Київський Св. Володимира і Новоросійський в Одесі) здійснювали керівну роль у регіональній освіті.

Ще у 1896 році низка професорів Новоросійського університету подала клопотання до міністерства про дозвіл відкрити в Одесі курси за зразком Петербурзьких вищих жіночих курсів. Пізніше, сподіваючись на позитивне вирішення справи, в 1902 р. у це прохання було внесено деякі зміни: курси повинні були мати характер спеціального педагогічного навчального закладу. Комісія, яка складалася з викладачів Новоросійського університету на чолі з професором М. Ланге, склала проект «Положення» про курси [8, арк. 2]. У 1903 р. від міністерства народної освіти було отримано «высочайшее соизволение на учреждение курсов».

Отже, початком історії вищої жіночої освіти Півдня України є історія Одеських жіночих педагогічних курсів. Цей провідний регіональний центр освіти для жіноцтва був відкритий у 1903 році на правах приватного навчального закладу, для надання дівчатам вищої наукової освіти і педагогічної підготовки, потрібної для вчительок гімназії [9, арк. 4]. Для цих трирічних курсів головним стало спеціальне педагогічне спрямування [10, с. 255].

Процес підготовки жінок-вчителів з вищою освітою був тісно взаємопов'язаний з особливостями соціально-економічного та суспільного розвитку Наддніпрянської України.

Основними передумовами утворення вищих педагогічних курсів на Півдні України були: про-

гресивні реформи 1860–70-х рр., революційні події 1905–1907 рр. До суспільно-політичних передумов відносимо: виникнення перших таємних гуртків серед студентів та викладачів університетів, громадівський рух (1860–80-х рр.), розвиток академічної філософії, виникнення перших українських політичних партій (кінець XIX – початок XX ст.).

Все це вплинуло на організацію шкіл для загально-педагогічної підготовки вчителя і знайшло відображення в авторських навчальних курсах педагогічного спрямування, розроблених професорсько-викладацьким складом університетів. Серед них – Й. Шад, О. Рейніш, М. Лавровський (Харківський університет); М. Курляндцев, Й. Міхневич, Х. Гассгаген (Новоросійський університет); С. Гогоцький, П. Авсенєв, О. Новицький (Київський університет Св. Володимира) [11, с. 31].

Урочисте відкриття Одеських жіночих педагогічних курсів відбулося у жовтні 1903 р. в присутності міністра народної освіти С.М. Лук'янова. Курси були відкриті на 6 років при приватній гімназії К.С. Пашковської. Поступити могли жінки, які мали атестат або свідоцтво про закінчення жіночої гімназії. Метою цього навчального закладу було: дати вищу наукову освіту і педагогічну підготовку для викладання у гімназіях [8, арк. 2].

Історик А. Добролюбський зазначає, що «термін «педагогічний» передбачав сучасне його розуміння – навчання наукам у процесі виховання і освіти» [6, с. 19].

Бажаючих здобути вищу педагогічну освіту було чимало, навіть більше, ніж могли прийняти. Так, на момент відкриття курсів 450 жінок подали заяви, а прийняли лише 300, враховуючи їх успішні оцінки в атестатах.

Студентки поділялися на слухачок і вільних слухачок. До першої групи потрапляли особи, які досягли 17 років і які мали свідоцтво про закінчення гімназії. Вільними слухачками, з дозволу попечителя, могли бути особи, які здобули або не здобули систематичну освіту, але займалися педагогічною діяльністю [12, с. 186].

На 1 січня 1904 р. на курсах навчалося 296 чоловік, з них 237 слухачок і 59 вільних слухачок. Така кількість вільних слухачок пов'язана з тим, що рада курсів не могла гарантувати практичних педагогічних занять більш ніж 240 особам [6, с. 20].

Курси складалися з 5 відділень: історичного, математичного, російської мови і словесності, французької та словесності, німецької та словесності. Директором був призначений ординарний професор Новоросійського університету Микола Ланге, інспектором – Катерина Пашковська, керівник гімназії. Вирішення питань з навчальної роботи входило до юрисдикції ради курсів у складі згаданих директора й інспектора, а також викладачів. Господарськими питаннями займався попечительний комітет, який складався з директора, трьох членів ради та інспектора.

У 1904 р. міністром народної освіти було затверджено правила для слухачок Одеських жіночих педагогічних курсів із доповненнями до існуючих правил: слухачками могли бути дівчата віком від 17 до 23 років, кількість вільних слухачок не повинна була перевищувати 2% від загальної кількості, а число слухачок іудейського віросповідання не повинно було перевищувати 20% від загальної кількості [8, арк. 6].

Найбільша кількість слухачок була на історичному та математичному відділеннях, випускниці яких найчастіше вступали на педагогічний шлях [4, с. 273].

Отже, найбільшою популярністю на Одеських педагогічних курсах користувалося історичне відділення – 128 осіб. Далі за популярністю йшло математичне відділення – 50 осіб; французької мови та словесності – 32; німецької мови і словесності – 15; російської мови і словесності – лише 7.

Студентки мали різноманітне віросповідання. Так, кількість жінок православного віросповідання складала – 158 осіб, іудейського – 109, католицького – 13; протестантського – 9; вірмено-григоріанського – 5, караїмського – 2. Переважна більшість учениць були незаміжніми (286), заміжніх було 8, вдів – 2 [1, с. 84].

Курси існували в основному за рахунок плати за навчання (75 крб. на рік). Для порівняння: кваліфікований робітник заробляв 25–30 крб. у місяць; працюючі жінки – 10–12 крб.

За перше півріччя існування Одеських жіночих педагогічних курсів від плати за навчання було отримано 21440 руб.; витрачено на платню адміністрації, викладачам і службовцям, найм і утримання квартири, меблювання, бібліотеку та ін. – 10873 руб. 98 коп. [6, с. 20]. Приватні пожертвування також допомагали курсам розвиватися. Так, професор Новоросійського університету, ініціатор створення вищої жіночої освіти Олександр Семенович Трачевський пожертвував 6059 крб. [12, с. 186].

У 1904 р. курси перейшли в нове приміщення по вулиці Торговій, що було побудоване по спеціальному проекту. Воно складалося з фізичного кабінету, бібліотеки та 12 аудиторій, з яких одна була на 300 чоловік, дві на 200, одна на 100, чотири на 70, і ще чотири меншого розміру.

На курсах викладали багато відомих вчених: історики І.А. Линниченко, Є.М. Щепкін, О.С. Трачевський, ботанік і географ Г.І. Танфільєв, археолог Е.Р. Штерн, лінгвіст А.І. Томсон, фізик Є.А. Кирилов, математик І.В. Слешинський та ін. Більшість з них в перші роки існування курсів читали свої лекції безкоштовно, а також віддавали на потреби курсів свої заробітки від публічних лекцій. Наприклад, професор І.А. Линниченко пожертвував 1250 крб. 75 коп. [6, с. 20].

На курсах діяла предметна система навчання. Навчальні дисципліни поділялись на обов'язкові та необов'язкові. Перелік навчальних курсів визначався навчальним планом відповідного відділення. Навчальний процес складався з лекцій та практичних занять. Третій рік навчання присвячувався, переважно, педагогічній теорії й практиці.

Саме педагогічний напрям був основним напрямом недержавної вищої школи. Педагогічним навчальним закладам належав безперечний пріоритет у розробці теоретичних і прикладних проблем шкільної та дошкільної педагогіки [4, с. 274].

Особливістю вищих шкіл на приватних та громадських засадах були: своєрідність навчального процесу; автономність програм окремих вищих навчальних закладів, що зумовило своєрідність розвитку педагогічної підготовки в кожному із них, зокрема в університетах; становлення основ теоретичного компонента загаль-

ної підготовки вчителя через викладання курсів педагогіки, дидактики, історії педагогічних течій, шкільної гігієни, училищезнавства тощо та виключно авторське розроблення їх змісту; визначення практичної складової загальнопедагогічної підготовки, що включала: відвідування студентами уроків провідних викладачів гімназій з їх наступним аналізом та самостійне проведення уроків практикантами. Педагогічна практика, як правило, проходила у школах міста або ж зосереджувалась у зразковій при педагогічному навчальному закладі гімназії, початковому чи вищому початковому училищі [11, с. 20–21].

У результаті революційних подій 1905 року курси були закриті. Вже 16 січня 1905 р. студенти Новоросійського університету організували демонстрацію протесту. У революційних заворушеннях студентства «курсистки» брали найактивнішу участь. Тому протягом 1905 року і весняного півріччя 1906 р. занять на курсах не було – як, втім, і у всіх інших вищих навчальних закладах імперії [6, с. 22].

З іншого боку, революційні події 1905 року сприяли відносній демократизації вищої освіти. Це відбулося під тиском громадсько-педагогічного руху. Активні діячі були незадоволені жорстким міністерським контролем, консервативними принципами організації навчально-виховного процесу, бюрократизацією змісту освіти.

Революційні події стали каталізатором нового етапу освітнього руху. Дослідниця Н.М. Дем'яненко вказує, що у цей період з'являються нові тенденції: стабілізація загальнопедагогічної підготовки в навчально-виховному процесі вищих шкіл, наближення до оптимального поєднання педагогічної теорії і шкільної практики, соціальна орієнтація у формуванні особистості вчителя [11, с. 23].

Розробляються варіативні проекти та моделі загальнопедагогічної підготовки вчителя (С. Ананьїн, Ф. Зеленогорський, В. Зеньківський, О. Музиченко, П. Тихомиров). Численні педагогічні теорії орієнтуються на потреби народної освіти. Розгортається дискусія з проблем удосконалення підготовки вчителя, створення професійних програм, інноваційних форм педагогічної освіти (В. Гельвіг, Т. Лубенець, І. Сікорський, К. Щербина) [11, с. 23].

Популярними стають ідеї гуманізації та автономізації у здійсненні багаторівневої загальнопедагогічної підготовки; творчого особистісно орієнтованого підходу до її організації і проведення. Розробляються теоретичні концепції та моделі, запроваджуються варіативні навчальні плани і програми, інноваційні методики та технології. З'являються різноманітні авторські курси: І. Сікорського («Душа дитини», «Вчення про християнську моральність», «Вчення про дітей, важких у виховному відношенні»), Я. Чепіги («Основні проблеми соціального виховання», «Трудове виховання у зв'язку з історією педагогіки»), А. Володимирського («Педагогіка особи», «Практична педагогіка»), А. Зільберштейна («Система народної освіти»), С. Русової («Питання допоміжного виховання»), Г. Черкова («Техніка експериментального дослідження особистості»), Г. Ващенко («Теорія і психологія творчості», «Питання релігійного виховання»), М. Даденкова («Нові педагогічні течії в школі») [11, с. 30].

Уряд надав міністру народної освіти право самостійно вирішувати проблеми, пов'язані з відкриттям недержавних вищих навчальних закладів. Початок упорядкування процесу створення системи недержавних вищих навчальних закладів у цілому поклала затверджена Миколою II доповідь міністра народної освіти графа І.І. Толстого (1905 р.), яка дозволяла відкриття приватних курсів з програмою освіти вище середньої [13, с. 106]. Це створило правову основу для розвитку недержавної вищої школи.

Навесні 1906 р. завдяки клопотанню професорів Новоросійського університету М. Ланге, Є. Щєпкіна, І. Слєшинського курси було перетворено у вищі жіночі курси у складі двох факультетів: фізико-математичного та історико-філологічного, пізніше відкрився юридичний факультет [8, арк. 6,8].

Вищі жіночі курси в Одесі – це навчальний заклад приватного характеру, в якому професори університетів викладали дисципліни з курсу вищої школи. Їх офіційне відкриття було оголошено 26 серпня 1906 р. Слухачкам колишніх педагогічних курсів, які бажали продовжити навчання, слід було лише подати заяву про прийняття на курси.

Одеські жіночі педагогічні курси відіграли свою позитивну роль, ставши фундаментом для наступного навчального закладу – ВЖК. Це реформування відбулося через те, що суто педагогічний характер навчального закладу не задовольняв більшість слухачок. Населення міста було переважно неправославним, а законодавство Російської імперії обмежувало право на вчителювання представників іудейського віросповідання [2, с. 117].

Прагнення жіноцтва до вищої освіти на початку XX століття було сильним й охоплювало майже всі прошарки суспільства, тому уряд протягом 1906–1908 рр. дозволив жінкам вступати до університетів і вищих технічних навчальних закладів як вільним слухачкам. А вже в травні 1908 р., у період реакції, міністерським циркуляром було заборонено прийом жінок в університети навіть у якості вільних слухачок [5, с. 80].

Більшість учителів для жіночих гімназій випускали Вищі жіночі курси (Київські (відновили діяльність 1905 р.), Одеські (1906 р.), Харківські (1907 р.), Ніжинські (1916 р.) та Фребелівський педагогічний інститут (1907 р.) [11, с. 23].

У грудні 1911 р. був прийнятий закон, згідно з яким вищі жіночі курси, програми яких відповідали університетським, отримали офіційний статус вищих навчальних закладів [5, с. 82]. Але до 1917 р. державна вища освіта так і не стала доступною для жінок. Основними навчальним закладами для них залишалися громадські та приватні вищі жіночі курси.

Таким чином, законодавча діяльність уряду Російської імперії у справі створення вищої жіночої освіти на українських землях розпочалася у II половині XIX століття у зв'язку із потребою країни у кваліфікованих кадрах і під тиском громадськості. Провідну роль у справі створення і діяльності нових типів шкіл відіграли університети. Ініціативи професорів класичних університетів, у тому числі й Новоросійського, щодо створення вищих шкіл для жіноцтва вдалося реалізувати лише на почат-

ку XX ст. Початком історії вищої жіночої освіти Півдня України є історія Одеських жіночих педагогічних курсів, які були відкриті у 1903 р. Педагогічним навчальним закладам належав пріоритет у розробці теоретичних і прикладних проблем шкільної та дошкільної педагогіки.

Висновки і пропозиції. Вивчення вітчизняного педагогічного досвіду взагалі, і вищої жіночої педагогічної зокрема, може стати прикладом для реформування системи вищої освіти в Україні та її інтегрування до європейського освітнього простору.

Список літератури:

1. Веселова Т.Н. Из истории высшего женского образования в Одессе (последняя треть XIX – начало XX вв.) / Т.Н. Веселова, О.В. Мельник // Записки исторического факультета. – Вып. 1. – Одесса, 1995. – С. 81–89.
2. Драч О.О. Розвиток вищої жіночої освіти в Одесі другої половини XIX – початку XX ст.: загальноімперські тенденції і регіональні особливості / О.О. Драч // Гуржіївські історичні читання. – 2014. – Вип. 7. – С. 115–118.
3. Теплов В. Пятидесятилетие высшего женского образования в России / В. Теплов // Вестник воспитания. – 1910. – № 9. – С. 126.
4. Иванов А.Е. Высшая школа Российской империи начала XX века / А.Е. Иванов // Вестник Российской академии наук. – 1997. – Т. 67, М. 3. – С. 265–274.
5. Міхневич Л. Витоки вищої жіночої освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Л. Міхневич // Юридична Україна. – 2015. – № 7–8. – С. 78–85.
6. Добролюбский А. Из истории педагогического университета [Електронний ресурс] / А. Добролюбский // Режим доступу: http://odessitclub.org/publications/almanac/alm_18/alm_18_8–31.pdf
7. Новые правила о педагогических курсах для подготовки учителей // Родной край. – 1907. – 15 августа.
8. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. 334: Одесские высшие женские курсы. – Оп. 3. – Спр. 7528: История Одесских высших женских курсов. – Арк. 2–9.
9. ДАОО. – Ф. 42: Канцелярія попечителя Одеського навчального округу. – Оп. 35. – Спр. 385: Отчет о состоянии и деятельности Одесских женских педагогических курсов на 1903–1904 гг. – Арк. 4–10.
10. Мисечко О.Є. Підготовка вчителів іноземних мов на вищих жіночих курсах в Україні (початок XX століття) / О.Є. Мисечко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 25. – С. 253–256.
11. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX – перша чверть XX ст.): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Н.М. Дем'яненко / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 1999. – 40 с.
12. Федотова Т.И. О высшем женском образовании в Одессе / Т.Н. Федотова // Праці Одеського державного університету. – Т. 151. – Серія філологічні науки. – Вип. 11. – Одеса., 1961. – С. 184–191.
13. Драч О.О. Влада Російської імперії і Вищі жіночі курси на початку XX століття / О.О.Драч // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2010. – Вип. XVII. – С. 100–109.

Добровольская В.А.
Херсонская государственная морская академия

ИСТОКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕЙ ЖЕНСКОЙ ШКОЛЫ ЮГА УКРАИНЫ ВО II ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ

Аннотация
Проанализирован комплекс социально-экономических и общественно-политических предпосылок процесса становления и развития системы высшего женского образования Юга Украины во II половине XIX – начале XX в. Освещена эволюция законодательного закрепления права женщин на получение высшего образования педагогического направления. Раскрыты пути подготовки женских педагогических кадров в начале XX в. Основным путем получения высшего педагогического образования на Юге Украины были Одесские женские педагогические курсы, позднее реорганизованные в высшие женские курсы. Проанализированы особенности процесса общепедагогической подготовки женщин.
Ключевые слова: женские педагогогические курсы, общепедагогическая подготовка, Министерство народного просвещения, Новороссийский университет, высшие женские курсы, негосударственные высшие учебные заведения.

Dobrovolska V.A.
Kherson State Maritime Academy

ORIGINS OF VOCATIONAL AND PEDAGOGICAL TRAINING IN THE SYSTEM OF THE HIGHEST FEMALE SCHOOL IN THE SOUTH OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XIX AND EARLY XX CENTURIES

Summary
The complex of social, economical and political preconditions of establishing and developing the system of higher women's education in the South of Ukraine in the second half of the XIXth century – at the beginning of the XXth century is analyzed.The evolution of legislative confirmation of women's right to higher education is enlightened. The ways of women's pedagogical staff training at the beginning of the XXth century are described.The main way of getting higher pedagogical education in the South of Ukraine were Odesa women's pedagogical courses, later reorganized in higher women's courses.The peculiarities of the process of women's general pedagogical training are analyzed.
Keywords: women's pedagogical courses, general pedagogical training, The Ministry of National Education, Novorossiiski University, higher women's courses, non-state higher educational establishments.

УДК 930+94(410)

БРИТАНСЬКА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Іванов Д.І.
Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України

Дана стаття пропонує читачеві аналіз української історіографії британського зовнішньополітичного процесу у період 1990–2010 рр. З урахуванням контексту політичних подій автором проаналізовано головні теми, які привертали увагу українських дослідників. Серед них – європейська політика Великої Британії, «особливі відносини» між Великою Британією та США, українсько-британські відносини. Деякі питання, що досліджувалися українською історіографією часів незалежності, зокрема пов'язані з євроінтеграційними процесами, втратили актуальність референдуму про Брексіт (2016 р.) то подальшими переговорами про вихід Великої Британії з ЄС. У зв'язку з цим видається важливим дослідження таких аспектів, як дія механізмів прийняття зовнішньополітичних рішень, визначення їх мотивацій та вплив демократичних інститутів, таких як політичні партії та громадські рухи.
Ключові слова: історіографія, Велика Британія, зовнішня політика, Європейський Союз, Сполучені Штати Америки, україно-британські відносини.

Постановка проблеми. Велика Британія була і залишається провідною державою зі значним економічним, військовим та інтелектуальним потенціалом. Маючи багату історію та потужні демократичні традиції, ця країна наглядно демонструє, що для того аби мати вплив на світові процеси не обов'язково утримувати найчисельнішу армію чи володіти величезними природними ресурсами. Останні події, пов'язані з референдумом 2016 року, щодо виходу держави з ЄС, загострили питання про роль Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії у сучасному світі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В українській історичній науці значна увага приділялася дослідженню британської зовнішньої політики. Однак у більшості праць з цієї проблематики увага зосереджувалася на євроінтеграційному контексті. В новітніх обставинах, принаймні як це здається з перспективи сьогодення, зазначений підхід втратив свою актуальність. Водночас зросла вагомість таких проблемних аспектів, як критерії оцінки британськими владними інституціями проблем зовнішньополітичного характеру, їх мотивація та механізми прийняття зовнішньополітичних рішень.

Дослідження британської зовнішньої політики важливе як з точки зору врахування зовнішньополітичних позицій провідних держав сучасного світу, так і з точки зору вивчення особливостей аналізу, ухвалення та реалізації зовнішньополітичних рішень. В такому сенсі дослідження історіографії видається корисним з наукової та науково-практичної точок зору.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в аналізі основних тем та сюжетів зовнішньої політики Великої Британії в період 1990–2010 рр. Досягнення цієї мети передбачало виконання наступних дослідницьких завдань:

– окреслення головних ознак британської зовнішньої політики за прем'єрства Джона Мейджора, Тоні Блера та Гордона Брауна;

– визначення найбільш актуальних для українських дослідників проблем зовнішньої політики

Великої Британії та причини, які обумовлювали конкретні пріоритети наукового пошуку;

– тематичний аналіз української історіографії британського зовнішньополітичного процесу;

Виклад основного матеріалу. Відставка Маргарет Тетчер з посади прем'єр-міністра у 1990 р., у значній мірі, була пов'язана з суттєвими змінами у політичній ситуації у світі. Припинення біполярного протистояння підняло питання про подальший курс британської зовнішньої політики. Новий британський прем'єр-міністр Джон Мейджор обрав курс на поліпшення відносин з Вашингтоном, що супроводжувалося активною співпрацею у військовій та політичній сфері. Політичні еліти країни розпочали ревізію європейської політики, що призвело до дебатів в Консервативній та Лейбористській партіях під час ратифікації парламентом Маастрихтського договору. Перемога у 1997 р. лейбористів на чолі з Тоні Блером ознаменувалася демонстративною відмовою від протиставлення «атлантизму» та «європеїзму». Блер фактично визнав, що посилення співпраці з питань безпеки в рамках Європейського Союзу буде в інтересах самої Великої Британії, що мало сприяти зміцненню статусу країни як посередника у відносинах між європейськими інтеграційним центром та США. За прем'єрства Блера уряд активно сприяв євроінтеграції, однак продовжував зберігати особливу позицію у складі ЄС.

Теракти 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку спонукали США розпочати інтервенцію до Афганістану (з 7 жовтня 2001 р.). Велика Британія підтримала операцію, вважаючи це виконанням своїх союзницьких обов'язків. Однак інтервенція військ США і Великої Британії до Іраку в березні 2003 р. викликала незадоволення, як серед країн ЄС, так і в британському суспільстві. Після того, як Т. Блер залишив посаду прем'єр-міністра за власним бажанням (27 червня 2007 р.), цю посаду обійняв Гордон Браун, який до цього був канцлером казначейства. На відміну від свого попередника, Г. Браун був скоріше прихильником «атлантизму», ніж «європеїзму», що знайшло прояв у підтвердженні прихильності «особливим відносинам» США та обережному ставленні до євроінтеграційних процесів.

Доцільно буде сказати, що протягом постбіполярного періоду головна увага британського уряду була зосереджена на трьох основних проблемах: 1) європейська політика, участь у євроінтеграції та відносини з країнами континенту; 2) британсько-американські «особливі відносини»; 3) вирішення регіональних криз та конфліктів. Ці проблеми привертають значну увагу як британських і загалом зарубіжних дослідників, так і українських вчених. Утім, оскільки впродовж періоду української незалежності питання про вступ України до ЄС залишалося однією з найпопулярніших тем суспільних наук, це також позначилося й на домінуванні євроінтеграційної політики в українській історіографії британського зовнішньополітичного процесу. Пріоритетна увага, яку українські історики приділяли європейській політиці Великої Британії, пояснювалася як загальним науковим інтересом, так і прагненням з'ясувати, наскільки позиція Великої Британії може впливати на європейські перспективи України. Загалом унаслідок вказаних причин українська історіографія британської зовнішньої політики зосереджувалася на трьох темах: 1) українсько-британських відносинах, 2) загальному спрямуванні зовнішньої політики Великої Британії, 3) участі держави в євроінтеграційних процесах.

Проблемі двосторонніх відносин Об'єднаного Королівства та України присвячено низку праць А.В. Грубінко. Його кандидатська дисертація присвячена політичному та військовому співробітництву між двома країнами в 1991–2004 рр. [3]. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлено у його статтях, присвячених окремим періодам у становленні британсько-українських відносин та загальним аспектам євроатлантичних відносин [1; 2; 4]. На думку А.В. Грубінка, «сприяння поширенню євроінтеграційних процесів вирізняє Велику Британію як одного з головних партнерів України на шляху євроінтеграції». Виваженість і прагматичність підходів її керівництва «до участі у загальноєвропейських процесах, що ґрунтуються на відстоюванні власних національних інтересів, є прикладом для нашої країни, як необхідно ефективно розбудовувати і здійснювати зовнішню політику» [3, с. 182]. Ці тези набули розвитку в статті А.В. Грубінка, присвяченій місцю України в британській зовнішній політиці в 2004–2009 рр. [2, с. 286–287], в якій британсько-українські відносини розглянуто в широкому контексті з урахуванням ролі США та ЄС.

Зосередження уваги на загальному контексті євроінтеграційних процесів присутнє і в працях Н.Л. Яковенко (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка) [19–22]. Найбільш ґрунтовно серед українських авторів проблеми британської зовнішньої політики розглянуто в її монографії «Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство» [20]. Утім, у роботі Н.Л. Яковенко простежується наголос на обережному ставленні Лондона до інтеграційних процесів, в яких британські уряди намагалися уникнути надмірної централізації з боку керівних установ ЄС та зберегти баланс між інтеграцією та суверенітетом.

Н.Л. Яковенко підкреслює, що співробітництво в рамках Північноатлантичного альянсу відіграє принципову роль у політиці Великої Британії з питань безпеки, як у рамках «особливих відносин» зі США, так і з країнами ЄС. Участі та ролі Об'єднаного Королівства в НАТО присвячена стаття Н.Л. Яковенко «Внесок Великої Британії в діяльність НАТО» [21], в якій вона наголошує на важливості «особливих відносин» для підтримки Великою Британією боєздатності НАТО.

Серед робіт присвячених відносинам Великої Британії зі США та НАТО, варто згадати кандидатську дисертацію Т.Ю. Кандуби «Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера» [5]. В цій роботі розглянуто вплив атлантичної концепції на формування зовнішньополітичного курсу урядів Т. Блера. Автор відзначає, що британська позиція була зорієнтована на обмеження протиріч між США та західноєвропейськими країнами й посилення впливу Великої Британії на формування спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Особливості участі Сполученого Королівства у формуванні європейської системи безпеки ста-

ли також предметом досліджень А.В. Грубінко, зокрема його статті «Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності» [1].

Проблемі розвитку та еволюції «особливих відносин» США та Великої Британії присвячені роботи С.М. Пик (Львівський національний університет ім. І. Франка) [14; 15]. В своєму дисертаційному дослідженні авторка сформулювала концепцію британсько-американських «особливих відносин» та розглянула їх еволюцію від початку «холодної війни» до сьогодення [14]. Дослідження цієї проблеми отримало розвиток у монографії С.М. Пик «США – Велика Британія: «особливі відносини» [15]. Авторка визначає феномен британсько-американських «особливих відносин» як «взаємовигідний зв'язок між державами, що простежується в усіх важливих сферах життєдіяльності їхніх суспільних систем, а також виявляється у вигляді узгоджених дій на міжнародній арені внаслідок реалізації спільних інтересів» [14, с. 8]. В своїй монографії С.М. Пик акцентувала увагу на фактичних деталях та особливостях цих відносин, коли «неофіційні особливі відносини мають пріоритет перед зобов'язаннями США та Великої Британії, офіційно закріпленими в міжнародних договорах» [15, с. 232]. Процес еволюції британсько-американських відносин також розглядається в статті О. В. Олійника «Еволюція сутності американсько-британських особливих відносин» [13], у якій автор зауважує, що відносини між країнами сягнули того рівня, коли вони навіть не вимагають юридичного затвердження на папері.

В дослідженнях українських істориків та політологів провідне місце присвячено дослідженню участі Великої Британії у структурі та політиці ЄС. Про популярність цієї теми свідчить хоча б те, що майже всі вищезгадані дослідники так чи інакше торкалися цієї проблематики. Цим темам присвячено низку робіт А.В. Грубінко, В.Ю. Крушинського, О.А. Неприцького І.П. Черінько, Н. Л. Яковенко.

Вказана тема детально представлена в роботах В.Ю. Крушинського (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка) [6; 8; 9], зокрема в його докторській дисертації «Великобританія в європейських інтеграційних процесах» [7]. На підставі комплексного аналізу європейського напрямку британської політики цей автор доводить, що позиція Об'єднаного Королівства стосовно відносин у межах ЄС ґрунтувалася на поєднанні понять інтеграції, суверенітету та субсидіарності. Європейський напрям британської зовнішньої політики в контексті «п'ятої хвилі» розширення ЄС (2004 р.) детально розглянуто в статтях І.П. Черінька «Велика Британія і розширення ЄС-2004» [16], «Українсько-британські відносини: історія та сучасність» [18] та «Політика лейбористського уряду Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу 2004 р.» [17]. Цікавий матеріал з цієї проблематики знаходимо в статтях А.В. Грубінко «Участь Великої Британії у європейській інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом» [4] та «Україна у зовнішній політиці Великої Британії: новітній етап міждержавних відносин» [2].

Заслуговують безумовної уваги і дослідження О.А. Неприцького [10; 11; 12], особливо його кандидатська дисертація «Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. XX ст.)» [10]. В цій праці зроблено акцент на правових та економічних аспектах європейської політики Великої Британії, а також формулюванню урядової політики щодо планів і перспектив еволюції ЄС.

Аналіз методології, яка застосовувалася в дослідженнях українських вчених, дозволяє відзначити деякі загальні риси та особливості їх наукового пошуку. Н.Л. Яковенко досліджуючи в своїй монографії місце Великої Британії в сучасній системі міжнародних відносин застосувала політологічні підходи для розкриття британської концепції побудови Європейського Союзу. Оцінюючи специфіку британської політики в умовах прискорення та поглиблення європейської інтеграції в 1992–2001 рр., дослідниця дійшла висновку, що: «домінантою британської європолітики виступає державоцентристський підхід» [20, с. 178]. На її думку, цей підхід «обумовив позитивне ставлення Великої Британії до процесу поширення Європейського Союзу на схід» [20, с. 178]. Серед джерел, використаних у дослідженні Н.Л. Яковенко, можна відзначити активне залучення документів парламенту, британських політичних партій та мемуарної літератури.

І.П. Черінько в своїх статтях приділив суттєву увагу концептуальному аналізу європейському напряму британської зовнішньої політики, оскільки це дозволяло зрозуміти позицію Великої Британії стосовно розширення ЄС та побічно, у порівнянні з досвідом інших країн, оцінювати євроінтеграційні перспективи України. А.В. Грубінко в своєму дисертаційному дослідженні використав методи моделювання для оцінки впливу міжнародного середовища на двосторонні відносини між Україною та Великою Британією. Серед джерел, використаних у статтях А.В. Грубінко, значне місце займають документи українських державних установ (Міністерства Закордонних справ, Верховної Ради та Управління міжпарламентських зв'язків України).

О.А. Неприцький в своїй дисертації використовував ретроспективний та актуалізаційний методи, що дозволило йому визначити специфіку участі Британії в євроінтеграційних процесах, в том числі у глобалізаційному контексті. Як стверджує О.А. Неприцький, в 1990-х рр. британська політична еліта здійснила чергову ревізію європейської політики країни в бік посилення інтеграції. Тоді всі три головних партії (консерватори, лейбористи та ліберал-демократи) загалом підтримали ідею участі країни в «європейському будівництві». Водночас тогочасні британські політики намагалися не зосереджувати основну увагу на європейських дебатах аби приховати «розкол в консервативній та лейбористській партіях з приводу європейського питання» [10, с. 10–11].

Дослідження В.Ю. Крушинського містять запропоновану цим автором власну наукову концепцію співвідношення національного та наднаціонального в європейській політиці Великої Британії, яка ґрунтується на детальному аналізі британських політичних концепцій євроінтеграції. На думку В.Ю. Крушинського, «примат суверенітету в британській європейській політиці пов'язаний з особливостями формування національної ідентичності Великобританії та її впливу

на політичний процес у цій країні. Відсутність подвійної ідентичності – національної та європейської – притаманної континентальним партнерам Великобританії, унеможливлює для неї визначення достатніх і адекватних здобутків від поступок суверенітетом» [7, с. 18]. В дослідженнях В.Ю. Крушинського активно використовуються документи британських державних установ, політичних партій, а також матеріали ЄЕС/ЄС.

Висновки і пропозиції. Огляд української історіографії британської зовнішньої політики свідчить, що окрім часткового висвітлення загальних питань, пов'язаних з формуванням зовнішньополітичного курсу Великої Британії, в центрі уваги більшості українських дослідників перебували європейська політика британських урядів та розвиток британсько-українських відносин. Проведений історіографічний аналіз дозволяє сформувати наступні висновки та узагальнення:

– Протягом останніх 25 років українські дослідники зосереджували свою увагу на питанні європейської інтеграції країн Європи, в тому числі Великої Британії. Подібний підхід достатньо легко пояснити як офіційно проголошеним українським урядом курсом на інтегрування до структур Європейського Союзу, так і зацікавленістю європейських наукових установ у дослідженні цієї проблеми.

– В роботах більшості українських науковців такі питання британської зовнішньої політики, як «особливі відносини» зі США та участь у побудові системи колективної безпеки на базі Північноатлантичного альянсу, розглядалися переважно в контексті європейської політики Британії. Цей підхід був виправданий, враховуючи посередницьку функцію країни у відносинах між США та континентальною Європою, однак це ж призвело до витіснення на другий план інших важливих питань. У працях українських дослідників практично не порушувалися такі питання як позиція Об'єднаного Королівства щодо регіональних конфліктів на Балканах в 1990-і рр., участь в інтервенціях в Афганістані та Іраку на початку XXI ст. Ці аспекти розглядалися виключно або насамперед як частина американської близькосхідної політики.

– Дослідження двосторонніх відносин між Україною та Великою Британією отримало значну увагу з боку науковців, однак, як і у випадку з іншими темами, дослідження велося переважно з акцентом на участь обох цих країн у євроінтеграційних процесах. Історичні події останніх п'яти років продемонстрували, що тодішні сподівання стосовно європейських перспектив України були занадто оптимістичними. Водночас і сам проект «Об'єднаної Європи» зіткнувся з низкою серйозних викликів, які вимагають реформування існуючих структур наднаціонального управління.

– За наслідками референдуму 23 червня 2016 року Велика Британія розпочала процедуру виходу з ЄС, що спричиняє невпевненість стосовно майбутніх політичних та економічних відносин з ЄС, активізацію радикальних політичних сил та посилення сепаратистських тенденцій на Європейському континенті. За таких обставин постає питання про необхідність дослідження нових тем пов'язаних з британською зовнішньою політикою. За таких обставин виглядає актуальним дослідження нових тем, які відображають формування та реалізацію британської зовнішньої політики. Враховуючи сучасні політичні реалії, видаються актуальними такі теми, як дослідження участі Великої Британії у вирішенні регіональних конфліктів, а також вивчення механізмів і мотивацій, пов'язаних з ухваленням рішень та формуванням зовнішньополітичного курсу.

Список літератури:

1. Грубінко А. В. Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності / А. В. Грубінко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, ІМВ, 2009. – Вип. 87. – Ч. ІІ. – С. 18–28.
2. Грубінко А. В. Україна у зовнішній політиці Великої Британії: новітній етап міждержавних відносин (2005–2009 рр.) / А. В. Грубінко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2010. – Вип. 19. – С. 285–302.
3. Грубінко А. В. Українсько-британські відносини у 1991–2004 рр. (політичне та військове співробітництво): дис. ... к. іст. наук: 07.00.02 / А. В. Грубінко; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2006. – 216 с.
4. Грубінко А. В. Участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом / А. В. Грубінко // Європейські історичні студії. – 2015. – № 1. – С. 6–17.
5. Кандуба Т. Ю. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера: автореф. дис. ... к. іст. наук: 07.00.02 / Кандуба Т. Ю.; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 20 с.
6. 6. Крушинський В. Ю. Британська позиція щодо військового співробітництва в Європейському Союзі в 90-ті роки / В. Ю. Крушинський // Наукові записки. Збірник. – К., ІПЕНД НАН України, 2003. – Сер. політологія і етнологія. – Вип. 23. – С. 302–313.
7. Крушинський В. Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: автореф. дис. ... д. політ. наук: 23.00.04 / В. Ю. Крушинський; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 32 с.
8. Крушинський В. Ю. Концепції багаторівневої європейської інтеграції в діяльності консервативного уряду Дж. Мейджора / В. Ю. Крушинський // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка. ІМВ, 2002. – Вип. 34 (Ч. І). – С. 32–36.
9. Крушинський В. Ю. Фактори формування «особливої» позиції Великої Британії стосовно європейських інтеграційних процесів / В. Ю. Крушинський // КНУ ім. Т. Шевченка. Вісник. Міжнародні відносини. – 2003. – Вип. 25. – С.17–20.
10. Неприцький О. А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті р. XX ст.): автореф. дис. ... к. іст. наук: 07.00.02 / Неприцький О.А.; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2003. – 20 с.
11. Неприцький О. А. Великобританія та ратифікація Маастрихтського договору / О. А. Неприцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 8(10). – С. 494–507.
12. Неприцький О. А. Впровадження в країнах-членах ЄС єдиної грошової одиниці та реакція Великобританії / О. А. Неприцький // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-тету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Вінниця, 2001. – Вип. ІІІ. – С. 176–187.

13. Олійник О. В. Еволюція сутності американо-британських «особливих» відносин / О. В. Олійник // Збірник наукових праць «Політологічні студії». – 2010. – Вип. 1. – С. 42–51.
14. Пик С. М. «Особливі відносини» США і Великобританії: сутність, еволюція, сучасний стан: Автореф. дис. … к. політ. наук / С.М. Пик. – Львів, 2004. – 20 с.
15. Пик С. М. США – Велика Британія: «особливі відносини» / С. М. Пик; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – К.: Знання, 2006. – 283 с.
16. Черінько І. П. Велика Британія і розширення ЄС-2004 / І. П. Черінько // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 3. – С. 77–82.
17. Черінько І. П. Політика лейбористського уряду Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу 2004 р. / І. П. Черінько // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2009. – Вип. 17. – С. 304–311.
18. Черінько І. П. Українсько-британські відносини: історія та сучасність / І. П. Черінько // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. – 2009. – Вип. 43. – С. 313–321.
19. Яковенко Н. Л. Британське головування в ЄС – випробування лідерства Н. Л. Яковенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка. ІМВ, 2002. – Вип. 33. Частина 1. – С. 54–63.
20. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.
21. Яковенко Н. Л. Внесок Великої Британії у діяльність НАТО / Н. Л. Яковенко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2007. – Вип. 36. – С. 61–65.
22. Яковенко Н. Л. Позиція Великої Британії в новій архітектурі європейської безпеки / Н. Л. Яковенко // Збірник наукових праць. Дослідження світової політики. – К.: ІСЕМВ НАН України, 2001. – Вип. 16. – С. 21–27.

Иванов Д.И.
Институт всемирной истории
Национальной академии наук Украины

БРИТАНСКАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ УКРАИНСКИХ УЧЕНЫХ

Аннотация
Даная статья содержит анализ украинской историографии британского внешнеполитического процесса в период 1991–2010 гг. С учетом контекста политических событий автором проанализированы главные темы, которые привлекали внимание украинских исследователей. Среди них – европейская политика Великобритании, «особые отношения» между Великобританией и США, украино-британские отношения. Некоторые вопросы, которые исследовались украинской историографией эпохи независимости, в том числе связанные с евроинтеграционными процессами, утратили актуальность в результате референдума про Брексит (2016 г.) и дальнейшими переговорами о выходе Великобритании из ЕС. В связи с этим представляется важным исследование таких аспектов, как действие механизмов принятия внешнеполитических решений, определение их мотиваций и влияние демократических институтов, таких как политические партии и общественные движения.
Ключевые слова: историография, Великобритания, внешняя политика, Европейский Союз, Соединенные Штаты Америки, украинско-британские отношения.

Ivanov D.I.
Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine

THE UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE BRITISH FOREIGN POLICY (1990–2010)

Summary
The paper deals with the analysis of the Ukrainian historiography of the British foreign policy in the period of 1990–2010. Taking into the account the context of the past political events, the author analyzes the main topics that attracted attention of the Ukrainian researchers: British European politics, «Special relationship» between the United Kingdom and the USA, Ukrainian-British relations. Some issues earlier researched by Ukrainian historiography during the period of independence, particularly those related to the European integration processes, have lost their relevance after the referendum on Brexit (2016) and further negotiations on the withdrawal of Great Britain from the EU. In this regard, the research of the foreign policy decision-making, identifying motivations and influence of democratic institutions such as political parties and nongovernmental organizations seems urgent.
Keywords: Great Britain, foreign policy, European Union, United States of America, British-Ukrainian relationship

УДК 821.161.2–1.Шев

АСПЕКТИ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ПЕРІОДУ

Коркач С.О.
«Музей «Заповіту» Т.Г. Шевченка»
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Перебуваючи в Переяславі на запрошення свого близького друга Андрія Козачковського, Тарас Шевченко виконував завдання Київської археографічної комісії – описував та замальовував пам'ятки старовини. Тарас Шевченко завжди з любов'ю ставився до провінційного Переяслава. Двомісячне перебування митця в місті сприяло його творчому піднесенню. Цей творчий період у житті поета в літературі називають Переяславською осінню Кобзаря. Написання відомих творів, зарисовки олівцем, фрагменти фольклорних записів – це частинка того, що побачив, пережив та душею відчув митець на Переяславщині. У статті досліджено етнографічну діяльність Т. Шевченка на Переяславщині та його внесок в етнографічну науку. Шляхом аналізу археологічних нотаток, малюнків та прозових творів простежено використання Т. Шевченком матеріалів традиційної культури українців з метою виявлення їх національної ідентичності.
Ключові слова: Тарас Шевченко, Переяслав, пам'ятки Переяслава, археологічні, етнографічні дослідження, поет, митець.

Постановка проблеми. Твори Тараса Шевченка є цінним історико-краєзнавчим джерелом, оскільки містять інформацію про оцінку ним конкретних фактів, подій і явищ у рідному краї, на українській землі. Краєзнавчу спрямованість у тій чи іншій формі має вся спадщина поета, насамперед його соціальна та пейзажна лірика, історичні поеми, художні твори, а також його безпосередня краєзнавча діяльність у рамках експедицій за дорученням Київської археографічної комісії, яка дала можливість подорожувати по Київщині, Чернігівщині, Поділлі та Волині, взяти участь в археологічних розкопках.

Робота Тараса Шевченка в Київській археографічній комісії давала можливість задовольняти авторські пізнавальні й творчі інтереси, допомогла збагатити уявлення про українську історію, виокремити регіональну етнографічну особливість земель, він зробив багато цінних фольклорних записів, мав нагоду професійно вправлятися в рисунку й малярстві.

Питання наявності краєзнавчих та історичних мотивів у творчості Тараса Шевченка, а також його внесок в історичну науку маловивчені, і в дослідженнях українських учених ці питання порушувалися лише частково. Це переважно невеликі журнальні розвідки В. Дорошенка, В. Антоновича, Д. Николишина, І. Шпитковського, Л. Кошової, С. Смаль-Стоцького.

Т. Шевченко не залишив спеціальних праць з етнології чи історії, утім, збирацька діяльність поета, вивчення й використання у творах етнографічних матеріалів становить наукову цінність для етнології і сьогодні.

У кінці 1845 – на початку 1846 рр., під час подорожі по Україні за дорученням Київської Археографічної комісії, Тарас Шевченко здійснив поїздку на Переяславщину. Її результати відобразились в археологічних нотатках та малюнках, а також його літературній спадщині [1, с. 214–219].

Малюнки аквареллю, зарисовки олівцем та фрагменти фольклорних записів – це частинка того, що побачив, пережив та душею відчув митець упродовж кількох місяців своїх мандрів. Двомісячне перебування митця в Переяславі сприяло його творчому піднесенню. З-під його пера за осінь-зиму 1845 р. вийшли відомі твори: у Переяславі – поеми «Наймичка», «Кавказ», вірш Заповіт» та фактично завершена ним рукописна збірка «Три літа»; у В'юнищах – «І мертвим, і живим», «Холодний Яр», «Давидові Псалми», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі». Цей творчий період у житті поета в літературі називають Переяславською осінню Кобзаря.

У Переяславі пролунав заклик Тараса Шевченка до українців здобувати волю в нещадній боротьбі з поневолювачами. І до нині лишаються актуальними і пророчими рядки поезії славного поета.

Стаття допоможе розкрити аспекти етнографічних досліджень Т. Шевченка в Археографічній комісії у переяславський період творчості поета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу етнографічних досліджень на творчість Т. Шевченка завжди цікавила дослідників. Мистецтвознавці, фольклористи, етнографи широко висвітлювали внесок Т. Шевченка в розвиток різних напрямів гуманітарної науки. Ще в XIX ст. професор М. Сумцов у своїй розвідці «О мотивах поэзии Т. Шевченко» звернув увагу на те, що його поезія тісно пов'язана з усною народною творчістю, і що «крайне трудно, почти невозможно определить, где кончается малорусская народная поэзия, и где начинается личное творчество поэта» [2, с. 211].

Найґрунтовнішою на цю тему працею в галузі шевченкіани залишається видана ще 1939 року праця Ф. Колесси «Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка», що й досі не втратила своєї наукової вартості з огляду на об'єктивність автора та опору на багатство фактів і фаховий літературознавчий аналіз.

Дослідник дійшов висновку, що вплив фольклору найсильніше виявився на ранньому етапі творчості Шевченка, переважно в ліричних поезіях, складених у пісенній формі, а також у баладах і деяких історичних поемах, далі ж він слабшав у міру розширення духовних горизонтів поета і втягнення його у сферу суспільно-політичного життя [3, с. 101].

Питанню взаємозв'язку народного мислення й світогляду поета, впливу усної народної твор-

чості, відображення в поезії Т. Шевченка духовної культури українців присвятили свої розвідки Д. Яворницький («Народні основи в поезії Шеченка»), М. Плевако («Шевченко і критика»), В. Щепотьєв («Образи птахів у Шевченковій творчості. Матеріали до Шевченкової символіки та до питання про вплив народної поезії на Шевченка»), І. Пільгук («Шевченко і фольклор»), М. Грінченко («Шевченко і музика»), Д. Ревуцький («Шевченко і народна пісня»), Г. Сидоренко («Стиль пісенних творів Шевченка»), Ю. Івакін («Шевченко і фольклор») та ін.

Побутову та звичаєво-обрядову культуру, народний календар українців став предметом наукової праці О. Кравець «Діяльність Т. Шевченка в галузі української етнографії». У дослідженні авторка сконцентровує увагу на внескові митця у розвиток української етнографії, зокрема подає широкий огляд звичаїв та обрядів, використаних Т. Шевченком у його творах, на конкретних прикладах з літературно-малярського доробку поета розкриває особливості народної обрядовості, етикету, етнопедагогіки, світосприйняття та вірувань тощо. У праці О. Кравець творча спадщина Т. Шевченка розглядається як всебічне і правдиве джерело для студій української народної культури. Дослідниця характеризує участь Т. Шевченка у діяльності Археографічної комісії (Тимчасової комісії для розгляду давніх актів), аналізує характер його тогочасних народознавчих зацікавлень. О. Кравець акцентує на науковому значенні художньо-етнографічного альбому Шевченка «Живописна Україна». та подає широкий огляд етнопобутових реалій, звичаїв та обрядів, використаних Т. Шевченком у його творах, на конкретних прикладах з літературно-малярського доробку поета розкриває особливості народної обрядовості, етикету, етнопедагогіки, світосприйняття та вірувань тощо [4].

Цікавою з точки зору етнографії є стаття Г. Скрипник, у якій усебічно розкрито розмаїття етнографічної тематики, що домінувала у творчості Т. Шевченка [5, с. 4–12].

По-новому, з власною системою сучасних методів соціальної антропології та культурології підійшли до інтерпретації творчості Т. Шевченка Г. Грабович та О. Забужко [6, с. 144].

Короткий історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що дослідники провели значну роботу щодо накопичення етнографічного матеріалу творчості Т. Шевченка.

Мета статті – з'ясувати поетично-мистецьку складову творчого доробку Тараса Шевченка переяславського періоду в контексті етнографії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія Переяславської землі здавна привертала увагу багатьох дослідників, археологів, істориків та етнографів своєю загадковістю та своєрідністю.

У кінці 1845 – на початку 1846 рр., під час подорожі по Україні за дорученням Київської Археографічної комісії, Тарас Шевченко здійснив поїздку на Переяславщину. Приїзд Шевченка до міста був пов'язаний із завданням Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (скорочено – Київська археографічна комісія). У своєму звіті, зробленому на завдання Археографічної комісії, митець наголошував на тому, що: «Переяслав и его окресности были бы чрезвычайно интересны своїми укреплениями и курганами, но о них сохранились только названия и почти никаких преданий в народе…» [1, с. 215].

Виконуючи завдання Археографічної комісії, він замалював архітектурні пам'ятки Переяслава. Збереглися малюнки Т. Г. Шевченка «Вознесенський собор», «Церква Св. Михаїла в Переяславі», «Церква Покрови в Переяславі», «Андруші» (два малюнки під цією назвою), «В'юнища», «Кам'яний хрест св. Бориса». Результати роботи відобразились в археологічних нотатках та малюнках, а також його літературній спадщині [1, с. 214–219].

Першим малюнком, який зробив Т. Шевченко в Переяславі, був ансамбль Вознесенського собору, збудованого коштом гетьмана Івана Мазепи у 1695–1700 рр. [7, с. 202.]. У «Археологічних нотатках» поет записав: «Бывший монастырь, ныне Соборная церковь во имя Вознесения Господня, построенная 1701 года гетманом Мазепою, великолепная снаружи и до невозможности искажена внутри возобновлениями» [1, с. 215.].

Про Вознесенський собор Т. Шевченко згадує на сторінках повісті «Близнецы»: «…Над городом из тумана выходила белая осьмиугольная башня, увенчанная готическим зеленым куполом с золотою главою. Этот соборный храм прекрасной, грациозной, полурококо, полувизантийской архитектуры, воздвигнут знаменитым анафемой Иваном Мазепою…» [8, с. 17].

Образ переяславського собору Тарас згадує у листі до Козачковського, написаного 16 липня 1852 року з Новопетрівського укріплення: «Помните ли нашу с вами прогулку в Андруши и за Днепр в Монастырище на гору. Вспомните тот чудный вечер, ту широкую панораму, и посередині её – длинную, широкую, фиолетовую ленту, а за лентой фиолетовой блестит как из золота кованый, Переяславский собор» [9, с. 62].

Виконуючи завдання Київської археографічної комісії, Шевченко зацікавився стародруками, що знаходилися в бібліотеці Переяславської семінарії. Серед них було й Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української культури, створена в 1556–1561 роках архімандритом Григорієм і переписувачем Михайлом Василієвичем із Сянока.

Судячи з усього, пам'ятка справила на поета сильне враження і тому він залишив про неї запис у своїх археографічних нотатках. Ось зміст цього запису:

«В скромной семинарской библиотеке хранится два Евангелия, писаны на пергамени изяшными славянскими буквами, чернилом и киноварью – с прекрасными разноцветными рисунками по золоту. Первое писано в 7053 году… Второе Евангелие, также на пергамени, изящнее и раскошнее первого, писано малороссийским наречием [1556] года, с надписью на краях первых листов…» [1, с. 215].

Звісно, жанр археологічних нотаток не передбачав глибокий і всебічний опис пам'ятки. Та й сам Шевченко не був спеціалістом у сфері археографії. Однак цікаво глянути, на які моменти він звернув увагу.

Письменник передусім вказав на естетичну цінність пам'ятки, на те, що вона зроблена мистецьки, естетично витончено і є «розкішною».

Дійсно, естетична вартість пам’ятки надзвичайно висока. Друге, на що звернув увагу Шевченко, це те, що пам’ятка написана «малоросійським наріччям», тобто українською мовою. Як відомо, Пересопницьке Євангеліє було одним із перших пам’яток офіційної книжності, написаних цією мовою. Правда, не весь текст Євангелія був перекладений українською. Принаймні перше Євангеліє, Євангеліє від Матвія, було близьким до старослов’янської основи. Інші ж Євангелія, особливо від Луки, наближалися до мови народної. Певно, Шевченко не випадково зауважив, що Євангеліє писане «малоросийским наречием» [1, с. 215]. Він, попри деякі нюанси, був прихильником широкого використання розмовної української мови, піднесення її на елітарний рівень.

І, нарешті, варто звернути увагу на те, що Т. Шевченко у своїх археологічних нотатках наводить повністю дарчий запис гетьмана І. Мазепи, який передав книгу Переяславській єпархії: «Сіе Евангеліе прислано и дано отъ Ясновельможного Его милости пана, Іоана Мазепы, войскъ царського пресвітлаго величества запорозкихъ, обоихъ сторон Днипра Гетмана, и славного чина Святого Апостола Андрея кавалера до престола Переяславского епископского, который отъ его жъ милости созданъ отъновленъ, и драгоценнъми утварьми украшенъ при преосвященномъ епископи Захаріи Корниловычи року [1701] апреля [17] день» [1, с. 215].

Майже 100 років Євангеліє зберігалося в соборі, а потім опинилося в бібліотеці Переяславської духовної семінарії, де й ознайомився з ним Тарас Шевченко.

Серед пам’яток, описаних Т. Шевченком в «Археологічних нотатках» в Переяславі – древній дитинець Переяслава (за висловом Т. Шевченка «цитадель») з валами, спорудженими Великим князем Володимиром Святославовичем; Михайлівська церква XVII ст., збудована на місці Михайлівського собору XI ст., зруйнованого монголо-татарами в 1239 році; Вознесенський собор, Покровська церква, збудована переяславським полковником І. Мировичем у 1704 р., Успенська церква 1760 року, збудована на місці тієї церкви, у якій в 1654 році Б. Хмельницький присягав на вірність московському царю.

Головною спорудою цитаделі був величний Михайлівський собор, збудований у XI ст., стіни якого були вкриті фресками і мозаїками, а підлога вистелена різнокольоровими полив’яними плитками. Навколо собору знаходилися різні прибудови з багатими усипальницями князів. Цитадель і Михайлівський собор зруйновані монголо-татарами 1239 р. «В той же цитадели церковь С. Михаила, по преданию бывший монастырь, построенный каким-то князем черниговским Михаилом. Ни снаружи, ни внутри не осталось никаких признаков ее древности, окроме колокольни и при ней трапезы, где теперь помещается уездное казначейство» [1, с. 214].

Т. Г. Шевченко описує церкву Успіння Пресвятої Богородиці (пов’язану з Переяславською угодою): «...В цитадели древней крепости, или в вышнем городе, церковь Успения Пресвятыя Богородицы. Та самая, в которой присягал Богдан Хмельницкий на верность московскому царю, сгорела, и на том месте в 1760 году построена новая по образцу древней, деревянная о девяти византийских куполах с крещатыми окнами во фронтонах. А при Феодосии преосвященном Переяславском в 1825 году возобновлена; внутренность осталась в прежнем виде, а наружность, к сожалению, до варварства искажена. Невозможно смотреть на нее, а не только рисовать...» [1, с. 214]. Згадує культові речі, що зберігаються в церкві (лампади, чаші, хрестики та ін.): «...И еще больнее, по описи видно, что в прежней церкве хранились древние серебряные вещи, из которых сделаны шаты на наместные образа. Пощадили только три вещи и то по причине невысокой пробы серебра.

1. Первая: лампада с греческой вокруг надписью, 1664. Вторая: образ из трех тонких серебряных досточек, скрепленных гвоздями, с следующею надписью:

Сія икона зопсована отъ перехресть, которую казалъ оправить Его мость панъ полковникъ Переяславскій Стефанъ Сулима.

Буквы в надписи перемешаны русские с латинскими. Икона величиною в 5 и 4 вершка. Живопись порядочная, изображены Пречистая Дева с Предвечным Младенцем, Святитель Николай и Святые Димитрий, Прокопий, Пантелеймон и Георгий.

Третья: чаша серебряная, вызолоченная, на нижних краях с следующею польскою надписью:

Marina Chalecka Piotrowa Redzierzaska na cźeść panu Bogu naiswiętszei Matce jego offiaruie do kosciola kolegium pinskie[g]o 3. I. roku 1638.

«Марина Халецька, дружина Петра Редзєжаска, на честь Пана Бога Його Найсвятішій Матері жертвує до костьола Пінської колегії 3. І. 1638 р.».

2. Крест серебряный, вызолоченный, вышиною в аршин, приделанный к бунчуковой булаве, с надписью на нижнем конце:

Сей честный крестъ бывший славутный многогрЂшный рабъ Божій создалъ Артемій Огрызко війтъ Переяславскій и отдалъ до церквы Божоі, Пресвятыя Богородицы въ городъ Переяславъ для процеси [и] року от народзеня Сына Божого – ≠ахиі.

Евангелие писанное чернилом и киноварью красивыми славянскими буквами вроде почаевских, на последнем листе написано скорописью под титлами: во имя Отца и Сына и Святаго Духа аминь. Изволеніемъ Божіимъ и – Святаго и животворящего Духа, задержанья великого кроля третего Жыкгьмунта а пры пануваню его милости пана кЂевского Адама старосты – в року ≠а̃х̃-п̃. Оправлена черным бархатом с грубыми железными украшениями» [1, с. 214].

Зовнішній архітектурний образ церкви Покрови Пресв. Богородиці, збудованої в 1704–1709 рр. на честь взяття Азова переяславським полковником Іваном Мировичем, викликав у Т. Шевченка критичні зауваження, а мальована картинна композиція (запрестольна ікона), що зберігалася в храмі, – захоплення: «Церковь во имя Покрова – неуклюжей и бесхарактерной архитектуры, воздвигнута в знамение взятия Азова полковником переяславским Мировичем, другом и соучастником проклинаемого Ивана Мазепы. В этой церкви хранится замечательная историческая картинаё кисти, должно думать, Матвеева, если

не иностранца какого. Картина разделена на две части: вверху Покров Пресвятыя Богородицы, а внизу Петр I с Екатериной I, а вокруг их все знаменитые сподвижники его, в том числе и Мазепа, и ктитор храма во всех своих регалиях» [8, с. 27].

Очевидно, що маленькі куполи по відношенню до масивних стін храму виглядали не пропорційно й порушували загальну симетрію культової споруди. Відносно невелика верхня частина храму за місцевою легендою пояснюється тим, що гетьман Іван Мазепа дав зрозуміти фундатору Покровської церкви, переяславському полковнику Івану Мировичу, що не варто її будувати вище від Вознесенського собору. За легендою, Іван Мазепа сказав одного разу Івану Мировичу: «Есть люди», – «которые заботятся о пріобретеніи богатых экипажей и ими щеголяют; строят пышныя зданія и ими тщеславятся, а мы с тобою начали строить храмы, кажется, не для того, чтобы щеголять друг пред другом». «Так, ясневельможный гетмане, – отвечал ему полковник, – я никогда не думал об этом; стропил так, как мне казалось лучше. Я никогда не осмеливался выказывать себя пред народом» [10, с. 589–590]. Церква була вже збудована до половини і Мирович після цієї розмови наказав якскоріше її закінчувати. Незважаючи на поспішність будівництва, церква мала своєрідну красу та вражала своєю величністю, проте куполи порівняно з Вознесенським собором були меншими.

У нотатках Т. Шевченка знаходимо й опис змальованого ним у церкві села Борисівка кам'яного хреста на місці вбивства св. князя Бориса: «На месте, где по преданию убит князь Борис, построена недавно церковь (отсутствие всякого понятия о изящном и снаружи, и внутри), в ней стоит у иконостаса величиною в три аршина серого гранита крест с высеченною надписью: «Сей крест зде на месте сем убиенно святого страстотерпца Христова Бориса великаго князя росийскаго водрузи Григорий Бутович протопоп переяславки споспешествовал во оном Селивана Кириловича Билого головы стрелецкаго лета от сотворения мира 7171, от Р. Х. 1661, мая в 2 день». На обороте: «а делал крест сей Харько безпалчий мельник с товарищем своим Мартыном» [1, с. 216].

В повісті «Близнецы» знаходимо опис: «На левом берегу Альты выглядывает из-за зеленых верб небольшая беленькая церковь, воздвигнутая иждивением христолюбивых граждан г. Переяслава над тем самым каменным столбом, который знаменовал место убиения невинного Глеба» [8, с. 17] (автор помилково назвав вбитого князя Бориса Глібом).

Враження від Борисоглібської церкви змусило Шевченка не малювати культову споруду, а зобразити лише кам'яний хрест, причому детально не вимальовуючи інтер'єр церкви, іконостас, біля якого він стоїть (мабуть вони також не складали історичної цінності). Точно відтворивши хрест, художник створив документально правдиве зображення історичної пам'ятки, що зберігає пам'ять про жорстоку минувшину – тут відбулися братовбивчі події часів Київської Русі. Після смерті митця акварель «Камяний хрест Святого Бориса» була передана на збереження А. Козачковському, а зараз зберігається в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві.

Т. Шевченко був одним з перших дослідників археологічних пам'яток Переяславщини. Він вивчає і описує кургани та вали поблизу Переяслава. Археологічна наука тоді ще тільки зароджувалась і кургани не були досліджені. Т. Шевченко називав їх могилами – «Вибла могила», «Богданова могила», «Три брати»: «По Киевской дороге в пяти верстах от Переяслова над самой дорогой три высокие кургана, называемые *Трибратни могилы*. По Золотоношской дороге в семи верстах от города высокий курган, называемый Богданова могила...» [1, с. 216]. – Шевченко, вірогідно, сприймав кургани на Лівобережному Придніпров'ї як свідків героїчної боротьби українського народу, зокрема козацтва, за свою свободу і незалежність. Насправді ж всі кургани давніші. У місті на той час ще зберігалися численні кургани на давньоруських могильниках, якими зацікавився Т. Шевченко. Курганів було так багато, що, за висловом Т. Шевченка, «здається все місто на могилах збудоване» [11, с. 223].

Т. Шевченка цікавили також пам'ятки околиць Переяслава, навколишніх сіл, пов'язаних з героїчним минулим нашого краю. Він відвідав середньовічні козацькі наддніпрянські села Андруші, В'юнища, Козинці та задніпрянські села Трахтемирів і Монастирок.

Шевченко замалював два андрушівські пейзажі. На одному з малюнків – хата, в якій за переказами, бував поет, а на другому – шлях зі старими вербами, що веде до церкви і великих будівель архієрейської садиби. Архієрейський будинок не міг не зацікавити поета інтер'єрами. Двері та стіни його були прикрашені різними малюнками і латинськими написами, не позбавленими гумору та дотепності. Так, при вході до будинку, у сінях, на дверях погрібця були намальовані груші, яблука та інші плоди, а біля замка латиною значилось: «Прекрасне важко досяжне». На дверях приймальної, до якої входили відвідувачі, була зображена сорока з роззявленим дзьобом, з якого виходили слова: «Так та як, а нічого ґрунтовного». На дверях архієрейського кабінету був зображений під деревом автор, котрий розпочав свій твір пишномовно, а закінчив абияк. Напис унизу гласив: «Гори мучаться пологами, і народжується миша»? [11, с. 121–122].

У селі В'юнище Т. Шевченко замалював сільський будинок (є думка, що то будинок збіднілого поміщика Степана Ничипоровича Самойлова, в якого жив Т. Шевченко наприкінці листопада-грудні 1845 р. під час ремонту в будинку А. Козачковського в Переяславі).

Удруге Т. Шевченко приїхав на Переяславщину в жовтні 1845 р. Це був найдовший період його перебування – три місяці (жовтень-грудень 1845 р.). Восени 1845 р. Т. Шевченко написав на Переяславщині такі твори: поеми «Наймичка» (13 листопада), «Кавказ» (18 листопада), присвяту до поеми «Єретик» (22 листопада), вірші «І мертвим, і живим...» (14 грудня), «Холодний Яр» (17 грудня), «Давидові псалми» (19 грудня), «Маленькій Мар'яні» (20 грудня), «Минають дні, минають ночі...» (21 листопада), «Три літа» (22 листопада), «Заповіт» (25 грудня) Цей період його творчості називають Переяславською осін-

ню Кобзаря, адже саме в цей час митець переживає надзвичайне творче піднесення [12, с. 164].

Одним із перших творів Переяславського циклу є соціально-побутова поема із життя українського села – «Наймичка», написана у будинку А. Козачковського 13 листопада 1845 р. Їдучи дорогою із с. В'юнища до Переяслава, А. Козачковський розповів Тарасу про козака Соломка, що жив на хуторі поблизу міста. Вірніше, не про Соломка, а про його наймичку. З'явилася вона на хуторі після того, як старим Соломкам підкинули дитя. Доглядала хлоп'я як свою рідну дитину, то й стали говорити, що то вона і підкинула його. А нині дорослим став той парубок, уже чумакує. У Тарасовій уяві зринули болісні думки й образи: зганьблена дівчина, підкинута дитина, наймичка, а насправді – мати! Вражаюча трагедія і бездонна велич материнського серця! Жорстокий брудний світ і чистота всесильної любові. І вже перед очима – картини майбутньої поеми. Саме тут, у Переяславі, Шевченко почув цю розповідь і створив на її основі поему «Наймичка» [13, с. 208].

18 листопада 1845 р. у Переяславі Тарас напише поему «Кавказ», присвячену своєму другові Якову де Бальмену, який ілюстрував його ранні твори.

Поема «Єретик», яку Т. Шевченко писав восени 1845 р. у селі Маріїнському (датував 10 жовтня), а початок-присвяту трохи пізніше – 22 листопада 1845 р. у Переяславі, присвячена чеському вченому-просвітителю Павлові Шафарикові, про якого чимало розповідав поетові вчений-славіст Осип Бодянський. Головним героєм поеми виступає національний герой Чехії Ян Гус. В деяких рукописних списках поема ще називалась «Іван Гус». За свідченням В. Білозерського, «Шафарик, читаючи оце послання Шевченкове, плакав вдячними сльозами» [14, с. 236]. Поема з її посвятою стала найповнішим виявом поглядів Т. Шевченка на слов'янство як сім'ю рівноправних народів, «дітей старих слов'ян», які мають усвідомити цю єдність і вкупі вести боротьбу проти колоніальної залежності від різних «господарів» за своє національне, політичне, соціальне, релігійно-духовне відродження.

У В'юнищах у грудні 1845 р. поет відчував не менш потужний творчий спалах, ніж у Переяславі в листопаді.

Чи не найважливішим із творів, написаних Т. Шевченком у В'юнищах, є послання «І мертвим, і живим...» (14 грудня), адресованого «землякам» – українській дворянській інтелігенції, ліберальному панству із євангельським епіграфом: «Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложъ есть». Соборно[е] посланіе Іоанна. Глава 4, с. 20.

Зміст цього послання насамперед сатиричний: поет викриває фальшиве «народолюбство» лібералів, нещирість їхнього «патріотизму» та небажання знати ту реальну криваву ціну, яку сплачував народ, відстоюючи незалежність України.

Про історію написання вірша «Маленькій Мар'яні» у В'юнищах поширена легенда: «Одного морозного дня йшов Шевченко вулицею села. Назустріч маленька дівчинка несла воду. Кароока, гарна, як маків цвіт, але одягнена в лахміття. Шевченка вразила краса дівчинки та її вигляд. Він спитав, чия вона. Дівчинка розказала, що сирота. Служить у багатих Крячків за харчі, а звуть її Мар'яною. Поет дав їй монету, щоб купила собі хустку» [13, с. 209].

Приїхавши вдруге до Переяслава в кінці жовтня 1845 р., Т. Шевченко був дуже хворим. Наприкінці листопада поет переїхав до В'юнища у зв'язку з ремонтом будинку Козачковського. Майже місяць жив поет у Степана Ничипоровича Самойлова.

А наприкінці грудня стан здоров'я хворого різко погіршився. З кожною годиною йому ставало все гірше. Наляканий господар закутав поета в кожух і повіз у Переяслав до Козачковського.

У ніч на 25 грудня Тарас Григорович підвівся з ліжка і засвітив свічку. Глупа ніч огорнула землю. Майнула думка: «Невже кінець? Мені ж тільки 31 рік...» І раптом його погляд упав на папір. Рука потяглася до пера, і з-під нього з'явилися перші слова: «Як умру, то поховайте...»

В уяві поета постає образ милої України, переяславські ландшафти: лани широкополі, могили, Дніпро, дніпрові кручі, які дуже добре видно з Переяслава. Поет використовує топонім «ревучий». У В'юнищах так називалося урочище – «Ревуче». Навесні Дніпро розливався, затоплюючи луки, ліси, вибалки, населені пункти. Прибутна вода з великою силою, з ревінням падала і затоплювала всі низини. Старожили села В'юнище згадують, що коли прибувала «велика вода» і падала з ревінням в урочище, то це ревіння було чути на все село і його околиці. Тому урочище й називали Ревучим. Поет використовує цей місцевий топонім і створює потужний образ «як реве Ревучий» [15, с. 215].

Завдяки турботам Козачковського Шевченко незабаром одужав і за завданням Археографічної комісії поїхав до Чернігівщини. А «Заповіт» пішов межи людей. Його переписували від руки, читали в тісному колі однодумців.

Подорож Шевченка до Переяслава хоч і ускладнилась хворобою, але була надзвичайно щасливою і вдалою як для малярської так і поетичної творчості.

Відтворюючи життя українців кінця XVIII – першої половини XIX століття, Тарас Шевченко в повісті «Близнецы» створив реалістичний та символічний образи Переяслава, увиразнивши простоповими об'єктами (Київський шлях, Трибратні могили, церкви), топонімами, гідронімами (Переяслав, Андруші, Підварки, Альта). Тому місто бачиться ним центром православної культури та освіти краю, збереження національних традицій, осередком розвитку духу українського народу.

Особливу увагу під час своїх мандрівок по Україні Т. Шевченко приділяв народному житлу. Зроблені ним малюнки «Хата в Переяславському повіті» є цінним етнографічним джерелом, яке інформує про найпоширеніші типи народного житла, особливості екстер'єру та інтер'єру, характер планування. Для малюнків такого плану характерний контраст між убогими домівками і чарівною красою природи. Такий контраст зустрічається і в поетичних творах.

Доробок Шевченка – невичерпне досягнення української культури, при цьому важливим є його вплив не лише на літературу, а й на образотворче мистецтво. У світовій культурі не багато постатей, творчість яких була б настільки органічна національній культурі, що стала не лише

невід'ємною складовою, а й визначила напрями її розвитку на цілі століття..

Археологічні, етнографічні та фольклористичні дослідження Т. Г. Шевченка збагатили суспільну науку на Україні, сприяли посиленню інтересу громадськості до пам'яток історії та культури. На жаль, значна частина наукової спадщини Кобзаря не дійшла до нашого часу: вона була втрачена під час його арешту і заслання. Частина її використана Т. Г. Шевченком у його «Щоденнику» та повістях російською мовою: «Близнецы», «Варнак», «Прогулка…» та ін.

Список літератури:

1. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: [у 12 т.] Т. Г. Шевченко [Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Київ: Наук. думка, 2001. Т. 5 – 494 с.
2. Сумцов Н. Ф. О мотивах поэзии Т. Шевченко / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1898. – Т. ІІ. – С. 211.
3. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка / Ф. Колесса. – Львів, 1939. – 286 с.
4. Кравець О. М. Діяльність Т. Г. Шевченка в галузі етнографії // Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1961.
5. Скрипник Г. Етнографічні аспекти творчості Тараса Шевченка / Г. Скрипник // Етнічна історія народів Європи. – Київ, 2000. – С. 4–12.
6. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – Київ.: Абрис, 1997. – 144 с.
7. Яцюк В. Шевченко малює Переяславщину / В. Яцюк // Пам'ять століть. – Київ: Фенікс, 2008. – № 1–2. – С. 201–205
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: [у 12 т.] Т. Г. Шевченко [Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Київ: Наук. думка, 2001. Т. 4. – 600 с.
9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: [у 12 т.] Т. Г. Шевченко [Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – Київ: Наук. думка, 2001. Т. 6. – 632 с.
10. А.Т. Покровская церковь в Переяславе / А. Т. // Киевская старина – № 6. -С. 589–590.
11. Жур П. Дума про Огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / П. Жур. – Київ, 1985. – С. 121–122.
12. Сікорський М. І. На землі Переяславській / М. І. Сікорський, Д. Т. Швидкий. – Київ: Наукова думка, 1983. – 253 с.
13. Коцур В. Переяслав у віках / В. Коцур, О Колибенко. – Київ, 2007. – 423 с.
14. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури / Ю. Бойко. – Київ, 1992. – 306 с
15. Мельник В. Музей Шевченкового Заповіту / В. Мельник // Пам'ять століть. – Київ: Фенікс, 2008. – № 1–2. – С. 214–219.

Коркач С.А.
«Музей» Завещания» Т. Г. Шевченко»
Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»

АСПЕКТЫ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО ПЕРЕЯСЛАВСКОГО ПЕРИОДА

Аннотация
Находясь в Переяславе по приглашению своего близкого друга Андрея Козачковского, Тарас Шевченко выполнял задание Киевской археографической комиссии – описывал и зарисовывал памятники старины. Тарас Шевченко всегда с любовью относился к провинциальному Переяславу. Двухмесячное пребывание художника в городе способствовало его творческому подъему. Этот творческий период в жизни поэта в литературе называют Переяславской осенью Кобзаря. Написание известных произведений, зарисовки карандашом, фрагменты фольклорных записей – это часть того, что увидел, пережил и душой почувствовал художник на Переяславщине. В статье исследованая этнографическая деятельность Т. Шевченко на Переяславщине и его вклад в этнографическую науку. Путем анализа археологических заметок, рисунков и прозаических произведений прослеживается использование Т. Шевченко материалов традиционной культуры украинский с целью выявления их национальной идентичности.
Ключевые слова: Тарас Шевченко, Переяслав, достопримечательности Переяслава, археологические, этнографические исследования, поэт, художник.

Korkach S.O.
«Museum «Will» Taras Shevchenko»
of National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»

ASPECTS OF ETHNOGRAPHIC STUDIES IN THE CREATIVE HERITAGE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE PEREYASLAV PERIOD

Summary
While in Pereyaslav at the invitation of his close friend Andriy Kozachkovsky, Taras Shevchenko performed the task of the Kyiv archeographical commission – described and painted the monuments of antiquity. Taras Shevchenko always loved the provincial Pereyaslav. The two-month stay of the artist in the city contributed to his creative elevation. This creative period in the life of the poet in the literature is called the Pereiaslav Autumn of Kobzar. Writing famous works, pencil sketching, fragments of folk records is a fragment of what I saw, experienced and felt the artist in Pereyaslavl region. The article analyzes the ethnographic activity of T. Shevchenko in Pereyaslav oblast and its contribution to ethnographic science. Through the analysis of archaeological notes, drawings and prose works, T. Shevchenko traced the materials of the traditional Ukrainian culture in order to identify their national identity.
Keywords: Taras Shevchenko, Pereyaslav, Pereyaslav monuments, archaeological, ethnographic research, poet, artist.

УДК 94(7/8)

ВІЙСЬКОВО-КОЛОНІЗАЦІЙНА ЕКСПЕДИЦІЯ ДО БЕРЕГІВ БРАЗИЛІЇ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ БРАТІВ-ФІДАЛЬГО МАРТІМА АФОНСИ ДЕ СОУЗИ І ПЕРУ ЛОПЕША ДЕ СОУЗИ

Кряжев П.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розкрито причини організації, перебіг і наслідки першої португальської військово-колонізаційної експедиції до Бразилії та її значення для започаткування систематичної колонізації східного узбережжя Південної Америки португальцями. Висвітлено першоджерела, що безпосередньо розкривають спонукальні чинники ініціювання португальською короною колонізації Бразилії. З'ясована місія братів-фідальго Мартіма Афонси де Соузи і Перу Лопеша де Соузи щодо організації військово-колонізаційної ескадри до берегів Бразилії у 1530 р. Акцентовано увагу на обставини невдалої спроби португальців заснувати їхню колонію в околицях естуарії Ріо-де-ла-Плата. Висвітлено заходи, пов'язані з заснуванням у 1532 р. першої португальської колонії в Південній Америці – Сан-Вісенті.
Ключові слова: Бразилия, ескадра, капітан-мор, колонія, донатарій, капітанство.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії, однієї з найбільших держав у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в СРСР з'явилися ґрунтовні наукові розвідки з історії Бразилії [1–2; 4–7; 11; 13]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики почали проводитися за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який продовжує своє функціонування в Москві. В сучасній російській історіографії з'явилися досить цікаві наукові праці з історії Бразилії [3; 8–10]. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалася проблема мотивів організації і наслідки першої португальської військово-колонізаційної експедиції до берегів Бразилії під командуванням капітана-мора Мартіма Афонси де Соузи у 1530–1532 рр. У зв'язку з цим, **метою статті** є розкриття причин організації, перебіг і наслідки першої португальської військово-колонізаційної експедиції до Бразилії

та її значення для започаткування систематичної колонізації Бразилії португальцями.

Виклад основного матеріалу дослідження. У грудні 1530 р. із Лісабону відбула перша військово-колонізаційна експедиція до Бразилії відповідно до розпорядження короля Португалії Жоао III (1521–1557). В португальській хроніці «Chronica ou Annaes de Elrei dom Joao terceiro» (написана між 1628 і 1632 рр.) священика Луїса де Соузи присутнє повідомлення про цю подію. Доцільно навести фрагмент цього повідомлення: «В цьому році Його Величносте відправив другу ескадру до Бразилії під командуванням капітана-мора Мартіма Афонсу де Соузи у складі 3 великих кораблів (*порт.* – nau) і 4 каравел. Під час плавання вздовж бразильського берегу звільнили акваторію від французьких корсарів...» [24, с. 283].

До моменту появи у 1772 р. історичної праці бразильського дослідника П.Т. де Алмейди Леми «Historia da capitania de Sao Vicente desde a sua fundação por Martim Affonso de Sousa em 1531», ніхто із португальських і бразильських хроністів й істориків детально не розглядав плавання цієї експедиції і постать капітана-мора. Це важливе для нас джерело було вперше опубліковано у 1869 р. в історичному журналі Бразильського інституту історії, географії і етнографії (том IX) [20].

Після повернення військово-розвідувальної ескадри капітана-мора Крістовама Жакіша у 1528 р. до Португалії, при королівському дворі почалися жваві дискусії щодо корекції колоніальної політики держави з метою створити всі необхідні умови для надійного захисту Бразилії від нападів французьких корсарів і промислу контрабандистів. Про це, зокрема, свідчить лист Жоао де Мело да Камари, адресований королю Жоао III. На жаль, листа не датовано [19, с. 90–91]. Однак обставини, в яких він був написаний, говорять нам про те, що лист побачив світ вже після повернення Жакіша. Безумовно, лист був написаний до появи ще одного документа від 29 лютого 1532 р., адресованого королю, автором якого був доктор Діогу де Гоувейа, у якому йшла мова про необхідність початку систематичної колонізації Бразилії і інсталяції на її території спадкових володінь – капітанств, які можуть бути пожалувані капітанам-донатаріям, у якості яких виступали португальські дворяни – фідальго.

Проведений нами аналіз листа Камари надає нам підстави припустити декілька варіантів появи цього документу. Перший варіант полягає у тому, що ця поважна особа відвідала Бразилію, можливо, приймаючи участь в експедиції Жакіша. Повернувся Жоао де Мело в Португалію, будучи впевненим в очевидних перевагах і користі, яку може принести колоністам початок освоєння цієї землі. Із його листа можна зрозуміти, що він веде свій родовід від колоністів. Це є особлива обставина, на яку автор листа посилається. Мело королю нагадує, що його прадід був поселенцем на Мадейрі, його дід був поселенцем на острові Сан-Мігель, а дядько – на острові Сан-Томе. У листі його автор висуває клопотання перед королем отримати від нього дозвіл на схожу концесію, яку пожалувала корона його предкам. Виникає, без сумніву, повага до цієї людини, завдяки її сміливості і сподіванням на отримання безумовної користі від колонізації землі, яка є ще невідомою. Доцільно навести уривок листа Камари, в якому він пише про можливість такої колонізації, для якої потрібні: «...заможні люди, які можуть взяти з собою биків, коней, корів та різні необхідні речі для освоєння землі...» [19, с. 90].

Другий варіант полягає у можливості того, що Жоао де Мело да Камара планував прийняти участь у першій військово-колонізаційній експедиції під командуванням Мартіма Афонсу де Соузи (1490/1500–1564), яка готувалася відбути до берегів Бразилії наприкінці 1530 р. Такий варіант обґрунтовується цитатою із листа Камари: «...я маю бажання прийняти участь у цій ескадрі...» [19, с. 90]. Таке бажання корелюється з уривком листа Діогу де Гоувейї: «...Сеньйор, земля була надана вашим васалам... серед яких – брат капітана острова Сан-Мігель, який висловив бажання вирушити разом з іншими двома тисячами поселенців...» [19, с. 94].

Ще одна обставина появи листа Камари може бути обумовлена його відкритим суперництвом з Крістовамом Жакішем за ті преференції, які є перспективними внаслідок надання короною концесії тому, хто має більше благовоління з боку короля відносно отримання особистої користі від потенційно можливої колонізації нововідкритої землі. Камара пише у листі, що Жакіш хвалиться, що без його думки король нічого не вирішує відносно Бразилії [19, с. 90].

Завершуючи аналіз листа Камари, слід звернути увагу на той беззаперечний факт, що наприкінці 20х рр. XVI ст. вже активно обговорювався в королівському дворі найбільш оптимальний проект цілеспрямованої і систематичної колонізації Бразилії. Для підтвердження цієї тези наведемо ще одну цитату із листа згаданого автора, у якій він пропонує королю Жоао III відправити до Бразилії «...в двох експедиціях тисячу поселенців на відстань 1300 ліг, які я зобов'язуюся профінансувати за власний рахунок...» [19, с. 90].

Із наведеної цитати ми робимо висновок, що майбутнє рішення португальської корони започаткувати колонізацію Бразилії шляхом пожалування автономних спадкових домініонів – капітанств на користь донатаріїв (бенефіціарів), приймалося з урахуванням пропозицій Жоао де Мели да Камари, правнука донатарія острова Мадейри і брата капітана острова Сан-Мігель. Це була, безумовно, адекватна відповідь португальської корони на загрозливі провокаційні дії французьких корсарів, які атакували торговельні факторії португальців на бразильському узбережжі і завдавали відчутних збитків колоніальному комерційному трафіку і навігації португальських ескадр. При цьому слід підкреслити, що справу колонізації Бразилії король Жоао III вирішив повністю передоручити у приватні руки, тому португальська корона фактично не витрачала кошти державної скарбниці на цю відповідальну і ризиковану місію.

Слід звернути увагу на ту обставину, що на фідальго Мартіма Афонсу де Соузу покладалася потрійна місія під час реалізації цієї експедиції: очищення берегів Бразилії від французьких корсарів, розвідка і обстеження річок нововідкритої землі, серед яких естуарія Ріу-да-Прата (Ріо-де-ла-Плата) і заснування однієї або декількох португальських колоній – домініонів. Іншими словами,

експедиція мала військово-колонізаційний і розвідувальний характер. Здійснювати покладену на Мартіма португальською короною місію допомагав його молодший брат Перу Лопеш де Соуза.

Відносно родового походження двох братів, зауважимо, що їхнім предком був Мартім Афонсу Шешору (1250–1313), позашлюбний син короля Португалії Афонсу III (правл. 1248–1279) від дони Дініш. Мартім і Перу були синами Лопо де Соузи, другого сеньйора міста і землі Прадо, який був вихователем четвертого герцога Браганси, дона Жаїмі. Лопо де Соуза пізніше отримав посаду алькайда-мора (губернатора) Браганси і замку Оутейро [19, с. 102]. Як і його батько, Мартім Афонсу почав свою службу при дворі герцога Браганси. Після смерті батька він відмовився обійняти посаду алькайда-мора Браганси, яку йому запропонував герцог, дон Теодозіу, дотримуючись, в цьому випадку принципу спадковості [15, с. 579]. Після цього повністю посвятив себе служінню королю Жоао II (1481–1495), з яким був у дружніх стосунках з самого дитинства. Мешкав деякий час в Іспанії, де одружився на Анні Піментел. Повернувся до Португалії у 1523 р., коли королем уже був Жоао III.

Молодший брат Мартіма Перу Лопеш де Соуза (1497/1502–1539), за припущенням бразильського дослідника Ф.А. де Варнажена, міг навчатися в Лісабонському університеті навігаційній справі, після чого здобував досвід мореплавства у військово-патрульних ескадрах, які курсували до Азорських островів, Мадейри, північного узбережжя Африки. Набутий досвід Перу Лопешом дозволив обрати його помічником брата під час організації військово-колонізаційної експедиції до Бразилії. Крім того, Варнажен висуває припущення, що Перу міг прийняти участь в ескадрі Крістовама Жакіша до берегів Бразилії на одній із каравел протягом 1526–1528 рр. [27, с. 120]. Однак його перебування біля берегів Бразилії до 1531 р. не підтверджується жодним документом і історичними хроніками.

Повертаючись до аналізу обставин організації військово-колонізаційної експедиції Мартіма Афонсу де Соузи, слід звернути увагу на ті повноваження і юрисдикцію, яку надав капітану-мору король Жоао III. Португальський хроніст XVIII ст. Гаспар да Мадре де Деуш відмічає, що Мартім Афонсу був обраний королем очолити цю ризиковану місію завдяки рекомендації фаворита і радника суверена Антоніу де Атаїде, у майбутньому першого графа Кастаньєйри [16, с. 8].

Аналіз королівських жалуваних грамот від 20 листопада 1530 р. свідчить, що Мартім Афонсу, як головнокомандувач експедиції, був наділений досить широкими повноваженнями. Це підтверджують три королівські грамоти, зареєстровані в книзі № 41 канцелярії Жоао III (сторінках 103 і 105) [14]. Одна із цих грамот («Жалувана грамота верховних повноважень капітана-мора Мартіма Афонси де Соузи, що виконуються на його посаді» або *порт.* – «Carta de grandes poderes ao capitão-mor Martim Afonso de Sousa, e a quem facasse em seu lugar») оголошує Мартіма Афонсу де Соузу капітаном-мором не лише ескадри, яка направлялася до «terra do brazil», але і всіх земель, які будуть Мартімом відкриті і розвідані. Згідно грамоті, капітан-мор мав юрисдикцію над усіма учасниками експедиції, а також тими, хто згодом прибуде на ці землі. Причому, його юрисдикція була встановлена як у цивільних, так і у кримінальних справах. Визначалося повноваження капітана-мора встановлювати падрани (межові стовбури) з метою демаркації нововідкритих земель в межах, що не повинні порушувати умови Тордесільяського договору 1494 р. Крім того, Мартім Афонсу наділявся правом оголошувати включення нововідкритих земель під юрисдикцію португальської корони, призначати капітаном-мором і губернатором від його імені особу, яку він вважав найбільш доцільною для цієї поважної посади. В цьому контексті, також, слід відзначити, що титул «governador das terras do Brazil», який належав Мартіму Афонсі, був прописаний в акті володіння землями, пожалуваними фідальго, учаснику експедиції і майбутньому донатарію Перу де Гойшу (акт від 15 жовтня 1532 р.). Цей же титул зустрічається в грамоті на володіння сесмарією (земельною латифундією) Руя Пінти від 10 лютого 1533 р., Франсішку Пінти від 4 березня 1533 р. і т.д. [16, с. 10–11, 16; 20, с. 147].

Друга королівська грамота («Жалувана грамота капітану-мору створювати посади нотаріусів та інші посади судових чиновників» або *порт.* – «Carta de poder para o capitão-mor criar tabaliães e mais officiaes de justice») дозволяла Мартіму Афонсі призначати нотаріусів і інших судових чиновників, створювати нові посади в управлінській адміністрації юстиції [17, с. 77–78].

Третя грамота («Жалувана грамота капітану-мору надавати землі під сесмарію» або *порт.* – «Carta para o capitão-mor dar terras de sesmaria») надавала йому повноваження жалувати сесмарії особам, які прибули до Бразилії разом з капітаном-мором і які бажали прибути туди, щоб оселитися і культивувати землю [17, с. 78–79].

Переходимо тепер до аналізу перебігу експедиції, починаючи з моменту її відбуття із Лісабону. У 1839 р. дослідник Ф.А. де Варнажен у лісабонській королівській книгарні, яка розміщувалася у Палаці Ажуда (Palacio de Ajuda) знайшов важливий для нашого дослідження рукописний документ – експедиційний щеденник Перу Лопеша де Соузи, у якому наведені важливі відомості про перебіг першої військово-колонізаційної експедиції до Бразилії у 1530–1532 рр. (*порт.* – «Diario da navegação de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brazil ate o Rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas...» [18].

Рукопис документу написаний старопортугальською мовою. Ще раніше рукопис зберігався у книгарні графа Редонди Томе де Соузи Коутіньо де Кастелу Бранку е Менезеса, нащадка Мартіма Афонси і Перу Лопеша де Соузи. Після смерті цього графа у 1717 р. книгарня разом із зазначеним рукописом перейшла у спадок до його сина, третього графа Редонди Фернау де Соузи Коутіньо Кастелу Бранку е Менезеса. Незадовго до смерті Фернао де Соузи у 1791 р., книгарня разом із рукописом була куплена адміністрацією бібліотеки, створеної за наказом короля Жозе при королівському палаці, побудованому в місцевості Ажуда в Лісабоні після землетрусу 1755 р.

Дослідник рукопису Варнажен, на відміну від цитованого нами вище хроніста Луїса де Соузи, свідчить, що ескадра у момент відбуття із

Лісабону у суботу, 3 грудня 1530 р., складалася із п'яти кораблів: двох великих – нау, одного галеону і двох каравел [26, с. 43–44]. Перший нау був флагманським кораблем, назва його не збереглася. Другий нау під назвою «São Miguel» був під командуванням капітана Хейтора де Соузи. Капітаном галеону «São Vicente» був Перу Лобу Піньйеру. Каравела «Princeza» – під командуванням капітана Балтазара Гонсалвеша і каравела «Rosa» – під командуванням Діогу Лейті. Пізніше до ескадри приєднався великий корабель, захоплений біля бразильського берегу у французів 2 лютого 1531 р. і отримавший назву «Nossa Senhora das Candeias». 26 березня 1531 р. до ескадри приєдналася каравела «Santa Maria do Cabo», що тримала до цього курс у напрямку мозамбікського порту Софала. Чисельність учасників експедиції, як свідчить Варнажен, складала приблизно 400 чоловік [18, с. 8].

Користуючись щоденником Перу Лопеша де Соузи, назвемо ключові пункти і дати перебігу експедиції: 10 грудня 1530 р. – острів Гомера Канарського архіпелагу; 29 грудня 1530 р. – 3 січня 1531 р. – гавань Рібейра-Гранді острову Сан-Мігель Азорського архіпелагу; 9 січня 1531 р. – берег Сьєрра-Леоне; 24 січня – острів Фернанду-ді-Норонья; 30 січня – мис Святого Августина в Бразилії; 31 січня – арешт двох великих французьких кораблів в околицях мисів Перкааурі і Святого Августину; 2 лютого – арешт третього великого французького корабля в околицях острову Санту-Алейшу; 17 лютого – ескадра на рейді в гавані Пернамбуку; 24 лютого-1 березня – Мартім Афонсу де Соуза відправив до Португалії посильного Жоао де Соузу з листами капітана-мора для короля Жоао III і полоненими французами на одному із захоплених французьких кораблів, інший французький корабель було спалено; також, для розвідки околиць річки Мараньян (берег сучасного бразильського штату Мараньян) відправлені дві каравели «Princeza» і «Rosa»; 1 березня – ескадра у складі флагманського корабля, галеону «São Vicente» і захопленого раніше ескадрою Перу Лопеша де Соузи французького корабля («Nossa Senhora das Candeias») вирушила із гавані Пернамбуку на південь після поповнення провізії; 5 березня – галеон «São Vicente» наблизився до околиць горяної гряди Святого Антонія (Сєрраде-Санту-Антоніу); 11 березня ескадра наблизилась до гирла ріки Сан-Франсіску; 13 березня – флотилія досягла бухті Всіх Святих (Баія); 27 березня – експедиція вирушила із бухти Всіх Святих далі на південь; 29 квітня – ескадра досягла мису Кабу-Фріу; 30 квітня – експедиція зайшла в бухту Ріо де Жанейро, де португальці перебували протягом травня-липня 1531 р. і побудували дві бригантини; 1 серпня – ескадра вирушила із бухти Ріо де Жанейро в південному напрямку; 10 серпня – португальці досягли острова Алькатразес (*порт.* – ilha dos Alcatrazes) у гирлі ріки або естуарії Сан-Вісенті; 12 серпня – розвідка острову Кананея, яка тривала 44 дні, до 26 вересня; 29 вересня – ескадра досягла околиць бухти Патуш (*порт.* – porto dos Patos); 14 жовтня – розвідка португальцями трьох островів, які Перу Лопеш де Соуза назвав «островами ягуарів» (*порт.* – ilhas das Onças); 15 жовтня – флотилія досягла мису Санта-Марія; 16–21 жовтня – відбулася розвідка португальцями острову, розташованого біля вказаного мису; 22 жовтня – загибель флагманського корабля в околицях річки Шуй (*порт.* – riacho de Chuy) поряд із «пальмовим островом» (*порт.* – ilha das Palmas); 6–23 листопада – після загибелі флагманського корабля на нараді капітанів і лоцманів Мартім Афонсу де Соуза відмовився рухатися у напрямку ріки Санта-Марія (естуарія Ріо-де-ла-Плата або Ріу-да-Прата), розвідка якої була доручена його брату Перу Лопешу; 23 листопада-25 грудня – Перу Лопеш де Соуза з 30 португальцями на борту однієї із нещодавно побудованих бригантин залишив гирло річки Бегойш (*порт.* – rio dos Begoais) і з метою розвідки естуарії Ріо-де-ла-Плата піднявся по річці Парана і Уругвай до місцевості Естейродос-Карандінс (*порт.* – Esteiro dos Carandins); 27 грудня – Перу Лопеш де Соуза з'єднався з його братом на «пальмовому острові», де вони перебували протягом 4 днів з метою поповнення провізії і підготовки до повернення в естуарію і бухту Сан-Вісенті, якої досягли 20 січня 1532 р.; 21 січня – кораблі стали на якір біля берегу острова Сонця (*порт.* – ilha do Sol); 22 січня – відбулася висадка португальців на березі бухти Сан-Вісенті. На острові Сан-Вісенті капітан-мор прийняв рішення заснувати колонію в цій місцевості, а також ще одну колонію вглибині сертанів (*порт.* – «sertao» перекладається як неосвоєна дика земля) на березі річки, яку місцеві індіанці називали Піратінінгою [17, с. 66].

Як відмічалося нами вище, капітан-мор розпорядився відправити флотилію з метою здіймнити розвідку естуарії Мараньян (Rio de Maranhão). Ця місія була покладена на капітана Діогу Лейті [17, с. 21]. Флотилія у складі каравел «Princeza» і «Rosa», рухаючись на північ вздовж берегу, досягла гирла річки Гурупі (розмежовує сучасні бразильські штати Мараньян і Пара). Місцевість, якої досягла флотилія, отримала назву «Abra de Diogo Leite» (бухта Діогу Лейті). Цей факт підтверджується картою Гаспара Вієгаса (Gaspar Viegas) 1534 р. Як наголошується в щоденнику, естуарія Мараньяну перебувала в межах володіння португальської корони відповідно до Тордесільяського договору [17, с. 13].

Інша частина ескадри, рухаючись на південний захід, у неділю, 13 березня 1531 р., досягла бухти Всіх Святих, на березі якої зустріли португальського колоніста, який мешкав серед туземних індіанців уже 22 роки, тобто, починаючи з 1509 р. [17, с. 24]. Більшість дослідників погоджуються з припущенням Ф.А. де Варнажена, що цим португальцем був Діогу Альвареш «Карамуру» [25, с. 129–152].

Під час розвідки острову Кананея, у серпні 1531 р., португальці зустріли на ньому португальського колоніста, «бакалавра Кананеї», яки мешкав в цій місцевості 30 років [17, с. 35–36; 23]. Дослідник К.М. де Алмейда дотримується думки, що цим португальцем міг бути Жоао Рамалью, який міг потрапити на острів під час першої португальської розвідувальної експедиції до Бразилії 1501–1503 рр. [22, с. 163–247, 277–293].

Важливою подією для подальшого перебігу експедиції, стала загибель флагманського кора-

бля 22 жовтня 1531 р., про що нами зазначалося вище. Крім того, 2 листопада зазнала аварії бригантина, що призвело до загибелі 8 португальців і травмуванню 6 чоловік [17, с. 41–43]. Після цих рокових подій Мартім Афонсу де Соуза скликав нараду 6 листопада капітанів і лоцманів, на якій було вирішено відмовитися від колонізації естуарії Ріо-де-ла-Плати (Ріу-да-Прати) [17, с. 44]. Бригантина під командуванням Перу Лопеша де Соузи продовжувала проводити розвідку вказаної естуарії більше 30 днів, після чого з'єдналася з рештою ескадри 27 грудня. Експедиція повернула на північ і 22 січня 1532 р., у вівторок, досягла острову, названого на честь святого Вікентія Сарагоського (острів Сан-Вісенті), день вшанування якого католицькою церквою припадає на вказану дату. Мартім Афонсу розпорядився здійснити висадку колоністам на зазначеному острові. Була заснована колонія (*старопорт.* – «villa»). Крім цієї, була заснована ще одна колонія вглибині сертанів, на відстані 9 ліг від берегу, на березі річки Піратінінга. Колоністи розподілилися між вказаними двома колоніями [17, с. 66].

Коли Мартім Афонсу де Соуза перебував в місцевості Піратінінга у жовтні 1532 р., до Сан-Вісенті із Португалії прибули дві каравели під командуванням раніше згадуваного нами Жоао де Соузи, який доставив капітану-мору листа від короля, у якому повідомлялося про намір португальської корони розподілити бразильське узбережжя від Пернамбуку до Ріо-де-Ла-Плати на спадкові колоніальні володіння – капітанства [16, с. 79]. Цей лист примусив Мартіма у 10 лютого 1533 р. залишити Сан-Вісенті і повернутися до Португалії. Однак перед поверненням до Лісабону, капітан-мор отримав трагічну звістку про те, що експедція 80 португальців, відправлених в околиці Кананеї 1 вересня 1531 р., користуючись повідомленнями туземних індіанців про наявність золота і срібла, з метою пошуку цих дорогоцінних металів, потрапила у засідку. Індіанці каріжос, які мешкали на південь від ріки Кананея, вбили всіх учасників експедиції. Мартім наказав капітанам Перу де Гойшу і Рую Пінті організувати каральний загін проти згаданих індіанців [16, с. 84–85].

До рішення Мартіма Афонси повернутися в Португалію, його брат, також, залишив Сан-Вісенті і взяв курс на батьківщину [17, с. 67–72]. Перу Лопеш залишив гавань Сан-Вісенті у середу, 22 травня 1532 р., взяв курс на північ, заходячи на своєму шляху в різні бухти. У п'ятницю, 24 травня, флотилія у складі галеону «São Vicente» і нау «Santa Maria das Candeas» під його командуванням досягла бухти Ріо де Жанейро, де експедиція затрималась на 40 днів з метою поповнення провізії на три місяці плавання. Португальці залишили цю гавань у вівторок, 2 липня. У четвер, 4 липня, рухаючись східним курсом, флотилія сягнула мису Кабу-Фріу. 18 липня калавели зайшли в бухту Всіх Святих, де Перу Лопеш прийняв рішення затриматися на 12 днів і залишив індіанцям трьох моряків. 30 липня експедиція продовжила плавання. З середнини серпня і до 4 листопада флотилія перебувала в бухті Пернамбуку. На жаль, у щоденнику відсутні подробиці перебування флотилії в бухті Пернамбуку. Тим більше, в умовах, коли ця місцевість стала привабливою для французьких заморських колоніальних інтересів. Ще до прибуття до цієї бухти Перу Лопеша у серпні 1532 р., португальська факторія в Пернамбуку зазнала нападу французького військового корабля.

В цьому контексті слід відмітити, що первинна стратегія португальської корони щодо колонізації естуарії Ріо-де-ла-Плати зазнала невдачи, про що нами згадувалося вище. Тому Мартім Афонсу де Соуза вирішив розпочати колонізацію північнішого регіону – острову Сан-Вісенті. У той час, як північний схід Бразилії став привабливою ціллю для французьких морських рейдів, хоча французи не поспішали засновувати постійну колонію, обмежуючись контрабандою червоного сандалового дерева пау-бразіл через добре обладнані факторії. Цей факт підтверджується документом французького походження *«Reclamação contra Pero Lopes, feita aos Commissarios em Irun e Fuenterabia (em 1538) que esclarece a facto da destruição da colonia franceza em Pernambuco em 1532»* («Нота протесту проти Перу Лопеша, пред'явлена комісарами в Іруні і Фуентерабії у 1538 р, у якій висвітлюється факт знищення французької колонії в Пернамбуку у 1532 р.»), опублікованому істориком Ф.А. де Варнаженом у першому виданні його праці «Historia Geral do Brazil» (1854 р.) і четвертому виданні щоденника Перу Лопеса де Соузи (1867 р.) [17, с. 88–96; 26, с. 441–444].

Згаданий документ свідчить про те, що у грудні 1530 р. із гавані французького міста Марсель відбув корабель «La Pellerine» під командуванням адмірала Жана Дуперрета у напрямку бразильської бухти Пернамбуку з метою захоплення португальської факторії. До складу екіпажу корабля входили 120 озброєних військових. Крім того, судно було обладнане 18 гарматами. Корабель доставив в Пернамбуку матеріал для будівництва укріпленого форту та його озброєння. Експедицію особисто підтримав король Франциск I і командувач французької середземноморської ескадри, барон Сент-Бланкарда Бернард д'Орнессан. Французи атакували укріплений португальський форт у березні 1531 р. Редут захищали шість португальців і союзні їм індіанці, але сили були нерівні. Французи захопили і зруйнували форт, а на його місці побудували новий. На корабель було завантажено 5000 квінталів деревини пау-бразіл, 300 квінталів бавовни (старопортугальська вагова одиниця «квінтал» в середньовічній Португалії була еквівалентною 58.76 кг ваги), приблизно три тисячі шкір леопардів, 600 папуг та ін. Загальна вартість вантажу пау-бразіл склала 40 000 дукатів або 8 дукатів за один квінтал; бавовни – 3000 дукатів або 10 дукатів за квінтал та ін. [17, с. 90; 21, с. 51]. Загальна вартість вантажу склала 62300 дукатів [17, с. 91].

Після завантаження трофеїв корабель відбув у напрямку Середземного моря, залишивши у захопленому гарнізоні достатню кількість військових. Форт очолив сеньйор Де ла Мотт. Під час повернення до берегів Франції в околицях Малаги французький корабель у другу неділю серпня 1532 р. був заарештований разом із вантажем португальською охоронною ескадрою капітана-мора Антоніу Коррейї. Наслідки перебування Перу Лопеша де Соузи в гавані Пернамбуку у серпні-жовтні 1532 р. для подальшого існування французького форту

яскраво висвітлені у вищезазначеному документі – *«Reclamação contra Pero Lopes...»*.

Висновки дослідження. Нами у статті з'ясовано, що після повернення до Португалії у 1528 р. військово-інспекційної ескадри капітана-мора Крістовама Жакіша при португальському королівському дворі почалися жваві дискусії щодо корекції колоніальної політики держави з метою створення необхідних умов для надійного захисту Бразилії від нападів французьких корсарів і промислу контрабандистів. Про це, зокрема, свідчать проаналізовані нами листи Жоао де Мело да Камари і Діогу де Гоувейї, адресовані королю Жоао III. У листах йшла мова про негайну необхідність почати систематичну колонізацію Бразилії і інсталяції на її території спадкових володінь – капітанств, які можуть бути пожалувані дворянам-фідальго, які отримували титули «капітанів-донатаріїв». Ця дискусія спонукала короля доручити організацію першої військово-колонізаційної експедиції до Бразилії фідальго Мартіму Афонсі де Соузі і його брату Перу Лопешу де Соузі. Аналіз першоджерел засвідчив, що на капітана-мора експедиції покладалася потрійна місія: очищення берегів Бразилії від французьких корсарів, розвідка і обстеження річок нововідкритої землі, серед яких естуарія Ріу-да-Прата (Ріо-де-ла-Плата) і заснування однієї або декількох португальських колоній. Наслідком експедиції стало заснування у 1532 р. колонії Сан-Вісенті на однойменному острові (південн-західні околиці сучасного бразильського міста Сантос, штат Сан-Паулу) і поселення Піратінінга. Спроба заснувати португальську колонію в околицях естуарії Ріу-де-Ла-Плата зазнала невдачи. Колонія Сан-Вісенті стала, таким чином, первинним ядром колоніальної експансії португальців в Бразилії.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939–1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильський рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Ж.Э. Сарайва. – М: Весь мир, 2007. – 384 с.
13. Слёзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слёзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
14. Chancelaria de D. João III. – Livro 41. – Fl. 103, 105. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aatt.org
15. Correa G. Lendas da India: Em 4 T. / G. Correa. – Lisboa: Na typographia da Academia Real das Sciencias, 1863. – T. 3. – 909 p.
16. Deus G.M. Memorias para historia da capitania de São Vicente, hoje chamada São Paulo / G.M. Deus. – Lisboa: Typografia da Academia, 1797. – 244 p.
17. Diario da navegação de armada de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brasil ate o rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas / F.A. Varnhagen. – Rio de Janeiro: Typographia de. D.L. dos Santos, 1867. – 114 p.
18. Diario da navegação de armada que foi a terra do Brasil em 1530 sob a capitania-mor Martim Affonso de Sousa, escripto por seu irmão Pero Lopes de Sousa / F.A. Varnhagen. – Lisboa: Typographia da Sociedade Propagadora dos Conhecimentos Uteis, 1839. – 130 p.
19. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / C.M. Dias, J de Freitas, A. Baião, P. Azevedo, P. Merêa. – Porto: Litografia Nacional, 1924. – Vol. 3: A idade media brasileira. – 396 p.
20. Leme P.T.A.P. Historia da capitania de São Vicente desde a sua fundação por Martim Affonso de Sousa em 1531 / P.T.A.P. Leme // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1869. – T. 9. – P. 137–178, 293–328, 445–476.
21. Marchant A. Do escambo a escravidão. As relações economicas de portugueses e indios na colonização do Brasil (1500–1580) / A. Marchant. – São Paulo, Rio de Janeiro, Recife, Porto Alegre: Companhia Editora Nacional, 1943. – 205 p.
22. Notas para a historia patria. Os primeiros povoadores. Quem era o bacharel de Cananea? // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1877. – T. 40. – Parte 2. – P. 163–247, 277–293.
23. Prado J.F.A. Primeiros povoadores do Brasil: 1500–1530 / J.F.A. Prado. – São Paulo, Rio de Janeiro, Recife, Porto Alegre: Companhia Editora Nacional, 1939. – 309 p.
24. Sousa L. Annaes de El-Rei Dom João terceiro / L. Sousa. – Lisboa: Typographia da Sociaedade Propagadora dos Conhecimentos Uteis, 1844. – 478 p.
25. Varnhagen F.A. O Caramuru perante a historia / F.A. Varnaghen // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1870. – T. 10. – P. 129–152, c. 129–152.
26. Varnhagen F.A. Historia geral do Brazil: Em 2 T. / F.A. Varnaghen. – Rio de Janeiro: Caza de E. e H. Laemmert, R. da Quitanda, 1854. – T. 1. – 496 p.
27. Varnhagen F.A. Pero Lopes de Sousa / F.A. Varnhagen // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1973. – T. 6. – P. 118–122.

Кряжев П.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ВОЕННО-КОЛОНИЗАЦИОННАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ К БЕРЕГАМ БРАЗИЛИИ ПОРТУГАЛЬСКИХ БРАТЬЕВ-ФИДАЛЬГО МАРТИМА АФОНСЫ ДЕ СОУЗЫ И ПЕРУ ЛОПЕША ДЕ СОУЗЫ

Аннотация
В статье раскрыты причины организации, ход и результаты первой португальской военно-колонизационной экспедиции к берегам Бразилии и её значение для инициирования систематической колонизации восточного побережья Южной Америки португальцами. Освещены первоисточники, которые непосредственно раскрывают причинные факторы инициирования португальской короной колонизации Бразилии. Выяснена миссия братьев-фидальго Мартима Афонсы де Соузы и Перу Лопеша де Соузы относительно организации военно-колонизационной эскадры к берегам Бразилии в 1530 г. Акцентировано внимание на обстоятельства неудачной попытки португальцев основать их колонию в окрестностях эстуарии Рио-де-ла-Платы. Освещены мероприятия, связанные с основанием в 1532 г. Первой португальской колонии в Южной Америке – Сан-Висенти.
Ключевые слова: Бразилия, эскадра, капитан-мор, колония, донатарий, капитанство.

Kryazhev P.V.
Nizhyn Gogol State University

THE «ESCAMBO» AS INITIAL FORMA OF PORTUGAL'S COLONIAL ECONOMIC EXPANSION ON THE TERRITORY OF BRAZIL DURING THE FIRST THIRD OF THE XVI CENTURY

Summary
In the article we discovered the reasons of the organization, the course and results of the first portuguese military, colonial expedition towards the coast of Brazil and its value for initiation of the systematic colonization of the east coast of South America by the portugueses. We lighted the primary sources which open causal factors of initiation of Brazil colonization by the portuguese crown. The mission of the brothers-fidalgo Martim Afonso de Sousa and Pero Lopes de Sousa concerning the organization military, colonial squadron towards the coast of Brazil in 1530 is found out. We focused the attention on circumstances of the unsuccessful attempt of the portugueses to found their colony in the neighborhood of the Rio de la Plata estuary. We covered the actions connected with foundation the first portuguese colony in South America in 1532 – Sao Vicente.
Keywords: Brazil, squadron, general captain, colony, donatario, captaincy.

УДК 94(092)(477)«1917»

ІДЕЙНІ РОЗБІЖНОСТІ У ПОГЛЯДАХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО НА ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ У 1917 РОЦІ

Мацьовка А.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядаються ідейні розбіжності у поглядах Михайла Грушевського та Миколи Міхновського на процеси, які відбувались протягом 1917 р. в Україні. Розглянуто вплив ідей М. Міхновського та М. Грушевського на політичні кола революціонерів та причини розбіжностей у їхній діяльності. Висвітлено причини конфронтації між автономістами-федералістами та самостійниками та їх відношення до військового будівництва в УНР. Проаналізовано місце та роль державних діячів під час революційних подій, які відбувались 1917 р. у Києві.

Ключові слова: Микола Міхновський, Михайло Грушевський, Центральна Рада, самостійники, автономісти.

Постановка проблеми. В історії України XX ст. період визвольних змагань, відновлення української державності після її повної втрати наприкінці XVIII ст. є предметом особливої уваги. Сьогодні, в момент становлення незалежної демократичної Української держави, немає потреби шукати якісь особливі аргументи на користь вивчення досвіду Української Народної Республіки – першої української держави XX ст., яка утворилася зусиллями Української Центральної Ради.

Близькість, аналогічність процесів 1917 р. і сьогодення для історика очевидні. Адже врахування досвіду минулого, як позитивного, так і негативного, є надзвичайно важливим. Оволодіння ним і врахування в сучасному державному і міждержавному житті України дозволили б не припуститись прикрих помилок минулого, зробити процес становлення демократичної та процвітаючої української державності ефективнішим і стабільнішим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історії Української Центральної Ради для історика має велику актуальність через надзвичайно слабку наукову розробку теми. Початок послідовного вивчення й осмислення історії Центральної Ради було здійснено її безпосереднім діячем, видатним українським істориком Михайлом Грушевським [3]. Спроби об'єктивного наукового вивчення історії Центральної Ради, інтегрувати її в контекст модерної історії України були зроблені американським істориком українського походження Т. Гунчаком [4]. Не привернула уваги ця проблематика і західних дослідників. Переважна більшість з них, зосередившись на критиці більшовизму, Україну сприймала як частину Росії, тому події 1917 р. в Україні не вивчалися як такі, що мали самостійне значення.

Брак літератури з цієї теми настільки відчутний, що вихід навіть окремих статей викликає підвищений інтерес у істориків. В. Верстюк [1], Г. Корольов [5], Ю. Павленко [6], О. Реєнт [7], В. Солдатенко, Д. Яневський [10] – це перші дослідники новітньої української історіографії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженню періоду національно-визвольних змагань присвячена досить невелика кількість праць, але вони переважно охоплюють вузьке коло проблем діяльності Центральної Ради та її керівників. Переважна більшість робіт висвітлює питання, які стосуються політичної складової діяльності еліти, проте питання ідейних переконань та розбіжності у поглядах на побудову держави серед діячів ЦР мало вивчені на даний час.

Мета статті. Метою статті є аналіз відносин між Миколою Міхновським та Михайлом Грушевським. Їх вплив на політичні кола української революції, яка відбувалась в Києві протягом 1917 р.

Виклад основного матеріалу. Перші повідомлення про Лютневу революцію викликали в українському середовищі сплеск схвалення і сподівань на близьке торжество справедливості. З одного боку, виявом того ж усеохопного демократизму, а з другого – інстинктивним бажанням самим наблизити розв'язання назрілих проблем національного розвитку стали блискавичне пробудження визвольного руху і такі ж негайні кроки з метою введення його в організаційне річище, надання йому певного організаційного статусу [1, с. 115].

Демократизація суспільства, що відбулася під впливом революційних змін, не могла не позначитися на українському русі. Його потенційна енергія, накопичена у народній гущі протягом десятиліть, ще шукала виходу.

У подібному стані перебував увесь український національно-визвольний рух. Надто сильного удару завдано було царизмом упродовж попередніх десятиліть українським організаціям, аби вони спромоглися за лічені дні відновити свою діяльність і все ж успіхи не забарилися. Вони були тісно пов'язані з поверненням в Україну чільного політичного і громадського діяча, відомого історика М. Грушевського, про високий авторитет якого серед інтелігенції, а відтак і широкого загалу, свідчило хоча б те, що 1917 р. не було випадку, аби той чи інший з'їзд не засвідчив шанобливого ставлення до голови Центральної Ради. Цьому енергійному лідеру судилося відіграти важливу роль в історії України, надто в період розвитку революції [4, с. 20].

З самого початку революції український національний рух зосереджувався у Києві, саме столиця повинна була стати центром розгортання

та поширення ідей отримання Україною автономії у складі Росії [10, с. 9].

Політичні сили та організації, які знаходилися в столиці почали розробляти ідею створення єдиного центру завданням якого повинно було стати представництво інтересів усіх українців. Таким центром стала утворена на початку березня 1917 р. Центральна Рада. Головою Ради було обрано Михайла Грушевського, якого сучасники розглядали не лише як ученого, а й помітного громадсько-політичного діяча [6, с. 68].

Провідні українські політичні сили продемонстрували одностайність програмної вимоги національно-територіальної автономії України, а також прихильність до ідей соціалізму. Прихильність до соціалізму багатьох партій України була специфічною рисою українського політичного життя кінця XIX – початку XX ст. Починаючи з М. Драгоманова, Л. Українки, І. Франка, значна частина української інтелігенції вивчала і розповсюджувала різні соціалістичні вчення. Але всі українські соціалістичні групи поєднували ідеї соціального визволення з патріотичною боротьбою за національну свободу України. Національна ідея, боротьба за українську державність в тій чи іншій формі для українських соціалістів стояла на першому місці. Саме тому Центральна Рада, яка складалася із соціалістів різних відтінків, ставила першим і найважливішим завданням автономію України і лише на пізніших етапах своєї діяльності планувала здійснити низку соціально-економічних перетворень [5, с. 107].

Реалії 1917 р. були такими, що серед російської політичної еліти неподільно панувала ідея «единой и неделимой» Росії, українська інтелігенція перебувала під впливом подвійної лояльності, а більшість населення мала невисокий рівень політичної і національної свідомості. За таких умов успіх справи залежав не від радикальності поставленої проблеми – самостійна Україна, – а від того, чи вдасться в масовій свідомості сформувати розуміння необхідності української державності й при цьому не наразитися на удар російської влади і російської революційної демократії. Така тактика давала можливість вести серед українських мас роботу по усвідомленню необхідності власної держави. Для М. Грушевського здобуття автономії було єдиним правильним шляхом, і повороту від нього бути не могло. Він вказував: «Широка автономія України з державними правами українського народу в федеративному зв'язку – се та програма, від котрої не може бути уступлення назад» [3, с. 126].

Запровадження її він насамперед виводив з необхідності вирішення національного питання як органічної складової частини демократизації державного ладу Росії. «Тюрма народів може зберігати своїх мешканців, лише поки зачинена і охороняється; в ній нема добровільних жителів. Зберегти єдність країни можна тільки формуванням суспільних інтеграційних чинників. Шлях до цього один – широке запровадження принципу національно-територіальної і обласної автономії і забезпечення національних прав всім народностям на їх територіях і поза ними», – зазначав М. Грушевський.

Автономізм М. Грушевського не був запереченням української державності, а шляхом до неї. Ось що писав голова Центральної Ради 1917 р. у брошурі «Якої ми хочемо автономії і федерації»: «Українці хочуть, щоб з українських земель російської держави... була утворена одна область, одна національна територія... Ся українська територія має бути організована на основах широкого демократичного (нецензованого) громадського самопорядкування, від самого споду («дрібної земської одиниці»), аж до верху – до українського сойму. Вона має вершити у себе вдома всякі свої справи – економічні, культурні, політичні, содержувати своє військо, розпоряджати(сь) своїми дорогами, доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд. Тільки в певних справах, спільних для всієї Російської держави, вона має приймати постанови загального її представництва (федеративної влади), в котрім братимуть участь представники України...» [3, с. 125–126].

Стосовно армії М. Грушевський постійно наголошував на тому, що з цим слід зачекати і не підтримував ініціативу самостійників щодо українізації частин з фронту, говорячи про те, що такі дії призведуть до конфронтації з Тимчасовим урядом. Як писав М. Грушевський, «...перед очима революційних комітетів стала страшна перспектива «оголення фронту»: що українці-солдати підуть з фронту, аби під приводом формування в українські полки сидіти в тилу й ухилятися від військової служби! Українську Центральну Раду підозрювали в тім, що вона хоче опертися на військові сили, починає формування української автономії від таких мало демократичних речей, як власна армія...» [2, с. 30].

Такі погляди М. Грушевського можна пояснити тим, що в своїх політичних переконаннях він був автономістом-федералістом та притримувався ідеї федерації народів в єдиній Російській імперії, вважаючи, що Український народ ще не готовий отримати незалежну самостійну державу, політик пропагував ідею поступового шляху набуття незалежності України від Росії, але, на його думку, це повинен бути поступовий процес відділення, адже народ не готовий до радикальних дій. Ці думки були цілком виправдані політичною ситуацією, що склалася в Російській імперії; політичні кола, які знаходились в той час у Києві розуміли, що радикалізація суспільства призведе до конфронтації між прибічниками автономії та незалежності, тому більшість підтримали погляди М. Грушевського. В цей час на політичну арену виходить радикалізована сила, яка виступала за рішучі дії Центральної Ради по відношенню до майбутньої долі України. На чолі цієї сили став Харківський адвокат, відомий своїми радикальними самостійницькими поглядами Микола Міхновський.

Микола Іванович почав свою політичну діяльність ще у далекому 1900 р. ставши творцем та ідеологом Революційної Української Партії, яка стала першою самостійницькою політичною організацією у Наддніпрянській Україні. Однак маніфест «Самостійна Україна» зустрів велику кількість критики з боку членів партії внаслідок відсутності в ньому соціальної програми, адже більшість партійних діячів у той час тяжіли до ідей соціалізму. На противагу поширенню ідей

марксизму в суспільстві М. Міхновський почав широку діяльність, спрямовану на консолідацію прихильників ідей самостійності України, що вилилося у створення 1904 р. Української Народної Партії, яка проголосила своїм основним напрямком діяльності боротьбу за незалежність України [9, с. 76].

Більшу частину своєї політичної діяльності Микола Іванович присвятив пропаганді національної ідеї серед населення України. Після Лютневої революції та поширення революційних настроїв на Україну М. Міхновський почав вести активну пропаганду, яка стосувалася громадсько-політичної та військової діяльності. Саме за його ініціативи 15 березня 1917 р. було створено альтернативну самостійницьку «Центральну Раду», яка повинна спрямувати свою діяльність на проголошення незалежності. Та одразу ж перед М. Міхновським та його соратниками постала проблема: чи продовжувати будувати власну Раду для якомога швидшого проголошення незалежності України і як наслідок наразитися на звинувачення у розколі «українського руху», чи приєднатися до вже існуючої Центральної Ради на чолі з М. Грушевським, щоб переконати своїх ідейних опонентів у необхідності негайного проголошення незалежності. На жаль, було обрано другий варіант і в березні 1917 р. Міхновський разом зі своїми прибічниками ввійшли до складу ЦР. Внаслідок таких кроків не було вирішеної жодної нагальної проблеми, яку висували самостійники. Розуміючи, що в безперервних дискусіях стосовно написання першої спільної відозви українських революціонерів до всього народу марнується дорогоцінний час, Микола Іванович віддався ідеї творення українського війська як майбутньої запоруки та гарантії забезпечення незалежності України [9, с. 83].

На відміну від М. Грушевського, який вважав, що незалежність потрібно здобувати поміркованими кроками, відкинувши радикалізм, що може спровокувати конфронтацію між Україною та Росією, М. Міхновський твердо стояв на позиціях самостійництва і відстоював ідею негайного створення регулярної армії. З цією метою з ініціативи М. Міхновського у березні 1917 р. у Києві відбулось три військовий з'їзди. Українські військові з досить високим ентузіазмом відгукнулися на заклики та виявили готовність зі зброєю в руках здобути незалежність для України. 16 березня 1917 р. було створено товариство «Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка» на чолі з Миколою Міхновським. Того самого дня військова нарада Київського гарнізону після доповіді М. Міхновського обрала Український військовий організаційний комітет і ухвалила негайно приступити до організації власної національної армії. Своїм завданням комітет проголосив українізацію російської армії, тобто формування у її складі українських частин; створення у частинах армії українських громадських організацій; негайну організацію першого українського полку. Про діяльність Українського військового організаційного комітету Микола Міхновський доповідав на Українському Національному конгресі (6–8 квітня 1917 р.). На той час комітет вів перемовини з командуванням російської армії про формування двох українських бригад. Конгрес обрав його членом Центральної Ради від Українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка [7, с. 168].

М. Грушевський негативно ставився до таких дій з боку самостійників на чолі з М. Міхновським, будучи соціалістом, він називав агітацію за розбудову армії «націонал-фашистською», тому серед керівництва Центральної Ради посилювалась недовіра до М. Міхновського. Відчуваючи недовіру з боку керівників ЦР, М. Міхновський вийшов зі складу Українського генерального військового комітету і фактично був позбавлений можливості вироблення своєї політичної лінії. Внаслідок повстання полку імені Полуботка в ніч з 3 на 4 липня, діячі Центральної Ради почали підозрювати М. Міхновського у плануванні та організації військового заколоту з метою отримання влади. Хоч прямих доказів його причетності до повстання не було, М. Грушевський, який вбачав у М. Міхновському свого ідейного опонента наполягав на усуненні його з Києва; можливо, він розумів його популярність серед військових, тому вважав за необхідне прибрати з політичної арени сильного конкурента. На прохання Володимира Винниченка та Симона Петлюри військова влада під охороною жандармерії відправила його на Румунський фронт для проходження служби. Так само, на фронті або у військових в'язницях, опинилося й багато інших самостійників. Цією подією і закінчилось ідейне протистояння між М. Міхновським та М. Грушевським, яке тривало майже весь період існування Центральної Ради.

Висновки. Протилежні ідейні переконання Миколи Міхновського та Михайла Грушевського призвели до їхньої конфронтації на політичній арені. В часи національно-визвольних змагань, коли всі українські революційні сили повинні були виступити єдиним фронтом задля здобуття незалежності, вони почали ідейну боротьбу. Не сприймаючи радикальні ідеї самостійників стосовно військового будівництва, керівники Центральної Ради зробили низку помилок, які призвели до її падіння. Так і не знайшовши компромісу у вирішенні внутрішньополітичних питань, поступки уряду в Петрограді, побоювання військової конфронтації спричинили неспроможність новоствореної держави утримати та захистити свою незалежність.

Список літератури:

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада / В. Верстюк. – К.: Заповіт, 1997. – 341 с.
2. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Заповіт, 1991. – 240 с.
3. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації / М. Грушевський. – К: Наукова думка, 1997. – 261 с.
4. Гунчак Т. Українська Народна Республіка і національні меншини / Т. Гунчак // Слово і час. – 1990. – № 10. – С. 19–21.
5. Корольов Г.О. Ідея федералізму як парадигма історичної перспективи доби Української революції 1917–1921 рр. / Г.О. Корольов // Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 103–115.

6. Павленко Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К., 1995. – 332 с.
7. Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О.П. Реєнт, О.С. Рубльов // Україна крізь віки. – К.: Альтернативи, 1999. – Т. 10. – 320 с.
8. Турченко Ф.Г. Михайло Грушевський vs. Микола Міхновський (дискусія сучасників: погляд через сторіччя) / Ф.Г. Турченко // Український історичний журнал. – 2013. – № 2. – С. 74–94.
9. Яневський Д.Б. Українська Центральна Рада: Перші кроки до національної державності (березень – листопад 1917 р.) / Д.Б. Яневський. – Академія наук УРСР. Інститут історії. Препринт № 1. Київ. – 1990. – 28 с.

Мацёвка А.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИДЕЙНЫЕ РАЗНОГЛАСИЯ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО И НИКОЛАЯ МИХНОВСКОГО НА ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ В 1917 ГОДУ

Аннотация
В статье рассматриваются идейные расхождения во взглядах Михаила Грушевского и Николая Михновского на процессы, которые происходили в течение 1917 г. в Украине. Рассмотрено влияние идей Н. Михновского и М. Грушевского на политические круги революционеров и причины разногласий в их деятельности. Освещены причины конфронтации между автономистами-федералистами и приверженцами создания независимого государства и их отношение к военному строительству в УНР. Проанализированы место и роль государственных деятелей во время революционных событий, которые происходили в 1917 г. в Киеве.
Ключевые слова: Николай Михновский, Михаил Грушевский, Центральная Рада, самостийники, автономисты.

Matsovka A.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

IDEAL DISTINCTIONS BETWEEN VIEWS MIKHAYLO HRUSHEVSKY AND MYKOLA MIKHNOVSKY ON THE CITIZENSHIP PROCESSES IN UKRAINE IN 1917

Summary
The article deals with the ideological differences in the views of Mikhail Hrushevsky and Mykola Mikhnovsky on the processes that took place during 1917 in Ukraine. The influence of Mikhnovsky and Hrushevsky's ideas on the political circles of revolutionaries and the reasons for the differences in their activities are considered. The causes of confrontation between autonomous federalists and independent workers and their relation to military construction in the UPR are highlighted. The place and role of statesmen during the revolutionary events that took place in 1917 in Kyiv were analyzed.
Keywords: Mykola Mikhnovsky, Mykhaylo Hrushevsky, Central Rada, paratroopers, autonomous.

УДК 94

ІСТОРІЇ ПРАЗЬКОГО «КОБЗАРЯ» 1941 РОКУ

Павлів О.В.
Приватна бібліотека Олега Павліва імені Григорія Сковороди

В статті розглянутий раніше ніким не досліджений сигнальний примірник празького «Кобзаря» 1941 року. Також досліджена унікальність обкладинок повнотиражного видання празького «Кобзаря» 1941 року. Стаття є доповненням раніше уже досліджених окремих аспектів історії видання празького «Кобзаря» 1941 року. Рівно ж у ній відображені цілком нові, раніше невідомі аспекти досліджень празького «Кобзаря» 1941 року.
Ключові слова: Тарас Шевченко, празький «Кобзар», сигнальний примірник, обкладинка.

Постановка проблеми. В історії досліджень 4-ох празьких «Кобзарів», виданих в 1876, 1941 та 1943 рр. реалізована доволі таки непогана кількість наукових розвідок, до яких активно долучились такі вчені, як Роман Лубківський, Микола Мушинка та ін.

Рис. 1. Зустріч празьких «Кобзарів» 1876, 1941 та 1943 рр. в Національній бібліотеці Чеської Республіки – Слов'янській бібліотеці (Фото: Олег Павлів)

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але ніхто інший та ніхто краще не здатен дослідити празькі «Кобзарі», в даному випадку празький «Кобзар» 1941 року під редакцією проф. Д. Дорошенка, ніж безпосередні власники цього унікального в Україні та поза її межами видання...

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З доступних наукових розвідок, а також із моїх власних досліджень та спостережень мені відомо, що празьким «Кобзарем» 1941 року володіє Національна бібліотека Чеської Республіки – Слов'янська бібліотека (в кількості 2-ох примірників), Шевченківський національний заповідник (вочевидь теж у кількості 2-ох примірників, оскільки один примірник йому передав український громадянин США П. Лимаренко, а другий Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській Республіці Р. Лубківський), Національний музей Тараса Шевченка, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Публічна бібліотека ім. Лесі Українки та Національна парламентська бібліотека України (Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого) і зокрема приватний колекціонер д-р Т.Ківшар. Теж раніше, празький «Кобзар» 1941 року знаходився у власності приватного колекціонера К. Осауленка, який вочевидь свій екземпляр передав на зберігання Слов'янській бібліотеці в Празі, який із його екслібрисом зберігається на даний момент в цій бібліотеці, а також у власності приватного колекціонера Проф. О. Сірополко (дочки співупорядника празького «Кобзаря» 1941 року д-ра С. Сірополка), яка примірники празького «Кобзаря» 1941 року передала Р. Лубківському та д-ру Т. Ківшар.

Мета статті. Моєю головною метою в цій статті є дослідження раніше ніким не дослідженого сигнального примірника празького «Кобзаря» 1941 року, а також дослідження раніше не досліджених обкладинок повнотиражного видання празького «Кобзаря» 1941 року.

Виклад основного матеріалу. В Україні та світі я особисто поки що єдиний власник 3-ох примірників празького «Кобзаря» 1941 року, які мені вдалося придбати у вірменки, яка проживає в Чеській Республіці пані А. Саргсян. Зацікавлений історією цього видання, я переглянув тотожні примірники празького «Кобзаря» в Слов'янській бібліотеці в Празі, де мене підчас моїх початкових досліджень вразили дві речі – в особливості рівень збереженості видання. В Слов'янській бібліотеці в Празі обидва празькі «Кобзарі» збереглися у дуже знівеченому і пошарпаному вигляді із «покаліченими» від вельми необережного та неохайного користування і зберігання сторінками та обкладинками зокрема, в чому тут слід віддати належне пані А. Саргсян, котра вберегла до наших днів усі 3-ри примірники празького «Кобзаря» 1941 року і перепродала мені їх у вельми охайному, я б навіть сказав зразковому вигляді, в такому, наче я їх придбав в тому ж таки 1941 році прямо із друкарні, де їх щойно видрукували і ще ніхто їх не відкривав і не читав, в чому вбачаю особливість празьких «Кобзарів» 1941 року у моїй Приватній бібліотеці Олега Павліва ім. Григорія Сковороди.

Інша річ, яка вразила мене не менше, і про яку я поки що не віднайшов ні в наукових розвідках, ні в репринтному виданні празького «Кобзаря» 1941 р. (В-во «Брама-Україна», 2006) [1, с. 445] відомостей, так це його по-справжньому унікальні особливості. Як виявляється у кожного із празьких «Кобзарів» 1941 року (тиражем в 2000 прим.) незважаючи на однаковий зміст і обсяг тексту та ілюстрацій в книзі все ж різні за характером покриття, кольору та зображення палітурки, що унікально приховані під суперобкладинкою...

Але це були не єдині несподіванки, які вразили мене в контексті моїх наукових розвідок празького «Кобзаря» 1941 року і про які мої матеріали досліджень сьогодні публікуються в Україні та світі вперше.

В грудні 2016 року на саме Римо-Католицька Різдво мені вдалося придбати в Чехії від жительки Чеської Республіки П. Д. Хомової неповторний і вочевидь єдиний в Україні та світі сигнальний примірник празького «Кобзаря» 1941 року, що й надихнуло мене до написання цієї статті, яку рівно ж вважаю необхідною і потрібною українському читачу.

Рис. 2. Титульна сторінка Празького «Кобзаря» 1941-го року

Джерело: Приватна бібліотека Олега Павліва ім. Григорія Сковороди

Передусім, в контексті досліджень історії вивчення видання празького «Кобзаря» Т. Шевченка 1941 року я звернувся до ґрунтовної праці доктора історичних наук, професора Таїсії Ківшар та її досліджень.

У своїх наукових розвідках Проф. Таїсія Ківшар зазначає про те, що хоча празький «Кобзар» 1941 року і вийшов під редакцією Проф. Дмитра Дорошенка, але вагому і велику роль у його виданні відіграв д-р Степан Сірополко, про що, в контексті моїх додаткових досліджень сигнального примірника празького «Кобзаря» 1941 року я наочно пересвідчився.

Д-ром Степаном Сірополком був складений ретельний звіт про роботу і забезпечення ним усіх видавничо-поліграфічних підготовчих робіт над празьким «Кобзарем» 1941 року. Та оскільки ніхто із сучасних дослідників празького «Кобзаря» 1941 року не мав практичної можливості ознайомитися із сигнальним примірником празького «Кобзаря» 1941 року, що став результатом видавничо-поліграфічних робіт Степана Сіорополка перед тим, ніж празький «Кобзар» 1941 року остаточно вийшов друком повноцінним тиражем в 2000 примірників, стає очевидним, що моє дослідження стане для подальших досліджень празького «Кобзаря» 1941 року цінним доповненням уже раніше напрацьованих в цій області наукових розвідок.

Як зазначає у своїх дослідженнях Проф. Таїсія Ківшар, друком тексту займалася друкарня Андреска, друком палітурки – палітурня Шинделяржа, а друком ілюстрацій – графічний заклад Штенца. Усіма цими справами завідував та займався саме д-р Степан Сірополко і саме завдяки йому ми маємо сьогодні той цінний і неповторний та стильно оформлений і підготовлений для читачів празький «Кобзар» 1941 року.

Адже палітурка сигнального примірника празького «Кобзаря» 1941-го різко відрізняється від кінцевого його варіанту. Вона є суцільного червоного кольору без зображення відбитого золотими літерами в правому нижньому куті на палітурці напису «Т. Шевченко» та зокрема по вертикалі палітурка сигнального примірника на 1 сантиметр вужча від кінцевого варіанту празького «Кобзаря» 1941 року виданого тиражем в 2000 примірників. Теж в сигнальному примірнику немає 4-ої сторінки, на якій би мав бути зображений один із двох в книзі портретів Тараса Шевченка та зокрема типографія тексту з незначними відмінностями відрізняється від кінцевого варіанту празького «Кобзаря» 1941 року виданого тиражем в 2000 примірників.

І тому за те, що 2000 примірників празького «Кобзаря» 1941 року в кінцевому результаті все ж таки мають на палітурці цінний відпис золотими літерами «Т. Шевченко», а також за те, що д-р Степан Сірополко, згідно моїх досліджень, давав «могоричі» книговидавцям за видрукування обидвох (на 1-ій і 4-ій сторінках книги) портретів Тараса Шевченка ми повинні віддати належну шану та поклону д-ру Степану Сірополко, без якого празький «Кобзар» 1941 року тиражем в 2000 примірників не був би настільки красиво графічно оформлений [3, с. 9].

20 жовтня 2017 року шеф-редактор ґазети «Нове Життя» *(ґазета української діаспори в Словаччині)* Мирослав Іллюк повідомив мене про те, що Микола Мушинка стверджував йому, що він теж володіє сигнальним примірником празького «Кобзаря» 1941 року і що він в якомусь (не вказаному Мирославом Іллюком) науковому збірнику написав про історію сигнального примірника празького «Кобзаря» наукову статтю. Того ж 20 жовтня 2017 року від імені Приватної бібліотеки Олега Павліва ім. Григорія Сковороди я надіслав заяву Миколі Мушинці, у якій вимагав надіслати мені докази існування 2-го сигнального примірника празького «Кобзаря» 1941 року, який начебто зберігається теж і у Миколи Мушинки, пояснивши йому, в чому він мабуть був некомпететний, що сигнальні примірники того чи іншого видання, в тому числі празького «Кобзаря» 1941 року видаються поштучно, в кількості 1-го примірника, з огляду на їх призначення. Також Мирославом Іллюком було мені повідомлено, що Микола Мушинка уже задовго до мене начебто дослідив унікальність обкладинок повнотиражного видання празького «Кобзаря» 1941 року.

Відповіді на Заяву Приватної бібліотеки Олега Павліва ім. Григорія Сковороди від Миколи Мушинки я так і не отримав. Микола Мушинка не надіслав мені жодні матеріали досліджень, які б підтверджували його слова про існування 2-го сигнального примірника празького «Кобзаря» 1941 року у його власності, а також він не надіслав мені жодні матеріали, які б підтверджу-

вали про те, що він уже задовго до мене дослідив унікальність обкладинок повнотиражного видання празького «Кобзаря» 1941 року.

Тому я особисто взявся за дослідження напрацювань Миколи Мушинки в області його досліджень празького «Кобзаря» 1941 року і не знайшов жодних його досліджень в області наукових розвідок сигнального примірника празького «Кобзаря» 1941 року та унікальності обкладинок повнотиражного видання празького «Кобзаря» 1941 року. Про вищезгадані мною дослідження Микола Мушинка не згадує ні в післямові репринтного видання празького «Кобзаря» 1941 року (В-во «Брама-Україна», 2006) [1, с. 445], ні у його статті «Празьке видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1941 року і його відтворення 2006 року в Україні», яка вийшла друком в рамках проведення Міжнародної науково-практичної конференції «Тарас Шевченко та кобзарство» в 2010 році.

Все це свідчить про те, що Микола Мушинка із його пониженою науковою відповідальністю в усній формі навмисне намагався осквернити добре і всесвітньовідоме ім'я Приватної бібліотеки Олеги Павліва ім. Григорія Сковороди та її фондів та в усній формі займався плагіатом і порушенням матеріальних прав Приватної бібліотеки Олега Павліва ім. Григорія Сковороди.

Висновки та пропозиції. У своїх висновках хотів би зазначити, що віднайдений мною сигнальний примірник празького «Кобзаря» 1941 року, який зараз зберігається у фондах Спеціальних збірок Приватної бібліотеки Олега Павліва ім. Григорія Сковороди – це беззаперечно одне із найцінніших видань «Кобзарів» Тараса Шевченка, що були видані протягом XIX-XXI століть, як з погляду науково-дослідного так й історичного, адже сигнальні примірники видавались поодинокими примірниками і не мали широко тиражу з огляду на їх призначення.

Список літератури:

1. Кобзар: 1840–1940 / Шевченко Тарас; Автори післямови Олександра Солопченко, Микола Мушинка, Роман Лубківський. – Репринтне видання 1941 року. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 445 с.
2. Мушинка Микола / Празьке видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1941 року і його відтворення 2006 року в Україні, матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тарас Шевченко та кобзарство». – Львів: Львівська міська рада; Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»; Управління освіти і науки Львівської облдержадміністрації; Управління культури і туризму Львівської облдержадміністрації; Львівський національний університет ім. І. Франка; Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка; Львівська національна академія мистецтв; Центр творчості дітей та юнацтва Галичини; Львівське обласне відділення національної спілки кобзарів; Музей Тараса Шевченка Львівського палацу мистецтв; Львівська обласна організація ВЖТ ім. О. Теліги, 2010. – С. 77–83.
3. Павлів Олег / Старе і нове в історії празького «Кобзаря» 1941-го року, всеукраїнський культурологічний тижневик «Слово Просвіти». – № 20(916), 2017. – С. 9.

Павлив О.В.
Личная библиотека Олега Павлива имени Григория Сковороды

ИСТОРИИ ПРАЖСКОГО «КОБЗАРЯ» 1941 ГОДА

Аннотация
В статье рассмотрен раньше никем не исследован сигнальный экземпляр пражского «Кобзаря» 1941 года. Также исследована уникальность обложек полнотиражного издания пражского «Кобзаря» 1941 года. Статья является дополнением раньше уже исследованных наработок в истории изучения пражского «Кобзаря» 1941 года. Ровно ж в ней отображены полностью новые, раньше неизвестные аспекты исследований пражского «Кобзаря» 1941 года.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, пражский «Кобзарь», сигнальный экземпляр, обложка.

Pavliv O.V.
Private Library of Oleg Pavliv to the name of Hryhoriy Skovoroda

STORIES OF PRAGUE «KOBZAR» OF 1941

Summary
In the article considered before nobody the advance copy of Prague «Kobzar» of 1941 edition. Also unicity of covers of fulltirape editition of Prague «Kobzar» in 1941 edition. The article is addition before of already investigational works in history of study of Prague «Kobzar» of 1941 of edition. Exactly the fully new are represented in her, before unknown aspects of researches of Prague «Kobzar» of 1941 of edition.

Keywords: Taras Shevchenko, Prague «Kobzar», advance copy, cover.

УДК 39(477)+(470.45)

УКРАЇНСЬКІ ЕТНОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ В НИЖНЬОВОЛЗЬКИХ КРАЄЗНАВЧИХ МУЗЕЯХ

Сінельнікова В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Музейні колекції районних краєзнавчих музеїв Нижнього Поволжя мають унікальні українські артефакти, що свідчать про давність появи і унікальну етнічну культуру українських поселень у окресленому регіоні. Автор досліджує і аналізує колекції кількох районних музеїв Волгоградської області РФ, описує предмети побуту, традиційний одяг, господарські знаряддя, що були передані у музейні фонди нащадками етнічних українців, що заснували свої поселення у Нижньоволзькому регіоні ще наприкінці XVII – початку XVIII століття.

Ключові слова: музей, українці, Нижнє Поволжя, етнічна культура, традиція.

Постановка проблеми. «Музей – це минуле, це історія, це душа, це серце наших предків, а для нас величавий храм, куди ми повинні входити з побожністю, а виходити з найглибшим поважанням і гарячою любов'ю до всього того, чим жили наші батьки, діди і прадіди, що ми повинні нести з собою, як заповіт і чому повинні учитися..., поки стоїть земля і світить сонце». Словами одного із найвидатніших українських музейних діячів Дмитра Яворницького [1] доречно розпочати розповідь про майже не відомий на материнській землі музейний український світ Нижнього Поволжя.

Упродовж останніх 20-ти років авторові довелося вивчати етнографічні матеріали, що розповідають про українців, які з'явилися в «Дикому полі» (історична назва межиріччя Волги та Дону), як осіле населення, ще наприкінці XVII – на початку XVIII століття. Розселялися вони здебільшого компактно, сумлінно зберігаючи привезені з батьківщини звичаї, мову, господарські та побутові речі, зразки народної творчості тощо. Про це безпосередньо розповідають музейні матеріали, зібрані серед надзвичайно строкатого поволзького населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська тема в Нижньому Поволжі не була популярною за радянських часів, зрозуміло, що не є популярною й сьогодні, тому дослідників з питань історії, побуту, культури, мови українців згаданого регіону існує обмаль, серед них назвемо М. Костомарова (сер. XIX ст.), О. Мінха, О. Гераклітова (межа XIX-XX ст.), А. Дульзона, Т. Акімову (1920-ті рр.), О. Север'янову, В. Супруна (1970–2000-ні рр.), І. Шульгу (2000-ні рр.). Певний доробок з окресленої тематики має також і автор статті, зокрема історії появи українських поселень у Нижньому Поволжі, а саме у Волгоградській області РФ, і сучасному стану збереження традиційної української культури у окресленому регіоні присвячена авторська монографія «Українці Нижнього Поволжя: історія і сьогодення» [4].

Першу й останню розвідку щодо наявності та збереження українських етнографічних матеріалів в музеях нижньоволзького регіону провів у 1970-х рр. історик В. Чубенко, результати його досліджень були подані в статті журналу «Народна творчість та етнографія» [2]. Ця робота являє собою невеличкий огляд українських етнічних елементів в експозиціях і запасниках переважно музеїв м. Саратова та Саратовської області (одяг, рушники, очіпки, зразки малюнків, якими розписували печі, стіни та віконниці українських хат, предмети господарства, дерев'яні плуги й деталі до них тощо) з посиланням на лише одну українську річ в експозиції Куйбишевського (сьогодні Самарського) обласного музею краєзнавства – жіночу корсетку. Цікавим додатком до фотографій, поданих автором, є інформація про походження цих речей: де були придбані, в якому селі, від кого, ким, в якому році.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З часу виходу статті В. Чубенка минуло понад сорок п'ять років, тож маємо можливість додати до його спостережень сучасні проблемні аспекти існування українських експозицій в районних музеях Нижнього Поволжя.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі дослідження українських артефактів з колекцій районних краєзнавчих музеїв Волгоградської області РФ з'ясувати рівень збереження української ідентичності в окресленому регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мені довелося ознайомитися з українськими речами, що зберігаються в кількох музеях північних районів Волгоградської області – місцевості, яка, за визначенням В. Супруна, є найстарішим в регіоні українським етнічним островом, заселення якого відбувалося наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. В першу чергу це районні краєзнавчі музеї Руднянського, Єланського й Данилівського муніципальних районів, серед них найбільше експонатів саме з української етнографічної тематики має Руднянський музей.

Знаючи сумну історію його існування останніх 10–15-ти років (музей переїздив з однієї будівлі в іншу, довгий час був закритий начебто на ремонт, за час пошуку коштів на який музейні експозиції частково були втрачені, частково розкрадені), не можу не віддати шану його сьогоднішньому директорові Геннадію Морозову, який з мінімальним державним кошторисом, багато чого роблячи власними силами, зміг вдихнути друге життя в музей, побороти наслідки потопу (прорвала труба опалення), який відбувся в будівлі взимку 2009-го року й зіпсував безліч експонатів, навести порядок в фондах, експозиціях. Не чекаючи моральної, не говорячи про грошову, подяки від держави, п. Морозов їздить навколишніми селами (в Руднянському районі їх 24,

13 з них є українськими за етнічним походженням), збирає все, що має історичну цінність, так і поповнює музейні фонди.

Серед українських матеріалів Руднянського районного музею представлено одяг, є значна колекція вишитих рушників, зразків вишивок, а також різновидів господарських дерев'яних речей, глиняного посуду, господарських приладів тощо.

Серед одягу зібрано кілька різних за формою та вишивкою корсеток та сорочок (переважно жіночих, найбільш цікавою, на наш погляд, є сорочка – «коротайка» (довжиною до пояса), оздоблена яскравою, гарно збереженою червоно-чорною вишивкою). Є пару очіпків, зберігається також дівочий вінок з паперових квітів, що за традицією після весілля вкладався в ікону.

Серед українських господарських речей, що виставлені в експозиції, назвемо ночви, рублі (для прання білизни й для прасування), дитячу колиску з вирізаним хвилястим узором, клюваки для відбивання конопляного стебла, жлукто, кілька різних за конструкцією маслобійок, рубак для виготовлення кізяків, значну колекцію прядок, кілька дерев'яних валків з вирізаними на них зображеннями, якими наносили узори по тісту для виготовлення домашніх пряників.

Поруч з іншими експонатами зберігаються сільськогосподарські знаряддя – граблі з дерев'яними зубцями, коса «з грабками» (приєднаними до неї невеликими граблями), хомути, ярма, ціп, плуг і деталі до нього, що стверджує думку проте, що масове рільництво в Нижньому Поволжі започаткували саме українці. Дерев'яний плуг тоді дістав назву «плуг – хохлач», пізніше ним орали не лише українці, а й інші поселенці нижньоволзьких степів. Про український плуг писали в своїх працях науковці, збігаючись на думці, що його застосування мало величезний економічний наслідок для розвитку сільського господарства в Нижньому Поволжі; лише у 80-х рр. XIX ст. на зміну українському плугові прийшов залізний, так званий «плуг Сакка».

Одним із найцікавіших експонатів Руднянського районного музею є верстати й ватоли – довгі напільні доріжки, які ткалися на верстатах, що засвідчує розповсюдженість домашнього ткацтва в українських родинах півночі сучасної Волгоградської області. Збереглася згадка одного з очевидців про те, як у 1905-му р., очікуючи на приїзд губернатора, українці Руднянської волості всю дорогу від села Підкуйково до волосної слободи Рудні (близько 6,5 км) виклали (вимостили) ватолами, що також підтверджує масовість на той час такого домашнього промислу, як ткацтво.

Назвемо ще крупорушку, зернодробарку, велику колекцію глечиків, горщиків, іншого глиняного посуду, а також колекцію різноманітних плетених з лози, очерету, соломи, куги (болотної рослини) кошелів, посудин для зберігання зерна, борошна, великих і маленьких скринь, сумок (їх місцева назва – «зембель»). Все це з просторими коментарями біля кожного експонату, з любов'ю і, головне, з розумінням своєї надзвичайної місії зберігачів історії пращурів виставлено в Руднянському краєзнавчому районному музеї. Поруч з ним 1999-го року було встановлено символічний знак до 300-річчя заснування колишньої слободи – теперішнього районного центру Рудня, що являє собою стелу з трьох колосків, у підніжжя яких лежить величезне старовинне кам'яне жорно. Звичайно, після ремонту й усіх катаклізмів музей ще не працює в повну силу, однак, радіємо з того, що знайшлася людина – директор цього закладу, якій не байдужа його доля й доля його експонатів – свідків історії українців півночі Волгоградської області.

Влітку 2010-го року нам довелося побувати в краєзнавчому музеї Єланського муніципального району, що розташований в селищі (колишній слободі) Єлані в 70-ти км від Рудні, поспілкуватися з його провідним науковим співробітником, кандидатом культурології Оленою Стеценко. Цьому музею пощастило більше, ніж Руднянському: останні 30 років він розташований в великій будівлі, фасад якої нещодавно відремонтували чомусь в стилі «ізби» півночі Росії: певно, були кошти й не було вибору.

Експозиції музею розділені по часу й тематично, найбільш цікавими для нас були дві зали: у першій розміщені верстати, ткані на них ватоли, значна кількість українських жіночих вишитих сорочок, рушників, елементів одягу; друга зала оформлена в інтер'єрі сільської хати (в неї можна зазирнути через віконце), з манекенами – людьми, вдягненими в український одяг. Тут є і піч, і груба, і колиска з дитиною, всіляке господарське начиння, під стріхою – сушені яблука, гриби, далі – господарські знаряддя: пили, коси, граблі, рублі, ціп тощо.

Однією з перлин експозиції є ярмо для двох волів, оздоблене вирізаним солярним орнаментом. Цікавою є колекція вишивок з вишитими на них, за старовинною традицією, прізвищем та іменем виконавиці; всі зразки оформлені під скло в рамочки й прикрашають стіни музею; сюди ж віднесемо колекцію вишитих наволочок на подушки.

Попри позитивне наше ставлення до професіоналізму працівників музею, які зберігають експозицію, складену близько 30–40-ка років тому (тут навіть дотримуються температурного й світлового режиму, про що Руднянському музею залишається лише мріяти), основним негативним моментом є те, що, за виразом місцевого історика – краєзнавця Володимира Гончарова, цей музей є «німим»: жодного коментарю біля експонатів ми не знайшли, є тільки загальні назви залів. Так само не акцентується й на українському походженні слободи Єлані (поселення першої половини XVIII ст.), хоча більшість старовинних експонатів, безперечно, є українськими.

Цього ж літа ми відвідали й селище (колишню слободу) Данилівку – районний центр сучасного Данилівського муніципального району Волгоградської області. На жаль, говорити про українську спрямованість його експозицій також не приходиться, хоча сама слобода в середині XVIII ст. була місцем першопоселення саме українських селян з Харківської й Полтавської губерній, яких донський козацький отаман Данило Єфремов вербував для організації осілих поселень і розширення площі рілля в прихоперських та донських степах, – про це є згадка в одну строку на стенді, присвяченому історії роду Данила Єфремова.

Сама експозиція є, на наш погляд, мінімумом, який можна було б знайти у мешканців району;

говоримо про це впевнено, бо в той же день автору статті пощастило погостити у рідної тітки Ніни Алімпієвни Воєводіної 1938 р. н., що мешкає в Данилівці, в господарстві якої знайшлися: рубель для прання, різноманітні глечики, горшки (один з них є «обливаним» – всередині з емалевим покриттям), чавуни, ухвати, крюк для витягання сіна із снопа, коцюба, граблі з дерев'яними зубцями, тяпка й тесак для буряків, маленьке «сідало» для курчат і велике – для курей, вишиті наволочки на подушки, пухові й пір'яні перини тощо. На центральній площі районного центру ми побачили велику старовинну глиняну макітру, розбиту надвоє, що, за задумом флористів, прикрашає клумбу в центрі Данилівки. А на наступний день подорожі по-доброму були здивовані обширними змістовними українськими краєзнавчими експозиціями, що існують лише на ентузіазмі їх керівників – вчителів – істориків Олександра Гайдамакіна та Леоніда Клименка в Лобойківській та Білопрудській сільських школах Данилівського району. (питання українознавчого аспекту в експозиціях шкільних музеїв півночі Волгоградської області заслуговує на окрему розвідку).

Експозиція Данилівського музею (її історико-етнографічна частина) містить пару вишиванок і рушників, скриню, кілька глеків і горщиків, невеличку колекцію господарського знаряддя (коса, пила, рубель, ціп, чомусь поруч із цими сільськогосподарськими знаряддями демонструються вогнегасник і багор), є тут дерев'яний плуг, кілька ночв, колекція пряничниць – дерев'яних дошок і валків з вирізаними на них узорами для вироблення домашніх пряників (Данилівка колись славилася саме цими виробами, навіть в Саратовському обласному краєзнавчому музеї така пряничниця, придбана в 1920-х рр. в Данилівці, є і вважається раритетом).

Є тут і верстати з тканими на них ватолами і з фотографією місцевої майстрині кінця 1970-х рр., яка тче на верстатах тканину. Порівняно з Руднянським і Єланським музеями, ця експозиція, звичайно, уступає своєю змістовністю, однак, потрібно віддати шану працівникам музею – вони дбайливо зберігають його фонди, хоча поповненням їх ніхто не займається; та і сама будівля музею – невеличка, обкладена білою цеглою, навіть без вивіски на ній, що це є районний музей – залишає негативний осадок в душі. Здається, кращим місцем для музею була б будівля старої школи, що на початку XX ст. була побудована в Данилівці коштом її уродженця, видатного письменника – україніста Данила Мордовцева – надзвичайно красивий будинок з ажурним кованим дахом над центральними сходами й фронтоном, сьогодні тут розміщується районний центр дитячої та юнацької творчості.

Загалом вся центральна частина Данилівки фактично просочена історією – окрім школи Д. Мордовцева, тут знаходиться пам'ятник, поставлений до 290-ліття селища на початку 2000-х рр., що являє собою величезний камінь (такі камені, за свідченням географів, були принесені в цю місцевість за часів льодовикового періоду), до якого, за історією й за свідченнями старожилів, мешканці збиралися на загальне віче (говорили: «Йдемо до камню раду радити!»).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, світ змінюється, залишається пам'ять, котра через свідоцтва культури, історії та мистецтва, найдовше зберігається в музеях. Підводячи підсумки огляду українських етнографічних елементів в районних музеях півночі Волгоградської області, хочеться наголосити на тому, що поки що, як і на материнській Україні, безгрошів'я є головною проблемою цієї системи.

Піднімаємо також питання про концептуальний перегляд змістовної частини експозицій районних музеїв північно-західної частини Волгоградської області, розуміючи, що сьогодні, в умовах тотального військово-політичного протистояння між Україною і Росією і посилення антиукраїнської політики в РФ часто мова йде лише про їх «біологічне» виживання. Однак, живемо надіями та вірою, що музейна справа – це справа кожного, кому небайдужий завтрашній день, адже за справами буденними музейництво часто ставлять на другорядне місце, забуваючи про місію, яку наказали нам нести у майбутнє наші з вами батьки.

Наприкінці 1960-х рр. перший президент Українського Національного Музею у Чікаго Мирослав Сіменович написав такі слова: «Тільки той народ заслуговує і вартий мати своє державне життя, що цінить славу минулого та зберігає пам'ятки та докази своєї історичної і культурної самобутності» [1]. Пам'ятаймо, що районні музеї Нижнього Поволжя та їх українські історико-етнографічні експозиції – це наш з Вами Український Світ, який потребує на увагу й допомогу.

Список літератури:

1. Климчак М. Український національний музей в Чикаго / Марія Климчак [Електронний ресурс] // Режим доступа: http://seloukr.narod.ru/nmr2.htm
2. Чубенко В. Українські етнографічні матеріали в музеях Надволжжя / Василь Чубенко // Народна творчість та етнографія. – 1970 – № 4. – С. 94–97.
3. Синельникова В., Гончаров В. Ее величество однобокость: раньше музей был домом для муз, кто теперь поселился в нем? / Валентина Синельникова, Владимир Гончаров // Первое чтение. – № 19 (15 мая 2004 г.) – С. 12.
4. Сінельнікова В.В. Українці Нижнього Поволжя: історія і сьогодення: монографія / В.В. Сінельнікова. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. – 336 с.: дод.

Синельникова В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

УКРАИНСКИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ В НИЖНЕВОЛЖСКИХ КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЯХ

Аннотация
Музейные коллекции районных краеведческих музеев Нижнего Поволжья имеют уникальные украинские артефакты, свидетельствующие о древности появления и уникальной этнической культуре украинских поселений в названном регионе. Автор исследует и анализирует коллекции нескольких районных музеев Волгоградской области РФ, описывает предметы быта, традиционную одежду, хозяйственные орудия, которые были переданы в музейные фонды потомками этнических украинцев, основавших свои поселения в Нижневолжском регионе еще в конце XVII – начале XVIII века.
Ключевые слова: музей, украинцы, Нижнее Поволжье, этническая культура, традиция.

Sinelnikova V.V.
Kiev National University of Culture and Arts

UKRAINIAN ETHNOGRAPHIC MATERIALS IN NIZHNE-VOLZHSKII LOCAL MUSEUMS

Summary
Museum collections of regional museum museums of the Lower Volga region have unique Ukrainian artifacts, which testify to the antiquity of appearance and the unique ethnic culture of Ukrainian settlements in the outermost region. The author investigates and analyzes the collections of several district museums in the Volgograd region of the Russian Federation, describes household items, traditional clothing, and household implements that were donated to museum funds by the descendants of ethnic Ukrainians who founded their settlements in the Lower Volga region at the end of the 18th and the beginning of the eighteenth century.
Keywords: museum, Ukrainians, Lower Volga region, ethnic culture, tradition.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 316.344.42(7.011):316.3(=161.2)

МИСТЕЦЬКА ЕЛІТА В ПРОЦЕСАХ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Авер'янова Н.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Історичний досвід переконливо демонструє, що за допомогою впливу на суспільну свідомість можна досягти значних результатів у напрямку формування певних ідеалів, цінностей, духовних потреб, стереотипів і патріотичних настанов соціуму. Таким специфічним засобом впливу на суспільну свідомість є мистецтво як результат художньо-практичної діяльності мистецької еліти. Тому продумане і цілеспрямоване використання мистецтва у сучасних умовах здатне виступити потужним чинником консолідації українства.
Ключові слова: еліта, мистецька еліта, мистецтво, українство, консолідація українства.

Постановка проблеми. Проблема консолідації українства є доволі складною, її ґрунтовне вирішення потребує значних інтелектуальних і духовних сил, економічних ресурсів і політичної волі влади. Консолідація українства залежить від багатьох чинників, серед яких – спільність ідеї, мети, діяльність національної еліти, що має бути взірцем суспільної єдності, політична культура, державна мова, історична пам'ять, економічні та освітньо-виховні чинники, релігія, мистецтво та ін. [2]. Творцем мистецтва постає мистецька еліта, вона на базі свого художнього досвіду, світогляду, естетичних поглядів та ідеалів схоплює зміст і дух культурно-мистецьких потреб соціуму, його окремих груп і надає цим потребам художню форму. Мистецтво, маючи здатність впливати на пізнавальну, емоційну та вольову сфери громадян, на їхню свідомість і підсвідомість, здатне змінювати цінності, ідеали, стереотипи й установки суспільства в цілому. Тобто використовуючи мистецтво як специфічний інструмент впливу на суспільну свідомість, можна консолідувати українство навколо значущих для української держави цінностей і смислів. Мистецька еліта України, створюючи твори мистецтва повинна враховувати зазначені завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове обґрунтування концепцій еліт відбулося на межі XIX-XX ст. у дослідженнях В. Парето, Г. Моски, Р. Міхельса. Надалі коло вчених, зацікавлених даною проблематикою, значно розширилося – Р. Арон, Д. Белл, Дж. Бернхем, М. Вебер, А. Каплан, Г. Лассуел, К. Манхейм, Р. Міллс, Х. Ортега-і-Ґасет, Дж. Сарторі, А. Тойнбі, Дж. Хейлі та ін. Розвиток теорії еліт у західній філософській думці сприяв виникненню концепцій еліт у вітчизняній науковій літературі, серед якої найбільш ґрунтовними розробками стали праці Д. Донцова та В. Липинського. У радянський період теорія еліт не розроблялася, адже суперечила тогочасній існуючій державній ідеології щодо поділу на «вибрану» меншість, яка керує суспільством та «неорганізовану» більшість, що є об'єктом керування. Дослідження концепцій еліт стали актуальними після отримання Україною незалежності. Різні аспекти проблеми еліти (історико-філософські та соціально-філософські) представлені у роботах таких українських учених, як В. Андрущенко, З. Атаманюк, К. Баранцева, А. Бичко, Н. Бойко, В. Горський, О. Дащаківська, В. Журавський, О. Забужко, Ю. Конотопцева, О. Крюков, О. Кучеренко, Б. Кухта, О. Лазоренко, Л. Мандзій, М. Михальченко, К. Михайльова, О. Потєхін, О. Парохонська, М. Пірен, Н. Теплоухова, М. Шульга та ін. На проблему еліти звертали увагу вчені з української діаспори: Г. Грабович, Д. Дорошенко, Є. Маланюк, І. Лисяк-Рудницький, Я. Пеленський. Таким чином, на сьогодні маємо ґрунтовну теоретико-методологічну базу щодо питань формування еліти та процесів її позиціонування в суспільстві. Однак уявлення саме про мистецьку еліту мають досить невизначений характер, не окреслена її роль у розвитку сучасного українського суспільства. Ці питання і зумовили **мету даної статті** – визначити місце мистецької еліти в сучасних процесах консолідації українства.

Виклад основного матеріалу. В осмисленні поняття «еліта» склалися концептуально протилежні напрями і підходи, але незважаючи на значні розбіжності в розумінні поняття «еліта», є й об'єднуюча риса – здатність еліти брати на себе відповідальність за долю суспільства. Еліта – це особлива група людей, яка завдяки своєму інтелекту, нестандартності мислення і неординарності дій, завдяки своєму культурно-духовному розвитку і високим моральним якостям, стає «обраною» у різних сферах суспільного життя (політиці, мистецтві, науці, бізнесі, спорті та ін.). Якість еліти визначається якістю суспільства, і навпаки, еліта багато в чому детермінує формування суспільних пріоритетів, духовних цінностей, культуру мислення, мистецькі уподобання та ін. Відсутність еліти в державі призводить до негативних і тяжких наслідків: економічної слабкості, політичної нестабільності, культурної деградації, неконкурентоспроможності на міжнародній арені. Причиною виродження еліти є ігнорування морально-духовних й інтелектуальних цінностей. Чим бідніша країна, чим слабше розвинуті демократичні та соціальні права громадян, тим менше шансів для формування і розвитку повноцінної

національної еліти. В сучасних умовах відбувається процес формування нової української національної еліти і для нинішнього етапу формування продуктивної національної еліти необхідне зняття конфронтацій в усіх елітних прошарках.

Мистецька еліта – це вагома складова національної еліти та інтелектуальної еліти. Інтелектуальна еліта має здатність генерувати цінності та норми, передавати знаннєві ресурси, створювати інноваційні технології. Істотними якостями інтелектуальної еліти є рівень освіти, інноваційність мислення, професійний успіх і визнання, творчі здібності, креативність, мотивація діяльності тощо. Інтелектуальна еліта повинна виконувати в суспільстві наступні ключові функції: інтеграційну, трансляційну, ціннісно-нормативну, інноваційну, пізнавальну, консультативну, комунікативну, контролюючу [4]. Інтелектуальну еліту визначають не кількість академіків, докторів, кандидатів наук, заслужених діячів культури й мистецтв, а їхні розумові та креативні здібності, реальний позитивний ефект у суспільстві від діяльності їхнього розуму, творчості та праці.

Мистецька еліта, як частина інтелектуальної еліти, найперше пов'язана з мистецтвом, що, як вже зазначалось, є потужним засобом впливу і на суспільство, і на окрему особистість. Мистецька еліта здатна до активної духовно-практичної, творчої та громадської діяльності, що втілені в конкретних результатах – продукуванні творів мистецтва, художніх образів, естетичних ідей, концепцій, поглядів, художніх смаків, мистецьких стилів, що мають своє змістовне, ідейне, смислове й ціннісне наповнення. Діяльність мистецької еліти активно впливає на світоглядні трансформації в суспільстві. Мистецьку еліту характеризують такі риси як емоційно-почуттєва сфера, обдарованість, талант, художнє сприйняття світу, художня освіта, мотивація й активність мистецької діяльності, характер мислення, креативна активність, професійна компетентність [1].

У наші дні українська мистецька еліта дедалі більше стає носієм національних інтересів, відчуває свою відповідальність перед державою і нацією; митцями і їхніми художніми творами, у певній мірі, поширюються українські впливи за кордоном. Українські письменники, художники, поети, музиканти, кінорежисери та артисти через мистецькі твори прагнуть донести і до українського соціуму, і до європейської аудиторії, і до своїх російських колег актуальні та болісні проблеми, які переживає на даному етапі українська держава. Вони демонструють світові українські досягнення, особливості національного розвою, труднощі, які виникають у процесі становлення демократичних інститутів, соціальні, екологічні та демографічні проблеми. Таке аналітичне й критичне осмислення всіх цих проблем і сприяє утвердженню України як демократичної держави, слугує просуванню її на міжнародній арені, консолідує українство.

Так, наприклад, яскрава представниця мистецької еліти України співачка Джамала, переможниця Євробачення – 2016, своєю пісенною композицією «1944» розповіла про сталінську депортацію кримськотатарського народу. Ця пісня на історичну тематику співзвучна сучасним подіям в Україні – вторгненням російських військ на українську територію, внаслідок чого відбулася воєнна окупація Автономної Республіки Крим і міста Севастополь. Українська мисткиня кримськотатарського походження на конкурсі міжнародного рівня ще раз мала можливість нагадати світові про незаконну анексію Кримського півострова. Суттєво те, що вона донесла до світового співтовариства справжній голос Криму, показала трагедію його корінного населення – кримськотатарського народу та порушення його прав.

Мистецька еліта України у 2015 р. на найбільшому в світі Франкфуртському книжковому ярмарку (Німеччина), що водночас постає і виставкою, і книговидавничим бізнес-форумом, презентувала видання, які висвітлювали драматичні події Євромайдану та війну на Сході України. Це дало можливість ознайомити світову спільноту з реальними подіями в нашій державі на противагу російській пропаганді, яка поширює недостовірну та перекручену інформацію про збройний конфлікт у Донецькій і Луганській областях. У результаті такої пропаганди частина стратегічних партнерів української держави не визнає Росію як агресора, що ускладнює дипломатичні зусилля України щодо врегулювання збройного конфлікту на Донбасі.

Франкфуртський книжковий ярмарок 2016 р. для України також мав важливе культурно-стратегічне значення, адже вперше 9 українських книжок було відзначено у категоріях: 1) найкращі ілюстрації та обкладинки, 2) найкрасивіші книги світу 2016 р. на Франкфуртському книжковому ярмарку, 3) найкращі дитячі та підліткові видання з усього світу [7]. Значною подією оригінального національного стенду України стала презентована митцями унікальна книга «Казимир Малевич. Київський період 1928–1930», яка засвідчила беззаперечний зв'язок талановитого художника з Україною, її мистецтвом та те, що Малевич був і українським художником. При цьому українські митці не забули нагадати світові про збройний конфлікт, який триває на території нашої держави, представивши у рамках програми дискусію «Поезія в контексті війни. Війна в контексті поезії» і «Україна: поезія в період війни». Таким чином, на франкфуртському книжковому ярмарку представники мистецької еліти України продемонстрували достатність креативного потенціалу та свою громадянську позицію. Вони засвідчили, що можуть на гідному рівні представити нашу державу як перспективного і надійного партнера на ринку.

Українські митці беруть участь і в інших міжнародних книжкових форумах – у Парижі, Лондоні, Вільнюсі, Мінську, Болоньї, Лейпцигу, Санкт-Петербурзі та отримують відзнаки. Так, літературну нагороду Центральної Європи «Ангелус», яка вручається за найкращу прозову книгу польською мовою, де відображені актуальні питання сучасності, отримали такі українські письменники як Юрій Андрухович (2006 р.), Оксана Забужко (2013 р.), Сергій Жадан (2015 р.).

Таким чином, мистецька еліта України формує позитивний імідж нашої держави, зміцнює зв'язки зі світовими арт-спільнотами, підвищує інвестиційну привабливість України, у певній мірі просуває її економічні та політичні інтереси на міжнародній арені.

Усвідомлення митцями своєї творчості як комунікації в суспільстві та як важливий діалог демонструє нещодавній випадок, коли запрошені на міжнародний симпозіум в Азово-Сиваський національний природний парк художники, у тому числі й європейські, влаштували прибирання узбережжя Азовського моря в Запорізькій області. Вони зібрали кілька центнерів бляшанок, пластику, поліетилену, які планують використати у своїх майбутніх художніх творах [3]. У такий спосіб митці намагалися привернути увагу громадян України до проблем екології, яка актуальна для всього українського населення, незалежно від регіону приживання. Художники подали наочний приклад небайдужості та громадянськості, водночас вони сподіваються, що у подальшому їм не прийдеться використовувати сміття, як матеріал для творчості.

Мистецька еліта України приймає активну участь у системі заходів реінтеграції окупованого Донбасу до українського гуманітарного простору. Для зменшення впливу зовнішньої пропаганди на українське суспільство та для єднання України як цілісної держави нині впроваджуються культурно-мистецькі проекти, спрямовані на посилення комунікацій між регіонами України. Одним із успішних проектів, який базується на ідеї зближення, діалогу та культурної співпраці між регіонами нашої держави, є культурний форум «ПогранКульт». Руйнування негативних стереотипів, які склалися про певний регіон, будування «мостів» між географічними «полюсами» країни, здійснюється креативною діяльністю митців географічно-протилежних регіонів, яка включає в себе художні виставки, літературні зустрічі, театральні вистави, кінопокази, концерти, лекції, дискусії. Суттєво те, що вхід на всі ці мистецькі заходи безкоштовний. Проведені форуми «ДонКульт» у Києві (2014 р.), «ДонКульт» у Львові (2015 р.), присвячені культурі та мистецтву Донбасу, форум «ПогранКульт: ГаліціяКульт» у Харкові (2016 р.), який висвітлював культурно-мистецькі здобутки Галичини та Слобожанщини, засвідчили дієвість культурно-мистецьких засобів у процесах єднання регіонів України.

Українська мистецька еліта для консолідації українства має створювати власний наратив, який буде сприйматися різноманітною аудиторією. Створюючи такий наратив важливо враховувати ідеї громадянської солідарності, патріотизму та толерантності. Потрібно, щоб мистецька еліта України зайняла позицію активного позбавлення вітчизняної культури від пострадянського та російського культурного впливів, які породжують конфлікт двох ідентичностей – «совкової» проросійської та української проєвропейської, що гальмує формування національної ідентичності громадян України. У свою чергу, українська держава повинна підтримувати україномовні культурно-мистецькі проекти вітчизняної еліти на внутрішньому арт-ринку; сприяти оновленню матеріально-технічної бази культурно-мистецьких закладів; поліпшувати стан об'єктів культурної спадщини; забезпечувати доступність громадян до мистецьких надбань; модернізувати культурологічну освіту згідно сучасних вимог; розширювати мережу дитячих шкіл мистецтва. Залучати твори українських митців у виховний процес, що суттєво збагатить не лише духовний світ молоді, а й сприятиме формуванню у неї почуття приналежності до української нації. При цьому потрібно зосереджувати виховний потенціал українського мистецтва на патріотичному вихованні, бо патріотизм – це не лише любов і повага до нації, це і почуття необхідності постійної боротьби за політичну, економічну й культурно-мистецьку свободу своєї нації.

Вплив мистецької еліти на суспільство через мистецтво значний, адже останнє, поєднуючи раціональне й емоційне, ідеологічне й психологічне, здатне комплексно впливати на формування цілісної особистості. Зарубіжні дослідники у своїх працях довели, що інформацію більшість пересічних громадян отримують з підручників (у рамках загальної шкільної освіти), але фактично основними джерелами інформації є телебачення та кінофільми (мистецтво) [6, с. 4]. Мистецтво, звертаючись до окремо взятої людини, до суспільства в цілому, усім своїм багатством емоційно-образного змісту змушує людей не просто активно сприймати твір мистецтва, де закладені певні цілі, уявлення, прагнення, ідеали суспільства, а й активно включати їх в своє реальне життя та апробувати їх на практиці.

Висновки і пропозиції. Отже, мистецька еліта України через створюване нею мистецтво може відігравати суттєву роль у консолідаційних процесах українства, бо має здатність формувати одну з найважливіших властивостей нації – її духовність. «Духовність, моральність – це той рівень розвитку особистості й суспільства, який є консолідуючою засадою, здатною об'єднати людей: це сила, що покликана стимулювати національне відродження України, забезпечити громадянський мир і злагоду в суспільстві» [5, с. 230]. На творчість мистецької еліти впливають політичні та соціально-економічні обставини часу; в свою чергу, митці беруть безпосередню участь у формуванні нових ідей, смаків, ідеалів, орієнтацій і поглядів суспільства. Мистецька еліта, створюючи твори мистецтва, завжди має можливість закласти в них ідею, спрямовану на осудження негативних або схвалення позитивних для соціуму тенденцій.

Патріотичні вчинки, культурне та духовне подвижництво української мистецької еліти формують патріотичні ідеали, морально-етичні принципи й національні устремління українства в цілому, що сприяє його консолідації.

Список літератури:

1. Авер'янова Н. Українська мистецька еліта в цивілізаційному поступі українства / Ніна Авер'янова // Українознавчий альманах. – 2012. – Випуск 8. – С. 134–137.
2. Авер'янова Н. Чинники консолідації українства в постколоніальну добу / Ніна Авер'янова // Українознавчий альманах. Випуск 20. – Київ: «Міленіум+», 2017. – 118 с. – С. 8–12.
3. Європейські художники влаштували прибирання Азовського узбережжя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2017/09/14/yevropeyski_hudozhnyky_vlashtuvaly_prybyrannya_azovskogo_uzberezhzhya_1167485

4. Михайлева Е. Интеллектуальная элита в матрице современных цивилизационных изменений. Монография / Е. Г. Михайлева. – Х.: Изд-во НАУ, 2007. – 575 с.
5. Пірен М., Ребкало В. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства / Марія Пірен, Валерій Ребкало // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 2. – С. 229–236.
6. Савельева И. М., Полетаев А. В. Социальные представления о прошлом: источники и репрезентации. – М.: ГУ ВШЕ, 2005. – 52 с.
7. Франкфуртський книжковий ярмарок 2016: здобутки українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://starylev.com.ua/news/frankfurtskyy-knyzhkovyy-yarmarok-2016-zdobutky-ukrayinciv

Аверьянова Н.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЭЛИТА ИСКУССТВА В ПРОЦЕССАХ КОНСОЛИДАЦИИ УКРАИНСТВА: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация
Исторический опыт демонстрирует, что с помощью воздействия на общественное сознание можно достичь значительных результатов в направлении формирования определенных идеалов, ценностей, духовных потребностей, стереотипов и патриотических установок социума. Таким специфическим средством воздействия на общественное сознание является искусство как результат художественно-практической деятельности элиты искусства. Поэтому продуманное и целенаправленное использование искусства в современных условиях способно выступить мощным фактором консолидации украинства.
Ключевые слова: элита, элита искусства, искусство, украинство, консолидация украинства.

Averianova N.N.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ART ELITE IN THE PROCESSES OF THE CONSOLIDATION OF UKRAINIANESS: BASIC TENDENCIES

Summary
Historical experience demonstrates perfectly well, that through the influence on social consciousness man can achieve important results in creating of certain ideas, values, spiritual needs as well as stereotypes and patriotic ideals. Such special way of influence on social conscious is art as a result of the practical activity of the elite of art. That is why such purposeful usage of art in modern conditions the can be a powerful factor of consolidation of Ukrainians.
Keywords: elite, art elite, art, Ukrainianess, consolidation of Ukrainianess.

УДК 009.1:94(477)

ПРОБЛЕМА КОЛОНІАЛЬНОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ МИСЛИТЕЛІВ XIX СТОЛІТТЯ

Воропаєва Т.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізується проблема колоніального статусу України та її відображення у наукових працях мислителів XIX ст. Розглядаються основні положення постколоніальної теорії, яка є новою сферою міждисциплінарної взаємодії філософії, історії, політології, соціології, культурології, психології та літературознавства. У статті проаналізовано основні положення інтегративного підходу в українознавстві. Україна розглядається в контексті імперіології та постколоніальних досліджень. Аналізуються перспективи постколоніальних досліджень в сучасній Україні.
Ключові слова: колонізація, колоніалізм, імперія, постколоніальні дослідження, імперіологія, Росія, Україна.

Постановка проблеми. В другій половині XX в. почався період розпаду колоніальної системи і формування нових національних держав. Масова міграція жителів колишніх колоній до європейських країн стала основою для становлення й утвердження постколоніальних досліджень, що сприяло виникненню безлічі дискусій на теми: «імперії та колоніалізм», «Схід – Захід», «співвідношення панування й підпорядкування», «постмодернізм і постколоніалізм», «універсалізм і різноманітність» та ін. [22]. Осмислення «колоніального минулого» інтелектуалами і вченими призвело до активізації постколоніального дискурсу і становленню постколоніальних досліджень.

На думку Збігнєва Бжезінського, поява на політичній мапі України означала кінець епохи імперій [21, p. 3], оскільки розпад СРСР у 1991 р. втягнув Східну й Центральну Європу в постколоніальну добу. У цьому контексті М. Шкандрій підкреслив: «Мені здається абсолютно очевидним, що постколоніальні дослідження... є тією ділянкою, на яку слід звернути увагу українським вченим. Концепти, методи, ідеї і зразки, запозичені з постколоніальної теорії, можуть відчутно стимулювати аналіз українського культурного досвіду» [23, p. 83].

В сучасній соціогуманітаристиці багатьох країн СНД (особливо в Україні, Казахстані, Росії, Білорусі) поступово зростає інтерес до постколоніальних досліджень. Багато авторів підкреслюють, що постколоніальний досвід колишніх імперій повинен уважно вивчатися, що такий досвід можна порівняти з культурно-історичним досвідом Російської Федерації, що після розпаду СРСР виникло безліч проблем, пов'язаних з адаптацією колишніх радянських республік до нової геополітичної, соціально-економічної та соціокультурної реальності [6]. У зв'язку з цим актуальність поетапного вивчення колоніального минулого України, починаючи з XIX ст., не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що засновниками постколоніальних досліджень вважаються Франц Омар Фанон, Едвард Ваді Саїд, Гомі Бгабга, Ґаятрі Чакраворті Співак, Міке Баль, Еме Сезер та ін. У їхніх працях міститься інформація про основні ідеї та концепти постколоніального дискурсу, про специфіку вивчення діалогу «Схід – Захід», про тісні зв'язки постколоніальних досліджень з філософською думкою Європи другої половини XX ст. Сучасні дослідники найчастіше цитують праці Ф. Фанона («Чорна шкіра, білі маски»; «Прокляттям затавровані»), Е. Саїда («Орієнталізм»; «Культура та імперіалізм»), Г. Бгабгі («Нація і наратив»; «Місцезнаходження культури»), Ґ. Співак («Чи можуть пригноблені говорити?»), А. Меммі («Колонізатори і колонізовані»), Е. Сезера («Дискурс колоніалізму»). Постколоніальні дослідження, як нова сфера міждисциплінарної взаємодії філософії, історії, політології, соціології, культурології, психології та літературознавства, почали утверджуватись наприкінці 1980-х років і були спрямовані на вивчення співвідношень «імперії – колонії», «центр – периферія», імперське (поневолювальне) – колоніальне (поневолене) тощо. Завдяки цим дослідженням поняття «постколоніалізм» поширилось і на вивчення специфіки порубіжжя, відновлення свободи і суб'єктності колонізованих («позбавлених власного голосу») етносів. Методологічна основа постколоніальних досліджень була закладена Е. Саїдом у його працях «Орієнталізм» (1978), «Культура та імперіалізм» (1993), які базувались на поняттях «орієнталізм» і «дискурс» (останній термін був запропонований М. Фуко у працях «Археологія знання» (1969) та «Наглядати й карати» (1975)). При цьому в його книгах насамперед був репрезентований «голос поневолених».

Е. Саїд підкреслював, що витоки постколоніального дискурсу знаходяться у глибині історії, у XIX ст., а часом і у XVIII ст. Автор пов'язував даний дискурс із гуманістичною традицією Й.-Г. Гердера, спираючись також на демократичну традицію та теорію гегемонії А. Грамші. У Великобританії ще в 1840-ві рр. виник новий напрям у політичній економії – теорія колонізації, яка вивчала політико-економічні й соціально-економічні проблеми колонізації і була спрямована на вироблення практичних рекомендацій для англійського уряду). Але антиколоніальна традиція у Європі була започаткована Е. Ротердамським, М. де Монтенєм та французькими просвітителями, що обстоювали гуманістичні цінності, повагу до іншої людини, толерантність, а також боролись проти деспотії та релігійного фанатизму.

У постколоніальних дослідженнях сучасних українських науковців, письменників та поетів (які представляють і вітчизняне, і зарубіжне українство) пропонуються нові методологічні

підходи для вивчення форм імперської експансії, історії колоніалізму й імперіалізму загалом, а також різноаспектний аналіз колоніального минулого України та інших народів і держав (Д. Андрієвський, С. Андрусів, Ю. Андрухович, О. Баган, М. Богачевська-Хомяк, М. Брайчевський, Л. Валюх, С. Величенко, Б. Винар, В. В'ятрович, Я. Гарасим, О. Гнатюк, В. Голубничий, Г. Грабович, О. Грабович, С. Грабовський, С. Гречанюк, Я. Грицак, Р. Гром'як, Т. Гундорова, Т. Гунчак, С. Дацюк, І. Денисюк, І. Дзюба, В. Долід, В. Дончик, С. Єкельчик, М. Жулинський, О. Забужко, Л. Залізняк, Н. Зборовська, П. Іванишин, Г. Касьянов, С. Квіт, В. Кебуладзе, М. Кирчанів, С. Кісельов, О. Кісь, Г. Клочек, Р. Корнієнко, Л. Костенко, Ю. Кравинська, В. Кузін, Т. Кузьо, С. Кульчицький, Б. Лановик, Ю. Луцький, Є. Маланюк, Л. Масенко, В. Моренець, О. Мотиль, М. Наєнко, С. Павличко, М. Павлишин, В. Панченко, В. Паращич, В. Пахаренко, О. Пахльовська, Л. Питльована, Н. Плюта, А. Погрібний, Ю. Покальчук, Я. Поліщук, Н. Полонська-Василенко, Л. Потапенко, О. Реєнт, І. Розпутенко, М. Розумний, М. Рябчук, Т. Салига, В. Сарбей, Є. Сверстюк, Л. Сеник, Г. Сивокінь, Б. Сікора, О. Сінченко, О. Смотрич, В. Соболь, О. Соскін, Р. Струць, В. Стус, О. Субтельний, С. Троян, І. Фізер, Р. Харчук, М. Хвильовий, Б. Червак, В. Чернецький, М. Чобанюк, М. Шаповал, Д. Шаталов, Ю. Шерех, М. Шкандрій, Р. Шпорлюк, О. Юрчук, О. Ясь та ін. [4; 10; 15; 17; 18; 19]). Праці перерахованих авторів уможливили активний розвиток постколоніальних досліджень в Україні, які були актуалізовані постімперською історичною ситуацією, необхідністю утвердження України як незалежної демократичної держави та формування спільної ідентичності громадян України. Наукові праці представників західної української діаспори (де антиколоніальні мотиви були актуалізовані ще в добу національного «пробудження» українства (кінець XIX ст. – початок XX ст.), а постколоніальний дискурс утверджувався у процесі полеміки з імперським та неоколоніальним дискурсом) стали базою для новітніх постколоніальних студій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно підкреслити, що існує досить багато ґрунтовних наукових досліджень, присвячених колоніальному статусу України, але в жодній науковій праці не був використаний інтегративний підхід (що розробляється в сучасному українознавстві [5, с. 45–54]) до поетапного вивчення колоніального минулого України. Оскільки сучасне українознавство утверджується сьогодні як інтегративна наука, в межах якої чітко розрізняються різні рівні інтегративності: 1) комплекс (репрезентує інтегративні процеси нижчого рівня); 2) синтез (репрезентує інтегративні процеси середнього рівня); 3) інтеграція (репрезентує інтегративні процеси вищого рівня, що передбачають тісну взаємодію кількох наук (або наукових галузей), які всебічно й одночасно вивчають один і той самий предмет або об'єкт, які співвідносяться з полідисциплінарними, міждисциплінарними й трансдисциплінарними методологічними стратегіями [7, с. 31–33]. Наприклад, дослідження вважається полідисциплінарним, коли певний об'єкт різнобічно вивчається декількома науковими дисциплінами одночасно; при цьому кожна з цих дисциплін може використовувати власні методологічні принципи, вносячи свій внесок у «загальну скарбничку» знань про досліджуваний об'єкт. Дослідження вважається міждисциплінарним, якщо воно проводиться з використанням не тільки спільних категорій, але й з кооперуванням різних наукових дисциплін. Для трансдисциплінарних досліджень характерний науковий пошук, спрямований «крізь», «через» кордони кількох наукових дисциплін, який виходить за їхні межі, на більш високий, метадисциплінарний, рівень. Саме такі дослідження характеризуються холістичним баченням предмета вивчення. Саме трансдисциплінарні дослідження здатні не тільки перетинати дисциплінарні межі, а й «переносити» схеми, категорії, стратегії та практики з однієї дисциплінарної області в іншу [7, с. 31–34].

Таким чином, застосування інтегративного підходу уможливлює вивчення колоніального минулого України в рамках українознавства, а також в контексті імперіології та постколоніальних досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є українознавчий (трансдисциплінарний) аналіз колоніального статусу України, який був відображений у наукових працях мислителів XIX ст. (істориків, філософів, економістів, політиків, письменників та ін.). Українознавчий аналіз колоніального й постколоніального досвіду Росії та України потрібен для успішної деколонізації українського соціуму, для конструктивної трансформації не тільки колективної ідентичності українців, сформованої в колоніальних умовах, але й цінностей, уявлень і стереотипів, породжених епохою колоніалізму.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що предтечами українських постколоніальних досліджень вважаються Тарас Шевченко та Іван Франко. Зокрема, антиколоніальні мотиви притаманні практично усій творчості Т. Шевченка. У поемі «Сон» («У всякого своя доля...») Т. Шевченко вперше здійснив художньо-семантичний аналіз специфіки російського самодержавства як репрезентанта імперського колоніалізму, а поема Т. Шевченка «Кавказ» розглядається як перший у світовій літературі поетичний твір антиколоніального спрямування [18]. Доволі показовою є відповідь Т. Шевченка О. Пушкіну, який схиляв кавказькі народи до покори: «Смирись, Кавказ: идет Ермолов!», Тарас Шевченко (на відміну від О. Пушкіна) закликав їх до боротьби: «Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!».

У творчості І. Франка науковці простежують потужний опір колоніалізму, знаходять «точки дотику» між постколоніальною критикою та світоглядними концептами автора. Адже І. Франко у своїх творах аналізував антиколоніальні, націєцентричні ідеї та ідеали. У своїй ґрунтовній праці «Поза межами можливого» автор «органічно продовжує традицію шевченківської ідеї та шевченківського національно-екзистенціального розмірковування», оскільки «справжній постколоніалізм завжди націоцентричний та антиколоніальний. Про це ж свідчать і художні, публіцистичні та філософські твори І. Франка, якого з усією впевненістю можна вважати предтечею й українського, і світового постколоніалізму» [10, с. 20].

Відомо, що українська тематика у творчості К. Маркса представлена у працях, присвячених дипломатичній історії Європи та зовнішній політиці Російської імперії. Зокрема, українське козацтво згадується на сторінках конспекту К. Маркса праці Й. Лелевеля «Історія Польщі», у «Хронологічних виписках» К. Маркса репрезентована його відома фраза: «Запорозька Січ – християнська козацька республіка». У праці «Викриття дипломатичної історії XVIII століття» (російськомовний переклад якої з'явився аж у 1989 р.) К. Маркс вказує на подібність і спадкоємність політики Російської держави та Російської імперії, що була спрямована на ліквідацію республіканських державних утворень (Новгородської республіки, Козацької республіки та ін.). К. Маркс аналізував специфіку колоніального правління (зокрема, діяльність британського уряду, який свідомо стримував розвиток промисловості в Ірландії), прогнозував майбутнє звільнення колонізованих народів, підтримуючи антиколоніальні рухи пригноблених. К. Маркс та Ф. Енгельс, досліджуючи проблеми колоніалізму, приділяли значну увагу колоніальній політиці імперій та національно-визвольній боротьбі пригнічених народів. Зокрема, вони згадують Шаміля (керівника боротьби народів Дагестану і Чечні проти царських колонізаторів у 30–50-х рр. XIX ст.) та князя Г. Потьомкіна, який «керував колонізацією Південного краю Росії» (тобто допомагав колонізувати Південну частину України) [13; 14, с. 149, 422, 441, 465, 474, 475]. Ф. Енгельс у своїх статтях «Німеччина й панславізм», «Соціальне з Росії», «Зовнішня політика російського царату», а також у листі до Бернштейна від 22 лютого 1882 р. писав про колонізаторську політику російського царизму, засуджуючи її. Ф. Енгельс був переконаний, що нав'язуваня колонізованим народам ощасливлення підривало б перемогу пролетаріату. Цікаво, що у передмові до російського перекладу творів К. Маркса та Ф. Енгельса підкреслювалась їхня думка про те, що капіталізм не сприяв розвитку експлуатованих колоній [12].

Отже, К. Маркс і Ф. Енгельс першими запропонували всебічний аналіз колоніальної політики в доімперіалістичну епоху. С. Грабовський зазначає, що ще «наприкінці XIX століття ліберальна й марксистська (Каутський і Бернштейн, а не Ленін-Сталін) політична думка визначила статус України (вкупі – і Східної, і Західної) як «колонії європейського типу» [8].

Відомо, що праці К. Маркса та Ф. Енгельса доволі помітно вплинули на світогляд Ю. Бачинського, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, Лесі Українки, М. Павлика, М. Порша, М. Туган-Барановського, І. Франка, Л. Юркевича та ін. Із М. Зібером та І. Фесенком К. Маркс був знайомий особисто, а із С. Подолинським вів доволі активну переписку. Творчу спадщину К. Маркса та Ф. Енгельса аналізували В. Голубничий, А. Річицький, Р. Роздольський, П. Феденко, Р. Шпорлюк та ін.

В. Ключевський підкреслював, що історія Росії є історія країни, яка колонізується. Адже колонізація є основним фактором її історії. Твердження «історія Росії є історія країни, яка колонізується» В. Ключевський запозичив у С. Соловйова, у якого була сформована ціла система поглядів на колонізацію Росії [16, с. 150–154]. Цю теорію С. Соловйов вважав своїм нововведенням в історіографію Росії і не посилався на першоджерела. Термін «колонізація» вперше вжито Соловйовим у публічних лекціях 1851 р. С. Соловйов вважав, що територіальне зростання російської держави зумовлене заселенням величезних просторів шляхом колонізації. Східно-слов'янське населення виділяло зі своїх лав поселенців, що проникають все далі вглиб Євразії. На північному сході проживали фіно-угорські народності і колонізація була мирною, оскільки способи життя прибульців-хліборобів і аборигенів-звіроловів доповнювали один одного. На південному сході колоністи вели безперервну боротьбу зі степовими кочівниками.

С. Соловйов розглядав феномен російської колонізації в контексті світового історичного процесу, підкреслюючи спорідненість німецької та слов'янської колонізації і порівнюючи розширення російської держави з процесом завоювання європейськими державами заморських колоній. С. Соловйов вважав головним предметом історичних досліджень розвиток держави. Одночасно він відмежовувався від М. Карамзіна, який вважав територіальне зростання Росії результатом безперервних воєн із сусідами. Замість теорії завоювання С. Соловйов висунув теорію колонізації. При її розробці він спирався на західно-європейські концепції, наповнюючи їх матеріалом з російської історії. Молодий С. Соловйов вважав колонізацію позитивним явищем. Зрілий С. Соловйов вважав, що колонізація спричиняла негативний вплив на російську історію. Російська колонізація вичерпувала людські ресурси, сприяла низькій щільності населення і постійній міграції, перешкоджала поширенню приватної власності та застосування найманої праці. В кінцевому рахунку російська колонізація посилила відставання Росії від Європи і зміцнила самодостатні тенденції соціального розвитку. В кінці життя С. Соловйов прийшов до думки, яка в 1920-ті рр. стала євразійським шаблоном: «Росія є держава прикордонна, європейська окраїна, або украйна з боку Азії. Це українське становище, зрозуміло, має мати рішучий вплив на її історію» [16, с. 150–154].

Українська антиколоніальна традиція була продовжена у творах М. Драгоманова, Б. Грінченка, Т. Зінківського, М. Костомарова, Лесі Українки, М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, Є. Коновальця, О. Ольжича та ін. [10, с. 20]. Зокрема, праці М. Костомарова були близькі до теорії колоніального дискурсу, де «зустріч зі слабшим народом зміцнює народність найсильнішого» [11, с. 14]. Наукова спадщина В. Антоновича містить кілька праць з історичної географії, історії колонізації, економіки та побуту українського народу. Зокрема, у своїй статті «Грановщина (епізод з історії брацлавської України)», яка була опублікована в «Киевской Старине» (1888), автор описує різні аспекти життя у панській вотчині Сенявських на Поділлі упродовж XV-XIX ст. Вчений ретельно вивчає процеси колонізації та боротьбу селян за соціальне й національне визволення. У кількох працях М. Драгоманова простежуються антиколоніальні тенденції та мотиви («Пропащий час» (1876), «Чудацькі думки про Українську національну справу» (1891)). Використовуючи метод

політологічного аналізу, вчений порівнював долю України з периферійними народами Франції та Великобританії [9, с. 514–536].

Український економіст М. Яснопольський у своїй праці «Экономическая будущность юга России и современная его отсталость» (що була опублікована в журналі «Отечественные записки» у 1871 р.) довів, що «південна Росія» (куди належали південні губернії Російської імперії з переважно українським населенням, «Малоросія» та губернії Південно-Західного краю (Київська, Волинська, Подільська)), була менш розвинена економічно, ніж «північна Росія». При цьому «південна Росія», незважаючи на вигідне географічне розташування, наявність природних ресурсів і численніше населення, залишалась сільськогосподарським регіоном, а «північна Росія» (як фаворит імперського уряду) залучала значно більше ресурсів для свого економічного розвитку. Вчений досліджував також стан хлібної торгівлі на Правобережній Україні, розвиток залізничного сполучення між Україною і Балтійським морем тощо (див. його працю: «Об условиях торговли Юго-Западного Края и Малороссии с северозападными и в особенности польскими рынками» (1873)). У своїй праці «О географическом распределении государственных доходов в России (1890–1897) М. Яснопольський довів, що: 1) фіскальна система Російської імперії розподіляє податки та витрати вкрай нерівномірно, це приводить до того, що заможні сплачують менше, ніж бідні; 2) відмінності у витратах між Санкт-Петербургом та рештою імперії є значно вищими, ніж відповідні відмінності між столицею та провінціями в європейських національних державах; 3) політична децентралізація та регіональна автономізація є дуже важливими для досягнення справедливого розподілу податків і витрат, що є запорукою збалансованого економічного розвитку в майбутньому. С. Величенко зазначає, що М. Яснопольський використовував дослідження французьких, німецьких і австрійських вчених середини XIX ст. (Л. Деляверне, К. Рау, А. Ваґнера, В. Рошера та ін.), які довели, що самоврядування й децентралізація сприяють більш збалансованим і раціональним витратам, адже гроші краще витрачати там, де їх зароблено [3]. Хоча на праці М. Яснопольського часто посилались інші дослідники для доведення поневоленого колоніального статусу України, сам Яснопольський писав їх, не враховуючи процеси націєтворення. Зокрема, перебуваючи в Україні, він брав участь у національному русі і опублікував свою головну працю саме тоді, коли активісти цього руху обговорювали проблему самостійності держави. Але на його дослідження не вплинула «спопуляризована Костомаровим, Кулішем і Шевченком у 1840-х рр.» [3] нова ідея про те, що три «малоросійські», три «південно-західні» та дві «новоросійські» губернії Російської імперії утворюють етнічну та культурну одиницю з назвою «Україна». Перші спроби використати цю ідею, аналізуючи економічні проблеми України, здійснили М. Соколов у 1906 р., М. Гехтер у 1909 р. та ін. [3, с. 310–312]. Звичайно, М. Яснопольський не тільки статистично показав нерівномірність у розподілі бюджетних коштів між українськими й російськими губерніями, окремі його праці вплинули на подальший розвиток української економічної думки.

С. Подолинський, один із перших економістів, який писав свої праці українською мовою та співпрацював із М. Драгомановим у сфері українознавства, у 1880 р. першим виокремив статистичні дані стосовно восьми губерній Російської імперії та тогочасної Східної Галичини (яка була під владою Габсбургів), об'єднавши їх в окрему територіальну та національну економічну одиницю з капіталістичною економікою під назвою Україна. Праці С. Подолинського («Про бідність» (1876), «Про багатство і бідність» (1876), «Про хліборобство» (1874)), які були заборонені і російським, і австрійським урядами на території своїх держав, нелегально використовували у своїй діяльності народницькі й соціалістичні організації. У ґрунтовному дослідженні «Ремесла і фабрики в Україні» (Женева, 1880), де були презентовані матеріали з економічної історії України, вчений довів, що промисловість на українських теренах розвивається синхронно із західноєвропейською, автор розглядає економічну історію України як частину загальної історії людства. Царська цензура заборонила цю працю С. Подолинського «для обігу в Росії». С. Подолинський (як один з перших популяризаторів соціалістичних ідей в Україні) позиціонував себе як борця за національне визволення українського народу, за соціальну справедливість в Україні та всьому світі. Вчений вважав, що український соціалістичний рух мусить бути незалежним від російського, звинувачуючи російських народників у тому, що вони ігнорували національне питання і прагнули підпорядкувати собі всі національні рухи в Російській імперії. Основними суспільними ідеалами він вважав громадівство, передачу землі й фабрик безпосереднім виробникам, тобто селянам і робітникам. Вчений був прихильником мирного еволюційного переходу до більш справедливого суспільства через реформи в економіці, освіті та державному устрої.

У 1895 р. Ю. Бачинський (один з лідерів Галицької радикальної партії) у своїй книзі «Україна irredenta» («Україна уярмлена»), використовуючи марксистський підхід і поєднуючи соціалістичну та самостійницьку ідеї, обґрунтував неминучість політичної самостійності України та українського народу [2]. Ю. Бачинський у цій праці вперше використав поняття «колонія» для характеристики економічного стану Східної Галичини. Хоча він наголошував на тому, що тогочасну Україну нещадно експлуатували як російські, так і польські капіталісти. Розглядаючи Україну в контексті промислового капіталістичного колоніалізму, автор наголошував, що поширення капіталізму й ринкової економіки не лише прискорить економічний розвиток, але й створить передумови для постання національних держав, оскільки національна буржуазія та національна еліта будуть співпрацювати заради створення самостійної держави, в Україні цю боротьбу мають очолити українські соціал-демократи [1, с. 39–43, 68–69, 76–77, 87–97, 142–150]. У своїй книзі Ю. Бачинський наголосив, що політична самостійність України не є самоціллю, а умовою її виходу з економічної та соціальної кризи, яка в той час неухильно поглиблювалася (ще у 1894 р., у своєму листі до М. Драгоманова,

Ю. Бачинський доводив, що країни намагаються здобути незалежність для того, щоб отримати можливості для кращого економічного розвитку). Автор писав про необхідність політичного суверенітету нації, хоча виключно марксистське трактування цієї ідеї, зводило її до рівня гасла й унеможливлювало її реалізацію. Отже, здобуття Україною політичної незалежності розглядалось основною передумовою подальшого соціально-економічного та культурного розвитку українського народу. І. Франко у своїй рецензії на книжку Ю. Бачинського (з аналогічною назвою) запропонував інше обґрунтування політичної самостійності, повністю відкидаючи марксистську методологію при аналізі історичного процесу та специфіки формування й реалізації національної ідеї. І. Франко підкреслює, що почуття окремішності не вгасало в Україні ніколи, що довгі роки поневолення не змогли вбити у нації прагнення до свободи, а тому «мазепинські традиції» ніколи не вгасали, незважаючи на те, що «почуття безсильності й анахронічності цих традицій було загальне». І. Франко писав, що ««Московська плеть» була так само дошкульна, як і польська нагайка та тільки гнала українську націю не на шлях поступу і цивілізації, а в безодню темноти і застою» [20, с. 268]. Видатний мислитель чітко заявив про свою підтримку ідеї політичної самостійності України.

Отже, думки багатьох мислителів XIX ст. є надзвичайно актуальними й сьогодні. Вони можуть позитивно вплинути на процес деколонізації українського суспільства, а також на процес конструктивної трансформації колективної ідентичності українців, їхніх цінностей, уявлень і стереотипів, що були сформовані в колоніальних умовах.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведене дослідження показало, що поетапне вивчення колоніального минулого України з використанням інтегративного підходу дозволило уточнити, що: а) створена у Великобританії в 1840-ві роки «теорія колонізації» мала свої соціогуманітарні аналоги в Україні; б) поняття «колонія» й «колоніалізм» в Україні почали використовуватись у кінці XIX – на початку XX ст.; в) колоніальний статус України досить чітко виявляється за допомогою українознавчого аналізу імперіалізму, колоніалізму, колоніальної політики імперій, соціокультурних практик опору колонізаторам, національно-визвольного руху українців, а також співвідношення історії імперії, історії її колоній та історії поневолених народів.

Перспективні напрямки постколоніальних досліджень в Україні пов'язані з такими проблемами: 1) необхідність українознавчого аналізу колоніального й постколоніального досвіду Росії та України, постколоніальної історичної ситуації; 2) переоцінка цінностей у постколональний період; 3) перехід від інтуїтивних наукових пошуків до створення цілісних постколоніальних концепцій.

Список літератури:

1. Бачинський Ю. Україна irredenta / Ю. Бачинський. – 3-тє вид. – Берлін: Вид-во Української молоді, 1924. – 237 с.
2. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / І. Бегей. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с.
3. Величенко С. Питання російського колоніалізму в українській думці. Політична залежність, ідентичність та економічний розвиток / С. Величенко // Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Східної та Центральної Європи, за ред. Кравченко В. – Харків: ХТМТ, 2009. – С. 300–344.
4. Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні / Б. Винар. – Париж: Нац. вид-во в Європі, 1958. – 186 с.
5. Воропаєва Т. С. Інтегративний потенціал сучасного українознавства: теоретико-методологічні аспекти / Т. С. Воропаєва // VII Міжнародний конгрес україністів. Збірник наукових статей. Освіта. Українознавство / Голов. ред. Г. Скрипник. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2008. – 236 с. – С. 45–54.
6. Воропаєва Т. С. Постколониальные исследования в России: проблемы и перспективы / Т. С. Воропаева // Научный взгляд в будущее. – Выпуск 5. – Том 3. – Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2017. – 107 с. – С. 74–78.
7. Воропаєва Т. С. Специфіка уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею: ціннісний вимір (1993–2015 рр.) / Т. С. Воропаєва // Вісник Маріупольського державного університету. Філософія. Культурологія. Соціологія. – Вип. 10. – 2015. – С. 31–45.
8. Грабовський С. Україна між «там» і «тут»: унікальність постколоніальності / С. Грабовський // Українська правда, 5 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2011/01/5/5753794/view_print/
9. Драгоманов М. П. Вибране / М. П. Драгоманов. Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук; Приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
10. Іванишин П. Іван Франко як предтеча пост колоніалізму / П. Іванишин // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – 2013. – Випуск 58. – С. 12–21.
11. Костомаров Н. И. Две русские народности / Костомаров Н. И. – Київ – Харків: Майдан, 1991. – 72 с.
12. Маркс К. и Энгельс Ф. о колониальной системе капитализма. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1959. – 377 с.
13. Маркс К., Энгельс Ф. О колониализме: [Сборник]. – М.: Прогресс, 1978. – 7-е изд. – 383 с.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 9. – Издание 2-е. – М.: Госиздат политической литературы, 1957. – 702 с.
15. Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі / М. Павлишин // Слово і час. – 1994. – № 4–5. – С. 70–77.
16. Сили Ш. Возникновение и источники теории «колонизации» С.М. Соловьева / Ш. Сили // Вопросы истории. – 2002. – № 6. – С. 150–154.
17. Сікора Б. Російська економічна експансія в Україні / Б. Сікора. – К.: Економіка і право, 2003. – 499 с.
18. Смотрич О. Російський імперіалізм і Україна в творчості Тараса Шевченка / О. Смотрич. – Баварія, 1946. – 12 с.
19. Стус В. Деколонізація СРСР – єдиний гарант миру в усьому світі. З таборового зошита. Листи, записки. Я обвинувачую. Пам'ятка для українського борця за волю [Текст] / В. Стус. – Київ: Українська прес-група, 2013. – 80 с.
20. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 томах. – К., 2001. – Т. 5. – Кн. 2.

21. Brzezinski Z. Ukraine Will Have to Develop Its Own Model / Z. Brzezinski // News from Ukraine. – 1992. – No 30. – P. 3–12.
22. Post-colonial Studies Reader / edited by Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin. – London, 1995. – 526 pp.
23. Shkandrij M. The Postcolonial Moment in Ukrainian Writing / M. Shkandrij // From Sovietology to Postcoloniality. Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective / Korek J. (ed.). – Huddinge: Sodertorns hogskola, 2007, c. 83.

Воропаева Т.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРОБЛЕМА КОЛОНИАЛЬНОГО СТАТУСА УКРАИНЫ В НАУЧНЫХ РАБОТАХ МЫСЛИТЕЛЕЙ XIX ВЕКА

Аннотация
В статье анализируется проблема колониального статуса Украины и ее отражение в научных трудах мыслителей XIX в. Рассматриваются основные положения постколониальной теории, которая является новой сферой междисциплинарного взаимодействия философии, истории, политологии, социологии, культурологии, психологии и литературоведения. В статье проанализированы основные положения интегративного подхода в украиноведении. Украина рассматривается в контексте империологии и постколониальных исследований. Анализируются перспективы постколониальных исследований в современной Украине.
Ключевые слова: колонизация, колониализм, империя, постколониальные исследования, империология, Россия, Украина.

Voropayeva T.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE PROBLEM OF THE COLONIAL STATUS OF UKRAINE IN THE SCIENTIFIC WORK OF THE SCIENTISTS OF THE XIX CENTURY

Summary
The article analyzes the problem of colonial status of Ukraine and its reflection in the scientific works of the 19th century scientists. The main postcolonial theory, which is a new sphere of interdisciplinary interaction of philosophy, history, political science, sociology, cultural studies, psychology and literary studies, is considered. The article analyzes the main points of the integrative approach in Ukrainian studies. Ukraine is considered in the context of imperiology and postcolonial research. Prospects of postcolonial research in modern Ukraine are analyzed.
Keywords: colonization, colonialism, empire, postcolonial research, empireology, Russia, Ukraine.

УДК 1(091)(4):141.7

СВОЕОБРАЗИЕ ИДЕЙ ПОСТМОДЕРНИЗМА В ИТАЛИИ

Ковач-Петрушенко А.О.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Объектом данной статьи стало предположение о том, что в Италии существует несколько подвидов идей постмодернизма, которые развивались в эпоху постмодерна. А именно: «слабое мышление», «слабый рационализм», «слабое искусство», «нео-парменидизм», творчество «Группы 63», философия М. Перниолы. Дж. Ваттимо и П. А. Роватти представляли «слабое мышление». Против их идеи выступал К. А. Виано со своим «слабым рационализмом». «Группа 63» – представляет неоавангардистов, которые появились еще перед приходом идей постмодернизма в Италии. Но к 80-м годам данное общество трансформировалось. М. Перниола – итальянский философ, который исследует философию постмодернизма и имеет на этот счет собственные взгляды. «Слабое искусство» представляет собой влияние идей постмодернизма на искусство в Италии.

Ключевые слова: постмодерн, постмодернизм, постмодернизм в Италии, «слабое мышление», «Группа 63», «нео-парменидизм», «слабый рационализм», «слабое искусство».

Постановка проблемы. Для 50–70-х годов прошлого века характерно восстановление в Европе и США авангарда начала 20–30-х годов. В этот период экономическое чудо после двух мировых войн порождает ощущение неудовлетворенности жизнью у интеллектуалов, что выливается в студенческую революцию 1968 года, появление «нового романа» или «антиромана» (nuoveau roman), театре абсурда во Франции; в конкретизированную и ассемантичную поэзию, появление Венской и Грацкой групп в Австрии и Германии; в появление неоавангардистов «группы 63» в Италии; поколение бит в США. Но в отличии от авангарда в начале XX века, в 50–70-е года лишь небольшая часть неоавангардистов связывают себя с политикой. Основная часть движения воспринимает восстания как литературный факт, технико-лингвистическое извращение. В результате политическая составляющая выходит на первый план только в конце этого периода.

Вышедшая в 1979 году книга Ж.-Ф. Лиотара «Состояние постмодерна» является сознанием нового состояния человечества, вызванного культурными и структурными изменениями, характерными для позднего капитализма. С этого момента идея постмодернизма, которая проявилась в разных сферах жизни, в том числе и в философии, и в искусстве, и в литературе, начинает распространяться по территории Европы: после Франции в Великобританию, далее в Германию, где постмодернизм достаточно долго приживался, а потом с существенной долей немецкого влияния в Италию. **Философско-эстетическое своеобразие итальянского постмодернизма в Украине не изучено. Цель статьи:** проанализировать первоисточники и найти особенности идей постмодернизма в Италии. Для этого автор статьи **использовал последние исследования в Италии** о проявлениях постмодернизма, а именно: идеи Дж. Ваттимо, К. А. Виано, М. Перниола, П. А. Роватти, Э. Северино и других. **Ранее автором было исследовано и выявлено**, что особенности идей постмодернизма меняются в зависимости от территориального места проявления. Теперь автор классифицировал подвиды течения «постмодернизм» в Италии.

Основная часть. Постмодернизм в Италии. В Италии некоторые сторонники прозвали идейное проявление постмодернизма «слабыми мыслями». Первооткрывателями на стезе исследований этого течения были И. Кальвино, Дж. Ваттимо. Глобализация производства, капиталистический рынок и революция в области IT-технологий имели два эффекта: ослабление социальных и исторических связей с традиционными для сообществ принадлежностями, такими как государство, нация, класс, и разрушение прямого опыта реальности. Но в то же время стремительное усовершенствование технологий, а также их распространение на массовом уровне вызвали прорыв естественных пределов восприятия времени. С этим связано восприятие жизни в разрезе необходимости полной модернизации каждого события, что уничтожает пространство как конкретное и определенное место, оно становится искусственным, что в свою очередь трансформирует самого человека. Это разрушает историческую преемственность, создает ощущение отсутствия будущего. Прошлое стало «зеркалом» для современных проблем. На фоне именно таких трансформаций в Италию приходит постмодернизм (Ярким примером является произведение У. Эко «Имя розы»).

Местные интеллектуалы ставят под сомнение все: отношение между знаком (символом) и значением, возможности реального знания, сила слова. Все относительно, все является всего лишь.

Специальные исследования позволяют отнести к основным характеристикам постмодернизма в Италии следующие:

1. Кризис «сильных» философий прошлого, которые должны были понять и изменить мир. Исследование с новой точки зрения теорий Ф. Ницше и М. Хайдеггера. Появления слабого нигилизма.

2. Исчезновение субъекта, а также исчезновение «традиционных медиа», в связи с появлением новых видов СМИ в интернете, возможности выражения мысли каждого благодаря социальным сетям и так далее.

3. Интертекстуальность всех текстов, цитация того, что уже есть, переписывание существующего. Уже все сделано, все увидено, все сказано. Ничего нового придумать невозможно.

4. В философии появляется образ дезориентации во всем. Примером могут послужить произведения У. Эко.

5. Весь мир вокруг и знания о нем сводятся к языку, а символ приобретает значение масштабности.

6. Размываются границы между искусством экспериментальным и искусством для масс, ровным счетом, как и границы между разными аспектами бытия.

7. Отношение к прошлому как к отражению все современных проблем, в то же время невозможность ассоциировать себя не в контексте этого прошлого [1].

«Еще не получается дать имя новой эпохе – пишет В. Чезерани – но самый распространенный термин для обозначения этого процесса – «Постмодерн». Его дали американцы. Назвали «новой реальностью», «постмодернизмом» [2]. Но это всего лишь ярлык, который ограничивает все своеобразие целой эпохи, не определяет ее целиком. В. Чезерани утверждает, что стоит говорить о двух постмодернах, о двух исторических моментах, поскольку эпоха постмодерна неоднозначна: с одной стороны, критична к прошлому, с другой – неразрывна с ним. Итальянцы, судя по всему, восприняли эти мысли как призыв к действию. Ведь в эпоху постмодерна у них есть несколько параллельно развивающихся течений (рис. 1).

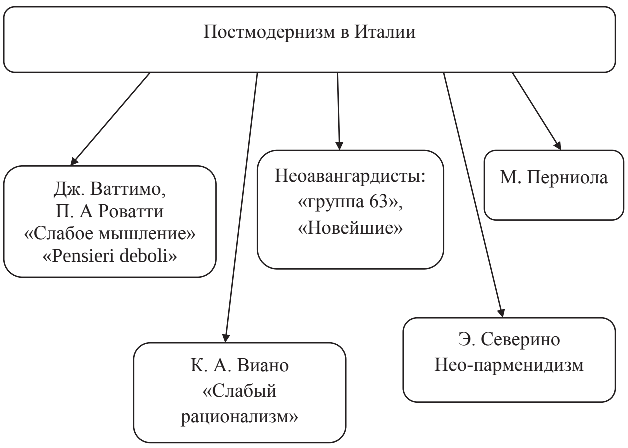

Рис. 1.

«Слабое мышление» – эту концепцию назвали, ввели и предстали инициаторами итальянские философы Дж. Ваттимо и П. А. Роватти. С помощью данной концепции они попытались описать основные этические изменения в философском мышлении, которые произошли с середины XX века. На формирование идей Дж. Ваттимо и П. А. Роватти больше всего повлияли учения Ф. Ницше и М. Хайдеггера, падение многих фундаментальных основ западной философской традиции. Однако Дж. Ваттимо и П. А. Роватти занимаются несколько различными направлениями в своей концепции «слабых мыслей». В то время как Дж. Ваттимо описывает традиции современной герменевтики, занимаясь ослаблением бытия, П. А. Роватти полностью посвящает себя феноменологическим вопросам и конкретно ослаблению субъекта, следуя своему учителю Э. Пачи. Но, как бы там ни было, в общем «слабое мышление» в итальянской культуре рассматривается как конкретный тип знаний, характеризующийся глубоким переосмыслением всех понятий, которые служили основой для западной цивилизации во всех областях культуры. Таким образом, требование истины должно быть подвергнуто кризису [4].

Стоит также отметить, что понятие «слабая мысль» также контрастирует с термином «сильная мысль», который ближе по своему значению к терминам «Абсолют» и «традиционализм». Дж. Ваттимо убежден в том, что современность теперь имеет свое время и что, если постмодернизм – это опыт конца, то это, прежде всего, опыт «конца истории». То есть о современной концепции истории уже нельзя говорить, как о чем-то едином. Причина этого кроется не только в интеллектуальном и философском развитии, но также и в историко-социальном характере, так как этот процесс «конца опыта» длится от заката колониализма и империализма и до появления «сложного» общества. Утверждение медиа, компьютера, интернета и плюрализма подорвали саму возможность единой истории. Дж. Ваттимо утверждает, что этот переход от современного к постсовременному и есть переходом от «сильного мышления» к «слабой мысли». Для так называемого «сильного мышления» характерными были мысли во имя истины, которые обеспечивали «основу» абсолютного знания. Для «слабых мыслей» же истины не существует [3].

Саму идею названия «слабая мысль» Дж. Ваттимо заимствовал у итальянского историка философии К. А. Виано из Торино, который считает, что эпоха постмодерна имела для Италии исключительно негативный характер, и говорит, что из-за появления постмодернизма в итальянской философии развивается такое понятие, как «слабый рационализм». «Слабая мысль» Дж. Ваттимо выражена как форма нигилизма, который философ считает ключевым «в нашей культуре, судьбу которой мы не можем освободить, не лишаясь при этом духовности» (Дж. Ваттимо «Полуправда»). Интересно, что автор не использует это понятие в негативном свете, а скорее, как осуществления «пророчеств» Ф. Ницше, как утверждение падения последних уверенностей и стабильных истин. Современный нигилизм Дж. Ваттимо рассматривает не как нечто негативное, а как последний шанс эпохи постмодерна и людей, которые живут в этот период. Но автор говорит о легком нигилизме, не трагическом, или одержимом крахом Абсолюта, или сильном нигилизме, а только о слабом. Люди XX века привыкают жить без ничего не потому что они нигилисты, а потому что они живут без гарантий и уверенности, без истин. Люди, согласно Дж. Ваттимо, еще не научились жить в условиях распада бытия, поэтому речь идет о слабом нигилизме [5].

Другими словами, с точки зрения Дж. Ваттимо, эпоха западного модерна, которая развивалась через традиционное греческое мышление и миропонимание, характеризуется следующими пунктами:

· субъект обладает главенствующей ролью, как со стороны этики, так и со стороны знания;

· двойственность понятия истины в бытии: как прочная основа всего, что есть, и как ее проявление и самоочевидность;

· позитивное восприятие по поводу управления, предсказуемости, логики и телеологии истории, предназначенное быть четко охарак-

теризованной и понятной в глазах философов и историков, вплоть до выполнения последних целей данной эпохи;

· различие, в плоскости науки, между рациональным объяснением, базирующемся на основе эмпирических данных о явлении, и сентиментальной интерпретацией.

Следуя концепции Дж. Ваттимо, первая цель «слабой мысли» – переосмысление сверхчеловека, идею которого высказал Ф. Ницше в своем труде «Так говорил Заратустра», в «супермена»: новый субъект, который больше не обременен ответственностью, потенциально перегружен нетерпимой, тоталитарной этикой. Тут Дж. Ваттимо вышел за рамки традиционного определения человека и человечества, поэтому субъект и ослаб со стороны онтологии и этики. Сверхчеловек перестал быть сильным субъектом христианства, таким образом, дистанцировался от концепции человека, наделенного свободной волей, всегда спокойного в выборе, всегда в состоянии потенциально виновного и всегда наказуемого как грешника. «Супермен» предполагает, принимает и делает свой собственный выбор и предназначение всего, что происходит в природе и истории, и вообще в его существовании. Из этого следует, что концепция определенности бытия, задумана не как прочный фундамент. Для Дж. Ваттимо бытие – само по себе ослаблено и пористо, всегда переосмысливающееся и всегда переосмыслено. Получается, что абсолютная необходимость Универсума Ф. Ницше в вечном возвращении ослабляется Дж. Ваттимо с помощью интерпретации мыслей М. Хайдеггера [10].

В работе «Бытие и время» М. Хайдеггер:

· определяет существование человека;

· характеризует бытие как непредсказуемость, неопределенность, обозначает его точно также как негативную случайность.

Согласно М. Хайдеггеру, великие исторические и философские проекты, такие, например, как христианство или марксизм, в корне недостоверны.

Так, происхождение определения концепции «слабой мысли» Дж. Ваттимо берет свое начало в пересмотре пересечения «однозначности Универсума» Ф. Ницше и ложной точности предельного у М. Хайдеггера. Фактически, «слабое мышление» возникает как опровержение евроцентрического исторического оптимизма (Просвещение, Позитивизм, Марксизм) через его нетерпимость. «Идея о централизованной рациональности истории пала», мир перестает быть глобальным, разделяясь на этнические, сексуальные, религиозные, культурные и другие меньшинства.

«Слабое мышление» Дж. Ваттимо и П.А Роватти критиковал К.А. Виано, впрочем, как и постмодернизм в целом. Он называет постмодернизм «слабым рационализмом» и бичует всю эпоху постмодерна как ослабление бытия и знания. В своей книге «Давайте подумаем: характеристика современной итальянской философии» он критикует «слабое мышление». Его диалог на этот счет с Дж. Ваттимо продлился несколько десятилетий.

Неоавангард, который в Италии выразился в работе «Группы 63», а также в антологии «Новейшие», в итальянской философии стал первой формой постмодернизма. Представители данного общества – У. Эко, Э. Сангуинети, А. Череза, Л. Малерба, Дж. Манганелли, Л. Анчески и другие. Само понятие «неоавнгард» впервые использовал в своих трудах Э. Сангвинетти, после чего это слово вошло в постоянный обиход внутри группы [11, с. 471].

Говоря о «Группе 63», А. Абруццезе отмечал: «Основной отличительной чертой, общей для всех членов группы, [...] можно считать убеждённость, что между идеологией и языком существует взаимосвязь настолько тесная, что она должна явственно проявляться в каждом моменте произведения, и что, в конечном счете, изменения идеологии – это то же самое, что в искусстве изменения языка» [7, с. 549]. Участники «Группы 63» берут в пример труды Дж. Джойса и К. Э. Гадда. Они обращались к означающему (форме), а не к означаемому (смыслу), они увлекались литературным экспериментализмом. Лучшая книга для этой группы – нечитаемая книга. И важно также помнить, что «Группа 63» не является примером структурализма, как об этом часто ошибочно пишут [12, с. 179].

Со временем философия участников «Группы 63», у которых главным объектом был лабиринт, трансформировалась под влиянием постмодернизма в лабиринт-ризому, что и стало основополагающей идеологией этой группы в постмодерную эпоху.

Э. Северино в своей философии исследует феномен бытия, основываясь на философию Парменида, Аристотеля, М. Хайдегера и Ф. Ницше. Его теория называется нео-парменидизм. Следуя теории Э. Северино, все явления Универсума, от бытия человека до самых несущественных явлений, всегда вечны. Он пришел к пониманию истины как самого факта существования: нет ни рая, ни бога, только необходимость существовать. Фактически, он считает, что все ранее созданные философии бытия являются фундаментальной ошибкой, так как бытие есть и никогда не может стать ничем, следовательно, «каждое бытие вечно» [8, с. 49].

Отдельно на рассмотрение стоит вынести философию М. Перниолы. В 1980 году он публикует один из своих трудов под названием «Общество симулякров», в котором термину симулякр придает иное значение, чем Ж. Бодрияр. Философствуя над теориями Ф. Ницше и П. Клоссовски, М. Перниола расшифровывает слово «симулякр» как то, что выходит за рамки истинного и ложного, поэтому оно ближе к искусству, культуре и игре, чем к метафизике, этике и политическим идеологиям – «мимика, которая подразумевает открытие нестабильности существования и приостановление индивидуальной субъективности». В связи с чем, его термин является более полемическим по отношению к постмодернизму, а также противоречивым с теорией Дж. Ваттимо о «слабом мышлении», особенно учитывая, что в Италии теория симулякра М. Перниолы становится синонимом лжи и обмана [9, с. 9].

Стоит отметить существование в Италии такого понятия, как «слабое искусство», оно созвучно со «слабым мышлением» Ваттимо, однако больше все же затрагивает область искусства. Это художественное движение, которое родилось в 1986 году в Италии. Начиналось все в «Материалистической исследовательской группе»

(«М.И.Г.»), которую основали в конце 1970-х в Турине Дж. Пальяссо, Р. Гьяцца, С. Саини. Позже к ним примкнули и другие: Р. Альпеджиани, Л. Антинуччи, Б. Эстер, Д. Сантачара, Л. Скаккетти. Движение частично прекращает свою работу в начале 90-х, хотя отдельные представители продолжают до 2000-х. Впервые «слабое искусство» выразилось в работе Дж. Пальяссо в сборнике эссе «Déjà Chimera», проявилось в ослаблении онтологических и этических категорий постмодернистского человека: сокращение реальности, или уменьшение уверенности в знаниях человека может привести только к смене перспективы, в том числе и в области искусства. Искусство, лишенное своего компонента реальности и значимости, превращается в обычное украшение [6].

Выводы и предложения. Итальянский постмодернизм противоречив, как и в других странах. Здесь есть по меньшей мере 5 различных направлений, некоторые из которых соперничают («слабое мышление» и «слабый рационализм»), а некоторые даже не имеют определенного названия и внедряют в общество их один, максимум два философа. Самыми распространенными подтечениями постмодерна в Италии являются «слабое мышление» Ваттимо и его последователей и работы неоавангардистов «Группы 63». Но нельзя упускать из виду и философию М. Перниолы, нео-парменидизм Э. Северино и К.А. Виано «слабый рационализм». В статье отдельно уделено внимание и художественному движению «слабое искусство», которое было влиятельным с 1980-х годов в основном в области искусства.

На наш взгляд, учет особенностей итальянского философского и художественного постмодернизма может способствовать не только лучшему, но и более оправданному пониманию постмодернизма как социально-культурного явления современности. **Перспективы дальнейших исследований** в этой области связаны с детализацией и концептуализацией проявлений идей постмодернизма в философии и культуре Италии.

Список литературы:

1. Calvino e il sistema solare [Електронний ресурс] // VC Liceo scientifico «Carducci» – Режим доступу до ресурсу: http://www.brera.inaf.it/utenti/stefano/occhiopianeti/carducci/postmoderno.htm
2. Orizzonti connettivi [Електронний ресурс] / Roberto Artigiani, Emanuele Brandi, Alessio Caradossi та ін.] // Universita' degli studi di Roma «La Sapienza». – 2003. – Режим доступу до ресурсу: http://www.fahrenhe.it/ricerca/ricerca/orizzonti/capitolo2.htm
3. Vattimo G. Сайт GIANNI VATTIMO [Електронний ресурс] / Gianni Vattimo – Режим доступу до ресурсу: http://www.filosofico.net/vattimo.htm
4. Vattimo G. Сайт GIANNI VATTIMO [Електронний ресурс] / Gianni Vattimo – Режим доступу до ресурсу: http://www.filosofico.net/vattimo2.html
5. Il postmodernismo di Gianni Vattimo? E' la metafisica che libera l'uomo [Електронний ресурс] // Unione Cristiani Cattolici Razionali. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.uccronline.it/2015/02/07/il-postmodernismo-di-gianni-vattimo-e-la-metafisica-che-libera-luomo/.
6. Art International // Archive Press. – 1990. – № 10. – 117 с.
7. Cultura e societa del Novecento: Antologia della letteratura italiana / A. Asor Rosa, A. Abruzzese. Firenze: La Nuova Italia, 1981. – 855 с.
8. Mazzucchelli C. Bufale, post-verità, fatti e responsabilità individuale / Carlo Mazzucchelli. – Milano: Delos Digital srl, 2017. – 85 с.
9. Perniola M. La società dei simulacri / Mario Perniola // Ágalma. – 2011. – № 20. – 140 с.
10. Vattimo G. La fine della modernità / Gianni Vattimo, 2011. – 192 с.
11. Арский Ф. Н. История Италии. Том 3 / Ф. Н. Арский. – Москва: Книга по требованию, 1971. – 544 с. – (Наука).
12. Эко У. О литературе. Эссе / Умберто Эко. – Милан: ООО «Издательство АСТ», 2016. – 380 с.

Ковач-Петрушенко А.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

СВОЄРІДНІСТЬ ІДЕЙ ПОСТМОДЕРНІЗМУ В ІТАЛІЇ

Анотація
Метою даної статті постало обґрунтування припущення щодо того, що в Італії існує кілька підвидів ідей постмодернізму, які розвивалися в епоху постмодерну. А саме: «слабке мислення», «слабкий раціоналізм», «слабке мистецтво», «нео-парменідізм», творчість «Групи 63», філософія М. Перніоли. Дж. Ваттімо і П. А. Роватті представляли «слабке мислення». Проти їх ідеї виступав К. А. Віано зі своїм «слабким раціоналізмом». «Група 63» – представляє неоавангардистів, які з'явилися ще перед приходом ідей постмодернізму в Італію. Але до 80-х років дане суспільство трансформувалося. М. Перніола – італійський філософ, який досліджує філософію постмодернізму і має на цей рахунок власні погляди. «Слабке мистецтво» представляє собою вплив ідей постмодернізму на мистецтво в Італії.

Ключові слова: постмодерн, постмодернізм, «слабке мислення», «слабкий раціоналізм», «слабке мистецтво», «нео-парменідізм», «Група 63».

Kovach-Petrushenko A.O.
Ivan Franko National University of Lviv

THE SINGULARITY OF THE IDEAS OF POSTMODERNISM IN ITALY

Summary
The object of this article was the assumption that in Italy there are several subspecies of ideas of postmodernism, which developed in the postmodern era. There are «weak thinking», «weak rationalism», «weak art», «neo-parmenidism», the work of «Group 63», the philosophy of M. Perniola. J. Vattimo and P. A. Rovatti represented «weak thinking». C. A. Viano with his «weak rationalism» opposes ideas of J. Vattimo. «Group 63» are represents neoavantgardists, who appeared before the advent of the ideas of postmodernism in Italy. But by the 1980s this society was transformed. M. Perniola is an Italian philosopher who studies the philosophy of postmodernism and has his own views on this matter. «Weak art» is the influence of the ideas of postmodernism on art in Italy.
Keywords: postmodern, postmodernism, «weak thinking», «weak rationalism», «weak art», «neo-parmenidism», «Group 63».

УДК 130.2

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СУБСТАНЦІЙНИЙ ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Поліщук Р.М.
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

Висвітлено українську культурну ідентичність. Встановлено, що в її основі субстанційне ядро культури, яке визначає місце всіх видимих функцій та інституцій культури. Досліджено, що це ядро – архетипи української ментальності. Саме архетипний каркас у взаємодії з різними соціально-культурними утвореннями сучасності надає можливість вибудовувати майбутнє української спільноти. Зазначено, що наше суспільство має виробляти та всіляко розвивати власні цінності, символи і смисли.
Ключові слова: ідентичність, культурна ідентичність, світогляд, субстанційний чинник, універсалії, архетипи.

Постановка проблеми. Українська соціокультурна система характерна значним прискоренням змін – трансформацією цінностей, усвідомленням перехідної епохи та її впливу на буття. Разом із глобалізаційними інтеграційними процесами, відбувається не менш важливий процес глокалізації, в контексті якого в Україні можна відзначити зростання національної свідомості, ренесанс культурної ідентичності. Повсякденна реальність українців пов'язана з світовими трансформаціями, особливості яким надає локальне розташування на перехресті західного та східного соціокультурних впливів. Ще однією стороною взаємодії є процес модернізації культури та наголошення ціннісних значень буття українського народу, його життєвого простору, що є відлунням на вплив культурного та символічного простору глобалізації. Перед нашою державою сьогодні постає низка питань, у пошуках відповідей на які ми повинні віднайти нову модель соціокультурної стабільності. Це дасть змогу знайти орієнтири для виходу з кризи, що охопила основні сфери життєдіяльності та сприятиме становленню національної свідомості, виформуванню світогляду українського народу на основі власної культурної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників особливу увагу вивченню культурної ідентичності та національного світогляду приділяють такі вчені: Д. Чижевський, О. Дарморіз, М. Скринник, Н. Яковенко, О. Забужко, Є. Бистрицький, М. Рябчук, М. Козловець та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, мало дослідженими залишаються питання сучасних тенденцій розвитку української культури, а також вплив культурної ідентичності на виформування світогляду українського народу, що зумовлює актуальність даної проблеми для нашого суспільства.

Мета статті: охарактеризувати культурну ідентичність українців та її вплив на формування світогляду народу.

Виклад основного матеріалу. Прагнення стати частиною Європейського союзу повинно ґрунтуватися на ідеї надання європейській культурі своєрідності та унікальності українських рис. Тому, актуальним є дослідження складових національної культури, опрацювання проблем національного буття. Для української культури стрижнем духовного буття стало усвідомлення своєї культурної ідентичності. Усвідомлення самототожності, цілісності – це саме та основа, яка повинна забезпечити стабільність нашої культури при змінах у сучасному глобалізованому світі,

їхніх впливах на формування чи трансформацію світогляду нашого народу.

Україна знаходиться в «прикордонні» та постає своєрідною геополітичною межею. Її становище має низку особливостей, адже вона довгий час не була самостійним культурним та політичним суб'єктом. Надзвичайно сильним виявився зовнішній чинник, який ставив і ставить українців перед вибором між Заходом та Сходом. Така сукупність впливів та викликів поставила Україну на перехрестя, де вона, власне, залишається й зараз. Вищесказане підкреслює Н. Яковенко: «Простір, який сьогодні є територією України, впродовж багатьох віків членували постійно зміщувані внутрішні кордони: між мовними та етнічними групами, державами, релігіями, політичними та культурними системами, ареалами кардинально відмінних економічних укладів. Це зробило його яскраво вираженою контактною зоною з вельми строкатим спектром соціокультурних феноменів» [14, с. 333].

Семюел Гантінгтон у праці «Зіткнення цивілізацій» [15] вважає, що після того як глобальний конфлікт комунізму з капіталізмом був вичерпаний, настає зіткнення, у якому суть основного конфлікту сучасної історії. Автор висловлює думку, що може скластися ситуація, коли в одній країні одночасно існують дві або більше цивілізації – різні культурні ідентичності. Гантінгтон позначає такі країни як розколені. Конфлікт, який розколює Україну, з точки зору Гантінгтона, є конфліктом між західною та «російською» або ж «євразійською» цивілізацією, що умовно ділить її на Східну та Західну.

Микола Рябчук пише навіть про «дві України», де існують «різні світи, різні цивілізації», що відрізняються «способом мовлення і способом мислення місцевих жителів», які «орієнтуються на цілком інші культурні моделі, цивілізаційні й географічні центри, сповідують інші, принципово непримиренні й непоєднувані між собою історичні міфи та наративи, бачать не тільки минуле, а й майбутнє краю цілком інакше» [3, с. 197].

Він підкреслює: «Україна – глибоко занурена в економічну кризу й ослаблена нелегким мовно-культурним протистоянням із могутньою колишньою метрополією. Століття бездержавного існування в поєднанні з колонізацією та асиміляцією спричинили в українському суспільстві суттєві демографічні, ментальні та цивілізаційні зміни» [11, с. 63]. Зазначимо, що будь-які спроби перетворення українського суспільства, спричиняють внутрішньоетнічні конфлікти, тому, що зденаціоналізовані українці побоюються змін, вважаючи свій сьогоднішній стан цілком нормальним.

Як зазначає М. Скринник «в сучасного пересічного індивіда особистісна ідентичність, зазвичай, зумовлена життєвими обставинами і під їхньою дією змінює свій зміст» [12, с. 5]. У сучасній світовій культурі сформований тип людської свідомості, в якій здатність власного життя змінюватися з перебігом часу та під дією зовнішніх факторів ототожнюється з мінливістю вибору життєвих смислів. Втрата цих універсальних смислів, призвела до відчуття меншовартості й внутрішньої пустки, переживання соціокультурної самотності. Це посилює комплекс неповноцінності чи неповноти української культури, який притаманний нашому етносу з огляду його ментальної характеристики.

Нелегка історична доля сформувала в українців комплекс меншовартості. Наслідком чого стало те, що чималий пласт українства зрікається від мовно-культурного визначення на користь «популяризованих» мові та культурі, коли українське висвітлювалося як недолуге та відстале. Історична слава українського народу ширмувалася начебто звершеннями російської культури, здійнювалося викривлення історіософії та перекручувалися і фальсифікувалися історичні факти. Результатом таких маніпуляцій стало вкорінення у свідомість українців комплексу національної неповноцінності.

Акцентувала на меншовартості та неповноцінності С. Андрусів, засуджуючи антиукраїнську політику тоталітарного режиму, що істотно впливала на національну свідомість: «У нас культивували почуття національної неповноцінності, жебрацький комплекс, коли людина і народ уже не почуваються господарем у власному домі, на рідній землі, лиш бідним родичем, непроханим гостем, який і розмовляти голосно не сміє» [1, с. 82–89]. Дослідниця закликає виховувати в собі почуття національної гордості.

Несамостійність соціального, економічного та державного становища негативно впливає на розвиток української культури, що суттєво гальмує її поступ та формує її структурну неповноцінність, наслідком чого є накопичення не реалізованої культурної напруженості. Сучасні соціокультурні трансформації в українському суспільстві характеризується амбівалентністю, що виразно виділяється у ще досить стійких утвореннях радянської культури, а також, відтворенням фундаментальних основ етнічної культури, формуванні нового рівня національно-культурної самосвідомості, освоєнням світового глобалізаційного культурного простору.

Таким чином Україна опиняється перед вибором власної інтеграції, що в майбутньому визначатиме майбутній характер соціокультурних, суспільно-політичних та економіко-технологічних змін.

Підкреслимо, що культурна ідентичність України здебільшого трактується на основі історичної жертовності, кризовості та політичної проблемності. Імідж України на міжнародній арені формується на популяризації трагедії української історії. Водночас, ми постійно звертаємось до тих чи інших Європейських та міжнародних інститутів, що має вигляд кличу про допомогу, визнаючи власну неспроможність вирішення внутрішніх та зовнішніх політичних та економічних проблем. На нашу думку, правильним рішенням є звернення до власної культурної ідентичності та модернізації української культури за допомогою аналізу сучасних світових тенденцій розвитку в умовах глобалізації.

Проте, існують проблеми, пов'язані з усталеністю принципів суспільної свідомості, залишеної у спадок ідеологіями історичних періодів, стосовно національного питання; різноманітністю підходів політичних сил до проблем націотворення та розв'язання інших питань розвитку українського суспільства. Творення нації може відбуватися лише на фундаменті аналізу помилок

та переоцінці властивостей національного характеру, для уможливлення повноцінної конкуренції та співпраці у сучасному пост постмодерному, мультикультурному середовищі. Як стверджує О. Забужко, «Піднесення національної свідомості до рангу предмета філософської рефлексії, характерне для народів, котрі включившись у перебіг всесвітньої історії, виявляють виразну тенденцію до політичного самовизначення... та акту самоусвідомлення» [6, с. 66]. Якщо український народ прагне стати значущим суб'єктом історичного процесу, він мусить усвідомити свою національну ідею, культурну самобутність.

Зауважимо, що у зв'язку з особливостями історичного розвитку в Україні, проблема культурної ідентичності має виражене етнічне та національне забарвлення. Етнонаціональна складова суспільства – формотворчий чинник української національної держави. Вона перебуває в динамічному стані, зумовленому тими чи іншими історичними обставинами, істотно впливаючи на суспільні процеси та соціокультурну реальність в цілому. У цих процесах актуальними стають світоглядні аспекти життєдіяльності, які безпосередньо пов'язані з ментальністю, яка постає чинником відродження та формування національної самосвідомості українського народу.

Становлення національної самосвідомості українців є визначальним чинником її розвитку, який дозволяє усвідомлювати свою самобутність, виокремити своє «Я» не заперечуючи причетності до світової спільноти. Це усвідомлення постає вищою формою самосвідомості, тобто світоглядом.

На вектор соціокультурного розвитку українського суспільства істотно впливають світобачення, світовідношення та світосприйняття, які яскраво виражаються у національному світогляді. Культура нації проходить довгу «стежку» становлення, беручи початок з праобразів української міфології і до сучасності. Світовідчуття наших предків органічно влилося в ментальність їх нащадків. Варто зазначити, що світогляд українців – це щось інтимне, переважно внутрішнє у відношенні до української культури. Це те, що вона накопичувла, відшліфовувала, концентрувала та виводила на рівень осмислення, тобто деякі важливі риси національного характеру українців. Фундаментом національного світогляду можна вважати етнонаціональне усвідомлення макроетнічної ідентичності українського народу, яка, як вважає дослідник В. Капіца, «напрямки вела до креативної самореалізації українського макроетносу в націю, в єдине і цілісне національне суспільство. Цей процес йшов від багатьох стародавніх культурно-регіональних центрів, які потребували об'єднання, згідно з єдинм макропринципом етнотериторіального буття українського суперетносу. Це буття здійснювалося в інтегруванні життєдіяльності нації на основі макропринципу єдиної історичної культури впродовж різноплинного, але центровекторного просторового часу національного становлення» [8, с. 371–372].

Дослідниця О. Дарморіз зазначає, «якщо мова йде про національний світогляд, то суб'єктом виступає нація. Національний світогляд відображає ставлення етносу до світу і самого себе, що виникає в процесі його життєдіяльності. Причому важливе значення тут належить не лише світоглядним елементам, які породжує ця спільнота на сучасному етапі, а й складовим, що мають традиційне походження, тобто тим, які спільнота отримала у спадок від попередніх поколінь, а також елементам, трансформованим зі світоглядів інших національних спільнот» [5, с. 194].

«Сутність національного світогляду, що формувалася під впливом різноманітних факторів упродовж усієї історії народу, визначає певною мірою і спосіб діяння сучасної людини» [4, с. 235]. Особливості національного світогляду зумовлюють специфіку культури народу, підкреслюючи його неповторність і здатність відстояти свої ідеали в найважчих умовах.

Щодо чинників формування світогляду українців, то можна зазначити, що вони впливають на нього впродовж усієї історії,змінюючи та надаючи того чи іншого вектору розвитку. Субстанційний чинник – фундаментальна вісь, яка об'єднує багатоманітні риси та явища в єдине – тобто у світогляд. Він виражає сутнісну визначеність культурної ідентичності, яка реалізується в мові, культурі, традиціях, архетипах, прагненні українського народу до свободи і незалежності. Таким чинником світогляду українського народу, його життєствердною силою можна вважати культурну ідентичність українців. Самосвідомість людини вимальовує світ, який наповнений смислом. Особистість вирізняє прагнення до пізнання світу у його смисловій значущості. Ось чому культурний світ для світогляду ближче, ніж об'єктивна реальність. Світогляд – це погляд людини на себе і світ через систему ціннісно-культурннх визначень.

Самореалізація в суспільстві, соціалізація індивіда і вплетення його в певний тип культури можливі за умови, коли створено ефективний плацдарм для засвоєння світоглядних універсалій. Введення людини в культуру, становлення особистості потребує засвоєння цілісної картини світу, та місця людини у ній. Світоглядні універсалії взаємодіють та позначаються на цілісному образі людського світу. Вони передаються в процесі комунікації у вигляді своєрідних матриць. Ці утворення універсалій, виокремлюються як фундаментальна основа тих чи інших зразків діяльності, норм, ідеалів та знань, що координують соціокультурне життя певного типу культури. Отже, система універсалій культури – це своєрідний стрижень соціокультурного життя. Універсалії культури формують структурну цілісність, забезпечують відображення певного типу соціального життя, за допомогою нашарованого в них соціального досвіду, трансформуючи чи транслюючи його в зміст світогляду народу.

Як зазначає І. Бушман, «смисли універсалій культури повинні бути засвоєні індивідом у процесі його формування, особистісного становлення, в результаті навчання, виховання і життя в суспільстві. Вони стають своєрідним будівельним матеріалом внутрішнього інтелектуального світу, світу свідомості – тією духовною основою, завдяки якій індивід здійснює інтерактивний обмін із зовнішнім світом» [9].

В епоху глобалізації для розвитку національної культури потрібне засвоєння загальнолюдських цінностей. Тобто культурна ідентичність українців набуває значення в структурі людства,

розкриваючи суть своїх національних архетипів у взаємозв'язку з їх універсальним контекстом. Такий процес наголошує на збагачені архетипів української культури.

Розширюючи наші уявлення про механізми буття культури, академік В. С. Стьопін зазначає, що універсалії культури одночасно виконують щонайменше три взаємопов'язані функції в людській життєдіяльності. По-перше, вони забезпечують своєрідну квантифікацію і сортування різноманітного, історично мінливого соціального досвіду. Цей досвід людина оцінює і відносить до тих чи інших рубрик, відповідно до смислів універсалій культури, стягує в своїй свідомості в своєрідні кластери. Завдяки такій «категоріальній сітці» вона включається в процес трансляції та передається від людини до людини, від одного покоління до іншого. Подруге, універсалії культури виступають базисною структурою людської свідомості в кожну конкретну історичну епоху. По-третє, взаємозв'язок універсалій утворює в свідомості людей узагальнену картину світу – те, що прийнято називати світоглядом епохи. Ця картина, висловлюючи загальні уявлення про людину і навколишню оточуючу її реальність, вводить певну шкалу цінностей, прийняту в даному типі культури, і тому визначає не тільки осмислення, а й емоційне переживання світу людиною [7, с. 30].

В універсаліях культури можна виділити своєрідний незмінний пласт, певний загальний зміст, який властивий різним типам культур та формує глибинні структури людської свідомості. Особливістю цього змісту є неможливість його виявлення в чистому вигляді. Він завжди з'єднаний зі специфічними смислами, властивій культурі історично певного типу суспільства, які виражають особливості способів спілкування і діяльності людей, збереження і передачі соціального досвіду, особливості прийнятої в ньому шкали цінностей. Саме ці смисли характеризують національні та етнічні особливості кожної культури, властиве їй розуміння простору і часу, добра і зла, життя і смерті, ставлення до природи, праці, особистості. Вони визначають специфіку різних культур.

Універсальними смислами української культури, які формують світогляд нашого народу є її архетипи: кордоцентризм, свободи, індивідуалістично-персоналістичний, світоглядної толерантності та концепт Дім-Поле-Храм (архетип Землі). Архетипи – праобрази культури, шо несуть в собі ідеї, переживання, властиві людині чи персоніфікованому суспільству. За переконанням більшості дослідників, вони виникають вже на перших етапах формування етносу. Вони втілюються в культурному коді і передаються з покоління в покоління, при цьому проходячи процес модифікації. Проте зберігається певна незмінна ментальна вісь, що опредметнюється у спільній мовній, культурній та емоційно-морально-етичній основі. Вона зберігає етнічну самосвідомість, самототожність народу у вирі всіх історичних трансформаційних процесів. Ця стрижнева вісь є ні що інше, як особливості національної вдачі, сформовані на рівні архетипів світосприйняття та поведінки, які можна визначити як «дух нації».

Дослідник О. Стражний зазначає: «Архетипи виявляють себе завжди й скрізь. Але вочевидь вони розпізнаються в періоди криз – повною мірою, як русла висохлих рік, наповнюються вируючим повноводним потоком під час війн, лихоліть, перебудов і революцій» [13, с. 6]. Він слушно підкреслює важливість архетипів українського менталітету, що занурюються в нашого історію народу, які сформувалися на території України й вибудували українську ментальність.

Особливості національних архетипів значною мірою обумовлюють специфіку світогляду українського народу. Архетипи української культури проявляють себе як символи у міфах, казках, фольклорі, обрядах, традиціях, і є узагальненням досвіду наших предків. Слушною видається думка М. Міщенко: «Дослідження українських архетипів зумовлене питанням їх осучаснення у зв'язку з новими реаліями, в яких розвивається українське суспільство та українська культура. Ці реалії в XXI столітті мають негативний характер, пов'язаний з кризою культури та духовності на фоні політичних та економічних проблем. Звернення до національних архетипів – це можливість віднайти себе в етичному вимірі – на рівні окремої людини, в національному – на рівні співвідношення себе із своїм народом, своєю нацією, традиціями, і в світовому, що проявляє себе у співвідношенні національного українського менталітету з загальносвітовими, універсальними цінностями» [10, с. 90–94].

Дослідник О. Когут висловлює думку, що «унікальність архетипу в тому, що він постає не лише в контексті мудрого минулого, а й допомагає вибудовувати орієнтири сучасного» [9, с. 23]. Здійснюючи архетипний аналіз, можна виокремити певний культурний код, ядром якого є менталітет народу. Культурний код – це сукупність культурних архетипів, який відображається у етнічних символах. Визначальні особливості, риси характеру того чи іншого народу втілюються в культурних архетипах.

Висновки. Українська культурна ідентичність має в основі стрижень – субстанційне ядро культури, яке визначає місце всіх видимих функцій та інституцій культури. Це ядро – універсалії української культури – архетипи української ментальності. Архетипи, як універсалії української культури, є не тільки скарбницею культури, а й основою конструювання нових життєвих смислів. Вбираючи в себе найважливіші історико-соціокультурні смисли, вони мають властивість відновлення у потрібний момент для вирішення питань, з якими пов'язана не лише сучасність, а й майбутнє. Саме архетипний каркас – основа автентичного буття культури українського народу у взаємодії з різними соціально-культурними утвореннями в сучасних глобалізаційних процесах надає можливість вибудовувати майбутнє української спільноти. Вони забезпечують структурну цілісність ідентичності людини та національної культури, що постає чинником формування світогляду українського народу в умовах глобалізації. Субстанційний чинник національно-культурної ідентичності українського народу отримує сутнісне вираження в основних рисах його ментальності, які реалізуються в мові, культурі, традиціях, звичаях, прагненні українського народу до свободи і державної самостійності.

Список літератури:

1. Андрусів С. Що ми без матері у світі? / С. Андрусів // Жовтень. – 1989. – № 9. – С. 82–89.
2. Бушман І. Універсалії як елемент культури [Електронний ресурс] / І. Бушман // Журнал «Науковий огляд». – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://intkonf.org/kandfilosnauk-bushman-io-universalyi-yak-element-kulturi/.
3. Вербицька П. Завдання історичної освіти у вимірі сучасних інтеграційних процесів / П. В. Вербицька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – 2013. – № 752. – С. 194–199.
4. Дарморіз О. Національний світогляд у творчості українських діаспорних мислителів першої половини XX ст. / О. Дарморіз // Українознавчий альманах. Випуск 17. – К., 2014. – 334 с.
5. Дарморіз О. Національний світогляд як основа для національної та культурної ідентичності / О. Дарморіз // Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації», 29–30 червня 2010 р. / Відп. за випуск професор А. Карась. – Львів, 2010. – 302 с.
6. Забужко О. Етнічна самосвідомість: національна культура / О. Забужко // Тези республіканської науково теоретичної конференції. Київ, 21–23 березня. – 1991.
7. Запесоцкий А. С. Теория культуры академика В. С. Степина: лекции, прочитанные студентам СПбГУП в мае – сентябре 2010 года / А. С. Запесоцкий. – СПб.: СПбГУП, 2010. – С. 112.
8. Капіца В. Ф. Українська національна свідомість / В. Капіца. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005.
9. Когут О. В. Архетипні сюжети й образи в сучасній українській драматургії (1997–2007 рр.): монографія / Оксана Когут; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне: НУВГП, 2010. – 440 с.
10. Міщенко М. М. Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипічного аналізу) / М. М. Міщенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філософія. Філософські перипетії. – 2014. – № 1130, вип. 51. – С. 90–94.
11. Рябчук М. «Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення» / Микола Рябчук. – Київ: «Критика», 2000. – 112 с.
12. Скринник М. А. Наративні практики української ідентичності: Доба Романтизму: Монографія / М. А. Скринник. – Львів: Каменяр, 2007. – 367 с.
13. Стражний О. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / О. Стражний. – К.: «Книга», 2008. – 368 с.
14. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. / Н. Яковенко. – Київ: Критика, 2002. – 416 с.
15. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S. Huntington. – N.Y., 1996. – 367 р.

Полищук Р.Н.
Львовский государственный университет физической культуры
имени Ивана Боберского

УКРАИНСКАЯ КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК СУБСТАНЦИОНАЛЬНЫЙ ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ УКРАИНСКОГО НАРОДА

Аннотация
Освещены украинский культурную идентичность. Установлено, что в ее основе субстанциональную ядро культуры, определяет всех видимых функций и институтов культуры. Доказано, что это ядро – архетипы украинской ментальности. Именно архетипический каркас во взаимодействии с различными социально-культурными образованиями современности дает возможность выстраивать будущее украинского общества. Отмечено, что наше общество должно производить и всячески развивать собственные ценности, символы и смыслы.
Ключевые слова: идентичность, культурная идентичность, мировоззрение, субстанциальный фактор, универсалии, архетипы.

Polishchuk R.M.
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky

UKRAINIAN CULTURAL IDENTITY AS A SUBSTANTIVE FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE OUTLOOK OF THE UKRAINIAN PEOPLE

Summary
Ukrainian cultural identity is highlighted. It is established that in its basis the substantive core of culture, which determines the place of all visible functions and institutions of culture. It is explored that this core is the archetypes of Ukrainian mentality. It is the archetypal frame in cooperation with various socio-cultural entities of the present that gives the opportunity to build the future of the Ukrainian community. It is noted that our society must develop and fully develop its own values, symbols and meanings.
Keywords: identity, cultural identity, worldview, substantive factor, universals, archetypes.

UDC 821.161.1.3

THE THEME OF DEATH IN THE WORK OF L. TOLSTOY

Sinelnikova M.V.
Lviv Polytechnic National University

The article deals with the peculiarities of the perception of the phenomenon of death in the work of L. Tolstoy. He perceives death as one of the forms of affirmation of life order, in which death is the main justification of life. Russian thinker builds a holistic system of death, which combines rational, spiritual, religious and artistic and intuitive understanding of it. Ultimately, the existential experience of Tolstoy's death overcomes a reasonable awareness of the meaning of life, which is based on the moral and ethical component that gives the interpretation of death a holistic sense. According to L. Tolstoy, the love for all living things is the only spiritual source of life that overcoming the existential fear of death. It is the spiritual inspiration of the Living through Love that reveals the value characteristics of the Living being, reveals its meaning and meaning to the intelligent consciousness. Thus, L. Tolstoy realizes the drama of human existence, which is in contradiction between the inevitability of death and the inherent man's thirst for immortality.
Keywords: death, meaning of life, immortality, God, L. Tolstoy.

Nowadays the work of L. Tolstoy increasingly becomes the object of a wide range of studies: the last decade has been characterized by a wave of steady attention to the religious and philosophical works by the writer, who were in the focus of the intersection of the interests of philosophers, psychologists, educators and theologists. Among them, the honorary place belongs to K. P. Andreev, V. F. Asmus, M. L. Berdyaev, S. M. Bulgakov, V. V. Zenkovsky and many others. However, today's changes in the perception of philosophical and religious thought and new approaches to the history of literature, which are characteristic of our century, have opened new prospects in the study of the legacy of L. Tolstoy. The «late» ideas of the Russian thinker have not yet been sufficiently studied and remain today one of the most complex puzzles of the culture of thinking, which brought in new ideas and interpretations into the concept of life and death.

Therefore, the **aim** of the article is to analyze the problem of death in the work of Tolstoy and its relationship with the category of life and the attempt to overcome the fear of death through the realization of sin and finding options for immortality, which allows a person to reconcile with death and calmly accept its inevitability.

The theme of death has always been and will always be relevant to human consciousness. Furthermore, no great artist has avoided dealing with it in his work. «The strong sense of death» precisely «due to the same strong sense of life» was characteristic of great writer L. Tolstoy, whom A. Lisovskiy aptly calls «the poet of death» [see 1, p. 24]. However, it is not the death that symbolizes «eternal stagnation», «total numbness» or «stop in the large machine of nature», but the death that occurs as the «seeds of morally healthy, intelligent, clear and happy life» [see 1, p. 26].

Though the Russian thinker did not create a separate treatise on death, the «experience of death» became the main stimulus of the work of Tolstoy. But he is interested not only in death itself, but in the moral attitude towards it. The artistic creativity of the Russian thinker reflects the process of inner experience, awareness of the rules and laws of life and death. In general, according to Tolstoy, the higher purpose of man is «to prepare for death» [5, p. 184]. He often liked to repeat the words of B. Pascal that a human being is a person «sentenced to death, whose execution is postponed indefinitely» [9, p. 78]. But we often forget about it.

That is why it is not surprising that the reality of death prevails in the world view of the Russian thinker and the attitude towards death, in essence, determines the human attitude to life. Indeed, only when «life meets death, a riddle meets a riddle, it is at this moment that light is born, an understanding is born» [5, p. 392]. So, L. Tolstoy consistently advances the idea on the pages of his works that the magic reality of death causes a person either to abandon life, or to give it a sense that cannot be destroyed by death.

«It is in man that life finds its true meaning, because the human society is the hypostasis of all the earth cosmos, and in this lies the responsibility of man for the world, for life» [2, p. 25]. In general, the category of «life» is comprehended by L. Tolstoy as a figurative and logical concept, which in the works by the writer is thought hierarchically, but perceived as a whole. The highest level of this hierarchy is the interpretation of life as a religious-mystical phenomenon, which is identified with the existence of God. At this level, life involves death and, accordingly, attempts to find the immortality, which is used by the writer to mitigate the tragedy of death, to search for internal laws that can give the ability to sustain the process of psychological stress for a person who feels the fear of near death.

The spiritual and moral mystery of dying and death in the religious and philosophical teaching of L. Tolstoy is connected with the revision of Christian ideas about the nature of man due to the exclusive desire of the thinker to perceive Christianity in the positive-enlightenment sense, as a kind of normative moral code of universal human orientation. At the core of the Christian doctrine of death lies the dogma of the original sin, through which death comes into the world, and the atoning sacrifice of Christ, through which the victory over death in the resurrection takes place.

God gave man a life and according to «Solomon's Wisdom»: «God did not create death» [Solomon's Wisdom 1.13]. But by virtue of God's freedom granted to man, man succumbed to the

temptation to eat fruit from the tree of knowledge and by this man achieved the distinction between good and evil. «The evil according to L. Tolstoy is life itself, therefore, good is not opposed to evil in life, but to life itself» [8, p. 498–499]. According to Tolstoy, if life is evil and becomes useless, then the man himself is guilty of it, not the life that was given to him as a blessing.

In this, as V. Zenkovskiy notes, lies the entire tragedy of man, who «went the external way to acquire a higher sense, and in doing so subjugated himself to external principles, becoming their slave, being their ruler from the beginning» [7, p. 66]. Therefore, in order to win over death, it is necessary that it be revealed to the end, that is, not only as a general death, from which no one can escape, but also as the «death of Christ», which opens the door of immortality to man. That is why death is necessary, since it is only death that renews the face of the world, carries out its transformation and «transcends to the new being, the new world and the new earth» [4, p. 239].

This prompted Tolstoy to depart from the Church teaching of life as unconvincing, temporary, neglecting all human life processes. The writer believed that it was important for a person not to stop the movement of life. It is necessary to have spiritual energy in order to realize oneself, and for this it is necessary to decide which way will lead to salvation and resurrection of the soul. Therefore, the writer reveals the Christian teaching of man and concludes that «Christianity is a religion of divine humanity», which «gives man the opportunity of self-expression and a way to find the highest freedom of the spirit» [8, p. 316].

As we can see, L. Tolstoy's notion of immortality from the outside was very different from church dogmas and notions of the other world. According to his moral and religious ideal, the writer understood immortality not as a continuation of life in another world, but abstractly philosophical: as the dissolution of the individual in the indefinite beginning of «mind» and «good». That is, death was interpreted as an awakening from life, which is very similar to the Schopenhauer and Buddhist theories of immortality.

As D. Merezhkovskiy noticed, Tolstoy did not manage to overcome death, and his religion eventually turned into «Buddhist nihilism, a religion of non-existence» [8, p. 325], as he was trying to create a new religion that would correspond to his contemporary thinking, infused with rationalism, for which mind acted as the highest judge in all matters and affairs. That mind, about which Pasternak said, that it was necessary not to know the truth, but in order not to be deceived in the confectioner's shop [see 2, p. 211] – this is the very mind that becomes for L. Tolstoy the highest arbitrator.

M. Berdyaev noted that «L. Tolstoy was passionately and painfully looking for the meaning of life and God. But he did not believe in God, because he was obsessed with the fear of death. It is impossible to call God the faceless law of life, which was discovered by him and which was to give meaning to life» [3, p. 42]. That is why a steadfast faith in God was needed by L. Tolstoy rather in order to drive away the ghost of death. But, as it is not a shame, such a reckless and unconditional belief the writer never found for himself.

In the religious philosophy of L. Tolstoy, the main thing is the desire to penetrate every moment of human life and feel eternity, the thirst of which induces the thinker to learn the life and overcome the fear of death. In his writings, in particular the «Confessions» [10], L. Tolstoy established that the source of the fear of death was man's dissatisfaction with himself, his own life and his own inability to find harmony within himself. Similar considerations led the Russian philosopher to the thought of the need to eliminate the opposition of life and death, to destroy that negative potential, which in the minds of his characters merges with death.

Only harmony with oneself, harmony with others helps man to free himself from sufferings, dissatisfaction with oneself and with his life, deprives, in the end, of the fear of death. That is why the dialogue between life and death on the pages of works by L. Tolstoy looks optimistic, since they all are permeated with the apotheosis of life, which takes only a triumphant and bright secret of eternal life out of the dark secret of death.

In general, death has long been regarded as an axiological category (V. Ilyin, V. Sabirov, K. Isupov), as «the last instance», to which man turns in the absence of other moral justifications. In his works, Tolstoy also assigns to death the role of the valuation category, because it shows, like a litmus test, all that bad and good what happened in the life of heroes. In L. Tolstoy's work, the image of an ideal death is formed, to the comprehension of which he tries to bring his heroes.

According to the thinker, human death reinforces the uncontroversial moral and natural laws that must be obeyed. For the desire to give his life for good received from life, man is given, as a reward, the notion of sense of life, due to which man is endowed with the ability to overcome all difficulties, everyday troubles and not to be immersed in despair and despondency. L. Tolstoy believed that the value of life helps man to stand in the face of imminent death. The inevitability of death is very frightening to one of the heroes of L. Tolstoy – Ivan Ilyich. The story about him was written as a reproach and reminder for the living, because it is often compared with the court, in the session of which the case of life and death is heard. And, as it is known, there is no judge more rigorous and implacable than man himself. It was extremely important for L. Tolstoy to analyze the psychological state of a person, who lived his life «without meaning and without consciousness, and was brought by a serious illness face to face with the eternal questions and the mystery of life» [11, p. 27].

An important place in the story is occupied by rhetorical questions and internal tragic reflections of Ivan Ilyich. The narrator tells us about the beginning of the disease, the fear and concern of the personage, about his reflections on life and death, on the summing up of life. Ivan Ilyich, focused on the disease and the fear of death, is lonely in his emotional experience. No one can share his painful doubts about the past and the fear of death in the future.

Thus, the tragedy of the personage appears in the story of «The Death of Ivan Illich» as abso-

lutely inevitable and as the consequence of the very nature of the selfish way of life of the so-called «enlightened society». Its personage, who is an average man – and that circumstance is persistently emphasized in the story – easily and naturally obeys the norms of his circumambience without thinking about their essence. He unconditionally accepted all that «people believed to be correct». And he was accompanied by luck in all. He achieves everything he has dreamed of, losing only what he never thought of – the living soul. The light of consciousness flashed in the soul of Ivan Ilyich too late. Nothing could be corrected or changed. He began to contemplate his past and saw that he had «nothing to protect».

In this way L. Tolstoy reveals the inability of selfish existence as a lie, unseemliness and evil. And this imparts a special power of persuasiveness to his the criticism, as the plot of the story as if unfolds the whole range of inevitable consequences and properties of selfish life. The depersonalization of the personage, the void of his existence, indifferent cruelty to his neighbors, and, finally, the incompatibility of selfishness with the mind are shown here. «Selfishness is madness» [see 2, p. 93]. This idea, formulated by L. Tolstoy in the Diary, is one of the main ideas in the story and it is vividly manifested, when Ivan Ilyich understands that he is dying.

Death is already nearby. First, he tries to escape from this insight of death, but those «veils» behind which he rescued himself, were translucent as if death «penetrated through everything and nothing could stop it» [11, p. 54]. Ivan Illich thinks about the question of death and realizes that he does not want to die: «I shall not be there, and what will happen? Nothing will happen. So, where shall I be when I am not there? Is it really death? No, I do not want to die» [11, p. 56]. He appeals to God and to eternity. He agrees to receive the Eucharist and feels afterwards much better, not so much physically, as morally. His inner world is changing. For the first time in his life he feels sorry for others – for his wife and for his son. The higher world illuminates its consciousness. The fear of death disappears: «Light comes instead of death» [11, p. 234], the light of love. After all, it is love, according to Tolstoy, that can overcome death and impart meaning to any life. And the last words uttered by Ivan Ilyich mean just that: «Death has gone… It does not exist anymore» [11, p. 253].

Nevertheless, Ivan Ilyich's life of was no different from the life of other average men and his death did not become a significant event; it occurs rather as a logical result of his life. But another aspect is important for the writer – repentance, rethinking of life, reassessment of values, self-criticism and «awakening» of the soul for a better life in the last moment. The final theme can be formulated by the question of Ivan Ilyich: «What, if all my life has been wrong?» [11, p. 138]. This thought is both horrific to him and induces the desire to correct everything and live a different life. But he has not been destined to correct his life and he has little time even to repent.

Everything is reliable and accurate in the story, up to the physiological details of the disease. Basing upon this, critics often tried to make the story of L. Tolstoy seem closer to the works by French naturalists. The Russian writer is really accurate in details, deep in psychological and physiological problems, but he is interested not only in and not so much in facts as in their profound moral meaning. This is the significant difference between the realism of L. Tolstoy and naturalism of E. Zola.

The power of the story by L. Tolstoy is that it destroys calmness and appeals to conscience with full faith in its presence. The contemporaries rightly called this story «a masterpiece of psychological analysis». Indeed, the concept of «death» is associated not only with the physical, but also with the spiritual death of the character. However, L. Tolstoy puts the «light at the end of the tunnel», claiming the necessity of moral norms for every man not as a subjective requirement or a good wish, not as a religious dogma consecrated by divine authority, but as an objective law of human nature itself.

Therefore, death is perceived by L. Tolstoy as the limit of being, which reminds man of the results of his lived life. And love, according to the Russian writer, is almost the only opportunity to remove selfish constraints of bodily life. Acceptance of Love as a world view provides for going beyond the limits of selfish interests. In this way, man removes the moral alienation and is revealed through Love to another, Supreme Absolute – God. This manifestation of man's infinity is the ultimate sense of life.

Thus, the notion of meaning of life in works by L. Tolstoy is closely associated with the concepts of «religion» and «faith». Furthermore, faith is interpreted as an unverbalized and unconscious understanding by man of the meaning of life. Religion, according to L. Tolstoy, is rather an embodiment, a verbalization of the understanding of the meaning of life (faith) of man. The difference between religions expresses a different degree of awareness of man's personal understanding of life and a different degree of man's proximity to the understanding of truth. «The concept of God in the teaching of L. Tolstoy expresses a certain degree of awareness of man's meaning of life, when man has realized the limitations of his consciousness of life as life in space and time, and thus discovered «the understanding of life» in himself [6, p. 139]. The understanding of life accompanies the fear of death, which expresses the insufficiency in understanding the limitation of one's life through understanding the unlimited beginning of life, which reveals the true meaning of life. In the works by the writer, the sense of life expresses the mode of man's cognition of being and the very mode of man's being.

Thus, the artistic and philosophical concept of life and death in the works by L. Tolstoy is a complex whole, the main semantic parts of which are the idea of «continuation» of life in death, the cyclic movement of man and nature, moral perfection of man to overcome the fear of death, and, finally, harmonious coexistence of men in the rejection of passions and selfishness.

The writer, as once A. Schopenhauer, denied life, but did not agree with his thesis about the absurdity of life. L. Tolstoy proved the contradictory statement of the absurdity of life, arguing that its devaluation was due to the subordination of man to the «flesh», and this served as the main obstacle on the way of man's cognition of his life, and

removing it brought man back to himself. Man's discovery of the limitlessness of his essence is the highest sense of life. Death, as well as life, are the main categories and concepts of Tolstoy's religious and moral teaching, as they form the spiritual space of Tolstoy's work and allow to answer the simplest and at the same time the most complicated questions concerning the deep-seated problems of human existence: the meaning of life, the overcoming of death and the search for immortality.

However, in spite of the large number of writings on individual works by L. Tolstoy and on the versatility of his approaches to the interpretation of life and death, there is still a lack of generalizing works, where all the variety of factors, the system of ideas and the form of their embodiment in the writer's work in light of the problem of genesis his outlook and artistic vision were dealt with. His religiousness, which must be understood systematically and as a whole, corroborating it with the analysis of the philosophical and artistic context and comparing it with the tendencies of the development of the Russian religious thought, deserves a separate study. Only as a result of very intense efforts, one can determine the role and place of L. Tolstoy's insights concerning the human nature and the existential grounds of the religious life of mankind. The study of the categories of love, spirit and flesh, divine and human, which interact with the opposition of «life-death» and which permeate the being of the consciousness of the great seeker of the truth and ideal, seems to be fruitful. Therefore, the comprehensive study of L. Tolstoy's legacy lies still ahead.

References:

1. Andreeva E. P. Tolstoy – the artist in the final period of his work / E. P. Andreeva – Voronezh: Publication of the Voronezh University, 1980. – 270 pp.
2. Asmus V. F. Tolstoy's World View / Asmus V. F. // Leo Tolstoy: In 2 books / Academy of Sciences of the USSR. Institute of World Literature named after M. Gorky. – M: Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR, 1961. – Book 1. – Pp. 35–102. – (Literary heritage; volume 69).
3. Berdyaev H. L. Tolstoy / N. Berdyaev // N. Berdyaev about Russian philosophy; [In two parts; Part 1]. – Sverdlovsk: Publishing House of the Ural University, 1991. – Pp. 38–44.
4. Bulgakov S. N. Leo Tolstoy / S. N. Bulgakov // S. N. Bulgakov. Quiet thoughts. – Moscow: Republic, 1996. – Pp. 234–251.
5. Bunin I. A. Liberation of Tolstoy / I. A. Bunin // Collected Works: In 9 volumes. – Moscow, 1967. – Volume 6. – Pp. 352–470.
6. Zarin S. M. Asceticism in the Orthodox Christian Teaching. Moscow: Raritet, 1996. – 694 p.
7. Zenkovskiy V. V. History of Russian Philosophy / V. V.Zenkovskiy. – Leningrad: Publishing House «Prometheus», 1991 – Volume 1 – Part 2 – 280 p.
8. Merezhkovskiy D. Tolstoy and Dostoevskiy. Eternal satellites / D. Merezhkovskiy – Moscow: Republic, 1995. – 623 p. – (Past and present).
9. Pascal B. Thoughts / B. Pascal – Moscow: Sabashnikov Publishing House, pp. 1995. – 126 p.
10. Tolstoy L. N. Confessions / L. N. Tolstoy – Saint-Petersburg: Russian Christian Humanities Institute, 2000. – 984 p.
11. Tolstoy L. N. The Death of Ivan Ilyich. Novels and Stories / L. N. Tolstoy – Leningrad: Fiction, 1983. – 288 p.

Сінельнікова М.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

ТЕМА СМЕРТІ У ТВОРЧОСТІ Л. ТОЛСТОГО

Анотація
У статті розглядаються особливості сприйняття феномену смерті в творчості Л. Толстого. Він сприймає смерть як одну з форм утвердження життєвого порядку, в якому смерть постає головним виправданням життя. Російський мислитель вибудовує цілісну систему смерті, яка поєднує в собі раціональне, духовно-релігійне і художньо-інтуїтивне її розуміння. В кінцевому підсумку екзистенціальний досвід смерті Л. Толстого долається розумним усвідомленням сенсу життя, в основі якого покладена морально-етична складова, яка надає трактуванню смерті цілісний сенс. Любов до всього живого, на думку Л. Толстого, єдине духовне джерело життя, яке долає екзистенціальний страх перед смертю. Саме одухотворення Живого через Любов виявляє ціннісні характеристики Живого буття, розкриває його зміст і значення для розумної свідомості. Таким чином, Л. Толстой усвідомлює драматизм людського буття, що складається в протиріччі між невідворотністю смерті і властивої людині спрагою безсмертя.
Ключові слова: смерть, сенс життя, безсмертя, Бог, Л. Толстой.

Синельникова М.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ТЕМА СМЕРТИ В ТВОРЧЕСТВЕ Л. ТОЛСТОГО

Аннотация
В статье рассматриваются особенности восприятия феномена смерти в творчестве Л. Толстого. Он воспринимает смерть как одну из форм утверждения жизненного порядка, в котором смерть предстает главным оправданием жизни. Русский мыслитель выстраивает целостную систему смерти, которая сочетает в себе рациональное, духовно-религиозное и художественно-интуитивное ее понимания. В конечном итоге экзистенциальный опыт смерти Л. Толстого преодолевается разумным осознанием смысла жизни, в основе которого положена морально-этическая составляющая, которая предоставляет трактовке смерти целостный смысл. Любовь ко всему живому, по мнению Л. Толстого, единственный духовный источник жизни, который преодолевает экзистенциальный страх перед смертью. Именно одушевление Живого сквозь Любовь проявляет ценностные характеристики живого бытия, раскрывает его смысл и значение для разумного сознания. Таким образом, Л. Толстой осознает драматизм человеческого бытия, состоящий в противоречии между неотвратимостью смерти и присущей человеку жаждой бессмертия.
Ключевые слова: смерть, смысл жизни, бессмертие, Бог, Л. Толстой.

УДК 130.2 Чижевський, Фробеніус

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ФІЛОСОФСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ЕПОХ У ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО В ЗІСТАВЛЕННІ З КОНЦЕПЦІЄЮ ЛЕО ФРОБЕНІУСА

Смольницька О.О.
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України

У статті зіставляються філософські засади концепції культурно-історичних епох у Д. Чижевського і теорії культурних кіл Л. Фробеніуса. Наголошено на гіпотетичній взаємодії цих теорій у працях українського і німецького вчених. Висвітлюються наукові погляди Л. Фробеніуса. Розглядаються біологічні релікти у культурних теоріях. У роботі застосовані філософський, історичний, етнологічний, релігієзнавчий дискурси.
Ключові слова: філософія, українознавство, теорія культурно-історичних епох, теорія культурних кіл, платонізм.

Постановка проблеми. Сучасне українознавство останнім часом активно залучає компаративістику, що дає можливість з'ясувати взаємовплив методів і підходів. Те ж саме стосується залучення здобутків літературознавства і філософії в українознавчий обіг. Зокрема, теорія літератури пов'язана з філософією в тому плані, що вивчає літературний процес у концептуальному, методологічному, структурному аспектах. Взаємодія цих двох дисциплін зумовлена первинністю філософії стосовно висловлених філологічних питань, адже, наприклад, стосовно форми і змісту першим написав Платон у «Державі», пропонуючи розрізняти у мові поняття *що* і *як* (що стосувалось і риторики, і поетики) – остаточно це оформлене в книзі третій, діалог з Адімантом: «...ми, здається, повністю розглянули ту частину мистецтва муз, яка пов'язана із умінням оповідати і міфами, відтак стало зрозуміло, про що слід говорити і як потрібно говорити» [5, с. 84].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Київська школа філософії презентована у працях українських і зарубіжних учених (Г. Вдовиченко, П. Йолон, С. Козак, А. Конверський, Н. Кривда, І. Огородник, В. Плужник, А. Погорілий, Д. Прокопов, В. Пшеничнюк, С. Руденко, М. Русин, О. Смольницька, С. Сторожук, В. Шинкарук, П. Ямчук та ін.). Було здійснено системний аналіз і опис історії етапів формування та розвитку Імператорського університету Святого Володимира, пізніше Київського інституту народної освіти КІНО (сучасного Київського національного університету імені Тараса Шевченка, з особливим акцентом на філософії М. Дашкевича, П. Житецького, С. Гогоцького, М. Зерова, А. Лободи, В. Перетца, В. Петрова (В. Домонтовича, Бера), Д. Чижевського та ін. (докладніше – у праці: [6]).

Виокремлення нерозв'язаних раніше частин проблеми. Актуальність статті полягає в розгляді філософських систем київської школи кінця XIX – початку XX ст. без відриву від загального світового контексту. **Мета** – зіставлення поглядів Дмитра Чижевського і Лео Фробеніуса. Досліджується емпірична подібність концепцій. Відповідно до мети ставиться **завдання**: проаналізувати «біологічні» релікти в теоріях Дмитра Чижевського (1894–1977) і Лео Фробеніуса (Leo Frobenius, 1873–1938).

Виклад основного матеріалу. Для кращого викремлення подібних тенденцій у названих учених слід проаналізувати теорію Д. Чижевського стосовно культурно-історичних епох і літературних стилів. У «Порівняльній історії слов'янських літератур» Д. Чижевський стверджує, що розвиток літературних стилів має певні тенденції, «які дають змогу історію літератури розглядати як осмислений процес» [11, с. 37], причому, на думку дослідника, «легко зрозуміти, що *зміна* (тут і далі виділення авторське. – *О. С.*) – це завжди *рух до чогось інакшого* і що цей рух в особливо вираженій формі може бути рухом до *протилежного*» [11, с. 37]. Дослідник робить основний акцент на протилежностях – зокрема, стверджує, що бароко і романтизм були «свідомими протилежностями ренесансу і класицизму» [11, с. 38]. Основні імена, на які спирається Д. Чижевський, це Якоб Бьоме (в авторській транскрипції Боеме), Анґелус Сілезіус, Фрідріх фон Шпеє та ін.

Аналітик робить перехід до специфіки XIX ст. За словами Д. Чижевського, період другої третини XIX ст. часто називали часами «історизму», тобто пробудження історичної свідомості, причому важливо збагнути, що історичний процес «є процесом суцільним та що цей суцільний процес не лише можна витлумачити, інтерпретувати як єдність, а що він дійсно такою єдністю є» [10, с. 609]. Цікаво, що, застосовуючи імена названих німецьких філософів, дослідник прокладає ланку до наступного щабля – XIX ст. Інакше кажучи, існує взаємозв'язок епох, і потрібен був накопичений матеріал для формування принципово нових ідей.

Взаємозв'язок епох нагадує асоціативний. Тому ще одне питання, на яке треба звернути увагу під час аналізу взаємодії філософських і літературознавчих методів, – це закони асоціацій, з якими має справу кожен дослідник художнього тексту. За словами Е. Маха, ці закони можуть бути зведені до одного закону, що становить собою таке твердження: «з двох змістів свідомості, А, В, які один раз існували одночасно, один при своєму повторному приході викликає й другий» [3, с. 194]. Ми наводимо слова Е. Маха, тому що вчені Київського університету були обізнані з його теорією (як і взагалі вчена аудиторія Російської імперії).

Проте в літературознавчих працях дослідник спирається не тільки на інтроспективні властивості психології, а й винаходить так званий змішаний метод, який додає врахування історично-культурного контексту і ретроспективний аналіз. Цей метод знаходимо в працях В. Петрова і Д. Чижевського, тоді як А. Лободу і В. Перетца як вихованців ідей XIX ст. більшою мірою цікавить інтроспективний метод, тобто спирання на сам текст.

Зауваження Д. Чижевського дуже цінні, тому що дають можливість пов'язати ментальні та літературознавчі (а також *літературотворчі*) чинники з точки зору філософії на новому рівні. Дослідник роздумує, які філософські методи і прийоми придатні для XX ст. Для цього й потрібний культурологічний екскурс.

Загальновідомо, що Д. Чижевський наголосив на необхідності характеристики окремих епох за змістом. Учений пояснює такий вибір усвідомленням того, що історичний процес відбувається завдяки націям, народам чи їхнім групам, і як приклади такого творення наводить «орієнтальний», «германський» або «романо-германський» світ, «нарешті в майбутньому про «слов'янський» світ» [10, с. 610], згадуючи слов'янофілів. Формулювання українського вченого нагадують сучасну термінологію – визначення культурних регіонів та локусів. Наприклад, К. Корольов виокремлює чотири локуси, на яких базується європейська культура: середземноморський, германо-скандинавський, слов'янський, Британських островів (через змішаність культур) [2, с. 7].

Слід наголосити на тому, що кінець XIX – початок XX ст. характеризується інтуїтивною подібністю наукових концепцій, причому лідером стає німецька школа (Л. Фробеніус, Ф. Ґребнер, В. Шмідт та ін.). Виникає інтерес до етнографічних, антропологічних, мовленнєвих особливостей «примітивних» племен (наприклад, у Бразилії) і Сходу (у тому числі Африки, Єгипту), а також до ментальності, поведінкових особливостей. Збирається і систематизується фактаж, який дає підставу формулювати національний характер кожного досліджуваного етносу (так, Л. Фробеніус започаткував картографічний підхід). Отже, відбувся остаточний перехід від описовості до аналізу. Д. Чижевський використовував цю методологію, причому можна стверджувати не про наслідування концепцій сучасників, а й про відкриття незалежно від інших учених. Таким чином, виник спільний вектор теоретизування.

З наведеного вище можна було б дійти висновку, що Д. Чижевський – продукт виключно німецької класичної філософії та, відповідно, німецької культури. Але базова освіта у вченого була вітчизняна (Київський університет Святого Володимира), і свідомо Д. Чижевський як український патріот і українознавець розвивав наукові погляди спочатку на українському ґрунті (до 1945 р. перебуваючи серед української інтелігенції в Українському Вільному Університеті). Це стало причиною інтересу аналітика саме до української філософії та літератури. Водночас теорія культурно-історичних епох, висвітлена вченим, не може розглядатися відірвано від загального історичного, культурного, мистецького, філософського контексту початку XX ст. Зокрема, саме в цей період стала популярною та впливовою теорія культурних кіл, яка належала німецькому етнографу-африканісту, антропологу, археологу Лео Фробеніусу, який збагатив етнологію, культурологію, історію новими здобутками: зібраним матеріалом, а також методологією (досі існує його alma mater – етнологічний Institut für Kulturmorphologie, або das Frobenius-Institut при Університеті імені Йоганна-Вольфганга Ґете, Франкфурт-на-Майні [7, с. 27]); сама німецька аудиторія наголошує на незвичному науковому методі вченого та неоднозначному сприйнятті за життя його біографії та поглядів [8]. Узагалі цей учений фактично першим став вивчати Африку [4, с. 47]. Найвідоміша праця – «Походження африканських культур» (1898). Треба сказати, що Л. Фробеніус спирався на досягнення біології, тому виокремлював «морфологію», «анатомію», «фізіологію» культури. Д. Чижевський натомість не розглядав культуру так звужено, проте його теоретичні здобутки підтверджують, що історичний процес, культу-

ротворчість, урешті-решт, самі епохи, нагадують функціонуванням живий організм.

Але яка характеристика концепції Л. Фробеніуса? На відміну від Д. Чижевського, він зі своїм досвідом етнографа-мандрівника (і, відповідно, інтересом до матеріальної культури та ритуалу) поділив культурні кола на нігрітське, малайсько-нігрітське, індійське, семітське. Слід зауважити, що Л. Фробеніус виокремлював їхній вплив саме на африканському континенті. Учений знаходив у цих колах спільне завдяки своїй гіпотезі, нібито існувала першооснова – нігрідська культура. (Д. Чижевський не стверджував подібних речей, причому настільки категорично, але йому була близька ідея спільної культури – індоєвропейської, – тобто дослідник розглядав питання культур глибше). Цікаво те, що всі культури Л. Фробеніус поділяв на «телурійсько-ефіопсько-патріархальну» і «хтонічно-хамітсько-матріархальну», причому базував їх на прикладах рослинного світу: культура розвивається, як рослина. Патріархальна, на його думку, полягала в опануванні довкілля, зростанні вгору (зокрема, до неї дослідник відносив англосаксонську з її ідеологією завойовництва, імперськістю), друга – навпаки, хтонічна й заривається вглиб (як німецька, російська; під останньою, вочевидь, Л. Фробеніус, як інші його зарубіжні сучасники, узагалі мав на увазі слов'янські, культури – тому він міг би віднести до матріархальної українську). Ця теза нагадує поширене твердження про те, що українська культура в основі матріархальна. Вадою цього методу є, зокрема, нерозрізнення дослідником слов'янських культур, які, звичайно, не всі в своїй основі матріархальні та хтонічні (аналогічно – німецька культура).

Згодом Л. Фробеніус ще більше радикалізувався, вважаючи, що весь Схід загалом хтонічний, а Захід – телурійський [4, с. 47]; звичайно, ця теза дискусійна.

Також у власній термінології Л. Фробеніус виокремлював поняття Kulturgebiet, Kulturprovinz, Kulturgruppe, Kulturkreis. За цією теорією, культурне коло – це початковий чинник, який створює культуру, зсередини завершений і цілісний, причому цей феномен має індивідуальну душу. Таку душу Л. Фробеніус вважав нематеріальним началом і дав їй грецьку назву Paideuma (Пайдеума) – буквально «виховання, плекання, виникнення». Чи пов'язано це з поняттям історичного духу? Спільні ознаки простежуються вже на самих витоках – античній базі. До речі, за словами Д. Чижевського, поняття історичного «духу» було вперше вжито не Гегелем, як часто вважають, а представниками різних течій XVIII ст. [10, с. 610]. Але суттєво, звичайно, те, що відтоді поняття «духу» остаточно ввійшло до філософського – а не тільки релігійного – ужитку. Загалом можна казати про запозичені тенденції містицизму від авторів XVII ст. (цитованих Д. Чижевським), що було розвинуто в XIX-XX ст.

За концепціями різних учених (Л. Фробеніуса, Ф. Ґребнера та ін.), на території кожного материка може існувати кілька культурних кіл [1, с. 74]. Також, на думку Л. Фробеніуса, культурні кола здатні взаємодіяти і пересуватися завдяки тому, що Пайдеума – рухоме начало, яке може розширятися й звужуватися, ослаблятися й зміцнюватися, причому цілі культурні комплекси здатні зніматися з місця та мігрувати. Завдяки таким зсувам і відбувається змішування культур (дифузіонізм). Саме так вчений і пояснював міфологічні, ритуальні, культурні й обрядові паралелі різних народів [1, с. 75]. Звичайно, у сучасній науці така теорія виглядає дещо прямолінійною й наївною, хоча б тому, що дослідник може видавати бажане за дійсне. Незважаючи на те, що Д. Чижевський не посилався на Л. Фробеніуса (так само як німецький дослідник – на українського філософа), варто говорити про інтуїтивну подібність їхніх методологій. Адже саме наприкінці XIX – на початку XX ст. у Німеччині відбулося принципово нове дослідження культур, причому маловідомих (як африканської), що призвело до культурознавчих концепцій і експериментів: наприклад, саме теорія культурних кіл стала підґрунтям для праць етнологів, зокрема, згаданого Ф. Ґребнера [1, с. 75]. Отже, теоретично здобутки Л. Фробеніуса певною мірою дотичні поглядам Д. Чижевського. Теорія культурних кіл розроблялася по-різному, проте її основа лишалася сприятливим інструментом для нових досліджень.

Зв'язок культурно-історичних епох цікавив не тільки Д. Чижевського і В. Петрова. Так, С. Франк стверджував, що після досвіду Французької революції Ж. де Местр і Е. Берк збагатили європейську думку цінним розумінням того, що суспільство не будується людьми, а «створюється на кшталт органічних істот, проростаючи з минулого» [9, с. 21]. Щоправда, Д. Чижевський та інші українські дослідники не стверджують це так прямолінійно, принаймні не вдаються до біологічних паралелей, але загалом ідея еволюції і взаємопроникнення культурно-історичних процесів не була їм чужою. За уважного читання текстів праць Д. Чижевського впадає у вічі те, що уявлена дослідником схема зміни стилів і епох не така струнка, як здається, бо вчений наголошує на «реліктах», збережених в інших епохах (скажімо, рештках бароко в романтизмі), а відтак ці рецидивні тенденції можна порівняти з біологічними істотами; «біологічна» класифікація притаманна й методу В. Проппа, з чиїми працями вчені Київського університету були обізнані. Навіть термін «морфологія» активно вживався як Л. Фробеніусом (морфологія культури), так і В. Проппом («Морфология волшебной сказки», 1928). Прикметно те, що обоє цих авторів етнічні німці та мали відповідну німецьку освітню базу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, можна простежити емпіричну подібність поглядів Л. Фробеніуса і Д. Чижевського в загальному ключі, що зумовлюється підвищеним інтересом до первісних або маловідкритих культур (кінець XIX – початок XX ст.). Спільним для цих дослідників є інтерес до онтологізму, зумовлений формуванням нової філософської парадигми та зміною історичних умов. Українознавчий контекст досліджень Д. Чижевського цікавий, зокрема, застосуванням ученим німецької методології для аналізу українських художніх текстів, причому у філософському, а не суто літературознавчому аспекті. Тут можна стверджувати навіть про українознавчий експеримент. Залучення здобутків інших культур сприяє розширенню і поглибленню українознавчого наукового апарату,

що було доведено ще Д. Чижевським. Робота має перспективу продовження у річищі зіставлення теорії названого вченого з аналогічними теоріями німецьких та інших зарубіжних (англійських, американських та ін.) дослідників, із залученням їхніх праць в оригіналах.

Список літератури:

1. Кондратьев А. Герман Феликс Вирт и «Хроника Ура Линда» / Андрей Кондратьев // Вирт Г. Ф. Хроника Ура Линда. Древнейшая история Европы / Герман Феликс Вирт / Пер. с нем. Кондратьев А. В. – М.: Вече, 2007. – С. 74–75.
2. Королев К. Мифология Британских островов: энциклопедия / Кирилл Королев. – М.: ЭКСМО, Спб.: Terra Fantastica, 2007. – 635, [1] с.: ил.
3. Мах Э. Анализ ощущений и отношение физического к психическому / Э. Мах. – М.: Изд-е С. Скирмунта, 1907. – 304 с.
4. Мосионжник Л. А. Технология исторического мифа / Л. А. Мосионжник / отв. ред. С. Е. Эрлих. – Спб.: Нестор-История, 2012. – 404 с.
5. Платон. Держава / Платон / Пер. з давньогрец. і комент. Дзвінки Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
6. Смольницька О. О. Філософсько-методологічні засади літературознавчих досліджень в Київському університеті кінця XIX – початку XX ст.: Монографія / О. О. Смольницька. – К., 2013. – 208 с.
7. Солонин Ю. Н. Целостность как методологический принцип в культуроведении / Солонин Ю. Н. // Этносоциум и межнациональная культура. – 2014. – № 4(70). – М.: Этносоциум, 2014. – С. 27.
8. Verhoeven B. Er hat «Afrika seine Würde und Identität wiedergegeben» – Leo Frobenius und seine Bedeutung für das Konzept der Négritude / Ben Verhoeven [Electronic Resource]. – Der Zugriffsmodus: http://www.frobeniusinstitut.de/index.php?option=com_content&task=view&id=67&Itemid=134 – Deutsch.
9. Франк С. Религиозные основы общественности / Семен Франк / Путь. – № 1. – Сентябрь 1925 // Путь. Орган русской религиозной мысли. – Кн. 1 (I-VI). – М.: Информ-Прогресс, 1992. – С. 21.
10. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи / Дмитро Чижевський // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. (у 3-х кн.). – Кн. 3. – К.: Рось, 1994. – С. 609–620.
11. Чижевський Д. І. Порівняльна історія слов'янських літератур: у 2 кн. / Чижевський Дмитро Іванович / Олеся Костюк (пер. з нім.), Михайло Наєнко (передм.), Микола Ігнатенко (пер. з нім.). – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 287 с. – (Серія «Альма-матер»).

Смольницкая О.А.
Научно-исследовательский институт украиноведения МОН Украины

УКРАИНОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФИЛОСОФСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИХ ЭПОХ У ДМИТРИЯ ЧИЖЕВСКОГО В СОПОСТАВЛЕНИИ С КОНЦЕПЦИЕЙ ЛЕО ФРОБЕНИУСА

Аннотация
В статье сопоставляются философские основы концепции культурно-исторических эпох у Д. Чижевского и теории культурных кругов Л. Фробениуса. Отмечено гипотетическое взаимодействия этих теорий в трудах украинского и немецкого ученых. Освещаются научные взгляды Л. Фробениуса. Рассматриваются биологические реликты в культурных теориях. В работе применены философский, исторический, этнологический, религиоведческий дискурсы.
Ключевые слова: философия, украиноведение, теория культурно-исторических эпох, теория культурных кругов, платонизм.

Smolnytska O.O.
Research Institute of Ukrainian Studies

THE UKRAINIAN STUDIES ASPECT OF PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF CULTURAL-HISTORICAL EPOCHS BY DMYTRO TSCHIŽEWSKIJ IN COMPARISON TO LEO FROBENIUS CONCEPTION

Summary
In the article philosophical principles of culture-historical epochs (periods) by Dmytro Tschiżewskij and the theory of cultural circles (rings) by Leo Frobenius are compared. The hypothetical interaction of these theories in the works of the Ukrainian scholar and the German one is noted. The scientific conceptions of L. Frobenius are investigated. Biological relicts in cultural theories are considered. The research gives philosophical, literary, historical, ethnological, science of religion discourses.
Keywords: philosophy, Ukrainian Studies, culture-historical epochs (periods) theory, cultural circles (rings) theory, Platonism.

UDC 378:477(100)

THE COMPETENCE OF THE GRADUATES OF THE PHILOSOPHICAL FACULTY IN ACCORDANCE WITH EXISTING INQUIRIES AND CHALLENGES

Sobol T.V., Turenko V.E.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

This article is devoted to the researching of competences that receive the graduates of the Faculty of Philosophy. The distinction between the concept of «competence» and «competence» is analyzed in it. The article shows the special role of philosophical education in the formation of the personality of a modern specialist. A model of the «ideal image» of the employee and the requirements that most employers impose on him is founded in this article. It is proved that the qualities received by masters and bachelors in philosophy fully correspond to the demands of the modern labor market.
Keywords: competence, philosophical education, master's degree, bachelor's degree, labor market, inquiries.

Introduction. Society is able to survive and develop only in the face of adequate responses to the challenges of the social environment. The main characteristic of modern society is the rapid change of ideas, the dissemination of information and the accumulation of new knowledge. These processes have influenced the development of the educational industry in Ukraine, which caused the increasing of the quality of training of specialists who can, after graduation, solve their serious scientific tasks independently and go to the level with advanced ideas of the theory and practice in a market economy. Therefore it is very important in the educational institution to instill in students a taste of scientific research, to teach them to think on their own at this stage.

Purposeful implementation of scientific research in the circles of the student scientific society of graduate students and young scientists in the higher educational institution contributes to the formation of a fully developed personality specialist, scientist. Graduating profiling chair, which is the basic methodological center for scientific work with students, organizes the scientific work of students. To direct the scientific research, she appoints a supervisor (one for 6–7 students) [7, c. 48].

The main statements. L.A. Spodin in his article 'The problem of higher education quality: the philosophical aspect' states, that today it is much more important to be able to think independently, to flexibly respond to the changes of life conditions, be capable of continuing education than to have a high level of knowledge and was not able to use it properly [4, c. 94].

Modern life conditions put forward their demands for future specialists, who are the driving force of the development of any state. Therefore, **the object of this article is** the identification of the necessary skills that each specialist must have in accordance with the market demands (challenges) of modern society. **The subject of this article is** the complex of general and special competences acquired by graduates of the Faculty of Philosophy.

Learn the ways of learning something new every day, learn to act, learn to live together, learn to live – in this way was formulated the global competences that is the basis of modern education. This position stays in the report «Education: A Hidden Treasure «by the International Commission on Education for the 21st. Jacques Delor stressed that one of the core competencies is learning to act in order to gain not only professional qualifications, but also in a broader sense of competence, which enables people to cope with various multiple situations and work in a group [2]. So, nowadays, the owning of professional competencies is more important than professional qualifications because it gives the opportunities to adapt to the changing world.

Unsettled parts of the general problem. But, what competencies are the most necessary for modern personality and how can they be formed?

The main material. Competence – includes a set of interrelated personal qualities (knowledge, skills, skills, methods of activity), assigned to a certain range of subjects and processes, and necessary for high-quality productive activities in this field [6, c. 135].

Competence is the cognitive abilities and skills that can be acquired during the learning process, and are necessary for solving certain problems.

Competence is a broader concept than competence, which includes a dynamic combination of cognitive and metacognitive skills, knowledge and understanding, and the experience of social and professional life of a person.

For a comprehensive analysis of the socio-professional functionality of the graduate, researchers (A. A. Badayev, L. S. Kolodiychuk) use the graduate model, which allows to select and arrange individual groups of future specialist's traits. From the point of view of the selection of the content of training, the features that follow mainly from the characteristics of professional qualifications of a specialist are very important. Discussing the model features of the graduate, including his preparation for the future, the emphasis is increasingly on the need for arming future specialists with richer fundamental knowledge in a particular specialty. On the other hand, it is noted that it is important for graduates to develop such traits as the need for constant self-education, an active life position (creative, professional, public) [3].

This model highlights the essence of the competent approach, which is widespread in all European countries and is quite effective in adapting to the modern world conditions of the development of our society.

Real professional, in addition to basic knowledge, should have many different qualities and skills, in particular mastering the art of thinking, which allows you quickly solve most of your

problems, to have a creative approach to reality that will help you to integrate into the modern information society, to have a critical perception of the world that will promote wise decision-making, analysis and search of new information. Real professional should know the methods of cognition and activity, searching of evidence and verification of the validity of any knowledge. At the same time, these properties stimulate the aspiration of the individual to self-development and self-education, without which it is impossible to adapt to the modern, volatile world. That is why some scholars emphasize the necessity of moving to a new educational system that will be oriented towards the formation of an innovative person, who is in a state of search and is able to make non-standard decisions independently, is inventive and creative personality. Inventiveness becomes an archetype for an innovative person, and the ultimate goal of learning is to form the own research position. It means that the process of transition into educational activities from the school of memory to the Institute of Thinking is gaining importance.

The important role in the formation of some qualities of thinking personality makes the philosophical education, the purpose of which, according to L.F. Fedotova, is to help a person to improve and develop ideological, spiritual, moral, aesthetic settings, ideals, and values of the individual, who will help to overcome all life's difficulties and reach the success because the specificity of philosophizing is a constant movement of thought, a desire to understand, aware, change something in inside our souls, it is an incentive to work on oneself [5] and for his/her spiritual sphere.

Intellectual potential is formed precisely by improving the potential of the spiritual sphere of humanitarian development of society by means of raising citizens' education, which helps to adapt people to innovations that are the modern world characterized. That is why it is important to determine the place of philosophy for the world educational space. To do this, it is necessary to substantiate the functions of the philosophy of education, to analyze the usage of philosophical approaches and methods in higher education systems of different countries, the role of philosophical education in meeting the contemporary world challenges of Ukrainian society. To perform these tasks should be used the method of comparative analysis to identify the role of philosophy in different countries and a systematic approach to show the integrity of the value of philosophy for the whole society.

Investigating the problems of professional training of senior management in different countries of the world, V. Grinenko emphasizes the existing experience in foreign educational institutions in training of highly professional specialists in accordance with the developed model of professional competence. Such a model reflects the «perfect image» of an employee. Its components are: a set of knowledge, skills and abilities; relationships and forms of behavior that can be contemplated and evaluated. Analytical review of literature allowed her to determine the set of competencies of future specialists with higher education. The structure of the various competences of graduates of universities, in addition to professional, necessarily includes socio-cultural and psychological and pedagogical components [1].

Thus, a graduate of a modern university should have particular qualities that will help him:

– Flexibly adapt to changing situations of life, independently acquiring the necessary knowledge and skillfully applying them in practice to solve various problems;

– think critically and independently, be able to see the difficulties encountered in the real world and look for ways to rationally overcome them, using modern technologies, be able to generate new ideas, to think creatively;

– work correctly with information, to be able to find the facts necessary for researching the certain task, to analyze them, to put forward the hypotheses of solving problems, to make the necessary generalizations, to compare with similar and alternative variants of consideration, to establish statistical laws, to formulate reasoned conclusions that will help to identify and solve new problems;

– Be sociable, contact in different social groups, be able to work together in different situations, avoiding or skillfully negotiating in conflict situations;

– To work independently on the development of own morality, intellect, cultural level.

Confirmation of these requirements can be found in the studies by Oleksandr Chernyak and Anna Kharlamova, who argue that employers are open to employees who are flexible and want to gain new knowledge; organized and able to work in multi-tasking mode, punctual, behave professionally, are responsible for timing/deadlines without reminders; capable of taking responsibility for themselves, reliable and honest; understand when there is a place for discussion, and when it's time to follow the instructions strictly [8].

It means that a specialist, besides basic knowledge, must also have such general cultural competences as the ability to communicate in oral and written forms, the ability to work in any team or group, the ability to self-organization and self-education. These and many other qualities are formed by students during their studies at the Faculty of Philosophy. According to a competent approach, a graduate of the Faculty of Philosophy with the degree of «bachelor», who is a probationer-researcher in philosophy, should be able to create databases of different levels, apply interdisciplinary methods of establishment of the literature foundations of a particular problem and evaluate the intellectual phenomena or events. To do this, he should have the ability to apply different methods of scientific and philosophical research in professional activities (professional competence). Also, the graduate must conduct a primary philosophical analysis of multi-sectoral problems using learned methods that require such general-professional competence as possession of methods and techniques of logical analysis, the willingness to work with the scientific texts and semantic constructions contained in them. The ability to conduct analytical scientific work entails mastering such a general cultural competence as the ability to abstract thinking, analysis and synthesis.

A graduate of the Faculty of Philosophy can also provide the work of various intellectual col-

lectives in solving actual practical issues: round tables, conferences, discussions, panels, etc. For this specialist should be able to plan, organize and manage their professional activities correctly and should be able to work with different teams.

A graduate of the Master's Degree in the Philosophy Faculty who, according to a diploma, can work as a junior researcher and teacher of a higher educational institution, must, first of all, have the knowledge and competence of our bachelor's education program, as well as be able to:

1. Distinguish the main problem in a definite direction of research in a particular branch of science or a set of sciences. It means to have such professional competence as the ability to formulate specific tasks on their own and conduct their indepth development.

2. Apply the skills of conducting scientific research in solving the actual problem of philosophy in the integrated interdisciplinary dimension, which requires profound knowledge of contemporary problems of philosophy, readiness to propose and reasonably substantiate the ways of their solution (general professional competence).

3. To carry out a methodologically completed philosophical analysis of multidisciplinary problems. This process requires possession of scientific research methods, the ability to formulate new goals and achieve new results in the relevant subject area (professional competence).

4. To create educational and methodical materials of the institution curriculum. This requirement cannot be fulfilled without such general-professional competence as the ability to solve the standard tasks of professional activity on the basis of informational and bibliographic culture.

5. Summarize the results of scientific research in the form of a scientific report, scientific printing and electronic products that needs the ability to use in practice the skills in organizing research and project work and skills in the preparation of service documents.

6. To conduct pedagogical activity in philosophy and related fields, scientific seminars, that need the ability to use in-depth specialized professional knowledge in philosophical disciplines (professional competences).

7. To conduct scientific research within the philosophical subjects, to publish the scientific results in the sources contained in scientific metrics bases. This demand requires such professional competence as willingness to conduct scientific research.

8. Ensure the work of the scientific sector during the assembly of scientific communities: round tables, conferences, discussion panels, etc. Execution of this demand requires the skills of organizing and conducting discussions (professional competence).

Conclusions and further research prospects. Thus, according to the formed competencies, graduates of the Faculty of Philosophy can be both good executers and managers. The higher philosophical education is capable to form a professional specialist with the qualities that are the main for an employer in selecting the best workers because the graduates of the Faculty of Philosophy have such competencies that meet not only scientific needs but are also needed for everyday activities in any sphere of public life.

References:

1. Гриненко В. Професійне навчання вищих керівних кадрів для державної служби в зарубіжних країнах // Вісн. УАДУ. – 2005. – № 3. – С. 162–169.
2. Делор Жак Образование: сокрытое сокровище. Основные положения оклада Международной комиссии по образованию для XXI века [Электронний есурс] – Режим доступа: https://www.ifap.ru/library/book201.pdf – Дата обращения: 20.10.17.
3. Петрук В. А. Модель формування фахової компетентності в майбутніх випускників технічних ВНЗ у процесі двоступеневого навчання [Електронний есурс] / е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку» – Випуск № 3 – 2009 – Режим доступу: http://www.edu-trends.info/tempus-impress – Дата звернення: 20.10.17.
4. Сподін Л. А. Проблема якості вищої освіти: філософський аспект / Л. А. Сподін // Науковий вісник Національного аграрного університету, № 228 – 2015. – С. 90–96.
5. Федотова Л. Ф. Роль философии в качественной подготовке специалистов технического профиля [Електронний есурс] // Современные научные исследования и инновации. 2015. № 5. Ч. 4. – [Режим доступа: http://web.snauka.ru/issues/2015/05/53022 – Дата обращения: 29.09.2017.
6. Хуторской А. В. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования / А. В. Хуторской, Л. Н. Хуторская // Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: Межвузовский сб. науч. тр. / Под ред. А. А. Орлова. – Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2008. – Вып. 1. – С. 117–137.
7. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 240 с.
8. Черняк Олександр. Соціальні компетенції молодих фахівців: результати реалізації міжнародного проекту TEMPUS «IMPRESS» [Электронний есурс] / Олександр Черняк, Ганна Харламова – Режим доступа: http://www.edu-trends.info/tempus-impress – Дата обращения: 20.10.17.

Соболь Т.В., Туренко В.Е.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОМПЕТЕНЦІЇ ВИПУСКНИКІВ ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ У ВІДПОВІДНОСТІ ДО НАЯВНИХ ЗАПИТІВ

Анотація
Дана стаття присвячена розгляду компетенцій, які здобувають випускники філософського факультету. В ній аналізується розрізнення понять «компетенція» та «компетентнісність». В статті показана особлива роль філософської освіти у становленні особистості сучасного фахівця. Тут також була виявлена модель «ідеального образу» працівника та вимоги які висувають до нього більшість роботодавців. Доведено, що якості, які здобули магістри та бакалаври з філософії повністю відповідають запитам сучасного ринку праці.
Ключові слова: компетенція, філософська освіта, магістр, бакалавр, ринок праці, запити.

Соболь Т.В., Туренко В.Э.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

КОМПЕТЕНЦИИ ВЫПУСКНИКОВ ФИЛОСОФСКОГО ФАКУЛЬТЕТА В СООТВЕТСТВИИ С ИМЕЮЩИМИСЯ ЗАПРОСАМЫ

Аннотация
Данная статья посвящена рассмотрению компетенций, которые получают выпускники философского факультета. В ней анализируется различие понятий «компетенция» и «компетентносность». В статье раскрыта особая роль философского образования в становлении личности современного специалиста. Здесь также была обнаружена модель «идеального образа» работника и требований, которые предъявляют к нему большинство работодателей. Доказано, что качества, которые получили магистры, и бакалавры по философии полностью соответствуют запросам современного рынка труда.
Ключевые слова: компетенция, философское образование, магистр, бакалавр, рынок труда, запросы.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 504.4.06(477.54):665.66

ВПЛИВ ВУГЛЕВОДНЕВОГО СКЛАДУ НАФТОПРОДУКТІВ НА ПРОЦЕСИ ЇХ РОЗКЛАДУ І МІГРАЦІЇ

Крайнюков О.М., Кривицька М.І., Крайнюков О.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Показано, що при постійному незначному вуглеводневому забрудненні (на рівні 80–87 мг/кг нафтопродуктів у ґрунті та перевищенні ГДК від 2 до 10 разів у воді) басейнова екосистема, що досліджувалась, здатна до відновлюваності, що обумовлено сукупністю факторів: активністю процесів самоочищення, яким сприяють природні умови, сумісною позитивною дією властивостей компонентів ландшафту та наявністю у складі нафтопродуктів, легких фракцій вуглеводнів, які розкладаються протягом нетривалого часу.
Ключові слова: басейнова екосистема, нафтопродукти, компоненти ландшафту, донні відклади, ґрунти, самоочищення.

Постановка проблеми. Природні екосистеми мають великий потенціал самоочищення від вуглеводневого забруднення, в них діють фізико-хімічні і мікробіологічні процеси руйнування вуглеводнів, які входять до складу нафтопродуктів. Тому, якщо вчасно виявити джерело забруднення і передбачити природоохоронні заходи, забруднення ґрунтів нафтопродуктами буде знижуватися, поки не досягне безпечного рівня. Оптимальними умовами для біодеградації вуглеводнів нафтопродуктів є співвідношення C:N:P=250:10:3, температура ґрунту від 10 до 38° С, вологість 30–90% від НВ і рН 6,5–7,5 [1]. Швидкість «пасивної» біодеградації нафтових вуглеводнів складає 2,5–10.10^{-6} від загальної кількості забруднювача [2].

Провідними факторами самоочищення земель від нафтопродуктів є умови біологічного і фізико-хімічного розкладання вуглеводнів у ґрунтах та умови їхнього механічного розсіювання.

Інтенсивність фізико-хімічної деградації (окислювання і випаровування легких фракцій) вуглеводнів у ґрунтах залежить від окислювально-відновлювального потенціалу ґрунтів і їхнього прогрівання у літні місяці. За цими ознаками ґрунти басейну Сіверського Донця, які сформувалися в умовах річної суми температур вище 10° С близько 2500–2600° С і тривалості теплого періоду 240–250 днів, мають в цілому високу швидкість фізико-хімічного розкладання вуглеводнів.

Розсіювання нафтопродуктів, що не розклалися біологічним та фізико-хімічним шляхом, – важливий фактор самоочищення ґрунтового профілю і поверхні ґрунтів. Розсіювання відбувається в двох напрямках – латеральному (площинний стік) і радіальному. Концентрація вуглеводнів у ґрунтах при цьому може істотно зменшуватися, що прискорює їхнє розкладання. Водночас, процеси розсіювання вуглеводнів призводять до вторинного забруднення підземних і поверхневих вод у межах водозбірної площі річкового басейну.

На потенційну здатність ґрунтів до розсіювання вуглеводнів нафтопродуктів впливають дві різноспрямовані групи факторів: здатність ґрунтів до сорбції вуглеводнів і їх закріплення у ґрунтовому профілі – «настоємність» ґрунтів [3]; кліматичні умови, що сприяють виносу вуглеводнів за межі ґрунтового профілю.

Закріпленню вуглеводнів нафтопродуктів у ґрунтовому профілі сприяють, в основному, сорбційні і механічні бар'єри, що перешкоджають їх подальшій міграції. Як відзначалось раніше, головними сорбційними бар'єрами є органогенні (гумусові) горизонти ґрунтів. Кількість вуглеводнів, акумульованих ґрунтом у природних умовах, знаходиться в прямій залежності від потужності і гумусованості цих горизонтів. Механічним бар'єром можуть бути ущільнені прошарки, глейові горизонти, водоупори, або промерзлі шари.

Міграційна небезпека вуглеводневого забруднення вод річкового басейну визначається в першу чергу легкими фракціями нафти, більшість з яких завдяки низький щільності та в'язкості є легкорухомими і здатні мігрувати у рідкому, емульгованому та розчиненому стані. Основна міграція із забрудненого ґрунту спостерігається протягом першого року і залежить від фізичних властивостей нафтопродуктів. Зокрема, через 1 рік після забруднення продуктами мінеральних масел втрати складали лише 7%, з них за рахунок біодеградації – 98%, вимивання – 1,7%, випаровування – 0,08%, поглинання рослинами – менше 0,001% [4]. Нормальні алкани C_{12}-C_{16} повністю зникають до кінця першого року [5], смолисті та асфальтенові речовини зберігаються в ґрунті протягом багатьох років у рухомій формі або входять до складу гумусу ґрунту [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як доведено дослідженнями Інституту геологічних наук НАН України, спроможність ґрунтів утримувати нафтопродукти перешкоджає проникненню забруднювачів до водовмісних шарів, або затримує на термін, достатній для оперативного втручання і виконання захисних дій [7]. Якщо ж надходження вуглеводнів на поверхню ґрунту перевищує утримуючу спроможність останнього, випаровування та активність мікробіологічної деградації, то забруднююча речовина обов'язково досягне рівня ґрунтових вод.

На першому етапі відбувається видалення з ґрунту найбільш низькомолекулярних складових нафтопродуктів (газоподібних та легколетючих) шляхом фізичного випаровування, вимивання та фотохімічного розкладу. Саме з цими фракціями більшою мірою пов'язані гостротоксичні властивості вуглеводнів по відношенню до живих організмів. Другий етап деградації нафтопродуктів продовжується 3–4 роки і супроводжується поступовим зменшенням їх концентрацій. У середньому за кожний вегетаційний період втрачається 20% забруднюючої речовини. Третій етап біодеградації нафтопродуктів є найбільш тривалим і малодослідженим. У цей час відбуваються процеси повільного розкладу резистентних компонентів та їх сополімеризація з гумусовими речовинами ґрунту [6].

Аналіз літературних джерел з питань дослідження потенціалу самоочищення ґрунтів від забруднення показав, що ґрунти лісостеп них і степних географічних зон, до яких відноситься обстежувана територія з відносно теплим кліматом, довготривалим вегетаційним періодом (понад 5 місяців) мають високу спроможність до самоочищення при значній зволоженості ґрунту і середню – при помірній зволоженості [8].

Виклад основного матеріалу. Одним із визначальних факторів, що впливають на інтенсивність самоочищення і процес міграцію нафтопродуктів у екосистемах є їх вуглеводневий склад, який залежить від виду сировини, що видобувається та переробляється. Для встановлення співвідношення гомологічних груп вуглеводнів із різною стійкістю до розкладу у місцях їх природної акумуляції нами був проведений речовинний аналіз вуглеводнів у донних відкладах водойми на відстані 400 м від р. Сіверський Донець, напроти мосту автодороги Андріївна-Червоний Донець. Загальна кількість нафтопродуктів у пробах донних відкладів складала 17280 мг/кг. Результати визначення хімічного складу вуглеводнів наведено у табл. 1, 2.

Як видно із таблиці 1, серед 42 легколетючих вуглеводнів тільки для 10 встановлено ГДК для води водних об'єктів рибогосподарського водокористування і для 5 – для води водних об'єктів господарсько-питного та комунально-побутового водокористування, а із 43 важків вуглеводнів – 6 ГДК для води водних об'єктів рибогосподарського водокористування і лише 3 – для води водних об'єктів господарсько-питного та комунально-побутового водокористування; із 24 вуглеводнів, які входять до складу нафтопродуктів донних відкладів ГДК для води водних об'єктів рибогосподарського водокористування і для води водних об'єктів господарсько-питного та комунально-побутового водокористування встановлено тільки для 3 вуглеводнів.

На рис. 1 наведено порівняльну характеристику групового хімічного складу вуглеводнів сировини і донних відкладів.

Наведені у таблицях та на рисунку дані свідчать про схожість компонентної структури вуглеводневого забруднення донних відкладів і сировини, що переробляється підприємством. Відсотковий вміст як легкодоступних розкладу вуглеводнів (n-алкани з довжиною вуглеводневого ланцюга до 16 атомів), так і стійких сполук (парафіни з довжиною ланцюга понад 16 одиниць, а також ароматичні сполуки) виявився

Таблиця 1

Результати ідентифікації вуглеводнів, які входять до складу сировини, що переробляється Шебелинським ВПГКН

Легколетючі вуглеводні							
Сполука	**Вміст, %**	**ГДК*, мг/л**	**ГДК**, мг/л**	**Сполука**	**Вміст, %**	**ГДК*, мг/л**	**ГДК**, мг/л**
Ізобутан	0,2			Диметилциклогексан, суміш ізомерів	5,6		
Бутан	0,7			Триметилгексан	0,1		
2-метилбутан	2,7			1-этилметилци-клопентан, суміш ізомерів	0,8		
Пентан	3,3			Октан	2,3		
Диметилбутан	0,8			Триметилгексан, суміш ізомерів	0,3		
Метилпентан, суміш ізомерів	8,1	0,5		Нонан	1,2		
Гексан	5,0	0,5		Етилциклогексан	1,1		
Диметилпентан, суміш ізомерів	0,9	0,1		Триметилциклогексак, суміш ізомерів	0,9	0,03	1,0
Метиликлопентан	4,7			Диметилгептан, суміш ізомерів	1.1		
Циклогексан	7,6	0,01	0,1	Етилбензол	0,4	0,001	0,01
Метилгексан, суміш ізомерів	8,3			Метилоктан, суміш ізомерів	1,2		
Диметилциклопентан, суміш ізомерів	3,4			Ксилол, суміш ізомерів	1,7	0,05	0,05
Гептан	7,6			Тетраметилциклогексан	0,1		
Метилциклогексан	13,3			1-метилпропилци-клопентан	0,1		
Диметилгексан	1,7			1-этилметилци-клогексан, суміш ізомерів	0,6		
Триметилциклопентан	1,3			Декан	0,2		

Закінчення таблиці 1

Триметилпентан	0,2			Диметилоктан, суміш ізомерів	0,5		
3 -этилметилпентан	0,9			Изопрогциклогексан	0,2	0,005	
Толуол	6,7	0,5	0,5	Пропилциклогексан	0,3		
Метилгептан	1,8			1 -этилметилбензол	0,2		
Метилнонан, суміш ізомерів	0,2			Триметилбензол, суміш ізомерів	0,2	0,5	
Важкі вуглеводні							
Сполука	**Вміст, %**	**ГДК*, мг/л**	**ГДК**, мг/л**	**Сполука**	**Вміст, %**	**ГДК*, мг/л**	**ГДК**, мг/л**
Етилацетат	0,8	0,2	0,2				
Триметилпентан	0,7			Диметилнонан	0,9		
Метилциклогексан	1,5			1-этилметилбензол	1.1		
2-метилгептан	1,4			Бутилциклогексан	0,9		
Толуол	0,7	0,5	0,5	Метилдекан, суміш ізомерів	3,5		
3-метилгептан	1,2			Додекан	2,6		
Диметилци-клогексан, суміш ізомерів	3,2			Триметилдекан	0,6		
Октан	3,6			Диметилундекан	0,9		
Диметилгептан, суміш ізомерів	1,7			Метилдодекан	0,5		
Этилциклогексан	2,7			Метилтридекан	0,8		
Триметилци-клогексан, суміш ізомерів	2,2	1,0	0,03	Тридекан	2,7		
Метилоктан	2,2			Тетраметилгексадекан, суміш ізомерів	1,7		
Ксилол, суміш ізомерів	4,7	0,05	0,05	Гептадекан	2,3		
1-этилметилцик-логексан, суміш ізомерів	3,3			Октадекан	2,5		
Нонан	3,6			Нонадекан	2,2		
Изопропилци-клогексан	0,7	0,005		Ейкозан	2,0		
Пропилци-клогексан	1,9			Докозан	1,9		
Метилнонан, суміш ізомерів	4,3			Нормальні алкани від 323 і вище	10,6		
Декан	3,5			Триметилпентадекан	1,1		
Триметилбензол, суміш ізомерів	2,7	0,5		Тетрадекан	2,5		
Ундекан	2,9			Пентадекан	2,9		
Тетраметилгек-садекан, суміш ізомерів	1,7			Гексадекан	2,7		

** – для води водних об'єктів рибогосподарського водокористування;*
*** – для води водних об'єктів господарсько-питного та комунально-побутового водокористування.*
Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Результати вимірювання вуглеводнів у пробі донних відкладів*

Сполука	Вміст, %	ГДК**, мг/л	ГДК***, мг/л	Сполука	Вміст, %	ГДК**, мг/л	ГДК***, мг/л
Гептан	8,69	-	-	2,6,7-триметилдекан	5,83	-	-
Пентан	3,58	-	-	2,3,4-триметилгептан	1,92	-	-
2-метилпентан	24,26	-	-	Тридекан	0,99	-	-
3-метилпентан	17,79	-	-	Ейкозан	1,84	-	-
Метилциклопентан	7,99	-	-	Ундекан	1,48	-	-
Циклогексан	2,99	0,01	0,1	Октадекан	1,37	-	-
Етилбензол	4,18	0,001	0,01	Трикозан	1,03	-	-
о-Ксилол	1,76	0,05	0,05	Тетракозан	1,07	-	-
2,2-диметилбутан	1,57	-	-	Пентакозан	1,32	-	-
2,7-диметилоктан	1,39	-	-	Гексакозан	1,05	-	-
Гексадекан	3,58	-	-	Гептакозан	0,79	-	-
Гептадекан	1,95	-	-	Октакозан	0,68	-	-

**- Загальний вміст нафтопродуктів складає 17,284 г/кг*
*** – для води водних об'єктів рибогосподарського водокористування;*
**** – для води водних об'єктів господарсько-питного та комунально-побутового водокористування.*
Джерело: розроблено автором

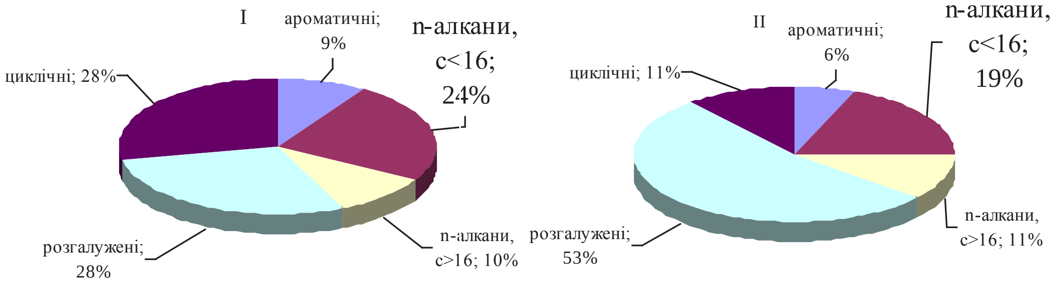

Рис. 1. Груповий хімічний склад вуглеводнів сировини Шебелинського ВПГКН (I) та донних відкладів (II)

Джерело: розроблено автором

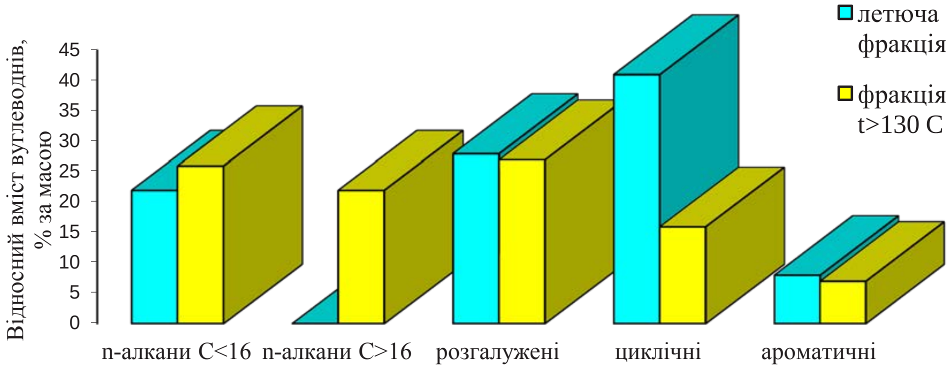

Рис. 2. Груповий хімічний склад нафтових вуглеводнів сировини Шебелинського ВПГКН з різною температурою кипіння

Джерело: розроблено автором

дуже близьким. Отже, за швидкістю біологічної деструкції вуглеводнів донні відклади значно поступаються ґрунтам, які мають добру аерованість і біогенність. За думкою ряду дослідників [9], надзвичайно мала швидкість розкладення нафтопродуктів на дні водоймищ спричинена нестачею або повною відсутністю ультрафіолетового випромінювання і утворення анаеробних умов.

Із наведених даних видно, що основні відміни хімічного складу вуглеводневих речовин у річково-старичному мулі стосуються співвідношення циклічних і розгалужених сполук та викликані накопиченням таких найпростіших ізомерів, як метилпентани (до 42% від загальної кількості), які можуть бути продуктами розщеплення вищих вуглеводнів. Враховуючи значне посилення реакційної здатності алканів із збільшенням ступеню їхньої розгалуженості, таке перетворення може свідчити про поступовий розклад циклічних сполук і закріплення продуктів їхньої деструкції у озерному мулі.

Іншою причиною таких змін є те, що процеси фазової диференціації нафтопродуктів починаються одразу ж після їхнього надходження на поверхню ґрунту. Природно, що у першу чергу випаровуються легколетючі вуглеводні, серед яких частка циклічних сполук є значно більшою, ніж у фракції з температурою кипіння понад 130° С. Про це свідчать результати фазового розподілу вуглеводневої сировини, які наведено на рис. 2.

Таким чином, особливості групового складу вуглеводнів, що потрапляють до екосистем, мають вирішальне значення у процесах латеральної і радіальної міграції цих забруднюючих речовин у компонентах ландшафту.

Висновки. На основі результатів досліджень показано, що при постійному незначному вуглеводневому забрудненні (на рівні 80–87 мг/кг нафтопродуктів у ґрунті та перевищенні ГДК від 2 до 10 разів у воді) басейнова екосистема, що досліджувалась, здатна до відновлюваності, що обумовлено сукупністю факторів: активністю процесів самоочищення, яким сприяють природні умови, сумісною позитивною дією властивостей компонентів ландшафту та наявністю у складі нафтопродуктів, легких фракцій вуглеводнів, які розкладаються протягом нетривалого часу.

Список літератури:

1. Димитров Д. Н. Фонови количества неполярни въглеводороди, органичен въглерод и общ азот в някои почви и биовъзстановяване / Д. Н. Димитров, И. Митова, Е. Марков, К. Ковачева, Е. Секлемова // Почвознание, агрохимия и екология – 2000. – Т. 35. – № 4. – С. 11–18.
2. Ильичев Р. Б., Вакуленко М. В., Жариков С. Н., Ильичев Б. А. Содержание битумоидов в зональных почвах Европейской части России // Почвоведение. 2001. – № 11. С. 1392–1401.
3. Солнцева Н. П. Добыча нефти и геохимия природных ландшафтов. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 376 с.
4. Angehrn D. Movement and fate of residual mineral oil contaminants in bioremediated soil / D. Angehrn, M. Schluer, R. Gälli, J. Zeyer // Environment Toxicology and Chemistry. – 1999. – V. 18. – № 10. – P. 2225–2231.
5. Оборин А. А. Самоочищение и рекультивация нефтезагрязненных почв Предуралья и Западной Сибири / А. А. Оборин, И. Г. Калачников, Т. А. Масливец, Е. И. Базенкова, О. В. Плещеева, А. И. Оглобина // Вос-

становление нефтезагрязненных почвенных экосистем / Под ред. Глазовской М. А. – М.: Наука, 1988. – С. 140–159.
6. Кодина Л. А. Геохимическая диагностика нефтяного загрязнения почвы // Восстановление нефтезагрязненных почвенных экосистем / Под ред. Глазовской М. А. – М.: Наука, 1988. – С. 112–122.
7. Огняник М. С. Оцінка забруднення зони аерації легкими вуглеводнями та визначення її захисних властивостей / М. С. Огняник, Н. К. Парамонова // Вісник Українського Будинку економічних та науково-технічних знань. – 1998. – № 7. – С. 15.
8. Глазовская М. А. Геохимия природных и техногенных ландшафтов СССР. – М.: Высшая школа, 1988. – 328 с.
9. Янин Е. П. Органические вещества техногенного происхождения в водах городских рек. // Экологическая экспертиза: Обзорная информация. – М.: ВИНИТИ, 2004. – № 4. – С. 42–67.

Крайнюков А.Н., Кривицкая М.И., Крайнюков А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ВЛИЯНИЕ УГЛЕВОДОРОДНОГО СОСТАВА НЕФТЕПРОДУКТОВ НА ПРОЦЕССЫ ИХ РАЗЛОЖЕНИЯ И МИГРАЦИИ

Аннотация
Показано, что при постоянном незначительном углеводородном загрязнении (на уровне 80–87 мг/кг нефтепродуктов в почве и превышении ПДК от 2 до 10 раз в воде) исследуемая бассейновая экосистема способна к восстановлению, что обусловлено совокупностью факторов: активностью процессов самоочищения, которым способствуют природные условия; совместное положительное воздействие свойств компонентов ландшафта и наличием в составе нефтепродуктов, легких фракций углеводородов, которые разлагаются в течение непродолжительного времени.
Ключевые слова: бассейновая экосистема, нефтепродукты, компоненты ландшафта, донные отложения, почвы, самоочищение.

Krainiukov A.N., Kryvytska M.I., Krainiukov A.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

INFLUENCE OF CARBON FUEL COMPOSITION ON THEIR PLANTS AND MIGRATION PROCESSES

Summary
It has been shown that with constant insignificant hydrocarbon pollution (at the level of 80–87 mg/kg of petroleum products in the soil and exceeding the MPC from 2 to 10 times in water), the investigated basin ecosystem is capable of regeneration due to a combination of factors: the activity of self-purification processes, which is facilitated by natural conditions, the combined positive effect of the properties of the components of the landscape and the presence of petroleum products, light fractions of hydrocarbons, which decay in a short time.
Keywords: basin ecosystem, oil products, landscape components, bottom sediments, soils, self-purification.

УДК 330.15

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сологуб Ю.І., Ващенко А.О.
Національний університет харчових технологій

У статті розкрито сучасний стан і перспективи розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Івано-Франківської області. Встановлено основні передумови розвитку туризму та рекреації, зокрема природні та культурно-історичні. Наведено приклади існуючих ринків туристично-рекреаційних послуг області. Висвітлені перспективні напрямки розвитку туристичної сфери. Розглянуто перспективні інвестиційні туристичні проекти в регіоні.
Ключові слова: туристично-рекреаційний потенціал, Івано-Франківська область, туризм, рекреація, гірські території.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Івано-Франківщина характеризується, у більшості, неефективним використання наявним туристично-рекреаційних ресурсів, невідповідністю рівня розвитку туристичної сфери наявному потенціалу. Існуючі обсяги туристичних потоків не відповідають можливостям регіону, оскільки поступаються оптимальній розрахунковій кількості туристів, яку може прийняти область.

Загрозою для оптимального розвитку туристичної сфери регіону є потенційний випереджувальний розвиток безпосередніх конкурентів області на наявних туристичних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вивчення туристично-рекреаційного потенціалу Карпатського регіону повсякчас перебуває в полі зору науковців. Серед низки публікацій останніх років на цю тему можна виокремити дослідження В. Євдокименка і ряд праць В. Кравціва. Над проблематикою перспектив розвитку туристичної інфраструктури регіону працюють В. Гетьман, В. Мацола, О. Любіцева, М. Мальська, П. Жук, Л. Гринів, О. Стецюк.

Постановка завдання. Метою дослідження є характеристика сучасного стану та перспективи розвитку туристично-рекреаційного потенціалу гірських територій Івано-Франківської області.

Виклад основного матеріалу. Івано-Франківська область на туристичному ринку Карпатського регіону України посідає одне з чільних місць. Загальновідомими туристичними символами краю стали г. Говерла, гуцульські фестивалі, курорти Яремче і Буковель, міста Галич, Косів, Коломия і ін.

Область тягнеться з північного заходу на південний схід уздовж орографічної осі Українських Карпат. Поряд із Закарпаттям це найвисокогірніша область України. Близько 43% її території складають гірські масиви, наймальовничішими серед них є: Чорногора, Ґорґани, Гриняви, Чивчини. Не менш строката область і в етнографічному плані. У гірській місцевості розташовано 7 районів (Богородчанський, Верховинський, Долинський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Рожнятівський) та 2 міські ради (Болехівська, Яремчанська).

Туристично-рекреаційний потенціал Івано-Франківщини розглядається через можливість ефективного використання наступної сукупності ресурсів та напрямів: бальнеологічні ресурси (мінеральні води, лікувальні грязі); водні рекреаційні ресурси (ріки, озера, ставки, водоспади); спелеоресурси (печери); природно-заповідні території та об'єкти; пам'ятки історії та культури, архітектури (монастирі, замки тощо); санаторно-курортні комплекси; зимові види туризму та спорту (гірськолижний слалом, сноуборд); сільський зелений туризм.

Івано-Франківщина є відомим туристичним центром України та здатна приймати 8,2 млн. туристів щорічно. Тут розташовано близько 3,9 тис. місць історичної, природної, архітектурної та археологічної спадщини, понад 120 музеїв, туристичних маршрутів довжиною понад 400 км, 10 гірськолижних курортів (сумарна довжина трас понад 60 км).

Існуюча база рекреаційних закладів різних форм власності (362 одиниці на 17,6 тис. місць) дає можливість нарощувати лікувально-оздоровчі, туристичні, спортивні послуги, в тому числі й для іноземних туристів.

На сьогодні майже 800 приватних сільських осель приймають туристів. Туристичні послуги надають понад 100 туроператорів та турагентів; діє мережа з 14 туристично-інформаційних центрів.

За 2016 рік загальна кількість туристів, яким були надані послуги, становить 79 973 осіб, що на 21,4% більше у порівнянні з 2015 роком.

Загальна кількість внутрішніх туристів у 2016 році становила 68 912 осіб (на 19,4% більше у порівнянні з 2015 роком). Найбільшу кількість туристів на території області прийняли ТзОВ «Парктур», ТзОВ «Туристична фірма «Надія», ПАТ «Івано-Франківськтурист», ПП «Прикарпатська туристична компанія», МП Пансіонат «Карпатські зорі».

Чисельність іноземних громадян, яким були надані послуги 2016 року, становить 2 473 осіб, що на 86,8% більше в порівнянні з 2015 роком.

Найбільше Івано-Франківську область відвідували туристи з Молдови, Білорусі, Румунії, Російської Федерації, Литви, США, Ізраїлю, Польщі, Чехії, Латвії.

У 2016 році 8 588 туристів виїжджали за кордон, що на 25,3% більше показника попереднього року. Найчастіше – у Туреччину, Єгипет, Болгарію, Грецію, Польщу.

У 2016 році кількість екскурсантів та одноденних відвідувачів становить 1 446 622 осіб. Лідерами туристичного ринку у цьому сегменті послуг є ТзОВ «Парктур», ПП «Перлина Карпат», ТзОВ «Туристична фірма «Надія», ТзОВ «Гуцульський край», СПД Хомин А.М.

Дохід від наданих туристичних послуг за 2016 рік становив 342 071,9 тис. грн. Найбільші обсяги доходу отримали ТзОВ «Парктур», ТзОВ «Туристична фірма «Надія», ПАТ «Івано-Франківськтурист», ПП «Прикарпатська туристична компанія», ПП «Туристична фірма «Галицькі подорожі» [9].

Природно-заповідний фонд області складають п'ять національних природних парків, загальною площею 120,3 тис. га (Карпатський національний природний парк, національний природний парк «Гуцульщина», Галицький національний природний парк, національний природний парк «Синьогора», національний природний парк «Верховинський») та природний заповідник «Горгани» площею 5,3 тис. га.

На Івано-Франківщині є десять курортних місцевостей. Для курортної терапії використовуються кліматичне лікування, мінеральні ванни, лікувальні грязі, на базі яких можна розвивати окремі види туристичної діяльності.

Сервіс, прийнятний для закордонних туристів, на рівні класу «три зірки» забезпечують готелі «Аускопрут» та «Україна» в м. Івано-Франківськ, база відпочинку «Карпати» в м. Яремчі, пансіонат «Карпатські зорі», туристичні організації «Спорт-тур» в м. Косові, профілакторій «Яремче» в м. Яремчі, санаторій-профілакторій «Джерело Прикарпаття» в с. Новий Мізунь.

В регіоні популярними є водні туристичні маршрути та різні форми командного активного відпочинку. Розвивається інфраструктура для водного туризму на території Дністровського каньйону, створені умови для сплавів річками Білий та Чорний Черемош, Прут, Лімниця.

Івано-Франківщина виступає одним з головних регіонів проведення пішохідних туристських походів. Представлені пішохідні маршрути області характеризуються різною категорії складності, від найпростіших прогулянкових (сімейних та дитячих) до складних і багатоденних (для підготовлених туристів).

Регіон має добрі комунікаційні зв'язки із зовнішнім середовищем. Розташування Івано-Франківщини свідчить про важку доступність мешканців з Східної України та легку доступність для відвідувачів із Польщі, Румунії, Словаччини, Молдови та Угорщини, які перетинають західні кордони автомобільним та залізничним транспортом.

У межах гірської зони Івано-Франківської області виділяють три різні туристичні райони виходячи з рівня туристичного освоєння, атрактиності, специфіки пропонованого туристичного продукту, а саме: Осмолодсько-Болехівський, Ворохтинсько-Яремчанський та Верховинсько-Косівський райони [6, с. 177].

На сьогоднішній день, основними елементами атрактивної основи регіону є: Манявський скит (Богородчанський р-н); Гошівський монастир (Долинський р-н); гора Говерла (2061 м, Чорногірський хребет); колишня обсерваторія на г. Піп Іван (2026 м); високогірні озера Несамовите, Бребенескул, Марічейка (Чорногірський хребет); національний заповідник «Давній Галич»; музеї Писанки та народного мистецтва Гуцульщини і Покуття (м. Коломия); природний комплекс «скелі Довбуша» (с. Бубнище поряд з м. Болехів); скелі «Писаний камінь» (Верховинський р-н); «сріблясті» водоспади в с. Шешори (Косівський р-н); вузькоколійка «Карпатський трамвай» (Долинський, Рожнятівський р-ни); Сокільський хребет (Косівський р-н).

Стратегічні пріоритети розвитку туристично -рекреаційної сфери області офіційно задекларовано місцевою владою у документі «Стратегія розвитку Івано-Франківської області до 2020 р.».

Основною метою Програми є здійснення заходів, спрямованих на розвиток туристичної галузі, забезпечення умов для повноцінного функціонування суб'єктів туристичної діяльності, залучення інвестицій, створення туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби міжнародного і внутрішнього туризму з урахуванням природнокліматичного, рекреаційного, соціально-економічного та історико-культурного потенціалу області, її етнографічних особливостей [10].

Програма передбачає здійснення таких заходів відповідно до основних напрямів:

– розвиток інфраструктури у сфері туризму і рекреації;

– формування ефективної системи економічного стимулювання розвитку туризму та рекреації для активізації створення закладів розміщення та відпочинку туристів;

– формування привабливого інвестиційного клімату для реалізації проектів у сфері туризму та рекреації;

– покращення кадрового забезпечення розвитку туристичної галузі та готельного господарства;

– удосконалення рекламно-інформаційної діяльності у туристичній галузі;

– розширення мережі туристично-екскурсійних маршрутів;

– безпека туристів.

Упродовж останніх років область проводить інвестиційну політику, спрямовану на подальший розвиток і модернізацію туристичної інфраструктури з метою зміцнення лідируючих позицій на національному ринку:

Будівництво туристичного комплексу «Сарахманські озера». Цьому сприяють наявні ресурсні умови території під забудову: рівний ландшафт земельної ділянки; відсутність промислових будівель навколо; відсутність джерел забруднення; близьке розташування лісового масиву, річки Сукіль, яка є притокою однієї з найчистіших рік Європи – Дністра, що створюють унікальні умови для відпочинку. Площа земельної ділянки – 24,6 га. Площа озера Сарахманка – 3,0 га.

Створення оздоровчо-лікувального центру «Апітерапія» – унікальної оздоровчо лікувальної установи з використанням біоенергетики бджіл.

Спортивно-оздоровчий та туристичний комплекс «Бескид». Планується збудувати 4 гірськолижні підйомники загальною протяжністю 8900 м, 5 тризіркових готелів на 500 місць; 200 індивідуальних котеджів.

Будівництво бази відпочинку в с. Слобода Коломийського району. Проект передбачає створення нового туристичного продукту, створення нової рекреаційно-відпочинкової зони, залучення більшої кількості туристів до Коломийського району.

Облаштування рекреаційно-відпочинкової зони в с. Одаїв. Передбачається спорудження багатофункціонального туристичного об'єкту з ме-

режею господарської інфраструктури для клубу парапланеристів з метою організації відпочинку в унікальній зоні Дністровського каньйону.

Спорудження центру гірськолижного туризму на горі Михалкова. Будівництво спортивного комплексу на г. Михалкова з крісельним підйомником, гірськолижною трасою довжиною 1,5 км, з стоянкою для автомобілів та іншою інфраструктурою.

Будівництво бази відпочинку в Косівському районі. Проект включає спорудження готельного комплексу, котеджів, ресторану, спортивно-оздоровчого комплексу, гірськолижної траси та інше [11].

Стаціонарний екологічний табір «Беркут». Будівництво стаціонарного дитячого екологічного табору на 100 місць, відпочинкових будинків, спортивного майданчика.

Висновок. Завдяки своєму розташуванню Івано-Франківщина має надзвичайно високий рекреаційно-туристичний потенціал, що надає області значні можливості для розвитку туризму. Цьому сприяють як і різноманітність природних факторів, так і наявність численних пам'яток історії та культури.

Розвиток рекреаційно-туристичної галузі сприятиме підвищенню рівня зайнятості населення, загальному розвиткові сфери обслуговування, благоустрою населених пунктів, невиснажливому використанню природних ресурсів і охороні довкілля.

Розвиток туристично-рекреаційної галузі Франківщини за останні роки характеризується позитивною та сталою динамікою, внаслідок чого туристично-рекреаційна галузь відіграє дедалі вагомішу роль в соціально-економічному розвитку регіону.

Список літератури.

1. Гетьман В. І. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат // УГЖ. – 1999. – № 3. – С. 34–37.
2. Гетьман В. І. Сучасний стан і перспективи розвитку курортної справи в Карпатському регіоні // Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Матеріали міжнар. конф. (м. Рахів, 14–18 жовтня, 2002 р.). – Рахів, 2002. – С. 39–41.
3. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації). – Чернівці: Прут, 1996. – 288 с.
4. Кравців В. С., Жук П. В. Концептуальні основи перспективного розвитку рекреаційної індустрії в Карпатах // Економіка України. – 1993. – № 12. – С. 57–62.
5. Любіцева О. О. Розвиток курортної справи в Україні // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – С. 86–89.
6. Рутинський М. Й. Івано-Франківщина: територіальна організація туристичного комплексу та структура сучасного турпродукту регіону // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2004. – Вип. 7. – С. 177–184.
8. Сочка К. А. Організація рекреаційної діяльності. – Ужгород: Інститут державного управління і регіонального розвитку, 1997. – 63 с.
9. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. – Режим доступу до сайту: http://www.ifstat.gov.ua
10. Стратегія розвитку івано-франківської області на період до 2020 р.
11. Інвестиційні проекти Івано-Франківської області. – (Офіційний сайт Управління з упровадження економічних реформ, євроінтеграції та інвестицій Івано-Франківської області). [Електронний ресурс]. – Доступний з https://www.if.gov.ua/news/19467

Сологуб Ю.И., Ващенко А.А.
Национальный университет пищевых технологий

ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ГОРНЫХ ТЕРРИТОРИЙ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье раскрыто современное состояние и перспективы развития туристско-рекреационного потенциала Ивано-Франковской области. Установлены основные предпосылки развития туризма и рекреации, в частности природные и культурно-исторические. Приведены примеры существующих рынков туристско-рекреационных услуг области. Освещены перспективные направления развития туристической сферы. Рассмотрены перспективные инвестиционные туристические проекты в регионе.
Ключевые слова: туристско-рекреационный потенциал, Ивано-Франковская область, туризм, рекреация, горные территории.

Sologub Yu.I., Vashchenko A.O.
National University of Food Technology

TOURIST-RECREATIONAL POTENTIAL OF MOUNTAIN TERRITORIES OF IVANO-FRANKIVSK REGION

Summary
The article reveals the current state and prospects of development of tourist-recreational potential of Ivano-Frankivsk region. The basic preconditions of development of tourism and recreation, in particular natural and cultural-historical, are established. Examples of existing markets of tourist and recreational services of the region are given. The prospective directions of development of tourist sphere are highlighted. Considered perspective investment tourism projects in the region.
Keywords: tourist-recreational potential, Ivano-Frankivsk region, tourism, recreation, mountainous territories.

УДК 378.011.3–051: 91+57:[378.4(477.41)

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ ТА БІОЛОГІЇ В ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ НАУКИ І ОСВІТИ

Чернов Б.О., Ковальська К.В., Воловик Л.М., Дзюбенко О.В., Дудка І.Г.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Сьогодні Україна переходить на навчання за Концептуальними засадами реформування освіти «Нова українська школа» на період 2015–2025 рр. Передбачається зупинити падіння якості освіти, орієнтувати її на компетентності і «перенавчити» вчителів. За цих умов суттєвих змін зазнає процес і зміст підготовки вчителя, у якого буде нова роль – коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії учня. Члени кафедри географії ретельно готуються до цих змін.
Ключові слова: реформа освіти, компетентність, «перенавчання», новий зміст, нова роль вчителя.

> «Не менше 30% знань, яким вчителі будуть навчати через 10 років, ще не існують нині. Це дані конференції «Політика в галузі педагогічної освіти в Європейському Союзі початку XXI ст.». Це вимагає формувати вчителя третього тисячоліття як вічного учня, який повинен вміти приводити власну професійну діяльність у відповідність з вимогами часу, безперервно підвищуючи власний професійний рівень і бути готовим самостійно вносити зміни, швидко і ефективно реагувати на нові виклики».
>
> *Е.Г. Полупанова «Педагогіка», 2007, № 8, с. 125*

Постановка проблеми. В усіх підручниках з дидактики, педагогіки і методики навчання наприкінці XX і початку XX1 ст. наголошувалось, що професійні знання майбутнього вчителя, зокрема географії й біології, надають розвиткові його методичної майстерності глибину, ґрунтовність і осмисленість дій у навчально-виховній діяльності. Це важливо усвідомити кожному, хто збирається працювати в навчальних загальноосвітніх закладах у період стрімкого переходу від суспільства знання до суспільства інформаційно-комунікаційних технологій (ІТК), яке відкриває вчителеві небачені раніше можливості розвитку методичної майстерності і практичного навчання майбутніх громадян країни. Традиційно методична майстерність розглядається як комплекс здатностей-здібностей особистості, які й формують достатньо високий рівень методичної творчості майбутніх учителів. «І тоді вже не лише «від Бога», а й за рахунок цілеспрямованого методичного навчання з'явиться педагогічна вмілість вчителя» [2, с. 10].

За цих умов набуває значення ґрунтовне теоретико-методологічне і практичне предметне знання, але це знання не передається від викладача до студента. Потрібна ретельна і цілеспрямована самостійна робота майбутнього вчителя, на яку стандартом підготовки фахівця відводиться сьогодні до 60–70%. Як за цих умов зберегти і примножити досвід глибокого теоретико-методологічного навчання?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці XIX і початку XX століть розвитку і формуванню особистості присвячено чимало досліджень: Г.О. Балл вивчав психологічні основи готовності до професійної діяльності» (1994); І.Д. Бех зосередив увагу на вихованні особистості (2003); В.І. Бобрицька – на професійній підготовці майбутніх вчителів (2005), формування дидактич-

ної культури майбутнього вчителя досліджував В.І Гриньов (2002); О.О. Лаврентьєва – приділила увагу методологічній культурі, реалізованої на основі природничих дисциплін (2011), а В.В. Радул і В.О. Кравцов – досліджували методологічні основи професійного становлення особистості вчителя (2011). Ця проблема вивчалась ще багатьма дослідниками в різних за глибиною і методологічним обґрунтуванням аспектах формування, становлення і розвитку, і тільки В.Я. Ляудіс присвятила дослідження проблемі формуванню саме навчальної діяльності студентів (1989), а О.В. Бугрій зосередила увагу на професійній діяльності саме вчителя географії (2008). В.І. Луговий, О.М. Слюсаренко та Ж.В. Таланова зосередили увагу на темі «Дослідження в університетах, навчання в академіях: шлях до інтеграції освіти і науки» (2015). Є й фундаментальні праці В.Г. Кременя «Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору» (2009), «Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум» (2010), «Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму» (2012; у співавторстві), в яких в окремих спеціальних розділах автор у загальних міркуваннях звертається до цієї проблеми. Є й спеціальне дослідження С.М. Порєва «Університет і наука. Епістемологія, методологія і педагогіка виробництв знань» (2012). В дослідженнях констатується, що в університетах посилилась тенденція навчання студентів на основі наукових досліджень, а також досліджень і розробок для модернізації вищої освіти.

Уперше питання посилення науковості навчання географії із застосуванням методів науки поставив В.А. Щеньов. Пізніше це питання піднімали в періодичній пресі І.В. Душина і Т.П. Герасимова, І.С. Матрусов і В.В. Рижаков, М.К. Ковалєвська, Л.М. Панчешнікова. В загальній дидактиці – це зробив І.Я. Лернер. В посібнику «Методи навчання географії в школі» про це відзначали Б.О. Чернов і В.П. Корнєєв. Більше того, уперше в колишньому Радянському Союзі у 1986 р. відбулось розширене засідання науковців Інституту географії АН СРСР на тему «Нові шляхи географічної науки», на якому обговорювалось не тільки завдання географії про розширення і поглиблення фундаментальних досліджень у сфері вивчення взаємодії природи і суспільства, а й завдання підготовки висококваліфікованих кадрів шляхом удосконалення вузівської освіти і підвищення географічної культури населення найперше шляхом ***покращення шкільного навчання основам географії шляхом підсилення науковості шкільної географії***. Проте усе це залишилось поза увагою спільноти науковців.

Натомість, поки йшли розмови й обговорення необхідності покращення навчання основам географії в Україні, Західні держави не дрімали, а виділяли великі ресурси на зміну стратегії діяльності всього освітньо-наукового комплексу Старого світу за умови його орієнтації не на «забезпечення грамотності», а на надання кожній молодій людині професії, підготовку молодих науковців та інших кваліфікованих фахівців. Керівництво ЄС вимагало від своїх міністрів освіти негайної переорієнтації Болонського процесу з будівництва «освітнього простору» на розширення «науково-технологічного простору» Європи.

Виділення нерозв'язаних проблем. Аналіз наукових джерел показує, що дослідження інтеграції освіти і науки в університетах перебувають на початковому етапі і потребують їх продовження. А проблема інтеграції географічної і біологічної науки і географо-біологічної освітн спеціально не досліджувалась, тому, не зважаючи на наявні загальні дослідження у цьому напрямі, умови потужного, надшвидкого і всеохоплюючого глобального розвитку природи, суспільства і освіти вимагають перегляду і доповнення здобутків вчених новими **дослідженнями проблеми *«Формування творчої особистості майбутніх вчителів географії та біології в конкретному університеті в умовах інтеграції науки і освіти»***. Проблема визначила й **мету дослідження**: на основі узагальнення передового педагогічного і власного ретроспективного досвіду інтеграції освіти і науки розробити теоретико-методологічні і методичні умови для професійної підготовки учителів географії та біології в конкретному університеті на основі викликів сьогодення. Проблема і мета дозволили сформулювати **завдання дослідження**: 1) спираючись на сучасні світові, вітчизняні і власні системи розробки теоретико-методологічних основ навчання майбутніх вчителів географії і біології [21; 22; 23], розробити систему навчання майбутніх вчителів географії та біології за характером самостійної пізнавальної діяльності, яка реалізується на трьох рівнях методології: 1) *власне філософському, загально-предметному і конкретно-предметному*; 2) розроблені теоретичні і практичні системи особистісно-професійної підготовки майбутніх вчителів географії та біології реалізувати у навчально-виховному процесі, які за своєю природою придатні для духовного та морального формування особистості майбутніх учителів; 3) для перевірки знань і вмінь майбутніх вчителів розробити тест Б, який передбачає самостійність мислення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і творчий підхід до виконання завдань.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною частиною НТР є величезне збільшення швидкості усіх життєвих процесів. «Підраховано, що одна доба життя сучасної людини вміщає події двадцяти років життя людини XX століття. Одну добу у XX ст. і двадцять років у XIX. Це темп життя. Звідси вимога часу: менше емоцій! Але накопичується дисбаланс в емоційно-психологічній сфері особистості, руйнується соціальна природа людини, втрачається необхідність людини в людині. А швидкості усе зростають...» [28, с. 24].

Це переконливо доводить аналіз наукових джерел і передового досвіду навчання: XX ст. **буде не** «інформаційним суспільством» з масовим поширенням персональних комп'ютерів та Інтернету, **а суспільством нано-, піко- і фемтотехнологій**, які цілковито замінять усі сектори зайнятості й вимагатимуть для своєї появи та використання значних змін у діяльності освітніх систем, зокрема в переході від елітарно-університетської до загальної і багатосекторної вищої освіти» [12, с. 26].

Отже, людство реально вступило в історично новий етап, коли головним ресурсом розвитку стає сама людина, її освіченість і професійна компетентність, моральні і вольові якості. Це, – вважає В.П. Борисенков, – має прояв у зростаючій інтелектуалізації основних чинників вироб-

ництва, у переході до економіки, яка основана на знаннях і яку характеризує системне використання наукових досягнень в процесах економічного і соціального розвитку, що, у свою чергу, передбачає створення стимулів для поширення і набуття знань, удосконалення усієї системи освіти, підвищення ефективності і якості освітньої діяльності [2, с. 8].

Тому нині різко зростає вимога науково-теоретичного і філософського осмислення нових освітніх реалій і процесів і виникає взаємопов'язане складне завдання – створити відповідні педагогічні умови майбутньому вчителеві для ґрунтовного оволодіння географічними знаннями і на їх основі сприяти розвитку творчих задатків в оволодінні технологіями навчання та методичною майстерністю. Створення подібного навчання можливе за умови оволодіння майбутніми вчителями географії філософськими та теоретико-методологічними знаннями географічної науки та знаннями сучасної дидактики географії. На думку В.В. Пилипчука, саме ця повноцінна у науковому розумінні наука, що спирається на сучасні методичні системи навчання, має уособлення в образі вчителя шкільної і постсекундарної (тієї, що йде після загальноосвітньої школи) освіти. Нині вплив учителів на учнів загальноосвітньої школи є питанням проблематичним, оскільки у вчительській спільноті тільки зрідка трапляються спонтанні харизматичні особистості – це люди наділені Божественним даром навчати, мають виняткову обдарованість і високий авторитет, оснований на винятковому поєднанні лідерства і вміння вести за собою. Тому й важливо, якщо нема такого дару, щоб методичною майстерністю, яка ґрунтується на цілісному методологічному та предметно-дидактичному знанні технологій навчання, оволоділи усі інші (або майже усі) майбутні вчителі географії і біології. Стає зрозумілим – підготовку майбутнього вчителя не можна забезпечити шляхом простого інформаційного насичення. «Величезний інформаційний потік вимагає від учителя більш ґрунтовної, ніж будь-коли, підготовки не лише до раціонального відбору, переробки, зберігання й використання знань про світ, кількість яких лавиноподібно наростає, але й формування цих здібностей у студентів» [12, с. 26].

Навчання майбутніх вчителів роботі з джерелами, опануванню теорією і практикою пошуку, виявлення, пізнанню, аналізу і використанню джерел є особливо важливим в педагогічній діяльності. Майбутні вчителі оволодівають сучасними методами опрацювання джерел, здобування джерельної інформації. Уміння працювати з джерелами є «неодмінною умовою підготовки висококваліфікованих майбутніх вчителів географії і є важливим чинником розвитку у них навчальних і дослідницьких навичок, формування географічної культури і методологічної зрілості, їхньої професійно-педагогічної діяльності» [7, с. 5].

Тому нині вважається, що «обов'язковим компонентом професійної підготовки майбутніх вчителів географії і біології та їх майстерності є опанування науковою організацією і високою культурою опрацювання та використання джерел. Невміння працювати з джерелами, безпорадність щодо практичного використання джерельної інформації негативно впливають на якість і ефективність їх педагогічної діяльності» [9, с. 418].

Набуті предметні знання і усвідомлення дидактичних особливостей організації навчально-виховного процесу дають можливість майбутнім вчителям географії та біології під час проходження педагогічної практики вільно і зрозуміло відтворити природничо-суспільні явища, всезагальні і локальні зв'язки і форми буття. Саме у поєднанні цілеспрямованого навчання, набутих теоретико-методологічних знань, пов'язаних з практикою, майбутні вчителі долучаться до професійної творчості. Для багатьох студентів теоретико-методологічні знання, отримані з фахових дисциплін у взаємозв'язку з проходженням польової практики, залишаються головним джерелом професійних знань. Усе разом узяте попри свою надзвичайну актуальність потребує теоретичного вивчення, узагальнення, методичного осмислення,обґрунтування і практичної реалізації.

Увага членів кафедри упродовж своєї п'ятнадцятирічної діяльності (кафедра створена у 2002 р.) приділялась співвідношенню вищої освіти і наукових досліджень, зокрема й власних. «Взаємне позиціювання наукової та освітньої сфер, їх диференціація та інтеграція в єдиний простір, визначаються їхніми місіями (головними призначеннями), а саме: *наукової* – як продукту знань (теоретичних та емпіричних), *освітньої* – як транслятора знань,насамперед нових знань. Місійно ці дві спеціалізовані сфери передбачають і потребують одна одну на засадах взаємного доповнення, відтак виробляють шляхи інтеграції» [17, с. 12].

Стратегічна мета членів кафедри полягає у тому, щоб не споживати і транслювати знання, а створювати свій власний науково-інформаційний простір та інтелектуальний продукт. Це важливо усвідомити, оскільки сьогодні існує думка, що вирішення соціально-суспільних та екологічних проблем можливе за допомогою саме гуманітарних, а не технічних наук. Нове XXI ст. вже назвали «століттям гуманітарної науки» (І. Колесник). Для розв'язання вказаної проблеми була прийнята і задекларована кафедральна тема ***«Теоретико-методологічні особливості дидактики природничо-суспільних дисциплін загальноосвітньої і вищої школи»***.

Освітньо-науковий потенціал кафедри географії, екології і методики навчання дозволяє активно включитись у розв'язання названих проблем. Про це говорить включення колективу кафедри в розробку Міжнародного проекту «Екологічна освіта для Білорусі, Росії та України» (EcoBRU 543707-TEMPUS-1–2013–1-DE-TEMPUS-JPHES) за участі українських, білоруських і російських науковців та за підтримки вчених з університетів країн Євросоюзу: Німеччини, Чехії, Словаччини та Латвії.

Для реалізації означеного група дослідників Переяслав-Хмельницького держаного педагогічного університету імені Григорія Сковороди розробила програми відповідних курсів: «Екологічне виховання в курсі «Я і оточуючий світ» та «Особливості підготовки екологічного навчання і виховання» (автор О.В. Дзюбенко), «Екологічні проблеми природознавства (1–4 класи)» (автор Б.О. Чернов), «Соціально-екологічні про-

блеми природничих дисциплін (5–10 класи)» (автор К.В. Ковальська), «Теоретико-методичні основи екології (курс екології – 11 клас)» (автор О.В. Дзюбенко), «Екологія людини» (автор Н.І. Коцур), «Позакласна діяльність з екології» (автор І. Г. Дудка).

На сьогоднішній день кандидатами наук стали наші випускники: Тетяна Васютіна, Марина Давиденко, Алла Білоцерківська, Інна Дудка (Алексеєнко) та Володимир Носаченко (останні двоє працюють на кафедрі викладачами).

Діяльність викладачів кафедри відображає гнучкість і здатність швидко адаптуватися до викликів часу сучасного інформаційного суспільства. Нині студенти можуть вчитись за спеціальністю географії-біології і паралельно здобувати іншу спеціальність, важливу для них. Магістранти можуть, в залежності від здібностей до наукової роботи, обирати напрям магістра-науковця.

Підготовка майбутніх вчителів географії та біології в університеті вже сьогодні вимагає не лише поглиблення пізнання окремих дисциплін та галузей знань, а й формування теоретико-методологічного стилю мислення. Тому, на думку С.М. Порєва, – «наукова і методична підготовка майбутніх фахівців постає як проблемне поле вітчизняної університетської освіти». Це пов'язане з тим, що «нині все більше спостерігається взаємопроникнення філософського, математичного та соціогуманітарного знання і необхідності цілісності предмета пізнання та діяльності. Інакше ми будемо чинити опір новому революційному виклику старими способами мислення». Проведені С.М. Порєвим дослідження, показують, що нині «усе частіше доводиться звертатись не лише до педагогіки, організації навчання та наукових досліджень студентів, а й до методології педагогіки і далі до філософської методології та епістемології» [20, с. 128,129]. За цих умов, зауважує С.М. Порєв, проблеми пізнання і діяльності симетричні проблемам власного викладання, тому що використовують одне й те саме поле знання предметів. До цього потрібно додати, що зазначена С.М. Порєвим симетрія спостерігається тільки у активно працюючих викладачів і студентів.

Майбутні вчителі повинні зрозуміти, що до надбань національної і світової культури належить і філософське знання, яким вони оволодівають під час навчання в університеті. Ґрунтовність опанування майбутніми учителями базових знань в сучасних умовах надшвидкого старіння і оновлення наукових знань залежить від них самих. Головна задача, – зазначав один з останніх представників знаменної філософської плеяди «шестидесятників» М.К. Мамардашвілі, – через власний розвиток і освіту розвити і структурувати певним чином соціальну матерію навколо себе. Так, щоб вона була диференційована і різноманітна. Тому, що тільки складні диференційовані організми життєздатні. Надбання ж ґрунтовності знань можливе за умов ґрунтовної фахової підготовки майбутніх учителів на єдиній методологічній основі і в певній системі. Подібний підхід, частково вже реалізований в практиці навчання майбутніх вчителів. В університетський навчальний план навчання магістрів введено курси «Філософські основи географії», «Основи наукових досліджень», «Методика краєзнавчих досліджень», «Основи ландшафтознавства», які нині потребують суттєвих змін в умовах інтеграції науки й освіти в бік методологічної основи та практичного застосування отриманих наукових знань. Це пов'язане з тим, що «сьогодні науковість знань, відповідно до напрацювань поколінь фахівців, пов'язується із системою пізнання, що характеризується максимальною корисністю, надійністю, доказовістю... Якість знань навряд чи можна гарантувати, позбувшись епістемології та філософії науки і керуючись лише соціально-організаційними чинниками його виробництва, оскільки останні більш впливають на зовнішні форми, ніж на внутрішню сутність продукту пізнання» [20, с. 143]. Розуміючі, що наука є важливою складовою місії університету і його діяльності, та особисте бачення філософських проблем розвитку географічної науки і дидактики географії, широкий аналіз педагогічної польової практик та передового досвіду викладачів дає можливість довести до свідомості майбутніх вчителів географії і біології власні теоретичні і методичні здобутки: О.В. Дзюбенко видала для студентівнавчально-методичний посібник «Радіобіологія» (2015), І.Г. Дудка і Б.О. Чернов – практикум з «Ландшафтознавства» (2015), І.Г. Дудка практикум з «Організації позакласної діяльності учнів з географії у загальноосвітній школі» (2016), Л.М. Воловик – монографію «Периферійні райони Київської області: господарський розвиток, соціальні проблеми», К.В. Ковальська посібник «Методика навчання географії», В.В. Мічуда навчально-методичний посібник «Географічне краєзнавство», Б.О. Чернов, К.В. Ковальська, Б.П. Пангелов – монографію «Особливості туристсько-краєзнавчої діяльності в рекреаційному регіоні» (2013), Б.О. Чернов дві монографії «Розвиток національної освіти в добу Української національно-демократичної революції початку XX ст. (1917–1920)» (2015), «Шкільна освіта і наукові дослідження в Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944)» (2016, 2017), «Програму підвищення професійної кваліфікації вчителів початкової школи з екології» (2017), до програми посібники «Теоретико-методична сутність підвищення фахової підготовки вчителів початкової школи з екології» (2017), С.М. Рик і Б.О. Чернов «Філософсько-методологічні основи перепідготовки вчителів початкової школи з екології» (2017) та ін.

У свою чергу окремі магістранти-випускники мають солідні наукові здобутки: Мар'яна Фединишинець видала монографію «Прикордонне співробітництво України в умовах європейської інтеграції: проблеми і перспективи розвитку» та практикум «Територіальне співробітництво України в умовах європейської інтеграції», Василь Рошинець видав монографію «Фізико-географічна характеристика Національного природного парку «Синевир», Інна Твердохліб після закінчення магістратури,працюючи в Кременецькому ботанічному саду, а нині викладачем Кременецького лісотехнічного ліцею зібрала цікавий повчальний матеріал для праці «Кременецькому ботанічному саду – 210 років (1806–2016)» (2017). Не говорячи вже про десятки наукових статей студентів.

В лекціях і на практичних заняттях майбутнім вчителям роз'яснюється, що вивчення географії біології неможливе без свідомого усвідомлення як діалектичні принципи проявляються в загально-

географічних і загально-біологічних закономірностях природи Землі і природи рідного краю (тут спрацьовує дидактичний прийом перенесення набутих знань у процесі пізнання невідомих об'єктів і явищ). Тому колектив кафедри й намагається узгодити навчання майбутніх вчителів географії та біології на трьох рівнях тематичної складової єдиного навчально-виховного процесу:

1-й – методологічний. Методологічна свідомість у майбутніх учителів починає формуватися під час усвідомлення дії діалектичного методу пізнання під час вивчення філософії. Метод створює методологічну основу для розвитку природничих і суспільних наук, якими опановує майбутній учитель, і «стосовно наукового знання виконує інтеграційну, об'єднуючу функцію, переборюючи те, що на перший погляд вважається несумісним – протилежність природничо-наукового і суспільного знання, – вбачаючи внутрішню єдність, спільність цих різних сфер людського пізнання, пояснюючи його як відображення матеріальної єдності світу, що перебуває у процесі безперервного руху і розвитку» [14, с. 7].

На перший погляд це несумісне, тож майбутнім вчителям нагадується, що всезагальні діалектичні закономірності матеріального світу Ф. Енгельс назвав об'єктивною реальністю. Крім того, «при всій різноманітності матеріального світу не можна не бачити в ньому трьох головних, найважливіших сфер: неживої природи, живої природи і суспільства. Кожній з них відповідає одна з трьох основних груп форм руху матерії: абіотичні (неорганічні), біотичні (органічні) і соціальні. Відповідно існують такі філософські науки: діалектика неживої природи, діалектика живої природи і соціальна філософія» [2, с. 23], які й лягають в основу філософської підготовки майбутніх учителів. Саме в діалектичних закономірностях і розкриваються взаємозв'язки між неживою і живою природою та суспільством, формується екологічна культура. Як показують останні дослідження, це питання на сьогоднішній день є надзвичайно важливим, оскільки наявність в структурі системи формування особистості майбутніх учителів інтегруючу роль відіграє теоретико-методологічна підготовка, яка слугує стрижнем та спрямовуючим вектором їх розвитку. Ще й «дотепер, – зазначає О.О. Лаврентьєва, – остаточно невизначеними залишаються питання місця методологічної культури в метасистемі професійно-педагогічної культури, а також її специфічних функцій, що забезпечують, у першу чергу, методологічну діяльність – не досить характерну для освітянської практики». І далі робить надзвичайно важливі висновки: «Вирішення цієї проблеми варто шукати в осмисленні категорій «культура» і «методологія» і, як наслідок, в усвідомленні того факту, що напевно, не будь-яка діяльність вимагає певної культури її організації та методологічного обґрунтування. Репродуктивна діяльність, віддзеркаленням якої може бути рутинна повсякденна робота учителя-функціонала («урокодателя») на рівні раз і назавжди засвоєних технологій, не вимагає методологічних підходів. Інша справа – продуктивна діяльність, спрямована на одержання об'єктивно нового або суб'єктивно нового результату. У сучасній освітній ситуації виникла потреба у тому, щоб педагогічна діяльність вчителя набула ознак цілеспрямованого й професійного дослідження» [14, с. 10, 11; тут і далі підкреслено – авторами]. Тим більше, що філософське мислення відкриває всезагальні риси, відношення, які притаманні не окремим видам явищ і процесів, а й усьому буттю. Знання подібного роду виражені в універсальних формах людського мислення – категоріях. Взаємозв'язки окремих груп категорій виражають всезагальні принципи розуміння і дослідження оточуючого середовища. Важливе місце у навчанні майбутніх вчителів відводиться формуванню розумінню всезагального зв'язку явищ, оскільки багатьом з них важко зрозуміти взаємозалежність і переходи одних явищ в інші, що відображають всезагальну властивість руху матерії.

В епоху глобального прискорення розвитку суспільства в умовах над швидких змін філософські проблеми виживання і існування світу і людини набули громадянського і педагогічного значення. Неможливо виховувати духовність у майбутніх вчителів, акцентуючи увагу на споконвічній «бездуховності» матерії як об'єктивної реальності, на абсолютизації межі між природою і духом, матерією і свідомістю. Про користь філософії Епікур говорив, що вона виганяє хвороби душі і закликав з молодості займатися філософією: «Кто говорит, что ещё не наступило или прошло время для занятия философией, тот похож на того, кто говорит, что для счастья или ещё нет, или уже нет времени».Тому філософському навчанню майбутніх вчителів географії і біології й надається така увага, а загально-предметні дисципліни співвідносяться з основами філософії.

2-й – теоретичний. Методологічна база філософії буття і пізнання та соціальної філософії, що співвідносяться як загальне і особливе, є основою навчання майбутніх учителів географії і біології, в яких на конкретних прикладах розкриваються взаємозв'язки людини і суспільства з природою (неживою і живою) – це їх постійна і різноманітна взаємодія з біосферою, що вивчається кількома науками, зокрема й географією та біологією. Оскільки більшість об'єктів матеріального світу, що вивчаються природничо-географічними науками, а методологічна основа їх випливає з їх положення в системі природничо-суспільних наук

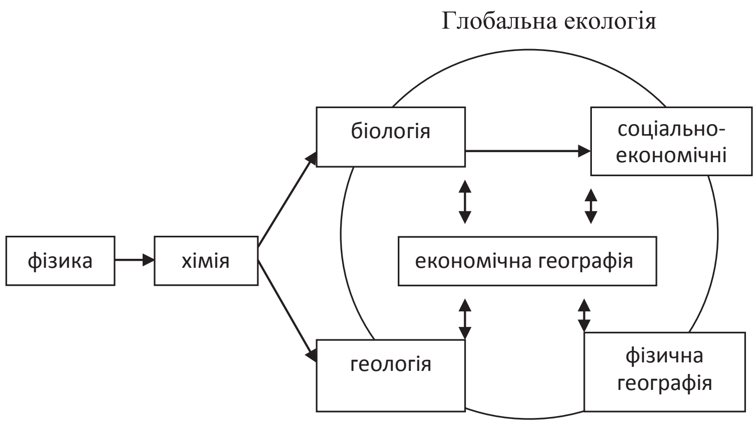

Схема 1. Система природничо-суспільних наук, об'єднаних глобальною екологією

(див. схему), об'єктивною основою класифікації яких є класифікація форм руху матерії [23; 27].

Складні процеси, що відбуваються в динамічній природничо-суспільній системі планети Земля, вимагають її комплексного дослідження, застосування загальнонаукових і специфічних, зокрема й аерокосмічних методів. Вирішальне значення мають комплексне картографування, методи прогнозування (екстраполяції, моделювання, експертизи) та «принцип великого доповнення» (термін В.П. Казначеєва).

Майбутні вчителі усвідомлюють, що географія і біологія, досліджуючи найвищі рівні взаємодії – на рівні форм руху матерії – розкривають взаємозв'язки між біосферою, людством і Космосом, показують залежність живої речовини (зокрема й людини) від космічних процесів. При цьому, за А.Д. Урсулом, синтез знань відбувається не стільки у злитті наукових дисциплін в одне ціле, скільки виступає як опосередкована взаємодія через розв'язання спільних комплексних наукових завдань, через підсилення взаємозв'язків у середині науки як цілого, яке має диференційовані частини, компоненти у вигляді конкретних географо-біологічних наук.

3-й методичний. Методична підготовка майбутніх вчителів має не просвітницький, а діяльнісний (практичний) характер, оскільки, як писав Я.А. Коменський, «людська природа не бажає нічого знати, робити і мати даремне і некорисне». Тобто, не потрібно навчати того, що не буде майбутніми вчителями використано у житті та професійній діяльності.

Для сучасної цивілізації характерним є входження в епоху особливого типу прогресу, специфіка якого «виявляється в значному посиленні нового джерела розвитку. Його сутність – у нових технологіях виробництва і генерування знань, оброблення інформації та символічної комунікації. Постає нова антропосоціальна структура, зумовлена новим способомрозвитку людської цивілізації, яку поправу називають техногенною,її характерні риси – самоорганізація, саморозвиток і креативне мислення» [13, с. 5]. Саме самоорганізація майбутнього вчителя з креативним мисленням формується у навчально-виховному процесі з використанням методівнавчання за характером самостійної пізнавальної діяльності.

Методи навчання природничо-гуманітарних дисциплін за характером пізнавальної діяльності студентів розроблені в загальній дидактиці І.Я. Лернером [15: 16] і реалізовані Б.О. Черновим у співавторстві з В.П. Корнєєвим у посібнику для вчителів «Методи навчання географії в школі» [24] та методичних статтях [21; 22; 25], а також в монографії «Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика» О.М. Топузовим [18], успішно використовуються в практичній діяльності викладачами кафедри. Це такі методи: *інформаційно-рецептивний, репродуктивний, частково-пошуковий, проблемного викладу знань, навчально-дослідницький і науково-дослідницький*. Названі методи здебільшого відомі фахівцям, крім навчально-дослідницького, обґрунтованого Б.О. Черновим, тому тільки зазначимо про важливість останнього.

Науково-дослідницький метод реалізується, як правило, під час написання магістерських робіт, коли студенти працюють над розв'язанням проблеми тривалий час. Досвід керівництва бакалаврськими і магістерськими роботами свідчить про те, що застосувати набуті дослідницькі навички і вміння для проведення наукового дослідження можуть далеко не всі студенти, а лише найбільш здібні. Тому й мало справжніх самостійних наукових досліджень, як, наприклад, названі вище роботи В. Рошинця та М. Фединишинець. Високий рівень теоретичної та професійної підготовки майбутніх вчителів географії і біології сприяє підготовці нової генерації вчителів-дослідників. А як же решта? Вони працюють під безпосереднім керівництвом викладачів – поради, пояснення, консультації, навідні запитання, іноді й конкретні вказівки, застосовуючи навчально-дослідницький метод.

Висновки. У сучасній дидактиці географії за допомогою методу контент-аналізу літературних джерел чітко визначилась тенденція наукового обґрунтування методів навчання географії за характером пізнавальної діяльності.Застосування названих методів навчання в їх взаємозв'язку дає змогуактивізувати навчально-виховний процес з природничих дисциплін в цілому, урізноманітнити структуру лабораторно-практичних занять, відкриває нові резерви широкого впровадження в навчальний процес самостійної пізнавальної діяльності студентів.

Дослідження інваріантної основи внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків на методолого-методичній основі, проведені Н.І. Рєзник, дали їй підстави стверджувати, що в сучасних умовах розвитку світової цивілізації відбувається інтеграція зусиль більшості національних і міжнародних освітніх організацій. Безсумнівно, що актуальне завдання вироблення єдиної стратегії в галузі освіти і типові проблеми, з якими зіштовхується освіта в різних країнах, найчастіше є наслідком необхідності узгодити його зміст, форми, методи і тривалість навчання у відповідність з темпами і характером соціальних змін в сучасному світі. Безсумнівно і те, що нові кроки робляться і будуть робитися і у формуванні, і у досягненні цілей, які ведуть до гармонізації національної системи освіти не тільки в Україні, а й у країнах Європи.

Список літератури:

1. Антипова А.В. О новых направлениях в географии / А.В. Антипова. – География в школе – 1987. – № 3. – С. 9–12.
2. Борисенков В.П. Вызовы современной эпохи и приоритетные задачи педагогической науки В.П. Борисенков / Педагогика. – 2004. – № 1. – С. 3–10.
3. Воловик Л.М. Безпека життєдіяльності населення в умовах глобалізації / Л.М. Воловик // Молодий вчений (випуск 36.1, 2016 р.), с. 25–29.
4. Volovyk L.M. Periphera lareas of capital region, their functional certainty Under social transformation (on the example of Kyiv region) / L.M. Volovyk // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія Геологія. Географія. Екологія, випуск 44. – 2016 р. – С. 87–91.

5. Дзюбенко О.В. Підвищення кваліфікації вихователів дошкільних навчальних закладів з екологічної освіти / Дзюбенко О. / Міжнародна науково-практична конференція «Екологічні засади збалансованого регіонального розвитку». Івано-Франківськ – 10–11 травня 2016. С. 125–130.
6. Дудка І.Г. Підготовка майбутніх учителів географії до організації позакласної діяльності учнів: обґрунтування моделі[Електронний ресурс] / І.Г. Дудка // Освітологічний дискурс: наук. Електронне видання. – 2015. – № 3(11). – С. 102–111. – Режим доступу: http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/download/257/256
7. Євдокимов В.І. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя / В.І. Євдокимов // Педагогічна і психологічна науки в Україні. Зб. Наук. Праць до 15-річчя АПН України у 5 томах / Том 1. Теорія та історія педагогіки. – К.: «Педагогічна думка», 2007. – 278–284 с.
8. Калакура Я.С. Передмова / Я.С. Калакура // Історичне джерелознавство: підручник; [Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська і ін.]. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Либідь, 2017. – С. 3–8.
9. Калакура Я.С. Методика і техніка пошуку, опрацювання та використання історичних джерел / Я.С. Калакура, Б.І. Корольов // Історичне джерелознавство: підручник; [Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська і ін.]. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Либідь, 2017. – С. 417–428.
10. Ковальська К.В. Обґрунтування концепції розвитку теоретичних Знань для перепідготовки учителів з екології в рамках проекту «Ecological education for Belarus? Russia and Ukraine» – Eco-BRU / К.В. Ковальська, О.В. Дзюбенко, Б.О. Чернов // «Молодий вчений». – 2016. – 9.1(36.1). – Вересень. – С. 62–65.
11. Ковальська К.В. Екологічна освіта: Міжнародний проект «EKOBRU» / К.В. Ковальська, Н.І. Коцур, С.М. Рик, Б.О. Чернов // Освіта для збалансованого розвитку: перспективи в Україні; [Матеріали 11 Всеукраїнського форуму «Освіта для збалансованого розвитку» (Київ, 13–14 квітня 2016 р.)]. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2016. – С. 103–107.
12. Корсак К. Шлях освіти. – 2008. – № 1. – С. 26.
13. Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людино центризму: монографія / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 368 с.
14. Лаврентьєва О.О. Розвиток методологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки: теоретико-методичний аспект: монографія / О.О. Лаврентьєва; [за ред. Л.О. Хомич]. – К.: КНТ, 2014. – 456 с.
15. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
16. Лернер И.Я. Дидактическая система методов обучения. – М.: Знание, 1976. – 64 с.
17. Луговий В.І. Дослідження в університетах, навчання в академіях: шлях до інтеграції освіти і науки / В.І. Луговий, О.М. Слюсаренко, Ж.В. Таланова // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 4. – С. 11–21.
18. Топузов О.М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: Монографія / О.М. Топузов. – К.: Фенікс, 2007. – 304 с.
19. Пилипчук В.В. Розвиток педагогічної майстерності вчителя в предметних методиках навчання: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 176 с.
20. Порев С.М. Університет і наука. Епістемологія, методологія і педагогіка виробництв знань. Монографія / С.М. Порев. – К.: Хімджест, 2012. – 384 с.
21. Чернов Б.А. Теоретико-методологические проблемы географо-дидактической подготовки будущих учителей географии / Б.А. Чернов, Е.В. Ковальская // Проблемы непрерывного образования и картографии; [зб. наук. праць]. – Х.: ХНУ ім. В.П. Каразіна, 20011. – Вип. 14. – С. 110–112.
22. Чернов Б.О. Особливості підготовки вчителів та викладачів екології на сучасному етапі / Б.О. Чернов, К.В. Ковальська, О.В. Дзюбенко // Освіта для збалансованого розвитку: перспективи в Україні; [Матеріали 11 Всеукраїнського форуму «Освіта для збалансованого розвитку; Київ, 13–14 квітня 2016 р.]. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2016. – С. 173–175.
23. Chernov B.O. Methodological basis of economic geography (part 1) 296 // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Серія «Геологія. Географія. Екологія». – Вип. 44. – Х. – 2016. – С. 148–153.
24. Чернов Б.О. Методи навчання географії в школі / Б.О. Чернов, В.П. Корнєєв; [за ред. А.М. Алексюка, А.Й. Сиротенка]. – К.:Радянська школа, 1996. – 174 с.
25. Чернов Б. Розвиток ідей щодо методів навчання в історії педагогічної думки / Борис Чернов, Катерина Ковальська // Рідна школа, 2010. – № 12. – С. 54–57.
26. Чернов Б.О. Теоретико-методологічні основи становлення шкільного курсу дидактики географії / Б.О. Чернов // Історія науки і біографістика: електронне наукове фахове видання: 2011–4; [головний ред. В.А. Вергунов] / http://www.nbuv.gov.ua/t-journals/INB/2011–4/index.html
27. Чернов Б. Концепція розвитку теоретичних знань і методичних компетенцій педагогів з екології: зміст і основні положення / Б. Чернов, Н. Коцур, К. Ковальська, О. Дзюбенко // Рідна школа. – 2015. – № 11–12. – С. 15–20.
28. Швець А. НТР и дети, которые витают в облаках / А. Швец // Наука и жизнь. – 2009. – № 1(9). – С. 24–25.

Чернов Б.А., Ковальская К.В.,
Воловик Л.М., Дзюбенко Е.В., Дудка И.Г.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ И БИОЛОГИИ В ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В УСЛОВИЯХ ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Сегодня Украина переходит на обучение по Концептуальным основам реформирования образования «Новая украинская школа» на период 2015–2025 гг. Предусматривается остановить падение качества образования, ориентировать его на компетентности и «переобучить» учителей. В этих условиях существенных изменений ждёт процесс и содержание подготовки учителя, у которого будет новая роль – коуча, фасилитатора, тьютора, модератора в индивидуальной образовательной траектории учащегося. Члены кафедры географии тщательно готовятся к этим изменениям.
Ключевые слова: реформа образования, компетентность, «переобучение», новое содержание, новая роль учителя.

Chernov B.A., Kovalskaya K.V.,
Volovik L.M., Dzyubenko E.V., Dudka I.G.
Pereiaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda

FORMATION OF THE CREATIVE PERSONALITY OF FUTURE TEACHERS OF GEOGRAPHY AND BIOLOGY IN PEREYASLAV-KHMELNITSKY STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY IN THE CONTEXT OF INTEGRATION OF SCIENCE AND EDUCATION

Summary
Today, Ukraine is moving to the training on the Conceptual Framework for Reforming Education «The New Ukrainian School» for the period 2015–2025. It is planned to stop the drop in the quality of education, orient it to competence and «retrain» teachers. In these conditions, significant changes await the process and content of teacher training, which will have a new role – coach, facilitator, tutor, moderator in the individual educational trajectory of the student. Members of the Department of Geography carefully prepare for these changes.
Keywords: education reform, competence, «retraining», new content, new role of the teacher.

МЕДИЧНІ НАУКИ

UDC 654.32–001.2:411.37/.556]-067–91

MORPHOFUNCTIONAL FEATURES CHANGE OF GASTRIC MUCOSA DURING DIFFERENTIAL TREATMENT IN PATIENTS WITH CHRONIC KIDNEY DISEASE II AND III STAGES ON BACKGROUND OF EROSIVE AND ULCERATIVE LESIONS OF GASTRODUODENAL AREA

Zhuk N.I., Vivsiannyk V.V., Piddubna A.A.
Bukovinian State Medical University
Boyko L.D., Proskurnyak I.N.
Chernivtsi Regional Clinical Hospital

This paper presents the current state of the problem on the mechanisms of stomach lesions in patients with chronic kidney disease (CKD). The modern views of scientists and gastroenterologists nephrologists on the relationship between Helicobacter pylori (HP) – mediated lesions of the stomach and duodenum and progression of chronic kidney disease. In this paper, the various factors damage the mucous membrane of the stomach and duodenum in patients with chronic kidney disease: Helicobacter pylori, activation perokysnoho lipid and decrease of process antioxidant, lipid metabolism, anemia, impaired balance factors of aggression and protect the gastric mucosa, abuse cytokine balance. The factors that are important in the determination of structural and functional condition of the kidneys and stomach, as well as in the pathogenesis of nephropathy, extrarenal factors that induced syndrome (systemic inflammatory response and kidney). From the literature review shows that there is a close connection between the development of erosive and ulcerative lesions of gastroduodenal plot and progression of chronic kidney disease.
Keywords: chronic kidney disease, chronic pyelonephritis, lipid peroxidation (LPO), Helicobacter Pylori.

Statement of the problem. This paper deals with the modern state of the problem concerning the mechanisms of gastropathy in patients with chronic kidney disease (CKD). Modern points of views of research nephrologists and gastroenterologists of inter relations between Helicobacter pylori (Hp) – mediated gastric and duodenal lesions and a progression of CKD are stated. Various factors of damage of the mucus coat of the stomach and duodenum in with chronic renal disease are listed: Helicobacter pylori, anoctivation of lipid peroxidation and a decline of the activity of the processes of antioxidant defence, a derangement of lipid metabolism, anemia, inbalance of the factors of aggression and defence of the mucous coat of the stomach, a disturbanse of cytokine balance. Factors having an important role in determining the structural functional condition of the kidneyss and stomach as wellas in the pathogenasis of the development of nephropathies, induced by the ekstrarenal factors (the syndrome of systemic response and an inflammatory process in the kidnes). It is evident from the bibliographical review presented that a close connection exists the between development of erosive-ulcerous lesions of the gastro-duodenal area and the progression of the chronic renal disease.

Analysis of recent researches and publications. Nowadays, it has to be admitted that the problem of the diseases of the gastroduodenal area remains one of the highest priority not only in the field of gastroenterology, but also for clinical medicine whole. The corresponding state of affairs is stipulated by a number of preconditions. First of all, peptic ulcer and chronic gastritis belong to pathology, which traditionally has a significant prevalence in the population of people and an upward tendency of the disease incidence [8].

The allocation of unsolved aspects of the problem. Over the last two decades basic views on the pathogenesis of the overwhelming majority of the diseases of the gastroduodenal area have changed drastically. The substantiating etiologic role of Helicobacter pylori (Hp) in their origin is reflected in the treatment strategy [1], although a significant number of issues still remain unsolved and require some relevant researches.

The purpose of the work. In connection with significant social relevance of the topic, the aim of our work was based on the study of the state of peroxide oxidation LP – Dov, proteins, antioxidant defense system to improve the methodology of differentiated treatment of patients with combined CKD and for EVOS and duodenum by a proper individual selection of drugs.

Formulation purposes of article (problem). In the process of vital activity the human organism is constantly interacting with a host of microorganisms, resulting in a permanent selection of those strains that could colonize the mucous membranes (e.g., of the gastrointestinal tract or the urinary system), using it as a habitat medium. As a result of this selection a symbiosis is formed between micro-and macro-organisms, representing the normal microflora of the human body [1, 2].

The main material of the research. Thus with underlying Hp infection, apart from direct damage of the stomach, there accurs an abatement of the immunoprotective properties of the body and a multitude of systemic effects develops that cause adeguate reactions on the part of other organs and systems, one of them being the urinary system [4, 7].

One of the main damaging factors which lead to the development of lesions in the stomach and duodenum is hypersecretion of the gastric juice, which can be caused by an increased tonus of the parasympathetic tpartion of the central nervous system, an intensifieol gastrin hormone release from the hastrin producing cells in the pyloroantral part of the stomach, histamine from the mast cells of the gastric mucosa (GM) and the formation of cyclic nucleotides, a durease of the activity of the duodenal inhibitory mechanism or a reduction of the inhibitory hormones in the duodenum in atrophic duodenitis. Hyperplasia, of the with an increase of their mass in the fundic portion of the stomach is of patogenetic value. Activation of aggressive factors is mainly associated with the hypersecretion of hydrochloric acid, and a weakening of the protective factors of the gastroduodenal mucosa coat (MC) – with its inflammation. The principal role in both cases is played by a prolonged infection of the MC of the stomach and duodenum with H. pylori [9].

Thus, H. pylori is involved in the pathogenesis of erosive-ulcerous lesions, affecting both the «defensive» and «aggressive» factors. In the first place, Hp directly damages the gastric affects stomach mucous membrane (YMM), which is especially characteristic for the H. pylori strains of type I that possess the highest cytological activity. Except the vacuolizing cyto-toxin, H. pylori produces urease, oxidase, catalase, alkaline phosphatase, glucose-phosphatase, protease, phospholipase, the HC1 secretion protein-inhibitor, superoxide dismutase and many other substances that destruct ively of affect the gastric and duodenal tissues [2, 7]. The lipopolysaccharide of the H. pylori outer membrane interacts with the laminin of the stomach epithelium basement membrane, thus losing links with integrin and disturbing the epithelial cover integrity: epitheliocytes lose links with the basement membrane which results in the development of mucous membrane surface micro-defects [5].

Urease also possesses immunogenic properties. Monocytes and leukocytes, enlisted by it, produce pro-inflammatory cytokines which, in their turn, produce free radicals that damage the epithelium. H. pylori contributes to secretion of great deal of pro-inflammatory cytokines (IL-1, IL-6, IL-8, tumor necrosis factor (TNF-β), etc.) which initiate and sustain the processes of damaging the SMM [7]. However, the H. pylori direct influence on the epithelium is insufficient to form defects in the mucous membrane. H. pylori adhesion with the SMM results in an immediate signal transduction and a cytoskeleton reorganization in the epitheliocytes which react by way of producing cytokines, namely, IL-8. These cytokines make leukocytes migrate from the blood vessels, and an active stage of inflammation begins [6]. Activated macrophages secrete interferon-gamma (IFN-χ) and TNF-β which, in their turn, involve new cells into the mucous membrane that take part in an inflammatory reactions H. pylori avoid phagocytosis owing to catalase and superoxide dismutase. At the same time, reactive oxygen and myeloperoxidase of activated leukocytes in the epithelium gine rise to severe destructive changes in the SMM [5].

All the processes described above that take place in the stomach and duodenum are of systemic nature under the H. pylori influence and exert a direct pathogenic effect upon the kidneys in patients with chronic kidney disease (CKD). With an increased CKD degree, the damaging effect of aggressive systemic factors intensifies and leads to an accelerated CKD progression [8]. For example, an elevation of the blood proinflammatory cytokine level causes direct lesion of the renal structures. An elevated level of IFN-χ, in its turn, provokes an increase of the level of T-lymphocytes with the killer and helper activity, and the expression of the CD95-proapoptotic factor,which leads to an enhancement of apoptosis in the kidneys, and, in our opinion, in the SMM [9]. According to some authors, an elevation of the TNF-β level also contributes to the CD95 activation and an enhancement of the destructive activity in patients with CKD with the presence of erosive-ulcerous gastric and duodenue lesions thet is revealed ot the level of both systems of organs stomach and kidneys [6].

The influence of H. pylori also extends to the factors of aggression. The bacterium disturbs the system of intercellular relationships that regulate the gastrin secretion [4]. At the expense of a urease activity, H. pylori encircle themselves with an «alkaline cloud» of ammonium ions (H. pylori urease dissolves urea into ammonia and carbonic dioxide), thus removing a normally existing inhibition of gastrin secretion by G cells in the acid medium [5].

Lately, it is not so much the G cell activation as a reduction of the D cell quantity and an inhibition of the somatostatin (a gastrin antagonist) production that has been given attention to [3]. It seems evident that the decisive role in this process does not belong to a pH change, but to the cytokines of monocytes and lymphocytes of the inflammatory infiltrate that lead to a disharmony of the endocrine cellular apparatus, thus impairing the regulatory function of the somatostatin cells. H. pylori infection does not result only in an increase of IL-1, IL-6, IL-8, TNF-β and IFN-χ, as well as the thrombocyte activation factor, resulting in microthrombosis in both the kidney capillaries and the stomach vascular network [3]. Consequently, it leads to an enhancement of ischemia and hypoxia with the development of stomach erosive-ulcerous lesions and CKD progression the quantity of acting nephrons is reduced.

In vitro studies show that IL-1 and IFN-χ lead to a release of SMM gastrin. Hypergastrinemia results in a growth of the mass of parietal cells and an increase of acidic production [1].

Arterial hypertension, oxidative stress, a derangement of lipid metabolism and anemia are outlined as major mechanisms of CKD accelerated development and its progression [6, 9].

The state of chronic ischemia, or prolonged stress remains today to be the basic theory of renal disease progression. This process is closely connected with a depletion of the system of the antioxidant defense (AOD) and an activation of lipid peroxidation (LPO) that cause derangements of the protein, electrolyte and lipid metabolisms. Under ordinary conditions, the functioning of the LPO system is a normal physiological process that results in the formation of intermediate and final

products that become sources for synthesis and regeneration of vitaliy necessory biological substances. The regulation of these reactions is realize by the AOD system [2].

Under the conditions of a depletion of the AOD system, an LPO activation appears to be one of the factors that lead to structural-functional lesion of cellular membrane, causing a disorganization of the lipid phase of the biomembrane formations, which finally results in a disturbance of intercellular homeostasis [7]. An ilevated level of the end products of the LPO reaction were revealed in the serum of patients with CKD [6]. Similar LPO changes were also found in patients who suffered from erosive-ulcerous lesions of the stomach and duodenum [3, 4, 5].

Thus, a consideralle role in the progression of CKD is also played by Hp infection, as it appears from the above-said, apart from such endogenous factors as an accumulation of underoxidized products of nitrogen metabolism and well-known factors-proteinuria, arterial hypertension which is conducive to the maintenance of the pathological process in the kidneys [1, 2, 3, 7].

The inflammation develops as a response to a lesion and invasion of the tessne by pathogens with the participation of cytokines which are synthesized at the site of the original the process primarily by macrophages activated by the components of the pathogen cellular walls and as a result of damaged tissues. Besides, combined infections processes (pyelonephritis and stomach Hp infection) add to enhanced endothelium penetratibility, a elevated expression of adhesive molecules and an enhancement of the procoagulant activity. At the same time, an inflow of low-molecular weight inflammatory mediators – histamine, prostaglandins, etc., responsible for the development of an inflammation in the mucous membrane of the stomach and kidneys, is observed [4, 6].

Ducto the action of systemic effects by helicobacter infection in combination with the stomach and kidney diseases, there appear gross changes in the vascular and capillary walls, resulting in an increase of their penetratibility; the extravasal space accumulates glycolized albumin, neutrophils, immunoglobulins, immune complexes that lead to changes in immune homeostasis the, development of immune auto-aggression with the formation of antibodies to the glomerular basement membrane [6, 9].

The findings from this study. Many problems concerning a study of a combined pathology of the stomach, duodenum and chronic kidney disease remdin unstudied and disputable. For example, the question of a positive or negative PgE_2 effect in patients with a combined stomach and kidney pathology is actively discussed today. The question of today H. pylori content in patients suffering from CKD of degrees III-IV is broadly discussed, since the stomach environment in these individuals is favorable for the development of H. pylori infection, though, according to some authors, the universally accepted tests, when applied, did not reneal the presence of said H. pylori [9].

References:

1. Annuk M. et al. Oxidative stress markers in pre-uremic patients // Clin. Nephrol. – 2005. – Vol. 56 // Fellstrom B., Akerblom O. // № 4. – P. 308–314.
2. Dean Roger T., M. Biochemistry and pathology of radicalтmediated protein oxidation // Fu Schanlin, Stroker R.D. // Biochem. j. – 2007. – 324, № 1. – P. 1–18.
3. Gerardi G., Usberti M., Martini G. et al. Plasma total antioxidant capacity in hemodialyzed patients and its relationships to other biomarkers of oxidative stress and lipid peroxidation // Clin. Chem. Lab. Med. – 2004. – Vol. 40, № 2. – P. 104–110.
4. Gunstone F.D. Fatty acids and lipid chemistry. – London: Blackie Academic and Professional, 1996. 252 pp.
5. Mehnert-Kay S.A. Diagnosis and Management of Uncoplicated Urinary Tract Infections // Amer Fam Phys. – 2009, Aug 1. – V. 72, N 3. – P. 451–456.
6. Jan Galle. Oxidative stress in chronic renal failure // Nephr. Dialysis Transplant. – 2005. – Vol. 16, N 11. – P. 2135–2137.
7. Therond P., Bonnefont-Rousselot D., Davit-Spraul A. et al. Biomarkers of oxidative stress: an analytical approach // Curr. Opin. Nutr. Metab. Care. – 2009. – Vol. 3, № 5. – P. 373–384.
8. Ruggenenti P., Schieppati A., Remuzzi G. Progression, remission, regression of chronic renal diseases // Lancet. – 2008. – № 357(9268). – P. 1601–1608.
9. Yakovenko E., Anashkin V., Ivanov A. et al. The state of gastro-esophageal mucosa and Helicobacter pylori infection in chronic renal insufficiency patients after kidney transplantation // Helicobacter. – 2005. – Vol. 10. – P. 515.

Жук Н.І., Вівсянник В.В., Піддубна А.А.
Буковинський державний медичний університет
Бойко Л.Д., Проскурняк І.М.
Чернівецька обласна клінічна лікарня

МОРФОФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ СЛИЗОВОЇ ОБОЛОНКИ ШЛУНКА ДИФЕРЕНЦІЙОВАНЕ ЛІКУВАННЯ ХВОРИХ З ХРОНІЧНОЮ ХВОРОБОЮ НИРОК ІІ І ІІІ СТАДІЇ НА ТЛІ ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВИХ УРАЖЕНЬ ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Анотація
У статті розглядається сучасний стан проблеми про механізми гастропатії у пацієнтів з хронічною хворобою нирок (ХХН). Сучасні точки зору дослідження гастроентерологів, нефрологів та взаємовідносин між Helicobacter pylori (HP) – опосередковано шлунка і прогресування ХХН відображають різні фактори пошкодження слизу шлунка і дванадцятипалої кишки з хронічною хворобою нирок Helicobacter pylori та перекисного окислення ліпідів і зниження активності процесів антиоксидантного захисту, порушення ліпідного обміну, анемії, дисбалансу факторів агресії та захисту слизової оболонки шлунка, та цитокіновий дисбаланс. Фактори, які відіграють важливу роль у визначенні структурно-функціонального стану нирки і шлунок, а також у патогенез розвитку нефропатії, індукованої екстраренальні фактори (синдром системної відповіді і запального процесу в нирках). Це видно з бібліографічних огляду представив, що тісний зв'язок існує між розвитком ерозивно-виразкових уражень гастродуоденальної ділянки та прогресування хронічної хвороби нирок.
Ключові слова: хронічна хвороба нирок, хронічний пієлонефрит, пероксидне окислення ліпідів (ПОЛ), Helicobacter pylori, ерозивно-виразкові ураження.

Жук Н.И., Вивсянник В.В., Поддубная А.А.
Буковинский государственный медицинский университет
Бойко Л.Д., Проскурняк И.Н.
Черновицкая областная клиническая больница

МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗМЕНЕНИЯ СЛИЗИСТОЙ ОБОЛОЧКИ ЖЕЛУДКА ДИФЕРЕНЦИАЛЬНОЕ ЛЕЧЕНИЯ БОЛЬНЫХ С ХРОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЮ ПОЧЕК II И III СТЕПЕНИ НА ФОНЕ ЭРОЗИВНО-ЯЗВЕННЫХ ПОРАЖЕНИИ ГАСТРОДУОДЕНАЛЬНОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В данной работе отображено современное состояние проблемы, касающейся механизмов поражения желудка у больных с хронической болезнью почек. Изложены современные взгляды ученых нефрологов и гастроентерологов на взаимосвязь между Helicobacter pylori – опосредоваными поражениями желудка, и двенадцатиперстной кишки и прогрессированием хронической болезни почек. В работе приведены различные факторы поражения слизистой оболочки желудка и двенадцатиперстной кишки у больных с хронической болезнью почек: Helicobacter pylori, активация перикисного окисления липидов и снижение активности процессов антиоксидантной защиты, нарушение липидного обмена, анемия, нарушение равновесия факторов агрессии и защиты слизистой оболочки желудка, нарушение цитокинового баланса. Выделены факторы, имеющие важное значение в детерминации структурно-функционального состояния почек и желудка, а также в патогенезе развития нефропатий, которые индуцурованы ектраренальными факторами (синдром системного ответа на воспалительный процесс в почках). Приведенный обзор литературы показывает тесную связь между развитием эрозивно-язвенных поражений гастродуоденальной зоны и прогрессированием хронической болезни почек.
Ключевые слова: хроническое заболевания почек, хронический пиелонефрит, перекисное окисление липидов (ПОЛ), Helicobacter Pylori.

УДК 618.14:616–006.6–08

ЗМІНИ РІВНІВ МЕЛАТОНІНУ У ХВОРИХ НА РАК ТІЛА МАТКИ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ВЕГЕТАТИВНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ НА ЕТАПАХ ПРОТИПУХЛИННОГО ЛІКУВАННЯ

Іваненко М.О.
Інститут медичної радіології імені С.П. Григор'єва
Національної академії наук України

У статті розглядаються питання особливості зміни рівнів мелатоніну у хворих на рак тіла матки з різними типами вегетативної регуляції на етапах протипухлинного лікування. Зважаючи на важливу роль вегетативної нервової системи в реалізації про- та антизапальних процесів, визначення типів вегетативної регуляції в онкологічних хворих у зв'язку з індивідуальними особливостями імунної відповіді на протипухлинне лікування дозволить сформувати групи пацієнтів, які потребують специфічної імунокорекції. Застосування диференційного підходу до вибору імунотропних препаратів для хворих із різними типами вегетативної регуляції дозволить покращити перенесення протипухлинної терапії та поліпшить якість життя.
Ключові слова: рак тіла матки, мелатонін, імунний статус, променева терапія.

Постановка проблеми. Рак тіла матки (РТМ) входить до трійки найрозповсюдженіших форм злоякісних новоутворень серед жіночого населення України. У світі неухильно зростає захворюваність на РТМ, який займає перше місце серед злоякісних пухлин геніталій і 7-е місце у ряді причин смертності від онкологічних захворювань. Захворюваність на рак тіла матки неухильно збільшується. Частість РТМ в Україні складає 28,8 на 100 тис. населення [1, 2]. Одними із головних методів терапії онкозахворювань, зокрема раку тіла матки, залишаються хірургічне та променеве лікування. Відомо, що хірургічне втручання та радіотерапія супроводжуються значними пошкодженнями та деструкцією клітин, які, у свою чергу, активують запалення, як універсальну природжену імунну відповідь. Особлива увага в останній час сфокусована на ролі імунних запальних відповідей у патогенезі ускладнень, що виникають при лікуванні онкологічних хворих [3, 4].

Реакція організму на розвиток злоякісного новоутворення і на специфічне протипухлинне лікування значною мірою обумовлена станом гомеостатичних механізмів, у регуляції яких одну з ключових ролей відіграє вегетативна нервова система, одна з основних адаптаційних систем організму. Нервова система є важливим регулятором імунних відповідей та гемопоезу [5, 6].

Розповсюдженим методом аналізу активності автономної нервової системи є аналіз варіабельності серцевого ритму. Чисельні роботи присвячені аналізу зв'язку гематологічних та імунних зсувів з розладами автономної регуляції [7, 8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас стрес індуковані порушення в онкологічних хворих із різними типами вегетативної регуляції мало досліджені. Зважаючи на важливу роль вегетативної нервової системи в реалізації про- та антизапальних процесів, визначення типів вегетативної регуляції в онкологічних хворих у зв'язку з індивідуальними особливостями імунної відповіді на протипухлинне лікування дозволить сформувати групи пацієнтів, які потребують специфічної імунокорекції. Застосування диференційного підходу до вибору імунотропних препаратів для хворих із різними типами вегетативної регуляції дозволить покращити перенесення протипухлинної терапії та поліпшить якість життя.

Мета статті. Метою роботи було з'ясування особливості зміни рівнів мелатоніну у хворих на рак тіла матки з різними типами вегетативної регуляції на етапах протипухлинного лікування.

Виклад основного матеріалу. Клініко-лабораторні дослідження проведено 45 хворим на рак тіла матки (РТМ) I-II стадій (T1a-bN0M0 – T2a-bN0M0) віком 40–65 років перед проведенням лікування та після променевої терапії. Дослідження варіабельності серцевого ритму проводили з використанням діагностичного комплексу «Спектр+» до проведення лікування, після хірургічного та променевого лікування. Варіабельність серцевого ритму оцінювали за методами часового та спектрального аналізу та методом варіаційної пульсометрії [9]. Рівень мелатоніну у сечі визначали флуорометричним методом [10] на флуорометрі «БІАН-130» при довжині хвилі збудження 365 нм та довжині хвилі емісії 470 нм. Сечу збирали з 8 до 20 год (денна екскреція сечі) та з 20 до 8 год (нічна екскреція сечі). Статистичну обробку отриманих результатів проводили з використанням пакету програм БІОСТАТ (версія 4.03).

Аналізували зміни рівнів мелатоніну у групах хворих з різними типами вегетативної регуляції, визначеними за показниками варіабельності серцевого ритму. У I групу увійшли хворі з помірним превалюванням центральної регуляції (ІН > 100 ум. од., VLF > 240 мс^2); в II – з вираженим превалюванням центральної регуляції (ІН > 100 ум. од., VLF < 240 мс^2); в III – з помірним превалюванням автономної регуляції (ІН > 30 та < 100 ум. од., VLF > 240 мс^2) та в IV групу – з вираженим превалюванням автономної регуляції (ІН < 30 ум. од., VLF > 240 мс^2, ТР > 8000 мс^2) [11].

Аналіз рівнів мелатоніну у хворих на РТМ чотирьох досліджуваних груп до лікування показав відсутність суттєвої різниці добової екскреції гормону. У I, II та IV групах хворих відмічено нормальний ритм екскреції гормону, тобто більша продукція мелатоніну здійснювалась у нічний час доби. У хворих з вираженим превалюванням центральної регуляції (II група) ритм продук-

МЕДИЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Рівні мелатоніну у хворих на РТМ з різними типами вегетативної регуляції на етапах протипухлинного лікування, нмоль

Група	Екскреція	Медіана (нижній квартиль – верхній квартиль)		
		1 етап	2 етап	3 етап
I	денна	14,7 (12,6–15,9)	19,9 (11,9–25,9)	17,3 (10,9–22,3)
	нічна	22,3 (11,7–29,1)	20,0 (18,7–48,6)	21,9 (16,0–38,5)
	добова	32,0 (23,6–44,2)	46 (31,7–66,0)	43,2 (24,5–56,9)
II	денна	20,2 (16,1–25,1)	42,2 (28,1–51,5)*	12 (8,2–12,6)X V
	нічна	18,2 (10,6–18,8)	8,4 (6,3–10,7)	4,3 (3,5–22,2)
	добова	31,4 (27,2–39,8)	46,5 (36,8–57,8)	16,3 (11,6–34,8)
III	денна	12,7 (9,0–15,7)	11,7 (8,8–12,3)	11,3 (8,6–13,3)
	нічна	19,9 (13,1–20,9)	10,0 (7,5–12,5)*	21,0 (15,4–22,1)
	добова	35,6 (22,1–38,1)	19,8 (18,8–24,2)	33,4 (23,9–34,3)
IV	денна	11,5 (6,3–16,6)	9,4 (5,8–13,0)	18,3 (11,4–25,2)
	нічна	30,7 (8,4–52,9)	22,1 (9,9–34,2)	12,4 (11,3–13,5)
	добова	41,8 (24,7–68,9)	31,5 (15,8–47,2)	30,5 (22,8–38,3)

*Примітки: 1. * – показники на 1 та 2 етапах вірогідно розрізняються.*
2. X – показники на 2 та 3 етапах вірогідно розрізняються.
3. V – показники на 1 та 3 етапах вірогідно розрізняються.

ції гормону був інвертований. Денна екскреція мелатоніну у цих хворих перевищувала нічну (табл. 1). Після хірургічного втручання спостерігали підвищення добової екскреції мелатоніну в I та IV групах внаслідок, збільшення його нічної екскреції. Отримані дані про підвищення нічної екскреції мелатоніну після хірургічного лікування у зазначених хворих збігаються з даними літератури про збільшення синтезу мелатоніну за дії стресорного фактора саме у нічні години. Так, наводяться дані про підвищення мелатонінпродукуючої функції при гострому і хронічному фізичному, а також психоемоційному стресі [12, 13]. При стресі розглядають стимуляцію β-рецепторів пінеалоцитів високим рівнем циркулюючого норадреналіну, що зрештою приводить до стимуляції активності пінеальної N-ацетилтрансферази і підвищення синтезу мелатоніну, як один з небагатьох механізмів підвищення продукування мелатоніну. На користь цього механізму свідчать дані Dagnino-Subiabre [14] про максимальне підвищення рівня циркулюючого мелатоніну при хронічному фізичному стресі саме в нічний час. В той самий час відмічено зміни ритму продукції мелатоніну. Суттєві зміни ритму продукції гормону відмічено у хворих II та III груп. У II групі хворих спостерігали тенденцію до зниження нічної продукції гормону (p = 0,07) на тлі підвищення його денної екскреції (p = 0,043). Тенденцію до зниження нічної продукції гормону (p = 0,06) відмічено також у хворих III групи. Превалювання нічної продукції гормону над денною на другому етапі спостерігали лише у хворих з вираженим превалюванням автономної регуляції.

Після проведення променевого лікування нормальний ритм екскреції мелатоніну реєстрували у хворих I та III груп. У хворих II групи ритм екскреції гормону залишався інвертованим і виявлене значне зниження продукції мелатоніну, особливо денної, у порівнянні з попередніми етапами.

Зворотні зв'язки мелатоніну можуть реалізуватися низкою механізмів. При протипухлинному лікуванні медіатори запалення, цитокіни, можуть бути залучені до регуляції продукції мелатоніну. Вони спричиняють зниження рівня триптофану – попередника мелатоніну та інгібують ферменти, залучені до синтезу гормону [15].

Висновки і пропозиції. Аналіз рівнів мелатоніну у хворих на рак тіла матки чотирьох досліджуваних груп до лікування показав відсутність суттєвої різниці добової екскреції гормону. Визначено зниження продукції мелатоніну після завершення променевого лікування у хворих на РТМ з вираженим превалюванням центральної регуляції. Рівень екскреції мелатоніну у цих хворих знижувався при проведенні хірургічного та променевого лікування. Знаючи про імуномоделюючі властивості мелатоніну та зважаючи на його значне зниження, маємо за потрібне залучити мелатонін до схем протипухлинного лікування онкологічних хворих.

Список літератури:

1. Рак в Україні, 2014–2015. Захворюваність, смертність, показники діяльності онкологічної служби / Укладачі: З. П. Федоренко, Н. Й. Михайлович, Л. О. Гулак та ін. // Бюл. нац. канцер-реєстру України. – К., 2016. – № 17. – 103 с.
2. Globocan 2012: Estimated Cancer Incidence, Mortality and Prevalence Worldwide in 2012. – World Health Organization, 2012. – Режим доступа: http://globocan.iarc. fr/Pages/fact_sheets_population.aspx
3. Neuroendocrine-immune Crosstalk and Implications for Cancer Therapy / R. S. Dronca, S. N. Markovic, S. G. Holtan, L. F. Porrata // J. Cell Sci. Ther. – 2011. – Vol. 2, № 2. – P. 102e.
4. Neuroendocrine-immune crosstalk in vertebrates and invertebrates: implications for host defence / G. E. Demas, Sh. A. Adamo, S. S. French // Functional Ecology. – 2011. – Vol. 25, № 1. – P. 29–39.
5. Neural regulation of hematopoiesis, inflammation, and cancer / M. Hanoun, M. Maryanovich, A. Arnal-Estapé, P. S. Frenette // Neuron. – 2015. – Vol. 86, № 2. – P. 360–373.

6. Kenney M. J. Autonomic nervous system and immune system interactions / M. J. Kenney, C. K. Ganta // Compr. Physiol. – 2014. – Vol. 4, № 3. – P. 1177–1200.
7. Heart rate, heart rate variability and inflammatory biomarkers among young and healthy adults / S. Aeschbacher, T. Schoen, L. Dörig // Ann. Med. – 2017. – Vol. 49, № 1. – P. 32–41.
8. Neuro-immune relationships at patients with chronic pyelonephrite and cholecystite. Correlations between parameters EEG, HRV and immunogram / A. B. Kul'chyns'kyi, A. I. Gozhenko, W. Zukow, I. L. Popovych // J. Educ. Health and Sport. – 2017. – Vol. 7, № 3. – P. 53–71.
9. Краснов Л. А. Мониторирование и анализ ритма сердца технические средства электронной и компьютерной диагностики в медицине: учеб. пособие / Л. А. Краснов, В. П. Олейник. – Харьков: ХАИ, 2014. – 84 с.
10. Метод определения (N-ацетил-5-метокситриптамина) в моче / Г. В. Зубков, В. Д. Петришин, В. А. Чипиженко, А. А. Анискина // Сб. науч. тр. Харьковского мед. ин-та. – 1974. – Вып. 109. – С. 77–81.
11. Ритм сердца и тип вегетативной регуляции в оценке уровня здоровья населенияи функциональной подготовленности спортсменов: материалы VI всерос. симп. / Отв. ред. Н. И. Шлык, Р. М. Баевский – Ижевск: Издательский центр «Удмуртский университет», 2016. – 608 с.
12. Mechanisms of cancer-related fatigue / J. L. Ryan, J. K. Carroll, E. P. Ryan et al. // Oncologist. – 2007. – Vol. 12, № 1. – P. 22–34.
13. Fuchs E. Psychosocial stress affects pineal function in the tree shrew (Tupaia belangeri) / E. Fuchs M. Schumacher // Physiol. Behav. – 1990. – Vol. 47, № 4. – P. 713–717.
14. Chronic stress decreases the expression of sympathetic markers in the pineal gland and increases plasma melatonin concentration in rats / A. Dagnino-Subiabre, J. A. Orellana, C. Carmona-Fontaine et al. // J. Neurochem. – 2006. – Vol. 97. – P. 1279–1287.
15. Дранник Г. Н. Клиническая иммунология и аллергология / Г. Н. Дранник // 4-е вид. перероб. і допов. – К., 2010. – 552 с.

Иваненко М.О.
Институт медицинской радиологии имени С.П. Григорьева
Национальной академии медицинских наук Украины

ИЗМЕНЕНИЕ УРОВНЯ МЕЛАТОНИНА У БОЛЬНЫХ РАКОМ ТЕЛА МАТКИ С РАЗЛИЧНЫМИ ТИПАМИ ВЕГЕТАТИВНОЙ РЕГУЛЯЦИИ НА ЭТАПАХ ПРОТИВООПУХОЛЕВОГО ЛЕЧЕНИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности изменения уровней мелатонина у больных раком тела матки с различными типами вегетативной регуляции на этапах противоопухолевого лечения. Учитывая важную роль вегетативной нервной системы в реализации про- и антивоспалительных процессов, определение типов вегетативной регуляции у онкологических больных в связи с индивидуальными особенностями иммунного ответа на противоопухолевое лечение позволит сформировать группы пациентов, нуждающихся в специфической иммунокоррекции. Применение дифференциального подхода к выбору иммунотропных препаратов для больных с различными типами вегетативной регуляции позволит улучшить переносимость противоопухолевой терапии и улучшит качество жизни.
Ключевые слова: рак тела матки, иммунный статус, мелатонин, лучевая терапия.

Ivanenko M.O.
Grigoriev Institute for Medical Radiology
of National Academy of Medical Sciences of Ukraine

CHANGE IN MELATONIN LEVEL IN PATIENTS WITH UTERINE BODY CANCER WITH DIFFERENT TYPES OF VEGETATIVE REGULATION DURING THE STAGES OF ANTITUMOR TREATMENT

Summary
The article deals with the features of melatonin level changes in patients with uterine body cancer with different types of vegetative regulation at the stages of antitumor treatment. In view of the important role of the autonomic nervous system in the implementation of pro- and anti-inflammatory processes, determining the types of autonomic regulation in cancer patients in connection with the individual characteristics of the immune response to antitumor treatment will form groups of patients requiring specific immune correction. The use of a differential approach to the selection of immunotropic drugs for patients with different types of vegetative regulation will improve the transfer of antitumor therapy and improve the quality of life.
Keywords: hysterocarcinoma, immune status, melatonin, radiotherapy.

УДК 371.322+378.2

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ У МЕДИЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Мельник В.І.
Івано-Франківський національний медичний університет

Досліджено вплив нових форм підсумкової атестації студентів медичного університету. Виявлено зміни функціонального стану серцево-судинної, вегетативної та центральної нервової систем організму порівняно з контрольною групою студентів. Результати досліджень можуть бути враховані під час наступного етапу реформування вищої медичної освіти.

Ключові слова: студенти, підсумкова атестація, функціональний стан організму.

Постановка проблеми. Сучасна вища медична освіта України стає все більш динамічною і професійно спрямованою, відповідаючи на нагальні запити суспільства та враховуючи міжнародні тенденції розвитку. Тому її приєднання до Європейського освітнього простору [1, 2] передбачає впровадження європейських інноваційних технологій навчання та форм організації навчального процесу із врахуванням традицій вітчизняної вищої медичної (фармацевтичної) школи, а також реформування існуючої системи освіти за Європейською кредитно-трансферною системою (ECTS), яка орієнтована на можливість визнання навчальних досягнень студентів, незалежно від місця навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу [3] у навчальний процес вищих навчальних закладів введено цілу низку інноваційних елементів: підсумковий модульний контроль, стандартизований тестовий і практично-орієнтований державні іспити тощо. Поряд з цим, практично ліквідована традиційна система оцінювання, відмінено екзаменаційні сесії, традиційні державні іспити тощо.

Вважають, що використання КМСОНП сприяє інтенсифікації навчального процесу, конкретизує і систематизує засвоєння матеріалу, прогнозованість результатів успішності, підвищує мотивацію, роль і значущість студента у навчальній діяльності [4].

Проведені дослідження показали, що серед студентів педіатричного та медико-профілактичного факультетів в умовах КМСОНП виявлено психоемоційні стани та фактори, що зумовлюють психоемоційне напруження та тривожні, агресивні і депресивні типи поведінки [5]. Під час визначення розумової працездатності серед студентів-медиків виявлено також статеві відмінності [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що підсумковий модульний контроль є інноваційною технологією навчального процесу і, одночасно, новим гігієнічним фактором, він може чинити несприятливий вплив на організм студентів, тому потребує відповідної гігієнічної оцінки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення впливу нової форми підсумкової атестації на організм студентів медичного університету у порівнянні з традиційною.

Виклад основного матеріалу. Нами було проведено вивчення функціонального стану організму студентів під час різних форм підсумкової атестації: традиційного іспиту (ТІ) та підсумкового модульного контролю (ПМК).

Для оцінки стану серцево-судинної системи проводили вивчення артеріального тиску (АТ), зокрема систолічного артеріального тиску (САТ), діастолічного тиску (ДАТ), а також частоти серцевих скорочень (ЧСС) за загальноприйнятими методиками у студентів контрольної групи (КГ) і двох досліджуваних груп: ТІ та ПМК.

До контрольної групи входили студенти, які обстежувалися під час повсякденної навчальної діяльності, в досліджувані групи входили ті ж студенти, проте вони обстежувалися до і після проведення різних форм підсумкового контролю.

У порівнянні з контрольною групою артеріальний тиск (САТ і ДАТ) в досліджуваних групах студентів суттєво підвищувався під час усіх форм підсумкового контролю (табл. 1).

Суттєвих змін показників частоти серцевих скорочень у студентів дослідних груп у порівнянні з контрольною групою не виявлено. Проте відмічається тенденція до їхнього зниження після проведення контрольного заходу.

Стан вегетативної нервової системи визначали за показниками вегетативного індексу Кердо (ВІК).

До впливу досліджуваних факторів (табл. 2) у студентів встановлено переважання симпатичної ланки вегетативної нервової системи (вегетативний індекс Кердо – 1 бал) в контрольній та досліджуваних групах під час традиційного іспиту та підсумкового модульного контролю, відповідно (49,45±5,20)%, (24,32±7,10)% та (54,55±5,00)%; зниження парасимпатичного тонусу (вегетативний індекс Кердо – 2 бали), відповідно (7,69±2,80)%, (8,11±4,50)% та (10,11±3,00)%; врівноваженість нервових процесів (вегетативний індекс Кердо – 3 бали), відповідно (42,86±5,20)%, (67,57±7,70)% та (35,35±4,8)%.

Після впливу досліджуваних факторів у всіх групах зберігався аналогічний розподіл вегетативних змін. Установлено також тенденцію до підвищення процесу врівноваженості вегетативних процесів у порівнянні з вихідними рівнями.

Порівняльне вивчення розумової працездатності студентів під час різних форм підсумкового контролю (традиційного іспиту та підсумкового модульного контролю) показало, що за результатами коректурної проби показники кількості переглянутих знаків під час проведення коректурної проби суттєво відрізнялись від показників

МЕДИЧНІ НАУКИ

контрольної групи тільки до проведення контрольного заходу (табл. 3).

Після проведення контрольного заходу змін немає. Не виявлено також змін показників коефіцієнта працездатності під час проведення коректурної проби. Коефіцієнт точності до і після наведених вище форм підсумкового контролю суттєво зменшувався у порівнянні з контролем.

Сума відхилень в дослідних групах під час визначення реакції на рухомий об'єкт до прове-

Таблиця 1

Показники діяльності серцево-судинної системи

Вид підсумкового контролю	Кількість обстежених, n	Показники діяльності		
		до проведення підсумкового контролю, M±m, p	після проведення підсумкового контролю, M±m, p	різниця між показниками до і після підсумкового контролю, M±m, p
Систолічний артеріальний тиск, мм рт. ст.				
КГ	110	119,40±1,20	118,58±1,13	-0,81±0,86
ТІ	55	131,69±1,53 *	130,60±1,46 *	-1,09±1,64
ПМК	101	123,89±1,05 *	122,26±1,32 *	-1,63±0,91
Діастолічний артеріальний тиск, мм рт. ст.				
КГ	110	74,05±0,81	73,68±0,85	-0,38±0,73
ТІ	55	88,76±1,53 *	86,26±1,46 *	-2,51±1,12
ПМК	101	77,78±0,81 *	76,45±0,85 *	-1,22±0,83
Частота серцевих скорочень, уд./хв.				
КГ	110	84,41±1,04	82,24±1,92	-2,17±0,99
ТІ	52	86,29±1,92	82,83±1,54	-3,46±1,60 *
ПМК	110	87,55±1,29	82,22±1,16	-5,33±0,99 *

*Примітка: * – достовірність змін у порівнянні з контролем, p<0,05.*

Таблиця 2

Стан вегетативної нервової системи

Вид підсумкового контролю	До впливу фактора		Після впливу фактора	
	n	M±m, p	n	M±m, p
Вегетативний індекс Кердо (ВІК) – 1 бал, %				
КГ	91	49,45±5,20	83	41,94±5,40
ТІ	37	24,32±7,10*	36	16,67±6,20*
ПМК	99	54,55±5,00	97	42,27±5,00
Вегетативний індекс Кердо (ВІК) – 2 бали, %				
КГ	91	7,69±2,80	83	11,83±3,50
ТІ	37	8,11±4,50	36	5,56±3,80
ПМК	99	10,11±3,00	97	11,34±3,20
Вегетативний індекс Кердо (ВІК) – 3 бали, %				
КГ	91	42,86±5,20	83	46,24±5,50
ТІ	37	67,57±7,70*	36	77,78±6,90*
ПМК	99	35,35±4,8	97	46,29±5,10

*Примітка: * – достовірність змін у порівнянні з контролем, p<0,05.*

Таблиця 3

Показники розумової працездатності студентів

Вид підсумкового контролю	Кількість обстежених, n	Показники коректурної проби		
		до проведення підсумкового контролю, M±m, p	після проведення підсумкового контролю, M±m, p	Різниця між показниками до і після підсумкового контролю, M±m, p
Кількість переглянутих знаків, шт.				
КГ	97	875,95±14,25	936,67±18,03	60,72±17,28
ТІ	51	966,71±35,59 *	988,57±40,85	21,86±35,26*
ПМК	98	919,63±20,75	952,56±17,76	32,93±22,01
Коефіцієнт працездатності, знаки				
КГ	96	775,15±14,47	854,25±16,17	81,48±16,97
ТІ	51	813,12±38,49	857,79±42,00	44,67±32,63*
ПМК	98	784,96±19,46	835,99±18,94	51,03±22,16
Коефіцієнт точності, од.				
КГ	96	0,89±0,01	0,92±0,01	0,031±0,006
ТІ	51	0,84±0,02*	0,87±0,02*	0,023±0,013*
ПМК	98	0,86±0,01*	0,88±0,01*	0,023±0,014

*Примітка: * – достовірність змін у порівнянні з контролем, p<0,05.*

Таблиця 4

Показники складної зорово-моторної реакції студентів

Вид підсумкового контролю	Кількість обстежених, n	Показники реакції		
		до проведення підсумкового контролю, M±m, p	після проведення підсумкового контролю, M±m, p	різниця між показниками до і після підсумкового контролю, M±m, p
Латентний період реакції, мс				
КГ	112	730,27±7,46	687,21±6,35	-43,05±8,15
ТІ	51	727,04±12,15	705,57±10,76	-21,47,0±12,51*
ПМК	114	721,65±7,57	706,70±7,13*	-14,95±9,96
Всього помилок, шт.				
КГ	112	10,68±0,41	9,73±0,44	-0,95±0,51
ТІ	51	13,78±0,51	9,69±0,61*↓	-4,10±0,57
ПМК	114	9,09±0,49*	6,36±0,40*↓	-2,73±0,43

*Примітки: * – достовірність змін у порівнянні з контролем, p<0,05;*
↓ – достовірність змін у порівнянні з вихідним рівнем фактору, p<0,05.

дення традиційного іспиту та підсумкового модульного контролю була суттєво вищою, ніж після проведення контрольних заходів.

До проведення підсумкового контролю сума відхилень становила: в КГ – 685,99±21,50 мс, в групі ТІ – 748,40±35,52 мс, в групі ПМК – 753,23±25,49 мс (p<0,05), після проведення підсумкового контролю сума відхилень становила: в КГ – 632,38±0,01 мс, в групі ТІ – 617,06±32,70 мс, в групі ПМК – 647,92±20,44 мс.

Дослідження реакції на рухомий об'єкт дає можливість оцінити таку якість складної сенсомоторної реакції як точність реагування і судити про співвідношення (урівноваженості) збуджувального і гальмового процесів у корі головного мозку.

В студентів контрольної групи в корі головного мозку переважали гальмівні процеси. У студентів дослідної групи до проведення традиційного іспиту переважали процеси збудження (у 44,9% студентів), які знижувались після їхнього проведення (у 25,9% студентів). До проведення підсумкового модульного контролю рівень збудження спостерігалося у 38,9% студентів, а після нього – рівень збудження зменшувався до 25,4%. Рівновага між процесами збудження і гальмування в корі головного мозку в коливалась в межах від 6,2% до 12,2%.

Латентний період складної зорово-моторної реакції збільшувався під час підсумкового модульного контролю, що свідчить про зміни основних властивостей нервової системи та появу втоми (табл. 4).

Кількість помилок під час визначення складної зорово-моторної реакції збільшувалася як у порівнянні з контрольною групою (підсумковий модульний контроль), так і в порівнянні з вихідним рівнем до початку проведення контрольного заходу (традиційний іспит та підсумковий модульний контроль).

Висновки. Таким чином, наведені вище матеріали свідчать про те, що запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу носить неоднозначний характер.

Незважаючи на цілу низку переваг (їх введення сприяє більш об'єктивному оцінюванню знань, умінь та практичних навичок тощо), нові форми підсумкової атестації несприятливо впливають на функціональний стан організму студентів, спричиняючи донозологічні зміни в серцево-судинній, вегетативній та центральній нервовій системах, що може спричинити негативні зміни у стані їхнього здоров'я.

Необхідно продовжити та поглибити дослідження впливу нової системи отримання необхідних знань, умінь та практичних навичок як нового гігієнічного фактору, що може спричинити негативний вплив на організм студентів та стан їхнього здоров'я та враховувати їх під час наступних реформувань вищої медичної освіти.

Список літератури:

1. Пидаев А. В. Болонский процесс в Европе / А. В. Пидаев, В. Г. Передерий. – Одеса: Одес. гос. мед. ун-т, 2004. – 192 с.
2. Поляченко Ю. В. Медицинское образование в мире и в Украине / Поляченко Ю. В. – Х.: ИПП «Контраст», 2005. – 464 с.
3. Наказ МОЗ України від 08.07.2010 № 539 «Про внесення змін до навчального плану підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» кваліфікації «лікар» у вищих навчальних закладах IV рівня акредитації за спеціальностями «лікувальна справа», «педіатрія», Медико-профілактична справа», затвердженого наказом МОЗ від 19.10.2009 № 749.
4. Методичні аспекти впровадження кредитно-модульної системи у вищих медичних навчальних закладах / В. О. Коробчанський, В. В. Мінухін, О. Г. Резніченко [та ін.] // Впровадження нових технологій за кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВМ(Ф)НЗ ІІІ-IV рівнів акредитації: матеріали Всеукр. навч.-наук. конф., Тернопіль, 26–27 квітня 2012 р. / Тернопільський держ. мед. ун-т ім. І. Я. Горбачевського. – Тернопіль, 2012. – С. 76–77.
5. Оцінка психоемоційного стану студентів – випускників ХНМУ / Т. М. Дмуховська, І. В. Завгородній, К. М. Сокол [та ін.] // Гігієнічна наука і практика: сучасні реалії: матеріали XV з'їзду гігієністів України, 20–21 вересня 2012 р. – Львів, 2012. – С. 184–185.
6. Резніченко О. Г. Гігієнічна оцінка впливу характеру та умов навчання на функціональний стан та здоров'я студентів-медиків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.02.01 «Гігієна та професійна патологія» / О. Г. Резніченко. – К., 2013. – 19 с.

Мельник В.И.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ ИТОГОВОГО КОНТРОЛЯ В МЕДИЦИНСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ

Аннотация
Исследовано влияние новых форм итоговой атестации студентов медицинского университета. Выявлено изменения функционального состояния сердечно-сосудистой, вегетативной и центральной нервной систем по сравнению с контрольной группой студентов. Результаты исследований могут быть учтены во время следующего этапа реформирования высшего медицинского образования.
Ключевые слова: студенты, итоговая аттестация, функциональное состояние организма.

Melnyk V.I.
Ivano-Frankivsk National Medical University

PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE FORMS OF FINAL CONTROL IN MEDICAL UNIVERSITIES

Summary
It was studied influence of new factors of Final certification of Medical University students. Changes of functional state of cardiovascular, autonomic and central nervous systems comparing with control group of students were founded. Obtained results can be considered during next stage of reformation of High Medical Education system.
Keywords: students, final certification, functional state of an organism.

УДК 613.955+613.5

ГІГІЄНІЧНА ОЦІНКА УМОВ ПРОЖИВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ, ЯКІ РОЗПОЧАЛИ НАВЧАННЯ З ШЕСТИ- ТА СЕМИРІЧНОГО ВІКУ

Мізюк М.І., Суслик З.Б., Єремчук Я.О.
Івано-Франківський національний медичний університет

У роботі наведена гігієнічна оцінка умов проживання учнів старших класів Прикарпатського регіону в порівняльному аспекті між учнями, які розпочали навчання з шести та семи років на основі спеціально розроблених анкет за статтю, за місцем проживання (місто, село) та зонами Прикарпаття. За рівнем комфортності (наявністю систем опалення, водопостачання, каналізації, забезпечення особистої гігієни) житлові умови школярів не відрізняються. Суттєвих відмінностей за показниками соціально-побутових умов між міськими та сільськими школярами, за статтю (між хлопцями та дівчатами), за зонами Прикарпаття (між учнями гірської, передгірської, рівнинної зон та м. Івано-Франківська) не виявлено.
Ключові слова: старшокласники, умови проживання, соціально-побутові умови, Прикарпаття.

Постановка проблеми. Соціальне благополуччя у значній мірі залежить від якості життя різних груп населення країни. Особливо це стосується дитячого та підліткового віку. Дослідження особливостей цього динамічного процесу є дуже важливим з точки зору виявлення факторів ризику, які можуть сприяти формуванню донозологічних, функціональних та патологічних змін в організмі учнівської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останній період особливої уваги набувають проблеми оцінки якості життя учнів загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) у зв'язку із соціально-економічними умовами, які склалися в країні. Організм підлітків, у порівнянні з дорослими, є більш чутливим до впливу несприятливих факторів внаслідок вікових анатомо-фізіологічних особливостей їхнього організму. Існує також ціла низка проблем, пов'язаних із відсутністю належних умов для проживання та навчання школярів, забезпеченням відповідних мікрокліматичних умов та оптимального світлового режиму, невідповідність сучасним гігієнічним нормативам площ тощо. Усе зазначене зумовлює формування «шкільних» захворювань, що у свою чергу утруднює формування адаптації дітей до систематичного навчання [4].

Життєдіяльність школярів характеризується переважно сприятливими житлово-побутовими та матеріальними умовами, проте позашкільна ненормована робота фізичного або інтелектуального наповнення створює додаткове психоемо-

МЕДИЧНІ НАУКИ

ційне навантаження, може викликати перевтому та ставати суттєвим чинником ризику щодо виникнення донозологічних відхилень і патологічних зрушень у стані здоров'я [5].

Пріоритетними критичними факторами якості життя підлітків деякі автори вважають рівень матеріального благополуччя і психологічний клімат у школі, фізичну і соціальну активність, поведінкові фактори ризику [2]. Тому в останній період гострою стала проблема комплексної оцінки впливу основних факторів життєдіяльності та довкілля на стан здоров'я школярів, розроблення комплексного підходу до оцінки якості життя, оскільки рівень громадського здоров'я залежить від реальних соціально-економічних процесів [3, 1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішені питання стосуються порівняльної характеристики особливостей життєдіяльності школярів, які розпочинали навчання в школі у різному віці.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення умов проживання учнів старших класів Прикарпатського регіону в порівняльному аспекті між учнями, які розпочали навчання з шести років (НШР), та учнями, які розпочали навчання з семи років (НСР), для встановлення факторів ризику виникнення змін в організмі дітей.

Виклад основного матеріалу. Вивчення умов проживання учнів старших класів Прикарпатського регіону здійснювалося на основі спеціально розроблених анкет. Проведено анонімне анкетування дітей із сімей різних соціальних груп у порівняльному аспекті між старшокласниками, які розпочинали навчання з шести та семи років. При цьому вивчалися: тип житла; рівень комфортності житлових умов за наявністю систем опалення, водопостачання, каналізації, умовами забезпечення особистої гігієни (водні процедури); рівень соціально-побутових умов за кількістю членів сім'ї, кількістю дітей в сім'ї, доходами на 1 члена сім'ї, житловою площею на 1 члена сім'ї за статтю, за місцем проживання (місто, село) та зонами Прикарпаття.

За результатами проведеного анкетування школярів старших класів ЗНЗ Прикарпаття установлено, що вони проживають в однакових житлових умовах (χ^2=3,18, p>0,05), зокрема: у найманому житлі проживають 2,2% учнів НШР та 4,1% учнів НСР, у гуртожитках – відповідно 2,9% та 4,1%, в комунальних квартирах – 8,6% та 4,1%, у квартирах спільно з родичами – 13,6% та 10,8%, у власних будинках – 72,8% та 77,0% (табл. 1).

Житлова площа на 1 члена сім'ї в учнів НШР становить (33,46±2,03) м^2, а в учнів НСР – (31,37±4,28) м^2 (p>0,05). В учнів НШР кількість членів сім'ї складає (4,37±0,09) чол., в учнів НСР – (4,39±0,18) чол. (p>0,05), кількість дітей у сім'ї – відповідно (2,20±0,47) чол. та (2,46±0,15) чол. (p>0,05), доходи на 1 члена сім'ї – відповідно (1473,02±90,68) грн та (1251,56±99,47) грн (p>0,05).

Рівень комфортності житлових умов визначається наявністю систем опалення, водопостачання, каналізації, забезпечення особистої гігієни (табл. 2).

В учнів НШР водяне місцеве опалення (водяне опалення однієї квартири чи будинку) становить 42,5%, водяне центральне – 32,4%, пічне – 25,1%, в учнів НСР – відповідно 35,1%, 35,1% та 29,8%. За розподілом цих систем достовірних відмінностей між житловими умовами учнів НШР та учнів НСР немає (χ^2=1,40, p>0,05).

Таблиця 1

Умови проживання старшокласників ЗНЗ Прикарпаття за типом житла

Назва показника	Розподіл показників за роком поступлення в школу				χ^2	p
	6 років		7 років			
	абс.	%	абс.	%		
Наймане житло	6	2,2	3	4,1	3,18	>0,05
Гуртожиток	8	2,9	3	4,1		
Комунальна квартира	24	8,6	3	4,1		
Квартира, спільна з родичами	38	13,6	8	10,8		
Власний будинок	203	72,8	57	77,0		
ВСЬОГО	279	100	74	100		

Таблиця 2

Умови проживання старшокласників ЗНЗ Прикарпаття

Назва показника	Розподіл показників за роком поступлення в школу				χ^2	p
	6 років		7 років			
	абс.	%	абс.	%		
Системи опалення						
Водяне місцеве	117	42,5	26	35,1	1,40	>0,05
Водяне центральне	89	32,4	26	35,1		
Пічне	69	25,1	22	29,8		
Всього	275	100	74	100		
Системи водопостачання						
Водогін місцевий	63	22,3	13	16,9	1,63	>0,05
Водогін центральний	72	25,4	20	26,0		
Колонка	27	9,5	6	7,8		
Колодязь	121	42,8	38	49,4		
Всього	283	100	77	100		
Системи каналізації						
Місцева	150	51,2	34	44,2	2,25	>0,05
Центральна	88	30,0	30	39,0		
Немає	55	18,8	13	16,9		
Всього	293	100	77	100		
Системи для водних процедур						
Ванна	220	77,7	54	70,1	3,64	>0,05
Душ	41	14,5	13	16,9		
Лазня	8	2,8	2	2,6		
Немає	14	4,9	8	10,4		
Всього	283	100	77	100		

Місцевим водопостачанням забезпечені 22,3% осель учнів НШР та 16,9% осель учнів НСР, централізованим водопостачанням – відповідно 25,4% та 26,0%, водопостачанням з допомогою колонок – відповідно 9,5% та 7,8%, водопостачанням з допомогою колодязів – 42,8% та 49,4%. За розподілом цих систем достовірних відмінностей між житловими умовами учнів НШР та учнів НСР немає (χ^2=1,63, p>0,05).

Місцевою системою каналізації обладнані 51,2% осель учнів НШР та 44,2% осель учнів

Таблиця 3

Соціально-побутові умови проживання за зонами Прикарпаття

Назва показника	Зони Прикарпаття			
	гірська		передгірська	
	M±m	n	M±m	n
Кількість членів сім'ї, чол.	4,68±0,17	85	4,10±0,14	105
Кількість дітей у сім'ї, чол.	2,24±0,14	84	2,25±0,11	106
Доходи на 1 члена сім'ї, грн	1585,66±183,27	76	1478,31±159,55	83
Житлова площа на 1 члена сім'ї, м^2	28,31±2,68	55	27,93±2,83	45
Назва показника	Зони Прикарпаття			
	рівнинна		Івано-Франківськ	
	M±m	n	M±m	n
Кількість членів сім'ї, чол.	4,28±0,14	80	4,51±0,18	86
Кількість дітей у сім'ї, чол.	2,18±0,11	80	2,33±0,15	85
Доходи на 1 члена сім'ї, грн	1305,48±103,66	73	1444,20±123,02	69
Житлова площа на 1 члена сім'ї, м^2	34,51±2,96	49	35,41±3,76	46

НСР, центральною системою – відповідно 30,0% та 39,0%, не мають каналізації відповідно 18,8% та 16,9% осель. За розподілом цих систем достовірних відмінностей між житловими умовами учнів НШР та учнів НСР немає (χ^2=2,25, p>0,05).

Немає суттєвих відмінностей і за умовами забезпечення особистої гігієни (χ^2=3,64, p>0,05). Зокрема, ванною користуються 77,7% учнів НШР та 70,1% учнів НСР, душем – відповідно 14,5% та 16,9%, лазнею – 2,8 та 2,6%, не користуються системами для водних процедур відповідно 4,9% та 10,4% учнів.

Між показниками соціально-побутових умов у міських та сільських школярів суттєвих відмінностей не виявлено. У міських школярів кількість членів сім'ї складає (4,37±0,12) чол., у сільських – (4,39±0,11) чол. (p>0,05), кількість дітей у сім'ї – відповідно (2,29±0,10) чол. та (2,21±0,08) чол. (p>0,05), доходи на 1 члена сім'ї – відповідно (1473,31±100,09) грн та (1338,92±112,13) грн (p>0,05), житлова площа на 1 члена сім'ї – відповідно (31,70±3,09) м^2 та (34,24±2,13) м^2 (p>0,05).

Між показниками соціально-побутових умов за статтю школярів суттєвих відмінностей теж не виявлено. Зокрема, серед хлопців кількість членів сім'ї складає (4,27±0,11) чол., серед дівчат – (4,46±0,11) чол. (p>0,05), кількість дітей у сім'ї – відповідно (2,15±0,08) чол. та (2,34±0,10) чол. (p>0,05), доходи на 1 члена сім'ї – відповідно (1411,88±120,11) грн та (1402,42±94,30) грн (p>0,05), житлова площа на 1 члена сім'ї – відповідно (31,08±2,39) м^2 та (34,58±2,71) м^2 (p>0,05).

Показники соціально-побутових умов школярів за зонами Прикарпаття представлені у табл. 3.

Кількість членів сім'ї у гірській зоні становить (4,68±0,17) чол., у передгірській – (4,10±0,14) чол., у рівнинній – (4,28±0,14) чол., у м. Івано-Франківську – (4,51±0,18) чол. (p>0,05); кількість дітей у сім'ї – відповідно (2,24±0,14) чол., (2,25±0,11) чол., (2,18±0,11) чол. та (2,33±0,15) чол. (p>0,05); доходи на 1 члена сім'ї – відповідно (1585,66±183,27) грн, (1478,31±159,55) грн, (1305,48±103,66) грн та (1444,20±123,02) грн (p>0,05); житлова площа на 1 члена сім'ї – відповідно (28,31±2,68) м^2, (27,93±2,83) м^2, (34,51±2,96) м^2 та (35,41±3,76) м^2 (p>0,05).

Висновки і пропозиції. Таким чином, за результатами проведеного анонімного анкетування школярів старших класів ЗНЗ Прикарпаття установлено, що достовірних відмінностей в житлових умовах між учнями НШР та учнями НСР немає (χ^2=3,18, p>0,05). Найбільше учнів проживають у власних будинках, відповідно 72,8% та 77,0%.

За рівнем комфортності житлових умов (наявністю систем опалення, водопостачання, каналізації, забезпечення особистої гігієни) достовірних відмінностей між учнями НШР та учнями НСР не спостерігається.

Не виявлено суттєвих відмінностей за показниками соціально-побутових умов між міськими та сільськими школярами, за статтю – між хлопцями та дівчатами, за зонами Прикарпаття (між учнями гірської, передгірської, рівнинної зон та м. Івано-Франківська).

Необхідно продовжувати вивчення якості життя школярів в умовах запровадження педагогічних інновацій.

Список літератури:

1. Коблянська А. В. Оценка влияния загрязнителей атмосферного воздуха на функциональное состояние центральной нервной системы старшеклассников промышленного города / А. В. Коблянська, К. В. Скляренко // Довкілля та здоров'я. – 2016. – № 1. – С. 68–72.
2. Комплексная оценка условий обучения в общеобразовательных учреждениях различного типа / А. Н. Корденко, В. И. Ковылова, В. И. Попов, П. А. Тарасенко // Гигиена и санитария. – 2015. – № 9. – С. 20–21.
3. Комплексный подход к гигиенической оценке качества жизни учащихся / В. К. Рахманин, И. Б. Ушаков, Н. В. Соколова, И. К. Рапопорт // Гигиена и санитария. – 2010. – № 2. – С. 67–69.
4. Москвяк Н. В. Внутрішньошкільні фактори ризику формування адаптації» / Н. В. Москвяк, В. І. Федоренко // Гігієна населених місць. – 2010. – № 55. – С. 353–355.
5. Осадчук Н. І. Гігієнічна оцінка житлово-побутових і соціальних умов життя та особливості їх зв'язку з показниками фізичного розвитку учнів / Н. І. Осадчук // Гігієна населених місць. – 2010. – № 55. – С. 298–303.

Мизюк М.И., Суслык З.Б., Еремчук Я.А.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ГИГИЕНИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА УСЛОВИЙ ПРОЖИВАНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ, НАЧАВШИХ ОБУЧЕНИЕ С ШЕСТИ- И СЕМИЛЕТНЕГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В работе приведена гигиеническая оценка условий проживания учеников старших классов Прикарпатского региона в сравнительном аспекте между учениками, начавшими обучение с шести и семи лет на основе специально разработанных анкет по полу, месту жительства (город, село) и зонами Прикарпатья. По уровню комфортности (наличию систем отопления, водоснабжения, канализации, обеспечения личной гигиены) жилищные условия школьников не отличаются. Существенных отличий по показателям социально-бытовых условий между городскими и сельскими школьниками, по полу (между мальчиками и девочками), по зонам Прикарпатья (между учениками горной, предгорной, равнинной зон и г. Ивано-Франковска) не выявлено.
Ключевые слова: старшеклассники, условия проживания, социально-бытовые условия, Прикарпатье.

Mizyuk M.I., Suslyk Z.B., Yeremchuk Ya.O.
Ivano-Frankivsk National Medical University

HYGIENIC ASSESSMENT OF LIVING CONDITIONS OF SENIOR PUPILS WHO BEGAN THEIR EDUCATION AT THE AGE OF SIX AND SEVEN

Summary
The article presents a hygienic assessment comparing the living conditions of senior pupils from the Precarpathian region between thouse who began their education at six and seven years based on specially designed questionnaires by gender, place of residence (city, village) and Precarpathian areas. Living conditions of schoolchildren do not differ according to the level of comfort (the presence of heating systems, water supply, sewage, personal hygiene). Significant differences in the indexes of social and living conditions were found neither between schoolchildren living in urban and rural areas nor in gender or thouse who live in different Precarpathian areas (mountains, foothills, plain zones and Ivano-Frankivsk region).
Keywords: senior pupils, living conditions, social conditions, Precarpathian region.

УДК 532.783:61

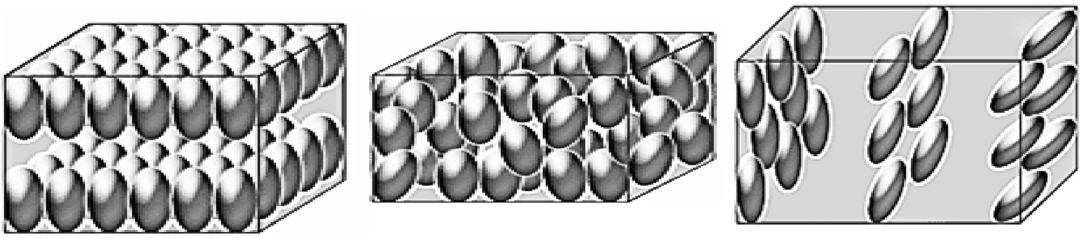
ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ РІДКИХ КРИСТАЛІВ У МЕДИЦИНІ

Ортинська А.В.
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького

В оглядовій статті розглянуто будову рідких кристалів, проаналізовано схожість з біологічними структурами, проведено зв'язок між виникненням захворювань і рідкокристалічним станом. Представлені літературні дані, що відображають перспективне застосування рідкого кристалу у медицині, а саме у термографії, ультразвуковому «рентгені», у конструюванні електронних окуляр з рідкокристалічними лінзами для корекції пресбіопії, для створення протипухлинних засобів.
Ключові слова: класи рідких кристалів, клітинна мембрана, термографія, ультразвуковий «рентген», рідкокристалічні лінзи, пресбіопія, Tolecine™ і Apatone®.

Постановка проблеми. Поняття про рідкі кристали, як унікальні речовини стало відомим з 1888 р., коли австрійський ботанік Ф. Рейнітцер і німецький кристалограф Ф. Леман описали їх властивості. Особливість полягає в тому, що вони володіють текучістю, як звичайні рідини і в той самий час їх оптичні властивості подібні на властивості кристалів [1]. Анізотропія фізичних характеристик рідкого кристалу в поєднанні з низькою в'язкістю цих сполук і дозволяє з легкістю і ефективністю здійснювати орієнтацію і переорієнтацію їх молекул під дією незначних факторів (електричні та магнітні поля, механічна напруга), суттєво змінюючи їх структуру і властивості [2]. На основі цього, рідкі кристали перспективні для застосування у медицині.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проаналізувавши літературні дані, рідкі кристали застосовують для виявлення запальних процесів або злоякісних новоутворень, знаючи залежність кольору рідкого кристалу від температури; у створенні лікарські препарати на основі

а) б) в)

Рис. 1. Розміщення молекул у рідких кристалах:
а – смектична фаза, б – нематична, в – холестерична

Джерело: http://studbooks.net/technika/teoreticheskaya_chast

фармакологічних властивостей рідких кристалів, що мають нижчу токсичність; у конструюванні електронних окуляр, лінзи у яких є рідкими кристалами і мають здатність змінювати заломлюючу силу в залежності від сили струму, що проходить через них тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної частини. Не менш важливий інтерес представляють собою рідкі кристали з точки зору живого організму, процесів життєдіяльності. Функціонування клітинних мембран і ДНК, передача нервових імпульсів, робота м'язів, формування атеросклеротичних бляшок – це далеко не повне перечислення процесів, що протікають в рідкокристалічній фазі, з присутніми особливостями – здатністю до самоорганізації при збереженні високої молекулярної рухливості [2].

Мета статті. Висвітлити згідно сучасного застосування рідких кристалів у медицині важливість їх подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Рідкі кристали – проміжна стадія між ізотропною рідиною і твердим кристалом. В основному рідкі кристали поділяють на два класи: термотропні та ліотропні. У термотропних рідких кристалах орієнтація молекул і фазові переходи залежать від температури і тиску. В свою чергу термотропні рідкі кристали поділяються на: смектичні, нематичні і холестеричні [3].

· Смектичний рідкий кристал, як показано на рис. 1-а, складається з шарів з сильною взаємодією молекул, довгі осі яких паралельні один одному і приблизно перпендикулярні плоскій поверхні. Центри мас молекул у шарах розміщені хаотично, всередині шару порядку молекул не має. Завдяки такій будові смектичні шари можуть легко ковзати один по одному і на дотик милоподібні [4, 5, 6].

· Нематичний рідкий кристал за орієнтацією молекул подібний до кристалів, а за характером розміщення центра мас відповідає рідинам. На рис. 1-б центри тяжіння паличкоподібних молекул розміщенні і рухаються хаотично, як в рідинах, а орієнтація при цьому залишається однаковою і незмінною. За низьких температур нематики перебувають у кристалічному стані [4, 5, 6].

· Холестеричний рідкий кристал має таку ж структуру, як нематик. Відмінним є те, що молекули мають різний розмір і відстань, так як утворюють спіраль. А напрям орієнтації молекул в холестерину, як показано на рис. 1-в, не залишається незмінним по його об'єму,який називається холестеричною осею уздовж,якої регулярним чином змінюється орієнтація молекул. При переміщенні вздовж цієї осі проходить поворот молекул навколо осі. Середня орієнтація молекул повертається на 360° [4, 5, 6].

Ліотропні рідкі кристали виявляють свої анізотропні властивості у певному розчиннику і можуть мати кілька фаз, поява яких визначається концентрацією їх у розчині. Мають властивість притягуватись одним кінцем, а іншим відштовхуватись,яка називається амфіфільністю [7].

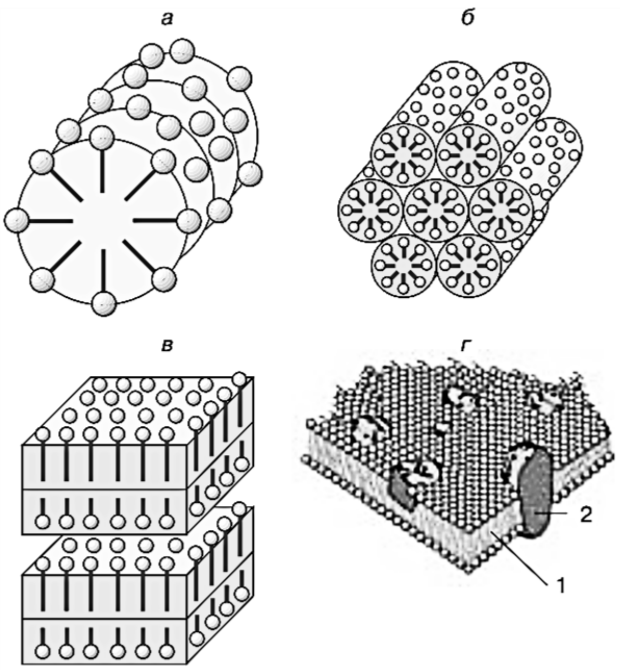

Рис. 2. Деякі типи ліотропних рідкокристалічних структур, що утворені амфіфільними молекулами у водних розчинах: а) циліндрична міцела, б) гексагональна упаковка циліндричних міцел, в) ламелярний смектичний рідкий кристал, г) структура мембрани, яка складається із фосфоліпідного подвійного шару (1) і молекул білків (2)

Джерело: В.П. Шибаев / Необычные кристаллы или загадочные жидкости, Соросовский образовательный журнал, № 11, 1996. – 37–46 с.

Розглянувши будову молекул рідких кристалів на рис. 2, можна провести аналогію з біологічними структурами, а саме з клітинною мембраною. Сучасні структурні дослідження показують, що мембрани представляють собою типові ліотропні ламелярні лабільні рідкокристалічні структури,

що складаються із подвійного шару фосфоліпідів, в яких розміщені білки, полісахариди, холестерин та інші життєво необхідні компоненти. Така анізотропна структура мембрани, з одного боку, дозволяє захищати її внутрішню частину від небажаних зовнішніх впливів, а з другого боку, забезпечує високі транспортні властивості (проникність, перенесення йонів тощо), що надає клітини значну роль у процесах життєдіяльності [2]. Водночас кристалізація мембрани зумовлює загибель клітини [8].

Рідкий кристал – прото-орган механічної, хімічної і електричної активності клітин і, будучи асоційованим, дає початок істинним органам таким, як м'яз і нерв. Такі властивості, як молекулярна рухливість, структурна упорядкованість, реакція на різноманітні зовнішні впливи: світло, звук, магнітні поля, взаємозв'язують клітину з рідкими кристалами. Це дає змогу побачити структурну специфіку живих систем під новим кутом бачення [8].

Для розуміння загальних принципів і конкретних механізмів функціонування біологічних структур недостатньо знати хімічні властивості і формули сполук із, яких вони побудовані [8]. Для цього необхідно ще зрозуміти фізичні принципи їх надмолекулярної організації, де з успіхом можуть бути використані в якості аналітичного інструмента рідкі кристали, а саме для інтерпретації молекулярної структури і функцій різних клітинних органел, тканин та органів.

Кров утворює рідкокристалічну фазу, яка характеризується збільшеною в'язкістю, що перешкоджає потік руху. Стан, при якому це відбувається, відомий як серповидно-клітинна анемія [9]. Деякі захворювання у людей, що характеризуються наявністю жовчного каміння у печінці, нирках та сечовому міхурі, утворюються через стадію виникнення рідкокристалічного стану [1]. В останні роки прослідковується зв'язок між різними захворюваннями і рідкокристалічним станом речовин, адже рідкі кристали – це розчинники на основі, яких зможемо суттєво зрозуміти причини виникнення деяких захворювань.

Рідкі кристали використовують у медицині, а саме у **термографії**. Вони чутливі до зовнішніх умов, зокрема, в холестеричному рідкому кристалі при зміні зовнішніх чинників змінюється крок спіралі та частота, на якій відбувається відбивання світла (частота відбивання). При фіксованому куті відбивання умови інтерференції виконуються тільки для пучків одного кольору, і плівка холестерика здається зафарбованою в один колір. Цей колір визначається кроком спіралі P, який залежить від довжини хвилі відбитого світла і показника заломлення холестерика. Цей ефект вибіркового відбивання плівкою холестерика світла з певною довжиною хвилі отримав назву селективного відбивання [2]. Крок спіралі холестеричної структури також залежить від температури. Якщо плівка холестеричного рідкого кристала нагріта нерівномірно, то крок спіралі різний у різних областях від червоного до фіолетового. Холестерики настільки чутливі до зміни температури, що можна на око відрізнити області з різницею температур всього лише в одну соту частку градуса [8].

На основі рідких кристалів розроблені стрічкові термометри. Для вимірювання температури досить покласти на чоло термометр, що складається з двох плівок, між якими знаходиться рідкий кристал. Колір термометра визначає температуру практично одразу, менше ніж за 1 секунду, на відмінно від ртутного і спиртового [10]. На рис. 3. показано вимірювання температури за допомогою термометра, в основі якого рідкий кристал.

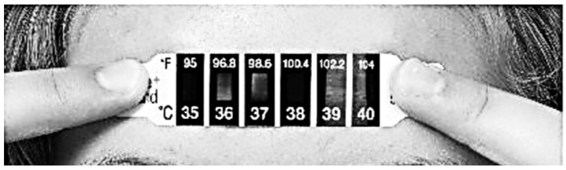

Рис. 3. Вимірювання температури за допомогою термометра, в основі якого рідкий кристал

Джерело: https://fineartamerica.com/featured/1-liquid-crystal-strip-thermometer-martyn-f-chillmaid.html

Метод термографії використовують у медицині для експрес-діагностики захворювань, що супроводжуються локальним підвищенням температури тіла. На досліджувану ділянку шкіри хворого накладають рідкокристалічну плівку, що фіксує область захворювання(наприклад: можна створити детальну і ясну картину кровообігу, локалізувати пухлину і зберегти якомога більше непошкоджених тканин, діагностувати патологію плаценти, визначити ступінь опіку і його площину [5, 8]). Порівнюючи термограми тіла, одержані в різні періоди часу, можна прослідкувати за розвитком хвороби і виявити найефективніші методи лікування [11]. Сучасний рівень розвитку тепловізійної техніки надає можливість надійно діагностувати широкий спектр захворювань (до 150 різних форм), що є приводом активного впровадження термографії у світову клінічну практику, поряд з іншими сучасними методами, які є в арсеналі лікарів: мамографія, КТ, МРТ, УЗД [11, 12, 13].

На сьогодні основною причиною того, що в Україні цей метод діагностики не впроваджується на практиці, є відсутність вітчизняної апаратури та висока вартість імпортних термографів. Хоча слід зазначити, що в цілому у питаннях неруйнівного контролю технічних засобів методами тепловізійної діагностики Україна займає одне з перших місць у Європі, а в технічних галузях застосування є активним членом Європейської Федерації неруйнівного контролю (EFNTD) та Міжнародного комітету неруйнівного контролю (ICNTD) [14].

Також спільно з Національною медичною академією післядипломної освіти МОЗ України, Львівським Національним медичним університетом ім. Д. Галицького та компанією «Н.З. ТЕХНО» (представництво австрійської фірми FISHER & PAYKEL в Україні з постачання реанімаційного обладнання) були проведені термографічні дослідження теплових полів новонароджених з малою та надзвичайно малою масою тіла, які знаходяться в інкубаторах [15, 16].

Орієнтацію смектичних кристалів можна змінити звуковою чи ультразвуковою хвилями. Шар рідкого кристалу приймає ослаблені тілом пацієнта хвилі. Їх розподіл інтенсивності фіксується у вигляді картинки, порушеною молекулярною орієнтацією смектика. Зважаючи на цей прин-

цип, альтернативою для діагностики захворювань є **ультразвуковий «рентген»** [17].

P. B. Morgan and N. Efron (2009) на основі рідких кристалів **конструювали електронні лінзи**. Більше 90% людей старших за 50 років потребують корекції пресбіопії. Звичайні лінзи (біфокальні, трифокальні) використовуються вже понад 200 років, але мають такі недоліки, як обмежене поле зору, що вимагає від користувачів в деяких випадках дивитись вниз, що викликає у них запаморочення і дискомфорт. Деякі люди потребують в три різні види окуляр для читання, водіння і для роботи за комп'ютером (1, 2, 3). Тому є потреба у додаткових лінзах з фокусною силою +1,00 до +2,00 діоптрій (D), для виконання завдань недалеко від очей (фокусна сила визначається як величина, зворотна до фокусної відстані лінзи) [18].

Перемикальні рідкокристалічні лінз комерціалізовані (PixelOptics Inc., Roanoke, VA, USA). Ключовою властивістю таких лінз є те, що вони перемикаються при надлишку напруги, що активізує лінзу. Причому потреба в енергії, необхідної для зміни оптичних властивостей системи, надзвичайно мала, а значення напруги, при якому явище спостерігається, дорівнює кілька вольт. Зміна оптичної сили відбувається за рахунок зміни рефрективного індексу рідкого кристалу, викликаного прикладеною напругою [19].

Kent State University, Summa Health System і IC-MedTech ввели новий парадигм у розробці ліків на основі фармакологічних властивостей рідкого кристала. Це унікальний клас ліотропних рідких кристалів, який представляє ряд ліків-кандидатів, а саме Tolecine™ і Apatone®, для лікування широкого спектру захворювань.

Tolecine™ – новий доклінічний протипухлинний препарат на основі фармацевтичних властивостях рідких кристалів, який також має антивірусні і антибактеріальні дії. Цей препарат демонструє високу протипухлинну активність, а саме протидіє аномальній проліферації клітин в тканині або органі.

Apatone® – новий досліджувальний препарат клінічної фази проти раку простати на пізній стадії. Дія цього лікарського препарату розрахована на клітини, що мають запалені або пошкоджені білки. Природа Apatone® наслідує цукор, тому легко проникає крізь клітинну мембрану. Опинившись всередині ракових клітин Apatone® викликає оксидантний стрес, який є порушенням прооксидантної та антиоксидантної рівноваги. Процес послаблює пухлинні клітини, призводячи до загибелі. Може використовуватись в якості додаткової терапії, що може бути введена внутрішньовенно чи перорально з метою підвищення ефективності інших методів лікування, як променевої терапії та хіміотерапії [20]. У серпні 2007 Управління продовольства і медикаментів, УПМ – (англ. Food and Drug Administration, FDA) надало статус Apatone®, як лікарського препарату протиметастатичної активності та для лікування неоперабельного раку сечового міхура [21]. Рідкі кристали застосовуються у фармації, адже збільшують розчинність важкорозчинних лікарських засобів. Багато речовин краще розчиняються в ліотропних рідких кристалів. Одним із прикладів є гідрокортизон [22]. Окрім цього контролюють вивільнення лікарської речовини. Ліотропні рідкі кристали використовують для стабілізації вуглеводневої піни [23]. Imran Tadwee, Dr. Sadhana Shahi, Vivek Ramteke, Syed Iftequar (2012) відзначають також лікарські препарати, що можуть бути включені в технологію рідких кристалів: Цефазолін, Цефуроксим, Кліндаміцин, Естріол, Інсулін, Індометацин, Клотримазол, Граміцидин, Нітрогліцерин, Лідокаїн, Гідрохлорид [24].

Останні дослідження генної терапії зосереджують свою увагу на розробці синтетичних векторів з використанням катіонних ліпосом, що призначені для терапевтичних застосувань. Дослідження генної терапії зафіксовують величезну зацікавленість структурою і властивостями комплексу – ДНК із протилежно зарядженими катіонними ліпосомами. Особливістю цього комплексу є те, що він наслідує природні віруси у ролі хімічних носіїв ДНК у клітини. Знаючи механізм дії цього комплексу, можна розробити ефективні хімічні носії з довготривалим терапевтичним застосуванням [25].

На сьогоднішній день вчені активно досліджують виникнення захворювань через проникнення бактерій у слиз, беручи до уваги,що слиз є рідкокристалічною рідиною [26].

Висновки. Отже, за допомогою рідких кристалів можна візуалізувати температуру тіла людини, провести діагностику ультразвуковим «рентгеном», створювати лікарські препарати, конструювати електронні окуляри, лінзи у яких є рідкими кристалами. Також можна створювати вимірювачі тиску, виявляти пари шкідливих хімічних сполук і небезпечні для здоров'я людини гамма – і ультрафіолетове випромінювання тощо. Окрім того рідкі кристали використовують в якості аналітичної моделі для інтерпретації молекулярної структури і функцій різних клітинних органел, тканин та органів.

Дотепер вивчено понад 3000 речовин, що утворюють рідкі кристали. Подальші дослідження цих речовин не тільки розширять їх застосування у медицині, але й допоможуть проникнути в таємниці біологічних процесів.

Список літератури:

1. Blinov L.M. Structure and Properties of Liquid Crystals / L.M. Blinov. – Science + Business Media B.V., 2011. – 2 с.
2. Шибаев В.П. Необычные кристаллы или загадочные жидкости / В.П. Шибаев // Соросовский образовательный журнал. – 1996. – № 11. – С. 37–46.
3. Satyen Kumar Liquid Crystals: Experimental Study of Physical Properties and Phase Transitions / Kumar Satyen // Cambridge University Press. – 2001. – С. 17.
4. Руденко В.Н. Школьникам о современной физике: Акустика. Теория относительности. Биофизика. Просвещение / В.Н. Руденко. – Просвещение, 1990. – 175 с.
5. Сугайлов В.Й. Фізика Рідкокристалічного стану / В.Й. Сугайлов. – «Вища школа», 1992. – 10–14, 34–36, 45–46 с.
6. Singh Shri Liquid Crystals: Fundamentals / Singh Shri, Dunmur David A.Ц: World Scientific, 2002. – 1–23 с.

7. Figueiredo Antônio M. The Physics of Lyotropic Liquid Crystals: Phase Transitions and Structural Properties / Figueiredo Antônio M., Silvio R. A.Ц: OUP Oxford, 2005. – 1–6 c.
8. Браун Г. Жидкие кристаллы и биологические структуры / Браун Г., Уолкер Дж. ЦМ: Мир, 1982. – 165–168, 172–176 с.
9. Gleeson Helen Liquid Crystals and Life / Helen Gleeson // University of Manchester. – 2010.
10. Liptбk Béla G. Measurement and Safety, Том 1 / Liptбk Béla G., Ц: CRC Press, 2016. – 1005 с.
11. Розенфельд Л.Г. / Основы клинической дистанционной термодиагностики. – К.: Здоровье, 1988. – 222 с.
12. Ткаченко Ю.А., Голованова М.В., Овечкин А.М. / Клиническая термография (обзор основных возможностей). – Нижний Новгород: ЗАО «Союз Восточной и Западной медицины», 1998. – 96 с.
13. Тепловизоры в медицине. Буклет фирмы FLIR Systems. – 2010. – Режим доступу: http://www.flir.su/art/9/13/37.html
14. Маслова В.А., Стороженко В.А. / Термография в диагностике и неразрушающем контроле. – Харьков: Компания СМИТ, 2004. – 160 с.
15. Мітін В.О., Котовський В.Й. / Забезпечення теплових режимів виходжування новонароджених з дуже та надзвичайно малою масою // Зб. доповідей науково-практичної конференції «Дихальна підтримка новонароджених та інші актуальні питання неонатології». – Львів, 2009. – С. 23–24.
16. Венгер Є.Ф., Гордієнко В.І., Дунаєвський В.І., Котовський В.Й., Маслов В.П. / Застосування термографії в Україні. – ISSN 1815–2066. Nauka innov. 2015, 11(6): 5–15.
17. Пикин С.А. Жидкие кристаллы / Пикин С.А., Блинов Л.М. Ц М.: Наука, 1982. – 174–179 с.
18. Morgan P.B. «Contact lens correction of presbyopia» / P.B. Morgan // Cont. Lens Anterior Eye. – 2009. – № 32(4). – С. 191–192.
19. Milton Harry E. «Electronic liquid crystal contact lenses for the correction of presbyopia» / Harry E. Milton [та ін.] // Optics Express. – 2014. – № 7. – С. 8035–8040.
20. Patel P.V. «Liquid Crystal Drug Delivery System» / P.V. Patel, J.B. Patel, D. Dangar [та ін.] // International Journal of Pharmaceutical and Applied Sciences. – 2010. – № 1(1). – С. 118–123.
21. Tsai C. New liquid crystal technology hope for treatment of cancer and other diseases / C. Tsai, Miller T. // Kent State University. – 2007. – № 7.
22. Shaikh Zeba, Liquid crystalline system: a novel approach for drug delivery / Zeba Shaikh, Naik Nikita, Dusane Prachee // Journal of Biomedical and Pharmaceutical Research. – 2015. – С. 22–32.
23. Paavola A. Controlled release of vancomycine from poloxamer 407 gels / A. Paavola, I. Kilpelaine, Yliruusi J. [та ін.] // – 2005. – № 288. – С. 235–244.
24. Tadwee Imran «Liquid Crystals Pharmaceutical Application: A Review» / Imran Tadwee, Dr. Shahi Sadhana, Vivek Ramteke [та ін.] // Int. J. of Pharm. Res. & All. Sci. – 2012. – Volume 1, Issue 2.- С. 06–11.
25. Safinya Cyrus R. Cationic liposome-DNA complexes: from liquid crystal science to gene delivery applications / Cyrus R. Safinya, Kai Ewert, Ahmad Ayesha // Phil. Trans. R. Soc. A. – 2006. – № 364. – С. 2573–2596.
26. State. Penn Liquid-crystal and bacterial living materials self-organize and move in their own way / Penn State // ScienceDaily. – 11 May 2017.

Ортынская А.В.
Львовский национальный медицинский университет
имени Данила Галицкого

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЖИДКИХ КРИСТАЛЛОВ В МЕДИЦИНЕ

Аннотация
В обзорной статье рассмотрено строение жидких кристаллов, проанализировано сходство с биологическими структурами, проведено связь между возникновением заболеваний и жидкокристаллическим состоянием. Представленные литературные данные отражают перспективное применение жидкого кристалла в медицине, а именно в термографии, ультразвуковом «рентгене», в конструировании электронных очков с жидкокристаллическими линзами для коррекции пресбиопии, для создания противоопухолевых средств.
Ключевые слова: классы жидких кристаллов, клеточная мембрана, термография, ультразвуковой «рентген», жидкокристаллические линзы, пресбиопия, Tolecine™ и Apatone®.

Ortynska A.V.
Lviv National Medical University named after Danylo Halytsky

PROSPECTS OF USING LIQUID CRYSTALS IN MEDICINE

Summary
In review article considered the structure of liquid crystals, analyzed similarities with biological structures made connection between the emergence of diseases and liquid crystals condition. Presented literary data acquainted with practical application in medicine: thermography, ultrasound «X-ray», in the design of electronic glasses with liquid crystals lenses to correct presbyopia and in creating antitumor.
Keywords: classes of liquid crystals, cell membrane, thermography, ultrasound «X-ray», liquid crystals lenses, presbyopia, Tolecine™ and Apatone®.

УДК 615.327:616–006

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЛІКУВАЛЬНИХ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД УКРАЇНИ В ОНКОЛОГІЇ

Полстяной А.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Постолов О.М.
Обласний Центр Онкології, м. Харків

На підставі аналізу закордонних і вітчизняних літературних джерел в статті розглянуті аспекти та сучасні можливості застосування природних лікувальних мінеральних вод в профілактиці онкологічних захворювань, та у складі комплексного лікування і реабілітації онкологічних хворих. Розглянуті можливості та перспективи використання природних мінеральних вод, родовища яких розташовані на території України в онкологічній практиці.
Ключові слова: мінеральні води, мінеральні води України, онкологія, профілактика онкологічних захворювань, лікування онкологічних захворювань, реабілітація онкохворих.

Постановка проблеми. Онкологічні захворювання є однією з найважливіших медичних проблем та однією з головних причин зростання захворюваності та смертності в усьому світі. Актуальність цієї проблеми визначається утрудненням своєчасної діагностики, високою вартістю і складністю лікування, високим рівнем інвалідності та смертності хворих. Україна належить до країн із високим рівнем онкологічної захворюваності і входить до першої десятки країн світу щодо цього показника. В Україні та світі загалом спостерігається тенденція зростання рівня захворюваності злоякісними новоутвореннями [12]. У структурі смертності онкологічні захворювання посідають друге місце після серцево-судинних. За оцінками до 2020 р. прогнозований рівень захворюваності населення України на рак зросте на 26% серед чоловіків і на 20% серед жінок [15]. Ці фактори визначають особливу значимість як первинної профілактики злоякісних новоутворень, спрямованої на виявлення і усунення етіологічних чинників, так і вторинної, яка має на меті раннє виявлення онкологічної патології і проведення своєчасного лікування хворих. У такій ситуації найважливішим є питання пошуку ефективних засобів та методів боротьби з поширенням онкологічних захворювань серед населення, їх діагностики, профілактики та лікування, а також реабілітації після проведеної терапії. Одним із таких засобів профілактики та реабілітації може стати використання лікувальних природних мінеральних вод, родовища яких розташовані на території України [10, 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування природних лікувальних мінеральних вод в профілактиці, комплексному лікуванні та реабілітації хворих є одним з перспективних напрямків сучасної медицини, в тому числі і онкології [10, 14]. Тема роботи містить новітній характер, оскільки ще мало вивчена і недостатньо висвітлена в наукових публікаціях. Останні літературні публікації (Владимиров и др. 2004; Шестопалов та ін. 2015) свідчать, що існуючі в даний час уявлення про можливість використання лікувальних мінеральних вод в онкології все ще знаходяться на стадії формування і з кожним новим дослідженням поповнюються новими даними.

Цілі статті. Узагальнити дані літературних джерел щодо можливості та перспектив сучасного застосування природних лікувальних мінеральних вод України в профілактиці онкологічних захворювань, а також у складі комплексного лікування і реабілітації онкологічних хворих.

Виклад основного матеріалу. Мінеральні води (МВ) являють собою природні підземні води, видобуті з водоносних горизонтів і комплексів, що мають постійний хімічний склад зі збереженою початкової концентрацією мінеральних речовин [6, 9]. Лікувальними називаються МВ, які характеризуються лікувально-профілактичною дією на організм людини, обумовлену їх іонно-сольовим і газовим складом. При цьому самі МВ є дуже різними за своїм хімічним складом [1, 6, 8, 9].

На Україні є досить потужна гідромінеральних база, здатна забезпечити відновлення здоров'я хворих з різними захворюваннями, в тому числі з онкологічними патологіями. При наявності великої кількості джерел МВ на Україні лікувальну дію багатьох з них при внутрішньому застосуванні абсолютно не вивчено, вони використовуються емпірично за принципом аналогії.

Світовий досвід використання лікувальних МВ в онкологічній практиці має кілька напрямків [10, 14].

Перший напрямок – це застосування лікувальних МВ у складі заходів з профілактики онкологічних захворювань [14]. В першу чергу застосовуються МВ що володіють детоксикаційними та загальнозміцнюючими діями. Насамперед до них відносяться води, що відрізняються підвищеним вмістом органічних речовин. Для використання у цьому напрямку серед МВ Украйни найбільш перспективними вважається «Нафтуся» [10, 14]. Доказані детоксикаційні та антиоксидантні властивості цієї МВ були встановлені експериментально в умовах зони відчуження Чорнобильської АЕС [11]. У дослідах було встановлено, що вживання мінеральної води «Нафтуся» стимулює процеси апоптозу клітин, що були трансформовані під впливом радіації. Таким чином істотно знижується ризик розвитку віддалених наслідків опромінення, в тому числі таких загрозливих, як онкогематологічні захворювання. Також був вивчений вплив МВ «Нафтуся» на тварин (щурів) з експериментально прищепле-

ний пухлинами (саркома S45, лімфосаркома Пліса, карцинома Герена). В ході дослідів була виявлена її антиканцерогенна дія. Мінеральна вода «Нафтуся» має влив на неспецифічну резистентність при неопластичних процесах та позитивну дію на загальну опірність організму, в тому числі і протипухлинну резистентність [4, 5].

До групи МВ, які можуть використовуватися у складі заходів з профілактики онкологічних захворювань також відносяться подібні до «Нафтусі» води численних родовищ, розташованих по всій території України (вуглекислі мінеральні води Закарпаття, «Березовські мінеральні води» Харківської області, крем'янисті мінеральні води з Шаянського родовища, Ужгородської групи родовищ, Сатанів в Хмельницькій області) [10]. Проте, на відміну від мінеральної води «Нафтуся», вони не мають такого вираженого радіомодіфікуючого ефекту, хоча і подібні їй за своїми хімічними складами.

Перспективним в профілактиці онкологічних патологій може показати себе застосування селенистих МВ. Антиканцерогенний ефект селену обумовлений механізмами його дії: він пригнічує активацію онкогенів і злоякісну трансформацію клітин, захищає ДНК від ушкодження вільними радикалами кисню, а також має протимутагенну дію. Потрапляючи в клітини аденокарциноми селен здатний знижувати її мітотичний індекс [17]. Дослідження показали, що додавання селену в раціон тварин запобігає виникненню злоякісних новоутворень шкіри та печінки, що обумовлені дією вільних радикалів [19]. Серед селенових МВ однієї з найвідоміших в світі є Ла-Рош-Позі (La Roche-Posay, Франція) [14]. На Україні ж селенисті МВ виявлені в західних регіонах країни – це родовища, розташовані біля населених пунктів Косів, Верховина, Рогатин, Сколе [13].

МВ що відрізняються високим вмістом магнію (наприклад, «Березовська») є додатковим джерелом його надходження в організм людини. Магній являє собою кофактор ферментів що беруть безпосередню участь в механізмах реплікації і репарації ДНК, а також експресії генів. Дефіцит магнію може призводити до ряду мутацій в ДНК, збільшувати ризику окисного пошкодження ДНК і відповідно онкотрансформації клітин організму [16]. Підвищене споживання магнію знижує ризик розвитку колоректального раку [16].

Другим напрямком є використання лікувальних МВ в складі комплексної терапії онкологічних захворювань [14]. В світі в даний час на бальнеологічних курортах використовують мінеральні води в якості допоміжного засобу. Серед них найвідомішими бальнеологічними курортами є Терме-Чатеж, Добрна (Словенія), Бад-Фюссінг в Баварії (Німеччина), Друскінінкаї, Бірштонасі (Литва). Серед мінеральних вод України найбільш перспективною для застосування в складі комплексної терапії онкологічних захворювань є «Нафтуся» з експериментально доведеною протипухлинною дією, заснованою на здатності органічних речовин в її складі індукувати систему адаптаційних реакцій [4, 5, 11]. В дослідженнях було доведено, що мінеральна вода «Нафтуся» в експерименті викликає помірне гальмування росту первинних пухлин. Максимальне гальмування в експерименті було наведено при курсових примусових напоюваннях щурів «Нафтусею» в дозі 1,5% м.т. (еквівалентна тій, що призначається людям) впродовж всього досліду. Протипухлинний ефект мінеральної води «Нафтуся» в експерименті був зумовлений її тривалим ритмічним, надходженням в організм, що підтверджує провідну роль індукції детоксикаційних систем органічними речовинами-ксенобіотиками мінеральної води в розгортанні загальної адаптаційної реакції організму [5].

У 2014 році китайськими дослідниками біло встановлено, що лікування гострого промієлоцітарного лейкозу сполуками миш'як має задовільні результати. Було продемонстровано, що оксид миш'яку (III) ініціює апоптоз клітин промієлоцітарної лейкемії та його можна використовувати в терапії, основаній на індукуванні апоптозу [18]. Завдяки цьому перспективним може бути використання мишьяковистих МВ в складі комплексної терапії промієлоцитарного лейкозу. В України води з подібним мінеральним складом видобуваються на Закарпатті в Горно-Тісенському і Верхнебистрінському родовищах вуглекислих МВ, включаючи курорти Шаян та Сойми (Закарпатська область) [1, 6].

Залізисті МВ характеризуються слабким протипухлинним ефектом [14]. На Україні до них належать МВ Ужгородського, Келечинського, Квасовецького, та деяких інших родовищ [1, 6].

Третій напрям, що в даний час найбільш широко поширений в зарубіжній практиці та тільки починає більш-менш розвиватися в Україні – використання МВ при реабілітації пацієнтів, які перенесли лікування онкологічних захворювань. Актуальність реабілітація онкологічних хворих багато в чому пов'язана з багатоетапним характером лікування та з його негативними наслідками. До них в першу чергу відносяться виражені анатомічні та функціональні порушення, різноманітні імунологічні та метаболічні розлади, психологічні стреси, порушення соціального функціонування та якості життя, часткова втрата працездатності або стійка інвалідизація. Реабілітація онкологічних хворих має бути комплексною, включаючи використання різних методи впливу.

Перспективність і ефективність використання лікувальних МВ в реабілітації хворих, які перенесли оперативні втручання з приводу онкологічних захворювань шлунково-кишкового тракту і молочної залози доведені клініко-експериментальними дослідженнями [7]. Так, за результатами дослідження, проведеного на початку 2000-х років серед 300 хворих на рак молочної залози після мастектомії та 150 пацієнтів з раком шлунку після резекції шлунка, які отримали на стадії реабілітації лікування за допомогою лікувальних мінеральних вод, було виявлено, що проведення курсів мінеральної води в обох групах підвищив імунний статус. У цих пацієнтів значно підвищився рівень Т- і В-лімфоцитів та їх функціональна активність, знизився рівні імуноглобуліну IgG та СІС, що забезпечує імунологічне посилення пухлинних антигенів. Частота виникнення захворюваності гастроентерологічних розладів після цього лікування знизилася в 3,8 рази, продуктивність підвищилася в 3,1 рази; кількість рецидивів раку молочної залози зменшилася на 20% [3].

Цілий ряд європейських бальнеологічних курортів спеціалізується на проведенні реабілітації онкологічних хворих: Бад-Ишль і Вармбад-Філлах (Австрія), Лугачовице і Карлові Вари (Чехія), Виршец (Болгарія), Сліач (Словаччина) і ін. На Україні МВ з подібним мінеральним складом як у перерахованих курортах, виявлені в Полянському і Сойменськом родовищах, також їх застосовують в санаторії «Гірська Тиса», де вода з свердловини 353 до того ж має підвищену концентрацію миш'яка – 1,33 мг/дм^3 [1, 14].

Перспективність і ефективність використання лікувальних МВ в реабілітації хворих, які перенесли оперативні втручання з приводу онкологічних захворювань шлунково-кишкового тракту також доведені дослідженнями [7]. Під впливом лікувальних питних МВ різного хімічного складу зменшується лимфоцитарна інфільтрація слизових оболонок різних відділів шлунково-кишкового тракту, знижуються судинно-ексудативні явища, виявляється позитивний вплив на процеси регенерації слизової оболонки шлунково-кишкового тракту. Найбільш виражену дію при цьому надають гідрокарбонатні магнієво-кальцієво-натрієві та борні води. На території України подібні лікувальні МВ поширені в межах Карпат, Закарпаття та Причорноморської западини [7, 13]. Результати терапії хворих, оперованих з приводу раку шлунка на курорті Желєзноводськ свідчать про збільшення п'ятирічної виживаності в 2,7 рази [3]. На території України за своєю дією подібною до мінеральних вод курорту Желєзноводськ є мінеральна вода «Березівська» (гідрокарбонатно-кальцієво-магнієва, слабкої мінералізації, кременіста, з підвищеною кількістю органічних речовин), яка використовується в лікуванні хворих гастро-ентерологічного, урологічного, ендокринологічного профілю більш ніж 100 років [1]. За висновком Українського НДІ медичної реабілітації та курортології мінеральна вода типу «Березівська» має виражену діуретичну дію, має переважно стимулюючий вплив на секреторну функції шлунка, підсилює жовчоутворення і жовчовиділення [7].

На Україні також проводилося дослідження реабілітації онкологічних хворих з використанням мінеральної води «Нафтуся» на курорті Трускавець [4]. При вивченні впливу мінеральних вод «Поляна Квасова», «Свалява», «Карпатська Купель» на перебіг післяопераційного періоду у хворих з колоректальним раком було встановлено, що застосування даних МВ знижує диспептичні порушення майже на 50% [14]. Крім цього дані МВ покращують функцію шлунково-кишкового тракту і знімають хронічну інтоксикацію завдяки вираженому сечогінному ефекту і детоксікаційним властивостям.

Висновки. Таким чином, на підставі проведених досліджень в різних літературних джерелах обґрунтована можливість та доцільність застосування лікувальних мінеральних вод в онкологічній практиці. Проведений аналіз літературних джерел свідчить про великий потенціал застосування лікувальних мінеральних вод, родовища яких розташовані на території України, в такій сфері медицини як онкологія. Наприклад, використання питних курсів мінеральних вод з профілактичної цілю доцільно рекомендувати працівникам спеціальностей що мають підвищені ризики розвитку онкологічних захворювань, а також людям, які проживають в екологічно несприятливих регіонах країни. Можливе застосування лікувальних МВ в складі комплексної терапії онкологічних захворювань. Перспективним також є застосування лікувальних МВ в складі реабілітації хворих, які вже перенесли різноманітні види лікування онкологічної патології.

Проте сьогодні в Україні усі згадані вище напрямки використання мінеральних вод в онкологічній практиці практично не застосовуються та не розвиваються. У зв'язку з цим, беручи до уваги багаторічний світовий досвід, існує необхідність розробки і створення спеціальної державної програми для проведення комплексних медико-біологічних і гідрогеологічних досліджень, метою яких є всебічне вивчення можливості застосування лікувальних українських мінеральних вод в онкологічній практиці. Подібна програма дозволила б створити на території країни спеціальні рекреаційні зони для проведення профілактики онкологічних захворювань у осіб, які перебувають в групах онкологічного ризику, а також для лікування та реабілітації онкологічних хворих.

Список літератури:

1. Бабинец А. Е., Гордиенко Е. Е., Денисова В. П. Лечебные минеральные воды и курорты Украины. – Киев: АН УССР, 1963. – 168 с.
2. Владимиров В. И. Питьевые минеральные воды в восстановительном лечении онкологических больных / В. И. Владимиров, А. И. Лактионова, Н. Д. Полушина // Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физической культуры. – 2004. – № 4. – С. 16–19.
3. Владимиров В. И., Полушина Н. Д., Лактионова А. И. Применение питьевых минеральных вод в восстановительном лечении больных после операции по поводу рака молочной железы и желудка. – Ростов-на-Дону: СКНЦ ВШ, 2003. – 179 с.
4. Івасівка С. В. Реабілітація імунологічного статусу пацієнтів після радикального лікування онкопатології бальнеотерапевтичним комплексом Трускавця. Медична гідрологія та реабілітація. 2003. – Т. 1, № 1. – С. 18–26.
5. Івасівка С. В. Вплив води Нафтуся на експериментальні пухлини у щурів / С. В. Івасівка, М. М. Ковбаснюк, В. Р. Білас, Л. О. Ходак // Медична гідрологія та реабілітація. – 2005. – Т. 3, № 2. – С. 60–67.
6. Классификация минеральных вод Украины / Под ред. В. М. Шестопалова. – К.: Макком, 2003. – 121 с.
7. Королев Ю. Н. Действие питьевых минеральных вод на процессы репаративной регенерации в желудке // Вопросы курортологии – 1998. – № 6. – С. 21–24.
8. Моссур П. М. Минеральные воды Украины и их роль в развитии санаторно-курортного лечения / П. М. Моссур, А. С. Шатырёва // Горный информационно-аналитический бюллетень. – 2008. – № 1. – С. 237–242.
9. Огняник М. С. Мінеральні води України / М. С. Огняник. – К.: ВПЦ Київський університет, 2000. – 216 с.
10. Полстяной А. А. Современные аспекты и перспективы использования лечебных минеральных вод Украины в онкологии / А. А. Полстяной. // Апробация. – 2016. – № 4(45). – С. 107–109.

11. Пухова Г. Г., Гела А. О. Застосування мінеральної води типу Нафтуся для санаторно-курортної та позакурортної профілактики радіаційних порушень у населення, яке проживає на територіях, забруднених після аварії на Чорнобильській АЕС – К.: Поліграф центр, 1999. – 10 с.
12. Рак в Україні, 2015–2016 // Бюлетень Національного канцер-реєстру України № 18. – К.: Національний інститут раку, 2017.
13. Фісенко Л. І. Природні лікувальні ресурси України та їх використання в санаторно-курортній практиці / Л. І. Фісенко, В. В. Ковальська // Медична гідрологія та реабілітація. – Трускавець, 2005. Т. 3, № 3. – С. 55–60.
14. Шестопалов В. М. Перспективи використання лікувальних мінеральних вод в онкології / В. М. Шестопалов, А. Ю. Моісеєв, М. О. Дружина // Вісник Національної академії наук України. – 2015. – № 9. – С. 56–63.
15. Шалимов С. А. Структура заболеваемости населения Украины злокачественными новообразованиями / С. А. Шалимов, З. П. Федоренко, Л. О. Гулак // Онкологія. – 2001. – Т. 3. № 2–3. – С. 91–95.
16. Blaszczyk U. Magnesium: its role in nutrition and carcinogenesis / U. Blaszczyk, A. Duda-Chodak // Roczniki Państwowego Zakładu Higieny. – 2013. – № 64. – P. 165.
17. Pung A. Differential effects of selenium on the proliferation of human pulmonary adenocarcinoma cells in human embryonic lung diploid cells in vitro / A. Pung, Z. Mei, Y. Shu-Yu // Biological Trace Element Research. – 1987. – № 14. – P. 29–42.
18. Sakai C. Effects of arsenic compounds on growth, cell-cycle distribution and apoptosis of tretinoin-resistant human promyelocytic leukemia cells / C. Sakai, M. Arai, S. Tanaka et al. // Anticancer Research. – 2014. – № 34(11). – P. 64–89.
19. Shamberger R. J. Relationship of selenium to cancer. Inhibitory effect of selenium on carcinogenesis / Shamberger // JNCI. – 1970. – № 44(4). – P. 931.

Полстяной А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
Постолов О. Н.
Областной Центр Онкологии, г. Харьков

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛЕЧЕБНЫХ МИНЕРАЛЬНЫХ ВОД УКРАИНЫ В ОНКОЛОГИИ

Аннотация
На основании анализа зарубежных и отечественных литературных источников в статье рассмотрены аспекты и современные возможности применения природных лечебных минеральных вод в профилактике онкологических заболеваний, а также в составе комплексного лечения и реабилитации онкологических больных. Рассмотрены возможности и перспективы использования природных минеральных вод, месторождения которых расположены на территории Украины в онкологической практике.
Ключевые слова: минеральные воды, минеральные воды Украины, онкология, профилактика онкологических заболеваний, лечение онкологических заболеваний, реабилитация онкобольных.

Polstyanoj A.A.
Vasyl Karazin Kharkiv National University
Postolov O.N.
Regional Center of Oncology, Kharkiv

OPPORTUNITIES FOR USING UKRAINIAN MEDICINAL & MINERAL WATERS IN ONCOLOGY

Summary
Based on the analysis of foreign and domestic literary sources, the article considers aspects and modern possibilities of using natural mineral waters in the prevention of cancer diseases, as well as in the complex treatment and rehabilitation of cancer patients. The possibilities and prospects for the use of natural mineral waters, the deposits of which are located on the territory of Ukraine in cancer practice, are considered.
Keywords: mineral waters, mineral waters of Ukraine, oncology, prevention of cancer, treatment of oncological diseases, rehabilitation of oncologic patients.

УДК 616-002.78-085.036.8:616.12-008.331.1

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ СОСУДИСТЫМ РЕМОДЕЛИРОВАНИЕМ И НАРУШЕНИЕМ ПУРИНОВОГО ОБМЕНА У БОЛЬНЫХ ПОДАГРОЙ В СОЧЕТАНИИ С АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИЕЙ

Синица Ю.П.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

Мочевая кислота (МК) является продуктом пуринового обмена и имеет многогранное действие на весь организм, которое до конца остается не изученным. Целью исследования было изучение влияния МК на структурно-функциональное состояние брахиоцефальных сосудов, сосудисто-двигательную функцию эндотелия и липидный спектр у больных подагрой в сочетании с артериальной гипертензией (АГ). В исследование было включено 140 человек мужского пола и разделены на три группы: I (n = 40) – больные с АГ; II (n = 20) – больные с подагрой; III (n = 80) – больные подагрой и АГ. Всем больным было проведено ультразвуковое исследование магистральных сосудов головы и шеи, пробу на выявление дисфункции эндотелия и биохимические исследования по изучению липидного спектра и окислительно-восстановительной системы крови. В результате исследования было показано, что больные на подагру и АГ имеют достоверно хуже по сравнению с другими больными структурно-функциональные параметры магистральных сосудов, липидный спектр с развитием стенозирующего атеросклероза. Основными предикторами появления структурно-функциональных нарушений сосудов у больных подагрой с АГ является уровень МК и концентрация СОД.
Ключевые слова: подагра, артериальная гипертензия, мочевая кислота, интима-медиа, атеросклероз.

Постановка проблемы. Ассоциация повышенного уровня мочевой кислоты (МК) – гиперурикемии (ГУ) с сердечно-сосудистыми заболеваниями (ССЗ) была описана еще 2 века назад [1, с. 373]. Множество исследований сообщали, что уровень МК коррелирует с ССЗ, включая ишемическую болезнь сердца, сердечную недостаточность, гипертонию и инсульт [12, с. 577]. Однако в течение длительного времени данная связь считалась «епифеноменальной», а не причинной. Остается спорным вопрос, действительно ли МК непосредственно влияет на развитие ССЗ [2, с. 397]?

Анализ последних исследований и публикаций. При анализе результатов многих исследований показано, что с одной стороны, ГУ является независимым предиктором развития ССЗ [3, с. 159], а с другой, самостоятельно МК не влияет на их развитие [4, с. 256]. Считают, что действие МК является зависит от ее концентрации. Например, общий риск смертности от ССЗ увеличивается на 15% при каждом увеличении уровня МК на 1 мг/дл [5, с. 496]. ГУ также ассоциированная с заболеваниями почек, метаболическим синдромом, инсулинорезистентностью, сахарным диабетом 2 типа и безалкогольной жировой болезнью печени [6, с. 32]. МК может выступать в роли антиоксиданта и прооксиданта. До конца не изучено, при каких условиях она может проявлять те или иные свойства. Есть гипотезы, что она в экстрацеллюлярном пространстве проявляет себя как антиоксидант, а внутриклеточно приобретает прооксидантные и провоспалительные свойства. МК является антиоксидантом только в гидрофильной среде, что, вероятно, является основным ограничением ее антиоксидантной функции [7, с. 256]. С другой стороны, МК проявляет свои анти / прооксидантные свойства в зависимости от ее уровня в плазме крови. Так Waring W. и соавт. в своих работах показали антиоксидантный эффект МК у здоровых людей. Было изучено, что увеличение антиоксидантной емкости сыворотки коррелирует с уровнем МК крови в ответ на индуцированный оксидантный стресс [8, с. 142]. Однако в случае повышения уровня МК более чем на 526,5 мкмоль/л у больных с артериальной гипертензией (АГ) в сочетании с ожирением, достоверно возникает нарушение функции эндотелия, что проявляется ухудшением показателей эндотелийзависимой вазодилатации (ЭЗВД) и ростом маркеров оксидантного стресса ($p < 0{,}02$) [9, с. 2831]. Другое исследование показывает, что при нормальных значениях МК и умеренной ГУ преобладает ее антиоксидантный эффект, а при высоком уровне МК (более 600 мкмоль/л) – прооксидантный [10, с. 407]. Роль МК в развитии эндотелиальной дисфункции остается актуальной и до конца не изученной.

По результатам других исследований показано, что растворимая МК индуцирует пролиферацию гладкомышечных клеток сосудов и синтез моноцитарного хемотаксического пептида-1 (MCP-1), который обладает выраженным атерогенным действием [11, с. 577]. МК индуцирует образование MCP-1 путем активации транскрипции ядерного фактора каппа-В (NF-kB) и ЦОГ-2, вызывая дополнительно хроническое воспаление в сосудистой стенке.

Доказанным фактом является то, что маркером патологического ремоделирования сонных артерий у больных с АГ является толщина комплекса интима-медиа (ТКИМ), которая вместе с имеющимися атеросклеротическими бляшками является предикторам возможных кардиоваскулярных катастроф [12, с. 327].

Выделение нерешенных раннее частей общей проблемы. Совсем мало работ посвящено изучению влияния МК на ремоделирования магистральных сосудов у больных с сочетанной патологией подагры и АГ. Понимание выше перечисленных процессов поможет как в профилактике ССЗ, так и в коррекции лечения пациентов с повышенным уровнем МК.

Цель статьи. Оценить влияние МК на структурно-функциональное состояние брахиоцефальных сосудов, сосудисто-двигательную функцию

эндотелия и липидный спектр у больных подагрой в сочетании с АГ.

Материалы и методы. В исследование было включено 140 человек мужского пола, находившихся на лечении в Киевской городской больнице № 3 в отделении ревматологии и кардиологии и в Государственном учреждении «Территориальное медицинское объединение Министерства внутренних дел Украины по г. Киеву» в I и II терапевтическом отделении, а также на амбулаторном этапе с 2015 по 2017 года. Больные были разделены на три группы исследования. К первой группе вошло 40 мужчин, больных эссенциальной АГ II стадии и 2 степени. Вторую группу пациентов составили 20 мужчин, больных первичной подагрой, которые не имели тофусних проявлений и без АГ. К третьей (основной) группы исследуемых вошли 80 человек мужского пола, больных первичной подагрой без тофусов в сочетании с АГ II стадии и 2 степени. Возраст исследуемых больных составлял от 45 до 65 лет, в среднем 56,1±0,7 лет. Основные клинические и анамнестические данные были получены путем опроса больных, анализа предыдущей медицинской документации, общеклинических, лабораторных и инструментарных методов исследования. Общая характеристика обследованных больных представлена в таблице 1. Группы исследования статистически не отличаются по возрасту, длительностью подагры и АГ, частоты и длительности обострений подагры.

Всем больным проводили оценку функционального состояния эндотелия методом эндотелийзависимой вазодилатации (ЭЗВД). Определяли изначальный и после декомпрессии диаметр плечевой артерии (D1 и D2, мм), если процент прироста диаметра плечевой артерии (ΔD, %) был меньше 10%, то это свидетельствовало о нарушении функции эндотелия. Также определяли время полного восстановления диаметра сосуда после проведения пробы (Т, мин), которое в норме составляет до 5 мин, увеличение этого показателя также указывает на наличие эндотелиальной дисфункции (ЭД).

Для исследования структурно-функционального состояния брахиоцефальных сосудов всем больным проводили ультразвуковое исследование с определением: ТКИМ справа и слева, мм; диаметра общей сонной артерии справа и слева (D. a. car. com. d. et s.), мм; линейной скорости кровотока общей сонной артерии справа и слева (ЛСК a.c. c. d. et s.), см/с. Маркером наличии субклинического атеросклероза был размер ТКИМ более 0,9 мм. Также изучали структуру атеросклеротической бляшки и степень стеноза брахиоцефальных сосудов.

С лабораторных исследований выполняли анализ крови с определением уровня МК, общего холестерина (ОХ), липопротеидов высокой плотности (ЛПВП), липопротеидов низкой плотности (ЛПНП) и триглицеридов (ТГ); интенсивность перекисного окисления липидов (ПОЛ) оценивали по содержанию в сыворотке крови малонового диальдегида (МД), а как маркер антиоксидантной системы (АОС) оценивали активность супероксиддисмутазы (СОД).

Лабораторные исследования проводились на базе Научно-исследовательского института экспериментальной и клинической медицины Национального медицинского университета имени А. А. Богомольца.

Таблица 1

Общая характеристика обследованных больных (M±m)

Показатель	Группа 1 (n = 38)	Группа 2 (n = 20)	Группа 3 (n = 63)
Средний возраст, годы	56,2±1,1	53,5±1,3	56,8±0,9
Продолжительность АГ, годы	6,4±0,4	-	7,3±0,4
Продолжительность подагры, года	-	5,9±0,6	7,1±0,4
Частота обострений подагры, за год	-	2±0,3	4±0,4
Длительность обострения подагры, дни	-	10,8±04	10,4±0,3
ИМТ, кг/м^2	32,5±0,7	29,1±0,5	30,9±0,4
ХБП 0–1ст	21 (55,3%)	13 (65%)	18 (28,6%)$^{\#,\S}$
ХБП 2–3 ст	17 (44,7%)	7 (35%)*	45 (71,4%)$^{\#,\S}$
СКФ, мл/мин / 1,73 м^2	81,4±24,0	82,7±24,0	85,2±21,1
САД, мм рт. ст.	140,2±2,3	126,3±2,3	150,7±2,3$^{\#}$
ДАД, мм рт.ст.	92,1±1,6	83,8±1,3	96,3±1,6$^{\#}$
МК крови, мкмоль/л	357,8±14,3	401,2±24,7*	518,3±13,9$^{\#,\S}$

*Примечания: * – достоверное различие между 1 и 2 группами, p < 0,05; # – достоверное различие между 2 и 3 группами, p < 0,05; § – достоверное различие между 1 и 3 группами, p < 0,05. ИМТ – индекс массы тела; ХБП – хроническая болезнь почек; СКФ – скорость клубочковой фильтрации рассчитана по формуле CKD-EPI; САД – систолическое артериальное давление; ДАД – диастолическое артериальное давление.*

Источник: разработано автором

Статистическую обработку результатов исследования проводили с помощью Excel-2010, программы STATISTICA 8.0. При нормальном распределении количественные данные представлены в виде M±m (M – среднее арифметическое значение, m – средняя ошибка). При отменном от нормального распределении полученные данные представлены в виде медианы (Me) и межквартильного размаха, что включает в себя 25-й и 75-й перцентиль и имеет вид Me [25%; 75%]. Статистически достоверными считали различия по p < 0,05.

Изложение основного материала. При анализе липидного спектра было обнаружено, что пациенты основной (третей) группы исследования, куда входили больные с сочетанной патологией подагры и АГ имели статистически достоверно большие значения уровня ОХ (на 20%) и ТГ (на 21%) в сравнении с пациентами, которые имели только АГ. Больные с АГ имели все параметры липидного обмена в пределах нормы, кроме ТГ, который превышал референтное значение на 5%. А больные 3 группы имели значения ОХ на 10% и ТГ на 22% больше от нормы. При сравнении пациентов 2 и 3 групп было выявлено, что для них

есть характерной гиперхолестеринемия и гипертриглицеридемия, однако при сравнении параметров липидного спектра между этими группами достоверных различий не наблюдалось, за счет чего можно предположить, о негативном влиянии МК на липидный обмен. В таблице 2 представлены основные биохимические показатели, характеризующие липидный спектр крови среди групп исследования.

Таблица 2

Показатели липидного спектра групп исследования (M±m)

Показатель	Группа 1 (n = 40)	Группа 2 (n = 20)	Група 3 (n = 80)	Норма
ОХ, ммоль/л	4,8±0,2	5,2±0,3 $p_{1-2} = 0,51$	5,8±0,2 $p_{1-3} < 0,001$ $p_{2-3} = 0,21$	2,8–5,2
ЛПНП, ммоль/л	3,0±0,1	3,2±0,1 $p_{1-2} = 0,74$	3,3±0,1 $p_{1-3} = 0,18$ $p_{2-3} = 0,42$	До 3,6
ЛПВП, ммоль/л	1,2±0,1	1,4±0,1 $p_{1-2} = 0,07$	1,2±0,1 $p_{1-3} = 1,0$ $p_{2-3} = 0,08$	0,9–1,3
ТГ, ммоль/л	1,9±0,1	1,9±0,2 $p_{1-2} = 1,0$	2,3±0,1 $p_{1-3} = 0,04$ $p_{2-3} = 0,21$	0,6–1,8

Источник: разработано автором

Поскольку для больных с АГ одним с обязательным исследованием есть дуплексное сканирование магистральных сосудов головы и шеи, а также для мужчин возрастом выше 45 лет, всем нашим больным было предложено ультразвуковое обследование брахиоцефальных сосудов, результаты которого наведено в таблице 3.

Таблица 3

Показатели структурно-функционального состояния сосудов головы и шеи (M±m)

Показник	Группа 1 (n = 40)	Группа 2 (n = 20)	Группа 3 (n = 80)	Норма
ТКІМ справа, мм	0,9±0,02	0,8±0,03 $p_{1-2} < 0,01$	1,0±0,02 $p_{1-3} = 0,02$ $p_{2-3} < 0,001$	0,75–0,9
ТКІМ слева, мм	0,9±0,02	0,8±0,03 $p_{1-2} = 0,14$	1,0±0,01 $p_{1-3} < 0,01$ $p_{2-3} < 0,001$	0,75–0,9
D.a.car. com.d., мм	7,2±0,2	6,7±0,2 $p_{1-2} = 0,17$	8,0±0,1 $p_{1-3} < 0,001$ $p_{2-3} < 0,001$	4,2–6,9
D.a.car com.s., мм	7,1±0,1	6,8±0,2 $p_{1-2} = 0,86$	7,7±0,1 $p_{1-3} < 0,001$ $p_{2-3} < 0,001$	4,2–6,9
ЛШК a.c. c. d., см/с	74,8±2,2	84,4±3,0 $p_{1-2} = 0,04$	75,3±1,7 $p_{1-3} = 1,0$ $p_{2-3} = 0,03$	50,1–104
ЛШК a.c. c. s., см/с	75,1±2,1	81,5±2,9 $p_{1-2} = 0,2$	73,7±1,7 $p_{1-3} = 1,0$ $p_{2-3} = 0,06$	50,1–104

Источник: разработано автором

При анализе полученных результатов видно, что пациенты 3 группы имеют достоверно хуже показатели ТКИМ как справа так и слева по сравнению с больными 1 или 2 группы (с увеличением ТКИМ на 10% и на 20% соответственно). Кроме того, больные 1 и 2 группы исследования имели в среднем референтные значения ТКИМ по сравнению с 3 группой, у которой на 10% данный параметр больше от нормативных показателей ($p < 0,01$). Анализируя функциональные параметры брахиоцефальных сосудов обнаружено, что 3 группа имела увеличение диаметра a. carotis communis dexter на 12% по сравнению с 1-й группой, на 20% по сравнению со 2-й группой и на 16% при сравнении с нормой ($p < 0,001$, для всех групп). Аналогичные результаты получены для диаметра a. carotis communis sinister, где среди больных 3 группы данный показатель при сравнении с 1-й группой больше на 9%, с 2-й – на 13% и на 12% – по сравнению с нормой ($p < 0,001$, для всех групп).

Увеличение диаметров магистральных артерий головы и шеи с наибольшей вероятностью имеет компенсаторное объяснение, ведь ЛСК во всех исследуемых сосудах соответствовало нормативным значениям как при сочетанной патологии так и без сочетания АГ и подагры.

Анализируя частоту выявления бляшек по группам показано, что в 1 группе бляшки были обнаружены у 25 (63%) больных, во 2 группе – у 8 (40%) пациентов и в 3 группе – в 69 (88,7%) ($p < 0,01$), для обеих групп. Изучая эхогенную структуру бляшек было выявлено, что с 25 мужчин 1 группы 4 человека (16%) имели гиперэхогенную, 3 больных (12%) – гипоэхогенную и 18 пациентов (72%) – гетерогенную структуру атеросклеротической бляшки; с 8 мужчин 2 группы – 6 (75%) имели гиперэхогенную, а 2 (25%) – гетерогенную структуру, причем ни один больной с подагрой не имел гипоэхогенное строение атеросклеротической бляшки; из 69 человек, которые имели бляшки с 3 группы 27 (39,1%) имели гиперэхогенную, 4 (5,8%) – гипоэхогенную и 38 (55,1%) – гетерогенную структуру. Так, среди больных 1 группы в структуре атеросклеротических бляшек преобладает гетерогенная ($p < 0,01$), для 2 группы – гиперехогенна структура ($p < 0,01$), а для 3 группы с одинаковой частотой встречаются как гиперэхогенные так и гетерогенные включения ($p = 0,08$). Следует отметить, что в 1 группе достоверно чаще по сравнению с 2 и 3 группами выявляют наиболее прогностически плохой гипоэхогенной тип бляшек, который ассоциирован с высоким риском цереброваскулярных событий и имеет склонность к кровоизлияниям внутри бляшки и к образованию язв на ее поверхности.

Параллельно проведен анализ толщины атеросклеротических бляшек и уровня стеноза сосудов. Так толщина атеросклеротической бляшки в среднем в 1 группе составляет 1,8±0,1 мм, в 2 – 2,2±0,3 мм и в 3 – 2,2±0,1 мм, достоверной статистической разницы не обнаружено ($p = 0,14$ и $p = 0,07$) соответственно. При анализе уровня стеноза достоверных различий между группами исследования не выявлено: 1 группа – 31,3% [20; 42]; 2-я – 34,2% [22; 56]; 3-я – 31,5% [22,5; 68].

При проведении корреляционного анализа показателей липидного спектра, брахиоцефальных сосудов и пуринового обмена, среди пациентов

3 группы, было обнаружено сильные связи между уровнем МК и уровнем ТГ ($r = 0,48$, $p < 0,001$) и ТКИМ справа ($r = 0,33$, $p < 0,01$) и слева ($r = 0,27$, $p = 0,02$). Прямаю корреляционную связь имеют уровень ОХ и ТГ ($r = 0,32$, $p < 0,01$), ОХ и ЛПНП ($r = 0,41$, $p < 0,01$), ЛПНП и ТКИМ ($r = 0,26$ $p = 0,02$) и обратную связь между уровнем ТГ и ЛПВП ($r = -0,32$, $p < 0,01$). Получены обратные корреляционные связи между диаметром a. carotis communis dexter et sinister и ЛСК в них, что соответствует защитным компенсаторным механизмам в организме человека.

Вероятный оксидативное влияние МК изучался в ходе проведении ЭЗВД на плечевой артерии, результаты которой представлены в таблице 4.

Таблица 4

Характеристика функционального состояния эндотелия сосудов в группах исследования (M±m)

Показатель	Группа 1 (n = 40)	Группа 2 (n = 20)	Группа 3 (n = 80)	Норма
D1, мм	4,4±0,1	4,8±0,1 *$p_{1-2} = 0,02$*	4,8±0,1 *$p_{1-3} = 0,01$* *$p_{2-3} = 0,02$*	2,5–5
D2, мм	5,2±0,1	5,9±0,1 *$p_{1-2} = 0,002$*	5,2±0,1 *$p_{1-3} = 1,0$* *$p_{2-3} < 0,001$*	≥10% від D1
T, мин	4,9±0,4	4,7±0,5 *$p_{1-2} = 1,0$*	8,2±0,2 *$p_{1-3} < 0,001$* *$p_{2-3} < 0,001$*	до 5
ΔD, %	15,9±1,4	18,7±2,0 *$p_{1-2} = 0,76$*	7,5±1,0 *$p_{1-3} < 0,001$* *$p_{2-3} < 0,001$*	≥10

Источник: разработано автором

Наиболее достоверные изменения обнаружены по показателям T и ΔD. Так T в 3 группе достоверно выше на 27,9% и на 37,9% в сравнении с 1 и 2 группами соответственно ($p < 0,001$). Значення ΔD в 3 группе в два раза ниже, чем в группах 1 и 2 ($p < 0,001$). Данные результаты имеют научное обоснование, ведь МК в процессе своего метаболизма производит различные сильные окислители, что приводит к нарушению сосудисто-двигательной функции эндотелия.

Установлена прямая корреляционная связь между уровнем МК крови и T ($r = 0,26$; $p < 0,01$), а также обратная связь между концентрацией МК крови и показателями D2 ($r = -0,25$; $p < 0,01$) и ΔD ($r = -0,51$; $p < 0,001$).

Для оценки ПОЛ было выбрано малоновый диальдегид (МД), а маркером АОС – супероксиддисмутазу (СОД). Средние величины и их сравнение приведены в таблице 5.

Анализируя выше приведенные результаты было обнаружено, что наличие сочетанной патологии существенно негативно влияет на окислительно-восстановительную систему организма с достоверным увеличением уровня МД по сравнению с больными с АГ на 20% ($p = 0,01$) и больными с подагрой на 43% ($p < 0,001$), а также достоверно снижением уровня активности фермента СОД в сравнении с пациентами с АГ или с подагрой на 19% ($p < 0,001$). Выявлено сильная обратная корреляционная связь между уровнем МД и СОД ($r = -0,69$; $p < 0,001$), ΔD ($r = -0,73$; $p < 0,001$) и D2 ($r = -0,31$; $p = 0,005$). Также уровень СОД уменьшается пропорционально увеличению продолжительности заболеваемости АГ ($r = -0,28$; $p = 0,01$). Установлена прямая корреляционная связь между уровнем МК крови и МД ($r = 0,31$; $p < 0,01$), а также обратная связь между концентрацией МК крови и концентрацией СОД ($r = -0,29$; $p < 0,01$).

Таблица 5

Характеристика показателей (M±m)

Показатель	Группа 1 (n = 40)	Группа 2 (n = 20)	Группа 3 (n = 80)	Норма
МД, ммоль/л	43,2±2,2	36,3±3,2 *$p_{1-2} = 0,23$*	51,8±1,6 *$p_{1-3} = 0,01$* *$p_{2-3} < 0,001$*	22–48
СОД, ед/мг белка	0,64±0,02	0,65±0,03 *$p_{1-2} = 1,0$*	0,52±0,02 *$p_{1-3} < 0,001$* *$p_{2-3} < 0,001$*	0,5–1,5

Источник: разработано автором

Для определения зависимости функционального состояния эндотелия сосудов у больных подагрой и АГ были построены регрессионные модели для каждой группы больных и общей группы исследования. Поскольку в модель для данной выборки не может быть включено более 8–10 показателей, наши исследования ограничились выбором следующих факторов: ИМТ, длительность течения АГ и подагры, уровень МК крови, ОХ, ТГ, ЛПНП, МД, СОД (всего 9 факторов). Модель была построена путем пошагового исключения факторов, не влияющих на исследуемый показатель. В результате расчетов приемлемой оказалась модель для 3 группы и показателя ΔD. Модель статистически значимая согласно F-критерия ($F = 65,1$) с приемлемым уровнем значимости $p < 0,001$ и объясняет 68,9% ($R2 = 0,69$) вариативности показателя ΔD:

$$\Delta D = 0,72 * СОД - 0,25 * МК - 9,26$$

Выводы. Наличие сочетание подагры и АГ ассоциировано с ухудшением липидного спектра крови, ремоделированием магистральных сосудов с утолщением комплекса интима-медиа сонных артерий и с нарушением сосудисто-двигательной функции эндотелия. Концентрация МК имеет сильные связи с окислительно-восстановительной системой. Основными предикторами появления структурно-функциональных нарушений сосудов у больных подагрой с АГ является уровень МК и концентрация СОД.

Список литературы:

1. Galassi F.M. A brief history of uric acid: from gout to cardiovascular risk factor / F.M. Galassi, C.A. Borghi // Eur J Intern Med. – 2015. – № 26. – P. 373.
2. Katsiki N. Hyperuricaemia: More than just a cause of gout? / N. Katsiki, A. Karagiannis, V.G. Athyros, D.P. Mikhailidis // J Cardiovasc Med. – 2013. – № 14. – P. 397–402.
3. Capuano V. Hyperuricemia as an independent risk factor for major cardiovascular events: a 10-year cohort study from Southern Italy / V. Capuano, F. Marchese, R. Capuano, S. Torre, A.G. Iannone, E. Capuano, et al. J Cardiovasc Med (Hagerstown). – 2017. – № 18. – P. 159–164.

4. Nossent J. Asymptomatic hyperuricemia is not an independent risk factor for cardiovascular events or overall mortality in the general population of the Busselton Health Study. J. Nossent, W. Raymond, M. Divitini, M. Knuiman // BMC Cardiovasc Disord. – 2016. – № 16. – P. 256.
5. Borghi C. Urate-lowering drugs and prevention of cardiovascular disease: The emerging role of xanthine oxidase inhibition / C. Borghi, G. Desideri // Hypertension. – 2016. – № 67. – P. 496–98.
6. Zhang N. A Body Shape Index and Body Roundness Index: Two new body indices for detecting association between obesity and hyperuricemia in rural area of China. N. Zhang, Y. Chang, X. Guo, Y. Chen, N. Ye, Y. Sun // Eur J Intern Med. – 2016. – № 29. – P. 32–36.
7. Nossent J. Asymptomatic hyperuricemia is not an independent risk factor for cardiovascular events or overall mortality in the general population of the Busselton Health Study / J. Nossent, W. Raymond, M. Divitini, M. Knuiman / BMC Cardiovasc Disord. – 2016. – № 16. – P. 256.
8. Qu L.H. Effect of uric acid-lowering therapy on blood pressure: systematic review and meta-analysis. L.H. Qu, H. Jiang, J.H. Chen. Ann Med. – 2017. – № 49. – P. 142–156.
9. Kleber M.E. Uric Acid and Cardiovascular Events: A Mendelian Randomization Study / M.E. Kleber, G. Delgado, T.B. Grammer, G. Silbernagel, J. Huang, B.K. Kramer, et al. J Am Soc Nephrol. – 2015. – № 26. – P. 2831–2838.
10. Keenan T. Causal Assessment of Serum Urate Levels in Cardiometabolic Diseases Through a Mendelian Randomization Study / T. Keenan, W. Zhao, A. Rasheed, W.K. Ho, R. Malik, J.F. Felix, et al // J Am Coll Cardiol. – 2016. – № 67. – P. 407–416.
11. Xu Q. High serum uric acid levels may increase mortality and major adverse cardiovascular events in patients with acute myocardial infarction. Q. Xu, M. Zhang, I.R. Abeysekera, X. Wang // Saudi Med J. – 2017. – № 38. – P. 577–585.
12. White J. Plasma urate concentration and risk of coronary heart disease: a Mendelian randomisation analysis / J. White, R. Sofat, G. Hemani, T. Shah, J. Engmann, C. Dale, et al // Lancet Diabetes Endocrinol. – 2016. – № 4. – P. 327–336.

Синиця Ю.П.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ РЕМОДЕЛЮВАННЯМ МАГІСТРАЛЬНИХ СУДИН І ПОРУШЕННЯМ ПУРИНОВОГО ОБМІНУ У ХВОРИХ НА ПОДАГРУ В ПОЄДНАННІ З АРТЕРІАЛЬНОЮ ГІПЕРТЕНЗІЄЮ

Анотація
Сечова кислота (СК) є продуктом пуринового обміну і має багатогранну дію на весь організм. Метою дослідження було вивчення впливу СК на структурно-функціональний стан брахіоцефальних судин, судинно-рухову функцію ендотелію і ліпідний спектр у хворих на подагру в поєднанні з артеріальною гіпертензією (АГ). У дослідження було включено 140 осіб чоловічої статі і розділені на три групи: I (n = 40) – хворі з АГ; II (n = 20) – хворі з подагрою; III (n = 80) – хворі на подагру і АГ. Всім хворим було проведено ультразвукове дослідження магістральних судин голови і шиї, пробу на виявлення дисфункції ендотелію і біохімічні дослідження з вивчення ліпідного спектру і окислювально-відновної системи крові. В результаті дослідження було показано, що хворі на подагру і АГ мають достовірно гірше в порівнянні з іншими хворими структурно-функціональні параметри магістральних судин, ліпідний спектр з розвитком стенозуючого атеросклерозу. Основними предикторами появи структурно-функціональних порушень судин у хворих на подагру з АГ є рівень СК і концентрація супероксиддисмутази.
Ключові слова: подагра, артеріальна гіпертензія, сечова кислота, інтима-медіа, атеросклероз.

Synytsia I.P.
Bogomolets National Medical University

RELATIONSHIP BETWEEN THE STRUCTURAL-FUNCTIONAL STATE OF VESSELS AND METABOLIC DISORDERS IN PATIENTS WITH GOUT AND ESSENTIAL HYPERTENSION

Summary
Uric acid (UA) is a product of metabolism and has a multi-faceted effect on the whole body. The purpose of the study was to study the effect of UA on the structural and functional state of brachiocephalic vessels, vascular and motor function of the endothelium and lipid spectrum in patients with gout, in combination with hypertension. The study included 140 males and divided into three groups: I (n = 40) – patients with hypertension; II (n = 20) – patients with gout; III (n = 80) – patients with gout and hypertension. All patients underwent ultrasound examination of major vessels of the head and neck, a test for the detection of endothelial dysfunction and biochemical studies to study the lipid profile and the oxidative-reduction system of the blood. As a result of the study, it was shown that patients with gout and hypertension have significantly lower structural and functional parameters of the major vessels, the lipid spectrum with the development of atherosclerosis compared with other patients. The main predictors of the appearance of structural and functional vascular disorders in patients with gout with hypertension are the level of UA and the concentration of superoxiddismutase.
Keywords: gout, hypertension, uric acid, intima-media, atherosclerosis.

УДК 617.753.2

ЭФФЕКТИВНОСТЬ НЕКОТОРЫХ СПОСОБОВ КОРРЕКЦИИ МИОПИИ В КОНТРОЛЕ ЗА ЕЁ ПРОГРЕССИРОВАНИЕМ

Шерстюк С.А., Федорченко М.А., Храмова Т.А., Полстяной А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В литературном обзоре проанализированы данные по методам коррекции миопии, которые в разной степени способны замедлять её прогрессирование. К ним относится коррекция миопии ортокератологическими линзами, мультифокальными контактными линзами и коррекция очками с прогрессивными линзами. По каждому из методов коррекции проанализированы данные клинических исследований, мета-анализов, подтверждающих их эффективность в контроле за прогрессированием миопии. В большей степени замедлению прогрессирования миопии способствует применение ортокератологических линз и мультифокальных контактных линз.

Ключевые слова: миопия, контроль, ортокератология, мультифокальные линзы, прогрессивные очки.

Постановка проблемы. На сегодняшний день миопия распространяется высокими темпами среди населения всего мира. Так, по данным B.A. Holden процент распространения миопии среди населения всего мира возросло с 22,9% в 2000 году до 28,3% в 2010 году и был сделан прогноз, что до 2050 года возможно 49,8% населения планеты будут миопами, а у 9,8% из них миопия будет высокой степени [1]. Распространённость миопии в Украине достигает 30% в центральных областях и среднее значение по стране составляет 13% (О.П. Витовская, 2015, М.А. Махов, 2010). При прогрессирующей миопии возрастает вероятность появления таких серьёзных осложнений, как отслойка сетчатки, и следует отметить, что при миопии от -0,75 до -3,0 дптр эта вероятность в 4 раза выше, чем у эмметропов, а при миопии свыше -3,0 дптр она выше в 10 раз [2]. Следующим осложнением является развитие макулопатии, которая трудно поддаётся терапии. По данным J. Vongphanit у пациентов с миопией выше -5,0 дптр миопическая макулопатия встречается в 25,3% случаев, а при миопии выше -9,0 дптр – в 52,4% [3]. Развитие субкапсулярной катаракты при наличии миопии от – 4,0 до – 6,0 дптр происходит в 3 раза чаще, а при миопии более – 6,0 дптр в 12 раз [4]. Так же, следует отметить, что при миопии до – 3,0 дптр увеличивается риск развития глаукомы в 1,65 раз и в 2,46 раз при миопии выше – 3,0 дптр по сравнению с эмметропией [5]. Установлено, что замедление прогрессирования миопии на начальной стадии приводит к снижению риска её перехода в высокую степень в будущем. Так, если на начальном этапе замедлить прогрессирование миопии на 33%, риск её развития свыше – 5,0 дптр снизится на 73%, и если на 50%, то более чем на 90% [6]. Поэтому ведётся активная работа над поиском и развитием направлений по борьбе с прогрессированием миопии.

Анализ последних исследований и публикаций. В связи с актуальностью вопроса контроля над прогрессированием миопии, в последнее время появилось большое количество публикаций с описанием различных подходов к решению данного вопроса. Анализ последних исследований разных способов коррекции миопии позволил выделить следующие направления, позволяющие контролировать её прогрессирование: применение ортокератологических линз, мультифокальных контактных линз, применение очков с мультифокальными линзами. Предпосылкой для рассмотрения ортокератологии, контактной коррекции зрения мультифокальными линзами, применение очков с прогрессивными линзами не только как методов коррекции миопии, но и как методов по замедлению её прогрессирования, стало появление в 2004 году теории изменения ретинального дефокуса, предложенной G.K. Hung и K.J. Ciuffreda [7], и в ходе исследований Smith III E. с соавт. [8], J. Wallman была показана роль периферического ретинального дефокуса в процессе прогрессирования миопии. Перечисленные выше методы коррекции миопии способны в разной степени уменьшать периферический ретинальный дефокус, и по мнению ряда авторов, это является механизмом для замедления её прогрессирования. За последнее время по этим направлениям опубликованы данные клинических исследований и длительного наблюдения, и возможно проследить влияние каждого из них на замедление прогрессирования миопии с течением времени.

Формулирование целей статьи. Целью статьи является анализ литературных данных о методах коррекции миопии, способных стабилизировать её прогрессирование, и определение степени влияния каждого на замедление прогрессирования миопии, и определение наиболее эффективных из них.

Изложение основного материала. Ортокератология, как метод коррекции миопии появился около двадцати лет назад. По применению ортокератологических линз проведены многоцентровые клинические исследования – CANDY, SMART, LORIC (2007), в которых была показана эффективность ортокератологических линз не только как метода коррекции миопии, но и как способа контроля за её прогрессированием. Это утверждение нашло подтверждение и в последующих исследованиях. В исследовании ROMIO (2012), проведённом среди детей с миопией слабой и средней степени в возрасте 6–11 лет, использующих ортокератологические линзы в течение 2 лет, замедление роста передне-заднего отрезка наблюдалось в 43% [9]. В клиническом исследовании TO-SEE (2013), проведённом среди детей с миопией слабой и средней степени в возрасте 6–12 лет, использующих ортокератологические линзы в течение 2 лет, замедление ро-

МЕДИЧНІ НАУКИ

ста передне-заднего отрезка наблюдалось в 52% и в 15 раз реже встречалась быстропрогрессирующая миопия. В исследовании T. Hiraoka с соавторами (2012) участвовали дети в возрасте в среднем 10 лет с миопией слабой степени, использующих ортокератологические линзы в течение 5 лет, и в такой группе наблюдалось замедление роста передне-заднего отрезка на 30% [10]. Исследование J. Santodomingo-Rubido с соавт. (2012) проводилось среди детей с миопией слабой и средней степени в возрасте 6–12 лет, использующих ортокератологические линзы в течение 2 лет, замедление роста передне-заднего отрезка в этой группе составило 32% [11]. M. He и соавт. (2016) включили в своё исследование детей в возрасте в среднем 10 лет с миопией слабой и средней степени, срок наблюдения составил 1 год. В среднем замедление роста передне-заднего отрезка составило 29%, а в группе с миопией средней степени – 57%. Так же был отмечен более низкий процент пациентов с быстропрогрессирующей миопией среди пользователей ортокератологическими линзами. Так, в возрастной группе от 7 до 9 лет количество пациентов с быстропрогрессирующей миопией составило 38%, а в контрольной группе – 76,5%. У детей от 10 до 12 лет этот процент составил 24,3% [12]. Авторами был сделан вывод, что применение ортокератологии более эффективно у детей младшего возраста и с более высокой степенью миопии [12]. Выявлена корреляция между степенью миопии и выраженностью замедления её прогрессирования – чем выше миопия, тем сильнее замедляется её прогрессирование, что возможно объяснить формированием более выраженного периферического миопического дефокуса с ортокератологической линзой при миопии высокой и средней степени по сравнению с миопией слабой степени (A. Calossi, 2014; М.В. Епишина, 2015). Эти данные подтверждаются также в работе J. Charm с соавт., где также исследовалось применение ортокератологических линз у детей 8–11 лет с миопией средней и высокой степени в течение 2 лет. Замедление роста передне-заднего отрезка составило 63% [13]. Следует отметить, что существуют данные десятилетнего наблюдения за детьми в возрасте до 16 лет с миопией разной степени, использовавших ортокератологические линзы для коррекции миопии. У таких пациентов было виявлено увеличение передне-заднего отрезка глазного яблока в среднем на 0,7±0,02 мм за 10 лет, что соответствует прогрессированию миопии на 2,4 дптр за 10 лет. Поэтому длительное использование ортокератологических линз не только хорошо коррегирует миопию, но и замедляет рост передне-заднего отрезка глаза, то есть прогрессирование миопии в течение длительного срока наблюдения [14]. В обширном анализе результатов применения ортокератологических линз у детей с разной степеню миопии в течение 2 лет наблюдения было установлено замедление роста передне-заднего отрезка на 41% [15]. В мета – анализе исследований по применению ортокератологических линз у 667 детей в возрасте от 6 до 16 лет с миопией разной степени в течение 2 лет была рассчитана средняя разница в увеличении передне-заднего отрезка в ортокератологической группе в сравнении с контрольной группой, и через пол года наблюдения она составила -0,13 мм, через 1 год -0,19 мм, через 1,5 года -0,23 мм, через 2 года -0,27 мм. Был также отмечен более выраженный эффект от применения ортокератологических линз при миопии средней и высокой степени [16]. И.Г. Долгова (2014) отметила в своём исследовании, что использование ортокератологических линз у детей позволяет добиться стабилизации прогрессирования миопии в 97,5% случаев, а также происходит улучшение показателей аккомодации – увеличение её резервов на 3–4 дптр. В перечисленных исследованиях в контрольных группах использовалась коррекция монофокальными очками.

В последнее время активно исследуется влияние мультифокальных контактных линз на процесс замедления прогрессирования миопии. В исследовании N.S. Anstice с соавт. (2011) изучено влияние использования мультифокальных контактных линз с центром для дали и концентрическими зонами с аддидацией +2,0 дптр по периферии у детей в возрасте 11–14 лет в течение 20 месяцев и при миопии слабой и средней степени, контрольную группу составили пациенты, использовавшие сферические контактные линзы. В результате у 70% детей удалось достичь замедления прогрессирования миопии на 36%, замедление роста передне-заднего отрезка составило 50% [17]. P. Sankaridurg с соавт. (2011) исследовал влияние применения силикон-гидрогелевых мультифокальных контактных линз с центром для дали и зоной прогрессии 9мм и аддидацией +2,0 дптр у детей 7–14 лет с миопией слабой и средней степени в течение 1 года. Режим ношения контактных линз составил 8 часов и не менее 5 дней в неделю. В контрольную группу вошли пациенты, использовавшие очки со сферическими стёклами. Авторы выявили снижение прогрессирования миопии на 34% и замедление увеличения передне-заднего отрезка на 33% [18]. J.J. Walline с соавт. (2013) в клиническом исследовании детей 8–11 лет с миопией слабой и средней степени, использовавших гидрогелевые мультифокальные контактные линзы D-дизайна и аддидацией +2,0 дптр в течение 2 лет, выявили замедление прогрессирования миопии на 50% и замедление роста передне-заднего отрезка на 29% [19]. В контрольную группу вошли пациенты, использовавшие однодневные сферические контактные линзы. C.S. Lam с соавт. (2014) исследовал 128 детей в возрасте 8–13 лет с миопией слабой и средней степени, использовавших мультифокальные контактные линзы D-дизайна, аддидацией +2,5 дптр, по периферии контактной линзы чередовались концентрические зоны дефокусировки и коррекции. Наблюдение длилось 2 года и было выявлено снижение роста передне-заднего отрезка на 31% и прогрессирование миопии замедлилось на 25%. В данном исследовании также было установлено, что степень влияния мультифокальных контактных линз на замедление прогрессирования миопии зависела от времени пребывания в мультифокальных контактных линзах в течение дня, и использование их в течение 5 и более часов в день приводило к замедлению прогрессирования миопии на 46%. В контрольную группу вошли паци-

енты, использовавшие сферические контактные линзы [20]. Следует отметить, что в исследовании Control Study (2016) по применению мультифокальных контактных линз у пациентов в возрасте 8–18 лет с миопией слабой и средней степени было отмечено замедление роста передне-заднего отрезка и прогрессирования миопии до 70% в сравнении с контрольной группой, где пациентам миопия коррегировалась сферическими контактными линзами [21].

Проводятся исследования по изучению влияния мультифокальных контактных линз с разными дизайнами на замедление прогрессирования миопии. Так, K. Allinjawi с соавт. (2016) исследовали периферическую рефракцию при использовании двух разных дизайнов мультифокальных контактных линз у пациентов 13–15 лет с миопией средней степени. Было установлено, что в большей степени периферический гиперметропический дефокус уменьшает мультифокальная линза с узкой зоной перехода и более широкой зоной для близи в сравнении с линзой с постепенно увеличивающейся зоной аддидации, и в последствии линзы с первым дизайном могут в большей степени повлиять на замедление прогрессирования миопии. Сейчас проводится исследование по сравнению двух разных дизайнов мультифокальных контактных линз с различными параметрами зон прогрессии, аддидации и их влияние на процесс замедления прогрессирования миопии [29].

В начале 2000-х годов появились исследования, изучавшие влияние коррекции миопии очками с прогрессивными линзами на процесс её стабилизации.

Так, G.V. Fulk с соавт. при сравнении применения прогрессивных очков с монофокальными у детей выявили замедление прогрессирования миопии на 20%, срок наблюдений составил 30 месяцев [22]. После 54 месяцев наблюдения замедление прогрессирования миопии сохранялось и составило 25% [23]. В масштабном исследовании COMET (2003), охватившем исследование 469 детей в возрасте 6–11 лет с миопией слабой и средней степени в течение 3 лет, было выявлено замедление прогрессирования миопии на 14% и снижение роста передне-заднего отрезка на 15% при применении прогрессивных очков с аддидацией +2,0 дптр в сравнении с монофокальными очками [24]. В исследовании Cheng D. с соавт. 135 детей в возрасте 8–13 лет с миопией слабой и средней степени в течение 3 лет было выявлено замедление роста передне-заднего отрезка на 30% в сравнении с коррекцией монофокальными очками [25]. Также проводилось исследование, в котором сравнивалось применение прогрессивных очков с аддидацией +1,0 дптр, +1,5 дптр и монофокальных очков у детей 6–12 лет с миопией слабой и средней степени в течение 2 лет. В результате было отмечено достоверное замедление прогрессирования миопии на 20% у пациентов, использовавших прогрессивные очки с аддидацией +1,5 дптр [26]. В 2017 началось клиническое исследование 211 детей в возрасте 7–12 лет с миопией слабой и средней степени, которое будет длиться 2 года и в течение этого времени будет изучаться влияние на замедление прогрессирования миопии использование прогрессивных очков с индивидуально подобраной аддидацией на основании критерия Sheard, прогрессивных очков с аддидацией +2,0 дптр [27]. Следует отметить, что в масштабном мета-анализе 16 исследований, включившем 5422 детей, замедление роста передне-заднего отрезка при использовании ортокератологических линз составило 0,15 мм в год, при использовании мультифокальных контактных линз – 0,11 мм в год, и при использовании прогрессивных очков – 0,04 мм в год в сравнении с монофокальными очками [28]. J. Cooper с соавт. (2017) исследовал применение однодневных мультифокальных контактных линз с расширенной глубиной фокуса (D – дизайн) у пациентов в возрасте 6–19 лет в течение 2 лет. Было отмечено замедление прогрессирования миопии на 70% и более в 91% случаев [30].

Выводы и перспективы. Таким образом, можно сделать вывод, что такие методы коррекции миопии как применение ортокератологических линз, мультифокальных контактных линз и очков с прогрессивными линзами, являются эффективными в замедлении её прогрессирования, но в разной степени. Так, ортокератология позволяет стабилизировать прогрессирование миопии у 97,5% пациентов. По последним данным, применение мультифокальных контактных линз с расширенной глубиной фокуса (D – дизайн) замедляет прогрессирование миопии в 91% случаев. Усовершенствование данных методов коррекции в будущем позволит в большей степени влиять на процесс замедления прогрессирования миопии.

Список литературы:

1. Global prevalence of myopia and high myopia and temporal trends from 2000 through 2050 / [B. A. Holden, T. R. Fricke, D. A. Wilson та ін.] // Ophthalmology. – 2016. – № 123. – С. 1036–1042.
2. The eye disease case-control study group. Risk factors for idiopathic rhegmatogenous retinal detachment // Am J Epidemiol. – 1993. – № 137. – С. 749–757.
3. Vongphanit J. Prevalence and progression of myopic retinopathy in an older population / J. Vongphanit, P. Mitchell, J. J. Wang // Ophthalmology. – 2002. – № 109. – С. 704–711.
4. The association between myopia and various subtypes of lens opacity: Salisbury eye evaluation project / [M. A. Chang, N. G. Congdon, I. Bykhovskaya та ін.] // Ophthalmology. – 2005. – № 112. – С. 1395–1401.
5. Myopia as a risk factor for open-angle glaucoma: a systematic review and meta-analysis / M. W. Marcus, M. M. De Vries, F. G. Junoy Montolio, N. M. Jansonius // Ophthalmology. – 2011. – № 118. – С. 1989–1994.
6. Brennan N. A. Predicted reduction in high myopia for various degrees of myopia control. / Brennan N.A. // Contact Lens Ant Eye. – 2012. – № 35. – С. 14–15.
7. Hung G. K. Quantitative analysis of the effect of near lens addition on accommodation and myopigenesis / Hung G. K., Ciuffreda K. J. // Curr Eye Res. – 2000. – № 20. – С. 293–312.

8. Smith III E. L. Visual regulation of refractive development: insights from animal studies / E. L. Smith III, L. Hung, B. Arumugam // Eye (Lond.). – 2014. – № 28. – С. 180–188.
9. Cho P. Retardation of Myopia in Orthokeratology (ROMIO) study: a 2-year randomized clinical trial / P. Cho, S. W. Cheung // Invest Ophthalmol Vis Sci. – 2012. – № 53. – С. 7077–85.
10. Long-term effect of overnight orthokeratology on axial length elongation in childhood myopia: a 5-year follow-up study / [T. Hiraoka, T. Kakita, F. Okamoto та ін.] // Invest Ophthalmol Vis Sci. – 2012. – № 53. – С. 3913–9.
11. Myopia control with orthokeratology contact lenses in Spain: refractive and biometric changes / J.иSantodomingo-Rubido, C. Villa-Collar, B. Gilmartin, R. Gutiйrrez-Ortega // Invest Ophthalmol Vis Sci. – 2012. – № 53. – С. 5060–5.
12. Effects of orthokeratology on the progression of low to moderate myopia in Chinese children / [M. He, Y. Du, Q. Liu та ін.] // BMC Ophthalmol. – 2016. – № 16. – С. 126.
13. Charm J. High myopia-partial reduction ortho-k: a 2-year randomized study / J. Charm, P. Cho // Optom Vis Sci. – 2013. – № 90. – С. 530–9.
14. Peripheral refraction: cause or effect of refraction development? / [E. P. Tarutta, S.V. Milash, G.V. Kruzhkova, E. N. Iomdina, N. G. Kvaratskheliya та ін.] // Vestn. Oftalmol. – 2017. – № 133. – С. 70–74.
15. Efficacy and acceptability of orthokeratology for slowing myopic progression in children: a systematic review and meta-analysis / [D. Wen, J. Huang, H. Chen та ін.] // J Ophthalmol. – 2015. – № 2015.
16. Efficacy, safety and acceptability of orthokeratology on slowing axial elongation in myopic children by meta-analysis / [S. M. Li, M. T. Kang, S. S. Wu та ін.] // Curr Eye Res. – 2016. – № 41.
17. Anstice N. S. Effect of dual-focus soft contact lens wear on axial myopia progression in children / N. S. Anstice, J. R. Phillips // Ophthalmology. – 2011. – № 118. – С. 1152–1161.
18. Decrease in rate of myopia progression with a contact lens designed to reduce relative peripheral hyperopia: one-year results / [P. Sankaridurg, B. Holden, Smith E. 3rd та ін.] // Invest Ophthalmol Vis Sci. – 2011. – № 52. – С. 9362–7.
19. Multifocal contact lens myopia control / J. J. Walline, K. L. Greiner, M. E. McVey, L. A. Jones-Jordan // Optom Vis Sci. – 2013. – № 90. – С. 1207–14.
20. Defocus Incorporated Soft Contact (DISC) lens slows myopia progression in Hong Kong Chinese schoolchildren: a 2-year randomised clinical trial / [C. S. Lam, W. S. Tang, D. Y. Tse та ін.] // Br J Ophthalmol. – 2014. – № 98. – С. 40–45.
21. Aller T. A. Myopia control with bifocal contact lenses: A randomized clinical trial / T. A. Aller, M. Liu, C. F. Wildsoet // Optom Vis Sci. – 2016. – № 93. – С. 344–52.
22. Fulk G. W. A randomized trial of the effect of single-vision vs. bifocal lenses on myopia progression in children with esophoria / G. W. Fulk, L. A. Cyert, D. E. Parker // Optom Vis Sci. – 2000. – № 77. – С. 395–401.
23. Fulk G. W. A randomized clinical trial of bifocal glasses for myopic children with esophoria: results after 54 months / G. W. Fulk, L. A. Cyert, D. E. Parker // Optometry. – 2002. – № 73. – С. 470–6.
24. A randomized clinical trial of progressive addition lenses versus single vision lenses on the progression of myopia in children / [J. Gwiazda, L. M. Hyman, M. Hussein та ін.] // Invest Ophthalmol Vis Sci. – 2003. – № 44. – С. 1492–500.
25. Effect of bifocal and prismatic bifocal spectacles on myopia progression in children: three-year results of a randomized clinical trial / D.Cheng, G. C. Woo, B. Drobe, K. L. Schmid // JAMA Ophthalmol. – 2014. – № 132. – С. 258–64.
26. Hasebe S. Myopia control with positively aspherized progressive addition lenses: A 2-year, multicenter, randomized, controlled trial / S. Hasebe, J. Jun, S. R. Varnas // Invest Ophthalmol Vis Sci. – 2014. – № 55. – С. 7177–7188.
27. Design, methodology, and baseline data of the Personalized Addition Lenses Clinical Trial (PACT) / [X. Yu, B. Zhang, J. Bao та ін.] // Medicine (Baltimore). – 2017. – № 96. – С. 6069.
28. Efficacy Comparison of 16 Interventions for Myopia Control in Children: A network meta-analysis / [J. Huang, D. Wen, Q. Wang та ін.] // Ophthalmology. – 2016. – № 123. – С. 697–708.
29. Ruiz-Alcocer J. Analysis of the power profile of a new soft contact lens for myopia progression / Ruiz-Alcocer // J Optom. – 2017. – № 10. – С. 266–268.
30. Case series analysis of myopic progression control with a unique extended depth of focus multifocal contact lens. [Електронний ресурс] / [J. Cooper, B. O'Connor, R. Watanabe та ін.] // Eye Contact Lens. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/

Шерстюк С.О., Федорченко М.О., Храмова Т.О., Полстяной А.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕЯКИХ СПОСОБІВ КОРЕКЦІЇ МІОПІЇ У ЗДІЙСНЕННІ КОНТРОЛЮ ЗА ЇЇ ПРОГРЕСУВАННЯМ

Анотація
У літературному огляді проаналізовані дані по методам корекції міопії, які в різній мірі здатні сповільнювати її прогресування. До них відноситься корекція міопії ортокератологічними лінзами, мультифокальними контактними лінзами і корекція окулярами з прогресивними лінзами. По кожному з методів корекції проаналізовані дані клінічних досліджень, мета-аналізів, які підтверджують їх ефективність в контролі за прогресуванням міопії. У більшій мірі уповільненню прогресування міопії сприяє застосування ортокератологічних лінз і мультифокальних контактних лінз.
Ключові слова: міопія, контроль, ортокератологія, мультифокальні контактні лінзи, прогресивні окуляри.

Sherstyuk S.A., Fedorchenko M.A., Khramova T.A., Polstyanoj A.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

THE EFFICIENCY OF SOME METHODS OF MYOPIA CORRECTION IN ITS CONTROL PROGRESSION

Summary
In the literature review, data on the methods of myopia correction, which in different degrees are able to slow its progression, are analyzed. These include correction of myopia with orthokeratological lenses, multifocal contact lenses and correction with glasses with progressive lenses. For each of the correction methods, the data of clinical studies, meta-analyzes, confirming their effectiveness in monitoring the myopia progression are analyzed. Orthokeratological lenses and multifocal contact lenses contribute to a greater extent for slowing the myopia progression.
Keywords: myopia, control, orthokeratology, multifocal contact lenses, progressive glasses.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796.015:616.833-002

ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ У КОМПЛЕКСНОМУ ВІДНОВЛЕННІ ХВОРИХ НА НЕВРИТ ЛИЦЕВОГО НЕРВА

Бісмак О.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто основні підходи до фізичної реабілітації хворих на неврит лицевого нерва. Проаналізовано основні засоби відновлення: лікувальна фізична культура, лікувальний масаж, фізіотерапія та ін. Охарактеризовано особливості застосування лікувальної фізичної культури та лікувального масажу в залежності від етапу відновлення. Відмічається, що ефективними методами реабілітації при даній патології є фізіотерапія та рефлексотерапія.

Ключові слова: неврит, лицевий нерв, фізична реабілітація, лікувальна фізична культура, лікувальний масаж.

Постановка проблеми. Неврит лицевого нерва є досить поширеним захворюванням. Медична статистика стверджує, що захворювання і пошкодження лицьового нерва посідають друге місце по частоті серед патології периферичної нервової системи (захворюваність коливається в межах від 8 до 240 хворих на 100 тис. населення) та перше місце серед уражень черепно-мозкових нервів [8, 10].

Неврологічні захворювання обличчя, у зв'язку з унікальністю цієї частини людського тіла, відзначаються неабиякими особливостями їх симптоматики та клінічного перебігу, що утруднюють встановлення правильного діагнозу та вибір оптимальних шляхів їх лікування та реабілітації [11, 12].

Однією з найважливіших проблем в неврології є реабілітації пацієнтів після невриту лицевого нерва. Дана патологія призводить до незворотних процесів в тканинах нерва, часто не підлягає відновленню, що призводить до трофічних порушень м'язів обличчя.

В багатьох дослідженнях зазначається, що після перенесеного захворювання пацієнти мають серйозні психологічні проблеми, пов'язані з дефектом обличчя (асиметрія), слинотечою, з подальшим наростанням симптоматики невропатії лицевого нерва, що порушує нормальний спосіб життя і соціальну активність людини [1, 3]. Все перераховане підкреслює актуальність представленої роботи.

Аналіз основних досліджень і публікацій з проблеми. Літературні дані свідчать, що питання лікування та реабілітації невриту лицевого нерва і дотепер залишається ще далеко невирішеним, незважаючи на те, що існує значний арсенал методів та засобів відновлення. За даними багатьох авторів, проведення традиційного лікування сприяє повному видужуванню чи значному полегшенню лише у 60–75% пацієнтів, у 18% хворих зберігається виражений прозопопарез, у 16–32% – виникає постневропатична контрактура мімічних м'язів, у 3–13% спостерігаються рецидиви захворювання [2, 5, 14]. Складність анатомічної організації лицевого нерва, гетерогенність причин виникнення, значна розповсюдженість та тяжкість клінічних проявів даної патології, а також недостатня результативність її лікування визначають інтерес дослідників різних спеціальностей до проблеми невриту лицевого нерва, в тому числі й фахівців з фізичної реабілітації.

Дослідження науковців підтверджують, що неврит лицевого нерва зустрічається частіше, ніж поразка інших черепних нервів, це частково можна пояснити поверхневим розташуванням його кінцевих гілок і проходженням основного стовбура по вузькому кістковому каналі. Тому стовбур легко травмується, а при набряку стискається в каналі. Важливе значення має близькість до обличчя нерву середнього вуха, запальні процеси в якому нерідко поширюються на стовбур нерва. Причиною виникнення невриту лицевого нерва можуть бути переохолодження, інфекції, інтоксикації, травми [7, 16].

Необхідність більш широкого використання реабілітаційних заходів обумовлена частотою розповсюдженості даної патології, важкими наслідками захворювання (парези та паралічі мімічних м'язів) та зниженням якості життя осіб, що перенесли неврит лицевого нерва. Лікувальні заходи повинні бути спрямовані на прискорення регенерації уражених нервових волокон і відновлення провідності збережених. Дуже важливо попередити атрофію мімічних м'язів, що часто стає наслідком ураження лицевого нерва.

Однак важко не погодитись з думкою дослідників про те, що лікування невриту лицевого нерва повинно бути невідкладним з самого початку захворювання, адекватним та комплексним. Складання реабілітаційних програм вимагає від мультидисциплінарної команди фахівців єдиного розуміння стану хворого, активного реагування на динаміку процесу, щоб реабілітація була ефективною та професійною [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що велика увага при-

діляється медикаментозним засобам лікування патології лицевого нерву [2, 8]. Проте питанням використання засобів фізичної реабілітації у комплексному відновлюванні рухових та чутливих розладів у щелепно-лицевій ділянці приділяється ще недостатньо уваги. На практиці здебільшого робиться акцент лише на фізичні вправи для мімічних м'язів обличчя. Важливим є розробка комплексних реабілітаційних програм із використанням великого арсеналу методів і засобів, як фізичної, так і психологічної реабілітації.

Мета статті – аналіз та узагальнення наукових даних щодо використання засобів фізичної реабілітації осіб з невритом лицевого нерва.

Виклад основного матеріалу. При гострому невриті лицевого нерва, як правило, страждають мімічні м'язи, виникає їх парез або параліч. М'язи здорової сторони обличчя перетягують знерухомлені, додатково травмуючи їх, що викликає стійку асиметрію, контрактури.

В багатьох роботах зазначається, що на першому етапі (1–10-й день хвороби) важливо отримати будь-яку, навіть недиференційовану і генералізовану, рухову реакцію уражених м'язів обличчя. Там де це можливо, голові пацієнта надається положення, що забезпечує антигравітаційні умови роботи паралізованих м'язів. Використовують лікування положенням, масаж та спеціальні фізичні вправи для мімічних та жувальних м'язів [4]. У гострому періоді невриту лікувальна гімнастика проводиться із залученням різних синергічних реакцій.

Серед основних завдань ЛФК виокремлюють наступні: покращити кровообіг в м'язах обличчя, особливо на стороні ураження, а також в області шиї і комірцевої області; відновити порушену функцію мімічних м'язів, запобігти розвитку контрактур і співдружніх рухів; відновити правильну вимову [9].

За даними Т.А. Ліхачової, Т.В. Мироненко лікувальна гімнастика у ранньому періоді проводиться з мінімальним навантаженням. Основна увага приділяється м'язам неураженої сторони: дозоване напруження та розслабленню окремих м'язів і цілих м'язових груп; ізольоване напруження і розслабленню тих м'язових груп, які забезпечують певну міміку (усмішка, сміх, увага, смуток, плач) або беруть активну участь в артикуляції деяких губних звуків; мінімальне м'язове напруження, особливо в м'язах, що оточують ротову щілину. Всі ці вправи для м'язів неураженої сторони мають попередній, тренувальний характер і спрямовані на підготовку до ефективних занять в основному періоді [9, 12].

В основному періоді (з 10–12-го дня від початку захворювання до 2–3 міс.) починається, як правило, спонтанне відновлення функції м'язів, а також проводиться активне лікування спеціальними фізичними вправами та іншими засобами ЛФК.

Вивчення літератури, присвяченої проблемам застосування засобів фізичної реабілітації при невриті лицевого нерву, свідчить про те, що ряд дослідників продовжують дотримуватись думки, що лікувальна гімнастика відіграє провідну роль у відновлювальному періоді. На практиці всі фізичні вправи цього етапу можна розділити на кілька груп: а) диференційоване напруження окремих паретичних м'язів і м'язових груп: лобових, надбрівних, кругового м'яза ока, м'язи сміху, кругового м'яза рота та ін.; б) дозоване напруження (розслаблення) всіх зазначених м'язів, тобто тренування їх в поетапному скороченні; в) свідоме включення перелічених м'язів і м'язових груп в різні мімічні ситуації – посмішку, сміх, смуток, здивування та ін.; г) використання дозованого напруження під час артикуляції різних звуків, складів, особливо губних, що вимагають участі різних м'язових груп. Лікувальну гімнастику виконують перед дзеркалом [9].

В період залишкових явищ (після 3 місяців від початку захворювання) продовжують використовувати всі форми і засоби ЛФК, що застосовуються в основний період, роблячи акцент на лікувальній гімнастиці, завданням якої є збільшення м'язової діяльності для відтворення максимальної симетрії між здоровою та ураженою сторонами особи. У цей же період збільшується тренування м'язових зусиль при різних мімічних ситуаціях [9].

Не можна обійти увагою і публікації, в яких вказується на роль лікувального масажу при даній патології. Лікувальний масаж виконується різними прийомами в залежності від топографії ураження. У першому етапі більшість зусиль, спрямованих на м'язи обличчя, мають переважно точковий характер, щоб зміщення шкіри були незначними і не розтягували шкіру ослабленої половини обличчя. У подальшому масаж включає погладжування всієї долонею, точкове натискання і проведення пальцями по лініях у напрямку від центру обличчя до периферії. Проводити процедуру масажу необхідно щодня [4, 7].

З метою посилити протизапальний ефект комплексної терапії, крово- і лімфообіг в м'язах обличчя, сприяти поліпшенню провідності лицевого нерва, відновити функцію мімічних м'язів застосовують різні методи фізіотерапії. Арсенал сучасних фізіотерапевтичних методів, що використовуються при невриті лицевого нерва, досить великий. На уражену половину обличчя впливають інфрачервоним випромінюванням, на зону розгалуження лицевого нерва призначають УВЧ. На потиличну область біля виходу лицевого нерва і в місці його розгалуження впливають електромагнітними коливаннями тощо [6, 17].

Одним з найбільш ефективних складових комплексного лікування захворювань периферичної нервової системи є рефлексотерапія. У вітчизняних і зарубіжних джерелах велика увага приділена застосуванню рефлексотерапії при невриті лицевого нерва [6, 18, 19]. Більшість з них висвітлюють використання акупунктури самостійно або в комплексі зі стандартним лікуванням при ураженнях лицевого нерва. Висока терапевтична ефективність рефлексотерапії при невриті лицевого нерва, перш за все, обумовлена її позитивним впливом на основні патогенетичні механізми захворювання (розлад мікроциркуляції, ішемія, гіпоксія нерва, порушення тканинного метаболізму, набряк), а також наявністю інших лікувальних ефектів – міорелаксуючого, міотонізуючого, аналгетичного, седативного та імуномодулюючого.

Істотною перевагою рефлексотерапії є можливість її застосування в гострому періоді невриту. Зазвичай процедури рефлексотерапії починають через 7–10 днів від початку захворювання. Однак, виходячи з аналізу літературних даних,

цілком допустимо і доцільно її використання з перших днів патологічного стану [13].

В літературі є повідомлення про застосування квантової терапії при патології лицевого нерву. При використані даного методу відбувається стимуляція власних життєвих сил, поліпшення периферичного кровообігу й активності імунної системи організму, нормалізується обмін речовин, надається протизапальна та знеболювальна дія на організм хворого [15].

До профілактичних методів невриту лицевого нерва дослідники відносять: уникнення переохолодження, травмування, розладів функціональності судинної системи, своєчасне виявлення і грамотне лікування інфекційних захворювань запального характеру [1].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз наукових публікацій, в яких розглядаються питання застосування засобів фізичної реабілітації, дозволяє зробити висновок про те, що лікування і реабілітація невриту лицевого нерва вимагає комплексного підходу. Переважна більшість дослідників сходиться на думці про те, що використання лікувальної фізичної культури, лікувального масажу, рефлексотерапії та інших засобів реабілітації сприяє біль швидкому і ефективному відновленню функції паретичних м'язів обличчя та покращення якості життя.

Перспективним є вивчення впливу санаторних реабілітаційних засобів на залишкові явища після невриту лицевого нерва.

Список літератури:

1. Артюшкевич А. С. Клиника, дигностика и лечение невропатий лицевого нерва / Артюшкевич А. С., Руман Г. М., Адащик Н. Ф., Байда А. Г. // Современная стоматология. – 2015. – № 2. – С. 23–28.
2. Ахророва Ш. Б. Возрастные и гендерные клинико-патогенетические особенности острой невропатии лицевого нерва / Ахророва Ш. Б. // Международный неврологический журнал – 2017. – № 4(90). – С. 52–54.
3. Бурнусус Н. И. Реабилитация пациентов после невропатии лицевого нерва / Бурнусус Н. И., Карпов С. М. // Advances in current natural science. – 2013. – № 9. – С. 124–125.
4. Бязрова С. С. Восстановительное лечение больных с периферическими нейропатиями лицевого нерва / Бязрова С. С., Цоголев А. С., Болиева Л. З. // Вестник новых медицинских технологий. – 2008. – Т. XV, № 2. – С. 164–165.
5. Груша Я. О. Паралич лицевого нерва: топографические и патогенетические особенности поражения / Я. О. Груша, Ю. Ф. Иванченко // Вестник офтальмологии. – 2009. – Т. 125, № 3. – С. 59–61.
6. Здыбский В. И. Рефлексотерапия при некоторых заболеваниях периферической нервной системы / Здыбский В. И. // Международный неврологический журнал. – 2012. – № 4(50). – С. 144–155.
7. Іваницька О. С. Комплексне обстеження хворих із хронічними периферійними ураженнями лицевого нерва як основа підвищення ефективності їх лікування / Іваницька О. С., Рибалов О. В., Скікевич М. Г. // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії. – 2012. – Т. 11, вип. 4(36). – С. 31–35.
8. Линьков В. И., Пошивалов И. В. Травматические и нетравматические заболевания лицевого нерва – современное состояние проблемы (обзор литературы) // Российская оториноларингология. – 2009. – № 3. – С. 113–139.
9. Ліхачова Т. А. Реабілітаційне лікування хворих з паралічем м'язів обличчя після невротизації лицевого нерва / Ліхачова Т. А., Курдюкова А. П., Третьякова А. І., Богомаз Г. І., Третяк І. Б. // Український нейрохірургічний журнал, 2003. – № 1. – С. 83–86.
10. Максимова М. Ю. Невропатия лицевого нерва / М. Ю. Максимова, М. Н. Шарова, М. А. Домашенко [и др.] // Фарматека. – 2011. – № 14. – С. 46–51.
11. Маркин С. П. Невропатия лицевого нерва / Маркин С. П. // Неврология и ревматология. Приложение к журналу Consilium Medicum. – 2010. – № 1. – С. 10–14.
12. Мироненко Т. В. Некоторые аспекты диагностики и лечения невропатии лицевого нерва / Т. В. Мироненко, В. Н. Коротнев // Лікарська справа. – 2002. – № 5–6. – С. 49–53.
13. Походенько-Чудакова И. О. Основные направления изучения эффективности применения рефлексотерапии в реабилитации больных с травматическим невритом лицевого нерва / Походенько-Чудакова И. О. // Проблемы здоровья и экологии. – 2009. – С. 62–65.
14. Рибалов О. В. Сучасний погляд на виникнення та розвиток периферичних уражень лицевого нерва / Рибалов О. В., Аветіков Д. С., Іваницька О. С. // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії. – 2014. – № 4(48). – С. 286–290.
15. Сарсенова Р. Е. Квантовая терапия при неврите лицевого нерва / Сарсенова Р. Е. // Наука и здравоохранение. – 2014. – № 2. – С. 102–103.
16. Чеботарьова Л. Л. Інструментальні методи діагностики ураження лицевого нерва (огляд літератури) / Чеботарьова Л. Л., Третяк І. Б., Третьякова А. І. // Український нейрохірургічний журнал, 2002. – № 4. – С. 24–33.
17. Шовкова Н. Г. Вплив комбінованої дії лазерного опромінення та електростимуляції на відновлення мімічних м'язів при нейропатії / Н. Г. Шовкова // Світ медицини та біології. – 2013. – № 3(39). – С. 55–58.
18. Jackson C. G., Von Doersten P. G. The facial nerve. Current trends indiagnosis, treatment, and rehabilitation // Medical Clinics of North America. 2011. – Vol. 83. – N 1. – P. 179–195.
19. Devriese P. P. Treatment of sequelae after facial pa-ralysis: a globalapproach // Journal of Laryngology & Otology. 2009. – Vol. 112. – N 5. – P. 429–431.

Бисмак Е.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ФИЗИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ В КОМПЛЕКСНОМ ВОССТАНОВЛЕНИИ БОЛЬНЫХ НЕВРИТОМ ЛИЦЕВОГО НЕРВА

Аннотация
В статье рассмотрены основные подходы к физической реабилитации больных невритом лицевого нерва. Проанализированы основные средства восстановления: лечебная физическая культура, лечебный массаж, физиотерапия и др. Охарактеризованы особенности применения лечебной физической культуры и лечебного массажа в зависимости от этапа восстановления. Отмечается, что эффективными методами реабилитации при данной патологии являются физиотерапия и рефлексотерапия.
Ключевые слова: неврит, лицевой нерв, физическая реабилитация, лечебная физическая культура, лечебный массаж.

Bismak O.V.
Borys Grinchenko Kyiv University

PHYSICAL REHABILITATION IN INTEGRATED RECOVERY OF PATIENTS WITH NEURITIS OF THE FACIAL NERVE

Summary
In the article the main approaches to physical rehabilitation of patients with neuritis of the facial nerve are presented. The main methods of recovery: remedial physical culture, remedial massage, physiotherapy, etc. are analyzed. The features of the use of remedial physical culture and remedial massage depending on the stage of recovery are studied. It is noted that effective methods of rehabilitation for this pathology are physiotherapy and reflexology.
Keywords: neuritis, facial nerve, physical rehabilitation, remedial physical culture, remedial massage.

УДК 796:338.28

ИЗУЧЕНИЕ ЗНАЧЕНИЙ ПОЛОВОГО ДИМОРФИЗМА И РЯДА РЕПРОДУКТИВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У ЮНЫХ СПОРТСМЕНОК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ КИКБОКСИНГОМ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма
Классического приватного университета

В статье представлены результаты исследования, посвященного изучению значений ряда репродуктивных показателей и проявлений половых соматотипов у 15 спортсменок юношеского возраста, занимающихся кикбоксингом. Установлено, что в данной группе спортсменок идёт активное формирование явлений гипоменструального синдрома с формированием олиго-опсоменореи и пройоменореи. У 5 спортсменок была определена вторичная аменорея, и только у 2 (13,33%) спортсменок данной группы, отнесённых к гинекоморфному половому соматотипу, имел место нормальный менструальный цикл. Также, в группе имеется 10 (66,67%) спортсменок, у которых установлены комбинированные нарушения в этапности процесса полового созревания. У 10 (66,67%) спортсменок выявлены выраженные и средние значения проявления гиперандрогении по шкале Ферримана-Галлвея.
Ключевые слова: спортсменки, юношеский возраст, кикбоксинг, половые соматотипы, менструальный цикл, гиперандрогения.

Постановка проблемы. Вопросы, касающиеся различных аспектов женского спорта, в т.ч. и единоборств, являются неизменно актуальными. Исследователи постоянно затрагивают проблемы, связанные с интенсивным длительным влиянием на женский организм физических и психо-эмоциональных нагрузок, в особенности у спортсменок пубертатного и юношеского возрастов, приводящих к изменениям во всех органах и системах организма спортсменок и формированием у них, вследствие адаптационных процессов, новых соматотипов, с видоизменёнными антропометрическими показателями и морфофункциональными значениями.

Это, в полной мере, касается и такого вида единоборств, который с каждым годом всё ак-

тивнее осваивают спортсменки, в большинстве своём пубертатного и юношеского возраста, как кикбоксинг [4; 6, с. 59–62;11; 12, с. 149–159]. Кикбоксинг (от англ. «kick» – бить ногой и «boxing» – бокс), вид спорта на основе восточных единоборств: каратэ, тхэквондо, муай-тай (тайского бокса), ушу и английского бокса [4; 6, с. 59–62; 11; 12, с. 149–159]. По правилам классического кикбоксинга, бой ведётся с полным контактом на всех уровнях, т.е. удары наносятся в полную силу – в голову и в корпус, как руками, так и ногами [4; 6, с. 59–62;11; 12, с. 149–159]. Этот вид единоборств зародился в середине 70-х годов, практически одновременно в США и Западной Европе. С 1985 года берёт начало и женский кикбоксинг [4; 11]. В СССР первая общественная организация кикбоксинга была организованна только в сентябре 1989 года в Киеве, и лишь в 1990 году произошло официальное признание Госкомспортом СССР кикбоксинга, как вида спорта [4; 11].

Основные преимущества кикбоксинга, в отличие от других видов единоборств, заключаются в том, что здесь используются разные физические нагрузки, рассчитанные не только на развитие мышечной массы, но и выносливости, координации движений, скорости, гибкости [4; 6, с. 59–62;11; 12, с. 149–159]. В связи с этим, изучение данных изменений и механизмов адаптационных процессов в организмах юных спортсменок, активно занимающихся кикбоксингом, в первую очередь состояния их репродуктивной системы, является насущной и востребованной в спортивной науке, и требует более интенсивного развития в изучении этой проблемы.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам, касающихся изменений в репродуктивной системе спортсменок различных специализаций, в последние годы уделено достаточно внимания [1–12]. При этом, ряд исследователей относит выявленные негативные изменения в репродуктивной системе спортсменок к необратимому, вредному влиянию профессионального спорта на женский организм (С. А. Левенец, 1980; В. В. Сологуб, 1989; В. В. Абрамов, 1992, Т. С. Соболева, 1997). Другие исследователи, констатируя у спортсменок имеющиеся изменения в антропометрических и морфофункциональных показателях, с явлениями изменений в половых соматотипах, считают данные явления обратимыми и напрямую связанными с адаптацией организма спортсменок к интенсивным физическим и психо-эмоциональным нагрузкам (А. Р. Радзиевский, Л. Г. Шахлина, З. Р. Яценко, Т П. Степанова, 1990, 1999). Среди исследователей, занимающихся вопросами спортивной физиологии, полового диморфизма и влияния нагрузок на спортсменок, в т.ч и у девушек, занимающихся единоборствами, развитием и становлением кикбоксинга, в т.ч. женского, хотелось бы отметить таких учёных-исследователей и тренеров, как: И. Я. Коцан, 2002; Н. А. Калинина, 2004; В. Щитов, 2004; А. С. Солодков, Е. Б. Сологуб, 2005; А. Г. Ширяев, В. И. Филимонов, 2007; А. А. Шундеев, 2007; С. И Писков, Н. Г. Беляев, 2009; И. Р. Фазлетдинова, Р. З. Фазлетдинов, 2009; А. В. Коляда, 2013; Е. А. Олейник, А. А. Дюсенова, 2013; С. Г. Васин, 2016; Р. Р. Ишмаков, А. В. Кувакин, 2017; К. А. Бугаевский, 2014–2017.

Выделение нерешённых раньше частей общей проблемы. Публикаций, касающихся вопросов влияния занятий кикбоксингом на организм спортсменок и их морфофункциональные и репродуктивные показатели, в доступных источниках информации, нами обнаружено не было. Актуальность проблемы и её недостаточная освещённость в современной научной и научно-методической литературе, в значительной мере обусловило проведение данного исследования, с последующим анализом полученных результатов.

Целью статьи является представление результатов проведённого исследования, с анализом выявленных нарушений ряда репродуктивных показателей у спортсменок юношеского возраста, занимающихся кикбоксингом, в разных половых соматотипах.

Изложение основного материала. Данное исследование было проведено в августе-сентябре 2017 года, на базе спортивного клуба «Торнадо», г. Новая Каховка Херсонской области, специализирующегося на занятиях кикбоксингом у юношей и девушек пубертатного и юношеского возрастов, с добровольным привлечением к нему тренерского коллектива и 15 спортсменок. Все девушки были отнесены к юношескому возрасту, их средний возраст составил 20,08±0,75 лет. Все спортсменки начали занятия в возрасте после начала месячных, в возрасте от 12,5 до 14 лет. Стаж занятий данным видом спорта – от 4,5 до 8,5 лет. Интенсивность и частота тренировок – от 3-х до 5 раз в неделю, в среднем по 3–4 часа. В предсоревновательный период частота и продолжительность тренировок значительно возрастает. После проведения антропометрических измерений (определение размеров ширины плеч (ШП) и ширины таза (ШТ) [2, с. 32–41; 7, с. 116–120], нами было проведено соматотипирование в данной группе спортсменок. Данные распределения спортсменок по половым соматотипам индекса полового диморфизма (ИПД), представлены в табл. 1.

Анализ полученных результатов показал следующее: среднее значение ИПД в исследуемой группе составило 78,37±0,86, что соответствует значениям мезоморфного полового соматотипа [2, с. 32–41; 7, с. 116–120]. Обращает на себя внимание, что количество спортсменок юношеского возраста, отнесённых к нехарактерным для представительниц женского пола, половым соматотипам (мезоморфному и андроморфному), доминирует в исследуемой группе

Таблица 1

Значения показателей половых соматотипов в группе (n=15)

№	Наименование показателя	Андроморфный половой соматотип	Мезоморфный половой соматотип	Гинекоморфный половой соматотип
1.	Спортсменки юношеского возраста (n=15)	6 спортсменок 40,0%	7 спортсменок 46,67%	2 спортсменки 13,33%

Источник: разработка автора

Таблица 2

Изменения этапности процесса полового созревания в группе

№	Наименование показателя	Нормальная этапность	Раннее менархе	Раннее телархе	Сочетанные изменения
2.	Спортсменки юношеского возраста (n=15)	4 спортсменки 26,67%	7 спортсменок 46,67%	3 спортсменки 20,00%	10 спортсменок 66,67%

Источник: разработка автора

спортсменок. Их количество суммарно составило 13 (86,67%) спортсменок. Тревожным является тот факт, что к уже имеющимся 6 спортсменкам с явными признаками андроморфного соматотипа, в скором времени могут добавиться ещё семь девушек-спортсменок. При этом, тренировочные нагрузки, их частота и интенсивность не уменьшаются, а наоборот, с ростом профессионализма спортсменок и их соревновательной активности, неуклонно растут, что не могло не отразиться на их репродуктивной и эндокринной системах, проявившись в многочисленных, зачастую сочетанных нарушениях менструального цикла и проявлениях гиперанрогении, о чём речь пойдёт чуть позже. При изучении этапности процессов полового созревания у спортсменок в исследуемой группе, были выявлены индивидуальные особенности, представленные в табл. 2.

При анализе полученных данных, обращает на себя внимание тот факт, что в группе имеется 10 (66,67%) спортсменок, у которых установлены комбинированные нарушения в этапности процесса полового созревания. Основными видами нарушений явились раннее менархе и телархе. У 4 (26,67%) девушек, на момент начала занятий кикбоксингом, была определена нормальная этапность полового созревания.

После проведения анкетирования по особенностям менструального цикла в исследуемой группе, были получены такие данные: наступление менархе в группе спортсменок юношеского возраста (n=15), в среднем, определено в 12,16±0,35 лет. Срок установления менструального цикла у спортсменок пубертатного возраста составил 1,24±0,71 года, что соответствует физиологическим показателям [1, с. 13–15; 2, с. 32–41; 3, с. 114–116; 9]. Длительность менструального цикла – у спортсменок юношеского возраста – 38,37±0,34 дня (гипоменорея) [1, с. 13–15; 2, с. 32–41; 3, с. 114–116; 9]. Длительность менструального кровотечения в группе спортсменок юношеского возраста – 2,09±0,24 дня (олигоменорея). У 5 (33,33%) спортсменок была определена вторичная аменорея, с интервалами между менструациями в отрезке времени от 60 до 120 дней [1, с. 13–15; 2, с. 32–41; 3, с. 114–116; 9; 10, с. 24–25]. Как видно из приведённых данных, в группе спортсменок, с одной стороны, сроки наступления менархе и установления менструального цикла (МЦ), соответствуют средним украинским показателям [1, с. 13–15; 2, с. 32–41]. С другой стороны, в данной группе спортсменок идёт активное формирование явлений гипоменструального синдрома с формированием олиго-опсоменореи и пройоменореи, при наличии у большинства спортсменок умеренных и скудных менструальных выделений [1, с. 13–15; 2, с. 32–41; 3, с. 114–116; 9; 10, с. 24–25]. Только у 2 (13,33%) спортсменок данной группы, отнесённых к гинекоморфному половому соматотипу, имел место нормальный менструальный цикл. Кроме того, по данным исследования удалось установить, что у 8 (53,33%) девушек группы имеет место предменструальный синдром (ПМС) и явления альгодисменореи [1, с. 13–15; 2, с. 32–41; 3, с. 114–116; 9; 10, с. 24–25].

В результате проведённого исследования по определению проявлений гиперандрогении, с использованием значений шкалы Ферримана-Галлвея в 11 зонах, удалось установить, что в группе имеются умеренные проявления (менее 8 баллов) гиперандрогении в виде акне, себореи, явления умеренных проявлений гирсутизма выявлены у 8 (53,33%) спортсменок. У 4 (26,67%) девушек имели место акне, себорея и оволосение, пограничное между нормальным и избыточным, которое было оценено от 8 до 12 баллов [1, с. 13–15; 5, с. 49–51; 8, с. 30–31; 10, с. 24–25]. В данные группы вошли спортсменки с андроморфным и мезоморфным половыми соматотипами. У 3 (20,00%) спортсменок не было выявлено явлений гиперандрогении.

Выводы и перспективы дальнейших исследований таковы:

1. Установлено, что в данной группе спортсменок идёт активное формирование явлений гипоменструального синдрома с формированием олиго-опсоменореи и пройоменореи, у 5 спортсменок была определена вторичная аменорея.
2. В группе имеется 10 (66,67%) спортсменок, у которых имеются комбинированные нарушения в этапности процесса полового созревания.
3. Также, у 10 (66,67%) спортсменок, выявлены выраженные и средние значения проявления гиперандрогении по шкале Ферримана-Галлвея.

Перспективой дальнейших исследований является определение уровней тревожности, враждебности и агрессивности в данной группе.

Список литературы:

1. Бугаевский К. А. Нарушения менструального цикла, гиперандрогения и занятия спортом / К. А. Бугаевский // Медико-физиологические основы адаптации и спортивной деятельности на Севере: сборник тезисов Всероссийской, с международным участием, научно-практической конференции. – Сыктывкар, 6–9 октября 2015 г. – С. 13–15.
2. Бугаевский К. А. Особенности менструального цикла и ряда репродуктивных показателей у спортсменок, занимающихся тхэквон-до / К. А. Бугаевский // Наука-2020. – 2017. – № 3(14). – С. 32–41.
3. Васин С. Г. Особенности тренировочного процесса женщин с учетом протекания овариально-менструального цикла / С. Г. Васин // Инновационная наука. – 2016. – № 8–3.- С. 114–116.
4. Ишмаков Р. Р. Программа спортивной подготовки по виду спорта «кикбоксинг» / Р. Р. Ишмаков, А. В. Кувакин // МБУДО ДЮСШ «Буревестник». – 2017. – Челябинск. – 71 с.

5. Калинина Н. А. Диагностика и профилактика нарушений репродуктивной системы спортсменок / Н. А. Калинина // Теория и практика физической культуры. – 2004. – № 1. – С. 49–51.
6. Коляда А. В. Некоторые перспективы развития женского кикбоксинга с учётом полового диморфизма / А. В. Коляда // Приоритетные научные направления: от теории к практике: сборник материалов VIII Междунар. научно-практич. конфер., Новосибирск, 2013. – С. 59–62.
7. Олейник Е. А. Соматипологические и эндокринологические особенности спортсменок, занимающихся борьбой и боксом / Е. А. Олейник, А. А. Дюсенова // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. – 2013. – № 2(96). – С. 116–120.
8. Писков С. И. Нарушения репродуктивной системы у спортсменок, занимающихся вольной борьбой / С. И Писков, Н. Г. Беляев // Проблемы и перспективы современной науки: сб. науч. тр. – Т. 2. – № 1. – Томск, 2009. – С. 30–31.
9. Солодков А. С. Физиология человека. Общая, спортивная, возрастная / А. С. Солодков, Е. Б. Сологуб. – М.: Олимпия Пресс, 2005. – 528 с.
10. Фазлетдинова И. Р. Оценка репродуктивного и психического здоровья юных женщин-спортсменок / И. Р. Фазлетдинова, Р. З. Фазлетдинов // Материалы Третьего международного конгресса по репродуктивной медицине, Москва, 2009. – С. 24–25.
11. Ширяев А. Г. Бокс и кикбоксинг: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / А. Г. Ширяев, В. И. Филимонов. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 240 с.
12. Шундеев А. А. Многофакторная система оценки в смежных видах единоборств (бокс, кикбоксинг) у спортсменов в возрасте от 10 до 18 лет / А. А. Шундеев // // Физическое воспитание студентов. – 2009. – № 2. – С. 149–159.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету

ВИВЧЕННЯ ЗНАЧЕНЬ СТАТЕВОГО ДИМОРФІЗМУ ТА РЯДУ РЕПРОДУКТИВНИХ ПОКАЗНИКІВ У ЮНИХ СПОРТСМЕНОК, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ КІКБОКСІНГОМ

Анотація
У статті представлені результати дослідження, присвяченого вивченню значень ряду репродуктивних показників та проявів статевих соматотипів у 15 спортсменок юнацького віку, що займаються кікбоксінгом. Встановлено, що в даній групі спортсменок йде активне формування явищ гіпоменструального синдрому, з формуванням оліго- та опсоменореї та пройоменореї. У 5 (33,33%) спортсменок була визначена вторинна аменорея, і тільки у 2 (13,33%) спортсменок даної групи, віднесених до гінекоморфного статевою соматотипу, мав місце нормальний менструальний цикл. Також, в групі є 10 (66,67%) спортсменок, у яких встановлені комбіновані порушення в етапності процесу статевого дозрівання. У 10 (66,67%) спортсменок виявлено виражені та середні значення проявів гіперандрогенії за шкалою Феррімана-Галлвея.
Ключові слова: спортсменки, юнацький вік, кікбоксінг, статевий соматотип,менструальний цикл, гіперандрогенія.

Bugaevsky K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism
Classic Private University

STUDYING THE MEANING OF THE SEXUAL DIMORPHISM AND THE RANGE OF REPRODUCTIVE INDICATORS IN YOUNG SPORTSMANS DEVELOPED BY THE KICKBOXING

Summary
The article presents the results of a study devoted to the study of the values of a number of reproductive indices and manifestations of sex somatotypes in 15 female athletes of the youth age engaged in kickboxing. It is established that in this group of female athletes there is an active formation of the phenomena of hypomenstrual syndrome with the formation of oligo-opsonomenorea and projomenorea, 5 (33,33%) female athletes had secondary amenorrhea, and only 2 (13,33%) of the female athletes of this group, referred to the gynecomorphic sex somatotype, had a normal menstrual cycle. Also, in the group there are 10 (66,67%) female athletes who have combined disorders in the stage of puberty. In 10 (66,67%) female athletes identified severe and moderate manifestations of hyperandrogenism on the Ferriman-Galleway scale.
Keywords: young athletes, adolescence, sex somatotypes, kickboxing, menstrual cycle, hyperandrogenia.

УДК 796.8

КОНТРОЛЬНЫЕ УПРАЖНЕНИЯ ОЦЕНКИ СПЕЦИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ ПО СПЕЦИАЛИЗАЦИИ «ВОСТОЧНЫЕ ЕДИНОБОРСТВА»

Вилянский В.Н.
Государственное высшее учебное заведение
«Национальный горный университет»

Цель – разработать и раскрыть контрольные упражнения оценки специально-технической подготовленности студентов по специализации «восточные единоборства». Методы: теоретический анализ и обобщение научно-методических публикаций с учетом освещения поставленной проблемы и цели исследований. Результаты: разработаны и раскрыты упражнения оценки уровня подготовленности занимающихся по разделам подготовки в восточных единоборствах: ударная техника, комбинационная техника, техника страховки, техника борьбы, техника освобождения от захватов. Выводы: рекомендуется использовать полученные результаты в учебном процессе по дисциплине «Физическое воспитание» в ВУЗе при спортивно-ориентированной форме занятий.

Ключевые слова: оценка, студенты, единоборства, упражнения, техника, уке, тори.

Постановка проблемы. Анализ последних публикаций и исследований. Многие ВУЗы [1, 2, 4, 13, 23, 25 и др.] при организации учебного процесса по физическому воспитанию отдают предпочтение спортивно-ориентированной форме занятий (спортивная специализация, секционная форма, циклы) с учетом свободного выбора студентами видов спорта или двигательной активности.

И такой выбор связан с тем, что «адаптирование технологий спортивной подготовки к процессу физического воспитания способствует усилению образовательного и развивающего эффекта академических занятий, обеспечению высоких темпов физического развития и укрепления здоровья, оптимальному удовлетворению биологической потребности студентов в двигательной активности. У студентов формируется ценностное отношение к процессу физического совершенствования за счет усиления мотивации, вызванное оптимальным удовлетворением интересов и потребностей занимающихся, повышается социально-профессиональная подготовленность специалистов» [19].

Известно [22], что широкое распространение восточных единоборств, прежде всего, основано на том, что это уникальная система упражнений, которая позволяет владеть телом, как гармонически единым организмом, способным развивать физические качества и контролировать физическую и функциональную подготовленность занимающихся.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Так, анализ результатов различных по направленности научных исследований [7, 9, 10, 11, 12, 20, 24 и др.] свидетельствует о популярности организации занятий по физическому воспитанию в ВУЗе с использованием средств восточных единоборств. В тоже время остаются не раскрытыми в полной мере вопросы оценки специально-технической подготовленности студентов по специализации «восточные единоборства», как одной из форм академических занятий физического воспитания в техническом ВУЗе.

Кроме этого, в конце каждого семестра студенты обязаны получить зачет по дисциплине «Физическое воспитание». При этом одним из условий получения зачета, отображенных в Положении о балльно-рейтинговой системе [27], является выполнение контрольных упражнений оценки общей физической и специально-технической подготовленности.

Выше изложенный материал позволяет определить актуальность исследований. Исследования проведены согласно сводного плана научно-исследовательской госбюджетной работы кафедры физического воспитания и спорта Государственного ВУЗ «Национальный горный университет».

Цель статьи – разработать и раскрыть контрольные упражнения оценки специально-технической подготовленности студентов по специализации «восточные единоборства».

Изложение основного материла. На основании анализа и обобщение научно-методической литературы [3, 5, 6, 8, 14–18, 21] и обобщения многолетнего опыта педагогической практики по подготовке студентов средствами восточных единоборств разработаны контрольные упражнения оценки специально-технической подготовленности.

Контрольные упражнения по специализации «восточные единоборства» для студентов I курса I семестр.

Раздел 1. Ударная техника

Упражнение № 1** – **<u>выполнение прямого удара рукой «Ои-цки»</u>**. **Исходное положение (И.п.) – левосторонняя базовая стойка «Хидари зенкуцу-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» выполняет прямой удар рукой «Ои-цки» с передвижением вперед в стойке «Зенкуцу-дачи».

Упражнение № 2** – **<u>выполнение прямого удара рукой «Гияку-цки»</u>**. **И.п. – левосторонняя базовая стойка «Хидари зенкуцу-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» выполняет прямой удар рукой «Гияку-цки» с передвижением вперед в стойке «Зенкуцу-дачи».

Упражнение № 3**. **<u>Блок-защита нижнего уровня «Гедан-барей»</u>**. **И.п. – левосторонняя базовая стойка «Хидари зенкуцу-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» демонстрирует технику защиты нижнего уровня блок «Гедан-барей» с передвижением вперед в стойке «Зенкуцу-дачи».

Упражнение № 4. ***Блок-защита среднего уровня «Сото-уке».*** ***И.п.*** – левосторонняя базовая стойка «Хидари зенкуцу-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» демонстрирует технику защиты среднего уровня блок «Сото-уке» с передвижением вперед-назад в стойке «Зенкуцу-дачи».

Упражнение № 5. ***Блок-защита верхнего уровня «Аге-уке».*** ***И.п.*** – левосторонняя базовая стойка «Хидари зенкуцу-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» демонстрирует технику защиты верхнего уровня блок «Аге-уке» с передвижением вперед в стойке «Зенкуцу-дачи».

Раздел 2. Техника страховки

Упражнение № 1 – ***выполнение страховки с падением на левый бок.*** ***И.п.*** – упор присед. Студент выполняет страховку с падением на левый бок «Хидари йоко-укэми».

Упражнение № 2 – ***выполнение страховки с падением на правый бок.*** ***И.п.*** – упор присед. Студент выполняет страховку с падением на правый бок «Миги йоко-укэми».

Упражнение № 3 – ***выполнение страховки с падением на спину.*** ***И.п.*** – упор присед. Студент выполняет страховку с падением на спину «Уширо-укэми».

Упражнение № 4 – ***выполнение страховки с падением вперед.*** ***И.п.*** – упор присед. Студент выполняет страховку с падением на спину «Мае-укэми».

Раздел 3. Техника борьбы (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – ***выполнение техники удержания сбоку.*** ***И.п.*** – Уке, лежа на спине. Тори выполняет удержание сбоку «Хон-геса-гатаме»

Упражнение № 2 – ***выполнение техники удержания поперек.*** ***И.п.*** – Уке, лежа на спине. Тори выполняет удержание поперек «Йоко-шихо-гатаме».

Упражнение № 3 – ***выполнение техники удержания сверху.*** ***И.п.*** – Уке, лежа на спине. Тори выполняет удержание сверху «Кузуре-тате-шихо-гатаме»

Упражнение № 4 – ***выполнение техники удержания со стороны головы.*** ***И.п.*** – Уке, лежа на спине. Тори выполняет удержание со стороны головы «Ками-шихо-гатаме»

Упражнение № 5 – ***выполнение техники переворотов на удержание поперек.*** ***И.п.*** – Уке – низкий партер (лежа на животе). Тори выполняет переворот с переходом на удержание поперек «Йоко-шихо-гатаме».

Упражнение № 6 – ***выполнение техники переворотов на удержание сбоку.*** ***И.п.*** – Уке – низкий партер (лежа на животе). Тори выполняет переворот с захватом руки Уке с переходом на удержание сбоку «Хон-геса-гатаме»

Раздел 4. Освобождение от захватов (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – ***выполнение техники освобождения от перекрестного захвата за руку.*** ***И.п.*** – стойка готовности «Хачиджи-дачи». Тори, по команде «Хаджимэ!» выполняет захват правой рукой одноименную руку Уке. Уке выполняет освобождения от захвата вращением изнутри наружу своего правого предплечья с захватом кисти Тори и последующим выполнением болевого приема ребром ладони «Ай-катате-дори-никкё».

Упражнение № 2 – ***выполнение техники освобождения от прямого захвата за руку.*** ***И.п.*** – стойка готовности «Хачиджи-дачи». Тори, по команде «Хаджимэ!» выполняет захват правой рукой левую руку Уке. Уке выполняет освобождения от захвата вращением с наружи во внутрь своего левого предплечья с прихватом кисти Тори и последующим выполнением болевого приема ребром ладони «Гияку-катате-дори-никкё».

Контрольные упражнения по специализации «восточные единоборства» для студентов I курса II семестр.

Раздел 1. Ударная техника

Упражнение № 1 – ***прямой удар ногой «Мае-гери».*** ***И.п.*** – левосторонняя базовая стойка «Хидари зенкуцу-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» выполняет прямой удар ногой «Мае-гери» с передвижением вперед в стойке «Зенкуцу-дачи».

Упражнение № 2 – ***круговой удар ногой «Маваши-гери».*** ***И.п.*** – левосторонняя базовая стойка «Хидари зенкуцу-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» выполняет круговой удар ногой «Маваши-гери» с передвижением вперед в стойке «Зенкуцу-дачи».

Раздел 2. Техника борьбы (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – ***выполнение болевого приема на локтевой сустав.*** ***И.п.*** – Уке – лежа на спине. Тори, фиксируя ногами туловище Укэ, проводит разрыв замка рук, выполняя болевой прием на локтевой сустав «Джуджи-гатами».

Упражнение № 2 – ***выполнение броска «задняя подножка».*** ***И.п.*** – Укэ – фронтальная стойка. Тори из правосторонней стойки делает шаг левой ногой вперед, правую ногу ставит под одноименную ногу Укэ и выводя из равновесия назад выполняет бросок.

Раздел 3. Комбинационная техника (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – ***выполнение защитной и комбинационной техник от прямого удара рукой.*** ***И.п.*** – боевая стойка «Хидари Фудо-дачи». Тори, по команде «Хаджимэ!» наносит прямой удар «Ои-цки» в голову. Уке, с отшагом назад выполняет блок-защиту «Тейшо-уке» с контратакой правой рукой по корпусу «Гияку-цки» с дальнейшим выполнением задней подножки и последующим применением болевого приема на локтевой сустав.

Контрольные упражнения по специализации «восточные единоборства» для студентов II курса I семестр.

Раздел 1. Ударная техника (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – ***выполнение прямых ударов руками по лапам.*** ***И.п.*** – боевая стойка «Фудо-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» выполняет серии из двух прямых ударов руками по лапам.

Упражнение № 2 – ***выполнение боковых ударов руками по лапам.*** ***И.п.*** – боевая стойка «Фудо-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ» выполняет серии из двух боковых ударов руками по лапам.

Упражнение № 3 – ***выполнение ударов локтями по лапам.*** ***И.п.*** – боевая стойка «Фудо-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» выполняет серии из двух ударов локтями по лапам.

Раздел 2. Техника борьбы (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – выполнение удушающего приема предплечьем. И.п. – Уке, стойка на коленях, Тори – за спиной. Тори, находясь сзади Укэ предплечьем правой руки, с выполнением упора левой рукой в затылок Укэ, проводит удушающий прием «Хадаки-джиме».

Упражнение № 2 – выполнение удушающего приема ногами. И.п. – Тори – лежа на спине, Уке – со стороны ног Тори. Тори подтягивая руку и разворачивая туловище, зажимает ногами шею и руку Укэ в треугольник «Кузури-ашигатаме-джимэ».

Упражнение № 3 – выполнение задней подсечки. И.п. – Укэ – фронтальная стойка. Тори срывая захват, выводит из равновесия вперед Укэ, выполняя подсечку под пятку выставленной ноги.

Раздел 3. Комбинационная техника (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – выполнение освобождения от захвата за горло с последующей контратакой – один из вариантов на выбор:

1) ***защита с ударной техникой. И.п.*** – стойка готовности «Хачиджи-дачи». Тори, по команде «Хаджимэ!» выполняет захват рукой за горло Уке. Уке, наносит удар предплечьем с резким поворотом головы и корпуса по атакующей руке Тори, с дальнейшим нанесением серии ударов рукой в голову (Тецуи-учи), рукой в корпус (Ура-цки) и локтем в голову (Энпи-учи).

2) ***защита с завершающим броском. И.п.*** – стойка готовности «Хачиджи-дачи». Тори, по команде «Хаджимэ» выполняет захват рукой за горло Уке. Уке, осуществляет прихват кисти Тори с резким поворотом корпуса и нанесением удара предплечьем по локтевому суставу Тори. После этого выполняет захват кисти Тори второй рукой с переходом на бросок «Шихо-наге» завершая комбинацию ударом «Гияку-цки».

Упражнение № 2 – выполнение освобождения от захвата сзади за корпус с последующей контратакой. И.п. – стойка готовности «Хачиджидачи». Тори, по команде «Хаджимэ!» выполняет захват сзади корпуса с прихватом рук Уке. Уке, с резким поднятием рук вперед-вверх уходит в стойку «Киба-дачи» с нанесением удара «Энпиучи» по корпусу Тори с дельнейшим нанесением удара «Тейшо-учи» в нос или под подбородок Тори, с последующим уходом-вращением.

Упражнение № 3 – выполнение защитной и контратакующей техник от:

1) ***двух прямых ударов руками. И.п.*** – боевая стойка «Фудо-дачи». Тори, по команде «Хаджимэ» выполняет два прямых удара руками в голову. Уке, с отшагом назад выполняет два блока «Тейшо и Учи-Уке» с последующим выполнением броска через плечо или бедро и выполнением болевого приема на запястье. В варианте выполнения этой комбинации для девушек бросок выполняется через бедро.

2) ***прямого удара ногой «Мае-гери». И.п.*** – боевая стойка «Фудо-дачи». Тори, по команде «Хаджимэ» выполняет прямой удар ногой по корпусу. Уке, с отшагом назад выполняет блок внешней стороной предплечья с последующим захватом руки Тори и высеканием атакующей ноги, завершая комбинацию ударом «Гияку-цки».

Контрольные упражнения по специализации «восточные единоборства» для студентов II курса II семестр.

Раздел 1. Ударная техника (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – выполнение ударов ногами («Мае-гери») по макиваре. И.п. – боевая стойка «Фудо-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!»«выполняет прямые удары ногами «Мае-гери» по макиваре.

Упражнение № 2 – выполнение круговых ударов ногами («Маваши-гери» и «Лоу-кик») по макиваре (по выбору). И.п. – боевая стойка «Фудо-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» выполняет круговые удары ногами «Маваши-гери» и «Лоу-кик» по макиваре.

Упражнение № 3 – выполнение ударов коленями («Хидза-гери») по макиваре. И.п. – боевая стойка «Фудо-дачи». Студент, по команде «Хаджимэ!» выполняет удары коленями «Хидза-гери» по макиваре.

Раздел 2. Техника борьбы (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – бросок через плечо. И.п. – Укэ – фронтальная стойка. Тори из положения правосторонней стойки, выводя Укэ из равновесия вперед, выполняет разворот с подсаживанием, рукой фиксирует одноименную руку Укэ на плечо, выполняет бросок «Иппон-сеои-наге».

Упражнение № 2 – бросок «передняя подножка» с захватом за плечо. И.п. – Укэ – фронтальная стойка. Тори из правосторонней стойки выводя Укэ из равновесия вперед, разворачиваясь перекрывает одноименную ногу Укэ выполняет бросок «Таи-отоши».

Раздел 3. Комбинационная техника (упражнения выполняются в парах)

Упражнение № 1 – выполнение защитной и контратакующей техник от двух боковых ударов руками. И.п. – боевая стойка «Фудо-дачи». Тори по команде «Хаджимэ!» выполняет два боковых удара руками в голову Уке. Уке выполняет нырок под первый удар и блокирует предплечьем второй удар, после этого наносит удар «Шуто-учи» в область ключицы, затем наносит удар коленом «Хидза-гери» в корпус Тори, завершая комбинацию ударом локтем «Энпи-учи» по позвоночнику Тори.

Упражнение № 2 – выполнение защитной и контратакующей техник от прямого удара ногой «Мае-гери». И.п. – боевая стойка «Фудо-дачи». Тори по команде «Хаджимэ!» выполняет прямой удар ногой «Мае-гери» по корпусу. Уке с отшагом в сторону выполняет блок «Гедан-барей» с последующим подхватом атакующей ноги и высеканием опорной ноги Тори, завершая комбинацию ударом «Гияку-цки».

Упражнение № 3 – выполнение защитной и контратакующей техник от кругового удара ногой «Маваши-гери». И.п. – боевая стойка «Фудо-дачи». Тори по команде «Хаджимэ!» выполняет круговой удар ногой «Маваши-гери» по корпусу. Уке с подшагом вперед выполняет двойной блок с подхватом атакующей ноги и высеканием опорной, завершая комбинацию ударом «Гияку-цки».

Упражнение № 4 – выполнение защитной и контратакующей техник от кругового удара ногой «Лоу-кик». И.п. – боевая стойка «Фудо-

дачи». Тори по команде «Хаджимэ!» выполняет круговой удар ногой «Лоу-кик» по бедру. Уке блокирует удар внешней частью голени с поднятием ноги, после этого наносит два прямых удара рукой по корпусу и нанесением удара «Лоу-кик» по внутренней части бедра Тори.

На заключительном этапе исследований разработано учебно-наочное пособие, а именно видеоиздания [26], в котором продемонстрирована техника выполнения раскрытых в данной работе контрольных упражнений оценки специально-технической подготовленности студентов по специализации «восточные единоборства».

Выводы и предложения. На основании анализа и обобщение научно-методической литературы разработаны и раскрыты контрольные упражнения, которые позволят преподавателю в зависимости от курса обучения студента в ВУЗе, оценить уровень его подготовленности по «восточным единоборствам»:

1. У студентов I курса в I семестре оценивается: ударная техника – выполнение прямых ударов рукой «Ои-цки» и «Гияку-цки», блок-защиты нижнего уровня «Гедан-барей», среднего уровня «Сото-уке» и верхнего уровня «Аге-уке»; техника страховки – выполнение страховки с падением на левый бок, на правый бок, на спину, вперед; техника борьбы – выполнение техники удержания с боку, поперек, сверху, со стороны головы, выполнение техники переворотов с удержанием поперек и сбоку; техника освобождения от перекрестного и прямого захвата рук.

2. У студентов I курса в II семестре оценивается: ударная техника – прямой удар ногой «Мае-гери», круговой удар ногой «Маваши-гери»; техника борьбы – выполнение болевого приема на локтевой сустав, броска «задняя подножка»; комбинационная техника – демонстрация защитной и комбинационной техник от прямого удара «Ои-цки» в голову.

3. У студентов II курса в I семестре оценивается: ударная техника – прямые, боковые удары руками и удары локтями по лапам; техника борьбы – выполнение удушающего приема предплечьем, ногами и задней подножки; комбинационная техника – выполнение освобождения от захвата за горло с последующей контратакой и освобождения от захвата сзади за корпус с последующей контратакой, демонстрация защитной и контратакующей техник от двух прямых ударов руками и прямого удара ногой «Мае-гери».

4. У студентов II курса в II семестре оценивается: ударная техника – выполнение по макиваре ударов ногами «Мае-гери», круговых ударов ногами «Лоу-кик» и «Маваши-гери» и ударов коленями «Хидза-гери»; техника борьбы – бросок через плечо, бросок «передняя подножка» с захватом за плечо; комбинационная техника – демонстрация защитной и контратакующей техник от двух боковых ударов руками, от прямого удара ногой «Мае-гери», от кругового удара ногой «Лоу-кик» и «Маваши-гери».

Перспектива дальнейших исследований – разработка экспериментальной методики применения специальных упражнений каратэ и оздоровительных гимнастик цигун и хатха-йога в процессе физического воспитания студентов, отнесенных по состоянию здоровья в специальную медицинскую группу.

Список литературы:

1. Барыбина Л.Н. Применение алгоритма индивидуализации процесса физического воспитания студентов / Л.Н. Барыбина, Н.А. Коломиец, В.А. Комоцкая // Физическое воспитание студентов. – 2014. – № 6. – С. 3–7.
2. Бойко Д.В. Удосконалення фізичного виховання зі спортивною спрямованістю студентів вищих навчальних закладів: автореф. дис. .. канд. наук з фізичного виховання та спорту: 24.00.02 / Дмитро Володимирович Бойко. – Львів, 2013. – 19 с.
3. Вестбрук А. Айкидо и динамическая сфера. (Пер. с английского) / Адель Вестбрук, Оскар Ратти – К.: София, 1997. – 368 с.
4. Вихляєв Ю.М. Організаційно-методичне забезпечення секційної форми навчального процесу з фізичного виховання [Навчально-методичний посібник] / Вихляєв Ю.М. – Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2012 – 81 с.
5. Галан В. Каратэ-до для продвинутых учеников и инструкторов / Валерий Галан – Черновцы: Золоті літаври, 1998.
6. Гвоздев С.А. Джиу-джитсу: справочное пособие / Гвоздев С.А. – 4-е изд. – Минск: Современное слово, 2000. – 208 с.
7. Горбенко Е.В. Проектирование процесса воспитания олимпийских ценностей и ценностных ориентаций студенческой молодежи средствами восточных единоборств / Е.В. Горбенко, В.А. Градусов / Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. – 2013. – № 10. – С. 12–15.
8. Дзюдо. Система и борьба: учебник для вузов, СДЮШОР, техникумов физической культуры и училищ олимпийского резерва / Ю.А. Шулика, Я.К. Коблев, В.М. Невзоров, Ю.М. Схаляхо; под ред. Ю.А. Шулики, Я.К. Коблева. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 798 с.
9. Единоборства в системе физического воспитания / С.С. Ермаков, Мирослава Цеслицка, Блазей Станкевич, Веслава Пилевска, Мирослава Шарк-Ецкардт, Л.В. Гринь // Проблемы и перспективы развития спортивных игр и единоборств в высших учебных заведениях // сборник статей X Международной научной конференции (7–8 февраля 2014 г., Белгород-Харьков-Красноярск): ХГАФК, 2014. – С. 69–76.
10. Застосування елементів єдиноборств у фізичному вихованні студентської молоді / В.В. Яременко, І.Й. Малинський, М.А. Колос, В.І. Шандригось // Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. – 2011. – № 5. – С. 121–124.
11. Литвиненко А.Н. Эффективность применения средств спортивной подготовки единоборцев в физическом воспитании студентов технического вуза / А.Н. Литвиненко // Физическое воспитание студентов. – 2013. – № 2. – С. 49–53.
12. Литвинов С.А. Использование модельно-ситуационных характеристик специальных упражнений восточных единоборств для совершенствования физической подготовки студентов педагогических вузов: автореф.дис. канд.пед.наук: 13.00.04 / С.А. Литвинов. – М., 2008. – 25 с.
13. Мунтян В.С. Преимущества секционной формы организации учебного процесса по дисциплине «Физическое воспитание» / В.С. Мунтян, А.В. Попрашаев // Физическое воспитание студентов. – 2011. № 4. С. 67–70.

14. Накаяма М. Лучшее каратэ. Полный обзор [в 11-ти т.] / Масатоши Накаяма. – М.: Ладомир, АСТ, 1998. – Т. I – 142 с.
15. Накаяма М. Лучшее каратэ. Основы [в 11-ти т.] / Масатоши Накаяма. – М.: Ладомир, АСТ, 1998. – Т. II – 142 с.
16. Накаяма М. Лучшее каратэ. Кумитэ I [в 11-ти т.] / Масатоши Накаяма. – М.: Ладомир, АСТ, 1998. – Т. III – 142 с.
17. Накаяма М. Лучшее каратэ. Кумитэ II [в 11-ти т.] / Масатоши Накаяма. – М.: Ладомир, АСТ, 1998. – Т. IV – 141 с.
18. Нишияма Х. Каратэ, или искусство борьбы «пустой руки» [Текст]: в 2 ч.: перевод с английского / Х. Нишияма, Р. Браун. -Харьков: Рубикон, 1994. – 235с.
19. Об эффективности учебного процесса по физическому воспитанию в сибирском федеральном университете [Электронный ресурс] / А.Б. Муллер, С.А. Дорошенко, Д.А. Завьялов, С. К. Рябинина // Стратегические направления развития физической культуры и спорта: материалы Всероссийской научно-практической Internet-конференции. – Красноярск, 2009. – Режим доступа к стат. -http://sport.wp.kspu.ru›upload/muller_doroshenko.doc (дата обращения: 27.02.2015).
20. Олейкин М.Ф. Физическая подготовка студентов нефизкультурных вузов средствами традиционного карате-до: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / М.Ф. Олейкин. – М., 2008. – 23 с.
21. Пархомович Г.П. Основы классического дзюдо: учебно-методическое пособие для тренеров и спортсменов / Г.П. Пархомович – Пермь: Урал-Пресс Лтд, 1993. – 302 с.
22. Сафошин А.В. Восточные единоборства в системе физического воспитания детей школьного возраста (на примере карате): автореф.дис. канд.пед.наук: 13.00.04 / Александр Викторович Сафошин. – М., 1998. – 30 с.
23. Темченко В.А. Секционная форма организации физического воспитания студентов / В.А. Темченко, Р.Р. Сиренко // Физическое воспитание студентов. – 2010. – № 3. – С. 99–104.
24. Усков С.В. Формирование стресоустойчивости у студентов в процессе занятий единоборствами в вузе / С.В. Усков // Физическое воспитание студентов. – 2013. – № 5. – С. 88–92.
25. Физическое воспитание студентов на основе спортивно-ориентированных технологий / Ю.А. Долинный, О.Н. Олейник, Ю.С. Сорокин, А. А. Хоменко // Физическое воспитание студентов. – 2013. – № 5. – С. 37–40.
26. Фізичне виховання. Нормативи для студентів «Східні єдиноборства» [Відеовидання]: навч.-наочн. посіб. / В.М. Вілянський, К.Г. Кравченко, М.А. Чоботько, Г.І. Мізін, В.І. Счастливець, Є.О. Реут; Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2014. – 80 хв.
27. http://www.kfv.nmu.org.ua – Кафедра физического воспитания и спорта Государственного ВУЗа «Национальный горный университет».

Вілянський В.М.
Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»

КОНТРОЛЬНІ ВПРАВИ ОЦІНКИ СПЕЦІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СТУДЕНТІВ ПО СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ «СХІДНІ ЄДИНОБОРСТВА»

Анотація
Мета – розробити і розкрити контрольні вправи оцінки спеціально-технічної підготовленості студентів за спеціалізацією «східні єдиноборства». Методи: теоретичний аналіз і узагальнення науково-методичних публікацій з урахуванням освітлення поставленої проблеми і мети досліджень. Результати: розроблено та розкриті вправи оцінки рівня підготовленості що займаються по розділах підготовки в східних єдиноборствах: ударна техніка, комбінаційна техніка, техніка страховки, техніка боротьби, техніка звільнення від захоплень. Висновки: рекомендується використовувати отримані результати в навчальному процесі з дисципліни «Фізичне виховання» у вищому навчальному закладі при спортивно-орієнтованої формі занять.
Ключові слова: оцінка, студенти, єдиноборства, вправи, техніка, уке, торі.

Vilyanskiy V.N.
State Higher Educational Establishment
«National Mining University»

QUIZ ASSESSMENT SPECIAL TECHNICAL PREPAREDNESS OF STUDENTS MAJORING IN «MARTIAL ARTS»

Summary
Objective – to develop and disclose quiz assessment special technical preparedness of students majoring in «martial arts». Methods: theoretical analysis and generalization of scientific publications with regard to the lighting problem and the purpose of the research. Results: developed and disclosed exercises assess the level of preparedness of the student in the following sections of training in martial arts: striking technique, Raman technique, equipment insurance, fighting techniques, the technique of exemption from seizure. Conclusions: it is recommended to use the results obtained in the educational process in the discipline «Physical education» in high school sports-oriented training.
Keywords: assessment, students, martial arts, exercise, technique, uke, tori.

УДК 378:796.011.3

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ЮНАКІВ НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ ВІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

Дяченко Ю.Л.
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У результаті проведеного дослідження не було виявлено юнаків із відмінним рівнем фізичної працездатності, що є свідчить про низький рівень функціонального стану організму в цілому. Таким, чином, доведено про нагальну потребу покращити рівень фізичної працездатності юнаків шляхом введення елементів вільної боротьби на заняттях з фізичної культури.
Ключові слова: вільна боротьба, фізична працездатність, функціональна діагностика, юнацький вік, навчальний заклад.

Постановка проблеми. Прагнення України бути високорозвиненою, правовою, демократичною державою зумовлює необхідність не лише розв'язання економічних та політичних проблем, а й виявлення турботи про своїх громадян, зокрема про їхнє здоров'я.

Вагома роль у вихованні здорової людини, спроможної ефективно реагувати на виклики сьогодення, успішно створювати духовні й матеріальні цінності, генерувати нові ідеї і творчо їх утілювати належить освіті. Перед нею постає завдання сформувати особистість, яка зміцнює власне здоров'я у процесі занять фізичною культурою [1, с. 235; 2, с. 48; 4, с. 132].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однак, на думку багатьох авторів спостерігається негативна тенденція до збільшення кількості молоді з низьким і нижчим за середній рівнями фізичного здоров'я (В.С. Язловецький, 2002; В.Л. Ісаков, 2006; Ю.Ю. Борисова, 2010). Більшість має низький рівень фізичної підготовленості та не здатна виконувати контрольні нормативи (Т.Ю. Круцевич, Т.І. Суворова, 2002; С.Г. Приймак, 2003).

На сьогодні в Україні та країнах ближнього зарубіжжя спостерігається стійка тенденція до зниження фізичного стану студентської молоді (Т.І. Лошицька, 2007; Ю.С. Фіногенов, 2010). Однією із соціально значимих причин цього явища є скорочення рухової активності сучасної людини – гіподинамія та підвищення психічних навантажень тощо (М.В. Дутчак, 2009; О. Бар-Ор, Т. Роуланд, 2009; В.С. Лизогуб, 2010).

Юнацький вік – надзвичайно відповідальний етап розвитку в житті людини, коли завершується морфофункціональне дозрівання організму, відбуваються суттєві зміни його особистості, психологічне та соціальне дорослішання, Згідно з періодизацією, прийнятою у віковій фізіології, юнацький вік у дівчат починається в 16 років, у хлопців – 17 років.

У юнацькому віці завершається ріст тіла в довжину, стабілізується статева зрілість, а енергетичні витрати на одиницю маси тіла наближаються до відповідних показників у дорослих [5]. Остаточне біологічне формування організму цього віку ще не закінчене й знання його особливостей у цей період дозволяє розробити методи цілеспрямованого впливу для досягнення гармонічного розвитку організму й збереження його здоров'я [1, с. 234; 3, с. 342].

В основному завершується окостеніння скелета, вдосконалюється м'язова система, паралельно збільшується і м'язова сила. Інтенсивно розвивається серцево-судинна система, нервова регуляція її діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тому, оздоровлення та оптимізація фізичної працездатності юнаків – це одне із головних завдань фізичного виховання в умовах вищих закладів освіти.

Для реалізації вищезазначеного завдання слід мотивувати підростаюче покоління шляхом впровадження різних засобів фізичного виховання та спорту. Серед вищезазначених засобів окреме місце займає вільна боротьба, що з допомогою різних технічних прийомів (захватів, кидків, переворотів, підніжок, підсікань тощо) дає можливість поступово оптимізувати функціональний стан організму та фізичної працездатності молоді [3, с. 343; 5, с. 66; 7, с. 299].

Тому актуальність даної проблеми зосереджена на пошуках нових підходів та шляхів оптимізації фізичної працездатності (ФП) юнаків 17–20 років у процесі фізичного виховання.

Формулювання цілей статті. Мета роботи – науково обґрунтувати та реалізувати оптимізацію фізичної працездатності юнаків 17–20 років на заняттях фізичної культури із використанням елементів вільної боротьби як варіативного включення заняття.

Завдання:

1. Систематизувати та узагальнити науково-методичні знання щодо визначення шляхів оптимізації у юнаків – студентів.
2. Визначити та обґрунтувати використання елементів вільної боротьби для оптимізації фізичного стану студентів.
3. Оцінити фізичний розвиток юнаків 17–20 років
4. Визначити рівень фізичної працездатності та оцінити функціональний стан серцево-судинної системи юнаків 17–20 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Юнацький вік являє собою особливий, переломний етап в індивідуальному розвитку організму людини. У віці 17–20 років закінчується біологічне дозрівання організму й відбувається соціальне становлення особистості. У процесі фізичного виховання студентської молоді для контролю за фізичною підготовленістю використовують систему державних тестів та нормативів.

В основі визначення фізичної працездатності лежать ті ж методологічні принципи, що і при діагностиці аеробної продуктивності. Показники фізичної працездатності визначають прямим, непрямим або розрахунковим шляхом.

Під час дослідження обстежено 37 юнаків 17–20 років Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка м. Суми. У план дослідження було включено: методи теоретичного аналізу та узагальнення науково-методичної літератури, методи діагностики функціонального стану, методи оцінки фізичного розвитку, функціонального стану серцево-судинної системи, фізичної працездатності, математичної, статистичної обробки результатів дослідження. Математична та статистична обробка проведена за допомогою програми STATISTICA 8.0.

Результати досліджень та їх обговорення. У процесі антропометричного дослідження встановлено, що середній показник довжини тіла у юнаків становив 174,34±2,41 см. Не визначено особливих відмінностей за віковими показниками крім юнаків 17 років, їх зріст становив 173,23±2,21 см. Відмінною рисою досліджуваного контингенту стала характеристика показників маси тіла. Так юнаки сімнадцятирічного віку мали меншу масу тіла порівняно із юнаками двадцятирічного віку.

Зважаючи на вищезазначені факти, вікові зміни антропометричних показників не мали достовірного характеру, але юнаки 17 років мали дещо нижче значення ваго-ростового індексу порівняно із юнаками двадцятирічного віку (416,23±2,43 г/см, 432,27±2,78 г/см відповідно, $p<0,05$). Що свідчить про недостатній рівень фізичного розвитку порівняно із старшими представниками досліджуваного контингенту.

У основі поняття фізична працездатністі лежить потенційна здатність людини проявити максимум фізичного зусилля при статичній, динамічній та змушеній роботі.

Фізична працездатність є інтегративним вираженням можливостей людини, входить в поняття його здоров'я і характеризується рядом об'єктивних факторів. До них відносяться: тілобудова і антропометричні показники: потужність і ефективність механізмів енергопридукції аеробним і анаеробним шляхом; сила і витривалість м'язів, нейром'язова координація; стан опорно-рухового апарату; нейроендокринна регуляція як процесів енергоутворення, так і використання наявних в організмі енергоресурсів; психічний стан.

За допомогою аналізу результатів проведення Гарвардського степ-тесту було встановлено наступні закономірності розподілу юнаків за рівнями фізичної працездатності, а саме: низький рівень фізичної працездатності був притаманний 41,64% юнаків, середній – 37,35%, добрий – 21,01%, тоді як високого рівня не було виявлено взагалі (рис. 1).

У процесі дослідження встановлено наступні зміни показників стану серцево-судинної системи. Визначено взаємозв'язок між рівнем фізичної працездатності та показниками функціонального стану серцево-судинної системи. Різниця величин систолічного артеріального тиску (САТ) у юнаків із низьким та середнім рівнем ФП становить 7,17% (123,04±5,52 мм рт. ст. та 114,21±4,17 мм рт. ст. відповідно; $p>0,01$. Встановлено відсутність відмінностей показників діастолічного артеріального тиску (ДАТ) у осіб із низьким та високим рівнем ФП, що пов'язано зі стабілізацією ДАТ за рахунок нервової регуляції, та випрямляючого ефекту периферійного опору.

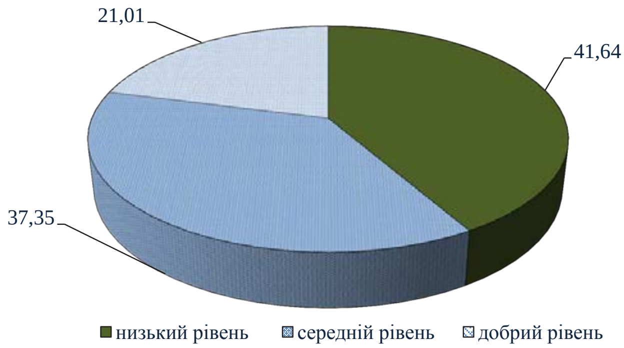

Рис. 1. Розподіл юнаків за рівнями фізичної працездатності

В ході дослідження нами було з'ясовано, що відповідність до віково-статевих норм спостерігалася лише у 3,92% юнаків. Показники частоти серцевих скорочень (ЧСС), ДАТ і САТ відповідали наведеним в спеціальній літературі віковим нормам та не мали значних відмінностей між віковими групами. Під час аналізу показників фізичної працездатності зареєстровані низькі середньостатистичні значення з чітко вираженою позитивною динамікою з віком.

Оцінка динаміки показників ЧСС при відновленні після фізичного навантаження у юнаків дозволяє встановити наступні закономірності формування рівнів індексу Гарвардського стептесту (ІГСТ): по-перше, вихідні дані ЧСС у стані спокою зареєстровані вище за показники норми у 12,34±4,56% юнаків. Тому у результаті проведення дослідження не було встановлено юнаків із відмінним рівнем фізичної працездатності, що свідчить про недостатній стан фізичної готовності організму юнаків (37,5±2,3 уд. за 30 с) порівняно з середнім (46,9±4,9 уд. за 30 с) та добрим рівнями (33,4±0,8 уд. за 30 с). По-друге у юнаків із низьким та середнім рівнем ФП спостерігалося інтенсивне підвищення ЧСС на другій хвилині відновлення у 2 рази, що свідчить про недостатню тренованість вказаного контингенту (рис. 2).

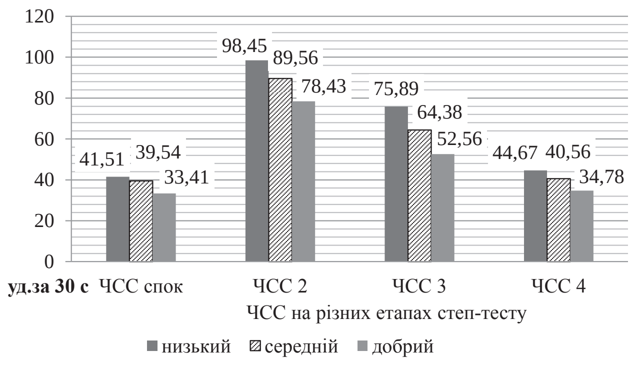

Рис. 2. Зміни частоти серцевих скорочень у юнаків під час різних етапів Гарвардського степ-тесту

По-третє, чим вищий рівень фізичної працездатності, тим швидше відбувається відновлення

показників ЧСС. Так, у студентів з добрим рівнем ІГСТ відновлення відбулося на 3 хвилині реєстрації показників після функціональної проби, тоді як, у юнаків з низьким рівнем відновлення відбулося на 4 хвилині.

Таким чином, зважаючи на результати досліджень з метою підвищення рівня фізичної працездатності юнаків було розроблено і впроваджено елементи вільної боротьби на заняття фізичної культури як варіативне включення. У підготовчій та заключній частині заняття застосовували ряд технічних елементів: стійка (фронтальна, лівостороння, правостороння, низька, середня, висока), партер (високий, низький, положення лежачи на животі, на спині), дистанції (ближня, середня, дальня). У основній частині заняття фізичної культури були впроваджені елементи маневрування: у стійці (пересування вперед, назад, вліво, вправо; кроками, з підставлянням ноги), у партері (пересування в стійці на одному коліні, повороти на боці).

Висновки з даного дослідження і перспективи. На фоні обмеженої рухової активності, що притаманна способу життя студентської молоді заняття фізичною культурою і спортом спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я контингенту. У юнаків 17–20 років остаточне біологічне формування організму ще не закінчене і для досягнення гармонічного розвитку організму й збереження його здоров'я слід розробляти і впроваджувати методи цілеспрямованого впливу. Серед таких інноваційних засобів фізичного виховання юнаків є впровадження елементів вільної боротьби, що в свою чергу стимулює розвиток усіх фізичних якостей організму та оптимізує рівень фізичної працездатності.

У процесі антропометричного і функціонального дослідження встановлено низький рівень фізичної працездатності, що був притаманний 41,64% юнаків, середній – 37,35%, добрий – 21,01, тоді як високого рівня не було виявлено взагалі. Встановлено, що вихідні дані ЧСС у стані спокою були вище за показники норми 12,34% юнаків.

Тому у результаті проведення дослідження не було встановлено юнаків із відмінним рівнем фізичної працездатності, що є свідчить про недостатнього стан фізичної готовності організму юнаків. Таким, чином, у процесі дослідження доведено про нагальну потребу покращити рівень фізичної працездатності юнаків шляхом введення елементів вільної боротьби на заняттях з фізичної культури.

Перспективи подальших розробок полягають у пошуках нових концептуальних підходів попередження прогресування зниження стану здоров'я у підростаючого покоління шляхом упровадження інноваційних фітнес технологій в умовах навчального закладу.

Список літератури:

1. Белоцерковский З. Б. Эргометрические и кардиологические критерии физической работоспособности у спортсменов / З. Б. Белоцерковский. – М.: Советский спорт, 2009. – 348 с.
2. Вільна боротьба. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю. – Київ, АСБУ, 2011. – 95 с.
3. Калиниченко І. О. Індивідуально-типологічні особливості регуляції серцевого ритму спортсменів у підготовчому періоді тренувань / І. О. Калиниченко, О. О. Скиба // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури». – Випуск 10. – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 342–344.
4. Карпман В. Л. Тестирование в спортивной медицине / В. Л. Карпман, З. Б. Белоцерковский, И. А. Гудков. – М.: Физкультура и спорт, 1988. – 208 с.
5. Коробейников Г. В. Комплексна діагностика функціональних станів борців високої кваліфікації / Г. В. Коробейников, О. К. Дуднік // Спортивна медицина. – 2007. – № 2. – С. 65–68.
6. Маліков М. В. Функціональна діагностика у фізичному вихованні і спорті / М. В. Маліков, А. В. Сватьєв, Н. В. Богдановська. – Запоріжжя: ЗДУ, 2006. – С. 126–175.
7. Разработка новых методов адаптации студентов-спортсменов, занимающихся вольной борьбой / Е. А. Ракша-Слюсарева, З. В. Соломенная, С. В. Латышев, А. А. Слюсарев // Теорія і практика фізичного виховання. – Донецьк, 2010. – № 1. – С. 296–301.

Дяченко Ю.Л.
Сумской государственный педагогический университет
имена А.С. Макаренко

ОПТИМИЗАЦИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ЮНОШЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭЛЕМЕНТОВ СВОБОДНОЙ БОРЬБЫ

Аннотация
В результате проведенного исследования не было выявлено юношей с отличным уровнем физической работоспособности, что является свидетельством о низком уровне функционального состояния организма в целом. Таким, образом, доказано о насущной необходимости улучшить уровень физической работоспособности юношей путем введения элементов вольной борьбы на занятиях физической культуры.
Ключевые слова: вольная борьба, физическая работоспособность, функциональная диагностика, юношеский возраст, учебное заведение.

Dyachenko Y.L.
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

THE OPTIMIZATION OF THE PHYSICAL TRAINING OF JUNIORS ON PHYSICAL CULTURE WITH THE USE OF FREE FIGHT AGAINST ELEMENTS

Summary
The youths were examined, among them there were no students with a high level of physical capacity. In most students, low levels of functional state of the body. The mentioned is proved the need to improve the level of physical activity of boys by introducing elements of free fight in physical culture classes.
Keywords: free fight, physical fitness, functional diagnostics, the youthful age, educational institution.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 786.8

ТЕХНІКО-ВИРАЖАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО БАЯННОГО ВИКОНАВСТВА

Андрійчук П.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

Музичній культурі притаманне постійне прагнення до оновлення. Проявом цієї тенденції може бути включення в баянний репертуар творів, які відносяться до різних стильових напрямків, в тому числі й естрадної музики. Використання баяну в джазі пов'язане з висуненням нових вимог до виконавця – як технічного, так і образного характеру. Необхідними є вміння грати свінг, орієнтуватися у цифровці, мати хист до вільної трактовки джазового стандарту, що проявлялося б у доречній інтерпретації. Виконуючи ж твори, пов'язані з латиноамериканською музикою, важливим є дотримання не лише характерного ритму, але й відтворення належної експресивності подачі музичного матеріалу.
Ключові слова: баян, виконання, естрадна музика, джаз, танго нуево, вимоги.

Постановка проблеми. Провідною тенденцією сучасної мистецької практики є розширення раніше встановлених меж. Відбувається поєднання різних стилів, здійснюється певне переформатування звичних для інструментів амплуа. Прагнення до відкриття нових горизонтів у музиці призводить до того, що тепер фактично немає інструментів, які б використовували лише в певних стильових напрямках. Внаслідок цього до виконавців висуваються нові вимоги, як технічного, так і образно-емоційного характеру, пов'язані з потребою їх універсалізації, коли музикант повинен вміти грати не лише академічну, а й естрадну музику. Питання, пов'язане з розширенням сфери застосування баяну в музиці XX-XXI століть є малодослідженим, що й зумовлює науковий інтерес до даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка джазового мистецтва загалом та особливості свінгу зокрема аналізуються в працях Г. Багдасар'яна та В. Конен. Питання інтерпретації творів в джазі та поп-музиці розроблені в працях вітчизняного музикознавця В. Тормахової. Особливості майстерності гри на баяні представлені в роботі Ф. Ліпса. Розкриття своєрідності танго нуево та ролі А. П'яццоли у його формуванні здійснюється в праці В. Самофалова.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що специфіка мистецтва гри на баяні неодноразово ставала предметом наукових розробок, питання трансформацій, що відбуваються через висунення нових творчих «іпостасей» цього інструменту, ще не було представлено у вітчизняному музикознавстві.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз нових техніко-виразних вимог, що постають у мистецтві гри на баяні перед виконавцями, які не обмежують свій репертуар творами академічної музичної традиції, але й включають великий масив творів, що можуть бути віднесені до естрадної музики.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглянути історію культури та специфіку появи музичних інструментів, то можна дійти висновку, що багато інструментів зазнали чи суттєвих змін впродовж своєї історії. Так, до прикладу, флейта традиційно відноситься до дерев'яних духових інструментів, хоча й матеріал з якого її виготовляють досить важко співставити з деревиною (хіба що мова йтиме про флейту Пана чи китайську флейту). Її структурні трансформації, пов'язані з додаванням клапанів, поступовим удосконаленням є свідченням процесу еволюції інструменту. Проте, якщо мова йде про інструменти зі значно коротшою історією, на етапі їх створення було сконцентровано максимальні зусилля, які надали неперевершені та фактично бездоганні результати, що зумовлює їх структурну та видову стабільність. Одним з інструментів, які фактично не змінили власного зовнішнього вигляду є баян. Якщо структурно баян не змінювався, то відбулись чималі зміни, пов'язані з його трактуванням та використанням в сучасній музиці.

Насамперед слід зазначити, що до клавішно-духових язичкових інструментів відносяться акордеон, баян та бандонеон. Подібні принципи звуковидобування та особливості техніки гри на них дозволяють виконувати фактично один і той самий музичний матеріал. Тому доволі поширеним явищем є адаптація твору, написаного для виконання на бандонеоні (як це робить А. П'яццола) для гри на іншому спорідненому інструменті. Темброва схожість відіграє вирішальну роль, адже завдяки ній не змінюється образно-емоційний зміст, закладений автором.

Варто відмітити, що сама система професійної освіти для виконавців, які грають на народних інструментах, в тому числі і на баяні, почала формуватися лише приблизно сто років тому (в 20–30-х роках XX століття). Проте це не стало на заваді виникненню великої кількості прекрасних виконавців. «Сучасний баяніст – ерудований, освічений музикант, вихований на кращих традиціях вітчизняної та зарубіжної музичної культури» [3, с. 4]. Одним з найбільш важливих моментів, що зумовлюють звернення до інструменту є його здатність відповідати композиторським запитам. В даному випадку визначальну роль можуть відігравати виразний звуковий діапазон, тембральна характеристика інструмента та можливість грати,

за потреби, складну багатоголосну фактуру. Практично всім цим вимогам відповідає баян. Його виконавські можливості своєю універсальністю, що проявляється у можливостях грати поліфонічну та гомофонно-гармонічну фактуру, широкому регістровому діапазоні, здатності відтворювати різні динамічні відтінки сприяють тому, що він знаходиться поза конкуренцією.

Баян є інструментом, здатним передати чималий спектр образів. Це зумовлюється тими можливостями, які відкриваються завдяки здатності впливати на звук після того, як він вже виник. Відомий виконавець-баяніст та композитор Ф. Ліпс зазначає: «Сучасний баян володіє безліччю природних достоїнств, які характеризують художній облік інструменту. Кажучи про позитивні якості баяна, ми, звичайно ж, в першу чергу будемо говорити про його звукові переваги – про красивий співучий тон, завдяки якому виконавцю-баяністу підвладна передача найбільш різноманітних відтінків музично-художньої виразності» [3, с. 11]. Завдяки можливості виконувати мелодичну лінію з надзвичайно широким діапазоном у регістровому відношенні (що характерно для фортепіано) та володіти здатністю наповнювати все це тією чуттєвістю, що притаманна для природнього вібрато духових інструментів, робить баян унікальним і зумовлює стильове його перевтілення. Простежимо жанрово-стилістичні трансформації, які відбуваються з даним інструментом.

Від початку виникнення баяну, він досить часто використовувався для виконання музики, пов'язаної з народним музикуванням, фольклором. Проте, однією з провідних тенденцій XX століття стає зміна основних та пріоритетних ліній розвитку, внаслідок чого здійснюється переосмислення інструментів, поєднання стилів, певний плюралізм музичного мислення. Якими ж є вимоги до створення «ідеальної» виконавської інтерпретації твору на баяні? Насамперед, головним є дотримання аспектів, пов'язаних з технічним рівнем баяніста. Також важливу роль відіграє вміння грати у різних стильових напрямках, що передбачає не лише технічну досконалість, а й знання специфічних прийомів, чи скоріше виконавської манери, яка притаманна тому чи іншому музичному стилю.

Наочними прикладами необхідності розширення вимог до виконавців, що грають на баяні, постає гра творів, які відносяться не до академічної традиції, а до естрадної, популярної музики. Чималі трансформації у виконавській баянній техніці пов'язані з використанням його в джазовій музиці. Для джазового мистецтва притаманним є вміння грати свінг. Г. Багдасарьян, сучасний російський музикознавець і джазовий музикант, так характеризує свінгову манеру: «Свінгу властива характерна метро-ритмічна (найчастіше тріольна) пульсація, заснована на постійних відхиленнях ритму від опорних долейграунд-біта і синкопованість. Завдяки цьому створюється враження великої внутрішньої енергії, що знаходиться в стані нестійкої рівноваги, ефект «розгойдування», «розхитування» і «розсвінговування» звукової маси і метричної основи. При свінгу виникають метроритмічні і динамічні конфлікти, сконцентровані головним чином навколо сильних (основних) тактових долей, а синкопи (для посилення імпульсивності ритму) – підкреслюються акцентами...» [1, с. 21]. Відсутність свінгу у джазі є помітною відразу. Можна сказати, що без нього втрачається те відчуття свободи, яке притаманне цьому синтетичному явищу. Якщо спробувати вербально описати специфічні метроритмічні особливості джазового мистецтва, то варто звернутись до того визначення В. Конен у праці «Шляхи американської музики»: «Джаз відрізняється складною багатоплановою ритмічною структурою. Її формально-композиційні елементи можна звести до трьох основних принципів: дводольність особливого типу; поліритмія; складна система синкопування, при якій відбувається не тільки безперервне зміщення акценту з сильної долі на слабку, але також і зміщення його на якусь частку одиниці, що акцентується – ефект, який неможливо зареєструвати на папері за допомогою сучасної європейської нотації» [2, с. 242].

Варто зазначити, що не лише виконання свінгу є доволі непростим завданням для баяніста, який здобув професійну академічну музичну освіту. Адже записати свінг в нотному тексті практично неможливо, а саме опора на текст є базовою для виконавців академічного спрямування. Натомість для джазових виконавців притаманне вміння грати по цифровці, переосмислення творів, представлених у нотному тексті згідно з традиціями, притаманними джазу. Вітчизняний музикознавець В. Тормахова відмічає специфіку джазового виконавства, яке розвиває творчі здібності музикантів. Гра джазових творів нерозривно пов'язана з інтерпретацією, створенням власного бачення композиції. Причому зажди можуть бути як стабільні, так і мобільні фактори. «Основою джазового мистецтва є стандарти – музичний твір, що є частиною загальновідомого джазового репертуару. В основному, джазові стандарти у нотному записі представлені у вигляді мелодії з «цифровкою» – позначенням акордів у буквено-цифровому вигляді. В даному випадку саме це виступає основою тексту, який буде піддаватись інтерпретації. Можлива також наявність певних «еталонних» виконань кожної композиції, аудіо- чи відеозапис якої буде текстом» [5, с. 59]. Отже, при виконанні джазового твору на баяні, виконавець повинен вміти грати цифровку (позначення гармонічної схеми джазового стандарту), а також вміти інтерпретувати твір. В процесі створення власного варіанту стандарту можна дещо змінювати мелодичну лінію, гармонію та ритмічну складову композиції.

В останні роки спостерігається також залучення гри баяна в поп-музикування. Мова йде про колективи, основою репертуару яких є кавер-версії хітів естрадної музики. В даному випадку також відбувається адаптація твору до іншого складу, що потребує чималої творчої участі виконавця. Для того щоб створити належну версію популярної композиції, необхідно її проінтерпретувати. В. Тормахова відмічає ті компоненти, які можуть зазнавати змін в даному випадку: «Зазвичай у поп-музиці поняття інтерпретації стосується композиторської творчості, хоча сама персона автора музики, тексту й аранжування може залишатися для публіки невідомою. Якщо спробувати виокремити ті компоненти, які можуть змінюватись у результаті інтерпретації

в музичному тексті поп-композиції, то можна назвати наступні: аранжування; ритм; розмір; гармонія; тембр; манера виконання; незначні зміни мелодії» [6, с. 35].

Внаслідок того, що в естрадній музиці значно більшою є міра свободи, в рамках якої виконавець повинен реалізовувати власне бачення твору, він може змінювати чимало засобів музичної виразності. Це може бути не лише зміна метру та ритму, але й звуків мелодії, вербального тексту, аранжуванням. Чималу роль у деяких стильових напрямках відіграє специфіка артикуляції, як-от зміна акцентів. Виконавець може навіть змінювати стиль, порівняно з тим, в якому було написано перший варіант твору.

Надзвичайно продуктивним є використання баяну в латиноамериканській музиці. Так з появою танго нуево – напрямку, який здобуває нового дихання та свого сучасного вигляду завдяки діяльності Астора П'яццоли, популярність таких інструментів, як баян, бандонеон, акордеон значно зростає. При виконанні твору, що можна віднести до стилю танго нуево постають принципово інші задачі. Саме для латиноамериканської музики притаманна гострота ритму, яка характерна для танго, як танцювального жанру. Дотримання метроритмічної організації в даному стилі стає однією з провідних проблем технічного рівня. Крім того, саме в цій музиці ритмічна загостреність фраз пов'язана з надзвичайною експресивною подачею музичного матеріалу. Цю музику не можна виконувати врівноважено та логічно, як академічну, або вільно – випереджуючи чи затримуючись по відношенню до першої долі такту. Її пронизує нерв, пристрасність та певна непередбачуваність розгортання є її головними атрибутами, які нагадують, що вона наче народжується в процесі виконання твору.

Ця неординарність метроритмічного начала, що є наслідком яскравої пристрасності, формується завдяки витокам, з яких утворюється танго. В. Самофалов, аналізуючи особливості танго, виокремлює наступні етапи його становлення: «Дводольна кубинська хабанера та її європейський варіант андалузьке танго, привезене іспанськими танцівниками, яке не мало відношення до звичайного танго, зіткнулись з таким витвором аргентинської глибинки, як пайяда (поетична імпровізація, яка часто виконувалась під звичайний гітарний акомпанемент) та синкопована мілонга, котра швидко перетворилась в популярний у населення арабалів танець. Згодом мілонга переплелась із афро-аргентинською кандобе, ритмічно складним, розкутим танцем, який перейняли у темношкірих мешканців Буенос-Айреса. З усієї цієї гримучої суміші схоже й народились музика і танець, відомі нині під ім'ям танго» [4, с. 187].

Спочатку танго виконувалося на гітарі, проте згодом на перший план почав виходити бандонеон. Саме його звучання стало поступово асоціюватися з танго. Завдяки діяльності Астора П'яццоли танго починає сприйматися не лише як музика, що супроводжує танець, а й як та, що заслуговує на окреме прослуховування. Це досягалося за рахунок незвичних «ритмічних модуляцій». П'яццола досить тривалий час експериментує з виконавським складом, одним з яких став квінтет, до якого окрім бандонеона входили також скрипка, фортепіано, електрогітара та контрабас. В рамках такого камерного складу підвищуються вимоги до рівня виконавців, які повинні не лише вміти грати сольно, але й створювати повноцінний ансамбль, що був би узгодженим звучанням. Для виконання подібної музики необхідна чимала свобода для інструмента, що грає соло та активна метроритмічна підтримка інших інструментів. «Найяскравіше стилістичне відтворення творів А. П'яццолли розкривається повною мірою у ансамблевому виконанні, при якому сольне імпровізаційне проведення (бандонеона, баяна) вивільнене і не пов'язане із супроводжуючими партіями. Ансамблеве виконання забезпечує свободу солюючому інструменту, тоді як інші учасники ансамблю мають завдання дотримуватись чіткого ритму, виконувати інші елементи фактури (бас, гармонію, контрапункт тощо)» [4, с. 191].

Висновки та подальші перспективи. В музичній культурі ХХ-ХХІ століття баян є інструментом, що реалізується в багатьох стильових напрямках. Його широкі технічно-виконавські можливості обумовлюють інтерес до нього з боку представників як академічної, так і джазової, естрадної, популярної музики. Головною вимогою, що висувається перед сучасними баяністами є вміння грати у різних виконавських манерах, які б відповідали обраному стильовому спрямуванню. Для кожного стилю характерним є ряд складнощів, як технічного рівня (метроритмічного), так і творчого (необхідність створення інтерпретації, дотримання належної експресії).

Список літератури:

1. Багдасарьян Г.Э. Развитие метроритмических способностей в процес се обучения на ударних инструментах: дис. ... канд. пед. наук. Санкт-Петербургскийгос. ин-т культуры. – Спб., 2015.
2. Конен В.Д. Пути американской музыки. Очерки по истории музыкальной культуры США. Монография. – М.: Музыка, 1965. – 525 с.
3. Липс Ф. Искусство игры на баяне. – М.: Музыка, 1985. – 158 с.
4. Самофалов В. Деякі аспекти творчості Астор П'яццолли. Трактування перекладень його творів для ансамблів з баяном (акордеоном) / В.М. Самофалов // Київське музикознавство. Культурологія та мистецтвознавство. Вип. 41. – К., 2012. – С. 187–194.
5. Тормахова В.М. Особливості інтерпретації в джазі // Мистецтвознавчі записки: Зб. наук. праць. – Вип. 31. – К.: Міленіум, 2017. – С. 57–63.
6. Тормахова В.М. Особливості інтерпретації в поп-музиці // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / [за ред. О. С. Смоляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. – № 1 (вип. 36). – С. 32–36.

Андрийчук П.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ТЕХНИЧЕСКИ-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО БАЯННОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА

Аннотация
Для музыкальной культуры присуще постоянное стремление к обновлению. Проявлением этой тенденции может быть включение в баянный репертуар произведений, которые относятся к различным стилевым направлениям, в том числе и эстрадной музыки. Использование баяна в джазе связано с выдвижением новых требований к исполнителю – как технического, так и образного характера. Необходимы умение играть свинг, ориентироваться в цифровке, иметь способности к свободной трактовке джазового стандарта, которая проявлялась бы в подходящей интерпретации. Исполняя произведения, связанные с латиноамериканской музыкой, важным является соблюдение не только характерного ритма, но и воспроизведение надлежащей экспрессивности подачи музыкального материала.
Ключевые слова: баян, исполнение, эстрадная музыка, джаз, танго нуэво, требования.

Andriichuk P.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

TECHNICAL AND EXPRESSIVE SINGULARITY OF MODERN ACCORDION EXECUTION

Summary
In musical culture there is a constant desire for renewal. The manifestation of this trend can be the inclusion in the bayan repertoire of works that belong to different styles, including pop music. The use of bayan in jazz is associated with the nomination of new requirements for the performer, both technical and imaginative. You need to be able to play swing, navigate in digital, have the ability to freely interpret the jazz standard, which would manifest itself in a suitable interpretation. Performing works related to Latin American music, it is important not only to observe a characteristic rhythm, but also to reproduce the proper expressiveness of the musical material.
Keywords: bayan, performance, pop music, jazz, tango nuevo, requirements.

УДК 786.2.087.4

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА З СТУДЕНТАМИ-МУЗИКАНТАМИ У ВИЩИХ МИСТЕЦЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Афанасьєва Е.Ю.
Київський національний університет культури і мистецтва

У статті розкриваються найбільш важливі аспекти роботи концертмейстера. Описуються уміння, навики та якості, якими необхідно володіти концертмейстеру для повноцінної професійної діяльності. Виявляє специфіку роботи концертмейстера в роботі зі студентами-музикантами. Знання і навички необхідні концертмейстерові для професійної діяльності. Психолого-педагогічний підхід до студентів-музикантів у вищих мистецьких навчальних закладах.
Ключові слова: концертмейстер, акомпанемент, соліст, студент, піаніст, ансамбль, вокаліст.

Постановка проблеми. Концертмейстер – найпоширеніша професія серед піаністів. Концертмейстерське мистецтво вимагає високої музичної майстерності, художньої культури та особливого покликання. Питання у тому, як бути гарним концертмейстером, який би зміг за лічені секунди підстроїтися до студента-музиканта, який може грати на будь якому музичному інструменті. Як допомогти студентові-музиканту відчувати впевненість на сцені та підтримку з боку концертмейстра.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є відображення специфіки роботи концертмейстера, яка полягає в тому, що акомпонуючи він підпорядковує свою гру художнім завданням і смаку партнера. Шкала звучання фортепіанної партії, деякі ритмічні моменти, виразність штрихів, педалі, – все має бути приведене у відповідність з реальним виконанням соліста. Однак, поганий той акомпанемент, який є тінню солюючої партії.

Акомпанемент часто виконує такі виразні функції: «договорює» невисловлене солістом, підкреслює і поглиблює психологічний і драматичний зміст музики, створює ілюстративний і образотворчий фон. Нерідко з простого супроводу він перетворюється на рівноцінну партію ансамблю.

Навчитися добре акомпанувати не менш важко, ніж навчитися добре грати на роялі. Поганий піаніст ніколи не зможе стати хорошим акомпаніатором, втім, і не всякий хороший піаніст досягне великих результатів в акомпанементі, поки не засвоїть закони ансамблевих співвідношень, поки не розвине в собі чуйність до партнера, не відчує нерозривність і взаємодію між партією соліста і партією акомпанементу.

При спільному музичному виконанні необхідно в однаковій мірі, як уміння захопити партнера своїм задумом, так і вміння самому захопитися задумом партнера, зрозуміти його наміри і прийняти їх; відчувати під час виконання не тільки творче переживання, а й творче співпереживання, що аж ніяк не одне і те ж. Природне співпереживання виникає як результат безперервного контакту партнерів, їх взаєморозуміння і єдності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Майстерність концертмейстера глибоко специфічна. Вона вимагає від піаніста застосування багатосторонніх знань і умінь з курсів гармонії, сольфеджіо, поліфонії, історії музики аналізу музичних творів, вокальної та хорової літератури, педагогіки – в їх взаємозв'язках. Для педагога класу постановки голосу концертмейстер – права рука і перший помічник, музичний однодумець. Для соліста концертмейстер – наперсник його творчих справ; він і помічник, і друг, і наставник, і тренер, і педагог. Право на таку роль може мати далеко не кожен концертмейстер – воно завойовується авторитетом солідних знань, постійної творчої зібраністю, волею, безкомпромісністю художніх вимог, неухильної, відповідальністю в досягненні потрібних художніх результатів при спільній роботі з солістами та у власному музичному вдосконаленні.

Формулювання цілей статті. Основним завданням є виділити етапи в роботі концертмейстра, які допоможуть якнайшвидше і легче влитися у роботу з студентом-музикантом. Досвід показує, що головною відмінною рисою концертмейстерської діяльності є необхідність розвитку навичок і умінь слухати не тільки себе, а й соліста. Саме в подвійній концентрації та активності слухової уваги піаніста прихована головна риса концертмейстерської діяльності. У процесі акомпанування слухова увага піаніста проходить ряд характерних етапів розвитку та формування. А саме:

перший етап безпосередньо пов'язаний з виконанням і усвідомленням власної партії, яку піаністу необхідно добре вивчити і вільно та впевнено виконувати;

другий етап – обумовлений сприйняттям партії соліста, яку піаніст також уважно розучує, підспівуючи собі під час виконання;

третій етап – самий складний, в ньому відбувається поступове злиття обох партій в єдиний звуковий потік, в якому вже не сприймаються дві партії, а чується єдиний ансамбль.

Всі перераховані етапи дуже значимі і взаємопов'язані, так як порушення їх послідовності або недостатня робота над тим чи іншим етапом може стати причиною відсутності виконавської ансамблю і невдалого виконання. І, навпаки, досягнення такого виконавського ансамблю є яскравим свідченням концертмейстерської майстерності піаніста. Для того, щоб досягти хороших результатів в своїй роботі на всіх цих етапах концертмейстер повинен насамперед добре володіти роялем – як в технічному, так і в музичному плані. А також йому повинні бути притаманні і безліч додаткових умінь, як то: навик зорганізувати партитуру, «вибудувати вертикаль», виявити індивідуальну красу виконуючого соло голосу, забезпечити живу пульсацію музичної тканини, і т.п. Хороший концертмейстер повинен володіти загальною музичною обдарованістю, хорошим музичним слухом, уявою, умінням охопити образну сутність і форму твору, артистизмом, здатністю образно, натхненно втілити задум автора в концертному виконанні. Концертмейстер повинен навчитися швидко, освоювати музичний текст, охоплюючи комплексно рядкову і багаторядкову партитуру і відразу відрізняючи головне від менш важливого.

Концертмейстер повинен володіти рядом позитивних психологічних якостей. Так, увага концертмейстера – це увага зовсім особливого роду. Вона багатокомпонентна: її треба розподіляти не тільки між двома власними руками, але і відносити до соліста, як до головної особи. У кожен момент важливо, що і як роблять пальці, як використовується педаль; слухова увага зайнята звуковим балансом, звуковеденням у соліста; контролем за втіленням єдності художнього задуму. Така напруга уваги потребує величезної витрати фізичних і душевних сил.

Воля і самовладання – якості, також необхідні концертмейстерові. При виникненні будь-яких музичних неполадок, що сталися на естраді, він повинен твердо пам'ятати, що ні зупинятися, ні поправляти свої помилки неприпустимо, як і висловлювати свою досаду на помилку мімікою або жестом.

Не завжди репертуар, що виконується концертмейстером, буває йому технічно доступний або, принаймні, не завжди піаніст має достатньо часу, щоб оволодіти технічною стороною виконання досконало. У таких випадках слід віддати перевагу спрощенню нотного тексту, без порушення основного змісту твору. Часто подібні зміни корисні для досягнення кращої звучності.

Специфіка роботи концертмейстера припускає бажаність, а в деяких випадках і необхідність володіння такими вміннями, як: читання з листа, підбір на слух супроводу до мелодії, елементарна імпровізація вступу, програшів, варіювання фортепіанної фактури акомпанементу при повтореннях куплетів і т.д. Конкретне фактурне оформлення підібраного на слух і імпровізованого супроводу має відображати два головних показника вмісту мелодії – її жанр і характер.

Для того щоб зрозуміти художню сутність твору, потрібно навчитися зорово, охоплювати музичний текст, вміння відразу зрозуміти, як будується твір, яка його структура, художня ідея і, відповідно цьому вирішувати,якими будуть темп, характер, динаміка.

У вокальній музиці динаміку акомпанементу у багатьох випадках підказують сюжет, або персонаж. Тим не менш, завжди слід враховувати міру сили звучання акомпанементу, наприклад, ліричному сопрано або драматичному тенору і відповідно до цього регулювати весь динамічний план. Крім того потрібно рахуватися і з індивідуальними даними виконавця. Чим інтонаційно багатшим є супровід, тим яскравіший його образ.

Особливої уваги заслуговує специфіка роботи концертмейстерів, що працюють зі студентами-вокалістами. Вона носить значною мірою педагогічний характер, оскільки полягає, головним чином, в розучуванні з солістами нового репертуару. Ця педагогічна сторона концертмейстерської роботи вимагає від піаніста, окрім акомпаніаторського досвіду, низки специфічних навичок і знань з області суміжних виконавських мистецтв, а також педагогічного чуття і такту.

Для створення якісного ансамблю концертмейстера із солістом необхідно: встановлення контакту між партнерами на невербальному рівні; інтенсивна концентрація уваги партнерів і вміння розподілити її на різні аспекти виконання; єдине у партнерів почуття подиху; єдність метро-ритму; єдине у партнерів розуміння форми, фрази, стилю музичного твору; єдність динаміки, агогіки; встановлення правильного звукового балансу між звучанням голосу і фортепіано; єдність емоційно-образних уявлень та інтерпретації музичного твору у партнерів. Дуже велику роль для досягнення хороших результатів тут відіграє викладач з постановки голосу. Він і є тією ланкою, що допомагає добитись повної єдності і взаєморозуміння між студентом та концертмейстером, а також створює всі необхідні умови для формування особистості студента вокаліста. У діяльності концертмейстера об'єднуються педагогічні, психологічні, творчі функції. Абсолютно ясно, що в класі основна частина цієї роботи лягає на плечі викладача з постановки голосу, але й від концертмейстера потрібна не менш важлива участь у цьому процесі, адже від майстерності і натхнення акомпаніатора майже завжди залежить творчий стан соліста. Сучасний піаніст, який присвятив себе подібній діяльності, є одночасно ведучим та підпорядкованим і педагогом – наставником, і покірним виконавцем, як волі викладача дисципліни, так і студента вокаліста, а в цілому – їхнім другом та соратником.

Концертмейстеру важливо відчувати специфіку ансамблю зі співаком, за допомогою мелодії і поетичного тексту розкривати зміст твору, враховувати органічні паузи, особливості дихання співака і пов'язаної з ними тривалості нот, знати закони будування вокальної фрази – її логіки, виразної вимови слова у співі.

У досягненні ансамблю динамічного, ритмічного, тембрового, чи не першорядну важливість має єдність творчих задумів, тобто єдність інтерпретації твору. У цьому зв'язку зауважу, що стосовно практики концертмейстер повинен налагодити особливий духовний зв'язок із викладачем із постановки голосу та і цілком розділити з ним відповідальність за ті чи інші аспекти інтерпретації твору.

Концертмейстер під час виконання не повинен задавати, або наполягати на жорсткому темпі або ритмі. Слід всіляко передавати ініціативу учневі. Сутність акомпанування юному солістові полягає в тому, щоб допомогти йому виявити свої скромні наміри, показати свої вокальні можливості такими, якими вони є на сьогоднішній день. Концертмейстер повинен невідступно слідувати за учнем навіть якщо той плутає текст, не витримує паузу або подовжує їх. Якщо учень втрачає інтонацію на короткий час, можна різким виділенням акомпанементу повернути в висотне положення. Якщо втрата інтонації спостерігається на тривалій ділянці, слід по звуку зняти всю фактуру крім баса аж до нового епізоду. Якщо сталася зупинка виконання і музична підказка не допомагає, слід спокійно домовитися з учнем, з якого епізоду відновлювати гру. Найголовніше в діяльності концертмейстера, який працює зі студентом – вчасно поступитися і вчасно повести. Методичні особливості роботи концертмейстера в дитячій музичній школі

Усюди - на радіо і в філармонії, на телебаченні і в музичних навчальних закладах, в оперних студіях і театрах, в хорових колективах концертмейстер-піаніст є фігурою незамінною, найважливішим компонентом музично-виконавського процесу.

Навчитися добре акомпанувати не менше складно, ніж навчитися добре грати на роялі. Піаністу-солісту надана повна свобода виявлення творчої індивідуальності. Концертмейстера ж доводиться пристосовувати своє бачення музики до виконавській манері соліста. Як говорив Е. Шендерович «Потрібно виробити особливу чуйність, повагу, такт по відношенню до намірів партнера, але при цьому бути» музичним лоцманом» – вміти провести» виконавський корабель «крізь усі можливі рифи і донести до слухача єдину концепцію твору».

Діяльність акомпаніатора має на увазі звичайно лише концертну роботу, тоді як поняття «концертмейстер» включає в себе щось більше: розучування з солістом його партії, знання особливостей інструменту. Уміння не тільки контролювати соліста, але і підказувати правильний шлях до виправлення тих чи інших недоліків і т. д. Таким чином, в діяльності концертмейстера об'єднуються педагогічні, психологічні та творчі функції.

Специфіка роботи концертмейстера з студентами-музикантами, полягає в тому, що йому доводиться співпрацювати з представниками різних мистецьких спеціальностей, і в цьому сенсі він повинен бути «універсальним» музикантом, аналогічно тому, як це було в минулому столітті.

Перерахуємо, які ж знання і навички необхідні концертмейстерові для професійної діяльності:

– В першу чергу вміння читати з листа фортепіанну партію будь-якої складності. Бачити і ясно представляти партію соліста, заздалегідь вловлюючи індивідуальне своєрідність його трактування, всіма виконавчими засобами сприяти найбільш яскравого його висловом.

– Володіння навичками гри в ансамблі.

– Уміння транспонувати в межах кварти текст середньої складності, що корисно і необхідно при грі з духовими інструментами, а також для роботи з вокалістами.

– Знання правил оркестровки, особливостей гри на інструментах симфонічного та народного оркестру – для того щоб правильно співвідно-

сити звучання фортепіано з різними штрихами і тембрами цих інструментів.

– Наявність тембрового слуху, вміння грати клавіри (концертів, опер, кантат) різних композиторів відповідно до вимог інструментування кожної епохи і кожного стилю.

– Уміння перекладати незручні епізоди фортепіанної фактури в клавірах, не порушуючи задуму композитора.

– Уміння на ходу підбирати мелодію і акомпанемент.

– Навички імпровізації, тобто вміння грати найпростіші стилізації на теми відомих композиторів, підбирати по слуху гармонії до заданої теми в простий фактурі.

– Діяльність концертмейстера вимагає від піаніста застосування багатосторонніх знань і умінь по курсам гармонії, сольфеджіо, поліфонії, історії музики, аналізу музичних творів, вокальної та хорової літератури, педагогіки – в їх взаємозв'язках.

Функції концертмейстера, що працює в навчальному закладі з солістами, носять значною мірою педагогічний характер, оскільки вони полягають головним чином, в розучуванні з солістами нового навчального репертуару. Ця педагогічна сторона концертмейстерської роботи вимагає від піаніста, крім акомпаніаторським досвіду, ряду специфічних навичок і знань з області суміжних виконавських мистецтв, а також педагогічного чуття і такту.

Досвідчений концертмейстер завжди може зняти неконтрольоване хвилювання і нервову напругу соліста перед естрадним виступом (добрим словом, дружньою підтримкою), але кращий засіб для цього сама музика. Творче натхнення передається партнеру і допомагає йому набути впевненості, психологічну, а за нею і м'язову свободу.

Вийшовши на сцену, концертмейстер повинен приготуватися до гри раніше свого молодшого партнера, якщо вони починають одночасно. Для цього відразу після настройки скрипки або віолончелі потрібно покласти руки на клавіатуру і уважно стежити за студентом. Іноді піаністу буває необхідно самому показати вступ, але робити це треба як виняток.

Концертмейстер повинен володіти рядом позитивних психологічних якостей. Увага концертмейстера – це увагу абсолютно особливого роду. У кожен момент виконання важливо, що і як роблять пальці, як використовується педаль, слухове увагу зайнято звуковим балансом (яке є основою основ ансамблевого музикування). Ансамблевий увагу стежить за втіленням єдності художнього задуму. Така напруга уваги вимагає величезної витрати фізичних і душевних сил.

Що стосується динамічної сторони ансамблю з студентом солістом, то тут слід враховувати такі фактори, як ступінь загальномузичний розвитку учня, його технічну оснащеність, його фізіологічні дані, нарешті, можливості конкретного інструменту на якому він грає. Твори, в яких партія рояля є типово акомпанує, соліст завжди відіграє провідну роль, незважаючи на те, що за своїм артистичному рівню він є більш слабким партнером. У цих умовах хороший акомпаніатор не повинен випинати переваги своєї гри, повинен вміти залишитися «в тіні соліста», підкресливши і висвятив кращі сторони його гри. Якщо, піаністу-солісту надана повна свобода виявлення творчої індивідуальності, то концертмейстерові ж доводиться пристосовувати своє бачення музики до виконавській манері соліста, але при цьому зберегти свій індивідуальний вигляд.

Наприклад: домра більш камерний інструмент в порівнянні зі скрипкою і мідними духовими інструментами. Звук у домри витягується медіатором, постукивающий, швидко згасаючий. Тому і звуковидобування у концертмейстера буде дещо іншим, необхідно максимально наблизити звучання фортепіано до тембру соліста. Чи не заглушити його фактурою, педаллю, а навпаки зробити акомпанемент більш прозорим, щоб соліруюча партія не пропала і йшла червоною ниткою крізь увесь твір.

Коли соліст і концертмейстер тривалий час працюють спільно, народжується загальний для них виконавський план: співвідношення темпів, динаміка, фразування і т. д. Але, на жаль, фактор раптовості має дуже велике значення в професії будь-якого акомпаніатора. І для того щоб концертмейстер міг бути зручним партнером, для того щоб він міг бути справжнім помічником соліста, він повинен опанувати мистецтвом швидкої орієнтації в нотному тексті. Це одна з обставин, які ріднять функції концертмейстера і диригента. Акомпаніатору необхідний музичний охоплення, бачення усього твору: форми партитури складаються з трьох і більше рядків; це і відрізняє концертмейстера від піаніста-соліста. В цьому і специфіка його професії.

Саме в силу всіх цих завдань, що стоять перед концертмейстером, він зобов'язаний бути широко ерудованим музикантом, знає велику кількість стилів, вміє моментально зорієнтуватися в нотному тексті, читати з листа і транспонувати.

При акомпанементі в класі духових інструментів, піаніст повинен враховувати можливості апарату соліста, брати до уваги моменти взяття дихання при фразуванню. Також необхідно контролювати чистоту ладу духового інструменту з урахуванням розігріву. Сила, яскравість фортепіанного звучання в ансамблі з трубою, флейтою, кларнетом може бути більше, ніж при акомпанементі гобою, Фагот, валторні, тубі. При інструментальному акомпанементі особливо важлива тонка слухова орієнтація піаніста, так як рухливість струнних і дерев'яних духових інструментів значно перевищує рухливість людського голосу.

Зупинимося на деяких особливостях роботи концертмейстера. Основне завдання концертмейстера полягає в тому, щоб спільно з викладачем допомогти учневі оволодіти твором, підготувати його до концертного виступу. Зазвичай робота учня над п'єсою складається з наступних стадій: розбір, фрагментарне виконання, виконання поспіль від початку до кінця (репетиційне), яке передує концертному. Концертмейстер може включатися в цю роботу ще на стадії розбору, для вирішення найрізноманітніших завдань.

Якщо студент на стадії розучування п'єси втрачає контроль над інтонацією (особливо в високих позиціях), піаніст може підіграти звуки мелодії, як це робиться в вокальних класах. Він допомагає учневі впоратися з незрозумілим для нього ритмом, дублюючи на роялі сольну партію.

Іноді учні не додержують або скорочують довгі ноти під час пауз у фортепіано, в цих випадках корисно буває тимчасово заповнити таку паузу акордами. Взагалі тимчасове видозміна фактури акомпанементу часто допомагає юному виконавцю швидше освоїти свою партію.

Дуже поширеним недоліком студентської гри є «спотикання», і концертмейстер повинен бути до нього готовий. Для цього він повинен точно знати, в якому місці тексту він зараз грає, і не відриватися надовго від нот. Зазвичай учні пропускають кілька тактів. Швидка реакція концертмейстера (підхоплення соліста в потрібному місці) зробить цю похибку майже непомітною для більшості слухачів. Більш підступної є інша, типово дитяча помилка: пропустивши кілька тактів, «добросовісний» учень повертається назад, щоб зіграти все пропущене. Навіть досвідчений концертмейстер може розгубитися від такої несподіванки, але з плином часу виробляється увагу до тексту і здатність зберігати ансамбль з учнем, не дивлячись на будь-які сюрпризи.

Іноді здатний виконавець заплутується в тексті настільки, що це призводить до зупинки звучання. Концертмейстера в цьому випадку, слід спочатку застосувати музичну «підказку», зігравши кілька нот мелодії. Якщо це не допомогло, то треба домовитися з студентом, з якого місця продовжити виконання і далі спокійно довести п'єсу до кінця. Витримка концертмейстера в таких ситуаціях дозволить уникнути утворення в учня комплексу боязні естради та гри на пам'ять. Ще краще обговорювати до концерту, з яких моментів може бути відновлено виконання у випадках зупинок в певних частинах форми.

Скрипка – це інструмент, що звучить, в основному, в високому регістрі, тому концертмейстерові необхідно приділяти більше увагу середньому і низькому регістру, щоб загальне звучання було збудованим і гармонійним. Не можна форсувати звучання рояля в верхньому регістрі, так як це завадить сприйняттю партії скрипки.

Піаністу-концертмейстера слід прагнути в своєму виконанні тембрової барвистості звуку, особливо це важливо в творах, де піаніст виконує партію оркестру.

Природа струнних інструментів – співуча, нагадує людський голос, і тому багато з того, що було відзначено у вокалістів, підходить і для акомпанементу скрипкової партії. Після взяття звуку скрипаль може його посилювати або прибирати, а особливий прийом – вібрація – надає звуку особливої виразності.

Концертмейстера необхідно познайомитися зі скрипковими штрихами, дуже чуйно прислухатися до них, вміти наслідувати їх на фортепіано для досягнення якісної ансамблевої гри.

Особливе завдання концертмейстера в кантиленою музику – не дробити сильними частками в фортепіанної партії довгі фрази соліста, а також володіти прийомом особливого «дбайливого» звучання фортепіано під час виконання скрипалем флажолетів, які мають специфічне забарвлення.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що специфіка професійної діяльності концертмейстера містить такі аспекти:

1) концертмейстер повинен мати різнобічний комплекс професійних і особистісних якостей, а також великий арсенал знань, умінь і навичок, і постійно вдосконалювати їх;

2) концертмейстер повинен бути рівноправним партнером співака, а не виконавцем підпорядкованого плану;

3) концертмейстер повинен бути «прихованим» лідером, який спрямовує професійний розвиток співака і творчий виконавчий процес;

4)) концертмейстер у роботі зі студентом-вокалістом у навчальному процесі повинен реалізувати дві функції – педагогічну і виконавчу;

5) концертмейстер повинен бачити перспективи і шляхи розвитку дуету, реалізуючи головну мету творчої взаємодії співака і концертмейстера – досягнення співтворчості між ними.

6) концертмейстер повинен бути хорошим піаністом і ансамблістом, уміти підкорятися і підкоряти собі, володіти образним музичним мисленням.

Зручність, яку забезпечує солістові чуйний партнер-акомпаніатор, що володіє великим ансамблевим досвідом, – це основна умова для роботи, головне з усіх складових якостей професії концертмейстера.

Специфіка роботи концертмейстера з студентом-музикантом, вимагає від нього особливого універсалізму, мобільності, вміння в разі необхідності переключитися на роботу з студентом різних спеціальностей. Концертмейстер повинен живити особливу, безкорисливу любов до своєї спеціальності, яка (за рідкісним винятком) не приносить зовнішнього успіху – оплесків, квітів, почасти і звань. Він завжди залишається «в тіні», його робота розчиняється в загальній праці всього колективу. Для педагога за спеціальним класу концертмейстер – права рука і перший помічник, а так же музичний однодумець.

Список літератури:

1. Крючков М. Мистецтво акомпанементу, як предмет навчання – Л., 1961 р.
2. Люблінський А. Теорія та практика акомпанементу: методологічні основи – Л., 1972 р.
3. Нікітська О. Кафедра концертмейстерської майстерності – Харків, 1992 р.
4. Нікітська О. Виникнення концертмейстерської спеціальності в Україні – Харків, 2000 р.
5. Шендерович Є. В концертмейстерському класі: роздуми педагога – М.: Музика, 1996 р.
6. Касимов, В.Г., Трефілов, В.П. Концертмейстерський клас: Навчальна програма для студентів. – Глазов: ГДПІІМ, 2002. – 15 с.
7. Люблінський, А.А. Теорія і практика акомпанементу. Методологічні основи. – Л.: Музика, Ленінградське відділення, 1972. – 80 с.
8. Про роботу концертмейстера / Ред.-упоряд. М.А. Смирнов. – М.: Музика, 1974. – 159 с.
9. Хавкіна-Трахтеров Р. Робота в концертмейстерський класі // Питання фортепіанної педагогіки: Збірник статей / Пед. ред. В. Натонсона. – М.: Музика, 1971. – С. 134–149.
10. Шендерович Е.М. У концертмейстерський класі: Роздуми педагога. – М.: Музика, 1996. – 206 с.

Афанасьева Э.Ю.
Киевский национальный университет культуры и искусства

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА С СТУДЕНТАМИ-МУЗЫКАНТАМИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ИССКУСТВА

Аннотация
В статье раскрываются наиболее важные аспекты работы концертмейстера. Описываются умения, навыки и качества, которыми необходимо обладать концертмейстеру для полноценной профессиональной деятельности. Выявляет специфику работы концертмейстера в работе со студентами-вокалистами. Знания и навыки необходимы концертмейстеру для профессиональной деятельности. Психолого-педагогический подход к студентам-музыкантов в высших художественных учебных заведениях.
Ключевые слова: концертмейстер, аккомпанемент, солист, студент, пианист, ансамбль, вокалист.

Afanaseva E.Y.
Kiev National University of Culture and Arts

METHODICAL SPECIFICS OF WORK OF THE CONCERTMASTER WITH STUDENTS-MUSICIANS IN HIGHER ARTISTIC EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Summary
The article describes the most important aspects of an accompanist. Describes the abilities, skills and qualities that you must have to fully accompanist career. Reveals the specifics of concertmaster in working with students-singers. Knowledge and skills are necessary for the concertmaster for professional activity. Psychological-pedagogical approach to students of musicians in higher art schools.
Keywords: musical accompaniment, soloist, student, pianist, ensemble, singer.

УДК 792.01:374-053

МЕТОДИКА ЗАЛУЧЕННЯ ДІТЕЙ ДО ТЕАТРАЛЬНОЇ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Бенюк Б.М., Нечепоренко В.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Мета роботи. Висвітлення питань щодо застосування ефективної методики залучення дітей до художньої-творчої діяльності під час навчання у мистецьких закладах із застосуванням новітніх тренінгів-завдань зі сценічної майстерності. Методологія дослідження полягає у застосуванні аналітичного, функціонального, компаративного, мистецтвознавчого та системного методів дослідження методики залучення дітей до художньо-творчої діяльності, використовуючи новітні тренінги-завдання зі сценічної майстерності. Наукова новизна дослідження полягає у опрацюванні системи вправ з техніки мовлення, логіки читання, які застосовуються на кожному занятті із поетапним ускладненням завдань і поданням різноманітного матеріалу. Висновки. У результаті здійсненого дослідження можна зробити висновок, що, по-перше, виконання завдань з орієнтацією на специфіковані засоби мистецтва театру вже прогнозує актуалізацію самостійності та елементів пошуку у діяльності школярів; по-друге, ігровий напрям не тільки сприяє підвищенню мотивації участі в заняттях, але й самого навчально-виховного процесу театрального гуртка, розвиваючий ефект якого залежить від застосування елементів тренінгу, стимуляції розумових процесів, впровадження проблемних ситуацій, застосування різновиду етюдних форм, інсценізацій, вправ на виразність сценічної мови, психотехніки, пластики; по-третє, позитивна результативність виконання завдань можлива лише тоді, коли зусилля молодших школярів будуть спрямовані на усвідомлення причин, закономірностей тих процесів, явищ, що виступають об'єктом їх уваги; і останнє – за допомогою тренувально-закріплюючих завдань молодші школярі здійснюють опанування програмним змістом матеріалу, виявляють оптимістичну особистісну позицію, пов'язану з почуттям самоцінності у відношенні до власних оригінальних ідей, цікавих знахідок, спостережень. Особливого значення має актуалізація творчих здібностей, що вносить у розвиток відкритої системи особистості принципово нові якості.
Ключові слова: актор, театр, сцена, театральні заклади для дітей, тренінгові вправи-завдання з акторської майстерності, техніка мовлення.

Постановка проблеми. Художній зв'язок з мистецтвом театру починається з перших кроків участі молодших школярів у діяльності театрального гуртка, а саме з безпосереднього контакту з літературними, музичними, хореографічним, вокальним мистецтвом. Для естетичного сприймання цього синтетичного виду мистецтва, потрібна складна, психологічна установка – пізнати та усвідомити абетку театрального мистецтва (основні поняття), відкрити для себе красу мовної дії, що є головною у досягненні мети у запропонованих обставинах, осмислення художніх образів і вираження їх в словах, поза вербальних пластичних діях, в процесі театралізованої комунікації, спиратися на певні еталони в оцінній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення аматорського театрального руху в народній художній творчості присвячені роботи І. Винниченко [1], Е. Зазерського [2]. Розробкою проблем розвитку творчих здібностей в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку займались психологи-педагоги Ю.З. Гільбух, В.М. Дружинін, А. Леві, В.О. Моляко, О.М. Матюшкин, Л.Ф. Обухова, Н.В. Хазратов та інші, середнього та старшого шкільного віку – О. Хуртенко [3]. Особливості становлення та еволюції аматорського театрального руху на західноукраїнських землях досліджувались у роботах Г. Бурдуланюка [4], В. Мельника [5], М. Семчишина [6], С. Чарнецького [7]. Сфокусовано увагу саме на теорії, історії та практиці дитячого аматорського театрального руху із врахуванням педагогічного контексту у публікаціях Г. Єскіної [8], З. Копець [9], Г. Королевич [10], А. Нікітіної [11], Л. Шпет [12]. Г. Жураковський [13] та В. Терський [14] присвятили свої дослідження вивченню ігрових та театралізованих форм у педагогічній практиці А. Макаренка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна дослідження полягає у опрацюванні системи вправ з техніки мовлення, логіки читання, які застосовуються на кожному занятті із поетапним ускладненням завдань і поданням різноманітного матеріалу. Аналіз авторських методик навчання дітей у центрах творчості з метою розкриття їхніх талантів та формування в них вмінь і навичок сценічного виконавства у різних жанрах театрального мистецтва проводиться вперше.

Мета роботи. Висвітлення питань щодо застосування ефективної методики залучення дітей до художньої-творчої діяльності під час навчання у мистецьких закладах, використовуючи новітні тренінги-завдання зі сценічної майстерності.

Виклад основного матеріалу. Одним з важливих напрямків входження школярів е художню театральну творчість може бути опрацювання системи вправ з техніки мовлення, логіки читання, які застосовуються на кожному занятті з поетапним ускладненням завдань і засвоєнням різноманітного матеріалу.

Дослідник Д.М. Джола і А.Б. Щербо зазначають, що провідне місце у залученні учнів до процесу художньої творчості, зокрема, театральної відводиться насамперед виразному художньому читанню. «Адже щоб читати виразно мало мати гарні голосові дані – треба глибоко зрозуміти текст, добре уявляти собі описане і ставлення до нього (ідею) автора, самому пережити його (стати співавтором) на основі чого визначити мету свого

читання. В ідеалі мета читця – посередника між автором і слухачем – повинна збігатися з авторським задумом» [15, с. 274].

Саме процесуальна ланка читання характеризується виконанням когнітивних і комунікативних дій, емоційних реакцій на відповідну оцінку, ефективність яких забезпечуються функціонуванням механізмів зорового і слухового сприймання, пам'яті, управління увагою, когнітивної обробки тексту, адаптації та імовірнісного прогнозування.

Ознайомити дітей з такими поняттями, як «театр», «сцена», «актор» можливо в процесі обігравання сюжетної лінії мані-казки з використанням основних духовно-ціннісних пріоритетів – родинні фотоальбоми, предмети побуту, іграшки тощо. Цей експеримент може сприяти розвитку у дітей фантазії, уважності, емоційності, оскільки виразність мовлення дійових осіб є образною і відповідає характерним ознакам того персонажу, який відтворюється. Це жива ілюстрація театральної образності, що підсилюється також мімікою і жестами. Репродуктивна бесіда, побудована на запропонованих запитаннях, спрямовує молодших школярів на відтворення опорних знань, чуттєвих уявлень, необхідних для подальшої їхньої діяльності в театральному гуртку.

Різноманітність змістовного наповнення мовленнєвих вправ і єдність процесуальних вимог створюють об'єктивні умови для вибору молодшими школярами способу їх виконання. Це дозволяє, з одного боку, безперервному розвитку мовних вмінь і навичок, а з іншого, – перенесу способів дій у нову ситуацію. Запропоновані вправи в основному повинні включати ігрові форми, що характеризуються логікою виразного звучання (вимовлянням) кожного слова; римовані фрази, віршовані тексти; загадки, прислів'я, приказки, фольклорний матеріал. У процесі роботи необхідно звернути увагу на зовнішню сторону техніки мовлення (дикції, дихання, голосу) у взаємозв'язку із «внутрішнім» планом (розумовим оперуванням елементами тексту, що опановується. Виконуючи запропоновані завдання на порівняння і відмінність значення понять, знаходження узагальненого поняттями (слова), діти не тільки здійснюють інтелектуальні операційні дії, а й виявляють своє особисте ставлення до того чи іншого поняття (слова), індивідуальне бачення його смислової домінанти, вміння ініціювати більш-менш вирішення тих завдань, що пов'язані з операціями класифікації (узагальнення). Так, наприклад, діти у вправах «Збережемо слова у «Чарівну крамницю», побудованих на ігрових формах, має за мету реалізацію зорового сприймання предмету, його вербальне пояснення щодо характерних ознак, що забезпечує осмислення зв'язків із іншими. Одночасно враховується й правильне вимовляння, і дикція, і ясне донесення голосом кожного слова. У вправі у формі інсценізації «Живі слова» виокремлюються два ланцюги творчих дій молодших школярів. Поперше, це розкриття властивостей мовлення як процесуальності: лінеарності, часової послідовності слів і виголосом речення, а по-друге, дії-фантазування, тобто доповнення гри «видуманими ситуаціями». Ці вправи, як доводить практика, викликали у дітей особливу зацікавленість і виконувалися на значному рівні інтенсивного й емоційного тонусу поряд з проведенням значної мисленнєвої роботи.

Практика доводить, що молодші школярі досить повільно входять в процес цілісного охоплення всього предмету, тобто комплексу завдань, що пропонується. Разом з тим, вони мають великий потяг, внутрішню настанову до ознайомлення з новим об'єктом, новим матеріалом, входження в нові ситуації, що для них є цікавим, мають найбільшу виразність, образність, досконалість за формою і змістом.

З метою поглиблення знань молодших школярів в плані понятійного опрацювання матеріалу доцільно застосувати широкий діапазон завдань, наближених до частково-пошукових з акцентом на елементи сценічної дії: «Пригадай слова, які пов'язані з мистецтвом театру» (подання опорних слів-сигналів: Дивлюсь, Вистава, Сцена, Декорація, Артисти); «Розумно поєднай слова» (з розширенням спектру слів-асоціацій, пов'язаних з театральним мистецтвом), «Створення речень за рахунок парних, тріадних, множинних словосполучень» (на понятійному театральному підґрунті), а також поєднання теоретичного компоненту з практичною його реалізацією з використанням театрально-сценічних форм. А саме: відгадування загадок та їх інсценізація (з визначенням дійових осіб); поєднання наочно-образної (малюнків) і асоціативно-образної (вербально-логічної) інформації за смисловим параметром та трансформація здобутих знань у практичну гру-імпровізацію «Я збираюсь до театру» і проведення гри-забави на відтворення пластичних рухів природних явищ, інсценізоване оформлення сюжету народних потішок «Доповнення фраз», сюжетних малюнків-загадок під рубрикою «Світ, що нас оточує».

Під час виконання представленого вище комплексу сценічних вправ-завдань діти відтворюють найбільш близькі їм явища оточуючої дійсності і те, що охоплювало їх емоційно. Вони набувають здібності передавати образи, що запропоновані самою програмою того чи іншого завдання, виявляли подібність до конкретного персонажу й впевненість у виконанні завдань у різних формах наближених до театрально-сценічної дії.

Особливого значення у розвитку творчих здібностей молодших школярів є робота над інсценізацією казкових сюжетів за мотивами українських народних казок «Ведмідь і Павучок» та «Пан Коцький». Ці твори, на перший погляд, нібито легкі для роботи у театральному гуртку, але завдання полягає в тому, щоб наблизити процес навчання до методики занять, притаманній театралізованій. Першим етапом вправи-завдання є читання казок уголос за образами, розподіленими між дітьми. При читанні тексту вголос для дітей стає більш зрозумілім сутність персонажа, наповнення художнього образу певним смислом і силою емоційного заряду. Відомо, що художній образ створюється завдяки слову, але в контексті тих обставин, де він фігурує, його конкретних дій і вчинків, почуттів, взаємодії з іншими персонажами. Для того, щоб молодші школярі могли уявити більш предметно, детально, а головне – образно, кожного персонажа казки, можна використати вербальний опис їх зовнішньої характеристики. Тобто зображен-

ня портрету. Це бажано зробити поряд з аналізом розгортання сюжетної лінії кожної казки (окремо) та участі персонажів у цікавих епізодах. Достатньо ввійти у той світ непорозуміння між Ведмедиком і Павучком, або у настрій покинутого хазяїном кота – як перед дітьми поставали образи, до котрих вже створилася певна настанова, перш за все емоційна, й надано можливість висловлювати своє ставлення до них.

Необхідно, щоб діти не тільки зрозуміли «конфлікт», – а це поява мисливців у лісі та зустріч кота з лисичкою і розповідь про Пана Коцького діючих осіб казки, але відчули зміст їхніх переживань, домальовуючи ситуацію відповідними мовленнєвими інтонаціями, жестикуляцією, зовнішнім пластичним рухом. Активність і дієвість становлять підґрунтя для переживання й матеріал для творчості молодших школярів, що було продемонстровано ними при визначенні кульмінації конфліктної ситуації – це «схованка для Ведмедя» та «поводження Пана Коцького у гостях». Діти самі відповідають на запитання: «Хто є головною діючою особою в зазначеній конфліктній ситуації?», «Як герої поводяться?», «Хто і за яких обставин допомагає цим героям знайти вихід із скрутного становища?». Наступний крок – це розв'язка конфлікту, вдячність Ведмедя Павучку та переполох у лісі. Які висновки мають зробити молодші школярі, усвідомлюючи той факт, що в їхніх ученнях оточуючий їх світ населений найдивовижнішими фантастичними істотами уособлюють добро і зло, чесність і підступність, розум та недбалість? Аналіз висловлених з цього приводу думок молодших школярів доводить їхнє прагнення до щастя, любові, перемоги добра над злом, а «казка правду підмічає», «вона вчить не боятися зла, неправдивості», «казка дарує радість і щасливий кінець».

Отже, можна зробити висновок, що позитивна результативність виконання завдань можлива лише тоді, коли зусилля молодших школярів будуть спрямовані на усвідомлення причин, закономірностей тих процесів, явищ, що виступають об'єктом їх уваги. Ці об'єкти театрального мистецтва мають набути особистої цінності для дитини, вони не повинні бути емоційно «чужими» їм. Це дозволяє школярам впорядкувати «особистісний простір» художнього пізнання, мислення, дій. Ігровий напрям, безумовно, не тільки сприятиме підвищенню мотивації участі в заняттях, але й самого навчально-виховного процесу театрального гуртка, розвиваючий ефект якого залежить від застосування елементів тренінгу, стимуляції розумових процесів, впровадження проблемних ситуацій, застосування різновиду етюдних форм, інсценізацій, вправ на виразність сценічної мови, психотехніки, пластики.

Виконання завдань з орієнтацією на специфіковані засоби мистецтва театру вже прогнозує актуалізацію самостійності та елементів пошуку у діяльності школярів. Тому добір завдань з варіативністю змістовного наповнення матеріалу проводиться з урахуванням існуючих у дітей знань, практичних умінь і навичок, набутого попереднього досвіду у навчанні, спілкуванні, художній діяльності.

Тут виникає ракурс співвідношення «репродуктивних» і «продуктивних» видів діяльності, адже оволодіння акторською майстерністю, сценічним мовленням тощо значною мірою основані на репродуктивній діяльності,зокрема, на наслідуванні. Виконання завдань за інструкцією керівника театрального гуртка з додержанням порядку послідовності здійснення конкретних дій, операцій, характеризуються як відтворюючі, проте, пошуковий аспект в них обов'язково повинен закладатися. Творчі завдання більш складні за змістом і процесуально (послідовність виконання театралізованих дій). Слід підкреслити, що й тут певна «корекція» з боку керівника необхідна, хоча й може бути «завуальованою»: головним завданням керівника гуртка є сприяння тому, щоб полегшити процес «входження в задачу» і водночас стимулювати бажання її вирішити – це те, що називається створенням атмосфери психологічної підтримки. Поступове ускладнення змістового наповнення завдань та розширення меж їх практичного застосування спричиняє довільний перехід на більш високий щабель опанування дітьми мистецтва театру, тобто творчий.

За допомогою тренувально-закріплюючих завдань молодші школярі здійснюють опанування програмним змістом матеріалу, виявляють оптимістичну особистісну позицію, пов'язану з почуттям самоцінності у відношенні до власних оригінальних ідей, цікавих знахідок, спостережень. Особливого значення набуває актуалізація творчих здібностей, що вносить у розвиток відкритої системи особистості принципово нові якості.

Розвиток вміння щодо виявлення суттєвих ознак предмета пов'язано з процесами розуміння (в цьому аспекті, як правило, говорять про операції аналізу і синтезу, за допомогою яких відбувається «більш глибоке» узагальнення – але ми уникаємо використання цих термінів в їх широкому розумінні, враховуючи той «елементарний» рівень їх вияву, що відповідає віковим особливостям молодших школярів). Потрібно звертати увагу дітей, перш за все, на розуміння дітьми сутності порівняння – виділення спільного, особливого, а також усвідомлення взаємозв'язку двох об'єктів, тобто, що є спільним для героїв (персонажів), творів, тих чи інших ситуацій, спільних і відмінних рис у художніх образах, у поведінці дійових осіб й нарешті, тих явищ, що існують у навколишньому світі. Свої спостереження, уявлення, думки молодші школярі повинні висловлювати не тільки вербально, але й відтворювати у руховo-пластичних діях, використовуючи прийоми театральної виразності: «дія» – «контр дія», «дія в уявлених обставинах», «дія з уявними предметами», «інсценізація».

Проблема розвитку творчих здібностей молодших школярів засобами театрального мистецтва передбачає підбір сценічного репертуару, художніх творів на засадах художньо-естетичної їх цінності, пізнавальній значущості, відповідності інтересам дітей даної вікової категорії, з урахуванням їхньої культурно-виховної спрямованості.

Тут необхідно приділити увагу підбору музичного матеріалу, оскільки важливий не тільки факт спілкування школярів з "якісним" музичним матеріалом, а й те, що емоції дитини в процесі сприймання музики можуть «відтворюватися» в їхніх рухах, іноді водночас з речитативом або співом. Для молодших школярів є природною рит-

мізована й мальовнича ситуація у грі, яка відповідає їхньому набутому досвіду. Під час гри вони можуть схоплювати характерні ознаки певного жанру, наприклад, колискової пісні і гуморески, казки і оповідання, пісні і танцю, а мистецтві театрально-сценічної дії: гри, забави. Місце приспівів та промовок у грі досить різноманітні й мають певну дидактичну спрямованість на виконання конкретного завдання, закладеного в його змістовному наповненні. Наприклад, виконання гри-забави В. Верховинця «Дроворуби» зорієнтовано на формування колективної злагодженості у вигаданих обставинах. Це має позитивний ефект, оскільки вже з перших кроків виконання гри-забави діти означені врівноваженістю, а не стихійністю дій, розумовою зміною швидкості і ритму співу (виразного інтонаційного мовлення) відбувається дотримання смислових акцентів, пауз, міміки, тестів рухово-зображувальних дій.

У дослідженні ми виходили з положення про те, що в кожному виді мистецтва існують свої можливості зображення та вираження, засоби і прийоми, що у своїй сукупності складають художню мову мистецтв. Дослідник М.С. Каган зазначає, що художня інформація обумовлює ту знакову систему яка сприяє повному її відтворенню: 1) її образну структуру, що дозволяє знакові оволодівати об'єктивно-емоційним значенням; 2) їх неподільний зв'язок; 3) неможливість існування жорстокої «граматичної системи» стосовно існування художнього «сенсу» або художнього «алгоритму»; 4) широка варіативність художньої мови; 5) специфікованість художньої мови виступає як носій естетичної та комунікативної цінностей [16, с. 346].

Отже, розуміння молодшими школярами особливостей художньої мови різних видів мистецтв, виступає для них своєрідним путівником в усвідомленні зображувально-виражальних засобів мистецтва взагалі, і театрального, зокрема. Адже музика, танець, слово є його складовими, що також трансформується в художньо-творчий процес опанування мистецтва театру.

Підвищенню рівня творчих здібностей молодших школярів сприяють не тільки їх індивідуальні потенційні можливості, але й інтелектуально збагачена діяльність середовища, в якому вони виховуються, що дозволяє їм продуктивно оволодівати знаннями, вміннями і навичками слухання, бачення, думання і висловлювання своїх думок.

За програмою театрального гуртка молодші школярі вивчають малі форми театрально-сценічного мистецтва. Це міні-спектаклі, які включають літературний матеріал, співи, танцювальні номери, що в цілому забезпечує театралізовану дію. Глибоко національні, з певним колоритом художньої мови (вербальної, вокальної, хореографічної) віршованих текстів, вони можуть бути використані у сценаріях міні спектаклів, надавати можливість молодшими школярами відштовхуватися від знайомих образів й орієнтуватися у сприйманні нової інформації, занурюватися у більш складний за змістом, виразністю, жанром, характером виконання, художній простір.

У ході проведення необхідно пояснювати дітям, що виконання ролі – це певне перевтілення себе у життя вигаданого персонажа. Для цього необхідно проникнути у глибини характеру персонажа, прослідкувати за прихованими мотивами його дій, почути й продумати смисл кожного слова, уявити все для себе за допомогою фантазії. Ще однією важливою настановою є те, що маленькі актори на сцені, перебуваючи в образі та діючи від імені героя ролі, повинні більш ретельно дотримуватись вимог «запропонованих обставин».

Враховуючи й той факт, що художні уявлення потребують активної смислової діяльності й творчої фантазії, потрібно підходити до продуктивної реалізації цього процесу з кількох позицій. Новизна дослідження полягає перш за все, в тому, що художні уявлення дітей необхідно розвивати поступово в процесі поглибленого опанування сценарного матеріалу при постійній актуалізації художньо-виразної значущості тих, чи інших його складових. Щоб у подальшому молодші школярі набували вмінь співвідносити виразність поетичного образу зі своїм тлумаченням його в умовах театралізованої дії, передачі настрою інтонації, пластичних рухових дій через внутрішнє бачення.

Таким чином, процес практичної підготовки до «входження», усвідомлення і виконання ролі був для школярів одночасно і періодом знаходження адекватних переживань і бачення тих почуттів, які співзвучні логіці розгортання поведінки персонажа. Це перевіряється на репетиціях та у взаємодії з іншими персонажами вистави. І наступне, кожного разу учасники вистави все більше виявляли вміння перевтілюватися в образ, ставали «уявленими» персонажами, вірили в запропоновані обставини й достеменність своєї участі в них. К.С. Станіславський підкреслював, що діти вміють із захопленням фантазувати й легко та невимушено грати, цілком довіряючи уявленим обставинам як реальним. Звідси й своєрідність сценічних дитячих переживань, що виявляються вже з самого початку їх встановлення в умовах участі у театральній виставі [17]. Доведено, що молодші школярі дійсно вірять та переживають те, що створено в їх уявленнях, тобто, природа, оточуючий світ, персонажі, що сповнені живими думками, почуттями, бажаннями, які діють у фантастичних ситуаціях, створених показовістю сюжету вистави. Саме взаємодія реального і нереального, віри і сумніву, фантазії і дійсності створює своєрідність емоційно-естетичної сфери особистості молодшого школяра – учасника вистави.

Висновки і пропозиції. У результаті здійсненого дослідження можна зробити висновок, що, по-перше, виконання завдань з орієнтацією на специфіковані засоби мистецтва театру вже прогнозує актуалізацію самостійності та елементів пошуку у діяльності школярів; по-друге, ігровий напрям не тільки сприяє підвищенню мотивації участі в заняттях, але й самого навчально-виховного процесу театрального гуртка, розвиваючий ефект якого залежить від застосування елементів тренінгу, стимуляції розумових процесів, впровадження проблемних ситуацій, застосування різновиду етюдних форм, інсценізацій, вправ на виразність сценічної мови, психотехніки, пластики; по-третє, позитивна результативність виконання завдань можлива лише тоді, коли зусилля молодших школярів будуть спрямовані на усвідомлення причин, закономірностей тих процесів, явищ, що

виступають об'єктом їх уваги; і останнє – за допомогою тренувально-закріплюючих завдань молодші школярі здійснюють опанування програмним змістом матеріалу, виявляють оптимістичну особистісну позицію, пов'язану з почуттям самоцінності у відношенні до власних оригінальних ідей, цікавих знахідок, спостережень. Особливого значення має актуалізація творчих здібностей, що вносить у розвиток відкритої системи особистості принципово нові якості.

Список літератури:

1. Винниченко І.А. Педагогічні вимоги до проведення масових заходів з учнями [Текст] / І.А. Винниченко // Радянська школа. – 1957. – № 4. – С. 30–37.
2. Зазерский Е.Я. Требования времени: Обогащение содерж. и форм культ.-просвет. работы в развитом соц. о-ве. [Текст] / Е.Я. Зазерский. – Москва: Сов. Россия, 1982. – 111 с.
3. Хуртенко О.В. Теоретичні засади розвитку творчих здібностей школярів підліткового віку [Текст] / О.В. Хуртенко // Молодий вчений. – 2017. – № 7. – С. 130–133.
4. Бурдуланюк Г. Український театр на Прикарпатті у другій половині XIX- на початку XX ст. [Текст] / Г. Бурдуланюк // Галичина. – 2004. – № 10. – С. 242–247.
5. Мельник В. Аматорський театр [Текст] / В. Мельник // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. – Т. 1: А-Й. – С. 35.
6. Семчишин М. Театр і драматургія на західноукраїнських землях [Текст] // Тисяча років української культури. – Київ: 1993. – С. 343–346.
7. Чарнецький С. Театр. Початки галицького театру [Текст] / С. Чарнецький // Історія української культури / За ред. І. Крип'якевича. – Київ, 1993. – С. 675–690.
8. Єскіна Г.О. Шляхи формування ціннісних художніх орієнтацій молоді в галузі аматорського театрального мистецтва [Текст] / Г.О. Єскіна // Духовність і художньо-естетична культура: Міжвід. наук. зб. – Київ: НДІ Проблеми людини, 2000. – Том 17. – С. 220–226.
9. Копець З.А. Драматичне мистецтво в школі [Текст] / З.А. Копець. – Київ: Радянська школа,1965. – 151 с.
10. Королевич Г.К. Творческие занятия в группах продленного дня (изобразит. и театр. искусство): пос. для учителя [Текст] / Г.К. Королевич, О.О. Грачева. – Минск.: Нар. асвета, 1987. – 143 с.
11. Никитина А.Б. Театр, где играют дети [Текст] / А.Б. Никитина. – Москва: Владос, 2001. – 178 с.
12. Шпет Л.Г. Теат работа. Работа с детьми в клубе: методическое и практическое пособие для организаторов и руководителей театработы с детьми [Текст] / Л.Г. Шпет; под ред. С.Н. Луначарской. – Москва: Профиздат, 1933. – 55 с.
13. Жураковский Г.Э. Педагогические идеи А.С. Макаренко [Текст] / Г.Э. Жураковский. – Москва: АПН РСФСР, 1963. – 328 с.
14. Терский В.Н. Клубные занятия и игры в практике А.С. Макаренко [Текст] / В.Н. Терский. – Москва: АПН РСФСР, 1961. – 152 с.
15. Джола Д.М. Теорія і методика естетичного виховання школярів: навч.-метод. посіб. [Текст] / Д.М. Джола, А.Б. Щербо. – Київ: ІЗМН, 1998. – 392 с.
16. Каган М.С. Лекции по марксистско-ленинской эстетике [Текст] / М.С. Каган; изд. 2-е, разшир. и перераб. – Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1971. – 768 с.
17. Станиславский К.С. Собрание сочинений [Текст]: в 8 т. Т. 3. Работа актера над собой. Работа над собой в творческом процессе воплощения. Дневник ученика / К.С. Станиславский; ред. В.Н. Прокофьев; вступ. статья и примеч. Г.В. Кристи. – Москва: Искусство, 1955. – 502 с.

Бенюк Б.М., Нечепоренко В.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МЕТОДИКА ПРИОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ К ТЕАТРАЛЬНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ВНЕШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Цель работы. Освещение вопросов применения эффективной методики привлечения детей к художественной-творческой деятельности при обучении в учреждениях с применением новейших тренингов-заданий по сценическому мастерству. Методология исследования заключается в применении аналитического, функционального, сравнительного, искусствоведческого и системного методов исследования методики. Научная новизна исследования заключается в разработке системы упражнений по технике речи, логики чтения, которые применяются на каждом занятии с поэтапным усложнением задач и представлением разнообразного материала. Выводы. В результате проведенного исследования можно сделать вывод, что, во-первых, выполнение задач с ориентацией на специфицированные средства искусства театра уже прогнозирует актуализацию самостоятельности и элементов поиска в деятельности школьников; во-вторых, игровое направление не только способствует повышению мотивации участия в занятиях, но и самого учебно-воспитательного процесса театрального кружка, развивающий эффект которого зависит от применения элементов тренинга, стимуляции мыслительных процессов, внедрение проблемных ситуаций, применение разновидности этюдных форм, инсценировок, упражнений на выразительность сценической речи, психотехники, пластики; в-третьих, положительная результативность выполнения задач возможна лишь тогда, когда усилия младших школьников будут направлены на осознание причин, закономерностей тех процессов, явлений, которые выступают объектом их внимания. И последнее – с помощью тренировочно-закрепляющих задач младшие школьники осуществляют освоение программного содержания материала, проявляют оптимистичную личностную позицию, связанную с чувством самоценности в отношении собственных оригинальных идей, интересных находок, наблюдений. Особое значение имеет актуализация творческих способностей, которая вносит в развитие системы личности принципиально новые качества.
Ключевые слова: актер, театр, сцена, театральные учреждения для детей, тренинговые упражнения-задачи по актерскому мастерству, техника речи.

Beniuk B.M., Necheporenko V.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

METHODS FOR CHILDREN'S INVOLVEMENT IN THEATRICAL, ARTISTIC AND CREATIVE ACTIVITIES WITHIN AFTER SCHOOL PROGRAMS

Summary
Abstract. Study of teaching with methods optimized to increase children's involvement in artistic and creative activities within artistic programs using innovative stage skills assignments. The methodology consists in using analytical, functional, comparative, professionally critical and systematic methods. The academic novelty of this study consists in the testing of a complete system of exercises of pronunciation, reading logic, that are being used at every lesson with increasing difficulty and diversification of supports. Conclusion. As a result of this study, the following conclusions were reached. First, the participation in the theater-oriented practices already showed, among students, signs of independent behavior and inclination for active behavior. Second, the playful approach in the theatrical program not only contributes to a higher participative motivation but also facilitates the whole educational process. The developmental effect of which depends on the use of training elements, stimulation of cognitive processes, situational problem solving, the use of various study materials, staging, stage eloquence exercises, psychological techniques, body plasticity. Third, the positive outcome of the homework execution is possible under the unique condition that the youngest students' efforts are directed on understanding the causes and consistencies of the processes and phenomena that they are focused on. Lastly, with the reinforcing-oriented training, the youngest students better memorize the programmed material content, show an individual and optimistic position, self-assurance with respect to original ideas, interesting findings, observations. A particularly valuable outcome is the actualization of artistic abilities that largely contribute to individual openness.
Keywords: actor, theater, stage, youth school of theatre, actor educational exercises, speech techniques.

УДК 793.3

ТАНЦЮВАЛЬНІ ПЕРФОМАНСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Бойко О.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

Останнім часом в Україні активно розвивається специфічна форма сучасного танцювального мистецтва – перфоманси. Вітчизняні перформери демонструють власні доробки, в основному, на фестивальних заходах (зокрема, «Гоголь Fest» та «Zelyonka Fest»), які в нашій країні стають традиційними. Вітчизняний перфомативний рух пройшов шлях від експансії іноземців у цій сфері до співтворчості з ними та самостійної творчості вітчизняних перформерів. Значно розширилась географія та чисельність перформерів. Перфоманси сприяють розширенню зображально-виражального діапазону хореографії, розвитку синтезованих форм мистецтва.
Ключові слова: танцювальний перфоманс, хореографія, танець, перфоманс, фестиваль.

Постановка проблеми. Проблема розвитку сучасних форм хореографічного мистецтва є однією з найменш досліджених в Україні. Серед подібних форм поширення набувають танцювальні перфоманси, що потребує наукового осмислення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Перфоманси, як специфічна форма сучасного мистецтва, зазнали наукового осмислення у працях сучасних філософів, культурологів, мистецтвознавців, зокрема театрознавців. Однак, танцювальні перфоманси досить повільно входять до кола наукових інтересів вітчизняних та зарубіжних дослідників (М. Бєляков [1], Л. Венедиктова [3], М. Матвейчук [6] та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Великий масив емпіричного матеріалу у сфері танцювальних перфомансів потребує комплексного осмислення. Складовою подібної розробки є аспект функціонування цього феномену в сучасній Україні.

Мета статті. Метою представленої статті є виявлення сучасного стану розвитку танцювальних перфомансів в Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мистецтві термін «перфоманс» зазвичай відносять до форм авангардного чи концептуального мистецтва. Сучасне хореографічне мистецтво досить часто використовує поняття «перфоманс» на означення акцій, в яких провідну роль відіграє положення та пластика людського тіла у просторі (хореографія) із залученням інших засобів виражальності (часом таких, що в уявленні більшості глядачів сприймаються як «позахудожні», наприклад, в якості звукового супроводу – шум натовпу, звуки мікрофона, що фонить, стогін тощо).

Велика кількість танцювальних перфомансів фактично не є танцювальними – основним виразним засобом виступає людське тіло, а не хореографічний рух, хоча можна говорити про певний образ, створений саме тілом. І тут проявляється постмодерне сприйняття тілесності, яке стає джерелом мистецького акціонізму.

Поступовий відхід від танцю в його традиційному розумінні у демонстраційних формах (включаючи перфоманс) є характерним для кінця XX – початку XXI ст. На думку Л. Венедиктової, у сприйнятті танцю поступово відбулися зміни: від виникнення інтересу до того, що рухає танцівниками, або чому вони танцюють/не танцюють, а не тільки як вони рухаються, до розгляду хореографії не лише як поставлений танець. «Рух, названий деякими журналістами і теоретиками non-dance, виник у Франції в 90-х роках минулого століття і дуже швидко викликав хвилю обурення в танцювальній спільноті. Звичайною реакцією було: ви навіть не танцюєте, як ви можете називати це танцем?» [3, с. 143].

Заглиблюючись у природу перфомативності та розповідаючи про французького хореографа Жерома Беля, Л. Венедиктова підтримує його думку: «У всіх є тіло, а якщо танець – просто фізична маніфестація, то кожен може танцювати. З іншого боку, невиконання гармонійних рухів не лише скасовує безпосередньо танець, а й створює ситуацію, в якій танцює свідомість глядача» [3, с. 143].

Однією з найперших та найвідоміших у сфері експериментальних хореографічних форм в Україні стала «TanzLaboratorium», створена Л. Венедиктовою 2000 року в Києві, За думкою О. Маншиліна, «зміст перфомансів TanzLaboratorium завжди повніший, ніж будь-який текст, що описує їхню роботу чи акцію. З одного боку, переважна частина цього змісту є рефлексією кожного конкретного глядача, для якого перфоманс – тільки привід, неясний натяк. З іншої – роботи TanzLaboratorium є рефлексією (не інтерпретацією, не узагальненням, не ілюстрацією, а дослідницьким процесом у запропонованому полі за допомогою тіла-свідомості) його учасників на теми робіт цікавих колективу антропологів, фізіологів, психологів, соціологів, філософів» [5, с. 264]. Компанія ініціювала та втілила багато мистецьких проектів, наприклад, «Курбас. Реконструкція», продемонстрований 2007 р., став інтеграцією сучасника у матеріал українського авангарду театру 1910-х-початку 1930-х рр., а «Лабораторна робота № 2» 2009 р. досліджувала структурований час та простір. Керівник групи «TanzLaboratorium» Л. Венедиктова впевнена, що ті досліди, які вони проводять з тілом-свідомістю, ведуть до його зміни, корегуванню соціально обумовлених помилок та блокувань. Сфера зацікавленості керівника та учасників колективу – сучасний танець як простір дослідження світу через пізнання відносин людини з тілом, часом, простором, текстом.

2013 р. під час «Днів мистецтва перфоманс у Львові» «ТанцЛабораторіум» продемонстрував перфоменс «Пост-Українське тіло», в якому три людини у пошуках себе, невпевнених на-

маганнях усвідомити феномен власної тілесності рухаються у просторі сцени, створюючи невидимий зв'язок одного з одним та з глядачем. «У якийсь момент перформери з'являються на сцені оголеними, у реальному часі займаючись дослідженням структури власного тіла: хтось вивчає шкіру, інший – кістки, третій – м'язи. тіло з'являється як стосунки між дослідником та досліджуваним, як інтерес перформера, який відгукується в тілі глядача, який і собі замислюється про м'язи, кістки, шкіру, можливо, у той момент відчувши, що тіло – не тільки підставка для голови чи вішак для рюкзака», – аналізує видовище М. Матвейчук [6, с. 68]. Попри глибокий смисл, закладений у перфоменсі, його візуальна оболонка унаочнює одні з основних рис перфомативного мистецтва – шокує глядача, ламає стереотипи сприйняття оголеного людського тіла як чогось ганебного. Подібні революційні для свідомості вітчизняного глядача перфоменси західна публіка пережила багато десятиліть тому, з моменту перших перфоменсів художників, для яких власне оголене тіло ставало джерелом мистецтва (малювання власним тілом, облитим фарбою, розрізання на собі одягу тощо).

Хореографічні перфомании в Україні в умовах сценічних майданчиків, в основному, демонструються під час фестивалів, найбільш відомими з яких, в аспекті теми дослідження, є «Гоголь Fest» та «Zelyonka Fest». Останній переважно орієнтований саме на хореографічні феномени, включаючи перфоманси.

У квітні 2017 року у рамках «Zelyonka Fest» було продемонстровано декілька перфомансів. 7 квітня відбувся вечір соло-перфомансів сучасного танцю. Данило Бєлкін виступив в якості хореографа та виконавця півгодинного перфоманса «Спираючись на...», що створений мінімалістичними рухами, в які вкладений глибокий та чутливий зміст. Життєвий досвід виконавця, часом досить жорсткий, його тілесність стали джерелом перфомансу. Тіло позиціонується як таке, що може передати набагато ширший спектр речей, порівняно з думками [7].

Того ж вечора Анастасія Рембецька виконала перфоманс власної хореографії «Spirited force». Упродовж дванадцяти хвилин дівчина доносила думку, що досягнення досконалості у будь-якій справі у цьому світі можливе лише завдяки духовної енергії. Саме у стані спокою серце містить всю енергію людини і вона тілесно з'єднується з порожнечею [7].

Інна Асламова, хореограф та виконавиця танц-театру «Квадро» з Гомелю створила десятихвилинний перфоманс на музику Клода Дебюссі «Соло № 2». Авторка досліджує принципи руху, залишаю глядачеві повну свободу сприйняття твору, не турбуючись ні про народжену форму, ні про прекрасну музику Дебюссі.

Наприкінці вечора сольних перфомансів Антоном Овчінніковим був продемонстрований «Дуель. Соло», герой якого одержимий ідеєю самовдосконалення, яка перетворюється на нав'язливу ідею переваги над іншими. «Очевидно, що у нього є багато думок і припущень, які, як йому здається, ведуть до переваги над опонентами. Всі ці думки тим чи іншим чином проявляються через його дії. Чи не призведе прагнення до перфекціонізму і самовдосконалення до саморуйнування? Чи не стане умовна «перемога» його найбільшою поразкою, коли він залишиться наодинці з самим собою?», – ставить риторичні запитання автор перфомансу [7]. Всі продемонстровані твори носять дослідницький, проблемний характер, активують уяву та рефлексію глядачів.

У фіналі «Zelyonka Fest» учасники продемонстрували півгодинний перформанс, створений в жанрі фізичного театру із застосуванням технік сучасного танцю, контактної імпровізації і перформативними практик «Напрямок рівноваги». Хореографи Тамара Максименко і Марія Бакало та тринадцять учасниць перфомансу показали «...суто дівочий погляд на таку хитку тему балансу: внутрішнього, тілесного, абстрактного... Кожен у цій роботі говорить про себе, тому що це відповідь кожної людини на його власний пошук, його прагнення знайти те очікуване, що дасть гармонію, баланс» [4].

Студенти ЛНУ ім. І. Франка привезли п'ятнадцятихвилинний перфоманс «Лабораторія тіла». «Світ обертається і змінюється і відбувається іноді так, що люди потрапляють в пастку, яку самі собі зробили. Це комплекси і небажання розвиватися, бажання жити в своєму маленькому світі і боязнь вийти за рамки, які вони самі собі нав'язали... Ось так і виникають ситуації, коли через ярлики і канони людина потрапляє в пастку, з якої не може вирватися... Але все люди колись були дітьми, щирими, безпосередніми, безстрашними, без будь-яких комплексів і стереотипів. Для них не існує кордонів, вони такі які вони є. Кожній людині, коли він стає дорослим, потрібно зберегти ту маленьку дівчинку або того маленького хлопчика в середині», – повідомляє лібрето [4]. Хоча для перфомансів, що передбачають політрактування, активну рефлексію глядачів, зазвичай лібрето не пропонується.

Цього ж року з 4 по 7 червня у Дніпрі за ініціативи Тамари Максименко, хореографа, танцівниці, керівника Motion Mode Dance Theatre, вперше була організована перфомативна платформа, в рамках якої продемонстровано чотири вистави. Зацікавленість викликала робота «Шулхан Арух» від Тамар Рабан та Ернесто Леві (Ізраїль), яка фактично кожен раз створюється наново з урахуванням атмосфери, сценічного простору, особистого досвіду виконавців. Кожен з учасників приніс для перформанса предмет посуду зі свого будинку, разом з яким принесли частину своєї пам'яті та фрагмент свого життя. Всі ці фрагменти створили глибоку та концентровану атмосферу, яка поєдналася з атмосферою Літературного музею, де відбувався перфоманс, та подарувала глядачам безліч асоціацій [2].

У парку імені Шевченка Антон Овчинников створив з танцівниками з Дніпра перформанс «Дуель. 5 соло». Тут вперше робота була продемонстрована у відкритому просторі у складі п'яти учасників. За думкою критика «робота вдалася – упродовж години численні глядачі слідували за п'ятьма артистами, які створювали свої егоїстичні соло, намагаючись перевершити себе і заради цього навіть ризикуючи власним здоров'ям» [2].

Найтанцювальнішим перфомансом стала робота Тамари Максименко «Дзеркало», що була продемонстрована на сцені театру імені Горького [2].

Серед театральних, кіно- та музичних презентацій «Гоголь фестів» постійне місце посіли хореографічні вистави та перфоманси. 2017 року з 7 по 17 вересня «Гоголь фест» відбувся у Довженко-центрі у Києві, потішивши глядача низкою танцювальних перфомансів.

15 вересня представлено музично-хореографічний перформанс «Diversity» («Різноманіття») у виконанні «Totem Dance Group» (керівник Кристина Шишкарева) у супроводі перкусії (Хосе «Пепе» Гарсіа), флейти (Фелісія фон ден Енд) та електроніки (Olympic snow). На відміну від великої кількості перфомансів, цей є гранично танцювальним у виконанні хореографічно підготовлених танцівників, що підносить його до рівня дійсно високомистецького перфоманса наближаючи до кращих зразків перфомативного мистецтва. «Різноманіття суспільства – це те чим вимірюється різноманіття між людьми. Різноманіття – це частина нашого ДНК, і одна з найбільших наших сил. Змішування/об'єднання культур і традицій є шляхами збереження нашого спадку і входженням в майбутнє. Духові та ударні інструменти існують з початку нашої ери, як і рух людини в ритмі. Разом все це відповідє за відображення найсучасніших звукових проявів нашого суспільства. Це нагадує нам хто ми і куди ми йдемо» [9]. Перфомери упродовж дійства доводять, що людям слід пишатися саме різноманіттям.

У програмі фестивалю також був показаний перфоманс Ольги Кебас «Personal spring» («Персональна весна») за участі танцівників з України та Польщі. Творці вистави розповідають: «Які таємниці зберігають вулиці? Вони як свідки великих і маленьких трагедій і перемог, вбирають в себе історії своїх мешканців і розкривають секрети лише найдопитливішим… Такі історії і стали основою для створення цієї вистави. Оповідала нам вулиця Жмігруд, що знаходиться зовсім поруч центру міста Люблін. Розташована між Старим містом та сучасним діловим центром, вона поєднує в собі минуле з майбутнім, що робить її по-справжньому неповторною... Історія є імпульсом для пошуку простору і часу для неї в сучасному світі. Ми дозволимо їй впливати на наше тіло, свідомість, бути партнером» [10]. Отже, перфоманс не став відображенням історичних подій, що сталися на відомій вулиці, а скоріше дослідженням феномену впливу неживої, але одухотвореної вулиці на людину.

Лабораторія театрра (Харків) під час фестивалю продемонструвала танцювальний site specific перформанс «Подорож між», у постановці хореографа Юлії Даниленко. Перфомери запрошують глядачів стати попутниками у подорожі до різних просторів, подорожі між тобою і мною, між вчора і завтра. Перфоманс пронизаний думкою, що вирушаючи у подорож можна бути ким завгодно, але повернувшись вже не бути тим самим [8].

Окрім згаданих хореографів в Україні у співпраці із закордонними перформерами та самостійно активно діють Олександр Рубан, Антон Сафонов, Олена Шабаліна та інші.

Висновки і пропозиції. Отже, сьогодні в Україні працює плеяда хореографів, що займаються такою формою сучасного мистецтва як перфоманс, демонструючи власні доробки, в основному, на фестивальних заходах, які в нашій країні стають традиційними. На жаль, переважна більшість подібних фестивалів та перфомансів не зазнає підтримки на державному рівні, спирається на ентузіастів, що прагнуть поширювати форми сучасного мистецтва в Україні. Вітчизняний перфомативний рух пройшов шлях від експансії іноземців у цій сфері до співтворчості з ними та самостійної творчості вітчизняних перформерів. Значно розширилась географія танцювальних перформерів та їхня чисельність.

Переважна більшість танцювальних перфомансів в Україні не орієнтована на комерційний успіх, а підтримує дослідницьку традицію подібних форм сучасного мистецтва, яка досить часто не сприймається вітчизняним глядачем, вихованим у класичних канонах. Позитивно, що в Україні стало можливим паралельне існування напівлабораторних, дослідницьких, просякнутих естетикою постмодерну та філософією не-танцювальності хореографічних форм, зокрема перфомансів, та традиційних мистецьких творів, де засобом створення художнього образу є ритмічно організовані рухи та положення людського тіла. Також слід зазначити, що перфоманс став невід'ємною частиною сучасного вітчизняного хореографічного мистецтва, сприяє розширенню зображально-виражального діапазону хореографії та активізує пошуки сучасних комбінацій засобів виражальності і синтезованих форм.

Список літератури:

1. Беляков Н. Е. Перформативный аспект хореографии начала XXI века / Н. Е. Беляков // Международный студенческий научный вестник. – 2015. – № 6 [Электр. ресурс]. – Режим доступа: http://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=14296
2. В Днепре впервые состоялась международная перформативная платформа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zelyonka-fest.org/ru/novosti/events/item/412-в-днепре-впервые-состоялась-международная-перформативная-платформа
3. Венедиктова Л. Емансипований глядач / Лариса Венедиктова // Курбасівські читання. – 2014. – № 96. Постнекласична наука. – С. 142–152.
4. 9 апреля – финальный аккорд фестиваля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zelyonka-fest.org/ru/proekty/zelyonka-fest-2017/itemlist/category/77–9-апреля-финальный-аккорд-фестиваля
5. Маншилин А. Украина. Разные мнения о наличии / Александр Маншилин // Васенина Е. Современный танец постсоветского пространства / Екатерина Васенина. – М., 2013. – С. 245–275. – (Балетный круг).
6. Матвейчук М. До проблеми тілесності в сучасному танці / Мар'яна Матвейчук // Студії мистецтвознавчі. – 2015. – Число 1. – С. 64–69.
7. 7 апреля – вечер соло перформансов современного танца [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zelyonka-fest.org/ru/proekty/zelyonka-fest-2017/itemlist/category/75–7-апреля-вечер-соло-перформансов-современного-танца

8. Танцювальний site specific перформанс «Подорож між» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gogolfest.org.ua/ukr/programm/2178
9. Diversity [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gogolfest.org.ua/ukr/programm/2023
10. Personal spring [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gogolfest.org.ua/ukr/programm/2042

Бойко О.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ТАНЦЕВАЛЬНЫЕ ПЕРФОМАНСЫ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Аннотация
В последнее время в Украине активно развивается специфическая форма современного танцевального искусства – перфомансы. Отечественные перформеры демонстрируют свои достижения, в основном, на фестивальных мероприятиях (в частности, «Гоголь Fest» и «Zelyonka Fest»), которые в нашей стране становятся традиционными. Отечественное перфомативное движение прошло путь от экспансии иностранцев в этой сфере до сотворчества с ними и самостоятельного творчества отечественных перформеров. Значительно расширилась география и численность перформеров. Перфомансы способствуют расширению изобразительно-выразительных диапазона хореографии, развитию синтезированных форм искусства.
Ключевые слова: танцевальный перфоманс, хореография, танец, перформанс, фестиваль.

Bojko O.S.
Kyiv National University of Culture and Arts

DANCE PERFORMANCES IN MODERN UKRAINE

Summary
Recently, a specific form of contemporary dance art is actively developing in Ukraine – performances. Domestic performers demonstrate their achievements, mainly at festival events (in particular, «Gogol Fest» and «Zelyonka Fest»), which in our country are becoming traditional. Domestic performance movement has passed the way from the expansion of foreigners in this sphere to co-creation with them and the independent creativity of domestic performers. Geography and the number of performers have significantly expanded. Performances contribute to the expansion of the figurative-expressive range of choreography, the development of synthesized forms of art.
Keywords: dance performance, choreography, dance, performance, festival.

УДК 781.61

ЗВУКОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ТВОРЕННЯ МУЗИКИ КІНЦЯ 1960-х РОКІВ

Бондаренко А.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядається вплив звукових технологій на композиторську творчість 1960-х років. Проаналізовано інновативне використання звукових технологій у творчості Біла Еванса, гурту «The Beatles», С. Губайдуліної. Виділено такі інновативні на той час прийоми, як мікшування окремих пластів музичної тканини, мікшування пластів музичної тканини з позамузичними звуками, склеювання різнорідних музичних або позамузичних звукових фрагментів, накладання звукових доріжок із мінімальною затримкою з метою досягнення специфічних тембральних ефектів та генерація звуків, що виходять за рамки традиційної звуковисотної моделі.

Ключові слова: електронна музика, постмодерна музика, аудіо обробка, звукові технології, музика 1960-х років.

Постановка проблеми. Сучасну музичну культуру неможливо уявити без широкого спектру звукових технологій, що застосовується не тільки на етапі відтворення музики, але і на етапі її творення. Якщо для відтворення музики звукові технології почали застосовувати ще на початку ХХ століття, то 1960-ті роки стали тією переламною епохою, коли роль звукових технологій стала винятковою вже на етапі творення музики. Вивчення можливостей звукових технологій з точки зору естетичних засад музичного мистецтва, особливостей творення музики, є одним з **актуальних** завдань сучасного музикознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історії розвитку звукових технологій присвячено чимало статей в західній літературі, зокрема – це монографії [4] [5] [6], серед доробку вітчизняних авторів відмітимо статтю І. Стецюка [1] (2006). В цих роботах розкривається хронологія винаходу технологій звукозапису, електричних, а потім – електронних інструментів, технологічні аспекти їх роботи.

Крім того слід відмітити фундаментальну монографії Б. Сюти [2], що розкриває сутнісні зміни в підході до мистецтва 1960-х років, що окреслюються в культурології широким терміном «постмодерних». Дослідник розкриває природу постмодернізму, його характерні риси, розкриває супутні поняття, такі як «глобалізація» та «периферізація», антагонізм масової та елітарної культур тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, спеціальної уваги потребує вивчення розвитку звукових технологій **саме з точки зору їх ролі** в композиторській практиці, з точки зору появи нових творчих ідей і нових композиційних підходів. На наш погляд принаймні в музичному мистецтв глобальні зрушення, що їх пов'язують зі зміною модерної епохи постмодерною, відбулися не в останню чергу саме завдяки винайденню нових технологій обробки та синтезу звуку, і їх успішній імплементації у композиторській практиці.

Метою цієї роботи є вивчення ролі звукових технологій 1960-х років у стилістичних процесах музичного мистецтва цього періоду. **Завданням** роботи є аналіз використання звукових технологій в окремих творах Біла Еванса, гурту «The Beatles», А. Шнітке та С. Губайдуліної, що обмежуються хронологічними рамками 1960-х років і являють особливий інтерес з точки зору розвитку звукових технологій.

Викладення основного матеріалу. 1960-ті роки – період епохальних змін в історії людства. На ці роки припадає освоєння людиною космосу, поява комп'ютерів на інтегральних схемах – все це не тільки відкрило нові обрії для вирішення практичних задач, але й значною мірою змінило світогляд людини, визначило подальший розвиток культури. У мистецтві 1960-ті роки розглядають як початок епохи постмодерну. Хоча з'явився цей термін ще у 1917 році в роботі німецького філософа Рудольфа Панвіца у книзі «Криза європейської культури», саме у 1960-ті роки він отримав поширення спочатку на окреслення нових стильових течій, а пізніше був усвідомлений як нова культурна епоха.

Що принципово нового принесли 1960-ті роки у музичне мистецтво? Очевидно, що музика цього періоду являло надзвичайно багатоманітну множину різних стилів і жанрів, розвиток яких обумовлювався найрізноманітнішими причинами, вивченням яких сьогодні займаються багато музикознавців.

Проте, на нашу думку, заслуговує уваги такий значимий чинник розвитку музичного мистецтва цих років, як поява і розвиток нових звукових технологій, що відкрив принципово нові можливості для композиторської творчості, причому саме в 1960-х роках ці можливості знайшли переконливе у художньому відношенні втілення. Слід зазначити, що хоча сучасна музика й займає досить вагоме місце у дослідженнях вітчизняних музикознавців, запропонований нами аспект поки що у вітчизняній літературі майже не розроблявся.

Приступаючи до розгляду поставленої задачі, окреслимо історичне тло застосування звукових технологій.

Як відомо, і звукозапис, і перші електроінструменти з'явилися ще на рубежі XIX–XX століть. У 1906 році був сконструйований перший у світі електромузичний інструмент – телармоніум, не збережений до нашого часу, а в 1920-х роках з'явилися такі відомі інструменти як терменвокс і хвилі Мартено, винахідником яких був радянський конструктор Лев Термен. Проте використання електроінструментів у першій половині 20 століття не стало чинником появи принципово нових моделей формотворення. Ма-

буть єдиним відомим твором, спеціально розрахованим саме на електроінструмент була симфонія «Турангаліла» О. Месіана (1949), де ефектно використані хвилі Мартено. Втім, використання цього інструменту в цій симфонії радше відіграє колористичну роль, ніж формотворчу.

Натомість звукозапис почали використовувати для стилістичних експериментів дещо раніше. Вже у 1940-х роках П'єр Шеффер у започаткованому ним напрямку «конкретної музики» активно використовує можливості звукозапису для мікшування різних звукових доріжок і застосування різних звукових ефектів, таких як зміна швидкості або й напрямку звучання. Метою цих експериментів було саме створення нового музичного напрямку, що на відміну від практичної усієї попередньої історії музики, що оперувала з «музичними» звуками, започаткував би оперування звуками «конкретними», взятими із оточуючого середовища – звуками природи, техногенними звуками, або навіть музичними звуками, але записаними або трансформованими у незвичний спосіб.

Експерименти цих років хоча й постали у вигляді закінчених творів – наприклад *«Symphonie pour un homme seul»*, проте їх важко назвати художньо переконливими. Принаймні вони не дістали широкої популярності й сьогодні відомі лише вузькому колу фахівців.

Справжню художню цінність і популярність експерименти із застосуванням звукових технологій отримали вже у кінці 1960-х років. Саме цей період став тим рубіжним моментом, починаючи з якого можна говорити про успішне ствердження звукових технологій як інструменту творення художнього результату.

Розглянемо можливості застосування звукових технологій та прикладів їх використання більш конкретно. Загалом можна виділити два основні шляхи використання технологій – перший шлях полягає у застосуванні різних звукових ефектів, а другий – у синтезі принципово нових звуків. Розглянемо на конкретних прикладах:

По-перше звукові технології дозволяють записувати окремі треки послідовно а потім їх мікшувати.

Відмітимо альбом джазового піаніста Біла Еванса *«Conversations With Myself»* (дослівно – *«Діалоги з самим собою»*), що був записаний на студії Verve Records і отримав премію Ґреммі, як найліпше джазове виконання 1964 року.

Композиції цього альбому були записані наступним чином – піаніст тричі записував сам себе, з кожним разом накладаючи партії одна на одну. З композиційної точки зору цей альбом не відрізняється складністю – превалює гомофонно-гармонічна фактура з чітко вираженою мелодичною лінією, лінією басу і акомпонуючими фігураціями, що цілком дозволяє припустити, що подібний запис в принципі міг би бути здійснений ансамблем піаністів без застосування звукових технологій.

Інакше виглядає наступний подібний альбом Біла Еванса – *«Further Conversations with Myself»* (дослівно – «Подальші діалоги з самим собою». Альбом), записаний 1967 року. Композиції цього альбому відрізняються досить складною фактурою, що включає елементи поліфонії пластів, окремі фрагменти можна розглядати як приклади поліритмії і політональності. Виконавський стиль Еванса тут також вельми індивідуалізований, причому в ситуації коли відокремити головні пласти від підпорядкованих практично неможливо, точніше різні пласти почергово виходять на перший план, а виконавська й імпровізаційна майстерність відіграє ключове значення (що взагалі характерно для джазу), в такій ситуації можливість створення «діалогу з самим собою» завдячує виключно можливостям звукозапису.

Ефект накладання треків можна використати й зовсім по іншому – можна просто здублювати записаний один раз трек і відтворити його з деякою варіацією у швидкості. Пізніше цей ефект отримає назву хорус. Одним із перших яскравих прикладів застосування ефекту хорусу являє собою пісня гурту Бітлз *«Being for the Benefit of Mr. Kite!»* з альбому *«Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band»* (в перекладі з англ. – *Оркестр клуба одиноких сердець сержанта Пеппера*). Випущений у 1967 році, цей альбом вважається одним з найвпливовіших альбомів рок-музики, зокрема він очолює список «500 кращих альбомів за версією журналу Rolling Stones». В цій пісні хорус застосовано для досягнення особливого тембру звучання голосу солісту – дещо гугнявого чи електризованого.

Подібними ефектами, коли звуковий сигнал розщеплюється і відтворюється з деякою затримкою у часі або різницею у фазі є ефекти фленжера і фейзера. Перші яскраві приклади використання цих ефектів також відносяться до кінця 1960-х, окрім пісень гурту Бітлз, джерела відмічають фленжер у пісні *Itchycoo Park* гурту *Small Faces* [3, с. 142], що вийшла в альбомі *Small Faces* 1967 року. Пізніше ефект фленжера стане однією з визначальних рис напрямку Техно.

Тут варто відзначити показовий історичний факт – у 1966 році музиканти гурту «Бітлз» припиняють свої концертні виступи і зосереджуються виключно на роботі в студії. Найімовірнішою причиною такого рішення було те, що вони вже не могли наживо відтворити те, що записували у студії.

Ще один яскравий приклад застосування можливостей мікшування являє собою трек *Revolution 9* з «Білого альбому» «Бітлз». Ця композиція значною мірою перегукується з експериментами П. Шеффера, К. Штокхаузена, Л. Ноно та інших композиторів-авангардистів, що звернулися до колажної техніки. Упродовж 8 хвилин свого звучання *Revolution 9* об'єднує короткі (до кількох секунд) фрагменти творів Бетховена і Сібеліуса, окремі слова чи діалоги (переважно беззмістовні), шум натовпу, техногенні шуми тощо. Широко застосовуються ефекти панорамування звуку.

Пізніше елементи колажної техніки увійдуть і до суто інструментальних творів, найяскравішими прикладами стануть 15-а симфонія Д. Шостаковича (1971) та 1-а симфонія Шнітке (1972–74). Колажна техніка, як техніка включення й об'єднання різностильових елементів в одному творі стане знаковою для постмодернізму – адже саме таке об'єднання, «зближення» різних стилів чи епох, подолання плину часу і є одними з визначальних рис постмодерну. Відмітимо, що поява музичного колажу відбу-

лася саме у «студійній» музиці, спочатку в експериментах ряду композиторів 1940-х років, але саме у стосунку до творчості The Beatles вперше можна говорити про високий рівень художньої реалізації колажної техніки.

Якщо всі розглянуті вище приклади оперували з початково «живими» звуками – тобто звуками, які співають чи видобувають на акустичних музичних інструментах, то інший напрямок застосування електроніки полягає у генерації електронних звуків. Як відомо, з огляду на свої цілі електронний синтез звуку можна класифікувати на дві протилежні категорії – це синтез, спрямований на імітацію акустичних інструментів та синтез, спрямований на створення принципово не схожих на «звичні» звуків. Звичайно критерій «схожості» чи новизни при цьому є досить суб'єктивним і тому межа між цими напрямками синтезу є досить умовною, однак різниця у напрямках синтезу звуку супроводжується і різницею у композиторському підході до використання електроніки – в першому випадку композитор більше чи менше прив'язаний до традицій інструментальної музики, а в другому – свідомо намагається вийти за рамки цих традицій.

Саме останній шлях і являє для нас інтерес в контексті нашої теми. Хоча термін «електронна музика» з'явився ще у 1951 році у декларації музикантів Кельнської студії RTF, рання електронна музика, так само як і «конкретна» залишалася у просторі експериментів. У 1960-х роках в електронних студіях працювали Едгар Варез, Олів'є Мессіан, Даріус Мійо, Яніс Ксенакіс, Карлхайнц Штокхаузен, Джон Кейдж, Луїджі Ноно, і, хоча проекти електронної музики з кінця 1950-х демонструвались на престижних міжнародних виставках (Наприклад на виставці у Брюсселі в 1957 році у Philips-Павільйоні звучала композиція Ксенакіса «концерт PH»), такої популярності, як альбоми гурту The Beatles в ці роки електронна музика ще не могла очікувати.

Забігаючи вперед зазначимо, що першим суто електронним хітом вважається композиція «Popcorn» гурту «Hot Butter», випущеним у 1971 році. Що стосується досліджуваного нами періоду, то, на наш погляд, особливої уваги заслуговують експерименти, що проводилися радянськими композиторами на синтезаторі АНС, який був сконструйований у 1957 році інженером Є. Мурзіним.

Синтезатор АНС був встановлений в електронній студії у Москві, що проіснувала до початку 1970-х, коли з різних причин, зокрема й посилення цензури в СРСР радянськими чиновниками вирішено було закрити студію. Відновлено роботу студії було лише у 1990-х роках з поваленням радянської влади.

За часи недовгої роботи московської електронної студії, на цьому інструменті було створено ряд цікавих композицій такими творцями як А. Шнітке, Е. Денісов, С. Губайдуліна. Особливо плідною була робота Е. Артем'єва, який створив не тільки ряд оригінальних композицій, але й використав цей інструмент у музиці до фільмів А. Тарковського.

Зупинимось на композиції С. Губайдуліної *«Vivente – non vivente»*, яка, на наш погляд є найцікавішою з точки зору композиторського підходу електронної музики і в деяких відношеннях залишається неперевершеною і до сьогодні.

Перш за все цей твір досить незвичний тим, що тут ми не почуємо музичних звуків у традиційному розумінні цього слова – переважна їх більшість не характеризується певною звуковисотністю, натомість, мають місце скоріше мультифонічні звукові комплекси. Також в цьому творі відсутня й чітка ритмічна організація – чергування окремих звуків чи звукових комплексів не створює відчутної метричної мережі. В той же час асаф'євське визначення «мистецтва інтонованого смислу» для цього твору цілком прийнятне – поодинокі чи послідовні, емоційно-виразні інтонації, що справляють враження голосів якихось фантастичних істот наче протиставляються «неживому» простору мультифонічних звукових нашарувань та звуків перкусивного характеру.

Виразні емоційні інтонації, особливо яскраві на підході до кульмінації твору (4–5 хвилини звучання), являють собою глісандуючі звуки у високому регістрі, тонко імітують особливості людського голосу – мінливість його звуковисотних і тембральних характеристик. Примітно, що розуміння музичної інтонації як спорідненої до мовленнєвої в електронному творі С. Губайдуліної знаходить досить яскраве й переконливе у своїй специфічності вираження, причому певною мірою більш яскраве ніж в інструментальній (тобто граній на акустичних інструментах) музиці. В той же час мова не йде про звичайну імітацію голосу – певні особливості типізуються і в той же час подаються у неповторному художньому рішенні.

Зазначимо, що приклади імітації голосу в електронній музиці на сьогоднішній день залишаються рідкісними, поодинокі фрагменти можна знайти у творчості Жан-Мішель Жарра (напр. в альбомі *«Zoolook»*) або Мобі (напр, пісня *«Natural Blues»*), однак сам принцип побудови інтонації, яку неможливо представити як інтервальний хід, відкриває досить цікаві художні можливості і більшою чи меншою мірою вони знайшли своє втілення у різних стилях електронної музики наступних десятиліть.

Подібний інтерес представляють і мультифонічні звуки, які у «Vivente – non vivente» складають мінливі нашарування у низькому регістрі. Тут їх використання дещо нагадує сонористичну техніку, яка на той час вже була представлена в інструментальних творах В. Лютославського і К. Пендерецького, проте можливості акустичних інструментів у генерації мультифоніки дуже обмежені – в строгому сенсі їх різноманіття вичерпується кількома варіантами комбінованих звуків язичкових духових, наближену імітацію можуть дати певні кластерні нашарування великої групи інструментів, тоді як в електронній музиці їх різноманіття практично не обмежено.

Зазначимо, що електронна сонористика в ті ж роки просувалася і в творах К. Штокхаузена і Дж. Кейджа. Пізніше мультифонічні звуки входять до різних електронних музичних стилів і у різній якості, що, на нашу думку, являє інтерес для майбутніх досліджень. В даній статті обмежимось лише констатацією електронної мультифоніки, як перспективного композиційного явища, яке у 1960-х роках вже знайшло своє втілення.

Підкреслимо ще один важливий момент стосовно «Vivente – non vivente» – цей твір є одним із перших електронних творів, переконливих у драматургічному відношенні. Асаф'євське розуміння музичної форми «як процесу» цілком пасує цьому твору – послідовне й невпинне протиставлення «живого і неживого», їх діалог і взаємодія, розвиток кожного з драматургічних пластів яскраво відрізняє цей твір. За глибиною драматургії, об'ємністю протиставлення різних інтонаційних площин цей твір можна вважати одним з неперевершених взірців електронної музики 20 століття.

Висновки. Аналіз використання звукових технології авторами 1960-х років дозволяють виокремити такі іноватиівні на той час техніки:

можливості мікшування окремих пластів музичної тканини (джазові альбоми Біла Еванса);

можливості мікшування пластів музичної тканини з позамузичними звуками (*Revolution 9* гурту The Beatles);

можливості склеювання різнорідних музичних або позамузичних звукових фрагментів, що в подальшому сприяли розвитку техніки колажу і в симфонічній музиці;

можливості накладання звукових доріжок із мінімальною затримкою з метою досягнення специфічних тембральних ефектів (хорус, фленжер), що були ефектно використані гуртом The Beatles;

генерація звуків, що виходять за рамки традиційної звуковисотної моделі і є недосяжними для традиційного інструментарію – глісандуючі та мультифонічні звуки, що були переконливо використані С. Губайдуліною (*«Vivente – non vovente»*).

Вказані техніки відкрили нові можливості формоутворення, зокрема ускладнення поліфонії пластів, колаж як формотворчий принцип, і, врешті, використання альтернативних інтонаційних моделей, не прив'язаних до дванадцятитонової системи.

Саме в 1960-ті роки вказані техніки були застосовані з естетичною переконливістю, а композиції, що їх використовують, отримали широке визнання. В наступні десятиліття арсенал новітніх технік як і ареал їх використання суттєво розшириться, зокрема здобуде визнання електронна музика як відносно самостійний напрямок мистецтва. Виявлення ролі звукових технологій як чинника творення музики наступних десятиліть вартує окремих досліджень.

Список літератури:

1. Стецюк І. Історія електронних синтезаторів // «Музика» 2006, № 4, с. 22–25.
2. Сюта Б. Інтертекстуальність та проблеми стилю і форми в українській музиці постмодернізму // Студії мистецтвознавчі. – Число 2. – Театр. Музика. Кіно. – Київ: Видавництво ІМФЕ, 2003. – С. 13–19.
3. Hodgson Jay (2010). Understanding Records: A Field Guide To Recording Practice.
4. Holmes Thom (2008), Electronic and experimental music: technology, music, and culture (3rd ed.), Taylor & Francis, ISBN 0-415-95781-8, retrieved 2011-06-04.
5. Kramer Jonathan (1999). «The Nature and Origins of Musical Postmodernism». «Current Musicology» 66, pp. 7–20. Reprinted in «Postmodern Music/Postmodern Thought» (2002). Edited by Judy Lochhead and Joseph Aunder. Routledge.
6. Shapiro Peter (2000). Modulations: A History of Electronic Music: Throbbing Words on Sound, ISBN 1-891024-06-X.

Бондаренко А.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЗВУКОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР СОЧИНЕНИЯ МУЗЫКИ КОНЦА 1960-х ГОДОВ

Аннотация
В статье рассматривается влияние звуковых технологий на композиторское творчество 1960-х годов. Проанализированы инновационные использования звуковых технологий в творчестве Билла Эванса, группы «The Beatles», С. Губайдулиной. Выделены следующие инновационные в то время приемы, как микширование отдельных пластов музыкальной ткани, микширование пластов музыкальной ткани с внемузыкальными звуками, склеивание разнородных музыкальных или внемузыкальных звуковых фрагментов, наложение звуковых дорожек с минимальной задержкой с целью достижения специфических тембральных эффектов и генерация звуков, выходящих за рамки традиционной звуковысотной модели.
Ключевые слова: электронная музыка, постмодернистская музыка, обработка звука, звуковые технологии, музыка 1960-х годов.

Bondarenko A.I.
Kyiv National University of Culture and Arts

SOUND TECHNOLOGIES AS A MUSIC CREATION FACTOR OF THE LATE 1960s

Summary
The article deals with the influence of sound technologies on the composition of the 1960s. An innovative use of sound technologies in the work by Bill Evans, «The Beatles», S. Gubaidulina is analyzed. There are such innovative techniques as mixing separate layers of musical texture, mixing layers of musical texture with non-musical sounds, gluing heterogeneous musical or non-musical sound fragments, overlaying audio tracks with minimal delay in order to achieve specific timbral effects and generating sounds that go beyond the framework of the traditional harmonic model
Keywords: electronic music, post-modern music, audio processing, sound technologies, music of 1960th.

УДК 044.7

ДО ПРОБЛЕМИ БАНДУРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ: ПСИХОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА

Брояко Н.Б.
Київський національний університет культури і мистецтв

У сучасному музикознавстві фактор домінанти трактується багатоаспектно, і за способом функціонування може бути співвіднесений як до психофізіологічної сфери діяльності виконавця-інтерпретатора, до творчо-технологічної сфери діяльності редактора-інтерпретатора, так і до теоретично-аналітичної сфери діяльності музикознавця-інтерпретатора. Музикант-виконавець для реалізації інтерпретаторської ідеї використовує широку палітру художніх засобів, які відрізняються від композиторських своєю імпровізаційною природою і відсутністю суворої ступеневої (дискретної) організації, котра дозволила б точно фіксувати ті чи інші звукові нюанси.
Ключові слова: художня інтерпретація, технологія виконання, домінанта, мислення.

Постановка проблеми. У музичному мистецтві існує розподіл творчих функцій створення художнього твору і його виконання. Музичне виконавство розглядається як особливий, специфічний вид художньо-творчої діяльності відмінний від художньо-творчої діяльності композитора. Суб'єкти цих видів діяльності – композитор і музикант виконавець, котрі володіють особливими якостями та здібностями: чітко розмежовують композиторські і виконавські здібності. Зміст діяльності в першому випадку – створення музичного твору, в другому – його інтерпретування. Продукт діяльності в першому випадку – створений музичний твір, закодований нотними знаками, в другому – розкодування, перетворення умовних знаків у звуки, інтерпретування твору, автором якого виступає композитор.

Розглядаючи інтерпретацію як комплексне поняття – композиторську, редакторську, виконавську, музикознавчу – виокремимо саме той тип інтерпретації, який втілює в музичне звучання композиторський задум – виконавський.

Дослідження та публікації. Специфіка музичної інтерпретації розглянута М. Гарбузовим у акустичному, дослідницькому та педагогічному аспектах. В. Медушевський дослідив психологічні установки діяльності виконавця-інтерпретатора, виявив структуру та художні функції емоцій інтерпретатора. Аналіз, представлений в праці В. Москаленка. Питання, пов'язані з артистичністю та відтворення емоцій виконавства через фізичну та психологічну сфери викладені у праці К. Станіславського.

Метою статті є виявлення особливостей уваги виконавця на звукову мету і наступний контроль гри для втілення художньої ідеї виконавця-інтерпретаторської.

Виклад основного матеріалу. У музичному мистецтві існує розподіл творчих функцій створення художнього твору і його виконання. Музичне виконавство розглядається як особливий, специфічний вид художньо-творчої діяльності відмінний від художньо-творчої діяльності композитора. Суб'єкти цих видів діяльності – композитор і музикант виконавець, котрі володіють особливими якостями та здібностями: чітко розмежовують композиторські і виконавські здібності. Зміст діяльності в першому випадку – створення музичного твору, в другому – його інтерпретування. Продукт діяльності в першому випадку – створений музичний твір, закодований нотними знаками, в другому – розкодування, перетворення умовних знаків у звуки, інтерпретування твору, автором якого виступає композитор.

Ю. Капустін, характеризуючи функцію виконавця по відношенню до «авторського твору» як його реалізацію, розрізняє «фізичну реалізацію» твору (озвучення, надання творові форми реального фізичного звучання) і реалізацію «художню», що включає осмислення – осягнення авторського задуму і його переосмислення, або інтерпретування (інтерпретацію) [4, 6]. Підкрес-

лимо, що у виконавському процесі художня і фізична реалізація відбуваються одночасно, формуючи нерозчленоване явище. Поза художнім баченням втрачає сенс фізична реалізація, яка не виконує головну функцію інтерпретації – реалізацію художнього задуму композитора, закодовану в нотному тексті.

Відомо, що знаки динаміки, агогіки, артикуляції не визначають точного дозування цих засобів виразності; те ж стосується темпоритмічної і навіть звуковисотної сторони твору (для інструментів нетемперованого строю і вокальної музики). Ця органічна властивість нотного запису інколи ставиться в пряму залежність з феноменом інтерпретування музики. Широко побутує думка (Е. Фубіні, М. Міла, Г. Коган та ін.) ніби сам факт інтерпретації є наслідком недосконалої нотації.

На противагу цій думці італійський музикознавець Дж. Граціозі зауважив, що на перший погляд нерухомі і застиглі, графічні знаки зберігають всю мінливість і еластичність композиторського задуму. Графічний знак концентрує в собі властивий музиці «акустичний і експресивний поліморфізм». Коли Дебюссі в початковому такті своєї п'єси «Вітрила» вказує: P, tres doux, ця вказівка містить стільки відтінків, що композитор не зміг би визначити їх, навіть володіючи особливими пристроями для вимірювання звука по силі і тембру.

Музичний твір, зберігаючи свій художній образ, зміст, об'єктивну логіку драматургічного розгортання і постійність своєї форми – свою константність, може і повинен змінюватися зокрема, в особливостях та деталях. Ці зміни цілком прийнятні в межах, встановлених зонною природою нашого звуковисотного, темпового, динамічного і тембрового слуху.

Зонність – невід'ємна ознака музичної мови, вперше теоретично осмислена і експериментально доведена російським дослідником Г. Гарбузовим (1). Виявилося, що навіть на інструментах з фіксованим строєм, наприклад, фортепіано, виконавець переборює цю фіксованість, створюючи засобами агогіки і динаміки відчуття живого звуковисотного інтонування музичного полотна.

Отже, мова повинна йти не про недосконалість або неповноту нотації (її придатність як засобу фіксації і збереження музики доведено багатовіковою практикою музичної культури), а про те, що цей засіб не є вичерпно самодостатнім. Щоб доповнити недосказане, розкрити її утаємничений підтекст, необхідний перш за все живий слуховий досвід, що передається від покоління до покоління. Розшифрування нотного тексту передбачає правонаступництво, вимагає від артиста знання виконавської традиції, стилю.

Комплекс первинних звукових засобів виконавця складають: звуковисотна інтонація (для вокалістів, струнників, духовиків), динаміка гучності, темп та агогіка, тембр, а також різноманітні способи видобування звука – звукотворчі рухи. Сюди ж щільно прилягають і проблеми співвідношення стійкості, інтуїтивності та духовності у виконавському процесі. Без сумніву, що свідомість і психіка людини під впливом зовнішніх подразників чи внутрішніх побуджень постійно зазнають якісних видозмін. Тому перед інтерпретатором стоїть завдання постійно «розвивати здатність відчувати, розщеплювати, синтезувати» [12, с. 214].

Значного розвитку «техніка інтерпретування» зазнала під впливом концепції «звукотворчої волі» К. Мартінсена [6]. Особливого значення видатний дослідник надає неподільності виконавського акту, синтезу його основних складових елементів: «Ніколи душевний порив не є сам по собі елементом творчості, так само, як ніколи ним не буде музичний слух або м'язова система, розглянуті окремо. Ці складові стають дійсно творчими елементами, тільки складаючи єдине ціле, злившись воєдино в своїй неподільності» [6, с. 26–27].

Цікавою для розуміння технології виконавства є думка К. Мартінсена про те, що існують певні фізичні «передчуття тілом» творчого акту, які безпосередньо пов'язані з «дійсним переживанням звукотворчої волі». Автор визначає це як «формулу приведення» в стан готовності нервів і м'язової системи [6, с. 26].

Результатом використання даних інших наук про мислення стало в наш час розуміння значення правильного функціонального співвідношення виконавського «передчуття» та слухового контролю – «після чуття», необхідності діяти в процесі гри за принципом «бачу – чую – рухаюсь – контролюю» [6]. Подвійна спрямованість уваги виконавця на звукову мету і наступний контроль гри, тобто правильне співвідношення орієнтуючої і контролюючої функції мислення, відоме в музичній практиці як уміння «слухаючи, чути себе», що дозволяє формувати добре координовані слухо-рухальні зв'язки (так званий феномен «чуючі руки» – основу художньо-виразової техніки), є передумовою керованої поведінки під час гри.

В останні роки для вивчення деяких аспектів інтерпретаторської діяльності виконавців все частіше привертає увагу музикознавців вчення академіка А. Ухтомського про домінанту. Домінанта – це концентрація збудження в певній зоні кори великих півкуль із залученням нервових імпульсів інших її зон.

При розвитку домінанти сторонні для домінуючого центру імпульси, що продовжують впливати на організм, не тільки не заважають розвитку протікаючої домінанти, але й не проходять для неї дарма: вони використовуються на її підкріплення.

Таким чином, домінантний стан підвищує активність організму і сприяє здійсненню запрограмованої діяльності. В роботі музиканта домінанта є важливим фактором, адже від неї залежить сприйняття, увага, зосередженість, емоційність, а в кінцевому результаті – виконавський успіх.

Домінанта залишає настільки стійкі сліди в центральній нервовій системі, що при повторенні умов, які сприяють її виявленню, вона може відтворитися знову. «Слід колись пережитої домінанти, зазначає Ухтомський, – а інколи і вся пережита домінанта, можуть бути викликані знову в поле зору, як тільки відновиться, хоча б частково, подразник, що став для неї адекватним» [13, с. 171].

Такими подразниками можуть бути умови, що раніше вже супроводжували виконання артиста. К.С. Станіславський ґрунтував на цьому свій метод «фізичних дій», котрий повністю відповідає фізіологічним законам. «Для довільного відтворення емоцій, – вважає він, – необхідно створити

сценічне самопочуття, той стан, що супроводжував артиста під час виступу. На цьому тлі дії артиста і супроводжуючі його умови (безпосередньо виконання, присутність публіки, концертний зал і т.п.), всі подразники зовнішнього і внутрішнього середовища здатні стати «каталізаторами» сценічного переживання, виступити в якості пускового поштовху емоційних реакцій» [11, с. 96].

Ми вказали на позитивний вплив концентрації збудження певних зон мозкової діяльності, але не менш важливо враховувати її негативні наслідки. Почуття страху, невпевненості в собі, пригнічений емоційний стан – все це може закріпитися в якості гальмуючої негативної домінанти, котра може перетворитися в деяких випадках у справжню психічну травму. Утворенню такої негативної домінанти можуть сприяти невдалі публічні виступи, необачні розмови про хвилювання і т.п. Негативно впливає і різка критика виконавця безпосередньо перед виступом.

Необхідна клопітка і тривала робота, щоб музикант відновив нормальний психічний стан, знову набув впевненості і стабільності виконання.

Домінанта розглядається Ухтомським, як «функціональний орган», який в рівній мірі стосується як психології, так і фізіології [13, с. 126–148]. Наведемо тільки деякі приклади. І. Назаров [9] саме домінантним станом психіки обумовлює формування аналітичного стану свідомості – концентрованої уваги, та синтетичного стану свідомості – розприділюючої уваги. А. Бірмак вважає, що «в момент творчого підйому, коли емоції досягають високого рівня, виникає особливий стан, який можна визначити як «творчу домінанту.

Викладаючи поняття «технічної домінанти», М. Давидов зазначає, що «домінантна установка нервово-м'язових рефлексів сприяє впевненості й стабільності гри на естраді» [3, 7].

Розглядаючи проблемні ситуації в штриховій редактурі, Л. Гуревич унаочнює наявність «штрихової домінанти». Вирішення питання про значення одного з основних параметрів штрихової редактури (напрямок, зміна і розприділення смичка) виявляється визначальним. Природньо, що якщо інші параметри узгоджуються із штриховою домінантою, це сприяє переконливості штрихового рішення [2, с. 65].

Аналізуючи комплексне виявлення художнього інтонування, В. Москаленко пише: «Любе інтонування носить комплексний характер, але, стосовно того чи іншого різновиду мистецтва, комплексність виявляється на основі певної «інтонаційної домінанти». Ми виділяємо три таких домінанти: вербально-мовне, вокальне і руховопластичне інтонування» [8, с. 30]. «Домінантною ознакою» музику Бетховена вважає Н. Смірнов «героїзм та волевиявлення» [12, с. 223].

Наведені приклади демонструють комплексне застосування вчення про домінанту і виявляють, що психо-фізіологічний стан домінанти в процесі аналітично-творчого переосмислення перетрансформовується в музикознавче поняття домінанти.

Однак розглянемо більш детально фактор психологічної домінанти у виконавській інтерпретації. Психологічний словник тлумачить домінанту як явище психічного зосередження навколо певного питання, проблеми, ідеї тощо, що характеризується спрямованістю уваги, волі, мислення саме на аналіз розв'язання цієї проблеми.

Концентрацію уваги на певній дії або на вирішенні визначеного завдання І.П. Павлов пояснював «світлою плямою» в мозку, що з'являється в цих умовах. «Якщо б можна було бачити, – писав він, – крізь черепну кришку, і якби місце великих півкуль з оптимальною збудливістю світилося, то ми побачили б на думаючій свідомій, людині, як на її великих півкулях пересувається постійно змінна за формою та величиною примхливо окреслена світла пляма, оточена на всьому подальшому просторі більш або менш значною тінню» [10, с. 248].

Фізіолог П. Сімонов пояснює: «Світлою плямою свідомості, як променем прожектора, «висвітлюються» саме ті явища в оточуючому світі, котрі в даний момент представляють найбільше значення» [11, с. 28]. Однак складна нервова діяльність може протікати і поза «світлою плямою».

В областях з відносно зниженою збудливістю також можуть виникати і формуватися умовно-рефлекторні зв'язки, але вони проявляються інакше, у вигляді нечітких уявлень або неусвідомлених, неточних рухів. Якщо ж людина зосереджує увагу і думку на межі роботи, подібні туманні уявлення переходять у сферу «світлої плями».

Важливу роль при цьому відіграє принцип домінанти. Вибірковість і концентрація уваги, тісно з нею пов'язані, виражаються в посиленні уваги до тих об'єктів і проблем, котрі є найважливішими. Від уміння правильно спрямувати увагу у великій мірі залежить майстерність виконавця.

Якщо основною проблемою для виконавця є інтерпретування художнього задуму композитора, то найістотнішими у процесі реалізації цього завдання розрізняємо такі домінанти:

– домінанта розуміння, осмислення художньої концепції твору в цілому;

– домінанта проектування технологічних виконавських засобів;

– домінанта апробації і втілення проекту, що виявляється у реальному звучанні мистецького твору.

Ці три аспекти фактично являються нерозривними ланками єдиного ланцюжка, який утворює виконавську інтерпретаторську домінанту.

Необхідно зауважити, що фактор домінантного стану свідомості виникає лише при наявності параметру «трудності». Саме «трудність» вирішення завдання або досягнення мети і викликає той особливий стан розумової діяльності, який ми називаємо домінантою. «Трудність» виступає тим збудником, на який реагує свідомість виконавця і спонукає його до підвищеної уваги у вирішенні виниклої проблеми. У даному випадку ми не беремо до уваги суб'єктивний фактор «трудності» – рівень кваліфікації виконавця, адже «трудністю» у цьому розрізі може стати й технічне (не у плані віртуозності) виконання елементарного пасажу, а розуміємо під «трудністю» об'єктивний фактор – структуру завдання, яке необхідно вирішити, ступінь його складності, тобто осягнення жанру, форми, стилю, тематизму, всього того, що у знаковій формі – нотному тексті – несе музичний твір.

Психологічний домінантний стан виконавця, пройшовши крізь призму «трудності», безпо-

середньо формується за допомогою відповідних психологічних установок.

На думку В. Медушевського, в «структуру психологічної установки входить інтуїтивне відчуття мети діяльності, вихідної ситуації – умов і наявних елементів діяльності, актуалізовані відповідно завданням і ситуації попередні знання і навики, план очікуваної або протікаючої діяльності. Сюди входить упізнання структури і її художньої функції, відповідний емоційний відгук, оцінка, елемент роздуму» (7, 161).

Виконавець, який інтерпретує композиторський задум, є інтерпретатором композиторських домінант, які В. Медушевський розрізняє як інтонаційно-драматургічну домінанту та аналітично-граматичну домінанту [7, с. 39–40].

Виконавець, спираючись з одного боку, на «грандіозну споруду аналітичної музичної форми», яка охоплює лад, гармонію, метр, масштабно-синтаксичні структури, тематичну організацію, що впорядковує композицію і фактуру, з іншого боку – на інтонаційну форму, що постає в єдності використання «всіх властивостей звукового матеріалу – звукорядної висоти і ритму, тембру, теситури, регістру, гучності, артикуляції», продукує через психологічну домінанту інтерпретаційну версію. Інакше кажучи, домінанта думки автора трансформується в домінанту розуміння і дії виконавця.

Розглянемо деякі висловлені теоретичні положення на прикладі Думи з Другої сюїти для бандури Миколи Дремлюги.

При ознайомленні з твором у виконавця домінуючим є осмислення художньої концепції твору в цілому, його розуміння. Розуміння – процес мислення, спрямований на виявлення істотних рис, властивостей і зв'язків, явищ, подій.

Фізіологічною основою розуміння є складна аналітико-синтетична діяльність мозку, актуалізація минулих умовних зв'язків і створення нових тимчасових зв'язків. Процес розуміння спирається на роботу другої сигнальної системи. Особливості цього процесу зумовлені низкою факторів, зокрема наявністю у суб'єкта уже сформованих знань, умінь, попереднього досвіду, а також можливістю осмислення нового, що не було раніше предметом вивчення.

В даному випадку об'єктом розуміння як психічного процесу є мистецький твір. Композитор трансформував вокально-інструментальний жанр фольклорної думи у інструментальний. «Дума» М. Дремлюги є результатом композиторської інтерпретації фольклорного жанру.

Автор опирається на «думний лад», вокальну, імпровізаційну та речитативну природу інтонування, розвиток «уступами», традиційну тричастинну форму.

Проте гармонічна мова осучаснена – має тонально-гармонічну основу, зорієнтовану на фольклорне джерело.

Не властивим для жанру думи є введення композитором маршу – II ч., фанфар (імітація духових інструментів «золотий хід» валторн) – III ч., хоралу-реквієму – III ч.

Найбільшою «трудністю» для бандуриста-інструменталіста у цьому творі є втілення вокально-речитативної природи засобами інструментальної виразності.

На цьому етапі роботи над твором вступає в дію домінанта проектування технологічних виконавський засобів. Для відтворення інструментального супроводу та вокально-декламаційного начала виконавцеві необхідно, враховуючи специфічні особливості інструмента, застосувати різні типи атак.

Тверда атака допоможе підкреслити сріблясту, дзвінку фарбу струн кобзи-бандури, м'яка атака сприятиме кантиленному відтворенню голосу кобзаря. Величезне значення у виконанні даного твору має техніка стрибків – композитор теситурно розмежував вокальне та інструментальне начало.

У даному творі динаміка гучності є яскравим виразником драматургії музичного процесу, тому виконавцеві необхідно співвіднести міру вагового впливу на струни, щоб досягти рельєфності та гнучкості нюансування, а також запобігти появі шумових призвуків та дзижчання на *ff*.

Висновки. На етапі виконавської інтерпретації вступає в дію домінанта апробації і втілення композиторського задуму, де реалізується весь комплекс умінь і навичок виконавця, що викликаний його індивідуальною інтерпретаторською версією.

Список літератури:

1. Гарбузов Н.А. Музыкант, исследователь, педагог. Сборник статей // Сост. О. Сахалтуева, О. Соколова. Ред. Ю. Рагс. – М.: Музыка, 1980.
2. Гуревич Л. Скрипичные штрихи и апликатура как средство интерпретации. – Л.: Музыка, 1988.
3. Давидов А. Основи формування виконавської майстерності баяніста. – К.: Музична Україна, 1983.
4. Капустин Ю. Социальные функции музыканта-исполнителя и формы их осуществления в современном обществе. Автореферат дис. на соиск. учен, степени канд. искусствоведения. – Л., 1973.
5. Коган Г. Избранные статьи. Вып. 3. – М.: Сов. композитор, 1985.
6. Мартинсен К.А. Методика индивидуального преподавания игры на фортепиано. – М.: Музыка, 1977.
7. Медушевский В. Человек в зеркале интонационной формы // Сов. муз. 1980, № 9.
8. Москаленко В.Г. Творческий аспект музыкальной интерпретации (к проблеме анализа). – К, 1994.
9. Назаров И. Основы музыкально-исполнительской техники и метод её совершенствования. – Л.: Музыка, 1969.
10. Павлов И. Собр. соч. Изд. 2-е, т. 3, – М.: АН СССР, 1952.
11. Симонов П. Метод К.С.Станиславского и физиология эмоций. – М.: Музыка, 1962.
12. Смирнов М. Эмоциональная природа музыки и современное исполнительское искусство // Музыкальное исполнительство и современность. – М.: Музыка, 1988. Вып.1.
13. Ухтомский А.А. Доминанта. – Л.: ЛГУ, 1966.

Брояко Н.Б.
Киевский национальный университет культуры и искусств

К ПРОБЛЕМЕ БАНДУРНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ: ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ДОМИНАНТА

Аннотация
В современном музыковедении фактор доминанты трактуется многоаспектной, и по способу функционирования может быть соотнесен как к психофизиологической сфере деятельности исполнителя-интерпретатора, в творчески-технологической сфере деятельности редактора-интерпретатора, так и в теоретико-аналитической сфере деятельности музыканта-интерпретатора. Музыкант-исполнитель, для реализации интерпретаторской идеи, использует широкую палитру художественных средств, которые отличаются от композиторских своей импровизационной природой и отсутствием строгой ступенчатой (дискретной) организации, которая позволила бы точно фиксировать те или иные звуковые нюансы.
Ключевые слова: художественная интерпретация, технология исполнения, доминанта, мышление.

Broiako N.B.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE PROBLEM OF INTERPRETATION: PSYCHOLOGICAL DOMINANT

Summary
In modern musicology dominant factor is treated from various aspects and the method of operation can be correlated to a psychophysiological sphere of the artist-interpreter to the creative, technical sphere of the editor interpreter and to the theoretic-analytical sphere of the musicologist-interpreter. If the main problem for the artist is the interpretation of the artistic purpose of the composer, there are the most significant dominants in the implementation of this task: – comprehension dominant, understanding of an artistic concept of the work in general; – means of performing process design dominant; – dominant of testing and implementation of the project which is manifested in a real artwork sound. These three aspects are virtually inseparable links in a single chain, which forms the dominant performing interpretational dominant.
Keywords: artistic interpretation, performance technology, dominant, thinking.

УДК 792.8

ПИСЬМЕННИЦЬКА СПАДЩИНА М. ГОГОЛЯ В УКРАЇНСЬКОМУ БАЛЕТНОМУ ТЕАТРІ НА РУБЕЖІ XX–XXI СТОЛІТЬ

Гресь О.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті досліджено роль письменницької спадщини класика української і російської літератури М. Гоголя у розвитку вітчизняного балетного театру кінця XX – початку XXI століття. Розглянуто особливості хореографічних постановок «Ніч перед Різдвом», «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Вій», «Майська ніч», втілених на балетній сцені України. Зазначено, що в основу хореографічного вирішення вистав балетмейстерами В. Литвиновим («Ніч перед Різдвом») та Г. Ковтуном («Вій») було покладено принципи наповненості танцювальних мізансцен поетичною умовністю і фольклорною образністю, широкого залучення структурно-композиційних прийомів українського народного танцю, винайдення чіткого пластичного і драматичного малюнку дійових осіб відповідно до їх літературної характеристики.
Ключові слова: балет, Микола Гоголь, хореографічне мистецтво, український балетний театр.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Постановка проблеми. Для сучасних українських хореографів, так само як і для їхніх попередників, літературна спадщина видатного письменника Миколи Гоголя продовжує залишатися невичерпним джерелом сценічного натхнення. Як справедливо зазначала відомий вітчизняний мистецтвознавець М. Загайкевич, «широкий образний діапазон його творів, глибоке вкорінення в український ґрунт, органічне поєднання лірики з тонким гумором, побутових замальовок з фантастикою – розкриває великі можливості для виникнення оригінальних, національно-забарвлених і водночас ефектних, привабливих для глядацької аудиторії балетів» [1, с. 68]. Наукове зацікавлення письменницьким доробком Миколи Гоголя у контексті розвитку вітчизняного хореографічного мистецтва кінця XX – початку XXI століття, недостатня вивченість даної проблеми зумовили актуальність дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел доводить, що тема «Гоголь і театральне мистецтво» неодноразово обговорювалася серед вітчизняних літературознавців (В. Звиняцьківський, Р. Карабанов, М. Радецька, В. Фірсанова, О. Цивкач тощо), культорологів (Б. Романицький, І. Черничко тощо), театрознавців та балетознавців (М. Загайкевич [1], Б. Кокуленко [2], Ю. Станішевський [4; 5] тощо). Науковцями було досліджено публіцистичну критику М. Гоголя присвячену театру, проаналізовано його висловлювання щодо розвитку народно-сценічної хореографії, з'ясовано значення літературного внеску М. Гоголя у збагачення творчих принципів драматичного й музичного мистецтва; виявлено характер й особливості роботи постановників (режисерів, балетмейстерів, сценографів, диригентів) та артистів.

Незважаючи на великий масив накопиченої інформації, вважаємо, що інтерпретації письменницької спадщини М. Гоголя у балетному театрі розглянуто дослідниками досить побіжно. Саме тому, за нашим переконанням, ця проблема заслуговує на ретельніше вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Балетна гоголіана заслуговує на спеціальне комплексне дослідження, частиною якого є проблема інтерпретацій творів М. Гоголя на вітчизняній балетній сцені кінця XX – початку XXI ст.

Мета статті. Метою наукової розвідки стало виявлення мистецьких принципів сучасних вітчизняних балетмейстерів у сфері реалізації балетних постановок за мотивами творів М. Гоголя.

Виклад основного матеріалу. На українській балетній сцені одними з перших в останній чверті XX ст. до літературного доробку М. Гоголя в якості джерела балетної вистави звернулися постановники Київського театру класичного балету Укрконцерту під керівництвом відомих українських хореографів В. Вронського та Г. Березової. 1981 року ними було створено одноактний балет на музику композитора О. Рябова «У Солохи» за мотивами повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом».

1984 року в Одеському державному академічному театрі опери та балету (з 2007 року – Національний) на музику композитора В. Губаренка було здійснено постановку опери-балету «Вій» в хореографії В. Смирнова-Голованова (диригент Б. Афанасьєв, режисер А. Почиковський, художник Є. Лисик). За спогадами дружини музиканта, доктора мистецтвознавства Л. Черкашиної (автора лібрето), на початку роботи над музичним твором Губаренко відчував певні труднощі при втіленні одного з найзагадковіших образів опери – Панночки: його не влаштовували лише вокальні засоби виразності. В решті решт він прийшов до необхідності «намалювати» гоголівську героїню мовою хореографії. Так народилася ідея введення балетного персонажа в оперу, що розвинулася потім у повноцінну балетну частину «Вія» [3]. У праці «Український балетний театр» балетознавець Ю. Станішевський надає наступну характеристику одеській інтерпретації повісті М. Гоголя: «Органічне взаємопроникнення елементів оперної й хореографічної дії, сучасність композиторської техніки та образного мислення знайшли переконливе втілення в масштабному сценічному рішенні опери-балету... Своєрідна пластика театрального живопису ожила в щедрому розмаї хореографічних композицій В. Смирнова-Голованова, який винахідливо «розцвітив» класичний танець примхливими візерунками фольклорних орнаментів... Динамічні події балету розгорталися відразу на кількох площадках вертикальної конструкції. В поліфонічних композиціях українського жіночого і чоловічого танцю, де фольклорна лексика відповідала формам сучасної музичної мови, промовисто розкривалися щедрість і краса народної душі, оспіваної М. Гоголем» [5, с. 309].

Через тридцять років після першого показу «Вій» було відновлено головним диригентом Одеської опери О. Самоїле в хореографії Г. Ковтуна. Варто підкреслити, що у новій редакції шляхом підсилення хореографічної складової, драматичні акценти було зміщено в бік танцю. Насамперед, постановник зробив головним героєм спектаклю Миколу Васильовича Гоголя, який утворив своєрідний танцювальний дует з іншим балетним персонажем – Панночкою. Крім складної, винахідливої хореографії, якою Ковтун наділив танцівників, непрості завдання було покладено на солістів опери та учасників хору, від яких вимагали втілення пластичних ідей на рівні кордебалету. Основній дії вистави передував оригінальний пролог: з розгорнутої могили з'являвся сам великий письменник і «творив свою страшну казку». Винайдені його фантазією образи починали жити самостійним життям, сперечатися і чинити опір автору, а йому доводилося «коригувати» їх дії особистою присутністю протягом всього спектаклю [3].

Театральні рецензенти писали: «На перший погляд, вистава позбавлена справжньої психологічної глибини і більше розрахована на видовищність... Немає в ній особливої соціальної або психологічної проблематики, все засновано на зовнішніх ефектах, на бентежній таємничості і містиці. Однак, є в ній і своя поліфонія, і своя складносурядність, яка сміливо поєднує фантастику з українським колоритом, побутове, жанрове, народне з загадковим, таємничим, надприродним... Завдання постановника – відчути цю поліфонію і зуміти її висловити. Схоже, що Ковтуну це вдалося: контрастність сцен, їх яскравість, динамізм, виразність, масштабність і розмах (в масових сценах одночасно на підмостках знаходилося понад 120 акторів) – все це було втілено на належному високому рівні» [3].

В Національній опері України прем'єра балетної вистави за мотивами твору М. Гоголя «Ніч перед Різдвом» на музику Є. Станковича відбулася у липні 1993 року (балетмейстер Віктор Литвинов, диригент В. Кожухар, сценограф М. Левитська). Варто закцентувати, що відображаючи лібрето В. Литвинова і О. Бєлінського, композитор в одному ряду з етнографічними картинами життя селян і святкуванням Різдвяної ночі з щедрівками, колядками і фольклорною грою «Коза» ввів у драматургічну дію містичні образи зірок, місяця, нечистої сили, епізод польоту сміливого коваля Вакули до цариці Катерини.

Балетмейстерську роботу В. Литвинова було оцінено тогочасними театральними критиками

досить високо. Ю. Станішевський писав: «В. Литвинов... пішов на сміливий експеримент. Його захопила іскриста атмосфера колоритної комедійної вистави, яку він вирішив дуже винахідливо, з почуттям м'якого гумору, окресливши свіжими хореографічними засобами гоголівських персонажів, уважно вслухаючись в музичні характеристики героїв і створивши виразні танцювальні образи кожного з них» [4, с. 532].

Всім дійовим особам балетної постановки В. Литвинов знайшов чіткий пластичний малюнок, успішно розвиваючи його протягом усього спектаклю. Народні масові сцени святкування Різдва, за принципом полярності й контрастності розгортання дій, змінювалися комедійними жанровими епізодами, в яких яскраво розкривалися образи героїв Гоголя: пихатого Голови (С. Сєрков), полохливого Дяка (Ю. Тарасов), розважливого Чуба (Д. Клявін), відважного й запального Вакули (А. Козлов), ніжної красуні Оксани (О. Філіп'єва). «Дуже вдало розробив балетмейстер образ гордовитої і власної Солохи, – зазначав Ю. Станішевський, – який по-різному трактували дві дуже не схожі за акторськими індивідуальностями яскраво обдаровані танцівниці Т. Андреєва та І. Бродська. Відповідно до музичної драматургії він показав характер Солохи у розвитку, щедро розцвітивши його гумористичними й підкреслено сатиричними деталями» [4, с. 532].

Для розкриття образів Вакули і Оксани хореограф використав класичний танець, забарвлений елементами українського хореографічного фольклору. Кожна танцювальна мізансцена балетної постановки була підпорядкована «виявленню мінливих настроїв і щирих почуттів Оксани та глибокому романтичному коханню благородного коваля, готового виконати будь-яку примху нареченої» [4, с. 534]. Із яскравим гумором В. Литвинов побудував сцени в царському палаці, коли в розпалі балу з колосників до залу спускався трон з імператрицею Катериною ІІ. Технічно складну партію правительки, де цікаво поєднувалися сучасна і модерна хореографія, з вишуканою грацією виконала балерина І. Дворовенко. «Її цариця Катерина, – відзначили балетознавці, – яка серед розкішних, сяючих позолотою декорацій і костюмів танцювала із своїми фаворитами і коханцями, віддаючи перевагу Потьомкіну, відкрила нові, несподівані грані ліричного таланту артистки» [4, с. 534].

Зауважимо, що в сценографічному рішенні вистави надзвичайно оригінально поєднувалися поетична умовність і побутово-етнографічна образність, майстерне відтворення національного колориту українського села і помпезне оздоблення імператорського палацу. Хореограф і сценограф вдало використали виражальні засоби кіно: напливи, стоп-кадри, монтаж епізодів, досягаючи тим самим яскравого комічного ефекту і оригінального розв'язання фантастичних і гумористичних епізодів.

У листопаді 2015 року балет-феєрію Є. Станковича «Ніч перед Різдвом» за мотивами М. Гоголя було оновлено. Модернізована В. Литвиновим постановка отримала назву «Вечори на хуторі біля Диканьки». Нове прочитання балету торкнулося всіх складових вистави: костюмів, декорацій, виконавців головних партій та музичного полотна. «Щодо музики балету, – зазначав у критичних відгуках рецензент І. Шевчук, – то цілком мотивованим було використання в ній улюблених народних тем «Щедрик», «Радуйся, земле». Дещо несподіваним, навіть епатажним, було цитування більш сучасних популярних творів, але кожна з цих мелодій мала свою драматургічну функцію. Кожен образ мав свій лейтмотив і характер. Так, щоб підкреслити психологічні риси Солохи, композитор ввів у партитуру саксофон, для незграбного Чуба – «баси гудуть», а щоб передати всю підступність і нещирість челяді в палаці цариці в полонезі з'явився «саркастичний підтекст». І в якості контрасту – чудовий ліричний український мелос для образів Оксани та Вакули» [6].

Варто підкреслити, що «Ніч перед Різдвом» («Вечори на хуторі біля Диканьки») став не єдиним балетом Є. Станковича за гоголівськими творами. 1998 року композитором було презентовано фольк-балет «Майська ніч» (жанр «фольк-балет» визначив сам композитор, розуміючи під цим використання в музиці відкритого етнографізму і найсучасніших засобів симфонічного вислову). Хореографію було поставлено балетмейстером В. Гаченком і втілено артистами Київського муніципального академічного театру опери та балету для дітей і юнацтва.

«Майська ніч» прозвучала у жанрі ліричної комедії. Відбираючи автентичний фольклорний матеріал для оркестрової партитури Є. Станкович використав народні пісні-романси («Ой, зійди, зійди ясен місяцю», «Ой звідси гора, а звідти друга» тощо) та жартівливі танцювальні мелодії. «Залучення в партитуру саме цих різних і однаковою мірою надпопулярних шарів української пісенності, – коментувала характер музики мистецтвознавець М. Загайкевич, – випливає з притаманного даній повісті М. Гоголя поєднання світської лірики з м'яким гумором. Збіг музики з образною сутністю й різноплановим емоційним забарвленням «Майської ночі» проявляється також у вигадливій оркестровці (вражаючий комічний ефект справляє, скажімо, зіставлення звучання труби і флейти піколо в партії Голови). Колористичні оркестрові штрихи (фрулато та інші особливі форми звуковидобування) допомагають відтворити істотний компонент поетики Гоголя – ефемерність фантастичних зображень, витонченість пейзажних замальовок» [1, с. 71].

В основу хореографічного вирішення вистави балетмейстер-постановник В. Гаченко поклав принцип широкого залучення лексичних засобів і структурно-композиційних прийомів українського народного танцю в систему академічного виконання. Загадкову атмосферу повісті М. Гоголя було відтворено сценографом М. Левитською. Декорації та костюми цілком «підкреслювали поетичну тональність сюжетної розповіді та її ліричні відступи» [1, с. 71].

Висновки і пропозиції. Аналіз наукових джерел довів, що літературна творчість Миколи Гоголя у контексті розвитку українського театру неодноразово обговорювалась у монографіях та наукових публікаціях вітчизняних дослідників, проте, художні принципи інтерпретації письменницької спадщини М. Гоголя в українському балетному театрі на рубежі XX-XXI ст. було розглянуто науковцями досить побіжно.

Одними з перших зробили внесок у балетну гоголіану зробив балетмейстер В. Вронський («Ніч перед Різдвом», 1981, Київський театр класичного балету Укрконцерту). Органічне взаємопроникнення елементів оперної й хореографічної дії знайшло відображення в опері-балеті В. Смирнова-Голованова («Вій», 1984, Одеський державний академічний театр опери та балету). У Києві у 90-ті рр. XX ст. втілено два балети на музику Є. Станковича: балетмейстером В. Литвиновим («Ніч перед Різдвом», 1993, Національна опера України) та В. Гаченком («Майська ніч», 1998, Київський муніципальний академічний театр опери та балету для дітей і юнацтва).

Серед сучасних вистав, створених за літературними мотивами М. Гоголя, виокремлюються «Вечори на хуторі біля Диканьки» (Національна опера України, 2015, балетмейстер В. Литвинов) та «Вій» (Одеський національний академічний театр опери та балету, 2014, балетмейстер В. Ковтун). В основу хореографічного вирішення обох вистав балетмейстерами було покладено принципи наповненості танцювальних мізансцен поетичною умовністю і фольклорною образністю, широкого залучення структурно-композиційних прийомів українського народного танцю, винайдення чіткого пластичного і драматичного малюнку дійових осіб відповідно до їх літературної характеристики.

Вважаємо, що твори М. Гоголя є невичерпним джерелом для хореографічних інтерпретацій. На жаль, нині спадщина великого письменника не зазнає належної уваги з боку балетмейстерів, але маємо надію, ситуація зміниться найближчим часом.

Список літератури:

1. Загайкевич М. Микола Гоголь і балетна творчість українських композиторів / Марія Загайкевич // Студії мистецтвознавчі. – 2009. – № 4. – С. 68–73.
2. Кокуленко, Б. Творчість Миколи Васильовича Гоголя в театрі і танці / Б. Кокуленко // Культура і сучасність. – 2013. – № 1. – С. 143–148.
3. Матусевич А. Гоголь выскочил из могилы: опера-балет «Вий» в Одесском театре [Електронний ресурс] / А. Матусевич // Независимая газета. – 2014. – 20 октября. – Режим доступу: http://www.ng.ru/culture/2014-10-20/100_odessa.html
4. Станішевський Ю. Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: Історія і сучасність / Юрій Станішевський. – Київ: Музична Україна, 2002. – 736 с.
5. Станішевський Ю. Украинский балетный театр: ыстория и современность / Юрий Станішевський. – Киев: Музична Україна, 2008. – 384 с.
6. Шевчук І. Балет-феєрія Гоголя і Станковича знову в національній опері [Електронний ресурс]. / І. Шевчук // Київ. – 2015. – 5 листопада. – Режим доступу: http://kyiv1.org/news/balet-feeriya-gogolya-i-stankovicha-znovu-v-naci-043689/

Гресь А.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПИСАТЕЛЬСКОЕ НАСЛЕДИЕ М. ГОГОЛЯ В УКРАИНСКОМ БАЛЕТНОМ ТЕАТРЕ НА РУБЕЖЕ XX–XXI ВЕКОВ

Аннотация
В статье исследована роль писательского наследия классика украинской и русской литературы Гоголя в развитии отечественного балетного театра конца XX – начала XXI века. Рассмотрены особенности хореографических постановок «Ночь перед Рождеством», «Вечера на хуторе близ Диканьки», «Вий», «Майская ночь», воплощенных на балетной сцене Украины. Отмечено, что в основу хореографического решения спектаклей балетмейстерами В. Литвиновым («Ночь перед Рождеством») и Г. Ковтуном («Вий») были положены принципы наполненности танцевальных мизансцен поэтической условностью и фольклорной образностью, широкого привлечения структурно-композиционных приемов украинского народного танца, изобретение четкого пластического и драматического рисунка действующих лиц в соответствии с их литературной характеристикой.
Ключевые слова: балет, Николай Гоголь, хореографическое искусство, украинский балетный театр.

Gres' O.I.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE WRITER'S HERITAGE OF M. GOGOL IN THE UKRAINIAN BALLET THEATER AT THE ABROAD OF THE XX–XXI CENTURIES

Summary
In the article the role of the writer's legacy of the classic of Ukrainian and Russian literature of Gogol in the development of the national ballet theater of the end of the XX – beginning of the XXI century is investigated. The features of the choreographic productions «The Night Before Christmas», «Evenings on a Farm near Dikanka», «Vij», «May Night» embodied on the ballet stage of Ukraine are considered. It was noted that the basis for the choreographic decision of the performances by the ballet masters V. Litvinov («The Night Before Christmas») and G. Kovtun («Vij») was based on the principles of dance mise-en-scene full of poetic convention and folkloric imagery, the wide attraction of structural and compositional techniques of Ukrainian folk dance, the invention of a clear plastic and dramatic figure of actors in accordance with their literary characteristics.
Keywords: ballet, Nikolay Gogol, choreographic art, Ukrainian ballet theater.

УДК 784.4

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СЦЕНІЧНОГО ВТІЛЕННЯ НАРОДНОЇ ПІСНІ

Дріневська В.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена питанням історії та сучасного побутування традиційної народної пісні. Розглянуті питаня теорії і практики сценічного втілення народнопісенної традиції. Репрезентація народного музичного мистецтва у сценічних умовах. Традиційне мистецтво як орієнтир сценічного трактування народної пісні. Означено роль народної пісенної традиції у культурному розвитку суспільства.
Ключові слова: традиція, народна пісня, сценічне втілення, народнопісенна культура, фольклор.

Постановка проблеми. Народнопісенна культура є одним з найцінніших духовних надбань народу і завдяки своїй глибокій духовній сутності відіграє важливу роль у культурному розвитку суспільства в сучасних умовах. Дослідження народної пісенної традиції та, відповідно, висвітлення діяльності професійних та аматорських колективів, що сформувалися з к. XIX – у XX ст. та існують і сьогодні в Україні, Польщі, Чехії та Словаччині, зумовлено потребою вивчення тенденцій формування, діяльності творчих колективів, покликаних до репрезентації народного музичного мистецтва у сценічних умовах.

Сфера сучасного українського і сусідніх з Україною слов'янських держав (Польщі, Чехії та Словаччини) народного хорового мистецтва характеризується помітним пожвавленням: заснуванням професійних та аматорських колективів, зростанням рівня їх виконавської майстерності. Все це відбувається, незважаючи на фінансово-економічні проблеми та, зазвичай, відсутність державних програм культурного розвитку.

Однак констатуємо все зростаючу суспільну потребу у збереженні та розвитку традицій народної культури, за що свідчать важливі фактори, що визначають державну політику з розвитку культури, збереження культурної спадщини: різноманітні основоположні документи, а також європейські конвенції, декларації, рекомендації та проекти ЮНЕСКО щодо збереження культурної спадщини та культурного різноманіття народів світу, виявлення та зберігання шедеврів народної художньої творчості, розвиток організаційно-практичної та педагогічної діяльності в даній сфері. Відтак, актуальність теми та брак фахових досліджень такого явища як народний хор і народнопісенне виконавство й зумовили вибір теми цієї розвідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення народної пісенної творчості має свою певну історію. Пісні здавна були об'єктом наукової уваги філософів, етнографів, істориків, мистецтвознавців, фольклористів. Роботи цих учених є значущою частиною культурної спадщини. Фундаментальною основою осмислення етносу, народної пісні, що втілила національний характер, ментальність народу, його світоглядні установки, форми буття, стали філософські дослідження проблем духовної культури К. і І. Аксакових, М. Бахтіна, Л. Гумільова, А. Лосєва, А. Хомякова та ін; мислителів Стародавнього світу (Арістотель, Софокл, Цицерон); нового часу (Дж. Локк та ін.); російських філософів Срібного століття (Н. Бердяєв, В. Розанов, В. Соловйов, П. Флоренський); західних філософів (Г. Гегель, І. Гердер, Е. Кассірер, К. Леві-Строс, Ф. Ніцше, Г. Спенсер, З. Фрейд та ін.).

Принципово важливими для формування цілісної наукової концепції з'явилися праці істориків та культурологів, які зробили значний

внесок у розробку проблем специфіки народної культури – Н. Бердяєва, В. Вернадського, В. Виготського, Д. Лихачова та ін. Феноменологичним концепціям культурології присвячені дослідження К. Леві-Стросса, А. Лосєва, В. Проппа (принципові положення теорії міфу); Ю. Лотмана, А. Потебні і Ф. Сосюри (структурно-типологічна семіотика); а також історична етнологія Л. Гумилева, Д. Чижевського.

Крім того, велику роль для дослідження зіграли праці в галузі народної творчості, народної художньої культури, фольклору Т. Бакланової, П. Богатирьова, В. Василенко, В. Гусєва, К. Давлетова, К. Квітки, І. Мацієвського, А. Мехнецова, М. Некрасова, К. Чістова, А. Іваницького, С. Грици та ін. Саме народну творчість та її взаємодію з професійним мистецтвом вивчали в першу чергу фольклористи – Е. Алексєєв, Б. Асаф'єв, О. Веселовський, Є. Гіппіус, В. Єрьоміна, І. Земцовський, Н. Колпакова, Є. Ліньова, Т. Попова, С. Скрипка, А. Соболевський, В. Щуров та ін. У дослідженнях цих учених народна пісня постає як складова частина різноманітної національної художньої культури, розвиток якої, з одного боку, підкоряється загальним законам еволюції мистецтва, а з іншого – має свою специфіку, зумовлену соціокультурними та історичними умовами його побутування.

Питання народнопісенної творчості були також в центрі уваги мистецтвознавців. Їх особлива увага звертається на роль і місце народної співочої культури. Так, А. Анісімов підкреслює значення народної пісні та співочих традицій минулого як фундаменту хорової та всієї музичної культури, що свідчить про зростаючу роль хорового мистецтва як найважливішої частини духовної культури людини і суспільства в цілому.

Основні аспекти методики роботи з народними хорами та практичні питання підготовки керівників самодіяльних та професійних народно-хорових колективів викладаються в роботі Н. Калугіной «Методика роботи з російським народним хором» (1977). Жанрові особливості народного хорового співу (організаційні основи народного хору, традиційне виконання пісень народним хором) висвітлюються в роботі А. Рудневой «Російський народний хор і робота з ним» (1960). Крім цього, автор розкриває зміст слова «народне» у двох аспектах: як естетичну категорію, що визначає значущість твору, і як жанрову, що не виключає естетичну категорію, але обмежує коло художніх творів. Спираючись на її висновки, В. Щуров (1975) розглядає в своєму дослідженні історичні корені, традиції, що послужили виникненню музично-стильових основ південноросійської народної співочої культури. У теоретичних працях К. Квітки «Про історичне значення календарних пісень» (1971–1975), зроблено висновок про єдині історичні корені слов'янських народів. Великий внесок у систематизацію мелодики календарних пісень зробив І. Земцовський. У своїй роботі «Мелодика календарних пісень» (1975) він виявив манеру виконання, мелодику, типологію календарних пісень і підкреслив їх схожість.

Художня яскравість народних пісень і добре зберігання традиційної музичної культури привернули до неї увагу великої групи етномузикологів. Результати їх діяльності знайшли відображення в ряді публікацій. Серед них: пісенні збірники, складені А. Руднєвою, В. Щуровим, Е. Кустовским, Г. Сисоєвою, А. Іваницьким, Є. Єфремовим та ін. Теоретико-методичним основам навчання народно-співочому мистецтву в народному хорі і фольклорному ансамблі присвячена дисертація Л. Шаміної (1996) і численні статті І. Сінельнікова (2009–2012). У роботі В. Василенко, присвяченій традиції народної пісенної лірики в Сибіру, розглядається взаємозв'язок традицій народної пісенної творчості та хорової самодіяльності. До питання сутності народнопісенного виконавства та професійної підготовки виконавців народної пісні звертались у своїх працях українські мистецтвознавці і літератори К. Квітка, Ф. Колесса, І. Франко, Л. Українка, Д. Ревуцький, А. Іваницький, С. Грица, О. Бенч-Шокало та ін. Значний внесок у вивчення феномену народної манери співу зроблено записувачами та виконавцями українського фольклору В. Ковальською, Н. Матвієнко, Р. Кириченко, М. Миколайчук, К. Божко, І. Сінельніковим та ін.

Останнім часом з'явилися дисертаційні роботи О. Алексеєвої (2006), В. Антонюк (2002), Д. Варламова (2009), М. Горінова (2001), І. Єрещенко (2001), О. Скобелєва (2003), Н. Соломонової (2000), О. Скопцової (2005), Р. Лоцман (2013) та ін., присвячені дослідженню проблем традиційного українського і російського музичного мистецтва, а також традиційної музичної культури інших народів, її ролі в сучасному соціокультурному просторі і питанню сценічного втілення традиційного мистецтва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стан наукової розробленості досліджуваної проблеми свідчить про наявність достатньо розробленої теоретико-методологічної бази осмислення феномену народної співочої культури – в аспекті освоєння і розвитку самобутніх національно-культурних традицій, їх трансляції в сучасний соціум. Однак ще й до сьогодні питання сценічного втілення народної співочої культури як соціокультурного феномену не є достатньо висвітленими.

Метою статті є розгляд питань теорії і практики сценічного втілення народнопісенної традиції.

Виклад основного матеріалу. В 1980–2000-х роках із відродженням інтересу до глибинних пластів українського фольклору, творчість народних хорів піддалася критиці з боку провідних українських і російських фольклористів. Підставою для критики був головним чином відхід народних хорів від традицій народного музикування, зокрема заміна народних пісень їх обробками, суттєва відмінність манери співу народних хорів від народної, що в загальному підсумку привела до втрати неповторного колориту народної пісні в її первинному вигляді. Сьогодні керівники провідних професійних хорових колективів переконані: виконання народної пісні на сцені – один з ефективних способів пропаганди фольклорних традицій країни.

Перенесення музично-пісенного фольклору на сцену завжди складно, так як сценічний варіант народної пісні відірваний від споконвічного середовища її народження і розвитку. Сценічне виконання є відтворенням фольклору, вторинним мистецтвом. «Проте, і це суттєво, «сцена» – теж

мистецтво, причому самостійне мистецтво, і як таке має (для неї первинну) мову і свої закони сценічної мови. Ми повинні вивчати їх нарівні з законами фольклору» [8, с. 89]. Отже, працюючи над сценічним варіантом хорового народнопісенного твору, необхідно одночасно зберегти риси, властиві фольклорному твору (музичну, текстову, смислову основи) і в той же час наблизити його до сучасного глядача.

Відтак основним орієнтиром сценічного трактування народної пісні є традиційне мистецтво, адже саме в ньому закладена специфічна манера народного виконавства. Крім того, переконливі зразки інтерпретації фольклору представляють багато професійних та аматорських колективів.

При репродукуванні музично-пісенного фольклору виникає необхідність враховувати закони, які вироблені іншими сценічними жанрами, зокрема, драматичним мистецтвом. Великої режисерської роботи вимагає інтерпретація традиційних обрядів і сцен народних гулянь, що найчастіше відтворюються великими хоровими колективами, в них відбувається з'єднання всіх видів народного мистецтва: співу, танцю, драматичного дійства.

У побутових умовах молоді люди вчилися співочому мистецтву у більш досвідчених майстрів безпосередньо в творчому процесі. Сучасні виконавці, учасники професійних, навчальних, аматорських колективів переймають основи вокальної майстерності у своїх педагогів, які знайомлять їх з традиційним музичним мистецтвом. Від їх музично-теоретичної підготовки, знань про фольклор, вокальних установок і художнього смаку залежить творче обличчя колективу.

У роботі над сценічним втіленням музично-пісенного фольклору перед керівником висуваються як хормейстерські завдання, глибокі знання з теорії і практики фольклору, так і вимоги знання законів театралізації. Ці закони диктують, по-перше, формування художнього образу через виявлення конфлікту, який виражається у взаєминах героїв поетичного тексту, в їх особистих переживаннях. По-друге, організацію сценічної дії через систему виразних засобів театрального мистецтва.

Формування художнього образу відбувається на основі глибокого аналізу музичного та поетичного тексту, а також характеру і умов побутування жанру твору. Спочатку виявляється тема, ідея та «надзавдання» народної пісні (обряду, жанрової постановки).Тема визначається як предмет розповіді, тобто про що йде мова у творі. У кожному окремому жанрі розкривається ряд певних тем. У ліричній пісні відбивається світ почуттів, переживань людини, в історичних розповідається про знаменні події або видатних особистостей. Сюжет танцювальних, хороводних пісень найчастіше розвивається навколо життєвих ситуацій, тематика ігрових-це проекція шлюбних відносин, «репетиція» весільного обряду. Правильне розуміння теми допоможе визначитися з тлумаченням ідеї пісні.

Ідея – це основна думка твору, його суть. Ідея не завжди лежить на поверхні, вона найчастіше завуальована і проявляється у символіці тексту, мелодії, ладі, гармонії. Ідейному тлумаченню пісні допоможе копітка аналітична робота над поетичним і музичним текстом.

Авторська інтерпретація ідеї сценічного дійства виявляється в «надзавданні», яке спрямоване на формування певного ставлення до конкретної проблеми. Поняття «надзавдання» народної пісні дає відповідь на питання, навіщо колектив береться за виконання данного твору, які почуття він хоче сколихнути у слухача. Розкриттю «надзавдання» підпорядковані прийоми як хормейстерської, так і режисерської роботи.

Вірному розумінню теми, ідеї і «надзавдання» допоможе визначення часу і місця дії, в основі яких лежать історичний період і соціальні умови побутування пісні (обряду), а також належність її до конкретної регіональної традиції.

Організація сценічної дії включає в себе: визначення темпоритму усього спектаклю (концерту) і окремих його частин; вибудовування мізансцен та хореографічних композицій у сценічному просторі; створення атмосфери сценічної дії. Розглянемо ці складові сценічної дії.

У сценічній інтерпретації народної пісні або музично-драматичної постановки важливу роль відіграє таке визначення як темпоритм. У музичному мистецтві під темпом і ритмом ми розуміємо швидкість виконання твору і чергування тривалостей. «Темп так само, як і в музиці, в драматичному мистецтві означає швидкість руху, що здійснюється у сценічній дії, яка може розвиватися швидко, помірно, повільно і т. ін. Під ритмом мається на увазі інтенсивність, насиченість дій і переживань виконавців, а також співвідношення рухів і зупинок в сценічному просторі та часі. Іншими словами, ритм – це інтенсивність і розміреність сценічної дії» [12, с. 23]. Темпоритм сценічної постановки складається з чергування темпів і характерів пісень, що складають її, швидкості пересування акторів, зміни композиційних блоків, епізодів і мізансцен.

У контексті виконання народної пісні поняття «мізансцена» передусім передбачає вихід учасників хору на сцену і розташування їх у сценічному просторі. Мізансцена обумовлена жанром, характером побутування народної пісні і висловлює її ідею. При виконанні пісень патріотичного чи історичного змісту передбачається певна строгість в розташуванні хору на сцені, наприклад, у сценічному «верстаті». Якщо пісня побудована на особистих переживаннях і спілкуванні між виконавцями, то розташування може бути вільним, за групами, що заповнює різні сценічні плани.

Визначимо, скільки планів має сценічний простір. Їх існує кілька. Перший план – це простір від «червоної» лінії, відповідної лінії завіси, до першої пари лаштунків, на цьому плані глядач виділяє кожного виконавця по черзі. Перший план сцени найбільш вигідний для донесення інформації. Це найзручніше місце для розміщення артистів, на яких акцентується увага глядачів.

Другий план відповідає рівню другої пари лаштунків, тут добре виглядають танцювальні рухи (хороводи, танці, ігри). На третьому і четвертому планах, відповідних лініях третьої і четвертої лаштунків, глядач може охопити більшу кількість людей, і на цьому сценічному просторі зазвичай вишиковуються великі композиції. Великі переміщення на першому плані стомлюють сприйняття глядачів і заважають перегляду загального мізансценічної або хореографічної по-

будови. Тому для досягнення компактності її візуального перегляду необхідно використовувати «ефект видалення» [13, с. 13], більш дрібні мізансцени розташовувати на другому плані, більші композиційні або хореографічні побудови – в глибині сцени.

Атмосфера сценічної дії – багатогранне поняття, що включає в себе художньо-декоративне вирішення сценічного простору, світлотехнічне оформлення, костюми артистів, атрибутику. Художньо-декоративне оформлення сцени грає важливу роль у формуванні атмосфери сценічної дії. Сценографія може бути розроблена детально за допомогою насичення сценічного простору декораціями, що відтворюють картину реального життя (це більше відповідає постановці фольклорного вистави). У концертній програмі художнє оформлення виконання народної пісні може обмежитися окремими узагальненими символами, такими як, наприклад, пейзаж на заднику сцени або оформлені певним чином лаштунки.

Особливість художнього оформлення сцени у тому, що воно починає створювати необхідну атмосферу ще до початку спектаклю або виконання концертного номеру. Світлотехнічне оформлення допомагає оживити і урізноманітнити сценічну дію. За допомогою світлового рішення постановник має можливість фокусувати увагу глядачів на окремих героях або ситуаціях, підкреслити зміну настрою, позначити час і місце дії.

Важливими елементами створення атмосфери сценічної дії є костюми виконавців і атрибути. Сценічний костюм несе в собі величезну інформацію про історичний час, місце дії, про соціальний статус і вік виконавців. Атрибутика допомагає створити більш точну картину дії і деталізувати образи героїв.

Висновки. Створення сценічного варіанта будь-якого народного твору є проявом творчих і особистісних якостей керівника. Важливо, щоб сценічне виконання народної пісні було органічним вираженням ідеї твору і відповідало особливостям жанру, що дозволяє створювати пошук нових форм і методів сценічного втілення народнопісенного і фольклорного матеріалу через органічне поєднання народної інструментальної музики, співу і танцю, використовуючи традиційну і сучасну манери обробки та хорового виконання народної пісні.

Таким чином, народна співоча культура завдяки своїм специфічним особливостям, соціокультурної обумовленості і спрямованості на людину є універсальним засобом, що через свої сценічні втілення дозволяє досягти внутрішньої духовної рівноваги людської особистості через введення його в культуру для подолання соціокультурних проблем і протиріч сучасного суспільства.

Список літератури:

1. Грица С.Й. Трансмісія фольклорної традиції / С.Й. Грица. – Київ – Тернопіль, 2002. – 236 с.
2. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість: навч. посібник / А.І. Іваницький. – К., 1991. – 334 с.
3. Анисимов Г.П. Режиссер в музыкальном театре / С.П. Анисимов. – М.: ВТО, 1980. – 318 с.
4. Антипова Л. Концертно-исполнительская практика и сценическое воплощение фольклора: учеб.пособие / Л. Антипова. – М., 1983. – 111 с.
5. Скопцова О.М. Становлення та особливості розвитку народного хорового виконавства в Україні (кінець XIX – XX століття): дис. … канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Скопцова Олена Михайлівна; Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2005. – 180 с.
6. Гусев В.Е. Истоки русского народного театра: учеб. пособие / В.Е. Гусев. – Л., 1977. – 86 с.
7. Грица С.Й. Фольклор в просторі і часі / С.Й. Грица. – К., 2000. – 224 с.
8. Земцовский И.И. Некоторые аспекты народно-певческой эстетики и феномен народного хора / И.И. Земцовский // Сохранение и развитие русских народно-певческих традиций: сб. тр. – Вып. 86 / М-во культуры РСФСР; ГМПИ им. Гнесиных. – М., 1986. – С. 4–12.
9. Калугина Н.В. Сценическое воплощение фольклора / Н.В. Калугина // Народная песня звучит. Методика сбора, хранения и сценического воплощения фольклора / сост.: С.И. Пушкина, М.Б. Чернышёва, Н.В. Калугина.- М., 1982. – С. 61–65.
10. Карпушкин М.А. Основные компоненты постановочного плана и их реализация: пособие для студентов-заочников / М.А. Карпушкин. – Куйбышев, 1978. – С. 71–79.
11. Маркова Л. Обучение хормейстера режиссерской работе над народной песней / Л. Маркова // Сохранение и развитие русских народно-певческих традиций: сб. тр. – Вып. 86. – М., 1986. – С. 9–12.
12. Маркова Л.В. Режиссура народной песни: метод. пособие / Л.В. Маркова, Л.В. Шамина. – М., 1984. – С. 132–143.
13. Мочалов Ю. Композиция сценического пространства. Поэтика мизансцены: учеб. пособие для учеб. заведений культуры / Ю. Мочалов. – М.: Просвещение, 1981. – 239 с.
14. Сінельніков І.Г. Фольклор у київському мистецькому просторі: сучасні пошуки та експериментальні театральні проекти / І.Г. Сінельніков // IX Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва «Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв в Україні»: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 2–3 червня 2011 р. – К.: НАКККіМ, 2011. – Т. ІІ. – С. 174–181.
15. Фольклорный театр / сост., вступ. ст., предисл. к текстам, коммент. А.Ф. Некрыловой, Н.И. Савушкиной. – М.: Современник, 1988. – ил.

Дриневская В.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СЦЕНИЧЕСКОГО ВОПЛОЩЕНИЯ НАРОДНОЙ ПЕСНИ

Аннотация
Статья посвящена вопросам истории и современного бытования народной песни. Освящены вопросы теории и практики сценического воплощения народной традиции. Репрезентация народного песенной традиции в сценических уловиях. Традиционное искусство как ориентир сценического воплощения народной песни. Отмечена роль народной песенной традиции в культурном развитии общества.
Ключевые слова: традиция, народная песня, сценическое воплощение, народная песенная культура, фольклор.

Drinevska V.S.
Kyiv National University of Culture and Arts

SOME QUESTIONS OF STAGE PERFOMANCE FOLK SONGS

Summary
The Article is devoted to the history and current existence of traditional folk songs. Such as the theory and practice of stage incarnation of folk-song tradition. Questions of the theory and practice of scenic embodiment of national vocal art are examined. Presentation of folk vocal art on stage. Traditional art as a benchmark for the stage embodiment of folk songs.
Keywords: tradition, folk song, staging, national song culture, folklore.

УДК 792.57

ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО МЮЗИКЛУ ЯК МИСТЕЦТВА І ГАЛУЗІ ШОУ-ІНДУСТРІЇ

Зайцева І.Є.
Київський національний університет культури і мистецтв

Автором розглянуто положення про те, що мюзикл з його художньою мовою відповідає потребам широких глядацьких мас і є найуспішнішим театральним жанром та ризикованим комерційним виробництвом. В українському театральному просторі виявлено декілька основних тенденцій на початку XXI сторіччя – неготовність вітчизняної публіки до сприймання прокату мюзиклу у формі світової розважальної індустрії; успішний прокат авторських мюзиклів, створених силами театрів, цікавих за формою і змістом, в форматі репертуарного театру; оволодіння новітніми технологіями – крок до популярних сучасних 3D-шоу в жанрі мюзиклу. Для розвитку українського мюзиклу необхідно вирішити низку завдань, зокрема підготовки фахівців найрізноманітніших творчих професій, здатних працювати в жорстких умовах конкуренції; створення умови для прокату вітчизняних мюзиклів у різних регіонах України та за її межами; пропагування найкращих зразків вітчизняних авторських мюзиклів у ЗМІ, на сайтах в Інтернеті тощо. Для столиця України на часі відкриття Театру мюзиклу і рок-опери.
Ключові слова: перший український мюзикл бродвейського типу, сучасний авторський мюзикл, світова шоу-індустрія.

Постановка проблеми. Полістилістика художньої культури початку третього тисячоліття виокремлює одну з актуальних проблем сучасного театру – розширення жанрового діапазону. Прагнучи бути загальнодоступним і загально зрозумілим, «театр для мас» (за В. Дмитрієвським) шукає сюжети у ритмах побутового танцю, міських піснях. Сьогодні на багатьох телевізійних каналах триває пошук талановитої молоді, обдарованої виразними вокальними або хореографічними здібностями, акторською харизмою. Таким чином з видовищності та розважальності мюзик-хольних шоу, телевізійних ревю викристалізовується популярний тип сценічного видовища – мюзикл [5; 7].

За останні десятиріччя сформувалося нове покоління глядачів, вихованого під впливом комп'ютерного мислення та культури відеокліпів, художній смак якого «вже не задовольняється картинкою, хай навіть яскравою, а в доповнення до музичного виконання жадає ще й дійство, яке повністю отримує у мюзиклі» [9, с. 80]. Це традиційне американське шоу наприкінці XX – на початку XXI сторіччя завоювало широку популярність серед глядацької аудиторії багатьох європейських країн і перетворилося на ознаку мегаполису. Про-

цес творчого опанування цього найдемакритичнішого жанру сьогодні став однією з актуальних проблем мистецького життя і в Україні.

Специфіку мюзиклу та його різновиду рок-опери розглядали теоретики А. Асаркан, С. Бушуєва, Л. Васильєва, Е. Кампус, В. Конен, Т. Кудінова, В. Курбанов, М.Тараканов, засновники цих жанрів у вітчизняному театрі, серед яких – С. Бедусенко, О. Злотник, І. Поклад, І. Рибчинський, Г. Татарченко. Окремі питання сценічного втілення жанру мюзиклу на українській сцені висвітлювали О. Вергеліс [1], С. Манько [8], Г. Конькова [6], О. Стельмашевська [10], Р. Юсипей [12] та багато інших критиків. Актуальні аспекти прокату мюзиклів на зарубіжному кону аналізували відомі продюсери, директори театрів, композитори – перед усім це Катерина фон Гечмен-Вальдек [11], О. Вайнштейн [11], М. Гурвіч [11], О. Журбін [3]. Серед українських шоуменів одним з перших у сфері індустрії розваг прокатом мюзиклу за бродвейськими канонами став займатися С. Герасимов [10] – генеральний директор продюсерського центру «Арт-проект», чий досвід повинен стати предметом подальшого професійного вивчення. На наш погляд, більш детального розгляду потребує сучасний етап в опануванні шоу-індустрії з провідним жанром мюзиклом для української глядацької аудиторії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Глобальна європейська «шоуманія» останніх десятиріч відзначилася активним інтересом до мюзиклу як видовищно-розважального жанру. В українських реаліях в умовах економічного виживання процес зростання конкурентності театральних колективів пов'язаний зі значними змінами потреб і смаків глядацької аудиторії. Проблематику сучасного репертуару визначає орієнтація широкого загалу публіки, ядром якої є молодь – тенденція до омолодження складу публіки впливає на формування моделі театру. Мюзикл, як відомо, передусім мистецтво молодих і адресовано молоді. Художня мова мюзиклу як синтетичного жанру відповідає потребам широких глядацьких мас. Таким чином новий етап в опануванні шоу-індустрії, в якому мюзикл виступає провідним жанром, для українського глядача відбувається під впливом певних тенденцій.

Отже, **метою даної роботи** є аналіз тенденцій розвитку вітчизняного мюзиклу як мистецтва і галузі розважальної індустрії. Для досягнення даної мети автором були поставлені такі завдання:

– виявлення тенденцій розвитку вітчизняного мюзиклу як мистецтва;

– виявлення тенденцій розвитку вітчизняного мюзиклу як галузі розважальної індустрії;

– прогнозування перспективи подальших шляхів розвитку вітчизняного мюзиклу;

– осмислення найважливіших завдань і проблем, вирішення яких сприятиме художньому збагаченню вітчизняної театральної культури жанром «мюзикл».

Виклад основного матеріалу. Зрозуміло, якщо на Заході технологія випуску і прокату мюзиклу ретельно відпрацьована, то вітчизняні продюсери, вивчаючи досвід іноземних колег, тільки опановують цю професію.

В Україні задоволення потреби публіки у справжньому «мюзикальному дійстві» першим взяв на себе продюсерський центр «Арт-Проект»: народний артист України, композитор О. Злотник, поет О. Вратарьов, заслужений діяч мистецтв України, режисер В. Шулаков, балетмейстер А. Єрьомін, сценограф В. Одуденко, трупа обдарованої молоді, творчими зусиллями яких за законами світової шоу-індустрії у жовтні 2003 року було створено перший вітчизняний стаціонарний мюзикл «Екватор». Брав участь в продюсуванні оригінального українського мюзиклу і американський підприємець Алан Холлі з багатим досвідом роботи в музично-театральному бізнесі на Бродвеї.

Сцена оновленого Київського державного театру оперети дала життя цій найдорожчій виставі в історії вітчизняного музичного театру. Проте прокат «Екватора» у репертуарному театрі з багатьох причин був не довгим. Доля мюзиклу складалася не просто: побачити широкому глядацькому загалу це шоу видавалося дуже рідко, поки в столичному театральному просторі на базі приміщення Будинку культури імені Сергія Корольова не з'явився новий Музичний театр для прокату мюзиклів під назвою «Екватор». Відкриття цього театру, безумовно, перетворилося на подію у мистецькому житті Києва. Продюсерський центр закцентував увагу не стільки на комерційному успіху «Екватора», скільки на рівні художнього втілення, розуміючи відповідальність перед українською публікою. Як відомо, в Україні, як і в Росії, традиції музичного театру були позбавлені чистої розважальності, пов'язані з психологічною, реалістичною школою акторської гри [2]. Таким чином ці давні естетичні засади сформували відповідні погляди і особливості сприйняття театру вітчизняним глядачем.

Для «Екватора» відбирали трупу з усієї України. Через кастинги пройшло понад 1500 виконавців. І вже на прем'єрі молоді митці (випускники та студенти мистецьких навчальних закладів, середній вік яких 21 рік) довели свій професійний рівень, демонструючи високі вокальні здібності, органічну акторську гру, пластичність та відчуття ансамблевості. Вражаюча енергетика молодості та краси у поєднанні з талантом виконавців стала найкращою рекламою захоплюючого видовищного дійства.

Завдяки діяльності «Арт-Проекту» українську публіку чекали відкриття невичерпних можливостей цього унікального жанру. С. Герасимов інформував вітчизняного глядача про початок нового проекту «Театральна вітальня». У планах були запрошення найвідоміших світових мюзиклів і створення нових, серед яких мюзикл для дітей.

Український «Екватор», створений за бродвейськими традиціями функціонування жанру мюзиклу, подивилися більше як 17 тисяч глядачів. Проте, як стало зрозуміло вже в першому сезоні 2003–2004 років, західна модель постановки мюзиклу на вітчизняній сцені з різних причин не прищепилася. Капіталовкладення в цей проект себе не виправдали. Аналіз рівня культурних потреб населення та стану його сплатоспроможності на даному етапі довів, що вони не сприяють успішному прокату мюзиклів за західними канонами світової шоу-індустрії на українському кону [12]. Таким чином, подальші творчі плани «Арт-Проекту» реалізувати не вдалося.

Задовольнити потребу молодої аудиторії у популярному жанрі традиційно прагнули театри музичної комедії, столична оперета, а часто-густо колективи музично-драматичних театрів. З'явилася низка оригінальних музичних вистав, серед яких мюзикли «У джазі тільки дівчата» Є. Кулакова (Донецький обласний музично-драматичний театр), «Вогні рампи» Г. Фролова (Київський академічний театр оперети), «Романтики» Б. Сегіна (Львівський національний театрі імені Марії Заньковецької), успішні постановки в Одесі, Харкові та інших містах. Так 2008 року на сцені Національного академічного українського драматичного театру імені Івана Франка відбулося народження мюзиклу «Едит Піаф. Життя в кредит», який став мистецької подією. Автор п'єси та віршів – Ю. Рибчинський, композитор та виконавиця головної ролі і пісень – молода співачка і актриса театру – Вікторія Васалатій.

Постановку здійснив відомий в Україні актор і режисер І. Афанас'єв, якого було запрошено з Америки. Цікаве пластичне вирішення знаного хореографа А. Рубіної – і видовищне, і художньо цілісне. Хореографічні візерунки майстерно виконує Київський ансамбль бального танцю (керівник О. Касьянов), який органічно вписався в акторську трупу. В цій виставі, адресованій найрізноманітнішій глядацькій аудиторії, образна сценографія талановитого діяча вітчизняного театру В. Козьменко-Делінде – перекинута Ейфелева вежа – патефонна голка над колом-грамплатівкою, що крутиться в центрі сцени. Голос самої Піаф – це співаюче серце Франції. Вокал Васалатій-Едіт (як і Тетяни Міхіної, ше одної виконавиці головної ролі) – це вищий дар, він живе і розвивається разом з героїнею, яка шукає свій шлях в мистецтві. Вишуканість французького шансону, енергетика, театральність – підкорюють, заохочуючи глядачів бути активними співтворцями. Вся глядацька зала перетворюється на місце дії. Актори і публіка – єдиний ансамбль, мета якого – осягнути загадку на ім'я Піаф. Зала підспівує артистам на сцені, сміється і сумує, співчуває і обурюється разом з ними.

Дух паризьких вуличок і площ, що колись уперше почули дивовижний голос маленької Едіт, відтворений завдяки сучасному сценічному обладнанню, зокрема світловими й театральними ефектами від LED-stream. Видовищність вар'єте (франківці демонструють готовність до такої сценічної естетики), і хвилюючий драматизм непростої долі актриси, тема протистояння Смерті, яка хоче відібрати талант – голос, значить відібрати саме життя, і проникливий ліризм мінорної тональності сценічної атмосфери, в якій, попри все, лунає мелодія непереможеної людської душі, вимальовує незабутній світ цього мюзиклу.

Режисеру І. Афанас'єву вдалося створити яскраве сценічне шоу з високою виконавською культурою та глибоким змістом, одна з тем якого – митець і його талант, вибір і відповідальність. На прем'єрі 2008 року режисер зазначав, що на сучасному Бродвеї немає колективу за творчим рівнем тотожнього Національному театру імені Івана Франка під орудою художнього керівника Б. Ступки. Видатний актор і художник рідкісної інтуїції Б. Ступка завжди підтримував творчий пошук талановитої молоді і знав, кому доручити втілення захоплюючої сценічної ідеї.

Отже, мюзикл «Едит Піаф. Життя в кредит» подарував публіці нову зірку столичної сцени – Вікторію Васалатій. Він став уроком майстерності і для майбутніх драматичних акторів, і для тих, хто опановує секрети мистецтва саме цього унікального жанру. Хочеться сподіватися, що естетика мюзиклу, рок-опери буде однією із домінант у подальшому творчому пошуку франківців. І до їх знакових музичних вистав, які є прикрасою репертуару театру, приєднаються нові – актуальні, талановиті, незабутні. Форма прокату мюзикла залишилася традиційною для репертуарного театру.

Як вже зазначалося, позитивна тенденція до створення власного сценічного продукту в жанрі мюзиклу була притаманна й іншим театральним колективам, серед яких, на нашу думку, заслуговує на увагу оригінальна вистава, створена силами Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру імені Миколи Куліша – «Нью-Йорк, Нью-Йорк». Сучасність, постійний творчий пошук, експеримент, непередбачуваність – ось що характеризує сьогодні творче обличчя цього колективу. Художня політика театру є такою, що забезпечує всі умови, для реалізації мистецької молоді: сценічний простір відкритий для талановитих та завзятих, як наприклад, випускники кафедри режисури і акторського мистецтва Київського університету культури і мистецтв (курс професора Н.М. Гусакової) режисери Влада Белозоренко та Сергій Павлюк, чия творчість привертає увагу широкого кола глядачів не тільки в Херсоні, але й за його межами (згадаємо успішні постановки у Миколаєві, Рівному, Румунії та ін.).

«Нью-Йорк, Нью-Йорк» – це іронічність, пародійний стиль, бурхливі фантазія і уява авторки ідеї і тексту пісень Влади Белозоренко, та захопленість роком, блюзом, джазом, культовими хітами з уславлених мюзиклів таких, як «Нью-Йорк, Нью-Йорк» Мартина Скорсезе, «Кабаре» Боба Фосса. Музичне оформлення музиканта та аранжувальника Олега Коструба вдало поєднує відомі мелодії, котрі вписуються в атмосферу вистави дуже гармонійно, народжуються природно протягом дії, і в жодному разі не сприймаються як штучні, вставні номери.

Авторську ідею блискуче втілив Сергій Павлюк: його невичерпні режисерські знахідки в поєднанні з іскрометними акторськими імпровізаціями створюють справжню комедійну атмосферу інтригуючого драматичного сюжету музично-танцювального видовища. Театральність цій виставі надає і команда професійно підготовлених універсальних акторів, і цікава робота балетмейстера Юрія Бусса, хормейстера Ружени Рубльової, лаконічна сценографія в ефектному світловому вирішенні Вікторії Усаченко.

У мистецтві все вирішує особистість. Режисер-особистість, який вміє захопити сценічною ідеєю колектив, зарядити колег фантастичною енергією творення, жагою професійної реалізації, вміє вразити, надихнути, подарувати справжні почуття і емоції й своєму глядачеві. Театр повинен вражати і С. Павлюку, без перебільшення, кожного разу це вдається, будь-то висуну-

та на здобуття Шевченківської премії, сповнена українського колориту, містична гоголівська «Страшна помста», «Обережно, жінки!» у стилі французького вар'єте, історична драма про часи Потьомкіна та Катерини II «Фаворит» чи комедійний мюзикл «Нью-Йорк, Нью-Йорк».

Театр імені Миколи Куліша влаштовує святкові шоу, в яких драматичні актори, постійно підтримуючи форму, демонструють вокальні і хореографічні таланти. Вони готові проявляти свою універсальність в будь-якому творчому задумі. Це особливо позитивно відчувається в мюзиклі. Актори співають наживо. Злагоджено, з віддачею виконують танцювальні номери разом з балетною трупою театру під керівництвом молодого балетмейстера Юрія Бусса, не поступаючись професіоналам.

На кону єдиний ансамбль, який працює із задоволенням і дарує гарний настрій та заряд позитивної енергії своїй улюбленій публіці.

Виконавці головних ролей Джеррі – заслужений артист України Сергій Кияшко і Террі – артист Руслан Вишнивецький такі багатогранні, багатоликі, з чудовим відчуттям партнерства. На сцені грає все – стільці, де тільки що сиділи герої, миттю обертаються на трибуну, на якій, вже стоячи на повний зріст, вітаються з публікою, завзято їм аплодуючою; звичайні блокноти, у яких «старанні учні» так невинно та підлесливо занотовували золоті правила успішного гангстера Великого Мака, де він, наївний, залишив свій автограф, – раптом у їх руках стають головним аргументом, що страшніший за автомат, перетворюються на «щиросерде зізнання» і доказ провини невловимого пройдисвіта, – ось і пташка в клітці…

Динаміка, насиченість темпоритмічного вирішення не дають сумувати: глядач активно включається в дію, легко поринає в атмосферу свята сценічної фантазії з гарною музикою, гумором, гегами і заразливим азартом. Насправді смішно, коли Гаррі на прізвисько «Кувалда» (Андрій Волошковець) у кумедному костюмі зеленого дракона з трьома головами (дві голови – це руки актора; художник В. Усаченко) шипить усіма головами на присутніх, лякаючи їх. Або, коли з переляку боягуз Террі коротке слово «да» заспіває як марш Мендельсона: «да-да-дадададада…» і готовий іти під вінець, лише б не застрелили гангстери… А з яким гумором висміяні голлівудські штампи в контрастних образах маленького хирлявого і миршавого гонорового боса мафії Великого Мака (Євген Гамаюнов) і його мовчазного флегматичного Охоронця-велетня, справжньої скелі (Антон Лисенко).

Запам'ятовуються пластична, у гарній фізичній формі, красуня-танцюристка Мєррі (Тетяна Проворова) і колоритна, характерна, яскрава «біженка з Баку», її подруга – танцюристка кабаре Таня (Лоліта Міносян). Обидві мріють про справжнє кохання і, звичайно, воно їм посміхнеться.

«А за окном Нью-Йорк, Нью-Йорк…любовь пришла, и пусть кружится голова от той любви….» Професійним вокалом приємно радує заслужена артистка України Ружена Рубльова, виконуючи декілька всесвітньо відомих хітів (текст В. Белозоренко). У невеличкій ролі покоївки, яка ховає своє справжнє обличчя – начальника відділу по боротьбі з організованою злочинністю, актриса переконлива й органічна.

У фіналі зірвуть маски і головні персонажі: Леррі – згусток енергії, серцеїд, який перевтілювався у жінку Лорі, зворушливо, комічно, дотепно, навіть з шармом, Террі – безхребетний, безпринципний, людина-пластилін, прислужник та провокатор, що непритомнів, лише почує слово «кровь!». Насправді ж вони герої-поліцейські – мужні, хоробрі й розумні.

Інтрига триває до кінця. Заключний акорд – шок, несподіванка (у кращих голлівудських традиціях!). Найстрашніший гангстер Великий Мак виявиться, як водиться, емігрантом з Росії – Макаром Максимовим. А на сцені царює закон, порядок і кохання.

«Нью-Йорк, Нью-Йорк» – творча перемога херсонського театру у такому складному жанрі як комедійний мюзикл. Цей яскравий, динамічний, видовищний авторський проект цікавий для різних вікових та соціальних прошарків публіки, користується успіхом у глядачів, форма прокату також є традиційною для репертуарного театру. Високий рівень художнього смаку, притаманний творцям мюзиклу, – сьогодні В. Белозоренко успішно ставить вистави на столичному кону, а С. Павлюк є головним режисером Театру імені Миколи Куліша, – збагачує глядацьку культуру, зокрема молодої аудиторії, серед якої багато студентів.

І це надзвичайно актуально тому, що мюзикл – «ідеологічний інструмент», «прямий шлях до молоді» [4, 6], тобто виховне значення такого синтетичного сценічного жанру для майбутніх поколінь очевидне. Вважаємо необхідною умовою для успішного виховання аудиторії театру серед молоді введення на уроках зарубіжної й української літератури перегляду уривків з мюзиклів і рок-опер, створених на відомі сюжети, як, наприклад, «Енеїда» (за поемою І. Котляревського), «Ромео і Джульєтта», «Собор Паризької Богоматері», «Маленький принц», «Парфюмер» та інші. Доречним було б реалізовувати і таку форму естетичного виховання молоді засобами театрального мистецтва, як постановки мюзиклів або взагалі музичних вистав на шкільному чи університетському кону на зразок американської і західноєвропейської систем освіти. Зрозуміло, що естетично розвинута, духовно багата аудиторія мистецтва підготовлена до сприймання найрізноманітніших театральних форм і жанрів – її цікавить і класика, і авангард, і синтетичні сценічні жанри, лідером серед яких є саме мюзикл.

Однією з причин незадовільного стану розвитку вітчизняного мюзиклу, наприклад, на думку художнього керівника і директора Київського національного академічного театру оперети Богдана Струтинського, є відсутність спеціально облаштованого глядацького залу, національного мюзик-холлу, де б ставилися саме такі вистави-видовища [4, 6]. Безперечно, змодифіковане приміщення для постановки та прокату мюзиклів українському глядачеві необхідне, але це може виявитися проектом довгостроковим. Сучасному ж глядачеві, ядро якого складає молодь, задовольнити інтерес до цього популярного жанру необхідно вже сьогодні. Як переконує досвід зарубіжних продюсерів Катерини фон Гечмен-Вальдек, О. Вайнштейна мюзикли можуть успішно співіснувати з репертуарним театром, а саме: йти блоками по два тижні протягом місяця.

Такий спосіб прокату себе виправдовує і у творчому, і в фінансовому плані за умови облаштовування театрального приміщення суперсучасною апаратурою з комп'ютерними технологіями.

Ця проблема не один сезон була актуальна для київської оперети, але сьогодні столичний театр кардинально поновив своє технічне обладнання, а значить має перспективу збагатити свій репертуар постановками високого технічного рівня складності, в тому числі у жанрі мюзиклу.

2007–2008 року посилюється інтерес до створення мюзиклів з домінуванням мови танцю відомими хореографами, які виступають в якості режисерів-постановників. Це танцювальний мюзикл Олени Коляденко «Па» – світлове лазерне шоу за новими технологіями та вокалом універсальної співачки Джамали в столичному концерт-холі «Freedom» і танцювальний мюзикл «А6 на Бродвеї» Надії Атанасової у столичному Metropolitan Hall «Split» за найвідомішими бродвейськими шоу видатного хореографа і кінорежисера Боба Фосса.

Одним з перших 3D-шоу на українській сцені став танцювальний мюзикл «Барон Мюнхгаузен» (за мотивами відомої п'єси Г. Горіна) режисера-хореографа Костянтина Томільченка, який ішов з грудня 2010 по березень 2911 року при підтримці каналу СТБ. В цьому грандіозному суперсучасному видовищі, створеному за законами світової розважальної індустрії, брали участь найкращі танцюристи шоу «Танцюють всі».

І все ж найбільш гострим, на наш погляд, залишається питання саме українського мюзиклового репертуару. Чималий досвід в галузі сучасного музичного театру дозволив би О. Злотнику, О. Вратарьову, І. Рибчинському, Г. Татарченку, С. Бедусенку та іншим вітчизняним корифеям – композиторам, лібретистам, режисерам – залучити до цього мистецьку молодь. Репертуарне питання можна частково розв'язати за допомогою Всеукраїнського творчого конкурсу на кращий мюзикл, краще лібрето чи музичну драматургію мюзиклу на певну тему, сюжет.

Зрозуміла важливість участі у цих проектах українських бізнесменів, які готові вкладати гроші в мистецтво, а отже виникає усвідомлена необхідність прискорити створення та утвердження закону про меценатство на державному рівні.

Вважаємо, що успішне розв'язання проблеми залучення аудиторії до мистецтва мюзиклу, сформованість художньої потреби у цьому жанрі і одночасно розуміння його ролі в системі сучасної шоу-індустрії не можливе без активної допомоги преси, радіо, телебачення з їх просвітительською і розвиваючою функціями. Для того, щоб знайти і переглянути світові мюзикли найвищої художньої якості в Інтернеті необхідні певні знання з історії мюзиклу. Сьогодні на деяких українських каналах можна побачити фільми, зняті за західними мюзиклами, самі ж оригінальні постановки у запису на нашому екрані дуже рідкісне явище. Це стосується і вітчизняної продукції.

Сучасний глядач, і особливо молодь, фактично не має можливості познайомитися з успішними мюзиклами режисерів другої половини XX сторіччя на кону вітчизняних театрів хоча б у запису, як, наприклад, «Кандід» режисера В. Петрова на сцені Національного театру російської драми імені Лесі Українки та низки інших. Таким чином, певний пласт у естетичному вихованні нових поколінь втрачається.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищезазначене, ми вважаємо, що саме художня мова мюзиклу як сценічного жанру, синтезуючи і класику, і естраду, і образну лексику споріднених мистецтв, відповідає потребам широких глядацьких мас, реалізує їхній потяг до гедонізму та релаксації.

За свідченням відомих продюсерів Катерини фон Гечмен-Вальдек та директора компанії «Метро Ентертейнмент» М. Гурвіча, мюзикл найуспішніший театральний жанр у світі та дуже ризиковане комерційне виробництво, успіх якого залежить перед усім від професіоналізму продюсерів [11, с. 66].

Отже, для розвитку українського мюзиклу як мистецтва і одночасно нової галузі індустрії розваг необхідно відкрити школу з підготовки фахівців найрізноманітніших творчих професій – від універсальних акторів до театральних менеджерів та координаторів проектів, озброєних не тільки творчою майстерністю, але і здатністю працювати в жорстких умовах конкуренції; створити умови для прокату вітчизняних мюзиклів у різних регіонах України та за її межами; пропагувати найкращі зразки світових мюзиклів як «найуспішнішого жанру сучасного шоу-бізнесу», а головне – вітчизняних авторських мюзиклів на радіо і телеканалах, створювати спеціальні рубрики на каналі «Культура», провідних телеканалах; створювати спеціальні сайти-анонси з метою реклами в Інтернеті, або спеціальні сайти, де б висвітлювалися дискусійні питання з проблем сучасного стану, тенденцій, подальших перспектив цього жанру, висловлені критикамим, режисерами, композиторами, хореографами, лібретистами чи акторами мюзиклу, а також спеціальні сайти, де б проводилися опитування глядацької аудиторії з актуальних питань музично-драматичних жанрів. Важливе виховання підготовленої аудиторії театру засобами театрального мистецтва, особливо серед молоді, починаючи з початкової і закінчуючи вищої школою освіти. Така аудиторія, як правило, володіє сучасним полістилістичним мисленням і є важливою рушійною силою у подальшому розвитку вітчизняного театру. На нашу думку, ще одна вагома складова – економічний підйом нашої країни, зростання матеріальних доходів глядацької аудиторії позначиться на позитивній динаміці в галузі прокату мюзиклу за законами шоу-індустрії.

Як відомо, в наш час мюзикл перетворився на ознаку мегаполісу. В усіх столицях світу, великих культурних центрах йдуть одночасно декілька вистав [3, с. 14], а це немалі матеріальні інвестиції, зокрема когорти туристів, до скарбниці міста. І в столиці України, як це заведено в усій сучасній Європі, на часі відкриття Театру мюзиклу і рок-опери.

Ось низка найважливіших завдань, вирішення яких – шлях до художнього збагачення вітчизняної театральної культури цим своєрідним жанром. Можна передбачити, що актуалізації інтересу до мюзиклу сприятиме безвізовий ре-

жим з європейськими країнами, завдяки якому знайомство з найкращими творами жанру як фахівців, так і певній частині глядацької аудиторії, стане доступнішим. А сам український мюзикл має потенціал зайняти гідне місце в сучасному європейському театральному мистецтві.

Список літератури:

1. Вергеліс О. Народна артистка. Едіт Піаф відкрили «кредит» у Національному театрі імені Івана Франка / О. Вергеліс // Дзеркало тижня. – 2008. – № 20(699). – 31 трав. – 6 черв.
2. Ветлицкая И. Мюзикл в России. Мода? Бизнес? Театр? / И. Ветлицкая // Обсерватория культуры. – 2004. – № 1. – С. 72–77.
3. Журбин А. Призрак мюзикла / А. Журбин // Культура. – 2005. – 20–26 янв. (№ 3) – С. 14.
4. Іваницька Яна. «Керманич» оперети / Яна Іваницька // День. – 2007. – 14 лют. – С. 6.
5. Конен В. Третий пласт: новые массовые жанры в музыке XX века / В. Конен. М.: Сов. Композитор, 1990. – 320 с.
6. Конькова Г. «На березі життя». Олександр Злотник / Г. Конькова. – К.: Вид-во «Карета», 2003. – 183 с.
7. Костюк Е. Б. Популярные направления и жанры XX века: джаз, мюзикл, рок-музыка, рок-опера [уч. пособие] / Е. Б. Костюк.- СПб.: Изд-во СПб ГУП, 2008. – 196 с.
8. Манько С.Б. Мюзикли і рок-опери в українському соціокультурному просторі / С. Б. Манько // Культура України: Зб. наук. праць за ред. В. М. Шейко /Харківська держ. акад. культури. – Харків, 2012. – Вип. 39. – С. 268–276.
9. Преображенский В. Эпоха русского мюзикла / В. Преображенский // Ять. – 2002. – № 12. – С. 80–83.
10. Стельмашевская О. Встреча на «Екваторе» / О. Стельмашевская // День. – 2004. – № 225. – 9 дек.
11. Чупринина Ю. Жанр победившего капитализма / Ю. Чупринина // Итоги. – 2003. – № 9. – С. 64–67.
12. Юсипей Р. На «Екваторе» – безлюдно / Р.Юсипей // Столичніе новости. – 2003. – № 45(290). – 16–22 дек. – С. 19.

Зайцева И.Е.
Киевский национальный университет культури и искусств

НЕКОТОРЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РОЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО МЮЗИКЛА КАК ИСКУССТВА И СФЕРЫ ШОУ-ИНДУСТРИИ

Аннотация
Автором рассмотрено положение о том, что мюзикл с его художественным языком соответствует потребностям широких зрительских масс и является самым успешным театральным жанром и рискованным комерческим производством. В украинском театральном пространстве выявлено несколько основных тенденций начала XXI века – неготовность отечественной публики к восприятию проката мюзикла в форме мировой развлекательной индустрии; успешный прокат авторских мюзиклов, созданных силами театров, интересных по форме и содержанию, в формате репертуарного театра; овладение новейшими технологиями – шаг к популярным современным 3D-шоу в жанре мюзикла. Для розвития украинского мюзикла необходимо решить ряд задач, в часности подготовки специалистов самых различних творческих профессий, способных роботать в жестоких условиях конкуренции; создание условий для проката отечественных мюзиклов в разных регионах Украины и за ее пределами; пропаганда лучших образцов авторськких мюзиклов в СМИ, на сайтах в Інтернете и многое другое. Для столицы Украины актуально открытие Театра мюзикла и рок-оперы.
Ключевые слова: первый украинский мюзикл бродвейского типа, современный авторский мюзикл, мировая шоу-индустрия.

Zaytseva I.Ye.
Kiev National University of Culture and Arts.

SOME TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN MUSICAL AS ART AND THE SPHERE OF THE SHOW INDUSTRY

Summary
The author considers the thesis that a musical with its artistic language corresponds to the needs of a broad spectator masses and is the most successful theatrical genre and risky commercial production. In the Ukrainian theater space, several main trends of the beginning of the 21st century have been revealed: the unpreparedness of the domestic public to perceive the rental of a musical in the form of the world entertainment industry; successful rental of copyright musicals, created by the forces of theaters, interesting in form and content, in the format of the repertoire theater; mastering the latest technologies – a step towards popular modern 3D shows. For the development of the Ukrainian musical, it is necessary to solve a number of problems, in particular the training of specialists of the most diverse creative professions, capable of robing in violent conditions of competition; creation of conditions for the rental of domestic musicals in different regions of Ukraine and abroad; propaganda of the best samples of copyright musicals in the media, on websites in the Internet and much more. For the capital of Ukraine, the opening of the Theater of the Musical and Rock Opera is actual.
Keywords: the first Ukrainian musical of the Broadway type, the modern author's musical, the world show-industry.

УДК 784.9:7.034.7

БАРОКОВА ОПЕРА ТА ЇЇ АКТУАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНІЙ МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

Закрасняна Ж.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізуються характерні риси опери доби бароко. Процес її становлення сприяв формуванню співу bel canto, професіоналізації музичної освіти та відкриттю публічних театрів. Проблема інтерпретації барокової опери пов'язана з відсутністю виконавців, які б відповідали високому рівню майстерності, що була притаманна співакам-кастратам, які зазвичай виконували чоловічі та жіночі партії. Зародження в XX столітті руху історично-поінформованого виконавства сприяло створенню нових підходів до розуміння барокових творів. В сучасній мистецькій практиці представлено ряд проектів, спрямованих на творче переосмислення барокових опер, в тому числі і «Дідони та Еней» Г. Перселла.
Ключові слова: барокова опера, bel canto, кастрати, історично-поінформоване виконавство, вокал.

Постановка проблеми. Одним з нагальних питань сучасного музикознавства є проблема виконання творів доби бароко. В XX столітті склалася традиція їх певної адаптації. Проте в останні роки намітилась тенденція їх автентичного виконання, яка по-різному інтерпретується режисерами, постановниками та співаками. Так ключовим жанром, що зайняв чільне місце в барокові музиці є опера. Актуальні постановки оперних жанрів демонструють різноманітні підходи до їх трактування, що створює грунт для їх наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємозв'язку оперного та симфонічного жанрів представлені в роботі В. Конен. Традиції барокового вокального мистецтва та сучасного виконавства досліджуються в праці такого сучасного автора як О. Круглова. Специфіка барокової опери в контексті італійської культури XVII-XVIII століття аналізується О. Юнєєвою. Специфіка виникнення музичного, соціального та культурного феномена – співаків-кастратів, які стали невід'ємною частиною опери доби бароко розкривається в дослідженні П. Барб'є. Сучасні спроби виконання барокових творів змальовуються в збірнику рецензій В. Савінцевої.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. В ряді робіт сучасних авторів постулюється питання актуальності барокового мистецтва. Але досить мало уваги приділяється аналізу поточних проектів, пов'язаних з переосмисленням опери доби бароко.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз ролі та значення барокової опери в контексті історії музичної культури та окреслення сучасних проектів, спрямованих на її актуалізацію.

Виклад основного матеріалу. Жанр опери є одним з центральних в історії музичного мистецтва. Предтечею її формування можна вважати свята діонісії, грецьку трагедію, ранні форми театралізованих вистав, які супроводжувались музикою. За доби Відродження завдяки діяльності Флорентійської камерати виникає спроба створити аналогічні твори – подібні до грецької трагедії. Драма, покладена на музику (drama per musica) – саме з такою назвою увійшли в історію перші зразки опери. Флорентійська камерата – це був науковий гурток, своєрідна співдружність, до складу якої увійшли провідні філософи, музиканти та поети доби Відродження. Досить швидко відбувається трансформація drama per musica у принципово інший жанр, той, який ми зараз знаємо як опера. Досить влучно потенціал цих змін відмічає В. Конен: «Щось подібне сталося і з творцем dramma per musica. Їх запізнілий ренесансний запал, їх прагнення викликати до життя дух античної драми в епоху, яка вичерпала інтерес до ідеалів аристократичного гуманізму, неминуче були приречені. Створений ними тип музично-драматичного спектаклю не пережив свого часу. Він дуже швидко перетворився в інше естетичне явище. І, проте, в діяльності апологетів «нової музики» і пов'язаної з нею музичної драми було закладено дійсно велике начало» [2, с. 45].

Якщо казати про етап формування оперного жанру, то його витоками, як вказує В. Конен, можна вважати також комедію дель арте та театральні вистави авторів, що належали до різних національних культур. «Народженню опери передували не тільки класичні зразки комедії dell'arte, але і «Ромео і Джульєтта» Шекспіра, «Учитель танців» Лопе де Вега, «Руйнування Нумансії» Сервантеса. «Нова музика» Каччіні (1601) – ровесниця шекспірівського «Гамлета», а відкриття першого публічного оперного театру збігається з появою такого драматургічного шедевра, як «Сід» Корнеля (1637)» [2, с. 57–58]. Досить цікавим та важливим для розуміння сутності становлення опери є той факт, що почавши як dramma per musica, в якій музичне інтонування підкреслювало виразність словесного тексту, опера наприкінці XVII – на початку XVIII століття практично повністю відійшла від цього принципу. Це було свідченням зародження саме музичного театру, закони функціонування якого абсолютно не збігались з тими, що притаманні для драматичного театру. «Разом з чоловічими музичними освітніми закладами виникли і жіночі консерваторії. Жінки стали невід'ємною частиною барокової опери, в результаті чого зросла нова формація жінок. Співачки-примадонни, що отримали велике визнання, стали першою в історії Нового часу фінансово незалежною соціальною групою жінок» [5, с. 28].

Сучасна дослідниця О. Юнєєва відмічає вкрай важливе значення оперного жанру в контексті культури XVII століття. «Опера, що виникла в XVII столітті, стала квінтесенцією суспільної свідомості, початком нової ери і історії музичної культури, і, власне, «самою історією». Вона чинила істотний вплив на багато соціальних та куль-

турних процесів в суспільстві, на різні сфери його духовного розвитку» [5, с. 23]. Дійсно, опера на той час стає провідним жанром свого часу, що вражає зовнішньою ефектністю, масштабністю, специфікою тематики, яскравістю мелодичного начала. Після виникнення публічних театрів, в яких виконуються оперні вистави, вони стають культурним центром міста. Це справжній прорив у становленні світської музичної культури. Більше того, саме формування оперного жанру сприяло професіоналізації музичної освіти. В цей час починають виникати перші консерваторії, причому можна казати про особливе значення цього явища на появу жінок-виконавиць, що були фінансово незалежними.

Функціонування ранніх зразків опери було пов'язане зі співом кастратів. Їх голос мав надзвичайні виразні можливості – великий вокальний діапазон, що охоплював високий та низький регістри. П. Барб'є змальовуючи специфіку голосового апарату кастратів називав їх гортань «гібридним горлом», до якого «...додавалася притаманна тільки кастратам чудова сила голосових зв'язок, що розвивалася завдяки старанним – від чотирьох до шести годин щодня! – багаторічним вправам. І, нарешті, кастрація приводила до значного розвитку грудної клітини, яка набирала дещо округлені обриси і перетворювалася на потужний резонатор, що надавало голосу багатьох кастратів силу, якої не було у фальцетистів» [1, с. 26].

За свідченнями їх сучасників, враження, яке вони здійснювали на публіку, було просто неперевершеним. Їх виконавська манера та стиль, що спочатку були зумовлені фізіологією, стали певним зразком для співаків, які досить важко відтворити в сучасній практиці. О. Юнєєва відмічає взаємовплив між співацькою практикою та жанром опери. «Барокова опера викликала до життя таке своєрідне явище, як вокальне мистецтво співаків-кастратів. Мистецтво покликало на службу хірургію для досягнення надзвичайних висот виконавської майстерності. З творчими можливостями співаків-кастратів пов'язана еволюція стилю belcanto, формування еталонного звуку, створення регламенту професійного співу, на який сьогодні орієнтуються сучасні оперні співаки» [5, с. 15]. Варто зазначити, що деякі твори навіть за добу бароко виконували, як жінки, так і співаки-кастрати. Про це згадує у своїй праці П. Барб'є, вказуючи на те, що партію Рінальдо в однойменній опері Г. Генделя однаково виконували і такі співаки-кастрати, як Ніколіно і Бернаккі, і співачки-сопрано Барб'є і Віко.

Виконання музики доби бароко було пов'язане з творчим началом співаків, незалежно від їх статевої приналежності. Обов'язковим було «імпровізування» репризного розділу сольних номерів. Наприкінці частин арій були каденції, в яких розкривались вокальні можливості виконавця. «В барокову добу вважалось, що якщо співак не варіює мелодійну лінію при повторенні першої частини арії da capo, в каденціях та речитативах, то спів вважається негідним, позбавленим уяви» [3, с. 13]. Так саме в цій музиці були присутні складні вокальні прийоми, які сприяли утворенню нового рівня виконавської співацької майстерності. «Формування стилю belcanto з максимальним розширенням співацького діапазону, засвоєння надскладних технічних прийомів (колоратур, фіоритур) – все це зробило італійську музику зразком, а іноді і просто предметом наслідування для інших європейських країн» [5, с. 22].

Варто відмітити, що поступово практика використання співаків-кастратів спадає нанівець. І на зміну їм приходять виконавці з природніми голосовими даними, які не зазнали жодних фізичних втручань. Репертуар оперних театрів починає поповнюватись новими творами, які більше відповідають культурним запитам суспільства і барокові опери на певний час стають історичним надбанням. Проте у XX столітті відбувається процес відродження інтересу до творів доби бароко, і опери зокрема. Відповідно виникає ряд виконавських інтерпретацій найкращих зразків барокової музики. Необхідність обрати співаків, які б змогли відтворити партії, що писались для кастратів призводять до того, що їх виконують співачки або доводиться транспонувати музичний текст, аби його виконали співаки-тенори. Подібні рішення починають викликати до життя чималі суперечки в музичних колах. П. Барб'є зазначає наступне: «Сьогоднішнє пожвавлення інтересу до барокової музики не тільки не привернуло уваги до кастратів, але, навпаки, в даному разі ще далі витіснило їх з реальності – і в цьому головна перешкода для всякого, хто намагається відродити музику Каваллі або Алессандро Скарлатті, не маючи співаків, для яких вона складалася. У сьогоднішньому музичному світі цей абсолютно очевидний недолік і різні способи компенсувати його іншими голосами послужив приводом для довгої і безплідної полеміки» [1, с. 12]. Як відповідь на ці події виникає рух, що здобув назву historically informed performance practice – «історично обізнана виконавська практика» (прийняте скорочення – HIPP) або historically informed performance – «історично обізнане виконавство» (скорочено HIP). Це та назва, якою себе позначили виконавці, що ратують за аутентичне відтворення музичних творів доби бароко. Їх мета досягається завдяки тривалим дослідженням, пов'язаним з вивченням свідоцтв сучасників епохи бароко про звучання як людських голосів, так і музичних інструментів. Розглянемо більш детально приклади звернення до опер доби бароко.

Одним з цікавих зразків є опера «Дідона та Еней» (1689) англійського композитора Г. Перселла. Характеризуючи цю оперу, В. Конен відмічає, що вона має синтетичний характер, в якій переплелись риси різних мистецьких явищ того часу. «Нехай в лібрето геніальної опери Перселла «Дідона і Еней» перемішані риси побутової англійської комедії, казкової постановки епохи Реставрації, старовинної маски і французької трагедії. При цьому в музично-стилістичному відношенні опера являє собою єдине, художньо завершене ціле. І в той же час немає сумніву в тому, що її найяскравіші, найтиповіші образи народилися під прямим впливом драматичних образів сучасного театру» [2, с. 60].

Сам Перселл детально змальовував у передмові до власної опери «Королева фей» специфіку музичного театру того часу. Він вказує на те, що як у Італії, так і у Франції жанр опери надзвичайно цінується та отримує підтримку від високопоставлених осіб. Проте англійська опе-

ра знаходиться лише у процесі становлення і не має настільки великої підтримки. «В Італії, особливо у Венеції, де опери користуються великою славою і ставляться на кожному карнавалі, благородні венеціанці беруть на себе витрати по постановці. Той факт, що кілька приватних осіб (в Англіі – В. К.) зважилися зробити постановку такого дорогого твору, як опера, в той час як за кордоном цим займаються тільки князі або государі, я сподіваюся, не буде розцінюватися як безчестя для нашої нації. І я смію стверджувати, що якби ми в Англії мали подобу тієї підтримки, яку отримує опера в інших країнах, то дуже скоро і у нас в Англії був би такий же хороший балет, як у Франції… Ми сподіваємося, що англійці покажуть себе досить щедрими для того, щоб надати підтримку такого почину» [2, с. 71].

В останні роки виникло декілька цікавих проектів, пов'язаних з постановками опери «Дідона та Еней». Насамперед подібні ініціативи можуть бути як окремими культурно-мистецькими подіями, так і частиною циклу. Наприкінці XX – на початку XXI століття створюють ряд колективів, виконавська діяльність яких пов'язана виключно з бароковим репертуаром. Так наприклад оркестр і хор MusicAeterna під керівництвом Теодора Курентзіса декілька раз звертались до опери «Дідона та Еней». Це і запис опери для компанії «Alpha», який був здійснений в 2008 році, і виконання твору в Баден-Бадені в 2010 році, в 2011 році в Пермі разом з «Прологом» який спеціально для цього концерту написав американський композитор М. Найман. Найактуальнішим проектом колективу стала програма «Dixit. Дідона та Еней», яка поєднала псалом Г. Генделя «Dixit Dominus» та оперу Персела. Перший концерт стартував у Росії, а згодом в рамках європейського турне програма була поставлена у таких містах, як Берлін, Париж, Лісабон, Афіни. В своїй рецензії на цей концерт В. Савінцева відмічає прагнення виконавців до відтворення аутентичної традиції та високий рівень професіоналізму. «Програма виконувалась в аутентичній традиції, оркестранти грали стоячи на старовинних інструментах. Звучання історично достовірних старовинних інструментів поєднувалось з шекспірівськими контрастами та витонченою вишуканістю ліричних відтінків. Інтерпретація барокових творів відрізнялась увагою до вишуканих деталей – інтонаційних, тембрових, динамічних» [4, с. 235]. Сам твір, за визначенням В. Конен -це «камерна музична драма», яку можна порівняти з кантатою за масштабами, що при цьому вражає багатоплановістю драматургії та глибинними конфліктами.

Актуальність даної опери підкреслюється і тим, що у вітчизняному просторі також є спроби творчо переосмислити цей твір та наблизити його для сучасності. В листопаді 2017 року в рамках проекту Open Opera Ukraine, який відбудеться в Мистецькому арсеналі, принципово важливим є естетика історично-орієнтованого або поінформованого виконавства. Це своєрідний пошук об'єктивної реконструкції, що допомогла б коректно зрозуміти інтерпретацію. Для участі в даному проекті зібрані виконавці з різних країн. Диригентом-постановником є спеціаліст історично-поінформованого виконавства Назар Кожухарь, що є лауреатом конкурсу скрипалів імені Давида Ойстраха та організатором багатьох міжнародних проектів, пов'язаних з бароковою музикою. Тамара Трунова – це режисер, яка в останні роки займається постановками музичних спектаклів (опери «Служниця-господиня» Дж. Перголезі у 2016 році у Національній опері України та британської сучасної музично-драматичної вистави «Під небом синім» у Театрі оперети в 2017 році). Серед виконавців головних ролей – співаки та інструменталісти, що працюють у найкращих колективах України.

Висновки та подальші перспективи. Одним з нагальних питань сьогодення постає проблема створення вірної трактовки творів доби бароко. Причому мається на увазі не лише аспект співацької достовірності, але й також інструментальної. В рамках напрямку історично-поінформованого виконавства, що зароджується наприкінці XX століття відбувається творче переосмислення виконавських традицій барокової опери. Вона стає полем для креативних інтерпретацій, що прагнуть осучаснити надбання композиторів минулого та разом з тим використовувати той потенціал, який вони несуть для сучасного музичного мистецтва.

Список літератури:

1. Барбье П. История кастратов / Патрик Барбье; пер. с англ. – М.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2006. – 304 с.
2. Конен В. Театр и симфония. Роль оперы в формировании классической симфонии. Издание второе. – М.: Музыка, 1975. – 291 с.
3. Круглова Е.В. Традиции барочного вокального искусства и современное исполнительство: автореф. дис. … канд. искусствоведения: 17.00.02 / Е.В. Круглова. – М.: РАМ им. Гнесиных, 2007. – 26 с.
4. Савинцева В. Отзвуки театра. Избранные рецензии. – М.: Издательские решения, 2016. – 288 с.
5. Юнеева Е.А. Музыкальная культура Италии XVII-XVIII вв.: феномен барочной оперы: автореф. дис. … канд. исторических наук: 26.00.01 / Е.А. Юнеева. – Волгоград: Волгоградский государственный медицинский университет, 2015. – 31 с.

Закрасняна Ж.Н.
Киевский национальный университет культуры и искусств

БАРОЧНАЯ ОПЕРА И ЕЕ АКТУАЛИЗАЦИЯ В СОВРЕМЕННОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ

Аннотация
В статье анализируются характерные черты оперы эпохи барокко. Процесс ее становления способствовал формированию пения bel canto, профессионализации музыкального образования и открытию публичных театров. Проблема интерпретации барочной оперы связана с отсутствием исполнителей, отвечающих высокому уровню мастерства, который был присущ певцам-кастратам, обычно исполнявшим мужские и женские партии. Зарождение в XX веке движения исторически информированного исполнительства способствовало созданию новых подходов к пониманию барочных произведений. В современной художественной практике представлен ряд проектов, направленных на творческое переосмысление барочных опер, в том числе и «Дидоны и Энея» Г. Перселла.
Ключевые слова: барочная опера, bel canto, кастраты, исторически информированное исполнительство, вокал.

Zakrasniana Zh.M.
Kiev National University of Culture and Arts

BAROQUE OPERA AND ITS ACTUALIZATION IN MODERN MUSIC CULTURE

Summary
The article analyzes the characteristic features of the baroque opera. The process of its formation contributed to the formation of bel canto singing, the professionalization of musical education and the opening of public theaters. The problem of the interpretation of the Baroque opera is related to the lack of performers, which would correspond to the high level of skill that was inherent of castrates who usually performed male and female parties. The birth in XX century movement of historically informed performance contributed the creation of new approaches to baroque works. In contemporary artistic practice, a series of projects aimed at the creative rethinking of baroque operas, including the «Dido and Aeneas» by Henry Purcell.
Keywords: baroque opera, bel canto, castrate, historically informed performance, vocal.

УДК 793.31.071(477–25=353.1)«20»

МИСТЕЦТВО НАРОДНОГО ГРУЗИНСЬКОГО ТАНЦЮ В СУЧАСНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХОРЕОГРАФІЧНИХ КОЛЕКТИВІВ ЕТНІЧНИХ ГРОМАД МІСТА КИЄВА

Кдирова І.О.
Київського національного університету культури і мистецтв

Народна грузинська хореографія здобула велику популярність в Україні. Важливе місце у процесі збереження і поширення національної культури посідають етнічні товариства. Стаття присвячена творчій діяльності хореографічних колективів Грузинської діаспори міста Києва, спрямованої на збереження та розвиток національної культури грузинського народу. Дбайливо зберігаючи кращі зразки народної творчості, репертуар художніх колективів збагачується сучасними інтерпретаціями традиційних танців з використанням нової лексики рухів та композиційної техніки. Представники Грузинської діаспори приділяють велику увагу творчому вихованню молоді. Мистецтво народного танцю демонструють шанувальникам етнічної культури кращі художні колективи грузинської спільноти в Україні.
Ключові слова: етнічні товариства, творча діяльність, етнічна культура, національне мистецтво, народна грузинська хореографія, сучасні інтерпретації традиційних танців.

Постановка проблеми. Демократичні перетворення в сучасній Україні стали надійним стимулом активізації національної самосвідомості етносів на шляху до збереження й примноження історичних традицій народної художньої творчості та фольклору. Унікальність та неповторність етнічного мистецтва кожного народу відтворюється в специфічному, притаманному тільки для неї, поєднанні різноманітних елементів і форм. В художніх творах, витворах мистецтва та архітектури відбивається буття етносу, його прагнення і вірування. Ця творча спадщина надає можливість прийдешнім поколінням доторкнутися до історичного минулого свого народу і доповнити цю скарбницю новими зразками своєї епохи.

Творча діяльність художніх колективів етнічних спільнот України багатогранна та різноманітна. Особливе місце за мистецьким потенціалом посідають етнічні товариства міста Києва. На сучасному етапі в столиці України функціонують 52 національно-культурних товариства міського рівня і 20 – загальнодержавного, що репрезентують 36 етнічних груп населення. Також створено 9 центрів культур національних меншин, видається 31 газета, функціонують театри, художні колективи, вищі заклади освіти, недільні школи. На базі національних культурних центрів розпочали своє творче життя народні професійні і аматорські музичні колективи етнічного напряму, мистецька діяльність яких потребує уваги з боку науковців культурологів і мистецтвознавців, а також представників державного управління у сфері культури і освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В суспільному житті національно-культурних громад важливе місце посідає мистецький напрям діяльності. Через творчість художніх колективів та солістів національних товариств ми краще пізнаємо історію, культуру та ментальність етносів. Підвищення інтересу до етнічної культури та мистецтва – основні реалії сучасного періоду.

Досвід музичної народної творчості в широкому спектрі видів і жанрів вивчали А. Гуменюк, З. Василенко, А. Іваницький, В. Сокіл. Основу науково-етнографічної методики збирання та вивчення народної творчості заклали у свій час О. Аляб'єв, Ф. Колесса, К. Квітка, М. Максимович, М. Лисенко, С. Людкевич, Й. Роздольський, О. Сєров.

Особливе місце в багатонаціональній культурній палітрі України посідає діяльність Грузинської діаспори. Мистецтво грузинського національного танцю – це безцінний скарб світової культури. У ньому оспівана велична краса Грузії, сила та незламність чоловічого духу і жіноча врода, доброта та лебедина вірність.

Активно ведуться культурологічні та мистецтвознавчі дослідження, представлені у монографічних виданнях, що побачили світ останнім часом. Серед дослідників, які займалися вивченням грузинської культури – відомі науковці та творчі особистості: С. Джанашия та Н. Бердзенвилі, І. Зурабишвілі, Г. Робакідзе, А. Татарадзе, П. Хучуа, Д. Джанелідзе та багато інших. Практичним матеріалом стала балетна діяльність грузинських хореографів К. Манджгаладзе, Б. Сванідзе, Ф. Сулаберідзе, О. Мхеідзе, Р. Чанишвілі. Хореографічна лексика різних форм грузинського танцю з описом традиційних костюмів докладно розглянута в книзі Д. Джавришвілі «Грузинскі народні танці».

Велику роль у справі популяризації грузинського хореографічного мистецтва відіграє Державний Академічний ансамбль народного танцю Грузії заснований народними артистами СРСР Іліко Сухішвілі й Ніно Рамішвілі. Постановки видатних майстрів виконуються майже у всіх хореографічних колективах Грузії і за її межами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Найдавніше походження хореографічної культури грузинського народу підтверджується численними історичними джерелами й даними, добутими за допомогою археологічних розкопів [3]. Обрядові танці в найдавніші часи була глибоко впроваджена в життя й побут грузинського народу. Перші відомості про грузинський танцювальний фольклор згадуються ще до нашої ери. Наприклад, за свідченням грецького історика Ксенофонта (IV століття до н.е.), серед грузинських племен були широко поширені ритуальні та військові танці [4, с. 34].

Вивчення джерел грузинського народного танцю приводить до висновку, що народне танцювальне мистецтво зародилося в процесі праці і було тісно пов'язане з господарським життям. Звідси виникли танці, що імітують рухи тварин, хороводи, які відображають полювання, процеси землеробської праці та ін.

Еволюція танцю відбувалася відносно зміни зовнішньої форми й змісту. Таким чином можна класифікувати грузинський народний танець за тематичним принципом: військові, весільні, ліричні, розважальні, спортивно – змагальні, безсюжетні та сюжетні [5, с. 183].

На сучасному етапі етнокультурного розвитку в Україні помітно активізувалася творча діяльність хореографічних колективів етнічних спільнот. Аналізуючи творчість відомих танцювальних ансамблів національних товариств, можемо зазначити, що крім популярних народних танців особливе місце посідають оригінальні обробки та їх інтерпретації в сучасному стилі виконання. Саме використання нової танцювальної лексики збагачує традиційні твори і стає новим етапом розвитку етнічної хореографії. Зазначений сегмент народної творчості етносів потребує більшої уваги з боку науковців-мистецтвознавців і хореографів.

Мета статті. Зростаючий інтерес до етнічного мистецтва в багатонаціональному українському суспільстві потребує більш глибокого проникнення у сферу народної художньої творчості і фольклору національних спільнот.

Метою статті є дослідження мистецького напряму діяльності хореографічних колективів етнічних товариств, виявлення основних тенденцій творчого процесу на прикладі провідних художніх колективів етнічних спільнот міста Києва.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

– відобразити процес самоорганізації етнічних спільнот в умовах демократичних перетворень в українському суспільстві на прикладі діяльності національних товариств;

– з'ясувати основні напрями культурно-мистецької діяльності художніх колективів національних спільнот;

– визначити роль мистецтва як консолідуючого фактора етнічної культури;

– дослідити основні тенденції творчого процесу танцювальних колективів етнічних товариств.

Предметом дослідження є новітній етап розвитку етнічної хореографії в Україні, аналіз сучасних тенденцій творчого процесу на прикладі провідних художніх колективів етнічних товариств міста Києва. **Об'єктом дослідження** виступають художні колективи національних спільнот Києва та їх творча діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною ознакою сучасного етапу суспільного розвитку в Україні є активізація культурно-просвітницької і мистецької діяльності національних товариств. Поява численних громадських організацій етнічних спільнот обумовлена поліетнічним складом населення нашої країни.

Національні товариства нерідко виступають у формі асоціацій, культурних центрів, земляцтв та ін. Основними завдання функціонування національні громадські об'єднання вбачають, насамперед, у захисті соціальних, юридичних прав своїх членів, а також, просування передбачених статутами різних видів економічної, політичної та культурно-просвітницької діяльності, встановлення зовнішньоекономічних зв'язків. Але найбільшу увагу суспільства та науковців привертає культурно-мистецька специфіка етносів: традиційно-побутові особливості матеріальної і духовної культури, що склались у минулому, та нові культурні досягнення народу, його внесок у національну та сучасну світову культуру [6].

Етапи еволюції етнічної культури яскраво розкривається у явищах мистецтва, де правдиво відображено суть громадського життя тієї або іншої історичної епохи та етнічної групи. Саме мистецтво концентрує в собі конкретне вираження художнього генія та прагнень народу. Воно також має відповідний культурно-історичний ґрунт, на якому завдяки зусиллям творців проростають зерна нових надбань і досягнень. Зразки народної творчості в широкому спектрі видів і жанрів, що нерідко паралельно йдуть з видами і жанрами професійного мистецтва, найкращим чином підтверджує цю думку [5].

Особливе місце в багатонаціональній культурній палітрі України посідає культурно-мистецька діяльність Грузинської діаспори.

Протягом багатьох століть Грузинський та Український народи були пов'язані історичним минулим. Дружні відносини між двома народами існували ще у період правління Володимира Мономаха. Відомо, що рятуючись від турецького переслідування, грузини почали переселятися на територію України ще у XVIII столітті. Пам'ятками культурних відносин слугують будинки-музеї Давида Гурамішвілі та Лесі Українки – в містах Миргород та Сурамі.

Першоосновою українсько-грузинських двосторонніх зв'язків стало підписання Договору про дружбу та співробітництво двох незалежних держав 5 грудня 1918 року. Після проголошення незалежності України, вже в 1992 році були встановлені дипломатичні відносини між двома країнами. Існуюча на сьогоднішній день юридично-правова база налічує понад 100 двосторонніх та багатосторонніх договорів і регулює практично всі сфери взаємовідносин між Україною та Грузією.

Дбайливо зберігаючи кращі зразки народної творчості, грузинський народ створює нові хореографічні твори, що відображають життя людини [7].

Народна грузинська хореографія здобула велику популярність в Україні. Важливе місце у процесі збереження і поширення національної культури посідають художні колективи національних громад. Мистецтво народного танцю демонструють шанувальникам етнічної культури кращі художні колективи грузинської спільноти в Україні, які розпочали свою діяльність у місті Києві.

Представники Грузинської діаспори приділяють велику увагу творчому вихованню молоді. У 2000 році в Києві була створена дитяча Грузинська школа-студія «Іберія», яка у 2008 році перетворилася в однойменний Грузинський культурно-освітній центр. Засновник і художній керівник закладу – заслужений працівник культури України, кавалер Ордена «Честь Грузії», талановитий фахівець і педагог Манана Сулаквелідзе.

Головна ідея створення Грузинського центру «Іберія» – сприяння процесу національної єдності, пропаганда дружби між народами України і Грузії, ознайомлення населення з грузинською культурою і традиціями. Однією з форм роботи закладу є День відкритих дверей – можливість для всіх бажаючих долучитися до культури і традицій грузинського народу. У центрі функціонує недільна школа, де учні вивчають грузинську мову, літературу, історію та релігію, а також народні грузинські пісні та танці, опановують гру на національних музичних інструментах: саламурі, пандурі, барабан.

Грузинський культурно-освітній центр «Іберія» об'єднує не лише дітей, але і дорослих, які знаходять на українській землі атмосферу і дух Грузії.

На базі центру розпочав своє творче життя Ансамбль грузинського народного танцю «Іберія» під керівництвом М. Сулаквелідзе. Мистецький доробок колективу складають хореографічний фольклор регіонів Грузії в сучасній інтерпретації: танці «Осетинський», «Казбегури», «Аджарський», «Рачинський», «Сванський», «Кавказький», «Абхазький», популярний грузинський народний парний танець «Картулі», широко відома «Лезгинка», військові танці – «Хорумі» та «Ханджлурі» з кинджалами, обрядові композиції у виконанні творчої молоді.

Грузинський культурно-освітній центр «Іберія» бере активну участь у культурному житті України. В Києві щороку проходить Фестиваль мистецтв «Вінок дружби». Автором проекту є Манана Сулаквелідзе. Ансамбль «Іберія» виступає на багатьох концертних майданчиках країни, а також підтримує зв'язки з Грузинським Посольством в Україні. Колектив отримав визнання і звання Лауреата міжнародних фестивалів мистецтв у Словаччині (1 премія), фестивалів національних культур: «Світ Кавказу», «Сонячні каштани», «Фольклорама», «Всі ми діти твої, Україно», «Чарівні свічки» та інших. У 2009 році за багаторічну професійну діяльність ансамбль «Іберія» отримав звання «Народний колектив України».

У місті Києві відомий своїми професійними досягненнями ще один творчий колектив Грузинської діаспори. В 2001 році в Києві на базі культурно-просвітницького центру «Дружба» був створений Ансамбль грузинського народного танцю «Іберіелі» та дитячий хореографічний ансамбль «Оцнеба». Завдяки копіткій праці і ентузіазму художнього керівника колективу – заслуженого діяча мистецтв України Макі Ломсадзе, ансамбль завоював популярність в країні і з успіхом презентує грузинську культуру широкому загалу шанувальників.

Ансамбль є лауреатом багатьох міських, республіканських і міжнародних фольклорних конкурсів та фестивалів. Репертуар ансамблю містить хореографічний фольклор регіонів Грузії: «Парца», «Давлурі», «Картулі», «Ачарулі», «Шехведра мташі», «Жіночий Хорумі», «Нарнарі», «Рачулі», «Хевсурулі», «Старий Тбілісі», «Симді».

Поряд з відомими народними танцями Ансамбль «Іберіелі» має в репертуарі сучасні постановки Макі Ломсадзе, а також і авторські композиції «Зустріч в горах», «Самані», «Кавказький», які були створені хореографами ансамблю з використанням нових елементів сучасної хореографії, що додають художньо-емоційних рис [6].

У кожному регіоні Грузії, своя особлива манера виконання танців – особливий танцювальний діалект. Так різняться кахетинський, карталинський, рачинський, сванський, мингрельський, імеретинський, гурійський, аджарський, мтиульський танці.

Сучасна інтерпретація відомих народних танців «Мтіулурі» (Гірський), «Ханджурулі» (танець із кинжалами), «Мхедрулі» (танець вершників) має свої особливості: багаторазове збільшення кількості виконавців, прискорення темпу та постійна зміна ритму, вдосконалення грузинських прийомів з упором на класичну танцювальну техніку й їх вільне комбінування, лінійна розстановка танцювальної маси на сцені й повністю розрахований, добре збалансований загальний малюнок танцю, чіткий поділ солістів і масовки по балетному принципу.

У процесі інтерпретації відомі хореографічні композиції набувають нових форм і лексичних новоутворень. В грузинських танцях, особливо в жіночих, виразність пластики рук та пальців зосереджують на собі найважливіші художньо-емоційні акценти. Збагачення танцю новими рухами потребує від балетмейстера досконалого володіння національною танцювальною лексикою і високого художнього смаку для відтворення потрібного стилю і жанру.

Велике значення у народно-сценічному танці має хореографічна лексика – окремі рухи, пози, з яких складається малюнок танцю. Зазначена лексика виникає на основі узагальнення й специфічного перетворення виразних рухів людини. Протягом багатьох століть вона накопичувалася, удосконалювалася й шліфувалася. Хореографічна лексика вивчається в балетних школах, складаючи основу формування професії танцівника й розвитку його здібностей. Самі по собі елементи лексики не є носіями певного образного змісту, але володіють спектром виразних можливостей, які реалізуються в конкретному контексті танцю як цілого. З послідовності й взаємозв'язку елементів хореографічної лексики складається хореографічний текст, що втілює змістовний образ.

Конструктивні лексичні новоутворення вживаються у численних танцювальних композиціях і разом з іншими рухами сприймаються як традиційні. Важливе значення у процесі інтерпретації мають стилістичні новоутворення, які потрібні постановнику для певного хореографічного тексту. Метою їх застосування є досягнення наступних цілей: відтворити ту чи іншу типову рису характеру людини, розкрити ідейно-тематичну спрямованість твору, звернути увагу глядачів на суттєву деталь і таким чином зафіксувати всю постановку у своїй пам'яті. І хоча такі рухи не набувають великої популярності і мало дають для збагачення лексики в цілому, їх роль важлива, вони допомагають вирішити головне завдання – розкрити ідейно-художній задум автора мистецького твору [2, с. 60].

Досліджуючи творчість відомих хореографічних колективів національних грузинських товариств, маємо зробити висновок, що в про-

цесі творчої діяльності на базі сталих традицій народного грузинського танцю виникають нові оригінальні обробки та інтерпретації хореографічних композицій. У процесі творчих пошуків виникають нові лексичні знахідки, які збагачують і доповнюють національний колорит традиційних танців, визначаючи тим самим новітній етап розвитку етнічної хореографії. Дослідження цієї сфери народної творчості етносів допоможуть знайти цікаві особливості сучасного періоду розвитку хореографічного мистецтва етнічних спільнот в Україні.

Таким чином, процес збереження та розвитку національної грузинської культури має позитивні тенденції в сучасній демократичній Україні, і це дає підстави стверджувати, що еволюція хореографічного мистецтва Грузії гармонійно відбувається і далеко за її межами, знаходячи нові реалії художнього перевтілення.

Рис. Народний ансамбль грузинського танцю «Іберія». Худ. керівник – Манана Сулаквелідзе

Список літератури:

1. Амиранашвили Ш.Я. История грузинского искусства / Амиранашвили Ш.Я. – М., 1950 г. – 214 с.
2. Василенко К.Ю. Лексика українського народно-сценічного танцю / Василенко К.Ю. – К.: Мистецтво, 1996. – 494 с.
3. Гварамадзе Е.Л. О некоторых специфических особенностях грузинского народного танца / Гварамадзе Е.Л. – М.: Наука, 1964 г. – 7 с.
4. Джавришвили Д. Грузинские народные танцы / Джавришвили Д. – 2-е изд. – Тбилиси, 1975 г. – 279 с.
5. Білик Б.І. Етнокультурологія: Навчальний посібник. – К.: ДАКККіМ, 2005. – 160 с.
6. Культура і побут населення України: Навч. посібник. Вид. 2-е доп. і перероблене. – К., 1993.
7. Kdyrova I.O. Ethnicity as a factor of cultural organization of multinational Ukrainian society // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2014. – № 2. – 326 с. – С. 195–199.

Кдырова И.О.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИСКУССТВО НАРОДНОГО ГРУЗИНСКОГО ТАНЦА В СОВРЕМЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ХОРЕОГРАФИЧЕСКИХ КОЛЛЕКТИВОВ ЭТНИЧЕСКИХ ОБЩЕСТВ ГОРОДА КИЕВА

Аннотация
Народная грузинская хореография получила большую популярность в Украине. Важное место в процессе сохранения и распространения национальной культуры занимают этнические общества. Статья посвящена творческой деятельности хореографических коллективов Грузинской диаспоры города Киева, направленной на сохранение и развитие национальной культуры грузинского народа. Бережно сохраняя лучшие образцы народного творчества, репертуар художественных коллективов обогащается современными интерпретациями традиционных танцев с использованием новой лексики движений и композиционной техники. Представители Грузинской диаспоры уделяют большое внимание творческому воспитанию молодежи. Искусство народного танца демонстрируют поклонникам этнической культуры лучшие художественные коллективы грузинских обществ в Украине.

Ключевые слова: этнические общества, творческая деятельность, этническая культура, национальное искусство, народная грузинская хореография, современные интерпретации традиционных танцев.

Kdyrova I.O.
Kyiv National University of Culture and Art

THE ART OF THE NATIONAL GEORGIAN DANCE IN THE MODERN INTERPRETATION OF THE CHOREOGRAPHIC ENSEMBLES OF THE ETHNIC SOCIETIES OF KYIV

Summary
Popular Georgian choreography has gained great popularity in Ukraine. Ethnic societies occupy an important place in the process of storing and disseminating national culture. The article is devoted to the creative activity of the choreographic ensembles of the Georgian Diaspora of Kiev, aimed at preserving and developing the national culture of the Georgian people. Carefully preserving the best examples of folk art, the repertoire of art collectives is enriched with modern interpretations of traditional dances, using the new vocabulary of movements and compositional techniques. Representatives of the Georgian Diaspora pay great attention to the creative education of young people. The folk dance art shows the admirers of ethnic culture the best artistic collectives of the Georgian community in Ukraine.
Keywords: ethnic societies, creative activity, ethnic culture, national art, popular Georgian choreography, modern interpretations of traditional dances.

УДК 781.1

ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ МУЗИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Ковмір Н.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Статтю присвячено аналізу специфіки формування музичної психології. Зародження проблематики здійснюється в межах філософсько-естетичного та музикознавчого знання. Ключові питання музичної психології пов'язані з проблемами сприйняття твору, дослідженнями окремих музичних компонентів, звуку та його впливу на людину. Чимала роль відводиться обґрунтуванню психологічних вимірів виконавства. Актуальним питанням музичної психології є аналіз категорії «артистизм» та її складових компонентів, розробка якого сприяє формуванню високого рівня виконавської майстерності.
Ключові слова: музична психологія, естетика, виконавство, майстерність, артистизм.

Постановка проблеми. Одним з перспективних напрямків розвитку сучасного музикознавства є дослідження аспектів, пов'язаних із процесом виконання твору. Проте не меншу роль повинна займати й постать слухача, в комунікацію з яким вступає композитор за посередництвом виконавця. Питання, пов'язані з психологією виконавського та слухацького процесу, входять в сферу наукового інтересу музичної психології – галузі музикознавства, яка попри свою актуальність, залишається недостатньо розробленою, що й зумовлює звернення до даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання артистизму, специфіки виконавської діяльності музиканта в контексті питань музичної психології ретельно досліджуються в роботі І. Єргієва. Погляди античних та середньовічних авторів щодо впливу музичного мистецтва на людину представлені в роботі А. Тормахової. Становлення основних ідей музичної естетики аналізується в праці Д. Золтаї. Питання, пов'язані з психологією сприйняття, представлені в роботах Є. Назайкінського та В. Петрушина.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Хоча музична психологія є самостійною сферою наукового знання, її розвиток тісно пов'язаний з іншими галузями – філософією, естетикою, основами фізіології та т.п. Дослідження специфіки становлення основного коло питань, представлених в музичній психології, дає можливість наочно отримати уявлення про її міждисциплінарний характер.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз особливостей формування проблематики музичної психології, що розкриває її універсальність.

Виклад основного матеріалу. Музичний твір є звуковим цілим, що постає перед слухачем крізь призму бачення виконавця. Комунікація в музиці, яка відбувається між композитором та публікою є складним процесом, що потребує ретельного вивчення. Адже в процесі створення художнього образу та донесення його до слухача може виникати ряд проблем, як технічного, так і психологічного характеру, вміння долати які, свідчить про рівень майстерності музиканта. Ці питання, а також ряд інших, пов'язаних з психологічними аспектами музичної мови та побудови творів становлять основу музичної психології. Розглянемо особливості становлення її основної проблематики.

Музична психологія як напрямок, що займається дослідженням впливу музики на людську психіку, має досить давні корені. Перші спроби обґрунтування музики розпочались ще в міфо-

логічних оповіданнях. Вітчизняний автор А. Тормахова зазначає: «Однією з спроб усвідомлення природи та значення музики стала антична міфологія, в якій були наявними два положення: 1) музика є проявом ворожої і нескореної природної сили; 2) музика є шляхом для підкорення цієї сили. Музика усвідомлюється як засіб впливу, інструмент. Від містично-магічного осягнення музики починається той етап її розвитку, коли людина розуміє значення різних музичних форм. Саме в античній міфології існує багато спроб обґрунтувати характерні особливості музики, її впливу на людину» [6, с. 80].

В. Петрушин зауважує, що витоки музичної психології пов'язані з філософською думкою. «Музична психологія як наука зародилась в надрах філософії, і античні мислителі, роздумуючи про загальні закони влаштування світопорядку і суспільного життя, зробили ряд важливих спостережень та висновків, що стосувались ролі та значення музики в суспільному житті» [5, с. 19]. Отже, певні уявлення про дію звукового цілого на людину відмічали мислителі античності. Так Дамон Афінський пропонував використовувати музику в якості інструменту виховання гідних громадян – він розглядає музику не як абстрактну систему звуків, а як грецьке мистецтво, де суто музичні елементи завжди дуже тісно пов'язані з текстом поетичного твору. Надалі ідея Дамона набуває розвитку в філософії Платона – відомого давньогрецького філософа. В своїй праці «Держава» мислитель прагне обґрунтувати думку стосовно можливості застосування музичного мистецтва в якості інструменту формування тих чи інших моральних якостей. Найбільш високою метою є виховання громадян, які б поєднували у собі найкращі риси характеру, задля чого знову ж таки стане у нагоді музика. «Платон стверджує, що мелодія і ритм найбільше захоплюють душу і спонукають людину наслідувати зразкам прекрасного, які дає йому музичне мистецтво. На думку Платона, могутність і сила держави безпосередньо залежать від того, яка музика в ньому звучить, які використовуються лади і ритми» [6, с. 81]. Отже музичні компоненти наділяються здатністю впливати на єдність громадян у полісі, на виховання рис характеру.

У вченні грецького мислителя Аристотеля також можна віднайти відображення ідеї застосування музики в якості дієвого чинника формування людської особистості. Філософ відстоює позицію зв'язку внутрішнього світу людини та мистецької практики. «Коли людина страждає від будь-якого хворобливого переживання, її душа відокремлюється від життя суспільства. Якщо ж у процесі глибокого морального переживання вона очищується, її душа піднімається від своєї приватної одиничності до загальності громадського життя» [6, с. 81]. На думку Платона та Аристотеля на людину впливає здебільшого не музичний твір як цілісне утворення, як певна даність, а скоріше його окремі компоненти. Мислителі прагнуть виділити музичні лади та інструменти, гра на яких буде створювати необхідне оброблення душі слухача. Вони наголошують на деструктивному впливові, який чинить гра на авлосі, розбурхуючи емоції та пробуджуючи діонісійське начало. Натомість набагато більш продуктивним є використання музики вокально-інструментальної, як-от виконання поетичного твору, яке супроводжується грою на лірі. Аристотель приходить до висновку, що музика має бути обов'язковим компонентом навчання: «...Музика здатна вплинути на етичну сторону душі; і якщо музика має такі властивості, то, мабуть, вона повинна бути включена в число предметів виховання молоді» [1, с. 197].

Варто зазначити, що в цілому роздуми про музику за доби середньовіччя слідують тим самим шляхом, який запровадили античні автори. Музика аналізується, насамперед, як джерело досягнення певного морального ідеалу, благочестя, як інструмент виховання певних якостей. Власне вона входить до складу семи «вільних мистецтв», відтепер вона відноситься скоріше до сфери математичних знань, стає своєрідною наукою про числа. За доби середньовіччя утримується думка про можливість впливу музики на людську душу. Ряд мислителів, серед яких можна згадати Фому Аквінського, Августина Блаженного, Арібо Схоластика, вказували на те, що можна зрозуміти моральне у музиці, тому що вона дає своє благодіяння всім, включаючи і тих, хто мистецтва не розуміє. До того ж музичне мистецтво наділяється властивостями, пов'язаними з її символічним та алегоричним трактуванням. Д. Золтаї в своїй праці відмічає, що поступово розуміння музики модифікується, здійснюється відхід від онтологічності, орієнтованої на структури та вибір її як джерела передачі афекту [3].

Набагато більш значним періодом для становлення предмету музичної психології стає музично-теоретична думка доби бароко. Адже саме в цей час набуває найбільшого розквіту теорія афектів, яка була достатньо суперечливо трактованою різними теоретиками. В. Петрушин зазначає, що «теорія етосу, яку розробляли античні автори, згодом змінюється теорією афектів, в якій досліджувались можливості впливу на людину різних музичних творів у залежності від темпераменту слухача» [5, с. 19–20]. Німецький теоретик та композитор Й. Кунау переконаний, що музика має етично-катарсичне значення, а завдяки афективному змісту вона справляє позитивний або негативний вплив на внутрішні спонукання душі, отже, безпосередньо на людську особистість. Афекти необхідним чином стосуються внутрішнього світу людини, що розвивається. Первинним змістом музичного твору є, як зазначає Д. Золтаї, зміст афекту, але він не повинен розчинитися у своїй предметній визначеності. За вираженими в музиці афектами визнається їх предметний світ, сама природа, що зрозуміла в її онтологічній однозначній об'єктивності. Теорія афектів мала велике значення: «вона обґрунтовує і естетично узагальнює нові принципи формоутворення тієї музичної практики, в якій виражається зміст світу, що розвивається – насамперед провідну роль безпосередньо тональної мелодичної лінії, яка має емоційне навантаження, доступну для огляду з єдиного гармонічного центру ясність і розчленованість музичної форми, всезагальну зрозумілість і прямо затверджену антропоцентричність системи значення, що розповсюджується на всі елементи форми» [3, с. 239].

Варто відмітити, що власне музична психологія як самостійна галузь знання починаєть-

ся з праці Г. Гельмгольца «Вчення про слухові відчуття як фізіологічні основи теорії музики», в якій він розробив резонансну теорію слуху. Відповідно до його теорії, слухові відчуття виникають у нас завдяки резонуванню внутрішніх органів слуху у відповідь на зовнішні впливи. Гельмгольц встановив, що велику роль у формуванні слухових відношень відіграють процеси частотного аналізу звукового спектру. Видатний радянський музикознавець Є. Назайкінський відмічає досягнення Г. Гельмгольца в сфері музичної психології: «Була розроблена резонансна теорія слуху, що послугувала поштовхом для наступного розвитку фізіологічної та музичної акустики. На основі отриманих відомостей вчений робить ряд висновків та припущень про природні передумови розрізнення музичних та немузичних звуків, консонансу та дисонансу, обґрунтовує поняття спорідненості звуків, аналізує з цієї точки зору деякі тенденції історичної еволюції ладогармонічної системи, мажору і мінору» [4, с. 14].

Власне розробки Гельмгольца, а також таких теоретиків як К. Штумпф, М. Майер, Г. Ревеш та В. Келер стали значним підґрунтям для формування сучасної музичної психології. Так в розробках К. Штумпфа здійснюється подальший аналіз проблем, пов'язаних зі слухом. Він прийшов до висновку, що вирішальні ознаки консонантності слід шукати у відчутті злиття звуків. «При розмежуванні консонансів і дисонансів величезну роль, як показують сучасні дослідження, відіграє їх зв'язок з історично сформованою в музиці звуковисотною системою, тобто власне елементами музичної мови. Але тут важливіше відзначити інше. Трохи перемістивши акценти з акустико-фізіологічного аспекту на психологічний, Штумпф все ж залишається в межах, окреслених Гельмгольцом» [4, с. 16]. Завдяки діяльності Штумпфа формується напрямок тонпсихології – експериментальної психології слуху.

Серед кола питань, які розробляв Штумпф, був аналіз музичного розвитку дітей, спостереження за особливостями сприйняття висоти і тембру звуків і інтервалів, особливої уваги він приділяв дослідженню окремих ізольованих співзвуч. Є. Назайкінський звертає увагу на ті здобутки в сфері музичної психології, які відбувались завдяки діяльності послідовників К. Штумпфа. «Г. Ревеш, відстоював ідею про єдність музикальності, про незвідність її до окремих найпростіших «здібностей», в своїх роботах основну увагу приділив аналізу якраз цих останніх – звуковисотній чутливості, розмежуванню інтервального і тембрового компонентів висоти і т. п. В. Келер, який пізніше повністю перейшов на позиції цілісності, починає свою діяльність з уважного вивчення закономірностей слухання окремих звуків мови (розвиток теорії мовних формант), особливостей сприйняття висоти і інших властивостей музичного звука» [4, с. 17]. Ідеї та висновки цих представників були потім розвинені дослідниками різних напрямків музичної психології.

Проблема музичного сприйняття досить тривалий час досліджувалася у зв'язку з відчуттями в контексті філософсько-естетичних та музично-теоретичних робіт. В ранній період вказувалося, що сприйняття є сумою відчуттів, які відображають різні властивості об'єкта. Проте згодом методика дослідження слуху еволюціонувала і тепер може бути використана при вивченні диференційованості сприйняття та всієї сукупності пов'язаних з цим явищ. «Яким чином в суцільному звуковому потоці слух виділяє важливі в музично-смисловому плані окремі властивості і сторони цілого, що в самому звуковому матеріалі дає таку можливість, які форми музичної діяльності, що сприяють розвитку диференційованого сприйняття, – для вирішення подібних питань методи психології слуху дають непогану базу» [4, с. 22].

Досить значні досягнення стосовно формування теорії музики як мистецтва, що обґрунтоване законами музичного сприйняття, пов'язані з працею «Музична психологія» Е. Курта, в якій він використовує дані загальної психології для аналізу найрізноманітніших явищ музичної творчості. В його науковий інтерес потрапляє проблема виконання твору та його сприйняття. Цінним загальним положенням, що пронизує всі розділи книги, є положення про цілісність музичного сприйняття. Вказуючи на позитивні аспекти теорії Курта, Є. Назайкінський характеризує його здобутки наступним чином: «Обґрунтовуючи ідею специфічності музичного простору, як простору музичних сприймань, відчуттів і уявлень, Курт вніс багато нового в розуміння просторових асоціацій в сприйнятті музики. Як чуйний музикант і теоретик, Курт глибоко розкриває реальні закономірності музики і її сприйняття. Він застерігає від надмірно прямолінійних уподібнень музичного та позамузичного, гаряче відстоює думку про специфічність музичних засобів і законів організації» [4, с. 28].

Серед кола питань, які мають найбільшу значимість в контексті музичної теорії та практики сьогодення, можна згадати наступні: 1) рекомендації щодо адекватної передачі композиторського задуму виконавцем-інструменталістом, вокалістом чи диригентом; 2) вивчення законів сприйняття музики та специфіки виконавської діяльності; 3) питання раннього виявлення та розвитку музичних здібностей; 4) психологічні аспекти музичного навчання та виховання; 5) психологія музичної пропаганди та музично-критичної діяльності; 6) музична психотерапія. Так однією з останніх робіт українських музикознавців, присвячених проблемам музичної психології, є дослідження І. Єргієва. Головним аспектом наукового інтересу даного автора є категорія «артистизм», розуміння якої пов'язане з аналізом декількох понять, насамперед таких, як: «діяльність, майстерність, творчість, віртуозність, рух (локомоції), сприйняття, естетика, враження, перетворення-перевтілення» [2, с. 344].

Висунута гіпотеза перспективного майбутнього для наукової категорії «артистизм». Ця ціннісно-смислова категорія належить до найближчого майбутнього часу музикознавчого знання. На думку І. Єргієва можна виділити ряд компонентів, що є складниками артистизму. Це і аспекти, пов'язані з сприйняттям, виконавством, прочитанням мистецького твору та його живим втіленням в процесі музичної діяльності. «1) творче сприйняття світу, музики (музичного твору), інформації; 2) виконавська художня техніка гри на інструменті музичного твору: напруга (переживання, душевність, відчування,

естетико-інтелектуальна емоційність, емоційні переключання, психотехніка в цілому), актуалізація (виконавський тонус, актуальна інтонація), спрямовані на екстеріоризацію внутрішніх переживань-перетворень у звукоінтонації; 3) живе одухотворене оформлення образного змісту музичного твору (психосемантика + кінесика): втілення-перевтілення (перетворення), образна художність, міміка (вираз очей, лицьова експресія), жестикуляція, візуалізація, сценічний рух, цілісне створення образу, які сприяють виникненню гри-вистави на музичному інструменті» [2, с. 346]. Отже, можна зазначити, що перераховані чинники артистизму допомагають актуалізувати вимоги, що висуваються перед сучасними виконавцями та сприяють формуванню високого рівня майстерності.

Висновки. Музична психологія є напрямком, формування якого було тісно пов'язане з досягненнями інших галузей наукового знання. Зародження її основних ідей проходило у літературі філософсько-естетичного та музикознавчого спрямування. З XIX століття даний напрямок починає своє формування у якості самостійної дисципліни, внаслідок чого в її руслі виникає ряд відгалужень. На даний момент музична психологія залишається одним з найбільш перспективних напрямків сучасних розмислів про мистецтво та демонструє високий рівень наукового обґрунтування в українському музикознавстві.

Список літератури:

1. Античная музыкальная эстетика. – М., 1960. – 304 с.
2. Єргієв І.Д. Артистичний універсум музиканта-інструменталіста кінця XX – початку XXI століття. Дис. на на здобуття наук. ступеня докт. мистецтвознавства. – Одеса, 2016. – 452 с.
3. Золтаи Д. Этос и аффект. История философской музыкальной эстетики от зарождения до Гегеля. – М.: Прогресс, 1977. – 371 с.
4. Назайкинский Е. О психологии музыкального восприятия. – М.: Музыка, 1972. – 384 с.
5. Петрушин В. Музыкальная психология. -2-е изд. – М.: Академический проект, Трикста, 2008. – 400 с.
6. Тормахова А. Музика як об'єкт естетичних досліджень доби античності та середньовіччя // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. Випуск X. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – С. 79–84.

Ковмир Н.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

К ВОПРОСУ СТАНОВЛЕНИЯ ПРОБЛЕМАТИКИ МУЗЫКАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Аннотация
Статья посвящена анализу специфики формирования музыкальной психологии. Зарождение ее проблематики осуществляется в пределах философско-эстетического и музыковедческого знаний. Ключевые вопросы музыкальной психологии связаны с проблемами восприятия произведения, исследованиями отдельных музыкальных компонентов, звука и его воздействия на человека. Немалая роль отводится обоснованию психологических измерений исполнительства. Актуальным вопросом музыкальной психологии является анализ категории «артистизм» и ее составляющих компонентов, разработка которого способствует формированию высокого уровня исполнительского мастерства.

Ключевые слова: музыкальная психология, эстетика, исполнение, мастерство, артистизм.

Kovmir N.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

TO THE QUESTION OF THE FORMATION PROBLEMS OF MUSICAL PSYCHOLOGY

Summary
The article is devoted to the analysis of the specifics of the formation of musical psychology. The origin of problems is carried out within the limits of philosophical, aesthetic and musicological knowledge. Key issues of musical psychology are related to the problems of perception of a work, studies of certain musical components, such as sound and its impact on a person. A considerable role is assigned to the substantiation of the psychological dimensions of performance. The urgent issues of musical psychology are the analysis of the category of «artistry» and its components, the development of which contributes to the formation of a high level of performing skills.

Keywords: musical psychology, aesthetics, performing, craftsmanship, artistry.

УДК 792

ТЕАТРАЛЬНИЙ ПРОСТІР XIX СТОЛІТТЯ: ПОШУК НОВОЇ ВИРАЗНОСТІ

Короленко Є.О., Гапчук Ю.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізуються трансформаційні процеси, які відбуваються в театральному просторі XIX століття. Актуальності набирає ідея синтезу різних мистецтв – сценічної дії, поезії, живопису, архітектури та музики. Режисери намагаються реформувати театральну виставу шляхом спрощення оформлення сцени та відходу від манірності у акторській грі. На рубежі століть в європейських країнах формується театр нового типу, знаменуючи відхід від пишної відстороненості та пафосності. В центрі уваги митців постає прагнення створити реалістичні образи, що є поєднанням індивідуальної неповторності характеру та соціально-типової узагальненості.

Ключові слова: театр, актор, режисер, мистецтво, романтизм, реалізм.

Постановка проблеми. Театр є мистецтвом, чия історія розпочинається з часів стародавніх цивілізацій. Його специфіка, сутність та характерні риси зумовлювали звернення до нього практично протягом всієї історії людства. Його здатність адаптуватися до змін у соціокультурному просторі, що проявлялась у мінливості та багатоманітності «іпостасей» театральних видовищ, сприяла тому, що й в умовах сьогодення, коли надзвичайно розвинені медіа технології, театр не втрачає своєї актуальності та продовжує збирати велику кількість глядачів. Важливим періодом для театрального мистецтва є XIX століття, коли відбувається формування театру нового типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія зарубіжного театру XIX століття представлена в колективній праці, виданої під редакцією Г. Бояджиєва. Специфіка театральної культури рубежу XIX-XX століть розкривається в роботі М. Гринишиної. Проблематика музичного театру побіжно окреслюється в праці А. Тормахової. Особливості реформаційних процесів, які відбуваються в театральному мистецтві XIX століття наголошуються в теоретичних трактатах Р. Вагнера.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Історія театрального мистецтва широко представлена в наукових дослідженнях мистецтвознавчого, культурологічного та філософсько-естетичного спрямування. Проте проблема пошуку форм для втілення нової виразності в теоретичних працях та театральній режисерсько-акторській практиці XIX столітті залишається мало вивченим питанням.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз шляхів становлення нової виразності, яка відбувається в мистецькому просторі XIX століття, що призводить до формування театру нового типу.

Виклад основного матеріалу. Історія театрального мистецтва є досить тривалою. Витоками театру вважаються свята діонісії, а сам театр розпочинає своє існування в Стародавній Греції. Роль та значення театру було вкрай важливим для соціуму. Виникнення драми відбувалось після появи епосу та лірики. Обрядові ігри, присвячені Деметрі, Діонісу, що супроводжувались піснями, згодом стали основою трьох жанрів грецької драми: трагедії, комедії та драми. Причому драма спочатку називалась сатирівською драмою, отримавши назву від хору, що складався з сатирів. «Трагедія відображала пристрасну сторону діонісійського культу, комедія – карнавально-сатиричну. Сатирівська драма була серединним жанром. Веселий ігровий характер та щасливий кінець визначили її місце на святах на честь Діониса: сатирівську драму ставили як завершення до представлення трагедій» [4, с. 12]. Рання трагедія у Стародавній Греції скоріше нагадувала кантату, адже її основою був діалог хору та актора, причому його значення було більш другорядним, якщо порівнювати з сучасністю. Варто відмітити, що той рівень, якого сягнув театр у V столітті до н.е., дозволив йому стати основою для виховання громадянських ідеалів, адже в ньому підіймались складні та актуальні теми, пов'язані з етичними проблемами – такими, як: проблема морального вибору, моральний обов'язок, совість, гідність та честь. «Не дивлячись на усі розбіжності, в творчості Есхіла, Софокла та Еврипіда багато спільного. Насамперед це прагнення виразити в художній формі найбільш суттєві соціальні, філософські та етичні проблеми, що хвилювали афінян в V ст. до н. е., і прагнення вирішити їх з істинно демократичних, гуманних позицій. Саме це робило театр школою для афінян, вихователем громадянських ідеалів» [4, с. 31].

Виникнення грецького театрального мистецтва стало основою для формування візуальних сценічних практик європейської культури. Так у середньовіччі провідне місце відводилось міраклям та містеріям. За доби Ренесансу, діячі якої прагнули відродити ідеали та провідні жанри зразкової для них доби античності, набуває розквіту світська культура. Саме намагання воскресити античну трагедію призводить до розвитку театральних жанрів, які вже не будуть відходити на другий план. Протягом наступних століть відбуватиметься планомірний розвиток сценічних вистав з цікавою та складною драматургічною лінією. Це буде час злетів та падінь, цензури та прагнення самовиразитись. Проте найбільш значним для театрального мистецтва постає XIX століття, коли відбувається народження принципово нового, у якісному відношенні, рівня.

Починаючи з XIX століття складаються умови для розвитку різних явищ в межах театрального мистецтва. Саме в цей період формується велика кількість театрів, які будуть орієнтовані на широке глядацьке коло. Приватні театри розпочнуть змагання за глядацьку увагу. З початком доби романтизму, коли митці будуть прагнути наблизити мистецтво до народу, обираючи

прості та камерні жанри в музичному мистецтві (пісня, романс, балада, прелюдія та ін.), розпочинаються зміни і в сценічно-театральному напрямку. Насамперед вони торкнуться сюжетів та власне проявляться у відмові від занадто пафосної фабули. Романтичний герой – це людина, що прагне відкинути встановлені устої, яка не може знайти місця у світі, де її не розуміють. На перший план виходить демонстрація почуттів, любов головного героя фактично завжди пов'язана зі стражданнями, ідеальний світ з хепі-ендом існує лише у мріях. «Новаторські пошуки романтиків призводять до відмови від абстрактно – раціоналістичного принципу побудови спектаклю. Романтична поетика контрастів, вимоги «місцевого колориту» реалізуються у вільному рішенні мізансцен, в показі на сцені життєвих протилежностей, реалій, що оточують героїв» [3, с. 9]. Тип розгортання твору, спрямованого на розкриття ліричних почуттів героя, не надто підходить до драматичного розгортання, притаманного театральній дії.

Досить неоднозначними були процеси, що відбувались у сфері музичного театру. Так новації були пов'язані з теорією музичної драми Ріхарда Вагнера, реалізованою у його останніх операх, в тому числі у тетралогії «Перстень Нібелунга». На думку Вагнера, єдиною формою існування оперного жанру є музична драма – твір, що являє собою синтез різних видів мистецтва. Проте, на відміну від «класичної» опери, потрібний принципово інший підхід до оформлення та поділу музичного матеріалу в структурному відношенні. Суто музичні компоненти повинні бути підпорядковані передачі драматичної дії, яка не повинна гальмуватися. Сучасна дослідниця А. Тормахова, характеризуючи особливості творчого метода Вагнера, вказує на те, що згідно його теорії, лише шляхом поєднання надбань різних мистецтв можна було передати істину. «Щодо проблеми видів мистецтв, то Вагнер, відрізняючись від позиції інших філософів німецької традиції, закликає до синтетичного об'єднання, яке на практиці демонструє власною теорією драми. Саме там, де поєднується сценічна дія, поезія, скульптура, живопис, архітектура та музика існує справжнє мистецтво. На його думку, окремі види мистецтва є обмеженими, вони лише натякають на істину. Дійсне зображення можливе лише при зверненні до універсального художнього сприйняття людини, при зверненні не до уяви, а до всього почуттєвого організму. Справжній твір мистецтва народжується лише при переході зі сфери уяви до чуттєвої дійсності» [5, с. 96].

Ріхард Вагнер в своїх теоретичних працях звертав увагу на те, що одну з провідних ролей відіграє актор, а не автор, адже саме акторська гра володіє здатністю створювати неабияке враження на глядача. «В театральних постановках творцями художнього ефекту є тільки виконавці, тоді як автор п'єси має відношення до самого мистецтва лише в тій мірі, в якій він при написанні свого твору продумав і розрахував вплив гри артиста на публіку. Для глядача, всупереч усім принципам, що йому навіюються, насправді лише гра актора є відправною точкою суджень» [1, с. 568]. Видатний композитор, теоретик та реформатор опери зазначав, що німецьке театральне мистецтво перебувало в стані занепаду. Причинами цього явища є умовність вистави, яка відбувалась за рахунок того, що актор усвідомлює, що він грає, а не проживає справжнє життя. Якщо драматичний актор, граючи роль, звертається до публіки, намагаючись отримати від неї схвалення, то він руйнує все те враження, яке він створив, внаслідок чого відчувається абсурдність та комічність ситуації. Адже він повинен тримати публіку у напруженні до останнього моменту. Отже постає питання модернізації не лише художнього твору, а й специфіки акторської майстерності. Вагнер зазначав, що коріння невдачі німецького театру полягало в тому, що актор не здатний вийти з образу через те, що ніколи в ньому не перебуває. Відповідно він прагне реформувати не лише сам твір, а також той простір, в якому той виконується. Це призводить до відмови у пишності оформлення глядацької зали, реалізованої практично у театрі, збудованому у Байройті. 22 травня 1872 року було закладено перший камінь театру, який, після завершення будівництва в 1876 році, назвали театр фестивалів Вагнера (Wagners Festspielhaus). Внутрішній декор театру, як і його фасад, є надзвичайно аскетичними, адже тут немає звичних гірлянд або пишних порталів, ажурних свічників. Оркестр прихований від поглядів глядачів і розташовується під сценою. Зал виконаний у формі давньогрецького амфітеатру, місця тут розташовані в партері, який піднімається від сцени до кінця залу. Кожен глядач однаково добре бачить сцену. Новації і у будівлі театру і в репертуарі, що мав там виконуватись, справили чималий вплив на подальший розвиток театрального мистецтва та його модифікацію.

З середини XIX століття починається період активізації тенденцій до реалізму у мистецтві. «Романтична драма з її культом пристрасті та уваги до виняткової особистості, хоча й розширила можливості зображення суперечливостей дійсності, менше всього прагнула до прискіпливого дослідження прозаїчної реальності, усіляко підкреслюючи несумісність високих ідеалів та буденності» [3, с. 11]. Сучасна дослідниця М. Гринишина вказує на ті специфічні риси, які були притаманні реалізму як стильовому напрямку. Це вибір нового типу героя, який був не якоюсь над-особистістю, а простою людиною, чиє життя наповнене буденністю. «При цьому, реалізм становив яскраву антитезу донедавна пануючому романтизму, досить агресивно ревізуючи його тематично-формотворчі особливості. У цьому сенсі новітність стилю наочно виявляє інший тип героя: він – не титанічна особистість, але типова, пересічна («середня») особа, яка живе не метафізичними устремліннями і не мріями про минуле, але проблемами сьогодення і є часткою соціального та історичного «середовища» [2, с. 27]. Це прагнення відобразити буденність та сучасність призводить до того, митці загалом та драматурги зокрема намагатимуться передати за допомогою художніх засобів події на «злобу дня». Серед жанрів театрального мистецтва, які найбільше відповідають принципам реалізму, вирізняється драма. «Саме він [жанр – авт. статті] демонстрував «естетичну гнучкість», технологічну рухливість і здатність відповідати швидкоплинним запитам нового глядача» [2, с. 27–28].

Цей період приносить значні зміни у рівні акторської майстерності. Саме в цей час, завдяки, так би мовити, «класичному» театральному репертуару, представленого творами Шекспіра, Мольєра і інших авторів, здійснюється формування нових виконавців, відкритих до змін. «Значні зрушення відбуваються в середині XIX століття в акторському мистецтві. Не дивлячись на переважну більшість далеко не першосортного репертуару, великі майстри сцени досягають у своїй творчості дійсно реалістичних вершин... Вбираючи досвід романтичного театру, актори оволодівають мистецтвом створення реалістичних образів, поєднанням індивідуальної неповторності характеру з глибоким соціально-типовим узагальненням, що доводився часом до символу» [3, с. 12].

Реалізм знайшов своє втілення в європейському театральному мистецтві. Так в англійській драматургії 60-х років XIX століття він втілюється в творах Е. Бульвер-Літтона, Т. Робертсона, А. Теннісона, Е. Свінбьюрна. Їх жанрове коло – це «драма для читання», мелодрама та камерна побутова драма. Згодом відбувається ряд трансформаційних процесів, які свідчать про новації у театрі. Це формування специфічного естетичного простору, який починає виступати проти комерціалізації вистав, адже на зміну розважальності приходить вибір складних та соціально важливих та вагомих сюжетів. Новим стає і тип герою, вперше актори починають позбавлятись певної умовності та неприродності, яка була притаманна театральним п'єсам попереднього періоду. Змінюється тип мовлення, зовнішній вигляд, сценографія загалом. Робляться перші спроби модернізації режисури, яка буде пов'язана з принципово новим підходом до формування простору, з більш вдумливим та драматургічно зумовленим використанням освітлення, які згодом призведуть до остаточного утвердження нової моделі театральної вистави.

На рубежі кінця XIX – початку XX ст. відбуваються значні зміни у театральному просторі завдяки творчій діяльності Едварда Гордона Крега – відомого актора та режисера. Він реалізує на практиці ідею синтезу мистецтв, що проявилась у гармонійному поєднанні музики, світла, руху та кольору. «Домагаючись зазначеного результату, Г. Крег реалізовує ідею сірих сукон, заміняючи ними традиційні писані декорації. Вони створюють, так званий, «умовний» простір, де яскравими кольоровими плямами виділяються костюми персонажів» [2, с. 35]. Це початок формування театру, що відображає не реальний, а умовний простір, опоетизований. Крег намагався досягнути співучасті публіки у постановці, аби вона перестала бути відстороненим спостерігачем. У більш пізніх теоретичних працях він відстоює право постановника ставати повноправним творцем, креативні рішення якого не повинні обмежуватись волевиявленням драматурга.

У Франції реалізм втілюється у жанрах, більш легких, ніж у англійському варіанті. Це оперета, водевіль та фарс, призначенням яких насамперед є повчання чи висміювання персонажів, типових ситуацій. М. Гринишина вказує, що до цих жанрів також додаються й інші, які є свідченням розквіту французького театру, а саме – «добре зроблена п'єса». «Поруч з ними з'являється «добре зроблена п'єса» О. Дюма-сина, В. Сарду, Е. Ожьє, Е. Скриба та Е. Легуве – архітектонічно довершена, поліжанрова (одночасне використання прийомів з арсеналу мелодрами, драми, комедії, фарсу), сповнена цікавих сюжетів з яскравою інтригою та типізованих постатей» [2, с. 38]. Їх призначення пов'язане з поширенням моральних проблем, розкриттям ідеї зіпсованості суспільства. У французькому просторі також формується підґрунтя до становлення нового театру, які відстоює у своїх теоретичних працях Е. Золі. Він також відстоює потребу у новому підході до акторської майстерності, яка б була позбавлена надмірності, неприродності у промовлянні, відсутності переживання актором його ролі, яке призводить до удавання та спрямованості на досягнення популярності та власного успіху. Так само зайвими він вважає пишні декорації, які лише відволікають публіку. Практична реалізація ідей, висловлених Золя відбувається завдяки діяльності А. Антуана, який починає вимагати від акторів природності, замінює пафосність декламаційного висловлювання на «співбесіду», додаючи елементів повсякденного мовлення. «Він скасовує у трупі Вільного театру застарілий розподіл на сценічні амплуа, вірячи, що його актори у будь-якій ролі виглядатимуть, як «жива істота в її змінах та різноманітності»«[2, с. 42]. Можна зазначити, що потреба у трансформації театрального жанру назріла одночасно у різних європейських країнах. Рівень новаторства був різним, проте варто зауважити, що більшість діячів висловлювали спільні погляди, прагнучи досягнути того, щоб мистецтво відповідало запитам часу та глядацької аудиторії.

Висновки та подальші перспективи дослідження. Театральне мистецтво XIX століття рухається у напрямку модифікації та оновлення усіх компонентів. Це потреба у створенні театру умовного, в якому менша роль відводиться зовнішній ефектності, декораціям, пишності, а на перший план виходять експериментальність та прагнення до аскетичної простоти та функціональності. Акторська гра повинна спиратись на принципи природності, щирості висловлювання та відходу від пафосності та надмірної патетики мовлення. Постановник починає сприйматись як творець, який не повинен сліпо слідувати задуму драматурга, а може вільно трактувати твір, роблячи його результатом власного креативного підходу.

Список літератури:

1. Вагнер Р. Избранные работы / Рихард Вагнер. – М., 1978. – 695 с.
2. Гринишина М. Театральна культура рубежу XIX-XX століть: Реалізм. Дискурс / Марина Гринишина; Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. – К.: Фенікс, 2013. – 344 с.
3. История зарубежного театра. Ч. 2. Театр Западной Европы XIX – начала XX века. 1789–1917. Учеб. пособие для студентов театр. вузов и ин-тов культуры / под ред. Г.Н. Бояджиева и др. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1984. – 272 с.

4. История зарубежного театра. Ч. I. Театр Западной Европы от античности до Просвещения: Учеб. пособие для студентов театр. вузов и ин-тов культуры / под ред. Г.Н. Бояджиева, А. Г. Образцовой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1981. – 336 с.
5. Тормахова А.М. Філософія музики в контексті європейської музичної культури XIX-XX ст.: дис. … канд. філос. наук: 09.00.08 / Тормахова Анастасія Миколаївна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 201 с.

Короленко Е.О., Гапчук Ю.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ТЕАТРАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО XIX ВЕКА: ПОИСК НОВОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье анализируются трансформационные процессы, которые происходят в театральном пространстве XIX века. Актуальность приобретает идея синтеза различных искусств – сценического действия, поэзии, живописи, архитектуры и музыки. Режиссеры пытаются реформировать театральное представление путем упрощения оформления сцены и ухода от манерности в актерской игре. На рубеже веков в европейских странах формируется театр нового типа, знаменуя отход от пышной отстраненности и пафосности. В центре внимания творцов возникает стремление создать реалистические образы, сочетающие индивидуальную неповторимость характера и социально-типичную обобщенность.
Ключевые слова: театр, актер, режиссер, искусство, романтизм, реализм.

Korolenko Ye.O., Hapchuk Yu.O.
Kiev National University of Culture and Arts

THEATRICAL SPACE OF XIX CENTURY: THE SEARCH OF NEW EXPRESSIVENESS

Summary
The article analyzes the transformational processes that take place in the theater space of the XIX century. Actuality is gaining the idea of synthesis of various arts – stage action, poetry, painting, architecture and music. The directors are trying to reform the theatrical performance by simplifying the stage design and leaving care in the acting game. At the turn of the century, a new type of theater was created in European countries, marking a departure from the luminous distraction and pathetic. The focus of the artists is the desire to create realistic images, representing a combination of individual uniqueness of nature and social-type generalization.
Keywords: theater, actor, director, art, romanticism, realism.

УДК 78.087.68(477)«195»

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ РЕПЕРТУАРНОЇ ПОЛІТИКИ АКАДЕМІЧНИХ ХОРОВИХ КОЛЕКТИВІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ХОРОВОЇ КУЛЬТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Кречко Н.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті піднімаються певні питання досліджень феномену «культури» загалом і «хорової культури» зокрема. На базі дослідження архівних матеріалів, надається аналіз етичних, естетичних та мистецьких поглядів провідних хормейстерів України 60–80-х рр. ХХ століття, в контексті системи академічного хорового виконавства. Характеризуються процеси створення хорових колективів, формування репертуарної політики та концертної практики хорів, як певні показники стану хорової культури
Ключові слова: хорова культура, хорове виконавство, репертуарна політика.

Постановка проблеми. Розвиток української хорової культури другої половини ХХ століття, можна визначити, як певний епіцентр поштовху трансформації цінностей. Саме в 60–70-ті роки, під впливом «хрущовської відлиги», встала проблема заперечення величезного масиву тоталітарної культури, проблема нонконформізму, бажання усвідомити історичні національні духовні цінності. Цей процес, який відбувався загалом у всій національній культурі, актуалізується і в наші дні. Тому аналіз його витоків, рушійних сил та засобів реалізації є надзвичайно актуальним і потребує всебічного дослідження різноманітності явищ його прояву. Для того, щоб відстежити ці процеси, певно слід окреслити певні аксіоми досліджень феномену «культура» загалом і «хорової культури» зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномену культура присвячено багато робіт, зокрема це праці С.Д. Безклубенка, В.Х Лобоса, Ю.Г. Легенького [1, 8, 7]. Феномен хорової культури вивчався у працях Л.О. Пархоменко, А.П. Лащенка, Н.І. Герасимової Персидської, П.О. Гарднера та ін. Кожний з дослідників займався окремими проблемами цього явища (культурно-історичними, організаційними, релігійними, нотаційними, тощо).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, загально-підсумкового дослідження з питань розвитку і сучасного стану хорової культури у всьому її різноманітті українська музична наука ще й досі немає.

Формування цілей статті: окреслимо певні аксіоми досліджень феномену «культура» загалом і «хорової культури» зокрема, проаналізуємо етичні, естетичні та мистецькі погляди провідних хормейстерів України 60–80-х рр. ХХ століття в контексті системи академічного хорового виконавства; а також охарактеризуємо процеси створення хорових колективів, формування репертуарної політики та концертної практики хорів, адже саме ці чинники хорової творчості є певними показниками стану хорової культури.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до дослідження С.Д. Безклубенка «Поняття культури» [1]. Він пише, що слово культура позначає надзвичайно складне розмаїття проблем. «Справді ми чуємо: культурна людина – некультурна Людина, висока культура, первісна культура, сільськогосподарська культура, художня культура, політична культура, правова культура, культура побуту, матеріальна культура, духовна культура, фізична культура і т.д. Що ж таки, зрештою, є культура?» [1, с. 270].

Далі він пише: «Стосовно нашого «слона» (йдеться про розуміння складнощів проблем культури – Н.К.), то існує принаймні три «підходи», три аспекти з'ясування того, що являє собою культура. (1) «Антропологічний», коли під культурою мають на увазі спосіб життя суспільства, народу, чи групи народів – первісна культура, східна культура, європейська культура і т. п.; (2) «галузевий», коли під культурою мають на увазі певний аспект суспільного життя (економіка, наука, культура і т. п.). І, нарешті, – (3) «гуманітарний» (або аксіологічний), коли оцінюють ступінь «цивілізованості» особи чи людей, навіть народів («культурна людина», цивілізованість особи чи людей: «культурні народи», «некультурно», «висококультурно», «масова культура», «елітарна культура» і т.д. і т.п. [1, с. 217]. Тобто культура виглядає як сукупність матеріальних надбань, як сукупність духовних цінностей, як процесуальні характеристики засвоєння світ, як певний соціокультурний процес і етнонаціональний процес.

Якщо звернутися до дослідження В.Х. Лобаса, Ю.Г. Легенького «Українська та зарубіжна культура», то тут дається трохи інша схема, яку умовно можна назвати «суб'єктною», тобто йдеться не про культуру як світ, як оточення, а йдеться про культуру як певне явище, яке має в собі три концептуальних ознаки: поведінку, діяльність та стан. Так В.Х. Лобас посилається на дослідження М.К. Петрова «Мова, знак, культура» і приводить важливі детермінанти культуротворення, які є засобами створення соціальних спільнот [10]. «Комунікація – це обмін оперативною інформацією, який забезпечує взаємодію людей, життєдіяльності всього суспільства. Комунікація буває безпосередня, з адресами спрямування інформації і опосередкована засобами масової комунікації, які направляють інформацію не конкретному адресату, а якійсь множині можливих адресатів» [8, с. 31]. «Трансляція – це спілкування, спрямоване на соціалізацію молодого покоління, на їх уподібнення старшому поколінню відповідними організаціями (сім'я, школа, вищий навчальний заклад) і засобами. Основний режим цього спілкування – навчання» [8, с. 31]. «Трансмутація – різновид спілкування, з допо-

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

могою якого вносяться зміни в існуючи стандарти поведінки, мислення, переживання, діяння. Сюди належать наукові дискусії, пропаганда нових знань, технологій, виробів. Головний режим трансмутації – пояснення. Він нагадує навчання, але принципово відрізняється від нього, оскільки в трансмутаційному поясненні завжди є нове, яке відоме лише новатору, що створив його» [8, с. 32].

Хорова культура в певній мірі існує як одна із форм специфікації культури як такої. Слід відмітити, що хор завжди існував як засіб трансляції, ретрансляції вищих цінностей. Масовий характер хорового мистецтва, його зв'язок зі словом та емоційно-комунікативним аспектом взаємодії, (як в середині хору, так і зі слухачами) презентує його, як особливий культурний феномен. Та, коли ми звернемося до теорії хорової культури, то потрапимо в коло розмаїття парадигм, які дають певне поле доповнювальностей. Хорову культуру розглядають з різних сторін. Так Л.О. Пархоменко сконцентрувала свою увагу на хоровій п'єсі, де дає досить ретельний структурний аналіз жанрів [9]. А. П. Лащенко розглядає хорову культуру Києва як хорові школи Києва, як певний розвиток хорових колективів [6]. Якщо ми звернемося до дослідження І.О. Гарднера, то побачимо, що він звертається до історичного процесу формування хорової традиції, інтеракції музичних впливів, діалогу культур. Він чітко поділяє два періоди хорової культури. Перший пов'язаний з монодіями, раннім унісоном, другий – з поліфонією, партесним співом. Другий період починається десь в середині XVII ст. Починається з Польщі, з України, приходить потім згодом в Росію із Заходу [2]. Цей період ніколи не завершується, він продовжується і зараз. Але перманентно в нього включаються вставки, колажні фрагменти із першого періоду, який теж ніколи не закінчувався в українській культурі.

Україна досить легко адаптує партесний спів, він приходить, як хоровий концерт, саме через Польщу, Литву, на Україні формуються свої хорові школи, які потім, згодом переходять в Росію, цими школами захоплюються не лише музиканти, а й політичні діячі. Отже, якщо І.О. Гарднер говорить, що в XVII ст. відбулася не просто трансформація але і катастрофа – зміна традиції, то Н.І. Герасимова-Персидська говорить про те, що в творах Веделя, Бортнянського, Березовського виникає той простір європейської традиції, який походить від псалмів Давидових, варіює ту хорову культуру, яка стає широко вживаною [3].

Тобто хорова культура – не лише перманентний процес виникнення і зникнення хорів, не лише експресія хорового виконавства, а саме зануреність в духовні цінності українського народу, що і визначає злет хорового виконавства як феномену культури, з середини XX століття. Такий підхід підкреслює фундаментальні ознаки, що пов'язані з морально-етичним виміром хорової культури, тим духовно-емоційним станом, в який занурює хорове мистецтво і який стає естетичною настановою.

Думається, що ця констатація є дуже важливою для розуміння хорової культури. Хорова культура при всій її традиційності, ідеологічному регулюванні, як гумка всмоктувала в себе всі ті інновації, які відбувалися в національному і загально – європейському просторі. Це надзвичайно важливо в стадії інноваційного пресингу, що здійснюється в 70–80 роки. Якщо не кожен хормейстер, то у всякому разі провідні діячі, особливо таких знакових хорів, як капела Думка і інших, ставали тими ініціаторами і тими протагоністами, або носіями тих інновацій які змінювали відношення між реципієнтами – слухачами, створювали новий простір відносин.

Нонконформізм в Україні формувався в романтично піднесених обставинах національного виборювання духу, це досвід сакральних надбань хорової культури, це досвід андеграунда, як підпільного мистецтва, що ми часто розуміємо, як «роботу в шухляду».

Зараз відбувається переоцінка всіх цінностей і цінність тоталітарної культури теж є цінністю, бо ця доба несла і позитивний і негативний контекст. Позитивним є те, що тоталітаризм не зруйнував саму духовність і зберігав її в рамках строго визначеного канону, негативний – те що він не сприймав нічого іншого крім ідеологічно визначених цінностей. В цих заданих рамках і діяли митці. І вони інколи просто розтрачували своє життя на смолоскипі цих внутрішніх і зовнішніх факторах.

Бажання влади використовувати саме хорове мистецтво в якості політичного інструментарію – зрозуміло: масовий характер хорового мистецтва, тісний зв'язок з модальністю слова, поширеність практично в усіх верствах населення України, робило привабливим його використання, як «пропагандиста», «рупора» провладної ідеології. Наведемо, як приклад, програму концерту, присвяченого 91 роковинам з дня народження В. І. Леніна, що відбувся 22 квітня 1961 року в Жовтневому палаці культури.

«Думка» виконувала: Філіпенко, сл. Бичка – «Пісня радості», Жданов сл. Коломийця «Навесні» (худ. керівник – нар. арт. Укр. О. Сорока). Державний український народний хор виконував: Цегляр сл. Олійника «Нас кличуть світлі маяки», Шамо сл. Забашти «Вербиченька» (худ. керівник – нар. арт. Укр. Г. Верьовка). Зведений хор: «Думка», Державний український народний хор, Державна заслужена капела бандуристів УРСР, ансамбль пісні Українського радіо та телебачення, хор оперної студії Київської консерваторії у супроводі Державного симфонічного оркестру України (диригент – засл. діяч мист. УРСР В. Колесник) Виконували: Філіпенко сл. Тичини «Пісня про Леніна», революційна пісня «Варшавянка» [11].

Як бачимо хорове мистецтво було представлено ніби досить широко. «Думка», Державний український народний хор мали по 2 сольні номери, велетенський зведений хор складався з 5-ти хорових колективів і теж виконував 2 твори. Водночас, виконувалися виключно авторські пісні ідеологічного або «гімнічно-святкового» змісту. Жодного твору національної, а тим більш західної класики, жодного твору іншої епохи або жанру. Водночас в цьому ж концерті виконуються: Чайковський сцена з балету «Лебедине озеро», Мейербер арія Дінори з опери «Дінора» (співає нар. арт. України Б. Руденко) [11]. Тобто, не дивлячись на ленінську тематику концерту, представлена російська і західноєвропейська класика, але в інших жанрах.

Схожу ситуацію ми бачимо і в програмі концерту присвяченому 95-й річниці з дня народження Леніна, що відбувся 22 квітня 1965 р. в Жовтневому палаці культури. В програмі звучали: Державна заслужена капела бандуристів УРСР: Революційна пісня «Шалійте, шалійте», Укр. нар. пісня «Ой дівчино шумить гай», Рос. нар. пісня «Славное море священный Байкал» (худ. Керівник – нар. арт. СРСР Мінківський). Жіночий склад Державного українського народного хору: Жуковський сл. Тичини «Дружно виїжджали», Укр. нар. пісня «Пожену сиві воли до води» (худ. керівник – нар. арт. УРСР Г. Верьовка). Об'єднаний хор учнів Київської музичної середньої школи ім. Лисенка виконує: Філіпенко сл. Бичка «Дороге ім'я».

В цьому ж концерті виконувалися: Шопен – Революційний етюд (лаур. міжн. Конкурсу О. Криштальськияй); Капуа «О моє сонце» (соліст А. Солов'яненко), Пуччіні – Монолог Чіо-Чіо-Сан з опери «Мадам Батерфляй» (лаур. Українського конкурсу вокалістів, студентка Харківського інституту мистецтв В. Соколик), Мінкус – Адажіо з балету «Дон Кіхот» (нар. арт. УРСР Потапова, засл. арт. УРСР Ф. Баклан), Деліб Легенда і арія Лакме з опери «Лакме» (нар. арт. УРСР Є. Мірошніченко) [11].

Знову в хоровому виконанні переважають авторські пісні, поряд з якими звучать кілька народних пісень. Якщо порівняти рівень технічної складності і жанрову одноманітність цієї програми з програмою в інших жанрах, то одразу видно, що саме хорова музика стала заручником, необхідної «ідеологічної квоти», що повинна була прозвучати в концерті. Безумовно керівники хорових колективів, кожен по-своєму намагалися вийти з жанрового та тематичного «прокрустова ложа» нав'язаного керівними структурами і виявилися на перехресті протилежних інтенції, З одного боку, – це відслідковування репертуару, жорсткий пресинг провладної ідеології, а з другого боку – бажання і намагання хормейстерів звернутися до витоків вітчизняної хорової культури, яка зароджувалася у сакральному просторі церковних піснеспівів, партесного хорового виконавства, до досвіду західної хорової культури, до нової гостро сучасної музичної мови.

Хор, як інструмент, що спрямований на реалізацію художнього завдання є надзвичайно складним мистецьким організмом, цілісність і технічна досконалість якого випрацьовувалася сторіччями. Не варто переконувати громадськість в непересічному значенні інструментальних майстрів, виконавців-віртуозів, композиторів-новаторів, що створювали і вдосконалювали музичні інструменти в пошуках яскравішого тембру, збільшення технічних можливостей. З появою електроніки, нових можливостей, що надає сучасна техніка, цей процес триває і зараз. Водночас всім зрозуміла необхідність турботливого і уважного ставлення до експлуатації та утримання будь якого музичного інструменту, як фактору збереження його унікальних тембрових можливостей. Хор – теж є музичним інструментом, що потребує повсякчасного вдосконалення і водночас збереження опрацьованих роками вокальних традицій. Цей факт і досі недооцінюється, а іноді відверто ігнорується навіть в мистецьких колах. Кожен диригент-хормейстер знає на власному досвіді, як залежить звучання навіть гарно укомплектованого та професійно підготовленого хору від стану здоров'я співаків, від фізичної або вокальної втоми виконавців, що впливає на якість звучання, як ці, та інші фактори можуть впливати на налаштування хору на роботу, настройки на необхідну звукову стилістику. Але в першу чергу якість звучання хору залежить від музичної освіти і вокальної майстерності виконавців. Хор – це інструмент, в якому процес відтворення звукової партитури і процес так би мовити створення і вдосконалення «музичного інструменту» в певній мірі співпадають І залежать від вміння диригента чітко формулювати художню концепцію хорового твору і разом з хористами знаходити шляхи її реалізації через послідовний комплекс репетиційного циклу і концертного виконання. Досвід роботи з хоровою органікою здобувається диригентом та співаками-хористами шляхом освоєння різностильового, різножанрового музичного матеріалу, що формує різноманітні вокально-хорові технічні навички. Таким чином репертуар хорового колективу – є необхідним елементом створення і вдосконалення хору, як музичного інструменту з унікальними художніми можливостями. Тому питання репертуарної обмеженості і жанрової одноманітності, нав'язанної «зверху», було для музиканта – хормейстера питанням не тільки і не стільки ідеологічного опору, а питанням боротьби за існування Хору, як повноцінного музичного інструменту.

Наявність цієї проблеми ми можемо побачити проаналізувавши кілька різнопланових подій в хоровому житті 60–80-х років. В 1962 році організується камерний хор під орудою В. Іконника. Спочатку аматорський колектив, що склався силами та ентузіазмом студентів консерваторії, став Київським камерним хором Хорового товариства України (голова Нар арт. УССР С. Козак), а з 1973 року отримав державний статус і назву Київського камерного хору України, художній керівник і головний диригент – В. Іконник. Так в Україні почала відроджуватися і заново складатися традиція камерного хорового виконавства.

Практично в той же час формується ще один хоровий колектив, що відроджує стилістику чоловічого хорового співу. 19 грудня 1969 р. Музично- хорове товариство Української РСР оголошує конкурс на заміщення вакантних посад солістів та артистів професійної академічної чоловічої хорової капели: тенорів, баритонів, басів. Так народжується Чоловіча хорова капела музично- хорового товариства УРСР. (Єдина на Україні і друга після Естонського чоловічого хору в СРСР).

Поява на терені хорового мистецтва двох нових, а можна сказати, що за своїм складом – новітніх колективів, неминуче розширювало жанрові та стильові можливості хорового виконавства, змінювало уяву про можливості тембрової палітри хору, спонукало до появи нових хорових творів, нових перекладів та обробок. Не можна не відмітити, що камерний хор був створений В. Іконником саме в студентському осередку, де основною рушійною силою було бажання молодих музикантів співати «іншу» музику, яка була практично невідома українському

слухачеві. Наведемо цитату з архіву камерного хору, що демонструє чіткий вектор репертуарної політики колективу та його керівника. «Спочатку В. Іконник звернувся до творчості старовинних майстрів-поліфоністів – О. Лассо, К. Монтеверді, Ж. Депре, Палестріни і паралельно – до імпресіоністів. Потім хор став виконувати твори, що наближалися хоровим письмом до ритуально-храмової музики, але по змісту були світськими, наприклад «Теплится зорька» Чеснокова. Так завуальовано проходило «приобщение» до традиції духовного співу. З 1973 року хор почав свою роботу з виконання шедеврів музичного Ренесанса, обробок народних пісень, реставрації хорів К. Стеценка, М. Дилецького, Д. Бортнянського, М. Березовського, 15-ти партесних концертів А. Веделя. Найбільш цікавою сторінкою історії хору, було спілкування з видатним українським композитором Б. Лятошинським. Б. Лятошинський звернувся до В. Іконника з проханням виконати цикл «Из пришлого», на слова А. Фета, який хор співав ще по рукопису. Знаком щирої вдячності за це стала присвята циклу видатному хормейстерові. В. Іконник згадував: «Б. Лятошинський – мій другий вчитель, він допоміг мені порозуміти сучасну нову музику. Те, що він присвятив мені свій хоровий цикл «Из пришлого», є найвищою нагородою для мене» [4, ст. 2]. Цікаво порівняти архівні матеріали камерного хору з архівом М.М. Кречка, який в 1969 році очолив капелу «Думка» і занотував ідеї розвитку хорового колективу, оцінюючи тенденції світового хорового виконавства. «Сьогодні, коли у світі стрімко зростає інтерес до хорової музики давніх часів, коли у хорову практику буйним вітром влетіла модерна музика, коли за «залізною завісою» співають абсолютно все, замикатися у вузьких традиційних рамках дорівнювало б творчій стагнації і мистецькій смерті. Отож у доборі репертуару треба йти всупереч інерції десятиріч, широко відкривати мистецькі обрії капели, наважитися ризикувати і вперше внести в українське хорове виконавство дихання різних епох, стилів і жанрів...

Ось напрямки, у рамках яких, мені здавалося, «Думка» може сягнути намічені мистецькі верховини:

1. Українська класична хорова музика – авторська та народна пісня – щоденний репертуар капели.

2. Творчість сучасних українських композиторів з перевагою хорової музики молодих авторів.

3. Мотетно-мадригальна хорова література епохи європейського Відродження мовою оригіналу.

4. Українська духовна хорова музика епохи Бароко з народною вимовою церковнослов'янських текстів.

5. Хорові твори великої форми світової класики» [5, ст. 5].

Як бачимо обидва хормейстера мають багато спільного в ідеях розвитку хорового мистецтва, і в оцінці значення репертуару, як фактора розвитку не тільки хорового колективу але і хорового виконавства загалом, що є продовженням традицій видатної української хорової культури, виплеканої протягом багатьох сторіч в сакральній, народній та авторській музиці. Відродження шедеврів українського бароко, духовної музики, яка буквально була викреслена з музичного простору, звернення до західної музики, що нарешті в хорових програмах прозвучала не окремими популярними творами, а широкими різностильовими пластами, співпраця з українськими композиторами новітньої композиторської школи – створювали нову хорову реальність, яка дуже складно, але не зворотно змінювала музичний простір України.

Безумовно величезне місце в цьому процесі займає творчість молодих, яскравих, самобутньо національних композиторів. Камерний хор, активно пропагував твори сучасних композиторів, особливо – Б. Лятошинського, а отримавши його ім'я, назавжди зв'язав себе з цим видатним композитором. Капела «Думка» разом з Є. Станкович, І. Карабиць, Л. Дичко, визначили нову музичну хвилю в українському мистецтві, а їх ключові твори того періоду (симфонія «Я стверджуюсь», кантата «Сад Божественних пісень», кантати «Червона калина», «Чотири пори року») стали прикметами самоздійснення національного музичного ренесансу. Нові тенденції в музичній мові виявили тяжіння до ускладнення музичного матеріалу. Використання багатошарової хорової фактури, широке застосування дисонансів, клястерно техніки, пошук нових «хорових звукоефектів» говорили, що у простір музикування 70-х років входив постмодерний контекст, без якого не можливо уявити контркультури музичного нонконформізму 70-х років.

Торуючи цей складний шлях, кожен з митців, стикався з різними складностями. Зараз важко уявити наскільки складно співати твори церковнослов'янською мовою та іншомовними текстами виконавцям, що не розуміють і не знають цих мов, як важко давалася стилістика новітньої модерної музики хоровому колективу, що не мав і не міг мати досвіду роботи з таким музичним матеріалом, як бракувало часу керівникові вчити ці нові програми в режимі обов'язкових концертних норм з ідеологічно-визначеним репертуаром. Водночас і громадськість вихована на «зрозумілій», ідеологічно спрямованій музиці була не завжди готова сприймати «інше» хорове мистецтво. Проблема сакрального, проблема сакральності, як мистецького вчинку була не явною, імпліцитною, але вона існувала, як нонконформістський опір бездуховності, тотального ідеологічного тиску. В першу чергу страждали такі презентативні хори, як «Думка», котрі були певним «фасадом» радянської влади. Невеликі цитати зі спогадів М. Кречка «Думкою» окрилені літа» окреслюють ситуацію тих років. «Знаючи, що на неї (духовну музику українського Бароко) існує табу, але будучи переконаним, що без музики наших геніїв XVII-XVIII сторіч нова «Думка» не мислима, я обрав тактику обхідного маневру, і пішов на прийом у відділ культури ЦК КПУ, який очолював П.М. Федченко, несподівано для мене розумна і світла людина.... Я отримав добро, яке спасло мене від великих неприємностей, хоча малі настигли негайно» [5, ст. 5]. (Згодом в 1973 р. М. Кречко отримав партійну догану, «яку я, мов орден носив до 1976 р.») [5, ст. 7]. Або цитата з спогадів Михайла Михайловича про прем'єру концерту з творів епохи Бароко, що відбулася в Колонному залі ім. М.В. Лисенка (1-ий відділ західноєвропейське Бароко мовою оригіналу, 2-ий

відділ українське Бароко церковнослов'янською мовою з українською вимовою),: «Я чекав бодай якогось відгуку у пресі – ні гу-гу. Питаю знайому людину – що трапилось? – Бояться. Думають що це провокація» [5, ст. 6].

Досить комічно зараз виглядає відгук з архіву камерного хору на концертний виступ 18 листопада 1974 року в Миколаєві, який підписали громадські діячі і музиканти. «Хор вражає своїм високим рівнем вокально-хорової культури і вмінням виконувати твори різноманітних стилів і епох. Йому під силу складні твори Шютца, Палестріни, Баха, а також сучасних авторів Лятошинського, Штогаренка, Дичко, Бібіка та ін.

Хочеться побажати камерному хору нових подальших успіхів в його творчому зростанні численного поповнення свого складу гарними талановитими співаками хоча б до 50–60-ти чоловік» [4, ст. 22]. Навіть в культурних музичних осередках бракувало досвіду і розуміння специфіки камерного виконавства, які були загублені в часи монументально-помпезних ідеологічних од.

В архівних нотатках М. Кречка є чудові слова, де він пише, що треба «наздогнати самих себе». Тобто вся проблема полягає в тому, що культура, яка мала високі обрії духовності, має повернутися, і це «наздогнати самих себе» – одна з формул, яка стала панівною в 70–80-ті роки.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Як бачимо, ще з часів застою по сьогоднішній день виконує західноєвропейську, українську духовну та сучасну музику камерний хор імені Б. Лятошинського. Зараз в Києві існує іще 2 блискучих камерних хори: «Київ» та «Хрещатик», які знайшли своє творче обличчя, в тому числі пропагуючи творчість сучасних українських композиторів, відроджуючи забуті, або загублені шедеври українського бароко, та духовної музики. Нині нікого не здивує репертуарний план «Думки» М. Кречка, бо Українське бароко, новітня українська музика, поряд з західною класикою, та творами великої форми давно стали невід'ємним арсеналом репертуару капели і певним орієнтиром для багатьох інших хорових колективів. Але мабуть, саме в складні часи «застою», справжній мистецький вчинок деяких митців заклав фундамент цього нового хорового простору і не дав нам стати чужоземцями на рідній землі, забути істину, що справжня краса безсмертна. Збереження аксіології духовних цінностей українського народу проектується на той концепт, який ми звемо «хор» і зберігає все те, що зветься «хорова культура» України на будь-якому етапі її розвитку. Якщо ми загубимо цей концепт, ми фактично втрачаємо і поняття «культура», ми втрачаємо поняття «наслідування», ми втрачаємо поняття «трансляція», «трансмутація», все те, що визначається як несіння нового. Але це нове не зводиться до повчання, а швидше зводиться до проповіді.

Список літератури:

1. Безклубенко С.Д. Поняття культури / С.Д. Безклубенко // Актуальні філософські та культурологнічні проблеми сучасності. – Зб. наук. праць. – К.: Вид. цент КДЛУ, 2000. – С. 217–222.
2. Гарднер И.А. Богословское пение Русской Православной Церкви / И.А. Гарднер. – М.: Православный свято-Тихоновский Богословский институт, 2004. – В 2-х т. – Т. 1. – 498 с., Т. 2. – 530 с.
3. Герасимова-Персидська Н. Хоровий концерт на Україні в XII-XVIII ст. / Н. Герасимова-Персидська. – К.: Музична Україна, 1078. – 182 с.
4. Іконник В. Архів Київського камерного хору України [Текст] / Віктор Іконник // 1964–1980 рр. – 200 с.
5. Кречко М.М. ДУМКОЮ окрилені літа [Текст] / М.М. Кречко / Спогади. – 1991. – 4–6 с., 14 с.
6. Лащенко А. З історії київської хорової школи / Анатолій Лащенко. – К.: Музична Україна, 2007. – 198 с.
7. Легенький Ю.Г. Дизайн: культурологія та естетика / Ю.Г. Легенький. – К.: КНУТД, 2000. – 272 с.
8. Лобас В.Х. Українська та зарубіжна культура / В.Х. Лобас, Ю.Г. Легенький. – К.: Віпол, 1997. – 272 с.
9. Пархоменко Л.О. Українська хорова п'єса / Л.О. Пархоменко. – К.: Наукова думка, 1979. – 220 с.
10. Петров М.К. Язык, знак, культура / М.К. Петров. – М.: Наука, 1991. – 328 с.
11. ЦДАМЛМ України. – Ф. 464, Оп. 1, Од. зб. 11489.

Кречко Н.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ РЕПЕРТУАРНОЙ ПОЛИТИКИ АКАДЕМИЧЕСКИХ ХОРОВЫХ КОЛЛЕКТИВОВ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ХОРОВОЙ КУЛЬТУРЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА

Аннотация
В статье поднимаются некоторые вопросы исследований феномена «культуры» в целом и «хоровой культуры» в частности. На базе изучения архивных документов, предоставляется анализ этических, эстетических и художественных взглядов ведущих хормейстеров Украины 60–80-х гг. ХХ столетия, в контексте системы академического хорового исполнительства. Характеризуются процессы создания хоровых коллективов, формирования репертуарной политики и концертной практики хоров, как определенных показателей состояния хоровой культуры.
Ключевые слова: хоровая культура, хоровое исполнительство, репертуарная политика.

Krechko N.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

CHARACTERISTICS OF REPERTY POLICY ACADEMIC CHOIR COLLECTIVES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE SECOND DOMESTIC CHOIR CULTURE HALF OF XX CENTURY

Summary
The article raised some questions studies the phenomenon of «culture» in general and «choral culture» in particular. The article, based on archival research material provided by the analysis of ethical, aesthetic and artistic views of leading choirmaster of Ukraine 60–80 years of the twentieth century, in the context of academic choral performance system. Characterized processes of creating choirs, repertoire policy formation and concert choir practice, as indicators of choral culture condition.
Keywords: choral culture, choral performance, repertoire policy.

УДК 7.071.1(092)

ЕТАПАМИ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ ЛЕОНІДА ЛІСОВСЬКОГО: СТАНОВЛЕННЯ КОМПОЗИТОРА

Литвиненко А.І.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

Схарактеризовано етапи творчої біографії композитора Леоніда Лісовського (1866–1934). Виокремлено основні напрямки його діяльності. Детально розглянуто дитячий і юнацький періоди життя митця. За спогадами і щоденниками відтворено атмосферу дитячих років Л. Лісовського, а також років його професійного становлення під час навчання в Харківському музичному училищі, Харківському університеті та Санкт-Петербурзькій консерваторії.
Ключові слова: Леонід Лісовський, композитор, композиторська творчість.

Постановка проблеми. Українська музична культура має всесвітнє визнання не лише завдяки творчості видатних митців. Її самобутість особливим чином увиразнюється, коли постають із забуття імена маловідомих особистостей, біографії та спадщина яких через найрізноманітніші обставини перебувають на маргінесах музичної історії.

Минулий 2016 рік став ювілейним у біографії нині маловідомого композитора Леоніда Лісовського (1866–1934). Життєвий і творчий шлях музиканта не був легким. Він розгортався на межі XIX-XX століть, за часів карколомних суспільних перетворень та ідеологічного зламу епох, на тлі перемежування української та російської культур. Нині спадщина композитора є забутою. Пошук інформації про Леоніда Лісовського виявив цілковиту відсутність робіт про нього. Композиторський і загалом творчий доробок музиканта, його громадська, педагогічна, просвітницька та багато інших видів суспільної діяльності сьогодні залишаються практично недослідженими.

Як композитор Л. Лісовський створив численні художньо повноцінні твори практично в усіх музичних жанрах, засвоївши усі можливі композиційні техніки. Його педагогічна діяльність представлена на всіх етапах життєвого шляху, скрізь, де він жив і працював (Петербург, Полтава, Тифліс, Харків). Працюючи на різноманітних посадах у державних та приватних освітніх закладах, Л. Лісовський активно займався музично-методичною роботою – публікував підручники й навчальні посібники з теорії музики, гармонії, нотної грамоти, сольфеджіо, поліфонії; укладав навчальні програми для фортепіано.

Упродовж життя Л. Лісовський здійснював активну громадську, організаційно-адміністративну та музично-просвітницьку роботу. Як керівник музично-освітніх закладів та мистецьких колективів, улаштовував музичні вечори й мистецькі свята, спектаклі, концерти; брав участь у симфонічних та камерних зібраннях, виступав із просвітницькими лекціями для широкого загалу. Одним із найбільш затребуваних видів багатогранної творчої діяльності музиканта стала його виконавська й концертно-гастрольна практика як піаніста-соліста, ансамбліста й диригента.

Лекторська, музикознавча, літературна, музично-критична спадщина Леоніда Лісовського представлена в статтях з історії української, російської та зарубіжної музики, у спогадах «Десять лет в Полтаве», у щоденниках та автобіографічних матеріалах, у музичних рецензіях, надрукованих в газетах «Полтавские губернские ведомости», «Кавказ», «Возрождение» («Русская жизнь»), «Коммунист», журналах «Музыка», «Музыка массам».

Митець активно займався перекладацькою й редакторською діяльністю. Зокрема здійснив переклад з німецької мови кількох музично-теоретичних праць, редагував і підготував до друку п'ятиактну оперу «На Україні» В. М. Пархомовича-Вікторова, а також тридцять вокальних та двадцять фортепіанних п'єс П. П. Сокальського; аранжував численні твори для потреб учнівських оркестрових колективів; оркестрував оперу «Рафаэль» А. Аренського та багато іншого.

Окрім того, Л. Лісовський активно долучався до вирішення широкого кола проблем, які турбували тодішню музичну громадськість (вдосконалення масової та фахової музичної освіти, поліпшення діяльності музичних театрів і музичних колективів, пропагування мистецтва, обговорення композиторської, музикознавчої та виконавської проблематики тощо).

Отже, постать Л. Лісовського, його мистецька спадщина заслуговують на грунтовне, всебічне вивчення. Біографія митця свідчить про незмінно високий професіоналізм, який він сповідував в усіх напрямах своєї багатогранної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі відомості про Л. Лісовського можна знайти в довідникових виданнях різних років. Зокрема «Новый энциклопедический словарь» (1904) [2, с. 428] подає коротку біографію композитора, водночас названо далеко не всі сфери його творчості і не всі вже написані на той час твори. В «Українському радянському енциклопедичному словнику» окрім біографічних даних, повідомляється про те, що Леонід Лісовський був музикознавцем, автором праць «Нотна грамота для самонавчання», нарисів: «Музична творчість П. П. Сокальського», «Опера «Вибух» Б. Яновського», анотованих бібліографічних описів музичних творів українських композиторів, ряду статей («Досвід вивчення малоросійських дум», «Жовтневі гасла») надрукованих у журналах: «Музика» і «Музика масам» упродовж 1920–1929 років. Погодьмося, що ці факти свідчать про доволі широку популярність композитора в тогочасному музичному просторі.

З кінця 20-х років XX століття ім'я композитора зникає зі сторінок енциклопедичної літератури і лише на початку XXI століття потрапляє до довідника А. Мухи [7, с. 182]. Більшість підручників з історії української музики прізвище Л. Лісовського не згадує.

Короткі дані про музиканта і його діяльність вміщено в шеститомній «Історії української музики» (видання ІМФЕ ім. Рильського) [1, т. 3, с. 175, 192, 194, 198, 202, 254, 261, 268, 269, 271, 272, 290, 321, 352; т. 4, с. 269, 277, 390, 444, 456, 523, 541]. Л. Лісовський зазвичай згадується серед низки композиторів, які писали твори в тому чи тому жанрі або серед музичних діячів свого часу. На жаль, у жодному із цих підручників не подаються біографічні відомості, вказані далеко не всі сфери його багатогранної мистецької діяльності, відсутній повний покажчик переліку творів композитора, не висвітлено історію створення бодай тих композицій, про які йдеться у навчальному виданні.

Ті музикознавці, які намагалися оцінити мистецький доробок Л. Лісовського, майже одностайно стверджують, що таланту у нього не було [1, с. 175], визнають лише історичне значення його творчості [1, с. 254], а його музику вважають такою, що не позбулася «рудиментів салонності» [1, с. 261]. На нашу думку, низька оцінка досягнень композитора обумовлена насамперед відсутністю спеціальних досліджень його спадщини. Численні музичні твори й теоретичні праці митця ще й досі не опубліковані, не включені до педагогічного репертуару, не виконуються в навчальних класах, на концертах, не транслюються в ефірах. Натомість, сьогодні можливість для дослідження спадщини Л. Лісовського відкрита. Архів композитора, який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, вказує на суттєвий творчий багаж музиканта.

Упродовж останніх двох десятиліть творчістю Л. Лісовського час від часу цікавилися поодинокі дослідники. Згадку про нього знаходимо у монографії мистецтвознавця М. Ржевської [8]. Дослідниця характеризує Харківський період діяльності композитора в контексті музики Наддніпрянської України першої третини XX століття і зазначає, що біографія Леоніда Леонідовича водночас є типовою і унікальною. Життєві колізії, які довелося пережити композитору, були цілком звичними для більшості представників музичної інтелігенції тих часів, якій доводилося жити й працювати не маючи творчої свободи. До цього треба додати ще й постійні переїзди, які спіткали композитора та його родину зі сподіваннями на кращі умови життя та праці. Унікальність біографії Л. Лісовського як музичного діяча полягає в тому, що він був представником одночасно двох культур – української та російської і зміг акумулювати у своїй творчості найкращі традиції кожної з них.

Мета дослідження – виокремити етапи творчої біографії композитора Леоніда Лісовського (1866–1934), схарактеризувати період його професійного становлення.

Виклад основного матеріалу. Життєвий і творчий шлях Леоніда Лісовського проходив у творчому середовищі столичних і провінційних міст України, Росії, Грузії: Харків, Санкт-Петербург, Полтава, Тефліс. Атмосфера кожного з них особливим чином впливала на музиканта, формуючи та визначаючи його долю.

Харків – місто, у якому пройшло дитинство й завершився життєвий шлях композитора – подарував йому перші незабутні враження від мистецтва. Їх Л. Лісовський у буквально сенсі увібрав з молоком матері, спілкуючись з найдорожчими в житті кожної людини людьми – батьками. Батько і мати Леоніда Лісовського були доволі відомими театральними артистами свого часу. Леонід Олександрович Лісовський-Козловський, випускник Санкт-Петербурзького театрального училища, виступав на сценах Імператорських театрів як актор і антрепренер, чудово грав на скрипці, був учнем польського композитора Г. Венявського. Мати – Фані Федорівна Козловська – актриса драматичного жанру, що здобула так само, як і її чоловік, освіту в Театральному училищі Санкт-Петербургу.

У Харкові в будинку де мешкала родина Лісовських завжди було гамірно й людно, оскільки збиралися там музиканти, співаки, актори, загалом творчі особистості. Один із театральних

помічників батька, улюбленець сім'ї Лісовських, майстрував дітям різні іграшки з дерева, з яких потім на столі споруджувалися театральні сцени, розігрувалися спектаклі. Діти із задоволенням долучалися до цих ігор. Молодший брат Леоніда Лісовського Олександр мав талант до малювання і з раннього дитинства буквально не випускав пензля із рук.

Особливо теплими були стосунки Леоніда з батьком. Спілкування з ним надовго закарбувалося в його пам'яті як найщасливіший спогад дитинства. У своєму юнацькому щоденнику майбутній музикант записав: «Отец наш был хорошим скрипачом и веселым товарищем, а потому дома у нас пир горой шёл. Мы слушали много музыки, пения. Во время своей антрепризы он любил брать нас с собой в театр. И мы много насмотрелись и наслушались. Мать не любила брать нас в театр, а отец охотно пускал и даже раза два выпускал нас на сцену в качестве исполнителей. Помню мы с Сашей играли в опер. «Фауст наизнанку» школьников...» [3, арк. 1].

Атмосфера театру завжди глибоко вражала уяву юного Леоніда. «При виде отца за дирижёрским пюпитром или в ролях простаков на сцене, мы весело смеялись, громогласно приветствуя его из глубины зрительного зала, – згадує Леонід. Но когда играла мать, то мы большей частью проливали потоки слёз, ибо она играла в драмах» [3, арк. 2]. Фані Федорівна за своє недовге життя здобула велике визнання у провінційної публіки. Її раптова смерть у 28-літньому віці тяжко вразила всю сім'ю. В останню путь у Харкові матір проводжало багато людей, і це назавжди закарбувалося в пам'яті Леоніда. «Казалось, весь город собрался тогда, чтобы с почестями проводить любимую артистку в последний путь. Харьков любил нашу мать и отнёсся к её смерти с удивительным соболезнованием. Особое отношение оказали студенты университета. Они организовали такие похороны, какие в Харькове мало видали. И помню я, что когда мы смотрели на эти тысячи народа, то нам казалось, что это хоронят не маму, а кого-то другого. Мы словно опьянели от этой громады людей, от стройного пения студенческого хора, от слёз которые проливали чужие люди над гробом нашей матери, от речей, которыми провожали её в могилу» [3, арк. 4].

За півроку після матері не стало й батька. Передчасна смерть батьків була непоправною втратою для долі малолітніх Лісовських та остаточно зруйнувала їхні надії на щасливе дитинство. Дітьми почала опікуватися давня прихильниця їхньої матері – пані Балбекова («Тётя шумская» – так вони її називали) [3, арк. 5]. Незважаючи на свою доброту, опікунка дотримувалася жорстких, консервативних поглядів у вихованні й всіляко намагалася захистити своїх підопічних від «дурного впливу». Поступово життя дітей Лісовських перетворювалося на самітництво. Ураз обмежилося їхнє спілкування з однолітками, нечастими стали відвідування театру й заняття музикою. Веселі ігри, спів, малювання так само не заохочувалися. Але надмірна суворість опікунки мала під собою підстави. Відомо, що Фані Федорівна не хотіла щоб її діти пов'язали своє життя з артистичною діяльністю. Саме за заповітом матері Леонід мав здобути освіту в Харківському реальному училищі та в Класичній гімназії, але мрія стати професійним піаністом виявилася непереборною: «Я чувствую, что эта страсть к музыке у меня глубоко, а не есть простое увлечение...» [6, арк. 3], – написав він колись у своєму щоденнику. Зрештою, любов до музики й атмосфера творчості, якою жив Леонід ще з дитинства, вплинули на його подальшу долю – він став професійним музикантом.

Коли Л. Лісовський навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету, він вступив до музичного училища (клас піаніста Іллі Слатіна). В училищі юнак серйозно захопився композицією і створив свої перші вокальні твори: мелодекламації «Умирающий гладиатор», «Как хороши, как свежи были розы», «Русалка»; романси «О, если б знали вы», «Кукушка и Петух»; пісні «Подснежник», «Дора», «Узник», «Не брани меня, друг мой».

Після закінчення училища 1891 року Л. Лісовський остаточно вирішує стати композитором. Він успішно складає вступні іспити в Санкт-Петербурзьку консерваторію, після чого його зараховують у клас теорії композиції Миколи Соловйова. Микола Феопантович Соловйов (1846–1916) – відомий російський композитор, музичний критик, педагог. Свого часу він закінчив Петербурзьку консерваторію по класу композиції у М. І. Заремби. Потім викладав у консерваторії, керував Придворною співацькою капелою, був редактором музичного відділу «Энциклопедического словаря» Брокгаузена та Ефрона.

Атмосфера північної російської столиці з перших днів зачарувала Л. Лісовського. Перед молодим музикантом відкрилися безмежні можливості творчої самореалізації й культурного зростання. За роки навчання у консерваторії суттєво розширилося коло його професійних і особистих зв'язків з відомими людьми. Особливо цінував музикант дружбу з солістами Петербурзької опери, засновниками Безоплатних класів хорового співу в Петербурзі (1890) Іваном Мельниковим і Федором Беккером. Студент консерваторії Л. Лісовський часто відвідував сім'ю відомого аварелиста Альберта Бенуа, з яким практикував приватні уроки гри на фортепіано. Перебуваючи в гостині в художника, майбутній композитор неодноразово був свідком творчих дискусій «...великих мира сего: Репина, Маковского, Куинджи, Кузнецова, Беклемишева, гр.Толстого» [5, арк 2]. Про це композитор висловився у своєму щоденнику.

Під час навчання в консерваторії відбувалося активне професійне становлення Л. Лісовського як композитора: рік у рік розширювався жанровий діапазон його творів, він активно працює над удосконаленням своє композиторської техніки, долучається до різнопланової музики, багато пише. У студентські роки він створив цілу низку найкращих вокальних композицій: оперно-ораторіальну поему «Рай и Перри», арію Перрі і хорову фугу з масштабними оркестровими творами (Лірична прелюдія «Un poko di Saint-Sains» «На лугу»; Концертна увертюра B-dur; Елегічна увертюра e-moll), а також низку творів для струнного квартету («Menuetto scerzando»; квартет G-dur), хори accapella («Еще в полях», «Слезы людские», «Ива», «В дни юности Резвой», «Засохшая береза», «Отче наш» для чоловічого хору).

Активно працював Л. Лісовський і в поліфонічному жанрі. Серед найбільш відомих творів – чотириголосна інтенція, п'ять двоголосних канонів та десять фуг. Чимало створено ним музичних творів для фортепіано – сонати *A-dur, f-moll, h-moll*; рондо *F-dur, C-dur, A-dur*, дитяча сюїта на чотири руки «Кто в басу?»; п'єси на дві руки Menuetto, Intermezzo, Valse, Feulle d'album Paraphrase d'une melodic pour le piano.

Особливе місце у творчості Л. Лісовського посідають жанри вокальної музики: сюїта «У приказных ворот»; мелодекламація «Ненастный день»; серенада «Тянутся по небу тучи»; романси: «Снилось мне небо», «Последний цветок», «Как цвет ты чиста», «Красавица», «Как хорош этот мир», «Плыви, моя гондола»; речитативи «Из 55 псалма Давида» (баритон), «Из 86 псалма Давида» (тенор), пісня «Туман».

На випускному екзамені в консерваторії у травні 1897 року Л. Лісовський виконав кантату «Иоанн Дамаскин» для соло, ансамблю, хору й оркестру, написану ним під керівництвом професора Н. Соловйова. Ця кантата й декілька хорів a'capella, у виконанні колективу І. А. Мельникова й Ф. Ф. Беккера, мали неабиякий успіх, позитивними рецензіями на них зреагувала і періодична преса. Загалом, до моменту закінчення консерваторії, Л. Лісовський уже мав доволі вагомий музичний набуток, що, безумовно, характеризувало його як працелюбного, творчо обдарованого й готового до самостійної професійної діяльності молодого композитора.

Одержавши диплом «вільного художника» Л. Лісовський, за його ж словами, сподівався на запрошення залишитися в консерваторії на викладацькій посаді. На жаль, його надії не виправдалися. Незабаром виявилося, що знайти роботу за фахом у Петербурзі було дуже непросто. Композиторові навіть довелося скористатися протеже своєї тещі – дружини відомого свого часу сенатора Сергія Зарудного Зої Олександрівни Зарудної, щоб мати посаду чиновника в Державному Контролі [4, арк. 6] зі скромним щомісячним окладом 50 рублів і погодитися на річну субсидію від тещі в розмірі 70 рублів. Варто зауважити, що на момент закінчення консерваторії Леонід Лісовський був одружений і мав дочку. Безумовно, такий перебіг подій боляче вразив його самолюбство.

Загалом за цей період життя Л. Лісовським було написано й видано майже два десятки романсів, п'ять мелодекламацій і п'ять фортепіанних творів. Ці досягнення зобов'язували музиканта відповідально ставитися до своєї творчості: він старанно працював над власними композиціями, удосконалюючи й практикуючи різну музичну техніку. Про це свідчать численні редакції надрукованих творів композитора, що збереглися в його особистому архіві.

З 1899 року розпочинається новий етап у біографії Леоніда Лісовського. На запрошення друзів він із сім'єю переїжджає жити й працювати в Полтаву. Незважаючи на об'єктивні труднощі, які доводилося долати композиторові мешкаючи у провінції, полтавський період (близько 10 років) став для музиканта одним із найяскравіших і плідних у його творчій біографії. Про цей період Леонід Лісовський напише спогади, засновані на записах з особистих щоденників, які він вів упродовж усього життя.

Список літератури:

1. Історія української музики: В 6 т. АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського. Т. 3. Кінець XIX – початок XX століття. Київ, 1989. 254 с.
2. Лисовский Л. // Новый энциклопедический словарь в 82 т. Т. 24. Муз. ред.: К. К. Ариньева, С. К. Булич. Петроград, 1904. С. 428.
3. Лисовский Л. Воспоминания о Лисовском Александре // Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 40210. Арк. 1–5.
4. Лисовский Л. Десять лет в Полтаве (1899–1909) из дневников и воспоминаний в 10-ти выпусках // Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Ф. І. Од. зб. 39636. 140 арк.
5. Лисовский Л. Дневник 1896 года // Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 39658. Арк. 1–4.
6. Лисовский Л. Дневник // Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Ф. І. Од. зб. 39665. Арк. 3.
7. Муха А. Лісовський Л. Л. Композитори України та української діаспори. Довідник. Київ, 2004. С. 182.
8. Ржевська М. Ю. На зламі часів. Музика Наддніпрянської України першої третини XX століття у соціокультурному контексті епохи: монографія. Київ, 2005. 351 с.

Литвиненко А.И.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

ЭТАПЫ ТВОРЧЕСКОЙ БИОГРАФИИ ЛЕОНИДА ЛИСОВСКОГО: СТАНОВЛЕНИЕ КОМПОЗИТОРА

Аннотация
Охарактеризованы этапы творческой биографии композитора Леонида Лисовского (1866–1934). Выделены основные направления его деятельности. Детально рассмотрены детский и юношеский периоды жизни музыканта. По воспоминаниям и дневникам воссоздана атмосфера детских лет Л. Лисовского, а также периода его профессионального становления во время обучения в Харьковском музыкальном училище, Харьковском университете и Санкт-Петербургской консерватории.
Ключевые слова: Леонид Лисовский, композитор, композиторское творчество.

Lytvynenko A.I.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

STAGES OF CREATIVE BIOGRAPHY OF LEONID LISSOWSKY: THE FORMATION OF THE COMPOSER

Summary
The article is devoted to the characterization of stages of creative biography of composer Leonid Lissowsky (1866–1934). The main directions of the artist's activities during life are outlined. The children's and youthful periods of his biography are considered in detail. According to memoirs and diaries, the atmosphere of the children's years of L. Lissowsky, as well as years of his professional development during his studies at the Kharkiv Music College, Kharkiv University and the St. Petersburg Conservatory, was restored.
Keywords: Leonid Lissowsky, composer, composer's creativity.

УДК 785:316.722(477)

ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ВИКОНАВСТВА XX–XXI СТОЛІТТЯ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Лігус В.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

Висвітлено історичні умови розвитку українського академічного народно-інструментального виконавства XX-XXI ст. Охарактеризовано соціокультурний контекст його еволюції упродовж означеного періоду. Визначено, що провідним чинником розвитку цього мистецтва був процес національно-культурного відродження. Окреслено основні етапи еволюції українського академічного народно-інструментального виконавства. Відзначено, що воно є однією з оптимальних форм вітчизняного мистецтва, що позиціонує українську музику як самобутнє явище, а також як невід'ємну складову європейської культури.
Ключові слова: академічне народно-інструментальне виконавство, українська музика, еволюція, українські народні інструменти, національно-культурне відродження, українсько-європейські культурні зв'язки.

Постановка проблеми. Сучасне буття України глибоко вкорінене в духовний світ національного минулого. Розбудовуючи незалежну державу, ми маємо знати що саме єднає нас із вітчизняними культурними традиціями, без розвитку яких рух у національне майбутнє неможливий. У цьому сенсі вивчення українського академічного народно-інструментального виконавства, одного з найяскравіших мистецьких явищ національної музичної культури, що базується на давніх традиціях народного музикування, видається вельми потрібним.

Інший аспект означеної проблеми, що унаочнює її актуальність, пов'язаний з євроінтеграційними прагненнями сучасного українства. Формування академічного напряму народно-інструментального виконавства, зумовлене орієнтацією українських музикантів на інструментарій, форми та стилістику європейської професійної музики, дало потужний поштовх процесам взаємовпливу та взаємозбагачення української та європейської музичних традицій. Розвиваючись у тісному діалозі з європейською професійною музикою, це виконавське мистецтво стало художнім свідченням історичної невіддільності української музики від загальноєвропейського мистецького простору.

Дослідження академічного напряму вітчизняного народно-інструментального виконавства викликано також необхідністю сучасного наукового осмислення історії української музики XX ст. Музична культура цього періоду, на який припадає становлення та розвиток означеного напряму, довгий час розглядалася з позицій радянської ідеології, що заперечувала або перекручувала реальні факти історії українського національно-патріотичного руху, соціокультурні процеси та стильові явища мистецтва, в яких відобразилася національна специфіка української музики. Відповідно, дослідження обраної теми дасть можливість глибше зрозуміти маловивчені сторінки нашої музичної історії XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковий погляд на українське академічне народно-інструментальне виконавство почав формуватися порівняно недавно – з кінця XX ст. Дослідники цього явища зосереджували увагу переважно на історії розвитку його провідних шкіл (М. Давидов, В. Дутчак, М. Імханицький, С. Калмиков, Д. Кужелєв, Т. Слюсаренко), а також, теоретико-виконавських аспектах (Н. Брояко, В. Грищенко, Н. Костенко, Л. Мандзюк, Л. Повзун, В. Сидоренко). Найбільш ґрунтовною працею останнього періоду є кандидатська дисертація Л. Пасічняк [4], в якій представлена концепція функціонування українського академічного напряму гри на народних інструментах XX ст. на підставі вивчення його історико-виконавського аспекту.

При цьому, жоден з авторів не аналізував це мистецтво у соціокультурному контексті, який допомагає комплексно розкрити характер досліджуваного феномену, виявити причинні зв'язки та історичну логіку в послідовності певних подій і тенденцій. У зв'язку з цим перспективним видається дослідження соціокультурного аспекту еволюції академічного народно-інструментального виконавства України протягом XX-XXI ст.

Мета статті – розглянути соціокультурні умови еволюції академічного народно-інструментального виконавства періоду XX-XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Народно-інструментальне виконавство є вагомою складовою розвитку української національної музичної культури. Протягом століть виокремилися два його основні напрями: фольклорний та академічний. Фольклорний напрям, що сягає часів Київської Русі, пов'язаний із найдавнішими аутентичними традиціями виконавства. Академічне народно-інструментальне виконавство, як уже відзначалося, – явище пізнішого часу, для якого характерно поєднання народно-національних традицій та здобутків європейського академічного мистецтва. Цей вид виконавської практики формувався шляхом поступового проникнення та адаптації в українській традиційній музичній культурі інструментарію, форм та засобів західноєвропейської академічної музики.

Активізація процесу адаптації припадає на перші десятиліття XX ст. – етап національно-культурного відродження, зумовлений тяжкими суспільно-політичними умовами і, як наслідок, – потужним громадським підйомом, який досяг своєї кульмінації у 1920-ті роки. В українській історії цей період став, за влучним висловом І. Франка, «весняною добою», «коли тріскає крига абсолютизму, коли народні сили серед страшенних катастроф шукають собі нових доріг і нових форм діяльності» [9, с. 401].

Естетика тієї складної «перехідної» епохи відображала характерне для всіх європейських народів світовідчуття, пов'язане з крахом ілюзій та пошуком нових духовних орієнтирів, і, відповідно, потребувала розкриття в мистецтві нових ідей, тем, образів, форм та виразових засобів. У музиці, зокрема, стильове оновлення творчості виявилося в органічному синтезі народно-національних ознак художнього мислення з елементами стилістики сучасної європейської музики (новітніх мистецьких тенденцій символізму, імпресіонізму, експресіонізму тощо). Цей синтез став відправною точкою поступу музичного професіоналізму з виразними національними ознаками. У творчості композиторів нової генерації (М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового, С. Людкевича, Л. Ревуцького, А. Рудницького, В. Косенка, П. Козицького, Б. Лятошинського, М. Вериківського) поступово з'являються знакові яскраво-національні зразки високого рівня майстерності, завдяки яким українська музика стала відомою в європейському культурному світі.

Саме на гребені національно-патріотичного підйому і в руслі новаторських музичних пошуків розпочався інтенсивний процес академізації виконавства на народних інструментах, який охопив майже все XX ст. Його суть полягала в удосконаленні та реконструкції традиційних народних інструментів (хроматизація гармошки, бандури, цимбалів, сопілки), в орієнтації виконавців на викристалізувані форми й стилістику європейської професійної музики, у розвитку композиторської творчості та створенні навчального й концертного репертуару для ансамблів різного інструментального складу. При цьому провідним джерелом творчості залишився український фольклор – «фактор самопізнання, спосіб кристалізації національного стилю, знак самоствердження у світовому просторі» [3, с. 10], який акумулює духовні цінності нашого народу.

На чолі процесу академізації стояли Г. Хоткевич (бандура) – один із його зачинателів, а в пізніший час – В. Комаренко (домра), М. Геліс (баян, гітара), О. Незовибатько (цимбали), які заклали міцні підвалини цієї школи. Це були подвижники своєї справи, які займалися не тільки творчістю, а й широкомасштабною культурницькою діяльністю, відгукуючись на потреби нації.

Передусім, такою багатогранною і відданою служінню національній культурі особистістю був Г. Хоткевич, внесок якого в музичну сферу (крім його здобутків на ниві письменництва, театральної справи та інженерії) був колосальним. Дослідниця його творчості Н. Супрун відзначає, що природний талант Г. Хоткевича та його «усебічне вивчення бандури і народної виконавської практики сформували цього митця як музиканта-універсала, який комплексно поєднував у собі органолога-дослідника, віртуоза, інтерпретатора та імпровізатора, що дав нове життя цьому стародавньому інструментові» [8]. Підсумком багаторічної роботи Г. Хоткевича у цьому напрямі стало винайдення ним пристрою для вдосконалення звучання бандури.

Універсалізм мислення Г. Хоткевича простежується також у його теоретичних розвідках, зокрема, чотирьох підручниках гри на бандурі та праці «Народні музичні інструменти на Україні», яка демонструє якісно новий підхід в осмисленні морфології українських народних інструментів, їх строїв, звукорядів, виконавської техніки та їх розгляд не лише в контексті українського фольклору, а й світової музичної культури.

Отже, академізація народно-інструментального виконавства виявилася показовою тенденцією національно-культурного відродження початку XX ст. з погляду позиціонування української музики як самобутньої національної культури з одного боку, та її усвідомлення як невід'ємної складової європейського культурного світу, – з іншого. Ця тенденція обумовила особливий характер діалогічності цього мистецького явища, що полягає у поєднанні та взаємодії у ньому національного та інонаціонального компонентів.

Осмислюючи соціокультурну ситуацію в Україні початку XX ст., та порівнюючи її з реаліями сьогодення, виявляється чимало історичних паралелей: революції, війна, економічна криза, патріотичний підйом, національно-культурне відродження та знову, пошук шляхів утвердження ідентичності й самодостатності українського мистецтва в європейському світі.

Це суголосся епох свідчить про історичну прірву, в якій перебувала наша культура впродовж сімдесяти років тоталітарного режиму. Після значних зрушень перших десятиліть XX ст., коли українське мистецтво виходило на євро-

пейський рівень досягнень, його рух було обірвано на високому старті. Це дало О. Пахльовській підстави констатувати: «Віки й десятиліття деструкції та заборон цілковито стерли Україну з культурної мапи світу. Українська історія невідома, українська культура не репрезентована, українська література не перекладена… Українська культура не об'єктивізована, не має виходу на світ, її інстинкт зв'язку зі світом атрофований внаслідок системних багатостолітніх заборон, блокад і фальшивих інтерпретацій» [5, с. 10–13].

У радянській час вітчизняна музика, як і всі інші види мистецтва, опинилася в лещатах цензури соцреалізму. Зокрема, в репертуарі колективів академічного народно-інструментального напряму переважали компартійні панегірики, спрощені перекладення ідеологічно вивірених українських народних пісень та, у кращому випадку, так звана, «популярна класика». Таким чином, це мистецтво, діалогічне за своєю природою, відкрите до полікультурних впливів, перетворилося на концертний інструмент плакатно-ілюстративного кітчу, призначений для обслуговування культурно-масових заходів.

Сьогодні, наша культура, намагаючись подолати майже сторічну відстань вимушеної ізоляції, фактично заново розпочинає свій європейський шлях, ускладнений, при цьому, тяжкими умовами війни за державну цілісність України. Іншим, зовнішнім, викликом розвиткові української культури стала тенденція глобалізації суспільства, характерними ознаками якої є асиміляція та уніфікація культурних цінностей, а також стандартизація художніх смаків та творчих методів. При цьому, українське суспільство, переживаючи довготривалий і болісний процес звільнення від радянського ярма, сьогодні ще недостатньо підготовлене об'єктивно сприймати й оцінювати різнорідні явища західноєвропейської культури, які активно вкорінюються в нашому культурному середовищі.

З цього приводу І. Дзюба пише: «За умов масованої експансії, форсованого тиску, суспільства засвоюють не культурний продукт, а його ерзац; примітивніше, а не досконаліше, низьке, а не високе» [2, с. 30]. Аналогічно вважає і О. Пахльовська: «Український культурний простір поглинав маси європейської і загалом західної різномасштабної культурної продукції, часто без необхідних критичних фільтрів та контекстуальних адаптацій» [6].

Беручи до уваги зазначені прояви процесу глобалізації, пріоритетною засадою розвитку сучасної української музики вбачається свобода вияву її національної самобутності. Водночас, не менш важливими орієнтирами для українських музикантів залишаються класичні традиції та сучасні тенденції розвитку інонаціональних музичних культур, взаємодія з якими є запорукою природного і повноцінного входження української музики в європейський культурно-мистецький простір. Як і на початку ХХ ст., нині в царині національного мистецтва актуалізується пошук сучасних засобів виразності, завдяки яким його художня мова, не втрачаючи яскравонаціональної характеристичності, стане ближчою і зрозумілішою усьому світові.

Невипадково, саме академічне народно-інструментальне виконавство, яке плекає ідею національної самобутності української музики та підносить її у контексті світової культури, знов стає однією з провідних мистецьких платформ, що здатна протистояти суспільно-політичним та соціально-економічним викликам часу, задовольнити духовні й естетичні потреби українського соціуму, розвивати міжкультурний діалог у глобалізованому європейському суспільстві.

Яскравим свідченням цього є плідна творчість багатьох сучасних колективів, що розвивають цей напрям: Національний академічний оркестр народних інструментів України, Національна заслужена капела бандуристів України імені Г. І. Майбороди, Київський академічний ансамбль української музики «Дніпро», ансамбль народної музики «Святовид», Український академічний фольклорно-етнографічний ансамбль «Калина» та інші. Ці виконавці гідно позиціонують українське національне мистецтво на різних географічних обширах, утверджуючи аксіоматичний вислів М. Бердяєва: «Національне й загальнолюдське в культурі не може бути протиставленим. Загальнолюдське значення мають саме вершини національної творчості» [1, с. 96].

Різноманітний репертуар цих колективів охоплює різні музичні стилі багатьох національних культур минулого й сучасності, що зумовлює збагачення тембрової палітри інструментарію, оновлення арсеналу засобів музичної виразності, розвиток експериментального мислення музикантів, що, своєю чергою, стимулює міжнаціональні творчі контакти, розширює діапазон культурного діалогу.

Як і сто років тому, на хвилі національно-культурного підйому кінця ХХ – початку ХХІ ст. сформувалася нова генерація талановитих сольних виконавців на різних українських народних інструментах, які всебічно розвивають їх технічні та художні можливості, створюють новаторський оригінальний репертуар, активно популяризують своє виконавство і творчість в усьому світі. Зокрема, вагомий внесок у цю справу зробили В. Зубицький та В. Рунчак (баян), Р. Гриньків та О. Герасименко (бандура), Н. Проценко (домра), О. Журавчак (сопілка).

Сучасний етап еволюції українського цього мистецтва певною мірою розкриває значення вислову М. Поповича щодо пошуку оптимальних шляхів розвитку національної культури в умовах глобалізованого світу: «Варіантів катастрофи і втрати цінностей багато, варіант відродження лише один. Це – дбайливе збереження всього, що служило в нашій історії істині, добру і красі» [7, с. 724].

Висновки. Розгляд соціокультурного аспекту еволюції українського академічного народно-інструментального виконавства ХХ-ХХІ ст. дав можливість зробити певні узагальнення:

1. Рушійною силою еволюції цього мистецтва був процес національно-культурного відродження.

2. У перші десятиліття ХХ ст. та на межі ХХ-ХХІ ст. воно виконувало важливу місію у розбудові української культури.

3. Завдяки своїй діалогічній природі цей напрям виконавства є однією з універсальних форм музичного мистецтва, що репрезентує українську музику як національно-самобутній феномен і водночас, як невід'ємну складову європейського культурного світу.

Список літератури:

1. Бердяев Н. А. Судьба России. Репринтное воспроизведение издания 1918 года / Н. А. Бердяев. – Москва: Изд-во МГУ, 1990. – 256 с.
2. Дзюба І. Глобалізація і майбутнє культури / І. Дзюба // Культурологічна думка. – 2009. – № 1. – С. 27–33.
3. Історія української музики: У 6 т., Т. 2: XIX ст. [Голова ред. колегії Г. А. Скрипник]. – / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; – Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. – 800 с.
4. Пасічняк Л. Академічне народно-інструментальне ансамблеве мистецтво України ХХ ст.: історико-виконавський аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 – Музичне мистецтво / Л. М. Пасічняк; Львівська державна музична академія ім. М. В. Лисенка. – Львів, 2007. – 17 с.
5. Пахльовська О. Ave, Europa!: ст., доп., публіц. (1989–2008) / О. Пахльовська. – Київ: Унів. вид-во Пульсари, – 2008. – 656 с.
6. Пахльовська О. Українська культура у вимірі «пост»: посткомунізм, постмодернізм, поствандалізм / О. Пахльовська // Сучасність. – 2003. – Ч. 10. – С. 70–85.
7. Попович М. Нарис історії української культури / М. Попович. – Київ: АртЕк, 2001. – 728 с.
8. Супрун Н. Гнат Хоткевич – музикант / Н. Супрун. – Рівне: Ліста, 1997. – 280 с.
9. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодежі / Франко // Зібр. творів. У 50 т. – Т. 45. – / І. Я. Франко. – Київ: Наук. думка, 1986. – С. 401.

Лигус В.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЭВОЛЮЦИЯ УКРАИНСКОГО АКАДЕМИЧЕСКОГО НАРОДНО-ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА XX–XXI ВЕКА: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация
Освещены исторические условия развития украинского академического народно-инструментального исполнительства XX-XXI века. Охарактеризован социокультурный контекст его эволюции на протяжении обозначенного периода. Определено, что ведущим фактором развития этого искусства был процесс национально-культурного возрождения. Очерчены основные этапы эволюции украинского академического народно-инструментального исполнительства. Отмечено, что оно является одной из оптимальных форм отечественного искусства, которая позиционирует украинскую музыку как самобытное явление, а также, как неотъемлемую часть европейской культуры.
Ключевые слова: академическое народно-инструментальное исполнительство, украинская музыка, эволюция, украинские народные инструменты, национально-культурное возрождение, украинско-европейские культурные связи.

Lihus V.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE EVOLUTION OF UKRAINIAN ACADEMIC FOLK-INSTRUMENTAL ARTISTIC PERFORMANCE OF THE 20TH–21ST CENTURIES: SOCIOCULTURAL ASPECT

Summary
The article deals with the definition of the historical conditions of the development of the Ukrainian academic folk-instrumental artistic performance of the 20th-21st centuries. The sociocultural context of its evolution during the stated period is characterized. It is defined that the crucial factor of this art development is the process of national-cultural revival. The main stages of the Ukrainian academic folk-instrumental artistic performance are analyzed. It is considered to be one of the most efficient forms of domestic art, which presents the Ukrainian music as a unique phenomenon and an essential part of the European culture.
Keywords: academic folk-instrumental artistic performance, Ukrainian music, evolution, Ukrainian folk instruments, national-cultural revival, Ukrainian-European cultural relations.

УДК 78.071.1:7.038.6(477)

СПЕЦИФІКА ЕСТЕТИКИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ В КОНТЕКСТІ ФЕНОМЕНУ ТВОРЧОСТІ ВАЛЕНТИНА СИЛЬВЕСТРОВА

Мельниченко І.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В цій статті розглядається відмінність творчості українського композитора Валентина Сильвестрова від загального контексту сучасного мистецтва. Підіймається питання співвідношення форми та змісту сучасної музики. Проводиться пошук та розбір ідеалістичних переконань в музиці Валентина Сильвестрова та трактування його творчості як нового кроку в синтезі мистецької та філософської думки. Мета статті – виявити в постмодернізмі зародки шляхів розвитку нових спрямувань для культури, мистецтва, філософської думки, спираючись на історичний досвід розвитку мистецтва, в контексті творчого шляху Валентина Сильвестрова, як феномену естетики постмодернізму в вітчизняній академічній музиці.
Ключові слова: постмодернізм, XX сторіччя, авангард в СРСР, сучасна академічна музика, методи пізнання, діалектика, ідеалізм, естетика, криза в сучасному мистецтві.

Вступ. Про актуальність, сенс та цілі сучасного мистецтва, про його право на існування багато писали, пишуть та будуть писати. В XX сторіччі естетика в усіх видах мистецтва пережила небачену раніше кризу, пов'язану з фундаментальним переглядом культурних цінностей, морально-етичних норм та естетичних поглядів. XX сторіччя стало переламним та перехідним етапом в усіх сферах людського буття. Усвідомлення цих глобальних змін в людині, його бутті, менталітеті, в процесі цивілізаційного розвитку, в культурі та всіх її сферах фактично тільки починається, тому що сам процес ще не досяг свого апогею й ми усі втягнуті в нього в якості більш чи менш активних учасників [1, с. 1].

Стан дослідження. Детальний розгляд естетики постмодернізму поданий в ґрунтовних працях його дослідників, таких як: Т. Адорно, Ж. Дельоз, М. Фуко, У. Еко, Ж. Бодрійяр. Дослідження цієї теми в світлі творчості Валентина Сильвестрова та її специфіки в загальному дискурсі постмодерну на даний момент відсутні, що зумовлює актуальність даного матеріалу для розуміння постмодерністських тенденцій в сучасному культурному просторі України.

Постановка проблеми. В сучасному мистецтві, починаючи від модернізму, ключовою проблемою постало питання відносності прекрасного. У зв'язку з тим, що з XX сторіччям історія людства увійшла в нову епоху технічного прогресу, погляди культурної, філософської громадськості в питаннях естетики набули нігілістичних спрямувань. В суспільному уявленні того часу такі поняття як краса, добро, стали сприйматися як тривіальні, заяложені істини, що не несуть в собі відображення реальної дійсності, що, пізніше, привело до утворення таких конструктів в мистецтві як естетика гротеску, естетика потворного, тощо. Причини цьому варто вбачати в соціально-історичному аспекті: паралельно розвитку гуманістичних, соціалістичних прогресивних переконань в суспільстві запроваджувались авторитаризм, жорстокість, соціальна несправедливість, все це породжувало спотворене уявлення про «розумне, добре, вічне», як про застарілі та неактуальні для сучасності поняття.

Задля того щоби хоча б віддалено уявити що собою являли загальні тенденції в мистецтві, конкретніше, в музиці XX сторіччя, необхідно здійснити стислий нарис історії європейської музики, починаючи від середньовіччя і до модернізму, яким відкривається музика XX сторіччя. В історії європейської музики виділяються три ключових етапи: перший – від середньовіччя до епохи пізнього бароко, другий – від класицизму до пізнього романтизму та символізму, третій – почавшись з модернізмом на зорі минулого сторіччя продовжується по сьогодення. Якщо задати по кожному представленому вище етапу примітивне питання «про що ця музика?», то можна окреслити приблизно такі відповіді: перший етап це духовна музика, музика про Бога; другий етап – світська музика, музика про людину і для людини; третій етап не дає нам хоча б скільки-небудь єдиної та об'єктивної відповіді. Можливо, саме звідси суперечливість та багатозначність трактовок сучасної музики. Розгляд цього питання у взаємодіях та відмінностях постмодерну та творчості Валентина Сильвестрова і складає основну **мету статті**.

Виклад основного матеріалу. З точки зору філософії, застосовуючи розповсюджену діалектичну тріаду «теза – антитеза – синтез» про третій період в історії європейської музики можна міркувати як про явище, що перекликається з концепцією Ніцше про надлюдину. Дійсно, існує велика кількість факторів, обумовлюючих такий погляд на мистецтво XX сторіччя: прагнення до індивідуального самовираження, відмова від сформованих сторіччями засобів виразності та пошук нових, безперечно, ці тенденції існували на яскраво виражених егоцентричних засадах. Такого роду індивідуалізація вираження безповоротно вела до формування елітарності творчості, отже, звуженню потенційної аудиторії, що в кінцевому підсумку не могло не привести до кризи. Отже, пошуки нових форм стали ціллю, а не засобом та прагнення до прекрасного замінилось рефлексією форми. Безумовно, музика своєю суттю апелює до пізнання трансцендентного, нові ж форми, що стали самодостатніми, втративши цілі свого призначення, природно породили в своєму змісті певний вакуум, що згодом, проявився в декадентних настроях, що супроводжували значну частину історії мистецтва XX сторіччя та були сформульовані як «пошуки втраченої краси».

В XX сторіччі, в добу стильового плюралізму [2, с. 125] що замінив єдність стилю, притаманну

епохам, що передували модернізму XX сторіччя, безліч новаторських композиторських технік затьмарили собою притаманну європейській музиці елегійність та мелодійність, через що в другій половині XX сторіччя серед композиторів що належали до авангарду, означилися ретроспективні та реакційні тенденції. Найяскравішим прикладом переусвідомлення новаторських принципів в своїй творчості став український композитор Валентин Сильвестров, представник передового руху авангардистів 60-х років, вихідців композиторської школи Бориса Лятошинського. Необхідно відмітити, що за умов політичного режиму в якому формувалася та існувала школа київського авангардизму, сама приналежність до новаторських течій розглядалася як гостро виражений протест, що обумовило яскраво виражене дисидентське обличчя київського авангардизму. Якщо західні експерименти в композиції лежали в області абстрактних ідей, то в СРСР вони виконували гостро соціальну функцію уособлення бунту проти замкненості середовища в мистецтві. «Авангард – одне із намагань вийти із замкненого простору» – так сформулював Сильвестров культурний феномен неформальної групи композиторів-шістдесятників «Київський авангард», найяскравішим представником якої він був. Саме така позиція підкреслювала різку, дисонансну манеру вираження плеяди композиторів-шістдесятників, яку вони в значній мірі перейняли від західноєвропейської композиторської школи в процесі вивчення додекафонії, серійної техніки, сонористики, та інших новаторських технік композиції на прикладах Шонберга, Веберна, але при тому зберігши свою індивідуальність та самобутність в нових засобах виразності. В мистецтві XX сторіччя існує поняття боротьби між красою та виразністю; ідейний стрижень авангардистів 60-х років спирався, в значній мірі, на виразну сторону музики позиціюючи себе як «пробуджуючі сили». Безумовно, така манера вираження, яка часто була схильна до епатажу, диктувалася соціокультурною необхідністю в протесті та більша частина представників київської авангардної школи продовжили свій шлях в цьому руслі. На їх фоні Валентин Сильвестров представляє собою крайній прояв естетичних потреб в дискурсі сучасної музики. Як ніхто інший він зумів привнести в сучасну музику елемент ліричності, в поєднанні з майстерним володінням найсучасніших композиторських технік. Шляхом складної полістилістики Сильвестров оновлює ті філософські ідеї та напрямки, без яких неможливо уявити собі цінностний комплекс музичної культури [2. с. 168].

На початку 70-х років, пов'язаних з непростими, часом драматичними життєвими перипетіями в особистому та творчому житті Сильвестрова, чітко сформувалась своя концепція естетики сучасної музики і композитор круто міняє орієнтири в творчості, що проявилися в відході від модернізму; це викликало нерозуміння та жорстку критику з боку колег, у відповідь на що Сильвестров відреагував наступним висловлюванням: «у відмові від авангарду більше новаторства, ніж у служінні йому» [3, с. 74], по суті ставлячи себе цим висловлюванням в опозицію по відношенню до своїх колишніх однодумців. Передумови до дисидентства Сильвестрова варто розглядати не тільки в протестному дусі «Київського авангарду», який виражався у відкритій опозиції до існуючого суспільного устрою в своїй творчості, але і в сформованому на початку 70-х років релігійному світобаченні композитора, (в значній мірі пантеїстичного спрямування), яке не могло не вплинути на його розуміння прекрасного в світі, в мистецтві, в музиці. В умовах соцреалізму, діалектичного матеріалізму та наукового атеїзму трактування поняття музики як звернення до трансцендентного, була недозволеною, але саме такого роду концепція своєї творчості почала формуватися у композитора вже в ранніх його творах. В особливості були близькі світобаченню Сильвестрова такі релігійні течії, як буддизм, християнство, які, в цілому, були співзвучні сильвестровському розумінню прекрасного як прояву божественної сутності, яке чітко виражене в його особистому формулюванні: «краса, не дивлячись ні на що». Якщо буддизм для композитора близький по духу своїм споглядальним світосприйняттям, то християнство, що виражає в собі прекрасне у вченні співчуттю, було ближче йому за менталітетом. В такій подвійності виявлення прекрасного, в поєднанні споглядання та співчуття в повній мірі передається світорозуміння музики Сильвестрова.

Новаторство та унікальність постмодерністської творчості Сильвестрова зумовлено тим, що відправною точкою музики стає тиша. Технічно це виражається в тяжінні до слабкості звучання, до обертоновості, до «післязвуку». Композитор намагаючись висловити природу своєї творчості, для пояснення приводить цитату Б. Пастернака: «Тиша – найкраще з того, що я колись чув». Такою концепцією стосовно підходу до засобів виразності композитор виводить на новий рівень розумову сторону сучасної музики. Змінюючи причинно-наслідковий зв'язок тиші та звуку, композитор підіймає споконвічні питання діалектики про єдність та взаємодію суперечностей, таким шляхом зводячи своє мистецтво в область розумових конструкцій, урівнюючи раціональний та емоційний досвід пізнання в процесі прослуховування музики. Підхід до сприйняття музики, що починається з тиші моделює перед слухачем акт чистої творчості – перехід від тиші до звучання, від небуття до буття. Ці процеси та взаємозв'язки при аналізі музики Сильвестрова приводять до питань що знаходяться в області категорій релігійної гносеології та сучасної філософії та демонструють приналежність творчого процесу до явищ трансцендентного характеру, тобто, розуміння яких доступне лиш шляхом віри – універсального інструменту пізнання. Музика, що існує в тиші, апріорно припускає безкінечну різноманітність втілень творчого вираження будь-якого абстрактного масштабу в уявленні слухача, виконавця, композитора, безпосередньо приєднуючи суб'єкта до акту творчості. Тим самим Сильвестров, завдяки наявності глибинного діалектичного підтексту його музики, встановлює за своєю творчістю часткову приналежність до концептуалізму (рідкому явищу в музичній сфері, але одному з ключових напрямів в сучасному мистецтві).

Відмінна особливість доби постмодернізму – релятивізація форм та стилів, переконання, що

ніяка позиція художнього вираження не являється об'єктивною, пов'язана з плюралізмом відмова від канонів та авторитетів, вільне, а разом з тим іронічне відношення до класики та традиції. До такої диспозиції модернізм, шляхом глибокого катарсису естетичних норм XX сторіччя, привів постмодернізм. Творчість Сильвестрова, будучи зовні схожою з постмодерністськими тенденціями, завдяки наявності загальних об'єднуючих характеристик має в своїй основі абсолютно інший шлях до отриманого результату. Існує велика кількість факторів обумовлюючих творчість Сильвестрова як постмодернізм, але, розбираючись детальніше в передумовах до новаторства в його музиці, стає очевидним відмінність його шляху від шляхів становлення постмодернізму. По-перше, Сильвестров засновує свою творчість не на нівелюванні значущості творчої діяльності, що виражається в таких тезисах постмодерністського дискурсу як «смерть суб'єкта», «смерть автора», «смерть Бога»; не на запереченні будь-якого тотального дискурсу, а на явищах непорушних, апелюючи до вічних цінностей, таких як: любов, краса, доброчесність; через глибинне усвідомлення природи творчості і шляхом пізнання прекрасного через віру. По-друге: також має зовнішню схожість (але глибоку, внутрішню відмінність в методі досягнення) з постмодернізмом аспект доступності творчості Валентина Сильвестрова для пересічного слухача; в постмодернізмі зникає грань елітарності та масовості мистецтва за рахунок розмиття кордонів між мистецтвом та іншими сферами людської діяльності, врівноважуючи будь-які засоби виразності на шкалі естетичних цінностей; в музиці ж Сильвестрова бар'єр між елітарністю та широкою доступністю руйнується шляхом передачі розуміння божественної причинності прекрасного, перед яким відчуття краси стає доступним кожному. Цей феномен присутній в музиці В.А. Моцарта, Ф. Шопена, П.І. Чайковського, С.В. Рахманінова, Д. Брубека, що вже каже про безпосередню належність до ціннісного комплексу музичної культури. По-третє, зовнішня схожість та внутрішня різниця між постмодернізмом та творчістю Сильвестрова проявляється в споглядальницькому характері засобів художньої виразності. Якщо в постмодернізмі споглядальницьке світобачення диктується принципом поверхневості сприйняття, що виражається у відмові від належності до процесів пізнання, розумінням життя як хаотичного нагромадження суперечливих тенденцій, позбавленого конкретних цілей та ясного змісту (грубо кажучи, споглядання безглуздості буття), то сильвестровське споглядання (певним чином поріднене з медитативними практиками в буддизмі) є необхідною складовою для сприйняття його світобачення, шляхом емпіричного досвіду. Такого роду споглядання відкриває перед людиною суть речей та наділяє розумінням мистецтва як божественного волевиявлення через творчість; це можна сформулювати як діяльне споглядання, що безкінечно дає плоди пізнання та творчості [5, с. 54].

Повертаючись до висновків, зроблених в стислому нарисі історії музики та змістовному навантаженні трьох умовних періодів згадуваних раніше і враховуючи наведений вище поверхневий розбір особливостей модерністських та постмодерністських тенденцій в мистецтві, можна дати, можливо суб'єктивну, але, більш-менш чітку відповідь по третьому періоду який охоплює відрізок історії музики від початку XX сторіччя по наші дні: розглядаючи сучасне мистецтво з глобальної, еволюційної точки зору, розглядаючи в якості прояву інтелектуальної та емоційної життєдіяльності людства, безумовно, сучасне мистецтво переконливо демонструє процес розвитку інтелектуальних досягнень, якісно нових естетичних орієнтирів, нових морально-етичних та гуманістичних поглядів всього людства; але з культурно-історичної точки зору сучасне мистецтво, зокрема постмодернізм, часто трактують як смерть європейської культури та мистецтва, що домінували в світі протягом багатьох сторіч. Британський історик та філософ Арнольд Тойнбі був першим хто дав саме таке визначення постмодернізму. В світлі цього твердження творчість Сильвестрова являє собою воістину унікальний феномен сучасного мистецтва. Знаходячись в самому центрі культурної епохи, будучи однією з ключових фігур постмодернізму, являючись, в певній мірі, законодавцем стилю (наскільки взагалі може бути застосований такий вираз до постмодернізму), на шляху до пізнання через творчість, Сильвестров, формально вписуючись в манеру вираження притаманну сучасності, мимоволі протиставляє свій творчий шлях, шляхам розвитку сучасного мистецтва. Почавши як авангардист, він не тільки йде в ногу з часом, але і являється важелем, що рухав «Київський авангард», представляючи в своїй авангардній творчості третій період в історії музики, котрий супроводжувався колапсом поняття естетики. У зв'язку з складними творчими та побутовими обставинами, в 70-х роках, знаходячись в положенні визнаного в світі, але забороненого на батьківщині, композитора, Сильвестров пережив надскладну душевну кризу, але завдячуючи якій в його музиці періоду 70–80-х років проявилася невластива авангардному періоду його творчості елегійність, чуттєвість, звернення до емоційного, або якщо продовжувати мислити аналогіями з вищевказаними історичними періодами та їх змістовним навантаженням, то можна сказати, людяність. Ці риси притаманні більшості фортепіанної музики Сильвестрова 70–80-х років, в сенсовому та, в особливості, емоційному навантаженні якої, переважає звернення до людської особистості, до її внутрішнього світу, до її почуттів. Аналогічні риси притаманні середньому періоду в історії музичної культури: період світської музики – музики про людину та для людини. Імовірно що в цей же творчий період композитора 70-х років в нього почало формуватися релігійне світосприйняття (з яким, до речі, його музика і розкрила глибину філософської думки, стала синтезом думки і почуття, синтезом раціонального та емоційного начала в об'єднуючому методі пізнання через творчість), саме воно привело творчість композитора до концепції головуючого начала тиші при створенні музики, при її прослуховуванні та відтворенні. Якщо перший етап його творчості ґрунтується на раціональному методі пізнання, другий – на емоційному методі пізнання, то третій етап продиктований най-

більш узагальнюючим та універсальним методом пізнання – пізнання через віру. При тому, віра, як метод пізнання, для Сильвестрова не є протилежністю гнозису, але являє собою вершину прагнення до нього [4, с. 45]. Самим композитором особиста творча діяльність розуміється та позиціонується наступним чином: в дискурсі філософської концепції І. Канта речей в собі (тобто, суть речі, котра знаходиться поза емпіричними даними суб'єкта та незалежно від досвідного знання та уявлення про річ зі сторони суб'єкта володіючого усвідомленням), музика є поняття непізнаване, трансцендентне; роль же композитора, полягає в вичлененні музики (існуючої як прояв, в пантеїстичному розумінні, божественного начала) зі сфери умоглядних понять та непізнаваності – в сферу досвідного знання та безпосереднього пізнання. Парадокс, який дається в формулі пізнання непізнаваного, можливий, але за наявністю віри, як універсального методу пізнання. Така позиція по відношенню до природи акту творчості затверджує віру, як основоположний аспект в процесі пізнання, його інструментів та шляхів, пов'язаного з мистецтвом.

Висновок. Отже, на прикладі творчого шляху Валентина Сильвестрова ми бачимо що апелюючи в творчих пошуках до одвічних істин народжуються якісно нові пласти творчого самовираження, які, замість штучних та безцільних творчих потуг, незважаючи на занепадницькі тенденції творчої кризи світового мистецтва, спрямовують людство через культуру та мистецтво до ідеалів рівноваги, гармонії, краси та до нескінченного шляху пізнання.

Список літератури:

1. Бычков В.В. Проблемы и «болевые точки» современной эстетики / Эстетика: Вчера. Сегодня. Всегда / Вып. 1: ИФ РАН, 2005.
2. Грибиненко Ю.О. Музична полістилістика в світлі теорії інтертекстуальності. дис: кандидата мистецтвознавства: 17.00.03 / Грибиненко Юлія Олександрівна – Одеса, 2006.
3. Сильвестров В.С. Дочекатися музики / Київ. Дух і Літера. 2010.
4. Булгаков С.Н. Созерцания и умозрения. – М.: Директ-Медиа, 2014.
5. Савенко С.И. Рукотворный космос Валентина Сильвестрова / Музыка из бывшего СССР. Вып.1. – М.: Композитор, 1994.

Мельниченко И.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СПЕЦИФИКА ЭСТЕТИКИ ПОСТМОДЕРНИЗМА В КОНТЕКСТЕ ФЕНОМЕНА ТВОРЧЕСТВА ВАЛЕНТИНА СИЛЬВЕСТРОВА

Аннотация
В этой статье рассматривается отличие творчества украинского композитора Валентина Сильвестрова от общего контекста современного искусства. Рассматривается вопрос соотношения формы и содержания современной музыки. Проводится поиск и разбор идеалистических убеждений Валентина Сильвестрова и трактовка его творчества как нового шага творческой и философской мысли. Цель статьи – выявить развитие новых направлений для культуры, искусства, философской мысли, опираясь на исторический опыт развития искусства, в контексте творческого пути Валентина Сильвестрова, как феномена эстетики постмодернизма в отечественной академической музыке.
Ключевые слова: постмодернизм, XX столетие, авангард в СССР, современная академическая музыка, методы познания, диалектика, идеализм, эстетика, кризис в современном искусстве.

Melnychenko I.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

SPECIFICS OF THE AESTHETICS OF POSTMODERNISM IN THE CONTEXTS OF THE CREATIVITY OF VALENTINE SILVESTROV

Summary
This article is dedicated to highlighting the distinction between the work achieved by Ukrainian composer Valentyn Sylvestrov and generic contemporary classical music compositions. The correlation between various forms and contexts of contemporary classical music is also being raised as a part of this topic. The research and analyses are made around Valentyn Sylvestrov's idealistic beliefs, interpreting his work as an innovation in combining certain views of both philosophy and art together. The main purpose of the article is to reveal the way new cultural, art and philosophical streams can be progressed, having historical art development experience as a background, and in a context of Valentyn Sylvestrov's creativity path, which can be considered as a phenomenon of postmodern aesthetics in national academic music.
Keywords: postmodernism, XX century, avant-garde in the USSR, modern academic music, cognitive methods, dialectics, idealism, aesthetics, contemporary art crisis.

УДК 793.3+792.8

ФОРМУВАННЯ «КИЇВ МОДЕРН-БАЛЕТУ» ЯК АВТОРСЬКОГО РЕПЕРТУАРНОГО ТЕАТРУ

Небесник А.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Комплексне дослідження творчості «Київ модерн-балету», єдиного професійного театру сучасного танцю в Україні, що здобув визнання не лише всередині країні, а й далеко за і межами, є надзвичайно актуальним. Досить умовно крізь призму ускладнення творчості «Київ модерн-балету» можна провести періодизацію його діяльності, виділивши перший етап (2006–2011) формування авторського репертуарного театру та завоювання авторитету на міжнародних фестивалях. Театр у цей період пройшов шлях від колективу однієї вистави («Кармен. TV») до повноцінного репертуарного, для якого характерні різножанровість, ансамблевість, унікальна стилістика. Формування репертуару та художні пріоритети «Київ модерн-балету» у зазначений період повністю визначалися постановками одного хореографа Раду Поклітару, з його власним неповторним стилем.
Ключові слова: Київ модерн-балет, Раду Поклітару, сучасний танець, балет.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного танцю в Україні йде досить помірними темпами, порівняно із світовими поступом. Поодинокі випадки потрапляння постановок, втілених засобами сучасної хореографії, на сцени провідних театрів країни, а також творчі експерименти у межах аматорських студій, нечасті фестивалі та конкурси сучасного танцю не можуть задовольнити потребу в розвитку професійної сучасної хореографії в країні. І в цих умовах комплексне дослідження творчості «Київ модерн-балету», єдиного професійного театру сучасного танцю в Україні, що здобув визнання не лише всередині країні, а й далеко за її межами, є надзвичайно актуальним. Проблема формування «Київ модерн-балету» як авторського репертуарного театру є одним з аспектів, що потребує наукового осмислення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Періодична преса найбільш оперативно відгукується на події сучасності, тому цілком зрозуміло, що діяльність колективу, починаючи з моменту народження, постійно стає об'єктом публіцистичних матеріалів. В останні роки з'явилась низка наукових публікацій, присвячених різним аспектам творчої діяльності «Київ модерн-балету», а також особистості балетмейстера Раду Поклітару (Г. Веселовська, О. Зінич, О. Маншилін, С. Наборщикова, О. Узун, О. Чепалов та ін.), однак комплексного дослідження творчості театру проведено не було.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Модель еволюціонування творчості «Київ модерн-балету», одним зі складових якої є, на нашу думку, формування його як авторського репертуарного театру, не була науково осмислена, що і зумовлює обрання теми представленого дослідження.

Мета статті. Головною метою цього дослідження є виявлення особливостей формування «Київ модерн-балету» як авторського репертуарного театру, що є одним з етапів розвитку колективу.

Виклад основного матеріалу. Театр «Київ модерн-балет» було створено 2006 р. Народження будь-якого творчого колективу є завжди ризикованим, пов'язане з багатьма проблемами, перш за все, творчими та фінансовими. І якщо фінансову підтримку надав Володимир Філіпов, відомий український меценат, то повну творчу відповідальність взяв на себе Раду Поклітару – вже відомий на той час балетмейстер сучасної хореографії, що двічі ставав лауреатом Міжнародного конкурсу артистів балету та балетмейстерів ім. Сержа Лифаря у Києві, поставив низку вистав на балетних сценах України, Білорусі, Молдови, Латвії, Росії. Балетмейстер стикнувся з ситуацією практичної відсутності професійних танцівників, що були б акторські обдарованими та хореографічно універсальними, могли б реалізувати його балетмейстерські проекти. На першому загальноукраїнському кастингу до трупи було відібрано 16 танцівників, більшість з яких не мали балетної освіти.

Російський критик Д. Цилікін писав про колектив: «У трупі лише двоє мають професійну балетну освіту, артисти вчаться на ходу – класиці, модерну, контактній імпровізації. Класикою, втім, Поклітару користується скупіше, ніж в академічних трупах, хіба що прослизне арабеск чи руки зігнуться в правильному port de bras. Зате рясно розсипані оригінальні підтримки, причому такі й з таких позицій і виконуються вони в такому темпі, що й це теж змушує визнати рівень театру дійсно європейським» [9].

Прем'єрним балетом для нового театрального колективу став «Кармен.TV» на музику Жоржа Бізе, продемонстрований 25 жовтня 2006 р. на сцені Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка в Києві. «Відома всім історія циганки, героїні новели Проспера Меріме, одержала у цьому балеті нове, несподіване трактування. Завдяки новаторській хореографії Раду Поклітару сценічне життя персонажів вистави наповнилося пронизливими сучасними інтонаціями, зберігши при цьому весь шарм Іспанії XIX століття», – зазначав критик [4]. Вистава створена альтернативно балетній класиці та канонізованій версії Альберто Алонсо на музику «Кармен-сюїти» Родіона Щедріна.

Колектив одразу став на шлях формування репертуарного театру, швидко здобув репутацію найбільш радикального театру сучасного танцю на всьому пострадянському просторі. Через рік по його створенні Л. Олтаржевська писала: «Щодо перспективності цього проекту тоді «вимальовалося» дві протилежні точки зору: біль-

шість навколобалетного люду вважала, що цей театр є явищем одномоментним, нетривалим, меншість, попри все, вірила у його щасливе майбутнє... За неповний рік театр випустив два балети – «Кармен.TV» та «Веронський міф. Шекспіршенти». Перед «Кармен...» зняли капелюхи навіть надпринципові та, як правило, консервативно налаштовані експерти премії «Київська пектораль», назвавши саме цю виставу найкращою з усіх київських прем'єр 2006 р.» [2].

Прем'єра балету «Веронський міф: Шекспіршенти», створеного за мотивами «Ромео та Джульєтти» та сонетів Шекспіра на музику Чайковського, Генделя та композиторів доби Ренесансу, відбулася 25 січня 2007 р. Історія про закоханих, що вирішили зіграти у відомих персонажів Шекспіра та опинилися на місці героїв трагедії, перетворившись на дійових осіб сучасного міфу про Ромео та Джульєтту. Окрім відсилок до шекспірівських текстів (сцені вбивства, змагання), вистава насичена етюдами-картинами алегоричного змісту, що можуть сприйматися на асоціативному рівні (сцени сміху і плачу з масками). Також артисти у Поклітару кричать, плачуть, сміються, читають фрагменти сонетів Шекспіра, що наближає виставу до драматичного театру. Балет характеризується злагодженістю виконавців, ансамблевістю.

«Смисловою основою «Шекспіршентів» є тема театру: над ширмами уривчасто та дещо «істерично» то з'являються, то зникають актори у масках, немов хтось смикає їх за мотузочки. Здається, саме ця картина є найвдалішою інтерпретацією не лише театру, але й усього нашого життя, яке, по суті, також є великим Експериментом», – зазначає О. Варварич [3].

Наступною прем'єрою стала хореографічна фантазія «Дощ» на музику народів світу та Й.С. Баха, продемонстрована 3 жовтня 2007 р. Одноактна вистава є своєрідною хореографічною сюїтою філософського змісту, що розповідає про людей, об'єднаних мимоволі в одному часі й просторі. Попри різницю у культурі та ментальності різних етносів їх об'єднують загальнолюдські цінності – у цьому полягає основна ідея балетмейстера Р. Поклітару. Не заглиблюючись у лексичне відтворення танцювальної культури етносів, балетмейстер використовує імпульсивні, напружені, часом агресивні рухи майже в усіх епізодах. Закінчується вистава своєрідним дощем єднання – всі виконавці концентруються в центрі сцени, піднімають парасольки ручками догори і на них ллється дощ.

Того ж дня відбулася прем'єра одноактного балету М. Равеля «Болеро». Поклітару вирішив партитуру в розгортанні конфлікту між юрбою та індивідуальністю, за допомогою імпульсивних різких рухів, нелюдських вигуків, сірих рваних костюмів та повної відсутності декорацій. О. Варварич, аналізуючи образно-емоційну палітру балету, пише: «...згусток енергії, танець на межі трагічного сприйняття дійсності та дещо інтимного відчуття оточуючого світу. Певна рвучкість, навіть дикість у рухах акцентується ще й за допомогою темносірого одягу-лахміття, немов повертаючи танець до своїх первинних форм існування» [2].

Балет «Лускунчик» у постановці Раду Поклітару на музику Чайковського глядач побачив 30 грудня 2007 р. Жанр вистави балетмейстер визначив як балет-фантасмагорія для дорослих. Вистава кардинально відрізняється від традиційних трактувань казки Гофмана про подорож у царство ласощів маленької дівчинки Маші, що вперше була втілена Л. Івановим за програмою М. Петіпа 1892 р. Балет створено як «сон у сні», побачений жебрачкою Марі, яка замерзає на смерть під вікнами багатого будинку Штальбаумів. Смерть настигає її саме в момент здійснення мрії, в фіналі весільного адажіо, під час ходи під вінець зі старшим Дроссельмейєром.

Балет «Лускунчик» відразу ж здобув як прихильників, так і супротивників, критики не завжди схвально сприймали винахідливий модерн-танець із елементами відвертої пластики. Так, Т. Кузнєцова зауважує, що «любовні дуети – ахіллесова п'ята Раду Поклітару. Побоюючись солодкуватості, він підкреслює невитончені фізіологізми: всі його коханці обнюхують і облизують один одного, прикладають до обличчя п'яти партнерів, зумисне негарно розставляють ноги» [6]. Та все ж переважна більшість рецензентів високо оцінили постановку, констатуючи, що головний балетмейстер театру Р. Поклітару блискуче вирішив надскладне завдання створення власної самобутньої хореографічної інтерпретації симфонічної музики відомої балетної партитури та сучасного переосмислення сюжету казки Гофмана «Лускунчик та Мишачий король».

У виставі Поклітару уникає танцю на пуантах, але «вільно застосовує все інше, від класичних па й азів модерн-дансу до закручених гімнастичних підтримок і елементів фігурного катання» [5]. Сценографія цієї вистави перевершила усі попередні постановки «Київ модерн-балету»: масштабні декорації, нетривіальні костюмерні рішення в дусі кінця XVIII століття, особливо вражаючі «миші» із накладними мускулами ніг та інших частин тіла.

Одним з найяскравіших моментів балету став дивертисмент національних танців, який виконує мишачий театр: миші в іспанському танці грають кориду любовного трикутника, у східному – церемоніал стосунків арабського шейха і його трьох дружин, в російському – сцену з «Лебединого озера», у фіналі якої Зиґфрід вбиває Одетту, що закрутилась у піруетах. Кумедно виглядає вальс сніжинок, який виконують миші в білих пачках, одягнених поверх мишачих хвостів – яскравий потмодерний прийом глузування над загальновідомим твором класичної спадщини.

За словами Р. Поклітару, працюючи над постановкою балету він надихався не стільки музикою, скільки повістю Гофмана, на основі якої створено лібрето балету. Він знайшов там трагічні нотки, які, на його думку, не були прочитані попередніми постановниками. Хореограф зазначає: «У нас лялька Лускунчика трактована як точна копія людини – з душею та внутрішнім світом. Це казка для дорослих» [7].

Вистава «Лускунчик» разом із виставами «Веронський міф: Шекспіршенти», «Дощ» та «Болеро» була удостоєна премії «Київська пектораль-2007» в номінації «Подія року».

18 червня 2008 р. «Київ модерн-балет» випустив виставу «Underground» на музику Петеріса Васкса. «Створюючи виставу... я надихався фра-

зою Жана Поля Сартра «Пекло – це інші». Але цей балет не про біблійне пекло. Це розповідь про людей, яких загнала у підземелля Underground війна. Змушені знаходитися разом у замкненому просторі, вони доводять амплітуду своїх емоцій до пікових значень – любов – ненависть, радість – відчай. Ніхто не знає – чи судилося їм вийти на денне світло. І саме тому їхнє «зараз» настільки важливіше, ніж їхнє «потім»«, – розповідає Раду Поклітару [10].

Ця вистава стала першою в театрі постановкою лабораторним методом, коли балетмейстер втілював пропозиції артистів, не спираючись на власні попередні постановки. Командна робота на чолі з Поклітару виявилась вдалою і стала своєрідним першим повноцінним кроком на шляху створення творчої лабораторії на базі «Київ модерн-балету». «Underground» був показаний в Києві всього кілька разів, однак приніс успіх колективу на багатьох міжнародних фестивалях.

Наступною виставою став одноактний балет на музику А. Пярта «Палата № 6», прем'єра якого відбулася 24 листопада 2008 р. – історія про лікаря, який знайшов найцікавішого співбесідника у житті в особі пацієнта-душевнохворого та сам сприймається оточуючими як божевільний.

2009 р. «Київ модерн-балет» увійшов до складу Київського муніципального академічного театру опери і балету для дітей та юнацтва як самостійний колектив, отримавши можливість регулярно демонструвати вистави на стаціонарній сцені, що стало важливим для формування сталого уявлення у публіки, що «Київ модерн-балет» є стаціонарним репертуарним театром, а не тимчасовою антрепризою. 30 жовтня цього року глядачам продемонстрували балет «Двоє на гойдалці» – камерну виставу-дует про внутрішні переживання двох людей за п'єсою Уільяма Гібсона.

24 червня 2010 р. Поклітару презентував одноактний балет «Квартет-а- тет» на музику голандського композитора Ад Маас, де хореограф досліджує можливості абстрактного балету із застосуванням білого тканинного екрану на

Прем'єра вистави «In pivo veritas» на ірландські народні пісні та музику епохи Ренесансу відбулася 25 травня 2011 р. Визначивши жанр вистави як «слабоалкогольне видовище», артисти дали можливість глядачам стати учасниками справжніх веселощів – хмільних і одночасно витончених, ефектних, дещо екзотичних, з хореографічними родзинками і колоритними номерами. «В той же час, не дивлячись на жартівливість, розважальність балету «In Pivo Veritas», драматургія постановки продумана і цікава. Окрім свята і веселості, все побачене може розумітися як хмільний, забавний і, в той же час трохи ліричний сон, у якому є місце не лише радості і безтурботності, але й коханню, людським взаєминам, тонкості відчуттів, світлу, добру і невловимій теплоті відчуттів від життя в цілому», – зазначає Олена Варварич [1]

Більшість вистав за п'ять років існування «Київ модерн-балету» було створено Раду Поклітару у співпраці з художниками Ганною Іпатьєвою і Андрієм Злобіним.

За перший етап розвитку колективу він перетворився з дебютанта театрального світу України на абсолютного лідера в сучасній хореографії. Виступи театру на фестивалях у Франції («Час любити», Біарріц), Молдові («Бієнале Е. Йонеско»), Таїланді («Фестиваль музики й танцю», Банкок), Росії (програма «Маска плюс» фестивалю «Золота Маска» 2009 і 2010 рр., Москва, й фестиваль «Нові обрії» Маріїнського театру, Санкт-Петербург) свідчать про визнання колективу міжнародним художнім співтовариством.

Висновки і пропозиції. Досить умовно крізь призму ускладнення творчості «Київ модерн-балету» можна провести періодизацію його діяльності, виділивши перший етап (2006–2011) формування авторського репертуарного театру та завоювання авторитету на міжнародних фестивалях. Театр у цей період пройшов шлях від колективу однієї вистави («Кармен. TV») до повноцінного репертуарного театру, для якого характерні різножанровість, ансамблевість, унікальна стилістика. Театр був створений у річищі світових тенденцій розвитку сучасного танцю, де існує чимало авторських труп, що стали рупорами індивідуальності, наприклад, Матс Ека, Іржі Кіліана, Начо Дуато тощо. Формування репертуару та художні пріоритети «Київ модерн-балету» повністю визначалися постановками одного хореографа Раду Поклітару, з його власним неповторним стилем.

Вже у зазначений період під час постановки «Underground» проявились риси творчої лабораторії, що у подальшому стало стратегічним напрямом розвитку «Київ модерн-балету» (цей аспект потребує спеціальної уваги).

Список літератури:

1. Варварич О. Прем'єра «In Pivo Veritas» – театральне «хуліганство» від «Київ модерн-балету» [Електронний ресурс] / Олена Варварич // День. – 2011. – 16 червня. – Режим доступу: https://www.musictheatre.kiev.ua/press/28
2. Варварич О. Про простір і час мовою… рухів [Електронний ресурс] / Олена Варварич // День. – 2007. – 13 жовтня. – Режим доступу: http://www.musictheatre.kiev.ua/press/26
3. Варварич О. Сучасний міф про закоханих [Електронний ресурс] / Олена Варварич // День. – 2007. – 31 січня. – Режим доступу: https://www.musictheatre.kiev.ua/press/27
4. Кармен.TV [Електронний ресурс] // Київ модерн-балет. – Режим доступу: https://www.musictheatre.kiev.ua/ua/performance/100
5. Крылова М. И у крысы есть душа. Киевская балетная труппа показала необычного и очень грустного «Щелкунчика» [Электронный ресурс] // / Майя Крылова // Новые Известия. – 2010. – 1 апреля. – Режим доступа: http://www.newizv.ru/culture/2010-04-01/124367-i-u-krysy-est-dusha.html
6. Кузнецова Т. Крепкий «Щелкунчик». Спектакль Раду Поклитару на «Маске-плюс» [Электронный ресурс] / Татьяна Кузнецова // Коммерсантъ. – № 56(4356). – 2010. – 1 апреля. – Режим доступа: http://www.kommersant.ru/doc/1346080
7. Наборщикова С. Раду Поклитару: «Люблю менять обстановку!» / Светлана Наборщикова // Линия: журнал «Балет» в газетном формате. – 2009. – № 3. – С. 5–7.

8. Олтаржевська Л. Раду Поклітару: «Я – не тиран. Але й не демократ» / Людмила Олтаржевська // Україна молода. – 2007. – 14 вересня. – С. 3.
9. Циликин Д. Там есть современная жизнь. Фестиваль «Новые горизонты» закрылся двумя спектаклями «Киев модерн-балета» [Электронный ресурс] / Д. Циликин // Время новостей. – № 11. – 26 января 2010. – Режим доступа: http://vremya.ru/2010/11/10/246006.html
10. Underground [Електронний ресурс] // Київ модерн-балет. – Режим доступу: https://www.musictheatre.kiev.ua/ua/performance/95

Небесник А.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ФОРМИРОВАНИЕ «КИЕВ МОДЕРН-БАЛЕТА» КАК АВТОРСКОГО РЕПЕРТУАРНОГО ТЕАТРА

Аннотация
Комплексное исследование творчества «Киев модерн-балета», единственного профессионального театра современного танца в Украине, получившего признание не только внутри страны, но и далеко за ее пределами, является чрезвычайно актуальным. Достаточно условно сквозь призму усложнения творчества «Киев модерн-балета» можно провести периодизацию его деятельности, выделив первый этап (2006–2011) формирования авторского репертуарного театра и завоевания авторитета на международных фестивалях. Театр в этот период прошел путь от коллектива одного спектакля («Кармен. TV») до полноценного репертуарного, для которого характерны разножанровость, ансамблевость, уникальная стилистика. Формирование репертуара и художественные приоритеты «Киев модерн-балета» в указанный период полностью определялись постановками одного хореографа Раду Поклитару, с его собственным неповторимым стилем.
Ключевые слова: «Киев модерн-балет», Раду Поклитару, современный танец, балет.

Nebesny'k A.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

FORMATION OF «KYIV MODERN-BALLET» AS AN AUTHOR'S REPERTORY THEATRE

Summary
A comprehensive study of the creativity of «Kiev Modern Ballet», the only professional theater of modern dance in Ukraine, recognized not only inside the country, but also far beyond its borders, is extremely relevant. Quite arbitrarily, through the prism of complicating the creativity of «Kiev modern-ballet», you can conduct a periodization of its activities, highlighting the first stage (2006–2011) of the formation of the author's repertoire theater and gaining prestige at international festivals. The theater in this period passed the way from the collective of one performance («Carmen TV») to a full-fledged repertoire, for which there is a variety of genres, ensemble, and unique stylistics. Formation of the repertoire and artistic priorities of «Kiev modern ballet» in the specified period were completely determined by the productions of one choreographer Radu Poklitaru, with his own unique style.
Keywords: «Kyiv Modern-Ballet», Radu Poklitaru, modern dance, ballet.

УДК 316,733:787.5

БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО КУЛЬТУРОПРОСТОРУ

Несмашна Л.Ю., Сабрі С.С., Чабаненко Н.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена питанням глокалізованого збереження культурних надбань нації в процесі глобалізації сучасного культуропростору. Спільність культуротворчих процесів в Україні з всесвітнім процесом глобалізації спричинили велику зацікавленість сучасних учених в українознавчих дослідженнях національної спадщини. Значення в такому контексті набувають окремі носії української культури, що відсвого зародження до сьогодення мають вирішальне значення. Це сприяє вивченню окремих символів та артефактів української ментальності як основі пізнання себе як нації і держави в давноминулі часи та нині. В статті досліджено значення бандурного мистецтва як основи формування смислових маркерів українського становлення та самовизначення. Виявлено, що розвиток бандурного мистецтва є певним відбитком суспільно-історичної картини часу та входить до загальнолюдських надбань в аспекті збереження української культури в світовому контексті.
Ключові слова: глобалізація, глокалізація, бандура, бандурне мистецтво, українська культура.

Постановка проблеми. На початку XXI століття глобалізація стала предметом дослідження майже всіх соціально-гуманітарних наук, які концентрують увагу на різних аспектах цього багатогранного й суперечливого процесу. Існуючи як предмет міждисциплінарного аналізу, глобалізація може досліджуватися в багатьох контекстах: економічному, філософському, соціологічному, культурологічному, мистецтвознавчому тощо.

Глобалізація є взаємодією культур, що розуміється як сукупність різних тенденцій, неоднорідний, багатовимірний і некерований макропроцес з уніфікації і стандартизації усіх сфер людського життя, зокрема як процес культурної універсалізації в умовах бурхливого розвитку соціокультурних взаємодій. Процеси глобалізації, з одного боку, формують нові можливості для розвитку культур і людини завдяки осягненню полікультурності світу, а з іншого – передбачають уніфікацію й універсалізацію соціокультурного різноманіття в інтересах, що домінують у сучасному інформаційно-технократичному суспільстві культурних спільнот та зразків їх побутування. Як зазначає Т.Б. Каблова, «Домінантна в сучасній науці культуроцентристська парадигма підкреслює визначальний вплив культури на умови буття людей (матеріальні, духовні, інтеракційний)» [3, с. 380], це спрямовує нас на визначення тих особливих специфічних культурних об'єктів, які іманентно несуть в собі значення національної ідеї Тобто важливою потребою є збереження того, що здатне передати специфіку власної української культури, та того, що «локалізовано вводить нашу українську культуру в загальноєвропейський контекст» [4]. Найбільш благодатною сферою для цього є саме музичне мистецтво. Українська пісня по праву вважається однією з найбільш яскравих та співучих завдяки мові та мелосу. Але поряд з піснею все більше уваги отримує інструментальний супровід, який є найбільш типовим для української культури, а саме супровід бандури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню бандурного мистецтва присвячена значна кількість праць сучасних дослідників. Серед них В. Дутчак, яка найбільш широко та повно розглядає бандурне мистецтво як соціально-культурний феномен. Історичні передумови та розвиток кобзарства та бандурного мистецтва в Україні викрито в розвідках таких дослідників, як М. Лисенка, К. Квітки, П. Куліша, С. Людкевича, Г. Хоткевича та ін.

Ряд дослідників, що вивчають регіональні особливості кобзарсько-лірницької традиції у бандурному виконанні: В. Чуркіна – Слобожанщина, Т. Чернета – Дніпропетровщина, Н. Чернецька – Волинь, І. Куровська – Кримський регіон. Як окрему галузь виконавства в контексті культурорегіоніки викривають дослідження Г. Локощенка та А. Литвиненко. У роботі М. Долгова «Традиції та видозміни в кобзарстві Придніпров'я XX ст.» здійснена спроба розкрити культуротворче значення пісень, що виникають в часи «хрущовської» відлиги та ствердження бандуристів як творців цих нових пісень [1].

Історія кобзарства від походження назв інструменту та розгляд творчості видатних бандуристів представлено у книзі Л. Воріної «Кобзарське мистецтво». Цей далеко не повний перелік достатньо яскраво демонструє зацікавленість суспільства до інструменту, що офіційно є символом нашої держави.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Характерною рисою сьогодення є тяжіння до глобалізації, яка знаходить прояв у всіх сферах нашого життя. Глобалізаційні проблеми сучасності, які найбільш суттєво проявляються у сфері культури, вимагають постійного наукового моніторингу з боку сучасних гуманітаріїв. Але при такому розмаїтті наукових робіт присвячених даному інструменту та виконавству на цьому інструменті, загальної картини місця й ролі бандурного мистецтва в умовах глобалізації в окремому дослідженні не отримало достатнього висвітлення. Це й зумовлює актуальність даного дослідження.

Отже, **метою даної статті** є спроба розглянути бандурне мистецтво в контексті глобалізаційних процесів сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, сутність глобалізації проявляється на рівні її впливу на культурно-ментальні цінності. Це опосередковано зрушеннями у процесах ідентифікації та самоідентифікації людини як представника окремішньої культурної спіль-

ноти та як основного провідника глобалізаційних трансформацій. Уніфіковані зразки масової культури, що покликані активізувати культурно-мистецькі зв'язки не надають можливостей збереження індивідуальності нації. Ідея цілісного універсального культуропростору достатньо довгий час поставав як бажаний елемент людського світосприйняття: в основних світових релігіях, в різних гуманістичних концепціях, а відповідно мистецтво, було покликане відтворювати образ єдиного цілісного світу.

Комунікативна складова мистецтва покликана сприяти інформаційно-культурній глобалізації, становлення якої пов'язано з констатацією активного процесу формування мистецького простору. Саме в межах мистецького існування можливе комунікативні міжнаціональні процеси, де під час взаємообміну творчістю відбувається певна асиміляція окремих характеристик творів мистецтва. Головно умовою є збереження архетипічних рис нації, які основою для того чи іншого твору. Тобто такий стан в культурі іманентно апелює до форми публічної репрезентації теоретичних та практичних даних поєднаних єдиним творчим концептом даного часу [3, с. 380].

Бандура та бандурне мистецтво є традиційною ознакою козацького епосу сьогодні апелює до архетипичності в інтелектуальних здобутках української ментальності. При цьому саме кобзар з бандурою завжди був носієм-репрезентантом найтиповіших рис соціально-історичного континууму. Саме бандура та мистецтво виконання на бандурі, може стати тим необхідним атрибутом, що «стверджує національні та позанаціональні, християнські та дорелігійні, мистецькі та позамистецькі засади мислення й поведінки-діяльності українців» [5, с. 17].

Тобто, саме такий вид інстурментально-вокального виконавства є явищем, що іманентно спрямовано до виявлення соціально-історичних та культурно-інтелектуальних здобутків нації.

В умовах глобалізації, зміни, що проходять в мистецтві, імпліцитно тяжіють до нових «форм подання об'єктів та предметів мистецтва, як на структурному, так і на змістовному рівнях» [3, с. 380]. Проводячи певні вектори розвитку бандурного мистецтва, можна визначити стилістичну еволюцію, яка отримує свій прояв на різних вимірах свого:виконавському, тематичному, репертуарному тощо. Як наголошує В. Дутчак вокальна-інструментальна специфіка бандурного мистецтва координується таким чином, що тембр бандури у поєднанні з голосом виступає унікальною домінантною ознакою української національної музики в світі – «етнічним звукоідеалом» [2].

На різних етапах бандурне виконавство створює особливу філософську концепцію буття, подає усталене відповідно до потреб соціуму світоглядно-диференційоване бачення української нації. Тобто бандурне мистецтво спрямовано на втілення певні змістовні універсалії історичного періоду. Визначаючи в своєму підґрунті кобзарський спів від доби Січі, через етап фольклорного розвитку до професійного, через бандурне мистецтво доби романтизму та становлення концертного статусу у вигляді капел, сьогодні бандурне виконавство та мистецтво стоїть на позиціях модернізації. Все більше ми можемо бачити переклад не тільки академічної професійно-композиторської спадщини створеної навіть не для бандури, а й естрадних хітів, які набувають важливого значення для молоді.

Суттєвою складовою постає вербалізація образів, а саме вокальний аспект. Окрім особливостей інструментального виконання, бандурист використовує класично-академічні, старовинно-народні вокальні здібності. Саме тому в процесі розвиту бандурного мистецтва виокремлюють названі синкретичні, романтичні, фольклорні та академічно-професійні та сучасні (бандурний модерн XX-XXI ст.) форми творчості.

Таке становище дозволяє говорити, що в бандурному мистецтві відбувається акцентуація певних смислових маркерів українського становлення та самовизначення. Отже, бандурне мистецтво, від професійної народної творчості українців, у XXI столітті не тільки отримало нові вектори розвитку, та жанрово-стильових пріоритетів про що говорить В. Дутчак, а й набуває широких просторових меж, що викликано зацікавленістю до української народної традиції інших країн та, відповідно, й поширенням цього виду мистецтва поза Україною.

Сьогодні у умовах глобалізації все більш важливим постає саме необхідність формування національної єдності, яка в умовах трансформаційних змін дає змогу представникам певної країни, як насамперед культурної спільноти, ідентифікувати себе в межах всесвітнього глобалізованого процесу.

Саме цьому сприяє бандурне мистецтво. Можна стверджувати, що на перетині культурного зрізу XXI століття в образі бандуриста акумулюється складний «соборний» символ української нації, де традиційний, архетипічний тип кобзаря-бандуриста, з народним (частіше в сучасній обробці) або авторським репертуаром, апелює до європейських середньовічних образів (трубадурів. мейстерзінгерів тощо) та втілює сучасні тенденції служіння загальносвітовому соціуму при збереженні глокальної національної складової. Іншими словами виокремлюється новий образ бандуриста, який дещо синкретично поєднує класичне уявлення про українське мистецтво з ідеєю повного оновлення даної мистецької сфери відповідно до світових тенденцій.

Головною умовою існування того чи іншого мистецтва є його внутрішня сутність, що репрезентує потреби соціума та є відповідю на попит який цей соціум й формує.

Сьогодні, не дивлячись на швидкоплинність та зміну сфер зацікавленостей, на перший план виходить потреба знаходження засобів ідентифікації себе зі світом та себе з своєю нацією. Таке становище цілком логічно відповідає новим соціально-політичним та культурним умовам в Україні. Бандурне мистецтво апелює до позицій символу не тільки України, а й скоріше до того, що у О. Лосєва має назву мистецтво архетипу, яке відображає найвищі здобутки інтелектуалізму цивілізації [6]. А в даному контексті здобутки держави та незалежності тощо. Все це забезпечує динаміку розвитку бандурного мистецтва та його вихід на новий змістовно-якісний щабель. Цей щабель характеризується перш за все своїм високим просвітницьким покликанням

та проводить певні аналогії з стародавньою творчістю бандуристів. Особливого значення просвітницька діяльність бандурного мистецтва набуває на територіях за межами України: «кобзарської традиції в зарубіжжі стосувалася, першочергово, духовної ролі її представників як носіїв національної мови, релігії, культури та естетики (інструментальної та вокальної), а також специфічних ознак цього мистецького напряму – мандрівного характеру виконавства, методично-репертуарних засад харківської школи, сольного ігрового епічного стилю» [2].

Завдяки зацікавленості суспільства (нашої держави так й західноєвропейських) бандурою, як характерно українським інструментом так й можливостями використання цього інструмента для втілення маже будь-яких виконавських ідей – від академічної музики до естрадної формується концентрат первісного й сучасного мислення. Саме в цьому концентраті можна знайти всі культурні збіги та перетини української та світової ментальності.Це полягає в тому, що музика загальнолюдського рівня отримує нове виконавське рішення саме в звучанні бандури.

Яскравим прикладом креативного концепту бандурного виконавства на загальносвітовому рівні (йдеться про музичні твори популярні й усталені в світовому контексті) може бути всесвітньо відома різдвяна пісня-побажання «Щедрик» в обробці М. Леонтовича, яка нещодавно отримала свій естрадний варіант-переклад для баяна та бандури. За своєю суттю, виконання «Щедрика» це презентація та повноцінне ствердження українського інструменту далеко за межами країни. Використання музика, що є однією з найбільш популярних різдвяних пісень дозволило репрезентувати й зберегти український колорит та ввести бандуру до світового інструментарію.

Але справжнім результатом в умовах глобалізаційних процесів сучасності став проект Bandura Style – проект розвитку бренду бандура.

Цей проект спрямований на висвітлення бандурного мистецтва (українська та світового, народного та авторського) у вирії еволюції концептуальних змін. В основі даного, але далеко не єдиного проекту з таким видом діяльності, лежить потреба в креативному, сучасному погляді на формування національної ідентичності та відродженні культурних традицій. Бандура та мистецтво виконання на бандурі постає як універсальний інструмент та засіб, який підходить як для автентичних народних пісень та втілення усталених образів, які несуть суспільно-історичне значення для українського народу, так й для створення cover-версії світових хітів та українських народних пісень у сучасному форматі, що робить це цікавим на загальносвітовому рівні. Це не тільки вводить бандуру в світовий інстурументальний оббіг а й формує новий «прототип української людини, яка є традиційно усталеним образом європейського громадянина, який знає та поважає свою історичну пам'ять, але не намагається її виносити на показ, шанує своє минуле та сьогодення» [4].

Сьогодні важливим є той факт, що бандура з традиційно усталеної думки, що це інстремент для народного музикування переходить в елітні концертні зали. Хоча певним чином це апелює до того факту, що бандурне мистецтво – це частка аристократичної культури, частина православно-шляхетської культури в Україні. Хоча й термін «шляхта» був викреслений, його не було не тільки при радянській владі, але і в Російській імперії. Це пропагує думку,що коли ми говоримо про національне, ми говоримо про народне, як про щось примітивне, масове, протиставляючи його аристократії, але це неправильно в деяких вимірах, бо генетично аристократія – це елітарне й дуже малочисельне. Але винятком є деякі нації, і до них відноситься Україна, де козацтво як лицарська верства було якщо не більшістю, але численним, елітарним прошарком, який зберігав високі аристократичні традиції. Тобто сьогодні ми спостерігаємо відродження бандурного аристократичного мистецтва. Соціокультурні виміри бандурної спадщини – це і національна, і глибинно національна сторона.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, сучасний стан культури, який характеризується феноменами глобалізації, відчуження, пошуку особистісної та культурної ідентифікації, маніпуляції суспільною свідомістю, масовості. Все це гостро актуалізує питання меж впливу надіндивідуального, соціального, історичного досвіду культури як визначального багатовимірного поля детермінування характеру діяльності та пізнання і ролі певних архетипичних складових в культуротворчих процесах, які здатні носити індивідуально-національний та загальносвітовий контекст. Це дозволяє по-новому поглянути на народну музику та сприяє поступовому поширенню образу бандури як унікального і водночас універсального музичного інструменту. В умовах глобалізації сучасного культуропростору виникає новий ракурс розуміння специфіки бандурного мистецтва на концептуально новому, якісному, креативному рівні. Бандурне мистецтво стверджується як невід'ємна складова сучасного куьтуропростору, яка з одного боку сприяє прагненню до культурної інтеграції (як універсальний інструмент), а з іншого прагне до захисту національних пріоритетів та цінностей. Музична рефлексія на процеси глобалізації в галузі бандурного мистецтва сьогодні виходить на той рівень, коли стає елітарним, зберігаючи іманентно народні зв'язки та сприяючи збереженню українського національного менталітету в загальносвітовому контексті.

Список літератури:

1. Долгов М. О. Традиції та видозміни в кобзарстві Придніпров'я XX ст.: дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.07 / Долгов Микола Олексійович. – К., 1998. – 287 с.
2. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя як національно-культурний феномен XX – початку XXI століть / В. Дутчак. Електронний ресурс: file:///C:/Users/Tanya/Downloads/3275-6920-1-PB.pdf
3. Каблова Концепт концерту-лекції в умовах глобалізації культури / Каблова Т. Б. // Національні культури у глобалізованому світі. – К.: КНУКіМ, 2017. – С. 380–382. Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/19806/1/Kablova_T_%D0%9A%D0%9D%D0%A3%D0%9A%D0%86%D0%9C_2017.PDF

4. Каблова Т. Народна пісня як інтенціальна складова у творчості М. Лисенка / Каблова Тетяна, Тетеря Віктор // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. Праць № 37: електронний ресурс: http://elibrary.kubg.edu.ua/17241/1/T_Kablova_V.Teterya_AP_n37_2016%20(1).PDF
5. Морозевич Н. В. Бандурне мистецтво як культурне надбання сьогодення / Морозевич Н.: дис. ...канд. мист.: 17.00.03 / Морозевич Н. – Одеса, 2003. -160 с.
6. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / Лосев А. Ф. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.

Несмашная Л.Ю., Сабри С.С., Чабаненко Н.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

БАНДУРНОЕ ИСКУССТВО В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ПРОСТОРАНСТВА КУЛЬТУРЫ

Аннотация
Статья посвящена вопросам глокализованого сохранения культурного достояния нации в процессе глобализации современного культуропростору. Общность культуротворчих процессов в Украине с всемирным процессом глобализации вызвали большой интерес современных ученых в украиноведческих исследованиях национального наследия. Значение в таком контексте приобретают отдельные носители украинской культуры, что от своего зарождения до настоящего имеют решающее значение. Это способствует изучению отдельных символов и артефактов украинской ментальности как основе познания себя как нации и государства в давно минувшие времена и сейчас. В статье исследовано значение бандурного искусства как основы формирования смысловых маркеров украинского становления и самоопределения. Выявлено, что развитие бандурного искусства является определенным отражением общественно-исторической картины времени и входит в общечеловеческих достижений в аспекте сохранения украинской культуры в мировом контексте.
Ключевые слова: глобализация, глокализация, бандура, бандурное искусство, украинская культура.

Nesmashna L.Yu., Sabri S.S., Chabanenko N.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

BANDURA ART IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION OF MODERN CULTURAL SPACE

Summary
The article is devoted to the issues of the globalized preservation of nation's cultural achievements in the process of globalization of modern cultural space. The unity of culture-creative processes in Ukraine alongside with the worldwide globalization has caused to the great interest of modern scholars in the Ukrainian studies of the national heritage. In this context the significance is acquired by separate carriers of the Ukrainian culture, which have their decisive meaning from their origins to the present time. It contributes to the study of individual symbols and artifacts of the Ukrainian mentality as the basis of self-conginition as a nation and state in the pluperfect times and currently. The article researches the importance of bandura art as the basis for the formation of semantic markers in the Ukrainian formation and self-determination. It is revealed that the development of bandura art serves as a certain reflection of the socio-historical image of time and exists as a part of universal human achievements in the aspect of preservation of the Ukrainian culture in a global context.
Keywords: glocalization, globalization, bandura, bandura art, Ukrainian culture.

УДК 78.071.4:786.8

МИТЕЦЬКА ПОСТАТЬ В.В. БЕСФАМІЛЬНОВА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ БАЯННО-АКОРДЕОННОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

Остапчук Н.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена розгляду персоналії українського баянно-акордеонного мистецтва. Розглядається постать В. В. Бесфамільного як втілення всіх основних напрямків творчості музиканта. В статті визначено найбільш характерні прояви генія В. В. Бесфамільного, а саме безпосередньо виконавська діяльність, педагогічна діяльність, методична, редакторська та музично-громадська тощо. Окремо наголошено на його впливі щодо технічних можливостей інструмента. Виявлено, що саме його діяльність постає однією з вирішальних щодо затвердженню баяна в якості академічного концертно-камерного інструменту.
Ключові слова: баянно-акордеонне мистецтво, персоналії, В. Бесфамільник, академічний інструмент.

Постановка проблеми. В XXI століття українська мистецька наукова думка вийшла на нові позиції свого існування. Якщо кінець XX ст. в переважній більшості присвячено вивченню культури регіонів, то сьогодні перед нами постає проблема у визначенні особистісного вкладу видатних діячів культури і мистецтва у розвиток та становлення українського культуропростору. В сучасному просторі культури все більше виникає проблема пошуку та вивчення нових мистецьких постатей, що є певними носіями якостей епохи необхідних для цілісного формування української культури. Музичне мистецтво XX ст. як складова художньої культури потребує систематизації й узагальнення її структури, що можливо шляхом визначення її естетичних критеріїв і норм на основі теоретичних праць культурологів, музикознавців, мистецтвознавців та безпосередньо роботі виконавців. Тому дослідження діяльності видатних діячів окремих музичних виконавських галузей в контексті художньо-естетичного виміру епохи постають вельми актуальними сьогодні.

Однією з найбільш дискусійних та недосліджених проблем вітчизняного мистецтвознавства є роль та місце особистості у розвитку музичного, зокрема баянно-акардеонного мистецтва. Хоча саме вивчення окремих постатей здатне повноцінно виявити весь колорит української культури особливо в галузі академічного мистецтва. Слід зазначити, що більшість досліджень з мистецтва розглядає музичну культуру України з позицій наближенності до автентичності, до народності. Не викликає сумнівів необхідність вивчення національного автентичного підгрунття для формування культури в цілому, але сьогодні виникає потреба виокремлення особистості як культурного провідника нації та носія як народного, масового так й елітарного академічного мистецтва.

Баянно-акордеонне мистецтво відносно молода галузь в академічній музиці України, але сьогодні баянно-акордеонне мистецтво впевнено набирає обертів академізації, а процеси інтеграції з класичною музичною культурою відбуваються все більш інтенсивно. Саме це пропагує вивчення ролі носіїв цієї галузі, тих корифеїв, чия заслуга окреслює головні мистецькі вектори та рівень художніх досягнень сучасного баянно-акордеонного мистецтва не тільки нашої країни, а й на світовому рівні. Серед таких постатей особливої уваги заслуговує ім'я Володимира Володимировича Бесфамільнова – уславленого баяніста-віртуоза, провідного педагога, громадського діяча.

Аналіз наукових досліджень. В цілому окремі наукові розвідки щодо становлення баянно-акордеонного мистецтва можна знайти у наукових працях з теорії та історії народно-інструментального мистецтва, зокрема у М. Давидова, М. Імханицького, А. Сташевського, Є. Іванова, Й. Піхури, М. Черепаніна, М. Булди. Безпосередньо дослідженню впливу В. В. Бесфамільнова на розвиток баянно-акордеонного мистецтва України у вітчизняному музикознавстві в науково-популярному характері розглядається в дослідженнях, що здійснені Ю. Ясребовим (на основі епістолярного матеріалу) та В. і Н. Гончаренками. Ці роботи, що розповідають про життєвий та творчий шлях митця, мають нарисовий характер.

Також слід назвати публіцистичні джерела такі як статті та рецензії у періодичних виданнях (журнал «Народник», «Українська музична газета», «Культура і життя» та ін.). Отже, потреба комплексного аналізу усіх напрямів і досягнень творчої діяльності В. Бесфамільнова з точки зору його впливу на формування вітчизняної баянно-акордеонної школи сьогодні набуває значущості й становить **мету даної статті**.

Виклад основного матеріалу. Баянно-акордеонне мистецтво в академічному напрямку, на відміну від інших класичних інструментів, почало розвиватися лише у другій половині XX століття. Але рух академізації в цьому напрямку інструменталізму виявився значно інтенсивним. В Україні ці культурні процеси відбиті значними успіхами у підготовці концертних виконавців, загальним зростом рівня професійної майстерності баяністів та акордеоністів; активізацією концертної діяльності провідних музикантів та розвитком конкурсного і фестивального руху; регулярними перемогами вітчизняних баяністів та акордеоністів на престижних міжнародних змаганнях та всесвітнім визнанням здобутків української академічної баянно-акордеонної школи; постійним розвитком науково-дослідної та навчально-методичної галузі, а також суттєвим технічним вдосконаленням самого інструменту, яке значно розширило спектр його виражальних можливостей.

Слід наголосити, що формуванню сучасного стану українського баянно-акордеонного мистецтва сприяв багатоаспектний розвиток в галузі виконавства, що стверджувало баян та акордеон як камерно-концертний інструмент, розви-

ток в репертуарній галузі – коли з'являлося все більше академічних творів чи обробок для баяну чи акордеону зразків світової класики.

Володимира Володимировича Бесфамільнова постає як втілення всіх рис необхідних для успішного розвитку баянно-акордеонного мистецтва виконавець – віртуоз, уславлений педагог-методист, редактор, музично-громадський діяч тощо.

Витоками, що обумовили формування основних напрямів творчої діяльності В. Бесфамільнова, виявляються коріння його родини, що складала цілу династію музикантів-баяністів з декількох поколінь та мала міцні музично-виконавчі традиції. Через пів століття Володимир Володимирович скаже: «Не пам'ятаю себе поза музикою. Коли я не грав ще, то батько грав мені... Займався батько зі мною з чотирьох-п'яти років. Багато й суворо, інколи – цілодобово» [6, с. 69]. Навчання сина для батька було справою новою, адже ні він, ні його брати не отримали музичної освіти. Тому Володимир Михайлович «обмірковував кожну ноту, як і яким пальцем взяти клавішу» [6, с. 73].

У 1951 році Володимир Бесфамільнов вступає до Київської консерваторії і потрапляє до класу Миколи Івановича Різоля. Відносини вчителя та учня переросли у багаторічну дружбу та взаєморозуміння, що виражено наступним висловлюванням М.І. Різоля: «Через стільки років я сьогодні не розглядаю Володимира Бесфамільнова тільки як свого учня. Я бачу в ньому яскраву індивідуальність, що розвивається самостійно та самобутньо. Саме це дає мені право говорити про його принади як музиканта, не пов'язуючи їх з моїм ім'ям» [6, с. 101]. Слід зазначити, що у зв'язку з відсутністю науково-методичної бази в галузі баянно-акордеонного мистецтва, весь навчальний процес носив емперічний характер.

В одному з листів В. Бесфамільнов висловлює подяку своїм педагогам: «Мені здається, що я, як виконавець, увібрав у себе, стосовно аплікатури та тексту творів, скрупульозність мого батька, що привела до віртуозності; від Івана Яковича Паницького – натхнення та імпровізаційність в тій мірі, наскільки дозволяли мої скромні, відносно нього, можливості; від Миколи Івановича Різоля – камерність, відчуття форми і стилю» [7, с. 125].

Отже, формування виконавської сутності В. Бесфамільного відбувалося в складних умовах емпірчного, дослідного процесу. Але це сприяло всебічному розвитку його особистості та відкривало перед ним цілу низку питань в галузі баянно-акордеонного мистецтва та шляхів їх вирішення.

Яскравим самобутнім явищем в історії баянного мистецтва є виконавська майстерність Володимира Бесфамільнова. Його гра отримала загальне визнання, а успішна багаторічна концертна діяльність принесла йому славу видатного виконавця. Основними осередками виконавської діяльності В. Бесфамільнова були такі концертні заклади як Саратовська естрада, Київська та Ворошиловградська філармонії, Укрконцерт. За 50 років своєї концертної діяльності музикант відвідав 25 країн світу та більш ніж 500 міст по всіх республіках колишнього СРСР [3, с. 43].

В. Бесфамільнов – майстер мініатюри, пропагандист жанру баянного інструментального концерту, перший виконавець творів багатьох вітчизняних композиторів (М. Різоль, К. Мясков, М. Сільванський, Я. Лапінський, І. Шамо, Ю. Шамо, І. Яшкевич, В. Власов та ін.).

В. Бесфамільнов першим в Україні серед солістів-баяністів був відзначений почесним званням «Заслужений артист УРСР», «Народний артист УРСР». Один з перших радянських баяністів-лауреатів (три міжнародні конкурси – Москва, Брюссель, Відень), один з провідних професорів кафедри народних інструментів Київської консерваторії (НМАУ ім. П. І. Чайковського). Творчі заслуги митця відзначені золотою медаллю Академії мистецтв України, «Срібним диском» (Москва) та почесним дипломом Міжнародної конференції акордеоністів «За видатні заслуги» [4, с. 17].

З 1969 року В. Бесфамільнов – старший викладач, згодом доцент (1982), а з 1990 року – професор Київської консерваторії (нині Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського). Досвід, накопичений В. Бесфамільновим за багаторічну концертну діяльність, не міг позитивно не позначитися на його роботі з учнями. Протягом тривалої педагогічної діяльності сформувалися педагогічні принципи музиканта, деякі особливості педагогіки, що є достатньо цікавими (наприклад, принцип «колективізму», що виражався у «педагогічному союзі» Різоль – Яшкевич – Бесфамільнов) [1, с. 262–271].

Характерним для нього доброзичливість, переконливість, він завжди прагнув зробити зі своїх учнів музикантів, а не лише «тих, хто грає на баяні». Головною вимогою С. Бесфамільного до студентів є формування власної думки, виконавської позиції. Важливим є той факт, що він, як педагог, ніколи не нав'язував власної думки, але вимагав, щоб запропонований студентом варіант мав певне підґрунтя. Йому притаманні доброзичливість, відсутність психологічного бар'єра у взаємовідносинах між ним та студентами, вміння бути переконливим в потрібних за для всіх ситуаціях. Учні його класу завжди грають стабільно, цікаво, художньо й технічно зріло. До того ж грають всі учні, незалежно від ступеня обдарованості.

Серед його учнів такі відомі музиканти як Володимир Зубицький і Фредерік Геруе. Про саме суттєве в педагогіці В. Бесфамільнова В. Зубицький розповідає: «Надзвичайна доброта. Володимир Володимирович – один з тих, хто залишається педагогом, другом на все життя. В щирості і непідробності – секрет ефективності його методики, плюс високий професіоналізм, вимогливість й таке інше» [5, с. 35–37]. Вже на початку своєї педагогічної діяльності В. Бесфамільнов вмів розкрити «потаємні можливості учня», «зняти комплекси».

Суттєвою і невіддільною частиною педагогічного спадку митця є багаторічна і плідна науково-методична та редакторсько-видавнича діяльність.

Він є автором численних статей у періодичній пресі, методичних розробок, навчального посібника «Виховання баяніста. Питання теорії та практики» (співавтор А.А. Семешко). Ця робота отримала високу оцінку не лише в нашій країні, а й за кордоном, а саме – на IX Міжнародному семінарі музичної інтерпретації «Ольштин-90», який було організовано Асоціацією польських акордеоністів та яку відмітив Голова Асоціації професор, доктор музичної філософії Влодзимиж Лех Пухновський.

Внесок в галузі репертуару налічує близько тридцяти репертуарних збірок для баяна. У співавторстві з В. Паньковим та А. Зубаревим було опубліковано серію збірок учбово-педагогічного репертуару, присвяченого засвоєнню виборного і готово-виборного баяна. Це були збірки «Виборний баян» 3 випуски (1980, 1981, 1982 рр.) і «Готово-виборний баян» – з В. Паньковим та А. Зубарєвим – 2 випуски (1983, 1984 рр.). Для участі у підготовці цієї серії були розіслані запрошення як відомим так і починаючим авторам музики усього СРСР. В. Бесфамільнов розробив і запропонував своєрідну програму: збірка була розрахована на семирічне навчання у ДМШ; до третього класу виборний баян з використанням «О» і «В» басів (за необхідності); п'яти пальцева аплікатура з першого дня навчання (перехід на п'ятирядний баян); додав етюди до творів, до того ж вони мали бути такими, що не видавалися раніше; з третього класу – ансамблі; з четвертого класу і далі готово-виборний баян з акцентом на виборну систему. До авторів ставилися ще й такі вимоги: репертуар збірок повинен бути висохудожнім, корисним, цікавим за фактурою та повинен відповідати вимогам майбутнього; поглибити досягнення сьогоднішнього дня в художньому, технічному, штриховому, міховому плані; поміщати до збірки не більше 2–3 творів одного автора; рукописи повинні бути написані через строчку чорним чорнилом; за метою уніфікації зміни напрямку руху міху слід дотримуватися позначок П – розведення і V – зведення. Авторами мали бути композитори-баяністи, музика – оригінальна; збірка упорядковується за два роки до видання; бажано надсилати більшу кількість творів – для вибору.

Як баяніст-виконавець В. Бесфамільнов здійснив рекордну кількість записів, що становлять своєрідну антологію баянного виконавського мистецтва (12 грамплатівок, 19 компакт-дисків) [2, с. 49–50].

Завдяки виконавській та видавничій діяльності В. Бесфамільнова, баяністи відкрили для себе нові імена композиторів, авторів перекладень й обробок народної музики для баяна. Серед них: В. Власов, В. Довженко, А. Зносковський, В. Шумейко, О. Мунтян, А. Мордухович та інші.

В. Бесфамільнов брав безпосередню участь у розробці і створенні нових моделей баяна разом з відомим майстром А. Колчиним (моделі – «Росія», «Апасіоната» [3, с. 36].

Висновки. У результаті проведеного дослідження шляхом аналізу сучасної наукової, монографічної, публіцистичної літератури можна зробити висновок, що В. Бесфамільнов зробив неоціненний внесок у розвиток баянно-акордеонного мистецтва в нашій країні та закордоном. Підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що В. В. Бесфамільнов зробив неоціненний внесок у розвиток баянно-акордеонного мистецтва в нашій країні та за кордоном. Він значно розвив технічні можливості інструмента, сприяв затвердженню баяна в якості академічного концертно-камерного інструменту, брав безпосередню участь у створенні репертуару завдяки творчим і особистим контактам з відомими композиторами, його педагогічна діяльність дала вітчизняному мистецтву багатьох найталановитіших музикантів, народних і заслужених артистів, лауреатів міжнародних конкурсів, композиторів і диригентів (В. Зубицький, Ф. Геруе, Т. Лукич, В. Редя, А. Мамалига, Й. Джорджевіч та ін.).

Міжнародний авторитет музиканта сприяв тому, що в його клас потрапляли не тільки молоді баяністи з України, а й талановита молодь з різних країн світу (Франція, Данія, Ірландія, Сербія, Хорватія, Боснія-Герцеговина та ін.).

В. Бесфамільнов брав безпосередню участь у розробці та створенні нових моделей баяна разом з відомим майстром А. Колчиним (моделі – «Росія», «Апасіоната»), високі моральні й особистісні якості митця сприяли установлюванню тісніших творчих контактів як між окремими виконавцями, так і представниками цілих шкіл, навіть на міжнародному рівні.

Проведено дослідження надає підстави для висновків, що постать В. Бесфамільного є вельми важливою не тільки в галузі баянно-акардеонного мистецтва а й в український культурі тощо й потребує в подальшому більш ретельного розгляду його педагогічних принципів.

Список літератури:

1. Акимов Ю. Николай Иванович Ризоль / Ю. Акимов // Баян и баянисты. – Вып. 5. – М.: Сов. Композитор, 1981. – С. 108.
2. Андрийчук П. Владимир Бесфамильнов. Музыкант и Человек. К 70-летию со дня рождения / П. Андрийчук // Народник. – 2001, № 2.
3. Басурманов А.П. Справочник баяниста / А. Басурманов // Под общей ред. проф. Н.Я. Чайкина. – 2 изд., испр. и доп. – М.: Сов. композитор, 1986. – 424 с.
4. Бесфамильнов В. Воспитание баяниста / Бесфамильнов В., Семешко А. // Вопросы теории и практики (учебное пособие). – К.: Музична Україна, 1989. – 200 с.
5. Семешко А. Владимир Зубицкий: грани мастерства / А. Семашко // Народник. – 2002, № 4. – С. 35–37.
6. Ястребов Ю.Г. Владимир Бесфамильнов. – Владивосток, изд-во ДВГУ, 1992, 240 с.
7. Ястребов Ю.Г. Владимир Бесфамильнов. – Тернополь: Богдан, 2006. – 528 с.

Остапчук Н.Н.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ В.В. БЕСФАМИЛЬНОГО В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОЙ БАЯННО-АККОРДЕОННОЙ ШКОЛЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению персоналии украинской баянно-аккордеонного искусства. Рассматривается фигура В. В. Бесфамильного как воплощение всех основных направлений творчества музыканта. В статье определены наиболее характерные проявления гения В. В. Бесфамильного, а именно непосредственно исполнительская деятельность, педагогическая деятельность, методическая, редакторская и музыкально-общественная и тому подобное. Отдельно отмечена его влиянии о технических возможностях инструмента. Выявлено, что именно его деятельность возникает одной из решающих по утверждению баяна в качестве академического концертно-камерного инструмента.
Ключевые слова: баянно-акордеонное искусство, персоналии, В. Бесфамильнов, академический инструмент.

Ostapchuk N.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

ARTISTIC FIGURE OF V.V. BESFAMILNOV IN THE CONTEXT OF FORMING ACADEMIC SCHOOL OF ACCORDION IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to the consideration of the personalities of the Ukrainian accordion art. The figure of V.V. Besfamil'ny as an embodiment of all the main directions of musician's creative work is considered. The article defines the most characteristic manifestations of the genius of V.V. Besfamil'ny, namely, direct performing activity, pedagogical activity, methodical, editorial and musical-public, etc. His influence on the technical capabilities of the tool is also emphasized. It was discovered that it was his activity that appears to be one of the decisive ones for the approval of the bayan as an academic concer instrument.
Keywords: accordion-accordion art, personalities, V. Besfamil'ny, academic instrument.

УДК 85.957.22

СУЧАСНІ МОДИФІКАЦІЇ ФЛЕЙТИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В МУЗИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Перцов М.О.
Національна музична академія імені П.І. Чайковського

Сфера музичної практики знаходиться в процесі перманентного розвитку. Поява нових стилів, жанрів і прийомів гри тісно пов'язана з модифікаціями музичних інструментів. Незважаючи на те, що флейта, здавалося б, здобула свій звичний і усталений вигляд після реформи Бьома, багато виробників музичних інструментів, а також деякі виконавці приходять до необхідності її трансформації. Найбільш продуктивними і перспективними представляються зміни, які здійснюються такими виробниками інструментів, як Джек Гусман, Йєллі Хогенхюс, і особливо компанією Єви Кінгма, яка тісно співпрацює з виконавцями.
Ключові слова: флейта, виробництво флейт, система Кінгма, клапанна система, голівка флейти.

Постановка проблеми. У сучасній академічній музиці значне місце відводиться флейті. Даний інструмент, чия історія сягає корінням в далеке минуле, продовжує привертати увагу композиторів. Тенденція постійного звернення до флейті пов'язана з низкою факторів, серед яких значна роль відводиться широкому спектру виконавських можливостей гри на ній. Так слід зазначити, що, незважаючи на технічні зміни, які зазнала флейта після реформи Т. Бьома, вони не стали завершенням модифікацій, яких зазнав музичний інструмент. Так вже в XX столітті до стандартної флейті Бьома були додані шість додаткових клапанів. Дана система отримала назву «система Кінгма», на честь її творця – Єви Кінгма. Особливістю даної конструкції є те, що вона дає можливість легше виконувати твори сучасних авторів, особливо ті, де широко використовуються чвертьтони і прийом гри «мультифонікі». Також зі зростанням інтер-

есу до напрямку World Music, яке призводить до наслідування звучання народних інструментів, подібна флейта доречна в арабській або індійській музиці. Дослідження даних нововведень і удосконалень в сформовану конструкцію флейти представляється актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що в сучасному вітчизняному музикознавстві приділяється мало уваги новим модифікаціям флейти. Дані дослідження знайшли своє відображення в першу чергу в роботах західних авторів, таких як Карін Бістервельд і Мартін Шульп. Актуальні питання, пов'язані з процесом культурного синтезу, виникненням нових тенденцій в сфері популярної музики досліджуються такими вітчизняними авторами, як Я. Літовка, В. Тормахова, В. Чернікова.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що існує багато робіт, присвячених модифікаціям флейти, які здійснювались завдяки діяльності Т. Бьома, конструктивні зміни, що відбуваються в умовах сучасності не знайшли висвітлення у вітчизняному музикознавстві.

Метою статті є вивчення сучасних модифікацій флейти і їх впровадження в сферу музичної практики.

Виклад матеріалу. Розглянемо спочатку особливості конструкції флейт, запатентованої як «система Кінгма». Вона орієнтована на створення «низьких» флейт – альтової, басової і контрабасової. Всі вони виготовляються вручну з різних матеріалів. Власне винахід чвертьтонової системи Кінгма належить не тільки датському виробнику флейт Єві Кінгма, але і Бікфорду Бреннену. Єва Кінгма пояснювала, що система «ключ на ключ» це єдиний практичний підхід до чвертьтонової шкали, в іншому випадку потрібно було б набагато більше ключів, що робило б флейту менш зручною, а також змінило б її звучання. Накладення клапанів на вже існуючі вирішує ряд завдань.

Слід зазначити, що є ряд виконавців, які віддають перевагу саме флейтам даної конструкції, серед яких представлені такі видатні музиканти сучасності, як швейцарці Еммануель Паю (Emmanuel Pahud) і Маттіас Зіглер (Matthias Ziegler), американський композитор і виконавець Роберт Дік (Robert Dick), англієць Віссам Бустані (Wissam Boustany), французький диригент і флейтист Патрік Галлуа (Patrick Gallois), американка Маріон Гарвер Фредеріксон (Marion Garver Fredrickson). Однак багато хто з них, будучи не тільки прекрасними виконавцями, але також винахідниками, при співробітництві з компанією Єви Кінгма запатентовують власні відкриття і модифікації структури флейти.

Так, наприклад швейцарський флейтист Маттіас Зіглер, який спеціалізується на сучасній музиці для різновидів флейт (стандартна флейта, альтова флейта, басова флейта і контрабасова флейта) в своїх оригінальних композиціях використовує численні і різноманітні методи звуковидобування. Для того щоб домогтися тембрового нюансування він не тільки використовує флейти конструкції Кінгма, але також встановлює невеликі плівки мембран схожі на dimo, що використовуються на китайській флейті Dizi. Свої флейти, обладнані подібними мембранами, він називає «matusiflute» – по суті це модифікована траверс флейта (барочна флейта). Слід зазначити, що в епоху постмодернізму стираються грані між культурними епохами і стильовими напрямками. Однаково проявляється інтерес і до барокової музики, що виконується на «архаїчних» інструментах добьомівської конструкції і до музики народів світу, що стимулює створення не тільки великого арсеналу модифікацій одного інструменту у виконавців, але також появу гібридів, що дозволяють грати різностильову музику на одному зразку. Настільки тонка взаємодія між досягненнями «традиційної» музики і технічними новаціями XX-XXI століття вельми наочно демонструє риси процесу глобалізації.

«Сучасна культура може вступати в діалог тільки як цілісність, яка характеризується єдністю змісту, його завершеністю, визначеністю… Потреба спілкування з іншими культурами, відображення себе в них і відображення чужої культури в собі становить глибоку сутнісну потребу будь-якої культури. Культура як суб'єкт діалогу несе в собі не тільки свою сутнісну основу, але і ту безліч виразів, які актуалізовані в певних її історичних станах. Йдеться про історично унікальне «семантичне поле» культури» [3, с. 284]. Взаємодія різнорівневих компонентів культури, характерна для глобалізаційних процесів, проявляється більш наочно на прикладі такого мистецького спрямування як World Music. Даний стиль пов'язаний з відродженням етнічних народних інструментів і традиційних прийомів гри на них, використанням фольклорних ладів, а також їх гармонійним поєднанням з досягненнями танцювальної, електронної музики. Напрямок World music в сучасному музикознавстві ряд авторів характеризують по-різному. Одні дослідники роблять акцент на етнічному компоненті світової музики, інші – на її синтетичний характер. Наведемо деякі з них. Так Я. Літовка визначає її таким чином: «Жанр «World Music» є своєрідним синтезом різноманітних етнічних (фольклорних) музичних традицій в єдине ціле, що супроводжується сучасної подачею матеріалу, актуальним звучання і роботою з сучасними технологіями» [1, с. 102].

В. Тормахова зазначає, що даний стиль цікавий об'єднанням творів, що належать різним родам музичного мистецтва – джазу, рок- і попмузиці. «Для цього вищевказані твори повинні об'єднувати в собі основні ознаки напрямки, а саме: використовувати цитати пісень різних народів світу (в основному, у виконанні автентичного вокалу), інструментальних танцювальних мелодій, тембрів екзотичних народних інструментів (з використанням прийомів гри на них), танцювальних ритмоформул в партіях ударних інструментів, різні шуми, звуки природи» [2, с. 171]. Безсумнівно, в сучасній музичній практиці широко використовуються і різні видові інструменти, в тому числі і флейтоподібні і прийоми обробки звуки, характерні для популярної музики. Так М. Зіглер однаково часто грає джаз і імпровізаційну музику, часто виступає в електроакустичній обстановці. Він посилює свої флейти мікрофонами, встановлюючи їх безпосередньо на інструментах, а також використовує електронні пристрої циклічності і багатошаровості звуків. Про свою роботу він висловлюється так: «Все

звуки (ключові шуми, вітру, мова пауз), якими зазвичай нехтують, на флейті посилюються. Існує цілий оркестр всередині флейти, який дозволяє мені грати соло – поліфонічну музику» [5]. Відзначаючи схожість між звучанням його великих флейт і віоли да гамба, він також виконує музику епохи Відродження, яка спочатку була написана для віоли. Зіглер був раніше «академічним» флейтистом Цюріхського камерного оркестру, проте почав свою сольну кар'єру з новацій і синтезу різноманітних стильових течій.

Відкриття в області модифікування конструкції флейти, пов'язані з винаходом Джека Гусмана (Goosman) – Butterfly headjoint (голівка метелик), який разом з дружиною Марою розвинув своє відкриття, почавши в 1971 році власне виробництво флейт. Перш ніж створювати флейти, Джек навчався грі на ній. У 1968 році він почав працювати в майстерні Verne Q. Powell Flutes Inc. Ця компанія сприяла впровадженню французького стилю флейти в США, перш ніж почала розробляти свою власну модель. Відкриття своєї майстерні в Торонто Гусманом було досить вигідним. Висока якість інструментів сприяла появі відмінної репутації, його клієнтами були такі відомі флейтисти, як Джеймс Голуей, Жанна Бекстресер (Baxtresser) і інші. У 1989 році Гусман присвятив частину свого часу на дослідження і розробку голівки-метелика і амбушюра. Запатентована в Канаді і США, дана система дозволяла флейтисту більш швидко і точно формулювати ноти. Вона розширює високий регістр альтової флейти і збільшує його обсяг.

Сама конструкція голівки з'явилася завдяки сніжній бурі, яку він спостерігав. Він бачив, як через вітер сніг лягав по обидва боки від вікна і задумався про те, що ж буде, якщо потік повітря розділиться при звуковидобуванні. Гусман прийшов до висновку, що якщо канал розрізати навпроти передньої частини пластини для губ, створюючи форму крил метелика, то повітряний потік згодом буде додатково направлено конструкцією вниз і в сторони виступу пластини. Так як потік повітря розділяється, частина повітряного потоку надходить в отвір роздуванням, в той час як частина йде за його межі. Повітря за межами отвору створює зовнішній опір, який діє для пригнічення швидкості і кількості повітря, що надходить в отвір роздуванням. Конструкція голівки метелика направлено на те, щоб зменшити цю дію шляхом створення взаємодії між повітрям, який йде вниз в паз, повз отвори і видутого. Таким чином, конструкція дозволяє повітрю увійти в отвір з більшою швидкістю. Саме цей факт дозволив прискорити атаку.

Роберт Дік – флейтист і композитор, чиї роботи знаходяться на межі академічної музики та імпровізації, також є експериментатором і першовідкривачем у сфері конструктивних змін флейти. Glissando Headjoint – буквально (голівка для глісандо) дозволяє флейті грати в стильових напрямках, які, як правило, не включали даний інструмент в свій побут – блюз, рок, джаз, World Music і New Age. Ідея Glissando Headjoint виникла у Роберта Діка під впливом Whammy Bar (Tremolo Bar) в електрогітарі. Glissando Headjoint є плаваючою голівкою флейти, яка телескопічно пересувається вправо або вліво по відношенню до базової позиції. Рух насадки флейтист здійснює шляхом впливу лицьовими м'язами, в той час як два виступаючих упори, на зразок крил, охоплюють нижню частину обличчя виконавця. Таким чином виникає безпосередній контакт з інструментом. При русі насадки в сторону клапанів, відбувається глісандо вниз. Висхідне глісандо виповнюється дещо іншим шляхом. Якщо необхідно виконати глісандо від звуку С до звуку D, слід пальці розмістити таким чином, ніби планується гра звуку D, при цьому голівка зсувається в протилежну від клапанів сторону, що при синхронізації рухів губ і пальців дає в звучанні звук С. Потім пальці залишаються в колишній позиції, а ось голівка зсувається назад в базову позицію.

Слід зазначити, що подібні технічні модифікації спрощують виконання деяких прийомів гри і роблять флейту ще більш універсальним інструментом. Так її поширення в джазовій музиці, World Music, прогресивних напрямках експериментальної академічної музики сприяли виникненню якоїсь закономірності. Чим більш універсальні виразні можливості флейти, тим більше її використовують і, разом з тим, що більшим є інтерес до інструменту, тим активніше задіяні всілякі способи звуковидобування і спроби його конструктивної трансформації.

Всі нові конструкції флейти включають можливість їх поєднання. Навіть Бьом розумів, що його дизайн припускав якусь варіативність, сюди можна віднести розмір і розташування отворів тону. В ідеалі вони повинні бути градуйовані за розміром, але через труднощі у виробництві є насправді тільки два або три різних розміри. Деякі флейтисти відчувають, що їм необхідні конструкції більш специфічні і унікальні для втілення їх творчих задумів. Наприклад, Себастьян Белл, провідний англійський флейтист, учасник колективу «Лондонська симфонієта» вважав, що якщо він потребував будь-яких технічних коригування, то він особисто додавав їх у своїй флейті. Він міг перетравити гайки і болти, деталі і механіку інструменту з великою легкістю.

Необхідно звернути увагу на те, що модифікації з інструментом виступають не просто експериментом або спробою прорекламувати вироби своєї компанії з виробництва флейт, що можна було б розглядати виключно як комерційний проект. Але вони, в першу чергу, є відповіддю на запити виконавців, які не бояться спрощувати виконання деяких технічних складнощів шляхом зміни конструкції флейти, щоб відкрити себе для освоєння нових горизонтів, шляхом створення неординарних прийомів гри на ній. Так, Єва Кінгма в інтерв'ю, наведеному в статті Карін Бістервельд і Мартіна Шульпа, відзначала особливості своєї взаємодії з виконавцями: «Ми направляємо один одного на вірний шлях. І я не можу робити те, що я роблю, без того щоб дійсно прислухатися до того, що хочуть флейтисти» [4, p. 659].

Втім, не завжди зміни, вироблені з інструментом «приживалися», часом самі творці відмовлялися від своїх відкриттів, або ж від деяких складових. Процес створення флейти Йєллі Хогенхюс (Hogenhuis) налічував кілька етапів. Його ідея полягала в тому, щоб виготовляти ПВХ басові флейти. Він був учителем в нідерландській музичній школі, де в середині 1980-х років створив оркестр

флейт. Йому не подобалися ті басові флейти, які йому дозволяв купити директор, своїм недостатньо гучним звуком, а інші були занадто дорогими для школи. Він вирішив створити флейту самостійно зі шматка ПВХ труби. Спочатку він планував використовувати барокову систему ключів, але так як гравці відмовилися переучувати аплікатуру, а руки його учнів в флейтовими оркестрі були не достатньо великими, щоб грати на його флейті, він змушений був повернутися до традиційної системи Бьома. Більш того, він використовував великі отвори так, щоб збільшити гучність. Під час концерту, на якому він повинен був представити свій інструмент, його колеги запізнилися і чули звучання флейт, але не бачили їх, в той час, як ті, хто сиділи в залі були шоковані, їх навіть розсмішив вигляд ПВХ флейт. Однак після концерту його колеги, зраділі вартості вироблення даних флейт та наполягли на тому, що їх необхідно впроваджувати в оркестри. До цього, більш престижною вважалася гра на високих флейтах, але Хогенхюс пояснив учням, що грати на бас-ПВХ флейті більш почесно. В даний момент, як зазначає М. Шульп, Хогенхюс виробляє близько 12 флейт в рік, в основному для потреб флейтових ансамблів, також він сконструював контрабасову і суб-контрабасову флейти.

Звичайно ж, впровадження нових модифікацій неможливо без маркетингових стратегій. Так Єва Кінгма після відкриття системи «ключ-на ключ» влаштовувала ряд презентацій, демонстрацій і форумів для флейтистів і композиторів в Європі і США. Перші флейти Кінгма не хотіла продавати, але давала ці інструменти, що коштували 13 тисяч доларів, виконавцям на місяць, щоб почути їх коментарі та змінити інструмент за необхідності. «Це було наслідком її переконаності в тому, що, якщо вона запропонувала флейтистам те, з чим вони можуть працювати, щось, що надихає їх, то композитори природним чином підуть за ними» [4, p. 663].

Висновки та подальше перспективи дослідження. Варто підсумувати, що розвиток музичної практики відбувається шляхом взаємодії між виконавцями, виробниками музичних інструментів і композиторами. Виникнення музичних стилів, прийомів гри нерозривно пов'язано з конструктивними модифікаціями, які нерідко включають запозичення деяких елементів від інших інструментів сімейства флейт, в тому числі і етнічних. Однією з провідних тенденцій сучасності є взаємодія різних сфер музичного мистецтва, які раніше розвивалися замкнуто і відокремлено.

Список літератури:

1. Литовка Я.В. «Word-Music» як засіб національної ідентифікації в умовах глобалізації // Вісник КНУКіМ: Зб. наук. праць. – Вип. 28 / Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2013. – С. 101–107.
2. Тормахова В. Характерні риси української поп-музики кінця XX – початку XXI століть // Університетська кафедра Альманах. № 3/2014. – К.: КНЕУ, 2014. – С. 165–172.
3. Черникова В.Е. Диалог культур как способ социокультурного взаимодействия в условиях глобализации // Научно-теоретический журнал «Научные проблемы гуманитарных исследований». Выпуск 4, 2012. – С. 279–287.
4. Bijsterveld,Karin, Schulp Marten. (2004) 'Breaking into a World of Perfection: Innovation in Today's Classical Musical Instruments', Social Studies of Science 34/5: 649–674.
5. World Renowned Flutist Matthias Ziegler Performs Sunday Evening Guest Artist Concert (2006). Available at: http://www.depauw.edu/news-media/latest-news/details/17226/ (accessed 6 June 2016).

Перцов Н.О.
Национальная музыкальная академия имени П.И. Чайковского

СОВРЕМЕННЫЕ МОДИФИКАЦИИ ФЛЕЙТЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В МУЗЫКАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ

Аннотация
Сфера музыкальной практики находится в процессе перманентного развития. Появление новых стилей, жанров и приемов игры тесно связано с модификациями музыкальных инструментов. Несмотря на то, что флейта, казалось бы, приобрела свой привычный и устоявшийся облик после реформы Бёма, многие производители музыкальных инструментов, а также некоторые исполнители приходят к необходимости ее трансформации. Наиболее продуктивными и перспективными представляются изменения, осуществляемые такими производителями инструментов, как Джек Гусман, Йелле Хогенхюс, и в особенности компанией Евы Кингма, которая тесно сотрудничает с исполнителями.

Ключевые слова: флейта, производство флейт, система Кингма, клапанная система, головка флейты.

Pertsov N.O.
National Music Academy named after P.I. Tchaikovsky

MODERN VERSIONS OF FLUTES AND THEIR USE IN MUSICAL PRACTICE

Summary
Scope of musical practice is in the process of permanent development. The emergence of new styles, genres and playing techniques are closely related to modifications of musical instruments. Despite the fact that the flute, it would seem, has acquired a familiar and well-established look after Bцhm reforms, many manufacturers of musical instruments, as well as some of the performers come to the necessity of its modification. The most productive and promising are the changes made by the manufacturers of such tools as Jack Goosman, Jelle Hogenhuis, and in particular by Eva Kingma, who is working closely with the performers.
Keywords: flute, flutes production, Kingma system, key-on-key system, flute head.

УДК 784.96

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ З ДИТЯЧИМ ХОРОВИМ КОЛЕКТИВОМ

Перцова Н.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розглядаються основні методичні аспекти роботи з дитячим хоровим колективом на прикладі розробок, написаних та виданих протягом останніх років. Аналіз даної проблематики передбачає також звернення до історії формування хорового мистецтва у його теперішньому вигляді, що сприяє усвідомленню витоків тих традицій, якими наразі користуються більшість хормейстерів. Головним принципом, що повинен бути представленим у системі виховання – це використання творчого підходу, поступовий розвиток та опанування важливих компонентів виконавської майстерності у ігровій формі.
Ключові слова: методика, дитячий хоровий колектив, творчість, виконавство.

Актуальність дослідження. При роботі з хоровим колективом досить важливим є питання естетичного виховання, яке неможливе без розвитку художньо-творчих здібностей. Не менш актуальним завданням постає встановлення критеріїв якості співу і виконавської майстерності. Коли йде мова про хор, що складається з дорослих співаків, які вже мають певну музичну освіту, розвинений активний вокальний слух, що мають уявлення про акустично та художньо повноцінне звучання співацького голосу, головною метою диригента стає створення художньої інтерпретації твору. Хормейстер повинен вміти керувати виконавським складом та сприяти удосконаленню відчуття «ансамблю», узгодженості загального звучання, корегувати вокально-технічні та артистичні навички. Проте, якщо йде мова про дитячий хоровий колектив, задачі диригента набагато ускладнюються. Дослідження методичних аспектів роботи з дитячим хоровим колективом є проблемою, що не втрачає своєї актуальності в умовах сьогодення.

Огляд останніх публікацій. При вивченні методичних аспектів роботи з дитячим хоровим колективом варто звернутись до різних авторських концепцій, що сприятиме виокремленню більш доцільних підходів. Так одними з останніх досліджень, представлених в сучасній педагогічній літературі є розробки Г. Стулової, присвячені дитячому хоровому співу, як в рамках загальноосвітніх шкіл, так і спеціальних музичних закладів освіти. Досить важливою є стаття О. Соболєвої, присвячена формуванню виконавсько-вокальних навичок. Сучасна дослідниця Л. Айкіна пропонує методичні рекомендації щодо організації вокально-хорових занять.

Метою статті є аналіз методичних аспектів роботи з дитячим хоровим колективом.

Виклад основного матеріалу. Хор – є однією з найбільш ранніх форм музикування. Ще за стародавніх часів ансамблево-хорове виконання було неодмінною частиною релігійно-культових практик. Виконавцями в той час могли бути як жінки, так і чоловіки, хоча й існувала чітка диференціація призначення, місця проведення цих вокальних дійств та тих, хто міг приймати в них участь. Велика увага приділялась вихованню молодого покоління, так у Стародавній Греції музика входила до складу дисциплін, які є обов'язковими для освіти майбутнього громадянина полісу. Потім ця традиція продовжилась у Стародавньому Римі, а звідти увійшла у середньовічну систему «семи вільних мистецтв», яка стала основою для формування освітніх програм перших університетів. Северин Боецій поділив сім вільних мистецтв на два рівні – «тривіум» та «квадривіум». Тривіум включав в себе вивчення граматики, риторики та діалектики (логіки), квадривіум – арифметику, музику, геометрію та астрономію.

Відомий дослідник Жорж Дюбі, автор книги «Доба соборів», представник школи «Анналів» наводить відомості щодо значення хорового спі-

ву в добу середньовіччя та специфіку вокального стилю монахів бенедиктинців: «Щодня сім разів хор клюнійських ченців вирушав процесією до церкви, щоб там співати псалми, й у цьому співі відбивалися риси, які відрізняють бенедиктинський стиль від східного чернецтва: стриманість, скромність, тлумачення, яке кладе край будь-якій схильності до індивідуальної фантазії. Принципи смиренності та покірливості посилювали в Клюні функції півчого, якому священики делегували свої головні повноваження, аби він керував хором і зміцнював його дисципліну» [2, с. 75].

Досить цікаво, у алегоричній формі змальовує структуру Всесвіту, мислитель доби Відродження Джанбаттіста Маріно (1569–1625) у проповіді «Слово про музику». Він переглядає ренесансну концепцію світу, що виходить з гармонійного устрою Всесвіту та зображує його у вигляді хорової капели, в якій «відомий маестро», тобто сам Господь-Бог, розподілив всі партії між різними істотами: «… ангел співав контральто, людина – тенором, а безліч звірів – басом… Білі і чорні ноти позначали дні і ночі, фуги і паузи і прискорення ритмів; великі ноти були подібні до слонів, малі – мурах» [3, с. 622].

Власне, якщо звернутись до організації музичної освіти у добу Відродження, то саме у XIV-XV ст. в найбільших містах Італії при монастирях починають відкривати школи-притулки для бідних музично обдарованих дітей-сиріт, яких навчали насамперед хоровому співу та ремеслам. Після того як поступово відбувалась секуляризація освіти, дітей почали навчати грі на музичних інструментам та мистецтву контрапункту. Через деякий час відбулось перетворення цих притулків на перші консерваторії, в яких навчали хлопців та дівчат окремо. І знову ж таки хоровим заняттям там відводилось значне місце, адже учнівські колективи могли часом зрівнятись виконавськими здібностями зі співаками папської капели. Подібно до італійських притулків для обдарованих дітей у Нідерландах були утворені метризи – співацькі школи-притулки.

За доби класицизму на перший план починають виходити колективи, що складаються насамперед з дорослих виконавців. Ускладнення музичної мови, жанрове різноманіття, поява творів великої форми (кантата, ораторія) сприяють зростанню вимог до виконавців, яскраво постає культура «bel canto». В той самий час виникає ціла низка надзвичайно складних творів, особливо в німецькій музичній культурі, що потребувало значної виконавської майстерності. Натомість за доби романтизму починається процес певної демократизації освіти, виникає низка хорових колективів студентів, робітничих хорів, для любителів, а не професіоналів, що знижує вокальний рівень співаків та сприяє спрощенню творів.

Отже, як ми бачимо, стійкі традиції та велика повага до хорового співу була характерна практично для усіх часів існування людства. Проте досить часто функції хору були далекими від естетичних і мали практично-зумовлений характер. Натомість XX ст. приносить абсолютно нове ставлення до хорової виконавської творчості і пропонує використовувати її як основу виховання слуху та музичного хисту взагалі. Значним новатором серед діячів XX ст. став Карл Орф, який не лише був визначним композитором, але й засновником нової методики дитячого музичного виховання – «Schulwerk». На його думку колективне виховання мало переважати над індивідуальним, хоровий спів над сольним. Причому велика роль відводилась ритмічному началу, яке стимулювало б інші сфери музичної освіти. Це мало бути не суто музичне виховання, а музика, що нерозривно пов'язана з промовою і рухом. Своєрідне синкретичне дійство, яке поєднувало б спів, танець, гру на ударних інструментах та спиралось в першу чергу на фольклор. Його система значно вплинула на становлення музичної шкільної освіти сьогодення.

Перед тим як перейти власне до викладу сучасних методик, присвячених хоровим заняттям з дитячим колективом, варто визначитись, які ж саме типи дитячої вокально-хорової творчості склались на даний момент. Так Л. Айкіна виділяє наступні види хорів: хори та вокальні ансамблі середніх загальноосвітніх шкіл; хорові колективи при дитячих музичних школах, ліцеях, школах мистецтв; самодіяльні дитячі хори та вокально-хореографічні ансамблі при культурно-дозвіллєвих закладах – будинках і палацах культури, клубах і т. п.; хори та вокальні ансамблі при центрах дитячої і юнацької творчості; дитячі хорові колективи при філармоніях, на радіо, телебаченні і т. п. Варто відзначити, що хоча методичні вимоги будуть приблизно однаковими для усіх типів вокально-хорової творчості, проте ставлення учасників колективів та рівень їх особистої підготовки буде доволі сильно відрізнятись, в залежності від того, чи дитина співає у хорі при філармонії, чи займається цим у СЗШ.

Л. Айкіна зазначає, що так само досить значимим фактором буде творче спрямування колективу та його структура: «Це може бути фольклорний ансамбль, студія естрадної пісні, хор хлопчиків і так далі. Але найбільш практичним і реально досяжним є створення хору академічного плану: репертуар його охоплює велике коло вокальних жанрів – від творів композиторів-класиків, пісень різних народів до творів сучасних авторів. В склад такого хору входять як хлопчики, так і дівчата» [1, с. 4]. Дійсно, ми маємо досить багато прикладів хорів, організованих за гендерною ознакою, як відома Хорова капела хлопчиків та юнаків Київського Палацу дітей та юнацтва – «Дзвіночок», що характеризується високим виконавським рівнем. Найбільш доцільним є набір до нього хлопчиків віком від 6 до 10 років, причому учбовий план передбачає 7 годин хорових занять на тиждень, що безумовно досить легко витримати юнакам, проте важко для дошкільнят. Так само популярним є Хор хлопчиків та юнаків Капели ім. Ревуцького. Проте в подібних хорових колективах досить часто виникає проблема з підбором дітей потрібного віку, з відповідними сформованими вокально-технічними навичками.

Сучасна дослідниця Г. Стулова вказує, що в основі роботи хормейстера закладена вокально-хорова робота, яку вона розуміє не тільки як способи розучування пісень або реалізацію задачі навчання вірному звуковисотному інтонуванню. На її думку, насамперед виступає завдання постановки та розвитку голосів співаків в колективних умовах, а не індивідуальному по-

рядку, що в певному сенсі є більш простим. «Робота хормейстера – вчителя музики має особливу специфіку, яка полягає в тому, що його хор складається в основному з дітей, які не вміють вірно співати. Тому з самого початку роботи з хором у педагога виникає необхідність навчити їх основам голосоутворення, тобто працювати над постановкою голосу» [5, с. 3]. Підходити до цієї роботи варто не відразу, а починаючи з вправ, вже згодом опановуючи вокальний репертуар.

Ми погоджуємось з тим, що досить важко переучувати дітей, як і дорослих виконавців, тому вже на початку роботи треба звертати увагу на те, щоб був виключно вірно сформований кожний звук. Тобто однією з перших позицій, яким повинен слідувати хормейстер, це досконально знати технологію співацького процесу. Проте не можна сказати, що первинним фактором мають виступати саме технічні навички, натомість більш важливим є образний підхід, що буде апелювати до творчого начала. Дослідниця О. Соболєва зазначає: «Основним у формуванні співацьких навичок є створення внутрішнього образу, що регулюється, уявлення про звук, який належить проспівати. Важливого значення при цьому набувають багато чинників. Перш за все, це – ідеал, до якого прагне співак, ідеал, який вихований усім попереднім вокальним досвідом» [4, с. 48].

Г. Стулова вказує на те, що досить часто виникає проблема, коли співак добре вміє співати сам, проте не може навчити цьому когось іншого. Подібна проблема виникає через відсутність усвідомлення процесу співу. Разом з тим, можна не мати надзвичайних вокальних даних, проте бути гарним хормейстером. Досягти цього можна за умови вміння володіти власним голосом. В свою чергу, викладач повинен мати розвинений музичний та вокальний слух. В своєму дослідженні Г. Стулова виділяє наступні показники вокально-хорової культури учнів: «соціальна спрямованість особистості; музичний досвід; вокально-слухова розвиненість; музична освіченість» [5, с. 13–14]. Існує досить багато різних підходів до постановки голосів в умовах хору, проте завжди мають вирішуватись «дві вокально-технічні задачі: вирівнювання голосних та вирівнювання голосових регістрів. Як перша, так і друга задача розв'язуються лише за однієї умови: при стабільному положенні гортані» [5, с. 206].

Хорове виконавство завжди посідало важливе місце в музичній культурі людства. В XX ст. виникають умови задля всебічного розвитку дітей, коли є безліч можливостей отримати музичну освіту в залежності від конкретних запитів – заради загального планомірного розвитку або для того, щоб зробити це майбутньою професією. Проте питання виокремлення та вироблення єдиної методики роботи з дитячими хоровими колективами залишається досі невирішеним. Багато залежить від постаті хормейстера, його вміння не лише володіти власним голосом, але й навчити цьому дітей. Актуальним завданням є розвиток естетичного почуття та розкриття творчого потенціалу дітей. Важливою частиною занять з дитячим колективом є вміння пояснювати вкрай необхідні позиції, пов'язані з інтонуванням, сферою метроритму, вмінням досягти ансамблевості та єдності у звучанні у ігровій формі, особливо коли йде мова про молодший шкільний вік та дошкільнят.

На нашу думку, первинним завданням є створення яскравого образу, який буде в певному сенсі надихати юних виконавців, а вже згодом проробляти окремі невірні моменти. Запорукою успішного навчання дітей у хоровому колективі є основи постановки голосу у правильній позиції. Крім цього, коли йде мова про наймолодших виконавців, доцільно використовувати елементи методики К. Орфа та використовувати ритмічні інструменти.

Наукова новизна. В роботі розглянуто основні етапи становлення хорового виконавства, в якому дитячим колективам не завжди відводилось чільне місце. Проаналізовано декілька актуальних методичних розробок, в яких виділено ключові моменти задля формування певної стратегії роботи з дитячим хором.

Висновки. Запорукою розвитку музичного мистецтва майбутнього є робота з дітьми. В цьому доволі складному завданні досить важко вибудувати єдину можливу методику. Запропонований підхід може стати у нагоді молодим викладачам, які лише стають на шлях опанування професії хормейстера. Основою обраної методики при роботі з дитячим хоровим колективом має бути рух від змісту до форми, від образу до техніко-виконавських особливостей, що включатиме обов'язковий контроль постановки голосу та вірного дихання.

Список літератури:

1. Айкина Л.П. Методика детского вокально-хорового воспитания. Организация детского хорового коллектива. Лекция. – Барнаул: Изд-во АлтГАКИ, 2007. – 15 с.
2. Дюбі Ж. Доба соборів: Мистецтво та суспільство 980–1420 років: Пер. з фр. – К.: Юніверс, 2003. – 320 с.
3. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли, т. II. – М., 1963. – 836 с.
4. Соболєва О.Д. Формування вокально-виконавських якостей на заняттях вокалу // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Випуск 1, 2015. – С. 46–50.
5. Стулова Г.П. Хоровое пение в школе: учебное пособие. – М. – Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 218 с.

Перцова Н.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАБОТЫ С ДЕТСКИМ ХОРОВЫМ КОЛЛЕКТИВОМ

Аннотация
В статье рассматриваются основные методические аспекты работы с детским хоровым коллективом на примере разработок, написанных и изданных в последние годы. Анализ данной проблематики предполагает также обращение к истории формирования хорового искусства в его нынешнем виде, что способствует осознанию истоков тех традиций, которыми сейчас пользуется большинство хормейстеров. Главным принципом, который должен быть представлен в системе воспитания – это использование творческого подхода, постепенное развитие и освоение важных компонентов исполнительского мастерства в игровой форме.
Ключевые слова: методика, детский хоровой коллектив, творчество, исполнительство.

Pertsova N.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

METHODOLOGICAL ASPECTS OF WORKING WITH CHILDREN'S CHOIRS

Summary
The article deals with the main methodological aspects of work with the children's choir team on the example of the development, written and published in recent years. The analysis of this problem also involves a reference to the history of the formation of choral art in its present form, which promotes awareness of the origins of the traditions that are now used by most choirs. The main principle that must be presented in the education system is the use of creative approach, the gradual development and mastering of important components of performing skills in a game form.
Keywords: methodology, children's choir, creativity, performance.

УДК 747.023.2

ТЕКСТИЛЬ В ІНТЕР'ЄРІ СТИЛЮ МОДЕРН: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Прохорова Н.А.
Інститут мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті досліджуються особливості інтер'єру в стилі модерн; висвітлюється значення текстилю у формуванні пластичної та колористичної структури інтер'єру. Пропонується палітра кольорів та виявлення домінуючих та другорядних колористичних співвідношень.
Ключові слова: стиль модерн, ар нуво, стилізація природних форм, інтер'єр, текстиль, колорит.

Постановка проблеми. Піднесеність, натхненність, поетичність, спрямованість у надзоряні вершини – це модерн; утилітарність, високий рівень побутового комфорту, функціональність, це теж є модерн. Більше того, функціональні переваги поставлені на службу створення поетичного настрою входять неодмінною частиною в поняття комфорту, комфорту духовного, яке ототожнюється як з почуттям спокою і задоволеності і зручностями і затишком, так і з задоволеністю обстановкою, в якій усвідомлюєш себе залученим до вищих духовних цінностей і краси. У модерні відбувається диво перетворення – поетизація буденного. Інтер'єрам сьогодення подекуди бракує відчуття духовного комфорту, і саме художня мова стилю модерн дозволяє людині урбаністичного середовища відчути тісний зв'язок з природою і зняти щоденне напруження інформаційного середовища.

Мета статті – виявити важливе значення текстилю у формуванні пластичних та колористичних особливостей стилю модерн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стиль модерн у сучасній мистецтвознавчій вітчизняній і зарубіжній літературі висвітлено доволі ґрунтовно. Фундаментальна монографія Г. Фар Беккер розглядає розвиток стилю модерн за географічним принципом, охоплюючи Європу і США (Нью-Йорк, Чікаго) із залученням мистецьких творів з провідних музеїв світу й приватних колекцій [7]. Монографія Д. Сарабьянова досліджує основні етапи розвитку стилю, його соціальні й художні передумови виникнення та особливості іконографії, формотворення, орнаменту [6]. Низка розвідок аналізує принципи й механіз-

ми формотворення в стилі,його появу й розвиток в державах Європи та Америки [1, 4]. Різнобічно досліджується естетика символу в мистецтві доби модерну [2]. У національному мистецькому просторі дисертація С. Оборської досліджує проблему синтезу мистецтв у предметному середовищі стилю модерн, приділяє увагу формотворчим факторам розвитку проектної культури як механізму розвитку мистецтва дизайну. Особливості синтезу мистецтв аналізуються на прикладі архітектури й декору на теренах України [3]. У дисертації Л. Савицької простежується поява нових творчих орієнтацій та їх взаємодія із сакралізованою традицією фольклору [5]. Проте, значення текстилю у формуванні пластики й колористики інтер'єру висвітлювалось узагальнено і потребує більш ретельного дослідження.

Зазначений аспект є вкрай актуальним, оскільки інтерпретації стилю модерн у сучасному інтер'єрному просторі є доволі поширеними. Важливо акцентувати увагу не тільки на загальних характеристиках стилю, що здебільшого подається як керівництво для дизайнерів. Необхідно виявити окремі аспекти, зокрема, створення акцентів за допомогою текстилю й надати практикам можливість зосередитись на тонкощах формування стилю та його інтерпретацію у сучасному інтер'єрі.

Виклад основного матеріалу дослідження Період розвитку стилю модерн відносно короткий, має досить чіткі хронологічні межі: від кінця 1880-х і до 1914 року, початку першої світової війни, що обірвала природний розвиток мистецтва в більшості країн Європи. У цей час відбувалося стрімке переосмислення старих художніх форм і прийомів, зближення і злиття різних видів і жанрів мистецтва. Художники модерну зухвало ламали звичні норми і межі. Головним змістом доби модерну стало прагнення до відкриття нових форм, принципів роботи з матеріалом, синтезу видів і жанрів мистецтв.

Художники модерну використовували в своїй творчості надбання світового мистецтва попередніх епох: від мотивів крито-мікенського мистецтва та екзотики Китаю і Японії до готики і французького рококо. Одним з основних виразних засобів стилеутворення в мистецтві модерну став орнамент. Прагнення до цілісності, пластичності зовнішніх і внутрішніх, декоративних і конструктивних елементів композиції, динаміки й плинності форм стали відмінними рисами стилю модерн.

Біля витоків французького модерну стояли Поль Гоген і художники його кола. Важливу роль у розвитку ар нуво у Франції зіграли архітектор Ектор Гімар, графік Анрі де Тулуз-Лотрек, ювелір Рене Лалік і художник по склу Еміль Галле. Значне місце в мистецтві модерну належить відомим бельгійським архітекторам Анрі ван де Велде і Віктору Орта. В Іспанії архітектор Антоніо Гауді відрізнявся найбільш індивідуальним і оригінальним варіантом ар нуво. У Великобританії риси, характерні для нового стилю, з'явилися в оформленні книг уже з початку 1880-х років. Одним з найбільш відомих художників-графіків стилю модерн був Обрі Бердслі, його ексцентричні малюнки ілюстрували літературні твори. Шотландський архітектор, декоратор і майстер меблів Чарльз Рені Макінтош, виконував найрізноманітніші мистецькі роботи – від архітектурних проектів до ескізів шпалер і виробів зі срібла. Творчість Макінтоша справила величезний вплив на розвиток європейської архітектури і мистецтва.

У США архітектор Луїс Салліван використовував орнаменти в стилі модерн для прикраси фасадів спроектованих їм будинків. Луїс Комфорт Тіффані винайшов унікальне скло з райдужним відливом, яке назвав «favrile» і використовував при виготовленні своїх відомих ваз і ламп у флореальних формах.

Стиль модерн досяг найвищої точки свого розвитку на межі XIX-XX століть, але перша світова війна змінила напрямок руху мистецтва. Провідні архітектори прагнули до простоти і ясності форм і виявляли більше інтересу до автоматизованих технологій, ніж до ручної роботи. Багатий декор 1890-х років поступився місцем лаконічним поверхням будівель початку XX століття.

Відмінними особливостями стилю модерн є відмова від прямих ліній і кутів на користь більш «природних» форм та ліній, інтерес до нових технологій (наприклад, в архітектурі), розквіт декоративно-прикладного мистецтва, якому притаманні ті ж риси, що й архітектурі та скульптурі, зокрема, уподібнення предметів органічним формам (металеві огорожі метро Е. Гімара, скляні вироби Е. Галлє і Л.К. Тіффані, прикраси Р. Лаліка, меблі ван де Велде). Тяжіння до конструктивності, чистоти ліній, лаконізму форм виявилося в меблях Ч. Макінтоша, Й. Хофмана.

Особливого розквіту в добу модерна набула техніка вітражу. В інтер'єрі яскраві кольорові площини скла в металевих палітурках надавали флореаль ним мотивам і геометричному орнаменту вишуканого декоративізму. Відомий американський художник Л.К. Тіффані винайшов унікальний спосіб виготовлення скляних предметів. Він покривав поверхню шар за шаром (до 15 разів), рідким різнобарвним склом з домішками металів. Учень видатного художника школи «Нансі» Е. Галлє, Тіффані використовував в розписах флореальні мотиви. І його унікальні твори зі скла, як у Галлє, мали плинні, уподібнені природі, форми.

Ідея синтезу мистецтв пронизує стиль модерн. Основа синтезу – архітектура, яка об'єднує всі види мистецтва, від живопису до декоративно-прикладного мистецтва. В архітектурі модерну проявилося органічне злиття конструктивних і декоративних елементів. Найбільш цілісні приклади синтезу мистецтв дають архітектурні споруди, павільйони, громадські будівлі епохи модерну. Як правило, вони побудовані немов «зсередини назовні», тобто, внутрішній простір визначає зовнішній вигляд будівлі. Фасади таких будинків були несиметричні і походили на подібні організмам утворення, що нагадують одночасно природні форми і результат вільної формотворчості скульптора.

Організації інтер'єрного середовища стилю модерн були характерні елегантність і стильність, а також м'яка пластика всіх елементів. Велику роль в цьому зіграло захоплення японським мистецтвом. Особливо виразними були інтер'єри з вигнутими обрисами карнизів, округлими дверними та віконними прорізами, багатим декором з різьбленого дерева, кольорового скла, металу. Новітні

техніко-конструктивні засоби та вільне планування були використані для спорудження будівель з підкреслено індивідуалізованим виглядом.

Твори декоративного мистецтва: панно, мозаїки, вітражі, керамічне облицювання, декоративні рельєфи, майолікова скульптура, порцелянові та скляні вироби несли образи символізму у поєднанні зі складним стилізованим рослинним декором, ритмом гнучких ліній і площинних колірних плям. Твори живопису і скульптури втрачають свій самостійний характер, у вигляді панно чи рельєфів вони стають невід'ємною складовою інтер'єру.

Оскільки художники, що займалися меблями, так само успішно працювали в склі, художньому текстилі, книжковій графіці, різнобічність їх обдарувань не могла не проявитися в меблевому дизайні. Так, майстри школи Нансі використовували чорне дерево і декорували меблі флореаль ними мотивами. Різьблені панно крісел-бержер, стільців, диванів із зображеннями ірисів, цикламенів, фіалок мали форми гнучких гілок. Столи у вигляді двох тумб, з'єднаних хвилеподібною дошкою, нагадували химерні природні новоутворення. Особливою цінністю стає скло: в інтер'єрах розміщували вази із зображенням дивовижних рослин. Таким чином, скло стало домінантою інтер'єру в стилі модерн. Складними колористичними рішеннями вражали розписані вітражі, що прикрашали, зокрема, шафи, двері. Переважаючими кольорами були приглушені відтінки: кольори зів'ялих троянд, тютюнові кольори, перлинно-сірі, сіро-блакитні, пильно-бузкові.

Не дивно, що різні техніки роботи з тканиною зайняли своє місце в декоративно-прикладному мистецтві стилю модерн. Завдяки різноманітності фактур, необмежених можливостей розпису і інших обробок, тканини широко застосовувалися для створення різних предметів декору.

Одна з найважливіших особливостей техніки розпису тканин полягає в унікальній можливості для роботи не за зразком, а в синтезі процесу творчості, його матеріального втілення і наступного використання у повсякденному житті. Оригінальність технік і матеріалів, перетворення розпису в картину, панно чи елементи одягу стали факторами, що спричинили активне використання розпису тканин в інтер'єрах доби модерну.

Текстиль – матеріал, який використовується обмежено і чітко за призначенням. Портьєри, оббивка м'яких меблів і дрібні аксесуари, такі як диванні подушки й вишивка, створювали відповідну пластику інтер'єру. Наявність м'яких складок і ліній в стилі модерн обов'язкова. Зазвичай тканини використовували одного тону, часто світлого, але ця простота нівелювалася за рахунок обов'язкової наявності оригінальної фактури або малюнків. Всі деталі для інтер'єру потрібно підбирати з урахуванням основного правила оформлення: ніяких строкатих і яскравих кольорів. Тому текстиль підбирають або однотонний, або з рослинним малюнком, але обов'язково у вигляді вишуканих композицій переплетіння гілок і стебел. Цей стиль створює легкий, гармонійний і комфортний дизайн помешкання для того, кому цінний домашній затишок.

Високоякісна тканина для штор,підібрана в тон до кольору стін, формувала колористичну гаму в стилі модерн, оскільки подушки і оббивка для меблів не виступала активним колірним акцентом. Якщо в оформленні інтер'єру бракувало хвилястих фітоморфних елементів, то використовували тканину зі стилізованими візерунками тваринного і рослинного світу, виконаними у вигляді тонких одноколірних ліній без різких, яскравих кольорових плям. Колір тканини максимально доповнював і врівноважував колір меблів.

Стиль ар нуво завдяки своїй химерності і витонченості досі надихає сучасних дизайнерів на створення різних розкішних імітацій. В даний час багато дизайнерів використовують в якості акцентів подушки, покривала для крісел. Всі ці вироби захищають поверхню м'яких меблів і в той же час створюють інтер'єр приміщення унікальним.

Важливим елементом декору сучасного інтер'єру стали текстильні вироби, які вивішують на стіни у вигляді картин, зокрема, виконані у техніці батик. Для створення прекрасних малюнків з використанням цієї техніки спочатку використовувався шовк, але в даний час список матеріалів доповнився бавовною, вовною, льоном, синтетикою (капрон, нейлон, акрил). За допомогою різнокольорових фарб майстри батику створюють легкі малюнки, які вражають своєю витонченістю і красою. Тканина може бути прозорою і глухою, однокольоровою і різнобарвною, гладкою і фактурною. Техніка вітражу може подарувати чудові ідеї для мистецтва батика, адже сама робота в холодній техніці розпису тканини і полягає в тому, щоб не дати барвнику проникнути за контур.

Колір визначає атмосферу в інтер'єрі стилю модерн. Основний акцент відводиться відтінкам, які повинні бути м'якими і пастельними, наче посипані попелом. Такий колірний ефект демонструє гармонію природного середовища, властиву естетиці стилю модерн. Вибір кольору для декору підрозділяється на три етапи:

1. Визначення фонового (домінуючого) кольору.
2. Виділення активних колірних елементів декору.
3. Доповнення колірних текстур для закріплення стилю.

Важливо врахувати, що в стилі модерн колірне домінування відводиться виключно активним елементам декору, для більш ефективного виділення яких буде потрібне максимально освітлене тло. Так само світлі фонові тони створюють візуальне збільшення простору. Наведемо кольори, які частіше за інших використовуються для оформлення основи інтер'єру в стилі модерн: пісочний, жовто-персиковий, білий Новахо, лляний, вершковий, лимонно-кремовий, аквамариново-білий, блідо-волошковий.

У класичному колористичному варіанті використовується м'який персиковий фоновий колір, а у вигляді активного елементу – дерево або строката кольорова мозаїка з м'якими обтічними формами. Додаткові колірні текстури необхідні для того, щоб виділити роль матеріалу в інтер'єрі. Акцент на використанні текстилю є визначальним в стилістиці модерну. Колір додаткових текстур повинен бути максимально виразним, таким, що завершує колірний ансамбль тла і активних колірних елементів.

Фігуративні зображення текстильних композиції: різновиди міфологічних тварин, руса-

лок та ельфів, які перебувають в русі на тлі абстрактних ліан або в сплетінні рослин, наповнюють простір динамікою, легкістю і вишуканістю. Для того щоб колористична композиція інтер'єру стала гармонійною, малюнок часто «розбавляють» однотонними тканинами. Декоративні драпування шторних композицій – ламбрекени, волани, продовжують гру природних гнучких ліній.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. У результаті аналізу з'ясовано, що художня мова стилю модерн залишається актуальною для мистецького простору початку XXI століття. Отримані результати можуть сприяти поглибленому дослідженню елементів інтер'єру стиля модерн, прогнозуванню щодо його подальшого розвитку у національному середовищі протягом XXI століття з урахуванням функціонування певних колірних тенденцій світового дизайну.

Практичне значення роботи полягає у можливості застосування даного матеріалу у навчальному процесі вищих навчальних закладів при розробці програм з дисциплін по підготовці дизайнерів та художників. Одержаний теоретичний результат може бути базою у науково-педагогічній роботі, корисний викладачам навчальних закладів різних рівнів акредитації.

Список літератури:

1. Валлис М. Югендстиль / Мечаслав Валлис. – Аркады: Варшава, 2006. – 198 с.
2. Николаева С. И. Эстетика символа в архитектуре русского модерна / С. И. Николаева. – М.: Изд-во «Директмедиа Паблишинг», 2003. – 191 с.
3. Оборська С. В. Синтез мистецтв у предметному середовищі стилю модерн: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства / С. В. Оборська. – Київ: Б. в., 2009. – 19 с.
4. Ридер Жак Ле, Венский модерн и кризис идентичности / Жак Ле Ридер – Москва: Издательство имени Н. И. Новикова, Gallina Scripsi, 2009. – 720 с.
5. Савицька Л. Л. Мистецтво України в контексті художнього життя межі століть 1890–1910-ті роки:автореф. дис. ... доктора. мистецтвознавства / Л. Л. Савицька. – Київ: Б. в., 2006. – 36 с.
6. Сарабьянов Д.В. Модерн. История стиля / Д. В. Сарабьянов. – Москва:Галарт, 2001. – 343 с.
7. Фар-Беккер Габриеле, Искусство модерна / Г. Фар-Беккер; отв. ред. О. Стукалова. – Koln: Konemann, 2000. – 425 с.

Прохорова Н.А.
Институт искусств
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ТЕКСТИЛЬ В ИНТЕРЬЕРЕ СТИЛЯ МОДЕРН: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Аннотация
В статье исследуются особенности интерьера в стиле модерн; освещается значение текстиля в формировании пластической колористической структуры интерьера. Предлагается палитра цветов и выявления доминирующих и второстепенных колористических соотношений.
Ключевые слова: стиль модерн, ар нуво, стилизация природних форм, інтерьєр, текстиль, колорит.

Prokhorova N.A.
Institute of Arts
of Kyiv Borys Grynchenko University

TEXTILES IN STYLE MODERN INTERIOR: HISTORY AND CONTEMPORARY

Summary
In the article the features of the interior in the style of modern art are explored; the importance of textiles in the formation of the plastic colorist structure of the interior is illuminated. A palette of colors is proposed and the dominant and secondary color relationships are revealed.
Keywords: Art Nouveau style, Art nouveau style, Natural forms stylization, Interior design, Textiles, Colors.

УДК 7.733.739

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЛЕКСАНДРЫ БАРБАЛАТ КАК ПРЕЗЕНТАЦИЯ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ В ЗАРУБЕЖНОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПОЛЕ

Романенкова Ю.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

Статья посвящена творческой деятельности одного из современных украинских мастеров украинского ювелирного дела – Александры Барбалат. Главной задачей исследования выступает анализ основных векторов творческой активности художницы, способствующих утверждению в современном мировом художественном поле имиджа Украины как страны с мощными традициями художественного металла. Акцентировано, что творческая, общественная и педагогическая деятельность А. Барбалат осуществляет влияние на формирование нового имиджа Украины как государства с весомыми достижениями, историческими традициями и самобытной современностью в области художественного металла, освещены вклад мастера в сохранение и развитие техники горячей эмали. Осуществлен анализ формирования творческой манеры художницы, факторов влияния на ее творческое кредо, значение педагогической деятельности для налаживания международных творческих связей Украины с несколькими зарубежными странами. Приведена характеристика конкурсной и выставочной деятельности киевского мастера ювелирного дела.
Ключевые слова: художественный металл, ювелирное искусство, горячая эмаль, медь, бронза, драгоценные камни, серебро, украшение.

Постановка проблемы. Актуальность темы исследования. Декоративно-прикладное искусство современной Украины может похвастаться широтой своего диапазона. Наряду с традиционными видами, жанровым разнообразием, техниками сегодня вводятся в обиход все новые материалы, технические возможности, которые позволяют говорить о появлении не только новых феноменов, терминологизировать которые – задача искусствоведов, но и о любопытном синтезе традиционного искусства и нововведений, что зачастую приводит к любопытным результатам. Продолжает стираться межвидовая грань в искусстве не только изобразительном, но и декоративном, эксперимент порождает феномены, которые зачастую держатся на комбинировании того, что ранее казалось несочетаемым. В такой свободе проявлений креатива есть и плюсы, и минусы, которые легче всего ощутимы именно в декоративно-прикладном поле: плюсы в огромных возможностях художника, а основной минус – в опасности утратить самобытность и традиции, заключающиеся именно в высоком уровне владения техникой. Одной из отраслей декоративно-прикладного искусства, в которой издавна проявить себя было весьма нелегко, является художественный металл. А уже в его поле одной из наиболее сложных и капризных сфер стало ювелирное искусство. Сегодня Украина находится в том положении, когда, имея традиции и мастеров (которых, правда, никогда не было много в силу чрезвычайно сложности дела), легко утратить свои позиции на международной арене, если не предпринимать шагов для того, чтобы должным образом презентовать страну. Ювелирное дело – сфера закрытая, в ней пребываю в основном интроверты, которые скрывают за семью печатями секреты своего ремесла и, увы, часто не могут донести до зрителя и результаты своего труда. Т.е. охрана секретов ремесла, которая вполне естественна для людей, посвятивших жизнь постижению этих секретов, приводит к упадку интереса к этой арт-области в силу отсутствия информации о ней. Ювелирный рынок – тоже явление чрезвычайно специфическое, закрытое для простого обывателя и не рассчитанное на широкий круг потребителя. Поэтому одной из наиболее главных задач сегодняшнего дня можно назвать популяризацию современного ювелирного искусства Украины на мировом арт-пространстве, методы которой и стали предметом интереса данной статьи.

Анализ последних исследований и публикаций. История ювелирного искусства как в других странах мира, так и в Украине – одна из наименее исследованных отраслей. В силу довольно малого количества уцелевших произведений, подвергавшегося опасности в связи с ценностью используемых материалов, исследований по истории и теории ювелирного дела крайне мало, а комплексные можно пересчитать по пальцам одной руки. Чаще отдельные параграфы даются в историях изобразительного или декоративно-прикладного искусства, где можно почерпнуть лишь весьма скудную информацию об этапах развития ювелирного искусства, и ничего нет о состоянии современного процесса. Теория и практика ювелирного дела знает несколько ставших классическими, претерпевших не одно переиздание трудов Э. Бреполя, В. Марченкова, А. Флерова. История зарубежного ювелирного искусства имеет довольно ограниченную библиографию, где большинство трудов посвящено отдельным хронологическим отрезкам и определенным регионам, но комплексных исследований нет. По истории украинского ювелирного искусства, как комплексных, так и отдельных трудов практически не существует. Исключением, пожалуй, можно было бы назвать работы А. Минжулина, но они все же в большей степени имеют сугубо реставрационной проблематику. Эта сфера исследования находится в состоянии лакуны, только начинающей заполняться. Лишь в последние годы в отечественном искусствознании начали появляться серьезные труды, посвященные как

истории ювелирики, так и современным мастерам, арт-процессам этой сферы. Это публикации в А. Роготченко, Р. Шмагало, Ю. Романенковой [9–10], диссертационные исследования Р. Пасечник [8], М. Кравченко [4]. Особое место в этом корпусе материалов занимает трилогия «Енциклопедія художнього металу» Р. Шмагало, которая начала издаваться во Львове с 2015 г. и имеет задачей как раз заполнение лакуны в знаниях в области отечественного металла. Однако на комплексность исследования, пожалуй, может претендовать лишь последняя из упомянутых работ, хотя тоже только в украинском сегменте, тогда как остальные имеют областью научного интереса конкретные аспекты ювелирики.

Изложение основного материала. Среди всех упоминаемых аспектов развития и нынешнего состояния ювелирного искусства одним из наиболее актуальных можно назвать презентацию ювелирного дела сегодняшней страны за ее рубежами. Поэтому акцентируем внимание на мастерах, способствующих этому процессу. К их малому числу относится представительница новой генерации в художественном металле, киевский мастер Александра Барбалат. Ее деятельность не освещалась отдельно в научной периодике, хотя для налаживания международных связей и утверждения страны в зарубежном арт-пространстве она делает весьма немало. Родом из Винницы, Александра получила образование и как «металлист», и как дизайнер интерьера – парадокс, но в нашем стране до сих пор почти невозможно получить профильное высшее образование ювелира [9]. Поэтому после Винницкой художественной школы (1997 г.), Киевского художественно-промышленного техникума (2002 г.), Киевского государственного института декоративно-прикладного искусства и дизайна им. М. Бойчука [3] получала еще и образование как дизайнер интерьера. В Украине сегодня не так много дизайнеров ювелирных изделий, которые в состоянии и создать эксклюзивный дизайн, и воплотить его в жизнь в материале самостоятельно. Чаще всего дизайнер и ювелир – это два разных человека. А женщин в этой профессии крайне мало. Уточним, что речь идет не о хенд-мейд, когда украшениями нарекают изделия низшей вкусовой планки, набранные из отдельных готовых деталей – перышек, бусинок, кусочков кожи или пуговиц. Этот вид «самодеятельности» тоже имеет определенный пласт потребителя, легко находящего для себя ассортимент на выставочном пространстве Андреевского спуска в Киеве. Эти изделия, классифицируемые формально как украшения, даже стали предметом научного исследования [8]. Но в данном случае упоминаем лишь то, что имеет право категориально называться ювелирным изделием, т.е. созданное в ювелирных техниках, произведение художественного металла. Сегодня грань между ювелирным изделием и самодеятельной попыткой создать его из подручных материалов, не владея техникой, тоже весьма зыбка, отсюда – подмена понятий. Если ювелирное искусство издавна относилось к тем сферам, которые призваны формировать вкус, то сейчас отход от заданной исторически качественной планки и ее сознательное или вынужденное занижение приводит к тому, что рынок ювелирики плодит безвкусицу в перьях и со стразами. Поэтому среди основных задач ювелиров сегодня – сохранить традиции ремесла, формировать вкус и при этом способствовать экспериментаторству и новаторству. Этим и занимается А. Барбалат уже не один год. Несмотря на молодость (ей нет еще и сорока лет), она уже известна в кругах мастеров художественного металла и как создатель авторских произведений, и как преподаватель, и как куратор международных проектов. Разные амплуа Александры требуют много времени и энергии – мастер практически не бывает дома, проводя жизнь в поездках, на выставках, конкурсах, мастер-классах, в проектах. Разные стороны ее деятельности сочетаются очень органично, она работает с удовольствием, и одной из отличительных черт можно назвать то, что крайне редко встречается у ювелиров, – открытость. При том, что секреты творческого кредо и у нее остаются за семью печатями, она охотно делится азами ремесла с теми, кто хочет чему-то научиться, азами, достаточными для того, чтобы начать работать с металлом. Остальное приходит с годами и опытом. Но начало – самое главное, мотивация, умение заинтересовать – непреложные аспекты успеха. Это Александра в состоянии дать желающим чему-то научиться и начать поиск себя в сере художественного металла. Но ее основное амплуа – мастер художественного металла, дизайнер ювелирных изделий, ювелир-практик.

А. Барбалат работает с разными металлами, в нескольких техниках, но все же есть та, которой она отдает предпочтение, делая немало для сохранения и возрождения этого искусства в Украине. Она экспериментирует с золотом, серебром, драгоценными камнями, имеет опыт в ковке, чеканке. Но как рыба в воде она чувствует себя прежде всего в технике горячей эмали. Именно в ней Александра работает уже немало лет, пробуя себя и в станковых композициях, и в ювелирных изделиях, украшениях. Ее выставочная, конкурсная активность связана преимущественно с этим. Работая с бронзой, медью, серебром, мастер обращается как к холодной, так и к горячей эмали, работает с перегородчатой эмалью. Предпочитая бронзу, она предпочитает технику, где эффект живописности нередко получается случайно, становясь удачной находкой, взятой на вооружение. Если в украшениях этот принцип используется редко, поскольку речь идет о небольших изделиях, где нужна ювелирная точность, то в интерьерных композициях, станковых произведениях это бывает полезно и интересно. Станковые композиции А. Барбалат в технике горячей эмали чаще всего имеют довольно камерные размеры, тогда как в чеканке, например, ей приходилось создавать и очень большие работы. Им присуща стилизация, образы всегда стилизованы до максимальной степени упрощенности, упор делается на ритм, линию, рисунок. Но поскольку техника эмали имеет своей главной изюминкой в восприятии зрителя цвет, то пятно дополняет изящество линии. В этой технике выполнены ее композиции «Абсент» (2009 г.), «Рыба джаза» (2013 г.), «Пасодобль», «Цивилизация дельфинов», «Эпоха рыб», «Ноев ковчег», «Египетская тьма за нами», «2013. 1 декабря в украинской истории», «Ночь, сыр, яйца и джаз» (все – 2014 г.), «Рука Бога» (2015 г.). Тог-

да же, в 2013–14 гг., Александра создала много станковых композиций, которые могут отлично вписываться в интерьер современной квартиры. Они сделаны в технике перегородчатой эмали на меди, имеют раз мер 4х5 см и воспринимаются стилистически единым циклом, хотя были приобретены и разъехались с владельцами в разные станы мира – что-то осталось в частных коллекциях Украины, некоторые уехали в Грузию, какие-то – в Великобританию, в Израиль.

В той же технике Александра создает и украшения, еще начиная со студенческих лет, периода учебы в институте, где ее дипломным проектом стал ювелирный гарнитур. Чаще всего мастер делает подвески в технике эмали, поскольку плоскость кулона удобна для демонстрации всех преимуществ техники. «Трансформация рыбы» (2009 г.), «Сова», «Волна» (обе – 2013 г.), «Звездное небо предков», «Цивилизация дельфинов», «Лицом к лицу», «Вода», «Универсум», «Метаморфозы» (все – 2014 г.) – подвески, сделанные с применением техники горячей эмали и использованием бронзы, серебра, цирконов, жемчуга, бриллиантов. Иногда изделие становится очень сложным по технике исполнения, поскольку в нем сочетается много разных материалов и вставок – как, например, в подвеске «Звезда Эрцгамма», где применены серебро, эмаль и изумруд, или подвеске «Золото цветка лотоса» (2014 г.). В ней автор использовала медь, серебро, золото, эмаль, что усложнило процесс создания изделия, поскольку все эти металлы имеют разную температуру плавления и одновременная работа с ними требует ювелирной точности и знания материаловедения, свойств металлов.

Наряду с шейными украшениями художник предлагает зрителю и комплекты, состоящие из серег и кулона («Золотые глаза») или серег и кольца («Африка», «Небесная ладья», 2003 г.), перстни или кольца («Рыба»), серьги («Рог изобилия», «Рыба»), броши, словом, ассортимент личных украшений авторства Александры Барбалат весьма широк.

Иногда А. Барбалат обращается и к интерьерной мелкой пластике – ею создавались пресс-папье, настольные часы, сувенирные наборы шахмат. В этих случаях автор выступает и как человек, знающий законы скульптуры, мелкой пластики, дизайнер с чувством стиля.

А. Барбалат как ученица А. Бородая сделала немало для возрождения эмальерства в Украине: именно Александр Бородай и его дочь Юлия стали инициаторами первого в стране фестиваля эмалей, проводящегося в стране с 2009 г. Одним из двух кураторов первого фестиваля выступила Ю. Бородай, тоже мастер эмали и сподвижник возрождения этого искусства на отечественных художественных просторах. Фестиваль укрепился, стал регулярным, география его участников расширяется, да и само мероприятие может кочевать из Киева в Днепр и обратно, но проводить его все тяжелее в силу финансовых проблем. Если этот фестиваль призван собрать в Украине мастеров эмали из разных стран с целью продемонстрировать разные школы этой техники и ее различные традиции, т. е. и обратные процессы, в которых постоянно принимает участие А. Барбалат, – выставки и конкурсы за пределами Киева или вообще вне Украины – ее выставочная и конкурсная география очень обширна. Работы Александры регулярно выставляются на Международных выставках ювелирного искусства «ЮвелирЭкспо» (проводятся в Выставочном центре «ЭкспоПлаза» в Киеве), Международных ежегодных выставках ювелирного искусства в Одессе, Львове, Херсоне, находятся в частных коллекциях разных стран мира. Эмальер не раз становилась не только участницей, но и победительницей конкурсов, является обладателем многих призов престижных международных творческих мероприятий. Хронология ее творческих побед началась еще в 2007 г., когда она стала победителем Шестого Международного конкурса эскизов ювелирных украшений «Есть идея» (г. Одесса), тогда же получила диплом победителя Всеукраинского конкурса ювелирных изделий «Золотой запас» (г. Одесса) и диплом победителя в номинации «Лучшее украшение культовой тематики» Седьмой Международной выставки ювелирного дизайна «Лазурная волна» (г. Одесса) [3]. Такое бурное начало и получение трех престижных наград в один год вдохновило Александру на продолжение активной деятельности: в 2008 г. она стала обладательницей диплома победителя Первого регионального конкурса дизайна ювелирных изделий «Легенда и реальность» (г. Львов), а со временем – членом Национального союза художников Украины, Кавалером Ордена Михаила Перхина, т.е. была отмечена почетной наградой Мемориального фонда Карла Фаберже за выдающиеся заслуги в ювелирном деле, а в 2017 г. получила приз за лучшее кованое изделие на Международном конкурсе художественного металла «Flammende Schmiedeweihnacht» (г. Ибзиц, Австрия).

Но кроме индивидуальной выставочной деятельности А. Барбалат начала делать то, благодаря чему не только ее имя и определенные техники, в которых она работает, популяризируются за рубежами Украины, но и налаживаются связи Украины с рядом зарубежных стан. Так, не политики, а люди культуры создают своей стране имидж державы, достойной внимания разных стран мира. Александра является участницей Всемирного художественного фонда (США), соавтором, соорганизатором, куратором со стороны Украины и участником целого ряда международных проектов, имеющих целью популяризацию украинского искусства за пределами страны и содействие созданию имиджа страны как конкурентоспособного культурного центра: «Braterskie spojrzenie» и «Spotkanie w zimie» – проекты, проводящиеся регулярно на территории Польши и Словакии; «Fontanna talentow» – проект для детей от 8 до 14 лет и студентов, также проводимый в Польше; «Boya slŭntse» – проект для детей и студентов, приходящий в Болгарии; каждый год, иногда – дважды в год Александра курирует участие украинской группы в конкурсах и выставках в Австрии, где проекты проводятся под эгидой мэрии города, принимающего конкурс (г. Ибзиц). Что может больше благоприятствовать вхождению Украины в европейское арт-пространство, чем такая деятельность художников? Принцип «на людей посмотреть и себя показать» действует в данном случае как нельзя более показательно

и результативно.

Несмотря на то, что постоянная «гастрольная» жизнь, т.е. частые переезды из страны в страну практически не оставляют свободного времени и жизнь превращается в гонку, А. Барбалат умудряется совмещать все упомянутые сферы деятельности еще и с педагогической работой. Она является основателем детской художественной студии «Мастерская солнца». С детьми разных возрастных категорий она занимается основами как изобразительного, так и декоративного искусства, вывозит их на археологические раскопки, чтобы приучить к уважению истоков истории и культуры, проводит мастер-классы, возит на экскурсии. Начинает с простого, понятного, от росписи пряников и печенья до более серьезных профессиональных навыков. «Мастерская солнца» – начало формирования основ профессионализма в ремесле и в искусстве, необходимых каждому художнику. И главное, чего достигает мастерская, – верно найденная мотивация. Каждый ребенок хочет выехать с группой на экскурсию, увидеть новое, продемонстрировать свой уровень мастерства на конкурсе. И знает, что сделать это он сможет только в результате жесткого отбора лучших работ, соответственно, ему есть ради чего стараться, работать и совершенствовать свое умение рисовать, лепить, работать в материалах.

Те же мотивационные аспекты А. Барбалат применяет и к студенчеству – преподает декоративно-прикладное искусство студентам Киевского университета имени Бориса Гринченко. Работая со студентами старших курсов, курируя их дипломные проекты, творческие практики, она предоставляет возможность молодой генерации художников принимать участие в польских, австрийских, венгерских проектах, возит их работы на международные выставки, руководит летними пленэрами в Польше, зимними – в Австрии, где участниками становятся и студенты киевского института искусств. Одна из наиболее востребованных в этой работе форм преподнесения своих умений публике разных возрастных пластов и профессионального уровня – мастер-класс. Их Александра проводит регулярно в рамках практически всех выставок и конкурсов, проектов, которые предполагают такую возможность. Ее мастер-классы по горячей эмали проходят в Киеве (чаще всего – в рамках ежегодной международной выставки «ЮвелирЭкспо»), Одессе, Львове, городах Польши, Болгарии, Венгрии, Австрии. Она проводит мастер-классы для детей и взрослых, презентуя как основы живописи, так и азы работы в материалах – прежде всего в металле. И иногда ее подмастерьями, ассистирующими при проведении мастер-классов, становятся молодые художники, студенты, отобранные для этих экзерсисов из авторов лучших творческих работ. Эта возможность презентовать свой труд в странах Европы стимулирует стремление молодого художника к совершенствованию художественных навыков, постижению новых техник, овладению азами работы с новыми материалами, а заодно и провоцирует изучение иностранных языков, поскольку участие в зарубежных проектах не мыслится без знания языков – экспликационные формы заполняются на английском, а мастер-классы проводятся или на английском, или на языке принимающей страны.

Выводы. Любое ремесло, любое искусство без живого процесса взаимообогащения традиций обречено на угасание и консервацию в состоянии «недо-». Мысль о том, что возможно развиваться и проходить путь совершенствования себя как художника, не впитывая в себя традиции иных культур, тупиковая и свидетельствует об ограниченности. Александра Барбалат идет по пути сохранения традиций и синтеза их с новаторством в техниках, в которых работает. И не только идет сама, но и дает возможность приобщиться к процессу обогащения опыта другим художникам – молодой генерации, которой и предстоит писать следующие страницы истории искусства Украины.

Список литературы:

1. Александра Барбалат легко расстается со своими работами [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://vn.20minut.ua/Kult-podii/aleksandra-barbalat-legko-rasstaetsya-so-svoimi-rabotami-78224.html
2. Барбалат О. Форма та зміст у дизайні ювелірних виробів / О. Барбалат // Матер. Міжнар. наук.-практич. конференції [Сучасні тенденції розвитку науки]. – (м. Харків, червень, 2017 р.). – С. 7–9.
3. Барбалат Александра Владимировна [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://konshu.org/ru/section/decor/3068.html
4. Кравченко М. Мистецтво прикрас в Україні останньої третини XX – початку XXI ст.: європейський контекст, художні особливості, персоналії: дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец.: 17.00.06 «Декоративно-ужиткове мистецтво» / Кравченко Марта Ярославівна. – Львів, 2017. – 283 с.
5. Мастер-класс «Удивительная техника горячей эмали» на выставке «ЮвелирЭкспо Украина». – Режим доступа: http://www.jewellerexpo.kiev.ua
6. Не очень публичное мнение. Александра Барбалат. Горячая эмаль [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=6P_E_M5hXEw
7. Олександра Володимирівна Барбалат [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://im.kubg.edu.ua/struktura
8. Пасічник Л. Ювелірне мистецтво України XX – початку XXI століття (історія, стилістика, персоналії)»: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец.: 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Пасічник Лілія Володимирівна. – Київ, 2015. – 24 с.
9. Романенкова Ю. История ювелирного искусства как лакуна в украинском искусствознании / Ю. Романенкова // Молодий вчений. – 2016. – № 1(28). – С. 74–78.

Романенкова Ю.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРИ БАРБАЛАТ ЯК ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В ЗАРУБІЖНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПОЛІ

Анотація
Стаття присвячена творчій діяльності однієї з сучасних українських мисткинь українського ювелірства – Олександри Барбалат. Головним завданням дослідження виступає аналіз основних векторів творчої активності художниці, що сприяють ствердженню в сучасному світовому художньому полі іміджу України як країни з міцними традиціями художнього металу. Акцентовано, що творча, громадська та педагогічна діяльність О. Барбалат здійснює вплив на формування нового іміджу України як держави вагомим здобутком, історичними традиціями та самобутньою сучасністю у галузі художнього металу, висвітлено внесок майстрині у збереження та розвиток техніки гарячої емалі. Здійснено аналіз формування творчої манери художниці, факторів впливу на її творче кредо, значення педагогічної діяльності для налагодження міжнародних творчих зв'язків України з кількома зарубіжними країнами. Наведено характеристику конкурсної та виставкової діяльності київської майстрині ювелірної справи.
Ключові слова: художній метал, ювелірне мистецтво, гаряча емаль, мідь, бронза, коштовне каміння, срібло, прикраса.

Romanenkova J.V.
Borys Grinchenko Kyiv University

CREATIVE WORK OF ALEXANDRA BARBALAT AS PRESENTATION OF JEWELRY OF UKRAINE IN MODERN FOREIGN ART SPACE

Summary
Purpose of the article is to study creative activity of one of the modern Ukrainian jewelry artists – Alexandra Barbalat. The main objective of the research is the analysis of the main vectors of artist's creative activity, contributing to the assertion of Ukraine's image as a country with a powerful tradition of art metal in art field of the modern world. Creative, social and pedagogical activity of A. Barbalat influences the development of image of Ukraine as a country with significant advancements, historical traditions and distinct modernity in the field of art metal. The study covers master's contribution to the preservation and development of the hot enamel technique. It studies formation of the artist's creative manner, factors of influence on her artistic credo, importance of her educational activities for establishing international ties of Ukraine with several foreign countries and characteristics of the competition and exhibition activities of this Kyiv jewelry maker.
Keywords: art metal, jewelry, hot enamel, brass, bronze, gemstones, silver, adornment.

УДК [78.071.1:785.11]:78.03(436)

РИСИ ОРКЕСТРОВОГО СТИЛЮ А. БРУКНЕРА

Савченко Г.С.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена вивченню особливостей оркестрового стилю А. Брукнера. Розглядаються особливості оркестрового складу, трактування груп оркестру. Виявляються закономірності функціональної будови оркестрової тканини в контексті новацій другої половини XIX ст. Детально аналізуються запропоновані типи оркестрової фактури з їх різновидами: а) гомофонно-гармонійна; б) полімелодійна; в) унісонна. Висувається ідея зв'язку типу фактури з певною семантикою.
Ключові слова: симфонія, оркестровка, функція, оркестрова фактура, оркестрова група, тембр.

Постановка проблеми. Різнобічне дослідження творчої спадщини видатного австрійського композитора А. Брукнера є актуальною темою сучасного музикознавства. За останні роки вітчизняна брукнеріана поповнилась новими дослідженнями, проте й досі вона залишається привабливим науково-дослідницьким простором. Особливо це стосується проблем оркестрового мислення композитора, які у вітчизняній науці ще не дістали ґрунтовної розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оркестровий стиль композитора розглядається дослідниками, як правило, в контексті іншої проблематики. Серед напрямків дослідження назвемо аналіз витоків оркестрового стилю А. Брукнера, відбиття сучасних йому тенденцій в оркестровці, «проростання» брукнерівських напрацювань у XX ст., аналіз деяких особливостей оркестрової фактури. Так, витоками оркестрового стилю австрійського композитора дослідники називають принципи оркестровки віденських класицистів та Ф. Шуберта [1; 5; 6; 7], оркестр Р. Вагнера [1; 5], інструментальну музику бароко [2; 4], поліфонію Ренесансу [5; 6; 7], органну музику [3].

Науковим дослідженням останніх років, яке присвячено виключно особливостям оркестровки А. Брукнера, є дисертація І. В. Томашевського [3]. Автор розглядає гетерогенні витоки оркестрового мислення композитора, виділяє так звані «темброві ідіоми», наголошує на тому, що неповторне звучання брукнерівського оркестру виникає внаслідок особливої експресії і фонізму оркестрових груп, насамперед струнної і мідної, накреслює лінії розвитку від А. Брукнера до композиторів XX ст.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на накопичення значного теоретичного матеріалу, вважаємо, що у вітчизняному музикознавстві існує дослідницька лакуна, яка потребує заповнення. Деякі аспекти оркестрового мислення композитора потребують структуризації і узагальнень на тлі різнобічного осмислення феномену брукнерівського оркестру у сучасній музикознавчій літературі.

Формулювання цілей статті. Цілями статті є вивчення оркестрового стилю А. Брукнера, виявлення рис, що складають його специфічність, аналіз типів оркестрової фактури і засобів організації оркестрової тканини на основі вивчення партитур основної нумерації (симфонії № 1–9).

Виклад основного матеріалу дослідження. Оркестровий стиль А. Брукнера відбиває загальні тенденції розвитку оркестрового мислення австро-німецьких композиторів другої половини XIX ст. З іншого боку, він є одним із засобів втілення індивідуальної художньої концепції композитора і тому є неповторним і унікальним.

Багатоджерельність оркестрового мислення А. Брукнера дозволяє виявити різнорідні тенденції, що його характеризують. Почнемо зі складу оркестру. В семи симфоніях основної нумерації (№№ 1–7) композитор звертається до більш традиційного для симфонізму австро-німецьких романтиків парного складу оркестру, лише в Adagio симфонії № 7 він використовує 4 вагнерівські туби (2 тенорові in B та дві басові in F). У симфоніях №№ 8 та 9, навпаки, відбувається розширення оркестру за рахунок потрійного складу, збільшення кількості мідних духових (8 валторн та 4 вагнерівські туби), введення арфи, трикутника та тарілок. Пізньоромантична тенденція розширення складу оркестру, прагнення насиченого об'ємного звучання, посилення ролі мідних духових, тяжіння до колористичності, звукових ефектів поєднується у А. Брукнера з протилежною тенденцією пізнього романтизму – економністю оркестрових засобів, графічністю оркестрового письма. Ґенезою цієї тенденції у А. Брукнера, окрім загальностильових витоків, слід вважати також поліфонію строгого стилю і інструментальну музику бароко, органну музику. Проявами назвемо: а) безпедальну оркестровку; б) ансамблеву поліфонію, мислення ансамблями інструментів; в) лінеарність мелодійних ліній; г) уникання терцевих та секстових подвоєнь, використання подвоєнь в унісон та октаву; д) співставлення оркестрових груп, solo – оркестрової групи, групи – tutti; е) терасоподібну фактуру, в якій темброво, регістрово та динамічно співставляються фактурні пласти. Названі прийоми свідчать про намагання створити різними засобами прозору музичну тканину. В культових жанрах композитора прикладом ґраничного звуження оркестрових ресурсів є Меса e-moll для 8-голосного хору та 15 духових інструментів, де духові виконують функцію відтінення, підтримки партії хору.

Показовою щодо принципів оркестрового мислення будь якого композитора є функціональна будова оркестрової тканини. Відповідно до класицистської, ранньо- та зрілоромантичної традиції А. Брукнер зберігає функціональну ясність елементів оркестрової тканини по вертикалі (мелодія, бас, гармонія, контрапункт, фігурація тощо) в межах музично-синтаксичної побудови. Відзначимо, однак, що ця побудова, на відміну від музики класицистів, може бути досить

не тривалою. Така акласична (за визначенням І. Барсової) якість будови вертикалі, як перемінність функцій голосів всередині синтаксичної побудови (специфічна для оркестрового стилю Г. Малера), а також нестабільна кількість голосів (під- та відключення) всередині музично-синтаксичної побудови у А. Брукнера застосовується, але не так широко, як у Г. Малера.

Трактування оркестрових груп у А. Брукнера базується на принципі їх рівноправ'я: кожна з груп (струнно-смичкова, дерев'яна духова та мідна духова) виконує різні оркестрові функції, роль кожної в оркестровій фактурі стає універсальною.

Особливо слід відзначити трактування групи мідних духових інструментів. На думку І. Барсової [1], «ідея групи» відносно мідних духових не знайшла втілення в класицистському оркестрі через їх конструктивну недосконаліcть. Мідна група як структурна одиниця симфонічного оркестру в єдності тембрових, регістрових, динамічних характеристик склалась в середині XIX століття, а свою різнофункціональну інтерпретацію вона здобула в оркестрі пізніх романтиків. У симфоніях А. Брукнера група мідних духових трактується як самостійна група, котра, окрім традиційних функцій баса, педалі, гармонії, стає носієм мелодійної функції. Так, мелодія у валторни звучить в темі головної партії І частини симфонії № 4, у труби – в темі головної партії І частини симфонії № 3. Добре відомі хорали в симфоніях композитора часто звучать саме у мідних духових, які репрезентують семантику Feierlich – урочистого піднесеного висловлювання.

Однак, на відміну від малерівського оркестру, в якому за спостереженнями І. Барсової [1] лише зовнішньо зберігається традиційний поділ на темброві групи, а насправді відбувається розпад єдиної за тембром групи через послаблення тембрових зав'язків акорду, А. Брукнер мислить цілісними тембровими групами. Прийом ансамблевої поліфонії, хоча і застосовується А. Брукнером, про що ми вже зазначили, але епізодично і не є основним принципом оркестровки композитора.

Класицистський принцип збереження функції оркестрової групи або її частини в межах тривалої й завершеної синтаксичної побудови у А. Брукнера може зберігатися (часто в межах не тривалої побудови), проте часто порушується, що пов'язано перш за все з особливою трактовкою поняття «тема» (синтаксична незамкнутість теми, багатоелементність теми, побудова теми за принципом розпилення – концентрація та ін). Структурні особливості брукнерівського тематизму дозволяють частішу, ніж у класицистів, зміну функцій оркестрових груп і окремих голосів (при чіткій функціональній диференціації та ієрархії музичної тканини), а також частіше темброве оновлення музичної думки (дрібніше темброве мислення).

В симфоніях А. Брукнера виділимо такі типи оркестрової фактури: а) гомофонно-гармонійну; б) полімелодійну; в) унісонну.

Перший тип фактури зустрічається у двох варіантах: у чистому та з елементами поліфонійного викладення (поліфонійно-гармонійна). Перший варіант домінує, як правило, на початкових етапах викладення тематизму головних партій перших частин і фіналів. Другий зустрічається у А. Брукнера частіше, що свідчить про величезну роль горизонтально-поліфонічних процесів в розгортанні музичної тканини. Іноді на перший погляд чиста гомофонно-гармонійна фактура містить в собі приховані поліфонічні елементи. Так, наприклад, фактура розділу B Adagio симфонії № 7 трьохелементна. Мелодія в октавному подвоєнні звучить у 1 та 2 скрипок, гармонійна фігурація – у альтів та віолончелей в унісон, бас – у контрабасів. Однак в гармонійній фігурації композитор прагне до мелодізації гармонії, до виділення її в окремий пласт фактури за допомогою динаміки, яка не співпадає з динамічним рівнем мелодії, та тембрових якостей унісону альтів та віолончелей, що врешті-решт перетворює гармонійну фігурацію у мелодійний контрапункт. Окрім того, у цифрі 40 + 1 такт за партитурою відбувається гетерофонне розщеплення унісону альтів і віолончелей та партії двох кларнетів in A, що також підтверджує мелодійну природу унісонного пласта.

Поліфонічні елементи, які містились в потенції на початкових етапах викладення теми, проявляються в другому її проведенні. Проводиться імітація мелодії у першої флейти, укрупнюється гетерофонний пласт (два кларнета в октавному подвоєнні в межах тривалого часового проміжку). Таким чином, оркестрову фактуру в другому проведенні можна трактувати як поліфонійно-гармонійну, де мелодія проводиться у 1 та 2 скрипок в октавному подвоєнні, з імітацією у першої флейти, контрапункт – у альтів та віолончелей, його гетерофонне розщеплення – у двох кларнетів, педаль – у 3 та 4 валторн, бас – у контрабасів.

Другий тип фактури – полімелодійна оркестрова фактура – у А. Брукнера представлена такими варіантами: а) полімелодійна фактура, яка виникає на основі контрастної поліфонії; б) полімелодійна фактура на основі імітаційної поліфонії.

Звернемось до першого варіанту.

Полімелодійна фактура на основі імітаційної поліфонії застосовується А. Брукнером широко та різноманітно. Варіанти застосування можна звести до таких прикладів:

1) фуга (подвійна фуга у фіналі симфонії № 5);

2) найбільш часто застосовується канон, в якому: а) ріспоста трактується традиційно як точне повторення пропости; б) ріспоста трактується як інтервально-мелодійний, ритмічний варіант пропости, або як інверсія пропости, при цьому остання також може бути інтервально-мелодійним, ритмічним варіантом основного виду (див. початок розробки І частини симфонії№ 7);

3) часто полімелодійність виникає у випадку сполучення основного виду мотиву та його інверсії або основного виду та варіантної інверсії;

4) особливим випадком полімелодійності є поєднання декількох різновидів, наведених вище, в результаті чого виникають складні види імітаційних сполучень (див. репризу теми головної партії І частини симфонії № 7). Як правило, такі типи фактури на основі складних імітаційних сполучень націлені на активізацію розгортання музичної думки і найбільш часто застосовуються композитором у розвиваючих розділах музичної форми.

Унісонна фактура зустрічається у А. Брукнера часто і є одним із стильових прийомів ком-

позитора. Виходячи з аналізу партитур, можна виділити такі види унісонної фактури:

1) саме унісонна фактура, яка може бути реалізована і унісонними і октавними подвоєннями. Така фактура зустрічається в передкульмінаційних епізодах накопичення енергії та у найвищі моменти кульмінаційного проголошення. Прикладом можуть слугувати кульмінаційні проголошення в межах головних партій I частин симфоній №№ 3 та 9, фіналу симфонії № 7.

2) сполучення унісонних пластів, яке частіше за все виникає внаслідок гетерофонного розщеплення унісону. Однією з генез цього явища І. Барсова називає полімелодійну тканину інструментально-хорових творів І. С. Баха, коли унісон час від часу розщеплюється на дві-три мелодійні гілки. У А. Брукнера сполучення двох (або більше) унісонних пластів на основі гетерофонії є стійким типом оркестрової фактури, найчастіше в заключних партіях I частин і фіналів. Його особливістю є розмежування унісонних пластів регістровими та тембровим засобами.

Розглянемо більш детально засоби реалізації сполучення унісонних пластів фактури:

а) сполучення унісонних пластів, де кожний пласт представлений певною оркестровою групою, наприклад, струнно-смичкові – дерев'яні, струнно-смичкові – мідні духові, дерев'яні духові – мідні духові. При такому сполученні досягається темброве розмежування пластів;

б) сполучення унісонних пластів, кожний з яких представлений змішаними тембрами, наприклад, 1 пласт (струнно-смичкові + дерев'яні духові) та 2 пласт (струнно-смичкові + мідні духові);

в) нарешті, сполучення унісонних пластів можливе всередині однієї групи.

Полімелодійна і унісонна фактури демонструють два полюси трактовки А. Брукнером оркестрового простору, які можна визначити як «розширення – стиснення». У першому випадку відбувається розширення, розшарування простору на горизонтальні лінії, внаслідок чого простір стає об'ємним, багатовимірним. В такому просторі розгортання смислу відбувається у горизонтальній системі координат, причому в різних площинах. У другому випадку відбувається максимальне стиснення простору в один звук-крапку, розтягнутий по вертикалі, відбувається своєрідна вертикалізація простору й смислу. Внаслідок чого не простір стає об'ємним, а один звук набуває темброво-регістрово-фактурної об'ємності, заповнюючи собою простір. Різні за насиченістю і горизонтально-вертикальною організацією типи фактури стають носіями певної семантики в симфоніях А. Брукнера. В цьому смислі можна говорити про їх семантизацію.

Прийом сполучення темброво різнорідних унісонних пластів змикається з принципом просторово-тембрової тераси – співставленні тембрових груп у просторі в межах не тривалого проміжку часу. Цей принцип змикається також з прийомом перемінності функцій груп і постійним тембровим оновленням музичної думки як на межі невеликих синтаксичних побудов (що є характерним для А. Брукнера), так і в середині синтаксичних побудов (що є менш характерним). Витоками терасоподібної оркестровки в симфоніях композитора слід назвати інструментальну музику бароко, а також органну музику, якій притаманна специфічна трактовка звукового простору. Звідси – не тільки темброві, регістрові, динамічні співставлення оркестрових груп у просторі в партитурах А. Брукнера, але й барокові алюзії, алюзії органної звучності, котрі, окрім фактурних прийомів і відтворення типово барокової стилістики, створюються за допомогою тембрів дерев'яних духових та змішаних тембрів дерев'яних та мідних духових.

Наслідком терасоподібної оркестровки і «вмикання» барокових алюзій відбувається диференціація оркестрового простору на декілька планів (переднього/далекого), що порушує одновимірність оркестрового звучання і призводить до короткочасних стереофонічних ефектів. Особливим ефектом в симфоніях А. Брукнера є співставлення туттійного звучання і тиші, яка стає носієм особливої семантики.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Оркестровий стиль А. Брукнера є унікальним і неповторним феноменом, особливість якого обумовлена індивідуальною художньою концепцією композитора. Оркестровка його симфоній знаходиться в руслі тенденцій, що виявилися у другій половині XIX ст. в австро-німецькій традиції. Перспективою досліджень є подальші розвідки щодо засобів організації оркестрової тканини симфоній композитора, а також «проростання» його оркестрових прийомів в симфонічній музиці XX ст.

Список літератури:

1. Барсова И. Симфонии Густава Малера / И. Барсова. – М.: Сов. композитор, 1975. – 495 с.
2. Нилова В. Тематизм симфоний Брукнера: жанровые истоки, типические особенности и принципы развития (на примере Восьмой симфонии): автореф. дис. ... канд. искусств.: 17.00.03 – муз. искусство / В. Нилова. – Л., 1979. – 20 с.
3. Томашевский И. В. Оркестровій стиль Антона Брукнера)на материале симфоний зрелого периода творчества): автореф. дис. ... канд. искусств.: 17.00.02 – муз. искусство / И. В. Томашевский. – С.-П., 2013. – 24. с.
4. Филимонова М. Н. Эпическая концепция симфонизма Брукнера и художественные принципы ее воплощения: автореф. дис. ... канд. искусств.: 17.00.02 – муз. искусство / М. Н. Филимонова. – М., 1984. – 25 с.
5. Cooke D., Nowak L. Bruckner A. / D. Cooke., L Nowak // The new Grove dictionary of Music and Musicians. – London, 1980. – Volume III. – P. 352–371.
6. Wagner M. Bruckner's way to Symphony: Under the Sway of Religiosity? / M. Wagner // Osterreichische Musikzeit. Anton Bruckner, 1996. – P. 17–26.
7. Wagner M. Zum Tremolo in der Musik Anton Bruckners / M. Wagner // Bruckner-Studien. Festgabe der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften zum 150. Geburtstag von Anton Bruckner. – Wien, 1975. – P. 323–346.

Савченко А.С.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ЧЕРТЫ ОРКЕСТРОВОГО СТИЛЯ А. БРУКНЕРА

Аннотация
Статья посвящена изучению особенностей оркестрового стиля А. Брукнера. Рассматриваются особенности состава оркестра, трактовка отдельных групп. Выявляются закономерности функционального строения оркестровой ткани в контексте новаций второй половины XIX в. Детально анализируются предложенные типы оркестровой фактуры с их разновидностями: а) гомофонно-гармоническая; б) полимелодическая; в) унисонная. Формулируется идея связи типа фактуры с определенной семантикой.
Ключевые слова: симфония, оркестровка, функция, оркестровая фактура, оркестровая группа, тембр.

Savchenko G.S.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE FEATURES OF A. BRUCKNER'S ORCHESTRAL STYLE

Summary
Orchestral style of A. Bruckner is examined in the article. The peculiarities of the orchestral composition, the treatment of orchestra groups are considered. The regularities of the functional structure of the orchestral contexture in the context of innovations of the second half of the nineteenth century are revealed. The proposed types of orchestral contexture with their varieties are analyzed in detail: a) homophonic-harmonic; b) polymelodic; c) unison. It is proposed to connect the type of contexture with a certain semantic.
Keywords: symphony, orchestration, function, orchestral contexture, orchestral group, timbre.

УДК 786.8

БАЯН В КОНТЕКСТІ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ XX СТОЛІТТЯ

Самолюк В.М., Лузан О.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується специфіка звернення до баяну в музичному просторі XX століття. Широкі виконавські можливості інструменту сприяли значному інтересу до нього. В колективах, до складу яких входить баян, можливе формування різнопланового репертуару, що буде включати як твори академічної галузі музичного мистецтва, так і естрадної. В останні роки відбувається розширення стильових меж творів, призначених для баянного виконавства, які сприяють «перевтіленню» даного інструменту. Свідченням універсальності баяну та перспектив його подальшого використання виступають новітні виконавські склади, для яких притаманний вибір творів, незалежно від їх стильової приналежності, що розширює репертуарну палітру.
Ключові слова: баян, виконавство, естрадна музика, концерт, український музичний простір.

Постановка проблеми. Музична культура сьогодення є калейдоскопічним поєднанням стильових напрямків. Так чималого розповсюдження здобуває естрадна музика, не втрачають своєї актуальності джазове та академічне мистецтво. Для певних стилів притаманний синтетичний характер, чий генезис пов'язаний з поєднання різних за своїм походженням явищ. Серед інструментів, до яких звертаються представники академічної та естрадної музичної культури, є баян. Дослідження специфіки трактовки баяну в різних напрямках мистецтва, а також впливу на сучасну музичну практику є актуальним питанням, що мало розроблене у вітчизняному музикознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз концертів для баяну з оркестром в контексті української національної композиторської школи представлений в роботі А. Нижника. Вітчизняний автор В. Шафета, досліджуючи специфіку композиторської творчості митців Львівщини, виокремлює особливості їх внеску у забезпечення дидактичних ансамблево-оркестрових репертуарних потреб колективів, в яких включено баян. А. Душний та Б. Пиц розкривають специфіку розповсюдження баяна у Західній Україні. Аналіз творчості В. Зубицького представлений в роботі Г. Голяки. Ґрунтовне дослідження перекладень творів А. П'яццоли для ансамблів з баяном (акордеоном) здійснює вітчизняний дослідник В. Самофалов. Використання народних інструментів в сучасній культурі окреслюється в роботі П. Андрійчука.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Баян є інструментом, що досить широко

представлений в культурі сьогодення, проте існує брак робіт, в яких би аналізувалась специфіка його використання не лише в академічній, а й в естрадній музиці.

Формулювання мети дослідження. Метою роботи є аналіз особливостей використання баяну в контексті музичної культури XX століття.

Виклад основного матеріалу. Серед музичних інструментів, що виникають в XIX столітті виділяється акордеон та його більш пізній різновид – баян. Так поширення баян здобуває як у російській, а згодом й українській музичній культурі, а також досить цікавим є використання спорідненого інструменту – бандонеону в південноамериканській практиці. Окреслимо специфіку творчих перевтілень в межах різних стильових напрямків та культурних традицій. Від самого початку звучання акордеону, бандонеону, а згодом баяну було пов'язане з відтворенням народної музики та асоціювалось з нею. Подібною є трактовка даного інструменту у російській музичній культурі в творах П. Чайковського, Д. Шостаковича та С. Прокоф'єва. Найбільш популярним репертуаром для баяну та акордеону були обробки народних пісень, певні транскрипції та перекладення творів, написаних для інших інструментів. Досить часто його включають в якості обов'язкового учасника народних хорових колективів та народних ансамблів. Проте в XX столітті відбувається процес розширення меж застосування даного інструменту.

З одного боку, можна відмітити значний інтерес до баяну з боку цілої плеяди українських та російських композиторів, які починають писати не лише окремі обробки народних пісень, а концерти для баяну з оркестром, причому авторами спочатку є композитори-аматори. А. Нижник відмічає те, що композиторська діяльність та виконавське мистецтво були нерозривно поєднані, перші концерти сприяли появі більш високого рівня майстерності баяністів. «Наділені яскравим композиторським обдаруванням, такі баяністи як Н. Різоль, В. Дикусаров, А. Батршин змогли внести посильну лепту в створення першого оригінального репертуару для баяна. Частково це пов'язано з цікавим фактом: саме в ті роки набуває поширення фігура баяніста-імпровізатора, що вміє моментально підібрати ту чи іншу мелодію і акомпанемент, відразу ж насичуючи їх підголосками, варіаціями, здійснюючи модуляції в побічні тональності і так далі» [5]. Ця тенденція сприяла тому, що починає відбуватися «академізація» інструменту. В перших концертах українських композиторів, таких як – М. Різоль, В. Дикусаров, К. Мясков, А. Батршін, В. Власов, Я. Лапінський, М. Сильванский обирається в якості моделі класико-романтична структура концерту, причому досить часто використовуються інтонації народних та масових пісень, а в музичній мові відбувається уникнення надмірної складності. Проте ця простота, що проявляється у особливостях мови не є ознакою їх легкості для виконання, адже сольна партія зазвичай була осередком складних технічних прийомів. «Композитори намагалися в рамках одного твору використовувати весь відомий в той час арсенал виконавських труднощів: віртуозні арпеджіо- і гаммо подібні послідовності, пасажі подвійними нотами, швидкі акордові переміщення» [5]. Проте, внаслідок подальшого розвитку жанрів відбувається більш індивідуалізований підхід, в результаті якого вибір виконавських прийомів став відображенням стильових установок композитора.

З середини XX століття відбувається поступовий процес ускладнення жанру баянного концерту, це зумовлено як внутрішньою еволюцією жанру, так і впливом новітніх композиторських технік, об'єднаних під назвою авангард – ІІ. Концертний жанр знаходить своє втілення у творчості таких провідних композиторів XX-XXI століття, як Кш. Пендерецький, М. Кагель, Л. Беріо, С. Губайдуліна, Е. Денисов. Саме в цей час формується нова плеяда українських композиторів, які, будучи одночасно виконавцями-баяністами, починають створювати ряд творів для баяну.

А. Нижник відмічає, що для сучасної української музичної практики характерне написання концертів під виконавські можливості конкретного музиканта, що зумовлене формуванням тандему «виконавець-композитор». Таких творчих поєднань є чимало. «У нашій країні це В. Рунчак – П. Фенюк, Ю. Коч; А. Костін – С. Грінченка; А. Гайденко – В. Міщенко, Є. Черказова. У Росії це в першу чергу подвижницька діяльність такого видатного виконавця як Ф. Липс, чия майстерність надихнуло на написання концертів для баяна С. Губайдулліну, Вл. Золотарьова, С. Берінського, Е. Підгайця. З інших відомих творчих тандемів можна не назвати співдружність А. Кусякова і Ю. Шишкіна» [5].

Можна казати про значне поширення баяну на території Західної України. Цей процес був зумовлений низкою факторів, що мали переважно об'єктивний характер – універсальність інструменту, яка полягала у широких виконавських можливостях та здатності бути портативним. Підготовчим етапом можна вважати розповсюдженість акордеону в першій половині XX століття. Власне ознакою інтересу до баяну виступає формування виконавсько-педагогічної школи, до якої входять М. Оберюхтін, А. Онуфрієнко, а також їх послідовники та учні. Також завдяки науково-мистецькому проекту «Львівська школа баянно-акордеонного мистецтва», який започаткували в 2004–2005 рр. А. Душний, Б. Пиц, С. Карась почався другий етап актуалізації гри на баяні [3]. Для баянних творів українських композиторів Львівщини, як відмічає В. Шафета притаманне використання творчих експериментів, «які стосуються різнопланового трактування функцій окремих партій (сонорний бурдон, імпресіоністичне тло, мелодичне остинато, ізоритмія), тембрального багатства (оркестральність, звуконаслідування народних інструментів та інструментальних ансамблів), принципів формотворення та музичного розвитку, нетипового прочитання стилістики (нова фольклорна хвиля, імпресіонізм, джаз тощо)» [7, с. 146].

Якщо для академічної української музики притаманне слідування традиціям, які пов'язані з фольклорним началом та, одночасно, їх поєднання з новаторськими техніками композиції, зовсім по-іншому трактувався баян в південноамериканській музиці. Існує ряд композиторів, чия творча діяльність займає пограничну позицію, виступаючи своєрідним містком поміж класикою та легко-

жанровою музикою. Серед майстрів XX століття, твори яких викликають значний інтерес різних груп слухацької аудиторії виокремлюється Астор П'яццола. Саме в його творчій діяльності бандонеон, а в сучасних транскрипціях баян чи акордеон, здобувають зовсім іншого забарвлення. Його вплив на стиль танго був чималим, що зумовило виникнення відгалуження Nuevo Tango.

Астор П'яццола отримав різнопланову освіту. Він слухав джаз та академічну музику, входив до складу ансамблів, що виконували естрадну музику. Його намаганням було поєднати зацікавленість галузями естрадною та академічною музикою, причому ці прагнення не завжди сприймались схвально публікою. Лише після багатьох спроб він зміг створити новий виконавський склад та такий музичний матеріал, що відповідав і запитам аудиторії і його творчим планам. Вітчизняний дослідник В. Самофалов зазначає: «П'яццолла наполегливо іде до мети: трансформувати танго і разом з тим долучити до свого експерименту увагу широкої громадськості. Він створює свій чудовий колектив – Квінтет Нового Танго (Quinteto Nuevo Tango). До ансамблю увійшли бандонеон, скрипка, фортепіано, електрогітара і контрабас. Такий склад дозволив ідеально поєднати старе і нове звучання, при цьому фактура виконуваного твору могла бути як легкою і прозорою, так і імпресіоністично ускладненою» [6, с. 189–190].

Ряд дослідників відмічають, що в розрізі творчості А. П'яццолли відбувається переосмислення інструменту. Так якнайкраще виразні можливості баяну проступають у разі ансамблевого камерного звучання, яке не затьмарює, а скоріше відтінює звук цього інструменту. І зовсім інакше його твори звучали б у оркестровому оточенні. «Танго, написані досконало для квінтету або інших ансамблів невеликих за складом, багато втрачають при оркестровому виконанні – мелодії видаються блідими і посередніми. Однак виконання квінтетом завжди яскраві, насичені і надзвичайно потужно впливають на слухача» [Самоф, с. 192].

Традиції, закладені в творчості А. П'яццоли частково знайшли своє втілення й в українській музичній практиці. Адже виникає ряд творів, що синтезують досягнення джазу та інших популярних напрямків з надбаннями академічної школи. Серед вітчизняних авторів подібні риси можна віднайти у творах В. Зубицького. А. Нижник, характеризуючи концерти, написані в даному напрямку відмічає їх специфіку наступним чином: «концерти в стилі «кросовер», [де – *авт. статті*] своєрідно переломлюються постмодерністські тенденції, відмічені змішанням різних стилів, проникненням в музику академічного напрямку елементів джазу, рок-музики, естрадно-побутових жанрів (яскравим прикладом таких концертів є твори В. Зубицького, А. П'яццолли, Р. Гальяно)» [5].

Твори В. Зубицького користуються надзвичайною популярністю, їх часто виконують на різноманітних конкурсах, вони лунають на естрадній сцені. Серед них варто згадати такі «хіти», як «Карпатська сюїта», Концертна партита № 1 «У дусі джазової імпровізації», Соната № 2 «Слов'янська», «Болгарський щоденник». Безперечно важливу роль у надзвичайній популярності відіграє той факт, що Зубицький є блискучим виконавцем та диригентом. Він знає всі технічні можливості інструменту «зсередини», тому здатен створити ефектні та віртуозні партії, які б демонстрували найкращі сторони баяну та при цьому були б зручними для музикантів.

О. Зінькевич наголошувала, що композиторський стиль В. Зубицького, генетично пов'язаний з романтичною експресивністю, що характерна для української національної музики. Власне джерелами є риси, що притаманні українським думам з «типовими для цього жанру експресивно-патетичною декламацією, вільним метричним розгортанням, нерівномірністю музичних «рядків» і мінливістю ритміки» [4, с. 41]. Від джазу в музичному стилі Зубицького проявляється манера інтонування, гармонічні звороти, ритмічні особливості. Безперечно важко відокремити діяльність Зубицького як композитора від його виконавства, адже багато елементів в творах пов'язані з глибоким практичним освоєнням інструменту. «Яскрава театральність виконавського стилю В. Зубицького виявляється в широкому застосуванні специфічних сучасних баянних прийомів гри: тремоло, нетемпероване глісандо, вібрато міхом тощо; у використанні таких неординарних шумових звукових ефектів як лускання по корпусу баяна, тупання ногою, клацання язиком або пальцями, також у «вплетенні» людського голосу в інструментальне виконання як окремого мелодичного утворення або поодиноких вигуків» [2, с. 402].

Варто відмітити, що окрім академічних та естрадних творів українських композиторів, призначених для баянного виконавства, можна також згадати популярну музику, адаптовану для баяна. Так досить цікавою тенденцією в сучасному музичному просторі є широке застосування народних інструментів загалом та баяну зокрема для виконання рок-композицій та кавер-версій поп-хітів. Одним з колективів, чия творча діяльність пов'язана з розширенням репертуару шляхом включенням хітів, перекладених для народного оркестру є НАОНІ (Національний академічний оркестр народних інструментів). «Високий виконавський рівень музикантів, що входять до складу колективу, дозволяє грати твори будь-якої складності, які належать до різних стильових напрямків. Творча інтерпретація композицій західних виконавців сприяє привერненню уваги широких слухацьких кіл» [1, с. 60–61]. До складу НАОНІ входить чимало інструментів, серед яких є бандури, цимбали, кобзи, скрипки, басоля, ліра, свиріль, козобас, сурма, козацька труба, бугай, флояра, полтавський ріжок, дуда, дримба, бубон, береста, баян та ряд інших. В репертуарі колективу пісні українських виконавців та гуртів, серед яких можна згадати «ВВ», «Ляпис Трубецкой», Руслани, а також таких зарубіжних груп – «The Eagles», «Metallica», «Deep Purple». П. Андрійчук зазначає, що позитивним аспектом діяльності колективу є творчий підхід до виконуваного репертуару, що проявляється у створенні нового цілого шляхом синтезу з фольклорними витоками. «Варто відмітити, що ряд композицій не є точною копією хітів, а скоріше творчими інтерпретаціями, які побудовані шляхом компонування елементів українських народних пісень та танців з шлягером. Завдяки принципу колажу може підкреслюватися інтонаційна, ритмічна спільність» [1, с. 61].

Окрім діяльності великих колективів та окремих виконавців-солістів є також камерні склади, репертуар яких включає кавер-версії популярних композицій. Серед них вирізняється B&B Project (Bandura & Bayan Project), учасники якого – Тетяна Мазур (бандура) та Сергій Шамрай (баян) намагаються популяризувати українські народні інструменти шляхом виконання нового, сучасного репертуару (грають класику, рок, поп, електронну, авторську та сучасну українську музику). Їх творче кредо дозволяє поєднувати в одному концерті твори гуртів «Nirvana», «Metallica», «Скрябін», «Ляпіс Трубецькой», а також таких композиторів, як Антоніо Вівальді, Карл Дженкінс, Астор П'яццола.

Висновки з даного дослідження та подальші перспективи. Баян є інструментом, який широко представлений в українській музичній культурі XX століття. Наявними є декілька стратегій функціонування баяну в українському просторі. Можна спостерігати розвиток професійної академічної композиторської школи, що проявляється у появі чисельних виконавців та написанні концертів, призначених для баянної техніки. В другій половині-наприкінці XX століття виникають також твори, що мають синтетичний характер, поєднуючи риси естрадної та академічної музики, як-от опуси В. Зубицького, що виникли під значним впливом творчості А. П'яццоли. Також наявною є діяльність ряду виконавських колективів, як великих, так і камерних, до складу яких входить баян, чий репертуар складається з кавер-версій популярної музики. Подібна затребуваність інструменту є свідченням його значних техніко-виразних можливостей та великого потенціалу для подальшого використання.

Список літератури:

1. Андрійчук П.О. Використання народних інструментів у сучасній українській музичній культурі // Молодий вчений. – № 7(47). – 2017. – С. 59–62.
2. Голяка Г. Володимир Зубицький: горизонти творчості // Науковий вісник НМАУ імені П.І. Чайковського. – Вип. 86: Історія в особистостях. – К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2013. – С. 392–406.
3. Душний А., Пиц Б. Розповсюдження баяна у Західній Україні // Науковий вісник НМАУ ім. П. Чайковського: Виконавське музикознавство: історія, теорія, практика. – К.: НМАУ ім. П. Чайковського, 2012. – Вип. 103. – С. 83–93.
4. Зинькевич Е.С. Огонь молодости // Советская музыка. – 1986. – № 1. – С. 40–44.
5. Нижник А. Украинский баянный концерт: исторический и социокультурный аспекты [Электронный ресурс] // Израиль XXI век. – № 39 (май 2013). – Режим доступа: http://21israel-music. net/Bayanny_kontsert.htm
6. Самофалов В. Деякі аспекти творчості Астора П'яццолли. Трактування перекладень його творів для ансамблів з баяном (акордеоном) / В.М. Самофалов // Київське музикознавство. Культурологія та мистецтвознавство. Вип. 41. – К., 2012. – С. 187–194.
7. Шафета В. Композиторська творчість митців Львівщини та їх внесок у забезпечення дидактичних ансамблево-оркестрових репертуарних потреб // Актуальні питання гуманітарних наук. Вип.6, 2013. – С. 137–147.

Самолюк В.М., Лузан А.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

БАЯН В КОНТЕКСТЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ XX ВЕКА

Аннотация
В статье анализируется специфика обращения к баяну в музыкальном пространстве XX века. Широкие исполнительские возможности инструмента способствовали значительному интересу к нему. В коллективах, в состав которых входит баян, возможно формирование разнопланового репертуара, включающего как произведения академической области музыкального искусства, так и эстрадной. В последние годы происходит расширение стилевых границ произведений, предназначенных для баянного исполнительства, которое способствуют «перевоплощению» данного инструмента. Свидетельством универсальности баяна и перспектив его дальнейшего использования выступают новейшие исполнительские составы, для которых характерен выбор произведений, независимо от их стилевой принадлежности, расширяющих репертуарную палитру.
Ключевые слова: баян, исполнительство, эстрадная музыка, концерт, украинское музыкальное пространство.

Samolyuk V.M., Luzan A.V.
Kiev National University of Culture and Arts

BAYAN IN THE CONTEXT OF MUSIC CULTURE OF XX CENTURY

Summary
The article analyzes the specificity of addressing to bayan in the musical space of the 20th century. The extensive performance capabilities of the instrument contributed to a significant interest in him. In collectives, who include a button accordion, it is possible to form a diverse repertoire, which includes both works of the academic field of musical art and variety art. In recent years, there has been an expansion of the style boundaries of works intended for bayan performance, which contribute to the «reincarnation» of this instrument. Evidence of the universality of bayan and the prospects for its further use is a newest performing compositions, for which the choice of works is characteristic, regardless of their style, expanding the repertoire palette.
Keywords: accordion, performance, pop music, concert, Ukrainian musical space.

УДК 784.1(4)

ВОКАЛЬНА РОБОТА У МОЛОДІЖНОМУ ФОЛЬКЛОРНОМУ АНСАМБЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Сінельніков І.Г.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття І. Синельникова присвячена питанням роботи над вокалом у фольклорному молодіжному ансамблі. Зокрема, автор акцентує увагу на проблемі збереження діалектних особливостей, регіональних стилів під час реконструкції автентичного твору; на проблемі «сліпого» копіювання, що негативно впливає на збереження фольклорної традиції. Особливу увагу автора приділено питанням використання підголосків і ролі виводчіків (високих верхніх голосів) в народному співі.
Ключові слова: музичний фольклор, фольклорний ансамбль, народна манера співу.

Постановка проблеми. Зацікавленість до питань, пов'язаних з різноманітними явищами музичного фольклоризма, в останні десятиліття помітно активізувалася. Вагоме місце в ньому посідає вокальне мистецтво, яке спирається на національне коріння. Наш народ зберігає у своїй пам'яті невичерпні багатства автентичних пісень, які у сільській місцевості – головному місці збереження співочої традиції, його інклюзивному середовищі побутування – ще донедавна виконувалися як сольно, так і гуртами.

На жаль, фольклористи-практики вже у 60–70-х рр. ХХ ст. на власні очі бачили руйнацію передачі і відтворення традиційної культури, наслідком чого стало згасання жанрів і осередків збереження автентичного фольклору: всі його поняття підмінювалися «соціалістичним фольклором заздоровних та гімнів», народні колективи та троїсті музики стали професійними або полупрофесійними, замість народних пісень почали виконувати пісні та музику керівників колективів, що не сприяло розвитку і збереженню народної традиційної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Народна манера співу та поверхове і обмежене її вивчення є причиною того, що народне вокальне мистецтво не повною мірою оцінене і, на думку хормейстерів-диригентів академічного спрямування, займає другорядне місце після академічної манери співу. Як зазначає Д. Євтушенко, «...настав час серйозно подумати над самим визначенням «народний спів», оскільки в умовах величезного культурного зростання народу воно значно відійшло від своїх колишніх застарілих норм і часом стає гальмом як у теорії співу, так і у вокальній практиці» [3, с. 23].

Сучасна науково-методична література простежує низку теоретичних підходів до тлумачення народної манери виконання та її характеристик. Так А. Іваницький звертає увагу на засоби виразності гуртового виконавства, на склад співочих гуртів та основних форм багатоголосся і функції співаків. Є. Єфремов та В. Пономаренко детально проаналізували регіональні пісенні стилі двох географічних регіонів України: Київського Полісся та с. Крячківка Пирятинського р-ну Полтавської області [4].

З. Василенко про народну манеру виконання та особливості розспіву народних пісень, пише у своїй статті «Дещо про локальні особливості розспіву народних пісень у сучасному сільському побуті». А. Гуменюк звертає увагу на характерні особливості народного хору та його укомплектування, на виховання вокальних навиків та імпровізації народної пісні, детально розкриває методику роботи з хоровим колективом [1]. Питання роботи із молодіжним вокальним колективом та опанування народної манери співу у ньому епізодично розглядають також Л. Гапон, Р. Лоцман, О. Скопцова, Г. Сисоєва, А. Кабанов, В. Щу-

ров та ін. Певний доробок із окресленої тематики має також автор статті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність піднятої нами теми є очевидною. Вона досягла своєї вершини по мірі виходу народної пісні на концертну естраду. З роками її гострота лише посилюється, і на даний момент проблема вивчення народного співу і самого визначення терміну «народний спів» досягла виключно принципового характеру. Перш за все по причині небувалого фольклорного руху, який ми спостерігаємо у повсякденному стремлінні до музичної автентики як численних шанувальників народного співу, так і фольклористів-професіоналів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, спробуємо сформулювати основні, на наш погляд, принципи і деякі правила опрацювання народної манери співу у молодіжному фольклорному колективі, адже нові форми освоєння фольклору висувають і нові завдання, які необхідно пов'язувати з глибоким розумінням сучасних процесів, неминучих, а під час и безповоротних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зрозуміло, що народні співаки виконували пісні, не думаючи про мікрофони, сцени, екрани телевізорів, виражали у піснях свої почуття, думи, радість. Їхньою аудиторією були сільські хати, лісові галявини, річкові та озерні береги. Вони були всюди, де жив народ, вони були невід'ємною частиною його існування, побуту, його духовного і природного ландшафту. Та, на жаль, з побуту відходять не тільки твори мистецтва, а і зразки стилів його виконання. Причому унікальні стилі співу майстрів гинуть набагато швидше, ніж стилі в народному співі взагалі; на жаль, гинуть практично недослідженими.

«Реконструкція» народного співу по недосконалим зразкам, з точки зору естетичних норм вокального мистецтва, вирішує цю проблему частково. Більш того, не даючи художньо повноцінного результату, така «реконструкція» підчас наносить непоправну шкоду самій народній творчості, відштовхуючи від його виконання слухацьку аудиторію. Не маючи перед собою ідеального зразка народного співу, як керівник фольклорного ансамблю, так і його учасники, вимушені його домислювати.

Сучасні молодіжні фольклорні колективи (як правило, це міські колективи) складаються переважно з людей, далеких в побуті від фольклорних джерел, які прагнуть наслідувати в своїй роботі традиції первинного фольклорного середовища. Переконані: народний спів «відбудеться» тільки тоді, коли співак стане мислити народнопісенною мовою. Цього все таки не вистачає у багатьох співаків, які намагаються навчитися народному співу.

Якщо врахувати, що найбільш характерна і специфічна окраса народного співу ховається в особливостях народної говірки, то у співаків виникає бажання виконувати пісні саме так, як вони були записані від автентичних виконавців. Але поверхневе вивчення діалекту, підміна живого інтонування слова і природного тембру голосу чисто зовнішнім копіюванням, імітації народної манери звучання є одним з найпоширеніших недоліків фольклорних колективів. Це відбувається тоді, коли за народно-виконавський еталон береться спів людей похилого віку, які мають певні вокальні недоліки (погану дикцію, шепелявість, слабке дихання), і тоді народна манера співу зазнає спотворюючих її впливів і через це перетворюється на щось подібне до кривляння, навмисного утрирування, вульгаризації співу.

Переконані в тому, що «копіювання автентичного виконавського зразку може використовуватися лише як початковий етап вивчення нового музичного матеріалу учасниками фольклорного колективу. Результатом справжньої творчості є тільки власне прочитання твору, вживання в його образ» [7, с. 31]. Тут можна провести аналогію з вивченням іноземної мови: тільки тоді наступає володіння чужою мовою, коли ми починаємо нею думати. Ці вимоги стосуються і виконання народної пісні.

Зауважимо, що співак, вихований на своїй, місцевій пісенній традиції, буде продовжувати співати саме в своїй традиції, притримуючись усіх виконавських канонів. Чого не можна сказати про виконавців – вихідців з міст, що не володіють ніяким діалектом і намагаються виконувати фольклор на різних, під час полярних, діалектах. Ця проблема – проблема збереження діалектів – є надзвичайно складною. При її вирішенні виникає ряд питань, насамперед – визначення меж при засвоєнні різних діалектів при вивченні народної пісні. Таке визначення меж дозволить з'ясувати, в якому вигляді можливо переносити діалекти в народному співі – достеменно точно, зберігаючи всі найменші деталі місцевих говірок, або в узагальненій спрощеній формі, з найбільш суттєвими признаками того чи іншого діалекту.

До узагальненої форми збереження діалектів пропонував перейти у роботі з народним хором А. Гуменюк. Він підкреслював, що найбільш характерні, типові говірки слід зберегти особливо в тих хорах, які репрезентують той чи інший регіон України. Проте автор наголошував, що не всі особливості говорів можна використовувати в хоровій практиці. В першу чергу, на увагу заслуговують ті з них, що легко відтворюються вокально. Якщо ж взяти за приклад вимову центральної та північної Чернігівщини (слова «віз» («виз», «вуоз»), «кінь» («кинь», «куонь»), «віл» («вил», «вуол»), дослідник наголошував, що цей архаїчний збіг голосних «уо» негативно впливає на артикуляційний апарат співака, і вводити його в спів не слід [1, с. 95].

На нашу думку, це правило стосується роботи з хоровим колективом: сучасна народно-хорова манера виконання насправді не дозволяє вправно справлятися з архаїчними діалектними говірками, що не можна сказати про фольклорні колективи, які свою роботу спрямовують не тільки на збереження музичної сторони пісні, а й на збереження манери виконання, що в комплексі з регіональною говіркою в повній мірі розкриває регіональну манеру виконання та стильові особливості краю. Таким чином разом з діалектом у фольклорних колективах вивчається і манера виконання народної пісні певного регіону.

Зауважимо, що накопичення певних співацьких навиків відбувається поступово, в процесі систематичного й цілеспрямованого навчання, тренування

слуху й голосу. На нашу думку основними моментами вокальної роботи (крім опанування певної регіональної говірки – діалекту, про що говорилося вище) у фольклорному ансамблі є такі:

1. Співати тільки «своїм голосом», тобто зберігаючи природну окраску, свій тембр. Для цього виконавцю потрібно вслуховуватися в свій голос, а керівнику колективу починати розспівування ансамблю в зоні примарних звуків, спокійно, з помірною динамікою, уникаючи крайніх звуків діапазону голосів учасників колективу.

2. Співати на диханні, з опорою на діафрагму, розвивати відчуття взаємозв'язку дихання і звукової хвилі: при збільшенні тиску на діафрагму – посилюється звук, і навпаки.

3. Співати відкритим грудним резонатором (це головна характерна особливість народного співу, на відміну від академічного). Категорично слід уникати резонування глоткою, горлом або гортанню: при таких способах звуковидобування голос звучить сильно, однак тембр його змінюється, стає штучним, неприроднім. Коли співак спирається голосом не на горло, а на «відкриту» грудь, голос ллється широко й вільно, зберігаючи природну красу тембру.

4. Співати так, як говориш: тобто артикуляція під час співу має бути так само читкою і зрозумілою, як і під час розмови, але не утрируваною, з правдивим і природнім вимовлянням слів (дивись вище питання «сліпого» копіювання виконавської манери людей похилого віку).

5. А також співати у високій співацькій позиції («не сидіти» під звуком), яка забезпечує чистоту інтонації, гостроту мелодичного інтонування, летючість, яскравість і дзвінкість звучання.

Зауважимо, що розвиток навиків фольклорного виконавства включає в себе спеціальну навчальну роботу у кількох напрямках, зокрема, це: комплекс, пов'язаний із постановкою співацького апарату (техніка дихання (вдих, наповнення, затримка дихання, економний видих, активний видих); спів на ланцюговому диханні; формування звуку (над піднебінням, у гортані, у переднього краю зубів і т. ін.); використання резонаторів (грудного, головного, мішаного) і їхній зв'язок із регістрами; використання темброво-колористичних фарб (звук: світлий, близький, глибокий, глухий, дзвінкий і т. ін.); прийоми виразного паузування.

Не менш важливою є робота над комплексом, пов'язаним із звуковидобуванням та звукоȣеденням, зокрема: співоцька атака (тверда, м'яка, придихова); звуковедення (кантиленний і уривчастий спів, декламаційний стиль і сталь скандування та ін.); вокалізування голосних; озвучування приголосних; спеціальні прийоми з'єднання звуків (рівне і пунктирне глісандування, запізнення на короткий форшлаг на попередньому звуці та ін.); прийоми швидкого перекидування голосу з регістру на регістр (кикси, йодлі, скидування, флажолетні призвуки та ін.).

Наголосимо також на необхідності значної роботи над комплексом, пов'язаним із дикцією і артикуляцією, а саме: над засвоєнням норм вимови у діалектах; засвоєння несвідомих скритих норм промовляння при співі (подвоєння і потроєння приголосних, вокалізування дифтонгів, дроблення голосних, пом'ягшення приголосних та ін.); огласовка приголосних (вставляння між приголосними голосних звуків «і», «и», «а», «е»).

Зрозуміло, що необхідною є також робота над комплексом, пов'язаним із музикальністю: сприйняттям ритму (перехід від регулярного ритму до вільного, спів за ритмоформулами, спів за акцентами тощо); типом інтонування (багатозначність звуковисотного відображення окремих ступенів ладу, рухливість ладу: звуження і розширення; глісандувальний стрій та ін.); а також агогічними засобами виразності.

Фольклорний спів є безпосередньо пов'язаним із імпровізацією, отже, у розвитку навиків фольклорного виконавства значну роль відіграє імпровізаційний комплекс, а саме: розуміння різних функцій голосів і відтворення різних голосових партій однієї пісні; розуміння сталих і мобільних параметрів музичного тексту; імпровізація в ладах та ін. «Рівень видозмін наспівів в часі, варіантних перетворень від села до села», – наголошує Г. Сисоєва, – «і рівень виконавської імпровізації є виключно важливими характеристиками місцевого співацького стилю, які нерідко навіть дозволяють визначити межу між діалектними зонами... Зрозуміло, що усі ці виконавські навики повинні розвиватися у вправах, усвідомлюватися при прослуховуваннях, використовуватися у виконавській реконструкції» [8] (переклад цитати з російської мови авторський).

Слід також додати, що основу стилю народного виконання становлять підголоски, в яких найяскравіше проявляється така риса музичного фольклору, як імпровізаційність. Для виконання верхнього підголоска («виводу») в багатоголосній пісні потрібен спеціальний співак, якого в народі називають «виводчиком» або «гораком» («стихія «гори» – вільне орнаментування терцією – октавою вище основного голосу, який розспівується рештою учасників ансамблю» [4, с. 8]). У виводі – головній окрасі народного співу – зосереджено найвиразніші мелодійні звороти, поширені в певній місцевості.

Практикою доведено, що хороший виконавець підголосків є окрасою фольклорного колективу, тому «виводчиків треба старанно вибирати і виховувати» [1, с. 11]. Виводчик відзначається тонким слухом, високою музикальністю, міцною пам'яттю. Він так само, як і всі інші учасники фольклорного гурту, проходить певний курс навчання в гуртовому співі, переймає досвід старших: спершу повторює почуте від старших, потім, в міру набуття навиків, пробує своє. Вдалий вивід вносить свіжий струмінь, пробуджує бажання співати якомога краще.

Підголоски в українській пісні бувають в основному двох типів: фальцетні і грудні. Підголосок фальцетного типу (виводчиків з голосами такого типу в народі називають «тоньчиками») зустрічається, головним чином, у весільних піснях і виконується здебільшого жінками. Цей підголосок виконується тільки верхівками зв'язок, часто дублює основну мелодію пісні октавою вище. Взагалі на Україні підголосок фальцетного типу особливо широкого застосування не має, на відміну від грудного, що відрізняється від фальцетного грудним тембром і сильним звуком, може виконуватися як жінками, так і чоловіками, та використовується переважно в протяжних піснях

різноманітного жанру. Завдяки тембру і силі звуку грудного підголоска його добре чути навіть у багаточисельному фольклорному колективі.

Слід зауважити, що грудний підголосок виконується надзвичайно активно, на інтенсивному диханні. Тому виводчики швидко втомлюються, у голосі з'являються сипіння й хрипота. Керівник фольклорного колективу мусить це передбачати і складати програму так, щоб на одного виводчика припадало не більше двох – трьох пісень. Важливим у цьому питанні є також виконання пісень у зручній для виводчика теситурі, обов'язкове настроювання колективу (розспівування) перед виступом, дотримання співацького режиму, а також гігієна голосу.

Зупинимося також на надзвичайно важливому для фольклористів понятті «виконавська манера», до якої, за визначенням А. Іваницького, належить «...тембр, темп, динаміка, інтерпретація (інтелектуальні та емоційні відтінки ставлення до змісту, мелодії, самого процесу співу). Усе це (і деякі інші особливості виконання..., особливо тембри) засобами сучасного нотного письма не фіксуються... Тому для аналізу виконавської манери дуже бажано знайомство з фонограмами, і зовсім добре, коли є відеозапис...» [9]. Відтак, разом із видатним українським фольклористом підкреслимо, що робота із записами фольклорних експедицій – фонограмами автентичних музичних творів – є однією із найважливіших складових вокальної роботи керівника з учасниками фольклорного колективу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, в процесі систематичної й цілеспрямованої вокальної роботи з учасниками фольклорного колективу поступово співацькі навики закріплюються і стають автоматичними. Вокально-технічна сторона відходить на другий план, і вся увага співаків концентрується на образному змісті виконання фольклорних творів, на створенні їх сценічних еквівалентів. З часом засвоєння професійної техніки виконання і осмислення художнього образу поєднуються в єдиний творчий процес, результатом якого стає сценічне відтворення автентичного музичного матеріалу з максимальним збереженням регіональної співацької традиції, особливостей місцевої говірки та художньо-естетичного змісту.

Список літератури:

1. Гуменюк А. Український народний хор / А. Гуменюк. – К.: Мистецтво, 1969. – 117 с.
2. Дмитриев Л.Б. Основы вокальной методики / Л. Дмитриев. – М.: Музыка, 2007. – 368 с.
3. Євтушенко Д., Михайлов-Сидоров М. Питання вокальної педагогіки / Д. Євтущенко, М. Михайлов-Сидоров. – К.: Мистецтво, 1963. – 340 с.
4. Єфремов Є., Пономаренко В. Дослідження локальної народнопісенної традиції як основа діяльності вторинного фольклорного ансамблю / Є. Єфремов, В. Пономаренко // Українське музикознавство: Респ. міжвід. наук.-метод. зб. / редкол.: І.А. Котляревський та ін. – К.: Муз. Україна. – Вип. 24. – 1989. – С. 3–16.
5. Кушка Я.С. Методика навчання співу: Посібник з основ вокальної майстерності / Я. Кушка. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 288 с.
6. Маслій К.С. Виховання голосу співака / К. Маслій. – Рівне, РДІК, 1996. – 120 с.
7. Шамина Л.В. Об искусстве народного пения / Л. Шамина // Фольклор и фольклоризм: Вып. II. Традиционный фольклор и современные народные хоры и ансамбли. – Л., ЛГИТМиК, 1989. – С. 20–31.
8. Сысоева Г.Я. Фольклорное мышление и моделирование современного городского исполнителя / Г. Сысоева [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.folkcentr.ru/zavkafedroj-etnomuzykologii-voronezhskoj-gosudarstvennoj-akademii-iskusstv-professor-g-ya-sysoeva-folklornoe-myshlenie-i-modelirovanie-sovremennogo-gorodskogo-ispolnitelya-doklad-na-iii-kongresse/
9. Іваницький А.І. Аналіз фольклорного твору. Музична стілістика / А. Іваницький / Іваницький А.І. Українська музична фольклористика (методологія і методика): Навчальний посібник. – К., 1997. – С. 191–193.

Синельников И.Г.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ВОКАЛЬНАЯ РАБОТА В МОЛОДЁЖНОМ ФОЛЬКЛОРНОМ АНСАМБЛЕ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Аннотация
Статья И. Синельникова посвящена вопросам работы над вокалом в фольклорном молодежном ансамбле. В частности, автор акцентирует внимание на проблеме сохранения диалектных особенностей, региональных стилей во время реконструкции аутентичного произведения; на проблеме «слепого» копирования, что негативно влияет на сохранение фольклорной традиции. Особенное внимание автора уделено вопросам использования подголосков и роли выводчиков (высоких верхних голосов) в народном пении.
Ключевые слова: музыкальный фольклор, фольклорный ансамбль, народная манера пения.

Sinelnikov I.G.
Kyiv National University of Culture and Arts

VOCAL WORK IN THE YOUTH FOLKLORE ANSAMBLES: THEORY AND PRACTICE

Summary
I. Sinelnikov devoted this article to the methods of work on vocal in a folk youth ensemble. In particular, the author focuses on the problem of preservation of dialect features, regional styles during the reconstruction of the authentic piece; on the problem of «blind» copying, which adversely affects on the folk traditions preservation. The author paid particular attention to the use of different vocal parts in ensemble (high upper voices etc.) in the folk singing.
Keywords: folk music, folklore ensemble, folk style of singing.

УДК 784.96:784.4

РОЛЬ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО СУПРОВОДУ В НАРОДНОМУ ХОРІ

Скопцова О.М., Гриценко В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті розкривається специфіка інструментального супроводу, який використовується в народних хорових колективах. Виокремлюється декілька типів виконавських складів супроводу: оркестр, ансамбль, інструмент соло. Вибір виконавського складу повинен бути зумовленим репертуаром, що може включати як авторські твори, так і обробки народних пісень. Безпосередній вплив на формування інструментального супроводу чинить обраний жанр. Перевага повинна надаватись тим інструментам, які широко представлені в народному виконавстві та не будуть дисгармоніювати в рамках обраного жанру. Функція інструментального супроводу полягає у доповненні, підтримці, розмалюванні звучання хору. Варто прагнути до тембрового ансамблю вокального та інструментального начал.
Ключові слова: народний хор, супровід, інструменти, фольклор, пісня.

Постановка проблеми. Серед колективів, що широко представлені в українському мистецькому просторі, виділяються хорові колективи. Чимало хорів виступають не a capella, а з супроводом, що створює значно більше можливостей як стосовно питання репертуару, так і для поліпшення загального звучання твору. Поміж хорів, до складу яких входять виконавці-інструменталісти виділяються народні хорові колективи. Специфіка супроводу, його роль та значення є мало вивченою проблемою, що й зумовлює звернення до неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різноманітних аспектів, пов'язаних з українським фольклором, представлені в роботі А. Іваницького. Історія розвитку хорового виконавства аналізується в праці Н. Бодишевської. Певні методологічні аспекти, пов'язані з народним хором, досліджуються в розробці А. Гвоздецького та Н. Калугіної. Сучасні автори Ю. Голєва та О. Руденко звертають увагу на питання творчої діяльності концертмейстера-баяніста в класі дитячого сольного народного співу та фольклорного ансамблю.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що специфіка виконавства народних хорів здобула певного наукового обґрунтування в сучасному вітчизняному музикознавстві, проблема впливу інструментального супроводу на вибір та специфіку репертуару народних хорів не достатньо розроблена.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз специфіки інструментального супроводу, який використовується в народних хорових колективах.

Виклад основного матеріалу. Одним з найдавніших складів музичних колективів є хор. Хоровий спів був основою культово-релігійних практик часів стародавніх цивілізацій. Зазвичай він був частиною різноманітних ритуалів, які повинні були сприяти досягненню певної мети, складовою ланкою магічного дійства. Ймовірно учасниками перших хорів були жерці. Якщо казати про стародавні цивілізації, то дані про їх культурно-мистецьке життя можна здобути завдяки наявності зображень на стінах палаців, у гробницях, на глечиках. Саме з них та завдяки більш пізнім згадкам у літературних працях приходять відомості про те, що досить часто спів міг використовуватись як сам по собі, так і супроводжуватись інструментами. Наприклад, в стародавній Греції хоровий спів виконував ряд функцій, які включали в себе такі форми, як: «народна хорова творчість, включаючи побутові, обрядові, танцювальні пісні, що були невід'ємною частиною повсякденного життя громадян; хоровий спів становив основу музичного оформлення суспільно важливих подій, в тому числі спортивних змагань; ...хоровий спів становив основу музичного оформлення жрецьких ритуалів та державних церемоніалів» [1, с. 6]. Ці форми музикування, а

також активна участь хору в грецьких трагедії та комедії свідчать про те вкрай важливе значення, яке посідало хорове мистецтво.

Якщо казати про розвиток музичної культури, то поступово в країнах Західної Європи складаються умови для розвитку як вокальних, вокально-інструментальних, так і суто інструментальних колективів. Проте для Східної Європи хоровий спів залишається провідною формою музикування. Ця тенденція пов'язана, насамперед, зі специфікою православної церковної традиції, в якій музичні інструменти не використовуються. Натомість в народній музиці інструменти досить часто доповнювали вокалізацію, створюючи своєрідний симбіоз голосу та інструментального звучання. Тому не дивно, що після того, як оформлюється чимало народних хорових колективів, до їх складу включають інструменти, які не лише допомагають створювати повноцінне звучання народного фольклорного музикування, а й виконують ряд інших функцій. Розглянемо більш детально роль та значення супроводу в народних колективах.

В народних хорових колективах роль інструментального супроводу може виконувати різні функції, які будуть залежати від виконавського складу та поставлених завдань. Попри те, що гра на музичних інструментах досить часто представлена в народних хорах, їх склад може бути різним, насамперед, оркестр, невеликий ансамбль, один інструмент. Основою репертуару народних хорів зазвичай є народні пісні. Відповідно саме фольклор стає зразком для наслідування. Треба зазначити, що в народному музикуванні інструментальна музика тісно пов'язана з танцювальним началом, з обрядами та є невід'ємною частиною побутової звичаєвості. Про це влучно зазначає відомий український фольклорист А. Іваницький: «Інструментальна музика і народний танець мають деякі функціонально схожі риси. Утворюючи окремі види фольклору, вони «пронизують» численні обряди, дії, побутову звичаєвість. Інструментальна музика вживається при колядуванні (Гуцульщина), у весіллі, на святкуванні обжинок – не кажучи вже про молодіжну «вулицю», вечорниці та бесіди у корчмі (що було показове для старого побуту)» [4, с. 15]. Звісно, що є випадки, коли використовується виключно вокальна музика, без супроводу взагалі, як, наприклад весняні та літні танки-хороводи.

Значення інструментів в фольклорі тісно пов'язане з тими духовними началами, які зумовлювали виникнення цих практик – це єднання спільноти у часи праці та під час свят. Вони синкретично пов'язані як зі співом, так і з рухом. «Інструментальна музика і танцювальні рухи у старій фольклорній традиції не стільки сприймалися як щось самостійне, як насамперед посилювали общинні інстинкти, що лежать в основі колективних дійств і святкувань. Це надавало двом цим видовим системам, з одного боку, обслуговуючого значення. З іншого – вони мали (частково мають і досі) наскрізний характер, створюючи, поруч з піснями, другий і третій виразовий та функційний плани у багатьох обрядах та розвагах» [4, с. 15].

А. Гвоздецький вказує на певну парадоксальність народного хору, точніше його назви. Адже «народність» передбачає імпровізаційність, спонтанність, мінливість. Натомість хоровий спів зазвичай сприймається як те, що пов'язане з нотним текстом, потребуючи точних позначень виконавських аспектів. «Хор, в класичному уявленні – ансамбль вокальних унісонів, що розучили і виконують партитуру, тобто суму хорових партій, кожна з яких містить вичерпну інформацію про мелодію, динаміку, агогіку та інші засоби музичної виразності, призначених для їх точного відтворення хористами. Імпровізація хористів в академічному хорі мінімальна, прагне до нуля, як гранично мінімальна імпровізація і в інших академічних жанрах колективного виконавства (скажімо, імпровізація оркестранта в симфонічній або камерній музиці) [2, с. 79]. Подібна регламентація вокальних партій, які представлені в народному хоровому колективі, впливає й на інші компоненти музичної тканини. Основою репертуару хорів, де поділ на партії здійснюється за тембровими ознаками та теситурою, є твори різних композиторів або авторські обробки народних пісень.

Варто зазначити, що коли мова йде про обробки народних пісень, то саме зміст чи точніше жанр пісні може обумовлювати вибір того чи іншого інструментального супроводу. Велике значення відіграє творче бачення керівника колективу. Саме завдяки його креативному підходу обирається той чи інший інструментарій. Н. Калугіна зазначає: «Роль інструментального супроводу в народному концертуючому хорі надзвичайно різноманітна. Насамперед керівник музичної групи вивчає традиції побутування та використання інструментів в даній області» [5, с. 135]. Можуть бути представлені група баянів, домр, бандур, ударні інструменти, духова група цимбали. В сучасній музичній практиці не поодинокими є випадки використання таких надзвичайно яскравих та самобутніх інструментів, які представлені в українському фольклорі – колісна ліра, трембіта, бугай. Щоправда їх не можна віднести до тих інструментів, які можна застосовувати у кожній пісні. Скоріше вони можуть бути окрасою та своєрідною «родзинкою», що доречна у випадку конкретного жанру, який має чітко визначену регіональну специфіку.

А. Іваницький звертаючись до класифікації інструментів, що найчастіше використовуються в народній музиці, розподіляє їх на індивідуальні та ансамблеві. До першої групи він відносить сопілку, дримбу та трембіту. Сфера їх звичного фольклорного звучання пов'язана з різними функціями. «Усі вони вживалися (і переважно вживаються й зараз) або як сигнальні (трембіта), або для власного задоволення (дримба, сопілка)» [4, с. 28]. Натомість до ансамблевих, на його думку, можна віднести ті, що входять до «троїстої музики» – скрипку, бас (басолю), цимбали та бубон. Звісно цей поділ є дещо умовним, адже ансамблевим інструментом може виступати сопілка, а скрипка, навпаки, використовуватись як сольний. Досить популярним є склад, що поєднує звучання баяну та бубону. Відповідно він може також виступати супроводом до звучання народного хору.

Калугіна вірно відмічає, що у більшості колективів музичні і темброві можливості інструментів розкриваються у піснях танцювального

характеру, причому нерідко при швидкому темпі зайнятий максимальний склад групи. До того ж у подібних номерах до співаків народного хору можуть долучатися не лише інструменталісти, а й танцювальна група. Їх творча єдність відповідає духові фольклорного синкретичного дійства. «Музичний супровід – невід'ємна складова частина народних «дійств», гри, танців. Тут повністю проявляється творча співдружність усіх трьох груп – хорової, танцювальної та інструментальної. Проте необхідно підкреслити, що не тільки колорит окремих народних інструментів, не тільки гарний ансамбль гри музикантів створюють єдине художнє ціле в масових сценах. Тут надзвичайно важливий (і це одна з творчих задач керівників) підбір самого музичного матеріалу, відповідність складу інструментального ансамблю жанрові кожної пісні і танцю» [5, с. 136].

Досить часто інструментальний супровід в народному хорі представлений грою на баяні. Творча діяльність баяніста у роботі з колективом пов'язана з рядом задач. Однією з них є вільне виконання власної партії, володіння арсеналом художніх і технічних засобів та надання свободи іншим партіям. Попри те, що зазвичай саме звучання хору відіграє більш провідну роль, а баян може виконувати функцію гармонічної підтримки, ритмічної організації звучання, є багато прикладів, коли інструмент звучить соло. Подібні епізоди досить часто присутні у вступі, програшах, заключних розділах форми. Вони виконують зазвичай формотворчу роль, відокремлюючи різні структурні розділи, відтіняючи загальне звучання, відповідно створюючи можливість проявитись творчій активності баяніста.

Ю. Голева та О. Руденко на прикладі роботи концертмейстера-баяніста з фольклорним колективом відмічають ту взаємодію, яка відбувається внаслідок їх спільної гри, що в повній мірі може бути застосоване і до народного хору. «Головною художньою метою акомпанування є досягнення загального ансамблю. Хороший ансамбль обумовлюється єдністю художніх намірів обох партнерів – соліста і баяніста – і одночасно розумінням кожним з них своїх функцій у втіленні змісту твору. У тих місцях, де концертмейстер грає без супроводу голосу – це може бути вступ, завершення, або програш усередині твору – його виконавські та творчі дані проявляються особливо яскраво. Також розвиток музичного змісту твору безпосередньо залежить від виконаної роботи концертмейстера спільно з солістом, або з колективом» [3, с. 7]. Процес спільної гри баяніста та вокалістів потребує дотримання ряду етапів, необхідних в процесі підготовки репертуару. Насамперед мова йде не лише про виконання власної партії, а й увагу до вокальних партій. На першому етапі відбувається розучування своєї партії, відпрацювання складних місць, а вже згодом ансамблеве виконавство.

Варто відмітити, що подібний баянний інструментальний супровід є досить мобільним. Не потребуючи посилювачів звучання, гра на баяні можлива фактично у будь-яких умовах, не лише у концертній залі чи на сцені, але і на відкритому повітрі, у різноманітних проектах. Використання баяну викликає асоціації з народною музикою, адже народне інструментальне музикування різних країн світу включає в себе гру на різних модифікаціях баяну (акордеон, бандонеон, гармоніка). Натомість гра на фортепіано має більше спільного з академічною професійною традицією. Якщо розглянути специфіку фортепіанного акомпанементу народного хору, то він краще підходить для репетиційного процесу, який відбувається в приміщенні. Досить доречним є розучування музичного матеріалу, що супроводжується фортепіанною грою. Проте, у разі концертних виступів, коло виконавських платформ буде обмежуватись залами, в яких присутнє фортепіано. У разі ж виступів на відкритих сценах буде виникати потреба його заміни, або взагалі, надання переваги співу a capella, адже може не бути можливості застосувати через брак належних умов.

Оркестровий чи точніше ансамблевий інструментальний супровід народного хору зазвичай необхідний для масштабних проектів, задля виконання авторських творів. Подібні склади використовуються у великих національних народних колективах. Можна зазначити, що роль інструментального супроводу є чималою у творах, що виконуються народним хором. Іноді у разі наявності оркестрових вступів він може виконувати самостійну музичну функцію, так само зростає його роль у танцювальних номерах. «Вокальні ансамблі необхідно супроводжувати малими інструментальними групами, різними за складом. Він завжди визначається музично-поетичним образом, жанром і характером кожного твору» [5, с. 138]. Функції інструментального супроводу пов'язані зі створенням фону, підтримкою хорових партій, часом їх дублюванням. Так само важливим є створення належного колориту чи урізноманітнення вокального звучання.

Висновки та подальші перспективи. Виступи народних хорів досить часто, окрім вокального багатоголосного компонента, включають також інструментальний. Вибір того чи іншого інструментального супроводу повинен зумовлюватись специфікою репертуару, який впливає на масштаб колективу та потребу у тому чи іншому інструментарію. Народний хор може супроводжуватись як оркестром, так ансамблем чи навіть соло інструментом. Необхідно дотримуватись відповідності складу обраному жанру, а також встановлювати тембровий ансамбль між хором та інструментами. Функція супроводу може варіюватись від подання яскравого сольного інструментального матеріалу у вступі та програшах до підтримки та дублюванні вокальних партій, їх ритмічної та інтонаційної організації. Народні хорові склади уявляються досить перспективними в контексті розвитку сучасної музичної культури та створюють великі можливості для втілення найрізноманітніших творчих задумів.

Список літератури:

1. Бодишевская Н.Н. История зарубежного хорового искусства: учеб.-метод. мат-лы / Н.Н. Бодишевская. – Могилев: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2012. – 104 с.
2. Гвоздецкий А.А. Хоровой класс студентов-народников: некоторые методологические проблемы // Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. Том 200. – Спб., 2013. – С. 78–82.
3. Голева Ю.Ю., Руденко Е.Н. Творческая деятельность концертмейстера-баяниста в классе детского сольного народного пения и фольклорного ансамбля // Народно-инструментальное искусство в современном социокультурном пространстве: традиции и инновации: сборник материалов Международной научно-практической конференции (г. Белгород, 15 марта 2017 г.) / Отв. ред. Л.А. Роменская. – Белгород: ИПК БГИИК, 2017. – С. 5–8.
4. Іваницький А.І. Український музичний фольклор. Підручник для вищих учбових закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
5. Калугина Н. Методика работы с русским народным хором. – М.: Музыка, 1977. – 255 с.

Скопцова Е.М., Гриценко В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

РОЛЬ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ В НАРОДНОМ ХОРЕ

Аннотация
В статье раскрывается специфика инструментального сопровождения, которое используется в народных хоровых коллективах. Выделяется несколько типов исполнительских составов сопровождения: оркестр, ансамбль, инструмент соло. Выбор исполнительского состава должен быть обусловленным репертуаром, который может включать как авторские произведения, так и обработки народных песен. Непосредственное влияние на формирование инструментального сопровождения оказывает избранный жанр. Предпочтение должно предоставляться тем инструментам, которые широко представлены в народном исполнительстве, но не будут дисгармонировать в рамках выбранного жанра. Функция инструментального сопровождения заключается в дополнении, поддержке, раскрашивании звучания хора. Следует стремиться к тембровому ансамблю вокального и инструментального начал.
Ключевые слова: народный хор, сопровождение, инструменты, фольклор, песня.

Skoptsova O.M., Gritsenko V.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE ROLE OF INSTRUMENTAL ACCOMPANIMENT IN FOLK CHOIR

Summary
The article reveals the specificity of instrumental accompaniment, which is used in folk choral groups. There are several types of performing accompaniment compositions: orchestra, ensemble, solo instrument. The choice of the performers must be a conditioned repertoire, which can include both author's works and the processing of folk songs. A great influence on the formation of the performing instrumental composition is provided by the genre of the song. Preference should be given to those instruments that are widely represented in the national performance, but will not be disharmonized within the chosen genre. The function of instrumental accompaniment is to complement, support, and draw the sound of the choir. We should strive for a timbre ensemble of vocal and instrumental beginnings.
Keywords: folk choir, accompaniment, instruments, folklore, song.

УДК 371

АКОРДЕОН В АСПЕКТІ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ НІМЕЧЧИНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Стадник А.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Проведено спеціальне та комплексне дослідження проблеми історії сучасного німецького акордеонного мистецтва. Автор переконливо обґрунтовує практичну актуальність даної теми, ретельно аналізуючи всі історичні етапи становлення німецької виконавської школи. Здійснена спроба вивчення акордеонного мистецтва Німеччини як цілісного явища. Висвітлено біографічні дані таких багатьох відомих імен німецького баянно-акордеонного мистецтва, як Хуго Герман, Ганс Бреме, Юрген Ґанцер, Рудольф Вюртнер, Альберт Фоссен. Вперше у вітчизняному музикознавстві зроблено музикознавчий аналіз багатьох творів німецьких композиторів. А також подано біографічні дані відомих імен з історії німецького баянно-акордеонного мистецтва, зібрано якомога повніше літературу по темі «Історія акордеона у Німеччині.
Ключові слова: історія акордеону, акордеонна музика Німеччини, баянно-акордеонна література, естрадна музика Німеччини, акордеонна школа Німеччини.

Постановка проблеми. Акордеонне мистецтво Німеччини становить яскраву сторінку світового мистецтва, яке отримало широке міжнародне визнання й активно функціонує в європейському музичному просторі. Поруч із очевидними досягненнями музикантів світового класичного інструменталізму надбання німецьких баяністів та акордеоністів спонукають по-новому відновити цілісну картину художніх, детермінованих динамікою розвитку музичної культури, здобутків. Розгляду піддаються явища і тенденції, що відбувалися в соціокультурному середовищі Німеччини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний момент існує чимало праць, в яких частково висвітлюється питання еволюції акордеонного мистецтва Німеччини. Зокрема це матеріали таких авторів як Давидов, Імханіцкий, Мірек, на які посилався автор при дослідженні процесуальності розвитку акордеонного мистецтва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте залишається відкритим питання вивчення усіх аспектів культурно-мистецьких концепцій Німеччини як **цілісного** явища.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оптимізація та адаптація матеріалів по даній темі для кращого розуміння історії та етапів становлення та розвитку акордеонно-баянного мистецтва як єдиного **цілісного явища**, та висвітлення основних постатей на кожному етапі формування.

Виклад основного матеріалу.

1. Акордеонна музика в Німеччині поч. XX ст.

1.1 Зародження баянно-акордеонного репертуару

В країнах Західної Європи данного періоду навчання на баяні та акордеоні ще не доросло до професійного рівня, хоча безперечні успіхи були очевидними – і перш за все в Німеччині. Ініціатива належала відомому німецькому фабриканту – виробнику, власнику одної із найбільших фабрик по виготовленню гармонік Троссингена ***Ернсту Хонеру*** (*Ernst Hohner*, 1886–1965). Щоб його фабрика завоювала достатньо високий авторитет не тільки у широких верств населення, а й у музикантів, щоб виробляти та реалізовувати дорогі висококоякісні інструменти і відповідно розширяти ринок збуту, необхідно було виконати ряд задач. В першу чергу виникла потреба в появі потенційних покупців таких інструментів, а їх можна було знайти переважно серед освіченої і багатої верств населення. Відповідно, нагальною стала активізація всього розвитку виконавства на акордеоні і баяні у країні в академічному руслі. Ернст Хонер ясно розумів, що становлення цих інструментів як достойних представників академічної концертної сцени можливо лише при створенні для них відповідного репертуару, організації продуманої системи навчання. Тому наряду із стимулюванням творчості відомих композиторів, Е. Хонеру належало вирішити також важливі питання формування професійного баянно-акордеонного навчання. Концерти оркестру перед самою широкою слухацькою аудиторією проходили з великим успіхом. Вони включали такі масштабні композиції, як «Італійське капрíччіо», друга частина Пятой симфонії П.І. Чайковского, увертюри «Егмонт» Л. Бетховена, до опери «Вільгельм Телль» Д. Россіні, перша частина Незакінченої симфонії Ф. Шуберта і ряд других відомих творів музичної класики.

Між цим і в колективному, і в сольному виконавстві на баяні і акордеоні все більшою ставала необхідність створення спеціальних творів високої художньої якості для них. Використання баяна і акордеона як серйозних академічних інструментів, орієнтованих на реалізацію значимих, глибоких замислів композиторів, вперше з'являються на початку 1920-х років. Першим із великих авторів, хто зацікавився звуковими можливостями цих інструментів, був великий австрійський композитор ***Альбан Берг*** (1885–1935). Весною 1921 року він завершив оркестровку опери *«Воццек»*, що стала одною із вершин оперного мистецтва XX століття. Для сцени в трактирі із другого акту йому знадобився музичний тембр, найбільш типовий для реальної передачі цієї звукової атмосфери. І, звичайно, що його вибір випав на баян і акордеон: вони отримали в побуті Австрії дуже широку по-

пулярність. В другому акті опери «Воццек» (сцена четверта) баянно-акордеонний тембр помітно підсилює асоціації з привичним музичним побутом, з його типовими танцювальними жанрами, з усією атмосферою побутової музики. В звучанні невеликого інструментального ансамблю трактиру на сцені відтворюється емоційно насичений мелос традиційного тридольного австрійського танцю – **лендлера**. Вперше у світовому музичному мистецтві тут повністю виявлені експресивні засоби баяна и акордеона. Значну роль в історії гармоніки зіграв твір, написаний у 1921 році видатним німецьким композитором ***Паулем Хіндемітом*** (*Paul Hindemith*, **1895–1963**) «Камерна музика № 1» ор. 24 для невеликого камерно-інструментального ансамблю. В ньому, поруч із смичковим квартетом, фортепіано, флейтою, кларнетом, фаготом и трубою, залучений також один із видов гармонік – фісгармонія, якому композитор довіряє відповідальну і важку партію. Досвід П. Хіндеміта не міг залишитися непоміченим. Ініціатива в активному розвитку академічного виконавства на баяні і акордеоні належала Ернсту Хонеру. І основним завданням було залучення до створення репертуару професійних, признаних авторів музики.

З другої половини 1920-х років Е. Хонер вживає наполегливі спроби зацікавити інструментом серйозних композиторів, що зарекомендували себе в камерно-академічному жанрі. Перш за все він звертається до Пауля Хіндеміта, враховуючи його цікавий та плідний досвід з використання фісгармонії в такому змістовному творі, як «Камерна музика № 1». В 1926 році Е. Хонер заказує йому твір для акордеона або баяна. Проте Хіндеміт не прийняв цієї пропозиції і переадресував заказ молодому и перспективному композитору ***Хуго Герману*** *(Hugo Herrmann)*, з яким був добре знайомим по спільній роботі в одному із музичних кружків. Так в 1927 році відбулася найважливіша подія в становленні баянно-акордеонного мистецтва: Х. Герман представив перший в історії в цій області музики камерно-академічний твір, сюїту ***«Сім нових п'єс» («Sieben neue Spielmusiken»)***. Сюїта була вперше представлена публіці одним із кращих баяністів цього часу **Германом Шитенхельмом**. Однак прем'єра відбулася далеко не зразу: дуже незвичним для цього часу виявився цей опус, хоча з позицій сьогодення достатньо простим по мові. Труднощі були природними – адже у всіх європейських країнах «тон» задавали все ж популярні п'єси, безпосередньо пов'язані із застосуванням акордеона і баяна в музичному побуті.

1.2 Хуго Герман – основоположник професійної баянно-акордеонної літератури

Хуго Герман (*Hugo Herrmann*, 1896–1967) – піаніст, органіст, композитор і диригент – є тим музикантом, якому довелося в другій половині 20-х років стати автором перших високопрофесійних творів для акордеона і баяна. Майже три десятиліття, з 1935 по 1963 роки, Хуго Герман, разом із відомим діячем баянно-акордеонного мистецтва, автором однієї із перших великих книг по історії гармоніки **Арміном Фетом** (*Armin Fett*), очолював створений в середині 30-х років перший в Німеччині і другий в світі (після СРСР) професійний учбовий заклад – Спеціальну школу гармоніки в Тросингені. Окрім того, Х. Герман керував в спеціальній школі гармоніки оркестром акордеоністів, фольклорним музичним семінаром. Багато років він являвся членом Союзу композиторів Західної Німеччини, президентом Німецького союзу педагогів акордеона. Музикантом написано п'ять опер, серед яких виділяються камерна опера «Ріг газелі», ор.43 (*«Gazellenhorn»*, 1929), опери «Васантасена», ор.70 (*«Vasantasena»*, 1930), «Диво» (*«Das Wunder»*, 1937), п'ятнадцять кантат, п'ять симфоній, чотири струнних квартети, концерти з оркестром для різних інструментів – скрипки, віоли да гамба, органа, клавесина. До числа найбільш значних інструментальних творів Хуго Германа належить Камерна симфонія для 19 інструментів (1926), фортепіанне Тріо (1927), два концерти для органа, мотети. Про активність його композиторської діяльності можуть свідчити данні шостого тому об'ємного німецького видання «Музика в історії і сучасності» («Die Musik in Geschichte und Gegenwart»): тут приведений список, який складається більше ніж із 300 творів майстра, який включає симфонічну, камерно-інструментальну музику, велику кількість хорових опусів, ораторій, мес, кантат, творів для драматичного театру, пісень і т. д.

Уперше в зарубіжному аккордеонно-баянному виконанні Хуго Германом створений також висохудожній зразок музики концертного жанру – двочастинний Перший концерт (1940). У передмові до публікації партитури автор підкреслював, що партії струнного камерного оркестру дуже прості і можуть бути призначені для любительських колективів, причому камерний оркестр (смичкові і дві літаври) може бути замінений акордеонним оркестром. Дещо пізніше у Хуго Германа з'являються і інші визначні твори, зокрема, концерти для баяна або акордеона з оркестром – Другий концерт (1949), Подвійний концерт для баяна (акордеона) і арфи (Doppelkonzert, 1951), Маленький концерт (Kleines Konzert) для баяна або акордеона соло (1943), камерні дуети для баяна або акордеона з арфою, скрипкою, фортепіано, безліч різноманітних мініатюр і т. д. Проте усі вони, як і створені в 30–50-і роки для інструменту за замовленням Ернста Хонера численні твори інших німецьких композиторів, нині практично забуті і вкрай рідко виконуються навіть в самій Німеччині.

2. Німецька акордеонна музика 50–60 рр.: Ганс Бреме, Вольфганг Якобі, Георг Катцер, Юрген Ганцер

За кордоном з 50-х років XX століття розвиток баяна і акордеона в академічному напрямі також відбувається набагато інтенсивніше, чим раніше. Лідируючі позиції на початку 50-х років як і раніше займає Німеччина, причому її західна частина (Федеральна Республіка Німеччина). Помітно активізується навчання на баяні в Школі музики Троссингена, як і раніше очолюваною такими видатними діячами німецького акордеон-

ного мистецтва, як Хуго Герман, Рудольф Вюртнер, Армін Фет, про які вже йшла або ще піде мова. У Західній Німеччині до музики для баяна завдяки ініціативі, виявленій **Ернстом Хонером** в 30-і роки, звернулася безліч професійних композиторів. Разом з родоначальником професійно-академічної музики для баяна і акордеона Хуго Германом, це – Каспар Резелінг, Фрідріх Хааг, Гер Зілхер, Фріц Стіг; з другої половини років починає активно працювати також відомий німецький композитор Ернст-Лоттар фон Кнорр. Але особливо відомими серед баяністів і акордеоністів різних країн стають твори ***Ганса Бреме*** (1904–1957).

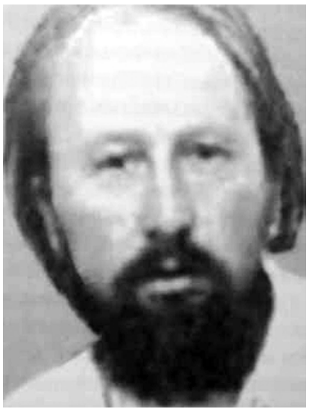

Музичну освіту як композитора і піаніста він отримав у Вищій школі музики в Берліні. Тут він вчився з 1922 по 1928 роки. З 1928 року Ганс Бреме – доцент, а з 1940 – професор Вищої школи музики в Штутгарті, де веде спеціальний клас фортепіано, аз 1936 року клас композиції. У післявоєнний час, з 1945 по 1949 роки – професор Вищої школи музичного виховання (Hochschulinstitut for Musikerziehung) в Троссингені, потім повертається в Штутгарт, де продовжує викладацьку діяльність до кінця життя. Визнання прийшло до Г. Бреме в 30-і роки. Серед різноманітної творчої спадщини композитора виділяються дві опери – «Дурень і смерть» («Der Tor und Tod», 1928) і «Любов дорога» («Liebe ist teuer», 1949). Г. Бреме створив дві симфонії (1925 і 1950), «Триптикон» («Triptikori») для оркестру на тему Г.Ф. Генделя (1937) – твір, що користувався в Німеччині чималим успіхом. Воістину ж революційне значення для розвитку виконання на баяні і акордеоні мав твір Ганса Бреме, створений в 1952 році. Це – концертні етюди «Паганініана» (Paganiniana: Konzertetuden für Accordéon) op. 52. Тут блискуче продовжені традиції створення симфонічних варіацій для фортепіано композиторів-класиків на тему відомого Капрису a-moll № 24 Ніколо Паганіні. Для аналогії досить хоч би згадати знамениту Рапсодію на тему Н. Паганіні для фортепіано з оркестром С. Рахманинова, масштабні твори для фортепіано соло – Варіації на тему Паганіні op. 35 І. Брамса або ж Шість концертних етюдів по Каприсам Н. Паганіні op. З.Р. Шумана. Аж до сьогоднішнього дня «Паганініана» Г. Бреме залишається повною мірою репертуарною – часто використовується в концертній і педагогічній практиці, постійно звучить на самих різноманітних конкурсах. Незабаром Г. Бреме створює і інші яскраві твори. Через рік, в 1953 році, з'являється його диптих «Осіння елегія і каприччіо» op. 57 (Autumn Elegy and Capriccio), побудований на виразному образному контрасті співучої виразної мелодії першої частини і скерцозно – гумористичної другої. У 1956 році він пише віртуозні п'єси для акордеона – Allegro veloce і Poco Allegro ed amabile. Одним з найвідоміших творів композитора є його «Дивертисмент».

Твори для баяна і акордеона, створені в 1950–60-х роках ***Вольфгангом Якобі*** (*Wolfgang Jacobi*, 1894–1972) являють собою значний вклад в репертуар, часто виконуються в різних країнах. Про значення творчості композитора може свідчити хоча б те, що з 2000 року в Мюнхені проходить щорічний міжнародний конкурс імені Вольфганга Якобі. Широке визнання композитор отримує в 60-і роки в усій Західній Германії: його твори виконуються в різних країнах світу, він удостоюється ряду авторитетних нагород ФРГ за вагомий вклад в розвиток музичного мистецтва. Творча спадщина Вольфганга Якобі багатогранна. Ним створено більше 200 творів різних жанрів: оркестровому, камерно-інструментальному, вокальному і т. д. До створення музики для баяна і акордеона В. Якобі прийшов лише в шестидесятилітньому віці, зокрема, завдяки наполегливій ініціативі Ернста Хонера. Спочатку В. Якобі став поповнювати репертуар аккордеонно-баянних оркестрів. Першим його досвідом стали обробки німецьких народних танцювальних мелодій – «Нижньонімецькі народні танці» (*«Niederdeutsche Volksténze»* 1955). Через три роки він пише для даного інструментального складу «Серенаду і Аллєгро» (*Serenade und Allegro*, 1961), які отримали популярність після того, як була зроблена їх редакція для баяна з оркестром. В 60 – на початку 70-х років творчість композитора для оркестру акордеоністів і баяністів також продовжується: зявляються його «Симфонічна сюїта» («Sinfonische Suite», *1964*), «Симфонієтта» (Sinfonietta, *1969*), «Фанфарна сюїта» («Fanfaren-Suite» 1910), «Іспанські враження» («Spanische Impressionen», 1970). Пише він і ансамблеві твори для акордеона і баяна – «Камерну музику I» і «Камерну музику II» (Kammermusik I, II, *1970*), 3 мадригали і 3 танцювальних пісні для хору і акордеонно-баянного ансамблю (3 Madrigale, 3 Tanzlieder, 1971), створює Фантазію для флейти з баяном чи акордеоном {Phantasie, 1978). Разом з тим, в 60-і роки композитор все наполегливіше звертається до створення творів для баяна чи акордеона соло. Серед них варто відмітити Капрічіо (Capriccio, 1962), Концертне рондо (Konzertrondo, 1965), Французьку увертюру (Franzésische Ouverture, 1968), 10 поліфонічних пєс (10 Polyphonen Spielstücke, 1970), Ригодон {Rigaudon, 1971). Одним із найбільш яскравих і значимих, часто виконуваних творів став у Вольфганга Якобі Дивертисмент (Divertissement, 1966). Ця незвичайно динамічна, гостро імпульсивна і помітна музика особливо часто звучить на концертній естраді і престижних конкурсах.

Георг Катцер (*George Katzer*, р.н. 1935) – композитор, чиї твори для баяна і акордеона нерідко звучать в зарубіжних концертних, конкурсних і педагогічних програмах. З середини 60-х ро-

ків Георг Катцер цілком посвячує себе творенню музики. Він удостоюється за неї престижних нагород: в 1976 отримує премію імені Ганса Ейслера, в 1981 – Національну премію по мистецтву ГДР. З 1978 року стає членом Академії мистецтв, з 1982 – віце-президентом Союзу композиторів і теоретиків ГДР, в 1990 – президентом. З 1989 року він є також президентом національної секції Міжнародної спілки електронної музики, з 1993 – членом Академії мистецтв в Берліні. У Г. Катцера немало творів великих музично-сценічних жанрів – опери «Веселий музикант», «Бенкет або про любов», музика до хореографічних картин «Пригоди Чіпполіно», балети «Чорні птахи» («Schwarze Vogel», 1975), «Новий сон в літню ніч» («Ein пеиег Sommernachtstraum», 1979), опера «Антигона» («Antigone», 1990). В нього є також немало симфонічних творів, камерно-інструментальні роботи, та ін. Композитором написано безліч вокальних творів. Театрально-сценічні і оркестрові опуси Георга Катцера неодноразово виконувались та виконується в наші дні найбільшими музичними колективами як в Германії, так і за її межами. Ним створено багато цікавої музики для радіо, телебачення, кіностудій. Як зазначає біограф композитора Л. Клінберг, в його творчості «стилістика така ж многогранна, як і жанри, в яких він творить. Вони включають не тільки алеаторику, колажну техніку, але й електронну музику». До поповнення репертуару для баяна Г. Катцер звернувся з 70-х років і зразу ж став призначати свої твори в першу чергу саме кнопковому інструменту. Починаючи з цього періоду він написав безліч баянних пєс, які в 1995–1997 роках були опубліковані в Німеччині в двотомнику «For buttons, volume».

Твори ***Юргена Ґанцера*** (*Jürgen Ganger*, р. 1950) міцно увійшли до репертуару баяністів і акордеоністів багатьох країн світу. Юрген Ґанцер здобув спочатку освіту як акордеоніст. Своє навчання на акордеоні він продовжував упродовж 1969–1975 років у відомого композитора-акордеоніста, автора ряду творів для цього інструменту Ганса Болла. У 80–90-і роки Ю. Ґанцер веде активну роботу по пропаганді баянно-акордеонного мистецтва: бере активну участь в організації і підготовці різних міжнародних змагань баяністів і акордеоністів, в 1996 році очолює журі XXXIII Міжнародного конкурсу баяністів-акордеоністів в Клінгенталі, його п'єси для баяна і акордеона були обов'язковими на престижних міжнародних конкурсах «Фогтландські дні музики»: ними стали чотиричастинна сюїта «Образи» {«Gestalten») в 1987 році і «Механіко» в трьох частинах {«Mechanico») в 1996. Серед цікавих і незвичайних творів Юнгера Ґанцера слід також згадати цикл, створений більш ніж десятиліттям раніше, в 1973 році «Перпетуум, фугу і коду» («Perpetuum, fuge und coda»). Цікавим і своєрідним твором Юргена Ґанцера стала Пасакалія c-moll. Таким чином, творчість композиторів Німеччини – а це і ряд інших – композиторів, серед яких Ганс Болл (Hans Bolt), Гельмут Рейнботе (Helmut Reinbothe), Герхард Тіттель (Gerhard Tittel), Герберт Кірмсе (Herbert Kirmsse) і інші – стало важливим внеском у розвиток камерно-академічної музики для баяна і акордеона.

3. Рудольф Вюртнер та Альберт Фоссен – яскраві представники естрадної музики Німеччини

Як вже відзначалося, Німеччина стала родоначальницею академічного баянно-акордеонного репертуару. В той же час, вже з 20-х років XX століття в країні набуло поширення і немало естрадних концертних мініатюр, в яких інструменти, що вивчаються нами, і передусім акордеон, постали як широко поширені, як ті, які залучають до кола своїх шанувальників найрізноманітнішу слухацьку аудиторію. З'являються концертні фантазії, попурі, але ще більше – невибагливі естрадні мініатюри танцювальних жанрів, що звучать в програмах видатних акордеоністів і баяністів як соло, так і у супроводі естрадних ансамблів і оркестрів.

Серед композиторів, що прославилися створенням і виконанням різних концертних фантазій естрадного плану, передусім слід назвати ***Рудольфа Вюртнера*** (*Rudolf Wurtner*, 1920–1974). Освіту як акордеоніста він отримав в Міській музичній школі Троссингена, а згодом у Вищій музичній школі Штутгарта, де займався у родоначальника професійної баянно-акордеонной музики Хуго Германа. З середини 30-х років молодий музикант починає активну концертну діяльність, а з 1939 року стає викладачем класу баяна-акордеона в тій же Міській музичній школі Троссингена, в якій почав своє навчання на інструменті. Разом з цим, він все більше захоплюється колективним баянно-акордеонним музикуванням і з 1947 року стає диригентом великого оркестру, що отримав найменування «Оркестр фірми Хонер».

Найбільш популярними в Німеччині, починаючи з 20-х років, стають естрадні мініатюри, безпосередньо створені в танцювальних жанрах – вони постійні на акордеоні або баяні соло, а ще частіше – у супроводі різних естрадних ансамблів і оркестрів. У довоєнні десятиліття і в самій Німеччині, і в багатьох країнах Європи активно концертують такі німецькі акордеоністи як Хайнц Мунзоніус, Хорст Хофман, Ганс Георг Шютц і ряд інших.

Одним з найбільш відомих серед них стає ***Альберт Фоссен*** (*Albert Vossen*, 1910–1971). Музичну освіту він здобув як піаніст, проте з початку 30-х років освоює акордеон і починає концертну діяльність на цьому інструменті з виконанням естрадних мініатюр, аранжувань різних жанрів танцювальної музики. З середини 30-х років багато записується на грамплатівки, пише естрадну музику до ряду кінофільмів, бере участь в їх озвучуванні на акордеоні і фігурує як акордеоніст в кадрах фільмів. Проте в нашій країні ім'я Альберта Фоссена було практично невідомим через «залізну завісу», що панувала упродовж десятиліть. І це не дивлячись на те, що саме ним був створений фокстрот *«Flick-flack»*, що здобув в обробці радянського акордеоніста **Юрія Шахнова** щонайширшу популярність, як п'єса «Карусель». Для численних фокстротів А. Фоссена характерні яскравість мелосу, мінлива і розвинена орнаментальна фігурація, численні синкопи і спонтанні зміни ритмічного малюнка, що гостро зіставляються з рівномірністю метричного басо-аккордового пульсу, велика кількість свінгових зворотів. Про усе це з повною достовірністю можна судити по таких фокстротах, як *«Мимохідь» («Im Vorüber gehen»)*, *«Танцюючі ноти» («Tanzende Noten»)*.

Висновки. Роблячи підсумок нашого дослідження, необхідно підкреслити, що історія німецького акордеону непересічне явище загальносвітового баянно-акордеонного мистецтва. Твори німецьких композиторів часто є обов'язковими на престижних міжнародних конкурсах, що говорить про їх неабияку популярність серед професійного кола музикантів. Непересічні німецькі композитори, такі як Хуго Герман, Ганс Бреме, Юрген Ґанцер, Рудольф Вюртнер, Альберт Фоссен сформували власну своєрідну музичну мову, в якій спостерігаємо наявність яскравого симбіозу різних стильових елементів, в тому числі ладогармонічних. Традиційні прийоми композиторського письма в баянно-акордеонній музиці сучасних німецьких композиторів органічно поєднуються з модерністичними: кластерна техніка, поліладовість, мікрохроматика, різновиди поліфонічного викладення, складні метро-ритмічні формули (синкопи, перемінний ритм, поліритмія, акценти). Баянно-акордеонна музика сучасних німецьких композиторів – є яскравим відображенням прагнень молодої генерації музикантів до театралізації виконавського відтворення музичних образів, які в свою чергу підпорядковані ідеям нового світогляду, глибині філософського втілення як мистецького феномену сучасної музичної культури.

Вперше у вітчизняному музикознавстві зроблено музикознавчий аналіз багатьох творів німецьких композиторів. А також подано біографічні дані відомих імен з історії німецького баянно-акордеонного мистецтва, зібрано якомога повніше літературу по темі «Історія акордеона у Німеччині» для полегшення роботи майбутніх досліджень у цьому напрямку.

Список літеатури:

1. Мирек А. Гармоника. Прошлое и настоящее. – М.: «Интерпакс», 1994. – 543 с.
2. Мирек А. Справочник. – М.: Альфред Мирек, 1992. – 98 с.
3. Имханицкий М. История баянного и акордеонного искусства. – М.: РАМ им. Гнесиных, 2006. – 276 с.
4. Имханицкий М. Музыка зарубежных композиторов для баяна и аккордеона. – М., 2004. V. – 520 с.
5. Давидов М. Баян – акордеон в камерному мистецтві на стику століть.// Музичне виконавство. Наукових вісник НМАУ, вип. 8, кн. 5. – К.: НМАУ, 2000. – 187 с.
6. Єргієв І. Д. Мистецтво українського «модерн-акордеона» у світовому процесі. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Академічне народно- інструментальне мистецтво України XX-XXI століть». – К.: НМАУ, 2003.
7. Новожилов В. Баян. – М.: Музыка, 1988. – 179 с.
8. Басурманов А. Баянное и аккордеонное искусство. 3-є изд. – М., 2003. – 347 с.
9. Бычков В. История отечественной баянной и зарубежной аккордеонной музыки. М.
10. Воробьев М., Захаров Ф. К истории происхождения и развития современной гармоники на Западе // Гармоника. Труды Государственного института музыкальной науки. – М., 1928. – 266 с.
11. Ерохин В. De musica instrumental is. Германия – 1960–1990. Аналитические очерки. – М., 1997.

Стадник А.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

АККОРДЕОН В АСПЕКТЕ КУЛЬТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ ГЕРМАНИИ: ИСТОРИОГРАФИЯ ВОПРОСА

Аннотация
Проведено специальное и комплексное исследование проблемы истории современного немецкого аккордеонного искусства. Автор убедительно обосновывает практическую актуальность данной темы, тщательно анализируя все исторические этапы становления немецкой исполнительской школы. Осуществлена попытка изучения аккордеонного искусства Германии как целостного явления. Освещены биографические данные таких многих известных имен немецкого баянно-аккордеонного искусства, как Хуго Герман, Ганс Бреме, Юрген Ґанцер, Рудольф Вюртнер, Альберт Фоссен. Впервые в отечественном музыковедении сделано музыковедческий анализ многих произведений немецких композиторов. А также представлены биографические данные известных имен по истории немецкого баянно-аккордеонного искусства, собрано как можно полнее литературу по теме «История аккордеона в Германии».
Ключевые слова: история аккордеона, акордеонная музыка Германии, баянно-акордеонная литература, эстрадная музыка Германии, аккордеонная школа Германии.

Stadnyk A.A.
Kiev National University of Culture and Arts

ACCORDION IN THE ASPECTS OF CULTURAL AND ARTISTIC CONCEPT OF GERMANY: HISTORIOGRAPHY OF THE QUESTION

Summery
A special and comprehensive study of the problem of the history of contemporary German accordion art has been conducted. The author convincingly substantiates the practical relevance of this topic, carefully analyzing all the historical stages of the formation of the German performing school. An attempt was made to study the accordion art of Germany as a holistic phenomenon. The biography of many famous personalities in German accordion art such as Hugo Herrmann, Hans Brehme, Jurgen Ganzer, Rudolf Würtner, Albert Vossen was featured. For the first time in the Ukrainian musicology a musicology analysis of many works of German composers was made. And also the biography of the well-known names in the history of German accordion art was presented, and the literature on the topic «History of accordion in Germany» was almost fully collected.
Keywords: accordion history, accordion music of Germany, accordion literature, pop music of Germany, accordion school in Germany.

УДК 78.01+78.08]:94(477)«1648/1764»

МЕНТАЛЬНО-СВІТОГЛЯДНІ ТА ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕРІОДУ ГЕТЬМАНЩИНИ

Тилик І.В., Комаренко Н.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Статтю присвячено висвітленню ментально-світоглядних та жанрово-стильових аспектів розвитку української музичної культури періоду Гетьманщини. У дослідженні простежено суспільно-історичні та геополітичні обставини, які детермінували образно-семантичний та жанрово-стильовий розподіл в українській культурі, зокрема в музичній, на різних історичних етапах, особливо, у другій половині XVII – середині XVIII ст. Поряд із цим значна увага у публікації приділяється з'ясуванню об'єктивних культурно-історичних та мистецьких параметрів, які координували процес асиміляції і образно-семантичної трансформації універсальних елементів європейської барокової лексики у різних сферах української культури доби Гетьманщини. Поліаспектна специфіка аналізованої у статі проблематики обумовлює різнопланову хронологічну структуру дослідження, яка не обмежується лише історичним періодом XVII-XVIII ст., значно виходячи за окреслені часові координати. Це дає змогу простежити спільні жанрово-стильові еволюційні закономірності, які протягом кількох століть визначали магістральний вектор розвитку української музичної культури.

Ключові слова: українська музична культура Гетьманщини, європейська барокова лексика, художнє мислення, ментально-світоглядні та жанрово-стильові аспекти, релігійно-філософські та образно-семантичні параметри.

Постановка проблеми. Як засвідчують різноаспектні історико-мистецтвознавчі дослідження, одним із найцікавіших, і водночас, найсуперечливіших феноменів української культури є період Гетьманщини. Соціально-історичні процеси, пов'язані з формуванням в Україні у другій половині XVII ст державного суспільно-політичного і культурного устрою, супроводжувалися активним поширенням універсальних актуальних на той час стильових засад європейського бароко. Цей потужний стильовий напрямок вплинув на усі види і жанри мистецтва, на філософську та наукову творчість, сприяючи виникненню принципово нових жанрів та художньо-образних феноменів. З огляду на це особливої ваги набуває притаманний мистецтву барокко мистецький динамізм і водночас, напрочуд глибока образно-семантична смислоємкість яка, зумовлювалася схильністю до метафорично-алегоричного осягнення дійсності, до виявлення релігійно-філософських парадоксів, підкреслення контрастів та формування чітких антитез.

Досліджуваний у публікації культурно-історичний період – друга половина XVII – середина XVIII ст. – постає для української культури надзвичайно важливим етапом, адже саме на нього припадає процес остаточної кристалізації національно адаптованого концепту європейської барокової образно-семантичної та жанрово-стильової системи. Це дає підстави трактувати його, як першу за попередні чотири століття кульмінацію розвитку української, зокрема музичної культури, освіти та хорового виконавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, пов'язана з різними аспектами розвитку української музичної культури доби Гетьманщини, традиційно привертала і привертає увагу дослідників. Зокрема, вона набула у різній мірі змістовного висвітлення у працях, використаних у процесі роботи над даною публікацією, а саме: в площині *музикознавства* (Д. Антонович [1]; Н. Герасимова-Персидська [5; 6]; Т. Гусарчук [9]; Л. Івченко [31]; Л. Корній [13; 14]; М. Підгорбунський [21]; С. Уланова [32]), *історії* та *соціально-політичних* досліджень (М. Грушевський [7; 8]; Я. Ісаєвич [12]; М. Попович [22]; О. Найден [19]; Потульницький [23], О. Струкевич [26]), *філософії* (А. Бичко, В. Табачковський [2]; В. Нічик [20]; Л. Ушкалов [33]), *психології* (Т. Гусарчук [10]; І. Сурмай [28]; Тимощук [30]), у сфері *мистецтвознавчих* [3]; І. Бондаревська [4]; П. Жолтовський [11]; Л. Корній [14]; А. Макаров [17]; Л. Міляєва [18; [19]; І. Тилик [29]) та *релігієзнавчих* М. Грушевський [7]; Я. Креховецький [15]; Крижанівський [16]; Л. Ушкалов [33]) досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність вказаних наукових напрацювань, присвячених розвитку української музичної культури періоду Гетьманщини, цю проблематику не можна вважати достатньо висвітленою. Особливо це стосується питань, які пов'язані з жанрово-стильовою та образно-семантичною специфікою функціонування барокових традицій в українському професійному й народному музичному побуті. Потреба у з'ясуванні вказаного аспекту й обумовлює *актуальність* даної публікації.

Формулювання цілей статті. *Мета* дослідження полягає у тому, щоб висвітлити ментально-світоглядні та жанрово-стильові аспекти розвитку української музичної культури періоду Гетьманщини.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних *завдань*:

– простежити суспільно-історичні та геополітичні обставини, які детермінували розвиток української музичної культури, зокрема музичної, на різних історичних етапах, особливо, у другій половині XVII – середині XVIII ст.

– висвітлити образно-семантичний та жанрово-стильовий розподіл в українській музичній культурі другої половини XVII – середині XVIII ст.

– з'ясувати об'єктивні культурно-історичні й мистецькі параметри, які координували процес асиміляції і образно-семантичної трансформації універсальних елементів європейської барокової

лексики у різних сферах української культури доби Гетьманщини.

Методологія дослідження. У статті використано комплекс теоретичних методів дослідження: індукція, дедукція, аналіз, синтез, компаративний аналіз, класифікація, моделювання, метод культурологічно-мистецтвознавчої реконструкції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навряд чи хтось стане заперечувати, що будь-яке мистецьке явище формується в горнилі складних архітектонічних процесів, які тісно пов'язані з ментальною та суспільно-історичною специфікою етнічного світосприйняття. Це виразно засвідчує українська музична культура, розвиток якої протягом століть супроводжувався парадоксально суперечливою взаємодією з різними культурно-мистецькими елементами і традиціями, спорідненими з етнічним кодом нації. Воно й не дивно, адже знаходячись на перетині стратегічно важливих торгівельно-економічних шляхів та культурних ареалів, українські терена, споконвіку були епіцентром драматичних колізій, в перебігу яких сформувалося притаманне українському національного менталітету «...специфічне «екзистенційно-межове» світовідчуття – гостро емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, лірично-пісенне сприйняття природного та соціального оточення, пріоритет «серця» над «головою» [2, с. 318].

Гостре передчуття фатальної невідворотності воєнних і суспільних негараздів а, водночас, усвідомлення нетривкості людського щастя посилювало в українському суспільстві значення мистецької рефлексії як дієвого естетизуючого фактора, здатного відчутно знівелювати психологічний дискомфорт, що виникає в момент індивідуальної адаптації особистості до негативних життєвих обставин.

Це найвиразніше простежується у випадках, коли йдеться про докорінну трансформацію світоглядних пріоритетів етносу. У зв'язку з цим, доречно згадати початковий етап запровадження на Україні-Руси православ'я, коли рецепція християнських ідей здійснювалася в найбільш співзвучній етнічному світовідчуттю проекції універсальних, як для християнства, так і для язичництва естетичних засад релігійної обрядності. Або ж, наприклад, драматичні події, пов'язані з занепадом Давньо-Київської держави. Вони, як відомо, значно послабили суспільну значимість соціально-креативного аспекту громадської актуалізації, зумовивши, таким чином, «відтік» ментальної енергії етносу в площину православно-святоотецького духовного подвижництва та пов'язану з ним мистецько-образну сферу [7; 8]. Зовнішнім показником цієї світоглядної трансформації слід вважати активне поширення серед різних прошарків давньоукраїнського суспільства різноманітних жанрів релігійно-філософського спрямування, зокрема стихір, духовних віршів, покаянних псалмів та ін., в яких момент душевного «катарсису» постає домінуючим [2; 24; 32].

Їх популярність свідчить, що апокрифічно-паралітургічна, і в тому числі народно-псальмова, культура була одним з активних реагентів суспільного життя, котрий давав змогу поєднати (на грунті національної адаптованої святоотецької традиції) язичницькі та християнські елементи в єдиному творчому синтезі, спрямованому в площину ексатичного переживання.

В цьому контексті, особливої уваги заслуговують народні псальми, в яких релігійно-апокрифічні мотиви є тісно пов'язані з архаїчними елементами магічних вірувань, трактуючись не стільки з позиції християнської ідеї Спасіння, скільки під кутом зору споконвічних народних уявлень, спроеційованих в площину реалій повсякденного життя.

Такий концепт сприйняття православно-християнської сюжетики набуває особливого значення в період буремних соціальних та культурно-релігійних потрясінь XVI-XVII ст., коли, на тлі непримиренної православно-католицької релігійно-конфесійної конфронтації, проблема розвитку української національної культури виходить на перший план, усвідомлюючись тогочасною громадськістю як виключно важливе стратегічне завдання.

Вирішального значення в процесі його розв'язання набули *братства* – православні громадські об'єднання, мета яких полягала в активній протидії полонізації та покатоличенню шляхом гуртування свідомого українства довкола просвітницького руху [8; 12].

На хвилі національно-патріотичного піднесення по всій Україні починають виникати численні братські школи, в яких, окрім вивчення слов'янських (книжної давньоукраїнської, церковно-слов'янської, польської) та грецької мов і лічби, значної уваги надавалося також практичному освоєнню первинних засад православної віри та богослужбового (ірмолойного та партесного) співу [8; 27; 28].

Згодом, посилення контрреформації і активізація пов'язаної з нею єзуїтської освітянської ідеологічної та культурної експансії змусили православну громадськість скорегувати розвиток братського руху в бік подальшого удосконалення навчального процесу за зразком кращих тогочасних католицьких університетів і академій [12; 26].

Практичне вирішення цього завдання передбачало створення якісно нової європеїзованої культурної парадигми, здатної узгодити традиційні засади національного світовідчуття з естетичними та релігійно-філософськими запитами стрімко змінюваного світу і, водночас, забезпечити збереження культурно-історичної спадкоємності на актуальному витку суспільної еволюції.

Вказана тенденція найвиразніше окреслилася в часи Гетьманщини, коли українська культура переживала процес болісної примусової інтеграції в систему естетичних запитів московського, а згодом великоросійського культурного середовища, зазнаючи при цьому послідовних утисків з боку царської влади (заборона українського книгодрукування, запровадження російської мови в державних та освітянських установах, перекачування культурно-освітянських кадрів до Москви, а згодом і С.-Петербургу тощо).

Суб'єктивне ставлення до вказаних інтеграційних явищ з боку видатних діячів тогочасної української еліти, в загальних рисах, визначало ідеологічні принципи двох основних концепцій національного культурного розвитку.

Представники першої з них – *автономістської* (П. Сагайдачний, П. Могила, Б. Хмельницький,

І. Гізель, І. Мазепа, П. Орлик), – в переважній більшості пов'язували перспективи національної культурної розбудови з ідеєю незалежної держави.

Апологети протилежної – *інтеграціоналістської* моделі – (М. Броневицький, М. Смотрицький, І. Копинський, Ф. Прокопович, С. Яворський) припускали доцільність асиміляції української культури в межах щойно створюваного великоросійського імперського простору (Московська держава, Російська імперія) [23].

Розмаїття політичних уподобань, інспіроіваних протистоянням вказаних концепцій, адекватно віддзеркалилося в множинності оригінальних релігійно-філософських та поетичних концептів, свідомо або інтуїтивно осягнутих українськими митцями в хвилини творчого озаріння [4; 17; 33].

В зв'язку з цим, симптоматично, що саме на середину XVII – першу половину XVIII ст. припадає бурхливий розвиток української літератури, в тому числі і в жанрах, пов'язаних з шкільним театром.

Численні драматургічні твори викладачів Києво-Могилянської академії, репрезентовані жанрами міраклю, мораліте, комедії, трагедокомедії, адекватно відобразили оригінальні погляди різних діячів культури стосовно актуальних проблем суспільного і духовного життя України.

Вказана світоглядна трансформація поряд з іншим передбачала суттєве оновлення суспільних поглядів на рівні трактування визначальних естетичних категорій.

Найвиразніше це простежується у зміні ставлення до поняття краси, яка, на відміну від аскетичних традицій Середньовіччя, сприймається вже не лише у співвідношенні з трансцендентним божественним виміром, але й постає цілком автономним чинником земного буття, здатним, навіть незалежно від релігійного світовідчуття, приносити людині радість і суто мистецьку естетичну насолоду [14; 17].

Це засвідчує, що на межі XVI-XVII ст. на Україні, і що особливо важливо, не лише в західних, але й центральних, придніпрянських регіонах відбувся кардинальний поворот до ренесансно-барокового світовідчуття, котрий закріпив у громадській свідомості значної частини етносу новочасний універсально-європейський концепт сприйняття краси (мистецької довершеності) як реального уособлення гармонії (симфонії) між земним і небесним началами, через яку відбувається екзистенційно-сутнісне примирення одвічних суперечностей людського існування [19; 26; 28].

Визначну роль в означеній модернізації художнього мислення відіграло свідоме спроеціювання різних форм української культури в сферу алегоричного апарату барокової лексики, на грунті якої кристалізувалися семантичні пласти європейського науково-освітянського та культурно-мистецького життя XVII-XVIII ст. [17].

Вийти за межі цього барокового інформативно-лексичного ареалу означало для художника «випасти» з семантичного контексту своєї епохи, стати незрозумілим більшості сучасників [4; 17; 30]. Тож, не дивно, що українське професійне мистецтво XVII-XVIII ст., сподіваючись на матеріально-фінансову підтримку з боку заможних і, водночас, освічених меценатів, орієнтувалося, здебільшого, на запити тих верств суспільства (до них належала, передовсім, міська еліта/шляхта, багаті ремісники, козацька старшина, духовенство, науково-освітянські та мистецькі кола), які в більшій мірі мали доступ до семантично-лексичного апарату, котрим оперувало західноєвропейське культурне середовище XVII-XVIII ст.

Водночас, потрібно відмітити, що в селянському, а почасти й козацькому середовищі барокова культура, принаймні в її рафінованих формах, далеко не завжди була адекватно зрозумілою і сприйнятною. Це відобразилося в парадоксальному переосмисленні елементів європейського професійного мистецтва під кутом зору простонародного сприйняття і, зрештою, призвело до появи спрощено-адаптованих і до певної міри спримітизованих народною уявою мистецьких зразків [3; 17; 28].

Для артефактів, що належать до вказаної категорії, характерним є химерне поєднання традиційної народно-побутової сюжетності (наприклад, в образотворчому мистецтві – численних варіантних різновидів образу «козака Мамая», як найбільш ємного і лаконічного втілення української народної філософії XVII-XVIII ст. і з певним чином переосмисленими елементами «високого бароко», що, зокрема в народному живописі, актуалізувалося в оригінальній кольоровій палітрі, в специфіці використання ефекту прямої і зворотної перспективи, в характерних особливостях застосування світлотіні [11]. При цьому загальною рисою постає свідоме, «заземлення» первинного семантичного рівня використовуваних барокових деталей (піднесених метафор, алегорій), прив'язка їх до буденних реалій живого народного побуту, і, водночас, проеціювання або в площину травестійно-гумористичної (сміхової) культури, або ж у сферу драматичних роздумів про сенс життя, переосмислених крізь меланхолійно-філософську форманту релігійно-псальмової інтонаційної образності [6; 32].

Слід відмітити, що означені тенденції простежуються не лише в сфері народної творчості, але й в царині тогочасного професійного мистецтва, і зокрема іконопису [11]. В зв'язку з цим, показовим видається той факт, що попри неабияку обізнаність українських іконописців другої половини XVII ст., зокрема І. Кондзелевича, А. Галика та ін., з теоретичними і практичними засадами сучасного їм західноєвропейського живопису [15], елементи західної техніки застосовувалися ними здебільшого лише на рівні зовнішнього «декорування», наповнюючись при цьому питомо національним змістом та українською православно-містичною символікою [25].

Це нерідко призводило до суттєвого переакцентування первинно-автентичного семантичного рівня використовуваних барокових елементів, специфіка функціонування яких в системі конкретного художнього задуму була апріорі обумовлена ступенем стильової «розчиненості» художнього мислення певного вітчизняного майстра в синкретичній стихії традиційно українських народних уявлень та образних стереотипів [17; 30].

Мабуть, саме в цьому, на нашу думку, слід шукати пояснення своєрідному, часом химерному поєднанню різностильових тенденцій в українському іконописі XVII ст. – першої половини

XVIII ст., в якому виразна спорідненість з живописною технікою П. Рубенса, Л. Караваджо, Д. Ель-Греко (зокрема, в специфіці застосування світло-тіні й фарби) парадоксально синтезувалася з типовими ознаками давньоукраїнських іконографічних композицій (застосування зворотної перспективи, золоте тло, просторово-часові диспропорції тощо) [11; 25].

Визначальним принципом означеного синтезу постає образно-семантична екстраполяція алегоричного апарату іконографічної символіки в сферу буденних реалій земного життя, осягнутих під кутом зору суб'єктивного авторського світобачення [4; 18].

Аналогічний «алгоритм» мистецького самовираження простежується і в сфері тогочасного українського музичного мистецтва, і зокрема, в площині професійної псальмокантової культури XVII-XVIII ст., котра була на той час одним з найдієвіших чинників актуалізації духовної енергії етносу в процесі популяризації православного концепту християнських морально-етичних імперативів.

Переосмислення на інтонаційному грунті первісної функції псалма, як різновида українського церковного побуту, відгалужує загальну тенденцію до демократизації всіх форм суспільного життя, що відображається в суттєвому переосмислення функції церкви, котра із символа духовного спасіння людства стає символом відтворення минулої могутності і величі етносу [32].

Саме під цим кутом зору слід розглядати діяльність гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, котра в умовах релігійного протистояння XVII ст. активізує роль національних форм громадського культурно-релігійного життя як засобу відродження споконвічних традицій давньокиївської державності.

Аналогічна тенденція простежується також в діяльності засновника Київської колегії, в майбутньому Академії, митрополита П. Могили, котрий, усвідомлюючи раціонально-догматичну слабкість українського православ'я у зіткненні з аргументацією католицької теології, він прагнув віднайти для традиційних національних форм релігійного життя міцне й універсальне обгрунтування, здатне не лише захистити східнохристиянський обряд як осібне і самодостатнє явище, але й підняти його статус в очах європейської спільноти [20; 32].

З цією метою, П. Могила, як зазначає В. Нічик, спрямовує помисли «...на раціональне пізнання Бога, світу, людини та її внутрішнього життя...», що водночас не виключає «...таїни, інтуїтивних спалахів і прозрінь у царині підсвідомого, де впродовж людської історії нагромадився величезний пізнавальний досвід» [20, с. 20]. Саме такі «інтуїтивні спалахи» простежуються в партесних концертах лірико-драматичного спрямування, датованих Н. Герасимовою-Персидською XVII ст.

Серед них, зокрема, концерти «Оле, окаянная душе», «Век мой скончевается» та ін, де тема Страшного Суду розкривається через експозицію індивідуально-психологічних станів, в яких перебуває душа молільника.

Домінування у творах такого типу виразно суб'єктивної трагедійної акцентуації створює враження, «..., що наголос зроблено не на есхатологічному аспекті, а, скоріше, на власне покаянні, що йдеться не стільки про загибель світу, людства, як про долю окремої людини» [5, с. 198].

Тенденція до естетизації меланхолійно забарвлених релігійно-філософських настроїв відчутно посилюється у XVIII ст., коли, на тлі великоросійської колоніальної експансії, в українському суспільстві виразно активізується інтерес до релігійно-містичних форм православної греко-візантійської практики проблематики [29].

Зацікавленість ними у значній мірі стала виявом «духовної еміграції», котра віддзеркалила болісну психологічну реакцію тогочасного українського православного суспільства на посилення російської політичної та культурної експансії, та на спричинене нею руйнування ідеалів Гетьманщини й пов'язаних з ними культурно-мистецьких феноменів.

Драматичний колорит, пов'язаний з усвідомленням цих деструктивних процесів опосередковано простежується в творчості видатних українських митців середини – другої половини XVIII ст., зокрема, М. Березовського, В. Левицького, Л. Боровиковського, І. Мартоса. Згодом, він ще відчутніше вчувається у меланхолійно-трагедійній специфіці художнього світосприйняття геніального українського композитора останньої чверті – початку XIX ст. – А. Л. Веделя, творчість якого, хоча й спиралася на актуальний для свого часу спектр класицистських композиційно-технічних засобів, була ментально занурена в символіку й традиції й жанрово-стильову сферу попередньої епохи, – епохи котра, хоча й зійшла з історичної авансцени, втім, продовжувала жити в українській культурі, фокусуючи у собі відлуння національних сподівань на відродження легендарного козацького минулого.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Наведені спостереження дають підстави стверджувати, що ментально-світоглядна та жанрово-стильова специфіка розвитку української музичної культури періоду Гетьманщини віддзеркалює еволюційний перебіг суперечливих, і водночас, взаємопов'язаних суспільно-історичних та культурно-мистецьких процесів, які не лише сформували неповторну барокову ауру української культури XVII-XVIII ст., але й, до певної міри, спрогнозували образно-семантичну специфіку її наступних еволюційних етапів. Ця обставина засвідчує взаємоповязаність і континуальну спадкоємність магістрального вектору розвитку української музичного мистецтва, важливою історичною ланкою якого є період Гетьманщини.

Список літератури:

1. Антонович Д. Українська музика / Д. Антонович // Українська культура: лекції за ред. Д. Антоновича / [упоряд. С. Ульяновська; вступ. ст. І. Дзюби; перед. слово М. Антоновича; додатки С. Ульяновської, В. Ульяновського]. – Київ: Либідь, 1993. – С. 404–442.
2. Бичко А. К. Історія філософії: підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ: Либідь, 2001. – 408 с.

3. Білецький П. Українське мистецтво другої половини XVII-XVIII ст.: нариси з історії українського мистецтва / П. Білецький. – Київ: Мистецтво, 1981. – 159 с.
4. Бондаревська І. А. Парадоксальність естетичного в українській культурі XVII-XVIII століть / І. А. Бондаревська. – Київ: ПАРАПАН, 2005. – 308 с.
5. Герасимова-Персидська Н. О. Есхатологічна тема в українській музиці бароко / Герасимова-Персидська Н. О. // Всеукраїнська міжнародна християнська асамблея: матеріали наук.-практ. конф. – Київ: Вид-во УПЦ Київ. Патріархату, 1998. – С. 197–200.
6. Герасимова-Персидська Н. Хоровий концерт на Україні XVII-XVIII ст. / Н. Герасимова-Персидська; передм. акад. Д. С. Лихачова. – Київ: Муз. Україна, 1978. – 181 с.
7. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / Грушевський М. // Грушевський М. Духовна Україна: збірка творів. – Київ: Либідь, 1994. – С. 5–135.
8. Грушевський М. Ілюстрована історія України: [репр. вид. 1913 р.] / М. Грушевський. – Київ: Золоті ворота, 1990. – 524 с.
9. Гусарчук Т. Артемій Ведель / Т. Гусарчук // Український музичний архів. – Київ: Центрмузінформ, 1999. – Вип. 2. – С. 69–101.
10. Гусарчук Т. Постать Артемія Веделя в аспекті типологій особистості / Т. Гусарчук // Постать Артема Веделя в історико-культурному контексті: зб. наук. праць / Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. – Київ, 2000. – Вип. 11. – С. 50–57.
11. Жолтовський П. М. Український живопис XVII-XVIII ст. / П. М. Жолтовський. – Київ: Наук. думка, 1978. – 327 с.
12. Ісаєвич Я. Д. Державність і культурні традиції в XVII-XVIII ст. / Ісаєвич Я. // Культура українського народу / В. М. Русанівський, Г. Д. Вервес, М. В. Гончаренко та ін. – Київ: Либідь, 1994. – С. 94–130.
13. Корній Л. Історія української музики. У 2 ч. Ч. 2. (друга половина ХУІІ ст.) / Л. Корній. – Київ; Харків; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1998. – 339 с.
14. Корній Л. П. Проблема зв'язку мистецтв в українській художній культурі XVII – першої половини XVIII ст.: (шкільний театр і музичне мистецтво) / Л. Корній // З історії української музичної культури: зб. наук. праць. – Київ: Компас, 1991. – С. 37–47.
15. Креховецький Я. Богослів'я та духовність ікони / Я. Креховецький. – Львів: Свічадо, 2000. – 152 с.
16. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3 кн. Кн. 3. Кінець ХУІ – середина XIX ст.: [навч. посіб.] / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. – Київ: Либідь, 1994. – 335 с.
17. Макаров А. М. Світло українського бароко / А. М. Макаров. – Київ: Мистецтво, 1994. – 288 с.: ил.
18. Міляєва Л. С. Ідея покути в стінопису дерев'яних церков XVII – початку XVIII століть / Міляєва Л. // Духовний світ бароко: зб. наук. праць. – Київ: Курс, 1997. – С. 75–83.
19. Найден О. Українське бароко. Загальні риси. Специфіка історичного функціонування / О. Найден // Мистецтвознавство України: зб. наук. праць. – Київ, 2001. – Вип. 2. – С. 25–33.
20. Нічик В. М. Проблема людського розуму і волі в творах Петра Могили / Нічик В. // П. Могила: богослов, церковний і культурний діяч / [Колодний А., Нічик В., Климов В. та ін.]. – Київ: Дніпро, 1997. – С. 18–37.
21. Підгорбунський М. А. Кобзарський рух в Україні (XVI-XIX ст.): Автореф. ... канд. іст. наук: 17.00.01 / Підгорбунський М. А. – Київ, 2004. – 17 с.
22. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. Попович. – Київ: АртЕк, 1998. – 727 с.
23. Потульницький В. Інтелектуальні впливи Заходу на духовне життя української еліти в XVII-XVIII ст. / В. Потульницький // Київська старовина. – 2001. – № 5. – С. 3–7.
24. Серегина Н. Покаянные стихи в древнерусской традиции / Серегина Н. // Духовний світ бароко: зб. наук. праць. – Київ: Курс, 1997. – С. 34–41.
25. Степовик Д. Історія української ікони X-XX століть / Д. Степовик. – Київ: Либідь, 1996. – 440 с.
26. Струкевич О. К. Провідні політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. іст. наук: 09.00.01 / Струкевич О. – Київ. – Чернівці, 2003. – 40 с.
27. Субтельний О. Україна: історія. – Вид. 2-ге / О. Субтельний. – Київ: Либідь, 1992. – 627 с.
28. Сурмай І. М. Українська етнічна ментальність та особливості становлення духовності бароко (друга половина XVII – середина XVIII століть): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: 09.00.04 / Сурмай І. М. – Київ, 1994. – 16 с.
29. Тилик І. В. Творчість Артемія Веделя в контексті культурно-мистецького і духовного життя України другої половини XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. мистецтвозн.: 26.00.01 / Тилик І. В. – Київ., 2013. – 16 с.
30. Тимощук О. Літературний текст бароко як відображення світогляду доби / Тимощук О. // Mediaevalia Ukrainika. – Київ: Критика, 1994. – Т. ІІІ. – С. 98–115.
31. Український кант XVII-XVIII століть / вступ. ст., упоряд. і приміт. Л. В. Івченко. – Київ: Муз. Україна, 1990. – 198 с.
32. Уланова С. И. Украинская музыкальная культура XVII столетия: мировоззренческий аспект / С. Уланова. – Киев: Изд-во ИПК ПК, 1994. – 167 с.
33. Ушкалов Л. Біблійна герменевтика в літературі українського бароко / Л. Ушкалов // Другий міжнародний конгрес україністів. – Львів, 1993. – С. 69–72.

Тылик И.В., Комаренко Н.М.
Киевский национальный университет культуры и искусств

МЕНТАЛЬНО-МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ И ЖАНРОВО-СТИЛЕВЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ПЕРИОДА ГЕТМАНЩИНЫ

Аннотация
В статье освещаются ментально-мировоззренческие и жанрово-стилевые аспекты развития украинской музыкальной культуры периода Гетманщины. В исследовании рассматриваются общественно-исторические и геополитические условия, которые детерминировали образно-семантическое и жанрово-стилевое распределение в украинской культуре, в частности в музыкальной, на разных исторических этапах, особенно, во второй половине XVII – средине XVIII ст. Вместе с тем, значительное внимание в публикации уделяется исследованию объективных культурно-исторических и художественных параметров, которые координировали процесс ассимиляции и образно-семантической трансформации универсальных элементов европейской барокковой лексики в разных сферах украинской культуры периода Гетманщины. Полиаспектная специфика анализируемой в статье проблематики обусловливает разноплановую хронологическую структуру исследования, которая не ограничивается историческим периодом XVII-XVIII ст., значительно выходя за очерченные временные координаты. Это дает возможность проследить общие жанрово-стилевые эволюционные закономерности, которые на протяжении нескольких столетий определяли магистральный вектор развития украинской музыкальной культуры.
Ключевые слова: украинская музыкальная культура Гетманщины, европейская барокковa лексика, художественное мышление, ментально-мировоззренческие и жанрово-стилевые аспекты, религиозно-философские и образно семантические параметры.

Tylyk I.V., Komarenko N.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

MENTALITY THINKING GROUNDS AND GENERES-STYLISTIC ASPECTS OF THE UKRAINIAN MUSICAL CULTURE DEVELOPMENT DURING PERIOD OF HETMANSCHINA

Summary
The article is devoted to review of mentality thinking grounds, description of genres-&-stylistic aspects of the Ukrainian musical culture development during period of Hetmanschina. Social-historical and geopolitical circumstances, that had determined stylistic diversification in the Ukrainian culture by image-stylistic and genre-stylistic approaches, including the music culture, during various historical periods, especially from the second half of XVII – till the middle of XVIII century. Along with that, special attention has been paid to elaboration of certain objective cultural-&-historic and art indicators, which had been conductors of assimilation process as well as of image-stylistic transformation of universal elements of European baroque lexics in various spheres of the Ukrainian culture dating to the period of Hetmanschina. Multiple specific aspects of the proposed article defines variable chronologic structure of the article, which is not limited only by the historical period of XVII-XVIII centuries, considerably overcoming the outlined historical period. It enables to trace general genre-&-style evolutional conformities, that for many centuries had been determining the main stream of the Ukrainian musical culture development.
Keywords: the Ukrainian musical culture of Hetmanschina, European baroque lexics, artistic thought, mental and thinking rounds, genres-&-stylistic aspects, religious and philosophic, image-semantic indicators.

УДК 7.071.1:141.1(474.5)

МИСТЕЦЬКО-ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ТВОРЧОСТІ М.К. ЧЮРЛЬОНІСА

Узікова О.В.
Дитяча музична школа № 12 м. Києва
Чабаненко Н.А.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті досліджено мистецько-філософське підгрунтя художньої творчості унікального литовського композитора, художника, поета та філософа Микалоюса Константінаса Чюрльоніса (1875–1911). У зв'язку з цим охарактеризовано один з оригінальних мистецько-філософських напрямків розвитку європейської культури кінця XIX – початку XX ст. – космізм як концептуальне втілення художнього світобачення М. Чюрльоніса. Розкрито феномен художньої творчості М. Чюрльоніса як унікальне культурно-мистецьке явище кінця XIX – початку XX століття. Висвітлено теургічний аспект мистецького світосприйняття М. Чюрльоніса. Вперше проаналізовано асоціативно-смислові паралелі, які виявляються між художніми задумами М. Чюрльоніса і творчістю його видатних сучасників, зокрема, українських художників: М. Жука (1883–1964), Ю. Михайліва (1885–1935), П. Холодного (1876–1930).
Ключові слова: мистецький феномен, творчість, синестезія, музичний живопис, космізм, теургічна ментальність, асоціативно-смислова образність, М. Чюрльоніс.

Постановка проблеми. Взаємодія різних мистецтв, зокрема, музики, живопису, літератури належить до мистецьких явищ, які надзвичайно яскраво виявлялися у добу модерну. Історичний досвід видатних творчих особистостей, зокрема, литовського композитора, художника, поета і філософа М. Чюрльоніса (1875–1911), відображає прагнення митця-універсала об'єднати звук, колір, поетичне слово й філософське підгрунтя в єдине ціле. Це було прикметною рисою епохи зламу XIX-XX століть та сприяло розкриттю специфіки внутрішнього світу творчої особистості. Багатогранність натури М. Чюрльоніса відобразилася в здатності до синтезу мистецтв, з притаманними для майстра, складними полісемантичними художніми образами. Специфіка творчої еволюції М. Чюрльоніса спричинила низку наукових пошуків, спрямованих окреслити параметри взаємодії феномену художньої творчості митця з оточуючим сучасним йому культурно-мистецьким середовищем України та дослідити мистецько-філософські аспекти його творчості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на мистецько-наукові публікації, присвячені дослідженню спадщини М. Чюрльоніса, здійснені у працях зарубіжних (Г. Бальчюнене, Ю. Гаудрімаса, М. Еткінда, В. Ландсбергіса, А. Луньової, М. Реріха, Ф. Розінера, В. Федотова, Л. Шапошникової) й українських дослідників (Г. Савчин, І. Подобас), доводиться констатувати недостатність цілісного і системного висвітлення низки проблем, зокрема, тих, що характеризують сутність мистецько-філософського світобачення М. Чюрльоніса та його взаємодію з культурно-мистецьким середовищем епохи.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Насамперед, поза увагою сучасних мистецтвознавців і досі лишаються такі важливі питання: розкриття феномену художньої творчості майстра, проведення паралелей між мистецтвом М. Чюрльоніса та творчістю його сучасників – українських митців, висвітлення мистецько-філософських засад творчості митця.

Недостатнє висвітлення вказаних проблем вивчення творчості митця потребує розкриття його мистецтвознавчого доробку як важливої складової розвитку сучасної художньої культури в контексті практичного чюрльонісознавства.

Мета дослідження – дослідити мистецько-філософські засади художньої творчості М. Чюрльоніса у контексті синтезу мистецтв.

Основний текст. Творчість М. Чюрльоніса є багатогранним і складним мистецьким феноменом, який у своїй основі ґрунтується на органічному поєднанні різних видів творчості: музики, живопису, літератури, що є ознакою синтезу мистецтв. Так, багатовекторна спрямованість складових художньої творчості М. Чюрльоніса утворює у сукупності єдине мистецьке ціле. Творчий феномен М. Чюрльоніса є винятковим культурно-мистецьким явищем. Підставою для такого переконання є те, що в особистості цього видатного митця органічно поєдналися пародоксально-суперечливі і, водночас, іманентно-споріднені творчому світосприйняттю М. Чюрльоніса риси, які характеризують цінність його мистецької спадщини як унікального явища глобального масштабу. У цьому контексті зазначимо, що слово феномен у перекладі з грецької означає «те, що з'являється». Таким чином, феномен є цілісним синтетичним явищем, яке містить у собі єдність з його внутрішньою сутністю і сприйняте органами чуттів. У філософських працях Е. Канта феномен є явищем, яке осягається досвідом і протиставляється ноумену як «речі в собі» неначе недоступній людському пізнанню.

Феномен музичної творчості М. Чюрльоніса виявився у тому, що композитор, завдяки абсолютному музичному та кольоровому слухові та оригінальним засобам виразності, створив неповторну музично-зображальну систему образів.

Феномен живописної творчості митця полягає у тому, що М. Чюрльоніс у символах закодував великі ідеї, притаманні Вищим закономірностям Всесвіту. В кожній своїй картині М. Чюрльоніс ставить перед глядачем знак запитання стосовно розкодування його художньо-символічного задуму, прагнучи, щоб глядачі глибоко замислювались над його картинами, їх змістом і знаходили відповіді на свої запитання. Так, феномен живопису М. Чюрльоніса знайшов втілення, зокрема,

в унікальних музично-живописних «Сонатах», вибудованих за музичними композиційними принципами формотворення. Мистецько-філософська концепція цих «Сонат» вперше у світі була втілена М. Чюрльонісом.

У літературній творчості М. Чюрльоніса феноменальність майстра виявилася в органічному поєднанні оригінального ритму, музично-поетичної образності та глибокої філософічності.

Феномен художньої творчості М. Чюрльоніса органічно пов'язаний із теургічною ментальністю митця, яка підпорядковується духовній сфері його внутрішнього мікрокосму. Теургічна ментальність є своєрідною духовною налаштованістю митця на категорію прекрасного, головними складовими якої є гармонія, краса, естетична досконалість тощо. Так, теургічна ментальність М. Чюрльоніса є призмою, через яку він дивиться на світ і себе в ньому. З огляду на це, потрібно відзначити, що феномен М. Чюрльоніса підпорядковується значному впливові доби модерну на творчість митця. У цьому контексті зазначимо, що епоха кінця XIX – початку XX ст. була переломною, складною та вимагала нових творчих підходів для вирішення багатьох мистецьких проблем. Дану епоху символізму та модерну можна охарактеризувати як шлях творчих пошуків, прагнення до синтезу мистецтв та до нових художньо-творчих експериментів.

Ця епоха відрізнялась боротьбою нового зі старим. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Росії та у Європі відбулася не лише соціальна, але і духовна революція. Старі форми, стилі і напрямки у мистецтві перестали задовольняти митців і вони прагнули до нової, нічим не обмеженої, творчості. XX ст. «...знаменується численними експериментами, відкриттями і знахідками в мистецтві та науці. Розширення простору буття, свідомості, мистецтва до безмежності, зникнення граней між мистецтвами (зокрема, між музикою і живописом, графікою), пошук «загального мистецтва», що містить в собі естетико-філософські та духовні принципи глибинних основ мистецтва і науки призводить до появи нових ідеалів, концепцій <...> неясних образів нового Всесвіту, Космосу, Простору» [5, с. 39]. Таким чином, формувалося поступово нове, космічне мислення і збагачувалась свідомість митців новим розумінням смислу буття. Віяння епохи символізму та модерну знайшло яскраве відображення у творчості М. Чюрльоніса, М. Реріха, О. Бенуа та інших митців-символістів.

Згодом композитори, зокрема, М. Чюрльоніс, О. Скрябін та інші вийшли за межі традиційного символізму, розширивши їх до безмежності, й утворили новий художній напрямок – космізм. Відзначимо, що космізм для них був не тільки новим художнім і музично-філософським напрямком, який виражається у новому мисленні митців, а став самим життям внутрішньої людини, наповненої космічним світовідчуттям, усвідомленням зв'язку з Вищим і спогляданням всього вічного і прекрасного.

Пізніше, на початку XXI ст., космізм продовжив свій розвиток і проявився у різноманітній творчості багатьох митців світу, зокрема, у графіці української художниці Л. Блінової, у живописі українського художника О. Висоцького, у живописі В. Черноволенка тощо. Таким чином, можна констатувати той факт, що вплив епохи кінця XIX – початку XX ст. на життєвий і творчий шлях М. Чюрльоніса був дуже великим і потужнім, що відобразилось у всій багатогранній його творчості.

Прояви синтетичності у творчості різних митців існували у світовій історії мистецтв у різні часи. У зв'язку з цим зазначимо, що дослідження еволюції проблеми музично-художнього і синтетичного мислення митців потребує крос-культурного екскурсу. Так, проблема синтетичного мислення існувала у світі ще з давніх часів. Ідею синтезу мистецтв у VI-IV ст. до н. е. досліджували та вивчали такі видатні філософи Греції як Платон, Піфагор та інші. Платон вважав, що ідеї керують світом, але на процеси їх мислетворення справляє вплив Вища Воля Творця. Відповідно до спостережень Піфагора Самоського, побудова музичної гами підпорядковується певним числовим пропорціям, завдяки чому можна пояснити значення всього сущого і всіх космічних законів Всесвіту. У праці «Музика сфер» Піфагор дослідив закони космічної еволюції людства. Цілісність мислення, зокрема, прояв синтетичності у мисленні стародавніх грецьких філософів виявляє спільні риси зі світоглядом і мисленням М. Чюрльоніса. Крім того, зазначимо, що мислення митців епохи Піфагора відзначене міфологічністю. Для епохи кінця XIX – початку XX ст. характерна увага митців до археології, історії, міфології та культури древніх цивілізацій, завдяки чому відбулися процеси проникнення в минуле і намагання переосмислення мистецько-філософського досвіду древніх епох з подальшим його індивідуальним творчим втіленням під новим кутом зору, зокрема, у творчості М. Чюрльоніса.

Філософські дефініції Платона про естетику прекрасного, дозволяють констатувати, що висунута ідея єдності істини, добра та краси є проявом тенденцій до синтетичного мислення, а, відповідно, й ознакою синтезу мистецтв. Наведену священну тріаду Платон обґрунтовує в таких творах як «Федр» та «Філеб». Ця ідея віддзеркалена у філософській концепції мистецтва М. Чюрльоніса, основою якої є єдність всього сущого у контексті взаємодії явищ та елементів.

Проблему взаємодії звуку і кольору, як прояв синтетичного мислення, пізніше, у XV-XVI ст. досліджував видатний італійський художник Леонардо да Вінчі. Так, він писав про спорідненість звуку і кольору у своїх філософських записах і підкреслював думку про їх єдність.

Думки стародавніх філософів гармонійно перегукуються з ідеями філософів епохи кінця XIX – початку XX ст. У працях П. Флоренського, В. Іванова, В. Соловйова, М. Бердяєва, О. Чижевського, І. Ільїна, С. Булгакова та інших досліджувались прояви синтезу мистецтв у різних видах творчості. Таким чином, в епоху XIX-XX ст. на зміну релігійному і міфологічному мисленню митців приходить нове наукове, космічне мислення. У вищенаведених філософів спостерігається синтез релігійної, філософської і наукової думки. Серед їх наукових праць можна відзначити наступні: В. Соловйова «Виправдання Добра. Моральна філософія», М. Бердяєва «Смисл творчості», П. Флоренського «Стовп

і утвердження істини», С. Булгакова «Світло невечірнє», І. Ільїна «Шлях до очевидності» тощо. Так, сучасна дослідниця Л. Шапошникова вважає, що «...ці та інші праці філософів Срібної доби самобутні, у них не було традиційного наслідування західних шкіл» [4, с. 12]. На її думку, ці філософи «...помістили в центр своїх досліджень людину, особливості її духу, еволюційну її долю і роль Вищого» [4, с. 12]. Філософські погляди цих митців гармонійно перегукуються з поглядами Чюрльоніса-філософа, що підкреслює єдність їх світобачення і величезний вплив епохи на їх творчість.

Досліджуючи філософсько-світоглядні засади художньої творчості М. Чюрльоніса у контексті асоціативно-смислових паралелей між спадщиною митця та творчістю зарубіжних і українських художників-символістів, зазначимо, що його спадщина близька до творчості М. Врубеля М. Жука, Ю. Михайліва, П. Холодного тощо.

У цьому контексті зазначимо, що художній творчості визначного українського художника, поета, мистецтвознавця Юхима Михайліва (1885–1935) притаманні багатозначність художньої мови, використання алегорій і символіки, синтез звуку і кольору, що споріднює її з творчістю М. Чюрльоніса. У творчому доробку Ю. Михайліва понад триста живописних робіт, серед яких відомі картини: «Загублена воля» (1916), «Руїни слави» (1920), «Загублена булава» (1922), «Чайка» (1930), «Сонати» тощо. Відомими серед «музичних» робіт Ю. Михайліва є «Музика зір» (1919), триптих «Соната України» (1916), що складається з трьох картин, створених у техніці пастелі: «Старий цвинтар» – адажіо, «Зруйнований спокій» – алегро та «Блукаючий дух» – скерцо.

Художник-символіст у своїх картинах, подібно до живописної творчості М. Чюрльоніса, відображає філософські глибинні роздуми про людину та опрацьовує теми безмежності, краси планети Земля тощо. Твори М. Чюрльоніса та Ю. Михайліва відрізняються синестезією, символікою, метафоричністю образів тощо. Спільною рисою художників є звернення до живописних «Сонат». Також М. Чюрльоніс і Ю. Михайлів мали подібне тяжіння до більш високих космічних сфер і прагнули відобразити у своїх картинах значно більше, ніж безпосередньо зображувані явища. Живописні твори М. Чюрльоніса та Ю. Михайліва вражають простотою, лаконізмом, музичністю та витонченим ліризмом, що знайшло відображення у техніці виконання, насамперед, у колориті, композиції, лініях тощо.

У контексті епохи символізму та модерну проведемо також паралель між живописною спадщиною М. Чюрльоніса та творчістю визначного українського художника (живописця, портретиста та графіка), автора першого українського вінку «Сонетів» (1918), професора Української академії мистецтв Михайла Жука (1883–1964).

Як відомо, М. Жук написав понад двадцять портретів відомих українських діячів культури (Т. Шевченка, Г. Сковороду, І. Франка, Лесю Українку, М. Коцюбинського, Нечуя-Левицького, М. Вовчка, О. Мурашка тощо) та ілюстрував багато творів українських письменників. Також він написав свої спогади про видатних українських письменників: Лесю Українку, І. Франка, М. Коцюбинського. Оригінальним здобутком М. Жука є художнє оформлення видання «300 найкращих українських пісень» (1904). У його творчості органічно поєдналися досягнення європейської графіки з традиціями українського народного живопису. Основою художньої творчості М. Жука є народне мистецтво, що знайшло відображення, зокрема, у низці пейзажів, натюрмортах, декоративних панно тощо. Серед монументальних панно М. Жука можна відзначити твори: «Чорне і біле» (1912), «Казка» (1914), «Хризантеми» (1919).

У контексті синтетичності творчості митців зазначимо що М. Жук, як і М. Чюрльоніс, писав вірші, прозу та захоплювався фотографією. Подібними спільними філософськими темами літературної творчості М. Жука і М. Чюрльоніса є: мотиви про вічність руху в природі, плинність часу тощо. Це знайшло відображення у таких віршах М. Жука: «Гірський потік», «Кому повім печаль...», «Долина», «Хмари», «Туман поле покриває», «Водоспад», «Я славлю злотокосу осінь» та у літературних творах М. Чюрльоніса, зокрема, у його поемі «Осінь». Ці твори митців відрізняються метафоричністю.

Порівняємо живописну творчість М. Чюрльоніса з творчістю відомого українського художника-монументаліста і графіка епохи символізму та модерну, портретиста, громадського діяча, педагога, ученого-хіміка Петра Холодного (1876–1930). У творчому доробку П. Холодного є ікони, станкові картини: «Дівчина і пава» (1915), «Вітер» (1914), «Катерина» (1908), «Казка про дівчину та паву» (1916), низка портретів, графічні твори (екслібриси, обкладинки до календаря «Дніпро», ілюстрації до букваря «Учітеся»), вітражі на склі тощо. Його твори є важливим внеском у мистецтво Східної Європи. У цьому контексті зазначимо, що П. Холодний, аналогічно до М. Бойчука та О. Новаківського, був одним із засновників українського національного стилю – неовізантинізму. Так, художник-неовізантист використовував стародавню іконописну техніку, зокрема, в релігійних та інших композиціях, трасформуючи її у контексті стилю модерн. Основний стиль творчості П. Холодного можна охарактеризувати як глибоко ліричний імпресіонізм. Характер ліній у живописі М. Чюрльоніса та П. Холодного надавав їх творам ліричного настрою та музичного звучання.

У цьому контексті розглянемо головну суть поняття «символізм». Згідно із значенням французького слова «symbolisme» та грецького «симболон» поняття «символізму» в перекладі українською означає знак, прикмету, тобто символ. Таким чином, символізм – це літературно-мистецький напрямок кінця XIX – початку XX ст., основою котрого є символ. Символізм можна розглядати як одну зі стильових течій модерну. Цей напрямок виник у Франції у 70-х рр. XIX ст., а в Україні поширився на початку XX ст. Головною і характерною рисою символізму є те, що художній образ трансформується у мистецькому акті та перетворюється на багатозначний символ.

Митці-символісти, зокрема М. Чюрльоніс, вважали основою творчості символ, який вони розглядали як потаємну ідею, приховану у глибині різноманітних, зокрема, й потойбічних явищ [3]. Згідно з уявленнями символістів, цю ідею можливо збагнути і відобразити лише

за допомогою мистецтва, у тому числі, музики і поезії. Таким чином, можна констатувати той факт, що символіка була основою теургічної творчості М. Чюрльоніса [3].

Не випадково космічна тематика переважає у художній творчості М. Чюрльоніса. У циклі живописних творів «Зодіак» він відобразив своє устремління до Космосу, зірок, сузір'їв; виразив своє космічне світовідчуття і показав, завдяки символам, інші стани матерії, які належать до вищих сфер буття і несуть в своїй основі космічну красу. Інтерес М. Чюрльоніса до астрології відобразився в тому, що він відчував Силу Космічного Магніту, розповсюджену у всьому Космосі. Так, у космічному просторі «Магніт є Основною Енергією. Космічний Магніт і є так званою Силою Христа, або Силою Любові» [2, с. 41]. Сила Христа і Сила Космічного Магніту є всюдисущою космічною енергією. На думку філософа і мислителя О. Реріх (сучасниці М. Чюрльоніса), «Саме Космічний Магніт є зв'язком з Вищими Світами у велінні Буття» [6, с. 511]. М. Чюрльоніс, відчуваючи Божественну Силу, свідомо творив в органічній співпраці з Космічним Магнітом. Потрібно відзначити, що Космічний Магніт є «...основним Світовим або Космічним Законом, але Космічний магнетизм вже є його диференційованою дією» [2, с. 39]. Так, Космічний магнетизм є проявом всюдисущої сили у творчості М. Чюрльоніса. Саме тому його мистецтво відрізняється високою і витонченою космічною енергетикою і, завдяки теургії, ми можемо охарактеризувати всю художньо-філософську творчість М. Чюрльоніса високо-духовним творчим доробком.

У той момент, коли М. Чюрльоніс свідомо звертався у своїй теургічній творчості до космічної тематики, вчені XIX-XX ст. «...звернули увагу на забуті думки давніх мудреців про тісну взаємодію людини, планети, Космосу, про фундаментальну єдність макро- і мікрокосмосу. <...> Нове космічне світовідчуття вводило в науку категорію духу, наближало вчених до думки про існування інших станів матерії і спонукало їх шукати експериментальні підтвердження такого існування» [4, с. 13].

В епоху кінця XIX – початку XX ст. В. Вернадський досліджував космічні прояви у творчості митців. Він писав: «Художня творчість являє нам космос, що проходить через свідомість живої істоти» [цит. за: 4, 22]. Ідея В. Вернадського про живу істоту органічно перегукується з образами природи М. Чюрльоніса, котрі завжди одухотворені і являють собою живі розумні істоти. Так, персоніфіковані образи природи М. Чюрльоніса є ознакою його синтетичного мислення, яке виявляється в органічному поєднанні земної і надземної краси. Персоніфікована природа у творчості М. Чюрльоніса є характерною рисою прояву теургічного мислення. Так само персоніфіковані образи природи знаходимо ще у стародавній художній культурі світу, зокрема, в наскальних малюнках-петрогліфах.

Теургія як поняття у мистецтві не була відокремленою від творчої особистості митця, його психологічних особливостей та внутрішнього світу. Завдяки прояву теургії у художньо-філософській творчості в різні періоди життя М. Чюрльоніса формувався його внутрішній світ. Проте, прагнення до злиття з Творцем у творчому акті було у М. Чюрльоніса постійним і безперервним, що є головною і характерною особливістю його внутрішнього мікрокосму. Теургічна творчість, «...яка несла у собі преображуючий духовний потенціал, виявлялася шляхом удосконалення, Преображення людини, одухотворення її внутрішньої структури» [7, с. 117]. Таким чином, внутрішній світ М. Чюрльоніса постійно змінювався завдяки теургічній творчості. Творче життя М. Чюрльоніса є постійним прагненням до самовдосконалення та духовної еволюції.

На думку академіка Л. Шапошникової, теургія була «...передчуттям і прозрінням рухів космічної еволюції у просторі щільного світу. Вона надавала можливість людству отримати ті крила, які могли підняти його і вирвати з безвиході різноманітних криз: онтологічних, соціальних, економічних, художньої криз, на які було так багате XX ст.» [7, с. 116]. Так, завдяки теургії митці відчували нові творчі імпульси, які надихали їх до нової, космічної творчості. Митцям відкривалися нові творчі перспективи у реалізації своїх задумів завдяки новим і неординарним засобам художньої виразності.

Ідеї соборності і всеєдності символістів перегукуються з їх цілісним баченням часу. Всі символісти, у тому числі й М. Чюрльоніс, постійно прагнули до цілісності часу, зокрема, до єдності різних епох і періодів в єдиному колі Вічності. Так, світобачення символістів «...включало в себе нові підходи не лише до проблеми простору, але і часу. Вони гостріше, чим хто-небудь, відчували цілісність часу – єдність минулого, теперішнього і майбутнього» [7, с. 124]. У якості прикладу, можна навести останню картину М. Чюрльоніса «Рекс» (1909), в якій одночасно зображені різні простори, а час є умовним поняттям, який охарактеризуємо як Вічність Буття. Раніше теургія застосовувалася у стародавніх містеріях, у релігійних та театральних дійствах і прагнула до перетворення людини і світу. Згодом, теургія стала головним елементом культури кінця XIX – початку XX століття.

Теургія також знайшла відображення у процесі храмового релігійного дійства та в іконописі. Так, П. Флоренський досліджував Священний іконопис і зазначав, що в іконах відображено інший вимір і світ Інобуття. Він «...вважав ікону, внаслідок високого духу її творця, вікном чи навіть дверима у світ інший, звідки на тих, хто молиться, у хвилини сердечного піднесення сходить особлива благодать» [4, с. 21]. П. Флоренський відзначав, що дух будь-якого талановитого митця спроможний приносити із космічного простору на Землю «...інформацію про Вищий світ» [4, с. 21].

Дружина М. Реріха – О. Реріх досліджувала проблему теургії, зокрема, її найважливіший аспект – двоїстість. Вона писала: «Раджу дуже засвоїти першооснови східної філософії – існування Єдиної Трансцедентальної Реальності, її двоїстий Аспект в обумовленому Всесвіті, та ілюзорність, або відносність, всього проявленого. <...> Лише при зіставленні цієї двоїстості, або пар протилежностей, викрешуються іскри пізнання і є можливим удосконалення, або еволюція» [цит. за: 4, с. 52–53]. Думки О. Реріх органічно перегукуються з філософськими ідея-

ми П. Флоренського. Двоїстість всіх явищ і речей перетинається ще з одним важливим аспектом теургії, який можливо охарактеризувати як єдність всього сущого. Ця єдність є ознакою Вищого Абсолюту. Так, О. Реріх вважала, що Вища Космічна Сила або Бог є Абсолютом, який вміщує у себе все суще, видиме й невидиме.

Розглядаючи категорію духу М. Чюрльоніса як Вищу, духовну, енергетичну структуру і частину одухотвореного Космосу, потрібно відзначити, що дух, який асоціюється з духовним вогнем, має форму невидимої, але відчутної космічної енергії, яка впливає на його художню творчість. Будь-яка високо-духовна енергія завжди пов'язана з матерією. «Дух є енергією, – писала О. Реріх, – і ми знаємо, що жодна енергія не може проявитися поза матерією. А саме на всіх планах, у всіх діях і помислах, ми відокремитися не можемо від матерії» [цит. за: 4, с. 46]. Таким чином, відповідно до закону діалектики, відбувається синтез духу і матерії, що помітно у творчості М. Чюрльоніса. Матерія ж стає одухотвореною й піднесеною до вищих сфер буття.

У цьому контексті потрібно також відзначити, що одним із головних чинників теургії є поняття творчої інтуїції митців. Саме завдяки творчій інтуїції відбувається мистецький акт, плодами якого є витвори мистецтва. Інтуїція художників, композиторів та інших митців, насамперед, пов'язана з мудрістю і чутливістю серця, тобто з «чуттєзнанням» [1]. Серце творчої особистості займає ведучу роль, а розум лише підпорядковується серцю і, в ідеальному випадку, серце і розум співзвучні у творчості. Духовне серце людини не має нічого спільного з серцем фізичним і пов'язане воно з «духотворчістю» людини [1]. У досконалих випадках інтелект творчої особистості органічно зливається з духом і стає одухотвореним.

Узагальнюючи все вищевикладене, відзначимо, що духовна сила митця ототожнюється з поняттям Всеначальної енергії, яка є «Основою Світобудови» [2, с. 35]. У процесі творчого мислення «Всеначальна енергія стає психічною» [2, с. 34]. Так, психічна енергія митця, зокрема, М. Чюрльоніса, є найважливішим чинником у творчому процесі та у мистецькому акті. Завдяки психічній енергії високого духовного рівня М. Чюрльоніс створив високо-духовні мистецькі образи, енергетичні структури яких є вічними і знаходяться вони в інших станах матерії.

Висновки. Феномен художньої творчості М. Чюрльоніса характеризує поліваріантний взаємозв'язок індивідуальних психофізичних рис та екстраординарних властивостей митця, таких як синестезія (поєднання абсолютного музичного і кольорового слуху), яснобачення (проскопія), творча інтуїція, яскрава музично-поетична образність.

Теургічна ментальність як категорія, що характеризує зв'язок митця із законами космічного універсуму є основою мистецько-філософської концепції художньої творчості М. Чюрльоніса як цілісної системи. Вона ґрунтується на відображенні гармонії та естетичної досконалості, втілених в площині координат макрокосмосу (зовнішньому Всесвіті) та мікрокосмосі (людській особистості). Теургічний світогляд М. Чюрльоніса актуалізується в єдності природи буття та космічної еволюції Всесвіту.

Перспективи подальшого розвитку. Матеріали статті покладено в основу розробки нових проектів, присвячених популяризації творчості М. Чюрльоніса в Україні, серед яких заплановано творчі вечори у Київському будинку вчених НАН України. Також результати дослідження сприяють збагаченню сучасного (українського та світового) мистецтвознавства новими підходами в оцінці творчого феномену М. Чюрльоніса.

Список літератури:

1. Безмежність. Жива Етика. Ч. 1. 1930. Київ: Міжнар. громадська організація «Укр. Реріх. т-во»; Аура Букс, 2013. 464 с.
2. Беседы с Учителем: избранные письма Елены Ивановны Рерих / сост. Б. Корженьянц. Рига: Мир Огненный, 2001. 288 с.
3. Ландсбергис В. Творчество Чюрлениса (соната весны). 2-е изд. Ленинград: Музыка, 1975. 280 с.
4. Листки саду Морії. Книга перша. Зов. Москва: МЦР; Київ: МГО «Укр. Реріх. т-во», «Майстерня книги», 2009. 400 с.: іл.
5. Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. ст. по матер. VIII Междунар. заоч. науч.-практ. конф. Ч. I. Москва, 2013. 196 с.
6. Рерих Е. И. Письма: в 9 т. Т. 2. (1934). Москва: МЦР, 2013. 600 с.: ил.
7. Шапошникова Л. В. Тернистый путь красоты. Ч. 2. На берегах иных миров. Москва: МЦР, Мастер-банк, 2001. 335 с.

Узикова О.В.
Детская музыкальная школа № 12 г. Киева
Чабаненко Н.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ХУДОЖЕСТВЕННО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ТВОРЧЕСТВА М.К. ЧЮРЛЕНИСА

Аннотация
В статье исследованы художественно-философские основы художественного творчества уникального литовского композитора, художника, поэта и философа Микалоюса Константинаса Чюрлениса (1875–1911). В связи с этим охарактеризовано одно из оригинальных художественно-философских направлений развития европейской культуры конца XIX – начала XX веков – космизм как концептуальное воплощение художественного мировоззрения М. Чюрлениса. Раскрыт феномен художественного творчества М. Чюрлениса как уникальное культурно-художественное явление конца XIX – начала XX веков. Освещен теургический аспект художественного мировосприятия М. Чюрлениса. Впервые проанализировано ассоциативно-смысловые параллели, которые проявляются между художественными замыслами М. Чюрлениса и творчеством его выдающихся современников, в частности, украинских художников: М. Жука (1883–1964), Ю. Михайлова (1885–1935), П. Холодного (1876–1930).
Ключевые слова: художественный феномен, творчество, синестезия, музыкальная живопись, космизм, теургическая ментальность, ассоциативно-смысловая образность, М. Чюрленис.

Uzikova O.V.
Children's Music School No. 12, Kyiv
Chabanenko N.A.
Kyiv National University of Culture and Arts

ARTISTIC AND PHILOSOPHICAL BASIS FOR THE ART OF M.K. ČIURLIONIS

Summary
The article researches the artistic and philosophical basis for the art of the unique Lithuanian composer, artist, poet, and philosopher Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911). The work, therefore, defines one of the original artistic and philosophical tendencies in the development of the European culture at the end of 19th – the beginning of 20th century called cosmism as a conceptual embodiment of Čiurlionis's artistic vision. The phenomenon of M. Čiurlionis's artistic work as a unique cultural and artistic manifestation of the end of 19th – the beginning of 20th century will be explained. The research outlines the theurgical aspect of M. Čiurlionis's artistic perspective. The associative and logical parallels identified between the artistic concepts of M. Čiurlionis and the works of his contemporaries – the Ukrainian artists M. Zhuk (1883–1964), Iu. Mykhailiv (1885–1935) and P. Kholodnyi (1876–1930), in particular – are analysed for the first time.
Keywords: artistic phenomenon, art, synaesthesia, musical painting, cosmism, theurgical mentality, associative and logical imagery, M. Čiurlionis.

УДК 78.472

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ДИРИГЕНТА НАТАНА ГЕРМЕЛІНА

Ферендович М.В.
Галицький академічний камерний хор

Стаття присвячена життєтворчості відомого львівського диригента Натана Гермеліна. Проаналізовано підвалини світоглядного становлення. З'ясовано шляхи розвитку творчої особистості музиканта, окреслено пріоритети і орієнтири діяльності. Розкрито мистецькі ініціативи та подано характеристику диригентського підходу. Висвітлено здобутки маестро в царині виконавського мистецтва. Підсумовано роль Н. Гермеліна у піднесенні культурного рівня єврейської спільноти Львова.
Ключові слова: життєтворчість, диригент, Натан Гермелін, Львів, симфонічний оркестр, Єврейське музичне товариство.

Постановка проблеми. Диригентське мистецтво Львова й Галичини першої третини XX століття представлене низкою видатних постатей, які у великій мірі долучилися до піднесення музичної культури регіону. Проблематика їх життєтворчості все частіше привертає увагу науковців. І це закономірно, оскільки такі дослідження збагачують скарбницю історії української музичної культури, сприяють тяглості й спадкоємності духовних традицій. Адже, диригент особливо в означуваний період виступав як певна консолідуюча сила, особистість довкола якої розгорталася активна діяльність всіх інших учасників культурного руху. Однак, незважаючи на їх соціальну публічність, центральну позицію в стратегії та репертуарній політиці багато імен очільників професійних і аматорських колективів залишаються до цього часу маловідомими й недостатньо вивченими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському і зарубіжному музикознавстві Натан Гермелін – диригент розглядається у значній кількості публікацій, присвячених різним аспектам розвитку культурно-мистецьких процесів Львова. Це наукові розвідки з історії музичного життя (Лешек і Тереса Мазепи [5], Мар'яна Зубеляк [3]), єврейського музичного середовища (Альфред Пльон [12], Сильвія Якубчик-Шленчка [9], Олена Дражниця [2]), персоналій відомих музикантів єврейського походження (Ганна Пальмон [23], Ева Нідецька [16], Леон Тадеуш Блацик [8]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Життєтворчість Н. Гермеліна ще не стала предметом окремого і ґрунтовного висвітлення. Фрагментарний, а часто й маргінальний підхід з окресленої тематики вказує на потребу реконструювання постаті ще одного подвижника музичного мистецтва галицького краю.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у відтворенні світоглядного становлення Н. Гермеліна; висвітленні цільових орієнтирів і пріоритетів творчої активності; аналізі його здобутків в царині виконавського мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впливовим чинником формування життєтворчості Натана Гермеліна (1875–1941), первинним осередком його світоглядно-ціннісного становлення була сім'я. Вона являла собою гілку великого єврейського роду з міста Бродів, що оселилася у Львові. Батько Натана Барух Давид Гермелін обіймав високу посаду хасидського рабина, що передавалася у спадок. Його діяльність виявлялася в духовному лідерстві, наставництві та керівництві єврейською спільнотою. Рабина вважали посередником між Богом і простим народом, благочестивою, безгрішною людиною для якого створювали всі умови щоб він міг присвятити себе спілкуванню з Богом. Фанатична віра в містичний зв'язок між хасидами та рабином є головною особливістю хасидизму – крайнього консервативного напряму юдаїзму.

Очевидно, що сини духовного провідника виховувалися у винятковій духовно-психологічній атмосфері, що визначила їх погляди та переконання. Річ у тім, що замкнений тип життя общини, повна відмова від будь-якої інтеграції, створення свого мікросвіту на основі релігії і традицій, беззаперечний авторитет батька зумовили непередбачувані, з огляду хасидського віровчення, життєві рішення і позицію нащадків.

Натан Гермелін як і його брат не успадкували релігійної практики та всупереч прихильникам хасидизму отримали світську освіту та світську професію. Зокрема, Еліас став відомим лікарем у Львові, який до початку Другої світової війни очолював відділення єврейської лікарні Якова Раппопорта. Самобутній шлях самореалізації та самоутвердження пройшов й Натан. Доктор юриспруденції, успішний адвокат в Перемишлі, Сучаві (тепер Румунія), Щирці, Львові, згодом став відомим музикантом, організатором музичного життя єврейської громади Львова [8, с. 107]. Варто згадати і про його сина Артура Гермеліна – відомого піаніста-віртуоза.

Аналізуючи життєтворчість Натана переконуємося, що його сім'я є неабияк показовою в питанні зміни свідомості галицьких євреїв. Трансформація їхнього способу мислення, значною мірою, була пов'язана з політикою імперії Габсбургів, зокрема щодо освітнього процесу, а також протистоянням і конкуренцією між прибічниками різних течій юдаїзму. З цього приводу Анна Вараниця зазначає: «З допомогою освіти в процесі модернізації тенденція до асиміляція перемогла тенденцію до ізоляції» [1].

Втім, варто висловити думку про те, що Натан і його брат все ж сповнилися месіанською діяльністю батька. Чітко усвідомлюючи своє призначення, наслідували його у служінні в таких важливих сферах суспільного життя, як медицина, юриспруденція, музика. Крім цього, вони намагалися працювати і реалізовувати себе виключно на користь єврейської громади.

Н. Гермелін розпочав мистецьку активність ще під час адвокатської практики. Розвиток особистості музиканта проходило в одному з найпотужніших осередків музичної культури краю – Галицькому музичному товаристві (ГМТ). У XIX – на початку XX століть воно відігравало надзвичайно велику, чільну роль для розвитку музичного мистецтва в різних соціальних і національних середовищах. Об'єднувало в собі не тільки сотні меломанів, аматорів-дилетантів, але також видатних музикантів [5, с. 39].

Товариство мало вирішальне значення у виборі подальшої мистецької діяльності Натана. Симфонічний оркестр ГМТ, в якому він довгі роки був скрипалем, став для нього солідною практичною школою в якій формувалися професійні навички й уміння, набувався чималий виконавський досвід [16, с. 36]. Активне творче життя колективу дозволило багатосторонньо зануритися в музичний простір міста і сприяло ще більшому збагаченню та вдосконаленню митця.

В цьому контексті необхідно наголосити на важливості співпраці Н. Гермеліна з тогочасним директором і диригентом товариства, відомим композитором, педагогом і подвижником в царині музичного мистецтва Мечиславом Солтисом. Він належить до авторитетних представників музичної культури Львова XX ст. і шанованих особистостей європейської музичної спільноти. Його самовідданість неабияк вплинула на піднесення рівня музичного виконавства й освіти, активізацію концертного життя краю та ключових, в цьому напрямку, контактів з іншими культурними центрами Європи та їх лідерами. Очевидно, що довготривале мистецьке спілкування з М. Солтисом мало значний вплив на становлення в прийдешньому відомого диригента, окреслило пріоритети та орієнтири подальшої творчої діяльності.

До того ж, стимулюванню творчої активності спрямованої на самореалізацію слугували міркування про те, що різні національні середовища Львова (польське, українське) мають власні музичні інституції, товариства, колективи. В той час як єврейська спільнота не володіла настільки розвиненою музичною інфраструктурою. Незважаючи на те, що піднесення єврейської культури, освіти і науки у Львові припадає вже на другу половину XVIII-XIX ст., виникнення музичних організацій розпочалося тут тільки в XX ст. [4]. Першими були засновані хор єврейської молоді «Кінор» (1902), аматорський гурток мандоліністів «Генсль» (1907), академічний гурток мандоліністів «Мендельсон» (1911), жіночий хор «Zirej Jehud» [10, с. 6].

Як більшість тогочасних єврейських музикантів Натан сформувався асимілюючись в польське музичне середовище. Засвоївши принципи культурного розвитку цієї національної громади, він плекав серйозні наміри для єврейства Львова: вболівав за створення масштабного музичного об'єднання, був прихильником, а згодом й поборником нових національних ідеалів.

Його прагнення були співзвучні єврейському населенню Львова. Близько двадцяти років готувався ґрунт для утворення подібного культурного осередку, яке б гуртувало музикантів-аматорів різного кола інтересів та естетичних пріоритетів. Відтак у 1919 р. було засновано таку поважну музичну інституцію, як Єврейське музичне товариство (ЄМТ). Цілком природно, що серед переліку його фундаторів був Н. Гермелін [12].

Новоутворене товариство (проіснувало до 1939 р.) очолили відомі у Львові шанувальники музики Соломон Бухштаб (адміністратор) і А. Пльон (артистичний директор) [22, с. 5]. А. Пльон зазначав: «Поширення замилування музикою в широких верствах єврейського суспільства – це одна з головних цілей товариства» [20, с. 5]. Крім цього, його метою було плекання хорового співу, симфонічної, камерної та мандолінної музики з особливим акцентом на творчості єврейських композиторів. Просвітницька діяльність полягала також у пропагуванні знань у сфері мистецтва і музики зокрема, влаштуванні конкурсів на написання музичних творів для єврейських музикантів та утримування музичної бібліотеки [21, с. 6].

Відповідно до мети, ЄМТ складалося з кількох музичних колективів: симфонічного оркестру, чоловічого і мішаного хору, оркестру мандоліністів, струнного квартету, а також низки камерно-інструментальних ансамблів.

Симфонічний оркестр ЄМТ відразу ж отримав статус провідного колективу. За нестачею регулярних симфонічних оркестрів у Львові, його симфонічні концерти зайняли чільне місце серед інших репрезентованих товариством імпрез.

Організатором і довголітнім керівником оркестру (1919–1927) став Натан Гермелін. 30 травня 1920 р. відбувся їх подвійний дебют, який високо оцінили львівські рецензенти. Зокрема, А. Пльон писав: «Цей перший симфонічний оркестр, що складається виключно з чинних членів товариства перевищив будь-які очікування, оскільки створив досконалу цілість як щодо звучання, так і до зіграності. Суто оркестрові твори, а саме «Серенада» Мечислава Карловича і Симфонія Вольфганга Амадея Моцарта (Симфонія № 40 g-moll – *М. Ф.*) були виконані майже бездоганно і з великим натхненням. Фортепіанний концерт Йоганна Себастьяна Баха (Концерт для фортепіано з оркестром d-moll за редакцією Феруччо Бузоні – *М. Ф.*) в прекрасній інтерпретації молодого піаніста Артура Гермеліна приніс велике визнання не тільки досконалому солісту, але й оркестру, який його супроводжував. Публіка повністю заповнила велику залу філармонії і з щирим ентузіазмом приймала усіх виконавців на чолі з невтомним організатором і диригентом оркестру Н. Гермеліном, що було найкращим підтвердження успіху» [7, с. 7].

Спершу цей колектив налічував 57 музикантів-аматорів. Однак, вже на другому концерті він збільшився до 73 осіб. Привертає увагу цікаве розташування оркестру: віолончелі знаходились посередині сцени, контрабаси навпроти диригента, а духова і струнна групи по боках [15, с. 4–5]. Подібні ініціативи диригента, який не мав належного досвіду керування симфонічним колективом викликають здивування і, водночас, дозволяють збагнути вимір його обдарованості та професійного чуття. Оскільки, музичні критики вперше так інтенсивно акцентували на цьому питанні можемо припустити, що такі упровадження диригента були рідкісними в оркестровій виконавській практиці міста.

Згідно дослідженню Германа Макаренка проблематиці розміщення музикантів оркестру були присвячені пошуки не одного покоління диригентів. Поряд з традиційним «європейським», а згодом «американтським» розташуванням часто застосовувався найстаріший – індивідуалізований вид. Пов'язаний з багатьма факторами, зокрема специфікою акустичних умов, ненормативністю складу виконавців, художньою виразністю, він залишається характерним і для сучасних концертних і оперних програм [6, с. 74–75]. Отож, прийняття Н. Гермеліном індивідуальних, в чомусь неординарних рішень пов'язує його з когортою диригентів, що намагалися досягти максимальної рівномірності, монолітності та компактності звучання, що було обумовлено насамперед художніми завданнями.

Неперсічність інтерпретацій диригента, заглиблення в задуми композиторів викликали ряд найкращих вражень серед шанувальників музичного мистецтва. Як зауважував Станіслав Ліпанович, Н. Гермеліну вдалося за доволі короткий період діяльності показати стільки замилування і запалу, збудити в широких масах таку міру зацікавлення, що кожен концерт цього товариства мав переповнену залу [11, с. 4–5].

Тогочасні музичні критики одностайно стверджували, що диригент і оркестр піднімають щораз складніші завдання. У відгуку на перший концерт в другому сезоні діяльності ЄМТ (1920–1921) зазначалося: «Симфонія Йоганна Брамса належить до складних творів як під оглядом технічним, так інтерпретації. Її вміщення в програму першого концерту було кроком не тільки сміливим, але навіть дещо ризикованим (підкреслення – *М. Ф.*). Але, вочевидь диригент знав, що не тільки сам зможе духовно опанувати цей твір, але й, виконавці, згідно його інтенцій, подолають тему важкого завдання. Виконанням Другої симфонії Брамса оркестр і диригент склали екзамен мистецької зрілості з найвищою відзнакою. Ці музиканти довели, що дозріли до найважчих завдань і вже сьогодні становлять колектив, який здатний дати слухачам найвище артистичне задоволення» [28, с. 3].

Вивчаючи такі особливості диригентського підходу, як добірна комплектація програм та відповідне, до поставлених вимог виконання, переконуємось у тому, що Н. Гермелін започаткував репертуарні та виконавські традиції товариства. Його репертуарна політика, в певній мірі, набула наслідувального характеру в напрямку узвичаєнь симфонічного виконавства Львова від початку ХХ ст. Це підтверджує не лише список виконуваних композицій, в тому числі й польських авторів, але й частково однойменна побудова концертних програм. Наприклад, у часі імпрези, присвяченої сотій річниці смерті Людвіґа ван Бетховена, диригент презентував фактично ідентичний перелік творів, якими диригував Адам Солтис на початку 1924 р., в часі третього симфонічного концерту Польської спілки музикантів і Польського музичного товариства. Це були увертюра «Король Стефан» ор. 117 і Сьома симфонія видатного композитора [24, с. 6]. Водночас зазначимо, що прийдешні диригенти оркестру ЄМТ неодноразово звертатимуться до репертуарного «резерву», закладеного Н. Гермеліном.

Упродовж восьми років його праці колектив виконав значну кількість різножанрової оркестрової музики різних епох і шкіл: Й. С. Баха, Крістофа Віллібальда Глюка, В. А. Моцарта, Л. Бетховена, Фелікса Мендельсона, Франца Шуберта, Йоганна Штрауса, Карла фон Вебера, Й. Брамса, Ріхарда Ваґнера, Макса Бруха, Ріхарда Штрауса, Ґустава Малера, Еріха Вольфганга Корнгольда, Карла Ґольдмарка, Антоніна Дворжака, Владислава Желенського, Мечислава Карловича, Миколи Римського-Корсакова, Петра Чайковського.

На особливу увагу заслуговують виконання творів, що вперше звучали у Львові. До них належать Перша симфонія Й. Брамса (1921), «Шехерезада» М. Римського-Корсакова (1922) та уривки з опери «Мертве місто» Е. В. Корнгольда (1926). Крім цього, було влаштовано низку монографічних концертів: з творів Л. Бетховена (1920), Й. Штрауса (1922) і Р. Ваґнера (1923).

Не менш, фундаментальним у розвитку цього колективу став мистецький вишкіл, запроваджений диригентом. Його увагу до звучання струнної групи оркестру часто відзначали у пресі. Як правило, кінцевий результат такої праці характеризували на кшталт: шляхетний звук, зіграність, досконалий склад струнних, виконання з правдивим польотом і великою точністю [18, с. 4; 27, с. 4]. Деякі рецензенти писали, що цей оркестр заслуговує на звання «славний» [26, с. 4].

Львівська періодика не переставала сповіщати, що дебют Н. Гермеліна, який не мав відповідних навиків в напрямку диригентури, довів його неабиякі здібності та приніс чималий успіх. Вже після першого виступу симфонічного оркестру Францішек Нойгаузер дивувався з приводу швидкого досягнення диригентом якісного результату. Він визначав такі його ознаки, як бездоганна інтонація, точна ритміка, багатство динамічних відтінків. А батуту «початківця» називав спокійною, але не позбавленою темпераменту [15, с. 4–5]. Вже за два роки, оцінюючи чергову імпрезу товариства, автор висловить своє визнання диригенту, який, на його думку, не ухилився від вичерпності праці та програми, що вимагала від молодого, нещодавно створеного колективу досвідчених музикантів, а частково навіть віртуозів [14, с. 4]. Тоді, Н. Гермелін представив глибоке трактування увертюри «Оберон» К. М. Вебера, сюїти «Шехерезада» М. Римського-Корсакова та Симфонії e-moll А. Дворжака.

Музичні критики відзначали небувалу енергію та сильну волю диригента, його винятковий організаційний хист [13, с. 19]. Наголошували на його опануванні композиторських стилів та особливому відчутті духу ваґнерівської музики. Пригадаємо, що одним із кращих, згідно з даними преси, йменували концерт, присвячений постаті цього видатного композитора. Бурю емоцій викликали втілення двох уривків з його опери «Загибель богів», зокрема «Жалобного маршу» на смерть Зіґфріда [19, с. 5].

Маестро увінчували такими епітетами, як диригент з Божої ласки, «чудотворець», «оживляюча душа» [17, с. 4; 25, с. 4]. На його запалі, що надихав увесь колектив, були зосереджені більшість тогочасних рецензентів [28, с. 3].

З невідомих причин, завоювавши неабияку прихильність львів'ян, Н. Гермелін зникає з об-

рію музичного життя. Життєпис митця не містить жодних відомостей про період 1927–1941 рр. Нажаль, доля настільки обдарованої і видатної особистості видалася трагічною. Ще на початках німецької окупації Львова (1941–1944) диригент закінчив життя самогубством у львівському гетто.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Життєтворчість Н. Гермеліна засвідчує його вагому роль у процесі утвердження єврейської спільноти як самодостатньої, трансформації її національної свідомості в напрямку інтеграції у європейський культурний простір. Як визначний репрезентант у сузір'ї диригентів Єврейського музичного товариства, він не тільки забезпечував високий професійний рівень симфонічного оркестру, але й був провідником національний ідей, сприяв піднесенню культурного рівня єврейської громади, пропагував в широких колах слухачів розуміння цінності власної музичної спадщини у європейському контексті.

Перспективи подальших розвідок з окресленої тематики доволі розмаїті. Першочерговим видається вивчення невідомих сторінок життєвого шляху, що стануть цінним доповненням до особистісних характеристик маестро. Проведення аналізу інших сфер діяльності (композиторської, музично-критичної) та встановлення їх взаємодії. Наукове осмислення «творчого портрету» не вичерпується також визначенням специфічного диригентського стилю, інтерпретаційних засад тощо.

Список літератури:

1. Вараниця А. Модернізація галицьких євреїв: ізоляція, асиміляція, освіта [Електронний ресурс] / Анна Вараниця // Збруч, 11 березня 2017. – Режим доступу: http:// zbruc. eu/node/63356 – Назва з екрану.
2. Дражниця О. Відображення концертної діяльності Єврейського музичного товариства у Львові (1919–1924) у публікаціях газети «Chwila» / О. Л. Дражниця // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2014. – С. 48–56. – (Серія: Мистецтвознавство; № 1).
3. Зубеляк М. Музичне життя Львова на сторінках газети Chwila (1919–1921) / М. Зубеляк // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали VI-ї краєзнавчої конференції (4.III.2016). – Львів, 2016. – С. 62–69.
4. Львов. Электронная еврейская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www. eleven. co. il – Назва з екрану.
5. Мазепа Л., Мазепа Т. Шлях до музичної академії у Львові: у 2 т. / Лєшек Мазепа, Тереса Мазепа. – Львів: Сполом, 2003. – Т. 1: Від доби міських музикантів до Консерваторії [поч. XV ст. – до 1939 р]. – 287 с.
6. Макаренко Г. До питання розміщення музикантів оркестру: ґенеза, історія, сучасність / Герман Макаренко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національної музичної академії України імені Петра Чайковського. Серія Мистецтвознавство. – Тернопіль-Київ: Вид.-во ТДПУ ім. В. Гнатюка НМАУ ім. П. Чайковського, 2004. – № 1(12). – С. 71–78.
7. ар. Koncert symfoniczny Żyd. Tow. Muzycznego // Chwila, 1920. – № 494. – 01.06. – S. 7.
8. Błaszczyk L. T. Żydzi w kulturze muzycznej ziem polskich w XIX i XX wieku: słownik biograficzny / Leon Tadeusz Błaszczyk. – Warszawa: Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, 2014. – 351 s.
9. Jakubczyk-Ślęczka S. Żydowskie środowisko muzyczne międzywojennego Lwowa / Sylwia Jakubczyk-Ślęczka // Musica Galiciana: Kultura muzyczna Galicji w kontekście stosunków polsko-ukraińskich / pod. red. G. Oliwy. – Rzeszów, 2014. – T. XIV. – S. 245–254.
10. Kronika. Żydowskie Towarzystwo Muzyczne // Chwila. – 1919. – № 300. – 14 list. – S. 6.
11. Lipanowicz S. Koncert symfoniczny Żydowskiego Towarzystwa Muzycznego / Stanisław Lipanowicz // Gazeta Lwowska. – 1922. – № 203. – S. 4–5.
12. Muzyka we Lwowie a Żydzi – Stowarzyszenie De Musica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.demusica.pl/…/plohn_muzykalia_13_judaica_4.pdf – Назва з екрану.
13. Neuhauser F. Ruch muzyczny we Lwowie / Franciszek Neuhauser // Gazeta muzyczna. – 1921. – № 3–4. – S. 19.
14. Neuhauser F. Trzeci concert symfoniczny Żydowskiego Towarzystwa Muzycznego / Franciszek Neuhauser // Gazeta Lwowska. – 1922. – № 96. – 7 maj. – S. 4.
15. Neuhauser F. Z muzyki / Franciszek Neuhauser // Gazeta Lwowska. – 1920. – № 125. – 5 czerw. – S. 4–5. – Рецензія на перший симфонічний концерт ЄМТ.
16. Nidecka E. Lwowscy muzycy pochodzenia żydowskiego / Ewa Nidecka // Musica Galiciana / pod red. M. Wierzbieniec. – Rzeszów, 2007. – T. 10. – S. 36–45.
17. Plohn A. Koncert Straussowski / Alfred Plohn // Chwila. – 1922. – № 1075. – 19 stycz. – S. 4.
18. Plohn A. II Koncert symfoniczny Żydowskiego Towarzystwa Muzycznego / Alfred Plohn // Chwila. – 1921. – № 1050. – 23 grud. – S. 4.
19. Plohn A. Koncert Wagnerowski / Alfred Plohn // Chwila. – 1923. – 25 stycz. – № 1394. – S. 5.
20. Plohn A. Z Żydowskiego Towarzystwa Muzycznego / Alfred Plohn // Chwila. – 1920. – № 424. – 19 marc. – S. 5.
21. Plohn A. Żydowskie Towarzystwo Muzyczne / Alfred Plohn // Chwila, 1919. – № 307. – 21 listop. – S. 6.
22. Plohn A. Żydowskie Towarzystwo Muzyczne / Alfred Plohn // Chwila. – 1920. – № 354. – 9 stycz. – S. 5.
23. The Polish pianist Artur Hermelin – Stowarzyszenie De Musica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.demusica.pl/…/palmon_muzykalia_13_judaica_4(1).p… – Назва з екрану.
24. W zast. E. Moll. Koncert symfoniczny Żydowskiego Towarzystwa Artystyczno-Literackiego // Chwila. – 1927. – № 2930. – 18 maj. – S. 6.
25. W zastepstwie Jarg. II Koncert symfoniczny Żydowskiego Towarzystwa Muzycznego // Chwila. – 1923. – № 1476. – 19 kwiet. – S. 4.
26. W zastępstwie S. I Koncert symfoniczny Żydowskiego Towarzystwa Muzycznego // Chwila. – 1922. – № 1271. – 14 wrzes. – S. 4.
27. Zastępca. Koncert Betchowenowski Żydowskiego Towarzystwa Muzycznego // Chwila. – 1920. – № 695. – 22 grud. – S. 4.
28. Zastępca. I Koncert symfoniczny Żydowskiego Towarzystwa Muzycznego // Chwila. – 1920. – № 639. – 27 pazd. – S. 3.

Ферендович М.В.
Галицкий академический камерный хор

МАЛОИЗВЕСТНЫЕ СТРАНИЦЫ ЖИЗНЕТВОРЧЕСТВА ДИРИЖЕРА НАТАНА ГЕРМЕЛИНА

Аннотация
Статья посвящена жизнетворчеству известного львовского дирижера Натана Гермелина. Проанализированы основы мировоззренческого становления. Выяснено пути развития творческой личности музыканта, определены приоритеты и ориентиры деятельности. Раскрыто художественные инициативы и дана характеристика дирижерского подхода. Освещены достижения маэстро в области исполнительского искусства. Подытожено роль Н. Гермелина в подъеме культурного уровня еврейской общины Львова.
Ключевые слова: жизнетворчество, дирижер, Натан Гермелин, Львов, симфонический оркестр, Еврейское музыкальное общество.

Ferendovych M.V.
Halytsky Academic Choir

UNKNOWN CHAPTERS OF THE CREATIVE LIFE OF CONDUCTOR NATAN HERMELIN

Summary
This article is dedicated to the creative life of a famous Lviv conductor Natan Hermelin. Foundations of worldview formation are analyzed. Ways of development of the musician's creative personality are studied. Priorities and landmarks of activity are outlined. Artistic initiatives are discovered and characteristics of the conducting approach are given. Maestro's achievements in the performing art domain are highlighted. The role of N. Hermelin in raising the cultural level of the Jewish community of Lviv is summarized.
Keywords: creative life, conductor, Natan Hermelin, Lviv, symphonic orchestra, Jewish music society.

УДК 791.2.094:791.22:398«1917/1991»

ЕКРАНІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА У КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО КІНЕМАТОГРАФУ

Ямборська К.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

Статтю присвячено вивченню екранізації творів класика української літератури Григорія Квітки-Основ'яненка (1778–1843). У публікації проаналізовано історіографію проблеми; у хронологічному порядку розглянуто історії створення кінострічок «Сватання на Гончарівці» (реж. І. Земгало), «Шельменко-денщик» (реж. А. Тутишкін) та «Відьма» (реж. Г. Шигаєва); визначено художні особливості фільмів; з'ясовано їх значення для розвитку радянського фольклорного та українського поетичного кінематографа. Доведено, що зняті у радянськй час стрічки А. Тутишкіна та І. Земгала, стали одними з перших мистецьких проектів, де спостерігалася спроба їхніх творців відійти від побутивізму, нав'язаного методом соцреалізму, і створити кіно, в якому б вивилися певні національні ознаки.
Ключові слова: радянський кінематограф, фольклорне кіно, Григорій Квітка-Основ'яненко, екранізація літературних творів.

Творчість видатного українського письменника середини XIX століття Григорія Квітки-Основ'яненка (1778–1843) є помітним явищем вітчизняної літератури. Його спадщина, завдяки гумористичному зображенню життєвих ситуацій та людських характерів, влучності авторської сатири, неодноразово привертала до себе увагу широкого читацького кола, певна частина якого – митці (театральні діячі та кінематографісти) майстерно втілювали зміст літературних творів Квітки-Основ'яненка у форматі кіномистецтва.

Зацікавлення українським культурним минулим, інтерес до історії національного кінематографа зумовлює **актуальність** тематики дослідження. **Постановка проблеми** передбачає визначення місця екранізованих творів Григорія Квітки Основ'яненка у радянському фольклорному та українському поетичному кінематографі. **Науковими завданнями** публікації є:

- проаналізувати джерельну базу проблеми;
- у хронологічному порядку розглянути кінострічки «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-

денщик» та «Відьма», створені за мотивами літературних творів Г. Квітки-Основ'яненка;

· з'ясувати художні особливості фільмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що екранізації літературних творів українських письменників неодноразово ставали предметом обговорення серед вітчизняних науковців. У публікаціях українських дослідників Л. Брюховецької [1, с. 41–43], С. Дарди [2], О. Дубиніної [3, с. 89–97], Т. Мироненко, К. Тригуб [4], В. Тарасенко [6, с. 64–67] та інших, розглянуто взаємозв'язок між літературою та кіно, проаналізовано основні типи екранізацій, обґрунтовано питання виникнення конфліктів між різними кіноінтерпретаціями, надано оцінку існуючим кінотворам, визначено фактори впливу на їх створення. Розкриттю теми публікації сприяло також ознайомлення із спогадами спостерігачів та безпосередніх учасників створення кінокартин, знятих за мотивами творів українських письменників і драматургів (М. Пуговкін, Д. Шамардіна, Г. Шигаєва) [5], [7–8].

Невирішена частина загальної проблеми полягає в тому, що незважаючи на певну кількість накопиченої інформації щодо екранізації творів вітчизняних письменників, втілення особливостей літературної спадщини саме Григорія Квітки-Основ'яненка було розглянуто дослідниками побіжно. Саме тому, заявлена проблема заслуговує на більш уважне наукове вивчення.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що зоряним часом українського фольклорного кіно прийнято вважати кінець 1960-х початок 1970-х років, у певні періоди історії радянського кінематографа, з'являлись стрічки в яких «проривалася відчайдушна спроба їхніх творців відірватися від регламентації, нав'язаної методом соцреалізму» [1, с. 41] і створити кіно, в якому б виявлялися певні національні ознаки. Міцним підґрунтям для створення таких стрічок стали, зокрема, художні твори класика української літератури першої половини XIX століття – Григорія Квітки-Основ'яненка.

Одна з перших екранізацій видатного українського драматурга з'явилася в Україні у 1958 році. На кіностудії ім. О. Довженка режисером І. Земгало (оператор – В. Філіппов) було знято кінострічку «Сватання на Гончарівці». Художній твір мав легке водевільне забарвлення і складався з веселих сцен та простих інтриг. Сюжет був побудований на нескладних любовних колізіях, які розвивалися у декораціях українського села з його невід'ємними атрибутами: тинами, призьбами, садочками, гарбузами тощо. Великої принади фільму надавали словесні баталії персонажів, а також промовисті репліки персонажів, які якнайкраще презентували їхні характери.

Метою режисерської іронії І. Земгало у «Сватанні на Гончарівці» стала архаїчна традиція налагоджувати матеріальні справи родини завдяки вдалому одруженню дітей. Спираючись на авторський текст Г. Квітки-Основ'яненка, режисер у комічній формі наголошував на безглузді даного звичаю: головну героїню фільму Уляну (А. Ролик), не лише силують вийти заміж за багатого нелюба, її мають видати за безнадійного дурника, якого дражнять навіть малі діти.

З одного боку, начебто і не зовсім смішно: розумова вада Стецька (М. Крамар) – нещастя для хлопця. Але якщо подивитися на це з іншої сторони, то можна переконатися: Стецько настільки протодушно не усвідомлює своїх недоліків, і так кумедно блазнює («виробляє коники»), що з незмінним успіхом викликає мимовольний незлобливий глядацький сміх.

Посміхається режисер і з решти персонажів твору Г. Квітки-Основ'яненка. Приміром, п'янички Прокопа Шкурата (М. Ільченко), який норовить вислизнути до шинку від своєї грімдружини; Одарки (Н. Копержинська), яка снить чужою худобою; із старого Павла Кандзюби (М. Пішванов), який пом'якшує «діагноз» Стецька там, що він «не зовсім би то і дурний», а просто в нього «не всі вдома». Позначені режисерською іронією також образи москаля Йосипа Скорика (О. Райданов), його помічника Тимоша (А. Сова) та інших персонажів.

Наприкінці фільму розігрується традиційний закон водевілю: герої з піснями, танцями, сміхом і сльозами наближаються до щасливої і водночас невеселої розв'язки. Вільна дівчина Уляна заради любові до Олексія-кріпака (І. Жилін), одружившись з ним, сама потрапляє у неволю. У фіналі стрічки, коли Стецько із дражливим запалом вигукує: «Крепачка! Крепачка!», – мимоволі усвідомлюєш: що в розумного на думці, те у дурня на язику. Але І. Земгало не ускладнив останній епізод фільму ваганнями Уляни і Олексія: закохані молодята разом, любов перемогла, а далі – як Бог дасть.

1971 року радянський кінематограф представив наступну кіноверсію твору Г. Квітки-Основ'яненка. Нею стала музична комедія «Шельменко-денщик», знята відомим російським режисером Андрієм Тутишкіним (оператори – Р. Давидов, Ф. Деллі Коллі). Спочатку фільм планувалося відзняти на кінематографічному майданчику студії ім. О. Довженка, але за певних обставин роботу було перенесено на «Ленфільм».

Кінострічка мала просту, але дуже струнку сюжетну лінію: сільську красуню Присеньку Шпак (Л. Сенчина) не хочуть видати заміж за коханого, але незаможного капітана Івана Скворцова (І. Озеров), бо у батьків (В. Дальский, З. Федорова) на прикметі є багатший претендент – пан Лопуцьковський (Ю. Медведєв). Закохані врешті-решт досягають поставленої мети – бути разом, але не без підтримки спритного капітанового денщика Шельменка, який у мистецтві брехні перевершує всіх персонажів кінотвору. Виконавець цієї ролі, відомий радянський артист Михайло Пуговкин згадував про роботу над стрічкою: «Шельменко-денщик» – музична кінокомедія. Я не одразу погодився зніматися в ролі Шельменка, адже не володів українською мовою, але Андрій Тутишкін вмовив мене і, як потім виявилося, роль вийшла. Знімали цю картину на батьківщині Тараса Шевченка в містечку Каневі під Києвом. На мою думку, «Шельменко-денщик» – одна з кращих комедій класичної української літератури Григорія Квітки-Основ'яненка. Вона обійшла свого часу сцени багатьох російських театрів. Колись прекрасним виконавцем ролі Шельменка був славетний російський актор М. Щепкін. І нас привернула ця комедія не своїм сюжетом, хоча він майстерно побудований за всіма законами комедії, а, насамперед, образом головного героя – Шель-

менка. Розумний, спритний, наділений справжнім народним гумором, він вміє виконувати найголоволомніші задачі і знаходити вихід з найскрутніших становищ. Щоб допомогти закоханим, цей герой дотепно викриває дурість панів. Шельменко є справжнім комедійним позитивним героєм. Особисто для мене образ Шельменка дуже цікавий тим, що його втілення не дозволяє йти уторованими шляхами, тим самим надаючи великі можливості створити колоритний, життєвий і смішний кінохарактер» [5].

Як можна переконатися, у розгортанні сюжету режисер А. Тутишкін викристав типово водевільний прийом: старий поміщик Шпак не бачить очевидних речей і благословляє на шлюб замасковану власну доньку, вважаючи її донькою свого заклятого ворога. Всі дійові особи фільму наділені красномовними прізвищами і дуже вміло типізовані, мають персональні амплуа, які розкриваються в особистих (нав'язливих) ідеях: Горпина Опецьковська (О. Аросєва) – заїжджа поміщиця, манірно марить Петербургом, її донька Евжені – заміжжям і світським веселим життям, Лопуцьковський – мандрівкою до Воронежа, пани Шпак та Опецьковський – іноземною (англійською та «гішпанською») політикою, в який нічого не тямлять, але яку легко «вирішують» на свій провінційний лад.

Сповненої містики і соковитого українського гумору стала екранізація фільму «Відьма» режисера Галини Шигаєвої (кіностудія ім. О. Довженка, оператор Б. Вержбицький), знятого 1989 року за твором Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма». Розказана з великою кінемаграфічною фантазією, що віддалено нагадує суміш гоголівських «Вія» та «Вечорів на хуторі біля Диканьки», стрічка розповідає про історію нерозділеної любові сотника маленького містечка Конотоп, безнадійно закоханого у красуню Олену. Сотник досить скоро розуміє, що на взаємність він може розраховувати лише вдавшись до послуг нечистої сили. І вона приходить йому на допомогу в образі молоденької конотопської відьми, що вже давно дошкуляє усьому місту. Сотник просить приворожити до нього Олену, та ж, у свою чергу, вимагає від нього зарізати всіх конотопських півнів, які розполохують на зорі знахабнілих бісенят.

Цікаво, що майданчиком для зйомок фільму було дійсно обрано село Озаричі у Конотопському районі Сумської області. Співробітник Конотопського краєзнавчого музею К. Шамардіна пригадувала: «На період зйомки озаричани жили на якомусь небаченому досі піднесенні. По селу, по подвір'ях, у клубі ходили в козацькому вбранні справжні актори кіностудії і чи не всі місцеві пенсіонери. Коли маленьке село заполонили автобуси й автомобілі, стало зрозуміло, що ці дні ввійдуть в історію назавжди» [7, с. 244].

Наголосимо, що «Відьма» Г. Шигаєвої продовжила лінію не лише радянського фольклорного, а й українського поетичного кіно, започаткованого у 1960-х роках. Як зазначала кінознавець Л. Брюховецька, від своїх попередників ця колоритна стрічка, на жаль, відрізнялася меншою стилістичною вишуканістю та зображальною винахідливістю, змінилися смислові акценти у тлумаченні демонологічних образів. «Відьму» за повістю Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма», – писала науковець, – легко критикувати, насамперед за відсутність темпоритму. Власне, в самій повісті мало подій і для односерійного, не те, що для двосерійного фільму. Брак подій режисер намагалася компенсувати гумористичним сценками [...]. Але затягнутість тільки посилювалась. Все, що робить сотник (Б. Бенюк) та його писар (Л. Перфілов), настільки перевантажене повторами, що перестає бути смішним, навіть лейтмотив еротичного...» [1, с. 41]. Критикували фільм також і за «зажовані» тексти. «Складається враження, – продовжувала описувати власні враження від стрічки Л. Брюховецька, – що озвучувальний процес робили на аматорській студії, а кожен з акторів озвучував свою роль, як йому заманулось, не дбаючи про те, почують його чи ні...» [1, с. 41]. Втім, критик віддає належне звукорежисеру, який підібрав вдалі звукові ефекти і створив містичну атмосферу нічних витівок відьми. Схвальні відгуки отримала й операторська робота Б. Вержбицького, який зумів вдало подати активний декоративний елемент фільму та барвисті костюми персонажів.

За коментарем критиків, розгорнута на екрані візуальна розкіш (яскраве вбрання, напої, наїдки тощо) була обрана режисером для підкреслення розумової немічності Конотопа, адже голова міста – сотник – в цій розкоші буквально купається. За змістом стрічки його годують, доглядають, пестять. «Єдине, що затьмарює цю розкіш, – вибрики відьми, яка заступила дощ і перетворила село на пустелю. Але народний метод дає змогу розпізнати відьму шляхом проб і помилок: звелівши кидати жінок у воду доти, доки не виявлять відьму. Кидали тих, хто свого часу підносив сотникові гарбуза. Врешті спіймана відьма пропонує сотникові: він її відпустить, а вона причарує до нього Олену. Так і станеться, село залишиться без води, а сотник поведе Олену до вінця. Під час масової сцени в церкві настає кульмінація – закоханий в Олену козак встигне примчати на коні, розвіяти чари і обвінчатися з Оленою. А в цей час поллється довгожданний дощ і засвідчить крах відьми» [1, с. 42].

Драматичну напруженість сюжету «Відьми» зменшувало різноманіття мінісюжетів. Зокрема, використаня інтермедії, на думку згадуваної Л. Брюховецької, стало цікавим художнім прийомом, який, на жаль, «у безладній метушні фільму не спрацював» [1, с. 43]. Відчувався також, за словами кінознавця, брак композиційної дісципліни, відсутність структурованості і чіткості, які знецінювали гумористичні зусілля постановниці.

Підкреслимо, що поряд із критикою, кінознавці відзначали й прекрасні зображальні рішення, віднайдені режисером. Зокрема, умовний характер акторської гри Б. Бенюка та Л. Перфілова. «У фільмі використано такий жанр сміхової культури, як нісенітниця. Взагалі, відчувається, що режисер прагнула розгорнути систему образів – візуальних, музичних, акторських масок, але їй забракло режисерської волі чи уміння, шоб домогтися стилістичної цілісності...» [1, с. 42].

Наголосимо, що за радянських часів стрічка Г. Шигаєвої не потрапила у прокат і отримала друге життя лише через чверть століття, за часів незалежності України.

Отже, підсумовуючи викладене в основному розділі публікації, наголосимо на наступних **висновках**:

1. Аналіз джерельної бази досліджуваної теми довів, що екранізації літературних творів українських письменників неодноразово ставали предметом обговорення вітчизняних науковців (Л. Брюховецька, С. Дарда, О. Дубиніна, Т. Мироненко, К. Тригуб, В. Тарасенко тощо). Водночас, фільми за мотивами творів Григорія Квітки Основ'яненка у контексті радянського фольклорного та українського поетичного кінематографа було проаналізовано досить досить побіжно й потребувало їх більш уважного вивчення.

2. Кінострічки «Сватання на Гончарівці» (1958, кіностудія ім. О. Довженка, реж. І. Земгало) та «Шельменко-денщик» (1971, кіностудія «Ленфільм», реж. А. Тутишкін), зняті за однойменними творами Г. Квітки-Основ'яненка стали одними з перших радянських мистецьких проектів, де відчувалася натхненна спроба їхніх творців відійти від побутивізму і сірості, нав'язаної методом соцреалізму, і створити кіно, в якому б виявлялися певні національні ознаки. Кінострічка «Відьма» (1989, кіностудія О. Довженка, реж. Г. Шигаєва) продовжила лінію українського метафоричного кіно, започатковану у 1960-х роках, хоча й відрізнялася від попередніх робіт меншою стилістичною вишуканістю, зображальною винахідливістю та зміною смислових акцентів у тлумаченні демонологічних образів.

3. Художні стрічки «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-денщик», як і більшість радянських музично-комедійних фільмів, мали водевільне забарвлення і складалися з веселих сцен і простих інтриг. Метою режисерської іронії в обох стрічках став давній звичай налагоджувати матеріальні справи родини завдяки вдалому одруженню дітей. Яскравого колориту фільмам надали словесні промовисті репліки персонажів, які якнайкраще підкреслили їхні характери. Кінострічка «Відьма», незважаючи на чудові зображальні рішення та прекрасний характер акторської роботи, мала певні недоліки, які почасти знецінювали гумористичні зусилля режисера (брак композиційної дісципліни, відсутність структурованості і чіткості, значна кількість мінісюжетів тощо). Водночас фільм набув яскравих режисерських знахідок: використання прийому інтермедії, створення підкреслено містичної атмосфери в епізодах, де були задіяні демонологічні образи.

Певна річ, вивчення художніх особливостей кінотворів за мотивами літературної спадщини Г. Квітки Основ'яненка не може обмежуватись лише даною науковою розвідкою і вимагає подальшого дослідницького аналізу з відображенням набутих результатів в індивідуальних та колективних монографіях з теорії та історії вітчизняного кіномистецтва.

Список літератури:

1. Брюховецька, Л. Спроби фольклорного кіно / Л. Брюховецька // Кіно-театр. – 2001. – № 6. – С. 41–43.
2. Дарда С. Екранізація як форма безпосередньої взаємодії кіно та літератури / С. Дарда // Науковий блог Національного університету «Острозька академія». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naub.oa.edu.ua/2014/ekranizatsiya-yak-forma-bezposerednoji-vzajemodiji-kino-ta-literatury/
3. Дубиніна О. Екранізація літературного твору: семіотичний аспект / О. Дубиніна // Іноземна філологія. – 2014. – Вип. 126. – Ч. 1. – С. 89–97.
4. Мироненко Т., Тригуб К. Екранізація художніх творів як форма взаємодії кіно та літератури / Т. Мироненко, К. Тригуб // Факультет іноземної філології МНУ ім. О. Сухомлинського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fif.at.ua/publ/avtori/mironenko_t_p_trigub_k_o/ekranizacija_khudozhnikh_tvoriv_jak_forma_vzaemodiji_kino_ta_literaturi/176-1-0-215
5. Михаил Пуговкин о фильмах «Свадьба в Малиновке» и «Шельменко-денщик» // Русское кино. – 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.russkoekino.ru/books/pugovkin/pugovkin-0014.shtml
6. Тарасенко В. Кіноверсія як наслідок «прочитання» літературного твору / В. Тарасенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія: Філологія. – 2014. – № 11. – Т. 1. – С. 64–67.
7. Шамардіна Д. Кіномистецтво Конотопщини: зйомки фільму «Конотопська відьма» / Д. Шамардіна // Конотопський краєзнавчий збірник / Уклад. О. Леміш і др. – Вип. 1. – Суми-Конотоп: СумДУ, 2013. – С. 243–244.
8. Шигаєва Г. «Якби були гроші на реалізацію студентських проектів, про наш кінематограф знали би в усьому світі» / Г. Шигаєва // Високий замок. – 2015. – 23 серпня. – С. 3.

Ямборская Е.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЭКРАНИЗАЦИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ГРИГОРИЯ КВИТКИ-ОСНОВЬЯНЕНКО В КОНТЕКСТЕ СОВЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО КИНЕМАТОГРАФА

Аннотация
Статья посвящена изучению экранизации произведений классика украинской литературы Григория Квитки-Основьяненко (1778–1843). В публикации проанализирована историография проблемы; в хронологическом порядке рассмотрено истории создания фильмов «Сватанье на Гончаровке» (реж. И. Земгало), «Шельменко-денщик» (реж. А. Тутышкин) и «Ведьма» (реж. Г. Шигаева); определены художественные особенности кинолент; выяснено их значение для развития советского фольклорного и украинского поэтического кинематографа. Установлено, что снятые в советское время фильмы А. Тутышкина иа И. Земгало, стали одними из первых художественных проектов, где прослеживалась попытка их создателей отойти от бытовщины и серости, навязанной методом соцреализма, и создать кино, в котором были представлены национальные признаки.
Ключевые слова: советский кинематограф, фольклорное кино, Григорий Квитка-Основьяненко, экранизация литературных произведений.

Yamborska K.S.
Kyiv National University of Culture and Arts

SCREEN VERSION OF LITERARY WORKS OF HRYHORII KVITKA-OSNOVIANENKO IN THE CONTEXT OF THE SOVIET FOLKLORE CINEMA

Summary
The article is devoted to the study of the screen version of works of a classic of Ukrainian literature Hryhorii Kvitka-Osnovianenko (1778–1843). Historiography of the problem is analysed in the publication; in a chronological order, there are considered stories of creation of films «Matchmaking in Honcharivka» (dir. I. Zemhalo), «Shelmenko-Batman» (dir. A. Tutyshkin), and «Witch» (dir. H. Shyhaieva); the artistic features of films are determined; their value for the development of the Soviet folklore and Ukrainian poetic cinema is found out. It is substantiated that films of A. Tutyshkin and I. Zemhalo made in Soviet time became one of the first artistic projects, where is observed an attempt of their creators to diverge from routine imposed by the method of social realism and create a film, in which some national traits would appear.
Keywords: Soviet cinema, folklore cinema, Hryhorii Kvitka-Osnovianenko, screen version of literary works.

АРХІТЕКТУРА

УДК 711:382

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-РЕКОЛЕКЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

Голубчак К.Т.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

У статті виявлено та проаналізовано соціально-демографічні та економічні передумови формування нового типу сакральної споруди – духовно-реколекційного центру. Досліджується вплив соціально-економічних факторів на структуру, функціональну організацію та типологію даних споруд. Виявлено вплив економічного фактору на стан сакрально-туристичної інфраструктури та запропоновано шляхи розвитку та реформування даної сфери. Наведено дані соціологічного опитування, проведеного автором, що підтверджують актуальність даного дослідження. Врахування сукупності соціально-економічних факторів дозволить досягнути оптимального поєднання раціональних функціонально-планувальних та архітектурно-композиційних вирішень з метою створення комфортного середовища для потенційних відвідувачів духовно-реколекційних центрів.
Ключові слова: духовно-реколекційний центр, соціально-економічні передумови, релігія, архітектурна організація, демографічний чинник.

Постановка проблеми. Релігія є важливим фактором духовного процвітання та самоствердження нації, а також соціальним ресурсом для формування ціннісних орієнтирів суспільства. Сучасна секуляризована доба, на превеликий жаль, згубним чином впливає на світогляд людей, зокрема молодого покоління, яке є найбільш вразливим до негативного впливу засобів масової інформації та інших факторів сучасності. Однак, позитивним є те, що сучасне суспільство є відкритим до змін, прагне добра, гідності та чистоти і є продуктивною нивою для одуховлення. Наглядним прикладом цього є активна діяльність християнських молодіжних організацій по всій країні, повсюдне відкриття нових закладів християнської освіти та виховання, зростання кількості людей, що визнають себе віруючими, будівництво храмів та монастирів, в яких плекається духовність. У кожному куточку України Церква була і залишається потужним осередком духовного збагачення, культури та естетики [1]. Впродовж віків церква залишалася міцною засадою духовності та ідентичності українського суспільства, змінювались тільки архітектурні форми, через які церква здійснювала свій вплив – монастирські та парафіяльні школи, духовно-просвітницькі центри, а на сучасному етапі одним з факторів формування духовності суспільства стають духовно-реколекційні центри.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання впливу соціальних та економічних факторів на формування культових споруд, духовних навчальних закладів та духовно-просвітницьких центрів висвітлені у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: О.С. Слєпцова [2], Р.З. Стоцька [1], Т.В. Буличової [3], О.І. Жовкви [4], Р.Н. Липуги [5], М.С. Івіної [6], Е.В. Баранцевої [7] та інших. Однак, проблематика духовно-реколекційних центрів вивчена недостатньо, що зумовлює необхідність у даних дослідженнях.

Метою дослідження є виявлення соціально-економічних передумов формування духовно-реколекційних центрів та дослідження їх впливу на функціонально-планувальну, художньо-композиційну організацію та типологію даних споруд.

Виклад основного матеріалу. В процесі аналізу теоретичних матеріалів стосовно виникнення та історичної еволюції ДРЦ, було виявлено ряд важливих передумов, що зумовлюють формування духовно-реколекційних центрів, а також визначають їх структуру, функціональну організацію та впливають на формування їх типології. Серед них слід виокремити наступні чинники: історичний, релігійно-духовний, туристичний, економічний, рекреаційно-дозвіллєвий, комунікативний, природний, культурний, соціальний та інші. Серед вище згаданих чинників чільне місце посідають соціально-демографічні та економічні передумови.

Особливу роль у формуванні ДРЦ відіграє **соціальний** фактор, що зумовлюється підвищенням духовних потреб населення, зростанням національної самосвідомості. Церква та релігія є важливим та повноцінним сектором життя суспільства, який перебуває у нерозривному зв'язку з усією структурою суспільного життя кожної держави та з усіма його сферами. Релігія є важливим фактором духовного відродження, та стабільності життя суспільства [8]. Для сучасного українського суспільства Церква відіграє першочергову роль, що підтверджується тенденцією до зростання кількості релігійних громад, парафій, закладів духовної освіти та осіб, що вважають себе віруючими. Згідно з соціологічними опитуваннями їхня кількість в Україні досягла вже понад 70% і продовжує зростати, особливо серед молоді та інтелігенції [9].

Окрім того, швидкі та виснажливі ритми сучасного життя, проблеми деморалізованого суспільства спричинили потребу населення у пошуках нових духовних видів дозвілля та рекреації.

На сучасному етапі з метою полегшення психологічного тиску та навантаження сучасного ритму життя, перед суспільством постає завдання раціональної організації дозвілля молоді, яке на сучасному етапі повинне сприяти розвитку творчих здібностей, талантів, живому спілкуванню. Тому для сучасної молодої людини є особливо важливим знаходити час для молитви та духовного відновлення. Час духовного відпочинку дає змогу з іншого боку поглянути на реальність тієї чи іншої проблеми і віднайти розумні та раціональні вирішення їх [10]. ДРЦ володіють неоціненним потенціалом стати важливими осередками духовного очищення, відновлення працездатності, доброго християнського виховання та дозвілля. Весь спектр соціальних послуг, які надають ДРЦ (дозвілля молоді, допомога неблагополучним сім'ям, духовні реколекції, просвітництво, здорова християнська рекреація, спілкування з однодумцями) допоможе заповнити той духовно-моральний вакуум, що утворився у сучасному деморалізованому суспільстві.

Демографічна складова даної групи факторів проявляється у диференціації складу парафіян, вірних, паломників, що впливає на функціональну організацію ДРЦ, зокрема на розподіл приміщень по вікових (діти, дорослі, особи літнього віку), статевих (жінки, чоловіки) критеріях. Окрім того, при формуванні відповідних архітектурно-планувальних рішень ДРЦ, важливо враховувати ступінь релігійності населення та цілі їхнього перебування у закладах даного типу (освіта, дозвілля, духовний відпочинок та зцілення, благодійність, поклоніння та інші). Тому, ставлячи за мету забезпечити комфортне перебування та максимально задовольнити весь спектр потреб відвідувачів усіх вікових та соціальних прошарків, а також враховуючи стрімку динаміку релігійного життя населення, важливим завданням архітекторів є передбачити універсальність та багатофункціональність споруд ДРЦ, можливість їхнього подальшого розширення, трансформації простору та гнучке планування. Такий підхід у проектуванні допоможе створити оптимальний простір для реалізації усієї багатогранності соціальної діяльності релігійних центрів, парафій та монастирів, забезпечить стабільність у функціонуванні ДРЦ, що відповідно підвищить їх рентабельність.

У рамках даного дослідження було проведено анкетування, та інтернет-опитування за допомогою додатка Google Форма, що ставили за мету визначити необхідність спорудження духовно-реколекційних центрів на теренах Прикарпаття, вподобання та потреби потенційних відвідувачів (рис. 2.1, рис. 2.2) У соціологічному опитуванні взяло участь понад 230 осіб, жителів Прикарпаття віком від 16 до 40 років. Респондентами виступили студенти архітектурного факультету Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (37%), учні Української гімназії № 1 (11%), представники духовенства Згромадження Воплоченого Слова, УГКЦ (2%) та християнська молодь парафії

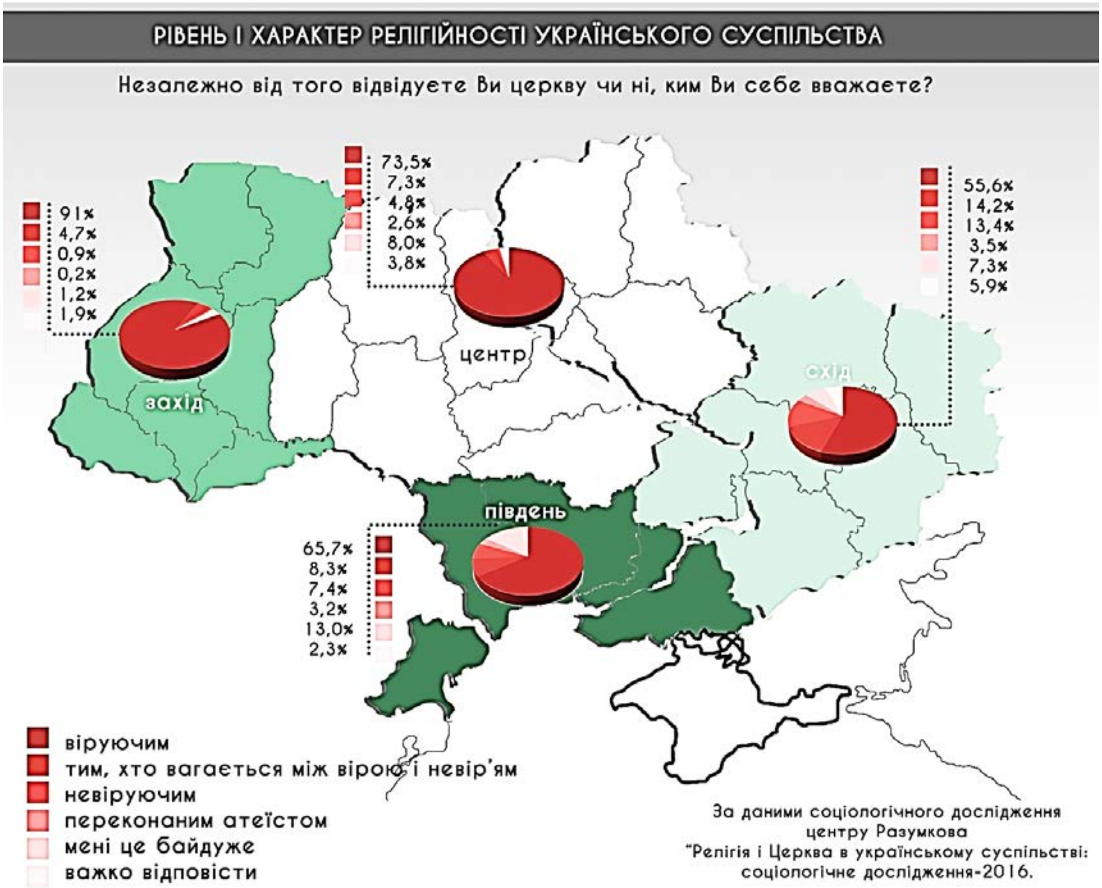

Рис. 1. Статистичні дані щодо рівня та характеру релігійності сучасного українського суспільства

Джерело: розроблено автором за даними соціологічного дослідження центру Разумкова, 2016 рік

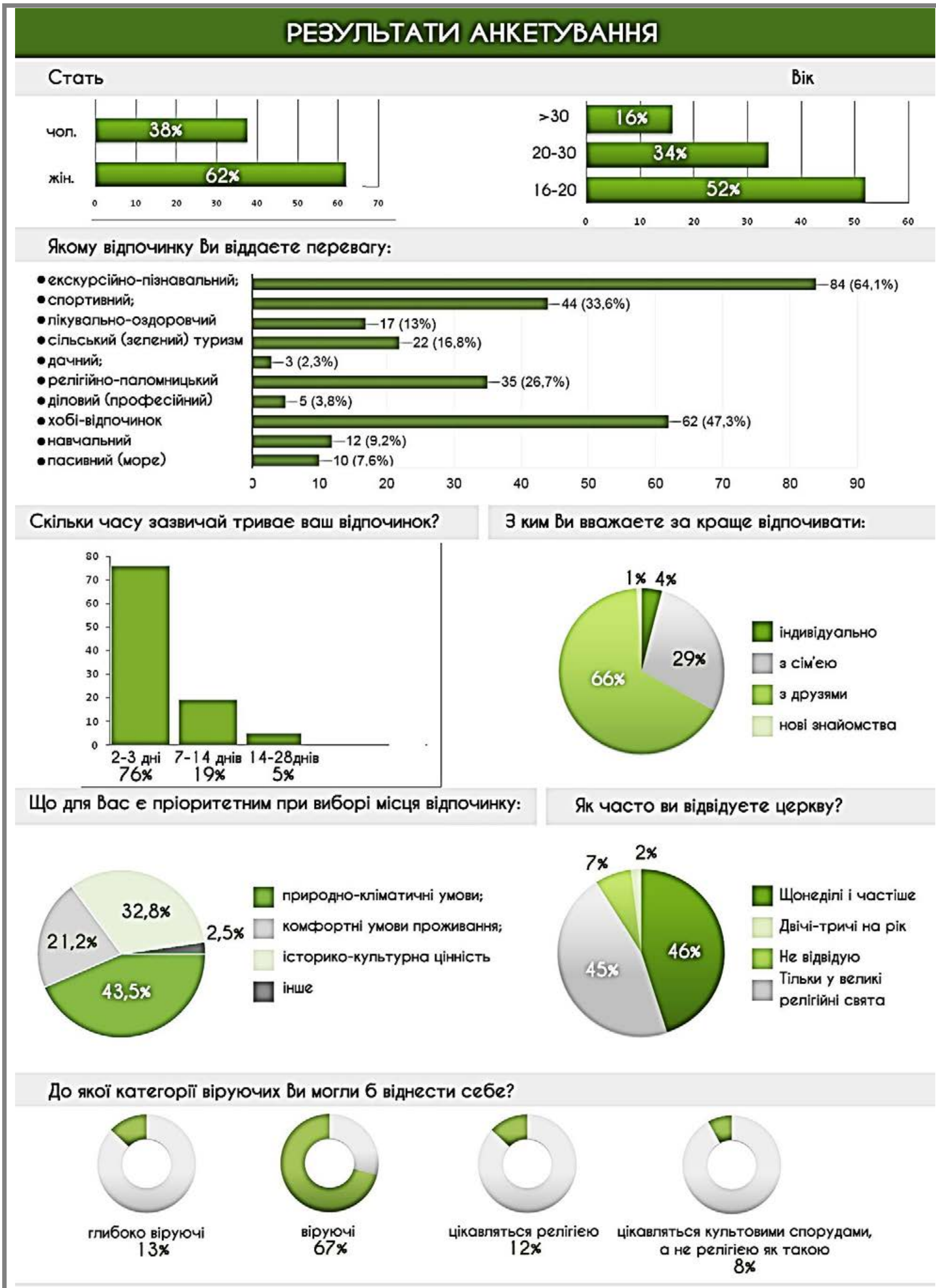

Рис. 2.1	**Результати анкетування (розроблено автором)**

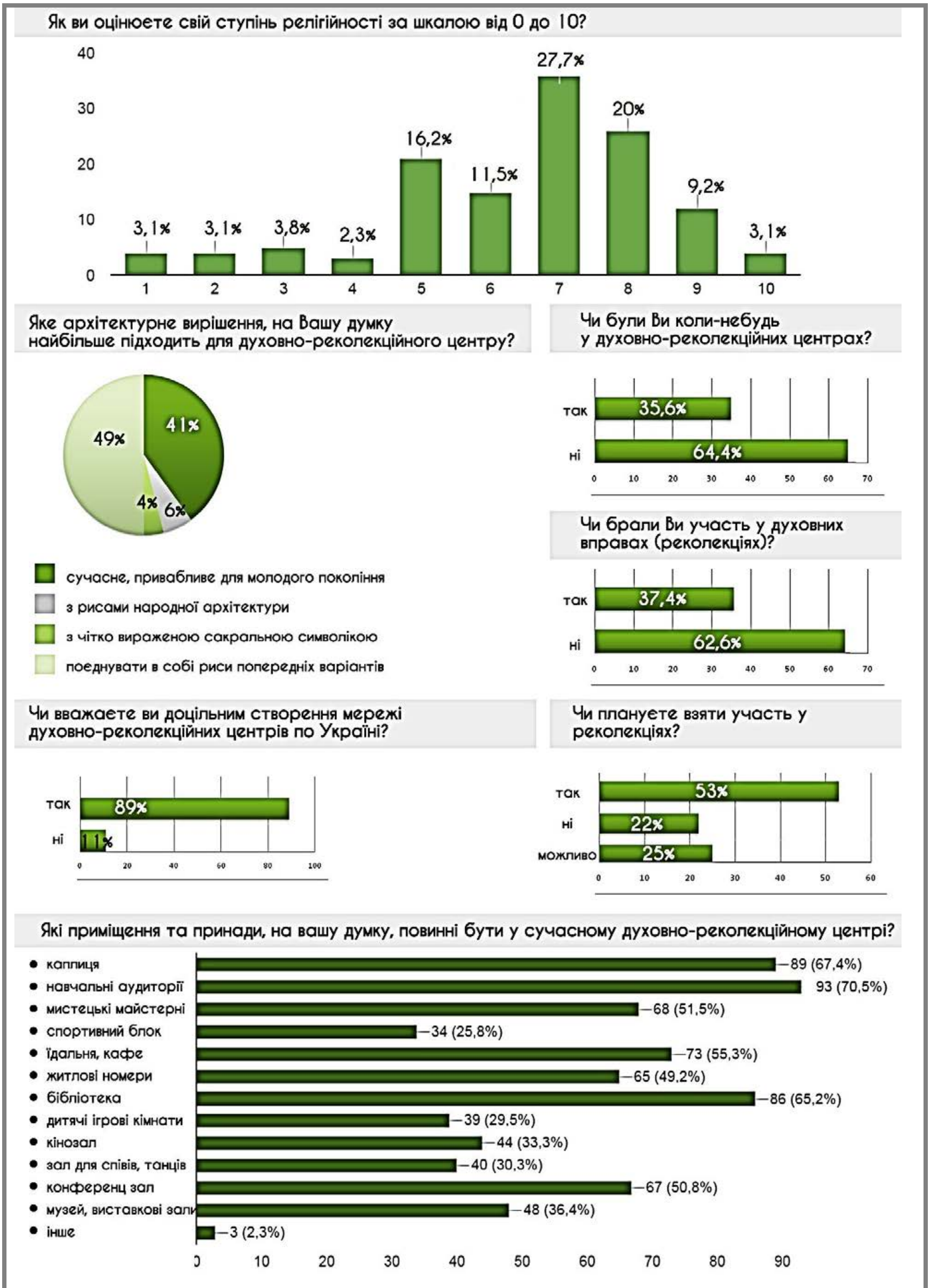

Рис.2.2	**Результати анкетування (розроблено автором)**

Рис. 3 **Соціально-демографічна та економічна групи факторів (розроблено автором)**

Різдва Христового (50%), м. Івано-Франківська. Близько 62% є особами жіночої статі. В процесі соціологічного дослідження було виявлено високий ступінь релігійності сучасної молоді та велике бажання долучатись до духовних джерел та брати активну участь у парафіяльному житті. Окрім того, метою опитування було довідатись думку молоді щодо архітектурного вирішення молодіжних реколекційних центрів та їхньої функціональної наповненості. На їхню думку такий заклад повинен бути сучасним, візуально та функціонально привабливим для молодого покоління і водночас містити у собі чітко виражену сакральну символіку.

Дане соціологічне опитування сприятиме розумінню психології потенційних відвідувачів ДРЦ та встановленню пріоритетності тих чи інших характеристик та особливостей закладів даного типу.

Зростання популярності релігійно-паломницького туризму є ще однією вагомою передумовою появи духовно-реколекційних центрів. Мандрівки об'єктами сакральної спадщини та цінними святими місцями відіграють значну духовно-просвітницьку функцію та містять у собі потужні комунікаційно-виховні властивості. Паломництво надає його учасникам неоціненну можливість почерпнути знання з географії та історії святих місць, спілкування з богопосвяченими особами та ознайомлення з монашим способом життя, можливість знайти свого духівника. Феномен релігійного туризму є важливим фактором духовного збагачення соціуму, підвищення його культурного рівня. Проте, на превеликий жаль, розвиток інфраструктури релігійного туризму в Україні перебуває на дуже низькому рівні. Зі згаданого вище виникає ще один фактор впливу на формування духовно-реколекційних центрів – **економічний**. Адже цілком закономірно, що створення належної інфраструктури високого європейського рівня на базі ДРЦ довкола паломницьких центрів чи на перетині основних релігійно-туристичних маршрутів приваблить туристів – як зарубіжних так і вітчизняних, що, відповідно, потягне за собою нові фінансові потоки, які необхідні для подальшої розбудови релігійної інфраструктури, відновлення та збереження цінних сакральних об'єктів та створення нових духовно-культурних закладів, на зразок ДРЦ.

Економічні фактори розглядають фінансову сторону спорудження ДРЦ – оптимальне співвідношення вартості та результатів будівництва, мінімізація експлуатаційних витрат. На сьогодні особливо актуальною залишається проблема фінансування сакральних установ. В більшості випадків, через брак державного фінансування, єдиними інвесторами виступають парафіяни, паломники та благодійники. Тому нестача коштів для будівництва, відсутність державних програм з розвитку духовно-релігійних установ спричинює в кращому випадку скуті архітектурні та стандартні конструктивні рішення, спрощені планування, економію на будматеріалах, а в гіршому – взагалі відмову від спорудження закладів даного типу. Підтвердженням цьому є значний дефіцит ДРЦ в Україні. А їх функції часто виконують не передбачені для цього приміщення (підвальні приміщення церков, будинки священиків) або ж споруди що в минулому мали інше призначення. В той час, як зарубіжні зразки ДРЦ вражають сучасними архітектурними рішеннями, стильними фактурами, простором, ретельно продуманим функціональним плануванням, новітніми конструктивними прийомами та будматеріалами [11].

Підсумовуючи проведене дослідження, варто наголосити на неоціненній ролі та важливості формування духовно-реколекційних центрів, що є своєрідними оазисами духовного життя в пустелі сучасного деморалізованого суспільства, осередками для спілкування та взаємодії однодумців, віруючих людей зі спільними поглядами на життя. Тільки разом можливо протистояти негативному впливу сучасного світу, не втративши духовних орієнтирів.

На сучасному етапі надважливою для Церкви є підтримка держави. Впровадження державних програм, спрямованих на розвиток духовно-реколекційної інфраструктури. Залучення інвестицій без сумніву сприятиме розвитку духовно-моральних цінностей, популяризації добрих християнських чеснот, милосердя, взаємоповаги, і як результат, призведе до загального процвітання усієї нації. А врахування сукупності соціально-економічних факторів дозволить досягнути оптимального поєднання раціональних функціонально-планувальних та архітектурно-композиційних рішень.

Список літератури:

1. Стоцько Р.З. Архітектурно-типологічні принципи формування духовних освітніх закладів Української Греко-Католицької Церкви в Україні: Автореф. дис. ... канд. архіт. / Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів, 2008. – 20 с.
2. Слепцов О.С. Архитектура православного храма: от замысла к воплощению / Слепцов О.С. – К.:Издательский дом А+С, 2012. – 552 с.: илл. (УАА, КНУСА, НПАБ ЛІЦЕНЗіАРХ).
3. Буличова Т.В. Архітектура православних духовних центрів на території України: Автореф. дис. ... канд. архіт. / Київськ. держ. техн. унів-т буд. і архіт. – К., 1994. – 16 с.
4. Жовква О.І. Принципи архітектурно-планувальних рішень православних духовних навчальних закладів: Автореф. дис. ... канд. архіт. / КНУБА. – К, 2008. – 18 с.
5. Липуга Р.Н. Архитектурно-планировочная организация православных храмов Юго-Восточной Украины с учётом их исторического развития [Текст]: автореф. дис. ... канд. архитектуры: 05.23.21 / Липуга Раиса Николаевна. – Макеевка, 2015. – 22 с.
6. Ивина М.С. Факторы, влияющие на типологию православных приходских храмовых комплексов в условиях Санкт-Петербурга / М.С. Ивина // Архитектура, градостроительство и дизайн. – 2016. – № 8.
7. Баранцева Е.В. Особенности объемно-планировочных решений и функциональной структуры духовно-просветительских центров / Е.В. Баранцева // Архитектон: известия вузов / Architecton: Proceeding of Higher Education. – 2012. – № 3(39). Режим доступа: http://archvuz.ru/

8. Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В. Бондаренко // Людина і світ. – 2003. – № 12. – С. 36–39.
9. Актуальні проблеми релігійного життя нинішньої України / А. Колодний // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 46. – С. 5–11.
10. Голубчак К.Т. Духовні реколекції в системі освіти молоді та визначення їх місця в архітектурному просторі / К.Т. Голубчак // Архітектурний вісник КНУБА. Наук.-вироб. збірник. – К.: КНУБА, 2017. – Вип. 11–12. – С. 436–447.
11. Голубчак К.Т. Особливості архітектурної організації духовно-реколекційних центрів у Європі / К.Т. Голубчак // Містобудування та територіальне планування міст. – Зб. наук пр. К.: КНУБА, 2017. – Вип. 63. – С. 77–87.

Голубчак К.Т.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-РЕКОЛЕКЦИОННЫХ ЦЕНТРОВ

Аннотация
В статье выявлены и проанализированы социально-демографические и экономические предпосылки формирования нового типа сакрального сооружения – духовно-реколекционного центра. Исследуется влияние социально-экономических факторов на структуру, функциональную организацию и типологию данных сооружений. Выявлено влияние экономического фактора на состояние сакрально-туристической инфраструктуры и предложены пути развития и реформирования данной сферы. Приведены данные социологического опроса, проведенного автором, которые подтверждают актуальность данного исследования. Учет совокупности социально-экономических факторов позволит достичь оптимального сочетания рациональных функционально-планировочных и архитектурно-композиционных решений с целью создания комфортной среды для потенциальных посетителей духовно-реколекционный центров.
Ключевые слова: духовно-реколекционный центр, социально-экономические предпосылки, религия, архитектурная организация, демографический фактор.

Holubchak K.T.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE FORMATION OF SPIRITUAL-RETREAT CENTERS

Summary
The article reveals and analyzes the socio-demographic and economic preconditions of the formation of a new type of sacral institution – the spiritual retreat center. The influence of socio-economic factors on the structure, functional organization and typology of these establishments is researched. The influence of the economic factor on the state of the sacral tourism infrastructure is revealed, and the ways of development and reforming of this sphere are proposed. The data of the sociological survey carried out by the author confirm the relevance of this study. Taking into account the combination of socio-economic factors will allow to achieve the optimal combination of rational functional-planning and architectural-compositional decisions in order to create a comfortable environment for potential visitors of spiritual-retreat centers.
Keywords: spiritual-retreat center, socio-economic preconditions, religion, architectural organization, demographic factor.

УДК 72

ПРОЕКТ «ВЕНЕРА» КАК УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ БУДУЩЕГО ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Гудым М.Г., Попович В.В., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

В статье рассматривается «проект Венера» и построение с помощью этого проекта городов будущего, которые будут состоять в гармонии с окружающей средой. Проект «Венера» – это смелый вид будущего, построенного новыми людьми, убежденными в бесперспективности денежной системы и искусственно созданного дефицита ресурсов. Основными вехами общественного обустройства станет экономика общих ресурсов и высокие технологии автоматизированного порядка, которые обеспечат полное удовлетворение потребностей, и смещения внимания людей от завоевательного характера обладания ресурсами к когнитивной и полезной деятельности для поддержания высокого уровня качества жизни людей.
Ключевые слова: устойчивое развитие, умные города, проектирование будущего, производство, транспорт.

Постановка проблемы. В наши дни человеческое общество все чаще сталкивается с проблемами, которые образовались в результате нарушения взаимодействия в системе «человек – окружающая природная среда». Еще до развития промышленности, до научно технической революции человек жил в гармонии с природой. И как только он понял, что от природы можно извлекать колоссальную выгоду, не отдавая ничего взамен, человек начал использовать все ресурсы, все источники, которые могут приносить пользу. Неразумное использование всего этого и приводит к экологическим проблемам нашей планеты. Для многих стран сегодня проблема экологического развития государства приобрела экономическую и социальную значимость. В наши дни глобальные проблемы экологии развиваются и приобретают все большую глубину.

Анализ последних исследований и публикаций. Совсем недавно вышел новый полнометражный документальный фильм про этот проект под названием «Выбор за нами». Этот фильм поделен на 2 части. В первой части показаны исследования причины нашего образа действий с целью развеять миф о «человеческой природе» и показать, как среда обитания формирует поведение человека. Там также показано как наши ценности и поведение навязываются нам общественными институтами, как изжила себя денежная система, и насколько она неэффективна для удовлетворения потребностей человека. Вторая часть фильма повествует и иллюстрирует планы Проекта Венера по созданию совершенного нового мира с чистого листа – реконструкции общества, в котором высокий уровень жизни доступен каждому человеку без трудовой и долговой зависимости, при этом окружающая среда защищена.

Цель статьи. Ознакомить как можно больше людей с данным проектом, так как на сегодняшний день этот проект обретает популярность и чем быстрее с ним ознакомятся люди во всем мире, тем быстрее человечество начнет жить «по-новому» в городах будущего и в гармонии с окружающей средой.

Изложение основного материала. Проект «Венера» – это смелый вид будущего, построенного новыми людьми, убежденными в бесперспективности денежной системы и искусственно созданного дефицита ресурсов. Основными вехами общественного обустройства станет экономика общих ресурсов и высокие технологии автоматизированного порядка, которые обеспечат полное удовлетворение потребностей, и смещения внимания людей от завоевательного характера обладания ресурсами к когнитивной и полезной деятельности для поддержания высокого уровня качества жизни людей.

Проект «Венера» – это исследовательский центр в городе Венус штата Флорида. Основателем проекта является Жак Фреско – американский футуролог, производственный инженер и производственный дизайнер. Он приобрёл всемирную известность, благодаря фильму «Дух времени: Приложение». Он вместе с помощницей Роксаной Медоуз проектируют будущее, в котором человек, технологии и природа сосуществовали бы в динамическом равновесии без пренебрежения к каждому компоненту системы. Усилия ученых направлены на поисках истинных причин общих проблем общества. Выводы ученых не утешительны и нам предрекают большие потрясения на всех уровнях человеческого существования.

Наш мир владеет огромным технологическим потенциалом. Существуют новейшие технические и технологические средства, выраженные в патентах, которые позволяют облегчить работу и получить желаемый результат. И с каждым годом этот потенциал растёт. Большое количество ресурсов уходит для наращивания военного потенциала и поддержания боевой готовности армии. Много тратится вложений в оборонную промышленность государства для сохранения суверенитета и обеспечения безопасности страны от военной угрозы.

В бюджетах стран прописаны миллиарды денежных средств на мнимое соображение иллюзорного мира. Потому, что все внешние и внутренние проблемы решаются, как правило, при подкреплении силовыми способами. Прямо и опосредованно перераспределение средств военного сектора будет влиять на благосостояние населения. Во-первых, сокращение расходов военного курса обеспечит сохранность денег в бюджете страны. Во-вторых, если направить деньги в научные отрасли полезные для общества, то это рано или поздно благоприятно отразится на уровне жизни.

Денежная система современности, возникшая много лет назад, постоянно рождает экономическое неравенство, деля людей, на бедных и богатых. В стремлении конкурировать в обладании

дарами природы, люди используют рыночные механизмы, а если это не помогает, то подкуп и силовую агрессию. Искусственно создавая, дефицит, методами монополизации, задавливая новинки технического прорыва, горстка людей манипулирует объемами производства и соответственно ценами на продукцию.

Например, чтобы не допустить изобилия в сельском хозяйстве одни страны доплачивают за низкую урожайность, для недопущения банкротства компаний, а за ними и экономики. Другие страны, наоборот, ставя жесткие рамки, по сути, без вложений деспотично снижают уровень производства. А это определенным образом порождает коррупцию, социальное неравенство, воровство и другие недостатки человеческого общества.

Помимо прочего наличие кредитно-денежной и банковской систем позволяет существовать формуле:

$$Z = X + Y,$$

где X – существующие деньги,

Z – деньги с процентов, которые необходимо выплатить должнику.

Y – деньги, которые должны быть напечатаны, ибо их нет в реальности, так как они не обеспечены реальными материальными ценностями. А так же Y – это косвенное рабство. Кредиты провоцируют инфляцию. Банки, имеющие деньги не дают их безвозмездно, а используют для собственной беззаботной жизни. При этом, создавая дефицит, и другие экономические ограничения обесценивающие труд и способствующие росту цен. По сути, кредитно-банковская система – это финансовая пирамида, итог существования которой – полный крах и кризис. Судя по тенденциям современности: сложная финансовая обстановка в Еврозоне, рост национального долга Америки, которые постоянно латают финансовые дыры вливаниями резервной системы а с другой стороны – китайская дешевая продукция и волны кризисов – прямое следствие этих разрушительных процессов.

Именно на основе таких кризисов выросло движение «Дух времени» с одноименными фильмами. В этих фильмах тотально разъясняется суть концепции Федеральной резервной системы США, детищем которой является кредитно-банковская система, показывающая свою бесчеловечность. Автора фильма считает денежную систему великим обманом.

Человек не рождается жестоким и беспощадным, таковой его взращивает среда. Ошибочное мнение о том, что гены формируют в человеке его характер предосудительно. Но люди не рождаются со злобой и ненавистью друг к другу, это развивается из нашего жизненного опыта. Конечно, человеческая природа требует «метить» свою территорию, навязывая борьбу за свою собственность и добычу, но когда материальные ценности станут в изобилии – не будет смысла за них воевать.

Основная роль на поведение человека оказывает его воспитание и окружение. Условия «создают» человека. Мы становимся теми, где мы выросли. Язык не передаётся по наследству, он передается с воспитанием. Каннибализм есть там, где это приветствуется.

Формирование человека происходит на основе окружения:
– родителей;
– друзей;
– менталитета;
– финансового благополучия;
– религии;
– информационной среды (ТВ, книги, интернет);
– образования и т.д.

На основе того, что всё движется и изменяется, согласно естественному закону, претерпевает изменения и мир. С учетом новейших технологических подвижек и кризиса общественного обустройства на смену старому должен прийти новый мир. Приходящее зависит от людей, от каждого из нас. Выбирая, между деструктивным и конструктивным поведением каждый должен сделать выбор. Каждый сделает шаг и придвинет будущее, за которым последует изменение сознания и переход на новый уровень. Наше будущее – это дело наших собственных рук.

Ценности человека зависят от социальной среды, в которой он вырос. А так как она является продуктом денежной системы и эгоизма, следовательно, и человек вырастает здесь закономерно предсказуемым. Человек, выросший в идеалах капитализма, будет заботиться о бизнесе и зарабатывании денег, чем об удовлетворении жизни окружающих его людей. Любая компания, инвестиции которой направлены в первую очередь на благосостояние своих рабочих, а не на рекламу и новое оборудование, будет иметь меньше возможностей конкурировать с другими фирмами.

Существующие законы, которых придумано миллионы не решают основные проблемы. Высшие эшелоны власти и бюрократия узаконивают воровство элиты и строго карают мелкое воровство людей среднего и низкого классов. Пока ресурсы Земли используются на благо избранных и пока есть обездоленные, то никакие люди с высокими моральными ценностями во власти не пресекут ложь, мошенничество, воровство и коррупцию.

Сколько бы ни придумывали законов, всегда найдутся те, кто их нарушит или обойдёт. Таким образом, закон постепенно теряет свою правозащитную функцию, наращивая ограничения и степень наказания за преступления до абсурда. При этом моральная сторона людей не претерпевает изменений ни в тюрьме, ни на свободе. Государства не борются с причиной, а лишь временно устраняют следствие болезни общества.

Цель проекта «Венера» – создать глобальную цивилизацию с ресурсно-ориентированной экономикой, всеобщей автоматизацией и развитой сетью «умных» городов. С учетом того, что машины и роботы более успешно заменяют людей в производственной деятельности, тем выше роль механизации и автоматизации в жизни человека. А это отражается в виде сокращении людей на работах и снижении оплаты труда.

Происходит рост безработицы и падает покупательская способность. Автоматизация – это и путь к коллапсу, и движение вперед к новому мироустройству. При этом развитая кибернетизация, автоматизация и искусственный интеллект позволит существенно сократить затраты человечества на монотонный труд.

Основным постулатом ресурсно-ориентированной экономики является провозглашение мировых ресурсов достоянием всего человечества, а не отдельных корпораций. В перестройке планеты в глобальную цивилизацию упор будет сделан на возможности и потребности человека. Инфраструктура должна быть перепроектирована и работать как единая взаимосвязанная всеобщая система. Мировое сообщество как единое целое будет учитывать интересы каждого.

Проект подразумевает принципы научной методологии. Реализация самого проекта, как устройство общественного порядка лежит на научном подходе. Все принципы и методы, проверенны временем и заслуживают признание. Если будет выбор в пользу магии, астрологии или науки, то выбор здравомыслящего человека останется за последним. Её универсальный описательный язык, понятные формулы и определения будут ясны образованному человеку. Чем пользуется человек в настоящее время, чему обязан? Это достижения и изобретения великих умов, доведенные до совершенства техническими мастерами. Поэтому, прежде всего, будет проведена полная инвентаризация потенциала общества:

– физические ресурсы;
– персонал;
– производственные мощности;
– потребности людей;
– места скопления.

Создав информационную сеть о нахождении источников ресурсов, возведении тех или иных объектов, производственных процессах и потребностей человека, встроенные датчики будут доводить до системы серверов актуальную информацию, где искусственный интеллект будет решать задачи и проводить эффективную работу.

Ресурсо-ориентированная экономика позволит достигнуть высоких результатов. На сегодняшний день имеются разработки, позволяющие обеспечить население планеты неисчерпаемыми запасами энергии. Движущими силами которых будут использоваться:

– Ветер;
– Приливы и отливы;
– Океанические течения;
– Разница температур;
– Водопады;
– Геотермальная энергия;
– Электростатика;
– Водород;
– Природный газ;
– Водоросли;
– Биомасса;
– Бактерии;
– Фазовый переход;
– Термоэлектроника;
– Линзы Френеля;
– Термоядерный синтез.

Уже сегодня существуют технологии, на основе которых мы можем построить электростанции, использование которых даёт неограниченное количество энергии. Например. геотермальные электростанции, их использование по словам ученых, может дать в 500 раз больше энергии, чем содержится во всех мировых полезных ископаемых. В некоторых странах энергия, извлекаемая из недр земли, служит теплом при выращивании тепличных растений. Постройка электротурбин в местах быстрых водных течений, например, Гольфстрима, также позволит получить энергию. Соединив берега Берингова пролива, туннелем или мостом, можно использовать его как транспортный канал для перевозки материалов, сбора морских продуктов и международных путешествий. Любой производственный процесс станет практически бесплатным. Остальные моменты совершенствования завершения процессов станет делом для энтузиастов.

На сегодняшний момент на обслуживание городов тратится много, но эффективность при этом низка. Более практично будет построить новые города. Инновационные многоуровневые кольцевые города будут сочетать передовые методы и материалы строительства. Они будут легко модифицированы для внедрения новаций. Циркулярная структура, построенная с учетом потребностей человека будет окружена парками и садами, потребует минимальные энергетические затраты и обеспечит наилучшее качество жизни и сохранение экологии. В городе будут учтены потребности в здравоохранении, образовании, творческих центрах, спортивных площадках, пунктах снабжения товарами, а также прочих необходимых для жизни объектах. Обладая информацией численности людей, будет спроектировано число жизненно важных учреждений.

Распределение изделий и услуг будет осуществляться в центрах снабжения без денег или любой другой формы обмена. Здесь будет возможным узнать о товаре всё и опробовать, а затем по мере необходимости воспользоваться для собственных нужд или заказать на получение. Будет предоставляться максимум информации и удобства в пользовании. Данные вещи можно будет сдавать обратно. Это будет общественная библиотека в широком понимании. В архитектурных центрах можно будет проектировать и визуализировать результат сразу на месте через 3D-проекторы.

Именно большее количество времени, потраченное на семью и дом, а не постоянная работа ради денег и благополучия позволит семьям быть гармоничней и цельней. Будут созданы все условия для комфортного сосуществования.

Циркулярная схема учитывает расстояние между объектами – они самые короткие. А наличие переработки отходов, производство энергии, и прочие сервисы будут работать рядом под наблюдением кибернетизированных систем. Некоторые формы городов будут отличаться в зависимости от рельефа и прочих условий. Некоторые будут линейными, подземными, а так же плавающими – «морские города».

Среди зданий будет находиться компьютеризированный комплекс, где будет находиться виртуальная объемная картина Земли в реальном времени для оценки всей поступающей информации о состоянии планеты. Университетский город – исследовательский центр, в котором знания и умения будут воплощаться в жизнь в ближайшее время, и это будет служить фактором оценки успеваемости. Диалоговый центр – место, где будут решаться текущие задачи мирового уровня.

Материалы будут подобраны таким образом, что поверхность их будет устроена в виде солнечных батарей и параллельно выполнять функ-

цию теплонакопителей. При постройке зданий будут применяться сверхпрочные и лёгкие материалы, наподобие карбона. Окна в таких зданиях будут автоматически затеняться, и формировать определенную освещенность, а в комнатах автоматически поддерживаться заданный климат.

Транспортировка будет осуществляться под контролем компьютеров. Большое распространение получат высокоскоростные поезда на магнитном подвесе и монорельсовых дорогах. Преодолевая большие расстояния, они будут альтернативой воздушному транспорту.

Транспортная система будет построена максимально безопасно с учетом датчиков. Для удобства пассажиров и перевозки грузов модули транспорта будут отстыковываться для быстрой разгрузки и скорости передвижения. Мелкий транспорт будет управляться по желанию голосовыми командами или клавишами. Транспортные системы будут строиться модульно и легко обновляться по мере появления новаций.

При воздушной транспортировке будет широко применяться вертикальный взлет и посадка. Дельтообразные самолеты управляемые электродинамическим способом будут более удобны в управлении и безопасны.

Аэропорты построены по радиальной схеме, которые упростит подлёт самолётов и центральным зданием для удобства пассажиров.

Повсеместно будут внедряться мега-машины, которые будут изготавливать, транспортировать и устанавливать огромные модули и блоки при строительстве сооружений различных типов.

Будет создан лазерный экскаватор, способный плавить земную поверхность для постройки дорог и каналов. Машины для автоматической прокладки тоннелей, используемых для поездов на магнитном подвесе. Большие машины будут строить здания путем перемещения цельных блоков здания. Таким же образом будет осуществляться и транспортировка на большие расстояния.

Вывод. Проект Венера предлагает всеобъемлющий план для перехода к лучшему обществу, в котором люди, технология и природа смогут сосуществовать в долгосрочном устойчивом состоянии динамического равновесия. Мотивацией людей в обществе будет не желание зарабатывать, выполняя не любимую, часто монотонную работу. Потребительство и желание больших прибылей отойдёт на второй план, так как, людям уже не будут важны деньги, а потребуются возможности для полноценной жизни, где товары и услуги будут в неограниченном количестве. При этих условиях человек начнёт изучать окружающий мир, исследовать и обучаться новым знаниям и встанет на путь творческой работы. Потенциал человечества выйдет на новую ступень сознания.

Список литературы:

1. Жак Фреско и Роксана Медоуз. Проект Венера: – Пресс кит, 2012.
2. Жак Фреско. Морские города: Пер. с англ. – «Дух времени», 2011.
3. Жак Фреско. Самовозводимые структуры: Пер. с англ. – «Дух времени», 2011.
4. Жак Фреско и Роксана Медоуз. Проектирование будущего: Пер. с англ. – «Zeitgeist», 2007.

Гринь С.О., Гудим М.Г., Попович В.В.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ПРОЕКТ «ВЕНЕРА» ЯК СТАЛИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНЬОГО ЛЮДСТВА

Анотація
У статті розглядається «проект Венера» і побудова за допомогою цього проекту міст майбутнього, які будуть складатися в гармонії з навколишнім середовищем. Проект «Венера» – це сміливий вид майбутнього, побудованого новими людьми, переконаними в безперспективності грошової системи і штучно створеного дефіциту ресурсів. Основними віхами громадського облаштування стане економіка загальних ресурсів і високі технології автоматизованого порядку, які забезпечать повне задоволення потреб, і зміщення уваги людей від завойовницького характеру володіння ресурсами до когнітивної та корисної діяльності для підтримки високого рівня якості життя людей.
Ключові слова: сталий розвиток, розумні міста, проектування майбутнього, виробництво, транспорт.

Grin S.A., Hudym M.G., Popovych V.V.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

PROJECT OF «VENUS» AS A SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF FUTURE MANKIND

Summary
The article considers the «Venus project» and the construction of cities of the future with the help of this project, which will be in harmony with the environment. The project «Venus» is a bold view of the future, built by new people, convinced of the futility of the monetary system and the artificially created shortage of resources. The main milestones of public development will be the economy of common resources and high technologies of automated order that will ensure full satisfaction of needs, and shifting people's attention from the aggressive nature of owning resources to cognitive and useful activities to maintain a high level of people's quality of life.
Keywords: sustainable development, smart cities, design of the future, production, transport.

УДК 725.87:656.629–048.35

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ РІЧКОВИХ ЯХТОВИХ КОМПЛЕКСІВ ЯК ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄКТА

Шкурупій М.Ю.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

У статті розглянуто основні існуючі види планувальних концепцій річкових яхтових комплексів та основні умови які сприяють появі тієї чи іншої планувальної структури. Розглянуто передумови що сприяли появі яхтових комплексів. Сформульовано поняття яхтового комплексу з точки зору архітектурного проектування. Наведено основні особливості розташування річкових яхтових гаваней.
Ключові слова: яхтовий комплекс, територія, генеральний план, концепція, архітектурно-планувальна структура.

Постановка проблеми На сьогоднішній день, важливим питанням у галузі проектування та будівництва об'єктів яхтингу, у тому числі річкових яхтових гаваней, залишається створення конкретної загальної картини відносно практики експлуатації та перспектив подальших напрямків розвитку. Відстеження та прогнозування появи або розвитку можливих тенденцій у галузі обслуговування, суднобудування, архітектури, гідротехніки, регіонального планування дозволяє на основі аналізу теоретичних моделей виробити архітектурно-планувальні концепції, які б не тільки корегували існуючі недоліки планувань, але й створювали якісно нове середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями у цій галузі займались: Карл Торезен («Основні положення та рекомендації з будівництва рекреаційних морських та річкових портів»), основна спрямованість публікацій – будівництво і перспективи портових споруд, Білл Крістенсен – проектування яхтових гаваней та Девід Натчез – вивчення проблем інтеграції яхтових гаваней у природне середовище.

Мета статті. Головною метою статті є визначення існуючих основних архітектурно-планувальних концепцій річкових яхтових гаваней.

Виклад основного матеріалу Сучасне становлення яхтового комплексу, як об'єкту архітектури співпало з появою концепції рекреаційного урбанізму (в 60-х роках XX ст.), де основною ідеєю було створення поліфункціонального архітектурного простору, розрахованого на обслуговування значної кількості людей у міському середовищі. Як наслідок, поява якісно нового об'єкта в архітектурній типології, який своєчасно зайняв свою галузеву нішу на хвилі активного глобального розвитку індустрії яхтового туризму.

У результаті активного розвитку галузі, поступово були визначені основні напрямки розвитку річкових яхтових гаваней – як поліфункціонального рекреаційного річкового центру (концепція «все в одному» та «трансформуємих територій») із загальним доступом та монофункціональних спеціалізованих гаваней з обмеженим доступом до території (концепція мобільної гавані та концепція «сухих» гаваней).

Тобто можно зазначити, що всі річкові яхтові комплекси поділяються на багатофункціональні та спеціалізовані комплекси (гавані, де переважає якась одна функція).

Монофункціональні гавані. За статистикою ASCE (Американської асоціації цивільних інженерів) до 35% загальної кількості річкових яхтових гаваней є монофункціональними. Їх функціонування забеспечують тільки за рахунок зацікавленого населення та спортсменів. Зазвичай, це спортивні об'єкти які належать асоціаціям яхтсменів, федераціям вітрильного спорту, спортивним товариствам. Вони розташовуються тільки у містах де розвиток водного та вітрильного спорту є затребуваним або в регіоні де цей вид спорту історично підтримується. Відповідно, наповнення комплексу служить для технічного обслуговування плавзасобів, літньої та зимової стоянки та надання мінімального пакету послуг.

Поліфункціональні гавані. Такі комплекси мають споруди багатьох типологічних типів та є автономним утворенням. Період експлуатації – цілорічний. Для субтропічних, тропічних та помірних широт навігаційний період починається з середини квітня і до кінця жовтня активне функціонування комплексу та всіх його споруд. Кінець жовтня закриття навігаційного сезону, підготовка до зимового зберігання та загальні технічні роботи для плавзасобів. До складу таких формувань зазвичай входять такі будівлі: житлові (садибні та багатоповерхові), готелі, офісні та адміністративні, водно-спортивні комплекси, торгівельно-розважальні центри, виставкові павільйони, театри для літніх виступів, площі для масових заходів, кіно-концертні зали, музеї, оранжереї та ін. Їх розташування зазвичай таке ж як і при стандартній забудові прибережної ділянки обслуговуючими об'єктами.

До річкових яхтових комплексів можна віднести багато чого з того, що сказано про морські. На річках ходять, в основному, дрібні яхти та моторні судна малої водотоннажності, маршрут подорожей переважно лінійний та більш організований, відповідно – попит на послуги марин має іншу структуру. Інтенсивність руху сумарних потоків яхт, інших прогулянкових суден в акваторіях внутрішніх водойм приблизно у 2,5–3 рази менше ніж на морських прибережних смугах, але їх концентрація на одиницю водного простору в умовах обмеженого периметру водойми набагато більша. Тому річкові яхтові комплекси, в основному мають компактне та більш щільне планування території, на відміну від розвинених площинних генпланів морських марин.

Однією з головних особливостей морських яхтових портів є наявність транзитних потоків – чартерних або круїзних яхт, річкові ж мають часткову або повну відсутність транзитних потоків на закритих водоймах. Основна частка клієнтів доводиться на тих, хто безпосередньо мешкає у регіоні, живе поблизу або в межах транспортної доступності (до 60 км).

Згідно ASCE (Американської ассоціації цивільних інженерів) яхтові комплекси класифікуються як спеціальні гідротехнічні споруди водно-транспортного, рекреаційного та спортивного призначення, акваторії яких повністю розташовані у басейнах водойм та захищені від хвилювання, течій, криги, тощо. В залежності від потужностей порту та його інфраструктури вони орієнтовані на прийом різних типів приватних і комерційних суден [6].

З точки зору архітектурного проектування, яхтовий комплекс це, в основному, одночасна площинна та просторова концепція розвитку території прибережної лінії та суміжного водного простору, як поліфункціонального об'єкту яхтового туризму. Тому яхтовий комплекс може виступати як інтегрований структурний елемент або як містоутворююче ядро при розвитку рекреаційних зон. Протягом останнього десятиріччя, при розміщенні яхтових комплексів в структурі міської забудови керуються принципом освоєння незручних або резервних територій, що дозволяє значно підвищити ресурсний потенціал міських муніципальних земель.

Проте, будівництво (внутрішніх) річкових яхтових комплексів буде доцільно за умови наявності наступних факторів.

· Транспортна доступність та морехідна зручність є основними планувальними критеріями при виборі місця для будівництва порту, тому безпосередня близькість великої відкритої води (море, океан), в межах одноденного переходу (до 80 км), сприяє розвитку дельтових гібридних яхтових комплексів, які можуть обслуговувати основну річкову магістраль вглиб континенту. Функціональний потенціал та планувальні обмеження яхтового комплексу можуть відрізнятись залежно від району розташування та відстані до моря або океану (в гирлі або дельті річок у безпосередній близькості до моря (до 20 км).

· Ключовою економічною умовою є визначення попиту на послуги яхтових портів. Демографічні та економічні характеристики району розташування порту, а також поточна інформація про кількість малих суден в регіоні (кількісна статистика володіння плавзасобами, тенденції до збільшення фрахту або оренди човна, тощо), в тому числі вичерпна інформація про стан малого флоту в заданому географічному районі (яхти яких розмірів та класу переважають та їх технічна характеристика). Найбільш ефективне співвідношення для визначення попиту на швартувальні місця для суден є кількість власників суден на 1000 од. населення даного регіону. Тобто, однією важливих умов при розробці концепції теоретичної моделі річкової гавані є кількість суден, що знаходяться у власності згідно габаритних розмірів. Розподіл суден по діапазону їх розмірів дозволяє скласти пропорцію кількості стаціонарних великих плавзасобів яким згідно своїх габаритів потрібна якірна стоянка (куплене або арендоване причальне місце та місце в елінгу) та зберігання у елінгу, проти мобільних плавзасобів невеликих розмірів які доставляються у порт на автомобілі або причепах [3].

Статистику параметрів суден у конкретному географічному регіоні, як правило, важко скласти, але вона є ключовим фактором в аналізі попиту на послуги яхтового порту.

· Рекреаційна (туристична) привабливість річкових урбанізованих або природних ландшафтів (історичні райони міста, технопарки, унікальні антропогенні або природні території). Наявність потенціально потужного річкового рекреаційного району та суміжного морського узбережжя дає можливість створювати, об'єднуючись з морськими комплексами, потужну мережу яхтових комплексів, яка буде обслуговувати основні річкові магістралі так і морські прибережні води.

Виходячи із світової практики, розміщення річкових гаваней в основному відбувається:

· у межах міської забудови, в акваторіях міських річкових портів, пасажирських терміналів водного транспорту, річкових паромних переправ;
· у межах міських рекреаційних зон;
· у межах спеціально відведених територій;

Як правило місце розташування, диктуючі конкретні вимоги до планування ділянки, може визначати основні принципи формування генплану території комплексу:

· фрагментарно-розосереджене планування (вільне, ландшафтне розташування об'єктів) характерно для приміських або віддалених рекреаційних районів з малою щільністю забудови;
· підпорядковане (кооперована) планування (низька щільність забудови);
· регулярно-модульне планування (компактне, щільне розташування об'єктів);
· комбіноване;

Виходячи із вищезазначеного, на сьогоднішній день поширені три основні концепції розвитку яхтових комплексів. **Концепція «все в одному»** передбачає концентрацію максимальної кількості функцій для обслуговування плавзасобів, їх користувачів та гостей гавані на порівняно невеликій ділянці. Цей принцип особливо актуальний в комплексах розташованих віддалено від магістральних автомобільних шляхів та населених пунктів. Розвиток даного типу гавані передбачає нерівномірний розвиток території комплексу у співвідношенні суходіл/акваторія 1:3 [4].

Концепція мобільної гавані характерна для комплексів які будуть функціонувати тільки в певний період під конкретну задачу (змагання, чемпіонати, регати, соціально значущі події) залишок року функціонує як вузькопрофільний яхтовий центр.

Концепція гавані, що трансформується. У зв'язку із сезонною діяльністю річкових яхтових комплексів, актуально створення гнучкої планувальної схеми комплексу до якої входять туристичні об'єкти міжсезонної або цілорічної експлуатації, що дозволяє комплексу функціонувати цілорічно. Це можуть бути: кемпінги, трейлерні парки, туристичний табір (регіонального обласного або міжнародного призначення),

Інтеграція яхтового комплексу в планувальну структуру старих портів, один із найпоширені-

ших прийомів для реновації території після індустріального забруднення, поліпшення екології клімату міста та зменшення базових витрат на основні види споруд та інженерного благоустрою комплексу (немає необхідності у новому будівництві причальних стінок гідрологічних робіт та ін.).

Концепція «сухих» яхтових гаваней заслуговує особливої уваги, так як основну площу відведено під сухе зберігання або стоянку суден, а мобільні пірси та причальні споруди використовуються тільки для тимчасової стоянки плавзасобів.

Човни зазвичай складуються на каркасних стелажах в висоту від двох до шести одиниць. Для невеликих плавзасобів менших 7 метрів вдовжину, сухі гавані можуть запропонувати щільність зберігання у 4 рази більше ніж традиційні яхтові порти із стоянкою на плаву на тій самій площі.

Існують три основні архітектурно-планувальні особливості будівель сухих доків, які розташовуються на території відповідної гавані [3]:

· Вільностоячі: окремостоячі (розташовуються одним блоком) конструкції сховищ (стелажі) з дахами або без.

Частково огороджені, які в свою чергу поділяються на:

· Будівлі з тристороннім розташуванням стелажів та влаштуванням транзитних проходів для маневрування вантажної техніки при складуванні плавзасобів.

· Будівлі декількома прогонами, де двурамні подвійні стелажі з проходом посередині йдуть паралельно один одному, а плавзасоби розташовані борт до борту.

· Повністю закриті: споруда що має окремі (ізольовані) чарунки (елінги) для кожного плавзасобу. Чарунки можуть бути одно-, дво- та тримісні.

Так як розташування сухих доків при забудові річкових яхтових портів дуже поширене явище, відповідно їх будівництво має деякі переваги.

· Більш ефективне використання корисної площі акваторії та суходолу гавані за рахунок суттєвого зменшення площ причальних споруд проти стоянок на плаву, що забирають до 80% водного простору гавані. Що особливо актуально в міських умовах, на малих річках з вузьким звивистим руслом та ускладненою лоцією біля узбережжя.

· Оптимізація зони для технічного обслуговування плавзасобів. За статистикою власники невеликих плавзасобів (менше 7 метрів) віддають перевагу сухим докам через те, що їх човни потребують значно меншого об'єму технічних робіт і займають небагато місця ніж габаритні плавзасоби (до 10 м), які в основному розташовуються для проведення робіт на спеціально відведених відкритих майданчиках, де там же і зберігаються [4]. Так як річковий яхтовий комплекс формується переважно з контингенту власників малих плавзасобів, цей параметр дає можливість суттєво зекономити на влаштуванні відкритих майданчиків.

· Можливість інтеграції елінгів в структуру житлової забудови, що в свою чергу поширений прийом при забудові прибережної лінії в рекреаційних районах.

· Збільшення інтенсивності морехідної активності шляхом створення більш зручного та швидкого доступу до плавзасобу та значної економії часу на його постійне транспортування в гавань та назад.

· Підвищення протиштормового захисту човнів та зменшення ризику аварійних ситуацій відбувається за рахунок суттєвого скорочення кількості плавзасобів, які зберігаються та пришвартовані відкритим способом, що вигідно відрізняє його від гаваней де немає влаштованих закритих елінгів та які змушені створювати цілий ряд активних протиштормових споруд.

· Якісне поліпшення умов зимового зберігання плавзасобів, від якого залежить технічний стан плавзасобу та майбутні витрати на його ремонт.

Із недоліків влаштування сухих гаваней можна виділити наступні:

· Габаритні розміри будівель та стелажів зменшують естетичну та візуальну якість сприйняття прибережного ландшафту.

· Обмежено перспективне освоєння ділянки набережної де розташовані елінги.

· Ускладнена ідентифікація об'єкта, так як не має можливості споглядання існуючих в гавані плавзасобів з відстані.

Необхідно зазначити, що за інформацією Американської асоціації цивільних інженерів (ASCE) та Європейської асоціації яхтових гаваней (EMA) до 58,5% новозбудованих річкових яхтових гаваней збудовані за принципом сухого зберігання плавзасобів та прогнозують подальше зростання даної тенденції [2].

Висновок. Архітектурно-планувальна концепція є основою для теоретичного та практичного моделювання основних напрямків розвитку яхтового комплексу. Від неї залежать основні складові, а саме: архітектурно-типологічне визначення поняття об'єкту, архітектурно-планувальна структура гавані, функціональна спрямованість та варіативність, містобудівне значення та перспективний розвиток даного об'єкта в цілому.

Список літератури:

1. Thoresen C. A. Port Designers Handbook: Recommendations and Guidelines. / Carl Thoresen // London, United Kingdom: Institute of Marine Research. – 2007. – 549 p.
2. «Rack storage marinas in 1990's» / Dodson P. // Proc., World Marina '91, American Society of Civil Engineers, Long Beach, California, ASCE, Reston, VA. – 1990. – 187 p.
3. Christensen B. A. Marina Design and Environmental Concern. In Ports 86: Proceedings of a Specialty Conference on Innovations in Port Engineering and Development in the I990's / Bill Christensen // Oakland, CA, USA: American Society of Civil Engineers. – 1990. – 450 p.
4. Natchez D. S. Marina Structures as Sources of Environmental Habitats / David Natchez // Wickford, RI, USA: International Marina Institute. – 1990. – 235 p.
5. Морская литература [Електронний ресурс]: Современный яхтенный порт-марина. Практика создания / П. Н. Новоселов – 2011. – Режим доступа: http://www.morkniga.ru/p816420
6. Указания по компоновке морских портов. – М.: Рекламинформбюро ММФ, 1975. – 113 с., ил.

Шкурупий М.Ю.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ РЕЧНЫХ ЯХТЕННЫХ КОМПЛЕКСОВ КАК ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОГО ОБЪЕКТА

Аннотация
В статье рассмотрены основные существующие типы планировочных концепций речных яхтенных комплексов и основные условия которые способствуют появлению той или иной планировочной структуры. Рассмотрены предпосылки которые предшествовали созданию яхтенных комплексов вцелом. Сформулировано понятие термина яхтенного комплекса с точки зрения архитектурного проектирования. Приведены основные особенности расположения речных яхтенных гаваней и виды формирования территорий комплексов.
Ключові слова: яхтенный комплекс, территория, генеральный план, концепция, архитектурно-планировочная структура.

Shkurupiy M.U.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

MODERN CONCEPTS OF SMALL CRAFT HARBORS DEVELOPMENT AS A MULTIFUNCTIONAL OBJECT

Summary
The article contains description of the main planning concepts of small craft harbors and conditions for their appearance. Considered the conditions that contributed the derivation of small craft harbors. From the point of view of architectural design was explained the phenomenon of small craft harbor. The main features of the location of river harbors were explained.
Keywords: marina (small craft harbor), site, master layout, concept, architectural and layout structure.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 782.1(470):792.02+78.071.2(477)

ПОСТАНОВКА ОПЕРИ ДЖ. РОССІНІ «СЕВІЛЬСЬКИЙ ЦИРУЛЬНИК» У РЕЖИСЕРСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Д.М. ГНАТЮКА

Бондарчук В.О.
Національна музична академія України імені П.І. Чайковського

Обрана для дослідження тема, дає можливість аналізу соціокультурного середовища України кінця XX століття крізь призму творчої біографії Д. Гнатюка. Закріплюючи проблему мистецького сходження майстра на олімп світового визнання в контекст культурно-мистецьких реалій часу, ми маємо можливість заповнити прогалини об'єктивних реалій українського оперного простору обраного для дослідження періоду.
Ключові слова: творча особистість, виконавська інтерпретація, оперне мистецтво, стильові координати, майстер сцени.

Постановка проблеми. Сучасний комунікативний культурно-мистецький простір віддзеркалює потужні тенденції, що стимулюють до перманентного переосмислення виконавських традицій, механізмів їх практичного вирішення, встановлення векторів розвитку та популяризації мистецьких напрямів у реаліях сьогодення. Сутність дослідження творчої біографії сформована потребою пізнання внутрішнього простору особистості, її світоглядної моделі та соціокультурного контексту, як умови її самоактуалізації та ствердження. Включення проблеми у міждисциплінарний дискурс дає можливість широкого і ґрунтовного висвітлення питання.

Мета дослідження полягає у висвітленні одного з періодів творчої біографії Д.М. Гнатюка – його режисерської практики, зокрема постановки опери Дж. Россіні «Севільський цирульник».

Методологія дослідження полягає в застосуванні історичного, мистецтвознавчого та культурологічного методів, що дає можливість аналізу творчої діяльності Д.М. Гнатюка в контексті соціокультурної динаміки кінця XX століття. Запропонований міждисциплінарний підхід до розгляду проблеми створює оптимальні умови вивчення сутності вітчизняного оперного виконавства у проекції на творчі поступи Д.М. Гнатюка і проведення порівняльного аналізу його творчої біографії в контексті процесуального підходу до проблеми.

Наукова новизна полягає у висвітленні маловідомих сторінок біографічного матеріалу майстра з урахуванням його світоглядних інтенцій в розрізі поступів культурного середовища періоду. Вагому складову дослідження побудовано на архівних матеріалах як Національної опери України так і родинної документації, що надає матеріалам особливої цінності з точки зору історичної проблематики та культурологічної обумовленості.

Виклад основного матеріалу. Після звільнення з посади директора театру, Д. Гнатюк акцентує всю свою увагу на творчій діяльності, яка представлена гастрольними виступами в складі трупи солістів-вокалістів театру, концертними програмами, політико-громадською та режисерською діяльністю[1].

Опера Дж. Россіні «Севільський цирульник» пройшла тривалий і послідовний шлях свого становлення, закріплення та театрального обґрунтування на сцені Київського театру. Більше століття вона активно культивує традиції італійського оперного мистецтва в просторі вітчизняних оперних традицій. Першу постановку вистави було здійснено 1902 року під керівництвом диригента Д. Пагані, режисера П. Каревича, художника С. Евенбаха і з того часу твір увійшов до діючого репертуару театру, демонструючи до

[1] **113 театральний сезон (1980–1981 року)** – діючий репертуар: опера С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», ведеться робота над постановкою «Тараса Бульби» М. Лисенка (постановча група включала С. Турчака, Д. Смолича, Л. Венедиктова, Є. Чемодурова, Ф. Гамкала, В. Боищенка, Р. Клявіна). ведеться підготовка до гастролів Київської опери на Фестивалі європейських оперних театрів у місті Вісбаден (опери «Тарас Бульба» М. Лисенка, «Лючія ді Ламмермур» Г. Доніцетті, «Хованщина» М. Мусоргського та «Катерина Ізмайлова» Д. Шостаковича).

114 оперний сезон (1981–1982 рік) відкрився оперою М. Лисенка «Тарас Бульба» (диригент С. Турчак). Творчий актив театру розпочав роботу над поновленням опери «Аскольдова могила» О.Верстовського (постановча група у складі О. Рябова, В. Борищенка). Відбулася прем'єри опери «Галька» С. Монюшка (диригент Р. Дорожівський режисер Д. Смолич, художник Ф. Нірод) та «Царевої нареченої» М. Римського-Корсакова (постановча група у складі І. Гамкала, І. Молостової, І. Шилової, І. Пресс, В. Борищенка, Р. Дорожівського). 1982 року Д. Гнатюк нагороджується орденом Червоного прапора (№ 1125898 від 22.07.1982 рік. Д. Гнатюк веде активну громадську та партійну діяльність. Будучи на посаді голови ленінської районної комісії СФМ він координує діяльність творчих і культурно-просвітницьких організацій з метою контролю з питань мистецтва, освіти та творчості.

115 театральний сезон (1982–1983 рік) відкрився оперою «Тарас Бульба» М. Лисенка. Відбулася постановка опери «Перша любов» О. Тактакішвілі, була здійснена прем'єра опери «Євгеній Онєгін» П.І. Чайковського.

116 театральний сезон (1983–1984 рік) відкрився оперою «Тарас Бульба» М. Лисенка. 1984 року (у зв'язку з капітальною реконструкцією театру) на сцені Жовтневого палацу культури була поставлена опера «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. Разом з тим відбулася прем'єра опери «Наймичка» М. Вериківського, було здійснено показ вистав «Ріголетто», «Травіата» Дж.Верді, «Лючія ді Ламермур» Г. Доціцетті, «Фауст» Ш. Гуно, «Тоска» Дж. Пуччіні. Відбулося поновлення опери «Паяци» Р. Леонкавало. Разом з тим театр веде активні гастрольні виступи на сцені Одеської опери («Тарас Бульба», «Гугеноти», «Запорожець за Дунаєм», «Катерина Ізмайлова», «Лючія ді Ламермур», «Хованщина», «Орфей і Евридіка», «Ярослав Мудрий», балети: «Лебедине озеро», «Ольга», «Сильфіда», «Дон Кіхот», «Білосніжка і сім гномів», «Спартак»). 1984 року з 3 по 29 липня відбулися гастролі театру в Кишиневі на сцені Молдовської опери (вистави: «Тарас Бульба», «Реквієм» Дж. Верді, «Катерина Ізмайлова», «Гугеноти», «Хованщина», «Лючія ді Ламермур»).

огляду різні варіанти виконавських інтерпретацій, сценічних рішень та драматургічних побудов[2]. Результатом довготривалих і незмінних показів були сформовані і практично закріплені алгоритми постановок класичних опер у вигляді сталих і практично-незмінних режисерських штампів, що детермінувало собою послаблення інтересу глядацької уваги до вистав, розпорошення динаміки опер, нівелювання режисерських та виконавських проекцій.

Як правило, відновлення опери, яка тривалий час знаходиться в константі єдиного режисерського механізму вирішення драматургії твору, його диригентської інтерпретації та законсервованих принципами смислової організації всіх ланок синтетичної жанрової моделі вимагає нових концептуальних рішень, сутністю яких має бути перманентно переосмислена ідея твору, віднайдено нові механізми проекції режисерського задуму та сценічного втілення, чітко вибудована лексика акторської майстерності в контексті нової театральної постановки.

Д. Гнатюк зробив свідомий крок, беручись за поновлення опери «Севільський цирульник» Дж. Россіні, оскільки на його погляд твір вимагав створення нової постановчої моделі з потенційним відхиленням попередніх стереотипів режисерського трактування.

Спільно з художником-постановником О. Бурліним було окреслено загальну модель драматургічної конструкції опери і визначено механізми її сценічного втілення. Принцип оформлення сценічного простору ґрунтувався на елементах стильового мінімалізму, відхиляючи детерміновані попередніми постановками погляди на реквізити буфонного загромадження сцени, заповнення сценічного об'єму не практичними і раціонально-обгрунтованим елементами. Динаміка, емоційне переконання і вплив на глядача – базисні структури даної вистави. «В оперних постановках занадто часто домінує зовнішнє. Буває, зустріч з постановником перетворюється в перерахування загальновідомих речей про композитора. А я хочу знати від режисера те, що може відкрити тільки він один. Як бачить виставу. Заради чого ставить. Хто такі герої, що призвані покращити і світі. Яка ідея закликає до життя майбутньої вистави» – заявляв у інтерв'ю Л. Вириній Д. Гнатюк [1].

Постановчий алгоритм Д. Гнатюка формувався на головних засадах акторської діяльності – досягнення драматургічних реалій за рахунок повного екзистенційного навантаження ролі, виконавського усвідомлення та акторської інтерпретації з домінуванням індивідуальних методів у вирішенні сценічних завдань. Під час обговорення принципів режисерської роботи на оперній сцені, Дмитро Михайлович в інтерв'ю О. Гусєву зазначив: «Спів – це духовна валюта, що дозволяє підтримувати і скріплювати моральне здоров'я суспільства в цілому і окремих особистостей в тому числі. А особистість – головна діюча особа» [4]. Дмитро Михайлович, серед пріоритетів нової постановки опери вбачав повну свободу акторського складу, необмеженість їх в дії і поглядів на трактування нової оперної моделі. Відхід від анахронічних тенденцій, застиглих поглядів на традиції буфонних проекцій на сцені київського театру дало можливість внести новий позитивний елемент у постановку Д. Гнатюка. Опера «Севільський цирульник» – це вистава, що побудована на повному взаєморозумінні солістів сцени, в контексті цілковитої ансамблевої комунікації та інтерпретації. Виконавський ансамбль вимагає не тільки повного контролю за системою вертикально-фактурного викладу, а й за органічним, психологічно-синтетичним балансом виконавців. На оперній сцені розкривається талант артиста у всій його багатогранності, яскраво відкриває його здатність до перевтілення, до глибокого проникнення в основу художнього образу [2].

Режисер прискіпливо підійшов до визначеня солістів-вокалістів, задіяних у поновленні вистави, і сформував групу професійних, сценічно-адаптованих виконавців у складі: Д. Гнатюк – Фігаро, Граф Альмавіва – М. Гуторович (Москва), Розіна – І. Захарко, Дон Базиліо – В. Манолов (Харків), Бартоло – В. Лосицький, служниця Берта – Н. Клименко [6].

Постановка «Севільського цирульника» Дж. Россіні в режисерській інтерпретації Д. Гнатюка розширила координати театральних традицій Київської опери, розкрила її поетичну багатогранність та естетично ідентифікувала нові погляди режисера-початківця щодо мистецьких концепцій та їх практичної реалізації. «Режисура Д. Гнатюка – заявка на майбутню інтенсивну і плодотворну режисерську роботу, на виховання нових поколінь оперної молоді» – зазначає у своїх рецензіях театральних проектів А. Мокренко [5].

Опера тривалий час знаходилася в діючому репертуарі театру. Режисерська концепція Д. Гнатюка не втрачала театрального пріоритету, знаходячи свого глядача, критика, шанувальника. В контексті важливих для театру обставин – повна реконструкція приміщення, оновлення цехів, декорацій виникла потреба і у поновленні багатьох вистав, як результат важливої соціальної та мистецької детермінації.

До переліку вистав, які вимагали оновлення і творчого переосмислення увійшла і опера «Севільський цирульник» Дж. Россіні. За розпорядженням директора театру Л.М. Венедиктова було видано наказ про поновлення опери у площині діючого репертуару театру під орудою: диригента-постановника – М. Дядюри, Г. Макаренка – асистент диригента, режисера-постановника – Д. Гнатюка, художника-постановника – М. Левитської, хормейстера – А. Семенчук, концертмейстерів – О. Нечипоренко, С. Орлюк, М. Шапочник, М. Ясонової, ведучих режисерів – Н. Паторжинської та І. Ярової [7].

---

[2] Наводимо постановки опери у хронологічній послідовності:

1913 рік – постановча група у складі: диригент Л. Штейнберг, режисер П. Каревич;

1919 рік – постановча група у складі: диригент Л. Штейман, режисер П.М. Донець;

1925 рік – постановча група у складі: диригент Л. Штейман, режисер Я. Гречнєв, художник С. Евенбах;

1930 рік – постановча група у складі: диригент М. Радзієвський, режисер Ю. Лішанський;

1934 рік – постановча група у складі: диригенти В. Йориш, В. Смекалін, режисери В. Варламов, Й. Лапицький, художник С. Евенбах;

1942 рік – постановча група у складі: диригент В. Тольба, режисер М. Смолич, художник О. Хвостенко-Хвостов;

1954 рік – постановча група у складі: диригент П. Дроздов, режисер М. Смолич, художник О. Хвостенко-Хвостов.

Згідно наказу визначено дату прем'єри – 25 жовтня 1990 року [7] і призначено склад виконавців з розподіленням кількості уроків з концертмейстером для вивчення, перевірки та правильної вимови оперної партії. Відтак, склад виконавців був представлений у такому складі:

– Фігаро: Р. Майборода, В. Лупалов[3], І. Пономаренко, М. Коваль з призначення 30 уроків кожному;

– Розіна: М. Стеф'юк, Л. Пащенко, Н. Мельник, І. Захарко, В. Лук'янець з призначення 30 уроків кожному;

– Базиліо: А. Кочерга, В. Пивоваров, М. Шопша, М. Киришев, В. Манолов, Б. Тарас, І. Черней з призначення 10 уроків кожному;

– Граф Альмавіва: Г. Васько, О. Дяченко, С. Фіцич, В. Кузьменко з призначення 10 уроків кожному;

– Бартоло: В. Лосицький, Б. Тарас з призначення 30 уроків кожному;

– Берта: С. Кисла, Г. Павлова, Т. Кузьминова з призначення 10 уроків кожному;

– Фіорелло та офіцер: С. Матвєєв, С. Скубак, А. Безчасний з призначення 10 уроків кожному [7].

Рішенням художньої ради театру було затверджено ескізи художнього оформлення і макет опери, проаналізовано план проведення робіт з підготовки вистави [8].

Прем'єра опери відбулася з невеликим відхиленням від графіку, встановленим у наказі – 30 грудня 1990 року[4] і отримала позитивне схвалення як серед пересічного глядача так і серед театральних критиків та рецензентів.

Під час одного з обговорень вистави, Д. Гнатюк зазначив: «Мистецтво режисера представлене як ідейно-художня сутність керівника всього театрального колективу, як організатора творчого процесу який разом з диригентом і співаками створює обране сценічне вирішення оперної вистави. Саме режисурі належить заслуга у розкритті величезних мистецьких здобутків багатонаціональної оперної музики» [3].

Оволодівши сутністю жанрових координат музичної режисури, Д. Гнатюк на тривалий час закарбував у традиціях Національної опери України модель режисерського рішення опери Дж. Россіні «Севільський цирульник», яка і по цей час проходить у координатах сценічного рішення, які окреслив своєю творчістю майстер.

[3] Аналізуючи архівні документи театру опери та балету імені Т.Г. Шевченка, дізнаємося про певні перешкоди, що виникали під час підготовки опери до показу. У проколі засідання художньої ради театру від 23.10.1990 року на порядок денний винесено обговорення заяви артиста В. Лупалова, в якій зазначено прохання про зняття його з партії Фігаро у «Севільському цирульнику». Ухвалили: вважати заяву безпідставною, оскільки він весь час виконував цю партію. Керівництву провести роз'яснювальну роботу. Вразі відмови підвищити зарплату [9].

[4] Прем'єрний виступ був представлений таким складом солістів: В. Лупалов (Фігаро), В. Лук'янець (Розіна), Г. Васько (Альмавіва), А. Кочерга (Базиліо), В. Лосицький (Бартоло), С. Кисла (Берта), С. Скубак (Фіорелло), С. Матвіїв (офіцер).

Список літератури:

1. Вирина Л. Отдаю голос // Советская культура. Москва. 1972. 9 декабря.
2. Гладцынов А. Поет Дмитрий Гнатюк // Калининградская правда. Калининград. 1978. – 15 апреля.
3. Гнатюк Д. М. Шляхами взаємозбагачення // Прапор комунізму. Київ, 1983. 8 січня.
4. Гусев О. Злые песен не поют // Советская культура. 1089. 18 мая.
5. Мокренко А. Співак трибун // Культура і життя. Київ. 1977. 13 листопада.
6. Морозова І. «Севільський цирульник» Дж. Россіні на київській сцені. Київ // Культура і життя. 1979. 16 грудня.
7. Наказ директора Державного ордена Леніна та ордена Трудового Червоного прапора академічного театру опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка Л. М. Венедиктова про початок роботи над новою постановкою опери Дж. Россіні «Севільський цирульник» 1990 р. // Архів НАТОБУ ім. Т. Г. Шевченка.
8. Протокол засідання Президії художньої ради АТОБ УРСР ім. Т. Г. Шевченка від 06.09.1990 р. // Архів НАТОБУ ім. Т. Г. Шевченка.
9. Протокол засідання Президії художньої ради АТОБ УРСР ім. Т. Г. Шевченка від 23.10.1990 р. // Архів НАТОБУ ім. Т. Г. Шевченка.

Бондарчук В.А.
Национальная музыкальная академия Украины
имени П.И. Чайковского

ПОСТАНОВКА ОПЕРЫ ДЖ. РОССИНИ «СЕВИЛЬСКИЙ ЦИРЮЛЬНИК» В РЕЖИССЕРСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ Д.М. ГНАТЮКА

Аннотация
Выбранная для исследования тема, дает возможность анализа социокультурной среды Украины конца XX века сквозь призму творческой биографии Д. Гнатюк. Закрепляя проблему художественного восхождение мастера на олимп мирового признания в контекст культурных реалий времени, мы имеем возможность восполнить пробелы объективных реалий украинского оперного пространства выбранного для исследования периода.

Ключевые слова: творческая личность, исполнительская интерпретация, оперное искусство, стилевые координаты, мастер сцены.

Bondarchuk V.O.
National Music Academy named after P.I. Tchaikovsky

THE PRODUCTION OF THE OPERA BY J. ROSSINI «THE SEVILLE BARBER» IN DIRECTORIAL INTERPRETATION BY D. M. GNATYUK

Summary
The theme chosen for the study makes it possible to analyze the socio-cultural environment of Ukraine at the end of the twentieth century through the prism of D. Gnatiuk's creative biography. By fixing the problem of artistic ascension of the master to the Olympus of world recognition in the context of the cultural and artistic realities of time, we have the opportunity to fill the gaps in the objective realities of the Ukrainian opera space chosen for the study period.
Keywords: creative person, performing interpretation, opera art, style coordinates, master of stage.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 338.484

ФАКТОРИ УСПІШНОСТІ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ КОМПЛЕКСІВ

Олійник О.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті наголошується, що сфера дозвілля є невід'ємною частиною життя сучасної людини. Одними з закладів, чия діяльність спрямована на задоволення потреб споживачів, є готельно-ресторанні комплекси. Виокремлюються такі фактори успішності готельно-ресторанних комплексів, як: місце розташування готелю, помірність цін, великий спектр послуг, які надаються клієнтам, цікава концепція. Визначальними факторами, що впливають на вибір готельно-ресторанного комплексу, є високий рівень сервісу, приязність персоналу, цікавий дизайн інтер'єру та наявність креативних рішень. Перспективним аспектом для розвитку української галузі дозвілля вважається комп'ютеризація усіх систем, що наявні в готельно-ресторанному комплексі.

Ключові слова: дозвілля, готельно-ресторанний комплекс, дизайн, креативність.

Постановка проблеми. Сфера дозвілля в умовах постмодерної доби є розгалуженою та затребуваною. Життя сучасної людини є надзвичайно складним та таким, що вимагає багато зусиль, як фізичного, так і психологічного характеру. Відповідно необхідною є рекреація, внаслідок якої повинен здійснюватись відпочинок, що стане запорукою подальшого успішного функціонування. Виокремлення актуальних тенденцій, які притаманні при обладнанні готельно-ресторанних комплексів та специфіки їх просування є важливим завданням, вирішення якого сприятиме задоволенню відповідних суспільних потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу соціокультурної діяльності та Event-менеджменту присвячено роботи російських науковців С. Герасимова, Г. Тульчинського, Т. Лохіної, Т. Кисельової, Ю. Красильникова, О. Каверіної. Розробки в сфері дозвілля представлені у праці Г. Аванесова. Інновації у сфері готельно-ресторанного бізнесу розкриваються у роботі вітчизняного автора А. Черномазюк.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що сфера дозвілля неодноразово ставала предметом наукового дослідження, існує брак робіт, в яких здійснювався аналіз тих критеріїв, які б сприяли успішності готельно-ресторанного комплексу в умовах сучасної культури повсякдення.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз та виокремлення факторів, що впливають на успішність готельно-ресторанних комплексів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна сфера дозвілля здатна запропонувати людині чималий вибір різних закладів, які б могли задовольнити потреби конкретного індивіда. Проте навіть за наявності цілого спектру різних інституцій, не всі вони користуються однаковим попитом. Розглянемо складові компоненти, пов'язані з готельно-ресторанним бізнесом.

Важливою частиною життя людини є сфера дозвілля. Але не варто визначати останню як вільний час. Під дозвіллям сучасної людини мається на увазі час, «який вільний не лише від необхідної праці в сфері громадського виробництва, а й також від відтворення людиною своїх життєвих функцій в рамках домашнього господарства і соціальних відносин» [1, с. 7]. Подібне визначення надзвичайно важливе для оцінки статусу дозвілля в контексті життєвого простору конкретного індивіда. Сучасні умови життя досить часто створюють ситуацію, коли на дозвілля у людини протягом буднів може відводитись від декількох хвилин до трьох годин. Подібний часовий проміжок достатньо важко провести шляхом відвідування певних закладів, які б були розташовані на великій відстані від місця звичного перебування (місце роботи чи проживання). Тому цей фактор – віддаленості розміщення закладів дозвілля може відігравати чи не найважливішу роль у виборі якогось конкретного з них.

Якщо ж проаналізувати час, який людина здатна присвятити дозвіллю протягом вихідних, святкових днів чи відпустки, то він буде значно більшим, внаслідок чого проблема відстані не буде відігравати настільки важливого значення. Протягом доби людина обов'язково має відводити час для фізіологічного відпочинку, який є запорукою відновлення її життєвих функцій, зазвичай він буде не сумісним з дозвіллям. Проте під час відпустки можливим є поєднання відпочинку та дозвілля, яке може здійснюватись у готельно-ресторанних комплексах.

Проаналізуємо специфіку соціально-культурної діяльності людини та ті функції, які вона виконує. Г. Кисельова виокремлює наступні: комунікативна, інформаційно-просвітницька, культуротворча, рекреативно-оздоровча. Стосовно того, які функції може виконувати організатор дозвілля, то тут можна виділити такі, як: економічна, функція нормативно-правового забезпечення і захисту конституційних свобод особистості в умовах дозвілля, функція фінансово-економічного забезпечення закладів дозвілля, забезпечення дозвіллєвих форм самодіяльності населення, організація групової, сімейної або особистісної служби дозвілля в соціумі. Відповідно, в процесі вибору типу дозвілля відіграє роль ряд факторів, обумовлених досвідом, смаком, чинниками

матеріально-фінансового характеру, часовими обмеженнями. «Соціокультурні властивості дозвілля потребують постійної регуляції, оскільки проявам соціокультурних закономірностей (природно заданих властивостей дозвілля) властива широка варіативність залежно від національних, економічних, соціальних факторів, інших зовнішніх умов. Цілеспрямовано впливати на дозвільну сферу означає сприяти прояву її закономірностей в найбільш повному вираженні» [4, с. 159].

Якщо розглянути готельно-ресторанний комплекс як місце проведення дозвілля, то найбільш вдалими з точки зору можливостей задоволення потреб споживачів будуть масштабні, комплексні утворення, в яких представлений широкий спектр послуг. В подібних закладах можуть бути наявні сауни, фітнес-клуби, ресторани, бари, спортивні майданчики, басейни, бібліотеки, зимовий сад, караоке, ігрові кімнати для дітей і т.п. Чим більше потреб може задовольнити конкретна установа, тим більшою є її затребуваність. Г. Аванесова, аналізуючи діяльність фітнес-клубів, завданням яких є нормалізація психологічного стану та спортивно-фізичного розвитку людини, перераховує ті послуги, що можуть в них надаватись: «Відвідувачам фітнес-клубу пропонують певний набір послуг спортивно-оздоровчого медичного та санітарно-гігієнічного характеру (заняття на тренажерах, масаж, водні процедури в басейні, керівництво тренерів, медичний контроль за станом організму, постачання засобами для банних процедур після занять і ін.)» [1, с. 61]. Вона зазначає, що у багатьох випадках окрім послуг, що спрямовані на зміни фізичного стану споживача, в фітнес-клубах можуть здійснюватись сеанси, пов'язані з психологічною реабілітацією, а також з харчуванням, в тому числі з включенням фітнес-меню. Варто відмітити, що подібний широкий спектр пропозицій повинен супроводжуватись помірною ціновою політикою, яка б сприяла залученню великої клієнтської бази. Проте навіть фінансові чинники не завжди є визначальними, адже при виборі закладу важливу роль відіграє людський чинник – та атмосфера, яка формується завдяки доброзичливому та щиросердечному ставленню персоналу. Відповідно поєднання цих аспектів можуть сприяти формуванню постійної клієнтури та залученню нової.

Неабияке значення відіграє місце розташування готельно-ресторанного комплексу. «Ресторанний і розважальний бізнес, як правило, концентрується в центрах міст, але важко проникає у віддалені квартали, в нові райони, що зумовлено великою кількістю законодавчих обмежень і матеріально-фінансовими труднощами. Особлива група складностей ресторанного та дозвіллєвого бізнесу пов'язана з відсутністю освічених кадрів, хоча професійні середні і вищі навчальні заклади такого типу в країні є» [1, с. 178]. З одного боку, розміщення в центрі міста дозволяє зібрати досить багато відвідувачів, проте зазвичай під будівлю може бути відведена невелика територія. Отже, внаслідок цього виникають умови для того, щоб створити меншу номерну базу, яка буде здаватись за високу ціну та не буде умов для створення великої кількості додаткових послуг. Натомість, якщо комплекс розташований на околицях, поза історичним центром, або навіть взагалі за межею міста, виникає можливість створити більшу кількість додаткових послуг, що будуть включати наявність декількох корпусів готелю, окремі будівлі ресторану, сауни, спа, фітнес-центри або навіть цілий торгівельно-розважальний центр. В даному випадку можна задовольнити будь-які потреби відвідувачів, проте віддаленість від міста буде потребувати наявності добре організованого трансферу до найбільш цікавих місць – історичних пам'яток, водних розваг, гірськолижних курортів та ін.

Звертаючись до більш профільних форм, присутніх у всіх ресторанно-готельних комплексах, варто розглянути специфіку ресторанів та кафе, представлених в них. Для сучасного соціокультурного простору України притаманний широкий вибір закладів харчування, які орієнтовані на різні смаки та кухню. Хоча в більшості готельно-ресторанних комплексів представлено європейську кухню, можливе існування також додаткових кафе, які орієнтовані на національну кухню – японську, мексиканську, індійську, українську, італійську та ін. Керівники закладів надають перевагу якісній кухні, мається на увазі не лише смачно приготовлені страви та широкий асортимент, а й естетиці оформлення їжі, наявності фірмових страв, доречному сервісу.

Саме аспект естетики оформлення інтер'єру, дизайну приміщень, специфіка архітектури відіграє важливу роль при виборі того чи іншого закладу. Г. Аванесова виокремлює аспекти внутрішнього дизайну ресторанних комплексів, звертаючи увагу на те, що окрім дотримання певного стилю, вони повинні також відповідати концепції закладу. «Особлива увага звертається на дизайн ресторанного інтер'єру – меблів, світильників, декоративних деталей, прикраса стін, флористичне оформлення та ін. Навіть обслуговуючий персонал може бути одягнений в костюми, стилістика яких визначається зазначеними параметрами. Багато що при цьому залежить від концепції ресторану: його назви, цілей сервісу, постійних клієнтів, тематичної спрямованості конкретного залу» [1, с. 176].

Варто зазначити, що на відміну від ресторанів та кафе, які існують в якості самостійних закладів, в ресторанно-готельних комплексах їх функціональне навантаження є значно ширшим. Повинна бути наявною більш розгалужена система послуг, адже вони мають забезпечувати харчування великих груп відвідувачів одночасно, у разі поселення туристичних груп, проведення конференцій, семінарів, тренінгів. Гнучка система забезпечення потреб різного рівня – від харчування VIP-клієнтів, проведенні весільних та святкових бенкетів до простого сніданку, проте наданого усім мешканцям готелю одночасно. «По-перше, надається харчування великої кількості транзитних мандрівників (членам туристських груп, учасникам ділових конгресів та ін.) з високим рівнем сервісу. По-друге, передбачаються послуги харчування ексклюзивного типу (VIP-обслуговування). По-третє, ресторанне обслуговування передбачено як елемент індустрії розваг. Також, тут присутні різноманітні пункти харчування з неоднаковим рівнем сервісу, розраховані на різні запити, смаки, рівні доходів:

закусочні, швидке або виїзне харчування, бари та ін.» [1, с. 177].

Розглядаючи питання запоруки успішності готельних комплексів варто звернути увагу на дизайн інтер'єру. Попри наявність різних смакових уподобань виокремимо декілька настанов щодо вирішення оформлення номерного фонду та прилеглих приміщень. Насамперед зазначимо, що дизайн повинен бути обумовленим тематикою готельно-ресторанного комплексу. Можна умовно поділити їх наступним чином: 1) ті, що орієнтовані на відтворення специфічного колориту, наприклад, національного (українського, грузинського, китайського та ін.); 2) ті, які пов'язані з втіленням певного стилю чи епохи («версальський», абстракціонізм, модерн та ін.); 3) вибір загальноєвропейської стилістики узагальненого характеру, коли назва не впливає на вибір дизайну. Зазначимо, що подібний поділ звісно є умовним, адже в межах даної класифікації можна виділити ще декілька підгруп. Адже поняття «стиль» може відповідати тим, які були притаманні мистецьким напрямкам (бароко, рококо, класицизм, модерн), а також іншим, що склались саме в архітектурі та дизайні житлових комплексів (кікладський, колоніальний, богемний, дизайнерський).

Зауважимо, що в останні роки в європейському просторі виникла тенденція створення креативного оформлення готельних приміщень на місці колишніх фабрик, складів, лікарень, виноробень, музеїв чи навіть каплиці. Власне вибір такого не досить традиційного рішення, коли готель не забудовується наново, а переробляється зазвичай, стає основою для концепції дизайну. Привертається увага широкої аудиторії за рахунок такого креативу, як-от залишок старої цегляної кладки, яка не вкривається згори штукатуркою (SOHO House Chicago), фабричні труби (The Warehouse в Сингапурі) чи фундамент каплиці (як це представлено в готелі Market House в Тель-Авіві). Цікавим є рішення інтер'єру в хостелі Generator в Амстердамі, який відкрили на місті колишнього зоологічного музею. В даному випадку кафе для відвідувачів знаходиться у колишній аудиторії, де проводили заняття. Зазначимо, що подібні дизайнерські рішення частіше стосуються окремих готелів, аніж готельно-ресторанних комплексів.

У разі проведення на території готельно-ресторанного комплексу певних special event, важливим компонентом є вибір менеджера-організатора, який буде їх облаштовувати. Необхідно мати уявлення про інтереси усіх сторін, що є учасниками події. «Перше коло – це інтереси замовників свята. Організатор повинен максимально швидко втілити ідеї замовника в оригінальний сценарій, за яким буде легко працювати всім учасникам свята. Часто буває, що у замовника є чітке уявлення про те, що він хоче від заходу, але немає фінансових ресурсів. Сьогодні ця проблема добре вивчена, є відпрацьовані технології по її рішенню, і для організатора важливо врахувати інтереси третіх осіб (в даному випадку фінансистів) в роботі з безпосереднім замовником» [2, с. 259]. Але найбільш визначальним компонентом, що відіграє роль при організації певної події чи облаштуванні готельно-ресторанного комплексу є творче начало. О. Каверіна в своїй праці дає визначення креативності та вказує на її значення при реалізації певних завдань в процесі реалізації різних проектів. «Креативні ідеї – це система кодів, спеціально розроблена для ефективної передачі корпоративної інформації з метою створення у цільової аудиторії емоційної реакції, формування судження, що сприяє розумінню і засвоєнню трансльованих меседжів, в якій використовуються вербальні та невербальні засоби комунікації. Креативні ідеї є потужним ресурсом досягнення комунікаційних та маркетингових задач. Вищий рівень креативу і майстерності просування – вирішити на гідному художньому рівні поставлене корпоративне завдання кажучи мовою цільової аудиторії і зберігаючи високий етичний і естетичний рівні» [3, с. 40].

На думку А. Черномазюк, з точки зору економічної доцільності можна виділити ряд інновацій, які будуть впливати на успішність готельно-ресторанного бізнесу. Насамперед – це створення спеціалізованої електронної системи, яка допомагатиме в процесі управління готелем, а також комп'ютеризація більшості процесів. Перелік систем можна представити наступним чином: система автоматизації праці працівників відділу продажів, система роботи з клієнтами, система управління програмами лояльності для клієнтів, система управління заходами готелю [5]. Також А. Черномазюк виділяє ряд інновацій, що можуть стосуватися ресторанів, які знаходяться на території готелю: «інтерактивне меню – відвідувачі користуються екраном, вбудованим в стіл, вибираючи з його допомогою страви і кличучи офіціантів; екрани-планшети на столах – поки замовлення готується, відвідувач може почитати свіжі новини, дізнатися про ресторан побільше, замовити таксі тощо; сенсорні дисплеї, встановлені в холі готелю – актуальні для великих готелів з декількома ресторанами. Скориставшись ними, гості можуть побачити меню всіх точок харчування в готелі, вибрати кращу з них і заздалегідь прорахувати свій середній чек» [5, с. 271]. Звісно більшість цих інноваційних змін сприяли б зростанню рівню комфорту в готелі, проте, на нашу думку, ці чинники не є визначальними при виборі готельно-ресторанного комплексу, а забезпечення ними буде мати більш витратний, аніж прибутковий характер.

Висновки з даного дослідження та подальші перспективи. Готельно-ресторанні комплекси широко представлені в сучасному європейському просторі загалом та українському зокрема. Чинниками успішності є місце розташування готелю, помірність цін, великий спектр послуг, які надаються клієнтам, цікава концепція. Одним з визначальних факторів, що впливає на вибір готельно-ресторанного комплексу є високий рівень сервісу, приязність персоналу, цікавий дизайн інтер'єру та наявність креативних рішень. Перспективним аспектом для розвитку української галузі дозвілля вважається комп'ютеризація усіх систем, що наявні в готельно-ресторанному комплексі.

Список літератури:

1. Аванесова Г. А. Культурно-досуговая деятельность: Теория и практика организации: Учебное пособие для студентов вузов / Г. А. Аванесова. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 236 с.
2. Герасимов С. В., Тульчинский Г. Л, Лохина Т. Е. Менеджмент специальных событий в сфере культуры: Учебное пособие: СПб.: Издательство «Лань»; Издательство «ПЛАНЕТА МУЗЫКИ», 2009. – 384 с.
3. Каверина Е. А. Создание событий в современном социокультурном пространстве. Автореф. дисс на соискание уч. степени доктора филос. наук.: 24.00.01 – теория и история культуры (философские науки). – Спб., 2012. – 53 с.
4. Киселева Г. Г., Красильников Ю. Д. Социально-культурная деятельность: Учебник – М.: МГУКИ, 2004. – 539 с.
5. Черномазюк А. Г. Інновації у сфері готельно-ресторанного бізнесу // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 5, Т. 2. – С. 269–272.

Олейник О.Н.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ФАКТОРЫ УСПЕШНОСТИ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННЫХ КОМПЛЕКСОВ

Аннотация
В статье отмечается, что сфера досуга является неотъемлемой частью жизни современного человека. Одними из заведений, чья деятельность направлена на удовлетворение потребностей потребителей, являются гостинично-ресторанные комплексы. Выделяются следующие факторы успешности гостинично-ресторанных комплексов, как: местоположение отеля, умеренность цен, большой спектр услуг, предоставляемых клиентам, интересная концепция. Определяющими факторами, влияющими на выбор гостинично-ресторанного комплекса, является высокий уровень сервиса, приветливость персонала, интересный дизайн интерьера и наличие креативных решений. Перспективным аспектом для развития украинской отрасли досуга считается компьютеризация всех систем, имеющихся в гостинично-ресторанном комплексе.
Ключевые слова: досуг, гостинично-ресторанный комплекс, дизайн, креативность.

Oliinyk O.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

SUCCESSFUL FACTORS OF HOTEL AND RESTAURANT COMPLEXES

Summary
The article states that the sphere of leisure is an integral part of modern man's life. One of the institutions, whose activities are aimed at satisfying the needs of consumers, is hotel and restaurant complexes. The following factors of the hotel and restaurant complex's success are highlighted, such as: the location of the hotel, moderate prices, a large range of services provided to customers, an interesting concept. The determining factors influencing the choice of the hotel and restaurant complex are the high level of service, the personality of the staff, interesting interior design and the availability of creative solutions. A perspective aspect for the development of the Ukrainian leisure industry is the computerization of all systems available in the hotel and restaurant complex.
Keywords: leisure, hotel-restaurant complex, design, creativity.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147.091.3:796

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СПОРТИВНИХ ІГОР» ЗА ДОПОМОГОЮ ПОРТФОЛІО

Бабаліч В.А.
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті представлено результати дослідження практики організації самостійної роботи студентів в процесі вивчення дисципліни «Теорія і методика викладання спортивних ігор». У ході дослідження була здійснена спроба експериментально перевірити ефективність методу портфоліо під час вивчення дисципліни «Теорія і методика викладання спортивних ігор». Визначено види самостійної роботи, систематизовано процес організації навчально-пізнавальної діяльності студентів з предмету. Розроблена методика допомогла проаналізувати динаміку засвоєння професійних компетентностей. Результати дослідження дозволили встановити, що в експериментальних групах підвищилась якість виконання самостійної роботи, що свідчить про ефективність запровадженої методики.
Ключові слова: спортивні ігри, фізичне виховання, студент, метод портфоліо, самостійна робота.

Постановка проблеми. Самостійна робота студентів (СРС) – це важлива та багатогранна складова навчального процесу. Вважаємо її основним методом засвоєння знань, що охоплює всі види і форми навчання. Відповідно її організація потребує ретельного аналізу діяльності студента, зокрема під час вивчення дисципліни «Теорія і методика викладання (ТМВ) спортивних ігор». Важливо розуміти, яку роботу студент може виконати самостійно, а яка потребує допомоги викладача. Специфіка дисципліни «ТМВ спортивних ігор» полягає у тому, що студент під час аудиторних занять певну частину роботи здійснює самостійно, наприклад удосконалює техніко-тактичні навички гри, одночасно може виступати у ролі викладача – проводити практичне заняття. Тому виникає потреба структурувати СРС таким чином, де логічно будуть переплітатись усі елементи аудиторної та позааудиторної роботи, а також простежуватиметься взаємозв'язок з лекційними, практичними та консультативними заняттями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації самостійної роботи майбутніх педагогів у ВНЗ відображені у працях багатьох науковців (А. Алексюк, А. Антонюк, Т. Балицька, Л. Головко, О. Демченко, М. Дубінка, Т. Картель, В. Козаков, З. Кучер, В. Мороз, І. Мостова, М. Рогозіна, Н. Сидорчук, І. Синельник, М. Солдатенко, А. Цюприк). Шляхи вдосконалення підготовки майбутніх вчителів фізичної культури і тренерів зі спорту до самостійної навчально-пізнавальної діяльності досліджували (В. Бондаренко, С. Герасименко, Т. Гнітецька, В. Наумчук, Т. Овчаренко).

Так, Балицька Т. самостійну роботу вважає провідною формою організації навчання у ВНЗ, що реалізується з урахуванням індивідуальних особливостей і пізнавальних можливостей студентів у процесі індивідуальної й колективної навчальної діяльності на аудиторних заняттях та в позааудиторній роботі під керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі [1, с. 9].

Наумчук В., досліджуючи аспекти професійної підготовка майбутніх вчителів фізичної культури бачить стрижнем СРС наявність пізнавальної задачі та способу її розв'язання без прямої допомоги з боку викладача або з мінімальним його втручанням. При цьому наполягає, що самостійна діяльність студента завжди спрямована на перехід від способу відтворення до принципово іншого – творчого вирішення завдань [3, с. 9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема удосконалення навчального процесу за для формування професійних компетентностей майбутніх фахівців фізичної культури і спорту залишається актуальною проблемою. У цьому аспекті вважаємо перспективним впровадження портфоліо студентських робіт у структуру самостійної роботи в процесі вивчення дисципліни «ТМВ спортивних ігор».

Мета статті – представити аналіз результатів експериментальної перевірки ефективності впровадження портфоліо в процесі самостійної роботи студентів під час вивчення дисципліни «ТМВ спортивних ігор».

Виклад основного матеріалу. Портфоліо у матеріалізованому плані уявляємо як теку, яка складається з особистісних досягнень студентів. Де у систематизованому вигляді студент накопичує матеріали, які є результатом його самоосвітньої діяльності з конкретної навчальної дисципліни.

Самостійна робота студента з предмету «ТМВ спортивних ігор» на третьому курсі передбачає безпосередню підготовку майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту до роботи у школі. Мається на увазі, що студенти навчатимуться етапам підготовки до проведення уроку зі спортивних ігор, одночасно оволодіватимуть навичками науково-дослідної роботи.

Таким чином, з урахуванням намічених цілей до портфоліо студентських робіт увійшли наступні види СРС: підготовка план-конспекту практичного заняття; презентації по темі лекційного

матеріалу; комплекс вправ по трьом розділам (баскетбол, волейбол, гандбол), який оформлюється у вигляді реферату або конспекту; термінологічний словник; анотація до статті або параграфу в підручнику або рецензія на підготовлену однокурсником повідомлення та практичне заняття; конспект курсу. Усі зазначені види робіт виконувались у різних комбінаціях, залежно від поставлених цілей і завдань СРС. Процес організації СРС носив поступовий, логічний характер, що відповідав основним завданням організації навчального процесу у ВНЗ. На практичних заняттях робота проводилась у підгрупах, у позааудиторний час студенти вивчали літературні джерела, працювали в мережі Інтернет, готували завдання самостійної роботи. Оцінювання передбачало перевірку засвоєних знань на практиці, якісний і кількісний аналіз підготовлених робіт для створення власного портфоліо. Для контролю розроблено критерії оцінювання з урахуванням специфіки видів самостійної роботи.

На початку експерименту для досягнення мети дослідження та ефективної співпраці зі студентами ми провели консультативне заняття. Під час якого ознайомили студентів з етапами самостійної роботи, визначили її основні складові та терміни виконання завдань. Пояснили специфіку підготовки СРС із застосуванням методу портфоліо.

Перший етап самостійної роботи розпочався з підготовки план-конспекту практичного заняття з розділу баскетбол. Під час оцінювання самостійної позааудиторної роботи були виявлені типові помилки, серед найбільш поширених: відсутність спеціально-підготовчих вправ, не зазначено методичні та організаційні вказівки в основній частині уроку та ін.

Однак у наступних розділах (волейбол, гандбол) відмічено, що у студентів суттєво підвищилась якість підготовки план-конспекту заняття (табл. 1). Обумовлена позитивна динаміка кількістю підготовлених студентами план-конспектів уроку протягом року. За планом самостійної роботи студент складає шість план-конспектів та проводе відповідну кількість практичних занять. Таким чином, студент мав можливість ознайомитися з особливостями підготовки план-конспекту, його структурою, навчитися добирати адекватні засоби і методи, а також проаналізувати власні помилки допущенні на попередніх заняттях.

Наступний етап самостійної роботи передбачав проведення практичного заняття за підготовленим план-конспектом. Оцінювання студентів відбувалось з урахуванням наповнюваності усіх структурних складових компонентами, що відповідають даному типу уроку: розробка вчителем змісту уроку (відповідність завдань уроку до визначених засобів уроку); реалізація принципів навчання та послідовності виконання запланованих завдань та фактично виконаних; наявність і своєчасна перевірка якості засвоєного матеріалу; розробка методів та методичних прийомів навчання, виховання, організації та оцінки успішності учнів; використання наочності та технічних засобів навчання; доцільність рекомендованих домашніх завдань.

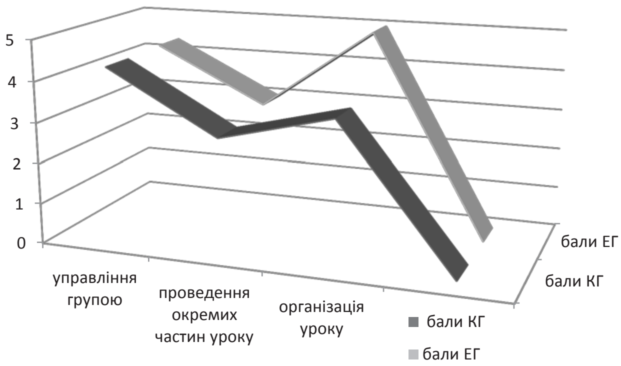

Рис. 1. Характеристика аудиторної самостійної роботи під час проведення практичного заняття

Джерело: розроблено автором

Цей вид СРС ми об'єднали у три групи: організація уроку, проведення окремих частин уроку, управління групою. Аналіз отриманих результатів показав, що якість проведених практичних занять експериментальної групи була вищою ніж у контрольній групі (рис. 1). У той же час відмічено схожу динаміку показників аудиторної самостійної роботи, так студенти обох груп на високому рівні навчилися організовувати заняття, управляти групою, однак ще виникають труднощі під час проведенням окремих частин уроку.

Виявлені відмінності якісного показника між групами аргументуємо запровадженням, в експериментальних групах, обов'язкової індивідуальної консультації до проведення практичного заняття. Така форма співпраці дала можливість студенту критично проаналізувати власний план-конспект, виправити недоліки, краще підготуватись до проведення заняття.

Порівнюючи показники таблиць 1 і 2 ми спостерігаємо логічний взаємозв'язок між підготовкою план-конспекту та результатами проведеного практичного знання. Передусім така позитивна динаміка обумовлена обґрунтованим

Таблиця 1

Рівнева характеристика підготовки план-конспекту для проведення заняття зі спортивних ігор

Шкала оцінювання	Якість проведення у %					
	Баскетбол (2 заняття)		Волейбол (2 заняття)		Гандбол (2 заняття)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
5 балів	6 (11,5%)	4 (8,7%)	16 (30,8%)	6 (13,1%)	16 (30,8%)	12 (26,1%)
4 бали	12 (23,1%)	10 (21,7%)	14 (26,9%)	12 (26,1%)	16 (30,8%)	10 (21,7%)
3 бали	12 (23,1%)	11 (23,9%)	8 (15,4%)	12 (26,1%)	10 (19,2%)	16 (34,8%)
2 бали	10 (19,2%)	10 (21,7%)	8 (15,4%)	8 (17,3%)	10 (19,2%)	4 (8,7%)
1 бал	8 (15,4%)	6 (13,1%)	4 (7,7%)	4 (8,7%)	-	-
0 балів	4 (7,7%)	5 (10,9%)	2 (3,8%)	4 (8,7%)	-	4 (8,7%)

Джерело: розроблено автором

і поміркованим ставленням до організації самостійної роботи. З метою підвищення ефективності аудиторної та позааудиторної роботи, щодо підготовки і проведення практичного заняття студентам рекомендовано діяти за алгоритмом: отримання завдання; опрацювання літературних джерел; добір адекватних засобів та методів навчання; складання план-конспекту заняття; індивідуальна консультація; корекція (за потреби); проведення практичного заняття.

Звертаємо увагу, що під час проведення експерименту неозброєним оком спостерігалась конкуренція між студентами на краще проведення практичного заняття зі спортивних ігор. Така ситуація позитивно сприймалась як студентами так і викладачами та стимулювала учасників експерименту на досягнення кращих результатів. Однак, поряд з позитивними моментами у дослідженні виявлені недоліки, наприклад несумлінне відношення студентів до підготовки план-конспекту (його відсутність). Ці студенти не були допущені до проведення практичного заняття, відповідно не отримали жодного.

Одночасно з підготовкою і проведенням практичного заняття студенти виконували й інші види позааудиторної роботи. На відміну від аудиторної самостійної роботи, яка проходила публічно і за певним графіком викладача, самостійна позааудиторна робота передбачала саморегуляцію до навчально-пізнавальної діяльності у студентів.

Позааудиторна робота важливий етап самоосвітньої діяльності студента, яка спонукає до ініціювання активності, творчих пошуків, підвищення професійних компетентностей, поглиблення знань з предмету. Ми намагалися урізноманітнити СРС різними формами і методами роботи, проводили лекції-конференції, залучали до проведення змагань зі спортивних ігор. Її контроль здійснювався у формі індивідуальних і групових консультацій. На консультаціях застосовувалась рефлексія діяльності студента, яка допомагала виявити проблеми, проаналізувати активність, види і способи підготовки самостійної роботи.

У ході педагогічного дослідження, для мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентам експериментальної групи запропоновано створити «сходи успіху». Для виконання усіх завдань портфоліо студенту необхідно «пройти» дванадцять сходинок. Про свої досягнення студенти доповідали на групових консультаціях.

Аналіз позааудиторної роботи показав, що студенти краще справляються з підготовкою план-конспекту, повідомлення, реферату, конспекту курсу. Дещо складніше їм підготувати презентацію, анотацію до статті, рецензію ці види робіт мають найменший якісний показник успішності.

За результатами проведеного фонового експерименту можна зробити наступні висновки про те, що студенти експериментальної і контрольної групи позитивно сприйняли ідею створення студентського портфоліо в процесі вивчення дисципліни «ТМВ спортивних ігор». Кількісний аналіз робіт експериментальної групи показав, що більшість студентів виконали завдання само-

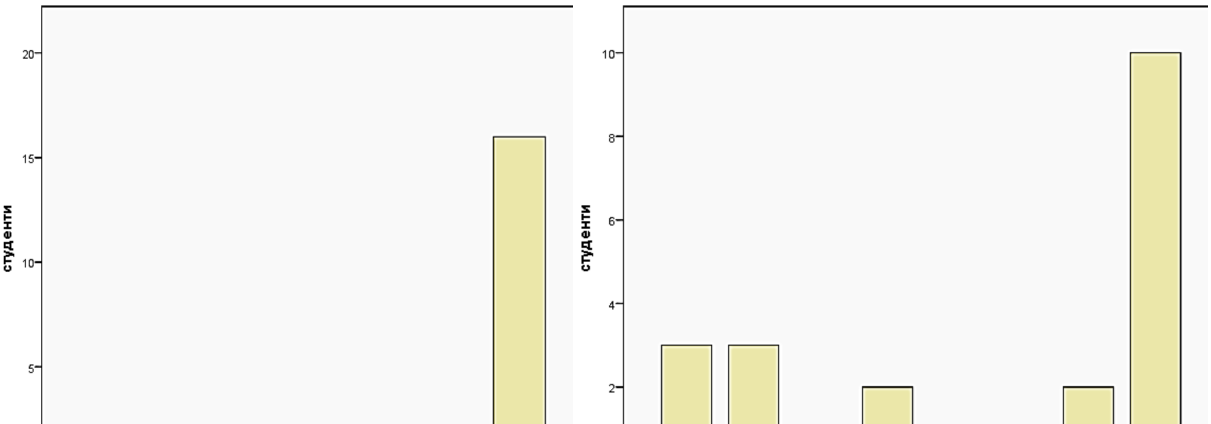

Рис. 2. Кількість виконаної студентами самостійної роботи у портфоліо

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Рівнева характеристика проведення практичного заняття зі спортивних ігор

Шкала оцінювання	Якість проведення у %					
	Баскетбол (2 заняття)		Волейбол (2 заняття)		Гандбол (2 заняття)	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
5балів	7 (13,5%)	6 (13,1%)	20 (38,5%)	6 (13,1%)	16 (30,8%)	14 (30,4%)
4 бали	14 (26,9%)	11 (23,9%)	16 (30,8%)	15 (32,6%)	22 (42,3%)	14 (30,4%)
3 бали	12 (23,1%)	12 (26,1%)	14 (26,9%)	10 (21,7%)	9 (17,3%)	10 (21,8%)
2 бали	9 (17,3%)	10 (21,7%)	-	9 (19,6%)	5 (9,6%)	4 (8,7%)
1 бал	6 (11,5%)	2 (4,3%)	-	2 (4,3%)	-	-
0 балів	4 (7,7%)	5 (10,9%)	2 (3,8%)	4 (8,7%)	-	4 (8,7%)

Джерело: розроблено автором

стійної роботи (74%), два студенти не виконали по одному завданню (8,8%), ще один – два завдання (4,3%). Також в експериментальній групі є студенти, які підготували по вісім, сім та шість завдань, що відповідає середньому та достатньому рівню виконання самостійної роботи. Дещо гіршими виявились показники контрольної групи так 43,4% студентів виконали усі завдання самостійної роботи. Однакова кількість студентів як в експериментальній так і в контрольній групі підготувала одинадцять і десять різновидів самостійної роботи. За показником «Кількість виконаної студентами самостійної роботи у портфоліо» 4 студенти показали середній рівень, ще 6 – низький (рис. 2).

Важливим етапом дослідження є визначення якості підготовлених студентських робіт у портфоліо. Так в експериментальній групі високий рівень продемонстрували 47,8%, вище за середній – 21,7%, середній рівень виявлено – у 17,4%, нижче середнього – у 13,1% студентів. У контрольній групі 30,4% студентів підготували усі види робіт на п'ять балів, 26,1% – показали вище середнього рівень підготовки; 21,7% – середній рівень, показники нижче середнього рівня виявлено у 13,1%, низький рівень якості виконання самостійної роботи – у 8,7% досліджуваних.

Висновки і пропозиції. Дослідивши кількісні та якісні показники виконання самостійної роботи студентів, встановлено доцільність запровадження портфоліо студентських робіт для підвищення активності студентів до виконання самостійної роботи з дисципліни «ТМВ спортивних ігор». У той же час різноманіття видів самостійної роботи включених до портфоліо допомогло дослідити динаміку навчально-пізнавальної, творчої діяльності студентів, а також підтверджує думку про те, що це ефективний спосіб фіксації, накопичення та оцінювання індивідуальних досягнень студентів орієнтований не тільки на процес оцінювання, але і самооцінювання. Вважаємо, що метод портфоліо студентських робіт необхідно систематично впроваджувати у практику викладання дисциплін спортивного спрямування.

Список літератури:

1. Балицька Т.В. Організаційно-педагогічні умови самостійної роботи студентів педагогічних університетів у процесі кредитно-модульного навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Т.В. Балицька; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2010. – 20 с.
2. Бондаренко В.В. Педагогічні аспекти організації самостійної роботи майбутніх фахівців фізичної культури / В. Бондаренко // Педагогічні науки: зб. наук. праць. Вип. 54 / Полтав. нац пед ун-т імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2012. – № 54. – С. 54–59.
3. Наумчук В.І. Професійна підготовка майбутніх вчителів фізичної культури в процесі самостійної роботи зі спортивних ігор: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / В.І. Наумчук; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2002. – 19 с.

Бабалич В.А.
Центральноукраинский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

ОРГАНИЗАЦИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СПОРТИВНЫХ ИГР» С ПОМОЩЬЮ ПОРТФОЛИО

Аннотация
В статье представлены результаты исследования практики организации самостоятельной работы студентов в процессе изучения дисциплины «Теория и методика преподавания спортивных игр». Во время исследования была предпринята попытка экспериментально проверить эффективность метода портфолио в процессе изучения дисциплины «Теория и методика преподавания спортивных игр». Определены виды самостоятельной работы, систематизирован процесс организации учебно-познавательной деятельности студентов с дисциплины. Разработанная методика помогла проанализировать динамику усвоения профессиональных компетенций. Результаты исследования позволили установить, что в экспериментальных группах повысилось качество выполнения самостоятельной работы, что свидетельствует об эффективности внедренной методики.

Ключевые слова: спортивные игры, физическое воспитание, студент, метод портфолио, самостоятельная работа.

Babalich V.A.
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

ORGANIZATION OF THE SELF-EMPLOYED WORK OF STUDENTS IN THE DISCIPLINE STUDY PROCESS «THE THEORY AND METHODOLOGY OF TEACHING SPORTS GAMES» WITH PORTFOLIO

Summary
The article presents the results of the study of the practice of organizing independent work of students in the process of studying the discipline «The theory and methodology of teaching sports games». During the study, an attempt was made to experimentally test the effectiveness of the portfolio method work in the study of the discipline «The theory and methodology of teaching sports games». The types of independent work are determined; the process of organization of educational and cognitive activity of students on the subject is systematized. The developed method helped to analyze the dynamics of assimilation of professional competencies. The results of the study made it possible to establish that in experimental groups, qualitative indicators of the implementation of independent work, which indicates the effectiveness of the developed methodology, has increased.
Keywords: sports games, physical education, student, portfolio method, independent work.

УДК 371.14

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Берегова О.А.
КЗ «Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» ЗОР

В статті аналізується міжнародний досвід розвитку професійного педагогічного працівника в умовах післядипломної педагогічної освіти (Франції, Великої Британії, Німеччини, США). Висвітлені основні проблеми професійного педагогічного розвитку в досвіді міжнародної неперервної освіти. Охарактеризовані форми сучасної освіти: формальна, неформальна та інформальна. Представлений «інститут менторства» як один з шляхів професійного розвитку сучасного вчителя.
Ключові слова: система післядипломної освіти, педагогічний працівник, професійний розвиток, форми освіти, інститут менторства.

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти поставлені завдання щодо формування самостійної та самодостатньої особистості, здатної до професійного розвитку, активної адаптації на сучасному ринку праці та творчої самореалізації. Ці завдання пов'язані з новими вимогами суспільства до реформування української освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неперервна освіта педагогів у сучасних умовах розуміється як системне поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти, що супроводжує професійну сферу. Усі три зазначених види освіти, їх структура, переваги та недоліки досліджуються вітчизняними та зарубіжними вченими: міжнародний досвід розвитку післядипломної педагогічної освіти [1, 2, 3, 4, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16]; формування професійної майстерності педагогічних працівників [5, 7, 12]; форми сучасної освіти [6, 10, 18].

Нормативно-правова база регламентує систему неперервної освіти педагогічного працівника: Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 ст. 51 Сертифікація педагогічних працівників (проект № 3491-д). Наказ МОН України від 08.08.2017 № 1127 «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки України щодо розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2020 року».

Одне з риторичних питань яке постає перед педагогічним працівником це – Яким має бути сучасний викладач? Найпоширеніші професійні якості викладача: викладання фахового предмета на високому рівні; вміння мотивувати своїх учнів; любити свою роботу; створювати позитивну атмосферу; бути вмонтованим; володіння та застосування інноваційними технологіями освіти, що визначають нові параметри нової української школи; розвиток креативної особистості; здатність бачити різноманіття учнів; проектувати психологічно-комфортне освітнє середовище; формування патріотичних почуттів дітей; удосконалення в учнів умінь практично використовувати багатство рідної мови; тісна співпраця з батьками і т. ін.

Але найголовніша характерна риса сучасного вчителя – це готовність до саморозвитку, самонавчанню, самоменеджменту педагогічного працівника, яка триває всю Вашу професійну кар'єру. Але як ми можемо це зробити? Як проаналізувати

індивідуальні та колективні професійні потреби? Один із шляхів це скористатися програмою професійного розвитку педагогічного працівника.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблеми якісної підготовки та сертифікації вчителів є актуальною як для України, так і для зарубіжних країн, тому що педагогічна освіта постійно актуалізується у зв'язку з розвитком тенденцій у суспільстві. Їх модернізація й удосконалення вимагають вивчення досвіду інших країн, впровадження позитивних надбань у практику професійної підготовки та сертифікації учителів в Україні.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у систематизації міжнародного досвіду розвитку професійного педагогічного працівника в умовах післядипломної педагогічної освіти. Для досягнення мети, поставленні наступні завдання: висвітлити основні проблеми професійного педагогічного розвитку в досвіді міжнародної неперервної освіти; охарактеризувати форми сучасної освіти; представити перспективність «інституту менторства».

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародний досвід свідчить про те, що особливу увагу в професійному розвитку педагогічного працівника приділяється: моделі освіти, що базується на системному зв'язку дисциплін; професійній педагогічній компетентності; упровадженню ІКТ у навчальний процес; підготовці вчителя до діяльності в полікультурному середовищі та середовищі національної меншини; інтеграції теорії та практики, а також послідовності навчальних планів; переходу від педагогічної освіти до професійної діяльності.

Досвід підвищення кваліфікації педагогічного працівника в системі міжнародної післядипломної освіти.

Франція. Особливістю системи підвищення кваліфікації Франції є особиста зорієнтованість професійного розвитку вчителя. Традиційними як для України, так і для Франції є проблеми особистої мотивації вчителя, відсутність у школах заміни вчителю, який мав би пройти перекваліфікацію, недостатність бюджету [1]. Тривалість усіх періодів підвищення кваліфікації у Франції за кошти бюджету чи підприємства з початку активного професійного життя до моменту виходу на пенсію має скласти один рік (або 1200 годин, якщо підвищення кваліфікації відбувається без відриву від виконання виробничих чи службових обов'язків) [9, с. 25–29].

Велика Британія. В умовах децентралізованої системи управління освітою в Англії, удосконаленням професійної компетентності педагогічного працівника займаються на всіх рівнях: національному, регіональному та місцевому. Система післядипломної освіти поділяється на 2 напрями: удосконалення здобутих вмінь та навичок; оволодіння новими знаннями, формування нових умінь та навичок. У навчальних планах більше 60% часу відводиться дискусіям, практикумам [13, с. 10]. Серед форм підвищення кваліфікації: групові форми роботи; активні методи навчання: рольові ігри, драматизація, розв'язання педагогічних завдань, перегляд відеофрагментів зі шкільної практики та їх обговорення, тренінги; індивідуальна підготовка вчителів у межах школи; методичні семінари; конференції, «круглі столи»; дискусії; групова розробка навчальних планів, програм, дидактичних матеріалів; дні професійного розвитку, керівництво дослідницькою роботою вчителя [5, с. 16].

Німеччина. Післядипломна педагогічна освіта вчителів у Німеччині включає два основі напрями: підвищення кваліфікації і додаткову підготовку. Коло завдань першого напряму пов'язано з професійним удосконаленням учителя відповідно до його базової спеціальності (вчитель-предметник). Завдання другого напряму в документах земель пов'язано з наданням учителю нової педагогічної спеціальності або вдосконаленням його професійної кваліфікації для переходу на вищу посаду [11, с. 12]. Система післядипломної педагогічної освіти Німеччини відзначається децентралізацією управління, вертикальною адміністративно-організаційною диференціацією, і у кожній із 16 земель-суб'єктів федерації реалізовується на між земельному (федеративному), земельному (центральне підвищення кваліфікації), місцевому (локальне підвищення кваліфікації) та індивідуальному (особистісне підвищення кваліфікації) рівнях [16, с. 84]. Підвищення кваліфікації у Німеччині – добровільна справа кожного педагога, який має можливість отримати додаткову спеціальність, навчаючись на підготовчих курсах, організованих земельними міністерствами культури та освіти або ж в університетах. Під час вибору предмета, що додатково вивчається, враховуються як побажання слухача, так і потреби навчального закладу. Після завершення підготовки вчитель складає додатковий іспит і, у разі успішного його складання, отримує допуск до викладання дисципліни за фахом в усіх типах шкіл. Ці заходи сьогодні користуються в Німеччині великим попитом. Адже фахівець, компетентний у різних сферах науки, має кращі шанси реалізувати свої здібності та прагнення на ринку праці, покращити свій матеріальний добробут [1].

США. Різнорівневі вищи навчальні заклади пропонують широкий перелік різних за часом програм підвищення кваліфікації, за очною, дистанційною або змішаною формою навчання. Нормативною основою професійного розвитку педагогічного працівника є національні стандарти професійної педагогічної освіти за фахом які передбачають їх фундаментальну, психолого-педагогічну, методичну, інформаційно-технологічну, практичну й соціально-гуманітарну підготовку [17]. Загалом система підвищення кваліфікації в США дуже поширена, бо має під собою матеріальне підґрунтя: вчитель, який впродовж року проходив навчання за будь-якою формою, має можливість отримати надбавку до зарплати. Раз на п'ять років учителі проходять обов'язкову сертифікацію для підтвердження учительської ліцензії, що вимагає постійного розвитку і вдосконалення свого фаху [6].

Але існує ряд проблем у професійному педагогічному розвитку з якими стикається міжнародна неперервна освіта: занадто багато уваги приділяється новітнім технологіям на шкоду іншим важливим напрямам, що дозволяють поліпшити навчання; викладачі займаються переважно самоосвітою або покладаються на досвід інших викладачів щодо професійного розвитку;

лише 30% вчителів спираються на університетську підготовку у викладанні своїх занять; більшість викладачів вважають, що вони недостатньо підготовлені до використання новітніх технологій у своїх класах і для планування занять.

Як було зазначено вище, міжнародний освітянський простір визнає різні форми післядипломної педагогічної освіти: формальна, неформальна і інформальна. Щодо України, у законопроекті про освіту ст. 9 «Види здобуття освіти», де пропонується легалізація неформальної та інформальної освіти та створення умов офіційного визначення результатів навчання отриманих в цих видах навчання. На відміну від країн, які досліджуються, в нашій країні не відомо саме які і скільки існує закладів неформальної освіти та офіційне визнання цих результатів неможливо [18]. І. Пекар зазначає, що неформальна освіта пропонує «альтернативні форми навчання та новий зміст, які допомагають людям пристосуватися до постійних трансформацій суспільства [10]. В багатьох європейських країнах неформальна освіта позиціонується у сфері громадянської освіти і спрямована на створення умов для формування демократично орієнтованого громадянина. Як будувати суспільство, де є місце для всіх, чому важливо брати на себе відповідальність за процеси, які відбуваються навколо, і як це робити, як бути громадянином не тільки де-юре, але і де-факто – ці питання стали лейтмотивом програм неформальної освіти в Європі».

Основні характерні риси професійного розвитку педагогічного працівника (міжнародний досвід): розбудови національних систем післядипломної педагогічної освіти; рівноваги інтересів усіх учасників, партнерів у сфері післядипломної педагогічної освіти, центральних органів управління освітою, регіональних органів управління освітою та органів освіти на місцевому рівні, шкільної адміністрації, вчителів; інноваційна діяльність вчителів: використання ІКТ; активне використання дистанційного навчання для вдосконалення професійної компетентності вчителя на міжнародному, національному та індивідуальному рівнях; розповсюдження циклової та блочної системи вивчення; підняття престижу професії вчителя; недержавне фінансування; самоменеджмент/лідерство; інститут менторства.

За логікою нової моделі підготовки вчителя у школах необхідно створити своєрідний інститут наставництва або так званого менторства (mentorship). Статус учителя-наставника передбачає не тільки особливі права і певну платню, він також запроваджує цілу низку принципово нових вимог до професіоналізму і майстерності педагога. Саме тому вчителів-наставників можливо віднести до категорії висококваліфікованих педагогів-майстрів. Залучення цих найбільш кваліфікованих шкільних учителів до процесу професійної підготовки студентів-майбутніх вчителів виступає стрижневою ідеєю кардинального оновлення системи педагогічної освіти для школи XXI століття. Сутність педагогічного наставництва визначається як двобічний зв'язок у педагогічному середовищі між досвідченим педагогом-ментором і молодим учителем. При цьому відбувається професійний розвиток не тільки вчителя-початківця, а й досвідченого наставника, оскільки він повинен постійно оновлювати свій педагогічний репертуар, свідомо розвиваючи педагогічну рефлексію [9, с. 229].

Учитель-наставник призначається директором школи, і з цього моменту саме він несе відповідальність за якість практичної підготовки майбутніх учителів у базовій школі. Він планує розклад практикантів з урахуванням побажань членів педагогічного колективу, підтримує зв'язок з викладачами-предметниками і регулярно зустрічається з професійним тьютором, допомагає студентам у плануванні уроків, оцінює якість їх проведення, відвідує засідання ради факультету і ради екзаменаторів. Таким чином забезпечується керівництво педагогічною практикою з боку тих, хто безпосередньо ознайомлений з проблемами даної школи і конкретної місцевості. Професійний тьютор працює з групою шкіл і, як правило, відвідує кожну з них двічі за період педагогічної практики.

Серед складових компонентів педагогічної майстерності так званого ментора більшість учених виділяють такі: психолого-педагогічні знання з предмету спеціалізації, методики його викладання, психології, фізіології, гігієни; міжособистісні вміння: терпимість, дружелюбність, почуття гумору, прагнення взаєморозуміння; технічні вміння: планування, обговорення, зворотній зв'язок, оцінка тощо; комунікативні вміння: встановлення вірних відносин з колегами та учнями/студентами; організаторські вміння: керівництво груповою та індивідуальною роботою учнів/студентів; уміння викладати у змішаному навчальному середовищі.

Отже, перспективними шляхами використання європейського досвіду післядипломної освіти педагогів в Україні визначено збереження та адекватне представлення вітчизняного досвіду післядипломної педагогічної освіти у європейському та світовому освітньому просторі; розбудова правового поля післядипломної педагогічної освіти; підняття престижу професії вчителя; запровадження науково обґрунтованої та справедливої системи матеріального стимулювання, яка передбачає тісний зв'язок атестації педагога з підвищенням його кваліфікації; встановлення суттєвих надбавок до заробітної плати на основі атестації та підвищення рівня кваліфікації; формування нового механізму фінансування системи післядипломної педагогічної освіти, формувати спеціальні фонди для підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі неперервної педагогічної освіти.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Здійснюючи проектування саморозвитку вчителя варто пам'ятати про неповторність, унікальність, індивідуальні характеристики кожної особистості, ціннісні орієнтації, кругозір тощо! Сучасний учитель України – це фахівець, який втілює в життя концепцію неперервної освіти та забезпечує реалізацію інноваційних педагогічних технологій, що розвиваються до вимог сучасного суспільства. Для цього необхідно розробити діагностичну модель професійного розвитку вчителя, на основі якої він міг би визначати рівень своїх професійних навичок та особисті потреби їхнього розвитку та навчання за змішаною або дистанційною формою навчання.

Список літератури:

1. Вакуленко Т.И. Становление и развитие системы повышения квалификации учителей Германии: дис. на соиск. уч. ст. канд. пед. наук: 13.00.01 / Т.И. Вакуленко. – К., 1995. – 186 с.
2. Гаманюк В.А. Система підготовки педагогічних кадрів та підвищення їх кваліфікації у Німеччині: дис. на соиск. уч. ст. канд. пед. наук: 13.00.01. / В.А. Гаманюк. – К., 1995. – 221 с.
3. Гаргай В.Б. Курсовая модель повышения квалификации учителей на Западе [Электронный ресурс] / В.Б. Гаргай // Сибирский учитель. – 2003. – Выпуск № 6(30), Ноябрь-декабрь 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sibuch.ru/article.php?no=205
4. Капосльоз Г.В. Зарубіжний досвід професійного розвитку науково-педагогічних працівників в системі післядипломної освіти / Г.В. Капосльоз, В.М. Невмержицький, О.О. Рибчук, О.Д. Розумний // Військова освіта. – 2016. – № 2. – С. 93–102. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2016_2_14
5. Кіщенко Ю.В. Формування професійної майстерності вчителя в системі педагогічної освіти Англії та Уельсу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Ю.В. Кіщенко. – К., 2000. – 20 с.
6. Ковальчук В. Професійний розвиток вчителів: міжнародний досвід // Василь Ковальчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/485-profesijnij-rozvitok-uchiteliv-zarubizhnij-dosvid 18
7. Корсак К.В., Гранюк Л.О. Франція: післядипломна освіта та її досягнення / К.В. Корсак, Л.О. Гранюк // Післядипломна освіта в Україні. – 2001. – № 1. – С. 28–31.
8. Лащихіна В.П. Розвиток системи підготовки педагогічних кадрів у Франції (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 / В.П. Лащихіна. – К., 2009. – 20 с.
9. Мукан Н. Система неперервної професійної освіти педагогів Канади: інституції та їхня діяльність / Наталія Мукан // Вісник Львівського університету. – Серія: педагогічна. – 2007. – Вип. 22. С. 227–231.
10. Пекар Іванна. Роль неформальної освіти у сучасному суспільстві / Іванна Пекар// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://business-territory.com/articles/rol-neformalno%D1%97-osv%D1%96ti-u-suchasnomu-susp%D1%96lstv%D1%96
11. Синенко С.І. Розвиток післядипломної педагогічної освіти в країнах Західної Європи (Англія, Франція, Німеччина): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / С.І. Синенко. – К., 2002. – 21 с.
12. Скрипчук Н.В. Формування професійної майстерності вчителя іноземної мови в системі післядипломної освіти України і Франції / Н.В. Скрипчук // Народна освіта: електронне наукове фахове видання. – 2007. – Вип. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007–1/07snvouf.htm
13. Соколова А.В. Професійна підготовка вчителя у системі педагогічної освіти Англії і Шотландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 / А.В. Соколова. – О., 2009. – 20 с.
14. Adult Learning and Education. Canada progress report for the UNESCO Global Report on Adult Learning and Education (GRALE) and the end of the United Nations Literacy Decade. Council of Ministers of Education Canada. Toronto, 2012. – 66 р.
15. Andritsou Maria La formation continue des professeus de langues étrangères / Maria Andritsou // Le français dans le monde. – 2005. – № 325.
16. Heimerer L., Lohrer K. Diezen trale und regionale Lehrerfortbildung / L. Heimerer, K. Lohrer // Die berufsbildende Schule. – 48(2000)12. – P. 644–658.
17. Hayes D. Inservice teacher development: some basic principles / D. Hayes // English Language Teaching Journal. – 1995. – V. 49, № 3. – P. 3–4.
18. Werquin Patrick. Recognition of Non-Formal and Informal Learning: Country Practices / Patrick Werquin. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/44600408.pdf

Береговая О.А.
КУ «Запорожский областной институт
последипломного педагогического образования» ЗОС

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО РАБОТНИКА

Аннотация
В статье анализируется международный опыт развития профессионального педагогического работника в условиях последипломного педагогического образования (Франции, Великобритании, Германии, США). Определены основные проблемы профессионального педагогического развития в опыте международного непрерывного образования. Охарактеризованы формы современного образования: формальное, неформальное и информальное. Представлен «институт менторства» как один из путей профессионального развития современного учителя.
Ключевые слова: система последипломного образования, педагогический работник, профессиональное развитие, формы образования, институт менторства.

Beregova O.A.
MI «Zaporizhzhia Regional Institute
of Postgraduate Pedagogical Education» ZRC

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL STAFF

Summary
In the article it is analysed international experience of the professional development of pedagogical staff in the conditions of postgraduate pedagogical education (France, Great Britain, Germany and USA). The basic problems of professional pedagogical development are lighted up in the experience of international continuous education. The forms of modern education are described: formal, non-formal and informal. It is presented «the institute of mentoring» as one of the ways of professional development of modern teacher.
Keywords: system of postgraduate education, pedagogical staff, professional development, forms of education, institute of mentoring.

УДК 37.015.31:172:373.8:353.1

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТА ПЕДАГОГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

Богомолова Н.М.
Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

Досліджено теоретичні питання впливу соціокультурного та педагогічного середовища на процес формування громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону. Розглянуто особливості набуття громадянської ідентичності учнями старшої школи, яка формується в полікультурному середовищі. Визначено цілеспрямованість педагогічного впливу у вихованні громадянськості старшокласників. Доведено важливість полікультурного виховання у формуванні громадянськості старшокласників. Встановлено необхідність зміщення акцентів у змісті формування громадянськості учнів старшої школи та відповідну підготовку і перепідготовку педагогів.
Ключові слова: громадянськість, ідентичність, соціокультурне середовище, педагогічне середовище, полікультурне виховання, старшокласник.

Постановка проблеми. Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з убезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Формування громадянина в Україні сьогодні детерміноване суспільними процесами, суперечність і складність яких полягають у тому, що наша країна стала на шлях одночасної побудови правової держави і громадянського суспільства. Це передбачає потребу формування таких рис особистості, як толерантність, активна громадянська позиція, пріоритет загальнолюдських цінностей, повага до закону, прагнення до соціальної гармонії тощо. Тому в умовах реформування українського суспільства особливого значення набувають питання визначення перспектив розвитку особистості громадянина, шляхів і засобів реалізації її прав та свобод.

У Конституції України визначено, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх народів і національних меншин [3].

Метою Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки є визначення пріоритетів та основних напрямів національно-патріотичного виховання дітей та молоді, розвитку відповідних інститутів держави і суспільства, забезпечення змістового наповнення національно-патріотичного виховання, в тому числі, – формування національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду, розвитку діяльнісної відданості у розбудові України, формування активної гро-

мадянської, державницької позиції та почуття власної гідності [10].

Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді також виходить з ідеї об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства [6].

Україна є багатокультурною державою, в якій проживають представники понад 130 національностей, формувалася вона протягом багатьох століть, а тому всі регіони мають свої особливості, які необхідно враховувати при формуванні та реалізації державної політики, в тому числі у галузі освіти. Так необхідно враховувати склад суб'єктів освітніх систем з різним мовним, культурним та поліетнічним складом учасників навчально-виховного процесу і різноманіття цих культур в соціумі.

Метою сучасної освіти є «...виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству...» [2].

Серед основних засад державної політики у сфері освіти є: виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; формування громадянської культури та культури демократії» [2].

Таким чином, процес виховання у навчальних закладах набуває якісно нового статусу і стимулює до пошуку різноманітних підходів у підвищенні ефективності виховання у цілісному освітньому процесі, зближення виховання і навчання, підсилення виховного потенціалу на основі індивідуально-психологічних особливостей виховання і навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади виховання громадянськості особистості представлено у працях сучасних філософів – П. Кононенка, В. Кременя, М. Поповича, В. Ткаченка, В. Шинкарука; психологів – І. Беха, М. Боришевського, А. Маслоу, Є. Помиткіна, В. Рибалки, К. Роджерса та ін.

У педагогічному дискурсі проблема становлення громадянськості молоді обґрунтована П. Вербицькою, П. Ігнатенком, Н. Косарєвою, А. Крицькою, О. Коберником, В. Оржеховською, Г. Пустовітом, О. Сухомлинською, І. Тараненко, К. Чорною та ін.

Окремі аспекти громадянськості висвітлено у педагогічних дослідженнях останніх років, присвячених вихованню культури демократизму учнівської молоді (Г. Назаренко); саморозвитку і самореалізації особистості старшокласників у процесі соціалізації (Ж. Воронцова, А. Ковальова, Н. Комісаренко); розвитку зростаючої особистості у системі вільного виховання (Т. Калініченко); формування пізнавальної самостійності та ініціативності старшокласників (В. Логвіненко, В. Манько, Т. Пащенко); сприяння громадянському самовизначенню учнівської молоді (І. Сахневич) та інших.

Процес складання, набуття довершеності й зрілості рис та якостей молодої людини у конкретному соціокультурному середовищі досліджували Т. Гуковська (формування емоційно-почуттєвої сфери), С. Додурич (формування патріотичних цінностей), Л. Король (формування національного характеру), Р. Мохнюк (формування громадянської культури), Н. Ревнюк (формування національної самосвідомості), Н. Рожкова (формування моральних якостей особистості), Л. Устименко (формування дозвіллєвої культури) та ін.

У дослідженнях науковців Т. Алексєєнко, І. Звєрєвої, А. Капської, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрика, Ж. Петрочко, С. Савченко розглядається соціокультурний і педагогічний феномен соціалізації як перехід від пасивного соціалізаційного впливу до активного, що і визначає суб'єктність особистості. У наукових працях цих вчених аналізуються закономірності, принципи, зміст та процес трансформації суспільних та громадянських цінностей, особливості їх інтеріоризації зростаючою особистістю.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Очевидно, що дослідження проблемного поля соціального виховання не має залишатися поза увагою науковців, однак, заради об'єктивності маємо констатувати, що у такому процесі немає єдиного напряму до поставленої мети, а тому питання ефективного впливу спеціальної системи педагогічної взаємодії, різних факторів оптимізації на формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі не регламентується й зумовлене, перш за все, трансформуючою, розвивальною функцією соціальних інститутів та індивідуальними якостями особистості, яку належить соціально виховати.

Проте подальшої розробки потребують визначення особливостей впливу соціокультурного та педагогічного середовища на формування в учнів старшої школи саме громадянськості, яка на сучасному етапі розвитку педагогічної науки визначається як «політична соціально-психологічна якість, властивість поведінки індивіда, що характеризується усвідомленням себе повноправним громадянином країни з політично зрілою свідомістю, розвинутим почуттям патріотизму і не лише співпричетністю до долі своєї країни і свого народу, а й відповідно організованою діяльністю» [9, с. 6].

Громадянськість як наукове поняття покликане увібрати в себе змістовні нюанси оптимального співвіднесення людини й суспільства, держави. Тож вона має поставати як інтегральна характеристика суб'єкта, яка містить певні складники. З огляду на актуальність набуття громадянськості суб'єктом в теперішніх соціально-політичних умовах потрібно говорити про цілеспрямоване її формування в процесі педагогічного впливу. Це призводить до необхідності розглядати системне співвідношення суб'єкта з компонентами соціального середовища, яке постає як соціокультурне, а також із спеціально організованим педагогічним середовищем.

Цей процес відповідного становлення й розвитку має бути осягненим науково, щоб оцінити можливості механізмів цілеспрямованого впливу на нього в плані ефективного сприяння в потрібному напрямку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення впливу соціокультурного та педагогічного середовища на процес формування громадянськості у старшокласників в полікультурному регіоні.

Виклад основного матеріалу. Процес набуття громадянськості старшокласниками є органічною складовою більш загального процесу соціалізації і це дає можливість розглядати його як «громадянську ідентифікацію», а результат цього процесу позначати зокрема і як «громадянську ідентичність». Така ідентичність може розглядатись не тільки як результат ідентифікації, а також і як мета того, з чим треба ідентифікуватись, а феномен громадянської ідентичності «міститься» в соціальному середовищі і тому може поставати як цілісний образ або як система складників (якостей, цінностей, рис, тощо).

Саме такий підхід дає можливість подальшого розгляду процесу формування громадянськості старшокласників як взаємодію зовнішніх та внутрішніх факторів, а значення виховного середовища – як складової полікультурності освітнього процесу.

Формування ідентичності особистості також обумовлено особливостями регіону, його етнонаціональним складом та соціальним устроєм. Особливості полікультурного середовища вимагають у процесі формування громадянських якостей урахування низки об'єктивних та суб'єктивних факторів: національно-територіального, соціально-економічного, соціального середовища, ідеології, політики, моралі та ін.

Виховання громадянськості, в умовах сформованої політичної нації, все менше залежить від етнокультурної основи, приналежності суб'єктів до неї. А от цінність толерантності до носіїв інших етнокультурних основ залежить від умов соціалізації, тобто – середовища, – істотним чином.

Таким специфічним середовищем, на нашу думку, є полікультурний регіон. Саме проживаючи і навчаючись поруч з носіями інших культур, суб'єкт може й повинен напрацьовувати у себе відповідну толерантність до них – як до узагальненого образу, так і до конкретних індивідуальних носіїв.

Тож полікультурність регіонального соціуму стає окремим питанням, оскільки існують нюанси репрезентації етнокультурних цінностей їх носіями в різних регіонах. Одна справа, коли в масштабі регіону наявні осередки компактного проживання таких носіїв, і тоді можна говорити про певною мірою реального колективного суб'єкта. Інша справа, коли носії унікальних або навіть і поширених у регіоні етнокультурних цінностей розпорошені територіально, вписуючись в соціокультурний контекст регіону певним чином дифузно. Тоді таким носіям важче зберігати саме культурну ідентичність в цілісній громадянськості, а вплив на них інших культур – істотніший.

Полікультурність як внутрішнього, так і зовнішнього суспільного середовища вимагає від кожного громадянина країни навичок міжкультурної комунікації та толерантного ставлення до культурних цінностей інших народів. Тому дедалі гостріше постає необхідність виховання учнівської молоді до життя в культурно мінливому світі. Вирішальна роль має належати полікультурному вихованню у школі, як одній із наймасовіших соціальних інституцій сучасності.

Індикатор цілеспрямованості впливу на вихованця в педагогічній науці артикульовано в термінах стихійної чи цілеспрямованої соціалізації, котрі певним чином протиставляються. Так, наприклад І. Осадчий вважає, що пасивна соціалізація є процесом привласнення суспільних цінностей у соціальній спільноті, який відбувається в умовах реального середовища і не характеризується свідомою цілеспрямованою активністю вихованця, в той час як активна соціалізація характеризується свідомою цілеспрямованою активністю вихованця» [7, с. 9].

Але соціалізація має поставати не тільки в ціннісному аспекті, а натомість – і в решті суттєвих компонентів соціального буття, а активність вихованця в його соціалізації теж може мати стихійний прояв і не знаходити адекватного відгуку в середовищі. Тож, на нашу думку, в окресленні активної соціалізації не вистачає керівного вектору зовні – *активності вихователя*. Середовище постає змістовно як ієрархія вкладених його контекстів у порядку зменшення рівня загальності: природне → культурне → соціальне → педагогічне. При цьому рівень цілеспрямованості по впливу на вихованця збільшується в тому ж напрямку. Більше того, перші два контексти виглядають як цілковито стихійні, навіть попри те, що в культурних традиціях можуть міститись принципи й правила, якими гіпотетичний абстрактний вихованець має керуватись у своєму житті – вони не адресовані актуально конкретній людині, допоки соціум в особі батьків, бабусі чи інших близьких з безпосереднього оточення не актуалізують їх.

Тож можна вважати, що цілеспрямованість впливу виникає на двох останніх рівнях (соціальне → педагогічне), до того ж різниця між ними полягає в тому, що саме педагогічне середовище є спеціально створеним фахівцями – педагогами.

Розуміючи цілеспрямованість саме як атрибут педагогічного середовища, відзначимо, що воно набуває особливого значення в тих умовах, коли в суспільстві загострюються чинники, деструктивні для набуття національної ідентичності та громадянськості.

Актуальність проблеми набуття громадянськості старшокласниками в умовах сьогодення набуває підвищеного рівня, спричиняючись кількома чинниками:

1. Глобалістські тенденції, багатокультурність певних регіонів, елементи інформаційної війни проти України ускладнюють громадянську ідентифікацію.

2. Громадянська ідентичність формується саме у старшій школі (в контексті відповідного вікового періоду).

3. Необхідність зміщення акцентів у змісті формуванні громадянськості учнів старшої школи та відповідну підготовку і перепідготовку педагогів.

І вже якщо суспільство буде функціонувати успішно щодо забезпечення соціалізації, то одним з результатів цього й стане активність вихованця у розвитку своєї громадянськості. А його потреба в цьому задовольнятиметься і в педагогічному середовищі, і в результаті його подаль-

ших пошуків у соціокультурному оточенні та інформаційному просторі.

Так П.В. Вербицька у своєму дослідженні зауважує, щодо при формулюванні змісту та завдань громадянського виховання у сучасних умовах необхідно врахувати впливи нових чинників розвитку інформаційного суспільства – глобалізації, полікультурного суспільства, рівня та потреб демократичного поступу в Україні [1, с. 58].

П.І. Кендзьор також зазначає, що соціалізація молоді відбувається в умовах множинності різних варіантів соціального позиціонування, пізнання й узагальнення дійсності, тому багатокультурність важко піддається уніфікації й вступає в суперечність із закономірностями глобалізаційних процесів [4, с. 54].

Для створення узагальненої моделі процесу формування громадянськості можливим було б поставити вихованця в центр концентричних кіл, і вважати, що він є цілком зануреним саме у педагогічне середовище, яке трансформує собою всі попередні рівні, більш загальні. Але тоді в такій схемі не враховувався би стихійний вплив на вихованця, що здійснюється з кожного із зазначених рівнів. Тож позначимо педагогічне середовище окремим структурним компонентом, котрий немов би «стоїть на шляху» сприйняття зразків громадянської ідентичності (із зовнішнього «контейнера»), причому символізує цілеспрямовану «половину» цього шляху на відміну від стихійної.

Отже, педагогічне середовище призначене опосередковувати зовнішні соціальні впливи у справі сприйняття суб'єктом предмету громадянської ідентичності, щоб зі стихійної форми вони ставали якомога цілеспрямованішими. Саме у педагогічному середовищі здійснюється педагогічний вплив на вихованця, а в плані передачі йому вмісту «контейнера громадянської ідентичності» це середовищне посередництво виглядає метафорично як певний фільтр з додатковими функціями.

Таким чином, якщо визнавати певну суб'єктність педагогічного середовища (в плані здійснення ним впливу на вихованця), то для виконання своєї ролі у громадянській ідентифікації воно повинне здійснювати такі достатньо технічні функції:

– насамперед віднайти в соціокультурному середовищі те, що становить наповнення «контейнеру громадянської ідентичності», тобто, виконати функцію своєрідного **селектора** (якщо висловлюватись технічною лексикою);

– для цього доведеться «збирати» цей предмет з різних джерел, тобто функція педагогічного середовища в цьому аспекті постає як **«колектор»** (тобто збирач у єдиний масив);

– оскільки попередні функції тривають у часі, то цей масив має накопичуватись, допоки не стане готовим до здійснення впливу; до того ж, до існуючого масиву завжди можуть бути долучені нові складники громадянської ідентичності; тож для виконання відповідної функції педагогічне середовище має поставати як **накопичувач**;

– і нарешті – головна функція педагогічного середовища – надавати цей масив для засвоєння вихованцем у формі педагогічного процесу, також організованого у часі, коли педагогічний вплив здійснюється «порціями», що визначається усіма досягненнями педагогічної науки щодо форм цього впливу; тож в цьому аспекті воно постає як своєрідний **«фідер»** (англ. «годівниця» – технічний пристрій для подачі матеріалу порціями для переробки).

Таким чином, можна говорити про устрій набуття громадянськості в процесі інтеріоризації в термінах складників «Я-концепції» задля використання цього як фрагменту в моделі усього процесу, який можна окреслити як низку складників, що спрацьовують послідовно: самооцінка → самопізнання → Я-образ → самоактуалізація → самооцінка.

Ми застосовуємо ці терміни для поєднання зовнішнього і внутрішнього контексту формування громадянської ідентифікації. Співставлення свого внутрішнього світу при сприйнятті зовнішніх сигналів постає як один з планів рефлексії, тож пропонуємо таке бачення процесу в рамках загальної взаємодії з соціумом у вигляді «сприйняття → переробка → видача»:

– безпосередня реакція на зовнішній сигнал, що відповідає *оцінюванню*; в плані набуття громадянської ідентичності – сприйняття тільки тих сигналів, що є ціннісно-значущими для суб'єкта; співвіднесення суб'єктом себе з тим, що сприйнято; самооцінка як процес і результат цього співвіднесення;

– спроба надати «об'єктивну оцінку», тобто – здійснити акт *пізнання*, критично співвіднести реальність з власними рисами;

– в результаті створюється чи перебудовується цілісний «Я-образ», котрий є результатом узгодження зовнішніх зразків та внутрішніх якостей;

– утворений образ постає як внутрішня диспозиція для зовнішніх діяльнісних проявів, що відповідає самоактуалізації, тобто – готовність підтвердити свою громадянськість в соціальному середовищі;

– реальні дії можливі тільки при мотивації у відповідній соціальній ситуації, котру суб'єкт інтерпретує як доречну для вчинення дії; ця інтерпретація також є емоційно значущою для нього, тож виглядає як певний ракурс тієї ж самооцінки.

Тож бачимо, що інтеріоризація немов би занурена в *оцінювання*; її осереддям є «Я-образ», якому передують роздуми, а наслідком стає готовність до дії на підтвердження своєї ідентичності.

Саме до «Я-образу» потрапляють окремі риси з «контейнеру ідентичності», а змістовно інтеріоризований образ можна сформулювати як **«я – українець!»**.

Особливості полікультурного середовища суб'єкт має усвідомити й засвоїти своєрідне співвідношення між двома нижніми рівнями контейнера (етнічний та ментально-культурний) і двома вищими (соціальний та політичний). Воно полягає в тому, що етнокультурні особливості різних суб'єктів безконфліктно поєднуються в єдиний загал в соціально-політичному плані.

Сформована громадянськість характеризується не тільки укоріненням в «Я-образі» концепту «я – українець!», але й готовністю проявити свою ідентичність у відповідних умовах середовища. Ці вербальні або діяльнісні прояви можуть актуалізовуватись як реакція на виклик середовища – дружнього чи ворожого.

В першому випадку це – спілкування з такими ж, як і сам – обмін своїми «Я-образами» задля укріплення своєї громадянськості, визнання її однодумцями і схвалення таким оточенням. Також можуть актуалізуватись контексти «культурного обміну», коли представники різних культур з цікавістю обмінюються інформацією про свої особливості в рамках загальнодержавної єдності, що має для них безумовний та схвальний характер.

В другому випадку від суб'єкта може стати потрібною непохитність, твердість і навіть мужність у відстоюванні своєї ідентичності в полеміці або навіть боротьбі, актуалізація котрої можлива як нав'язана зовні.

Шляхи вирішення цієї проблеми Ю.Ю. Сугробова окреслює зазначаючи, що адекватна й грамотна національна політика має дозволити вирішити проблему соціально-політичної та культурної єдності всіх громадян держави, незалежно від їх етнічної приналежності, «сформувавши тим самим національну ідентичність поліетнічного статусу. Така форма соціокультурної ідентичності становить собою синтез традиційних і сучасних ідентифікаційних компонентів» [8].

Теоретичне розуміння процесу інтеріоризації громадянської ідентичності надає чіткого орієнтиру в питанні практичного створення такого «Я-образу» у вихованця – він не засвоюється безпосередньо із середовища і навіть за допомогою функції «фідера» у вихователя. Натомість для повноцінної інтеріоризації вміст контейнеру ідентичності має **обов'язково пройти послідовно** через оцінювання і осмислення (обмірковування) вихованцем.

Тому задача педагогічного впливу конкретизується зокрема у створенні сприятливої емоційної передумови для інтеріоризації та надання пізнавальної інформації щодо різних сторін образу для набуття вихованцем громадянської ідентичності.

Для вирішення цієї задачі необхідно окреслити принципи, підходи, методики, які ставали б адекватним інструментарієм її дійсно успішного вирішення. У доробку провідних вітчизняних науковців знаходимо передумови для конструювання такого інструментарію.

Так, П.І. Кендзьор окреслює саме принципи у царині полікультурного виховання: це принципи «антропоцентризму, культурної відповідності, єдності інтеграції й диференціації» [4, с. 114].

У відповідності до середовищного підходу, в умовах полікультурного регіону педагогічна задача співвіднесення культур в самосвідомості вихованців та в їхніх стосунках і взаємодії постає як певним чином базова, і тому дослідники приділяють їй значну увагу.

Етноетнокультурна спрямованість освіти та якісна підготовка фахівців для закладів освіти етнокультурного спрямування, як зазначено у нормативно-правових актах міжнародних організацій ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, є суттєвими факторами заохочення культурної різноманітності, дієвим механізмом підготовки дітей та молоді до діалогу з іншими культурами у європейському та світовому просторах.

Тож, до завдань полікультурного виховання в системі діяльності школи та урахуванні особливостей українського суспільства (котре якраз в певних регіонах постає як суттєво полікультурне), П.І. Кендзьор відносить:

– формування особистості, здатної усвідомити свою соціокультурну приналежність, тобто розгляд власної культури в цілісній картині культурного багатоманіття;

– оволодіння знаннями про культурну багатоманітність свого середовища, традиції, вірування, особливості поведінки представників інших етнічних, релігійних, соціальних та культурних груп та визнання їхнього права на своєрідність та неповторність;

– встановлення позитивних ціннісних установок до представників інших культур;

– формування практичних вмінь ефективної співпраці з представниками інших культур, емпатії [4, с. 121]:

Цей перелік саме у такій послідовності є подібним до нашої моделі – перший пункт відповідає загальній ідеї цілеспрямованого формування особистості та сприйняттю соціокультурної ідентичності з відповідних складників її «контейнера»; решта пунктів – складникам самосвідомості в їхній участі в процесі інтеріоризації громадянської ідентичності Але думка про те, що «вхід» ідентичності до суб'єкта має відбуватися виключно в сприятливих для цього умовах, не артикульована достатньо чітко.

Належним чином організоване навчання сприяє толерантному ставленню, критичному світогляду та вмінню спілкуватися з представниками різних культур. Однак формування полікультурних здатностей не може бути повністю забезпечене можливостями окремих навчальних дисциплін. Значний потенціал полікультурного виховання містить позаурочна та позакласна виховна робота» [4, с. 123].

Полікультурне виховання не може системно реалізуватися в загальному виховному процесі лише засобами знаннєвої парадигми, домінування репродуктивного характеру навчання, обмеження міжпредметних зв'язків, незбалансованості світоглядних знань учнівської молоді, недостатнього використання виховних можливостей позитивних ситуацій полікультурної взаємодії, браку активних та інтерактивних методик, що сприяють формуванню полікультурних компетентностей [4, с. 124].

П.В. Вербицька також вважає за необхідне цілісне системне бачення громадянського виховання у загальноосвітньому навчальному закладі та зазначає, що застосування загальношкільного підходу має реалізовуватися як через можливості навчального процесу (інтеграція громадянознавчого компоненту у зміст соціально-гуманітарних дисциплін навчального плану), так і позаурочної і позакласної виховної роботи, демократизації громадянського середовища виховної системи у процесі залучення учнівської молоді до врядування у навчальному закладі й активної участі в суспільно-корисній діяльності в місцевій громаді на засадах соціального партнерства [1, с. 74].

Суттєвим у цьому баченні є зокрема й те, що стосується позначеної тут «демократизації громадянського середовища». Важливість демократизації підкреслюється і дослідженні П.І. Кендзьора, де полікультурна освіта і виховання

розглядаються як актуальне та життєво важливе педагогічне рішення в сучасних умовах української державності, яке «повинне лягти в основу принципово нової педагогічної практики, спрямованої на розбудову демократичного полікультурного суспільства» [4, с. 125].

Аналізуючи значення слова «демократія», доходимо висновку, що воно дає основу для цілої низки термінів. Серед них зробимо наголос на понятті «демократичність», який будемо розуміти як позначення властивостей середовища у відповідних його якостях. Визначальною якістю демократичності державного устрою є простий і дієвий механізм двостороннього зв'язку держави з громадянином та громадою. Якщо розглядати таку якість середовища як умову в педагогічному ключі, то вона виступає чинником утвердження кількох рис у громадянина.

По-перше, якщо громадянин відчуває, що його думка почута і може бути втілена в управлінські рішення, то природно дослухатись і до інших думок. Саме таким чином утверджується **толерантність**.

По-друге, якщо перспектива втілення думки виглядає реальною, то цим стимулюється **громадянська активність**.

По-третє, якщо рішення буде здійснюватись, то воно до того має бути обґрунтованим, а потім доведеним до результату; і цим утверджується **громадянська відповідальність**.

Тож створення демократичного середовища дійсно має стати не тільки метою державотворення, але й педагогічних технологій, спрямованих на формування певних рис громадянськості. Таке діалектичне поєднання громадянської ідентичності та демократичності середовища у формі двосторонніх причинно-наслідкових зв'язків призвело й до використання відповідного терміну – *культура демократизму*. Про це йдеться у відповідному дослідженні Г.А. Назаренко, де педагогічний вплив пов'язується зі створенням інформаційно-комунікаційного виховного простору, що й має бути сприятливим для виховання культури демократизму старшокласників [5].

Культура демократизму є тією самою поєднальною ланкою, яка синтезує полікультурність і власне громадянськість. Про те, що зміст полікультурного виховання повинен формуватися залежно від соціокультурного контексту певного середовища, а акцент має здійснюватися на формуванні толерантної поведінки на засадах громадянської відповідальності та соціального партнерства» [1, с. 74].

В українських школах спільно навчаються представники різних національностей та культур, що обумовлює наявність проблем, пов'язаних з необхідністю вирішення складностей, властивих взаємостосункам учасників освітнього процесу. Про це свідчить проведене у 2016 році спільне (Центром соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету та Регіональним інформаційно-аналітичним центром «Освіта та громадянське суспільство» Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти) соціологічне опитування на тему «Готовність старшокласників до міжкультурної комунікації у навчально-виховному середовищі загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів Запорізької області», у якому взяло участь понад 2 тис. старшокласників.

Більшість опитаних (58,5%) вважають, що в школі панує атмосфера взаєморозуміння зі школярами – представниками інших народів, але майже третина (34%) визначають, що така атмосфера існує частково, а 7,4% – що в їхньому закладі взагалі немає порозуміння.

Переважна більшість (76,3%) легко знаходить спільну мову з однолітками іншої національності, 17% – частково, але 6,6% зовсім не знаходять порозуміння. 58% старшокласників не звертають уваги на національну приналежність своїх друзів, але серед друзів чверті респондентів (25,8%) переважає більшість їхньої національності, бо вони вважають їх ближче за духом та поглядами, лише 16,2% мають друзів різного етнічного походження, але ж почувають себе краще серед представників своєї національності.

Знають особливості культури свого народу та національні традиції 56, 6%, розуміють значення національних звичаїв -72,6%, володіють своєю рідною (національною) мовою – 96,5%, мають бажання вивчати свою культуру (національні особливості, традиції, звичаї, мову – 48%,

Менше чверті опитаних (22,2%) мають знання про інші культури, але бажання навчитися вмінню спілкуватися з людьми іншої культури – виявили 79,5%, хоча хотіли б ти вивчати особливості культури країни, народу, представники якого з ними навчаються – лише 16,2%.

На питання «Якщо я чую про дискримінацію інших національностей...», лише третину підлітків (31,2%) засмучує ця несправедливість, 18,9% ставляться до цього байдуже, а половина опитаних (50,3%) відзначають, що головне, – щоб це не стосувалося їх особисто.

При цьому переважна більшість старшокласників (65,8%) вважає, що участь школярів у міжкультурних заходах зблизить їх та допоможе уникнути конфліктів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна стверджувати що міжкультурні відносини у процесі формування української державності стають одним із впливових факторів формування єдності українського суспільства, де головним суб'єктом цього процесу виступає свідомий громадянин, який: зберігає свою соціально-культурну ідентичність; прагне до розуміння інших культур; поважає інші культурно-етнічні спільності; вміє жити в мирі та злагоді з представниками різних національностей, рас, вірувань; готовий до активної творчої діяльності в динамічному полікультурному і багатонаціональному середовищі.

Виховання сучасного громадянина можливе лише за умови створення демократичного середовища у навчальному закладі, який має стати для молодої людини осередком становлення особистості, здатної брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві. Тому виникла необхідність реформування системи освіти у напрямку формування творчої особистості, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. В свою чергу, умовою самореалізації особистості

виступає самовизначення, що є важливим засобом ідентифікації особистості як громадянина.

Тож, здійснюючи перехід від теоретичної моделі та методологічних орієнтирів до реальних процесів педагогічного впливу, необхідно поєднати окреслені принципи та підходи, теоретичні висновки з тими методичними прийомами, котрі пропонуються сучасними педагогами. Попередній висновок полягає в тому, що сприятливі емоційно-ціннісні умови доречніше створювати в рамках позакласної роботи, в якій для цього є більше передумов і можливостей – як в плані більшої демократичності, так і в тому, щоб закласти основу для діяльнісних проявів набутої громадянської ідентичності.

Список літератури:

1. Вербицька П.В. Теоретико-методичні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах. Дисертація на здобуття наук. ст. докт. пед. наук (спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання). – Київ. – 2010.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145–19
3. Конституція України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
4. Кендзьор П.І. Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика). Дисертація на здобуття наук. ст. докт. пед. наук (спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання). – Київ. – 2017.
5. Назаренко Г.А. Теорія і практика виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів: дисертація на здобуття наук. ст. докт. пед. наук (спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання). – Київ, 2016.
6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068
7. Осадчий І. Концепція громадянського виховання учнів у системі загальної середньої освіти України: авторський проект / І. Осадчий // Управління освітою. – 2015. – № 7, квітень. – С. 1–14 (Вкл.).
8. Сугробова Ю.Ю. Громадянська ідентичність в сучасних умовах поліетнічної України. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.stattionline.org.ua/obraz/33/2090-gromadyanska-identichnit-v-suchasnix-umovax-polietnichnoï-ukraïni.html
9. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого – до нових акцентів і наголосів / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 2(87). – С. 5–13.
10. Указ Президента України від 13.10.2015 р. № 580/2015 «Про затвердження Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015

Богомолова Н.Н.
Институт проблем воспитания
Национальной академии педагогических наук Украины

ВЛИЯНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СРЕДЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ В УСЛОВИЯХ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО РЕГИОНА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы влияния социокультурной и педагогической среды на процесс формирования гражданственности у старшеклассников в условиях поликультурного региона. Рассмотрены особенности становления гражданской идентичности учениками старшей школы, которая формируется в поликультурной среде. Определены целенаправленность педагогического воздействия в воспитании гражданственности старшеклассников. Доказана важность поликультурного воспитания в формировании гражданственности старшеклассников. Установлена необходимость смещения акцентов в содержании гражданственности учащихся старших классов и соответствующую подготовку и переподготовку педагогов.
Ключевые слова: гражданственность, идентичность, социокультурная среда, педагогическая среда, поликультурное воспитание, старшеклассник.

Bogomolova N.N.
Institute for Educational Problems
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

THE INFLUENCE OF THE SOCIO-CULTURAL AND PEDAGOGICAL ENVIRONMENT ON THE FORMATION OF CITIZENSHIP IN THE HIGHER CLASSROOMS IN THE CONDITIONS OF THE POLYCULTURAL REGION

Summary
Theoretical questions of the influence of the socio-cultural and pedagogical environment on the process of forming citizenship in senior pupils in a multicultural region are investigated. The peculiarities of the formation of civic identity by the pupils of the senior school, which is formed in a multicultural environment, are considered. The purposefulness of pedagogical influence in the education of citizenship of senior pupils has been determined. The importance of multicultural education in the formation of citizenship of senior pupils is proved. The need to shift the emphasis in the content of citizenship of senior students and the appropriate training and retraining of teachers is established.
Keywords: citizenship, identity, socio-cultural environment, pedagogical environment, multicultural education, high school student.

UDC 338.488.2:640.4:005.336.2:377

METHOD OF FORMING OF THE ECONOMIC COMPETENCE OF THE FUTURE JUNIOR SPECIALISTS OF HOTEL AND RESTAURANT SERVICE

Bogonis O.M.
Lviv Professional College of Hotel-Tourist and Restaurant Service,
Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the
Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

The article deals with the main theoretical approaches to the methodology of forming the economic competence of a future specialist. Recent scientific studies and publications on a certain topic have been analyzed. The methodology of forming of the economic competence of future junior specialists in hotel and restaurant services in the college is determined, aiming at achieving the effective results of future specialists in solving economic problems of the HoReCa sphere. The factors, which prove the necessity of introduction and systematic use students 'motivation for students' educational process, cone integration of educational disciplines, problem learning and game teaching technologies, are analyzed. There are given examples of the use of innovative and game teaching methods in the teaching of economic disciplines for future junior specialists of the hotel and restaurant services in college.
Keywords: teaching method, pedagogical conditions, integration, problem learning, game teaching technologies, economic competence.

Formulation of the problem. For teachers of economic disciplines of colleges, the priority task when forming the economic competence of future junior specialists in hotel and restaurant services is to improve the quality of the educational process, to create the appropriate pedagogical conditions for the training of economically competent specialists, competitive in the labor market. Undoubtedly, the teacher should motivate students to learn, maximize their educational potential, be able to easily and easily teach teaching material. This, in turn, requires a qualitative development of an effective method of forming the economic competence of future junior hotel and restaurant services in college.

Analysis of recent research and publications. The improvement of the content and methods of teaching economics was studied by M. Bagrov, M. Baranskyi, F. Zastavnyi, M. Pistun, A. Syrotenko and others. Problems of the methodology of economic education were studied by the scientists L. Abalkin, O. Aksenova, L. Blieman, M. Burdash, V. Rozov, M. Svirzhevskyi, A. Syrotenko, O. Padalko, V. Pristupa, O. Tkachenko, O. Shpak, O. Yakimovich and others. However, as the analysis of scientific sources shows, the methodology of forming the economic competence of future junior hotel and restaurant specialists in the college was not a subject of special scientific research.

The main purpose of this article is to highlight the methodology of forming the economic competence of future junior specialists in hotel and restaurant service in college.

Presenting main material. Considering the process of professional training of future junior specialists in the sphere of hospitality, one should

emphasize the importance and necessity of forming their economic competence. It is necessary to develop the economic culture of the students, as it is a qualitative characteristic of the modern personality, who has an ideological economic education, economic consciousness and thinking, is able to determine the necessary set of economic competencies for the realization of their every social role. In our opinion, the economic competence of future junior specialists in hotel and restaurant services should be an integral part of their profession.

The existing curricula of vocational education, in particular professional colleges, the formation of the economic competence of future junior specialists in hotel and restaurant service are provided through the development of subjects included in the cycle of natural sciences and general economic disciplines, namely: «Political Economy», «Enterprise Economics», «Enterprise Finance», «Statistics», «Fundamentals of Economics and Business» and subjects included in the cycle of professional and practical training: «Management», «Marketing», «Financial Accounting», «Pricing».

It is necessary to introduce a qualitative entrepreneurial component in educational curricula that will enable students to form economic competence, which in turn will contribute to the development of a sound social position, readiness for initiative and self-education, the ability to adapt to complex social life, make complex decisions and be responsible for them. For effective economic development and dynamic economic growth, the country needs professional-qualified, economically educated, initiative-oriented, creative-minded professionals.

The methodology of teaching is the optimal combination of methods, techniques and teaching methods that are used in such forms of organization of training as lectures, seminars, practical classes, educational and productive practice, course papers, essays, etc.

At the same time, it is important to note that the modern teacher must teach to think logically, analyze, perceive the information comprehensively, to apply the acquired knowledge and skills practically, and not simply to memorize mechanically the educational material. «Teacher is no longer a source of knowledge, he must teach to learn» [7].

When developing the methodology of forming the economic competence of future junior specialists in the field of hospitality, we must take into account the pedagogical conditions that we have defined and substantiated for us to develop: the providing of motivation for the development and use of economic knowledge in the professional activity; ensuring the cone integration of the contents of educational economic disciplines; using of «problem learning»; the introduction of gaming learning technologies.

The implementation of pedagogical conditions provides a certain step-by-step methodology for the formation of all components of economic competence: motivational value, cognitive, activity-practical, personal professional.

In our opinion, one can expect to increase the efficiency of teaching economic disciplines to junior college students on the condition of high-quality full implementation of ICT, the appropriate arrangement of study rooms, and the diversification of methods and means of learning, in particular, the systematic use of game teaching methods.

Ensuring the motivation of students' educational activities in forming the economic competence of future junior specialists in hotel and restaurant service in college is in fact creating conditions in an educational institution for the emergence of internal motivation to study, understanding of their student and the subsequent self-development of its motivational sphere. In order to get students motivated to study, the teacher of economic disciplines should be accessible to his students, avoid authoritarian style in communication, maintain a level relationship between all participants in the educational process, monitor the presence of feedback, form future hospitality professionals the ability to clearly identify the economic problem and possible ways of its solution, qualitatively using innovative methods and forms of training. The educational process also covers the emotional sphere of the student, therefore, because of the influence on it, the teacher stimulates motivation or, conversely, suppresses it. Improvement of students' motivation will be especially facilitated by the use of modern computer technologies, interactive models of learning, the use of problem situations, as well as the ability to practically apply the received economic knowledge in specific life situations and in the workplace.

We recommend using a variety of techniques for activating cognitive motives of students. For example, when studying the topic «Credit and investment resources of the enterprise» from the discipline «Enterprise Economics» in the introductory word to the lesson, the teacher uses the «Fascinate» method – gives interesting facts about the loan, surprising students with economic statistics in the field of lending. Or offers a thematic problematic situation – «Only for your enterprise our bank offers a loan for three years worth up to 100 thousand UAH! Only 3% per month from the amount of the loan. So, how much will the «cheap» loan of 3% cost? What moments of lending can be hidden? Let's find out. «When studying the subject «Enterprise and Enterprise» we suggest to create a situation of success by viewing fragments of video films about enterprising businessmen and opportunities for enrichment, for example, the movie «Steve Jobs. Lost Interview» [15], in which the legendary founder of Apple shares not only the secrets of business creation, but also talks about their successes.

The necessary condition of professional self-realization of personality of the XXI century is not simply obtaining a certain level of information and knowledge, but mastering the ways of their reception, comprehension and practical application in work or everyday life. Modern civilization with its humanization and democratization of social relations, the rapid change of technology and technologies, and the intellectualization of production processes implies the necessity of widespread use of ICT in the process of studying [8, с. 16].

Given this, the use of modern computer technologies, interactive models of learning, the use of problem situations, as well as the possibility to apply the obtained economic knowledge in concrete situations of life and in production, will be especially beneficial for the increase of students' motivation.

It is of interest to note a number of technologies in the network that provide interactive communication between participants in the learning process, discuss various problems, create intellectual and creative values, and exchange experiences and information [2, p. 304].

The next pedagogical condition is to ensure the cone integration of the contents of educational economic disciplines in the process of forming the economic competence of future junior specialists in hotel and restaurant services in the college through the professional orientation of teaching economic disciplines on the basis of interdisciplinary connections. When forming the economic competence of a future specialist in hospitality, it is recommended to conduct integrated classes using interactive learning methods that enhance students' understanding of interdisciplinary connections and the practical application of economic knowledge in the process of pursuing their future professional activities, facilitate the consolidation and synthesis of knowledge, form an imaginative comprehension of the teaching material and creative approach, motivate for educational activity.

When teaching economics at college, teachers often face the problems of students perceiving the main economic phenomena and processes, and the reluctance to study complex and, in their opinion, unnecessary subject matter in their future occupation. In order to overcome such problems, we suggest the use of innovative teaching methods that are compatible with the needs, interests and opportunities of their students, while using the cone integration of academic disciplines as a learning tool that will teach future specialist hotel and restaurant service to take the received knowledge in a versatile and holistic way.

The priority given to the consideration of important economic issues for the future specialist in the field of hospitality, and the process of problem research, its analysis transforms the pedagogical approach with the use of interdisciplinary connections into deterministic both in terms of content and methodological approach [13].

Unfortunately, in the modern educational process, the integrity of the perception of the educational material is destroyed due to the significant differences between the separate sections of the program and the content of teaching other disciplines. Given this, the knowledge that students acquire are not related.

Therefore, for this purpose, there is a need for a close relationship between the teaching staff and methodologists at the methodological level during the syllabus and calendar-thematic planning.

Integrated learning is implemented in lectures, practical classes, conferences, electives, etc. Integrated classes can be holistic or fragmentary. Binary classes (a kind of integrated class) are of interest, which allow organically combine the study of two or more disciplines.

Using integrated technologies in the college educational process will facilitate the active interaction of students, the formation of their integrity of knowledge, skills and abilities.

Interactive, innovative learning technologies contribute to the formation of the economic competence of future junior hotel and restaurant service. They require some adjustments and clarifications, taking into account the specifics of the future professional activity of the hospitality industry. The basic techniques and tools of interactive learning are not a novelty in the national education system and are actively used, providing interaction between the teacher and the students.

The Pyramid of Learning, which is a schematic reflection and illustration of the researching results conducted by the National Training Center of the United States, shows that interactive learning contributes to a sharp increase in the percentage of material absorption, since it affects not only the student's consciousness, but also his feelings and will.

Such a pattern can be traced by each teacher [10, p. 284]. Interactive training, according to V. Yagupov, is «a combination of methods and ways of psychological and pedagogical influence on students, which, in comparison with traditional methods of learning, aimed at developing their creative thinking, activating cognitive activity, forming creative skills and non-standard solving skills in the certain professional problems and the improvement of the professional communication culture» [12, p. 352].

We share the progressive views of Professor V. Yagupov and generalize the concept of interactive learning in the context of forming the economic competence of future junior hotel and restaurant service as a set of certain methods, pedagogical techniques, forms and tools of learning, ICT-technologies which are aimed at competence-oriented learning of future specialists in the field of hospitality and willingness to apply the gained knowledge in future professional activities. Of course, in the process of professional training of future junior specialists, it is necessary to actively and qualitatively apply interactive teaching methods, in particular, the use of ICT, problem learning, gaming technologies, etc.

The use of «problem-based learning» enables to simulate the process of future professional activity of students in order to obtain skills and abilities directly in the educational process. Problem-based learning appeared in the 50's of the XX century, based on the student's knowledge and skills through solving theoretical and practical problems, not on receiving prepared information. An essential characteristic of such training is the student's research activity, which appears in a particular situation and causes him to raise problem questions, formulate hypotheses and test them during mental and practical actions [5]. Problem-based learning (including game technologies) is more structured, students have the opportunity to cooperate and study with each other, taking into account the professional orientation of the discipline. Teaching is designed to attract students to direct experience, which is closely linked to real professional problems and life situations. The teacher is a consultant at a lesson, which enables the student to evaluate the teaching material and the problem situation and make a consolidation at its discretion [14].

Students will be more motivated to study if they have personal experience in studying the topic than with the traditional consideration of the topic or the reading of textbooks. Characteristic for such a method of learning is that knowledge and ways of acquiring it are not given in the fin-

ished form. The material is given as a search subject. And all the content of the training is to stimulate the student's search activity. Therefore, it is very important to follow a differentiated approach to learning that defines the roles of subjects in the educational process [9, c. 2].

It is advisable to use problem learning if problem tasks are in the area of the immediate development of student knowledge and practical professional or everyday application of the solution of a given problem situation. The content of the educational material of economic disciplines should be aimed at forming concepts, knowledge and skills that will be tangent to the future professional activities of students in the hotel and restaurant service.

The ineffective formation of the readiness of future professionals to professional activity is due to the inadequate use of active game teaching methods, especially the analysis of various production situations and the introduction of role-playing games [11].

We agree with O. Aksionova's opinion that for the methodology of teaching economic disciplines, in particular for the formation of economic competence the use of active teaching methods is very important (role-playing, management and educational games, socio-psychological, pedagogical trainings – all that provides maximum activity of teachers and students) [1].

In addition, game techniques, as V. Yagupov noted, contribute to the improvement of practical skills and their application, creative use for solving professional and psychological and pedagogical problems, creating conditions for the active exchange of experience [12].

It is necessary to pay attention to economic games, in which productive labor contributes to enriching students with the experience of mastering the elements of creative work, developing their own initiative, improving technology production processes, making cost-effective solutions, developing certain skills and abilities [4].

Game-based learning technologies deepen the students into the world of professional situations, present their production problems and tasks to them, give them the opportunity to learn the system of theoretical knowledge better in the process of learning, consolidate practical skills, create a positive atmosphere in the class. The main structural elements of the game include: the game idea (definition and awareness of the goal), action games (choice of the type of educational and cognitive activity), didactic tasks (cognitive content), equipment (necessary means of intellectual, practical or objective nature) [3, p. 86].

Active game teaching techniques include business, management games, social psychological, pedagogical and other training, computer games – all that implements the joint activity of the teacher and the student – cooperation. We draw attention to such game teaching methods as analysis of production situations, role games (staging method), brainstorming, settlement and situational tasks, business game project, etc.

For the effective implementation of game technology training, when developing the economic competence of future junior hotel and restaurant specialists it is recommended to use separate elements of this technology, namely: game moments, gaming situations, game techniques, games-games, game discussions, etc.

It should be noted that separate elements of game-based learning technologies are less lengthy in time (5–15 minutes) than a full-fledged didactic game, which allows faster attracting students' attention and activating their educational activities. Recommended elements of the game moments were successfully used in the educational process of colleges that were identified by the research bases.

When using game-based learning technologies, we recommend using various tools that allow you to replace the teacher's actions with automated student action [5], for example: textbooks and manuals, circuits and real objects, interactive whiteboards and computers, properly equipped with study rooms, movies and videos., telecommunication networks, etc. It is also advisable to use such means of training as production, real objects of professional activity of a future specialist, facilities.

Game-based learning technologies in shaping the economic competence of future professionals in the HoReCa field significantly expand the potential of the students and enrich the teacher's teaching practice. We postulate that game teaching technologies in the teaching of economic disciplines in the college (gaming receptions, gaming situations, mini games) allow to simulate production situations, bring the learning process closer to the real future professional activity, transform traditional teaching into a motivated and desirable lesson, contribute to the effective formation of the economic competence of future junior specialists in hotel and restaurant service.

Conclusions and suggestions. Thus, the proposed method of forming the economic competence of future junior specialists in hotel and restaurant service in the college is realized through the use of methods, tools and forms of organization of training in professional and economic disciplines, as well as in the process of implementation of certain pedagogical conditions. The prospects for further research are seen in determining the criteria for the formation of the economic competence of future professionals in the HoReCa sphere.

References:

1. Aksionova O.V. (1998). Metodyka vukladannya ekonomiky [Methodology of teaching economics]. Kyiv. 280 p. [in Ukrainian].
2. Gyrevich R.S., Kademiya M.Y. (2011). Sychasni veb-technologii ta ih vukorustannya v navchalnii diyalnosti [Modern veb-technologies and using them in learning aktivity]. Kyiv. 303–309 pp. [in Ukrainian].
3. Yelnikova O.V. (2012) Interaktuvne navchannya yak zasib modernizacii osvitu v shkoli [Interactive learning as a means of modernizing education at school]. Kyiv-Zaporizya, vol. 24. 84–88 pp. [in Ukrainian].
4. Nisimchyk A.S., Padalka O.S., Shpak O.T. (2000). Sychasni pedagogichni technologii. Prosvita. Knuga Pamiati Ukrainy [Modern pedagogical technologies. Memory Book of Ukraine]. Kyiv. 368 p. [in Ukrainian].

5. Okon V. (1989). Vstup v pedagogiky [Introduction to pedagogy]. Moscow. 220 p.
6. Padalka O.S. (2011). Dydaktyko-matematychni osnovy formuvannia ekonomichnoi kompetentnosti [Didactic and mathematical bases of formation of economic competence]. Kyiv. 239 p. [in Ukrainian].
7. Paul Psenichka, Mode of acces: https://uk.wikipedia.org /wiki/ Пшенічка_ Пауль_Францович
8. Gyrgii A.M., Gyrevich R.S., Kademiya M.Y. (2016) Informaciino-komynicaciini technologii v profesiino-tehnichnii osviti. [Information and communication technologies at the professional education]. Monography.Vinnitsa. 376 p, p. 16 [in Ukrainian].
9. Pyrysheva N.S. (1993) Diferentsurovanoe obuchenie fiziki v srednei shkole [Differentiated teaching of physics in high school]. Moscow, M. 224 p, p. 2.
10. Susoeva S.O. (2011). Interaktuvni tehnologii navchannya dorosluh: metod.posibnyk. [Interactive adult learning technologies: an on-line tutorial]. Kyiv. 320 p., p. 284 [in Ukrainian].
11. Tarasova S.M. (2006) Formyvannia v maibytnih menedgeriv finansovo-ekonomichnogo profilyu gotovnosti do ypravlinskoi diyalnosti. [Formation of future managers of the financial and economic profile of readiness for management activities. Disert. Ped.sience Tarasova Svitlana]. Kirovograd. 232 p. [in Ukrainian].
12. Yagypov V.V. (2000) Pedagogika [Pedagogy]. Kyiv. 489 p., p. 352 [in Ukrainian].
13. Matsagouras, 2003.
14. University of California Davis (UC Davis), (2011). 5-step experiential learning cycle definitions. http://www.experientiallearning.ucdavis.edu/module1/ el1_40–5stepdefinitions.pdf
15. http://kino-na-xati.com/drama/stiv-dzhobs-online.html

Богоніс О.М.
Львівський професійний коледж готельно-туристичного
та ресторанного сервісу,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Національної академії педагогічних наук України

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО МОЛОДШОГО СПЕЦІАЛІСТА ГОТЕЛЬНОГО ТА РЕСТОРАННОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

Анотація
В статті розглянуто головні теоретичні підходи до методики формування економічної компетентності майбутнього фахівця. Проаналізовано останні наукові дослідження та публікації на визначену тематику. Визначено методику формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного обслуговування в коледжі, що спрямована на досягнення майбутніми фахівцями ефективного результату при вирішенні економічних завдань у сфері HoReCa. Проаналізовано чинники, які доводять необхідність впровадження і систематичного використання в навчальному процесі мотивації студентів, конусного інтегрування навчальних дисциплін, проблемного навчання та ігрових технологій навчання. Наведено приклади використання інноваційних та ігрових методів навчання при викладанні економічних дисциплін майбутнім молодшим спеціалістам готельного та ресторанного обслуговування в коледжі.
Ключові слова: методика навчання, педагогічні умови, інтегрування, проблемне навчання, ігрові технології навчання, економічна компетентність.

Богонис О.Н.
Львовский профессиональный колледж гостинично-туристического
и ресторанного сервиса,
Институт педагогического образования и образования взрослых
Национальной академии педагогических наук Украины

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО МЛАДШЕГО СПЕЦИАЛИСТА ГОСТИНИЧНОГО И РЕСТОРАННОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены основные теоретические подходы к методике формирования экономической компетентности будущего специалиста. Проанализированы последние научные исследования и публикации на определенную тематику. Определена методика формирования экономической компетентности будущих младших специалистов гостиничного и ресторанного обслуживания в колледже, направленной на достижение будущими специалистами эффективного результата при решении экономических задач в сфере HoReCa. Проанализированы факторы, которые доказывают необходимость внедрения и систематического использования в учебном процессе мотивации студентов, конусного интегрирования учебных дисциплин, проблемного обучения и игровых технологий обучения. Приведены примеры использования инновационных и игровых методов обучения при преподавании экономических дисциплин будущим младшим специалистам гостиничного и ресторанного обслуживания в колледже.
Ключевые слова: методика обучения, педагогические условия, интеграция, проблемное обучение, игровые технологии обучения, экономическая компетентность.

УДК 378:147.016:377-051(043.5)

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА УМОВА ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Добровольська-Піпіч І.Є.
Одеський національний політехнічний університет

Залежно від змісту й особливостей організації фахової підготовки, специфіки діяльності студентів, як під час навчання, так і в позанавчальній діяльності, в статті було досліджено теоретичні питання стосовно однієї з педагогічних умов формування академічної компетентності майбутніх викладачів професійного навчання, а саме – організації самостійної роботи студентів. В ході дослідження було визначено зміст самостійної роботи студентів і систематизовано самостійні дії за певними ознаками. Відповідно до рівнів самоосвітньої діяльності студентів було виділено типи самостійної роботи. Розглянуто самостійну роботу як процес розв'язання творчого завдання, що включає кілька етапів. Було визначено сутність організації самостійної роботи студентів.

Ключові слова: академічна компетентність, самостійна робота, позааудиторна роботи, пізнавальна діяльність, компетентісний підхід, пізнавальна задача, наукове дослідження, актуалізація самостійної роботи, науково-дослідна робота, інтелектуальні компетенції.

Постановка проблеми. У системі вищої професійної освіти висока якість підготовки фахівців не може бути забезпечена за допомогою так званої «знаннєвої» парадигми. Сучасні завдання професійної освіти необхідно вирішувати в межах компетентнісного підходу, що виник як альтернатива накопиченню абстрактно-теоретичних знань і передбачає формування в майбутнього фахівця готовності до практичного застосування знань та умінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція компетентнісного підходу отримала достатньо глибоке наукове обґрунтування в працях А. Бєляєва, Г. Гаврищака, В. Гриньової, Я. Кодлюка, В. Лозової, В. Лугового, О. Овчарука, Т. Олефіренка, О. Пометун, М. Рижакова, І. Родигіної, Г. Терещука, А. Хуторського, В. Ягупова та ін.

Одним із шляхів, засобів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів є підвищення ролі їхньої самоосвітньої діяльності (М. Кларін, М. Кузьміна, Ф. Савіна, В. Сластьонін).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У результаті аналізу літератури встановлено, що академічна компетентність не знайшла достатнього обґрунтування. Причиною є те, що сьогодні в процесі інтеграції у європейський освітній простір вводяться нові освітні поняття: компетентності, компетенції та ключові кваліфікації.

Нових підходів вимагає проблема співвідношення аудиторної та позааудиторної самостійної роботи студентів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є – обґрунтувати самостійну роботу студентів як педагогічну умову підвищення ефективності пізнавальної діяльності студентів шляхом формування у них академічної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Серед сформованих форм і методів навчання студентів у виші все більшого значення набуває самостійна робота. Практика роботи у вищих навчальних закладах підтверджує, що тільки знання, які здобуті самостійною працею, роблять випускника продуктивно мислячим фахівцем, що здатний творчо вирішувати професійні завдання, впевнено відстоювати свої позиції.

Сутність самостійного навчання визначається в дидактиці як здатність людини без сторонньої допомоги засвоювати інформацію з різних джерел. Будь-яке поняття не може бути засвоєне людиною без участі процесів розумової діяльності, лише аспект внутрішньої потреби – самоорганізація та самостійна робота у пізнанні сприяють формуванню нового знання у людини. Найбільший успіх у навчанні досягається тоді, коли студент орієнтується на самостійне виконання попередньо відібраних інтелектуальних операцій.

Самостійна робота студентів є одним з ефективних засобів розвитку та активізації їх творчої діяльності. Її можна розглядати як головний резерв підвищення якості підготовки фахівців [4, с. 182].

Самостійна робота студентів завершує завдання усіх інших видів навчального процесу і може здійснюватись на лекціях, семінарах, практикумах, лабораторних заняттях, консультаціях. У даному випадку вона виступає як метод навчання.

Як форма організації навчального процесу самостійна робота студентів є цілеспрямованою систематичною діяльністю з отримання знань, що здійснюється поза аудиторіями [6].

При виконанні самостійних завдань велике значення мають такі два фактори, як наявність у майбутніх викладачів професійного навчання елементарних навичок самостійної навчальної діяльності та створення умов «вимушеної самостійності». Такі навички формуються в ході лекцій, практичних занять, позааудиторної роботи, коли викладач дає спеціальні завдання (це і попереднє планування своєї відповіді, визначення головного в лекції, зіставлення тих чи інших явищ, доказ певної точки зору).

Самостійна робота передбачає виконання різного роду завдань, запропонованих викладачем. Виконання даних завдань повинно розкривати обсяг програмного матеріалу, який не знайшов висвітлення (або мало висвітлений) на лекційних та семінарських заняттях. Підготовка здійснюється при безпосередньому консультуванні

викладача, що не виключає елементів творчості з боку студентів [7, с. 64].

Внутрішніми, сутнісними ознаками самостійної роботи є: яскраво виражене свідоме прагнення до поставленої мети, виконання її, досягнення результату власними силами, без безпосередньої участі сторонніх осіб.

Зміст самостійної роботи студентів становлять різноманітні типи навчальних, виробничих та дослідницьких завдань, що виконуються ними під керівництвом викладача (або комп'ютерної навчальної програми). Традиційна мета самостійної роботи – засвоєння знань, отримання умінь та навичок, досвіду творчої та науково-інформаційної діяльності, вироблення індивідуального стилю діяльності [12].

Аналіз літератури, практичного досвіду дозволив виділити різні підходи до методики організації самостійної роботи майбутніх викладачів професійного навчання. Ефективність самостійної роботи залежить, насамперед, від розуміння її сутності та визначення місця серед інших форм навчальної роботи у виші. На жаль, і в цьому питанні немає єдиного підходу. Одні фахівці розглядають самостійну роботу як сприйняття і самостійне осмислення студентами інформації, що повідомляється викладачами. Інші намагаються розкрити сутність феномену лише за зовнішніми ознаками. Треті – виділяють такі ознаки самостійної роботи, як самостійне отримання і глибоке осмислення нових знань, встановлення самими студентами ритму роботи та дозування часу на вивчення поставлених питань.

Самостійну роботу, можна вважати формою навчання, але оскільки вона дозволяє формувати необхідні студенту навчальні вміння і навички, її можна розглядати і як засіб навчання.

Під самостійною роботою майбутніх викладачів професійного навчання ми розуміємо таку діяльність, яка спрямована на вирішення пізнавальних завдань із оволодіння базовими і спеціальними компетенціями за допомогою виконання конкретних навчальних завдань під керівництвом викладача. Дане визначення дозволяє стверджувати, що рівень засвоєння навчального матеріалу, формування компетенцій багато в чому залежать від того, як організувати процес навчання, за допомогою яких методів залучати студентів до самостійної роботи.

Сутність самостійної роботи полягає в наявності спеціально організованої діяльності студентів; наявності результату діяльності; наявності технології процесу навчання. Ці параметри дозволяють визначати самостійну роботу як спеціально організовану систематичну навчальну діяльність, що заснована на певній технології процесу навчання і спрямована на розвиток пізнавальної та творчої активності особистості.

В якості ознак самостійної роботи майбутніх викладачів професійного навчання виділимо наступні:

– наявність пізнавальної або практичної задачі, проблемного питання, особливого часу на їх вирішення;

– прояв розумової напруги для правильного і найкращого виконання тієї або іншої дії;

– прояв свідомості, самостійності та активності студентів у процесі вирішення поставлених завдань;

– здійснення управління та самоврядування самостійної, пізнавальної та практичної діяльності студента.

Таким чином, ядром самостійної роботи є пізнавальна діяльність через проблемне завдання, яке обумовлює весь її процес.

На відміну від більшості відомих класифікацій, побудованих за однією ознакою (наприклад, за дидактичними цілями, джерелами знань, методами навчання), у нашому дослідженні самостійні дії систематизовані за 9 ознаками:

– за спрямованістю змісту;
– за дидактичним завданням;
– за методами навчання;
– за особливостями пізнавальної діяльності;
– за особливостями розумових дій;
– за особливостями організації і управління;
– за формою проведення;
– за місцем проведення;
– за формою вираження кінцевого результату.

У педагогічній літературі виділяють чотири рівні самостійності в освітніх установах:

1) копіювання дій;
2) репродуктивна діяльність;
3) продуктивна діяльність;
4) самоосвітня діяльність.

Відповідно до рівнів самоосвітньої діяльності студентів зазвичай виділяють чотири типи самостійної роботи:

1) відтворення за зразком;
2) репродуктивні дії (вчать аналізувати події, явища, факти, сприяють розвитку внутрішніх мотивів до пізнання);
3) варіативні дії – формують вміння та навички пошуку відповіді за межами відомого зразка;
4) творчі дії, є вінцем системи самостійної діяльності студента.

Переорієнтація освітньої парадигми на розвиток особистісних якостей фахівця-професіонала в межах компетентісного підходу вимагає зміни мети самостійної роботи як форми організації навчально-виховного процесу. Такою метою має стати розвиток творчого мислення майбутнього викладача професійного навчання, його внутрішньої і зовнішньої самоорганізації, активно-перетворюючого ставлення до одержуваної інформації.

Самостійну роботу в контексті формування академічної компетентності слід розглядати як процес розв'язання творчого завдання, що включає кілька етапів.

1. Розв'язання будь-якої творчої задачі – її усвідомлення – відбувається розуміння недостатності старого наявного досвіду, необхідність виходу за його межі. Визначається невідоме, нове, що повинно бути знайдено в результаті самостійної пошукової діяльності.

2. Інформаційний пошук. Визначаючи методи пошуку «невідомого, нового», ми спираємося на знання, що отримані в процесі навчання і попередньої діяльності (актуалізуємо минулий досвід). Визначаємо напрямок пошуку необхідної, але поки відсутньої інформації, види її джерел.

3. Аналітично-синтетична переробка інформації. Змістом даного етапу є сприйняття, розуміння, усвідомлення отриманої інформації, її оцінка, встановлення зв'язків між розрізненими фактами та явищами, узагальнення їх і подання до логічної (знакової) форми. Саме в результаті

аналітико-синтетичної переробки інформація переходить в знання.

4. Заключний етап розв'язання творчого завдання – поширення. Отриманий окремим суб'єктом результат у вигляді його «експортної моделі» стає надбанням інших, надходить в суспільний обіг. Тому письмове оформлення результатів – необхідний завершальний етап розв'язання творчого завдання.

Залежно від конкретних навчальних завдань, які повинні бути вирішені в процесі самостійної роботи, змістовна наповнюваність та тривалість окремих етапів змінюються. Проте присутність їх у структурі навчального процесу є обов'язковою. Це допомагає майбутньому викладачу професійного навчання усвідомити себе не тільки споживачем готового знання, але і його інтерпретатором, розповсюджувачем нового знання.

Основним елементом самостійної роботи є пізнавальна задача (завдання) [10].

Навчальна задача це задача, що спрямована на пошук формування знань, яка вимагає для реалізації здійснення спостереження, експерименту, вивчення літератури та інших видів пізнавальної діяльності. Як дидактична одиниця, навчальна задача має ряд функціональних ознак [3, с. 161]:

– вона є предметом пізнавальної діяльності;

– містить у собі рушійне протиріччя між вихідними та шуканими даними;

– включає всі ланки пізнавальної діяльності: постановку мети, мотивацію, вибір раціональних шляхів вирішення, підбір способів дій та засобів їх виконання, отримання результату, його аналіз;

– виступає засобом логічної та психологічної організації навчального матеріалу;

– інтегрує процеси засвоєння знань та формування досвіду діяльності, що необхідний для оволодіння компетенціями.

Самостійна робота студентів у процесі науково-інформаційної діяльності спрямована на розвиток:

– інтелектуально-логічних здібностей (формування умінь аналізувати, порівнювати, узагальнювати, виділяти головне, пояснювати, доводити, обґрунтовувати, викладати, систематизувати, класифікувати, моделювати);

– інтелектуально-евристичних здібностей (умінь генерувати ідеї, уяви, асоціативності мислення, бачення суперечностей; умінь ставити завдання, висувати гіпотезу);

– здібності письмово висловлювати свої думки, лаконізувати їх, описувати, оформляти результати наукового дослідження.

Важливу роль у підготовці майбутнього викладача професійного навчання відіграє наукова діяльність, яка не тільки упорядковує та поглиблює знання, отримані в процесі виконання навчальної роботи, а й допомагає удосконалити навчальну діяльність. Наукові дослідження у більшості випадків носять самостійний характер, тому особливо важлива правильна організація наукової діяльності студента вишів [2, с. 134].

Наукове дослідження – це метод, що спрямований на вивчення певного об'єкту чи явища у контексті корисних перетворень для людини й передбачає формулювання певної системи теорій, законів та понять.

Характеризуючи наукове дослідження, зазвичай вказують на наступні його ознаки:

– це обов'язково цілеспрямований процес, досягнення усвідомлено поставленої мети, чітко сформульованих завдань;

– даний процес спрямований на пошук нового, на творчість, на відкриття невідомого, на висування оригінальних ідей, на нове висвітлення розглянутих питань [11];

– наукове дослідження характеризується систематичністю (впорядковані, наведені в систему і сам процес дослідження, і його результати);

– науковому дослідженню властива сувора доказовість, послідовне обґрунтування зроблених узагальнень та висновків.

Мета науково-теоретичного дослідження полягає в тому, щоб знайти спільне у ряду одиничних явищ, розкрити закони, за якими виникають, функціонують і розвиваються такого роду явища, тобто проникнути в їх глибинну сутність. Результати наукових досліджень втілюються в наукових працях (статтях, монографіях, підручниках, дисертаціях тощо) і лише потім, після їх всебічної оцінки використовуються в процесі практичного пізнання.

Таким чином, наукова робота на відміну від навчальної, що полягає в основному в засвоєнні знань, щодо яких вироблено відносну єдність думок, пов'язана з розробкою проблем наукового характеру [13, с. 164].

Під проблемою розуміється складне теоретичне або практичне питання, суперечлива ситуація, які потребують вивчення та вирішення. Найчастіше науково-дослідна робота студента складається з наступних напрямків:

– участь у наукових проблемних групах (наукових гуртках, товариствах);

– публікація наукових статей;

– участь у наукових конференціях;

– участь у наукових конкурсах та олімпіадах.

Не зайве пам'ятати, що активність, яка проявлена при виконанні наукової (втім, як і будь-якої іншої соціально корисної) роботи, завжди заохочується як викладацьким колективом, так і адміністрацією вищого навчального закладу, не кажучи вже про особливе задоволення, що одержується творчою особистістю в процесі наукової діяльності.

Розглянуті прийоми, способи, правила навчальної та наукової пізнавальної діяльності дозволяють студентам істотно підвищувати, якість самостійної роботи, успішно засвоювати програму навчання у виші. Але ефективність техніки, що використовується і методики самостійної роботи у вирішальній мірі залежить від певних особистісних якостей майбутнього викладача професійного навчання.

Організація самостійної роботи студентів – складний і багатовимірний процес, який включає в себе і формування мотивації, професійної позиції майбутнього фахівця, і органічне включення самостійної роботи в процес засвоєння змісту навчальних дисциплін, й інтеграцію самостійної роботи студентів з досвідом використання сучасних педагогічних технологій, і вибір форм контролю за результатами самостійної роботи.

Успіх у широкому використанні самостійної роботи студентів багато в чому залежить від її організації. Правильна організація, уміле планування

дозволяють істотно підвищити якість і ефективність самостійної навчальної діяльності студентів, виконати значно більший обсяг роботи [1, с. 34].

Сутність організації самостійної роботи студентів коротко можна виразити наступними словами: максимум ефективності при мінімальних витратах часу, сил і засобів. Реалізація вимог організації праці майбутніх викладачів професійного навчання спрямовується на досягнення трьох цілей:

– максимальна економія та ефективний розподіл часу, що відведений на самостійну роботу студентів;

– створення та вміле використання сприятливих умов праці та відпочинку;

– турбота про здоров'я і всебічний розвиток особистості.

Обговорення проблем організації самостійної роботи – це пошук взаєморозуміння різних поколінь, це встановлення зв'язків між свободою і відповідальністю, це узгодження прагнень викладачів і інтересів студентів, коли формується самостійність як головна мета освіти, як особлива якість професійної свідомості майбутнього викладача професійного навчання.

Найважливішою складовою в процесі модернізації вищої педагогічної освіти є актуалізація самостійної роботи студентів. Самостійна робота студентів здійснюється в таких видах діяльності:

– навчально-пізнавальній;

– науково-дослідній;

– науково-інформаційній.

В організаційно-педагогічному відношенні ефективність управління якістю самостійної роботи майбутніх викладачів професійного навчання визначається рядом умов:

– збільшення частки самостійної роботи за рахунок зменшення аудиторних занять;

– розробка достатнього навчально-методичного забезпечення, підвищення ролі так званого задачного підходу;

– цілеспрямована робота із реалізації методу проектів;

– введення системи залікових одиниць;

– озброєння студентів уміннями і навичками самостійної роботи (формування навчальних, дослідницьких та інформаційних компетенцій);

– послідовне застосування засобів мотивації до активної самостійної роботи;

– організація самостійної роботи студентів в контексті майбутньої професійної діяльності.

У процесуально-змістовному відношенні самостійну роботу студентів можна розглядати як процес вирішення творчого завдання, що в свою чергу дозволяє виділити ряд етапів.

На першому етапі в результаті складної аналітико-синтетичної роботи відбувається виявлення протиріч, формується проблема, визначаються вихідні дані.

На другому етапі здійснюється інформаційний пошук необхідної інформації, визначаються передбачувані шляхи, способи вирішення завдання.

На третьому етапі здійснюється відбір, оцінка отриманої інформації, переклад інформації в знання, проведення дослідно-експериментальної роботи.

На четвертому етапі відбувається переведення особистого знання в «експортну модель», тобто створення нового інформаційного продукту (наприклад, письмове оформлення отриманого знання для його розповсюдження серед користувачів).

Навчальне завдання, що спрямоване на пошук нового знання, формує досвід пізнавальної діяльності, готовність до застосування знань на практиці.

Самостійна робота майбутніх студентів реалізується в навчальний та позанавчальний час. Основна особливість самостійної роботи студентів полягає не в тому, що студент працює без допомоги викладача, а в тому, що він самостійно керує власною діяльністю [5, с. 55].

Самостійна робота викладачів професійного навчання в навчальній діяльності пов'язана із засвоєнням знань, накопиченням індивідуального досвіду застосування знань на практиці. Як показує досвід, найчастіше студентам для самостійної діяльності пропонуються робота з навчальною літературою, відповідати на питання, виконання завдань до аудиторних занять. Однак самі студенти відчувають бажання проявити себе у підготовці дидактичних засобів: роздавальних матеріалів, таблиць, малюнків, аудіо-відео матеріалів, комп'ютерних програм тощо.

У нових умовах для розвитку досвіду самостійної роботи слід пропонувати студентам такі завдання, як підготовка програмного забезпечення, залучення до роботи з створення банку даних, бази понять.

Вищою формою самостійної роботи студентів є їх науково-дослідна робота [9].

Значення науково-дослідної роботи студентів ще більше зростає, коли вона має прикладну спрямованість, тобто результати цієї роботи мають практичне значення.

Мотивація до самостійної науково-дослідної діяльності у майбутніх викладачів професійного навчання буде значно вище, якщо ця робота організована в контексті майбутньої професійної діяльності, якщо результати цієї роботи можуть бути використані на практиці, крім того, якщо виконана робота отримує своєчасну й позитивну оцінку. Необхідно пам'ятати, що головним рушійним мотивом до дослідницької роботи у студента є потреба в досягненні значного успіху. Ось чому дуже важливо своєчасно та адекватно оцінити цей успіх.

Важливим засобом підвищення якості науководослідної роботи студентів є залучення майбутніх викладачів професійного навчання до наукових досліджень, що здійснюються в рамках діяльності наукових шкіл, наукових центрів, лабораторій, що створюють умови для індивідуалізації наукової діяльності студентів та викладачів [8].

Інтеграція навчальної та науково-дослідницької діяльності полягає у розвитку когнітивних структур, у формуванні умін і навичок розумової діяльності, тобто розвитку таких прийомів, як аналіз і синтез, узагальнення, абстрагування, систематизація, моделювання та ін. Залучення до наукової діяльності формує стійкі навички, готовність до роботи з монографіями, авторефератами, статтями та довідковою літературою.

Особливо актуальним є завдання підготовки студентів до роботи в науково-інформаційному середовищі. Це пов'язано з формуванням комп'ютерної компетентності – готовність працювати з базовими програмами. Самостійна

робота в інформаційному середовищі – це ще й робота з створення оригінального вторинного документа: класифікатора, таблиці, реферату, огляду, аналітичної довідки, анотації тощо.

Все це вимагає сформованості інтелектуальних компетенцій: розуміння і знання шляхів, способів розгортання логічних моделей, конструкцій, наявність словникового запасу (достатнє володіння поняттями), вміння висувати тезу, знаходити аргументацію, робити логічно правильні і адекватні висновки, володіти граматичною структурою та стилем наукової мови.

Висновки. В ході нашого дослідження було встановлено, що організація самостійної роботи студентів передбачає спеціально організовану діяльність студентів, наявність результату діяльності і технології процесу навчання. Ці параметри дозволяють визначати самостійну роботу як спеціально організовану систематичну навчальну діяльність, що заснована на певній технології процесу навчання і спрямована на розвиток пізнавальної та творчої активності особистості.

Було визначено, що з метою ефективного формування академічної компетенції майбутніх викладачів професійного навчання необхідним є забезпечення такої педагогічної умови як організація самостійної роботи студентів. Головним змістом і результатом самостійної роботи майбутніх викладачів професійного навчання є розвиток інтелектуально-логічних здібностей і здібності висловлювати власну думку, описувати та оформляти результати навчальної та дослідницької роботи.

Список літератури:

1. Асаналиева М.К. Педагогические условия организации самостоятельной работы студентов: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М.К. Асаналиева. – Бишкек, 1993. – 18 с.
2. Байденко В.И. Компетенции в профессиональном образовании (К освоению компетентностного подхода) / В.И. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 4–12.
3. Воробьев Г.Г. Документ: Информационный анализ / Г.Г. Воробьев. – М: Наука, 1973. – 255 с.
4. Галицких Е. Организация самостоятельной работы студентов / Е. Галицких // Высшее образование в России. – 2004. – № 6. – С. 160–163.
5. Дмитриева Ю.Н. Психологические основы самостоятельности как свойства личности / Ю.Н. Дмитриева // Ученые записки ЛГПИ им. А.И. Герцена. – Л.: ЛГПИ, 1964. – 218 с.
6. Ковалевский И. Организация самостоятельной работы студента / И. Ковалевский // Высшее образование в России. – 2000. – № 1. – С. 114–115.
7. Косов Г.В. Основы методики преподавания в высшей школе: учебное пособие / Г.В. Косов, Л.В. Суменко. – Ставрополь: Из-во Ставропольского института имени В.Д. Чурсина, 2001. – 64 с.
8. Крутов В.И. Научное творчество студентов: современные требования / В.И. Крутов, А.И. Момот, В.С. Кагерманьян // Вестник высшей школы. – 1986. – № 5. – С. 17–21.
9. Кузнецов В.С. Исследовательско-проектировочная деятельность как форма учебного сотрудничества в вузе: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / В.С. Кузнецов. – М., 1996. – 25 с.
10. Машанова Р.К. Совершенствование управления самостоятельной учебной работой студентов на основе системной организации ее контроля (на материале технических вузов): автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. пед наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Р.К. Машанова. – К., 1991. – 17 с.
11. Микулинский С.Р. Восприятие открытия как науковедческая проблема / С.Р. Микулинский, М.Г. Ярошевский // Научное открытие и его восприятие. – М.: Педагогика, 1971. – С. 5–20.
12. Нечаева Т.А. Организационно-педагогические факторы активизации самостоятельной работы студентов: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Т.А. Нечаева. – СПб., 1992. – 16 с.
13. Никитина Г.В. Формирование исследовательских умений студентов младших курсов: автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Г.В. Никитина. – СПб., 1992. – 38 с.
14. Рубаник А. Самостоятельная работа студентов / А. Рубаник, Г. Большакова, Н. Тельных // Высшее образование в России. – 2005. – № 6. – С. 120–124.

Добровольская-Пипич И.Е.
Одесский национальный политехнический университет

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В зависимости от содержания и особенностей организации профессиональной подготовки, специфики деятельности студентов, как во время обучения, так и во внеучебной деятельности, в статье были исследованы теоретические вопросы относительно одного из педагогических условий формирования академической компетентности будущих преподавателей профессионального обучения, а именно – организации самостоятельной работы студентов. В ходе исследования было определено содержание самостоятельной работы студентов и систематизированы самостоятельные действия по определенным признакам. В соответствии с уровнями самообразовательной деятельности студентов выделены типы самостоятельной работы. Было рассмотрены самостоятельную работу как процесс решения творческой задачи, которая включает в себя несколько этапов. Определена сущность организации самостоятельной работы студентов.
Ключевые слова: академическая компетентность, самостоятельная работа, внеаудиторная работы, познавательная деятельность, компетентный подход, познавательная задача, научное исследование, актуализация самостоятельной работы, научно-исследовательская работа, интеллектуальные компетенции.

Dobrovolska-Pipich I.E.
Odessa National Polytechnic University

ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT LEARNING ACTIVITY AS A PEDAGOGICAL CONDITION OF FORMATION OF THE ACADEMIC COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF VOCATIONAL TRAINING

Summary
Depending on the content and features of the organization of vocational training, the specifics of students' activities, both during their studies and in non-educational activities, the article examined theoretical issues regarding one of the pedagogical conditions for the formation of academic competence of future teachers of vocational training, namely, the organization of students' independent learning activity. In the course of the study, the content of students' independent learning activity was determined and independent actions were systematized on certain features. In accordance with the levels of self-education of students, were identified the types of independent learning activity. An independent learning activity was considered as a process of solving a creative task, which included several stages. The essence of organization of students' independent learning activity was determined.
Keywords: academic competence, independent learning activity, out-of-class wok, cognitive activity, competent approach, cognitive task, scientific research, actualization of independent learning activities, research work, intellectual competences.

УДК 37.013.42

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ ДЕТЕЙ С РАННИХ ЛЕТ

Дреева А.С., Кызынгашева А.А., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

В данной статье проводится исследование главных аспектов формирования экологического сознания детей на всех этапах развития личности. Рассматриваются вопросы дошкольного и школьного экологического образования. Приводятся примеры реализации нескольких экологических проектов, с целью более глубокого раскрытия данной проблемы.
Ключевые слова: экологизация, экологическая культура, экообрабование, окружающая природная среда, экологические проблемы, биосфера, экологическое сознание.

Постановка проблемы. Последние несколько столетий знаменовались для человека, как совокупность колоссальных перемен. Этот факт, прежде всего, можно объяснить резким увеличением комплекса научно-технических открытий и реализации их в технической и промышленной сферах, что позволили значительно улучшить жизненные условия существования человека и человечества в целом.

В связи с таким стремительным развитием современных технологий, общество столкнулось с рядом неожиданных и весомых экологических проблем. Данные изменения наглядно дают понять, что человечество в своем развитии перешло допустимые экологические пределы воздействия на окружающую среду, определяемые основными законами биосферы. На сегодняшний день, мы можем наблюдать становление эпохи экологического кризиса, который, если не предотвратить его дальнейшее развитие, может перерасти в глобальную экологическую катастрофу, последствия которой будут необратимы.

Основой данного экологического кризиса является кризис экологического самосознания общества, которое не понимает и не хочет принимать тот факт, что для нормального сосуществования такого комплекса, как «человек-природа» необходимо начинать с экологизации нравственного облика самого человека. Из чего следует, что экологические проблемы касаются не только технической и промышленной составляющей, но также социальной, а более того педагогической. Рассматривая эту проблему с социальной точки зрения, необходимо говорить о критической необходимости формирования экологической культуры личности, как неотъемлемой части ее общего развития. Для этого каждый представитель социума нуждается в доступном и качественном изложении экологических проблем и возможных вариантов их решения, начиная с самого себя.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблему экологического воспитания детей и формирование экологической культуры общества также исследовали: А.А. Зарипова, К.Х. Каландаров, Н.Е. Пермякова, Н.С. Назарова, В.В. Глухов, А.Н. Захлебный и многие другие.

Целью нашей работы является выявление и обоснование эффективного комплекса педагогических мер для развития экологического сознания детей с самого раннего возраста и на последующих этапах взросления.

Изложение основного материала. XXI век стал веком, который отчетливо демонстрирует все последствия негативного влияния современной техногенной цивилизации на экологическую ситуацию в мире. Экологические проблемы со временем стали приобретать глобальный характер, впоследствии роста экологических опасностей. Загрязнение атмосферы, разрушение озонового слоя, загрязнение почвы, кислотные дожди, парниковый эффект, загрязнение вод мирового океана и перенаселение планеты – все это последствия отсутствия у большинства представителей человечества гуманного отношения к окружающей среде. В связи с этим появилась острая необходимость выработки у каждого члена общества ответственности за сохранение жизнепригодных свойств биосферы – формирование экологического сознания человека. Экологическое сознание – это отражение в общественном сознании взаимодействие человека с окружающей его природной средой, предпосылкой которого является знание объективных закономерностей самой природы [5]. В этом вопросе требуется проведение кардинальных мер, а именно воздействие на сознание человека с самого раннего возраста. Для этого необходимо найти решение следующих взаимосвязанных задач:

– популяризации ведения экологического образа жизни дошкольников, детей школьного возраста, а также студентов;

– экологического просвещения на всех уровнях современной системы образования;

– повышения квалификации специалистов, ответственных за изложение материала;

– провидения непрерывной и ответственной работа на всех уровнях и структурах исполнительной и законодательной власти по выработке механизма управления, касающегося вопросов экологии, а также нормативно-правовой базы в области природопользования, охраны окружающей среды и обеспечения экологической просветленности населения [3].

Реализацию поставленных задач нужно проводить на каждом этапе становления человека, как личности, начиная с реформирования дошкольного образования. Экологическое воспитание детей дошкольного возраста способствует формированию более ответственного отношения их к собственным поступкам и способности осознавать последствия своей деятельности. Для этого необходимо ежедневно раскрывать перед

ребенком важность и суть различных природных объектов и явлений, что как нельзя лучше способствует формированию у малышей устойчивого интереса к окружающей природной среде. Воспитатели, в данном случае, должны руководствоваться следующими методами:

– наглядные методы: наблюдение, просмотр фильмов на экологическую тематику, рассматривание иллюстраций. Данные методы позволят зафиксировать в сознании ребенка конкретные представления о природе, так как материал подается в соответствии с его познавательными возможностями;

– практические методы: построение экологических моделей, дидактические игры, проведение простейших экологических опытов, создание живого уголка, практическая деятельность по уходу за животными. По итогу проведения занятий, дети начинают понимать взаимосвязь между компонентами и явлениями природы, систематизируя, таким образом, свои знания и переводя их в практические сферу деятельности;

– словесные методы: беседы, чтение художественной литературы, статей экологической направленности с последующим обсуждением и анализом прочтенной информации, проведение различных конкурсов экологической направленности. Эти методы позволят расширить кругозор детей, улучшить их знания о природе, а также сформировать положительное отношение к ней.

Правильное применении данных методов на практике способствует развитию полноценного экосознания у детей. Раскрывая перед ними суть отрицательного воздействия человека на окружающую природную среду и последствия такого воздействия, необходимо прививать им потребность заботливого отношения к природе, желание сохранения и преумножения всех ее богатств.

Не стоит также забывать, что эффективной данная модель экологического воспитания станет только при демонстрации личного примера родителей и педагогов, показывая гуманное отношение к окружающей среде, и по мере возможностей, принимая участие в природоохранной деятельности. Важно, что отношение взрослых к этой проблеме и их эмоциональный настрой также четко откладываются в сознании ребенка. Оценка результатов своей деятельности, удовольствие от полезного труда, ощущение востребованности своих действий способствуют формированию у ребенка элементарных ассоциативных связей между природой и получением позитивных эмоций. Соответственно, успешность формирования положительного экосознания детей зависит – на 70–80% – от окружающих их взрослых, особенно родителей и педагогов [3].

Родители, со своей стороны, принимая участие в процессе развитии экологической культуры своего ребенка, расширяют свои знания в сфере экологии, так как интерес к развитию и внедрению подобных программ возник не так давно, и большая часть мам и пап не могут четко представить себе всей сути экообразования. Возникновение у ребенка различных вопросов, касающихся экологии, стимулируют родителей к восполнению знаний об окружающем мире. Можно сказать, что эковоспитание детей не напрямую также влияет на развитие экологической культуры их родителей.

Если задачей дошкольного образования является формирование устойчивого фундамента основ экологической культуры у детей, в виде позитивного отношения к окружающему их миру, то развитие экологического воспитания у детей школьного возраста играет большую роль в формировании определенного объема знаний в сфере экологии и приобретение способностей к научному анализу явлений природы. То есть, школьное образование обязано дать начало формированию личности с новым образом мышления и типом поведения, основой которого будет понятие «экология».

Современная концепция воспитания, обучения и развития детей школьного возраста основана на идеи гуманизации.

Гуманизация нашла свое применение в развитии духовных и нравственных ценностей у детей по отношению к природе. Потенциальные возможности для решения этой задачи заложены в самом содержании предмета. Исходя из этого, существует три основных вариативных модели построения учебно-воспитательного процесса с экологическим содержанием: многопредметная, однопредметная и смешанная [2].

Суть однопредметной модели состоит в введении специализированного предмета в курс школьной программы, который напрямую будет связан с проблемами окружающей природной среды.

Многопредметная модель предусматривает освещение тех или иных проблем экологии, в каждом предмете школьной программой.

Смешанная модель является наиболее эффективной, так как экологические проблемы в рамках данной модели изучаются поэтапно в каждом учебном предмете и целостно в специальных обобщающих и специализированных курсах, а также при проведении внеклассные мероприятий с экологической тематикой.

Для более глубокого раскрытия данного вопроса, студенты кафедры ХТПЭ Национального технического университета «Харьковского политехнического института» разработали проект «Ecology will touch everyone».

Цель проекта:

– обеспечение усвоения учащимися основных последствий негативного влияния человека на окружающую природную среду;

– формирование элементарных понятий научной картины мира, роли и места человека в биосфере, активной роли человека, как социального существа;

– формирование ответственного отношения к природе и готовности к активным действиям по ее охране, на основании знаний полученных во время реализации проекта.

С целью реализации данного проекта было сформировано две научно-исследовательские группы.

Главной задачей первой группы было проведение лекционных занятий общей экологической направленности: ученикам была изложена тема, касающаяся утилизации бытовых отходов, а именно батареек. Лекция содержала описание батарейки, как одиночного гальванического элемента, способы ее переработки, утилизации, а также основные причины высокого уровня за-

грязнения составными частями батарейки окружающей природной среды.

Рис. 1. Представители группы ИТ-24 и ученики 7-Б класса Харьковской гимназии № 116

Рис. 2. Представители группы ИТ-24 и ученики 11-А класса школы № 48 города Харькова

Вторая группа выступила перед аудиторией с лекцией «Города будущего». В материалах к лекции были изложены альтернативные методы проектирования городов с целью сохранения и развития экологии будущего.

После проведения лекции, с целью закрепления услышанного, была проведена интерактивная игра. В ходе «игры», ученикам был предоставлен перечень наиболее загрязненные городов Украины, с указанием значительных экологических проблем, присущих данному региону. Задачей школьников было решить эти проблемы, используя при этом свои базовые знания об экологии.

Результаты реализации проекта: формирование экологической базы знаний и умений школьников, более глубокое понимание ими сущности экологических проблем, возникновение убежденности в необходимости их решения, а также развитие у учащихся способностей к анализу предоставленной информации, синтезу, сравнению и обобщению.

Выводы и перспективы. Анализ исследуемых данных, касающихся развития экообразования детей различных возрастных категорий и популяризации экологической культуры, позволяет сделать вывод о необходимости дальнейшего развития образовательных программ с экологическим уклоном, так как уровень развития современной экологической культуры прямо пропорционален экологической обстановке в мире. На данный момент каждый представитель человечества, не зависимо от сферы его деятельности, обязан быть экологически образован и культурен, только в этом случае он сможет реально оценивать последствия своей практической деятельности по отношению к окружающей природной среде. Данного результата, возможно достичь, только при комплексном воздействии на экологическое воспитание детей. Изложенный материал открывает перспективу популяризации и развития экологической культуры на всех этапах формирования человеческой личности.

Список літератури:

1. Рыжикова Н.А. Экологическое воспитание в детском саду [Текст] / Н.А. Рыжикова // Педагогический университет «Первого сентября». – 2009. – № 9. – С. 25–29.
2. Формирование экологического сознания школьников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: \www/ URL: http://pedsovet.su – 22.10.2017 г. – Заглавие с экрана.
3. Экологическое воспитание детей дошкольного возраста: основы и проблемы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: \www/ URL: http://vkapuste.ru – 22.10.2017 г. – Заглавие с экрана.
4. Экологическое воспитание дошкольников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: \www/ URL: https://nsportal.ru – 22.10.2017 г. – Заглавие с экрана.
5. Экологическое сознание. Сущность и способы формирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: \www/ URL: http://old.nasledie.ru – 22.10.2017 г. – Заглавие с экрана.

Дреєва А.С., Кизингашева А.О., Гринь С.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ З РАННІХ РОКІВ

Анотація
Досліджено основні аспекти створення екологічної свідомості дітей на всіх стадіях розвитку особистості. Обговорюються питання дошкільної і шкільної екологічної освіти. Надано приклади реалізації кількох екологічних проектів для більш детального опису проблеми.
Ключові слова: екологізація, екологічна культура, екоосвіта, навколишнє середовище, екологічні проблеми, біосфера, екологічне освідомлення.

Dreieva A.S., Kyzynhasheva A.A., Gryn S.A.
National Technical University «Kharkiv Polytechnical Institute»

FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AND ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS OF CHILDREN FROM EARLY YEARS

Summary
The article cities studies of the main features to develop environmental awareness at all stages for personality development. Address issues of concern pre-school and school environmental education. For deeper disclosure of the problem, provides examples on several environmental projects.
Keywords: greening, ecological culture, ecological education, environmental, ecological problems, biosphere, ecological consciousness.

УДК [614.25:378](043.3)

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ТА ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У ЗМІСТІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ У КІНЦІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ

Дудікова Л.В.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

У статті представлено узагальнення результатів вивчення наукових джерел з метою висвітлення уявлень про розвиток норм і положень професійної етики лікарів та змісту їхньої професійно-етичної компетентності у методичних і нормативних документах медичної освіти у кінці XX – початку XXI століття в Україні. З'ясовано, що зміст професійної етики та професійно-етичної компетентності у вищій медичній освіті нерозривно пов'язані з історією становлення й розвитку цієї галузі. Зроблено висновок, що на XX ст. – початок XXI ст. припадають кардинальні зміни у сфері охорони здоров'я та підготовки лікарів. Вони зумовлені переходом людства спочатку до індустріальних, а потім від індустріальних до науково-інформаційних технологій, виходом національної вищої медичної освіти з радянської освітньої системи та входженням в європейський і світовий освітній простір, приведенням у відповідність національних стандартів вищої медичної освіти до вимог європейських. Встановлено, що період демократичних перетворень в нашій державі характеризується прийняттям документів, присвячених морально-етичному та деонтологічному регулюванню медицини. Цей процес отримав розвиток на з'їзді Всеукраїнського лікарського об'єднання у 2009 році, під час роботи якого було затверджено Етичний кодекс лікаря України. Основна мета кодексу – впорядкувати відносини між лікарями, пацієнтами, медичними організаціями, а також визначити етичні норми під час проведення наукових досліджень. В європейських державах Етичний кодекс лікаря використовують для регламентування морально-правових аспектів діяльності медичних працівників з 1949 р., коли Генеральна асамблея Всесвітньої медичної асоціації в Лондоні затвердила Міжнародний кодекс медичної етики. Серед широкого переліку компетентностей, які формуються у випускників вищих медичних навчальних закладів України представляє інтерес професійно-етична. Її формуванню сприяє вивчення соціально-гуманітарних і природничо-наукових, а також курсів за вибором. Вивчення цих навчальних дисциплін відіграє важливу роль у гуманітарній освіті сучасного лікаря, оскільки вони виконують триєдине призначення: описати, пояснити і навчити моралі та етичній поведінці.
Ключові слова: професійно-етична компетентність, етичні норми, етична культура лікаря, професійна етика, майбутні лікарі, професійна підготовка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зміст професійної етики та професійно-етичної компетентності у вищій медичній освіті нерозривно пов'язані з історією її становлення й розвитку. На думку фахівців – дослідників розвитку вищої медичної освіти, на XX ст. – початок XXI ст. припадають кардинальні зміни у сфері охорони здоров'я та підготовки лікарів. Вони зумовлені переходом людства спочатку до індустріальних, а потім від індустріальних до науково-інформаційних технологій, виходом національної вищої медичної освіти з радянської освітньої системи та входженням української вищої освіти в європейський і світовий освітній простір, приведенням у відповідність національних стандартів вищої медичної освіти до вимог європейських стандартів. З огляду на це розвиток уявлень про норми професійної етики та структуру професійно-етичної компетентності у кінці XX – початку XXI століття в Україні представляє певний науковий інтерес для визначення змісту гуманітарного компонента медичної освіти.

Крім цього, зазначений період (кінець XX – початок XXI століття) є важливим для дослідження ще й тому, що саме в цей час у теорії і практиці вітчизняної медичної освіти створений вагомий науковий доробок, що складає базу для вдосконалення різних аспектів професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі медицини. На це вказують результати вивчення, аналізу

та узагальнення українського досвіду з підготовки медичних працівників, з'ясування основних функцій, тенденцій розвитку вищої медичної освіти в Україні в XX – на початку XXI століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Результати аналізу наукових праць вітчизняних вчених дозволяють стверджувати, що проблеми етики, етичної компетентності, деонтології у сфері охорони здоров'я були предметом досліджень Л. Богуніцкої [1], В. Дубрової [2], Г. Морозова [3], А. Фьодорова [4], Г. Царегородцева [5] та інших. Важливі духовні аспекти професійної культури майбутніх медиків висвітлено у працях О. Анрійчук [6], Т. Корольової [7], Г. Терешкевича [8]. Педагогічні умови забезпечення ефективності процесу формування професійно-етичної культури майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах окреслено в дисертаційному дослідженні А. Агаркової [9], а особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх бакалаврів медсестринської справи розглядав М. Дем'янчук [10].

Метою статті є висвітлення уявлень про розвиток норм і положень професійної етики лікарів та змісту їхньої професійно-етичної компетентності у методичних і нормативних документах медичної освіти у кінці XX – початку XXI століття в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати аналізу наукових джерел і нормативно-правових документів дозволяють стверджувати, що реформи в системі вищої медичної освіти від 1991 року і донині спрямовані на підвищення рівня якості підготовки медичних працівників, формування всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця в галузі медицини [11; 12].

Загальнодержавна програма «Здоров'я – 2020: український вимір», Закон України «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги» від 7 липня 2011 р. № 3611-VI, Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я та інші чинні нормативні документи України передбачають реорганізацію та оптимізацію медичної допомоги зі створенням дієвої системи охорони здоров'я, зорієнтованої на пріоритетний розвиток первинної медичної допомоги – сімейної медицини. Це передбачає підготовку кваліфікованого лікаря первинної ланки, сімейного лікаря, якому притаманне гуманне ставлення до хворого. Однак, якою б актуальною не була сьогодні проблема прискореного розвитку медичної науки і впровадження її досягнень у практику охорони здоров'я, вважають Б. Веденко, В. Мельник і В. Даценко, розширення й укріплення матеріальної бази лікувальних закладів, оснащення їх новітньою технікою й апаратурою, актуальним залишається питання про морально-етичні якості лікаря, його ставлення до свого фахового обов'язку й професійної підготовки. Особистість лікаря, його моральний вигляд і персональна підготовка у кінцевому результаті визначають успіх охорони здоров'я в державному масштабі [13].

Результати аналізу нормативних джерел, що відображають розвиток професійно-етичних тенденцій у медичній освіті в кінці XX – початку XXI століття в Україні дозволяють зробити висновок про те, що період демократичних перетворень у нашій державі характеризується прийняттям низки документів, присвячених морально-етичному та деонтологічному регулюванню медицини. Йдеться, наприклад про Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», де в статті 76 зазначено, що випускники медичних спеціальностей вищих медичних навчальних закладів приносять Присягу лікаря України. Текст Присяги лікаря України затверджується Кабінетом Міністрів України. Отримуючи звання лікаря, випускник присягається «усі знання, сили та вміння віддавати справі охорони і поліпшення здоров'я людини, лікуванню і запобіганню захворюванням, надавати медичну допомогу всім, хто її потребує, зберігати лікарську таємницю, додержуватись правил професійної етики». Цей акт відповідає нормам медичної етики і деонтологічним принципам, враховує міжнародний досвід та етичні норми клятви Гіппократа. Обов'язки, закріплені у присязі, є моральними вимогами до професії [14, с. 89].

Морально-етичне та деонтологічне регулювання медицини отримало розвиток на X з'їзді Всеукраїнського лікарського об'єднання, який відбувся у Євпаторії 24–27 вересня 2009 р. На цьому зібранні було затверджено Етичний кодекс лікаря України. Основна мета кодексу – впорядкувати відносини між лікарями, пацієнтами, медичними організаціями, а також визначити етичні норми під час проведення наукових досліджень. В європейських державах Етичний кодекс лікаря використовують для регламентування морально-правових аспектів діяльності медичних працівників з 1949 р., коли Генеральна асамблея Всесвітньої медичної асоціації в Лондоні затвердила Міжнародний кодекс медичної етики. У жовтні 2008 р. Україна стала членом цієї асоціації, тому вітчизняний етичний кодекс розробляли з урахуванням міжнародних вимог. Необхідно зазначити, що Світове Лікарське Товариство (WMA) як єдина міжнародна організація, яка прагне представити всіх лікарів без огляду на національність чи спеціальність, взяло на себе роль встановлення загальних стандартів у лікарській етиці, які застосовуються в усьому світі. Від свого заснування в 1947 році Світове Лікарське Товариство працювало, щоб запобігти будь-якому повторенню неетичної поведінки, проявленої лікарями в Нацистській Німеччині та деінде. Одним з найперших завдань цього товариства було осучаснення Присяги Гіппократа для використання у XX-му столітті. Результатом цієї діяльності стала Женевська Декларація, прийнята на 2-му Загальному Зібранні Світового Лікарського Товариства в 1948 році. Відтоді вона переглядалася декілька разів, останній раз у 2006 році.

Ще одним завданням Світового Лікарського Товариства є розвиток Міжнародного Кодексу Лікарської Етики. Його було прийнято на 3-му Загальному Зібранні у 1949 році. Цей документ осучаснювався у 1968, 1983 та 2006 роках.

Важливе значення має також діяльність WMA щодо розвитку етичних настанов для досліджень на людських суб'єктах. Результатом такої діяльності стало прийняття Гельсінкської Декларації [15].

Етичний кодекс лікаря України визначає головні фундаментальні цінності – життя та здоров'я людини. Діяльність лікаря спрямована на їх збереження від моменту зачаття та вимагає від нього гуманного ставлення до людини, поваги до її особистості, співчуття та співучасті, доброзичливості, благодійності та милосердя, терплячості, взаємодовіри, порядності та справедливості. У кодексі наголошується на тому, що лікар повинен пам'ятати, що головний суддя на його професійному шляху – це, насамперед, совість. Ці моральні засади систематизовані в Етичному кодексі лікаря України з урахуванням положень Міжнародного кодексу лікарської етики, Гельсінської декларації, Загальної декларації про геном і права людини, Конвенції про захист прав та гідності людини з огляду на застосування досягнень біології та медицини. Цей Кодекс призначений для застосування у професійній діяльності лікарів і науковців, сфера професійної діяльності яких охоплює пренатальне та постнатальне життя та здоров'я людини, її народження та смерть.

Результати аналізу нормативних і наукових джерел вказують на те, що на початку XXI століття вітчизняна медична університетська освіта активно орієнтується на інтеграцію в європейський освітній простір. На це вказує постійне вдосконалення системи медичної освіти України, пошук інноваційних методів і технологій навчання, законодавче врегулювання забезпечення рівного доступу всіх громадян України до якісної медичної освіти, а також забезпечення неперервності навчання протягом усього життя. Основні положення щодо змісту, організаційних форм навчання у вищій школі закріплені в Конституції України, законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки», основних засадах розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу, Концепції розвитку вищої медичної освіти в Україні, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Питання підготовки студентів ВНЗ порушено в документах ЮНЕСКО, зокрема Доповіді міжнародної Комісії з освіти ЮНЕСКО для XXI століття, в якій акцентовано увагу на необхідності підвищення якості професійної підготовки фахівців, гуманістичній і демократичній спрямованості, в які було закладено раціональні зерна ще на початку XX століття.

Щодо освітніх програм вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладах (ВМ(Ф)НЗ) України, які нині затверджуються відповідно до Закону України «Про вищу освіту», то вони перебувають на стадії перегляду переліку компетентностей випускника, нормативного змісту підготовки, сформульованого як результати навчання. На думку вчених, потребують також перегляду й форми атестації та вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості освіти.

Серед широкого переліку компетентностей, які формуються у випускників ВМ(Ф)НЗ України для нас представляє інтерес професійно-етична. Результати аналізу освітніх програм та навчальних планів свідчать про те, що формуванню цієї компетентності сприяє вивчення соціально-гуманітарних і природничо-наукових дисциплін (Етика; Філософія; Історія України та української культури; Безпеки життєдіяльності; Основи біоетики та біобезпеки), а також курсів за вибором (Естетика; Релігієзнавство; Соціологія та медична соціологія; Основи економічних теорій тощо).

У свою чергу, Етика як навчальна дисципліна предметно інтегрується з дисциплінами, які забезпечують подальшу гуманітарну й природничо-наукову підготовку студентів-медиків, зокрема Логіка. Формальна логіка; Етичні проблеми в медицині; Теорія пізнання та медицина; Основи християнської етики та моралі та ін.

Необхідно зазначити, що вивчення цих навчальних дисциплін відіграє важливу роль у гуманітарній освіті сучасного лікаря, оскільки вони виконують триєдине призначення: описати, пояснити і навчити моралі та етичній поведінці. В умовах сучасного суспільства, яке характеризується не тільки технологічними та соціально-політичними успіхами, спостерігаються й інші тенденції – зростання й загострення проблем безпосередньо або опосередковано пов'язаних із падінням рівня моральності суспільства: автомізація та відчуження людей один від одного, війни, тероризм, екологічна криза, бідність тощо. Тому спостерігається зростання ролі етики як в розробці теоретичних проблем соціального життя, так і у вирішенні буденних життєвих завдань.

Наприклад, примірна програма навчальної дисципліни «Етика» складена відповідно до Стандарту вищої освіти України додипломної підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 222 «Медицина» складається з 1-го змістовного модуля, а її вивчення здійснюється протягом I-II семестрів 1 року навчання. Термін навчання за спеціальністю 222 «Медицина» становить 6 років. Предметом цієї навчальної дисципліни є мораль як індивідуальний та соціальний феномен. Метою викладання навчальної дисципліни «Етика» є системне засвоєння основ фундаментального та прикладного етичного знання. Цій меті підпорядковані такі завдання: прояснити місце етики в гуманітарному знанні; оволодіти понятійно-категоріальним апаратом та розглянути найважливіші проблеми та концепції етичного знання; виявити та сформулювати моральні колізії сучасності; показати обмеженість уявлень про виключність однієї етичної системи по відношенню до інших та усвідомити необхідність (але й межі) толерантності у ставленні до людей з іншою точкою зору; тлумачити найсуттєвіші суспільно важливі етичні норми; аналізувати етичний (моральний) аспект різноманітних подій особистого та суспільного життя. Крім того, особливої значимості набуває здатність етичної теорії до аналізу аксіологічних засад медицини. Дисципліна Етика покликана спрямувати майбутніх лікарів на виявлення зв'язку між нормами загальнолюдської, професійної та біологічної етики. Допомогти формуванню у студентів-медиків здатності виявляти філософський контекст вузлових медичних проблем, що позитивно впливає не тільки на їх загальноосвітній, але й професійний рівень.

Однак необхідно зазначити, що вивчення вище згаданого комплексу соціально-гуманітарних і природничо-наукових дисциплін, а також курсів за вибором ще не гарантує вільне орієнтуван-

ня студентів у сучасних проблемах медицини з її різноманітними морально-етичними аспектами, які стосуються сфери клітинної терапії, процесів клонування, генетичного трансферту, генної фармакології, сурогатного материнства, пересадки ембріональних тканин, доступу технологій до індивідуальної структури ДНК, контрольованого відходу з життя (евтаназія), трансплантації органів, виробництва і розповсюдження неапробованих лікарських засобів, проблем нетрадиційної сексуальної орієнтації в сучасному суспільстві, використання прикладних генетичних технологій (генетичний скринінг популяцій, індивідуальне генетичне тестування, прогнозування тривалості життя та основних медичних ризиків, генетичне тестування батьків та інші) тощо. Формування здатності приймати правильні рішення у таких складних морально-етичних ситуаціях потребує не лише ґрунтовного володіння загальною культурою особистості, усвідомлення принципів гуманізму та загальнолюдських цінностей, але й оволодіння набором загальних та спеціальних компетентностей, теоретико-методологічними знаннями з дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки, циклу природничо-наукової та професійної підготовки, а також практичними вміннями і навичками.

Результати аналізу навчально-методичного забезпечення дисциплін циклу природничо-наукової, гуманітарної та соціально-економічної підготовки (станом на 2016 рік) дозволяють зробити висновок, що у ВМ(Ф)НЗ України переважає лекційно-семінарська форма організації навчального процесу. Однак при цьому поширеними є такі методи навчання дисциплін професійно-етичного спрямування, що формують не лише перелік відокремлених знань, умінь і навичок, а професійно-етичну компетентність лікаря. Для цього використовуються:

проблемний метод навчання (націлений на формування у студентів здатностей до діалогу, вміння відстоювати свою власну думку;

бесіда, яка спонукає студентів міркувати, аналізувати та відтворювати раніше отримані знання;

метод «мікрофон», що дає можливість кожному студенту швидко, по черзі, дати відповідь на запитання чи висловити свою думку;

метод навчання «мозковий штурм», який спонукає студентів проявити уяву і творчість, допомагає знайти кілька рішень з означеної теми шляхом вільного вираження думок тощо.

Використання цих та інших методів навчання згідно з вимогами стандарту у процесі вивчення соціально-гуманітарних і природничо-наукових дисциплін (Етика; Філософія; Історія України та української культури; Безпеки життєдіяльності; Основи біоетики та біобезпеки; Логіка. Формальна логіка; Етичні проблеми в медицині; Теорія пізнання та медицина; Основи християнської етики та моралі), а також курсів за вибором (Естетика; Релігієзнавство; Соціологія та медична соціологія; Основи економічних теорій тощо) забезпечує набуття студентами *інтегральної* (здатність застосовувати отримані знання, розв'язувати складні задачі та практичні проблеми у професійній діяльності лікаря із застосуванням теорій, положень, принципів та норм гуманітарних, фундаментальних та клінічних наук в умовах інформаційності й комплексності), *загальних* (вміння формувати, впорядковувати, послідовно висловлювати свої думки; вміння функціонувати у гетерогенних групах; готовність діяти у відповідності до норм моралі та етичних принципів; здатність визначати та обґрунтовувати цілі, що співвідносяться власними цінностями та є сенсом життя; здатність співпрацювати, проявляти ініціативу та підтримувати взаємини з іншими; вміння застосовувати теоретичні знання та набувати практичного досвіду при вирішенні життєвих та професійних завдань; здатність до самоорганізації та вільного розвитку особистості) і *спеціальних* (здатність до логічного, діалектичного мислення; вміння володіти навичками дефініції етичних понять; здатність до засвоєння теоретико-методологічного базису етичної науки; здатність до послідовного відтворення розвитку історико-етичних вчень, системи практичної філософії; здатність виявляти свою світоглядну позицію; вміння вести етико-термінологічний словник; вміння шукати та накопичувати інформацію з етичної проблематики; здатність реферувати першоджерела та наукові публікації з етики; вміння реалізовувати на практиці засвоєні теоретико-етичне знання; вміння аналізувати механізми розвитку та взаємодії природних, соціальних та культурних процесів; здатність апріорно синтезувати набуті знання з філософських дисциплін у цілісне світосприйняття та світорозуміння; вміння передбачати проблеми й процеси, що пов'язані зі збереженням навколишнього середовища та розвитком соціокультурного життя; вміння володіти методами та прийомами ведення діалогу, дискусії; вміння орієнтуватися в правилах етикету (компетентностей).

Висновки і пропозиції. Становлення і розвиток уявлень про професійну етику лікаря та його професійно-етичну компетентність у змісті вищої медичної освіти пов'язані із загальними історичними здобутками цієї професійно важливої сфери. Останнє десятиліття XX ст. – початок XXI ст. характеризується кардинальними змінами як у сфері охорони здоров'я, так і в сфері медичної освіти. Вони зумовлені реформою національної вищої медичної освіти (відхід від радянської освітньої системи) та входженням української вищої освіти в європейський і світовий освітній простір, приведенням у відповідність національних стандартів вищої медичної освіти до вимог європейських стандартів, а також появою нових сучасних проблем медицини з різноманітними морально-етичними аспектами. У цьому контексті представляє інтерес узагальнення сучасних тенденцій підготовки до професійної діяльності лікарів у провідних країнах світу у контексті формування професійно-етичної компетентності.

Перспективами подальших наукових розвідок є узагальнення результатів аналізу наукових джерел з метою виокремлення актуальних аспектів проблеми формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів у працях зарубіжних вчених, а також визначення структури і змісту професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів.

Список літератури:

1. Богуницка Л. Сущность профессиональной этики врача [Текст]: Автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Л. Богуницка. – М., 1986. – 17 с.
2. Дуброва В. П. Размышления о врачебном искусстве, или социально-психологические факторы успешности деятельности врача / В. П. Дуброва // Медицина. – 1999. – № 3. – С. 16.
3. Медицинская этика и деонтология: [сборник статей] / под ред. Г. В. Морозова, Г. И. Царегородцева. – М.: Медицина, 1983. – 270 с.
4. Профессионально-этическая компетентность как один из факторов профессионализма социального педагога уголовно-исполнительной системы / А. Ф. Федоров // Педагогическое образование и наука, № 6, 2012, с. 33–41.
5. Медицинская этика и деонтология: [сборник статей] / под ред. Г. В. Морозова, Г. И. Царегородцева. – М.: Медицина, 1983. – 270 с.
6. Андрійчук О. Я. Виховання гуманності у студентів медичного коледжу в процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. Я. Андрійчук. – К., 2003. – 19 с.
7. Корольова Т. В. Педагогічні умови формування фахової культури майбутніх лікарів у процесі їх гуманітарної підготовки / Т. В. Корольова // Якість вищої освіти: чинники формування конкурентоспроможності випускників: матеріали XXXIX Міжнародної науково-методичної конференції (Полтава, 23–24 січня 2014 р.): у 2 ч. / голов. ред. М. П. Гречук. – Полтава: ПУЕТ, 2014. – Ч. 1. – С. 263–265.
8. Терешкевич Г. Т. Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти: навч. посібник / Г. Т. Терешкевич. – Львів: Світ, 2008. – 344 с.
9. Агаркова А. О. Деякі аспекти формування професійно-етичної культури майбутнього лікаря / А. О. Агаркова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки / голов. ред. В. С. Курило. – Луганськ, 2010. – № 7(194), ч. 1. – С. 10–14.
10. Демянчук М. Р. Сутність компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх бакалаврів медсестринської справи / Демянчук М. Р. // Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. праць. – К.: НУОУ, 2013. – Вип. 4(35). – С. 36–40.
11. Ганіткевич Я. В. Історія української медицини в датах та іменах / Я. В. Ганіткевич. – Львів: Вид-во НТШ, 2004. – 368 с.
12. Кир'ян Т. І. Розвиток і становлення вищої медичної освіти на початку XX століття в Україні [Електронний ресурс] / Т. І. Кир'ян // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(30), 2015. Режим доступу: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/kyryan_t._i._the_ development_of_higher_medical_education_in_the_early_twentieth_century_in_ukraine.pdf
13. Веденко Б. Г. Естетична медицина – крок до покращення медичного обслуговування населення / Б. Г. Веденко, Л. Б. Веденко, В. Г. Даценко та ін. // Актуальні питання сучасної медицини. – Вінниця: Нова книга, 2010. – С. 244–248.
14. Левенець С. С. Медична етика і деонтологія: реалії і перспективи в роботі лікаря / С. С. Левенець // Медична освіта, № 4, 2012. – С. 89.
15. Вілл'ємс Д. Підручник з лікарської етики. Підручник / Джон Вілл'ємс (Переклад з 2-го анґлійського видання 2009 року за редакцією Любомира Пирога). – Українське видання БФ «Третє Тисячоліття», 2009. – 140 с.

Дудикова Л.В.
Национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА И ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ В СОДЕРЖАНИИ МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНЦЕ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье представлены результаты изучения научных источников с целью обобщения представлений о развитии норм и положений профессиональной этики врачей и содержания их профессионально-этической компетентности в методических и нормативных документах медицинского образования в конце XX – начале XXI века в Украине. Установлено, что содержание профессиональной этики и профессионально-этической компетентности в высшем медицинском образовании неразрывно связаны с историей становления и развития этой отрасли. Сделан вывод, что на конец XX – начало XXI века приходятся кардинальные изменения в сфере здравоохранения и подготовки врачей. Они обусловлены переходом человечества сначала в индустриальных, а затем от индустриальных к научно-информационных технологий, выходом национальной высшего медицинского образования с советской образовательной системы и вхождением в европейское и мировое образовательное пространство, приведением в соответствие национальных стандартов высшего медицинского образования с требованиями европейских. Установлено, что период демократических преобразований в нашем государстве характеризуется принятием документов, посвященных морально-этическому и деонтологическому регулированию медицины. Этот процесс получил развитие на съезде Всеукраинского врачебного объединения в 2009 году, во время работы которого был утвержден Этический кодекс врача Украины. Основная цель кодекса – упорядочить отношения между врачами, пациентами, медицинскими организациями, а также определить этические нормы во время проведения научных исследований. В европейских государствах Этический кодекс врача используют для регламентирования морально-правовых аспектов деятельности медицинских работников с 1949 г., когда Генеральная ассамблея Всемирной медицинской ассоциации в Лондоне утвердила Международный кодекс медицинской этики. Среди широкого перечня компетентностей, которые формируются у выпускников высших медицинских учебных заведений Украины представляет интерес профессионально-этическая. Ее формированию способствует изучение социально-гуманитарных и естественнонаучных дисциплин, а также и курсов по выбору. Их изучение играет важную роль в гуманитарном образовании современного врача, поскольку они выполняют триединое назначение: описать, объяснить и научить морали и этическому поведению.
Ключевые слова: профессионально-этическая компетентность, этические нормы, этическая культура врача, профессиональная этика, будущие врачи, профессиональная подготовка.

Dudikova L.V.
Vinnytsia National Pirogov Memorial Medical University

PROFESSIONAL ETHICS AND PROFESSIONAL AND ETHICAL COMPETENCE IN THE CONTENT OF MEDICAL EDUCATION AT THE END OF XX – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY IN UKRAINE

Summary
The article presents a synthesis of the results of the study of scientific sources in order to highlight the ideas about the development of the norms and provisions of the doctors` professional ethics and the content of their professional and ethical competence in the methodological and normative documents of medical education at the end of the XXth – the beginning of the XXIst century in Ukraine. It has been determined that the content of professional ethics and professional and ethical competence in higher medical education is inextricably linked with the history of the formation and development of this branch. It is concluded that in the twentieth century – at the beginning of the twenty-first century there have been radical changes in the field of health care and future doctors' training. They are caused by the transition of mankind first to the industrial, and then from the industrial to the scientific and information technologies, the exit of the national higher medical education from the Soviet educational system and the entry into the European and world educational space, bringing the national standards of higher medical education to the requirements of the European ones. It has been established that the period of democratic transformations in our country is characterized by the adoption of documents devoted to moral, ethical and deontological regulation of medicine. This process was developed at the congress of the Ukrainian Medical Association in 2009, during which the Code of Ethics of the doctor of Ukraine was approved. The main purpose of the Code is to streamline the relationship between doctors, patients, medical organizations, and to identify ethical standards while conducting a scientific research. In the European countries the Ethical Code of Medicine has been used to regulate the moral and legal aspects of the actions of medical workers since 1949, when the General Assembly of the World Medical Association in London approved the International Code of Medical Ethics. Among the wide range of competencies that are formed in graduates of higher medical educational institutions of Ukraine the professional and ethical one is of interest. Its formation is facilitated by the study of social and humanitarian and natural sciences, as well as through the courses of choice. Studying these disciplines plays an important role in the humanitarian education of a modern physician as they fulfill the three-fold purpose: to describe, to explain and to teach morals and ethical behavior.
Keywords: professional and ethical competence, ethical norms, ethical culture of a doctor, professional ethics, future doctors, professional training.

УДК 378.014.15

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОБОВ'ЯЗКИ МОЛОДИХ ВИКЛАДАЧІВ ЯК СКЛАДОВА ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дяченко Н.О.
Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті проаналізовано нормативно-законодавчу базу з питань професійної діяльності науково-педагогічних працівників. Проаналізовано посадові обов'язки таких посад як асистент та викладач вітчизняних та зарубіжних закладів вищої освіти. Розкрито загальні вимоги до викладачів та приведено приклади їх функціональних обов'язків. Визначено, що є необхідність удосконалювати систему вимог та обов'язків до такої категорії науково-педагогічних працівників як молодий викладач.

Ключові слова: науково-педагогічні працівники, молодий викладач, асистент, посадові обов'язки науково-педагогічних працівників.

Постановка проблеми. Вища освіта України, перебуваючи у стані трансформації від застарілого досвіду радянської системи до входження у Європейський освітній простір, потребує змін не тільки на законодавчому рівні, а й на рівні перетворення розуміння нових підходів до цієї системи. Відповідно, університети мають взяти виклик на себе щодо виконання цих змін в реальності, а не в теорії. Виконавцями відповідних дій має стати весь академічний склад – від ректорів до PhD студентів, які мають за досить короткий час не тільки сприйняти це на особистісно-емоційному рівні, але й змінити власний стиль управління/викладання. Тому найбільшу увагу необхідно приділити питанню професійного розвитку науково-педагогічних працівників, особливо такій категорії як молоді викладачі.

У попередньому дослідженні було визначено, що молодий викладач це особа, що закінчила вищий навчальний заклад або отримала науковий ступінь та займає посаду асистента протягом трьох років [4]. Проте досить часто молодий викладач, який тільки починає працювати, вимушений здійснювати науково-педагогічну діяльність на рівні досвідчених викладачів. Це в результаті призводить до зниження мотивації у роботі, задоволеності від неї, а найголовніше – до погіршення якості викладання та результативності навчання у студентів. Саме тому необхідно чітко розуміти ті вимоги та обов'язки, що має виконувати молодий викладач на робочому місці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях вітчизняних вчених до проблем у межах категорії молодих викладачів почали звертатися нещодавно, проте у 90-х роках цьому питанню приділялось більше уваги. Цей факт засвідчено у працях науковців, які розглядали питання професійного становлення вчителя (Г. Балл, Н. Кузьміна, В. Семиченко, С. Сисоєва); сутність професійної діяльності вчителя/викладача обґрунтовували Ю. Кулюткін, Г. Нагорна, Г. Сухобська, В. Сластьонін.

Сучасні дослідники, аналізуючи категорію молодих викладачів звертають увагу на різні аспекти їх професійного розвитку. Про діяльність науково-педагогічних працівників згадується в працях О. Власенко [1], А. Войтович [2] О. Волобуєвої [3], О. Жабенко [5].

Особливості професійної діяльності молодих викладачів у військовому вищому навчальному закладі розкрито в публікації Т. Суслова [9]. Професійна діяльність молодих викладачів обговорюється у працях Т. Федірчик [10], Т. Чувакова [11], проте кількість таких праць обмежена.

Cynthia Korpan досліджує питання щодо особливостей професійної діяльності асистентів та подає новий погляд на те, як асистенти викладачів мають готуватися до виконання професійних обов'язків [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У Законі України «Про вищу освіту» [6] зазначаються ті види діяльності, що науково-педагогічні працівники провадять на робочому місці, а саме: навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність.

У цьому контексті доцільно розрізняти яку саме діяльність має виконувати молодий викладач у порівнянні з досвідченим. Тобто, виокремити ті види діяльності, що виконує викладач на початку своєї професійної діяльності. Для цього необхідно проаналізувати посадові обов'язки таких посад як асистент та викладач. Оскільки є певна типова форма складання посадових інструкцій, то під час аналізу було звернено увагу на наступні моменти: чи потрібен науково-педагогічний стаж, кваліфікаційні вимоги, завдання та обов'язки працівника й вимоги до професійних знань.

Метою статті є визначення функціональних обов'язків молодих викладачів у їх професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої у статті мети першим завданням постає аналіз нормативно-правових документів щодо професійної діяльності науково-педагогічних працівників.

Слід зазначити, що є загальні вимоги до будь якої категорії науково-педагогічних працівників, а саме:

– знання законодавчої бази з питань вищої освіти України;

– стратегічні напрями розвитку вищої освіти в Україні з урахуванням сучасних новітніх досягнень в освітній сфері Європейських країн;

– володіння державною мовою;

– бути впевненим користувачем ПК та вміти використовувати його у професійній діяльності;

– знання щодо механізму оформлення прав інтелектуальної власності;

– додержуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються в університеті.

Проаналізовані посадові інструкції асистента та викладача закладів вищої освіти [7; 8], дозволили визначити наступні вимоги до професійної діяльності (таблиця 1).

Проведений аналіз дозволив визначити, що майже відсутня різниця між професійною діяльністю асистента та викладача, окрім того, що асистент тільки впроваджує та використовує у професійній діяльності новітні освітні методи, технології та методичні розробки інших науково-педагогічних працівників. І вже тільки на посаді викладача з'являється можливість під керівництвом професора брати участь у розробці методичних посібників та планувати їх забезпечення. Проте на практиці, часто асистенту (молодому спеціалісту) доручають на першому ж році викладати дисципліну та розробляти методичні рекомендації до неї. Це звісно приводить до зниження якості освітнього процесу, збільшення не тільки навчального, а й морального навантаження на науково-педагогічного працівника. Вищезазначене призводить до того, що кількість часу, що асистент або викладач мають витрачати на підготовку якісного лекційного або практичного заняття, для професійного саморозвитку, натомість вони витрачають на виконання завдань у яких вони не мають досвіду.

Викладач, на відміну від асистента, маючи досвід викладацької діяльності від 2 років, вже бере участь у розробленні методичних рекомендацій до дисципліни, що викладає та межі його викладацької діяльності дещо розширюються.

Порівняємо обов'язки асистента або викладача у європейських закладах вищої освіти. Слід зауважити, що назви академічного складу університетів різняться в залежності від країни. Наприклад, первинною посадою в таких країнах як Великобританія, Австралія, Канада та Ірландія є Assistant lecturer (еквівалентно посаді асистент) та Lecturer (викладач). В американській ієрархії найнижчі ступені це Lecturer (викладач) та Instructor (інструктор/асистент). Обов'язки та відповідальність кожного рангу прописані у спеціальних методичних рекомендаціях (Faculty Code/Guide) [13]. Тому першочерговим завданням молодого викладача постає у вивченні цих рекомендацій, їх осмисленні та сприйнятті.

Відносно зайнятої посади, очікується, що члени факультету повинні навчати якісно, наскільки це можливо, збільшувати власний доробок у науково-

Таблиця 1

Професійна діяльність молодих викладачів (посадові обов'язки)

Вимоги	**Асистент**	**Викладач**
Стаж роботи	Не вимагається	Не менше 2-х років
Кваліфікація	Магістр	Магістр
Завдання та обов'язки	– здійснювати навчально-виховну роботу та проводити *практичні та лабораторні* заняття з відповідної навчальної дисципліни; – постійно підвищувати педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію, професійний рівень, впроваджувати інноваційні підходи до навчання та сучасні ІКТ-технології; – забезпечувати високий науково-теоретичний та методичний рівень викладання дисциплін у повному обсязі освітньої програми відповідної спеціальності; – *впроваджувати* в освітній процес сучасні інноваційні методи, формувати у студентів навички творчого, самостійного підходу до освоєння теоретичного матеріалу; – організовувати та забезпечувати контроль самостійної та навчальної роботи студентів, аналізувати їх успішність; – брати участь у міжнародній науково-освітній діяльності, у тому числі за механізмами реалізації академічної мобільності, грантової діяльності тощо; – бути виконавцем науково-дослідної тематики.	– проводити навчальну і навчально-методичну роботу з *усіх видів навчальних занять*; – постійно підвищувати педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію, професійний рівень; – забезпечувати високий науково-теоретичний та методичний рівень викладання дисциплін у повному обсязі освітньої програми відповідної спеціальності; – під керівництвом професора, доцента *розробляти* методичні посібники з відповідних видів навчальних занять, організовувати і планувати методичне і технічне їх забезпечення; – забезпечувати контроль навчальної роботи студентів та аналізувати його успішність, брати участь *в організації їх науково-дослідної роботи*; – брати участь у міжнародній науково-освітній діяльності, у тому числі за механізмами реалізації академічної мобільності, грантової діяльності тощо; – забезпечувати виконання навчальних планів і програм, брати участь у науково-дослідній роботі кафедри.
Вимоги до професійних знань	– галузеві освітні стандарти за відповідними програмами вищої освіти; – стратегічні напрями розвитку вищої освіти в Україні з урахуванням сучасних новітніх досягнень в освітній сфері Європейських країн; – теоретичні матеріали у відповідній освітній галузі; – правила застосування й експлуатації комп'ютерної техніки; – основні методи пошуку, збору, зберігання, обробки, надання, розповсюдження інформації, необхідної для здійснення науково-дослідної діяльності.	– освітні стандарти за відповідними програмами вищої освіти; – порядок складання навчальних планів; – методи і способи використання освітніх технологій, зокрема дистанційних; – вимоги до роботи на персональних комп'ютерах, інших електронно-цифрових пристроях.

дослідній або творчій роботі та активно займатися діяльністю, що служить університету та більшій громаді. Наприклад, перерахуємо мінімальні вимоги до асистента (Assistant lecturer/Instructor):

– володіти викладацькою компетентністю;

– необхідно продемонструвати розуміння теоретичного змісту не менш ніж двох курсів на посаді інструктора;

– необхідно закінчити відповідну програму для випускників, що визнана університетом протягом встановленого Університетом терміну;

– необхідно брати участь у діяльності факультету, наприклад зустрічі, консультування та ін.;

– позиціонувати академічну доброчесність та професійну етику [15].

Для посади Assistant Professor (викладач/асистент професора) визначаються наступні вимоги:

– мати ступінь магістра або магістра наук і розпочати PhD навчання й завершити програму протягом періоду, встановленого університетом;

– якість роботи в аспірантурі повинна перевищувати середню; володіти здатністю підтримувати інтелектуальне зростання;

– необхідно підтримувати вищу, ніж задовільна, оцінку викладацької діяльності, що заснована на відгуках студентів, викладацькому портфоліо та інших підтверджень;

– необхідно брати участь у дослідницькій діяльності або творчій роботі у складі дослідницької чи творчої проектної команди;

– необхідно публікуватися або продукувати творчу роботу, в певній якості та кількості, відповідно до стандартів займаної посади та у визначених позиціях (як провідний автор, співавтор або співавтор творчої роботи);

– необхідно проявляти готовність та прагнення до постійної участі в діяльності підрозділу, департаменту та університету [15].

Під час виконання своїх обов'язків науково-педагогічні працівники мають академічну свободу незалежно від займаної посади. Одночасно, виконуючи свої обов'язки, що передбачені правилами та положеннями університету, викладачі користуються академічною свободою у викладанні дисциплін, у виборі предмету досліджень, а також у вираженні власних ідей, які вони вважають правильними [14].

Вищезазначене дозволяє молодим викладачам чітко усвідомити обов'язки, які вони будуть виконувати на робочому місці, що в результаті дає можливість у подальшому спланувати власний професійний розвиток.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Теоретичний аналіз, порівняння вимог та обов'язків до науково-педагогічних працівників вітчизняних та зарубіжних закладів вищої освіти дозволив зробити наступні висновки. По-перше, визначено, що є необхідність удосконалити систему вимог та обов'язків до науково-педагогічних працівників вітчизняних закладів вищої освіти для підвищення якості викладання та для створення умов професійного розвитку саме молодих викладачів. По-друге, проведене дослідження дозволило визначити головні функції у професійній діяльності науково-педагогічних працівників зарубіжних закладів вищої освіти, а саме: навчання (teaching role), дослідження (research role) та служіння (service role). Перераховані функції можуть стати основою для визначення вимог та обов'язків науково-педагогічних працівників вітчизняних закладів вищої освіти.

Список літератури:

1. Власенко О.О. Педагогічна діяльність викладача вищої школи: теоретичний аспект. Електронний ресурс. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Tvo_2014_3_15.pdf
2. Войтович А. І. Формування індивідуального стилю педагогічної діяльності викладача вищого військового навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Войтович Андрій Іванович; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2007. – 244 с.
3. Волобуєва О.Ф. Професійна діяльність сучасного викладача вищої школи: виклики та пріоритети. Електронний ресурс. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/znpnapv_ppn_2014_4_36%20(1).pdf
4. Дяченко Н.О. Сутність поняття молодий викладач // Молодий вчений. – 2017. – № 7(47). – С. 280–284
5. Жабенко О.В. Особливості професійного розвитку науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/7_47_2017.pdf
6. Закон України «Про вищу освіту» – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556–18/page4
7. Посадові інструкції науково-педагогічних працівників Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.npu.edu.ua/index.php/ua/component/content/article/260-struktura/viddil-kadriv/2709-posadovi-instruktsii
8. Посадові інструкції науково-педагогічних працівників Сумського державного університету, 2017. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://sumdu.edu.ua/ukr/general/normative-base/posadovi-documenty.html#section_2
9. Суслов Т. Специфіка професійної діяльності молодого викладача у вищому військовому навчальному закладі. – Електронний ресурс. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/znpnadpcpn_2016_2_16.pdf
10. Федірчик Т.Д. Теоретико-методичні засади розвитку педагогічного професіоналізму молодого викладача вищої школи в процесі науково-педагогічної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Федірчик Тетяна Дмитрівна. – Чернівці, 2016. – 452 с.
11. Чувакова Т. Г. Професійне становлення молодого вчителя у США: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т. Г. Чувакова. – К., 2004. – 20 с.
12. Cynthia Korpan From Teaching Assistant (TA) Training to Workplace Learning. Електронний ресур. – Режим доступу: http://files.eric. ed.gov/fulltext/EJ1060230.pdf
13. Faculty Code and Governance. – University of Washington. – Chapter 24. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.washington.edu/admin/rules/policies/FCG/FCCH24.html
14. Faculty Roles and Responsibilities – The Teaching Role, The Research Role, The Service Role, Integration of Faculty Roles and Responsibilities. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://education.stateuniversity.com/pages/1972/Faculty-Roles-Responsibilities.html

15. Shaping our Institutional Future: A Statement on Faculty Tenure, Rank and Promotion, UP System Manual Series 2, OVPAA, 2011. − Електронний ресурс. − Режим доступу: http://www.ovcrd.upd.edu.ph/wp-content/uploads/2012/04/1.-Faculty-Manual-Interim-Edition-2011.pdf

Дяченко Н.А.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОБЯЗАННОСТИ МОЛОДЫХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье проанализирована нормативно-законодательная база по вопросам профессиональной деятельности научно-педагогических работников. Проанализированы должностные обязанности таких должностей как ассистент и преподаватель отечественных и зарубежных высших учебных заведений. Раскрыты общие требования к преподавателям и приведены примеры их функциональных обязанностей. Определено, что есть необходимость совершенствовать систему требований и обязанностей к такой категории научно-педагогических работников как молодой преподаватель.
Ключевые слова: научно-педагогические работники, молодой преподаватель, ассистент, должностные обязанности научно-педагогических работников.

Diachenko N.O.
Institute of Higher Education
of National Academy of Sciences of Ukraine

FUNCTIONAL RESPONSIBILITIES OF FACULTY MEMBERS AS A PART OF THEIR PROFESSIONAL ACTIVITIES

Summary
The article analyzes the normative-legislative base on issues of professional activity of faculty members. The official duties of such positions as an assistant and teacher of the domestic and foreign higher education institutions are analyzed. The general requirements for teachers are revealed and examples of their functional duties are given. It is determined that there is a need to improve the system of requirements and responsibilities for such category of faculty members as an assistant lecturer and lecture.
Keywords: faculty members, assistant lecturer, lecture, duties of faculty members.

УДК 378.124

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ПРАВО ЧИ ОБОВ'ЯЗОК

Жабенко О.В.
Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України

У статті проаналізовано нормативно-правову базу щодо підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників в Україні. Здійснено порівняння нормативно встановлених прав та обов'язків науково-педагогічних працівників щодо підвищення рівня професійної компетентності. З'ясовано, що підвищення рівня професійної компетентності відноситься як до прав так і до обов'язків науково-педагогічних працівників. Виявлено, що на законодавчому рівні в Україні відсутня державна регламентація організації системи підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників. Визначено перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: науково-педагогічні працівники, професійна компетентність, підвищення рівня професійної компетентності, підвищення кваліфікації, стажування, права й обов'язки науково-педагогічних працівників.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасних умовах інтеграції вищої освіти України до європейського простору вищої освіти особливо важливим суб'єктом освітньої діяльності стають науково-педагогічні працівники, які покликані формувати універсальні компетентності у майбутніх фахівців. Аксіомою є той факт, що якість підготовки молодого фахівця залежить від професійного рівня науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Компетентності, одержані науково-педагогічним працівником під час підготовки, не можуть бути актуальними протягом усієї кар'єри викладача, тож постає необхідність оновлення знань, умінь, навичок викладача та підвищення рівня здатності їх застосування у своїй професійній діяльності. Це, в свою чергу, сприятиме адаптації науково-педагогічного працівника до умов динамічного розвитку сучасного світу.

У такій ситуації виникає цілком закономірне запитання: чим на сьогодні є підвищення професійної компетентності для науково-педагогічного працівника: правом чи обов'язком? Це прерогатива самого науково-педагогічного працівника чи держави? На вирішення цих питань і спрямована дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць свідчить про значний інтерес дослідників до визначення змісту поняття та складових компетентностей представників галузі освіти (Г. Єльникова [7], Г. Кравченко [14], В. Мельник [15], В. Олійник [16], О. Пометун [18], Н. Протасова [25], А. Хуторський [26] та ін.). Так, вимоги до професійної компетентності науково-педагогічних працівників університету за умов створення електронного освітнього середовища розглядав у своїх дослідженнях А. Кочарян [13]; обґрунтування компетентнісного підходу в освіті, результативно-цільовою основою якого є формування ключових компетентностей, було предметом дослідження І. Зимньої [9]. В. Калінін розглядав особливості формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови в новій мовній політиці [10], В. Єгорова аналізувала й обґрунтовувала складові фахової ключової компетентності науково-педагогічних працівників та її характеристики [6], а В. Олійник на основі аналізу проблем професійного удосконалення науково-педагогічних працівників запропонував шляхи їх вирішення [17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Аналіз наукових праць свідчить, що питанням професійної компетентності приділялася значна увага науковців. Проте поза їх увагою залишилися питання щодо організації підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників, з'ясування примусовості чи добровільності підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічними працівниками.

Мета статті: з'ясувати до категорії права чи до категорії обов'язку відноситься підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників.

Основні завдання статті: проаналізувати нормативно-правову базу України щодо питань підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників; з'ясувати до категорії права чи до категорії обов'язку відноситься підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу. В «Енциклопедії освіти» поняття «професійна компетентність» визначається як інтегративна характеристика ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця [5, с. 722].

«Професійна компетентність» – комплекс професійних знань, умінь, професійних якостей особи. Основні характеристики спеціаліста, який володіє професійною компетентністю: володіння на високому рівні професійною діяльністю у певній галузі; спроможність проектувати свій професійний розвиток; уміння професійно спілкуватися; здатність нести професійну відповідальність за результати своєї праці [4, с. 181].

Іншим визначенням «професійної компетентності» є якість дії працівника, що забезпечує ефективність вирішення професійно-педагогічних проблем і типових професійних завдань, які виникають у реальних ситуаціях педагогічної чи науково-педагогічної діяльності, і залежить від кваліфікації, загальноприйнятих цінностей моралі та етики, володіння освітніми технологіями,

технологіями педагогічної діагностики (опитування, індивідуальні та групові інтерв'ю) та психолого-педагогічної корекції, життєвого досвіду, постійного удосконалення та впровадження у практику ідей сучасної педагогіки, методів навчання та викладання навчальних дисциплін і предметів, використання наукової літератури та інших джерел інформації для створення сучасних форм навчання, впровадження оціночноціннісної рефлексії [22].

В останньому визначенні йдеться про залежність професійної компетентності від кваліфікації, володіння освітніми технологіями, постійного удосконалення методів навчання та викладання навчальних дисциплін і предметів. Це передбачає практичну реалізацію принципу освіти протягом життя.

Відповідно до Закону «Про вищу освіту», науково-педагогічні працівники можуть підвищувати професійну компетентність на таких рівнях освіти [21]:

– другому (магістерському) рівні вищої освіти, результатом навчання на якому є ступінь магістра;

– третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти, результатом проходження якого є присудження наукового ступеня доктора філософії;

– науковому рівні вищої освіти, результатом завершення якого є присудження наукового ступеня доктора наук;

– освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта, результатом здобуття якої можуть бути часткові кваліфікації відповідного рівня Національної рамки кваліфікацій [24].

Складниками освіти дорослих є: післядипломна освіта; професійне навчання працівників; курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації; безперервний професійний розвиток; будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою [24].

Відповідно до статті 18 Закону України «Про освіту» післядипломна освіта науково-педагогічних працівників передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої освіти та практичного досвіду.

Післядипломна освіта включає: спеціалізацію – профільну спеціалізовану підготовку з метою набуття особою здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності; перепідготовку – освіту дорослих, спрямовану на професійне навчання з метою оволодіння іншою (іншими) професією (професіями); підвищення кваліфікації – набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань; стажування – набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у певній професійній діяльності або галузі знань [24].

Одразу ж можна побачити неузгодженість положень Закону, адже в одному випадку перепідготовка та підвищення кваліфікації – окремі складники освіти дорослих, а в іншому – складові післядипломної освіти.

Безперервний професійний розвиток – це безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та/або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності і триває впродовж усього періоду його професійної діяльності [24].

На нашу думку, важливою складовою освіти дорослих була і залишається така складова як самоосвіта (саморозвиток).

Відповідно до Закону «Про вищу освіту» науково-педагогічні працівники за основним місцем роботи здійснюють навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність [21].

Визначимо, яким із складових освіти науково-педагогічні працівники можуть підвищувати рівень професійної компетентності за видами діяльності:

– навчальна діяльність (діяльність пов'язана із проведенням навчальних занять, навчанням людей) – передбачає удосконалення педагогічної майстерності, загальнокультурного рівня (спеціалізація; підвищення кваліфікації; стажування; самоосвіта; практичний досвід);

– методична діяльність (удосконалення існуючих та розробка нових принципів, форм, методів організації навчального процесу, створення комплексів задач і завдань із предмета, дидактичних матеріалів, навчально-наочних посібників, що використовуються на навчальних заняттях) – передбачає удосконалення педагогічної майстерності, загальнокультурного рівня у напрямку забезпечення єдності наукового та освітнього процесів (підвищення кваліфікації; стажування; самоосвіта; практичний досвід);

– наукова діяльність (одержання нових знань та(або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження; забезпечення єдності наукового та освітнього процесів) – передбачає підвищення наукової кваліфікації (навчання за програмами третього (освітньо-наукового) та наукового рівнів вищої освіти; здобуття наукової кваліфікації поза аспірантурою і докторантурою; наукове стажування; самоосвіта);

– організаційна діяльність (удосконалення організаційних основ навчальної, наукової, методичної, виховної діяльності університету та системи національної освіти загалом, координації навчально-виховної та науково-методичної складової на всіх рівнях та підвищення ефективності освітнього процесу) – (самоосвіта; практичний досвід).

Навчання працівників здійснюється відповідно до затвердженого керівником закладу-замовника плану-графіка за денною, вечірньою, заочною та дистанційною формами навчання [23].

Законом «Про освіту» передбачено, що науково-педагогічні працівники можуть підвищувати професійну компетентність у закладах освіти, що провадять освітню діяльність із підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якої передбачена законом, та мають ліцензію на відповідну діяльність та/або акредитовані відповідні освітні програми [24]. Слід зазначити, що на даний час системи підвищення професійної компетентності науково-педагогічних працівників у відповідних ліцензованих закладах ще не існує. Науково-педагогічні працівники можуть підвищувати професійну компетентність у академіях,

відповідних структурних підрозділах вищих навчальних закладів, наукових, навчально-наукових установах, які здійснюють відповідну освітню діяльність, спрямовану на підвищення рівня професійної компетентності (діють аспірантура (докторантура), проводяться курси підвищення кваліфікації, здійснюється стажування тощо).

Законодавством передбачені ряд прав і обов'язків науково-педагогічних працівників, що стосуються підвищення професійної компетентності. У Законі «Про освіту» серед прав науково-педагогічних працівників є право на: підвищення кваліфікації, перепідготовку; вільний вибір освітніх програм в межах здобуття освіти дорослих, видів, форм навчання, темпу здобуття освіти, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку педагогічних працівників [24]. Законом «Про вищу освіту» передбачено науково-педагогічним працівникам вищих навчальних закладів усіх форм власності право на: забезпечення підвищення свого професійного рівня, встановленого законодавством, нормативними актами вищого навчального закладу, умовами індивідуального трудового договору та колективного договору; підвищення кваліфікації та стажування як в Україні так і за кордоном не рідше одного разу на п'ять років [21].

Право – обумовлена певними обставинами підстава, здатність, можливість робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь [2, с. 1101]. Це певна можливість людини, її спроможність діяти певним чином або ж утримуватися від певних учинків із тим, аби забезпечити собі належне існування, розвиток, задоволення сформованих потреб. Права закріплені у законодавстві як невідчужувані від особи можливості, необхідні їй для життя й розвитку. Звідси, науково-педагогічні працівники можуть, за бажанням, реалізувати це право шляхом підвищення своєї кваліфікації, перепідготовки у будь-яких навчальних закладах і за будь-якими програмами, або проходження стажування у будь-яких вищих навчальних закладах чи наукових установах, або ж не реалізувати право на підвищення кваліфікації та стажування.

Однією із ознак права є міра, масштаб свободи і поведінки людини. У зазначеному аспекті право відображає можливості: 1) поводитися певним чином; 2) вимагати певної поведінки від інших осіб; 3) захисту порушеного права за допомогою суду, державних органів, третейського суду тощо [8].

Специфіка права проявляється у його ознаках, які полягають у наступному [19]: право має вольовий характер (право є проявом волі й свідомості людей); загальнообов'язковість (норми права поширюються на всіх або велике коло суб'єктів); нормативність права (право є загальним правилом поведінки, що регулює певне коло суспільних відносин); зв'язок із державою (право приймається, застосовується і забезпечується державною владою); формальна визначеність права (норми права мають зовні виражену письмову форму, повинні бути чітко об'єктивовані, точно визначені); системність права (це не механічна сукупність юридичних норм, а внутрішньо узгоджений, упорядкований організм, де кожен елемент має своє місце і відіграє свою роль; конкретність (означає наявність точно визначених правоможностей стосовно певного блага) [8].

Гарантією здійснення права є припущення добросовісності та розумності дій того, хто має це право. Щодо кожної особи, яка має право, передбачається, що вона сама здатна визначити призначення цього права, доцільність та характер його здійснення. При цьому «добросовісність» трактується як категорія, що відображає врахування особою інтересів інших учасників цивільних відносин, публічного інтересу тощо, а «розумність» як категорія, що передбачає адекватність оцінки особою цінності певного права, доцільності своїх дій, наслідків здійснення або нездійснення права [8].

Тож правом на підвищення кваліфікації, перепідготовку, стажування науково-педагогічний працівник може скористатися, а може і не скористатися.

У статті 54 Закону України «Про освіту» визначено й обов'язки науково-педагогічних працівників: постійно підвищувати свій професійний і загальнокультурний рівні та педагогічну майстерність [24]. Законом «Про вищу освіту» науково-педагогічні працівники зобов'язуються серед іншого підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію [21].

Обов'язок – те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління; певний обсяг роботи, межі відповідальності, що визначаються відповідним званням, посадою тощо [2, с. 813]. Обов'язок – міра необхідної поведінки зобов'язаної особи, яку вимагає від неї уповноважена особа з метою задоволення своїх інтересів [12].

Обов'язок характеризується наступними вимогами: 1) поведінка зобов'язаної особи окреслена вимогами норми права; 2) поведінка зобов'язаної особи окреслена вимогами уповноважених осіб; 3) поведінка зобов'язаної особи у випадку невиконання обов'язку забезпечується вимогою виконати цей обов'язок [8].

Основними ознаками юридичного обов'язку є [3]: а) необхідність певної поведінки; б) вимога певної поведінки забезпечується законом; в) виконання обов'язку пов'язане із суб'єктивним правом уповноваженої особи.

Таким чином, юридичний обов'язок – це забезпечена законом необхідність певної поведінки особи, яка спрямована на здійснення відповідного суб'єктивного права [3].

Обов'язок науково-педагогічних працівників передбачає відповідно і відповідальність держави, яка покладає цей обов'язок на науково-педагогічних працівників у частині забезпечення умов для безперешкодного виконання цього обов'язку, адже «головний обов'язок держави – забезпечення людині відповідних умов для здійснення прав і виконання обов'язків» [12]. Тому у законі «Про освіту» (стаття 57) визначено державні гарантії науково-педагогічним працівникам на оплату підвищення кваліфікації. Зокрема фінансування вищої і післядипломної освіти здійснюється за рахунок коштів державного, місцевого бюджетів та інших джерел, не заборонених за-

конодавством. Підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників в обсязі, визначеному законодавством, здійснюється за кошти державного та місцевих бюджетів. При цьому обсяг коштів, що додатково виділяються з державного бюджету на підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників державних закладів освіти, не може бути меншим 2% фонду заробітної плати цих працівників [24].

А у Законі «Про вищу освіту» є стаття 59, у якій вказуються гарантії науково-педагогічним працівникам. Наприклад, там зазначено, що науково-педагогічним працівникам «створюються належні умови для підвищення кваліфікації...», а «вищі навчальні заклади мають забезпечувати підвищення кваліфікації та стажування науково-педагогічних працівників не рідше одного разу на п'ять років із збереженням середньої заробітної плати» [21]. Однак, не уточнено, хто створює ці належні умови, який механізм їх створення і якими будуть санкції за незабезпечення гарантованих положень тощо.

Про це, можливо, йдеться у статті 12 Закону України «Про вищу освіту», у якій до повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти (розуміється Міністерство освіти і науки України) відноситься формування та забезпечення функціонування системи атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, організація підвищення кваліфікації зазначених категорій [21]. І якщо у статтях Закону система атестації наукових і науково-педагогічних кадрів деталізується, то детальної інформації щодо організації підвищення кваліфікації, стажування науково-педагогічних кадрів та ролі у цьому процесі держави (в особі Міністерства освіти і науки чи інших установ) у Законі немає.

Крім того, цікавим є п. 6 статті 54 Закону «Про освіту» яким дотримання прав й особливо виконання обов'язків (незалежно від наявної можливості їх реалізації) зводиться до відповідальності самого науково-педагогічного працівника: «Особи, винні в порушенні цієї статті, несуть відповідальність згідно з законом» [21]. Можливим поясненням цьому може бути те, що обов'язок науково-педагогічних працівників «постійно підвищувати свій професійний і загальнокультурний рівні та педагогічну майстерність» віднесена законодавцями до обов'язку активного типу, що полягає у вимозі до зобов'язаного суб'єкта здійснити ту чи іншу дії. Невиконання ним цих дій спричиняє застосування санкцій [8]. Проте такий підхід виглядає дивним, зважаючи на те, що відповідальності щодо не створення державними органами, закладами, установами відповідних умов для виконання даного обов'язку законом не передбачено. До того ж стимулом для виконання даного обов'язку могли б бути не застосування міри відповідальності у вигляді незрозумілих «санкцій» (що суб'єктивно сприймається як засіб «негативного впливу» на зобов'язаного суб'єкта), а засоби у вигляді позитивного заохочення (премії, надбавки тощо).

Конкретний обсяг обов'язків науково-педагогічних працівників регулюється законами, кваліфікаційними характеристиками, статутами, положеннями [20].

У статті 55 Закону «Про вищу освіту» встановлені вимоги до кандидатів на посади науково-педагогічних працівників – завідувачів (начальників) кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів, – основними з яких є наявність наукового ступеня або вченого звання або наявність ступеня магістра. Статутом вищого навчального закладу можуть встановлюватися додаткові вимоги до кандидатів, які претендують на посади науково-педагогічних працівників. Під час заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників укладенню трудового договору (контракту) передує конкурсний відбір, порядок проведення якого затверджується вченою радою вищого навчального закладу [21].

Детальніші вимоги до кандидатів на посади науково-педагогічних працівників представлені у «Кваліфікаційних характеристиках професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів», затверджених наказом МОН України від 01.06.2013 № 665. Зокрема, ступеня магістра (спеціаліста) буде достатньо для зайняття посад асистента, викладача і старшого викладача. На посаду асистента можуть претендувати випускники вищих навчальних закладів одразу після одержання кваліфікації магістра, адже науково-педагогічного стажу для цього не потрібно. Для зайняття посад викладача, старшого викладача окрім кваліфікації магістра необхідно вже мати науковий чи науково-педагогічний стаж не менше двох років.

Вимога мати наукові ступені доктора (кандидата) чи вчені звання професора (доцента) висувається до кандидатів на посади доцента, професора і завідувача кафедри. При цьому у претендентів на посади професора і доцента має бути стаж науково-педагогічної діяльності не менше 5 і 3 років відповідно, а у кандидата на зайняття посади завідувача кафедри стаж науково-педагогічної діяльності чомусь має бути не менше двох років [22].

Аналіз Кваліфікаційних характеристиках професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів свідчить, що до завдань і обов'язків осіб на посадах асистента і доцента відноситься «постійне підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності, наукової кваліфікації». До осіб, які перебувають на посаді викладача такого обов'язку не передбачено. Особи на посадах старшого викладача зобов'язані «надавати методичну допомогу асистентам і викладачам у оволодінні педагогічною майстерністю і професійними навиками». Професори «беруть активну участь в підвищенні кваліфікації викладачів кафедри, надають їм необхідну методичну допомогу в оволодінні педагогічною майстерністю і професійними знаннями». Завідувачі кафедр «планують підготовку науково-педагогічних, наукових кадрів та підвищення кваліфікації працівників кафедри» [22]. Звідси, постійно підвищувати свій професійний рівень, педагогічну майстерність та наукову кваліфікацію чомусь зобов'язані лише асистенти і доценти кафедр. Для осіб, які перебувають на інших посадах це уже є правом, адже вони зобов'язані або планувати підготовку всіх працівників кафедри (зобов'язувати інших підвищувати свою кваліфікацію), або активно надавати методичну допомогу в оволодінні педагогічною майстерністю і професій-

ними знаннями. У такому разі виникає запитання, а чому положення наказу МОН України суттєво відрізняються від вимог, зазначених у законі «Про вищу освіту»? Не ставлячи під сумнів професійну кваліфікацію професорів, завідувачів кафедр, старших викладачів все ж таки слід зазначити, що вважаємо за необхідне зобов'язувати підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію всі зазначені категорії посад науково-педагогічних працівників як того вимагає Закон «Про вищу освіту».

Держава, яка закріплює обов'язок підвищувати кваліфікацію за науково-педагогічними працівниками, ще не може повноцінно гарантувати його реалізацію, тому й маємо у законодавстві тотожність прав та обов'язків. Таку тотожність прав і обов'язків (у нашому випадку щодо підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників) юристи пояснюють як таку, коли право набирається обов'язком, а обов'язок правом. Замість окремого від обов'язку права і окремого від права обов'язку утворюється «правовобов'язок» [1, с. 51].

Такою є модель єдності, де «права» (можливість) і «обов'язки» (необхідність) є основними елементами конструкції, а «єдність» – зв'язок, в якому вони знаходяться. Вступаючи у різні відносини, суб'єкти здійснюють суб'єктивні цивільні права та виконують юридичні обов'язки [3]. Сутність моделі єдності виявляється у рівних пропорціях прав і обов'язків громадян, їх збалансованому розвитку, право не протиставляється обов'язку, а зливається з ним: реалізація права забезпечується виконанням обов'язку. Тут спостерігається пряма залежність: немає обов'язку – немає можливості скористатися своїм правом у повній мірі. А прагнення суб'єкта до повної незалежності й можливості безумовного задоволення своїх інтересів незмінно суперечать факту наявності об'єктивної необхідності [1, с. 52].

Прикладом тотожності цих категорій є визначення можливих позитивних і негативних наслідків як реалізації права так і виконання обов'язку щодо підвищення рівня професійної компетентності. Можливими позитивними наслідками реалізації права (виконання обов'язку) є:

– підвищення професійного рівня науково-педагогічного працівника;

– укладення нового трудового договору з науково-педагогічним працівником;

– обрання на вищу посаду за конкурсом;

– встановлення доплати за науковий ступінь доктора філософії (15% посадового окладу) та доктора наук (20% посадового окладу), а також за вчене звання доцента і старшого дослідника (25% посадового окладу), професора (33% посадового окладу) [21].

Можливими негативними наслідками не реалізації права (не виконання обов'язку) є:

– невідповідність професійного рівня науково-педагогічного працівника кваліфікаційним характеристикам посад науково-педагогічних працівників (вирішення цього питання покладено на конкурсну комісію вищого навчального закладу);

– необрання на вищу посаду за конкурсом чи не укладення нового трудового договору з науково-педагогічним працівником [21].

На сьогодні в Україні підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників є правом самих науково-педагогічних працівників із акцентом на самоосвіті й саморозвитку виходячи з того, що:

– реалізація принципу «освіта протягом життя» в Україні є правом, а не обов'язком. Відповідно до статті 53 Конституції України (документ найвищої юридичної сили) науково-педагогічні працівники мають право продовжувати свою освіту (підвищувати рівень професійної компетентності) у системах вищої і післядипломної освіти, розвиток яких забезпечується державою. Серед обов'язків громадян, що визначаються Конституцією, є лише обов'язок здобути загальну середню освіту (стаття 53) та неухильно додержуватися Конституції України та законів України (стаття 68) [11], лише в останніх уже й з'являються обов'язки постійно підвищувати свій загальнокультурний і професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію;

– науково-педагогічний працівник може самостійно обирати форми навчання, а також може бути забезпеченим умовами для підвищення свого професійного рівня;

– в Україні відсутня сформована державою система підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників, а й відповідно відсутні стандарти, якими б можна було визначати наскільки підвищився рівень професійної компетентності науково-педагогічних працівників;

– відповідно до Кваліфікаційних характеристиках професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності, наукової кваліфікації є обов'язком лише деяких категорій посад науково-педагогічних працівників, які виконують навчальну діяльність;

– науково-педагогічні працівники мають право не рідше одного разу на п'ять років на підвищення кваліфікації та стажування. До обов'язків же науково-педагогічних працівників підвищення кваліфікації чи стажування (не рідше одного разу на п'ять років) не відноситься [24].

Проте, з іншого боку підвищення рівня професійної компетентності – обов'язок науково-педагогічного працівника. Норми законодавства створюють такі умови, що науково-педагогічний працівник змушений скористатися своїм правом на підвищення кваліфікації для отримання офіційного документу, що підтверджує проходження навчання.

Висновки і пропозиції. Аналіз нормативно-правової бази України щодо питань підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників свідчить, що питання вищої освіти, освіти дорослих (щодо підвищення кваліфікації, перепідготовки, видів, форм навчання, темпу здобуття освіти) розкриваються досить ґрунтовно. Проте, питання формування системи освіти дорослих (яка передбачає й у тому числі підвищення рівня професійної компетентності), визначення елементів цієї системи та механізмів їх взаємодії, формування чітких вимог до претендентів на посади науково-педагогічних працівників залишилися не розкритими у нормативно-правовій базі.

Особливістю формування нормативно-правової бази Україні у галузі освіти й вищої освіти є той факт, що реалізація права забезпечується виконанням обов'язку. Наслідком цього є тотожність переліків прав і обов'язків щодо підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників у нормативних актах.

На сьогодні в Україні підвищення рівня професійної компетентності є обов'язком науково-педагогічного працівника. Правом науково-педагогічного працівника є вибір форми навчання а також можливість бути забезпеченим умовами для підвищення свого професійного рівня. Тобто він може й шляхом самоосвіти підвищувати свій рівень профкомпетентності. Проте, норми законодавства виписані таким чином, що науково-педагогічний працівник змушений скористатися своїм правом на підвищення кваліфікації для отримання офіційного документу, що формально підтверджує підвищення професійного рівня.

Подальшими напрямами наукових досліджень можуть стати: чітке розмежування у нормативно-правових актах України прав та обов'язків науково-педагогічних працівників щодо підвищення рівня професійної компетентності; уточнення вимог до посад у кваліфікаційних характеристиках посад науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти; обґрунтування стандартів освіти дорослих.

Список літератури:

1. Буличев А.О. Взаємозв'язок прав і обов'язків військовослужбовців військових формувань з правоохоронними функціями [Електронний ресурс] // Форум права. 2014. № 1. С. 50–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_10
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Виконання цивільних обов'язків [Електронний ресурс] // сайт Підручники онлайн. URL: http://textbooks.net.ua/content/view/737/16/
4. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.; под общ. ред. Е.Ю. Усик; [сост.: Астахова В.И. и др.]. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков: Изд-во НУА, 2014. 532 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Єгорова В. Фахова ключова компетентність як складова сучасних вимог до науково-педагогічних працівників (на прикладі викладачів іноземних мов) [Електронний ресурс] / StattiOnline. Бібліотека наукових статей. URL: http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19780-faxova-klyuchova-kompetentnist-yak-skladova-suchasnix-vimog-do-naukovo-pedagogichnix-pracivnikiv-na-prikladi-vikladachiv-inozemnix-mov.html
7. Єльникова Г.В. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників у т.ч. керівників, професійно-технічних навчальних закладів, навчання на підприємстві // Теорія і методика професійної освіти. 2014. Т. 1. № 5. С. 1–13.
8. Здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків / Цивільне право України [Електронний ресурс]: iGroup Team Site. URL: https://sites.google.com/site/igroupteamsite/cip/zdijsnenna-civilnih-prav-ta-vikonanna-civilnih-obov-azkiv
9. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
10. Калінін В.О. Особливості формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови в новій мовній політиці // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій: зб. наук. праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2004. – С. 193–196.
11. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к96-ВР/
12. Копєйчиков В.В. Правознавство: підручник [Електронний ресурс]. К.: Юрінком Унтер, 2003: Электронная библиотека Князева. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/BookPravothnavstvo/Glava8/R2G8p3.htm
13. Кочарян А.Б. Вимоги до професійної компетентності науково-педагогічних працівників університету за умов створення електронного освітнього середовища [Електронний ресурс] // Комп'ютер у школі та сім'ї. 2014. № 4. С. 16–18. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
14. Кравченко Г.Ю. Аналіз становлення системи післядипломної педагогічної освіти України та розвитку її управлінської структури // Педагогічний дискурс. 2009. Вип. 5. С. 128–132.
15. Мельник В.К. Теоретичні засади формування фахової компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти // Післядипломна освіта в Україні. 2007. № 1. С. 85–88.
16. Олійник В.В. Наукові основи управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти: [моногр.]. К.: Міленіум, 2003. 594 с.
17. Олійник В.В. Професійне удосконалення науково-педагогічних працівників: проблеми та шляхи вирішення / В.В. Олійник // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. Харків: НТУ «ХПІ», 2010. Вип. 27(31): V Кримські педагогічні читання «Педагогіка вищої школи 21-го століття та формування національної гуманітарно-технічної еліти»: в 3 ч. Ч. 1. С. 88–97.
18. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. К.: К.І.С., 2004. С. 16–25.
19. Поняття, основні ознаки і сутність права [Електронний ресурс]. URL: http://ua-referat.com/Поняття_основні_ознаки_і_сутність_права
20. Права й обов'язки громадян у сфері державного управління / Цивільне право України [Електронний ресурс]: iGroup Team Site. URL: https://sites.google.com/site/igroupteamsite/administrativne-pravo-ukraieni/prava-j-obov-azki-gromadan-u-sferi-derzavnogo-upravlinna
21. Про вищу освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (із змінами; у редакції від 16.04.2017, підстава № 1958–19). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556–18
22. Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів [Електронний ресурс]: наказ МОН України від 01.06.2013 № 665. URL: zavuch.at.ua/2013–2014/Atestaciay/kvalifikacijni_kharakteristiki.docx

23. Про затвердження Положення про підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]: наказ МОНмолодьспорту України від 24.01.2013 № 48 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.03.2013 за № 488/23020). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0488–13
24. Про освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145–19
25. Протасова Н.Г. Методологічні основи розвитку та вдосконалення системи післядипломної освіти фахівців // Післядипломна освіта в Україні. 2002. № 2. С. 7–10.
26. Хуторской А.В., Хуторская Л.Н. Компетентностный подход к моделированию последипломного образования // Теория и практика последипломного образования: сб. науч. тр. / под ред. А.И. Жука. Гродно: ГрГУ, 2003. С. 256–259.

Жабенко А.В.
Институт высшего образования
Национальной академии педагогических наук Украины

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ: ПРАВО ИЛИ ОБЯЗАННОСТЬ

Аннотация
В статье проанализирована нормативно-правовая база относительно повышения уровня профессиональной компетентности научно-педагогических работников в Украине. Проведено сравнение нормативно установленных прав и обязанностей научно-педагогических работников относительно повышения уровня профессиональной компетентности. Установлено, что повышение уровня профессиональной компетентности относится как к правам, так и к обязанностям научно-педагогических работников. Выявлено, что на законодательном уровне в Украине отсутствует государственная регламентация организации системы повышения уровня профессиональной компетентности научно-педагогических работников. Определены перспективы дальнейших научных исследований в этом направлении.
Ключевые слова: научно-педагогические работники, профессиональная компетентность, повышение уровня профессиональной компетентности, повышение квалификации, стажировка, права и обязанности научно-педагогических работников.

Zhabenko O.V.
Institute of Higher Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

INCREASING THE LEVEL OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL EMPLOYEES: THE RIGHT OR DUTY

Summary
In the article the regulatory framework about raising the level of professional competence of scientific-pedagogical employees in Ukraine was analyzed. Comparison of the normatively established rights and duties of scientific-pedagogical employees relatively to raising the level of professional competence was made. It was established that an increase in the level of professional competence refers both to the rights and duties of scientific-pedagogical employees. It was revealed that at the legislative level in Ukraine there is no state regulation of the organization of the system of increasing the level of professional competence of scientific-pedagogical employees. Prospects for further scientific research in this direction have been determined.
Keywords: scientific-pedagogical employees, professional competence, increase the level of professional competence, advanced training, internship, rights and duties of scientific-pedagogical employees.

УДК 376(025)

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Замашкіна О.Д.
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Досліджено і охарактеризовано соціально-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з особливими потребами в освітньому просторі. Здійснено теоретичний аналіз понять «інклюзія», «соціальне середовище», «адаптація», «соціальна адаптація». Визначено, що одним із пріоритетних напрямів політики нашої держави у галузі освіти є створення інклюзивного освітнього середовища, яке матиме практико-орієнтоване втілення сучасних підходів до адаптації та модифікації курикулуму, створення оптимальних соціально-педагогічних умов здобуття якісної освіти, соціалізації та інтеграції дітей у суспільство. Соціальний підхід забезпечується через створення безбар'єрного архітектурного середовища для покращення доступності приміщень, налагодження і підтримку партнерських зв'язків з державними і недержавними організаціями і установами, волонтерство і адвокатство батьків тощо. Представлено зміст соціально-педагогічної моделі соціальної роботи з дітьми з особливими потребами: соціально-педагогічна діяльність соціального працівника, спрямована на становлення і розвиток особистості, її позитивну соціалізацію, корекцію відхилень у соціальному поводженні і функціонуванні, формування духовних і моральних цінностей.
Ключові слова: діти з особливими потребами, інклюзія, адаптація, соціальна адаптація, освітній простір, соціальне середовище.

Постановка проблеми. Зміни у соціальній, освітній, культурній сферах суспільного життя в Україні детермінують створення для кожної дитини з особливими потребами таких умов, які дають змогу почуватися їй повноправним громадянином, соціально дієздатним і захищеним.

Кожна дитина – особистість зі своїми можливостями, своїм світоглядом, світовідчуттям та прагненнями. Але соціальні і медичні проблеми, захворювання батьків, погіршення екологічної ситуації, відсутність культури здорового способу життя населення, що існують у сучасній Україні, на жаль, призводять до збільшення кількості дітей-інвалідів.

За даними ООН у світі близько1 мільярда людей мають якусь форму інвалідності, а це майже 15% населення світу. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю відзначає, що на початок 2016 р. в нашій країні нараховувалось 2614,1 тис. осіб з інвалідністю, з яких 153, 5 тис. (5,9%) – діти [8]. Актуальність зазначеної проблеми зумовлена тенденцією до збільшення кількості дітей з інвалідністю у державі.

Безумовно, така критична ситуація має величезний вплив на освітню і соціальну політику держави, систему охорони здоров'я.

Рівень цивілізованості суспільства багато в чому оцінюється відношенням до людей з розумовими і фізичними недоліками, тому створення оптимальних соцально-педагогічних умов для успішної корекції порушень в розвитку дитини з обмеженими можливостями здоров'я, її виховання і навчання, соціальної адаптації і інтеграції у суспільство належить до найважливіших завдань держави. Таке завдання може розв'язати створення особливого освітнього простору – інклюзивного, в якому зможе формуватися й розвиватися, соціалізуватися дитина з особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські фахівці, що опікуються питаннями інклюзії (Л. Коваль, А. Колупаєва, І. Луценко, О. Мартинчук, С. Миронова, Н. Софій та ін.) у своїх науково-методичних розробках порушують питання щодо створення особливих умов для дітей з особливими потребами у закладах освіти, які мають грунтуватися на унікальній ситуації розвитку кожної дитини.

Зважаючи на це, зарубіжні науковці (Лупарт, Вебер, Лорман, Харві, Гетцельс і Джексон, Аргал, Картледж і Мілбурн та ін.) та дедалі більше українських дослідників (А. Колупаєва, В. Кобильченко, Т. Скриник, Т. Сак, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.) зосереджують увагу на створенні в інклюзивному закладі належного середовища для дітей з особливими потребами, наголошуючи на необхідності опори на найближчий мікросоціум, який є важливим чинником інтеріоризації заданих у спільноті норм і правил [7, с. 8]. Досліджуючи різні аспекти соціалізації дітей з особливими потребами зарубіжні науковці (Зіглер і Трікетт, Форд і Тисак, Врубель, Беннер і Лазарус, Каліанпура й Геррі та ін.) звертають увагу на їхню здатність до комунікації та налагодження контактів [7, с. 9].

Зарубіжні та українські вчені (Дж. Пірепоінт, М. Форест та Дж. О'бріен, А. Колупаєва, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.) одностайні у баченні, що продуктивність інклюзивного освітнього середовища тісно пов'язана з можливістю дитини з особливими потребами виконувати широкий набір позитивних ролей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте соціально-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з особливими потребами в освітньому просторі окреслено лише в загальному вигляді. Немає чітко визначених рекомендацій, яким чином зробити цей процес комфортнішим, неконфліктним для дітей з означеними проблемами, запобігти появі стресів, комплексів, сприяючи прогресивному, ненасильницькому спілкуванню з однолітками з типовим розвитком у масовому освітньому просторі при одночасному розв'язанні навчальних, виховних, корекційних та соціально-педагогічних завдань.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення теоретичного аналізу понять «інклюзія», «соціальне середовище», «адаптація», «соціальна адаптація» та охарактеризувати со-

ціально-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з особливими потребами до інклюзивного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні одним із пріоритетних напрямів політики нашої держави у галузі освіти є створення інклюзивного освітнього середовища. Нормативно-правовою базою забезпечення якісної освіти дітей з особливими потребами в Україні є, насамперед, Конституція України, закони України «Про освіту», «Про реабілітацію інвалідів», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», Указ Президента України від 01.06.2005 р. «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов з життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» та ін. «Концепції спеціальної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку на найближчі роки і перспективу» (1996), «Концепції реабілітації дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями» (1998), «Концепції державного стандарту спеціальної освіти» (1999), «Проекти державного стандарту спеціальної освіти» (2004), наказ Міністерства освіти і науки України від 11.09.2009 р. «Про затвердження Плану щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки» ті ін. складають сучасне методологічне підгрунтя спеціальної освіти дітей з обмеженими можливостями [4, с. 148].

Стратегії розвитку національної системи освіти дітей з особливими потребами відображено у Законах України «Про внесення змін до «Закону про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» від 23.05.2017 р.; Указах президента України «Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю» від 13.12.2016 р.; Постановах Кабінету Міністрів та наказах Міністерства освіти і науки України щодо визначення норм та особливостей організації навчально-реабілітаційного процесу для дітей з особливими потребами, а саме упровадження інклюзивного навчання та здійснення реформування спеціальних навчальних закладів.

Закон України «Про освіту» (2017 р.) має потенційні можливості до запровадження реформи середньої освіти «Нова українська школа», в якій закладено актуальні проблеми щодо формування у дітей життєво необхідних компетентностей, з-поміж яких й розроблення теоретико-методичних засад навчання й виховання дітей з особливими потребами в інклюзивних класах.

За законом передбачатиметься створення адаптованого освітнього середовища для зазначеної категорії дітей, яке матиме практико-орієнтоване втілення сучасних підходів до адаптації та модифікації курикулуму, а також створення оптимальних соціально-педагогічних умов здобуття якісної освіти, соціалізації та інтеграції дітей у суспільство.

З огляду на зазначене, в межах нашої проблеми необхідно розглянути зміст понять інклюзія, інклюзивне середовище, адаптація, соціальна адаптація.

Підкреслимо, що соціальні і фізіологічні потреби інвалідів мають ускладнений характер, оскільки вони лежать в двох площинах: в площині загальних потреб (загальнолюдських) та в площині потреб спеціальних (з урахуванням обмежень). Фізичні дефекти інвалідів значно утруднюють їхні контакти з довкіллям, обмежують участь у суспільному житті, негативно позначаються на особистісному розвитку: викликають почуття неспокою, невпевненості в собі, призводять до формування комплексу неповноцінності, егоцентричних і навіть антисоціальних настроїв.

Експериментальні психологічні дослідження виявили переживання в мотиваційній сфері дитини з особливими потребами, які гальмують формування власних активних особистісних установок: низький рівень домагань, принижена самооцінка, почуття неповноцінності, переживання нетовариського ставлення однокласників, надмірна увага оточуючих, психічні травми, пов'язані з лікуванням, неправильне виховання по типу гіперопіки, почуття самотності внаслідок обмеженості контактів тощо. Загальною рисою, що об'єднує ці проблеми є недостатнє опанування життєвих вмінь і навичок, невміння адаптуватися у навколишньому світі, неможливість використати особистісні ресурси для розв'язання життєвих і навчальних завдань, велика потреба у позитивній увазі з боку батьків, одноліток, оточуючих та ін.

Національна асамблея інвалідів України, зазначає, що інклюзія – політика і процес, які забезпечують повну участь усім членам суспільства в усіх сферах життєдіяльності [3, с. 306]. Л. Міщик вважає, що інклюзія – це процес збільшення ступеня участі всіх дітей у соціальному житті та різних програмах [2, с. 57]. Як трактує дослідниця проблеми інклюзивної освіти, А. Колупаєва, «інклюзія – об'єднана освітня система із надання належної освіти всім учням; повне залучення дітей з відмітними здібностями в різні аспекти шкільної освіти, які є доступними для інших дітей» [4, с. 76].

Інклюзія грунтується на визнанні і повазі індивідуальних людських відмінностей і передбачає збереження відносної автономії кожної суспільно-соціальної групи. Основоположним в інклюзивних підходах є те, що не особистість має прилаштовуватися до суспільних, соціальних, економічних стосунків, а навпаки – суспільство має створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості.

Загальновідомим є те, що здавна ставлення до осіб з порушеннями психофізичного розвитку співвідносилося з теоретичними суспільно-соціальними моделями, зумовленими ідеологічними установками, громадською думкою, системою соціально-політичного устрою. Так, в межах медичної моделі завдання соціальної допомоги полягає у підтримці життєдіяльності особистості здебільшого за допомогою медичних заходів з акцентом на соціальному захисті дитини з особливими потребами.

Соціальна ж модель розглядає взаємозв'язок між дитиною з особливими потребами та соціумом, а не відхилення в її здоров'ї та розвитку. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації дитини з особливими потребами. Завдання суспільства – адаптувати існуючі у ньому стандарти до потреби дитини з обмеженими можливостями для того, щоб вона не почувала себе заручником обставин та обмеженої дієздатності. Соціальний аспект виділяв і вче-

ний-психолог Л. Виготський, зауважуючи, що «якщо психологічно тілесна вада означає соціальний вивіх, то педагогічно виховати таку дитину – означає направити її в життя, як вправляють вивихнутий чи хворий орган» [4, с. 11].

Сучасна концепція щодо осіб з обмеженими можливостями полягає в тому, що між кожною конкретною людиною і її соціумом відбувається постійний взаємозв'язок. Обмеження можливостей людей зумовлене ставленням до неї інших представників соціуму, які виокремлюють її із соціуму як таку, що має обмежені можливості, а також бар'єрами у довкіллі, які розраховані тільки на здорових людей і перешкоджають вільному пересуванню та спілкуванню, що впливає як на соціальне самопочуття так і можливості самореалізації всіх членів суспільства у рівних умовах. Бар'єри можуть мати різну природу: архітектурну (відсутність зручностей для пересування людей з обмеженими можливостями), психологічні (нейприйняття, упереджене ставлення, труднощі спілкування, затримка психічного розвитку), соціальні (відсутність соціальних гарантій і низька якість життя, низький соціальний статус, невизначеність статусу, низький рівень соціальної і життєвої компетентності) [5, с. 470].

Проблема ефективного процесу пристосування суспільства та освітнього простору до потреб дітей з обмеженими можливостями вимагає вирішення цілого спектру завдань: наукових, педагогічних, соціальних. Необхідним є і врахування різних аспектів розгляду питання соціальної адаптації дітей з особливими потребами.

Згідно словника-довідника, адаптація (від лат. – adaptanio – пристосування) – процес пристосування індивіда до умов соціального середовища; розглядається як процес зустрічної дії особистості і середовища на основі узгодженості вимог і соціальних очікувань. Цей процес розкривається через усвідомлення і прийняття норм соціального середовища і активність особистості у їх засвоєнні та творчому відображенні у своїй діяльності, поведінці, в узгодженості самооцінок і домагань, претензій і можливостей з реаліями певного середовища [5, с. 11–12].

Для розуміння сутності та змістового вирішення зазначеної проблеми, вважаємо доречним представити деякі міркування щодо тлумачення поняття «соціальна адаптація».

Соціальна адаптація – вид адаптації, що передбачає процес і результат взаємного активного пристосування людини і соціального середовища або її адаптація до змінених умов життєдіяльності шляхом засвоєння і прийняття цілей, цінностей, норм і стилів поведінки; інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних і змінених соціальних умов, прийняття норм і цінностей [5, с. 420]. У Словнику термінів і понять соціології соціальна адаптація трактується як простосування до умов середовища і результат цього процесу [6, с. 11–12]. Взаємне пристосування людини і соціального середовища досягається шляхом гармонізації вимог і потреб щодо умов життєдіяльності і їх адекватності, встановлення рівноваги у системі «особистість-соціальне середовище».

Соціальне середовище – створення таких соціальних умов, які б, не порушуючи індивідуальності і унікальності особистості, її неповторності, забезпечували ефективну інтеграцію у різних сферах життєдіяльності, тобто, створюються такі умови життя, які реконструюють її соціальний досвід, соціальні взаємозв'язки і взаємовідносини. Показниками успішності є психологічна вдоволеність людини цим середовищем, набуття у ньому певного соціального статусу і якісне виконання відповідних соціальних ролей; соціальна компетентність; оптимізація взаємодії особистості і групи. Найефективнішою формою соціальної адаптації є асиміляція – свідоме, добровільне прийняття норм, цінностей середовища на основі особистісної самоіндентифікації з ним [5, с. 13].

Ґрунтуючись на теоретичних положеннях філософських концепцій розвитку особистості Е. Берна, К. Юнга, К. Янга та соціально-психологічних – Б. Ананьєва, Л. Виготського, І. Кона, О. Леонтьєва, В. Петровського, сучасні дослідники визначають завдання, механізми, чинники соціальної адаптації дітей з урахуванням середовища й тієї ситуації, у якій вони знаходяться.

Соціальна педагогіка розглядає реальні можливості підвищення виховного потенціалу соціальних інститутів суспільства у соціальній ситуації розвитку дітей з особливими освітніми потребами у зв'язку із системою діючих соціальних чинників, серед яких першорядне значення мають сім'я, навчальний колектив, друзі.

Визначальним чинником є забезпечення педагогічно доцільної організації взаємодії дитини з особливими потребами з оточуючим середовищем. Для успішної соціалізації та соціального виховання необхідним є включення її до умов навчального закладу, в якому має створюватися інклюзивне освітнє середовище – сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного навчання та виховання дітей з особливими потребами. Це система умов формування і можливостей розвитку її особистості.

Для підтримки організації якісного інклюзивного навчання може використовуватися широкий спектр інших засобів і методик (наприклад, навчально-методичні матеріали, спеціальне обладнання, додатковий персонал, нові педагогічні підходи або приклад інших учнів) та інших ресурсів, які виходять за межі можливостей самого вчителя. Процес соціального виховання дитини в інклюзивному освітньому просторі охоплює всі сфери життєдіяльності дитини у навчальному закладі, тобто є соціально детермінованим. Тому навчання, виховання, набуття соціального досвіду, вирішення соціально-педагогічних проблем дитини з особливими потребами у інклюзивному освітньому середовищі забезпечує її успішну соціальну адаптацію.

Зазначимо, що адаптація до школи передбачає перебудову пізнавальної, мотиваційної та емоційно-вольової сфер дитини при переході до систематично організованого шкільного навчання; пристосування до умов навчання (нового приміщення, шкільного приладдя, урочної системи, шкільного порядку, вимог учителя, до нового колективу однолітків тощо) у загальноосвітніх навчально-виховних закладах.

Виходячи з цього, мета соціально-педагогічної діяльності полягає у сприянні в адаптації

і позитивній соціалізації особистості дитини з особливими потребами шляхом допомоги їй у засвоєнні соціальних норм і цінностей; створенні умов для психологічного комфорту і безпеки; задоволенні потреб у вмінні ефективно вирішувати життєві проблеми; попередженні негативних явищ у сім'ї, школі, іншому найближчому соціальному оточенні.

Зміст соціально-педагогічної моделі соціальної роботи з дітьми з особливими потребами складає соціально-педагогічна діяльність соціального працівника, яка спрямована на становлення і розвиток особистості, її позитивну соціалізацію, корекцію відхилень у соціальному поводженні і функціонуванні, формування духовних і моральних цінностей. Отже, можемо виділити педагогічні напрями роботи з дітьми з особливими потребами: використання методів спеціальної та медичної педагогіки, реабілітології до кожної категорії дітей; впровадження освітніх і соціально-педагогічних програм з розвитку життєво-необхідних умінь і навичок і життєвої компетентності у дітей; реалізація соціально-психологічної і соціально-педагогічної роботи з батьками.

Зміст соціального напрямку діяльності постає у наданні соціальної підтримки, забезпеченні рівних можливостей в отриманні послуг і нормалізації життєдіяльності сімей з дітьми з особливими потребами. Соціальний підхід забезпечується через створення безбар'єрного архітектурного середовища для покращення доступності приміщень, налагодження і підтримку партнерських зв'язків з державними і недержавними організаціями і установами (угоди про співробітництво), волонтерство і адвокатство батьків тощо.

Висновки і пропозиції. Вивчення даного питання дозволило зробити такі висновки: враховуючи світові тенденції розвитку освіти, з метою забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітей з особливими потребами на здобуття якісної освіти в умовах загальноосвітнього навчального закладу, сьогодні в Україні запроваджено інклюзивне навчання, яке є однією з умов їхньої ефективної соціальної адаптації в суспільство. Для успішної соціальної адаптації дітей з особливими потребами в освітній простір необхідне дотримання деяких соціально-педагогічних умов, а саме: реструктурування методики роботи в школі таким чином, щоб вона могла повністю відповідати різноманітним потребам усіх учнів, у тому числі й дітей з особливими потребами; позбавлення перешкод, подолання бар'єрів, покращення доступності шкіл на шляху отримання знань і повноцінної участі в шкільному житті для всіх учнів, без виключень; інклюзивна політика школи повинна сприяти повноцінній і рівноправній участі в житті суспільства всіх громадян, враховувати потреби кожної особи; взаємодії з дітьми з особливими потребами та їхнім найближчим оточенням, з метою формування у них відповідної ідентифікації; підвищення професійного рівня фахівців, які беруть участь у інклюзивній освітньо-виховній діяльності; формування позитивного іміджу інклюзивної освіти.

Вважаємо, що подальших розробок потребують питання ціннісно-мотиваційної сфери дитини з особливим розвиком; виховання толерантності у дитячій субкультурі; вплив дитячої комунікації на розвиток інтелекту і поведінку дітей зазначеної категорії.

Список літератури:

1. В Україні низький рівень толерантності щодо дітей-інвалідів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1917623-v-ukrajini-nizkiy-riven-tolerantnosti-schodo-ditey-invalidiv-yunisef.html – Назва з екрану.
2. Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. [Електронний ресурс] Л. Міщик. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2012_5/12mliupn.pdf – Назва з екрану.
3. Національна Асамблея Інвалідів України. Програма: «Через освіту до соціальної інтеграції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naiu.org.ua – Назва з екрану.
4. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко, І. О. Білозерська та ін.; за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К.: А. С. К., 2012. – 308 с.
5. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т. Ф. Алєксєєнко. – Вінниця: Планер. – 2009. – 542 с.
6. Соціологія: словник термінів і понять. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
7. Таранченко О. Соціальне інтегрування: ключовий концепт інклюзії // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 3(83), 2017. – С 7–15, с. 8.
8. Фонд соціального захисту інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispf.gov.ua/UserFiles/File/2016%20statustuka%20soc%20zahist%20invalid.pdf – Назва з екрану.

Замашкина О.Д.
Измаильский государственный гуманитарный университет

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЕННЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация
Исследованы и охарактеризованы социально-педагогические условия социальной адаптации детей с особенными потребностями в образовательном пространстве. Осуществлено теоретический анализ понятий «инклюзия», «социальная среда», «адаптация», «социальная адаптация». Определенно, что одним из приоритетных направлений политики нашего государства в отрасли образования есть создание инклюзивной образовательной среды, которая будет иметь практико-ориентированное воплощение современных подходов к адаптации и модификации курикулума, создания оптимальных социально-педагогических условий получения качественного образования, социализации и интеграции детей в общество. Социальный подход обеспечивается созданием безбаръерной архитектурной среды для улучшения доступности помещений, налаживания и поддержку партнерских связей с государственными и негосударственными организациями и учреждениями, волонтерство и адвокатство родителей. Представлено содержание социально-педагогической модели социальной работы с детьми с особенными потребностями: социально-педагогическая деятельность социального работника, направленная на становление и развитие личности, ее позитивную социализацию, коррекцию отклонений в социальном поведении и функционировании, формирование духовных и моральных ценностей.
Ключевые слова: дети с особенными потребностями, инклюзия, адаптация, социальная адаптация, образовательное пространство, социальная среда.

Zamashkina O.D.
Izmail State Humanitarian University

SOCIAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN EDUCATIONAL SPACE

Summary
Social and pedagogical conditions of social adaptation of children with special needs in educational space are studied and characterized. Theoretical analysis of the concepts of «inclusion», «social environment», «adaptation», «social adaptation» is implemented. Determined, that one of the priority directions of our state's policy in the education sector is the creation of an inclusive educational environment that will have a practical-oriented implementation of modern approaches to adaptation and curriculum modification, the creation of optimal social and pedagogical conditions for obtaining quality education, socialization and integration of children in society. The social approach is provided by the creation of a barrier-free architectural environment for improving the availability of premises, establishing and supporting partnerships with state and non-governmental organizations and institutions, the volunteering and advocacy of parents. The content of the social and pedagogical model of social work with children with special needs is presented: social and pedagogical activity of the social worker, aimed at the formation and development of the personality, its positive socialization, correction of deviations in social behavior and functioning, the formation of spiritual and moral values.
Keywords: children with special needs, inclusion, adaptation, social adaptation, education space, social environment.

УДК 378.147(477)

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З МАРКЕТИНГУ

Захарченко Ю.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті досліджено розвиток критичного мислення як умову формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців маркетингу. Проаналізовано, що розвиток критичного мислення дослідники розглядали у таких напрямках: як психологічну властивість особистості, як когнітивну (експериментальна) властивість особистості, як розумова складова особистості. Умовою успішної роботи майбутніх фахівців з маркетингу є поєднання вищезазначених напрямів. Так досягнення цілеспрямованого розвитку критичного мислення відбувається за допомогою вирішення практичних завдань з використанням методів проблемно-орієнтованого навчання. Технологію розвитку критичного мислення застосовано на прикладі практичного заняття з дисципліни «Рекламний менеджмент» на тему «Медіапланування».
Ключові слова: критичне мислення, спрямованість на дослідницьку діяльність, педагогічна умова, зміст навчання фахівців з маркетингу, дослідницька компетентність.

Постановка проблеми. Предметом великої кількості педагогічних досліджень виступають умови реалізації певних процесів. Педагогічні умови мають сприяти чіткому усвідомленню суб'єктами навчання специфіки щодо формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців з маркетингу як педагогічної категорії, що характеризує як певний стан в освітньому процесі, так і його кінцевий результат – результат освіти [9, с. 51].

Компонентами педагогічних умов застосування освітніх технологій є матеріальна база, форми і методи педагогічної діяльності, професіоналізм колективу, штучно створені і об'єктивно сформовані педагогічні ситуації [7].

Сьогодні ринок праці висуває перед освітою низку вимог щодо підготовки майбутніх маркетологів. Однією із цих вимог є підготовка фахівців, які можуть приймати критичні рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку критичного мислення досліджували такі науковці як К. Бабанов, О. Бєлкіна, О. Богданов, Л. Брунер, Л. Даниленко, І. Зязюн, М. Красовицький, О. Лабенке, В. Олійник, О. Пехота, О. Пометун, Л. Пироженко, В. Семиченко, Ю. Стежко, В. Сухомлинський та ін. Вони розглядали її у контексті оновлення змісту освіти і впровадження новітніх освітніх технологій. В свою чергу, зарубіжні автори (Д. Дьюї, К. Меридіт, Ж. Піаже, Д. Стіл, Ч. Темпл) розглядають процес надбання навичок критичного мислення як набуття компетентності і її реалізації з урахуванням системи вищих індивідуальних і суспільних цінностей та ідеалів. Інші науковці (О. Овчарук, І. Родигіна, А. Хуторський) запропонували класифікацію основних груп компетентностей, що формуються за умов розвитку критичного мислення [2, с. 57].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Професія «маркетолог» відноситься до типу «Людина – знакова система» [6]. На думку Є. Клімова, їй характерні особливі здібності подумки занурюватися у світ, здавалося б, сухих позначень, відволікатися від власне предметних властивостей довколишнього світу і зосереджуватися на відомостях, які несуть у собі ті чи інші знаки. При обробці інформації у вигляді умовних знаків виникають завдання контролю, перевірки, обліку, обробки відомостей, а також створення нових знаків, знакових систем [5, с. 34]. Маркетолог відноситься до даного типу, але має цілу низку специфічних вимог, серед яких дослідницька компетентність.

Незважаючи на величезний теоретичний потенціал, використання педагогічних технологій під час підготовки фахівців з маркетингу, в практичній педагогічній діяльності вони застосовуються досить не часто, наслідком чого є відсутність розвитку критичного мислення у студентів-маркетологів.

Метою статті є обґрунтування розвитку критичного мислення як умови успішної роботи майбутніх фахівців з маркетингу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури свідчить, що критичність мислення дослідники розглядали у таких напрямках.

1) Як психологічна властивість особистості. Критичне мислення є основним інструментом формування рефлексивної культури, розвиток якої пов'язаний зі становленням студента як суб'єкта діяльності, зацікавленого в самозміні й здатного до неї. Основним компонентом рефлексивної культури є адекватне самоорганізуюче ставлення студента до самого себе, а також осмислене ставлення до оточуючого світу. Характерним проявом рефлексивної культури є позитивне емоційно-ціннісне ставлення до себе [8, с. 7].

2) Як когнітивна (експериментальна) властивість особистості. Наприклад. психолог Д. Халперн розглядає критичне мислення передусім як творче мислення, як використання таких методів пізнання, які відрізняються контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю, збільшують вірогідність отримання бажаного кінцевого результату. Ці методи використовуються при вирішенні задач, формулюванні висновків, ймовірностей оцінки та прийняття рішень і вимагають навичок, які обґрунтовані та ефективні для конкретної ситуації та типу вирішеної задачі. Це визначення характеризує використання когнітивних технік або стратегій, які підвищують вірогідність отримання бажаного кінцевого результату мислення [10, с. 8].

3) Як розумова складова особистості, що характеризується:

– здатністю студента самостійно аналізувати інформацію;

– умінням бачити помилки або логічні порушення у твердженнях;

– умінням аргументувати свої думки, змінювати їх, якщо вони неправильні;

– здатністю розпізнавати пропаганду;

– наявністю розумної долі скепсису, сумнівів;

– прагненням до пошуку оптимальних рішень;

– принциповістю, сміливістю у відстоюванні своїх позицій;

– відкритістю до сприймання інших поглядів [5, с. 190].

Умовою успішної роботи майбутніх фахівців з маркетингу є поєднання вищезазначених напрямів. Так досягнення цілеспрямованого розвитку критичного мислення відбувається за допомогою вирішення практичних завдань з використанням методів проблемно-орієнтованого навчання, а саме: формування культури поведінки в умовах невизначеності, розвитку уявлень різних видів маркетингової інформації, вміння її аналізу та інтерпретації, навчання різним формам самовираження за допомогою розвитку творчих здібностей [4, с. 24].

До ознак проблемно-орієнтованого навчання відносяться спрямованість на студента, організація роботи студентів у групах, коли викладач виступає у ролі консультанта або коуча, гнучкість та різноманіття способів впровадження на базі різних дисциплін та спрямованість діяльності студентів на роботу з певною проблемою.

Так, сприйняття маркетингової інформації на достатньо високому рівні критичного мислення є однією з педагогічних умов формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців з маркетингу.

Специфіка даної технології полягає в організації процесу навчання в трифазній структурі. Однак, викладачі спочатку починають використовувати окремі прийоми даної технології, а потім, набувши досвіду і побачивши плоди своєї праці, розробляють цілі блоки навчальних занять і навіть навчальні теми в рамках даної технології. Так, розвиток критичного мислення передбачає наступний алгоритм на занятті (рис. 1):

1) Стимулююча стадія. Завдання: актуалізація наявних знань та навичок, пробудження пізнавального інтересу до нової теми (інформації), що вивчається та формулювання напрямків, цілей до нової теми (інформації), що вивчається.

2) Інформаційна стадія. Завдання: організація роботи з матеріалами заняття, аналіз наявної та отримання нової теми (інформації), формування ставлення до отриманої інформації.

3) Стадія узагальнення. Завдання: узагальнення нової теми (інформації), порівняння старої та нової інформації, реалізація стимулюючої стадії, прогнозування, формування у студента власного ставлення до отриманих знань та навичок, визначення напрямків подальшого дослідження (необхідний інформаційний зв'язок з наступним заняттям.

Крім того, на стадії узагальнення, з метою досягнення основної головної мети підготовки майбутніх фахівців з маркетингу є формування дослідницької компетентності, важливим завданням є прогнозування в умовах невизначеності. Фахівець повинен навчитися не лише засвоювати наявну інформацію. Більш важливим є навчитися нею користуватися в майбутньому.

Під час дослідно-експериментальної роботи розроблено та адаптовано методичне забезпечення дисципліни «Маркетинг промислового підприємства» та «Рекламний менеджмент» для студентів спеціальності «Маркетинг» з орієнтацією на розвиток критичного мислення як однієї з педагогічної умов процесу формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців з маркетингу, головними завданнями якого є:

– актуалізація в теоретичній підготовці майбутніх фахівців з маркетингу проблеми впливу елементів маркетингу як на особистість студентів, так і на їх професійну позицію;

– підвищення рівня медіаграмотності майбутніх фахівців з маркетингу при визначенні позитивного та негативного контенту реклами на основі її класифікації за спільними ознаками;

– орієнтація навчального процесу на розвиток умінь студентів критично сприймати маркетингову інформацію, що дозволить їм цілеспрямовано використати отриманий досвід у практичній діяльності;

– динаміка розвитку критичного мислення студентів-маркетологів у процесі осмислення маркетингової інформації;

– діагностика стану критичного мислення майбутніх фахівців з маркетингу у процесі осмислення маркетингової інформації;

– технологічне забезпечення маркетингової діяльності.

Так, наприклад, застосування технології розвитку критичного мислення на практичному занятті з дисципліни «Рекламний менеджмент» на тему «Медіапланування».

Під час практичного заняття проводиться планування інформаційного впливу на цільову аудиторію. Вплив параметрів, що не є постійними, певними, однаковими для всіх видів рекламної кампанії, з якими знайомиться студент під час розв'язання розрахункових завдань, вимагає дуже пильної уваги при їх визначенні. Ефективність медіапланування як частини всієї реклам-

Рис. 1. Алгоритм розвитку критичного мислення (діяльність викладача)

Таблиця 1

Приклад застосування технології розвитку критичного мислення на практичному занятті з дисципліни «Рекламний менеджмент» на тему «Медіапланування» (діяльність студента)

Стадія	Діяльність студентів	Можливі прийоми та методи
Стимулююча стадія	Студенти «згадують», що їм відомо з питання медіапланування (роблять припущення), систематизують інформацію до її вивчення, задають питання, на які хотіли б отримати відповідь. Ставлять власні цілі.	Складання списку «відомої інформації», розповідь – припущення за ключовими словами; – систематизація матеріалу кластери; таблиці; – вірні і невірні твердження і т.п. Робота проводиться в групах та індивідуально.
Інформаційна стадія	Студенти читають текст ситуаційного завдання, використовуючи запропоновані викладачем активні методи читання, роблять позначки на полях або ведуть записи в міру осмислення нової інформації. Відстеження свого розуміння при роботі з досліджуваним матеріалом, продовжують активно конструювати цілі свого навчання. Виконувати розрахункові завдання.	Пошук відповідей на поставлені в першій частині заняття питання. Безпосередній контакт з новою інформацією (лекція, приклад розробленого медіаплану). Робота проводиться в групах та індивідуально.
Стадія узагальнення	Студенти співвідносять «нову» та «стару» інформацію, використовуючи знання, отримані на стадії осмислення. Проводять відбір інформації, найбільш значущою для розуміння суті медіапланування, а також найбільш значущих цілей. Вони висловлюють нові ідеї та інформацію власними словами, самостійно вибудовують причинно-наслідкові зв'язки. Важливо, щоб в процесі узагальнення студенти самостійно могли оцінити свій шлях до пізнання.	Встановлення причинно-наслідкових зв'язків між інформаційними блоками. Повернення до ключових слів, вірних і невірних тверджень; відповідей на запитання; організація різних видів дискусій; написання есе; дослідження окремих питань теми, прогноз показників. Робота проводиться в групах та індивідуально.

ної кампанії визначається багато в чому вибором саме цих параметрів.

Практика медіапланування вимагає комплексного обліку, узгодження всіх параметрів [3, с. 58]. Можна охопити більшу частину цільової аудиторії, але з меншим числом контактів з нею, і навпаки – забезпечити багато контактів з незначною частиною потенційних покупців. Можна обрушити всю рекламу на цільову аудиторію протягом декількох днів, а можна розтягнути її на кілька місяців.

За рахунок однакового бюджету можна набрати різну кількість контактів зі своєю цільовою аудиторією, охопити різну її кількість. Так, на практичному занятті розглядаються закономірне питання: а який варіант найправильніший, більш ефективний, скільки потрібно охопити людей, скільки разів? Відповісти на нього дуже складно.

Висновки і пропозиції. Таким чином, формування дослідницької компетентності майбутніх фахівців з маркетингу залежить від цілісності розвитку критичного мислення студентів-маркетологів.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка моделі формування дослідницьких компетентностей у майбутнього фахівця з маркетингу з урахуванням розвитку його критичного мислення. Під час розроблення та апробації моделі в процес підготовки маркетологів доцільним є використання методів проблемно-орієнтованого навчання у активізації з пізнавальною діяльністю студентів в умовах невизначеності.

Список літератури:

1. Барболіна О. С. Розвиток критичного мислення учнів шляхом розв'язання математичних задач / О. С. Барболіна // Таврійський вісник освіти. – 2016. – № 4(56). – С. 190–196.
2. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2012. – 176 с.
3. Захарченко Ю. В. Обґрунтування стратегії рекламного менеджменту продукції, яка отримана з «екологічної» сировини / Ю. В. Захарченко, О. С. Васющенко // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет – конференції «Маркетинг як найважливіша складова функціонування системи аграрного бізнесу», 25–26 квітня 2017 року м. Дніпро: Шевелєв Є. О., 2017. – С. 58–60.
4. Захарченко Ю. В. Система прогнозування зміни за часом кількісних показників запасів / Ю. В. Захарченко // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2015. – № 1(35). – С. 22–24.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М.: Академия, 2004. – 304 с.
6. Козловский О. В. Как правильно выбрать профессию: методики, тесты, рекомендации / О. В. Козловский // Классификация профессий. Донецк: ООО ПКФ «БАО». – 2006. – 800 с. – Режим доступу: http://www.profosvita.org.ua/ru/methods/articles/5.html
7. Моторна Л. В. Педагогічні умови застосування освітніх технологій в процесі викладання природничонаукових дисциплін у технічних коледжах / Л. В. Моторна // IX МНПК Гуманізм та освіта – 2008. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Motorna.php
8. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) / С. О. Терно: [посібник для вчителя]. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 105 с.
9. Трубачева С. В. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі / С. В. Трубачева // Компетентністний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С», 2004. – С. 51–56.
10. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб: Питер, 2000. – 512 с.

Захарченко Ю.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РАБОТЫ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО МАРКЕТИНГУ

Аннотация
В статье исследовано развитие критического мышления как условие формирования исследовательской компетентности будущих специалистов по маркетингу. Проанализировано, что развитие критического мышления исследователи рассматривали в следующих направлениях: как психологическое свойство личности, как когнитивное (экспериментальное) свойство личности, как умственную составляющую личности. Условием успешной работы будущих специалистов по маркетингу является сочетание вышеупомянутых направлений. Так достижения целенаправленного развития критического мышления происходит посредством решения практических задач с использованием методов проблемно-ориентированного обучения. Технология развития критического мышления применена на примере практического занятия по дисциплине «Рекламный менеджмент» на тему «Медиапланирование».
Ключевые слова: критическое мышление, нацеленность на исследовательскую деятельность, педагогическое условие, содержание обучения специалистов по маркетингу, исследовательская компетентность.

Zakharchenko Y.V.
Dnipropetrovs'k State Agrarian and Economic University

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING AS THE CONDITION FOR FORMING THE RESEARCH COMPETENCE OF THE WORK OF THE FUTURE MARKETING SPECIALISTS

Summary
The article studies the development of critical thinking as a condition for the formation of research competence of future marketing professionals. The analyzed of the process of development of critical thinking was considered by the researchers in the following directions: as a psychological property of a personality, as a cognitive (experimental) property of a personality, as a mental component of a personality. The condition of successful work of future marketing specialists is the combination of the above-mentioned directions. Thus, the achievement of purposeful development of critical thinking takes place through solving practical problems using problem-oriented learning methods. The technology of developing critical thinking is applied on the example of a practical lesson in the discipline «Advertising Management» on the theme «Media planning».
Keywords: critical thinking, focus on research activity, pedagogical condition, content of training of marketing specialists, research competence.

УДК 37.017:331

ДІАГНОСТУВАННЯ ВИХОВАНОСТІ В ПІДЛІТКІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ

Коблик В.О.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

У статті розкривається методика діагностування вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці, розглянуто комплекс методів та процедур, за допомогою яких визначається рівень вихованості даного особистісного утворення підлітків. Вихованість у підлітків ціннісного ставлення до праці розглядається як результат цілеспрямованого і систематично здійснюваного процесу формування в підлітків такого особистісне утворення, яке характеризує місце трудової діяльності в загальній системі цінностей індивіда та проявляється в їх бажанні сумлінно, відповідально та активно проводити позаурочну добродійну трудову діяльність, що є безкорисливою та добровільною на користь інших людей. За критеріями (емоційно-мотиваційний, когнітивний та діяльнісно-практичний) і рівнями (високий, середній і низький) представлено результати діагностики. Встановлено певні відмінності у результатах діагностування підлітків за віковими та гендерними особливостями.

Ключові слова: діагностика, методика діагностування, вихованість, ціннісне ставлення до праці, підлітки.

Постановка проблеми. Дослідження рівнів вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці передбачає вирішення наступних завдань: 1) визначення критеріїв, показників і методів діагностики, які дають можливість визначити рівні вихованості ціннісного ставлення до праці; 2) виділення рівнів вихованості у підлітків ціннісного ставлення до праці; 3) перетворення якісних критеріїв і показників у кількісні, що дозволяє здійснювати математичний та статистичний аналіз отриманої педагогічної інформації.

Аналіз останніх досліджень. Розглядаючи основні підходи до визначення та вивчення результатів виховання особистісних якостей, І. Бех, Л. Проколієнко, Д. Ніколенко, І. Зверєва, Л. Коваль, П. Фролов та інші зазначають, що феномен вихованості відрізняється великою складністю і розглядається у різних аспектах. Вихованість є найважливішою психолого-педагогічною та соціально-психологічною характеристикою особистості, вона неподільно пов'язана з усіма її сторонами, відбиває ступінь її всебічності та гармонійності.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є опис методики та результатів діагностування рівня вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці в процесі позаурочної добродійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Вихованість у підлітків ціннісного ставлення до праці розглядається нами як результат цілеспрямованого і систематично здійснюваного процесу формування в підлітків такого особистісне утворення, яке характеризує місце трудової діяльності в загальній системі цінностей індивіда та проявляється в їх бажанні сумлінно, відповідально та активно проводити позаурочну добродійну трудову діяльність, що є безкорисливою та добровільною на користь інших людей. При цьому досить важливо визначити результати цього процесу, здійснивши діагностику.

Як зазначають науковці, про ступінь вихованості індивіда судять за певними критеріями. Критерій – засіб для судження, ознака, на основі якої робиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь; мірило судження та оцінки, основна ознака, за якою одне рішення обирається із багатьох можливих [6, с. 149]. Показник – є конкретним вимірюванням критерію, який робить його доступним для вимірювання і спостереження. У загальному значенні під показником розуміється підґрунтя, яке дозволяє судити про наявність тієї чи іншої ознаки.

У результаті аналізу наукових джерел нами визначені такі критерії вихованості ціннісного ставлення в підлітків до праці в процесі добродійної трудової діяльності з їх показниками, а саме: емоційно-мотиваційний, когнітивний та діяльнісно-практичний.

Емоційно-мотиваційний критерій включає такі показники: усвідомлення підлітками праці як особистісної та суспільної цінності, емоційна налаштованість вихованця на добродійну трудову діяльність, схильність до щирого співчуття, співпереживання, наполегливість, вияв волі в організації добродійної трудової діяльності, задоволеність від її результатів, потреба у наданні допомоги нужденним та у здійсненні добродіяння, бажання приносити користь іншим, стійкий інтерес до добродійної трудової діяльності, саморегуляція, самоконтроль емоційних станів у процесі праці.

Когнітивний критерій відображає засвоєння найважливіших знань про працю, їх глибина, прагнення узагальнювати і аналізувати матеріал, давати оцінку трудовій діяльності. Тому показниками *когнітивного критерію* нами визначено: розуміння підлітками значення праці в процесі особистісного становлення та розвитку суспільства; наявність знань про сутність праці як цінності, їх обізнаність з видами добродійної трудової діяльності, змістом добродійності, поінформованість з певних способів виконання трудових операцій та здійснення добродіяння шляхом праці.

Показниками *діяльнісно-практичного* критерію нами обрані наступні: впевненість у собі, практичний досвід здійснення різної за змістом добродійної трудової діяльності, здатність долати труднощі у праці, прагнення довести до завершення трудову справу, уміння приймати самостійні рішення та відповідати за них, здатність проявляти трудову активність [1, с. 47].

З урахуванням розбіжностей вихованості ціннісного ставлення до праці у підлітків за наведеними критеріями нами були визначені три рівні вихованості даного особистісного утворення: індиферентно-репродуктивний (низький), емоційно-усвідомлений (середній) та активно-творчий (високий).

Для індиферентно-репродуктивного (низького) рівня вихованості ціннісного ставлення до праці типові незначні знання змісту ціннісного ставлення до праці та добродійної трудової діяльності; емоційна індиферентність сприймання; невідповідність умінь та навичок наявним знанням; репродуктивний характер добродійної трудової діяльності. Учням, які перебувають на найнижчій межі цього рівня, характерна повна байдужість до здійснення добродійної трудової діяльності. Вони беруть участь у ній лише під впливом педагога, у них не проявляються суттєві ознаки і прояви добродійності, обмежуються сфери її прикладання лише допомогою воїнам АТО. Таким школярам властива пасивність у добродійній трудовій діяльності, вони не мають досвіду її здійснення [5, с. 160].

Емоційно-усвідомлений (середній) рівень вихованості ціннісного ставлення до праці характеризується наявністю відносно високого діапазону знань про працю як особистісну і суспільну цінність. Однак ці знання недостатньо стійкі, не усвідомлені на особистісному рівні, тому емоційне ставлення у таких підлітків до добродійної трудової діяльності, в основному, на інтуїтивному рівні, вони не здатні емоційно реагувати на результати добродіяльності, особливо не цікавляться і не проявляють інтересу до її здійснення. Водночас спостерігається прагнення до оволодіння знаннями про цю цінність, розуміння її суті, бажання самостійно розібратися і дати оцінку добродійній діяльності інших людей. У таких підлітків не завжди сформовані необхідні трудові вміння і навички, трудова активність носить несистемний характер, беруть участь у добродійній трудовій діяльності з метою одержання винагороди або похвали, діють лише за вказівкою педагога. [4, с. 334].

Активно-творчому (високому) рівню вихованості ціннісного ставлення до праці притаманні досить повні і глибокі знання підлітків про працю як особистісну і суспільну цінність; самостійні оцінні судження, які відзначаються обґрунтованістю; емоційні та поведінкові реакції під час виконання добродійної трудової діяльності адекватні, яскраво виражені емпатійні якості. В реальному житті підлітки, віднесені до цього рівня, характеризуються вмотивованим та творчим ставленням до добродійної трудової діяльності. Вони завжди готові і здатні надати допомогу іншим людям, які потребують цього. З великим інтересом і бажанням виконують трудові справи, які є корисними для суспільства та окремих людей. Проявляють практичну готовність надавати допомогу тим, хто її потребує, активно протистоять актам негуманного ставлення до людей, дають відсіч проявам не людяності, переживають чужий біль як свій. Такі учні чутливі і добрі, часто роблять добро таємно, не афішуючи свою допомогу, не вимагаючи за це заохочення і нагороди, працелюбність, трудову активність, і великодушність проявляють активно і творчо у різних видах добродійної трудової діяльності.

Важливим завданням експериментальної роботи було розробити програму діагностики рівнів вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці та визначити реальний стан її вихованості для того, щоб довести необхідність обґрунтування необхідних педагогічних умов удосконалення даного процесу.

Зазначимо, що єдиної та загальноприйнятої методики діагностики ціннісного ставлення до праці не існує. Це пояснюється неоднозначністю виділених ознак та проявів, комплексністю та багато аспектністю феномена. Тому для вивчення даного особистісного утворення застосовуються суттєво різні методи. Коротко опишемо методи дослідження, які використовувалися нами під час вивчення вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці.

У першу чергу, це так звані емпіричні методи дослідження, які спрямовані на пізнання дійсності. До цієї групи методів належать педагогічне спостереження, опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування), аналіз змісту педагогічної документації і результатів діяльності, рейтинг, тестування, експертна оцінка тощо [2, с. 84].

На нашу думку, найбільш актуальним набором методик, що відповідають обраним критеріям і показникам, для дослідження проявів підлітками ціннісного ставлення до праці можуть служити такі: 1) методика ранжування цінностей М. Рокича; 2) опитувальник, побудований за методикою незакінчених речень Сакса і Леви; 3) авторська анкета «Праця як особистісна і суспільна цінність»; 4) тест на визначення трудової активності; 5) опитувальник для діагностики здатності до емпатії (А. Мехрабіан, Н. Епштейн) [3, с. 92].

Такий вибір можна пояснити тим, що за допомогою відповідних методів та методик розкриваються виділені нами критерії та показники ціннісного ставлення до праці, що детально показано в таблиці 1.

Таблиця 1

Методика діагностування вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці

Критерії	Методи та методики діагностування
Емоційно-мотиваційний	Цілеспрямоване спостереження, бесіда, інтерв'ю, методика ранжування ціннісних орієнтацій М. Рокича, авторська анкета «Праця як особистісна і суспільна цінність», опитувальник для діагностики здатності до емпатії (А. Мехрабіан, Н. Епштейн).
Когнітивний	Бесіда, інтерв'ю, опитувальник, побудований за методикою незакінчених речень Сакса і Леви, авторська анкета «Праця як особистісна і суспільна цінність», вивчення шкільної документації.
Діяльнісно-практичний	Цілеспрямоване спостереження, бесіда, вивчення результатів добродійної трудової діяльності, аналіз творчих проектів, авторська анкета «Праця як особистісна і суспільна цінність».

Важливим методом, яким ми скористалися для встановлення рівня вихованості ціннісного ставлення до праці в підлітків у позакласній діяльності, був метод анкетування, результати

якого дали нам можливість більш повно вивчити особистісні характеристики сучасних підлітків.

У розробленій нами анкеті запропоновано 12 питань, які на наш погляд та експертну оцінку вчителів, дають можливість встановити рівень вихованості ціннісного ставлення до праці в підлітків за трьома визначеними нами критеріями. Питання анкети передбачали як закриті, так і відкриті відповіді. Інша авторська анкета складалась із запитань, які мали альтернативні варіанти відповіді, серед яких треба було обрати таку, що максимально відповідає дійсності.

Структурованість питань анкет відповідає розробленим нами критеріям: емоційно-мотиваційному, когнітивному та діяльнісно-практичному.

Результати відповідей на запитання анкет оцінювалися й за кількістю і якістю відповіді.

Для визначення емоційно-мотиваційного критерію ціннісного ставлення до праці в підлітків, нами було поставлено ряд запитань. Так на запитання «Ви погоджуєтеся, що найголовніше в житті – бути майстром своєї справи? ми отримали наступні відповіді: 74% підлітків 5-х класів відповіли «Так», тому що є можливість отримати більше знань і досвіду (з яких 46% були дівчатка і 28% були хлопчики); 65% учнів 7-х класів відповіли «Так», тому що є можливість навчитись нового, що допомагає в реальному житті (з яких 32% були дівчатка і 33% були хлопчики) і 54% підлітки 9-х класів відповіли «Так», тому що підлітки вважають що бути майстром своєї справи це життєва цінність людини (з яких 32% були дівчатка і 18% були хлопчики). Проте 26% учнів 5-х класів відповіли «Ні», тому що для них важливо займатись тим що виходить у них (з яких 10% були дівчатка і 16% були хлопчики); 35% учнів 7-х класів відповіли «Ні», тому що бути майстром своєї справи треба багато часу затрачувати на навчання (з яких 19% були дівчатка і 16% були хлопчики); 46% підлітків 9-х класів відповіли «Ні», тому що їм більше подобається займатися улюбленою справою (з яких 20% були дівчатка і 20% були хлопчики).

На запитання «Улюблена праця для Вас – найголовніше у житті?» підлітки 5-х класів відповіли (так): 25% підлітків (22% – хлопчиків, 28,1% – дівчаток) відповіли, що улюблена праця приносить їм задоволення; 15% підлітків відповіли (10,5% – хлопчиків, 20,5% – дівчаток) – що вони люблять займитись деякими видами праці; 60% респондентів відповіли «Ні» (72% – хлопчиків, 48% – дівчаток) -що у них є багато різних зацікавлень; підлітки 7-х класів відповіли так: 27% (20% – хлопчиків, 34% – дівчаток) підлітки зазначали що найголовніше те, що їм цікаво; 41% опитаних (49% – хлопчиків, 33% – дівчаток) праця яка приносить користь для них,є головним для них; 32% респондентів відповіли (ні) (40% – хлопчиків, 24% – дівчаток) -в житті улюблене заняття має більші пріоритети в житті; а підлітки 9-х класів дали наступні відповіді: 31% (22% – хлопчиків, 40% – дівчаток) – улюблена праця є складовою для життя що допомагає розвиватись і рости в собі; біля 35,5% підлітків (25% – хлопчиків, 44,8% – дівчаток) – стверджували що у житті не тільки праця є важливим, а і інші моральні якості; 33,5% респондентів дали відповідь (ні) (20% – хлопчиків, 34% – дівчаток) -що праця не є важливо в їхньому житті.

На запитання «Ви бажаєте, щоб усі навколо вас займалися справою, яка їм до душі?» – «Так» відповіли 78% підлітки (66% – хлопчиків, 90% – дівчаток). Цей факт підлітки 5-х класів пояснили тим, що займаючись улюбленою справою всі розвиваються; підлітки 7-х класів відповіли, що їм цікаво працювати самостійно те до чого є хист; це дає можливість перевірити свої знання; а 9-х класів – що є можливість застосувати життєвий досвід. Проте «Ні» відповіли 22% підлітки (26% – хлопчиків, 18% – дівчаток), відповіді підлітків 5-х, 7-х та 9-х класів були схожі між собою, зокрема підлітки стверджували, що кожен має обрати те що йому ближче.

Для визначення когнітивного критерію ціннісного ставлення до праці в підлітків, нами було поставлено теж ряд запитань. На запитання «Ви обираєте друзів за діловими якостями?» ми отримали такі результати (приблизно однаково як у хлопчиків так і у дівчаток): підлітків 5-х класів – «Так» відповіли 78% підлітки (66% – хлопчиків, 90% – дівчаток). Цей факт підлітки 5-х кожен повинен обирати друзів, не тільки за діловими якостями, 7-х класів відповіли, погоджувалися з тим що друзів обирають за діловими якостями, але враховувати також інші якості; а 9-х класів стверджували, що друзів обирають за діловими якостями в тому випадку коли в них спільні інтереси. Проте «Ні» відповіли 22% підлітки (26% – хлопчиків, 18% – дівчаток), відповіді підлітків 5-х і 7-х були схожі тим, що вони зазначали що дружба не починається з ділових якостей, а 9-х класів підлітки стверджували, що кожен має обрати те що йому ближче із якостей ти і керуватись.

На запитання «Вам буває дуже нудно без улюбленої роботи?» підлітки відповіли наступним чином: 5-ті класи – 20% відповіли «Так» (12% – хлопчиків, 28% – дівчаток), 43% – «Ні, не було скучно» (50% – хлопчиків, 36% – дівчаток); 22% – «також не було скучно знаходили чим себе зайняти» (15% – хлопчиків, 29% – дівчаток); а 5% вказали «Свій варіант», знаходили собі різне заняття; 7-мі класи – 40% – відповіли «Так», не займаючись своєю справою, не відчували себе задоволеними а 7,4% вказали «Ні», стверджували, що без улюбленої справи вони захоплювалися іншою роботою; 9-ті класи – 26% «Так», 36% – «Ні, не нудно»; 18% – «Бувало нудно коли не було чим себе зайняти»; а 20% вказали «Свій варіант».

На запитання «У житті Вас радує лише відмінний результат праці?» підлітки відповіли наступним чином: 5-ті класи – 20% відповіли «Так» (12% – хлопчиків, 28% – дівчаток), 43% – «Ні, не завжди радує» (50% – хлопчиків, 36% – дівчаток); 7-мі класи – 40% – «Так», 28,6% – «Ні»; а 7,4% вказали «Свій варіант», коли відмінний результат не завжди радує; 9-ті класи – 26% «Так», 36% – «Ні»; а 20% вказали «Свій варіант».

Для визначення практично-діяльнісного критерію ціннісного ставлення до праці, нами було опитано молодших і старших підлітків. На запитання «Улюблена справа для Вас має більшу цінність, ніж влада та гроші?» 74% підлітків 5-х класів відповіли «Так» (з яких 46% були дівчатка і 28% були хлопчики); 65% учнів 7-х класів відповіли «Так», тому що в реальному житті цінність важливіше (з яких 32% були дівчатка

і 33% були хлопчики) і 54% підлітки 9-х класів відповіли «Так», тому що підлітки вважають що улюблена справа це життєва цінність людини (з яких 32% були дівчатка і 18% були хлопчики). Проте 26% учнів 5-х класів відповіли «Ні», тому що для них важливі гроші (з яких 10% були дівчатка і 16% були хлопчики); 35% учнів 7-х класів відповіли «Ні», тому що влада для них є більшим пріоритетом (з яких 19% були дівчатка і 16% були хлопчики); 46% підлітків 9-х класів відповіли «Ні», тому що їм більше подобається влада і гроші це дає змогу керувати їм (з яких 20% були дівчатка і 20% були хлопчики).

На запитання «Навіть перебуваючи на відпочинку, Ви не можете не працювати?» підлітки відповіли наступним чином: 5-ті класи – 20% відповіли «Так» (12% – хлопчиків, 28% – дівчаток), 43% – «Ні, не завжди так» (50% – хлопчиків, 36% – дівчаток); 7-мі класи – 40% – «Так», 28,6% – «Ні»; а 7,4% вказали «Свій варіант», коли э можливість відволіктись чимось; 9-ті класи – 26% «Так», 36% – «Ні»; а 20% вказали «Свій варіант».

На запитання «Ваші друзі та знайомі цінують Вас як працьовиту людину?» підлітки відповіли наступним чином: 5-ті класи – 20% відповіли «Так» (12% – хлопчиків, 28% – дівчаток), 43% – «Ні, не завжди сприймають усерйоз» (50% – хлопчиків, 36% – дівчаток); 22% – «цінують але не як працьовиту людину» (15% – хлопчиків, 29% – дівчаток); а 5% вказали «Свій варіант»; 7-мі класи – 40% – відповіли «Так», щоб заохотити цінують поради, а 7,4% вказали «Ні», стверджували, що без деякі друзі не сприймали як фахівця; 9-ті класи – 26% «Так», 36%; а 20% вказали «Свій варіант».

Діагностування здійснювалося і за визначеними нами рівнями вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці. Отримано такі результати: підлітки ЕГ 5–7 класів низького рівня становили 32,7%, КГ – 32,2% (з яких 33,5% були дівчатка ЕГ, 32,8% – КГ і 31,8% хлопчиків ЕГ, 31,6% КГ); підлітки ЕГ 5–7 класів середнього рівня становили 41,4%, КГ – 42,8% (з яких 41,1% дівчатка ЕГ, 42,6% – КГ і 41,7% хлопчиків ЕГ, 42,9% КГ); молодші підлітки ЕГ високого рівня становили 26,0%, КГ – 25,1% (з яких 25,4% дівчатка ЕГ, 24,6% – КГ і 26,5% хлопчиків ЕГ, 25,5% КГ). Старші підлітки, учні 8–9 класів, показали такі результати: низький рівень ЕГ проявили 31,9%, КГ – 32,2% (з яких 31,5% дівчатка ЕГ, 30,0% – КГ і 32,3% хлопчиків ЕГ, 34,4% КГ); середнього рівня учні ЕГ – 42,7%, КГ – 43,7% (з яких 42,2% дівчатка ЕГ, 45,1% – КГ і 43,1% хлопчиків ЕГ, 42,3% КГ); високого рівня учні ЕГ становили 25,4%, КГ – 24,1% (з яких 26,3% дівчатка ЕГ, 24,9% – КГ і 24,6% хлопчиків ЕГ, 23,3% КГ).

Отже, аналіз результатів діагностування підлітків за емоційно-мотиваційним критерієм засвідчив, що прослідковується здебільшого середній рівень вихованості в них ціннісного ставлення до праці у ЕГ 42,1%, КГ – 43,3%. Відтак, підлітки не проявляють особливого інтересу до добродійної трудової діяльності, не виявляють особливого задоволення та радості під час її здійснення.

Проведене дослідження з використанням авторських анкет для визначення рівня вихованості ціннісного ставлення до праці в підлітків у добродійній діяльності за когнітивним критерієм дало можливість узагальнити його результати:

– молодших підлітків з низьким рівнем вихованості ціннісного ставлення до праці виявлено у ЕГ 30,8%, КГ – 33,3% (з яких 31,3% дівчатка ЕГ, 30,5% – КГ і 30,3% хлопчиків ЕГ, 36,1% – КГ);

– середнім рівнем – у учнів ЕГ 43,8%, КГ – 45,0% (з яких 44,7% були дівчатка ЕГ, 45,8% – КГ і 42,8% хлопчиків ЕГ, 44,2% – КГ);

– високим – у учнів ЕГ 25,5%, КГ – 21,7% (з яких 24,1% були дівчатка ЕГ, 23,7% – КГ і 26,9% хлопчиків ЕГ, 19,7% – КГ).

Старші підлітки розподілилися наступним чином: з низьким рівнем – у учнів ЕГ 31,8%, КГ – 32,0% (з яких 32,8% були дівчатка ЕГ та КГ і 30,7% хлопчиків ЕГ, 31,1% – КГ); середнім – у учнів ЕГ 43,4%, КГ – 43,0% (з яких 40,7% були дівчатка ЕГ, 43,8% – КГ і 43,8% хлопчиків ЕГ, 42,1% – КГ) і високим – у учнів ЕГ 28,9%, КГ – 25,1% (з яких 26,5% були дівчатка ЕГ, 23,4% – КГ і 23,2% хлопчиків ЕГ, 26,8% – КГ). Практично, молодші підлітки майже не відрізняються від учнів 8–9 класів за рівнями вихованості ціннісного ставлення до праці за когнітивним критерієм.

Це означає, що для більшості підлітків характерні не завжди ґрунтовні і повні знання про добродійну трудову діяльність, її види та способи включення до праці в позаурочній роботі. Також можемо констатувати, що у підлітків і контрольної, і експериментальної групи спостерігаються близькі за відсотком результати діагностики.

Для визначення рівнів вихованості ціннісного ставлення до праці в підлітків за діяльнісно-практичним критерієм нами здійснено якісний аналіз результатів опитування. Отримані такі дані: молодших підлітків з низьким рівнем виявлено у ЕГ 31,0%, КГ – 31,8% (з яких 29,8% були дівчатка ЕГ, 29,1% – КГ і 32,1% хлопчиків ЕГ, 34,4% – КГ); середнім – у учнів ЕГ 43,95%, КГ – 41,9% (з яких 43,3% були дівчатка ЕГ, 44,4% – КГ і 44,6% хлопчиків ЕГ, 39,3% – КГ); високим – у учнів ЕГ 25,1%, КГ – 26,4% (з яких 26,9% були дівчатка ЕГ, 23,3% – КГ і 26,5% хлопчиків ЕГ, 26,3% – КГ); старші підлітки низького рівня становили у ЕГ 31,0%, КГ – 32,3% (з яких 31,2% були дівчатка ЕГ, 30,1% – КГ і 30,7% хлопчиків ЕГ, 34,4% – КГ); середнього рівня становили у ЕГ 42,6%, КГ – 41,8% (з яких 43,7% були дівчатка ЕГ, 43,8% – КГ і 41,5% хлопчиків ЕГ, 39,7% – КГ), високого – у ЕГ 26,5%, КГ – 25,0% (з яких 25,1% були дівчатка ЕГ, 26,1% – КГ і 26,1% хлопчиків ЕГ, 25,9% – КГ).

Аналіз результатів дослідження за діяльнісно-практичним критерієм свідчить, що саме за цим критерієм одержано найнижчі дані, що свідчить про те, що підлітки як контрольної, так і експериментальної групи епізодично залучаються до систематичної й цілеспрямованої добродійної трудової діяльності. А це в загальному впливає на рівень вихованості в них ціннісного ставлення до праці. Адже, не розмови про добродійну діяльність, а активне включення підлітків до неї дає змогу удосконалити процес виховання в підлітків ціннісного ставлення до праці.

Нами також встановлено певні відмінності у результатах діагностування підлітків сільських і міських шкіл. Для підлітків сільських шкіл характерним є систематична участь у трудовій діяльності, надання допомоги батькам у госпо-

дарстві, в сільськогосподарських роботах. Для міських підлітків трудова діяльність є епізодичним явищем, їх фізична праця обмежується тільки самообслуговуванням і надання допомоги батькам. Тому результати діагностування, особливо за діяльнісно-практичним критерієм у сільських підлітків значно вищі, ніж міських.

Висновки і перспективи. Отже, нами встановлено, що у загальному, підлітки і експериментальної, і контрольної групи мають здебільшого низький і середній рівень вихованості ціннісного ставлення до праці. Це гіпотетично можна пояснити недостатньою роботою загальноосвітніх шкіл в контексті удосконалення трудового виховання учнів, епізодичним залученням підлітків до різних видів позаурочної предметно-перетворювальної діяльності і зокрема такого важливого її виду як добродійна.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в обґрунтуванні педагогічних умов виховання в підлітків ціннісного ставлення до праці у процесі позаурочної добродійної діяльності.

Список літератури:

1. Боришевський М.Й. Виховання самостійної поведінки у дітей. – М.: Знания, 1969. – 47 с.
2. Бех І.Д. Критерії вихованості молодших школярів / І.Д. Бех. – К.: Рад. школа, 1980. – 84 с.
3. Сірий А.В., Яницький М.С. Ціннісно-смислова сфера особистості: навч. посібник. – Кемерово: Кемеровський держ. університет, 1999. – 92 с.
4. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А.А. Кыверялг. – Таллин: Валгус, 1980. – 334 с.
5. Развитие творческой активности студентов: опыт, проблемы, перспективы / А.П. Дьяков, Г.В. Горченко, А.И. Стеценко и др., науч. ред. В.С. Рахманин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991. – 160 с.
6. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1974. – 776 с.
7. Професійна освіта: словник / уклад. С.У. Гончаренко та ін., за ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 149 с.

Коблик В.А.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ДИАГНОСТИКА ВОСПИТАННОСТИ У ПОДРОСТКОВ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ТРУДУ

Аннотация
В статье раскрывается методика диагностирования воспитанности у подростков ценностного отношения к труду, рассмотрен комплекс методов и процедур, с помощью которых определяется уровень воспитанности данного личностного образования подростков. Воспитанность у подростков ценностного отношения к труду рассматривается как результат целенаправленного и систематически осуществляемого процесса формирования у подростков такого личностное образование, которое характеризует место трудовой деятельности в общей системе ценностей индивида и проявляется в их желании добросовестно, ответственно и активно проводить внеурочную благотворительную трудовую деятельность, является бескорыстной и добровольной в пользу других людей. По критериям (эмоционально-мотивационный, когнитивный и деятельностно-практический) и уровнями (высокий, средний и низкий) представлены результаты диагностики. Установлены определенные различия в результатах диагностирования подростков по возрастным и гендерным особенностям.
Ключевые слова: диагностика, методика диагностирования, воспитанность, ценностное отношение к труду, подростки.

Koblik V.O.
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

DIAGNOSIS OF THE DEVELOPMENT OF ADOLESCENTS' VALUE ATTITUDE TO WORK

Summary
In the article the method of diagnosing the education of adolescents in value attitude to work is disclosed, a set of methods and procedures is considered, with the help of which the level of education of this personal formation of adolescents is determined. Nursing in adolescents value attitude to work is considered as the result of a purposeful and systematic process of formation in adolescents of such a personal entity, which characterizes the place of work in the general system of values of the individual and manifested in their desire to conscientiously, responsibly and actively conduct extra-time charity work, which is selfless and voluntary in favor of other people. According to the criteria (emotionally motivational, cognitive and activity-practical) and levels (high, medium and low), the results of the diagnosis are presented. There are some differences in the results of diagnosing adolescents by age and gender.
Keywords: diagnostics, diagnostic method, parenting, value attitude to work, teenagers.

УДК 378.014.6:615.15–057.2

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФАРМАЦЕВТІВ (МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ)

Коняшина І.Б.
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У дослідженні проаналізовано проблеми професійної компетентності у психолого-педагогічній літературі; визначено складники професійної компетентності та чинники, що впливають на формування професійної компетентності майбутніх фахівців фармацевтів; фактори, які впливають на процес формування професійних компетенцій майбутніх фармацевтів.
Ключові слова: компетентність, компетенція, професійна компетентність, фахівець, фармацевт.

Постановка проблеми. Сучасній фармацевтичній галузі потрібен фахівець, який здатен максимально використовувати свій потенціал, бути мобільним, проявляти гнучкість, конкурентно-спроможність. Основним показником рівня кваліфікації будь-якого сучасного фахівця є його професійна компетентність. Формування професійної компетентності триває протягом усього професійного становлення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування компетентностей майбутніх фармацевтів знайшла відображення в наукових дослідженнях Н. Альохіної [1], І. Бойчук [2], Л. Кайдалова [7], Л. Пляки [9] та інших дослідників.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури та публікацій свідчить, що дослідники, як і практики, не мають однозначної думки та підходів щодо їх трактування. Так, окремі дослідники поняття «компетентність» і «компетентності» зводять до «знань», а інші розглядають ці поняття значно ширше і вважають, що, окрім знань, «компетентність» і «компетентності» включають уміння, певний рівень готовності до професійної діяльності, відповідальність виконувати професійні функції тощо.

Виділення невиділених раніше частин загальної проблеми. В сучасній педагогіці як і у практиці постала проблема визначення компетентності яка стала об'єктом дискусій між психологами, педагогами, спеціалістами-практиками, у тому числі і фармацевтами. Сьогодні не тільки немає єдиного підходу до визначення цього поняття, але й з'являються судження, що «всі розмови про компетентність і компетенцію є надуманими».

Цілі дослідження. Головна ціль дослідження полягає у розкритті сутності і змісту таких термінів, як компетентність, компетенція, професійна компетентність та узагальнення сучасної концепції формування професійної компетентності майбутніх фармацевтів.

Виклад матеріалу дослідження. Досліджуючи питання становлення професійної компетентності молодшого спеціаліста ми акцентуємо увагу на вивченні механізмів стимулювання їх професійного самовиховання, розвитку ініціативи, формування особистого стилю навчально-професійної діяльності з урахуванням особливостей особистості та рівня професійної підготовки.

Теоретичний аналіз проблеми формування професійної компетентності майбутніх фахівців фармації потребує уточнення категорій «компетентність» та «компетенція». Поняття «компетентність»досить багатогранне, його визначення й трактування постійно є предметом дискусій як серед науковців, так і серед педагогів.

Наукові погляди дослідників на цю проблему різноманітні. Деякі науковці вживають поняття «компетенція», інші – «компетентність», що зумовлено запровадженням цього терміна у вітчизняну педагогіку в процесі аналізу основних тенденцій розвитку сучасної зарубіжної педагогіки.

Насамперед переглянемо словникові визначення, у яких знаходимо різні тлумачення означених понять. У сучасній вітчизняній педагогіці поняття компетентності як терміну, що описує кінцевий результат навчання, починають використовувати тільки з останньої чверті XX століття. У радянській енциклопедії (1960 р.) цього поняття взагалі не було. Лише у наступному виданні з'являється поняття «компетенція». В енциклопедичному словнику (1983 р.) є поняття «компетентність» та «компетенція», де вони ототожнюються.

Словник іншомовних слів (1985 р.) відокремлює ці поняття. «Компетентний» – досвідчений у певній галузі чи якомусь питанні: «компетенція» – сукупність повноважень особи, що встановлюються законом, нормативним актом, тощо [11, с. 81].

Словник сучасної англійської мови пояснює: competens – «компетенція» – 1) здібність й уміння здійснювати необхідну діяльність; 2) володіння спеціальною сферою знань; 3) спеціальні вміння для виконання певних професійних обов'язків. Компетентність (від лат. competens – належний, відповідний) становить сукупність необхідних щодо ефективної професійної діяльності (вузу, студента, викладача), систематичних функціональних знань й умінь (науково-виробничих, суспільно-політичних, психолого-педагогічних, економічних, предметних і відповідних особистісних якостей) [12, с. 181].

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає такі визначення цим категоріям: «компетенція – добра обізнаність у чомусь; коло повноважень певної організації, установи чи особи; загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях і здібностях, які набуті завдяки навчанню; компетентний – який має достатні знання в певній галузі, добре обізнаний, тямущий; ґрунтується на знанні, кваліфікований; має певні повноваження, повноправний, повновладний; компетентність, як здатність успішно від-

повідати на індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені запитання; бути компетентним – вміти мобілізувати в даній ситуації набуті знання і досвід» [4, с. 449].

Отже, можна зробити висновок, що «компетенція», на думку багатьох дослідників, є похідним від поняття «компетентність» й визначає сферу застосування знань, умінь і навичок людини, в той час як «компетентність» є семантично первинною категорією й представляє собою їх сукупність, систему, певні знання.

Фармацевтична освіта має одні з найкращих освітніх показників у нашій державі. Вона прогресивно інтегрується до Європейського освітнього простору, активно і цілеспрямовано впроваджуються освітні світові стандарти в систему підготовки фахівців. До того ж фармацевтична освіта України відповідно до міжнародних стандартів повинна відповідати пріоритетам XXI століття.

Психолого-педагогічна підготовка майбутнього фахівця фармації, її зміст, форми та методи, спрямовані на формування психологічної та соціальної компетентностей, які відпрацьовуються за допомогою вправ, соціально-психологічних тренінгів, виконання практичних завдань, розв'язання психологічних задач та ситуацій [1].

Педагогічні умови ефективного формування комунікативних умінь як засобу підготовки майбутніх фармацевтів до спілкування у професійній діяльності. У дослідженні розкрито специфічні особливості професійно спрямованого навчання, яке забезпечується створення у навчальному процесі комунікативних ситуацій, адекватних умовам майбутньої професійної діяльності студентів [7].

Характеристикою сучасного ринку праці можна вважати конкурентоспроможність, яка передбачає готовність до постійного професійного зростання, якісного і творчого виконання діяльності відповідно до індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Конкурентоспроможні фахівці мають володіти професійними вміннями і навичками, високим рівнем професійної компетентності та здатності застосовувати теоретичні надбання на практиці.

Компетентність спеціаліста є такою характеристикою його кваліфікації, коли наявні знання, які є необхідними для здійснення професійної діяльності [10].

О.М. Олексюк *розглядає професійну компетентність* як володіння знаннями, уміннями, нормативами, необхідними для виконання професійних обов'язків, психологічними якостями, а також як реальну професійну діяльність відповідно до еталонів і норм [5, с. 13].

Отже, на наш погляд, поняття «професійна компетентність» включає в себе знання, уміння й навички, єдність теоретичної та практичної готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності.

Формування професійної компетентності триває протягом усього професійного становлення особистості і починається набагато раніше від безпосередньої професійної діяльності фахівців.

Компетентність випускника медичного коледжу визначається багатьма чинниками, оскільки компетентності є «такими індикаторами», що дозволяють визначити готовність студента-випускника до життя, його подальшого особистого розвитку та активної участі у житті суспільства [5].

Для характеристики професіоналізму фахівця сьогодні все частіше використовується поняття «професійна компетентність». **Н.П Волкова** висловлює думку, що професійна компетентність, професіоналізм передбачають наявність професійних знань (суспільних, психолого-педагогічних, предметних, прикладних умінь та навичок). Особливостями професійних знань є їх комплексність, натхненність [5, с. 418].

Розглядаючи проблему професійної компетентності А.К. Маркова [8] визначає її характеристики:

– компетентність не ототожнюється з освіченістю людини;

– компетентність – це поєднання психічних якостей, які дають змогу діяти самостійно та відповідально;

– основою для висновків про компетентність людини є оцінка кінцевого результату діяльності;

– компетентність є характеристикою окремої людини і проявляється у результатах її діяльності.

Наведені погляди на поняття «компетентність/компетенція», хоча й різні, безумовно надзвичайно важливі для правильного розуміння досліджуваної проблеми. Однак концептуальною основою нашого дослідження було прийнято думки науковців (В.В. Краєвського, В.І. Містечкіна, А.В. Хуторського) про те що, компетентність є ширшим за значенням поняттям, ніж компетенція завдяки відображенню особистісних якостей спеціаліста.

Більшість фахівців під професійною компетентністю розуміють сукупність ключової, базової і спеціальної компетентності. Ключова компетентність потрібна для будь-якої професійної діяльності і пов'язана з успіхом особистості у швидкоплинному світі. Актуальність ключових компетенцій зумовлена і тими функціями, які вони виконують у життєдіяльності кожної людини. Це – формування у людини здатності навчатися, зокрема навчатися самостійно, забезпечення випускникам, майбутнім працівникам, більшої гнучкості у взаємостосунках з роботодавцем, становлення репрезентативності для зростання успішності в конкурентному середовищі існування. Базова компетентність відображає специфіку певної професійної діяльності (педагогічної, інженерної, медичної тощо). У професійній діяльності базовою вважається компетентність, яка допомагає вибудовувати професійну діяльність у контексті вимог до системи освіти на певному етапі розвитку суспільства. Спеціальна компетентність відображає специфіку конкретної предметної або над предметної сфери професійної діяльності. Спеціальну компетентність можна розглядати як реалізацію ключових і базових компетентностей у певній сфері професійної діяльності. Усі три види компетентностей взаємопов'язані, одночасно розвиваються і формують професійну компетентність спеціаліста.

Професія фармацевта серед типології професій, запропонованих Є. Климовим, належить до професії типу «людина-людина». Для фахівців цього типу Л. Шеховцовою виділені такі професійно важливі якості: доброзичливість, тактовність, комунікабельність, самоволодіння,

витримка, чуйність, емпатія, самостійність, домінантність, соціальний інтелект, організаційні здібності, чистота та виразність мовлення, експресія обличчя та поведінки, наполегливість [6].

Фармацевти здійснюють продаж товарів аптечного асортименту населенню, безпосередньо взаємодіють з відвідувачами аптек, тому їм потрібно мати не лише відмінні професійні знання і високий рівень професійної компетентності, але й володіти мистецтвом спілкування, тобто вміти спостерігати, ставити цілеспрямовані запитання й миттєво фіксувати необхідні дані, найповніше відповідати на запитання покупців і задовольняти їх потреби. Для встановлення емоційного контакту з покупцем необхідно мати позитивне ставлення до людей.

Соціально-психологічна культура майбутнього фармацевта передбачає наявність у нього певних професійних поглядів і переконань, настанов на емоційно-позитивне ставлення до відвідувача аптеки, до хворої людини, незалежно від його особистісних якостей і цілий комплекс умінь і навичок, необхідних для спілкування, делікатність і тактовність до хворих.

Тобто, психологічна компетентність виявляється у поведінці, цінностях, мисленні, моральних принципах, світоглядних установках і є, на наш погляд, обов'язковою для працівників аптечних установ. Тому психолого-педагогічна підготовка майбутнього фахівця фармації, її зміст, форми та методи, спрямовані на формування психологічної та соціальної компетентностей, які відпрацьовуються за допомогою вправ, виконання практичних завдань, розв'язання психологічних задач та ситуацій [8].

Враховуючи специфіку професійної діяльності фармацевтів, а також на основі проведеного аналізу й узагальнення наукових досліджень щодо визначення структури професійної компетентності фахівця ми виокремлюємо такі структурні компоненти професійної компетентності майбутніх фармацевтів: функціональний, соціальний та особистісний.

На наш погляд, зазначені компоненти становлять ядро інтегративного конструкта «професійна компетентність майбутніх фармацевтів». Отже, мова йде про особливі освітні результати системи професійної освіти, у рамках яких знання виступають необхідною, але недостатньою умовою досягнення визначуваної якості професійної освіти, тобто мова йде про «професійну компетентність» і такі її складові, як спеціальні професійні і ключові компетенції, професійно важливі якості особистості спеціаліста, обумовлені особливостями професійної діяльності.

Сучасній фармацевтичній галузі потрібен фахівець, який здатний максимально використовувати свій потенціал, мобільність, проявляти гнучкість, конкурентоспроможність та професійну компетентність. Професійна компетентність провізора – це особистісне утворення, яке забезпечує якісне виконання фахівцем професійної діяльності і включає аналітичні, комунікативні процеси та забезпечує процес розвитку і саморозвитку особистості. Вона складається з досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, особистісних якостей, що забезпечують ефективне виконання професійної діяльності, можливість вирішувати проблеми різної складності на основі наявних знань та досвіду.

Сьогодні все більшого значення набуває проблема формування професійно важливих якостей, оскільки необхідно створити таку модель навчання, яка б у повному обсязі могла забезпечити практичну та якісну підготовку майбутнього фахівця. Формування цілісної системи професійно важливих якостей є головним фактором професійного становлення особистості, оскільки визначаються можливості людини в професійній діяльності та придатність до неї [3, с. 72].

Оцінювання своєї особистості лише крізь призму професійно важливих якостей унеможливлює пояснення того факту, чому професія є одним із головних аспектів особистісного становлення. На нашу думку, причина полягає у ціннісно-смисловій сфері професіонала, в можливості й необхідності співставляти свою діяльність з власними життєвими прагненнями.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи зазначене, можна зробити висновок, що на процес формування професійних компетенцій впливають такі фактори: професійна спрямованість навчання; професійний інтерес; здібності до оволодіння майбутньою професією; чітка мотивація навчання; уміння навчатись самостійно; потреба у самовдосконаленні.

На нашу думку, формування та подальший розвиток професійної компетентності майбутніх фармацевтів потребує системного, міжкультурного, діяльнісного, особистісно-розвивального підходів при домінуванні системного підходу та реалізується під час навчально-виховного процесу й діяльності із саморозвитку студентів.

Список літератури:

1. Альохіна Н.В., Кайдалова Л.Г. Психологічна та соціальна компетентності майбутніх фахівців / Н.В. Альохіна, Л.Г. Кайдалова. – Харків: ЕАИ-пресс, 2009. – 160 с.
2. Бойчук І. Передумови виникнення та становлення системи підготовки фармацевтів в Україні / І.Д. Бойчук // Педагогіка і психологія професійної освіти: [наук.-метод. журнал]. – Львів, 2007. – № 4. – С. 186–196. УДК 377(091):615.1 І.Д. Бойчук, здобувач кафедри педагогіки (Житомирський державний університет ім. Івана Франка) заступник директора з навчальної роботи (Житомирський базовий фармацевтичний коледж ім. Г.С. Протасевича).
3. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: [Метод. пособие] / Андрей Александрович Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
5. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.П Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с.
6. Ильин Е.П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности. – СПБ.: Питер, 2008.

7. Кайдалова Л.Г. Професійна підготовка майбутніх фахівців фармацевтичного профілю у вищих навчальних закладах: монографія / Л.Г. Кайдалова. – Х.: НФаУ, 2010. – 364 с.
8. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
9. Пляка Л.В. Професійна компетентність як фактор формування конкурентоспроможності майбутніх фахівців / Л.В. Пляка, В.О. Тюріна: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції [«Молодіжна політика: проблеми і перспективи»], Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 135–137.
10. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии / В.В. Сериков. – Волгоград: Перемена, 1994. – 152 с.
11. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
12. Современный словарь инностранных слов. – СПб.: Дуэт, 1994. – 752 с.

Коняшина И.Б.
Центральноукраинский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ФАРМАЦЕВТОВ (МЛАДШИЙ СПЕЦИАЛИСТ)

Аннотация
В исследовании проанализированы проблемы профессиональной компетентности в психолого-педагогической литературе; определены составляющие профессиональной компетентности и факторы, влияющие на формирование профессиональной компетентности будущих специалистов фармацевтов; факторы, влияющие на процесс формирования профессиональных компетенций будущих фармацевтов.
Ключевые слова: компетентность, компетенция, профессиональная компетентность, специалист, фармацевт.

Konyashyna I.B.
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF FUTURE PHARMACEUTICALS (JUNIOR SPECIALIST)

Summary
The research analyzes the problems of professional competence in psychological and pedagogical literature; the factors of professional competence are determined and factors influencing the formation of professional competence of future specialists of pharmacists; factors that influence the process of shaping the professional competences of future pharmacists.
Keywords: competence, competence, professional competence, specialist, pharmacist.

УДК 615.825:796.035.071.4]:159.98

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Копочинська Ю.В., Шабашкевич О.А.
Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая

В статті розкривається значення та модель психологічної готовності до професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації, надано характеристику компонентів психологічної готовності до професійної діяльності, інтегральні характеристики особистості. Розроблена програма психодіагностичного дослідження. Визначено різноманітність психологічних підходів до дослідження особистості з використанням психодіагностичних методик: методика Айзенка на визначення темпераменту, методика діагностики рівня професійної спрямованості Т.Д. Дубовицької; методика Ціль – Засіб – Результат О.О. Карманова; тест діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі.

Ключові слова: психологічна готовність, професійна діяльність, особистісний, когнітивний, мотиваційний компоненти.

Постановка проблеми. Проблема психологічної готовності до обраної професійної діяльності, постає все більш актуальною в часи, коли особистість прагне до найбільшої самореалізації, а вимоги до результатів професійної діяльності все більше зростають і збільшується конкуренція на ринку праці. Звичайно, люди завжди шукали роботу «до душі», а роботодавці шукали ефективних працівників і не можна говорити про те, що питання відповідності психологічних особливостей людини і її професійної діяльності з'явились нещодавно, але актуальність даної проблеми сьогодні незаперечна.

В наш час в Україні значно збільшилась кількість людей, які потребують кваліфікованої допомоги фахівців з фізичної реабілітації для відновлення фізичних можливостей після травм та хірургічних втручань, для відновлення працездатності та повернення в соціум до активного життя. У зв'язку з цим проблема психологічної готовності до професійної діяльності фахівців з фізичної реабілітації набуває особливої значущості в науковому і соціальному аспектах.

Фахівець фізичної реабілітації – це сформована і легітимна професія, з особливими професійними аспектами клінічної практики та освіти, що визначається різноманітністю соціальних, економічних, культурних та політичних умов. Але вона є окремою самодостатньою професією. Першою професійною кваліфікацією, отриманою в будь-якій країні, є успішне завершення навчальної програми, якою присвоюється кваліфікація фахівця фізичної реабілітації, надається право використовувати назву цієї професії і працювати як незалежний спеціаліст.

Професійна готовність фахівця є складним, багаторівневим, різноплановим системним психічним утворенням, насамперед особистісним утворенням людини, яке є комплексним відображенням цілої низки особистісних рис і якостей, важливих для успішної та ефективної діяльності. До змісту психологічної готовності входять інтегральні характеристики особистості, що включають в себе інтелектуальні, емоційні і вольові властивості, професійно-моральні переконання, потреби, звички, знання, вміння і навички, здібності. Однак компонентна структура готовності не є загальною для всіх видів діяльності, а визначається структурою конкретної діяльності [7, с. 22–23].

Головним цільовим призначенням фахівця з фізичної реабілітації є організація роботи з метою виявлення рухових дисфункцій та визначення рухового потенціалу для подальшого відновлення порушених функцій організму людини засобами фізичної реабілітації, у тому числі технічними та біотехнічними. Фахівці фізичної реабілітації розробляють і виконують індивідуальний план фізичної реабілітації у співпраці з іншими спеціалістами (лікарями, соціальними працівниками, психологами, вчителями, тренерами) та пацієнтом. Фахівці фізичної реабілітації також проводять наукову, адміністративну, викладацьку та консультативну діяльність.

В основі формування готовності до професійної діяльності лежить становлення професійних умінь особистості, що формуються на основі її властивостей – як вроджених, так і набутих під час навчання та самостійної діяльності. Професійні вміння є результатом поєднання теорії та практики, поєднанням знань з діями і навичками, набутого зі спадковим [7, с. 95–97].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дав змогу відзначити різноманітність психологічних підходів до дослідження особистості та трактування поняття психологічної готовності, її структури та видів – це наукові положення вчених щодо системного підходу до дослідження особистості (М.І. Дьяченко, К.О. Альбуханова-Славська, С.Д. Максименко, В.В. Москаленко, В.Д. Шадриков, В.О. Моляко та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування психологічної готовності студентської молоді до діяльності фахівця з фізичної реабілітації залишається малодослідженою, немає моделі психологічної готовності до проф діяльності фахівця з ФР відкритими залишаються питання пошуку ефективних засобів підготовки висококваліфікованих фахівців з фізичної реабілітації. Це обумовило наш інтерес до проблеми особливостей психологічної готовності до професійної діяльності фахівців з фізичної реабілітації.

Мета дослідження. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування та емпірична перевірка особливостей психологічної готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації.

Методи дослідження. У дослідженні використовувались *загальнонаукові методи*: аналіз і синтез, диференціація і узагальнення, абстракція і конкретизація, індукція і дедукція; *спеціальні методи*: методика Айзенка на визначення темпераменту, методика діагностики рівня професійної спрямованості Т.Д. Дубовицької; методика Ціль – Засіб – Результат О.О. Карманова; тест діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі; *математико-статистичні*: описові статистики, t-критерій Стьюдента. Всі розрахунки здійснювались за допомогою статистичної програми SPSS 17.0. та програми Excel 2013.

Дослідження проводилось серед студентів кафедри фізичної реабілітації Міжнародного науково-технічного університету ім. Юрія Бугая. Дослідження було проведено у грудні 2016 року. Всього у дослідженні взяли участь 32 особи, 4 курсу, з яких 20 – дівчата, 12 – юнаки. Середній вік учасників – 21 рік.

Виклад основного матеріалу. Психологічна готовність майбутнього фахівця з фізичної реабілітації є важливим стартовим моментом у діяльності, саме тому визначення її компонентів видається нам значущим [1, с. 26–30].

Ознайомившись з різними структурами феномену «психологічна готовність до професійної діяльності», на нашу думку, доцільно виділити основні взаємопов'язані компоненти, відповідно до діяльності фахівця з фізичної реабілітації. Нами була запропонована модель психологічної готовності до професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації, яка складається з таких компонентів: мотиваційний, когнітивний, особистісний.

Мотиваційний компонент психологічної готовності до професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації – це сукупність мотивів, адекватних змісту діяльності фахівця з фізичної реабілітації, за яких фахівець, як суб'єкт діяльності, реалізує свої цілі, а також система соціальних норм і цінностей, особистісні нахили та емоції, риси характеру, потреба успішно виконувати поставлене завдання, інтерес до діяльності, вміння знайти необхідні ресурси для виконання поставленого завдання, прагнення досягти успіху і показати себе з найкращої сторони, що визначає здатність людини протистояти тиску зовнішніх обставин самостійно, відповідально з опорою на власні можливості [2, с. 42–45].

Когнітивний компонент психологічної готовності до професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації – це система знань, необхідних для успішної діяльності фахівця з фізичної реабілітації.

Особистісний компонент психологічної готовності до професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації – це система особистісних характеристик відношень особистості до себе (самоприйняття, самоцінність, самоповага тощо), відповідний настрій, що забезпечує ефективну професійну діяльність. Фахівець з фізичної реабілітації працює з людьми і тим самим може впливати на хід реабілітації своєю особистістю. Це так званий метод «лікування особистості особистістю» [4, с. 40–47].

Описані компоненти представлені у вигляді моделі психологічної готовності до професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації (рис. 1). Відповідно до визначених компонентів психологічної готовності (крім когнітивного, змістом якого є система знань з даної професії) ми розробили програму психодіагностичного дослідження, в ході якого отримали наступні результати.

Ми обрали для діагностування суто психологічні конструкти, якими є особистісний та мотиваційний, компоненти.

Рис. 1. Модель психологічної готовності до професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації

На підставі виділених нами компонентів психологічної готовності до професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації нами були обрані такі психодіагностичні методики: тест діагностики рівня професійної спрямованості Т.Д. Дубовицької для визначення рівня професійної спрямованості (мотиваційний компонент) [2, с. 42–45]; методика «Ціль-Засіб-Результат» О.О. Карманова для визначення особливостей структури діяльності особистості (особистісний компонент) [5, с. 126–131]; тест діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі для визначення співвідношення Я-реального та Я-ідеального (особистісний компонент) [7, с. 307–315] та методику Айзенка для виявлення типу темпераменту (особистісний компонент) [6, с. 162–168].

Особистісний компонент був представлений показниками Екстраверсія та Нейротизм, а також Ціль, Засіб, Результат, методикою Т. Лірі.

Нами було виявлено, що досліджувані в своїй більшості мають високий рівень нейротизму (тривожності) та відносяться до екстравертів (спрямовані у зовнішній світ та спілкування (рис. 2).

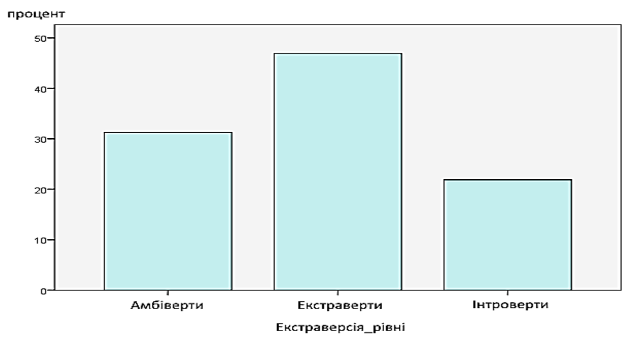

Рис. 2. Відсотковий розподіл прояву екстраверсії-інтроверсії серед студентів спеціальності фізичної реабілітації

При співвідношенні Я-реального та Я-ідеального статистичної різниці між показниками Я-реального та Я-ідеального не виявлено. Майбутні фахівці з фізичної реабілітації адекватно співвідносять Я-реальне з ідеальними уявленнями про себе та мають адекватну самооцінку (рис. 3).

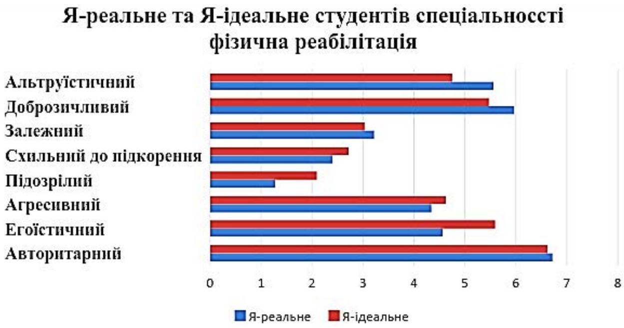

Рис. 3. Я-реальне і Я-ідеальне студентів спеціальності фізична реабілітація

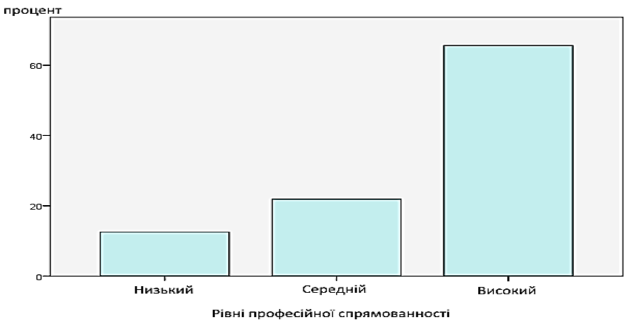

Рис. 4. Відсотковий розподіл рівнів професійної спрямованості серед студентів-реабілітологів

Всі ці характеристики позитивно співвідносяться з психологічною готовністю до професійної діяльності.

Мотиваційний компонент ми досліджували через визначення рівнів професійної спрямованості. Респонденти в більшій мірі мають високий рівень професійної спрямованості, що є хорошим результатом. Мотивовані фахівці вкрай важливі для отримання високих показників ефективності та результативності професійної діяльності (рис. 4).

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз компонентів психологічної готовності до професійної діяльності дав нам змогу сформулювати наступні висновки.

Знаючи зміст та структуру психологічної готовності до професійної діяльності в загальному плані, з одного боку, і специфіку роботи фахівця з фізичної реабілітації – з іншого, ми спробували створити авторську модель психологічної готовності до професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації.

Психологічна характеристика фахівця з фізичної реабілітації пов'язана з відносно сталою структурою професійної самосвідомості, цілісною системою професійно значущих соціально-психологічних якостей і здібностей людини, як носія професійної Я-концепції, професійних норм, правил, традицій, етики, цінностей, культури, характерних для професії як соціально визнаного інституту.

Мотиваційний компонент сформований та має високі рівні, що, безумовно, позитивно впливає на ефективність професійної діяльності.

Особистісний компонент відповідно до психологічної готовності сформований не повністю, частково. Високий рівень нейротизму та не оптимальний результат щодо постановки цілі не співвідносяться з психологічною готовністю до діяльності; ці показники можуть негативно впливати на професійну діяльність фізичних реабілітологів.

Доцільним вважаємо впровадити до навчального процесу підготовки фахівців з фізичної реабілітації розроблені нами рекомендації щодо підвищення рівня психологічної готовності. Зокрема, ввести психологічний супровід студентів, включити в навчальну програму тренінги особистісного зростання, цілепокладання та стресостійкості.

Список літератури:

1. Герцик М.С. Вступ до спеціальностей галузі «фізичне виховання і спорт»: підручник / М.С. Герцик, О.М. Вацеба. – Харків: «ОВС», 2005. – 240 с.
2. Дубовицкая Т.Д. Методика диагностики направленности учебной мотивации // Психологическая наука и образование. – 2002. – № 2. – С. 42–45.
3. Дьяченко Т.В., Подройко А.В., Бугеря Т.Н. Применение методов активного обучения при подготовке специалистов по физической реабилитации // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. Наук. Пр. За ред. Єрмакова С.С. – Харків: ХДАДМ (ХХПІ), 2004. – № 16. – С. 54–57.
4. Кукса В. Переорієнтація професійної самосвідомості студента-фізреабілітолога / В. Кукса // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2002. – № 4. – С. 40–47.
5. Малкина-Пых И. Г. Психосоматика: Справочник практического психолога. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 992 с. (С. 126–131).
6. Практикум із загальної психології: навч. посібн. Для студ. ВНЗ авт.-укладач О.Д. Кайріс. – К.: ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – 252 с.
7. Рабочая книга практического психолога. Пособие для специалистов, работающих с персоналом / под ред. А.А. Бодалева, А.А. Деркача, Л.Г. Лаптева. – М., 2002.

Копочинская Ю.В., Шабашкевич Е.А.
Международный научно-технический университет имени академика Юрия Бугая

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ

Аннотация
В статье рассматривается значение и модель психологической готовности к профессиональной деятельности специалиста по физической реабилитации, наведена характеристика компонентов психологической готовности к профессиональной деятельности, интегральные характеристики личности, разработана программа психодиагностического исследования. Определено разнообразие психологических подходов к исследованию личности с использованием психодиагностических методик: методика Айзенка по определению темперамента; методика диагностики уровня профессиональной направленности Т.Д. Дубовицкой; методика Цель – Средство – Результат О.О. Карманова; тест диагностики межличностных отношений Т. Лири.
Ключевые слова: психологическая готовность, профессиональная деятельность, личностный, когнитивный, мотивационный компоненты.

Kopochynskaya Yu.V., Shabashkevich O.A.
Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE SPECIALISTS ON PHYSICAL REHABILITATION

Summary
A value and model of psychological readiness for professional activity of specialist of physical rehabilitation are considered in this article, description of components of psychological readiness for professional activity is pointed, integral personal characteristics, the program of psychodiagnostical research is elaborated. Are defined the variety of the psychological approaches for the study of personality using psychodiagnostical methodologies: Eysenck's method for determination of mettle; method of diagnosing the level of professional orientation by T.D. Dubovitskaya; method of Object – Means – Result by O.O. Karmanov; test for diagnosis of interpersonal relationships by T. Leary.
Keywords: psychological readiness, professional activity, personality, cognitive, motivational components.

УДК 378.09:339.9.012.24

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ-ВИПУСКНИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Кричківська О.В., Лиса Н.С.
Тернопільський національний економічний університет

Проблема формування міжкультурної комунікативної компетентності, як основи взаєморозуміння і взаємодії між представниками різних культур набуває актуальності на даний час. Особливі вимоги до володіння міжкультурною комунікативною компетентністю висуваються до фахівців, які працюють у сфері міжнародних зв'язків. У статті розглядаються критерії, показники рівнів сформованості міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності. Критерії та показники у поєднанні із матрицями, анкетами, експрес-методиками дають можливість виявити попередній стан сформованості міжкультурної комунікативної компетентності студентів – майбутніх фахівців зовнішньоекномічної діяльності. Визначені авторами критерії і показники дозволяють провести комплексну діагностику наявних рівнів міжкультурної комуніктивноаї компетентності учасників дослідно-експериментальної роботи.

Ключові слова: міжкультурна комунікативна компетентність, фахівці зовнішньоекономічної діяльності, формування, критерії, показники, рівні сформованості.

Постановка проблеми. Проблема міжкультурної комунікації стає особливо актуальною у зв'язку зі складними процесами, які відбуваються сьогодні у глобалізованому світі. У контексті цих процесів особливе значення набуває проблема міжкультурної комунікативної компетентності, як основи взаєморозуміння і взаємодії між представниками різних культур. Особливі вимоги до володіння міжкультурною комунікативною компетентністю висуваються до фахівців, які працюють у сфері міжнародних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень. Питання підготовки студентів вищих навчальних закладів до участі в міжкультурній комунікації, у тому числі формування їхньої міжкультурної комунікативної компетентності, є предметом дослідження багатьох наук: філософії (М. Бахтін, В. Біблер, та ін.), культурології (Б. Єрасов, М. Каган, Ю. Лотман та ін.), антропології (Едвард Т. Холл, Ф. Клакхон, А. Кребер, Р. Портер, Л. Самовар та ін.), психології (М. Беннет, Л. Виготський та ін.), лінгвістики (М. Бергельсон, Є. Верещагін, В. Костомаров, О. Леонтович та ін.), методики викладання іноземних мов (М. Байрам, Ж. ван Ек, О. Тарнопольський, С. Тер-Мінасова, Л. Щерба та ін.), педагогіки (Ю. Караулов, Н. Маркова та ін.).

Учені розглядають процес формування міжкультурної комунікативної компетентності студентів у контексті розвитку культурно-мовної особистості (Г. Єлізарова, І. Халеєва), навчання методам критичного й порівняльного аналізу міжкультурної комунікації (М. Байрам), інтеграції міжкультурного потенціалу зі змістом професійної освіти (С. Амеліна, О. Зеліковська, та ін.), застосування міжкультурного підходу до освіти (Г. Захарова, Н. Маркова, С. Шехавцова та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Аналіз психологічної і педагогічної літератури свідчить, що проблема визначення критеріїв оцінки та показників рівня сформованості МКК є все ще актуальною, оскільки невирішеними залишилися питання обґрунтування та вибору критеріїв та показників для визначення рівнів сформованості міжкультурної комунікативної компетентності студентів-випускників вищих навчальних закладів економічного профілю.

Мета статті – визначити критерії оцінки, показники сформованості та дескриптори рівнів міжкультурної комунікативної компетентності студентів-випускників вищих навчальних закладів економічного профілю.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначенням, яке надає Філософський словник (М.: Политиздат, 1987), критерій – (від грец. kriterion – мірило оцінювання) – засіб перевірки того чи іншого твердження, гіпотези, теоретичної побудови [5, с. 221]. У Глосарії іноземних слів знаходимо наступну дефініцію: критерій – ведуча ознака, на основі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація чого-небудь; мірило оцінки; те, що засвідчує об'єктивну істинність пізнання [3, с. 24]. У психолого-педагогічній літературі найбільш поширеними є такі визначення цього поняття: 1) критерій – набір якісних характеристик, що використовуються для винесення судження щодо виконання, продукту виконання або як інструмент оцінювання [4, с. 217]; 2) найзагальніша сутнісна ознака, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічних явищ, при цьому рівень виявлення, якісна сформованість, визначеність критерію виражається в показниках [2, с. 93]. Отже, в межах дослідження розуміємо критерій як ведучу сутнісну ознаку та інструмент оцінювання, на основі якого можна об'єктивно визначити рівень сформованості міжкультурної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності.

При розробці критеріїв оцінки рівнів сформованості міжкультурної комунікативної компетентності (далі – МКК) майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діляльності (далі – ЗЕД) враховувалося, що критерій має відображати значущість властивостей об'єкта, що оцінюється; повинен адекватно представляти властивості або

явища; сформовані критерії мають фіксувати ознаки, притаманні предмету/феномену, який вивчається, незалежно від волі або свідомості суб'єктів; сталі ознаки мають повторюватись та відображати сутність явища; система взаємопов'язаних ознак або показників повинна розкривати основний зміст критеріїв.

У педагогічній літературі поняття «критерій» тісно пов'язане із поняттям «показник», який розуміють як комплекс властивостей і характеристик, які описують найбільш значні особливості об'єкта або процесу. При цьому розрізняють кількісні показники, які фіксують наявність чи відсутність якої-небудь властивості, та якісні показники, які фіксують міру вираженості чи розвитку властивості. Іноді під показниками розуміють якісні або кількісні характеристики сформованості того або іншого критерію [1, с. 218].

Теоретично виходимо з того, що картину світу іншої людини відображає система культурних цінностей. Будь-яка спроба зруйнувати цю систему приводить до втрати контакту, виникнення бар'єрів у спілкуванні, замкнутості, потреби у самозахисті і захисті своєї культури. Тому соціально-психологічну основу міжкультурної комунікативної компетентності, на наше переконання, складають мотиваційно-ціннісні, когнітивно-пізнавальні, культурно-поведінкові, особистісно-розвивальні, функціонально-прагматичні та рефлексивні компоненти, виведені на основі функціонального підходу.

Вивчення показало, що у змісті МКК мають бути враховані наступні ключові положення:

1. МКК розвивається на основі загальної комунікативної компетентності на рідній мові з урахуванням особливостей майбутньої фахової діяльності.

2. МКК формується значно активніше через досвід підтримки контактів з представниками інших культур, опосередковано у процесі соціалізації особистості на основі знань і уявлень про інші культури та через сконструйоване/реформоване задля цього середовище (навчальне у тому числі).

3. Засвоєння спеціальних соціально-психологічних конструктів/понять, як основи міжкультурної комунікативної компетентності, сприяє підвищенню її рівня.

4. Соціально-психологічна основа МКК закладена у таких особистісних характеристиках, як розуміння культурних відмінностей, відкритість до змін, стресостійкість, неупередженість стосовно сприйняття загальних і специфічних норм взаємодії в групі, адаптивність, толерантність щодо моделей комунікативної поведінки, організованість, відповідальність.

Дотримання людиною ключових моральних цінностей та правил мовної/мовленнєвої поведінки сприяє більш успішній міжкультурній комунікації.

На нашу думку рівень сформованості МКК майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності має визначатися на основі узагальнення за уточненими критеріями оцінки, виведеними із робочих показників, які відображають основну сутність складових структури МКК та зміст кожної компоненти зокрема відповідно до функцій МКК. Запропоновані 2 критерії та 2 показники, що відповідають компонентному складу МКК, висвітлено у таблиці 1.

Основними характеристиками критеріїв оцінки сформованості мотиваційно-ціннісної компоненти МКК є відхилення/повага/акцепція міжкультурних відмінностей і цінностей та динаміка мотивації студентів до формування належного рівня міжкультурної комунікації за рахунок опори на позитивне ставлення до іноземної мови як до носія культури і як до одного із можливих/одного із основних/ведучого засобу досягнення МКК.

Таблиця 1

Критерії оцінки та показники сформованості міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД)

Компонентний склад МКК	Основні критерії оцінки рівня сформованості МКК	Показники сформованості МКК
1. Мотиваційно-ціннісна	1) усвідомлення мотивів досягнення МКК; 2) сприйняття відмінностей інокультурного середовища;	1) відношення до іноземної мови як до носія культури і засобу досягнення МКК; 2) розуміння ключових міжкультурних цінностей і відмінностей;
2. Когнітивно-пізнавальна	1) спонтанність мовлення; 2) акумуляція досвіду міжкультурної комунікації;	1) готовність до іншомовного спілкування у міжкультурному середовищі; 2) реальна комунікація/взаємодія;
3. Культурно-поведінкова	1) коректність мовної/мовленнєвої поведінки; 2) гнучкість мовних/мовленнєвих моделей поведінки у міжкультурному середовищі;	1) врахування «dos and don'ts» у міжкультурній комунікації; 2) відповідність мовної/мовленнєвої поведінки новим умовам і ситуаціям;
4. Функціонально-прагматична	1) результативність самостійної роботи в групі / команді; 2) ефективність взаємодії у міжкультурній групі/команді;	1) вміння налагоджувати зворотний зв'язок; 2) позитивні відчуття від ефекту сумісного зусилля у роботі групи/команди;
5. Особистісно-розвивальна	1) зміни на особистісному рівні; 2) активізація особистісного потенціалу в міжкультурному середовищі;	1) розвиток особистісних якостей (неупередженості, стресостійкості, організованості, відповідальності); 2) активізація відчуття особистої значущості у міжкультурній групі/команді;
6. Рефлексивна	1) самооцінка особистих досягнень у міжкультурній комунікації; 2) оцінювання рівня МКК експертом.	1) самоаналіз трансформації самооцінки при зміні локусу контролю; 2) корекція рівня міжкультурної комунікативної компетентності.

Когнітивно-пізнавльну компоненту характеризуємо за рівнями вживання мовних/мовленнєвих конструкцій у «живому» спілкуванні: B1 – комунікант-початківець / B2 – самостійний комунікант / C1 – досвідчений комунікант, визначеними Радою Європи; за рівнями готовності вчитися і накопичувати досвід реальної взаємодії (початковий/середній/високий) та за помірною/активною/продуктивною включеністю у міжкультурну комунікацію.

Характенристиками культурно-поведінкової компоненти є: невідповідність/часткова відповідність/повна відповідність мовних/мовленнєвих конструкцій новим умовам і ситуаціям; здатність до коректної/гнучкої комунікації з урахуванням застережень і етичних норм міжкультурної взаємодії в іншокультурному соціумі. Серед характеристик функціонально-прагматичної компоненти – здатність непогано виконувати окремі завдання, працюючи незалежно від інших/добре виконувати завдання, консультуючись у інших/якісно виконувати завдання на основі збудованих партнерських стосунків, взаєморозуміння і неупередженості у міжкультурній групі/команді.

Особистісно-розвивальну компоненту характеризує часткова/суттєва/повна трансформація особистості під впливом міжкультурної комунікації та часткова/суттєва/повна реалізація особистісного потенціалу в процесі міжкультурної комунікації. Характеристиками рефлексивної компоненти виступають занижена/завищена/адекватна самооцінка комунікативної діяльності в міжкультурному середовищі, узагальнена через моніторинг досягнення мінімальної кількості/середньої кількості/великої кількості вартих уваги успіхів і кількісний аналіз невдач з урахуванням експертної оцінки рівня МКК. Динаміка локусу контролю через обставини/через інших/через власну недбалість/байдужість/неорганізованість теж зазнає змін.

Отже, на основі критеріїв оцінки та показників сформованості МКК майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності розроблено характеристики та диференційовано рівні їх сформованості (базовий, достатній і оптимальний) у дескрипторах (див. нижче дескриптор 1, 2, 3).

Дескриптор 1.

Базовий рівень сформованості міжкультурної комунікативної компетентності. Студенти із низьким рівнем сформованості МКК поважають міжкультурні цінності, характерні для інокультурного середовища, але не сприймають або не розрізняють міжкультурних відмінностей; позитивно відносяться до інновацій, але не вміють справлятися з негативними станами при різких змінах звичного порядку; можуть дати відповідь на питання: «Чому досвід міжкультурної комунікації є надважливими для майбутнього фахівця ЗЕД?», але не здатні перечислити, що саме слід розвивати і яким чином.

Студенти в більшості правильно реагують на мовні/мовленнєві стимули, уважно слухають, розуміють основний зміст прочитаного, володіють незначним запасом специфічних лексичних одиниць, що відносяться до сфери ЗЕД. Вчаться бути уважними до деталей: коректно будувати і вживати мовні/мовленнєві конструкції, враховуючи dos and dont's, орієнтуватися в часі і просторі міжкультурного середовища; визначати свої успіхи і невдачі, локус контролю; корегувати взаємовідносини, але ще не готові розуміти і тлумачити різні аспекти ділової культури (протокол, етикет) і мовної/мовленнєвої поведінки членів міжкультурної групи.

При цьому студенти відчувають потребу у соціокультурній поінформованості, розширенні своїх адаптаційних можливостей, розвитку особистісних якостей (неупередженості, стресостійкості, рішучості, організованості, відповідальності), комунікативних умінь (аргументувати, доводити, шукати компроміси), здатності налагоджувати зворотний зв'язок і співпрацю в групі.

Дескриптор 2.

Достатній рівень сформованості міжкультурної комунікативної компетентності. На середньому рівні сформованості МКК студенти проявляють великий інтерес до міжкультурних відмінностей, орієнтуються у ключових цінностях інокультурного бізнес-середовища, вчаться управляти негативними станами при різких змінах звичного порядку і завдяки мотивації з опорою на позитивне (успіхи, досягнення), усвідомлюють значення досвіду міжкультурної комунікації для майбутньої професійної діяльності.

Студенти демонструють досить розвинені уміння спілкування з носіями мови, мають основу для розуміння як вербальних, так і невербальних мовних/мовленнєвих кодів, вміють шукати, опрацьовувати та ділитися інформацією, у тому числі пов'язаною із майбутньою професійною діяльністю. Контактуючи з викладачами-іноземцями в рамках співпраці ВЗО-партнерів, накопичують досвід комунікативної взаємодії у віртуальному просторі, міжкультурній групі і безпосередньо з носіями мови.

Наполегливо вчаться моделювати свою мовну/мовленнєву поведінку у відповідності до нових ситуацій, не порушуючи при цьому прийнятні у міжкультурному середовищі етичні норми, управляти негативними станами при різких змінах звичного і традиційного порядку, у складних умовах і непередбачуваних обставинах, вести міжкультурний діалог і полілог. Розвивають стресостійкість, апробують вміння налагоджувати зворотний зв'язок і співпрацю у групі.

Оволодівши різними методами самопізнання, студенти відзначають реальну активізацію особистісного потенціалу: розширення адаптивних можливостей, сформованість якостей (особливо неупередженості, організованості, відповідальності), комунікативних умінь вищого порядку (спілкування у форматі «підлеглий-керівник», «керівник-підлеглий»), ведуть моніторинг особистих досягнень, інколи фіксують відчуття особистісної значущості, але ще не готові дати об'єктивну оцінку ефективності взаємодії інших членів групи/команди.

Дескриптор 3.

Оптимальний рівень сформованості міжкультурної комунікативної компетентності. Високий рівень сформованості МКК у студентів вирізняється визнанням культурного плюралізму, акцепцією ключових цінностей і відмінностей,

характерних для різних інокультур, досвідом самоуправління і управління негативними станами в групі, відкритістю до інновацій та змін, свідомим ставленням щодо необхідності досягнення високого рівня міжкультурної комунікативної компетентності. Студенти демонструють активну участь у міжкультурній комунікації безвідносно до ситуації і, володіючи вербальними та невербальними мовними/мовленнєвими кодами не лише ефективно шукають, опрацьовують і презентують інформацію, ведуть дискусію, пов'язану з майбутньою фаховою діяльністю, будують стосунки з носіями мови на рівні міжкультурної групи/команди у межах і поза межами співпраці з ВЗО-партнерами, акумулюють реальний досвід успішної взаємодії.

При цьому моделі мовної/мовленнєвої поведінки студентів відзначаються гнучкістю, відповідають новим ситуаціям, а також культурним і формальним (протокольним) вимогам. Їх собистісний потенціал розвивається в умовах роботи команди в міжкультурному середовищі: студенти демонструють стресостійкість, здатність до виокремлення деталей, вміння переконувати, долати комунікативні перешкоди і знаходити компроміси за допомогою аргументів. Навички моніторингу і корекції самооцінки рівня МКК сприяють досягненню конкурентоспроможності (зокрема, у проектній роботі, у роботі Т-груп), що підтверджується численними особистими здобутками, глибоким змістом, написаних англійською бакалаврських робіт, позитивною експертною оцінкою зовнішнього екзаменатора (проф. Пітера Ван Дер Гука, Данія). Абсолютна більшість студентів на цьому етапі фіксує відчуття особистої значущості у продуктивній роботі команди в міжкультурному просторі.

Для попередньої діагностики рівнів сформованості МКК залучено групи студентів, які навчалися за напрямами підготовки «Міжнародна економіка», «Менеджмент ЗЕД», «Міжнародний маркетинг» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» Тернопільського національного економічного університету, Хмельницького національного університету, Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя та Одеського державного економічного університету. Кількість респондентів склала 305 випускників 4-х курсів. Для вивчення місця і ступеня важливості формування МКК у навчально-виховному процесі було також залучено групу 42 експертів – викладачів іноземних мов, які представляли 4 вищевказаних ВНЗ. Всього 347 осіб.

Метою емпіричного дослідження було виявити реальний стан досліджуваного явища у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів.

На запитання щодо значення міжкультурної компетентності особисто для кожного студента, отримані відповіді розділилися таким чином: немає жодного значення – 0%; має значення лише для роботи за кордоном – 54% від усіх опитаних; має значення для кар'єрного росту в Україні та поза її межами -25%; має вирішальне значення для самоствердження – 21%. Таким чином значущість МКК розуміють 46% від усіх опитаних. Це досить велике число, майже половина, інших 54% потрібно у цьому переконати.

Ми також поцікавилися у студентів, як часто їм доводиться спілкуватися із представниками зарубіжних вищих навчальних закладів: 47% із усього числа опитаних зазначили, що «майже ніколи»; 28% спілкувалися «принаймні один раз у рік на конференціях, де можна хоча би поставити запитання»; 15% відповіли, що зустрічі відбуваються мінімум два рази у рік; 10% студентів мають нагоду «контактувати» з іноземцями приблизно чотири рази в рік (на конференціях, через Інтернет, через викладання курсів окремих модулів носіями мови тощо).

На нашу думку, отримані дані дані підтверджують наше припущення щодо нагальної необхідності кардинальних змін у роботі ВНЗ, які готують фахівців ЗЕД.

Поставивши запитання стосовно того, на що/кого зважають студенти, спілкуючись з іноземцями, ми отримали очікувані відповіді: більшість студентів (51%) зосереджуються на правилах вживання граматичних правил і конструкцій, 26% – на етикетних нормах і 20% – лише на людині, з якою шукають і хочуть знайти порозуміння, а от на дотриманні дистанції – усього 3% (9 респондентів).

Відповіді на запитання щодо місця, де студенти очікують отримати досвід міжкультурного спілкування розподілилися таким чином: безпосередньо на роботі – 42%, у віртуальному просторі – 32%, вдома – 9% і дуже небагато з них (18%) – у своєму університеті. Тобто майбутні фахівці вважають, що матимуть достатньо вільного часу щоб навчитися міжкультурному спілкуванню працюючи. А реально – просто відкладають на завтра те, що можна і потрібно зробити вже сьогодні. Наступна група питань в анкеті стосувалася майбутньої зовнішньоекономічної фахової діяльності респондентів. Спочатку студентів запитали, що є найбільш важливим для менеджера-початківця і отримали досить несподівані відповіді: особистісний потенціал вважає найсуттєвішим 53% від усього числа опитаних, позитивну налаштованість на роботу – 20%, досвід роботи у групі/команді – 16%, необхідність налагодження співпраці всього – 11%. На жаль, лише 1/3 з усіх зробили правильний вибір, відзначивши мотиваційну та діяльнісну складові, але 31% надто мало для успішної роботи у сфері ЗЕД.

Перейшовши до аналізу функцій управлінської діяльності і спираючись на конкретні знання, спробували вияснити, яка із перечислених функцій (планування, організаційна, контролю та впливу) домінує у сучасному менеджменті в Україні. Абсолютна більшість студентів цілком справедливо відзначила, що це функція контролю (67%), щодо планування, то за нього голосували 12%, за організаційну – також 12% респондентів, а на останньому місці, на жаль, виявилася функція впливу (9%), тобто та, що має безпосередню і опосередковану дотичність до сфери міжкультурної комунікації.

Обираючи найважливішу характеристику компетентного фахівця ЗЕД, студенти віддали перевагу перспективності (38%), прагматичності (34%), конкурентоспроможності (16%) і толерантності (12%). Очевидно, що компетентність студенти в більшості не пов'язують із «конкурентоспроможністю», хоча на усній співбесіді виявилося,

що компетентність вони швидше поєднують із «дієздатністю», а конкурентоспроможність пояснюють через «здатність виграти змагання за місце/посаду/премію» тощо.

На прохання відзначити найслабшу ланку в роботі менеджера зовнішньоекономічної сфери діяльності в Україні, наші респонденти, в першу чергу, обрали ту, яка співвідноситься із малою кількістю міжкультурних контактів – 32%, і ми з ними погоджуємося. Інші, і таких 25%, вважають, що дуже невдало підтримуються існуючі міжкультурні зв'язки, 11% слабкою ланкою вважають налагодження взаємодії в міжкультурній групі, а решта (7%) – налаштування зворотніх міжкультурних зв'язків. Хоча саме діяльність менеджера в усіх її проявах і площинах – і є слабкою ланкою ЗЕД.

Вивчення результатів самооцінки (сформованості МКК), здійснений на основі дескрипторів (1, 2, 3) дозволило виявити, що приблизно 61% випускників співставили свій рівень готовності до МКК із базовим, 32% – із достатнім і лише 7% – з оптимальним. Одночасно 65% з усього числа опитаних виявили бажання підвищити свій рівень сформованості МКК. Узагальнені дані оцінки викладачів іноземних мов (42 респонденти) свідчать, що на низькому рівні знаходиться 68% майбутніх фахівців, на середньому – 26%, а на високому – приблизно 6%. Таким чином всього 1/3 зі всіх студентів-випускників (32%) має належний рівень сформованості МКК і може претендувати на конкурентоспроможність у сфері ЗЕД, а тому приходимо до висновку про необхідність модернізації системи професійної підготовки майбутніх фахівців у руслі сучасних вимог та актуалізації цілеспрямованого формування їх МКК.

Висновки і пропозиції. Отже, виокремлені у даній статті, показники та характеристики рівнів сформованості міжкультурної комунікативної компетентності, узагальнені у дескрипторах, у поєднанні з матрицями, анкетами, експрес-методиками дають можливість спочатку виявити попередній стан сформованості МКК студентів – майбутніх фахівців ЗЕД у чотирьох ВНЗ, а у подальшому провести комплексну діагностику наявних рівнів МКК у визначеному колі учасників дослідно-експериментальної роботи, за допомогою розробленого та апробованого педагогічного інструментарію зробити кількісний та якісний аналіз, виявити недостатньо розвинуті або відсутні компоненти для їх формування на наступній стадії дослідження.

Список літератури:

1. Андреева Г. М. Социальная психология: учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 376 с.
2. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом: монографія / Галімов А. В. – Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонно служби України імені Б. Хмельницького, 2004. – 376 с.
3. Глоссарий иностранных слов, употребляемых в современном образовании / [сост. Л. А. Артеменко, В. В. Астахов, В. И. Астахова и др.]. – Х.: ХГУ «НУА», 2000. – 152 с.
4. Старша школа зарубіжжя: організація та зміст освіти: монографія / [Г. С. Єгоров, М. Ю. Красовицький, О. І. Локшина та ін.]; за ред. О. І. Локшиної. – К.: СПД Богданова А. М., 2006. – 232 с.
5. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.

Кричкивская О.В., Лысая Н.С.
Тернопольский национальный экономический университет

КРИТЕРИИ И ИНДИКАТОРЫ СФОРМИРОВАННОСТИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-ВЫПУСКНИКОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
Проблема формирования межкультурной коммуникативной компетентности как основы взаимопонимания и взаимодействия между представителями различных культур становиться все больше актуальной в настоящее время. Особенные требования к владению межкультурной коммуникативной компетентностью выдвигаются к специалистам, работающих в сфере международных связей. В статье рассматриваются критерии, показатели уровни сформированности межкультурной коммуникативной компетентности будущих специалистов внешнеэкономической деятельности. Критерии и показатели в сочетании с матрицами, профилями, экспресс-методиками дают возможность выявить прежнее состояние сформированности межкультурной коммуникативной компетентности студентов – будущих специалистов внешнеэкономической деятельности. Определенные авторами критерии и показатели позволяют провесты комплексную диагностику имеющихся уровней сформированности межкультурной коммуникативной компетентности участников опытно-экспериментальной работы.

Ключевые слова: межкультурная коммуникативная компетентность, специалисты внешнеэкономической деятельности, формирование, критерии, показатели, уровни формирования.

Krychkivska O.V., Lysa N.S.
Ternopil National Economic University

CRITERIA AND INDICATORS OF THE INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION OF THE STUDENTS-GRADUATES OF ECONOMIC HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary
The problem of the formation of intercultural communicative competency as the basis for mutual understanding and interaction between representatives of different cultures is becoming increasingly relevant at the present time. The specific requirements for the formation of the intercultural communicative competency are advanced to specialists working in the field of international relations. The article examines the criteria, indicators, levels of the formation of intercultural communicative competency of future specialists in foreign economic activity. Criteria and indicators in combination with matrices, profiles, express methods make it possible to define the former state of the formation of intercultural communicative competency of students – future specialists in foreign economic activity. The criteria and indicators, determined by the authors allow for a thorough diagnosis of the existing levels of the formation of intercultural communicative competency of participants in experimental work.
Keywords: intercultural communicative competence, specialists of foreign economic activity, formation, criteria, indicators, levels of formation.

УДК 378.14

РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКСПЕРТІВ З ЕКОЛОГІЇ

Купчак М.Я.
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

У статті розглянуто реалізацію визначених педагогічних умов, що сприяють формуванню готовності до професійної діяльності майбутніх експертів з екології. Визначено, що для посилення мотивації до вивчення фахових дисциплін доцільно використовувати творчі завдання з реальною проблемною ситуацією. Інструментарієм обрано Ессе. Наведено приклади подання теоретичного матеріалу у вигляді структурно-логічних схем, що сприяють кращому засвоєнню інформації. Обрано середовище Moodle для організації вивчення навчальної дисципліни «Екологічне право».
Ключові слова: педагогічні умови, експерти з екології, інформаційно-комунікаційні технології, Moodle, структурно-логічна схема.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Реалізація завдань професійної підготовки майбутніх екологів забезпечує розвиток особистості, здатної до плідної професійної праці в сучасних умовах, готової до професійної діяльності, яка не тільки володіє системою спеціальних знань, професійних дій і соціальних відносин, а й відрізняється сформованістю і зрілістю професійно значущих якостей, відповідною кваліфікацією. Це вимагає нових підходів до розробки змісту, форм і методів підготовки фахівців нової формації, упровадження в навчально-виховний процес закладів вищої освіти інноваційних технологій, насамперед постановки чітких завдань та вироблення цілей екологічної освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Встановлено, що наукові пошуки, спрямовуються на дослідження питання екологічної освіти та тенденції її розвитку в системі вищої професійної освіти висвітлюються у працях Г. Білявського, В. Боголюбова М. Дробнохода, Ю. Злобіна, М. Кисельов, Л. Лук'янової, Н. Рідей, С. Рудишина та ін.; методологічні та дидактико-методичні засади екологічної освіти проаналізовано у роботах В. Андрущенко, В. Добровольський, С. Заскалєта, В. Некос, О. Пометун, Ю. Скиба та ін.; теоретико-методичні проблеми навчання спеціальних дисциплін досліджуються в працях Т. Говорова, С. Гончаренко, С. Демченко, Ю. Жидецького, О. Коваленко, Д. Костюка, А. Литвина, В. Манько, О. Пащенко, В. Серикова, І. Сілютіної та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми Проте, незважаючи на наявність різнопланових і досить масштабних досліджень, проблема підготовка експертів з екології засобами інформаційно-комунікаційних технологій залишається недослідженою. Тому ми акцентували увагу на педагогічних умовах, які забезпечують ефективність процесу навчання майбутніх фахівців у даній галузі. Тому **метою статті** є висвітлити практичну реалізацію обраних педагогічних умов у підготовці експертів з екології.

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутніх експертів з екології до професійної ді-

яльності здійснюється через реалізацію педагогічних умов. У психолого-педагогічній літературі надаються різні тлумачення поняття «умова», які мають багато спільного. у Філософському енциклопедичному словнику зазначено, що «умова – філософська категорія, у якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує» [4, с. 603]. Ми під умовами розуміємо сукупність об'єктів, процесів, відносин, що необхідні для формування, існування та зміни визначеного об'єкта. Серед усіх видів умов ми обрали педагогічні.

Словник-довідник з професійної педагогіки пояснює дефініцію «педагогічні умови», як обставини, за допомогою яких відбувається продуктивний педагогічний процес, що впливає на професійну підготовку фахівця, що опосередковується активністю особистості [3, с. 203].

Умови є системою соціально-педагогічних і дидактичних факторів, що допомагають навчальному процесу за рахунок застосування ефективних форм, методів, прийомів на думку Н. Єрошиної [1]. І. Хачирова [5] стверджує, що саме від умов залежить наявність чи зміна того, що ними обумовлено. О. Шупта трактує умови як обставини, факти, за яких відбувається навчальний процес [6].

Специфіка педагогічних умов у навчальному процесі повинна бути наближеною до змісту професійної підготовки майбутніх фахівців і бути відображеною у структурно-змістовому, науково-методичному, матеріальному та інформаційно-психологічному забезпеченні. Професійна підготовка фахівця повинна базуватись на комплексному підході, який включає освіченість, поінформованість, застосування екологічних умінь при виконанні професійних обов'язків. Належний рівень підготовки – компетентність, можна визначити, як сукупність знань та вмінь, які необхідні для того щоб ефективно здійснювати професійну діяльність, а саме, вміти аналізувати, використовувати інформацію, приймати рішення, передбачати наслідки, прогнозувати ризики та усвідомлювати рівень юридичної відповідальності.

Обираючи педагогічні умови ми керувалися тим, що саме вони забезпечують сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей їх здійснення, які забезпечують успішне вирішення поставленого завдання.

У нашому дослідженні ми виділили три педагогічні умови, а саме: *підвищення мотивації до професійної діяльності та формування професійних ціннісних орієнтацій; застосування структурно-логічних схем для організації процесу підготовки майбутніх експертів з екології у вищих навчальних закладах при вивченні правових дисциплін; впровадження інфрмаційно-комунікаційних технологій в процес правової підготовки майбутніх експертів з екології.*

Реалізація першої педагогічної умови – здійснювалася при вивченні дисциплін з циклу практичної підготовки «Урбоеклогія», «Ландшафна екологія», «Техноекологія» шляхом доповнення їх творчими завданнями. Студентам пропонувалось написати Ессе з аналізом і урахуванням екологічної ситуації сьогодення. Для виконання цих завдань студенти використовували засоби інформаційно-комунікаційних технологій такі як:

– ресурси глобальної інформаційно-комунікаційної мережі. Інтернет;

– програмні пакети для організації офісної роботи (текстові та графічні редактори);

– навчальне програмне забезпечення для організації навчальної діяльності Moodle.

Наведемо приклади таких завдань.

Навчальна дисципліна – «Урбоекологія»

Завдання:

8 червня 2015 року біля села Крячки Васильківського району Київської області на території «БРСМ-Нафта» сталося загоряння одного з резервуарів з пальним об'ємом 800 куб. м. Пізніше вогонь перекинувся ще на три резервуара, після чого виникло ряд вибухів. Масштабна техногенна катастрофа тривала 8 днів.

Визначити:

1. Екологічну проблему, яка є наслідком урбанізації або пов'язаної із урбаністичними системами.

2. Шляхи розв'язання екологічної проблеми із застосуванням природоохонного законодавства та екологічного права.

Навчальна дисципліна – «Ландшафна екологія»

Завдання:

Для Миколаївської області значну загрозу створює ТОВ «Миколаївський глиноземний завод» (МГЗ). Відходи виробництва даного заводу, які зберігаються на прилеглих територіях, у вигляді пилових відходів та рідких фракції несуть велику загрозу виникнення техногенної катастрофи та значно впливають на забруднення ландшафтів.

Визначити:

1. Антропогенний вплив на ландшафтні екосистеми.

2. Основні напрями оптимізації та охорони ландшафтних екосистем із застосуванням норм екологічного права.

Такий спосіб організації і проведення фахових дисциплін, сприяв додатковій мотивації до формування готовності професійної діяльності експертів з екології.

Для реалізації другої педагогічної умови – *застосування структурно-логічних схем для організації процесу підготовки майбутніх експертів з екології у вищих навчальних закладах при вивченні правових дисциплін* – для студентів другого курсу підготовлено програму навчальної дисципліни «Екологічне право» та створено навчальний посібник «Основи екологічного права» де матеріал подано на основі структурно-логічних схем різного виду.

Такий спосіб подання теоретичного матеріалу дозволяє систематизувати і структурувати інформацію.

Розглянемо приклади видів структурно-логічних схем, що використовуються на практиці:

– інформаційні схеми, які мають подібність із таблицями, дають мінімум інформації. Звичайно це перерахування складових чого-небудь. Наприклад: Тема 1.2 «Джерела екологічного права» [2, с. 66–67],

– структурні схеми, що відображають структуру явища, об'єкта чи предмета, що розглядається, включаючи класифікацію. Наприклад,

Тема 4.1 «Екологічна безпека: правові засади і механізм її забезпечення» схеми класифікації відходів [2, с. 156], Рис. 3.

– схеми взаємозв’язків, що ілюструють взаємозв’язки, взаємовплив, ієрархію зв’язків і впливів і т.п. Прикладом може бути схема «Суб’єкти права власності на землю» з теми 3.1 «Правовий режим земель в Україні» [2, с. 108];

– схеми характеристики, що доповнені описом характеристик складових їхніх елементів.

Наприклад, Тема 1.1 «Предмет, методи та система екологічного права» схема «Принципи екологічного права» [2, с. 61].

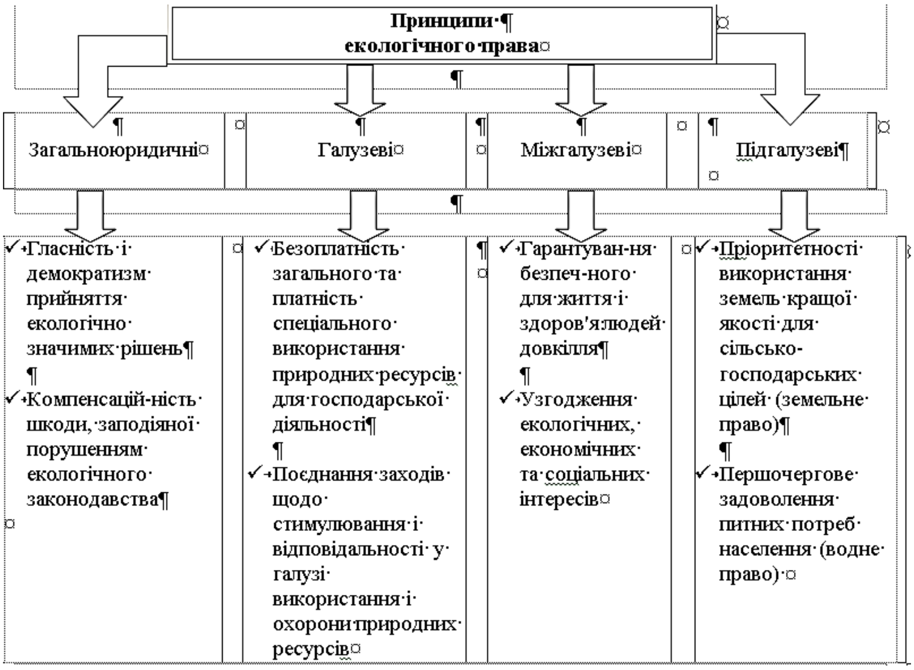

Рис. 1. Приклад подання теми з використанням структурно-логічної схеми

Розроблено автором

Рис. 2. Головна сторінка навчальної дисципліни «Екологічне право»

Розроблено автором

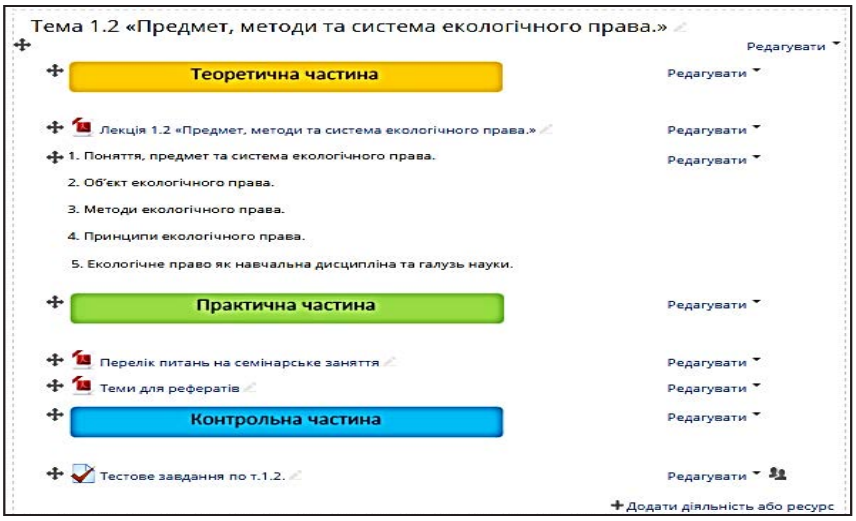

Рис. 3. Зразок складників електронного курсу з навчальної дисципліни «Екологічне право»

Розроблено автором

Третя педагогічна умова – *впровадження інфрмаційно-комунікаційних технологій в процес правової підготовки майбутніх експертів з екології* – впроваджувалась засобами навчального середовища Moodle, зокрема навчальна дисципліна «Екологічне право».

Основними елементами внутрішньої структури курсу з навчальної дисципліни «Екологічне право» з використанням середовища Moodle є такі: ресурс, лекція, практичні роботи, тести, завдання, форум, чат, глосарій та ін. Їх поєднання забезпечує оптимальну організацію навчального процесу так, щоб форми навчання відповідали цілям і завданням як конкретних занять, так і курсу в цілому. Нові елементи входять в загальну структуру навчальної дисципліни в системі Moodle за допомогою меню «Додати ресурс...» та «Додати діяльність...» та утворюють основу дисципліни. Загальна кількість елементів визначається викладачем (рис. 2).

Розроблений електронний курс дисципліни «Екологічне право» за характером інформації поділяється на теоретичну, практичну та контролюючу складові (загальна схема представлена на рис. 3. Теоретична частина включає в себе навчальний матеріал у вигляді лекцій, розроблених окремо до кожного тематичного блоку. Практична частина містить низку питань та правових задач практичного характеру, що сприяє повному засвоєнні отриманих у теоретичній частині знань та їх орієнтації на практичну діяльність. Контролююча складова представлена у формі тестів для різних етапів контролю засвоєних знань. Як показали наші дослідження, зміст контролюючої частини дис-

ципліни має забезпечувати максимально повну ефективність контролю шляхом автоматизації та об'єктивності процесу контрольної перевірки та обробки отриманих результатів.

Завдання вимагають від слухачів підготовки відповіді в електронному вигляді у призначеному для цього полі на сторінці сайту, одного або декількох файлів з подальшим завантаженням її на сервер. Викладач має можливість при необхідності задати параметри виконання завдань: час виконання завдання, кількість спроб, метод виконання (індивідуальний чи груповий) тощо. Також існує варіант виконання завдання поза сайтом, що передбачає безпосереднє спілкування слухача з викладачем.

Середовище Moodle надає можливість включати в тестові завдання елементи HTML, малюнки та схеми, що імпортуються із зовнішніх ресурсів. Самі завдання можуть мати різну форму: закритого типу (множинний вибір), з вибором (правильно/неправильно), на відповідність, з необхідністю дати коротку відповідь. За необхідністю тестування може проводитися неодноразово, з можливістю демонстрації правильних відповідей. Результати роботи зберігаються в базі даних середовища з вільним доступом для викладача (рис. 4).

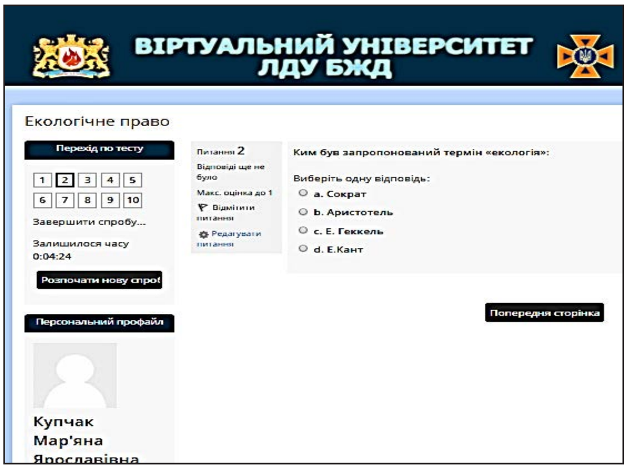

Рис. 4. Зразок тестових завдань з навчальної дисципліни «Екологічне право»

Розроблено автором

Висновки та пропозиції. Аналіз результатів навчання студентів/курсантів, організованого на основі визначених педагогічних умов, дає можливість зробити висновок про їх ефективність у впровадженні в освітній процес навчальних закладів.

Список літератури:

1. Ерошина Н. А. Дидактические условия управления самостоятельной учебной деятельностью студентов педагогических вузов: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Н. А. Ерошина. – Липецк, 2001. – 22 с.
2. Купчак М. Я. Основи екологічного права: навчальний посібник / А. І. Харчук, М. Я. Купчак. – Львів: ЛДУ БЖД, 2016. – 215 с.
3. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А. В. Семенова. – Одеса.: Пальміра. 2006. – 272 с.
4. Філософський енциклопедичний словник / [В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов та інші]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
5. Хачирова И. Х. Педагогические условия стимулирования самостоятельной работы студентов: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И. Х. Хачирова. – Ставрополь: СГУ, 2001. – 22 с.
6. Шупта О. В. Формування готовності до професійної творчої діяльності майбутніх перекладачів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Шупта. – Хмельницький, 2005 – 20 с.

Купчак М.Я.
Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности

РЕАЛИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ ЭКСПЕРТОВ ПО ЭКОЛОГИИ

Аннотация
В статье рассмотрено реализацию определенных педагогических условий, способствующих формированию готовности к профессиональной деятельности будущих экспертов по экологии. Определено, что для усиления мотивации к изучению специальных дисциплин целесообразно использовать творческие задания с реальной проблемной ситуацией. Инструментарием избрано Эссе. Приведены примеры представления теоретического материала в виде структурно-логических схем, которые способствуют лучшему усвоению информации. Выбрана среда Moodle для организации изучения учебной дисциплины «Экологическое право».

Ключевые слова: педагогические условия, эксперты по экологии, информационно-коммуникационные технологии, Moodle, структурно-логическая схема.

Kupchak M.Y.
Lviv State University of Life Safety

REALIZATION OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FORMATION OF READINESS TO PROFESSIONAL ACTIVITIES OF FUTURE EXPERTS FROM ECOLOGY

Summary
The article deals with the implementation of certain pedagogical conditions that contribute to the formation of the readiness for future professional environmental experts. It is determined that in order to increase the motivation to study the professional disciplines, it is expedient to use creative tasks with a real problem situation. Toolkit selected Essay. Examples of presentation of theoretical material are presented in the form of structural and logical schemes that facilitate better assimilation of information. The Moodle environment for the study of the discipline «Environmental Law» is chosen.
Keywords: pedagogical conditions, experts in ecology, information and communication technologies, Moodle, structural and logical scheme.

УДК 37.091.26:02

ВИПЕРЕДЖУВАЛЬНО-ОРІЄНТУВАЛЬНІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ

Кухтяк О.Я.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті актуалізується питання організації засвоєння знань в процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх спеціалістів інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Досліджується можливість застосування тестових завдань з метою активізації пізнавальної діяльності суб’єктів навчання. Обґрунтовується необхідність візуалізації теоретичного матеріалу для самостійного вивчення студентами та акцентується увага на організації навчально-пізнавальної діяльності. Запропоновано використовувати для вивчення навчальної дисципліни «Діловодство» випереджувально-орієнтувальні тестові завдання.
Ключові слова: навчально-пізнавальна діяльність, діловодство, тест, організація, самостійна робота, засіб, випереджувально-орієнтувальні тестові завдання.

Постановка проблеми. У контексті практичної реалізації сучасної освітньої парадигми здійснюється чітка переорієнтація процесу навчання на «розвиток способів самостійного набуття знань» [6, с. 68]. Засвоєння знань є складною та важкою систематично напруженою працею, що потребує постійної позитивної мотивації та володіння раціональними засобами організації діяльності [7]. Особливої уваги сьогодні потребує організація засвоєння знань в процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності, в умовах невизначеності. Усе це зумовлює пошук засобів для ефективної організації навчально-пізнавальної діяльності, які б координували самостійне вивчення матеріалу.

Аналіз дослідження і публікацій. Питаннями створення засобів організації навчально-пізнавальної діяльності в процесі самостійної роботи займалися С.І. Архангельський, І.В. Бургун, В.В. Давидков, О.І. Ляшенко, Т.А. Жданова, О.В. Жуйкова, Б.П. Єсипов, В.И. Загвязінський, П.І. Підкасистий та ін.

У результаті дослідження педагогічних аспектів організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності вважаємо доцільним дотримуватись тверджень Т.А. Жданової, яка вважає, що організувати ефективну пізнавальну діяльність, можливо якщо розглядати її «як ціленаправлений процес, який організовується та виконується в структурі навчання, а способом включення студентів в самостійну пізнавальну діяльність можливо за допомогою штучних педагогічних конструкцій» [3, с. 1264]. Схожі думки висловлює П.І. Підкасистий [8] акцентуючи увагу на тому, що зовні самостійна робота виступає у вигляді всіляких завдань; внутрішньо вона виражається через пізнавальну або практичну задачу, яка в навчанні служить імпульсом для включення студента в процес пізнавальної діяльності. Будучи зовнішньою причиною, завдання переходить в ціль діяльності, в мотив оволодіння умінням самостійно діяти.

Мета статті – розкрити особливості навчально-пізнавальної діяльності в процесі самостійної роботи та запропонувати використання випереджувально-орієнтувальних тематичних тестових завдання (ВОТТЗ) для управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів в процесі організації самостійної роботи для вивчення навчальної дисципліни «Діловодство».

Виклад матеріалу. Аналіз загального обсягу навчального навантаження студентів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи з дисципліни «Діловодство» дає змогу виявити тенденцію перенесення 50% навчального матеріалу на позааудиторну роботу. Це означає, що у процесі вивчення навчальної дисципліни домінуватиме самостійне засвоєння необхідних знань. Акцентується увага в основному на вивченні теоретичного матеріалу, що і буде об'єктом навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Допомогти студентові оволодіти необхідними знаннями та уміннями в процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності – означає знайти необхідні засоби візуалізації, які б допомогли зорієнтувати студента в масиві навчальної інформації і вибрати саме ту інформаційну ємність, що є цінною для вивчення.

У процесі визначення змісту самостійних робіт завдання, на думку П.І. Підкасистого [8], виступає як засіб логічної і психологічної організації навчального матеріалу. Воно, як ядро – самостійної роботи, з одної сторони виступає стимулятором самостійної пізнавальної діяльності, з іншої – детермінує відповідно до дидактичних цілей заняття певні структури навчальної діяльності студентів. З одного боку, виступає в пізнавальній діяльності студента підставою для регуляції власних пізнавальних або практичних дій відповідно до усвідомленої мети майбутнього виконання самостійної роботи, з іншого – дозволяє викладачеві цілеспрямовано керувати індивідуальним пізнанням студента для досягнення мети діяльності [8].

Такої ж позиції дотримується В.В. Давидков [2] визначаючи, що самостійна пізнавальна діяльність повинна опосередковано чітко координуватися за допомогою спеціально підібраних завдань, що забезпечить ефективність організації навчально пізнавальної діяльності.

Таким чином, ефективна самостійна пізнавальна діяльність студента буде ефективною та результативною, якщо вона буде цілеспрямованою, індивідульно-орієнтованою, запланованою діяльністю, яка буде опосередковано координуватися засобами самонавчання.

Позитивним аспектом ефективної організації засвоєння знань може бути вибір засобів, які б сприяли не лише накопиченню знань, але й забезпечували б розвиток якостей, актуальних для майбутньої професійної діяльності. Так для майбутнього фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи в рамках вивчення дисципліни «Діловодство» доцільними будуть засоби, які сприятимуть формуванню вмінь пошукової діяльності, здійсненню аналізу та синтезу, згортанню інформаційної ємності навчального матеріалу.

Теоретичний зміст дисципліни є досить складним, насиченим, що ускладнює його сприйняття, тому важливо, щоб застосовані засоби активізували вплив на особистісну (емоційну) сферу суб'єкта навчальної діяльності, а саме на:

- сприймання – здатність бути уважним;
- реагування – активізація засвоєння інформації.

Навчальна дисципліна «Діловодство» в системі підготовки майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи має фахове спрямування, що вимагає набування глибоких, системних знань, які стосуються питань документування управлінської інформації та організації роботи з службовими документами.

Ефективне, свідоме засвоєння знань можливе, якщо:

- елементи змісту будуть чітко візуалізовані, що актуалізує необхідність їх пошуку та вивчення;
- засоби навчання забезпечать індивідуалізовану навчально-пізнавальну діяльність.

Візуалізувати та актуалізувати необхідні знання можливо через змістове наповнення завдань, чітко зорієнтовуючи студентів на ті елементи «фундаментальних знань, які є принципово важливими для професійної підготовки кваліфікованого, творчого мислячого фахівця» [4, с. 93]. Для цього з дисципліни потрібно виділити елементи змісту, які повинні бути «включенні у сферу пізнавальної діяльності, і дадуть можливість сформувати зміст ядра знань» [9, с. 15], необхідних в рамках вивчення дисципліни. Тобто в процесі самостійного пошуку інформації буде зроблений «вибір необхідної сукупності семантичних одиниць і буде встановлено між ними смислові зв'язки» [10, с. 1].

Результатом пошуку практичної реалізації принципу Б.Ц. Бадмаєва «максимум потрібних знань при мінімумі витрат часу і енергії. Уміння вчитися – це уміння не вчити «зайвого», але і не упустити нічого важливого і потрібного для засвоєння програми» [1, с. 253] стала ідея створення та використання в навчальному процесі ВОТТЗ, які використовуються як засіб управління навчально-пізнавальною діяльністю в процесі самостійного опрацювання інформаційної складової змісту дисципліни «Діловодство» і повинні забезпечити сприймання, усвідомлення та вивчення суб'єктом навчальної діяльності необхідного комплексу програмового теоретичного матеріалу навчальної дисципліни, що виноситься на самостійне вивчення. Розроблені ВОТТЗ можуть використовуватись і як засіб підготовки до аудиторних занять.

Етапи створення ВОТТЗ:

I. Виокремлення сегментів змісту навчальної дисципліни, для яких створюються завдання (або лише до тем для самостійного опрацювання студентами, або для опрацювання лекційного матеріалу, що безпосередньо сприятиме активізації сприймання).

Завдань з навчальної дисципліни «Діловодство» створювалися з дотриманням змісту обраного навчального посібника [5], а вибраним сегментом змісту є розділ навчального посібника «Робота з документами, що містять конфіденційну інформацію».

II. Визначення переліку елементів теоретичного змісту, які суб'єкт навчальної діяльності повинен опанувати при опрацюванні навчального матеріалу та які будуть оцінюватися у процесі педагогічного контролю результатів навчання. Виділені елементи є змістовим відображенням розділу «Робота з документами, що містять конфіденційну інформацію», а питання конкретизують заплановані результати когнітивного домену або пізнавальної сфери рівня «Знання» таксономії цілей [11]. Досягнути цього рівня є завданням кожного студента.

III. Створення переліку оцінювальних завдань та деталізування елементів теоретичного змісту.

IV. Уточнення змісту завдань відповідно до змісту навчального посібника, який рекомендовано для опрацювання.

Зміст тематичних тестових завдань створювався у відповідності до змісту та структури навчального посібника [5]. Структура завдань відтворює логічну структуру навчального матеріалу, тобто, не лише сукупність елементів знань, які повинні бути засвоєні, але й їхню певну послідовність в межах вивчення теми.

Розробляючи завдання, навчальний матеріал охоплювався з високим ступенем деталізації, що забезпечує повноту та глибину засвоєння змістових елементів та дозволяє сформувати необхідну систему знань та отримати заплановані результати навчання.

Для формування тематичних завдань було обрано формат тестових завдань відкритого типу, які розраховані на доповнювальну відповідь на поставлені питання. У результаті роботи над такими завданнями студент набуває необхідного обсягу знань теоретичного матеріалу, передбачений навчальною програмою з дисципліни. Крім того, виконання таких завдань сприятиме формуванню вміння самостійно опрацьовувати навчальний матеріал, здійснювати пошук необхідної інформації та аналізувати її.

Наводимо приклад тестових завдань відкритого типу, створених до теми: **«Робота з документами, що містять конфіденційну інформацію»**.

1. Роботу з документами, що містить конфіденційну інформацію, регламентують: ____________
2. Комерційна таємниця це: ____________
3. До конфіденційної інформації належать: ____________
4. Для організації збереження конфіденційної інформації комерційного підприємства необхідно провести такі заходи: ____________
5. Інформацію, яка становить комерційну таємницю, можна поділити на види: ____________
6. До конфіденційної науко-технічної інформації належать: ____________
7. До конфіденційної ділової інформації належить: ____________
8. Основна мета захисту інформації: ____________
9. Захист комерційної інформації полягає у здійсненні таких заходів: ____________
10. З метою обмеження доступу до інформації, що містить комерційну таємницю, керівництво видає наказ про: ____________
11. Ознайомлення з наказом та переліком відомостей, що містить «комерційну таємницю», здійснюється: ____________
12. Гриф конфіденційності означає: ____________
13. Якщо інформація, що становить комерційну таємницю, міститься в документах, які належать підприємствам партнерам необхідно: ____________
14. Виготовлення документів з грифами «Комерційна таємниця», «Таємно», «Цілком таємно», здійснюється: ____________
15. Віддруковані і підписані документи передають для реєстрації: ____________
16. Усі документи, що надходять з грифом «Комерційна таємниця» перевіряються: ____________
17. Документи з грифом «Комерційна таємниця» у справи формують: ____________
18. Позначку «Комерційна таємниця», оформляючи справу проставляють: ____________
19. Список працівників, які мають право користуватися документами, внесеними в певну справу з грифом «Комерційна таємниця» при оформленні справи розміщують: ____________
20. Справи з грифом «Комерційна таємниця» зберігають: ____________
21. Засвідченням видачі документації з грифом «Комерційна таємниця» є: ____________
22. Під час зберігання і використання документів з грифом «Комерційна таємниця» заборонено: ____________
23. Передаючи справу до архіву необхідно: ____________
24. Після закінчення календарного року керівник своїм наказом призначає спеціальну комісію, яка зобов'язана: ____________
25. У разі звільнення працівника, який відповідає за роботу з документами з грифом обмеження доступу необхідно: ____________

Висновок. Критеріями сучасної якості знань є: повнота, системність та усвідомлене засвоєння. Досягнути цих показників у процесі самостійної пізнавальної діяльності можливо, застосувавши відповідні дидактичні засоби.

Використання в якості засобу організації навчально-пізнавальної діяльності ВОТТЗ забезпечить систематичне самостійне засвоєння студентами необхідного обсягу базових теоретичних знань та формування актуальних професійних умінь майбутнього фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Список літератури:

1. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии / Б. Ц. Бадмаев – М.: ВЛАДОС, 1999. – 309 с.
2. Давыдков В. В. Роль и место автоматизированных обучающих систем в самостоятельной работе студентов: автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В. В. Давыдков. – Новосибирск, 1998. – 20 с.
3. Жданова Т. А. / Самостоятельная работа как категория дидактики высшей школи / Т. А. Жданова // Ученые заметки ТОГУ. – 2013, Том 4, № 4, с. 1263–1267.
4. Козловський Ю. М. Едукаційна інтегрологія [Текст]: монографія / Ю. М. Козловський, І. М. Козловська. – Львів: Сполом, 2015. – 360 с.
5. Комова М. В. Діловодство: навч. посібник / М. В. Комова. – Львів: Тріада-Плюс, 2011. – 220 с.
6. Ляшенко О. І. Розвиток навчально-пізнавальної компетентності учнів основної школи у навчанні фізики / О. І. Ляшенко, І. В. Бургун // Вісн. Чернігів. нац. ін-т. Пед. науки. – 2013. – С. 68–73.
7. Основи педагогіки і виховання. Технічні засоби навчання як засіб активізації учнів. [Електронний ресурс] // All Rights Reserved. – Режим доступу: http://www.startpedahohika.com
8. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении / П. И. Пидкасистый. – М., 1980 – 183 с.

9. Самойлов Н. Ядро знаний как информационная система / Н. Самойлов // Вестн. высш. шк.. – 2002. – № 2. – С. 15–18.
10. Технічна енциклопедія TechTrend. Пізнавальна діяльність студента. С. 1–16 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://TechTrend.com.ua/index.php?newsid=5638
11. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals, by a committee of college and university examiners / Bengamin S. Bloom and David R. Krathwohl. – Handbook I: Cognitive Domain. – New York: Longmans, Green, 1956.

Кухтяк А.Я.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОПЕРЕЖАЮЩИЕ-ОРИЕНТИРОВОЧНЫЕ ТЕСТОВЫЕ ЗАДАНИЯ КАК СРЕДСТВО УПРАВЛЕНИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ИНФОРМАЦИОННОГО, БИБЛИОТЕЧНОГО И АРХИВНОГО ДЕЛА

Аннотация
В статье актуализируется вопрос организации усвоения знаний в процессе самостоятельной учебно-познавательной деятельности будущих специалистов информационного, библиотечного и архивного дела. Исследуется возможность применения тестовых заданий с целью активизации познавательной деятельности субъектов обучения. Обосновывается необходимость визуализации теоретического материала для самостоятельного изучения студентами и акцентируется внимание на организации учебно-познавательной деятельности. Предложено использовать для изучения учебной дисциплины «Делопроизводство» опережающее-ориентировочные тестовые задания.
Ключевые слова: учебно-познавательная деятельность, делопроизводство, тест, организация, самостоятельная работа, средство, опережающее-ориентировочные тестовые задания.

Kuhtyak A.Ya.
«Lviv Politechnic» National University

FORWARD-ORIENTATION TEST TASKS AS A MEANS OF MANAGING THE EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITIES OF FUTURE SPECIALISTS INFORMATION, LIBRARY AND ARCHIVAL AFFAIRS

Summary
The article actualises the issue of organization of knowledge acquisition in the process of independent educational and cognitive activity of future specialists in information, library and archival affairs. The possibility of applying test tasks is explored in order to enhance the cognitive activity of subjects of study. The necessity of visualization of theoretical material for independent study by students is grounded and attention is paid to the organization of educational and cognitive activity. It is proposed to use for the study of the discipline «Documentation» forward-orientation test tasks.
Keywords: educational-cognitive activity, clerical work, test, organization, independent work, means, forward-orientation test tasks.

УДК 376.742

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ И ИНКЛЮЗИЯ В ОБРАЗОВАНИИ ЦЫГАН ИЗ МАРГИНАЛИЗОВАННЫХ ОБЩИН*

Марек Лукач, Сильвия Лукачова
Прешовский университет в Прешове, Словакия

В статье изучаются взаимосвязи между концептом индивидуализации образования взрослых и философией инклюзии в образовании. В словацкой школе идеи инклюзивного образования методически не наполнены, доказательством чего является неизменное состояние сегрегированного образования цыганских детей и молодёжи. В преемственной ей системе образования взрослых можно следовать более широким целям социальной инклюзии цыган благодаря тому, что в их обучении будут последовательно, систематически и на научных основаниях использованы принципы индивидуализированного обучения совершеннолетних.
Ключевые слова: инклюзивное образование, индивидуализация обучения, образование взрослых, маргинализованные цыганские общины.

Постановка проблемы. Идеи инклюзивного образования интенсивно обсуждаются как в Словакии, так и на более широком европейском пространстве, начиная уже с конца 90-х годов XX в. В большинстве европейских стран, инклюзивное образование понимается как средство обеспечения равенства в доступе к образованию для всех, даже если его дефиниции и методы реализации различаются в отдельных странах [12].

Анализ последних исследований. По теме инклюзивного образования, особенно социальной инклюзии, в Словакии подготовлено достаточно мало исследований. Их авторы – преимущественно из академической среды, негосударственных и международных организаций. Нашим намерением не является дать исчерпывающий обзор того, как и кем тема инклюзивного образования в Словакии раскрывалась (такую работу уже обнародовал Мишколци [21]). Преследуя нашу **цель**, которая заключается в стремлении постичь взаимосвязи между включенным обучением и индивидуализацией в образовании взрослых маргинализованных цыган, мы будем исходить из ключевых для данной предметной области источников (например, [13]; [7]; [8]; [17]; [20]; [25]; [27]). Вышеприведённые, как и следующие словацкие и зарубежные источники (например, [4]; [1]; [3] и др.), посвящены инклюзии в образовании детей и молодёжи. Вопросы инклюзии в образовании совершеннолетних недостаточно разработаны, в той же мере, насколько самостоятельная подсистема образования взрослых не является в наших условиях достаточно теоретически стройной как средство инклюзии маргинальных групп населения. Упомянутые работы представляют собой хорошую отправную точку для рассуждения о результатах продолжающейся сегрегации в сфере образования (представителя цыганского этноса) в жизни взрослого цыганского населения из маргинализованных общин. Низкое качество образования не позволяет цыганским детям достигнуть более качественной профессиональной подготовки, что впоследствии ведёт к невозможности получить во взрослом состоянии занятость [7]. Зависимость от социальных пособий воспринимается как причина увеличения социальной дистанции между национальным большинством и цыганами.

Основная часть. Прежде чем предпримем попытку проанализировать взаимные связи инклюзии и индивидуализации в образовании взрослых маргинализованных цыган, уместно кратко представить понимание инклюзивного образования в Словакии вместе с основными проблемами его имплементации.

Первоначальное введение понятия инклюзии в отдельные политические системы произошло в конце 90-х годов XX столетия и вызвало столкновение с существующим понятием и концептом интеграции, что привело к многим недоразумениям. Постепенный поворот от политики интеграции к политике инклюзии и стремление чётко разграничить инклюзию и интеграцию вели к плавной замене интеграционных политик политиками инклюзивными. Инклюзию в противоположность интеграции можно определить как:

а) более глубокую интеграцию,
б) продолжение интеграции,
в) оптимальную и расширенную интеграцию [2, с. 8].

Мы считаем, что инклюзию можно рассматривать как качественно более высокий уровень интеграции. Интеграционные практики также возникли из исходного предположения о несхожести (инаковости), которую необходимо изучить и описать (символически вычленить), чтобы впоследствии она могла быть интегрирована (встроена). Этот процесс, однако, нёс с собой и продолжает нести (поскольку до инклюзивного образования нам в наших условиях ещё далеко) этические риски, которые даже по включении отчуждённого в социум не получалось устранить. В отличие от интегративного подхода целью инклюзивной педагогики является достижение уважения к личности, а не переплавка уникальности во всеобщность [27, с. 10].

Инклюзивное образование представляет цельную концепцию, которая непосредственно связана с потребностью реагировать на продолжающуюся и всё углубляющуюся поляризацию общества. Определение ЮНЕСКО от 1994 года устанавливает основной принцип, характерный для инклюзивного образования: *«Принцип инклюзии предполагает, что общеобразовательные школы должны обучать всех детей без оглядки на их физические, интеллектуальные, эмоциональ-*

* Исследование выполнено в рамках проекта VEGA č. 1/0084/17 Koncept vzdelávania dospelých Rómov z marginalizovaných komunít (Индивидуализация обучения взрослых цыган из маргинализованных сообществ)

ные, социальные, языковые или иные условия. Общеобразовательные школы с ориентацией на включённое обучение являются наиболее эффективным средством для подавления дискриминационных отношений, для возникновения толерантных сообществ, сплочения общества» (Заявление ЮНЕСКО в Саламанке, ч. 1, 2). Правоприменение инклюзии в образовании держится на предположении о безусловном удовлетворении потребностей всех детей, невзирая на их физические, интеллектуальные, социальные, эмоциональные, языковые или иные различия. Идейной основой включённого образования является факт, что человеческое общество гетерогенно, что от рождения люди наделены разными социальными и индивидуальными чертами [10]. В таком случае инклюзивная школа могла бы представлять собой модель гетерогенного общества, перенесённую в школьную среду. Касается это как преимущественно разнородного состава учеников, так и разностороннего подхода к ним.

Школа, которая не является инклюзивной, например, школа, где присутствуют элементы сегрегации, не способна подготовить детей и молодёжь к жизни в реальном мире. Школьная образовательная система (как и система последующих ступеней образования), таким образом, может участвовать в создании социального неравенства, особенно на тех этапах эволюции общественной системы, когда действуют меритократические принципы как продукты рыночной экономики, рассматриваемые как желательные качества воспитуемых. Ориентация на результат, конкурентность и способность добиваться успеха закреплены в качестве основных компетенций модели воспитания, в то время как солидарность, терпимость и гуманистические принципы в образовании сворачиваются. В представлениях детей, таким образом, закрепляется убеждение в исключительности тех, кто «нормальные», в их обречённости на успех, в их праве быть лучшими. С другой стороны, школа обладает большими полномочиями и несёт ответственность за реализацию целей инклюзивной педагогики — внести свой вклад в строительство сообществ, которые будут заботиться обо всех своих членах, будут открытыми для всех, где каждая личность имеет свою цену и может учиться в безопасной и открытой среде без дискриминации и предрассудков [15]. Инклюзивная система образования поэтому приводит, как минимум на ступени дошкольного и элементарного образования, к определённой однородности. Существование школ для детей со специальными образовательными потребностями, если уж речь идёт об одарённых детях или детях-инвалидах, противоречит идеям инклюзивного образования.

Во многих крупных исследованиях, которые анализируют словацкую школу с позиции сегрегационных явлений, звучит научно обоснованная критика современной образовательной системы. Большинство авторов (например, [7]; [25]; [11]; [26]; [18]; [20] и др.) констатируют, что система образования не способна полноценно включить в обучение цыганских детей (особенно из социально неблагополучной среды) и предоставить им возможность получить такое же качественное образование, как остальным детям. Если в нашей школьной системе начнём искать признаки инклюзивного образования, то можем их обнаружить лишь в виде применения отдельных инструментов интеграции к образовательной практике (нулевые классы, ассистенты учителя, цыганский язык и др.). Причин, почему инклюзия в образовании вводится так осторожно, существует множество. Важную роль здесь может играть многолетняя традиция отдельного обучения детей с особыми образовательными потребностями, недостаточная компетентность педагогических работников школ, нежелание принять новые вызовы и философию инклюзии руководством школы, также как опасения, что школы лишатся нецыганских учеников, если открыто поддержат инклюзивную педагогику (так называемый «отток большинства», когда родители нецыганских детей реагируют их уходом из школы на рост числа цыганских учеников в ней). Возрастающую тенденцию сегрегированного обучения цыган подтверждает факт, что в 2010 году до 55% цыганских детей и молодёжи, происходящих из обособленных общин, обучались в отдельных классах или школах. В 1990 году таких было лишь 11% [16, с. 100]. В конечном итоге раздельное обучение приводит к очевидно худшим результатам для школы в целом: к падению посещаемости, к уходу хороших учителей, поскольку им неинтересно работать в такой школе, снижению требований учителей к результатам учеников, повышению тяжести и частоты патологических проявлений в поведении учеников, в ухудшении общей атмосферы школы.

Из работы [21], в которой анализируются специальные ресурсы, освещающие наиболее распространённые государственные меры в области социальной инклюзии в образовании, следует, что к основным проблемам инклюзии цыган в образовательной системе Словакии принадлежат:

- неподготовленность цыганских детей к начальной школе;
- высокая доля цыганских детей в специальной школе;
- этническая гомогенность в основном образовательном потоке;
- низкая посещаемость школы и преждевременное завершение учёбы цыганскими учениками и ученицами;
- худшие результаты цыганских детей в учёбе.

В системе образования взрослых (образования следующей ступени, образования «второго шанса»), с нашей точки зрения, можно и нужно откликаться на недостатки предшествующих ступеней образования, поскольку, кроме прочего, образование совершеннолетних выполняет ещё и компенсирующую функцию. Оно не является лишь системой, которая предоставляет возможность дополнить, расширить, углубить своё образование и квалификацию тем, кто в силу разных причин эту возможность не использовал раньше. В образовании взрослых также должны быть устранены или преодолены недостатки образовательной системы, которые вместе с другими факторами однажды подвели черту под более краткой и менее качественной образовательной карьерой людей из маргинализованных сообществ. Образование совершеннолетних поэтому обладает и известным *интегративным/инклю-*

зивным характером, в случае если достаточным предложением образовательных деятельностей, отвечающих потребностям взрослого человека, способствует его полноценному функционированию в обществе, повышению качества его жизни.

Инклюзия как процесс включения в отношении взрослого маргинализованного цыгана главным образом связана с социальной политикой, особенно впоследствии, при вхождении цыган на рынок труда. Из 27 стран членов Европейского союза долгосрочная безработица в Словакии одна из самых высоких, причём ещё хуже ситуация выглядит в региональном сравнении [22]. Особенно важно, что инклюзия взрослых цыган обязательно обсуждается на местном уровне. Цыгане, которые живут в социально изолированных общинах, исключены из процесса принятия решений местных органов власти и общества в целом, нередко географически удалены от ближайшей нецыганской общины. Инклюзия, как противоположность эксклюзии, тесно связана с понятием гражданства, гражданской активностью и выполнением важных аспектов социальных ролей в качестве взрослого члена сообщества. Потому инклюзивные процессы в связи с взрослым маргинализованным цыганином приобретают несколько измерений, которые можем теоретически вывести из измерений социальной изоляции (экономической, культурной, символической, социальной).

Обеспечение соблюдения инклюзивных принципов в образовании социально исключенных групп населения может быть усилено за счет индивидуализации образования взрослых. Инклюзия в связи с жизнью взрослого человека в маргинализованном цыганском поселении воспринимается нами как комплексный, нескончаемый процесс. По этой причине инклюзию в системе образования, которой мы уделили внимание выше, считаем неотъемлемой частью социальной интеграции всей цыганской общины. Она имеет смысл для общины, ориентированной на культуру жизни на основе инклюзивной культуры, предусматривающей, что все члены общины имеют возможность учиться (каждый, однако, своим способом в пределах своих возможностей – принцип гетерогенности) и все имеют право получить в равной мере необходимую личную либо материальную помощь и поддержку [5]. Одним из главных принципов инклюзии в образовании является принцип индивидуализации деятельности. Заключается он в определении целей, содержания и последующих дидактических элементов в процессе планирования, подготовки и реализации инклюзивного обучения исходя из потребностей обучаемых (детей, взрослых).

Теоретически индивидуализацией в образовании взрослых социально отчуждённых групп занимаются лишь немногие авторы (например, [23]; [24]; [18]; [19]). **Индивидуализация образования** – это процесс, совокупность процедур приспособления образования к взрослым, находящимся в образовательном цикле: определение и анализ образовательных потребностей, планирование, осуществление обучения и его оценка. Она предполагает планирование и реализацию образования на основе анализа образовательных запросов участников процесса, интерактивное управление оценкой обучения, частью которой является диагностика образовательных потребностей его участников [14]. Индивидуализированное образование взрослых цыган может внести значительный вклад в социальную интеграцию, потому что его основной целью является расширение возможностей, помощь... «взрослым при их переходе от зависимых учащихся к существам самоуправляемым» [24, с. 103]. Основной отправной точкой создания концепции индивидуализации образования взрослых является понятие акторов образования взрослых (менеджер и организатор, обучаемый и обучающий), которые не есть изолированные автономные сущности, или носители дискурсивных систем, которые их обслуживают. Это означает, что при обучении взрослых цыган мы должны считаться с ними как с активными действующими лицами, которые обладают уникальной индивидуальностью, связанной с идентичностью личности и в целом с социальной и культурной самобытностью [24, с. 111]. *Индивидуализация образования взрослых цыган из маргинализованных общин* подразумевает образовательную стратегию и процедуры приспособления к специфике целевой группы в образовательном цикле с целью социальной интеграции посредством достижения конкретных целей обучения, в определении которых могут участвовать сами члены целевой аудитории. Это также предполагает вовлечение обучаемых в процесс планирования, реализации и оценки обучения.

Основные принципы индивидуализации в образовании взрослых цыган. В практике обучения взрослых цыган из маргинализованных общин, опытом которой мы, как преподаватели, обладаем, тем не менее, отсутствуют элементы индивидуализированного образования. Именно они принимаются в качестве ключевых при достижении андрагогической эффективности образования и, таким образом, удовлетворении реальных образовательных потребностей обучаемой целевой группы. При подготовке и обучении на бирже труда долгосрочных безработных (как цыган, так и цыганок) были ещё 10 лет назад установлены в качестве главных причин их неуспешности низкое качество курсов, тренингов, невнимание к образовательным запросам личностей, отсутствие возможности закончить учёбу в системе формального образования [9, с. 68].

Сомнительная отдача и эффективность обучения взрослых цыган из маргинализованных общин, на наш взгляд, опирающийся на прошлый опыт, обусловлена, главным образом, отождествлением образовательных потребностей с целями образования, которые сформулированы без участия самих совершеннолетних цыган. В специальной литературе часто последовательно констатируется, в чём взрослые цыгане нуждаются, что для них насущно и важно. Образование, занятость и последовательная интеграция. Однако такой подход отражает лишь представления создателей (спонсоров) образовательных программ и, соответственно, большинства населения (государства) о том, какими должны быть цыгане, а вовсе не то, что самим цыганам необходимо. Речь идёт о проективной цели, установленной без научного анализа образовательных потребностей. Цели образования, таким образом, не совмещаются с образовательными потребно-

стями целевой группы, что, как следствие, ведёт к неэффективности образования, разочарованности обучаемых и в не последнюю очередь к углублению социальной дистанции между цыганами и этническим большинством.

В стремлении просвещать тех, кто не образован, при определении целевой группы и создания образовательной программы не учитывается а) прошлый образовательный опыт, б) реальные потребности в связи с повседневной жизнью (применимость результатов обучения), в) необходимость в профессиональной поддержке для трансформации внешней мотивации во внутреннюю.

Укоренение принципа индивидуального обучения в образовании взрослых цыган из маргинализованных общин может быть реализовано, если ожидаемые изменения произойдут на всех этапах образовательного процесса. В фазах планирования, реализации и оценки обучения принимаем за важнейшее соблюдение следующих принципов:

– *неформальная диагностика* – со стороны учителя должна иметь место на протяжении всего обучения, позволяя постоянно приспосабливать отдельные аспекты преподавания к индивидуальным особенностям и потребностям учащихся;

– выбор *подходящей формы обучения* (сомнительно, что часто применяемая заочная форма образования, где делается акцент на самообучении, может быть приемлема для тех, кто не обладает развитыми учебными компетенциями),

– выбор и использование *подходящих методов обучения*, учитывающих способности взрослых к обучению, психологические закономерности учёбы в старшем возрасте, их социальные характеристики, жизненный опыт. По сравнению с другими целевыми группами необходимо делать акцент на аффективную составляющую личности, поскольку речь идёт об учащихся, которые низко ценят образование, имеют негативный опыт, связанный с ним. Подходящими, таким образом, являются методы совместного обучения, практически ориентированные, и наоборот неуместными следует признать монологические методы, которые очень распространены.

– Задача преподавателя – использовать все доступные *средства мотивации* для вовлечения, заинтересовывания обучаемых, неустанно вдохновлять их на учёбу. Учитель должен прежде всего заботиться о ясном, вразумительном построении образовательного процесса, урока, учебного плана, что даст ему возможность осуществлять текущий формальный и неформальный контроль и оценку обучения. Он должен обеспечивать обязательную обратную связь по выполнении заданий, что позволит учащимся испытать радость от промежуточного успеха как обязательное условие для их дальнейшей мотивации к учёбе.

– Преподаватель должен быть готов и к тому, что некоторые учащиеся не будут просить о помощи, даже если она им и будет необходима. Это может быть обусловлено их гордостью, привычкой полагаться на самих себя, а также проявлением скромности или стыдливости. Оценка такого поведения должна исходить из знания и уважения к их социально-культурному фону.

Заключение. Любые просветительские действия со взрослыми цыганами из маргинализованных общин необходимо рассматривать более широко, с точки зрения социальной функции образования. Обучение не сводится лишь к переносу совокупности знаний и навыков, оно также включает в себя способы достижения полноценного участия личности в образовании. Концепт индивидуализации, таким образом, представляется возможным решением названных проблем в стремлении преодолеть традиционные нормативные подходы в образовании. Риск «застревания» маргиналов в их жизненных стратегиях посредством образования, отвечающего их потребностям (которые часто они не могут выразить), можно устранить с помощью целенаправленных поддерживающих действий, главным образом социально-образовательного и консультативного характера.

Список литературы:

1. Armstrong A. C., Armstrong D., Spandagou I. Inclusive education: International policy & practice. – Thousand Oaks, California: Sage, 2010. – 176 p.
2. Balážová J., Lechta V. Stručne na tému inklúzia verzus integrácia v edukácii. Pedagogické rozhľady, 2013, 22(1) – S. 8–10.
3. Ballard K. Thinking in another way: Ideas for sustainable inclusion. International Journal of Inclusive Education, 2013, 17(8) – Pp. 762–775.
4. Brüggemann C. Roma Education in Comparative Perspective. Analysis of the UNDP/World Bank/EC Regional Roma Survey 2011. Roma Inclusion Working Papers. Bratislava: United Nations Development Programme, 2012. – 112 s. Web: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/pdf/Roma-Education-Comparative-Perspective-UNDP.pdf
5. Feuser G. Inclusive Education – Education all Children and young people together in preschool establishments and schools. Doctoral thesis, 1997. Web: http://bidok.uibk.ac. at/library/beh2–01-feuser-prinzipien.html
6. Filadelfiová J., Gerber D. Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010. Bratislava: Regionálne centrum Rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov, 2012 – 226 s.
7. Friedman E., Gallová Kriglerová E., Kubánová M., Slosiarik M. Škola ako geto. Systematické nadmerné zastúpenie Rómov v špeciálnom vzdelávaní na Slovensku. Budapešť: Roma Education Fund, 2009 – 114 s.
8. Gallová Kriglerová E., Gažovičová T. eds. Škola pre všetkých? Inkluzívnosť opatrení vo vzťahu k rómskym deťom. Bratislava: CVEK, 2012 – 110 s.
9. Gyarfášová O., Brutovská G., Filadelfiová J., Sekulová M., Gál R., Sirovátka T. Evaluácia sociálnej politiky zameranej na znižovanie dlhodobej nezamestnanosti. Výskumná správa (VS/2005/0707). Evaluácia politík sociálnej inklúzie metódou otvorenej koordinácie. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2006 – 98 s. Web: http://www.ivo.sk/buxus/docs//socialna_inkluzia/ Evaluacia_soc_politiky_SK.pdf
10. Hájková V., Strnadová I. Inkluzívní vzdělávaní. Praha: Grada, 2010 – 217 s.
11. Hapalová M., Dráľ P. Regulácia a riadenie školského systému / Rafael V. // Odpovede na otázky (de)segregácie rómskych žiakov vo vzdelávacom systéme na Slovensku. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2010 – S. 59–97.

12. Haug P. 2016. Understanding inclusive education: ideals and reality. Scandinavian Journal of Disability Research, DOI: 10.1080/15017419.2016.1224778. Web: http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15017419.2016.1224778
13. Klein V., Sobinkovičová E. Podpora inkluzívneho modelu vzdelávania pre potreby predprimárneho stupňa školskej sústavy. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum, 2013 – 78 s. Web: http://www.npmrk2.sk/sites/default/files/IMV.pdf
14. Knowles M. S. The Adult Learner: A Neglected Species. 4th. ed. Houston, TX: Gulf, 1990 – 293 s.
15. Lang G., Berberichová Ch. Každé dítě potřebuje speciální přístup. Praha: Portál, 1998 – 146 s.
16. Lechta V. ed. Základy inkluzívní pedagogiky: dítě s postižením, narušením a ohrožením ve škole. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010 – 435 s.
17. Lukáč M., Lukáčová S. Vybrané zásady individualizácie v druhošancovom vzdelávaní / Danielová L., Schmied J. // Sborník z mezinárodní vědecké konference ICOLLE 2015. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2015 – S. 336–343.
18. Lukáč M. Rómovia a vzdelanie. Sociálne a edukačné kontexty. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015 – 133 s.
19. Lukáč M., Lukáčová S. Informálne učenie dospelých marginalizovaných Rómov a trh práce / Lukáč M. // Kontexty edukácie dospelej rómskej populácie. Zborník príspevkov z elektronickej medzinárodnej vedeckej konferencie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2016. – S. 61–70. Web: http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Lukac3/subor/Lukac_Lukacova.pdf
20. Marcinčin A., Marcinčinová Ľ. Straty z vylúčenia Rómov, Kľúčom k integrácii je rešpektovanie inakosti. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2009 – 81 s. Web: http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf
21. Miškolci J. Hľadanie expertného konsenzu o najúčinnejších politikách na inklúziu rómskych detí vo vzdelávaní na Slovensku. Pedagogika. sk. Slovenský časopis pre pedagogickú vedu, 2015, 6(4) – s. 234–260. Web: http://www.casopispedagogika.sk/rocnik-6/cislo-4/studia-miskolci.pdf
22. Páleník V., Páleník M., Oravcová I. Inkluzívne zamestnávanie. Bratislava: Inštitút zamestnanosti, 2013 – 137 s.
23. Pirohová I. K edukácii dospelých Rómov z marginalizovaných komunít / Krystoň M. // Vzdelávatelia dospelých a ich andragogické pфsobenie. Banská Bystrica: Belianum, 2015 – S. 289–302.
24. Pirohová I. Náčrt konceptu individualizácie edukácie dospelých Rómov z marginalizovaných komunít / Lukáč M. // Kontexty edukácie dospelej rómskej populácie. Zborník príspevkov z elektronickej medzinárodnej vedeckej konferencie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2016. – S. 102–114. Web: http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Lukac3/ subor/Pirohova.pdf
25. Rafael V. Odpovede na otázky (de)segregácie rómskych žiakov vo vzdelávacom systéme na Slovensku. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2011 – 198 s. Web: http://www.eduroma.sk/wp-content/uploads/2016/01/desegregacia.pdf
26. Tomatová J. Na vedľajšej koľaji. Je proces zaraďovania rómskych detí do špeciálnych základných škфl znevýhodňujúcim činiteľom? Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, 2004 – 117 s.
27. Zelina M. 2012. Inklúzia – nová paradigma špeciálnej pedagogiky? Špeciálny pedagóg. Časopis pre špeciálnopedagogickú literatúru a prax, 2012, 1(1) – S. 9–12.

Марек Лукач, Сільвія Лукачова
Пряшівський університет у Пряшові, Словацька Республіка

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ТА ІНКЛЮЗІЯ В ОСВІТІ ЦИГАН ІЗ МАРГІНАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація
У статті вивчаються взаємозв'язки між концептом індивідуалізації освіти дорослих та філософією інклюзії в освіті. У словацькій школі ідеї інклюзивної освіти методично не наповнені, доказом чого є стан сегрегованої освіти ромських дітей та молоді. У подальшій системі освіти дорослих дотримуються більш широких цілей соціальної інклюзії циган завдяки тому, що у їх навчанні на наукових засадах, послідовно та систематично використовуються принципи індивідуалізованого навчання повнолітніх.
Ключові слова: інклюзивна освіта, індивідуалізація навчання, освіта дорослих, маргінальні циганські громади.

Marek Lukáč, Silvia Lukáčová
Prešovská Univerzita v Prešove, Slovakia

INDIVIDUALISATION AND INCLUSION IN EDUCATION OF ROMA FROM MARGINALIZED COMMUNITIES

Summary
The study deals with the interrelationship between the concept of individualization of adult education and philosophy of inclusion in education. The idea of inclusive education is not systematically fulfilled in the Slovak education system, as evidenced by the continuing state of segregated education of Roma children and youth. Wider social intentions of inclusion of Roma could be possibly fulfilled in the system of adult education. To achieve this, the principles of individualisation of adult education should be applied consistently, systematically and based on scientific principles.
Keywords: inclusive education, individualization of education, adult education, marginalized Roma communities.

УДК 378.036:373.67

СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Мирошникова М.С.
Херсонський факультет
Одеського державного університету внутрішніх справ

У статті аналізується сучасний стан формування естетичної культури майбутніх офіцерів поліції у процесі професійної підготовки, яка ведеться у вищих закладах освіти системи МВС України. Автор пропонує критерії для визначення рівнів сформованості естетичної культури майбутніх офіцерів поліції, розкриває особливості процесу її формування. Стаття містить матеріали педагогічного експерименту та висновки, до яких прийшов автор у результаті аналізу стану формування естетичної культури курсантів.
Ключові слова: естетична культура, професійна підготовка, офіцер поліції, показники сформованості естетичної культури.

Постановка проблеми. Становлення особистості офіцера поліції передбачає розвиток його гуманітарної й професійної культури. Фундаментом розвитку у майбутнього офіцера системи гуманітарних професійних ставлень, інтелекту, почуттів, волі, здатності діяти творчо у професійній сфері є естетична культура особистості. Питання формування естетичної культури особистості важливі для теорії й практики виховання молоді, яка здобуває освіту. Дослідження сучасного стану формування естетичної культури у майбутніх офіцерів поліції, розробка її теоретичної моделі сприятимуть введенню нових ефективних умов естетичного виховання курсантів у закладах вищої освіти, які готують офіцерський склад поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальна система факторів процесу соціалізації особистості (культурно-історична система цінностей суспільства, система потреб особистості, ціннісні репрезентації особистості, її соціальні параметри) розроблена В.В. Москаленком [1]. Філософські та педагогічні основи формування професійної культури студентів у системі юридичної освіти в Україні розроблені у наукових розвідках таких авторів: М. Ануфрієв, С. Сливка, Б. Чупринсккий та ін. [2, 3, 4]. Теоретичні аспекти проблеми формування естетичної культури особистості досліджували А. Азархін, К. Акопян, М. Бабков, В. Бутенко, Н. Бутенко, Л. Печко та ін. [5, 6, 7, 8, 9, 10]. Актуальність означеної проблеми проявляється в соціальному, практичному і теоретичному аспектах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі розглядаються питання формування естетичної культури особистості в навчальному процесі вищої школи. Однак, у сучасних наукових розвідках питання формування естетичної культури майбутніх офіцерів поліції недостатньо висвітлено.

Мета статті. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану формування естетичної культури курсантів вищих навчальних закладів освіти системи МВС України, розробка моделі процесу формування естетичної культури майбутніх офіцерів поліції у процесі їх професійної підготовки, визначення показників сформованості та умов формування естетичної культури особистості.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволив нам відкрити взаємозв'язок деяких самостійних компонентів гуманітарної культури офіцера поліції – естетичного, морального і професійного. У цій частині нашого дослідження ми виділяємо естетичний компонент гуманітарної культури офіцера поліції й підкреслюємо його роль у соціалізації майбутнього фахівця. Естетичне формування особистості спрямовано на формування емоційно-чуттєвих сфер психіки, чуттєвих та раціональних механізмів свідомості особистості, її соціальних установок (ідейних, політичних, моральних, естетичних) з наступним переростанням їх у особистісні норми, погляди, ідеали. Об'єктивно й суб'єктивно засвоюючи естетичне в соціально-професійній культурі, майбутній офіцер поліції формує у себе естетичне ставлення до різних явищ і об'єктів, а далі свідомо реалізує його у професійній діяльності. Естетичне світовідчуття він переносить на себе й далі проектує модель власного «Я» в ідеальних естетико-етичних уявленнях, застосовує цю модель у сфері соціально-професійної діяльності, поведінці, вчинках. Умовно ми уявляємо модель гуманітарної культури офіцера поліції в такій геометричній інтерпретації: гуманітарну культуру особистості зображено у вигляді кулі, в яку послідовно вписані кулі менших об'ємів (естетична, моральна, професійна культура). Професійну культуру майбутнього офіцера поліції ми розмістили у центральній кулі, щоб підкреслити її залежність від сформованості гуманітарної й естетичної культури особистості. Проведений нами аналіз наукової літератури з теми дослідження, дозволяє стверджувати, що естетичне є універсальним засобом формування гуманітарної культури особистості й дозволяє переводити професійну діяльність на продуктивний рівень. До складу базової естетичної культури офіцерів поліції ми відносимо: 1) сформовану естетичну свідомість і самосвідомість офіцера поліції, які активно впливають на професійний світогляд; 2) естетичний досвід, який взаємодіє з гуманістичними елементами соціального досвіду офіцера поліції; 3) усвідомлену модель естетичної культури офіцера поліції; 4) культуру естетичного світосприйняття, поведінки, естетичного спілкування офіцера поліції; 6) установки офіцера поліції на естетичну професійну діяльність й виявлення естетичної культури в житті. Елементи естетичної куль-

тури офіцера поліції в цій моделі взаємодіють з елементами етично – професійної культури.

У власному дослідженні ми розробили показники сформованості естетичної культури майбутніх офіцерів поліції, до яких віднесли: 1) показники, які відповідають емпіричному рівню сформованості естетичної культури майбутнього офіцера поліції: початкове формування естетичної культури за рахунок розвитку естетичних інтересів і вподобань без співвіднесення майбутньої професійної культури з естетичною та етичною культурою особистості; несистемні уявлення майбутнього офіцера поліції про естетичне й відповідне професійним цілям; відсутність усвідомлення особистістю взаємозв'язку естетичної сфери з етичною та професійною; сформованість ідеальних уявлень про людину, її діяльність на побутовому рівні; незначний інтерес до сфери мистецтва та естетики; відсутність установок на реалізацію естетичної спрямованості у професійній діяльності й поведінці; 2) показники, які відповідають початковому рівню сформованості естетичної культури офіцера поліції: наявність у світоглядній підсистемі гуманітарної культури майбутнього офіцера поліції елементарного естетичного сприйняття, естетичних емоцій, почуттів; початок формування естетичних норм, поглядів, установок особистості; несистемні естетичні вподобання, орієнтації, інтереси у гуманітарній професійній сфері; початкове формування естетичних елементів професійної культури (сприйнять, емоцій, почуттів), які особистість реалізує у гуманітарній та естетичній діяльності, спілкуванні, поведінці майбутнього офіцера поліції на базовому рівні; недостатньо розвинута раціональна підсистема естетичної свідомості особистості гальмує формування гуманітарної естетичної спрямованості й якостей професійної діяльності офіцера поліції; низький рівень сформованості операційних якостей естетичної культури; середній інтерес до сфери естетичного й до мистецтва; слабка самооцінка естетичної культури майбутнього офіцера поліції; елементарні уявлення майбутнього офіцера поліції про модель естетичної культури особистості та необхідність її формування; 3) показники, які відповідають базовому рівню сформованості естетичної культури майбутнього офіцера поліції: сформованість на середньому рівні підсистем естетичної, етичної та професійної культури; задовільний рівень сформованості естетичних самооцінок; наявність базового рівня сформованості естетичної культури; усвідомлення моделі естетичної культури офіцера поліції як ідеального образу; наявність установки на естетичне пізнання, оцінювання, діяльність; продовження формування операційних структур естетичної культури та якостей гуманітарної професійної діяльності, які ще є невисокими; нормативна сформованість основних показників естетичної культури майбутнього офіцера поліції; 4) показники, які визначають активно – творчий рівень сформованості естетичної культури майбутнього офіцера поліції: усі компоненти естетичної культури особистості сформовані на високому рівні й відповідають моделі естетичної культури майбутнього офіцера поліції, яка виявляється у практичній діяльності, спілкуванні, поведінці на активному творчому рівні; висока самооцінка рівня особистої естетичної культури; висока спрямованість на естетичне вдосконалення суб'єктів та об'єктів професійної дійсності; активне виявлення естетичного характеру професійної поведінки й діяльності; перехід професійної діяльності на рівень творчості.

Нами був проведений експеримент, у якому вивчалися реальні умови формування естетичної культури курсантів вищих закладів МВС України. У більшості вищих закладів освіти, які готують майбутніх офіцерів поліції робота з естетичного виховання на сьогодні залишається фрагментарною, ведеться розрізнено окремими колективами або викладачами. На цей час не існує єдиної програми формування естетичної культури майбутніх офіцерів поліції, не передбачено вивчення початкового рівня естетичної культури першокурсників, умов його підвищення у процесі професійної підготовки, а також не ведеться дослідження якості сформованості естетичної культури випускників вищих навчальних закладів. У результаті цього майбутні офіцери поліції не мають необхідного рівня естетичної культури, що негативно відображається на їх загальній та професійній культурі.

Ми провели емпіричне вивчення процесу формування естетичної культурності курсантів у 2016–2017 рр. на базі Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ. При проведенні формуючого експерименту ми орієнтувались на висунуту нами наукову гіпотезу. Компоненти естетичної культури майбутніх офіцерів формувалися через розвиток естетичних почуттів, поглядів, орієнтацій, мотивів, установок, самооцінок, які складають підсистему естетичного світогляду. Ми вводили додаткові педагогічні умови, які дозволяли залучати особистість до естетичної сфери, до мистецтва, стимулювали формування у майбутніх офіцерів поліції готовності до естетичного спілкування.

План нашого експерименту містив завдання аналізу й організацію дослідження процесу естетичного виховання курсантів 2 курсу спеціальності «Правоохоронна діяльність» на заняттях гуртка «Професійна естетика майбутнього офіцера поліції». Заняття гуртка проводились з метою дослідження показників й підвищення рівня естетичної культури курсантів, доведення можливостей реалізувати процес формування естетичної культури майбутніх офіцерів поліції у період їх професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Формуючий експеримент мав обмеження у часі, тому ми не мали можливості дослідити у повній мірі формування такого феномену, яким є естетична культура майбутнього офіцера поліції, й ставили завдання визначити педагогічні умови для формування естетичної культурності курсантів. Естетична культурність майбутнього офіцера поліції – це ступінь сформованості естетичної культури особистості на певному етапі її естетичного розвитку. Вона є більш вузьким феноменом, ніж особистісна естетична культура офіцера поліції, бо остання має складну структуру естетичної свідомості, діяльності, естетичних якостей, сформованих на необхідному й достатньому рівні, для творчої самореалізації людини у житті й професійній сфері. Ми ставили педагогічну задачу – формува-

ти у майбутніх офіцерів поліції емоційно – чуттєву й раціональну підсистеми естетичної свідомості, щоб розвивати, закріпляти й підвищувати їх культурні установки, інтерес до мистецтва, естетичну спрямованість, операційні якості професійної й естетичної культури.

Методика занять гуртка «Професійна естетика майбутнього офіцера поліції» передбачала застосування серії вправ на формування окремих якостей естетичної культури, на усвідомлення моделі естетичної культури офіцера поліції, на засвоєння й застосування у навчально-професійній діяльності естетичної культури. Естетична культура курсантів формувалась у взаємозв'язку із розвитком гуманних установок й етичної культури особистості. На заняттях постійно застосовувались емоційно-стимулюючі форми роботи, зокрема, моделювання естетико-моральних ситуацій професійної діяльності офіцера поліції, навчальні ігри з використанням музичних й літературних творів, живопису, фотомистецтва, робота у мікрогрупах по моделюванню естетико-морального спілкування.

Враховуючи специфіку спеціальності працівників поліції, ми допомагали майбутнім офіцерам поліції формувати професійну культуру на базі розвитку естетико-психологічного сприйняття та розуміння людини, її емоційного стану й поведінки. Ми спостерігали як курсанти виявляли різний рівень естетичного, психологічного, морального сприйняття іншої людини за її портретом або фотографією. Зокрема, курсантам демонструвались найкращі твори відомих сучасних фотохудожників, що стали переможцями конкурсу World Press Photo 2017. Фотографія турецького поліцейського Мевлута Мерт Алтінтаса з пістолетом у руці, зроблена Бурханом Озбіліджі через кілька секунд після вбивства посла (2016); знімок Деніела Берехулака затриманих у поліцейській дільниці в Манілі «Нас вбивають як тварин» (2016); фотографія Локана Ван дер Стокта, на якій зображена сцена обшуку іракськими силами безпеки в Мосулі (2016); фотографія надання допомоги потерпілому від сльозогінного газу під час акції протесту у штаті Північна Дакота (фотограф Ембер Брекен, 2016); знімок посмішки бігуна-переможця на олімпійських іграх в Ріо в 2016 році (фотограф Олівер Пфаффебах, 2016); портрети затриманих в Мозамбіку браконьєрів, які черають оформлення до в'язниці (фотограф Брент Стіртон, 2016) – ці та інші фотографії курсанти обрали для обговорення на занятті гуртка. При обговоренні емоцій і настрою людей курсанти на перший план висували психолого-моральні стани, визначали свої естетичні враження від фотографій, висловлювали власні естетичні почуття. Ми фіксували висловлення курсантів, розподіляли їх на групи: 1) з формальними естетико-моральними реакціями на твори (слабкий рівень сформованості емоційно-естетичної культурності); 2) з визначенням емоційно-чуттівих переживань стану людини, але з відсутністю естетичного й психолого-професійного розуміння змісту портрету й сцени у цілому (середній рівень емоційно-естетичної культурності); 3) з глибокою емоційно-естетичною реакцією на фотографічний образ-характер й здатністю розуміти з естетичного, морального й професійного боку зміст образу-характеру (достатній, високий рівень естетичної культурності особистості). Біля 12% курсантів експериментальної групи відносились до підгрупи з достатньо високою естетичною культурою.

Ми враховували фактичні матеріали, які було отримано при опитуванні курсантів щодо естетичних вподобань, інтересу до мистецтва, захоплення у художній сфері, художніх навичках курсантів. Це допомагало нам створювати мікрогрупи для проведення вправ. На заняттях гуртка курсанти знайомились з моделлю естетичної культури, виконували вправи на формування естетичних установок і якостей професійної діяльності, механізмів самооцінки естетичної культури.

Наше дослідження було спрямоване на виявлення умов, за яких розроблена нами модель буде сприяти формуванню естетичної культури майбутніх офіцерів поліції. У результаті дослідження визначено педагогічні умови, які сприяють успішному формуванню естетичної культури майбутніх офіцерів поліції:1) професійна підготовка повинна враховувати соціальні й культурні зміни в суспільстві, сучасні вимоги до формування естетичної культури офіцерів поліції; 2) розробка й запровадження теоретичної моделі процесу формування естетичної культури майбутніх офіцерів у навчально-виховний процес закладу освіти; 3) запровадження системи занять гуртка «Професійна етика офіцера поліції», які ведуться за авторською програмою та методикою; 4) проведення занять гуртка «Професійна етика офіцера поліції» з урахуванням діагностики рівнів сформованості у курсантів естетичної культури, із залученням курсантів до сфери мистецтва та естетичної культури, з опорою на специфіку професійної підготовки; 5) керівництво самостійною роботою, естетичним самовихованням курсантів й створення додаткових умов формування їх естетичної культури.

Висновки. Якісна професійна підготовка майбутніх офіцерів поліції у системі їх вищої освіти залежить від наявності необхідних умов гуманітарної професійної соціалізації курсантів. Для ефективного формування естетичної культури майбутніх офіцерів поліції потрібно проводити моніторинг сформованості естетичної культури курсантів за відповідними показниками, які відповідають теоретичній моделі естетичної культури офіцера поліції, й при організації професійної підготовки майбутніх офіцерів поліції враховувати особливості формування їх естетичної культури особистості, внутрішні протиріччя між розвитком окремих компонентів в кожній культурній формі (естетичній, етичній, професійній та ін.), зовнішні протиріччя між відповідними елементами цих форм культури.

Список літератури:

1. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія / В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. – 540 с.
2. Ануфрієв М. І. Вищий заклад освіти МВС України: науково-практичний посібник / М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. Н. Ярмиш. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – 369 с.
3. Сливка С. С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект) / С. С. Сливка. – Львів: Світ, 2000. – 336 с.
4. Чупринський Б. О. Формування професійної культури майбутніх юристів: Філософсько-правове дослідження: дис. … канд. юридич. наук. – 12.00.12 / Чупринський Борис Олександрович. Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2009. – 180 с.
5. Азархин А. Мировоззрение и эстетическое развитие личности / А. Азархин; АН УССР. Ин-т философии; отв. ред. В. Михалев. – К.: Наук. думка, 1990. – 192 с.
6. Акопян К. З. Формально-структурные основания эстетической культуры // Эстетическая культура: Сб. науч. трудов / Отв. ред. И. А. Коников. – М.: ИФРАН, 1996. – С. 108–141.
7. Бабков М. І. Формування естетичної культури у студентів юридичних вищих навчальних закладів: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.07 / М. І. Бабков. – Луганськ, 2010. – 20 с.
8. Бутенко В. Г. Використання мистецтва в системі громадянського виховання молоді / В. Г. Бутенко // Зміст громадянської освіти і виховання: історія, реалії, перспективи. – Херсон: РІППО, 2006.
9. Бутенко Н. І. Естетична освіта як умова духовного формування студентської молоді / Н. І. Бутенко // Зб. наук. пр. Пед. науки. – Херсон: ХДПУ, 1998. – Вип. 2. – С. 198–200.
10. Печко Л. П. Культура человека и ее становление в филогенезе и онтогенезе // Педагогическое образование. – 2009. – № 2. – С. 62–72.

Мирошникова М.С.
Херсонский факультет
Одесского государственного университета внутренних дел

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ПОЛИЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
В статье анализируется современное состояние формирования эстетичной культуры будущих офицеров полиции в процессе профессиональной подготовки, которая ведется в высших заведениях образования системы МВД Украины. Автор предлагает критерии для определения уровней сформированности эстетичной культуры будущих офицеров полиции, раскрывает особенности процесса ее формирования. Статья содержит материалы педагогического эксперимента и выводы, к которым пришел автор в результате анализа состояния формирования эстетичной культуры.

Ключевые слова: эстетическая культура, профессиональная подготовка,офицер полиции, показатели сформированности эстетической культуры.

Myroshnykova M.S.
Kherson Faculty
of the Odessky State University of Internal Affairs

THE CURRENT STATE OF FORMATION OF THE AESTHETIC CULTURE OF FUTURE POLICE OFFICERS IN PROFESSIONAL TRAINING

Summary
The article analyzes the current state of formation of the aesthetic culture of future police officers in the process of professional training, which is conducted in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The author proposes criteria for determining the levels of formation of aesthetic culture of future police officers, reveals the peculiarities of the process of its formation. The article contains the materials of the experiment and conclusions, to which the author came as a result of the analysis of the formation of the aesthetic culture of the cadets.

Keywords: aesthetic culture, professional training, police officer, indicators of the formation of aesthetic culture.

УДК 37.015.31.016:74(043.5)

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ МАЛЮВАННЯ

Михайлова Л.М., Шульга Л.М.
Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

У статті висвітлено теоретичні засади технології розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання, розкрито її структуру, описано основні елементи, представлено особливості змісту та розподілу матеріалу, що використовується в навчально-виховному процесі на заняттях із малювання. Автором зазначено, що завдяки розподілу освітнього матеріалу за модулями діти кожної вікової групи набувають можливість зануритися в певну тему, вирішити завдання модулів і виконати різні види малюнків: предметні, сюжетні, декоративні. Ефективність технології забезпечується двома основними умовами: професіоналізмом педагога як сукупності психолого-педагогічної, технологічної та культурологічної компетенцій, і мотивацією дитини до художньої творчості.

Ключові слова: педагогічна технологія, розвиток, творчі здібності, діти дошкільного віку, заняття з малювання.

Постановка проблеми. Успішність розвитку творчих здібностей дитини в системі дошкільної ланки освіти пов'язується науковцями з організацією освітнього розвивального простору ДНЗ, залученням малюка до художньо-творчої діяльності з опорою на його власний досвід, індивідуальні особливості, потреби, інтереси, вікові психічні новоутворення. При цьому останнім часом і психологи, і педагоги констатують наявність недооцінки природи дитини, спрямованість освітнього процесу на розвиток лівої півкулі головного мозку, відсутність активної позиції дітей в освітньому процесі. У зв'язку з цим перед сучасною дошкільною освітою постає питання розробки технології розвитку творчих здібностей дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасних науковців психології та педагогіки проблеми розвитку творчих здібностей (Б. Ананьєва, Д. Богоявленської, Л. Виготського, Дж. Гілфорда, Ю. Гільбуха, В. Дружиніна, Г. Костюка, В. Кудрявцева, Н. Лейтеса, О. Леонтьєва, О. Матюшкіна, В. Моляко, О. Музики, Я. Пономарьова, Дж. Рензуллі, В. Рогозіної, В. Роменця, С. Рубінштейна, С. Сисоєвої, Б. Теплова, та інших) дозволяють розглядати творчі здібності як інтегративну властивість індивіда, яка формується на основі задатків у процесі його взаємодії з навколишнім середовищем і є результатом розвитку психічних процесів (сприйняття, відчуття, мислення, уяви, пам'яті) та умовою успішної життєдіяльності особистості.

Концепція креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності набула популярності після виходу в світ роботи Дж. Гілфорда (J.P. Guilford, 1967), де він вказав на принципове розходження між двома типами розумових операцій: конвергенцією і дивергенцією. Конвергентне мислення актуалізується в тому випадку, коли людині, яка вирішує задачу, потрібно на основі множини умов знайти єдине вірне рішення. Дивергентне мислення визначається як «тип мислення, який іде в різноманітних напрямках» (Дж. Гілфорд) [1] і припускає варіювання шляхів рішення проблеми, призводить до несподіваних висновків і результатів. Гілфорд вважав операцію дивергенції основою креативності як загальної творчої здібності, що надалі дало змогу науковцям дійти висновку про слабкий зв'язок творчих здібностей з інтелектом. Подальші розвідки в цьому напрямі, здійснені російськими та українськими психологами (Л. Виготський, Ю. Гільбух, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.), довели, що розвиток дивергентного мислення забезпечується залученням дитини до художньої діяльності, де вона здатна виявляти свій природний потенціал через створення неповторних, своєрідних образів, не обмежуючись заданими формами [5].

Дошкільний вік у психолого-педагогічних науках вважається сенситивним щодо розвитку творчих здібностей, а чинниками розвитку називаються природні особливості дитини і соціальні умови, до яких відноситься розвивальне матеріально-предметне середовище, сприятливий психологічний клімат, високий рівень фахової компетентності педагогів, їх взаємодія з батьками вихованців. Н. Ветлугіна, Л. Виготський, В. Клименко, О. Некрасова-Каратєєва, О. Чепур, С. Архипова та інші надають перевагу таким особливостям дошкільного віку щодо розвитку творчих здібностей, як: високий ступінь активності (гіперактивність) дитини в її діяльнісних контактах із реальністю; сенситивність (переважання чуттєвої сторони) і синкретизм (цілісність, нерозчленованість) сприйняття [3, с. 63]; чутливість дитини, яку ототожнюють із творчістю і пов'язують із «величезними таємничими силами»: мисленням, почуттям, уявою, психомоторикою та енергопотенціалом [2, с. 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз існуючих підходів до вирішення проблеми розвитку творчого потенціалу дошкільників засобами образотворчого мистецтва в педагогічній практиці дав можливість стверджувати, що розроблені й упроваджені в практичну діяльність методи й форми роботи з дошкільниками на заняттях із малювання не повною мірою використовують сенситивні можливості даного вікового періоду і здебільшого спрямовані на розвиток лише окремих складових творчих здібностей особистості.

Мета статті: розкрити структуру і зміст технології розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів. Виходячи з трактувань поняття педагогічної технології В. Беспалька, Б. Ліхачова, В. Монахова, Г. Селевка, ми розглядаємо ***технологію розвитку творчих здібностей як модель організації художньо-естетичної діяльності дошкільників, що спрямована на розвиток у них емоційно-чуттєвого сприйняття оточуючого світу, формування естетичного ставлення до його об'єктів і яка забезпечує художньо-творче самовираження кожної дитини***.

Структурними компонентами технології розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання є модулі: концептуально-цільовий, змістовий, технологічний і результативний, реалізація яких дає змогу ефективно впливати на основні компоненти розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку: *емоційно-ціннісний* (здатність до емоційного переживання і відчуття краси, вираження естетичних емоцій, переживань, почуттів); *образно-асоціативний* (розвиток уяви і творчого мислення, вміння встановлювати різноманітні асоціативні зв'язки, вміння фантазувати, імпровізувати); *діяльнісно-естетичний* (застосування необхідних спеціальних якостей, умінь та навичок оволодіння засобами художньо-творчої діяльності).

.Концептуально-цільовий модуль відображає мету, завдання, методологічні підходи та принципи технології. Метою розробленої технології визначено: розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання; завданнями є: розвиток у дошкільників чуттєвого сприйняття світу, формування естетично-ціннісного ставлення до краси; розвиток асоціативно-образного мислення, уяви, творчих здібностей; художньо-творче самовираження дошкільників на основі ознайомлення їх із художніми засобами та прийомами зображення.

В основу розробленої технології покладено сучасні методологічні підходи: синергетичний, аксіологічний, особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, технологічний.

Для досягнення визначеної мети та завдань ми спиралися на основоположні принципи, які є підґрунтям ефективності технології розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку:

– *принцип цілісності*, який виражається в системності, структурності, сталості, самостійності цілого і вимагає врахування всієї сукупності матеріальних, соціальних, моральних, культурних, психолого-педагогічних та інших умов, що мають вплив на розвиток творчих здібностей дитини дошкільного віку;

– *принцип дитиноцентризму*, реалізація якого в технології відбувається на основі проведення занять на демократичних засадах, опорі на активну позицію дітей, їх самостійність та ініціативу;

– *принцип природовідповідності* реалізується через урахування вікових особливостей дітей дошкільного віку, розвиток природних задатків кожної дитини, забезпечення успіху в художній творчості;

– *принцип поліхудожності* в технології передбачає інтегрування різних видів мистецтва, впровадження в дошкільну практику занять із малювання комплексу мистецтв, що дозволяє розширювати асоціативні уявлення дошкільників, розвивати сенсорну, емоційну та інтелектуальну сфери особистості;

– *принцип культуровідповідності* передбачає нерозривний зв'язок виховання з культурними надбаннями свого народу, визначає відносини між вихованням і розвитком особистості дитини як людини культури, зміст виховання складають універсальні загальнолюдські і національні цінності, відносини до дитини будуються на сприйнятті її як вільної, цілісної особистості, здатної до самовизначення в світі культури і творчої самореалізації;

– *принцип системності* вимагає від педагогічної технології наявності всіх ознак системи: логіки процесу, взаємозв'язку його частин, цілісності і розвиток у дитини системного мислення, що дозволяє встановлювати зв'язки між різними об'єктами навколишнього світу;

– *принцип комплексності* в навчальному процесі передбачає використання комплексу мистецтв та ігрових прийомів при знайомстві та спілкуванні з твором живопису, створенні дитиною власного художнього образу, у виховному процесі – спільної зацікавленості та взаємодії педагогів і батьків щодо творчого розвитку дитини.

Змістовий модуль відображає особливості змісту матеріалу з розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання.

Освітній матеріал у технології розподіляється за модулями: «Художній матеріал», «Колір», «Образотворче мистецтво» («Краса декору», «Пейзаж», «Натюрморт», «Анімалістика», «Портрет»), що забезпечує його глибоке оволодіння дітьми на рівні ознайомлення (з художніми матеріалами і виразними засобами; кольором і його сполученнями; природою, предметами оточуючого світу, тваринами, людиною та створенням їх образів у мистецтві), емоційно-чуттєвого пізнання, активної ігрової взаємодії, художнього самовираження. Заняття з дітьми молодшого дошкільного віку відбуваються в модулях: «Художній матеріал», «Колір»; для дітей середнього дошкільного віку – «Художній матеріал», «Колір», «Образотворче мистецтво» («Краса декору», «Пейзаж», «Натюрморт»); для дітей старшого дошкільного віку – «Художній матеріал», «Колір», «Образотворче мистецтво» («Краса декору», «Пейзаж», «Натюрморт», «Анімалістика», «Портрет»).

Освітній матеріал модулів реалізується на тематичних циклах занять із малювання в кожній віковій групі, що дає дітям можливість зануритися в певну тему, вирішити завдання модулів і виконати різні види малюнків: предметні, сюжетні, декоративні. В кожному циклі розподіл освітнього матеріалу відбувається в залежності від дидактичної мети: ознайомлення, повторення, закріплення і реалізується на наступних видах занять: пізнавальних (здобуття художньо-естетичного досвіду); технічних (технічне застосування художнього досвіду); творчих (творче застосування особистісного досвіду) [4].

Усі заняття спрямовані на розвиток творчих здібностей дошкільників, формування в них навичок художньо-продуктивної діяльності, естетичне сприйняття світу. Втім, кожний вид занять має й пріоритетні завдання.

На ***пізнавальних заняттях (здобуття художньо-естетичного досвіду)*** збагачується

художньо-естетичний досвід дітей емоційно-чуттєвим сприйняттям графіки, українського декоративно-прикладного мистецтва, творів різних жанрів живопису (портрет, пейзаж, натюрморт, анімалістичний, побутовий), відбувається знайомство з творами видатних вітчизняних та світових художників.

На ***технічних заняттях (технічне застосування художнього досвіду)*** вирішуються завдання з формування елементарних художньо-продуктивних навичок, здобуття дітьми практичного досвіду з орієнтування в розмаїтті властивостей предметів, усвідомлення різних способів створення художніх образів, самостійності, культури художньої діяльності.

На ***творчих заняттях (творчого застосування особистісного досвіду)*** пріоритетним завданням є розвиток творчих здібностей дитини, її творче самовираження, застосування особистісного емоційно-почуттєвого, художньо-естетичного досвіду в створенні художнього образу.

Технологічний модуль реалізується через етапи впровадження технології, форми і методи роботи з дітьми щодо розвитку їхніх здібностей на заняттях із малювання.

На ***початковому етапі*** здійснюється створення художньо-розвивального середовища та професійна підготовка педагогів ДНЗ.

Враховуючи сутність понять «середовище», «розвивальне середовище», «предметно-естетичне середовище», розглянутих у роботах Я. Корчака, І. Беха, Ю. Мировської, О. Леонтьєва, С. Новосьолової та інших, ***художньо-розвивальне середовище*** в межах нашої технології ми визначаємо, ***як комплексний компонент, який забезпечується організаційно-художньою, дидактично-художньою та інформаційно-художньою складовими і впливає на розвиток у дітей потреби в творчій діяльності, стимулює їхню емоційно-почуттєву сферу та полімодальність сприйняття оточуючих предметів і явищ, забезпечує прояв свободи, уяви і фантазії у творчому самовираженні***.

Професійна підготовка педагогів ДНЗ на підготовчому етапі технології складатиметься з анкетування вихователів із метою аналізу їхньої готовності до розвитку творчих здібностей дітей на заняттях із малювання, ознайомлення їх із сутністю технології, формування в педагогів практичних навичок її застосування через проведення науково-практичних семінарів, круглих столів, тренінгів, проектів, майстер-класів, квік-налаштувань, рольових ігор, творчих груп, коучинг-сесій тощо з використанням бесід, дискусій, дебатів, тренувань, комунікативних вправ, ігор, методу case-study.

Другий етап реалізації технології – основний – базується на принципах системності та комплексності як першочергових і полягає в організації системи занять із малювання в дошкільному навчальному закладі.

Система занять із розвитку творчих здібностей дітей складається з тематичних циклів, кожен із яких дає змогу дитині зануритися в певну тему: пережити емоційно і чуттєво, осмислити її, виразити свої почуття і враження в довільній формі через емоцію, міміку, слово, дію, рух тощо, втілити образ у малюнок.

Кожен цикл включатиме два-три заняття, поєднаних темою, жанром або художньою технологією. **Перше заняття циклу** (*пізнавальне*) вирішує завдання мотивування дітей до втілення власних вражень в образотворчій діяльності на підставі інтересу до малювання, активізації сприйняття, прояву емоційно-естетичного відгуку. Воно спрямоване на розвиток внутрішньої мотивації дітей до подальшого занурення в тему та активізацію бажання виразити своє ставлення до неї. **Друге заняття циклу** (*технічне*) передбачає створення в практичному досвіді дітей художньо-зображувальних умінь і навичок через ознайомлення їх із прийомами зображення. **Третє заняття циклу** (*творче*) спрямоване на створення дитиною власного образу, спочатку в уяві, потім – в образотворчій діяльності. Воно має на меті самовираження дошкільника та отримання ним задоволення від творчого процесу. Внаслідок такого занурення кожна тема стає емоційно-почуттєвим та інтелектуальним відкриттям, що знаходить вияв в особистісному образо творенні дошкільника і забезпечує розвиток його творчих здібностей.

Перші заняття циклів (пізнавальні) складаються з мотиваційного, чуттєво-пізнавального, художньо-комунікативного, творчо-діяльнісного, рефлексивно-ціннісного етапів.

Другі заняття циклів (технічні) забезпечуються мотиваційним, пошуково-дослідницьким, художньо-діяльнісним і рефлексивно-технічним етапами.

Треті заняття циклів (підсумкові, творчі) включають етапи: мотиваційний, емоційне піднесення, художньо-імпровізаційний, художнього самовираження і рефлексивно-ціннісний.

Методика кожного заняття з малювання в технології розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку – це справжня педагогічна драматургія, в якій гармонійно поєднані форма і зміст, сюжет і композиція, методи і прийоми, яка допомагає створити креативний простір для спілкування з красою, отримати відчуття присутності художніх образів, сприяє розвитку фантазії, імпровізації, асоціативного мислення, реалізації власних задумів.

Педагогічними інструментами для реалізації завдань з упровадження технології розвитку творчих здібностей дітей нами визначено наступні форми занять: заняття-зустріч, заняття-подорож, заняття-дослідження, заняття-казка, заняття-фантазія, заняття-пригода, заняття-гра, заняття-свято тощо.

У технології розвитку творчих здібностей використовуються інформаційно-рецептивні, репродуктивні, пошукові, ігрові методи та прийоми. Ігри (ситуації, вправи) інтегруються з різними арт-засобами (кольором, лінією, словом, видами і жанрами мистецтва тощо) і виводять дітей на рівень дослідження, асоціювання, фантазування, інтерпретації, імпровізації.

Запропонований змістовий компонент технології дозволяє використовувати ігри на різних етапах заняття з малювання: при ознайомленні з художнім матеріалом, творами мистецтва, виразними засобами, новим словом, у процесі розглядання натури, при входженні в образ, під час образотворчого процесу, при розгляданні творчих робіт.

Третій етап технології – *результативний*, пов'язаний із оцінюванням результатів упровадження технології розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання і реалізується через організацію виставок, фестивалів дитячої творчості, обговорення художньо-естетичних досягнень дітей із ними самими, педагогами, батьками. На цьому етапі узагальнення досвіду педагогів з упровадження технології розвитку творчих здібностей дошкільників відбувається її популяризація через майстер-класи, семінари, конференції тощо.

Ефективність упровадження технології розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку залежить від низки взаємообумовлених педагогічних умов: професіоналізму педагога як сукупності психолого-педагогічної, технологічної та культурологічної компетенцій, і мотивації дитини до художньої творчості. Ефективність формування в дошкільників внутрішньої мотивації до творчої діяльності на заняттях із малювання багато в чому залежить від створення *позитивного соціально-психологічного клімату* на занятті й урахування *вікових та індивідуальних особливостей дошкільників.*

Основними характеристиками психологічного клімату на заняттях із малювання слід назвати: позитивний настрій дітей і педагога; зацікавленість дітей змістом діяльності; взаєморозуміння; задоволеність взаємовідносинами та результатами діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, створена технологія розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання задовольняє потреби сьогодення щодо організації художньо-естетичної діяльності дошкільників, спрямована на розвиток у них емоційно-чуттєвого сприйняття оточуючого світу, формування естетичного ставлення до його об'єктів і забезпечує художньо-творче самовираження кожної дитини. В наступних публікаціях буде висвітлено результати дослідно-експериментальної роботи.

Список літератури:

1. Guilford J. P. Traits of Creativity / J. P. Guilford // Creativity and its Cultivation / ed. H. Anderson. – N.Y.: Harper and Brothers, 1959. – P. 142–161.
2. Клименко В. Механізм творчості: Чи можна його розвивати? / В. Клименко. – К.: Шкільний світ, 2002. – 95 с.
3. Некрасова-Каратеева О. Л. Детское творчество в музее: Учеб. пособие / О. Л. Некрасова-Каратеева. – М.: Высш. шк., 2005. – 207 с.
4. Шульга Л. М. Барвиста радість. Розвиток творчих здібностей у дітей дошкільного віку на заняттях із малювання. 3-є вид., виправ. й доп. / Л. М. Шульга. – Методичний посібник. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2017. – 336 с.
5. Shulga L. N. Preschool age characteristics as sensitive for the development of creative abilities of the child // Virtus. Scientific Journal. – ISSN 2410–4388 – October, issue 8, 2016 – С. 125–129.

Михайлова Л.Н., Шульга Л.Н.
Запорожский областной институт последипломного педагогического образования

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ЗАНЯТИЯХ ПО РИСОВАНИЮ

Аннотация
В статье освещены теоретические основы технологии развития творческих способностей детей дошкольного возраста на занятиях по рисованию, раскрыто ее структуру, описаны основные элементы, представлены особенности содержания и распределения материала, используемого в учебно-воспитательном процессе на занятиях по рисованию. Автором отмечено, что благодаря распределению образовательного материала по модулям, дети каждой возрастной группы приобретают возможность окунуться в определенную тему, решить задачу модулей и выполнить различные виды рисунков: предметные, сюжетные, декоративные. Эффективность технологии обеспечивается двумя основными условиями: профессионализмом педагога как совокупности психолого-педагогической, технологической и культурологической компетенций и мотивации ребенка к художественному творчеству.
Ключевые слова: педагогическая технология, развитие, творческие способности, дети дошкольного возраста, занятия по рисованию.

Mikhaylova L.M., Shulga L.M.
Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Education

TECHNOLOGY OF DEVELOPMENT OF CREATIVE CAPABILITIES OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE IS ON EMPLOYMENTS FROM DRAWING

Summary
In the article theoretical principles of technology of development of creative capabilities of children of preschool age are reflected on employments from drawing, its structure is exposed, basic elements are described, the features of maintenance and distributing of material which is used in to educational-educate process on employments from drawing are presented. It is marked an author, which due to distributing of educational material after the modules to put every age-dependent group is acquired possibility to submerge in a certain theme, decide the task of the modules and execute the different types of pictures: subject, with a plot, decorative. Efficiency of technology is provided two basic terms: by professionalism of teacher as aggregates psychology-pedagogical, technological and culture jurisdictions, and by motivation of child to artistic creation.
Keywords: pedagogical technology, development, creative capabilities, to put preschool age, employment after drawing.

УДК 372.881.111.1

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Нігаметзянова К.Р.
Національна академія Національної гвардії України

У статті досліджено проблему формування мотиваційної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів на заняттях з іноземної мови професійного спілкування (ІМПС). Розглянуто поняття «мотивація» і «мотиваційна компетентність», компоненти і види мотивації у контексті вивчення ІМПС. Увагу акцентовано на практичних засобах активізації мотиваційно-пізнавальної діяльності курсантів на заняттях і під час самостійного оволодіння іноземною мовою. На основі вивчення нетрадиційних форм навчання, використання візуальних ресурсів і інформаційних комп'ютерних технологій, встановлено, що новітні технології є дієвим способом мотивації і підвищення інтересу. Окремо розглянуто створення «ситуацій успіху» для підвищення мотивації і збільшення продуктивності навчальної роботи.
Ключові слова: мотивація, мотиваційна компетентність, компонент, формування, курсант, ІМПС.

Постановка проблеми. Проблеми забезпечення національної безпеки, обороноздатності нашої держави, формування принципово нової, перспективної форми Збройних сил України потребують від системи вищої військової освіти підготовки майбутніх офіцерів, професіоналів у своїй сфері діяльності. Необхідно також пам'ятати, що за умов швидкої інтеграції нашої країни до ЄС, у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) постає питання виховання не просто висококваліфікованих курсантів-випускників, але фахівців, які гідно представлятимуть нашу державу у сфері міжнародних відносин, створюватимуть позитивний імідж держави і Збройних сил України. Зважаючи на це, важливим є виховання не тільки військовослужбовців, які успішно виконуватимуть свої функціональні обов'язки, але й володітимуть іноземною мовою. Однією з умов якісного рішення цього питання є наявність у курсантів мотиваційної компетентності, що впливає на ефективність їх мовної підготовки і діяльності.

Формування у курсантів стійкої мотивації на заняттях з іноземної мови професійного спілкування (ІМПС) є основою для прояву в них постійного прагнення до покращення та удосконалення вмінь і навичок в процесі вивчення іноземної мови не тільки на заняттях, але й, що важливо, під час самостійного отримання знань і самовдосконалення. Мотивація виступає потужним двигуном навчальної діяльності курсантів, дозволяє не тільки спрогнозувати результати роботи на заняттях, але і глибше зрозуміти особистість курсанта.

Актуальність дослідження підтверджується вимогами сьогодення, а саме тим фактом, що сучасний фахівець повинен володіти не тільки знаннями та навичками, що є необхідними для його безпосередньої професійної діяльності, у нього також повинне бути бажання і мотивація опанувати суміжні знання, що підвищить рівень його професійної компетентності і допоможе побудувати успішну кар'єру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мотивацію навчання досліджували такі науковці: О. Лєонтьєв, А. Маркова, І. Сімонова, П. Якобсон та ін. Компетентнісний підхід у викладанні іноземних мов теж не є новим поняттям – ідеї компетентнісного навчання виникли в США ще

в середині минулого сторіччя з ідей біхейвіористів, поширюючись в роботах Бенджаміна Блума (Benjamin Bloom, 1956), Авербаха (Auerbach, 1986), Грогнетта та Крендола (Grognet and Crandall, 1982), та лягли в основу Болонської Декларації (1999). Всі ці науковці досліджували різні засоби впливу педагога на розвиток мотивації та потреб студентів, на формування їх компетентності. Проте, проблема формування мотиваційної компетентності студентів і курсантів і сьогодні є недостатньо дослідженою, хоча і надзвичайно актуальною й важливою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Світові тенденції до інтеграції та реалії сьогодення формують мовну політику ЄС, що концентрується на трьох стратегічних напрямках: вивчення іноземних мов упродовж життя, покращення викладання іноземних мов, створення сприятливого середовища для вивчення мов. Розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя є одним із пріоритетних напрямів державної політики України щодо розвитку освіти у 21 сторіччі.

В основі навчання протягом життя лежить мотивація тих, хто навчається, їхня націленість на отримання якісного результату, бажання самовдосконалення в певній сфері та вміння отримувати позитивні результати самостійно.

Розглядаючи процес отримання вищої освіти студентами та курсантами ВВНЗ, можна зазначити, що формування мотиваційної компетентності до навчання і самонавчання та саморозвитку має ще більше значення, ніж у звичайному вищому навчальному закладі. Враховуючи особливості побудови навчального процесу у ВВНЗ, не завжди курсант має можливість відвідувати всі заняття і деякі теми йому приходиться опановувати самостійно. Тому питання формування та підтримання мотивації до отримання знань починає відігравати ще більшу роль, адже легко бути зацікавленим на занятті і складніше, коли опановуєш навчальний матеріал самостійно.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення практичних шляхів формування мотиваційної компетентності курсантів на заняттях з ІМПС у ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу. З розвитком новітніх інформаційних технологій, аудіо, відео, комп'ютерного та мобільного забезпечення навчання, здавалося би, проблема мотивації студентів і курсантів до вивчення іноземної мови повинна була зникнути. Але, на жаль, вона продовжує бути досить актуальною. Тому важливим є визначення шляхів для підтримання зацікавленості курсантів на заняттях з ІМПС. Для цього необхідно розглянути поняття «мотивації», її складові і види.

Проаналізувавши наукові праці і дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, можна зазначити, що сам термін «мотивація» є багатогранним. Так, А. К. Маркова зазначає, що навчальна мотивація складається з ряду спонукань (потреби і смисл навчання, його мотиви, цілі, емоції, інтереси), які постійно змінюються і вступають у нові зв'язки один з одним [4, с. 3]. Е. Еліот у своїй роботі «Handbook of competence and motivation» підкреслює, що найвизначніші підходи до вивчення питання мотивації сьогодні розглядають і поняття «компетентності». Він вивчає мотивацію як «мотивацію до професійного удосконалення» [6, с. 297]. Багато дослідників також вивчають питання мотивації як невід'ємну частину саморозвитку. Л.С. Виготський розглядає розвиток особистості як самостановлення, саморух, який знаходить втілення в теоріях творчої еволюції, яка направляється автономним, внутрішнім життєвим поривом цілеспрямованої особистості, волею до самоствердження і самовдосконалення [2, с. 248].

Основними складовими формування мотиваційної компетентності вважаються:
– потреби;
– стимул;
– мотив;
– інтерес;
– мета.

Розглянемо кожен з цих елементів у контексті вивчення курсантами ІМПС. Згідно з ієрархією потреб А. Маслоу, потребу у вивченні іноземної мови можна віднести до трьох вищих рівнів: пізнавальні, естетичні і потреби у «самоактуалізації». Ці три останні сходинки належать до потреб у самовираженні. Але вони тісно пов'язані з нижніми рівнями потреб: фізіологічними, потребами у безпеці і повазі. Сьогодні серед важливих умов успішної професійної кар'єри військового не останнє місце займають знання іноземних мов. Володіння англійською мовою робить працівника конкурентоспроможним на ринку праці, що дозволяє через задоволення потреб у самоактуалізації задовольнити потреби фізіологічні (заробити гроші на їжу, одежу) [7, с. 383].

Але самі потреби ще не є спонуканням до діяльності, і для того, щоб потреба виконала роль рушійної сили поведінки, необхідна наявність особливого «пускового механізму» – стимулу. Стимулом для вивчення іноземної мови може бути гарна оцінка, звільнення, майбутня успішна кар'єра, користування світовими інформаційними електронними ресурсами, читання книг і перегляд фільмів в оригіналі. Таким чином, стимул – це «предмет», який задовольнити потреби.

Мотив, за думкою Каверіна, – це образ успішної завершеної дії з реалізації потреби, передчуття досягнутого, що стає тією внутрішньою силою, яка змушує діяти [3, с. 24]. Сила мотиву більш за все залежить від емоційного стану, отже, для формування мотивації навчанням необхідно, перш за все, вміти викликати емоції і почуття у курсантів під час вивчення іноземної мови. І тут мотив тісно пов'язаний із зацікавленістю курсантів на занятті.

Інтерес вважається потенційно важливим компонентом формування мотиваційної компетентності. Для того, щоб викликати у курсантів інтерес до вивчення іноземної мови, необхідно організувати навчальний процес таким чином, щоб була висока мотивація, розширити їх кругозір, забезпечити їх пізнавальну активність на занятті і допомогти розвинути креативність.

Інформаційні комп'ютерні технології все впевненіше завойовують навчальний простір. Засоби нових інформаційних технологій – інтерактивне відео, телеконференція, електронна пошта – дозволяють в поєднанні з методом ділової гри підвищити якість навчального процесу. Зовсім недавно мультимедійні засоби в методичному

контексті включали в себе підручники з текстами і малюнками, аудіокасети та відеоматеріали, то на сьогоднішній день комп'ютер став синтезатором всіх названих засобів в одному пристрої. Для вирішення проблеми зацікавленості курсантів на занятті підходить використання веб-квест (Web-Quest). Веб-квест – один з найбільш ефективних способів управління самостійною роботою студентів в Інтернеті. Цей проект містить проблемні і одночасно творчі завдання, для виконання яких використовуються інформаційні ресурси Інтернету. Веб-квест-технології сприяють досягненню не лише практичних цілей (вміння читати, слухати і говорити іноземною мовою), а й освітніх, розвиваючих і виховних. Курсанти успішно знайомляться з загальнолюдськими цінностями, підвищуючи пізнавальну мотивацію [1, с. 21].

Не можна не згадати про використання інтерактивної дошки. Її використання підвищує рівень викладання ІМПС, збільшує ефективність навчання, має більший потенціал розкриття теми заняття, ніж проста дошка. Вона дозволяє використовувати найрізноманітніші матеріали одночасно: і зображення, і звук, і відео, і текст, і інші необхідні матеріали. Це – візуальний ресурс, який може допомогти викладачеві зробити заняття живими і привабливими для курсантів.

Сприяє формуванню інтересу до вивчення іноземної мови і використання нетрадиційних форм навчання. Навчальні рольові ігри зарекомендували себе як ефективні види роботи для підвищення інтересу і мотивації курсантів на занятті. Перевага ділових ігор на заняттях з ІМПС полягає в тому, що курсанти відпрацьовують такі професійні ситуації, які можуть знадобитися майбутньому спеціалістові у подальшій практичній діяльності. Під час ділової гри особлива увага приділяється формуванню навичок і вмінь ухвалення рішень за умови взаємодії, суперництваі конкуренції між активно діючими особами. В ділових іграх курсанти мають можливість виконувати ролі учасників певних ситуацій, протиборчих чи взаємодіючих сторін.

Також рольові ігри дозволяють обрати правильну мовну форму, специфічні ролі (командир – підлеглий, миротворець – місцевий житель, військовослужбовець НГУ – військовослужбовець іншої держави), мовний сценарій (прибуття до військової частини, проведення лекції з ознайомлення зі структурою Збройних сил України, зброєю та військовою технікою, допомога пораненим), мовні акти (знайомство, надання команд, збір інформації, переговори) і знання норм спілкування в конкретній ситуації.

Дієвим способом мотивації і підвищення інтересу курсантів на заняттях з ІМПС є використання відеоматеріалу, адже автентичні відеоматеріали надають зразки мови і мовлення, загальновживану і спеціальну лексику, ідіоми, метафори та ін., як їх використовують носії мови. Переглядаючи відеофільми курсанти починають порівнювати себе з носіями мови, занурюються в життя та мовні особливості іншомовної держави, знайомляться з військовими реаліями інших країн, що само по собі не може не мотивувати, не зацікавити.

І, нарешті, мета є одним з найважливіших компонентів мотивації. Мета встановлюється самою людиною і є дійсно сильним мотиватором для неї. Якщо курсант вирішив вивчити іноземну мову незалежно від будь-яких обставин і зовнішніх мотивів, то це найсильніша і найдієвіша мотивація. Викладач може тільки допомогти, зацікавити, показати всі плюси досягнення мети і підштовхнути курсанта до отримання бажаного.

Слід розрізняти також види мотивацій:

– зовнішня (коли курсант бачить, як працюють інші і отримують за це гарні оцінки, і в нього виникає бажання бути одним з них);

– внутрішня (яка не має зв'язку з зовнішніми обставинами і якщо курсант вирішив для себе вчити іноземну мову, то він цілеспрямовано рухається до своєї мети);

– стійка (ця мотивація постійно підкріплюється зовнішніми чи внутрішніми стимулами);

– нестійка (в цьому випадку курсанта необхідно постійно мотивувати чимось);

– позитивна (мотивація, яка спирається тільки на позитивні стимули. Наприклад, отримання звільнення за гарну оцінку);

– негативна (цей вид мотивації ґрунтується від протилежного – якщо курсант отримає погану оцінку, він не піде у звільнення) [5, с. 32–33].

Авжеж найпродуктивнішими і найпотужнішими для формування мотиваційної компетентності курсантів є позитивна і внутрішня види мотивації, які допоможуть отримати значущий результат і заохотити до вивчення іноземної мови.

У процесі формування мотиваційної компетентності окреме місце посідає створення ситуацій успіху на заняттях з ІМПС у ВВНЗ, при яких процес отримання знань буде цікавим, комфортним і необхідним, в першу чергу, для самих курсантів.

Пошук нових оптимальних, найбільш ефективних способів в останні роки розширюється. Сьогодні постійно зростає науковий інтерес до акмеології. Акмеологічна технологія навчання – це технологія досягнення успіху і високих результатів у навчанні та розвитку учня на основі стійкої мотивації; це системно-орієнтоване розвивальне навчання, побудоване шляхом проектування навчального процесу та поетапної діагностики.

Створюючи ситуацію успіху на уроках, викладач допомагає курсантам подолати невпевненість у власних силах. Він учить їх не боятися власних помилок, переконує, що не помиляється тільки той, хто нічого не робить, мотивує до навчання і самопізнання.

Під час створення ситуацій успіху на заняттях з ІМПС необхідно дотримуватися декількох умови. По-перше, необхідно дозволяти курсантам бачити результати своєї праці. Відомий американський психолог Д. Аріелі провів цікавий експеримент, в ході якого попросив учасників складати фігурки з конструктора Lego. За кожну фігурку учасники отримували гроші, але сума зменшувалася: за першу їм платили 3$, за другу – 2,70$ і т. д. Працювали учасники в двох групах. В першій групі зібрані фігурки відкладали, а в іншій – одразу ж розбирали на очах. В результаті, перша група зібрала 11 фігурок, а друга – 7. Як виявилося, людям достатньо мати результат своєї діяльності перед очима просто для того, щоб надихатися, бути мотивованими і продуктивними.

По-друге, не можна забувати про нагороду – як матеріальну, у вигляді оцінки, так і моральну, у вигляді похвали. Важливою є також позитивна оцінка можливостей. Для цього необхідно робити наголос на те, що у курсанта виходить добре, а що йому слід «підтягнути». Також треба пам'ятати про правило «потрійної задоволеності»: задоволеність діяльністю, робочою середою та робочим місцем. І, мабуть, найважливішою умовою для підвищення ефективності пізнавальної активності і мотивації курсантів є надання виразних і виправданих завдань. Для того щоб людина була мотивована, вона повинна розуміти, що вона робить, навіщо і наскільки добре виконує свою роботу. Курсанти повинні не просто відсидіти на занятті, виконуючи завдання, які вони не розуміють, але щиро цікавитися навчальним процесом і майбутніми результатами своєї роботи [8].

Висновки і пропозиції. Таким чином, розширення міжнародних зв'язків України з іншомовними державами, участь у міжнародному співробітництві та миротворчих місіях висуває до випускників вищих військових навчальних закладів нові вимоги, зокрема, володіння іноземною мовою. У зв'язку з цим актуальним стає формування мотиваційної компетентності курсантів на заняттях з ІМПС, адже першочерговим завданням є не просто змусити їх набувати знань, але відкрити їм світ можливостей, показати, чого вони можуть досягнути у своїй військовій кар'єрі, вивчаючи іноземну мову, закласти фундамент для їх стійкої внутрішньої мотивації. Успіх і мотивація курсантів ВВНЗ під час вивчення іноземної мови професійного спілкування залежить від багатьох факторів: їх власних потреб і стимулів, наявності інтересу до процесу навчання і його підтримання, вибору викладачем новітніх пізнавальних і захоплюючих форм навчання, уміння створювати на занятті комфортну і дружню атмосферу. Викладач повинен стимулювати самоконтроль, заохочувати і розвивати різні способи продуктивної співпраці з курсантами.

Список літератури:

1. Андреева М. В. Технологии веб-квест в формировании коммуникативной и социокультурной компетенции // Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранным языкам. Тезисы докладов I Международной научно-практической конференции. – М.: МПГУ, 2004. – С. 20–25.
2. Выготский Л. С. Собр. соч.: в 6 т. Т. 4. Ч. 1: Детская психология. – М.: Педагогика, 1984. – 433 с.
3. Каверин С. Б. Мотивация труда / С. Б. Каверин. – М.: ИПРАН, 1998. – С. 24.
4. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: пособие для учителя / А. К. Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
5. Пономарёв И. П. Мотивация работой в организации / И. П. Пономарёв. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 224 с.
6. Elliot Andrew J. Handbook of Competence and Motivation / Andrew J. Elliot, Carol S. Dweck. – New York.: The Guilford Press, 2005. – 686 p.
7. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation / A. H. Maslow. – Washington, DC.: Psychological Review, 50(4), 1943. – Pp. 370–396.
8. 7 факторов, которые мотивируют нас работать лучше и больше [Електронний ресурс] / Народный корреспондент. – Киев, 2017. – Режим доступу: http://wap.nk.org.ua/obshchestvo/7-faktorov-kotoryie-motiviruyut-nas-rabotat-luchshe-i-bolshe-104027

Нигаметзянова К.Р.
Национальная академия Национальной гвардии Украины

ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ КУРСАНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ

Аннотация
В статье исследована проблема формирования мотивационной компетентности курсантов высших военных учебных заведений на занятиях по иностранному языку профессионального общения (ИЯПО). Рассмотрены понятия «мотивация» и «мотивационная компетентность», компоненты и виды мотивации в контексте изучения курсантами ИЯПО. Внимание акцентировано на практических способах активизации мотивационно-познавательной деятельности курсантов на занятиях и во время самостоятельного овладения иностранным языком. На основе изучения нетрадиционных форм обучения, использования визуальных ресурсов и информационных компьютерных технологий, установлено, что новые технологии являются действенным способом мотивации и повышения интереса. Отдельно рассмотрено создание «ситуаций успеха» для повышения мотивации и увеличения продуктивности учебной работы.
Ключевые слова: мотивация, мотивационная компетентность, компонент, формирование, курсант, ИЯПО.

Nihametzianova K.R.
National Academy of the National Guard of Ukraine

FORMING THE CADETS' MOTIVATIONAL COMPETENCE AT THE LESSONS OF ENGLISH FOR PROFESSIONAL COMMUNICATION

Summary
The problem of forming the motivational competence of cadets' at the lessons of English for Professional Communication (EPC), at the highest military educational establishments was investigated in the article. The concepts «motivation» and «motivational competence», components and types of motivation were considered in the concept of studying EPC. Much attention was given to practical ways of activating cadets' motivational and cognitive activity at the lessons and during self-studying a foreign language. Based on consideration of alternative forms of education, visual resources and informational computer technologies, it was found that new technologies are the efficient and effective way to motivate and heighten interest. Creating the «situations of success» for motivation and productivity increase during studies was separately considered in the article.
Keywords: motivation, motivational competence, component, formation, cadet, EPC.

УДК 378.461

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГА ТА ЙОГО ЧИННИКИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ЛІНГВОДИДАКТІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ

Орєхова Л.І.
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

Досліджується модель мовнотворчої особистості вчителя в роботах вітчизняних лінгводидактів. Зважаючи на публічність педагогічної професії, учитель школи й викладач вищого навчального закладу є носіями елітарної мовленнєвої культури, яка повинна бути зразком для учнів і мовленнєвим ідеалом у їх самостійній мовленнєвотворчій діяльності.
Ключові слова: творчий розвиток педагога, риторична особистість, мовленнєва культура, творча самореалізація, педагогічний досвід.

Постановка проблеми. Удосконалення різних галузей освіти та інтеграція України у світову систему вищої освіти зажадали переосмислення основних напрямів професійної підготовки педагогічних кадрів. Зараз пріоритетним напрямком в освіті стає розвиток і виховання творчої особистості, здатної до самореалізації у швидко мінливих соціально-економічних умовах. З погляду педагогічної науки, навчання має бути орієнтовано на творчу самореалізацію особистості. Ця вимога цілком закономірна, оскільки самореалізація є внутрішньою умовою, рушійною силою й мотивом здійснення предметних і соціальних перетворень людини. Таким чином, головною метою освіти стає формування професійно і соціально компетентної особистості, здатної до творчості і самовизначення в умовах мінливого світу, що володіє розвиненим почуттям відповідальності й прагнення до творення. Основною метою державної політики в галузі вищої освіти є створення умов для розвитку висококультурної особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти й організації навчально-виховного процесу відповідно до європейських і світових стандартів. Саме тому посилюються вимоги до викладача вищого навчального закладу, який відіграє провідну роль у реалізації актуальних завдань освітньої сфери.

Сучасна система підготовки викладачів орієнтована виключно на розвиток професійних умінь і навичок. Поза увагою залишається формування педагогічної культури майбутніх викладачів вищого навчального закладу. Педагогічна культура є частиною загальнолюдської культури. У ній найбільш повно відображені духовні та матеріальні цінності освіти й виховання, способи творчої педагогічної діяльності, необхідні для здійснення освітньо-виховного процесу. Отже, реальні потреби вищої й загальноосвітньої школи зумовлюють підвищення інтересу науковців до проблеми педагогічної культури.

Важливою складовою педагогічної культури є мовна культура. В історико-педагогічній, періодичній та публіцистичній літературі цю тему розкрито відомими педагогами і громадськими діячами як того часу, так і сучасності. У методологічній основі вивчали педагогічні проблеми В. П. Зінченко, І. Ф. Ісаєв, В. А. Караковський, О. Сухомлинська та ін; концепції професійно-педагогічної культу-

ри – Е. Т. Ардашірова, В. Л. Бенін, Є. Н. Шиянов, яка визначає ідею суб'єктивного розвитку особистості вчителя в процесі творчої самореалізації індивідуально-психологічних, інтелектуальних сил і здібностей як провідного напряму психолого-педагогічних досліджень; у культурологічному – значний внесок у розробку культурологічного підходу в педагогіці внесли Є. В. Бондаревська, І. Ф. Ісаєв, В. А. Сластьонін, та ін; у діалогічному, в основі якого закладені теорії педагогічного спілкування видатних вітчизняних педагогів І. Огієнка, С. Русової, К. Д. Ушинського, М. О. Корфа, М. М. Бекетова, С. І. Миропольського, М. І. Павлика, І. Я. Франка, А. С. Макаренка, В. Сухомлинського; дослідження різних видів спілкування і «суб'єкт-суб'єктних» відносин у процесі навчання як необхідної умови самореалізації педагога (І. А. Зимня, Є. І. Ільїн, М. С. Каган, Ю. В. Сенько та ін); індивідуально-творчому, що розробляється В. І. Андреєвим, В. І. Загвязінським. У сучасній літературі, що присвячена педагогіці вищої школи, значна частина публікацій стосується проблем педагогічній культури в цілому, і значно менше уваги приділяється проблемі мовленнєвої культури педагога. Тому **метою нашого дослідження** є аналіз досліджень вітчизняних лінгводидактів кінця XIX – поч. XX століть, що стосуються формування мовленнєвої культури, творчого розвитку педагога вищої школи, студента як майбутнього педагога, і можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Потреба у формуванні ідеалу вчителя-ритора й підготовці його сьогодні у вищих навчальних закладах пояснюється багатьма причинами як суспільного, державного характеру, так і вузькопрофесійного. По-перше, тим, що «в українському суспільстві нині поширюється сучасний американський риторичний ідеал, чужий слов'янській культурі, зокрема українській, яка завжди мала міцні традиції успадкування еллінської античної культури» [3]. По-друге, українське суспільство не звільнилося й від тоталітарного риторичного ідеалу. По-третє, низьким загальним рівнем мовленнєвої культури в суспільстві. По-четверте, зразок мовлення й мовленнєвої поведінки педагога повинен забезпечити його вихованця і гарними знаннями, і вмінням поводитися в суспільстві.

Велика увага має приділятися вивченню рідної мови. Не втратили актуальності сьогодні думки І. Огієнка щодо мовної освіти педагога: «Кожний учитель – якого б фаху він не був – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителеві виправдувати свого незнання рідної мови нефаховістю» [1, с. 130]. Виправданою і в сучасній освітній системі є вимога до викладачів усіх предметів «говорити тільки взірцевою рідною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення,… і завжди звертати пильну увагу, щоб на їхніх годинах панувала чиста літературна мова». Подібні вимоги сприяють формуванню мовної культури студентів.

Педагог вищої школи є включеним у соціальну структуру суспільства. Його роль у формуванні свідомого громадянина, гармонійної особистості є надзвичайно великою. Хоча особистість значною мірою формується у школі, проте в процесі навчання у вищому навчальному закладі людина здатна трансформувати свою особистість, прагнути до самовдосконалення і розширення власного світогляду.

Актуальними на наш час є ідеї видатного педагога Софії Русової, її три аспекти у націоналізації школи: народна словесність, мистецька й музична творчість. Слово народне, народні мистецькі вироби, спів – усе це «дає психічне задоволення учням, сприяє вільному розвиткові їх духовних сил» [3, с. 295].

У статті «Нова школа», що була надрукована в 1917 р. в журналі «Українська школа» читаємо: «На Вкраїні рідна мова – українська; нею й повинно вести активними творчими силами учнів» [4, с. 209]. Уся атмосфера повинна сприяти національному пробудженню учнів, пише Русова. Досліджуючи творчий шлях видатних українських митців, Русова робить висновки слідом за ними про те, що обов'язок кожної людини – пізнати самого себе, а знання та щастя – це мета життя, але щастя не як пишне матеріальне забезпечення, а як внутрішнє задоволення. «Кожний мусить знати народ і в своєму народові пізнати себе самого. Чи ти німець, чи ти українець, якщо визнаєш себе німцем, то й «німечествуй», так сказав Сковорода ще в кінці XVI ст., коли українці соромилися звати себе українцями, а росіяни лізли в французи» [5, с. 64]. Ці думки висловила Русова в роки розбудови молодої держави у книзі «Дошкільне виховання» (Катеринослав, 1918).

Український філософ П.Д. Юркевич педагогічну частину свого вчення бачить частиною плану побудови людського суспільства на засадах Істини, Добра, Краси, Гармонії. Це відчувається й у визначенні вимог до педагога. Фігура педагога, за П.Д. Юркевичем, притаманна як шкільному вчителю, так і викладачу вищого навчального закладу. Юркевич визначав університет як місце, яке має бути взірцем і рушійною силою у формуванні культурної і гармонійною особистості. На думку філософа, викладач повинен бути авторитетною і цілком щирою людиною; повинен викликати у вихованців любов до досконалості дій; переконувати тільки в тому, в чому сам переконаний; не потрібно бути швидким на поради, а мати велику моральну силу, щоб, даючи поради, бути цілком правдивим і говорити все по совісті, спонукати студентів до творчого пошуку й розвитку.

В. Сухомлинський особливого значення надавав роботі над собою, ототожнюючи поняття «творчість» і «самовизначення». Особистість як система складається з чисельності сутнісних сил, звідси – чисельність шляхів її самореалізації. Але ця кількість обмежена, і відокремлення можливих шляхів є запорукою ефективної самореалізації особистості.

Іван Семенович Нечуй-Левицький вважав головними рисами учителя ерудованість, повагу до учнів, високу культуру мовлення і поведінки, бажання розвивати у вихованців самостійність мислення, творчість, національну свідомість, самореалізовуватися і постійно самоудосконалюватися.

Видатний педагог К.Д. Ушинський був упевнений, що педагогічна діяльність потребує постійного натхнення і великої уваги суспільства, без підтримки якого педагоги поринуть у механічну рутину своєї роботи. Більш того, «при існуванні педагогічної літератури кожен вихова-

тель має змогу не обмежуватися тісним колом своєї плодовитої діяльності. Його досвід, думка, яку він виробив у своїй практиці, нове питання, що зародилося в його голові, – все це не залишається в межах його школи..., а може викликати гаряче співчуття, знайти захисників і перейти в дійсність... в широких межах громадської освіти цілої держави» [1, с. 9].

З погляду національного виховання Борисом Грінченком розглядаються культурологічні, гуманітарні, креативні підходи щодо формування особистості. Навчально-виховний процес, із позицій Б. Грінченка, є частиною духовного життя суспільства, яке передбачає трансляцію і подальший розвиток особливої національної та загальнолюдської, мовленнєвої культури, широкого наукового знання про світ і про людину.

Для реалізації процесу навчання студентів у повному обсязі перш за все необхідно забезпечити належний рівень підготовки викладацького персоналу, у зв'язку з чим необхідно дбати про можливість навчання самих педагогів. Він займав чітку позицію щодо необхідності та доцільності створення і розширення матеріальної та науково-методичної бази для підготовки спеціалістів у галузі педагогіки та виховної діяльності. Б. Грінченко в своїх наукових працях та на сторінках періодичних видань неодноразово звертав увагу на основні проблеми та завдання професійної підготовки вчителів. Одним з методів вирішення питання щодо підвищення рівня підготовки вчителів, Б. Грінченко пропонував проведення спеціалізованих педагогічних курсів, але, як поборник систематичності в будь-якому виді навчальної діяльності, педагог наголошував, що такі курси повинні бути регулярними, мати чітку тематичну спрямованість, повинні відповідати загальнодержавній програмі підготовки вчителів, логічним продовженням такого висновку було створення Б. Грінченком програми підготовки вчителів.

З позицій гуманізму, загальнолюдських цінностей, витоки яких лежать в українській духовності, розглядає педагога у своїх працях В.О. Сухомлинський. Узагальнюючи багаторічний власний досвід та досвід колег, учений-педагог поступово формує образ «справжнього педагога». Одним з обов'язкових умінь, необхідних кожному вчителю, вихователю, а також викладачу незалежно від фаху, В.О. Сухомлинський вважає «мистецтво говорити». Справжній педагог «повинен досконало володіти виховними засобами мудрого слова». На думку педагога слабкість «багатьох учителів у тому, що слова їх не доходять до тих, до кого вони звернені» [1, с. 49]. Ця проблема є надзвичайно актуальною і сьогодні. В.О. Сухомлинський писав: «Хороший учитель – це людина, що добре знає науку, на основі якої побудований предмет, котрий він викладає, закохана в цю науку, знає її горизонт – найновіші відкриття, дослідження, досягнення» [1, с. 49].

Актуальними є поради В.О. Сухомлинського «відточувати слово»; уникати марнослів'я, яке «розбещує душу людини», духовно роззброює її; виховувати у своїх вихованців «непримиренність і нетерпимість до балаканини, порожнього красномовства, тріскучої фрази»; намагатися, щоб «думка й слово одухотворялися ділом» [1]. У багатогранній спадщині вченого одне з чільних місць посідає розгляд актуальних проблем культури мови. Учитель-словесник за фахом, знавець багатьох мов – української, російської, німецької, французької, болгарської, чеської, польської, словацької, учений-педагог за покликанням, поет і літератор за вдачею, В. О. Сухомлинський, природно, не міг стояти осторонь від актуальних проблем лінгвістики. Та не тільки цим зумовлювався постійний і глибокий його інтерес до мови. Василь Олександрович бачив у мові могутній фактор становлення всебічно розвиненої особистості, дійовий засіб духовного зростання нашого суспільства. З розвитком мови, оволодінням нею він нерозривно пов'язував розвиток розуму, формування найтонших рис духовного обличчя людини. «Мовна культура, – за словами В. О. Сухомлинського, – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності. Завдяки мові людині стають доступні найрізноманітніші джерела, що живлять емоційну, інтелектуальну й вольову сферу її духовного життя. У мові відбивається ідейна спрямованість духовного життя людини, слово містить у собі невичерпні можливості для впливу на її світоглядну сферу» [1]. Як бачимо, у становлення культури мови Василь Олександрович Сухомлинський вкладав широкий зміст і не зводив його лише до вузько практичної мети живого спілкування. Такий підхід до трактування ролі культури слова у житті людини випливає з широти функцій самої мови. Величезну суспільну роль мови важко переоцінити. «Адже із думки і слова, – пише вчений, – почалося становлення людини; мисль, втілена в слово, підняла нас над природою, над усіма речами й явищами, над епохами й століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; у ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості й болі народу – всі його духовні цінності, творені століттями» [1].

С.Х. Чавдаров звертав увагу, що чільне місце у самоудосконаленні й мовній культурі викладача має відводитися роботі над словом, удосконаленню граматичних умінь, а також збагаченню словникового запасу новими словами, попередженню й усуненню лексичних жаргонізмів, діалектних і просторічних слів.

Від рівня мовленнєвої культури залежить як імідж, так і авторитет викладача. У сучасному світі інформація дуже швидко оновлюється, сама мова розширюється проникненням у неї іншомовних термінів, тому викладач має постійно збагачувати свій словниковий запас. Особливо важливою є вдосконалення педагогом своїх комунікативних навичок. Одного досвіду тут замало. Оволодіння педагогом високою культурою педагогічного спілкування потребує глибокого і всебічного вивчення психології спілкування. Література з психології спілкування постійно оновлюється і пропонує ефективні моделі розвитку комунікативних здібностей. Окрім того удосконалення мовної культури викладача потребує постійної, регулярної інтелектуальної і моральної підготовки.

Творча самореалізація супроводжується розвитком внутрішнього світу людини, його креативних, когнітивних, організаційно-діяльнісних і методологічних якостей, а творчої продукцією виступають: по-перше, матеріалізування результатів діяльності студента, майбутнього вчителя,

у вигляді оригінальної ідеї, сценарію і т.п., подруге, зміни особистих якостей студента, природно розвиваються в процесі професійної підготовки.

В. Моляко наголошує, що особистість самостійно діє в житті й досягає при цьому суттєвого розумового розвитку і професійного рівня майстерності, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством.

Педагогічне навчання передбачає співпрацю особистості в досягненні нею вершин професійної майстерності, особистішу самореалізацію, розвитку її творчого потенціалу.

В умовах модернізації вищої освіти триває пошук парадигми навчання, що відповідала б новим умовам і світовим стандартам. Тому очевидною є необхідність створення науково-гуманістичної системи навчання, обов'язковим компонентом якої має бути мовленнєва культура, володіння основами успішної комунікації. Формування комунікативно-риторичної компетенції спеціалістів для сфери підвищеної мовленнєвої відповідальності, тобто майбутньої еліти суспільства, необхідно вибудовувати концептуально й системно. Отже, серед багатьох названих підходів і уявлень про сучасного ідеального педагога помітно виділяється ще одна грань – педагог як особистість риторична. Вищою формою вираження мовленнєвої (комунікативної) й риторичної особистостей буде їх реалізація згідно з вимогами, що висуваються ідеальній мовленнєвій поведінці. Відповідно, вищою формою вираження мовленнєвої (комунікативної) особистості є мовленнєвий (комунікативний) ідеал, а риторичної – риторичний ідеал. Під мовленнєвим, чи комунікативним, ідеалом ми розуміємо ідеальний зразок мовленнєвої поведінки особистості, що склалася для інституційного типу дискурсу (педагогічний, медичний, політичний та ін.). Мовленнєвий ідеал є певним уявленням мовленнєвої особистості про те, чому саме вона повинна відповідати в суспільних оцінках і уявленнях. Велике значення для процесу підготовки сучасного вчителя мають, на наш погляд, античні риторичні традиції, давньоукраїнський ідеал мовленнєвої поведінки, кращі риторичні зразки публічних виступів педагогів, учених, духовенства, надбання сучасних риторичних шкіл тощо. Заслуговує на увагу підхід А.К. Михальської до поняття риторичного ідеалу як ключового феномена з культурологічної точки зору, концептуальне бачення підготовки педагога-оратора, представлене у працях Г.М. Сагач; змістове наповнення поняття «риторичний ідеал» у дослідженні М.С. Хлєбникової, основні вимоги до промовців, розроблені українськими вченими (Л.І. Мацько, О.М. Мацько) тощо. Модель мовно-риторичної особистості вчителя ми розглядаємо не як певний шаблон, під який потрібно підганяти всіх, хто оволодіває цією спеціальністю, а як зразок, еталон, до якого потрібно прагнути. Необхідно зауважити, що модель спеціаліста повинна містити насамперед обов'язкові компоненти, тобто такі якості особистості, без яких не може відбутися спеціаліст. У складі такої моделі невід'ємним компонентом повинна бути професіограма оратора, тобто характеристика «професійних якостей, природних даних оратора, набір необхідних і достатніх якостей особистості, навичок, знань і умінь» [3, с. 348].

Висновки. Таким чином, риторичні знання і вміння, досконале володіння мовленнєвою стратегією і тактикою, уміння керувати комунікативним процесом і здійснювати бажаний вплив на учнівську аудиторію сприятимуть оптимізації й ефективності навчального процесу, посиленню пізнавального інтересу до будь-якої проблеми, розвитку творчого потенціалу, значно полегшать процес адаптації молодого педагога в колективі тощо. Зважаючи на публічність педагогічної професії, учитель школи й викладач вищого навчального закладу є носіями елітарної мовленнєвої культури, яка повинна бути зразком для учнів і мовленнєвим ідеалом у їх самостійній мовленнєтворчій діяльності. Як свідчить аналіз багатовікового досвіду, на процес формування ідеалу сучасного вчителя впливають культурно-історичні традиції, педагогічний досвід, процеси реформування й модернізації освітньої галузі, запити суспільства. Таким чином, сучасний педагог має бути громадянином-патріотом, мовною особистістю елітарного типу, професіоналом, творчим, самореалізованим, гарним оратором, освіченою сучасною людиною.

Список літератури:

1. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська. – К.: Науковий світ, 2003. – 418 с.
2. Мацько Л.І. Риторика: Навчальний посібник / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.
3. Русова С. Націоналізація освіти / Софія Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. – К.; 1997. – Кн. 1. – С. 44–92.
4. Русова С. Нова школа // Софія Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. – К.; 1997. – Кн. 2. – С. 5–15.
5. Русова С. Дошкільне виховання // Софія Русова // Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. – К.; 1997. – Кн. 1. – С. 44–92.
6. Сагач Г.М. Золотослів: Навчальний посібник для середніх і вищих начальних закладів / Г.М. Сагач. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.

Орехова Л.И.
Южноукраинский национальнй педагогический университет
имени К.Д. Ушинского

ТВОРЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПЕДАГОГА И ЕГО ФАКТОРЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЛИНГВОДИДАКТОВ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Аннотация
Исследуется модель языковой творческой личности учителя в работах отечественных лингводидактов. Учитывая публичность педагогической профессии, учитель школы и преподаватель высшего учебного заведения являются носителями элитарной речевой культуры, которая должна быть образцом для учащихся и языковым идеалом в их самостоятельной речевой творческой деятельности.
Ключевые слова: творческое развитие педагога, риторическая личность, речевая культура, творческая самореализация, педагогический опыт.

Orekhova L.I.
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky

CREATIVE DEVELOPMENT OF EDUCATOR AND ITS FACTORS IN THE RESEARCH OF DOMESTIC LANGUAGE EDUCATORS OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

Summary
The model of language teachers in the creative personality studies of domestic lingvodidaktov. Given the public nature of teaching profession, school teacher and a teacher of higher educational institutions are the bearers of the elitist culture of speech, which should be a model for students and language in their ideal of an independent voice of creative activity.
Keywords: creative development of the teacher, rhetorical personality, speech culture, creative self-realization, teaching experience.

УДК 784.1

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РОБОТИ З ДИТЯЧИМ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИМ КОЛЕКТИВОМ

Остапенко Л.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена питанням організації дитячого вокально-хорового колективу та застосування дидактичних принципів у його діяльності. Розкриваються основні принципи організації вокально-хорових занять з дитячим вокально-хоровим колективом, аналізується методика засвоєння музичного матеріалу дітьми різних вікових груп. Стаття викликана зростанням числа дитячих вокально-хорових колективів в Україні, недостатнього висвітлення у сучасній науковій та навчально-методичній літературі.
Ключові слова: діти, вокально-хоровий колектив, музичний твір, творча уява.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Одне з головних завдань музичного виховання, а саме початкового музичного розвитку і навчання співу полягає в тому, щоб пробудити інтерес дитини до музики, розвивати їх музичні здібності і найпростішим шляхом навчити їх музичній мові.

Вокально-хорова дитяча творчість – це дієвий засіб розвитку творчих здібностей дітей, який виховує естетичні смаки, уподобання, соціально-патріотичну спрямованість, національну гідність, повагу до традицій свого народу, пропагування кращих зразків національної вокально-хорової культури. Природженими можуть бути лише анатомо-фізіологічні особливості, задатки, які лежать в основі здібностей, а самі здібності завжди є наслідком розвитку. Рівень і якість розвитку музичних здібностей повністю залежить від середовища, практики, методів навчання. Серед багатьох аналізаторів, що активно діють у період музичного розвитку і навчання, слуховий, зоровий і руховий, а також голосовий апарат відіграють визначальну роль. Це свідчить про те, що не можна музичні здібності учня і його музичний розвиток та освіту розглядати тільки з боку слуху, оскільки у процесі музичного розвитку беруть участь й інші аналізатори, які також впливають на сприйняття

і відтворення музичних звуків. Дитяча здібність реагувати на висоту звуків розвивається з віком. Для дітей особливо важливим є виконання творів, які близькі їх сприйняттю, мисленню, уяві та доступні для їх розуміння (йдеться про твори української класики, народних пісень, фольклору тощо), що у свою чергу сприяє вихованню творчої активності особистості дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням теорії і практики вокально-хорової роботи з дитячим колективом багато уваги приділяли науковці, хормейстери, методисти. Питання діяльності дитячого творчого колективу розглядається дослідниками в різних аспектах: діяльність і особистість (Л. Анциферова, О. Леонтьєв); виховна діяльність (І. Андрухів, І. Коновальчук, В. Литньов, Ю. Поліщук, Н. Семергей, О. Робуль, Т. Рига, О. Хомич); ефективність діяльності колективу (Р. Немов); творча діяльність (І. Калашніков); вихованість особистості (О. Кульчицька, І. Мартинюк, Г. Сорока). Так, музично-співацькому вихованню дітей присвячені праці Г. Стулової, Д. Огороднова; систему музично-хорової освіти досліджували Г. Струве, В. Попов, В. Соколов, з українських корифеїв – Т. Малицька, С. Горбенко, Е. Віноградова, Т. Копилова, Р. Толмачов, А. Шейко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не кожний видатний хормейстер залишив після себе систему або хоча б методику вдосконалення своїх вокально-хорових творчих досягнень роботи з дитячим колективом в умовах сьогодення. Найголовнішою причиною, на наш погляд, є відсутність цілеспрямованих загально педагогічних поривань, викликаних браком науково-педагогічних підходів до своєї роботи. А ті хормейстери, які й займалися творчою діяльністю, просто не ставили перед собою завдань наукового узагальнення корисного досвіду, їхня робота базувалася на апріорному інстинктивному відчутті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В даній статті авторка робимо спробу узагальнити основні принципи роботи з дитячим вокально-хоровим колективом, які сприяють ефективному музичному розвитку дитини, його творчих здібностей, естетичних смаків і уподобань. Робота дитячого вокально-хорового колективу повинна будуватися насамперед на активному сприйнятті у відтворенні кращих зразків національної класики та фольклору. Звісно, що дзвінкий спів, творчий підхід до створення художнього образу за допомогою слова, музики, руху – це основні ознаки такого колективу. Ось чому конститутивне **завдання** сьогодення полягає в тому, щоб знайти належні форми і методи вокально-хорового виховання дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методика роботи з дитячим вокально-хоровим колективом спирається на соціальну, вікову психологію, загальну та музичну педагогіку. Разом із тим, у методиці дитячого виховання лежить практичний досвід, сучасні досягнення у галузі дитячого музичного вокально-хорового виконавства. Все це зумовлює наступні характерні особливості роботи з таким колективом:

– варіювання та імпровізація як обов'язкова складова всієї системи навчання та виховання;

– підвищення ролі руху і слова;

– специфічний підхід до питання вокальної роботи та аналізу творів, які виконуються.

Здійснювати набір дітей до вокально-хорового колективу (професійного або аматорського) у більшості своїй можна без обмежень, незалежно від наявних у даний момент здібностей. Перш ніж розпочинати роботу з дітьми, ми повинні з'ясувати:

– рівень музичного розвитку дитини;

– голосовий і слуховий діапазон школярів;

– координаційний зв'язок між голосом, слухом і рухом;

– зорова і слухова реакція учнів на ритмічні і висотні звуки;

– дію рухової моторики на сприйняття і відтворення звуків.

Найбільш доцільний для початку формування творчого підходу та виконавської діяльності дітей є дошкільний вік, тобто вік, коли інтенсивно розвиваються здібності та формується особистість дитини. Адже протягом дошкільного віку інтенсивно розвиваються творчі процеси – сприйняття, пам'ять, мислення, творча уява. Поступово дитина навчається діяти довільно у відповідності до свідомо поставленої мети. Починаються проявлятися задатки вищих почуттів – моральні, естетичні, інтелектуальні.

У цей період діти вже у змозі відрізнити трудову та навчальну діяльність від гри (хоча знання вони ще отримують з великим задоволенням саме в ігровій формі). Включаючись у навчальний процес, дошкільнята віком п'яти – шести років спроможні уважно слідкувати за поясненнями керівника колективу та засвоювати отримані знання. При цьому вони можуть використовувати такі прийоми запам'ятовування як багаторазове повторення та групове запам'ятовування навчального матеріалу.

Для розвитку музичного слуху не менш важливим є питання по фізіологічну будову голосу, його функціональну діяльність і методичні прийоми формування. Для дитини властиве черевно-діафрагмальне дихання. Під час розмовного мовлення до основного дихання додається грудне і поступово переходить у поверхове грудне дихання. Дитяча гортань маленька, голосові зв'язки короткі. Гортань розташована високо і діапазон дуже маленький, але з віком він розширюється. До шести років стать на діапазон голосу не впливає. Ось чому ми говоримо, що оптимальний вік для вокально-хорового виховання та організації дитячого колективу найбільш сприятливий саме дошкільний.

Разом із тим, для цього віку характерний прояв самостійних ініціативних дій, за рахунок чого активність дітей набуває творчого характеру. Все це свідчить про те, що починати систематичне засвоєння музичного вокально-хорового матеріалу з метою формування виконавських і творчих навичок дітей можна вже з п'яти-шестирічного віку. У цей період музичних матеріал (навчальний репертуар) для вокально-хорового виховання і навчання може бути не тільки сприйнятий та відтворений, але й творчо трансформованим достатньо свідомо.

Окремо варто зупинитися на такому питанні, як ступінь складності того, що дитина повинна усвідомити. Експериментальна практика дово-

дить, що діти п'яти – шести років з більшим задоволенням запам'ятовують музичний матеріал (пісеньки), в основі якого закладений будь-який один інтонаційний і ритмічний елемент, тобто найбільш простий музичний матеріал. Тому тільки засвоївши ряд простих елементів, можна переходити до більш складних творчих завдань. У більш старшому віці проведення вокально-хорової роботи на елементарному матеріалі може суттєво знизити інтерес, а отже, й емоційну віддачу, яка має велике значення для всього процесу засвоєння навчального репертуару в цілому.

Музичний розвиток і навчання є одним із складних психофізіологічних і педагогічних процесів, пов'язаних з комплексним розвитком всього організму людини. Як писав Б. Теплов у своїй праці «Психологія музичних здібностей» – не можна дійти до вірного сприйняття музики, якщо розглядати її тільки як естетичний предмет, тільки як об'єкт естетичного переживання [5, с. 39]. Вплив співу на людський організм (на зростаючий дитячій) і його розвиток доведений багатьма педагогами, фоніатрами, психологами, музикантами-хоровиками.

Загальна спрямованість процесу засвоєння вмінь і навичок спільної дитячої вокально-хорової роботи передбачає, у першу чергу, реалізацію чотирьох основних дидактичних принципів:

1. Індивідуальний підхід до дітей.
2. Активізація їх сприйняття, образного мислення та творчої ініціативи.
3. Комплексного засвоєння дитячого репертуару.
4. Послідовності у вокально-хоровому навчанні і вихованні.

Індивідуальний підхід.

Суть індивідуального підходу полягає у створенні оптимальних умов для розвитку здібностей кожної дитини. Цей принцип може і повинен бути реалізований у першу чергу за умов врахування вікових особливостей дітей. А це не простий процес, адже не завжди навіть досвідченому педагогу вдається простежити за складними змінами психіки учня. Одного таланту, спостережливості, багаторічного досвіду мало. Повинні спеціальні знання з педагогіки та психології – бо поряд з індивідуальними розмежуваннями існують загальні закономірності для вікового, психофізичного, розумового та музичного розвитку. Вікова психологія та музична педагогіка має у своєму арсеналі велику кількість практичних доробок, але остаточно не стали теоретичною основою у галузі дитячого вокально-хорового навчання і виховання.

Як відомо, психологи розрізняють такі вікові періоди:

– самий ранній – до трьох років;
– середній – від трьох до семи років;
– від семи до одинадцяти років;
– підлітковий – від одинадцяти до п'ятнадцяти.

Оптимальний варіант у дитячому вокально-хоровому вихованні і навчанні передбачає проведення занять, починаючи зі старшого дошкільного віку (п'ять-шість років) і закінчуючи юнацьким віком (п'ятнадцять-сімнадцять років).

Розподіл на вікові групи у дитячих вокально-хорових колективах співпадає з загальноприйнятими:

– підготовча група – п'ять-шість років:
– хор молодших класів – з семи до одинадцяти років:
– старший хор – з дванадцяти до сімнадцяти років.

Такі дані психологів за віковою специфікою ми наводимо відповідно до вказаних хорових груп в узагальненому вигляді.

Інтенсивний біологічний розвиток організму у цей час обумовлює надзвичайну рухливість, яка знаходить своє вираження у грі. До думку відомого психолога у галузі вікової і педагогічної психології В. В. Давидова, саме у цей час формується і розвивається символічна функція в уяві, поступово створюється психологічна передумова абстрактного теоретичного мислення (довільність або безпідставність психічних процесів, внутрішній план дій, рефлексія) [2, с. 27].

Підлітковий період (11–12 років) характеризується підвищеною активністю, розширенням кола потреб та спонукань, прагнення стверджувати сою самостійність. Поряд з цим у підлітка підвищене враження, стомлюваність, сором'язливість. Це етап оволодіння здібністю будувати загальне у залежності від різних задач та вимог життя, здібність орієнтуватися особистих особливостях інших людей, свідомо підкорюватися загальноприйнятим нормам та правилам у колективі.

Врахування вікової специфіки допомагає у пошуках тих чи інших форм та методів роботи, відіграє неабияку роль у репертуарній політиці особливо на початковому етапі вокально-хорового виховання і навчання.

Які шляхи реалізації принципу індивідуального підходу у роботі з початківцями у вокально-хоровому дитячому колективі? Йдеться насамперед про вік у підготовчій групі, хоча цей факт не виключає можливість початку занять з початківцями і з більш пізнім віком. Адже діти приходять з різних сімей та різних соціальних груп населення, їх фізичні, індивідуально-психологічні особливості, включаючи й музичні дані, проявляються по різному.

Враховуючи вищесказане, необхідно отримати вичерпні дані про кожного учасника вокально-хорового дитячого колективу. А така можливість з'явиться тоді, коли діти звикнуть до нової обстановки. В іншому випадку, коли дитина стидається або, навпаки, прагнучи звернути на себе увагу, вони будуть все робити незграбно.

Тому дуже корисно провести декілька хорових репетицій з повним складом і розучити най простi пісні, ігри, тексти. Для хористів п'яти – шестирічного віку це може бути пісня, побудована на малотерцових по співках, для молодшого шкільного віку – пісні, побудовані на квартових стрибках, а початківця у більш старшому віці доцільно порекомендувати пісні, побудовані на оспівуванні однієї ноти.

Основна задача педагога – надати можливість хористам-початківцям відчути себе спокійно та невимушено, усвідомлювати, що на кожного з них направлена прихильна й вимоглива увага.

На початковому етапі одним з головних методів для педагога-хормейстера повинно стати спостереження і аналіз. Корисно вести щоденник, у якому фіксуються у стислій формі власні враження, узагальнення, висновки, рекомендації.

Зазначаючи про основні принципи роботи з дитячим вокально-хоровим колективом, потрібно також приділяти особливу увагу роботу з батьками.

Багато хто з початківців-хормейстерів ігнорує таке спілкування і обмежується лише загальними зборами з ряду причин – недостатнім досвідом роботи, невпевненості в собі або навпаки – перебільшення свого «Я» у професійній діяльності, амбіційністю тощо. Тому досвідчені педагоги-практики рекомендують розпочинати роботу з дітьми з опитування батьків. Це може бути у формі анкети або усного опитування, бесіди тощо. З їх допомогою можна найбільш чітко встановити коло інтересів дитини, приблизний об'єм його музичної освіти, ступінь активності, які присутні у звичному середовищу (у тому числі й творчої активності). Бо дуже часто трапляється той факт, що дитина на перших заняттях не може чисто інтонувати не тому, що у неї відсутні музичні здібності, а тому, що для неї є незвична атмосфера. Як правило, молоді початківці-хормейстери просять батьків не приводити більше дитину на репетиції, що не припустимо. Потрібно запропонувати дитині просто сидіти і слухати, як співають інші й через який час дитина «втягнеться» у колектив і навіть буде кращим виконавцем або сама відмовиться від занять.

Поступово у процесі вокально-хорового виховання і навчання все більше будуть проявлятися музичні дані кожного хориста. На цьому етапі потрібно конкретизувати та узагальнювати спостереження педагога за допомогою контрольного опитування. Як правило, це відбувається після декількох занять. До цього часу діти встигають вивчити одну-дві пісні, можуть виконувати відповідні ігрові завдання-вправи. Можна проводити опитування по одному і по дві-три дитини одночасно, чергуючи спів із рухом по колу, притопами, плесканнями в долоні, декламацією тексту тощо. Головне – це у всіх видах вправ надати можливість кожній дитині бути солістом.

Враховуючи отримані дані про дітей та дані їх контрольного опитування можна запропонувати поділити весь хоровий склад на підгрупи. Це допоможе у створенні оптимального режиму роботи в цілому. Один із визначальних критеріїв – можливість відтворення дитиною засвоєного навчального матеріалу. Таким чином буде створено дві групи – перша – діти, які без труднощів повторюють простий мотив пісні і друга – діти, які не можуть відтворити той чи інший мотив або відтворюють з великими труднощами (в силу тих чи інших обставин).

Існують різні прийоми для стимулювання розвитку у дітей-хористів точного інтонування О. Білобородова, В. Ковалів, О. Островського. Один із них заснований на тому, що діти краще за все відтворюють інтонацію своїх колег по хоровому колективу. Тому потрібно створити умови, за яких на дітей з другої підгрупи активно буде впливати не тільки хормейстер, але й діти з першої підгрупи. При системі занять, які проводиться два рази на тиждень, позитивний результат, на думку педагогів-практиків, дає чергування загальних репетицій та за підгрупами. Репетиція по підгрупах дозволяє приділити кожному з хористів більше уваги, пробудити його активність, ініціативність, самостійність. Подібне розмежування на підгрупи особливо ефективне для великого складу хорового колективу. Якщо група невелика, то можна постійно займатися всьому колективу. У такому разі корисно також ділити весь склад на підгрупи у відповідності з діапазоном голосів, особливо їх верхньому кордоном (у молодшому віці не слід намагатися до розширення нижньої частини діапазону, оскільки це пов'язане з використанням грудного регістру). Наприклад, візьмемо підготовчу групу. У ній може бути наступний поділ:

1 підгрупа – самі високі звуки, які відтворюються – мі – фа 1 октави;

2 підгрупа – самі високі звуки, які відтворюються – соль – ля 1 октави;

3 підгрупа – самі високі звуки, які відтворюються – сі1 – до 2 октави;

4 підгрупа – самі високі звуки, які відтворюються – мі – фа 2 октави.

У кожній підгрупі може бути від 5 учасників, але бажано, щоб сюди входили і діти з чистою інтонацією, і діти, які складно координують свої слухові уяви у роботі голосового апарату. При такому розподілі обов'язкове чергування співу окремих підгруп та колективу в цілому. Спів у таких підгрупах дозволяє скоріше виробити єдину манеру звукоутворення і звуковедення, діти поступово набувають навики ансамблевого унісонного співу, їх свідомість підготовлена до розподілу на хорові партії. У процесі хорових занять дитячі голоси поступово міцнішають та розвиваються, діапазон голосів протягом року розширюється до соль – ля 2 октави, середні голоси можуть відтворювати до – ре 2 октави.

Даний принцип індивідуального підходу (який ми вище виклали) роботи дитячого вокально-хорового колективу діє у процесі всього формування виконавсько-творчої діяльності колективу.

Активізація їх сприйняття, образного мислення та творчої ініціативи.

Цей принцип має велике значення для всього процесу системного засвоєння хорового музичного матеріалу (репертуару). Не можна не погодитися з видним дитячим психологом А. А. Люблінською, яка наголошувала, що «поза активністю дитини немає його спілкування з середовищем, а поза спілкування немає розвитку» [4, с. 275]. Дійсно, без активності самої дитини весь процес засвоєння музичного матеріалу належним чином не може впливати на розвиток музичних і творчих здібностей, набуття відповідних знань, вмінь і навичок. Тому головне завдання педагога-хормейстера – розвиток різних видів активності кожного хориста.

Як відомо, активне сприйняття і мислення можливе лише за умов уваги. У психології розрізняють довільну і увагу і таку, яка направляється вольовим зусиллям людини. Як правило, спостерігається перехід від одного виду уваги в інший. Частота таких переходів або домінування одного з видів залежить від особливостей нервової системи дитини. Наприклад, увага дітей з підвищеною або легкою збудженістю швидко направляється на необхідний предмет, але фіксується на ньому з великою складністю, ніж у дітей з повільною збудливістю. Чим менше активна дитина, тим частіше його увага переключається та відключається і навпаки, стійка увага говорить про загальну активність.

У дітей старшого дошкільного віку увага підтримується достатньо легко за допомогою за-

цікавлення до процесу і результату діяльності. Тому слід чітко відбирати навчальний матеріал (репертуар) для хорових занять, ретельно продумувати план проведення кожного заняття, яке повинно носити живий характер і загальний емоційне піднесення. При цьому досить важливо постійно тренувати та направляти увагу дітей. Добрим тренуванням уваги є підпорядкування загальним вимогам і, відповідно до цього, робота в єдиному темпі. Іноді виникає питання про доцільність вимог від таких маленьких дітей сталої уваги протягом 45 хвилин. Але, як свідчать практики-психологи – так. Діти можуть зберігати стійку увагу протягом 96–100 хвилин! Це не означає обов'язкового постійного дотримання такої уваги. Перш за все мова йде про те, що заняття повинні включати різні форми і методи роботи, різні за своїми цілями завдання. Відпочиваючи від одного виду завдання і переключаючись на інше, можна досить довго володіти увагою дітей навіть самого молодшого віку.

Ми можемо визначити обов'язкові складові частини заняття:

1. Розспівування – комплекс різноманітних вправ, які підготовлюють голосовий апарат до засвоєння основного музичного матеріалу, відпрацювання різних виконавських і творчих прийомів.
2. Розучування нотного матеріалу.
3. Робота з вивченим музичним матеріалом – повторення, відпрацювання окремих виконавських прийомів, прагнення до художньої цілісності і завершеності форми.
4. Творчі завдання – робота по імпровізації і варіювання поетичного тексту, наспіву, рухів тощо.

Перераховані розділи можуть бути включеними до занять у будь якій послідовності (навіть вправи з розспівування можна застосовувати не на початку репетиції, а й у середині і навіть наприкінці в залежності від необхідності). Може також змінюватися і пропорціональна кількість частин – все залежить від поставленої педагогом задачі.

Розв'язуючи проблему розвитку активності кожної дитини, потрібно мати на увазі, що на всіх щаблях вона може бути виражена у трьох основних формах:

1. Наслідування, яке проявляється, як правило, мимоволі.
2. Виконання за вимогою дорослих необхідних дій.
3. Самостійні дії – вищий щабель активності, для якого потрібно володіти відповідними знаннями, вміннями і навичками. Такі дії мають яскраво вираженій творчій характер і достатньо чітко проявляються до шести років.

Активні наслідувані дії, які відбуваються спонтанно, дають дитині можливість скопіювати інтонацію, артикуляцію, проявлення будь яких емоцій. У практичній вокально-хоровій дитячій діяльності наслідування може бути широко використане. За їх допомогою вирішуються такі складні проблеми як набуття навичок співацького дихання, формування звуку тощо. У процесу виконання дитина поступово привчається вже з перших занять. У сфері виконавських дій знаходиться все те, що доступне малюкові. Сюди можна віднести виконання всіх прямих вказівок, що стосується процесу співу, рухів, співацької постави тощо.

Самостійні дії застосовуються також з початку процесу дитячого вокально-хорового виховання і навчання. На перших порах у формі роботи, запропонованої педагогом-хормейстером, використовуються здебільшого знання, накопичені дитиною до занять у даному колективі. До них поступово додаються нові елементи. На початковому етапі засвоєння музичного матеріалу (хорового дитячого репертуару) можуть використовуватися різні форми, які стимулюють творчу ініціативу дитини. Розробляючи методику засвоєння дитячого хорового репертуару, яка направлена на розвиток творчих навичок і вмінь у дітей, потрібно чітко означити свою основну задачу і направленість, постановку завдань та шляхів її розв'язання. Основним завданням у даному процесі є виховання у дітей вміння створювати з відомих заданих елементів побудови, комбінувати старе у нові сполучення, що і складає раціональну основу творчості. Така творча комбінаційна діяльність обов'язково відбувається в умовах емоційного підйому і саме вона допомагає розвитку творчих здібностей дітей та активному формуванню ґрунтовних знань у сфері дитячої вокально-хорової творчості.

Висновки з даного дослідження. Ознайомлення з різними точками зору на сучасні методи ефективного розвитку, навчання та виховання учасників дитячого вокально-хорового колективу повинне сприяти активізації навчально-методичної роботи керівників та педагогів, адже не кожен практик вміє на відповідному рівні поділитися досвідом своєї творчо-педагогічної роботи, узагальнити у конкретних методичних рекомендаціях окремі моменти загальної та професійної освіти та висвітлити їх у наукових та навчально-методичних збірках.

Список літератури:

1. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва, 1930. – 96 с.
2. Давыдов В. В. Проблемы возрастной и педагогической психологи. – Вопросы психологии. – № 4. – 1976. – С. 24–31.
3. Левитов Н. Д. Детская и педагогическая психология. – Москва, Просвещение, 1964. – 427 с.
4. Люблинская А. А. Детская психология. – Москва, Просвещение, 1971. – 410 с.
5. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов. -М., 1978. – 335 с.

Остапенко Л.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ РАБОТЫ С ДЕТСКИМ ВОКАЛЬНО-ХОРОВЫМ КОЛЛЕКТИВОМ

Аннотация
Статья посвящена вопросам организации детского вокально-хорового коллектива и применения дидактических принципов в его деятельности. Раскрываются основные принципы организации вокально-хоровых занятий с детским вокально-хоровым коллективом, анализируется методика усвоения музыкального материала детьми различных возрастных групп. Статья инициирована ростом числа детских вокально-хоровых коллективов в Украине, недостаточного освещения в современной научной и учебно-методической литературе.
Ключевые слова: дети, вокально-хоровой коллектив, музыкальное произведение, творческое воображение.

Ostapenko L.V.
Kiev National University of Culture and Arts

MAIN PRINCIPLES OF WORKING WITH CHILDREN'S VOCAL-CHOIR COLLECTIVE

Summary
The article is dedicated to the organization of children's vocal-choir and application of didactic principles in its operations. The basic principles of vocal and choral classes with children's vocal and choral groups, analyzed the technique of mastering musical material children of different age groups. The article caused by the increasing number of children's vocal and choral groups in Ukraine, insufficient coverage of modern scientific and educational literature.
Keywords: children, vocal-choir, music, creative imagination.

УДК 378.091.12:61–051]:005.963

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЇ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНО-ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛІКАРЯ

Пайкуш М.А.
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького

У статті проаналізовано філософські передумови формування змісту професійної підготовки майбутніх лікарів в контексті інтеграційного підходу. Виявлено, що розроблена система інтеграції природничо-наукової та професійно-практичної підготовки медиків одночасно має забезпечувати якісний характер змін у навчанні студентів, незворотність цих змін та їх визначену направленість. Показано, що сучасна освіта лікарів має забезпечити інтеграцію різних способів освоєння світу і тим самим збільшити творчий потенціал фахівця. З'ясовано, що інтеграція змісту професійної підготовки лікарів грунтується на використанні загальних законів філософії. У цьому контексті визначено значення категорій філософії як методологічної основи інтеграції змісту професійної підготовки майбутніх лікарів. Виокремлено серед них категорії змісту і форми як основних для даного дослідження. Обгрунтовано методологічні передумови інтеграції природничо-наукової і професійно-практичної підготовки лікаря.
Ключові слова: освіта майбутнього лікаря, природничо-наукова підготовка, професійно-практична підготовка, інтеграційний підхід, зміст освіти, методологічні передумови.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження філософського аспекту інтеграційних процесів в освіті зумовлена зростанням її ролі у становленні нового суспільства знань. Зміст навчання за інтегративного підходу вимагає розуміння форми, а функція знань організує їх структуру. Якісно новий рівень інтегрованих знань не зводиться до суми відомостей, отриманих з об'єднаних дисциплін, а забезпечує вищу ефективність підготовки майбутнього фахівця.

Основними філософськими основами освіти вважають її принципову орієнтацію на майбутнє – «концепція випереджувальної освіти для того, щоб встигнути своєчасно підготувати мільйони людей до життя і професійної діяльності в нових умовах глобального інформаційного суспільства, що активно формується» [11, с. 14]. Нові

вимоги до якості професійної підготовки лікарів та результативності їх діяльності, що виникли в результаті сучасних тенденцій розвитку медицини, поставили перед освітою нові завдання. Їх розв'язання можливе за умови створення системи інтегративного навчання у медичному ВНЗ.

Методологічне обґрунтування інтеграції в контексті основних філософських категорій і понять служить основою для трансформації філософських закономірностей у педагогічні [5]. Формування змісту професійної підготовки майбутніх лікарів вимагає методологічного обґрунтування, що, своєю чергою, базується на певних філософських передумовах.

У процесі розроблення системи інтеграції природничо-наукової та професійно-практичної підготовки майбутнього лікаря можна лише прогнозувати майбутній розвиток якостей студентів, важливих для конкретного фаху. Для його створення ця система має одночасно забезпечувати якісний характер змін суб'єкта навчання, незворотність змін та їх визначену направленість.

Нині накопичено чималий досвід інтегрування багатьох дисциплін і відбувається рух від часткової до глобальної інтеграції в сучасному освітньому просторі. Основне завдання такої інтеграції в умовах нової парадигми вищої освіти полягає в тому, щоб вона стала ефективним інструментом професійної діяльності, забезпечуючи відповідність вимогам до сучасних фахівців із медицини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогіці накопичено значний досвід досліджень проблем інтеграції (В. Безрукова, А. Беляєва, М. Берулава, С. Гончаренко, Р. Гуревич, В. Загвязінський, І. Козловська, Д. Коломієць, О. Сергеєв, В. Сидоренко, М. Чапаєв та ін.). Найближчими до нашого дослідження є наукові розробки Н. Стучинської (інтеграція фундаментальної та фахової підготовки майбутніх лікарів у процесі вивчення фізико-математичних дисциплін) і Т. Темерівської (формування пізнавальної активності студентів медичного коледжу в процесі вивчення природничонаукових дисциплін). Ці праці сприяли становленню інтегративного підходу в професійній освіті, зокрема медичній.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, проблема інтеграції природничо-наукової та професійно-практичної підготовки майбутнього лікаря досліджена недостатньо, що зумовило вибір тематики пропонованої статті.

Формулювання цілей статті – обґрунтування методологічних основ інтеграції природничо-наукової та професійно-практичної підготовки майбутнього лікаря на засадах сучасної філософії освіти.

Виклад основного матеріалу. Нині обґрунтовується необхідність формування нової філософської концепції розвитку освіти «на основі розкриття інтеграційного потенціалу науково-освітніх мереж в інтеграційних процесах на інституційному рівні – формування інформаційно-освітнього середовища системи освіти на основі інтеграції інформаційно-освітніх середовищ окремих навчальних закладів, інтеграції освіти, науки й культури, формування інформаційної освіти у мережному середовищі» [8, с. 7].

Досліджуючи інтеграційні процеси, В. Бондаренко та Ф. Ващук зазначають, що в науці важливо встановити не лише єдність і взаємозв'язок предметів та явищ, а й визначити, як внаслідок взаємодії виникають нові предмети і явища, як відображаються ці процеси у свідомості їх учасників [1].

Основними принципово новими філософськими основами освіти О. Савченко пропонує вважати такі: «спрямованість на інноваційний тип розвитку суспільства на основі ефективного використання наукових знань і нових «проривних» інформаційних технологій, які дадуть можливість скоротити ресурсоспоживання; принципова орієнтація системи освіти на майбутнє» [11, с. 13–14].

Сучасна наука, філософія та інші способи освоєння світу поступово йдуть *до зближення та інтеграції, а не до диференціації*. З огляду на це освіта нині має забезпечити інтеграцію різних методів створення наукової картини світу і тим самим збільшити творчий потенціал людини для вільних і осмислених дій, цілісного сприйняття й усвідомлення світу.

Інтеграція змісту професійної підготовки майбутніх лікарів ґрунтується на використанні загальних законів філософії. Закон переходу кількості в якість передбачає, що кількісне наповнення змісту професійної підготовки лікарів зумовлює якісний стрибок, причому ці стрибки мають характер зовнішній (зміна і оновлення медичної галузі) та внутрішній (відповідні зміни у змісті природничо-наукової та професійно-практичної підготовки, зокрема, зміна не лише знань, а й способів їх одержання, якісні зміни особистості тощо). Інтегральність закону заперечення заперечення полягає в акумуляції змістових аспектів розвитку з повторами на вищому ступені. Доцільно, щоб кожен «виток спіралі» передбачав подвійне оновлення в системі «природничо-наукова – професійно-практична підготовка», що забезпечить можливість постійного оновлення змісту навчальних програм та усунення застарілої інформації, а також формування ціннісних орієнтацій майбутніх лікарів.

Не менш важливе значення мають категорії філософії як методологічна основа інтеграції змісту професійної підготовки майбутніх лікарів. При інтеграції внутрішнє і зовнішнє виступає порізному за відокремлених та міждисциплінарних підходів до знань. В останньому випадку зовнішнє стає внутрішнім і дає можливість уникнути зайвої деталізації та дублювання знань. Закономірність, необхідність та випадковість у контексті використання інтегрованих знань виражаються повніше. Під час розроблення системи змісту варто визначати не тільки необхідну складову, а й контролювати та мінімізувати випадкову складову. Одиничне та особливе слугує інтегрованими елементами, а утворена інтегративними засобами система має риси загального. Інтеграція знань про одиничне та особливе дає можливість сформувати повніші та ґрунтовніші знання про загальне. Опис причинного зв'язку характерний для інтегративного підходу до пізнання. Інтегративний підхід дає також можливість повніше схарактеризувати умови явища. Низка явищ, що розглядалися як можливі в одних науках, ста-

ють дійсністю в інших [4]. Визначення взаємодії категорій можливості та дійсності під час розроблення системи змісту з досить широкого простору можливих варіантів розроблення дозволяє вибрати лише ті, що відповідають дійсності – поставленим цілям і завданням розроблення.

У системі змісту як у системі відображення навчальної діяльності студентів мають бути присутні дві діалектично пов'язані компоненти – матеріальний об'єкт та ізоморфний йому ідеальний образ. Філософська категорія простору знаходиться у цій системі не лише у вигляді реального тривимірного фізичного простору, а й може існувати у вигляді абстрактного багатовимірного простору з довільною кількістю вимірів, використання якого в змісті дисциплін є доцільним з двох причин [7]. По-перше, багатовимірний простір дає можливість адекватного, математично коректного опису понять матеріальних об'єктів, які характеризуються наявністю чисельних та різнорідних ознак. По-друге, за допомогою такого простору можна створити образ матеріального об'єкту, що дає можливість ініціювати функціонування швидкісного декларативного механізму сприйняття та засвоєння навчальної інформації.

Найбільш важливими для нашого дослідження є категорії змісту та форми. Знання наявні лише в двох формах: змістовій (визначається єдністю об'єкта і предмета науки) та формалізованій (без зміни змісту). Зміст означає не лише суму субстрактів (елементів), а й відношення, зв'язки, процеси, тенденції розвитку всіх частин системи. Типами змісту виступають діалектичні пари: суттєвий – несуттєвий, необхідний – випадковий конструктивний – деструктивний тощо.

На наш погляд, одним із оптимальних підходів до формування змісту є інтегративний, який базується на грунтовних філософсько-методологічних засадах. Зміст знань і їх форма вимагають у деяких випадках саме інтегративного підходу, оскільки за ізольованого чи повністю синтетичного підходу до змісту і форми знань іноді спостерігається їх спотворення, зокрема невідповідність форми та змісту.

Методологічне знання є багаторівневим і міждисциплінарним, грунтується на філософії, гносеології та епістемології, онтології та продовжується у конкретних науках, виходячи на методичний рівень забезпечення як наукових досліджень, так й інших соціокультурних та економічних практик [10], способів пояснення процесів та явищ, що вивчаються, багатоваріантності науково-раціонального дискурсу. Сучасна наука відстоює ідеї принципової множинності описів і пояснень, наполягаючи лише на методологічній прозорості вихідних принципів та посилань, на послідовності та аргументованості наукового дискурсу, який передбачає діалог і критику принципів та способів міркування.

Отже, формування методологічної свідомості є одним із центральних аспектів підготовки фахівців майбутнього. На сучасному етапі розрізняють декілька рівнів методології. Зокрема, С. Гончаренко дотримується наступної класифікації [3]. Зміст першого з цих рівнів – філософські знання. Вони охоплюють філософські основи дослідження, його світоглядну функцію і загальнонаукові положення. Другий рівень – загальнонаукова методологія (системний, синергетичний, діяльнісний підхід, характеристика різних типів наукових досліджень, їхні етапи й елементи: гіпотеза, об'єкт і предмет дослідження, мета, завдання тощо). Третій рівень – конкретно-наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні, наприклад, у педагогіці. Методологія спеціальної науки охоплює не лише питання попередніх рівнів, наприклад, системний чи діяльнісний підхід або їх моделювання, а й проблеми, специфічні для наукового пізнання в даній галузі. Деякі науковці виокремлюють також четвертий рівень, котрий формують методика і техніка дослідження.

Філософська, або фундаментальна методологія, є найвищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності. Філософська методологія виконує два типи функцій [9]. По-перше, вона виявляє зміст наукової діяльності та її взаємозв'язки з іншими сферами діяльності, тобто розглядає науку стосовно практики, суспільства, культури людини, оскільки методологія не є особливим розділом філософії: методологічні функції щодо спеціальних наук філософія виконує загалом. По-друге, методологія розв'язує завдання оптимізації наукової діяльності, виходячи за межі філософії, хоча й спирається на розроблені нею загальнометодологічні орієнтири.

Філософія має не тільки давати поштовх педагогічному дослідженню, а й бути поряд з педагогікою на всіх етапах. Філософія виявляє зміст наукової діяльності, а її удосконалення, раціоналізація знаходиться за межами філософії. Тому з'являється потреба в науковому світогляді, що формує єдину, цілісну картину світу. Методологія починає діяти там, де відбуваються спроби побудувати нові способи духовного або практичного освоєння об'єктів дослідження. При цьому, методологічне знання не завжди є філософським. Філософія до певної міри виконує функцію методології пізнання та світоглядної інтерпретації одержаних результатів.

Особливості реформування освіти на сучасному етапі передбачають усвідомлення переходу на нову філософію освіти, розроблення нової парадигми освіти, переходу педагогічної практики на принципово нові теоретико-методологічні та технологічні основи. Рівень методологічного аналізу спрямований на світоглядну інтерпретацію результатів навчальної діяльності, форм і методів мислення, загальнонаукових принципів, форм, підходів до відображення реальної дійсності.

Загальнонаукова методологія виходить із деяких тенденцій, що характеризують сучасний етап розвитку науки: від диференціації наук до їх інтеграції, від координації до субординації, від суб'єктивності до об'єктивності в обґрунтуванні зв'язку наук, від ізольованості до міждисциплінарності, від замкнутості до взаємодії, від функціональності до субстратності, від множинності до єдності [2]. Загальнонаукова методологія застосовується у більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, а й методологічний зміст, спричинює критичний перегляд прийнятого досі поняттєвого апарату,

чинників, передумов і підходів. Нині спостерігається різка методологізація педагогічного знання, методологія якого визначається як система знань про вихідні положення, про основу і структуру едукаційної теорії, про принципи підходу і способи добування нових знань, що правильно відображає неперервно змінну педагогічну дійсність в умовах суспільства, що зазнає змін.

Методологія окремої науки відображає предмет її дослідження і рівень розвитку. Звідси не випливає, що спеціальна наукова методологія незалежна від філософських переконань – вона виходить із передумов загальнофілософської методології. Кожній окремій науці властива певна методологія. Вона містить сукупність гносеологічних принципів і установок пізнання, методів і прийомів наукового дослідження, що мають загальнотеоретичне значення. Зв'язок науки із практикою – головна проблема методології педагогіки, оскільки вона відображає сутність її предмета [6]. Конкретно-наукова методологія включає сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються в тій чи іншій галузі науки. Зокрема, найважливішим завданням підготовки фахівців є формування методологічного стилю мислення.

Викладене вище дозволило нам обґрунтувати такі ***методологічні передумови інтеграції природничо-наукової та професійно-практичної підготовки майбутнього лікаря***:

1. Зміст професійної медичної освіти, побудований на основі інтеграції, забезпечує професійну спрямованість природничо-наукових дисциплін, зокрема самостійне перенесення знань, умінь і навичок в умови практичної професійної діяльності з урахуванням особливостей внутрішньої інтеграції природничих наук та інтегрованості медичного знання.

2. Формування цілісної системи природничо-наукової та професійно-практичної підготовки майбутнього лікаря є складною, комплексною теоретичною і практичною проблемою. В процесі її вирішення необхідно враховувати як складність матеріалу предметних галузей навчальних дисциплін, так і складність психічних процесів та механізмів його засвоєння. Інтеграція знань сприяє формуванню деяких компонентів продуктивного мислення: його глибині, гнучкості, стійкості, усвідомленості.

3. Із погляду на перспективи майбутньої діяльності студентів вищих медичних закладів освіти інтегративний підхід задовольняє всі умови формування цілого, оскільки одна із суттєвих ознак інтеграції – утворення нової якості різнорідних елементів. Ефективне вирішення цієї фундаментальної теоретичної і практичної проблеми можливе лише на основі використання всезагальних філософських методів пізнання та діалектичної єдності процесів інтеграції і диференціації.

4. Інтеграція професійних і природничих знань студентів, базуючись на загальнопедагогічних закономірностях, має обов'язково враховувати не тільки особливості конкретної галузі – медицини, а й тих природничонаукових дисциплін, без яких неможлива повноцінна медична професійна освіта.

5. У процесі розроблення системи інтеграції природничо-наукової та професійно-практичної підготовки майбутнього лікаря можна лише прогнозувати майбутній розвиток професійно важливих якостей студентів. Для його забезпечення система має одночасно забезпечувати: якісний характер змін суб'єкта навчання; незворотність змін; визначену спрямованість змін.

6. Інтеграція природничо-наукових та медичних знань і вмінь студентів спрямована на забезпечення цілісності навчання. Таку інтеграцію у професійній підготовці майбутніх лікарів доцільно здійснювати на основі системотвірних, базових для медицини, природничих науках. На практиці інтегративний підхід реалізується на рівні змісту циклів дисциплін за двома напрямами: внутрішня інтеграція змісту природничо-наукової підготовки майбутніх лікарів; зовнішня інтеграція природничо-наукової підготовки з основами клінічних дисциплін.

7. Інтеграція потребує творчого, прогностичного підходу, врахування особливостей параметрів знань; виявлення специфіки структурування предметних та інтегрованих знань; передбачає застосування адекватних змісту форм, методів, засобів навчання.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, інтеграція природничонаукових та медичних знань і вмінь студентів сприяє формуванню низки компонентів продуктивного мислення, спрямована на забезпечення цілісності навчання. Таку інтеграцію у професійній підготовці майбутніх лікарів доцільно здійснювати на основі природничих наук, що є фундаментальними, на рівні змісту циклів дисциплін. При цьому філософська методологія виступає логічною основою законів і категорій клінічного мислення лікаря, сприяє об'єктивному відображенню істотних зв'язків і процесів навколишнього світу, визначає логічний характер розумового процесу у вирішенні теоретичних і практичних завдань.

У подальшому мова може йти про оновлення курсів, що складають основу фахових компетенцій майбутнього лікаря.

Список літератури:

1. Артьомов І. В. Філософія інтеграції: монографія / І. В. Артьомов, В. Д. Бондаренко, О. М. Ващук; За заг. ред. В. Д. Бондаренка, Ф. Г. Ващука. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 544 с.
2. Гинецинский В. И. Знание как категория педагогики: опыт педагогической когитологии / В. И. Гинецинский. – Ленинград: Издательство ЛГУ, 1989. – 144 с.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К.; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
4. Козловська І. М. Теоретичні та методичні основи інтеграції знань учнів професійно-технічної школи: дис. на здоб. наук. ступ. доктора пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / І. М. Козловська. – К., 2001. – 464 с.
5. Корчевський Д. О. Філософські аспекти інтеграції змісту підготовки майбутніх фахівців комп'ютерного профілю / Д. О. Корчевський / Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика

навчання та виховання. – Вип. 24. зб. наук. праць / за науковою ред. академіка В. І. Бондаря. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2014. – С. 104–110.
6. Краевский В. В. Методология научного исследования: пособие [для студ. и аспирантов пед. вузов и ун-тов] / В. В. Краевский. – СПб.: СПбГУП, 2001. – 148 с.
7. Лазарєв М. І. Теоретичні і методичні засади моделювання змісту загальноінженерних дисциплін для технологій навчання студентів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Лазарєв М. І. – Х., 2004. – 497 с.
8. Мельник О. Л. Інтеграційні процеси в освіті (соціально-філософський аспект): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук: спец. 09.00.10 – філософія освіти / О. Л. Мельник. – Київ – 2013. – 17 с.
9. Методологія наукової діяльності: навч. посіб. / Д. В. Чернілевський. – Вінниця: АМСКП, 2008. – 476 с.
10. Порев С. М. Питання методологічної підготовки в курсі основ наукових досліджень / С. М. Порев // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми – 2007. – Вип. 14. – С. 46–51.
11. Савченко О. О. Західна парадигма освіти на початку XXI століття (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук: спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії – Харків – 2008 – 23 с.

Пайкуш М.А.
Львовский национальный медицинский университет
имени Данила Галицкого

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНТЕГРАЦИИ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОЙ И ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ВРАЧА

Аннотация
В статье проанализированы философские предпосылки формирования содержания профессиональной подготовки будущих врачей в контексте интеграционного подхода. Исследовано, что разработанная система интеграции естественнонаучной и профессионально-практической подготовки медиков одновременно должна обеспечивать качественный характер изменений в учебе студентов, необратимость этих изменений и их определенную направленность. Показано, что современное образование врачей должно обеспечить интеграцию разных способов освоения мира и тем же увеличить творческий потенциал специалиста. Выяснено, что интеграция содержания профессиональной подготовки врачей основывается на использовании общих законов философии. В этом контексте определено значение категорий философии как методологической основы интеграции содержания профессиональной подготовки будущих врачей. Выделено среди них категории содержания и формы как главных для данного исследования. Обоснованы методологические предпосылки интеграции естественнонаучной и профессионально-практической подготовки врача.
Ключевые слова: образование будущего врача, естественнонаучная подготовка, профессионально-практическая подготовка, интеграционный подход, содержание образования, методологические предпосылки.

Paykush M.A.
Danylo Halytsky Lviv National Medical University

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF INTEGRATION IN SCIENTIFIC NATURE AND PROFESSIONAL-PRACTICE TRAINING OF THE DOCTORS

Summary
The article analyzes the philosophical preconditions for the formation of the content in professional training of future doctors in the context of the integrational approach. It was revealed, that the system of integration in scientific nature and professional-practical in the training of physicians must at the same time ensure the quality of the changes in the teaching of students, and irreversibility of these changes and their definite orientation. It is shown, that modern education of doctors should ensure the integration in different ways of mastering the world and thus increase the creative potential for the specialist. Also, it was determined, that the integration of the content in professional doctor's training is based on the use of general laws of philosophy. In this context, the significance of categories in philosophy, as a methodological basis for the integration of the content of the training of future physicians, are determined. Among them, there are categories of the content and the forms used as the main points for this research. The methodological preconditions of integration of scientific nature and professional-practical training of the doctor are substantiated.
Keywords: future doctor's education, scientific nature training, professional-practical training, integrational approach, content of education, methodological prerequisites.

УДК 37.035:316.46

ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Паламаренко І.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті зроблено аналіз підходів до формування лідерських якостей. Лідерство розглядається, як складний соціально-психологічний процес групового розвитку диференціюється за різними ознаками: за змістом діяльності, за характером діяльності, за стилем лідерства. Представлено хід чотири етапного емпіричного дослідження розвитку лідерських якостей майбутніх економістів. Автором представлені практичні рекомендації щодо формування лідерських якостей майбутніх економістів. Розроблена тренінгові програма щодо розвитку лідерських якостей майбутніх економістів.
Ключові слова: лідерства, лідерські якості, майбутні економісти, формування лідерських якостей, стиль лідерства.

Постановка проблеми. Сучасний соціально-економічний розвиток України потребує наявності освічених і кваліфікованих фахівців і впровадження ефективних технологій. Реалізації зазначених потреб безпосередньо сприяє Національна система вищої освіти. Важливим напрямом реформування освіти забезпечення випускників ВУЗів навичками необхідними на ринку праці. Сьогодні існує великий дисбаланс між навичками, які формуються у студентства і навичками які потрібні на робочому місці [5; 6]. Серед важливих навичок – лідерство.

Сьогодні інтерес до проблеми лідерства досить великий. І це природньо, тому що саме від дій лідерів, керівників, менеджерів залежить ефективне управління різними соціальними структурами, починаючи з груп, колективів підприємств, військових організацій і закінчуючи державою. Проблема лідерства є однією з найбільш суспільно значущих в усьому світі. Побудова будь-якого розвиненого суспільства об'єктивно зумовлює потребу в лідерах. Результативність та ефективність забезпечують подальший розвиток, який, як правило, залежить від сильної команди, «команди лідерів». Лідерство – це рух уперед та досягнення успіху разом зі своєю командою [8, с. 12].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На даний час існує багато різних концептуальних підходів до питання визначення феномена лідерства. З одного боку, лідерство розглядається як наявність певного набору якостей, які притаманні тим, хто успішно спричиняє вплив на інших, з іншого, лідерство – це процес несилового впливу в напрямку досягнення поставлених цілей. Для того, щоб складна організація ефективно виконувала свої завдання, необхідно забезпечити виконання всіх управлінських функцій. Лідерство і є тим видом діяльності, який пронизує всю систему управління. Неможливо ефективно виконувати функції планування, організації, мотивації і контролю, якщо немає ефективного керівництва і лідерів, здатних заохочувати інших працівників, позитивно впливати на них і вести за собою, досягаючи тим самим кінцевих результатів. Значення лідерства полягає у тому, щоб підтримувати цілісність і стійкість групи відносно зовнішніх та внутрішніх впливів; підтримувати порядок та єдність; уникати конфліктів; спонукати до діяльності інших членів групи та сприяти правильному сприйняттю ними соціальної спільноти, її цілей і власне самого лідерства.

Унаслідок чистої описовості й відсутності серйозного аналізу, передісторія вивчення феномена лідерства має свою специфіку. Спроби його політико-психологічного розгляду – надбання всієї письмової історії людства. В кінці XIX – на початку XX ст. основні підходи до даної проблеми носили суто описовий характер. Автори різних теорій спробували пояснити природу лідерства і виявити чинники, що впливають на цей феномен [3].

Проблему лідерства й лідерських якостей у психологічній науці досліджували відомі вчені: Г. Андреєва, Т. Бендас, О. Виханський, Ю. Волков, А. Журавльов, Р. Кричевський, Ю. Косолапова, Е. Кудряшова, Б. Паригін, А. Петровський, Р. Рижак та ін. В рамках психології менеджменту питання лідерства вивчались і вітчизняними, і зарубіжними дослідниками, серед яких: Д. Адаір, С. Алифанов, Т. Базаров, Б. Басс, У. Бенніс, В. Веснін, Г. Десс, П. Друкер, Д. Дункан, А. Карпов, А. Китов, С. Кіндел, Ю. Красовський, В. Лобанов, Д. Максвелл, Д. Макгрегор, А. Менегетті, А. Наумов, А. Свенцицький, А. Столяренко, Р. Стогдилл, Б. Уефлер, Ф. Фідлер та ін. Питаннями діагностики та розвитку лідерського й управлінського потенціалу займались В. Бакеєв, В. Вахніна, М. Дебольський, О. Євтихов, А. Кітов, В. Ковальчук, Л. Колодкін, Т. Коновалова, І. Мартиничев, А. Папкін, В. Позняков, І. Пономарьов, Н. Портнягіна, В. Петров, І. Реуцька, В. Рибніков, В. Смірнов, А. Столяренко, В. Уриваєв, Л. Шалагінова та ін. [1; 2; 4; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

За своїм соціальним становищем керівник, є формальним лідером свого підрозділу, але цього найчастіше виявляється недостатньо для ефективного керівництва підлеглими в обстановці, яка ускладнилася і висуває додаткові вимоги до професійних особистісних якостей.

Багато вітчизняних педагогів і психологів, які займаються проблемами вищої школи, досить обґрунтовано довели, що якості особистості значною мірою залежать від характеру її діяльності. (Б. Г. Ананьєв, О. С. Анісімов, І. Д. Бех, Л. І. Божович, В. І. Вдовюк, Л. Г. Вяткін, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, А. В. Карпов, Г. С. Костюк, Л. П. Меньшин, С. І. Самигін, А. Й. Сиротенко, Л. Д. Столяренко).

Таким чином актуальність теми полягає в тому, що на перший план поставлено одну з найбільш нагальних проблем, розв'язання якої дасть змогу значним чином підняти ефективність основ професійно-особистісної підготовки спе-

ціалістів, що володіють лідерськими якостями, та ефективно керувати підлеглими.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Недостатня теоретична розробка цієї проблеми в психолого-педагогічній літературі, потреба практики в удосконаленні системи професійної підготовки керівників, зокрема, розвитку їх лідерських якостей обумовили вибір теми дослідження: «Виховання лідерських якостей майбутніх економістів». Отже, актуальність досліджуваної проблеми зумовлена наступними факторами:

· наявністю незначної кількості досліджень у деяких сферах лідерства;

· вимогами суспільства і ринку праці до фахівців з високими лідерськими якостями та готовності педагогічних працівників до їх формування в умовах ВНЗ;

· низьким рівнем професіоналізму окремих сучасних керівників, що спричиняє неефективність їхньої діяльності.

Мета статті. Головною метою статті є висвітлення результатів теоретичного дослідження щодо формування лідерських якостей майбутніх економістів в умовах ВНЗ.

Викладення основного матеріалу. В результаті проведеного дослідження нами сформульованого науковий апарат та презентовано основні підходи до вирішення проблеми формування лідерських якостей майбутніх економістів.

Об'єкт дослідження: лідерські якості у майбутніх економістів.

Предмет дослідження: особливості розвитку лідерських якостей у майбутніх економістів в умовах ВНЗ.

Мета роботи: визначити особливості розвитку лідерських якостей у майбутніх економістів в умовах ВНЗ.

У відповідності з об'єктом, предметом і метою були визначені основні **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз вивчення проблеми розвитку лідерських якостей майбутніх економістів у психолог-педагогічних дослідженнях.

2. Провести емпіричне дослідження особливостей розвитку лідерських якостей у майбутніх економістів.

3. Розробити практичні рекомендації щодо розвитку лідерських якостей у майбутніх економістів.

Емпірична база дослідження. Емпіричне дослідження проведено на базі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вибірка складалась із 120 осіб.

Матеріали та методи дослідження. Емпіричне дослідження розвитку лідерських якостей майбутніх економістів було проведено у чотири етапи. На першому етапі було здійснено теоретичний аналіз проблеми розвитку лідерства та особливостей його прояву у студентському середовищі. Аналіз літературних джерел дозволив визначити наступні показники лідерства: стресостійкість, мотивація досягнення, комунікативність та саморегуляція. Вищезазначені показники було використано у подальшому як показники емпіричного дослідження.

На другому етапі було проведено емпіричне дослідження розвитку лідерських якостей у майбутніх економістів. За допомогою експертних оцінок було визначено схильність студентів до лідерства, і відповідно до цього вони були розділені на 3 групи: перша група – з низьким рівнем прояву лідерських якостей, друга група – з середнім рівнем та третя група – з високим рівнем. Після цього були виміряні показники емпіричного дослідження, які були визначені на основі аналізу наукової літератури.

На третьому етапі дослідження здійснюється інтерпретація даних та формулювання висновків, встановлюється їхня відповідність чи невідповідність вихідній гіпотезі, виявляються нові питання та проблеми, на основі яких формується програма дослідження.

На четвертому етапі на основі проведеного дослідження та аналізу отриманих даних нами була розроблена тренінгова програма розвитку лідерських якостей майбутніх економістів.

Відповідно до етапів психологічного дослідження доцільно розрізняти чотири групи методів: організаційні, емпіричні, методи обробки даних та інтерпретаційні методи.

Організаційні методи включають: порівняльний метод, який реалізується зіставленням груп піддослідних, що відрізняються за віком, видом діяльності тощо; лонгітюдний метод, який виявляється у багаторазових обстеженнях тих самих осіб протягом тривалого часу; комплексний метод, коли той самий об'єкт вивчається різними засобами й представниками різних наук, що дає змогу з різних боків характеризувати особистість.

До групи емпіричних методів входять: спостереження і самоспостереження; експериментальні методи; психодіагностичні методи (тести, анкети, опитувальники, соціометрія, референтометрія, інтерв'ю, бесіда); аналіз продуктів діяльності; біографічний метод; трудовий метод.

Методи обробки даних – це кількісні та якісні методи. До кількісних методів належать, наприклад, визначення середніх величин та міри розсіювання, коефіцієнтів кореляції, факторний аналіз, побудова графіків, гістограм, схем, таблиць, матриць тощо. Якісний метод передбачає аналіз і синтез отриманих даних, їх систематизацію та порівняння з результатами інших досліджень.

До інтерпретаційних методів належать генетичний метод аналізу психологічних даних у процесі розвитку – з виділенням стадій, критичних моментів, суперечностей тощо, а також структурний, системний метод, який передбачає встановлення зв'язків між усіма психічними якостями індивіда. Останній полягає у реалізації особистісного підходу, коли всі психічні властивості розглядаються у цілісній системі [13].

Для дослідження розвитку лідерських якостей нами були використані наступні методики:

– Незалежні експертні оцінки;

– Особистісний опитувальник FPI;

– Мотиваційний тест Х. Хеккхаузена;

– Опитувальник контролю за дією «НАКЕМР» Ю. Куля у адаптації С.О. Шапкіна.

Розроблені нами практичні рекомендації щодо розвитку лідерських якостей у майбутніх економістів полягають в наступному:

1. В процесі професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання у ВНЗ більше уваги приділяти психодіагностиці рівня розвитку лідерських якостей у молодих економістів. Підвищити вимоги до визначення військової спрямованості як важливого мотиваційного чинника

розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів у процесі навчання та самовдосконалення.

2. В процесі соціально-психологічного супроводу адаптації майбутніх економістів професійної діяльності проводити систематичну роботу щодо розвитку необхідних професійно важливих якостей як складових лідерства:

3. Застосовувати активні методи навчання для активізації навчально-пізнавальної діяльності в процесі професійної підготовки, підтримувати прояв творчого пошуку, розумної ініціативи.

4. Залучення офіцерів до проведення конкурсів професійної майстерності, науково-практичних конференцій, семінарів з метою розвитку їх лідерських якостей.

5. Проводити з офіцерами соціально-психологічні та мотиваційні тренінги з метою підтримки особистісного зростання та розвитку лідерських якостей в процесі професійної діяльності.

6. При проведенні заходів психологічної допомоги (індивідуальне консультування, психокорекцій ні заходи) звертати увагу на проблеми, що пов'язані з професійною спрямованістю офіцерів.

7. З метою розвитку лідерських якостей майбутніх економістів проводити заходи культурно-виховної, виховної та просвітницької роботи, спортивно-масової роботи.

8. Важливою складовою формування лідерських якостей у військових навчальних закладах є дотримання командирами встановлених статутних вимог і власне зразкове їх виконання. Талановитий та ефективний керівник сприймається, як значима постать і наслідується підлеглими. Модель управлінської діяльності начальника підрозділу має стати прикладом для підлеглих офіцерів. Тому, важливо, щоб командир сприймався і оцінювався як справжній лідер.

9. Суттєвий вплив на формування лідерських якостей чинить досвід участі у командних видах спорту. Доцільним є стимулювання студентів до спортивної діяльності, їх залучення та підкріплення ініціативи.

10. В процесі вивчення студентів, педаеобхідно використовувати данні професійно-психологічного відбору, звернувши увагу на діагностику лідерських якостей.

11. Під час проведення психологічного відбору належну увагу необхідно приділяти стандартизації умов та методики проведення тестування психологічних властивостей особистості майбутніх економістів.

Проаналізувавши загальні закономірності формування лідерських якостей особистості, можна сказати, що лідерство перш за все пов'язано з особистісними якостями. Якщо людина володіє цими якостями, або вони закладені в неї з народження, вона зможе ефективно, а головне не використовуючи формальну владу вести послідовників в правильному напрямку для досягнення спільних цілей.

Нині лідерство як складний соціально-психологічний процес групового розвитку диференціюється за різними ознаками.

1. *За змістом діяльності*: лідер-натхненник, що пропонує програму поведінки; лідер-виконавець, що забезпечує виконання вже прийнятої програми; лідер, який одночасно є і натхненником, і організатором.

2. *За характером діяльності*: універсальний, що постійно проявляє свої якості лідера; ситуаційний – якості лідера проявляються лише в певних, специфічних ситуаціях.

3. *За стилем лідерства*: авторитарний, демократичний, ліберальний [7, с. 106].

За своїм соціальним статусом майбутній економіст є формальним лідером свого підрозділу, але цього часто виявляється недостатньо для ефективного керівництва підлеглими в ситуації, що ускладнилася, і виявляє додаткові вимоги до професійних особистісних якостей. Проблеми лідерства є ключовими для досягнення організаційної ефективності. Для того, щоб складна організація ефективно виконувала свої задачі необхідно забезпечити виконання всіх функцій управління. Лідерство являється тим видом діяльності, який пронизує всю систему управління. Неможливо ефективно виконувати функції планування, організації, мотивації і контролю, якщо немає ефективного керівництва і лідерів, здатних заохочувати інших працівників, позитивно впливати на них і вести за собою, тим самим досягаючи сприятливих кінцевих результатів.

Висновки. Лідерство – природний соціально-психологічний процес у групі, побудований на вплив особистого авторитету людини на поведінку членів групи. Аналіз літературних джерел дозволив визначити наступні показники лідерства: стресостійкість, мотивація досягнення високих результатів своєї діяльності, комунікативність та саморегуляція.

На основі результатів емпіричного дослідження нами була розроблена тренінгові програма та практичні рекомендації розвитку лідерських якостей практичні рекомендації, щодо розвитку лідерських якостей майбутніх економістів.

Список літератури:

1. Воинский труд: наука, искусство, призвание: Монография / Под ред. В. Н. Яковлева. – М.: Совершенство, 1998. – 476 с.
2. Дьяченко Й.И. и др. Психолого-педагогические основы деятельности командира. – М.: Воениздат, 1977 – 74 с.
3. Зубанова Л.Б. Сущность лидерства и возможность формирования его потенциала // Педагогическая наука и образование. – 2007. – № 2. – С. 53–57.
4. Коваленко А.Б., Корнєв М.Н. Соціальна психологія: Підручник / А.Б. Коваленко, М.Н. Корнєв. – К.: Вид-во «Геопринт», 2006. – 400 с. – С. 276–291.
5. Ковальчук В.І. Розвиток вищої освіти відповідно до тенденцій і вимог ринку праці / Василь Іванович Ковальчук // Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 лютого 2016 року / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: В-во «Міленіум», 2016. – С. 22–24.
6. Ковальчук В.І. Тенденції розвитку освітньої системи в Україні / Василь Іванович Ковальчук // Economics, science, education: integration and synergy. Materials of international scientific and practical conference, 18–21 January 2016 / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2016. – С. 79–80.

7. Ковальчук В.І. Проблеми управлінського лідерства в професійно-технічній освіті // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Вип. 11 / голов. ред. В.В. Олійник. – К.: Геопринт,2009. – Ч. 1 – С. 101–111.
8. Ковальчук В.І. Стандарти громадсько-активної школи: лідерство: навчально-методичний посібник / Ткаченко Л.М., Ковальчук В.І. Під заг. ред. Даниленко Л.І. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. – 56 с.
9. Ковальчук В.І. Управлінське лідерство в умовах трансформації // Профтехосвіта. – 2009. – № 3. – С. 18–22.
10. Ковальчук В.І. Лідерство як сучасна стратегія розвитку колективу навчального закладу / Василь Іванович Ковальчук // Международный Научный Институт «Educatio». – 2015. – № 4. – С. 133–136.
11. Кон И.С. Социология личности / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
12. Кристофер Э., Смит Л. Тренинг лидерства. СПб.: Питер, 2001.
13. Кричевский Р.Л., Дубовская Е.М. Психология малой группы / Р.Л. Кричевский, Е.М. Дубовская. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 207 с.

Паламаренко И.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ВОСПИТАНИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ ЭКОНОМИСТОВ

Аннотация
В статье сделан анализ подходов к формированию лидерских качеств. Лидерство рассматривается как сложный социально-психологический процесс группового развития дифференцируется по различным признакам: по содержанию деятельности, по характеру деятельности, по стилю лидерства. Представлен ход четыреэтапного эмпирического исследования развития лидерских качеств будущих экономистов. Автором представлены практические рекомендации по формированию лидерских качеств будущих экономистов. Разработанная тренинговые программа по развитию лидерских качеств будущих экономистов.
Ключевые слова: лидерства, лидерские качества, будущие экономисты, формирование лидерских качеств, стиль лидерства.

Palamarenko I.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

EDUCATION OF LEADERSHIP QUALITIES OF FUTURE ECONOMICS

Summary
An article is devoted to the analysis of approaches to the formation of leadership qualities. Leadership is considered, as the folding social-psychological process of group development is differentiated according to different traits: in terms of activity, by the nature of the activities, in the style of leadership. The course of the Four Stage Empirical Research on the Development of Leadership Characteristics of Future Economists is presented. The author presents Practical recommendations for the formation of leadership qualities of future economists. A training program on the development of leadership qualities of future economists has been developed.
Keywords: leadership, leadership qualities, future economists, leadership development, leadership style.

УДК 811.111

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Паничок Т.Я.
Тернопільський національний економічний університет

У статті розглядаються основні проблеми міжкультурної комунікації. Автор аналізує процес формування міжкультурної комунікації у процесі викладання німецької мови у вищих навчальних закладах. Центральне місце в педагогічному процесі має зайняти формування здатності до участі в міжкультурному спілкуванні. Адекватна мовленнєва поведінка в будь-якому професійному форматі вимагає освоєння звичаїв, національного менталітету країни мови, що вивчається. Все це вимагає якісно нового підходу до викладання іноземної мови.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, викладання німецької мови, іншомовне спілкування, професійна іншомовна комунікативна компетентність, методи навчання.

Постановка проблеми. В останні роки соціальні, політичні та економічні потрясіння світового масштабу призвели до небувалої міграції народів, їх переселенню. Науково-технічний прогрес і зусилля значної частини людства відкривають все нові можливості, види і форми спілкування, головною умовою ефективності яких є взаєморозуміння, діалог культур, терпимість і повагу до культури партнерів по комунікації. В умовах посилення міжнародних економічних відносин майбутнім фахівцям вкрай важливо набути досвід міжкультурної комунікації, що забезпечує їм конкурентоспроможність на світовому ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть проблема навчання міжкультурного спілкування посіла вагоме місце в науково-методичних дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Ф. Бориско, Н. Д. Гальскова, Л. П. Голованчук, А. Й. Гордєєва, О. О. Коломінова, О. Л. Красковська, Ю. І. Пассов, В. В. Сафонова, Н. К. Скляренко, С. Г. Тер-Мінасова, В. П. Фурманова, D. Buttjes, H. B. Buscha, M. Byram, Ju. Istjagin, C. Kramch, J. Roche та ін.). Поняття міжкультурної комунікації набуло особливого поширення у німецькомовному просторі. Крум та Вірлакер тлумачать явище міжкультурної комунікації таким чином: існують відмінні одна від одної культури; культура та комунікація тісно пов'язані; елементи культуральності знаходять своє відображення у комунікації; схожі культури полегшують комунікацію, а різні – ускладнюють; причетність до певної культури припускає специфічність комунікації [2, с. 18]. Сучасні українські вчені П. Донець, Т. Комарницька, П. Осипов досліджують проблеми міжкультурного спілкування. Є. М. Верещагін, В. П. Костомаров, В. В. Воробйов у своїх працях наголошували на тому, що, вивчаючи іноземну мову, потрібно звертати увагу на вивчення культурних особливостей країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З-поміж численних наукових досліджень міжкультурної комунікації недостатньо уваги приділяється питанню методики формування міжкультурного спілкування на заняттях з викладання німецької мови у вищих навчальних закладах; труднощів, які виникають у процесі навчання та шляхів їх подолання.

Метою статті є розглянути методи формування міжкультурної комунікації у процесі викладання німецької мови та проаналізувати шляхи подолання труднощів, які виникають в процесі вивчення німецької мови та перешкоджають правильному формуванню міжкультурної комунікації.

Відповідно до мети визначено завдання дослідження: з'ясувати сутність головних методів формування міжкультурної комунікації у процесі викладання німецької мови, розглянути основні особливості німецької граматики, що призводять до труднощів у формуванні міжкультурної комунікації; визначити найефективніші методи формування іншомовної комунікативної компетенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес навчання іноземної мови характеризується тим, що не тільки надає знання та формує вміння і навички, а й впливає на формування особистості, здібностей людини до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні. Кінцевою метою навчання іноземної мови є необхідність формування у студентів комунікативної компетенції. Комунікативна компетенція означає такий рівень володіння іноземною мовою, який би забезпечував студентам можливість вільного спілкування.

На сьогоднішньому етапі розвитку методики викладання іноземних мов виникає необхідність і потреба посилити соціокультурний компонент комунікативної компетенції. І це абсолютно виправдано. Вивчаючи іноземну мову, студенти долучаються до іншої культури, викладання мов – це завжди міжкультурне спілкування. Г.В. Колшанскій відзначав, що включення в навчання іноземним мовам країнознавчих елементів, культурологічних відомостей, реалій і т.д. пов'язано не з прагненням надати навчальному процесу цікавість, а з внутрішньою необхідністю самого процесу навчання [4, с. 71]. Студенти повинні оволодіти вміннями міжкультурної компетенції, оволодіти вміннями вести бесіду в рамках діалогу культур. «Процес придбання учнями особистого досвіду спілкування іноземною мовою вимагає створення ситуацій практичного використання мови як інструменту міжкультурного пізнання і взаємодії» [4, с. 89].

Міжкультурна компетенція розуміється як частина комунікативної компетенції особистості, що вивчає іноземну мову. Справедливою є думка, що міжкультурна компетенція як би «пронизує» всі складові частини комунікативної компетенції, є їх фоном [1, с. 137]. Таким чином, термін «міжкультурна комунікація», який об'єднує терміни

«міжкультурна компетенція» і «комунікативна компетенція» в єдине ціле, означає «спілкування людей, що представляють різні культури» [6], при цьому партнери по спілкуванню усвідомлюють той факт, що кожен з них є «іншим» і кожен сприймає по іншому «чужорідність» партнера [7].

Міжкультурний аспект повинен стати змістом комунікативної компетенції, основним орієнтиром для формування комунікативної лінгвістичної компетенції. Уміння спілкуватися в рамках діалогу культур вимагає наявності у студентів багатьох важливих умінь: вміння ставити себе на місце інших, вміння виявляти ініціативу на встановлення міжкультурного контакту, вміння прогнозувати і розпізнавати соціокультурні прогалини, що ведуть до нерозуміння, вміння приймати на себе відповідальність за усунення всілякого крос-культурного непорозуміння, вміння виявляти дипломатичність з метою підтримки діалогу культур в дусі миру, вміння самонавчатися функціонувати самостійно в полікультурному світі, використовуючи соціокультурні стратегій [3].

Такий рівень володіння іноземною мовою, напевно, можна вважати ідеальним. Звичайно, до ідеалу слід постійно прагнути. Але ті, хто реально підходить до процесу навчання студентів іноземним мовам, обов'язково побачить, наскільки цей ідеальний рівень далеко від можливостей студентів. Особливо якщо мова йде про навчання важкого з граматичної точки зору німецької мови. Аналіз німецької граматичної системи дозволяє виділити ряд особливостей, що пояснюють, чому україномовним студентам нелегко вивчати німецьку мову.

Слід зазначити унікально-нормативний характер багатьох граматичних явищ німецької мови, високий ступінь морфологічної диференційованості, постійне поєднання морфологічного і синтаксичного, наявність кількісно вагомих граматичних явищ, що вміщають в одній словоформи морфологічно і синтаксично релевантні компоненти, часте утворення в пропозиціях дієслівної рамочної конструкції, обов'язкову вербальну присутність присудка і номінальності.

У німецькій мові практично всі граматичні явища є унікально-нормативними. Наприклад, нормативне відмінювання німецьких іменників ускладняється унікальністю категорії роду іменників і типу відмінювання. Вживання часових дієслівних форм нормативно, але воно ускладняється засвоєнням трьох основних форм сильних дієслів; унікальний також сам факт належності німецьких дієслів до групи слабких або сильних і т.д.

У німецькій граматиці навіть нормативна зміна морфологічних форм граматичних явищ представляє труднощі для студенті, так як число цих форм для кожного граматичного явища досить значно. Морфологічна диференційованість граматичних явищ німецької мови, що володіють унікально-нормативним характером, наочно демонструє, що навіть нормативний компонент у них ускладнений, що серйозно ускладнює процес засвоєння їх граматичної системи.

При побудові висловлювань на німецькій мові студентам доводиться постійно співвідносити форми одного граматичного явища з формами іншого. в одній словоформи морфологічно і синтаксично релевантні компоненти [3].

До особливих граматичних явищ німецької мови належать дієслова з відокремлюваними префіксами і зворотні дієслова. Ці групи німецьких дієслів, вважаються комунікативно-цінним граматичним матеріалом, широко вживаним в розмовній мові, в категорійній залежності від цих слів знаходиться велика кількість лексичних одиниць; морфологічні і деякі синтаксичні особливості цих граматичних явищ не виходять за рамки одного слова. Особливими є варіанти розміщення в реченні відокремлюваного префікса (окремо від основи або разом з нею: Stehst du jeden Morgen früh auf? Wann sollen wir wir aufstehen?). Синтаксичною особливістю зворотних дієслів є співвідношення між дієсловом і зворотним займенником, що веде до обов'язкового вживання мінімум двох слів в рамках дієслова-присудка в реченні (Wo befindet sich deine Schule?) [3].

Велика кількість різноманітних дієслівних рамок в німецькій мові серйозно ускладнює процес побудови студентами висловлювань, так як кожна рамкова конструкція вимагає особливого місця другорядних членів речення, що не є типовим для української мови: «Ти вмієш грати на піаніно?» «Kannst du Klavier spielen?».

Широке поширення аналітичних форм граматичних явищ німецької граматики також є фактором, що значно ускладнює процес навчання студентів німецької мови, так як при граматичному оформленні своїх висловлювань вони повинні пам'ятати про утворення форм і про розміщення членів речення.

Сталі конструкції речення в німецькій мові є не типовими для української граматики, а отже, також представляють значні труднощі для україномовних студентів.

Труднощі граматичної системи німецької мови призводять до того, що вона вимагає багато часу на її засвоєння. Не можна при цьому очікувати швидкого і легкого засвоєння кожного важкого граматичного явища, навіть якщо зміст відповідає всім сучасним науковим вимогам і представляє інтерес для студентів. Але в той же час іншомовна граматика вивчається з метою навчитися спілкуватися іноземною мовою. Отже, потрібно прагнути забезпечити можливість використання в розмові важкого граматичного матеріалу німецької мови. Причому, чим важче іншомовна граматика, тим більше граматичних завдань слід використовувати в навчанні. Таким чином, доцільно більше уваги приділяти створенню умов для вживання студентами граматичних явищ німецької мови в комунікативній діяльності [6].

Справедливою є думка, що на всіх етапах навчання вправи для розвитку усного мовлення повинні бути спрямовані на прищеплення студентам уміння вести бесіду і висловлюватися максимально вільно, і різнобічно в межах пройденого матеріалу; що вправи для розвитку усного мовлення повинні бути по можливості інформативними. Для навчання реальному спілкуванню на іноземній мові необхідно забезпечити мовленнєву активність студентів [5, с. 108].

Дійсно ефективними можуть стати мовленнєві вправи, якщо вони активізують фантазію учнів. Завдання за типом «Уявіть собі, що...» можуть виявитися не менш корисними для засвоєння іншомовного мовленнєвого матеріалу, ніж реально-

комунікативні вправи, в яких учні повідомляють, наприклад, про події свого життя.

Якщо розглядати реальну комунікацію іноземною мовою як спілкування, що виникає на основі якоїсь ситуації в даний, конкретний момент часу, то справі корисним на занятті іноземної мови може бути спілкування вчителя і студентів, а також студентів між собою щодо певної ситуації. Такі бесіди, як правило, виникають спонтанно, їх не можна заздалегідь передбачити. Дуже складно організувати на заняттях іноземної мови природне (реальне) спілкування студентів, що пов'язане з їх повсякденним життям, так як учням хочеться обговорювати лише те, що їх цікавить, що пов'язано безпосередньо з їх проблемами, проте обговорювати все це вони будуть на рідній мові, а не на іноземній. І тут потрібно докласти великі зусилля, щоб організувати таке обговорення на іноземній мові [6].

Висновки і пропозиції. Крім проблем з лексико-фразеологічної сполучуваністю слів існує конфлікт між культурами різних народів. Вивчення потребують не лише граматичні та лексичні явища, а й обряди, звичаї, традиції та культура країни, мова якої вивчається. Опанувавши всі аспекти вивчення іноземної мови, можна стверджувати про успішне формування міжкультурної комунікації.

Список літератури:

1. Аксьонова В. І. Міжкультурна комунікація як атрибут соціокультурної життєдіяльності суспільства [Електронний ресурс] / В. І. Аксьонова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – № 45, Філософія. – Кіровоград: Державна льотна академія України, 2011. – С. 128–140. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_45_128.pdf
2. Боднар А. Я., Верещагіна Т. О. Проблема міжкультурної комунікації у викладанні іноземної мови у ВНЗ / А. Я. Боднар, Т. О. Верещагіна. Наукові записки. Т. 71: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 15–19 / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»; [редкол. тем. вип.: А. М. Гірник ... та ін.; упоряд. М. О. Голубєва]. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007 – 79 с.
3. Ваулина Л. Межкультурная коммуникация в немецком вузе / [Електронний ресурс] / Л. Ваулина // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. – 2014. – Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/mezhkulturnaya-kommunikatsiya-v-nemetskom-vuze/ [Електронний ресурс]
4. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский // М.: Наука, 1990. – 108 с.
5. Козак А. Міжкультурна комунікація в контексті діалогу культур [Електронний ресурс] / А. Козак // Наукові записки. – Серія: філологічні науки. – Вип. 118. – Луцьк. – С. 106–109. – Режим доступу: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3429/3/kozak.pdf
6. Нагірний Л. Особливості формування іншомовної комунікативної компетенції студентів [Електронний ресурс] / Любомир Нагірний // 2012 – Режим доступу: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Liubomyr_Nahirnyi.pdf
7. Сулейменова О. Я., Еленова А. К., Лозенко И. В. Межкультурная коммуникация на немецком языке в медицинском вузе / [Електронний ресурс] / О. Я. Сулейменова, А. К. Еленова, И. В. Лозенко // Вестник КазНМУ – Режим доступу: https://kaznmu.kz/press/2012/09/19/межкультурная-коммуникация-на-немец/

Паничок Т.Я.
Тернопольский национальный экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье рассматриваются основные проблемы межкультурной коммуникации. Автор анализирует процесс формирование межкультурной коммуникации в процессе преподавания немецкого языка в высших учебных заведениях. Центральное место в педагогическом процессе имеет занятости формирование способности к участию в межкультурном общении. Адекватная речевое поведение в любом профессиональном формате требует Освоение звичаив, национального менталитета страны языка, что вивчается. Все это требует качественно нового подхода к преподаванию иностранного языка.
Ключевые слова: межкультурная коммуникация, преподавание немецкого языка, иноязычное общение, профессиональная иноязычная комуникативна компетентность, методы обучения.

Panichok T.Ya.
Ternopil National Economic University

PECULIARITIES OF FORMING INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE TEACHING PROCESS OF THE GERMAN LANGUAGE

Summary
The article examines the main problems of intercultural communication. The author analyzes the process of formation of intercultural communication in the process of teaching the German language in higher educational institutions. Central to the pedagogical process is the employment of the formation of the ability to participate in intercultural communication. Adequate speech behavior in any professional format requires the mastering of zvichiv, the national mentality of the country of the language, that vivchaetsya. All this requires a qualitatively new approach to the teaching of a foreign language.
Keywords: intercultural communication, teaching of the German language, foreign language communication, professional foreign language communicative competence, teaching methods.

УДК 167

ПРОГРАМА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Прохоров О.А.
Військовий інститут
Київського національного університету імені Траса Шевченка

Охарактеризовано наукове дослідження в сфері безпеки та оборони та визначено його основні етапи. Розглянуто структуру програми наукового охарактеризовано її основні функції. Визначено алгоритм складання програми наукового дослідження в сфері безпеки та оборони.
Ключові слова: наукове дослідження в сфері безпеки та оборони, програма наукового дослідження в сфері безпеки та оборони, структура програми наукового дослідження в сфері безпеки та оборони, алгоритм розробки програми наукового дослідження в сфері безпеки та оборони.

Постановка проблеми. Головне завдання вищої військової школи, сьогодні, полягає у суттєвому підвищенні якості підготовки офіцерів-професіоналів. Сучасному українському суспільству потрібні всебічно розвинуті, здатні постійно поповнювати свої знання і підвищувати професійний рівень, гнучко реагувати на динамічні соціальні зміни різного характеру, творчо сприяти прискоренню науково-технічного прогресу фахівці, в тому числі і в секторі безпеки і оборони. Для досягнення цього, важливого значення набуває залучення курсантів до науково-дослідної діяльності, на всіх етапах їх навчання.

В структурі підготовки офіцера-професіонала, якому властивий творчий пошук, спроба реалізувати власний потенціал, науково-дослідна робота відіграє важливу роль. Вміння організовувати та здійснювати науково-пошукову діяльність відкриває майбутньому офіцеру шлях у військову науку. Правильно організоване (з методологічної точки зору) військово-наукове дослідження запорука тримання достовірних результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-політична ситуація, яка склалась в Україні в останні роки, спонукала суспільство звернутися до проблем науки в тому числі і військової. Так, в полі зору наукових розвідок таких вчених як І. Руснак [4], В. Хижняк, В. Кохно [7], І. Свида [5] знаходилися питання створення, розвитку та функціонування військової науки в Україні; Ю. Гусак, М. Клічевський та інші досліджували історичні аспекти становлення системи воєнно-наукових досліджень в Україні [2], а Є. Смірнов, В. Ткаченко, О. Шмаков, В. Малюга досліджували питання методології наукових досліджень в галузі оперативного управління військами (силами) [6]. Так, зокрема, вони: аргументують застосування методологічних підходів та принципів дослідження явищ та процесів в секторі безпеки і оборони; обґрунтовують необхідність визначення мети, об'єкту та предмету військово-наукових досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, питання розробки програми військово-наукового дослідження залишилися поза увагою науковців.

Тому **метою даної статті** є визначення ролі та місця програми дослідження в процесі вивчення різного роду військових процесів, явищ та фактів.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що, *наукове дослідження* – це складний процес пізнавальної діяльності, в ході якого дослідник послідовно здійснює перехід від одних якісних етапів пізнання до інших, від нерозуміння суті досліджуваного соціального об'єкта до отримання необхідних і достовірних знань про нього. Якою б не була специфіка конкретного дослідження, воно завжди проходить певні етапи. Як правило, чотири основні етапи дослідження, характеристика яких представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика основних етапів наукового дослідження

Етап дослідження	Зміст	Результат
Програмуючий	Розробка питань методології, методики і техніки дослідження	Програма дослідження
Інформаційний	Застосування методів і технік для отримання масиву достовірної та репрезентативної інформації	Емпірична інформація
Аналітичний	Аналіз отриманої емпіричної інформації, її узагальнення, теоритизація, опис та пояснення фактів, обґрунтування тенденцій та закономірностей, виділення кореляційних та причинно-наслідкових зв'язків	Опис та наукове обґрунтування об'єкта (явища або процесу), який досліджується
Практичний	Розробка практичних рекомендацій та технологій	Модель практичного перетворення досліджуваного об'єкта (явища або процесу)

Аналіз показує, що будь-яке дослідження, в тому числі і дослідження в сфері безпеки і оборони, починається з розробки його ***програми***, яка представляє собою основний документ наукового пошуку, який містить основні методологічні та методичні процедури дослідження.

Програму дослідження у сфері безпеки та оборони можна розглядати в двох аспектах. З одного боку, вона є. як ми зазначили вище, основним документом наукового пошуку, за яким можна судити про ступінь наукової обґрунтованості того чи іншого дослідження. А з іншого боку, програма є певною методологічною моделлю дослідження, в якій фіксуються методологічні принципи, гіпотеза, мета і завдання дослідження, а також способи їх досягнення. Крім того, оскільки з розробки програми, власне, і починається дослідження, то вона являє собою результат його початкового етапу.

Таким чином, в процесі розробки програми дослідження в сфері безпеки та оборони створюється *гносеологічна модель дослідження*, а також вирішуються питання його методології, методики і техніки. Будь-яка програма дослідження повинна відповідати таким основним *вимогам*: теоретико-методологічної обґрунтованості; структурній повноті, тобто наявності в ній всіх структурних елементів; логічності та послідовності її частин і фрагментів; гнучкості (вона не повинна сковувати творчі можливості дослідника); ясності, чіткості та зрозумілості навіть для неспеціалістів.

Виходячи з того що програма відіграє центральну роль в дослідженні, важливо сформулювати функції, які вказують на її призначення і розкривають її основний зміст:

1. *Методологічна функція* полягає в тому, що з наявного різноманіття концептуальних підходів і аспектів бачення об'єкта вона визначає ту методологію, яку буде застосовувати дослідник.

2. *Методична функція* передбачає конкретизацію та обґрунтування методів дослідження, тобто отримання наукової інформації, а також її аналізу та обробки.

3. *Гносеологічна функція* забезпечує зниження рівня невизначеності в розумінні досліджуваного об'єкта після розробки програми в порівнянні з його розумінням до її розробки.

4. *Моделююча функція* полягає в поданні об'єкта як особливої моделі дослідження, основних його аспектів, етапів і процедур.

5. *Програмуюча функція* полягає в розробці програми як такої, що представляє собою специфічну модель дослідницького процесу, яка оптимізує і впорядковує діяльність дослідника.

6. *Нормативна функція* вказує на наявність програми, побудованої відповідно до встановленої структури, як основної вимоги і ознаки науковості дослідження. Програма задає нормативні вимоги науки по відношенню до конкретного дослідження.

7. *Організаційна функція* передбачає розподіл обов'язків між членами дослідницького колективу, поділ та впорядкування обсягу робіт кожного дослідника, контроль за ходом дослідницького процесу.

8. *Евристична функція* забезпечує пошук і отримання нового знання, процес проникнення в сутність досліджуваного об'єкта, відкриття глибинних пластів, а також перехід від незнання до знання, від омани до істини [3].

Відсутність або неповна розробленість програми відрізняє спекулятивні і недобросовісні дослідження. Тому, при проведенні експертизи якості дослідження особлива увага приділяється перевірці наукової спроможності його програми. Неувага до побудови коректної і повної в науковому плані програми істотно позначається на якості проведеного дослідження, значно звужує пізнавальні можливості дослідника, а також знижує актуальність і соціальну значимість соціологічного дослідження та його результатів. Розглянемо структуру програми дослідження в сфері безпеки та оборони. Структурно даний документ складається з методологічного та методичного розділів. При цьому *методологічний* розділ програми забезпечує теоретико-методологічну орієнтацію дослідника в дослідницькій діяльності, а *методичний* (або процедурний) обґрунтовує методику і техніку проведення дослідження. Кожен з цих розділів, в свою чергу, підрозділяється на елементи в порядку, що задається логікою дослідження. Тому структура програми дослідження в сфері безпеки та оборони має наступний вигляд.

Методологічний розділ програми дослідження включає такі елементи: формулювання проблемної ситуації; визначення об'єкта і предмета дослідження; з'ясування мети і завдань пізнавальної діяльності; визначення або інтерпретацію основних понять і категорій; попередній аналіз предмета дослідження в цілому; висування і обґрунтування гіпотез дослідження.

Методичний (або процедурний) розділ програми дослідження складається з таких компонентів: розробка та обґрунтування вибірки; вибір або розробка методів збору інформації; опис методів і схеми аналізу і обробки даних; визначення можливих напрямків практичного використання

результатів; розробка стратегічного і робочого планів дослідження [3].

Зазначимо, що настільки ємна структура програми дослідження – це не плід наукової фантазії дослідників. Вона, як показує досвід, вивірена багаторічною практикою дослідницької діяльності і допомагає уникнути помилок як в процесі проведення самого дослідження, так і в процесі обробки і аналізу його результатів.

Особливої уваги потребує розгляд алгоритму розробки дослідження в сфері безпеки та оборони. Так, під *алгоритмом розробки програми дослідження* розуміють впорядкований і послідовно здійснюваний ланцюг кроків, тобто окремих дослідницьких дій, які завершуються створенням власне програми. Дії щодо розробки програми спрямовані на більш детальну деталізацію основних частин і елементів, що становлять композиційну та змістовну основу дослідження.

Таким чином, алгоритм розробки програми дослідження передбачає такі кроки (або дії):

1. *Формулювання проблемної ситуації*, яка передбачає виділення найбільш гострого протиріччя (наприклад, протиріччя між військовою теорією та практикою повсякденної життєдіяльності військ).

2. *Визначення об'єкта дослідження*, тобто того чи іншого явища або процесу, що містять сформульоване раніше протиріччя.

3. *Виділення предмета дослідження*, тобто істотних з практичної або теоретичної точки зору властивостей, сторін і особливостей об'єкта, які найбільш повно виражають протиріччя і підлягають дослідженню.

4. *Визначення цілей дослідження*, тобто виявлення того, заради чого має проводитися дослідження.

5. *Формулювання теоретичних і практичних, основних і другорядних завдань дослідження*, іншими словами, того, що потрібно конкретно зробити для досягнення мети дослідження.

6. *Визначення основних категорій і понять*, які описують основні властивості і характеристики досліджуваного об'єкта, що містить протиріччя.

7. *Емпірична інтерпретація основних понять*, що припускає тлумачення їх змісту та операціоналізацію, або ділення на складові (менш загальні поняття) аж до емпірично фіксуючих ознак.

8. *Перевірка правильності емпіричної інтерпретації*, яка здійснюється поетапним узагальненням емпіричних ознак до складових понять і підпонять і, нарешті, до нового загального поняття, а потім з'ясування адекватності старого загального поняття і нового. Якщо вони неадекватні, то відбувається повернення до початкових етапів алгоритму, в іншому випадку триває робота з програмування дослідження.

9. *Попередній аналіз предмета дослідження* в цілому, який ґрунтується на побудові предмета в рамках системного підходу: виділення його структури, виділення елементів та визначення внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на них, визначення його функцій. В результаті створюється модель предмета, яка описується не загальними, а інтерпретованими поняттями.

10. *Висування гіпотез або науково обґрунтованих припущень* про кількісні та якісні характеристики, причини та майбутніх станах соціальних процесів, описаних розробленій раніше моделі предмета дослідження. Сформульовані гіпотези обов'язково перевіряються для того, щоб вони не містили понять, які не отримали емпіричної інтерпретації, не суперечили раніше встановленим науковим фактам, не виключали будь-яких явищ з їх гіпотетичного кола і давали б чітку відповідь на способи їх подальшої перевірки в ході дослідження.

11. У разі проведення емпіричного дослідження, яке передбачає роботу з респондентами здійснюється *розробка і обґрунтування вибірки* (вибіркової сукупності) як деякої моделі об'єкта, менш масштабною, але здатної замінювати об'єкт в дослідженні і давати знання про нього в цілому.

12. *Характеристика методів і методик вимірювання, основних процедур збору даних*, тобто аргументація шкал вимірювання, особливостей використовуваних методів і методик.

13. *Визначення основних процедур аналізу даних* (кількісний, якісний, статистичний і факторний аналізи, комп'ютерна обробка інформації і т.д.).

14. *Складання логічного плану дослідження, спрямованого на визначення порядку дослідних процедур.* Від правильно обраного варіанту плану дослідження (розвідувального, аналітичного, експериментального) залежить зміст дослідницької діяльності.

15. *Визначення можливих напрямів практичного використання майбутнього результату дослідження і коригування попередній процедур програми дослідження.*

16. *Складання організаційного плану і мережевого графіка робіт*, тобто визначення чисельності і складу дослідницької групи, розподіл в ній обов'язків і визначення порядку роботи в цілому [1].

Слід також підкреслити, що програма дослідження повинна бути гнучкою і забезпечувати творчий пошук дослідника (дослідницької групи). У кожному пункті представленого алгоритму можливі варіювання, так як один і той же процес можна вивчати, використовуючи безліч програм. Уміння розробляти науково обґрунтовані програми досліджень є найважливішим показником високого рівня наукової підготовки та наукової культури дослідника [1, 3].

Висновки. В результаті аналізу наукової літератури було: *встановлено*, що окремі питання методології наукового дослідження в сфері безпеки і оборони досліджувалися; *визначено*, що запорукою отримання достовірної наукової інформації в сфері безпеки і оборони є програма наукового дослідження – основний багатофункціональний документ, який визначає алгоритм дій дослідника та представляє собою його гносеологічну модель.

Список літератури:

1. Вербець В.В. Методологія та методика соціологічного дослідження: Навчально-методичний посібник / В.В. Вербець. – Друге вид. доп. і перероб. – Рівне: РДГУ: Інститут соціальних досліджень, 2008. – 231 с.
2. Гусак Ю. Становлення системи воєнно-наукових досліджень у незалежній України: 1991–2013 роки / Ю. Гусак, М. Кліщевський // Наука і оборона. – 2013. – № 4. – С. 33–42.
3. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій / Н.В. Паніна. – К., 2007. – 320 с.
4. Руснак І.С. Вихідна база для створення воєнної науки у Збройних Силах України (1991–1996 рр. / І.С. Руснак // Збройні Сили незалежної України. Перші 10 років (1991–2001) / за ред. В. В. Бринцева. – К.: НАОУ, 2006 – 379 с.
5. Свида І.Ю. Розвиток воєнної науки має залишатися одним з найважливіших пріоритетів військового будівництва / І.Ю. Свида // Військо України. – 2010. – № 3(117). – С. 7.
6. Смірнов Є.Б. Методологія наукових досліджень в галузі оперативного управління військами (силами) / Є. Смірнов, В. Ткаченко, О. Шмаков, В. Малюга // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2017. – № 1(26). – С. 21–26.
7. Хижняк В.В., Кохно В.Д. Воєнна наука в Україні: здобутки та перспективи / В.В. Хижняк, В.Д. Кохно // Наука і оборона. – 2009. – № 1. – С. 8–15.

Прохоров О.А.
Военный институт
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ПРОГРАММА НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОНЫ

Аннотация
Дана характеристика научному исследованию в области безопасности и обороны и определены его основные этапы. Рассмотрена структура программы научного исследования и охарактеризованы ее основные функции. Определен алгоритм составления программы научного исследования в сфере безопасности и обороны.
Ключевые слова: научное исследование, программа научного исследования, структура программы научного исследования в сфере безопасности и обороны, алгоритм разработки программы научного исследования в сфере безопасности и обороны.

Prokhorov O.A.
Military Institute
of the Kiev NationalTaras Shevchenko University

PROGRAM OF SCIENTIFIC RESEARCH IN SPHERE OF SAFETY AND DEFENSE

Summary
This is a characteristic of scientific research in the field of security and defense and its main stages are determined. The structure of the program of scientific research is considered and its main functions are characterized. An algorithm for compiling a research program in the field of security and defense has been determined.
Keywords: scientific research, program of scientific research, structure of the program of scientific research in the field of security and defense, algorithm of development of the program of scientific research in the field of security and defense.

УДК 378.095

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ХІМІЇ У КРАЩИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ США

Проць М.З.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядаються характеристики навчальних програм підготовки фахівців у галузі хімії в кращих університетах США відповідно до рейтингу університетів світу за предметом. З'ясовується, яким чином і на яких рівнях здійснюється підготовка студентів напрямку «хімія». Досліджуються ефективність і продуктивність навчальних програм та методів навчання, застосовуваних в досліджуваних вищих навчальних закладах. У висновках виокремлені найбільш характерні особливості підготовки фахівців у галузі хімії.
Ключові слова: вища освіта, навчальні програми, профільний предмет «хімія», кафедри хімії, вищі учбові заклади США.

Постановка проблеми. Відповідно до рейтингу університетів світу за предметом «хімія», представленого *QS World University Rankings by Subject 2016*, в двадцятку кращих університетів увійшли 8 університетів з США. Серед американських вищих навчальних закладів у двадцятку потрапили Массачусетський технологічний інститут, Університет Каліфорнії в Берклі, Гарвардський університет, Стенфордський університет, Каліфорнійський технологічний інститут, Каліфорнійський університет у Лос-Анджелесі, Північно-Західний університет та Єльський університет [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій характеристик навчальних програм досліджуваних вищих навчальних закладів свідчить, що підготовка фахівців у галузі хімії здійснюється від початкового рівня до фахових знань і охоплює набуття вступного, базового та поглибленого досвіду у цій галузі. Після набуття вступних знань з хімії, базові знання здобуваються через вивчення традиційних підгалузей науки, а на їх основі – поглиблені знання. В зв'язку з тим, що хімія є експериментальною наукою, невід'ємною складовою набуття цих рівнів досвіду є лабораторна робота.

Метою статті є розглянути, проаналізувати та виокремити характерні особливості підготовки фахівців з хімії у провідних в даній галузі вищих навчальних закладах США. Нижче пропонується огляд головних аспектів підготовки фахівців з хімії у кращих вишах США.

Виклад основного матеріалу. Хімія сьогодення займає одне з центральних місць в інтелектуальному і технологічному прогресі у багатьох галузях науки. Традиційні кордони між хімічними підгалузями розмиваються і хімія все більше переплітається з іншими науками. Таким чином, увага до цієї науки, її дослідження з роками набувають більших масштабів.

Кафедра хімії у ***Массачусетському технологічному інституті*** ставить собі за мету брати активну участь у традиції високих досягнень інституту, ініціюючи винаходи і відкриття у хімічних дослідженнях, а також досягти успіху в запровадженні цих здобутків у навчальні програми і практичне застосування, що простягається від полімерного синтезу до медичної візуалізації [6].

Понад 30 членів викладацького складу керують програмами досліджень на кафедрі хімії у Массачусетському технологічному інституті. Дослідження, які здійснюються в даний період, охоплюють різні області хімії, включаючи дослідження у сфері біологічної хімії, хімії навколишнього середовища, неорганічної хімії, органічної хімії, хімії матеріалів, а також матеріалів нанометрових розмірів і фізичної хімії. Дослідження також проводяться у таких спеціалізованих сферах, як біонеорганічна хімія, біофізична хімія, металоорганічна хімія, фізично-органічна хімія, синтез, колоїдна хімія, та хімічна фізика [6].

Програма навчання для студентів, що здобувають вищу освіту першого ступеня (ступінь бакалавра) ставить за ціль надавати ґрунтовну освіту у фундаментальних галузях хімії та експериментуванні. Програма є досить гнучкою щодо можливості вибору факультативних програм, що сприяє високій підготовці для професії у різних галузях хімії. Ціллю навчальної програми з хімії є заохотити студентів ставати активними членами соціуму кафедри хімії. Тісній взаємодії між студентами-бакалаврами, студентами-магістрами, викладацьким складом сприяють спілкування під час практичних та лабораторних занять, консультації та неформальні зустрічі [6].

Обрання студентами предмета «хімія» у якості профільної дисципліни надає їм можливість здобувати освіту, що базується на науці, необхідній як для студентів, що планують продовжувати післядипломне навчання, так і для студентів, що мають намір одразу приступити до професії, пов'язаної з хімією, чи іншої професії, для якої потрібними є добрі знання цього предмета [6].

Студентів усіх рівнів навчання у Массачусетському технологічному інституті заохочують здійснювати первинні дослідження під керівництвом члена викладацького складу за сприяння Програми дослідницьких можливостей для студентів, що отримують вищу освіту першого ступеня (Undergraduate Research Opportunities Program (UROP)). Дана програма забезпечує студентам можливість співпрацювати з викладацьким складом Массачусетського технологічного інституту у дослідженнях на передовому рубежі хімічних наук. Участь у проекті UROP є чудовим способом отримувати задоволення від нових винаходів, розвивати свої навички спілкування і співпраці у групах, а також встановити міцніші контакти з викладацьким складом та дослідницькими командами [16].

Каліфорнійський університет у Берклі є домівкою для ряду великих світових умів. В університеті здійснюють діяльність 130 наукових кафедр

та 80 підрозділів міждисциплінарних досліджень. Університет приймає активну участь у вирішенні найбільш актуальних викликів людства [3].

Кафедра хімії Каліфорнійського університету в Берклі надає можливість студентам, які здобувають вищу освіту першого ступеня, отримати ґрунтовні і фундаментальні знання в усіх областях хімії. Там проводяться лекційні курси із загальних областей неорганічної, органічної і фізичної хімії, а також багато спеціалізованих курсів, включаючи аналітичну, атомну, біофізичну хімію та хімічну біологію. Досвід лабораторної практики забезпечується у таких сферах як неорганічний і органічний синтез, аналітичні методи, фізично-хімічні вимірювання, спектроскопія, біохімічна інженерія, а також хімічні методи в атомній технології. У лабораторіях заохочується незалежна та оригінальна робота студентів, для якої у їхньому розпорядженні знаходиться найсучасніше обладнання. Обладнання і технічні методи, що забезпечуються студентам, включають ядерно-магнітний резонанс; електронно-парамагнітний резонанс; спектрометри для вимірювання видимої, ультрафіолетової та інфрачервоної областей спектру; дифракція рентгенівських променів; обладнання масової спектрометрії; обладнання високого вакууму, високого тиску та низько-температурне обладнання; газова хроматографія та багато іншого. Багато з цих інструментів є прямо під'єднані до комп'ютерів. В інших випадках аналіз даних та зображення графічної інформації здійснюються у діючому в межах університету комп'ютерному корпусі Коледжу хімії. Окрім того, у розпорядження студентів можуть надати спеціалізовані дослідницькі засоби на території студентського містечка [11].

Як вважають в університеті, більш важливу роль, ніж проведення курсів формальних лекцій та лабораторних занять, відіграє інтелектуальне середовище, яке намагається забезпечити кафедра хімії Каліфорнійського університету в Берклі. Саме таку атмосферу намагаються створити у стінах студентської кімнати відпочинку, яка у зручний спосіб дозволяє студентам навчатися один від одного. Не менш значимою для успішного навчання є Хімічна бібліотека, яка містить широкогранну колекцію книжок, журналів та довідкових матеріалів. Своєю допомогою та науковими знаннями також діляться студенти, що здобувають тут вищу освіту другого ступеня (ступінь магістра). Члени викладацького складу виступають також науковими керівниками і проводять консультації в межах свого курсу та наукових зацікавлень. Найкращим способом отримати всі наукові переваги, наявні на Кафедрі хімії, є приєднатися до дослідницької групи. Це можна зробити за допомогою курсів для передових студентів, або ставши працівником групи, що займається науковими дослідженнями [11].

Гарвардський університет – всесвітньо відомий заклад вищої освіти завдяки успішному навчанню, дослідженням і вихованню лідерів у різних дисциплінах, які здійснюють вплив на глобальні зміни. Університет розташовується в Кембриджі і Бостоні, штат Массачусетс. Щороку тут навчаються приблизно 20,000 студентів. Випускниками Гарварду по всьому світу є більше ніж 360 тис. осіб [1].

Програма напрямку підготовки бакалаврів на Кафедрі хімії та хімічної біології Гарвардського університету включає надання освіти в трьох основних міждисциплінарних галузях: хімія, хімія і фізика, хімічна і фізична біологія. Професійні можливості в галузі хімії включають сфери фундаментальних досліджень; прикладних досліджень і розробок; біотехнології; хімічного аналізу; виробництва і маркетингу. Окрім того, ступінь з хімії може служити чудовим підґрунтям для професій у різних пов'язаних галузях, включаючи правознавство, медицину, бізнес, науки про довкілля, та інші області науки. Через різноманітність сфер зацікавлення студентів напряму хімія, Кафедра хімії і хімічної біології розробила дуже гнучку програму вимог, що дозволяє кожному студенту вибирати свою сферу зосередження. Тут пропонуються програми підготовки з органічної, фізичної і неорганічної хімії, а також хімічної біології та біохімії. Деякі з цих курсів включають обов'язкову лабораторну роботу, а для успішних студентів є також спеціальні лабораторні курси у кожній галузі. Окрім того, зацікавлені студенти мають можливість приймати участь у окремих дослідницьких проектах із однією з дослідницьких груп кафедри. Щоб познайомити студентів з хімічними дослідженнями і актуальними темами, над якими працюють викладачі кафедри, кафедра пропонує протягом весняного семестру для студентів другого курсу навчання незаліковий підготовчий курс та ряд лекцій з актуальних тем, що досліджуються на кафедрі в даний час. Студенти третього року навчання можуть обрати курс *Chemistry 98r* і приєднатись до існуючих дослідницьких груп під керівництвом члена викладацького складу. Часто ця дослідницька робота продовжується протягом четвертого року навчання на курсі *Chemistry 99*. Таким чином, студент приєднується до актуального дослідження у конкретній сфері і займається або читанням і вивченням рекомендованих додаткових матеріалів, або роботою над індивідуальним дослідницьким проектом. Результати таких досліджень часто публікуються. Про дослідницьку діяльність студенти Гарвардського університету дізнаються під час численних семінарів, колоквіумів з органічної, фізичної, біофізичної та неорганічної хімії, а також з хімічної біології, хімії матеріалів, енергії та клімату. Деякі семінари проводяться спільно з іншими кафедрами Гарварду, а також Массачусетського технологічного інституту. Більшість дослідницьких груп проводять зустрічі і неформальні семінари, під час яких обговорюють теми, що їх цікавлять [13].

Студенти, які отримали диплом зі спеціальності «хімія» у Гарвардському університеті, володіють навичками читання наукових робіт, проведення експериментів з дотриманням норм етики та безпеки, а також визначення і пропонування вирішень для сучасних і важливих проблем. В цьому університеті вважають, що дослідження – це основа хімічної науки, а тому всі студенти даного напряму до кінця четвертого року навчання (останнього для ступеня «бакалавр») повинні набути досвіду роботи в автентичних дослідженнях [13].

Стенфордський університет також пропонує своїм студентам інтегрувати інтенсивний

навчальний процес з набуванням практичного досвіду. Студенти тут набувають поглиблених знань щодо принципів хімії, необхідних методів для вирішення комплексних проблем, а також навичок ефективного передавання своїх ідей науковій громадськості. Відповідно до навчальної програми, студентів заохочують брати участь у дослідженнях під час навчального року, а також впродовж 10-тижневої дослідницької програми влітку. Дослідження тут проводяться в таких галузях, як органічна хімія, неорганічна хімія, фізична хімія, теоретична хімія, взаємодія між хімічними і біологічними науками, хімія матеріалів та каталіз. Щороку приблизно 40 випускників аспірантури стають кандидатами наук. В даний час близько 250 студентів працюють над дисертацією. Протягом минулого навчального року (2016–2017) у різних галузях хімічних наук навчалося 3009 студентів. Кафедра хімії пропонує 47 профільних дисциплін з хімії [9].

У Стенфордському університеті пропонуються для вивчення два цикли загальної хімії. Так студенти можуть обрати програму курсу тривалістю дві четверті (Chem 31A/B) або програму курсу тривалістю одна четверть (Chem 31X). Обидві програми задовольняють вимоги Стенфордського університету щодо загальної хімії і служать основою для продовження навчання на програмі курсу Chem 33 – перша четверть органічної хімії. Цикл Chem 31A/B покриває всі фундаментальні теми загальної хімії з особливим зосередженням на вирішенні задач. Окрім того, студенти з менш ґрунтовною підготовкою в галузі хімії можуть паралельно проходити курси Chem 31AC та Chem 31BC, які надають додаткову практику та навички вирішення задач. Студенти із високим рівнем шкільної (high school) підготовки з хімії можуть одразу проходити курс Chem 31X, який покриває більш складні частини тих же тем, що опрацьовуються при проходженні циклу курсів Chem 31A/B, і проходить у швидшому темпі. Студенти з відмінно виключною підготовкою з хімії і які отримали 5 балів на екзамені з хімії (AP Chemistry Exam) мають можливість починати з навчальної програми курсу Chem 33 [15].

Особливої уваги у Стенфордському університеті надають здійсненню досліджень. Студенти, які приєднуються до роботи в лабораторіях роблять цінні відкриття в науковій галузі, виступають співавторами публікацій, будують наукові кар'єри. Зазвичай, студентам визначають незалежне завдання у великому проекті під керівництвом члена викладацького складу, випускника, що отримав науковий ступінь, чи студента докторантури. Дослідження у лабораторіях проводять також впродовж 10-тижневого періоду влітку. Кафедра хімії виділяє гранти у розмірі $7 000 (в рамках програми, що діє з 1992 року), надаючи можливість проведення інтенсивних досліджень для зацікавлених студентів [15].

Як і в інших вище проаналізованих вищих навчальних закладах США, у ***Каліфорнійському технологічному інституті*** студенти можуть отримати ґрунтовну освіту з традиційних галузей хімії. Хімічні дослідження в цьому університеті є високо міждисциплінарними і відображають підвищений інтерес до молекулярного розуміння. Вагомі ініціативи підтримуються широкою співпрацею у сфері енергетики і довкілля, молекулярної медицини і наноматеріалів. Навчальна програма для бакалаврів з хімії ставить за мету підготувати студентів для поглибленого післядипломного навчання, а в перспективі – кар'єри, пов'язаної з викладанням чи дослідженнями у вищих навчальних закладах, у дослідженнях для уряду і промисловості, у здійсненні керування та контролю за виробничими процесами, а також в управлінні і розвитку кар'єрних напрямків хімічної індустрії [12].

Курс загальної хімії проходять всі студенти першого року навчання. Особливу увагу приділено вивченню фундаментальних принципів і їхнього використання для систематизації описової хімії. Обов'язковим є також лабораторний курс впродовж одного семестру, який навчає базових принципів і технічних методів синтезу та аналізу, виробляє навички роботи в лабораторії і точність, необхідні для експериментальної хімії. Лабораторний курс впродовж двох наступних семестрів (який зазвичай проходять паралельно з теоретичним курсом) навчає студентів методів синтезу, виокремлення та інструментального аналізу, що часто використовуються у науково-дослідній роботі [12].

В ***Каліфорнійському університеті Лос-Анджелеса*** немає окремої кафедри хімії, головні хімічні дисципліни вивчаються на Кафедрі хімії і біохімії. Тут пропонують курси з таких предметів, як вступ до хімії, нанонаука і нанотехнічна лабораторія, атомна та молекулярна структура, термодинаміка, електрохімія, кінетика, органічна хімія (структура, реактивність, синтез, спектроскопія, біомолекули), лабораторний курс загальної та органічної хімії, структура органічних молекул, органічні реакції та фармацевтика, хімічна структура, хімічна енергетика, хімія навколишнього середовища, лабораторний курс хімії навколишнього середовища, вступ до хімії біології, масова спектрометрія для хіміків та біохіміків, фізична хімія (хімічна термодинаміка, вступ до статистичної механіки та кінетики, вступ до квантової механіки, вступ до молекулярної спектроскопії), лабораторний курс фізичної хімії, квантова хімія, лабораторний курс колоїдальної динаміки, класична і статистична термодинаміка, методи обчислення для хіміків, синтетична біологія для біопалива, органічно-структурні методи, а також різноманітні предмети, пов'язані з біохімією та інші [5].

Каліфорнійський університет у Лос-Анджелесі постійно працює над розширенням умов для дослідницької діяльності, які конкурують з найбільш провідними в будь-якому іншому університеті США. Університет забезпечує бібліотечними ресурсами для хіміків та біохіміків. На території університету діє Центр молекулярних пристроїв, який забезпечує роботу спектроскопії магнітного резонансу, масової спектроскопії та протеоміки, рентгено-дифракційної лабораторії та лабораторії характеристики матеріалів. Тут теж розміщені спеціально обладнані приміщення з контрольно-вимірювальними приладами спільного користування та центральне приміщення з приладами для проведення біохімічних досліджень. Також, на території університету

знаходяться головні технологічні центри і філії інших дослідницьких центрів та інститутів [4].

Кафедра хімії і біохімії ***Південно-західного університету*** США надає різноманітні освітні можливості для студентів, які бажають вивчати хімію в межах середовища загально-освітніх предметів. Кафедра є акредитована Американським хімічним товариством і по завершенні навчання пропонує ступені бакалавра наук і бакалавра мистецтв у галузі хімії і біохімії. Навчальна програма складається з великого вибору курсів, включаючи факультативні курси з медичної хімії та хімії навколишнього середовища. Лабораторні курси включають проекти, орієнтовані на дослідження, а також на потреби місцевого населення, які забезпечують багатий досвід навчання в групах [7].

Лабораторії Кафедри хімії і біохімії Південно-західного університету обладнані високоякісними інструментами для проведення досліджень. Серед інструментів, які тут використовуються є спектроскоп ядерного магнітного резонансу потужність 300 MHz, газовий хроматограф з масс-спектрометром, спектроскопи порушеного повного внутрішнього відображення, високоефективний рідинний хроматограф, спектрофотометри для ультра-фіолетової та видимої області спектру, флуоресцентний спектрофотометр, спектрометр атомної абсорбції, електрохімічний аналізатор, газові хроматографи, ультра центрифуга, пептидний синтезатор та ін. [8].

Кафедра хімії ***Єльського університету*** демонструє відмінний рівень навчальної підготовки і дослідницької діяльності. Викладацький склад кафедри забезпечує дослідницькі можливості через вивчення широкого спектру тем. Умови для дослідницької діяльності надаються зразковою Хімічною лабораторією Стерлінга, повністю оновленою Хімічною лабораторією Клайна, а також сучасним Будинком хімічних досліджень на додаток до нового навчального центру для бакалаврів та міждисциплінарних дослідницьких лабораторій. Разом з Центром хімічного та біофізичного обладнання, інфраструктура університету надає чудові навчальні умови для отримання ступеня бакалавра чи доктора наук [2].

Кафедра хімії переглядає дані про підготовку всіх студентів-першокурсників до початку осіннього семестру нового навчального року, використовуючи результати тестувань, дані прийому, а також інформацію, надану студентами. Передумовою для всіх навчальних програм напрямку «хімія», є проходження двох семестрів занять з загальної хімії, лабораторних занять та математичного аналізу з однією змінною, а також одного семестру занять з вступу до фізики. Єльський університет пропонує курси для отримання ступеня бакалавра мистецтв, бакалавра наук, бакалавра наук (інтенсивний курс), а також комбінованого ступеня бакалавра наук/магістра наук. Таким чином, ступінь бакалавра мистецтв призначається для студентів, які мають намір отримати тверді знання в галузі хімічних наук, а також тих, хто хочуть вивчати інші предмети, для яких важливо мати хімічну підготовку, зокрема таких предметів, як технічна політика, економіка, охорона навколишнього середовища, чи медицина. Навчальна програма на здобуття ступеня бакалавра наук розроблена з метою підготувати студентів для післядипломного навчання, в той же час дозволяючи вивчення інших дисциплін. Інтенсивний курс на здобуття ступеня бакалавра наук надає більш зосереджену підготовку для кар'єри в хімічних дослідженнях і вимагає ширшого об'єму лабораторних та факультативних курсів. Студенти, які обирають саме цю програму, можуть також задовольнити вимоги на отримання сертифікованого ступеня в галузі хімії, встановлені Американським хімічним товариством (American Chemical Society). Комбінований ступінь бакалавра наук/магістра наук розроблений для студентів, чия висока підготовка надає їм право займатися роботою випускного рівня на третьому або четвертому році навчання [17].

Як уже зазначалось вище, вагомий внесок у вдосконалення вищої освіти в галузі хімії здійснює Американське хімічне товариство, зокрема через схвалення бакалаврських програм напрямку хімія. Схвалені програми пропонують студентам широкоохоплюючу та інтенсивну освіту в галузі хімії, яка забезпечує їх інтелектуальними, експериментальними та комунікативними навичками, необхідними для того, щоб стати успішними науковими професіоналами. Ступінь, підтверджений Американським хімічним товариством, означає, що студент пройшов інтегровану інтенсивну програму, що включає вступну і базову курсову роботу в галузі хімії, а також поглиблену курсову роботу в цій галузі або в інших галузях, пов'язаних з хімією. Підтверджений ступінь також засвідчує наявність досвіду лабораторної роботи і розвиток професійних навичок, потрібних для ефективної хімічної діяльності. Окрім того, такі сертифікати допомагають студентам у переході з бакалаврату до професійного навчання чи працевлаштування [10, с. 1–2, 10].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У даній роботі представлені найкращі університети США, які готують фахівців у галузі хімії. Набуття студентами знань здійснюється поступово від вступних до фундаментальних (базових), а потім до поглиблених знань у цій галузі. Серед характерних особливостей підготовки, притаманних цим вищим навчальним закладам, слід виділити наступні: надання ґрунтовної освіти у фундаментальних галузях хімії та експериментуванні; виділення ґрантів; широкий вибір бібліотечних ресурсів; вибір студентами факультативних занять; заохочення незалежної та оригінальної роботи студентів; вивчення фундаментальних тем загальної хімії з особливим зосередженням на вирішенні задач; проведення зустрічей і неформальних семінарів, під час яких обговорюються теми зацікавлення; вирішення найбільш актуальних викликів людства, а також співпраця у сфері енергетики і довкілля, молекулярної медицини і наноматеріалів тощо. Досвід лабораторної практики забезпечується студентам через заохочення здійснювати первинні дослідження; ініціювання винаходів і відкриттів у хімічних дослідженнях; наявність найсучаснішого обладнання та високоякісних інструментів. Окрім того, лабораторні курси часто включають проекти, орієнтовані на потреби місцевого населення, тим самим забезпечуючи прикладне застосування набутих знань в галузі хімії на пряму користь для суспільства.

Список літератури:

1. Офіційна веб-сторінка Гарвардського університету, США. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.harvard.edu/about-harvard
2. Офіційна веб-сторінка Єльського університету, США. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://chem.yale.edu/
3. Офіційна веб-сторінка Каліфорнійського університету в Берклі, США. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.berkeley.edu/
4. Офіційна веб-сторінка Каліфорнійського університету у Лос-Анджелесі, США. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://www.chemistry.ucla.edu/research-facilities
5. Офіційна веб-сторінка Каліфорнійського університету у Лос-Анджелесі, США. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://www.chemistry.ucla.edu/undergraduate-courses#chemtop
6. Офіційна веб-сторінка Массачусетського технологічного інституту, США. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://chemistry.mit.edu/education/undergraduate-program
7. Офіційна веб-сторінка Південно-західного університету, США. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.southwestern.edu/departments/chemistry/about.php
8. Офіційна веб-сторінка Південно-західного університету, США. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.southwestern.edu/departments/chemistry/resources.php
9. Офіційна веб-сторінка Стенфордського університету, США. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://undergrad.stanford.edu/advising/student-guides/chemistry-life-sciences-majors-and-pre-meds
10. American Chemical Society. (Spring, 2015). Undergraduate Professional Education in Chemistry. ACS Guidelines and Evaluation Procedures for Bachelor's Degree Programs. Washington, D.C.: American Chemical Society: Committee on Professional Training. p. 1–33.
11. Berkeley Academic Guide 2017–2018. Chemistry. Overview. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://guide.berkeley.edu/departments/chemistry/
12. Caltech Division of Chemistry and Chemical Engineering: Undergraduate Program in Chemistry. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.cce.caltech.edu/content/undergraduate-program-chemistry
13. Harvard College Handbook for Students. Handbook for Students 2017–2018. Chemistry. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://handbook.fas.harvard.edu/book/chemistry
14. QS Quacquarelli Symonds Limited 1994–2017. QS World University Rankings by Subject 2016 – Chemistry. QS Quacquarelli Symonds Limited. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2016/chemistry
15. Stanford: Chemistry. The Major: Undergraduate Options in Chemistry. [Електронний ресурс]. – Доступно з: https://chemistry.stanford.edu/academics/undergraduate-program/major
16. Undergraduate Research Opportunities Program (UROP). [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://chemistry.mit.edu/undergraduate-program/urop
17. Yale College Programs of Study 2017–2018. Chemistry. [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://catalog.yale.edu/ycps/subjects-of-instruction/chemistry/

Проць М.З.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ В ОТРАСЛИ ХИМИИ В ЛУЧШИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ США

Аннотация
В статье рассматриваются характеристики учебных программ подготовки специалистов в отрасли химии в лучших университетах США в соответствии с рейтингом университетов мира за предметом. Выясняется, каким образом и на каких уровнях осуществляется подготовка студентов направления «химия». Исследуются эффективность и производительность учебных программ и методов учебы, применяемых в исследуемых высших учебных заведениях. В выводах выделены наиболее характерные особенности подготовки специалистов в отрасли химии.
Ключевые слова: высшее образование, учебные программы, профильный предмет «химия», кафедры химии, высшие учебные заведения США.

Prots M.Z.
Lviv Polytechnic National University

TRAINING CHEMISTRY PROFESSIONALS IN LEADING HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE USA

Summary
The article examines the characteristics of bachelor's degree chemistry programs in world's top universities for chemistry in the USA according to QS World University Rankings by Subject 2016. The levels of professional training in chemistry are analyzed. Effectiveness and productivity of chemistry programs and teaching methods used in the universities are researched. In conclusions, the most common features of professional training in chemistry are overviewed.
Keywords: higher education, bachelor's degree chemistry programs, chemistry major, chemistry departments, US higher education institutions.

УДК 378.147+372.878

ВИКОРИСТАННЯ ФОРТЕПІАННИХ ТВОРІВ ПОЛЬСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ XX СТОЛІТТЯ НА ЗАНЯТТЯХ З «ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ВИКОНАВСТВА»

Ревенко Н.В.
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

У статті розглянуто фортепіанні твори польських композиторів XX століття з метою вивчення їх на заняттях з «Інструментального виконавства». Висвітлено художні напрямки, тенденції, національні традиції в польській фортепіанній музиці позначеного періоду. Проаналізовано інтонаційні, ладові, метроритмічні, фактурні та інші художні особливості творів відомих польських композиторів XX століття. Висвітлено методи роботи над творами польських авторів в процесі їх виконавської інтерпретації студентами-піаністами.
Ключові слова: фортепіанні твори, польські композитори, національні традиції, виконавська інтерпретація.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань дисципліни «Інструментальне виконавство» у вищих педагогічних навчальних закладах є засвоєння студентами найбільш типових рис музики різних епох, стилів, художніх напрямків та національних шкіл вітчизняної та світової музичної культури.

Складаючи індивідуальні програми майбутніх вчителів музичного мистецтва, викладачі в основному керуються бажанням розширити світогляд студентів-піаністів за рахунок введення у репертуар різножанрових фортепіанних творів українських та зарубіжних композиторів минулого та сучасності. При цьому вибір обумовлений не тільки художньою цінністю творів, але й конкретними завданнями виконавства, які потрібно вирішити в процесі навчання кожного конкретного студента.

Як показує практика, у репертуарі студентів чималу популярність отримали твори відомих польських композиторів XIX століття – М. Огінського, Ф. Шопена. На жаль, фортепіанна спадщина польських авторів XX століття у навчальному репертуарі майбутніх вчителів музичного мистецтва майже зовсім не використовується. Тому питання включення творів польських композиторів позначеного періоду в індивідуальні програми студентів із дисципліни «Інструментальне виконавство» є сьогодні актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фортепіанна творчість польських композиторів XX століття ставала предметом досліджень багатьох мистецтвознавців та педагогів: С. Голяховського, Я. Івашкевича [1], Ю. Крейніної, І. Нікольської [3], Ю. Хоминського [5] (творчість К. Шимановського), Л. Кокоревої [2], Л. Раппопорт [4] (творчість В. Лютославського), Дж. Баумана [6] (творчість Б. Войтовича) та інших. У сучасній вітчизняній педагогічній літературі існують окремі статті, що порушують деякі питання стосовно включення творів українських композиторів у репертуар студентів-піаністів у вищих навчальних закладах. Це праці З. Юзюк, С. Глушкової і Г. Пужай, Н. Ревенко. Проблема впровадження фортепіанних творів зарубіжних композиторів XX століття у навчальний репертуар майбутніх вчителів музичного мистецтва ще не ставала предметом досліджень сучасних педагогів-піаністів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поза увагою мистецтвознавців і педагогів залишається проблема включення творів польських композиторів XX століття у навчальний репертуар студентів з дисципліни «Інструментальне виконавство» у вищих педагогічних навчальних закладах.

Метою статті є висвітлення художніх напрямків, тенденцій, національних традицій, засобів музичної виразності, композиторських технік у фортепіанних творах польських композиторів XX століття, що впроваджуються на індивідуальних заняттях з «Інструментального виконавства».

Виклад основного матеріалу. Польська фортепіанна музика XX століття – яскраве явище, що відобразило різні художньо-естетичні тенденції сучасного музичного мистецтва. Відмінними якостями польської музики XX століття стали активний інтерес композиторів до нових художніх напрямів, народних фольклорних традицій, прагнення до створення актуальних засобів виразності та освоєння сучасних технік композиції. Серед композиторів, з іменами яких пов'язаний розквіт польської фортепіанної музики XX століття, варто назвати К. Шимановського, В. Лютославського, Б. Войтовича.

Починаючи вивчати на заняттях з «Інструментального виконавства» фортепіанні твори Кароля Шимановського, студент, перш за все, повинен ознайомитися з творчістю цього композитора. Відомо, що К. Шимановський увійшов в історію польської музики як один із талановитіших композиторів після Ф. Шопена. Звертаючись до різних манер письма, він поєднав національну традицію з прийомами сучасної композиторскої техніки і тим самим поклав початок польській музиці XX століття. Його сонати, етюди, прелюдії, мазурки для фортепіано належать до числа найзначніших досягнень польської музичної культури.

Знайомлячись з ранніми творами композитора, а саме – з прелюдіями op.1 (1899–1900 рр.), викладач повинен розповісти студенту про те, що ці п'єси втілюють лірико-романтичну спрямованість творчості композитора. У дев'яти прелюдіях К. Шимановського були намічені два основні різновиди лірики: стан чуттєвої споглядальності і бурхливої романтичної патетики з кульмінаціями екстатичного характеру. Працюючи над прелюдіями № 3, 9 викладач повинен звернути увагу студента на те, що виразність п'єс цього типу нагадує музику Ф. Шопена. Прототипом для написання прелюдій № 1, 2, 7, 8 послужили твори О. Скрябіна. Взагалі, з точки зору піаністичного

викладу прелюдії свідчать про тонке відчуття автором фортепіанної стилістики та розуміння природи звучання інструменту. У межах мініатюр композитор дотримується єдності вишуканого звукового образу, відповідного камерній трактовці жанру прелюдії, що підкреслює і лаконічний малюнок фактури.

Традиційне розуміння К. Шимановським жанру романтичного етюду відобразилося у монотематичній основі і однорідному фактурному малюнку етюдів op. 4 (1900–1902 рр.), які відрізняються віртуозністю і зрілістю піаністичного стилю. Відмінною рисою трактування жанру етюду стає мобільність тематичного образу завдяки особливому варіантному розвитку мелодійного матеріалу, – варіативності тематичних елементів у процесі мелодійного розгортання і проникнення їх в інші фактурні плани.

Перший етюд написаний у тональності es moll. При розучуванні даного етюду увага студента повинна бути спрямована на виразне виконання основної тематичної лінії, яка у крайніх розділах проходить в терцово-секстовому викладенні у партії правої руки з багаточисленними динамічними та агогічними відхиленнями. Студенту також треба ретельно попрацювати над кульмінаційними розділами, в яких тематичний матеріал варіюється за рахунок ускладнення фактури (октавно-акордові комплекси), посилення динаміки (до fff, співставлення sfff-pp), постійних темпових змін (poco accelerando, poco рій mosso, ritenuto, ralentando). Після яскравих та бурних кульмінаційних висловлювань (strepitoso) тематичний матеріал у коді звучить жалібно та скорботно, з відтінком печалі, але в останніх тактах він забарвлюється тонічними звуками однойменної мажорної тональності (Es dur). На це обов'язково повинен звернути студент-виконавець при інтерпретації даного етюду.

Однією з основних труднощів при виконанні другого етюду Ges dur є поліритмія. Фактура етюду являє собою хроматизовані, стрибкоподібні сполучання в партіях обох рук, які безперервно рухаються у швидкому темпі, то трохи прискорюючись (poco accelerando), то трохи сповільнюючись (ritenuto, ralentando). Цей етюд можна порекомендувати вчити студенту двома способами – раціональним та інтуїтивним. Взагалі, при праці над поліритмічними творами об'єднання обох методів дає добрі результати. Виконання етюду Ges dur вимагає від студента розвиненого поліфонічного слуху, тобто вміння водночас слухати дві незалежні лінії, доброго відчуття рівномірної пульсації, навиків рухово-моторного автоматизму при виконанні кожної ритмічної групи.

Приступаючи до знайомства з фортепіанним циклом К. Шимановського «Метопи», викладач повинен розповісти студенту про те, що в основу змісту даного опусу лягли мотиви з «Одіссея» Гомера. Це і враження від чаруючого співу сирен, яким насолоджувався Одіссей («Острів сирен»), і музичний образ німфи – володарки острова, на якому Одіссей провів кілька років («Каліпсо»), і ліричний вигляд царівни, що притулила мандрівного лицаря Ітаки («Навзікая»).

Студент повинен звернути увагу на складність і різноманітність фортепіанної фактури. В «Метопах» фонічна сторона фактури виконує важливу інформаційно-комунікативну функцію, викликаючи асоціації з перепиттями сюжету. Сам фактурний малюнок також несе сюжетно-комунікативну функцію. Завдяки цьому підвищується значення орнаментальних засобів у фактуроутворенні – арпеджованих пасажів складної інтервальної структури, різноманітних трелей і тремоло, що живописують картини моря, хвилювання Одіссея і його супутників. Фактура циклу відрізняється різноманітністю використаних складів – одноголосся, гомофонії, контрастної поліфонії, гомофонно-поліфонічного письма. Просторовість фактури досягається завдяки використанню різноманітних фігураційно-дубліровочних малюнків, що вільно і стрімко змінюють один одного. Зазначені особливості фортепіанної фактури циклу, а також розшарування всіх її елементів і контрастність динаміки на різних рівнях викликають асоціації з симфонічною партитурою, на що повинен обов'язково звернути увагу студент при інтерпретації п'єс даного циклу.

Знайомлячи студентів-піаністів з фортепіанною сюїтою К. Шимановського «Маски», яка є прикладом поєднання елементів імпресіонізму з доволі яскраво виявленими конструктивістськими принципами, викладачу треба розповісти, що ефект розвитку форми п'єс сюїти, що представляють вільну композицію, створюється завдяки модифікації звукового образу і відповідно фактурного малюнка, зміна яких здійснюється на основі драматургічних прийомів «відсторонення» і «жанрової модуляції». Крім того, форма п'єс організовується симетрією вступного та заключного розділів, які створюють композиційну «арку». Викладач повинен пояснити студенту, що п'єси циклу «Маски» не мають програмного сюжету розвитку, а є лише гротескною характеристикою трьох легендарних персонажів. Так, перша п'єса «Шехерезада» написана у дусі умовного орієнталізму. При інтерпретації даної п'єси, студент повинен підкреслити заворожливе млосний настрій першої теми, який трохи відтіняється танцювальністю середнього епізоду. При роботі над п'єсою «Блазень Тантріс» треба звернути увагу на чіткий і ясний ритмічний малюнок, на «мовність» фактури, на політональні звучання, які утворюються в гармонійних комплексах. «Серенада Дон-Жуана» також ставить перед студентом чимало завдань. Наприклад, блискуча імпровізаційна каденція, з якої починається цей твір, повна темпераменту і яскравих емоційних контрастів. Студенту треба детально попрацювати над цим розділом, враховуючи багаточисленні авторські вказівки стосовно темпів, динаміки, штрихів.

Студент, який познайомився з циклами «Маски» та «Метопи», може дійти висновку, що К. Шимановський у даних циклах якби синтезує досягнення двох відомих композиторів – К. Дебюссі й О. Скрябіна: картинність звукового зображення, що сприйнята від К. Дебюссі, поєднується з екстатичними поривами в дусі О. Скрябіна.

Цикл з Двадцяти мазурок op. 50 (1924–1925 рр.) К. Шимановського є прикладом прагнення композитора до демократичної спрямованості мистецтва і переосмислення засобів композиторської техніки. Студентам цікаво буде дізнатися про те, що в мазурках op. 50 найбільш безпосередньо і яскраво проявилися зв'язки з народною музичною традицією, вивченню якої К. Шиманов-

ський приділяв так багато уваги. Широкий розвиток форм використання гуральської музики у мазурках польського композитора XX століття призвело до оновлення стилістики в його творах. Від свого попередника Ф. Шопена для власного циклу К. Шимановський взяв тільки загальну схему твору і зумів наповнити її новим змістом.

Знайомлячись на заняттях з «Інструментального виконавства» з мазурками К. Шимановського, студент разом із викладачем може відмітити, що найбільш значними формами використання фольклору в цих п'єсах стало втілення композитором окремих інтонацій і ладоструктурних особливостей народної музики. Весь звуковий матеріал майже не містить прямих цитат фольклору, однак створює враження автентичного йому звучання.

Корисним для студентів-піаністів буде знайомство з фортепіанною спадщиною іншого польського композитора XX століття Вітольда Лютославського, творчість якого відзначена широким використанням інтонацій і ритмів польської народної музики у поєднанні з формальними елементами сучасного музичного мистецтва.

Фортепіанний цикл «Народні мелодії» (1945 р.), який складається з дванадцяти п'єс, можна рекомендувати для розучування студентам-піаністам із початковим, або середнім рівнем фортепіанної підготовки. Невеликі п'єски, що були написані В. Лютославським зі спеціальною метою поповнити педагогічний репертуар, створені на народні теми. Фольклорні теми звучать в майже незмінному вигляді, а супровід контрапунктичного типу не підпорядковується логіці мелосу, повністю змінюючи зміст народного матеріалу. Великого значення у «Народних мелодіях» набуває ритм, який, як і ладогармонійні перетворення, служить у В. Лютославського завданням посилення музичної виразності, динамізації мови.

Цікавим для опрацювання на заняттях з «Інструментального виконавства» буде й іншій фортепіанний цикл польського композитора – «Буколіки» (1952 р.), який заснований на народних мелодіях Курпе – області, що лежить на північному сході від Варшави. Народні теми для цього циклу були узяті В. Лютославським зі збірки В. Скеровського. П'єси являють собою жанрові мініатюри, де композитор в пасторальних образах розкриває перед слухачем багату і різнорідну гаму почуттів, які виникають при спілкуванні з народним мистецтвом і природою. Народні теми в циклі зазнають модифікацій у відповідності до конкретного завдання композитора в кожному окремому випадку. Іноді тема розвивається шляхом мотивного вичленовування, в інших випадках В. Лютославський лише відштовхується від фольклорної мелодії і будує на ній нову, незалежну від неї тему. У циклі п'ять частин – Allegro vivace, Allegretto sostenuto, Allegro molto, Andantino, Allegro marziale.

Твори польського композитора Болеслава Войтовича можливо включати у репертуар студентів із середнім рівнем музичної підготовки, як, наприклад, етюди зі збірки «12 етюдів для фортепіано» (1948 р.). Даний цикл складається з віртуозних п'єс, що написані в популярних романтичних жанрах, і оформлений в двох зошитах. Перший зошит – це етюди під назвами Capriccio, Siciliana, Scherzino, Berceuse, Polonaise, Rondo rustico; другий зошит – Scherzo, Toccata, Recitativo, Intermezzo, Notturno, Canon enigmaticus. Треба розповісти студентам, що при написанні даного циклу Б. Войтович ставив перед собою завдання залучити піаніста-виконавця до освоєння нових типів виразності і нових піаністичних форм, що синтезують романтичні малюнки і нові мелодикоритмічні і ладогармонічні засоби. Мелодійні малюнки мініатюр мають структури, які можна знайти в класичних зразках: перш за все, це типові фігураційні форми. Однак їх гармонійний супровід, в тому числі акорди нового типу, політональні співзвуччя переносять студента-виконавця в сферу сучасної мови і ставлять перед ним нові аплікатурні завдання.

Приступаючи до вивчення «Двох мазурок» (1928 р.) Б. Войтовича, треба звернути увагу студента на те, що ці п'єси позбавлені ілюстративності і не викликають асоціацій з польським романтичним стилем; швидше за все в них можна визнати вплив французького неокласицизму. Цікаво, що свої мазурки композитор писав аж ніяк не слідуючи новим традиціям, закладеним в цьому жанрі К. Шимановським, проте в дусі його естетики, – на противагу романтичним тенденціям і «псевдонародному» стилю. Разом із тим, простота форми й тип побудови фраз наближають мазурки Б. Войтовича до шопенівських зразків.

Висновки і пропозиції. Таким чином, використання різностильових та різножанрових фортепіанних творів польських композиторів XX століття на індивідуальних заняттях з «Інструментального виконавства», в яких відображається історія польського народу, його традиції та звичаї, розширює уявлення студентів-піаністів про польську національну культуру XX століття, поповнює теоретичні знання в галузі форми творів, жанрів, засобів музичної виразності, має важливе значення у загальному комплексі навчання і виховання майбутніх педагогів-фахівців. Пропонована стаття може стати ґрунтом подальшого вивчення фортепіанних творів польських композиторів кінця XX – початку XXI століть.

Список літератури:

1. Голяховский С., Ивашкевич Я. Кароль Шимановский [1882–1937]: [Фрагменты]. – М.: Музыка, 1982. – 143 с.: ил., нот.
2. Кокорева Л. М. Музыкальная культура Польши XX века: Кароль Шимановский, Витольд Лютославский, Кшиштоф Пендерецкий: очерки / Л. М. Кокорева. – М.: МГК им. П. И. Чайковского, 1997. – 162 с.
3. Никольская И., Крейнина Ю. Кароль Шимановский. Воспоминания, статьи, публикации. – М.: Советский композитор, 1984. – 290 с.
4. Раппопорт Л. Витольд Лютославский. М., 1976. – 138 с.
5. Хоминьский Ю. М. Кароль Шимановский и западноевропейская музыка // Славяне и Запад: Сб. статей к 70-летию И. Ф. Бэлзы. – М.: Наука, 1975. – С. 161–169.
6. Bauman J. Tworczosc Boleslawa Woytowicza z okresu slˆskiego Panstwowa / J. Bauman // Zeszyt naukowy. – Wroclaw: Wyzsza Szkola Muzyczna, 1980. – N. 28. – 364 s.

Ревенко Н.В.
Николаевский национальный университет
имени В.А. Сухомлинского

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОРТЕПИАННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПОЛЬСКИХ КОМПОЗИТОРОВ XX ВЕКА НА ЗАНЯТИЯХ ПО «ИНСТРУМЕНТАЛЬНОМУ ИСПОНИТЕЛЬСТВУ»

Аннотация
В статье рассмотрены фортепианные произведения польских композиторов XX века с целью изучения их на занятиях по «Инструментальному исполнительству». Освещены художественные направления, тенденции, национальные традиции в польской фортепианной музыке обозначенного периода. Проанализированы интонационные, ладовые, метроритмические, фактурные и другие художественные особенности произведений известных польских композиторов XX века. Освещены методы работы над произведениями польских авторов в процессе их исполнительской интерпретации студентами-пианистами.
Ключевые слова: фортепианные произведения, польские композиторы, национальные традиции, исполнительская интерпретация.

Revenko N.V.
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

THE USE OF PIANO PIECES BY POLISH COMPOSERS IN THE CLASSROOM FOR «INSTRUMENTAL PERFORMANCE»

Summary
The article deals with piano pieces by Polish composers of the 20th century with the aim of studying them in the class on «Instrumental Performance». Artistic directions, tendencies, national traditions in the Polish piano music of the designated period are highlighted. Intonation, fretting, metrorhythmic, textural and other artistic features of the works of famous Polish composers of the 20th century are analyzed. The methods of working on the works of Polish authors in the process of their performing interpretation by piano students are covered.
Keywords: piano works, Polish composers, national traditions, performing interpretation.

УДК 378.048.2

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОРДОННА ПРАКТИКА ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Різник В.В., Різник Н.А.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Предметом дослідження виступають національні та закордонні особливості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів, котрі є гарантією формування високоосвічених, національно свідомих і патріотично налаштованих фахівців. У статті розглянуто роль держави у процесі підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів освітньої сфери, здійснено аналіз джерел їх фінансування. Проведено аналіз розподілу аспірантів та докторантів за джерелами фінансування їх навчання. Надано рекомендації щодо підвищення якості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів. Отримані результати дослідження можуть бути використані керівниками вузів, завідувачами кафедр та фахівцями вищої категорії з метою підвищення якості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів.

Ключові слова: вища освіта, науково-педагогічні кадри, державна освітня політика, підготовка наукових кадрів, функціонування системи освіти.

Постановка проблеми. На порозі входження світової спільноти в третє тисячоліття виняткового значення набуває освітня сфера, яка покликана стати основним засобом формування здатних до вирішення глобальних загроз фахівців.

Сучасна освітня політика України спрямована на світовий ринок і формується з урахуванням інтеграційних процесів, зокрема виступає одним із напрямків руху України до Європи. Процес якісної підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вимагає зосередження уваги на глобальних проблемах у цій галузі, адже Україна не стоїть осторонь загальносвітових тенденцій, а, формує свою освітню політику з врахуванням європейських стандартів.

Актуальною проблемою ефективного функціонування освітньої сфери є підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів. У системі вищої освіти створюється цілісна система такої підготовки: МОН України запровадило нову концепцію розвитку системи підготовки кандидатів і докторів наук, спрямовану на підвищення якості та ефективності підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів, присвячена ціла низка праць таких науковців, як: В. Андрущенко, Л. Антонюк, В. Бакуменко, І. Богачевська, С. Домбровська, В. Жураківський, І. Іванюк, І. Каленюк, В. Клепко, Т. Козарь, Є. Красняков, В. Кремень, В. Луговий, С. Ніколаєнко, В. Огаренко, Л. Пшенична, Ю. Фролов, О. Шеломовська, А. Шевченко, Н. Шульга та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Впровадження реформи вищої освіти та зміна сучасного її стану вимагають подальших наукових пошуків у напрямі вирішення проблеми ефективної підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів і зумовлюють актуальність даного дослідження.

Метою статті є висвітлення ролі держави у процесі підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів освітньої сфери, характеристика факторів, які впливають на процес підготовки та надання рекомендацій щодо підвищення якості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що проблема забезпечення ефективного функціонування освітньої сфери, як і перспектива розвитку вищої школи в Україні, полягає насамперед в якісній практичній підготовці наукових та науково-педагогічних кадрів, з одного боку, і якісній організації навчального процесу, з іншого. Якісно підготовлені наукові та науково-педагогічні кадри є гарантією формування високоосвічених, національно свідомих і патріотично налаштованих фахівців, які в свою чергу є гарантом розвитку національної економіки і розбудови суверенної, національно-демократичної Української держави.

Завдання, пов'язані з удосконаленням системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, зокрема підвищення ефективності навчання в аспірантурі та докторантурі, забезпечення високої якості дисертаційних робіт, є першочерговими для вищих навчальних закладів і наукових установ. Науковий ступінь є кваліфікаційною характеристикою, що засвідчує готовність людини до розв'язання дослідницьких завдань певного рівня складності.

Держава найбільше зацікавлена у якісній підготовці наукових та науково-педагогічних кадрів, їхньому професійному вдосконаленні. Вона забезпечує умови для підвищення престижу та соціального статусу педагогічних і науково-педагогічних працівників, створює систему професійного відбору молоді до вищих педагогічних навчальних закладів.

Для підтримки педагогічних і науково-педагогічних працівників, підвищення їх відповідальності за якість професійної діяльності держава забезпечує:

– розроблення та вдосконалення нормативно-правової бази професійної діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників;

– прогнозування та задоволення потреб суспільства у зазначених працівниках;

– розвиток конкурентоспроможної системи навчальних закладів, в яких проводиться підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників;

– розроблення та запровадження державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і державних стандартів післядипломної педагогічної освіти;

– оволодіння педагогічними працівниками сучасними інформаційними технологіями;

– періодичне оновлення і взаємоузгодження змісту підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

– впровадження системи цільового державного фінансування підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників та їх професійного вдосконалення;

– поліпшення системи стимулювання професійного зростання педагогічних і науково-педагогічних працівників, можливість вивчення іноземних мов [9].

Україна традиційно вважається державою з вагомим науковим потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвиненою системою підготовки кадрів.

Основними формами підготовки наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації є аспірантура і докторантура. Готувати потрібно не просто фахівців, які спроможні генерувати нові знання, а фахівців з інноваційним мисленням, які вміють організувати і керувати інноваційними процесами на різноманітних рівнях, готових працювати в умовах жорсткої конкуренції, бути мобільними.

Підготовка кандидатів і докторів наук здійснюється вищими навчальними закладами третього і четвертого рівнів акредитації та науковими установами. Науково-методичне керівництво та контроль за діяльністю аспірантури і докторантури у вищих навчальних закладах і наукових установах здійснює Міністерство освіти і науки, а в наукових установах Національної академії наук – її Президія.

Переважна більшість закладів, що здійснюють підготовку аспірантів, перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки – 32%, Національної академії наук – 28%, Національної академії аграрних наук та Академії медичних наук – по 7%, Міністерства охорони здоров'я – 4%. Схожа ситуація спостерігається і зі сферою управління докторантури: Міністерству освіти і науки – 45%, Національній академії наук України – 24%, Міністерству охорони здоров'я – 6%, Національній академії аграрних наук – 5%.

У вищих навчальних закладах України працює 48% (234) аспірантур та 63% (177) докторантур, у наукових установах, відповідно, 52% (256) та 37% (106). Найбільша кількість аспірантів навчається у галузі технічних, економічних, юридичних та педагогічних наук [5].

Підготовка в аспірантурі і докторантурі здійснюється за рахунок:

1. Коштів Державного бюджету України – за державним замовленням для роботи у державному секторі народного господарства;

2. Коштів юридичних та фізичних осіб – на умовах контракту – для роботи у державному і недержавному секторах народного господарства;

Підготовка іноземців та осіб без громадянства може здійснюватись на підставі: міжнародних договорів України; загальнодержавних програм та договорів, укладених вищими навчальними закладами, науковими установами з юридичними та фізичними особами [6].

Переважна більшість аспірантів та докторантів навчається за рахунок державного бюджету. Зокрема, у 2015 році навчались за рахунок державного бюджету 21388 аспірантів, що склало 75% від загальної кількості та 1622 докторанти – 89%. Цього ж року знайшли можливість оплатити навчання за рахунок коштів юридичних та фізичних осіб 7099 аспірантів та 199 докторантів (табл. 1), це 25% від загальної кількості аспірантів і 11% докторантів.

У зв'язку з набуттям чинності нової редакції закону України «Про вищу освіту» значно зросла роль наукового керівника, адже тепер він здійснює не лише керівництво роботою над дисертацією, контролює виконання індивідуального плану, але й несе особисту відповідальність за якісне та своєчасне виконання освітньо-наукової програми підготовки майбутніх докторів філософії.

Очікуваним підсумком навчання в аспірантурі та докторантурі є захист дисертації. У 2015 році питома вага осіб, які захистили кандидатську дисертацію становила 26%, докторську – 30% [5].

Україну варто відзначити як країну, що додержується гендерної демократії в підготовці наукових кадрів. Жінки нарівні з чоловіками використовують право на продовження освіти в аспірантурі та докторантурі. Так, у 2015 році жінки складали 54% (15 тис.) загальної кількості аспірантів та 50% (1 тис.) докторантів.

Вікова структура аспірантів та докторантів має суттєві відмінності. Переважна більшість аспірантів (72%) має вік до 30 років (34% – до 25 років, 38% – 25–2

9 років), тоді як 44% докторантів мають вік 40 років і старші [5].

Загалом, в Україні кількість працівників, які виконували наукові та науково-технічні роботи, на кінець 2015 р. становила 101,6 тис. осіб, з яких 53,0% – дослідники, 9,9% – техніки, 18,7% – допоміжний персонал, 18,4% – інші працівники.

Питома вага докторів та кандидатів наук серед виконавців наукових досліджень і розробок ста-

Таблиця 1

Розподіл аспірантів та докторантів за джерелами фінансування їх навчання, осіб

	Аспіранти				Докторанти			
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
Кількість – усього	33640	31482	27622	28487	1814	1831	1759	1821
у тому числі навчались за рахунок державного бюджету	28638	26911	23412	21388	1700	1694	1629	1622
юридичних та фізичних осіб	4647	4167	4210	7099	104	128	130	199
інших джерел	355	404	х	х	10	9	х	х

Джерело: сформовано автором за даними [5]

новила 21,7%, серед дослідників – 33,3%. Понад три чверті загальної кількості докторів і кандидатів наук, які виконували наукові дослідження і розробки, працювали в організаціях державного сектору економіки, 6,1% – підприємницького сектору, 13,3% – вищої освіти [5].

Можна з упевненістю стверджувати, що вищі навчальні заклади поступово усвідомлюють роль науки у своєму розвитку та становленні, починають розуміти, що на сучасному етапі основними завданнями науки у вищій школі є відтворення та збереження науково-педагогічного потенціалу держави, утримання на відповідному рівні кадрової бази народного господарства, науки та освіти згідно з сучасними потребами регіонів і держави; це, нарешті, втілення наукових розробок і нових знань у господарський комплекс України та відповідного регіону, кадрове забезпечення цього процесу. І найголовніше – це розуміння того, що без науково-дослідної роботи немає ефективного навчального процесу, виховної роботи і в цілому не може бути повноцінного вищого навчального закладу.

Характерною рисою наукової активності провідних ВНЗ є укладання угод про науково-технічну та творчу співпрацю з різними академічними установами, управлінськими структурами, створення науково-навчальних та виробничих комплексів. Важливим фактором наукової діяльності є відкриття та функціонування на базі ВНЗ наукових проблемних лабораторій.

У деяких ВНЗ з метою підвищення рівня професійної підготовки аспірантів і дієвого контролю за їх навчанням відпрацьовується технологія професійної освіти після вищої школи, яка включає систематичне проведення лекційних і семінарських занять для аспірантів; виконання науково-дослідних і науково-методичних робіт, систему проміжної атестації тих, хто навчається, із запрошенням провідних учених та фахівців. Програми навчання більш насичені для перших ступенів навчання в аспірантурі з обов'язковою участю по шукачів у колективній науковій роботі (на кафедрах, у спеціалізованих службах, відділах і т. ін.) [2, с. 24].

Системи підготовки і атестації аспірантів за кордоном можна умовно згрупувати за традиціями. Прийнято виділяти три моделі, що історично склалися: німецьку (Австрія, Нідерланди,Німеччина, та ін.), французьку (Франція, Бельгія, Італія та ін.) англосакську (Англія, США, Канада,Туреччина та ін.) [4, с. 39; 7, с. 27–31; 1].

Традиційна німецька модель підготовки наукових кадрів характеризується автономією університетів щодо порядку підготовки та присудження докторського ступеня [7]. Здобувач самостійно знаходить наукового керівника, погоджує з ним вибір теми, умови роботи і терміни підготовки дисертації.

Для отримання докторського ступеня необхідно:

1. Написати дисертаційну роботу, яка є самостійним дослідженням і містить оригінальні наукові результати, що сприяють приросту наукових знань в даній області.

2. Представити дисертацію на розгляд науковому керівнику та рецензентам.

2. Скласти усний кваліфікаційний тест (іспит) за фахом перед комісією професорів для визначення сформованості знань здобувача по всьому предмету незалежно від теми дисертації. Часто замість іспиту проходить захист дисертації з подальшою дискусією.

Основними рисами французької системи підготовки і атестації кадрів вищої наукової кваліфікації є: автономія університетів відносно присудження докторських ступенів; державний контроль діяльності університетів в області підготовки наукових кадрів; публічний захист дисертації; орієнтація дослідницької програми докторантури на проведення фундаментальних наукових досліджень. Підготовка по докторських програмах в університетах Франції здійснюється в докторських школах, в яких реалізується власний науковий проект. Отримання вченого ступеня доктора (Doctorat) передбачає наявність відповідного рівня освіти і досвіду дослідницької роботи кандидата. Необхідною умовою вступу до аспірантури є диплом магістра. Науковим керівником може бути кваліфікований професор зі ступенем Habilitation dirigerlesrecherches [1].

В основі англосаксської моделі – традиційна ліберальна академічна форма освіти [8]. Цінність і вагомість наукового ступеня визначається авторитетом університету, що присудив ступінь. Диплом магістра – неодмінна умова вступу до аспірантури та здобуття наукового ступеня Doctor of Philosophy (PhD).

Програми аспірантів (PhD) істотно відрізняються одна від одної залежно від університету. Тривалість навчання складає три роки. Захист дисертації на ступінь PhD проходить перед незалежною комісією.

Нерідко використовується форма захисту на основі публікації, що дозволяє кандидатові представити як дисертацію, написану самостійно, і опубліковану у відповідних виданнях [3]. Докторська дисертація повинна містити нові знання в конкретній галузі, опубліковані раніше в наукових виданнях [7, с. 28].

Нині перед ВНЗ постали завдання з відновлення престижності наукової праці, припинення відтоку і міграції наукових кадрів, залучення до науки талановитої молоді. Наукова робота в вищих закладах освіти стає невід'ємною складовою частиною діяльності всіх його викладачів, співробітників та студентів, що дає змогу вдосконалювати навчальний процес та створює умови для ефективної підготовки фахівців сучасного рівня. Передусім через науку, наукові дослідження, з урахуванням змін, які сталися в суспільстві, оновлюється зміст навчання, впроваджуються передові педагогічні концепції і технології, формується кращий вітчизняний досвід, зростає нова генерація педагогічних кадрів.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище зазначене можна надати рекомендації щодо підвищення якості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів, а саме: підготовка шляхом проведення міждисциплінарних досліджень, які мають інноваційний характер та містять інноваційні технології; широке впровадження міжнародних науково-інноваційних програм, зв'язків, стандартів інтернаціоналізації освіти, реалізація схем мобільності, створення інтегрованих навчальних програм; запровадження на кафедрах інноваційних освітньо-наукових програм, які сприяють під-

вищенню якості фундаментальної та практичної складової фахової підготовки аспірантів, відображають міждисциплінарний характер наукових досліджень в університетах; залучення не лише кращих науковців університетів, але й вчених провідних закордонних університетів до читання міждисциплінарних фахових дисциплін (в тому числі і on-line курсів); посилення взаємозв'язку університетів та наукових установ із промисловими підприємствами; вдосконалення форм і методів відбору талановитих студентів для вступу до аспірантури; удосконалення процесу контролю за виконанням індивідуального плану роботи докторантів та аспірантів; використання наукового потенціалу учених, які захистили свої дисертаційні дослідження в інших країнах.

Список літератури:

1. Doctoral Studies and Qualifications in the United States: Status and Prospects. Studies on Higher Education. 2004. – UNESCO, Bucharest. 302 p.
2. Астахова В. І. Наукові дослідження у приватних ВНЗ: перші досягнення, перспективи / Валентина Астахова // ВищаосвітаУкраїни. – 2003. – № 1. – С. 22–27.
3. Высшее образование в Англии [электронный ресурс]. – Режим доступа URL: http://www.grata.ru/progpage.aspx?cou=1
4. Литошенко Д. Современные модели подготовки кадров высшей квалификации в свете исторического опыта европейского университетского образования XVI–XVIII вв. / Д. Литошенко // Almamater (Вестник высшей школы). – 2003. – № 7. – С. 38–43.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2015 році: статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm
6. Постанова Кабінету міністрів України від 01.03.99 р. № 309 Про затвердження положення «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів». – Електронний ресурс. – режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/309-99-%D0%BF
7. Садков В. Еще раз о качестве образования, ученых степенях и званиях и вхождении в европейское образовательное пространство / В. Садков В, Д. Аронов, П. Машегов // Almamater (Вестник высшей школы). – 2005. – № 1. – С. 27–31.
8. Традиции российского общего и профессионального образования [электронный ресурс]. – Режим доступа URL: http://www.eduhmao.ru/info/1/3839/24647
9. Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти від 17.04.2002 № 347/2002. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002

Резник В.В., Резник Н.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА ПОДГОТОВКИ НАУЧНЫХ И НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

Аннотация
Предметом исследования выступают национальные и зарубежные особенности подготовки научных и научно-педагогических кадров, которые являются гарантией формирования высокообразованных, национально сознательных и патриотически настроенных специалистов. В статье рассмотрена роль государства в процессе подготовки научных и научно-педагогических кадров образовательной сферы, осуществлен анализ источников их финансирования. Проведен анализ распределения аспирантов и докторантов по источникам финансирования их обучения. Даны рекомендации по повышению качества подготовки научных и научно-педагогических кадров. Полученные результаты исследования могут быть использованы руководителями вузов, заведующими кафедрами и специалистами высшей категории с целью повышения качества подготовки научных и научно-педагогических кадров.
Ключевые слова: высшее образование, научно-педагогические кадры, государственная образовательная политика, подготовка научных кадров, функционирования системы образования.

Riznyk V.V., Riznyk N.A.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

NATIONAL FEATURES AND FOREIGN PRACTICE IN THE TRAINING OF SCIENTIFIC AND ACADEMIC PERSONNEL

Summary
Subject of the study is national and foreign features of scientific and pedagogical staff training, which guarantee creating of highly educated, nationally conscious and patriotically-minded specialists. Consider the role of the state in scientific preparing process in educational sphere, and analyze the sources of their funding. Analyzed of distribution of postgraduate students and doctoral students according to the sources of financing their training is carried out. Recommendations on improving the quality of scientific personnel training are given. The results of the research can be used by the heads of higher educational institutions, heads of departments and specialists of the highest category with the aim of improving the quality of scientific and scientific-pedagogical personnel training.
Keywords: higher education, scientific and pedagogical staff, state educational policy, training of scientific personnel, functioning of the education system.

УДК 378.147:811.111(045)

МЕТОД КЕЙСІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ У НАВЧАННІ МАЙБУТНІХ ПРАВОЗНАВЦІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Романов І.Р.
Національна академія внутрішніх справ,
Київський національний лінгвістичний університет

У статті описується можливість застосування одного з інтерактивних методів навчання – «методу кейсів» на заняттях англійської мови. Дана методика передбачає використання проблемно-ситуаційного аналізу, шляхом вирішення конкретних завдань – ситуацій (кейсів). Метод кейсів сприяє розвитку у студентів/курсантів комунікативних навичок, розширенню кругозору, формуванню загальних навичок, розвитку самостійної, пошукової діяльності, формуванню естетичних поглядів, підвищення рівня компетентності.
Ключові слова: метод кейсів, інтерактивні методи навчання, кейс, профільно-орієнтоване навчання.

Постановка проблеми. В зв'язку з швидкою інтеграцією України до європейського простору виникає потреби у підготовці конкурентоздатних фахівців зі знанням іноземної мови. Фахівець в своїй сфері повинен бути готовий не тільки поспілкуватися на побутовому рівні зі своїми іноземними колегами, але й бути здатним читати професійну літературу та розумітися у термінах. Саме тому вивчення мови та професійної лексики виходить на перший план. Враховуючи той факт, що наше дисертаційне дослідження пов'язане з підготовкою майбутніх правознавців/правоохоронців постає питання а як краще навчати студентів/курсантів іноземної мови. Вважаємо, що метод кейсів є дієвим методом навчання, зокрема лексичної компетентності оскільки в процесі навчання поєднується іноземна мова й майбутній фах.

Постановка завдання. Передумовою ефективного вивчення іноземної мови є мотивація студентів/курсантів та здатність викладача виокремити та віднайти найкращий підхід до кожного окремо або групи осіб аби умови для вивчення іноземної мови були сприятливими та комфортними й студенти/курсанти мали бажання вивчати мову. В сучасному світі існує достатньо різних інтерактивних методів навчання, але слід практично перевірити дієвість одного з них це методу case study.

Метою дослідження є визначення що являє собою кейс-метод, який його зміст роль та перспективи при застосуванні на заняттях з іноземної мови.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Свій внесок у розвиток кейс навчання зробили західні вчені: Дж. Ерскін, М. Ліндерс, П. Хатчінгс, Р. Льюїс, Р. Меррі, Дж. Рейнолдс, М. Стенфорд та багато інших. Серед вітчизняних педагогів цієї проблеми торкалися свого часу М. І. Сметанський, В. М. Галузяк, О. І. Шовкопляс та інші.

Виклад основного матеріалу. Кейс-метод являє собою техніку активного навчання, яка полягає у використанні конкретних учбових ситуацій при організації процесу навчання, націлену на формулювання проблеми і пошук варіантів її вирішення з наступним аналізом на навчальних заняттях.

Прийнято вважати, що кейс-метод був вперше використаний в Гарвардській бізнес-школі в 1924 році. Викладачі Гарвардської бізнес-школи швидко зрозуміли, що не існує підручників, відповідних для аспірантської програми в бізнесі. При застосуванні кейс-методу студентам давалися описи певної ситуації, з якою зіткнулася

реальна організація в своїй діяльності для ознайомлення з проблемою і знаходження її рішення в ході колективного обговорення. Однак, як вважає М. В. Гончарова, основи даної методики зародилися ще за часів Стародавньої Греції [3, с. 95].

Вчений зараховує Сократа до числа засновників кейс-методу, спираючись на його висновки про те, що завданням вчителя є допомога слухачам «народити» знання, яке буде більш цінним і довговічним, оскільки отримано за допомогою власного мислення, а не в готовому вигляді [3, с. 96].

Кейс-метод дуже популярний на заході, але для українських навчальних закладів дана технологія є досить новою.

Кейс є подія, що відбулася в тій чи іншій сфері діяльності і описана автором для того, щоб сприяти обговоренню, аналізу ситуації і прийняттю рішення.

Кейс повинен включати в себе конкретну ситуацію (випадок, проблему, історію з реального життя), контекст ситуації (хронологічний, історичний, контекст місця), коментар ситуації, представлений автором, питання або завдання для роботи з кейсом.

Ю. П. Сурмін зазначає, що найважливішою особливістю кейс-методу в навчанні «є підвищення ефективності діяльності викладача», оскільки застосування кейс-технологій в навчанні дозволяє не тільки реалізовувати свої здібності, але і розвивати їх.

Вчений вважає, що в процесі роботи з кейс-методом спостерігається єдність основних функцій діяльності викладача: виховної, навчальної, організуючої, дослідницької [5, с. 79].

Ю. П. Сурмін виділяє ряд спеціальних принципів, властивих викладачеві, що застосовує метод кейсів, які слугують для підвищення ефективності його діяльності: принцип різноманіття «дидактичного арсеналу» і його ефективності, принцип «партнерства», принцип організації процесу добування інформації, а не «розжовування знань», принцип «вбирання досягнень педагогічної і психологічної науки», принцип «творчості», принцип «прагматизму» [5, с. 81–82].

Кейс-метод може бути успішно використаний на заняттях з іноземної мови, оскільки даний метод містить всі види мовленнєвої діяльності: читання, говоріння, письмо та аудіювання. В студентів/курсантів з'являється реальна можливість спілкування іноземною мовою в процесі взаємодії з іншими учасниками групи і викладачем.

На думку О. К. Ільїної, сутність кейс-методу у викладанні англійської мови «складається в самостійній іншомовній діяльності учнів в штучно створеному професійному середовищі» [4, с. 253].

При цьому успіх кейс-методу залежить від трьох основних складових: якості кейса, який повинен бути максимально наочним і детальним, підготовленості студентів/курсантів і готовності самого вчителя до організації роботи з кейсом і ведення дискусії.

Основними поняттями, що використовуються в кейс-методі, є поняття «ситуація» і «аналіз». Згідно з Українським педагогічним словником С. У. Гончаренко, термін «ситуація» трактується як «сукупність умов, положення, обстановка» [2, с. 71]. Сама по собі ситуація здатна до змін, які залежать від діяльності людей, що приймають участь в даній ситуації. Ситуація завжди відкрита для входження і впливу людей, а дії людей пов'язані з реалізацією їх цілей і інтересів в цій ситуації. Вона є завжди там, де поведінка учасників не детермінована і можливі різні погляди, думки учасників дискусії на занятті з іноземної мови [7, с. 209].

Поняття «аналіз», згідно з Українським педагогічним словником С. У. Гончаренко, трактується як «метод дослідження шляхом розгляду окремих сторін, властивостей, складових частин чого-небудь» [2, с. 24]. Ситуативний метод передбачає підключення декількох видів аналітичної діяльності, необхідних при осмисленні ситуації, що вимагає високого рівня методологічної культури вчителя іноземної мови [3; 4].

Як інтелектуальний продукт, кейс-метод має свої джерела:

1) науку;
2) реальне життя;
3) освіту, яка визначає мету і завдання освітнього процесу.

Будучи інтерактивним методом, кейс-метод завойовує позитивне ставлення з боку студентів, які бачать в ньому особливу гру, що сприяє освоєнню теоретичних положень і оволодінню практичним використанням мовного матеріалу.

Наприклад, аналіз різних ситуацій впливає на професійну складову студентів як мовних так і немовних спеціальностей. Він також спрямований на розвиток загального інтелектуального і комунікативного потенціалу студентів/курсантів і викладача.

Кейс-метод сприяє розвитку різних практичних навичок. Вони можуть бути описані однією фразою – творче вирішення проблеми і формування вміння аналізу ситуації і прийняття рішення.

Структура кейс-методу ґрунтується на тому, що студенти/курсанти стикаються з конкретним випадком, узятим з практики. Потім, обговорюючи цей випадок англійською мовою, шукають альтернативи його рішення, пропонують свій власний варіант вирішення, який чітко обґрунтовують, а потім порівнюють його з рішенням, яке було прийнято на практиці. Одного вірного рішення не існує, тому після закінчення презентацій може бути обраний кращий варіант рішення. При цьому студентам/курсантам пропонується осмислити реальну життєву ситуацію, опис якої актуалізує певний комплекс лексичних і граматичних знань, який необхідно засвоїти при вирішенні даної проблеми [7, с. 211].

При вивченні іноземної мови велику цінність для студентів являє собою сам процес аналізу мовної ситуації і пошуку рішення, розвиток їх здатності приймати рішення в ситуації невизначеності, що в свою чергу вимагає особливої організації навчання іноземних мов.

За своїм цільовим призначенням кейс-метод являє собою найчастіше практично-проблемний метод. Кейси можуть бути різними за об'ємом і змістом, що залежить від цілей навчання англійської мови, від рівня знань і умінь студентів/курсантів, а також від того, яку допомогу необхідно надавати в процесі прийняття рішень.

При конструюванні кейсів спостерігається переважання одного з джерел, тому дана обста-

вина може бути покладена в основу класифікації кейсів.

Таким чином, всі кейси умовно поділяються на:

1) науково-дослідні, які орієнтовані на здійснення дослідницької діяльності;

2) практичні, що відображають реальні життєві ситуації;

3) навчальні, завданням яких виступає організація освітнього процесу [1; 6].

Науково-дослідний кейс виступає моделлю для отримання нового знання про ситуації і поведінки в ній. Його навчальна функція зводиться до навчання навичкам наукового дослідження за допомогою методу моделювання.

Практичний кейс ставить своїм завданням детальне і докладне відображення життєвої ситуації. Таким чином, цей кейс створює практичну модель ситуації. Призначення практичного кейса зводиться до тренінгу студентів в тій чи іншій лексико-граматичній темі, закріпленню знань, прийняття рішень в конкретній мовній ситуації.

Навчальний кейс відображає типові мовні ситуації, які найбільш часто зустрічаються в реальному житті і, з якими доведеться стикатися студенту/курсанту в майбутній професійній діяльності. При цьому на перше місце стають навчальні та виховні завдання.

Будь-який кейс включає в себе:

1) ситуацію (будь-яка проблема, історія з реального життя, випадок);

2) контекст ситуації (історичний, хронометричний, особливості дії учасників ситуації);

3) коментар ситуації;

4) завдання для роботи з кейсом;

5) різні додатки [3, с. 97].

Кейс метод повинен відповідати ряду вимог, а саме:

1) бути наближеним до реального життя;

2) оформленим так, щоб дозволяв встановлювати зв'язок з накопиченим життєвим досвідом, а також з майбутніми життєвими ситуаціями студентів;

3) надавати можливість інтерпретації з точки зору учасників;

4) містити проблеми і конфлікти;

5) бути розглянутим із урахуванням індивідуальних знань, навичок і здібностей студентів;

6) допускати різні варіанти рішення [7, с. 209].

Виділяють наступні основні етапи створення кейсів:

– визначення мети створення кейса;

– ідентифікація конкретної реальної ситуації відповідно до мети;

– проведення попередньої роботи з пошуку джерел інформації для кейса;

– збір даних з використанням різних джерел;

– підготовка первинного варіанту передання матеріалу кейса;

– отримання дозволу на публікацію кейса;

– обговорення кейса із залученням якомога ширшої аудиторії;

– підготовка методичних рекомендацій по використанню кейса [7, с. 212].

Розглянемо основні етапи організації занять з використанням кейс-методу і їх специфіку.

Аналіз матеріалу може проводитися з урахуванням конкретного питання або охоплювати всі аспекти ситуації, що залежить від формулювання завдання. Якщо кейс об'ємний, то знайомство з ним відбувається заздалегідь у вигляді самостійної роботи студентів/курсантів.

При першому прочитанні інформації у студентів має скластися загальне враження про предмет кейса; важливо зрозуміти, знання з яких юридичних дисциплін допоможуть вирішити ситуацію.

При повторному прочитанні передбачається, використання навички селективного читання, відбір інформації з тексту, яка необхідна для вирішення кейса, нотування основних понять, імен, цифр. Пізніше студенти/курсанти повинні зосередити свою увагу на детальній обробці лише необхідної інформації (читання з повним охопленням змісту), так як в кейсах спеціально дана надлишкова інформація.

На цьому етапі відбувається також занурення в спільну діяльність, на якому ставиться завдання, що складається в формуванні мотивації до спільної діяльності. Пошук додаткової інформації використається рідко, так як це вимагає додаткового часу. Якщо однією з цілей кейса є навчання роботі з різними джерелами інформації, то ця фаза необхідна. Обговорення різних варіантів рішення проблеми відбувається в групах (3–5 чоловік), хоча ця діяльність може проходити індивідуально. Якщо рівень мовної підготовки студентів/курсантів досить високий, то обговорення відбувається на англійській мові, в іншому випадку з метою економії часу обговорення може відбуватися на рідній мові. Викладач контролює цей процес.

Цей крок передбачає організацію спільної діяльності, основним завданням якого є організація діяльності за рішенням мовної проблеми. Студенти/курсанти в ході роботи над певним кейсом повинні приймати рішення. У кожній підгрупі йде зіставлення індивідуальних відповідей, їх доопрацювання, розробка єдиної позиції, оформляються презентації [6].

Навчання вести дискусію, висловлювати свою точку зору, аргументувати, доводити, заперечувати може відбуватися на заняттях з іноземної мови на основі невеликих кейсів. Презентація рішення може бути представлена як в усній, так і в письмовій формі. Після усної презентації викладач іноземної мови організовує обговорення виступу, направляючи його в необхідне русло за допомогою питань. На цьому етапі відбувається аналіз і рефлексія спільної діяльності, основним завданням якої є прояв освітніх і навчальних результатів роботи з кейсом, аналіз ефективності організації уроку з іноземної мови, постановка задачі для подальшої роботи. Викладач іноземної мови завершує дискусію і аналізує процес обговорення ситуації і роботи всіх підгруп [6].

Одним з перших, хто звернув увагу на потенціал методу кейсів в даній сфері був Девід Коттон, автор серії підручників «Market Leader». Однак слід зазначити, що, крім підручника Девіда Коттона (англійська мова), на ринку навчальної літератури фактично відсутні роботи з даної проблеми. Причиною цього є складний, трудомісткий процес підготовки конкретної ситуації (case). Викладач іноземних мов повинен вирішити дві проблеми: підбір ситуації з дисципліни і методична обробка даної ситуації, тобто адаптація її до потреб та завдань, які ставить перед собою викладач.

Для викладачів іноземної мови використання «західних кейсів» дає можливість познайомити студентів/курсантів з реаліями зарубіжного світу, нормами ділової західної культури.

Використання методу конкретних ситуацій дозволяє:

– враховувати навчальні, особисті інтереси і потреби студентів, їх індивідуально-психологічні особливості;

– здійснювати контроль знань з іноземної мови;

– застосовувати всі форми аудиторної роботи зі студентами: індивідуальну, парну, групову, фронтальну;

– розвивати всі види мовної діяльності: читання (оглядове, селективне, детальне), говоріння (монологічна, діалогічна мова), письмо (складання плану, написання есе, тощо.), аудіювання та переклад;

– здійснювати між предметні зв’язки;

– стимулювати творчу активність студентів/курсантів.

Використання методу кейсів ставить високі вимоги до рівня підготовки студентів/курсантів. З одного боку, вони повинні володіти певними знаннями по спеціальним предметам, щоб вирішити кейс, а з другого боку, володіти іноземною мовою бажано на рівні не менше ніж В2.

При формуванні лінгвістичної компетенції за допомогою методу кейсів велика увага приділяється роботі над лексикою і граматичними структурами мови ділового і професійного спілкування. Основний акцент слід зробити на прагматичному аспекті спеціалізованих текстів.

Одним із завдань профільно-орієнтованого навчання англійської мови є формування у студентів уміння створювати логічно пов’язані, відповідні певній ситуації спілкування письмові і усні тексти. Метод кейсів дозволяє успішно вирішувати цю задачу.

Під час формування комунікативної компетенції студентів велику увагу слід приділяти структурі, логіці побудови текстів за профілем і мовної поведінки комунікантів. Це буде сприяти розумінню даних текстів,адже саме тексти, відповідні профілю навчання іноземних мов характеризуються значною орієнтованістю на певну комунікативну мету. Викладач допомагає студентові/курсантові виявити комунікативну мету тексту, комунікативні стратегії, тактики і мовні дії, а також лексичні та граматичні засоби, які служать для їх реалізації.

Викладачу іноземної мови необхідно звертати особливу увагу на мовні структури, що використовуються в мовних діях, відзначаючи їх специфіку для мови професійного спілкування. Наприклад, після читання тексту і його розуміння можуть слідувати репродуктивні вправи, спрямовані на передачу основного змісту тексту, при цьому вибір студентом/курсантом тієї чи іншої мовної дії повинен відбуватися свідомо.

На вивчення кейса поширюються основні положення теорії навчання, спрямованої на активні дії студентів/курсантів. Навчання має бути направлено на розвиток здатності до вирішення конкретних життєвих ситуацій.

Таким чином, вибір змісту і тем для занять з англійської мови, в першу чергу, орієнтуються не на науку, а на важливі повсякденні проблеми, з якими безпосередньо стикаються студенти/курсанти. Виходячи з цього, визначаються основні критерії для вибору конкретних ситуацій для вивчення на заняттях з англійської мови.

Кейси повинні вибиратися і представлятися таким чином, щоб студенти прагнули до вивчення даної ситуації і до висловлення своєї оцінки та думки. Студенти/курсанти відчувають себе впевнено, якщо вони добре знають середовище і контекст, в якому відбуваються події, описані в кейсах. Ось тому кейси можуть бути запропоновані лише тоді, коли студенти/курсанти вже мають певний обсяг лексичного і граматичного матеріалу, необхідного для їх аналізу.

Звернемося до конкретного прикладу заняття занглійської мови з використанням кейс-методу.

Темою кейсу є: «What is better for you: serving at the police forces or working as a white-collar worker?». Викладачу необхідно визначити проблемний напрямок заняття «Acquaintance and future job». За кілька днів до заняття викладач озвучує дану проблему, також оголошує, що заняття буде проводитися в режимі кейс-методу. Студенти/курсанти після обговорення самостійно задають проблему, яка може бути наступною: «What is better for you: serving at the police forces or working as a white-collar worker?».

Викладач ділить групу на кілька невеликих підгруп (4–6 чоловік) і дає завдання підгрупам, що включає проведення соціального опитування на тему «Що краще для тебе: служити в поліції чи працювати як офісний працівник?», складання порівняльної таблиці переваг і недоліків кожної з робіт,наведення прикладів людей, які обрали різні професії і обґрунтували свою точку зору.

Оскільки рівень мовної підготовки у всіх студентів/курсантів різний, доцільно дати вивчення матеріалів кейса в якості домашнього завдання.

О. К. Ільїна зазначає, що заняттям з використанням кейс-методу повинні передувати заняття з опрацювання лексики і граматики по даній темі, які покликані зробити дискусії більш плідними «допомогти учасникам ясно висловити свої думки і переконати співрозмовника або декількох членів групи в своїй правоті» [4, с. 254].

Отже, студентам/курсантам можна запропонувати кейс, в якому б містилася інформація про те, як провести соціальне опитування, як скласти порівняльну таблицю переваг та недоліків роботи, відеофільм «Jobs».

Запропонований кейс може мати такий зміст:

1. Соціальне опитування на тему «Що краще для тебе: служити в поліції чи бути офісним працівником?»;

2. порівняння переваг і недоліків кожної з цих професій;

3. стаття «Police service» («Служба в поліції»);

4. стаття «White-collar life» («Білі комірці»);

5. відеофільм «Police service» («Служба в поліції»).

Слід зазначити, що більша частина кейсів має базуватися на автентичному матеріалі. Студенти/курсанти відчувають себе впевнено, якщо вони добре знають середовище, в якому відбуваються події, описані в кейсах.

Статистичні матеріали найчастіше служать матеріалом для розрахунку показників, які найбільш істотні для розуміння ситуації. Матеріали можуть

бути розміщені або в самому тексті кейса, або в додатку. Наукові публікації можуть виступати як складовими кейса, так і включатися в список літератури, необхідної для розуміння кейса.

В даний час у зв'язку з дедалі більшим впливом інформаційних технологій на навчальний процес, величезний вплив мають ресурси мережі Інтернет. Ю. П. Сурмін наводить список сайтів, які допомагають успішно використовувати кейс-метод в навчанні:

1. http://www.educ. sfu.ca/case – кейси Університету Симона Фрайзер, розраховані на використання кейс-технологій «при викладанні різних дисциплін»;

2. http://www.pace.edu/CTRCaseStudies – центр по використанню кейс-методу, що пропонує серію семінарів з навчання написання кейсів;

3. http://www.worldbank.org/wbi/cases/tips.html – каталог кейсів Світового банку;

4. http://www.usc. edu/hsc/ebnet/edframe/edcases.htm – колекція кейсів Університету Південної Каліфорнії з поданим переліком літератури з історії кейс-методу, проведення досліджень для підготовки кейсів, розгляду методик викладання з використанням кейс-технологій [5, с. 256].

Слід також виділити основні етапи роботи з кейсом і їх тривалість. Організаційний момент і видача кейса займають приблизно п'ять хвилин. Ознайомлення з текстом кейса, робота студентів в групах, представлення перших результатів дискусії відбувається за наступні двадцять хвилин заняття. На аналіз кейса, порівняння результатів, отриманих групами, відводиться п'ятнадцять хвилин. Перегляд відеоматеріалів і подальша дискусія відбуваються протягом наступних двадцяти хвилин. Висування вирішення проблеми займає десять хвилин. На узагальнення результатів дослідження викладачем і оцінювання студентів також відводиться десять хвилин.

Ґрунтуючись на застосуванні кейс-методу була виведена наступна технологія навчання по кейс-методу. Діяльність викладача до початку заняття передбачає розробку кейса, визначення переліку необхідної для засвоєння навчальної теми літератури, продумування сценарію заняття, під час заняття – організацію попереднього обговорення змісту кейса, керівництво груповою роботою, організацію підсумкового обговорення.

Діяльність студентів/курсантів до початку уроку полягає в отриманні кейса, вивченні літератури, самостійній підготовці, під час заняття – в вивченні додаткової інформації, поданні і відстоюванні свого варіанту вирішення завдання, вислуховуванні точок зору інших учасників.

Проте, не дивлячись на переваги використання кейс-методу в навчанні, даної технології притаманні недоліки, що стримують її застосування.

Приєднаємося до думки Н. Л. Титової, що виділяє такі його недоліки, як неминуче «кількісне» спрощення моделі в порівнянні з вихідним об'єктом, «якісне» спрощення об'єкта дослідження, «відшукування» готового рішення, а не його розробка, відносно низька зацікавленість студентів [4, с. 258].

Висновки. Таким чином, ми повністю поділяємо думку науковців про те,що кейс-метод дозволяє активізувати теоретичні знання і практичний досвід студентів/курсантів, розвивати вміння висловлювати думки, ідеї, пропозиції, бачити альтернативну точку зору і аргументувати свою, проявляти і вдосконалювати аналітичні та оціночні навички,бути готовим працювати в команді, сприяє розумінню неоднозначності вирішення проблем в реальному житті.

Не можемо не погодитися з думкою вчених, що застосування кейс-методу вимагає від викладача більше часу на підготовку кейсів, подолання істотних труднощів, які полягають в відсутності навчально-методичної літератури, але тим не менш даний інтерактивний метод приносить велике задоволення як викладачу, так і студентам/курсантам в кінцевому результаті.

Таким чином, обов'язковим прийомом є постійний перехід від емпіричного досвіду до наукових пізнань, від конкретного досвіду до теоретичного пояснення. Саме в цьому і полягає методологічне значення кейс-методу.

Отже, весь процес підготовки кейса заснований на навичках і уміннях роботи з інформаційними технологіями, що дозволяє актуалізувати наявні знання, активізує науково-дослідницьку діяльність. Таким чином, в цілому метод кейсів сприяє розвитку навичок самоаналізу, а також аналітичних, практичних, творчих, комунікативних, соціальних навичок студентів/курсантів.

Список літератури:

1. Антипова М. В. Метод кейсов (case-study) [Електронний ресурс] / М. В. Антипова. – М.: ФГБУ ВПО «Маргту», 2011. – 150 с. Режим доступу: http://mpfmargtu.ucoz.ru/metod/metodicheskoe_posobie-1.pdf
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 2015. – 376 с.
3. Гончарова М. В. Кейс-метод в обучении иноязычному общению менеджеров / М. В. Гончарова // Студент и учебный процесс: иностранные языки в высшей школе. Сборник научных статей / Под ред. Ю. Б. Кузьменковой. – М.: Центр по изучению взаимодействия культур ФИЯ МГУ им. М. В. Ломоносова, 2014. (Дискуссионный клуб FLT: современные тенденции и опыт профессионалов. Вып. 5). – С. 95–100.
4. Ильина О. К. Использование кейс-метода в практике преподавания английского языка / О. К. Ильина // Лингвострановедение: методы анализа, технология обучения. Шестой межвузовский семинар по лингвострановедению. Языки в аспекте лингвострановедения: сб. научн. статей в 2 ч. Ч. 1 / Под общ. ред. Л. Г. Ведениной. – М.: МГИМО – Университет, 2009. – С. 253–261.
5. Ситуационный анализ, или анатомия кейс-метода / Под ред. д-ра социологических наук, профессора Сурмина Ю. П. – Киев: Центр инноваций иразвития, 2012. – 286 с.
6. Шендерук О. Б., Пермінова В. А. Використання методу кейс-стаді під час викладання іноземних мов. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Philologia/26584.doc. htm
7. Шовкопляс О. І. Використання кейс-методу в процесі професійно-орієнтованого навчання англійській мові у вузі / О. І. Шовкопляс // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки, 2013. т. № 14(2). – С. 207–212.

Романов И.И.
Национальная академия внутренних дел

МЕТОД КЕЙСОВ: ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ БУДУЩИХ ПРАВОВЕДОВ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация
В статье описывается возможность использования одного из интерактивных методов обучения – «метода кейсов» на занятиях английского языка. Данная методика предусматривает использование проблемно-ситуационного анализа путём решения конкретных заданий – ситуаций (кейсов). Метод кейсов способствует развитию коммуникативных навыков у студентов/курсантов, расширению кругозора, формированию загальних навыков, развитию самостоятельной поисковой деятельности, формированию эстетических взглядов, повышению уровня компетентности.
Ключевые слова: метод кейсов, интерактивные методы обучения, кейс, профильно-ориентированное обучение.

Romanov I.I.
National Academy of Internal Affairs

CASE-STUDY METHOD: PERSPECTIVES OF USAGE IN PROCESS OF TEACHING ENGLISH OF FUTURE LAWYERS

Summary
The possibility of using one of the interactive teaching methods – «case study method» during English classes is described. The given technique envisages the use of problem-situational analysis by solving concrete tasks – situations (cases). Case study method promotes the development of communication skills among students/cadets, broadens the outlook, forms general educational skills, develops search activity, forms aesthetic notions, and increases the level of competence.
Keywords: case study method, interactive teaching methods, case, specialty-oriented studying.

УДК 373.091.33-028.22

ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Романюк А.А.
Рівненський державний гуманітарний університет

Наочність – це один з компонентів цілісної системи навчання, яка може допомогти молодшому школяреві якісніше засвоїти досліджуваний матеріал на більш високому рівні. Розглянуто зміст поняття «наочність». Проаналізовано види наочності. Визначено функції наочності в навчальному процесі.
Ключові слова: наочність, принцип наочності, види наочності, функції наочності.

Постановка проблеми. В освітньому процесі початкової школи важливо розвивати у школярів інтерес до навчання, спиратися на чуттєве сприйняття навчальної інформації, включати всі органи чуття при сприйнятті навколишнього світу. Чим різноманітніше чуттєве сприйняття навчального матеріалу, тим міцніше він засвоюється. Це досягається при широкому використанні наочних засобів на усіх етапах навчання. Сучасний вчитель початкових класів повинен чітко розуміти зміст поняття «наочність», знати і застосовувати у своїй педагогічній діяльності різні види наочності, залежно від навчальної мети, обирати найефективніші засоби наочності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання наочності у навчальному процесі має глибоке історичне коріння. Зміст поняття «наочність» поглиблювався, уточнювався з розвитком теорії і практики навчання, задовольняючи освітні потреби відповідного історичного періоду.

У педагогічній науці є чимало досліджень, присвячених проблемі використання наочності в педагогічному процесі. Цією проблемою займалися класики світової та вітчизняної наукової педагогіки Я.А. Коменський, Й.Г. Песталоцці, А. Дістервег, К.Д. Ушинський та ін. Важливу роль у розвиток теоретичних положень і умов застосування засобів наочності в навчанні мають роботи в галузі загальної дидактики С.І. Архангельського, Л.М. Фрідмана, Ю.К. Бабанського, Н.П. Волкової,, І.В. Малафіїка, М.М. Фіцули, О.Я. Савченко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зміст поняття «наочність» поглиблювався, уточнювався з розвитком теорії і практики навчання, задовольняючи освітні потреби відповідного історичного періоду. В умовах комп'ютеризації освіти використання в навчальному процесі наочності потребує подальших наукових досліджень та методичних розробок, оскільки використання інформаційно-комунікаційних технологій та мультимедіа-систем здійснюють значний вплив на організацію навчального процесу.

Вдосконалення засобів наочності та технічних засобів навчання сприяє розвитку досліджень учених в області вивчення впливу та удосконалення форм наочності в процесі навчання. Тому реалізацію принципу наочності в навчанні необхідно розглядати з урахуванням процесів інформатизації і активного використання мультимедіа-технологій.

Мета статті. Розглянути зміст поняття «наочність», проаналізувати види наочності, визначити функції наочності в навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Необхідність використання наочності в процесі навчання було обґрунтовано чеським педагогом Я.А. Коменським. «Все, що учні повинні вивчити, потрібно викладати їм так доступно, ніби вони мають перед собою свої п'ять пальців. А для того, щоб все сприймалося легше, потрібно, наскільки це можливо, залучати до сприймання зовнішні чуття» [6, с. 349]. Він вважав, що основою навчання має бути чуттєве пізнання, чуттєвий досвід суб'єкта навчання, а діяльність зовнішніх органів чуттів всеохоплюючою. При цьому процес пізнання предметів (наука), є не чим іншим, як внутрішнім спогляданням їх, а тому потрібний як відповідний метод, щоб бачити предмети такими, якими вони є, так і потрібний метод, за допомогою якого так представити предмети для розуму, щоб він сприймав і осягав їх правильно і легко [6, с. 383]. Таким методом і стало сформульоване Я.А. Коменським «золоте правило». Замість терміну «наочність» Я.А. Коменський використовує його синонім – «спостереження». Тобто, «золотим правилом» навчання є організоване, цілеспрямоване спостереження, яке здійснюється всіма нашими органами чуття.

Проблема наочності ще ширше і обґрунтованіше була представлена в працях Й.Г. Песталоцці. Й.Г. Песталоцці встановив, що «наочність є абсолютною основою всякого пізнання», вона допомагає розвивати мислення і мовлення, дає змогу поступово перейти від часткового до цілісного, а це, на його думку, і є суть навчання. Наочність він розглядав як найважливішу умову елементарної освіти, за якою у предметі, що вивчається, виділяються найбільш зрозумілі і конкретні для дитини елементи, доступні її спостереженню або пов'язані з її попередніми знаннями [7, с. 200]. При цьому, педагог наголошує, що не всяке спостереження є джерелом знань, тим більше, не кожне спостереження сприяє розвитку.

А. Дістервег вважав наочність основою природовідповідного навчання, надаючи великого значення ознайомленню дітей з предметами, безпосередньо доступними їх органам чуття. Він не обмежувався тільки предметною наочністю, а допускав різноманітні її форми. У тих випадках, де неможливе безпосереднє ознайомлення з самим предметом, він пропонував звертатися до зображень на картинах, до спогадів про пережите дітьми за межами школи, до порівняння, аналогій та інших засобів. Наочність, за А. Дістервегом, найважливіша умова елементарної освіти, за якою у предметі, що вивчається виділяються найбільш зрозумілі і конкретні для дитини елементи, доступні її спостереженню або зв'язані з її попередніми знаннями [7, с. 200].

Наочність, на думку К.Д. Ушинського, збагачує коло уявлень суб'єкта навчання про реальний світ, робить навчання доступним, конкретним та цікавим, розвиває спостережливість та мислення [10, с. 42]. Саме чуттєвий образ предмету навчання, сформований на основі наочного засобу є, на думку педагога, найголовнішим в навчанні, а не сам засіб. Наочне навчання сприяє правильному переходу думки суб'єкта навчання від конкретного об'єкту до абстрактного. К.Д. Ушинський розумів наочність як дидактичний принцип, який пронизує як зміст, так і окремі методи та прийоми навчання і взаємопов'язаний з усіма іншими дидактичними принципами, які називає «необхідними умовами навчання».

Видатні педагоги, які жили, працювали у різні часи і в різних країнах, прийшли до висновку щодо вибору основи для забезпечення доступності, ефективності, свідомості навчання, визнавши наочність «золотим правилом» (Я.А. Коменський, XVII ст.), «вищим принципом навчання людства» (Й.Г. Песталоцці, XVIII–XIX ст.), «найважливішою умовою елементарної освіти» (А. Дістервег, XIX ст.), «необхідною умовою навчання» (К.Д. Ушинський, XIX ст.).

XXI ст. своїми вимогами, потребами вносить корективи в розуміння та використання поняття наочності в дидактиці, зумовлюючи появу як нових термінів типу «моделювання», «нова наочність», «засоби наочності нового покоління» так і розуміння їх специфіки, необхідності та призначення на сучасному етапі.

У «Педагогічному словнику» зазначено: «Наочність у навчанні – дидактичний принцип, згідно якого навчання будується на конкретних образах, безпосередньо сприйнятих учнями» [4, с. 727].

С.І. Архангельський розглядає наочність як «перехід у навчанні від конкретного до абстрактного, від реального до уявного, від ознак і уявлень до понять і визначень» [1, с. 24].

За визначення Л.М. Фрідмана, «Наочність – це особлива властивість психічних образів, які створюються у процесах сприйняття, пам'яті, мислення й уяви при пізнанні об'єктів навколишнього світу. Самі ж по собі об'єкти (предмети або явища) не мають властивості наочності. Але коли психічний образ якогось предмета або явища є для нас наочним, то ми вважаємо, що й відповідний цьому образу предмет або явище стає наочним. Тому можна говорити (і зазвичай так завжди і роблять), що той або інший предмет, явище, подія наочні, маючи на увазі, що для нас є наочними образи цих об'єктів» [12, с. 59].

Ю.К. Бабанський стверджує, що «наочність в дидактиці розуміється ширше, ніж безпосереднє зорове сприйняття. Вона включає в себе і сприйняття через моторні, тактильні відчуття» [2, с. 172].

І.В. Малафіїк зауважує, що «наочність у навчанні полягає в тому, що предмети, які вивчаються, потрібно представляти спостереженню учнів, вчити за самими предметами, а не за книгами про ці предмети. При наочному навчанні, коли воно відбувається на основі вивчення реального предмета, учень бачить предмет у прямому і переносному значеннях з різних точок зору, у динаміці, переміщує, змінює його положення у просторі, рухається сам і т.д. Тому навчання за участю реальних предметів вивчення не тільки багате з погляду отриманої інформації, а й багатше на почуття, емоції, на відчуття часу і простору» [7, с. 102].

І.Ф. Харламов уважає, що наочність – це закономірність навчання, де саме навчання виступає як засіб пізнання навколишнього світу, предметів, явищ, подій і, «отже, здійснюється успішно тоді, коли ґрунтується на безпосередньому спостереженні й вивченні цих предметів, явищ і подій» [13, с. 103].

Трактування поняття «наочність» отримало тлумачення з точки зору психології, філософії, педагогіки й стало різноплановим у розумінні науковців. При цьому залишилося традиційно незмінним у сучасних науково-педагогічних виданнях. Отже, наочність – це один з головних дидактичних принципів у навчально-виховному процесі, розуміння якого залишається незмінним і пов'язується з іменами прогресивних педагогів XVII–XIX ст.

В багатьох дослідженнях поділ наочності на види здійснювався за однією суттєвою ознакою, яка й виступала основою класифікації. Але оскільки у кожному випадку ці ознаки різні, то це стало причиною великої кількості класифікацій.

За Н.П. Волковою «Наочність буває: натуральна (рослини, тварини, гірські породи, зоряне небо, прилади, машини, явища природи); образна (картини, таблиці, моделі, муляжі, математичні фігури); символічна (географічні карти, графіки, діаграми, схеми, формули)» [3, с. 273].

Згідно з класифікацією А.О. Розуменко [8, с. 26], виділяє два види (рівні) наочності:

– конкретна (на рівні явищ). Полягає у безпосередньому спостереженні реальних об'єктів. Спрямована на розширення чуттєвого досвіду;

– абстрактна (на рівні загального). Характеризує форму вираження логічного знання і сприяє прискоренню мислення людини. Спрямована на розкриття суті процесів і явищ, що вивчаються. Засобом абстрактної наочності є знаково-символічна наочність, яка відображає структуру і функцію процесу заміщення, кодування інформації, моделює абстрактні залежності за своїм зовнішнім виглядом.

М.М. Фіцула розрізняє такі види наочності: натуральна, образна, символічна (динамічна і статична, плоска і об'ємна) [11, с. 149].

І.Л. Дрижун [5, с. 48] класифікує види наочності за характером відображення дійсності:

– натуральна (натуральні об'єкти, речовини, колекції та ін.);

– образотворча (фотографії, малюнки, діапозитиви, діафільми та ін.);

– символічна (схеми, графіки, діаграми, формули речовин, електронні формули атомів, схеми будови та ін.).

За О.Я. Савченко «У початкових класах застосовується природна, малюнкова, об'ємна, звукова і символічно-графічна наочність як на паперових, так і на електронних носіях. Аудіовізуальні види наочності передають інформацію через звук і зображення, яку учні сприймають за допомогою технічних засобів навчання: кінофільмів діафільмів, звукозапису, телепередач.» [9, с. 275].

І.В. Малафіїк відзначає, що першим видом наочності, яку сповна може використати учитель і учні під час навчання є предмети, тіла, явища, процеси, які наповнюють оточуючий людину світ. Це предметна наочність. Вона не завжди задовольняє вимоги навчально-виховного процесу, але з неї починається навчання, тому приходиться йти далі, використовуючи для цього різні моделі, прилади, пристрої, засоби віртуальної наочності, знаково-символічну наочність, картини, схеми, графіки, таблиці тощо [7, с. 199].

Використання комп'ютерних технологій в навчальному процесі дозволяє моделювати різні наочні абстракції. За допомогою комп'ютерних технологій створюються і застосовуються віртуальні наочні матеріали, тому можна виділити такий вид наочності, як комп'ютерна або віртуальна наочність. Віртуальна наочність дозволяє імітувати реально протікаючі процеси.

В багатьох дослідженнях поділ наочності на види здійснювався за однією суттєвою ознакою, яка й виступала основою класифікації. Але оскільки у кожному випадку ці ознаки різні, то це стало причиною великої кількості класифікацій. В підручниках та наукових статтях зустрічаються класифікації наочності за дидактичним значенням, за зростанням абстрактності, за характером відображення, за певним видом діяльності та ін.

Кожен вид наочності має реалізовувати певні дидактичні функції, таким чином, щоб навчальна інформація, закладена в наочність, була максимально зрозуміла, сприйнята і засвоєна учнями. Дидактичні функції є зовнішнім проявом властивостей наочності, яка використовуються в навчально-виховному процесі для реалізації поставлених цілей. В залежності від дидактичних функцій розрізняють такі види наочності: предметна, модельна, знакова, віртуальна.

Предметна наочність – природні реальні предмети, явища, процеси, факти, картини, муляжі, копії. Її функція – знайомство учнів з реальними об'єктами природи, з явищами і процесами в ході дослідів, спостережень, ознайомлення з фактами, предметами, явищами через їх відображення.

Знакова наочність – формули, графіки, діаграми, схеми. Її функція -знайомство з умовно-узагальненим, символічним відображенням реального світу.

Модельна наочність – матеріальні моделі, образні і знакові моделі, моделі мислення. Її функція – розвиток абстрактного мислення, сприяє створенню в учнів образу відображення певного поняття, явища, мислених уявлень.

Віртуальна наочність – віртуальний експеримент, віртуальний навчально-контролюючий комплекс, віртуальна презентація, віртуальна енциклопедія (словник), віртуальний музей (віртуальний путівник), віртуальна навчальна гра, віртуальна анімована карта, віртуальний на-

вчальний заклад (школа, університет, академія). Її функція – відтворення найбільш повного реального відображення дійсності засобами ІКТ.

Крім того, всім видам наочності характерні такі ж функції, як і процесу навчання: навчальна, виховна, розвиваюча. Навчальна функція включає в себе інформативну, управлінську та мотиваційну функції.

Навчальна функція – використання наочності має нести техніко-технологічний, політехнічний, психолого-педагогічний, культурологічний зміст, що сприяє більш ефективному навчанню.

Виховна функція – використання різних видів наочності стимулює пізнавальну активність, самостійність, вироблення активної життєвої позиції.

Розвиваюча функція – використання засобів наочності розвиває спеціальну пам'ять, увагу, спостережливість, креативне мислення, які є необхідними у процесі навчання. Використання засобів наочності схеми розвиває здібності оперувати просторовими образами, аналізувати об'єкти та їх зображення, порівнювати їх між собою, виділяти в них загальні конструктивні особливості.

Інформативна функція – засоби наочності є безпосередніми джерелами знання, тобто носіями навчальної інформації, представленої різними формами, що сприяє кращому розумінню сутності явища, його структури, зв'язків тощо.

Управлінська функція – спрямована на організацію і управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів та передбачає їх підготовку до виконання завдань, організацію їх виконання, отримання зворотного зв'язку і корекцію процесів сприйняття і засвоєння даних; передбачає забезпечення засобами навчально-пізнавальної роботи в процесі засвоєння знань і оволодіння прийомами розумової і практичної діяльності.

Залежно від виду наочності можна виділити і особливі функції: компенсаторну, адаптивну, інструментальну, інтерактивну.

Компенсаторна функція – наочність полегшує процес навчання, сприяє досягненню цілей навчання з найменшими витратами сил, здоров'я і часу учня.

Адаптивна функція – орієнтована на підтримку сприятливих умов протікання процесу навчання, відповідність його віковим і індивідуальним особливостям учнів.

Інструментальна функція – використання наочності дає можливість організувати певні види діяльності, досягти поставленої дидактичної мети.

Інтерактивна функція – забезпечує взаємодію учителя з учнями та дозволяє здійснювати оперативний зворотній зв'язок.

Висновки і пропозиції. Процес мислення молодших школярів за роки шкільного навчання проходить етапи від конкретного, наочного до абстрактного, теоретичного. Використання наочності в навчальному процесі початкової школи є необхідним. Наочність у навчанні сприяє формуванню уявлень, що правильно відображають об'єктивну реальність. Застосування наочних засобів формує в учнів образні уявлення, а також поняття, для розуміння зв'язків і залежностей, що є одним із найважливіших положень дидактики.

Використання різних видів наочності активізує пізнавальну діяльність учнів, але тільки комплексне їх застосування дає позитивні результати під час навчання.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Подальшого дослідження потребують проблеми класифікації засобів наочності, з'ясування їх місця і ролі в навчальному процесі.

Список літератури:

1. Архангельский С.И. Лекции по теории обучения в высшей школе / С.И. Архангельский. – М.: Высш. шк., 1974. – 384 с.
2. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе: научное издание / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка: посіб. для студ. вищих навч. закладів / Н.П. Волкова. – К.: Академія, 2001. – 675 с. – (Альма-матер).
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.
5. Дрижун И.Л. Технические средства обучения химии / И.Л. Дрижун. – М.: Высш. школа, 1989. – 175 с.
6. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. / Я.А. Коменский; [под ред. А.И. Пискунова]. – М: Педагогика, 1982 – . – Т. 1 – 1982. – 656 с.
7. Малафіїк І.В. Дидактика новітньої школи: Навчальний посібник / І.В. Малафіїк. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 632 с.
8. Розуменко А. Знаково-символьна наочність як засіб засвоєння геометричних знань / А. Розуменко // Математика в школі. – 1999. – № 1. – С. 26–27.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для вищ. навч. закл. – 2-ге вид. – К.: Грамота, 2013. – 504 с.
10. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / К.Д. Ушинский; сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1989 – . – Т. 3. – 1989. – 510 с.
11. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. пос. для студентів вищих пед. закладів освіти. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2013. – 232 с.
12. Фридман Л.М. Наглядность и моделирование в обучении / Л.М. Фридман. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
13. Харламов И.Ф. Педагогика / И.Ф. Харламов. – М.: Гардарики, 1999. – 520 с.

Романюк А.А.
Ровенский государственный гуманитарный университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНОСТИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
Наглядность – это один из компонентов целостной системы обучения, которая может помочь младшему школьнику качественнее усвоить изучаемый материал на более высоком уровне. Рассмотрены содержание понятия «наглядность». Проанализированы виды наглядности. Определены функции наглядности в учебном процессе.
Ключевые слова: наглядность, принцип наглядности, виды наглядности, функции наглядности.

Romaniuk A.A.
Rivne State University of Humanities

USE OF VISIBILITY IN THE ELEMENTARY SCHOOL LEARNING PROCESS

Summary
Visibility is one of the components of a holistic learning system that can help younger schoolchildren qualitatively acquire the research material at a higher level. The content of the concept of «visibility» is considered. The types of visibility are analyzed. The functions of visibility in the educational process are determined.
Keywords: visibility, principle of visibility, types of visibility, functions of visibility.

УДК 811.111:378.147

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНИХ ТА ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ У НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Сарновська Н.І.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядаються проблеми формування та оцінки загальних та професійних компетенцій студентів ВНЗ. Досліджено аспекти професійної компетентності. Розглядаються етапи формування професійної компетенції. Аналізуються способи професійної підготовки сучасного спеціаліста. Зазначається необхідність використання компетентнісного підхода.
Ключові слова: компетенція, компетентність, загальні компетенції, професійні компетенції, компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. В системі української освіти останнім часом відбуваються значні зміни. Впровадження ступеневої системи вищої освіти і введення нових освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр» надає широкі можливості для задоволення освітніх потреб особи, забезпечує гнучкість загальноосвітньої, загальнокультурної та наукової підготовки фахівців, підвищення їх соціального захисту у ринку праці та інтеграцію у світове освітянське співтовариство. Введення ступеневої освіти в освітню галузь України значно розширило правові рамки фахівців, про що свідчить підписана Україною у Лісабоні на спільній конференції Ради Європи та ЮНЕСКО конвенція про визнання кваліфікацій, які належать до вищої освіти у Європейському регіоні.

Але, ринок праці України як частина світового характеризується зростаючою розривом між трудовими домаганнями молодих і можливостями їх задоволення. Загострилися проблеми, пов'язані з професійною підготовкою, працевлаштуванням, зайнятістю молоді, яка є найменш соціально захищеним суб'єктом ринку праці.

Згідно з даними соціологічних досліджень роботодавці відзначають, що для успішного працевлаштування молодих спеціалістів необхідна наявність як професійних, так і загальних компетенцій.

Сучасна система освіти вимагає переміщення акценту зі змісту навчання (того, що вивчають) на результат (якими компетенція ми повинен володіти студент, що він буде знати і як зможе застосовувати ці знання). Але більшість педагогів зосереджена на тих результатах, які пов'язані з конкретними учбовими дисциплінами, у той час як проектування роботи з свідомістю людини та процесами розвитку його особистості є досить серйозною проблемою сьогодення. Формування загальних та професійних компетенцій студентів

є частиною освітніх результатів, які визначені стандартами професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психолого-педагогічна література розглядає компетентність як категорію оцінну, яка характеризує людину як суб'єкта певного виду діяльності і забезпечує і забезпечує досягнення успіхів. При цьому оцінюються такі компоненти, як структура знань і умінь, ціннісні орієнтації, ставлення до діяльності, її результативність і здатність до її вдосконалення. Отже, компетентність – це стійка готовність і здатність приймати рішення, нести відповідальність за їхні наслідки у різних галузях діяльності; компетентність є ситуативною категорією, що виражається в готовності здійснення діяльності в певних ситуаціях. Останнє залежить від «таких п'яти основних елементів: глибоке розуміння суті завдань і проблем, які розв'язуються; наявність досвіду у даній сфері; уміння обирати засоби і способи діяльності, адекватні конкретним обставинам місця і часу; почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність учитися на помилках і привносити корективи у процес досягнення мети» [8]. В основному під таким кутом зору розглядається компетентність у працях І.Ф. Ісаєва, І.А. Зязюна, О.Є. Ломакіна, В.В. Нестерова, І.П. Підласого, В.А. Сластьоніна, В.М. Ягупова та ін. Окрім того, у вітчизняній педагогічній науці активно розробляються «еталонні моделі компетентності» [2] та «комплекс професійних компетентностей» підготовки майбутніх фахівців у вищих закладах освіти [5]. На особливу увагу заслуговує нещодавно розроблена «концепція компетентності» як провідна ідея для сучасної національної системи освіти, суть якої полягає в тому, що «...система освіти тільки тоді може вважатися ефективною, коли її результатом буде компетентна особистість, котра володіє не тільки знаннями, моральними якостями, але й уміє адекватно діяти у відповідних ситуаціях, застосовуючи здобуті знання і беручи на себе відповідальність за дану діяльність» [12]. Отже, компетентність можна вважати одним із вагомих критеріїв підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. У роботі В.І. Байденка [1] проведено аналіз досліджень зарубіжних учених, які розкривають різноманітність компетенцій у професійній освіті. Схожі з цим думки висловлює А. Шелтон, який розглядає професійну компетентність як сукупність соціальної, спеціальної і методичної компетентності [14].

Що до **не вирішених раніше частин загальної проблеми**, то можна зазначити, що під час аналізу літературних джерел виявлено багато робіт з визначеннями понять»компетенція» і «компетентність». Проте, трактування цих понять дуже широкі та містять протиріччя. Можна зробити висновок, що перед сучасною педагогічною наукою стоять завдання, пов'язані з визначенням і обґрунтуванням компетенцій і їх структури, розробленням підходів до їх оцінки як результату освіти. Фактично ці результати значною мірою визначають алгоритм розгляду проблеми формування компетентності в системі вищої професійної освіти.

Мета роботи полягає в аналізі інформаційних джерел для вивчення стану проблеми формування загальної та професійної компетенції у студентів – майбутніх фахівців проблеми формування та оцінки загальних та професійних компетенцій студентів ВНЗ. Виявляється та обґрунтовується необхідність використання у навчальному процесі моделі оцінювання загальної та професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розбудови системи вищої освіти в Україні одним із загальних завдань постає підвищення практично-професійного рівня випускників ВНЗ. Що вимагає масове впровадження інноваційних технологій навчання, а це в свою чергу вимагає спеціальних досліджень проблеми готовності випускників до виконання нових виробничих функцій професійної діяльності. В Україні, як і в інших європейських країнах, створюється нова система вищої освіти, орієнтована на її входження в світовий освітній простір. Офіційно наша держава стала членом Болонського процесу ще в 2005 році. Сучасну політику керівництва Міністерства освіти та науки України спрямовано на забезпечення на активної участі нашої держави в цьому процесі. Однією з вимог Болонського процесу в нашій державі залишається створення необхідних створення необхідних умов для інтеграції вітчизняної вищої школи до світового освітянського й наукового простору. Таким чином, реалізація наказів Міністерства освіти та науки України буде сприяти двоступеневої структури вищої освіти, прийняттю прозорих та зрозумілих градацій дипломів, ступенів та кваліфікацій; використанню єдиної системи кредитних одиниць; підтримці і розвитку європейських стандартів якості освіти, а отже ліквідації перепон для розширення мобільності студентів. Усі ці заходи доцільно реалізовувати в умовах сучасного компетентнісного підходу до освіти.

Створення нових вітчизняних стандартів вищої освіти на основі компетентнісного підходу та освітніх програм, які базуються на відображенні якісних результатів освітнього процесу шляхом визначення компетенцій, на думку вчених, забезпечить їх порівнянність із європейськими освітніми системами; зміцнення позицій вищої освіти України в загальноєвропейському освітньому та дослідницькому просторі; звернення вищої освіти до запитів економіки й ринків праці, а також підвищить адаптованість випускників ВНЗ до життєдіяльності.

Ефективність вирішення проблеми формування загальних та професійних компетенцій студентів в процесі вивчення фахових дисциплін значну роль відіграють вибір педагогічних технологій, методів, засобів та форм організації освітньо-професійної діяльності. Сучасна педагогічна практика характеризується різноманіттям інноваційних освітніх технологій, вибір яких залежить від цілей та задач діяльності, з урахуванням специфіки майбутньої професії, освітніх потреб студента та професійної компетентності педагога. В умовах сучасного суспільства педагогу необхідно вибрати такі методи, засоби та форми організації, які будуть найбільш ефективні. А саме дозволять досягати стабільно високих результатів навчання та розвитку за рахунок удосконалення наявних ресурсів та оптимальній організації діяльності студентів з точки зору часу, зусиль, засобів. Здійснюючи вибір конкретних технологій необхідно враховувати освітні по-

треби студентів, особливості їхнього сприйняття та когнітивної обробки інформації.

До основних організаційних форм віднесені лекції, семінари, практичні заняття, самостійна робот студентів. При цьому акцент робиться на продуктивну роботу в малих групах, вибудовування індивідуальних навчальних траєкторій, міжпредметні зв'язки, самостійність (ефективний пошук інформації в мережі Інтернет; технологія роботи з навчальним текстом, з аудіотекстом; візуальними навчальними матеріалами у вигляді картин, схем, таблиць, фільмів; підготовка мультимедійних презентацій, проектів, та ін.) і особисту відповідальність студентів за прийняття рішень.

Компетентнісний підхід передбачає застосування принципово нової методології до організації змістовної та процесуальної сторін вищої освіти. Його особливість полягає в створенні нової моделі освіти, яка, ґрунтуючись на результатах навчання, регулює саморозвиток студентів, викладачів, всієї системи вищої освіти [7]. Компетентнісний підхід дозволяє перейти від предметної диференціації до міждисциплінарної інтеграції і припускає, що на різних щаблях навчання пріоритет повинен надаватися завданням різного рівня:

– завдання змістовно-особистісного рівня (евристичні);

– завдання змістовно-діяльнісного рівня (творчі);

– завдання предметно-змістовного рівня [6].

Завдання кожного з зазначених рівнів мають бути спрямовані на формування певних компетенцій, які й розглядаються як основний результат навчання. Важливо не тільки сформулювати необхідні компетенції майбутнього фахівця, але і запропонувати освітні технології їх формування і контролю за ступеневою системою освіти.

Для досягнення перерахованих критеріїв якості навчання за ступеневою системою освіти необхідна нова модель організації навчального процесу. Відповідно до замовлення на підготовку майбутніх фахівців формулюються ключові компетенції (загальні і професійні), які повинні бути сформовані в ході вивчення певної дисципліни. Як замовник в даному випадку можуть виступати: держава, пропонуючи державні стандарти на підготовку фахівців з окремих напрямів; випускаючі кафедри, що формують навчальні плани професійної підготовки фахівців; підприємства і організації, зацікавлені в перепідготовці фахівців у даній сфері.

Важливим в контексті проблеми нашого дослідження є окреслені зарубіжними вченими рівні формування компетенцій під час навчання у вищому навчальному закладі, визначені в європейських країнах.

Так, для першого рівня характерними є такі загальні для різних предметних галузей компетенції: здатність демонструвати знання основ та історії дисципліни; здатність логічно й послідовно представити освоєне знання; здатність контекстуалізувати нову інформацію й давати її тлумачення; уміння демонструвати розуміння загальної структури дисципліни й зв'язок між піддисциплінами; здатність розуміти та використовувати методи критичного аналізу й розвитку теорій; здатність правильно використовувати методи й техніки дисципліни; здатність оцінювати якість досліджень у цій предметній галузі; здатність розуміти результати експериментальних і спостережних способів перевірки наукових теорій.

На другому рівні майбутні фахівці повинні бути наділені такими компетенціями: володіти предметною областю на належному кваліфікаційному рівні, тобто володіти новітніми методами й техніками дослідження, знати новітні теорії та їхні інтерпретації; критично відслідковувати й осмислювати розвиток теорії й практики; володіти методами незалежного дослідження й уміти пояснювати його результати на належному рівні. Найвищий рівень – це можливість використовувати систему інтегрованих знань та вмінь в нестандартній ситуації, здатність зробити оригінальний самостійний внесок у дисципліну відповідно до канонів цієї предметної області, наприклад, у рамках кваліфікаційної роботи; продемонструвати оригінальність і творчий підхід; опановувати компетенції на професійному рівні [4]. Студент, який демонструє найвищий рівень засвоєння дисциплінами здатен до узагальнення та переносу встановлених закономірностей на нові явища.

Крім того, необхідно зазначити, що процес сформованості компетенцій у студентів є багатоступінчастим. Таким, який включає в себе оцінку рівня сформованості компетентності викладачем, самооцінку студента, обговорення результатів і комплекс заходів що до усунення недоліків. Тому в університеті повинна бути створена внутрішньовузівська система якості за кожною освітньою програмою, що включає наступні основні критерії якості навчання: формування ключових компетенцій в області, що вивчається; формування загальних компетенцій фахівця; облік взаємозв'язку матеріалу, що вивчається, з іншими предметними областями в рамках навчального плану; впровадження прогресивних форм організації навчального процесу; використання нових інформаційних технологій; відповідність навчально-методичного матеріалу сучасному світовому рівню; використання активних методів навчання і контролю.

«Схему, яка передбачає підготовку спеціаліста через утворення в нього моделі компетенцій, можна вважати ідеальною, якщо в процесі її практичної реалізаціїЇ коли більшість компетенцій формується групою дисциплін, стане можливим приділити настільки належну увагу, що в результаті навчання випускник отримує саме систему компетенцій, а не їх набір» [13]. Отже, важливо не тільки сформулювати необхідні компетенції майбутнього фахівця, але і запропонувати освітні технології їх формування і контролю за ступеневою системою освіти. При розробці сучасних навчальних програм за ступеневою системою освіти по окремих дисциплінах і освітніх технологій навчання необхідно передбачати формування і загальних, і професійних компетенцій – предметно-спеціалізованих знань, умінь і навиків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Суть копетентнісного підходу до формування як професійних, так і загальних компетенцій випускників ВНЗ полягає в тому, що він дозволяє виявити їх роль як окремих компонентів системи у розвитку особистості як системного

цілого. Таким чином, компетентнісний підхід до формування компетенцій студентів ВНЗ передбачає дослідження об'єкта освітнього процесу як складної системи, а саме: визначення його індивідуальних характеристик і особливостей сприймання зовнішнього середовища; побудова взаємодії з ним на основі оцінки його індивідуальних якостей, і, навпаки, оцінка індивідуальних якостей через його характеристику як цілісності. А навчання можна вважати таким видом освітнього процесу, за допомогою якого створюється основа для формування компетенцій майбутніх фахівців. Запропоновані наукові підходи до формування компетенцій випускників ВНЗ є, на нашу думку, теоретичною базою для створення такого освітнього середовища, яке б сприяло розкриттю та розвитку всіх потенційних можливостей особистості майбутнього фахівця активізації його самопізнання та самовдосконалення, можливості студентів-випускників реалізовувати у професійній діяльності цілий комплекс виробничих функцій.

Проведений теоретичний аналіз у контексті проблематики дослідження засвідчує, що сучасні питання підготовки фахівців орієнтовані на посилення його фундаментальної та практичної підготовки в умовах швидкоплинних змін та запитів суспільства.

Список літератури:

1. Байденко В.М. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы / В.М. Байденко. – М.: ИЦ проблем качества подготовки специалистов РНУ. – 2002. – 128 с.
2. Безгласна Л.М. Підвищення кваліфікації директорів загальноосвітніх шкіл з керівництва процесом виховання в учнів милосердя: Автореф. дис.. ... канд. пед. наук. – К., 1996. – 21 с.
3. Белкин А.С. Педагогические ситуации успеха. – М.:ИП, 1993. – 158 с.
4. Бойко Ю.Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Бойко Юлія Юріївна. – К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2008.
5. Василюк А.В. Професійно-педагогічна підготовка вчителів у Польщі (1989 1997 рр.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1998. – 21 с.
6. Даниленко Л.І. Модернізація змісту, форм та методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи. Монографія. – 2-е вид. – К., 2002. – 140 с.
7. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.
8. Огарев Е.И. Компетентность образования: социальный аспект. – СПб.: РАОИОВ, 1995. – 85 с.
9. Пассов Е.И. Концепция коммуникативного обучения иноязычной культуре в средней школе. – М.,1993. – 125 с.
10. Прошьянц Н.А. Формирование иноязычных лингвистических компетенций в профессиональном дискурсе // Научно-исследовательская работа. – 2010. – № 3 – С. 34–38.
11. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко И.А., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учеб. пособие. – М.: Школа-Пресс, 2000. – 512 с.
12. Татаренко І. Компетентність – вимога сучасності // Світло: науково-метод. інф. пізн.-освіт. часопис. – 1996. – № 1. – С. 57.
13. Тормасин С.В., Пучков Н.П. Организационно-методические проблемы интеграции компетенций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vernadsky.tstu.ru/ru/vjpusk/2012/vjpusk-01.php
14. Шелтон А. Введение в профессиональную педагогику: Учеб. пособие / А. Шелтон. – Екатеринбург: УГППУ, 1996. – 288 с.

Сарновская Н.И.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩИХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы формирования и оценки общих и профессиональных компетенций студентов ВУЗов. Исследованы аспекты профессиональных компетенций. Рассматриваются этапы формирования профессиональных компетенций. Анализируются способы подготовки современного специалиста. Определяет необходимость использования компетентностного подхода.
Ключевые слова: компетенция, компетентность, общие компетенции, профессиональные компетенции, компетентностный подход.

Sarnovska N.I.
Kyiv National University of Culture and Arts

DEVELOPMENT PROBLEMS OF STUDENTS GENERAL AND PROFESSIONAL COMPETENCES IN EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary
The article deals with the problems of development and evaluation of general and professional competencies of students of secondary vocational education. The aspects of professional competencies are investigated. The stages of professional competencies are examined. The ways of modern specialists development are analyzed. The applying of competence approach is determined.
Keywords: competence, competency, general competences, professional competences, competence approach.

УДК 37.013.42

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО ХОРОВОГО АМАТОРСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Сіненко О.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядається сучасний стан організації діяльності студентського хорового аматорства. Охарактеризовані специфічні ознаки студентської хорової самодіяльності, проаналізовані складнощі в організації діяльності студентського аматорського хорового колективу та подані пропозиції для підвищення її ефективності.
Ключові слова: студентський аматорський хоровий колектив, організація діяльності, культурно-дозвіллєва діяльність.

Постановка проблеми. Стратегія оновлення всієї соціально-культурної сфери сьогодення зорієнтована на загальнолюдські цінності, на вирішення завдань духовного відродження суспільства при створенні реальних умов для вільного і творчого розвитку особистості. Серед цих умов важлива роль належить музичному хоровому мистецтву як специфічної форми художньо-творчої діяльності, що має поліфункціональний характер і спроможна сприяти взаємопроникненню цих цінностей у соціально-культурному просторі. Хорова самодіяльність виступає як галузь соціально-культурної сфери, де духовний потенціал кожного її учасника реалізується в культурно-просвітницькій діяльності як цілісному процесі засвоєння різнобарвної палітри знань про мистецьку культуру, про її найкращі надбання у широкому загальнокультурному контексті. Крім того, вона є тим осередком культури, де відбувається формування гуманістичного світогляду і ціннісного ставлення до мистецтва хорового співу, розвиваються потреби й інтереси студентської молоді до національної музичної культури. У зв'язку з цим актуальним стає вивчення сучасного стану організації діяльності студентського хорового аматорства та висвітлення перспектив його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні проблеми хорового мистецтва і питання методики керівництва хоровим колективом розглянуті у працях Г. Дмитрієвського, Л. Думбляускайте, О. Єгорова, П. Левандо, А. Мархлевського, К. Пігрова, С. Попова, В. Сафонової, В. Соколова, П. Чеснокова, Л. Шаміної та ін. Певні напрацювання цих авторів використовуються у підготовці фахівців у системі вищої і середньої мистецької освіти.

Окремі аспекти хорового аматорства висвітлено у дослідженнях А. Ахмудова, Р. Гулядіса, В. Ільїна, А.І. Косарева, Н. Нарожної, В. Сусіної, В. Чабанного, І. Шолової, І. Штиглера. Автори відзначають важливість функції виховання особистості у непрофесійній сфері діяльності, наголошуючи, що хорова самодіяльність, поряд із іншими видами художньої аматорської діяльності, має позитивний вплив на розвиток духовного потенціалу співаків-аматорів через колективну співтворчість.

Формулювання цілей статті. Теоретично обґрунтувати сучасний стан організації діяльності студентського хорового аматорства та визначити перспективи його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі проведення інтерв'ю з відомими діячами хорового мистецтва, усного і писемного опитування викладачів хорових дисциплін у вищих навчальних закладах та керівників аматорських хорових колективів було проведене дослідження, де вивчався сучасний стан хорового аматорства серед студентської молоді з позицій художнього дозвілля.

Підкреслюючи важливість організації студентської хорової аматорської творчості, керівни-

ки художніх колективів розкривали її специфічні ознаки (Запитання: «Ваше розуміння сутності аматорської (самодіяльної) хорової творчості?»). Респонденти зазначали, що природа художньо-творчої аматорської діяльності завжди передбачає «свободу вибору» різних її видів саме на дозвіллі. Однак «свобода» хорового співу не є відпочинком, вона співвідноситься з напруженою внутрішньою працею кожного учасника і колективу в цілому. Тобто студентський аматорський хоровий колектив – це організований, мобільний, цілеспрямований художньо-творчий колектив, діяльність якого в умовах дозвілля спрямована на споживання, усвідомлення й трансляцію цінностей мистецтва у соціокульнурний простір.

«Студентський аматорський хоровий колектив – відмічає П.П. Струц, – це колектив однодумців, єдність позицій яких проявляється у художній творчості, у спілкуванні, в організованому дозвіллі».

А В. Скоромний відмічає: «Студентський аматорський хоровий колектив являє собою поліфункціональну художньо-педагогічну організацію».

Наступна група специфікованих ознак, які пропонують враховувати респонденти, пов'язана з притаманними студентському хоровому аматорству чинниками, а саме: взаємозалежність, взаємодія, взаєморегулювання, тобто єдність для всіх учасників навчально-виховних і художньо-творчих цілей; реалізація поліаспектної художньо-творчої діяльності у соціально-культурному просторі; встановлення позитивного мікроклімату між суб'єктами художньо-творчої взаємодії на рівні міжособистісного спілкування; забезпечення духовно-естетичних контактів у процесі художньо-інтерпретаційної діяльності; зорієнтованість на створення умов продуктивного культурного дозвілля й релаксації.

Здобуті експериментальні дані засвідчили той факт, що сучасний стан студентської аматорської хорової творчості має багато суперечностей та здійснюється з певними матеріальними, соціальними і моральними втратами.

Дослідження показало, що серед головних складнощів організації діяльності студентського аматорського хорового колективу респондентами усіх категорій були виявлені наступні: по-перше, – це слабкість матеріально-технічного забезпечення, застарілість концертних костюмів, необхідних для концертного виступу студентів перед глядачами з урахуванням тематики заходу; по-друге, – не підтримка керівництва вищого навчального закладу, хорові колективи якого не завжди мають можливість приймати участь у фестивалях, конкурсах, виступах за межами країни на підґрунті «взаємообміну студентськими художньо-творчими колективами», що дозволяє підтримувати оптимальний рівень творчої активності учасників; по-третє, – поширена комерціалізація, що впливає на інтенсивність участі молоді у здійснених певними бізнес структурами «культурно-дозвіллєвих проектів». Практика доводить, що «залучення студентів до аматорської творчості» часто-густо здійснюється з «певним матеріальним заохоченням», що знижує творчий потенціал колективу аматорів, які приймають участь за переконаннями, стійкими інтересами, особистим ентузіазмом.

Як зазначили керівники аматорських хорових колективів, спираючись на свої культуротворчі позиції, сучасне студентське хорове аматорство не повинно «пристосовуватися» до різних «короткочасних заходів, пов'язаних з кон'юктурою ринку культурних послуг». Необхідно, на думку респондентів, глибоко і детально аналізувати ті негативні й руйнівні процеси, які визначалися у сучасному соціально-культурному просторі, й знаходити шляхи їх подолання і можливість втручатись у державну культурну політику, використовуючи ефективні механізми молодіжного громадського впливу. Сучасне студентство інтенсивно входить у центр соціального і політичного життя України, усвідомлюючи вирішальну роль культури і мистецтва у цьому процесі для майбутнього держави, для забезпечення її морально-духовного благополуччя.

Відомий хормейстер, Заслужений діяч мистецтв України, професор Д.В. Радик зазначає: «Студентський рух сьогодення є нашим майбутнім, що спирається на багатовікові традиції. Коли всім буде зрозуміло, що «гуртовий спів» – колективні творчі акції згуртовують людей, об'єднують націю, тоді ми досягнемо і відповідної злагоди в суспільстві, чого так бракує нам нині, – і далі. – Нажаль, ця традиція перервалася з моменту здобуття незалежності України. Творча молодь позбавилася осередків культури. І цьому є як суб'єктивні, так і об'єктивні причини. На сьогоднішній день це є питання державної ваги. Адже студентська молодь, як передовий прошарок суспільства, може і хоче генерувати свої ідеї, розвивати і збагачувати національну музичну культуру своїм талантом».

Здобуті експериментальні дані стосовно труднощів, що ускладнюють діяльність студентського аматорського хорового колективу нами було вивчено і узагальнено з позицій тих проблемних питань, які визначені респондентами трьох категорій (керівників аматорських хорових колективів, викладачів вищих навчальних закладів; відомих діячів у галузі музичного хорового мистецтва) і є найбільш типовими.

1. Велике навчальне навантаження студентів у професійній підготовці впливає на зниження їхньої працездатності в аматорському хоровому колективі, а звідси й на цілеспрямовану художньо-творчу діяльність з досягненням певних результатів (58,5%).

2. Спостерігається надмірна «технічна робота» в процесі репетиційних занять, що концентрує зусилля студентів на раціональних аспектах опанування твору хорового мистецтва, нівелюючи позитивні емоційно-естетичні переживання, зміну видів діяльності, що призводить до дисбалансу їхньої творчої активності (71,25%).

3. Організація діяльності аматорських хорових колективів здебільшого не зорієнтована на реалізацію рекреаційних можливостей різноманітних видів культурного дозвілля студентів (72%).

4. Оцінка згуртованості аматорського хорового колективу студентів є недостатньою, оскільки часто-густо має відображення лише емоційного фактору без акцентуалізації на змістовний аспект єдності його учасників, представлений ціннісними орієнтаціями і цілями й стійкістю до деструктивних і руйнівних впливів (88,5%).

5. Питання про психологічну сумісність є відкритим, оскільки не завжди передбачається доцільний і розумний індивідуальний підхід до виховного впливу колектива і керівника аматорського хору на особистість з урахуванням її інтересів, схильностей, творчих можливостей, комунікативних якостей (90%).

6. Має місце певного тиску з боку керівника і колективу на співака-аматора, що призводить до конформізму, тобто свідомої зовнішньої згоди при протилежному внутрішньому ставленні, що виявляється у неоднозначних реакціях учасників хору, впливає на характер їхньої поведінки, налагодженість стосунків спілкування, взаємодію (90,75%).

7. Не влаштовує учасників аматорських хорових колективів надмірно авторитарний стиль керівництва, оскільки вони прагнуть до більш демократичного, але з позицій конструктивності, раціональності, емоційної привабливості, спільної діяльності (93%).

8. Спостерігається обмеженість:

– музично-естетичної ерудованості студентів (82,5%);

– позитивних зон у міжособистісному спілкуванні (86,25%);

– продуктивної взаємодії у процесі спільної художньо-творчої діяльності (89,25%);

– прояву емпатії, емоційного сприйняття один одного (81%);

– соціальної адаптації першокурсників (94,5%).

9. Визначається посилення уваги студентів до моди в споживанні продуктів музичного мистецтва, в тому числі й хорового, у сучасних формах дозвілля, але «репертуарна політика музичної моди» часто-густо не відповідає тим естетичним, моральним, художнім ціннісним нормам-еталонам, які потребує суспільство (96%).

10. Наявність масовізації культурно-естетичної продукції виявляє неспроможність щодо якісної організації музично-естетичного виховання студентської молоді в умовах аматорської хорової творчості у дозвіллєвий час (75,75%).

11. З'ясовано, що у соціально-культурній практиці не певною мірою забезпечуються дозвіллєві потреби студентів-аматорів (90,75%).

12. Майже відсутнє методичне забезпечення організації художньо-творчої діяльності студентських аматорських хорових колективів, а поряд з цим і організації молодіжного дозвілля (97,5%).

Відомий хормейстер, Заслужений артист України, доцент Національної музичної академії України ім. П. Чайковського, головний диригент Муніципального камерного хору «Хрещатик» П.П. Струць зазначає, що нині домінуючою «є суспільна проблема, яка полягає в емансипації молодих поколінь від традицій народної музики, від класики. Все залежить від державної політики, яка визначає ідею суспільства на свідомість нації. Незрозуміло, який духовний контекст виховання вона сповідає: естетичний, художній, гуманістичний?».

На запитання керівникам аматорських хорових колективів «Які, на Вашу думку, умови сприятимуть підвищенню ефективності організації діяльності студентського аматорського хорового колективу?» та «Ваші пропозиції щодо удосконалення організації поліаспектної діяльності студентського аматорського хорового колективу?» було отримано ряд відповідей з приводу педагогічного керівництва хоровим колективом. У цьому процесі особливого значення набуває: врахування індивідуальних особливостей становлення спрямованості особистості студента як співака-аматора; своєчасне внесення коректив до організації їхньої діяльності; забезпечення «активного входження студентів» у різноманітну художньо-творчу діяльність колективу, формуючи їхнє позитивне ставлення до цієї діяльності й бажання нею займатись, долаючи внутрішню суперечність між досягнутим рівнем здобутих знань і сформованістю умінь і навичок хорового співу; ті вимоги, які обумовлені потребами колективної творчої орієнтації; організація розгорнутої, адекватно мотивованої соціально-культурної діяльності студентів у дозвіллєвий час сприяє задоволенню їхніх потреб, інтересів, мотивів в утворенні нової соціальної позиції; розширенні соціально-орієнтованого спілкування в студентському аматорському хоровому колективі як оптимальної умови особистісного духовно-творчого зростання.

До найбільш репрезентованих у відповідях респондентів (керівників студентських аматорських хорових колективів, викладачів вищих навчальних закладів, відомих діячів хорового мистецтва) пропозицій було віднесено: розробку багатоцільової програми організації діяльності студентського аматорського хорового колективу та впровадження її у практику з орієнтацією на конкретизовані види як художнього аматорства, так й культурного дозвілля. Саме багатоцільова програма сприятиме продуктивному використанню студентами об'єктивно здобутих нових знань у сфері поліаспектної діяльності, яка має бути «гармонізованою з можливостями кожного учасника аматорського хорового колективу». При цьому вона повинна «ґрунтуватися на принципах максимальної поваги до особистості», з «урахуванням потреб до самовираження і спілкування», але й поряд з цим з «обґрунтованою вимогливістю як до виконання особистих функцій у колективі» з певною долею атрибутивного підсилення ззовні, так і самого «колективу до кожного його учасника».

Більш детальні пропозиції торкалися наступного: здійснення ефективного художньо-творчого процесу з опанування хорового репертуару; забезпечення продуктивної колективної комунікації як засобу координації кооперативної взаємодії; злагодження всіх напрямів колективної взаємодії; сприяння динаміки позитивних міжособистісних відносин; регуляція на нівелювання конфліктних ситуацій з позиції конструктивного орієнтування, тобто виходу на новий рівень взаємодії та взаємовідносин; стимуляція морально-етичної вихованості учасників студентського аматорського хорового колективу; інтеграція навчальних і виховних впливів; вибір потрібної форми поведінки, яка має сприяти позитивному успіху діяльності всього колективу.

Висновки. Ефективність педагогічного керівництва студентським аматорським хоровим колективом можлива за умов опертя на діяльнісно-особистісний підхід, що забезпечується адекватним змістом, методами, притаманними мистецькій освіті і вихованню. Цілком природним є те, що хорова музика виступає як різноманіт-

ний і специфічний вектор впливу на особистість, сприяючи її творчому розвитку, збагаченню її духовної культури, поглибленню досвіду естетизації життєдіяльності.

Висвітлені у дослідженні питання торкаються лише розгляду складнощів, що існують у діяльності студентського хорового колективу на сучасному етапі. Подальшого наукового узагальнення і практичної реалізації потребують зазначені у дослідженні інші проблемні питання, пов'язані з організацією діяльності студентського аматорського хорового колективу.

Список літератури:

1. Гудялис Р.П. Хоровое пение как вид художественной деятельности в сфере досуга: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – Л., 1976. – 18 с.
2. Закутский В.И. Пути совершенствования учебно-воспитательного процесса в самодеятельных хоровых коллективах клубных учреждений по муз.-певческому развитию их учасников: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – М., 1979. – 22 с.
3. Кустов Ю.П., Чабанный В.Ф. Репетиционно-творческая работа в самодеятельном коллективе: Лекции для студ. хор. отделения / Ленингр. ин-т культуры им. Н.К. Крупской. – Л., 1987. – 64 с.
4. Мархлевський А. Практичні основи роботи в хоровому класі. – К.: Музична Україна, 1986. – 96 с.
5. Нарожная Н.И. Пути совершенствования сельской хоровой самодеятельности на основе современных тенденцій ее развития: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – Л., 1985. – 16 с.
6. Попов С.В. Организационные и методические основы работы самодеятельного хора: Учеб. пособие для муз. училищ. – М.: Музгиз, 1961. – 100 с.
7. Смирнова Т.Г. Формирование профессиональных навыков руководителя самодеятельного коллектива: Учеб. пособие / Моск. ин-т культуры. – М., 1990. – 76 с.

Синенко О.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОГО ХОРОВОГО ЛЮБИТЕЛЬСТВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация
В статье рассматривается современное состояние организации деятельности студенческого хорового любительства. Охарактеризованы специфические признаки студенческой хоровой самодеятельности, проанализированы трудности в организации деятельности студенческого любительского хорового коллектива и поданы предложения для повышения ее эфективности.
Ключевые слова: студенческий любительский хоровий коллектив, организация деяльности, культурно-досуговая деятельность.

Sinenko O.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

ISSUES OF THE ORGANIZATION OF STUDENT CHOIR AMATEUR AT THE PRESENT STAGE

Summary
The article considers the current state of the organization of student choir-loving activity. Specific features of student choral self-activity are characterized, difficulties in organizing the activity of a student amateur choir are analyzed, and proposals are made to improve its effectiveness.
Keywords: student amateur choir group, organization of activity, cultural and recreational activities.

УДК 373.3-051:091.33-027.22:796

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Стахів М.О., Боднар Ю.С.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті узагальнено сутність понять «дидактична гра», «навчально-педагогічна гра» і «рольова гра». Уточнено визначення «дидактичної гри» з урахуванням специфіки її використання у навчальному процесі ВНЗ. Обґрунтовано необхідність застосування дидактичних ігор в процесі професійної підготовки вчителя початкових класів. Запропоновано авторську розробку навчально-педагогічної рольової гри з методики навчання англійської мови.

Ключові слова: дидактична гра, навчально-педагогічна гра, рольова гра, поліфункціональність гри, активне навчання, інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови України як незалежної європейської держави, в епоху динамічних соціокультурних змін, інформатизації і комп'ютеризації освітніх процесів, модернізації вищої педагогічної освіти зростають вимоги до якості професійної підготовки учителів початкових класів.

Нещодавно у статті для «Української правди. Життя» Олександр Елькін слушно зазначив: «... Як свідчать міжнародні дослідження, саме особистість учителя/учительки є ключовою для успішності шкільної системи: будь-яка спроба реформування системи освіти чи просування технологій потребують програм підтримки і навчання вчительства» [3].

Реаліями сьогодення є активне впровадження реформи загальної середньої освіти в умовах «Нової української школи», запровадження в дію нового Державного стандарту початкової загальної освіти. З огляду на це, одним із важливих завдань вищого навчального закладу, який здійснює професійну підготовку вчителів, є створення умов для їх становлення як педагогів-новаторів, готових до впровадження інновацій, наукоємних та інформаційних технологій у навчальний процес сучасної школи, зацікавлених у навчанні впродовж життя, здатних до творчої праці, професійного розвитку. Такий педагог володіє навичками критичного мислення, готовий ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі. Саме на цьому наголошує Педагогічна Конституція Європи, Національна доктрина розвитку освіти України та Державний стандарт початкової загальної освіти. Важливим чинником формування в педагога цих необхідних особистісних та професійних характеристик є впровадження ефективних педагогічних технологій, інноваційних форм, методів і засобів організації навчання студентів педагогічних факультетів, зокрема дидактичних ігор.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Практика показує, що незважаючи на значний потенціал, яким володіє застосування дидактичної гри у ВНЗ, її використовують рідко, не цілеспрямовано і фрагментарно, тому закладені в ній можливості не реалізуються повною мірою.

З огляду на це **мета статті** полягає в теоретичному аналізі сутності, особливостей дидактичних ігор та обґрунтуванні необхідності їх застосування в процесі професійної підготовки фахівців педагогічної галузі.

Аналіз досліджень і публікацій. До проблеми гри звертались ще давньогрецькі філософи (Платон, Арістотель); філософське трактування зародження й значення гри розкрили у своїх працях Г. Гегель, І. Зязюн, М. Каган, П. Лавров, М. Семашко та ін. Ігрова діяльність учнів відображена в дослідженнях класиків педагогіки (К. Ушинський, В. Сухомлинський, А. Макаренко), сучасних психолого-педагогічних джерелах (Н. Бібік, Н. Максименко, Я. Коломинський, Н. Кудикіна, Т. Качак, О. Проскура, О. Савченко).

Дидактичні ігри як різновид ігор за правилами значного поширення набули у 60–70-х роках XX ст., перетворившись з допоміжного прийому у справжню модель навчання. У дидактичних іграх, створених педагогікою (в тому числі й народною), ігрова діяльність спеціально планується і адаптується для навчальних цілей.

Не викликає сумніву те, що дидактична гра – необхідна складова організації навчально-виховного процесу в початковій школі, яка обумовлена психолого-фізіологічними особливостями молодших школярів. Проте, дослідження науковців (О. Вербицький, Д. Ельконін, В. Єфімов, В. Комарова, М. Кларін, П. Підкасистий, П. Щербань та ін.) підтверджують, що значний потенціал має практика здійснення ігрової діяльності в подальшому процесі навчання особистості, зокрема в юнацькому віці, який відповідає періоду здобуття освіти у ВНЗ.

Специфіка використання ігрової діяльності у вищій школі інтенсивно досліджується із середини 70-х років XX ст. Особлива увага вчених-педагогів зосереджена на розробці і впровадженні гри як активного методу і засобу професійної підготовки педагогів студентів (Л. Р. Вартанова, М. В. Кларін, Ю. Н. Кулюткін, Н. І. Левшина, А. П. Панфілова, Г. К. Селевко, Г. С. Сухобська та ін.), висвітленні різноманітних аспектів впливу навчальних ділових ігор на формування професійної спрямованості студентів (Б. Букатов, Т. Кашканова, Л. Литвіна), обґрунтуванні доцільності та перспективності використання ділових ігор у вищій школі (М. Бірштейн, Я. Бельчіков, А. Вербицький, В. Єфімов, М. Кларін, О. Парубок, П. Підкасистий, П. Щербань та ін.).

Виклад основного матеріалу. У вищій професійній школі гра є важливим засобом усвідомлення студентами майбутньої професійної реальності, формування правильного уявлення особистості про стандарти обраної професії, за-

собом становлення фахівця, орієнтованого на проектування майбутнього.

Сьогодні єдиного погляду на визначення поняття «дидактична гра» у педагогічній літературі не існує. Цей термін по-різному трактується в працях дослідників. Науковці визначають її сутність *як форму спілкування* (М. Гончаров, Т. Ладивір, М. Лісіна, В. Семенов, В. Сушко, Н. Філатова), *форму діяльності* (Л. Виготський, Д. Ельконін), *метод стимулювання та мотивації навчання* (Ю. Бабанський), *метод активного навчання* (П. Щербань), *метод самостійного оволодіння знаннями* (В. Оконь).

У своїх працях Очеретна Н. наводить результати дослідження І. Підласого, який пропонує називати дидактичною гру, організовану з метою навчання. Трактуючи її сутність на основі технології проблемного навчання, вчений зазначає, що «дидактична гра – це активна навчальна діяльність з імітаційного моделювання систем, явищ, процесів, які вивчаються» [7, с. 207].

Голозубова О.В. звертає увагу на визначення змісту дидактичної гри, яке достатньо повно подає Н. Страздас: «Дидактична гра – це різновид комплексного, багатокомпонентного засобу формування педагогічної спрямованості, який дозволяє включати студентів в аналоги професійної діяльності» [2, с. 54].

Використовувати поняття «навчально-педагогічна гра» пропонує також П. Щербань і характеризує її як «практичну групову вправу з вироблення оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно створених умовах, що відтворюють реальну ситуацію, в ході якої учасники у процесі імітаційного моделювання занять, розв'язування проблемних ситуацій одержують нове конкретне уявлення про сутність своєї майбутньої діяльності» [8, с. 24].

На основі аналізу зазначених вище підходів до визначення цього терміну можемо зробити висновок, що цілеспрямовану індивідуальну, групову і колективну навчальну діяльність викладача і студентів в умовних ситуаціях, яка засобами імітаційного моделювання і рольової поведінки є засобом вирішення типових і творчих професійних і навчальних задач, доцільно окреслити поняттям «дидактична» або «навчально-педагогічна» гра, яке, на наш погляд, найбільше відображає особливість його функціонування в умовах ВНЗ.

Як найбільш ефективний метод організації навчальної діяльності студентів на практичних заняттях з фахових методик визнають ігрову форму організації навчального процесу у ВНЗ О. Бреус, Г. Романовський, Ю. Панфілов, адже вона виступає «імітацією практики» [1, с. 29].

«Застосування дидактичних ігор, – на думку Н. Мачинської, – сприяє перетворенню студента з об'єкта навчання в суб'єкта професійно спрямованої праці, що викликає його цілеспрямовану діяльність та творчу участь у самостійному формуванні професійної компетентності» [6, с. 21, 22].

Дидактична гра «надає можливість студентам самоорганізуватись з огляду на те, що під час гри формуються мотиви, які пов'язані з виконанням взятих на себе обов'язків. Студент пізнає свої можливості, вчиться їх оцінювати, відчуває різні емоції. Таким чином, гра виступає засобом спілкування та самовиховання. Сутність гри полягає в тому, що нові знання отримують завдяки постійному діалогу, обміну різними думками й пропозиціями, їх обговоренню та закріпленню, взаємній критиці та веденню дискусії» [9, с. 105].

Таким чином, на основі аналізу досліджень авторів можемо зробити висновок про поліфункціональність дидактичної гри, систематичне використання якої дає змогу встановити нерозривний зв'язок теорії з досвідом її втілення на практиці шляхом залучення студентів до інтенсивної діяльності.

Згідно з дослідженнями П. Щербаня, можна виділити чотири основні групи ігор у ВНЗ відповідно до характеру пізнавальної діяльності студентів:

- «ігри, спрямовані на засвоєння знань, умінь і навичок, передбачених програмою навчального предмета;
- ігри, спрямовані на формування загальних способів пізнавальної діяльності, культури, навчальної праці, досвіду творчої діяльності;
- ігри, спрямовані на формування досвіду науково-дослідної діяльності за профілем спеціальності;
- навчально-педагогічні ігри, спрямовані на формування педагогічної культури майбутнього вчителя та управління навчально-виховним процесом» [9, с. 106].

Серед розмаїття дидактичних ігор для студентів ВНЗ виокремлюємо **навчально-педагогічні рольові**, які безпосередньо спрямовані на оволодіння системою знань, умінь та навичок з конкретної професії, моделями поведінки та соціально-психологічних відносин.

Рольову гру визначаємо як «засіб моделювання умов професійної діяльності через пошук нових шляхів виконання цієї діяльності та прийняття рішень щодо того, які із цих шляхів є оптимальними. Мова йде про «привласнення» знань, умінь та навичок (привласнення, на відміну від засвоєння (простого запам'ятовування), – це перетворення знань на власні переконання особистості в результаті їх глибокого усвідомлення)» [4, с. 188].

У структурі рольової гри виділяється три етапи: підготовчий (ввідний), основний (організація проведення конкретного виду гри), завершальний (аналіз та узагальнення результатів гри, післяігрова дискусія).

На *підготовчому етапі* визначається тема гри і опрацьовується проблемна ситуація; формується основна мета та встановлюються правила гри; відбувається конкретизація завдань і форми проведення; визначення ролей, які будуть виконуватися під час гри; «моделювання навчальної ситуації на основі заздалегідь опрацьованих матеріалів; видача учасникам гри, експертам та іншим особам пакету документів і матеріалів, необхідних для вирішення дидактичної проблеми; вивчення настановчих матеріалів; збирання додаткової інформації та її систематизація; отримання інформації у педагога, експертів; здійснення певних контактів між учасниками ігор в разі необхідності; опрацювання необхідних документів і підготовка навчально-методичної бази» [7, с. 208].

Під час *другого етапу*, який є власне рольовою (діловою грою) (за Очеретною Н.): «здійснюються мовленнєві дії учасниками відповідно до професійно орієнтованої ситуації та отрима-

них ролей. Ролі і функції гравців повинні бути адекватними діям фахівців у реальній ситуації професійної діяльності, що моделюється в грі» [7, с. 210–211].

Особлива увага приділяється *завершальному етапу*, який дозволяє в ході дискусії (за Бреус О.): «встановити ті проблеми, явища, які мали місце в грі; визначити і показати відповідність гри реальному життю; оцінити прийняті в грі рішення, їх ефективність, моральний або ціннісний сенс; виявити причини позитивної і негативної поведінки учасників в грі; встановити, чи мають місце в реальному житті подібні зразки поведінки; запропонувати, що треба змінити в грі, в діях учасників, щоб досягти кращого результату; проаналізувати, що треба змінити у своїй поведінці, стилі спілкування кожному учасникові; подумати, який «урок» можна взяти для майбутньої професійної діяльності» [1, с. 31].

Виконання ролі вчителя, з огляду на професійну зорієнтованість, є найбільш результативною, тому, поділяючи погляд О. Кочерги, доцільним вважаємо «кілька разів програвати ту саму ситуацію з різними учасниками, після чого, у процесі дискусії, порівняти й оцінити дії кожного з них» [5, с. 52].

Наведемо приклад навчально-педагогічної рольової (ділової) гри, проведеної зі студентами 3 курсу навчання спеціальності «Початкова освіта» на занятті з методики навчання англійської мови в початкових класах.

Мета гри: вдосконалювати практичні навички введення нових лексичних одиниць на уроці англійської мови, формувати у студентів вміння аналізувати діяльність педагога в процесі проведення конкретного типу уроку іноземної мови, знаходити ефективні методи навчання, надавати рекомендації щодо подолання недоліків та вдосконалення методики проведення даного типу уроку.

Ролі: учитель, учні, викладач-методист.

Ситуація: відтворення фрагменту уроку англійської мови в 2 класі.

Етап 1. Підготовчий. Ознайомлення з ролями та сценарієм. В грі беруть участь 3 групи студентів, в кожній з яких – 5 учасників. Напередодні практичного заняття кожна з груп отримує завдання самостійно обрати тему та підготуватися до проведення фрагменту уроку на етапі введення нових лексичних одиниць. Кожен з учасників повинен бути готовим виконувати будь – яку з ролей, розподіл яких відбувається безпосередньо на практичному занятті.

Роль 1. Учитель. Ви проводите урок, на якому здійснюєте введення нових лексичних одиниць. У ході уроку звертайте особливу увагу на чіткість постановки запитань під час закріплення вивчених слів, здійснюйте невербальний та вербальний контроль відповідей учнів.

Учень 1. Ви – активний учень. Відповідайте на запитання, висловлюйтесь граматично правильно.

Учень 2. Ви – неуважний учень, який не відразу розуміє запитання, але швидко реагує на додаткові пояснення вчителя і включається в роботу.

Учень 3. Ви – учень, який допускає граматичні помилки в мовленні.

Викладач-методист. Ви – викладач-методист. Ваше завдання – здійснити аналіз проведеного вчителем фрагменту уроку. Об'єктами аналізу є дотримання часового режиму, мовленнєва культура вчителя, чіткість і доступність пояснення нового матеріалу та формулювання завдань англійською мовою. Під час проведення уроку ви коротко конспектуєте елементи аналізу, визначаєте позитивні сторони проведеного вчителем уроку.

Етап 2. Проведення ділової гри. Учасники здійснюють мовленнєві дії відповідно до професійно орієнтованої ситуації та отриманих ролей. Роль викладача-спостерігача, основна функція якого – фіксувати для майбутнього аналізу помилки студентів, слідкувати, щоб учасники гри спілкувалися виключно англійською мовою.

Етап 3. Підсумковий. Обговорення ходу проведення гри, аналіз викладачем мовної та мовленнєвої поведінки студентів, здійснення самоаналізу.

Під час проведення гри студенти 3 курсу спеціальності «Початкова освіта» обрали теми: «School supplies (Шкільне приладдя)», «Animals (Тварини)» і «Family (Сім'я)».

Проаналізуємо результати проведення гри на прикладі однієї з груп (тема – «School supplies (Шкільне приладдя)»). Під час проведення фрагменту уроку студенти продемонстрували високий рівень володіння методикою введення лексичних одиниць. Ознайомлення з новими словами та їх значеннями представлено у ситуації мовлення, запезпечивши таким чином дотримання принципу комунікативності у навчанні англійської мови, адже учні відразу побачили приклад використання нових лексичних одиниць в монологічній розповіді, на основі якої відбувалось їх закріплення та автоматизація у мовленні:

– Today we are going to speak about our school life. We need different things at school. We have a lot of interesting books to read. But what else do we need? So, first of all pupils should have **a bag**. Children put pens, pencils, books, **copybooks** and other necessary things into **a bag**. When I was a pupil, I had a beautiful **pencil-case**. I put **a rubber, a ruler, a sharpener** into the pencil-case.

Закріплення вивчених слів здійснено в логічній послідовності. Методично грамотно була проведена також автоматизація лексичних навиків за допомогою вдало підібраної системи умовно-мовленнєвих вправ (імітативних, підстановочних, трансформаційних та репродуктивних).

Студентка, яка виконувала роль вчителя, звертала увагу на помилки у відповідях студентів-учнів та виправляла їх, наголошуючи на правильному варіанті відповіді. Наприклад, на запитання «Is it a bag or a pencil-case?» студентка-учень відповіла «Yes, it is». Тоді «вчитель» використала попередній тип запитання (загальне) «Is it a bag?» і попросила «учня» відповісти: «Yes, it is». Після цього вона знову запитала (альтернативне): «Is it a bag or a pencil-case?» і пояснила: якщо в запитанні згадано про два чи більше предметів, не можна відповісти «Yes, it is», тому необхідно з двох слів обрати одне і відповісти повним реченням, наприклад: «It is a bag».

Таким чином, завдяки відтворенню професійної діяльності в умовній ситуації студенти практично засвоїли методику введення нової лексики на уроці іноземної мови, вдосконалили вміння

аналізувати діяльність учителя, робити висновки щодо ефективності використання тих чи інших методів та засобів навчання.

Висновки. За результатами проведеного аналізу наукової та методичної літератури і практично проведених рольових ігор можна констатувати, що процес професійної підготовки вчителя початкових класів можна вдосконалити шляхом застосування активних методів навчання, зокрема дидактичних ігор, серед яких особливим потенціалом володіють навчально-педагогічні рольові ігри. Їх систематичне використання у навчальному процесі ВНЗ не лише активізує та інтенсифікує навчальну діяльність студентів, а й забезпечує формування стійких професійних умінь і навичок, сприяє підвищенню навчальної мотивації студентів, готовності до здійснення інноваційної діяльності, вдосконаленню вмінь та навичок професійного спілкування та колективного прийняття рішень.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей застосування навчально-педагогічних рольових ігор на заняттях з фахових методик початкової освіти та розробленні на цій основі методичних рекомендацій для науково-педагогічних працівників з питань методики впровадження дидактичних ігор у навчальний процес ВНЗ.

Список літератури:

1. Бреус О. В. Навчально-ігрові технології як засіб формування інноваційного потенціалу майбутнього вчителя початкових класів в освітньому процесі ВНЗ / О. В. Бреус // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 24. – С. 28–32.
2. Голозубова О. В. Ефективність використання дидактичних ігор у процесі вивчення економічних дисциплін / О. В. Голозубова // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2014. – Вип. 34. – С. 51–57.
3. Елькін О. Українська правда Педагоги надто важливі. Що новий закон про освіту дасть вчительству [Електронний ресурс] / О. Елькін. – Режим доступу: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/30/225026/
4. Кожушко С. П. Дидактичні ігри як засіб підготовки майбутніх фахівців комерційної діяльності до професійної взаємодії / С. П. Кожушко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 2013. Вип. 28. – С. 184–191.
5. Кочерга О. Використання ділової гри у процесі формування соціальної відповідальності майбутніх учителів початкових класів / О. Кочерга // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2012. – № 6(3). – С. 49–56.
6. Мачинська Н. І. Впровадження ігрових технологій навчання у практику підготовки майбутніх магістрів / Н. І. Мачинська // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Педагогіка. – 2011. – Т. 158, Вип. 146. – С. 18–22.
7. Очеретна Н. Д.Особливості застосування ділових ігор у процесі вивчення іноземної мови у вищих навчальних закладах / Н. Д. Очеретна // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2013. – Вип. 14. – С. 206–210.
8. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: навч. посіб. / П. М. Щербань. – К.: Вища школа, 2004. – С. 24–41.
9. Щербань П. М. Становлення ігрових технологій як інноваційної форми навчання / П. Щербань // Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 60. – С. 102–108.

Стахив М.А, Боднар Ю.С.
Львовский национальний университет имени Ивана Франко

ДИДАКТИЧЕСКАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация
В статье обобщается сущность понятий «дидактическая игра», «обучительно-педагогическая игра», «ролевая игра». Представлено более точное определения понятия «дидактическая игра» с учитыванием специфики ее использования в процессе обучения студентов ВУЗ. Обоснована необходимость использования дидактических игр в процессе профессиональной подготовки учителя начальных классов. Предложена авторская разработка обучительно-педагогической ролевой игры из методики обучения английскому языку.
Ключевые слова: дидактическая игра, обучительно-педагогическая игра, ролевая игра, полифункциональность игри, активное обучение, инновационная деятельность.

Stakhiv M.O., Bodnar Y.S.
Ivan Franko Lviv National University

DIDACTIC GAME AS A TOOL TO FORM PROFESSIONAL COMPETENCE OF A PRIMARY SCHOOL TEACHER

Summary
The article generalizes the meaning of the notions «a didactic game», «an educational game» and «a role game». The author not only defines a didactic game according to the specificity of its usage in the educational process of the HEE, but also grounds the importance of it in the professional training of a primary school teacher. The article includes the author's own role game in Methodology of Teaching English.
Keywords: didactic game, educational game, role game, multifunction of the game, active learning, innovational activity.

УДК 376.011.3-051-043.61:373.2-056.2/3

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Суховієнко Н.А.
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

У статті аналізуються особливості професійно-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільної освіти до формування узагальнень у дітей з психофізичними порушеннями. Належна увага приділяється аналізу процесу формування узагальнень, зокрема у дошкільників. В статі описуються щаблі та етапи формування узагальнень у дітей, і визначаються та описуються вербальна, образна та знакова репрезентації в узагальненнях дошкільників як варіанти представлення пізнаваного об'єкту.
Ключові слова: підготовка, професійна підготовка, вихователь, дошкільна освіта, психофізичні порушення, узагальнення, здатність до узагальнення, готовність до школи, інклюзивна освіта.

Постановка проблеми. Дослідження сутності професійно-педагогічної підготовки вихователя та специфіки роботи вихователів в умовах інклюзивної дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науково-педагогічній літературі активно розкривається проблема представленості знань у дітей дошкільного віку та механізмів оперування ними під час вирішення задач у педагогічному процесі. Специфіку формування узагальнення у дошкільників вивчали та продовжують розробляти чимало дослідників. Серед вагомих робіт слід відзначити розробки Н. Ф. Засенко, А. Г. Зикєєва, С. О. Зикова, К. Г. Коровіна, Б. Д. Корсунської, Е. І. Леонгард, К. В. Луцько, Т. Ф. Марчука, Л. П. Носкової, а також дослідницькі автрів О. В. Пархаліну, К. Г. Речицьку, Г. М. Чефранову, М. К. Шеремет.

Окремий аспект, який виділяється у дослідженнях здатності до узагальнення, є його зв'язок із готовністю дитини до школи. Ряд дослідників дошкільної освіти схиляються до позиції про взаємозв'язок розумового та мовленнєвого розвитку дитини із готовністю до школи – про це свідчать роботи Л. А. Венгера, Л. С. Виготського, В. В. Давидова, Р. Р. Зінурової, Б. М. Кедрова, О. М. Лєонтьєва, А. А. Люблінської, С. Л. Новосьолової, Г. Л. Розенгард-Пупко, Н. Х. Швачкіна. А Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, О. В. Запорожець, О. М. Лєонтьєв стверджують, що вміння узагальнювати та диференціювати у відповідних категоріях предмети оточуючого світу – є однією із важливих ознак готовності дитини до школи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність обраної тематики обумовлена двома проблематиками: по-перше, станом сучасної освітньої системи в умовах інклюзії (особливо дошкільного циклу), по-друге – важливістю формування узагальнень у дітей з психофізичними порушеннями як запоруки подальшого успішного навчання в школі.

Метою статті є визначення специфіки професійної підготовки вихователів до роботи із дітьми, які мають психофізичні порушення по формуванню здатності до узагальнення.

Виклад основного матеріалу статті. Ми визнаємо важливість дослідження інклюзивної освіти, оскільки включення дітей із психофізичними порушеннями у загальноосвітній простір є світовою тенденцією, яка характерна для високо розвинених країн. Це пов'язано із зміною ставлення держави до даної категорії громадян від сегрегації до толерантності та інклюзії. Підтвердженням актуальності та важливості розвитку системи освіти, яка б враховувала особливі потреби дітей із психофізичними порушеннями, слугують закони України та проекти світового рівня. Конвенція про

права дитини та Декларація про права інвалідів, які були ухвалені Генеральною асамблеєю ООН визначають право дітей із психофізичними порушеннями на різні соціальні можливості та послуги: право на освіту, медичне обслуговування, професійну підготовку та трудову діяльність. Це є ключем до розуміння вимог до професійної підготовки сучасних вихователів – запит нинішнього суспільства на вироблення нових підходів для удосконалення змісту освіти, які б були орієнтовані на особистість, її права та потреби, створення новітніх технологій навчання, спрямованих, зокрема, на подолання проблем у дітей із особливостями психофізичного розвитку – є нагальною потребою сучасної освіти.

Дамо визначення базовим поняттям дослідження. «Суб'єкти і об'єкти професійної підготовки педагогів дошкільних навчальних закладів (студенти, педагогічні і науково-педагогічні кадри) – структурний компонент досліджуваної системи, під якими ми розуміємо тих, хто готується стати вихователем дітей дошкільного віку, і тих, хто здійснює цю підготовку» [6, с. 21]. У науковій літературі проблема професійної підготовки педагогічних кадрів трактується як системне утворення із множиною пов'язаних компонентів, що певним чином впорядковані, характеризується відносно стійкою цілісністю, ієрархічною побудовою, розгалуженими зв'язками та відношеннями із зовнішнім середовищем, наявністю суб'єкта та об'єкта; розуміється як процес фахового становлення майбутніх педагогів вищого навчального закладу, як цілісний педагогічний процес, результатом якого є формування професійної компетентності, готовності роботи за обраним напрямом, й визначається словосполученням «педагогічна освіта» [6]. Стосовно визначення поняття «професійна підготовка» в контексті майбутніх педагогів, слушно дати визначення, які, на наш погляд, є найбільш коректними та ґрунтовними. За визначенням Л. В. Зданевич, професійна підготовка майбутнього вихователя – це спеціально організований освітній процес, спрямований на формування у майбутніх фахівців високого рівня готовності до ефективного здійснення професійної діяльності в галузі дошкільної освіти [5].

Під **узагальненням** ми розуміємо логічний прогрес переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального знання про об'єкт, який досліджується. Цей логічний процес протікає під час пізнавального процесу оточуючого світу у дітей, зокрема, дітей дошкільного віку. Важливість узагальнення полягає в тому, що воно є передумовою поняття і направлене на позначення явищ, що мають суміжну властивість або спільну ознаку. Зазначаючи це, американський педагог Д. Дьюї відмітив, що слова є не тільки іменами або назвами окремих понять – вони утворюють продовження, в яких поняття організовуються по відношенню один до одного [4].

Звертаюсь до досліджень сформованості узагальнення у дошкільників, ми відмічаємо ряд пріоритетних напрямків:

1. Зв'язок узагальнень із мовленнєвим розвитком (Л. С. Виготський, В. В. Давидов).
2. Формування узагальнень у зв'язку із віковими критеріями (А. Г. Рузька).
3. Утворення елементарних узагальнень в період раннього дитинства (Г. Л. Розенгарт-Пупко, Н. Х. Швачкін).
4. Узагальнення у зв'язку із діяльнісним підходом (Л. І. Божович, О. В. Запорожець, А. Н. Захаров, А. Н. Леонтьєв, А. А. Люблінська).
5. Формування узагальнень у зв'язку із розвитком мисленнєвих операцій (Л. А. Венгер, С. Л. Новосьолова).

В основі переходів від елементарних узагальнень до узагальнень вищого порядку, що засновуються на виділенні у порівнюваних предметах істотних ознак, покладені зміни у взаємовідношенні двох сигнальних систем. На цьому акцентує увагу дослідниця А. Г. Рузская. Авторка в своїх дослідження вивчає ці взаємовідношення при утворенні узагальнень у дітей різних вікових груп. Дослідниця вносить важливе уточнення: провідна роль належить другосигнальним словесним впливам поряд з безпосередніми першосигнальними впливами [11]. Цю ідею доповнює В. В. Давидов. Вчений встановив, що об'єднуючим фактором для усіх ступенів узагальнення є поодинокі чуттєво сприйняті предмети і явища оточуючої дійсності дитини. Спостеорається, що з однієї сторони, в уяві дитини ще зберігається чуттєво сприйнята форма відображення предмета, але з іншої сторони – дитина в уяві уже відкидає деякі з другорядних ознак, і залишаються лише найважливіші характеристики сприйманого предмета. Істотне значення мають словесні та речові еталони як засоби символічного і знакового вираження ідеальних образів, які описують і зображують предмети і способи їх виробництва [3, с. 202].

Для нашого вивчення найбільш продуктивними є дослідження, які акцентують увагу на проблемі формування узагальнень у дітей дошкільного віку. Процес формування узагальнень – складний і багатосторонній процес, в основі якого закладені осмисленні дії дитини по відношенню до предметів і відповідно до суспільно вироблених способів їх використання, з якими дитина знайомиться в результаті мовленнєвого узагальнення з дорослими починаючи з самого раннього віку. У дітей, які мають психофізичні порушення, можуть виникати трудноці із здатністю до узагальнення. Дослідниця А. Г. Руська стверджує, що встановлення особливостей процесу і умов, які визначають узагальнення, створюють необхідні передумови для розробки раціональних методів розумового виховання і навчання дитини. Разом з тим, вивчення розвитку узагальнення є одним з основних шляхів вирішення теоретичних проблем в психології [11].

Структура формування узагальнень дозволяє нам виділяти його ступені, який змінюються поетапно, відповідно до розвитку дитини. Кожна нова ступінь базуэться на узагальненні попереднього ступеня. Відповідно, кожен новий етап витікає із попереднього: новий ступінь виникає не з нового узагальнення предметів, а через узагальнення вже узагальнених предметів в минулій структурі [2, с. 350]. Дослідник Н. Х. Швачкін виокремлює три щаблі у розвитку узагальнень у дітей раннього віку.

- Перший ступінь (ступінь наочних узагальнень) – узагальнення предметів за найбільш яскравими, найбільш виокремлюючими ознаками предметів (найчастіше, за їх кольором);

· Другий ступінь – з’являються слова-назви, які дитина пов’язує з даним предметом. Дитиною поки не відділяються головні ознаки від другорядних;

· Третій ступінь – тут утворюються загальні поняття; цей етап характеризується тим, що дитина володіє вмінням виокремлювати найбільш постійні і загальні ознаки із сукупності представлених предметів, та порівнюваних в них ознак. Розвиток предметних дій дитини зумовлює зміну цих ступенів узагальнення [16, с. 101].

Вивчаючи феномен узагальнення, дослідниця С. Л. Новосьолова визначає узагальнення як узагальнення досвіду діяльності. Авторка відмічає, що перші узагальнення і предметній діяльності передують оволодінню мовленням. С. Л. Новосьолова формулює такі етапи розвитку розумового процесу:

1. Спочатку з’являються перші прості узагальнення у вигляді функціонального досвіду – вони складаються у формі предметних маніпуляцій, відбуваються переважно у побуті;

2. на наступних двох етапах виникає нова форма узагальнення як функціонально-речове утворення, вона з’являється разом із розвитком предметної діяльності, яка набуває орудійного характеру. На цих етапах дитина набуває нового досвіду, вчиться встановлювати зв’язок між способом дії і засобом здійснення цієї дії. Знаряддя виступає матеріальним носієм і засобом його подальшого розвитку;

3. на четвертому етапі з’являються функції словесних позначень в узагальненні досвіду [9, с. 65].

Такі доводи засвідчують важливість узагальнення в період дошкільного дитинства для рівня готовності дитини до школи, оскільки завдяки узагальненню закладається фундамент подальших більш складних форм мислення дитини [9, с. 74]. Дитина дошкільного віку в процесі навчання легко набуває здатності відокремлювати певні властивості об’єктів і здатна формувати на цій основі узагальнення, класифікувати і групувати об’єкти за критеріями, абстрагуючись від цілісної схожості. У дітей із психофізичними порушеннями, процес підготовки до шкільного навчання може протікати повільніше, аніж у їх однолітків, оскільки задачі, які потребують вміння узагальнювати, може викликати складнощі. Вихователь, який працює із дітьми із психофізичними порушеннями повинен вміти влучно і коректно підбирати методики та завдання для роботи, які б враховували особливі потреби дітей.

Значущість здатності узагальнювати також полягає у глобальному характері цієї операції, оскільки формування теоретичного мислення відбувається у процесі узагальнень різного порядку та рівнів. До узагальнення дитина звертається часто, в процесі обробки інформації про оточуючий світ. «Психологічне значення слова – це узагальнення відображення дійсності яке вироблене людиною та зафіксоване в формі понять, знань та умінь, як узагальнення образу дійсності» [8, с. 288]. «В основі лексичного значення лежить узагальнення; в мові немає назв для кожного конкретного предмету, явища, ознаки, але є назва для їх класу та груп. Таким чином, лексичне значення слова – це «зміст» слова, тобто встановлення нашим мисленням співвідношення між звуковим комплексом та цілим класом предметів або явищ дійсності» [12, с. 17]. Дослідники О. І. Дячков, К. В. Комаров, Н. Г. Морозова, В. О. Синяк звертають увагу на те що, успішність засвоєння слів напряму залежить від того, що це слово позначає. Відтак, відбувається засвоєння лише окремих ознак, слів, що позначають дії – відтак, діти дошкільного віку не засвоюють слова, які мають переносне значення. Ціллю фундаментального дослідження Л. І. Тигранової [13] стало дослідження специфіки оволодіння узагальнюючим значенням слів. Авторка прослідкувала та описала такий специфіку: дитина прирівнює часткові та загальні поняття; до більше загального значення ще не включається необхідні кількості конкретних значень; у дитини часто відсутнє вміння вживати узагальнюючі слова; використання узагальнення відбувається ситуативно в залежності від того місця, де цей об’єкт був сприйнятий.

Л. С. Виготський, відомий вчений, педагог, спадок якого продовжувала С. Л. Новосьолова, зробив чимало для розробки теорії узагальнення. Вчений виділив три основні ступені узагальнення: синкрети, комплекси і поняття. Перший ступінь, характерний для раннього дитинства, проявляється у беззв’язній зв’язності групи предметів, які об’єднуються дитиною за випадковими враженнями, без врахування суттєвих властивостей та фактичних зв’язків – наприклад, за яскравістю, просторовою близькістю тощо [2, с. 218]. Комплекс має декілька різних форм, але спільним для них є те, що дитиною вони об’єднуються згідно фактичних зв’язків. Зв’язки виступають причиною для включення об’єкта в групу. Зв’язки можуть змінюватися, що залежить від нездатності дитини поки що усвідомлювати властивість поза конкретною ситуації – вона може обирати одну властивість, переходити до наступної, потім до інших. Перехідним етапом від другого до третього щабля є псевдо поняття, що за визначенням автора є переважаючою над усіма іншими виключну форму комплексного мислення дитини дошкільного віку [2, с. 177]. Останній, найбільш складний етап – формування понять – це перехід від конкретного до абстрактного: тут спонтанні поняття виникають під час зустрічі із реальними речами, суміжні якості яких дитина складає у групу, відносить до окремих класів та іменує конкретним словом [2, с. 213].

Раніше ми зазначили один із аспектів дослідження узагальнення, а саме – у його зв’язку із готовністю до школи. Процес узагальнення, заснований на виділенні ознак не тільки загальних, але й суттєвих для даного явища, веде до формування понять, до розуміння закономірних зв’язків та відносин. Вміння розпізнавати та виділяти істотні риси подібності в діях з предметами важливо для засвоєння наук. Вміння узагальнювати стає у нагоді дітям з перших років навчання у школі. У шкільній освіті це стане в нагоді для оволодіння наприклад, арифметикою, для розуміння самого ходу арифметичних дій як узагальнень реальних дій з предметами. В умовах нормального розвитку дитини, засвоєння арифметики або іншої дисципліни, в якій вдаватися до узагальнення для успішного вирі-

шення задачі, починається при умінні через мовлення повно і точно характеризувати дії.

Далі ми представимо домінуючи варіанти представлення об'єкту, що пізнається. Ми визначаємо домінуючі варіанти презентації в узагальненні у дошкільників: вербальна, образна та знакова. Вони уособлюють різні шляхи представлення інформації про об'єкт і виступають знаряддями для групування цих значень по відношенню один до одного. Процес відбувається наступним чином: дитина поєднує різні об'єкти одним словом — це є основою психологічного розуміння «значення». Слово та його звукове значення дитина сприймає як частину самої речі. З розвитком значення цього слова трансформується і той смисл, який вкладався в нього дитиною. Наочно-образне відображення навколишньої дійсності йде в тісному зв'язку з мовленням, що проявляється в особливостях актуалізації їх образів. Розробники генетичної концепції Ж. Піаже та Б. Інельдер дослідили образні та вербальні засоби узагальнення як основу для формування образу і подальшого переходу до етапу засвоєння знаків [10].

Ми не можемо не згадати знакову теорію Д. Б. Ельконіна та В. В. Давидова, оскільки в їх концепції дія узагальнення посідає особливе місце. «У формальній логіці вона міститься у відокремленні суттєвих ознак в об'єктах і об'єднанні об'єктів за цими ознаками, підведенні їх під загальне поняття. Емпіричне узагальнення йде від часткових предметів і явищ через їх порівняння до загального емпіричного поняття. Теоретичне, змістовне узагальнення, за В. В. Давидовим, відбувається шляхом аналізу певного цілого, щоб відкрити його генетичне початкове, суттєве та загальне відношення як основу внутрішньої єдності цього цілого» [18].

Педагог, як ключова фігура педагогічного процесу, в умовах освітнього процесу повинен відповідати ряду психолого-педагогічних вимог, які до нього висуваються. Майбутній вихователь має володіти знаннями про організацію навчання з дітьми які мають психофізичні порушення або в рамках інклюзивного формату навчання, особливості інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку, усвідомленням специфіки роботи із групою, яка наповнена дітьми із різними потребами та різним рівнем інтелектуального розвитку а фізичних можливостей, знати існуючи методи та засоби роботи, вміти влучно їх підбирати та застосовувати, вміти організувати роботу із батьками тощо. Більш детальну характеристику вимог, яким має відповідати майбутній вихователь інклюзивної освіти, представляє дослідник Ю. Д. Бойчук [7]:

1. Вихователь повинен володіти знаннями про вікові та індивідуальні особливості дитини, ступені та закономірності її розвитку.
2. Володіти знаннями про особливості дітей з обмеженими можливостями та особливими освітніми потребами.
3. Знати про чинники впливу на розвиток особистості дитини.
4. Знати форми, види та рівні спілкування, які є можливими в межах психолого-педагогічного процесу в інклюзивному освітньому просторі.
5. Володіти знаннями про завдання, цілі освіти, необхідні форми та методи їх реалізації.
6. Знати основні принципи створення розвивального середовища.
7. Володіти необхідними знаннями про форми роботи із батьками [7, с. 43].

Важливою рисою, якою має бути наділений майбутній вихователь при роботі із дітьми, які мають психофізичні порушення є терпимість. Окрім емоційно-позитивної налаштованості, толерантності, любові до дітей та ряду інших рис, вихователь має проявляти терпимість при роботі із дітьми з особливими потребами. Значущим є орієнтація вихователя на індивідуальний підхід до дитини (звичайно, наскільки це є можливим в групі дітей).

Для нашого дослідження більш цікавим є діти із вадами слуху, зокрема, стан розвитку їх мовлення, тому зупинимося на цьому аспекті. При аналізі мовлення дошкільників із вадами слуху, на наш погляд, можна виділити такі параметри: змістовна частина слова, предметна віднесеність, та відтворення тих або інших явищ дійсності для глухих дітей в конкретному слові. Р. М. Боскіс відмічає, що значення перших слів, які засвоюють глухі діти відповідають наявному в них рівню наочних узагальнень. Результати вивчення глухих дітей двома видатними дослідницями Р. Б. Боскіс [1] та Ж. І. Шиф [17] заслуговують окремої уваги, оскільки зробили вагомий внесок. Спадщина видатного вченого Л. С. Виготського отримала новий розвиток завдяки Р. М Боскіс та Ж. І. Шиф, які сформулювали стадії формування оволодіння дітьми узагальнюючим значенням слова. Обидві дослідниці погоджуються із тим, що всі діти, незалежно від наявності або відсутності вад із слухом (чуючі, слабочуючі, глухі) проходять одні і ті ж стадії, проте їх протікання відбувається з різною протяжністю. Це пов'язано із тим, що дитина в першу чергу засвоює розуміння предметної віднесеності значення слова, проте під час наступному акті формування словесного узагальнення ця віднесеність уточняється мало. Під час роботи по формуванню здатності до узагальнення вихователь повинен враховувати особливості слуху дітей і підбирати методики відповідним чином.

Продовжує роздуми над засвоєнням слів глухими дітьми вітчизняна дослідниця Л. І. Фомічова. Вона стверджує: «Спочатку засвоюється предметна віднесеність слова без узагальнення його значення і без включення в мовну систему. Поступово формуються узагальнення, які пов'язані із словом і вони нерідко обумовлюють неточне розкриття значення слова» [14, с. 76]. Внаслідок цього з'являється надмірно розширене значення слова, яке перестає відповідати його позначенню або навпаки, отримує вузьке значення. Вказана дослідниця здійснила розробки в рамках операційно-знакового підходу. Важливим аспектом даного підходу виступають адекватні узагальнення — вони є показником інтелектуального та розумового розвитку дитини дошкільного віку з вадами слуху. Авторка виділяє два типи узагальнення та сім рівнів узагальнення в розвитку інтелекту дошкільників в межах конкретного змісту. Перший тип узагальнень — це слова, що позначають конкретні предмети; другий тип узагальнення — це слова, що вже є узагальненням. Обидва типи мають структурну узагальненість.

Кожне слово узагальнює цілу систему понять про даний предмет, а система понять фіксується в словах. Цей вид узагальнення є досить складним, оскільки містить декілька рівнів: від емпірики, через узагальнюючу емпірику до теорії, тому слова є різними за типом лексичного узагальнення. При формуванні узагальнень необхідно спиратись на повний цикл центрації, децентрації та перецентрації – вони допомагають уникати хибних критеріїв, які характерні для дошкільників. Відтак, неправильна стратегія формування лексичних узагальнень призводить до формування неправильних критеріїв, які руйнують лексичні узагальнення, що є ознакою низького рівня інтелектуального розвитку [15, с. 157]. Таку кореляцію між інтелектуальним розвитком і здатністю узагальнювати ознаки предметів навколишньої дійсності впливатимуть на те, які методи методики та підходи використовуватиме вихователь.

Висновки і пропозиції. Отже, правильне формування узагальнень з дитинства є опорним підґрунтям розумового розвитку дитини. Тому професійно-педагогічна підготовка фахівців дошкільної освіти має обов'язково враховувати важливість роботи по формуванню узагальнень дитини. Сформовані узагальнення про навколишні предмети і явища дійсності є необхідною передумовою подальшого успішного навчання в школі, а також запорукою орієнтації в оточуючому світі. Таким чином, професійна підготовка майбутніх фахівців до роботи, що пов'язані із здатністю до узагальнення з дітьми, які мають психофізичні порушення, має свою особливість. Майбутній вихователь має враховувати інтелектуальні особливості, наявні вади або особливі потреби дитини. Також майбутній педагог має вміти відповідно до ситуації та потреб дитини підбирати методики та форми роботи для формування здатності до узагальнення.

Список літератури:

1. Боскис Р. М. О развитии словесной речи глухонемого ребенка [Текст] / Р. М. Боскис. – М.: Учпедгиз, 1939.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 1996. – 414 с.
3. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении / В. В. Давыдов – М.: Педагогика, 1972. – 424 с.
4. Дьюи Д. Психология и педагогика / Д. Дьюи; [пер. с англ. Н. М. Никольской] – М.: Совершенство, 1997. – 208 с.
5. Зданевич Л. В. Теоретичні і методичні основи професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до роботи з дезадаптованими дітьми: автореф. Дис. На здобуття наук. Ступеня д-ра пед. Наук: спец: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. В. Зданевич. – Ж., 2014. – 44 с.
6. Косенко Ю. Система професійної підготовки педагогічних кадрів дошкільної освіти в Україні з позиції історико-педагогічного дослідження / Ю. Косенко // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 51. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. – С. 17–22.
7. Кучерук О. С. Професійні вимоги до вчителя загальноосвітнього навчального закладу в умовах інклюзивного навчання / О. С. Кучерук, Ю. Д. Бойчук // Постметодика. – 2012. – № 2. – С. 42–44.
8. Леонтьев А. Н. Проблемы рзавития психики. – М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1959. – 345 с.
9. Новоселова С. Л. О ранних этапах в формировании мышления [Текст] / С. Л. Новоселова // Дошкольное воспитание. – 1967. – № 4. – С. 22–25.
10. Пиаже Ж. Генезис элементарных логических структур. Классификации и сериации / Ж. Пиаже, Б. Инельдер; [пер. с фр. Э. М. Пчелкина] – М.: Изд-во иностр. Лит., 1963. – 448 с.
11. Рузская А. Г. Роль непосредственного опыта и слова в образовании обобщений у детей дошкольного возраста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук: спец 13.00.03 – «коррекционная педагогика» / Антонина Григорьевна Рузская. – М., 1954. – 16 с.
12. Соботович Е. Ф. Структура речевой деятельности и механизмы ее формирования. Науч.-иетод. пособие. – К.: ИЗМН, 1997. – 44 с.
13. Тигранова Л. И. Умственное развитие слабослышащих детей (младший школьный возраст) Москва, «Педагогика», 1978. – 96 с.
14. Фомічова Л.І. Проектування навчання як засіб інтелектуального розвитку дошкільників з вадами слуху: операціонально-знаковий підхід: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.08 / Л. І. Фомічова. – К., 1997. – 505 с.
15. Фомічова Л. І. Розвиток інтелекту та проектування навчання (чуючі, глухі, слабочуючі дошкільники). – К.: ТОВ «Міжнар. фін.агенція», 1997. – 234 с.
16. Швачкин Н. Х. Экспериментальное изучение ранних обобщений ребенка / Н. Х. Швачкин // Известия АПН РСФСР. – М.: Просвещение, 1994. – 192 с.
17. Шиф Ж. И. Усвоение языка и развитие мышления у глухих детей [Текст] / Ж.И. Шиф // Академия педагогических наук СССР. – М.: Просвещение, 1968. – 316 с.
18. Яновська Т. А. Особливості розвитку мислення молодших школярів в умовах інтегрованого навчання: автореф. дис. .. канд. психол. наук / Т. А. Яновська; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2008. – 22 с.

Суховиенко Н.А.
Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия

ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ВОСПИТАТЕЛЯ К ФОРМИРОВАНИЮ ОБОБЩЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ С ПСИХОФИЗИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ

Аннотация
В статье анализируются особенности профессионально-педагогической подготовки будущих воспитателей дошкольного образования к формированию обобщений у детей с психофизическими нарушениями. Должное внимание уделяется анализу процесса формирования обобщений, в частности у детей. В статье описываются ступени и этапы формирования обобщений у детей, и определяются и описываются вербальная, образная и знаковая репрезентации в обобщениях дошкольников как варианты представления узнаваемого объекта.
Ключевые слова: подготовка, профессиональная подготовка, воспитатель, дошкольное образование, психофизические нарушения, обобщения, способность к обобщению, готовность к школе, инклюзивное образование.

Sukhoviienko N.A.
Khmelnytsky Humanitarian and Pedagogical Academy

PECULIARITIES OF PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR FORMATION OF GENERALIZATIONS IN CHILDREN WITH DISORDERS

Summary
The article analyzes the peculiarities of professional and pedagogical training of future preschool teachers to form generalizations in children with psychophysical disorders. Due attention is paid to the analysis of the process of formation of generalizations, in particular in children. The article describes the steps and stages in the formation of generalizations in children, and verbal, figurative and figurative representations in the generalizations of preschool children are defined and described as variants of representing the recognizable object.
Keywords: training, vocational training, educator, preschool education, psychophysical violations, generalizations, ability to generalize, readiness for school, inclusive education.

УДК 372.881.111.1(378)

СИСТЕМА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ВПРАВ ДЛЯ ІМЕРСІЙНОГО МЕТОДУ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА МОВНИХ КУРСАХ

Тимофєєв В.А.
Київський державний коледж туризму та готельного господарства

У статті розглядається досвід створення системи трансформаційних вправ у контексті імерсійного методу. Розробляється класифікація трансформаційних вправ на матеріалі англійської мови. Запропоновано деякі рекомендації з виконання трансформаційних вправ для викладачів мовних курсів та викладачів-репетиторів.

Ключові слова: імерсійний метод, система трансформаційних вправ, курси іноземних мов, рекомендації з виконання вправ.

Постановка проблеми. Згідно із Законом про державну службу (розділ IV, стаття 20) визначено обов'язкове володіння однією із мов ради Європи державними службовцями [2]. З огляду на обраний державний освітній курс 5 жовтня 2017 року Національне агентство з питань державної служби у рамках кампанії «Україна заговорить англійською» розпочало здійснення низки проектів, спрямованих на посилення спроможності державних службовців у володінні англійською мовою [1].

Поряд із зазначеними державними проектами у сфері надання освітніх послуг зростає попит на репетиторську діяльність як один з найефективніших способів досягнення позитивних результатів в опануванні іноземною мовою у найкоротші строки. Як альтернативу заняттям з репетитором мовні курси пропонують більш бюджетні інтенсивні курси у компактних за кількістю слухачів групах, т.зв. crash courses.

Аналіз джерел і публікацій. Питання трансформаційних вправ (далі – ТВ) порушувались такими науковцями-методистами, як Т.І. Золотих, К.В. Комісаров, І.Ф. Мусаелян, М.М. Новік, А.С. Цховребов.

Згідно з теоретичними обґрунтуваннями вищеназваних науковців ТВ відносять до тренувальних вправ, які «передбачають аналіз та тренування мовних явищ поза умовами мовленнєвої комунікації» [5, с. 75]. ТВ розділяють на два види – мовні (заміна вихідних слів або словосполучень на задані) та умовно-мовленнєві (реакція на висловлювання за заданим зразком) [5, с. 76].

Метою ТВ є навчити студентів різного роду граматичним, лексичним, стилістичним перетворенням вихідного мовного матеріалу в залежності від екстралінгвістичних реалій [3, с. 184].

Визначивши місце ТВ у системі активних видів навчання (інтерактивні методи), нерозглянутими залишається питання класифікації ТВ та їхнє місце в комплексі вправ для ІМ.

Постановка завдання. Зазвичай заняття з репетитором або в міні-групах проводяться за матеріалами, призначеними для аудиторної роботи у великих групах і розрахованими на проходження багаторівневого курсу. Такі передумови не вкладаються у концепцію короткострокового курсу, який найчастіше розраховується не більше як на кілька місяців інтенсивного навчання. Тому ми поставили за мету на платформі ІМ розробити і описати систему спеціальних вправ для парної роботи з викладачем-репетитором або партнером-студентом, які б значно інтенсифікували процес оволодіння іноземною мовою за рахунок активізації участі студентів у навчальному процесі. Здебільшого запропоновані вправи передбачають перефразування вихідних словникових одиниць або граматичних конструкцій у задані мовні одиниці, які вивчаються.

Отже, завданнями нашої статті є:

– обґрунтування доцільності розгляду ТВ як центрального компоненту ІМ під час викладання іноземних мов на мовних курсах;

– розробка системи ТВ та їхня класифікація на матеріалі вивчення англійської мови на мовних курсах;

– створення методичних вказівок з виконання ТВ слухачами мовних курсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. ІМ відноситься до нетрадиційних методів навчання, під час застосування яких учень одержує інформацію не у готовому вигляді, як її транслює викладач (дедуктивно), а в процесі власної активності, яка передбачає взаємодію з іншими учнями або викладачем (індуктивно). Для реалізації такого підходу до вивчення іноземної мови необхідна розробка спеціального комплексу вправ. Ми висуваємо гіпотезу, що оптимальним засобом для досягнення цілей ІМ можуть стати ТВ (трансформаційні вправи).

Назва «трансформаційний» походить від латинських компонентів 'trans' («через») та 'forma' («зовнішній вигляд»). «Трансформувати» означає «змінювати зовнішній вигляд».

ТВ дозволяють одночасно залучити максимальну кількість студентів у навчальний процес з інтенсифікацією їхньої інтелектуальної діяльності з метою автоматизації навичок говоріння іноземною мовою та підвищення рівня комунікативної компетенції.

Таке розуміння ТВ гармонійно вкладається у загальну концепцію ІМ, який базується переважно на виконанні таких видів навчальної діяльності, які вимагають участі двох або більше суб'єктів навчального процесу [8].

Для підтвердження доцільності використання ТВ, ми наводимо дані навчальної піраміди, побудованої на підставі досліджень, проведених у США (National Training Laboratories. Bethel, Maine, USA, 1991), яка демонструє відсоток засвоюваної інформації студентами під час різних видів навчальної діяльності (рис. 1).

Під час виконання ТВ студенти по черзі виконують роль учителя і учня, що сприяє макси-

мальному запам'ятовуванню матеріалу, що вивчається – 90% за даними піраміди.

Рис. 1.

За словником методичних термінів і понять ТВ – це такий вид вправ, що передбачає перехід від одного мовленнєвого зразка до іншого, зміну структури речення/словосполучення, порядку слів або граматичної конструкції вихідного матеріалу відповідно до вказівок та мовленнєвої ситуації [6]. Виконання ТВ має на меті сприяти закріпленню лексико-граматичного матеріалу, що вивчається та автоматизації його використання. Таке відпрацювання мовного матеріалу відбувається шляхом його багаторазового відтворення-повторення з метою запам'ятовування та формування навички.

У контексті імерсійного методу ТВ – це центральний компонент заняття, який має на меті сприяти засвоєнню матеріалу шляхом об'єднання учнів в пари або групи і стимулювати таким чином спільну навчальну діяльність. Викладач при цьому виконує роль організатора, помічника або ведучого.

За допомогою ТВ студенти навчаються варіювати засобами висловлювання однієї й тієї самої думки, збагачуючи граматичний, словниковий та фразеологічний/ідіоматичний запаси. Здатність користуватися синонімією висловлювання підвищує спроможність студента розуміти мовлення носіїв мови з різними мовними тезаурусами, а також адаптувати свій стиль мови до конкретної комунікативної ситуації.

Система вправ – це сукупність видів, підвидів та різновидів вправ, що виконуються у такій послідовності та в такій кількості, які враховують закономірності формування вмінь та навичок у різних видах мовленнєвої діяльності і забезпечують якомога високий рівень оволодіння іноземною мовою [10].

На базі проведеного теоретичного дослідження для класифікації системи ТВ ми пропонуємо таку схему (див. табл. 1).

Для експериментальної перевірки дієвості запропонованої моделі для імерсійного методу ми розробили спеціальний навчальний посібник, який є комплексом ТВ для імерсійного методу [7]. Розроблений збірник ТВ складається з 21 заняття, в яких опрацьовуються певні граматичні, лексичні та фразеологічні патерни (конструкції) на двох рівнях: мовному та умовно-мовленнєвому.

Приклади вправ обох видів в трьох підвидах проілюструємо у табличній формі (див. табл. 2):

Умовно-мовленнєвий рівень відрізнятиметься від мовного імітаційним характером спілкування. Студент B реагує-відповідає на запитання або висловлювання студента A за допомогою заданого лексичного, граматичного або фразеологічного матеріалу, умовно зображуючи живу комунікацію. Мовний рівень натомість має характер механічного перетворення заданих лексичних, граматичних або фразеологічних одиниць. Вправи умовно-мовленнєвого рівня наближені до природної комунікативної моделі висловлювання (реакція на суть заданого висловлювання), а вправи мовного рівня мають характер дриля – тренувальні вправи, спрямовані на закріплення та автоматизацію лексико-граматичного матеріалу, що вводиться [6].

Тепер вважаємо за доцільне перелічити лексичний, граматичний та фразеологічний матеріал, який ми відібрали для ТВ імерсійного методу.

На лексичному підрівні ми обрали вправи на активізацію лексичних одиниць з таких тем, як «канцтовари» (предмети аудиторії), «професії», «родина», «якості характеру людини», «види спорту», «країни та міста», «географічні понят-

Таблиця 1

Трансформаційні вправи (підтип мовних тренувальних вправ)					
Мовні ТВ (вид) (заміна вихідних слів/словосполучень або граматичних явищ на задані)			**Умовно-мовленнєві** ТВ (вид) (реакція на висловлювання за заданим зразком)		
Лексичні	**Граматичні**	**Фразеологічний**	**Лексичні**	**Граматичні**	**Фразеологічний**

Таблиця 2

Мовний рівень			**Умовно-мовленнєвий рівень**		
Підрівні			**Підрівні**		
Лексичний – Match the US English with the UK English words.	**Граматичний** – Put the singular sentences into the plural form. – 'Correct' your partner using	**Фразеологічний** – Transform the sentences using *to be interested in.* – Transform the sentences using the idioms in the box.	**Лексичний** – What is No 1? – No 1 is a ... *(labeling the pictures).*	**Граматичний** – Listen to the following sentences and express your surprise using *«Is it really your ...?»*	**Фразеологічний** – What questions do you ask in the following situations? – Use the idioms in the box to answer the questions.

тя», «валюти країн світу», «числівники та дати», «час доби», «кольори», «знаки зодіаку», «дні тижня», «пори року», «частини тіла», «назви тварин», «фрукти та овочі», «банкомат», «архітектура», «музичні інструменти», «живопис», «готель», «різновиди сумок», «комп'ютерні технології», «ресторан», «продукти харчування», «магазин та покупки», «столові приладдя», «кухня та прийоми готування їжі», «страви народів світу», «косметика», «меблі», «одежа», «футбол», «дорожні знаки», «садовий інвентар», «орієнтування в місті», «іграшки», «хвороби та здоров'я», «предмети прибирання», «автомобіль», «подорожі», а також слова, відмінні в залежності від варіанту англійської мови (американська та британська англійські), «крайні» прикметники, фразові дієслова, дієслова з концептами «розуміти», «оприлюднювати» та «стосуватися/бути пов'язаним з/відноситися до», прикметники з концептом можливості, заперечні речення з not that, відмінності між вживанням to do та to make, особливості вживання таких лексичних одиниць, як-от: to be, to be interested in, to find, to tend, to decide, to be used, to be about, to spare, to make, to have, to be supposed, to run out of, дієслова органів відчуття (smell, taste, feel, look, sound), to suggest, to be worth, the way, to arrange.

Для опрацювання граматичних моделей ми розробили вправи на вживання часів дієслова, артиклів (неозначений, означений, нульовий, частковий, питальний, заперечний), утворення множини іменників, ступенів порівняння прикметників та конструкції з найвищим ступенем порівняння прикметників, прислівників, родового відмінка іменників, конструкції з there is/are, пасивної форми дієслова (включаючи пасив з дієсловом to get), наказової форми дієслова, питальних та заперечних речень, еліптичних запитань, прийменників часу та місця, вживання послідовності/узгодження часів та прямої/непрямої мови, умовних речень, модальних дієслів, метонімічної трансформації, дієприкметників та дієприкметникових конструкцій, герундія та герундіального звороту, інфінітива та інфінітивних зворотів, квантифікаторів для незлічувальних іменників, словотворення іменників, дієслів та прикметників.

Для засвоєння фразеологічних/ідіоматичних одиниць ми запропонували вправи на відпрацювання різноманітних конструкцій з дієсловом to be (to be a must-..., to be (a) good/bad (at) ... та інші), розмовних ідіом, фраз з дієсловами to have, to do, to make, прикметникових фраз типу «to give a quick reply», окремих дієслівних моделей (to give the creeps, to be used for, had better), складних означень типу «a 40-year-old man».

Всі вправи нашого збірника спрямовані на формування навичок говоріння, і виконуються в парах або групах. Перед усним виконанням вправ рекомендується надати студентам час на їхнє самостійне опрацювання з можливою письмовою фіксацією (в залежності від вихідного рівня знань студентів). Для закріплення матеріалу вправ можна використовувати роботу як в закритих (in closed pairs), так і в відкритих парах (in open pairs).

Якщо студенти виявляють труднощі у розумінні інструкції до вправи, то задля запобігання перекладу рідною мовою у своїй педагогічній практиці ми використовуємо прийом обміну ролями, наприклад: «You are my teacher, I'm your student. Test me. Read the sentences for me and look how I'm going to transform them». Дієвість такого прийому підтверджується навіть у групах початківців (starter and elementary students).

Висновки. Отже, за нашим визначення ТВ є центральним компонентом імерсійного методу викладання іноземних мов на мовних курсах. Всі ТВ класифікуються на два рівні: мовний та умовно-мовленнєвий. Кожний з цих рівнів має по три підрівні: лексичний, граматичний та фразеологічний. Система включає вправи на зміну дієслівного часу, числа іменника, частин мови, виправлення граматичних помилок, заміну однієї конструкції іншою синонімічною, підбір лексичних одиниць відповідно до визначення, заповнення тематичних категорій лексичними одиницями різної тематики, опис картинок-малюнків з предметами або діями, підбір антонімів, відповіді на спеціальні запитання з використанням певної конструкції, опис минулого досвіду або майбутніх планів з використанням певних часових форм.

Список літератури:

1. В Україні стартує масове навчання держслужбовців англійської мови. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/
2. Закон України. Про державну службу. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-19
3. Золотых Т. И. Трансформационные упражнения на основе текста // В сборнике: Запад и Восток в диалоге культур. Сборник материалов Международной научно-практической конференции. Липецкий государственный педагогический университет имени П. П. Семенова-Тян-Шанского, Институт филологии. – 2016. – С. 184-190.
4. Комиссаров К. В. Трансформационные упражнения на употребление видовременных форм глагола // Иностранные языки в школе. – 2017. – № 6. – С. 19-22.
5. Мусаелян И. Ф. Комплекс упражнений, направленных на формирование языковой компетенции // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. – 2014. – № 2(14). – С. 74-78; Новік М. М. Система вправ. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: http://profizgl.lu.lv/pluginfile.php/34985/mod_resource/content/0/M_sistema_uprazhnenij.pdf
6. Словник методичних термінів і понять. [Електронній ресурс]. – Режим доступу: https://methodological_terms.academic. ru
7. Тимофєєв В. А. English with a Tutor. Англійська з репетитором: Збірник трансформаційних вправ для імерсійного методу. – К.: «ФОП Левітас Г. Г.», 2017. – 82 с.
8. Тимофєєв В. А. Імерсійний метод під час викладання іноземних мов на мовних курсах // Молодий вчений. – 2017. – № 9. – С. 411-415.
9. Цховребов А. С. Метод трансформации (синтаксической замены) как наиболее продуктивный прием в обучении учащихся синтаксическим единицам // Успехи современной науки. – 2016. – Т. 3. – № 10. – С. 79-81.
10. Шатилов С. Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1986. – 223 с.

Тимофеев В.А.
Киевский государственный колледж туризма и гостиничного хозяйства

СИСТЕМА ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ ИММЕРСИОННОГО МЕТОДА ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ НА ЯЗЫКОВЫХ КУРСАХ

Аннотация
В статье рассматривается опыт создания системы трансформационных упражнений в контексте иммерсионного метода. Разрабатывается классификация трансформационных упражнений на материале английского языка. Предложены некоторые рекомендации по выполнению трансформационных упражнений для преподавателей языковых курсов и преподавателей-репетиторов.
Ключевые слова: иммерсионный метод, курсы иностранных языков, система трансформационных упражнений, рекомендации по выполнению упражнений.

Timofeev V.A.
Kiev State College for Tourism and Hospitality

THE SYSTEM OF TRANSFORMATION EXERCISES FOR THE IMMERSION METHOD OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO COURSE STUDENTS

Summary
The article deals with the experience of creating transformation exercises for the immersion method while teaching foreign languages to course or private students. We offer a classification of transformation exercises for the ELT (English Language Teaching) as well as some guidelines how to use the transformation exercises.
Keywords: immersion method, system of transformation exercises, foreign language course, exercise instructions.

УДК 81'374+811.161

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОКОМУНІКАНТІВ ФОНЕТИЧНО-ІНТОНАЦІЙНОГО АСПЕКТУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Федорова О.А.
Івано-Франківський національний медичний університет

У статті розглядаються проблеми постановки та корекції сприймання й вимови, закладення лінгвістичної основи методики роботи зі звуковою стороною українського мовлення в процесі навчання української мови як іноземної. Описано явища, що виникають у мовленнєвому потоці та пов'язані з ними фонетичні труднощі, а також запропоновано ряд спеціальних вправ для їхнього вирішення. Висвітлено фонетичні особливості та смислорозрізнювальні функції української інтонації.
Ключові слова: іноземні студенти, фонетика, інтонація, типи вправ.

Постановка проблеми. Навчання фонетики української мови, спрямоване на засвоєння іноземцями звукових явищ української мови, є одним із основних напрямків педагогічної діяльності викладача. Без досягнення впевненого сприймання і відтворення звуків виучуваної мови опанувати її неможливо. Водночас значні розходження з рідною мовою у механізмах вимови і сприймання іншомовних звуків суттєво ускладнюють роботу викладача і студентів у сфері оволодіння іншомовними звуками. Сприймання і відтворення іншомовних звуків здійснюється у результаті функціонування дуже складних фізіологічних процесів в органах слуху (рецепторах), артикуляційному апараті і в різноманітних ділянках (нейронних системах) головного мозку. Ці процеси ще не повністю вивчено. Водночас без розуміння хоча б принципів функціонування акустичних аналізаторів, механізмів сприймання і відтворення іншомовних звуків важко розраховувати на обґрунтоване, оптимальне використання відповідних методичних підходів і прийомів навчання іноземців фонетичних явищ української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема навчання фонетично-інтонаційного аспекту мови не є новою. Вона досліджувалась у різних напрямках: теоретичні аспекти навчання фонетики (Л.А. Булаховський, М.А. Жовтобрюх, Ю.О. Карпенко, О.Б. Курило, Н.І. Тоцька, Р.І. Аванесов, С.І. Бернштейн, В.О. Богородицький, О.О. Шахматов, Л.В. Щерба); психологічні особливості сприйняття, засвоєння та відтво-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

рення звуків мови (Л.С. Виготський, П.С. Вовк, О.О. Залевська, О.Р. Лурія, О.О Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Д.М. Узнадзе); методична робота над фонетичним матеріалом і вимовою (О.М. Біляєв, М.С. Вашуленко, С.О. Караман, Л.М. Паламар, М.І. Пентилюк, К.М. Плиско, О.Н. Хорошковська) формування орфоепічних навичок українського мовлення в іноземних студентів (Н.В. Василенко). Проте проблеми навчання інокомунікантів фонетично-інтонаційного аспекту української мови не були предметом дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час вивчення інокомунікантами української мови спрацьовує механізм міжмовної фонетичної інтерференції, яка впливає на якість сприймання та фонетичного оформлення вимови нерідною мовою. Оскільки оволодіння фонетико-інтонаційною базою української мови і, як результат, правильне розуміння і вимова залежать від міри міжмовної інтерференції, виникає необхідність національної орієнтації навчання української вимови як засобу його індивідуалізації та підвищення ефективності, адже у кожному конкретному випадку взаємодія рідної та української мов має специфічний індивідуальний характер. Фонетика української мови як іноземної (на відміну від суто наукового опису, що представлений у курсах фонетики вищої школи) – це методично зорієнтований опис звукової сторони мови, що відбувається з урахуванням порівняння української мови та інших мов (у конкретних випадках – рідної мови інокомунікантів).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є ознайомлення з науково-теоретичними основами постановки та корекції сприймання й вимови, закладення лінгвістичної основи методики роботи зі звуковою стороною українського мовлення в процесі навчання української мови як іноземної. Виокремити явища, що виникають у мовленнєвому потоці та пов'язані з ними фонетичні труднощі, а також запропоновано ряд спеціальних вправ для їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу. Механізми сприймання і репродукції іншомовних звуків міцно пов'язані між собою, що зумовлює доцільність їх паралельного вивчення. Висвітлюючи психологічні умови успішного навчання інокомунікантів сприйняттю іншомовних звуків, спиратимемось на вже відомі факти. Для сприймання звуків, тобто свідомого їхнього «прийому», людина має органи слуху (рецептори) і пов'язані з ними за допомогою нервових каналів досить складні нейронні системи головного мозку. В результаті цілеспрямованого навчання, численних і різноманітних впливів зовнішнього середовища в людини заново формуються самостійні канали слухового аналізатора (тобто органів слуху і їхніх центральних представництв), які призначені для сприймання іншомовних звуків і усного мовлення.

Процес сприймання будь-якої інформації, в тому числі й акустичних сигналів, що містять у собі закодовані відомості про характер звуків, що впливають (їхню гучність, висоту, тембр, особливості), завжди складається з двох компонентів (етапів): відчуття і власного сприймання. Відчуття – це процес відображення у свідомості людини окремих характеристик (властивостей) звуку, який впливає. У разі сприймання іншомовних звуків йдеться про відображення інформації про параметри звуку (його характер), гучність, висоту, тембр. У процесі ж «прийму» певних фраз відчуття відображають ще й інтонаційні характеристики мовлення (темп, тембр і висоту звучання, інтервали плину слів, характер тональності). Водночас людина відчуває факт «прийому» якогось звука, його акустичні особливості. Але вона не в змозі впізнати його (назвати, позначити за допомогою транскрипції). У можливості донести відповідний звук до свідомості людини і полягає основна роль акустичних відчуттів. Ця функція виконується не відразу. Вона потребує тривалої підготовки слухового аналізатора, цілеспрямованого тренування у «прийомі» іншомовних звуків, з'ясування їх характеристик: гучності, тембру, висоти і якості звучання, основних відмінностей (характеру звука).

Відчуття іншомовних звуків розвивається у процесі тренування органів слуху. Воно формується успішніше у разі використання спеціальних вправ, спрямованих на розвиток здатності слухових аналізаторів інокомунікантів розрізняти властивості звуків, що сприймаються. Кожна вправа повинна бути пов'язана зі з'ясуванням певної властивості. Йдеться, зокрема, про виокремлення (усвідомлення факту «прийому») звуків за умови різної гучності їх звучання, різного темпу представлення, на тлі перешкод. Для цього до початку виконання завдань можна дати одну із настанов на зразок: «Послухайте кілька звуків. Зверніть увагу на особливості їх звучання»; «Прослухайте вказані на дошці звуки у складі слів за умови різного темпу вимови»; «Прослухайте слова. Зверніть увагу на наявність однакових звуків».

Такі вправи варто використовувати на початковому етапі навчання інокомунікантів української мови. У подальшому необхідні відчуття розвиваються у процесі формування аудитивних умінь. Але і в цьому разі доцільно перед прослуховуванням давати настанови: «Прослухайте текст. Будьте готові викласти його зміст. Зверніть увагу на те, як диктор вимовляє звук».

Слід супроводжувати ці вправи наслідуванням диктора. В інокомунікантів одночасно із навичками відчуття і сприймання розвивається техніка вимови звуків української мови. У разі виникнення ускладнень можна запропонувати повторне прослуховування запису із виконанням певного завдання: «Послухайте звуки ще раз. Будьте готові назвати їхню кількість»; «Прослухайте звуки повторно. Зверніть увагу на тембр і гучність їхнього звучання»; «Прослухайте звуки і слова, максимально наслідуючи диктора».

Помічені в інокомунікантів недостатньо чіткий «прийом» звуків української мови, невміння оперативно розрізняти і впізнавати, розуміти їх значною мірою залежать не від відчуттів, а від сприймання, тобто від відображення в їх свідомості цілісних елементів усного мовлення: фонем, інтонем, слів, словосполучень, фраз, інтонаційного оформлення. Сприймання відбувається у результаті поєднання відповідних відчуттів і знань людини. Воно міцно пов'язане з мисленням, розумінням, зокрема, назв звуків, що сприймаються, смислу слів і фраз. Тут, у якості сприймання закладені основні умови успішного усвідомленого «прийому» іншомовних звуків, слів, фраз.

Усвідомлення звуків досягається за допомогою наступних (після відчуттів) ступенів сприймання. Для сприймання іншомовної інформації вони формуються заново, в результаті утворення численних нервових зв'язків між відповідними нейронами певних ділянок мозку. Це значно ускладнює і уповільнює процес формування каналу сприймання іншомовного мовлення, вимагає тривалої, регулярної роботи з розвитку мовленнєвого (тобто фонематичного та інтонаційного) слуху.

Принцип функціонування механізму сприймання полягає в наступному. Прийнятий сигнал про звук після проходження етапу відчуттів (тобто відповідних структур мозку) інтегрується і в закодованому вигляді надходить до довготривалої пам'яті і на «запуск» артикуляційного апарату. Пам'ять «видає» закодований сигнал про наявність у ній інформації про еталонний звук (попередньо «записаний» у результаті його неодноразового сприймання), артикуляційний же апарат забезпечує відтворення (беззвучне чи озвучене) вказаного звуку. При цьому сигнал-відповідь на це надходить разом із сигналом з пам'яті і прийнятим сигналом до відповідної структури мозку, яка забезпечує їхнє порівняння. У разі наявності усіх трьох сигналів, їхнього збігу у часі й параметрах вказана структура формує підсумковий сигнал про характер «прийнятого» звуку, надходження якого до відповідних структур мозку супроводжується ідеальним явищем – усвідомленням сприйнятого сигналу (звука). Наявність розглянутих етапів (механізмів) сприймання виключає усвідомлений «прийом» невідомих (відсутніх у пам'яті, в тому числі й немовленнєвих) звуків, що знижує звуковий фон і полегшує процес сприймання мовлення. Одночасно забезпечується розуміння значення звуків і слів.

Для успішного сприймання звуків українського мовлення інокомунікантами необхідно створити певні умови:

1. Підготувати органи слуху до сприймання звуків мовлення за різної інтенсивності і характеру їх звучання (передусім шляхом багаторазового прослуховування звуків, слів, фраз українською мовою, що вимовляються у записі різними дикторами, у різному темпі і з різною гучністю звучання).

2. Натренувати слухову систему, підготувати її до функціонування за умови будь-якого темпу надходження звуків українського мовлення. Для цього слід більше читати, прискорюючи темп, промовляти скоромовки, декламувати вірші.

3. Попередньо занести до довготривалої пам'яті закодовані образи відповідних українських звуків. Це забезпечить запуск артикуляційного апарату за умови збігу акустичних образів сприйнятого й еталонного (тобто того, який запам'ятали) звуків, їх внутрішнє або зовнішнє промовляння. Необхідний для цього «запис» інформації в пам'яті досягається за допомогою вправ на прослуховування звуків, їх сполучень, слів у зразковій вимові вчителя і дикторів. Для забезпечення «еталонності» зафіксованих у пам'яті звуків їх варто сприймати за умови різної гучності, висоти звучання, тембру голосу. А стійкість запам'ятовування акустичних образів досягається у результаті їх багаторазового прослуховування у складі слів.

Для цього необхідно мати аудіозапис усіх звуків, звукосполучень і відповідних слів (прикладів) для періодичного закріплення навичок їхнього правильного сприймання. Під час прослуховування текстів варто зупиняти відтворення мовлення у місцях, важких для сприймання (розуміння), уточнювати зміст і вимову відповідного звука, слова, після чого знову прослухати цей уривок запису, досягаючи їх упевненого розуміння.

Крім усвідомленого впізнавання звуків сприймання повинне забезпечити і чітке розрізнення (диференціацію) подібних звуків, що є необхідним для правильного розуміння інокомунікантами слів, фраз і українського мовлення в цілому. Така здатність досягається в результаті довготривалого і цілеспрямованого тренування. Головне в ньому – багаторазове сприймання і свідоме порівняння близьких звуків, здатність їх правильного внутрішнього або зовнішнього відтворення (для формування артикуляційного сигналу відповідного звука, наявність якого забезпечить його усвідомлене сприймання). Для цього необхідно мати аудіозаписи сполучень певних звуків, що супроводжуються паузами, достатніми для наступного їх відтворення, копіювання вимови диктора. Йдеться про використання фонограм із записом усіх звуків української мови, їх сполучень, які забезпечують можливість відтворення близьких звуків, відповідних прикладів їх використання у словах і фразах, порівняння звуків виучуваної і рідної мови. Всі ці записи повинні робитись різними дикторами, у швидкому й повільному темпах, мати інтервали (паузи), достатні для навчального відтворення кожного звука чи сполучення після диктора.

Здатність розмежовувати звуки української мови покращується і в процесі постановки перед інокомунікантами завдань, пов'язаних із необхідністю визначити кількість сприйнятих звуків, переконатися в наявності певного звука у складі слова, позначити за допомогою графем звуки, що вимовляє викладач або диктор, визначити і позначити цифрами номери вимовлених учителем звуків зі складу представлених на дошці графем, назвати усі звуки вимовленого чи написаного слова. Наприклад: «Прослухайте пари слів. Назвіть у них близькі, але різні звуки»; «Послухайте текст. Підніміть руку разом зі сприйманням слів зі звуком /…/»; «Послухайте слово. Вкажіть звуки, що йому відповідають» тощо. Необхідно якомога більше слухати звуки, звукосполучення виучуваної мови, порівнювати їх. Важливо розвивати здатність сприймати звуки в різних умовах (за різної гучності, темпу, якості звучання, за наявності акустичних перешкод).

Щодо вправ на вдосконалення навичок артикуляції як умови вивчення звуків варто наголосити на доцільності їх проведення одночасно із формуванням навичок сприймання звуків. Водночас багаторазове сприймання, запам'ятовування акустичного образу відповідного звука сприяє його правильній вимові. Вдосконалення ж навичок його правильної вимови, досягнення розуміння механізму роботи мовного апарату забезпечує успішне внутрішнє проговорювання виучуваного звука у процесі його сприймання (окремо чи у складі слів). Це, як уже зазначалося, є однією з важливих умов усвідомлення (ідентифікації) звука або слова.

Слід зазначити, що під час сприймання реального мовлення звуки існують не ізольовано. Тому вони взаємодіють один із одним. Часто це приводить до зміни і навіть зникнення їхнього звучання, що ускладнює сприймання звуків у словах, в потоці мовлення. Тому важливо швидше переходити від вправ на сприймання окремих звуків до сприймання слів і фраз. Цьому доцільно присвятити більшу частину фонетичних вправ (Додаток).

Про це також свідчить і необхідність засвоєння низки важливих фонетичних явищ, властивих українському мовленню: темпу, наголосів, пауз, ритму, інтонації. Остання «як сукупність мелодійних і динамічних модуляцій голосу під час говоріння і як темпоритмічне оформлення мовленнєвого потоку» [2], засвоюється особливо складно. Водночас у ній міститься дуже важлива інформація про особливості змісту мовлення, емоційного стану мовця, його ставлення до вимовленого. Смислорозрізнювальна функція інтонації в українській мові є значущою. Дослідники (А. Багмут, Г. Олійник, Н. Плющ) виділяють в українській мові від чотирьох (розповідна, питальна, спонукальна та оклична) до 17 типів інтонації. У письмовому мовленні інтонаційні конструкції передаються за допомогою певних пунктограм. Наприклад, окличная інтонація передається знаком оклику, питальна – знаком питання в кінці речення [6].

В усному мовленні компонентами передачі інтонації є: тон, тембр, інтенсивність та довгота. Саме з їхніх комбінацій складаються одиниці інтонаційного рівня – інтонаційні конструкції. Інтонаційна конструкція – це тип співвідношення тону, тембру, інтенсивності та довготи усного мовленнєвого відрізку, що має здатність протиставляти несумісну в одному контексті смислову різницю висловлювань з однаковою синтаксичною будовою та лексичним складом або висловлювань із різною синтаксичною будовою, але ідентичним звуковим складом словоформ [3]. Наприклад: Він був там? (питання) – Він був там. (повідомлення); Яка дівчина? (питання) – Яка дівчина! (захоплення).

Фонетично інтонаційні конструкції різняться рівнем та напрямом руху основного тону у тому складі, з якого починаються зміни інтонації, суттєві для вираження комунікативно значущих відмінностей, таких, як питання, ствердження, волевиявлення, завершеність/незавершеність висловлювання. Інтонаційні конструкції – важливий інтонаційний засіб, без якого неможливе формування та сприймання мовленнєвих висловлювань. Склад, з якого починається зміна інтонації, – це центр інтонаційної конструкції. Інтонаційна конструкція складається із інтонаційного центру, передцентрової та післяцентрової частин.

Ви вчора **їздили** в аквапарк?

|– – –|– |– – – – –|

Передцентрова частина центр післяцентрова частина.

Центр інтонаційної конструкції може знаходитись на початку, в середині або в кінці конструкції. У конкретних випадках у висловлюванні може бути відсутня передцентрова та післяцентрова частина.

Він був там? – відсутня передцентрова частина.

|– | – –|

Він був **там**? – відсутня післяцентрова чатина.

|– – | –|

Якщо висловлювання складається із односкладового слова, то у ньому будуть відсутні і передцентрова і післяцентрова частини: Він? Він. Там? Там! Встань!

Інтонаційний центр припадає на ударний склад головного у логіко-смисловому відношенні слова у синтагмі. Інтонаційний цент актуалізує синтагматичні та парадигматичні зв'язки слова, на якому знаходиться, таким чином беручи участь у вираженні смислу. Переміщення інтонаційного центру змінює смисл висловлювання:

Вони вивчають інтонацію? (Так, вони.)

Вони **вивчають** інтонацію? (Так, вивчають, а не повторюють.)

Вони вивчають **інтонацію**? (Так, інтонацію.)

Тому потрібні спеціальні вправи, спрямовані на сприймання інтонаційних моделей іншомовного мовлення, на розвиток інтонаційного слуху учнів, їх сутність пов'язана зі зміною інтонаційного центру, темпу, гучності, висоти звучання, інтонаційного оформлення сприйнятого мовлення. Наприклад, Прослухайте та прочитайте за диктором наступні висловлювання Зверніть увагу на те, як змінюється смисл висловлювання із переміщенням інтонаційного центру.

Вчора студенти були у музеї? (вчора чи сьогодні, позавчора тощо)

Вчора **студенти** були у музеї? (студенти чи аспіранти, викладачі тощо)

Вчора студенти **були** у музеї? (були чи не були)

Вчора студенти були **у музеї**? (можливі два варіанти розуміння: 1) у музеї чи в театрі, на виставці тощо; 2) мовець припускає, що студенти були у музеї, але потребує підтвердження свого припущення).

Для української мови є характерним вільний порівняно із багатьма мовами порядок слів, саме тому, місце інтонаційного центру є дуже важливим для вираження та сприйняття смислу висловлювання. У мовах із усталеним порядком слів для вираження смислових відмінностей, які ми спостерігаємо у наведених прикладах, потрібно було б вдатися до використання спеціальних синтаксичних конструкцій, кожного разу змінюючи граматичну будову речення. В українській мові ці смислові відмінності виражаються шляхом переміщення інтонаційного центру. Важливо частіше слухати адаптовані українськомовні тексти, відтворені викладачем або диктором. Під час таких вправ у пам'яті інокомуніканта закріплюється певний інтонаційний образ, що залишає відбиток у його вимові. Однак передусім іноземці наслідують вимову викладача. Тому до її фонетичної правильності ставляться особливі вимоги.

Особливо важко і водночас важливо навчити інокомунікантів відтворенню інтонації. Правильне інтонаційне оформлення фраз дасть змогу краще, точніше передавати їх смисловий зміст, ефективніше впливати на співбесідника. Воно досягається за допомогою використання певного ритму і темпу викладу слів, їхньої вимови разом і окремо, виокремлення пауз, реалізації словесних і фразових (логічних) наголосів, підвищення

чи зниження тону; використання певного тембрового забарвлення мовлення.

Теорія і практика навчання іноземних мов дали змогу з'ясувати основні умови успішного засвоєння мовленнєвої інтонації. До них належать: 1) систематичні вправи на аудіювання іноземної мови; 2) забезпечення засвоєння ними моделей відтворення іншомовної інтонації; 3) поєднання цих видів навчальної роботи із практикою говоріння виучуваною мовою, її інтонування [1].

Перелічені умови варто доповнити й низкою інших. Так, інокомунікант не зможе оперативно і правильно інтонаційно оформити своє мовлення у разі недостатньо вільного володіння лексико-граматичним матеріалом виучуваної мови, нездатності передбачати (прогнозувати) наступний зміст хоча б поточної синтагми фрази, яку він вимовляє, або речення, яке читає.

Щоб інокомуніканти оволоділи інтонуванням мовлення, їх необхідно навчити правильної вимови численних слів і їх сполучень, з якими їм доведеться мати справу у процесі побутової та навчальної мовленнєвої діяльності (зокрема, говоріння і читання). Це дасть їм змогу спрямувати свою увагу на створення необхідного інтонаційного малюнка, на передачу змісту мовлення.

Варто спонукати іноземців частіше читати вголос у домашніх умовах та записувати на аудіоносії (телефони, диктофони) українськомовні тексти, звертаючи увагу на інтонаційну побудову свого мовлення. Вправи на правильне інтонування усного чи письмового мовлення слід попередньо готувати: з'ясовувати незнайомі слова, граматичні структури, засвоювати їх, читати синтагмами, «схоплюючи» наступний зміст і будову речень і фраз. Необхідно якомога більше говорити виучуваною мовою, декламувати вірші, відтворювати пісні, здійснювати і прослуховувати аудіозаписи свого мовлення. Це дасть можливість інокомунікантам почути себе, з'ясувати помилки у вимові й інтонуванні мовлення, оперативно ліквідувати їх.

Відсутність регулярного аудіювання, читання (особливо вголос) текстів, говоріння виучуваною мовою призводить до відносно швидкої деавтоматизації фонетичних навичок, погіршує сприймання і відтворення звуків, а відповідно і якість усної мовленнєвої діяльності. Тому процес фонетичної підготовки іноземців, особливо у навчанні їх інтонаційних явищ української мови, повинен тривати і на наступних етапах вивчення дисципліни.

Педагогічна практика переконливо свідчить про доцільність комплексного (паралельного) оволодіння не лише звуками, а й відповідними транскрипційними знаками, запис українських звуків рідною мовою, читанням і написанням букв алфавіту української мови, різноманітними варіантами їх звучання у складі слів. Це значно полегшує і прискорює процес опанування алфавіту, звуків і графем, що їм відповідають.

Психологічна доцільність такого підходу пояснюється тим, що вивчення всієї сукупності звуків, що відповідають певній букві, полегшує їхнє запам'ятовування, розуміння залежності їхньої вимови від розташування у словах, наголошеної чи ненаголошеної позиції, від сполучення з іншими буквами. Використання слів-прикладів полегшує засвоєння звуків, їхнє запам'ятовування і вимову. Одночасно забезпечується накопичення в пам'яті інокомунікантів лексичних одиниць, що є важливим для забезпечення комунікативної діяльності.

Висновки і пропозиції. У процесі навчання української мови варто звертати особливу увагу на правильність сприймання і вимови звуків, відсутніх у рідній мові, подібних до відповідних звуків рідної мови і до інших звуків виучуваної мови, а також на опрацювання іншомовної інтонації. Доцільно оволодівати сприйманням і вимовою звуків виучуваної мови одночасно, створюючи їхні слухові і артикуляційні образи. Важливо тренувати органи слуху для сприймання звуків мовлення за умови різної інтенсивності і характеру їхнього звучання (тобто в реальних умовах). Необхідно систематично тренувати артикуляційний апарат, задля досягнення правильної вимови всіх звуків, вимовляючи їх за диктором, відтворюючи транскрипційні знаки, прискорюючи темп. Регулярно прослуховувати записи звуків української мови і відповідних слів, відтворювати їх за диктором, що забезпечить фіксацію їх у пам'яті (у якості еталонних сигналів). В окремих, найскладніших випадках для правильного відтворення звука варто пригадати механізм його утворення (іноді спираючись на відповідний текст чи малюнок). Для успішного інтонування українського мовлення доцільно: опанувати вимову засвоєних слів, знати і вміти реалізовувати основні види інтонаційного оформлення фраз, вільно використовувати необхідний лексико-граматичний матеріал (це дасть можливість швидко орієнтуватися у характері фраз і пов'язаній із цим інтонації); регулярно слухати записи українського мовлення, прослуховувати власне мовлення, звертаючи особливу увагу на його інтонаційне оформлення; ретельніше наслідувати дикторів; частіше читати вголос з необхідною інтонацією. Важливо швидше переходити до сприймання і відтворення звуків і їхніх сполучень у складі українського мовлення, до їхнього опрацювання у процесі реалізації в усіх видах мовленнєвої діяльності українською мовою.

Список літератури:

1. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам / В.А. Артемов. – М, 1969 – 279 с. С. 214–218.
2. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам: Пособие для преподавателей и студентов / Б. В. Беляев. – М, 1965 – 227 с.
3. Битехтина Н.Б. Русский язык как иностранный: фонетика / Н.Б. Битехтина, В.Н. Климова. – М.: Русский язык. Курсы, 2011. – 128 с.
4. Вивчаємо теоретичну фонетику: конспекти лекцій. / Малімонова Н.В., Меркулова Т.К. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. – 84 с.
5. Василенко Н.В. Роль принципу урахування рідної мови іноземних студентів у процесі навчання української орфоепії / Ніна Василівна Василенко // Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць. – Випуск 1.31. Серія «Педагогічні науки». – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2010. – С. 67–74.

6. Козленко І.В. Українська пунктуація / І.В. Козленко. – К.: ВГЦ. – 2006. – 406 с.
7. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Н.І. Тоцька. – К.: Вища школа, 1981. – 184 с.

Федорова А.А.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ИНОКОММУНИКАНТОВ ФОНЕТИКО-ИНТОНАЦИОННОМУ АСПЕКТУ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы в области постановки и коррекции восприятия и произношения, закладки лингвистических основ методики работы со звуковой стороной украинской речи в процессе обучения украинскому языку как иностранному. Описаны явления, возникающие в речевом потоке и связанные с ними фонетические трудности, а также предложен ряд специальных упражнений для их решения. Освещены фонетические особенности и смыслоразличительные функции украинской интонации.
Ключевые слова: иностранные студенты, фонетика, интонация, типы упражнений.

Fedorova O.A.
Ivano-Frankivsk National Medical University

SPECIAL FEATURES OF TEACHING FOREIGNERS UKRAINIAN PHONETICS AND INTONATION ASPECTS

Summary
In the article considered the theoretical Phonetic which is primarily concerned with the expression level of speech (how words are pronounced). It also considers the content level (what these sound sequences mean because only meaningful sound sequences become speech) Because it studies the sound system of the language (phonemes, word stress, syllabic structure and intonation). Neither linguistic theory nor language practice can do without Phonetics. But for its solution is proposed to use some special exercisis during ukrainian language course for foreigners.
Keywords: foreign students, phonetics, intonation, types of exercises.

УДК 373.5.016:53

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ МЕХАНІКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Форкун Н.В.
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

У статті висвітлені результати проведеного педагогічного експерименту з впровадження розробленої методики навчання механіки в старшій школі на засадах компетентнісного підходу. В процесі експерименту були використані теоретичні та емпіричні методи дослідження, а також методи спостереження, анкетування, тестування, експеримент, статичні методи опрацювання результатів. Педагогічний експеримент з апробації методики навчання механіки старшокласників в аспекті компетентнісного підходу охоплював констатувальний, пошуковий та формувальний етапи дослідження. Результати підтвердили статистичну достовірність впливу запропонованої методичної системи навчання механіки в старшій школі на засадах компетентнісного підходу на формування ключових і предметних компетентностей учнів, підвищення рівня якості та дієвості знань учнів.
Ключові слова: навчання, механіка, старша школа, компетентнісний підхід, педагогічний експеримент.

Актуальність теми. В наш час гостро постає проблема вдосконалення методики навчання фізики в загальноосвітніх навчальних закладах, особливо учнів старшої школи. У основних напрямах роботи загальноосвітньої школи зазначається, що перед освітою поставлене завдання підняти роботу школи на якісно новий рівень, усунути недоліки, що мають місце в її діяльності, забезпечити оволодіння учнями основ наук, формування предметних, міжпредметних і ключових компетентностей та високих моральних якостей школярів. Сучасне суспільство орієнтує на те, щоб випускник школи був всебічно розвиненою, здатною до критичного мислення цілісною особистістю, патріотом з активною позицією, інноватором, здатним змінювати навколишній світ та вчитися впродовж життя.

Як зазначила міністр освіти і науки України Л. Гриневич, маємо запустити багато процесів одночасно, зупинити падіння якості та доступності освіти, орієнтувати її зміст на компетентності, «перенавчити вчителів», змінити структуру школи, забезпечити ці перетворення ресурсами. При цьому зберегти все найкраще, що є в українській школі [7, с. 5]. Новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві.

Постановка проблеми. Зазначені аспекти вимагають розробки нової методики навчання фізики, механіки зокрема: запровадження інноваційних технологій, новітніх досягнень у психолого-педагогічному, методичному та матеріально-технічному забезпеченні навчально-виховного процесу в аспекті компетентнісного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему удосконалення методики навчання фізики досліджували багато науковців: П.С. Атаманчук, О.І. Бугайов, Л.Ю. Благодаренко, С.П. Величко, С.Л. Вольштейн, С.У. Гончаренко, Є.В. Коршак, М.І. Садовий, В.П. Сергієнко, В.Д. Сиротюк, М.І. Шут та ін. Тому в процесі проведення педагогічного експерименту ми спирались на теоретичні засади експериментальних досліджень в педагогіці. Враховуючи тривале вивчення проблеми дослідження та роботу в загальноосвітніх навчальних закладах, ми з'ясували, що удосконалення методики навчання механіки в старшій школі на засадах компетентнісного підходу суттєво не досліджувалося і потребує подальшої методичної розробки.

Метою статті є опис організації, проведення та аналіз результатів педагогічного експерименту щодо впровадження методики навчання механіки в старшій школі на засадах компетентнісного підходу.

Методи дослідження. У відповідності до поставленої мети, виконання завдань, перевірки гіпотези у дослідженні використані загальнонаукові методи: *теоретичні*: теоретичний аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури, Державного стандарту повної загальної середньої освіти, стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, концепції «Нової української школи», навчальних програм з фізики, підручників, посібників з метою виявлення проблем викладання механіки в умовах організації навчального процесу з позицій компетентнісного підходу; порівняння; систематизація та узагальнення; *емпіричні* – спостереження за роботою учнів і вчителів; вивчення і аналіз досвіду вчителів; бесіди з учителями, учнями; психологічні діагностики; анкетування – для виявлення проблем у вивченні; аналіз результатів моніторингових робіт, що дозволив з'ясувати питання про успішність навчання, рівні і повноту сформованості предметних компетентностей; аналіз шкільної документації; педагогічний експеримент – з метою перевірки ефективності запровадженої методики навчання механіки в старшій школі на засадах компетентнісного підходу; *статистичні* – для опрацювання результатів дослідження, підрахунку кількісних та якісних показників та виведення висновків щодо проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Педагогічний експеримент є ефективним засобом розроблення та впровадження інновацій, що лежать в основі розвитку та оновлення системи освіти. Удосконалення системи освіти в Україні безпосередньо залежить від процесу експериментування, у ході якого створюється нова освітня практика.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки зазначено, що сучасна філософія освіти, оновлена стратегія її реформування вимагають принципово нових наукових досліджень, обґрунтованого та послідовного впровадження передових науково-педагогічних технологій, раціональних і ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності у сфері освіти [6].

Гончаренко С.У. вважає, що педагогічний експеримент – це загальнонауковий метод пізнання, який дає можливість одержати нові знання про причинно-наслідкові відношення між педагогічними факторами, умовами, процесами за рахунок маніпулювання однією або кількома дійсними (факторами) і реєстрації відповідних змін в поведінці об'єкта чи системи, які вивчаються, та більш узагальнене: це дослідна перевірка гіпотези [5, с. 198].

Педагогічний експеримент – це своєрідний комплекс методів дослідження, призначений для об'єктивної та доказової перевірки вірогідності педагогічних гіпотез. Він надає можливість глибше, ніж інші методи, встановити характер зв'язків між різними компонентами педагогічного процесу, між факторами, умовами та результатами педагогічних дій; перевірити ефективність тих або інших педагогічних дій; перевірити ефективність педагогічних нововведень; порівняти ефективність різних факторів або змін у структурі процесу та обрати найкраще для даних умов їх поєднання; виявити особливості перебігу процесу у нових умовах тощо. Експеримент надає можливість встановити закономірні зв'язки між явищами як у якісній, так і в кількісній формах [4, с. 100–101].

Традиційні етапи педагогічного експерименту: констатувальний, пошуковий, формувальний [10].

Метою першого етапу (*констатувальний етап*) було дослідження вивчення існуючого стану досліджуваного явища та виділення вихідних положень дослідження. Для проведення констатувального етапу було визначено та виконано такі завдання:

1. Проведено аналіз існуючих програм з фізики, аналіз підручників, методичних рекомендацій.
2. Було проаналізовано сучасні вимоги до підготовки учнів з фізики, які викладені в Державному стандарті базової і повної середньої освіти, концепції «Нової української школи» та науково-методичній літературі.
3. Опрацьовано відомості про стан впровадження та реалізацію принципів компетентнісного навчання під час організації навчального процесу з фізики у загальноосвітніх навчальних закладах.
4. З'ясовано, які методи та форми навчання є домінуючими, які засоби навчання найчастіше використовуються вчителями в навчальному процесі з фізики у загальноосвітніх навчальних закладах.
5. Досліджено рівень готовності учнів до впровадження розробленої методики навчання механіки в аспекті компетентнісного підходу.

На цьому етапі було проаналізовано державні документи, навчальні плани і програми, психолого-педагогічну та навчально-методичну літературу з проблеми дослідження, проводилися спостереження за навчальним процесом, вивчення результатів освітньої діяльності вчителів та навчальної діяльності учнів, анкетування, бесіди учнів та вчителів, аналіз педагогічного досвіду вчителів загальноосвітніх навчальних закладів.

Проаналізувавши отримані результати на початковому етапі педагогічного експерименту, можна стверджувати, що існують проблеми в сучасній природничо-математичній освіті. Аналіз результатів навчання старшокласників з фізики показує, що рівень сформованості знань та практичних умінь учнів, їх самостійності та готовності до подальшої самоосвіти, застосування набутих знань, умінь та навиків на практиці в різних життєвих ситуаціях значною мірою не відповідає вимогам сьогодення. Таким чином, за результатами констатуючого етапу педагогічного експерименту можна зробити висновки про актуальність теми дослідження і здійснення наступного етапу педагогічного експерименту.

Другий етап експерименту (*пошуковий етап*) мав на меті розробку теоретичних основ дослідження, методичного забезпечення та пошуку ефективних засобів, методів та організаційних форм навчання механіки в старшій школі на засадах компетентнісного підходу. На цьому етапі ми сформулювали основні аспекти проблеми дослідження, концепцію, гіпотезу і завдання.

Основними завданнями пошукового етапу були:

1. Вивчення шляхів здійснення компетентнісно орієнованого навчального процесу з механіки.
2. Вивчення провідних форм та методів навчання на засадах компетентнісного підходу.
3. Розробка методичної системи навчання механіки в старшій школі на засадах компетентнісного підходу.

Результати пошукового етапу експерименту:

1. Встановлено, що для компетентнісно орієнтованого навчального процесу з фізики необхідно використання інноваційних методів та технологій;
2. Уточнено основні моменти методичної системи навчання механіки на засадах компетентнісного підходу [3; 11].
3. Визначено зміст навчання та розроблено завдання для оцінки рівня навчальних досягнень учнів з механіки в старших класах в аспекті компетентнісного підходу.

Метою третього етапу експерименту (*формувальний етап*) була перевірка методичної системи навчання механіки учнів старшої школи на засадах компетентнісного підходу.

Учнів, які брали участь в експерименті, було розподілено на дві групи: експериментальну та контрольну. При проведенні експерименту виконувалися всі вимоги щодо застосування статистичних методів опрацювання результатів педагогічних досліджень: всі вибірки були однорідними та незалежними.

Перевірка запропонованої методики здійснювалася на основі розрахунку t-критерію Стюдента, критерію χ^2 та коефіцієнту ефективності $К_{еф}$.

Для статистичного обґрунтування відсутності відмінностей між розподілом контрольною та експериментальною групами за рівнем навчальних досягнень з фізики був використаний критерій Пірсона (χ^2).

На рис. 1 подано графік розподілу учнів за рівнем навчальних досягнень в контрольних

та експериментальних групах після формувального етапу педагогічного експерименту.

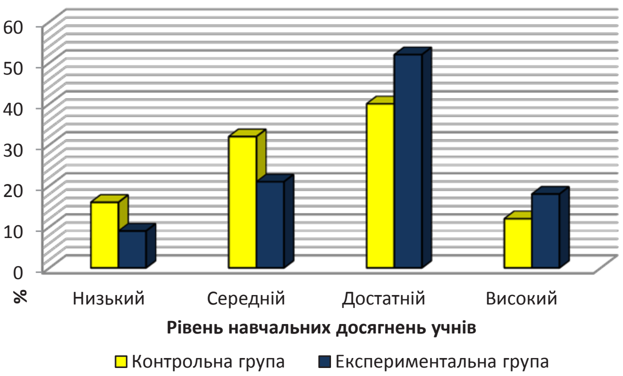

Рис. 1. Результати успішності учнів в експериментальних та контрольних класах

Якісний аналіз результатів експериментального дослідження показав суттєвий позитивний вплив запропонованої методичної системи на якість та дієвість знань учнів, на формування ключових і предметних компетентностей учнів.

Висновки. У результаті проведеного педагогічного експерименту щодо навчання механіки на засадах компетентнісного підходу встановлено, що формування ключових та предметних компетентностей учнів у процесі навчання механіки буде ефективним за умов впровадження науково-методичного забезпечення оновленого змісту, формування в учнів способів самостійної навчальної й дослідницької діяльності, розвитку умінь практичного застосування набутих знань та умінь в проблемних ситуаціях.

Отже, всі показники експерименту, проведеного під час навчального процесу, підтверджують позитивний якісний вплив застосування запропонованої методичної системи. В ході експерименту підтвердилась наша гіпотеза.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні часткових питань методики навчання розділу «Механіка» в старшій школі з позицій компетентнісного підходу.

Список літератури:

1. Атаманчук П.С. Дидактичне забезпечення семінарських занять з курсу «Методика навчання фізики» (загальні питання): навчально-методичний посібник / П.С. Атаманчук, О.М. Семерня, Т.П. Поведа. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 392 с.
2. Атаманчук П.С. Інноваційні технології управління навчанням фізики / П.С. Атаманчук. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. – 174 с.
3. Атаманчук П.С., Форкун Н.В. Інновації в управлінні навчально-пізнавальною діяльністю учнів з фізики. – Наукові записки. – Випуск 11. – Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Частина 2. – Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017 – С. 62–71.
4. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю.К. Бабанский – М.: Педагогика, 1982. – 192 с.
5. Гончаренко С.У. Методика як наука: навчальний посібник / С.У. Гонаренко. – Хмельницький: Вид-во ХГКП, 2001. – 30 с.
6. Електронний ресурс. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. https://hoippo.km.ua/news-view-156.html
7. Електронний ресурс. Нова школа. Простір освітніх можливостей. http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/serpnevi-pedagogichni-konferencziyi-2016.html
8. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям / С.У. Гончаренко – Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – 308 с.
9. Садовий М.І. Особливості педагогічного експерименту у дисертаційних дослідженнях/ М.І. Садовий // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2012. – Вип. 106. – С. 110–121.
10. Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: вид. 2-ге, доп. і перероб. // Укладач О.Є. Антонова. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2014. – 100 с.
11. Форкун Н.В. Методична система навчання фізики в старшій школі на засадах компетентісного підходу: теоретичний аспект. – / Н.В. Форкун // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна / [редкол.: П.С. Атаманчук (голова, наук. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Вип. 20. – С. 117–119.

Форкун Н.В.
Каменец-Подольский национальный университет
имени Ивана Огиенко

ОРГАНИЗАЦИЯ И РЕЗУЛЬТАТЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА ПО ВНЕДРЕНИЮ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ МЕХАНИКИ В СТАРШЕЙ ШКОЛЕ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Аннотация
В статье освещены результаты проведеного педагогического эксперимента по внедрению разработанной методики обучения механики в старшей школе на засадах компетентностного подхода. В процессе эксперименту были использованные теоретические та эмпирические методы обработки результатов. Педагогический эксперимент по апробации методики обучения механики старшеклассников в аспекте компетентностного подхода охватывал констатирующий, поисковый и формовочный этапы исследования. Результаты довели статистическую достоверность влияния предложенной методической системы обучения механики в старшей школе на засадах компетентностного подхода на формирование ключевых и предметных компетентностей учащихся, повышения уровня качества знаний учеников.
Ключевые слова: обучение, механика, старшая школа, компетентностный подход, педагогический эксперимент.

Forkun N.V.
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

ORGANIZATION AND RESULTS OF PEDAGOGICAL EXPERIMENT ON INTRODUCTION OF TEACHING METHODS MECHANICS IN HIGH SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF A COMPETENT APPROACH

Summary
The article highlights the results of the conducted pedagogical experiment on the implementation of the developed methodology of training mechanics in high school on the basis of a competence approach. In the process of the experiment, theoretical and empirical methods of research, as well as methods of observation, questioning, testing, experiment, static methods of processing the results were used. The results confirmed the statistical validity of the proposed methodical system of training mechanics in high school on the basis of a competent approach to the formation of key and subject competences of students, improving the level of quality and efficiency of students' knowledge.
Keywords: physics, high school, mechanics, competence approach, pedagogical experiment.

УДК 372.035(045)

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ – ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Харківська А.І.
Українська інженерно-педагогічна академія

У статті розглянуто формування особистості вихователя дітей дошкільного віку як джерело розвитку особистості дитини на засадах людиноцентристського та дитиноцентристського підходів. Висвітлено особливості даних підходів під час сучасного формування особистості дошкільників Визначено основну задачу у процесі професійного становлення вихователів дітей дошкільного віку під час фахової підготовки. Виділено показники особистісного зростання майбутнього вихователя.
Ключові слова: людиноцентристський підхід, дитиноцентристський підхід, майбутні вихователі дітей дошкільного віку.

Постановка проблеми. Глибинні суспільні перетворення, соціально-економічні зрушення нинішнього століття призводять до змін в усіх життєво важливих сферах – відбувається створення нового типу суспільних відносин із усіма їх особливостями та суперечностями, загострення соціальних проблем, погіршення рівня культури населення, яке відсторонюється від залучення до високих моральних та культурних цінностей.

Ситуація, що склалася сьогодні в політичному та соціальному житті України, призвела до підвищення рівня соціальної напруженості та конфліктності, зумовила різку соціальну диференціацію, погіршила духовні відносини в суспільстві.

Усі ці процеси стають поштовхом до реформування освітньої системи, мета діяльності якої має підпорядковуватися головній місії освіти – розгляду людину загалом і дитини зокрема як найвищої соціальної цінності.

Сучасні діти в майбутньому візьмуть на себе розв'язання найскладніших глобальних проблем суспільства. Відповідно, для подібних звершень їм необхідно отримати таку освіту, яка дозволить не просто існувати, а й змінювати своє оточення.

Вихователь є джерелом розвитку дитини, задає параметри її зростання, «працює собою». Персоналізуючись у дитині, він перетворює її особистісні смисли, змінює поведінку, наповнює змістом світ її цінностей [4; 7]. Отже виникає необхідність у посиленні людиноцентристського та дитиноцентристського аспектів під час професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів (ДНЗ), що робить проблему підготовки вихователів дітей дошкільного віку однією з пріоритетних, акцентуючи увагу на проблемі первинного формування та повноцінного, гармонійного розвитку особистості, що здійснюється в умовах дошкільної освіти.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Спираючись на аналіз останніх досліджень і публікацій, зазначимо, що втілення гуманістичного, людиноцентристського та дитиноцентристського підходів до виховання особистості здійснювали під час педагогічної діяльності А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Беспалько, І. Бех, О. Вишневський, В. Кремень, О. Сухомлинська. Великий внесок у розробку теоретичних і методичних основ людиноцентристського та дитиноцентристського підходів внесли такі вчені, як Є. Бондаревська, Е. Гусинський, В. Серіков, Ю. Турчанінова та ін. Питанням методичного забезпечення навчально-виховного процесу за людиноцентристським та дитиноцентристським підходами переймалися українські та зарубіжні вчені Ю. Бабанський, О. Бугайов, Ю. Гільбух, Л. Занков. В. Крутецький, В. Онищук, В. Паламарчук. Пізнавальну активність та самостійність дітей дошкільного віку у контексті гуманістичних змін у системі дошкільної освіти досліджували А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Кічук, К. Крутій, Н. Лисенко, Н. Манжелій, Т. Науменко, В. Пабат, Т. Поніманська, О. Поліщук, Т. Танько.

Такі вітчизняні та зарубіжні науковці як В. Володько, П. Сікорський, О. Ярошенко, В. Маслов, В. Пекельна, А. Фурманов, В. Шулдик, І. Козловська, А. Сологуб у своїх роботах зазначали, що в основі теорії навчання має бути єдиний системний людиноцентристський підхід. Зарубіжні представники експериментальної педагогіки Г. Холл, Е. Торндайк, У. Кілпатрик висунули теорію вродженої розумової обдарованості, а як основний педагогічний принцип – саморозвиток особистості на засадах людиноцентристського та дитиноцентристського підходів. Погляди представників феноменологічного напряму А. Маслоу, А. Комбса дещо відрізняються від поглядів колег, проте вони теж наголошують на гуманістичній дитиноцентристській спрямованості освіти.

Мета. Довести необхідність формування особистості вихователя дітей дошкільного віку на засадах людиноцентристського та дитиноцентристського підходів та виділити показники рівня особистісного зростання майбутнього вихователя.

Виклад основного матеріалу. Одним із актуальних напрямів досліджень стає вивчення процесу становлення особистості як суб'єкта праці та трудової діяльності на етапі фахової підготовки. Людиноцентристський підхід дозволяє розглядати процес професійного становлення майбутніх вихователів дітей дошкільного віку крізь призму формування їхньої особистості як джерела розвитку особистості дитини.

Упровадження ідей особистісно-розвиваючої освіти, що ґрунтуються на засадах людиноцентристського та дитиноцентристського підходів, актуалізує питання про необхідність відповідності фахової кваліфікації педагогічних працівників дошкільної освіти сучасним світовим тенденціям розвитку вищої педагогічної освіти. Протягом усього дошкільного дитинства одним із основних «авторів» розвитку особистості дитини виступає вихователь, персональний простір якого задає

та визначає специфіку особистісних новоутворень дітей, включених в освітній процес.

Це, у свою чергу, зумовлює нагальну потребу формування професійної компетентності, розвитку особистісних якостей майбутніх фахівців даної спеціальності на підставі людиноцентристського та дитиноцентристського підходів, що, в свою чергу, сприятиме закладанню фундаменту для гармонійного повноцінного розвитку, творчої індивідуальності, формуванню системи цінностей, цілісної картини світу, у відповідності до вікової періодизації, вмінню співпрацювати та поважати надбання поколінь тощо.

Таким чином, обов'язковою ланкою у формуванні майбутніх особистостей виступають вихователі дітей дошкільного віку. Це, у свою чергу, змінює вимоги до рівня їх особистісного та професійного розвитку. Отже, головним в освітньому процесі стає питання не стільки забезпечення умов навчання різним дисциплінам, скільки – особистісне професійне зростання.

Це фокусує увагу дослідників і практиків на процесі особистісного професійного розвитку вихователя на засадах людиноцентристського та дитиноцентристського підходів, адже його творчий потенціал становить реальний внесок у культуру дітей, які взаємодіють із ним, оскільки, саме вихователь здійснює стимуляцію та підтримку безперервного всебічного розвитку дітей, сприяє їх особистісному росту.

У зв'язку з цим, ставиться питання про необхідність формування на засадах людиноцентристського та дитиноцентристського підходів саме такого типу особистості майбутнього вихователя дітей дошкільного віку, який візьме на себе відповідальність за власний активний саморозвиток.

Однак гуманістична творча особистість вихователя не є наслідком тільки особистих зусиль. Відповідно до цього, спираючись на роботи вітчизняних та зарубіжних учених у цій галузі, можна виділити певну кількість показників особистісного зростання майбутнього вихователя.

Зазначимо, що цікавими у цьому плані є роботи таких сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців як О. Бевз [1], І. Бех [2], К. Дубич [4], Г. Фрайберг [7] А. Харківська [6], які розвивають динамічну концепцію особистості, визначають умови і параметри особистісного професійного зростання. Спираючись на дані концепції, ми виділи такі показники особистісного професійного зростання вихователів дітей дошкільного віку: ціннісні орієнтації; емпатію; рефлексію; творчість; рівень оволодіння інноваційними технологіями. Більш докладно виділені показники буде розкрито у наступних наукових розвідках.

У психологічній науці встановлено, що розвиток особистості педагога сприяє розвитку особистості дитини (О. Бевз [1], І. Бех [2]; К. Біла [3]; С. Рджерс та Г. Фрайберг [7]). Теоретичні положення запропоновані І. Бехом, К. Білою та Г. Фрайбергом, на нашу думку є значимими для системи дошкільної освіти, в якій особистість вихователя виступає як умова початкового становлення особистості дитини.

Дорослі в своїй діяльності, в актах спілкування і взаємодії транслюють системи цінностей, спонукаючи дитину до розвитку. Розвиток особистості вихованця здійснюється через ідеальну представленість у ньому «значимого дорослого». Але педагог значимим для розвитку дитини стає тільки тоді, коли є самодостатньою особистістю, яка обрала з багатьох можливих провідних мотивів – «можливість зростання».

При цьому внесок дорослого може бути різним – від засвоєння зовнішніх проявів, що становить поверхневий рівень персоналізації, до впливу на внутрішній світ дитини, що є основою найважливіших структурних утворень її особистості.

Здатність до персоналізації забезпечується не лише багатством індивідуальності людини, а й високим рівнем показників особистісного зростання майбутнього вихователя, що відображають рівень професійної компетентності майбутнього вихователя, та його готовність до професійної діяльності.

Вихователь, професійна підготовка якого відбувалася на засадах людиноцентристського та дитиноцентристського підходів, персоналізуючись у дітях, здійснює перетворення їх особистісних смислів, поведінки, способів діяльності, установок і орієнтації.

Транслювання особистісних показників вихователів дітей дошкільного віку здійснюється в реальних актах педагогічної взаємодії. Взаємодіючи з дитиною, вихователь транслює свою суб'єктність, реалізуючи потребу бути особистістю і формуючи таку потребу та здатність у дитини.

Вихователі з різним рівнем сформованості особистісних показників (за змістом, характером і інтенсивністю) впливають на дітей неоднаково. Цей уплив перетворює поведінку дітей, відносини з однолітками, оцінку їх діяльності. Він є внеском у розвиток особистості дитини та забезпечує індивідуальну представленість вихователя у вихованцях.

Висновки. Проблема особистісного та професійного зростання є однією з актуальних проблем педагогічної науки в цілому і педагогічної професійної діяльності зокрема. Актуальність проблеми формування особистості вихователів дітей дошкільного віку як джерела розвитку особистості дитини зумовлена тим, що найважливішими умовами забезпечення гармонійного розвитку дитини є особистісний фаховий ріст майбутнього вихователя на засадах людиноцентристського та дитиноцентристського підходів.

Отже, основною задачею у процесі професійного становлення вихователів дітей дошкільного віку є формування у дошкільнят життєвої компетентності, ідеалів, цінностей, розвитку їх здібностей тощо.

Список літератури:

1. Бевз О.П. Гуманістична педагогіка і психологія як основа підтримки саморозвиваючої особистості в освіті США // Педагогіка і психологія, 2006. – № 2(51). – С. 107–114.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади. – Київ: Либідь, 2003.

3. Біла К.Ю. Сімейний дитячий садок та інші форми взаємодії з сім'єю / К. Біла, Л. Волобуєва, М. Цапенко. – М.: Чисті ставки, 2009.
4. Дубич К.В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. педагог, наук: спеціальність 13.00.07 «Теорія і методика виховання». – Луганськ: 2007.
5. Тихомиров С.В. Управління процесом формування ціннісних орієнтацій студентів вишів // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1.
6. Основні напрями модернізації педагогічної освіти в конт ексті національних пріоритетів / А.А. Харківська // Освіта і доля нації: Сучасна школа: тенденції розвитку і рефлексія досіду: матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 19–20 травня 2017 р. / ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – Х.: ХНПУ, 2013. – С. 11.
7. Rogers C., Freiberg H.I. Freedom to learn. 3-rd ed. – N.Y.; Oxford; Singapore; Sydney: Maxwell Macmillan Inter., 1994.

Харьковская А.И.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ВОСПИТАТЕЛЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА – ИСТОЧНИК РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА

Аннотация
В статье рассмотрено формирование личности воспитателя детей дошкольного возраста как источник развития личности ребенка на основе человекоцентристского и детоцентристского подходов. Освещены особенности данных подходов при современном формирования личности дошкольника. Определена основная задача в процессе профессионального становления будущих воспитателей детей дошкольного возраста во время профессиональной подготовки. Выделены показатели личностного роста будущего воспитателя.
Ключевые слова: человекоцентристский подход, детоцентристский подход, будущие воспитатели детей дошкольного возраста.

Kharkivska A.I.
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

FORMATION OF THE PERSONALITY OF THE CHILDREN OF PRESCHOOL AGE – THE SOURCE OF DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY OF THE CHILD

Summary
The article deals with the formation of the personality of the teacher of preschool children as a source of development of the child's personality on the basis of human centered and child-centered approaches. The peculiarities of these approaches during modern formation of human personality are highlighted. The peculiarities of formation of the professional component of the personality of future teachers of preschool children during the professional training are determined. The indicators of personal growth of the future educator are highlighted.
Keywords: human center approach, child center approach, future educators of pre-school children.

УДК 519.8

РОЗВИТОК У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ УМІНЬ КОМПЛЕКСНОГО ПЛАНУВАННЯ ТА КОНКРЕТИЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ УРОКУ ПРИ РОЗВ'ЯЗУВАННІ ПРИКЛАДНИХ ЗАДАЧ

Храпай О.І., Бурчак С.О.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті розглянуто розвиток у майбутніх учителів математики умінь комплексного планування та конкретизації цілей уроку при розв'язуванні прикладних задач з курсу елементарна математика. Наведено приклади їх застосування. Застосовано використання методик, які формують теоретичні знання, спеціальні уміння та навики для розв'язування прикладних задач. Наведено особливості розв'язування прикладних задач, взятих із реального життя. Планування послідовності вивчення прикладних задач за темами. Розглянуто аспекти конкретизації цілей підчас вивчення нового матеріалу.

Ключові слова: комплексне планування, ціль уроку, навчальна дисципліна, елементарна математика, методична підготовка, майбутній вчитель математики, шкільний курс математики, вміння і навички форми організації навчання, методи навчання, прикладні задачі.

Постановка проблеми Відомо, що в будь-якій діяльності головним є планування робочого процесу та правильна постановка цілей. Комплексне планування в процесі навчання, виховання та розвитку школярів випливає із першого принципу дидактики и являється важливим способом оптимізації процесу навчання, так як дозволяє вирішити не одну, а декілька навчально – виховних задач. Крім того аналіз практики роботи вчителів показує, що багато з них не можуть бачити єдності задач навчання, виховання та розвитку учнів, які необхідно вирішити під час уроку. Молодий вчитель повинен зрозуміти, що лише тоді урок буде повноцінним, коли він самостійно розробить його методичне забезпечення, спланує та продумає всі моменти навчання. Для цього необхідно постійно займатись самоосвітою, як в царині математики так і в методиці викладання, виховному процесі, психології розвитку школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку А. І. Щербакова у навчанні найбільш важливою є інформаційна функція, яка базується на глибокому і вільному володінні навчальним матеріалом, методами і прийомами його викладання. В. Л. Ортинський у своїй праці засвідчує, що вчитель може змістовно подати матеріал на уроці лише тоді, коли урок ретельно спланований, проаналізований, попередньо розв'язані всі задачі та приклади, продумана постановка цілі, мети та вкінці уроку підведені підсумки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування теоретичних знань, спеціальних умінь та навиків характерних для комплексного планування та постановки цілей уроку. Планування повинне бути послідовним та націленим на досягнення мети, тобто навчанню учнів прикладних математичних задач Формування теоретичних знань передбачає вивчення підчас уроку певної теорії, законів, основних понять, наукових фактів, потім теорія закріплюється розв'язуванням задач та підведенням підсумків [1].

Виклад основного матеріалу. Вивчивши та закріпивши теоретичні знання можна переходити до практики. Математика це та наука, для якої головне максимально напрацювати навики розв'язування прикладів, вправ, задач. А прикладна математика цікава ще й тим, що ці приклади та задачі є реалістичними – взятими з життя – тому вони є цікавими для учнів, а цікавість, як відомо завжди забезпечує високу працездатність та прагнення до пізнання нового прогресивного, складнішого.

Наприклад повертаючись до комбінаторики та імовірностей це будуть теми такі як комбінаторні задачі, біном Ньютона, використання формул комбінаторики для обчислення імовірностей подій, теорема додавання імовірностей несумісних подій, теорема множення імовірностей незалежних подій, імовірність здійснення принаймні однієї з незалежних подій, незалежні випробування, схема Бернуллі.

Педагогу необхідно ретельно опрацювати зміст матеріалу підручника, щоб визначити послідовність розв'язання задач від елементарних до складних, визначитись із додатковими задачами із інших посібників, скористатись рекомендаціями навчальних посібників, щоб виділити ті завдання, які будуть особливо цікавими, пізнавальними та запам'ятаються учням, цим самим утворять ефект довготривалого фіксування матеріалу в пам'яті. Так, подібні теми особливо успішно показують перехід кількісних змін в якісні. Це стосується формування світогляду ідей об'єктивності, зв'язку теорії з практикою, безперервності процесу пізнання, виховання усвідомлення важливості навчальної дисципліни, організованості, відповідальності під час навчання, логічному мисленню, культурі спілкування, вмінню працювати з книгою, естетиці навчальної праці.

Щоб молодий вчитель цілісно уявляв коло задач розвитку школярів в процесі навчання, необхідно мати на увазі, що особистість в психологічному плані характеризується взаємодією чотирьох основних сфер – інтелектуальної, вольової, емоційної та мотиваційної. Ось чому, плануючи розвиваючий вплив навчання, необхідно враховувати розвиток інтелекту, волі, емоцій та мотивів. Один з уроків може інтенсивно розвивати мислення, навики навчально – пізнавальної роботи. Зміст другого уроку, якщо він присвячений розв'язанню вправ, дозволяє впливати

на розвиток наполегливості та вміння долати труднощі [4].

Комплексне планування цілей і задач навчання, виховання та розвитку учнів ні в якому разі не означає нагромадження задач на одному занятті, щоб їх не можливо було реально виконати на протязі уроку чи «пари».

Важливим недоліком планування цілей уроків, як доводить практика, є слабке врахування особливостей класу, а також не вміння молодими педагогами виділяти основне, найважливіше в темі, що вивчається. Разом з тим виділення основного під час навчання являється важливим методом оптимізації всього процесу навчання. Це означає, що такі вміння потрібно розвивати в молодих учителів. При цьому потрібно знати, що конкретизація цілей можлива при врахуванні вікових особливостей учня; особливостей школярів даного класу; специфіці окремих груп, які є в класі, місці уроку в даній темі та в розкладі робочого дня.

Отож алгоритм дії педагога по плануванню уроку буде таким:

– Ознайомлення з колом завдань, щодо навчання, виховання розвитку при вивченні теми та дисципліни в цілому.

– Конкретизація завдань вивчення теми з урахуванням вікових та інших особливостей учнів класу, їх навчальної підготовки, вихованості та розвитку.

– Виділення головних завдань навчання, виховання та розвитку учнів.

– Визначення над «задач» уроку [3].

Важливе значення необхідно надавати конкретизації цілей уроку на основі вивчення особливостей школярів конкретного класу.

Як відомо один учитель прикладає багато зусиль на уроках, а бажаного ефекту не досягає. Інший же отримує бажаний результат начебто без особливих зусиль, так як його навчально – виховний процес знаходиться в гармонії з особливостями учнів класу, враховує їх сильні та слабкі сторони, інтереси, тощо. Для того, щоб цього досягти потрібно глибоко вивчити особливості своїх учнів, знати типові риси цього класного колективу, а також реальні навчальні можливості кожного учня.

Сучасний процес навчання орієнтований на особливість кожного учня, особливість класу, що в максимально можливій степені забезпечує реалізацію ідеї оптимізації навчання.

Для того, щоб вчителі краще змогли вивчити своїх учнів, вони повинні разом з психологом розібратись та з'ясувати риси характеру учнів, а також вміння та навики, які активно впливають на ефективність навчання.

Аналіз особливостей учня:

– Особливості характеру.

– Соціальна адаптованість та вихованість.

– Відношення до навчання.

– Сформованість навиків навчально – пізнавальної діяльності.

– Фізичний розвиток.

– Виховний вплив сім'ї.

Аналіз особливостей класу:

– Відношення учнів до навчання та до конкретного предмету.

– Усвідомлення необхідності навчальної дисципліни.

– Навчальна підготовленість класу з даного предмету.

– Темп навчальної роботи класу.

– Підготовленість учнів до самостійної роботи в процесі навчання. Суспільна активність класу [3].

Підготовку до професійної діяльності треба розглядати у контексті розвитку особистості. В зв'язку з цим основу формування готовності до професійної діяльності розглядають не тільки як розвиток операційно-технічних умінь та навичок, а й такий визначальний параметр готовності як комплексна здібність. Комплексна здібність розглядається як утворення, що складається з мотиваційної (схильність до певної діяльності) та інструментальної (інтелектуальні і емоційні механізми регуляції діяльності) сторін.

Про сформовану готовність можна говорити лише за умови розвинутості у суб'єкта емоційного ставлення, вміння адаптувати свою поведінку відповідно до ситуацій, що виникають, вміння будувати процес спілкування, сформованості таких педагогічних здібностей як мислення, уявлення, спостережливість, комунікативних умінь і широкого набору професійно значущих властивостей: емоційної стабільності, самоконтролю, щирості, доброти, наполегливості і т. д.

При вивченні професійної діяльності треба враховувати:

1) закономірні зв'язки між діяльністю індивіда і діяльністю суспільства. Ці зв'язки розкриваються загальною соціологією через знання про закони розвитку суспільства, знання про механізм дій і форм прояву цих законів в діяльності особистостей і соціальних груп [4].

2) закономірності і тенденції формування і зміни професійної напрямленості суб'єкта праці і фактори, що їх визначають: інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, особистісні установки, воля і т. д.

Закономірності формування і зміни психічних процесів: сприймання, увага, пам'ять, мислення і т. д.

3) Індивідуально-типологічна своєрідність і його прояви в поведінці людини.

4) Вивченням явищ 1–4 займається загальна психологія і диференціальна психологія.

5) Функціональні можливості організму суб'єкта праці

Регулятором поведінки людини в діяльності є суб'єктивне відображення людиною заданої об'єктивної реальності. Для психології найбільш важливим є вивчення характеру, форм і динаміки цього відображення, і факторів, які обумовлюють конкретні типи відображення в конкретній діяльності. Можна виділити 2 групи таких факторів: об'єктивні і свідоме застосування знарядь і засобів досягнення професійних цілей. Наявність цієї ознаки залежить від: рівня теоретичної підготовки, рівня сформованості професійних умінь і навичок, адекватності емоційних проявів відповідно рівню професійної готовності суб'єкта праці [4].

Усвідомлення міжособистісних відносин. (глибина знань і розуміння суб'єктом праці внеску інших людей в створення тих матеріальних і духовних цінностей, які він використовує в своїй професійній діяльності).

Отже, взаємозв'язок мотиваційних, когнітивних, операторних і афективних компонентів діяльності суб'єкта праці зумовлений його соціаль-

ними установками, професійною напрямленістю і підготовленістю та індивідуально-типологічними особливостями.

Розвиваюча функція відображає єдність навчання, виховання і розвитку і забезпечує управління основними компонентами діяльності учня (мислительний, емоційний, вольовий та ін. компоненти).

Орієнтаційна функція формує в учнів ідеї і ідеали, мотиви поведінки і соціальні дії. Мобілізаційна функція активізує знання і життєвий досвід для формування у них пізнавальної самостійності. Вчитель повинен мати науковий підхід до педагогічних явищ, вміти висунути гіпотезу і т. д., тобто бути творцем, в певній мірі дослідником. Це забезпечує дослідницька функція [2].

В своїй професійній діяльності вчителю приходиться вибирати і компонувати навчальний матеріал відповідно віковим особливостям і можливостям учня, планувати і будувати педагогічний процес; планувати структуру своїх дій і дій учня; створювати (проектувати) навчально-матеріальну базу для проведення навчально-виховних дій. З названими діями зв'язана конструктивна функція педагогічної діяльності.

Організаторська функція полягає у включенні учнів до різного виду діяльності, організації класу, учнівського колективу і т. д. Комунікативна функція означає співпрацю і спілкування з іншими людьми: учнями, батьками, іншими вчителями.

Названі функції не можуть здійснюватися окремо, кожна сама по собі. Вони утворюють тісний зв'язок і є основою професійної діяльності.

Висновки і пропозиції. Щоб молодий педагог вдало міг проводити процес навчання він повинен володіти досконало не лише матеріалом дисципліни, що викладає, а й досконало знати клас з яким працює. Це можливо завдяки тісній співпраці з класним керівником, психологом іншими вчителями. На допомогу молодим фахівцям повинні прийти адміністрація школи, директор та завуч, ставлячи перед педагогічним колективом цілі навчально – виховної роботи та взаємодопомоги у нелегкому процесі навчання.

Список літератури:

1. Гунда Г.В. Інновації у підготовці фахівців в умовах класичного університету. Ужгород, УжДУ, 2000. 183 с.
2. Кугай Н.В. Методологічні знання майбутнього вчителя математики: монографія. Харків: ФОП Панов А.М., 2017. 336 с.
3. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
4. Практичне заняття. Педагогіка. Світ енциклопедій. URL: http://gx3000.ru/pedagogika/praktichne-zanjattja.html (дата звернення: 19.03.2017).

Храпай О.И., Бурчак С.А.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

РАЗВИТИЕ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ УМЕНИЙ КОМПЛЕКСНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И КОНКРЕТИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ УРОКА ПРИ РЕШЕНИИ ПРИКЛАДНЫХ ЗАДАЧ

Аннотация
В статье рассмотрено развитие у будущих учителей математики умений комплексного планирования и конкретизации целей урока при решении прикладных задач из курса элементарная математика. Приведены примеры их приложения. Применены использования методик, которые формируют теоретические знания, специальные умения и навыки для решения прикладных задач. Приведены особенности решения прикладных задач, взятых из реальной жизни. Планирование последовательности изучения прикладных задач за темами. Рассмотрены аспекты конкретизации целей во время изучения нового материала.
Ключевые слова: комплексное планирование, цель урока, учебная дисциплина, элементарная математика, методическая подготовка, будущий учитель математики, школьный курс математики, умения и навыка формы организации учебы, методы учебы, прикладные задачи.

Khrapay O.I., Burchak S.O.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

DEVELOPMENT OF THE FUTURE TEACHERS OF THE MATHEMATICS OF THE CHANGES OF COMPLEX PLANNING AND CONCERNING THE GOALS OF THE LESSON WHILE SOLVING THE APPLIED PROBLEMS

Summary
The article considers the development in the future teachers of mathematics of the skills of integrated planning and concretization of the objectives of the lesson in solving applied problems from the course of elementary mathematics. Examples of their application are given. The use of techniques that form theoretical knowledge, special skills and skills for solving applied problems is applied. The features of solving applied problems taken from real life are given. Planning the sequence of studying applied problems behind topics. The aspects of target specification during the study of the new material are considered.
Keywords: integrated planning, the purpose of the lesson, the academic discipline, elementary mathematics, methodical preparation, the future mathematics teacher, the school course of mathematics, the skills and skill of the form of organization of studies, methods of study, applied tasks.

УДК 378.147:54

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ХІМІЇ ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧОГО ВІДДІЛЕННЯ

Часова Е.В., Демчишина О.В.
Криворізький національний університет

В статті розглянуто основні проблеми навчання слухачів-іноземців на підготовчому відділенні вищого навчального закладу. З'ясовано деякі чинники, що впливають на успішність навчання. Розглянуто методи викладання дисципліни «Хімія» на підготовчому відділенні для іноземних слухачів. Запропоновано використання гібридного підходу в освітньому процесі. Встановлена роль викладача в цьому процесі.
Ключові слова: підготовче відділення, слухачі, іноземці, навчальний процес, хімія.

Постановка проблеми. Незважаючи на складну ситуацію в країні останнім часом, Україна як і раніше залишається привабливою для отримання вищої освіти громадянами інших країн.

Мотивації для приїзду іноземців різні:

1) менші матеріальні витрати ніж у країнах Європи;

2) задовільна якість загальноосвітніх послуг в Україні;

3) позитивні відгуки друзів та близьких, які отримували вищу освіту в Україні раніше;

4) близькість систем освіти, яка склалась ще з часів СРСР (наприклад, В'єтнам, Китай);

5) політична ситуація в країнах, звідки приїхали слухачі.

Мета статті – проаналізувати основні аспекти навчання іноземців в іншомовних вищих навчальних закладах. Вказати проблеми, з якими стикаються іноземні студенти, опинившись в іншій країні та шляхи їх вирішення. З'ясувати чинники, що впливають на успішність навчального процесу. Показати важливість адаптованого ефективного навчально-методичного забезпечення, спрямованого на добре засвоєння азів хімії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі специфіки навчання іноземних студентів на підготовчому відділенні вищих навчальних закладів за останні роки присвячено багато робіт: праці вчених В. Большакової, Л. Борзової, Є. Борисової, О. Гаршина, О. Капустіна, К. Ізотової, А. Каліновського, Г. Китайгородської, В. Костомарова, Г. Кутузової, О. Мітрофанової та ін. Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що викладання природничих наук, формування знань, адаптація студентів-іноземців підготовчого факультету до навчання залишається актуальною [1–4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Іноземні слухачі стикаються з певними труднощами, опинившись у далечині від дому. Для багатьох це стрес. З перших днів іноземні слухачі опиняються в незвичному для них соціо-культурному та мовному середовищі. За допомогою викладачів вони повинні адаптуватися за малий час.

Мовний бар'єр – ще одна з проблем для іноземних слухачів. Методики викладання української та російської мов, якими володіють викладачі українських Вищів дозволяють у найкоротші строки подолати і цю проблему, навіть, якщо іноземні громадяни приїздять з нульовою мовною підготовкою.

Мовні труднощі і, взагалі, процес навчання потребує багатогодинної *самостійної роботи* кожного студента. Відсутність навичок самостійної роботи – це ще одна проблема. Але ця про-

блема не тільки іноземних студентів, а і українських студентів теж.

Мета викладання дисципліни «Хімія» на підготовчому відділенні для іноземних слухачів – це підготувати їх до навчання хімії в Вищах України. Робота з іноземними слухачами має свої особливості, і доволі сильно відрізняється від роботи з українськими студентами.

Перш за все, це *різна шкільна підготовка*. Не можна казати, що вона завжди погана, але вона *різна*. Слухачі в групах можуть бути різного віку, а тому буває так, що вони закінчили не тільки школи, коледжі, ліцеї, але і самі вже є викладачами. Це не обов'язково викладання хімії, а, наприклад, якоїсь технічної дисципліни. Необхідно враховувати *країну*, з якої приїхали іноземні слухачі, їх *ментальність віросповідання*. В цих питаннях викладач повинен проявляти особливу повагу, делікатність. Іноді, в групі можуть виникнути конфлікти з цього приводу, якщо групи з різних країн, з різним віросповіданням.

Поважне ставлення до слухачів, його країни – це одна з складових доброго контакту між викладачем і слухачем. Без такого особистісного контакту засвоєння знань з предмету стає більш важким. Різна підготовка з предмету, різний рівень засвоєння української або російської мови призводить до того, що процес навчання в заданому темпі може бути затягнутим. Іноді на вивчення теми витрачається в 1,5–2 рази більше часу, чим заплановано робочою програмою та учбовим планом.

Рівень знань української або російської мови визначає рівень успішності в отриманні якісної освіти іноземними слухачами. Тому викладачі-предметники працюють у тісному контакті з викладачами мови [5]. Хімія має свою специфічну термінологію та символи, які дозволяють розуміти один одного вченим, студентам, викладачам різних країн. Зовсім незайвим буде контакт між викладачами не тільки мови та хімії, а і між різними предметами, наприклад: «хімія»-«фізика», «хімія»-«біологія», для того, щоб скорегувати визначення понять, формулювання законів, символів [6].

Під час занять з хімії важливо показувати також міжпредметні зв'язки. Наприклад, в темі «Хімічні реакції. Типи хімічних реакцій» можна вказати на різницю хімічних та фізичних явищ. Опис біологічної ролі таких елементів, як: калій, натрій, кальцій, гідроген, карбон в житті живих організмів, виконує однозначно функцію реалізації міжпредметних зв'язків (в даному випадку між хімією і біологією, котра також вивчається іноземними слухачами).

Задача викладачів з хімії підготовчого відділення полягає в тому, щоб навчити іноземних слухачів вільно володіти хімічною термінологією, розуміти викладання матеріалу, як у письмовій так і в усній формах; вміти формулювати питання і давати відповіді.

Після завершення підготовчого відділення іноземний слухач повинен почати навчання на I курсі в групах з українськими студентами, де викладач орієнтується на весь потік, а не на одного-двох іноземних студентів.

Тому, викладачі з хімії нашого ВНЗ звертають особливу увагу на розвиток у слухачів підготовчого відділення мовної діяльності. Слухач повинен добре читати, розуміти, переказувати тексти з хімії, відповідати на питання. Теоретичного фундаментального матеріалу викладається мінімум, але так, щоб у подальшому, ставши студентом українського ВНЗ, слухач міг би успішно навчатися.

Одна з важливих і необхідних складових процесу навчання є учбово-методичний комплект, який може включати різні компоненти. Ми включили в нього учбовий посібник, словник хімічної термінології, робочі зошити, методичні розробки до самостійної роботи. Учбовий посібник складено таким чином, що спочатку кожної теми наводяться ключові слова та словосполучення, речові конструкції. У кінці кожної теми приводяться питання до самоконтролю і домашнє завдання. До кожної теми додається словник на 5 мовах (української, російської, французької, англійської, арабської).

Учбовий посібник складено за безпосередньої участі викладачів мови. Окремо слухачам видається словник хімічних термінів українсько-англійський або російсько-англійський, який включає більш обширну термінологію.

Робочі зошити складені для практичних та лабораторних робіт. Тому, що хімія – це наука теоретико-експериментальна, і слухач повинен мати уявлення про властивості речовин, хімічні реакції.

Тому, важливо, щоб слухач мав можливість зробити досліди власноруч і зробити висновки. Робочий зошит дозволяє прискорити, як теоретичну так і лабораторну роботу, тому, що завдання, або лабораторні досліди, вже записані. Слухачеві залишається лише заповнити залишені пусті рядки рівняннями реакцій та спостереженнями. Кількість аудиторних годин значно скоротилась, тому деякі теми винесені за межі аудиторних на самостійну роботу. Досвід показує, що більш результативною все ж є самостійна робота під керівництвом викладача.

Тому, наші викладачі теми які відносяться до самостійної роботи, видають слухачам в електронному вигляді. Потім, перевіривши, можна вказати на помилки як в online режимі, так і під час особистої зустрічі.

Контроль знань – важлива складова процесу навчання. Необхідно постійно, на кожному занятті оцінювати роботу студента, при цьому враховувати всі складові: відвідування і активність під час занять, якість виконання самостійної роботи та домашніх завдань, оцінка за контрольні роботи. Це дає можливість більш об'єктивно оцінити роботу слухача впродовж семестру і не викличе питань зі сторони слухача в адекватності оцінки.

Форми і методи навчання постійно змінюються. На наш погляд у випадку навчання іноземних слухачів хімії найбільш відповідними є «змішана» або «гібридна» форма навчання, яка включає як традиційні підходи, так і сучасні-електронні, дистанційні та мобільні. Обов'язково під контролем викладача.

Висновки. Особистість викладача, його вміння створювати атмосферу зацікавленості, співпраці викладача і студента, комфортну для навчання, відіграє важливу роль. Тому що дружнє і безпечне середовище навчання і проживання на відстані від дому – це один із важливих факторів які є визначними для вибору України – як країни отримання якісної освіти.

Список літератури:

1. Кузьменко Н. Е. О некоторых проблемах реформирования общего и высшего химического образования в России / Н. Е. Кузьменко, О. Н. Рыжова, В. В. Лунин. // Современные тенденции развития химического образования. – Кишинэу: Univers Pedagogic. – 2005. – 136 с.
2. Макарова Л. Л. Совершенствование химического образования как важная составляющая концепции модернизации высшего образования / Л. Л. Макарова, О. А. Овечкина. // Вестник Удмуртского университета, серия «Психология и педагогика». – 2008. – № 9. – С. 53–58.
3. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: курс лекцій: [навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр»] / [Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої]. – К.: Ленвіт, 2011. – 344 с
4. Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства // Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання підсумкової колегії Міністерства освіти і науки, 1–2 березня 2007 року. – Київ. – 2007. – 96 с.
5. Борзова Л. Д. Учебные пособия по химии для иностранных студентов / Л. Д. Борзова, Н. К. Черникова, В. В. Якушев // Международное сотрудничество в образовании. – 2004. – Ч. 2. – С. 250–251.
6. Литвиненко В. А., Клибус Г. Х., Капустян А. И. Химия: Для иностранных студентов подфаков вузов / В. А. Литвиненко, Г. Х. Клибус, А. И. Капустян. – К.: Вища шк. – 1995. – Ч. 1. – 100 с.

Часова Э.В., Демчишина О.В.
Криворожский национальный университет

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ХИМИИ ИННОСТРАННЫХ СЛУШАТЕЛЕЙ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ОТДЕЛЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены основные проблемы обучения слушателей-иностранцев на подготовительном отделении высшего учебного заведения. Выяснено некоторые факторы, влияющие на успеваемость обучения. Рассмотрены методы преподавания дисциплины «Химия» на подготовительном отделении для иностранных слушателей. Предложено использование гибридного подхода в образовательном процессе. Установлена роль преподавателя в этом процессе.
Ключевые слова: подготовительное отделение, слушатели, иностранцы, учебный процесс, химия.

Chasova E.V., Demchyshyna O.V.
Kryvyi Rih National University

THE PECULIARITIES OF TEACHING CHEMISTRY TO PRE-GRADUATE FOREIGN STUDENTS

Summary
The article explores main aspects of teaching pre-graduate foreign students of higher educational institution. The article determines specific factors affecting academic progress. It also overviews techniques of «Chemistry» teaching to foreign students at the pre-graduate level. The article offers a hybrid approach to teaching. As well, it identifies a teacher's role in this process.
Keywords: pre-graduate level, students, foreigners, educational process, chemistry.

УДК 378.147:004

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ НА ОСНОВІ КОЗН

Шевчук Б.В.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Сучасні процеси інформатизації освіти вимагають більш широкого використання інформаційних технологій у процесі підготовки майбутніх інженерів-педагогів. Одним із засобів практичної реалізації інформатизації є використання комп'ютерно орієнтованих засобів навчання у підготовці майбутніх спеціалістів. У статті розглядається сучасні підходи до організації процесу підготовки фахівців інженерно-педагогічного профілю на основі комп'ютерно орієнтованих засобів навчання. Вказуються переваги використання в навчальному процесі електронних навчально-методичних комплексів для якісного забезпечення та здійснення навчального процесу. Адже використання електронних навчально-методичних комплексів забезпечує гармонійний розвиток студентів, їхнє просування у навчанні за власним графіком з урахуванням індивідуальних можливостей, здійснення неперервної освіти та самоосвіти.
Ключові слова: освітній процес, інженерно-педагогічна освіта, комп'ютерно орієнтовані засоби навчання, система підготовки.

Постановка проблеми. Модернізація системи вищої освіти в Україні характеризується поєднанням традицій, що склалися у вітчизняній вищій школі, з новими ідеями, що пов'язані із входженням України у європейський та світовий освітній простір. Інтеграція вищої школи України до загальноєвропейського освітнього простору пов'язана з проблемами, розв'язання яких бачиться у реформуванні системи підготовки кадрів згідно з міжнародними вимогами. В умовах зростання обсягів інформації з різних галузей науки, техніки та технології, кардинальних змін у соціальній сфері, висунення високих професійних вимог до майбутніх інженерів-педагогів необхідно інтенсифікувати процес навчання, створити умови для підготовки висококваліфікованих інженерно-педагогічних кадрів, використовуючи новітні технології і методики навчання.

Глобальне розширення інформаційного потенціалу призвело до реорганізації освіти й забезпечення нового рівня якості підготовки спеціалістів та формування гнучкої системи підготовки робочих кадрів із швидкою орієнтацією до умов професійної діяльності, що швидко змінюються [9].

Перехід до нових інформаційних технологій навчання, створення умов для їх розробки, апробації та впровадження, пошуку педагогічно обґрунтованого поєднання нового з традиційним – досить складна задача і потребує вирішення цілого комплексу проблем:

– розробка єдиних науково-методичних підходів до вирішення задач інформатизації навчання;

– підготовка педагогічних кадрів до освоєння засобів інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження у навчальний процес;

– підготовка студентів до використання сучасних засобів навчально-пізнавальної діяльності та отримання знань;

– розробка частинних методик використання сучасних інформаційних технологій навчання у навчальному процесі [5, с. 105].

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблемі обґрунтування змісту й організаційних форм підготовки викладачів спеціальних дисциплін та інструкторів виробничого навчання постійно приділяли увагу І. Анкудінов, С. Барбашов, С. Гайсинович, І. Каїров, С. Купідонов та ін. Дослідженню питань, пов'язаних зі змістом, шляхами, формами професійної підготовки фахівців, присвячені праці С. Артюха, С. Батишева, Г. Васяновича, В. Гриньової, Г. Зборовського, Е. Зеєра, Р. Карпової, О. Коберника, О. Коваленко, В. Ложкіної, П. Лузана, В. Манько, Н. Ничкало, А. Пастухова, О. Пєхоти, Г. Пономарьової, О. Романовського та ін.; психологічні проблеми відображені в працях Н. Кузьміної, Т. Кудрявцева, І. Лобача та ін.

Дослідженню проблем, пов'язаних з використанням інформаційних і комунікаційних технологій на сучасному етапі організації освітнього процесу, присвячено праці багатьох зарубіжних (Г. Рейнгольд, Е. Венгер, І. Захарова, К. Свон; М. В. Моісеєва, Є. С. Полат, Н. Ф. Тализіна, А. В. Хуторський, Н. С. Чураєва), і вітчизняних учених (В. П. Беспалько, В. Ю. Биков, В. І. Гриценко, О. М. Довгялло, М. І. Жалдак, М. З. Згуровський, С. П. Кудрявцев, В. Б. Лаврінець, Г. Ю. Маклаков, Ю. І. Машбиць, О. В. Співаковський, О. М. Спірін, С. М. Яшанов та багато інших).

Праці названих вище авторів сприяли накопиченню і систематизації знань, узагальненню досвіду практичної підготовки студентів. Проте в них недостатньо висвітлено проблеми організації освітнього процесу підготовки майбутніх інженерів-педагогів на основі комп'ютерно орієнтованих засобів навчання.

Мета статті полягає саме у висвітленні ідеї організації навчання студентів педагогічно-індустріальних спеціальностей з використанням електронних навчально-методичних комплексів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні пошук шляхів підвищення якості і ефективності інформатичної підготовки сучасного фахівця в умовах інформатизації освіти здійснюється як у сфері вивчення передового педагогічного досвіду так і у сфері створення нових педагогічних інформаційних технологій, з опорою на інтенсивні методики, направлені на підвищення ефективності навчального процесу [10, с. 189]. Розглядаючи введення засобів сучасних ІКТ у процес підготовки студентів на різних етапах навчання та створення сприятливого інформаційного се-

редовища для розвитку пошуково-творчих здібностей майбутніх інженерів-педагогів в галузі ІКТ у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності, ми спирались на положення «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки», в якій сказано, що пріоритетним завданням розвитку освіти на сьогоднішній день є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, використання яких забезпечує удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Вирішуватися це має такими шляхами:

– створенням інформаційної системи підтримки освітнього процесу, спрямованої на реалізацію її основних функцій;

– стовідсотковим забезпеченням навчальними комп'ютерними комплексами навчальних закладів державної форми власності;

– створенням електронних підручників та енциклопедій навчального призначення, електронних середовищ навчання;

– через розвиток мережі електронних бібліотек на всіх рівнях освіти;

– забезпеченням навчально-виховного процесу засобами ІКТ та можливістю доступу закладів освіти до світових інформаційних ресурсів;

– створенням системи інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері управління навчальними закладами, інформаційно-технологічного забезпечення моніторингу освіти тощо [7, с. 23].

А.Л. Жуковська в своїй роботі обґрунтувала необхідність застосування комп'ютерних технологій як допоміжного засобу навчання, що підвищує навчальну активність студента. Вона вважає, що головним для майбутнього фахівця в сучасному інформаційному середовищі є подальше використання комп'ютерних технологій як методів та інструментів майбутньої педагогічної діяльності для розв'язання задач предметної галузі [3].

О.М. Торубара вважає що у процесі використання комп'ютера в навчальному процесі виникають наступні психолого-педагогічні проблеми:

– комп'ютер підвищує активність роботи студента, збуджує інтерес до навчання;

– індивідуальна робота з комп'ютером сприяє розвитку самостійності;

– спілкування з комп'ютером привчає до точності, акуратності, послідовності дій;

– робота з комп'ютером сприяє розвитку здатності до аналізу та узагальнення;

– комп'ютер полегшує засвоєння абстракцій, дозволяючи представити їх конкретними [9].

На сьогоднішній день спостерігається стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, який сприяє появі інтерактивного навчання. Інтерактивне навчання – це навчання в процесі спілкування, взаємодії студентів один з одним, із засобами навчання та навчальним середовищем. Такий вид навчання передбачає спілкування, комунікації, коли сама навчально-комунікаційна діяльність перетворюється в засіб навчання [6, с. 156].

Стрімке збільшення обсягу знань і частота зміни технологій вплинули на темп, форму та зміст розвитку навчальних середовищ. Запорукою якісного функціонування навчального середовища є його інтелектуальна складова, результат актуалізації процесів педагогічного проектування як бази для подальших успіхів реалізації процесуальних моделей.

З погляду навчальних середовищ, соціальні мережі і відповідні технології мають значний потенціал для реалізації навчання як соціального процесу, сприяючи взаємодії та обміну думками, обміну результатами та їх обговорення.

Педагогічно виважене і обґрунтоване теоретично і експериментально використання в навчальному процесі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в гармонійному поєднанні з науково-методичними надбаннями минулого дає можливість вже в середніх загальноосвітніх навчальних закладах сформувати знання, що лежать в основі багатьох сучасних, пов'язаних із новими інформаційними і виробничими технологіями, професій. Доцільне використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі дає можливість розкрити значний гуманітарний потенціал природничих дисциплін, пов'язаний з формуванням наукового світогляду, розвитком аналітичного і творчого мислення, суспільної свідомості і свідомого ставлення до навколишнього світу [2, с. 3].

У процесі впровадження засобів сучасних ІКТ у процес підготовки студентів на різних етапах навчання вважаємо за доцільне використати засоби сучасних ІКТ (ноутбуки, нетбуки, планшети, смартфони, портативні ПК тощо). Використання відеоуроків і тренажерів у процесі підготовки майбутніх інженерів-педагогів потребує від викладача вміння їх використовувати і знання дидактичних можливостей використання. Отже, перелічені вище засоби навчання є ефективним елементом управління пізнавальною діяльністю студентів у руках лише досвідченого педагога, який вміє використовувати дидактичний матеріал на різних етапах заняття, залежно від його структури і типу:

– як елемент активізації навчально-пізнавальної активності студента – під час мотивації вивчення нового матеріалу;

– як складова формування нових знань – під час пояснення нового матеріалу;

– як елемент повторення вивченого на занятті – під час закріплення вивченого матеріалу та узагальнення знань;

– як перевірочно-оціночна складова підготовки інженера-педагога – для визначення рівня знань.

Нові інформаційні технології навчання значно впливають на зміст навчання. Це насамперед проявляється в тому, що вони по-новому ставлять питання про доступність знань: багато з того, що раніше вважалось доступним лише фахівцю, сьогодні в принципі можна зробити доступним і студенту. На думку Ю. І. Машбиця, використання комп'ютерно орієнтованих засобів навчання надає можливість значно розширити і поглибити зміст навчання, зробити його доступним для всіх. Це досягається завдяки:

– колосальним можливостям комп'ютера в наочному поданні змісту, поєднанню різних модальностей подання інформації;

– наданню студентам можливості користуватися значним обсягом інформації;

– використанню комп'ютерних засобів, що реалізують ідеї штучного інтелекту, зокрема експертних систем, і дозволяють забезпечити глибше засвоєння і декларативних, і процедурних знань як прямого (а не побічного) продукту навчання;

– широкому використанню ігрових форм навчання [8, с. 35].

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання дозволяють будувати процес навчання таким чином, що:

– у зміст навчання включається вивчення стратегії розв'язання задач, в тому числі і творчих;

– забезпечується засвоєння учнем своєї власної траєкторії діяльності;

– зміст професійного навчання будується з урахуванням реальних виробничих процесів [8, с. 35].

Ці можливості виявляються особливо чітко при використанні у підготовці студентів електронних навчально-методичних комплексів.

Використання електронних навчально-методичних комплексів у навчанні призвело до суттєвих змін методів і організаційних форм навчання. Це має місце передусім завдяки тому, що електронні навчально-методичні комплекси мають невичерпні можливості візуалізації не лише об'єктів, що вивчаються, а й ходу міркування. Особливо великі можливості виявляються у розкритті способу оперування об'єктами, що вивчаються, а також в наочному поданні інтелектуальних засобів – гіпотез, прийомів аналізу умови, контролю за діями тощо.

Таким чином використання комп'ютерно орієнтованих засобів навчання дозволяє забезпечити включення студента в процес міркування, що його моделює комп'ютер, завдяки чому процес засвоєння нових знань здійснюється в умовах спілкування. Такий процес навчання має великі можливості по стимулюванню внутрішнього діалогу студента та по варіюванню рівня детермінації управління навчальною діяльністю. При організації такого навчання доцільно використовувати дані різного типу, надаючи студентові змогу користування будь-яким довідниковим і ілюстративним матеріалом

Застосовуючи комп'ютерно орієнтовані засоби навчання можна успішно використовуючи різні способи для управління навчальною діяльністю.

В.В. Кабак в своїй роботі розглядає організаційно-педагогічні умови, які мають ефективний вплив на формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до використання комп'ютерних технологій у вищому технічному навчальному закладі. Це:

– підвищення мотивації до професійної діяльності та формування професійно-ціннісних орієнтацій;

– введення засобів сучасних комп'ютерних технологій у процес підготовки студентів на різних етапах заняття як обов'язкового компонента підготовки висококваліфікованого фахівця;

– створення сприятливого інформаційного середовища для розвитку пошуково-творчих здібностей майбутніх інженерів-педагогів у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності;

– підвищення педагогічної компетентності викладачів спеціальних технічних дисциплін, де використання комп'ютерних технологій носить домінуючий характер [4, с. 389].

Набуття високого рівня педагогічної майстерності – процес тривалий і складний. З огляду на це, неабияке значення для професіональної підготовки майбутніх фахівців має використання поряд з традиційними методами навчання нових інноваційних, які б були ефективнішими при поданні і засвоєнні того чи іншого виду матеріалу.

Процес оволодіння обраною спеціальністю, відповідно до навчальної програми, розпочинається з вивчення циклу дисциплін загальної підготовки і циклу дисциплін професійної та практичної підготовки. Інформаційна підготовка сучасного інженера-педагога значною мірою залежить від володіння ним поряд з психолого-педагогічними, інженерно-технічними знаннями, знаннями та умінням використовувати сучасні інформаційні засоби й у тому числі КОЗН.

Переклад змісту професійної підготовки на рівень навчального матеріалу здійснюється у методичному забезпеченні викладання спеціальних дисциплін (робоча програма з дисципліни, конспекти лекцій, методичні вказівки до виконання практичних і лабораторних робіт самостійних робіт, курсового та дипломного проектування тощо), яке має забезпечити інформаційну, системоутворюючу, самоосвітню та розвивальну функції педагогічного процесу на кожному рівні ступеневої професійної освіти.

У методичному забезпеченні мають подаватися основи наукового знання з певного предмета: поняття, теорії, закони, наукові факти відповідних технічних дисциплін; досвід професійної діяльності, способи її здійснення; основи знань, що сприяють розвитку творчості, спрямованої на вдосконалення професійних дій; узагальнене наукове знання про соціальний досвід суспільно-економічних і виробничих відносин. Необхідною умовою ефективності методичних розробок є їх доступність, зрозумілість для студентів, наявність засобів для керування самостійною роботою майбутніх фахівців і діяльністю викладача. Одним з найефективніших засобів досягнення ефективності в засвоєнні наукових і професійних понять є забезпечення системних знань, для чого часто необхідні «певна реконструкція чи переструктурування змісту навчального матеріалу, тобто надання йому такої структури, яка б сприяла засвоєнню знань у цілісній системі» [1, с. 92].

У процесі інформаційної підготовки майбутнього інженера-педагога з використанням комп'ютерно орієнтованих засобів навчання особливу увагу потрібно приділити варіативності введення в процес навчання організаційних форм, як індивідуальних, так і колективних та дрібногрупових форм навчання, що дає змогу розширювати можливості навчального процесу. Зрозуміло, що така варіативність має реалізуватися з урахуванням стану сформованості комплексу професійно-особистісних рис студентів. Втіленню варіативності сприяє наявність такої форми навчання, як індивідуальні заняття. Вони на нашу думку, дають змогу розширити можливості комп'ютерно орієнтованих засобів навчання у процесі інформаційної підготовки майбутнього інженера-педагога.

На нашу думку для якісного забезпечення та здійснення навчального процесу потрібен

електронний навчально-методичний комплекс, який би забезпечував гармонійний розвиток студентів, їхнє просування у навчанні за власним графіком з урахуванням індивідуальних можливостей, здійснення неперервної освіти та самоосвіти майбутніх фахівців. До структури такого комплексу повинні входити: електронний навчальний підручник (посібник); відео курс лекцій; комп'ютерний практикум лабораторного моделювання; система тестування; мережева Web-версія курсу. Склад електронного навчально-методичного комплексу дисципліни визначається її змістом, місцем у навчальному плані, зв'язками з іншими предметами та можливостями віртуального або мультимедійного середовища.

Таким чином у процесі інформаційної підготовки майбутнього інженера-педагога зі спеціальності 015 «Професійна освіта (за спеціалізацією Комп'ютерні технології), доцільно було б розробити та впровадити електронні навчально-методичні комплекси з наступних дисциплін: «Сучасні інформаційні технології», «Технічні засоби реалізації інформаційних процесів», «Програмні засоби реалізації інформаційних процесів». Використання даних ЕНММ дасть змогу викладачам:

– змінити процес викладання дисципліни з урахуванням досягнень інформаційних технологій;

– підвищити власну кваліфікацію;

– поліпшити якість навчання внаслідок розширення різноманітності форм і видів подання теоретичної та практичної інформації.

Аналізуючи створення сприятливого інформаційного середовища для розвитку інформаційних, технологічних педагогічних компетентностей майбутніх інженерів-педагогів у процесі підготовки у вищому навчальному закладі, ми дійшли висновку, що в процесі навчання інформатичних дисциплін доцільно використовувати електронні навчально-методичні комплекси, які забезпечать конкурентоспроможність набутих компетентностей на ринку праці та формування творчої особистості інженера-педагога та особистісно-професійних якостей.

Перспективи подальших досліджень ми пов'язуємо з розробкою інтегрованого змісту інформаційної підготовки майбутніх інженерів-педагогів зокрема розробкою та впровадженням електронних навчально-методичних комплексів.

Список літератури:

1. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.
2. Жалдак М. І. Система підготовки вчителя до використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі / М. І. Жалдак // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наук. праць / редрада. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – № 11(18). – С. 3–16.
3. Жуковська А. Л. Комп'ютерні технології навчання як запорука якісної освіти у світлі сучасних новітніх інформаційних досягнень / А. Л. Жуковська // Гілея: науковий вісник. – Київ, 2012. – Вип. 57. – С. 251.
4. Кабак В. В. Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до використання комп'ютерних технологій / В. В. Кабак // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2012. – Вип. 33. – С. 338–341. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2012_33_67
5. Лапінський В. В. Дидактичні вимоги до комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання / В. В. Лапінський // Нові технології навчання: Наук.-методичний збірник. – 2004. – Спецвипуск. – С. 104–107.
6. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В. М. Манько // Соціалізація особистості: зб. наукових праць Національного педагогічного університету ім. Драгоманова. – К.: Логос, 2000. – Вип. 2. – С. 153–161.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]: (Проект). – Режим доступу: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf
8. Основи нових інформаційних технологій навчання: Посібник для вчителів / Авт. Кол.; За ред. Ю. І. Машбиця / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.:ІЗМН, 1997. – 264 с.
9. Торубара О. М. Застосування новітніх інформаційних технологій в навчальному процесі вищих навчальних закладів / О. М. Торубара // Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту. Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 108.2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_20
10. Яшанов С. М. Концептуальні засади проектування систем інформативної підготовки майбутніх учителів в умовах компетентністного підходу / С. М. Яшанов // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2015. – Вип. 17. – С. 181–190.

Шевчук Б.В.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ НА ОСНОВЕ КОСО

Аннотация
Современные процессы информатизации образования требуют более широкого использования информационных технологий в процессе подготовки будущих инженеров-педагогов. Одним из средств практической реализации информатизации является использование компьютерно ориентированных средств обучения в подготовке будущих специалистов. В статье рассматривается современные подходы к организации процесса подготовки специалистов инженерно-педагогического профиля на основе компьютерно ориентированных средств обучения. Указываются преимущества использования электронных учебно-методических комплексов для качественного обеспечения и осуществления учебного процесса. Ведь использование электронных учебно-методических комплексов обеспечивает развитие студентов, их продвижение в обучении по собственному графику с учетом индивидуальных возможностей, осуществление непрерывного образования и самообразования.
Ключевые слова: образовательный процесс, инженерно-педагогическое образование, компьютерно ориентированные средства обучения, система подготовки.

Shevchuk B.V.
National Pedagogical Dragomanov University

MODERN APPROACHES TO ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS OF TRAINING FUTURE ENGINEERS-EDUCATORS BASED ON COMPUTER-BASED LEARNING TOOLS

Summary
Modern processes of informatization of education require wider use of information technologies in the process of training future engineer educators. One of the means of practical implementation of informatization is the use of computer-based training tools in the training of future specialists. The article deals with modern approaches to the organization of the process of training specialists in the engineering and pedagogical profile on the basis of computer-oriented training. The advantages of using the electronic teaching and learning complexes in the educational process for quality assurance and implementation of the educational process are indicated. After all, the use of electronic educational and methodological complexes provides for the development of students, their advancement in education on their own schedule, taking into account individual opportunities, the implementation of continuous education and self-education.
Keywords: educational process, engineering-pedagogical education, computer-oriented means of training, system of training.

УДК 371.134

РОЗВИТОК НАВИЧОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ ІТ-ФАХІВЦІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Шилінська І.Ф.
Тернопільський національний економічний університет

У статті висвітлено проблемні питання розвитку навичок міжкультурної комунікації у майбутніх ІТ-фахівців під час вивчення іноземної мови у вищій школі. Окреслено особливості мови професійного спілкування ІТ-фахівців. Для розвитку навичок міжкультурної комунікації студентів запропоновано використовувати такі види діяльності як проведення презентацій і виконання проектів. Проаналізовано стан сучасного навчально-методичного забезпечення вирішення проблеми. Представлено авторський посібник вивчення іноземної мови студентами спеціальностей галузі знань «Інформаційні технології».
Ключові слова: міжкультурна комунікація, ІТ-фахівці, професійне мовлення, мовленнєвий етикет, комунікативні навички.

Постановка проблеми. Процеси інтеграції і глобалізації у сучасному світі призводять до збільшення кількості міжнародних контактів між фахівцями різних культур і відповідно до зростання ролі міжкультурної комунікації під час вирішення різноманітних питань, що виникають у процесі міжнародного співробітництва. Успішна міжкультурна комунікація на професійному рівні можлива за умови володіння представниками різних культур знаннями особливостей професійної комунікації партнерів спілкування.

Труднощі у процесі міжкультурної комунікації трапляються, якщо у межах певного соціального контексту комунікація зводиться лише до двостороннього обміну між комунікантами знаками лінгвістичного коду. І навпаки, ми можемо найбільш вірогідно розкрити смисл соціального контексту, якщо в ньому поєднуються лінгвістичний та когнітивний компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження міжкультурної комунікації базуються не лише на наукових розвідках лінгвістики та соціології, а й психології та культурології, тобто на міжпредметному діалозі в межах якого і відбувається дослідження означеного феномену, який розглядають як адекватне взаєморозуміння учасників, які належать до різних національних культур [2, с. 26].

Лінгвістами і лінгводидактами були визначені закономірності мови міжкультурного спілкування (В. Кабакчі), перспективи розвитку міжкультурної комунікації, принципи, методи навчання країнознавчим аспектам (Є. Верещагін, В.Костомаров), описано взаємозв'язок мови і культури (М. Бергельсон, Е. Голл, С. Тер-Мінасова, А. Вежбіцька), форми невербального і вербального спілкування представників різних культур (Дж. Фаст). Соцільно-філософські аспекти означеної проблеми висвітлено в роботах П. Донця. В. Манакіна, І. Намєстнікової.

У сучасній зарубіжній науці дослідження проблеми навчання міжкультурної професійної комунікації здійснюється у межах дискурсивного підходу до розгляду цього поняття. Дискурс (*франц. discourse – мовлення*) – процес та результат мисленнєво-мовленнєвої соцільно-значущої інтерактивної діяльності. Дискурсивний підхід до професійної комунікації зосереджує увагу на породженні, оформленні та практичному використанні мови дискурсивною спільнотою, тобто групами людей, які об'єднані професійною діяльністю або сферами інтересів, у різних професійно-значущих ситуаціях, тобто не лише на кінцевому продукті, яким є текст, а й самому процесі його творення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Утім, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених різноманітним аспектам міжкультурної комунікації, недостатньо висвітленою є проблема формування навичок міжкультурної комунікації у майбутніх фахівців технічного профілю. Це зумовлено тим, що, зазвичай, науковці, досліджують проблему формування комунікативних навичок, насамперед, у представників соціально-гуманітарних спеціальностей (економістів, менеджерів, юристів). При цьому, поширеною є думка, що комунікативні навички не є основними в професійній діяльності фахівців технічного профілю. Саме тому, недостатня увага приділяється і розвитку навичок міжкультурної комунікації майбутніх фахівців галузі «Інформаційні технології» (надалі ІТ-фахівці) під час вивчення іноземної мови у вищій школі.

Зважаючи на сказане, **метою** статті є пошук ефективних шляхів реалізації проблеми розвитку навичок міжкультурної комунікації у майбутніх ІТ-фахівців у процесі вивчення іноземної мови у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. З-поміж вимог, які висувають сьогодні роботодавці до ІТ-фахівців, є здатність здійснювати письмову і усну комунікацію англійською мовою, що є одним із вирішальних чинників кар'єрного росту ІТ-фахівця у сучасному глобалізованому світі. Успішне вирішення різноманітних завдань професійної реальності на міжнародній арені можливе за умови досягнення смислового контакту з іноземними партнерами під час проведення переговорів, ділових зустрічей, листування, а також у процесі спільної роботи над проектами.

Мова професійного спілкування окремої професійної спільноти, окремої культури має досить розвинену тенденцію зазнавати впливу інших культур відповідно до сфери застосування. У значній мірі під такий вплив підпадає професійна мова фахівців галузі «Інформаційні технології». Зазвичай, цей вплив англомовний. Це пояснюється великим обсягом виробництва та експорту високих технологій, насамперед у США. Окрім того, галузь інформаційних технологій найбіль-

ше пов'язана з науково-технічним прогресом, що і спричиняє появу великої кількості інновацій, а отже і великої кількості нових слів у професійному мовленні ІТ-фахівців. Утім, цей вплив не обмежується лише лексичними нововведеннями та соціокультурними факторами, відображеними у текстах фахової тематики. Мова йде про алгоритм інтерпретації фахових текстів, їх адаптацію до контекстуальних особливостей та прагматичної мети певної соціокультурної професійної спільноти. Використання «lingua franka» (у нашому випадку англійської, яка є міжнародною мовою спілкування ІТ-фахівців) не усуває проблему, а навпаки – використання мови, яка не є рідною ні для адресата, ні для адресанта може призвести до виникнення проблем як щодо процесу продукування тексту, так і його інтерпретації. Комуніканти по-різному продукують та інтерпретують певні мовні структури, навіть, якщо мають спільні теоретичні знання. Цей процес залежить як від психологічних чинників, так і від сформованої системи цінностей фахівця.

Участь ІТ-фахівців у міжнародних проектах, конференціях, навчальних програмах зумовлює необхідність пошуку нових форм, методів, засобів, спрямованих на формування навичок міжкультурної комунікації студентів під час вивчення іноземної мови.

Саме тому, як зазначає М. Рімер, до тематичного змісту програм з курсу вивчення іноземної мови повинна входити не лише інформація про історію і культуру англомовних країн, а й про найбільш важливі відкриття галузі інформаційних технологій та можливість їх впливу на навколишнє середовище. Крім того, на думку вченого, доцільно проводити вивчення окремих профільних дисциплін англійською мовою [7, с. 92].

Розвитку навичок спілкування студентів окрім традиційним методів, які застосовують для вивчення іноземної мови, сприятимуть такі види діяльності як проведення презентацій і виконання проектів.

В основі проекту знаходиться певна проблема, для вирішення якої студенти повинні володіти не лише мовними знаннями, а й уміти працювати в команді з партнерами. Досить часто випускники вищих технічних закладів мають ґрунтовні знання профільних предметів, володіють аналітико-дослідницькими навичками та навичками прийняття рішень. При цьому, у них спостерігається недостатній рівень розвитку комунікативних навичок та таких особистісних якостей як: толерантність, рефлексивність, мовленнєвий етикет.

Толерантність передбачає уважне ставлення до висловлювань свого партнера у процесі комунікації, уміння слухати і допитуватись до сутності висловлювання, а також уміння донести смисл свого висловлювання партнерові комунікації.

Важливою у процесі комунікативної діяльності ІТ-фахівців є така особистісна властивість як рефлексія. Рефлексивність передбачає здатність суб'єкта комунікації «стати на місце іншого», тобто представника іншої культури, а також і механізми проекції, ідентифікації та емпатії.

Саме на ці якості розраховує партнер комунікації у процесі вирішення професійно-важливих питань, який хоче бачити не лише професійну майстерність співрозмовника, а й взаєморозуміння.

Сучасний ІТ-фахівець повинен вміти обговорювати важливі професійні проблеми, аргументовано відстоювати свою позицію, переконувати опонента. У професійній діяльності ІТ-фахівця мовлення реалізується як в діалогічній, так і в монологічній формах. З-поміж найбільш поширених форм діалогічного професійного мовлення ІТ-фахівців відповідно до виконуваних ними функцій професійної діяльності (аналітичної, організаційної, контрольної, дослідницької експлуатаційно-технологічної, інформаційної) виокремимо: *професійну дискусію, ділові переговори, професійну бесіду, розмову з клієнтом.* Мовна поведінка учасників діалогічного мовлення складається з програмованих (норми мовної поведінки) і непрограмованих (особливості комунікантів) елементів [3, с. 192].

До монологічних форм професійного мовлення ІТ-фахівців можна віднести *аналітичну доповідь, звіт, публічний виступ.* Монолог, зазвичай, адресований групі людей чи широкому загалу з метою впливу і переконання. Необхідно пам'ятати, що під час монологічного мовлення відбувається втрата вихідної інформації, що може сягати від 50% до 80%.

Участь в означених формах мовлення вимагає від ІТ-фахівців знання і дотримання норм і правил поведінки міжкультурної комунікації. *Мовленнєвий етикет* регулює використання комунікантами певних мовленнєвих формул відповідно до ситуації спілкування. Система одиниць мовленнєвого етикету відображає національно-культурну специфіку спілкування певного суспільства, так як вона пов'язана з прийнятими в суспільстві правилами невербальної поведінки, звичаями, традиціями носіїв мови. Етикетна поведінка допомагає виявити певні відносини і зв'язки, які існують в суспільстві, оскільки мовою етикету виражається багато фактів, що вказують на різницю у віці, соціальному статусі та ін.

Традиційні етикетні правила сьогодні доповнюються правилами електронного спілкування. Велика кількість жанрових утворень Інтернет-мережі є засобом не лише міжособистісного спілкування, а і використовується у професійних сферах комунікації. Стиль учасників Інтернет-комунікації визначається певними правилами мережевого етикету (netiquette), які передбачають використання жаргонної лексики, абревіатур, скорочень, так званих «смайлів» (від англ. *smiley* – піктограма, що виражає емоцію), надають емоційно-експресивне забарвлення тексту повідомлення та сприяють конкретизації його смислу.

Незнання особливостей і відмінностей різних культур може ускладнити командну роботу над міжнародним проектом і знизити її ефективність. Фахівцям технічного профілю необхідно пам'ятати, що існують відмінності не лише у мові і культурі, а і в технічних стандартах. Сьогодні більшість країн світу прийняли метричну систему вимірювання. США, М'янма та Ліберія використовують імперські одиниці, тоді як у Великій Британії паралельно з імперською системою мір (Imperial System) використовується і метрична. Також існують певні відмінності щодо експлуатації енергосистем. Отже, учасники міжнародної команди, які працюють над спільним проектом, повинні досконало володіти термінологією галузі,

використовувати саме ті слова, які найточніше передають значення певних процесів чи явищ, особливу увагу приділяти обговоренню технічних особливостей, адже непорозумінні у процесі комунікації, неправильне використання лексичних одиниць може призвести до серйозних проблем.

З-поміж основних факторів, що можуть негативно вплинути на формування іншомовних комунікативних умінь студентів М. Рімер виокремлює такі: недостатня зацікавленість студентів процесом навчання; неадекватність відбору навчального матеріалу; невідповідність методів навчання предмету навчання [7, с. 96].

З метою усунення цих недоліків нами проведено аналіз існуючих підручників, зміст яких відповідає професійній спрямованості ІТ-фахівців: (*Esteras S. R. Infotech: English for Computer Users: Student's Book. – Cambridge: University Press, 2008; Glendinning E. H., McEwans G. Oxford English for Information Technology: Student's Book. – Oxford: University Press, 2006, Bonamy D. Technical English 4: Course Book. – Pearson, 2011*). Кожен із цих підручників містить тексти професійної тематики ІТ-фахівців, різнопланові завдання для розвитку навичок використання мови, слухання та говоріння.

Так, *English for Computer Users* призначений для студентів, які прагнуть оволодіти англійською мовою на рівні В1, В2. Основну увагу зосереджено на розвитку мовленнєво-професійних навичок студентів, а також навичок аудіювання.

Більш складні завдання, що відповідають рівневі В2 пропонують автори *Oxford English for Information Technology*. Підручник містить наступні розділи: *Language Work, Reading, Listening, Speaking, Writing*. У цьому підручнику запропоновано достатньо велику кількість комунікативних вправ та вправ, що сприяють розвитку лексико-граматичних навичок студентів.

Завдання, орієнтовані на розвиток творчих здібностей майбутніх ІТ-фахівців (виконання проектів, рольові ігри); професійно-комунікативних навичок та навичок вирішення проблемних питань (дискусійне обговорення професійної проблеми, робота в парах, малих та великих групах), навичок письма (написання різнопланових звітів (comparison, incident, investigative reports), претензії, статті, резюме), навичок аудіювання, представлені у підручнику *Technical English 4*. Крім того автор пропонує тексти професійної тематики, які містять цікаву інформацію щодо важливих відкриттів галузі та лексико-граматичні вправи для їх опрацювання. Перевагою цього підручника є те, що під час виконання вправ на аудіювання студенти можуть не лише прослухати аудіо запис носіїв мови у формі монологу чи діалогу, зміст яких відображає професійні аспекти їх діяльності, а і мають змогу перевірити правильність виконання таких вправ, оскільки в кінці підручника наведено тексти озвучених зразків. Метою підручника є оволодіння студентами рівнем В2, С1.

Для досягнення поставленої нами мети – формування навичок міжкультурної комунікації майбутніх ІТ-фахівців нами розроблено робочу програму з дисципліни «Іноземна мова» для фахівців галузі знань «Інформаційні технології». З описаних вище підручників ми відібрали тематичні розділи, які максимально сприятимуть поглибленню знань студентів про соціокультурні особливості народу, мова якого вивчається, найбільш важливі відкриття галузі і містять вправи, спрямовані на розвиток професійно-комунікативних навичок, навичок вирішення проблемних питань і творчих здібностей студентів.

Крім того, для досягнення освітніх цілей, у тому числі, соціокультурної, що призводить до розуміння важливих міжнародних соціокультурних проблем та проектує модель відповідної мовленнєвої поведінки у різноманітних ситуаціях професійної реальності, нами у співавторстві з Л. Штохман написано навчальний посібник: *Англійська мова (для студентів спеціальностей галузі знань «Інформаційні технології»)»: Навчальний посібник / І.Ф. Шилінська, Л.М. Штохман – Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2016. – 148 с*.

Посібник побудований на основі принципів комунікативного навчання: мовленнєвої спрямованості навчального процесу; індивідуалізації процесу навчання; функціональності відбору іншомовного матеріалу; ситуативності. Студентам запропоновано до опрацювання шість тематичних розділів (*A Simple Computer: Hardware Design; Computer Software; Information Systems; Computer Networks and the Internet; Managing IT: Security and Ethical Challenges; Computers Today and Tomorrow*) до складу яких входить по 5–6 підрозділів. У посібнику наведено вправи, спрямовані на поглиблення інтересу до теми, яка вивчається, на розвиток логічного і образного мислення, комунікативні вправи, що створюють умови реальної інформаційно-пошукової діяльності. Робота з текстом передбачає розвиток навичок трансляції та інтерпретації фахової інформації, що паралельно сприятиме удосконаленню професійних та соціокультурних знань студентів.

Висновки дослідження і пропозиції. Аналіз останніх лінгводидактичних досліджень та педагогічної практики показав, що проблемі формування навичок міжкультурної комунікації майбутніх ІТ-фахівців приділяється недостатньо уваги у вищій школі. Зазначимо, що в процесі досягнення поставленої мети статті ми прагнули дати загальний огляд піднятої проблематики і показати її значення у сучасній системі професійної підготовки ІТ-фахівця. Тому, наступним етапом нашого дослідження постане пошук відповідних форм, методів і засобів формування міжкультурної компетентності фахівців галузі знань «Інформаційні технології».

Список літератури:

1. Англійська мова (для студентів спеціальностей галузі знань «Інформаційні технології»)»: Навчальний посібник / І. Ф. Шилінська, Л. М. Штохман – Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2016. – 148 с.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – 3-е изд., перераб. и доп. / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с.

3. Мацько Л. І. Культура української фахової мови: Навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К.: Академія, 2007. – 360 с.
4. Bonamy D. Technical English 4: Course Book / D. Bonamy. – Pearson, 2011. – 126 p.
5. Esteras S. R. Infotech: English for Computer Users: Student's Book / Santiago Remacha Esteras. – [4-th Edition]. – Cambridge: University Press, 2008. – 160 p.
6. Glendinning E. H, J. McEwans G. Oxford English for Information Technology: Student's Book / E. H. Glendinning, J. McEwans. – [2-nd Edition]. – Oxford: University Press, 2006. – 222 p.
7. Riemer Marc J. English and Communication Skills for the Global Engineer / Marc J. Riemer // Global J. of Engng. Educ., Vol. 6, No. 1 Published in Australia. 2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.wiete.com.au/journals/GJEE/Publish/vol6no1/Riemer.pdf

Шилинская И.Ф.
Тернопольский национальный экономический университет

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ БУДУЩИХ ИТ-СПЕЦИАЛИСТОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Статья посвящена проблеме развития навыков межкультурной коммуникации будущих ИТ-специалистов. Проанализированы особенности профессиональной речи ИТ-специалистов. Такие виды деятельности как презентации и проекты предлагается использовать для развития навыков межкультурной коммуникации студентов. Проведен анализ состояния современного учебно-методического обеспечения решения данной проблемы. Представлен авторский учебник для изучения английского языка студентами специальностей отрасли знаний «Информационные технологии».
Ключевые слова: межкультурная коммуникация, ИТ-специалисты, профессиональная речь, речевой этикет, навыки коммуникации.

Shylinska I.F.
Ternopil National Economic University

INTERCULTURAL COMMUNICATION SKILLS DEVELOPMENT OF FUTURE IT SPECIALISTS IN THE PROCESS OF STUDYING ENGLISH

Summary
The problem of intercultural communication skills development of future IT specialists in the process of studying English is highlighted in this paper. The peculiarities of the professional language of IT specialists are shown. Group projects and presentations are proposed to use for the development of students' intercultural communication skills. The state of modern educational and methodological support for solving this problem is analyzed. English course book for students majoring in Information Technologies is developed.
Keywords: intercultural communication, IT specialists, professional language, speech etiquette, communication skills.

УДК 378.147

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ФАХІВЦІВ З МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Штуца К.М.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Сучасні реалії диктують необхідність нового підходу і використання інновацій у викладанні іноземних мов. Це пов'язано, перш за все, з входженням України в Болонський процес і з інтенсивним розвитком глобальної комп'ютерної мережі. Вивчення іноземної мови у фахівців з міжнародного права змінилося докорінно. Крім професійної кваліфікації, він повинен мати навички вільного володіння іноземною мовою як засобом ділового спілкування в рамках професійної діяльності. Актуальність даної теми полягає в тому, що в даний час активно здійснюється впровадження нових інформаційних технологій в освітній процес у вищих навчальних закладах України. Зосередження сучасних технічних засобів навчання сприяє модернізації навчального процесу, активізує розумову діяльність студентів, сприяє розвитку творчості викладачів, дозволяє проводити дистанційне навчання, розвиває систему безперервної освіти, тим самим підвищуючи ефективність освітнього процесу. Сьогодні у вітчизняних і зарубіжних виданнях комп'ютеризація навчального процесу та впровадження інноваційних технологій розглядається як один з актуальних факторів організації навчання іноземним мовам. Основне завдання статті – обґрунтувати доцільність застосування при вивченні іноземних мов інноваційних технологій для підвищення іншомовної комунікативної компетенції студентів-фахівців з міжнародного права у вищому навчальному закладі.
Ключові слова: вивчення іноземних мов, інформаційні технології, фахівці з міжнародного права, іншомовна комунікативна компетенція, інноваційні технології.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації міжнародних контактів зростає значення вивчення іноземної мови, якій належить роль важливого засобу спілкування.

Особливого значення з огляду на це набуває організація професійно-орієнтованого навчання студентів – фахівців з міжнародного права таким чином, щоб за визначений термін навчання вони досягли певного рівня іншомовної компетентності, який би давав змогу здійснювати ефективну комунікацію в професійній діяльності.

Враховуючи викладене, ця стаття присвячена використанню сучасних інформаційно-комунікативних технологій при вивченні іноземних мов студентами – фахівцями з міжнародного права, організації навчального процесу, створення умов для формування у студентів навичок самостійно вирішувати проблеми у різних сферах та видах діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом помітно зросла кількість досліджень, предметом яких стало використання інформаційно-комунікативних технологій у навчальному процесі. Цій темі в Україні присвячені дослідження таких науковців, як В.Ю. Биков, Я.В. Булахова, О.М. Бондаренко, В.Ф. Заболотний, Г.О. Козлакова, О.А. Міщенко, О.П. Пінчук та інші. Розробкою і впровадженням у навчальний процес нових інформаційних технологій активно займаються такі дослідники як, Е.С. Полат, Е.И. Дмитреєва, С.У. Новиков, Т.А. Полілов, Л.А. Цвєткова та багато інших.

Окремі аспекти інформатизації вивчення іноземних мов розглядалися М.А. Акоповою, М.Ю. Бухаркіною, О.І. Дмитрієвою, Е.Л. Носенко, І.П. Павловою, О.С. Полат та ін.

Питання використання ІКТ для навчання мови вже розглядалося різними вченими. Так, С.З. Алборова, обґрунтовуючи необхідність використання ІКТ в освітньому процесі, зазначала, що дидактичні можливості певних технічних засобів співвідносні з певними бажаними характеристиками. І.А. Смольяннікова зазначає, що «сучасний фахівець в будь-якій галузі повинен володіти навичками використання інформаційних та комунікаційних технологій у професійному контексті» [8]. Сучасний рівень розвитку суспільства вимагає від тих, хто навчається досвіду існування в інформаційному просторі. В контексті мовної освіти це веде до розгляду можливостей ІКТ стосовно створення технологічного навчального середовища (тобто навчального середовища, в якому поряд із традиційними матеріалами та видами роботи використовуються можливості ресурсів ІКТ та навчальні матеріали нового покоління), а також простору, що передає соціокультурну своєрідність досліджуваного лінгвосоціуму.

У більшості публікацій науковці пропонують свій досвід щодо проведення мультимедійних конференцій та створення інтерактивних сайтів, вважають за необхідне відкрити новий портал для самоосвіти, де можна було б керувати навчанням мов, пропонувати тести для самоконтролю знань, які змогли б допомогти студентам визначити для себе рівні володіння мовою, організувати форуми для тих, хто мові навчається [9, с. 37].

Проте ґрунтовних досліджень з визначення й реалізації можливостей інформаційно-комунікативних систем у процесі вивчення іноземної мови майбутніми фахівцями з міжнародного права бракує і тому є перспективним їх подальше дослідження та впровадження у систему освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни, які відбуваються на теперішній час в українському суспільстві, осучаснення освітньої системи країни, новітні досягнення в галузі теорії та практики навчання іноземних мов ставлять перед освітньою системою України необхідність оновлення змісту та методів застосування інноваційних підходів до викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. Для сучасного суспільства притаманне чітке соціальне замов-

лення на володіння іноземними мовами. Інтеграція України у світовий та європейський простір викликає потребу у певних змінах у галузі освіти. Особливо це визначається у такий галузі, як викладання іноземних мов у вищій школі.

Інноваційні інтернет технології призвели до вдосконалення системи навчання іноземним мовам: змінюються методи і форми викладання, зміст діяльності викладача, аудиторні та самостійні роботи студентів. Нові методи і форми викладання зорієнтовані на активну пізнавальну діяльність осіб, що навчаються. Реформування системи вищої освіти орієнтується на перспективні європейські тенденції в цій сфері. Вимоги до якості підготовки фахівців у сфері міжнародного права, здатних здійснювати свою роботу, спираючись на знання іноземної мови в системі вищої професійної освіти в Україні, постійно підвищуються.

Розвитку іншомовної комунікативної компетенції у фахівців з міжнародного права під час навчання іноземним мовам та теперішній день сприяє використання інформаційно-комунікативних технологій, які надають можливість визначення про більш повну інформацію по темі.

Технологічність стає сьогодні головною характеристикою діяльності викладача і означає перехід на вищий щабель організації освітнього процесу [1].

На теперішній час процес мовної підготовки в немовних ВНЗ приймає інші форми і масштаби. Зміни в процесі навчання іноземної мови, які відбуваються в багатьох провідних українських вузах, тому підтвердження.

Нововведення стосуються найрізноманітніших аспектів навчального процесу, починаючи зі зміни організації простору в аудиторіях, оснащенням навчальних класів сучасними технічними засобами і закінчуючи апробацією нових освітніх технологій на практичних заняттях і під час самостійної підготовки студентів з використанням великої кількості онлайн компонентів і інтернет ресурсів.

Останнім часом у розвинених зарубіжних країнах відзначається тенденція до розвитку використання онлайн – технологій в освіті.

За дуже малими винятками, майже всі європейські вищи навчальні заклади використовують технології електронного навчання в своїй роботі. 91% установ використовують модель змішаного навчання (коли вивчення матеріалу і практика можуть проводитися як в стінах інституту, так і вдома); 82% установ пропонують онлайн-курси.

Одним із трендів є спільне виробництво курсів різними інститутами, а також онлайн-курси з можливістю отримання наукового ступеня.

Дуже багато вищих навчальних закладів пропонують своїм студентам здавати онлайн – іспит, навіть якщо предмет викладався традиційним способом.

У ряді європейських держав, наприклад, Німеччині, практикується дистанційне навчання, яке отримало підтримку на державному рівні, так як уряд прагнув скоротити інформаційний дефіцит на підприємствах малого та середнього бізнесу, а також дати освіту тим групам населення, які з певних причин не могли відвідувати заняття.

Як показують дослідження, все більше абітурієнтів в навчання (її обрали близько 35% студентів заочної форми навчання). Зростанню популярності електронного Європі в даний час схиляються до дистанційної форми навчання сприяють як нові світові тенденції, пов'язані з переоцінкою таких понять як простір і відстань, мобільність і національність, так і освітня політика відомих німецьких вузів, які все більше відкриваються назустріч онлайн-навчанню.

Довіра до нової форми отримання освіти пояснюється і тим, що всі дистанційні курси проходять перевірку Державного Центрального Управління з дистанційного навчання (die Staatlichen Zentralstelle für Fernunterricht), а права учасників дистанційних курсів захищені законом (das Fernunterrichtsschutzgesetz, 1977 р.).

Серед дистанційних курсів найбільшою популярністю в Німеччині користуються курси з економіки та комерційної практики, а вивчення іноземних мов відведено лише 8 місце.

Освоєння іноземної мови в Німеччині можливо як в рамках навчання за певною спеціальністю, так і на спеціальних дистанційних курсах.

На сучасному етапі реформ вищої освіти серйозні зміни пов'язані з впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в навчальний процес. Реалізація реформи здійснюється вищими навчальними закладами через рішення тактичних, методичних і організаційних завдань. Саме використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє вирішити основне протиріччя сучасної системи освіти – протиріччя між швидким темпом приросту знань в сучасному світі і обмеженими можливостями їх засвоєння індивідом.

Використання нових інформаційних технологій у викладанні є одним з найважливіших аспектів вдосконалення та оптимізації навчального процесу, збагачення арсеналу методичних засобів і прийомів, що дозволяють урізноманітнити форми роботи і зробити урок цікавим і незабутнім для учнів.

Унікальна роль, яку інформаційно-комунікативні технології грають в поліпшенні якості освіти, заснована на їх здатності ефективно сприяти виконанню як необхідних, так і достатніх умов для забезпечення якості освіти. Сучасний рівень розвитку ІКТ значно розширює студентам і викладачам доступ до освітніх і професійних ресурсів, покращує можливість і результативність управління і окремими установами, і системою освіти в цілому, сприяє інтеграції національної системи освіти у світову мережу, значно полегшує доступ до міжнародних ресурсів в галузі освіти, науки і культури.

Українські та зарубіжні викладачі виділяють п'ять основних напрямків застосування інформаційно-комунікаційних технологій та сприяють формуванню комунікативної компетенції:

1. Використання готових мультимедійних продуктів і комп'ютерних навчальних систем.
2. Створення власних мультимедійних та навчальних програм.
3. Створення власних мультимедійних презентацій.
4. Використання інформаційно-комунікаційних технологій для самостійної роботи студентів.
5. Використання ресурсів мережі Інтернет.

Аналіз реальної освітньої практики у вищих навчальних закладах показав, що існуюча система

професійної підготовки майбутніх фахівців з міжнародного права не в повній мірі відповідає сучасним вимогам, а саме, до рівня володіння іншомовною комунікативною компетентністю. Певною мірою це зумовлено недостатністю мовної практики студентів, листування по електронній пошті зі студентами інших країн, створення і проведення спільних телекомунікаційних проектів, участі в різноманітних конкурсах і олімпіадах, текстових і голосових чатах, публікації творчих робіт студентів на освітніх і наукових сайтах і отримання відгуків на них з усіх країн світу.

Формувати іншомовну комунікативну компетенцію в вищеназваних умовах на основі лише діючих посібників, без залучення додаткових коштів і розробки більш різноманітних і методично доцільних прийомів, способів і форм роботи неефективне. У зв'язку з цим потреба підвищити ефективність формування іншомовної комунікативної компетенції за рахунок розробки та впровадження в процес навчання інноваційних технологій і методик навчання, що дозволяють інтенсифікувати процес навчання і створити організаційно-дидактичну базу для реалізації компетентного підходу в вищих навчальних закладах очевидна.

Значним потенціалом в усуненні вказаних недоліків має застосування різних інтернет-ресурсів. Інтернет – це глобальна міжнародна мережа, що дає можливість виконувати пошук необхідної інформації, використовувати дані різних інформаційних ресурсів. Відомо безліч навчальних онлайн-програм для вивчення іноземної мови [4].

Говорячи про конкретні способи використання можливостей інтернет в навчанні фахівців з міжнародного права іноземній мові, слід виділити наступні як найбільш ефективні:

1. Листування по електронній пошті з однолітками-носіями мови і вивчають іноземну мову в інших країнах (сучасний, жива мова, оперативність інформації, можливість вивчення іншої культури, отримувати знання з «перших рук»).

2. Участь в телекомунікаційних міжнародних проектах (підвищення рівня володіння мовою, розвиток загального кругозору, отримання спеціальних, необхідних для виконання конкретного проекту знань).

3. Участь в текстових і голосових чатах. (Хоча цей вид діяльності і викликає найбільший інтерес у студентів, але, на жаль, цей пункт не завжди працює в місцях з недостатньо гарним зв'язком).

4. Участь в телекомунікаційних конкурсах, олімпіадах, тестуванні. Це надає можливість отримати об'єктивну оцінку знань, самоствердитися, підготуватися до іспитів, участі в інших видах конкурсів і олімпіад.

5. При виконанні подібних завдань ми спостерігаємо у більшості студентів відсутність негативного психологічного моменту, почуття страху, властивих студентам в реальних ситуаціях.

6. Можливість оперативної безкоштовної публікації творчих робіт студентів (підвищення мотивації, можливість самоствердження);.

7. Отримання самоосвіти на курсах безкоштовного або платного дистанційного навчання, включаючи навчання в провідних, наприклад, в Британських навчальних закладах.

8. Для викладача є велика кількість мовного і країнознавчого матеріалу, докладний опис новітніх навчальних технологій, поради авторів автентичних навчальних комплексів, можливість постійно підвищувати власний рівень володіння мовою, обмінюватися досвідом із зарубіжними і українськими колегами (Віртуальні методичні об'єднання), спілкуватися самим іноземною мовою і долучати до цього своїх студентів.

Комп'ютер дає можливість індивідуалізації процесу навчання. Кожен студент працює так, як може, він має можливість зупинитися, подумати, виправити помилку.

Інтернет-технології навчання не тільки значно збагачують зміст навчання мовним матеріалом, але і забезпечують аудіовізуальну наочність вживання мовних зразків реальної комунікації. Таким чином, одночасно знімаються труднощі, пов'язані з предметом спілкування і засобами спілкування, що перешкоджають реалізації комунікативної потреби учнів [6].

Проте, процеси навчання і вдосконалення іншомовної комунікативної компетенції за допомогою інтернет-технологій до теперішнього часу є скоріше винятком, ніж правилом в більшості вищих навчальних закладів. При цьому широкому використанню інтернет-технологій часто перешкоджають існуючі навчальні плани, освітні структури, логіка навчального процесу. У зв'язку з цим представляється істотним визначити форми, прийоми і способи використання інтернет-технологій у вивченні іноземних мов, номенклатуру компетенцій, якими повинні володіти студенти факультету.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій кардинально змінює процес навчання, але одне залишається незмінним – значущу роль на уроці іноземної мови відіграє викладач. Він стає консультантом і координатором навчального процесу. Розширення меж подачі матеріалу, його пояснення, відпрацювання та контроль застосування його студентами робить процес навчання у вищому навчальному закладі більш зручним, швидким, цікавим і результативним як для студента, так і для викладача. Використання засобів ІКТ в навчанні збільшує мотивацію до самостійної навчальної діяльності та активність учня, становленню особистості учня за рахунок розвитку його здатності до утворення, самовиховання, самонавчання, самоактуалізації, самореалізації.

Інформаційні технології надають наступні можливості:

1. Раціонально організує пізнавальну діяльність студентів в ході навчального процесу.

2. Зробить навчання більш ефективним, залучаючи всі види чуттєвого сприйняття студента в мультімедійний контекст і озброюючи інтелект новим концептуальним інструментарієм.

3. Побудує відкриту систему освіти, що забезпечує кожному індивіду власну траекторію навчання.

4. Залучає до процесу активного навчання категорії дітей, що відрізняються здібностями і стилем навчання.

5. Інтенсифікує всі рівні навчально-виховного процесу [7].

Комп'ютеризація навчання іноземної мови допомагає полегшити доступ до інформації прискорити час вивчення мови. На даний момент існує величезний вибір мультимедіа продуктів, інтернет-сторінок, що містять інформацію, необхідну для вивчення іноземної мови, електронних підручників, баз даних з тематичними текстами і вправами.

З метою ліквідації прогалин в знаннях студентів, формування або вдосконалення граматичних і лексичних навичок мною використовуються різні комп'ютерні програми: «Jetzt online» «Kaleidoskop», «Lernnetz Deutsch», «Dubliner Arbeitsblatter online».

Крім цього, для проведення заняття я використовую спеціалізовані освітні Інтернет-ресурси:

1. Fundamentals of German class.uh.edu/mcl/fll/Germ/
2. BBC languages bbc. co.uk/languages/german/
3. Deutsch-lernen deutsch-lernen.com/
4. www.studygerman.ru
5. www. goethe.de
6. www.deutschesprache.ru
7. www. daf.report.ru

Також серед інформаційних ресурсів для вивчення німецької мови я хотіла б виділити наступні:

1. http://www.slowgerman.com – сайт, який представляє в ваше розпорядження автентичні тексти з різної тематики;
2. http://www.dw-world.de – сайт, який допоможе здійснити віртуальну подорож по Німеччині.

Все це допомагає зробити заняття з німецької мови видовищними, ефективними, допомагає краще зрозуміти культуру німецькомовних країн, дає можливість передати інформацію засобами іноземної мови, наштовхує студентів на необхідність приділяти більше уваги вивченню німецької мови.

Висновки та пропозиції. Аналізуючи досвід використання інформаційно-комунікативних технологій на уроках з іноземної мови, можливо з упевненістю сказати, що використання інформаційно-комунікативних технологій дозволяє:

– забезпечити позитивну мотивацію навчання;
– проводити уроки на високому естетичному і емоційному рівні (музика, анімація);
– забезпечити високу ступінь диференціації навчання (майже індивідуалізацію);
– підвищити обсяг виконуваної на уроці роботи в 1,5 – 2 рази;
– удосконалити контроль знань;
– раціонально організувати навчальний процес, підвищити ефективність уроку;
– формувати навички справді дослідницької діяльності;
– забезпечити доступ до різних довідкових систем, електронних бібліотек, інших інформаційних ресурсів.

Сучасний фахівець з міжнародного праву повинен вміти працювати з інформацією на іноземній мові, правильно оцінювати цю інформацію, використовувати її при проведенні ділових переговорів і прийняття рішень.

Одним з рішень, яке підвищує комунікативну компетенцію студентів – фахівців з міжнародного права, може стати розробка спеціалізованих навчальних інтернет-ресурсів.

Система таких ресурсів повинна бути спрямована на розвиток іншомовної комунікативної компетенції з урахуванням специфіки використання термінології застосовується в міжнародному праві.

Крім того, вони повинні забезпечувати можливість розвитку мовної компетенції за наступними напрямками:

1. Читання: виділяти необхідні факти; відокремлювати основну інформацію від другорядної; визначати тимчасову і причинно-наслідковий зв'язок; прогнозувати розвиток подій або результати; узагальнювати описувані події; оцінювати важливість/новизну/достовірність інформації.

2. Мовлення: запитувати і обмінюватися інформацією; висловлювати свою точку зору; уточнювати, перепитувати отриману інформацію; брати ініціативу в розмові на себе; детально/коротко викладати прочитане або почуте; давати обґрунтовану характеристику фактів і подій; представляти соціокультурний портрет своєї країни і країни, що вивчається.

3. Лист: описувати факти/явища; повідомляти/запитувати інформацію; висловлювати власну думку; коротко/розгорнуто передавати зміст; фіксувати необхідну інформацію; складати тези/есе/реферати; складати виступу і офіційні доповіді; узагальнювати і систематизувати отриману інформацію з різних джерел.

4. Аудіювання: визначати тему почутого; виділяти факти/аргументи відповідно до поставленими запитаннями/проблемами; узагальнювати інформацію, що міститься в тексті; визначати своє ставлення до почутого.

Використання інформаційно-комунікативних технологій такого типу під час навчання іноземної мови допоможе сформувати у студентів – фахівців з міжнародного права навички та вміння працювати в інформаційному просторі, самостійно шукати, відбирати і аналізувати інформацію, представляти результат з використанням різних сучасних технологій, спілкуватися вільно з колегами іноземною мовою, вести ділову переписку, вивчати законодавство інших країн, створювати автентичні ситуації спілкування, що сприяє значною мірою підвищенню рівня мотивації студентів при вивченні іноземної мови та зростання їх іншомовної компетенції.

Використовуючи інформаційні ресурси мережі Інтернет, можна більш ефективно вирішувати ряд дидактичних і соціокультурних задач на занятті з іноземної мови у вищому навчальному закладі, а саме:

1. Формувати навички читання, використовуючи матеріали мережі різного ступеня складності.
2. Відпрацьовувати побудову граматичних структур і практикувати їх правильне вживання у різних ситуаціях мовлення.
3. Удосконалювати навички аудіювання на основі аутентичних звукових текстів із мережі Інтернет, навички монологічного і діалогічного мовлення на основі проблемного обговорення матеріалів веб-сайтів, навички письмового мовлення, індивідуально або у групах складаючи відповіді на питання, беручи участь у підготовці рефератів, творів, есе.
4. Поповнювати активний та пасивний словниковий запас, знайомитися з країнознавчими поняттями.

5. Формувати стійку мотивацію іншомовної діяльності студентів на заняттях на основі систематичного використання аутентичних матеріалів, обговорення актуальних і цікавих для студентської молоді питань.

Крім цього, пропонується застосування мультимедійних засобів навчання. На теперішній час вони займають важливе місце у розвитку інформаційного суспільства та мають використовуватися під час навчання.

Мультимедійні засоби навчання, за С.У. Гончаренко, – це комплекс апаратних і програмних засобів, що дозволяють користувачеві спілкуватися з комп'ютером, використовуючи різноманітні, природні для себе середовища: графіку, гіпертексти, звук, анімацію, відео. Мультимедійні системи надають користувачеві персонального комп'ютера такі види інформації: текст; зображення; анімаційні картинки; аудіо коментарі; цифрове відео. Технології, які дозволяють з допомогою комп'ютера інтегрувати, обробляти і водночас відтворювати різноманітні типи сигналів, різні середовища, засоби і способи обміну інформацією, називаються мультимедійними [10, с. 298].

Нові мультимедійні засоби, в яких використовується аудіо-візуальний формат, надають такі можливості, які традиційні підручники надати не можуть.

На теперішній час існують різні способи застосування засобів мультимедіа в навчальному процесі, в тому числі:

- використання електронних лекторів, тренажерів, підручників, енциклопедій;
- розробка ситуаційно-рольових та інтелектуальних ігор з використанням штучного інтелекту;
- моделювання процесів і явищ;
- забезпечення дистанційної форми навчання;
- проведення інтерактивних освітніх телеконференцій;
- побудова систем контролю й перевірки знань і умінь студентів (використання контролюючих програм-тестів);
- створення і підтримка сайтів навчальних закладів;
- створення презентацій навчального матеріалу;
- здійснення проективної і дослідницької діяльності студентів тощо [11].

При підготовці до навчальної діяльності викладач повинен подбати про те, щоб не тільки розповісти навчальний матеріал, а й показати його, тому що зоровий аналізатор, як з'ясували фізіологи, в 800 разів могутніше слухового. Потрібно навчитися раціонально використовувати цей фактор. «У розвитку мови цивілізації з деяких пір стався невидимий переворот: перехід від цивілізації тексту до цивілізації зображення», – пише В. Д. Параджанов, керівник лабораторії «Підручник XXI століття».

Не можна залишити поза увагою той факт, що під час слухового сприйняття засвоюється 15% інформації, зорового – 25%, а при слухозоровому – 60%.

Відеометод відноситься до групи наочних методів. Відеозасоби не вважаються новою технологією, але нажаль, у навчанні іноземних мов у вищих учбових закладах навчання за відео курсами майже не використовується.

Потенціал відео методу для комунікативного викладання мови очевидний. З усіх доступних засобів він забезпечує найточніше відображення мови у користуванні, тому що вона вживається конкретними мовцями, тісно пов'язана з певною мовною ситуацією, а її комунікативна мета підсилюється цілим рядом візуальних закодованих немовних характеристик (пози, міміка, жести).

Експерти Ради Європи вважають, що на відміну від телебачення та кінофільмів, які також необхідно використовувати для вивчення мови, відео метод має декілька переваг. Якщо продукція телебачення сприймається скоріше як програми, які замінюють викладача, ніж як джерела, що можуть бути використані для взаємодії між викладачем та учнем, то нові відео технології дозволяють використовувати записи із зупинками або вибірково, а використання стоп-кадру дозволяє проводити дискусію щодо відео зображення.

Таким чином, є доцільним розробити та впровадити спеціалізований відео курс для фахівців з міжнародного права.

Для кожного конкретного заняття необхідно ретельно відібрати той відеоматеріал, який відповідає меті, плану і структурі семінару. Відібраний навчальний відеоматеріал обов'язково повинен бути поділений на невеликі фрагменти (кадри), які розташовані в логічній послідовності. Окрім нової навчальної інформації, кожен відеофрагмент має також і завдання, яке необхідно виконати після отримання інформації (це може бути питання, завдання та ін.). Після виконання завдання студентами викладач має обговорювати з ними, як воно виконане. Фільми мають бути розподілені за темами, для кожного заняття потрібно вибрати окремі фрагменти, які не повинні заважати викладачу і студентам у процесі проведення навчання.

На теперішній час подібного курсу не існує. Розробка такого мультимедійного курсу для студентів буде інноваційним корисним засобом для навчання іноземної мови.

В свою чергу, це надасть студентам можливість у майбутньому стати фахівцями з міжнародного права, які вивчають відносини між країнами. Вони можуть працювати в приватному секторі на міжнародну корпорацію або на державній роботі на державну установу, наприклад, Міністерство юстиції. Фахівці з міжнародного права спеціалізуються на переговорах, конвенціях, морському праві, контролю наркотиків і медикаментів, прав людини, а також торгівельного права. Тому професійна мовна компетенція сучасного фахівця з міжнародного права є реальною необхідністю й обов'язковою умовою успішної професійної діяльності.

Список літератури:

1. Вардашкина Е.В. Использование информационно-коммуникационных технологий в обучении аглийскому языку студентов неязыковых ВУЗов // Инновации в науке: сб. ст. по матер. V междунар. науч.-практ. конф. Часть II. – Н.: СибАК, 2011.
2. Маслюк Ю.А. Проблеми використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчальній діяльності // Інновації в освіті. – 2006. – № 1. – С. 117–123.
3. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. / Н.П. Волкова. – К., 2006. – 256 с.
4. Рахимова А.Э. Развитие социокультурной компетенции обучающихся в условиях Интернет – проектов [диссертация] // А.Э. Рахимова. – К., 2007, с. 110.
5. Ажель Ю.П. Особенности внедрения Интернет-технологий в организацию самостоятельной работы студентов при обучении иностранным языкам в неязыковом вузе: электронный ресурс. URL: http://www.intelros.ru/pdf/gumnauka/2011_03/11.pdf
6. Использование Интернет-ресурсов в обучении иностранным языкам: электронный ресурс. URL: http://www.efl.ru/
7. Горбунова Л.И., Субботина Е.А. Использование информационных технологий в процессе обучения // Молодой ученый. – 2013. – № 4. – С. 544–547.
8. Смольянникова И.А. Конгресс конференций «Информационные технологии в образовании» [Электронный ресурс] / И.А. Смольянникова, Ресурсы ИКТ как технологическая составляющая учебной среды для формирования иноязычной компетенции. – Режим доступа: http://ito.edu.ru/2003/II/2/II-2-2196.html
9. Clijsters W., Verjans M. Olyfran.com: pour jouer avec le fransais // FDLM – Cle international – Paris, 2002. – № 323. – P. 37–38.
10. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене і виправлене – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 522 с.
11. Ставицька І.В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://confesp.fl.kpi.ua/node/1103

Штуца Е.Н.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У СПЕЦИАЛИСТОВ ПО МЕЖДУНАРОДНОМУ ПРАВУ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация
Современные реалии диктуют необходимость нового подхода и использования инноваций в преподавании иностранных языков. Это связано, прежде всего, с вхождением Украины в Болонский процесс и с интенсивным развитием глобальной компьютерной сети. Задачи обучения иностранному языку специалистов по международному праву изменились коренным образом. Помимо профессиональной квалификации, специалист должен обладать навыками свободного владения иностранным языком как средством делового общения в рамках профессиональной деятельности. Актуальность данной темы состоит в том, что в настоящее время активно осуществляется внедрение новых информационных технологий в образовательный процесс в высших учебных заведениях Украины. Сосредоточение современных технических средств обучения способствует модернизации учебного процесса, активизирует мыслительную деятельность студентов, способствует развитию творчества преподавателей, позволяет проводить дистанционное обучение, развивает систему непрерывного образования, тем самым повышая эффективность образовательного процесса. Сегодня в отечественных и зарубежных изданиях компьютеризация учебного процесса и внедрение инновационных технологий рассматривается как один из актуальных факторов организации обучения иностранным языкам. Основная задача статьи: при изучении иностранных языков обосновать целесообразность применения инновационных технологий для повышения иноязычной коммуникативной компетенции студентов – специалистов по международному праву в высшем учебном заведении.
Ключевые слова: изучение иностранных языков, информационные технологии, специалисты по международному праву, иноязычная коммуникативная компетенция, инновационные технологии.

Shtutsa K.M.
National University «Odessa Law Academy»

INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGHN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN INTERNATIONAL LAW EXPERTS IN HIGHER EDUCATION

Summary
Modern realities dictate the need for a new approach and the use of innovations in the teaching of foreign languages. This is due, above all, to Ukraine's entry into the Bologna Process and to the intensive development of the global computer network. The tasks of teaching of a foreign language to specialists in international law have changed radically. In addition to professional qualifications, a specialist must have fluency in the language as a means of business communication within the framework of professional activities. The relevance of this topic is that at present, the introduction of new information technologies in the educational process in higher educational institutions of Ukraine is being actively implemented. The concentration of modern technical means of teaching contributes to the modernization of the educational process, activates the thinking activity of students, promotes the development of creativity of teachers, allows for distance learning, develops a system of continuous education, thereby increasing the effectiveness of the educational process. Today in domestic and foreign editions computerization of the educational process and the introduction of innovative technologies is considered as one of the most important factors in the organization of teaching foreign languages.The main objective of the article to prove the feasibility of foreign languages studied at innovative technologies to improve foreign language communicative competence of students – specialists in international law at university.
Keywords: learning foreign languages, information technology, experts in international law, foreign language communicative competence, innovative technologies.

УДК 378:632:630*4

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НА ПРИКЛАДІ ДИСЦИПЛІНИ «ІНТЕГРОВАНИЙ ЗАХИСТ ЛІСУ»

Яковлева В.А., Кульбанська І.М.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті теоретично обґрунтовано доцільність впровадження та ефективність використання інтерактивних методів навчання на прикладі спеціальної фахової (для спеціалістів лісового та садово-паркового господарства) дисципліни «Інтегрований захист лісу», розглянуто класифікацію інтерактивних технологій і визначено найперспективніші педагогічні методики, що застосовуються у навчальному процесі вищого навчального закладу. Наведені конкретні приклади використання інтерактивних методів навчання.
Ключові слова: інтерактивні методи, студенти, метод навчання, семінар.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Важливим напрямом удосконалення фахової підготовки майбутнього спеціаліста у галузі лісового та садово-паркового господарства, є використання інтерактивних методів навчання. Це дозволяє розвивати основи нестандартного мислення студентів, відхилятися від стереотипності, покращувати уяву та пам'ять, підвищувати зацікавленість до вивчення спеціальних дисциплін (зокрема, таких як «Інтегрований захист лісу»), удосконалювати навички комунікативного спілкування, інтелектуальну, емоційну, мотиваційну та інші сфери, задовільнивши, таким чином, потребу у підготовці висококваліфікованого фахівця нового рівня, адекватного вимогам сучасного суспільства. У зв'язку з цим дослідження доцільності та ефективності застосування інтерактивних методів навчання у вищому навчальному закладі на прикладі дисципліни «Інтегрований захист лісу» є актуальним.

Аналіз наукових публікацій та досліджень. Дидактичний аспект інтерактивних технологій досліджували такі вчені, як Г.М. Брос, М.В. Кларен, Л.В. Пироженко, Н.Ф. Фомин, О.І. Пометун, Н. Суворова та інші [1, 3, 5]. Способи теоретичного і практичного застосування інтерактивних технологій у навчальному процесі вищих навчальних закладів представлені в роботах В.П. Беспалько, В.І. Євдокимова, М.В. Кларіна, О.М. Пєхоти, Л.В. Пироженко, Є.І. Пометун, Г.К. Селевко, В.В. Серікова, С.А. Сисоєвої, І.С. Якиманської [3, 5]. Наукові праці М.М. Богомолової, Б.Ф. Ломова, Р.С. Немова, Л.А. Петровської, Л.І. Уманського присвячені проблемам інтерактивного спілкування присвячені [4, 5]. Класифікацію інтерактивних методів навчан-

ня пропонують у своїх дослідженнях Т.С. Паніна, Л.Н. Вавилова, Є.Я. Голант та ін. [2, 5].

Мета роботи – теоретично обґрунтувати доцільність впровадження та переваги використання інтерактивних технологій навчання спеціальної фахової, для спеціаліста лісового та садово-паркового господарства, дисципліни «Інтегрований захист лісу», розглянути класифікації інтерактивних технологій і визначити найперспективніші педагогічні методики, що застосовуються у навчальному процесі вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивні методи навчання є невід'ємною складовою частиною тієї чи іншої інтерактивної технології навчання, яку використовує викладач у процесі своєї діяльності. Вони базуються на особистісно орієнтованому підході до студента, спрямовані на розвиток не лише творчого потенціалу вивчаючого, але й на вміння мислити та швидко реагувати, покращуючи комунікаційні навички.

Слово «інтерактив» (пер. з англійської «inter» – взаємний, «act» – діяти) означає взаємодіяти. «Інтерактивне навчання» можна визначити як взаємодію викладача та студента в процесі спілкування та навчання з метою вирішення лінгвістичних та комунікативних завдань. Інтерактивна діяльність включає організацію та розвиток діалогічного мовлення, спрямованих на взаємодію, взаєморозуміння, вирішення проблем, важливих для кожного із учасників навчального процесу [5].

Інтерпритація поняття «метод навчання» досить різне, але більшість авторів схильні вважати методи навчання способом організації навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається. З іншого боку, метод (грецьке «methodos» – буквально «шлях до чогось») – це спосіб досягнення мети; певним чином упорядкована діяльність; засіб пізнання або спосіб відтворення в мисленні предмета, який вивчається [4].

Звідси можемо зробити висновок, що інтерактивні методи навчання – це такий спосіб здобуття дидактичної цілі, при якому навчально-пізнавальна діяльність систематизована на основі інтерактивної моделі навчання.

Дослідники даного питання визначають різні класифікації інтерактивних методів навчання. Наприклад, Т.С. Паніна і Л.Н. Вавилова поділяють інтерактивні методи на *дискусійні, ігрові* та *тренінгові* [3]. Є.Я. Голант, Т.І. Коваль та Н.П. Кочубей розрізняють методи навчання залежно від ступеня залучення до навчальної діяльності та поділяють їх на *активні й пасивні* [4]. К.В. Сящук та Н.В. Середа поділяють інтерактивні методи навчання на *ситуативні* (аукціон ідей, евристична бесіда, презентація, диспути, дебати, форуми, дискусії, «мозковий штурм», метод «круглого столу» рольові, ділові ігри, метод «інтерв'ю») і *неситуативні* (діалог, опитування, взаємоопитування тощо). Умовну робочу класифікацію інтерактивних технологій за формами навчання (моделями), у яких реалізуються інтерактивні методи розподіляють на чотири групи залежно від мети заняття та форм організації діяльності студентів (за Л.В. Пироженко та О.І. Пометун): інтерактивні технології кооперованого навчання; інтерактивні технології колективно – групового навчання; технології ситуативного моделювання; технології опрацювання дискусійних питань [4].

На нашу думку, інтерактивні методи є працюючими методами, як в середині групи, так і за її межами. Хоча роль викладача в ході інтерактивних занять є другорядною, проте слід звернути увагу на процес підготовки та розподілення ролей для аудиторії. Найважливішим для студентів будь-яких спеціальностей є правильно сформоване завдання. Завданням викладача є: створити сприятливі умови в групі для висловлювання власної думки кожного з учасників, ознайомити студентів з чітко сформованими правилами інтерактивної гри та направити студентів у правильну сторону розвитку подій. З групи студентів, які притримуються власних точок зору, необхідно зробити команду, частиною якої є викладач, поділити створену команду на групи, об'єднуючи студентів за інтересами або з власних міркувань викладача [6].

Як правило, працюючи в групі, у студентів виникає покращення комунікативних навичок, проявляється як командний дух, так і характеристики лідера окремих індивідуумів. Таким чином, створюється умови для індивідуального самовираження всередині групи, вміння працювати в команді, розвивається дух суперництва, який сприяє мотивації студентів до розширення знань для покращення комунікації та словесного закріплення своїх позицій. Даний метод вчить студента активному самостійному пошуку відповіді, що є одним з основних завдань Болонського процесу [8].

Основними складовими ефективності заняття є ґрунтовні теоретичні знання студентів, ретельне планування заняття та творчий підхід викладача.

Структура заняття з дисципліни «Інтегрований захист лісу» із застосуванням інтерактивних методів проходить в чотири етапи:

· Підготовка. Цей етап передбачає організаційні моменти, такі як роздатковий матеріал, вирішення питань місця проведення та необхідних технічних засобів.

· Вступ. На даному етапі важливі пояснення правил, мети, технічно сформоване завдання, розділення на групи, розподіл ролей та нагадування студентам про кількість відведеного на «гру» часу.

· Проведення. Обов'язковим є обговорення заданих викладачем ситуацій, самостійний або груповий пошук рішень, формування відповідей.

· Рефлексія та результати. Елементами даного етапу є обговорення результатів «гри», оцінювання, зворотній зв'язок.

Варто зазначити, що обрання форми проведення інтерактивного заняття потребує індивідуального підходу викладача, врахування рівня інтелектуального розвитку, теми, що вивчається та цілей.

Розглянемо деякі з цих видів методів більш докладно.

Зокрема, корисним та ефективним видом діяльності при викладанні дисципліни «Інтегрований захист лісу» є створення професійно-орієнтованих дискусії, прив'язуючи їх до майбутньої професії студентів та застосовуючи відповідну спеціалізовану лексику. За основу таких обгово-

рень можна брати інформацію з прочитаних текстів та статей за фаховим спрямуванням. Викладач бере на себе роль організатора спілкування, формулює питання, звертає увагу на оригінальні думки учасників, суперечливі питання, допомагає у розв'язанні напружених моментів, що виникають під час дискусії.

Інша дійова технологія, що може бути застосована для формування

фахової компетенції майбутніх лісівників, це «мозковий штурм» або метод «колективного мозку» – вільна форма дискусії, один із спосіб швидкого включення усіх членів колективу в обговорення. Викладач повідомляє тему, мету, правила та критерії оцінювання висловлювань. Далі обираються або призначаються експерти і секретар (секретарі), які фіксуватимуть думки студентів. Викладач повідомляє ситуацію, яку слід обговорити. Наприклад, «Шановні студенти! Нагальною проблемою в галузі лісового господарства України та світу є стрімке зменшення площ стиглого лісу. Що ми можемо зробити, щоб покращити цю ситуацію?». Умовою проведення «мозкового штурму» є доброзичливість викладача, відсутність критики ідей студентів. Кожен студент виступає з короткою (до 1 хв) діловою пропозицією у довільній формі, будь-які пропозиції фіксуються секретарями (експерти допомагають секретарям стисло сформулювати думку). Педагог підтримує «мозковий штурм» підбадьорюючими й констатуючими репліками. Пропозиції студентів не обговорюються, не критикуються, не оцінюються, лише стисло фіксуються. На заключному етапі проведення «мозкового штурму» складається відредагований список ідей, всі ідеї оцінюються, аргументуються, обираються найоптимальніші ідеї, оцінюється діяльність «експертів», «секретарів» і «доповідачів».

Ділова гра передбачає розподіл ролей між учасниками гри та виконання

ними певних ролей, з відображенням функціональних прав і обов'язків кожного представника ігрової групи, як би ділові стосунки складалися в реальних

умовах. Ділові ігри відрізняються тим, що в їхньому сюжеті зазвичай стикаються різні інтереси сторін з обов'язковим знаходженням компромісу, оптимального рішення після закінчення гри. Наприклад, «Шановні студенти! Вам необхідно уявити себе в ролі майстра лісу, лісничого та інженера-лісопатолога, які зустрілися на робочій дільниці (у лісі) в осередку масового всихання сосни звичайної та обговорити і прийняти конкретні рішення щодо можливих причин патологічного стану дерев, можливих наслідків протікання патогенезу та проектування радикальних методів». Застосування таких інтерактивних технологій ситуативного моделювання вимагає від викладача попередньої чіткої, ретельної підготовки, оскільки він встановлює цільову необхідність застосування тієї чи іншої гри в навчальному процесі. Важливим моментом є вміння зацікавити майбутньою ігровою діяльністю, спонукати їх до виконання ролей [7].

Використання інтерактивних методів навчання спонукає не лише студента, але й викладача до постійної творчості, сприяє розвитку педагогічних здібностей, орієнтує на пошук унікальних якостей студентів, особливостей їх мислення.

Висновки. Таким чином, методи та технології інтерактивного навчання доцільно впроваджувати та застосовувати при проведенні занять в аудиторії або за її межами в процесі організації навчального процесу вищого навчального закладу, зокрема при вивченні дисципліни «Інтегрований захист лісу» і є органічним і суттєвим доповненням класичних методів. Методика проведення заняття є активною, тому жоден студент не залишається без уваги і, у сприятливій атмосфері, навіть пасивні студенти стають активними учасниками навчального процесу. Дані методи сприяють активізації мислення, знань та умінь студентів, досягненню високих результатів навчальної діяльності, здійсненню оперативного зворотного зв'язку. Організація навчального процесу, де поєднуються традиційні та інтерактивні методи навчання, дозволить найефективніше організувати процес підготовки майбутнього висококваліфікованого фахівця лісового та садово-паркового господарства.

Список літератури:

1. Бобохуджаев Ш.И. Инновационные методы обучения: особенности кейс-стади метода обучения и пути его практического использования / Ш.И. Бобохуджаев, З.Ю. Юлдашев. – Ташкент. – 2006. – 88 с.
2. Курышева И.В. Классификация интерактивных методов обучения в контексте самореализации личности учащихся / И.В. Курышева. – Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2009. – № 112. – С. 160–164.
3. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Л. Ортинський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
4. Панина Т.С. Современные способы активизации обучения / Т.С. Панина, Л.Н. Вавилова. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – 176 с.
5. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. пос. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
6. Сіроштан О.В. Інтерактивні методи навчання в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників / О.В. Сіроштан // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 1. – С. 85–90.
7. Яковлева В.А. Використання інноваційних технологій у процесі вивчення соціально-економічної географії світу / В.А. Яковлева // Вісник Національного університету оборони України. – Випуск № 4(29). – 2012. – С. 125–129.
8. Яковлева В.А., Мусат О.П. Значення інноваційних технологій в системі професійної підготовки соціальних педагогів / В.А. Яковлева, О.П. Мусат – Додаток 1 до Вип. 37, Том ІІІ(71) -К.: Гнозис, 2016. – С. 175–182, 35 год.
9. Яковлева В.А. Використання новітніх інформаційних комп'ютерних технологій в процесі вивчення соціально-економічної географії світу / В.А Яковлева. К.: Пед. думка, 2010. Вип. 1(10). – С. 176–180.

Яковлева В.А., Кульбанская И.Н.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ НА ПРИМЕРЕ ДИСЦИПЛИНЫ «ИНТЕГРИРОВАННАЯ ЗАЩИТА ЛЕСА»

Аннотация
В статье теоретически обоснована целесообразность внедрения и эффективность использования интерактивных методов обучения на примере специальной профессиональной (для специалистов лесного и садово-паркового хозяйства) дисциплины «Интегрированная защита леса», рассмотрена классификация интерактивных технологий и определены перспективные педагогические методики, применяемые в учебном процессе высшего учебного заведения. Приведены конкретные примеры использования интерактивных методов обучения.
Ключевые слова: интерактивные методы, студенты, метод обучения, семинарское занятие, семинар.

Yakovleva V.A., Kalbanska I.M.
National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine

APPLICATION OF INTERACTIVE METHODS OF EDUCATION IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AT THE CASE OF DISCIPLINE «INTEGRATED PROTECTION OF FORESTS»

Summary
The article substantiates theoretically the expediency of implementation and efficiency of the use of interactive training methods on the example of a specialist (for forest and park management specialists) of the discipline «Integrated forest protection», the classification of interactive technologies is considered and the most promising pedagogical methods used in the educational process are determined. higher educational establishment. Specific examples of the use of interactive teaching methods are given.
Keywords: interactive methods, students, method of teaching, seminars.

УДК 378

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ У МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Яковлева В.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті теоретично обґрунтовано понятійно категорійний апарат пізнавальної самостійності. З'ясовано значення категорій: «самостійність», «воля», «свобода», «незалежність», «ініціативність», «здатність вирішувати проблему власними силами». Проведено теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми формування пізнавальної самостійності. Розглянуті етапи формування розумових дій особистості.
Ключові слова: пізнавальна самостійність, самостійна пізнавальна активність, самостійна пізнавальна діяльність, самостійна навчальна діяльність, самостійна робота, компоненти пізнавальної самостійності.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Загалом же категорійно-понятійне виокремлення пізнавальної самостійності з сукупності суміжних категорій – самостійна пізнавальна активність, самостійна пізнавальна діяльність, самостійна навчальна діяльність, самостійна робота – відбувалося наприкінці XX – на початку XXI століття у зв'язку зі стрімким розвитком психолого-педагогічної науки, що почала виконувати нові соціальні замовлення, пов'язані з реформуванням системи освіти на засадах суб'єкт-суб'єктної парадигми. Головними *тенденціями* цього періоду був розвиток поняття пізнавальної самостійності як багатоаспектного і полідисциплінарного; відокремлення розвитку пізнавальної самостійності від удосконалення організаційних форм самостійної роботи, співвіднесення компонентів пізнавальної самостійності з компонентами навчальної діяльності.

Аналіз наукових публікацій та досліджень Проблему пізнавальної самостійності вивчали науковці П. Атаманчук, В. Мендерецький, С. Копилов і також Б. Єсипов, В. Стрекозіна, І. Федоренко; М. Данилов, І. Ільясов, В. Ляудіс, П. Підкасистий, М. Скаткін, В. Сластьонін; Е. Голант, Н. Дайрі, Р. Лемберг, Д. Богоявленська, Б. Величковський, Дж. Міллер, Дж. Брунер, У. Найссер, Ф. Крейк, Р. Локхард, П. М'ясоїд, Ж. Піаже, А. Петровський, М. Ярошевський та ін

Мета роботи – теоретично проаналізувати психолого-педагогічні дослідження проблеми формування пізнавальної самостійності.

Виклад основного матеріалу Категорія «пізнавальна самостійність», на нашу думку, автоматично поділяється на дві взаємообумовлюючі складові – «пізнавання» й «самостійність». Поняття «пізнавання» виконує при цьому методологічно детерміновану функцію, натомість поняття «самостійність» – ознакову, інструментальну.

Поняття «пізнавання» найширше аналізується у межах гносеології і окреслюється як процес здобування і вдосконалення знань, а також діяльність людей по засвоюванню понять, схем, образів, концепцій, що полегшують відображення і вдосконалюють буття і самозбереження. У процесі пізнавання актуалізують інформацію; результатом цього процесу є знання. Суб'єкт (в даному випадку студент) і об'єкт пізнавання (соціальні умови розвитку різних педагогічних систем) є головними компонентами структури пізнавального процесу в соціальній педагогіці.

Погоджуємося з В. Архиповим, який поділяє наукові дослідження у галузі пізнавальної самостійності на кілька груп [1]:

1) роботи, де на першому плані показано зовнішню сторону пізнавальної самостійності – застосування певних зусиль студентів для одержання результату, виражених у тій чи іншій формі (Б. Єсипов, В. Стрекозіна, І. Федоренко);

2) дослідження, де на першому місці виявлено ступінь самостійності студентів у здобуванні нових знань (Е. Голант, Н. Дайрі, Р. Лемберг);

3) роботи, де в центр формування пізнавальної самостійності студентів поставлено навчально-пізнавальне завдання (задача), яке створює відповідну мотивацію учня і потребу виконати завдання із залученням наявних і нових, здобутих самостійно, знань (М. Данилов, І. Ільясов, В. Ляудіс, П. Підкасистий, М. Скаткін, В. Сластьонін).

У психології категорію пізнавання вивчають у межах когнітивізму (Б. Величковський, Дж. Міллер, Дж. Брунер, У. Найссер, Ф. Крейк, Р. Локхард, П. М'ясоїд, Ж. Піаже, А. Петровський, М. Ярошевський та ін.), який вивчає такі когнітивні процеси, як пам'ять, увага, сприйняття, дія, прийняття рішень і уява. У межах цієї наукової теорії пізнавання розглядають як невід'ємну характеристику людської психіки, а всі психічні явища є за своєю сутністю пізнавальними і пізнаваними. На думку представників когнітивізму, психіка є інструментом пізнавальної дії [1]. У площині даного дослідження важливим є те, що когнітивізм став теорією навчання, для якої ключовими словами є перцепція (сприйняття), вирішення пізнавальної проблеми (зокрема розвиток пізнавальної самостійності, у нашому випадку), обробляння інформації та розуміння [2].

Наукові розроблення проблеми формування пізнавальної самостійності постійно розширюють. При цьому багато вчених у процесі аналізу проблеми пізнавальної самостійності виходять саме з поняття *«самостійності»*. Так, у роботах Є. Голанта подано категорійний аналіз самостійності як підґрунтя пізнавальної самостійності. При цьому науковець виділяє, крім пізнавальної, ще два види самостійності в діяльності: організаційно-технічну і практично-діяльнісну. На самостійності як категорійному підґрунті пізнавальної самостійної діяльності наголошує Н. Щербакова. Вона вважає, що самостійність є багатоаспектною якістю особистості й виявляється у пізнавальній активності й ініціативі, незалежності су-

джень, відповідальності пізнавальної діяльності. Виходячи з наукових праць вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів, самостійність у пізнаванні постає як уміння самостійно, без сторонньої допомоги, знаходити відповіді на питання, що потребують розв'язування.

Крім самостійності, у категорійній структурі пізнавальної самостійності присутнє і *пізнавання* як означувальна характеристика цього явища. Пізнавання як категорія психолого-педагогічної науки вчені розглядають вченими віддавна. К. Ушинський окреслював процес пізнавання у вигляді трьох стадій – почуттєвої, розумової та стадії усвідомлення – як відображення у свідомості людини явищ світу, що об'єктивно існує. У словниково-довідниковій літературі пізнавання окреслено як вищу форму відображення дійсності, яка може існувати лише на підставі опанування колективно опрацьованої, об'єктивної системи знань, що передаються від покоління до покоління. Г. Герасимов виділив у структурі пізнавання певні підсистеми: пізнавальну діяльність, об'єкти і предмети пізнавання, результати пізнавальної діяльності.

Теоретичні розроблення пізнавальної самостійності містяться у працях М. Данилова, який вважає, що основою для формування пізнавальної самостійності є потреба учня самостійно мислити, аналізуючи складні навчальні завдання і критично підходячи до вирішення їх. На багатогранності поняття «самостійність» наголошує М. Махмутов, виокремлюючи в категорійній структурі самостійності «особливі риси самостійності школяра, пов'язані зі специфікою його навчальної роботи, керованої вчителем. Ця самостійність і визначається терміном «пізнавальна самостійність».

Т. Шалавіна пропонує розглядати кілька рівнів самостійного пізнавання: рівень відтворення, реконструктивно-варіативний, частково-пошуковий і творчий. О. Марценюк наголошує на двобічності проблеми пізнавальної самостійності: по-перше, необхідно розвивати самостійність у пізнавальній діяльності, навчити школярів самостійно оволодівати знаннями, формувати своє світосприйняття, по-друге – навчити застосовувати здобуті знання у навчанні й практичній діяльності.

Н. Усенко пропонує розглядати проблему формування пізнавальної самостійності учнів у зв'язку з особистісно орієнтованими ознаками навчального процесу. Автор переконана, що загальне поняття «самостійність» не розкриває повністю специфіки самостійності людини у процесі учіння [5]. Г. Гарбар розглядає проблему пізнавальної самостійності студентів і категорійно пов'язує її з поняттями «діяльність», «активність», «пошук», «готовність». Н. Саєнко основою для формування пізнавальної самостійності вважає репродуктивну відтворювальну діяльність, без якої неможливе становлення достатнього рівня самостійного опановування знаннями [4].

У зв'язку з розглядом проблеми пізнавальної самостійності постає завдання її категорійного аналізу, адже поняття «пізнавальної самостійності» тісно пов'язане з іншими – «пізнавальна активність», «пізнавальна діяльність», «пізнавання» і тощо. Так, Т. Шамова пов'язує поняття «активності» й «самостійності» з індивідуальними характеристиками учня. В. Лозова визначає активність і самостійність особистості як умову її духовного саморозвитку [3]. Погоджуючись з Д. Богоявленською, вважаємо, що ці поняття узгоджуються між собою таким чином:

– пізнавальна активність є умовою розвитку пізнавальної самостійності;

– розвиток пізнавальної самостійності відбувається в умовах пізнавальної діяльності учня;

– пізнавання є загальним розумовим процесом, який забезпечує розвиток пізнавальної активності й формування достатнього рівня пізнавальної самостійності.

Значення категорії «самостійність» корелює, насамперед, з поняттями «воля», «свобода», «незалежність», «ініціативність», «здатність вирішувати проблему власними силами» тощо. У психолого-педагогічній літературі самостійність визначають:

1) як характеристику певної системи, яка дає змогу відобразити загальну сумісність окремих її складових;

2) як явище і якість особистості, що характеризується: сукупністю засобів (знань, умінь, навичок, переконань), якими володіє особистість; ставленням особистості до процесу і результатів діяльності (мотиваційний аспект самостійності)

3) як уміння ставити мету, досягати її власними силами і діяти свідомо та ініціативно в нових ситуаціях, пов'язані безпосередньо з теорією планомірних поетапних розумових дій (П. Гальперін, З. Решетова, Н. Тализіна та ін.).

Учені вважають, що формування розумових дій особистості відбувається у кілька етапів:

– створення мотивації навчання;

– проектування схеми чи орієнтовної основи діяльності;

– виконання реальних пізнавальних дій;

– проговорювання уголос опису реальної пізнавальної діяльності;

– проговорювання подумки опису реальної дії;

– відмова від мовного супроводу дії, формування розумової дії у згорнутому вигляді, тобто інтеріоризація.

Крім того, науковці П. Атаманчук, В. Мендерецький, С. Копилов та ін. вважають, що самостійність у категорійній площині корелює з іншими «само»: самоконтролем, самооцінкою, самосвідомістю, самоаналізом, а також з рефлексією.

Отже, поняття «самостійність» означає уміння діяти без сторонньої допомоги або прямого керування. Це вміння передбачає наявність певних вольових зусиль. Окремо науковці виділяють поняття *«навчальної самостійності»* як такого її виду, що визначають як:

– здатність власними силами, без сторонньої допомоги вирішувати поставлені вчителем чи самим учнем завдання, використовуючи при цьому раціональні способи навчально-пізнавальної діяльності;

– стійка мотивація не лише на вимогу викладача, а й за власним бажанням брати участь у навчальній діяльності.

Поняття «самостійності» часто пов'язують у науковій літературі з поняттям «самостійна робота» Ми вважаємо самостійну роботу діяльнісною характеристикою пізнавальної самостійності, оскільки саме в ході самостійної роботи формується відповідний рівень пізнавальної са-

мостійності [6]. У психолого-педагогічній літературі самостійну роботу визначають як:

– різновид індивідуальної чи групової пізнавальної діяльності (Р. Нізамов, Н. Сагіна);

– різновид навчальних завдань (П. Підкасистий, Н. Нікандров, М. Скаткін);

– пізнавальна діяльність, що здійснюється за окремим планом з урахуванням індивідуальних особливостей учня чи студента (Л. Деркач, Н. Сагіна);

– форма організації навчально-пізнавальної діяльності (І. Ільясов, В. Ляудіс, О. Чиж).

В останні десятиліття з'явилося чимало праць вітчизняних науковців (науково-теоретичного і науково-методичного спрямування), які вивчали і вивчають проблему розвитку процесу пізнавання, формування пізнавальної самостійності й пізнавальної активності. До них належать, насамперед, праці О. Варакути, Л. Вішнікіної, В. Гудими, В. Корнєєва, Л. Круглик, Г. Ламекіної, С. Мірошника, О. Савченко, О. Топузова, Н. Усенко, А. Шуканової, Н. Щербакової та ін.

У працях О.Я. Савченко пізнавальну самостійність студентів окреслено як таку, що формує прагнення й вміння пізнавати в процесі цілеспрямованого пошуку.

У працях Н. Усенко проаналізовано пізнавальну самостійність студентів, виходячи з особистісно орієнтованої педагогічної теорії [5]. Науковець стверджує, що саме особистісно зорієнтоване навчання створює максимально сприятливі умови для розвитку пізнавальної самостійності школярів.

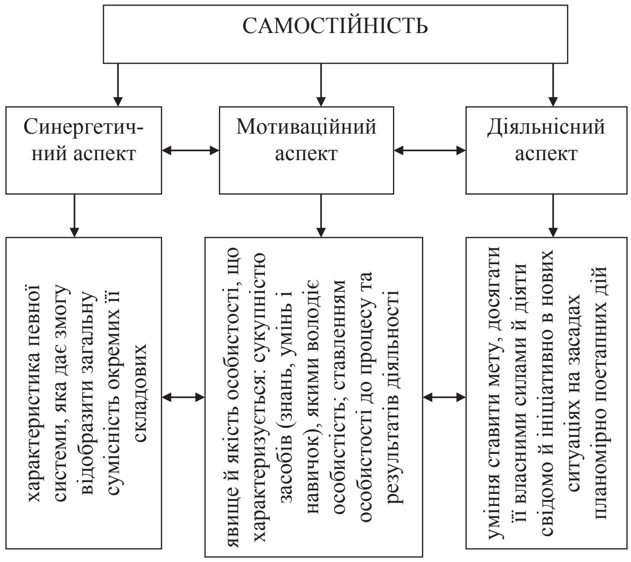

Рис. 1. Категорійні характеристики самостійності

Висновки. Проведений нами теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми формування пізнавальної самостійності свідчить про численні наукові розробки щодо формування цієї якості. Таким чином, пізнавальна самостійність – це прояв потреби особистості в її життєвій самореалізації, готовності до самостійної пізнавальної діяльності, вмінні ставити питання (бачити проблеми) та вирішувати їх.

Список літератури:

1. Архипов В. И. Развитие познавательной самостоятельности студентов в процессе усвоения учебных грамматических понятий: дисс. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Владимир Иванович Архипов. – Казань, 2007. – 212 с.
2. Каменская В. Г. Психологические характеристики старшеклассников в массовых школах и школах-гимназиях / В. Г. Каменская, С. В. Зверева, И. Е. Мельникова // Вопросы психологии. – 2005. – № 3. – С. 38–52.
3. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова. – Х.: ОВС, 2000. – 163 с.
4. Саєнко Н. С. Розвиток самостійності пізнавальної діяльності студентів на занятті з іноземної мови [Електронний ресурс]. / Н. С. Саєнко. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/2._SND_2007/Pedagogica/19368.doc. htm
5. Усенко Н. М. Гуманістичне особистісно зорієнтоване евристичне навчання як чинник становлення пізнавальної самостійності особистості учня [Електронний ресурс] / Н. М. Усенко. – Режим доступу до ресурсу: http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2008/txt/Usenko.php
6. Яковлева В. А. Класифікація методів формування пізнавальної самостійності учнів / Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – № 5(13). – С. 99–101.

Яковлева В.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ У БУДУЩИХ БАКАЛАВРОВ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация
В статье теоретически обосновано понятийно категорийный аппарат познавательной самостоятельности. Выяснено значение категории «самостоятельность», «воля», «свобода», «независимость», «инициативность», «способность решать проблему собственными силами». Проведен теоретический анализ психолого-педагогических исследований по проблеме формирования познавательной самостоятельности. Рассмотрены этапы формирования умственных действий личности.

Ключевые слова: познавательная самостоятельность, самостоятельная познавательная активность, самостоятельная познавательная деятельность, самостоятельная учебная деятельность, самостоятельная работа, компоненты познавательной самостоятельности.

Yakovleva V.A.
National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine

THE PROBLEM OF FORMATION OF EXCLUSIVE SELF-EFFICIENCY IN THE FUTURE BACHELORS OF SOCIAL PEDAGOGY

Summary
In the article the conceptually categorical apparatus of cognitive independence is substantiated. The significance of the category of «independence», «freedom», «freedom», «independence», «initiative», «ability to solve the problem by own forces» is determined. A theoretical analysis of psychological and pedagogical researches on the problem of formation of cognitive autonomy was conducted. The stages of formation of mental actions of the person are considered.
Keywords: cognitive autonomy, independent cognitive activity, independent cognitive activity, independent educational activity, independent work, components of cognitive autonomy.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.161.2–3.09

СПЕЦИФІКА ПРОЗИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Александрович Т.З.
Київський національний університет технологій та дизайну

У статті проаналізовано особливості прози Григорія Сковороди, зокрема тематика, проблематика, роль позасюжетних елементів у розкритті основної думки художнього твору. Підкреслено, що для діалогів письменника характерна подієво-розповідно-описова побудова композиції. У розвідці зазначено, що світ творів Григорія Сковороди підпорядкований, як і світ Біблії, чіткому протиставленню християнських цінностей земним. Досліджено, що прозі мислителя притаманна внутрішня зосередженість, розмірковування, споглядальність, аналіз власних роздумів, поступове ускладнення архітектоніки творів, зменшення кількості дійових осіб від семи до двох. З'ясовано, що образ дороги – один із ключових у творчості письменника, адже герої Григорія Сковороди перебувають в постійному пошуці чи то істини, чи то Бога, чи себе самих на життєвих шляхах.
Ключові слова: Бароко, Біблія, проблематика, тематика, позасюжетні елементи.

Постановка проблеми. Упродовж багатьох тисячоліть люди намагаються вивести формулу геніальності. Проте жодні вираховування не дозволяють виростити з пересічної людини генія. Можна стверджувати одне, що видатна особистість позначена якимось знаком, певною Божою печаткою. Тому геніальність накладає обов'язок на людину перед суспільством. Адже геній може наскрізь бачити негаразди людства, вміє передбачати майбутнє. Це важкий тягар, як правило, незрозумілий для оточуючих. Визначна особистість – це, по суті, нещасна людина, котра приречена бути одинокою серед сучасників і возвеличеною серед нащадків. Саме до цієї когорти одиноких у своїй величі геніїв належить і Григорій Сковорода. Його проникливий розум, аналізуючи наслідки історії нашої держави, наперед передбачав часи занепаду, звиродніння, винищення української нації. Причому, на думку Григорія Сковороди, найбільший ворог українця – він сам.

Аналіз досліджень і публікацій. Характерною особливістю прози мислителя є те, що проблеми, теми, ідеї, які розглядаються у творах, залишаються актуальними впродовж багатьох століть. Про це свідчить величезна кількість досліджень літературної спадщини нашого письменника, зокрема праці І. Куташа [3], О. Мишанича [5], Ф. Поліщука [6], А. Рубана [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасність творів Григорія Сковороди не лише тому, що письменник піднімає вічні, глобальні питання; а й через те, що, люди не навчаються на власних помилках, постійно їх повторюючи.

Мета статті. Спектр проблем, які порушує у прозовій творчості мислитель, дуже широкий, а тому й невичерпний. Ми зосередимо увагу в нашій розвідці лише на тих аспектах (тематиці, проблематиці, позасюжетних елементах тощо), які, на нашу думку, допомагають кращому розумінню світу творів Григорія Сковороди.

Виклад основного матеріалу. У центрі всієї філософсько-етичної системи українського письменника знаходиться людина. Недосконала, дещо наївна, часто необмежена у власних бажаннях, егоїстична, проте така, котра перебуває в постійному пошуці: чи то Бога, чи істини, чи самої себе. Сковородинівська людина – носій тих чи інших цінностей, борець, страдник у пошуках правильного життєвого шляху; це той мікроелемент (або ж мікросвіт), який за допомогою свого провідника – Біблії (світу символів) – є найголовнішою складовою Всесвіту (макросвіту). Прототипами для створення літературних образів служили типові українці, сучасники. Так, їхня духовна, моральна, а часом і національна обмеженість викликали нерозуміння в мислителя, але він вірив у свій народ, у його мудрість, дотепність, у майбутнє України як незалежної інтелектуальної нації, з багатою історією, культурою.

Однією із домінуючих проблем, навколо якої групуються всі інші («сродная» праця, щастя, подвійність натур, три світи, досконала людина тощо), є тема самопізнання. Це питання залишається актуальним впродовж багатьох тисячоліть, починаючи від зафіксованого заклику Сократа, написаного на храмі Аполлона в Дельфах: «Пізнай самого себе» і закінчуючи сьогоденням. До теми пізнання своєї суті зверталися в античний період Платон, у середньовічний – Афанасій Олександрійський. Проблема себепізнання активно опрацьовувалась українськими мислителями в добу Бароко. Зокрема, у творчості Петра Могили, Касіяна Саковича, Дмитра Туптала.

Для Григорія Сковороди пізнати себе означає переродитися, воскреснути, звільнитися від рабства злої волі, стати духовно вільним. А допомогти у цьому людині повинно серце. Тільки пізнавши цю квінтесенцію особистості, можна зрозуміти себе. Барокова література проповідувала мілітаризм, роздвоєність людини, суспільства, нації. Просвітники і Григорій Сковорода цьому театрові зла протиставляли розум, логіку, серце. Мислитель, йдучи шляхом релігійного тлумачення серця та враховуючи національну ментальність українців, вибудовує свою

«кордоцентричну» філософію, яка стає наріжним каменем його творчості та проходить червоною ниткою через усі прозові твори письменника (особливо часто знаходимо її у трактатах), хоча тлумачення цього органу в подібному значенні зустрічається ще у житіях святих князів українських XI–XIII ст., у творах Герасима Смотрицького, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Дмитра Туптала тощо [7, с. 580].

У творчості філософа провідним виступає вчення про свободу людського духу, звільнення від тілесного полону й світу було виразом протесту. Звідси походить заклик до втечі від суперечностей злочинного світу, ідея самопізнання й самовдосконалення природних здібностей, самообмеження необхідним. Тому й не дивно, що в центрі своєї творчості письменник ставить образ морально досконалої, істинної людини – Ісуса Христа, як і в Новому Заповіті. Це символізувало авторські пошуки образу справжньої людини, довершеної в своїй духовній чистоті. Пошуки істинної людини відбуваються лише завдяки участі серця. Тому дотичною до образу істинної людини є філософія та образ серця. Мовлячи про Ісуса Христа, письменник акцентує увагу на його людській природі, розглядає як посередника між Богом і людьми, як зразок для наслідування, мудру людину. Він свідомо намагається наслідувати Ісуса Христа в проповідництві, стилі життя, творчих пошуках, у темах, жанрах, бо йому це потрібно для зміцнення власного душевного стану, для пошуку нових сил, для аналізу та «лікування» українського суспільства, відродження національної гідності та свідомості.

Логічним продовженням проблеми самопізнання є питання «сродної» праці, що пов'язане з проблемою вибору. Тільки зрозумівши суть власної природи, людина зможе обрати той вид діяльності, котрий найбільше відповідатиме її нахилам. На думку вкраїнського мислителя, соціальне становище не має значення для правильного вибору професії. Концепція «сродної» праці Григорія Сковороди заперечувала класицистично-аристократичні «порядки, де найвищі посади і місце людини в суспільстві визначалося не вродженими здібностями й нахилами, а високими титулами, знатністю походження, багатством, дворянськими привілеями» [6, с. 81–82]. Будь-яка праця – корисна й потрібна, якщо вона природна, якщо людина має до неї вроджений талант.

Вищезгадані концепції (самопізнання й «сродної» праці) є стрижневими в педагогічних поглядах мислителя, що викладені в притчах «Благодарный Еродій» та «Убогій Жайворонок».

Опрацьовуючи тему виховання дитини, письменник велику увагу приділяв постаті вчителя як особистості. Він був переконаний, що перш ніж навчати іншого, потрібно багато навчитися самому. Завдання же будь-якого вихователя вбачав в умінні розвинути природні здібності дитини. Вчитель повинен шукати до кожного учня індивідуальний підхід, щоб не занапастити вроджений дитячий талант. До Григорія Сковороди ця думка рефреном проходила через праці багатьох мислителів, котрих розділяли сторіччя: у давньоримського філософа Марка Фабія Квінтіліана в праці «Про виховання оратора» [2, с. 18], у праці великого чеського педагога Яна Амоса Коменського «Велика дидактика» [2, с. 30–31], у французьких мислителів К.А. Гельвеція та Д. Дідро.

Григорій Сковорода, як і просвітники, вважав, що характер людини формується під впливом середовища, яке її оточує [6, с. 221]. Саме тому письменник обстоює у своїй творчості демократичні засади виховання. Зокрема, у притчах «Благодарный Еродій» та «Убогій Жайворонок» носіями поглядів автора, а разом із тим і народних на виховання є Еродій та Сабаш. Основні якості, котрі виховуються у представників родин Еродія та Сабаша, – це працьовитість, взаєморозуміння, чесне, хоча й незаможне життя. Автор проповідує прийоми здорового виховання та критикує міщанську псевдопедагогіку, її руйнівну спрямованість.

Подвійність оточуючого світу, як і сама людина, є однією із основних тем, котру Григорій Сковорода розвиває в усіх прозових творах. Усе, що існує, складається з двох натур: зовнішньої і внутрішньої. Перша – швидкоплинна і тлінна; друга – велична й вічна. На їхній несумісності, протиріччі й наголошував український філософ у своїй творчості.

Про внутрішню людину розмірковували Філон, Климент, Григорій Ниський, Макарій, Антоній, Й. Екгард, А. Сілезій [10, с. 233]. Питання подвійності людської природи цікавило й українських письменників Бароко так само, як і їхніх попередників, а саме: Мелетія Смотрицького, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Касіяна Саковича, Йоаникія Ґалятовського, Хому Євлевича, Івана Некрашевича, Феофана Прокоповича та ін.

Григорій Сковорода як син свого часу, підсумувавши здобутки попередників і сучасників, запропонував читачеві власне розуміння проблеми подвійності життєвого людського шляху: в людини є два початки (вічне і тлінне), котрі знаходяться завжди поруч, але, як правило, нарізно. «Каждый же человек состоит из двоих, противостоящих себѣ и борющихся начал, или естеств: из горняго и подлаго, сирѣчь из вѣчности и тлѣнія» [8, с. 296]. Відповідно існують і дві стежки: земна й небесна. Земна веде «лівим» шляхом, котрий «чрез Трімфалныя ворота, чрез увеселительная проспективы и цвѣтоносные луга низводит в преисподнюю» [8, с. 299]. Небесна ж, навпаки, після блукань, постійних пошуків приводить до Бога, щастя, гармонії з собою та навколишнім світом.

Своєрідним продовженням низки проблем, що розглядаються у прозі нашого письменника, є питання щастя як основної умови людського існування. Григорій Сковорода вважав, що людина повинна керувати своїми пристрастями, приборкувати їх [3, с. 337]. Адже «не та людина щаслива, – пише І. Куташ у праці «Категорія щастя в філософії Г. Сковороди», – в житті якої немає розчарувань, зрад, страждань, а така, яка вміє їх прийняти і опанувати ними на дорозі до щастя» [3, с. 337]. Непорозуміння й негаразди виникають, бо люди не знають, де можна знайти щастя. Шукають його у знатних чинах, високих посадах, багатстві, а воно всередині кожного, у пізнанні себе, власного серця, в єднанні з Богом. Тобто, щасливою є та людина, котра зуміла поєднати два світи – макро- й мікро- – завдяки символічному світу Біблії. Власне про три світи й мовиться в останньому діалозі мислителя «Потоп змиин»: «Суть же тры мыры. Первый

есть всеобщій и мыр обительный, гдѣ все рожденное обитает. Сей составлен из безчисленных мыр-мыров и есть великій мыр. Другіи два суть частныи и малыи мыры. Первый мікрокозм, сирѣчь – мырик, мирок, или человѣк. Вторый мыр символичный, сирѣчь библіа. Во обительном коем либо мырѣ солнце есть оком его, и око убо есть солнцем. А как солнце есть глава мыра, тогда не дивно, что человѣк назван мікрокосмос, сирѣчь маленькій мыр. А бібліа есть символичный мыр, затѣм что в ней собранныя небесных, земных и преисподних тварей фигуры, дабы они были монументами, ведущими мысль нашу в понятіе вѣчныя натуры, утаенныя в тлѣнной так, как рисунок в красках своих» [9, с. 137].

Важливу роль у прозі відіграють позасюжетні елементи композиції – поетичні вкраплення, вставні оповідання, байки, притчі, що уповільнюють розгортання подій з метою посилення інтересу до них [4, с. 353–354]. Вони збагачують твори, роблять зрозумілішим авторський задум для читача, надають стрункості й послідовності побудові діалогів і трактатів, а також сприяють виникненню такого явища, як сюжет в сюжеті.

Розкриттю задумові про протиріччя людського існування у творах письменника сприяють притчі. Так, у діалозі «Симфоніа, нареченная Книга Асхань» старець Памва під час суперечки з Лукою про єдність між Христом і Мойсеєм для більшого переконання у своїй правоті розповідає притчу про багатого батька і вісьмох синів. На думку О. Мишанича, це оригінально опрацьований варіант середньовічної народної притчі про батькову спадщину. А першоосновою її (притчі) є оповідання про Соломонові суди: «Батько поділив своє майно між синами, а якомусь одному дісталося непоказне щось або символічне, – і саме це після розгадки стало найбільшим його багатством» [5, с. 58].

У діалозі «Бесѣда 1-я» є розповідь про сліпого, котрий в Соломоновому будинку не побачив краси, лише поранив руку. Сам письменник ототожнює таких людей з тими, які читають Слово Боже, але не бачать його суті, не розуміють алегоричної мови, лише ранять свій розум. Із цього приводу він мовить: «Осязать и касаться есть язва и смерть, а взирать и понять есть сладость и неизреченное чудо» [8, с. 285].

Характерним для діалогів письменника є подієво-розповідно-описова побудова композиції. На першому плані не події, а форма, в якій вони викладаються, причому розмова має вигляд опису думок особи, від якої ведеться розповідь; особливістю його творів є також врахування різних поглядів, представлених багатьма суб'єктами оповіді: автором, героями-персонажами тощо [1, с. 244]. Прозі Григорія Сковороди притаманна внутрішня зосередженість, розмірковування, споглядальність, аналіз власних роздумів [4, с. 354]. Поступове ускладнення архітектоніки прози (збільшення кількості глав, використання елементів зовнішньої композиції: вставних байок, оповідань, віршів; та внутрішньої: вмотивованість, цікавість, логічний взаємозв'язок), що зумовлено тематично-ідейним спрямуванням того чи іншого твору; зменшення кількості дійових осіб (від семи до двох). Усе це свідчить про духовне переродження самого автора, досягнення ним гармонії між двома світами: зовнішнім і внутрішнім, що й продемонстровано в останньому творі «Потоп зміин». Якщо припустити, що всі герої автора є відображенням якоїсь грані світогляду та позиції самого письменника, тобто він веде розмову з одним із своїх «я» (зі сковородинівським «я» в діалогах зустрічаємося шість разів: Друг, Григорій, Варсава, Даниїл Мейнгард, Душа, Дух), то звідси витікає, що в останньому творі Григорій Сковорода приходить до примирення внутрішньої людини із зовнішньою, тобто досягає гармонії в особистому духовному світі, тому й зникають всі інші дійові особи.

Образ дороги – один із ключових у творчості Григорія Сковороди, як й інших барокових письменників. Герої мислителя перебувають в постійному пошуці чи то істини, чи то Бога, чи себе самих на життєвих шляхах. Саме на шляху вперше зустрічається автобіографічний образ Варсави в «Брани архистратига Михаила со Сатаною». Тобто для філософа мандри – це спосіб життя й мислення.

Висновки і пропозиції. Для Григорія Сковороди Біблія була основною книгою впродовж усього життя, тому його творчість перегукується зі Святим Письмом у жанровій, образній, художній палітрі. Тлумачачи біблійне слово, філософ виступає не стільки наратором, скільки індивідуальним письменником, бо бере зі Святого Письма лише сюжет або вислів, але трактує їх із власної позиції, відповідно до авторського задуму. Саме ця сторона творчості нашого письменника потребує ще ретельних досліджень.

Світ творів Григорія Сковороди підпорядкований, як і світ Біблії, чіткому протиставленню християнських цінностей земним: душа – тіло, любов – ненависть, свобода – неволя, добро – зло тощо. У своїй творчості філософ неодноразово протиставляє життя смерті, розуміючи під життям, перш за все, духовність, тобто збереження в людині суті, закладеної в неї Богом, як у найкращому творінні: розуміння Слова Божого, намагання дотримуватися Його заповідей, побудова всередині кожною особою власного храму Господнього, що є частиною великої церкви Божої – Всесвіту. Натомість смерть, вважає український письменник, може наступити ще за життя людини: душа вмирає у гонитві за матеріальними цінностями, за примарним, суєтним, непотрібним. Власне, живих мерців і бачив мислитель у значній частині своїх співвітчизників, котрі, сподіваючись накопичити якомога більше грошей, маєтків, влади, ладні були зректися свого народу, віри. Від цього й намагався застерегти Григорій Сковорода сучасників, показавши у творах правильний шлях, який допоможе привести окрему людину до Бога, отже, сприятиме розбудові в майбутньому України як вільної, соборної держави з високим інтелектуальним потенціалом та духовністю.

Список літератури:

1. Галич О. Теорія літератури: Підручник / Галич О., Назарець В., Васильєв Є.; [За наук. ред. О. Галича]. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
2. Константинов Н. А. История педагогики: Учеб. для студ. пед. ин-тов / Константинов Н. А., Мединский Е. Н., Шабаева М. Ф. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1982. – 447 с.
3. Куташ І. Категорія щастя в філософії Сковороди / І. Куташ // Хроніка-2000. – 2000. – Вип. 37–38. – С. 332–350.
4. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – Вид. 3-є, перероб. і доп. – К.: Радянська школа, 1971. – 488 с.
5. Мишанич О. В. Григорій Сковорода і усна народна творчість / О. В. Мишанич. – К.: Наукова думка, 1976. – 152 с.
6. Поліщук Ф. М. Григорій Сковорода Життя і творчість / Ф. М. Поліщук. – К.: Дніпро, 1978. – 264 с.
7. Рубан А. Г. Сковорода про особливості українського національного характеру / А. Г. Рубан // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: Зб. наук.-теорет. пр. – К.: Б.в., 2003 – С. 575–583.
8. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів. У 2-х т. / Григорій Сковорода. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 531 с.
9. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів. У 2-х т. / Григорій Сковорода. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 573 с.
10. Тетерина Д. Вибрані твори: В 5 томах / Д. Тетерина. – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – Т. V. – Філософія, історія. – 312 с.

Александрович Т.З.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

СПЕЦИФИКА ПРОЗЫ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ

Аннотация
В статье проанализировано особенности прозы Григория Сковороды, в том числе тематика, проблематика, значение внесюжетных элементов в раскрытии главной мысли художественного произведения. Подчёркнуто, что в творчестве писателя, как и в Библии, присутствует чёткое противопоставление христианских ценностей земным. Для прозы Григория Сковороды характерна внутренняя сосредоточенность, размышления, постепенное усложнение архитектоники произведений, уменьшение количества действующих лиц. Также в исследовании утверждается, что образ дороги – один из ключевых в творчестве писателя, поскольку герои Григория Сковороды находятся в постоянном поиске либо истины, либо Бога, либо себя самих на жизненном пути.
Ключевые слова: Барокко, Библия, проблематика, тематика, внесюжетные элементы.

Aleksandrovych T.Z.
Kyiv National University of Technologies and Design

SPECIFIC CHARACTER OF HRYHORIY SKOVORODA'S PROSE

Summary
The article analyzes the peculiarities of Hryhoriy Skovoroda's prose, in particular, topics, range of problems, and the role of elements which are behind the storyline in revealing the main idea of an artistic work. It is emphasized that characteristic feature of the writer's dialogues is event-narrative-descriptive construction of the composition. It is stated that the world of works by Hryhoriy Skovoroda is subordinated, like the world of the Bible, to a clear opposition of the Christian values to worldly ones. It was researched that the thinker's prose is characterized by inner concentration, reflection, contemplation, analysis of his own thoughts, gradual complication of architectonics of the works, reduction of the number of characters from seven to two. It was found out that the image of the road is one of the key images in the work of the writer, since the characters of Hryhoriy Skovoroda are constantly seeking either the truth, or God, or themselves in their lives.
Keywords: Baroque, the Bible, range of problems, topics, elements which are behind the storyline.

УДК 821.161.2:82:34

ТРАДИЦІЙНЕ СЮЖЕТНО-ОБРАЗНЕ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ОПОВІДАННЯ ВАЛ. ШЕВЧУКА «САМСОН»

Горбач Н.В., Таран А.Д.
Запорізький національний університет

У статті досліджено специфіку авторської рецепції старозавітного сюжету про Самсона в оповіданні Вал. Шевчука «Самсон». У центрі уваги – притчове переосмислення письменником канонічного тексту, часткове запозичення біблійної фабули, зміна її семантичного наповнення, наявність паралелей із сучасністю. Наголошено, що при зовнішніх і внутрішніх зв'язках тексту оповідання з сюжетним інтерпретаційним каноном образу Самсона автор здійснив «українізацію» традиційного сюжетно-образного матеріалу. Таке використання біблійного міфологічного сюжету є свідченням його успішної перевірки на загальнолюдське звучання в певному національному контексті.
Ключові слова: образ, сюжет, запозичення, інтерпретація, біблійний сюжетно-образний матеріал, національний контекст.

Постановка проблеми. Образ Самсона – один із найулюбленіших серед сприйнятих світовим мистецтвом із Біблії. Подвиги героя старозавітної Книги суддів стали джерелом натхнення для художників П. Рубенса, Рембранта, А. ван Дейка, композиторів Г. Генделя, К. Сен-Санса, скульпторів Б. Растреллі, М. Козловського, С. Коненкова, режисерів А. Вайди, У. Торнтона та багатьох інших митців.

У літературі одним із перших до образу Самсона звернувся німецький драматург Г. Сакс у трагедії «Самсон» (1556). Найвизначніший твір наступного століття – драма Д. Мільтона «Самсон-борець», в якій традиційний образ героя став символом духовного протиборства людини злу, її особистісного начала. XVIII–XIX ст. поповнились творами У. Блейка, М. Х. Луццато, М. Темпа, А. де Віньї. Рецептивний підхід у цих творах передбачав чітку орієнтацію на першоджерело з дотриманням не тільки «духу», але й «букви» Старого завіту.

Асоціативне, притчове переосмислення канонічного тексту, зміна його семантичного наповнення, наявність паралелей із сучасністю характеризують твори межі XIX–XX ст. (Леся Українка, І. Бунін, Л. Андрєєв, В. Жаботинський). Так, у поемі «Самсон» вітчизняної авторки при повному запозиченні традиційного сюжету відбулося зміщення мотиваційного наповнення дій персонажів і окреслився конфлікт переконань: Даліла – не біблійна блудниця, яка за плату зраджує чоловіка, а донька свого народу, за погибель якого і мститься. Але через те, що для Леся Українки мета не виправдовує засоби і зрада не перестає бути зрадою, з яких би мотивів вона не чинилася, – фізична й моральна перевага у фіналі твору на боці Самсона.

Неоміфологізм XX ст. позначився й на характері опрацювання біблійного сюжетно-образного матеріалу: вільне поводження з оригіналом аж до переакцентації образів і «дописування» сюжетів, алюзивне залучення філософського, культурного, релігійного набутку інших народів, досвіду попередників тощо. У цьому зв'язку важливим бачиться звертання до рецепції старозавітного тексту в оповіданні Вал. Шевчука «Самсон».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема художнього засвоєння українськими письменниками, у тому числі й Вал. Шевчуком, традиційних сюжетів, мотивів, образів біблійного походження неодноразово ставала об'єктом уваги літературознавців (В. Антофійчук, І. Бетко, М. Бородінова, С. Гальченко, Я. Грицков'ян, О. Дзюба, Л. Дрозд, Н. Левченко, А. Нямцу, І. Набитович, Г. Нога, М. Павлишин, Ю. Пелешенко, В. Сулима, Я. Хомич та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри це, оповідання «Самсон» ще потребує цілісного аналізу твору під заданим кутом зору, оскільки воно лише частково розглядалося в дослідженнях Н. Адамчук [1] і Н. Мартинюк [2].

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз рецепції старозавітного тексту в оповіданні Вал. Шевчука «Самсон», визначення рис його націоналізації як залучення до вітчизняного культурного контексту.

Виклад основного матеріалу. Дослідники творчості Вал. Шевчука говорять про своєрідність творчої трансплантації письменником біблійної міфології в національний контекст і відзначають зв'язок зі сковородинівською традицією тлумачення Святого Письма. Сам автор так пояснював власне ревізування біблійного матеріалу: «старе християнство мало кілька поглядів на Біблію. Одні вважали, що Біблія – це є істина, тобто, все, що сказано Біблією, є мірилом правди. Якщо воно відповідає Біблії – значить воно істинне, якщо ні – то не істинне. В Україні з початку XVIII ст. з'являється інший погляд на Біблію. Сковорода фактично завершив цей погляд. Він сказав, що зовнішній світ Біблії – це неправда, а Біблія має заховану внутрішню правду. Тобто, йшлося про символічне читання Біблії. Біблія не є істиною, але вона допомагає щось у цьому світі зрозуміти, щось у цьому світі пізнати, бо мислительні руди закладені в ній надзвичайно глибоко. Але істини, як такої, там немає, бо вона і є Бог. А Бог – це і непізнане. Таким чином, це той вогник, який далеко горить, до якого мусиш іти, до якого ти йдеш, якщо ти людина наповнена, і до якого ніколи не прийдеш» [3, с. 14].

Як наслідок – в оповіданні «Самсон» хоч і маємо зв'язок із біблійним міфом на зовнішньому і внутрішньому рівнях твору, проте фабула історії Самсона запозичується автором лише частково. Загалом різні види мистецтва в процесі інтерпретації образу Самсона сформували своєрідний

сюжетний канон, складовими якого стали пророкування чудесного народження Самсона, жертвопринесення Самсонового батька Маноя, перемога Самсона над левом, винищення Самсоном філістимлян, взаємини Самсона і Даліли, осліплення Самсона, його загибель. Натомість Вал. Шевчук обмежився залученням сцен боротьби Самсона з левом, його підступного осліплення та знищення ним кривдників.

Оповідання «Самсон», як і будь-який твір із традиційним сюжетно-образним запозиченням, розрахований на підготовленого читача, адже ім'я старозавітного судді зустрічається лише в назві твору, а головного персонажа оповідання звуть Іваном (його ж коханою є не Даліла, а Мотря). «Українізація» біблійного матеріалу виявляється і в тому, що Іван, за словами Н. Адамчук, скоріше «виражає характерні риси українського національного характеру, дещо відмінні від тих, які відтворено в біблійній легенді», він «ближчий до велетнів з українського фольклору, аніж до біблійного Самсона» [1]. Саме в українських реаліях життя ІІ пол. XVII ст. і розгортається дія твору. Соціально-історичними маркерами цієї доби є призначення місцевої адміністрації гетьманом (а не обрання, як раніше). Тому сотник сприймається як представник репресивного органу, яким стала царська адміністрація на Слобожанщині. Якщо біблійний Самсон – божий обранець на роль борця з поневолювачами-філістимлянами, то трагізм Івана полягає в тому, що він – жертва владної сваволі сотника, нікчемного честолюбця, і суспільства, яке не здатне пробачити інакшість, відмінність від загальної маси.

Вал. Шевчук відмовляється від численних гіперболізованих подвигів Івана-Самсона, підкреслюючи лише його зовнішню і внутрішню несхожість на інших, вищість і певну дивакуватість. Так, у творі не йдеться про взаємини Івана з людьми, зате наголошується його зв'язок зі світом природи: «До нього тяглося все, немов оживало: оживали навіть камінці, які траплялися по дорозі. Бачив, як простукують у їхніх темних тілах ледве видні серця і як п'ють вони дорожню куряву. Коли ж смуток зовсім обволікав його душу, роззирався, ніби гналися за ним безтілесні звірі. Набрякали на руках м'язи, і коли хто бачив його під таку хвилю, вражався – від нього віяло такою потугою, так розмаювалося волосся, що перехожий несвідомо ховався в канаві чи хлібі» [4, с. 593]. А таким постає він у сприйнятті сотника: «...на майдані з'явився велетень. Ішов стрімко й упевнено, довжелезне волосся віялося за ним, наче кінська грива, обличчя виставлено вперед, а очі не дивляться. Він пройшов повз канцелярію і пана сотника, ніби ніколи їх не існувало, й швидкий озлоб струснув пана сотника: відчув, що став у ту мить, коли проходив той чоловік, зовсім мізерний» [4, с. 592]. Довге волосся в Івана, як і в біблійного Самсона, стає характеристичною портретною деталлю, яка символізує силу героїв. Коли ж довірливий Іван іде услід сотнику в шинок, його волосся вже не розвіюється звично, що віщує скоре упокорення героя.

Лев у творі українського письменника – це не лише результат слідування біблійному сюжету. Образ цього звіра, хоч і не властивого нашій фауні, набуває популярності ще в добу Середньовіччя, а після прийняття християнства поширюється в геральдиці й літературі («Фізіолог», байки Г. Сковороди, героїчна й геральдична поезія). У системі українського бестіарію лев стає символом боротьби, мужності, сили. Така семантика цього образу й уможливлює «перенесення» Вал. Шевчуком мотиву змагання з левом до свого твору.

У біблійній екзегетиці образ Самсона перегукується з давнім божеством сонця (довге волосся – символ сонячного проміння), а його ім'я тлумачиться як *сонячний* або *служитель бога сонця*. «Сонячними» характеристиками наділяється й образ Івана. Автор підкреслює особливу прихильність сонячного світила до Івана: «його з головою заливало сонце – завше дивувався йому: ставало в його очах велике, розмлоєне, немов хвилювалося» [4, с. 590]; «весь світ бачив у жовтому світлі, у тій болющій доброті» [4, с. 591]. Навіть обраниця чоловіка має «сонячне тіло» [4, с. 591]. Продовженням «сонячної» семантики міфу в оповіданні є різновид жовтого – золотий колір, що з давнини сприймався як застигле сонячне світло. Хоча «золотий» відтінок має предметне походження, та в оповіданні маємо справу лише з кольором, а не матеріалом: «золота смола», «золотий кінь», «золоті соснові стовбури», «золотий лантух» (лев), «золоті бджоли», «золотий лев», «золоторунний лев» тощо. Загалом, за колористикою оповідання умовно можна поділити на три частини. У першій превалює золотий колір, у другій, як символ близької загрози, жорстокої розправи над Іваном, з'являється чорний («над ним погасло сонце, чорна ніч окутала зусібіч, чорні хмари спускалися на землю, чорний біль пронизував йому голову, виростали чорні квіти й пахли кров'ю» [4, с. 600]), у третій, як ознака одужання Івана, – жовтий («велетень почав пригадувати, який то жовтий колір. Колір тепла» [4, с. 607]).

Ознакою «націоналізації» біблійного міфу стало розгортання історії Івана в реаліях українського життя: зокрема, після осліплення його супроводжує хлопчик-поводир, а в репертуарі сироти-жебрака пісні, які за стилістикою нагадують сирітські елегії: «Біда ж мені на чужині, ... не так же тій сиротині, як бідній головонці, що не маю я з ким приязні, туги розлучити, тільки звик я безпрестанку на чужині жити. Ходжу, блуджу по юлонці, тяженько зітхаю, що на чужині я, бідний, родини не маю» [4, с. 605]. Звертає на себе увагу закоріненість способу життя героя в обставини давньої хліборобської культури: «вставав удосвіта і брів на свою нивку. Жилля напиналося на шиї, довге волосся віялося за спиною, ноги впиралися у ріллю, як два стовпи, очі запалювалися вогнем – ходив отак, аж доки ставала земля пухкою. Потім сіяв і збирав жниво. Тер у жорнах і сам місив тісто. Сам варив собі борщі, часом ходив і до лісу вполювати дичину» [4, с. 600]; «у хаті ... ретельно підмазана долівка, піч помальована чудними квітами й тваринами, застелений обрусом стіл, а на ньому – хлібина й грудка солі» [4, с. 605].

Осліплений за наказом сотника Іван став жертвою змагання незалежної особистості з підступним, заздрісним суперником. Втрата волосся Іваном, як і його біблійним прототипом, є символом втрати магічної сили, а його

відростання – повернення колишньої фізичної міці. Обидва герої – біблійний і Шевчуковий – мстяться кривдникам у подібний спосіб: Самсон руйнує будинок із філістимлянами, які зібралися на жертвоприношення й розваги, а Іван – церкву з односельцями, які завдали йому кривд.

Висновки і пропозиції. Отже, оповідання Вал. Шевчука – не лише свідчення збагачення української літератури світовими сюжетами, а й успішної перевірки біблійного міфологічного сюжету на загальнолюдське звучання в певному національному контексті. Книга суддів була написана в період, коли єврейський народ знаходився в залежному становищі від сусідів і змушений був вести визвольну війну під проводом суддів. Тому загибель Самсона, передвісника й символу Христа, у традиційній теологічній доктрині розглядається не як самогубство, а як жертовна смерть за свій народ. На відміну від біблійного міфу, у творі Вал. Шевчука боротьба і смерть героя – символ змагання людини за саму себе, за право жити, за власні гідність і честь. До того ж, у творі Вал. Шевчука, що писався на початку 1970-х рр., символічно закодовані і колізії авторового часу. Відтак – перед реципієнтом алегорія понадчасової боротьби добра і зла.

Список літератури:

1. Адамчук Н. Традиційна міфологія як основа художньої концепції Валерія Шевчука: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Н. Адамчук. – К., 2008. – 19 с. – Режим доступу: http://i.ocvita.com.ua/doc/7301/index.html
2. Мартинюк Н. Доля людини, знищеної юрбою. Новела Валерія Шевчука «Самсон» / Н. Мартинюк // Вивчаємо українську мову та літературу: наук.-метод. журнал. – 2011. – № 20. – С. 69–74.
3. Мовчан. Р. Валерій Шевчук, якого я знаю і, мабуть, не знаю зовсім... / Р. Мовчан // Українська мова та література. – 1999. – 31(143). – С. 12–19.
4. Шевчук В. Самсон: оповід. / В. Шевчук // Живиця: хрестоматія української літератури XX ст.: у 2-х кн. – Кн. 2 / за ред. М. Конончука. – К.: Твім інтер, 1998. – С. 590–613.

Горбач Н.В., Таран А.Д.
Запорожский национальный университет

ТРАДИЦИОННОЕ СЮЖЕТНО-ОБРАЗНОЕ ЗАИМСТВОВАНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КОНЦЕПЦИИ РАССКАЗА ВАЛ. ШЕВЧУКА «САМСОН»

Аннотация
В статье исследована специфика авторской рецепции ветхозаветного сюжета о Самсоне в рассказе Вал. Шевчука «Самсон». В центре внимания – притчевое переосмысление писателем канонического текста, частичное заимствование библейской фабулы, изменение ее семантического наполнения, наличие параллелей с современностью. Отмечено, что при внешних и внутренних связях текста рассказа с сюжетным интерпретационным каноном образа Самсона автор осуществил «украинизацию» традиционного сюжетно-образного материала. Такое использование библейского мифологического сюжета является свидетельством его успешной проверки на общечеловеческое звучание в определенном национальном контексте.
Ключевые слова: образ, сюжет, заимствование, интерпретация, библейский сюжетно-образный материал, национальный контекст.

Horbach N.V., Taran A.D.
Zaporizhzhya National University

THE TRADITIONAL ADOPTION OF PLOT AND CHARACTERS IN AN ARTISTIC CONCEPTION OF VAL. SHEVCHUK'S STORY «SAMSON»

Summary
The specificity of an author's reception of an Old Testament plot about Samson used in Val. Shevchuk's story «Samson» is analyzed in this article. The focuses of attention are the author's parable interpretation of the canonic text, partial adoption of a biblical plot and modification of its semantic filling, and the presence of parallels with contemporaneity. It's necessary to notice, that although this text is tightly connected with a canonic interpretation of Samson's character on different levels, the author represents the «Ukrainization» of traditional plot-and-characters material. This example of using the biblical mythological plot approves its successful examination of its worldwide sounding in a certain national context.
Keywords: character, plot, adoption, interpretation, biblical, plot-and-characters material, national context.

УДК 81−13:811.11

РОЛЬ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ У НАВЧАННІ ТА ВДОСКОНАЛЕННІ НАВИКІВ ПЕРЕКЛАДУ

Греков В.О.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Дана стаття містить аналіз ролі такої дисципліни, як комп'ютерна лінгвістика, у навчанні та роботі професійного перекладача. Подано графічні дані, що наочно ілюструють матеріал, причини викладання даної дисципліни у ВНЗ для спеціальності «Переклад» та на факультетах лінгвістичного спрямування, а також проаналізовано на конкретних прикладах, як комп'ютерна лінгвістика становлять інтерес для початківця і професійного перекладача, і чим саме. Стаття містить тлумачення базових понять та термінів, а також приклади і історію виникнення принципів комп'ютерного перекладу, із поясненням необхідності їх вивчення саме для перекладачів. Досліджено механізм залучення лінгвістичних даних у процес перекладу. Стаття може стати у пригоді як студентам філологічних спеціальностей, так і фахівцям у галузі перекладу.
Ключові слова: мовознавство, комп'ютерна лінгвістика, переклад, професійний перекладач, алгоритм, корпус мови, розпізнавання мовлення, синтез мовлення.

Комп'ютерна лінгвістика є дисципліною, обов'язковою для вивчення на філологічних факультетах, причому саме для перекладачів вона становить значно більший інтерес, позаяк вони уможливлюють здійснення перекладів швидше та з більшою якістю, тому перекладач має бути обізнаним у інформаційно-технологічних лінгвістичних аспектах не однієї мови, як філолог, а одразу двох, що суттєво збільшує навантаження. Проблемою даної статті є висвітлення того, чому комп'ютерна лінгвістика становить особливий інтерес для початківців, професійних перекладачів та студентів спеціальності «Переклад», оскільки це допоможе студентові більш ефективно структурувати процес навчання, а фахівцеві − доповнити проміжки у наявних знаннях.

Незважаючи на те, що комп'ютерна лінгвістика як мовознавча дисципліна виникла і сформувалася лише у другій половині двадцятого сторіччя, власне темі гендерної лінгвістики було присвячено велику кількість публікацій, зокрема радянських [1, 2, 5, 10], українських [7, 9], зарубіжних [4] та російських [3, 4, 6, 8, 11, 12]. Проте **жодне з цих джерел не розглядає питання ролі, що її відіграє комп'ютерна лінгвістика для перекладачів**, ані містить відомості, корисні для перекладачів, що видаються найбільш важливими для залучення у практичну перекладацьку діяльність. **Це зумовлює актуальність даної статті**.

Отже, **метою даної статті** є:

− Прояснити роль дисципліни «комп'ютерна лінгвістика» в навчанні професійних перекладачів;

− Назвати причини, з яких знання з комп'ютерної лінгвістики є необхідним інструментом у роботі перекладача як міжкультурного комунікатору;

− Довести необхідність вивчення перекладачем певних галузей комп'ютерної лінгвістики та практичного застосування засвоєного в процесі вивчення даної дисципліни теоретичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Перші серйозні відомі роботи у галузі комп'ютерної лінгвістики почали з'являтися ще у п'ятдесяті роки XX століттях [10, 2]. Зумовлені вони були розвитком технічного прогресу та поступовим залученням комп'ютерів − які на той момент ще називали ЕОМ (електронно-обчислювальна машина) − до усіх галузей людської культури. Цілком зрозуміло, що лінгвісти також стали задумуватися, як використати незвіданий тоді потенціал комп'ютерів для власних цілей. Потужності ЕОМ стосовно обробки інформації у цифровому вигляді викликали подив уже тоді, тож було створено спеціальний підрозділ лінгвістики − комп'ютерна лінгвістика, однією із сфер дослідження якої був і машинний, або автоматизований, переклад. Саме тоді, ще у далекі 50-ті роки, з'явилися зародки ери, яка у майбутньому залишить перекладачів без роботи і зведе їх роль у кращому випадку до операторів машини, яка буде використовувати алгоритми для перекладу кращого, ніж людина змогла б виконати. Але для того, щоб краще зрозуміти повноту значення комп'ютерної лінгвістики, слід прояснити сутність цієї дисципліни, механізми уможливлення її появи і перспективи розвитку, а також значення її як для філологів, так і власне для перекладачів.

Отже, технологічним відкриттям, яке знаменувало прорив у вигляді і принципах функціонування ЕОМ, став винахід транзисторів на заміну застарілим електронним лампам як компоненту схем комп'ютерів. Транзистор − це радіоелектронний компонент, зроблений із напівпровідникового матеріалу, що використовується для підсилення, генерації, комутації та перетворення електричних сигналів. Наразі саме транзистори лежать в основі електронних пристроїв, мікросхем і більшості техніки, що містить електронні компоненти. За свій винахід, представлений 23 грудня 1947 року, У. Шоклі, Д. Бардін та У. Браттейн отримали 1956 року Нобелівську премію. Транзистори не тільки підвищили швидкість обміну електронними імпульсами з комп'ютером, але й мініатюризували їх, зробивши значно компактнішими, як ми знаємо їх зараз. Транзистори зазнали другого етапу еволюції у 1990-ті роки, коли конструкцію було вдосконалено до «біполярного транзистора», меншими за розміром і значно потужнішими. Сьогодні ведуться активні розробки по упровадженню напівпровідникового матеріалу для транзисторів, що міг би ще пришвидшити їх роботу, пропонують використовувати принципово новий синтетичний матеріал графен. Наука та прогрес у галузі фізичного боку

комп'ютера не стоїть на місці, обіцяючи нам нові відкриття і можливості.

Після винаходу і напрочуд швидкої появи комп'ютерів нового покоління наступним серйозним кроком був винахід другого компоненту схеми, не-фізичного. Це інтелектуальна схема, що власне і стоїть за усіма здобутками комп'ютерної лінгвістики. Взагалі будь-яка взаємодія людини і комп'ютера можлива за умов наявності фізичного інтерфейсу (hardware) та програмного інтерфейсу (software). І якщо за фізичний бік революції у комп'ютерній науці відповідали транзистори, саме інтелектуальна схема відповідає за програмний бік взаємодії.

Ще у 1950-ті роки було виведено концепцію, згідно з якою структура інтелектуальної комп'ютерної системи включає в себе три основні блоки (рис. 1).

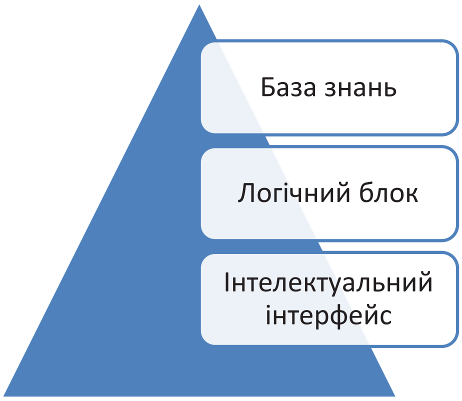

Рис. 1.

База знань представлена у вигляді фізичного накопичувача, на якому міститься у цифровому вигляді, придатному для взаємодії, інформація, якою буде оперувати програмне забезпечення.

Логічний блок, або вирішувач, має за основну функцію пошук виводу, відповіді на вхідний запит, що потрапляє до системи. Якщо в базі знань (базі даних) міститься інформація, що відповідає поставленому питанню або запиту, сформованому природною мовою, система комунікації перетворює природну мову на її внутрішній цифровий аналог, з яким і працює логічний блок, розшифровуючи його як запит на доступ до бази знань. У випадку, якщо логічний блок не знаходить прямої відповіді на поставлений запит, він за вбудованою функцією влаштовує пошук непрямої інформації, яка так чи інакше стосується запиту.

Інтелектуальний інтерфейс забезпечує взаємодію користувача з комп'ютером та коректне функціонування компонентів інтелектуальної комп'ютерної схеми. Частиною, а нині основою і ядром інтелектуального інтерфейсу багатьох програм є штучний інтелект.

Штучним інтелектом *називають властивості комп'ютерних інтелектуальних систем вдаватися до творчих функцій, що традиційно вважаються притаманними лише людині.* Сучасні дослідники поділяють ШІ на сильний та слабкий. Сильний представляє собою багато ШІ, інтегрованих в об'єднану систему, достатньо потужну, щоб вирішувати навіть загальнолюдські проблеми. Слабкий – це вузькоспеціалізований ШІ, інтегрований з метою допомагати людині в певних конкретних галузях. У комп'ютерній лінгвістиці використовується концепт слабкого ШІ.

Серед світових лідерів у розробці систем штучного інтелекту можна назвати дослідницькі центри в США – Масачусетський технологічний інститут (Massachussets Institute of Technology, MIT), Дослідницький інститут машинного інтелекту (Machine Intelligence Research Institute, MIRI), – Японії – Національний інститут сучасної промислової науки і технології (AIST), а також Німеччині – Німецький дослідницький центр з питань штучного інтелекту (Deutsches Forschungszentrum für Künstliche Intelligenz, DFKI).

Найкориснішим серед властивостей штучного інтелекту є те, що він здатен до навчання і самонавчання. Над цим працюють відразу кілька спрямувань на перехресті інформаційних технологій та лінгвістики. Схема машинного навчання – це штучний інтелект, первинною спрямованістю якого є не пряме вирішення поставленого завдання, а навчання в процесі його застосування того, як вирішувати багато схожих завдань. Розрізняють два методи навчання ШІ: навчання за прецедентами і дедуктивне навчання.

Навчання за прецедентами основане на аналізі комп'ютером кінцевої сукупності факторів – прецедентів – на основі навчальної вибірки, на основі яких ШІ має побудувати алгоритм, що видає достатньо правильну відповідь на кожен із об'єктів. Для вимірювання правильності відповідей в ШІ вбудовано також функціонал якості.

Дедуктивне навчання є прерогативою так званих експертних систем, і є наступним етапом – коли машина, що вже навчена на прецедентах, виконує роль експерта, аналізує наявні дані на основі запиту і видає експертний вирок.

Отже, прояснивши те, розробка чого саме уможливила появу комп'ютерної лінгвістики, переходимо до того, в яких галузях лінгвістики комп'ютер допомагає людині, і яким чином (рис. 2).

Рис. 2.

Надана вище схема у спрощеному вигляді допомагає розкрити спектр функцій, за допомогою яких комп'ютер допомагає сучасним лінгвістам.

Функція розпізнавання й оцифрування у широкому сенсі розуміння – це здатність комп'ютера за допомогою інтерфейсу, фізичних сенсорних пристроїв або програмних аналітичних засобів розпізнавати інформацію, наприклад:

– Перетворення мовленнєвого сигналу на цифрову інформацію. Перший пристрій для розпізнавання мовлення з'явився 1952 року, він міг розпізнавати цифри, що їх вимовляв користувач. Комерційно використані програми з розпіз-

навання мовлення з'явилися у 1990-х, частково вони були покликані полегшити користування комп'ютером для тих, хто не міг користуватися клавіатурою як засобом вводу інформації внаслідок перенесених травм або обмежених можливостей. Серед цих програм можна назвати Dragon NaturallySpeaking, VoiceNavigator, Microsoft Voice Command та інші. Механізм роботи такий: обробка мовлення починається з оцінки якості мовленнєвого сигналу, визначається рівень поміх та спотворень. Результат оцінки надається до модулю акустичної адаптації, який керує модулем розрахунку параметрів, необхідних для розпізнавання. Далі у сигналі виділяються ділянки, що містять мовлення, і оцінюються його параметри, виділяються фонетичні та просодичні характеристики, проводиться синтаксичний, семантичний і прагматичний аналіз. Нарешті, проаналізована інформація поступає до декодера, що зіставляє вхідний мовленнєвий потік із інформацією, наявною в акустичній та мовній базі даних, і видає найбільш імовірну послідовність слів, що і стане кінцевим результатом (рис. 3).

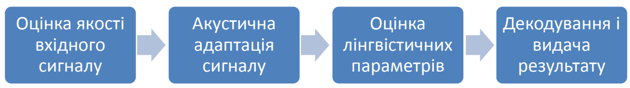

Рис. 3.

– Переведення рукописного тексту природною мовою в цифрову інформацію;

– Розпізнавання тексту природною мовою на зображеннях різного цифрового формату;

– Розпізнавання жестів, проведених у режимі реального часу на камеру (сенсорний пристрій) або попередньо записаних у відеоформаті.

За різних варіантів розпізнавання два останні етапи, зображені у схемі для розпізнавання мовлення, залишаються незмінними, тоді як два перших варіюватимуться в залежності від типу інформації, яку треба розпізнати.

Наступною функцією є статистика та каталогізація. Перед комп'ютерними лінгвістами постає питання, як формалізувати інформацію, що наразі наявна у розпізнаному електронному вигляді. Цим займається корпусна лінгвістика – розділ мовознавства, що займається розробкою, створенням і використанням текстових корпусів, тобто сукупностей текстів, відібраних відповідно до певних принципів. Ці принципи каталогізації закладені у ШІ, що відповідає за статистичну обробку та каталогізацію текстів, що поступають до бази знань. Необхідність корпусів текстових даних пояснюється тим, що це є представленням лінгвістичної інформації в конкретному визначеному контексті; за великого об'єму корпусу маємо також велику наявність інформації для аналізу; нарешті, одноразово створений корпус має багаторазове застосування для вирішення різноманітних лінгвістичних записів і проблем. Мовою інформаційних технологій, корпусна лінгвістика займається створенням та укладанням гарно структурованої бази даних, що стосується мови у її конкретних проявах – усних та письмових актах комунікації. Першим створеним лінгвістичним корпусом був так званий корпус Брауна, створений на початку 1960-тих років у університеті Брауна. Він містив 500 фрагментів, кожен із яких складався з 2000 слів англійської мови. Цей стандарт розміру корпусу слів мови – 1 000 000 – був використаний при створенні аналогічних корпусів у 80-ті роки XX століття для російської, німецької та французької мов. Наразі в інтернеті наявний сайт Татоеба, що має на меті на вільній основі додавати та змінювати речення та їх переклади, пов'язані між собою за змістом, тобто об'єднувати корпуси двох мов у єдине перекладацьке середовище. Цей ресурс може стати у пригоді як комп'ютерним лінгвістам, так і професійним перекладачам, оскільки налаштування корпусів пари мов для віднайдення чітких еквівалентів і є однією з основ роботи машинного перекладу. Наразі кількість мов на ресурсі більше 80, а кількість речень перевищила відмутку в 600 000. Наявна також функція безкоштовного завантаження всіх корпусів – цілком або частково.

Аналітика і висновки. Існує загальний напрям розвитку ШІ на засадах математичної лінгвістики, що називається обробкою природньої мови (англ. NLP, Natural Language Processing). Ця дисципліна вивчає проблеми комп'ютерного аналізу та синтезу природних мов. У контексті ШІ аналіз означає розуміння мови, а синтез – генерацію на основі висновків якісного тексту. Розуміння природної мови залежить від надзвичайно великої кількості факторів – лінгвістичних, екстралінгвістичних (культурних, соціологічних, історичних), особистості співрозмовника і под. Серед лінгвістичних складнощів, з якими стикається ШІ на етапі розуміння тексту, можна навести такі:

– Розкриття анафор (тобто розуміння того, що мається на увазі за умови застосування займенників). Наприклад, є два речення: «Ми видалили дані співробітників, тому що вони були пошкоджені» і «Ми видалили дані співробітників тому, що вони були скомпрометовані». У першому випадку займенник «вони» стосується слова «дані», у другому – слова «співробітники». Правильне розуміння комп'ютером змісту речення залежить від того, чи знає він, яка характеристика підходить до якого з іменників.

– Вільний порядок слів української мови може призвести до неправильного розуміння фрази: «Порядок визначає процес» – незрозуміло, що визначається чим, чи порядок процесом, або ж навпаки, процес – порядком.

– Наявність у тексті неологізмів типу «есемеснути», «зафрендити», які ШІ має відрізняти від орфографічних та друкарських помилок і розуміти.

– Омоніми типу «ключ\ключ», «зАмок\замОк» і под. становлять проблему, оскільки потребують детального аналізу і розуміння мовленнєвого оточення, тобто контексту, перш ніж використовувати (або перекладати) їх.

Серед наявних систем для аналізу та обробки природнього тексту можна назвати AlchemyAPI, Nautral Language Toolkit, MontyLingua, General Architecture for Text Engineering (GATE).

Синтез і перекодування. Під синтезом у даному контексті розуміємо генерацію якісного тексту комп'ютером, а під перекодуванням – додатковий етап перекладу даного тексту іншою мовою перед етапом його фінальної генерації. Саме ця функція комп'ютерних інтелектуальних схем із

застосуванням ШІ і подарувала нам програми для машинного та автоматизованого перекладу, на чому детальніше зосередимося нижче. Повний синтез мовлення за усіма правилами (або синтез за друкованим текстом) забезпечує управління всіма параметрами мовленнєвого сигналу і, таким чином, може генерувати текст за раніше невідомим текстом. Синтез реалізується шляхом моделювання та застосування аналогової або цифрової техніки. Так, синтез усного мовлення потребує імітації звуків мовлення в аналоговому або цифровому форматі, а генерація комп'ютером письмового тексту потребує достатнього розуміння принципів лінгвістичної організації тексту, узусу, контекстуального слововживання і под.

Перекодування ж тексту є аспектом комп'ютерної лінгвістики, що стосується безпосередньо перекладу, і тому становить особливий інтерес для перекладачів. Варіантів комп'ютерного перекладу тексту, як уже зазначалося, два – машинний та автоматизований.

Машинний переклад – *процес перекладу текстів, поданих у письмовому або усному вигляді, з однієї природньої мови іншою за допомогою спеціальної комп'ютерної програми.* Існує чотири види машинного перекладу (рис. 4).

Рис. 4.

За умов постредагування вихідний текст повністю перекодовується машиною, а людина-редактор корегує результати. За умов передредагування людина первинно пристосовує текст до обробки його машиною (прибирає можливі неоднозначності, спрощує та структурує текст), після чого починається програмка обробка. Інтеррередагування передбачає, що людина втручається в процес перекладу, вирішуючи складні випадки та проблемні питання. Змішанні системи означають комбінування викладених вище варіантів.

Взагалі думки про те, що можна використовувати ЕОМ для вирішення питань перекладу була висловлена ще 1947 року. Ще за 7 років, 1954, стався так званий Джорджтаунський експеримент, відомий як перша публічна спроба демонстрації машинного перекладу. Інтелектуальна комп'ютерна система, що використовувалася тоді, містила словник з 250 слів, граматику з 6 правил і базу знань перекладу із кількох простих фраз. Незважаючи на її простоту, вона спричинила справжній бум у лінгвістичному світі і стимулювала похідні розробки у багатьох розвинених країнах. Вже у середині 1960х років американськими розробниками було представлено дві системи машинного перекладу з російської мови (зважаючи на тодішні актуальні обставини холодної війни і потреби розвідки це було більш ніж логічним): MARC (розробка технічного департаменту BBC) та GAT (розроблена вченими-дослідниками Джорджтаунського університету). Однак, з огляду на низьку якість перекладів, фінансування та стимуляція цих проектів були не надто щедрими, що пригальмувало розвиток даної галузі.

Якість машинного перекладу залежить від самого програмного забезпечення, але також і від тематики, стилістики, граматики, синтаксису та лексики тексту, спорідненості мов оригіналу та перекладу та інших факторів. Науково доведено практичним чином, що, хоча художній переклад внаслідок багатошаровості тексту і контексту не піддається якісному машинному перекладу, деякі типи технічних або офіційно-ділових текстів отримали машинний переклад прийнятної якості, що потребував мінімального втручання редактора\коректора.

Серед відомих програм, використаних для машинного перекладу, слід назвати Trados, PROMT, Multitran, SmartCAT, Google Translate, DejaVu X3, а також українські перекладацькі системи Pragma, РУТА та російський Яндекс-Переводчик.

У будь-якому випадку ступінь залучення людини до процесу машинного перекладу мінімальний. Ситуація ж з автоматизованим перекладом інші.

Автоматизований переклад – *переклад текстів людиною на комп'ютері із застосуванням комп'ютерних технологій.* Від машинного перекладу він, власне, відрізняється тим, що процес перекладу повністю здійснено людиною, комп'ютер залучається лише до того, щоб пришвидшити процес або покращити його якість.

Цікаво, що ідея автоматизованого перекладу в сирому вигляді була висловлена ще 1933 року, коли радянський вчений П.П. Троянський виклав ідею розробки машини для підбору та друку слів при перекладі з однієї мови іншою. Пристрій складався з стола з похилою поверхнею, перед яким був закріплений фотоапарат, синхронізований із друкарською машинкою. На поверхні стола знаходилося «поле глосарію» – вільно рухома пластина з надрукованими словами трьома, чотирма і більше мовами. Зрозуміло, що на той момент ідея була технічно не реалізована.

На даний момент найрозповсюдженішими способами застосування інтелектуальних комп'ютерних систем для здійснення автоматизованого письмового перекладу є робота із словниками, глосаріями, пам'яттю перекладів та корпусами. Окрім того є спеціалізоване програмне забезпечення, що застосовується для вирішення конкретних завдань, наприклад, аудіовізуального перекладу, локалізації продуктів програмного забезпечення, редагування текстів.

Автоматизований переклад охоплює ціле поле інструментів, до його інструментарію належать:

– програми для перевірки правопису, які можуть бути вбудовані в текстові редактори, наявні на ПК, або існувати як окремо встановлюване програмне забезпечення (Ursa Spell Checker, LanguageTool);

– програми для перевірки коректності граматичного оформлення тексту («Орфо»);

– програми для створення та навігації термінологічних баз в електронній формі, електронних таблиць Excel або баз даних FileMaker.

– електронні словники, тлумачні або багатомовні (ABBYY Lingvo, Multitran, Ectaco);

– термінологічні бази даних, що містяться на зовнішніх носіях або доступні онлайн, наприклад, TERMIUM;

– програмне забезпечення для керування проектами за перекладу, яке стане в пригоді менеджерам перекладачів та співробітникам перекладацьких агенцій, що стикаються з великим потоком запитів клієнтів (наприклад, Translation Office 3000).

Зупинимось детальніше на кожному із вищезазначених інструментів.

Призначення програм для перевірки правопису, синтаксису та пунктуації полягає в тому, що вони спрямовані на знаходження у тексті помилок орфографічного, граматичного, частково стилістичного та морфологічного характеру та їх виправлення. Сьогоднішні програми такого ґатунку існують також у вигляді плаг-інів (розширень) для браузеру, що ним ви користуєтеся на домашньому ПК. Зазвичай у схему лінгвістичного аналізу таких програм входить розгляд граматики, стилю, пунктуації, великих та малих літер, типографіка, логічні помилки та, звичайно, перевірка орфографії.

Програми для створення та навігації термінологічними базами даних покликані структурувати словниковий запас під час створення перекладачем глосаріїв на ту чи іншу тематику. Наприклад, якщо перекладач має обробити текст з орнітології, йому буде доречно всі незнайомі слова з даної тематики винести до власноруч створеного ***глосарію*** – *міні-словника з певної спеціалізованої тематики*. Програмне забезпечення спеціального характеру покликане допомогти структурувати цей глосарій, упорядкувати лексику за алфавітом, винести до внутрішнього пошуковику та ін. Також вони можуть бути корисними для створення ***тезаурусів*** – *зводів даних, що в значному ступені повноти охоплюють поняття, визначення і терміни спеціальної області знань або сфери діяльності.* На відміну від словника, тезаурус допомагає перекладачеві виявити зміст не тільки за допомогою розуміння слова, але й шляхом співвіднесення й зіставлення слова з іншими поняттями та їх групами. Тут і стає в пригоді перекладачеві комп'ютерна лінгвістика та ШІ.

Електронних словників наразі існує дуже велика кількість, проте вони побудовані за двома основними принципами – 1) принцип введення слова за допомогою пристроїв вводу ПК (ABBYY Lingvo, Polyglossum, GoldenDict, Slovoed, Multitran) і 2) принцип спливаючого віконця при наведенні курсору миші разом із натисканням комбінації клавіш (iTranslate, StarDict, WordNet). Перший тип більш розповсюджений, до того ж, у найкращі словники першого типу вбудована також і функція словників другого типу. Так, зокрема, комбіновані функції має ABBYY Lingvo X+. Призначення електронного словника полягає у видачі у відповідь на запит користувача перекладу того чи іншого слова (або сталого словосполучення) із бази знань (словникової бази програми). При цьому словникові бази можуть бути завантажені у фізичну пам'ять комп'ютера, або ж програма може використовувати бази, розміщені онлайн (при цьому недоліком є необхідність постійного підключення ПК до Інтернету). Внутрішня структура електронного словника оформлена як база даних, що містить словникові статті, що дозволяє швидко знайти потрібне слово з урахуванням морфологічних особливостей, а також змінити напрям перекладу (у випадку, якщо це багатомовний словник). У принципі електронні словники є найчастіше використаним інструментом автоматизованого перекладу.

Нарешті, програмне забезпечення для керування проектами з перекладу стане у пригоді перекладачам, що одночасно беруться за кілька замовлень, або хочуть вести упорядковану клієнтську базу, бухгалтерію робочого процесу та контактлісти. Програми такого роду спеціально структуровані для того, щоб містити різноманітні дані про клієнтів, проекти, строки їх виконання, дедлайни, історію перекладів, розцінки та розрахунки і под. Менеджери бюро перекладів використовують такі програми для відстеження професійної діяльності персоналу, контактів із замовниками і в широкому спектрі інших випадків.

Список літератури:

1. Андреев Н. Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языковедении / Н. Д. Андреев. – Ленинград: Наука, 1967. – 408 с.
2. Арапов М. В. Математические методы в исторической лингвистике / М. В. Арапов, А. А. Херц. – Москва: Наука, 1974. – 192 с.
3. Большакова Е. И. Автоматическая обработка текстов на естественном языке и компьютерная лингвистика: Учебное пособие / Е. И. Большакова, Е. С. Клышинский. – Москва: МИЭМ, 2011. – 272 с.
4. Волкова И. А. Введение в компьютерную лингвистику. Практические аспекты создания лингвистических процессоров / И. А. Волкова. – Москва: Изд-во Московского университета, 2006. – 45 с.
5. Жуков Д. А. Мы-переводчики / Д. А. Жуков. – Москва: «Знание», 1975. – 112 с.
6. Зубов А. В. Информационные технологии в лингвистике / А. В. Зубов, И. В. Зубова. – Москва: Издательский центр «Академия», 2004. – 208 с.
7. Карачун В. Я. Російсько-український словник з інформатики та обчислювальної техніки / В. Я. Карачун, Г. Г. Гульчук. – Київ: Видавництво «РОСЬ», 1994. – 363 с.
8. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научный исследований в лингвистике / З. И. Комарова. – Екатеринбург: Изд-во УрФУ, 2012. – 818 с.
9. Марчук Ю. Н. Компьютерная лингвистика: Учебное пособие / Ю. Н. Марчук. – Москва: АСТ, 2007. – 317 с.
10. Панов Д. Ю. Автоматический перевод / Д. Ю. Панов. – Москва: Изд-во Академии Наук СССР, 1958. – 74 с.
11. Сова Л. З. Аналитическая лингвистика и типология / Л. З. Сова. – Санкт-Петербург: Изд-во Политехн. ун-та, 2007. – 378 с.

12. Шайкевич А. Я. Введение в лингвистику / Анатолий Янович Шайкевич. – Москва: Издательский центр «Академия», 2005. – 400 с.
13. Шемякин Ю. И. Начала компьютерной лингвистики / Ю. И. Шемякин. – Москва: Изд-во МГОУ, 1992. – 81 с.
14. Baker A. E. Linguistics / A. E. Baker, K. Hengveld. – Boston: Wiley-Blackwell, 2012. – 469 с.

Греков В.О.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

РОЛЬ КОМПЬЮТЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ В ОБУЧЕНИИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАВЫКОВ ПЕРЕВОДА

Аннотация
Данная статья содержит анализ роли такой дисциплины, как компьютерная лингвистика, в обучении и работе профессионального переводчика. Предоставлены графические данные, наглядно иллюстрирующие материал, причины преподавания данной дисциплины в ВУЗах для студентов специальности «Перевод» и на факультетах лингвистической направленности, а также проанализировано на конкретных примерах то, как компьютерная лингвистика представляет интерес для начинающего и профессионального переводчика, и чем именно. Статья содержит толкование базовых понятий, а также конкретные примеры с пояснением необходимости изучения компьютерной лингвистики непосредственно для переводчиков. Исследован также механизм вовлечения языковедческих знаний в процесс перевода. Статья будет интересна как студентам филологических специальностей, так и специалистам в области перевода.
Ключевые слова: языкознание, компьютерная лингвистика, перевод, профессиональный переводчик, поисковик, алгоритм, корпус языка, распознавание речи, синтез речи.

Grekov V.O.
Petro Mohyla Black Sea National University

THE ROLE OF COMPUTATIONAL LINGUISTICS IN STUDYING AND ENHANCING TRANSLATION SKILLS

Summary
The article features an analysis of the role of Computational Linguistics as a scientific discipline in the preparation and operation of a professional translator and interpreter. It contains visuals enabling the understanding of the concepts given in the article, basic principles for lecturing the course at universities having «Translation and Interpreting» among their classes at foreign language departments. It also contains the analysis of basic notions of the discipline, as well as illustrative examples of various tools and the explanation of what interest they are for beginners and professional interpreters. The author also studied the mechanisms of outsourcing theoretical data in the process of translation. The article may be of interest both for the students of philology and those employed in the field of translation.
Keywords: linguistics, computational linguistics, interpreting, professional translator, search engines, body of language, speech recognition, speech synthesis.

УДК 81'42'37:316.77

СТИЛІСТИЧНА ФІГУРА ПЕРСОНІФІКАЦІЇ У ХУДОЖНІХ КАЗКАХ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Губа Л.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена вивченню стилістичного засобу персоніфікації як одного із різновидів метафори у текстах художніх казок німецького письменника Германа Гессе. Дається визначення та огляд теорій метафори, розглядаються типи метафоричних номінацій. У статті було виділено особливості персоніфікованих одиниць та виявлено три тематичні класи об'єктів персоніфікації у текстах казок Г. Гессе. Авторка розглядає персоніфікацію речей та предметів; результатів ментальної та духовної діяльності людина; а також природних об'єктів у аналізованих текстах.
Ключові слова: художній текст, художні казки, метафора, персоніфікація, Герман Гессе.

Постановка проблеми. Художній текст має низку особливостей, оскільки в ньому письменник використовує мову як знакову систему і як будівельний матеріал, мовні знаки якого використовуються у другому кодовому значенні, що робить мовну канву неоднозначною та породжує велику кількість інтерпретацій. *Персоніфікація* як один із різновидів метафори виступає також виразним засобом репрезентації поняття життя у текстах німецького письменника. За допомогою цього стилістичного засобу персоніфікований об'єкт немовби більше наближається до читача, формує у нього специфічний образ та уявлення про життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. У руслі мовознавства тексти німецького письменника були досліджені російськими лінгвістами, як-от: Н. О. Гавріліною [3], О. Ф. Сироварскою [8], Т. М. Сиромятніковою [9], Н. І. Юріковою [14], дисертації літературознавчого напряму були захищені В. С. Юдовим [13], В. В. Малащенком [4], Т. В. Тереховою [10], Н. О. Блохіною [1], О. О. Лазуткіною [5].

Метою статті є розгляд стилістичного засобу персоніфікації як одного із найяскравіших образних засобів, які вживаються у художніх казках німецького письменника Германа Гессе.

Виклад основного матеріалу. Специфіка художнього тексту полягає в тому, що його мовні одиниці, окрім передачі основного номінативного значення, набувають також другого номінативного смислу та специфічних індивідуалізованих властивостей за допомогою контексту, зв'язності тексту і пресупозицій, що позначають екстралінгвістичні фактори.

Кожен елемент тексту, на нашу думку, відіграє певну роль у створенні художнього образу, навіть якщо у цьому творі не буде знайдено традиційних засобів творення образності, тобто стилістичних фігур. У будь-якому разі мовні засоби відображають специфіку особистості автора літературного твору, особливості його світосприйняття, рівень абстрагування мислення, характерні для нього концептуальні схеми, за якими вибудовується семантика твору тощо.

Найбільш значимим мовним засобом актуалізації смислу в художньому просторі Германа Гессе є метафора. Образна інтерпретація художнього смислу в текстах, що аналізувалися, інтенсивно здійснюється за допомогою залучення механізму метафори. Якщо порівняння обмежує значення постійної ознаки порівнюваної сутності, формуючи ілюзорну подібність, то метафора, втрачаючи зв'язок «подібно», надає іманентної характеристики суб'єктові образу [2, с. 31–32]. Редукування порівняння веде до того, що метафора вносить корективи в інтерпретацію тієї властивості, що слугує основою порівняння: знімаються всі обмеження й створюється ширше семантичне поле асоціації [2, с. 32; 6, с. 68]. Метафора органічно зливається з текстом, і поза системою цього тексту вона відрізняється за значенням або й зовсім втрачає його.

Сучасні дослідження метафори грунтуються на ідеї метафоричного перенесення, що йде ще від Аристотеля. Вважаючи основою метафоричного перенесення схожість між двома предметами і розглядаючи подібність як основоположне засіб пізнання, Аристотель і його послідовники відводили метафорі виняткову роль у віддзеркаленні об'єктивної дійсності.

Метафора виникає при уподібненні одного явища іншому на основі семантичної близькості станів, властивостей і дій, що характеризують ці явища. З формальної точки зору метафоричне перенесення полягає у вживанні слова, призначеного для позначення одних об'єктів дійсності, для найменування або характеризації інших об'єктів на основі умовної тотожності предикативних ознак, які їм приписують.

Цікаве визначення метафори ми знаходимо у праці Цветана Тодорова, оскільки він відокремлює смисл від метафори: «*метафора* – це перенесення, це таке слово, в якому те, що означається, відрізняється від звичайного означуваного. Метафора є винятково мовною категорією... Перенесення – це стилістичний засіб, а не спосіб існування смислу» [11, с. 18–19]. М. Поляков відмічає важливу особливість метафори – це неможливість повної конкретизації, немислимість навіть приблизного перекладу в однозначний поняттєвий смисл чи пластичний образ [7, с. 40].

Метафора апелює до нашої свідомості, породжуючи в ній певні образи, асоціації та цілі художні світи, торкається потаємних глибин нашого серця. Ми погоджуємося з твердженням Ц. Тодорова про те, що смисл існує окремо від метафори, але вважаємо, що перенесення все ж відіграє важливу роль при розкритті та розумінні смислу твору, оскільки метафора утворює абстракцію над текстом твору, яка певним чином пробуджує наше розуміння смислу

даного тексту. Герман Гессе вдається до красивих та виразних метафор: *«Er aber saß allein und tief vergrämt im Saal über dem Meer, sein* ***Leben lag leer und verwüstet hinter ihm****, unfruchtbar und ohne Spur der Liebe wie die graue wogende Sälzflut»* [15, с. 77–78]; *«Von dem Fremden her fühlte ich immerzu einen leisen,* ***kühlen Strom von Trauer und Seelenangst zu mir herüber*** *und in mein Herz schleichen»* [15, с. 61]; *«Da erschien am grauen Horizont schwarz und riesig ein schwerfälliges Fahrzeug, das sich langsam dem Ermatteten näherte»* [16, с. 178]; *«****Die Wolkenherden flogen*** *wie auf entsetzter Flucht niedrig und schwarz über die verregnete Heide* ***hinweg, die ganze Erde*** *schien* ***sich in Angst zu beugen*** *und den unheimlichen Scharen Raum zu* ***machen****, die in frevelhaftem Ьbermut oder in wilder Gewissenspein durch die Lüfte zu* ***toben*** *schienen»* [16, с. 315].

Частіше за все у процесі метафоризації змінюється лише деяка частина значення: *«Gewaltig sang die große Kriegstrommel ihren rauhen Erdbebengesang…»* [15, с. 81]. У даному реченні дієслово *sang* (заспівав) не використовується у своєму повному значенні «видавати голосом музичні звуки», похідним є тільки його частина – «видавати мелодійні звуки».

Найчастіше увага в текстах Германа Гессе зміщується до описів ***природи та ландшафту***: *«Es war still und warm, der Jasmin duftete stark, und der Himmel füllte sich hinter weißen Streifwölkchen mit kleinen, matten Sternen. Ein Vogel sang tief im Park, ein einziger Vogel»* [15, с. 36].

Автор не оминає увагою зображення людей та будівель: *«Augustus wuchs nun heran wie andre Kinder, er war ein hübscher, blonder Knabe mit hellen, mutigen Augen, den die Mutter verwöhnte und der überall wohlgelitten war»* [409, с. 68]; *«Die breite Stirnseite des Schlosses war von lichtem Stein und blickte mit großen Fenstern auf den Rhein… Die Schlossfront spiegelte sich im leise strömenden Wasser eitel und vergnügt wie ein junges Weib…»* [15, с. 31].

А також ***фантастичних образів***: *«Piktor wurde ein Baum. Er wuchs mit Wurzeln in die Erde ein, er reckte sich in die Höhe, Blätter trieben und Zweige aus seinen Gliedern»* [15, с. 219]; *«Das war ein sonderbarer Berg und ein sonderbarer Gipfel! Auf diesem Gipfel… wuchs aus dem Steine ein Baum…»* [там само, с. 141]; *«…von allen Enden des Erdkreises* ***erhoben sich*** *ferne große, heilige Gestalten und kamen ihm groß und herrlich entgegen: Götter und Göttinnen, Dämonen und Halbgötter <….>»* [15, с. 92].

Зацитуємо також фрагменти із вживанням **епітетів** – *«Die beiden Jüngeren tauchten die Ruder ein, und das geschmückte Boot schwamm* <u>*still*</u> *aus der Bucht in* <u>*den weiten, schwarzen*</u> *See hinaus und der von* <u>*ferne zauberhaft schimmernden*</u> *Stadt entgegen. Die mächtige Wasserfläche lag windstill in* <u>*vollkommener*</u> *Glätte und spiegelte jedes von den vieltausend Lichtern* <u>*treulich*</u> *wider»* [16, с. 9]; *«Wir fuhren dahin, und die Schatten wurden lang, und jedesmal, wenn ich zu singen anfing, tönte es weniger hell, und meine Stimme wurde leiser, und jedesmal erwiderte der fremder Sänger mir ein Lied, das die Welt noch rätselhafter und schmerzlicher machte und mich noch befangener und trauriger»* [15, с. 61].

Персоніфікація є одним із найяскравіших стилістичних прийомів, що вносить у канву художнього тексту експресивність та емоційність. У Германа Гессе ця фігура виявляє незвичайні змістові та структурні особливості.

Змістовий бік персоніфікованих явищ у текстах Г. Гессе характеризується тим, що в більшості випадків вони пов'язані з природними та культурними об'єктами і поняттями, які відносяться до загальнолюдських концептів – *дерево, річка, гора, хмари, вітер, будинок, місто, музика, душа, щастя, надія, життя, смерть, мрія* та інші. У художньому оформленні німецького митця дані концепти набувають нового осмислення та змісту, що переносить їх на новий рівень сприйняття та здійснює значний вплив на сприйняття їх образів свідомістю читачів.

Особливістю персоніфікованих одиниць у малих жанрах Германа Гессе є їх багаторазова повторюваність, завдяки чому вербальна концептуалізація стає постійною ознакою того чи іншого персоніфікованого об'єкта, яка супроводжує його протягом усього твору чи навіть усієї його творчості. Доказом цього слугує лексика, яку Г. Гессе постійно використовує, персоніфікуючи дерева, річки, небо, душу, життя та смерть. Багатоаспектність такої лексики пояснюється необхідністю характеризації персоніфікованого явища з різних сторін, проте можливим видається визначення тематичних лексичних груп даної лексики (так звані *ключові персоніфікатори*).

Онтологічне призначення персоніфікації – «вдихати життя», «оживляти» денотат, надавати неживим предметам властивостей живих істот. Персоніфікація у художньому тексті – складний ментальний процес, який перетворює об'єкт сприйняття в естетичний образ, який суттєво відрізняється від образу, який містить початкове уявлення про цей об'єкт. Відбувається процес емоційного та інтелектуального наповнення цього образу, він перебирає на себе абсолютно нові художньо-естетичні та когнітивні функції. Повна зміна природи об'єкта (наділення його свідомістю, почуттями, діями та органами) може перетворити його на активного учасника подій, ми можемо бачити події твору його «очима». Такий процес ми спостерігаємо, наприклад, у казці *«Faldum»*, де людина перетворюється на гору, залишаючи при цьому людську свідомість та володіючи людськими почуттями.

На основі аналізу було виявлено три тематичні класи об'єктів персоніфікації у Г. Гессе: 1) речі, предмети; 2) почуття, властивості, результати ментальної та духовної діяльності людини: *музика, краса, щастя, мрія, магія, таємниця, надія, час, вік, життя, смерть, ніч, сон*; 3) природні об'єкти: рослинний світ, гірські об'єкти, водяний простір, атмосферні явища.

Таке відношення до дерев (тобто їх уособлення) безсумнівно пов'язано із образом світового дерева, яке своїм корінням та гілками організовує структуру світобудови. Зацікавленість цим образом пояснюється тим, що світове дерево «є своєрідною ланкою між всесвітом (макрокосмом) та людиною (мікрокосмом), а також є місцем їх перетинання», цей образ «гарантує визначення людиною свого місця у всесвіті» [12, с. 405].

Дерево дуже вдало втілює систему просторових координат – воно з'єднує небо із землею, верх та низ, сторони світу. Воно одночасно належить двом світам – земному та небесному. Такі

дерева ми зустрічаємо в оповіданнях Германа Гессе: каштан, магнолія, в'яз, сосна, дуб, ясен, горобина, кипарис.

Стилістична фігура усоблення є чи не найяскравішим засобом передачі ідеї одухотвореності природи та рівності усіх живих істот. Нами було виділено такі засоби для персоніфікації, репрезентовані у казках Германа Гессе:

1) **іменники**, що позначають тваринний і рослинний світ та предмети як людину, частини її тіла, життєві поняття: знайомий, друг, дитина, сусід, жертва, доля, смерть. Скажімо, предмети природи наділяються людськими органами (наприклад, озеро має очі, а квіти – вуста): *«<…> und der kleine runde See zuoberst auf dem Gipfel lag schwer mit Eis bedeckt und wartete das ganze Jahr, um in der kutzen Zeit der Sommerhöhe sein lichtes Auge aufzutun»* [15, с. 132], у них також можуть відбуватися ментальні процеси (вони мають думки): *«Auch andre Blumen hatten einen Mund, auch andre Blumen sandten Duft und Gedanken aus, auch andre lockten Biene und Käfer in ihre kleinen, süßen Kammern»* [15, с. 145].

2) **дієслова, дієприкметники** та **фразеологічні одиниці** на позначення дій та стану дерева: наприклад, дерево стояло, розмовляло чи думало; дерево, яке схилилося: *«Der Baum* ***stand*** *aber* ***an einem solchen Ort****, daß der Ritter ihn sehen konnte, so oft er seinen Hof betrat oder verließ»* [16, с. 362].

3) **прикметники** на позначення ознак, властивостей, якостей, стану житлових будівель та їх складових частин: *«Sie hatte sehr jung geheiratet und war als junge Witwe heimgekehrt, nun bewohnte sie nach ihres Vaters Tode* ***das einsame Haus*** *allein mit einer Magd und einer blinden Tante»* [15, с. 32–33]. Перенесення людських характеристик на речі (предмети): *«Ein junger Mensch saß in seiner* ***eisamen Mansarde****»* [там само, с. 186]. Таким чином, приміщення та їх частини отримують суб'єктні атрибуції в аналізованих текстах.

4) **звертання**: звертання до душі на «ти», займенник *du*, а також дієслова наказового способу для другої особи однини – *«Taste, irre, wühle»*: *«****Taste*** *nur, Seele,* ***irre*** *nur,* ***wühle*** *blind im satten Bad schuldloser Dämmertriebe!* ***Ich kenne dich****, bange Seele, nichts ist dir notwendiger, nichts ist so sehr Speise, so sehr Trank und Schlaf für* ***dich*** *wie die Heimkehr zu deinen Anfängen»* [15, с. 167]. Як демонструє нам даний уривок, душа перетворюється на реального співрозмовника – далі в тексті постійно вживаються граматичні форми другої особи з використанням різноманітних форм займенника (*du, ich kenne* ***dich***), а також дієслів з відповідним особовим закінченням (*taste, irre, wühle*). Займенник *«du»* (ти) подається у сполученні з дієсловами, дієприкметниками, прислівниками та прикметниками: *bist gestorben, hast gehalten, bist alt geworden*, та у непрямих відмінках – *kenne dich* – знаю тебе. Тут усі дієслова, пропущені через синтаксичний план другої особи, набувають яскравої суб'єктної семантики та значно розширюють предикатне поле предикації.

Ми б хотіли також звернути увагу на вживання порівняння абстрактної сутності (душі) з особою, ця конструкція зрівнює душу з людиною, виражаючись в реченні власним займенником *wir* (ми) та особовими формами дієслів із особовим закінченням (*wir wandern, fliegen, schwimmen, lächeln, knüpfen*), таким чином показуючи рівність з точки зору антропоморфності. Продемонструємо на прикладі: *«****Wir wandern, Seele, wir schwimmen*** *und* ***fliegen*** *und* ***lächeln*** *und* ***knüpfen*** *mit zarten Geistfingern die zerrissenen Fäden wieder an; selig tönen die zerstörten Schwingungen aus»* [15, с. 167].

Таким чином, рослинний і тваринний світ та абстрактні сутності отримують антропоморфні позначення суб'єктними іменниками та прикметниками: сповнений сил, самотній, вуста та очі квітів; вони також мають думки, почуття. Існування названих сутностей персоніфікується наступними дієсловами та дієслівними конструкціями: живуть, думають, розмовляють, сміються, блукають, стоять тощо.

У казці *«Piktors Verwandlungen»* осмислюється тема дерева життя. Піктор потрапляє у рай, де він опиняється перед деревом, яке є одночасно чоловіком та жінкою, сонцем та місяцем. Піктор і сам перетворюється на дерево і стає живішим, ніж звичайна людина. Піктор стає частиною світового дерева, з точки зору структури усоблення денотат не просто зливається із персоніфікатором – вони ніби міняються місцями.

Віднині дерево-Піктор має *Baum-Augen* «дерево-очі / очі дерева», за допомогою яких він може sehen «бачити», erblicken «побачити», merken «помітити»; воно, як людина, здатне відчувати «fühlen», дрижати «zittern», у нього проходять ментальні процеси – «sich erinnern» згадувати, «denken» думати, хотіти, бажати «wollen», співати (das Lied seiner leise rauschenden Krone – «пісня його крони, де тихо шелестіло листя»); ihn ergriff eine große Sehnsucht, ein Verlangen nach Glück «його охопила сильна печаль, потреба щастя»; er hat einen glühenden Wusch «воно мало палаюче бажання»; воно може бути zufrieden «задоволеним», glücklich «щасливим», edel «благородним», alle Lebenskraft in sich zusammenziehen «зібрати вся життєві сили», die Jahre nicht zählen «не рахувати роки», altern «старіти», absterben «померти».

Часто у мовній тканині текстів казок Германа Гессе зустрічається персоніфікація гір і скель, зокрема у казках *«Faldum»*, *«Der schwere Weg»*, *«Eine Traumfolge»*. У казці *«Der schwere Weg»* зображується підйом на гору, де особлива увага звернена на таку просторову якість гори, як висота. Небезпечна подорож на вершину гори сприймається як сходження до висот духу. Героя манить туди провідник, і йому несила встояти перед поглядом поводиря. Досягнувши вершини, герой бачить дерево і чорного птаха, який сидить на гілці і співає пісню про вічність. Нестерпним для героя є важкий погляд птиці та безлюдність цього місця, тому він зривається разом із птахою, але летить не вгору, а вниз – «до грудей матері», до свого коріння.

Розглядаючи тексти творів, у назвах яких використовується даний оронім, було визначено його слововживання у казках *«Der geheimnisvolle Berg»*, *«Faldum»* (назва другого підзаголовка *«Der Berg»*). У міфології гора «є найпоширенішим варіантом трансформації світового дерева», вона «часто сприймається, як образ світу, модель всесвіту, у якій відображені всі елементи та параметри космічного устрою» [12, с. 311]. Відповідно до

орологічної моделі будови світу, в центрі Всесвіту знаходиться світова гора, крізь яку проходить вісь світу. Вершина гори, крізь яку ця вісь йде вгору, вказує на положення Полярної зірки, а продовження вісі вниз співпадає із місцем, де знаходиться вхід до пекла. Основа гори – це «пуп землі». Світова гора тричленна: на її вершині мешкають боги, під горою – злі духи, а посередині, на землі – рід людський [там само, с. 102–104]. Тут використаний широкий арсенал суб'єктних номінативів на позначення гір, їх структурних елементів – різних частин тіла, органів, станів, дій, вчинків та почуттів. Для репрезентації активних дій були використані акціональні дієслова та їх похідні: *«Die Zeiten rannen dahin, und der Berg beschützte Liebestal und Waffenplatz, er bot den Sennen **Raum** und den Holzfällern, den Jägern und den Flößern; es gab Steine zum Bauen und Eisen zum Schmelzen»* [15, с. 132]. Прислівники та прикметники, які характеризують усі перелічені дії та номінації, мають виняткове «людський» характер: *«Wer damals jung gewesen war, der war jetzt alt, und wer damals alt gewesen, war jetzt gestorben. Unverändert und ohne Alter stand nur der Berg, und wenn der Schnee auf seinem Gipfel durch die Wolken blendete, **schien er zu lächeln und froh zu sein**, daß er kein Mensch mehr war und nicht mehr nach menschlichen Zeiten zu rechnen brauchte»* [15, с. 130].

У проаналізованих фрагментах, які містять зображення «душі, гір, дерев», настільки б відірваними вони не були від основного мікроконтексту з персоніфікацією, все ж їх сприйняття читачем відбувається у вже заданому контексті з урахуванням усіх вищезазначених характеристик об'єктів, що персоніфікуються.

Щоб репрезентувати величність та абсолютний спокій гори, автор використовує слова й вирази, пронизані відповідною семантикою: слова та словосполучення із темпоральним значенням, які характеризують тривалість, протяжність подій (*mit jedem Tage; jeden Tag; jedes Jahr; das ganze Jahr; hundertmal, manche hundert Male; einmal im langen Lauf der Jahre; die Jahrhunderte liefen… dahin wie Jahreszeiten; im langen Lauf der Jahrhunderte; im langen Lauf der Zeiten; in Ewigkeit*); статичними дієсловами (*Unverändert und ohne Alter stand nur der Berg; Der Berg… stand von Anbeginn der Dinge… und würde in Ewigkeit dastehen*), дієслівно-іменними конструкціями темпоральної семантики (*die Zeiten rannen dahin; die Zeiten waren anders geworden; die Zeitalter flossen weg*).

Вода та водний простір в аналізованих казках також метафоризується та персоніфікується. Скажімо, доля концептуалізується у вигляді хвилі, що має просторовий вимір – висоту: *«Jetzt war die Welle des Schicksals auf der Höhe, jetzt riß sie mein Herz davon, jetzt brach sie lautlos auseinander»* [15, с. 142].

Як і всі інші природні об'єкти у казках Германа Гессе, водний простір (тобто річки, озера, моря тощо) також живий, такий ефект утворюється за рахунок використання антропоморфної лексики по відношенню до води. Вода має здатність говорити, співати, ніколи не запитувати, розуміти, не відпускати тощо. Найчастіше з-поміж водних об'єктів персоніфікується річка, в описах якої постійно присутні антропоморфні властивості. Як відомо, річка є елементом сакральної топографії і також відноситься до найважливіших міфологічних символів [12, с. 375].

У казці *«Augustus»* особливого значення набуває образ світла, який символізує Бога, надії, любові до ближнього, які рятують героя після скількох років блукань в пітьмі. Протягом цього твору простежується перетворення (просторове збільшення) малого джерела світла у суцільній темряві на потужний промінь світла (у прямому та переносному значеннях цього слова).

На основі наступних фрагментів простежуємо перетворення світла із променя від лампи *«Da ging sie gegen Abend, als es dämmerte… zu dem Herrn Bißwanger hinüber. Sie klopfte schüchtern an die dunkle Türe, da rief er feundlich «herein!» und kam ihr entgegen, die Musik war aber ganz plötzlich zu Ende, und im Zimmer stand **eine kleine alte Tischlampe** vor einem Buch»* [15, с. 66] до палаючого вогню – *«Das Schönste hatte Augustus nebenan bei seinem Paten; der rief ihn zuweilen am Abend in sein Häuschen, da war es dunkel, und nur im schwarzen Kaminloch brannte **eine kleine, rote Flamme**…»* [там само, с. 69], <...> *und wenn er später an seine Kindheit dachte, so war es die stille, finstere Stube des alten Paten und **die rote Flamme im Kamin** mit der Musik…»* [15, с. 70].

Висновки. Одним із найвиразніших стилістичних засобів у літературних текстах Германа Гессе є персоніфікація. Дану фігуру слід розглядати як один із найважливіших засобів художньої виразності тексту, яка формує картину світу письменника. Персоніфікація є одним із найяскравіших стилістичних прийомів, що вносить у канву художнього тексту експресивність та емоційність. У Германа Гессе ця фігура виявляє незвичайні змістові та структурні особливості.

Список літератури:

1. Блохина Н. А. Персонаж в системе мотивов (на материале произведений Г. Гессе): дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.01.08 / Надежда Александровна Блохина: Новосибирск, 2003. – 228 с.
2. Бєлєхова Л. І. Словесний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний аспект: Монографія / Лариса Іванівна Бєлєхова. – [вид. 2-ге, доп. і перероб.] – М.: ООО «Звездопад», 2004. – 376 с.
3. Гаврилина Н. А. Внутритекстовые механизмы символизации художественного образа (на материале малой прозы Г. Гессе): дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.08 / Гаврилина Наталья Александровна. – Самара, 2011. – 151 с.
4. Малащенко В. В. Феномен игры в прозе Германа Гессе: «Демиан», «Кляйн и Вагнер», «Последнее лето Клингзора»: дис. кандидата филол. наук: 10.01.03 / Владимир Владимирович Малащенко. – Калининград, 2008. – 213 с.
5. Лазуткина О. А. Концепция человека в циклах рассказов Германа Гессе «По эту сторону», «Соседи», «Окольные пути»: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Лазуткина Олеся Александровна. – Воронеж, 2008. – 220 с.
6. Опарина Е. О. Концептуальная метафора / Е. О. Опарина // Метафора в языке и тексте / отв. ред. В. Н. Телия. – М.: Наука, 1988. – С. 65–78.

7. Поляков М. Я. Вопросы поэтики и художественной семантики / М. Я. Поляков. – М.: Сов. пис., 1978. – 448 с.
8. Сыроватская Е. Ф. Синтактико-стилистические особенности прозы Германа Гессе: (на материале романов «Нарцисс и Гольдмунд», «Игра в бисер» и повести «Под колесами»): автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / Е. Ф. Сыроватская. – Л., 1990. – 16 с.
9. Сыромятникова Т. Н. Темпоральные концепты «Zeit», «Tag», «Nacht» в аспекте их взаимодействия с эмоциональными концептами в художественной картине мира Германа Гессе: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Татьяна Николаевна Сыромятникова. – Воронеж, 2003. – 217 с.
10. Терехова Т. В. Проблематика и особенности поэтики раннего творчества Германа Гессе 1890-х-1920-х годов: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Татьяна Викторовна Терехова. – Орел, 2009. – 221 с.
11. Тодоров Ц. Теории символа / [Цветан Тодоров]; Борис Наумов (пер.). – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999, с. 18–43.
12. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического / В. Н. Топоров. – М., 1995. – 624 с.
13. Юдов В. С. Художественная актуализация архетипического в европейской литературе первой трети XX века: Г. Гессе, Д. Джойс, Т. Манн, А. Платонов: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Виктор Сергеевич Юдов. – Орехово-Зуево, 2001. – 207 с.
14. Юрикова Н. И. Средства выражения персонификации в произведениях Германа Гессе: когнитивно-прагматический аспект: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Наталия Ивановна Юрикова. – М., 2008. – 232 с.
15. Hesse H. Die Märchen / Hermann Hesse. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006. – 288 S.
16. Hesse H. Sämtliche Werke in 20 Bänden und einem Registerband. B. 9: Märchen, Legenden, Ьbertragungen, Dramatisches, Idyllen / Hermann Hesse // Volker Michels (Hrsg.). – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2001. – 678 S.

Губа Л.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФИГУРА ПЕРСОНИФИКАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СКАЗКАХ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Аннотация
Статья посвящена изучению стилистического средства персонификации как одного из видов метафоры в текстах художественных сказок немецкого писателя Германа Гессе. Дается определение и обзор теорий метафоры, рассматриваются типы метафорических номинаций. В статье было выделено особенности персонифицированных единиц и обнаружены три тематические классы объектов персонификации в текстах сказок Г. Гессе. Автор рассматривает персонификацию вещей и предметов; результатов ментальной и духовной деятельности человека; а также природных объектов в анализируемых текстах.
Ключевые слова: художественный текст, художественные сказки, метафора, персонификация, Герман Гессе.

Guba L.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

PERSONIFICATION IN THE LITERARY TALES OF HERMANN HESSE

Summary
The article analyses the stylistic means of personification as one of the types of metaphor in the literary tales of the German writer Hermann Hesse. The definition and review of metaphor theories are given, types of metaphorical nominations are considered. The article defines the peculiarities of the objects of personification process and singles out three classes of objects of personification in H. Hesse's texts. The author considers the personification of things and objects; of the results of mental activity of a person; as well as of the natural objects in the given texts.
Keywords: literary text, literary tales, metaphor, personification, Hermann Hesse.

УДК 811.112.2'1:392.8

КОНЦЕПТ «ЇЖА» ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ НІМЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВІТЛІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Гусейнов А.С.
Національна академія наук України

Досліджено теоретичні аспекти формування культурних концептів, що дозволило виявити національну специфіку концепту «Їжа» в німецькомовному культурному просторі. Також виокремлено когнітивно-смислові фрагменти семантико-культурного простору цього концепту та його лексико-семантичну наповнюваність. Проведено концептуальний аналіз лексичних одиниць, що структурують концептуальний простір німецькомовного гастрономічного дискурсу. Описано мікроконцепти, що входять до складу концепту «Їжа». Виділено особливості національної німецької кухні.

Ключові слова: культурний концепт, концептосфера, культурний простір, мовна картина світу, мікроконцепт.

Постановка проблеми. Як відомо, мова є формою і засобом відображення людиною навколишньої дійсності та її самої, засобом отримання знань про цю дійсність. Вивченням людини в аспекті її взаємодії з навколишнім світом, зафіксованим в свідомості у вигляді понять, образів, асоціацій, символів, поведінкових актів, займається лінгвокультурологія – наука, що відповідає сучасним вимогам лінгвістики і культурології. З урахуванням розуміння того, що культурою формується картина світу, в тому числі і мовна, і що мова пронизана культурою, в даний час спостерігається стрімкий розвиток лінгвокультурології як науки, що вивчає і описує зв'язки мови і культури в їхній синхронній взаємодії через аналіз мовних явищ, який спрямований на виявлення національно-культурної специфіки. Розвиток цієї науки був обумовлений також і тим, що виявилася невідповідність семантики та простого відображення картини світу.

У лінгвістиці основною одиницею, що інтегрує в собі мову і культуру в їхньому взаємопроникненні, є культурний концепт, який характеризується комплексом значень, що їх набуває мовний знак, експліциюючи національно значимий смисл. Мова як своєрідна частина національної культури, концептуалізує і відображає всі її елементи, побічно репрезентуючи національні форми життя народу та його психологію.

На сьогоднішній день активно досліджується і вирішується проблема співвідношення семантичного та когнітивного, перш за все, концепту і концептосфери. Термін «культурний концепт» в лінгвокультурології є загальноприйнятим терміном. Його дослідження дозволяє виявити національну специфіку концепту і всієї концептосфери певної мови, оскільки мовна особистість існує в конкретній культурі і володіє базовими цінностями культури – культурними концептами.

Кожна мовна особистість індивідуальна у своїх культурних концептах, але концепти, існуючі в колективній свідомості, представляють для лінгвістів найбільший інтерес. Такі концепти називають також «ключовими концептами культури», «ядерними (базовими) одиницями картини світу», що є екзистенціально значимими як для окремої особистості, так і для лінгвокультурної спільноти в цілому [1, с. 51]. Ключовими концептами культури є абстрактні поняття, як наприклад, доля, совість, свобода, гріх, праця, час, простір тощо.

Проблема дослідження і визначення культурного концепту «Їжа» в сучасній теорії мови в XXI столітті викликає підвищений інтерес лінгвістів, філософів, лінгвокультурологів, психологів. Як показують спостереження, це поняття в лінгвокультурології є одним з найменш вивчених і однозначно визначених, в той час як його значущість і культурологічна цінність досить високі. В системі національних цінностей культурний концепт «Їжа», за нашими спостереженнями, займає одну з ключових позицій. «Людина є те, що вона їсть» – ця культурна аксіома вимагає сьогодні свого мовного декодування і багатоаспектного аналізу в рамках дослідження глобального концепту «Їжа».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на дані проаналізованих наукових джерел, при описі змісту концепту «Їжа» в якості основних ми прийняли наступні положення:

1) система культурно-національного світорозуміння передається з покоління в покоління за допомогою мовної картини світу, яка опосередкована культурним знанням;

2) фундаментальну основу картини світу складають концепти, які розуміються як дискретна змістова одиниця ментального лексикону, що відображає предмети і явища реального або ідеального світу, зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді, служить для передачі інформації про навколишній світ і визначає національну своєрідність мовної картини світу;

3) мова визнається найпростішим способом формування культурних концептів і найдоступнішим засобом їхнього аналізу;

4) репрезентантами концепту в мові виступають різнорівневі мовні засоби (лексичні, словотворчі, стилістичні, граматичні), а також засоби прагматики (соціокультурні, психологічні тощо).

Як показують наші спостереження, глобальний концепт «Їжа» стратифікується на множини та підмножини мікроконцептів, ізоморфних номінативним одиницям, що позначають ту чи іншу страву (продукт, напій, спецію тощо) як вид їжі. У вербалізованому вигляді він виступає як

культурний конструкт людської свідомості, який лінгвістично класифікується на базові і периферійні складові. Основою цього поділу можна вважати наступні критерії:

а) словникова дефініція відповідної лексеми-ідентифікатора;

б) семасіологічний статус лексеми-ідентифікатора;

в) асоціативність і реальна частотність вживання лексем-ідентифікаторів в мові.

Відповідно до точки зору Н.Ф. Алефіренко, «в мовному значенні кодується тільки частина розумової інформації, в той час як інша її частина представляється в психіці розумовими образами екстралінгвістичного характеру» [2, с. 13]. Слова різних мов, які передають одне і те ж поняття, можуть відрізнятися семантичною ємністю, що залежить від обсягу понятійного матеріалу, котрий отримав віддзеркалення у вигляді розумових образів. Способи та форми відображення так само, як і формування понять, обумовлені, в свою чергу, специфікою соціокультурних та природних особливостей життя певного мовного колективу.

Розбіжність у мовному мисленні проявляється в надмірності і/або недостатності форм вираження одного і того ж поняття в двох різних мовах. Крім точних еквівалентів, в українській і німецькій мовах існують мовні знаки близькі, схожі або здатні описати явище, що перекладається. Наприклад, обід – це *«Mittagessen»*, хоча під обідом люди зазвичай мають на увазі набір з декількох страв, в тому числі і перше, однак перші страви в Німеччині їдять вкрай рідко; серед молоді є популярним *Eintopf* (густий суп, який заміняє першу і другу страви). На обід (*zum Mittagessen*) німці їдять як правило картоплю (фрі або по-селянськи) та різні м'ясні страви, відварні овочі, п'ють пиво або каву, шорле (яблучний сік з мінеральною водою).

Американський лінгвіст Б. Уорф справедливо зауважує, що «носії різних мов по-різному сприймають факти і явища, оскільки ці факти і явища по-різному виражені та сформульовані у їхніх мовах» [3, с. 34]. Таким чином, концепти включають «досить широкий набір ментальних утворень, які кодують в найрізноманітніших конфігураціях культурно значущі смисли – від чуттєво-наочних структур до раціонального відображення навколишнього світу» [4, с. 7].

Так, В.І. Карасик основними складовими культурного концепту вважає ціннісний, понятійний, образний та оцінний елементи. При вербалізації концепту всі ці елементи знаходять відображення в структурі значення лінгвістичних одиниць. У свою чергу, В.П. Нерознак зазначає, що можна говорити про концепт національної культури за тієї умови, якщо при перекладі іншою мовою в ньому немає дослівного еквівалента відповідного концепту: «безеквівалентна лексика, або те, що зазвичай називають «неперекладне в перекладі», і є той лексикон, на матеріалі якого слід складати списки фундаментальних національно-культурних концептів» [5, с. 85].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Концепт «Їжа» в німецькому лінгвоментальному просторі є одним з найбільш древніх, культурно значущих і понятійно абстрактних. У зв'язку з цим виникла потреба виокремити когнітивно-смислові фрагменти семантико-культурного простору цього концепту та його лексико-семантичну наповнюваність.

Лексика, об'єднана семою «Їжа», що входить в однойменний концептуальний простір, є національно-специфічною, глибоко пов'язаною з культурою народу. Вона відображає особливості національної свідомості. Структура мікроситуацій, які формують макроситуацію/концепт «Їжа», є однотипною: вона складається з ядра, передядерної зони, найближчої і подальшої периферії. Конкретна лексика, однак, є частиною лексичного складу мови і культури нації й безпосередньо пов'язана з людиною, отже, вся категоризація об'єктів та явищ світу відображає людське життя.

Таким чином, можна встановити, як знання про різні концепти співвідносяться з культурними реаліями певного соціуму, знаннями науковими і життєвими. Ці одиниці відображають особливості духовної і матеріальної культури певного періоду розвитку нації, в них зафіксовано лише певну частину картини світу – «специфічну для певного мовного колективу схему сприйняття дійсності» [6, с. 9]. Аналіз лексичної системи певної області дозволить виявити релевантні лексичні одиниці, необхідні для показу побутового, повсякденного життя народу і скласти словник-тезаурус, в якому представлений антропо- і етноцентричний погляд на світ.

Мета статті. Головною метою статті є опис мікроконцептів, що входять до складу концепту «Їжа».

Виклад основного матеріалу дослідження. Цінності культури визначаються ставленням до речі (предмету, явища, події, поняття, культурної норми), що властиве культурі певного типу. Проблема цінностей культури як така належить культурній антропології. В рамках останньої виділяють чотири основні сфери культурних цінностей: побут, ідеологію, релігію і художню культуру.

Сфера побуту є історично первинною і зберегла свою значимість на сучасному етапі еволюції цивілізації. Зазвичай про побутову сферу говорять як про основоположну, оскільки вона змінюється повільніше за інші сфери і є значною мірою основою їхнього існування. Саме побутова сфера містить у собі вічні цінності, цінності, які найбільш яскраво характеризують той чи інший культурний тип. У той же час для визначення специфіки «особи» культури необхідно враховувати всі її складові в рівній мірі. Цінності в культурі мають ієрархічну систему.

Кожна культура володіє своєю, характерною тільки для неї, системою цінностей. Як правило, виділяють дві групи культурних цінностей:

1) артефакти як сукупність творів художньої літератури, живопису та ремесел, архітектури, науки, релігійних текстів, археологічних знахідок тощо;

2) звичаї, традиції, стереотипи поведінки, способи мислення, розуміння та інтерпретації, стереотипи мовної поведінки тощо.

Для нас важливим у зазначеному відношенні є те, що саме в сфері ціннісних орієнтацій культури слід шукати поняття-концепти, що складають словник культури.

Отже, у сучасній науковій парадигмі дослідження культурних концептів здійснюється з урахуванням їх значимості і місця в культурі, в культурній картині світу. В.І. Карасик в зв'язку з цим пише про те, що «методика вивчення культурних домінант в мові є системою дослідницьких процедур, спрямованих на висвітлення різних сторін концептів, а саме смислового потенціалу відповідних концептів у певній культурі. Власне лінгвістичне дослідження культурних домінант здійснюється у вигляді спостереження й експерименту (суцільна вибірка лексичних і фразеологічних одиниць, а також прецедентних текстів зі словників, збірок прислів'їв і афоризмів, текстів художньої літератури, газет тощо). Лінгвістичне вивчення культурних концептів неминуче повинно бути доповнене даними інших дисциплін – культурології, історії, психології, етнографії» [7, с. 169–170].

Проблема міжкультурних розбіжностей є центральним питанням лінгвокультурології, що вивчає предмети і явища, унікальні для окремої культури (наприклад, *Schnaps, Eißbein, Sauerkraut mit Würtschen, Schweinshaxe, Klöße* та *Knödel* – в німецькій культурі; борщ, вареники, вінегрет, горілка, квас – в українській культурі). У категорію безеквівалентної лексики найчастіше потрапляють або новоутворені мовні одиниці, або такі, що ще не увійшли в словник, або слова, що позначають явища і предмети думки, які є унікальними і притаманні тільки певному соціуму і, відповідно, мові. Такими засобами мовної репрезентації концепту «Їжа» в німецькій мові є: *der Imbiß* – швидка їжа; *Schorlemorle* – напій з вина або яблучного соку і мінеральної води; *Radler* – напій з пива та лимонаду, який містить невелику кількість алкоголю і призначений для велосипедистів; *Brezel* – солоне печиво до пива тощо.

Безеквівалентна лексика, безсумнівно, найбільш наочно ілюструє ідею про відображення в мові дійсності, однак її питома вага в лексичному складі мови невелика: «явна відмінність лінгвістичної, власне мовної інформації, різна лексико-фразеологічна сполучуваність, абсолютно різні соціолінгвістичні конотації, обумовлені культурою, звичаями, традиціями різних мовців і колективів (не кажучи вже про залежність від місця, часу, мети та інших обставин комунікації) не можуть не впливати на семантику і вживання слів. Це робить питання про наявність міжмовних синонімів (а тим більше міжмовних еквівалентів) вельми проблематичним» [8, с. 51].

Відомо, що особливості національної кухні є відображенням тих традицій, які з найдавніших часів і до теперішнього моменту супроводжують соціальне буття сучасної людини в рамках тієї чи іншої національної культури. Реалії традиційного побуту і національної міфології є особливо постійними і існують протягом всієї історії народу: такі лексичні одиниці, як борщ, каша, холодець, вареники, кефір та інші фіксують сучасну та історичну фонову інформацію, що репрезентує фрагменти української картини світу, актуальну і сьогодні. Імпліцитні смисли, закладені в цих гастрономічних термінах, розкривають не тільки традиційні умови проживання та побуту, а й відображають кліматичні особливості, в яких протікало життя народу. Особливості національної кухні пояснюються, як правило, кліматичними умовами життя людей. Наприклад, в зимовий час без ситного супу в Україні прожити дуже складно. Чим холодніше клімат, тим «важче», калорійніше їжа, тим повільніше вона засвоюється і перетравлюється, щоб в організмі був запас внутрішнього тепла. Саме цим можна пояснити популярність перших страв в Україні.

Серед прошарків лексики, що відрізняються особливою країнознавчою репрезентативністю, яскравою національно-культурною образністю, дослідники виділяють так звані етнографічні реалії. Так, особливі тематичні групи – «Їжа», «Напої» – є назвами реалій, які експлікують культури різних народів: чурраско (смажене на вугіллі м'ясо), в українській мові – шашлик; локро (тушковане м'ясо з овочами) – рагу; пучеро (юшка з яловичини) – яловичий суп, хаш; туту (блюдо з квасолі) – лобіо; грапа (виноградна горілка) – чача; сангрія (напій з води, червоного вина і цукру) – глінтвейн тощо.

Щодо національної приналежності деяких страв, як наприклад, яблучний пиріг, струдель, пиріжки з яблучною начинкою, які печуть скрізь, де ростуть яблука, точаться палкі дискусії. Німці вважають струдель своїм національним блюдом та готують його з куркою, вишнею, яблуками та з кислою капустою – *Strudel bilden – in wirbelnder Bewegung sein* – формувати струдель – дуже швидко вертітися.

Кухня різних регіонів Німеччини має власні відмінності, що відображають специфіку культурного становлення і розвитку країни. Треба враховувати те, що різноманіття кулінарно-гастрономічної лексики найбільш повно є представленим у лінгвокультурних текстах. Для ілюстрації нашої точки зору ми відбирали відповідні мовні одиниці, що характеризують реалії Німеччини. На півночі традиційними є страви з риби і морепродуктів. Швабія пропонує *Spätze* (сорт локшини) та *Maultaschen* (локшина, фарширована шпинатом та м'ясним фаршем). В Баварії пропонують *Schweinshaxe mit Knödeln* (свинна нога з картопляними кльоцками); *Nürnberger Bratwurst* (маленькі ковбаски) та *Weisswurst* (білі ковбаски). На півдні популярним є *Schwarzwälder Kirschtorte* (пиріг з кремом і вишневим лікером), *Allgäuer Bergkäse* (Альгойський горний сир), *Bierwurst* (пивна ковбаса), *Fränkischer Zwiebelkuchen* – Франконський пиріг з цибулею, *Gebirgsenzian* – горний енціан – традиційний прозорий шнапс із регіону Берхтесгаден. Обацда – (*Obatzer, Obatzda* чи *Obazda*) – відома баварська закуска, приготована з тертого сиру. Це одна з традиційних страв, які подають до пива. Вайслакер (*Weißlacker*) – ймовірно перший білий зі слизькою оболонкою запатентований сир, який з'явився в верхній Баварії. Дуже популярними є *Königsberger Klopse* – фрикадельки із Кенігсбергу (фрикадельки зроблені із свинячого фаршу з білим соусом).

В Німеччині нараховується приблизно 300 сортів хліба, починаючи від білого *«Weißbrot»* і сірого *«Graubrot»*, та закінчуючи житнім *«Schwarzbrot»*, але багато сортів роблять змішу-

ючи різні види борошна *«Mischbrot»*. В німецькій кухні хліб посідає важливе місце, тому прикладом є назва вечері *«Abendbrot»* (дослівно «вечірній хліб») та *Brotzeit* (другий сніданок або полуденок, дослівно «хлібний час»)

Концептуальний аналіз безлічі лексичних одиниць, що структурують певний концептуальний простір, дає підстави виділити наступні основні змістово-когнітивні аспекти концепту «Їжа»:

· абстрактність, спільність уявлення про те, що їдять/п'ють;

· тотожність розуміння семантики відповідних лексичних одиниць реципієнтами з однаковим менталітетом і культурною приналежністю;

· культурно-етнічна, історична значимість номінацій видів, типів, смаку, цінностей, якості їжі/напоїв для носіїв мови;

· участь колективної свідомості у формуванні цього концепту;

· здатність до моделювання, схематичного подання.

Виходячи з проведеного аналізу, про утворення і становлення національної концептосфери, що включає концепт «Їжа», можна говорити у зв'язку з історичним формуванням словникового запасу української, німецької та іншої мови взагалі. Відкриття потенцій концепту відбувається шляхом використання його в різних контекстах; концепт несе сенс, що розкривається у текстовому і життєвому контексті.

Як ми зазначали раніше, їжа у всьому обсязі та різноманітті денотативної сфери є одним з найважливіших чинників життєдіяльності людини, що знаходить втілення у мовній семантиці і комунікативній діяльності, проте лінгвокультурна специфіка цього концепту в німецькомовній свідомості вивчена ще недостатньо. Приготування і споживання їжі є важливим ритуалом, де значущими та знаковими стають багато моментів, а «мова кухні» – це така ж мова комунікації, як, наприклад, «мова моди».

Всі відмічені культурно-історичні аспекти лягли в основу формування понятійно-вербальної сфери «Їжа», мовна концептуалізація якої дала можливість виявити як змістовно-структурні характеристики концепту «Їжа», так і ті номінації страв та напоїв, які можна інтерпретувати як знак і засіб самоідентифікації етносу. Оскільки лінгвістика останніх років звернена до проблеми співвідношення семантики різних мовних одиниць і тих структур свідомості людини, які репрезентуються цими мовними одиницями, стала актуальною проблема виявлення когнітивних характеристик лексики, що репрезентує концепт «Їжа».

Ми визнали найбільш доцільним при описі структурних компонентів, що містяться в концепті «Їжа», використовувати інтегративний принцип в зв'язку з тим, що мовні засоби вербалізації концепту «Їжа» дуже різноманітні і їх налічується величезна кількість як в українській, так і в німецькій мовах.

Концепт «Їжа» може бути представлений як лінгвокультурна категорія, формування якої пов'язано з тим, що будь-який зміст, що позначає вузол, може успадковувати за певних умов властивості включених в нього класів. Важливим фактором при класифікації виступає інтегральна сема, яка активізується між концептами. Категорія «Їжа» представлена наступним чином:

1. Спосіб приготування: *варене, смажене, печене, мочене, солоне, кисле*;

2. Процес приготування: *засолювання, копчення,варіння, смаження*;

3. Суб'єкт: *кухарка, кухарчук, кок, булочник, вафельник, калачник, ковбасник, кондитер, сухарник, браговар*;

4. Об'єкт (харчі: *хліб, випічка, сири, ковбаси; страви: перші, другі, десерти*; напої: алкогольні (*спирт, горілка, вино, самогон, первак, пиво*), безалкогольні (*квас, компот, узвар, кисіль, чай, кава, морс, молоко*));

5. Результат: *пияцтво, гульня, обжерливість.*

Кожна лексема, що формує концепт «Їжа», ідентифікується за ознакою «спосіб приготування» і входить в одну з видових груп: «варене» / «смажене» / «печене» / «мочене» / «солоне» / «квашене»; за загальною семою «склад»: «алкогольне» / «безалкогольне»; «Форма, вид»: «овочі» / «фрукти» / «ягоди». Потім проводиться перехід на вищий щабель узагальнення до макрополя «Їстівне», «Напої».

Синоніми, «реалізуючи тенденцію знаку до асиметрії його сторін -означуваного та означуючого, пов'язують слова однієї і тієї ж частини мови, які мають тотожне лексичне значення або ж близькі лексичні значення. Синоніми відносяться до одного і того ж денотату (і до одного і того ж сигніфікату або ж до близьких за денотативною основою сигніфікатам)» [9, с. 45].

Нами були виділені наступні синоніми до поняття «Їстівне»: харчі, їжа, страви. Синоніми відрізняються за наступними смисловими ознаками:

1) вид та якість того, що їдять;

2) певний вид ситуації.

Стравами можна назвати дуже велику кількість поданих блюд, це поняття передбачає різноманітність. Їжею в літературі називають прості буденні харчі, які не вимагають хитромудрого приготування. У промисловості харчовий продукт на шляху до обіднього столу проходить різні стадії обробки: сировина, напівфабрикат, харчі, страва. Так, зерно – це сировина, борошно – напівфабрикат, хліб – харчі, каша – страва. Напівфабрикат отримав таку назву, тому що пройшов лише частину обробки, і без завершення її в їжу ще не годиться. Харчі і страва – це те, що йде в їжу. Їжа – це те, що в будь-який момент готове до вживання (не вимагає навіть підігріву), і витримує зберігання як мінімум протягом декількох днів. Страва ж може бути і холодною, і гарячою, але довго її зберігати, навіть в холодильнику, не надто бажано, краще з'їсти відразу, як тільки вона приготовлена.

Стилістичну відмінність має лексема «харчі» – це просторічне позначення їжі, яка не передбачає спеціального сервірування. Мікроконцепт «Напої» має синоніми до родового імені: питво, пійло. Вони розрізняються за такими смисловими ознаками: «характер призначеної рідини; функції рідини». Будучи переважно родовим словом, напій вказує на призначення того чи іншого класу, до яких належить певна рідина. Напій не перестає бути напоєм, якщо його використовують

не для пиття. Кожен напій має свій смак і власний спосіб приготування. Тому напоєм зазвичай не називають просту воду.

Оскільки будь-яка категорія будується на основі бінарної опозиції, то, на наш погляд, доцільно виділити підкатегорії (субконцепти):

1) «Натурфакти» («Природне»):

2) «Артефакти» («Їжа» і «Страви»).

Підкатегорія «Натурфакти» включає наступні лексичні одиниці: *огірки, помідори, ріпа, петрушка, кавуни, вишні, персики, малина, смородина, чорниця, горобина, брусниця, мед, молоко, сироватка.* «Їжа» концептуалізується такими лексичними одиницями, як *хліб, випічка, сири, ковбаси.* «Страви» мають в своєму складі еквіполентну опозицію, яка організована на основі протиставлення за способом приготування:

- «Варене»: *суп, борщ, окрошка, солянка, юшка, каша, пельмені, вареники, холодець*;
- «Смажене»: *котлети, шкварки, смажені гриби, смажене м'ясо, смажена курка*;
- «Печене»: *хліб, ватрушка, пиріг, булочка, бублик, печиво, млинці*;
- «Солоне»: *солоні огірки, помідори, капуста*;
- «Мочене»: *мочені яблука*;
- «Квашене»: *квашена капуста*;
- «Мариноване»: *мариновані огірки, гриби.*

Опозиція «алкогольне-безалкогольне» включає: «алкогольне»: *спирт, горілка, вино, самогон, первак, пиво*; «безалкогольне»: *квас, компот, узвар, кисіль, чай, кава, морс, молоко.*

Отже, активним засобом мовної концептуалізації світу виступають в художньому, кулінарно-гастрономічному, науково-популярному, історичному тощо дискурсі лексичні одиниці, що утворюють концепт «Їжа» і репрезентують особливості пізнавального досвіду конкретного етносу і риси його матеріальної й духовної культури. Разом з тим, лексичні одиниці відображають не тільки сучасну культуру суспільства, але, накопичуючи і зберігаючи досягнення пізнавальної діяльності людей, фіксують і попередній стан культури.

І.К. Миронова в зв'язку з цим підкреслює, що лексична система мови в кількісному відношенні відображає різні ситуації, пов'язані з їжею, нерівномірно [10, с. 5–10]. Найбільш об'ємним, за її підрахунками, у концептосфері «Їжа» є мікрополе «Приготування їжі» (4396 лексичних одиниць). Така детальна розробленість цієї мікроситуації пов'язана з рівнем розвитку цивілізації в цілому та обумовлена тим, що приготування їжі є однією з різновидів практичної діяльності людини. Менш розробленими в кількісному відношенні виявляються лексичні об'єднання, що номінують ситуації добування їжі (1770 лексичних одиниць), їжі/годування кого-небудь (1309 лексичних одиниць), пиття/напування кого-небудь (878 лексичних одиниць), гостинності (51 лексична одиниця). Мінімальна кількість лексики, що позначає мікрополе «Гостинність», обумовлено особливою природою і характером такої номінації, яка, без сумніву, є вторинною. Ситуація «Гостинність» включається, з одного боку, в сферу соціальних відносин, а з іншого боку, – в сферу їжі.

Аналіз семантики лексичних і фразеологічних одиниць показав, що ядром когнітивно-смислового блоку «Приготування їжі» є структура, яка відображає на ментальному рівні знання про ситуацію приготування їжі. Однією з основних позицій цього поля виступає суб'єкт (лексичні одиниці, що номінують суб'єкта, який безпосередньо здійснює приготування їжі): *кулінар, кулінарка, кухарка, кухар, кухарчук, кок, дегустатор; булочник, булочниця, вафельник, калачник, ковбасник, кондитер; винокур, винороб, кашовар, медовар, пивовар, салотоп, самогонщик, сировар, цукровар, засолювач, пекар, шинкар, корчмар, кухмістер, ресторатор, ковбасник, пиріжник, порціоніст* тощо.

Аналіз лексичних репрезентацій цього концептуального простору показав, що для німецької мови характерна концептуалізація суб'єкта приготування їжі за ознаками сфери діяльності, способу приготування, виготовленого продукту і володіння підприємством, де проводиться приготування продуктів харчування.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, про утворення, становлення та еволюцію національної концептосфери, що включає концепт «Їжа», можна говорити у зв'язку з історичним формуванням словникового запасу української, німецької та іншої мови взагалі. Відкриття потенцій концепту відбувається шляхом використання його в різних контекстах; концепт несе смисл, що розкривається у текстовому і життєвому контексті. Глобальний концепт «Їжа» стратифікується на безліч підмножин мікроконцептів, ізоморфних номінативним одиницям, що називають ту чи іншу страву, напій, продукт, спецію тощо; концепт «Їжа» також описується і як польова структура, ядром якої є власне його синонімічні позначення – «їжа», «корм», а периферією – номінанти конкретних страв, продуктів, процесів приготування їжі тощо. Концепт «Їжа», за нашими спостереженнями, відноситься до числа базових у всіх культурах, однак його значимість, яка відображена насамперед у його мовній репрезентації, істотно розрізняється в різних мовах.

Щодо подальших перспектив варто зазначити необхідність дослідження національної страви як знаку та засобу самоідентифікації етносу, системоутворюючих функцій концепту «Їжа» та лінгвосеміотичних параметрів мовної особистості в німецькомовній гастрономічній комунікації.

Список літератури:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
2. Алефиренко Н.Ф. Методологические проблемы теории взаимодействия сознания, значения и смысла / Н.Ф. Алефиренко // Языковая личность: проблемы значения и смысла: Сб. науч. тр. / Под ред. И.В. Сентенберг, В.И. Карасика. Волгоград, 1994. – С. 3–13.
3. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б.Л. Уорф // История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. Ч.П. – М., 1960. – С. 24–98.

4. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурологический аспект когнитивной семантики / Н.Ф. Алефиренко // Русистика. Вып. 2. – Киев, 2002. – С. 4–7.
5. Нерознак В.П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма / В.П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. Сб. науч. тр. – Омск, 1998. – С. 80–85.
6. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира: (Модели пространства, времени и восприятия) / Е.С. Яковлева. – М.: Гнозис, 1994. – 343 с.
7. Карасик В.И. Субкатегориальный кластер темпоральности (к характеристике языковых концептов) / Карасик В.И. // Концепты: Сб. науч. тр. Архангельск. – Вып. 2, 1997. – С. 154–171.
8. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000. – 624 с.
9. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. – М.: Восток-Запад, 2006. – 200 с.
10. Миронова И.К. Концептосфера «Еда» в русском национальном сознании: базовые когнитивно-пропорциональные структуры и их лексические репрезентации: Дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2002. – 212 с.

Гусейнов А.С.
Национальная академия наук Украины

КОНЦЕПТ «ЕДА» КАК ЭЛЕМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ НЕМЕЦКОЙ КУЛЬТУРЫ В СВЕТЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация
Исследованы теоретические аспекты формирования культурных концептов, что позволило определить национальную специфику концепта «Еда» в немецкоязычном культурном пространстве. Также выделены когнитивно-смысловые фрагменты семантико-культурного пространства данного концепта и его лексико-семантическое наполнение. Проведен концептуальный анализ лексических единиц, которые структурируют концептуальное пространство немецкоязычного гастрономического дискурса. Описаны микроконцепты, которые входят в состав концепта «Еда». Выделены особенности национальной немецкой кухни.
Ключевые слова: культурный концепт, концептосфера, культурное пространство, языковая картина мира, микроконцепт.

Guseinov A.S.
National Academy of Sciences of Ukraine

«FOOD» CONCEPT AS AN ELEMENT OF THE GERMAN NATIONAL CULTURE IN THE LIGHT OF LINGUOCULTURAL APPROACH

Summary
The theoretical aspects of cultural concepts formation have been investigated, which has allowed to reveal the national specificity of the concept «Food» in the German-speaking cultural space. The cognitive-semantic fragments of the semantic-cultural space of this concept and its lexical-semantic filling are also singled out. The conceptual analysis of the lexical units that structure the conceptual space of German-speaking gastronomic discourse is carried out. The microconcepts included in the concept «Food» are described. The features of national German cuisine are highlighted.
Keywords: cultural concept, conceptual sphere, cultural space, linguistic picture of the world, microconcept.

УДК 81'373.2(045)

ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В РІЗНИХ ІНОЗЕМНИХ КОНТЕКСТАХ

Дорошенко В.С.
Українська академія наук

Дана стаття висвітлює тему лінгвістики тексту, яке має важливе значення для уточнення предмету і завдань лінгвістики тексту, розробки різних підходів до дослідження цілих річових творів.

Ключові слова: лексика, значення слова, лексико-семантичні групи, утворене значення, функціонування слів, частотність.

Постановка проблеми. Однією із найбільш актуальних проблем сучасного мовознавства є питання, які пов'язані з визначенням лінгвістичної суті тексту.

Аналіз наукового доробку. Існує чимала кількість робіт присвячених вивченню цієї теми, [1, 3, 5] немало зроблено по висвітленню структури тексту, синтаксичних компонентів, які забезпечують зв'язаність тексту. Разом з тим, особливості лексичного змісту текстів в залежності від їх належності до різних функціональних стилів залишаються ще недостатньо розробленими.

Мета статті – сприяти подальшому дослідженню даної проблеми шляхом визначення значення слова в певному контексті.

Особливий інтерес у цьому плані представляє науковий стиль, що є цілком закономірним, так як лексика мови науки – складова частина лексичної системи мови. «Лише розглянувши лексику як систему та вивчивши її як систему, можна певним чином виділити в ній суттєве і характерне, і описати її склад, слідуючи внутрішнім зв'язкам між її елементами, а не абстрактній класифікаційній схемі явищ» [2, с. 11].

Лексика наукових текстів в силу їх специфіки, яка проявляється в логічності, об'єктивності, послідовності і точності викладу, має ряд особливостей. Вона може бути умовно поділена на три основні групи: 1 – термінологічна лексика; 2 – загальнонаукова лексика; 3 – лексика широкого використання [4, с. 4, 7, 9]. Натомість важко встановити чіткі границі між окремими прошарками лексики, оскільки відбувається її постійний перехід із одного прошарку в інший. Таке зміщення лексичних одиниць і перехід їх в якусь підсистему пов'язане з питанням про те, в якому контексті дана лексична одиниця використовується. Вплив, який здійснюється контекстом, – процес складний та багатоплановий, який торкається сфери синтаксису, словотворення, семантики, кожна з яких може послужити предметом спеціального лінгвістичного дослідження. Найбільш цікавим в цьому плані представляється вивчення тих змін в лексико-семантичній структурі слова, які виникають в результаті їх використання в різних стилях, що й послужило метою даного дослідження.

Для аналізу бралися слова широкого вжитку. Ґрунтуючись на основних значеннях, всі аналізуємі слова можна поділити на наступні лексико-семантичні групи (ЛСГ):

I – частини тіла (body, face, hand…);
II – живі істоти (man, people…);
III – місто (place, state…);
IV – час (time, hour);
V – речі, предмети (book, thing…);
VI – явища природи (water, light…);
VII – емоції (passion, joy…);
VIII – слова, які означають абстрактні поняття (point, form, face…).

Аналіз проводився на матеріалах наукових текстів (ядерна фізика і лінгвістика), а також матеріалах художньої літератури, які залучались для порівняння.

Функціонування аналізуємих слів в текстах ядерної фізики і лінгвістики характеризується рядом специфічних рис. Перш за все специфіка проявляється в самому відборі лексичних одиниць. Найбільш частотними для цих текстів є ЛСГ слова, які означають абстрактні поняття, ЛСГ – частини тіла, ЛСГ – місто. Слова інших ЛСГ в наукових текстах використовуються вкрай рідко і, як правило, у своєму основному значенні. У середині ЛСГ – частини тіла, місто і слово, що означають абстрактне поняття, відбуваються значні зміни в лексико-семантичній структурі слів. Наприклад слова body, face, head в наукових текстах взагалі не використовуються в своєму начальному значенні. В цьому тексті найбільш частотними є значення слів, які згідно прийнятому критерію становляться основними: для слова head – the dominant member (99,3%) використання. Для слова body в текстах ядерної фізики найбільш частотне значення – falling body (92,54%), в лінгвістичних текстах – group. В текстах ядерної фізики слово face в основному використовується в значенні surface (95,2%), в лінгвістичних – face value (99,2%). В текстах художньої літератури найбільш частотними значеннями слів цієї групи є первинні значення. В наукових текстах слово place використовується в основному у складі словосполучення take place.

У текстах художньої літератури воно використовується в своєму оригінальному значенні.

Значні зміни відбуваються в лексико-семантичній структурі слова state, яке в наукових текстах практично не знаходить використання у своєму оригінальному значенні.

Зміщення основного і утвореного значення аналізуємих слів тягне за собою зміщення самих лексичних одиниць в іншу лексико-семантичну групу, в даному випадку в групу слів, які означають абстрактні поняття. Таким чином, ця група слів в наукових текстах збільшується за рахунок переходу слів із інших ЛСГ.

Аналізуємі слова багатозначні. Але із більшої кількості значень досліджуємих слів в наукових текстах використовуються лише деякі з них.

Функціонування слів, які означають абстрактні поняття, в наукових текстах відрізняються від використання слів, які розглянуті вище перш

за все тим, що слова даної групи частіше використовуються в текстах, що досліджуються. Крім того, вони мають більш широке семантичне використання, тобто використовуються в більшій кількості значень: form – 6, point – 3, order – 3, part – 2. В лексико-семантичній структурі слова даної групи також відбувається зміщення основного і утворюваного значень. Так, вихідним для слова form є shape [6, с. 11] (36%), а в наукових текстах найбільш частотним і, отже, основним стає похідне значення: для лінгвістичних текстів grammatical form (95,5%), для текстів ядерної фізики – formula (40,1%). Що стосується похідного shape, то на його долю в наукових текстах припадає всього 1,8% використання. На прикладі слова form видно, що слова, які зустрічаються в усіх стилях, зокрема, в наукових, отримують певну специфіку, нову якість. В даному випадку відбувається зміщення слова із загального вжитку в термінологічну лексіку (grammatic form), розвиток нового значення (formula), не зафіксованого словниками.

У використанні слів групи, що розглядається, спостерігається деяка різниця між текстами ядерної фізики і лінгвістики. Так, в фізичних текстах найбільш частотним (основним) значенням слова – kind, sort (96,9%), в лінгвістичних текстах це значення низькочастотне (2,8%), а в основному є вихідним значення arrangement (alphabetic order) (96,3%), для слова fact основним є вихідне значення fact not fiction, яке також використовується у вихідному значенні (46,1%), в той час як в фізичних текстах основним стає значення mathematical point (80,8%). У вихідному значенні це слово в текстах ядерної фізики не використовується.

Існує думка, що слова в наукових текстах використовується в своєму основному значенні. Однак, як видно із зробленого аналізу, дане положення правильно далеко не для всіх слів. Крім того, коли мова йде про научні тексти, не можна виходити лише із словників. Слід визначити співвідношення основного похідного значення щодо цільової спрямованості наукових текстів. Виходячи із матеріалів цього дослідження, можна сказати що, як правило, в наукових текстах в основному значенні використовуються слова, значення яких відносяться з конкретними поняттями (слова групи живі істоти, предмет, види діяльності, явища природи). Хоча слова цих лексико-семантичних груп і використовуються в їх оригінальному значенні, однак ці значення отримують допоміжну характеристику, до деякої ступені змінюється їх природа. В нашому матеріалі вони отримують більш загальний абстрактний відтінок. Наприклад: radioactive trace work, all isotope work, work in electronic accelerators, the entire life of the sample.

Якісні зміни даних значень викликані семантикою слів, з якими аналізуємі слова виступають у сполученні. Це – термінологічна лексіка, під впливом якої загальновживані слова піддаються термінологізації, наприклад: hot atmospheric water; infra-red light.

Що стосується слів, що означають абстрактні поняття, то вони, як правило, не використовуються в своєму вихідному значенні. Основним значенням тут стає утворюване значення.

Якщо порівнювати аналізуємі наукові тексти і тексти художньої літератури, то можна відмітити, що найбільша адекватна відповідність спостерігається між даними словників та художніми текстами, найменша – між текстами ядерної фізики і словниками, лінгвістичні тексти займають мов би проміжне положення між цими текстами по семантичному застосуванню аналізуємих загальновживаних слів.

Таким чином, можна зробити висновок, що в наслідок функціонування лексичних одиниць мови, в даному випадку загальновживаних слів, в ряді випадків відбувається якісна зміна значень, а також зміщення основного і утворюваного значень, що у свою чергу сприяє зміщенню самих лексичних одиниць, переходу їх в іншу підсистему лексики: із загальновживаної в термінологічну. Перехід в термінологічну лексику більш характерен для слів з більшею кількістю значень, в семантичній структурі яких поряд з конкретними значеннями є і значення, які означають абстрактні поняття. Очевидно цим фактом можна пояснити вибірковість наукових текстів в плані відбору загальновживаної лексики.

Зміни в лексико-семантичній структурі слів і пов'язане з цим перехід слів в іншу підсистему мови викликає зміни в системі співвідношення слів [6, с. 6].

Для характеристики спеціальних текстів важливі як якісні, так і кількісні показники. Цілий ряд слів як вже зазначалось, особливо часто використовується в наукових текстах. Окремі мовні одиниці отримують певну додаткову якісну специфіку, яка проявляється в перевазі одних значень перед іншими та впевненій зміні цих значень.

У даному зв'язку суттєве значення має текст, який розглядається як смислове ціле, яке представляє собою відбиття частини мовної комунікації. У процесі мовного спілкування нерідко виникає ситуація, коли учасник, що сприймає інформацію (адресат), відчуває труднощі при дешифровці висловлювань відправителя інформації (адресанта). З метою реалізації комунікативного завдання та доведення до адресанта смисла інформації, адресант удається до лексико-граматичних засобів мови, які сприяють декодуванню смислу раніше доведеній інформації. Тобто, адресант уточнює смисл інформації.

Одним із засобів, що сприяють рішенню цього завдання, є одночасне використання двох одиниць, із яких одна уточнює іншу в силу їх «кореферентності» [7, с. 60]. У зв'язку з лінійністю висловлювання такі одиниці розміщуються в одному ряду, слідуючи одна за одною.

Запобігання нерозуміння може входити в наміри адресанта при відправленні інформації. Співставлення двох одиниць може використовуватися і в цьому випадку. В результаті виникають конструкції, в основі яких лежить синтаксичний процес розширення із специфікатними відношеннями між елементами.

By and by she went like she, came rode away on a horse [8, p. 124].

Outside the room, in the hall, I spoke to the doctor [9, p. 286]. It was tired of people, that little room [10, p. 255].

Конструкції специфікативного розширення є одним із самих частотних засобів висловлення від-

носин уточнення: в максимально стислій формі вони дають можливість досягнути точності при встановленні референтного співвідношення одиниці.

В ряді специфікативних конструкцій ефект уточнення досягається вже на рівні речення. Але у багатьох випадках смисл висловлювання стає зрозумілим лише при урахуванні змісту усього тексту або його частини, наприклад: And he, Read, started the sudden running [11, p. 16].

Без співвідношення з попереднім контекстом для адресата не зовсім зрозумілим представляється зміст елементу Read. Виникає питання: «А хто такий Read?» Повна інформація може бути отримана лише при зверненні до попереднього контексту.

Таким чином, хоча специфікативні конструкції відносяться до одиниць синтаксичного рівня і не мають безпосереднього виходу до тексту (цей вихід здійснюється завдяки реченню, частиною якого є специфікативна конструкція) взаємодія тексту і одиниці, що розглядається все ж має місце. Воно заключається в тому, що зміст специфікативної одиниці повністю може бути реалізований лише на фоні тексту. В такому випадку термін «текст» мислиться в значенні «контекст». Останній трактується як «сукупність формально фіксованих умов, при яких розшифровується зміст якої-небудь мовної одиниці» [12, с. 47].

Один із простіших видів уточнення представлений «ланцюжком» власних імен. Такий рядок може розглядатися як специфікативне розширення досить умовно, лише в онтологічному плані, оскільки виникнення такої конструкції було викликано необхідністю уточнення в смислі виділення об'єкта із ряду йому подібних: наявність одного імені вже не могло виконувати цю функцію. У процесі функціонування елементи зливаються настільки, що представляють собою єдність, яка виконує функцію ідентифікації і уточнюючий характер якої затушований.

Синтаксичний характер такого ряду проявляється саме при виході у тексті. Конструкція індивідуалізуючої специфікації розпадається, і кожний із елементів може функціонувати сам по собі. Такі приклади часто зустрічаються в художній літературі. Наприклад, Angus Burke у творі Дж. Олдріджа «The Sea Eagle» перший раз вводиться як Angus Burke, а потім зустрічається як Angus і як Burke.

Частіше всього специфікативні рядки формуються на рівні того або іншого члена речення. Як уже відмічалось, в основі специфікації лежить кореферентність лінгвістичних одиниць, тобто співвідношення з одним і тим же референтом. При цьому поняття, які виражені елементами, можуть відрізнятися один від одного обсягом або змістом. В силу різного характеру самих одиниць уточнення має різні відтінки, хоча загальне значення уточнення залишається незмінним.

Найбільш загальним видом, з точки зору охоплення лінгвістичних одиниць, які належать до різних лексико-граматичних класів слів (частинами мови) є уточнення по лінії загальне-часткове. При цьому в якості уточнюємого елементу виступає одиниця, яка означає родове поняття (гіперонім), а в якості уточнюючої одиниці – елемент із значенням виду (гіпонім). Уточнення відбувається за рахунок звуження обсягу поняття.

Уточнення такого виду може виникати практично між будь-якими знаменними частями мови і в рамках любого члена речення.

Елементи конструкції можуть означати і дуже близькі поняття: близькі синоніми, різні терміни, які співвідносяться з одним референтом або корелюючі одиниці в різних мовах. Понятійні обсяги елементів стають практично рівними, і відбувається уточнення назви об'єкта: Phrase structure rules, by their very nature, cannot rearrange (or flip-flop) any elements in a derivation string [13, p. 65].

Оскільки відношення родове – видове і близької синонімії встановлюються головне в основному на парадигматичній основі, зміст конструкцій вже виявляється на рівні речення, і для цього не треба встановлення кореляції уточнюючих одиниць із текстом.

Клас імені (в широкому смислі слова) характеризується наявністю значного числа опозицій в плані його семантичних особливостей, співвідношення в ряду таких одиниць створює відтінки відношень, по-перше, різні по характеру, а по-друге, притаманний тільки іменним специфікативним конструкціям. Якщо, за більш або менш абстрактним елементом (представлений займенником – особистим, невизначено-особистим, іменником – абстрактним або конкретним, але вжитим в сигніфікативному значенні) слідує елемент більш конкретний, відбувається уточнення по лінії абстрактне-конкретне: Something in her expression, a look of settled sadness, made him sense instinctively a hopeless mess equal to, if not greater than, his own [14, p. 178]. This is how they sit, the children [15, p. 4].

На відмінність від конструкцій з відношеннями видове-родове тут від наявності корелятивного зв'язку уточнюючого елементу з контекстом залежить ступінь конкретизації і смисл речення. В вищезазначенному прикладі речення характеризується перспективністю, уточнення відбувається за рахунок правосторонньої одиниці в цьому ж реченні, не зв'язаної безпосередньо з попереднім контекстом. Смисл конструкції встановлюється на рівні речення.

У другому прикладі уточнюючий елемент відсилає адресата до попереднього контексту, із якого можна отримати інформацію, яка відноситься до об'єкту, який означений конструкцією. Остання характеризується ретроспективністю: вона співвідноситься з попереднім контекстом.

Близьким з даними конструкціями по функціонуванню і по змісту відносин є ряди з уточненнями по лінії невідоме-відоме.

Для таких конструкцій наявність/відсутність ретроспективного смислового зв'язку другого елементу з контекстом має принципове значення. Якщо другий елемент з попереднім контекстом не співвідноситься, він розглядається як ознака об'єкта, вираженого першим елементом. Але відношення об'єкт-ознака не є уточнюючим.

Якщо ж другий елемент співвідноситься з контекстом і є найменування у об'єкту, який вводиться, то це – уточнюючий елемент. Наявність визначеного артикуля не є головним при вирішенні питання, так як він може бути присутнім і при уточненні і при елементі, що є ознакою.

Цим не вичерпуються всі можливі відтінки уточнення, однак їх аналіз вже дозволяє зробити

висновок про те, що для ряду специфікативних конструкцій встановлення наявності/відсутності ретроспективного смислового співвідношення з контекстом має пряме відношення до усунення смислу конструкції, а також і речення, яке включає дану конструкцію. Особливо це стосується конструкцій по лінії абстрактне-конкретне, а також невизначене-визначене.

Слід зауважити, що процес кореляції між текстом і специфікатною конструкцією не є однонаправленим. Текст створює умови для формування конструкцій з ретроспективним смисловим співвідношенням, а специфікативна конструкція, в силу ретроспективного характеру, виконує роль текстового чинника. При цьому, якщо перший елемент конструкції сам по собі не корелює з попереднім контекстом, роль текстового чинника виконує другий елемент і якщо ж перший елемент сам по собі є подібною зв'язкою (у випадку, наприклад, особистого іменника), уточнюючий елемент підтримує і посилює такий зв'язок.

Таким чином, одним із логічних видів відносин, які лежать в основі побудови мовних одиниць, є уточнення. Дане відношення утверджується перш за все між елементами специфікативних конструкцій. Уточнення як логічний процес часто включає в себе не органічну мовну ситуацію, а акт мовного спілкування, розгорнутий в просторі і часі, віддзеркалений в мові з допомогою тексту. Тому, не дивлячись на те, що специфікативні конструкції виходять в текст лише опосередковано, через речення, текст і специфікативні ряди співвідносяться один з одним.

Характер взаємодії визначається відтінками уточнення. Найбільш тісні з текстом пов'язані конструкції з ретроспективним характером уточнюючого елементу з відтінками уточнення по лінії абстрактне-конкретне та відоме-невідоме. Специфікативні ряди виконують роль текстового чинника.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. К проблеме связности прозаического текста. М., 1979.
2. Ахманова О. С. Функциональный стиль общенаучного текста и методы исследования. М., 1984.
3. Бархударов Л. С. Текст как единица языка и перевода. М., 1978. – 272 с.
4. Ємець О. Стилістичні особливості творів жанру flash fiction / О. Ємець. – Всесвіт. – 2016. – № 3–4. – С. 199–201.
5. Стрельцов А. А. Научно-технические тексты от понимания к переводу: учебн. Пособие / А. А. Стрельцов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2012. – 398 с.
6. Нелюбин Л. Л. Переводческая лингводидактика: учеб.-метод. пособие / Л. Л. Нелюбин, Е. Г. Князева // Л. Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: издательство «Флинта», 2009. – 319 с.
7. Дресслер В. Введение в лингвистику текста – Проблемы теории текста. Реферативный сборник. М., 1998.
8. Capote T. The Crass Harp. Breakfast at Tiffanys. Moscow, 1994. – 179 p.
9. Maugham S. Then and Now. Harmondsworth, 1985. – 312 p.
10. Priestly J. B. Angel Pavement. Moscow, 1993. – 232 p.
11. Dikens Monika. Kate and Emma. London, 1989. – 164 p.
12. Колшанский Г. В. О природе контекста. – Вопр. языкозн., 1979, № 4, с. 22.
13. Thomas O. Transformational Grammar and the Teacher of English. N.Y. etc. 1982. – 225 p.
14. Cronin A. J. The Northen Light. Kiev, 1975. – 264 p.
15. Dickens Monica. Kate and Emma. London, 1989. – 312 p.

Дорошенко В.С.
Украинская академия наук

ЗНАЧЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РАЗЛИЧНЫХ ИНОСТРАННЫХ КОНТЕКСТАХ

Аннотация
Данная статья освещает тему лингвистики текста, которая имеет важное значение для уточнения предмета и задач лингвистики текста, разработки различных подходов к исследованию целых речевых произведений.
Ключевые слова: лексика, значение слова, лексико-семантические группы, созданное значение, функционирование слова, частотность.

Doroshenko V.S.
Ukrainian Academy of Sciences

LEXICAL UNITS IN VARIOUS FOREIGN CONTEXTS

Summary
This article highlights the problem of the linguistics of a text, what is significant for specifing of a subject and tasks of a texts linguistics, working out of different approaches to the research of whole speech pieces.
Keywords: vocabulary, word meaning, vocabulary semantic groups, formed meaning, functioning of a word, frequency.

УДК 821.512.133

ФАКТОРЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ

Каландаров Шухрат
Кокандский государственный педагогический институт
г. Коканд, Узбекистан

В статье рассматриваются вопросы изучения языков и посвящена описанию лингвокультурологической ценности лексики узбекского языка, позволяющей реконструировать ментальные представления, стереотипные ассоциации языковой системы. Образные средства языка являются особо информативным материалом для лингвокультурологических исследований, так как передают национально обусловленную языковую интерпретацию называемого словом явления через ассоциативное сближение с каким-либо другим предметом на основе их реальных или воображаемых признаков. Кроме того, подчеркивается, что лингвокультурология ориентируется на новую систему культурных ценностей, выдвинутых новым мышлением, современной жизнью общества, на полную, объективную интерпретацию фактов и явлений и информацию о различных областях культурной жизни страны.

Ключевые слова: языковые единицы, лингвокультурология, лингвокогнитология, фрейм, культурной ценности, концепт.

Постановка проблемы. Современный этап исследования языков, основанный на единстве языка и речи, характеризуется интенсивным развитием новых направлений лингвокогнитологии и лингвокультурологии, которые рассматривают язык как «кладезь» знаний, хранитель и носитель культуры, исследующий структуру расположения в сознании личности знаний и опыта, образованных в процессе его коммуникативной деятельности.

Каждый язык является своеобразной картиной мира как результата и продукта коммуникативной деятельности, прежде всего, личности, языкового общества, в которой отражаются знания и опыт человека о себе, а также, когнитивные механизмы, образующие деятельность познавания объективного бытия, осуществляемую в получении этих знаний и опыта. В силу этого, если объектом исследования культуролингвистики считаются знание, его содержание и строение, задачей лингвокультурологии является исследование культурно специализированных языковых единиц в структуре этих знаний. А предмет его исследования составляют свойства языка в получении, обработке в языковом сознании, хранении, использовании и передаче в процессе коммуникации опыта и знаний. Исходя из этого, одной из основных задач когнитивного подхода к языку можно определить исследование концептуального значения, строения и способов знаний в процессе порождения речи и его восприятия [19]. Кроме того, культуролингвистика также интересуется объяснением и классификацией механизмов овладения человеком языков и принципов его строения [14, с. 17–33].

Анализ последних исследований и публикаций. Наряду с этим, необходимо внести ясность в толкование терминов *лингвокогнитология* и *когнитивная лингвистика*, определить общие и дифференциальные особенности терминов *культуролингвистика* и *лингвокультурология*. Наблюдения показали, что в существующих источниках они используются в качестве эквивалентных терминов. Иными словами, *культуролингвистика* выступает как ответвление психологии культуры.

С диалектической точки зрения лингвокультуру как и множество других многогранных явлений можно рассматривать с двух позиций. Если одна её сторона это – проблема в какую лингвистическую оболочку «обернуты» существующие знания, вторая сторона – какую культурную кладезь несут в себе существующие языковые единицы. В этом плане вырисовываются два принципа подхода к объекту исследования лингвокультурологического направления:

а) «культура → язык»;

б) «язык → культура».

Согласно первому принципу, в качестве объекта исследования выступает культуризованное знание и в качестве предмета исследования – язык. А для лингвистики в оппозиции знания и языка знание никогда не должно стать первостепенным объектом исследования, а язык – передвинуться на второй план. Мы не сторонники отрицать изучение языка или знаний на основе принципа «знание → язык». Однако в силу необходимости номинации каждого явления своим именем, целесообразно называть такой подход исследования не лингвистической культурологией (то есть культурологическим направлением языкознания), а культуролингвистикой (то есть, разделом культурологии, занимающимся исследованием языка), логично правильно рассматривать её в ряду нелингвистических наук.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. В лингвокультурном исследовании объектом исследования в языке выступают не знания, отражающие культуру, а его лингвистическая оболочка. В последнее время много говорится о том, что знание это – лингвокультурологическая структура, являющаяся результатом отражения в сознании человека признаков и свойств бытия, а элементы лингвокультурных знаний, обычно их различные разновидности концентрируются в своеобразном комплексе, умственной системе, познавательной или когнитивной структуре, называющейся *фрейм*. Не удивительно, что проблема фрейма рассматривается в работах по психологии культуры или искусственному интеллекту [23], а также в культуролингвистических исследованиях [1]. Например, следует полностью поддержать мысль М. Минского о том, что фрейм используется для обобщенного сохранения в человеческой

памяти представленной информационной структуры, для понимания множества других явлений и процессов [23, с. 7]. По мнению сторонников культуролингвистики в языке существуют все лингвокультурные категории, лежащие в основе человеческого мышления и образующие суть культуры. Эти категории не свойственны человеку от рождения, они появляются в результате его общения с культурой. В силу того, что человек зачастую имеет дело не непосредственно с бытием, а его видами, лингвокультурной картиной и моделями, следовательно, мир он воспринимает через языки и культуры народов.

Цель статьи. Главной целью этой работы является описать лингвокультурологической ценности лексики узбекского языка, позволяющей реконструировать ментальные представления, стереотипные ассоциации языковой системы.

Изложение основного материала. Известно, что одной из функций языка является демонстрация информации о бытие, обрабатываемой, совершенствуемой и реализуемой по определенной структуре в сознании человека. Культуролингвистика показывает, как происходит обработка, построение и упорядочение полученной информации, а также каким образом язык обеспечивает коммуникативный процесс [19, с. 53–55].

Таким образом, если культуролингвистика ищет ответы на такие вопросы, как устроено человеческое сознание, с помощью каких культуризованных критериев он познаёт мир, как в языковых формах реализуется культуризованная структура знаний, как образуется культурно-ментальная среда, то лингвокультурология основное внимание обращает на то, какими способами язык размещает в свои единицы культуру, выражает, хранит и реализует её. Развитие лингвокультурологического направления определяется ростом стремления к пониманию феномена культуры как особой формы единства языка и общества. При этом язык реализуется как средство толкования культуры человечества, ментальности нации. В обосновании и разработке проблемы лингвокультурологии огромную роль сыграли В. фон Гумбольдт, Й.Л. Вейсгербер, Э. Сепир, Ю.С. Степанов, Н.Д. Арутюнова, В.Н. Телия, Е.М. Верещагина, В.Г. Костомарова, В.В. Воробъёв, В.А. Маслова, А. Вежбицкая и В.И. Карасик [4; 10; 13; 22; 27; 28]. В настоящее время лингвокультурология имеет несколько направлений: фразеологическое [30], концептологическое [2], лексикографическое [28], стилистическое [6], лингводидактическое [10] и др. Если проигнорировать различия всех направлений и обратить внимание на их общие черты, можно сказать, что предметом изучения современной лингвокультурологии является культурная семантика языковых признаков, формирующихся во взаимоотношениях двух разных кодов – языка и культуры, каждая языковая личность в то же время является культурной личностью. Поэтому языковые признаки способны выполнять функцию «языка» культуры, выражающего общечеловеческую и культурно-национальную ментальность носителей языка. Функция лингвокультурологии заключается в изложении **культурной ценности** (то есть «культурного знания») **языковых единиц** на основе отношений носителя языка к известным ему культурным «кодам» или воссоздающимся с помощью специального анализа [4, с. 10–11]. В качестве культурно маркированного признака вступает лингвокультурема. Как говорит В.В. Воробьёв, лингвокультурема как комплексная межуровневая единица представляет собой диалектическое единство лингвистического и экстралингвистического (понятийного или предметного) содержания. Для понимания лингвокультуремы ученый большое внимание уделяет внутреннему содержанию, которое участвует в значении в виде возможности [13, с. 44–49]. Как утверждают многие исследователи, в качестве лингвокультуремы могут выступать единицы собственного и заимствованного пласта, названия животных, растений, персон, паремиологические единицы, безэквивалентная лексика, языковые метафоры и образы, стилистическое богатство языка, мифизированные культурно-языковые единицы, обычаи, ритуалы и обряды, отражающие в языке, речевой этикет [25, с. 26–55; 6, с. 112–113]. В этом исследовании мы старались показать, что названия, выражающие возрастные особенности, выделяются высокой национально-культурной семантикой, они могут рассматриваться как лингвокультуремы, репродуцирующие и демонстрирующие часть концептуальной картины мира.

В культуролингвистике и лингвокультурологии особое место занимает **национально-культурный аспект**, суть которого определяется тесной связью языка и культуры. Национально-культурное своеобразие проявляется в том, что языки различаются оценкой разнообразия оттенков внутреннего мира человека, его положительной или отрицательной реакции на явления бытия. Изучение национально-культурной специфики эвфемизации пословиц значимо в плане определения и характеристики национально-культурных единиц. Как утверждают многие исследователи, в частности, Д.У. Ашурова, сравнительно-сопоставительный анализ языковых явлений считается ещё более действенным способом раскрытия национально-культурного своеобразия семантики слова [7, с. 112–113]. Однако не всякий лингвистичесий анализ рассматривается как первичный и истинный способ раскрытия сути языковых единиц благодаря сравнительно-сопоставительному методу. Лингвокультурологические особенности лингвокультурного феномена можно раскрыть также благодаря рассмотрению их в парадигматическом окружении других единиц этого языка.

В лингвистических источниках существует терминологический разнобой в обозначении национально-культурных особенностей языковых единиц: *национально-культурное содержание, национальная особенность, национальное своеобразие, особенности национальной культуры, национально-культурное своеобразие семантики, сема национальной отнесенности, культурный компонент значения, культурный коэффициент* и др. Для нас целесообразно примененение термина *лингвокультурная особенность*, в котором подразумевается национально-культурное изображение картины мира в семантической структуре лексической единицы, выделение важного для этого народа элемента, особенности и явлений. **Лингвокультурную осо-**

бенность эвфемической семантики народных пословиц составляет **культурное «ядро»**, отличающее его от семантики эвфемически не специализированной единицы такого содержания. Системно-парадигматический анализ народных пословиц даёт возможность определения интегральных и дифференциальных особенностей достаточных **представлений** о них и различных уровней ценностей эвфемических и неэвфемических понятий в национальном сознании.

Основной единицей лингвокогнитологии, когнитивной лингвистики, лингвокультурологии и культуролингвистики – **концепт**. Концепт по-разному толкуется в антропоцентрических направлениях языкознания, что связано с многогранностью объекта исследования – языком или культурой, знанием и другими. В силу этого, можно указать следующие направления в современной лингвистике с общим предметом исследования – концепт: ментальная деятельность [5, с. 267–280], индивидуально-речевой [21, с. 280–287], семантический [24; 2; 1], культурологический [28; 3; 9], когнитивный [8, с. 14; 18; 20; 29], лингвокультурологический [12; 13; 16; 17; 30]. И это ещё не полный список, каждая новая парадигма формирует новый синтезированный подход в науке благодаря раскрытию новых граней своего предмета.

Выводы и предложения. Согласно культуролингвистическим подходам концепт это термин, служащий объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (lingua mentalis), всей картины мира, отраженной в человеческой психике [19, с. 90]. По утверждению С.А. Аскольдовой, концепт – «мысленное образование, который замещает нам в процессе мысли неопределенное множество одного и то же рода» [5. с. 269]. По мнению А.А. Залевской, концепт – опорная когнитивая сущность, дающая возможность связать мысль с употребляемым словом [15, с. 36–44]. З.Д. Попова и И.А. Стернин в развитии когнитивного толкования концепта рассматривают его в качестве мыслительной единицы, являющейся ядром составного знания. Концепт образуется на основе опыта, деятельности, мыслительного сравнения, понимания и осмысления на основе других концептов. Иными словами, язык лишь формирование и реализация концепта в сознании человека [26, с. 4–28]. По Д.С. Лихачеву «концепты возникают в сознании человека не только как «намеки на возможные значения», «алгебраические их изображения», но и как отклики на предшествующий языковой опыт человека в целом – поэтический, прозаический, научный, социальный, исторический и т.д [21, с. 152]. Следовательно, концепт это – основная единица концептуальной единицы (пространства, концепторсферы), рассматриваемой как совокупность всех знаний определенной темы в сознании человека, их упорядоченный ментальный вид [19]. Лингвокультурная суть концепта в том, что она является основной единицей, ядром культуры. По пониманию Ю.С. Степановой, лингвокультурный концепт это основной компонент культуры личности, ядро его сознания, концепт на этой основе входит в мировоззрение личности. Благодаря концепту обычный человек, не являющийся созидателем культурных ценностей, обретает культурную особенность, и играет положительную роль в его развитии.

Список литературы:

1. Wierzbicka A. Lingua Mentalist: The Semantics of Natural Language. – Sydney: Academic Press, 1980. – 367 p.
2. Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition: universal human concepts in culture-specific configurations. New York: Oxford University Press, 1992. – 416 p.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
4. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М. Наука, 1988. – 341 с. – С. 10–11.
5. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: ACADEMIA, 1997. – С. 267–280.
6. Ашурова Д.У. Лексикон как отражение национально-культурной специфики // Язык и культура. Тез. докл. II Междунар. науч. конф. 23–25 сентября 2005 г. – М., 2005. – С. 112–113.
7. Ашурова Д.У. Стилистические направление в лингвокультурологии // Язык и культура. Тез. докладов. III Международной научной конференции. 23–25 сентября 2005 г. – Москва, 2005. – С. 112–113.
8. Бабушкин А.П. Концептуальные типы значений // Констрастивные исследования лексики и фразеологии русского языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996.
9. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Языки русской культуры, 1997. – 704 с.
10. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
11. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. – Краснодар: Кубан. гос. технолог. ун-т, 2002. – 142 с.
12. Воркачев С.Г. Культурный концепт и значение // Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гумунитарные науки. – Т. 17. – Вып. 2. – Краснодар, 2003. – С. 268–276.
13. Воробьёв В.В. Лингвокультурология (теория и методы): Монография. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
14. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // ВЯ. – 1994. – № 4. – Москва. – С. 17–33.
15. Залевская А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 36–44.
16. Карасик В.И. Культурные концепты // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград: Изд-во ВГПИ, 2001. – С. 3–16.
17. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под. ред. И.А. Стернина. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 75–80.

18. Кравченко А.Б. Знак, значение, знание. Очерк когнитивной философии языка. – Иркутск: Иркутская областная типография № 1, 2001. – 216 с.
19. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М., 1966.
20. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука // ВЯ, 1994. – № 4. – Москва. – С. 34–47.
21. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность: Антология. – М.: ACADEMIA, 1997. – С. 280–287.
22. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
23. Минский М. Фреймы для представления знаний / Пер. с англ. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.
24. Михальчук И.П. Концептуальные модели в семантической реконструкции (индоевропейское понятие «закон») // ИАН СЛЯ. – 1997. – Т. 56. – № 4. – С. 29–39.
25. Ольшанский И.Г. Лингвокультурология в конце XX века: итоги, тенденции, перспективы // Лингвистические исследования в конце XX в. – М.: ИНИОН, 2000. – С. 26–55.
26. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2002. – 191 с.
27. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Под ред. А.Е. Кибрик. – М.: Изд. гр. «Прогресс», «Универс», 1993. – 654 с.
28. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
29. Стернин И.А. Концепт и языковая семантика // Связи языковых единиц в системе и реализации. Когнитивный аспект. – Тамбов, 1999. – Вып. 2. – С. 69–75.
30. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

Kalandarov Sh.
Kokand State Pedagogical Institute
Kokand, Uzbekistan

FACTORS OF LINGUOCULTURAL STUDY OF LANGUAGE UNITS

Summary
The article deals with the study of languages and is devoted to the description of the linguistic and cultural value of the vocabulary of the Uzbek language, which allows reconstructing mental representations, stereotyped associations of the language system. Visual means of language are especially informative material for linguocultural studies, as they convey a nationally conditioned language interpretation of a phenomenon called a word through associative rapprochement with some other object on the basis of their real or imaginary characteristics. Besides it, it is emphasized that cultural linguistics focuses on the new system of cultural values put forward new thinking and modern life of society, to the full, objective interpretation of facts and events, and information on various aspects of cultural life of the country.
Keywords: language units, linguoculturology, linguocognitology, frame, cultural value, concept.

УДК 811.131.1'255.4(045)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО МЕТОДУ О.Є. ПАХЛЬОВСЬКОЇ

Клевана В.В.
Маріупольський державний університет

У статті розглянуто поняття «перекладацький метод», визначені основні характеристики досліджуваного поняття. На основі наукових праць про методи, стратегії та способи перекладу, розроблені О. Д. Швейцером, Т. В. Пастриком, В. Н. Комісаровим, був визначений коректний спосіб інтерпретації поняття «перекладацький метод». Схарактеризовані умови розвитку італійсько-українських літературних зв'язків, на підставі яких було окреслено завдання українського перекладознавства. Виявлено стилістичні особливості перекладів О. Є. Пахльовської на матеріалі перекладу герметичної поезії Дж. Унґаретті. У результаті дослідження був окреслений перекладацький метод О. Пахльовської – метод стилістично-культурної адаптації.

Ключові слова: перекладацький метод, італійсько-українські літературні зв'язки, герметична поезія, стилістичні особливості, стилістичні фігури, культурна адаптація, метод стилістично-культурної адаптації.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства істотним завданням перекладознавства залишається пошук та вибір відповідних методів та стратегій перекладу для відтворення українською мовою елементів інших культур та націй, зокрема, італійської, що лишається маловивченою на сучасному українському культурному просторі.

Передача територіальних, соціальних та культурних особливостей кожної окремої нації вимагає високого рівня перекладацької майстерності та володіння мовою, адже існує вірогідність часткового або цілковитого спотворення оригіналу, створення перекладачем штучного стилю, неспорідненого з задумом першотвору. Отже, одним із головних критеріїв адекватності перекладу є точність відтворення концепту першотвору, що передбачає якісний підбір методів, засобів та стратегій перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням методів, стратегій та способів перекладу, їх характеристикам присвячували свої праці багато лінгвістів, серед яких О. Д. Швейцер. Він розвиває думку про два головні етапи, які лежать в основі перекладацького процесу: вироблення стратегії перекладу та визначення конкретного мовного втілення цієї стратегії (сюди належать різноманітні конкретні методи – «перекладацькі трансформації», що утворюють технологію перекладу) [7, с. 65].

Інший лінгвіст, В. Н. Комісаров, успадковує ідеї О. Швейцера. Він більш детально описує перекладацькі «трансформації». А саме відокремлює: транскрибування, транслітерація, калькування та лексико-семантичні заміни [2, с. 159].

Т. В. Пастрик підходить до процесу перекладу з іншої точки зору, наближуючись до більш чіткого уявлення про «перекладацький метод». Лінгвіст виділяє три групи перекладацьких «стратегій»: конативні (сукупність перекладацьких методів, які спрямовані на визначення смислового наповнення вихідного тексту та здійснення впливу на читачів тексту перекладу, задуманого автором першотвору); особистісні перекладацькі методи (сприймання, інтерпретація та породження першотвору, які визначаються рисами характеру перекладача); когнітивно-лінгвістичні стратегії (методи, що ґрунтуються на лінгвістичних та текстових знаннях перекладача: знання про когнітивну, естетичну, емоційну, інформаційну сферу та особливості її вербалізації) [4, с. 42–47].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі в науковій літературі не досягнуто одностайності в інтерпретації поняття «перекладацький метод», не знаходимо його точного формулювання і в працях лінгвістів-науковців, адже, після проведеного аналізу наукових праць з теорії перекладу доречно зазначити, що думки мовознавців, лінгвістів та перекладачів, а саме: О. Д. Швейцер, В. Н. Комісаров та Т. В. Пастрик розбігаються у тому, що є основою «перекладацького методу», яким є точний зміст цього поняття, бо і словники не надають його визначення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення особливостей «перекладацького методу» О. Є. Пахльовської на матеріалі перекладу герметичної поезії Дж. Унґаретті.

У дослідженні вважаємо за доцільне розглянути поняття «перекладацький метод» як сукупність стратегій, способів, дій перекладача націлених на досягнення адекватної передачі змісту першотвору, збереження його граматичних, лексико-стилістичних та синтаксичних ознак.

Виклад основного матеріалу. Розгляд наукових праць, присвячених поняттю «перекладацький метод», дав змогу визначити, що «перекладацький метод» інтерпретується як можливість реалізації певних перекладацьких цілей, які поставив перед собою перекладач. У більшості наукових робіт, таких науковців, як О. Д. Швейцер, В. Н. Комісаров, Т. В. Пастрик, «перекладацький метод» розглядається як комплексне процесуальне явище: етапи та реалізація методів перекладацької діяльності спрямовані на досягнення однієї мети – відтворення тексту оригіналу, який абсорбуватиме функціональні домінанти тексту оригіналу, які є головними критеріями еквівалентності перекладу.

Досліджуючи італійсько-українські літературні зв'язки О. Пахльовська підкреслює: «Італійсько-українські літературні зв'язки представляють яскраву сторінку в історії не лише українсько-західноєвропейських, а й світових культурних взаємин. Їх специфічність та складність полягає у відмінності умов формування історичних доль італійської та української культур, котрі, як може здатися на перший погляд, мало надаються до зіставлення. Завданням укра-

їнського перекладознавства безсумнівно лишається створення умов для міжкультурного обміну літературною спадщиною, зокрема з Італією, чиї доробки і досі лишаються не осягненими на українському культурному просторі» [5, с. 15].

Оксана Пахльовська – відома українська письменниця, перекладач, культуролог, професор Римського університету «Ла Сап'єнца». Її літературна та перекладацька творчість представляє фундамент для осягнення українським читачем італійської культури, національних літературних особливостей.

На сучасному етапі О. Є. Пахльовська є однією з провідних перекладачів італійської літератури, завдяки її працям та перекладам представляється можливим вивчати італійську культуру та традиції. Доцільно провести аналіз перекладів О. Пахльовської та виявити їх стилістичні особливості.

Вміння перекладати поетичні твори є однією з ознак майстерності перекладача, адже кожен поетичний твір завжди має власну специфіку, відрізняється багатогранністю жанрів та поетичних фор, та різниться римуванням (послідовним, перехресним та вибірковим).

Отже, «відкритим питанням залишається об'єктивність перекладача у процесі відтворення поетичного тексту, в особливості передачі його стилістичних властивостей», – зазначає І. С. Алексєєва [1, с. 67–69].

Поетичні твори українською мовою Джузеппе Унґаретті є одним із прикладів перекладацької майстерності О. Пахльовської. Дж. Унґаретті є одним із представників поетичної школи герметизму. Поезія школи герметиків послуговується відсутністю рими, проте строгою наявністю ритму та фонологічного рисунка.

Розглянемо вірш Дж. Унґаретті *«San Martino del Carso»* («Сан Мартіно дель Карсо») та проаналізуємо його український переклад [6, с. 137]. Зазначимо, що особливістю стилю поезій Унґаретті є відсутність розділових знаків, що створює для денотата враження цільності та єдності думок у творі.

Di queste case non è rimasto che qualche brandello di muro	*Від цих будинків залишилось хоч каміння*
Di tanti che mi corrispondevano non è rimasto neppure tanto	*Од тих котрі мене любили нічого не лишилось*
Ma nel cuore nessuna croce manca	*В моєму серці потьмянілий хрест*
E' il mio cuore il paese più straziato	*Серце найбільш зруйнована країна*

Образ країни, зруйнованої війною, Сан Мартіно дель Карсо, для поета є еквівалентом руйнувань, прихованих у його серці, викликаних болісними втратами багатьох дорогих йому друзів. Лірика побудована на грі сентиментальних, а також словесних контрастів: *Di queste case non **è rimasto che qualche brandello** di muro; Di tanti che mi corrispondevano **non è rimasto neppure tanto***. О. Пахльовська влучно відтворює стиль автора, продовжуючи грати на емоційності, що знаходить і словесне вираження: *Від цих будинків залишилось **хоч** каміння; Од тих котрі мене любили **нічого** не лишилось.*

Для того, щоб наділити поезію певною лаконічністю через відсутність рими та ритму, Дж. Унґаретті вдається до прийому *алітерації* та *асонансу*. Ці тропи простежуються у наступному: повторення італійської літери **a**: *case-rimasto-qualche-tanti-tanto-manca-straziato*, а також приголосних **r**: *rimasto-brandello-muro-corrispondevano-neppure-cuore-croce-straziato*, та **c**: *ma nel cuore-nessuna-croce-manca.*

Говорячи про відтворення структури поезії, можемо зазначити, що ліричний твір складений з чотирьох строф, що також унаслідується в українському перекладі О. Пахльовської. Перші дві строфи Унґаретті зв'язує анафорою: *«**di queste** case … **di tanti**»*, що відтворено в перекладі на українську мову: *«**від** цих… **од** тих»*. Останні дві строфи пов'язані паралелізмом: *ta nel cuore … è il mio cuore (В моєму серці – серце)*, а також аналогією: *cuore – paese (серце – країна).*

Розглянемо інший поетичний твір Дж. Унґаретті, що також є свідченням перекладацької майстерності О. Пахльовської [6. с. 144]. Поезія *«Finale»* («Фінал»), вирізняється іншим стилем написання та наявністю пунктуації:

Più non muggisce, non sussurra il mare, Il mare.	*Вже більше не шумить і не шепоче море, Море.*
Senza i sogni, incolore campo è il mare, Il mare.	*Без кольору без сну без звуку поле море, Море.*
Fa pietà anche il mare, Il mare.	*І милосердя просить навіть море, Море.*
Muovono nuvole irriflesse il mare, Il mare.	*І хмари вже давно пливуть крізь море, Море.*
A fiumi tristi cedè il letto il mare, Il mare.	*Аквамарину дим печальний море, Море.*
Morto è anchelui, vedi, il mare, Il mare.	*Ти бачиш, мертве навіть море, Море.*

У поетичному творі «Фінал» знаходимо як анафору, так і епіфору: *«mare» – «море»* – центральна фігура поезії Унґаретті. О. Пахльовська відтворює і розділові знаки ліричного твору, які слугують для акцентуації уваги читача на зверненні до Моря.

Читач повинен бачити і зрозуміти, чому Дж. Унґаретті за допомогою структури поезії та авторської лексики намагається створити в читацькому розумінні образ, який він описує. Море є символом людини, яка мовчить, не реагує і не хоче перевантажувати саму себе сумними подіями війни. Лірика спонукає людину реагувати і відновлювати власні «кольори».

Однією з стилістичних фігур твору є також *анастрофа* (зміна прямого порядку слів у словосполученні на непрямий без порушення змісту), яку частково збережено у перекладі: *Fa pietà anche il mare – І милосердя просить навіть*

море. Застосування дієслів *«muggire»* (шуміти) та *«sussurare»* (шепотіти) уможливлює ідентифікацію моря із почуттями автора. Отже, можемо спостерігати й персоніфікацію: ***Più*** *non muggisce,* ***non sussurra il mare*** – **Вже** більше не шумить і **не шепоче море**.

Поетичний твір «Фінал» пронизаний такою стилістичною фігурою, як парафраз: *Il mare non muggisce più, non sussurra* (Вже більше не шумить і не шепоче море); *anche il mare fa pietà* (І милосердя просить навіть море). Часто зустрічається у творі і алітерація, що властива герметичній поезії, наприклад, італійська літера **m**: ***m**uggisce-**m**are-ca**m**po-**m**uovono-**m**orto.*

Таким чином, перекладач, здійснюючи свою професійну діяльність залежить безпосередньо від стилю, римування, віршового розміру, літературних форм та прийомів ліричного твору, завдяки яким задумана автором концепція буде зрозумілою для денотата [3, с. 104].

Тож, можемо зазначити, що переклад О. Є. Пахльовської максимально точно передає задум Дж. Унґаретті: збережено структуру ліричного твору, передані стилістичні фігури та кількість строф.

О. Пахльовській при перекладі поезії герметиків, зокрема Дж. Унґаретті, вдалося передати наступні стилістичні особливості:

1. Поезія герметиків – це своєрідна поезія вільного вірша, проте при перекладі потрібно звертати увагу на кількість строф та рядків, а також на наявність розділових знаків, що було збережено при перекладі.

2. Збереження фонологічного рисунку (алітерація та асонанс) при перекладі поезії, оскільки ці прийоми використовуються для того, щоб компенсувати відсутність рими та ритму.

3. Врахування особливостей стилю кожного поета (поетичні твори Дж. Унґаретті у більшості послуговуються відсутністю розділових знаків).

Сама письменниця та перекладач акцентує на тому, що завданням перекладу є не тільки необхідність відтворення засобами іншої мови конкретного художнього тексту. Перед перекладачем постає насамперед проблема осягнення національної поетичної традиції – чи не найскладніша з усіх проблем перекладацької практики. Ця традиція є надзвичайно важливим естетичним орієнтиром у неосвоєному просторі чужої культури. Однак перекладач, який вперше розпочинає вивчення певної літератури, на початку ще не володіє її традиціями, а діє в межах своєї традицій власної культури. Тому, підкреслює Пахльовська, в процесі освоєння чужої літератури йому важко уникнути певних смислових зміщень, переакцентувань, надмірної уваги до незначних і суттєвих деталей, а це призводить до порушення пропорцій у відтвореній перекладачем картини національної культурної реальності й навіть іноді до часткової її деструкції [5, с. 115].

Неможна обійти увагою факт, що культурна адаптація при перекладі художньої літератури виступає однією з проблем перекладознавства, серед яких постає питання щодо передачі значень слів, властивих тій чи іншій іноземній культурі.

Перекладач, виступаючи в ролі рецептора оригіналу, намагається якомога повніше витягнути інформацію, що міститься в ньому, для чого він повинен володіти тими ж фоновими знаннями, які мають в своєму розпорядженні «носії» початкової мови. Успішне виконання функцій перекладача припускає всебічне ознайомлення з історією, культурою, літературою, звичаями, сучасним життям і іншими реаліями народу, що розмовляє початковою мовою.

На прикладі поезії «О, ніч...» Дж. Унґаретті розглянемо, яким способом О. Пахльовська вирішує питання культурної адаптації та з'ясуємо, яким чином вона пристосовує італійську літературну поетичну традицію герметиків до української.

Поезія *«O, notte»* («О, ніч...») [6, с. 138] Дж. Унґаретті розкриває у повній мірі велике почуття печалі. Темою лірики, за задумом автора, виступає швидкий плин часу, його мінливість, а також те, що лишається від нього. Розглянемо цей вірш детальніше:

Dall'ampia ansia dell'alba *Svelata alberatura.*	*В порожнечі світанків* *Скелети дерев.*
Dolorosi risvegli.	*Не розхитані сходи у вічність.*
Foglie, sorelle foglie, *Vi ascolto nel lamento.*	*Голосіння в безоднях єства* *Облетілого чорного листя.*
Autunni, *Moribonde dolcezze.*	*Осінніх смутків* *Золотистий попіл…*
O gioventù, *Passata è appena l'ora del distacco.*	*Так одлітає юність легкокрила* *З холодних темних пагорбів душі*
Cieli alti della gioventù, *Libero slancio.*	*В небес туманних* *Кристалічний вир.*
E già sono deserto.	*В мені повільно сутеніє.*
Preso in questa curva malinconia.	*Я заблудивсь в горбатих просторах печалі.*
Ma la notte sperde le lontananze.	*Стирає ніч всі контури і межі.*
Oceanici silenzi, *Astrali nidi d'illusione,*	*Океанів могутнє мовчання.* *Споконвічних ілюзій астральні зруйновані гнізда.*
O notte.	*О, ніч…*

Першою особливістю, адоптованою у процесі перекладу О. Є. Пахльовською є наявність великої літери на початку кожного рядку. Відзначимо, що такий прийом автор використовує для акцентування уваги на важливості кожного слова, фрази, дії, що відбувається у житті кожної людини.

О. Пахльовська при перекладі поезії *«О, ніч…»* вдається до перекладацьких трансформацій: зміни структури речень, заміщення одиниць першотвору спорідненими за значенням, які є ближчими до культури та стилістичних особливостей вихідної мови. Так, наприклад, строфа *«Foglie, sorelle foglie, Vi ascolto nel lamento»*, яка дослівно перекладається як *«листя, сестри-листя, я чую ваш стогін»* в процесі перекладу та застосування перекладацьких трансформацій

перетворюється на *«Голосіння в безоднях єства Облетілого чорного листя»*.

У перекладі О. Є. Пахльовської превалює використання іменників у супроводі епітетів: *Не розхитані сходи, Голосіння облетілого чорного листя, золотистий попіл,юність легкокрила, темні пагорби душі, горбаті простори печалі, споконвічні ілюзії.*

Спостерігається напруга та паралель між поняттями вічного: життя та смерті: *Стирає ніч всі контури і межі (Passata è appena l'ora del distacco).*

Від перших рядків у поезії простежується полісемія, використовується висока літературна мова, що є насиченою метафорами: *Скелети дерев; Не розхитані сходи у вічність, в горбатих просторах печалі, Споконвічних ілюзій астральні зруйновані гнізда.* Зустрічається й алітерація, наприклад, літера **а**: *Dall'ampia-ansia-dell'alba-Svelata-alberatura-Autunni-Passata-appena-l'ora-distacco-alti-slancio-già-malinconia-Astrali*, яка на українську мову передається літерою **о**: *порожнечі-нерозхитані-сходи-голосіння-безоднях-облетілого-чорного-осінніх-золотистий-попіл-одлітає-легкокрила-холодних-пагорбів-повільно-горбатих-просторах-контури-океанів-могутнє-мовчання-споконвічних-О, ніч.*

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зазначити, що у процесі своєї перекладацької діяльності О. Є. Пахльовська застосовує метод стилістично-культурної адаптації. Головною особливістю її перекладів є безсумнівно пристосування традицій однієї культури до іншої, створення умов для ефективного осягнення українським денотатом італійської літературної традиції, поетичного та прозаїчного спадку. У процесі перекладу вона орієнтується на стиль написання оригіналу, зокрема дотримання та передачі у тексті:

1. Стилістичних фігур (метафора, епіфора, асонанс, алітерація, персоніфікація).
2. Авторських епітетів.
3. Великої літери (для акцентуації уваги на головних моментах поетичного твору).
4. Особливості епохи та умови створення певного літературного твору. Наприклад, Дж. Унгаретті в збірках 30-х рр. передає життя людської душі сміливими аналогіями, для більшої експресії він вдається до пропусків рядків, пауз; закладені в поезії герметиків гуманістичні тенденції, його негативне ставлення до фашизму дозволили видатним поетам-герметикам під впливом Руху Опору і перемоги демократичних сил вийти з полону суб'єктивізму, звернутися до пошуків нових засобів вираження.

Необхідно зауважити, що перекладачу вдалося реалізувати концепт герметичної поезії, який полягає у максимальному виявленні символічних можливостей поетичного слова, у тому числі за допомогою ускладнених аналогій, асоціацій і ритму; орієнтації на глибини суб'єктивного світу людини.

Список літератури:

1. Антологія зарубіжної поезії другої половини XIX–XX сторіччя / уклад.: Д. С. Наливайко. – К.: Навчальна книга, 2002.
2. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: учеб. пособие / В. Н. Комиссаров. – М.: ЭТС. – 2002. – 424 с.
3. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К.: Вища школа; Вид-во при Київському університеті, 2001. – 166 с.
4. Пастрик Т. Особливості функціонування мовленнєвих стратегій у контексті білінгвізму / Т. Пастрик // Психологічні перспективи. – Луцьк: Вета, 2006. – Вип. 8. – С. 42–47.
5. Пахльовська О. Є. Українсько-італійські літературні зв'язки XV–XX ст. / О. Є. Пахльовська. – К.: Наук. Думка, 1990. – 215 с.
6. Унґаретті Дж. Поезії. / Дж. Унґаретті // Всесвіт. – 1980. – Вип. № 5. – С. 133–144.
7. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 215 с.

Клеваная В.В.
Мариупольский государственный университет

ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ МЕТОД О.Е. ПАХЛЁВСКОЙ

Аннотация
В статье рассмотрено понятие «переводческий метод», определены основные характеристики исследуемого понятия. На основе научных трудов о методах, стратегиях и способах перевода, разработанных А. Д. Швейцером, Т. В. Пастриком, В. Н. Комиссаровым, определен корректный способ интерпретации понятия «переводческий метод». Охарактеризованы условия развития итальянско-украинских литературных связей, на основе которых были обозначены задачи украинского переводоведения. Выявлены стилистические особенности переводов О. Е. Пахлёвской на материале перевода герметической поэзии Дж. Унгаретти. В результате исследования был определен собственный переводческий метод О. Пахлёвской – метод стилистически-культурной адаптации.

Ключевые слова: переводческий метод, итальянско-украинские литературные связи, герметическая поэзия, стилистические особенности, стилистические фигуры, культурная адаптация, метод стилистически – культурной адаптации.

Klevana V.V.
Mariupol State University

TRANSLATION METHOD OF O.E. PAKHLOVSKA

Summary
The article deals with the concept of «translation method» and defines the main characteristics of the investigated concept. The analysis of the main strategies and methods of translation singled out by O. D. Schweizer, T. V. Pastrik and V. N Komissarov enabled to identify the correct way of interpreting the term «translation method». The conditions of development of Italian-Ukrainian literary relations were described. The stylistic features of the translations of O. Pakhlovska on the basis of translations of the hermetic poetry of J. Ungaretti were also revealed. As a result of the study the original translation method of O. Pakhlovska – method of stylistic and cultural adaptation in the process of translation was defined.
Keywords: translation method, Italian-Ukrainian literary connections, hermetic poetry, linguistics peculiarities, stylistic figures, cultural adaptation, the method of stylistic and cultural adaptation.

УДК 821.161.2:82–31:82–1

«ЧАС СМЕРТОХРИСТІВ. МІРАЖІ 2077 РОКУ» ЮРІЯ ЩЕРБАКА: ПИТАННЯ ЖАНРУ РОМАНУ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Кравченко В.О., Рожко Г.І.
Запорізький національний університет

Стаття присвячена з'ясуванню жанрової специфіки роману Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року». На основі теоретичних розробок вивчено особливості романного жанру загалом. Автор статті бере за основу думки А. Ткаченка, О. Галича та ін. науковців щодо різновидів і модифікацій роману. Проведено аналіз літературознавчого дискурсу щодо жанру твору. Проаналізовано наукові та критичні праці, у яких йдеться про жанр твору «Час смертохристів. Міражі 2077 року» Ю. Щербака.
Ключові слова: жанр, роман, роман-антиутопія, політичний роман, фантастичний роман.

Постановка проблеми. Українська проза на сучасному етапі потужно розвивається. Вона різнопланова за тематичним та ідейним спрямуванням. Важливою ознакою сучасних романів є різноманітність жанрової структури та стильової оригінальності. Так як система жанрів не є сталою, то в сучасному літературознавстві все більше говорять про синтез жанрових утворень.

Завжди популярним був і залишається жанр роману. Існують різноманітні підходи до його структурування: за змістовим наповненням, тематикою, композиційною специфікою тощо. Назвати остаточний вдалий підхід до будь-якого видового групування роману важко, а тому автори та видавці часто визначають жанровий різновид творів, керуючись власним естетичним чуттям або ж модними книговидавничими тенденціями. У сучасній літературі природа роману особливо змінна.

Українські письменники відійшли від традицій художньої прози попередніх поколінь, зокрема «законсервованого» періоду радянської доби з його сумнозвісним соцреалізмом. Довготривале відмежування української літератури від зарубіжного літературного процесу сповільнило її якісний розвиток, зокрема в тематичному й жанровому планах. Але природа української літератури завжди мала заряд креативності, свободи та сміливості (що підтверджується постійним її «приборкуванням»), і тому у сприятливих умовах незалежності держави став помітним «вибуховий» літературний прогрес. Навіть ті письменники, чиє творче становлення відбувалось у радянський час, сьогодні вповні реалізують творче бачення світу, увиразнюють індивідуальний авторський стиль, експериментують із жанрами.

Помітним явищем в українській літературі є творчість Ю. Щербака. Від початку творчого становлення у 50-х рр. XX ст. до сьогодні він випробував різноманітні прозові жанрові форми, зокрема й документальний, політичний, фантастичний роман. У сучасному літературному просторі особливе місце посідають його романи «Час смертохристів. Міражі 2077 року» (2011), «Час великої гри. Фантоми 2079 року» (2012), «Час тирана. Прозріння 2084» (2014). Ці твори представлені жанром політичного трилеру і складають трилогію.

Гостросюжетність, глобальність піднятих проблем потребує відповідних художньо-стильових структур. Життєвий досвід, глибокі знання про навколишній світ, почуття художнього смаку, аналітичне мислення Ю. Щербака стали основою для створення складних жанрових форм. Твір «Час смертохристів. Міражі 2077 року», як видова категорія прози, складний і багатокомпонентний. Тож дослідження його жанру наразі досить актуальне.

Видавництво «Ярославів Вал» представило «Час смертохристів. Міражі 2077 року» як фан-

тастичний роман-антиутопію, політичний трилер. Звичайно, автор випробував специфічну жанрову форму задля гострого акцентування проблем і збудження уваги. Ю. Щербак розкрив сутнісні політичні аспекти, які передбачають потенційну руйнівну силу для України в майбутньому. Він художньо інтерпретував гострі конфлікти, секретні факти, підступні політичні ігри. Усе це достовірно перевтілив у конструкцію політичного роману-антиутопію, чим викликав жваву літературознавчу дискусію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про жанрову специфіку «Часу смертохристів. Міражі 2077 року» писали Т. Бовсунівська, О. Гірник, О. Гольник, М. Стріха та інші. Кожен із дослідників знаходить свої концептуальні рішення в жанровій характеристиці твору, оскільки він складний за змістовими планами та структурними нашаруваннями.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дискурс щодо особливостей жанру роману-антиутопії продовжується. Він потрібний для осмислення можливостей сучасної літератури, адже все помітнішою є тенденція до популяризації різноманітних модифікацій нереалістичних романів.

Мета статті – аналіз літературознавчих праць щодо жанрової характеристики роману Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року». Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: на основі літературознавчих досліджень вивчити специфіку жанру роману, його різновиди та модифікації; осмислити думки вчених щодо жанрових ознак роману Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року».

Виклад основного матеріалу. Жанр – особливе явище у визначенні структури художнього твору. Для вивчення жанру роману «Час смертохристів», його різновиду й модифікацію необхідно керуватись теоретичними напрацюваннями вчених.

М. Дудніков зазначив: «Кожний із жанрів (конкретних типів жанрів) виникає для того, щоб по-особливому відтворити ті характерні риси, сторони, відтінки дійсності, які найбільшою мірою відповідають його традиційним можливостям» [5, с. 174]. Цей процес помітно втілився в модель роману Ю. Щербака. Неординарний зміст і тема знайшли непередбачувану форму.

У питанні жанру роман найбільш гнучка художня структура, яка швидко розвивається, набуває нових рис. У теоретичних розробках романного жанру використовуються різноманітні принципи структуризації, що важливо для осмислення природи новітнього роману.

Роман XXI ст. правильно аналізувати, враховуючи історико-культурні особливості часу та тематичний план. Ґрунтовною є класифікація А. Ткаченка, за якою жанрові різновиди роману ідентифікуються за історико-культурними епохами та за провідною темою [12, с. 88]. У визначенні жанрових різновидів роману варто зважати на зміст і форму. За змістом О. Галич визначає історичний, соціально-психологічний, фантастичний, сатиричний, воєнно-патріотичний, біографічний, мемуарний, а за формою – роман у новелах, роман-хроніка, химерний роман, роман-сповідь [2, с. 110, 267]. Ю. Ковалів пропонував класифікувати романи за тематикою (соціальний, соціально-побутовий, родинно-побутовий, історичний, воєнний, філософський, інтелектуальний, психологічний, сентиментальний, сатиричний, пригодницький, детективний, документальний, автобіографічний, біографічний, жіночий, науково-фантастичний, еротичний, мариністичний, урбаністичний, утопічний, антиутопічний, виробничий) [7, с. 232].

Складність у тематично-модифікаційному жанровому утворенні «Часу смертохристів» Ю. Щербака яскраво представляє вибагливість сучасних номінувань. Настільки логічним, удалим і точним є визначення «політичний трилер, фантастичний роман-антиутопія» можна говорити лише після детального аналізу структури твору.

Важливо тут охарактеризувати думки вчених та літературних критиків з приводу жанрової природи твору. Політична тематично-змістова канва у романі проглядається чітко. В українському літературознавстві ще не здійснено системного дослідження жанру політичного роману. На увагу заслуговує визначення його рис, запропоноване К. Шабаль, а саме: «в основі твору лежать реальні політичні події...; основна думка акцентована на проблемах соціально-політичного характеру...; головні герої є виразниками ідеологічних і політичних переконань автора...; текст документалізовано...; існує баланс між реальністю і вимислом...; переважає суспільно-політична лексика» [13, с. 278]. Ці риси, окрім реальної основи, притаманні роману «Часу смертохристів». Основою твору є вигадані події 2077 року, що є підставою розглядати роман у площині жанру фантастики.

У наукових дослідженнях роману більше уваги надано його жанровій модифікації, адже місце антиутопії в українській прозі ще хитке й непримітне. Хоча роман-антиутопія залежно від теми, ідеї та проблематики може мати своєрідні модифікації, все ж йому притаманна усталена модель, матриця. Антиутопія – це «зображення у художній літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з екпереметуванням над людством задля його «поліпшення», певних, часто принадних соціальних ідеалів» [8, с. 48]. Жанрова природа антиутопії своєрідна за суттю і формою. Вона перебувала в колі досліджень і зарубіжних науковців (А. Воробйова, М. Геллер, Є. Ковтун, Ц. Тодоров, Є. Шацький), і українських (О. Євченко, Ю. Жаданов, О. Копач, І. Пархоменко, Г. Сабат, А. Соловйова).

Беручи до уваги сутність антиутопічного жанру, науковці активно досліджують його незвичайну природу, знаковість окремих складових, адже образи, деталі, часопростір відіграють конкретну роль у розбудові сюжету й розкритті ідеї. Ю. Жаданов та І. Кулікова стверджували, що час в антиутопії умовний, створений людиною, «фрагментарний, передбачає багатоваріативність, альтернативність у реалізації однієї й тієї ж долі, однієї й тієї ж події», а простір – обмежений (острів, місто) [6, с. 103].

Досліджуючи антиутопію як символічну модель суспільства тотальної деперсоналізації, А. Соловйова зазначила: «Антиутопія – це напрям у художніх творах.... який полягає в сатирично-алегоричному змалюванні будь-якого суспільства, в якому запанували негативні

тенденції розвитку...» [10, с. 58]. Науковець вважає, що роман-антиутопія – це «умовний прогноз-попередження, символічна модель розвитку суспільства за умов збереження в ньому існуючих негативних проблем» [10, с. 58].

Одним із головних питань літературознавства у дослідженні роману-антиутопії залишається виявлення його жанрових варіацій. Сучасні науковці виділяють різні модифікації, які сформувалися залежно від вимог часу, цінностей суспільства, новітніх глобалізаційних процесів. І. Пархоменко назвав такі різновиди: роман-пародія, роман-метафора, роман-енциклопедія, роман-детектив, практопія, екоутопія, анти-антиутопія, постантиутопія, антиутопія «темного майбутнього», есхатологічна антиутопія, постапокаліптича антиутопія, бестіарна антиутопія, постантиутопія, кіберпанк [9].

Антиутопія – як художня пересторога суспільству є важливим і вчасним явищем у сучасному українському літературному процесі, тому й привертає особливу увагу. В аспекті розвитку цього жанру О. Гірник назвав роман Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року» «знаком часу, нашого українського часу» [3]. Літературознавці вбачають у романі специфічні риси, які кваліфікують його в жанрі антиутопії.

Усі романи трилогії про Час Ю. Щербака Т. Бовсунівська назвала постапокаліптичними. Для аргументації наведено такі чинники в зображенні художньої дійсності: «пережитий жах від «кінця світу», поруйновані урбаністичні пейзажі, імена персонажів або відсутні, або специфічно замінені, Бог як віддалена й мовчазна субстанція, що втручається у скорботи людей, лейтмотив пустки/порожнечі/пустоти як кінця цивілізації...» [1, с. 3–4]. Вона ж пропонує розглядати твори Ю. Щербака і як модифікацію духовного роману, а не антиутопію: «На відміну від усіх варіацій антиутопій, акценти в такому творі розставлені на духовності людини і всі художні засоби слугують меті розкриття душі, людського та божественного духу» [1, с. 4].

На думку Т. Бовсунівської, постапокаліптичний роман – це «свідчення ієрофанії» (оприявлення священного) [1, с. 15]. Дослідниця наголошує: «Духовний досвід у такому творі неповторний та індивідуальний, і саме він складає сюжет. Ієрофанія – ось визначальна жанрова характеристика всіх модифікацій духовного роману. Поза контекстом сакрального світовідчуття сучасника цей роман не ідентифікується, переплутуючись з іншими генеалогічними категоріями» [1, с. 15]. Такий принцип визначення жанрових рис роману вказує на українську специфіку нереалістичних творів. Опираючись на досвід класичної фантастичної літератури, українські автори, зокрема й Ю. Щербак, урізноманітнюють жанри.

На духовний аспект роману «Час смертохристів. Міражі 2077 року» указав М. Стріха. Схиляючись до формального визначення жанру антиутопії, він зазначав: «Напевно, для самого Щербака важливіший інший, моральний план його роману: боротьба «смертохристів» з етичною та духовною спадщиною християнської цивілізаці» [11, с. 5].

Вивчаючи жанрові особливості «Часу смертохристів. Міражі 2077 року», О. Гольник спростував думку про фантастичне як визначальну рису його природи: «Антропоцентричність роману Ю. Щербака дає право ідентифікувати цей твір швидше як дистонію – унікальний філософський жанр ХХ ст., що активізувався в час постмодернізму, і для якого характерне зображення суспільства... Словом – це художнє відтворення світу, де сила розуму перемагає сили добра» [4, с. 14]. Науковець акцентував на такій жанровій ознаці як містифікаційність: «Жанрова «заплутаність» цього твору бентежить багатьох читачів і критиків з однієї причини: відверто впізнавані ситуації нашого політичного, соціального, економічного та духовного сьогодення (а іноді – минулого) автор переносить у майбутнє, містифікуючи реципієнтів його творів» [4, с. 14]. О. Гольник пропонує трактувати риси антиутопії як засіб інакомовлення, а домінантними жанровими ознаками називає ознаки сатиричної трагедії (гротеск, іронію, сатиру, сарказм).

Отже, антиутопія як літературне явище, що попереджає людство про ймовірність катастрофи через його помилки, по-різному виявляє жанрові риси. Автори активно використовують алегорію, символіку, умовність, сатиру тощо. Різні підходи до зображення художньої дійсності та ідейного завантаження формують нові жанрові модифікації. Тому остаточно ідентифікувати роман «Час смертохристів. Міражі 2077 року» як жанр непросто, оскільки за змістом і формою він неоднорідний.

Висновки і пропозиції. Науковці не мають однозначної думки щодо жанрового номінування роману Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року». У подальшому вивченні своєрідності жанрових особливостей твору варто користуватися комплексом механізмів, що дадуть можливість схарактеризувати роман за тематично-змістовими та модифікаційними показниками.

Список літератури:

1. Бовсунівська Т. Профептичні романи Юрія Щербака в контексті сучасної постапокаліптики / Т. Бовсунівська // Слово і час. – 2015. – № 7. – С. 3–17.
2. Галич О. Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, С. Васильєв. – К.: Либідь, 2001. – 487 с.
3. Гірник О. «Хронос «смертохристів» як signum temporis. Частина 1». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/main/17672-xronos-smertoxristiv-yak-signum-temporis-chastina-i.html
4. Гольник О. Жанрові особливості роману Ю. Щербака «Час смертохристів» / О. Гольник // Вісник // Запорізького національного університету: зб. наук. пр.: Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. – № 2. – С. 13–19.
5. Дудніков М. Проблема жанру в літературознавстві / М. Дудніков // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. пр. – Вип. 29. – Ч. 1. – К.: Твім інтер, 2010. – С. 170–179.
6. Жаданов Ю. Художня модель хронотопу в антиутопічному жанрі другої половини ХХ століття / Ю. Жаданов, І. Кулікова // Питання літературознавства. – 2014. – № 89. – С. 97–106.
7. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / [автор-укладач Ю. Ковалів]. – К.: Академія, 2007. – Т. 2. – 607 с.

8. Літературознавчий словник-довідник / [редакційна колегія Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко]. – [2-ге вид., виправл., доповн.]. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
9. Пархоменко І. Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/parkhomenko.pdf
10. Соловйова А. Антиутопія як символічна модель суспільства тотальної деперсоналізації / А. Соловйова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/162–150–11.pdf
11. Стріха М. Чи буде почуто пересторогу Юрія Щербака? Спроба рецензії на роман Юрія Щербака «Час смертохристів». Міражі 2077 року // Літературна Україна. – 2011. – 13 жовтня. – № 39. – С. 1.
12. Ткаченко А. Мистецтво слова: вступ до літературознавства: підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навч. закл. – 2-е вид., випр. і доповн. / А. Ткаченко. – К.: Київський університет, 2003. – 448 с.
13. Шабаль К. Суспільні подіп як основа інтерпретаціп сучасного політичного роману / К. Шабаль // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр.: Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – № 2. – С. 275–281.

Кравченко В.А., Рожко А.И.
Запорожский национальный университет

«ВРЕМЯ СМЕРТОХРИСТОВ. МИРАЖИ 2077 ГОДА» ЮРИЯ ЩЕРБАКА: ВОПРОС ЖАНРА РОМАНА В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
Статья посвящена вопросу жанровой специфики романа Ю. Щербака «Время смертохристов. Миражи 2077 года». На основе теоретических разработок изучены особенности романного жанра в целом. Автор статьи берет во внимание мнения А. Ткаченко, А. Галича и др. ученых о разновидностях и модификациях романа. Проведен анализ литературоведческого дискурса вокруг жанра романа-антиутопии. Сделан анализ научных и критических работ, в которых определяется жанр «Времени смертохристов. Миражи 2077 года» Ю. Щербака.
Ключевые слова: жанр, роман, роман-антиутопия, политический роман, фантастический роман.

Kravchenko V.A., Rozhko A.I.
Zaporizhzhya National University

«TIME OF CHRISTOTHANATISTS: MIRAGES 2077» OF YURII M. SHCHERBAK: ISSUES OF THE GENRE OF THE NOVEL IN SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary
The article is devoted to the issue of genre specifics of Yu. Scherbak's novel of «Smertohrysts. Mirages of 2077». The author, relying on theoretical research, studies distinctive features of the novel's genre in general. The author considers opinions of A. Tkachenko, O. Halych and other scholars regarding varieties and modifications of the novel. The set of scholar and critical papers, where the genre of the novel have been defined, was analyzed in the article.
Keywords: genre, novel, romance, anti-utopia, political novel, fantastic novel. genre, novel, romance, anti-utopia, political novel, fantastic novel.

УДК 821.161.2:82-31

АНАЛІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ХРОНОКОМПЛЕКСУ МІСТА В РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «ОСІНЬ ДЛЯ АНГЕЛА»

Матушкіна Д.Д.
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено проблему репрезентації та відповідно аналізу елементів хронокомплексу міста (часу, простору, людей, ритму) в романі Є. Пашковського «Осінь для ангела». Твір насичений усіма складниками хронокомплексу, які дають змогу читачам створити повну картину. Оскільки акцентуація на деталях, звуках, кольорах, рухах, запахах тощо є основною прикметною рисою письма Є. Пашковського, він за допомогою цього вдало зображує кожен елемент. Визначальною для розуміння тексту є осіння пора року, яка найкраще втілює людські екзистенції; на тлі великого міста в такий час якраз і проявляються характерні риси поведінки, притаманні лише городянам; разом із тим письменник акцентує увагу на вічних проблемах боротьби добра і зла, – усе в комплексі дає зрозуміти, що роман автора сильний своєю художністю. Є. Пашковський освітлює ряд проблем, над якими варто замислитись кожному, показує реальне життя в місті з усіма проблемами і негараздами.

Ключові слова: топос, локус, час, герої, хронокомплекс.

Постановка проблеми. Роман Є. Пашковського «Осінь для ангела» багатий на підтексти та несподівані аналогії, він сильний передусім своєю художністю, як мовною так і змістовною. Твір втілює проекцію між часом кінця XX століття та часом кінця IV століття. Ця проекція змушує замислитись над проблемами людської екзистенції. Автор не надає жодного значення часу. Як вдало зауважив С. Квіт: *«В одному вимірі, поряд з вічністю і поза часом, існують Богдан (Іоанн Золотоустий) і Ніна (імператриця Євдоксія), які є втіленням відповідних проекцій духу»* [1, с. 144]. Тему часу Є. Пашковський інтерпретує відповідно до змін у суспільстві, наголошуючи, що з ним може відбутися деформація духовності. Недарма хронопростір роману концентрується в осінню пору року. Тут постає протиставлення місто – село, природа – цивілізація, а герої вимушені робити вибір на користь одного зі світів. Фактично ми спостерігаємо втілення всіх елементів хронокомплексу, які й конкретизуватимемо далі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість митця у контексті літературного процесу розглядають: Н. Зборовська («Романи Євгена Пашковського (Поступ художнього пошуку)»), І. Иванишина («Погляд на сучасну прозу через призму творчості Євгена Пашковського»), Т. Пастух («Життя та доля в романістиці Євгена Пашковського»), Н. Тендітна («Мотиви смерті у художній структурі прозового дискурсу У. Самчука та Є. Пашковського (за романом У. Самчука «Марія» та романами Є. Пашковського «Свято», «Безодня», «Вовча зоря», «Щоденний жезл», «Осінь для ангела») тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Усі статті дослідників насичені елементами аналізу прозових творів Є. Пашковського, які вони відносять до стилістичного потоку чи потоку свідомості. Однак, вивченню проблеми аналізу елементів хронокомплексу міста в романі «Осінь для ангела» не було присвячено жодної наукової студії. Дослідження аспектів функціонування елементів хронокомплексу міста в цьому романі письменника стає таким чином актуальним.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення аналізу елементів хронокомплексу міста в романі Є. Пашковського «Осінь для ангела».

Виклад основного матеріалу. Хронотоп поєднує в собі поняття «хроносу» і «топосу», – *«це взаємозв'язок часових і просторових характеристик зображених у художньому творі явищ»* [3, с. 714]. На сучасному етапі розвитку літератури багато дослідників, зокрема О. Шупта-В'язовська, Т. Філат, Н. Копистянська, говорять про існування хронотопного комплексу, тобто хронокомплексу. Він, за думкою вчених літературознавців, включає в себе такі елементи: час, простір, людина (тобто герої) і ритм. Без останніх двох складових ми не зможемо уявити цілісну картину. Тому виділяємо наступні складники хронокомплексу міста у романі «Осінь для ангела»:

– час – осіння пора року (хоча й автор не надає великого значення часу як такому);

– простір – місто (головний топос роману – Київ представлений відповідними локусами);

– люди (герої) – Богдан, Ніна, Северин, добродій, фотограф, лікарка, поет, москвич без прописки, каратист, хронік;

– ритм – показ вічного протистояння добра і зла.

Меланхолійний, навіть дещо депресивний настрій уособлює в романі осіння пора року – час, коли психологічний стан людини не стабільний, вона доволі легко піддається негативним емоціям. Є. Пашковський часто в тексті роману використовує епітети. Не оминув письменник і ключову для розуміння твору *«…блукальну осінь…»*, наче вказуючи на те, що кожен восени знаходиться у пошуках (себе, сенсу життя тощо). Як тільки він не називає цю пору року: і *«…осінь святотатства…»*, *«…імлава осінь…»*, *«…морозна осінь…»*, – у кожній фразі відчувається особливе авторське відношення.

Простір у романі представлений головним топосом – містом Києвом. Є. Пашковський дивовижним способом поєднує в тексті дві зовсім різні сторони міста: з одного боку Київ як *«храмне місто притягувало молитовністю давнини…»*, з іншого – *«…відкривало себе, як лоно для гріха…»* [2]. Така амбівалентність зображення свідчить про неоднозначне ставлення самого автора роману.

І водночас показує як такий специфічний простір може впливати на психоемоційний стан його мешканців. Простір завжди тісно пов'язаний з часом і Київ у романі теж мав *«…властивість повертати течію часу назад, правдивіше, засмоктувати на дно просторового колодязя…»* [2]. Раптом Є. Пашковський повертає читачів до реальності, вмикаючи описами слухові та нюхові рецептори: *«…за чавунною огорожею вирувало місто, тролейбус двома цеглинами розчвакував калапецю раптового снігу, день починався з кислого смороду шкір…»* [2].

У свою чергу топос поділений на локуси, і відповідно до класифікації російської дослідниці В. Прокоф'євої [4], нараховує три основні позиції:

– приватні локуси (під'їзд, квартира, кімната);
– соціальні локуси (вулиця, профілакторій);
– природні локуси (степи, ліс, річка).

Приватні локуси представлені в романі зображенням місць проживання героїв. Три рядки, виділені автором для опису квартири і кімнати, дають нам доволі повне уявлення про несприятливі для проживання умови: *«…хтось порадив квартиру на третьому поверсі, зелені стіни під'їзду нагадували жабуриння, платню віддавав за тиждень, кімната тісненька, гола, зате мав здоровенну валізу, що правила одночасно за шафу й стіл…»* [2]. За колористикою та психологічним впливом на людину зелений колір має діяти заспокійливо, розслабляти, бо він символізує мир, спокій, гармонію з природою. Є. Пашковський у романі відходить від усталеного сприйняття і зображує таким чином той під'їзд з негативною конотацією. Пуста кімната вказує на те скрутне становище, з яким стикається кожен, хто приїздить до великого міста підкоряти його, – безгрошів'я, неспроможність зняти краще житло з меблями тощо.

Більш багатолюдні місця, такі як вулиці, автор показує через взаємодію з героями: *«…на вулиці гримає візок двірника, що час від часу коло бордюрів підмітає прощальні квіти…»* [2]. Знову Є. Пашковський вдається до зображення за допомогою, в цьому випадку, звуків. Так вимальовується картина стандартної міської вулиці, де життя йде своїм ходом за щоденним принципом – усі біжать на роботу зранку, потім усе навколо затихає і знов наповнюється стрімким рухом. Ще одним людним місцем у романі є профілакторій. На відміну від інших, письменник одним лише словом (занадто лаконічно але з точністю 100% правди) описує цей заклад. *«…чистота…»* [2] – і перед очима читачів одразу постають білі пофарбовані стіни, стара скрипуча підлога, в ніс б'є запах хлорки і по коридорах ходять лікарі з медсестрами та хворі.

Природні локуси автор описує більш детально і використовує доволі багато епітетів. Тут і *«жниво зруділі степи»*, і *«долина з шатристими вільхами»*... [2]. Персоніфікована природа в романі налаштовує читача на певний настрій. Так, проїжджаючи рідні українські степи, де *«…колосся під вітром виплакувало зерна з печаллю піщаних годинників…»* герої роману мимоволі замислюються над життям, дають волю спогадам і різним філософським думкам. На такий самий настрій налаштовує й *«…долина… з річкою, що сльозіє поміж сухими деревами…»* [2]. Спокій дарує героям ліс, в якому *«…повсюди вимерзає кущова зелень, вся, крім бруслини й медвежих вушок, багна жаріють замурзаними об іней намистинами…»*. Тут, за словами Є. Пашковського, *«зникає тривога»*.

Продовжимо найяскравішими персонажами роману, які вповну характеризують різнотипність і багатошаровість населеного великого міста. Головні герої Богдан і Ніна – закохані. *«Безпосередність буття в його трагічності, неповторності й раптовості втілює головний герой Богдан, …Ніна, його жінка-супротивниця, символізує саме так поціновану культуру»*. Але по суті самотність переслідує Богдана: *«Господи, трудно й тоскно так, бо ж нікому і помолитись за мене»* [2]. Ніна залишається для нього єдиною людською розрадою. Богдан протиставлений Северинові, який є співробітником КГБ. Таким чином Северин в романі виступає опричником зла. Автор змальовує героїв твору такими, якими вони є насправді, з особливостями мовлення, з психічними відхиленнями тощо. Доволі звичайний чоловік, який поселився в кімнату для проживання здавалося б і мав поводити себе відповідно, але ж ні. Він набрався закордонних звичок і *«…дарував візитку з лондонським телефоном, жалівся на богему й брак доброго пива, обов'язково тикав пачку «Мальборо»; весь його лоск виказував ситого, пещеного любителя екзотики, споживача газет і світового експерта, що знає наше існування ліпше від нас, і весь він, мов затято піднятий палець; тільки просу, не вціть мене зити!»* [2]. Є. Пашковський не оминає увагою подібних людей, бо таке вихваляння себе перед іншими, показ «значущості» – це яскрава риса сучасного мешканця великого міста, який хоче, щоб уся увага була прикута лише до нього. Насправді такий тип людей може викликати тільки жалість, бо, як показує життя, вони нічого не спроможні добитися в жодній з його сфер.

Доволі цікавим видається і персонаж фотографа, який наділений всіма якостями для людини такої професії. *«…веселий єврей, все розказував потім про жінчині золоті руки; <…> встановляв посеред кімнати триногу, доправляв лампу, розсаджував на стільцях медсестер, мізинцем злегка поправляв їхні підборіддя, урочисто метушився, торкав свої густі брови, розрівнював комірця піжами, буцім сам готувався до зйомки…»* [2]. Постійно потрібно «крутитись», прагнути більшого, щоб заробити на життя, надто в нашому складному житті, і саме такої думки дотримується письменник, зображуючи цього чоловіка. Акцент на постійних дрібних рухах фотографа лише підтверджує те, що людина «горить» своєю роботою.

Надзвичайно колоритним героєм роману є лікарка з профілакторію *«…шизанута на пенісах, все показуй, якби могла, повідривала б і гралася б ними, як цуциками, водила б на мотузку, показувала б гостям, тримала б за пазухою…»* [2]. Ще однією з таких жінок виявляється *«….комендантша з ознаками прив'ялої вроди, з розпусним рум'яним лицем, <…> синів і чоловіків зваблює поодинці, курв'яга, <…> бач, не курить, не п'є, соски, губки свої підфарбовує, намалюй собі там, руда шмонька! <…> сучисько, машину купила, збираючи з хахалів*

на аборти, злиднюга, спасу від неї нема…» [2]. Є. Пашковський не оминає таких персонажів, а навпаки, звертає на них увагу і підкреслює, що такі герої теж мають право на існування. Разом із тим автор ніби наголошує на прогресі сексуальної розкутості серед суспільства, та, навіть, дещо аморальної поведінки.

Однією з прикметних рис письма Є. Пашковського є акцентуація на деталях, звуках, кольорах, запахах, рухах. Не зраджує він цій традиції у романі «Осінь для ангела», зображуючи чоловіків, до яких підселяють героя твору. Спершу *«…сивий, знервований поет, що завербувався раніше, і москвич без прописки, вайлуватого спокою каратист, різалися в доміно на тумбочці…»*, а потім мова йде про *«…Чапу, хроніка з ганчір'яною зачіскою, закисленими очима і власним матрацом; підмочена репутація переганяла його з кімнати в кімнату, де заново переповідав, що він не ким-небудь, а помічником приймальника склопосуду на Березняках був, програвся в тріньку, оце підйомні пів-тисячі відроблю і нехай воно пропаде саме вутлє…»* [2]. Зовнішність героїв, їх рухи – все викликає в читачів почуття жалості. Таких простих, бідних роботяг насправді велика кількість, надто в місті, де через соціальні та економічні проблеми важко знайти гарно оплачуване робоче місце.

Ритмом у романі стає показ вічного протистояння добра і зла, яке Є. Пашковський втілює через протиставлення головних героїв роману Богдан-Северин і Богдан-Ніна. Таке зображення дає чітку уяву про боротьбу двох сторін існування: власне людського (Богдан-Северин) і культурного, духовного (Богдан-Ніна). Твір письменника глибоко релігійний, а вищезгадані персонажі – метафоризовані, що зайвий раз говорить нам про майстерність і талант автора.

Висновки і пропозиції. Таким чином, ми можемо констатувати, що аналіз усіх елементів хронокомплексу міста в романі «Осінь для ангела» дозволяє визначити специфіку твору, надто вкорінення характерного урбаністичного способу життя городян. Разом із тим поєднання складників хронокомплексу створює в уяві читачів єдину цілісну картину міста, яка тут вирізняється чіткою акцентуацією на деталях, звуках, кольорах, непідробних характерах людей тощо. Є. Пашковський в цьому романі, як і в інших, дотримується традиції зображення великого міста з усіма його проявами, перевагами і проблемами. Продовжуючи низку творів, в яких ключовою для розуміння виявляється осіння пора року, письменник вдається до включення в текст роману ще й біблійних притч та алюзій. Таке поєднання робить роман сильним своєю художністю. Усі чотири складники хронокомплексу, втілені в тексті, лише повніше розкривають справжній зміст самого роману.

Наше дослідження стало ще одним на шляху до вивчення та аналізу елементів хронокомплексу міста в художній прозі Є. Пашковського, яке є перспективним, особливо для сучасної української урбаністичної літератури.

Список літератури:

1. Квіт С. Євген Пашковський // Квіт С. М. Основи герменевтики: навчальний посібник – К.: КМ-Академія. – 2003. – С. 144–147.
2. Пашковський Є. Осінь для ангела [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Pashkovskyi_Yevhen/Osin_dlia_anhela
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
4. Прокофьева В. Ю. Категория пространство в художественном преломлении: локусы и топосы / В. Ю. Прокофьева // Вестник ОГУ. – 2005. – № 11. – С. 87–95.

Матушкина Д.Д.
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

АНАЛИЗ ЭЛЕМЕНТОВ ХРОНОКОМПЛЕКСА ГОРОДА В РОМАНЕ Е. ПАШКОВСКОГО «ОСЕНЬ ДЛЯ АНГЕЛА»

Аннотация
В статье исследована проблема репрезентации и соответственно анализа элементов хронокомплекса города (времени, пространства, людей, ритма) в романе Е. Пашковского «Осень для ангела». Произведение насыщено всеми составляющими хронокомплекса, которые позволяют читателям создать полную картину. Поскольку акцентуация на деталях, звуках, цветах, движениях, запахах и т.д. является основной отличительной чертой письма Е. Пашковского, он с помощью этого удачно изображает каждый элемент. Определяющей для понимания текста является осенняя пора года, которая лучше всего воплощает человеческие экзистенции; на фоне большого города в такое время как раз и проявляются характерные черты поведения, присущие только горожанам; вместе с тем писатель акцентирует внимание на вечных проблемах борьбы добра и зла, – все в комплексе дает понять, что роман автора силен своей художественностью. Е. Пашковский освещает ряд проблем, над которыми стоит задуматься каждому, показывает реальную жизнь в городе со всеми проблемами и неурядицами.

Ключевые слова: топос, локус, время, герои, хронокомплекс.

Matushkina D.D.
Luhansk Taras Schevchenko National University

THE ANALYSIS OF THE ELEMENTS OF THE CHRONOCOMPLEX OF THE CITY IN THE NOVEL «THE AUTUMN FOR ANGEL» BY E. PASHKOVSKY

Summary
It is studied the problem of representation and analysis of the elements of the chronocomplex of the city (time, space, people, rhythm) in the novel «The autumn for angel» by E. Pashkovsky in the article. The work is saturated with all the components of the chronocomplex, which allow readers to create a complete picture. As accentuation on details, sounds, colors, movements, smells, etc. is the main distinctive feature of E. Pashkovsky, he successfully represents every element by it. Determining for understanding the text is the autumn season, which personifies the human existences in the best way; it shows specific behavioral features inherent only for townsfolk against the background of a big city exactly at such time; at the same time, the writer pays attention to the eternal problems of the struggle between good and evil, – all in a complex makes it clear that the author's novel is strong with it artistic quality. E. Pashkovsky highlights a number of problems, over which it is worthwhile to reflect to everyone, shows real life in the city with all the problems and troubles.
Keywords: topos, locus, time, heroes, chronocomplex.

УДК 821.133.1.09(092)

«НЕКАНОНІЧНИЙ» ПЕТРО РАВИЧ: ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА

Паньків У.П.
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті проаналізовано творчість Петра Равича в загальнослов'янському та західноєвропейському літературному контексті. Вивчено проблему національної ідентичності письменника, з'ясовано вплив національного чинника на формування особистості письменника. Дослідження поетики творчості П. Равича дало можливість встановити, що проза П. Равича, належачи до літератури про Голокост, одночасно вирізняється деструктивністю, трансгресійністю, поліфонічністю та інтертекстуальністю.
Ключові слова: Петро Равич, література про Голокост, Катастрофа, травматична ідентичність, свідчення.

Постановка проблеми. Петро Равич (1919–1982 рр.) – польський українець єврейського походження з французьким громадянством, журналіст, літературний критик, поет, письменник, котрий народився у Львові, там провів юність, навчався в університеті та зустрів своє кохання.

В Польщі, переживши два концтабори, П. Равич одружується, розпочинає кар'єру журналіста та літературного критика, робить перші спроби в літературі – пише поезії. Подальший досвід П. Равич здобуває у Франції, де реалізується як письменник, отримує визнання в літературному середовищі, удостоюється премії Рівароль за написання роману *«Кров неба»* (видавництво *«Галлімар»*, 1961 р). Його роман було перекладено тринадцятьма мовами, в тому числі й польською (переклад Анджей Соха [9]).

Здобувши славу у Франції, Петро Равич став відомим і в польському літературному середовищі ще в кінці ХХ ст., проте, досьогодні залишається несправедливо проігнорованим українськими літературознавцями та перекладачами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення польськомовних та франкомовних джерел засвідчує, що більшістю біографічних даних про Петра Равича завдячуємо дослідженням Ентоні Рудольфа, який особисто знав письменника і у 2007 р. видав монографію *«Engraved in Flesh: A Study of P. Rawicz and his novel «Blood from the Sky»* [14]. Тоді як стилю творчості П. Равича присвячені напрацювання французьких та польських дослідників, що ввійшли до збірника під назвою *«Un ciel de sang et de cendres: Piotr Rawicz et la solitude du témoin»* за редакцією Анні Даян Розенман та Франсіски Луважі. Це низка рецензій на твори П. Равича, інтерв'ю з письменником, його передмови до книжок, спогади друзів, листи, вірші, свідчення П. Равича польською мовою про його перебування в концтаборі Ляйтмеріц, вибрані сторінки з неопублікованого щоденника і інше.

Творчість П. Равича вивчали сучасники автора – Ян Гошліцкі, Чеслав Мілош, Йозеф Чапскі, Адольф Рудницький, Елі Візель; в сучасному польському літературознавстві дослідженням літературного доробку П. Равича займаються Анна Чярковська, Яніна Кац Хеветсон, Агнєшка Грудзінська, Петро Садковський, Лешек Длугош, Юліуш Куркєвич, Йоанна Щесна і ін. Грунтовними є наукові праці французьких дослідників – Анн Даян Розенман та Франсіски Луважі.

В українській критичній літературі знаходимо одне джерело, з якого дізнаємось про письменника Петра Равича, – стаття Галини Мирослави «Його врятувала українська», 2014 [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні життєвий шлях Петра Равича, його кількісно невеликий, проте вагомий літературний доробок, залишаються практично непоміченими та малодослідженими, як і немає українських перекладів його творів. Припускаємо, що існує страх перекладача торкнутися таких слизьких та практично неозвучених в українському етноцентричному суспільстві тем, які згадуються у творі – погроми євреїв українцями в червні-липні 1941 р., погроми за часів Б. Хмельницького, С. Петлюри; зображення негативного образу українців, які виступають на боці окупантів.

Формулювання цілей статті. Метою нашої літературної розвідки є відхилити завісу щодо постаті Петра Равича як письменника та його літературних концепцій, а саме вивчити творчість Петра Равича в загальнослов'янському і західноєвропейському літературному контексті та дослідити внесок автора в літературу про Голокост. Окрім того важливими завданнями є студіювання проблеми національної ідентичності Петра Равича в контексті літературних взаємин, з'ясування впливу національного чинника на формування особистості письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Літературний доробок письменника складається з роману *«Кров неба»* (*«Le sang du ciel»*, 1961, існує припущення, що перший варіант твору було написано польською мовою), памфлету *«Записки контрреволюціонера або похмілля»* (*«Bloc-notes d'un contre-révolutionnaire ou la gueule de bois»*, 1969, після публікації якого автор залишився певний час за межами французького літературного кола, оскільки не підтримував всезагальної ейфорії щодо студентської революції 1968 року, в якій вбачав загрозу тоталітарної нетолерантності, більше того, така його позиція призвела до сутички з французьким письменником та літературним критиком, Філіппом Соллерсом), поеми *«Супутник сну»* (*«Le compagnon d'un songe»*, 1963), поезій, друкованих в різних літературних журналах і якими також інкрустовано *«Кров неба»*, неопублікованого щоденника (зберігається в племінника Андре Гарсієнда), і, як стверджувала в своїх спогадах його приятелька, приховуючи справжнє ім'я під псевдонімом F.J., останній текст, над яким працював П. Равич, був *«Шлаки» («Les scories»)* [5, с. 61–62].

Зі спогадів самого автора дізнаємось, що всі рукописи, написані ним до арешту в листопаді 1942 р., а точніше перед його втечею 2 вересня 1942 р., втрачені. Їх було довірено родинній покоївці пані Жаніні Лопушанській. Згодом, коли П. Равич приїжджав у Львів в липні-серпні 1945 р, вона повідомила, що всі папери спалила, боячись Гестапо. Відомо також, що більшість його творів, написаних в повоєнні роки, зберігалися у валізі, закинутій в гаражі, а згодом зникли. Частина сторінок невиданого щоденника, який доступний вузькому колу дослідників, збережено завдяки його другові Ерікові Во, який зробив фотокопії цих документів після смерті П. Равича.

Оскільки письменник писав французькою мовою, то більшість джерел повідомляють, що П. Равич – французький письменник єврейського походження. Питання ідентичності письменника є дискусійним – адже різні національні чинники впливали на життєві та творчі орієнтири митця. Анна Чярковська, сучасна польська дослідниця П. Равича, пропонує дати таке визначення національній приналежності письменника, як *«Львів'янин» («Lwowiak»)*, яке поєднує генеалогічне коріння та багатокультурність столиці Східної Галичини [3, с. 518]. Так, справді, Львів завжди був і є осередком внутрішніх міжетнічних взаємин і перетином багатьох культур. Безперечно, що таке поліфонічне оточення з дитинства впливало на формування світогляду особистості П. Равича. Сам письменник розповідав в інтерв'ю *«Письменник у вигнанні і стиль»*, що починав писати з віршів українською мовою, яку чув на вулицях міста, вдома на полицях були книги російською, польською та німецькими мовами, в школі вивчав польську, знав ідиш, все це в суміші створило монолітність всередині, а зовні – коктейль [11, с. 28].

Прикметно те, що П. Равич належить до тих письменників, які *«пережили концентраційний табір, але вже ніколи «цього» не позбулися»* [7, с. 243]. Письменника весь час переслідує думка про самогубство, про що свідчать певні моменти в його текстах: *«Самотність мені майже така ж нестерпна, як і не-самотність… До того ж… де знайти самотність, якщо я завжди тут, з собою. Треба було б … позбутися мене … щоб відчути справжню самотність, остаточну…»* [5, с. 450] або *«Тому, хто гидує життям, залишається тільки шукати смерті. Самогубці становлять на тому світі елітарний клуб. Але що робити тому, хто однаково гидиться як життям так і смертю?»* [13, с. 289].

Ті, хто пройшли гетто, концентраційні табори, знущання, тортури, злочини (в яких нерідко самі були співучасниками), втрачали довіру до світу, до людей, зрештою, до самих себе. Все перевернулось догори дном. Цінності, мораль та культура, усталені канони – зруйновано, не може бути й мови про прогрес цивілізації, про гуманізм. Відбувається відчуження від світу, від свого «я», людина перебуває на пограничній межі між буттям і небуттям. Ця втрата ілюзій щодо досконалості світу, втрата самоповаги, втрата будь-якого інтересу до життя, травма та неможливість її подолати часто підштовхували до крайніх заходів. П. Равича довгий час рятувало писання, яке було для нього *«способом вижити після того, як вижив»* [7, с. 248].

Петро Равич ввійшов в літературу Голокосту доволі пізно, яка на той час мала вже певний доробок, адже бере свій початок ще з часів гетто, навіть до початку екстермінації в концтаборах та таборах смерті. Такими є відомі *«Хроніки Варшавського Гетто»* (1978) польського історика Емануеля Рінґельблюма. Після війни Голокост стає головною темою в літературі та філософії. Література стикається з такими проблемами, як відчуття провини перед тими, хто не вижив, в який спосіб та якою мовою розповідати про тогочасні події. Проте, мовчати не можна було, і ті, хто вижили, починають писати

сотнями. З'являються перші романи, написані на ідиш, – *«Будинок ляльок»* (1953) Єхієля Діннура, *«Фабрика С»* (1950), *«Долі»* (1952) Мордехая Стріґлера, *«Світло порожнечі»* (1952) Ісаї Шпіґеля, *«Вітер і коріння»* (1955), *«Дерево життя»* (1972) Хави Розенфарба, *«А світ мовчав»* (1956) Елі Візеля та ін. В французькій літературі значне місце посідають романи *«Дні нашої смерті»* (1947), *«Клоун не сміється»* (1948) Давида Руссе, з творів, написаних французькою не французами, варто зазначити *«Сіль і сірка»* (1960), *«Валізи з піску»* (1962) Анни Лангфус та *«Кров неба»* (1961) Петра Равича. Серед творів про Голокост польською мовою назвемо повісті Тадеуша Боровського *«Ми були в Освєнцимі»* (1946), *«Прощання з Марією»* (1947), Адольфа Рудницького *«Живе і мертве море»* (1952).

Повертаючись до постаті П. Равича, зазначимо, що манера викладу останнього відрізняється від поетики «класичної» літератури про Голокост, головним завданням якої є свідчення, виражене мовою «після катастрофи», а також демонстрація страждання, пафосу. Для П. Равича, навпаки, неможливим є раціонально, канонічно описати Катастрофу. Адже те, що пережите, неможливо виразити словами, здобутий досвід – це не словесний, а тілесний досвід.

Анна Чярковська, розглядаючи творчість письменника, пише, що *«письменник не хотів бачити себе в ролі свідка, який мав би приймати рішення про те, що є правда про Голокост… Равич не хотів, щоб свідчення впорядковувало світ, встановлювало категорії добра і зла, тому згладжував межі між катом і жертвою, реальністю і уявленням про реальність»* [2, с. 178]. Ще одна сучасна французька дослідниця, Анні Даян Розенман, підкреслює, що якщо і вважати Равича свідком, то *«скандальним»*, тому що він порушує неписані табу «літератури свідчення»: секс, літературу, статус свідка [5, с. 182]. Борючись з умовностями та нормами літератури, зі стилістичним конформізмом, письменник ставить собі за мету не просто свідчити, а провокувати, оголювати, знімати маски, руйнувати традиції та чіткі контури. Він вважає, що література свідчення, її масштаби, – обмежені саме через історичність. Для нього ж історична чи політична правда не важлива, його цікавить лише онтологічна правда. Війну, яку він називав *«зародком буття, буттям в чистому вигляді»*, взагалі вважав *«нормальною, адже вона відповідає тому, чим ми є глибоко всередині»* [9, с. 338]. Автор доносить до нас думку, що не йдеться про конкретне географічне місце, конкретну націю, конкретну людину, в один момент кожен з нас може опинитись в тій пограничній ситуації, де стираються межі між буттям і небуттям, добром і злом, катом і жертвою… Що ж тоді робити? Як знайти себе?

Попри свою тотальну зневіру П. Равич залишається віруючим, вірить в Бога, в Бога доброго, який дає людям життя, але дає і смерть. В інтерв'ю з Анною Лангфюс автор зазначає, що відчуває вдячність до Бога, оскільки Він йому дозволив пережити цей час. Сама ж війна для нього є одним з доказів існування Бога [9, с. 340].

П. Равич як людина абсолютно не сприймав, а то й панічно боявся того, що несло за собою розруху, застосування сили. Проголошував теорію вибачення всього і всім, закликав до толерантності. У передмові до книги Василя Барки *«Жовтий князь»* він зізнавався у своєму страху перед комунізмом, перед його злочинами, зокрема, колективізацією, «розкуркуленням», вбивствами українського селянства [12, с. I–XXI].

Розповідаючи про свій досвід в концтаборах, П. Равич дуже рідко вживав слова Аушвіц, Голокост, Шоа. Цей час називав іронічно *«мої канікули»* [5, с. 59]. Ентоні Рудольф зазначає, що *«Равич був перший, хто визнав, що його досвід в Аушвіці був не найгіршим»* [5, с. 66]. Натомість в інтерв'ю на тему *«Письменник на вигнанні і стиль»* П. Равич сказав, що творіння літератури – це тортури в найвищому ступені. А людина, яка творить літературу – це завжди вигнана істота. Мова для людини, яка пише – це в'язниця, концентраційний табір. В'язниці, як і табори, бувають різні, але сам факт перебування в них є однозначно трагічним, як і факт екзистенції [12, с. 27]. Саме тому мова для письменника є одночасно і засобом і перешкодою для вираження думки.

Варто зауважити, що творчість Петра Равича найчастіше порівнюють з творчістю Леопольда Бучковського (Яніна Катц Хеветсон виокремлює 2 основні спільні риси – це перекручування просторово-часових фактів та безперервна гра між переслідувачами та переслідуваними [8, с. 129]), Мілана Кундери (знову ж таки Яніна Катц Хеветсон знаходить спільну диґресійну поетику обох письменників, які дотримуються дистанції по відношенню до персонажів [8, с. 128–129]), Пауля Целана (Ян Гошліцкі в передмові до польського видання роману *«Кров неба»* вказує, що поетика небуття, яка характерна для П. Равича, подібна до метафізики, якою перенасичена поезія Целана [6, с. 13]), Єжи Косінского (Юліуш Куркевич вважає, що їх зближує перш за все спосіб писання про Голокост, а також стверджує, що П. Равич йде навіть далі, зображуючи в своїх текстах моральну пасивність, яка веде до байдужості, а врешті-решт до схвалення злочину [10, с. 11]). Звичайно, це далеко не повний список письменників, біографія чи творчість яких так чи так схожі на життєвий шлях Петра Равича. Так, своєю крайньою іронією, безсторонністю та стилістичною байдужістю проза П. Равича нагадує Тадеуша Боровського; схильністю до деталізації та руйнування міфу про інертних і нездатних постояти за себе євреїв, які мовчки приймали роль жертви, Равич асоціюється з Єгудою Бауером; з Бруно Шульцем його пов'язує сюрреалістичність та химерність оповіді, деструктивна тенденція, передчуття катастрофи, втеча в глибини основ буття, звернення до першоміфу.

Зосередимо увагу на експлікації індивідуальних рис творчості автора. Анні Даян Розенман стверджує, що *«П. Равич є автором одного твору, твору розхристаного, маревного, ліричного, повного гніву і милосердя»* [5, с. 185]. Французький літературний критик сербського походження, Александр Прстоєвич, простежує той факт, що метою Равича є деконструкція дискурсу, історична дезартикуляція нарації, викликання шоку в читача. Розповідь весь час ризикує розпастися, вибухнути ззовні, так як не містить єдності нарації, стилю, форми, це скоріше сукуп-

ність моментів, сцен, порозкиданих, розсипаних епізодів, які мають риси чи то повісті, чи то поезії, пародії чи каламбуру [5, с. 309]. Катрін Кокйо, французька дослідниця літератури Голокосту, називає стиль Равича конвульсійним, еліптичним, галюцинаційним [5, с. 231]. Світ у Равича – невизначений, потворний, химерний, розколений, тут немає нічого певного і сталого, немає майбутнього, немає розвитку. Персонажі П. Равича перманентно знаходяться в безвиході, а переживши катастрофу, втрачають будь-який орієнтир.

Творча манера Петра Равича вирізняється поліфонічністю (тексти перенасичені множинністю тем), трансгресійністю (пошуки третього виміру, який знаходиться десь між буттям та небуттям; опис жорстокості, що виходить за межі уяви, за межі можливого), асинхронністю тексту (як правило, події, відображені у тексті, розходяться у часі та просторі з історичними подіями), хаотичністю форми (текст не має цілісності з метою зображення хаосу, абсурдності зовнішнього світу), контрастністю (нейтральний тон розповіді контрастує зі страшними подіями, які переживають герої), інтертекстуальністю (присутність алюзій, цитат, метатекстів), гротескністю (химерне поєднання трагічного і комічного, використання клоунади в зображенні подій), бароковістю (урочистий та динамічний тон оповіді), вульгарною реалістичністю (вживання грубих, часом навіть брутальних описів), деталізацією (акцент на незначних деталях, щоб привернути увагу до глобального), десакралізацією ролі свідка (так, у *«Кров неба»* основне завдання автора-оповідача не просто свідчити про трагедію, він має донести до читача рівень занепаду особистості).

Письменник Петро Равич – це маргінальний письменник літератури про Голокост, який залишає по собі особливе та неоднозначне свідчення. Зображаючи речі такими, якими вони є, без прикрас, шокуючи читачів потворністю та злочинністю світу, а також моральною деградацією особистості, П. Равич таким чином намагається знайти вихід в третій вимір, де страждання, біль переходять в просвітлення, а падіння людини дає шанс на прозріння.

Висновки з даного дослідження. У цій розвідці вивчено літературний доробок Петра Равича, досліджено внесок автора в літературу про Голокост, здійснено експлікацію індивідуальних рис творчої манери письменника та особливостей його художнього світу з метою популяризації постаті письменника на теренах його першої батьківщини, України. Очевидною є необхідність подальшого дослідження прози письменника, зокрема його роману «Кров неба».

Список літератури:

1. Мирослава Г. Його врятувала українська / Галина Мирослава // Стожари. – 2014. – Режим доступу: http://www.svitua.org/video/item/1649-petro-rawicz
2. Ciarkowska A. Un ciel de sang et de cendres: Piotr Rawicz et la solitude du témoin / Anna Ciarkowska // Zagadnienia Rodzajów Literackich, 2013. – T. 56. – S. 176–180.
3. Ciarkowska A. (Prze)pisać siebie. O Zeszytach Piotra Rawicza / Anna Ciarkowska // Ogrody Nauk i Sztuk. – Łódź, 2015. – T. 5. – S. 517–521.
4. Conversation avec Piotr Rawicz [Rozmowa z Piotrem Rawiczem] / L'Arche. – № 61, luty 1962 [przedruk w: Piotr Rawicz, Krew nieba, przeł. Andrzej Socha, Wydawnictwo Krakowskie, Kraków 2003].
5. Dayan Rosenman A. Un ciel de sang et de cendres: Piotr Rawicz et la solitude du témoin / Anny Dayan Rosenmann, Franciska Louwagie // Paris: Editions Kimé, 2013. – 480 p.
6. Goślicki J. [Przedmowa] / Jan Goślicki // Krew nieba / P. Rawicz. – Kraków: wydawnictwo Krakowskie, 2003. – S. 7–17.
7. Grudzińska A. Piotr Rawicz i samotność świadka / Agnieszka Grudzińska // Archiwum Emigracji: studia, szkice, dokumenty. – Toruń, 2014. – Zeszyt 1–2. – S. 243–248.
8. Katz Hewetson J. Piotr Rawicz: pisarz zapomniany / Janina Katz Hewetson // Kultura: szkice, opowiadania, sprawozdania. – Paryż, 1990. – № 3/510. – S.125–133.
9. Krew nieba / Piotr Rawicz [przetł. A. Socha] – 2013. – 344 s.
10. Kurkiewicz J. Myszkin w czasach Zagłady / Juliusz Kurkiewicz // Tygodnik powszechny: Katolickie pismo społeczno-kulturalne. – 2003. – № 36. – S. 11.
11. Pisarz na wygnaniu a styl / Konstanty Aleksander Jeleński, Jan Cep, Józef Czapski, Piotr Rawicz, Julian Gorkin, Szabolcs de Vajay, Fransois Fejto, Ladislas Gara; rozm. przepr. Nicolas Nabokov; tł. z fr. Irena Burzacka // Archiwum Emigracji: studia, szkice, dokumenty. – Toruń, 1999. – Zeszyt 2. – S. 23–37.
12. Rawicz P. [Préface] / Piotr Rawicz. // Le Prince jaune Paris. / Vassil Barka. – Paris: Gallimard, 1981. – P. I–XXI.
13. Rawicz P. Le sang du ciel / Piotr Rawicz. – Paris: Gallimard, 1961. – 335 p.
14. Rudolf A. Engraved in Flesh: A Study of Piotr Rawicz and His Novel «Blood From the Sky» / Antony Rudolf // Londres, Menard Press (1996), 2007 – 560 p.

Панькив У.П.
Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

«НЕКАНОНИЧЕСКИЙ» ПЕТР РАВИЧ: ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ

Аннотация
В статье проанализировано творчество Петра Равича в общеславянском и западноевропейском литературном контекст. Изучена проблема национальной идентичности писателя, выяснено влияние национального фактора на формирование личности писателя. Исследование поэтики творчества П. Равича позволило установить, что проза П. Равича, принадлежа к литературе о Холокосте, одновременно отличается деструктивностью, трансгресивностью, полифоничностью и интертекстуальностью.
Ключевые слова: Петр Равич, литература о Холокосте, Катастрофа, травматическая идентичность, свидетельство.

Pankiv U.P.
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

«NON-CANONICAL» PIOTR RAWICZ: LITERARY HERITAGE

Summary
The article analyzes the writing of Piotr Rawicz in the Slavic and West European literary context, the problem of the writer's national identity is studied. The influence of the national factor on the formation of the writer's personality is clarified. The study of P. Rawicz's poetics made it possible to establish that the prose of P. Rawicz, belonging to the literature on the Holocaust, is simultaneously characterized by destructiveness, transgression, polyphony and intertextuality.
Keywords: Piotr Rawicz, literature on the Holocaust, catastrophe, traumatic identity, testimony.

UDC 811

ANALYSIS OF EMERGENCE OF ENGLISH LANGUAGE

Pylypenko L.L.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

To research the language features it is crucial to analyze the process of emergence of the given language and its transformation to its current state. Traditionally accepted scientific periodization of English divides it into three periods: Anglo-Saxon (Old English), Middle English and New English. Correct periodization should be in line with the scientific principles of linguistics, that is, it should take into account the specific features of the language as a special type of human activity, and the connection of the history of language with the history of the people who speaks this language. The paper presents a brief summary of the English language history, which is important in order to understand the reason of grammar rules and the origin of the vocabulary, in this way, through the knowledge of the language roots, further research on the language can be more productive.
Keywords: history, English, linguistics, Language.

Introduction. Language in general is an ability essential to us. We can fully understand this ability only through studying the actual languages that are its expressions. A good approach to studying languages is to study its history. To understand how different things work, it is often helpful and sometimes essential to know how they evolved to be that way. In addition, the history of English can show that many of the irregularities in modern language are the remnants of earlier regular patterns. So, the way to understand the abnormalities of English is to study its historical development. The historical development of language is a continuous process without rapid transformations. Therefore, any periodization offered by linguists may seem artificial. However, it is impossible to study the history of any language without its division into certain periods and time slices, because in each given period of its development, language has special qualitative features, a special structure, which gives the right to speak about a certain period its development.

Research Overview. According to the studies of V. Arakin, A. Baugh, J. Algeo and others, language is a social phenomenon [1]. Consequently, language is characterized by development in the same way, as every social phenomenon. Any social phenomenon develops according to certain laws. Language, as a special social phenomenon, also evolves accord-

ing to certain laws that are peculiar only to it [3]. To understand the modern state of a language, its grammatical forms, the structure of its vocabulary, etc., it is necessary to consider each phenomenon of modern language as a known result of a long historical development, as a result of a whole series of changes and transformations that took place over more or less long periods of time [1].

Purpose. Therefore, the purpose if this paper is to analyze the process of emergence of the English language and its transformation to its current state, which is crucial to further studying of the language features it is crucial.

Main Part. Understanding of the laws of language development, the ability to explain their language history and the history of the people, the bearer of this language, will contribute to a scientific understanding of the norms of modern English.

Traditionally accepted scientific periodization of English divides it into three periods: Anglo-Saxon (Old English), Middle English and New English. Some scholars believe that the Anglo-Saxon begins with the settling of the British Isles by the Germanic tribes (Vth century) or from the very earliest written English texts (VII century), and ends with the Norman conquest (XI century); the Middle English begins with the Norman conquest and ends with the introduction of printing (XV century), which became the beginning of the New English period, which continues to this day.

According to studies [1] English can be divided to:

1) the Most Ancient period – a period dated from the time between the first centuries A.D. to VII–VIII century. This is the period of the existence of Anglo-Saxon tribes, which later formed the English nationality [2]. These languages possessed a number of qualitative features, which, however, can be restored due to comparative historical research;

2) the Ancient period, dating between the VII and XI centuries. This language period marks the beginning of English nationality;

3) Middle period – a period that dates from the end of the XI to the end of the XV century. The period of creation of English nation;

4) New period – from the end of the XV century to the present day. It is divided into:

a) Early New English (XVI–XVII centuries) – the period of formation of the national language and

b) Late New English (from the XVIII century to the present day) – the period of the established norms of the national language.

Other studies [3] believe that the dates that mark the boundaries between periods are approximate and conditional; they are only a vivid expression of the fact that there is a significant difference between the language of the XI and XII centuries or between the language of the XV and XVI centuries. Too literal understanding of these dates would entail a complete distortion of the entire perspective of the language history.

The date indicating the boundary between the Old English and Middle English periods is closely linked with the year of conquest of England by the Normans. The boundaries between the Middle English and New Angle periods correspond to the era of the expansion of feudalism and the emergence of the absolute monarchy of Tudors. The manifestation of this shift was the internecine wars of the Red and White Roses (1455–1485).

There are some differences in the timing of the development of English in various linguists. For example, some scientists [1] believed that the Middle Period began later than the Norman conquest – from about 1150, because the result of the influence of this event on the language could not manifest itself so quickly. Others [4] proposed to highlight the early, the classic and the late periods in each of the three main periods. Some scholars preferred to share the history of the language chronologically – respectively, on time stamps for one or two centuries.

The basis of the periodization of the history of English has various criteria. Thus, H. Sweet laid the foundation of his morphological periodization principle – the presence of a system of word-changing affixes.

According to his periodization, the history of the English language should be divided into three periods: the Anglo-Saxon period, the main characteristic of which is the presence word-changing affixes [2]; the Middle English period, the main characteristic of which is the presence of phonetically weakened affixes; New England period, the main characteristic of which is the lack of affixes.

Undoubtedly, the question of the principles of periodization of the history of language is of great interest.

Correct periodization should be in line with the scientific principles of linguistics, that is, it should take into account the specific features of the language as a special type of human activity, and the connection of the history of language with the history of the people who speaks this language.

Indeed, relying on such a significant feature as the treatment of vowels in unstressed endings – a feature that reflects both the development of the phonetic and the development of the grammatical system – the proposed periodization thus reflects the important patterns in the development of the language itself.

On the other hand, the boundaries between the ancient and the middle periods correspond to certain historical events and processes – the Norman conquest and development of feudalism, and the boundaries between the middle and new periods – the War of the Red and White Roses, the further development of capitalist relations and the formation of the English nation.

These links indicate that the accepted periodization reflects the connection between the history of the language and the history of the English people.

The first on the island of Britain appeared Gauls – one of the many Celtic tribes that inhabited vast areas of central and western Europe [5]. Later, the island of Britain experienced another invasion of the Celtic tribes – the Britons, which stood above the gauls in their culture. They pushed the gauls north and settled in the southern part of the island.

The Celts had a tribal system, the basis of which was a genus, but they already began the transition to royal power. With the proliferation of land ownership in the Celtic society, the division into classes of landowners, free farmers and half-slaves was seen.

By this time, the Celts were on a fairly high level of culture – they already knew the cultivation of land with the help of a hoe and a plow. The first cities of Britain, which were essentially fenced villages, were built by the Celts. The Celts of this period had not developed writing.

In the I century BC, Celtic Britain is exposed to invasion of the Roman legions. In 55 BC, Julius Caesar, who had conquered Gallia by this time, moved to the British Isles, landing in the south of Britain. This first trip was unsuccessful. In the following year (54 BC) Caesar landed in Britain again, broke the Britons and reached the River Thames, this time the stay of the Romans in Britain was still short. Strong conquest of Britain began in 43 AD with the Emperor Claudius, when all the southern and central parts of the island passed into the hands of the Romans.

The Romans colonized the country and created a lot of military camps there, that were the basis of development of English cities. These are all the cities that contain in their name an element derived from the Latin «castra» (Military Camp, Strengthening): Lancaster, Manchester, Chester, Rochester, Leicester. Among the largest trading centers were London (Londinium), York (Eburacum), Colchester (Camulodunum) [6]. The cities inhabited by Roman legionnaires and ordinary people of both Roman and Celtic origin. The urban population was, apparently, largely romanized, mainly its upper layers. The Celtic nobility, along with the Roman patricians, also became the owner of large landholdings, gradually mastered the Roman customs, losing their folk customs, that can not be said about the rural population.

In the 80's AD, with the Emperor Domitian, the Romans reached far north. Thus, capturing the part of Scotland, including the areas of modern cities of Edinburgh and Glasgow. Britain became the Roman province. This colonization had a profound impact on Britain. Roman civilization – new road and powerful walls of military camps – have completely changed the face of the country. In order to protect the borders from northern neighbors, the Romans built defensive structures – Adrian (or Roman) Wall south of Scotland's mountains, and the wall of Anthony was built more than a hundred kilometers north of Adrian Wall.

Latin superseded the Celtic dialects in the cities and, probably, received some distribution in rural areas. In any case, it was the language of government and the army, and thus, the language of communication of a very significant upper layer of society. In the IV century, with the introduction of Christianity in the Roman Empire, it also spread among Britons. However, Christian communities were, apparently, few.

The Romans owned Britain for almost four centuries, until the beginning of the V century. In 410, under the Emperor Constantine, the Roman legions were withdrawn from Britain to protect Rome from the Germans attacking him (this year Rome was taken by the Goths, led by King Alarix). In addition to the endless attacks of barbarian tribes, including Teutons, the empire threatened the emergence of independent kingdoms in the former Roman territories. Thus, the entering of the Franks into Galia finally cut off Britain from the Roman Empire.

After leaving the Romans, the Britons were left alone. The rich and most economically developed part of the island – the southeast – was ruined, many cities were destroyed. From the north, the britts were threatened by the tribes of picts and scotts, and the southern part was attacked by the Germanic tribes living on the continent.

It should be noted that, because the Romans left Britain for some time before the West Germanic tribes invaded, there could be no direct contact between them in the territory of Britain. It mean that the elements of Roman culture and language were taken by the invaders from the Romanized Celts. However, it should not be forgotten that the Germanic tribes had already come into contact with the Romans and the Romanized population of the continental provinces prior to their invasion of Britain. They met with the Romans in battles, fell into Rome as prisoners of war and slaves, recruited them into Roman armies, and finally they traded with Romans or Romanized Celtic merchants. Thus, with different ways, Germanic tribes became acquainted with Roman civilization and Latin.

After the withdrawal of the Roman legionnaires that protected Britain, the Britons remained virtually unprotected from external enemies. Obviously the Germanic tribes raided the British coast long before the departure of the Romans, but only in the middle of the V century Germans conquered Britain. An ancient tradition calls 449 as the exact date of this conquest. The struggle of the Britons with the conquerors lasted about a half centuries and ended only around VI century.

According to [8], the Germans arrived in Britain with whole clans and occupied the territory of the British Isles. It unclear whether the first invaders belonged to different tribes of Saxons and Angles, or the difference between them was only in time and place of their invasion. They were called Angels and Saxons by the Romans and Celts, and they themselves preferred to call themselves Angelcyn (English people) [2].

By the end of VI century the German finally settled in the whole of Britain, with the exception of the mountainous regions of Scotland, Wales and Cornwall. Seven tribal kingdoms were created on the territory seized by the Germanic tribes. The German kingdoms began a fierce struggle for leadership. In 828, the struggle between the Anglo-Saxon kingdoms ended with Wessex decisive victory. Since then, the Wessex kings have become British kings, and the capital of Wessex, Winchester became the capital of England.

The rise of Wessex, removed the difference between the Anglo-Saxon states, at least the word Angelcynn is used in relation to all British people, regardless of their belonging to the English or Saxon states, and the word Englelond – to the whole country. Obviously, from this time (IX century) began the formation of English nationality. In the same period, the language of English nationality is formed – the English language.

The introduction of Christianity played a very important role in the further state and cultural development of the Anglo-Saxon states. Monasteries became the centers of education, which in England, as elsewhere in medieval Europe, was clerical. In the monasteries, libraries were created

from manuscripts, rewritten by monks, and kept the chronicles. Thus, a very important fact of the cultural influence of the church was the creation of writing.

Conclusions. The paper presents a brief summary of the English language history, which is important in order to understand the reason of grammar rules and the origin of the vocabulary, in this way, through the knowledge of the language roots, further research on the language can be more productive. Also, if language history is introduced into the teaching process, it will be possible to make students aware of the functionality of managing a new language.

References:

1. Baugh, Albert and Cable, Thomas. (2002). The History of the English Language. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
2. Shore, Thomas William. (1906). Origin of the Anglo-Saxon Race – A Study of the Settlement of England and the Tribal Origin of the Old English People, London.
3. Algeo, John. (2010). The Origins and Development of the English Language. Boston, MA: Wadsworth.
4. Sweet, Henry. (1902). A Primer of Historical English Grammar. Oxford: Clarendon Press.
5. Filppula, Markku, Juhani, Klemola and Heli, Pitkänen. (2002). The Celtic Roots of English.
6. Dark, Ken. (2000). Britain and the End of the Roman Empire. Brimscombe, Gloucestershire, Tempus.
7. Ringe, Donald R. and Taylor, Ann. (2014). The Development of Old English – A Linguistic History of English, vol. II, 632.
8. Bertram Colgrave and R. A. B. Mynors. (1969). Bede's Ecclesiastical History of the English People. Oxford: Clarendon Press.

Пилипенко Л.Л.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

АНАЛІЗ ВИНИКНЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація
Для вивчення особливостей мови важливо проаналізувати процес виникнення даної мови та її перетворення до поточного стану. Традиційно прийнята наукова періодизація англійської мови ділиться на три періоди: англосаксонська (давньоанглійська), середньоанглійська та нова англійська. Правильна періодизація повинна відповідати науковим принципам лінгвістики, тобто вона повинна враховувати специфіку мови як особливий тип людської діяльності та зв'язок історії мови з історією людей, які говорить на цій мові. У статті представлений короткий виклад історії англійської мови, що є важливим для розуміння причини виникнення правил граматики та походження словарного запасу. Таким чином, знання мовних коренів, допоможе проводити подальші дослідження мови більш продуктивно.
Ключові слова: історія, англійська мова, лінгвістика, мова.

Пилипенко Л.Л.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

АНАЛИЗ ВОЗНИКНОВЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Для изучения особенностей языка важно проанализировать процесс возникновения данного языка и его преобразования к текущему состоянию. Традиционно принятая научная периодизация английского языка делится на три периода: англосаксонский (древнеанглийский), среднеанглийский и новая английский. Правильная периодизация должна соответствовать научным принципам лингвистики, то есть она должна учитывать специфику языка как особый тип человеческой деятельности и связь истории языка с историей людей, которые говорит на этом языке. В статье представлено краткое изложение истории английского языка, что является важным для понимания причины возникновения правил грамматики и происхождения словарного запаса. Таким образом, знание языковых корней, поможет проводить дальнейшие исследования языка более продуктивно.
Ключевые слова: история, английский язык, лингвистика, речь.

УДК 811.111

КРИТЕРИИ ЗАМЕЩЕНИЯ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В ТЕКСТЕ

Полонская И.П.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Рассматривается замещение высказывания. Изучаются слова, выполняющие функцию замещения высказывания, выделяются заместители, специализирующиеся в данной функции. Показано, что единственным критерием заместительности для всех слов является обязательное наличие в тексте коррелята (антецедента/постцедента). Между заместителем и антецедентом/постцедентом устанавливаются либо кореферентные, либо косигнификативные отношения. Со своим коррелятом (коррелятами) заместитель соотносится посредством анафорической, катафорической или диафорической связи.
Ключевые слова: замещение, высказывание, коррелят, кореферентность, косигнификативность.

Изучение замещения языковых единиц не теряет своей актуальности многие десятилетия. Однако **проблема** состоит в том, что замещение относится к таким явлениям, которые не имеют однозначной трактовки. В лингвистике существовали и продолжают существовать принципиально разные подходы к замещению.

Анализ последних исследований и публикаций. В.С. Газарян, О.А. Головач, И.С. Морозова, С.С. Петина, И.В. Руденкова, N. Guella и др. показывает, что вопросов, связанных с замещением и примыкающими к нему понятиями не убывает. К их числу относится само определение объекта исследования. При широком понимании замещение рассматривается как средство избежать прямого вербального повторения ранее названной единицы. Традиционно свойством заместителей является обеспечение структурной полноты синтаксической единицы. При таком понимании выделяется ограниченная группа заместителей (или заместителей в узком смысле) [1; 2; 3; 4; 6].

В лингвистических исследованиях основное внимание уделяется замещению отдельных слов. Замещение высказывания хотя и упоминалось в некоторых работах, однако специально не изучалось. **Целью** данной статьи является рассмотрение замещения высказывания в речи персонажей и определение критериев замещения.

Перейдём к **изложению основного материала исследования**. Если признавать в качестве исходного такой признак, как наличие коррелята (единицы, с которой заместитель соотносится в предшествующем или/и последующем контексте), то все случаи замещения можно разделить на два типа: коррелятивное и некоррелятивное. Некоррелятивные заместители можно рассматривать как десемантизованные заполнители позиций, их употребление обязательно. Коррелятивные заместители обладают семантической проекцией на замещаемые элементы.

Для обозначения коррелята в предшествующей позиции используется термин «антецедент», в последующей – «постцедент». В литературе дискутируется вопрос о том, можно ли признавать замещением случаи, когда заместитель соотнесён с постцедентом. Некоторые исследователи предлагают их не учитывать. Но если принимать во внимание системный характер языка, то следует согласиться с теми, кто признаёт замещением и те более редкие случаи, когда коррелят находится в постпозиции к замещаемому элементу.

Замещение в нашем понимании носит релятивный характер. Под замещением мы понимаем такое отношение между элементами текста, при котором один элемент (замещающий) обладает семантической проекцией на другой (замещаемый), представляя его обобщённо и компактно.

Как свидетельствует фактический материал, средства замещения высказывания весьма разнообразны. В сферу замещения высказывания вовлекаются:

1) слова речевой семантики (*advice, confession, greeting, order, promise, question, remark, statement, suggestion, words, answer, information, message, news* и под.):

'If you put that man in here,' *Harrison said,* ***'my paper will have something to say about it'.***

'I consider your ***remark*** *unseemly, Mr Harrison,' Dorlacker said, without heat, 'and I'm certain that upon reflection you will think better of it. (…)'* [17, c. 626].

'You will make some man a fine wife and mother, Miss Jordac,' *Abbot said. 'Mark my* ***words****. (…)'* [17, c. 175].

«I've bad ***news****». Lexington spoke quickly.* ***«Immediately after your speech, Nesbitson and the other five are planning to cross the floor of the House»*** [13, c. 374].

2) слова мыслительной семантики (*assumption, conjecture, guess, idea, opinion, presumption, supposition, thought, view* и под.):

Dalgliesh said: ***'You're assuming there's an absolute morality independent of time or circumstance'.***

'Wouldn't you make that ***assumption****?'* [11, c. 75].

«A cynical ***thought. If Noah had to kill a patient, he couldn't have picked one who'd be more accommodating****»* [14, c. 140].

'What's your ***guess****?' asked Hay.*

'We give up Fort Sumter', *said Nicolay* [20, c. 135].

3) слова широкой семантики (*thing, stuff, matter* и под.):

Andrew came to Celia and kissed her, then assured her, «You know I'll help in any way I can. But remember one ***thing. I've always been proud of you, and I'll go on being that, whatever you decide****»* [14, c. 291].

«What about this report that Mrs. Grenville made a mysterious telephone call after her husband was shot but before the police were notified?» *asked the Hearts reporter.*

«I don't know where you guys pick up all this ***stuff****» replied Detective Kramer* [10, c. 280].

4) местоимения *this, that, it, what, which*:

'*But I have to know* ***this. What has it all cost you?'*** [12, с. 67].

«He always asks about you»*, Sandy said to Miss Brodie,* ***«as soon as he sees us»****.*

«Yes, Rose did tell me ***that****», said Miss Brodie* [19, с. 143].

«Will you write to me?» *«I doubt* ***it****»* [16, с. 399].

«(...) I tell you ***what****, though.* ***I'd love to drive yours, with the hood down and Pink Floyd full blast****»* [7, с. 436].

«So, when the full report goes to the Oversight Board, the guilty have already been kicked out. Which *proves that the system works. (...)»* [18, с. 508].

5) местоименное наречие *so*:

As Sharon poured sherry, Alan ventured, ***«You have a beautiful home, Senator»****.*

«I'm delighted you think ***so****, my boy»* [13, с. 108].

Заместителями высказывания выступают единицы, представляющие разные лексико-грамматические классы слов. Однако выполнение ими одинаковой роли − функции замещения − позволяет считать их функциональными синонимами. Заметим, что приведенный список заместителей высказывания не является конечным, то есть предполагается возможное включение в него других заместителей. Среди перечисленных средств выделяются заместители, специализирующиеся в функции замещения высказывания. Таковыми являются слова речевой и мыслительной семантики. Другие заместители (слова широкой семантики, местоименные слова) могут замещать как целые высказывания, так и отдельные слова.

Подавляющее большинство заместителей кореферентно замещаемым высказываниям. Однако кореферентность (или референтное тождество) замещающего и замещаемого элементов не является единственной основой их отношения.

Анализ фактического материала показывает, что некоторые слова обладают семантической проекцией на высказывание и представляет его обобщённо и компактно, т.е. являются заместителями, если во включающем высказывании они выполняют функцию предикатива. Например:

«(...) ***I won't tell her anything about what happened.*** *That's a* ***promise****»* [9 с. 247].

«In a place where everyone knows everyone else»*, I said to him that night,* ***«you have to avoid not only evil but the appearance of evil»****.*

Unexpectedly? He grinned.

«That's a tall ***order****, all right», he said* [15, с. 212].

'*(…) So it is only conjecture on my part.* ***But I think the hell of their life together, and there is no other word, comes from the fact that she knows he loved − still loves − another, and not her'*** [20, с. 379].

В высказываниях типа *That's a promise, That's a tall order* и т.п. различаются два элемента, соотносящихся с антецедентом/постцедентом. Отсылку к замещаемому высказыванию производит и местоимение (referring in a specific way), и слово, выполняющее функцию предикатива (referring in a general way). Заметим, что первый элемент (местоимение) иногда может опускаться:

«Besides, when the medical profession does nothing about doctors who become addicts, why should pharmaceutical companies be expected tobe different?»*.*

«A fair ***question****», Andrew conceded, «for which I don't have an answer»* [14, с. 146].

Слова, функционирующие в составе ядра предиката, находятся на сигнификативном уровне. Между ними и замещаемыми высказываниями устанавливаются не кореферентные, а косигнификативные отношения. Косигнификацией в отличие от кореферентности называют такое отношение между замещающим и замещаемым элементами, при котором устанавливается концептуальное, а не денотативное тождество. Таким образом, мы выделяем два типа замещения высказывания: 1) кореферентное, при котором заместитель и замещаемый элемент тождественны по смыслу на референциальном уровне, т.е. соотносятся с одним и тем же событием реального (или мыслимого как реальный) мира, и 2) косигнификативное, при котором смысл замещающего и замещаемого элементов тождествен на понятийном (сигнификативном) уровне.

Заместитель и антецедент/постцедент косигнификативны и при вхождении заместителя в конструкции *that kind of…, that type of…, that sort of…,...like that.* Приведём примеры:

«Miss Mackay has an awfully red face, with the veins all showing»*, said Rose.*

«I can't permit that type of ***remark*** *to pass in my presence, Rose,» said Miss Brodie, «for it would be disloyal»* [19, с. 58].

«I heard of you through Mr, Sam Rosenthal».

«Ah, yes, Mr. Rosenthal. ***We do a great deal of work for Mr, Rosenthal.*** *It's that sort of* ***thing****?»* [10, с. 183]

'*(…) What else has Miss Calderwood told you?*'

'*Nothing much,' Brad said off-handedly.* ***'That she loves me. Stuff*** *like that. Have you seen her recently?*' [17, с. 634].

Кореферентность не может служить основанием замещения. Между заместителем и замещаемым высказыванием имеет место либо отношение кореферентности, либо отношение косигнификативности. Единственным критерием заместительности для всех слов является обязательное наличие в тексте коррелята (антецедента/постцедента).

Коррелятивное замещение относится к дискурсивным явлениям, поскольку его использованием создаётся связная речь (дискурс). Наличие в высказывании коррелятивного заместителя автоматически связывает его с антецедентом/постцедентом, так как заместители характеризуются смысловой недостаточностью − синсемантией, которая восполняется посредством проекции на замещаемый элемент.

Семантическая проекция на замещаемый элемент может быть ретроспективной (анафора), проспективной (катафора) и ретро-проспективной (диафора). Со своим антецедентом заместитель соотносится посредством анафорической связи. Анафорическое замещение связано с восстановлением уже известного содержания, например:

Then he leaned forward and tapped the soldier on the shoulder. ***'Pardon me, Sergent'****, he said.* ***'I wonder if you'd be so kind as to remove your cap.*** *It's difficult for me to see the screen.*'

(…) Then Tom leaned forward and tapped the soldier heavily on the shoulder. 'My friend made a polite ***request*'**, *he said* [17, с. 22].

Со своим постцедентом заместитель соотносится посредством катафорической связи. Катафора привлекает внимание к информации, эксплицитно выраженной в последующем тексте. Адресат знает, что если расшифровки синсемантии нет в предшествующем тексте, то её следует ожидать в последующем. Иными словами, чёткая проспективная проекция, исходящая от заместителя, позволяет с большой долей вероятности предсказать появление постцедента. Приведём пример:

«Yes, that is possible. I have thought of it. But it opens up a whole string of ***questions. Who was the second person? What interest had they in endeavouring to shield Jacqueline de Bellefort by taking away the pistol? What was that second person doing there?*** *(...)»* [8, с. 202–203].

Количество высказываний, необходимых для реализации речевого акта, не является одинаковым для всех речевых актов. В зависимости от уровня языковой составляющей речевые акты можно разделить на три типа: а) речевые акты, совершаемые с помощью одного высказывания, б) речевые акты, совершаемые с помощью текста, в) речевые акты, которые могут быть совершены как с помощью языковой единицы уровня высказывания, так и с помощью языковой единицы уровня текста. Категория локутивного числа имени существительного определяется как показатель уровня обозначаемого им языкового образования. Категорию локутивного числа составляют значения единственного, множественного и неопределённого числа. Единственное локутивное число имеют существительные, описывающие речевые акты первого из трёх выделенных выше типов, множественное локутивное число – существительные, описывающие речевые акты второго типа, и неопределённое локутивное число – существительные, описывающие речевые акты третьего типа. Например, *question* имеет единственное локутивное число, *story* – множественное, *oath* – неопределённое [5, с. 104, 106–107].

Из сказанного следует, что существительное question в форме множественного числа замещает отдельные высказывания, а не фрагмент текста в целом. Что касается существительных неопределённого локутивного числа, то в форме единственного числа (грамматического) они могут замещать как высказывание, так и фрагмент текста, в форме же множественного числа они соотносятся с отдельными высказываниями.

Диафорическая связь двунаправленна. При диафорическом замещении заместитель имеет одновременно и антецедент, и постцедент, он находится в интерпозиции. Тестом на диафорическое замещение является проба на поочередное элиминирование антецедента и постцедента. Если при этом заместитель полностью или частично интерпретируется оставшимся элементом (постцедентом или антецедентом), то он является диафорическим заместителем, например:

«Yet you still went ahead and marketed the drug?»

«Senator, with any new drug there are always negative opinions. All of them must be examined carefully and assessed...»

«Please, Mrs. Jordan. I am not asking for a lecture on the practices of the pharmaceutical industry. My ***question*** *requires a simple 'yes' or 'no'. I repeat:* ***Knowing about those reports, did your company go ahead and sell that drug to pregnant American women?»*** [14, с. 376].

Соотносясь одновременно как с антецедентом, так и с постцедентом, диафорические заместители играют важную роль в организации дискурса. Если при анафоре и катафоре осуществляется однократная семантическая проекция, то при диафоре – двукратная. Большее число проекций заместителя свидетельствует о его большем функциональном весе. Обычно коррелятивное замещение рассматривается как бинарное, т.е. двухэлементное отношение. Однако, как видим, свойство бинарности в чистом виде характерно лишь для анафорического и катафорического замещения. Диафорическое же замещение предстаёт как тернарное, т.е. трёхэлементное отношение, так как при устранении антецедента либо постцедента диафорическое замещение перестаёт быть таковым и становится катафорическим или анафорическим соответственно.

Между заместителем и текстом устанавливается двусторонняя зависимость: с одной стороны, заместители зависят от текста, так как их значение раскрывается в тексте, а с другой стороны, они являются составными элементами текста, скрепляя его в содержательном и структурном отношении.

Подводя итог вышесказанному, подчеркнём, что среди заместителей высказывания выделяются слова, специализирующиеся именно в функции замещения высказывания. К ним относятся имена речевых актов. Кореферентность не является единственной основой отношений замещающего и замещаемого элементов, они также могут иметь концептуальное тождество. Единственным критерием заместительности является наличие в тексте коррелята (антецедента или/и постцедента). Активно разрабатываемые в современном языкознании направления – лингвистика текста и прагматика – открывают новые **перспективы** в исследовании этого явления.

Список литературы:

1. Газарян В.С. Замещение как составляющая прагмасемантической структуры текста (на материале современного английского языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Валерия Сергеевна Газарян. – Пятигорск, 2005. – 206 с.
2. Головач О.А. Замещение как средство языковой экономии / О.А. Головач // Вестник Волжского университет имени В.Н. Татищева. – 2011. – С. 47–50.
3. Морозова И.С. Заместители предложений (на материале русского и английского языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ирина Сергеевна Морозова. – Пермь, 2006. – 312 с.
4. Петина С.С. Интенциональные функции оппозиционного замещения в морфологии и синтаксисе английского языка: дис. ... канд. филол.наук: 10.02.04 / Светлана Сергеевна Петина. – Ростов-на-Дону, 2016. – 190 с.

5. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения: дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04 / Олег Георгиевич Почепцов. – Киев, 1989. – 480 с.
6. Руденкова И.В. Анафорический род в его отношении к грамматическому роду и именной категории лица (на материале индоевропейских языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 // Ирина Вячеславовна Руденкова. – Владимир, 2010. – 160 с.

Список источников иллюстративного материала:

7. Burden J. Warrior's Son / J. Burden. – London: New English Library, 1991. – 624 p.
8. Christie A. Death on the Nile / A. Christie. – New York: Bantam Books, 1986. – 276 p.
9. Conroy P. The Prince of Tides / P. Conroy. – London: Bantam Books, 1988. – 664 p
10. Dunne D. The Two Mrs. Grenvilles / D. Dunne. – New York: Bantam Books, 1986. – 374 p.
11. James P.D. Devices and Desires / P.D. James. – London: Faber and Faber, 1989. – 408 p.
12. Johnson P.H. The Good Listener / P.H. Johnson. – London: Macmillan, 1975. – 237 p.
13. Hailey A. In High Places / A. Hailey. – New York: A Dell Book, 1986. – 376 p.
14. Hailey A. Strong Medicine / A. Hailey. – New York: A Dell Book, 1986. – 445 p.
15. Laurence M. The Stone Angel / M. Laurence. – Toronto: Seal Books, 1985. – 275 p.
16. Murdoch I. Henry and Cato / I. Murdoch. – Harmondsworth: Penguin Books, 1977. – 400 p.
17. Shaw I. Rich Man, Poor Man / I. Shaw. – London: New English Library, 1985. – 767 p.
18. Sohmer S. Favorite Son. – New York: Bantam Books, 1988. – 530 p.
19. Spark M. The Prime of Miss Jean Brodie / M. Spark – New York: Bantam Books, 1988. – 530 p.
20. Vidal G. Lincoln / G.Vidal. – London: Grafton Books, 1986. – 862 p.

Полонська І.П.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КРИТЕРІЇ ЗАМІЩЕННЯ ВИСЛОВЛЮВАННЯ В ТЕКСТІ

Анотація
Розглядається заміщення висловлювання. Вивчаються слова, які виконують функцію заміщення висловлювання, виділяються заміщувачі, що спеціалізуються в даній функції. Показано, що єдиним критерієм заміщувальності для всіх слів є обов'язкова наявність в тексті корелята (антецедента/постцедента). Між заміщувачем і антецедентом/постцедентом установлюються або кореферентні, або косигніфікативні відношення. Зі своїм корелятом (корелятами) заміщувач співвідноситься через анафоричний, катафоричний або діафоричний зв'язок.
Ключові слова: заміщення, висловлювання, корелят, кореферентність, косигніфікативність.

Polonska I.P.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CRITERIA FOR UTTERANCE SUBSTITUTION IN THE TEXT

Summary
Utterance substitution is analysed. Words performing the function of utterance substitution are studied and substitutes specializing in this function are singled out. It is shown that the only criterion of substitution for all words is the obligatory presence of the correlate (antecedent/postcedent) in the text. Either co-referent or co-significant relations exist between the substitute and the antecedent/postcedent. The substitute is connected with the correlate by means of anaphoric, cataphoric or diaphoric connection.
Keywords: substitution, utterance, correlate, co-reference, co-significance.

УДК 81'367.625

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРФЕКТИВАЦІЇ ВЕРБАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ КОНКРЕТНОЇ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ

Потапенко О.І., Чубань Т.В., Левченко Т.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті виділено основні аспекти дослідження перфективації вербальних дієслів конкретної фізичної дії у сучасній українській мові, досліджено питання про значення спостереження над дієсловом при вивченні граматики української мови. Описано параметри перфективації дієслів, які називають дії та процеси конкретної фізичної дії. Виділено та охарактеризовано лексико-семантичну групу вербальних дієслів української мови зі значенням конкретної фізичної дії, що мають свої особливості у сполучуваності з префіксами як реалізаторами словотвірно-граматичної та граматичної функції. Обґрунтування підтверджено прикладами.

Ключові слова: дієслово, вид, вербальні дієслова, дієслова конкретної фізичної дії, видові особливості, перфективація, імперфективація.

Постановка проблеми. Проблема статті полягає у висвітленні особливостей морфологічної структури дієслова, вираження видових значень вербальних дієслів конкретної фізичної дії: у аналізі вираження власне дієслівних та похідних категорій дієслова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне мовознавство є розгалуженою галуззю знань, що взаємодіє з іншими науками, внаслідок чого сформувалися нові напрями лінгвістичних досліджень. Учення про аспектологію має вже досить сталу систему базових понять, відображену в теоретичних працях і підручниках. У мовознавчих працях на цей день є багато тлумачень про категорійні особливості дієслова: В. М. Русанівський [6], К. Г. Городенська, М. В. Кравченко [1] та ін. У працях «Словотвірна структура слова» (автори: К. Г. Городенська, М. В. Кравченко) [1], «Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці» (автор: А. П. Загнітко) [4], та статтях К. Г. Городенської «Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення» [2] і «Видові протиставлення в системі сучасних дієслів» [3] описано особливості українського дієслова, видову структуру відіменних дієслів та видові кореляції відіменних дієслів, вияв похідних граматичних категорій дієслів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Готуючи статтю, ми мали на меті вирішити такі частини загальної проблеми: виявити особливості вербальних дієслів у сучасній українській літературній мові; установити видові особливості вербальних дієслів лексико-семантичної групи із значенням конкретної фізичної дії; схарактеризувати семантико-словотвірний потенціал вербальних дієслів конкретної фізичної дії.

Мета статті – встановити і описати особливості перфективації вербальних дієслів із значенням конкретної фізичної дії у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Потенціал засобів творення відповідників доконаного виду до вербальних дієслів недоконаного виду більший, ніж у відіменних дієслів.

Вербальні дієслова конкретної фізичної дії посідають особливе місце в дієслівній системі сучасної української мови. Вони позначають дії, які чинить насамперед людина, інші живі істоти з метою створення чого-небудь, досягнення певного результату або, навпаки, знищення, часткового чи повного, того об'єкта, на який вони спрямовують свої дії. Як бачимо, дії, які виконує людина або якась жива істота, мають цілком протилежну кінцеву мету, що зумовлює специфічні особливості в перфективації дієслів, які виражають такі дії.

Лексико-семантична група вербальних дієслів із значенням творення, трудової діяльності об'єднує дієслова, що позначають різні види діяльності людини, керовані нею виробничі процеси, які спрямовані на створення відповідного продукту праці. Саме ця семантична особливість дієслів визначає основний репертуар засобів перфективації, який представляють передусім дієслівні префікси з результативним значенням, тобто ті префікси, що вказують на результативність дій. На вираженні цього значення спеціалізується дуже багато префіксів, кожен з яких визначає його по-своєму, надаючи йому здебільшого ще якогось словотвірного значення – фінітивного, кількісного, кумулятивного, дистрибутивного та інших. Через це перфективні дієслова творення належать до спеціально-результативних способів дієслівної дії.

Типовим виразником фінітивно-результативного значення є префікс *до-*, який акцентує на доведенні дії над створенням чого-небудь до кінця. Дієслова творення з префіксом *до-* означають кінчити дію, виготовивши що-небудь, пор.: *дов'язати, доліпити, доплести, дошити* й под. Напр.: Лука *дов'язав* гніздо (гусяче) і з кутка подав голос (С. Чорнобривець); Дівчина *доплела* свої рукавички; Мати *дошила* нове плаття для дочки. Вони кваліфікуються як дієслова фінітивно-результативного способу дієслівної дії. Автори «Русской грамматики» зараховують до них і ті перфективи з префіксом *до-*, що утворилися від вербальних дієслів на позначення різних видів трудової діяльності людини типу *докопати, дожати, домолотити, досіяти, дополоти, допрати, дом'яти* й под. (Русская грамматика, 1980, с. 601). Нам здається, що в цих дієсловах префікс *до-* вказує лише на завершення виражених ними дій, тому їх слід віднести до дієслів завершального (фінітивного) способу дієслівної дії. Пор. у реченнях: Дачники *доко-*

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

пали картоплю; Бригада *домолотила* останню скирту пшениці; Трактористи *досіяли* гречку; Хутко *допрала* вона сорочки, порозвішувала їх на тини (Л. Яновська).

Дехто з дослідників вважає, що дієсловам цієї лексико-семантичної групи фінітивно-результативного значення надає також префікс *ви*-. Ця думка потребує уточнення, суть якого полягає в тому, що в дієслів творення досить виразним є результативне значення і слабко виявляється фінітивне значення (пор.: *вив'язати, виліпити, виплести, вишити* й под.), у дієслів на позначення різних видів трудової діяльності людини, навпаки, домінанта належить фінітивному (пор.: *викопати, вижати, виполоти, вим'яти* й под.). Спільною для обох підгруп є сема повністю. Напр.: А мати витягла з скрині білу хустку і, розгорнувши, хвалилася: – Оце сама *вив'язала* для неї (А. Шиян); – Он у тебе під стелею ластівки гніздо *виліпили* (О. Гончар); *Виплів* батько бриля своєму сину (С. Олійник); Вдома *викопали* картоплю; У колгоспі *випололи* буряки; Жінка *вим'яла* кістрицю з прядива.

На вираженні кумулятивно-результативного значення спеціалізується префікс на-, який поєднується як із дієсловами творення, так і з дієсловами на позначення різних видів трудової діяльності людини, тому що їх лексичні значення виражають такі дії, які сприяють виготовленню чого-небудь у великій кількості або нагромадженню результатів цих дій, пор.: *наліпити* (багато вареників), *нашити* (багато одягу), *напекти* (багато пиріжків), *наварити* (багато страв), *нажати* (багато колосків), *накопати* (багато картоплі), *напрясти* (багато ниток), *насіяти* (багато квітів) і т.д. Напр.: Пазька *наліпила* вареників (Г. Квітка-Основ'яненко); – За здоров'я мого брата коваля, що пригрів мене, і за його милу дружину, що *наварила* нам оцих страв (Д. Бедзик); Ми *насіяли* багато квітів, котрі теж треба поливать (Леся Українка). На дієсловах з префіксом *на*- цієї лексико-семантичної групи базується нагромаджувально-результативний спосіб дієслівної дії.

Результативність, що досягається сумарним охопленням дією чого-, кого-небудь, виражає префікс *об*- лише з деякими дієсловами цієї лексико-семантичної групи, пор.: *обшити, обіпрати* й под. Напр.: Своїми невсипущими руками виношувала (Гудзиха), вигодовувала, *обпирала* й *обшивала* своїх дітей (С. Чорнобривець). Вони виділяються в сумарно-результативний спосіб дієслівної дії (Русская грамматика, 1980, с. 603).

Значно частіше результативне значення пов'язується з іншим типом кількісного значення, яке вказує на охоплення дією багатьох або всіх об'єктів. Основним виразником дистрибутивно-результативного значення є префікс *по*-, пор.: *поварити, посмажити, поліпити, попекти, помолоти, поплести, поткати* й под. Напр.: Далі давай різати (Палажка) пасинкові курчата: половину *поварила*, половину *попекла* (І. Нечуй-Левицький); Жінки спритно *посмажили* всю рибу й картоплю, *поліпили* вареники; Вони *помололи* пшеницю й жито; (Ганна:) Паски сама *попекла*, свекруха й за холодну воду не взялася (М. Кропивницький). Деяким дієсловам цієї лексико-семантичної групи дистрибутивно-результативного значення може надавати префікс *об*-, пор.: *обмолоти, обліпити, обвішати, обплести* й под. Напр.: І всяких всячин накупили, Всі стіни ними *обліпили* (І. Котляревський); Дівчина *обвішала* всі стіни квартири портретами улюблених артистів; Вони (німці) зробили собі з нашого села фортецю. *Обплели* всі яри дротом (Ю. Яновський). Із дистрибутивно-результативним значенням вживається, нарешті, префікс *пере*-, в якого дещо вужчий семантичний контекст дієслів на позначення різних видів трудової діяльності людини, пор.: *перетесати, перестругати, перепороти, перепрати* й под. Напр.: Чоловік *перетесав* всі кілки; Тесляр *перестругав* всі дошки; Жінка *перепрала* всю білизну. Слід відзначити, що саме дієслова цієї лексико-семантичної групи з дистрибутивно-результативним значенням становлять базу однойменного способу дієслівної дії.

На результативне значення більшості таких дієслів нашаровується кількісне, яке вказує на здійснення дії заново, по-новому. Єдиним виразником цього кількісно-результативного значення є префікс *пере*-, пор.: *перебудувати, перев'язати, переплести, перешити, пересіяти, переполоти* й под. Напр.: Колись це був звичайний хлів, але його *перебудували*, і тепер тут міститься голубник (О. Донченко); Одарка стала перед дзеркалом і *перев'язала* наново собі хустку на голові (І. Нечуй-Левицький); Як надумав, так і зробив Остап – *перешив* чоботи своїй жінці (К. Гордієнко).

Результативне значення іноді пов'язується з такими кількісними значеннями, як надмірність, яке виражає префікс *пере*- (пор.: *переварити, перепекти, пересмажити* й под.) та ретельність, яке передають префікси *про*- й *у*- (пор.: *проварити, просмажити, пропекти, уварити, усмажити* й под.). Напр.: (Єфросина:) Підіть-бо, мамо, у пекарню, а то Химка там все перепалить та *переварить* (І. Нечуй-Левицький); – Пхе! – сказала Олеся, покуштувавши сухої ніжки. – Килина не догляділа й *пересмажила* й попсувала (І. Нечуй-Левицький); Господиня добре *пропекла* хліб, *уварила* м'ясо та *усмажила* рибу. Такі перфективи входять до складу інтенсивно-результативного способу дієслівної дії.

Досягнення результату дії префікс *з*-/*с*- представляє як виготовлення чого-небудь з частин або з речовини чи матеріалу, пор.: *зв'язати, зліпити, склепати, сплести, зшити* й под. Напр.: Солдати *зв'язали* плоти з колод, лози та снопів; Уляна *зліпила* з снігу великого діда Мороза (О. Донченко); Дівчинка *сплела* вінок з польових квітів і трави.

Результативною є дія, у процесі якої що-небудь приєднується до чогось. Це значення виражає префікс *при*- переважно з дієсловами творення, пор.: *приліпити, прив'язати, прикрутити, приплести, пришити, прибудувати* й под. Напр.: – А такий же гарний учитель був... Бувало, чи набійку, чи латку *приліпить* до чобота, – зубами не одірвеш! (Є. Кравченко); Поклав (Заброда) на обидва борти гвинтівку, до неї *прив'язав* плащ-палатку і міцно прикрутив її до корми (В. Кучер); Спершу будиночок мав одну-єдину, щоправда, простору кімнату. Потім Володя *прибудував* сінці з шлакоблоків, потім ще кімнату... (П. Загребельний).

Результативну дію, але цілком протилежного характеру, виражає префікс *від*-, який, на

противагу префіксу при-, поєднуючись з тими самими дієслівними основами, передає значення відокремити, відкріпити що-небудь від чогось, пор.: *відліпити, відв'язати, відкрутити, відпороти* й под. Напр.: Служанка *відв'язала* від сідел ведмежі шкури (А. Хижняк); Витяг з кишені плоску баклагу, *відкрутив* покришку, перехилив до рота (І. Цюпа); Він мовчки *відпоров* підкладку і подав Симонові маленького листа (І. Цюпа).

Просторово-результативне значення має і префікс *в-/у-*, яке конкретизується як укласти, увити щось всередину чого-небудь. Цього словотвірного значення він надає переважно дієсловам творення, пор.: *ув'язати, вкрутити, вплести, вшитий* под. Напр.: Радист *вкрутив* лампочку у патрон, і вона знову яскраво спалахнула («Наука і суспільство»); Ти дав колючу гілочку тернову, Без жаху я в вінок її *вплела* (Леся Українка); Кравець *ушив* у рукав стрічку.

Найстійкіше зберігає своє просторове значення як додаткове до результативного значення префікс *об-*. Він вказує на результативність дії, здійсненої, виконаної навколо, з усіх боків чого-небудь, пор.: *оборати, обполоти, обкачати, обстругати, обтесати* й под. Напр.: Осередки з'явлення шкідників обкопали загороджувальними канавками та *оборали* в два сліди борознами (З підручника); Орися переполоскала рибу, *обкачала* в борошно і розклала на сковороді (Г. Тютюнник); Він узяв клепку від розсохлого барильця, *обстругав* її приблизно в формі скрипки, вбив кілька гвіздків і напнув на них тоненький дріт (Ю. Смолич).

Виразно простежується просторове значення на тлі результативного і в дієслів з префіксом *роз-* на позначення різних видів трудової діяльності людини, оскільки вони представляють результативність дій, здійснюваних у різні боки, пор.: *розкачати, розбудувати, розорати, розполоти, розшити* й под. Напр.: Господиня *розкачала* тісто; Архітектори *розбудували* місто; Трактористи швидко *розорали* поле. У дієслів творення з префіксом *роз-* результативність пов'язується з іншим просторовим значенням, яке є протилежним просторовому значенню префікса *з-/с-*. Воно виражає роз'єднання цілого на частини, тобто знищення раніше створеного продукту праці, пор.: *зліпити й розліпити* (пиріжок), *зв'язати й розв'язати* (вантаж), *сплести й розплести* (вінок) і т.д.

Як бачимо, граматико-словотвірна перфективація дієслів лексико-семантичної групи із значенням творення та різних видів трудової діяльності людини у контексті перфективних процесів дієслів інших лексико-семантичних груп вирізняється широким використанням дієслівних префіксів із спеціально-результативними значеннями, зокрема великого потенціалу префіксів із просторово-результативними значеннями, що охоплює префікси *з-/с-, в-/у-, при-, від-, об-, роз-* та ін. Характерно, що, з одного боку, спеціально-результативні значення перфективних дієслів доконаного виду унеможливлюють їх видові кореляції з базовими дієсловами недоконаного виду цієї лексико-семантичної групи, а з другого – в межах цих значень вони активно формують видові кореляції з імперфективами.

Дієслова із значенням творення та різних видів трудової діяльності людини мають свою специфіку і в процесах перфективації за допомогою префіксів з обмежувально-темпоральною семантикою. Вона виявляється в тому, що лише деякі з цих дієслів можуть поєднуватися з префіксом *за-*, який визначає початкову стадію в розгортанні виражених ними дій, пор.: *замолотити, закрутити, замолоти* й под. Напр.: Машина *замолотила*; Млин *замолов*; Кінооператори схопились і *закрутили* ручки своїх апаратів (М. Трублаїні).

Примітним є те, що з двох префіксів, які визначають тривалість дій, активніше перфективує дієслова цієї лексико-семантичної групи префікс *по-*, що обмежує дії коротким проміжком часу.

Висновки і пропозиції. У сучасній українській мові потенціал засобів творення відповідників доконаного виду до вербальних дієслів недоконаного виду більший, ніж у відіменних дієслів. Вербальні дієслова конкретної фізичної дії мають особливе місце в дієслівній системі сучасної української мови. Саме ця семантична особливість дієслів визначає основний спектр засобів перфективації, який представляють передусім дієслівні префікси з результативним значенням, тобто ті префікси, що вказують на результативність дій. Граматико-словотвірна перфективація дієслів лексико-семантичної групи із значенням творення та різних видів трудової діяльності людини у контексті перфективних процесів дієслів інших лексико-семантичних груп вирізняється широким використанням дієслівних префіксів із спеціально-результативними значеннями.

У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження засобів видотворення багатозначних дієслів та доведення видової неоднорідності багатозначних дієслів.

Список літератури:

1. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова / К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1981. – 199 с.
2. Городенська К. Г. Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики: зб. наук. праць. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 116–119.
3. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К. Г. Городенська // Слово. Стиль. Норма: зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 118–121.
4. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 132 с.
5. Овчіннікова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. І. Овчіннікова – К., 1993. – 23 с.
6. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Радянська школа, 1977. – 55 с.

Потапенко А.И., Чубань Т.В., Левченко Т.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ПЕРФЕКТИВАЦИИ ВЕРБАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ КОНКРЕТНОГО ФИЗИЧЕСКОГО ДЕЙСТВИЯ

Аннотация
В статье исследован вопрос о значении наблюдения над глаголом при изучении украинского языка, выделены основные аспекты исследования перфективации вербальных глаголов в современном украинском языке. Описано параметры перфективации вербальных глаголов, которые называют действия и процессы физических действий. Выделено и охарактеризовано лексико-семантическую группу вербальных глаголов украинского языка со значением физической деятельности, которые имеют свои особенности в соединении с приставками как реализаторами словообразовательно-грамматической и грамматической функции. Выводы подтверждены примерами.
Ключевые слова: глагол, вид, вербальные глаголы, вербальные глаголы лексико-семантической группы со значением физической деятельности, видовые особенности, перфективация, имперфективация.

Potapenko O.I., Chuban T.V., Levchenko T.M.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

FEATURES OF PERFECTATION OF VERBAL VERBS OF A CONCRETE PHYSICAL ACTION

Summary
The article highlights main aspects of the research of perfection of verbal verbs of a concrete physical action in modern Ukrainian language, the question of the importance of observing the verb during the study of Ukrainian language grammar is investigated. The parameters of perfection of verbs, called actions and processes of a concrete physical action, are described. There was distinguished and characterized lexical-semantic group of verbal verbs of the Ukrainian language with the value of a specific physical action, that have their own characteristics in compatibility with prefixes as implementers of the word-grammatical and grammatical function. The justification is confirmed by examples.
Keywords: verb, type, verbal verbs, verbs of a particular physical action, species features, perfection, imperfection.

УДК 81'367

ЕПІСТЕМІЧНА МОДАЛЬНІСТЬ ЯК МОВНА КАТЕГОРІЯ ДИСКУРСУ

Рудоман О.А.
Хмельницький національний університет

У статті досліджено поняття епістемічної модальності як функціонально-семантичної категорії, що виражає різні види відношень. Визначено, що категорію об'єктивної модальності використовують при характеристиці відношень між висловлюванням і дійсністю, а категорію суб'єктивної модальності – при характеристиці ставлення мовця до висловлювання. Модальний компонент тексту охоплює цілий спектр відношень і виступає понятійною категорією, пов'язаною з важливими аспектами свідомості і мови. В основі цієї категорії лежать універсальні аспекти логіки, що організують раціональну свідомість. На них нашаровуються оцінювальні й емоційно-експресивні відтінки змісту. Модальність – це всеосяжна категорія, яка зачіпає цільове комунікативне налаштування автора й оцінку повідомлюваного.
Ключові слова: дискурс, мовна категорія, епістемічна модальність, суб'єктивна модальність, об'єктивна модальність.

Серед мовних проблем, якими займається сучасна лінгвістика, особливої актуальності набуває вивчення комунікації, – мовного спілкування, реалізованого у формі дискурсу. «Вивченню дискурсу присвячено багато досліджень, автори яких трактують це явище в настільки різних наукових системах, що саме поняття 'дискурс' стало ширше поняття 'мова'» [7, с. 78]. Дискурс вивчають багато лінгвістів [1; 7; 8; та ін.] і визначають як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними та психологічними факторами; текст, взятий у подієвому аспекті..., мова як цілеспрямована соціальна дія,... мова, занурена в життя» [1, с. 38]. У сучасній лінгвістиці дискурс набув категоріального значення, вийшовши за рамки не лише тексту та теорії тексту, а трансформувався в теорію дискурсу, додавши ситуативно-прагматичний аспект в дослідження як невід'ємну частина актуалізації комунікативного повідомлення в соціально-культурних контекстах.

Постановка проблеми. В основі дослідження дискурсу лежить аспект модальності, який включає питання ставлення організатора мовної діяльності до того, що він повідомляє, як повідомляє, кому повідомляє і як це повідомлення передає його відношення до реальної дійсності. Об'єднальним фактором виступає загальний задум автора, в рамках якого і формується модальна система відношень у тексті. Оскільки ці відношення виступають текстовою організацією, то проблема текстової модальності в цілому стає більш чіткою [2; 4; 12; 15; 17 та ін.]. У лінгвістиці велику увагу приділяють вивченню модальних компонентів тексту з внутрішньою структурою і репрезентують модальність різних рівнів. Кожному рівневі характерна наявність мовних засобів різного ступеня структурно-синтаксичної складності, які, будучи компонентами загальної семантико-прагматичної структури тексту, створюють умову для його адекватного прочитання реципієнтом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У західноєвропейській лінгвістиці найбільш поширена концепція модальності Ш. Баллі, суть якої полягає в тому, що в будь-якому висловлюванні можна виділити основний зміст (диктум) і його модальну частину (модус), яка має інтелектуальне, емоційне або вольове судження мовця щодо диктуму [2, с. 48]. Серед вітчизняних дослідників варто відзначити В. В. Виноградова, основоположника теорії двоїстої сутності модальності, диференційованої за принципом об'єктивної та суб'єктивної.

Автор уважає, що модальність «належить до основних, центральних мовних категорій, яка в різних формах виявляється в мовах різних систем [4, с. 72]. Коментуючи комунікативний аспект модальності, академік Виноградов відзначає відношення пропозиції до дійсності, яку характеризують як «реальну», «реалізувальну» і «бажану» тощо [4, с. 75].

«Модальністю в мові називають інтелектуальну, емоційну або комунікативну оцінку автором висловлювання його змісту. Найчастіше мовну модальність розглядають як явище, реалізоване всередині окремого речення. Але слід визнати, що і форми організації тексту несуть в собі певні модальні значення» [14, с. 106]. Так як модальність всеосяжна категорія, то її можна розглядати з урахуванням семантико-прагматичних і когнітивних аспектів мови. Модальність як лінгвістична категорія відображає комунікативний намір автора й експресивно-оцінні засоби. Когнітивний аспект модальності відображає формування та передачу знань через призму комунікацій.

Поняття модальності вперше з'явилося в «Метафізиці» Арістотеля (він виокремив три основних модальних поняття: необхідність, можливість і реальність), звідки перейшло в класичні філософські системи. Він створив початкове логіко-філософське уявлення про модальність і почав її систематичне вивчення. М. Ейнштейн в «Філософії можливого» узагальнює підходи до вивчення модальностей в різних сферах гуманітарного мислення. Він відносить поняття модальностей до основних категорій і вибудовує свою теорію можливого, спираючись на три основні істинні модальності буття: дійсне, можливе та необхідне. Як найбільш значущу він виокремлює модальність можливої дійсності, оскільки через неї можна визначити дві інші модальності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки модальність як і будь-яка складна категорія, ще не отримала завершеного опису через свою багатоплановість, специфічність мовного вираження і функціональні особливості, то вивчення проблеми модальності вважаємо **актуальною**.

Об'єктом дослідження є категорія модальності.

Предметом дослідження виступає епістемічна модальність, яка передає інформацію про знання мовця та його оцінку.

Мета статті полягає у визначенні поняття модальності як мовної категорії та здійсненні розмежування між об'єктивною та суб'єктивною епістемічними модальностями.

Визначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) вивчити науково-теоретичну літературу з досліджуваної проблеми; 2) описати явище епістемічної модальності як функціонально-семантичної категорії; 3) розмежувати два типи модальностей: об'єктивну та суб'єктивну; 4) розглянути особливості когнітивного аспекту модальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що Н. Д. Арутюнова розглядає логічні підходи до характеристики дієслівно-виражених компонентів з модусним і модальним значенням. У зв'язку з цим Н. Д. Арутюнова пропонує трактування так званих предикатів думки відносити до категорії пропозиційних відношень [1, с. 196] і до сфери епістемічної модальності.

Епістемічну модальність виражають мовою, яка несе інформацію з різними відношеннями до знання і його оцінками. Епістемічні висловлювання свідчать про ставлення мовця до повідомленої інформації і ступінь його відповідальності за пропозиційний зміст від впевненості до сумніву Це «орієнтоване на істину відношення» [16, с. 167], яке «модифікує істинність семантичної пропозиції» [16, с. 146]. Епістемічне застосування – це логічне застосування модальних висловлювань [12, с. 153].

Підкреслимо, що пізнавальна та розумова діяльність людей, на думку М. О. Дмитрівської, не обмежена відображенням реальності. Навколишній світ виявляється залученим до особистого життя людини: явища і предмети оцінюють, приймають або відхиляють; людина, «проживаючи» життя, формує свій характер, погляди та переконання; приймаючи рішення, людина аналізує ситуацію, виходячи з тих налаштувань, які складають ядро її особистості. М. О. Дмитрівська вважає, що можливість переходить в необхідність і тягне за собою дію. Те, як людина «існує», залежить від того, як вона мислить. Не може бути двох однакових життів, тому що не може бути двох однакових особистостей і стилів мислення [5, с. 14].

Модальність у лінгвістиці визначають як функціонально-семантичну категорію, що виражає різні види відношень висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлюваного. Трактування терміна «модальність» в сучасному мовознавстві надзвичайно широке. Але спільним є те, що в розуміння цього явища обов'язково входить елемент оцінки інформації, яку повідомлюють як реальність і ірреальність, можливість і необхідність, бажаність і небажаність [1; 5]. Оскільки оцінці піддається або позамовна дійсність, або саме висловлювання, то відповідно виокремлюють два типи модальності: об'єктивну та суб'єктивну [15; 17; 18].

Об'єктивна та суб'єктивна модальності проявляються, на думку Дж. Ліча, в рамках епістемічної. Об'єктивну модальність Дж. Ліч пов'язує з логікою і її поняттями необхідності та можливості. У суб'єктивній категорії він протиставляє поняття впевненості та невпевненості щодо фактуального [17, с. 269].

Детальне дослідження об'єктивної та суб'єктивної епістемічно виражених модальностей і засобів їхнього маркування провів Дж. Лайонз. Автор об'єднує модальні дієслова, прислівники, модусні дієслова і модальні предикативні конструкції в один блок показників суб'єктивного вираження епістемічної модальності. Дослідник приходить до висновку, що основним критерієм будь-якого висловлювання крайнього спрямування є категоричність констатації наявності або відсутності факту [18, с. 205].

Варто зауважити, що М. Халлідей відносить модусні дієслова до дистинкторів суб'єктивної модальності. Автор проводить розмежування між засобами вираження суб'єктивної та об'єктивної модальностей на матеріалі модусних дієслів і прислівників, вважаючи їх показниками оцінювального компонента в позиційних висновках індивідума [15, с. 165].

Ознайомившись з теоретичним матеріалом, можна стверджувати, що поняття об'єктивної модальності використовують при характеристиці відношень між висловлюванням і дійсністю, а поняття суб'єктивної модальності – при характеристиці ставлення мовця до висловлювання.

Отже, модальний компонент тексту охоплює цілий спектр відношень і є понятійної категорією, пов'язаною з важливими аспектами мови. Аналіз модальних компонентів будь-якого тексту включає його стильове спрямування, комунікативну мету автора, експресивні та оцінювальні засоби.

Оскільки текст головний об'єкт вивчення літературознавців, то стилістична модальність виступає в літературознавстві саме як категорія, що характеризує текст певного жанру. Типологію текстів можна визначити в залежності від категорії модальності – пріоритету реального або ірреального, істинного або хибного. Так, для просвітительського роману, публіцистичного тексту, психологічної та філософської прози, наукового стилю характерний пріоритет реального перед ірреальним, істинного перед хибним. А для жанрів з відхиленням від життєвого стандарту (пригодницька література, міфи тощо), характерний пріоритет ірреального перед реальним, хибного перед істинним [14]. Тому використання відповідного жанру і методу обумовлює співвідношення основних компонентів значення модальності.

Вивчення мовних процесів не можна ґрунтувати лише на семантичному підході, так як сприйняття загальної моделі мови неможливе без прагматичного аспекту [11; 3; 10]. У зв'язку з цим з'явилося завдання поєднати в рамках однієї теорії семантичні та прагматичні «сторони» мови, так як прагматичне пояснення повинно висуватися тільки для тих явищ, які не можна пояснити з семантико-синтаксичних позицій. Прагматика тексту представляє собою властивість, як цілого тексту, так і його окремих одиниць надавати цілеспрямований вплив.

О. М. Пєшковський відносить категорію модальності до прагматичних категорій. Він трактує модальність як комплексну та багатоаспектну категорію, яка активно взаємодіє з цілою системою інших функціонально-семантичних

категорій мови, тісно пов'язаних з категоріями прагматичного рівня. «З цих позицій категорія модальності відображає складну взаємодію між чотирма факторами комунікації: мовцем, співрозмовником, змістом висловлювання та дійсністю» [11, с. 143].

Семантика повинна бути доповнена прагматикою. З. Я. Тураєва вважає, що прагматичний аспект висловлювання містить інформацію про умови комунікації, враховує фактор рольових відносин. Вивчення прагматичного контексту знаменує перехід від аналізу стабільного значення до аналізу мінливого змісту висловлювання [14, с. 107].

Модальність цілком пронизана прагматикою, так як в її основі лежить оцінка мовцем висловлюваного змісту [10, с. 243]. Модальні маркери допомагають виділити різні відтінки відношення мовця до предмета повідомлення, а, отже, і до всієї ситуації спілкування в цілому, що сприяє ефективному мовному впливу співбесідників один на одного. Л. А. Бірюлін і Е. Е. Корді виокремлюють наступні відтінки відносини: 1) оцінка мовцем змісту висловлювання з точки зору реальності/ірреальності (гіпотетичність); 2) виражена модальними дієсловами та іншими модальними словами оцінка ситуації з точки зору її можливості, необхідності або бажаності; 3) цільове спрямування мовця або комунікативна функція висловлювання; 4) значення ствердження/заперечення, що відображають наявність/відсутність об'єктивних зв'язків між предметами, ознаками, подіями, про які йде мова в реченні [3, с. 69].

Таким чином, розуміння значення передбачає об'єднання лінгвістичних і екстралінгвістичних знань, явної та фонової інформацій, які в комунікації набувають емотивно-забарвленої оцінки. Емотивний аспект тексту, можливо, найбільш складний і важливий у подібних дослідженнях. Вітчизняні та зарубіжні дослідники відносять проблему емотивності до першорядних завдань антропоцентричної лінгвістики [12; 6 та ін.].

У дослідженнях ці лінгвісти обговорюють природу і специфіку текстової емотивності, де емотивний аспект тексту пояснюють не за допомогою аналізу емотивних одиниць мови, а шляхом виявлення більших (власне текстових) елементів: емоційно-смислової домінанти, емотивних тем, суб'єктивних смислів тощо.

Сучасний етап дослідження емотивних компонентів і емотивної структури тексту актуалізує новий аспект вивчення цієї проблеми, який полягає у вивченні взаємодії раціонально-логічних і емоційних складових текстового змісту. Емоційне та раціональне в оцінці передбачають дві різних сторони відносин суб'єкта до об'єкта, перша – його почуття, друга – думки. Зокрема, такий підхід узгоджують з розумінням тексту як синергетичної системи – системи спільних дій різних енергій: енергії логіки й енергії емоцій. О. О. Залевська вважає, що текст без людини, яка його передає «не несе ніякої внутрішньої енергетики, не може бути структурно організованим», проте, необхідно враховувати, що існують «певні закономірності, які в багатьох роботах детально описані характеристиками тексту як смислового цілого» [6, с. 41].

Оцінка може бути експліцитною (явною) і імпліцитною (прихованою). До експліцитної інформації традиційно відносять інформацію, прямо розкриту в тексті, в той час як носієм імпліцитного змісту виступає лінгвістична одиниця з подвійною змістовною частиною, яка, поряд зі своїм кодифікованим значенням, реалізовує в мові додаткове, приховане.

Різні підходи до лінгвістичної інтерпретації категорії оцінки, отже, і поняття оцінки демонструє складність розглянутого феномена. Проте положення про те, що емотивна лексика включає в своє значення оцінний компонент і що оцінна структура різних класів емотивної лексики неоднакова, вважається більш-менш загальновизнаним. Отже, поняття оцінки й емоційності тісно пов'язані, хоча й не тотожні.

Підкреслимо, що основна складність при роботі з емоційною складовою тексту полягає в багатоаспектності емоційності тексту. Емоції характеризують, на думку В. І. Шаховського, усі компоненти комунікативної ситуації, інформацію яку представлено в тексті. З одного боку, емотивний текст – це один із типів тексту, який має свої змістовні та структурні особливості. З іншого боку, емоційність – це умова реалізації тексту, так як емоційна сфера особистості людини мотивувальна сила, яка спрямовує і регулює когнітивні процеси і сам процес відображення [13, с. 58]. Цей факт, доведений психологією, дає можливість при виявленні змістовних одиниць і смислових домінант в тексті керуватися мотивувальною сферою свідомості особистості. Емотивність традиційно визначають як мовну категорію із засобів системної репрезентації емоцій. Своєрідна модифікація теорії емотивності – це конотативна концепція лексичної емотивності. Учені її інтерпретують як конотативну модальність, яка формується над об'єктивно-оцінювальним значенням слова та виражає суб'єктивне ставлення мовця до предмета мовлення. Оцінка – це одна з складових у процесі пізнання світу. До оцінювальних суджень відносять як матеріал, отриманий на первинних етапах обробки інформації – сенсорному та перцептивному, так і власне оцінювальні судження, якими завершується процес інформаційної підготовки дії. Саме на їхній основі та під їхнім безпосереднім впливом розгортаються так звані регулятивні процеси: приймаються рішення, здійснюється формування мети та планується поведінка. Такі судження віддзеркалюють потреби і цілі людини, а не лише об'єктивну реальність.

Отже, емотивність, по-перше, пов'язана з модусом оцінки, по-друге, їй приписують перлокутивний ефект, тобто здатність викликати емоційний резонанс у адресата мовлення. Будь-який експресивний компонент містить явну або неявну оцінку. Оцінка, очевидно, універсальна категорія: навряд чи існує мова, де відсутнє уявлення про «добре/погано». Сполучення емоцій і оцінки не втрачають актуальності. Підкреслимо що, модальність емотивного спрямування вивчають у стилістиці як експресивність.

Варто зауважити, що суть категорії експресивності полягає у вираженні додаткових смислових відтінків, які нашаровуються на основне (лексичне або граматичне) значення або посилюють це значення. Проблема конотації на лексичному рівні представляє особливий інтерес

у лінгвістів, так як в людському суспільстві на базі первинної системи, утвореної природною мовою, постійно виникають системи вторинних смислів. Крім власних функцій морфологічні категорії можуть наділятися додатковим семантичним навантаженням. У реченні ознака емоційності повинна включатися в загальну систему предикативних ознак пропозиції, оскільки емоційність, як і інші предикативні ознаки, видозмінює модель пропозиції, додаючи своєму читачеві-прагматичному інваріанту відповідного суб'єктивно-оціннювального значення. Проблема емотивності тексту як проблема психолінгвістики, лінгвістики тексту, філологічної герменевтики та лінгвістики емоцій актуальна в зв'язку з проблемами мови, культури й емоційного мислення, а також свідомості.

Аналіз соціальної взаємодії, в свою чергу, пов'язують із вивченням структури знань. Структура знань – це предмет когнітології, науки, парадигма якої складається зараз. З. Я. Тураєва вважає, що формування знань – двосторонній процес – від світу до слова і від слова до світу. Знання передають через ритуали й традиції. Велику роль відіграє знаковий спосіб передачі знань. Варто відзначити, що з одного боку, текст – це засіб матеріалізації знань, а з іншого – будь-які тексти (публіцистичні, газетні, художні) можуть передавати не тільки фактичну, а й контрфактичну картину світу, при цьому вона може виявитися дуже дієвою [14, с. 104].

Оскільки дискурс багатоплановий і не може бути адекватно описаний без розуміння когнітивних процесів, що мають місце в свідомості учасників спілкування при породженні і сприйнятті мови, стає очевидною необхідність вивчення крім власне лінгвістичних і релевантних зовнішніх параметрів комунікації ментальних репрезентацій. Так як когнітивний аспект модальності відображає формування та передачу знань через призму комунікації. Визначення мови як когнітивного процесу, на думку Е. С. Кубряковой здійснюється в комунікативній діяльності і забезпечується особливими когнітивними структурами і механізмами в голові мислячого суб'єкта [8, с. 406]. Тому доцільно проводити дослідження явищ і фактів мови з урахуванням двох головних її функцій – когнітивної та комунікативної, які постійно переплітаються і взаємодіють. Центральною проблемою всього когнітивного напряму постає питання про те, як організована мовна система з усіма її семантичними та синтаксичними складовими [8, с. 407]. Мову при цьому трактують «як основний засіб фіксації, зберігання, переробки і передачі знань», а людину – як пізнавальну людину, що володіє розумом, мисленням, метальні процеси і стани якої виступають об'єктом когнітивної науки [9, с. 6].

За когнітивно-дискурсивним підходом можна вивчати не лише окремі мовні явища, а й сам дискурс, виходячи з того, що «за своєю суттю дискурс явище когнітивне, тобто передає знання, оперує знаннями особливого роду і, головне, містить нові знання» [8, с. 23]. Когнітивно-комунікативний аналіз, з одного боку, передбачає вивчення дискурсу в теорії мовленнєвих актів і мовних подій, а також вивчення власне мовних його властивостей і релевантних екстралінгвістичних факторів, з іншого боку, він пов'язаний з описом структур-репрезентацій різних видів знання, що визначають мовні стратегії комунікантів і вибір конкретних мовних форм у процесі їхньої дискурсивної діяльності [8; 9]. Когнітивний підхід дослідження мовних одиниць будь-якого ступеня складності передбачає як урахування їхніх змістовних характеристик, так і вивчення факторів, пов'язаних з людиною, яка використовує мову для досягнення поставлених цілей у комунікативній ситуації.

У зв'язку зі зближенням лінгвістики тексту з когнітологією зростає значення категорії модальності як понятійної категорії. Вважають, що основна функція модальних маркерів – інтенціональна суб'єктивізація позиції мовця, відображення його когнітивних налаштувань щодо того чи іншого судження, до тієї чи іншої інформації, особливого роду вказівка на власну позицію. Тим самим репрезентують знання, ментальну сферу мовця. Формування когнітивного компонента змісту тексту відбувається при активізації також оцінювальних функцій мовних одиниць, де емоційна експресія проявляється вже в своєрідності когнітивного маркера кожного конкретного тексту. Емоційні значення слова – це результат емоційного освоєння людиною відповідних фрагментів дійсності, так як в процесі пізнання неодмінно беруть участь людські емоції, які також знаходять відбиток у структурах відображення знань. Сила експресії буде залежати від місця описуваного фрагмента дійсності в універсумі цінностей суб'єкта текстової діяльності, відбитому в його індивідуальній когнітивній системі. Отже, модальність в сфері когнітивної лінгвістики виступає необхідністю для мовця позиціонувати себе по відношенню до створюваного ним мовною світу з певним знанням і оцінкою переданої інформації.

Висновки з даного дослідження. Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що категорія модальності пов'язана з важливими аспектами свідомості і мови. В основі цієї категорії лежать універсальні аспекти логіки, що організують раціональну свідомість. На них нашаровуються оцінювальні й емоційно-експресивні відтінки змісту. Модальність також розглядають як всеосяжну категорію, яка зачіпає цільове комунікативне налаштування автора й оцінку повідомлюваного. В подальших дослідженнях ми будемо розглядати епістемічні модуси з урахуванням їхніх семантико-прагматичних і когнітивних особливостей, так як ці аспекти взаємообумовлені і доповнюють один одного.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Лингвистическое наследие XX века. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 384 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка [Текст] / Ш. Балли. – 2-е изд. стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2001. – 416 с.
3. Бирюлин Л. А., Корди Е. Е. Основные типы модальных значений, выделяемых в лингвистической литературе // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Отв. ред. А. В. Бондарко. Л.: Наука, 1990. – С. 67–71.
4. Вннградов В. В. О категории модальности и модальных словах в рус-ском языке [Текст] / В. В. Виноградов // Труды института русского языка. М.; Л.: АН СССР, 1950. – Т. 2. – С. 38–79.
5. Дмитровская М. А. Знание и мнение: образ мира, образ человека [Текст] / М. А. Дмитровская // Логический анализ языка. Знание и мнение: сб. науч. трудов. – М.: Наука, 1988. – С. 6–18.
6. Залевская А. А. Некоторые проблемы теории понимания текста [Текст] / А. А. Залевская // Вопросы языкознания. – М., 2002. – № 3. – С. 62–73.
7. Карасик В. И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс [Текст] / В. И. Карасик. Волгоград, 2002. – 477 с.
8. Кубрякова Е. С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа [Текст] / Е. С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность. – М., 2000. – С. 7–25.
9. Маслова В. А. Введение в лингвокультурологию [Текст] / В. А. Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 208 с.
10. Милосердова Е. В. Семантика и прагматика модальности: (на материале простого предложения современного немецкого языка) [Текст] / Е. В. Милосердова. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991. – 196 с.
11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [Текст] / А. М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1956. – 512 с.
12. Правикова Л. В. Аргументация: истина и релевантность [Текст] / Л. В. Правикова // Университетские чтения – 2004: материалы научно-методических чтений ПГЛУ. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2004. – Ч. II. – С. 160–163.
13. Шаховский В. И. Текст и его когнитивные метаморфозы (межкультурное понимание и лингвоэкология) [Текст] / В. И. Шаховский. – Волгоград: Перемена, 1998. – 148 с.
14. Тураева З. Я. Лингвистика текста [Текст] / З. Я. Тураева. – М.: Наука, 1986. – 128 с.
15. Halliday M. A. (1970), Language structure and language function, in J. Lyons (ed.), New horizons in linguistics, London: Penguin, 140–165.
16. Jacobson R. On language [Text] / R. Jacobson. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990. – 646 p.
17. Leech Geoffrey N. 1972 [1966]. English in Avertising: A Linguistic Study of Advertising in Great Britain (English Language Series). London: Longman.
18. Lyons John. Linguistic Semantics: An Introduction [Text] / J. Lyons // Cambridge University Press, 1995. – 376 p.

Рудоман О.А.
Хмельницкий национальный университет

ЭПИСТЕМИЧЕСКАЯ МОДАЛЬНОСТЬ КАК ЯЗЫКОВАЯ КАТЕГОРИЯ ДИСКУРСА

Аннотация
В статье проанализирована проблема эпистемической модальности как функционально-семантической категории, которая выражает разные виды отношений. Определено, что категорию объективной модальности используют, характеризуя отношения между высказыванием и действительностью, а категорию субъективной – характеризуя отношение организатора речевой деятельности к высказыванию. Модальный компонент текста охватывает целый спектр отношений и является понятийной категорией, связанной с важными аспектами сознания и языка. В основе этой категории лежат универсальные аспекты логики, организующие рациональное сознание. На них наслаиваются оценочные и эмоционально-экспрессивные оттенки смысла. Модальность это всеобъемлющая категория, затрагивающая целевую коммуникативную установку автора и оценку сообщаемого.
Ключевые слова: дискурс, языковая категория, эпистемическая модальность, субъективная модальность, объективная модальность.

Rudoman O.A.
Khmelnitskiy National University

EPISTEMICAL MODALITY AS A LANGUAGE CATEGORY OF A DISCOURSE

Summary
There has been studied the notion of epistemical modality as a functional and semantic category expressing different types of attitudes. There has been distinguished that objective modality is used for characterizing attitudes between an utterance and reality and subjective modality – for characterizing a speaker's attitude to an utterance. The modal component of a text comprises the number of relations and is a notional category connected with important aspects of consciousness and language. Universal aspects of logics organizing rational consciousness is a basis of this category. They are added by evaluative and emotional and expressive shades of sense. Modality is a comprehensive category dealing with a communicative aim of an author and an evaluation of the information.
Keywords: discourse, language category, epistemical modality, subjective modality, objective modality.

УДК 82.161.2–1.09

УКРАЇНСЬКА ЛЮБОВНА ЛІРИКА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Чуй А.В.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

На матеріалі найновіших монографічних досліджень любовної лірики початку ХХ ст. з'ясовано рівень її наукового осмислення в сучасному літературознавстві, зокрема: простежено напрями вивчення любовної поезії; висвітлено критичну рецепцію любовної лірики знакових поетів даного періоду; з'ясовано смислове значення любовної лірики; виявлено недостатньо вивчені аспекти любовної поезії початку ХХ ст. як цілісного художньо-естетичного явища.

Ключові слова: любовна лірика, інтимна лірика, модернізм, дискурс, літературознавство.

Постановка проблеми. На сьогодні маємо чимало різнобічних досліджень, пов'язаних із темою любові, адже її феномен є об'єктом дослідження філософії, психології, соціології та інших наук. Натомість літературознавчих досліджень любовної лірики не так багато.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побіжні огляди поезії кінця ХІХ – початку ХХ століть представлені статтями тогочасних літературознавців: Миколи Євшана, П. Филиповича, М. Зерова, С. Єфремова, О. Білецького та ін. З кінця 20-х років ХХ століття паралельно зі зміцненням радянської влади посилюється ідеологічний тиск на літературу. Діяльність письменників та літературознавців, які мали свій яскраво індивідуальний голос, потрапляла під заборону, а отже практично випала з поля зору дослідників. Тому подальші дослідження модерної літератури (в тому числі ліричної) маємо аж із кінця 80-х років ХХ століття (першою стала оглядова стаття М. Бондаря «Поезія початку ХХ ст.», 1987 [1]). Об'ємні праці з'явилися вже в незалежній Україні. Серед них якісно вирізняються монографії Т. Гундорової [3], С. Павличко [5], В. Погребенника [6], Л. Голомб [2], О. Камінчук [4], що стали першими ґрунтовними спробами всебічного осмислення поезії порубіжжя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Спеціального дослідження, яке б цілісно представило любовну лірику початку ХХ ст. як оригінальне художньо-естетичне явище, досі немає.

Мета статті – на матеріалі сучасних монографічних досліджень узагальнити напрацювання українського літературознавства в царині дослідження любовної лірики початку ХХ ст. Для цього потрібно вирішити такі **завдання**:

1) простежити напрями вивчення любовної поезії початку ХХ ст.;

2) з'ясувати смислове значення любовної лірики в дослідженнях літературознавців;

3) виявити недостатньо досліджені аспекти модерної любовної лірики.

Виклад основного матеріалу. У пострадянському літературознавстві проблема української поезії межі ХІХ–ХХ ст. все більше привертає увагу науковців. У кінці 90-х рр. ХХ ст. написано ряд ґрунтовних праць, в яких зроблено спробу цілісно представити літературний процес цього періоду. Так, С. Павличко у монографії «Дискурс модернізму в українській літературі» (1997) [5] на прикладі творчості Г. Хоткевича, М. Яцкова, представників «Молодої Музи» та «Української хати», інших найпомітніших постатей 20-х рр. ХХ ст. і пізнішого часу розглядає конфлікт між модернізмом та народництвом переважно із філософсько-естетичних та ідеологічних позицій, обмеживши розгляд любовної тематики окремими цікавими спостереженнями. Дослідниця також розглядає дискусію М. Вороного та І. Франка. В поетичному діалозі М. Вороний відстоював право існування поезії, сферою якої є «любов (в широкім значенні), краса і шукання правди (світла, знання, початка чи «бога»)» – символістської поезії [5, с. 102]. При цьому авторка зауважує, що, незважаючи на гучні декларації, питання про те, як власне писати про красу і про любов, зависало в невизначеності [5, с. 107]. С. Павличко критично оцінює спроби любовної поезії в М. Вороного та О. Олеся, підкреслюючи, що їх гедонізм обмежувався лиш закликами, не зображаючи власне поетичне переживання цього почуття [5, с. 110]. Дослідниця помічає ряд фольклорних кліше, нарочиту декларативність, імперативний тон та «метрику «Лиса Микити» [5, с. 113] і в любовній поезії «молодомузівців», що загалом «не дістала адекватного слова» і стала лиш виявом «імпотенції самої любовної теми» [5, с. 114]. Підсумком досліджень С. Павличко стало твердження, що модернізм української поезії початку ХХ ст. виявився хіба в риториці («риторичному теоретизуванні на естетичні теми»), а не в поетиці (поетичному стилі), а про модерну любовну поезію цього періоду говорити взагалі не доводиться, оскільки усі її спроби зазнали «мовної поразки» [5, с. 114–115]. Аналізуючи здобутки феміністичної критики 70–80 рр. ХХ ст., С. Павличко пише про подвійні стандарти любовної поезії початку ХХ ст. – ідеалізацію жінки, за якою ховається зневага до неї [5, с. 158].

У 1997 р. свою концепцією українського модернізму межі ХІХ–ХХ ст. запропонувала Т. Гундорова (монографія «ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму») [3]. Деконструюючи поняття модернізму, дослідниця пише про існування «інших», «менших» – регіональних, національних, гендерних і т. ін. модернізмів, відмінних від усталеного у ХХ ст. загальноєвропейського модерністського канону [3, с. 28–29]. Т. Гундорова зазначає, що завдяки праці С. Павличко в Україні постав власний модерністський канон, зауважуючи при цьому, що її концепція

побудована на зовсім інакших, ніж у С. Павличко, принципах, бо має об'єктом не низку імен, які можна вписати в канон, а способи переходу між старим і новим художнім мисленням (тобто саму модерністську свідомість) [3, с. 17]. Тим не менше, в монографії Т. Гундорової знаходимо спостереження, що стосуються любовної лірики окремих авторів кінця XIX – початку XX ст. Так, дослідниця прискіпливо розглядає «Зів'яле листя» І. Франка, переосмислюючи «ліричну драму» на різних рівнях (філософському, етичному, психологічному, стильовому, образному та ін.) [3, с. 337–376]. Т. Гундорова розкриває філософське, християнське (морально-етичне), містичне та еротичне (на рівні символів) потрактування почуття любові у творі І. Франка, доводячи, що навіть у цьому аспекті митець був послідовно модерним і вже цим творив нову модель літератури. Потрапляє в поле зору дослідниці й любовна лірика А. Кримського (збірка «Пальмове гілля»). Т. Гундорова вказує на естетизм, екзотизм та еротизм в опоетизуванні «любовної муки» А. Кримським та говорить про амбівалентність такого почуття: «це «нечестиве» фізичне кохання і водночас кохання ідеальне «платонічне», що їх – усупереч назвам циклів – важко розділити» [3, с. 238]. Не оминула Т. Гундорова й модерністичних спроб «молодомузівців», зосередивши увагу на «порожньому» любовному дискурсі В. Пачовського, цінність поезії якого, за словами дослідниці, полягала хіба у десакралізації романтичного поетичного вислову, за яким більше не стояв пафос ідеалізації образу коханої жінки [3, с. 250].

Засвоєння українською літературою модерної європейської культури, на думку Т. Гундорової, призвело до «поширення моди» на символізм (творчість М. Яцкова), риторизму («важка поезія» О. Луцького) і продукування високих зразків індивідуальної творчості («вірші в альбом» М. Вороного, любовні поезії В. Пачовського та романтична риторика Г. Чупринки) [3, с. 433]. Від нової модерної літератури «віяло суб'єктивізмом, хитанням між обов'язком і зрадою, життям і смертю, любов'ю й експериментом, еротикою та молитвою» [3, с. 431].

Проблему художньої еволюції української поезії межі XIX–XX ст. розглядає В. Погребенник у праці «Фольклоризм української поезії (остання третина XIX – перші десятиліття XX століття)» (2002) [6]. В посібнику досліджуються особливості ідейно-естетичної та емоційної трансформації українського фольклору в поезії понад сотні авторів XIX–XX ст. Намагаючись осягнути такий широкий поетичний матеріал, автор не оминає й любовної теми, віднаходячи у творах фольклорні символічні образи, аналізуючи фольклорну поетику (засоби пісенної мелодійності). В. Погребенник розкриває вплив жіночого любовного мелосу (зокрема, його символіки та ритмомелодики) на любовно-романтичну поезію Я. Щоголіва, відмічаючи, що чимало його віршів про кохання стали народними піснями [6, с. 15]. Також дослідник аналізує східні любовні мотиви в А. Кримського (цикли «Нечестиве кохання» та «Кохання по-людському» збірки «Пальмове гілля») [6, с. 88–91] та інтимно-пейзажні мотиви поезій В. Масляка, Я. Жарка, Дніпрової Чайки, Уляни Кравченко, Б. Грінченка та Марії Загірньої (Грінченко) [6, с. 35–39], пише про майстерність пейзажно-особистісної лірики Х. Алчевської [6, с. 71–72] та про відтворення трагедій кохання у стилі Шевченкових балад М. Чернявським [6, с. 82–83]. Літературознавець обмовляється про «романсовість» і модерністичні тенденції в любовних піснях С. Воробкевича [6, с. 16] та показує філософсько-психологічне осмислення почуття кохання у творчості О. Маковея [6, с. 81], підкреслює виняткову щирість та глибокий ліризм поезій О. Козловського про нещасливе кохання [6, с. 94] та незрівнянну музичність інтимно-пейзажної лірики О. Олеся [6, с. 95]. В. Погребенник також демонструє, як оригінально засвоюється та стилізується народна лірика кохання в авторській любовній поезії передсимволістів О. Олеся, М. Вороного та символіста С. Черкасенка, як любовна тема може набувати пристрасного громадського звучання (поезія М. Вороного, О. Олеся) [6, с. 95–105]. Окремий підрозділ дослідник відводить «Молодій Музі», де розглядає в тому числі й цикли про кохання, стисло характеризуючи образи ліричних героїв, показуючи вплив народнопісенної поетики на способи вираження почуттів закоханих та еволюцію любовних мотивів (на прикладі творчості П. Карманського, Б. Лепкого, В. Пачовського) [6, с. 110–113]. У праці В. Погребенника розкрито низку художньо-образних та стильових нюансів любовної поезії кінця XIX – початку XX ст., проте ці спостереження мають оглядовий характер.

Ґрунтовно досліджувала українську літературу порубіжжя Л. Голомб (збірник статей «Із спостережень над українською поезією XIX–XX ст.», 2005) [2]. Книгу складають праці, присвячені мало вивченим проблемам української поезії межі XIX-XX століть. Основна увага авторки зосереджена на питаннях специфіки раннього українського модернізму у творчості П. Грабовського, І. Франка, Б. Грінченка, М. Старицького, О. Олеся, Лесі Українки, М. Вороного, А. Кримського, Г. Чупринки, поетів «Молодої музи» (П. Карманського, Б. Лепкого, В. Пачовського) та інших представників тогочасного літературного процесу. Авторка передмови В. Барчан зазначає, що «підкреслюючи суто індивідуальне, притаманне лише конкретній творчій особистості, дослідниця разом із тим виділяє і увиразнює те спільне, що єднає їх і як представників однієї доби, і як творців національної культури» [2, с. 8]. На думку В. Барчан, цією працею літературознавець переконливо спростувала думки окремих дослідників про «неповнокровність» і «нежиттєздатність» українського модернізму. В розділі «Українська поезія другої половини XIX – початку XX ст.: обрії художніх шукань» знаходимо чимало спостережень стосовно творчості поетів, чий талант розкрився вже на початку XX століття. Так, у статті, присвяченій постаті О. Олеся, Л. Голомб актуалізує висловлену І. Франком думку про кохання і природу як головні мотиви поезії автора [2, с. 51], а також заувагу А. Шамрая про «нечувану до того ніжність та інтимність» лірики О. Олеся [2, с. 55]. Високий рівень символізації явищ природи, гру запахів і кольорів, музикальність слова помічає дослідниця в інтимній ліриці М. Воро-

ного і називає автора «співцем інтимного світу душі» [2, с. 160]. Особливу увагу Л. Голомб приділяє збірці А. Кримського «Пальмове гілля» (1901, 1908, 1920), визнаючи її непересічним і важливим художнім явищем, яке стоїть біля витоків національного модернізму [2, с. 173]. Л. Голомб зосереджує увагу на представленні у збірці східних і західних поетичних традицій, а також на проблемі авторської індивідуальності (співвідношенні вигаданого і автобіографічного), проте не зупиняється докладно на поетиці мови кохання. Знаходимо в монографії й окремі спостереження про філософську (з любовними нотками) лірику Г. Чупринки. Як стверджує Л. Голомб, через усю лірику поета проходить мотив єдності і боротьби творчості й кохання, що постають в алегоричних образах «двох фей – Музи і привабливої земної дівчини» [2, с. 207]. Дослідниця доводить, що через взаємодію цих сил ліричний герой Г. Чупринки пройшов усі екзистенційні сходинки до усвідомлення справжнього сенсу людського існування [2, с. 214].

Монографія О. Камінчук «Художній дискурс української поезії кінця XIX – початку XX ст.» (2009) [4] стала першим у вітчизняному літературознавстві дослідженням української поезії порубіжжя як окремого цілісного естетичного явища. За структурно-семантичним принципом дослідниця вирізняє і послідовно розкриває світоглядно-естетичну специфіку головних типів художнього мислення епохи: просвітницького романтизму, неокласицизму, неоромантизму, символізму і декадансу. Характеристика цих напрямів розвитку поезії відбувається паралельно із аналізом поетичної творчості найпомітніших представників тогочасного літературного процесу: Лесі Українки, І. Франка, О. Олеся, М. Вороного, П. Карманського, В. Пачовського, Г. Чупринки, Б. Лепкого, С. Чарнецького, М. Філянського та ін. У книзі показано тематичне багатство, своєрідність образної системи та ритмомелодійні особливості художніх текстів. Не оминає авторка й особливостей художнього осмислення феномену любові, хоча не зосереджує увагу на власне любовній ліриці і не акцентує на відмінностях між лірикою любовною та інтимною, тому, наприклад, мотив страждання закоханих від розлуки відносить до лірики інтимної [4, с. 54].

Просвітницький романтизм, на думку О. Камінчук, актуалізує розуміння любові як категорії християнської етики – на основі принципів співчуття і милосердя, але більш особистого інтимно-ліричного почуття, почасти поєднаного із почуттям патріотичним (поезія М. Старицького, П. Грабовського, Б. Грінченка), а також презентує елегійну інтимно-психологічну його (почуття) інтерпретацію («запізнілий романтик» Я. Щоголів, І. Манжура), яка, на нашу думку, є найближчою до власне любовної лірики. Дослідниця також додає, що у поезії Б. Грінченка традиційні для поетичного дискурсу значення доповнюються інтерпретацією любові як емоційної оцінки ідеалу [4, с. 59].

Неокласичне філософське бачення любові як протидії силам зла, за твердженням О. Камінчук, вирізняє поезію І. Франка [4, с. 110]. Його збірка «Зів'яле листя» (1896) стала першим зразком нової (вільної від фольклорних кліше) любовної поезії [4, с. 318]. Патріотичні нотки та рецепція куртуазної літератури європейського Середньовіччя притаманні для інтимної лірики В. Самійленка [4, с. 110]. Багатоаспектне осмислення поняття любові характерне для поезії неоромантизму (акцентація на духовній цінності інтимного почуття, бачення кохання як душевної спорідненості, спроба відтворення найменших порухів душі закоханої людини, її психологічного стану засобами емоційного паралелізму). Якісно вирізняється тут любовна лірика О. Олеся – надзвичайно лірична і мелодійна, тонко психологізована, яка поєднує в собі християнське (гуманістичне), аксіологічне, пантеїстичне та глибоко індивідуальне (інтимне) розуміння любові [4, с. 195]. Гуманістичне осмислення любові, за спостереженнями О. Камінчук, характерне для творчості Лесі Українки та Уляни Кравченко, а любов до жінки, невіддільна від любові до Батьківщини (поєднання в одному творі мотивів любовної та громадянської лірики), притаманна для поезії М. Чернявського та О. Олеся. Таку ж тенденцію ми помічаємо у творчості М. Вороного.

Символістське бачення любові, на думку О. Камінчук, характеризується сакралізацією образу жінки, наповненістю інтимної лірики біблійними образами і культовою атрибутикою, ідеалізацією та естетизацію кохання (любовна поезія М. Вороного і П. Карманського). Особливістю поезії В. Пачовського дослідниця вважає естетизацію фізичного потягу та еротичної чуттєвості [4, с. 278]. Проте в огляді творчості автора вона пише про розробку В. Пачовським інтимно-психологічної теми, а не про його любовну чи еротичну поезію [4, с. 241].

Прикметною рисою поезії декадансу О. Камінчук вважає елегійну інтерпретацію любові (лірика Б. Лепкого, М. Філянського та С. Чарнецького). Любовну лірику останнього, на її думку, вирізняє провідна художня функція цвинтарних мотивів і похоронної атрибутики у висловленні ідеї скінченності буття і духовної цінності минулого [4, с. 335]. Загалом же декадансова елегійна інтерпретація любові актуалізується в інтимному та патріотичному аспектах.

Висновки і пропозиції. Отже, бачимо, що попри численні різновекторні спроби теоретичного осмислення любовної лірики початку XX ст. (система образів, ідіостиль, гендерні студії, соціокультурний аспект), на сьогодні не маємо ґрунтовного дослідження, яке б претендувало на цілісне представлення любовної поезії початку XX ст. як оригінального художньо-естетичного явища. Любовна лірика цього періоду й досі не стала об'єктом спеціальних глибоких досліджень, а розглядалася лише в контексті інших літературознавчих проблем. При цьому, поняття любовної лірики найчастіше асимілювалося із лірикою інтимною, подекуди – еротичною. Недостатньо вивченими залишаються такі аспекти любовної лірики початку XX ст., як система мотивів та образів і поетика мови кохання. Тому нагальною є потреба комплексного опрацювання виявлених прогалин.

Список літератури:

1. Бондар М. П. Поезія початку XX ст. / М. П. Бондар // Історія української літератури: У 2 т. – Т. 1: Дожовтнева література / Редкол.: І. О. Дзеверін (голова) [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1987. – 632 с.
2. Голомб Л. Із спостережень над українською поезією XIX–XX століть: Збірник статей / Л. Голомб. – Ужгород: Ґражда, 2005. – 380 с.
3. Гундорова Т. ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму / Т. Гундорова / Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту, Інститут Критики. Серія «Критичні студії». – Вид. 2-ге, перероб. та допов. – К.: Критика, 2009. – 447 с.
4. Камінчук О. Художній дискурс української поезії кінця XIX – початку XX ст. / О. Камінчук. – К.: Пед. преса, 2009. – 352 с.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія / С. Павличко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
6. Погребенник В. Ф. Фольклоризм української поезії (остання третина XIX – перші десятиліття XX століття): Посібник / Володимир Погребенник. – К.: Юніверс, 2002. – 158 с.

Чуй А.В.
Восточноевропейский национальный университет
имени Леси Украинки

УКРАИНСКАЯ ЛЮБОВНАЯ ЛИРИКА НАЧАЛА XX ВЕКА: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
На материале новейших монографических литературоведческих исследований проанализирована степень изученности украинской любовной поэзии начала XX века. В частности: прослежены направления изучения любовной поэзии; отражено критическую рецепцию любовной лирики ключевых поэтов данного периода; выяснено смысловое значение любовной лирики; выявлены недостаточно изученные аспекты любовной поэзии начала XX века.
Ключевые слова: любовная лирика, интимная лирика, модернизм, дискурс, литературоведение и критика.

Chuy A.V.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

UKRAINIAN LOVE LYRIC OF THE BEGINNING OF THE XX-th CENTURY: STATUS AND PROSPECTS OF RESEARCH

Summary
The article finds out the level of scientific exploration of Ukrainian love poetry of the beginning of the XX-th century in works of modern literary critics. In particular: the ways of studying of love poetry are learned; the critical reception of love poetry of the most prominent poets is reflected; semantic value of love lyric is found out; insufficiently studied aspects of love poetry of the beginning of the XX-th century are revealed.
Keywords: love lyric, intimate lyric, modernism, discourse, literary critics.

УДК 811.111'255.4

КОММУНИКАТИВНОСТЬ КАК ДИСКУРСИВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА В АНАЛИЗЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Шевченко М.Ю.
Донбасский государственный педагогический университет

Проанализировано дискурс как череду высказываний, т. е. интерсубъективную коммуникацию или диалог внутри исторического времени, которые включают личностный опыт носителей языка, аккумулируют их предшествовавшие индивидуальные знания, установки, намерения и эмоции. Выделено три формы дискурса: дискурс как интерсубъективный диалог; дискурс сознания человека; дискурс как аккумулятор предшествующей или существующей культурной традиции. В статье исследуется полисемия терминологической единицы «дискурс» на разных уровнях самой лингвистики, так и в различных областях гуманитарного знания.

Ключевые слова: полисемия, дискурс, лингвистика текста, анализ дискурса, носитель языка, коммуникация.

Возрастающий интерес к изучению дискурса и его широкое использование в различных контекстах является отличительной чертой лингвистической проблемной ситуации конца XX – начала XXI в. Как утверждает Н. Д. Арутюнова, автор статьи о дискурсе в Лингвистическом энциклопедическом словаре, «дискурс стал междисциплинарной областью знания, в которой наряду с лингвистами участвуют философы, социологи, психологи, специалисты по искусственному интеллекту, этнографы, литературоведы семиотического направления, стилисты и историки» [1, с. 137].

Своим появлением в лингвистике понятие «дискурс» обязано Харрису, автору дистрибутивного метода, который в 50-е годы использовал понятия «дискурс» и «анализ дискурса» для дистрибутивного анализа не только отдельных предложений, но и текстов, рассматривая их в контексте социокультурной ситуации высказывания [15, с. 87].

Постановка проблемы. Сегодня сфера употребления термина «дискурс» настолько велика, что стало возможным говорить о полисемии этой терминологической единицы на разных уровнях самой лингвистики, так и в различных областях гуманитарного знания.

Немного позднее во французской лингвистической традиции термином «дискурс» обозначали язык и речь вообще (в переводе с французского discours – «речь, выступление»).

Позже «дискурс» стали ассоциировать с «лингвистикой текста», имея в виду изучение закономерностей формирования и функционирования текстов.

Цель статьи. В работе предполагается изучить дрейфировку термина коммуникативного дискурса между понятиями текста, контекста, функционального стиля, подъязыка, речи, диалога и т. д. в связи с стремительно вошедшими вместе с переводными работами в отечественную лингвистику.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема разграничения и соотношения понятий дискурс и текст, дискурс и речь, дискурс и язык, дискурс и коммуникация нашла отражение в отечественной и зарубежной лингвистике в работах М. К. Бисималиевой, Е. А. Ивановой, О Г. Ревзиной, Ф. С. Бацевич, О. В. Александровой, Д. Кристала, Д. Мальдидье, М. Пеше.

Изложение основного материала исследования. Однако, проблема определения дискурса все еще остается актуальной, прежде всего из-за отсутствия единого мнения по поводу того, что же все-таки следует понимать под данным термином. В «Кратком словаре терминов лингвистики текста» Т. М. Николаева определяет дискурс как «термин лингвистики текста, употребляемый рядом авторов в значениях, почти омонимичных. Важнейшие из них: 1) связный текст; 2) устно-разговорная форма текста; 3) диалог; 4) группа высказываний, связанных между собой по смыслу; 5) речевое произведение как данность (письменная или устная)» [15, с. 36].

Обратимся к третьему пункту приведенного списка определений дискурса – диалогу, который, по нашему мнению, является не только одной из форм существования дискурса, но и одной из определяющих его характеристик. По нашему мнению, выявление и акцентирование подобных сущностных характеристик дискурса приведет к более ясному его пониманию и, возможно, поможет решить проблему определения данной терминологической единицы.

Исходя из анализа работ Э. Бенвениста, П. Серио, М Фуко, Б. М. Гаспарова, О. Г. Ревзина приходит к выводу, что единицей дискурса являются высказывания, которые функционируют как материальные сущности [13, с. 27]. Это перекликается и с мнением М. Пешё, согласно которому дискурсивность – это не что иное, как «пространство высказываний» [12, с. 27].

Приходится говорить о дискурсе как о череде высказываний, т. е. как об интерсубъективной коммуникации или диалоге. Здесь диалог понимается в своем прямом значении, т. е. как «форма речи, представляющая собой ряд последовательно взаимосвязанных речевых актов и предполагающая не менее двух участников, каждый из которых попеременно становится то адресантом, то адресатом речи» [1, с. 37].

Само познание другого человека (которое становится неотъемлемым при интерсубъективном общении), по мнению М. М. Бахтина, всегда диалогично, т. к. здесь активность познающего соединяется с активностью познаваемого: «субъ-

ект (личность) не может восприниматься и изучаться как предмет, потому что как предмет он не может быть безмолвным. Поэтому познание его может быть только диалогичным» [11, с. 45].

Юрген Хабермас изучает интерсубъективный диалог. Дискурс у немецкого философа имеет способность свободной общественности обсуждать – критиковать предпосылки социального бытия, рефлектировать, реконструировать. Такой вид дискурса он называет «практическим» [12, с. 38].

Искреннее стремление его участников к истине и взаимопониманию; взаимное признание равнозначности и зрелости его субъектов, отсутствие других интересов, кроме интереса (стремления) достижения взвешенного консенсуса являются сновными чертами дискурсивного общения, согласно В. М. Чугуенко [10, с. 11].

Исходя из позиций когнитивной лингвистики, Е. С. Кубрякова и О. В. Александрова подразумевают под дискурсом когнитивный процесс, связанный с реальным производством речи. Необходимо создание речевого произведения, так как текст является конечным результатом процесса речевой деятельности, выливающимся в определенную законченную (и зафиксированную) форму. Отсюда вывод, что текст может трактоваться как дискурс только тогда, когда он реально воспринимается и попадает в текущее сознание воспринимающего его человека [9, с. 26].

Следовательно, в данном контексте можно говорить о дискурсе как о диалоге речевого произведения или текста с воспринимающим их сознанием человека. Здесь интересно также привести рассуждения П. Серио, который считает, что дискурс предполагает и создает своего рода «идеальный адресат», отличающийся от «воспринимателя речи» [15, с. 88]. «Идеальный адресат», т. е. читатель, является основным объектом воздействия и поэтому косвенно всегда присутствует. О предполагаемом диалоге, который осуществится во время непосредственного прочтения статьи, свидетельствуют риторические вопросы, что, в свою очередь, вносит в изложение непринужденные, оживляющие интонации типичные для публицистических текстов.

Исследуя дискурс с позиций когнитивизма, Л. В. Куценко утверждает, что «одним из важнейших результатов более чем двадцатилетнего развития когнитологии есть идея о неразрывной взаимосвязи процессов, происходящих в человеческой памяти и процессов, определяющих построение и понимание языковых сообщений» [10, с. 11]. Это высказывание применимо и к дискурсу.

Еще М. Фуко писал, что в жизни дискурса возникает неизбежное требование некоего «возвращения» к истоку. Своей целью Фуко поставил выявление «исторического бессознательного» различных эпох. Исходя из концепции языкового характера мышления, он сводит деятельность людей к их «речевым», т. е. дискурсивным практикам [7, с. 406]. Современная же философия (например, М. К. Мамардашвили), развивая идею М. Фуко, пытается определить природу памяти в научных дискурсах как движение от «забвения» к «возвращению» мысли (например, понятие «интертекстуальности» в литературе) [5, с. 67].

Выводы исследования. Таким образом можно говорить о диалоге внутри исторического времени как о сложной иерархии знаний, включающей личностный опыт носителей языка, аккумулирующий их предшествовавшие индивидуальные знания, установки и намерения, чувства и эмоции. В публицистике это может быть как диалог с историей, так и диалог с существующей культурной традицией. Последний может проявляться в плане содержания (актуальная, злободневная тематика) и в плане выражения (через отражение в языке культурных веяний данного исторического периода).

В соответствие с общими тенденциями в развитии языка можно наблюдать включение в дискурс разговорных элементов, а также заимствование модных слов, характеризующих данный исторический период.

Итак, мы выделили три формы дискурса: дискурс как интерсубъективный диалог; дискурс сознания человека; дискурс как аккумулятор предшествующей или существующей культурной традиции. А эти аспекты, по нашему мнению, обязательно нужно учитывать при любом анализе такого сложного и неоднозначного процесса, как передача информации. Ведь информация – это наиболее общая категория, включающая не только лингвистические, но и экстралингвистические факторы, которые способствуют целостному и гармоничному мировоззрению.

Список литературы:

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. Н. Ярцева / Н. Д. Арутюнова – М.: Сов. энц., 1990. – С. 136–137.
2. Гуторов В. А. Лингвофилософская природа научного филологического дискурса // Філологічні аспекти дослідження дискурса – Вісник Харківського університету. Сер. Філологія. / В. А. Гуторов. – № 520. Вип. 33. – Х., 2001. – С. 69.
3. Иванова Е. А. Коммуникативный статус текста в дискурсе – художественном, виртуальном, сакральном // Філологічні аспекти дослідження дискурса – Вісник Харківського університету. Сер. Філологія / Е. А. Иванова. – № 520. Вип. 33. – Х., 2001 – С. 23–25.
4. Ильин И. П. Дискурс и дискурсивные практики // И. П. Ильин. Постмодернизм. Словарь терминов. И. П. Ильин – М:. 2001. – С. 76–78.
5. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин – М.: Рус. яз., 1998.
6. Куценко Л. В. Обгрунтування когнітивної моделі розуміння журналістського тексту // Л. В. Куценко. Дніпропетровський університет. Вісник. Сер. Літературознавство. Журналістика. – Вип. 4 – 2001. – С. 95–99.
7. Озадовська Л. Філософія діалогу і сучасний науковий дискурс // Філософсько-антропологічні студії 2000. Європейський вектор та основні цінності української гуманістики / Л. Озадовська – Істина. Правда. Життя. – К.: Стилос. 2000. – С. 405–421.
8. Пеше М. Контент-анализ и теория дискурса // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса / М. Пеше – М.: «Прогресс», 1999. – С. 302–336.

9. Ревзина О. Г. Язык и дискурс / О. Г. Ревзина. – Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. 1999. № 1. – С. 25–33.
10. Серажим К. С. Термін «Дискурс» у сучасній лінгвістиці // Філологічні аспекти дослідження дискурса – Вісник Харківського університету. Сер. Філологія № 520. Вип. 33. – Х., 2001. – С. 7–12.
11. Степанов Ю. С. Дискурс // Язык и наука конца 20 века: Сборник статей. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 36–46.
12. Столярова Л. П. Базовый словарь лингвистических терминов / Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко – К.: Изд-во Гос. академии руководящих кадров культуры и искусств, 2003. – 192 с.
13. Хабермас Юрген. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб: Наука, 2000. – 379 с.
14. Чугуенко В. М. Дискурс як субстанція демократизації та гуманізації суспільства / В. М. Чугуенко. Філософська думка, 2001. – № 5. – С. 90–101.
15. Штерн І. Б. Вибрані тропіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. Енцикл. словник для фахівців з теоретичних гуманіт. дисциплін та гуманіст, інформатики. – К.: «Артек». 1996. – С. 87–93.

Шевченко М.Ю.
Донбаський державний педагогічний університет

КОМУНІКАТИВНІСТЬ ЯК ДИСКУРСИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА В АНАЛІЗІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Анотація
Аналізується дискурс як черговий вислів, тобто інтерсубъективную комунікацію або діалог всередині історичного часу, які включають особистісний досвід носіъв мови, накопичують їх попередні індивідуальні знання, установки, наміри та емоції. Виділено три форми дискурсу: дискурс як інтерсуб'єктивний діалог; дискурс свідомості людини; дискурс як аккумулятор попередньої або існуючої культурної традиції. В статті досліджується полісемія термінологічної одиниці «дискурс» на різних рівнях самої лінгвістики, так і в різних областях гуманітарного знання.
Ключові слова: полісемия, дискурс, лінгвістика тексту, аналіз дискурсу, носітель мови, комунікація.

Shevchenko M.Yu.
Donbas State Teachers' Training University

COMMUNICATIVE NATURE OF DISCOURE IN TEXLINGUISTICS

Summary
Discourse is analyzed as a unit of statements, as intersubjective communication or dialogue within the historical period of time including personal experience of the native speakers, their individual knowledge, attitudes, intentions and emotions. Three forms of discourse are found: discourse being intersubjective dialogue; discourse of human consciousness; discourse of the prior or the existing cultural tradition. The article investigates the terminological polysemy of discourse on different levels of linguistics as well as in different fields of knowledge.
Keywords: polysemy, discourse, textlinguistics, discourse analysis, native speaker, communication.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 349.2

ПОВТОРНОЕ ПРОВЕДЕНИЕ ЗАБАСТОВКИ ПОСЛЕ ПРИЗНАНИЯ ЕЁ НЕЗАКОННОЙ

Авескулов В.Д., Архипова Т.Е.
Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого

Работа обращает внимание на малоизученный механизм повторного проведения забастовки после признания её незаконной. Исследованы национальные законодательства Украины, Российской Федерации, Республики Беларусь и Республики Казахстан в части регулирования механизма проведения забастовок и основные причины, по которым их признают незаконными. Предложено разделение таких причин на процедурные и объективные. Проанализирована судебная практика национальных судов на предмет признания забастовок незаконными. Описана природа механизма повторного проведения забастовки после признания её судом незаконной и сформулированы предложения по улучшению законодательного регулирования в данной сфере.
Ключевые слова: забастовка, коллективный трудовой спор, примирительная процедура, профсоюз, трудовой коллектив, упрощенная процедура, трудовой арбитраж, примирительная комиссия.

Постановка проблемы. Механизм повторного проведения забастовки после признания её незаконной является достаточно серьезной и малоизученной проблемой для всех постсоветских стран. Сегодняшний уровень законодательного регулирования ставит проведение законной забастовки в зависимость от соблюдения значительного количества процедурных требований. Для эффективного обеспечения защиты прав работников необходимо внесение изменений в соответствующие законодательные акты.

Анализ последних исследований и публикаций. Отдельным вопросам процедуры проведения забастовки посвящены работы таких авторов: Л. Анисимов, П. Бизюков, Е. Герасимова, М. Лекун, Д. Миннигулова, М. Процишен, В. Симонова, В. Федин, Н. Швец и другие. Однако вопросу повторного проведения забастовок в этих работах уделялось лишь фрагментарное внимание.

Выделение ранее нерешенных проблем общей проблемы. Исследователями ранее обращалось внимание на сложность процедуры проведения забастовки, но не было конструктивных предложений по усовершенствованию нормативной базы. Авторами статьи сформулированы конкретная упрощенная процедура и соответствующие законодательные предложения.

Цель статьи. Анализ процедуры проведения забастовок и судебной практики по признанию их незаконными. Обоснование необходимости деления причин признания забастовок незаконными на объективные и процедурные. Предложение упрощенной процедуры организации забастовок и соответствующих изменений законодательства.

Изложение основного материала. Уровень развития государства зависит от многих факторов, в том числе от качества реализации и защиты прав и законных интересов граждан, среди которых особо значимое место принадлежит социально-трудовым. В связи с важностью института забастовки возникает вопрос об эффективности процедуры её проведения. В публикации Международной конфедерации свободных профсоюзов отмечено, что практически все профсоюзы региона (Юго-Восточная Европа) считают эти процедуры разрешения спора чересчур долгими и неудобными [1, с. 16]. Е. С. Герасимова также отметила, что законодательство о коллективных трудовых спорах позволяет использовать множество нюансов правовой процедуры для того, чтобы перевести спор во внеправовую плоскость [2, с. 27]. Внесение в законодательство о трудовых спорах соответствующих положений о возобновлении сроков и этапов проведения забастовки существенно упростит реализацию права граждан на защиту своих нарушенных трудовых прав [3, с. 186].

Соглашаясь с мыслью Л. Н. Анисимова, следует отметить, что в современных условиях существует необходимость в разработке научно обоснованных рамок ограничения права на забастовку [4, с. 56]. Действующие трудовые законодательства Украины (ст. 22 Закона Украины «Про порядок разрешения коллективных трудовых споров (конфликтов)»), Российской Федерации (ст. 413 Трудового кодекса), Республики Беларусь (ст. 395 Трудового Кодекса) и Республики Казахстан (ст. 303 Трудового кодекса) содержат определённые ограничения относительно проведения забастовок [5], [6], [7], [8]. Право на забастовку неразрывно связано с определёнными условиями, отсутствие которых делает невозможным обращение к этому виду защиты трудовых прав, а именно:

1) наличие достоверных доказательств нарушения социально-экономических прав и интересов работников;

2) проведение примирительных процедур до начала забастовки;

3) выяснение путём проведения голосования мнения большинства работников о необходимости объявления забастовки; подписание прото-

кола, которым оформляется решение общих сборов работников про объявление забастовки;

4) установление факта добровольности подготовки к забастовке и исключение принуждения к участию/неучастию в забастовке;

5) своевременное оповещение работодателя, иных заинтересованных органов и субъектов о проведении забастовки;

6) отсутствие в законодательстве прямого запрета на проведение забастовки [9, с. 117–118].

Все ограничения условно можно разделить на две группы: **объективные** и **процедурные**. К первым относятся:

– ограничения забастовок по сфере деятельности работников (в организациях, непосредственно связанных с обеспечением жизнедеятельности населения);

– в периоды введения военного или чрезвычайного положения;

– в иных случаях, если это создаёт реальную угрозу жизни и здоровью людей.

В свою очередь, объективные ограничения можно разделить на временные и **постоянные**. Ко **временным** относятся ограничения, правовая природа которых связана с военным либо чрезвычайным положением, стихийными бедствиями. После устранения обстоятельств, которые служат основанием для таких ограничений, организация и проведение забастовки являются законными. К **процедурным** ограничениям относятся сроки, процедуры и требования, предусмотренные действующим законодательством.

Согласно данным Государственной службы статистики Украины в 2013–2016 гг. в Украине было организовано и проведено 12 забастовок [10]. В этот же период времени судами было рассмотрено 25 дел о признании забастовок незаконными, при этом в 70% случаев суд становился на сторону работодателя. В своих решениях суды в большинстве случаев указывали на несоблюдение процедурных требований. Показательным является решение Святошинского районного суда города Киева от 22 февраля 2013 г. № 52848048 касательно иска ООО «Чистые материалы» о признании забастовки незаконной. Работники общества неоднократно обращались к руководству по поводу неудовлетворительной оплаты труда, задержки заработной платы, но, не получив ответа, вынуждены были 19 января 2013 г. подать руководству предупреждение о забастовке и 27 января 2013 г. начать её [11]. Однако, в данной ситуации был пропущен этап прохождения примирительных процедур, что и стало достаточной причиной для судебного решения.

В связи с таким положением уместным является вопрос об обязательности этапа примирительных процедур, если причиной коллективного трудового спора стала невыплата заработной платы. Л. Поволоцкая акцентирует внимание на том, что права работников на своевременное и в полном объеме получение вознаграждения за свой труд защищены Конвенцией № 95 Международной организации труда, гарантируются Конституцией и охраняются трудовым законодательством. Никто не может заставить работника работать бесплатно. Именно поэтому любой работник, не получивший вовремя зарплату, имеет право прекратить работу. По словам учёной такую концепцию можно подтвердить не только юридически, но и практически, обратившись к опыту забастовщиков Российской Федерации, которые решались бастовать без прохождения примирительных процедур. Суды первой инстанции признавали такие забастовки незаконными ввиду непрохождения примирительных процедур, но к концу 1996 года Верховный Суд Российской Федерации рассмотрел более двадцати таких дел и во всех случаях отменил соответствующие решения. Результатом рассмотрения таких дел стали разъяснения, сделанные Верховным Судом РФ, которые открывают правовую дорогу для проведения немедленной забастовки без прохождения примирительных процедур, если это касается невыплаты заработной платы [12, с. 36–37].

Возвращаясь к конфликту между ООО «Чистые материалы» и его работниками, обращаем внимание на то, что работодатель был предупреждён о проведении забастовки, но не за 15 дней, как требует законодательство, а за 7. Суд аргументировал своё решение о незаконности забастовки тем, что работниками были нарушены порядок и сроки объявления и проведения забастовки. Исходя из того, что работники организовывали забастовку с полным соблюдением материальных требований (надлежащая сфера, отсутствие угрозы для жизни и здоровья людей и т.д.), признание её незаконной исключительно из-за нарушения сроков должно повлечь более «мягкие» правовые последствия.

Обращаем внимание на необходимость эффективной работы органа, который занимается консультированием забастовочного комитета. Такая функция, согласно п.п. 6 п. 4 Положения «О Национальной службе посредничества и примирения» возложена на НСПП [13]. В случае непродуктивной работы такого органа возрастает количество нарушений законодательства. Например, в решении Дубенского суда Ровненской области № 559/2904/13-ц от 24 сентября 2013г. работники аргументируют нарушение процедуры отсутствием надлежащих знаний относительно процедуры [14].

Считаем необходимым выделить следующие условия для повторной организации забастовки по упрощённой процедуре:

а) стороны забастовки и выдвигаемые требования остались неизменными;

б) конфликт между работниками и работодателем не разрешён;

в) забастовку было признано незаконной на основании нарушения процедурных либо временных объективных требований. При этом после нарушения последних право на повторную забастовку допускается только после устранения обстоятельств, которые препятствовали её проведению впервые.

Следует заметить, что в статье 411 Трудового кодекса Российской Федерации содержится положение, упрощающее проведение забастовки в случае её приостановления: «Орган, возглавляющий забастовку, имеет право приостановить забастовку. Для возобновления забастовки не требуется повторное рассмотрение коллективного трудового спора примирительной комиссией или в трудовом арбитраже» [6].

Обращая внимание на это положение, следует отметить, что действующее законодательство Украины не предусматривает возможность приостановить проведение забастовки. На недостаток такой нормы обратила внимание Н. Н. Швец, отмечая, что «если работники вернулись к исполнению своих трудовых обязанностей, они фактически прекратили забастовку. В таком случае, чтобы возобновить последнюю, работникам необходимо сначала пройти все примирительные процедуры» [9, с. 139]. Считаем, что принцип, положенный в основу статьи 411 Трудового кодекса Российской Федерации, может быть использован касательно организации забастовки после признания её незаконной на основании временных объективных либо процедурных требований. Похожая идея нашла отображение в статье М. В. Процишена, однако, в его понимании, право на возобновление забастовки существует только тогда, когда её признано незаконной из-за нарушения «формальных» требований (соблюдение сроков, обращение в соответствующие органы) [15, 771].

Все нарушения, которые допускаются при организации и проведении примирительных процедур и забастовки, можно разделить на группы согласно тому этапу, на котором их было допущено:

– первая группа – нарушения в ходе организации и проведения непосредственно забастовки. Если было собрано недостаточное количество подписей для проведения забастовки, то трудовой коллектив должен иметь право начинать разрешение трудового конфликта без повторного прохождения примирительного этапа;

– вторая группа – нарушения в ходе работы трудового арбитража. Конфликт должен возобновляться на моменте рассмотрения спора трудовым арбитражем (стороны должны в течение трёх дней сформировать трудовой арбитраж, который в течение 10 дней должен принять решение);

– третья группа – нарушения в ходе работы примирительной комиссии. После такого рода нарушения работники должны возвращаться на этап формирования примирительной комиссии без прохождения предыдущих этапов;

– четвёртая группа – нарушения при формировании и утверждении требований работников или профсоюза. Если нарушения были допущены на этом этапе, то трудовой коллектив возвращается к этапу возникновения коллективного трудового спора. Наиболее частой ошибкой при утверждении требований является отсутствие их оформления протоколом (показательным является решение Николаевского районного суда Львовской области № 2–396/10р. от 13 августа 2010 года) [16].

Выводы и предложения. 1. Проведено деление причин признания забастовки незаконной на объективные и процедурные. Объективные, зависимо от срока их действия, разделены на временные и постоянные. Такая классификация является необходимой непосредственно в практической деятельности, так как правовые последствия признания забастовки незаконной по процедурным или объективным причинам должны отличаться.

2. Обращено внимание на необходимость эффективной работы Национальной службы посредничества и примирения в части консультирования работников на всех этапах разрешения трудового спора.

3. Предложено дополнить законодательство Украины положением о возможности пропуска такого этапа разрешения коллективного трудового спора, как примирительные процедуры, в том случае, если основанием для возникновения конфликта стала невыплата заработной платы.

4. Рекомендуем наделить работников правом на проведение забастовки по упрощённой процедуре в случае признания её незаконной по временным объективным либо процедурным причинам. Такая концепция является своеобразным «перезапуском» коллективного трудового спора на том этапе, до которого не было допущено никаких нарушений законодательства.

Список литературы:

1. Руководство по праву на забастовку для стран Юго-Восточной Европы / Я. А. Петрович, П. Катзарски, Д. Маринковичем, И. Энахе. – София, 2000. – 58 с.
2. Герасимова Е. С. Законодательство России о коллективных трудовых спорах: проблемы направления и совершенствования / Е. С. Герасимова // Информационный бюллетень. – 2012. – № 85. – С. 25–37.
3. Швець Н. М. Право на страйк: від теорії до практики реалізації / Н. М. Швець // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2014. – С. 182–186.
4. Анисимов Л. Н. Забастовка как способ разрешения коллективного трудового спора / Л. Н. Анисимов // Трудовое право. – 2006. – № 6. – С. 55–58.
5. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – (ВВР), 1998, № 34, ст. 227.
6. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 г., № 197-ФЗ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/.
7. Трудовой кодекс Республики Беларусь от 26.07.1999 г., № 296-З // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://трудовой-кодекс.бел.
8. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23.11.2015 г., № 414-V // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc. fwx?rgn=80710
9. Швець Н. М. Право на страйк та умови його реалізації / Н. М. Швець. – Харків: Право, 2009. – 224 с.
10. Страйки та їх наслідки, за окремими видами економічної діяльності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
11. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 22.02.2013 р. № 52848048. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52848048
12. Поволоцкая Л. Парламент предложил разрешить людям, которым не выплачивают зарплату дольше 15 дней, не выходить на работу / Л. Поволоцкая. // Факты и комментарии. – 2003. – № 7. – С. 35–38.
13. Про Національну службу посередництва і примирення: Положення від 17.11.1998 № 1258/98 // Затверджено Указом Президента України від 17.11.1998 року № 1258/98.

14. Рішення Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 24.09.2013 р. № 559/2904/13-ц. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33735492
15. Процишен М. В. Невідповідність законопроекту Трудового кодексу України міжнародному досвіду: правовий аналіз положень, що стосуються права на страйк / М. В. Процишен // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 768–772.
16. Рішення Миколаївського районного суду Львівської області від 13.08.2010 р. № 2–396/10р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53237534

Авескулов В.Д., Архіпова Т.Є.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПОВТОРНЕ ПРОВЕДЕННЯ СТРАЙКУ ПІСЛЯ ВИЗНАННЯ ЙОГО НЕЗАКОННИМ

Анотація
Робота звертає увагу на малодосліджений механізм повторного проведення страйку після визнання його незаконним. Досліджено національні законодавства України, Російської Федерації, Республіки Білорусь і Республіки Казахстан щодо механізму проведення страйків та основні причини, через які їх визнають незаконними. Запропоновано поділ таких причин на об'єктивні і процедурні. Проаналізовано судову практику національних судів на предмет визнання страйків незаконними. Описано природу механізму повторного проведення страйку після визнання його судом незаконним та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання в цій сфері.
Ключові слова: страйк, колективний трудовий спір, процедура примирення, профспілка, трудовий колектив, спрощена процедура, трудовий арбітраж, примирна комісія.

Aveskulov V.D., Arkhipova T.E.
Yaroslav Mudryi National Law University

RE-STRIKE MECHANISM AFTER RECOGNITION STRIKE AS ILLEGAL

Summary
This research focuses attention on insufficiently investigated re-strike mechanism after recognition strike as illegal. The legislations of Ukraine, Russian Federation, Republic of Belarus, Republic of Kazakhstan were investigated on different reasons for recognition strike as illegal. The research offers to divide these reasons into procedural and objective. Practice of national courts was analysed. A mechanism of re-striking after recognition strike as illegal and respective law changes were formulated.
Keywords: strike, labour dispute, conciliation procedure, trade union, labour collective, simplified procedure, labour arbitration, conciliation commission.

УДК 343.721

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКРАДЕННЯ ВОДИ, ЕЛЕКТРИЧНОЇ АБО ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ ШЛЯХОМ ЇЇ САМОВІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ

Варібрус Д.О.
Запорізький національний технічний університет

Проаналізовано методологічні засади дослідження викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання. Досліджено наукові погляди, теоретичні положення та кримінальне законодавство щодо зазначеної проблеми. На підставі цього визначається, які методи й як використовувалися у досліджуваній темі. Розв'язання поставлених завдань здійснено за допомогою системи загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів. Пізнавальний потенціал цих методів був спрямований на досягнення мети дослідження.
Ключові слова: методологія, метод, викрадення води, викрадення енергії, електрична енергія, теплова енергія, самовільне використання.

Постановка проблеми. Передумовою будь-якого наукового дослідження є визначення методологічних засад його проведення. Метод будь-якої науки є надзвичайно важливим інструментом пізнання, оскільки від правильно обраного методу залежить достовірність отриманих результатів. Саме тому питання методів належать до основоположних у будь-якій науці та сфері практичної діяльності. Не є винятком і наука кримінального права. Хоча розробку та вдосконалення методологічної основи кримінального права визнавали насущною проблемою кримінально-правової науки завжди, практичному її вирішенню приділялася незначна увага. А тому даючи кримінально-правову характеристику викраденню води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, необхідно визначити той інструментарій, за допомогою якого проводиться це дослідження.

Наведені обставини не залишають сумнівів в актуальності обраної теми дослідження та його науково-практичному значенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам методологічних засад дослідження у кримінальному праві приділялась увага у роботах таких вчених як: Т. С. Коханюк [1], М. І. Панов і Н. О. Гуторова [2], С. В. Хилюк [3] та інших. У переважній більшості робіт цих вчених розглядаються окремі аспекти методології, окремі методи чи групи методів дослідження у кримінальному праві України та інших країн. У статті Т. С. Коханюк розглядається тільки системний підхід у кримінальному праві. Серед комплексних досліджень, де відображені методологічні проблеми кримінального права, слід відзначити роботи М. І. Панова, Н. О. Гуторової, у якій розкриті методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права, та С. В. Хилюк, у якій відображено розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини), у тому числі дається характеристика методів кримінально-правової науки та їх застосування у дослідженні питань Особливої частини кримінального права України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд наукової літератури показує, що розуміння методу та методології було та залишається неоднозначним. Рівень наукового дослідження методологічних основ кримінально-правової характеристики саме викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання видається недостатнім.

Мета статті. Метою дослідження є вирішення проблемних питань методологічних засад кримінально-правової характеристики викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання. На підставі розгляду думок щодо сутності певних методів науки кримінального права, визначається як вони використовувалися у дослідженні злочину, передбаченого ст. 188−1 Кримінального кодексу України (далі − КК України).

Виклад основного матеріалу. Не вдаючись в дискусію щодо того, яке з існуючих у науці визначень методології та методу найбільш вдале, зазначимо, що методологія (від грецького methoges − спосіб, метод і logos − вчення) − це система методів наукового пізнання та вчення про неї. Метод − це сукупність прийомів і операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності. Систему методів дослідження складає така сукупність методів пізнання об'єктивної дійсності, яка дає можливість чітко та зрозуміло вирішити поставлені завдання.

У сучасній науці кримінального права України декларативно абсолютизована роль діалектичного методу, при чому без вказівки на конкретний вид діалектики (ідеалістична чи матеріалістична). Можливість інших філософських підходів до розуміння та пізнання кримінального права, поки що ґрунтовно не обговорюється, так само як практично відсутня аргументація доцільності застосування діалектичного методу. Тобто для філософського рівня методології характерна цілковита методологічна невизначеність, постулати і принципи філософських вчень використовуються непослідовно, хаотично поєднуються різні філософські підходи, іноді взаємовиключні. Наука кримінального права України впродовж останніх років не піднімалася на такий високий рівень абстракції, щоб визначити філософські підвалини своїх теорій та вписати результати своїх досліджень в цілісну систему знань про світ, суспільство та людину. Метод ідеалістичної діалектики використовувався нами при

дослідженні кримінально-правових механізмів захисту води, електричної або теплової енергії від викрадення шляхом її самовільного використання, взятих у єдності з іншими складами злочинів, що посягають на власність.

В юридичній науці дуже часто використовуються пізнавальні засоби історичної науки. Тут мова не йде про історико-правову науку, будь-який предмет якої, зрозуміло, пізнається насамперед за допомогою всього комплексу пізнавальних засобів історичної науки, тут мова йде насамперед про галузеві дисципліни юридичної науки, в яких, за допомогою окремих історичних методів (хронологічного, проблемно-хронологічного, періодизації, генетичного тощо), зазвичай, розкриваються історичні основи досліджуваного явища. За допомогою історико-правового методу розглянуто історію розвитку кримінального законодавства щодо викрадення води, електричної або теплової енергії і вирішення питання щодо криміналізації цих діянь на різних етапах історичного розвитку держави.

Системний метод – це сукупність загальнонаукових методологічних принципів і способів дослідження, в основі яких лежить орієнтація на розкриття цілісності об'єкта як системи. Специфіка системного методу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, які її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину [4, с. 108]. Природа і суспільство – це великі і складні системи, що складаються з менших підсистем, які за певних умов можуть розглядатися як самостійні системи. Не є винятком і кримінальне право, а тому, досліджуючи кримінально-правовий інститут, окрему норму, склад злочину чи їх елементи, дослідник повинен виявляти залежність кожного елемента від його місця і функцій в системі, виявляти наскільки стан системи обумовлений особливостями її окремих елементів та властивостями структури, досліджувати механізм взаємодії елементів системи між собою та системи і зовнішнього середовища тощо. Простежується стійка тенденція до позначення одного поняття різними термінами, найчастіше зустрічаються такі: метод системного аналізу, метод структурного аналізу, функціональний, структурно-функціональний тощо. Використання системного методу дозволило розглянути об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 188–1 КК України, виявити недоліки цієї правової норми, сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавчої регламентації відповідальності за викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання.

Більшість українських вчених переконані, що догматичний метод оснований на використанні правил формальної логіки для пізнання права, і виявляється в формулюванні та розкритті юридичних понять, побудові юридичних конструкцій, з'ясуванні дійсного змісту законів шляхом їх тлумачення [2, с. 300; 5, с. 23]. Інші вважають, що догматичний метод дозволяє проаналізувати норму кримінального закону з точки зору додержання правил законодавчої техніки конструювання диспозиції та санкції цієї норми [6, с. 3]. Автори досліджень, посилаються на використання догматичного методу, або, як його ще називають, формально-догматичного, логіко-юридичного, формально-логічного, юридичного тощо. Погоджуємося з думкою С. В. Хилюк про те, що догматичний метод дослідження права, в тому числі і кримінального, – це встановлення змісту юридичних норм та нормативно-правових приписів, з'ясування закономірностей дії права за допомогою правил юридичної логіки [3, с. 47]. Догматичний (юридичний, формально-догматичний) метод застосовувався під час техніко-юридичного аналізу норми, що встановлює кримінальну відповідальність за викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання з точки зору додержання правил законодавчої техніки при її конструюванні.

Соціологічні (конкретно-соціологічні) методи полягають у дослідженні кримінально-правових норм, злочину та покарання як соціальних явищ. Кримінологічний метод те саме, що й соціологічні методи, але має чітко виражену спрямованість. Він дозволяє зрозуміти, як кримінальний закон позначається на рівні та динаміці злочинності: веде до зниження, дає зростання або є статистично байдужим. Ці методи використовувалися нами при вивченні матеріалів слідчої та судової практики щодо розглядуваної теми. Статистичний метод використано при аналізі статистичних даних правозастосовної практики, причин та умов вчинення зазначеного виду злочину.

У методологічному арсеналі правознавства справедливо виділяють логічний підхід як сукупність формально-логічних методів, за допомогою яких досліджуване явище відображається у вигляді певним чином оформленої теоретичної конструкції. Формально-логічні закони проявляються у таких методах логічного підходу як порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, індукція та дедукція.

Порівняння – це процес встановлення подібності або відмінності предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам [7, с. 67]. Порівняння завжди повинно носити характер зіставлення відповідних, кореспондуючих умов, особливостей та ознак. Існують відповідні правила порівняння, основні з них два: перше – порівнювати варто тільки однорідні предмети і явища; друге – порівнювати предмети і явища можна за такими ознаками, які дійсно мають приблизно однаково важливе та суттєве значення. Основна мета порівняння полягає в глибшому розумінні сутності досліджуваних явищ, інакше порівняння втрачає зміст. У праві, зокрема, кримінальному праві застосовується порівняльно-правовий (компаративістський, компаративний) метод, який використовувався нами при вивченні та порівнянні норм чинного КК України з відповідними нормами кримінального законодавства окремих зарубіжних країн, які регламентують відповідальність за викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, що дозволило внести пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України.

Узагальнення, що передбачає формування та розвиток знання шляхом переходу: а) від

думки про індивідуальне, яке міститься в понятті, судженні, нормі, гіпотезі, питанні та ін., до відповідної думки про загальне; від думок про загальне до думок більш загальних; б) від окремих фактів, ситуацій, подій, предметів та явищ до ототожнення їх в думках і до створення щодо них загальних понять і суджень. Нами застосовувалося узагальнення точок зору, результатів дослідження щодо кримінально-правової характеристики викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання.

Аналіз (від грец. analysis – розкладання, розчленування) – метод пізнання, що полягає у розчленуванні досліджуваного об'єкта на складові елементи з метою вивчення його будови, ознак, властивостей, внутрішніх зв'язків, відносин. Методи наукового аналізу та узагальнення дозволили отримати висновки, які покладені в основу пропозицій щодо підвищення рівня застосовуваних та розробки нових заходів попередження в діяльності органів внутрішніх справ.

Синтез (від грец. synthesis – з'єднання, поєднання, складання) – це метод, що полягає в уявному з'єднанні виявлених у результаті аналізу елементів, їх ознак і відносин ознак у вигляді властивостей, зв'язків усередині об'єкта для вивчення цього об'єкта як єдиного цілого. У процесі аналізу нами виявлялося специфічне, що відрізняє елементи один від одного. В результаті синтезу нами виявлялися ті суттєві загальні ознаки, що пов'язують частини в єдине ціле.

Індукція (від лат. inductio – наведення, спонукання) – це такий метод наукового пізнання, що ґрунтується на формально-логічному умовиводі, який дає можливість одержати загальний висновок на основі окремих фактів. Інакше кажучи, це є рух нашого мислення від часткового, окремого до загального. Це спосіб міркування, за допомогою якого нами встановлювалася обґрунтованість висунутого припущення чи гіпотези. В реальному пізнанні індукція завжди виступає в єдності з дедукцією, органічно пов'язана з нею.

Дедукція (від лат. deductio – виведення) – метод, який полягає в одержанні часткових висновків на основі знання якихось загальних положень. Інакше кажучи, це є рух нашого мислення від загального до часткового, окремого. Сутність цього методу полягає в тому, що якщо дві перші посилки вірні, істинні, то і висновок буде істинним. Однак у наукових дослідженнях часто не вдається забезпечити істинність посилок. Крім того, в процесі міркувань ми доходили до таких суджень, для обґрунтування яких не було більш загальних посилок. У таких випадках нами застосовувалася індукція.

Висновки і пропозиції. Таким чином, систему методів дослідження викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання складає така сукупність методів пізнання об'єктивної дійсності, яка дає можливість чітко та зрозуміло вирішити поставлені завдання, а саме: ідеалістичної діалектики (при дослідженні кримінально-правових механізмів захисту води, електричної або теплової енергії від викрадення шляхом її самовільного використання, взятих у єдності з іншими складами злочинів, які посягають на власність); історико-правовий (при розгляді історії розвитку кримінального законодавства щодо викрадення води, електричної або теплової енергії і вирішення питання щодо криміналізації цих діянь на різних етапах історичного розвитку держави); системний (при розгляді об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 188–1 КК України, виявленні недоліків цієї правової норми, формулюванні пропозицій щодо вдосконалення законодавчої регламентації відповідальності за викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання); догматичний (під час техніко-юридичного аналізу норми, що встановлює кримінальну відповідальність за викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання з точки зору додержання правил законодавчої техніки при її конструюванні); соціологічні (при вивченні матеріалів слідчої та судової практики щодо розглядуваної теми); статистичний (при аналізі статистичних даних правозастосовної практики, причин та умов вчинення зазначеного виду злочину); порівняльно-правовий (при вивченні та порівнянні норм чинного КК України з відповідними нормами кримінального законодавства окремих зарубіжних країн, які регламентують відповідальність за викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, що дозволило внести пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України); узагальнення (точок зору, результатів дослідження) та інші методи.

Список літератури:

1. Коханюк Т. С. Системний підхід у кримінальному праві та системність Кримінального кодексу України [Електронний ресурс] / Т. С. Коханюк. – Львівський державний ун-т внутрішніх справ // Науковий вісник. – 2009. – № 2. – Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2009_2/09ktskku.pdf – Назва з екрану.
2. Панов М. І. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права / М. І. Панов, Н. О. Гуторова // Проблеми боротьби зі злочинністю. – 2009. – № 100. – С. 291–304.
3. Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Хилюк Світлана Володимирівна. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2007. – 304 с.
4. Баскаков А. Я. Методология научного исследования: учебн. пособие / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2004. – 216 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
6. Мезенцева І. Є. Кримінально-правові і кримінологічні аспекти легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. Є. Мезенцева. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 18 с.

7. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідної діяльності / В. М. Шейко, Н. М. Кушнаренко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 295 с.

Варибрус Д.А.
Запорожский национальный технический университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОХИЩЕНИЯ ВОДЫ, ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ ИЛИ ТЕПЛОВОЙ ЭНЕРГИИ ПУТЕМ ЕЁ САМОВОЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Аннотация
Проанализированы методологические основы исследования похищения воды, электрической или тепловой энергии путем её самовольного использования. Исследованы научные взгляды, теоретические положения и уголовное законодательство по данной проблеме. На основании этого определяется, какие методы и как использовались в исследуемой теме. Решение поставленных задач осуществлено с помощью системы общефилософских, общенаучных и специальных методов. Познавательный потенциал этих методов был направлен на достижение цели исследования.
Ключевые слова: методология, метод, похищение воды, похищение энергии, электрическая энергия, тепловая энергия, самовольное использование.

Varibrus D.O.
Zaporizhzhya National Technical University

METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR THE INVESTIGATION OF THE ABDUCTION OF WATER, ELECTRIC OR THERMAL ENERGY THROUGH ITS UNAUTHORIZED USE

Summary
The methodological principles of investigation of abduction of water, electric or thermal energy by its unauthorized use are analyzed. The scientific views, theoretical positions and criminal legislation concerning the mentioned problem are investigated. On the basis of this, it is determined which methods and how they were used in the subject under study. The solution of the set tasks is carried out with the help of the system of general philosophical, general scientific and special methods. The cognitive potential of these methods was aimed at achieving the goal of the study.
Keywords: methodology, method, stealing water, stealing energy, electric energy, thermal energy, unauthorized use.

УДК 543

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДОСТУПУ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Вітів В.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В роботі висвітлено організаційно-правовий механізм доступу до екологічної інформації в системі органів центральної влади. Розглянуто правове забезпечення органів системи моніторингу довкілля відносно Закону України «Про доступ до публічної інформації». Визначено правовий статус розпорядників інформації, отриманої в результаті моніторингу довкілля. Виділено невідповідності між законодавством про моніторинг довкілля та законодавством про доступ до публічної інформації. На основі отриманих відомостей автором зроблено висновок про необхідність розробки нового законодавства для системи моніторингу довкілля з дієвими механізмами доступу до інформації.
Ключові слова: система моніторингу довкілля, екологічна інформація, доступ до публічної інформації, організація діяльності органів державної влади.

Постановка проблеми. 01.04.2014 р. Кабінетом Міністрів України видано розпорядження № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», що разом із проектом Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) № 2217а від 01.07.2017 року має стати частиною нової адміністративної реформи в Україні [1, 2].

Реалізація реформи повинна відбуватись одночасно з раніше прийнятою «Стратегією сталого розвитку «Україна 2020», затвердженою Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015, якою поставлено завдання вирішити визначені в Стратегії національної безпеки України (затвердженої Указом Президента від 6 травня 2015 р.) проблеми контролю за діяльністю суб'єктів, пов'язаних із відходами виробництва та споживання, їх вторинного використання, переробки та утилізації відходів, створення основи системи моніторингу довкілля, контролю за єдиною державною системою цивільного захисту [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники екологічної безпеки Потапенко В'ячеслав Георгійович та Шевчук Ірина Володимирівна, наголошують, що екологічний моніторинг проводиться з порушенням наявної нормативної бази, результати моніторингу не прив'язані до карт, що не допускає надання достовірних верифікованих юридично обґрунтованих даних, які можуть служити фактологічними засадами для контролю за станом використання природноресурсного потенціалу для забезпечення економічної безпеки держави [4].

Адміністративно-правове регулювання контролю в охороні навколишнього природного середовища досліджували В.Б. Авер'янов, В.І. Андрейцева, В.І. Курило та інші.

Дослідження теоретико-правових, методологічних та практичних проблем впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в умовах розвитку інформаційного суспільства було виконано колективом авторів, а саме: І.В. Арістовою, В.І. Курило, О.Ю. Калугіним у спільній праці «Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в аграрний сектор економіки України: організаційно-правовий аспект».

Необхідно виділити ряд вітчизняних та зарубіжних досліджень у сфері інформаційно-правового забезпечення конституційних екологічних прав (Т.В. Грушкевич), гарантій реалізації прав громадян на екологічну інформацію (М.В. Краснова), правового регулювання доступу до екологічної інформації (К.В. Волков), правового регулювання екологічної інформації (А.А. Попов).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Впровадження концепції децентралізації в державному управлінні та реформа державного моніторингу вимагає проведення аналізу змін організаційно-правових механізмів забезпечення права на доступ до екологічної інформації.

В процесі дослідження було встановлено недоліки адміністративно-правового регулювання діяльності розпорядників інформації в системі моніторингу довкілля відповідно до чинного Закону України «Про доступ до публічної інформації» [5], нової редакції Закону України «Про інформацію» [6], Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [7] та інших нормативних актів інформаційного та природоохоронного законодавства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження організаційно-правового механізму доступу до інформації про навколишнє природне середовище в організації екологічного моніторингу. Окремим чином виділено статус розпорядників інформації у сфері навколишнього природного середовища серед органів державної влади та місцевого самоврядування, а також інших установ і підприємств незалежно від форм власності.

Виклад основного матеріалу. Засади нормативно-правового регулювання діяльності розпорядників інформації у сфері охорони навколишнього природного середовища містяться в Конституції України та таких міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція), Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року з Додатковим Нагойським протоколом та інших.

Українське законодавство з приводу організації інформаційної діяльності у сфері моніторингу довкілля включає систему нормативно-правових актів, яка складається із законів щодо доступу до інформації (Закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про навколишнє природне середовище») та нормативних актів стосовно порядку оприлюднення інформації («Про порядок висвітлення діяльності органами державної влади та органами місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади», «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», «Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади» та інших).

Комплексний механізм збору інформації про навколишнє природне середовище значною мірою регулюються нормативно-правовими актами у сфері екологічного моніторингу, затвердженого Постановою КМУ «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля« від 30 березня 1998 р. № 391 та Постановою КМУ «Про затвердження Державної цільової екологічної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища» від 5 грудня 2007 р. № 1376 [8, 9].

Центральним нормативно-правовим актом у сфері охорони навколишнього природного середовища та інформаційних правовідносин у цій сфері є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». В ст. 10 цього Закону визначено ряд інформаційних прав громадян, які реалізуються шляхом впровадження механізму забезпечення здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, участі громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища, створення та функціонування мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації [7].

Проте, до недоліків закону слід віднести його декларативний характер та широке використання бланкетних норм щодо обігу екологічної інформації.

Комплексне дослідження вітчизняного науковця Ю.Ю. Макогонюк показали, що інформаційні відносини в екологічній сфері виникають як в процесі охорони навколишнього природного середовища, так і під час використання природних ресурсів, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки і під час формування, збереження раціонального використання екологічної мережі. Інформаційні відносини пов'язуються із створенням, поширенням, використанням, збереженням інформації, що циркулює в екологічній сфері. При цьому суб'єктами інформаційних відносин можуть бути суб'єкти владних повноважень, які водночас здійснюють заходи щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, забезпечення еко безпеки, формування, збереження й раціонального використання екологічної мережі, та фізичні і юридичні особи, які отримують і користуються такою інформацією в процесі своєї діяльності. Останнє, у свою чергу, впливає на стан охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки тощо [11, с. 128].

Як базовий нормативно-правовий акт в інформаційній сфері слугує Закон України «Про інформацію», згідно якого інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді поділяються за змістом на інформацію про фізичну особу, інформацію довідково-енциклопедичного характеру, інформація про стан довкілля (екологічна інформація), інформація про товар (роботу, послугу), науково-технічна інформація, податкова інформація, правова інформація, статистична інформація, соціологічна інформація, та інші види інформації [6].

Беручи до уваги висновки Ю.Ю. Макогонюк, обсяг інформації, що є предметом діяльності системи моніторингу довкілля, включає в себе усі види інформації за змістом, якщо її об'єктом є навколишнє природне середовище, природні ресурси, прогнози впливу на стан довкілля тощо. Усі ці види інформації повинні піддаватись обмеженню лише під суворим контролем.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.98 № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» (надалі – Положення) було створено систему органів державної влади, компетентних у зборі та обробці інформації щодо навколишнього природного середовища як державну систему екологічного моніторингу [9].

Згідно Положення Державна система моніторингу довкілля (далі – система моніторингу) – це система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обгрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки. Це Положення визначає порядок створення та функціонування такої системи в Україні [8].

Центральне місце в організації збору, обробки, збереження та поширення інформації визначено за органами державної влади під керівництвом Міністерства екології та природних ресурсів України. Кожна сфера інформації про довкілля розділена поміж відомствами з окремим порядком діяльності.

Згідно Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України, затвердженого Постановою КМУ від 21 січня 2015 р. № 32, Міністерство екології та природних ресурсів України виконує нормативно-правове регулювання у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї з питань щодо: національних стандартів і процедур моніторингу, звітності та перевірки даних про викиди та абсорб-

цію (поглинання) парникових газів; забезпечує: розгляд та прийняття рішення про схвалення і затвердження або про відмову у схваленні і затвердженні проектів, спрямованих на скорочення обсягу антропогенних викидів або збільшення абсорбції парникових газів, та здійснює моніторинг реалізації таких проектів; формує мережу дослідних земельних ділянок та ділянок з еталонними ґрунтами для ведення моніторингу земель на національному рівні; організації та проведення моніторингу зрошуваних та осушуваних земель; проводить моніторинг та оцінку впливу державної політики у відповідній сфері; встановлює порядок планування і контролю за виконанням науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у визначеній сфері та впровадженням їх результатів; організовує моніторинг навколишнього природного середовища, забезпечує функціонування загальнодержавної інформаційно-аналітичної системи моніторингу навколишнього природного середовища; визначає екологічні показники для оцінки стану навколишнього природного середовища та методичні вказівки щодо їх застосування; визначає реєстри складових мережі спостережень системи моніторингу навколишнього природного середовища; розробляє методики проведення моніторингу навколишнього природного середовища, зокрема суб'єктами господарювання, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища; готує Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища.

Порівнюючи Постанову № 32 та Положення про державну систему моніторингу довкілля слід вказати на упущення з компетенції міністерства контролю за фоновою кількістю ЗР, у тому числі радіонуклідів); ґрунтів на природоохоронних територіях (вміст ЗР, у тому числі радіонуклідів); державного екологічного картування території України для оцінки його стану та його змін під впливом господарської діяльності; наземних і морських екосистем (фонова кількість ЗР, у тому числі радіонуклідів); видів рослинного і тваринного світу, що перебувають під загрозою зникнення, та видів, що перебувають під особливою охороною [8].

Наступними органами в системі моніторингу довкілля слід виділити Державну службу України з надзвичайних ситуацій, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, Держгеокадастр, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Державну службу геології та надр України, Державне космічне агентство. На місці ліквідованої Держсанепідслужби було створено Держпродспоживслужбу, проте відповідних змін до часу випуску статті в Положення про державну систему моніторингу довкілля не внесено.

Окремо виділяються в системі моніторингу передбаченні в п. 10 Положення підприємства, установи і організації незалежно від їх підпорядкування і форм власності, діяльність яких призводить чи може призвести до погіршення стану довкілля, що зобов'язані здійснювати екологічний контроль за виробничими процесами та станом промислових зон, збирати, зберігати та безоплатно надавати дані і/або узагальнену інформацію для її комплексного оброблення. З цією метою між суб'єктами системи моніторингу та постачальником інформації укладається угода, яка підлягає реєстрації в Міністерстві екології та природних ресурсів України [8].

Особливості передбаченого в системі моніторингу обміну інформацією полягають у зборі та акумуляції органами виконавчої влади відомостей про наявний стан та прогноз змін навколишнього природного середовища. В Положенні не відображено інформаційних обов'язків цих органів перед громадськістю, що відображено в усіх сферах моніторингу довкілля.

Аналізуючи Положення про державну систему моніторингу довкілля, Т.В. Чубарук вказує, що цільове призначення інформації, отриманої в результаті здійснення моніторингу, направлене на прийняття рішень у галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки органами державної влади і органами місцевого самоврядування та міжнародних організацій, на основі чого зробив висновок, що це є важливою умовою сприяння більшій відкритості та доступності інформаційних ресурсів для населення [12, с. 38].

Не погоджуючись із позицією автора хочемо звернути увагу, що наведене вище цільове призначення інформації дозволяє необґрунтовано обмежувати громадськості доступ до неї шляхом віднесення її до інформації з обмеженим доступом (наприклад – «для службового користування»).

У своїй науковій розвідці вітчизняний вчений Б.А. Кормич дійшов висновку, що основою класифікації в цьому випадку повинні бути не аморфні поняття «відкритості» або «закритості» інформації, а методи правового регулювання, що застосовуються до регулювання суспільного обігу того чи іншого виду інформації. Таких методів він вирізнив два – диспозитивний та імперативний, які створюють можливі види суспільного обігу інформації: відкритий, закритий, обмежений, вільний. Причому інформація, змінюючи свою суспільну цінність, може переходити з одного виду обігу до іншого. Предметом захисту є лише та інформація, яка згідно із Законом перебуває в закритому чи обмеженому обігу, тобто інформація, до якої, знову ж таки, законом встановлено обмеження імперативного характеру [13, с. 23].

Наприклад Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.96 № 815 «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» регулює діяльність органів у сфері водного господарства, які включають центральні органи та органи виконавчої влади на місцях [14]. Проте, відповідно до п. 14 Постанови, суб'єкти державного моніторингу вод зобов'язані безстроково зберігати первинну інформацію про стан вод і безкоштовно надавати дані спостережень лише органам державної влади та органам місцевого самоврядування відповідно до затверджених регламентів. Аналогічний підхід використано в постанові Кабінету Міністрів України від 09.03.99 № 343 «Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря».

Згідно п. 4 Постанови № 343, моніторинг атмосферного повітря проводиться в рамках Програми

проведення в Україні моніторингу атмосферного повітря та відповідних регіональних (місцевих) програм. Організація проведення моніторингу атмосферного повітря здійснюється обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, а на території Автономної Республіки Крим – органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища. Узагальнені дані цих органів подаються лише відповідним органам виконавчої влади або органам місцевого самоврядування для прийняття рішень, пов'язаних із запобіганням негативним змінам у складі атмосферного повітря [15].

Відтак, фактичне вирішення питання про повідомлення населення щодо результатів моніторингу вод чи повітря покладається на органи державної влади та місцеве самоврядування.

Зважаючи на реформу державної підтримки засобів масової інформації, націленої на часткову ліквідацію комунальних та державних газет, наведений в Постанові № 815 підхід себе вичерпав та потребує змін.

Згідно Постанови № 815, фізичні та юридичні особи мають право отримувати інформацію на «договірних засадах, якщо інше не передбачено законом» [14]. На нашу думку, таким законом слід розглядати Закон України «Про доступ до публічної інформації».

Як свідчить судова практика громадської організація «Екологія Право Людина», існують значні складнощі щодо отримання екологічної інформації від компетентних органів.

На думку Ліпкана, це пов'язано із недостатньою розробкою термінології інформації з обмеженим доступом. Вчений дійшов висновку, що інформація з обмеженим доступом у вузькому сенсі – це обмежені відомості. А в широкому сенсі – відомості та дані, збережені на матеріальних носіях, або відображені в електронному вигляді, які є в законному володінні особи, та щодо доступу до них встановлюється законодавче обмеження в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Здійснюючи наш аналіз, слід зупинитися на законних і незаконних методах обмеження доступу, встановлених відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» [16, с. 47].

Обмеження доступу до інформації про довкілля в розумінні Закону України «Про доступ до публічної інформації» може стосуватись лише розпорядників цієї інформації. В ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» було вперше застосовано термін «розпорядник інформації» [5].

Відповідно до ст. 13 Законом України «Про доступ до публічної інформації» розпорядниками інформації для цілей цього Закону визнаються: суб'єкти владних повноважень – органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання; юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим, – стосовно інформації щодо використання бюджетних коштів; особи, якщо вони виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг, – стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків; суб'єкти господарювання, які займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями, – стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг та цін на них [5].

На відмінну від інших розпорядників інформації, органи державного моніторингу довкілля відповідно до ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» зобов'язанні оприлюднювати та надавати відповідну інформацію лише за запитами.

Проте в Положенні про систему моніторингу довкілля безкоштовний обмін інформацією призначений лише для органів системи моніторингу. Доступ до інформації громадськості або взагалі не згадується, або в якості спеціально підготовленої інформації на запит користувачів підлягає оплаті за домовленістю, якщо інше не передбачено нормативними актами або укладеними двосторонніми угодами про безкоштовні взаємовідносини постачальників і споживачів інформації [8].

Збережений в Положенні підхід суперечить принципам доступу до публічної інформації, якими в ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» чітко визначено, що до розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати та надавати за запитами інформацію, визначену в цій статті, у порядку, передбаченому цим Законом, прирівнюються суб'єкти господарювання, які володіють: 1) інформацією про стан довкілля; 2) інформацією про якість харчових продуктів і предметів побуту; 3) інформацією про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують здоров'ю та безпеці громадян; 4) іншою інформацією, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією).

На нашу думку, віднесення законів та інших нормативно-правових актів екологічної спрямованості до екологічної інформації не відповідає змісту інформації про довкілля. Відповідно ж до ч. 4 ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» саме цим законом повинні керуватись усі ропорядники інформації, включаючи органи в складі системи моніторингу довкілля [5].

Висновки. В науковій розвідці нами було встановлено систему органів державної влади, що складає систему моніторингу довкілля, до компетенції яких входить спостереження, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналіз інформації про стан довкілля, що може за змістом становити інформацію про фізичну особу (інформація про стан здоров'я), інформацію довідково-енциклопедичного характеру (напр., геологічна чи географічна інформація), інформація про товар (роботу, послугу), науково-

технічна інформація, податкова інформація, правова інформація, статистична інформація, соціологічна інформація та інші види інформації, що дозволяють здійснювати прогнозування змін в довкіллі і розроблення науково-обгрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки.

З проаналізованих нормативно-правових актів ми прийшли до висновку, що існуюче організаційно-правове забезпечення діяльності моніторингу довкілля не відповідає вимогам Закону України «Про доступ до публічної інформації», Орхуській конвенції та Конституції України та містить положення, які прямо суперечать їм.

Дослідження організації інформаційної діяльності щодо поширення екологічної інформації в системі органів екологічного моніторингу довело гостру необхідність прийняття нових механізмів екологічного моніторингу відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», Закону України «Про оцінку впливу на довкілля».

Список літератури:

1. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в України» № 33 [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333–2014-%D1%80
2. Закон України про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) № 2217а від 01.07.2017 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812
3. «Стратегія сталого розвитку «Україна 2020» [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015
4. Потапенко В.Г. Оптимізація системи екологічного моніторингу як стратегічного компонента економічної безпеки України [Текст] / В.Г. Потапенко, І.В. Шевчук // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 2. – С. 242–250.
5. Закону України «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939–17
6. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2657–12
7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264–12
8. Постановою КМУ «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля« від 30 березня 1998 р. № 391 [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/391–98-%D0%BF
9. Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової екологічної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1376–2007-%D0%BF
10. Положення про Міністерство екології та природних ресурсів Українивід затв.Постановою КМУ від 21 січня 2015 р. № 32 [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32–2015-%D0%BF
11. Макоганюк Ю.Ю. Екологічна сфера як сфера розвитку інформаційного суспільства: понятійний апарат, загальна характеристика суспільних відносин / Ю.Ю. Макогонюк // Право і суспільство. – 2015. – № 6.2(2). – С. 127–133. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6.2%282%29__26
12. Чубарук Т.В. Система джерел екологічної інформації в аспекті конституційного права доступу до такої інформації / Т.В. Чубарук // Правова інформатика. – 2008. – № 3(19). – С. 31–37.
13. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Б.А. Кормич. – Х., 2004. – 31 с.
14. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/815–96-%D0%BF
15. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: ttp://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/343–99-%D0%BF
16. Ліпкан В.А. Доступ до інформації з обмеженим доступом: проблеми вироблення уніфікованих дефініцій / В.А. Ліпкан, Л.І. Капінус // Публічне право. – 2013. – № 4. – С. 45–53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_4_8

Витив В.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ДОСТУПА К ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация
В работе освещены организационно-правовой механизм доступа к экологической информации в системе органов центральной власти. Рассмотрены правовое обеспечение органов системы мониторинга окружающей среды относительно Закона Украины «О доступе к публичной информации». Определен правовой статус распорядителей информации полученной в результате мониторинга окружающей среды. Выделено несоответствия между законодательством о мониторинге окружающей среды и законодательством о доступе к публичной информации. На основе полученных сведений автором сделан вывод о необходимости разработки нового законодательства для системы мониторинга окружающей среды с действенными механизмами доступа к информации.
Ключевые слова: система мониторинга окружающей среды, экологическая информация, доступ к публичной информации, организация деятельности органов государственной власти.

Vitiv V.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF ACCESS TO ENVIRONMENTAL INFORMATION

Summary
The article deals with organizational and legal mechanism of access to environmental information in the system of central government bodies. Legal regulation of activity of bodies of environmental monitoring system in relation to the Law of Ukraine «On access to public information» is considered. The legal status of bodies possessing information obtained as a result of environmental monitoring has been determined. The discrepancy between the legislation on environmental monitoring and legislation on access to public information has been identified. On the basis of the information obtained, the author concluded that it is necessary to develop new legislation on the environmental monitoring system with effective mechanisms for access to information.
Keywords: environmental monitoring system, environmental information, access to public information, organization of activities of public authorities.

УДК 342.1 343.3/.7

ПРАВО НА ПОВСТАННЯ

Волошина В.В., Діордіца І.В.
Національний авіаційний університет

У статті визначено право громадян на опір як елемент забезпечення конституційного ладу України. Зазначено статті Кримінального кодексу України (далі – КК України), які регулюють злочини проти Основ національної безпеки України. Виокремлюється класифікація повстань на базі історичних подій. Визначаються форми права на повстання та їх ознаки. Розглядається питання щодо юридичного оформлення захисної діяльності народу в Україні, яке має важливе значення. Аналізується нормативна база щодо забезпечення незалежної, демократичної, суверенної, а також національної безпеки України. Розглядається класифікація права людей на опір.

Ключові слова: право на повстання, право на опір, захисна діяльність народу, основи національної безпеки, демократія, держава.

Постановка проблеми. У статті проаналізовано право громадян на опір, як елемент забезпечення стабільності конституційного ладу України. Рішення органів влади повинні бути узгоджені з народом та відповідати його волі, відтворюючи ідеальну схему демократії. Стаття 1 Конституції України проголошує, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. Виходячи з того, що саме держава підтримує існування демократичних, соціальних інститутів, то без належної державної безпеки, обороноздатності, її конституційного ладу, неможливо забезпечити належне виконання боротьби зі злочинністю, дотримання честі і гідності, безпеки тощо. Досліджуються наукові підходи до визначення поняття «захисна діяльність народу» та певних суміжних термінів, аналізуються точки зору різних авторів на дану проблематику.

Аналіз окремих досліджень і публікацій. Окремі аспекти даної проблематики можна дізнатися ознайомившись з працями таких дослідників як Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, В. Ф. Коток, В. В. Кравченко, А. О. Янчук, А. В. Нечипоренко, М. І. Скригонюк, Н. Ю. Ротар та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак не зважаючи на те що кримінально-правові аспекти відповідальності за повалення конституційного ладу є певним чином достатньо розробленими і репрезентованими в наукових дослідженнях, але питання реалізації права на повстання в умовах сьогодення абсолютно не вирішені, що зумовлює потребу в його подальшому вирішенні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення форм реалізацій права на повстання та настання кримінальної відповідальності за повалення конституційного ладу.

Виклад основного матеріалу. Нормативною базою щодо питань проти основ національної безпеки України є Конституція України, Закон України «Про основи національної безпеки України» та Кримінальний кодекс України (далі – КК України).

У Законі України «Про основи національної безпеки України» визначається національна безпека як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності... [2].

На тлі подій війни на сході держави, яка має на меті зміни та повалення конституційного ладу України, послаблення економіки, зміни кордонів та суверенності держави, відповідно до цих подій було прийнято низку змін до КК України. В розділі І Особливої частини розміщені злочини проти Основ національної безпеки України. У зазначених статтях, майже всі злочини проти Основ національної безпеки належать до тяжких або особливо тяжких. Наприклад, у ч. 2 і 3 ст. 109 КК України передбачається позбавлення волі – від 3 до 5 років, у ч. 3 ст. 110 КК України – від 10 до 15 років позбавлення волі.

Законом № 1533–VII було доповнено КК України ст. 110–2: «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону» [3].

У статті 5 Конституції України проголошується, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами [4]. Це означає, що громадяни України мають право на державну та громадянську непокору у вигляді опору чи повстання.

Щодо визначення поняття «захисної діяльності народу» необхідно звернути увагу на взаємодію народу і держави. В літературі зазначається, що право на повстання проти тиранії, на громадянську непокору, застосування сили проти насильства розглядаються як складові елементи народного суверенітету. Ю. М. Тодика вважає, що право на опір – це «палиця з двома кінцями», а тому не досить часто знаходить конституційне закріплення [5, с. 93–94].

Право людей на опір визначається як природне право. Проте проблема опору народу правлячій владі, яка діє всупереч волі народу, залишається в тіні. Це пояснюється тим, що потрібна ретельна розробка права людей на опір. Можна виділити, що окремі конституції навіть закріплюють в своїх текстах право на захисну діяльність. Так, наприклад, відповідно до статті 20 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня

1949 року з наступними змінами [6] Федеративна Республіка Німеччина є демократичною і соціальною федеративною державою; вся державна влада виходить від народу. Вона здійснюється народом шляхом виборів і голосувань, а також через спеціальні органи законодавчої, виконавчої та судової влади; законодавча влада пов'язана конституційним ладом, виконавча і судова влада – законом і правом; всякому, хто спробує усунути цей лад, всі німці мають право чинити опір, якщо не можуть бути використані інші засоби.

Повстання – масовий збройний виступ проти встановленого стану речей. Тобто, повстання можна розуміти як одну із форми опору та відстоювання думки народу, якого не влаштовує на певному етапі стан речей який їх оточує.

Від найдавніших часів і донині, повстання вважалося останнім захистом людиною своїх прав.

Вже у 1215 році Велика Хартія вольностей пунктом 61 закріпила право на повстання, де зазначалося «захоплення земель Короля, якщо він вперто порушуватиме мир та вольності, даровані та закріплені цією хартією» [7, с. 27].

У Декларації Незалежності США 1776 року зазначалося, що «коли довга низка правопорушень і зловживань владою, незмінно спрямована на досягнення тієї мети, виявляє намір підпорядкувати народ абсолютному деспотизму, тоді народ має право та обов'язок повалити такий уряд і встановити нову форму убезпечення народу в майбутньому» [8].

А. В. Нечипоренко, наголосив, що особливо цінними є положення іншого історичного документа – Декларації незалежності 1776 року, що провели розмежування повстань на законні, тобто виправдані та незаконні, а також визначили умови, за яких повстання є виправданими: «У випадку, якщо будь-яка форма уряду стає вбив чоюдля самих цих цілей (життя, свободи та прагнення до щастя), народ має право змінити або скасувати її та створити новий уряд, заснований на таких принципах і формах організації влади, які, на його погляд, найліпшим чином забезпечать людям безпеку і щастя» [9, с. 193]. Тобто відповідно до декларації та думки автора можна визначити, що повстання є неписаним, але й водночас невід'ємним правом народу.

Існує різна класифікація права на повстання. Слід виокремити прямі та непрямі форми реалізації. Прямі форми здійснюються на підставі Конституції Україні, право громадян збиратися мирно без зброї та проводити збори, проводити мітинги, право на страйк для захисту своїх економічних та соціальних прав. Непрямими ж формами виступають всенародні референдуми за народною ініціативою, громадські слухання, ініціативи, реалізація яких сприятиме налагодженню зв'язків між владою і громадськістю. За другою класифікацією форми повстання можна поділити на законні (виправдані) та незаконні. До незаконних відносяться: заколоти, військові перевороти. Законні повстання, тобто ті, які охоплюють усю державу (загальнодержавні) [9, с. 194].

М. І. Скригонюк, виділяє 4 групи права народу на опір:

1) опір, спрямований на зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

2) опір, спрямований на розчленування держави;

3) опір, що не становить небезпеки;

4) малозначний опір [10].

Слід зазначити, що в окремих випадках до питання активних форм опору звертається навіть церква. Так, на офіційному Інтернет-сайті Української греко-католицької Церкви зазначається, що «Хоч Святе Письмо й називає державну владу «покликаною Богом», проте кожна держава та уряд несуть на собі тавро недосконалості всього земного. На кожному кроці можна помітити прорахунки. Загрозою є злочинна тиранія. Громадяни не повинні виконувати злочинні накази, а іноді діяти всупереч державним заходам, намагаючись повалити злочинний уряд» [11].

У разі вчинення порушень з боку держави, Основний Закон гарантує мирні форми реалізації. Політичні права кожного громадянина повинні захищатися державою, адже це і є одним із елементів конституційного ладу. Наприклад, право на зміну конституційного ладу належить виключно народу, якщо ж державні органи узурпують таке право, то єдиним правильним рішенням буде реалізація мирного повстання проти таких незаконних дій. «Грубі помилки з боку влади, – писав Дж. Локк, – численні неправильні і незручні закони і всі прояви людської слабкості, народ перенесе без бунту і нарікання. Але якщо в результаті тривалих зловживань, правопорушень і хитрощів стає ясно, що тут є певний умисел, то не доводиться дивуватися, що народ повстає і намагається передати владу в руки тих, хто може забезпечити йому досягнення цілей, заради яких спочатку створювалася держава» [12]. Тобто, щоб уникнути активного повстання, яке являється агресивним заходом, потрібно дійти до спільної думки. Вирішення такого опору можливе лише за альтернативних форм супротиву, де виступає ціла низка колективних політичних прав («народне вето», громадські слухання), саме це сприятиме налагодженню зв'язків між державою та громадськістю.

Правове регулювання повстання – явище дуже складне. Сам термін «повстання» більшість держав засуджує, не говорячи про «право на повстання». Це пояснюється тим, що ніяка держава не хоче ставити під сумнів свою демократичність та своє законне походження.

Міжнародне право взагалі майже не вживає термін «повстання», замінюючи його на «боротьба». Особливістю є те що всі документи які містять терміни «повстання» та «боротьба» мають рекомендаційний характер. Про право на повстання не згадується ні у Декларації про права людини, ні в Міжнародних пактах про права людини.

Питання щодо юридичного оформлення захисної діяльності народу в Україні має важливе значення. Йдеться не тільки про захист суверенних прав народу, а й про забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Попри широку номенклатуру закріплених у чинній Конституції прав, переважна їх більшість залишається деклараціями, які не підкріплюються практикою відповідних правовідносин. Проблема полягає не лише в тому, що держава не виконує своїх конституційних зобов'язань, а й у тому, що Конституцією не передбачено механізмів, які надавали

б людині можливість самостійно й ефективно захищати свої конституційні права [13, с. 46].

Загальна декларація прав народів від 4 жовтня 1976 року, яка у частині 4 преамбули проголосила, що «…всі народи світу мають рівне право опиратися будь-якому іноземному втручанню і самостійно обирати свій уряд, право, якщо вони підкорені, боротися за своє визволення, право отримувати допомогу у своїй боротьбі від інших народів…» [14, с. 33]. Отже, декларація стала підтримкою народів у їхньому нелегкому поступі до свободи та закріпила право на мирне повстання, та опір збоку народу від узурпації держави.

Необхідно звернути увагу на яскравий приклад демократичних процесів в Україні. Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2013–2014 рр.

У ході цих революцій, можна зробити висновок, що традиційні інститути та процедури не завжди мають змогу розв'язати проблеми, а рішення, які вони приймають, відчутно впливають на життя людей. Тобто, спротив, повстання проти влади, які відбуваються час від часу стають результатом відсутності взаємного обміну між владою та громадянами.

Одним із найбільш правильних способів народного повстання, який носить опосередкований характер є всенародний референдум на противагу рішенням парламенту. В Україні інститут референдуму було вперше закріплено у Конституції України 1996 р. Наразі детальна регламентація його проведення закріплена у положеннях Закону України «Про всеукраїнський референдум» 2012 р. Цей закон регламентує гарантії проти можливої узурпації народного суверенітету державою [15].

За демократичного ладу громадянське суспільство не повинне залишитися осторонь. Функції держави та її органів мають підпорядковуватись інтересам громадянського суспільства, а стратегія конституційного регулювання визначатися системними властивостями не державного, а народного суверенітету. І головним призначенням конституції є, в першу чергу, захист громадянського суспільства, в тому числі і від парламентського свавілля. Коли ж немає реальних механізмів відкликання або зміни влади, народ має законне право на повстання і розв'язання проблеми збройним шляхом [16].

Майбутнє демократії, як стверджують сучасні науковці, слід вбачати в сильній демократії учасницького типу. Головна перевага такої демократії не ліквідовувати конфлікти, а трансформувати їх. Такі трансформації полягають у активній участі у громадському житті, спільних міркуваннях та діях, на не подолання конфлікту, а на зміну інтересів. Саме з цього приводу висловив свою думку науковець О. О. Чуб. Він вважає, що спільноти, яка робить можливою демократичну політику, можна досягти лише в асоціативних зв'язках, які повинні захищатися і постійно укріплюватися державою. Об'єднання громадян беруть активну участь у політичному житті суспільства в таких формах, як залучення до проведення виборів, референдумів, всенародних обговорень, направлення колективних письмових звернень до органів державної влади, здійснення громадського контролю [17, с. 178].

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи потрібно зазначити наступне.

Право на повстання – це право громадян будь-якими засобами захищати, аж до збройної боротьби, свої права та свободи від узурпаторів. Безсумнівним є той факт, що рішення органів влади повинні бути узгоджені з народом та відповідати його волі, відтворюючи ідеальну схему учасницької демократії.

Суспільство має природне право на захист при порушенні своїх прав та людської гідності. Право на повстання, як насильницька форма супротиву, розглядається як конституційний еквівалент права на необхідну оборону, крайній засіб, до якого звертаються у разі неможливості ефективно захисту своїх прав за допомогою інших правових механізмів, що реалізуються в умовах демократичного режиму. Існує декілька класифікацій права на повстання:

1. Прямі та непрямі форми реалізації.
2. Законні (виправдані) та незаконні.

Нормативною базою щодо забезпечення незалежної, демократичної, суверенної, а також національної безпеки України є Конституція України, Закон України «Про основи національної безпеки України» та КК України.

Таким чином, згідно з українським законодавством, народ має право на повстання лише при наявності підстав у вигляді порушення його прав. При цьому має бути очевидним, що ці права фактично не захищаються і не оберігаються владою закону, доказом чого є масове порушення прав. Реалізація права на повстання без наявності таких підстав повинна кваліфікуватись як зловживання правом.

Список літератури:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964–IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964–15
3. Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» від 19.06.2014 № 1533–VII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1533–18
4. Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду № 6–рп / 2005 від 05.10.2005, № 6–рп / 2008 від 16.04.2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710–08
5. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины: моногр. / Ю. Н. Тодыка. – Харьков: Факт, 2000. – 177 с.
6. Основной Закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. (с последующими изменениями и дополнениями до 20 октября 1997 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_ru1.htm

7. Всеобщая декларация прав человека / Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА, 1999. – С. 39.
8. Янчук А. О. Поняття і основні ознаки захисної діяльності народу / А. О. Янчук // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 8. – С. 67–77. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2014_8_11
9. Нечипоренко А. В. Повстання як останній засіб захисту прав людини / А. В. Нечипоренко / Наукові записки НаУКМА: Спеціальний випуск. – 2000. – Т. 18, ч. 1. – С. 192–195.
10. Скригонюк М. І. Плебсологія і право народу на опір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/jurydychni_nauky/articles/Plebsology_and_People_s_Right_of_Res istance_17974.pdf
11. Межі державної влади і право народу чинити опір. – офіційний Інтернет-сайт Української Греко-Католицької Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.ugcc. org.ua/ukr/library/moral/23/26/
12. Локк Дж. Два трактата о правлении [Електронний ресурс] / Электронная библиотека «Гражданское общество». – Режим доступу: http://www.civisbook.ru/.
13. Права людини в Україні – 2012. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Ю. Захарова; Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Харків: Права людини. – 2013. – 560 с.
14. Ротар Н. Ю. Участь громадян України у циклічних політичних процесах трансформаційного періоду: автореф. дис. ... д – ра політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Н. Ю. Ротар; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 39 с.
15. Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 06.11.2012 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/5475–17
16. Павшук К. О. Право на опір у контексті сучасних демократичних процесів / К. О. Павшук // Проблеми законності. – 2015. – Вип. 129. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_129_13
17. Чуб О. О. Загальна характеристика форм безпосередньої та представницької демократії в аспекті функціонування державної влади в Україні / О. О. Чуб // Демократичні засади організації і функціонування вищих органів державної влади України: моногр. / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв [та ін.]; за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2013. – Гл. 1, розд. ІІ. – С. 157–192.

Волошина В.В., Диордица И.В.
Национальный авиационный университет

ПРАВО НА ВОССТАНИЕ

Аннотация
В статье определено право граждан на сопротивление как элемент обеспечения конституционного строя Украины. Указано статьи Уголовного кодекса Украины (далее – УК Украины), которые регулируют преступления против основ национальной безопасности Украины. Выделяется классификация восстаний на базе исторических событий. Определяются формы права на восстание и их признаки. Рассматривается вопрос по юридическому оформлению защитной деятельности народа в Украине имеет важное значение. Анализируется нормативная база по обеспечению независимого, демократического, суверенного, а также национальной безопасности Украины. Рассматривается классификация права людей на сопротивление.
Ключевые слова: право на восстание, право на сопротивление, защитная деятельность народа, основы национальной безопасности, демократия, государство.

Voloshina V.V., Dioritsa I.V.
National Aviation University

THE RIGHT TO AN UPRISING

Summary
The article defines the right of citizens to resist as an element of ensuring the constitutional order of Ukraine. The articles of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the Criminal Code of Ukraine), which regulate crimes against the Fundamentals of National Security of Ukraine, are indicated. The classification of uprisings is distinguished on the basis of historical events. The forms of the right to an uprising and their signs are determined. Consideration of the issue of legal formulation of the protective activities of the people in Ukraine is important. The normative base for ensuring an independent, democratic, sovereign, as well as national security of Ukraine is analyzed. The classification of the right of people to resistance is considered.
Keywords: the right to an uprising, the right to resistance, the protective activities of the people, the basis of national security, democracy, the state.

УДК 351:343.35:35.08

МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ ЗА ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ»

Голяшкіна О.А.
Національна академія державного управління
при Президентові України

В державному управлінні апріорі існують умови для виникнення конфлікту інтересів. Конфлікт інтересів є основною причиною корупції на державній службі. Він проявляється у зловживанні владою та службовим становищем. Одним із засобів протидії цьому явищу є законодавче врегулювання механізму його подолання. У статті представлено огляд та аналіз положень Закону України «Про запобігання корупції», якими врегульовано питання запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі.
Ключові слова: конфлікт інтересів, особистий інтерес, державна служба, посадова особа, державне управління.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. З 26 квітня 2015 року введений в дію Закон України «Про запобігання корупції». Ним унормовано вирішення окремих питань, пов'язаних із врегулюванням конфлікту інтересів на державній службі як в органах законодавчої, виконавчої та судової влади, так і в органах місцевого самоврядування. Поняття конфлікту інтересів є відносно новим в українському законодавстві, а тому питання врегулювання конфлікту інтересів в публічних органах влади залишається надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою статті та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні питання конфлікту інтересів на державній службі обговорюється досить активно, є предметом численних наукових досліджень та публікацій представників різних галузей науки. А.Я. Анцупов, Т.Е. Василевська, В.П. Васильєв, Н.Г. Деханова, І.П. Лопушинський, В.Я. Малиновський, Т.В. Мотренко, О.Ю. Оболенський, М.І. Рудакевич, Ю.О. Холоденко, А.І. Шипілов визначають потреби подальшого інституційного розвитку державної служби, закріплення принципів громадянського служіння державі й суспільству, етичних норм виконання посадових обов'язків тощо. Не втрачають актуальності наукові пошуки таких відомих вчених, як К. Боулдінг, М. Вебер, Р. Дарендорф, Л. Козер, Ф. Оппенгеймер, В. Самнер, В. Парето, на теорії яких спираються сучасні дослідники. Водночас, залишається відкритим питання практичного запобігання та врегулювання конфлікту інтересів при проходженні державної служби. Отже, змістовний аналіз положень Закону України «Про запобігання корупції», що регулюють питання конфлікту інтересів на державній службі має важливе науково-практичне значення. Саме ці аспекти і зумовили вибір теми статті.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою статті є аналіз механізму запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі за Законом України «Про запобігання корупції». Відповідно до мети сформульовано і завдання: визначити поняття конфлікту інтересів на державній службі, з'ясувати механізм його запобігання та врегулювання, виявити особливості вирішення конфлікту інтересів.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В процесі проходження державної служби посадовець стикається з різноманітними конфліктними ситуаціями. Конфлікт інтересів на державній службі виникає внаслідок існування можливостей для зловживання посадовим становищем. Розпорядження владою, управління значними людськими та матеріальними ресурсами, широкий доступ до інформації створюють потенційні умови для виникнення конфлікту інтересів. У зв'язку з цим особистий інтерес державного службовця має бути підпорядкований інтересам держави, делегованим на рівень конкретної посади.

Правове регулювання конфлікту інтересів здійснюється актами законодавства України та міжнародно-правовими актами.

Головним законодавчим актом, що регулює питання конфлікту інтересів, є Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700–VII «Про запобігання корупції» (зі змінами). Він визначає поняття приватного інтересу, конфлікту інтересів (потенційного і реального), встановлює механізм і порядок запобігання та врегулювання конфлікту інтересів.

Так потенційний конфлікт інтересів законодавець визначає як наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

Приватний інтерес – будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях.

Реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [10].

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Закон визначає обов'язок посадових та службових осіб органів влади та місцевого самоврядування щодо: вжиття заходів до недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів; повідомлення не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів безпосереднього керівника, а у випадку перебування особи на посаді, яка не передбачає наявності у неї безпосереднього керівника, або в колегіальному органі – Національне агентство з питань запобігання корупції чи інший визначений законом орган або колегіальний орган, під час виконання повноважень у якому виник конфлікт інтересів; не вчинення дій та не прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів; вжиття заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів.

Встановлюється заборона особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прямо чи опосередковано спонукати у будь-який спосіб підлеглих до прийняття рішень, вчинення дій або бездіяльності всупереч закону на користь своїх приватних інтересів або приватних інтересів третіх осіб.

Безпосередній керівник особи або керівник органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади протягом двох робочих днів після отримання повідомлення про наявність у підлеглої йому особи реального чи потенційного конфлікту інтересів приймає рішення щодо врегулювання конфлікту інтересів, про що повідомляє відповідну особу. Національне агентство з питань запобігання корупції у випадку одержання від особи повідомлення про наявність у неї реального, потенційного конфлікту інтересів упродовж семи робочих днів роз'яснює такій особі порядок її дій щодо врегулювання конфлікту інтересів.

Безпосередній керівник або керівник органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади, якому стало відомо про конфлікт інтересів підлеглої йому особи, зобов'язаний вжити передбачені цим Законом заходи для запобігання та врегулювання конфлікту інтересів такої особи.

Закон зобов'язує особу у разі існування в неї сумнівів щодо наявності конфлікту інтересів, звернутися за роз'ясненнями до територіального органу Національного агентства з питань запобігання корупції. У разі якщо особа не отримала підтвердження про відсутність конфлікту інтересів, вона діє відповідно до вимог, передбачених у Законі. Якщо особа отримала підтвердження про відсутність конфлікту інтересів, вона звільняється від відповідальності, якщо у діях, щодо яких вона зверталася за роз'ясненням пізніше було виявлено конфлікт інтересів.

Законом передбачені заходи зовнішнього та самостійного врегулювання конфлікту інтересів.

До заходів зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів віднесено: усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень; Зовнішній контроль здійснюється в таких формах: перевірка працівником, визначеним керівником органу, підприємства, установи, організації, стану та результатів виконання особою завдання, вчинення нею дій, змісту рішень чи проектів рішень, що приймаються або розробляються особою або відповідним колегіальним органом з питань, пов'язаних із предметом конфлікту інтересів; виконання особою завдання, вчинення нею дій, розгляд справ, підготовка та прийняття нею рішень у присутності визначеного керівником органу працівника; участь уповноваженої особи Національного агентства в роботі колегіального органу в статусі спостерігача без права голосу. У рішенні про здійснення зовнішнього контролю визначаються форма контролю, уповноважений на проведення контролю працівник, а також обов'язки особи у зв'язку із застосуванням зовнішнього контролю за виконанням нею відповідного завдання, вчиненням нею дій чи прийняття рішень; обмеження доступу особи до певної інформації у випадку, якщо конфлікт інтересів пов'язаний з таким доступом та має постійний характер, а також за можливості продовження належного виконання особою повноважень на посаді за умови такого обмеження і можливості доручення роботи з відповідною інформацією іншому працівнику органу, підприємства, установи, організації; перегляду обсягу службових повноважень особи якщо конфлікт інтересів у її діяльності має постійний характер, пов'язаний з конкретним повноваженням особи, а також за можливості продовження належного виконання нею службових завдань у разі такого перегляду і можливості наділення відповідними повноваженнями іншого працівника; переведення особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняної до неї особи на іншу посаду у зв'язку з наявністю реального чи потенційного конфлікту інтересів якщо конфлікт інтересів у її діяльності має постійний характер і не може бути врегульований шляхом усунення такої особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті, обмеження доступу до інформації, перегляду її повноважень та функцій, позбавлення приватного інтересу та за наявності вакантної посади, яка за своїми характеристиками відповідає особистим та професійним якостям особи. Переведення на іншу посаду може здійснюватися лише за згодою особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняної до неї особи; звільнення особи якщо реальний чи потенційний конфлікт інтересів у її діяльності має постійний характер і не може бути врегульований в інший спосіб, в тому числі через відсутність її згоди на переведення або на позбавлення приватного інтересу.

У якості заходів самостійного врегулювання конфлікту інтересів Закон передбачає можливість особи у разі наявності реального чи потенційного конфлікту інтересів, самостійно вжити заходів щодо його врегулювання шляхом позбавлення відповідного приватного інтересу з наданням підтверджуючих це документів безпосередньому керівнику або керівнику органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади.

Правила врегулювання конфлікту інтересів в діяльності Президента України, народних депутатів України, членів Кабінету Міністрів України, керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, суддів Конституційного Суду України та суддів судів загальної юрисдикції, голів, заступників голів обласних та районних рад, міських, сільських, селищних голів, секретарів міських, сільських, селищних рад, депутатів місцевих рад визначаються також законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів.

У разі виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів у особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняної до неї особи, яка входить до складу колегіального органу (комітету, комісії, колегії тощо), вона не має права брати участь у прийнятті рішення цим органом. Про конфлікт інтересів такої особи може заявити будь-який інший член відповідного колегіального органу або учасник засідання, якого безпосередньо стосується питання, що розглядається. Заява про конфлікт інтересів члена колегіального органу заноситься в протокол засідання колегіального органу. У разі якщо неучасть особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняної до неї особи, яка входить до складу колегіального органу, у прийнятті рішень цим органом призведе до втрати правомочності цього органу, участь такої особи у прийнятті рішень має здійснюватися під зовнішнім контролем. Рішення про здійснення зовнішнього контролю приймається відповідним колегіальним органом.

З метою запобігання конфлікту інтересі в у зв'язку з наявністю в особи підприємств чи корпоративних прав Закон зобов'язує особу протягом 30 днів після призначення (обрання) на посаду передати в управління іншій особі належні їм підприємства та корпоративні права у порядку, встановленому законом з письмовим повідомленням про це Національного агентства з питань запобігання корупції та наданням нотаріально засвідченої копії укладеного договору. При цьому забороняється передавати в управління належні їм підприємства та корпоративні права на користь членів своєї сім'ї.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Очевидно, що конфлікт приватних і службових інтересів присутній у діяльності будь-якого державного службовця. Тому, головним завданням законодавця є збалансування таких інтересів з позиції визнання пріоритетності інтересів служби над приватними інтересами, встановлення заходів запобігання виникненню конфлікту інтересів та визначення порядку його врегулювання.

Попри те, що в законі термін «конфлікт інтересів» чітко прописаний, на практиці його досить важко виявити, оскільки межі між державними і особистими інтересами не завжди чітко визначено. Отже, керуючись даним нормативно-правовим актом теоретично можна ідентифікувати факт наявності чи загрози виникнення конфлікту інтересів, але на практиці ефективність запропонованого механізму запобігання та врегулювання конфлікту інтересів великою мірою залежить, власне, від морального вибору посадовця, оскільки державний службовець часто є єдиною особою, яка знає про наявність і стан такого роду ситуацій.

Список літератури:

1. Андрушко І.П. Конфлікт інтересів: поняття, питання врегулювання / І.П. Андрушко // Актуальні проблеми держави і права. – 2010, Вип. 55. – С. 582–587.
2. Васильев В.П. Государственное управление: Учебное пособие / В.П. Васильев, Н.Г. Деханова, Ю.А. Холоденко. – М.: Дело и Сервис, 2009. – 320 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 312.
4. Волянський П.Б. Шляхи запобігання конфлікту інтересів на державній службі. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=726
5. Врегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні – К.: НІСД, 2013. – 57 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/derhs_sluhs-06511.pdf
6. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі: методичний посібник для державних службовців / Укладач – І.О. Баб'юк; Редактор – І.О. Гаврада. – Чернівці, 2015. – 80 с.
7. Конвенція Організації об'єднаних націй проти корупції. – Режим доступу: http:zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
9. Лопушинський І.П. Конфлікт інтересів на державній службі: проблеми законодавчого врегулювання в Україні / І.П. Лопушинський // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Державне управління. – 2010. – Т. 130, Вип. 117. – С. 11–18. – Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermgmt/2010/130–117–2.pdf
10. Про запобігання корупції: Закон України 14.10.2014 № 1700–VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 49. – Ст. 2056. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700–18
11. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки: затв. Указом Президента України від 1.02.2012 № 45/2012. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/45/2012

Голяшкина Е.А.
Национальная академии государственного управления
при Президенте Украины

МЕХАНИЗМ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ И УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТА ИНТЕРЕСОВ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ ПО ЗАКОНУ УКРАИНЫ «О ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОРРУПЦИИ»

Аннотация
В государственном управлении априори существуют условия для возникновения конфликта интересов. Конфликт интересов является основной причиной коррупции на государственной службе. Он проявляется в злоупотреблении властью и служебным положением. Одним из способов противодействия этому явлению является законодательное урегулирование механизма его предотвращения. В статье представлен обзор и анализ положений Закона Украины «О предотвращении коррупции», которые регулируют вопросы предотвращения и урегулирования конфликта интересов на государственной службе.
Ключевые слова: конфликт интересов, личный интерес, государственная служба, должностное лицо, государственное управление.

Holiashkina O.A.
National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine

MECHANISM OF PREVENTION AND SETTLEMENT OF THE CONFLICT OF INTERESTS IN PUBLIC ADMINISTRATION ACCORDING TO THE LAW OF UKRAINE «ON PREVENTION OF CORRUPTION»

Summary
Conditions for occurrence of conflict of interests are apirori existing in public administration. Conflict of interests is the main reason of corruption in public administration. It appears as a result of numerous opportunities to excessively use the privileges. One of the methods of neutralization this process is its prevention on the legislative level. In this article is showed inspection and analysis of the Low of Ukraine «On Prevention of Corruption».
Keywords: conflict of interests, personal interest, public service, public officer, public administration.

УДК 343.98:343.131

ТАКТИКА ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Єфімов М.М.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування злочинів проти моральності. Розглядається безпосереднє проведення обшуку при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Наводиться класифікація тактичних прийомів досліджуваної слідчої (розшукової) дії. Визначаються найбільш доцільні тактичні прийоми, що можуть використовуватись під час неї. Формулюються пропозиції щодо застосування найбільш раціональних заходів проведення обшуку при розслідуванні злочинів проти моральності.

Ключові слова: злочини проти моральності, слідча (розшукова) дія, розслідування, організація, обшук, слідча ситуація.

Постановка проблеми. Способи вчинення злочинів проти моральності, за даними нашого дослідження, у 82% випадків є повноструктурними, тобто складаються з підготовки, безпосереднього вчинення діяння та приховування. Остання складова – приховування, визначає можливість знищення або укривання знарядь злочину, речей, здобутих злочинним шляхом, предметів зі слідами злочину тощо. Тому важливе значення для ефективного провадження мають слідчі (розшукові) дії подальшого етапу розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Зокрема, серед них необхідно виділити обшук. Правильне та доцільне використання відповідних тактичних прийомів під час його проведення дозволяє набагато збільшити доказову базу та викрити винних. Адже обшук дозволяє виявити матеріальні сліди кримінально-караного діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розслідування злочинів проти моральності висвітлені у роботах таких науковців як М. С. Дмитрієва, О. О. Дудорова, Д. Є. Кирюхи, С. Г. Кулика, В. О. Малярової, В. Ю. Мосяженко, К. Ю. Назаренко та інших. Зазначені автори розглянули окремі аспекти профілактики та протидії досліджуваним правопорушенням. Також в їх роботах надана кримінально-правова, криміналістична та оперативно-розшукова характеристика окремих складів цієї групи злочинів. Крім того, ними розглядалися особливості проведення деяких слідчих (розшукових) дій при їх розслідуванні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, комплексного аналізу особливостей обшуку при розслідуванні злочинів проти моральності вченими не проводилося. Водночас, на практиці виникає потреба в науково-обґрунтованих криміналістичних рекомендаціях щодо проведення вказаної слідчої (розшукової) дії у розрізі розслідування конкретних кримінальних правопорушень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження тактики обшуку при розслідуванні злочинів проти моральності.

Виклад основного матеріалу. За даними Генеральної прокуратури України кожного року до Єдиного реєстру досудових розслідувань вноситься близько 1800 діянь за ознаками цих правопорушень, але лише в 60% випадків за ними складається обвинувальний акт. В той же час, відповідно до даних соціологічних опитувань, поступово зростає кількість порнографічної інформації в мережах Internet, діє велика кількість будинків розпусти, не припиняються випадки надання інтимних послуг за грошові винагороди. У цілому, зазначене вказує на особливо загрозливу природу злочинів проти моральності та зумовлює потребу у посиленні боротьби з ними.

Стосовно поняття обшуку, ми підтримуємо позицію вчених, які визначають його як слідчу дію пошуково-розшукового характеру, яка полягає у цілеспрямованому примусовому обстеженні приміщень та ділянок місцевості, що знаходяться у віданні обшукуваного, членів його родини або організації, та у такому саме обстеженні конкретної особи з метою виявлення та вилучення знарядь злочину, зброї, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також документів та інших об'єктів, що мають значення для справи [15, с. 138]. Як бачимо, загальною ознакою цієї слідчої (розшукової) дії є обстеження певного об'єкту з метою відшукати та вилучити предмети, які можуть мати доказове значення у кримінальному провадженні.

Щодо його примусового характеру слід зазначити, що, як наголошують окремі науковці, елемент примусу в обшуку полягає у тому, що обстеження приміщень та інших об'єктів може здійснюватися без згоди обшукуваного [2, с. 227]. Тобто за обшуку слідчий має право відчиняти зачинені приміщення і сховища, якщо власник відмовляється зробити це сам. Здійснення обшуку, як доречно відмічає Р. І. Благута, пов'язане із вторгненням до сфери особистих інтересів особи, а також із певним обмеженням конституційних прав громадян на недоторканність особи та житла і тому потребує суворого дотримання регламентованого законом порядку проведення цієї слідчої дії [5, с. 189].

Як зазначає В. М. Плетенець, обшук сприяє виявленню ознак, які проливають світло на події, що відбулися. Це можуть бути й поява у справі нових підозрюваних та свідків, побудова версій, визначення нових напрямків організації пошукових заходів й розслідування кримінальної справи та ін. [10, с. 140–145].

Значення обшуків у розслідуванні злочинів проти моральності зумовлене тим, що нерідко їх результати містять початкові відомості, які доводять причетність осіб до аморальних дій і можуть бути основою висунення криміналістичних версій та планування розслідування злочинів. Крім того, усі виявлені під час обшуку матеріальні

сліди злочину можна порівняти з інформацією, отриманою під час проведення інших слідчих (розшукових) дій: огляду місця події, допитів різних категорій осіб.

О.В. Дулов та П.Д. Нестеренко розрізняють кілька видів обшуку: особистий; обшук у приміщенні; обшук на місцевості. Зрозуміло, що кожен з перелічених видів обшуку матиме свою специфіку та особливості тактики проведення. Разом з тим, звичайно, є загальні правила для проведення будь-яких видів обшуку. До них зазначені автори відносять: несподіваність обшуку; планомірність та послідовність проведення обшуку; використання при обшуку засобів криміналістичної техніки. Слідчий та інші особи, що проводять обшук, в усіх випадках повинні бути ввічливими та коректними з обшукуваним [3, с. 142–143].

Успішність безпосереднього проведення обшуку залежить від правильного та ефективного застосування тактичних прийомів. Вчені-криміналісти виділяють значну їх кількість. Наприклад, І. І. Когутич, серед них виділяє наступні:

– словесна розвідка;

– орієнтація на професійні навички обшукуваного;

– залучення обшукуваного до діяльності;

– постановка обшукуваному тих або інших запитань;

– роз'яснення мети і необхідності обшуку;

– зіставлення однакових предметів між собою та ін. [4, с. 385–386].

Інші автори зазначають, що проведення обшуку може характеризуватися як конфліктністю, так і безконфліктністю ситуації. Специфіка обшуку визначає необхідність вирізнення таких двох систем тактичних прийомів: тактичні прийоми, спрямовані на спілкування з обшукуваним; тактичні прийоми, спрямовані на провадження пошукових дій. У межах системи тактичних прийомів спілкування з обшукуваним мають місце тактичні комбінації, що спрямовані:

– на усунення перешкод і протидії обшукуваного;

– на стимулювання обшукуваного до спілкування зі слідчим;

– на встановлення психологічного контакту з обшукуваним та отримання від нього пошукової інформації [5, с. 195].

Зазначені тактичні прийоми застосовуються залежно від конкретної стадії робочого етапу проведення обшуку при розслідуванні злочинів проти моральності. Зокрема, на підготовчій стадії повинно обов'язково застосовуватись раптове проникнення слідчо-оперативної групи на об'єкт обшуку й у проведенні ряду невідкладних дій.

Із цією метою, як відмічає М. Б. Головко, працівники поліції повинні вживати заходи, що забезпечують непомітність прибуття групи: залишають транспорт невидимим із вікон приміщення, що обшукується; підходять до будинку і входять у нього поодинці чи невеликими групами (від двох до трьох чоловік). Слідчий відразу ж організовує спостереження за вікнами і за іншим виходом (якщо такий мається). Для того, щоб потрапити в квартиру, вдаються до допомоги особи, відомої проживаючим: електриків, слюсар-сантехник і т.п. Проникнення в квартиру може бути здійснено при виході з неї кого-небудь. У тих випадках, коли двері довго не відкривають, слідчий оповіщає про примусове відчинення квартири і дає вказівку відчинити її. Коли є відомості, що злочинець озброєний і може вчинити опір, проводяться спеціальні комбінації по забезпеченню безпеки і роззброєнню особи (осіб), що знаходиться на місці обшуку [1, с. 33].

Після потрапляння до місця проведення обшуку слідчий повинен запропонувати особі видати речі, як передбачені ухвалою слідчого судді, так й інші (вилучені з цивільного обігу, незаконно здобуті). Стосовно цього К. О. Чаплинський вдало наголошує, що недоцільно відмовлятися від проведення обшуку у тих випадках, коли особа, в якої проводять обшук, добровільно видає визначені слідчим предмети і документи. Це пов'язано з тим, що слідчому не завжди відомі усі епізоди злочинної діяльності особи, немає уявлення про склад організованої злочинної групи. Ця інформація і може бути отримана під час проведення обшуків [12, с. 161].

На початковому етапі обшуку важливого значення набуває встановлення психологічного контакту, що досягається через взаємне сприймання сторін та обмін як вербальною, так і невербальною (міміка, жести) інформацією. Такий контакт може бути започатковано, наприклад, коли слідчий перед обшуком пропонує віддати розшукувані об'єкти, мотивуючи це тим, що небажано, щоб діти, повернувшись зі школи, спостерігали картину обшуку. Навіть за умови негативної відповіді, такий крок може стати підґрунтям до встановлення подальшого контакту. Якщо обшукуваний тримається скуто, самовпевнено чи агресивно, такий стан можна спробувати зняти бесідою про родинні стосунки, роботу, стан здоров'я тощо [14, с. 225–228].

До тактичних прийомів відноситься і спосіб обміну інформацією між тими, хто проводить обшук, і манера їхнього поводження. Прийоми обміну інформацією – жести, репліки, умовні фрази, які оговорюються заздалегідь, щоб сторонні особи їх не зрозуміли. Поводження повинно бути рівним, беземоційним, без видимої реакції на провокаційні репліки і дії обшукуваного. Це впливає пригноблююче і на обшукуваного, і на близьких йому осіб. У поєднанні з методичністю пошуку така поведінка здатна створити атмосферу невідворотності тих результатів обшуку, яких вони бояться. Зовнішня беземоційність і діловитість повинні демонструватися і при виявленні схованки, вилученні з неї наявного і пред'явлення понятим [9, с. 140–151].

При проведенні обшуків при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень також буде доречним тактичний прийом словесної розвідки. Він полягає в утворенні відсторонення від обшукуваного шляхом звернення слідчого не до нього, а до інших учасників слідчої (розшукової) дії з різноманітними пропозиціями (застосувати технічні засоби, пошук в іншому місці тощо). Використання зазначеного тактичного прийому, про що наголошує Ю. І. Руснак, дозволяє слідчому не тільки діагностувати ставлення обшукуваного до того, що відбувається, а й спонукати його до спілкування, змінити поведінку і обрану позицію, зробити спробу вербальної взаємодії зі слідчим [8, с. 201].

Також серед тактичних прийомів, що можуть використовуватись при проведені досліджуваної слідчої (розшукової) дії є спостереження за реакціями обшукуваних осіб. Вже на самому початку контакту з обшукуваним, як зазначає З. Г. Самошина, слідчий повинен уважно стежити за його емоційними реакціями. Особливу увагу слід приділити спостереженням за поведінкою і реакціями обшукуваного особи на те, що відбувається подія. Адже ледве вловимі зміни в поведінці обшукуваного можуть дати слідчому можливість судити про наближення або віддалення від того місця, де сховані шукані об'єкти. Спостереження за обшукуваним необхідно і для запобігання знищення речових доказів або подачі іншим особам будь-яких сигналів або перехoвування шуканих об'єктів. У той же час не можна випускати з уваги, що хвилювання обшукуваного може бути пов'язано як з самим фактом обшуку, так і з острахом, що стороннім особам стане відомо про обставини його особистого життя. З метою виключення подібного хвилювання обшукуваного особі роз'яснюється, що слідчий прийме заходи до того, щоб не були оголошені виявлені при обшуку обставини інтимного життя особи, яка займає дане приміщення, або інших осіб [6, с. 232].

При розслідуванні злочинів проти моральності особливістю провадження обшуку є те, що особа не може залишатися байдужою під час нього. Вона може болісно реагувати на окремі його етапи та, загалом, гостро переживає в даній обстановці. Тому напруженість обшукуваного виникає внутрішньо і, про що наголошує О. В. Циганенко, проявляється зовнішньо. В особи виникають прояви хвилювання, зниження критичності мислення, пам'яті, уваги, змінюється колір обличчя, короткочасно розширюються зіниці очей, відбуваються неконтрольовані мікрорухи, що суперечать змісту пояснень особи, покусування або затиснення губ, важке дихання тощо. Реакції значно посилюються, якщо слідчо-оперативна група близько підійшла до розшукуваних об'єктів [11, с. 83].

Оглядова стадія включає обхід слідчим усього приміщення чи ділянки місцевості, що підлягає обшуку. Він безпосередньо знайомиться з місцем обшуку: кількість і розташування кімнат, наявність антресолей, прикомірків, зроблених шаф, надвірних будівель, підсобних приміщень і т.п. Із урахуванням цього він уточнює остаточний варіант плану, черговість пошуку, закріплює самостійні ділянки за оперативними співробітниками, приймає рішення про використання технічних засобів (яких, де, у якій послідовності), намічає версії про найбільш реальні місця перебування схованок і визначає, які ділянки він буде обшукувати сам. На цій стадії слідчий уточнює в обшукуваного, які приміщення і сховища використовуються їм особисто, а які – членами його родини. При обшуку в службовому приміщенні аналогічні питання з'ясовуються у відношенні до обшукуваного і співробітників. Отримані дані відразу перевіряються шляхом опитування інших присутніх осіб [1, с. 34].

Із знайденими під час обшуку предметами необхідно поводитися дуже обережно, оскільки на їхніх гладких поверхнях можуть бути відбитки пальців рук злочинця і потерпілого. Брати руками такі предмети необхідно таким чином, щоб не знищити наявні на них сліди. Особливо велике значення мають сліди на предметах, знайдених не в квартирі підозрюваного, а в загальних місцях, нежилих приміщеннях, різних будівлях, на присадибній ділянці, городі, коли достатніх доказів проти підозрюваного не зібрано і при цьому він заявляє, що ніякого стосунку до цих предметів не має. Виявлення на зазначених предметах відбитків пальців рук підозрюваного сприятиме викриттю його брехні [13, с. 143–146].

Своєчасні та ретельні обшуки у квартирі злочинця, на його робочому місці мають велике значення для доказування даного кримінального прояву і встановлення інших, невідомих слідству фактів суспільно-небезпечних діянь особи, яка обшукується. Вивченням кримінальних проваджень було встановлено, що у 5% випадків у результаті обшуку, крім предметів, що відшукувались, виявлялись докази, що свідчили про участь підозрюваного у вчиненні інших злочинів.

А. А. Леві наголошує, що ефективним тактичним прийомом, що спонукає обшукуваного до спілкування, може виступати постановка запитань. Це запитання, не пов'язані з провадженням обшуку, «нейтральні», а також уточнюючі (про особливості помешкання, що обстежується, про здійснені ремонти, про меблі тощо). Стимулом до спілкування може виступати демонстрація окремих об'єктів пошуку. Такі дії можуть набувати різного характеру і форм прояву [7, с. 47].

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок, зазначимо, що обов'язковою слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні злочинів проти моральності є обшук. Під час його проведення з'ясовується велика кількість обставин, що дають змогу будувати слідчі версії, орієнтувати слідчого під час проведення інших процесуальних дій. Найбільш ефективними тактичними прийомами під час обшуку будуть: залучення обшукуваного до обшуку; постановка обшукуваному тих або інших запитань встановлення психологічного контакту; застосування науково-технічних засобів; пред'явлення виявлених доказів; приховування меж поінформованості слідчого. Завдяки їх застосуванню слідчий може досягнути найбільш ефективного результату цієї слідчої (розшукової) дії. Подальшими напрямками нашого дослідження будуть дослідження організаційно-підготовчих заходів до проведення обшуку та особливостей фіксації його результатів.

Список літератури:

1. Головко М. Б. Обшук (юридико-психологічні аспекти організації та проведення): навчально-методичний посібник / М. Б. Головко, І. П. Осипенко. Чернігів: Чернігівський національний технологічний університет, 2015. 126 с.
2. Гурев М. С. Убийства на «разборках»: методика расследования / СПб.: Питер, 2001. 288 с.
3. Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. Мн., «Вышэйш. школа», 1971. 272 с.
4. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій / К.: Атіка, 2008. 888 с.
5. Криміналістика: [навч. посіб.] / [Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.]; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. К.: Атіка, 2012. 496 с.
6. Криминалистика: учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. 718 с.
7. Леви А. А. Обыск / А. А. Леви, А. И. Михайлов. М.: Юрид. лит., 1983. 79 с.
8. Настільна книга слідчого: практичний посібник / К.: «Центр учбової літератури», 2014. 446 с.
9. Пантелеев И. Ф. Криминалистика / И. Ф. Пантелеев, Н. А. Селиванов. М.: Юристъ, 1988. 288 с.
10. Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності: монографія / Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 188 с.
11. Циганенко О. В. Використання спеціальних психофізіологічних знань у вдосконаленні тактики проведення обшуку / Митна справа. 2014. № 2(2.2). С. 82–86.
12. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монограф. / Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.
13. Швидкий О. Особливості проведення обшуку при розслідуванні квартирних крадіжок / Підприємництво, господарство і право. 2006. № 3. С. 143–146.
14. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моісеєва. К., КНТ, 2007. 360 с.
15. Яблоков Н. П. Криминалистика в вопросах и ответах: учеб. пособие / М.: Юристъ, 2000. 224 с.

Ефимов Н.Н.
Днепропетровский государственный университет внутренних дел

ТАКТИКА ОБЫСКА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ НРАВСТВЕННОСТИ

Аннотация
Научная статья посвящена исследованию некоторых аспектов расследования преступлений против нравственности. Рассматривается непосредственное проведение обыска при расследовании исследуемой категории уголовных преступлений. Приводится классификация тактических приемов исследуемого следственного (розыскного) действия. Определяются наиболее целесообразные тактические приемы, которые могут использоваться во время него. Формулируются предложения по применению наиболее целесообразных мер проведения обыска при расследовании преступлений против нравственности.
Ключевые слова: преступления против морали, расследование, следственное (розыскное) действие, обыск, организация, следственная ситуация.

Yefimov N.N.
Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs

SEARCH TACTICS FOR INVESTIGATING CRIMES AGAINST MORALITY

Summary
The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of the crimes against morality. We consider the organizational features of investigation of search in the investigation of the studied category of criminal offenses are examined too. The classification of tactical methods of investigative (search) activity is given. The most appropriate tactical techniques that can be used during it are determined. Proposals are made on the use of the most appropriate measures to conduct a search in the investigation of crimes against morality.
Keywords: crimes against morality, investigation, investigative (detective) action, search, organization, investigative situation.

УДК 347.77(007:327.88)(477)

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ Й КІБЕРТЕРОРИЗМ: ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ

Міщенко І.В., Басалюк Н.В., Таркін В.П.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті викладено бачення інформаційних війн у різних наукових поглядах, у тому числі – авторських. На підставі аналізу літературних джерел, найбільш прийнятним видався підхід, що ґрунтується на виокремленні інформаційно-технічної та інформаційно-психологічної війн. У роботі було проведено паралель зазначених понять з дефініцією кібертероризм. З метою об'єктивного сприйняття інформаційних війн як процесу практичного виміру, наукове дослідження орієнтується та спрямовується, спираючись і на правовий аспект – у зв'язку з прийняттям Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» дане питання вивчалося з позицій вітчизняного законодавства.
Ключові слова: інформаційна війна, інформаційно-технічна війна, інформаційно-психологічна війна, інформаційна зброя, кібератака, кібертероризм.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена переходом інформації у розряд цінних ресурсів, який кличе до життя не лише бажання досягти мети – володіння ним, але й вбачає у ньому засіб – новий вид зброї, яка у певній мірі є не менш ефективним засобом впливу, ніж традиційне озброєння і військова техніка. Глобальна інформатизація зробила світове співтовариство, цілісність якого багато у чому забезпечується, у тому числі, за рахунок інтенсивного інформаційного обміну, більш вразливим – зупинка інформаційних контактів навіть на короткий час здатна призвести до кризи державного або навіть міжнародного рівнів. Сучасна науково-технічна революція породила нові форми конфліктів: інтенсивні, небезпечні, масштабні. Інформаційна цивілізація здійснила трансформацію поняття «агресія», яке набуло форм і особливостей «агресії інформаційної». У числі її складових – інформаційні війни й кібертероризм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання інформаційних війн й кібертероризму займалися зарубіжні вчені: В. Голубєв у роботі «Кібертероризм – загроза національній безпеці», М. Лібікі «Що таке інформаційна війна?», В. Мазуров – «Кібертероризм: поняття, проблеми протидії», Е. Ріддайр, І. Панарін, Д. Фролов тощо. Вітчизняні науковці також розглядали зазначені явища у теоретичному й практичному аспектах, серед них – Г. Почепцов, В. Горбулін, Я. Жарков, М. Онищук, О. Саєнко, С. Степаниця та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інформаційна ера впевнено крокує планетою, характеризується зростаючою роллю інформації в усіх сферах життя і діяльності людини, розглядає її як системоутворюючий фактор сучасного суспільства, що активно впливає на стан політичної, економічної, оборонної й інших складових безпеки держави. У цьому контексті актуальності набувають нові форми загроз – інформаційно-технічна й інформаційно-психологічна війна, кібертероризм, які проаналізовано як зі сторони теоретичних напрацювань, так і з позицій міжнародно-правового й вітчизняного правового регулювання, зокрема у контексті прийняття Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року.

Формування цілей. Під час написання роботи автори ставили перед собою наступні завдання: 1) здійснити аналіз літературних джерел із метою виявлення різних підходів до дефініції «інформаційна війна»; 2) викласти власне бачення щодо визначення інформаційних війн; 3) виявити особливості, ознаки інформаційних війн як гнучкої й прихованої форми впливу; 4) визначити стан розробленості проблеми у законодавстві; 5) проаналізувати співвідношення «кібертероризму» з дефініцією «інформаційні війни».

Викладення основного матеріалу. Інформаційна війна виникла як форма ескалації інформаційних конфліктів, це продукт розвитку суспільства, яке у XXI столітті стало свідком інформаційної революції.

У наукових роботах дефініція «інформаційна війна» має дискусійний характер. У рамках психологічної парадигми вона визначається як латентний вплив інформації на індивідуальну, групову, масову свідомість за допомогою методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій й базових установок особистості [7].

Сучасна наукова література виділяє й іншу точку зору, що базується на соціально-комунікативній концепції інформаційних війн. Згідно даного підходу у центрі предметного поля – не свідомість людей, а сама інформація. Так, М.А. Радіонов та В.С. Пірумов вбачають в інформаційній війні форму боротьби сторін, що складається із використанням спеціальних засобів і методів впливу на чужі інформаційні ресурси при захисті власного інформаційного капіталу [9].

Е.Б. Талишинський за допомогою різних підходів вивів поняття, що об'єднує вищеназвані підходи: інформаційна війна – це комплексний відкритий, чи закритий цілеспрямований інформаційний вплив однієї сторони, чи взаємний вплив сторін один на одного, що охоплює систему методів і засобів впливу на людей, їх психіку і поведінку, на інформаційні ресурси й інформаційні системи з метою досягнення інформаційної переваги у забезпеченні національної стратегії, здатної привести до прийняття необхідних для ініціатора впливу рішень чи паралізувати інформаційну структуру противника з одночасним захистом власної інформації й інформаційних систем [13].

У даній роботі застосуємо поліпарадигмальний підхід і виокремимо інформаційно-психоло-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

гічну та інформаційно-технічну війни як окремі види, що можуть існувати незалежно один від одного. У цьому зв'язку під інформаційно-технічною війною розумітимемо будь-який тип інформаційного впливу із застосуванням інформаційної зброї, метою якого є порушення нормального функціонування інформаційної інфраструктури (дезорганізація роботи технічних засобів, долання системи захисту, обмеження доступу законних користувачів) з можливістю подальшого несанкціонованого збору, копіювання, блокування, видалення інформації. Синонімом даної дефініції може виступити «кібервійна». А під інформаційно-психологічною війною – наміри, зусилля, планові психологічні операції застосовані до певної аудиторії з метою впливу на їх свідомість, волю, емоції, мотиви, об'єктивні судження.

Особливостями інформаційно-технічної війни є складність ідентифікації джерела агресії, контрольоване, дозоване нанесення шкоди, припинення дії після повного досягнення цілей, непередбачуваність наслідків. Потенційно кібератака проти будь-якої держави може спровокувати масштабний уже міжнародний конфлікт, оскільки відповідь сторони, що постраждала, може бути непропорційною.

На міжнародному рівні, крім конвенційного регулювання у рамках Ради Європи основних засад співробітництва у протидії кіберзлочинності (Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 року), фактично зберігається правовий вакуум, пов'язаний з відсутністю спеціально розроблених норм і принципів, що регулюють конфлікти у кіберпросторі. Фахівці відмічають два варіанти вирішення цієї проблеми. Перший – піти шляхом вироблення загального підходу до застосування діючих норм міжнародного права, принципів гуманітарного права, що регулюватимуть застосування сили у кіберпросторі. Однак кіберпростору в цілому, й інформації, зокрема, властиві ряд унікальних просторово-часових характеристик, подільність і відтворюваність, що викличе необхідність подальшого опрацювання ключових понять «війна», «зброя», «агресія», «застосування сили» у контексті кібербезпеки. Другий – розробка й прийняття нового комплексного, юридично обов'язкового документу, який би регулював всі аспекти використання інформаційно-комунікаційних технологій у цілях, що суперечать завданню забезпечення міжнародного миру і стабільності [1].

Щодо рівня національного, то 5 жовтня 2017 року було прийнято Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (далі – Закон). Навіть поверхневий огляд дає можливість виявити його надмірну теоретичну спрямованість і перенасичення нормами-принципами. Так, стаття 2 «Принципи застосування Закону» у першій частині містить винятки зі сфери дії цього законодавчого акту, у другій – власне принципи. Викликає подив такий підхід законодавця, адже, принципи прозорості, недискримінації, забезпечення захисту в тому числі прав щодо невтручання у приватне життя і захисту персональних даних тощо вже передбачені Конституцією України та іншими законами України, їх наявність ніяк не полегшить застосування витіюватих положень цього Закону. Стаття 7 аналізованого Закону містить іще один перелік принципів – на цей раз забезпечення кібербезпеки. Законодавець і тут не пішов шляхом «винаходу велосипеда» і помістив у статтю всім відомі принципи верховенства права, законності, поваги до прав людини і основоположних свобод та їх захисту у порядку, визначеному законом, невідворотності покарання за вчинення кіберзлочинів, міжнародного співробітництва і т.д.

Некритичне запозичення юридичної термінології, а інколи й цілих інститутів – тенденція у нашій країні непоодинока, але якщо велика кількість з них «прищеплюється» українському законодавству із західної доктрини і практики, то пропоновані дефініції у новому законі є далеко не новелами. Стаття 1 цього Закону являє собою зібрання звичних «злочин», «оборона», «шпигунство», «тероризм» тощо із префіксом «кібер-». Не всі поняття є узгодженими: до прикладу, кібербезпека і безпека електронних інформаційних ресурсів, кіберзлочин й комп'ютерна надзвичайна подія. На особливу увагу заслуговує неодноразово згадуваний «кіберпростір», визначення поняття якого в законі саме вимагає пояснення, адже на головне питання «які його межі?» відповіді немає. Зрозуміло, що кіберпростір через свою віртуальну природу не може мати якихось чітких меж. Однак включення цього терміну до понятійно-категоріального апарату аналізованого Закону, наділення низки державних органів повноваженнями у кіберпросторі передбачає необхідність його втілення на практиці. Зважаючи на те, що у Прикінцевих положеннях не йдеться про внесення змін до Закону України «Про державний кордон» від 4 листопада 1991 року з метою їх встановлення, очевидно, що законодавець межі кіберпростору, на який має поширюватися юрисдикція українських державних інституцій, не прив'язує до державного кордону та державної території. У цьому зв'язку виникає логічне питання: яким чином, приміром, Служба безпеки України здійснюватиме запобігання, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, які вчиняються у кіберпросторі, як буде розмежовуватися її компетенція та аналогічних органів іноземних держав? Отже, виникає побоювання, що зазначена категорія так і залишиться абстрактною юридичною конструкцією, позбавленою практичної реалізації.

Під критично важливими об'єктами інфраструктури у статті 1 розуміються підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, діяльність яких безпосередньо пов'язана з технологічними процесами та/або наданням послуг, що мають велике значення для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення, виведення з ладу або порушення функціонування яких може справити негативний вплив на стан національної безпеки і оборони України, навколишнього природного середовища, заподіяти майнову шкоду та/або становити загрозу для життя і здоров'я людей [10]. Словосполучення «незалежно від форм власності» при визначенні поняття вказує, що до об'єктів належатимуть, у тому числі приватні компанії, причому задіяні не лише у сфері інформаційних технологій, елек-

тронних комунікацій, наданні послуг зв'язку, але й у галузях сільського господарства, хімічної промисловості, транспорту тощо. Недоліком визначення поняття є його оціночні судження: «велике значення», «негативний вплив». Не уточнення підстав дозволяє віднести до цієї категорії велику кількість підприємств. Такі нововведення обернуться для приватного сектору економіки, різних бізнес структур сфери інформаційних технологій значними фінансовими витратами, хвилею перевірок.

Не надто зрозумілим, виходячи з положень нового Закону, видається співвідношення категорій «кібербезпека» та «національна безпека». Логічно припустити, що вони співвідносяться як частина і ціле. На користь такого розуміння виступає віднесення законодавцем до правових основ забезпечення кібербезпеки України, серед іншого, законів України щодо основ національної безпеки, а так само пряме посилання на Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року у частині визначення окремих термінів. Однак, якщо проаналізувати об'єкти національної безпеки та кібербезпеки, знаходимо певні протиріччя. Так, досить спірним є визначення в якості об'єкта кібербезпеки національних інтересів в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави, а так само об'єкти критичної інфраструктури. Подібне формулювання не узгоджується з положеннями вищезгаданого Закону України «Про основи національної безпеки України», який об'єктами національної безпеки називає: людину і громадянина – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; державу – її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність [11]. Крім того, розглядати національні інтереси в якості об'єкта кібербезпеки, як і національної безпеки взагалі, некоректно, зважаючи на те, що безпека – одна з базових потреб людини. Тому національну безпеку доцільніше розглядати як частину національних інтересів. Недоречно, на наш погляд, ставити в один ряд об'єктів кібербезпеки поряд з конституційними правами, суспільством, територіальною цілісністю держави тощо об'єкти критичної інфраструктури, тобто окремі підприємства, якими б важливими вони не були. Це явно різнорівневі категорії, яким, очевидно, не місце в одній статті Закону. Таким чином, вважаємо за доцільне вилучити з ч. 1 статті 4 «Об'єкти кібербезпеки та кіберзахисту» Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» пункт 4, який містить слова «національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави», та пункт 5 – «об'єкти критичної інфраструктури».

До основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки належить 7 органів: Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, Національна поліція, Національний банк України, Міністерство оборони, Генеральний штаб Збройних Сил, Служба безпеки України, розвідувальні органи. Неможливість зосередження управління кіберпростором «в одних руках», у силу специфіки об'єкта регулювання зумовило «розпорошення» повноважень. Головне, щоб це не відобразило старе-добре: «У сімох няньок дитина без нагляду», адже окремі повноваження без їх практичного впровадження уже викликають побоювання. Так, Служба безпеки України «негласно перевіряє готовність об'єктів критичної інфраструктури до можливих кібератак та кіберінцидентів». Чи означатиме це, що СБУ на цілком законних підставах матиме змогу порушувати нормальне функціонування внутрішніх інформаційних систем підприємств, отримувати доступ до їх інформації, можливо навіть зі статусом «службова», «конфіденційна»? Зважаючи на міцно утверджені корупційні зв'язки таке розширення повноважень може призвести до зловживань, у вигляді, наприклад, знищення конкурентів. У ч. 3 ст. 15 містяться положення щодо необхідності подання щорічних звітів про результати проведення незалежного аудиту сімох названих суб'єктів, з огляду на правовий статус яких не є зрозумілим, до компетенції якого органу (чи суб'єкта) буде входити обов'язок проведення незалежного аудиту їх діяльності.

До завдань Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації віднесено й забезпечення функціонування Державного центру кіберзахисту та урядової команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA (Computer Emergency Response Team of Ukraine). Правовий статус Державного центру кіберзахисту не розкриває ані Закон України «Про державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації», ані новий закон, ані будь-який чинний на сьогодні нормативно-правовий акт, але центр – не юридична фікція, а реально існуючий із 1 липня 2015 року при Державній службі. У цьому аспекті не зовсім зрозуміло, по-перше, до чого саме зводиться зобов'язання Державної служби «забезпечити функціонування» – матеріальне, технічне – яке? По-друге, який статус матиме CERT-UA та Державний центр кіберзахисту, адже, CERT-UA – спеціалізований структурний підрозділ Державного центру кіберзахисту – зайве наголошувати у законі ще й на ньому, як на окремому органі. У якому він статусі – фактично існуючому, спеціальному?.. За попередньою інформацією в Україні планується створення Центру кібербезпеки за стандартами НАТО. Але, коли плани фактично втілюватимуться – невідомо, як і статус існуючого Державного центру кіберзахисту у контексті закону.

Попри названі недоліки, у цілому, прийняття закону про кібербезпеку надзвичайно актуальне. Підтвердженням тому є події весни 2017 року, коли Європа опинилася «у полоні» вірусу Petya-A, який 27 червня підібрався й до України. Вірусом були вражені комп'ютерні системи «Укренерго», «Київенерго», «Епіцентр», «Київстар», Vodafone, Lifecell, канал ATR, аеропорт «Бориспіль», мережа автозаправочних станцій WOG, «Укргазвидобування» та інших. «Під удар» потрапив навіть сайт Кіберполіції України. Війна поступово втрачає свою матеріальну природу: hightech-технології будують hightech-світ – питання захисту власної інформаційної системи, вироблення стратегії роботи із інформаційною зброєю таке ж важливе як високоточні

ракети, кораблі й військові літаки в оборонному арсеналі країни. І хоча у законі прямо не визначено поняття «кібервійна» чи «інформаційна війна», надається визначення такому поняттю як «кібератака». Якщо вважати, що інформаційно-технічну війну характеризує застосування декількох кібератак, то можна сказати, що законодавець все ж підібрався до визначення цього широкого поняття.

Серед форм інформаційних атак виділяють: 1) активну атаку, у результаті якої фактично змінюються чи знищуються збережені, оброблені дані чи інші елементи ресурсу; 2) асинхронну атаку, при якій використовуються переваги динамічної дії системи, що дає змогу керувати вибором часу виконання тих чи інших дій; 3) контрольовану атаку, що направлена на основний потік повідомлень у мережі Ethernet (протокол кабельних комп'ютерних мереж) і подальшу зміну рухів для повідомлень певного виду із з певними ознаками (наприклад такими, що містять конкретні паролі); 4) пасивну атаку, при якій знімається обмеження на доступ до даних чи змінюється форма контролю за доступом до них [6].

У арсеналі інформаційної зброї театру військових дій комп'ютерні віруси, логічні бомби (команди, заздалегідь вбудовані у програму, що спрацьовують у потрібний момент), фальсифікація інформації, засоби нейтралізації тестових програм й різного роду помилки, що свідомо вводяться у програмне забезпечення [12].

Цілеспрямований вплив на психіку, масову та індивідуальну свідомість людей для зміни або використання їхнього світогляду, цінностей, моральних переконань, щоб послабити або нівелювати психологічний опір відносно певних моделей поведінки характеризує інший вид – інформаційно-психологічну війну. Цей негативний суспільний прояв, що посягає на один з об'єктів національної безпеки – духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне середовище отримав назву інформаційно-психологічної війни. Легальної дефініції поняття інформаційно-психологічна війна законодавець не надає, однак, у статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки» серед загроз національним інтересам й національній безпеці в інформаційній сфері говориться про намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Парфенюк І. розрізняє два види інформаційно-психологічної війни: стандартну інформаційну війну – це інформаційна війна, у якій під час цілеспрямованого інформаційного впливу активно задіяний інформаційний простір, а також культурні цінності, ціннісні орієнтації, символи, світогляд та інші компоненти культурного простору, в якому знаходиться об'єкт впливу й стратегічну інформаційну війну – це інформаційна війна, під час якої здійснюється вплив на інформаційний та культурний простір об'єкта з метою їх трансформації, що призведе до змін у культурних цінностях, світобаченні та поведінці об'єкта інформаційної агресії [8].

Інформаційно-психологічна війна характеризується цілим рядом прийомів, першим з яких можна визнати пропаганду. Як зазначає Е. Бернейс, у широкому сенсі, пропаганда – організована діяльність із розповсюдження того чи іншого переконання чи доктрини, механізм широкомасштабного навіювання поглядів [2]. Епоха всезагальної грамотності дала людині набір штампів, реклами, «наукових» даних і спотворену історію, натомість – відібрала оригінальність думки і незалежність помислів. Маси піддаються формування думок, який задає вектор їх свіжих сил на суворо визначені цілі.

До форм пропаганди можна віднести: 1) приклеювання або навішування так званих «ярликів», для позначення, іменування людини, організації, ідеї, будь-якого соціального явища. Ці «ярлики» викликають емоційно негативне ставлення, асоціюються з ганебними вчинками і, таким чином, використовуються для того, щоб зганьбити особистість або соціальну групу; 2) посилання на авторитет – зміст цього прийому полягає у наведенні висловлювань особистостей, які користуються великим авторитетом або ж навпаки, таких, які викликають негативну реакцію у категорії людей, на яких спрямовується маніпулятивний вплив. Мета полягає у встановленні довірливих стосунків з аудиторією. Такими групами впливу можуть бути відомі політичні діячі, діячі культури, відомі актори; 3) «загальний вагон» – при використанні цього прийому здійснюється підбір суджень, висловлювань, фраз, які вимагають одноманітності в поведінці, що створюють враження, ніби так роблять усі; 4) «зворотний ефект» – відбувається викид такої кількості негативної інформації на адресу якоїсь особи, що ця інформація досягає прямо протилежного ефекту, і замість засудження вона починає викликає жалість; 5) правда наполовину – публіці подається лише частина достовірної інформації; 6) захоплення медіапростору – прийом полягає в тому, що пропагандист працює зі всілякими ЗМІ і при цьому не дає діяти в інформаційному полі іншим організаціям. Таким чином, споживач отримує інформацію тільки від цієї організації і вважає її єдино правильною [2]; 7) висміювання, якому можуть бути піддані як конкретні особи, так і погляди, ідеї, програми, організації та їх діяльність, різні об'єднання людей, проти яких ведеться боротьба; 8) провокації як технології інформаційної війни – якщо події відсутні або їм не вистачає резонансу, їх завжди можна вигадати.

До інших прийомів інформаційно-психологічного впливу можна віднести: дезінформування та маніпулювання, диверсифікація громадської думки, психологічний тиск, поширення чуток [5].

Інформаційні війни не слід ототожнювати із інформаційним терористичним актом. Легальне визначення поняття «кібертероризму» міститься у прийнятому 5 жовтня 2017 року Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», де під ним розуміється терористична діяльність, що здійснюється у кіберпросторі або з його використанням. Чи можна таку конструкцію уважати у майбутньому робочим правовим механізмом – швидше ні, оскільки наведене поняття містить у собі «замкнене коло»: кібертероризм – терористична діяльність, являє ще одну громіздку конструкцію, яка навряд чи знайде

своє практичне втілення, оскільки і матеріальне кримінальне, і процесуальне кримінальне право й надалі оперуватимуть звичним «тероризмом».

Свої підходи до завдання виокремити сутнісні ознаки даного явища виробила й юридична доктрина. В.А. Голубєв під кібертероризмом розуміє умисну атаку на інформацію, комп'ютерну систему чи мережу, яка створює небезпеку для життя і здоров'я людей чи може призвести до настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були скоєні із метою порушення суспільної безпеки, залякування населення чи провокацією воєнного конфлікту [4]. Васенін В.А. визначає комп'ютерний тероризм як сукупність протиправних дій, пов'язаних із замахом на життя людей, погрозами розправ, деструктивними діями у відношенні матеріальних об'єктів, спотворення об'єктивної інформації чи рядом інших дій, що сприяють поширенню страху й напруги у суспільстві із метою отримання переваг при вирішенні політичних, економічних чи соціальних проблем шляхом руйнування інформаційної інфраструктури, виведення із ладу системи управління нею чи несанкціонованого доступу до мережевої інформації, порушення її цілісності, конструктивного керування й захищеності [3]. З такими визначеннями можна погодитися, адже у них автори зосереджують увагу на двох визначальних для кібертероризму аспектах – меті, яка залишається тотожна звичайному терористичному акту із наближенням до законодавчого визначення терористичного акту, викладеного у ст. 258 Кримінального кодексу України й інформаційному середовищі.

Засоби здійснення інформаційно-терористичних дій можуть варіюватися у широких межах і включати усі вище перелічені види інформаційної зброї. У той же час тактика й прийоми інформаційного терору суттєво відрізняються від тактики інформаційно-технічної війни й прийомів інформаційного криміналу. Для кібертерориста головне, щоб дії мали небезпечні наслідки, стали широко відомими населенню й отримали суспільний резонанс.

Як й інформаційно-технічна війна, кібертеракт не має державних меж, кібертерорист може рівною мірою створити загрозу інформаційним системам, розташованим у будь-якій точці земної кулі. Виявити й нейтралізувати віртуального терориста практично неможливо через малу кількість залишених ним слідів. На відміну від звичайного терориста, який для досягнення своєї мети використовує вибухівку, у руках кібертерориста – сучасні інформаційні технології та необхідний рівень технічної підготовки для запуску кібербомби. Причому, кібертерористом може бути як учасник терористичної групи, так і окрема особа, що розділяє її погляди (релігійні, політичні тощо).

Порівнюючи інформаційно-психологічну війну й кібертероризм, варто сказати, що одним із способів кібертероризму є «атака на інформацію». Якщо звичайна інформаційна війна ведеться з метою впливу, маніпуляції, кібертероризм відрізняється вужчою спрямованістю і ставить перед собою завдання залякування: погроза насилля, підтримання стану страху з метою досягнення політичних цілей, пропагування поглядів, виклик культурі й цивілізації.

Висновки. Сьогодні у боротьбі за сфери економічного й політичного впливу акцент із застосування фізичної сили усе більше зміщується на сторону прихованих й гнучких форм агресії, у числі яких – інформаційні війни й кібертероризм. Теоретичний аналіз даних понять дозволяє виявити, що інформаційна війна – складний, багатофакторний об'єкт, а велика кількість аргументованих концепцій обумовлена тим, що автори належать до різних наукових шкіл та диференційовано підходять до методологічних засад визначення області дослідження. Від інформаційних війн слід відрізняти кібертероризм, що має чітко визначену ціль наближену до тієї, що ми вкладаємо у традиційне уявлення про терористичний акт. Епоха інформаційного суспільства, що поставила собі на службу телекомунікації й глобальні мережі ще не одного разу здивується які можливості для зловживань створюють ці технології, питання захисту від кібернападів знову і знову ставатиме предметом дискусії серед публіцистів, науковців, техніків, законодавців.

Перший законодавчий механізм забезпечення можливості подолання, а в ідеалі – недопущення зазначених вище негативних явищ однозначно заслуговує схвалення, навіть незважаючи на наявні суттєві недоліки. Їх усунення, а так само розробка належної підзаконної бази, сподіваємось, надасть можливість у майбутньому чинити гідний опір викликам і загрозам, що спіткають нашу державу протягом останніх років.

Список літератури:

1. Батуева Е. Информационная война США: к определению национальной киберстратегии / Е. Батуева // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intertrends.ru/thirty-seventh/Batueva.pdf – Назва з екрану.
2. Бернейс Э. Пропаганда / Э. Бернейс // И-во: Карьера-Пресс. – 2015. – 176 с.
3. Васенин В.А. Информационная безопасность и компьютерный терроризм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.crime-research.ru/articles/vasenin – Назва з екрану.
4. Голубев В.А. Кибертерроризм – узроза национальной безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.crimeresearch.ru/articles/Golubev_Cyber_Terrorism/2 – Назва з екрану.
5. Горбань Ю.О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / Ю.О. Горбань // Вісник НАДУ. – 2015. – № 1. – С. 136–141.
6. Информационная война и защита информации. Словарь основных терминов и определений. – Москва. – 2011. – 68 с.
7. Кунакова Л.Н. Информационная война как объект научного анализа (понятие и основне характеристики информационной войны) / Л.Н. Кунакова // Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота. – 2012. – № 6(61). – С. 93–96.
8. Парфенюк І. Стратегічні та стандартні інформаційні війни в Україні (на прикладі інформаційної агресії РФ) / І. Парфенюк // Український інформаційний простір. Число 2. – 2014. – С. 298–305.

9. Пирумов В.С., Родионов М.А. Некоторые аспекты информационной борьбы в военных конфликтах // Военная мысль. 1997. № 5. С. 44–47.
10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: проект закону від 19 червня 2015 р. № 2126а. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55657 – Назва з екрану.
11. Про основи національної безпеки: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV / Голос України // 2003. – № 134.
12. Расторгуев С.П. Информационная война / С.П. Расторгуев // М.: Радио и свіязь. – 1999. – 222 с.
13. Талышинский Э.Б. Сущность информационной войны в процессах глобализации / Э.Б. Талышинский // Університетські наукові записки. – 2012. – № 2(42). – С. 385–389.

Мищенко И.В., Басалюк Н.В., Таркин В.П.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ВОЙНЫ И КИБЕРТЕРОРРИЗМ: ПОНЯТИЕ, ОСОБЕННОСТИ

Аннотация
В статье изложено видение информационных войн в различных научных взглядах, в том числе – авторских. На основании анализа литературных источников, наиболее приемлемым оказался подход, основанный на выделении информационно-технической и информационно-психологической войн. В работе проведена параллель указанных понятий с дефиницией кибертерроризм. С целью объективного восприятия информационных войн как процесса практического измерения, научное исследование ориентируется и направляется, опираясь и на правовой аспект: в связи с принятием Закона Украины «Об основных принципах обеспечения кибербезопасности Украины» данный вопрос изучался с позиций отечественного законодательства.
Ключевые слова: информационная война, информационно-техническая война, информационно-психологическая война, информационная оружие, кибератака, кибертерроризм.

Mischenko I.V., Basalyuk N.V., Tarkin V.P.
National University «Odessa Academy of Law»

THE NOTION AND FEATURES OF INFORMATION WARS AND CYBERTERRORISM

Summary
The article outlines the vision of information wars in various scientific views, including the author's one. Under the analysis of literary sources, the most acceptable was the approach based on the differentiation of information technology warfare and psychological warfare; was drawn a parallel between the above concepts and the definition of cyberterrorism. Research article is relying on the legal aspect for impersonal assessment of information wars as a process of practical measurement. In connection with the passing of the Law of Ukraine «On the basic principles of the protection of cybersecurity of Ukraine» this issue was also studied from the standpoint of national legislation.
Keywords: information war, information technology warfare, psychological warfare, information weapons, cyberattack, cyberterrorism.

УДК 343.61

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ («ГРУП СМЕРТІ») ЯК СПОСОБУ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

Соларьова Д.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена досить актуальним на сьогодні питанням доведення до самогубства шляхом використання соціальних мереж, а саме «груп смерті». Відомо, що злочин, передбачений ст. 120 КК, має певні особливі риси. Однією з них є те, що наслідки в ньому настають не безпосередньо від дій винного, спрямованих на заподіяння смерті потерпілому, а через акт суїциду, що є результатом попередньої поведінки винної особи. Вказані в законі дії винного самі по собі носять суспільно небезпечний характер, та є причиною наступного самогубства потерпілого чи замаху на самогубство. Однак постають декілька важливих питань: чи є ознаки вказаного складу злочину при використанні соціальних мереж, як способу його вчинення. А також з якою формою вини може бути вчинений цей злочин. Як результат проведеного дослідження, автор спробував надати обґрунтовані відповіді на ці питання.
Ключові слова: самогубство, доведення до самогубства, групи смерті, соціальні мережі, як спосіб вчинення злочину, спосіб.

Постановка проблеми. Право на життя – одне з найважливіших особистих прав і свобод, гарантуючих безпечне існування людини як біологічної істоти та суб'єкта суспільних відносин [1, с. 168]. Право на життя та його захист гарантовані Загальною Декларацією прав людини, Міжнародним Пактом про політичні і громадянські права, Декларацією прав, свобод людини і громадянина, Європейською Конвенцією з прав людини, Конституцією України, Цивільним Кодексом та Кримінальним Кодексом України, іншими нормативними актами.

Нажаль, Україна входить в десятку країн з найвищим рівнем самогубств. Так, за даними ВООЗ на 2012 рік в Україні було вчинено близько 10 (десяти) тисяч актів суїциду. Середній показник для України – 22 суїциди на 100 тисяч осіб.

Як відомо, з появою та розвитком всесвітньої мережі «Інтернет» виникли нові способи вчинення злочинів з доведенням до самогубства, які набирають обертів у світі разом із зростанням кількості постійних користувачів мережі Інтернет.

В Україні значних обертів набрали самогубства підлітків, яких спонукали до цього у так званих «групах смерті», які використовують соціальні мережі. Адміністратори групи дають учасникам таких груп травматичні «завдання» – наприклад, свідомо порізати собі руки лезом, відзнявши усе це на відео. Кінцевою метою «гри» є доведення до самогубства, яке також повинно бути зафіксовано на камеру.

З 2010 р. по 2015 р. в Україні винесено чотири вироки за доведення до самогубства, тобто менше одного вироку на рік. Зазвичай, правоохоронці припиняють провадження у справах про самогубство, не знайшовши слідів насильства на тілі загиблих. Версію доведення до самогубства належним чином не розслідують або й, взагалі, ігнорують.

Через високу латентність доведення до самогубства та відсутність норми в Кримінальному кодексі України, яка б давала можливість притягати до відповідальності за доведення до самогубства через мережу Інтернет, оцінити реальну ситуацію і стан проблеми вкрай складно [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за доведення до самогубства в різні часи досліджували такі вчені, як В.О. Глушков, А.В. Наумов, В.І. Ткаченко, Л.М. Шестопалова, С.І. Яковенко, Н.М. Ярмиш та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання доведення до самогубства були висвітлені в різних працях багатьох вчених, але з технічним розвитком розширилися і можливості використання різних способів доведення до самогубства, зокрема через мережу Інтернет, наприклад, з використанням соціальних мереж, а на сьогодні жодного ґрунтовного дослідження з цього питання.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження таких питань: чи є ознаки вказаного складу злочину при використанні соціальних мереж, як способу його вчинення. А також з якою формою вини може бути вчинений цей злочин. Як результат проведеного дослідження, автор спробувати надати обґрунтовані відповіді на ці питання. Та на основі відповідей на ці питання зробити висновок про необхідність внесення змін до КК, якими, зокрема, розширити перелік способів доведення до самогубства або замаху на самогубство.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, у диспозиції статті 120 КК за «доведення особи до самогубства або замаху на самогубство» передбачено кримінальну відповідальність і цей злочин має певні особливі риси. Однією з них в ньому є те, що його наслідки настають не безпосередньо від дій винного, спрямованих на заподіяння смерті потерпілому (наприклад, удару ножем, пострілу, отруєння отрутою тощо), а опосередковані поведінкою потерпілого. При цьому останній вчинює акт суїциду, що є результатом попередньої поведінки винного, як то: жорстокого поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження людської гідності потерпілого [2]. Крім того, зазначені дії винного вже самі по собі носять суспільно небезпечний характер, й тому є причиною наступного самогубства потерпілого (чи замаху на нього).

Слід зазначити, що вперше цей вид протиправного діяння згадується доведення до самогубства у церковних та світських кримінальних законах греко-римського права, які привносилися одночасно із процесом хрещення Русі та вима-

гали відповідного національного підтвердження та закріплення. Це було реалізовано в Статутах спочатку великих, а потім і удільних князів. У Кримінальному кодексі УСРР 1927 року вперше у статті 145 був застосований термін «доведення до самогубства». Частина перша статті 145 КК УСРР 1927 року повністю (і в диспозиції, і в санкції) відтворювала статтю 148 КК УСРР 1922 року, а новелою вітчизняного кримінального права того часу стала частина друга статті 145 КК УСРР 1927 року, яка передбачала відповідальність за доведення особи, що перебуває в матеріальній або іншій залежності від іншої особи, жорстоким поводженням останньої або іншим зловживанням її своїм положенням до самогубства або до замаху на самогубство.

Дослідженню проблем пов'язаних з доведенням до самогубства приділялась увага вчених, однак дослідження не втрачає, а навпаки збільшує свою актуальність. Україна входить в десятку країн з найвищим рівнем самогубств. За даними ВООЗ на 2012 рік в Україні було вчинено близько 10 (десяти) тисяч актів суїциду. Середній показник для України — 22 суїциди на 100 тисяч осіб.

З появою та розвитком всесвітньої мережі «Інтернет» виникли нові способи вчинення злочинів з доведенням до самогубства, які набирають обертів у світі разом із зростанням кількості постійних користувачів мережі Інтернет. В останній час країну сколихнула хвиля самогубств викликаних участю у сучасній популярній грі «Синій кит», така ситуація склалася не тільки в Україні, а й у інших сусідніх країнах. У деяких з них, наприклад, згідно Федерального Закону від 7 червня 2017 р. «О внесении изменений в статью 151 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в части установления дополнительных механизмов противодействия деятельности, направленной на побуждение детей к суицидальному поведению». Так до КК були внесені зміни ст.ст. 110, 1101,1102 та 1512 були доповнені таким пунктом «То же деяние, совершенное... в публичном выступлении, публично демонстрирующемся произведении, средствах массовой информации или информационно-телекоммуникационных сетях (включая сеть «Интернет»)...».

Не забарилася і реакція вітчизняного законодавця на таку гостру соціальну проблему. 17.07.2017 у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект N 6748 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо розширення переліку кримінально-карних способів доведення до самогубства чи самокалічення або замаху на самогубство чи самокалічення)», яким зокрема пропонується розширення способів доведення до самогубства, визначених у ст. 120 КК, додавши до них «шляхом використання мережі Інтернет».

Насправді, «Море китів», «f57», «Тихий Дім» «Розбуди мене о 4.20» — усе це невелика частина груп смерті таких актуальних нині серед підлітків. Чому актуальних? Тому що це гра, і вона затягує.

Стисло, фабули самих проваджень можна описати наступним чином:

після того, як групи смерті стали досить популярними, дитина могла сама «призвати» організаторів, написавши повідомлення в стрічку з певним хештегом (міткою): #синийкит #яждуинструкций #тихийдом #разбудименяв4.20 та іншими варіаціями. Після появи куратора, жертві присвоювали номер і починали давати завдання. Одним з перших завдань було надіслати свою геолокацію. Потім слід перейти за посиланням, яке давав куратор. Тільки-но дитина потрапляла на сторінку, там запускався таймер. Цей таймер відміряв час, що залишився жертві на життя. А оскільки посилання було закріплене за персональною IP адресою, таймер завжди показував точний відлік часу, що дуже впливало на вразливих підлітків і надавало відчуття реальності того, що відбувається. Далі завдання ставали цікавішими: вишкрябати лезом кита або метелика на руці, прокинутись о 4.20, піднятися на дах. Так само підлітку давалася спеціальна музика, яку він повинен був постійно слухати. Переважно це була мінорна електронна музика, де низькі частоти перемішувалися зі звуками моря та китів.

Після легких завдань і спілкування з куратором, квест ускладнювався. Наприклад, потрібно було зробити надрізи на руці, вбити тварину, стояти на краю даху або мосту. Заборонялося спілкуватися з друзями, які відмовлялися грати. Як докази дитина повинна була постійно робити фотозвіт виконаних завдань.

Таким чином, і без того вразливих підлітків підводили до суїциду, занурюючи в транс і оточуючи похмурими умовами, ізолюючи від друзів.

Якщо дитина відмовлявся виконувати будь-яке із завдань і зіскакувала з гачка, куратор починав погрожувати підлітку особисто розправитися з ним, або завдати шкоди його сім'ї. Оскільки дитина заздалегідь надсилала свою геолокацію, організаторам було відоме її місцезнаходження.

Кінцевим завданням було вбити себе. Куратор заздалегідь обговорював з жертвою обстановку самогубства: від фонової музики, до способу умерти. Зрозуміло, все мало зніматися на відео або вестися онлайн трансляція.

Отже, чи можливо розглядати діяльність подібних груп у контексті ст. 120 КК? Щоб відповісти на це запитання, необхідно:

1) визначити чи підходять під перелік способів описаних в диспозиції ст. 120 КК, такий як використання «груп смерті» в соціальних мережах;

2) встановлення конкретної форми вини, за якої можна судити про наявність у діянні особи складу цього злочину.

Що стосується першого питання, то якщо дитина чи підліток відмовляються виконувати завдання і до неї застосовують шантаж, то однозначно наявне одне з альтернативних діянь, передбачених диспозицією ст. 120 КК, а якщо вони, вступаючи у цю гру, розуміючи наслідки, дають згоду на власну смерть або навіть бажають її настання. Доведення до самогубства, яке вчиняється без застосування примусу, шантажу, приниження та інших, передбачених у статті 120 КК способів (наприклад, шляхом систематичного схиляння особи до суїциду) наразі не визнається кримінально-караним діянням. Отже, більшість випадків самогубств, вчинених підлітками, які є членами так званих «груп смерті», взагалі не мають жодної кримінально-правової оцінки в Україні. Однак, досвід засудження за доведення до самогубства

через Інтернет мережу вже є в інших країнах. Зокрема, у США в 2014 в штаті Міннесота був засуджений чоловік за доведення до самогубства двох жінок.

Друге питання пов'язане з психічним ставленням винного до акту суїциду. Як відомо, згідно КК вина можлива як у формі умислу, так і у формі необережності.

Сьогодні питання про суб'єктивну сторону доведення до самогубства не має однозначної відповіді. Так, одні вчені стверджують, що доведення до самогубства може бути здійснене з будь-якою формою вини. Інші автори вважають, що доведення до самогубства або замаху на нього може бути вчинене як із прямим, так і з непрямим умислом. У нещодавно захищених дисертаціях питання про суб'єктивну сторону доведення до самогубства також не знайшло однозначної відповіді. Наприклад, Л.М. Шестопалова розглядає можливість вчинення цього діяння не лише з непрямим умислом, а й із необережності, пропонуючи своє визначення поняття доведення особи до самогубства – це протиправне (необережне або з непрямим умислом) приведення винним потерпілого до свідомих дій, спрямованих на позбавлення себе життя, що є наслідком жорстокого поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження його людської гідності. Ю.О. Уколова вважає, що доведення до самогубства характеризується необережною формою вини у вигляді злочинної недбалості.

В контексті розглядуваного питання, вважаємо, що доведення до самогубства з використанням «груп смерті» в соціальних мережах може бути здійснено лише формі умислу. Мало того, як правило, лише прямого. І цей висновок підтверджується практикою, оскільки куратори дають завдання, які спрямовані на те, щоб особа, поступово виконуючи їх, втягувалася у вчинення самогубства. До того ж, у разі відмови від виконання до таких осіб застосовують шантаж та погрози, чим змушують все-таки дограти в цю гру до кінця, здійснювані в об'єктивній реальності дії винного, у результаті яких потерпілий все-таки приймає рішення покінчити із собою, відображають чітко усвідомлюване винним прагнення до того, щоб потерпілий обрав саме цей варіант поведінки. Тобто зазначений у ст. 120 КК України злочин «доведення до самогубства» в аспекті настання наслідків у вигляді самогубства потерпілого чи замаху на нього, у розглядуваному нами випадку, може бути вчинено лише умисно. Причому обов'язково з таким співвідношенням вольового та інтелектуального моментів, коли винний, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, не просто передбачає неминучість настання наслідків у вигляді самогубства потерпілого, а й бажає їх настання.

Висновки і пропозиції. Враховуючи світову тенденцію до росту злочинності в мережі Інтернет та виникнення нових способів доведення до самогубства, що зумовлює негайну необхідність розширення переліку способів доведення до самогубства чи його спроби шляхом внесення змін до кримінального законодавства, які б відповідали сучасним реаліям вчинення злочину – доведення до самогубства. Розширення переліку кримінально-карних способів доведення до самогубства чи самокалічення, що матиме позитивні наслідки та дозволить протидіяти, у тому числі, самогубствам підлітків. Ці випадки, останнім часом, показують тривожну динаміку зростання, через спонукання підлітків до вчинення суїциду через так звані «групи смерті» у соціальних мережах.

Отже, робота дає підстави підтримати ту точку зору, що доведення до самогубства шляхом використання соціальних мереж можливе, як правило, з прямим умислом, а висновок є непрямим доказом того, що доведення до самогубства можливе лише з умисною формою вини.

De lege ferenda вбачаємо необхідність прийняття законопроекту, яким внести зміни до чинного КК, щодо розширення способів доведення до самогубства.

Список літератури:

1. Булеца С.Б. Право особи на життя та здоров'я. Монографія / С.Б. Булеца. – Ужгород: Ліра. – 2009. – С. 546.
2. Кримінальний кодекс України: Прийнятий 05.04.2001 № 2341–III // Офіц. вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.
3. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо розширення переліку кримінально-карних способів доведення до самогубства чи самокалічення або до замаху на самогубство чи самокалічення)» [Електронний ресурс] / П.Я. Унгурян, В.О. Дубіль, Є.Ю. Рибчинський, Ю.І. Соловей – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH57G00A.html

Соларёва Д.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

К ВОПРОСУ ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ («ГРУПП СМЕРТИ») КАК СПОСОБА ДОВЕДЕНИЯ ДО САМОУБИЙСТВА

Аннотация
Статья посвящена важному и весьма актуальному на сегодня вопросу доведения до самоубийства путем использования социальных сетей, а именно «групп смерти». Известно, что преступление, предусмотренное ст. 120 УК, имеет определенные особые черты. Одной из особенностей в нем есть то, что его последствия наступают не от непосредственных действий виновного, направленных на причинение смерти потерпевшему. При этом потерпевший совершает акт суицида, что является результатом предыдущего поведения виновного. Кроме того, указанные действия виновного не только сами по себе носят общественно опасный характер, но и является причиной последующего самоубийства потерпевшего или покушения на самоубийство. Однако возникают несколько важных вопросов: возможно ли привлечь виновного к уголовной ответственности за доведение до самоубийства путем использования социальных сетей, с какой формой вины может быть совершено это преступление. В результате проведенного исследования были даны ответы на эти вопросы.
Ключевые слова: самоубийство, доведение до самоубийства, группы смерти, социальные сети, как способ совершения преступления, способ.

Solariova D.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

TO THE QUESTION ABOUT THE USE OF SOCIAL MEDIA («GROUPS OF DEATH») AS A METHOD OF SUICIDE

Summary
The article is devoted to an important and very topical issue of suicide through the use of social networks, namely «groups of death». It is known that an offense under article 120 of the criminal code, has certain special features. One of the features of it is that its effects come not from the direct action of the perpetrator, aimed at causing death to the victim. The victim commits the act of suicide that is the result of the previous behavior of the perpetrator. In addition, the actions of the guilty not only of themselves are socially dangerous character, but is the cause of subsequent suicide victim or attempted suicide. However, there are some important questions: is it possible to bring the perpetrator to criminal liability for incitement to suicide through the use of social networks, with some form of guilt may be committed is a crime. In the result of the study was the answers to these questions.
Keywords: suicide, incitement to suicide, death groups, social networks as a crime method, method.

УДК 341;231

ПРАВО НАРОДУ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ЯК ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Черніков Б.Ю.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто окремі теоретичні та практичні аспекти принципу самовизначення народів. Автор звертає увагу на джерела цього принципу, його тлумачення та форми реалізації у формальній площині й здійснює зіставлення з практикою застосування. Проаналізовано думки вчених щодо його розуміння та наведено приклади реалізації у наш час. Зокрема, розглянуто ситуацію у Каталонії та боротьбу курдів за незалежність. Цей принцип визнається одним із найважливіших принципів міжнародного права, сутність якого полягає у самостійності вирішення власної долі з метою вільного та рівноправного з іншими націями розвитку.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародне право, принцип самовизначення, деколонізація, внутрішнє самовизначення, зовнішнє самовизначення, захисна сецесія.

Постановка проблеми. Питання національної самоідентичності народів та, як наслідок, бажання реалізації права на самостійне існування як окремого суб'єкта міжнародних відносин постає дедалі частіше. Через це дослідження даного питання стає особливо актуальним у наш час. Але, зважаючи на те, що зазначений принцип почав формуватися наприкінці XIX – на початку XX століття та набув більш широкого застосування після Другої Світової війни під час розпаду колоніальних систем, він потребує нового розуміння, тлумачення і, що найважливіше, застосування принципу самовизначення народів і націй.

Даний принцип знайшов своє закріплення у Статуті ООН (1945 р.), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), пактах 1966 р., Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., документах Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), у Віденській Декларації 1986 р., у документах Копенгагенської наради, Конференції з людського виміру ОБСЄ 1990 р., резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Загальна реалізація права народів на самовизначення» (1994 р.) та в інших міжнародно-правових актах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі самовизначення народів присвятили свої праці багато вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: А.Х. Абашидзе, М. Андрусяк, Б.В. Бабін, М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барсегов, М.О. Кучинський, О. Майборода, О. Маруховська, П. Рабінович, С. Римаренко, Б.Дж. Сингер, С.В. Соколовський, Б. Харахаш, С.Н. Харючи, А. Шевцова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Принцип право народу на самовизначення, зважаючи на постійні зміни світового порядку, потребує нових підходів до теоретичного обґрунтування та практичної реалізації цього принципу у наш час.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження проблеми тлумачення та застосування принципу самовизначення народів, аналізуючи практику застосування цього принципу.

Виклад основного матеріалу. Концепція самовизначення має загальнодемократичний характер, вона була розроблена ще в середині XIX століття, найбільш відомим її теоретиком був швейцарський юрист І. Брюнчелі [1, с. 21]. У 1896 році Лондонський конгрес II Інтернаціоналу визнав принцип національного самовизначення загальнодемократичною вимогою. Однак, історико-правовою основою виникнення права нації на самовизначення був оголошений Великою французькою революцією 1789 року принцип суверенності націй, який в процесі своєї еволюції перетворився на принцип національностей, що трактувався як право європейських націй на створення суверенної національної держави.

Появу тези про «право народу на самовизначення» пов'язують з ім'ям американського президента Вудро Вільсона. Проте в його розумінні ця ідея не мала етнічних аспектів, а йшлося про право народів самостійно визначати форми та характеру правління для себе, найімовірніше – про «право на демократію» [2, с. 136].

Проблема тлумачення принципу «права націй на самовизначення» знову набула актуальності після другої світової війни, і особливо з активізацією антиколоніального руху. Відтоді принцип «права націй на самовизначення» переходить до сфери міжнародного права, спочатку в резолюціях Генеральної асамблеї ООН 1960 і 1962 років, пізніше, у 1976 році, у Пакті про громадянські й політичні права та Пакті про економічні, соціальні та культурні права, де фіксується вже «право народів на самовизначення» [2, с. 136].

Традиційно принцип рівноправ'я і самовизначення народів, зокрема його сфера застосування, як правило, розглядався в контексті процесу деколонізації. Відповідно теорія міжнародного права презюмувала правосуб'єктність націй (народів), котрі знаходились у колоніальній залежності від держави-метрополії, за умови початку боротьби за своє самовизначення, створення відповідних органів щодо представництва народу в міжнародних відносинах і дотримання норм міжнародного права.

З прогресивним розвитком міжнародно-правових відносин якісні зміни відбулись у складових частинах системи міжнародного права як-от галузях, інститутах, нормах і принципах. У зв'язку з цим юридичний зміст принципу рівноправ'я і самовизначення народів отримав нове наповнення. Так, сучасні теоретичні розробки, а також практика міжнародного права

вказують на те, що цей принцип вийшов за рамки деколонізації і сьогодні стосується всіх народів без будь-якої прив'язки до ситуацій іноземної окупації або епохи колоніального панування [3, с. 75].

Так, відповідно до викладеного в Декларації про принципи міжнародного права, самовизначення полягає у праві всіх народів вільно визначати без зовнішнього втручання свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний та культурний розвиток, а кожна інша держава зобов'язана поважати це право [4]. Засобами ж здійснення права на самовизначення можуть бути: «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави чи об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу» [5, с. 137].

Таким чином, самовизначення умовно поділяють на два види – зовнішнє і внутрішнє.

Зовнішнє самовизначення, по-перше, означає, що кожен народ, тобто населення будь-якої країни в цілому, має право не піддаватися втручанню ззовні при реалізації своїх політичних, економічних і соціальних завдань. По-друге, по відношенню до колоніальних народів (населення колоній) зовнішнє самовизначення означає, що колонії мають право відділитися від метрополії і стати незалежними та суверенними державами. Як зазначив Комітет з питань ліквідації расової дискримінації в Загальній Рекомендації XXI 1996 р.: «зовнішній аспект самовизначення передбачає, що всі народи мають право вільно визначати свій політичний статус і своє місце у міжнародній спільноті на основі принципу рівноправності з урахуванням прикладу звільнення народів від колоніалізму, а також заборони рабства, панування та експлуатації інших». Що ж до окремих «народів» (етнічних груп) тої чи іншої незалежної країни, то зазначений Комітет наголосив на тому, що міжнародне право не визнає права народів на одностороннє відділення від тієї чи іншої держави» [6, с. 19].

На думку Томас Масгрейва, відокремлення «народів» (етнічних груп) незалежної держави потенційно можливе на підставі внутрішнього самовизначення, тобто у випадку, коли конкретна держава сама визнає можливість чи право на самовизначення. До прикладу, як зазначила Комісія юристів у контексті вирішення питання щодо статусу Аландських островів (Фінляндія), плебісцит для визначення долі тієї чи іншої території може бути проведено лише за рішенням усієї держави, а не за бажанням групи («народу») [6, с. 19]. Також не можна не згадати проведений 1 жовтня 2017 року референдум в Каталонії за незалежність результатом якого стало 90% голосів за відділення від Іспанії. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що за Конституцією Королівство Іспанія є унітарною державою, носієм верховної влади в якій є увесь іспанський народ. Результати регіонального волевиявлення мали б передаватися до центральних органів влади країни, які б мусили ініціювати проведення загальнонаціонального волевиявлення щодо внесення змін до Конституції та вирішення долі регіону. Однак влада Каталонії вирішила здійснити все в односторонньому порядку і значно пришвидшити процес: у законі про референдум передбачений вихід зі складу Іспанії впродовж 48 днів у разі позитивного голосування більшості виборців (це при тому, що не встановлено мінімальний рівень явки).

Що стосується етнічних, релігійних та мовних меншин, то приналежним до них особам не може бути відмовлено в праві разом із членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, мовою, а також сповідувати свою релігію (ст. 27 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року). Держави зобов'язані охороняти «на їх відповідних територіях існування і самобутність» таких меншин і заохочувати створення умов для розвитку цієї самобутності [1, с. 22].

Зокрема, внутрішнє самовизначення, як вказав у своєму рішенні Верховний суд Канади у справі про відокремлення Квебеку 1998 р., означає: «право (народу) здійснювати свій політичний, економічний і культурний розвиток у рамках існуючої держави». Тобто, цей вид самовизначення передбачає, що визначені групи мають право брати участь в управлінні державою, не піддаватися дискримінації в контексті доступу до керівництва країною, а також не бути дискримінованими будь-яким чином [6, с. 19]. За такої ситуації, мова може йти про культурно-політичну автономію, яка є могутнім стимулом для розвитку економіки, культури, національної самосвідомості малих народів. Слід зауважити, що останнім часом класичні західні держави віддають перевагу саме формі національної або культурно-політичної автономії районів. Подібні утворення вже досить тривалий час існують у Фінляндії, Данії, Італії, Іспанії [1, с. 24].

Досить дискусійним у міжнародному праві залишається питання про співвідношення принципу самовизначення із принципом територіальної цілісності.

У доктрині міжнародного права спостерігається ідея примату принципу територіальної цілісності над принципом самовизначення, хоча всі принципи міжнародного права мають однакову юридичну силу. Але це ще не означає, що не можна здійснити територіальні зміни на підставі принципу самовизначення народів. Так, теорії та практиці міжнародного права все частіше робляться спроби визначити певні умови, за яких народ вправі реалізувати своє право на самовизначення всупереч принципу територіальної цілісності. Зокрема, мова йде про геноцид, етнічні чистки, порушення внутрішнього самовизначення, дискримінацію. У таких випадках виникає право remedial secession (тобто, «захисна сецесія») [3, с. 76]. Але необхідно не забувати, що вищенаведені умови не закріплені формально, а тому до кожної ситуації має бути індивідуальний підхід.

Прикладом такої ситуації може слугувати боротьба курдів за незалежність. Понад тридцяти- чи й навіть сорокамільйонний бездержавний народ курдів живе на прилеглих територіях сучасних Туреччини, Іраку, Ірану, Сирії і меншої частини кількох інших країн. Курди мають довгу історію маргіналізації і переслідування, зокрема, в Іраку і Туреччині, де вони неодноразово повставали, щоб домагатися більшої автономії або повної незалежності.

Курди мають автономію на півночі сучасного Іраку, відому як «Іракський Курдистан». Теоре-

тичне перетворення її на окрему державу, як вважають, спричинило б прагнення до окремої державності чи до об'єднання в єдиній курдській державі, з переділом нинішніх кордонів, і курдських меншин в інших країнах.

На референдумі, проведеному 25 вересня 2017 року, всупереч забороні центрального уряду в Багдаді, за незалежність Іракського Курдистану висловилися майже 93% його учасників, а явка склала понад 72% від усіх мешканців із правом голосу. Цей референдум, як його призначила курдська автономна влада, є дорадчим і не має безпосередньої юридичної сили. Але Багдад відкидає вимоги іракських курдів про переговори щодо майбутнього регіону і вимагає анулювати оголошені результати референдуму.

Територія Турецького Курдистану служить ареною багаторічного турецько-курдського конфлікту різної інтенсивності, під час якого Робоча партія Курдистану веде партизанську національно-визвольну боротьбу проти турецької армії та жандармерії за підтримки сирійських та іракських курдів. Через цей конфлікт багато курдів змушені емігрувати до Європи.

Останнім часом курдське питання є одним з ключових під час обговорення подальшої євроінтеграції Туреччини. Європа вимагає більшої регіоналізації та автономізації курдів, а також дотримання їх прав відповідно до європейських стандартів.

Висновки і пропозиції. Принцип рівноправ'я і самовизначення народів характеризується низкою проблемних аспектів, що створюють відповідні колізії в регулюванні відносин, пов'язаних із реалізацією самовизначення. Незважаючи на те, що даний принцип належить до загальновизнаних норм міжнародного права, окремі його аспекти як-от нормативна дія, співвідношення з принципом територіальної цілісності досі залишаються не з'ясованими. Тому вбачається доцільним ретельний аналіз кожного конкретного випадку з урахуванням історичних процесів формування народу або нації, що має бажання самовизначитись.

Список літератури:

1. Заяць Н. В. Право нації на самовизначення та глобалізація / Н. В. Заяць // Право і суспільство. – 2015. – № 4(3). – С. 19–24.
2. Ковбан А. В. Самовизначення народу як об'єкт глобальних прав у міжнародному праві / А. В. Ковбан // Правова держава. – 2014. – № 18. – С. 135–138.
3. Цимбрівський Т. Принцип рівноправ'я та самовизначення народів у сучасному міжнародному праві / Тарас Цимбрівський // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 2(1). – С. 74–78.
4. Декларація про принципи міжнародного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569
5. Рафальський І. Суб'єкти права на самовизначення / І. Рафальський // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса]. – 2013. – Вип. 4. – С. 136–146.
6. Косюк Т. П. Актуальні аспекти тлумачення та реалізації принципу самовизначення народів / Т. П. Косюк // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. – 2014. – Т. 160. – С. 17–22.

Черников Б.Ю.
Институт прокуратуры и криминальной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРАВО НАРОДА НА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ КАК ПРИНЦИП МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Аннотация
В статье рассмотрены отдельные теоретические и практические аспекты принципа самоопределения народов. Автор обращает внимание на источники этого принципа, его толкование и формы реализации в формальной плоскости и осуществляет сопоставление с практикой применения. Проанализированы мнения ученых относительно его понимания и приведены примеры реализации в наше время. В частности, рассмотрена ситуация в Каталонии и борьба курдов за независимость. Этот принцип признается одним из важнейших принципов международного права, сущность которого заключается в самостоятельности решения собственной судьбы с целью свободного и равноправного с другими нациями развития.
Ключевые слова: международные отношения, международное право, принцип самоопределения, деколонизация, внутреннее самоопределение, внешнее самоопределение, защитная сецессия.

Chernikov B.Y.
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

THE RIGHT OF PEOPLE FOR SELF-DEFINITION AS A PRINCIPLE OF INTERNATIONAL LAW

Summary In this article some theoretical and practical aspects of the principle of self-determination are revised. The author draws attention to the mainsources of the principle, its interpretation and forms of implementation in the theoretical framework, compares the theoretical basis with the practice. The thoughts of scientists concerning his understanding are analyzed and examples of realization are given in our time. In particular, the situation in Catalonia and the struggle of the Kurds for independence are considered. In accordance with principles of international law, every nation and nationalities has right to self-determination in case of necessity to make decision about acquirement one's own statehood.
Keywords: international relations, international law, principle of self-determination, decolonization, internal self-determination, external self-determination, protective secession.

УДК 340.115

ЗАСОБИ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Щербина В.С.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано методи досліджень засобів законодавчої техніки. Зазначено які саме методи використовуються для дослідження засобів законодавчої техніки. Підсумовано, що наявна в науковій літературі теоретико-методологічна база не забезпечує комплексного вивчення засобів законодавчої техніки, не сприяє глибокому опрацюванню її проблем. Наголошено, що в основу вивчення законодавчої техніки доцільно покладати як на філософські, загальнонаукові методи дослідження, які забезпечують єдність соціально-правового та гносеологічного аналізу законодавчої техніки, так і на спеціально-наукові методи, зокрема спеціально-юридичний, порівняльного правознавства та інші.
Ключові слова: законодавча техніка, засоби законодавчої техніки, методи дослідження законодавчої техніки.

Постановка проблеми. Методологічна основа засобів законодавчої техніки має похідний характер від методології дослідження законодавчої та юридичної техніки.

Працюючи над проблематикою методологічних основ дослідження юридичної техніки, не дивлячись на значну популярність тематики юридичної техніки, на сьогодні юридичною наукою не сформульовано єдиного підходу до ряду фундаментальних питань. Цю проблему можна пов'язати з відсутністю фундаментальної праці з питань методології дослідження юридичної техніки.

Якісний закон відіграє надзвичайно важливе значення у житті суспільства та розвитку правової демократичної держави. Вислів М.Т. Цицерона проголошує, що вільна людина – та, котра є рабом закону. Варто додати, що не просто закону, а правового закону.

Розбудова будь-якої держави вимагає якісного розвитку законодавства відповідно до вимог міжнародних стандартів. Потреба удосконалення нормотворчої та правозастосовної діяльності вимагає юридично-технічної досконалості нормативно-правових актів. Таким чином, головним завданням на шляху до побудови правової держави є належне використання юридичних прийомів, засобів, способів розробки нормативно-правових документів.

З огляду на значення, яке відіграє закон у житті суспільства, на нашу думку, надзвичайно важливим є питання його якості. Адже, стан законності та правопорядку в державі залежить від досконалості закону. З огляду на це, в юридичній літературі дедалі більше уваги звертається на законодавчу техніку як важливий чинник забезпечення якості закону. Оскільки кількість законодавчих актів в Україні з кожним роком зростає, і вона не завжди супроводжується належною якістю, законодавча техніка стає більш актуальним елементом законотворчості.

Про те, що формування України як соціальної, демократичної, правової держави супроводжується інтенсивною законотворчою діяльністю, зауважує А. Дутко. Тому проблема створення якісних за змістом та за формою законів набуває особливого значення. Однак у практиці українського законотворення спостерігаються неузгодженості та суперечності, неповнота та неточність багатьох чинних законів. Усе це є наслідок неналежного використання засобів, прийомів і правил законотворчої техніки.

Вищесказаним і визначається важливість проблематики засобів законодавчої техніки як для науки загалом, так і для реалій України зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед представників пострадянської російської науки над конкретними правилами і засобами законодавчої техніки працюють Д. Кондаков, О. Курсова, А. Нікітін, В. Чевичелов, Є. Шугріна і інші.

Науковий доробок українських вчених щодо проблематики законодавчої техніки представлений роботами:

– А. Ришелюка («Законотворчий процес в Україні», 2004 р.);

– О. Ющика («Теоретичні основи законодавчого процесу», 2004 р.);

– В. Литвина («Законотворча діяльність: Словник термінів і понять», 2004 р.);

– В. Ковальського, І. Козінцева («Правотворчість: теоретичні та логічні засади», 2005 р.);

– І. Шутака, І. Онищука («Юридична техніка: навчальний посібник для вищих навчальних закладів», 2013 р.);

– А. Ткачука («Законодавча техніка: навчальний посібник», 2011), у якому зроблено спробу узагальнити досвід законотворчої діяльності автора і на прикладі з українського законодавства показати важливість дотримання законодавчої техніки під час підготовки проектів нормативних актів;

– І. Шутака («Юридична техніка: курс лекцій», 2015 р.) та інші.

Певні аспекти методології юридичної техніки та її видів зустрічаються у працях Р. фон Ієринга, В. Сирих, Д. Чухвічєва, Ж. Дзейко, О. Дзюбенко, Т. Кашаніної, О. Ющик, Л. Горбунова, М. Теплюк, В. Риндюк та інші.

Тому, **завданням роботи** є дослідження методологічних засад засобів законодавчої техніки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головний недолік багатьох досліджень проблем законодавчої техніки полягає в тому, що даний феномен не розглядається як цілісне правове явище. Відсутність ґрунтовної теоретичної розробки законодавчої техніки, юридичної техніки взагалі, негативно позначається на виробленні та впровадженні системи техніко-юридичних прийомів і методів у законодавчу діяльність в Україні, на якісному рівні законодавчих актів.

Основний виклад матеріалу. Рабінович П. зазначає, що методологія юридичної техніки – це система філософсько-світоглядних підходів (матеріалістичних, ідеалістичних, діалектичних, метафізичних), методів (загальнонаукових, групових, спеціальних) та засобів науково-юридичного дослідження (емпіричних та теоретичних) [10, с. 7].

Кашаніна Т. поняття «методологія юридичної техніки» визначає як сукупність основних наукових підходів до дослідження юридичної діяльності, а також способів та прийомів її виконання [6, с. 29].

Розглядаючи методологічну основу досліджень юридичної техніки, Киця О. зауважує, що їм притаманна сукупність методів, які представлені наступними групами:

1) загальнофілософські методи – діалектичний та метафізичний;

2) загальнонаукові методи – складаються з історичного, системно-структурного, функціонального, статистичного, наукового моделювання, аксіологічного, герменевтичного, конкретно-соціологічного, статистичного;

3) загальнологічні методи – складаються з аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, абстрагування, узагальнення, ідеологізації, формалізації, вірогідності тощо;

4) лінгвістичні методи – термінологічний, метод «explication du text» (полягає у визначенні лінгвістичної організації (принципів розташування слів у реченні, вживання іншомовних багатозначних слів) з ідеєю самого тексту). Тобто, застосовуючи те чи інше поняття, суб'єкт тлумачення не може змінювати ці поняття більш складними, а також змінювати їх тими, що не є традиційним для розуміння в правовій системі;

5) спеціально-юридичні методи – компаративіський, юридико-технічний [7, с. 25].

Дзейко Ж., розглядаючи методи досліджень законодавчої техніки, підкреслює, що це питання знайшло вкрай недостатнє опрацювання у науковій літературі. До того ж, серед науковців спостерігається відсутність єдності щодо його вирішення. Найбільший внесок у розробку вказаної проблематики у XIX ст. зробив класик світової юридичної науки Р. фон Ієрінг у праці «Юридична техніка».

Ушаков А. називає такі види законодавчих методів як:

– новелізація;

– традиція;

– кодифікація;

– рецепція [1, с. 19].

Щодо сучасного етапу розвитку пострадянської юридичної науки, то нині активізувалась розробка цього питання у російській науці. В. Сирих, вивчаючи методологічні засади законотворчості, веде мову про «сукупність теоретичних положень, методологічних принципів, загальних, спеціальних і приватних методів, які використовуються у процесі підготовки та наукової експертизи законопроектів».

Чухвічєв Д. називає наступні методи законодавчої техніки:

– загальні (аналіз, синтез, історичний, індукції, дедукції);

– приватні (системно-структурний, функціональний, формально-юридичний, наукового моделювання та порівняльний).

Розглядаючи питання методології юридичної техніки, Т. Кашаніна виокремлює такі групи методів:

– загальнонаукові (матеріалістичний, метафізичний, системно-структурний, порівняльний та соціологічний);

– логічні (аналізу, синтезу, аналогії, індукції, дедукції, створення понять та формулювання визначень, використання понять у одному і тому ж значенні);

– лінгвістичні (відповідності термінів поняттям, які вони фіксують, забезпечення компактності юридичного документа та ін.);

– технічні (які спрямовані на використання комп'ютерних методів) [6, с. 30–35].

Вітчизняні науковці О. Ющик, Л. Горбунов, М. Теплюк, Л. Гульченко дослідили практичні

аспекти методологічних питань кодифікації законодавства України [1, с. 19].

На думку Ж. Дзейко, основою вивчення законодавчої техніки є такі методи як:

– філософські;
– загальнонаукові;
– спеціальні.

Щодо філософських методів, то вони забезпечують єдність соціально-правового та гносеологічного аналізу законодавчої техніки. Серед основних філософських методів дослідження законодавчої техніки авторка виокремлює такі:

– діалектичний;
– ідеалістичний;
– метафізичний;
– матеріалістичний.

Серед загальнонаукових методів вивчення законодавчої техніки дослідниця називає:

– системний;
– структурний;
– історичний;
– наукового моделювання;
– прогнозування;
– логічний (який включає такі прийоми як аналіз, синтез, сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного);
– аксіологічний;
– герменевтичний;
– конкретно-соціологічний;
– статистичний та ін.

Щодо спеціальних методів дослідження авторка називає наступні:

– спеціально-юридичний;
– порівняльно-правознавчий та ін.

Дослідниця влучно підкреслює, що немає таких методів наукового пізнання, які б могли застосовуватись виключно для вивчення законодавчої техніки.

Діалектичний метод сприяє дослідженню законодавчої техніки в її виникненні, розвитку, функціонуванні, тенденціях розвитку та взаємозв'язку з іншими елементами правової системи держави, а також з такими явищами суспільного життя як політика, економіка, мораль. Використання вказаного методу сприяє здійсненню об'єктивного, всебічного дослідження законодавчої техніки, що включає в себе, з одного боку, характеристику її змісту та сутності, а з іншого – показ її зовнішньої форми.

Скажімо, конструювання законів вимагає застосування випереджаючого відображення, коли як історичний, так і сучасний досвід проектуються на розвиток суспільних відносин у майбутньому. Крім того, важливим чинником тут виступає суб'єктивний фактор, що засвідчує творчу природу діяльності законодавця [1, с. 20].

Окрім змісту і форми, при дослідженні законодавчої техніки доцільним вбачається використання основних категорій діалектики, а саме: сутність і явище, ціле і частина, система, структура, загальне та особливе, свобода та необхідність, можливість та дійсність. Висвітлюючи питання законодавчої техніки необхідно застосовувати такі закони діалектики як: єдності і боротьби протилежностей, заперечення заперечення та переходу кількісних змін у якісні.

Авторка виходить з положення, що у процесі розвитку змісту правил та засобів законодавчої техніки настає момент, коли її нові якості не вкладаються у рамки старої форми. Таким чином, відбувається зміна форми відповідно до нового змісту чи вона взагалі замінюється новою.

Поліпшити застосування засобів законодавчої техніки можуть положення щодо використання закону єдності і боротьби протилежностей. Це може виявлятися у прагненні розкрити оптимальні варіанти поєднання абстрактного і казуїстичного способів викладу норм права при конструюванні законів, лаконічності і повноти правового регулювання тощо.

Важливими при вивченні законодавчої техніки є положення діалектичного матеріалізму. Відповідно до них, законодавче випереджуюче відображення є результатом повторюваності та стійкості відображуваних явищ та процесів, що виявляються у закономірностях суспільного буття. Отримані знання щодо певних закономірностей уможливлюють передбачення напрямів та тенденцій розвитку законодавчої техніки.

Значну теоретичну та практичну вагу стосовно проблематики законодавчої техніки має діалектика загального, особливого та окремого. Так, якщо у кожному окремому містяться риси загального, то при застосуванні законодавчої техніки потрібно прагнути до того, щоб кожна структурна складова закону максимально точно відображала сутність права і законодавчої техніки.

Щодо наступного методу, а саме – метафізичного, то його використання зумовлюється потребою виявити основні властивості законодавчої техніки у статиці та поза її зв'язком із іншими суспільними явищами.

Метафізичний метод дослідниця радить використовувати для глибшого з'ясування поняття, сутності, структури, характеристики правил і засобів законодавчої техніки. Адже, для того, щоб виявити сучасний стан законодавчої техніки, зрозуміти її сутність, потрібно зафіксувати її якісні та кількісні показники.

Крім того, законодавча техніка виконує інструментальну функцію, переважно за допомогою її правил та засобів. Дослідження її основних властивостей передбачає з'ясування не лише функціональних, а й статичних взаємозв'язків між ними. Яскравими прикладами у зазначеному аспекті є вивчення структури закону, структури юридичних конструкцій як засобів законодавчої техніки [1, с. 20].

Щодо ідеалістичного методу, то його застосування ґрунтується на положенні, що втілені у життя закони, котрі мають наукове підґрунтя, є вагомим чинником для перетворення матеріального світу дійсності. Ідеалістичний метод варто використовувати при вивченні поняття законодавчої техніки та принципів застосування її правил і засобів, її нормативного регулювання та вивчення питань ефективної реалізації законодавчої техніки як основи дієвості законів.

Авторка вбачає важливу роль ідей та теорій для розвитку законодавчої техніки. Це, зокрема, стосується ідей щодо пріоритету прав людини, правової держави, законності тощо. Виходячи з вказаних ідей-пріоритетів, законодавець має керуватися, створюючи закони.

Історичний метод допомагає з'ясувати історичні етапи становлення і тенденції розвитку

засобів законодавчої техніки. Таким чином, можна спрогнозувати розвиток законодавчої техніки, що закорінена в історичному минулому, проте через теперішнє спрямована у майбутню перспективу.

З допомогою історичного методу дослідник також виявляє загальні та особливі риси становлення законодавчої техніки у тій чи іншій державі, що сприяє розумінню сучасного стану та варіантів для подальшого розвитку.

Формально-логічний метод уможливлює здійснення наукової обробки як літературних джерел, так і юридичної практики. Таким чином, з'ясовується ряд правових понять та визначень, і на їх основі, пропонуються різноманітні класифікації.

Використання дедукції та індукції як формально-логічних прийомів вивчення законодавчої техніки є, також, необхідним у дослідницькому процесі. Індукцію доцільно використовувати задля формулювання теоретичних положень щодо поняття, структури, функцій, засобів законодавчої техніки. Метод дедукції сприяє вивченню практичних аспектів законодавчої техніки загалом, та засобів законодавчої техніки зокрема.

Прийом абстрагування сприяє з'ясуванню поняття, змісту і сутності законодавчої техніки та її складових (у тому числі, засобів законодавчої техніки). Крім того, вказаний прийом допомагає виявити актуальні проблеми наукового розуміння засобів законодавчої техніки і запропонувати шляхи їхнього вирішення.

Прийоми аналізу та синтезу сприяють дослідженню ознак, структури та складових законодавчої техніки. Вони дозволяють узагальнити теоретико-правові передумови й принципи еволюції законодавчої техніки та виокремити їх тенденції.

Завдяки прийому синтезу елементи законодавчої техніки не лише відтворюються у різних формах, а ці форми виводяться з абстракції як із своєї загальної основи.

Системне дослідження законодавчої техніки зумовлює потребу поглибленого аналізу її як складної динамічної цілісності, складові частини якої знаходяться між собою у єдності та взаємодії. За допомогою системного методу розглядаються законодавча техніка як елемент правової системи держави, її структура, правила, засоби та принципи їх застосування, помилки, які виникають при цьому. Завдяки застосуванню системного методу можна з'ясувати, що законодавча техніка має такі ознаки системності: її частини – правила і засоби – об'єднані за певними змістовною та сутнісною підставами і є структурно упорядкованими, що надає законодавчій техніці стійкості та самостійності [1, с. 21].

Структурний аналіз засобів законодавчої техніки ґрунтується на положенні про те, що цей елемент є лише частиною законодавчої техніки. Остання розглядається з точки зору її зв'язку з окремими складовими законодавчої техніки та із самою законодавчою технікою. Таким чином, система елементів законодавчої техніки створює структурний зв'язок її елементів.

Задля дослідження широкого кола питань, наприклад, для з'ясування поняття, структури, функцій, сутності законодавчої техніки, її місця і ролі у правовій системі держави, системного вивчення історії, сучасного стану та перспектив розвитку законодавчої техніки в Україні може застосовуватися структурно-функціональний метод.

Як зауважує Ж. Дзейко, вивчення законодавчої техніки з точки зору функціональності зумовлює виокремлення у законодавчій техніці складових структурних частин – її правил і засобів – з точки зору їх функцій, соціального призначення та зв'язку. При цьому засоби законодавчої техніки потрібно вивчати в аспекті їх постійного розвитку, що надає можливість її системного дослідження. Таким чином, структурний та структурно-функціональний методи дозволяють дослідити структуру законодавчої техніки, її функції та соціальне призначення [1, с. 22].

Метод наукового моделювання передбачає дослідження законодавчої техніки шляхом створення її моделі та моделей окремих її елементів. Це забезпечує вивчення поняття, значення, функцій та структури законодавчої техніки, її правил і засобів, становлення, принципів застосування, помилок, що вчиняються при її реалізації.

Застосування методу прогнозування сприяє виявленню основних тенденції законодавчої техніки в Україні та перспектив їхнього майбутнього розвитку. Дозволяє розробити рекомендації з практичного вдосконалення законодавчої техніки загалом, та засобів законодавчої техніки зокрема.

З допомогою герменевтичного методу можуть досліджуватися тексти законів та проектів законів, терміни, що вживаються в них, наукові опрацювання законодавчої техніки у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі.

Аксіологічний метод розкриває цінність законодавчої техніки, що полягає у здатності виражати через застосування правил і засобів створення і систематизації законів ідей справедливості, гуманізму, демократизму та верховенства права.

Застосування конкретно-соціологічного методу може сприяти вивченню питань практичної реалізації правил і засобів законодавчої техніки, розгляду її як основи ефективної дії механізму реалізації норм права.

Використання кількісного та якісного аналізу може сприяти попередженню та ліквідації помилок у застосуванні правил і засобів законодавчої техніки. Також, отримані кількісні та якісні показники дають можливість запропонувати рекомендації з удосконалення практики застосування правил і засобів законодавчої техніки.

Метод порівняльного правознавства можна застосовувати при проведенні порівняльного аналізу законодавчої техніки в сучасній Україні та інших державах, для співставлення сьогоднішньої та раніше діючої законодавчої техніки в Україні, різних наукових та практичних підходів до питань законодавчої техніки.

Висновок. У кінцевому підсумку, маємо підкреслити наступне: якість суспільних відносин визначається якістю законодавчої бази, що їх регулює, тому належне використання засобів законодавчої техніки є одним із важливих завдань законотворчої діяльності.

Наявна в науковій літературі теоретико-методологічна база не забезпечує комплексного вивчення законодавчої техніки, не сприяє глибокому опрацюванню її проблем. На думку дослід-

ниці, в основу вивчення законодавчої техніки доцільно покладати філософські, загальнонаукові та спеціальні методи. Філософські методи дослідження забезпечують єдність соціально-правового та гносеологічного аналізу законодавчої техніки.

Водночас, на нашу думку, варто застосовувати спеціальні методи, зокрема спеціально-юридичний, порівняльного правознавства та ін.

Підсумовуючи вище зауважене, можна зазначити, що дослідження засобів законодавчої техніки ґрунтуються на великій кількості різноманітних методів. Проте, не зважаючи на широкий методологічний інструментарій дослідження, проблематика методології засобів законодавчої техніки є не досить дослідженою темою, та потребує подальшого наукового опрацювання.

Список літератури:

1. Дзейко Ж. Методи дослідження законодавчої техніки / Ж. О. Дзейко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2010. – Вип. 82. – С. 19–22.
2. Зінченко О. Юридичні конструкції як найвища форма правової абстракції / О. В. Зінченко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 55–59. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_1_16
3. Иеринг фон Р. Юридическая техника / Р. фон Иеринг. – М.: Статут, 2008. – 231 с.
4. Іванова А. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005.
5. Кабрияк Р. Кодификации / Кабрияк Р.; пер. с фр. Л. В. Головко. – М.: Статут, 2007. – 476 с.
6. Кашанина Т. Юридическая техника. Учебник / Т. В. Кашанина. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.
7. Киця О. Методологічна основа дослідження юридичної техніки актів судового тлумачення / О. С. Киця // Право і суспільство. – 2014. – № 3. – С. 22–29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_3_6
8. Практика законотворення 01. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації) / Загальн. ред. та упоряд. – Крижанівський В. П. – К.: [ФОП Москаленко О. М.], 2014. – 44 с.
9. Пригара Л. Юридична техніка актів правозастосування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. І. Пригара – Київ, 2008. – 17 с.
10. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. – [Вид. 10-е, доп.] / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2008. – 224 с.
11. Риндюк В. Законодавча техніка як чинник удосконалення законодавчого процесу / В. І. Риндюк // Віче. – 2007. – № 12. – С. 10–11.

Щербина В.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СРЕДСТВА ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Аннотация
В статье проанализированы методы исследований средств законодательной техники. Указано какие именно методы используются для исследования средств законодательной техники. Подведен итог, что имеющаяся в научной литературе теоретико-методологическая база не обеспечивает комплексного изучения средств законодательной техники, не способствует глубокой обработке ее проблем. Отмечено, что в основу изучения законодательной техники целесообразно использовать как философские, общенаучные методы исследования, которые обеспечивают единство социально-правового и гносеологического анализа законодательной техники, так и специально-научные методы, в частности специально-юридический, сравнительного правоведения и другие.
Ключевые слова: законодательная техника, средства законодательной техники, методы законодательной техники.

Shcherbyna V.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

MEANS OF LEGISLATIVE TECHNIQUE: METHODOLOGICAL PRINCIPLES

Summary
The methods of researches of facilities of legislative technique are analysed in the article. Summed up, the theoretical and methodological base available in the scientific literature does not provide the complex study of facilities of legislative technique, does not assist deep treatment of her problems. It is noted that the basis of the study of legislative technology is expedient to use as philosophical, general scientific methods of research, which ensure the unity of socio-legal and epistemological analysis of legislative technique, as well as special-scientific methods, in particular, special-law, comparative law and others.
Keywords: legislative technique, means of legislative technique, methods of legislative technique.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 376.68:379.85

ОСВІТНІЙ ТУРИЗМ ТА ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ

Беспалова Н.В., Яковлева Т.І.
Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

Статтю присвячено проблемі дослідження вивчення особливостей взаємозв'язку особистісних характеристик студентів-іноземців та рівня їх психологічної адаптованості до нового середовища. Практична частина роботи складається з опису процедури проведення й аналізу результатів емпіричного дослідження. У процесі культурної адаптації людина проходить три етапи, що супроводжуються трансформаціями його ціннісних установок та поведінки. пристосуванням до нової культури, національним традиціям і цінностям, способу життя. Для дослідження процесу було складено анкету. Анкета діагностує проблеми, що виникають у процесі культурного шоку, та дозволяє судити про успішність адаптації.
Ключові слова: адаптація, особистісні особливості, культурний шок, анкета.

Постановка проблеми. В XXI столітті туризм перетворився ще й на дієвий інструмент пізнання навколишнього світу і міжкультурного діалогу. Прагнення, поєднуючи відпочинок та освіту, розширити власний світогляд, зануривши себе у вир життя в інших країнах і регіонах світу, збільшити свою соціальну мобільність і професійну універсальність стають основною мотивацією нової генерації студентів, які бажають отримати освіту за кордоном. При цьому виникла необхідність вивчати процеси виховання, навчання і розвитку особистості у контексті гуманітарно-соціальних функцій міжнародного освітнього туризму.

В останні роки вчені фіксують зниження рівня адаптації людини до змін природного і соціального середовища, а в деяких випадках і повний розрив адаптаційних здібностей. За цих умов важко переоцінити адаптивну роль освітнього туризму, що пропонує ефективні механізми і засоби фізичної, психологічної та інтелектуальної адаптації людини. Явище культурного шоку завжди доповнюється культурною адаптацією. Культурна адаптація у широкому змісті розуміється як складний процес, у випадку успішного завершення якого людина досягає відповідності (сумісності) з новим культурним середовищем, приймаючи її традиції як свої власні і діючи відповідно до них. Звичайно виділяють внутрішню сторону адаптації, що виражається в почутті задоволеності і повноти життя, та її зовнішню сторону, що виявляється в участі індивіда в соціальному і культурному житті нової групи, повноправній міжособистісній взаємодії з її членами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідні вітчизняні й іноземні вчені приділяють багато уваги актуальним трендам розвитку світового освітнього туристичного ринку. Зокрема, тенденції розширення пізнавальної функції туризму та зростання попиту на освітні подорожі наголошуються в працях О.О. Любіцевої, О.О. Бейдика, В.Ф. Кіфяка, О.М. Ільїної, А.Ю. Олександрової, В.О. Квартального, І.В. Зоріна [1]. Мотиваційні аспекти освітніх подорожей висвітлені у дослідженнях в працях І.А. Колеснікової [2]. За кордоном основним напрямком досліджень у цій сфері є виявлення технологічних особливостей організації освітніх турів та аналіз тенденції розуміння туризму як специфічної форми освіти. Його розробляють Brent W. Ritchie, Neil Carr, Christopher P. Cooper, якими було запропоновано цікаву колективну монографію «Managing educational tourism» [3], де розкрито різні аспекти взаємодії туристичного бізнесу та освітніх установ, та обґрунтовано перспективні напрями розвитку освітнього туризму у XXI столітті.

Інтерес до проблем міжкультурної адаптації виник у світовій науці на початку XX сторіччя. Останнім часом міжкультурне пристосування стали розглядати як багатоаспектний процес, що включає в себе не тільки збереження позитивного емоційного стану і психічного здоров'я мігрантів, але і придбання ними соціальних умінь і навичок, необхідних для успішного виконання задач повсякденного життя. Утім, у багатьох дослідженнях виявлена кореляція між цими двома сторонами пристосування [7].

Отже, явище культурного шоку доповнюється культурною адаптацією – вид соціально-культурної адаптації, що представляє собою психологічне і соціальне звикання, пристосування людей до нової культури, чужим національним традиціям і цінностям, способові життя і поводженню, у ході яких узгоджуються норми-вимоги і чекання учасників міжетнічної взаємодії.

У процесі культурної адаптації людина проходить, як правило, через три етапи, що супроводжуються і визначеними трансформаціями його психіки, ціннісних установок і поводження [8]. Перший характеризується ентузіазмом і піднятим настроєм, другий – фрустрацією, депресією і почуттям замішання, що на третьому, завершальному етапі повільно переходять у почуття впевненості і задоволеності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Динамічність і висока швидкість змін у всіх сферах суспільного життя, глобальні процеси у світовій економіці, формування нових вимог до міжнародної освіти підкреслюють важливість процесу адаптації людини в суспіль-

стві. життєво необхідним у сучасному, усе більш індивідуалізованому світі, стає вміння пристосовуватися до змін. У психології накопичені свідчення про значні розходження в протіканні процесу міжкультурної адаптації, його тривалості, рівні адаптації, особливостей культури і ситуаційних факторів [9].

Новизна роботи та її теоретичне та практичне значення обумовлюється новаторським підходом до вивчення взаємозв'язку рис особистості та рівнем соціально-психологічної адаптації у специфічному контексті проблемної ситуації. Експериментальна частина даної роботи являє собою емпіричне дослідження, метою якого виступає вивчення особливостей взаємозв'язку рис особистості людини та успішністю адаптації.

Мета статті. Ціллю дослідження виступає вивчення особливостей взаємозв'язку рис особистості людини та рівня психологічної культурної адаптації.

Предметом даного дослідження є адаптація іноземних студентів до перебування за кордоном у інокультурному оточенні довгостроково з метою отримання освіти.

Об'єктом дослідження є взаємозв'язок між психологічними характеристиками темпераменту та рівнем успішності адаптації студента.

Головною метою цієї роботи є підтвердження гіпотези про те, що ступінь виразності деяких рис особистості буде впливати на успішність культурної адаптації студентів, які перебувають за кордоном.

Практична частина роботи складається з опису процедури проведення й аналізу результатів емпіричного дослідження особливостей взаємозв'язку соціально-психологічної адаптації та рис особистості.

Виклад основного матеріалу. Експериментальною гіпотезою даного дослідження було висунуто припущення: такі психологичні характеристики темпераменту як «Інтроверсія – Екстраверсія», «Емоційна збудливість – Емоційна врівноваженість», «Рігідність – Пластичність» будуть впливати на рівень успішності адаптації студентів, які навчаються за кордоном. Таким чином ми припускаємо, що:

1) опитувані з такими психологічними характеристиками темпераменту як екстраверсія, пластичність, емоційна врівноваженість будуть мати високий рівень успішності адаптацію.

2) опитувані з такими психологічними характеристиками як інтроверсія, ригідність, емоційна збудливість будуть мати низький рівень успішності адаптації.

У дослідженні брали участь респонденти – іноземні студенти із країн Африки, Азії та Латинської Америки, які здобувають економічну освіту в Україні. Зважаючи на те, що культурний шок триває від 6 місяців до 5 років, [2], мінімальний термін перебування респондента за кордоном складав 6 місяці. Віковий склад і чисельність випробуваних: середній вік – 18–30 років.

Загальна чисельність опитуваних – 35.

Для дослідження процесу культурного шоку а також успішності адаптації індивіда до навчання за кордоном було складено і адаптовано анкету на основі NAFSA publication [10], що включає наступні блоки:

1) Анкета, що визначає наступні вихідні дані:

а) Ф.И.П., його стать, вік;

б) термін перебування в іншомовної країні, мета поїздки;

в) володіння мовою країни перебування;

г) позитивне або негативне досягнення мети.

2) Три блока, що визначають успішність адаптації студента після взаємодії з представниками іншої культури, що базуються на наступному:

Блок «ЗМІНИ оточення» призначений для діагностики змін респондента, і проблем, які ці зміни спричинили за собою, розпізнавання стадії фрустрації і пристосування до культурного шоку, діагностики зміни особистісних властивостей індивіда, реакції на ці зміни родини, друзів респондента, його самого, діагностики змін найближчого оточення, спілкування випробуваного.

Блок «РОЗУМІННЯ «НОВОГО МЕНЕ» необхідний для визначення нового етапу особистісного росту через вивчення захисту від культурних розходжень при їхній оцінці на користь своєї групи (стадія фрустрації культурного шоку) [3]. Необхідно виявити, який саме аспект був виділений, до якої проблеми це привело під час перебування за кордоном, та як індивід справився з даною проблемою.

Блок «ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК», заснований на методі незакінчених пропозицій діагностує чекання індивіда з приводу поїздки і виправдання/невиправдання цих чекань.

У цілому, здійснивши докладний контент-аналіз, ми можемо визначити рівень успішності адаптації індивіда. Анкета діагностує проблеми, що виникають при зворотному культурному шоку, а їх подолання дозволяє судити про успішність реадаптації. Обрана методика дозволяє діагностувати наступні полярні властивості темпераменту:

– екстраверсию – інтроверсию;

– ригідність – пластичність;

– емоційну збудливість – емоційну урівноваженість;

– темп реакцій (швидкий – повільний);

– активність (високу – низьку)

– щирість випробуваного у відповідях на питання.

Показник «Інтроверсия – екстраверсия» характеризує індивідуально-психологічну орієнтацію людини або (переважно) на світ зовнішніх об'єктів (екстраверсия), або на внутрішній суб'єктивний світ (інтроверсия).

Екстравертам властиві – товариськість, імпульсивність, гнучкість поводження, велика ініціативність, висока соціальна адаптованість. Екстраверти звичайно мають зовнішню чарівність, прямолінійні в судженнях, як правило, орієнтуються на зовнішню оцінку. Добре справляються з роботою, що вимагає швидкого прийняття рішень.

Інтровертам властиві – нетовариськість, замкнутість, соціальна пасивність, схильність до самоаналізу й утруднення до соціальної адаптації. Інтроверти краще справляються з монотонною роботою.

Показник «Емоційна збудливість – емоційна урівноваженість» зв'язаний з показниками лабільності нервової системи.

Емоційно урівноважені – люди, не схильні до занепокоєння, стійкі стосовно зовнішніх впливів,

викликають довіра, схильні до лідерства. Схильні до збереження організованого поводження, ситуативної цілеспрямованості в звичайних і стресових ситуаціях. Характеризуються зрілістю, відмінною адаптацією, відсутністю великої напруженості.

Емоційно збудливі люди – чуттєві, емоційні, тривожні, схильні болісно переживати невдачі і розбудовуватися по дріб'язках. Характеризуються нестійкістю, поганою адаптацією, схильністю до швидкої зміни настрою, почуттям винності, занепокоєння, заклопотаності, депресивних реакцій.

Ригідність є важливою рисою особистості. Вона являє собою ускладненість (аж до повної нездатності) у зміні запланованою людиною програми діяльності в умовах, об'єктивно потребуючих її перебудови.

Емпіричне дослідження проводилося в кілька етапів.

1) Визначення рівня успішності культурної адаптації за допомогою авторського опитувача, що складається з анкети і трьох блоків, що пропонувалося заповнити кожному випробуваному. Час виконання – 60 хвилин.

2) Визначення психологічних характеристик темпераменту за допомогою методики «Психологічна характеристика темпераменту». Випробуваним пропонувався бланк із назвою методики, чіткою інструкцією, і власне методикою, що складається з 48 питань, на які потрібно було дати позитивну або негативну відповідь у виді «так» або «ні».

Автори методики припускали, що соціально і психологічно адаптована людина почуває собі емоційно комфортно, із повагою ставитися до себе і навколишніх і приписує відповідальність за результати своєї діяльності своїм спроможностям і зусиллям.

Відповідно, дезадаптивні особистості є емоційно дискомфортними, мають неадекватну (частіше – занижену) самооцінку, замкнуті, нетовариські і схильні до втечі від реальності.

Значущим чинником у картині соціально-психологічної адаптації людини виступає її інтернальність – спроможність брати на себе відповідальність за свої вчинки.

Висновки і пропозиції. Отримані результати узгоджуються з даними психологічних досліджень в області вивчення соціально-психологічної адаптації та рис особистості; вони підтверджують висунуту гіпотезу про те, що ступінь виразності таких рис особистості як замкнутість – товариськість, емоційна нестійкість – емоційна стійкість, схильність почуттям – висока нормативність поведінки, боязкість – сміливість, консерватизм – радикалізм, низький самоконтроль – високий самоконтроль, розслабленість – напруженість має високий рівень кореляції зі ступенем соціально – психологічної адаптації студентів-іноземців.

Так, була виконана задача цієї роботи – були визначені риси особистості, що взаємопов'язані з рівнем соціально – психологічної адаптації іноземців, які тривалий час проходять навчання в Україні, але мають можливість повертатися на батьківщину на період канікул.

Перспективи даного дослідження бачаться у подальшому більш детальному вивченні взаємозв'язку соціально-психологічної адаптації та ступеню виразності рис особистості. Зокрема, використана у даній роботі методика може бути використана організаторами міжнародних освітніх програм для прогнозування рівня адаптованості студентів до умов перебування у інокультурному середовищі. Результати використання цієї методики можуть реєструватися на протязі усього навчального року. У цьому ж виражається і практичне значення цієї роботи, тобто використання методики з ціллю прогнозування рівня соціально – психологічної адаптації студентів-іноземців. Для життя в іншій країні людина поступово приймає її цінності, але почуває себе «чужинцем». Для наступного дослідження є важливими не тільки діагностика самих проблем культурної та психологічної адаптації іноземних студентів, але і шляхів подолання.

Список літератури:

1. Колесникова И.А., Марон А.Е., Тонконогая Е.П. и др. – М.: «Академия», 2007. – 325 с., с. 3.
2. Brent W. Ritchie. Managing educational tourism / Brent W. Ritchie, Neil Carr, Christopher P. Cooper. – London:Cromwell Rpess, 2003. – 260 p.
3. Greg Richards ALTO's Global Directions in Language Travel, 2008 / Greg Richards. – Amsterdam: WYSE, 2009. – 36 p.
4. Greg Richards New HorizoNs II – The Young Independent Traveller, 2007 / Greg Richards. – Amsterdam: WYSE, 2008 – 37 p.
5. Терованесов М. Часові параметри ефективності функціонування системи вищої освіти // «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014 р. – 250с.
6. Белинская Е.П., Стефаненко Т.Г. Социально-психологические методы анализа особенностей этнической социализации. – М.: Воронеж, 2002 – С. 21–25.
7. Ким Я.Ю. Коммуникация и кросс-культурная адаптация // Этнос и политика: Хрестоматия / Авт.-сост. А.А. Празаускас – М.: Изд-во УРАО, 2000. – С. 36–41.
8. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. – М.: Ключ-С, 1998. – С. 190–220.
9. Мухина В.С. Психология межнациональных отношений. – М., 1989. – С. 12–23.
10. Peabody D., Goldberg L. Some determinants of factor structures from personality – trait descriptors. – Oxford, 1989. – P. 9–14.

Беспалова Н.В., Яковлева Т.И.
Университет имени Альфреда Нобеля, г. Днепр

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ТУРИЗМ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ

Аннотация
Статья посвящена проблеме исследования взаимосвязи между определенными личностными особенностями студентов-иностранцев и уровнем их психологической адаптации к новой среде. Практическая часть работы включает описание процедуры проведения и анализа результатов эмпирического исследования. В процессе культурной адаптации человек проходит три этапа, которые сопровождаются трансформациями его ценностных установок, поведения, адаптацией к новой культуре, национальным традициям, образу жизни. Для исследования была разработана анкета. Анкета диагностирует проблемы, которые возникают в результате культурного шока и позволяет сделать вывод об успешности процесса адаптации.
Ключевые слова: адаптация, личностные особенности, культурный шок, анкета.

Bespalova N.V., Yakovleva T.I.
Alfred Nobel University, Dnipro

EDUCATIONAL TOURISM AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS

Summary
The given article focuses on identifying specific personality characteristics to assess the individual level of adaptation of foreign students to the changing life situations. The experimental part of the research includes the procedure description and interpretation of the results. The process of culture adaptation includes three stages connected with the values and behaviour transformations, adaptation to the new culture, national traditions and lifestyle. The questionnaire has been developed to study the process. The given method can indicate the problems of culture shock and measure the level of adaptation.
Keywords: adaptation, personality characteristics, culture shock, questionnaire.

УДК 141.1(477.83–25)-051«1889/196»

УКРАЇНСЬКІ НАУКОВЦІ ТА ЛЬВІВСЬКО-ВАРШАВСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА: ПРОБЛЕМА ПРИНАЛЕЖНОСТІ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

У статті зроблена спроба з'ясувати можливість приналежності українських науковців до діяльності ЛВФШ. Здійсний огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясований стан дослідження проблеми, що перебуває в центрі розгляду. Встановлені критерії, які б дозволили зафіксувати приналежність науковців як до числа українців, так і до діяльності ЛВФШ. Здійсний розгляд конкретних прикладів можливої приналежності українських науковців до ЛВФШ. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: Львівсько-Варшавська філософська школа, ідентифікація приналежності, українські науковці.

Постановка проблеми. Дослідження розвитку науки на території України є непростим завданням, оскільки процес її становлення в різні часи зазнавав різних впливів. Передусім це впливи адміністративні, оскільки окремі регіони у певні історичні періоди належали до різних держав; проте не менше значення для її становлення мали впливи освітянські та наукові. З огляду на це значний інтерес становить вивчення процесу розвитку як освіти та науки, так і окремих наукових шкіл на території колишньої Галичини, зокрема, філософії у період кінця XIX – початку XX ст. Значний інтерес становить дослідження участі у цих процесах саме українських науковців; проте у даному викладі розглядається лише питання приналежності українців до діяльності Львівсько-Варшавської філософської школи (ЛВФШ).

Мета роботи: з'ясувати можливість приналежності українських науковців до діяльності ЛВФШ.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати стан дослідження проблеми, що перебуває в центрі розгляду;

– встановити критерії, які б дозволили зафіксувати приналежність науковців як до числа українців, так і до діяльності ЛВФШ;

– здійснити розгляд конкретних прикладів можливої приналежності українських науковців до ЛВФШ;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опублікованих наукових праць на дану тему виявлено небагато; проблема, що перебуває в центрі уваги у даній роботі, була сформульована і розглянута С. Іваником [9–15]. Він цілком правомірно піднімає питання про те, що до числа осіб, які входили до наукової школи К. Твардовського, (яка існувала у 1895–1939 роках), входили науковці різних національностей. Оскільки діяльність школи відбувалася на українських етнічних землях, він зробив спробу з'ясувати, хто з українців був причетним до неї. Проте при розгляді даного питання неминуче виникають певні труднощі, зокрема, визначення приналежності до числа діячів даної наукової формації, яка була створена і очолювана К. Твардовським і отримала назву ЛВФШ.

Деякі положення С. Іваника були розглянуті у попередній публікації на дану тему [4]. Зокрема, вказано, що за вихідне міркування з цього приводу автор бере наступне: «Школа Львівсько-Варшавська – це плеяда учнів Казимира Твардовського і учнів його учнів, чи плеяда дослідників різних спеціальностей, які діяли в окреслених часових межах (кінець 90-х років XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) у Львові та Варшаві, згуртованих довкола К. Твардовського інституційно й ідейно, або принаймні ідейно» [цит. за 13, с. 232–233]. Чинники, що обумовили існування ЛВФШ як наукової формації С. Іваник вказує ті, що визначив польський історик філософії Я. Воленський:

– генетичний – викладацька діяльність К. Твардовського і його учнів;

– географічний – існування школи у Львові та Варшаві;

– часовий – з кінця XIX ст. до II Світової війни;

– мериторичний – наявність спільних ідей.

Причому приналежність до учнів Твардовського, на думку дослідника, може бути визначена за такими критеріями:

1. Навчання у Львівському університеті, з прослуховуванням навчальних курсів у Твардовського або його учнів;

2. Участь у діяльності організаційної наукової інституції школи Твардовського – Польського філософського товариства (ПФТ) у Львові;

3. Участь у роботі друкованого видання ПФТ – наукового часопису «Філософський рух».

При попередньому розгляді були відзначені деякі труднощі, що виникають при спробі застосувати висунуті положення на практиці. Передусім, видалася незрозумілою відсутність чіткого означення сфери діяльності. Якщо засновник школи, К. Твардовський був філософом, то сферою поширення його як інституційної діяльності, так і ідей повинна бути філософія (або її складові, згідно з тогочасними уявленнями: психологія чи логіка). А тому неправоміроно до кола учнів вченого зараховувати письменників, літературних критиків, перекладачів, фармацевтів, фізиків, математиків, істориків, хіміків, зоологів, археологів, мистецтвознавців [8, с. 585] та інших фахівців. Було також відзначено, що інституційна приналежність може бути суто формальною; тому автоматичне зарахування до певного середовища, лише за фактом перебування у ньому, викликає закономірні сумніви. Тому далеко не всіх з тих, хто навчався у Львівському університеті та слухав виклади К. Твардовського чи його учнів, можна вважати їхніми учнями. Слабким місцем видалося також те, що питання приналежності до української національності взагалі не розглядалося, тому не зрозуміло, як здійснювалася в ході даного дослідження така ідентифікація: лише за українським прізвищем? Відповідно, при спробі застосувати вказані критерії ідентифікації на практиці не завжди можна отримати достовірні результати. Тому, навіть якщо хтось відповідає всім переліченим вище критеріям, то приналежність до ЛВФШ при цьому зовсім не обов'язкова [4, с. 66]. Можна навіть припустити, що далеко не всі з учнів К. Твардовського, передусім з числа поляків-членів ЛВФШ брали участь у діяльності ПФТ і не публікувалися у виданні «Філософський рух». Оскільки перелічені критерії де дозволяють із достатньою ймовірністю зараховувати конкретних претендентів до числа ЛВФШ, тому, необхідно, як мінімум, додати ще декілька.

4. Наявність спільної сфери діяльності: у даному випадку такою є філософія (а також її складові – психологія та логіка);

5. Причетність до наукової діяльності: наявність наукових публікацій (за певною тематикою); наукове керівництво К. Твардовського або його учнів, а також наявність наукового ступеня, здобутого за цією тематикою й під відповідним керівництвом.

6. Наявність і розробка спільних наукових ідей.

Інших публікацій, які б дозволили вирішити означену проблему, виявлено не багато, крім цього, у більшості з них вона не перебуває у центрі розгляду, хоча й містить важливу інформацію. Передусім необхідно відзначити праці науковців, які досліджують життя та діяльність українських вчених, які мали відношення до діяльності ЛВФШ: О. Гончаренко [5–6], М. Надраги [16], М. Подоляка [17], Н. Фаненштель [18], збірник праць під редакцією С. Яреми [19], а також власні знахідки [1–4]. Наведені факти дають змогу уточнити їхню причентість до згаданої наукової формації; знайдені відомості використані при проведенні власного дослідження.

Висвітлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що в публікаціях різних авторів частково розглянуто факти, які мають відношення до даної теми, основне питання – про приналежність українських науковців до діяльності ЛВФШ залишається невирішеним. Оскільки аналіз наявних публікацій не дозволяє вирішити поставлені

завдання, переходимо до викладу результатів власного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку необхідно розглянути вихідні передумови можливої участі українців у діяльності ЛВФШ; оскільки всі стосунки у соціумі детерміновані наявними соціальними умовами.

1. Стан польсько-українських взаємин цього періоду. Соціальні умови як для здобуття освіти, так і розвитку науки у той час для українців Галичини не були сприятливими. Проживаючи на своїх етнічних землях в умовах відсутності власної держави, вони перебували під подвійним гнітом: державним – автрійським, і адміністративним – польським (до 1818 року, після цього він став виключно польським). Польський гніт був наслідком панування поляків на цих землях, протягом чотирьох століть, що передували занепаду і розподілу Польщі, до включення західних українських етнічних територій у склад Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії. Він полягав у тому, що на галицьких землях головні адміністративні посади обіймали поляки, практично вся система освіти, що давала змогу їх займати, також була польською. Отримати освіту в той час, як і відповідну посаду українцям було дуже важко, тому вони не мали належного представництва в державних органах, де вирішувалися основні питання, звісно, не на користь українців. Українці зазнавали утисків у всіх сферах життя, не тільки в політичному, але й культурному, і релігійному. Поляки проводили жорстку політику асиміляції місцевого населення, не лише через примушування здобувати освіту в польських школах та гімназіях, але й вищих навчальних закладах. Навіть маючи відповідну освіту, українець міг претендувати на державну посаду лише у випадку, якщо засвідчував свою лояльність до чинної системи влади, зокрема, змушений був перейти у греко-католицьку віру [3, с. 47]. З цього слідує, що будь-яка участь українців у соціальних структурах, як державних, так і наукових, була практично унеможливлена. Простежимо прояв наявних умов у даний період на кількох фактах, що підтверджують висловлену тезу.

2. Історія та стан боротьби за освіту в Галичині. Освіта, вища зокрема, в Галичині була відображенням національної дискримінації і гноблення. Одним із важливих напрямів боротьби проти цього стали вимога розширити права українців в університеті, передусім створити нові українські кафедри, яких було лише кілька, та вимога відкрити український університет у Львові, вперше висунута на вічі студентів-українців австрійських університетів у Львові в липні 1899 р. Наприкінці 1901-на початку 1902 р. на знак протесту проти національної дискримінації близько 500 українських студентів подали заяви про вихід із університету. Це, швидше, був крок відчаю, ніж раціональний засіб боротьби. У липні 1902 р. на з'їзді студентської молоді у Львові ухвалено резолюцію, що закликала студентів повернутися в університет, щоб на місці домагатися своїх прав [7, с. 52]. Тобто боротьба між українцями і поляками тривала постійно, в галузі освіти також, періодично загострюючись.

Першого липня 1910 р., після того, як в університеті стало відомо, що лідер польської фракції в австрійському парламенті категорично відмовився обговорювати питання про надання певних національних прав українській частині викладачів і студентів університету, в одному з університетських залів зібралося близько 300 українських студентів, які висловили протест проти такої позиції. На учасників зборів напали шовіністичні бойовики з польських студентів. Почалася стрілянина, під час якої загинув А. Коцко, що належав до лівого крила української соціал-демократичної партії Галичини. Приміщення університету було поділене барикадами на зони і стало ареною українсько-польського протистояння у боротьбі за право на освіту. Після цієї події поліція заарештувала 127 студентів, понад 100 з них були засуджені на різні терміни ув'язнення [7, с. 53]. Чи можливою була будь-яка співпраця за таких умов?

3. Стан української науки в цей час та її інституції. Українці, яким чинили всеможливі перешкоди не лише у здобутті освіти, але й у залученні до наукової роботи, створювали свої громадські організації, що проводили наукову діяльність. Передусім це Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Товариство наукових викладів ім. П. Могили, Українське педагогічне товариство, Українське лікарське товариство та ін. Вони були альтернативними формаціями, як до державних інституцій, так і недержавних, зокрема, ЛВФШ.

4. Українсько-польська війна. Кульмінацією боротьби українців за свої права у Галичині за період, що розглядається, стали події українсько-польської війни 1918–1919 років. Українські та польські гімназисти, а також студенти і викладачі опинилися зі зброєю в руках по різні сторони лінії фронту. Поразка українців у цій війні ще більше погіршила їхнє становище, у всіх відношеннях, зокрема, зробила неможливим їхній доступ до вищої освіти. Причому ні один з членів ЛВФШ не міг бути осторонь цих процесів...

5. Український таємний університету у Львові (УТУ). Проте і після завершення українсько-польської війни боротьба українців проти польського гноблення на власних землях не припинилася. Представники інтелігенції ініціювали створення приватних університетських курсів для українських студентів, які почали діяти восени 1920 року без офіційного дозволу польської влади. Створення цих курсів непокоїло владні кола Другої Речі Посполитої та керівництвово університету Яна Казимира у Львові. Зокрема, його ректор Е. Махек VI.1921 зустрівся з делегацією українського товариства «Академічна громада», серед вимог якого були відновлення у Львівському університеті всіх українських кафедр і доцентур, які існували за часів Австро-Угорської імперії, та зачислення до університету українських студентів незалежно від того, у якій армії вони служили. Ці вимоги були відхилені, після чого з 01.V.1921 українська громадськість оголосила бойкот Університету Яна Казимира. Тоді ж у Львові відбувся Крайовий студентський з'їзд, на якому українські студентські товариства вирішили продовжити бойкот Університету Яна Казимира та створити окремий український університет у Львові. УТУ був створений і діяв у 1921–1925 роках; через посилення репресій польських властей з липня 1925 року

викладання в ньому було припинене на невизначений термін [8, с. 544–545]. Однак і після цього боротьба українців за свої права не припинилася.

Ключ до вирішення проблеми криється в тому, що стан українсько-польських стосунків у цей період загалом визначав і будь-які інші українсько-польські взаємини зокрема, у т. ч. й участь українців у діяльності ЛВФШ. Як видно з наведеного, стосунки українців із поляками у період, котрий розглядається (1895–1939 рр.) були такими, що унеможливлювали участь українців у будь-яких польських формаціях. Наукові інституції в усі часи готували еліту, причому гнобителі ніколи не допускали туди осіб з числа гноблених. З огляду на це спроби зобразити К. Твардовського, (а отже і середовище ЛВФШ) лояльними до українців [9], видаються непереконливими, оскільки він не міг мати якесь інше ставлення до існуючих реалій, ніж та система, складовою якої він був і якій служив; а ЛВФШ залишалася осередком все того ж нелояльного соціального середовища. Ймовірно, його причетність до утисків українців можна підтвердити, проте досі цим ніхто не займався.

Перевіримо дане припущення на прикладах, але передусім необхідно сформулювати критерії приналежності до української національності.

1. Українське походження. Цей критерій є суто формальним, оскільки він не є ні необхідним, ані достатнім. Як правило, походження мало наслідком лише наявність українського прізвища, та й то далеко не завжди.

2. Греко-католицьке віросповідання. Не залежно від походження, переважно батьки дітей у такий спосіб вказували їхню приналежність до певного національно-культурного середовища.

3. Навчання або робота в українських гімназіях. Причетність до навчання або праці в українських гімназіях свідчить про те, що українці намагалися перебувати в автентичному етнічному середовищі, проте це було можливим далеко не завжди, тому що українських гімназій тоді було вкрай мало.

4. Участь у діяльності українських організацій. Приналежність до діяльності українських, зокрема, наукових громадських організацій свідчила про наявність свідомого волевиявлення, як і відповідної громадянської позиції.

5. Підтримка боротьби українців за свої права. Сюди слід віднести як бойкоти українцями польських ВНЗ, так і участь у боротьбі за створення українського університету, а також навчання чи роботу у ньому.

6. Публікація наукових праць українською мовою. Даний факт свідчив про бажання зробити внесок саме в українську науку, що незаперечно свідчило про причетність до неї.

Спробуємо, використовуючи наведені факти і зазначені критерії, з'ясувати можливість приналежності українських науковців до ЛВФШ, з кола осіб, що перебувають у різному ступені причетності до цієї формації [15].

Яким Ярема. Мав українське походження, греко-католицьке віросповідання, навчався в українській гімназії у Перемишлі, згодом вчителював в українських гімназіях у Самборі та Тернополі. Був членом ряду українських громадських організацій: «Учительської громади», Українського інституту громадознавства та ін. Як сотник Української галицької армії брав участь в Українсько-польській війні, через що згодом змушений був емігрувати; свої наукові праці публікував українською мовою [19]. Тому, хоча він і навчався на філософському факультеті львівського університету, і можливо, слухав лекції К. Твардовського, (а також А. Мейнонга у Граці), ніяким чином не був причетним до діяльності ЛВФШ. Його патріотичні переконання взяли верх над науковими інтересами.

Ярослав Цурковський. Відповідає всім критеріям причетності до української національності: має українське походження, греко-католицького віросповідання, вчився в філії української Академічної гімназії у Львові, брав участь у діяльності низки українських громадських організацій, публікував праці українською мовою і зазнав переслідувань від польської влади за свої проукраїнські погляди і патріотичні переконання. Був учнем С. Балея, від якого перейняв захоплення психологією, ймовірно, також мав намір повторити його шлях у науці: вступити до Львівського університету, внаслідок чого він повинен був стати учнем К. Твардовського. Але не зміг цього зробити, оскільки завершив навчання у 1923 році, коли українці бойкотували Львівський університет. Він не міг допустити навіть думки про порушення заборони, а тому поступив на навчання в УТУ [1]. Як і Ярема, він не став членом ЛВФШ з власної волі; і це був акт свідомого громадянського волевиявлення; їхня українськість не дозволила їм стати членами пропольської наукової формації.

Степан Балей. Серед дослідників його життя та діяльності причентість до ЛВФШ не викликає сумнівів, проте і тут все не так однозначно. Праці, що вказують на ідейну єдність із К. Твардовським, опубліковані у 10-х роках XX ст. (і лише одна у 1931, ймовірно, вона була написана значно раніше). З цього часу практично ніщо не вказує на його приналежність до ЛВФШ, з якою він більше не поєднаний ні організаційно, ні ідейно. Вже з 10-х років у його наукових пошуках домінують інші ідеї, він прагне знайти власний шлях у науці [2, с. 174–175]. Ймовірно, Балей не мав наміру поривати з ЛВФШ, проте силою обставин настільки віддалився від неї, що згодом фактично втратив приналежність до неї. Пройшовши навчання в «школі», він покинув її стіни, оскільки не продовжив, як інші учні Твардовського, розвивати і поширювати його ідеї. Взагалі, постать С. Балея є вкрай суперечливою, як у ставленні до науки і ЛВФШ, так і до українства, на що досі ніхто не звернув належної уваги; проте дана обставина робить неможливою однозначну відповідь на питання щодо його причетності до даної формації. Не зрозуміло, яким чином йому вдалося зберегти українську ідентичність і одночасно стати членом ЛВФШ; найвірогідніше, під час навчання в університеті він був змушений видавати себе за поляка. В даному випадку його пристрасть до науки перемогла всі можливі перешкоди.

Степан Олексюк. Має українське походження, ймовірно, також і греко-католицьке віросповідання, (проте у дорослому віці, скоріше за все, був атеїстом). Навчався спочатку у Бродівській

гімназії з німецькою мовою викладання, згодом в українській Академічній гімназії у Львові. Працював у польській гімназії, не брав участі у діяльності українських організацій, як і не підтримував боротьбу українців за свої права; публікував свої праці польською мовою. Крім цього, навчався у Львівському університеті у 1923–1926 роках, коли українці бойкотували університет. Чи не через те, що не визнавав власної приналежності до українства? Тому, навіть при тому, що його приналежність до числа учнів К. Твардовського і ЛВФШ доведено [12], його не можна віднести до числа українців у складі цієї наукової формації.

Іван Кухта. Має українське походження, віросповідання не відоме (найімовірніше: при народженні – греко-католицьке, а у зрілому віці – римо-католицьке). Навчався у польській гімназії, працював як у польських, так і певний час в українській гімназії (ймовірно, не через переконання, а з необхідності). Не брав участі у діяльності українських організацій, і не підтримував боротьбу українців за свої права. Свої праці публікував польською мовою, навчався у Львівському університеті у 1923–1925 роках, коли українці бойкотували університет [16]. Асимільований ще у дитинстві, він ніколи не цікавився проблемами українства, а в дорослому віці визнавав свою приналежність до польського етносу. Його причетність до ЛВФШ викликає певні сумніви [13], проте, не залежно від цього, І. Кухту в будь-якому випадку не можна віднести до числа українців у її складі.

Як видно з наведеного, застосування уточнених критеріїв приналежності як до ЛВФШ, так і до українства дає зовсім іншу картину явища, що досліджується; отже, дана проблема потребує подальшого вивчення.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Огляд публікацій за темою дослідження дозволив з’ясувати, що при її розгляді виникають певні труднощі, які зумовлені недостатністю критеріїв приналежності як до ЛВФШ, так і до української національності.

2. Здійснений аналіз наявних даних дозволяє уточнити або сформулювати критерії, які дали б змогу зафіксувати приналежність науковців як до ЛВФШ, так і до української національності.

3. Здійснений розгляд конкретних прикладів можливої приналежності українських науковців до ЛВФШ дозволив аргументувати наявність або відсутність такої причетності на підставі сформульованих критеріїв; проте здійснений аналіз не підтвердив участі українських науковців у діяльності даної наукової формації.

У майбутньому передбачено розглянути можливість причетності до ЛВФШ інших науковців, не охоплених даним дослідженням.

Список літератури:

1. Вінтюк Ю. В. Ярослав Цурковський: життя і діяльність // Філософські пошуки. – 2009. – Вип. XXX. – С. 256–280.
2. Вінтюк Ю. В. Теоретичне підґрунтя психологічних поглядів С. Балея / Ю. В. Вінтюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – № 1. – С. 169–180.
3. Вінтюк Ю. В. Умови і чинники формування особистості С. Балея в період навчання в гімназії / Ю. В. Вінтюк // Herald Pedagogiki. Nauka i praktyka. – 2016. – № 7. – S. 46–51.
4. Вінтюк Ю. В. Українці у Львівсько-Варшавській філософській школі: труднощі ідентифікації / Ю. В. Вінтюк // Badania podstawowe i stosowane: wyzwania i wyniki. Zbiór artykułów naukowych. (30.05.2017–31.05.2017, Gdańsk). – Warszawa: «Diamond trading tour», 2017. – S. 65–67.
5. Гончаренко О. А. Філософсько-педагогічна концепція С. Балея у сучасному освітньому дискурсі: дис. … канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / О. А. Гончаренко. – Київ, 2011. – 178 с.
6. Гончаренко О. А. Соціокультурне та історико-філософське підгрунтя формування наукових поглядів Степана Балея // Степан Балей у світлі провідних філософських напрямів ХХ століття: [моногр.] / [Гончаренко О., Іваник С., Малецький В. та ін.]; за заг. ред. О. Гончаренко. – Львів: ПП «Арал», 2014. – С. 13–77.
7. Енциклопедія: Львівський національний університет імені Івана Франка. Довідкове видання. – Т. I. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 715 с.
8. Енциклопедія: Львівський національний університет імені Івана Франка. Довідкове видання. – Т. II. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 762 с.
9. Іваник С. До питання про українофобію Казімєжа Твардовського (огляд документальних свідчень) / С. Іваник // Філософські пошуки. – 2010. – Вип. XXXII. – С. 203–213.
10. Іваник С. Б. Участь українських філософів в науковій діяльності Польського філософського товариства в 1910–1939 рр. (у межах досліджень львівської філософської школи) / С. Б. Іваник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки. – 2010. – № 661. – С. 119–126.
11. Ivanyk S. Ukraińcy filozofowie na łamach «Ruchu Filozoficznego» w latach 1911–1939 / S. Ivanyk // Czasopismo Filozoficzne. – Katowice, 2011. – № 7. – S. 101–109.
12. Іваник С. Степан Олексюк – учень Казімєжа Твардовського / С. Іваник. – Львів, 2012. – 188 с.
13. Ivanyk S. Ukraińcy w Szkole Lwowsko-Warszawskiej / S. Ivanyk // Diametors. – 2012. – № 23. – С. 232–235.
14. Іваник С. Б. Степан Балей і Львівсько-Варшавська філософська школа // Степан Балей у світлі провідних філософських напрямів ХХ століття: [моногр.] / [Гончаренко О., Іваник С., Малецький В. та ін.]; за заг. ред. О. Гончаренко. – Львів: ПП «Арал», 2014. – С. 78–126.
15. Ivanyk S. Filozofowie ukraińcy w Szkole Lwowsko-Warszawskiej / S. Ivanyk. – Warszawa, 2014. – 223 с.
16. Надрага М. Іван (Ян) Кухта – львівський дослідник психології та соціології читання 20–30-х років XX ст. / М. Надрага // Вісник Львівського університету. – Серія книгознавство, бібліотечні та інформаційні техногогії. – 2011. – Вип. 6. – С. 109–115.
17. Подоляк М. П. Феномен дитинства у педагогічній концепції Степана Балея: дис. … канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / М. П. Подоляк. – Дрогобич, 2017. – 206 с.
18. Фаненштель Н. В. Науково-педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність Степана Балея (1885–1952 рр.): дис. … канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. В. Фаненштель. – Хмельницький, 2016. – 273 с.
19. Яким Ярема / Упорядкув., ред. і прим. С. Яреми. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 244 с.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

УКРАИНСКИЕ УЧЁНЫЕ И ЛЬВОВСКО-ВАРШАВСКАЯ ФИЛОСОФСКАЯ ШКОЛА: ПРОБЛЕМА ПРИЧАСТНОСТИ

Аннотация
В статье предпринята попытка выяснить возможность причастности украинских учёных к деятельности ЛВФШ. Осуществлён обзор научных публикаций за выбранной темой; выяснено состояние исследования проблемы, которая находится в центре внимания. Сформулированы критерии, которые позволили бы зафиксировань причастность учёных как к числу украинцев, так и к деятельности ЛВФШ. Осуществлено рассмотрение конкретных примеров возможной причастности украинских учёных к ЛВФШ. Сделаны выводы из проведённой работы и намечены перспективы дальнейших исследований в даннгом направлении.
Ключевые слова: Львовско-Варшавская философская школа, идентификация участия, украинские учёные.

Vintyuk Yu.V.
National University «L'viv Polytechnic»

UKRAINIAN SCIENTISTS AND LVIV–WARSAW PHILOSOPHICAL SCHOOL: PROBLEM OF PRIVILEGENCE

Summary
The article attempts to find out the possibility of belonging of Ukrainian scholars to the activities of the LWFS. An overview of scientific publications on the chosen topic; The state of research of the problem, which is at the center of consideration, is clarified. The criteria were established that would allow the affiliation of scientists to be among Ukrainians, as well as to the activities of the LWFS. Consideration of specific examples of the possible affiliation of Ukrainian scholars to the LWFS. The conclusions from the work performed and the prospects for further research in this direction are drawn.
Keywords: L'viv-Warsaw Philosophic School, identification of belonging, Ukrainian scientists.

УДК 159.922.5:761/943:97

КОРЕКЦІЯ ПОРУШЕНЬ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ ЗАСОБАМИ ДЕЛЬФІНОТЕРАПІЇ

Герасіна С.В., Сєргєєва А.Ю.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Обґрунтовано можливі виправлення порушень психічного і фізичного розвитку дітей з дитячим церебральним паралічем (ДЦП) засобами дельфінотерапії. Розроблено та апробовано психологічну корекційно-реабілітаційну програму, з урахуванням особистісно-орієнтованого та диференційованого підходів до кожної дитини, а також її батьків. Емпірично доведено позитивний вплив дельфінів на психоемоційний та психофізичний стан дитини з ДЦП. Описано результати психотерапевтичної методики із залученням дельфінів, як ефективного засобу корекційно-реабілітаційної роботи з особливими дітьми в умовах їхньої рухової депривації. Визначено перспективи подальших досліджень, інтегруючи досвід різних фахівців у галузі окресленої проблематики.
Ключові слова: психофізичний розвиток, порушення функцій опорно-рухового апарату, дельфінотерапія, психокорекція, реабілітація.

Постановка проблеми. В Українському суспільстві зростає роль компенсації обмежень життєдіяльності дитини практичним упровадженням нових методів соціально-психологічної реабілітації дітей з обмеженими можливостями. Зокрема, психологія застосовує нетрадиційні методи психологічної корекційної роботи з особливими дітьми: анімалотерапевтичні – дельфінотерапія, іпотерапія, каністерапія, фелінотерапія тощо.

Так, дельфінотерапію застосовують у терапії рухових розладів, що спричинені ураженням центральної нервової системи у комплексній психологічній реабілітації дітей з обмеженими можливостями [1]. Як засіб психокорекції дельфінотерапія сприяє поліпшенню психоемоційного стану дитини, розвитку комунікативної культури, психічній саморегуляції, підвищенню самооцінки та реабілітації особистості дитини загалом. Завдяки цьому психотерапевтичному засобу об'єктом впливу психолога стає не саме порушення (вада) дитини, а саме її особистість. Існує давнє повір'я, що кому вдасться доторкнутися до дельфіна, – буде дуже щасливим. Кожен індивід має бажання бути щасливим, відчуває потребу у повазі, розумінні, любові та гідному ставленні до себе, через прийняття позицій «безумовної любові» та «прийняття таким, яким він є – з вадами чи дефектами». Адже створення гуманістичного суспільства починається з толерантного прийняття іншого, незалежно від його вад; важливо усвідомлювати, що будь-яка людина, у тому числі й інвалід, потребує психоемоційної допомоги і підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У понятійно-термінологічному словнику діти з вадами психофізичного розвитку – це діти, які мають суттєві відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку, що перешкоджає засвоєння ними соціокультурного досвіду [8].

Л. С. Виготський дослідив, що динаміка розвитку нормальної та аномальної дитини підпорядковується єдиним загальним закономірностям, при цьому кожен вид психофізичних порушень характеризується специфічними особливостями. Л. С. Виготський розробив теорію складної структури аномального розвитку, яка означає, що дефект не призводить до випадіння чи порушення якоїсь однієї функції, а відображається на всьому розвитку дитини. Складна структура аномального розвитку складається із *первинного дефекту (ядра)*, викликаного певним хворобливим фактором, і *вторинних* та *супутніх порушень*, що виникають під впливом первинного дефекту у процесі розвитку дитини. Всі структурні компоненти є взаємозалежними, окрім того, вторинні ускладнення пов'язані з дією факторів соціальної ситуації розвитку психіки дитини [2, с. 123–124].

У дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату (ДЦП) провідним розладом є втрата рухової координації. На думку дослідників М. Н. Назарова, О. О. Стребєльова та ін. основний дефект дітей з патологією опорно-рухового апарату – це розлади моторної сфери.

Термін ДЦП позначає групу рухових розладів, які виникають при ураженні рухових систем головного мозку і виявляються у недоліку або відсутності контролю з боку нервової системи за функціями м'язів. Ці явища відомий австрійський лікар і психолог З. Фрейд об'єднав під назвою дитячий церебральний параліч. Хоча, по суті, мова йде не про параліч, як такий, а про порушену координацію рухів, яка пов'язана з ураженням визначених структур головного мозку. На думку В. М. Синьова, В. В. Тарасуна, О. О. Хохліна, Ж. Шифа та ін. порушення функцій опорно-рухового апарату поєднані з іншими порушеннями (емоційно-вольової сфери, поведінки, інтелекту, мови, зору, слуху тощо). Усі ці порушення ускладнюють процес спілкування, взаємодію дитини з дорослими, що, у свою чергу, впливає на її емоційний стан, розвиток уваги і пам'яті, рівень сформованості розумових дій, мовленнєвий розвиток, рівень загального фізичного розвитку. Наявність таких закономірностей в аномальному розвитку дітей потребує їх психокорекції [3, 5, 7, 9].

У психології тривалий час застосовувався односторонній підхід до корекції неповносправних дітей – компенсації в теорії психоаналізу (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг та ін.), гештальтпсихології (К. Коффка та ін.), теорії іманентного розвитку психіки дитини (К. Блер, В. Штерн та ін.). Так, на думку А. Адлера, фізичний дефект тіла

формує комплекс неповноцінності, який блокує повноцінне формування особистості.

Визначенню експериментально-діагностичних підходів до аномального розвитку (А. Ф. Лазурський, Г. І. Россолімо), удосконаленню методик психокорекційної роботи, сприяли численні патопсихологічні дослідження В. М. Бехтерєва, В. М. Блейхера, Б. В. Зейнгарника, І. О. Коробейнікова, В. В. Лебединського, С. Я. Рубінштейна.

Значний внесок у вивчення проблеми діагностики та корекції відхилень розвитку здійснено психологами України (Ю. З. Гільбух, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Н. М. Стадненко, В. В. Тарасун та ін.), які успішно довели, що спеціальні корекційні заходи справляють вирішальний вплив на розвиток психіки дитини з обмеженими можливостями (В. І. Бондар, Т. П. Вісковатова, В. М. Синьов, Є. Ф. Соботович, В. В. Тарасун, Л. І. Фомічова, М. К. Шеремет та ін.). Психологічні корекційні технології реабілітації аномальних дітей розглядають такі автори, як В. І. Бондар, Г. М. Дульнєв, В. Г. Петрова, Б. І. Пінський, О. П. Хохліна та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте відсутність у літературі належного теоретико-методологічного обґрунтування застосування психологами нетрадиційних методів соціально-психологічного інтегрування дітей з інвалідністю, свідчить про недостатнє вивчення цього питання. До того ж, проблема впливу дельфінотерапії на психофізичний розвиток дітей з порушеннями опорно-рухового апарату ще не була предметом спеціального вивчення у вітчизняній науці. Її актуальність для психології, особливо для здійснення психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей з обмеженими можливостями й зумовила вибір проблеми дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в теоретичному вивченні та емпіричному дослідженні впливу дельфінотерапії на психічний і фізичний розвиток дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату; розробці корекційно-реабілітаційної програми з наданням батькам цих дітей відповідних психологічних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психодіагностика проводилася у відділенні психологічної корекції при реабілітаційному центрі «Немо» (дельфінарій м. Києва), у результаті чого отримано експериментальні дані про психічний розвиток 24 дітей з ДЦП віком від 6 до 13 років. На етапі розвивальної роботи здійснено корекцію психічного і фізичного розвитку дітей із обмеженими можливостями. Контрольна група (22 дітей з ДЦП дитячої лікарні) отримувала лише медикаментозну терапію.

Умовою ефективного застосування засобів дельфінотерапії, з метою корекції психічного і фізичного розвитку дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату, є вивчення психологом, передусім, емоційно-особистісних особливостей (наявність страхів, настрою, невпевненості у собі тощо). Застосування індивідуальної психокорекції базувалося на актуалізації мотивації дітей до занять та позитивному ставленні до тварин ще до початку занять корекційно-реабілітаційного курсу за участі дельфінів. До того ж, важливим є також урахування результатів медичного обстеження цих дітей лікарями реабілітаційного центру.

Психокорекційна робота була спрямована на корекцію порушень особистісного розвитку під час окремих занять, не пов'язаних з курсом занять з дельфінами, оскільки діти з порушеннями опорно-рухового апарату швидко втомляються, їхня увага є нестійкою. Тому заняття з такими дітьми може тривати 15–20 хвилин. Застосовувалися як групові, так індивідуальні психокорекційні заняття, у ході яких домінуючими у роботі психолога були деякі вправи тренінгу спілкування та невербальні методи (арттерапія), а також корекційна робота з сім'ями особливих дітей. Розроблено та впроваджено такі авторські методики:

1) використання рухливої гри (з комплексом психологічних тренінгових вправ) як одного з методів психологічної корекції дітей, хворих на ДЦП;

2) методика оцінки порушень психічного розвитку дітей з ДЦП за розробленими нами шкалами – критеріями соціальної недостатності цих дітей, оскільки важливим є виявлення не лише порушень (вад), а й тих психічних функцій, які стануть опорою для психокорекційної роботи з дітьми. За цими шкалами досліджувалися такі компоненти адаптованості дітей в умовах рухової депривації: емоційний, руховий, когнітивний, мовленнєвий, особистісно-мотиваційний та поведінковий.

Ураховуючи особливості психічного і фізичного розвитку дітей з ДЦП, у руслі корекційної роботи нами було впроваджено психологічну корекційно-реабілітаційну програму. Зміст програми передбачає завдання, які націлені на розвиток особистості дитини, а також формування у неї рухових навичок завдяки перспективності застосування методу дельфінотерапії. У межах цієї програми розроблено комплекс вправ – як психологічних, так і рухових – за участі дельфінів, оскільки дельфіни сприяють не лише реабілітації особистості дитини з ДЦП, а й підтримці їх загальної фізичної активності, виконують роль тренажера як лікувально-гімнастичний захід.

Для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату притаманною є підвищена тривожність, оскільки такі діти мають фізичні обмеження в оточуючому їх світі. Тому напередодні дельфінотерапевтичного курсу занять та після нього досліджувався емоційний стан дітей з ДЦП за допомогою модифікованого тесту Люшера. На першій позиції з обраних дітьми кольорів був синій. Його обрали 22% дітей, що свідчить про їхню потребу в зовнішньому захисті, інфантилізм, надмірну прив'язаність до дорослих та емоційний дискомфорт. Вибір дітьми (12%) зеленого кольору на першій позиції говорить про наявність у них агресивного захисного типу поведінки з відповідними рисами характеру, намагання відстоювати власні позиції. Потребу в соціальній активності мають 4% досліджуваних (вони обрали першою позицією жовтий колір), а потребу в досягненнях з орієнтованою активністю на конкретний вид діяльності – 12% дітей (вибір ними кольору першою позицією був червоний). Зміщення основних кольорів на останні позиції, що характерно 35% дітей, означає наявність у них підвищеного рівня

тривожності, страхів, пасивності, замкнутості, відчуття нестабільності, невдоволеності.

Після корекції порушень психічного і фізичного розвитку дітей експериментальної групи дельфінотерапією спостерігається зміна у виборі кольорових карток – основні кольори на перших позиціях обрало більшість дітей: червоний колір (43%), жовтий колір (22%), зелений колір (18%) та синій (31%).

Дослідження емоцій у дітей експериментальної групи охоплювало також вивчення загального фону настрою, рівня тривожності та страхів за проективними методиками «Малюнок сім'ї», «Будинок-дерево-людина». Безумовно, проективні методики є найбільш результативними для дослідження дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Результати дослідження показали різноманітність порушень емоційно-вольової сфери та поведінки у дітей з ДЦП. Найсуттєвішими з них були: підвищена емоційна лабільність, підвищена афективна збудливість, зміни настрою.

При ДЦП за загального зниження психічної активності, майже в усіх дітей (95%) спостерігались значні труднощі, пов'язані з усвідомленням змісту складних завдань у процесі індивідуальних занять психолога з дітьми і чітке розуміння ними інструкцій тренера під час занять з дельфінами, що підтверджує поліпшення процесів емоційно-пізнавальної сфери особистості дитини в умовах нейтралізації хворобливого стану й заспокоєння нервової системи водними процедурами та грою з приємними для дітей тваринами.

Значне зниження емоційно-вольової активності у дітей з ДЦП (65% випадків) під час виконання ними тренінгових вправ здебільшого корелювалося зі ступенем мовленнєвих порушень. Результати дослідження мовленнєвої функції за розробленими нами критеріями оцінювання комунікативного компоненту адаптованості дітей (67%) в умовах рухової депривації показали загальний недорозвиток їх мовлення.

Вольова активність цих особливих дітей має низький рівень розвитку – їм складно бути зібраними, організованими. Якщо запропоноване завдання втратило для них свою привабливість, у них недостатньо особистісних ресурсів зробити над собою зусилля і завершити розпочату роботу. На слабкість волі можуть впливати ставлення батьків до їхньої хвороби і ставлення цих дітей до самих себе.

Часто батьки хвилюються з кожного приводу стосовно дитини. У такій ситуації сама дитина неминуче буде надмірно неспокійною, тривожною та несамостійною. Гіперактивні батьки, які забувають про свої потреби, виховують таких дітей інфантильними [6]. Дітям для нормального розвитку потрібні щасливі батьки, які не нагнітають сімейну атмосферу, а, навпаки нормалізують її сімейними традиціями, спільними з дітьми справами, формуючи в особливої дитини адекватну самооцінку, почуття власної цінності і позитивне ставлення до життя через таку позицію у спілкуванні: «Якщо ти не схожий на іншого, то це ще не значить, що ти є гіршим. Ти маєш право бути самим собою», повсякчас змінюючи негативні думки на позитивні.

Співпраця психолога з батьками є важливою, оскільки вони найкраще можуть розповісти про потреби і ресурсні можливості своєї дитини, котра не говорить. Сімейна реабілітація дітей з обмеженими можливостями стала важливим напрямом нашої корекційної роботи з метою психологічного супроводу родини і дитини. Її основи викладено у прочитаному нами лекційному курсі «Сімейна реабілітація дітей з ДЦП» та «Етика родинного спілкування».

Так, нами було вивчено питання соціально-психологічного клімату кожної сім'ї, стилів батьківської поведінки, рівня готовності батьків до виховання хворої дитини, їх ресурсів для співробітництва з психологом, а також самооцінку самих батьків. Отримані дані ми застосували з метою мобілізації внутрішнього потенціалу сім'ї у процесі індивідуальних психологічних консультувань батьків дітей з ДЦП.

Сімейне психологічне консультування передбачає ознайомлення батьків з прийомами підвищення самооцінки в їхніх дітей через знаходження у своїй дитині позитивних якостей; з технікою «Я – повідомлення» задля досягнення порозуміння між батьками і дітьми; з трьома позиціями у спілкуванні за Е. Берном (его стани – Родительський, Дорослий, Дитячий), з метою формування гармонійних сімейних стосунків. Важливим для роботи психолога є також виявлення батьківських страхів і їх взаємозв'язку з дитячими страхами, що уможливить підбір результативних технік для тих дітей, які бояться води і можуть відмовлятися брати участь в іграх з дельфінами. Позитивна динаміка емоційного стану, зниження рівня тривожності, зменшення агресії і дратівливості відбуваються ще й завдяки участі батьків дітей з ДЦП у корекційно-реабілітаційних заходах.

У процесі дельфінотерапії застосовано корекційно-розвивальний блок тренінгових вправ: «Спіймай м'ячик/кільце», «Передай по колу» чи «Поміняйся місцем з дельфіном» (з метою зняття напруження і тривожності, активізації пізнавального інтересу та рухової активності дітей); «Назви емоцію» (з метою спонукання дитини усвідомлювати позитивні зміни у поліпшенні свого самопочуття під час взаємодії з дельфінами); «Ти мені подобаєшся» (для зняття скутості і сором'язливості, самоприйняття себе як особистості і прийняття іншого); «Золоті рибки» (зняття психом'язового напруження, страхів дотику); «Моє щастя або вдячність» (діти вчаться закривати два ока чи очі по черзі за інструкцією та уявляти картинки-ситуації, в яких вони почували найбільше задоволення та навчаються говорити дорослим «дякую» у груповому виконанні); «Полохливий дельфінчик» (спонукання дітей допомогти наляканому дельфіну і показати йому шлях виходу з перешкоди – вправа учить співпраці з іншими, співпереживанню, розширює знання щодо подолання страхів; «Попроси будь-яку річ» (навчання дітей ефективним способам взаємодії у процесі спілкування). Особливої уваги заслуговують ігри з метою психофізичного розвитку дітей з ДЦП – «Їзда верхи на дельфіні», «Риболови» тощо. Виконання завдань дітьми здійснюється поетапно, з ускладненням – від пасивного та з частковою підтримкою до самостійного виконання інструкції.

Система корекції також спрямовувалася на створення емоційного контакту з дитиною, фор-

мування в неї комунікативних навичок, зростання мотивації до дій. Застосування дельфінотерапевтичних занять уможливило компенсацію багатьох проявів порушень психічного і рухового розвитку дітей (46%), які не говорять. Взаємодія з дельфінами сприяла активізації навичок спільної ігрової діяльності, комунікативних жестів «дай», вказівних жестів (з огляду спрямування уваги дитини на цікавий об'єкт), ритуальних жестів: вітання, прощання, подяки, а також відмови у виконанні завдання за допомогою жестів. У проявах експресивного мовлення діти почали імітувати звуки, слова, намагалися поєднувати кілька слів та здійснювати мовне спілкування на основі мінімальної кількості необхідних для цього мовленнєвих операцій. В емоційно-поведінкових і комунікативних, водночас, реакціях діти адекватно виражали свої емоції та через вигуки і жести виявляли симпатії до інших. Під впливом дельфінотерапії низька пізнавальна активність дітей з ДЦП змінилася зацікавленістю оточуючим світом, в якому є інші діти, з подібними психологічними проблемами і люди, які здатні співпереживати, підбадьорювати та надавати допомогу.

До занять з дельфінами у дітей з ДЦП спостерігався ширший спектр порушень м'язового тонусу, повільність, нестійкість і неритмічність рухів, ніж після цих занять. Відомо, що спроби дитини нейтралізувати в себе гіперкінези призводить до відмови виконувати будь-які рухові дії. Саме анімалотерапевтичні засоби, особливо дельфінотерапія (у поєднанні з водними процедурами, що розслабляє тіло і заспокоює нервову систему) позитивно впливають на формування рухових умінь і навичок. Під їхнім впливом у дітей з ДЦП покращився м'язовий тонус, їхні рухи стали плавними і ритмічними. Відкориговано порушення у хватальних і маніпулятивних рухах пальців, функціях рук і ніг загалом.

На завершальному етапі курсу дельфінотерапії було діагностовано психофізичний розвиток дітей з обмеженими можливостями та складено оцінку його динаміки. Відтак, зафіксовано позитивні зміни у психофізичному розвитку дітей з ДЦП: вони навчилися слухати, зосереджувати увагу, стали більш спокійними, з покращеним самопочуттям і менш дратівливими.

Після закінчення формувального етапу емпіричного дослідження проведено контрольні дослідження рівнів психічного і фізичного розвитку дітей експериментальної і контрольної груп. Порівняльний аналіз результатів дослідження підтвердив, що серед дітей експериментальної групи, які отримали комплексну психологічну корекцію, у 76% спостерігалося суттєве покращення всіх досліджуваних показників психічного і фізичного розвитку. У контрольній групі, якій надавалася допомога лише засобами медичної терапії, приріст показників склав 33%.

Відтак, апробована в нашому дослідженні психологічна корекційно-реабілітаційна програма, з метою оптимізації психічного і фізичного розвитку дітей з ДЦП, продемонструвала високий потенціал та обнадійливі перспективи подальшого застосування й удосконалення.

Висновки та подальші перспективи досліджень. Застосовані у процесі корекції психічного і фізичного розвитку дітей з ДЦП засоби дельфінотерапії є успішними для надання психологічної підтримки дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату. Дельфінотерапія є методикою, яка, передусім, допомагає дітям з ДЦП в корекції страхів і тривожності та впливає на підвищення рівня їх особистісної адаптованості в умовах рухової депривації.

Взаємодія з дельфінами у присутності інструктора, психолога і батьків сприяє формуванню у дитини довірливих стосунків, стимулює психоемоційний розвиток, формування навичок психічної саморегуляції й комунікативної культури.

Результативність дельфінотерапії зростає з урахуванням індивідуального, особистісно-орієнтованого та диференційованого підходів до кожної дитини і її батьків, а комплексна система психологічних корекційних заходів спроможна найбільш повно попередити виникнення вторинних порушень у психічному розвитку дітей з фізичними вадами. До того ж, своєчасна корекція психофізичного розвитку дітей з ДЦП зумовлює зменшення кількості психічних і фізичних вад. Цьому сприяє також включення батьків дітей з обмеженими можливостями в реалізацію психологічної корекційно-реабілітаційної програми.

Подальшого вивчення у перспективі потребують питання більш комплексної корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку та з залученням до співпраці з психологом усіх фахівців, компетентних у наданні підтримки особливим дітям.

Список літератури:

1. Артемова О. В. Дельфинотерапия как метод психотерапии / О. В. Артемова. – Москва: В-во «Академия», 2002. – 52 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти томах. Основы дефектологии / под ред. Т. А. Власовой. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 5. – 368 с.
3. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: [наук.-метод. посіб.] / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. К.: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. – 274 с.
4. Матвєєвої М. П. Спеціальна психологія: [тексти]. – Ч. 1 / М. П. Матвєєва, С. П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільський держ. ун-ту, 1999. – 158 с.
5. Нагорна О. Б. Особливості корекційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: [навч.-метод. посібн.] / О. Б. Нагорна. – Рівне, 2016. – 141 с.
6. Панок В. Г. Основи практичної психології: [підручн.] / В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелєва [та ін.] – Київ: Либідь, 2001. – 533 с.
7. Пантюк Т. І. Основи корекційної педагогіки: [навч.-метод. посібн. 2-ге вид., доповн. і переробл.] / Т. І. Пантюк, О. В. Невмержицька, М. П. Пантюк. – Редакційно-видавн. відділ ДДПУ. – Дрогобич, 2009. – 324 с.
8. Спеціальна педагогіка: [понят.-термінол. словник] / ред-упоряд. В. І. Бондарь. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.

9. Шевцов А. Г. Апологія ортопедагогіки // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та психологія: [зб. наук. пр.]. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – № 19. – С. 209–215.

Герасина С.В., Сергеева А.Ю.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

КОРРЕКЦИЯ НАРУШЕНИЙ ПСИХОФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ С ДЕФЕКТАМИ ОПОРНО-ДВИГАТЕЛЬНОГО АППАРАТА СРЕДСТВАМИ ДЕЛЬФИНОТЕРАПИИ

Аннотация
Обосновано возможные исправления нарушений психического и физического развития детей с ДЦП средствами дельфинотерапии. Разработана и апробирована психологическая коррекционно-реабилитационная программа с учётом личностно ориентированного и дифференцированного подходов к каждому ребенку и к его родителям. Эмпирически доказано влияние дельфинотерапии как эффективной психотерапевтической методики на психическое и физическое развитие детей с ДЦП в условиях двигательной депривации. Описаны результаты психотерапевтической методики с привлечением дельфинов, как эффективного средства коррекционно-реабилитационной работы с особенными детьми в условиях двигательной депривации. Определены перспективы дальнейших исследований, интегрируя опыт разных специалистов в области обозначенной проблематики.
Ключевые слова: психофизическое развитие, нарушение функций опорно-двигательного аппарата, дельфинотерапия, психокоррекция, психологическая коррекционно-реабилитационная программа.

Herasina S.V., Sergeeva A.Y.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

CORRECTION OF DISORDERS OF CHILDISH PSYCHO-PHYSICAL DEVELOPMENT WITH LOCOMOTOR SYSTEM DEFECTS WITH DOLPHIN THERAPY

Summary
The possible corrections of mental and physical childish development disorders with cerebral palsy with means of dolphin therapy are substantiated. A psychological correction-rehabilitation program has been developed and tested, taking into account the personality-oriented and differentiated approaches to each child and to his parents. Empirically proven the influence of dolphin therapy as an effective psychotherapeutic method for adapting children with cerebral palsy to their surrounding social environment in conditions of motor deprivation. The results of psychotherapeutic techniques with the involvement of dolphins as an effective means of correction and rehabilitation work with special children in conditions of physical deprivation. Identifies prospects of further studies, integrating the experience of different experts in the field of the designated problems.
Keywords: psychophysical development, impaired functions of locomotor system, dolphin therapy, psychocorrection, psychological correction and rehabilitation program.

УДК 159.9:613

ТРАВМАТИЧНИЙ ДОСВІД ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА

Чаркіна О.А., Зайва А.С.
Криворізький державний педагогічний університет

У статті проаналізовано особистісні детермінанти вибору професії психолога. Обгрунтовано припущення щодо взаємозв'язку між вибором професії психолога і наявністю травматичного досвіду в минулому (як його базової детермінанти), що в такий спосіб асимілюється фахівцем (допомога самому собі через допомогу іншому).
Ключові слова: травматичний досвід, детермінанти вибору професії, професійна ідентичність психолога.

Постановка проблеми дослідження. Проблема професіоналізації студентів-психологів як фахівців соціономічної галузі є гостро актуальною у зв'язку з процесами суспільної трансформації, економічного розвитку, європейської інтеграції та реформування системи вищої освіти в Україні і активно розглядається в сучасній вітчизняній і зарубіжній психологічній науці. Так, аналіз літературних даних дозволив виділити низку проблем і протиріч, що потребують оперативного реагування наукової спільноти з метою пошуку ефективних підходів до навчання студентів-психологів на різних етапах становлення професійної ідентичності та розвитку професійної свідомості:

1) відсутня доказова база для розуміння найбільш значущих особистісних якостей, цінностей і мотивів, що впливають на вибір професії психолога та ефективність у майбутній професійній практичній діяльності;

2) не достатньо науково-емпіричних досліджень, присвячених динаміці змін особистості студента-психолога, його цінно-смислової та потребово-мотиваційної сфер на різних етапах професійного навчання;

3) не сформована єдина концепція відбору абітурієнтів для вступу на психологічні спеціальності в контексті вимог до психічного і психологічного здоров'я майбутнього фахівця соціономічної галузі.

Метою статті є обгрунтування припущення щодо взаємозв'язку між вибором професії психолога і наявністю травматичного досвіду в минулому (як його базової детермінанти), що в такий спосіб асимілюється фахівцем (допомога самому собі через допомогу іншому).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійний розвиток особистості став предметом наукових досліджень ще наприкінці XIX – початку XX ст., проте серед численних робіт, присвячених вивченню особливостей професії психолога, найбільшої уваги заслуговують праці О.О. Бодальова, Г.Ю. Любимова, Є.О. Клімова та ін.; особистісні якості успішних психологів розглянуті в публікаціях О.С. Андрєєва, Е.Л. Доценко, В.М. Просекова, Л.В. Темнова, Т.С. Шевцова та ін.; кризи професійного становлення психологів і шляхи їх конструктивного подолання описані в роботах Т.М. Буякас, Є.П. Кринчіка, О.Н. Родіної, П.М. Прудкова, В.А. Фокіна та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професіоналізація – це цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця, що починається з моменту вибору професії, триває протягом усього професійного життя людини і завершується при припиненні професійної діяльності. Професіоналізація супроводжується процесом інтеріоризації людиною нормативної професійної моделі. Інтеріоризація включає наступні етапи: 1) ознайомлення з моделлю через навчання; 2) освоєння моделі через практичну діяльність; 3) ідентифікацію себе з моделлю, включаючи усвідомлення виконуваної професійної діяльності як цінності в ієрархії мотивів особистості; відповідність особистісних мотивів – професійно значущим, а також відповідність особистісної і професійної картини світу [1, с. 299].

Так, В.А. Фокін виділяє основні причини відмови студентів-психологів від професійної самореалізації, які умовно можна позначити як «успішну» і «неуспішну» динаміку [17, с. 300].

Успішна динаміка виражається в розширенні кола адекватних уявлень про професію. Основним чинником успішної динаміки є готовність до професійної самореалізації в наявних життєвих умовах.

Неуспішна динаміка виражається у тому, що за відсутності якісних змін в структурі професійної мотивації у студента з'являється професійна термінологія, підвищується соціальна бажаність відповідей, накладається табу на обговорення таких проблемних галузей професіоналізації, як рівень зарплати, престиж, кар'єрне зростання. Не зважаючи на задовільну академічну успішність, такі студенти усвідомлюють власний непрофесіоналізм, переживають негативні емоції і, у зв'язку з цим, відмовляються від професійної самореалізації.

Основні причини такої відмови студентів-психологів від професійної самореалізації наступні: соціально-економічні; особистісні: неадекватно завищений рівень домагань; особисті проблеми як основний мотив вибору професії, що втрачає свою актуальність до кінця навчання; вікові зміни ціннісно-смислової ієрархії; специфіка навчання на факультеті психології; складність професійної діяльності психолога.

Дуже важливим критерієм становлення особистості майбутнього психолога є готовність до обраної професії. Психологічна готовність психолога до професійної діяльності включає в себе складну багаторівневу систему психічних особливостей суб'єкта, що виступають як суб'єктивні умови його успішної роботи.

В.Г. Панок стверджує, що необхідною складовою підготовки психолога-практика є його психологічна готовність до забезпечення фахово

спрямованого діалогу, уміння налагоджувати професійні стосунки, встановлювати конструктивні контакти з людьми [20, с. 3].

І.М. Попович зазначає, що в основі готовності до професійної діяльності лежить спрямованість особистості на професійну діяльність загалом та на її окремі аспекти. Йдеться про внутрішню спонуку до діяльності [17, с. 145].

До структури психологічної готовності до професії психолога можна віднести: 1) сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням діяльності; 2) сукупність умінь та навичок практичного вирішення професійних завдань; 3) сукупність значущих для професійної діяльності особистісних якостей.

Професійна самосвідомість практичного психолога формується в процесі професійної самоідентифікації. Професійна самоідентифікація – це процес самоототожнення з іншими представниками професійного середовища на основі усталених емоційних зв'язків, що забезпечують стабілізацію професійної діяльності і професійного розвитку [3, с. 48]. Вона є механізмом «вростання» в професію, результатом якого є формування професійної ідентичності – однієї зі складових Я-образу дорослої людини.

Установлення професійної ідентичності для студента, згідно концепції Е. Еріксона, – «...безперервний процес, метою якого на цьому віковому етапі є досягнення генеративності – усвідомлення певної життєвої продуктивності» [12, с. 553].

Можна виділити чотири статуси професійної ідентичності – «сходинки», на яких людина перебуває в процесі професійного самовизначення: «невизначена професійна ідентичність»: вибір життєвого шляху не зроблений, чіткі уявлення про кар'єру відсутні, але людина навіть і не ставить перед собою таке завдання; «нав'язана професійна ідентичність»: людина має сформовані уявлення про своє професійне майбутнє, але вони нав'язані ззовні (наприклад, батьками) і не є результатом самостійного вибору; «мораторій (криза вибору) професійної ідентичності»: людина усвідомлює проблему вибору професії і знаходиться в процесі її вирішення, але оптимальний варіант ще не визначений; «сформована професійна ідентичність»: професійні плани визначені в результаті усвідомленого самостійного рішення.

Становлення професійної ідентичності фахівця-психолога – особливий процес, багато в чому відмінний від подібних, пов'язаних з іншими сферами діяльності. Ця професія висуває особливі вимоги до особистості фахівця, завдяки чому під час навчання студент набуває таких особистісних рис, як інтернальність, рефлексивність, здатність до емпатії. Хоча ці якості традиційно оцінюють як позитивні, в практичній роботі вони можуть виступати «чинниками ризику» психоемоційної дезадаптації. Саме тому становлення професійної ідентичності психолога – процес надзвичайно вразливий.

У наукових роботах І.В. Вачкова, І.Б. Гриншпуна, Н.С. Пряжнікова виявлені й описані етапи становлення професійної ідентичності психолога [5, с. 274]. На першому етапі відбувається самовизначення в конкретній професійній ситуації. Психолог знаходить сенс у виконанні певних професійних функцій, і, засвоївши декілька методичних прийомів, починає користуватися тільки ними. Формула цього типу виглядає так: «Я вмію працювати з ТАТ».

Другий етап характеризується самовизначенням на конкретній професійній посаді, наприклад: «Я – психолог Криворізької педагогічної гімназії». Спектр професійних знань, умінь і навичок розширюється, проте можливість зміни місця роботи оцінюється людиною як украй небажана.

У межах третього етапу психолог самовизначається в спеціалізації: «Я фахівець з психодіагностики». Цей етап характеризується гнучкістю у виборі завдань, активним використанням різноманітних професійних навичок.

І, нарешті, четвертий етап дозволяє психологові самовизначитися в професії, обмежити проблемне поле власних професійних інтересів, стати суб'єктом професійної психологічної діяльності.

І.Б. Терешкіна довела, що ідентифікація з образом успішного професіонала супроводжується інтеріоризацією норм поведінки, моральних цінностей і наданням їм особистісного сенсу [19, с. 56].

Професійна ідентифікація студента-психолога розпочинається здебільшого за рахунок заперечення «негативного» особистісного типу і способу поведінки, котрі ні в якому разі не можна наслідувати. Образ «ідеального психолога» формується ближче до завершення вузівського навчання, причому модель успішного професіонала стає метою і орієнтиром власного розвитку [17, с. 95].

Мотивація надання професійної психологічної допомоги також вельми специфічна. Е.П Ільїн розглядає три групи мотивів професійної діяльності [11, с. 399]: спонуки соціального характеру, що включають усвідомлення необхідності приносити користь людям, пов'язану з суспільною установкою на значущість професійної діяльності; отримання певних матеріальних благ для себе і власної сім'ї; задоволення потреби в самореалізації, що пов'язана з творчою природою людини.

Аналіз перерахованих мотивів, у контексті особливостей професійної діяльності практичного психолога, дозволяє виділити низку специфічних для даної професії моментів. По-перше, неоднозначно впливає на ефективність діяльності психолога установка на необхідність приносити користь людям. Надмірна потреба бути корисним може перерости в «комплекс рятівництва», завдяки якому психолог, з одного боку, не надає клієнтові можливості прийняти відповідальність за вирішення власної проблеми, а, з іншого боку, наражає себе на ризик швидкого професійного вигорання, що за принципом «замкнутого психологічного кола» ще більш підкріплює цю негативну професійну установку.

Аналогічно можна проаналізувати мотив самореалізації, який, гіпертрофуючись, здатний привести психолога до зайвої концентрації на процесі надання допомоги і випадіння з поля уваги його результату.

І, нарешті, орієнтація на задоволення матеріальних потреб за допомогою професійної діяльності може привести до її формалізації, вихолощення процесу взаємодії з клієнтами, перетворення його лише на засіб заробітку [20, с. 225].

Найважливішою якістю діяльності психолога є професійна компетентність, що включає: професійні знання, уміння, навички, здібності. До характеристик професійної компетентності також відносять: діапазон професійних можливостей, досконале володіння інструментарієм, прийомами і технологіями професійної діяльності. Професійна компетентність психолога виявляється в творчому характері його роботи, в активному пошуку новаторських підходів та інноваційних технологій, особистій ініціативі й професійній комунікативності, професійній культурі.

Сучасний психолог повинен бути різнобічно обізнаним фахівцем. Тому його професійна ерудиція включає в себе не тільки знання психології, а й певну сукупність знань в галузі філософії, історії, культурології, педагогіки, економіки, соціології, політології, права, фізіології, фізичної культури, математики та інформатики, концепцій сучасного природознавства.

Розвиток компетентності і особистості психологів як спеціалістів починається в процесі навчання в університеті і продовжується протягом багатьох років. На основі спостережень за студентами і уже працюючими спеціалістами Н.С. Пряжніков та Є.Ю. Пряжнікова [20, с. 355] умовно виділяють такі етапи професійного розвитку психологів: 1) захоплююче-романтичний. Виявляється у період першого знайомства з психологією; 2) етап самоствердження. Є бажання дізнатись щось особливе про психологію або оволодіти якою-небудь незвичайною методикою; 3) перші розчарування і пошук нових особистісних смислів у навчанні, а потім і у роботі; 4) початок самостійного розв'язання деяких психологічних проблем із застосуванням відомих технологій, методів і накопиченням негативного досвіду їх використання; 5) спроби працювати по-новому. Часто ці спроби закінчуються «розчаруванням в собі» і намаганням довести свої ідеї до досконалості. Іноді на цьому етапі відбувається цікаві інсайти: студент нарешті розуміє, що для творчості та імпровізації у своїй роботі потрібне глибоке знання психологічної теорії і методології; 6) звернення до теоретичних і методологічних основ психології; 7) імпровізація і професійна творчість уже на основі оновленої теоретичної і методологічної бази, де органічно поєднуються теорія і практика, наука і мистецтво.

Учені підкреслюють, що далеко не всі психологи проходять усі сім етапів, багато з них зупиняються у своєму професійному зростанні [19, с. 363].

На шляху професійного становлення студента-психолога можливі кризи розчарування в різних аспектах свого навчання і майбутньої роботи. Але найбільш болісним переживанням стає розчарування в самому собі, невпевненість студента в тому, що він правильно вибрав професію, що стане справжнім психологом. Переоцінка цінностей і смислів – це завжди складно. Молоді спеціалісти часто протидіють перспективі змінити уже усталений погляд на світ, на свою професію і, головне – на самого себе, на своє місце в царині психології і на обраний напрямок вузької спеціалізації. Засобом захисту від цього стану стає тотальне розчарування. Н.С. Пряжніков і Е.Ю. Пряжнікова виділяють такі варіанти «захистів – розчарувань» [21, с. 414]:

1. Розчарування в навчальних предметах, окремих або у всіх одразу. Студент починає розуміти, що психологія, з якою він познайомився, читаючи популярні книги або переглядаючи ТВ, насправді виявляється не такою вже й розважальною та привабливою, і взагалі нецікавою та складною.

2. Розчарування у викладачах, які раніше подобались. На певному етапі навчання студент починає розуміти, що викладач – це звичайна людина із звичайним набором недоліків. Хоча на перших курсах навчання більшість студентів бачать або хочуть бачити у викладачах зразок досконалості і приклад для наслідування.

3. Розчарування у навчальному закладі, коли студент дізнається, що в інших закладах і викладачі кращі, і соцкультпобут організований цікавіше, і спортивні змагання, і стажування за кордоном, і КВК, і дівчата-хлопці гарні та ін.

4. Розчарування у перспективах подальшої роботи. Студент розуміє, що влаштуватися за спеціальністю вигідно скоріше за все не вийде або вдасться, але з часом [21, с. 414–415].

Отже, студенти-психологи, як правило, гуманні, чутливі, активні, орієнтовані на соціальні норми. Здатні до переживання, розуміння емоційного стану іншої людини. Мають вербальні здібності, потребу у великій кількості контактів. Орієнтовані на працю, головним змістом якої є взаємодія з іншими, можливість вирішувати завдання, що передбачають аналіз поведінки людей. Що ж робить їх такими? Якими є детермінанти вибору соціономічної професії? Спробуємо відповісти на ці питання.

В.М. Бехтерєв висловив таку думку: «Психологи – з психінкою, неврологи – з нервинкою» [9, с. 31]. Ролло Мей, обгрунтовуючи свою «теорію пораненого цілителя», пояснює етіологію прихильності, толерантності і співчуття до клієнта через внутрішню боротьбу психотерапевта з власними невротичними конфліктами і розладами: «...Багато видатних особистостей сформувалися завдяки трагічним ситуаціям раннього дитинства. Дослідження дитинства видатних людей яскраво показують – ці люди не отримали нічого з того, що, як передбачається, повинна отримати зростаюча в нашій культурі дитина. І, тим не менше, незважаючи на або ж, навпаки, завдяки подібним умовам, ці діти не тільки вижили, а й, маючи в собі травматичний, заслуговуючий тільки на глибоке співчуття, дитячий досвід, змогли досягти найвищих успіхів...» [12].

Галюцінаторні епізоди в «анамнезі» Г. С. Салліванa та К. Г. Юнга, яскраві невротичні прояви Абі Маслоу, Зігмунда Фройда, Фріди Фромм-Райхман, напади шизоафективного психозу В. Х. Кандинського.., – цей перелік чималий.

Р. Кеттел [7, с. 32] досліджував особистісні якості, що відрізняють психологів-дослідників від психологів-практиків, за допомогою 16-факторного опитувальника. У вітчизняній практиці подібне дослідження було проведено Т.А. Верняєвою [6, с. 48]. Аналіз емпіричних результатів роботи показав, що для психолога-дослідника необхідні ті ж загальні властивості особистості, які притаманні вченим в будь-яких інших галузях наук. Специфіка полягає тільки у вираженості комунікативних якостей, що пов'язано із

загальною людинознавчою установкою психологів. Практична ж психологічна діяльність потребує сформованості таких специфічних якостей, як виражена готовність до взаємодії; загальна інтелектуальність; уміння підтримувати контакти; стійкість до стресів; уміння контролювати свою поведінку; зберігати емоційну рівновагу; привабливість; емпатія; опора на себе в прийнятті рішень (за дослідженнями Н.А. Амінова та М.В. Молоканова [2, с. 108]).

Вибір тієї або іншої галузі психології може бути обумовлений, на думку В.Н. Дружиніна, наявністю або гіпертрофованої, або навпаки, дефіцитарної психічної якості у людини. Можливо, саме почуття дезадаптації, відчуження, несхожості на інших спонукають людину до зацікавленості психологією [9, с. 32], оскільки саме відчуження – це найбільш постійне відчуття, що супроводжує травмовану людину по життю. Травматик переживає дещо, чого він не може вербалізувати: «У мені є щось, чого я сам не розумію. І це щось, з чим я не маю контакту». Людина може дивуватися своїм несподіваним переживанням – нападу «люті» або «заледенілості» і навіть вважати їх цінними. Дистанційованість і неповне розуміння почуттів інших може відчуватися як «нормальне», але може і турбувати. Тому почуття і вчинки інших людей – предмет аналізу. Як пише Ролло Мей, «...з відчуження хвороба може стати сполучною ланкою між нами та іншими людьми на новому і більш глибокому рівні» [12].

Самовідчуження може виступати ідеальної мотивацією для вступу на психологічний факультет. Почуття відокремленості, мрійливість, рефлексивність – ось риси, які часто можна помітити в поведінці студентів-психологів. Вони готові допомагати, тому що, вірогідно, і самі потребують допомоги.

Отже, *розглянемо особливості виникнення, механізми перебігу і параметри впливу травматичного досвіду на становлення особистості майбутніх психологів.*

Варто розпочати із наявного на сучасний день розуміння впливу травматичної події на людину, її пам'ять, психіку та поведінку.

Діагностична категорія для визначення симптомів травми ПТСР вперше з'явилася у 1980 році у Посібнику з діагностики і статистики психічних розладів Американської психіатричної асоціації – DSM-III [18, с. 227].

Структурно ПТСР поділяють на такі компоненти: нав'язливе повторення (intrusive Re-experiencing), уникнення (Avoidance), збудження (Hiperarousal) і емоційна нечутливість (Emotional numbing) [23, с. 57].

До діагнозу ПТСР включають як нав'язливі спогади, так і більш специфічні феномени, такі як амнезія, витіснення і дисоціативні розлади [18, с. 228].

Переживши травму, люди стають більш чутливими до зовнішніх стимулів, які нагадують їм про травматичні події, та при відтворенні травматичного епізоду, мають більше навичок і готовності опиратися негативним зовнішнім умовам. Однак, у фаховій літературі наводиться чимало прикладів того, що жертви травми настільки ж вразливі в часовій перспективі, як і відразу після травматичної події. Дослідження 80-ти ветеранів голландського руху опору періоду Другої світової війни показало, що більш важкі симптоми ПТСР проявилися не відразу, а пізніше, у часовому проміжку від 18 до 39 років після закінчення війни [23, с. 3].

Американський психолог турецького походження Вамік Волкан узагальнює наслідки впливу історичних травм на віктимізовані групи [19, с. 234]: 1) загальні відчуття сорому, приниження, дегуманізації та провини. Досвід сорому та приниження психологічно важко переноситься, і травмовані особи вдаються до різних психологічних механізмів захисту; 2) загальна нездатність відчувати впевненість; 3) загальна ідентифікація з агресором, яка довго не зникає, навіть якщо з часом політика і закони стають гуманними; 4) загальні труднощі або навіть нездатність оплакати втрату; 5) трансгенераційна передача травми.

Центральним концептом, що опосередковує психіку, поведінку та травматичну подію є пам'ять [18, с. 235]. Бессел ван дер Колк вводить поняття імпліцитної пам'яті (несвідома пам'ять) та експліцитної пам'яті (свідома пам'ять). Імпліцитна пам'ять належить до системи пам'яті, що контролює умовні емоційні рефлекси, навички, звички, сенсомоторні сприйняття – компоненти досвіду [18, с. 238].

Травматична пам'ять, насамперед, доступна в якості ізольованих, невербальних, емоційних фрагментів, симптомів, що знаходять своє вираження в «пам'яті тіла». Як невіддільна частина людини, травма залишається не асимільованою до структури особистості та свідомості, а закарбовується на поверхні тіла, внаслідок чого досвід не підлягає мовленнєвій або інтерпретаційній обробці [4, с. 277].

Американський психолог Дорі Лауб зазначає, що «травматична подія взагалі не проживається». Травму не варто розуміти як приховану або втрачену пам'ять, яка лише чекає на звільнення. Навпаки: «...постраждалі від травми живуть не з пам'яттю про минуле, а із подією, яка не могла і не дійшла до свого завершення, не має кінця, і тому завжди присутня у теперішньому» [18, с. 239].

Дисоціація, як критерій наявності пережитого травматичного досвіду, також може виступати чинником вибору професії психолога. Автором концепції дисоціації є П'єр Жане. Дисоціація – опис певних психологічних феноменів, що мають схожі ознаки і розташовані в континуумі норма-патологія. На одному полюсі гіпотетичного континууму розташовуються «нормальні» прояви дисоціації, такі, як абсорбція і неуважність, тоді як на іншому полюсі цього континууму знаходяться «важкі» форми психопатології, виражені в симптомах дисоціативних розладів.

Дисоціація визначається як термін, що характеризує процесс, або його результат, за допомогою якого узгоджений набір дій, думок, відносин або емоцій відокремлюється від іншої частини особистості і функціонує незалежно. Основною рисою патологічної дисоціації є порушення інтегрованих в нормі функцій свідомості, в результаті чого частина цих функцій втрачається. Дисоціація також визначається як розведення,

роз'єднання зв'язків, несвідомий процес, що розділяє мислення, або психічні процеси в цілому, на окремі складові, порушуючи структуру особистості та її психічної діяльності [16, с. 176].

При дисоціації певні психічні функції, які зазвичай інтегровані з іншими, діють відносно відокремлено або автоматично і знаходяться поза сферою свідомого контролю і поза процесами пам'яті.

Д. Вест визначив дисоціацію як психофізіологічний процес, за допомогою якого потоки вхідної та вихідної інформації, а також збережена інформація активно не піддаються інтеграції, тобто побудові асоціативних зв'язків. Характеристиками дисоціативних станів є: а) типи мислення, при яких домінують архаїчні форми; б) порушення почуття часу; в) почуття втрати контролю над поведінкою; г) зміни в емоційній експресії; д) зміни схеми тіла; е) порушення сприйняття; ж) зміни сенсу або значущості життєвих ситуацій або ситуацій, що мали місце в минулому; з) почуття «омолодження» або вікової регресії; і) висока сприйнятливість до сугестії [14, с. 63].

І.Г. Малкіна-Пих визначає дисоціацію як стан, при якому два або більше психічних процеси співіснують, не будучи пов'язаними або інтегрованими, а також як захисний процес, що приводить до такого стану [14, с. 64].

Дисоціація може мати різні форми:

1. Абсорбція – специфічний стан уваги і свідомості, що характеризується напруженістю, зусиллям, інтересом, подивом, почуттями активності і поглинанням діяльністю.

2. Неуважність. Пряме відношення до дисоціації мають такі форми неуважності, як мрійливість або мрії наяву, а також «порожній погляд», прикладом такої неуважності може послужити блукання думки при читанні, коли через якийсь час читач раптом усвідомлює, що перегорнув кілька сторінок і при цьому абсолютно ігнорував зміст тексту і не пам'ятає прочитаного.

3. Деперсоналізація. Явище деперсоналізації у хворих на неврози вперше було описано Р. Крісгабером в 1873 рр. [22, с. 113]. Деперсоналізація характеризується своєрідною подвійністю: суб'єктам, які переживають цей стан, здається, що вони втратили почуття реальності свого тіла і зовнішнього світу; вони говорять про втрату своїх емоцій, про відсутність образів в процесі мислення, про повну порожнечу психіки [18, с. 662].

4. Дисоціативні зміни ідентичності. Дисоціація може призводити і до змін ідентичності, які розташовані уздовж континууму «норма – патологія» і виражаються або в транзиторних, швидкоплинних станах, або у важких формах психопатології, наприклад, в такому розладі, як дисоційована особистісна ідентичність.

5. Амнезії. Це явище являє собою розлади пам'яті, що стосуються певного обмеженого відрізку часу, про який нічого (або майже нічого) не вдається згадати; також під «амнезією» розуміють менш жорстко прив'язані до певного часового інтервалу переживання.

Дисоціація є одним з механізмів співіснування з психічною травмою, коли переживання травматичної ситуації супроводжується виникненням трьох різних феноменів, які мають характерні риси, але тим не менше пов'язані один з одним. Це первинна, вторинна і третинна дисоціація.

Феномен первинної дисоціації полягає в тому, що безпосередньо в перші миті травматичної події багато людей не в змозі сприйняти цілісну картину того, що відбувається. В цьому випадку сенсорні та емоційні елементи події не можуть бути інтегровані в межах єдиної особистісної системи пам'яті та ідентичності і залишаються ізольованими від свідомості. Тоді переживання травматичної ситуації розділене на ізольовані соматосенсорні елементи [14, с. 66]. Фрагментація травматичного досвіду супроводжується Его-станами, які відмінні від звичного стану свідомості. Первинна дисоціація обмежує когнітивну переробку травматичного переживання таким чином, що це дозволяє індивіду, який знаходиться в ситуації, що виходить за межі його повсякденного досвіду, діяти, ігноруючи психотравмуючу ситуацію або її окремі аспекти.

Вторинна, або перитравматична, дисоціація часто має місце у індивідів, які переживають травматичну ситуацію, і включає феномени виходу з тіла, дереалізації, аналгезії та ін. Індивід, що знаходиться в «травматичному», дисоційованому ментальному стані, відчуває подальшу дезінтеграцію елементів травматичного переживання перед обличчям безперервної загрози. Вторинна дисоціація дозволяє дистанціюватися від нестерпної ситуації, зменшити рівень болю і дистресу і, нарешті, захистити себе від усвідомлення ступеня впливу травматичної ситуації. Дисоціація знеболює спогади про подію, виводячи індивіда з площини контакту з почуттями та емоціями, пов'язаними з травмою.

Про виникнення третинної дисоціації говорять тоді, коли має місце розвиток характерних Его-станів, що містять в собі травматичні переживання і складні особистісні ідентичності, які володіють своїми специфічними когнітивними, афективними та поведінковими шаблонами. Деякі з цих Его-станів можуть містити біль, страх або лють і гнів, пов'язані з конкретною травматичною ситуацією, в той час як інші Его-переживання залишаються нібито в незнанні щодо травми і дозволяють індивіду успішно виконувати повсякденні рутинні обов'язки. Прикладом крайнього вираження третинної дисоціації є розлад множинної особистості [14, с. 68].

Висновки. З метою вивчення особливостей взаємозв'язку між наявністю у студента травматичного досвіду (зокрема, дисоціації як одного з симптомів ПТСР) і вибором професії психолога нами було розроблено програму емпіричного дослідження, що реалізовувалася в три етапи: I – психологічне спостереження; II – психометрична діагностика; III – проективна психодіагностика.

Реалізація програми відбувалася поетапно і тривала протягом 2016–2017 н.р. У якості вибірки дослідження було обрану одну з найбільш «проблемних» на факультеті (за показниками навчальної дисципліни та успішності) – академічну групу студентів 4 курсу спеціальності «Практична психологія». Обсяг вибірки – 20 осіб, середній вік респондентів – 21 рік.

До діагностичного комплексу ми включили такі методики: опитувальник професійного самовизначення Дж. Голланда; методику вивчення

статусів професійної ідентичності (А.А. Азбель, А.Г. Грецов); опитувальник професійної готовності (ОПГ-6) (Л.Н. Кабардова); «Шкалу самооцінки наявності ПТСР» (PCL), «Шкалу дисоціації» (Dissociative Experience Scale – DES), серію психомалюнків – «Травматичний спогад раннього дитинства», «Моє студентське життя», «Моє професійне майбутнє» (аналіз виконання яких базувався на методологічних підходах Р. Бернса, Ф. Гудінаф, К. Маховер, Л.Д. Лебедєвої, Т.С. Яценко).

Аналіз емпіричних даних показав, що серед опитаних студентів-психологів 15% мають низький рівень прояву дисоціації, 85% – рівень нижче середнього, респондентів з показниками «середній», «вище середнього» і «високий» рівень прояву дисоціації не виявлено.

Серед респондентів переважає артистичний тип професійної спрямованості – 50%; близько 25% мають соціальний тип, 20% – підприємницький; 5% – інтелектуальний тип; реалістичного і конвенціонального типів спрямованості виявлено не було.

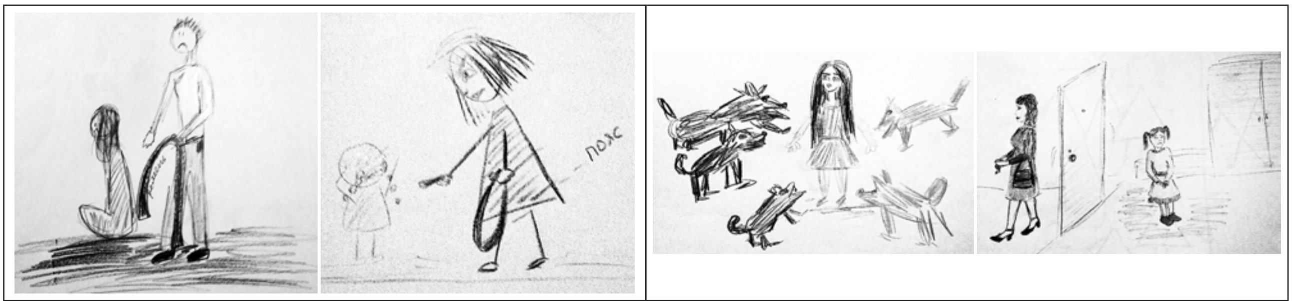
Мотивація навчання сформована і оцінюється позитивно у 15%. У 85% респондентів мотивація до професійного навчання відсутня; виявлені ознаки, які можна віднести до негативних: емоційна депривація, емоційне і фізичне виснаження, професійні деформації, інфантильність, відсутність інтересу до навчання, соціальні фобії, страхи невідповідності, незрілість, дефіцит уваги, демонстративність, нарцисизм, відсутність гендерної ідентифікації, зосередженість на формальному боці навчання, гедоністична мотивація, відсутність екзистенційної опори, підвищена тривожність, прихована агресія, внутрішня самотність, завищена самооцінка, пасивність, закритість.

Мотивація до майбутньої професійної діяльності психолога сформована у 25%, у 45% професійна мотивація недиференційована, або ж спрямована на іншу сферу, у 30% діагностовано невизначеність у планах на майбутнє, відсутність зацікавленості в конкретному виді професійної діяльності.

За результатами проективної психодіагностики (див. таб. 1–3) травматичний досвід наявний у 90% опитаних і найчастіше пов'язаний з такими ситуаціями (у деяких респондентів визначено декілька причин одночасно): специфічні фобії (33%), страх самотності та ізоляція (16%), фізичне покарання (11%), діадичний конфлікт (11%), сильний переляк (11%), страх відокремлення (5,5%), розлучення

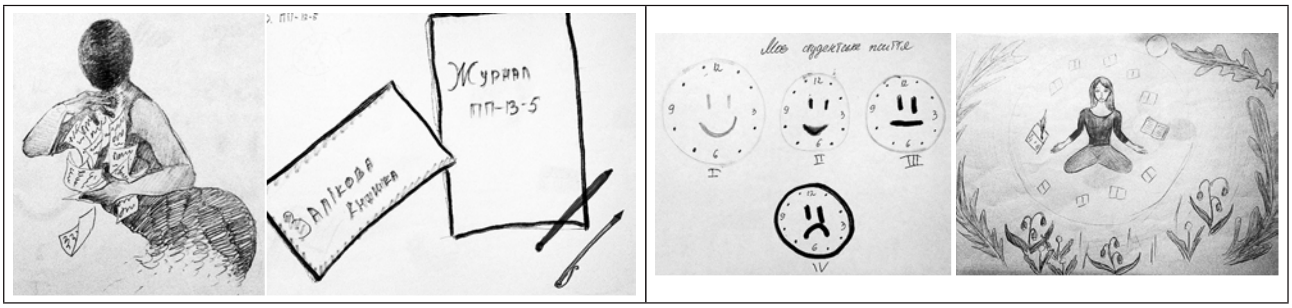
Таблиця 1

Приклади малюнків на тему «Травматичний спогад раннього дитинства»

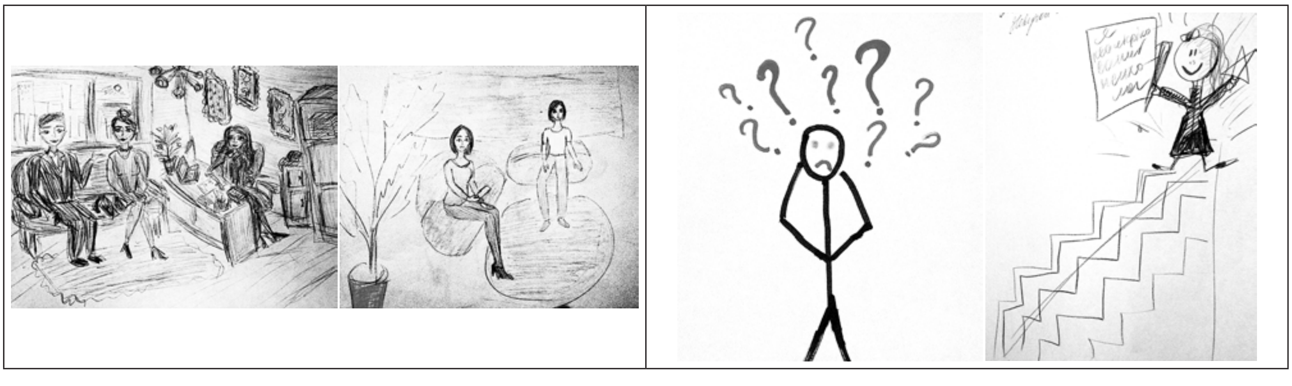
Таблиця 2

Приклади малюнків на тему «Моє студентське життя»

Таблиця 3

Приклади малюнків на тему «Моє професійне майбутнє»

батьків (5,5%), емоційна депривація (5,5%), втрата близької людини (5,5%).

Для дослідження характеру зв'язку між наявністю дисоціації (як критерію ПТСР) і рівнем прояву соціально-орієнтованого типу професійної спрямованості було використано обчислення коефіцієнту К. Пірсона, емпіричне значення якого (r_{xy} = 0,45) дозволяє зробити висновок про наявність прямої, але слабкої кореляції між діагностичними показниками.

Такі результати емпіричного дослідження можуть бути зумовлені недостатнім обсягом вибірки. Вірогідно, на результати діагностики також вплинув чинник опору досліджуваних і надання соціально-бажаних відповідей, про що свідчать суттєві розбіжності між даними психометричної і проективної діагностики, а оскільки обрані тестові методики не мають «шкал корекції», ми не можемо об'єктивно перевірити достовірність відповідей.

З метою усунення змістовних і процесуально-технологічних недоліків дослідження ми плануємо валідизувати діагностичний комплекс методик і збільшити обсяг вибірки до 200 осіб із залученням студентів інших курсів денного і заочного відділення.

Список літератури:

1. Абрамова Г.С. Практическая психология: Учебник для студентов вузов. – Изд. 6-е. – М.: Академический Проект, 2001. – 480 с.
2. Аминов Н.А., Молоканов М.В. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 5. – С. 104–110.
3. Андреева Н.С. Социально-психологические особенности профессионального самоопределения выпускников вузов психологических специальностей в современных условиях: Дис. ... канд. психол. наук: Москва. – 2001. – 196 с.
4. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної памґяті / Аляйда Ассман; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с. – (Серія «Зміна парадигми»; Вип. 15).
5. Вачков И.В. Введение в профессию «психолог»: Учеб. пособ. / И.В. Вачков, И.Б. Гриншпун, Н.С. Пряжников / Под ред. И.Б. Гришпуна. – М.: Издательство Московского психолого-социального института. – Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК». – 2007. – 464 с.
6. Верняева Т.А. Профессионально-личностный портрет психолога: Дис. ... канд. психол. наук. – СПб.: СПбГУ. – 1997. – 200 с.
7. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. – М.: МГУ, 1987. – 174 с.
8. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2001. – 320 с.
9. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Евгений Петрович Ильин. – СПб.: Питер. – 1-е изд., 2008. – 512 с.
10. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития / Грэйс Крайг, Дон Бокум. – 9-е изд. – СПб.: Питер, -2005. – 940 с.
11. Малкина-Пых И.Г. Виктимология. Психология поведения жертв / Под ред. Е. Паникаровской. – М.: Издательство «Эксмо». – 2010. – 864 с.
12. Меграбян А.А. Личность и сознание. – М.: Медицина, 1978. – 176 с.
13. Мэй Ролло. Раненый целитель // Московский психотерапевтический журнал. – 1997. – № 2. – С. 90–95.
14. Огієнко В.І. Травматична подія, індивідуальна пам'ять про неї та особистий наратив: між травматичною подією та її репрезентацією / В.І. Огієнко // Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 3. – С. 227–241.
15. Панок В.Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В.Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – С. 5–7; № 5. – С. 4–6.
16. Попович І.М. Визначення професійної готовності практичного психолога / І.М. Попович // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 1999. – Вип. 3(6). – 352 с.
17. Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М: Издательский центр «Академия», 2001. – 480 с.
18. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса. – СПб: Питер, 2001. – 272 с: ил. – (Серия «Практикум по психологии»).
19. Терешкина И.Б. Социально-психологические аспекты профессионального становления практических психологов на этапе обучения в вузе: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05: СПб., 2000. – 198 с.
20. Фокин В.А. Об особенностях профессионализации студентов-психологов. – Вестник МГУ, серия 14 // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. – 2005. – № 2. – С. 33–44.
21. Чаркіна О.А. Труднощі професійної адаптації психологів-початківців / О.А. Чаркіна // Професіоналізація майбутніх практичних психологів: теоретичний і методичний аспекти: колективна монографія / кол. авт., наук. ред. З.М. Мірошник. – Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ», 2013. – С. 202–226.
22. Ясперс К. Общая психопатология / К. Ясперс; Пер. Л.О. Акопян. – М.: Практика, 1997. – 1053 с.
23. Hunt N. Memory, War and Trauma / N. Hunt. – Cambridge University Press, 2010. – 232 p.
24. Kestenberg S., Kahn C. Children surviving persecution: An international study of healing and trauma. – Westport: Praeger, 1992. – 264 p.

Чаркина Е.А., Зайва А.С.
Криворожский государственный педагогический университет

ТРАВМАТИЧЕСКИЙ ОПЫТ КАК ДЕТЕРМИНАНТА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА

Аннотация
В статье проанализированы личностные детерминанты выбора профессии психолога. Обоснованно предположение о взаимосвязи между выбором профессии психолога и наличием травматического опыта в прошлом (как его базовой детерминанты), что таким образом ассимилируется специалистом (помощь самому себе через помощь другому).
Ключевые слова: травматический опыт, детерминанты выбора профессии, профессиональная идентичность психолога.

Charkina E.A., Zaiva A.S.
Kryvyi Rih State Pedagogical University

TRAUMATIC EXPERIENCE AS A DETERMINANT OF PROFESSIONAL CHOICE OF A STUDENT-PSYCHOLOGIST

Summary
The article analyzes the personal determinants of the choice of the profession of a psychologist. The assumption of the relationship between the choice of a professional psychologist and the presence of traumatic experience in the past (as its basic determinant) is justified, which is thus assimilated by a specialist (helping oneself through help to another).
Keywords: traumatic experience, determinants of the choice of profession, professional identity of the psychologist.

УДК 159.922.6

ПОНЯТТЯ СІМ'Ї ТА ШЛЮБУ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ МАТРИМОНІАЛЬНИХ НАСТАНОВ У СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ

Ярощук А.А.
Київський військовий ліцей імені Івана Богуна

Кожна особистість з самого дитинства уявляє свою майбутню сім'ю, вимальовуючи у фантазіях власний ідеал. Та протягом перебування людини на різних вікових етапах чи під впливом «проживання» різних емоційних станів та життєвих ситуацій, погляди можуть кардинально змінюватись. Фундаментом формування матримоніальних настанов дитини є дорослі – батьки, вихователі, вчителі. У підлітковому віці вагомішою стає думка друзів, яка не завжди має позитивний характер. Тому, як вдома, так і в школі, слід приділяти більше уваги моральному та естетичному вихованню, оскільки саме від попередження негативних вчинків залежить «здоров'я нації».
Ключові слова: сім'я, матримоніальні відносини, матримоніальна поведінка, виховання, підліток, юнак, матримоніальна модель.

Постановка проблеми. Сучасна школа не тільки збагачує і розвиває розумові та інтелектуальні здібності дітей, а й виступає одним з найсильніших основоположників формування їх матримоніальної поведінки, що має велике значення в подальшому житті кожного учня. Та під впливом негативних тенденцій до швидкоплинних стосунків, які ні до чого не зобов'язують, дуже важко знайти потрібний підхід до формування «правильних» матримоніальних поглядів і поняття сім'ї. Саме поняття сім'ї часто перекривлюється і сприймається не так як слід, через недостатньо приділену кількість уваги вихованню та наголошенні на цінності сімейного благополуччя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування, розвиток і функціонування сім'ї та шлюбно-сімейних відносин досліджує така галузь соціології, як соціологія сім'ї та шлюбу. Найвідомішими спеціалістами даної галузі за кордоном є І. Най, Дж. Хілл, У. Гул (США), Ф. Мітель, А. Жірар, М. Бекомбо (Франція). У колишньому Радянському Союзі соціологія шлюбу і сім'ї почала активно розвиватися лише у 70–80-ті роки XX ст. Провідними вченими у цій галузі є А. Харчев, М. Мацковський, А. Антонов,

В. Сисенко, С. Голод, Л. Чуйко, А. Пономарьов, Н. Лавриненко, Ю. Якубова.

Сімейну проблематику сьогодення загалом, та в сучасній Україні зокрема, розглядають такі психологи і соціологи як Ю. Альошина («Соціально – психологічні методи дослідження подружніх відносин», «Цикл розвитку сім'ї: дослідження та проблеми»), Т. Буленко («Особливості формування психологічної готовності до сімейного життя у сучасної молоді»), Т. Вовчик-Блакитна (Підготовка молоді до сучасного життя). С. Аксьонова вивчає гендерні відмінності, як один з чинників, що вагомо впливає на демографічну поведінку, беручи до уваги поняття «соціальні очікування», які широко використовуються психологами С. Скутнєвою, О. Васильченко. Дуже актуальну та вкрай важливу на сьогодні тему щодо ставлення підлітків до небезпеки ураження ВІЛ розкривають О. Чебикін та Л. Бутузова («Психологія ставлення підлітків до небезпеки ураження ВІЛ»). Психологію репродуктивної поведінки особистості в своїй дисертації представляє О. Васильченко.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз поняття «сім'я» (як основи матримоніальних відносин), визначення понять «шлюб» та «матримоніальні настанови», виявлення можливих чинників формування матримоніальної поведінки у старших школярів. Також надання рекомендацій щодо пробудження відповідальності за свої вчинки та дії на шляху до пошуку ідеального партнера.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві сім'я розглядається як інститут первинної соціалізації дитини. Батьківство має соціокультурну природу і характеризується системою наказаних культурою і суспільством норм і правил, що регулюють розподіл між батьками функцій догляду за дітьми та їх виховання в сім'ї: визначають зміст ролей, моделі рольової поведінки.

Сім'я впливає на всі сторони життя суспільства. В сім'ї закладаються генетичні, біологічні основи здоров'я, звички, установки по відношенню до свого здоров'я. Сім'я виховує смаки і потреби; у молодшого покоління багато в чому визначає вибір професії, рівень духовних цінностей. Саме в сім'ї закладаються основи ставлення до старшого покоління. В сім'ї людина вперше стикається з розподілом праці, з формами господарської діяльності [2, с. 53].

На думку Г. Харчева, сім'ю можна визначити як малу соціальну групу, що володіє історично визначеною організацією, члени якої пов'язані шлюбними чи родинними відносинами, спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і соціальною необхідністю, яка зумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення [9, с. 57].

М. Шимін визначає сім'ю наступним чином: «Сім'я – це специфічна форма соціальної життєдіяльності людей, зумовлена економічним ладом суспільства, заснована на шлюбі чи родинності, включаючи всю сукупність відносин (між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, між різними поколіннями), що складаються на базі спільної різносторонньої діяльності її членів, у якій реалізуються як потреби суспільства (у фізичному і духовному відтворенні людської особистості, в забезпеченні нормальної спільної життєдіяльності людей у сфері особистого життя), так і потреби індивіда (в інтимних зв'язках, у сімейному особистому щасті)» [10, с. 21].

Сім'я – об'єднання осіб, що природно формується в реальному житті, ґрунтується на шлюбі, родинності, усиновленні чи інших формах відносин між цими особами й характеризується спільністю духовного, матеріального життя й інтересів, що забезпечують продовження роду і виховання дітей.

О. Рузакова вважає, що сім'я – це союз осіб, заснований на шлюбі, а також фактичних шлюбних відносинах, родинності, прийнятті дитини в сім'ю на виховання, що характеризується спільністю життя, інтересів, взаємною турботою [6, с. 8].

Сім'я є складнішим поняттям, ніж шлюб, адже поєднує в собі риси соціального інституту і малої соціальної групи. Як соціальний інститут сім'я характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій і зразків поведінки, що регламентують взаємини між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми тощо. Кожну конкретну сім'ю можна розглядати як засновану на шлюбі або кровній родинності малу соціальну групу, члени якої поєднані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю, взаємодопомогою тощо [2, с. 122].

Слово «шлюб» бере початок від давньослов'янського «сьлюб» – урочиста обіцянка. «Слюбитись» – означає домовитись.

Поняття шлюбу, в порівнянні з поняттям сім'ї, має більш чіткі межі.

Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації актів цивільного стану [7].

Суть шлюбу визначається встановленими суспільними відносинами. Шлюб здійснюється для утворення сім'ї, народження дітей, спільного проживання і утворення спільної власності.

Права і обов'язки людей, які вступають в цивільний шлюб, закріплені у законодавстві, яке може бути дуже різним у різних країнах, і яке змінювалося впродовж епох.

Шлюб – це соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, яка історично змінюється. Через шлюб суспільство впорядковує і санкціонує їх статеве життя, встановлює подружні і батьківські права й обов'язки.

Ведучи мову про юридичне регулювання шлюбних відносин, важливо виділити цілий комплекс норм, пов'язаних із розірванням шлюбу. Вони засновуються на юридичному регулюванні розлучення: встановленні юридичних підстав для скасування шлюбу, характеру процедури розлучення, правах і обов'язках колишнього подружжя, пов'язані із утриманням та вихованням дітей тощо [3, с. 15].

На відміну від писаних юридичних законів культурні норми є неписаними. Вони регулюють

шлюбні відносини за допомогою моралі, традицій та звичаїв. До їх числа належать норми залицяння, шлюбного вибору, дошлюбної поведінки, виховання дітей, розподілу влади та обов'язків між подружжям тощо.

Так як в перекладі з латинського matrimonium – шлюб, матримоніальні відносини – це відносини, що складаються в процесі шлюбного життя та визначають схильність і бажання людини створити сім'ю, після досягнення шлюбного віку одружитися і продовжити сімейні традиції. Під матримоніальними відносинами розуміється система відносини, що породжує вступ в шлюбі і збереження шлюбу, особливості шлюбного відбору, шлюбні знайомства, ставлення до реєстрації шлюбу [8].

В основі матримоніальної поведінки кожного індивіда, тобто поведінки, пов'язаної з вибором партнеру для шлюбу та побудови з ним серйозних відносин, лежить культура. Культура матримоніальної поведінки – складна, багаторівнева знакова система цінностей, стандартів та норм, що регулює поведінку людей у сфері зародження та побудови відносин з партнером для шлюбу.

Поняття сім'ї, шлюбу, формування любові до дітей закладається в людину з перших хвилин життя. Але в кожній сім'ї по-різному. У деяких дітей можна спостерігати прояви доброти та ніжності по відношенню до ляльок чи домашніх улюбленців; хтось росте жорстоким, граючи у «війну», «розносячи» довкола всі уявні перешкоди. Та починаючи з підліткового віку, коли відбувається статеве дозрівання, кожна людина починає проявляти свої почуття до протилежної статі, вже не граючи, а вкладаючи у стосунки те, що було сформовано до цього вікового періоду. Можна спостерігати як підліток розуміє сенс культури матримоніальної поведінки, яка була «закладена» в нього раніше.

У сфері старших школярів існують різні можливості для реалізації важливого етапу матримоніальної поведінки – знайомства. Але як на знайомство, так і на подальший розвиток відносин, впливає багато факторів, які мають свої витоки і в сімейних традиціях, що прищеплюються з дитинства, і у впливі сучасного оточення.

Основними чинниками впливу на формування матримоніальних настанов в такому віці є:

– особистісні мотиви (прагнення до самоствердження; бажання показати себе дорослішим, ніж є насправді; необхідність довести іншим свою готовність до прийняття серйозних дорослих рішень);

– сторонній вплив з боку ровесників, який може бути як позитивним, так і негативним;

– стосунки з батьками, які пришвидшують або уповільнюють бажання відокремитись і будувати власну ланку суспільства з потенційним партнером (погані стосунки з батьками можуть лише підштовхнути до дорослого життя та до такого кроку, як, приміром, від'їзд на навчання до іншого міста та пошуку потенційного партнера для побудови власної сім'ї);

– релігійні переконання, як основа матримоніальних поглядів у глибоковіруючих сім'ях (залежно від віросповідання, що значною мірою впливає, наприклад, на кількість дітей в сім'ї);

– походження та соціальний стан.

Підлітковий вік є періодом посиленого формування моральних почуттів. Завдяки їм, засвоєні підлітками норми поведінки стають ефективним керівництвом до дії. У цьому віці відбувається подальше становлення почуттів як узагальнених і відносно стійких переживань (інтелектуальних, естетичних, моральних тощо). Проте в поведінці підлітків не завжди поєднуються слова, почуття і справи. Розвиток самостійності є важливою передумовою для формування у підлітків моральних переконань.

Із зростанням самостійності в учнів середнього шкільного віку з'являється потреба керуватися в своїй діяльності і поведінці особистими поглядами і принципами [1].

Основним видом провідної діяльності підліткового віку є інтимно – особистісне спілкування з ровесниками. Це означає, що однією з основних задач на даному етапі розвитку, підліток обирає для себе пошук симпатії серед протилежної статі та самовираження, не тільки у проявах зовнішніх змін, а й у самоствердженні своєї індивідуальності через інтимні стосунки.

Провідною діяльністю для старшокласників виступає навчально-професійна діяльність. Але, так як фаза старших підлітків знаходиться на межі підліткового та юнацького періоду, вона поєднує в собі провідну діяльність обох цих періодів.

Тобто, інтимно-особистісне спілкування з ровесниками не відходить на задній план. А ні батьки, а ні вчителі не можуть вплинути на процес статевого дозрівання, так як він є природнім; не можуть притупити почуття дитини і зробити її невразливою. Але підтримувати, виховувати, застерігати і оберігати від негативних вчинків та їх наслідків, було б дуже доречно.

Юнацька сексуальність відрізняється від сексуальності дорослої людини. Якщо зріла статева любов дорослих людей являє собою гармонійну єдність чуттєво-сексуального потягу і потреби в глибокому духовному спілкуванні і порозумінні люблячих людей, то в юності ці два потяги зріють неодночасно, і до того ж по-різному в дівчат та юнаків. Хоча дівчини раніше зріють фізіологічно, у них спочатку потреба в романтичному залицянні, ніжності, пестощах, емоційному теплі і порозумінні виражена сильніше, ніж у фізичній близькості. У юнаків, навпаки, у більшості випадків раніше з'являється чуттєво-сексуальний потяг до фізичної близькості, і значно пізніше виникає потреба в духовній близькості, порозумінні. Потреба в душевному розумінні і сексуальні бажання дуже часто не збігаються і можуть бути спрямовані на різні об'єкти [1].

Також в підлітковому і юнацькому віці проявляється потреба у самовихованні. Самовиховання проходить певний шлях розвитку. Р.С. Немов (1995) виділяє такі рівні: вольове і фізичне самовдосконалення підлітка, моральне самовдосконалення та професійне самовиховання [4, с. 152].

При мінімальному, але правильному впливі на процес самовиховання підлітка з боку дорослих, можна вплинути на його світогляд та допомогти йому самостійно досягнути «золотої середини» стосовно життєвої позиції в цілому і матримоніальних поглядів зокрема.

У другій половині XX століття стали з'являтися теоретичні та емпіричні дослідження

матримоніальної поведінки в соціологічному контексті, в яких цей феномен розглядався як такий, що відчуває на собі вплив усіх соціально-економічних, політичних і соціокультурних змін, що відбуваються в суспільстві.

Основними мотивами і цінностями матримоніальної поведінки сучасної молоді стали свобода самовираження, любов, цінності споживання і гедонізму, не обмежена мораллю сексуальність.

У сучасних соціологічних дослідженнях прийнято виділяти три основні моделі матримоніальної поведінки, які визначаються ціннісними установками особистості, мотивами матримоніальної поведінки, його спрямованістю та інтенсивністю. До них відносяться:

– промускуітетна модель, яка характеризується ранніми позашлюбними сексуальними зв'язками, частою зміною партнерів, відкладанням реєстрації шлюбу в органах РАГСу і народження дітей на більш пізній період;

– модель домінування (традиційна), основними цінностями якої є законний шлюб, сім'я і діти;

– ліберальна модель (рівних прав), в основі якої лежить система західних цінностей: свобода самореалізації, відкритість новому, відкрита інтимність, рівноправність між статями [5].

Так як час швидкоплинний і змінюються не лише настрої, а й смаки та вподобання, моделі матримоніальної поведінки можуть дещо змінюватись, набуваючи іншого окрасу. Також може змінюватись відсоткове співвідношення в пріоритетності цих моделей.

Висновки та пропозиції. В епоху розквіту новітніх технологій, Інтернету та телебачення, діти починають дорослішати дуже рано. Цей факт має як позитивні, так і негативні наслідки. Завдячуючи науково-технічному прогресу, наше життя стає і легшим, і цікавішим. Але заборонені фільми чи передачі, нажаль, може подивитися кожен, а не лише ті, хто досягнув дозволеного віку. Різноманітні ігри негативно впливають як на нервову систему, так і на хід начального процесу. Телефони часто відволікають дітей від виконання домашнього завдання, а процес сидіння за комп'ютером вже давно замінив рухливі ігри на свіжому повітрі. Діти починають черпати інформацію про інтимні подробиці сексуального життя в тому віці, коли основним їх завданням є систематичне відвідування уроків та якісна підготовка домашнього завдання. Всі ці «мінуси» мають величезний вплив на формування матримоніальної поведінки та на розуміння того, якою ж має бути сім'я, знецінюється поняття шлюбу. Тому все ж таки слід звертати увагу на те, чим захоплюється дитина і які наслідки може мати її захоплення.

До певного віку кожен знаходиться під пильною опікою обох, або одного з батьків, які виховують дитину, прививаючи їй все світле і добре. Та переступивши поріг дитячого садочку, а згодом школи, у виховання та формування матримоніальних настанов, починається втручання стороннього впливу, який не завжди співпадає з поглядами батьків. Тому постійний контакт батьків з працівниками навчального закладу є обов'язковою і невід'ємною частиною виховання дитини.

Стосовно дуже специфічного і цікавого віку, який припадає на віковий період підлітків і юнаків, робота з приводу матримоніальної поведінки має проводитись ще детальніше. На цьому етапі, коли вже мова йде про вступ в сексуальний контакт, були б доречними проведення роз'яснювальних занять про можливі наслідки при необережності та халатності при статевому акті.

Батькам важко впливати на дитину самотужки, коли вона вважає себе дорослою, самостійною та такою, що вже знає все і не потребує сторонньої допомоги чи поради. Тому в ситуації статевого дозрівання акцент повинен бути на навчальному закладі, а саме на психологах, соціальних педагогах та кураторах, які кожного дня мають змогу спостерігати за зміною емоційного стану дитини, її вподобань тощо. Збираючи клас чи цілу паралель конче необхідно було б не лише проводити лекції про небезпеку різних венеричних захворювань, ВІЛ, СНІД, а й показувати документальні фільми, які б застерігали школярів від необдуманих вчинків.

Список літератури:

1. Крутецкий В. А. Психологія: Підручник для учнів пед. училищ. – М.: Просвещеніе. – 352 с, іл., 1980. Електронний ресурс: http://ibib.ltd.ua/psihologiya-uchebnik-dlya-uchaschihsya-ped.html
2. Маслов В. Ф. Действующее законодательство о браке и семье / В. Ф. Маслов, З. А. Подопригора, А. А. Пушкин. – Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1972. – 212 с.
3. Молода сім'я XXI ст: тенденції, проблеми і перспективи розвитку: Матер. міжрегіон. наук.-практ. конф. – Київ: НОЦ «Центр соц. -психол. допомоги дітям, підліткам і молодежи», 2004. – 124 с.
4. Немов Р. С. Психология образования. 1995, 2-е изд. Електронний ресурс: http://www.alleng.ru/d/psy/psy078.htm
5. Политематический журнал научных публикаций «Дискуссия». Выпуск: № 4(67) апрель 2016. Рубрика: Социологические науки.
6. Рузакова О. А. Семейное право: учеб.-практ. пособие / О. А. Рузакова. – М.: Экзамен: Право и закон, 2003. – 256 с.
7. Сімейний кодекс України. Стаття 21.
8. Словник української мови. Електронний ресурс: http://sum.in.ua/s/matrymonialjnyj
9. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР / А. Г. Харчев. – М.: Изд-во Мысль, 1979. – 367 с.
10. Шимин Н. Д. Семья как общественное явление: Опыт социал.-филос. анализа / Н. Д. Шимин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 188 с.

Ярощук А.А.
Киевский военный лицей имени Ивана Богуна

ПОНЯТИЕ СЕМЬИ И БРАКА КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ МАТРИМОНИАЛЬНИХ УСТАНОВОК У СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
Каждая личность с самого детства представляет свою будущую семью, вырисовывая в фантазиях собственный идеал. И в течение пребывания человека на разных возрастных этапах или под влиянием «проживания» различных эмоциональных состояний и жизненных ситуаций, взгляды могут кардинально изменяться. Фундаментом формирования матримониальных установок ребенка являются взрослые – родители, воспитатели, учителя. В подростковом возрасте весомее становится мнение друзей, которое не всегда имеет положительный характер. Поэтому, как дома, так и в школе, следует уделять больше внимания нравственному и эстетическому воспитанию, поскольку именно от предупреждения негативных поступков зависит «здоровье нации».
Ключевые слова: семья, матримониальные отношения, матримониальная поведение, воспитание, подросток, юноша, матримониальная модель.

Yaroshchuk A.A.
Kiev military Lyceum named after Ivan Bogun

THE CONCEPT OF FAMILY AND MARRIAGE AS THE BASIS FOR FORMATION OF MATRIMONIAL INSTALLATIONS IN SENIOR PUPIL

Summary
Every person from the very childhood imagines his future family, depicting his own ideal in fantasies. But during the stay of a man at different age stages or un-der the influence of «residence» of different emotional states and life situations, views can radically change. The foundation of the formation of matrimonial guidance are parents, educators, and teachers. In adolescence, the opinion of friends becomes more weighty, which is not always positive. Therefore, both at home and in schools, more attention should be paid to moral and aesthetic education, since it is precisely from the prevention of negative actions that the «health of the nation» depends.
Keywords: family, matrimonial relations, matrimonial behavior, education, teenager, young man, matrimonial model.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 314.17

ПРОЦЕС УРБАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Дуюн А.І., Норцова А.Є., Гринь С.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Досліджено теоретичні питання виникнення процесу урбанізації. Виявлено основні риси даного процесу. Розглянуто особливості урбанізації. Простеження тенденція у зміні співвідношення міського та сільського населення. Запропоновані деякі варіанти що до усунення наслідків.
Ключові слова: урбанізація, місто, мегаполіс, населення, село, агломерація.

Постановка проблеми. Однією з найбільш гострих глобальних проблем сучасного людства і екології є процес урбанізації. Для цього є досить вагомі підстави. Великі поселення існували ще в глибокій давнині, наприклад: Фіви на території сучасного Єгипту були самим великим містом світу ще в 1300 р. до н. е., Вавилон – в 200 г. до н. е.; Рим – в 100 г. до н. е Проте процес урбанізації як загальнопланетарне явище датується двадцятьма віками пізніше. Ще 1800 г. в містах проживало лише близько 3% населення світу, в той час як сьогодні вже близько половини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні аспекти демографічних, соціально-економічних процесів в Україні та світі, які викладенні в працях вітчизняних вчених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам і тенденціям невпинного збільшення кількості міського населення, актуальним залишається питання вирішення або призупинення процесу урбанізації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд поняття «урбанізація» та її негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Урбанізація – це соціально-економічний процес, що виражається в зростанні міських поселень, концентрації населення в них, особливо у великих містах і розповсюдженні міського образу життя.

Загальною причиною виникнення міст є нагромадження багатства населення внаслідок збільшення нерівності, зростання загальної продуктивності праці і, як результат, поглиблення спеціалізації: появи професійних ремісників та торгівців і, пізніше, адміністраторів, військових та служителів культу. Ураховуючи постійні напади сусідів, та чи інша спільнота була вимушена захищатись – будувати мури навколо поселення. Зважаючи на дороженечу таких споруд можливо зробити висновок, що місто народилось внаслідок об'єднання людей навколо спільного проекту – захищати себе і, вирішивши цю проблему, торгувати, надаючи безпечний притулок заїзним торгівцям. Зрозуміло, що нерідко такі міста стають центрами політичного життя та ремісництва. Відносну свободу життя в сільській місцевості люди міняли на захищеність та багатство. Пізніше з'являється новий, особливий тип поселень колоніального типу. Особливістю виникнення багатьох з них є певна заміна стихійності плануванні [1].

Особливості урбанізації в розвинених країнах проявляються в наступному:

· уповільнення темпів зростання і стабілізація частки міського населення в загальному населенні країни. Уповільнення спостерігається, коли частка міського населення перевищує 75%, а стабілізація – 80%. Такий рівень урбанізації відзначається в Великобританії, Бельгії, Нідерландах, Данії та Німеччини;

· стабілізація і приплив населення в окремі регіони сільській місцевості;

· припинення демографічного зростання столичних агломерацій, які концентрують населення, капітал, соціально-культурні та управлінські функції. Більш того, в останні роки в столичних агломераціях США, Великобританії, Австралії, Франції, Німеччини та Японії намітився процес деконцентрації виробництва і населення, що виявляється у відтоку населення з ядер агломерацій в їх зовнішні зони і навіть за межі агломерацій;

· зміна етнічного складу міст внаслідок безперервної міграції з країн, що розвиваються. Висока народжуваність в сім'ях мігрантів значно впливає на зменшення частки «титульного» населення міст;

· розміщення нових робочих місць в зовнішніх зонах агломерації і навіть за їх межами.

Урбанізації притаманні такі риси:

· частка міського населення в загальній чисельності населення регіону, всієї країни;

· щільність і ступінь рівномірності розташування по країні мережі міст;

· «розповзання» міст, розширення їхньої території. Для сучасної урбанізації особливо властивим є перехід від простих до групових форм міського розселення – від звичайного «точкового» міста до міських агломерацій – компактних територіальних угруповань міських і сільських поселень.

· транспортна та інша доступність великих міст для населення країни;

· різноманітність галузей народного господарства;

· різноманітність видів трудової, дозвільної діяльності населення;

· поширення міських форм життя як на населення міст, так і на жителів села.

· швидкі темпи зростання кількості міського населення (у 1800 р. в містах проживало близько 14% населення світу, у 1950 р. – 29%, а в 1990 р. – 46%. У середньому міське населення щороку збільшується приблизно на 50 млн осіб.)

· зосередження населення і господарства переважно у великих містах. (великі міста зазвичай краще задовольняють духовні потреби людей, ліпше забезпечують достаток і різноманітність товарів і послуг, доступ до інформаційних джерел) [2].

У світі в цілому частка сільського населення з початку XXI ст. стала меншою, ніж міського. Однак у більшості країн, що розвиваються, кількість жителів сільських поселень значно переважає міських жителів, особливо в Африці та Азії.

У розвинутих країнах сформувалися дві основні форми сільського розселення: групова і розсіяна (дисперсна). Перша характеризується існуванням малих і великих сіл, селищ (у країнах Європи, Японії). У США і колишніх переселенських колоніях (Канада, Австралія, Нова Зеландія) переважає розсіяне розселення: окремі ферми та приміські селища з установами, що обслуговують групи ферм. Велика частина сільського населення західноєвропейських країн не зайнята в сільському господарстві. Великого поширення набули тут щоденні маятникові поїздки до міста на роботу і навчання [3].

Як правило, місто – це територія найбільшої концентрації населення порівняно з оточуючим середовищем та зосередженням господарських, суспільних, культурних, технічних та адміністративно політичних видів діяльності. Взаємовідносини між цими внутрішніми функціями а також їхній вплив на оточення вимагають розгляду міста як складної системи, елементи якої мають бути проаналізовані.

Зрозуміло, що міста існували за історичних часів, але до недавнього часу світова популяція була переважно сільською, сучасне місто народилось з індустріальною революцією, розвитком засобів комунікацій, сільської' міграції. Західна Європа і Північна Америка в XIX ст. зазнали швидкої урбанізації, тоді як у дореволюційній Росії в 1904 р. міське населення складало 17%, а у світі в 1900 р. воно не перевищувало 14% (проти 6,4% в 1850 р.). У середині XX ст. вже 30% жителів планети вважалась містянами, і цей ріст прискорюється. Зараз ця частка перетнула поріг в 50% і продовжує швидко збільшуватись, на що особливо впливає урбанізація двох найбільш населених країн: Китаю та Індії.

Глобалізм процесу урбанізації особливо наявний на прикладі країн, що розвиваються. Урбанізація тут своєрідна, веде до стрімкого зростання «псевдоміського населення». Мільйони людей в міста жене беззмелля, відсутність шансів знайти роботу в сільській місцевості. Вони поповнюють населення кварталів на периферії великих міст. Експерти ООН підрахували, що понад однієї третьої міського населення країн, що розвиваються живе в хрущобах, причому їх частка швидко зростає (в Боготі воно досягає 60%, в Ріо-де-Жанейро – 40% і т. д.). Якість життя в цих містах все більше визначається «дикими передмістями», а передмістя стають за розмірами часом більше самих міст.

Велику проблему представляють катастрофи для великих міст. Скупченість населення в них має наслідком більшу, ніж в сільській місцевості, загибель людей під час катастроф, наприклад, при землетрусах.

Більш того, мегаполіси часом самі провокують катастрофічні явища через сильний вплив на навколишнє середовище. Існує дуже чітка закономірність: чим нижче технічний і соціально-економічний рівень розвитку міста, тим більша ймовірність загибелі населення при катастрофах. Наприклад, в містах Азії загибель міського населення під час катастроф в два рази вище, ніж в Європі.

Зростання чисельності міського населення викликає складнощі з переробкою сміття, що утворюється в містах. Велику частину відходів просто скидають у річки або викидають на вулиці міста. Відходи забруднюють воду, в результаті чого вона стає непридатною для споживання людьми.

Отже, міським жителям все важче і важче знайти чисту воду. Деякі міста в країнах Африки не можуть забезпечити своїх мешканців достатньою кількістю води, тому що значна її частина втрачається внаслідок протікання водопроводів. По суті, в країнах більша частина міського населення змушена кип'ятити воду або купувати воду в пляшках, що дуже дорого.

За останні десятиліття збільшився і змінився склад забруднень, які несуть в собі міські стічні води, тверді побутові відходи, вихлопи автотранспорту, викиди в атмосферу виробництв. Ґрунти містять у своєму складі перенасичені важкими метали. Тривалість життя городянина нижче, ніж у сільського мешканця.

Станом на 1 грудня 2013 року густота населення України становила 75,2 осіб на 1 км^2. Найвища густота населення характерна для східних та західних областей, а також Київської області (разом з Києвом). Досить низька густота населення у поліських і степових областях України. Максимальна густота населення (162,3 осіб на 1 км^2) зафіксована у Донецькій області, мінімальна (33,2) – у Чернігівській області.

Населення по території України розміщується нерівномірно. Області з розвиненою промисловістю та більш сприятливим соціально-економічним середовищем та відносно сприятливою екологічною ситуацією, відрізняються вищим рівнем щільності населення. Найгустіше заселені: Львівська, Чернівецька, Дніпропетровська, Івано-Франківська й Закарпатська області, та звісно, м. Київ. Найменша густота населення у Чернігівській, Херсонській, Кіровоградській областях, невисокі показники щільності населення у Миколаївській, Житомирській, Сумській областях.

Найбільший вплив на густоту населення мають соціально-економічні та природні фактори. Так, найменша густота населення характерна для північних районів країни (Полісся), де найвищий коефіцієнт лісистості території, значна заболоченість, ґрунти мають низьку родючість, менша розораність. До таких регіонів належать північні частини Волинської, Рівненської, Жито-

мирської. Київської, Полтавської, Чернігівської та Сумської областей.

З другої половини XX століття на розміщення населення України все більший вплив мало поступове загострення екологічної кризи і особливо Чорнобильська катастрофа. Так, у 1986 р. були повністю відселені мешканці міст і сіл 30-кілометрової зони навколо Чорнобильської АЕС. Пізніше було визначено й інші території безумовного (обов'язкового) відселення та гарантованого добровільного відселення. Населення залишає й інші зони екологічної біди, які займають близько 15% території України [4].

В Україні тільки столиця – Київ є багатомільйонним містом, населення якого сягнуло трьох мільйонів, а отже, його можна вважати еквівалентом трьох одномільйонних міст. Сім міст вже перевищили або сягають одномільйонного рубежу: Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса, Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг. Десять міст, в яких зараз від 0,5 до 0,3 мільйона мешканців (Маріуполь, Миколаїв, Луганськ, Макіївка, Вінниця, Севастополь, Херсон, Сімферополь, Горлівка, Полтава) незабаром наблизяться до одномільйонного рівня, асимілювавши навколишні менші містечка. Нарешті ще десять міст, які можуть дорости до мільйона в першій половині XXI ст., – Чернігів, Чернівці, Суми, Дніпродзержинськ, Житомир, Івано-Франківськ, Хмельницький, Черкаси, Рівне, Луцьк і які зараз налічують від 0,3 до 0,2 мільйона жителів. Отже, можна сподіватися, що невдовзі половина населення України проживатиме в містах. Переважна частина великих міст – це індустріальні комплекси, і головна їхня проблема і нездоланна біда, на жаль, – продукування виробничих відходів, сміття. Деградоване штучне міське середовище справляє комплексну шкідливу дію на здоров'я населення внаслідок забруднення атмосферного повітря, дефіциту сонячного проміння, води, а також стресових факторів, зумовлених напруженим ритмом життя, скупченістю населення, нестачею зелених насаджень тощо [5].

Висновки і пропозиції. Шляхом припинення процесу урбанізації може стати екологізація міського середовища. Це стане можливим завдяки створенню або збереженню в межах міських поселень природних або штучно створених екосистем (парки, сквери, ботанічні сади і т. п.). Поселення, де поєднується міська забудова з неодмінним різноманітністю архітектури і природних ландшафтів, називають «екосіті». Що стосується ним в міському будівництві також використовується термін «екологічна архітектура».

Другий шлях наближення людини до природи – розширення приміських територій та їх освоєння за типом Екополіс. Ці тенденції отримують все більш широке поширення навколо великих міст, особливо у зв'язку з бурхливим розвитком транспортних шляхів і засобів зв'язку. Із загального числа американців, що проживають в містах, більше 50% мають будинки в передмістях.

Слід, однак, мати на увазі, що такий екстенсивний шлях екологізації міст має не тільки позитивні, але і негативні наслідки. Як зазначає американський еколог У Сміт, розширення приміських забудов скоріше погіршує, ніж вирішує екологічні проблеми. Забудова передмість будинками типу котеджів пов'язана з великим відчуженням земель, знищенням природних екосистем або їх руйнуванням. Будівництво неминуче пов'язане з використанням великих просторів для спорудження доріг, водопроводів, каналізаційних мереж та інших комунікацій. Корінні жителі міст позбавляються близько розташованих місць відпочинку, а самі міста втрачають контакт з природними ландшафтами [6].

В дане поняття вкладають такого типу забудови міських територій, при яких гранично враховуються соціально-екологічні потреби людей: наближення до природи, звільнення від одно-тонності будівель, щільність населення не більше 100 чоловік на 1 га, створення мікрорайонів (не більше 30 тис. осіб), збереження не менше 50% площі під всілякого виду зелені насадження і квітники, відгородження транспортних шляхів від житлових масивів, створення кращих умов для спілкування людей і т. д.

Таким чином, об'єктивні процеси розміщення населення і досвід науки і практики говорять про те, що перспективи розселення необхідно пов'язати з подальшим розвитком урбанізації і великих урбаністичних структур. Що відбулася в 1996 р в Стамбулі представницька Друга Конференція ООН з проблем середовища проживання підтримувала концепцію подальшого розвитку великих міст. У підсумковому документі учасники конференції цілком ясно висловилися за урбанізацію. Міста, сказано в ньому, здатні полегшити життя людей робити їм більше послуг, ліквідувати бідність, збільшити тривалість життя і успішніше справлятися з постійним зростанням населення нашої планети. Більшість людей прагнуть у міста з тієї причини, що як би не було важким там життя, вона все ж краще, ніж сільське [7].

Дуже важливим інструментом є розвиток науки урбоекології, що займається пошуком шляхів, засобів, методів вирішення проблем. Попередження забруднення навколишнього природного середовища завжди дешевше, ніж ліквідація або усунення його наслідки. У зв'язку з цим актуально планування природоохоронної діяльності.

Моделювання та прогноз, оцінка ризику є гарною підмогою у вирішенні екологічних проблем міст.

Список літератури:

1. Міжнародні економічні відносини: Навчальний посібник: Видання друге / Колектив авторів; за редакцією С.О. Якубовського, Ю.О. Ніколаєва. – Одеса: «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова», 2015. – 305 с.
2. Казьміна О.Е., Пучков П.І. Навчальний посібник. Основи етнодемографи. М.: Наука, 1994. – 253 с.
3. Гілецький Й.Р., Сливка Р.Р., Богович М.М. Довідник Географія «Ранок», 2009. – 480 с.
4. Мартусенко І.В., Погріщук Б.В. Регіональна економіка: підручник. – Тернопіль: Крок. – 2015. – 626 с. (гриф МОН України).

5. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища:навчальний посібник / К.: Знання, 2006. – 319 с.
6. Воронков Н.А. Екологія загальна, соціальна, прикладна: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Посібник для вчителів. – М.: Лгар, 1999. – 424 с.
7. Коптюг В.А. Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку. Інформ. Огляд // Екос-інформ. – 1994. – № 3–4. – С. 8–11.

Дуюн А.И., Норцова А.Е., Гринь С.А.
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

ПРОЦЕСС УРБАНИЗАЦИИ В УКРАИНЕ И МИРЕ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы возникновения процесса урбанизации. Выявлены основные черты данного процесса. Рассмотрены особенности урбанизации. Прослежена тенденция в изменении соотношения городского и сельского населения. Предложены некоторые варианты по устранению последствий.
Ключевые слова: урбанизация, город, мегаполис, население, село, агломерация.

Duyun A.I., Nortsova A.E., Grin S.A.
National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»

THE PROCESS OF URBANIZATION IN UKRAINE AND THE WORLD

Summary
The theoretical questions of the occurrence of the urbanization process are investigated. The main features of this process are revealed. Urbanization features are considered. A tendency is observed in changing the ratio of urban and rural population. Some options for resolving situations are proposed.
Keywords: urbanization, city, metropolis, population, village, agglomeration.

УДК 316.3

ПРИЧИНИ ТА ФОРМИ ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКСКЛЮЗІЇ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Овчарова Л.М.
Приазовський державний технічний університет

Статтю присвячено проблемі соціальної ексклюзії в умовах соціально-економічної кризи українського суспільства. Сутність соціальної ексклюзії досліджено через категорію «участь» і стверджується, що бідність та безробіття обмежують права індивіда на участь в різних видах суспільної діяльності. Обґрунтовується зв'язок між деформацією соціальної структури українського суспільства та процесом поширення соціальної ексклюзії. Досліджено особливість прояву загальноукраїнських проблем на окремих територіях Донбасу в умовах проведення антитерористичної операції. Запропоновано можливі напрямки державної політики зі зменшення безробіття та бідності як факторів соціальної ексклюзії.
Ключові слова: соціальна ексклюзії, бідність, безробіття, соціальна структура суспільства, антитерористична операція, внутрішньо переміщені особи.

Актуальність проблеми. Політичні, соціально-економічні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, супроводжуються такими негативними соціальними явищами, як бідність, безробіття, брак житла. За межею бідності за даними ООН перебувають понад 60% українців. Безробіття в 2017 році перевищило 10% населення. Як наслідок – деформація аж до можливості розриву соціальних зв'язків індивіда і суспільства.

Вперше в історії незалежної держави в Україні з'явилась особлива соціальна група – внутрішньо переміщені особи. Переселенцями стають вчені, бізнесмени, пенсіонери, лікарі, вчителі – кожен з них стикається з обмеженістю реалізації своїх економічних, політичних, соціокультурних прав.

До проблем, властивих українському суспільству в цілому, додаються проблеми «випадіння» частини території України з державного і сус-

пільного життя. Населення тимчасово непідконтрольних територій Донбасу, залишаючись громадянами України, не має реальної можливості бути учасником суспільних процесів на території України, що призводить до формування в суспільній свідомості уявлень «свої-чужі» по обидва боки лінії розмежування. Відсутність ефективної довгострокової державної політики, спрямованої на вирішення зазначених проблем, призводить до зростання соціальної ексклюзії в різних формах її прояву, що може мати негативний вплив на подальший розвиток України як суверенної демократичної держави.

Аналіз літератури. Соціологічний аналіз проблем соціальної ексклюзії найбільш широко представлений в роботах зарубіжних вчених і базується на теоріях соціальної стратифікації (К. Маркс, М. Вебер), структурації (Е. Гідденс) і соціальних систем (Н. Луман). Визначення поняття соціальної ексклюзії, аналіз форм соціального виключення і його причин, обґрунтування різних методологічних підходів до дослідження ексклюзії містять роботи П. Абрахамсона, В. Джадда, Дж. Девіса, Н. Кабіра, Р. Кастеля, Р. Левітас, Р. Листера, Дж. Персі-Сміта, С. Погам, Р. Рендольфа, та інших. Серед українських вчених слід відзначити роботи Н. В. Толстих, Н. В. Коваліско, В. Хмелько. Зокрема, Н. В. Толстих розглядає бідність як економічне явище, що являє собою часткове або повне вилучення індивідів або соціальних груп з основної соціальної структури суспільства і економічних процесів, і яке отримало назву соціально-економічного вилучення. Аналіз стратифікаційних порядків сучасного суспільства, якому присвячені роботи Н. В. Коваліско, може слугувати методологічною основою вивчення процесів змін у соціальній структурі українського суспільства та особливостей прояву соціальної ексклюзії. Між тим, новітні соціально-економічні, політичні процеси, тимчасова втрата частини території Донбасу недостатньо, на наш погляд, проаналізовано з точки зору факторів та форм прояву соціальної ексклюзії в українському суспільстві. Тому **метою статті** є дослідження соціальної ексклюзії в умовах трансформації українського суспільства, факторів поширення явища соціальної ексклюзії в умовах тимчасової втрати територіальної цілісності держави.

Виклад основного матеріалу. Термін «соціальна ексклюзія» вперше було використано в 1974 році у Франції для позначення соціально незахищених категорій населення, таких як розумово і фізіологічно залежних, схильних до суїциду, одиноких батьків, людей похилого віку, інвалідів, маргіналів, різного роду асоціальних особистостей. На думку Л. К. Курмишевої, ексклюзія пов'язана з соціальними, економічними, політичними, етнічними, гендерними та іншими обмеженнями, створеними суспільством. Перераховуючи категорії виключених груп і громадян, ми завжди вказуємо на людей, які не мають рівних можливостей з усіма іншими. Найчастіше це люди, які мають об'єктивні труднощі (наприклад, інваліди) для входження до того чи іншого соціального прошарку [1].

Ексклюзія як нерівний доступ до благ, якими володіє суспільство на певному етапі свого розвитку, впливає на характер соціальної структури суспільства і водночас є результатом соціальної стратифікації. Соціальну стратифікацію можна визначити як внутрішнє ієрархічний поділ суспільства на соціальні групи, представники яких мають різні життєві шанси і різний стиль життя [2, с. 80].

У сучасному суспільстві соціальна ексклюзія ґрунтується на іншій формі соціальної стратифікації. Попередня, класова стратифікація, що ділила людей на вертикальні шари, поступово заміщується горизонтальною диференціацією на «інсайдерів» і «аутсайдерів». Аутсайдери – соціальні групи та індивіді, яких суспільство за різних обставин обмежує в правах на повноцінну участь у суспільному житті.

Проблема соціальної ексклюзії набула особливого значення в соціології та практиці соціальної роботи в 80–90-і роки минулого століття. Соціальне виключення в 80-і роки пов'язувалося в основному із зростанням безробіття і можливістю цілком забезпечених громадян опинитись в ролі виключених (нових бідних) із соціальних процесів. Завданням держави було допомагати сім'ям, де члени сім'ї були безробітними.

У 90-ті роки поняття соціальної ексклюзії пов'язується не стільки з відтворенням бідності (нерівності), скільки з розривом соціальних зв'язків і кризою ідентичності. Тобто соціальна ексклюзія визначається як результат ослаблення соціальних зв'язків індивіда з суспільством.

Соціальна ексклюзія настає в результаті процесу деградації досягнутого раніше соціального стану індивіда під впливом причин суб'єктивного або об'єктивного характеру, що призводить до обмеження або повного розриву соціальних зв'язків із суспільством. Опинившись за межами своєї соціальної групи або навіть суспільства в цілому, індивід позбавляється можливості брати участь в основних видах діяльності в суспільстві. З цієї точки зору «участь» є центральним поняттям концепції соціальної ексклюзії [1].

В умовах сучасної соціально-економічної ситуації в Україні найбільш характерними проявами соціальної ексклюзії в зазначеному розумінні, на нашу думку, є недостатня участь в споживанні внаслідок обмежених матеріальних і фінансових ресурсів для задоволення потреб (стан бідності); оплачуваної роботи (статус безробітного), а також в тих чи інших видах соціальної взаємодії. Під соціальним виключенням мається на увазі, в першу чергу, неможливість для особи або групи осіб, жити таким способом, яким живе переважна більшість членів даного суспільства. Таким чином, сутністю соціального виключення/ексклюзії є часткове або повне вилучення індивіда або соціальних груп з соціальної структури суспільства і суспільних процесів, що не дозволяє цьому індивіду або групам грати в суспільстві значну роль («аутсайдери»).

Однією з найважливіших проблем сучасного українського суспільства є деформація соціальної структури. Соціальна структура сьогодні характеризується крайньою нестійкістю як на рівні процесів, що відбуваються в різних соціальних групах і між ними, так і на рівні усвідомлення особистістю свого місця в системі суспільної ієрархії. Економічна і соціальна нестабільність, зростання безробіття, падіння життєвого рівня

більшої частини населення, військові дії на Сході України інтенсифікують процеси маргіналізації населення. Індивід, з різних причин опинившись поза звичного соціального середовища і не зумівши адаптуватися до нових спільнот, переживає своєрідну кризу самосвідомості.

У соціальній структурі українського суспільства з'являються нові маргінальні групи. Серед них: 1) ті, хто в силу економічних обставин, що склались, змушені змінювати свій соціально-професійний статус; 2) ті, хто прагне пристосуватися до нових умов і знайти собі заняття, яке допомогло б їм проіснувати в умовах кризи; 3) внутрішньо переміщені особи, які опинилися в новому соціальному середовищі. Як показала практика, велика частина з них опиняється в статусі безробітних, бездомних, без достатніх коштів існування.

Крім того, серед нових маргіналів опинились працівники бюджетної сфери (науки, культури, освіти), поставлені на межу злиднів, люди похилого віку, випускники шкіл і вузів, не затребувані на ринку праці.

Фактором, що сприяє соціальній ексклюзії є безробіття, що являє собою вилучення людини зі сфери праці. В умовах широкого поширення прихованого безробіття чи не єдиним способом забезпечення засобів існування стає неформальна зайнятість, яка, однак, не знімає проблеми ексклюзії, а навпаки, посилює її. Неформально зайняті працівники часто виконують шкідливу роботу, випадають зі сфери дії соціальних гарантій у сфері праці і не можуть претендувати на відповідний рівень пенсій, виплат по хворобі, інвалідності і т. і. Намагаючись вирішити проблему зайнятості та підвищити добробут власних родин, зростаюча з кожним роком частина населення України виїжджає на заробітки за кордон. При цьому основна частина трудової міграції відбувається поза сферою регулювання трудових відносин, а самі працівники, які зважилися на такий крок, стають "двічі виключеними». Вимушено відмовившись внаслідок бідності або безробіття від формальних цивільних прав у себе на батьківщині, люди, які вирушають на заробітки за кордон, ні реально, ні навіть формально не можуть користуватися правами, наданими інститутом громадянства в країнах прикладання праці [3]. Крім того, нелегальну трудову міграцію неможна розглядати як один з прийнятних засобів боротьби з бідністю і безробіттям вже хоча б тому, що вона часто є причиною руйнування сім'ї. Тривала відсутність, а часто і неповернення на батьківщину призводять до зростання чисельності неповних сімей, що негативно позначається на соціалізації дітей, запорукою успіху якої є гармонія в родині. Тривалий за часом стан безробітного приводить до втрати кваліфікації вивільнених працівників. Особливо відчутні соціально-економічні втрати у зв'язку з масовими звільненнями і вимушеними переходами на малокваліфіковану роботу фахівців. Навіть при наступному включенні в продуктивний процес, працівник виходить на нормальну, стійку висоту продуктивності праці приблизно за півріччя.

Особливу роль в негативних змінах на ринку праці має деіндустріалізація України. В наслідок морального і фізичного зносу закрилися тисячі промислових підприємств. Промислове виробництво демонструє стрімке падіння і прогнозоване зростання ВВП у нинішньому розі не вирішує кардинально проблему. Деіндустріалізація, руйнування інфраструктури, незатребуваність науково-технічних кадрів на ринку праці, втрата наукового потенціалу, неминуче зниження рівня освіти, масовий виїзд молоді за кордон – все це процеси, що ведуть до деградації країни. Зазначені процеси відбиваються на стані громадянина, соціальних груп у вигляді розриву соціальних зв'язків індивіда з групою, а також групи з суспільством в цілому.

Згідно з даними соціологічного опитування Інституту Горшеніна, більше 40% економічно активних українців у віці від 18 до 29 років готові виїхати з України заради більш оплачуваної роботи і кар'єрних перспектив. За даними опитування компанії GFK Ukraine, 8% громадян України (а це близько 3 млн осіб) найближчим часом планують виїхати за кордон. Наприклад, 5 років тому ця кількість була більш ніж удвічі менше – 1,2 млн українців. До слова, їде тільки кожен восьмий з тих, хто має намір працювати за кордоном [4].

Україна перетворилась на постачальника дешевої й досить кваліфікованої робочої сили для багатьох країн ближнього і далекого зарубіжжя. Відтік інтелектуально-розвиненої, активної частини населення призводить до зниження рівня професіоналізму, що призводить до неякісної роботи у всіх сферах життєдіяльності. Україна поступово втрачає позиції серед розвинутих країн світу.

Актуальною проблемою українського суспільства є бідність більшості населення країни. Про це свідчать найрізноманітніші показники: низька якість раціону харчування, постійний відтік громадян за межі країни в пошуках роботи і кращого життя, низька народжуваність, висока захворюваність і смертність. Частина населення виявляється в такому положенні з особистісних причин – відсутності прагнення досягти певного рівня забезпеченості та стабільного добробуту. Незначна частина людей перебуває в злиднях у зв'язку з небажанням забезпечити себе матеріально, розвиватися для підвищення своєї конкурентоспроможності, перебиваючись тимчасовою роботою. Подібна мотивація поведінки властива частині громадян у всіх країнах, в тому числі і в Україні, і стає основою особистісного рішення бути на узбіччі суспільних процесів. Однак стан бідності абсолютної більшості населення України є наслідком соціально-економічних процесів, що відбуваються в країні.

Бідність – це не тільки низький рівень споживання або доходу. Її слід також розглядати як складне соціально-економічне явище, наслідком якого є часткове або повне вилучення індивідів або соціальних груп із соціальної структури суспільства. Бідність сприяє поширенню явища соціальної ексклюзії в українському суспільстві.

Безробіття і бідність як соціальні явища мають катастрофічний характер на території частини Донецької і Луганської областей, тимчасово непідконтрольних Україні. Загальні втрати ринку праці України від анексії Криму та воєнного конфлікту на Донбасі можуть бути оцінені на рівні 1,9 млн штатних одиниць. Втрати робочих місць на непідконтрольній частині Донбасу

оцінюються від 50% для великих підприємств до 80–90% для малих та середніх підприємств регіону. Внаслідок цього від 1,1 до 1,8 млн працездатних осіб у Донецькій і Луганській областях частково або повністю залишилися без роботи та засобів до існування [5].

В ході військового конфлікту було зруйновано комунікації, зупинено роботу промислових підприємств, постраждав середній і дрібний бізнес. Як наслідок – рівень життя громадян на окупованих територіях різко знизився за рахунок збільшення безробіття, втрат майнових і матеріальних, а також за рахунок високого рівня міграції працездатного населення.

З початку АТО за офіційними даними понад півтора мільйона людей отримали статус внутрішньо переміщених осіб. Велика частина з них повернулася до місця постійного проживання на тимчасово непідконтрольну територію, в силу різних причин не зумівши адаптуватися до нових соціальних умов. У більшості відпадків – це рефлексія на відсутність облаштування, житла та роботи, неможливість адаптації до умов життя у віддалених від Донбасу регіонах.

Серйозні зміни відбуваються в ідентичності населення непідконтрольної території: українська ідентичність послаблюється під впливом не можливості брати участь в економічному, політичному, соціокультурному житті країни. Агресивна політика засобів масової інформації Росії і самопроголошених республік, недостатня увага України до питань комунікації з населенням непідконтрольних територій сприяють тому, що частина українських громадян виявляються в стані соціальної ексклюзії за територіальною ознакою. Через 5–6 років після початку проведення антитерористичної операції існує реальна небезпека втрати не тільки частини території країни, але й населення, яке вже не буде ідентифікувати себе з Україною. Відновлення територіальної цілісності України – це не тільки повернення територій, але й «повернення» громадян країни в єдиний національний простір, подолання стану розриву соціальних зв'язків з українською громадою.

Висновки і пропозиції. Соціальна ексклюзії як ослаблення або повний розрив соціальних зв'язків з суспільством окремих індивідів та цілих соціальних груп стає реальною загроза розвитку України як сучасної, незалежної, демократичної держави. Подолання бідності як одного з головних чинників соціальної ексклюзії неможливо без стійкого економічного зростання. Відродження промислового потенціалу шляхом будівництва нових і технічного переоснащення наявних підприємств вимагає величезних інвестицій, яких Україна не має в силу різних причин. Тому завдання держави – визначити за рахунок яких галузей економіки в найближчий час можна вирішити проблему підвищення життєвого рівня населення, скорочення безробіття, запобігання від'їзду найбільш активної частини громадян за кордон.

Створення нових робочих місць може стати результатом соціального партнерства держави і бізнесу за гарантії економічних інтересів бізнесу. Підйом сільського господарства і розвиток переробної галузі допоможе вирішити питання зайнятості на селі. На наш погляд, упор на розвиток фермерських господарств як основної структурної одиниці не відповідає сучасним тенденціям світового розвитку. Забезпечити внутрішнє споживання і експорт продукції в змозі тільки великі підприємства на основі передових технологій, що не применшує важливості державної підтримки фермерських господарств.

Державна політика щодо внутрішньо переміщених осіб має базуватись на принципі забезпечення захисту основних конституційних прав громадян України, які вимушено залишили місця постійного мешкання, зменшення стану бідності, реалізації їх професійного, підприємницького й соціального потенціалу з метою запобігання соціальному відторгненню. Реінтеграція Донбасу в українське суспільство потребує не тільки відновлення контролю над тимчасово окупованими територіями, не тільки формування української самосвідомості у мешканців Донецької та Луганської областей, але і готовності до об'єднання жителів інших регіонів України.

Соціальна ексклюзія присутня на всіх етапах розвитку людства. Сучасний стан українського суспільства потребує від держави проведення політики, яка б ґрунтувалась на науковому аналізі соціальної структури суспільства, виявлені чинників, що сприяють ослабленню і розриву зв'язків окремих індивідів і соціальних груп з суспільством, реформування всіх сфер задля подолання явищ бідності та безробіття, відновлення цілісності української держави.

Список літератури:

1. Курмышева Л.К. Эксклюзия как феномен жизни общества // Психология, социология и педагогика. 2015. № 3 [Электронный ресурс]. URL: http://psychology.snauka.ru/2015/03/4491
2. Шкаратан О.И. Социальное неравенство: теория и реальность / О.И. Шкаратан. – М.: НИУ ВШЭ, 2011. – 528 с.
3. Толстых Н.В. Социальное исключение в современной Украине: попытка оценки / Н.В. Толстых // Украинский социум – 2003 – № 1(2) – С. 81–85.
4. В экономическом тупике: новые риски трудовой миграции для Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua; https://ru.slovoidilo.ua/2016/06/15/kolonka/aleksandr-radchuk/jekonomika/v-ekonomicheskom-tupike-novye-riski-trudovoj-migracii-dlya-ukrainy
5. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирож-ков С.І. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. – К.: НАН України, 2015. – 363 с.

Овчарова Л.М.
Приазовский государственный технический университет

ПРИЧИНЫ И ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЭКСКЛЮЗИИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация
Статья посвящена проблеме социальной эксклюзии в условиях социально-экономического кризиса украинского общества. Сущность социальной эксклюзии исследована через категорию «участие» и утверждается, что бедность и безработица ограничивают права индивида на участие в различных видах общественной деятельности. Обосновывается связь между деформацией социальной структуры украинского общества и процессом распространения социальной эксклюзии. Исследована особенность проявления всеукраинских проблем на отдельных территориях Донбасса в условиях проведения антитеррористической операции. Предложены возможные направления государственной политики по снижению безработицы и бедности как факторов социальной эксклюзии.
Ключевые слова: социальная эксклюзии, бедность, безработица, социальная структура общества, антитеррористическая операция, внутренне перемещенные лица.

Ovcharova L.M.
Pryazovskyi State Technical University

CAUSES AND FORMS OF SOCIAL EXCLUSION IN THE MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Summary
The article is devoted to the problem of social exclusion in the conditions of the social and economic crisis of the Ukrainian society. The essence of social exclusion is explored through the category of «participation» and it is argued that poverty and unemployment limit the individual's right to participate in various types of social activity. The connection between the deformation of the social structure of Ukrainian society and the process of spreading social exclusion is grounded. The peculiarity of the manifestation of all-Ukrainian problems in separate territories of Donbas in the conditions of carrying out an antiterrorist operation is investigated. Possible directions of the state policy on reduction of unemployment and poverty as factors of social exclusion are offered.
Keywords: social exclusion, poverty, unemployment, social structure of society, antiterrorist operation, internally displaced persons.

УДК 005.95/.96

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

Середницька Л.П., Маслюк Ю.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Проведений аналіз стану та тенденцій розвитку закладів ресторанного господарства (ЗРГ) України. У статті розглянуті практичні та теоретичні питання маркетингової діяльності, принципи створення та формування продукту у сфері готельно-ресторанного бізнесу на основі маркетингової теорії і практики сучасного господарювання.
Ключові слова: ресторанне господарство, маркетингова діяльність, готельно-ресторанна сфера, бізнес, стратегія маркетингу.

Постановка проблеми. Готельно-ресторанна сфера як одна з високорентабельних галузей світової економіки, у XXI ст. стає провідним напрямом економічного і соціального розвитку України. Міжнародний досвід свідчить, що необхідною передумовою активного та успішного просування цієї галузі на ринок держави є сучасна інфраструктура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що сучасний розвиток ресторанного бізнесу базується на побудові такої системи обслуговування, яка необхідна для надання якісних послуг своїм клієнтам. Дослідженнями проблем і перспектив розвитку ресторанної галузі в цілому і, зокрема, в Україні присвячено праці вітчизняних та зарубіжних вчених А. Аветісової, О. Азарян, Е. Батраєвої, А. Затуліветрова, В. Карсекіна, Г. Мтвралашвілі, О. Оліфірова, В. Пивоварова, Г. П'ятницької, Ю. Сала, А. Уланова, С. Хмирової, Б. Шелегеди. Питаннями впровадження стратегічного маркетингу і менеджменту на підприємстві займалися вчені-економісти І. Ансофф, Л. Балабанова, Дж. Дей, П. Друкер, І. Дюков, Г. Клейнер, Г. Кревенс, Ф. Котлер, А. Мазаракі, М. Мак-Дональд, Г. Мінцберг, Л. Омелянович, М. Портер, А. Садєков, А. Томпсон, В. Точилін, Р.Фатхурдінов, Г. Хулей, В. Шкардун, О. Шубін, Й. Шумпетер. Особливо слід виділити наукові розробки, пов'язані з використанням наявного ресурсного потенціалу підприємств вчених Дж. Аллена, К. Зука, Д. Колліса. Однак незважаючи на велику кількість досліджень з цього напряму, поки що відсутні роботи щодо комплексного їх розв'язання в ресторанному господарстві [2, с. 79].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У маркетингу одним з важливих принципів є досягнення оптимального поєднання в управлінні закладом ресторанного господарства централізованих і децентралізованих початків, постійний пошук нових форм та інструментів для підвищення ефективності виробництва, творчої ініціативи працівників, направленої на створення необхідних умов для широкого впровадження нововведень, підвищення якості продукції, скорочення витрат виробництва [4, с. 20].

Мета статті. Метою написання даної статті є розгляд стану готельно-ресторанного бізнесу в Україні та аналіз перспектив розвитку маркетингової діяльності закладів ресторанного господарства в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Готельний та ресторанний бізнес – складова туристичної сфери, яка спрямована на задоволення туристичних потреб населення у вигляді житла, харчування, транспортного й екскурсійного обслуговування та іншого сервісу. В усьому світі готельно-ресторанний бізнес є одним з найбільш привабливих для інвесторів, а його рентабельність у розвинутих країнах не буває нижчою за 40%, при цьому, досягаючи в «туристичних» зонах відмітки 100% [1, с. 148]. Щодо України, то на думку спеціалістів, до 2010 року оператори ринку працювали на досить непоганих умовах: наявність не дуже вимогливих до рівня сервісу платоспроможних клієнтів дозволяла досягати рентабельності 50%. Саме у цей період у країні з'явилось чимало нових приватних готелів та ресторанів. Сьогоднішня ситуація докорінно відрізняється. Вибагливість клієнтів щодо рівня сервісу, конкуренція між гравцями та несприятлива економічна ситуація змінили правила гри у готельно-ресторанному бізнесі на суворіші [2, с. 72].

Підприємства ресторанного господарства мають ряд особливостей. Якщо більшість підприємств інших галузей обмежуються виконанням лише однієї або двох функцій, наприклад, підприємства харчової промисловості здійснюють функцію виробництва, підприємства торгівлі – реалізацію продукції, то підприємства ресторанного господарства виконують три взаємопов'язані функції:

– виробництво кулінарної продукції;
– реалізацію кулінарної продукції;
– організацію її споживання [3, с. 46].

Ресторанне господарство – одна з небагатьох сфер вітчизняної економіки, в якій практично з самого початку економічних реформ повною мірою з'явилися ринкові відносини. Сьогодні – це найбільш динамічно розвинений і високодохідний, а, отже, перспективний для інвестицій і привабливий для підприємців сегмент українського ринку послуг. Все це поставило перед управлінням підприємств цієї сфери послуг цілий ряд нових завдань, таких, як необхідність підвищення ефективності виробництва, зміцнення конкурентної позиції, що неминуче пов'язано з упровадженням в повсякденну практику ведення бізнесу сучасних досягнень менеджменту і маркетингу [5, с. 278].

Маркетингова діяльність закладів ресторанного господарства має забезпечувати:

– надійну, достовірну і своєчасну інформацію про ринок, структуру і динаміку конкретного попиту, смаках і перевагах покупців, тобто інформацію про зовнішні умови функціонування закладу ресторанного господарства;

– створення такого товару, набору товарів (асортименту), що більш повно задовольняє вимогам ринку, ніж товари конкурентів;

– необхідний вплив на споживача, на попит, на ринок, що забезпечує максимально можливий контроль сфери реалізації [3, с. 41].

Ресторанний бізнес в Україні залишається одним з найбільш цікавих і прибуткових для українських підприємців. Щорічно в Україні відкриваються елітні ресторани, нові кафе, кав'ярні, закусочні, фаст-фуди [1, с. 149].

В усьому світі готельно-ресторанний бізнес є одним з найбільш привабливих для інвесторів, а його рентабельність у розвинутих країнах не буває нижчою за 40%, при цьому, досягаючи в «туристичних» зонах відмітки 100%. Щодо України, то на думку спеціалістів, до 1997 року оператори ринку працювали в досить непоганих умовах: наявність не дуже вимогливих до рівня сервісу платоспроможних клієнтів дозволяла досягати рентабельності 50%. Саме у цей період у країні з`явилось чимало нових приватних готелів та ресторанів, а старі «гравці» могли повністю реконструювати власні фонди. Сьогоднішня ситуація докорінно відрізняється. Вибагливість клієнтів щодо рівня сервісу, конкуренція між гравцями та несприятлива економічна ситуація змінили правила гри у готельно-ресторанному бізнесі на суворіші. Сучасний стан і тенденції розвитку готельної індустрії країни можна охарактеризувати наступними положеннями:

– досягнення готельної індустрії України є дуже скромними на тлі загальносвітової тенденції неухильного зростання, процвітання і розвитку даної сфери діяльності.

– основний готельний фонд країни не відповідає міжнародним стандартам.

– високо комфортабельні готелі в Києві введені в експлуатацію за участю іноземних компаній дозволили істотно скоротити дефіцит готелів високого класу для багатої клієнтури. Вартість розміщення в цих готелях порівнянна з вартістю розміщення в найбільших столицях світу [5, с. 268].

Середня наповнюваність невеликих готелів складає 95–100%, а рентабельність бізнесу 30–40%. Стабільний попит на послуги такого типу, незначна конкуренція в ніші, а також порівняно невеликі витрати на будівництво такого готелю дозволяє стверджувати, що невеличкі готелі 3* та 4* на 30–50 номерів та вартістю проживання 100–110$ за добу є надзвичайно перспективними для інвестора в Україні.

Українським ресторатором доводиться враховувати національні нюанси -низьку купівельну спроможність більшої частини населення, відсутність налагодженої системи постачання, дефіцит висококваліфікованого персоналу. Зараз дуже щільно заповнений сегмент закладів з національною та європейською кухнею. Більшість ресторанів стикається з проблемою кваліфікованої робочої сили. Важко знайти кваліфікованого офіціанта, який би міг обслуговувати іноземного гостя. Однією з найгостріших проблем ринку є проблема постачання продуктів та спиртних напоїв. Ресторатори кажуть, що постачальники, які пропонують якісну продукцію невиправдано завищують ціни, у той час як ресторатор зважаючи на конкуренцію не може збільшити ціну на страви, а тому зменшується прибутковість. За останні п'ять років рентабельність бізнесу суттєво знизилась та сьогодні не перевищує 30% [5, с. 267].

Одним із недоліків роботи закладів ресторанного господарства є недосконала система маркетингу. Узагальнюючою характеристикою ефективності діяльності ресторанів з підтримки діяльності та ефективності використання потенціалу підприємства може служити імідж компанії, який вона має серед споживачів на сучасному етапі. Адже імідж закладів ресторанного господарства відображає якість та ефективність маркетингової діяльності підприємства, якість товару та послуг підприємства, які пропонуються споживачам, привабливість цін, які формуються в залежності від якості здійснення операцій, ефективність процесів управління підприємством та обслуговування клієнтів [6, с. 31].

Управління ринковими позиціями підприємства ресторанного господарства повинно носити комплексний характер, орієнтуватися на найбільш повне задоволення запитів і потреб різних категорій споживачів, активно впливати на ринкові процеси з метою попередження й активного реагування на будь-які зміни в конкурентному середовищі. Це обумовлює необхідність впровадження комплексної системи управління конкурентоспроможністю підприємств на основі маркетингу [3, с. 43].

Комплекс сучасного маркетингу включає всі заходи, які запроваджує підприємство для створення й активізації попиту на свій товар. Це планування та розробка продукції, забезпечення цінової політики, формування каналів розподілу продукції, інформаційне супроводження продукції, створення товарних знаків та брендів, забезпечення відповідної упаковки, налагодження та підтримування взаємовигідних стосунків із партнерами, клієнтами тощо. Як універсальний маркетинговий інструментарій комплекс маркетингу слугує «ключем» практично до будь-якого ринку [6, с. 33].

Все більше ресторанів при складанні меню роблять акцент на натуральному використанні продуктів, а не на складності рецептур, саме це є досить вдалим маркетинговим кроком. Звідси висновок: набуває популярність авторська кухня, що дозволяє творчо переробити всі існуючі кухні світу і створити свій власний продукт, яким і привертати споживача, це, власне, позитивно впливає на позиціонування на ринку закладів ресторанного господарства [1, с. 152].

Сьогодні ресторанний бізнес в Україні зазнає істотну демократизацію. Ресторани відмовляються від великої націнки меню, розширюють сервіс і асортимент послуг [4, с. 25]. Правильна розробка концепції ресторану і реалізація його стратегії розвитку принесуть свої плоди і дозволять маленькому закладу ресторанного господарства, який щойно відкрився, перетворитися на найулюбленіший заклад відпочинку свого міста. Головним для успішного ресторанного бізнесу, як і раніше, залишається професійна кухня, яка опи-

рається на досвідченого шеф-кухаря і привітних послужливих барменів та офіціантів. А ідеальний керівник повинен поєднувати в собі високу працездатність, позитивне сприйняття своєї професії і хороші комунікативні навички [6, с. 37].

Чотири складові маркетингу-мікс, з погляду продавця, є інструменти маркетингу, якими здійснюється вплив на покупців. З точки зору покупців, призначення кожного маркетингового інструменту – збільшити вигоди споживача. Основним елементом концепції маркетингу-мікс є товар, яким з точки зору маркетингу називають все те, що призначене для задоволення потреб споживачів і пропонується на ринку для привернення уваги, придбання, використання або споживання. Формування ціни тісно пов'язане з усіма складовими комплексу маркетингу, передусім із самим товаром, тобто його характеристиками, упаковкою, наявною системою розподілу, персональним продажем товару та витратами на його просування, тобто комунікаційною політикою підприємства. Просування товару на ринку – це комплекс дій для створення двостороннього інформаційного зв'язку між підприємством і споживачами, який реалізується за допомогою маркетингової комунікаційної політики, мета якої – інформування, переконання та нагадування споживачам про товари, стимулювання їх до дій, створення позитивного іміджу підприємства в очах громадськості [2, с. 76].

Маркетинг підприємства закладів ресторанного господарства ґрунтується на таких принципах:

– орієнтація усіх сфер діяльності підприємства на задоволення потреб покупців з метою продажу продукції і одержання прибутку;

– цілеспрямований і активний вплив на попит, його розвиток;

– гнучке реагування виробництва на зміну потреб і попиту покупців, оперативне пристосування до цих змін;

– використання ціноутворення як механізму реагування і впливу на кон'юнктуру ринку;

– вибір ефективних форм і методів доставки, реклами і продажу продукції;

– підтримка творчої атмосфери серед працівників, причетних до маркетингової діяльності, заохочення їх активності й ініціативи у розробці маркетингових рішень [5, с. 271].

Для підвищення рівня конкурентоспроможності ресторани повинні постійно вводити інновації, щоб залишатись провідними у своєму сегменті та бути на два кроки попереду конкурентів.

Однією з найбільших проблем ресторанного бізнесу є відсутність реклами. Отже, потрібно запровадити рекламу на туристичних сайтах, в туристичних агенціях, що певною мірою знизить зовнішню конкуренцію [4, с. 27].

Було б добре отримати державну підтримку готельного бізнесу, наприклад на кордоні видавати іноземцям проспекти з усіма готелями України, налагодити співпрацю з Держкомтуризму [5, с. 271].

Український ресторатор повинен придумувати щось нове буквально кожен день. Тому власник повинен або постійно знижувати ціну, або пропонувати за ту ж ціну більше послуг. Корпоративні клієнти дуже цінні, тому ресторани йдуть на ряд поступок: можуть готувати з продуктів клієнта, не існує фіксованих знижок для корпоративних клієнтів, працює правило: чим більше запрошених, тим більшу знижку отримує замовник [2, с. 73].

Ефективна діяльність будь-якого підприємства ресторанного господарства складається з безлічі чинників. Це і ведення результативної фінансової і маркетингової політики, і формування команди досвідчених професіоналів, і відповідне позиціонування закладу на ринку, і створення умов для успішного просування товарів та послуг [6, с. 41].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище зазначене, необхідно сказати, що лише розвиток туризму, рекреації, освіти в галузі готельно-ресторанного бізнесу, мінімальне втручання держави, налагодження системи постачання, транспорту та сфери послуг матиме гарний поштовх до результату розвитку готельно-ресторанної галузі, а постійне запровадження інновацій, вкладання інвестиції та жорстка конкуренція – збільшення рівня її глобальної та регіональної конкурентоспроможності [2, с. 76]. Подальшого розвитку потребують концептуальні засади формування маркетингових стратегій підприємств ресторанного господарства, нові підходи до обґрунтування стратегій маркетингу в ресторанному господарстві, методичні підходи до вибору маркетингових стратегій та механізми їх реалізації. Для підприємств ресторанного бізнесу, що функціонують на визначеному ринку та надають різноманітні послуги й пропонують широкий асортимент продукції харчування характерним є взаємозв'язок рівня витрати від показників потенціалу суб'єкта, організації управлінської, фінансової, правової діяльності, факторів зовнішнього середовища тощо, де значну роль у їх скороченні відіграє організація стратегічного планування та розвитку підприємства. Характер діяльності підприємств ресторанного бізнесу відповідатиме вимогам середовища лише за умов додержання такого рівня якості й асортименту, які відповідатимуть потребам і вимогам даного ринку за екологічними, економічними й фізіологічними показниками, а у разі порушення такої відповідності і галузь громадського харчування, і сфера обслуговування зазнаватимуть як матеріальних, так і моральних втрат, і відповідно зменшення довіри з боку споживачів.

Визначено, що специфіка маркетингу відносин як концептуальної основи управління підприємствами готельно-ресторанного бізнесу полягає у:

– встановленні тісних відносин з найбільш вагомими цільовими групами;

– забезпеченні високого ступеня задоволеності споживачів та їх лояльності;

– підвищенні рентабельності взаємодії з партнерами та споживачами;

– зміні підходів до ринкової сегментації;

– індивідуальному підході до послуги;

– скороченні часових проміжків проведення досліджень ринків та споживачів.

Список літератури:

1. Зігель Л. С. Ресторанний сервіс. Основи міжнародної практики обслуговування: підручник / Л. С. Зігель, – К.:Професіонал, 2010. – 288 с.
2. Литвиненко Т. К. Новітні технології обслуговування у сфері ресторанного бізнесу:підручник / Т. К. Литвиненко – К.:Центр, 2011. – 215 с.
3. Касенін В. В., Ткаченко Т. О. Проблеми розвитку ресторанного господарства в Україні / В. В. Касенін – К.: Економіка України, 2011. – 41–46 с.
4. Прейгер Д. П., Малярчук І. Г. Розвиток іноземного туризму в Україні в контексті розбудови міжнародних транспортних коридорів / Д. П. – К.: Економіка України, 2011. – С. 20–28.
5. Шмельова М. А., Ваганов А. З., Данченок Л. А. Стратегічний маркетинг: підручник / М. А. Шмельова – М.: Московська фінансово-промислова академія, 2010. – 312 с.
6. Герчикова І. Л. Методика проведення маркетингових досліджень / І. Л. Герчикова // Маркетинг галузей, 2006. – № 9. – С. 31–42.

Середницкая Л.П., Маслюк Ю.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАВЕДЕНИЙ РЕСТОРАННОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация
Проведен анализ состояния и тенденций развития учреждений ресторанного хозяйства (УРХ) Украины. В статье рассмотрены практические и теоретические вопросы маркетинговой деятельности, принципы создания и формирования продукта в сфере гостинично-ресторанного бизнеса на основе маркетинговой теории и практики современного хозяйствования.

Ключевые слова: общественное питание, маркетинговая деятельность, гостинично-ресторанное сфера, бизнес, стратегия маркетинга.

Serednitska L.P., Maslyuk J.V.
Vinnytsia Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR MARKETING ACTIVITIES OF RESTAURANT ENTERPRISES

Summary
The analysis of the state and trends of the development of the restaurant industry institutions (RII) of Ukraine was carried out. The article deals with practical and theoretical issues of marketing activity, principles of creation and formation of a product in the sphere of hotel and restaurant business on the basis of marketing theory and practice of modern management.

Keywords: restaurant industry, marketing activity, hotel-restaurant sphere, business, marketing strategy.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 32.75:327:140.8

ТРАНСФОРМАЦІЇ «ПРАВОЇ» ТА «ЛІВОЇ» ПАРАДИГМ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ГЛОБАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Кияниця Л.Л.
Національний авіаційний університет

У цій статті здійснено спробу встановлення основних політико-ідеологічних тенденцій розвитку «лівого» та «правого» як політичних дискурсів, які одночасно зберігають своє мета-політичне значення та переживають певного роду занепад у контексті світоглядної ситуації Постмодерну. Автор показує, що політичні дискурси «правизни» та «лівизни» були невід'ємно пов'язані зі світоглядною та ідейно-політичною реакцією на перехід від традиційно-станового суспільства до суспільства Модерну, що досяг своєї кульмінації з перемогою Французької революції. У ході подальших трансформацій суспільства Модерну, що стали наслідком політичних та економічних змін, які тривали протягом XIX–XX ст., змінювалися й репрезентації «лівого» та «правого» в глобальній політичній свідомості. З початком переходу до суспільства Постмодерну відбувається певне переформатування «правого» та «лівого» як політичних дискурсів. Цей процес призвів до нового розмиття їхніх ідеологічних репрезентацій на рівні буденної політичної свідомості, у той же час ставши основою для кристалізації оновлених ідеологічних позицій у межах обох політичних традицій.
Ключові слова: політичні ідеології, глобальна історія, Модерн, Постмодерн, «праві», «ліві», історія світової політичної думки.

Постановка проблеми. Ідейно-політичні трансформації, що відбуваються в сучасному світі, змушують переосмислити низку усталених догм та положень політико-ідеологічного характеру. До таких уявлень, зокрема, належать і сучасні тлумачення сутності поділу політичного спектру на «правий» та «лівий» сегменти, які в низці випадків являють собою некритичне продовження відповідних концепцій доби СРСР. В інших випадках мова йде про достатньо апологетичну рецепцію тих чи інших положень англосаксонської політологічної традиції, які не завжди адекватно відображають специфіку становлення «правої» та «лівої» політико-ідеологічних традицій у континентальній Європі та світі загалом. Виходячи з вищезазначеного, видається необхідним критично розглянути історичну еволюцію та сучасний стан розвитку «лівої» та «правої» парадигм політичного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє говорити про відсутність однозначної позиції стосовно ідеологічної орієнтації більшості сучасних політичних рухів та ідейно-політичних течій за умов «ситуації Постмодерну» [5, с. 151]. Зокрема, Е. Гідденс зазначає, що «терміни «правий» та «лівий» втратили свої колишні значення, а кожна з відповідних політичних перспектив «по-своєму вичерпала себе» [17, p. 78]. На думку автора, зростання «штучної невизначеності» та «ризиків високого рівня» сприяє втраті в більшості політичних суб'єктів прагнення до розробки нових інтегральних проектів розвитку (трансформації) суспільства та його політичної системи [17, p. 97]. Цю ситуацію Е. Гідденс пов'язує із всезростаючою індивідуалізацією постмодерного суспільства, що підриває основи функціонування зорієнтованих на колективну політичну дії масових ідеологій минулого.

Представник ідейно-політичної течії європейських «нових правих» [23], відомий філософ політики А. де Бенуа зробив власну спробу розглянути сучасний стан співвідношення «правої» та «лівої» парадигм у політичному житті суспільства на прикладі Франції. На думку А. де Бенуа, починаючи з 1970-х років, у зв'язку зі зростанням впливу так званих «середніх прошарків», руйнуванням попередніх класових ідентичностей та загальним падінням інтересу до політичних ідеологій в еру «комерційної демократії» [16, p. 78] французька політика характеризується значною хаотичністю електоральних уподобань та поступовим рухом основних політичних сил – як тих, що належали до крайньої «лівої» (Французька комуністична партія, соціалісти), так і традиційних «правих» партій (голлісти) – у напрямку свого роду центристського консенсусу, що був охарактеризований А. де Бенуа як поєднання прийняття крайньою «лівою» легітимності основних політичних інститутів П'ятої республіки (після 1968 р.) та відмови «правих» партій від своїх традиційних позицій з питань «моральної політики» [16].

Нарешті, український дослідник С. Вишинський зазначає, що особливістю сучасної «лівої» політичної ідеології в глобальному масштабі є послідовний наголос на необхідності егалітарної уніфікації людства, як політико-економічного, так і культурного, що тлумачиться «лівими» відповідно до концепту безперервного прогресу глобальної людської спільноти [2]. Натомість, прибічники постмодерних «правих» сил дедалі частіше звертаються до ідеологічної спадщини раніше маргінальних мислителів «інтегрально-традиціоналістичного» спрямування (Р. Генон, Ю. Евола), а також до «неоаристократичної» політичної філософії Ф. Ніцше, з метою обґрунтування власної антиегалітаристської позиції [2; 3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що згадані вище дослідники, а також низка інших науковців (зокрема в Україні – О. Постол [10], О. Семеняка [11], Г. Ковальський [8], М. Сутовський [13] та ін.) доклали чимало зусиль заради прояснення основних аспектів функціонування «лівого» та «правого» дискурсів за доби Постмодерну, тим не менше, у більшості відповідних публікацій увагу зосереджено або на конкретних проявах «правої» та «лівої» парадигм у рамках відповідних ідейно-політичних течій та рухів, або на специфіці історичного становища «правої» та «лівої» ідеологій у період після 1989 р. На противагу цьому, ця стаття звертається до взаємозв'язку між змінами соціально-історичної реальності та репрезентацією «правого» та «лівого» в політичній сфері епох Модерну та Постмодерну, взятих у їхній цілісності та історичній динаміці.

Мета статті. Головною метою дослідження є встановлення основних політико-ідеологічних тенденцій розвитку «лівого» та «правого» як політичних дискурсів у XIX – на початку XXI ст. На думку автора, це дозволить визначити історичні передумови розвитку та трансформацій «лівого» та «правого» дискурсів у політиці доби Модерну та Постмодерну, обґрунтувати основні критерії прив'язки того чи іншого політичного напряму до «лівого» або «правого» дискурсів політики, запропонувати пояснення феномену «кінця ідеологій» у контексті співвідношення «правого» та «лівого» в політичній сфері, а також розглянути проблематику взаємопроникнення «лівого» та «правого» політичних дискурсів у відповідний історичний період. У подальшому це дослідження може стати основою для формулювання та систематизованого викладу припущень стосовно майбутніх тенденцій розвитку «лівої» та «правої» політики в суспільстві Постмодерну.

Виклад основного матеріалу. Перше використання термінів «правий» та «лівий» у якості показників політико-ідеологічної орієнтації можна датувати періодом Французької революції, а саме розподілом місць в Установчих зборах (1789–1791). На той час прихильники збереження сильної монархічної влади засідали праворуч від крісла голови Установчих зборів, а представники радикальних політичних течій, що згодом склали основу якобінської партії, – ліворуч [12]. Основною точкою протиріччя між двома політичними таборами початково стало питання про темпи переходу від абсолютної до конституційної монархії, від «старого порядку» до нового ліберального ладу. Однак у подальшому як серед «правих», так і серед «лівих» з'явилися зовсім інші політичні сили та напрямки, що рішуче відкидали ліберальний політичний та економічний устрій, як-от прихильники комунізму (марксизму) та анархізму на «лівому» фланзі, традиціоналісти, фашисти та націонал-соціалісти – на «правому». Тому постає питання про історичні критерії виокремлення політичної «лівиці» / «правиці» та про можливі ідеологічні трансформації, що вплинули на їхній подальший розвиток.

Якщо початковий критерій виокремлення «правих» та «лівих» неоднозначно виходив зі ставлення до політичних трансформацій у рамках ліберальної моделі політики та економіки (свобода економічної діяльності в межах економіки, заснованої на обміні, свобода політичної діяльності у визначених законодавством ліберальної держави рамках, захист приватної власності та ін.), то після розчарування значних соціальних прошарків французького та європейського суспільств в практичних результатах Французької революції наступає значне переосмислення політичної дихотомії «ліві» – «праві» та формування нових політичних парадигм, альтернативних ліберальній, що поступово позбавляється статусу провідної ідеології, якою вона була за доби Просвітництва, та відкрито ставиться під сумнів своїми опонентами «справа» та «зліва» [14].

Першими від ліберальної парадигми відділилися представники «лівих» сил. Вважаючи себе спадкоємцями Французької революції, різні соціалістичні течії Європи XIX ст., незважаючи на певні протиріччя та відмінності, що не дозволяли говорити про те, що вони виступають в якості єдиної конфігурації політичних суб'єктів, сповідували певний комплекс політичних цінностей та установок, що в подальшому склав основу «лівого» дискурсу як такого. На противагу дискурсові економічної ефективності та конкуренції між вільними індивідами, що панував у політичній парадигмі лібералізму того часу, соціалістичні «ліві» першої половини XIX ст. пропонували перехід від індивідуалістичного (ліберально-капіталістичного) економічного порядку до колективістського ладу виробничо-споживчих асоціацій (комун) – соціалізму або комунізму. Поступово серед «лівих» XIX ст. поширюються уявлення про необхідність та можливість подолання політичної держави Модерну, що ґрунтується на чіткому розподілі повноважень та централізованій вертикалі бюрократичного управління, шляхом заміни «управління людьми» «управлінням речами» [4], тобто суто соціально-економічним регулюванням господарських справ безкласового та бездержавного суспільства майбутнього (П.-Ж. Прудон, М. Бакунін, П. Кропоткін, К. Маркс – останній із визнанням необхідності держави – «диктатури пролетаріату» – протягом періоду, перехідного до соціалізму [9]). І анархізм, і марксизм як основні напрямки «лівого» руху цього періоду виходили з неминучості революційного характеру переходу від «старого» (капіталістичного) до «нового» (анархічного, комуністичного, колективістського) суспільства. Незважаючи на відкидання якобінського уявлення про революцію як суто політичний переворот, що породжує нове суспільство, на практиці абсолютна більшість «лівих» другої половини XIX – початку XX ст. розглядали «соціальну революцію» як свого роду заміну есхатологічному перетворенню (Кінцю Світу) в монотеїстичних релігіях, причому «нове суспільство», що мало виникнути з цього соціального перевороту, повинне було характеризуватися такими рисами, як відсутність соціальних протиріч та єдність (тотальність) всього соціального організму як такого, що протиставлялися «хаотичності» та індивідуалізму буржуазного суспільства [1].

Виникнення «правого» політичного спектру, як і у випадку з «лівими», стало ідеологічною відповіддю на виклики, що постали перед європейським суспільством після Французької революції та початку промислового перевороту. З одного

боку, під впливом розвитку капіталізму відбувається прагматизація та деідеологізація частини ліберального політико-ідеологічного спектру, його практичний синтез із консерваторами – прихильниками збереження важливих складових старого станового ладу за нових умов. З іншого боку, у якості прямої реакції проти Французької революції та принесених нею політичних змін виникає реакційно-легітимістський напрям «правої» думки (Л. Бональд, Ж. де Местр). В основі цього радикально антиреволюційного напряму лежить теза про необхідність відновлення органічного (станового) характеру суспільства. В подальшому її було переосмислено в радикально-»правій» (традиціоналістичній) думці XX ст. [6; 3]. У Великій Британії та Франції того часу формується ліберально-консервативний дискурс, що характеризується поєднанням ідей економічного лібералізму з ідеологією «закону та порядку», із наголосом на необхідності збереження моральних та сімейних підвалин суспільства (дискурс «сім'ї та власності»), та інших політичних та культурних традицій [20].

В якості провідної ідеології європейських суспільств ліберальний консерватизм утверджується після хвилі європейських революцій 1848–1849 рр., що було пов'язано з прагненням правлячих еліт уникнути перемоги ліволіберальних та соціалістичних тенденцій шляхом розбудови «сильної держави», що спиралася б на підтримку як традиційного землевласницько-бюрократичного класу, так і нової промислової буржуазії. Так звані «бонапартистські держави» – Друга імперія Наполеона III у Франції та Другий Рейх, створений за активної участі О. фон Бісмарка – можуть бути зразковим прикладом такої політичної формації. Поширення виборчого права на більшість дорослого населення чоловічої статі поєднувалося з активним розвитком державної бюрократії та загальним вивищенням держави над громадянським суспільством. Дещо інша форма ліберального консерватизму як ідеології сформувалася у Великій Британії, де останній набув парламентсько-демократичних форм (Б. Дізраелі) [20]. У подальшому ліберальний консерватизм, що дозволяв поєднувати прихильність до розвитку промислового капіталізму зі збереженням низки важливих елементів політичних режимів доби «старого порядку» та Реставрації, стає домінуючою ідеологією європейської політичної еліти до 1920-х років включно.

У цей же період у рамках «лівого» політичного дискурсу наростають детерміністські та прогресистські тенденції. Якщо раніше перехід до соціалізму (комунізму) як суспільного устрою розглядався як наслідок «виправлення» «несправедливого» соціального ладу відповідно до іманентних законів, що складали «людську природу» або «соціальний кодекс», то з початком домінування марксизму в «лівому» політичному дискурсі (кінець XIX ст.) для «лівих» характерним стає історизм. При цьому уявлення про природний, автоматичний характер переходу від капіталізму до соціалізму в ортодоксальному марксизмі кінця XIX – початку XX ст. (К. Каутський, А. Бебель) супроводжується відходом від попереднього революційного катастрофізму раннього марксизму К. Маркса та Ф. Енгельса, розвитком еволюціоністських концепцій, що, через ідеологічну медіацію у формі так званого «ревізіонізму» Е. Бернштейна призвело до дерадикалізації західної соціал-демократії на початку XX ст. [15]. Тому так звана «прекрасна епоха» 1890–1910-х років може розглядатися як доба панування «поміркованих» варіантів «лівої» та «правої» ідеологій.

Перша світова війна та породжена нею історична динаміка XX ст. призвели до значних трансформацій у межах як «лівого», так і «правого» політичного поля. З одного боку, відбувається дедалі більша етатизація «лівого» дискурсу, пов'язана з економічними та політичними потрясіннями доби Першої світової війни та Великої Депресії. Держава, що регулює економічну систему в інтересах суспільного розвитку, тепер починає розглядатися теоретиками європейської соціал-демократії у якості необхідної складової майбутнього соціалістичного суспільства, а марксистська теза про «відмирання держави» на практиці починає нехтуватися.

Після Другої світової війни, у зв'язку з подальшим поширенням впливу радянської державно-політичної моделі (на так звані «країни народної демократії», Китай та ін.), а також поширенням дирижистських та етатистських моделей соціального регулювання в ряді ліберальних держав Заходу (лейбористська «держава загального благоденства» у Великій Британії, голлістські заходи з державного регулювання економіки у Франції та ін.), остаточно утверджується переконання про невід'ємний зв'язок між «лівизною» та етатизмом. З 1950-х років різні течії лівого (соціального) лібералізму та революційного модернізаторського націоналізму (у країнах «третього світу») стають основними носіями концепту політичної «лівої» як у буденній, так і в теоретичній політичній свідомості. Частковий вихід «лівих» (тепер «ультралівих») соціалістичних течій із політичного маргінесу після Другої світової війни був пов'язаний із подіями кінця 1960–1970-х років у Західній Європі, коли різноманітні політичні тенденції «ультралівих» (маоїстів, ортодоксальних анархістів, нових течій – ситуаціоністів та автономістів) брали активну участь у політичних подіях цього періоду.

У творчості таких теоретиків цього періоду як Г. Дебор критиці піддається вже не тільки приватна власність та держава як форми відчуження, а й сама система індустріального виробництва та розподілу праці, висувається теза про необхідність тотального перетворення соціальної реальності як такої, а не лише її політичних та економічних форм [7]. З іншого боку, саме в цей період, у зв'язку з розмиванням та атомізацією традиційного робітничого класу на Заході та перенесенням основного локусу революційної боротьби, що слідувала «лівим» (етатистським та модернізаторським) ідейним постулатам, до країн «третього світу», у світовому «лівому» русі відбувається кардинальна трансформація проблематики. Відбувається відхід від суто класового дискурсу в бік наголошування на боротьбі за соціально-політичні та культурні права маргіналізованих соціальних меншин (расових, гендерних та ін.), починається перехід від критики капіталізму та класового суспільства до критики

цивілізації та інструментальної раціональності як такої (М. Фуко та інші представники постструктуралістської «лівиці» [10; 13; 19]). Фактично мова йде про те, що сучасна «ліва» думка починає ставити під сумнів цінності соціального прогресу, що були її аксіомою у XIX – першій половині XX ст.

У свою чергу, наприкінці XIX ст. колонізація європейськими великими державами країн Африки та Азії, що утвердила переконання про вищість європейців над усіма іншими народами, а також побоювання середніх прошарків європейського суспільства стосовно своєї подальшої пролетаризації, сприяла розвиткові різноманітних «нонконформістських» політичних течій, які, використовуючи основні тези ірраціоналістичної філософії Ф. Ніцше та А. Бергсона, заклали основи радикальної «правої» ідеології XX ст. Європейські радикальні «праві» першої половини XX ст. перенесли основний акцент з тези про індивідуальну нерівність на концепт «природної» нерівності між великими людськими групами (націями, расами), поєднавши колективістський підхід до визначення джерела соціальних проблем, характерний для революційних «лівих», з дискурсом людської нерівності, який раніше був характерний для реакційно-легітимістських сил епохи Реставрації [6]. Поєднавшись із консервативним романтизмом та антимодернізмом, у Німеччині цей варіант «правої» ідеології став підґрунтям для розвитку «народницького» (фьолькіше), а пізніше й нацистського руху [24]. Аналогічним чином, італійський фашизм як ідеологія сформувався під впливом синтезу революційного синдикалізму (Ж. Сорель) з його наголосом на творчій ролі революційного насильства, радикального футуризму (Г. д'Анунціо, Ф. Марінетті) з його прагненням до перетворення «старого світу» на шляхах масової війни та радикальної індустріалізації, а також італійського політичного націоналізму доби Рісорджіменто [18].

Поразка фашизму та націонал-соціалізму в Другій світовій війні призвела до дискредитації та занепаду цієї гілки «правої» ідеології. Європейський рух «нових правих» як у певному сенсі спадкоємців радикальної «правої» традиції першої половини XX ст. наразі ґрунтується на поєднанні кола ідей, пов'язаних із «консервативно-революційними» теоретиками 1920–1930-х рр. (Е. Юнгер, Е. Нікіш, К. Петель та ін. [11]), «аристократично-традиціоналістських» концепцій (Ю. Евола, Р. Генон та ін. [2; 3]), та «зелених» (екологічних) політичних теорій 1970-х рр. [23]. Наслідком такого ідейно-політичного синтезу є ідеологічна «соціалізація» європейських «нових правих» (А. де Бенуа, А. Сораль, Г. Фай та ін.), які активно перехоплюють класовий дискурс у «лівих», поєднуючи його з ідеями «етнокультурного плюралізму» [23]. Останній являє собою спробу «нових правих» відійти від біологічно-расистських концепцій своїх попередників шляхом переведення в площину визначення гаданої «сумісності» тих або інших культурних груп. На практиці «етнокультурний плюралізм» «нових правих» протистоїть як ліберально-мультикультуралістським концепціям, так і ідеям «плавильного казана» (асиміляції етнонаціональних меншин у межах єдиної політичної нації).

У США формування «правого» дискурсу пройшло зовсім іншим шляхом, ніж у Європі, оскільки в цій країні після 1776 р. не існувало ієрархічної традиції політики, що могла б стати основою для формування традиціоналістично-консервативних або революційних «правих» концепцій західноєвропейського зразку. Натомість, ідеологічну нішу «правих» зайняли представники радикального економічного лібералізму (лібертаріанства, «анархо-капіталізму»), які виступають з виразно антиегалітарістських позицій, виходячи з принципової суперечності між потребами розвитку «вільного ринку» та політикою держави, спрямованою на скорочення соціально-класового розшарування суспільства. У той час як у європейському традиціоналізмі місце природної еліти, що страждає від натиску масового егалітарного суспільства, посідають елітарні інтелектуали («брахмани»), для англо-американських лібертаріанців та «анархо-капіталістів» його обіймають приватні підприємці, що ідеалізуються як носії ідеалу індивідуальної економічної самодостатності та успіху [22].

Представники цього напрямку «правої» думки (основоположники – Л. фон Мізес, Ф. Хайек, А. Ренд, М. Ротбард) виступають за заміну державного бюрократичного апарату системою приватних корпорацій, що виконувала б його функції на договірних засадах, або, як мінімум, за значне обмеження місця та функцій держави [24]. При цьому теоретики американського лібертаріанства схвалюють існування соціальної нерівності та класового поділу суспільства, вважаючи їх запорукою успішного економічного розвитку. Тому, на відміну від європейських «нових правих», їх антиегалітаризм носить виразно економістський характер. Англосаксонські «нові праві» (неоконсерватори; провідні політичні представники – Р. Рейган, Дж. Буш-молодший, М. Тетчер), що зайняли місце домінуючої політико-ідеологічної течії у відповідних країнах у 1980-і роки та утримували ідеологічну гегемонію до початку нової світової економічної кризи (2008 р.), використали частину ідеології лібертаріанства з метою легітимації процесу ліквідації «держави загального добробуту», що відбувалася під їх впливом. Однак при цьому неоконсерватизм відроджує старий ліберально-консервативний ідеал «сильної держави», що сприяє розвиткові «вільного ринку», не втручаючись при цьому у діяльність його суб'єктів. У цьому сенсі неоконсерватизм був «реакційною» політичною ідеологією, оскільки на практиці він апелював до періоду бурхливого економічного розвитку у США та Західній Європі другої половини XIX ст. як до «втраченого» «золотого віку», намагаючись відродити економічні умови його існування.

Ідейне банкрутство неоконсерватизму в ході «Великої Рецесії» сприяла поширенню ідей, характерних для європейських «нових правих», в англосаксонському геокультурному просторі. На цій основі у 2010-ті роки виникають та розвиваються ідейно-політичні угрупування так званих «альтернативних правих» та «неореакціонерів», значна частина прихильників та активістів яких початково були адептами лібертаріанських та «анархо-капіталістичних» ідей [25]. В той час як для «альтернативних правих» характерним

є наголос на антиелітаристських та соціально-популістських ідеях та гаслах, для «неореакціонерів» ключовим є утвердження бажаності та необхідності подолання електоральної демократії та масового суспільства як принципу суспільної організації [21]. У будь-якому разі можна говорити про поступове зближення «правих» ідеологічних дискурсів англосаксонського світу та континентальної Європи, що супроводжується їх «соціалізацією», яка сприймається ними як протистояння посткласовій політичній позиції сучасних «лівих».

Висновки і пропозиції. Незважаючи на всю зовнішню строкатість та внутрішню суперечливість різних політичних напрямків, що асоціювали себе з «лівим» або «правим» політичним дискурсами, видається можливим виділити ті світоглядні позиції, що є характерними (визначальними) для «лівого» та «правого» як форм політичного. «Праві» та «ліві» займають протилежні позиції за такими критеріями як ставлення до універсалізму/партикуляризму, егалітаризму/нерівності, гомогенності/гетерогенності суспільства. Всупереч розбіжностям серед політичних течій, що артикулюють себе в якості представників «правого» (лібертаріанці – «реакціонери») та «лівого» (анархісти – марксисти) дискурсів, у рамках «правого» та «лівого» таборів відповідні ідеологічні позиції тлумачать достатньо чітко та однозначно. Це означає, що всупереч настанню «ситуації Постмодерну» базові розбіжності між «лівими» та «правими» все ж зберігають свою актуальність. У той же час політичні сили, що раніше асоціювалися з носіями відповідних дискурсів, у рамках ситуації Постмодерну активно дрейфують у напрямі політичного центризму. Це пов'язано з радикальною перестановкою соціальних сил, що раніше складали базис «правого» та «лівого» ідеологічних полів, розмиванням традиційних класових ідентичностей, загальною індивідуалізацією (пост)сучасного суспільства. Вищезгадані чинники безпосередньо вплинули на ступінь рецепції основних постулатів «лівого» та «правого» дискурсів їх цільовими аудиторіями, визначили ревізію ціннісних установок значної частини їх носіїв.

Тим не менше, варто наголосити на необхідності подальших досліджень у сфері диференціації «правого» та «лівого» сегментів політичного поля на сучасному Заході. Особливо чітко актуальність таких досліджень видна на прикладі нинішнього зростання хвилі так званого «правого популізму» в державах ЄС та Сполучених Штатах Америки. Видається, що саме ідеологічний аналіз світоглядних підвалин відповідних партій та рухів, а також відповідне дослідження їхньої соціальної бази, дозволить дати відповідь на питання про причини та чинники зростання популярності «популістських» рухів у розвинутих державах Заходу.

Список літератури:

1. Бердяев Н.А. Демократия, социализм и теократия / Н.А. Бердяев // Новое средневековье: размышление о судьбе России и Европы. – Берлин: «Обелиск», 1924. – 143 с.
2. Вишинський С. Егалітаризм як знак постмодерну у філософії інтегрального традиціоналізму / С. Вишинський // Наукові записки. Серія «Філософія». – 2011. – Вип. 9. – С. 252–260.
3. Вишинський С. Традиція і Сучасність у поняттєвому дискурсі інтегрального традиціоналізму / С. Вишинський // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія: Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 534–535. – С. 53–57.
4. Волгин В.П. Сен-Симон и сен-симонизм / В.П. Волгин. – М.: АН СССР, 1961. – 158 с.
5. Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації Постмодерну: філософсько-політичні детермінанти / В. Горбатенко // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 5. – С. 151–166.
6. де Местр Ж. Рассуждения о Франции / Ж. де Местр. – М.: РОССПЭН, 1997. – 215 с.
7. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор; пер. с фр. С. Офертас и М. Якубович. – М.: «Логос», 1999. – 224 с.
8. Ковальський Г.Є. Соціально-філософські засади традиціоналізму / Г.Є. Ковальський. – Гілея. – № 34. – К.: ВІР УАН, 2010 – С. 238–242.
9. Маркс К. Критика Готской программы / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: В 50 т.: Изд.-ние 2-е. – М.: ИМЛ при ЦК КПСС, 1961. – Т. 19. – С. 9–32.
10. Постол О.Є. Сучасний лівий радикалізм крізь призму дискурсу постмодерну / О.Є. Постол // Вісник ДАККІ. – К.: Міленіум, 2011. – № 3. – С. 197–201.
11. Семеняка О. Консервативна революція як філософсько-політична парадигма в контексті феномену критики справа / О. Семеняка // V. Критика як філософська настанова. Тези П'ятої Міжнародної студентсько-аспірантської конференції «Філософія. Нове покоління». – К.: НаУКМА, 2010. – С. 44–45.
12. Сиринелли Ж.Ф. Деление на правых и левых во Франции: величина постоянная или переменная? [Електронний ресурс] / Ж.Ф. Сиринелли // Французский ежегодник. – 2003. – М., 2003. – Режим доступу: http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Sirinelli-2003.html
13. Сутовський М. Думки про майбутнє транснаціональної лівиці / М. Сутовський // Політична критика. – 2010. – № 1. – С. 217–219.
14. Сухачёв В.Ю. «Правые»: реальность и сюрреальность политического опыта и ментальности / В.Ю. Сухачёв // Вестник Псковского вольного университета. – Псков: Возрождение, 1994. – Т. 1. – № 1. – С. 47–61.
15. Федорченко В.М. Сутність «ревізії» марксистського вчення Е. Бернштейном / В.М. Федорченко // Наукові записки НАУКМА. – 2000. – Т. 18 (Випуск: Політичні науки). – С. 16–22.
16. Benoist de A. End of the left-right dichotomy: the French case / A. de Benoist // Telos. – 1995. – No. 102. – P. 73–89.
17. Giddens A. Beyond left and right: the future of radical politics / A. Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1994. – 284 p.
18. Gregor A.J. Mussolini's intellectuals: fascist social and political thought / A.J. Gregor. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005. – 282 p.
19. Kelly M. Foucault and politics: a critical introduction / M. Kelly. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014. – 197 p.

20. Lee S.J. Gladstone and Disraeli / S.J. Lee. – London: Routledge, 2005. – 198 p.
21. Land N. The Dark Enlightenment [Електронний ресурс] / N. Land. – Режим доступу: http://www.thedarkenlightenment.com/the-dark-enlightenment-by-nick-land
22. Mühlbauer P.-J. Frontiers and dystopias: libertarian ideology in science fiction / P.-J. Mühlbauer // Neoliberal hegemony: a global critique; ed. by D. Plehwe, B. Walpen and G. Neunhöffer. – New York: Routledge, 2006. – P. 156–170.
23. Spektorowski A. The New Right and the intellectual elaboration of ethnic Europe: from racism to the politics of differentialism / A. Spektorowski // Ethnic challenges to the modern nation state; ed. by S. Ben-Ami, Y. Peled and A. Spektorowski. – New York: Macmillan Press, 2000. – P. 117–184.
24. Vallentyne P. Libertarianism and the state / P. Vallentyne // Social Philosophy and Policy. – 2007. – Vol. 24(1). – P. 187–205.
25. Willick J. Why libertarians go alt-right [Електронний ресурс] / J. Willick // The American Interest. – 2017. – 24 August. – Режим доступу: https://www.the-american-interest.com/2017/08/23/libertarians-go-alt-right

Кияница Л.Л.
Национальный авиационный университет

ТРАНСФОРМАЦИИ «ПРАВОЙ» И «ЛЕВОЙ» ПАРАДИГМ В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: ГЛОБАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Аннотация
В этой статье предпринята попытка установления основных политико-идеологических тенденций развития «левого» и «правого» как политических дискурсов, одновременно сохраняющих свое мета-политическое значение и переживающих своеобразный упадок в контексте мировоззренческой ситуации Постмодерна. Автор показывает, что политические дискурсы «правизны» и «левизны» были неразрывно связаны с мировоззренческой и идейно-политической реакцией на переход от традиционно-сословного общества к обществу Модерна, достигший своей кульминации с победой Французской революции. В ходе дальнейших трансформаций общества Модерна, ставших следствием политических и экономических изменений, продолжавшихся в течение XIX–XX вв., менялись и репрезентации «левого» и «правого» в глобальном политическом сознании. С началом перехода к обществу Постмодерна происходит определенное переформатирование «правого» и «левого» как политических дискурсов. Этот процесс привел к новому размытию их идеологических репрезентаций на уровне повседневного политического сознания, в то же время став основой для кристаллизации обновленных идеологических позиций в рамках обеих политических традиций.
Ключевые слова: политические идеологии, глобальная история, Модерн, Постмодерн, «правые», «левые», история политической мысли.

Kyianytsia L.L.
National Aviation University

TRANSFORMATIONS OF THE 'LEFT-WING' AND THE 'RIGHT-WING' PARADIGMS IN CONTEMPORARY POLITICAL DISCOURSE: A GLOBAL HISTORICAL CONTEXT

Summary
This article attempts to elucidate main political and ideological tendencies of the development of 'the left' and 'the right' as the political discourses which retained their meta-political significance while displaying the symptoms of a certain decline in the context of Post-Modern politics. The author highlights the discursive interconnectedness of 'the left' and 'the right' with the ideological and political response to the transition from the traditional hierarchical society to the Modern social order, which reached its peak in the course of the French Revolution. Due to the further transformations of the Modern society in the 19th and the 20th centuries, representations of both 'the left' and 'the right' would change as well. With the beginning of the transition to Post-Modernity, further discursive realignment of 'the left' and 'the right' has taken place. Ultimately, this has led to a new convergence of their discursive formations at the level of mass political consciousness, while becoming a foundation for a coalescence of their adherents' renewed ideological positions in the both traditions' frameworks.
Keywords: political ideologies, global history, Modernity, Post-Modernity, the Right, the Left, history of political thought.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 343.1

МЕТОДИ ТА ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Гбур З.В.
Національна академія державного управління
при Президентові України

В статті охарактеризовано методи та принципи державного управління економічною безпекою. Виявлено основні діючі принципи забезпечення економічної безпеки України. Встановлено, що в структуру методів державного управління у сфері економічної безпеки входять: засоби, способи і прийоми. Подано структуру методів державного управління у сфері економічної безпеки та розподілено її на складові елементи. Запропонована класифікація чинників економічної безпеки. Наведений комплекс показників, які дозволять здійснювати моніторинг та аудит під час реалізації державної політики управління економічною безпекою. З'ясовано, що державне управління економічною безпекою повинне відбуватися на основі чітко вибудованої стратегії управління, яке повинне відбуватися на основі наступних принципів: об'єктивності, цілепокладання, результативності, ефективності, пріоритетності, компетентності, комплексності, спадкоємності, альтернативності, прозорості та ситуаційності.

Ключові слова: державне управління, економічна безпека, загальнодержавний рівень, методи управління, принципи управління, регіональний рівень.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасне прискорення глобальних економічних процесів, безперервна інтеграція України в світове співтовариство і господарські відносини, а також поглиблення ринкових відносин в внутрішній і зовнішній економіках і, найголовніше криміналізація суспільства – спричиняють виникнення різних загроз, зокрема економічних. Ми сьогодні перебуваємо в тісній залежності від іноземних інвесторів і валют, економіка України базована на сировинному секторі та надто дешевій, проте високо кваліфікованій робочій силі. Саме тому, на сьогодні виникла першочергова необхідність протекціонізму національних інтересів і задіювання всього потенціалу народного господарства, іншими словами реалізації позицій економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням методів та принципів державного управління економічною безпекою займалися такі провідні науковці, як З. М. Бурик [1], Е. Бухвальд [2], В. М. Малишко [3], В. П. Приходько [5], В. Ф. Проскура [6], О. І. Шайдоров [7] та інші. Проте, в сучасних реаліях застосування принципів та методів державного управління національною безпекою набуває особливої актуальності, що і стало предметом нашого наукового дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою статті є охарактеризувати методи та принципи державного управління економічною безпекою.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Економічна безпека держави є складною і багатоплановою конструкцією. Будучи частиною системи національної безпеки, вона водночас складає основу для формування всіх елементів, що входять до її структури: військового, технологічного, продовольчого, екологічного тощо. Досвід показує, що тільки надійна, ефективна система забезпечення економічної безпеки може служити гарантом суверенітету і незалежності країни, її стабільного і стійкого соціально-економічного розвитку. Основною зброєю у боротьбі з негативними зовнішніми впливами на Україну в умовах глобалізації є економічні методи. Не секрет, що на сучасному етапі розвитку української економіки не достатньо конкурентоспроможними є більшість галузей народного господарства, недостатньо використовується науково-технічний потенціал, а відтак спостерігається залежність від техніки і технологій розвинених країн світу. До того ж необхідно відмітити, що Україна залежить від політики міжнародних організацій – МВФ, МБРР, ЄБРР, які є фінансовими структурами розвинених країн [6].

Прагнення до реалізації ефективного регулювання економічних процесів в Україні та забезпечення економічної безпеки зумовлюють здійснення послідовної, чітко структурованої діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, визначають високу потребу вдосконалення та практичного впровадження механізму регулювання та управління економічної безпеки, який надав би логічне та цілісне уявлення про кожний елемент системи регулювання та управління, комплекс форм, методів і засобів впливу на економічні процеси з метою забезпечення безпеки [5].

До основних принципів забезпечення економічної безпеки України можна віднести [3]:

– верховенство закону під час забезпечення економічної безпеки;

– додержання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;

– взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки;

– своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів;

– пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру;

– інтеграція національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою.

Слід зазначити, що державне управління економічною безпекою відбувається на двох рівнях, а саме загальнодержавному та регіональному.

Під економічною безпекою держави розуміється комплекс економічних, геополітичних, екологічних, правових та інших умов, що забезпечують: передумови для виживання в умовах кризи і майбутнього розвитку; захист життєво важливих інтересів країни щодо її ресурсного потенціалу, збалансованості і динаміки розвитку та зростання; створення внутрішнього імунітету і зовнішньої захищеності від дестабілізуючих дій; конкурентоспроможність країни на світових ринках і стійкість її фінансового стану; гідні умови життя і сталий розвиток людини. Під економічною безпекою регіону розуміється сукупність умов і факторів, що характеризують стан економіки, стабільність, стійкість і поступальність її розвитку, міру її незалежності та інтеграції з економікою країни в цілому, що дає можливість: проводити власну економічну політику в рамках держави; адекватно реагувати на різкі геополітичні зміни в державі; здійснювати (чи, принаймні, розпочати) значні економічні реформи, не чекаючи допомоги від держави при виникненні невідкладних соціально-небезпечних ситуацій на самій території, пов'язаних з локальними економічним лихом або економічними прорахунками (помилками) на рівні держави; на договірній основі надавати допомогу суміжним регіонам, де існуюча незбалансована економічна ситуація може негативно відобразитися на економічних інтересах самого регіону; стабільно підтримувати відповідність діючих на території економічних нормативів, загальноприйнятих у світовій практиці (або директивно затверджених для конкретного регіону на конкретний період часу), що дозволяє зберегти (чи відновити) гідний рівень життя населення [6].

В структуру методів державного управління у сфері економічної безпеки входять: засоби, способи і прийоми.

Способи державного управління у сфері економічної безпеки – це дії, які дають можливість досягти певних результатів у забезпеченні економічної безпеки. Засоби державного управління у сфері економічної безпеки – це інструменти, за допомогою яких здійснюється вплив у державному управлінні у сфері економічної безпеки. Прийоми державного управління у сфері економічної безпеки – складові елементи форм реалізації методів управління у сфері економічної безпеки, які застосовуються у конкретній ситуації.

Структуру методів державного управління у сфері економічної безпеки можна розподілити на такі складові елементи [1]:

– згідно стилю управління – демократичні та диктаторські;

– з позицій законну – правові та не правові;

– з позицій впливу суб'єкта на об'єкт – прямого впливу та непрямого впливу; підготовки та прийняття рішень, планування, організації, контролю, підтримки управлінської діяльності;

– за масштабом застосування – загальносистемні (планування, організації, контролю, стимулювання) та локальні (психологічні, опитування та інтерв'ювання);

– з точки зору організації управління – субординації та координації (одноосібний, колегіальний, колективний, комбінований, регламентарний метод прийняття управлінських рішень);

– з позицій науковості – пізнання (пізнавально-програмуючі) та впливу (організаційно-регулюючі);

– з позицій мотивації управлінської діяльності – заохочення, переконання та примусу;

– з позицій комплексності – загальні (нормативно-правові, адміністративні, соціально – психологічні та економічні) та спеціальні – стратегічне планування та цільове програмування, бюджетування, інформування;

– за функціональним призначенням – нормативно-правові, адміністративні (організаційно-розпорядчі), економічні та соціально -психологічні або пропагандистські.

Формування довгострокової стратегії економічної безпеки також передбачає формулювання основних загроз економічної безпеки також передбачає формулювання основних загроз економічної безпеки. При цьому під загрозою економічній безпеці розуміють сформовані в суспільстві економічні й інші умови, здатні прямо або опосередковано впливати на економічну безпеку суб'єкта господарювання (галузі економіки, економічної теорії, національної економіки загалом) у теперішньому або найближчому майбутньому. Загрозами економічній безпеці України слід вважати явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливлюють реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи [3].

Класифікація чинників економічної безпеки наступна:

– згідно сфери дії – зовнішні та внутрішні;

– згідно характеристик суб'єкта – мотиви та можливості (мотивація може стати джерелом конфліктів);

– згідно ресурсної невідповідності – дефіцит ресурсів та надлишок ресурсів;

– згідно стабільності існування – стратегічні і тактичні;

– згідно рівня поширення – одиничні та масові;

– згідно масштабів дії – національні та міжнародні;

– згідно елементів економічної системи – учасники економічних відносин, економічні методи, економічні важелі, економічні норми, економічні інструменти;

– згідно відображень форм конфліктів у чинному законодавстві – відображені та не відображені у законодавстві, а також критичні та некритичні;

– згідно зв'язку з іншими факторами – автономні, комбіновані та синергетичні.

При здійсненні державного управління економічною безпекою повинен застосовуватися комплекс показників, які дозволять здійснювати моніторинг та аудит під час реалізації державної політики управління економічною безпекою.

Важливо підкреслити, що найвища міра безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників знаходиться в межах допустимих меж своїх порогових значень, а порогові значення одного показника досягаються не в збиток іншим. Наприклад, зниження темпу інфляції до граничного рівня не повинне призводити до підвищення рівня безробіття понад допустиму межу або зниження дефіциту бюджету до порогового значення – до повного заморожування капіталовкладень і спаду виробництва і т. ін. Таким чином, за межами значень порогових показників національна економіка втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках стає об'єктом експансії національних і транснаціональних монополій, роз'їдається виразками корупції, криміналу, страждає від внутрішнього і зовнішнього розграбування національного багатства [7].

Основними національними інтересами економічної безпеки є [7]:

– здатність економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення без критичної залежності від імпорту;

– прийнятний рівень життя населення, що забезпечує соціально=політичну стабільність;

– стійкість фінансової системи;

– збереження єдиного економічного простору, що унеможливлює розвиток сепаратистських тенденцій;

– створення економічних і правових умов, що не допускають криміналізації суспільства;

– забезпечення необхідного державного регулювання економічних процесів, здатного гарантувати нормальне функціонування ринкової економіки як в звичайних, так і в екстремальних умовах.

Е. Олейников детально розглядав питання систематизації показників економічної безпеки. Як основні ознаки класифікації показників економічної безпеки він пропонує [4]:

– рівень об'єкта економічної безпеки;

– міра значущості показників;

– період дії загроз і їх прогнозування;

– напрям дії на економіку;

– склад загроз, характер і масштаб вірогідного збитку від дії.

За вказаними вище ознаками класифікація показників економічної безпеки набуває такого вигляду [4]:

– за рівнем об'єкта економічної безпеки:

– макроекономічний рівень – економіка країни в цілому;

– мезорівень (регіональний або галузевий) – економіка регіонів держави і галузей;

– мікроекономічний рівень – економіка агентів ринку: фірм, підприємств, установ, банків і т. ін.;

– рівень сім'ї і особистості – економічна безпека кожного громадянина країни.

– за мірою значущості показників:

– загальні макроекономічні показники (рівень і якість життя, рівень інфляції, рівень безробіття, економічне зростання, темп зростання промислового виробництва, індекс споживчих цін, дефіцит бюджету, державний борг і т. д.);

– базові макроекономічні показники (структура власності, динаміка роздержавлення і приватизації державних і муніципальних підприємств, монополізація і демонополізація, розвиток ринкових структур і т. д.);

– часткові економічні показники (темп зростання промислового виробництва і частка його складових у ВВП, структура ВВП, валові й чисті інвестиції, роздрібний товарообіг, загальна сума неплатежів, співвідношення зростання прибутків, рівень зайнятості населення, показники криміналізації економіки і т. д.).

– за періодом дії загроз і їх прогнозування – короткострокові і довгострокові;

– за напрямом дії на економіку – внутрішні й зовнішні;

– вся сукупність показників поділяється на кількісні і якісні.

Серед показників економічної безпеки можна виокремити наступні [2]:

– економічного зростання (динаміка і структура національної виробництва і доходу, показники обсягів і темпів промислової виробництва, галузева структура господарства і динаміка окремих галузей капіталовкладення та ін.);

– які характеризують природно – ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни;

– які характеризують динамічність і адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх чинників (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дію зовнішньоекономічних чинників, стабільність національної валюти, внутрішню і зовнішню заборгованість);

– якості життя (ВВП на душу населення, рівень диференціації прибутків, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами і послугами, працездатність населення, стан довкілля і т. д.).

Порогові рівні зниження безпеки можна охарактеризувати системою показників загальногосподарського і соціально-економічного значення, що відбивають [2]:

– гранично допустимий рівень зниження економічної активності, обсягів виробництва, інвестування і фінансування, за межами якого неможливий самостійний економічний розвиток країни на технічно сучасному, конкурентоспроможному базисі, збереження демократичних основ суспільного ладу, підтримання оборонного, науково-технічного, інноваційного, інвестиційного і освітньо-кваліфікаційного потенціалу;

– гранично допустиме зниження рівня і якості життя основної маси населення, за межами якого виникає небезпека неконтрольованих соціальних, трудових, міжнаціональних та інших конфліктів; створюється загроза втрати найбільш продуктивної частини національного «людського капіталу» і нації як органічної частини цивілізованої спільності;

– гранично допустимий рівень зниження витрат на підтримання і відтворення природно-екологічного потенціалу, за межами якого виникає небезпека безповоротного руйнування елементів природного середовища, втрати життєво важливих ресурсних джерел економічного зрос-

тання, а також значних територій проживання, розміщення виробництва і рекреації, завдання непоправного збитку здоров'ю нинішнього і майбутнього поколінь та ін.

Державне управління економічною безпекою повинне відбуватися на основі чітко вибудованої стратегії управління.

При цьому варто зазначити, що стратегія управління економічною безпекою в Україні повинне відбуватися на основі наступних принципів:

– об'єктивності, що передбачає врахування попереднього досвіду та інформації, що зібрана в ході розробки стратегії управління економічною безпекою;

– цілепокладання, яке передбачає чітке формування конкретних стратегічних цілей та мети досягнення стратегії;

– результативності, що передбачає спрямування повної сукупності заходів, що були внесені до стратегії на отримання кінцевого результату, а саме досягнення поставлених у стратегії цілей;

– ефективності, що передбачає визначення ефективності реалізації програми шляхом співвідношення витрат на її реалізацію та отриманих після її реалізації результатів поліпшення стану економічної безпеки держави;

– пріоритетності, що передбачає включення до числа основних напрямків стратегії найбільш важливих завдань, реалізація яких дозволить досягти гармонійного розвитку держави;

– компетентності, що означає залучення до процесу стратегічного управління економічною безпекою широкого кола експертів, що володіють знаннями у сіх сферах соціально-економічного розвитку;

– комплексності, що передбачає створення інноваційної економічної структури, що базується на постулатах соціального консенсусу;

– спадкоємності, що передбачає залучення до процесу розробки та реалізації стратегії управління економічною безпекою представників усіх зацікавлених сторін з метою забезпечення спадковості щодо реалізації розробленої стратегії;

– альтернативності, що передбачає розробку паралельних альтернативних планів реалізації стратегії;

– прозорості, що передбачає відкритість та прозорість дій всіх суб'єктів під час реалізації стратегії, широке висвітлення їх діяльності у ЗМІ, залучення стейкхолдерів;

– ситуаційності, що передбачає виявлення, оцінку, врахування впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, а також сценаріїв дій, у результаті виникнення можливих варіантів розвитку залежно від їх комбінації.

Отже, застосування вищеописаних методів і принципів дозволить посилити економічну безпеку в Україні.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Провівши дослідження в структуру методів державного управління у сфері економічної безпеки входять: засоби, способи і прийоми. Методи державного управління у сфері економічної безпеки бувають демократичні та диктаторські; правові та не правові; прямого впливу та непрямого впливу; підготовки та прийняття рішень, планування, організації, контролю, підтримки управлінської діяльності; загальносистемні (планування, організації, контролю, стимулювання) та локальні (психологічні, опитування та інтерв'ювання); субординації та координації (одноосібний, колегіальний, колективний, комбінований, регламентарний метод прийняття управлінських рішень); пізнання (пізнавально-програмуючі) та впливу (організаційно-регулюючі); заохочення, переконання та примусу; загальні (нормативно-правові, адміністративні, соціально-психологічні та економічні) та спеціальні – стратегічне планування та цільове програмування, бюджетування, інформування; нормативно-правові, адміністративні (організаційно-розпорядчі), економічні та соціально-психологічні або пропагандистські. Державне управління економічною безпекою повинне відбуватися на основі чітко вибудованої стратегії управління. При цьому варто зазначити, що стратегія управління економічною безпекою в Україні повинне відбуватися на основі наступних принципів: об'єктивності, цілепокладання, результативності, ефективності, пріоритетності, компетентності, комплексності, спадкоємності, альтернативності, прозорості та ситуаційності.

Список літератури:

1. Бурик З. М. Система методів державного регулювання сталого розвитку в Україні / З. М. Бурик // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – № 1. – С. 37–44.
2. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели [Текст] / Е. Бухвальд, Н. Головацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 18–22.
3. Малишко В. М. Актуальні проблеми економічної безпеки в системі національної безпеки України / В. М. Малишко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 4. – С. 129–133.
4. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) [Текст] / под ред. Е. А. Олейникова. – М.: Бизнес школа, 1997. – 288 с.
5. Приходько В. П. Механізм державного регулювання та управління економічною безпекою / В. П. Приходько // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 15. – С. 6–8. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_15_3
6. Проскура В. Ф. Формування засад забезпечення економічної безпеки на рівні держави, регіону, підприємства / В. Ф. Проскура, С. А. Жуков // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. – 2011. – Вип. 2. – С. 299–307.
7. Шайдоров О. І. Економічна безпека в системі національної безпеки / О. І. Шайдоров // Університетські наукові записки. – 2011. – № 4. – С. 395–400.

Гбур З.В.
Национальная академия государственного управления
при Президенте Украины

МЕТОДЫ И ПРИНЦИПЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ

Аннотация
В статье охарактеризованы методы и принципы государственного управления экономической безопасностью. Выявлены основные действующие принципы обеспечения экономической безопасности Украины. Установлено, что в структуру методов государственного управления в сфере экономической безопасности входят: средства, способы и приемы. Подано структуру методов государственного управления в сфере экономической безопасности и распределено ее на составляющие элементы. Предложенная классификация факторов экономической безопасности. Приведенный комплекс показателей, которые позволят осуществлять мониторинг и аудит при реализации государственной политики управления экономической безопасностью. Установлено, что государственное управление экономической безопасностью должно происходить на основе четко выстроенной стратегии управления, которое должно происходить на основе следующих принципов: объективности, целеполагание, результативности, эффективности, приоритетности, компетентности, комплексности, преемственности, альтернативности, прозрачности и ситуационности.
Ключевые слова: государственное управление, экономическая безопасность, общегосударственный уровень, методы управления, принципы управления, региональный уровень.

Hbur Z.V.
National Academy of Public Administration
under the President of Ukraine

METHODS AND PRINCIPLES OF PUBLIC ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT

Summary
The article describes the methods and principles of state management of economic security. The basic principles of ensuring economic security of Ukraine are revealed. It is established that the structure of methods of public administration in the field of economic security includes: means, methods and techniques. The structure of methods of public administration in the field of economic security is presented and is divided into constituent elements. The proposed classification of factors of economic security. The set of indicators that will allow monitoring and auditing during the implementation of the state policy on economic security management is given. It has been determined that public administration of economic security should take place on the basis of a clearly structured management strategy, which should take place on the basis of the following principles: objectivity, goal – setting, efficiency, effectiveness, priority, competence, complexity, continuity, alternative, transparency and situational.
Keywords: public administration, economic security, national level, management methods, management principles, regional level.

УДК 354.1/314.1

РЕКОМЕНДАЦІЇ ОРГАНАМ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ МІСЦЕВОГО РІВНЯ ЩОДО РОЗРОБЛЕННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕЛЕКТРОННИМ УРЯДУВАННЯМ

Коновал В.О.
Київська міська рада,
Національна академія державного управління
при Президентові України

У статті розглянуто досвід запровадження організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням місцевого рівня; проаналізовано структурно-функціональну модель організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням місцевого рівня на прикладі міста Києва; надано рекомендації органам публічної влади місцевого рівня щодо розроблення і застосування організаційно-правових механізмів державного управління електронним урядуванням на стратегічному, тактичному та технічному рівні.
Ключові слова: електронне урядування, інформаційно-телекомунікаційні технології, інформаційні системи, електронні послуги, модель електронного урядування.

Постановка проблеми. Одним з елементів інформаційного суспільства є електронне урядування, яке направлене на поліпшення життя людей. Запровадження електронного урядування забезпечує якісно новий рівень публічного управління та налагоджується більш ефективне і менш витратне адміністрування, зміцнюється довіра громадян до держави та її політики. У цілому, електронне урядування – це модернізація системи публічного управління, яка охоплює як надання якісних послуг для громадян і бізнесу, так і налагодження новітніх комунікативних каналів між владою, бізнесом та громадянським суспільством, перебудову функціонування всієї публічної служби шляхом запровадження у діяльність інформаційно-телекомунікаційних технологій. Громадяни та бізнес, особливо на місцевому рівні, чекають на запровадження органами публічної влади електронного урядування, адже більшу частину послуг вони отримують від місцевої влади.

Це можливо досягнути, якщо органи публічної влади здійснять перехід на використання у своїй діяльності інформаційно-телекомунікаційних технологій для задоволення потреб громадян та бізнесу.

Актуальність дослідження і полягає в необхідності розгляду організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням на місцевому рівні органами публічної влади. З огляду на децентралізацію влади в Україні, аналіз структурно-функціональної моделі організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням місцевого рівня на прикладі міста Києва є доцільним, так як столиця є лідером у цій сфері. Надані рекомендації щодо розроблення і застосування організаційно-правових механізмів державного управління електронним урядуванням на стратегічному, тактичному та технічному рівні будуть корисними органам публічної влади місцевого рівня при запровадженні у свою діяльність використання інформаційно-телекомунікаційних технологій для створенні ефективної системи електронного урядування. А якісно побудована система електронного урядування на місцевому рівні позитивно впливає на загальний хід та наслідки модернізаційних перетворень в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження системи електронного урядування у публічне управління України аналізують та обґрунтовують у своїх працях вітчизняні науковці, зокрема О. Голобуцький [1], В. Єганов [2], І. Клименко [3], К. Линьов [3], І. Погребняк [4], А. Семенченко [5], С. Тітов [6], О. Тітова [6] та ін. Однак їх дослідження стосуються переважно запровадження електронного урядування в Україні на державному рівні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексне дослідження організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням на місцевому рівні залишаються недостатньо розробленими та висвітленими.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначити засади запровадження організаційно-правового механізму державного управління електронного урядування в діяльність органу публічної влади місцевого рівня на прикладі структурно-функціональної моделі міста Києва, надати рекомендації органам публічної влади місцевого рівня щодо розроблення і застосування організаційно-правових механізмів державного управління електронним урядуванням на стратегічному, тактичному та технічному рівні.

Виклад основного матеріалу. Узагальнюючи міжнародний досвід провідних країн світу в сфері електронного урядування, проаналізувавши різницю в підходах із впровадження системи «Електронний уряд» різних національних систем державного управління, стає можливим визначити основні орієнтири у сфері розвитку електронного урядування, зокрема на місцевому рівні, у тому числі щодо запровадження організаційно-правового механізму. При цьому, варто враховувати такі українські національні особливості: недосконалість та невідповідність законодавства, економічну кризу в країні, напружену політичну обстановку, високий рівень корупції в країні та значущу різницю в оплаті праці між державним та приватним сектором.

Революція гідності стала каталізатором прийняття Верховною Радою України Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» [7], повернувши Україну до парламентсько-президентської республіки. Водночас українське суспільство вимагає якісних, глибинних та системних змін до Основного Закону України [8], які мають сприяти досягненню визначеної у чинній Конституції України мети, пов'язаної, зокрема, з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну та правову державу.

На виконання Угоди про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [9] та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [10] Урядом заплановано до 2020 року завершити масштабний капітальний ремонт держави, зокрема й системи державного управління через впровадження технологій електронного урядування за принципом, що спроможні міністерства – центри формування державної політики. Цією реформою державного управління передбачено суттєві зміни до підходів із стратегічного планування, запровадження інституційних змін та нових процедур, якісного оновлення кадрів державної служби й запровадження сучасних технологій електронного урядування, у тому числі мобільних та smart.

Стратегією [10] передбачено реалізацію конституційної реформи, у тому числі в частині децентралізації. Як зазначено у Стратегії [10], метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування [11], принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування. Законопроектом про внесення змін до Конституції України [12], який вже внесений до Верховної Ради України Президентом України, запропоновані зміни щодо децентралізації державної влади в Україні та посилення конституційно-правового статусу місцевого самоврядування: змінюються окремі положення Основного Закону України щодо адміністративно-територіального устрою, а саме:

– територія України буде поділена на громади. Громада є первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України;

– адміністративно-територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, децентралізації влади, повсюдності та спроможності місцевого самоврядування, сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій;

– розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів різних рівнів здійснюється за принципом субсидіарності, що відповідає Європейській хартії місцевого самоврядування. Так, відповідно до статті 4 Хартії [11] органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу;

– вилучаються з конституційного регулювання місцеві державні адміністрації та відповідно скасовується інститут голів місцевих державних адміністрацій. Натомість основні повноваження зосереджуються на базовому рівні – у громаді. Передбачається утворення виконавчих органів місцевого самоврядування громади, які є підконтрольними і підзвітними раді громади. При цьому голова громади головує на засіданнях ради громади, очолює виконавчий орган місцевого самоврядування громади;

– закріплюється матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування. Зокрема визначається, що такою основою є земля, рухоме і нерухоме майно, природні ресурси, інші об'єкти, що є у комунальній власності територіальної громади; місцеві податки і збори, частина загальнодержавних податків та інші доходи місцевих бюджетів. При цьому держава забезпечує сумірність фінансових ресурсів та обсягу повноважень органів місцевого самоврядування, визначених Конституцією [8] та законами України.

Тобто, отримавши повноваження із децентралізації згідно із [12], органи місцевого самоврядування можуть самостійно розпочинати революційні зміни на місцях. Саме впровадження технологій електронного урядування в органах публічної влади та активне їх використання бізнесом та громадянами, допоможуть закріпити ці зміни.

На сьогоднішній день місто Київ, починаючи із 1999 року, вже має модель державного управління, яку планується запровадити для усіх адміністративно-територіальних одиниць України. Слід зазначити, що особливості системи державного управління адміністративно-територіальної одиниці – місто Київ встановлені Конституцією України [8] та Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ» [13]. Тому, нові громади України можуть використати досвід Київської міської ради та її виконавчого органу (Київської міської державної адміністрації) щодо оперативного запровадження механізмів державного управлінням, у тому числі й електронного урядування на місцевому рівні. Шестирічний досвід із розробки та запровадження механізмів державного управління електронним урядуванням у місті Києві, досягнення успіхів із використання в своїй діяльності інформаційно-комунікаційних технологій підприємствами, установами та організаціями, що належать до комунальної власності, для задоволення потреб громадян та бізнесу, дозволяє рекомендувати іншим органам публічної влади місцевого рівня заходи щодо трансформаційного шляху запровадження електронного урядування.

Аналізуючи Концепцію розвитку електронного урядування в Україні [14] можна зробити висновок, що між моделлю електронного урядування та моделлю інформаційно-телекомунікаційних технологій стоїть знак рівності, адже згідно цієї концепції електронне урядування це використання інформаційно-телекомунікаційних технологій органами публічної влади під час виконання владних повноважень для задоволення потреб громадян.

Дослідивши механізми державного управління електронним урядуванням у місті Києві, а саме: Стратегію розвитку міста Києва до 2025 року

[15], Концепцію «КИЇВ СМАРТ СІТІ 2020» [16], Комплексну міську цільову програму «Електронна столиця» на 2015–2018 рр. [17], Міську цільову програму з розвитку електронного урядування в місті Києві на 2012–2014 рр. [18], Міську цільову програму з технічного захисту інформації в місті Києві на 2012–2014 рр. [19], автором розроблена структурно-функціональна модель організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням, яка представлена на рис. 1.

Рекомендації органам публічної влади місцевого рівня щодо розроблення і застосування організаційно-правових механізмів державного управління електронним урядуванням стратегічного рівня. Першочергово орган публічної влади місцевого рівня повинен розробити організаційно-правовий механізм державного управління електронним урядуванням стратегічного рівня. Децентралізацію у сфері електронного урядування рекомендується завершити на обласному (регіональному) рівні, так як децентралізація до районного рівня збільшує розмір видатків, які необхідно буде залучити на запровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій базової інфраструктури, із 6 000,0 тис. доларів США до 162 000,0 тис. доларів США, не рахуючи коштів на створення систем електронної взаємодії. А децентралізація запровадження електронного урядування до громади призведе до необхідності збільшення видатків на цю сферу з місцевих бюджетів ще в рази.

Організаційно-правовий механізм державного управління електронним урядуванням стратегічного рівня передбачає розроблення таких середньострокових програмних документів:

– Стратегія регіонального розвитку на термін 5 років, у складі розділу «запровадження електронного урядування»;

– Регіональна програма інформатизації на термін 3 років або Місцева цільова програма із запровадження електронного урядування регіону.

Стратегія розробляється органом публічної влади відповідно до Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів [21] та Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації [22] і як документ окреслює перспективу розвитку регіону на середньостроковий період й повинна забезпечити стабільність розвитку регіону та створення передумов для економічного зростання, задоволення потреб громадян та бізнесу.

У саму стратегію не варто включати надмірну кількість статистичної інформації, яка втратить свою актуальність вже в наступному календарному році. Однією з пріоритетних стратегічних цілей необхідно визначати запровадження електронного урядування, що буде відповідати загальнодержавній політиці в цій сфері. Операційні цілі та завдання Стратегії регіонального розвитку повинні повністю відповідати визначеним нормативно-правовими актами [10, 20, 23, 24] вимогам щодо запровадження електронного урядування і доповнюватись новими заходами, враховуючи регіональні особливості. Інструменти реалізації стратегії варто запроваджувати на інформаційно-телекомунікаційних технологіях, зокрема моніторинг реалізації стратегії, міжрегіональне співробітництво, тощо. При розробленні Стратегії регіонального розвитку органу публічної влади місцевого рівня особливу увагу варто акцентувати на посилення державно-приватного партнерства та інвестиційної привабливості регіону, сприяння залучення бізнесу, запропонувавши вигідні пропозиції, у сферах телекомунікації, інформатизації та електронного урядування. Це можуть бути проекти із будівництва Wi-Fi телекомунікаційних мереж регіону, розгортання комунікативної мережі інформаційних кіосків, мережі управління дорожнім рухом, запровадження електронних транспортних карток, інших на правах концесії або отримання певної частки від чистого прибутку.

Громадяни та органи публічної влади місцевого рівня також очікують від бізнесу на запровадження електронного урядування для задоволення своїх потреб, особливо там, де бізнес виступає монополістом сфери послуг. У першу чергу, це стосується сфер житлово-комунального господарства, фінансово-банківської системи, телекомунікацій, інших. Орган публічної влади місцевого рівня повинен взяти на себе цю ініціативу та виступити комунікатором між громадянами і бізнесом щодо сприяння останніми запровадження у своїй діяльності інформаційно-телекомунікаційних технологій шляхом надання преференцій, податкового спрощення на місцевому рівня, зниження орендної комунальної оплати, інше.

Регіональна програма інформатизації на термін 3 років або Місцева цільова програма із запровадження електронного урядування регіону має бути інструментом досягнення ключової цілі «запровадження електронного урядування» Стратегії регіонального розвитку, що є сукупністю взаємопов'язаних завдань і заходів, узгоджених за строками виконання та ресурсним забезпеченням з усіма задіяними виконавцями, спрямованих на розв'язання найактуальніших проблем запровадження електронного урядування, інформатизації та розвитку інформаційного суспільства, реалізація яких здійснюється з використанням коштів місцевого бюджету та інших залучених коштів. Орган публічної влади місцевого рівня самостійно приймає рішення через механізм якого програмного документу буде запроваджуватись електронне урядування.

Регіональна програма інформатизації формується та виконується відповідно до Порядку формування та виконання регіональної програми і проекту інформатизації [25] та обмежена терміном дії – 3 роки, а Місцева цільова програма із запровадження електронного урядування – відповідно до законів України «Про державні цільові програми» [26], «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [27], урядової постанови щодо порядку розроблення та виконання державних цільових програм [31], з урахуванням порядку [25] та Бюджетного кодексу України [29], так як згідно із статтею 19 закону

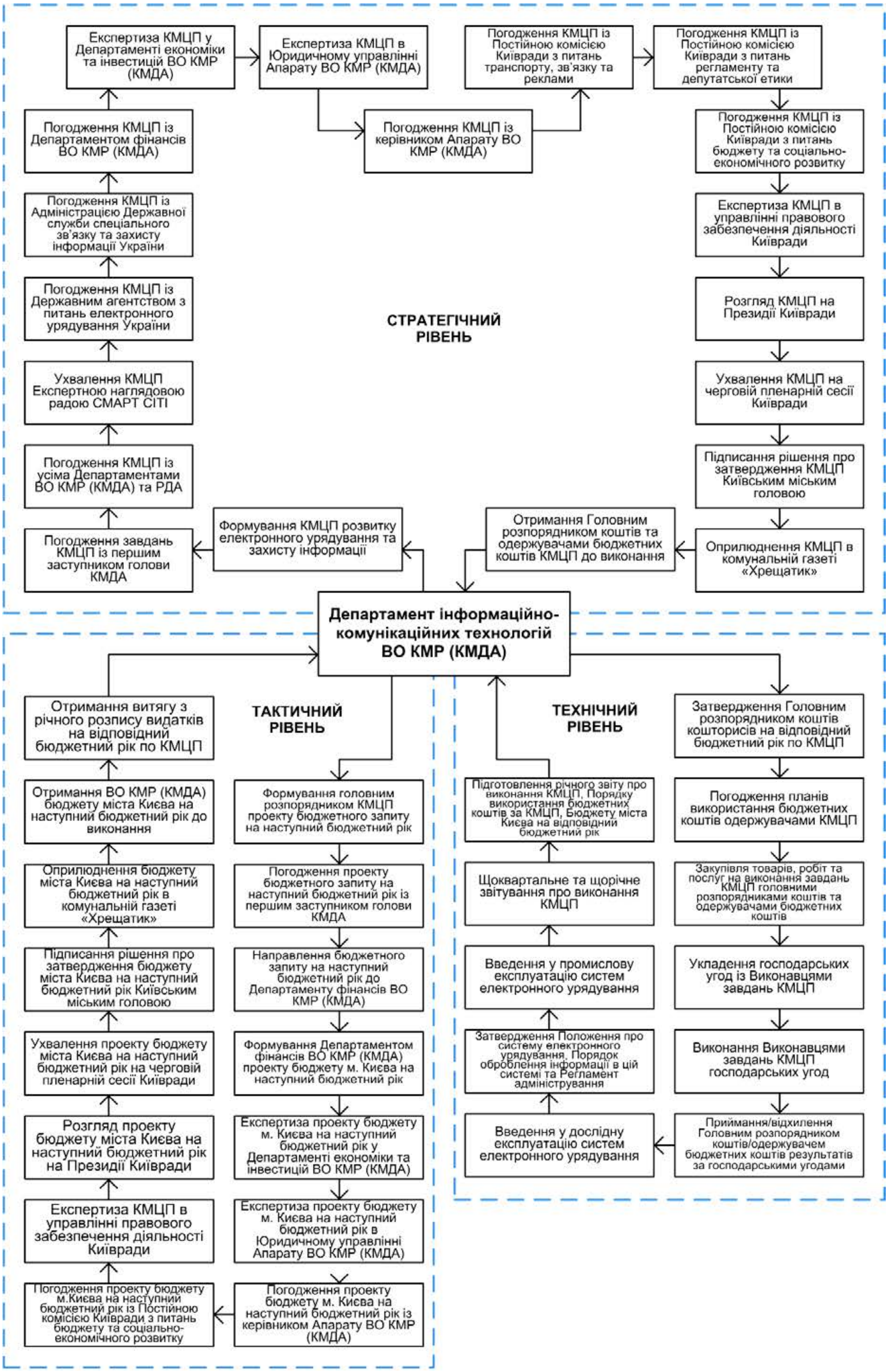

Рис. 1. Структурно-функціональна модель організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням у місті Києві

[30] є проектом інформатизації органу місцевого самоврядування. Місцева цільова програма із запровадження електронного урядування може діяти до кінця терміну дії Стратегії регіонального розвитку. Програмні документи потребують обов'язкового погодження від Генерального державного замовника НПІ згідно із Порядком проведення експертизи Національної програми інформатизації та окремих її завдань (проектів) [28] та ухвалення органом місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку.

За своєю структурою ці програмні документи схожі та складаються із концепції, завдань на термін дії, завдань на відповідний бюджетний рік та паспорта програми. У концепція необхідно передбачити [25, 31]:

– аналіз стану інфраструктури інформатизації та пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку регіону;

– визначення: головної мети, завдань та пріоритетних напрямів інформатизації регіону, принципів формування і виконання програми, заходів організаційного забезпечення виконання програми, очікуваних результатів у сфері інформатизації та їх впливу на соціально-економічний розвиток регіону.

Для формування якісного механізму запровадження електронного урядування місцевого рівня, органу публічної влади доцільно провести якісний аудит наявних інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем регіону, звернувши увагу на такі питання:

– кількісний та якісний стан телекомунікаційних систем, зокрема каналів зв'язку, мережного та комутаційного обладнання;

– стан інформаційних систем, які використовуються для автоматизації управлінської діяльності органів публічної влади регіону: електронного документообігу, архіву, висвітленні інформації, бюджету, управління комунальним майном, містобудівної діяльності, транспорту, реклами, соціальної політики, житлово-комунальної інфраструктури, агропромислового сектору, екології та охорони навколишнього середовища, туризму, охорони здоров'я, освіти та науки, інші;

– кількісний та якісний стан інформаційно-телекомунікаційних систем, зокрема засобів обчислювальної техніки та допоміжного обладнання, базового програмного забезпечення, активного та пасивного обладнання;

– вивчення операційної діяльності органу публічної влади, у тому числі щодо задоволення потреб громадян та бізнесу.

Аудит є тривалим у часі процесом, тому органу публічної влади варто розпочинати його проведення разом із розробленням Стратегії регіонального розвитку. Маючи повне розуміння стану розвитку інформатизації регіону та переліку органів публічної влади в яких буде запроваджуватись інформаційно-телекомунікаційні технології, можна сформувати спроможний організаційно-правовий механізм державного управління електронним урядуванням на місцевому рівні задля запровадження сучасної форми державного управління й задоволення потреб громадян і бізнесу, визначити очікувані результати для усіх учасників та оцінити фінансові, матеріально-технічні, трудові ресурси, які необхідні для виконання заходів та досягнення цього результату. Мінімально прийнятний термін на формування спроможного організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням на місцевому рівні становить близько дев'яти, але не більше вісімнадцяти місяців. Значну кількість часу органом публічної влади місцевого рівня буде затрачено на аудит інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем.

Концепція та заходи (завдання) програми повинні повністю відповідати визначеним нормативно-правовими актами [10, 20, 23, 24] вимогам щодо запровадження електронного урядування і доповнюватись новими заходами, враховуючи регіональні особливості. Стратегічними завданнями повинен стати перехід органу публічної влади місцевого рівня на єдині захищені інформаційно-телекомунікаційні технології промислового рівня, централізація закупівель за ІТ-напрямком, створення інтегрованої інформаційної та захищеної мережної інфраструктури, управління системою єдиним адміністраторами системи та безпеки. Ресурсне забезпечення запровадження електронного урядування передбачається в Регіональній програмі інформатизації або Місцевій цільовій програмі запровадження електронного урядування. Фінансування заходів щодо реалізації заходів (завдань) здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів, затверджених на відповідний рік, а також інших не заборонених законодавством джерел. Орган публічної влади місцевого рівня може залучати міжнародну технічну допомогу на запровадження електронного урядування у вигляді будь-якого майна, необхідного для забезпечення виконання завдань проектів (програм), робіт і послуг, прав інтелектуальної власності, фінансових ресурсів (грантів) у національній чи іноземній валюті згідно із Порядком залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги [32]. Керівники міст регіонального значення із населенням більше 700 000 осіб можуть розглянути питання щодо запровадження smart city на прикладі територіальної громади міста Києва [16].

Участь громадськості в процесі планування політики, громадському контролі та впливі на органи місцевого самоврядування під час здійснення ними владних повноважень є елементом ефективного управління на місцевому рівні. Органу публічної влади місцевого рівня доцільно посилити роль громади в плануванні місцевої політики, зокрема це можливо зробити шляхом утворення та функціонування Офісу Громади на правах органу самоорганізації населення згідно із порядком [33], який забезпечить дієвий громадський контроль за виконанням органами місцевого самоврядування та місцевим органом виконавчої влади функцій та завдань визначених Конституцією України та законами, внесе слушні пропозиції щодо проведення необхідних реформ для територіальної громади, а також забезпечить контроль якості виконання владних повноважень представниками органів публічної влади. Громадське обговорення із зацікавленими сторонами є обов'язковою складовою процесу підготовки, вироблення та впровадження пропозицій щодо процесу розробки і функціонування

спроможного організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням на місцевому рівні стратегічного рівня.

Залучення офісу реформ органу публічної влади місцевого рівня, Офісу Громади і його експертів, а також дорадчих органів з питань інформатизації та електронного урядування, варто на всіх етапах та рівнях (стратегічному, тактичному та технічному) формування та реалізації організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням на місцевому рівні. Зазначене буде свідчити про реальну боротьбу із корупцією та її чинниками, публічність та відкритість органу публічної влади місцевого рівня, а також зрілість та готовність цього органу до інституційних змін в державному управлінні.

Рекомендації органам публічної влади місцевого рівня щодо розроблення і застосування організаційно-правових механізмів державного управління електронним урядуванням тактичного рівня. До тактичного рівня організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням органу публічної влади місцевого рівня слід віднести такі організаційно-розпорядчі документи, ухвалення яких надає дозвіл на запровадження електронного урядування у межах відповідного бюджетного року, а саме:

– бюджет органу публічної влади на відповідний бюджетний рік;

– Перелік заходів (завдань) на відповідний бюджетний рік, що є складовою частиною Регіональної програми інформатизації або Місцевої цільової програми із запровадження електронного урядування.

Децентралізація влади у сфері бюджетної політики дозволила органам публічної влади місцевого рівня вчасно ухвалювати свої бюджети без очікування ухвалення державного бюджету України. Формування тактичного рівня організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням органу публічної влади місцевого рівня варто розпочинати на початку II півріччя бюджетного року із проведення моніторингу ринку товарів, робіт та послуг у сфері інформатизації та електронного урядування, які необхідно буде закуповувати у наступному році. Результати моніторингу затверджуються керівником органу публічної влади, який є головним розпорядником коштів на сферу електронного урядування відповідно до кодексу [29]. Наявність моніторингу цін дозволить головному розпоряднику коштів оперативно підготувати проект бюджетного запиту на відповідний бюджетний рік по програмі «Національна програма інформатизації» та спрямувати його до фінансового підрозділу органу публічної влади місцевого рівня. У проекті бюджетного запиту головному розпоряднику коштів на сферу електронного урядування необхідно чітко розмежувати видатки, у тому числі і на одержувачів бюджетних коштів, за економічними характеристиками операцій, які здійснюються відповідно до функцій місцевого самоврядування на підставі Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету [34], та необхідно використовувати такі коди:

– КЕКВ 2240 «Оплата послуг (окрім комунальних)» для закупівлі нематеріальних активів із надання послуг на установлення, супроводження та обслуговування, розроблення програмного забезпечення, без передачі замовнику майнових прав;

– КЕКВ 2210 «Предмети, матеріали, обладнання та інвентар» для закупівлі матеріальних активів, у тому числі засобів обчислювальної техніки, серверного обладнання та іншого обладнання вартістю до 6 000,00 грн. без ПДВ;

– КЕКВ 3110 «Придбання обладнання і предметів довгострокового користування» для закупівлі матеріальних активів, у тому числі засобів обчислювальної техніки, серверного обладнання та іншого обладнання вартістю більше ніж 6000,00 грн. без ПДВ;

– КЕКВ 3160 «Придбання землі та нематеріальних активів» для закупівлі нематеріальних активів із надання послуг розроблення програмного забезпечення та передачею майнових прав замовнику;

– КЕКВ 2610 «Субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям)» для спрямування коштів одержувачам бюджетних коштів на оплату послуг (крім комунальних), у тому числі і у сфері інформатизації та електронного урядування;

– КЕКВ 3210 «Капітальні трансферти підприємствам (установам, організаціям)» для спрямування коштів одержувачам бюджетних коштів на закупівлю капітальних вкладень.

Вірне розмежування видатків, у тому числі і на одержувачів бюджетних коштів, за економічними характеристиками операцій, дозволить замовникам забезпечити виконання заходів із запровадження електронного урядування у межах бюджетного року. І навпаки, у разі виявлення помилок розмежування видатків, органу публічної влади місцевого рівня необхідно буде вносити зміни до бюджету, тендерної документації або господарських угод та починати всю процедуру закупівлі заново. Ухвалення бюджету органу публічної влади місцевого рівня та публікація його в ЗМІ, надає повноваження головному розпоряднику коштів сфери електронне урядування підготувати проект розпорядження про затвердження Переліку заходів (завдань) Регіональної програми інформатизації або Місцевої цільової програми із запровадження електронного урядування на відповідний бюджетний рік. До цього переліку можливе включення лише заходів (завдань) із запровадження електронного урядування в межах видатків передбачених у бюджеті органу публічної влади. Формування тактичного рівня організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням органу публічної влади місцевого рівня на наступний бюджетний період слід завершити у кінці поточного бюджетного року.

Рекомендації органам публічної влади місцевого рівня щодо розроблення і застосування організаційно-правових механізмів державного управління електронним урядуванням технічного рівня. До технічного рівня організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням органу публічної влади місцевого рівня слід віднести такі організаційно-розпорядчі документи та процедури, наявність та проведення яких надають старт головному розпоряднику коштів та одержувачам бюджет-

них коштів на запровадження електронного урядування у межах відповідного бюджетного року і вдалий фініш, а саме:

– лімітна довідка про бюджетні асигнування та кредитування на відповідний бюджетний рік, видана головному розпоряднику коштів на сферу електронного урядування;

– зведений план використання бюджетних коштів;

– рішення щодо делегування повноважень на виконання бюджетної програми одержувачами бюджетних коштів;

– план використання бюджетних коштів;

– річний план закупівель;

– тендерна процедура закупівлі;

– господарський договір між замовником та виконавцем;

– акти виконаних робіт та введення інформаційно-телекомунікаційної системи у дослідну чи промислову експлуатацію;

– організаційно розпорядчі документи щодо функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем (технологій): положення про систему, порядок оброблення інформації в системі, методичні рекомендації щодо функціонування, обслуговування та обігу інформації в системі, інші.

Орган публічної влади місцевого рівня повинен організувати роботу бюджетного процесу так, щоб лімітна довідка про бюджетні асигнування та кредитування на відповідний бюджетний рік, надавалась головному розпоряднику коштів на сферу електронного урядування від підрозділу у сфері фінансів не пізніше п'яти робочих днів з дня набрання чинності рішення про ухвалення бюджету на відповідний бюджетний рік. Ця оперативність дозволить головному розпоряднику коштів на сферу електронного урядування швидко підготувати рішення щодо делегування повноважень на виконання бюджетної програми одержувачами бюджетних коштів. Рішення щодо делегування повноважень на виконання бюджетної програми розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та/або одержувачами бюджетних коштів затверджується відповідним нормативно-правовим актом головного розпорядника коштів, визначеного рішенням про місцевий бюджет, яке погоджується із місцевим фінансовим органом.

Зведений план використання бюджетних коштів готується та затверджується головним розпорядником коштів, а план використання бюджетних коштів одержувачем бюджетних коштів на сферу електронного урядування відповідно до кодексу [29] та урядової постанови [35].

Розроблення та ухвалення річного плану закупівель та проведення тендерної процедури повинно відповідати вимогам Закону України «Про публічні закупівлі» [36].

Тендерну документацію варто підготувати лаконічно, без дискримінації учасників або надання переваги якійсь технології. Особливу увагу в тендерній документації слід приділити розділу «Істотні умови договору» та «Технічні вимоги на закупівлю». В істотні умови договору необхідно включити загальні вимоги до програмних продуктів, які закуповуються та створюються на замовлення державних органів [37], в частині передачі майнових прав замовнику на програмну продукцію. У технічних вимогах на закупівлю необхідно передбачати обов'язкові етапи робіт під час проектування, впровадження та експлуатації засобів інформатизації [38]. Господарський договір на закупівлю товарів, робіт або послуг завдання електронного урядування укладається між замовником та виконавцем за правилами, встановленими Цивільним кодексом України [39] з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України [40] та урядовими постановами [37, 38], згідно істотних умов договору тендерної документації. У випадку необхідності здійснення замовником попередньої оплати до господарської угоди включається така норма, а сама попередня оплата товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти здійснюється відповідно до [41].

Досить часто виникають ситуації, коли розпоряднику інформаційно-телекомунікаційної системи (технології) або адміністратору системи необхідно забезпечити безперервне функціонування, технічне обслуговування та супроводження ІТС, у тому числі, коли бюджетний процес ще не розпочато або тривають тендерні процедури. Це проблемне питання можна вирішити керуючись частиною 3 статті 631 кодексу [39], але лише у тому випадку, якщо авторські майнові права належать виконавцю послуг чи розробнику системи. Замовник та виконавець на початку виникнення події обмінюються листами щодо надання послуг із забезпечення безперервного функціонування ІТС, а в істотних умовах тендерної документації та самому господарському договорі замовник передбачає, що «відносини між сторонами виникли до його укладання». Створення ІТС рекомендується органам публічної влади здійснювати чергами та етапами в межах бюджетного року.

Завершення робіт із створення ІТС оформлюється замовником шляхом затвердження акту про введення системи в дослідну або промислову експлуатацію. У період між дослідною та промисловою експлуатацією органу публічної влади місцевого рівня доцільно провести попередні випробування, оформивши відповідну методику проведення випробувань та залучення значної кількості користувачів, роботу системи під навантаженням або різними подіями. Модернізацію інформаційно-телекомунікаційної системи орган публічної влади місцевого рівня може планувати лише після введення системи у промислову експлуатацію.

Майнові права на інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру електронного урядування органу публічної влади повинні належати цьому органу.

Не рекомендується розпоряднику ІТС вводити в промислову експлуатацію систему без впровадження комплексної системи захисту інформації та отримання атестату відповідності на ІТС, який видається Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України за результатами проведеної державної експертизи відповідності згідно із Законом України Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [42] та правил забезпечення захисту інформації [43].

Останнім, але чи не головним елементом тактичного рівня організаційно-правового механізму

державного управління електронним урядуванням на місцевому рівні, є розроблення механізму функціонування інформаційно-телекомунікаційних технологій, який забезпечить введення у діяльність органу цих систем. Таких організаційно-правовими актами механізму є:

– Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему (технологію);

– Порядок оброблення інформації в інформаційно-телекомунікаційній системі (технології) та методичні рекомендації щодо цього порядку;

– Визначення адміністратора системи та адміністратора безпеки в інформаційно-телекомунікаційній системі (технології) та їх повноваження.

Для вагомості ці акти необхідно затвердити рішенням органу публічної влади місцевого рівня. У положенні та порядку про інформаційно-телекомунікаційну систему (технологію) органу публічної влади необхідно закріпити правові засади функціонування ІТС, визначити структуру та склад системи, описати регламент функціонування ІТС у різноманітних ситуаціях, у тому числі і надзвичайних.

Урахування органом публічної влади місцевого рівня рекомендацій дисертаційного дослідження щодо організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням на стратегічному, тактичному та технічному рівні дозволить оперативно розробити ефективну систему управління цією сферою, обійти типові проблемні питання при запровадженні інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органу, пришвидшити процес переходу на сучасну форму державного управління та отримати заходи впливу на працівників, які не бажають розпрощатись із адміністративно-командною системою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Децентралізацію у сфері електронного урядування пропонується завершити на обласному (регіональному) рівні, адже децентралізація запровадження електронного урядування до рівня району або громади збільшує видатки на її створення із 6 000,0 тис. доларів США до 162 000,0 тис. доларів США, не рахуючи коштів на створення систем електронної взаємодії.

Вперше розроблено структурно-функціональну модель організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням місцевого рівня на прикладі міста Києва, яку можуть використати органи публічної влади місцевого рівня. Досвід Київської міської ради та її виконавчого органу (Київської міської державної адміністрації) допоможе оперативного запровадити механізми державного управлінням електронним урядуванням на місцевому рівні, у тому числі організаційного, організаційно-правового, ресурсного та інформаційно-аналітичного.

Надані рекомендації органам публічної влади місцевого рівня щодо комплексного підходу до запровадження організаційно-правового механізму державного управління електронним урядуванням на стратегічному, тактичному та технічному рівнях.

Враховуючи вищевикладене, подальші дослідження будуть стосуватися аналізу проблем та тенденцій розвитку напрямів державного управління електронним урядуванням на місцевому рівні в Україні, надання рекомендації вітчизняним органам публічної влади місцевого рівня щодо розроблення і застосування ресурсного механізму державного управління електронним урядуванням.

Список літератури:

1. Голобуцький О. П. Електронний уряд / О. П. Голобуцький, О. Б. Шевчук. – К.: Атлант UMS, 2002. – 173 с.
2. Єганов В. В. Проблеми та перспективи впровадження системи електронного урядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012–2/doc/1/05.pdf
3. Клименко І. В., Линьов К. О. Технології електронного урядування: Навчальний посібник. – Київ: Вид-во ДУС, 2006. – 225 с.
4. Погребняк І. Є. Електронний уряд (e-government) і електронне урядування (e-governance): поняття та принципи функціонування [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/ 10/Pogrebnyak7.pdf
5. Семенченко А. І. Електронне урядування в Україні: проблеми та шляхи вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2009_4/5.pdf
6. Тітов С. В., Тітова О. В. Web-сайти органів місцевого самоврядування як складова впровадження е-урядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ic. ac. kharkov.ua/RIO/v39/20.pdf
7. Закон України про відновлення дії окремих положень Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742–18
8. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
9. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» восьмого скликання Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001–15
10. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015
11. Європейська хартія місцевого самоврядування – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036
12. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади: Постанова Верховної Ради України від 31.08.2015 № 656–VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656–19
13. Закон України про столицю України – місто-герой Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/401–14
14. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250287124
15. Про затвердження Стратегії розвитку міста Києва до 2025 року: рішення Київської міської ради № 824/7060 від 15.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://consultant.parus.ua/?doc=09TSF09EC1

16. Про схвалення Концепції «КИЇВ СМАРТ СІТІ 2020»: Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 28.07.2017 № 918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://kievcity.gov.ua/done_img/f/РКМДА-918–28072017.PDF
17. Про затвердження Комплексної міської цільової програми «Електронна столиця» на 2015–2018 рр.: рішення Київської міської ради № 654/1518 від 02.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/F5671BF2FE6B8BEFC2257E8C006873B9?OpenDocument
18. Про затвердження Міської цільової програми з розвитку електронного урядування в місті Києві на 2012–2014 роки: Рішення Київської міської ради від 10.11.2011 № 602/6838. – Режим доступу до ресурсу: http://kmr.gov.ua/decree.asp
19. Про затвердження Міської цільової програми з технічного захисту інформації в місті Києві на 2012–2014 роки: Рішення Київської міської ради від 10.11.2011 № 601/6837. – Режим доступу до ресурсу: http://kmr.gov.ua/decree.asp
20. Про затвердження Концепції безпеки міста Києва: Рішення Київської міської ради від 10.07.2003 № 616/776 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/7837ECB4633AE190C22573C000526ACF?OpenDocument
21. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 932 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/932–2015-%D0%BF
22. Про затвердження Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України 31.03.2016 № 79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0632–16
23. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 № 275-р – Режим доступу до ресурсу: http: // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/275–2017-%D1%80
24. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» восьмого скликання Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001–15
25. Порядок формування та виконання регіональної програми і проекту інформатизації: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2000 № 644 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/644–2000-%D0%BF
26. Закон України про державні цільові програми [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1621–15
27. Закон України про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1602–14
28. Порядок проведення експертизи Національної програми інформатизації та окремих її завдань (проектів): Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2002 № 1048 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1048–2002-%D0%BF
29. Закон України про бюджетний кодекс України – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456–17/page
30. Закон України про Національну програму інформатизації – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80
31. Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/106–2007-%D0%BF
32. Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 № 153 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/153–2002-%D0%BF
33. Про органи самоорганізації населення в м. Києві: Рішення Київської міської ради від 26.09.2002 № 10/170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/61E0D0FD6C975FBCC22573C000532D57?OpenDocument
34. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 12.03.2012 № 333 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0456–12
35. Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 28.01.2002 № 57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0086–02
36. Закон України про публічні закупівлі – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/922–19
37. Про затвердження загальних вимог до програмних продуктів, які закуповуються та створюються на замовлення державних органів: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2009 № 869 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/869–2009-%D0%BF
38. Про затвердження переліку обов'язкових етапів робіт під час проектування, впровадження та експлуатації засобів інформатизації: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.02.1998 № 121 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/121–98-%D0%BF
39. Закон України про Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435–15
40. Закон України про Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436–15
41. Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2014 № 117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/117–2014-%D0%BF
42. Закон України про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80

43. Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2006 № 373 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/373–2006-%D0%BF

Коновал В.А.
Киевский городской совет,
Национальная академия государственного управления
при Президенте Украины

РЕКОМЕНДАЦИИ ОРГАНАМ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ МЕСТНОГО УРОВНЯ ПО РАЗРАБОТКЕ И ПРИМЕНЕНИЮ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫМ ПРАВЛЕНИЕМ

Аннотация
В статье рассмотрен опыт внедрения организационно-правового механизма государственного управления электронным правлением местного уровня; проанализирована структурно-функциональная модель организационно-правового механизма государственного управления электронным правлением местного уровня на примере города Киева; даны рекомендации органам публичной власти местного уровня по разработке и применению организационно-правовых механизмов государственного управления электронным правлением на стратегическом, тактическом и техническом уровне.
Ключевые слова: электронное управление, информационно-телекоммуникационные технологии, информационные системы, электронные услуги, модель электронного управления.

Konoval V.A.
Kyiv City Council,
National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine

RECOMMENDATIONS TO PUBLIC AUTHORITIES AT LOCAL LEVEL ON THE DEVELOPMENT AND APPLICATION OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR PUBLIC ADMINISTRATION OF E-GOVERNMENT

Summary
The article examines the experience of introducing the organizational-legal mechanism of public administration e-government at the local level; The structural-functional model of the organizational-legal mechanism of state management of e-government of the local level is analyzed on the example of the city of Kyiv; Recommendations to public authorities of the local level on the development and application of organizational and legal mechanisms of state management of e-government at the strategic, tactical and technical level.
Keywords: e-government, information and telecommunication technologies, information systems, e-services, model of e-government.

УДК 339.9

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ УСПЕШНЫМ НАЦИОНАЛЬНЫМ БРЕНДОМ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Сакун А.А., Тардаскина Т.Н.
Одесская национальная академия связи имени А.С. Попова

В статье обосновано то, что сегодня одним из наиболее эффективных инструментов обеспечения конкурентоспособности страны является национальный брендинг. Создание условий для развития национальной бренд-идентичности является крайне актуальным для Украины. Доказано, что создание и управление брендом государства – вопрос выживания в условиях глобальной конкуренции открытых экономик. Осуществлена комплексная оценка развития национального брендинга в Украине. Усовершенствована концептуальная модель построения успешного национального бренда в условиях глобализации.
Ключевые слова: государственное управление, национальный бренд, глобализация, регулирования, бренд-идентичность.

Постановка проблемы. Формирование глобальной экономической системы характеризуется трансформацией форм и методов конкуренции между всеми ее субъектами, прежде всего национальными экономиками. Беспрецедентная международная мобильность факторов производства и межкультурная унификация вызывает конкурентную борьбу как за материальные и нематериальные ресурсы, так и при условии ведения бизнеса, инвестирования, жизнедеятельности, отдыха, устойчивого и безопасного развития. Новые научно-технологические, экономические, социально-экологические вызовы требуют от стран надлежащего позиционирования и целенаправленного продвижения своих активов на глобальных рынках товаров, услуг, финансов, инвестиций и инноваций, формирования внутреннего и внешнего положительного имиджа конкурентного бренда.

Современное развитие мировой экономической системы в значительной степени углубляет процессы глобализации, усиливает роль развитых национальных экономик, активирует конкуренцию между ними.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемам функционирования национальных экономик в глобальной экономической системе, особенностям формирования национальных интересов, управлению международной конкурентоспособностью посвящены фундаментальные труды зарубежных и украинских ученых-экономистов Л. Антонюк, О. Белоруса, Т. Кальченко, Ю. Козака, Д. Лукьяненко, С. Луцишин, А. Мозгового, Е. Панченко, М. Портера, А. Поручителя, К. Прахалад, А. Рогач, Л. Руденко-Сударева, Е. Савельева, С. Сиденко, Дж. Сороса, Дж. Стиглица, Я. Столярчук, Дж. Томпсона, А. Филипенко, Г. Хамель, А. Швиданенко, В. Чалой и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Проблема разработки успешного национального бренда в условиях глобализации экономического развития, как стратегии создания и поддержки имиджа государства, векторно актуализируется с тем, что связано, прежде всего, с серьезными изменениями, происходящими в нашем обществе под влиянием информационной революции, которая предполагает качественно различные модели мирового соперничества.

Государство – единственный полноценный субъект, способный сформировать сбалансированную стратегию развития национального бренда, что обусловлавливает недостаточную мотивацию к формированию национального бренда со стороны предприятий и домохозяйств, отсутствие в последних надлежащего масштаба деятельности и финансовых инструметов для реализации мероприятий по формированию национального бренда.

Для успешной конкуренции в условиях глобализации странам необходимо создать бренд современного формата, маркерами которого должна быть общественно признанная в национальном смысле, объективная международная оценка. Построение должно основываться на принципах системности, функциональной и институциональной детерминированности, внутренней и внешней транспарентности.

Цель статьи. Главной целью этой статьи является теоретическое обобщение принципов и факторов развития национального брендинга в глобальной экономической системе, а также обоснование практических рекомендаций по созданию успешного бренда Украины с помощью государственного управления.

Изложение основного материала. В современном национальном брендинге государство выступает не только как административная структура, но и как символ прошлого, настоящего и будущего. Стоит заметить, что сегодня политические ценности воспринимаются в виде бренда, а рекламный креатив вошел и в нашу общественную и политическую жизнь.

Усовершенствованная концептуальная модель построения успешного национального бренда в условиях глобализации представлена на рисунке 1. В основу представленной концептуальной модели положена гипотеза о там, что успешный национальный берндинг является залогом создания конкурентных преимуществ на мировых рынках товаров и услуг.

В условиях глобализации критерии для оценки бренд-политики государства нередко акцентируют внимание на принципах и инструментах рекламных коммуникаций, эмоционального брендинга, а конкуренция стран во многом трансформируется в конкуренцию их брендов. С другой стороны, бренд государства начинает

играть значимую роль в формировании ее политики, особенно в сфере публичного управления государством.

Первый блок предусматривает формирование стратегии на основе национальной доктрины и национальной идеи, ее реализацию через государственную программу. Функциональный блок основывается на привлечении всех стейкхолдеров (национальных, частных, общественных) с координацией их усилий в оценке национальной идентичности, создании бренд-идентичности, разработке имиджа страны.

Исполнительный блок состоит в эффективном управлении репутацией на основе сложившихся национальной идеи и национальной доктрины глобальных инструментов оценки национального бренда, в том числе международных индексов и рейтингов, обзоров международных исследовательских институтов, представительства в международных организациях.

Для того, чтобы обязать предприятия и домохозяйства принять меры по формированию национального бренда, правительство разрабатывает концепцию, стратегию и соответствующую государственную программу, включающую систему мер по организации, планированию, финансированию, координации и контролю. При этом субъекты и направления реализации стратегии и ее оценка, категориальные определения в каждой стране могут отличаться, поскольку нацио-

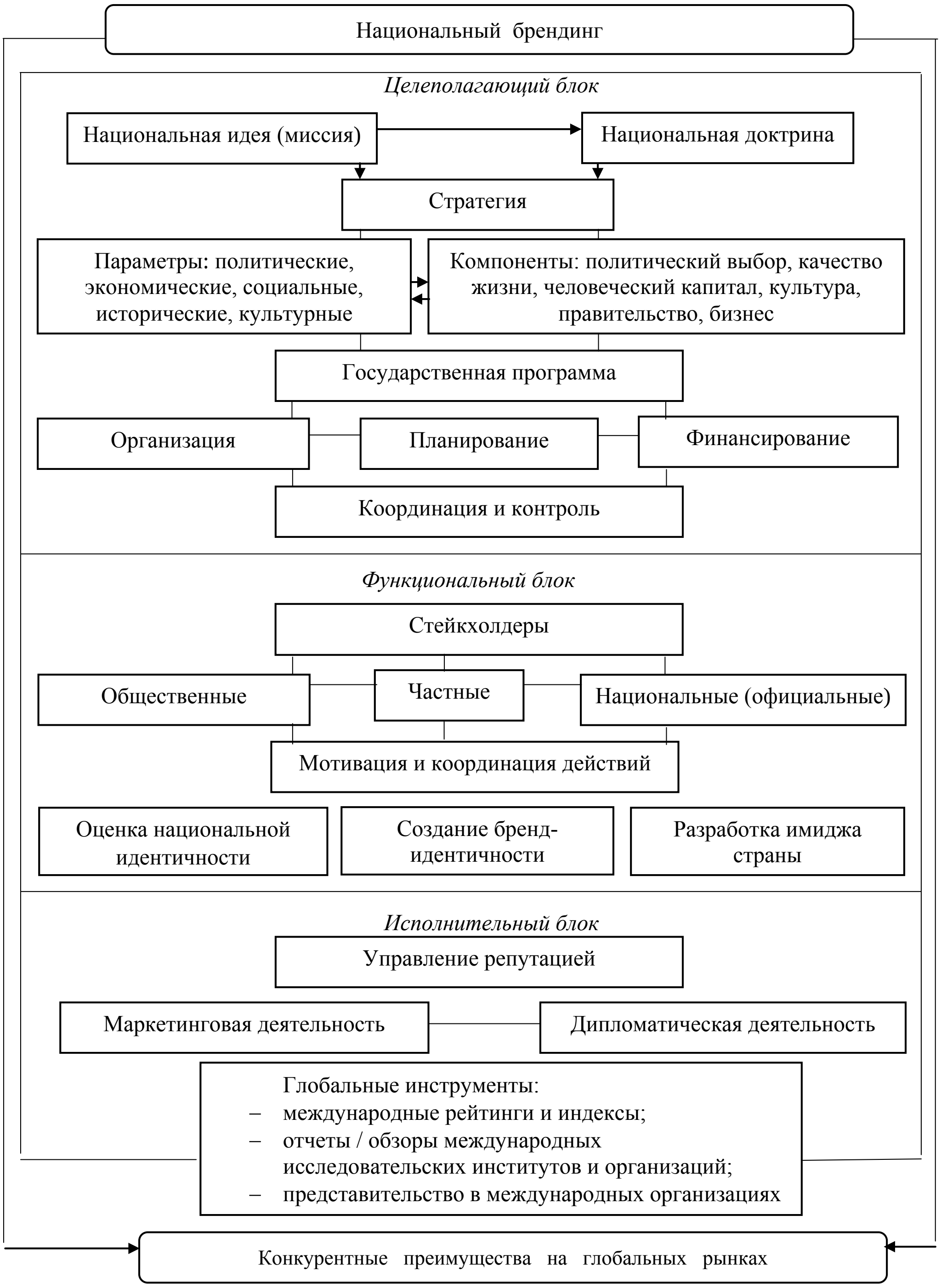

Рис. 1. Концептуальная модель построения успешного национального бренда в условиях глобализации

нальный бренд – это уникальная система понятий, она не может быть дублирована в другом обществе с помощью одних и тех же категорий и методов реализации [1].

Особого внимания в условиях становления экономики знаний заслуживают учебные заведения, которые в любой стране являются интеллектуальной визитной карточкой для иностранных граждан и организаций, поэтому для построения успешного национального бренда в условиях глобализации предлагается выделение и продвижение рейтинговых учебных заведений. При надлежащей организации это позволит эффективно использовать государственное финансирование, избежать его распыления и обеспечить концентрацию соответствующих мер для развития национальной экономики на основе успешного и демократического общества.

При комплексном подходе результаты реализации таких проектов целенаправленно синтезируются для усиления бренда, развития позитивного образа страны как совокупности успешных организаций. Таким образом, целесообразным является формирование реестра предприятий и организаций, генерирующих бренд национальной экономики. Это позволит, прежде всего, сосредоточить усилия на конкретных объектах с последующим мониторингом и оценкой эффективности запланированных и реализованных мероприятий.

Концептуальной основой интеграции целеполагающего, функционального и исполнительного блоков предложенной модели является выделенные нами бренд-параметры (политические, экономические, социальные, исторические, культурные) и бренд-компоненты (политический выбор, качество жизни, человеческий капитал, культура, правительство, бизнес, ресурсы, товары, инвестиции, валюта, инфраструктура, туризм) [2].

В функциональном блоке предложенной модели позиционируются ключевые стейкхолдеры:

– общественные (население, общественные организации, лидеры, личности);

– частные (корпорации, профессиональные ассоциации, эксперты);

– национальные (официальные), государственные (профильные министерства, государственные корпорации), города-лидеры (органы местного самоуправления).

Именно исследования и стимулирование их мотиваций, а также целенаправленная координация действий способны обеспечить последовательную реализацию задач: а) оценку национальной идентичности; б) создание бренд-идентичности; в) разработку имиджа страны.

В глобальной бренд-среде управление репутацией страны предусматривает активную маркетинговую и дипломатическую деятельность, а частично – требуют специальных исследований. А тем временем устоявшиеся конкурентные преимущества на мировых рынках обеспечивают прежде всего глобальные инструменты, которые можно объединить в группы:

– международные рейтинги и индексы;

– отчеты/обзоры международных исследовательских институтов и организаций;

– представительство в международных организациях.

В условиях глобализации реализация системы мер для построения успешного национального бренда определяется именно через систему международных институтов, которые, с одной стороны, оценивают эффективность бренда, а с другой – предоставляют дополнительные возможности для граждан и организаций в виде преференций в миграционной, таможенной, финансовой и других сферах.

На сегодня существует большое количество организаций, осуществляющих различного рода брендинговое ранжирование, поэтому для формирования более четкого представления о них предлагаем выделить четыре группы, а именно:

– научно-исследовательские организации;

– международные организации (ООН, ЮНЕСКО, МВФ и т.д.);

– рейтинговые агентства;

– информационные агентства.

Одним из самых влиятельных на сегодня является рейтинг конкурентоспособности, который разрабатывается Институтом развития менеджмента (IMD, Швейцария). При составлении этого рейтинга оцениваются достижения стран по четырем группам факторов конкурентоспособности, в частности: 1) экономические показатели; 2) эффективность деятельности правительства; 3) эффективность бизнеса и 4) инфраструктура [3].

Отличие этого рейтинга заключается в том, что он анализирует показатели для большинства развитых стран (сейчас анализируется информация для 59 стран). Это позволяет не искажать показатели рейтинга, как это бывает при сравнении высокоразвитых экономик с экономиками наименее развитых стран мира.

В предлагаемой модели построения успешного бренда Украины этапы распределены следующим образом: макроанализ, микроанализ и внедрение, что соответствует подходам маркетинговой и консалтинговой компании Brand Finance. Оценка национальной идентичности прежде всего включает в себя макроанализ восприятия и направления самоидентификации населения, ответственными за которые становятся национальные стейкхолдеры. На этом этапе целесообразно проводить исследования по политическим, социальным, экономическим, культурным и историческим параметрам функционирования государства.

Конструирование национальной бренд-идентичности принадлежит к более детальному микроанализу факторов, когда основная нагрузка приходится на частную категорию стейкхолдеров. Процесс развития имиджа страны на базе самоидентификации и национальной бренд-идентичности консолидирует общественную группу стейкхолдеров. При этом продвижение страны осуществляется в неразрывной связи с национальной доктриной, продуктами и услугами, которые предоставляет страна, политическим выбором населения и его видением национальной брендинговой стратегии.

Выводы и предложения. Таким образом, каждая вышеупомянутая составляющая национальной идентичности, предложенный различными категориями стейкхолдеров, была интерпретирована для создания мощной национальной бренд-идентичности Украины. Исследование продемонстрировало четкую разницу между

национальным и общественным уровнями стейкхолдеров, где последние относятся к негосударственным организациям и гражданам; это может быть вызвано недоверием к политическим силам и страхом коррумпированных отношений, которые могут возникнуть в процессе создания национальной брендинговой стратегии.

Как видим, брендинг Украины требует честного и легального основания, обеспечения максимальной прозрачности и привлечения всех заинтересованных лиц и стейкхолдеров. Акцент должен быть сделан на целях и задачах бренддеятельности, отражающих и защищающих интересы, ожидания и пожелания резидентов и граждан страны. Кроме того, создавая национальный бренд, необходимо учитывать реальный имидж Украины, что вызывает сегодня как положительные, так и отрицательные внутренние и внешние ассоциации. К тому же, следует акцентировать внимание на соблюдении этических аспектов прозрачности и добросовестности построения бренда, чтобы в полной мере обеспечить назначение бренда страны, а именно укрепить конкурентные позиции, улучшить репутацию и создать условия для успешного экономического, политического и социокультурного функционирования.

Список литературы:

1. Анатомия бренда // Forbes Украина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://forbes.ua/magazine/forbes/1350032-anatomiya-brenda
2. Бренд «Україна» – Концепція бренду «України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://brandukraine.org/r/
3. Котлер Ф. Стратегический менеджмент. Лучшие приемы и методы / Ф. Котлер, Р. Бергер, Н. Бикхофф – М.: Альпина Паблишер, 2012. – 144 с.

Сакун Г.О., Тардаскіна Т.М.
Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ УСПІШНИМ НАЦІОНАЛЬНИМ БРЕНДОМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація
В статті обґрунтовано те, що сьогодні одним із найефективніших інструментів забезпечення конкурентоспроможності країни є національний брендинг. Створення умов для розвитку національної бренд-ідентичності є вкрай актуальне і для України. Доведено, що створення й управління брендом держави – питання виживання в умовах глобальної конкуренції відкритих економік. Здійснене комплексне оцінювання розвитку національного брендингу в Україні. Вдосконалена концептуальна модель побудови успішного національного бренда в умовах глобалізації.

Ключові слова: державне управління, національний бренд, глобалізація, регулювання, бренд-ідентичність.

Sakun A.A., Tardaskina T.N.
O.S. Popov Odessa National Academy of Telecommunications

STATE MANAGEMENT BY A SUCCESSFUL NATIONAL BRAND IN GLOBALIZATION CONDITIONS

Summary
The article substantiates that today national branding is one of the most effective tools for ensuring the competitiveness of the country. The creation of conditions for the development of a national brand identity is extremely relevant for Ukraine as well. It is proved that the creation and management of the brand of the state – the question of survival in the conditions of global competition of open economies. A comprehensive assessment of the development of national branding in Ukraine is carried out. Enhanced conceptual model for building a successful national brand in a globalized environment.

Keywords: state administration, national brand, globalization, regulation, brand identity.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 658

МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ СТАРТАП-ПРОЕКТОМ ДЛЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Амет-устаева Д.М., Стефаненко М.Н.
Государственное бюджетное образовательное учреждение
высшего образования Республики Крым
«Крымский инженерно-педагогический университет»

В статье определено значение стартапа и инноваций в туристической отрасли. Приведены основные методы управления стартап-проектом для инновационного развития туристического предприятия, которые направлены на достижение производственных целей. Отражена схема создания и управления стартап-проектом.
Ключевые слова: стартап-проект, инновации, туристический бизнес, туристическое предприятие, методы управления, туристический продукт.

Постановка проблемы. В настоящее время туристическая индустрия представляет собой одно из стратегических направлений развития национальной экономики региона и страны в целом. Современный туристический продукт становится более гибким, индивидуальным, привлекательным и доступным для широкого круга потребителя (туриста). Большую роль в этом процессе играет применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), оптимальное и комплексное внедрение которых позволит обеспечить не только экономический рост туристического предприятия, но и развитие региона, его инфраструктуру, вливание инвестиций, имидж региона и др. Сектор информационно-коммуникационных технологий имеет значительный инновационный и производственный потенциал, возможности которого формируют ожидания потребителей и превышают платежеспособный спрос. При этом существует объективная необходимость в инновационном развитии отрасли по нескольким ключевым направлениям: улучшение предпринимательского климата, комплексное развитие инновационной инфраструктуры – технопарков, бизнес-инкубаторов, венчурных фондов, развитие кадрового и научного потенциала и др.

Стартап-проект – полный комплекс услуг, связанный с созданием, запуском и организацией бизнеса в любой предметной области, например, в туристической.

Туристический бизнес – это сфера мелкого и среднего предпринимательства, поэтому методы и способы ведения бизнеса могут быть динамичными, но эффективным является только тот стиль, который определяет значительную прибыль и прогрессивное развитие фирмы [1, с. 42].

Управление стартап-проектами предусматривает разработку технологии составления туристического продукта.

Анализ последних исследований и публикаций. Ведущие ученые такие как, Рис Эрик [2] разработал метод «экономичный стартап», который заключается в быстром тестировании идей новых продуктов на реальных потребителях и постоянной корректировке бизнес-модели, с тем чтобы начинать масштабные вложения только тогда, когда идея подтверждена фактами. А также известный Стив Бланк и Боб Дорф [3], описывают этапы создания и предложившие методику создания нового бизнеса.

Отечественными исследователями данной проблемы в туристической отрасли можно выделить следующих: А.А. Силаева [4], которая занимается проблемами развития туристических стартапов, а также О.Н. Головинов [5], рассматривал стартап как форму развития малой инновационной предпринимательской деятельности.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на большой интерес к стартапам как к форме инновационного проекта его актуальность остается неизменной, особенно в области туризма. Т. к. современный туризм тяжело представить без нововведений с учетом современных информационных и коммуникационных технологий, поэтому необходимо рассмотреть методы управления информационно-коммуникационным стартап-проектом для инновационного развития туристического предприятия.

Формулировка целей статьи. Охарактеризовать стартап-проект и инновации в туристической отрасли, определить методы управления информационно-коммуникационным стартап-проектом для инновационного развития туристического предприятия.

Изложение основного материала. Сегодня достаточно популярным и удачным стартом начать собственное дело является стартапы, так как эти проекты начинаются с нуля и главное пронизаны идей, которую осуществляют вся команда. Стартап является рентабельным и выгодным объектом для вложения инвестиций, но в тоже время имеется доля риска, поэтому очень важно заинтересовать инвесторов проектом и убедить о конкурентоспособности инновации в отрасли. Туристический стартап-проект – проект, который направлен на продажу билетов, туристических путевок, интерактивных карт и маршрутов.

Инновация представляет собой конечный результат инновационной деятельности, который получен в виде нового или усовершенствованного продукта, процесса используемый в новом подходе к социальным услугам. Инновации в туризме направлены прежде всего на создание нового или изменение уже существующего туристического продукта, освоение новых рынков, применение коммуникационных и информационных технологий, совершенствование услуг в туристической отрасли (гостиницы, транспорт и др.) обеспечивающие доход туристическому предприятию, увеличивающие имидж региона и государства в целом.

Разработка инновационных проектов в туристической сфере осуществляется при наличии трех составных:

– туристический бизнес;

– инновационные технологии;

– информационные системы и технологии управления.

Последние отражают значительную роль в инновационном развитии туристического предприятия [6]. Управление информационно-коммуникационным стартап-проектом для инновационного развития туристического предприятия представляет собой комплекс мероприятий, которые направлены на преобразование в организационной структуре, системе трудовых отношений, отношения с посредниками и клиентами.

Управление стартап-проектами состоит из 5 групп процессов, которые объединенны между собой: инициализация; планирование; исполнение; мониторинг и управление и завершение.

Управление стартап-проектами является необходимым инструментом для выживания и получения конкурентных преимуществ на туристическом рынке. При отсутствии определенной концепции управления, стартапы редко завершаются вовремя и в пределах их приемлемой стоимости. Правильно подобранный метод управления ведет коллектив разработчиков через управляемый, просматриваемый набор действий и инструментов, направленных на достижение желаемых и ожидаемых результатов.

Рассмотрим самые популярные методы управления проектом:

– **Agile** – гибкий итеративно-инкрементальный подход к управлению проектами и продуктами, ориентированный на динамическое формирование требований и обеспечение их реализации в результате постоянного взаимодействия внутри самоорганизующихся рабочих групп, состоящих из специалистов различного профиля;

– **Scrum** – придавая особое значение продуктивности, сосредоточиванию и взаимодействию, участники проекта могут достигать высококачественного конечного результата в короткие сроки и в тоже время легко адаптироваться к изменениям. Командная работа осуществляется в короткие «рывки/забеги» для максимальной эффективности, плюсом ко всему этому является возможность испытаний новых итераций быстро и с моментальной фиксацией ошибок;

– **Lean** – задача заключается в создании ценностей высокого уровня и обеспечении высочайшего качества работы с меньшими трудовыми ресурсами, средствами и временем. Lean сокращает потери, устраняя узкие места, фокусируясь на ценностях потребителя и постоянно улучшая процесс производства. Использование Lean помогает сократить расходы, оперативно выполнять работу в поставленные сроки, достигать существенных результатов в составе малочисленных команд, привлекая к выполнению задачи минимальное количество человеческих ресурсов.

– **Kanban** – основная цель состоит в производстве медленного и непрерывного потока результатов через протяженный во времени рабочий/производственный процесс для визуализации прогресса и раскрытия процессных/производственных проблем. Понимая, где происходят простои, теряется время, члены команды могут намного более оперативно улучшить производительность;

– **Six Sigma** – объединяя эффективность системы Leanc шестью сигма, появляется возможность улучшить производственный процесс. Определив, как в действительности выполняется производственный процесс, члены команды проекта устраняют потери и сосредотачиваются на создании конечного результата с максимально высоким качеством для клиента (создание конечной ценности для потребителя);

– **PRINCE 2** («**PR**ojects **IN** **C**ontrolled **E**nvironments version **2**») – гарантирует, что каждый проект имеет бизнес обоснование и способствует созданию ценности. Планирование начинается с четкого определения: потребностей, запрашиваемых потребителем, реальной выгоды и точной оценки затрат.

Рис. 1. Схема создания и управления стартап-проектом

На рисунке 1 показаны стандартные процессы управления стартапом, где самым важным фактором представляется идея.

Для каждого из выше перечисленных пунктов присущи свои методы и инструменты, с помощью которых реализуются цели на каждой стадии. Проект, является временным предприятием, предназначенным для создания уникальных туристических продуктов, услуг [7].

Таким образом, при управлении проектом, необходимо учитывать, что туристический продукт

состоит из двух составляющих – это тур и дополнительные туристическо-экскурсионные услуги.

Выделяют следующие методы управления проектами: сетевое планирование и управление, календарное планирование, логистику, стандартное планирование, структурное планирование, ресурсное планирование, имитационное моделирование на ЭВМ и др.

Освоение методов управления проектами дает возможность менеджеру подходить к проекту с единых позиций. Согласно разработкам американской Ассоциации руководителей проектов – Project Manager Institute (PMI) менеджер проекта управляет:

1. Предметной областью проекта – разработка концепции, определение предметной области проекта, распределение работ, установление отчетности, введение системы контроля, завершение проекта – частично в той или иной степени входят в состав российских ГОСТов, определяющих порядок проведения проектных и иных работ.
2. Качеством – управленческие (обеспечение качества) и технические аспекты (контроль качества).
3. Временем (планирование времени в проекте, оценка продолжительностей, календарное планирование, контроль времени в проекте).
4. Стоимостью (оценка и прогнозирование стоимости, сметы и бюджет, контроль стоимости, использование стоимостных показателей).
5. Рисками.
6. Персоналом.
7. Контрактами и обеспечением ресурсами.

Управление каждой из перечисленных функций предполагает учет десятков, а в крупных проектах и сотен различных факторов. Методика управления проектами придает этим процедурам системность и целостность.

Функции и виды обеспечения системы управления стартап-проектами в туризме представлены на схеме (рис. 2).

Приведем примеры туристических стартап-проектов: DealScoopr – для тех, кто любит персонализировать и экономить; GetGoing – для спонтанных путешествий; WeHostels – для поиска идеального хостела; Fantrotter – для любителей фестивалей, чемпионатов и гастрольных туров; Roamer – для тех, кто хочет экономить в роуминге [8].

Методы управления проектами позволяют:

– определить цели проекта и провести обоснование;

– выявить структуру проекта (подцели, основные этапы работы, которые предстоит выполнить);

– определить необходимые объемы и источники финансирования;

– подобрать исполнителей – в частности через процедуры торгов и конкурсов;

– определить сроки выполнения проекта, составить график его реализации, рассчитать необходимые ресурсы;

– рассчитать смету и бюджет проекта;

– планировать и учитывать риски;

– обеспечить контроль за ходом выполнения проекта.

Все методы управления проектами по своему хороши и в каждом есть свои плюсы и минусы, применение методологии управления проектом очень сильно зависит от целей, типа и контекста проекта.

Выводы из данного исследования и перспективы. Вопросы управления проектами в туризме имеют первостепенное значение, поскольку они определяют эффективность и конкурентоспособность туристских предприятий.

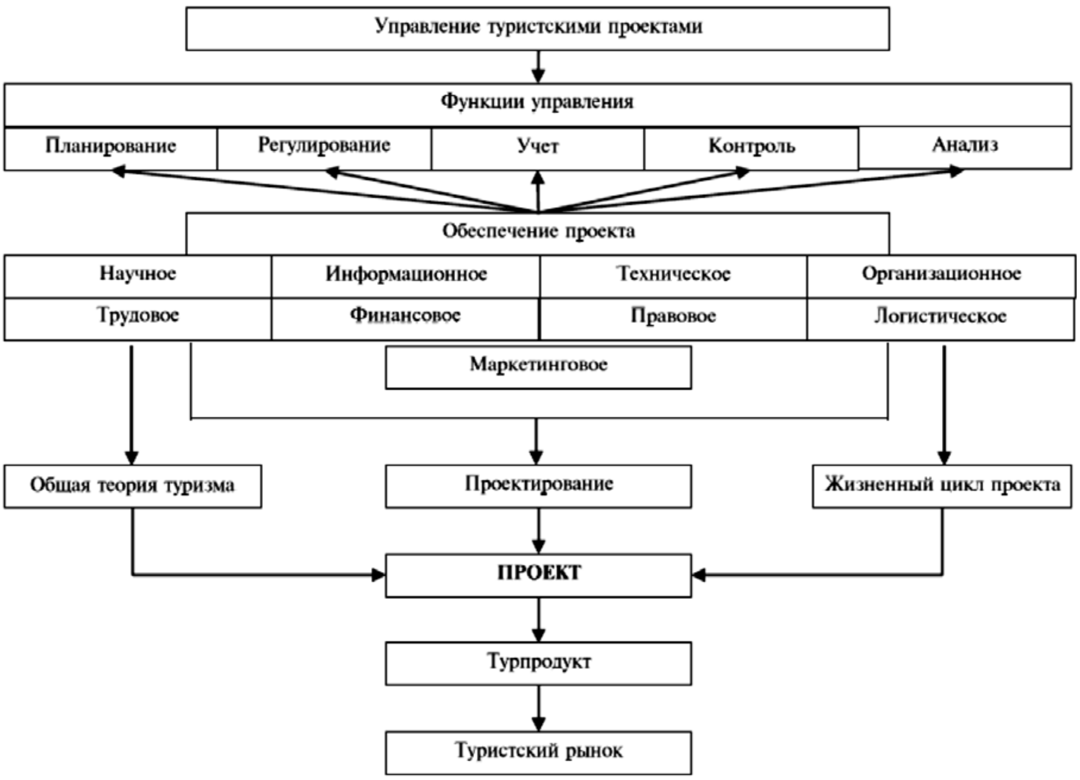

Рис. 2. Общая схема управления проектами в туризме

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Управление проектами в туризме является перспективным направлением, как в мире, так и начало постепенное распространение на территории региона, позволяющее при правильном соблюдении всех этапов и графиков выполнения работ получить значительные результаты по разработке и реализации проектов. Эффективное применение методов и средств управления проектами позволяет успешно реализовывать любой стартап-проект в соответствии с высокими стандартами качества, достигнув в срок поставленных целей, сэкономив время и уменьшив риск.

Список литературы:

1. Коновалова Е.Е., Силаева А.А. Корпоративное управление на туристских предприятиях / Е.Е. Коновалова, А.А. Силаева // Проблемы развития предприятий: теория и практика: сб. статей VII Всероссийской научно-практической конференции / под науч. ред. В.И. Будиной. – Пенза, 2014. – С. 41–45.
2. Рис Э. Бизнес с нуля: Метод Lean Startup для быстрого тестирования идей и выбора бизнес-модели / Эрик Рис; Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Альпина Паблишер, 2013. – 253 с.
3. Бланк С. Стартап: Настольная книга основателя / Стив Бланк, Боб Дорф; Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2013. – 616 с.
4. Силаева А.А. Проблемы развития туристских стартапов на современном этапе: финансовый аспект / А.А. Салаева // Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razvitiya-turistskih-startapov-na-sovremennom-etape-finansovyy-aspekt
5. Головинов О.Н. Стартап как форма развития малой инновационной предпринимательской деятельности / О.Н. Головин // Режим доступа: http://euii.esrae.ru/pdf/2015/3%289%29/2.pdf
6. Амєт-Устаєва Д.М. Управління інноваційним розвитком підприємств туристичного бізнесу / Д.М. Амєт-Устаєва // Науковий журнал «Бізнес-інформ». – Х., Видавничій дім «Інжек», 2014. – № 4/2014. – С. 103–108.
7. A. Guide to the Project Management Body of Knowledge. PMI Standards Commite, Editin, 2000. – P. 4.
8. Пятерка полезных туристических стартапов. Режим доступа: http://davaypoedem.com/review/160-pyaterka-poleznykh-turisticheskikh-startapov

Амет-устаєва Д.М., Стефаненко М.М.
Державна бюджетна освітня установа вищої освіти Республіки Крим
«Кримський інженерно-педагогічний університет»

МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ СТАРТАП-ПРОЕКТОМ ДЛЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація
У статті визначено значення стартапа і інновацій в туристичній галузі. Наведено основні методи управління стартап-проектом для інноваційного розвитку туристичного підприємства, які спрямовані на досягнення виробничих цілей. Відображено схема створення і управління стартап-проектом.

Ключові слова: стартап-проект, інновації, туристичний бізнес, туристичне підприємство, методи управління, туристичний продукт.

Amiet-ustaieva D.M., Stefanenko M.N.
State Educational Institution of Higher Education of the Republic of Crimea
«Crimean Engineering and Pedagogical University»

METHODS OF MANAGEMENT START-PROJECT FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF A TOURIST ENTERPRISE

Summary
The article defines the importance of start-up and innovation in the tourism industry. The main methods of managing a start-up project for the innovative development of a tourist enterprise are presented, which are aimed at achieving production goals. The scheme for creating and managing a startup project is reflected.

Keywords: start-up project, innovations, tourist business, tourist enterprise, management methods, tourist product.

УДК 69.003;338.012

АПРОБАЦІЯ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ОЦІНКИ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В БУДІВНИЦТВІ

Барінов Д.Ю.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Стаття присвячена апробації методичного підходу до оцінки розвитку суб'єктів малого підприємництва. Сформовано інформаційну базу для оцінки розвитку окремих суб'єктів малого підприємництва, що функціонують у будівельній галузі Дніпропетровської області. Здійснено оцінку розвитку суб'єктів малого підприємництва. Простежено динаміку інтегрального показника розвитку суб'єктів малого підприємництва в будівництві Дніпропетровської області. Виявлено основні проблеми розвитку суб'єктів малого підприємництва.
Ключові слова: будівництво, суб'єкт малого підприємництва, розвиток, оцінка, індикатор, критерій.

Постановка проблеми. Підприємництво виступає вагомим чинником структурної перебудови національного господарства, розвитку пріоритетних для України галузей. Як зазначав Є. Сірий, провідна роль підприємництва у побудові ринкового господарства та підвищенні життєвого рівня населення є давно визнаною та беззаперечною [1, с. 21]. При цьому, у економіках ці перехідного типу значною є роль саме підприємництво у форматі малого бізнесу, розвиток якого є запорукою реформування та демократизації, переходу країни на нові прогресивні рубежі.

У національній доповіді «Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні» зазначено, що у порівнянні з розвинутими країнами рівень розвитку підприємницької діяльності є недостатнім та потребує суттєвого покращення. До причин такого стану належить як наявність проблем регуляторного характеру (на загальнодержавному і регіональному рівнях), так і неадекватна вимогам цивілізованої соціально-ринкової економіки діяльність значного сегменту бізнесу [2, с. 4]. При цьому, особливу увагу слід приділяти розвитку малого підприємництво в будівельній галузі.

Ефективність функціонування цього вкрай важливого сектору економіки залежить від розвитку його структурних ланок – окремих суб'єктів малого підприємництва. Тому об'єктивна оцінка розвитку суб'єктів малого підприємництва в будівництві є надзвичайно актуальною в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню основних проблем та тенденцій функціонування будівельних підприємств, в тому числі тих, що є суб'єктами малого підприємництва, присвятили свої дослідження такі науковці, як О. Білега [3, с. 32–38], Б. Сенів [4, с. 19–24], В. Сєвка, Н. Паліга [5, с. 41–50], В. Биба, В. Гаташ [6, с. 3–9], В. Шубенкіна [7, с. 55–58], Л. Проданова, Л. Панкова, Ю. Зайва [8, с. 57–61].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на ґрунтовні дослідження науковців, що вивчали тенденції функціонування будівельних підприємств, окремі аспекти оцінки розвитку суб'єктів малого підприємництва в будівництві потребують більш докладного вивчення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення оцінки розвитку окремих суб'єктів малого підприємництва, що функціонують в будівництві Дніпропетровської області.

Виклад основного матеріалу. Оцінка розвитку суб'єктів малого підприємництва (СМП) передбачає здійснення збору та обробки даних за індикаторами розвитку, що відповідають критеріям досягнення мети зацікавлених сторін. Було систематизовано статистичний матеріал по п'яти суб'єктах малого підприємництва, що функціонують в будівництві Дніпропетровської області за 2012–2016 роки.

За критерієм підвищення вартості капіталу в якості індикаторів пропонується використовувати вартість власного капіталу та темп росту капіталу суб'єкта малого підприємництва.

Вартість власного капіталу СМП № 1 наприкінці аналізованого періоду набула від'ємного значення. Така ситуація зумовлена тим, що СМП має нестачу статутного капіталу для погашення непокритого збитку. В цілому за 2012–2016 роки його вартість власного капіталу скоротилась на 1436,2 або на 303,57%. Величина власного капіталу другого СМП № 2 вирізнялась більшою стабільністю. За досліджуваний період його вартість власного капіталу суб'єкта зросла з 218,5 до 241,8 тис. грн або на 10,66%. Щодо СМП № 3, то вартість його власного капіталу мала тенденцію до зростання прогресивними темпами. Так, за досліджуваний період зростання цього індикатору склало 387 тис. грн або 496,15%. Вартість власного капіталу СМП № 4 також є достатньо стабільною величиною з яскраво вираженою тенденцією до зростання. За 2012–2016 роки велична цього індикатору зросла на 78,7 тис. грн або на 14,53%. Щодо вартості власного капіталу СМП № 5, то вона була від'ємною на початку досліджуваного періоду, але за 2012–2013 роки збільшилась на 725,4 тис. грн та склала 413,4 тис. грн.

Величина сукупного капіталу СМП № 1 вирізнялась суттєвою нестабільністю, про що свідчать значні коливання темпів росту капіталу. Так, у 2012 році, 2014 та 2016 році спостерігалось значне зростання вартості капіталу СМП № 1 (на 14,74%, 333,77 та 10,12%), натомість у 2013 та 2015 роках значення темпів росту склало лише 98,94 та 61,36%. Щодо СМП № 2, то величина його капіталу зростала у 2012–2013 роках (на 8,81 та 12,64%, відповідно), але впродовж наступних років спостерігалось його падіння. Найбільш динамічним падінням вартості вирізнявся 2014 рік – 13,33%. Вартість капіталу СМП № 3 вирізнялась суттєвими коливаннями. Зростання цього індикатору впродовж 2012–2013 років

свідчило про зростання вартості капіталу СМП на 16,67 та 5,30%. У 2014 році темп росту капіталу знизився до 88,95%, що свідчить про зниження вартості капіталу на 11,06%. Щодо темпів росту капіталу СМП № 4, то впродовж всього періоду їх значення не перевищувало 100%. Це свідчить про щорічне підвищення вартості капіталу, яке було найбільш значним на початку досліджуваного періоду. По СМП № 5 спостерігалось зростання капіталу у 2012 році, 2013 та у 2016 році, про що свідчать темпи росту капіталу, які складали 120,1%, 314,2% та 139,65%. Інші роки характеризувались зниженням капіталу підприємства.

В якості індикаторів розвитку за критерієм підвищення ефективності діяльності було обрано чистий прибуток та рентабельність підприємства. Чистий прибуток СМП № 1 значною мірою коливався, набуваючи та позитивних (у 2012 та 2014 році), то негативних значень. В загальному підсумку за 2012–2016 роки чистий прибуток СМП № 1 знизився на 472,7 тис. грн. Незважаючи на те, що СМП № 2 чистий прибуток був додатнім, його величина знижувалась. Загальне зниження показника склало 55,8 тис. грн або 99,64%. Щодо СМП № 3, то чистий прибуток коливався, зменшившись за 2012–2014 роки з 32,8 до 5,8 тис грн. За наступні два роки чистий прибуток збільшився на 171,7 тис. грн або на 523,47%. Подібною була динаміка чистого прибутку СМП № 4 за 2012–2016 роки. В загальному підсумку величина чистого прибутку зросла на 26,9 тис. грн або на 91,19%. По СМП № 5 чистий прибуток був позитивним впродовж всього періоду, окрім 2014 року. В цілому за 2012–2016 роки чистий прибуток зменшився на 129,6 тис. грн або на 37,24%.

Рентабельність підприємства по СМП № 1 мала у 2013, 2012–2016 роках від'ємне значення. Так за 2012–2016 роки відбулось зниження значення рентабельності підприємства СМП № 1 на 47,01%. За 2012–2016 роки рентабельність підприємства СМП № 2 скоротилась з 9,97 до 0,05%, або на 9,92%, а по СМП № 3 та СМП № 4 зріс на 2,6 та 3,71%. Щодо рентабельності підприємства СМП № 5, то її значення зменшилась на 126,61%.

За критерієм підвищення оплати праці було використано такі індикатори, як середньомісячні витрати на персонал на одну особу та індекс співвідношення зарплати до середнього по будівництву.

Слід зазначити, що на усіх підприємствах спостерігається яскраво виражена тенденція до збільшення середньомісячних витрат на персонал на одну особу. При цьому, даний індикатор по СМП № 1 збільшився на 1010,1 тис. грн або на 58,73%, по СМП № 2 – на 666,1 тис. грн або на 48,22%, по СМП № 3 – на 836,8 тис. грн або на 54,74%, по СМП № 3 – на 1010 тис. грн або на 54,41%, а по СМП № 5 – на 1133 тис. грн або на 54,61%.

На суб'єктах малого підприємництва склалась негативна ситуація, яка характеризується тим, що зарплата працівників є значно нижче ніж середня по будівництву. У 2016 році середня зарплата СМП № 1 складає 56,32% середньої по будівництву, СМП № 2 – 42,24%, СМП № 3 – 48,80%, СМП № 4 – 59,14%, СМП № 5 – 66,18%.

За критерієм підвищення якості індикаторами є відповідність продукції державним стандартам та інноваційність продукції

Для оцінки відповідності державним стандартами було використано номінальну шкалу, згідно якої: дуже погано – більше 25% продукції не відповідає стандартам; погано – виявлено невідповідність стандартам близько 10–25% продукції; задовільно – виявлено невідповідність стандартам близько 2,5–10% продукції; добре – виявлено невідповідність стандартам близько не більше 2,5% продукції; дуже добре – не виявлено невідповідності стандартам.

По досліджуваних суб'єктах малого підприємництва відповідності стандартам було присвоєно оцінки «дуже добре» та «добре», що свідчить про пильну увагу керівництва до їх дотримання.

Коефіцієнт інноваційності продукції СМП в будівництві Дніпропетровської області є вкрай незначним і коливається від 0,001% по СМП № 1 у 2013, 2015 та 2016 роках до 0,112% – по СМП № 5 у 2016 році.

Для подальших розрахунків нами було визначено кодовані та стандартизовані значення оціночних показників за наведеними вище критеріями. Саме стандартизовані значення використовувалися при розрахунку узагальнюючих індикаторів за критеріями оцінки розвитку СМП.

Значення узагальнюючого індикатору за критерієм підвищення вартості капіталу якого міститься в таблиці 1.

Таблиця 1

Значення узагальнюючого індикатору за критерієм підвищення вартості капіталу

Об'єкт дослідження	2012	2013	2014	2015	2016
СМП № 1	0,4716	0,4087	0,7915	0,0555	0,1484
СМП № 2	0,3499	0,3686	0,2953	0,3358	0,3170
СМП № 3	0,3020	0,2828	0,2526	0,6194	0,4370
СМП № 4	0,4163	0,4185	0,4623	0,4686	0,4868
СМП № 5	0,1864	0,5045	0,1148	0,2481	0,5041

Джерело: розраховано автором

Як видно з даних таблиці 1, узагальнюючий індикатор розвитку за критерієм підвищення вартості по перших двох СМП знижувався на 0,3232 та 0,0329 пункти. За іншими СМП спостерігалось зростання узагальнюючого індикатору на 0,135 пункти, 0,0705 пункти та 0,3177 пункти.

Значення узагальнюючого індикатору розвитку за критерієм підвищення ефективності діяльності наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Значення узагальнюючого індикатору за критерієм підвищення ефективності діяльності

Об'єкт дослідження	2012	2013	2014	2015	2016
СМП № 1	0,5108	0,2271	0,3915	0,0000	0,0552
СМП № 2	0,4352	0,3804	0,3480	0,3484	0,3479
СМП № 3	0,4604	0,3707	0,3588	0,5360	0,5814
СМП № 4	0,3786	0,3689	0,3518	0,3481	0,4153
СМП № 5	0,8800	0,5157	0,0562	0,4166	0,6211

Джерело: розраховано автором

Як видно з таблиці 2, узагальнюючий індикатор зменшився по СМП № 1 на 0,4556 пункти, по

СМП № 2 – на 0,0873 пункти, по СМП № 5 – на 0,2589 пункти. По СМП № 2 та СМП № 3 узагальнюючий індикатор зріс на 0,121 та 0,0367 пункти.

Значення узагальнюючого індикатору розвитку за критерієм підвищення оплати праці наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Значення узагальнюючого індикатору за критерієм підвищення оплати праці

Об'єкт дослідження	2012	2013	2014	2015	2016
СМП № 1	0,2447	0,3454	0,4187	0,4551	0,6190
СМП № 2	0,0201	0,0145	0,0298	0,0402	0,1751
СМП № 3	0,0821	0,1110	0,1489	0,1816	0,3605
СМП № 4	0,3805	0,4525	0,5243	0,5478	0,7034
СМП № 5	0,5746	0,6596	0,7156	0,7579	0,8544

Джерело: розраховано автором

Як видно з таблиці 3 по всіх СМП відбулося значне зростання узагальнюючого індикатору за цим критерієм: по першому – на 0,3743 пункти, по другому – на 0,155 пункти, по третьому – на 0,2784 пункти, по четвертому – на 0,3229 пункти, по п'ятому – на 0,2798 пункти.

Крім того, було обчислено узагальнюючий індикатор за критерієм підвищення якості продукції, значення якого наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Значення узагальнюючого індикатору за критерієм підвищення якості продукції

Об'єкт дослідження	2012	2013	2014	2015	2016
СМП № 1	0,4675	0,3734	0,4675	0,4659	0,4659
СМП № 2	0,7923	0,6651	0,3967	0,4728	0,4709
СМП № 3	0,7136	0,6297	0,3866	0,7658	0,8544
СМП № 4	0,7698	0,7274	0,6849	0,5372	0,5655
СМП № 5	0,8190	0,6850	0,6297	0,8445	0,8757

Джерело: розраховано автором

За 2012–2016 роки узагальнюючий індикатор за критерієм підвищення якості продукції по СМП № 1, № 2 та № 4 скоротився на 0,0016 пункти, на 0,3214 пункти та на 0,2043 пункти. По СМП № 3 та СМП№ 5 узагальнюючий індикатор збільшився на 0,1408 та 0,0567.

Значення інтегрального індикатора розвитку СМП наведені в таблиці 5.

Нами пропонується інтерпретувати інтегральний індикатор розвитку за шкалою, розробленою з врахуванням запропонованої нами класифікаційної ознаки «темп розвитку»: від 0 до 0,37 – недостатній (в т.ч. від 0 до 0,2 – критичний та від 0,2 до 0,37 – допустимий); від 0,37 до 0,63 – паритетний; від 0,63 до 1 – випереджаючий (в т.ч. від 0,63 до 0,8 – динамічний та від 0,8 до 1 – гіпердинамічний).

Таблиця 5

Значення інтегрального індикатору оцінки розвитку СМП

Об'єкт дослідження	2012	2013	2014	2015	2016
СМП № 1	0,4237	0,3387	0,5173	0,2441	0,3221
СМП № 2	0,3994	0,3571	0,2675	0,2993	0,3277
СМП № 3	0,3895	0,3485	0,2868	0,5257	0,5583
СМП № 4	0,4863	0,4918	0,5058	0,4754	0,5428
СМП № 5	0,6150	0,5912	0,3791	0,5668	0,7138

Джерело: розраховано автором

Як видно з даних попередньої таблиці у 2016 році розвиток СМП № 1 та СМП № 2 є недостатнім, але допустимим, розвиток СМП № 3 та № 4 – паритетним, а розвиток СМП № 5 – випереджаючим та динамічним.

Висновки і пропозиції. В ході дослідження виявлено, що інтегральний індикатор розвитку СМП № 1 найбільше зменшився за рахунок зниження узагальнюючого індикатору за критерієм підвищення вартості капіталу за критерієм підвищення ефективності діяльності. Зменшення за рахунок зміни цих індикаторів склало 0,0808 та 0,1139 пункти, відповідно. Саме на підвищення індикаторів за цими критеріями має спрямовуватись управління розвитком СМП № 1.

Інтегральний індикатор розвитку СМП № 2 зменшився на 0,0716 пункти. При цьому, найбільше зменшення відбулось за рахунок зменшення узагальнюючого індикатору за критерієм підвищення якості продукції. Так, за рахунок зміни цього індикатору інтегральний індикатор зменшився на 0,0804 пункти.

По СМП № 3 відбулось зростання інтегрального індикатору розвитку на 0,1015 пункти. При цьому, спостерігалось зростання по всіх узагальнюючих індикаторах розвитку.

Незважаючи на те, що інтегральні індикатори СМП № 4 та № 5 зростали, проте для СМП № 4 було характерним зниження узагальнюючого індикатору за критерієм підвищення якості, а по СМП № 5 – зниження узагальнюючого індикатору за критерієм підвищення ефективності діяльності. Саме на підвищення цих індикаторів має спрямовуватись управління розвитком даних СМП.

Список літератури:

1. Сірий Є. В. Становлення малого підприємництва в аспектах показників державно-інституціональних чинників та суб`єктивно-ціннісних наслідків: вітчизняний досвід / Є. В. Сірий // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – Вип. 16. – С. 21–33. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2012_16_5
2. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь // Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Київ. – 2010. – 240 с.
3. Білега О. В. Базові засади стратегічного аналізу підприємств будівельної галузі / О. В. Білега // Аграрний вісник Причорномор'я. – 2010. – № 53. – С. 32–38.
4. Сенів Б. Г. Сучасний стан та перспективи розвитку будівельної галузі України / Б. Г. Сенів // Інноваційна економіка. – 2010. – № 3. – С. 19–24.
5. Сєвка В. Г. Послідовність розробки стратегії антикризового регулювання будівельної галузі / В. Г. Сєвка, Н. Б. Паліга // Економіка будівництва і міського господарства. – 2009. – № 1. – С. 41–50.

6. Стан та перспективи розвитку будівельної галузі України / В. В. Биба, В. С. Гаташ // Зб. наук. праць (галузеве машинобудування, будівництво). – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – Вип. 4(39). Том 2. – С. 3–9.
7. Шубенкіна В. О. Тенденції розвитку будівельного комплексу України / В. О. Шубенкіна // Молодий вчений. – 2016. – № 8. – С. 55–58.
8. Проданова Л. В. Проблемні аспекти розвитку ринку будівельної галузі України / Л. В. Проданова, Л. І. Панкова, Ю. О. Зайва // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2016. – Вип. 6(2). – С. 57–61. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2016_6 (2)__13

Баринов Д.Ю.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

АПРОБАЦИЯ МЕТОДИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ОЦЕНКЕ РАЗВИТИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Аннотация
Статья посвящена апробации методического подхода к оценке развития субъектов малого предпринимательства. Сформирована информационная база для оценки развития отдельных субъектов малого предпринимательства, функционирующих в строительной отрасли Днепропетровской области. Осуществлена оценка развития субъектов малого предпринимательства. Прослежена динамика интегрального показателя развития субъектов малого предпринимательства в строительстве Днепропетровской области. Выявлены основные проблемы развития субъектов малого предпринимательства.
Ключевые слова: строительство, субъект малого предпринимательства, развитие, оценка, индикатор, критерий.

Barinov D.Yu.
Prydniprovs'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture

APPROACHING THE METHOD APPROACH TO ASSESSING DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISE SUBJECTS IN BUILDINGS

Summary
The article is devoted to the approbation of a methodical approach to the assessment of the development of small business entities. An information base has been formed to assess the development of individual small business entities operating in the construction industry of the Dnipropetrovsk region. The assessment of the development of small business entities is carried out. The dynamics of the integral indicator of development of small business entities in the construction of the Dnipropetrovsk region was traced. The basic problems of development of subjects of small business are revealed.
Keywords: construction, subject of small business, development, evaluation, indicator, criterion.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.155

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ У МАЙБУТНЬОМУ

Благоразумова О.В., Бражняк Н.О., Подобєд Т.В.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Проаналізовано поняття «ресурс», «потенціал» та «ресурсний потенціал». Виокремлено три основні підходи до трактування терміну «ресурсний потенціал» у працях видатних науковців. Уточнено інтерпретацію поняття ресурсного потенціалу. Наведено взаємозв'язок ресурсів і витрат підприємства. Підкреслено необхідність дослідження ресурсного потенціалу підприємства як передумови формування його поточних витрат у майбутньому.

Ключові слова: ресурс, потенціал, ресурсний потенціал, складові ресурсного потенціалу, витрати, взаємозв'язок ресурсів і витрат.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин та наростаючі темпи глобалізаційних процесів в світовій економіці створюють для підприємств України нові можливості та, водночас, нові загрози подальшого їх функціонування. Перед суб'єктами господарювання постає завдання ефективного використання сильних та усунення слабких сторін в діяльності для зайняття лідируючих позицій на ринку. Основним внутрішнім фактором, який розкриває наявні на підприємстві можливості та може забезпечити успіх у подальшій діяльності є його ресурсний потенціал. Він стає основою формування поточних витрат і потребує дослідження і удосконалення механізму управління можливостями підприємства. В умовах обмеженості ресурсів і невизначеності бізнес-середовища перед дослідниками постають завдання пошуку нових шляхів більш ефективного та результативного використання ресурсного потенціалу підприємства і удосконалення процесів трансформації його в поточні витрати підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ресурсного потенціалу, його дієвого складу та змісту, шляхів ефективного використання присвячені праці багатьох українських та зарубіжних вчених, серед яких В. Андрійчук, Є. Брігхем, Н. Довгаль, С. Казес, В. Ковальов, Н. Краснокутська, Г. Ларссон, Й. Петрович, С. Покропивний, А. Шеремет, В. Шиян та інші науковці. Питання, пов'язані з дослідженням і управлінням витратами підприємства, знайшли відображення в роботах таких відомих вчених-економістів, як І. Є. Давидович, Т. П. Карпова, С. А. Котлярова, В. Палій тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на зростання кількості робіт присвячених ресурсному потенціалу і витратам, та їх значенню для розвитку підприємства, залишаються актуальними багато питань пов'язаних як із самою сутністю ресурсного потенціалу, з одного боку, так і з його вирішальним впливом на формування поточних витрат підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідженні актуальних питань змісту ресурсного потенціалу та його взаємозв'язку з поточними витратами підприємства для створення механізму ефективного управління діяльністю підприємств України в мінливих умовах ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу. Поняття «потенціал» як об'єкт наукових досліджень почало з'являтися у працях вчених в кінці XX століття. В цей час створюються багато напрацювань і досягнень з цього питання.

Щоб дати вірне визначення поняттю «ресурсний потенціал», в першу чергу, розглянемо визначення його складових «ресурс» і «потенціал» окремо.

Великий тлумачний словник сучасної української мови розкриває поняття «ресурс» як запаси чого-небудь, які можна використати в разі потреби; грошові цінності, джерела чого-небудь [2, с. 1216]. Тоді як «потенціал» розглядається як сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і таке інше, що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері; запас чого-небудь, резерв; приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов [2, с. 1087].

Основна відмінність розглянутих нами понять полягає в їх відношенні до суб'єктів господарювання: ресурси можуть існувати незалежно від підприємств, тоді як потенціал є характеристикою фірми, її невід'ємною складовою. Тобто, в той час як ресурси включають матеріальні і нематеріальні засоби, до складу потенціалу, окрім вище названих елементів, входять вміння і здатності працівників, колективу та підприємства в цілому до дієвого та результативного застосування ресурсів та методів, що є у розпорядженні суб'єкта господарювання.

Широке визначення поняття ресурсний потенціал стало причиною того, що кожен з наукових діячів, які досліджували дане питання вкладав власне розуміння в його інтерпретацію. Тому в теорії економічної літератури існує безліч визначень даного поняття, однак досі не сформульовано загальноприйнятого.

Дослідження існуючих наукових праць з проблематики визначення поняття «ресурсний потенціал» дозволили нам виокремити три основні підходи до трактування терміну.

Перший напрям визначає ресурсний потенціал як сукупність різних видів ресурсів. Другий напрям трактує поняття як комплекс ресурсів, основним завданням яких є вирішення тактичних та стратегічних цілей підприємства. Третій напрям інтерпретує термін як сукупність факторів та функцій, що виконують ресурси для досягнення мети суб'єкту господарювання.

Кожен з науковців вкладає у тлумачення даного терміну власне бачення його змісту, але всі надбання вчених, їх погляди на визначення ресурсного потенціалу як об'єкту дослідження, умовно можна розділити на три концепції: ресурсну, цільову, функціональну (табл. 1).

Таким чином, усі науковці, із розглянутих, при трактуванні поняття «ресурсний потенціал» підкреслюють важливість складу, значення або функціональних характеристик терміну. Кожен із виділених нами підходів не виключає існування інших, а доповнює його.

За результатами проведеного дослідження трактування поняття «ресурсний потенціал» та систематизації різних наукових поглядів, ми прийшли до висновку, що під ресурсним потенціалом підприємства варто розуміти сукупність засобів праці, предметів праці й трудових ресурсів, які організовані та впорядковані в цілісну систему для забезпечення ефективної взаємодії елементів у вигляді ефекту синергії з метою результативного управління суб'єктом господарювання. Виходячи із наведеної нами інтерпретації поняття, пропонуємо розглянути класифікацію ресурсного потенціалу для кращого розуміння його складових та ефективного управління ними в процесі діяльності.

Усю сукупність ресурсного потенціалу в економічній літературі прийнято розділяти на відчутний та невідчутний. До першого відноситься вся та сукупність ресурсів, що мають натурально-речовинну форму, наприклад, матеріальний, технічний, кадровий потенціали. До невідчутного належать ті складові потенціалу, які не виражені в матеріальній формі, тобто, просторовий, людський, управлінський, організаційний репутаційний потенціали підприємства.

На нашу думку, в структурі ресурсного потенціалу підприємства необхідно виділити елементи, представлені на рисунку 1.

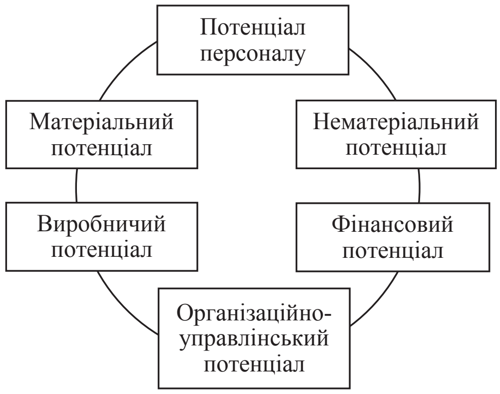

Рис. 1. Складові ресурсного потенціалу

Джерело: розроблено авторами

Матеріальний потенціал включає в себе основні та оборотні активи підприємства, які забезпечують організацію безперервного процесу виробництва.

Таблиця 1

Концепції визначення терміну «ресурсний потенціал»

Ресурсна	М. В. Мельник, Е. Б. Герасимова [6]	Сукупність ресурсів організації (трудових і виробничих), що забезпечують безперервність і ефективність її діяльності.
	В. І. Талах, Т. А Талах [8]	Наявність на конкретну дату в суспільному виробництві відповідних засобів виробництва (предметів праці і засобів праці), трудових ресурсів і відповідної їм системи управління (потенціал управління).
	Г. М. Підлісецький [7]	Сукупність взаємозв'язаних ресурсів, зокрема, земельних, матеріально-технічних, трудових, фінансових.
	О. В. Ульянченко [10]	Сукупність ресурсів певної кількості і якості, які необхідні для розширеного відтворення еколого-соціально-економічної системи, і які через свою абсолютну або відносну обмеженість задають межі поточного і майбутнього розвитку.
Цільова	В. Й. Шиян, А. В. Олейник [13]	Сукупність трудових, земельних і матеріальних ресурсів, які призначені для виробництва продукції.
	О. М. Вишневська, О. В. Калюжна [3]	Сукупність ресурсів, наявних у розпорядженні підприємства, а також здатність співробітників і менеджерів використовувати ресурси з метою виробництва товарів (послуг) і отримання максимального прибутку.
	Л. Ф. Берднікова [1]	Наявні виробничі, фінансові та інвестиційні ресурси, які можуть бути активовані для ефективного функціонування в поточному періоді, а також резерви та можливості з мобілізації цих ресурсів, якими можна скористатися для забезпечення безперебійної економічно вигідної роботи в майбутньому.
	В. Ю. Шевров, И. Ю. Окольнішнікова [12]	Сукупність наявних і пов'язаних між собою ресурсів, що забезпечують реалізацію виробничої діяльності, ефективніше використання яких дозволяє досягти стійких конкурентних переваг в довгостроковій перспективі.
	В. М. Трегобчук [9]	Сукупність технологічно, економічно й екологічно взаємозбалансованих виробничих ресурсів (трудових, матеріально-технічних, природних і біологічних), спроможних забезпечити високоефективне та екологобезпечне виробництво, переробку, зберігання, транспортування і реалізацію продукції, з метою вирішення належним чином продовольчої безпеки держави.
Функціональна	Н. В. Коваль [4]	Можливий прояв дії або функції ресурсів, які поки що невикористані.
	Н. С. Краснокутська [5]	Можливості системи ресурсів підприємства і його компетенція отримувати результат за допомогою реалізації бізнес-процесів.
	Т. Н. Шаталова [11]	Матеріальна умова для розширеного відтворення земельних, трудових і матеріально-технічних ресурсів, як сукупність збалансованих факторів, які забезпечують ефективне функціонування різноманітних організаційно-правових форм.

Джерело: розроблено авторами за даними [1, 3–13]

До його складу входять обладнання, устаткування, споруди, сировина, матеріали використання яких націлено на випуск продукції. Важливе значення для повноцінного та дієвого потенціалу має не тільки кількість матеріальних ресурсів, але й їх структура, стан, інноваційні характеристики.

Найбільшу питому вагу у загальній кількості ресурсів суб'єкту господарювання матеріальні ресурси займають на підприємствах матеріаломістких галузей. Їх раціональне використання забезпечує, в свою чергу, високий виробничий потенціал.

Виробничий потенціал – це здатність матеріально-виробничої бази підприємства забезпечити виробництво суспільно-необхідної продукції відповідної якості та кількості з метою її реалізації й задоволення ринкового попиту та отримання фінансової вигоди.

Нематеріальний потенціал характеризується відсутністю матеріальної форми у його складових, тобто це наукові розробки, об'єкти інтелектуальної та промислової власності, ноу-хау, раціоналізаторські пропозиції, наявність конкурентоспроможних ідей та наукових розробок, гудвіл, які здатні приносити користь у виробництві й реалізації продукції протягом тривалого періоду часу.

У період високого рівня науково-технічного прогресу нематеріальний потенціал стає все більш важливою складовою ресурсного потенціалу, адже забезпечує підприємству відповідність можливостей інноваційних технологій з сучасними потребами суспільства.

Фінансовий потенціал являє собою сукупність власних та залучених фінансових ресурсів, головною функцією яких є обслуговування діяльності підприємства: забезпечення безперебійного виробництва та реалізації продукції. Результативність фінансового потенціалу проявляється у здатності керівників управляти сукупністю грошових коштів з максимальною вигодою для суб'єкта господарювання.

Потенціал персоналу підприємства проявляється в особистісних та професійних якостях співробітників, здатності їх до фізичної та розумової діяльності. Саме від рівня кадрового потенціалу залежить успішність всієї організації. Висока кваліфікація й спеціалізація працівника, досконале знання роботи, яку він виконує і бажання постійного розвитку професійних якостей забезпечує повноцінне використання всього потенціалу підприємства і, відповідно, високих та стабільних позицій на ринку.

До ресурсного потенціалу входять не тільки ті можливості, якими вже користується підприємство, а також і нереалізовані, тобто «прихований потенціал». Здатність керуючого персоналу ефективно використовувати наявні та розкривати приховані можливості суб'єкта господарювання також розкриває результативність роботи кадрового потенціалу.

Організаційно-управлінський потенціал є складною системою функцій менеджменту: планування, організації, мотивації й контролю, які регулюють всі процеси, що відбуваються на підприємстві. Мета виділеного потенціалу полягає у розробці та реалізації дієвих управлінських рішень спрямованих на ефективне використання конкурентного потенціалу та конкурентних переваг у боротьбі за споживача.

Для здійснення своєї діяльності підприємство використовує матеріальні, трудові, фінансові та інші види ресурсів, які у процесі споживання і при визначенні їх у вартісному виразі трансформуються у поточні витрати підприємства. Витрати – найбільш широке поняття, в якому у грошовій формі виражені всі витрати різних видів економічних ресурсів (праці, сировини, матеріалів, основних засобів, фінансових ресурсів тощо) у процесі виробництва, обігу й розподілу продукції, а також витрати майбутніх періодів, витрати на утримання об'єктів невиробничої сфери і непродуктивні витрати, що відносять на збитки підприємства (сплачені штрафи, збитки від анульованих замовлень, збитки від стихійного лиха, тощо). За рівнем витрат судять про ступінь економічної ефективності як цілісних майнових комплексів, так і окремих видів продукції. Витрати можуть класифікуватись за різною ознакою, мати різну назву, бути носіями певного змістовного та економічного навантаження.

Витрачання ресурсів, які завжди є обмеженими, потребує застосування головного принципу енерго- та ресурсозбереження – єдності обліку та регулювання, тобто кожен підприємець повинен знати, яку кількість того чи іншого виду ресурсів він споживає, а також мати змогу її регулювати. Важливою умовою раціонального використання ресурсів є застосування енергоефективних технологій та обладнання. Ще один доречний момент – це культура споживання ресурсів. Використовувати їх слід у мінімальній необхідній кількості, у жодному разі не допускаючи їх безконтрольної та необґрунтованої витрати.

Таким чином, витрати – це вартість ресурсів, що використовуються в подальшому для отримання прибутку, чи досягнення інших цілей підприємства. До витрат належать вартість матеріальних і трудових ресурсів, необхідних для виробництва тієї, чи іншої продукції чи послуг. Наприклад, фінансові ресурси – це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства. Вони характеризують фінансовий потенціал, тобто можливості підприємств у проведенні витрат з метою отримання доходу. Фінансові ресурси поряд з трудовими і матеріальними ресурсами є важливою складовою ресурсної забезпеченості підприємств. Отже, характер витрат різний, але всі вони підпорядковані одній меті – отримання прибутку, яка досягається за допомогою оптимального використання ресурсного потенціалу підприємства.

Висновки і пропозиції. Ресурсний потенціал починає формуватися з початку створення підприємства і задає характер та темп його подальшого функціонування. Саме тому важливим завданням є нарощення обсягів та оптимізація якісного складу ресурсного потенціалу для забезпечення конкурентоспроможних позицій суб'єкта господарювання на ринку.

Важливою складовою ресурсного потенціалу є робітники, які здатні привести ресурси до дії, забезпечити їх ефективне використання, стійкий, динамічний та збалансований розвиток підприємства.

Для результативної господарської діяльності необхідно не тільки оптимізувати кожен із скла-

дових ресурсного потенціалу, але й забезпечити синергію його елементів.

Зміст і складові елементи ресурсного потенціалу, а також механізм його формування мають суттєві відмінності на підприємствах залежно від галузі та сфери господарювання суб'єктів підприємництва. Однак, на нашу думку, саме аналіз наведених елементів ресурсного потенціалу здатний в повній мірі охарактеризувати можливості підприємства до конкурентної боротьби в ринкових умовах.

В основі будь-якого виробничого процесу лежать витрати різноманітних ресурсів, що трансформуються у витрати, тому необхідною умовою успішного функціонування підприємства є раціональне співвідношення та відповідність величини і складу ресурсів потребам вирішуваних завдань.

Таким чином, дослідження підходів до оцінювання ресурсного потенціалу підприємства у теперішній час дає змогу оптимізувати витрати підприємства у майбутньому.

Список літератури:

1. Бердникова Л. Ф. Ресурсный потенциал организации: понятие и структура [Электронный ресурс] / Л. Ф. Бердникова // Вектор науки ТГУ. – 2011. – № 1(15). – С. 201–203.- Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/resursnyy-potentsial-organizatsii-ponyatie-i-struktura.pdf
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – 5-те вид. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1719 с.
3. Вишневська О. М. Ресурсний потенціал тваринництва підприємств сільських територій / О. М. Вишневська, О. В. Калюжна // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 32–37.
4. Коваль Н. В. Інноваційний потенціал підприємства: сутність та структура: монографія / Н. В. Коваль – Білоцерківський НАУ, 2012. – 318 с.
5. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка. – К.: Центр учбової літератури, 2005. – 352 с.
6. Мельник М. В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. / М. В. Мельник, Е. Б. Герасимова – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2017. – 208 с.
7. Підлісецький Г. М. Підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрного сектора / Г. М. Підлісецький, М. І. Толкач // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 65–66.
8. Талах В. І. Ефективність використання ресурсного потенціалу підприємства: методика та практика аналізу: монографія / В. І. Талах, Т. А. Талах – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. – 156 с.
9. Трегобчук В. М. Проблеми формування ресурсного потенціалу національного АПК в умовах ринкової економіки / В. М. Трегобчук. – Ресурсний потенціал АПК у ринковій економіці: теорія і практика формування. – Збірник наук. праць НАН України. – Інститут економіки. – К., 2008. – 148 с.
10. Ульянченко О. В. Ресурсный потенциал аграрного сектора экономики Украины: управленческий аспект: монографія / О. В. Ульянченко – Суми: Довкілля, 2009. – 383 с.
11. Шаталова Т. Н. Ресурсный потенциал сельскохозяйственных предприятий (формирование и использование) / Т. Н. Шаталова, М. В. Чебыкина – Оренбург: ОГАУ, 1999.
12. Шевров В. Ю. К вопросу формирования стратегии повышения эффективности использования ресурсного потенциала предпринимательской структуры / В. Ю. Шевров, И. Ю. Окольнишникова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Экономика и менеджмент». – 2013. – № 1 (т. 7). – С. 130–135.
13. Шиян В. Й. Интегральные показатели эффективности использования ресурсного потенциала сельськохозяйственных предприятий: лекция / В. Й. Шиян, А. В. Олейник. – Х.: Харьк. с.-х. ин-т им. В. В. Докучаева, 1989. – 40 с.

Благоразумова О.В., Бражняк Н.О., Подобед Т.В.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ИССЛЕДОВАНИЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ОПТИМИЗАЦИИ РАСХОДОВ В БУДУЩЕМ

Аннотация
Проанализировано понятие «ресурс», «потенциал» и «ресурсный потенциал». Выделено три основных подхода к трактовке термина «ресурсный потенциал» в трудах выдающихся ученых. Уточнена интерпретация понятия «ресурсный потенциал». Наведена взаимосвязь ресурсов и затрат предприятия. Подчеркнута необходимость исследования ресурсного потенциала предприятия как предпосылки формирования его текущих расходов в будущем.

Ключевые слова: ресурс, потенциал, ресурсный потенциал, составляющие ресурсного потенциала, расходы, взаимосвязь ресурсов и затрат.

Blahorazumova O.V., Brazhnyak N.O., Podobyed T.V.
Kharkiv Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

STUDY ON THE RESOURCE POTENTIAL OF THE ENTERPRISE AS THE PREMISE OF OPTIMIZING EXPENDITURE IN THE FUTURE

Summary
Analysed the concept of «resource», «potential» and «resource potential». Three main approaches to the interpretation of the term «resource potential» were allocated in the works of prominent scholars. Clarified the interpretation of the concept of «resource potential». The relationship of resources and costs of the enterprise was disclosed. Emphasized the need to study the resource potential of the enterprise as prerequisites for the formation of its current expenditure in the future.
Keywords: resource, potential, resource potential, the components of resource potential, costs, relationship resources and costs.

УДК 631.162:631.158:658.32:631.115

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ, ЇХ НЕДОЛІКИ ТА НАПРЯМИ ВИРІШЕННЯ

Бондарчук Н.В., Токовенко Ю.С.
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

У статті висвітлено сутність поняття «оплата праці», досліджено особливості розрахунків з оплати праці на сільськогосподарських підприємствах. Розглянуто методологічні та теоретичні питання з обліку розрахунків з оплати праці. Досліджено основні недоліки ведення розрахунків з оплати праці та її стимулювання на підприємствах та запропоновано шляхи їх удосконалення з урахуванням досвіду зарубіжних країн.
Ключові слова: оплата праці, розрахунки з оплати праці, продуктивність праці, мотиваційні заходи, сільськогосподарські підприємства.

Постановка проблеми. Важливе місце в житті кожної людини відіграє заробітна плата, оскільки вона виступає в ролі «палива для життя». На сьогодні актуальним залишається питання, що стосується розрахунків з оплати праці на сільськогосподарських підприємствах, тому що саме праця є важливим елементом витрат виробництва і займає значну питому вагу у обсязі виробничих витрат. Ефективне використання праці призводить до підвищення показників продуктивності праці, зниження собівартості продукції, підвищення ефективності виробництва та підвищення прибутку підприємства в цілому.

Слід відмітити, що оплата праці може бути підвищена лише за умови зростання продуктивності праці. До основних факторів, які впливають на продуктивність праці належать мотиваційні заходи. Що ж стосується показника ефективності праці, то він характеризується співвідношенням між величиною понесених витрат та результатами праці, що виражається у досягненні максимального ефекту за рахунок мінімальних витрат. Отже, збалансувавши ці чинники можна досягти ефективної організації розрахунків з оплати праці [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та аспекти розрахунків з оплати праці на сільськогосподарських підприємствах розглядалась у роботах таких науковців, як О.Ф. Андросова, М.Т. Білуха, І.М. Бойчик [1], Н.Л. Гапоненко, С.Ф. Голов, Н.В. Секіріна [4], які зробили вагомий внесок у дослідження даної теми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на великий інтерес вчених до проблем розрахунків з оплати праці персоналу та її стимулювання, стрімкий розвиток економіки вимагає постійно нових та прогресивних заходів щодо поліпшення системи розрахунків з оплати праці, удосконалення обліку та контролю розрахунків з працівникам та зміни законодавчої бази.

Мета статті. Головною метою статті є вивчення особливостей оплати праці та розрахунків пов'язаних з нею на сільськогосподарських підприємствах України, визначити, які існують недоліки та знайти шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Закону України «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [2].

Як правило розмір заробітної плати залежить від умов та складності виконаної роботи, кваліфікації, професійно-ділових якостей працівника, результатів особистого трудового вкладу та від кінцевих результатів діяльності підприємства.

Особливістю праці в аграрно-виробничому секторі є те, що при однакових затратах праці можна отримати різні кінцеві результати, тому що результат буде залежати від погодно-кліматичних умов, родючості ґрунту, сорту насіння тощо. На це слід звертати увагу при застосуванні різних форм та систем оплати праці.

Існуюча на сільськогосподарських підприємствах оплата праці поділяється на основну та додаткову. Основна заробітна плата працівника визначається тарифними ставками, відрядними розцінками, посадовими окладами, а також доплатами у розмірах, встановлених чинним законодавством. Розмір основної заробітної плати залежить від особистих результатів роботи працівника.

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, вона може бути виражена у формі премій, винагород, заохочувальних виплат, а також доплат у розмірах, що перевищують встановлені чинним законодавством. На величину додаткової заробітної плати впливає кінцевий результат діяльності підприємства.

Розрізняють також реальну та номінальну заробітну плату. Номінальна заробітна плата представляє собою суму коштів, яку працівник отримує за виконану роботу. А реальна – показує, яку кількість товарів і послуг, працівник може придбати за номінальну заробітну плату.

На сьогоднішній день відомі декілька форм і систем оплати праці. До них відносять відрядну та погодинну форми оплати праці [1]. Законодавством також передбачено можливість на сільськогосподарських підприємствах поряд з грошовою формою оплати праці застосовувати натуральну. Вона може застосовуватися як частка основної заробітної плати або ж повністю здійснюватися за рахунок сільськогосподарської продукції. Найчастіше її застосовують для оплати праці найманих сезонних працівників за збирання врожаю овочів, фруктів, ягід.

Говорячи про особливості розрахунків з оплати праці саме на сільськогосподарських підприємствах, варто відмітити, що широко застосовується натуральна форма оплати праці при розрахунках з сезонними найманими працівниками при оплаті за збирання врожаю сільськогосподарської продукції. Вона може здійснюватися як рослинницькою продукцією, так і продукцією тваринництва.

У рослинництві доля майбутнього врожаю залежить від окремих технологічних процесів (обробка ґрунту, сівба, збирання врожаю), для якісного виконання яких необхідні оптимальні агротехнічні строки. Такі своєрідні особливості умов праці потребують застосування поточного преміювання та інших заохочень для працівників.

Провідне місце у всіх сільськогосподарських процесах займають механізовані роботи, саме тому більший акцент роблять на питаннях пов'язаних з удосконаленням оплати праці трактористів-машиністів. Оплата праці на механізованих роботах здійснюється за встановленими тарифними ставками згідно з виконаним обсягом робіт або відпрацьованим часом.

Всі трактористи-машиністи залежно від рівня знань та досвіду роботи мають відповідну класифікацію – тракторист-машиніст I, II та III класу. І вже залежно від рівня класифікації додатково отримують відповідні відсоткові надбавки, розмір яких сільськогосподарське підприємство визначає самостійно. Надбавки також можуть виплачувати: за економію паливно-мастильних матеріалів, за якісне збирання врожаю, за безперервний стаж роботи, за звання «Майстер» тощо.

У тваринництві розрахунки з оплати праці виглядають наступним чином: поголів'я тварин закріплюється за окремими працівниками, бригадою чи фермою. І в залежності від цього використовують індивідуальну або колективну форму оплату праці та преміювання. Нараховується оплата праці здійснюється за натуральними показниками, а саме за приріст живої маси тварин, за одержання приплоду тощо. Відповідно з Правилами нормування праці визначають норми обслуговування тварин. Надбавки також можуть виплачуватися за раціональне використання кормів, за відповідні умови та складність праці, за безперервний стаж роботи, за добросовісне ставлення до виконання своїх обов'язків.

Адміністративний персонал отримує винагороду на основі посадових окладів. Для того щоб підвищити їхню матеріальну зацікавленість доцільно перевести їх на контрактну форму. Це дозволить залучити і утримати найбільш кваліфікованих, перспективних та креативних спеціалістів різних галузей, контролювати чисельність і склад адміністративного персоналу, підвищити зацікавленість та відповідальність за виконувану роботу відповідно до умов контракту. Оплата праці за контрактом має враховувати також умови та складність роботи та професійно-ділові якості працівника.

Облік праці і та її оплати є однією з найскладніших ділянок роботи бухгалтерії, тому що вона потребує своєчасних оперативних і точних даних. Витрати на оплату праці у складі виробничих витрат займають до 45%, тому в значній мірі впливають на формування кінцевих фінансових результатів.

В Україні заробітна плати на сьогоднішній день втратила свої відтворювальну та стимулюючу функції, і це є значною проблемою, адже більша частина населення сприймає заробітну плату лише як одну із соціальних виплат, яка ніяк не залежить від кінцевого результату їх праці. І в додаток до цього рівень заробітної плати в Україні значно нижчий у порівнянні з розвиненими країнами.

Також ще однією глобальною проблемою нашої країни з питань оплати праці є її «тінізація», оскільки на сьогоднішній день на більшості сільськогосподарських підприємств застосовується заробітна плата «у конвертах». Вона є неофіційною, позаобліковою, нарахування та виплата такої заробітної плати проходить в обхід держави, тобто без сплати встановлених законодавством податків та платежів.

Суттєвим недоліком у роботі більшості аграрних підприємств є відсутність сформованого резерву на виплату відпусток. Як правило це призводить до того, що в сезон відпусток значення фактичної собівартості продукції починає стрибкоподібно зростати. Це зростання виникає як наслідок того, що працівник протягом відпустки не приймає участь у виробництві, а отже

і не здійснює свій внесок у «створення» виручки від реалізації, за рахунок якої здійснюються витрати на оплату праці, але одержує за період відпустки заробітну плату у вигляді відпускних.

Що стосується аудиту, то найчастіше на сільськогосподарських підприємствах проводиться внутрішньогосподарський контроль, але зазвичай на підприємствах не має спеціально організованої служби внутрішньогосподарського контролю, і її функції виконують звичайні працівники бухгалтерії. Що з облікової точки зору не є вірним.

Важливим фактором в стимулюванні праці на підприємстві є мотиваційні заходи. На сьогоднішній день важливо створити таку систему морального й матеріального заохочення, та побудувати такі відносини в колективі, щоб психологічний клімат у колективі сприяв підвищенню показників працездатності та ефективності виробництва. Преміювання, надбавки та доплати є найбільш розповсюдженими мотиваційними заходами на українських підприємствах.

Запроваджуючи систему винагород на підприємстві, слід брати до уваги, що занадто малі розміри винагород можуть не стимулюватимуть працівників до роботи і навіть розчарувати їх. Вважаємо, що не слід заохочувати усіх працівників однаково, для того щоб стимулювання було більш ефективним, заохочення повинні базуватися на результатах роботи. Якщо застосовувати однакове заохочення для всіх працівників, то це буде стимулювати лише середніх або поганих працівників,а високу продуктивність кращих працівників – ігнорувати. А відсутність заохочування працівника, що відрізнився, може привести до того, що наступного разу він виявить менше наснаги для досягнення високого результату.

Якщо працівники бачать, що досягнення цілей підрозділу й організації допомагає їм у досягненні власних цілей,то їхня мотивація буде підвищуватися. Необхідно їх попередньо проінформувати, стосовно обсягів і якості робити, щоб вони мали змогу одержати винагороду за працю.

При заохочуванні управлінського персоналу необхідно враховувати організаторські навики, ініціативність, можливість мислити креативно та перспективно, оперативність, здатність знаходити невикористані резерви та раціонально їх використовувати, можливість аналізувати, застосовувати на практиці нові досягнення науки і техніки.

На наш погляд для покращення стимулювання працівників необхідно спиратися на досвід передових країн з розвиненою економікою з питань оплати праці, а саме:

– встановити на підприємстві індивідуальну систему окладів;

– переглядати оклади працівників не рідше 1 разу на рік;

– оклад повинен об'єктивно оцінювати досягнення та напрацювання працівника;

– рівень оплати праці нових найманих працівників має бути меншим, через те, що незважаючи на їх кваліфікацію незнання обстановки та особливостей підприємства, період адаптації на новому місці зменшує їхню віддачу.

Ще одним ефективним фактором, що здійснює вплив на показник продуктивності праці є запровадження на підприємстві соціального пакету. Соціальний пакет – це надання роботодавцем певних благ працівникам у вигляді пільг, привілеїв, компенсацій особистих витрат, пов'язаних з роботою (мобільний зв'язок, транспорт, оренду або придбання житла в іншому місті тощо), і соціальних гарантій, які перевищують розмір основної заробітної плати. На мою думку, соціальний пакет виконує ефективну стимулюючу функцію і є досить вагомим чинником впливу на працівника та тривалість його трудових відносин. Наявність соціального пакету на підприємстві сприяє формуванню конкурентного ринку праці в Україні.

Для рівномірного розподілу витрат на виплату відпускних сум протягом звітного періоду пропонуємо створювати на сільськогосподарських підприємствах резерв на виплату відпусток, або. Створення такого забезпечення майбутніх витрат дозволить постійно підтримувати величину фактичної собівартості продукції приблизно на одному рівні, близькому до значення планової собівартості.

Зазначимо, що резерв на виплату відпусток може створюватися лише для щорічних (основних та додаткових) відпусток. Для всіх інших видів відпусток резерв не створюється. Сільськогосподарське підприємство, створивши резерв на виплату відпусток, буде змушене відраховувати щомісяця у резерв певну суму коштів. І коли настане пора відпусток, то підприємство не буде мати проблем із пошуком вільних грошових коштів на оплату відпускних працівникам, так як ці суми будуть виплачуватися із створеного резерву.

Через відсутність на більшості сільськогосподарських підприємствах служби внутрішнього аудиту, пропонуємо її створити як окремий підрозділ, передбачивши введення в штат спеціалістів з питань аудиту розрахунків з оплати праці Це дозволить аграрним підприємствам підвищити інформаційний потенціал, забезпечити знання всіх тонкощів діяльності, а що стосується розрахунків з оплати праці, то здійснити перевірку правильності ведення обліку цієї ділянки.

Висновки і пропозиції. Отже,заробітна плата як соціально-економічна категорія служить основним засобом задоволення особистих потреб працюючих, економічним важелем, що стимулює розвиток суспільного виробництва, ріст продуктивності праці, скорочення витрат на виробництво, засобом перерозподілу кадрів по галузях народного господарства.

До особливостей розрахунків з оплати праці на сільськогосподарських підприємствах відноситься можливість оплати праці в натуральній формі. Оплата праці залежить від виконаного обсягу робіт або відпрацьованого часу за встановленими тарифними ставками і також залежить від врожайності і якісних показників праці.

В сучасних умовах розвитку України правильний і дієвий облік витрат на оплату праці повинен стати не лише засобом дотримання вимог чинного законодавства, а й джерелом надійної інформації для подальшого контролю та управління витратами на оплату праці. Тому основна задача обліку і аудиту розрахунків підприємства з оплати праці – знайти оптимальний рівень таких витрат, що забезпечував би і прибутковість підприємства і достатню мотивацію працівників.

Список літератури:

1. Бойчик І.М. Економіка підприємства: навч. посібник / І.М. Бойчик. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
2. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР, із змінами і доповненнями. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр
3. Кім Г.С. Бухгалтерський облік: первинні документи та порядок їх заповнення: навч. посіб. / Г.С. Кім, В.В. Сопко, Ю.Г. Кім; 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 480 с.
4. Сєкіріна Н.В. Удосконалення обліку розрахунків з оплати праці на підприємствах / Н.В. Сєкіріна, І.О. Лобанова // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2012. – № 2. – С. 34.
5. Сучасний стан та шляхи вдосконалення обліку оплати праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sophus.at.ua/publ/ 2014_04_17_18_kampodilsk/sekcija_2_2014_04_17_18/suchasnij_stan_ta_shljakhi_vdoskonalennja_obliku_oplati_praci/52-1-0-886

Бондарчук Н.В., Токовенко Ю.С.
Днепровский государственный аграрно-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ РАСЧЕТОВ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ, ИХ НЕДОСТАТКИ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация
В статье раскрыто основное содержание понятия «оплата труда», исследованы особенности расчетов по оплате труда на сельскохозяйственных предприятиях. Рассмотрены методологические и теоретические вопросы по учету расчетов по оплате труда. Исследованы основные недостатки расчетов по оплате труда и её стимулирования на предприятиях и предложено пути их совершенствования с учетом опыта зарубежных стран.
Ключевые слова: оплата труда, расчеты по оплате труда, производительность труда, мотивационные мероприятия, сельскохозяйственные предприятия.

Bondarchuk N.V., Tokovenko Y.S.
Dniprovsk State Agrarian-Economic University

FEATURES OF WAGES' PAYMENTS IN AGRARIAN ENTERPRISES OF UKRAINE, THEIR WEAKNESSES AND SOLUTIONS

Summary
The article covers the essence of the concept of «payment of labor», features of the calculation of labor payment at agricultural enterprises are considered. The methodological and theoretical questions of accounting for payroll calculations are considered. The main shortcomings of the calculation and stimulation of labor in enterprises were investigated and ways of their improvement have been suggested taking into account the experience of foreign countries.
Keywords: remuneration of labor, calculation of wages, labor productivity, motivational measures, agricultural enterprises.

УДК 336.226.12

МІЖНАРОДНА ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКОМ НА ПРИБУТОК

Бошота Н.В., Кричфалуші Т.І.
Мукачівський державний університет

У статті розглядається сучасний стан функціонування податку на прибуток підприємств в світлі проведення податкової реформи. Охарактеризовано фіскальне значення даної форми оподаткування в Україні. Встановлено зменшення обсягу надходжень податку на прибуток підприємств до державного бюджету України та зроблено висновок щодо втрати податком на прибуток ключової фіскальної ролі. Окреслено напрями подальшого розвитку механізму справляння податку на прибуток підприємств в Україні з урахуванням європейської практики.
Ключові слова: податок на прибуток підприємств, державний бюджет, податкові надходження, доходи бюджету, розподіл податкових надходжень, податкова ставка.

Постановка проблеми. Податки всіх часів привертали до себе велику увагу як з боку вчених, так і з боку фахівців-економістів. Це, перш за все, спричинено тим, що саме податки виступають індикатором сталості розвитку економічної системи і саме від їх оптимальності та зваженості залежить рівновага та взаємовигідність відносин між суб'єктами господарювання та державою. В умовах кризи, яка має місце на сьогодні в Україні, окреслене питання набуває гіперважливості – з одного боку держава як ніколи потребує поповнення бюджету, з іншого боку – вітчизняні підприємства знаходяться у стані неплатоспроможності. Податкова система є одним із головних стрижнів української корупції, передусім завдяки величезному рівню дискреції (можливості «вирішувати питання» на власний розсуд) при адмініструванні податків. Останнім часом певного прогресу було досягнуто у впорядкуванні адміністрування ПДВ та зниженні надмірного навантаження на працю. Але нереформованим залишається податок на прибуток підприємств, який є дискреційним за самою природою своєї бази оподаткування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням становлення та адміністрування податку на прибуток підприємств в Україні присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені, як: В. Л. Андрущенко, В. П. Вишневский, Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий, І. О. Лютий, І. А. Майбуров, А. М. Поддєрьогін, С. І. Юрій, Ф. О. Ярошенко та інші.

Цією тематикою займається ряд учених, як зарубіжних – А. Адам, Р. Асааф, Д. Майкл, так і українських – Р. Боліла, С. Лондар, Т. Мединська, І. Педь та ін. Податок на прибуток підприємств є важливим інструментом податкової політики України, тому постійно перебуває також у центрі уваги українського уряду та бізнесу через важливість у структурі бюджету та потенціал впливу на економічні процеси в Україні. Незважаючи на вагомий внесок авторів у висвітлення та вдосконалення податку на прибуток підприємства, у зв'язку з динамізмом економічної ситуації та системними законодавчими новаціями невирішеними залишаються питання ретроспективного аналізу та потенціалу використання податку на прибуток підприємств для стимулювання розвитку держави.

Мета статті полягає у визначенні перспективних напрямків впровадження міжнародної практики оподаткування податком на прибуток в Україні на основі дослідження теоретичних та оцінці практичних аспектів обраної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Система оподаткування повинна виконувати стимулюючу роль позитивно впливаючи на економічну діяльність підприємств, на розвиток виробництва в країні. Результатом ефективних дій у цій сфері будуть підвищення дохідної частини бюджету та раціональне використання податкового потенціалу, що в свою чергу призведе до соціально-економічного розвитку держави в цілому. Створення стійкої податкової системи є головним завданням, що стоїть перед державою. Ефективне оподаткування можна забезпечити шляхом гармонійного поєднання обраного податкового механізму з цілями і завданнями, які ставить перед собою держава при управлінні економікою країни.

Податок на прибуток підприємств є одним з видів прямого оподаткування і має дуже вагоме фіскальне значення, чим відрізняється від аналогічних податків в економічно розвинутих країнах. Тобто, Уряд повернувся до фіскальної суті податку на прибуток, тоді як у всьому світі цей податок виконує в основному регулюючу функцію (здатність впливати на окремі галузі економіки, даючи змогу максимально підняти ділову активність). Це обумовлено, перш за все, пропорціями в розподілі ВВП, які склалися історично: у централізовано-плановій економіці основну масу доходів бюджету становили надходження від державних підприємств і досить незначну – податки з населення.

З 2015 року в Україні запроваджена класична європейська модель податку на прибуток, згідно з якою базовим показником для розрахунку об'єкта оподаткування є бухгалтерський фінансовий результат до оподаткування, який в подальшому коригується на різниці, прямо визначеній Податковим кодексом України. Тобто, об'єкт оподаткування повинен розраховуватись на підставі даних фінансової звітності платника податків, у зв'язку із чим податковим органам надано право проводити перевірку правильності ведення бухгалтерського обліку для податкових цілей.

Зауважимо, що при суттєвому зменшенні обсягу надходжень податку на прибуток під-

приємств до державного бюджету України у 2016 р., податкові надходження в цілому зросли, їх частка у ВВП склала 20,68% порівняно з 17,88% у 2015 р. Це пов'язано, зокрема, зі зростанням обсягів надходжень акцизного податку, який і витіснив податок на прибуток підприємств (табл. 1). Збільшення обсягів надходжень до бюджету акцизного податку, в першу чергу, зумовлене зростанням ставок та розширенням об'єкта оподаткування цим податком.

Таблиця 1

Питома вага основних податків та зборів у структурі податкових надходжень до Державного бюджету України, %

Податок	Рік				
	2012	2013	2014	2015	2016
ПДВ	50,53	48,81	49,62	43,59	46,73
Податок на прибуток	20,15	20,67	14,26	8,49	8,9
ПДФО	2,56	2,88	4,51	11,01	11,86
Акцизний податок	13,54	13,44	16,04	15,41	18,28
Ввізне мито	4,72	5,04	4,42	9,79	3,96
Плата за користування надрами	0,55	4,95	6,49	9,03	7,87
Інші податки та збори	7,95	4,21	4,66	2,68	2,4

Джерело: складено автором за даними [3]

Слід зазначити, що органи державної влади не очікували такого стрімкого зменшення надходжень податку на прибуток підприємств до державного бюджету України, про що свідчать планові показники надходжень цього податку. Так, за період з 2012 по 2015 рр. план було перевиконано на 15,09% лише у 2012 р., що обумовлено підвищенням у цей період часу рівня ділової активності в країні, зокрема внаслідок позитивних нормативно правових змін у механізмі оподаткування прибутку підприємств.

Зменшення частки надходжень податку на прибуток у структурі податкових надходжень Державного бюджету з 18% у 2013 році до 9% у 2016–17 роках пояснюється зменшенням загального позитивного фінансового результату підприємств або збитками за відповідні періоди, що демонструє відсутність дієвих змін в економіці країни (рис. 1).

Чергова податкова реформа суттєво торкнулася і одного з основних податків для підприємств – податку на прибуток. З 2017 року повертається норма про податкові канікули. Тобто українські підприємці можуть не платити податок на прибуток, правда, для цього їм потрібно дотримуватися правила. Платники податку на прибуток з доходом в межах 3 млн. гривень на рік (новостворені або які працюють на невеликих оборотах, незалежно від статусу платника ПДВ) має право скористатися нормою про нульову ставку податку на прибуток при дотримань певних умов [1]:

1) утворених в установленому законом порядку після 1 січня 2017 року;

2) діючих, у яких протягом трьох послідовних попередніх років, щорічний обсяг доходів задекларовано в сумі, що не перевищує 3-х мільйонів гривень, та у яких середньооблікова кількість працівників протягом цього періоду становила від 5 до 20 осіб;

3) які були зареєстровані платниками єдиного податку в установленому законодавством порядку в період до 1 січня 2017 року та у яких за останній календарний рік обсяг виручки від реалізації продукції (товарів робіт, послуг) становив до 3-х мільйонів гривень та середньооблікова кількість працівників становила від 5 до 50 осіб.

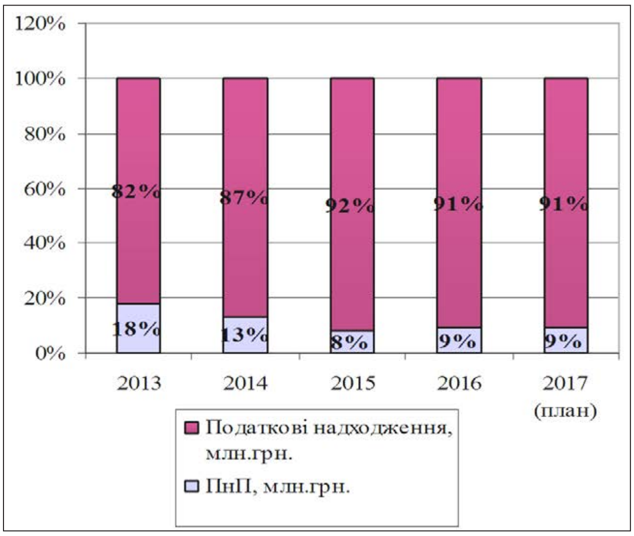

Рис. 1. Надходження податку на прибуток у структурі податкових надходжень Державного бюджету України

Джерело: складено автором за даними [2]

Структура надходжень податку на прибуток в аналізованому періоді, попри законодавчі зміни, була відносно стабільною. У 2016 році майже 60% податкових надходжень зведеного бюджету надійшло від приватних підприємств, 14% – від державних та комунальних підприємств, 21% – від іноземних підприємств та компаній, створених за участю іноземного капіталу (рис. 2). Станом на 01.06.2017 підприємства приватного сектору забезпечили 69% надходжень податку з прибутку підприємств до зведеного бюджету, а частка підприємств державної та комунальної форм власності знизилась до 12%.

Враховуючи те, що політичний вибір України полягає в європейській інтеграції, то окремо більш детально необхідно розглянути досвід оподаткування прибутку підприємств в інших країнах ЄС. Адже європейські стандарти і процедури оподаткування мають бути в першу чергу імплементовані до вітчизняного податкового законодавства та практики оподаткування.

Наприклад, Угорщина з 2017 року знизила ставку податку на прибуток підприємств до 9% – найнижчого рівня серед країн Європейського союзу [4]. За рахунок цього керівництво держави планує збільшити приплив прямих іноземних інвестицій.

Нова податкова ставка в Угорщині буде навіть нижче, ніж в Ірландії (12,5%), яка зараз вважається чи не найпривабливішою «податковою гаванню» ЄС. На думку аналітиків, цей крок угорського уряду може призвести до свого роду «гонці озброєнь»: конкурентному зниження податків на компанії в ЄС, особливо в східній частині блоку.

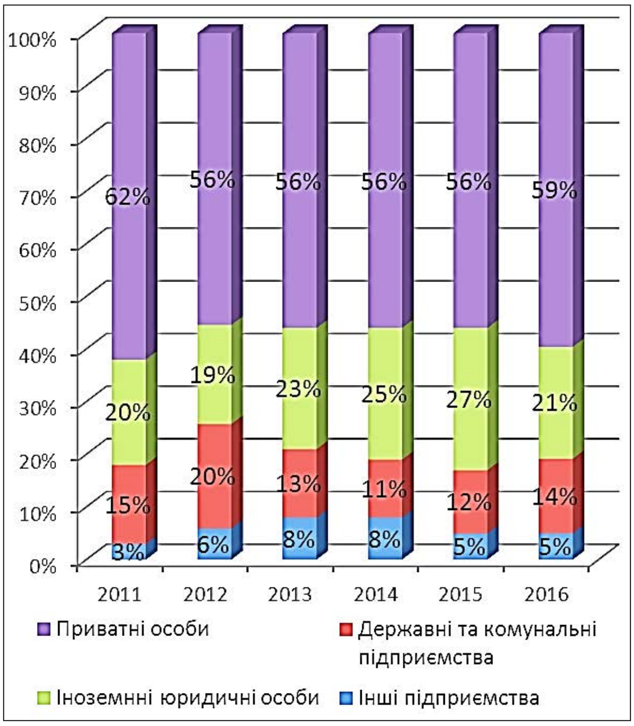

Рис. 2. Структура надходжень податку на прибуток підприємств за 2011–2016 рр.

Джерело: складено автором за даними [6]

До 2017 року Угорщина стягувала з юридичних осіб податок за ставкою 10% при рівні прибутку менше 500 млн форинтів (1,74 млн доларів) і 19%, якщо прибуток перевищує цю позначку. З цього року країна перейшла на єдину ставку оподаткування компаній.

Розглядаючи правове регулювання оподаткування прибутку компаній (корпорацій) у Великобританії, необхідно зазначити, що з 01 квітня 2015 року, базова ставка податку на прибуток (корпоративного податку) становить 20% [5]. В той же час, в боротьбі за збільшення податкових надходжень та з метою впорядкування процесів агресивного податкового планування у Великобританії, з 01 квітня 2015 року, запроваджено податок на переадресований прибуток (Diverted Profits Tax). Особливість оподаткування таким податком полягає в тому, що його платитимуть ті компанії у Великобританії, які виводять власний прибуток в низькоподаткові юрисдикції. Прибуток, отриманий компанією але виведений в інші юрисдикції, буде обкладатися за ставкою 25% [5]. Як бачимо, розмір ставки податку на переадресований прибуток на 5% більший ніж розмір базової ставки корпоративного податку у Великобританії.

З огляду на розглянуті особливості німецького податкового законодавства, ставка промислового податку варіюється залежно від регіону його запровадження. Саме з цієї причини і загальне податкове навантаження на корпорації у різних регіонах Німеччини буде різним. Середній показник корпоративного податкового навантаження в Німеччині дорівнює приблизно 30%. Отже, відповідно до приписів федерального законодавства, ставка промислового податку неповинна бути нижче 7%. Її максимальна межа, як ми вже зазначали, законодавством не регламентується. Однак, в середньому, по Німеччині дана ставка дорівнює 14%. Як правило, у містах розмір промислового податку зазвичай виявляється вищим, ніж у сільській місцевості.

Корпоративний податок з прибутку стягується уніфікованою загальнодержавною ставкою у розмірі 15% від оподатковуваного прибутку корпорацій. Сплачувати корпоративний податок з прибутку зобов'язані всі німецькі корпорації, засновані у формі товариства з обмеженою відповідальністю (GmbH) або акціонерного товариства (AG), а також всі філіали іноземних корпорацій в Німеччині [5]. Надбавка на солідарність (Solidaritdtszuschlag) являється єдиним і фіксованим загальнодержавним компонентом оподаткування компаній. Вона була введена в 1995 році для фінансування возз'єднання двох частин Німеччини. Ця надбавка становить 5,5% від нарахованої суми корпоративного податку з прибутку. Тобто розмір ставки надбавки на солідарність, з урахуванням розміру корпоративного податку, становить 0,825%.

Існують країни, де податок на прибуток значно вище, ніж в Україні. У США податок на прибуток становить 40%. В Європі лідером за розміром податку на прибуток є Франція – 38%, у Німеччині – 29,6%, в Італії – 31,4%, у Бельгії – 34%, а в Японії – 35,65%. Високі ставки податку притаманні країнам з усталеною економічною моделлю. Рівень ставки податку на прибуток в Україні нарівні з Білорусією. В рейтингу країн за величиною ставок податку вони посідають 28 місце. Поруч у рейтингу Польща та Чехія, в яких податок на прибуток становить 19%, у Латвії та Литві – 15%, в Румунії – 16% [5]. Ставка податку на прибуток в Туреччині та Росії – 20%. Отже, на відміну від вітчизняної практики, механізм оподаткування прибутку юридичних осіб у світовій практиці активно використовується для регулювання соціально-економічних процесів.

Висновки та пропозиції. Аналізуючи ставку податку на прибуток підприємств в Україні, порівняно із іншими державами, бачимо, що вона є досить низькою. Але просто занижена ставка не виступає гарантією пожвавлення бізнес-середовища. Таким чином Україні, зокрема уряду та відповідним органам, необхідно звернути увагу не лише на номінальне зменшення податкового навантаження, а й використати дану ставку як потужний механізм для підвищення привабливості країни шляхом гармонізації податкового та бухгалтерського обліку з податку на прибуток підприємств, мінімізації розриву між ефективною та нормативною ставкою податку, покращення рівня податкової культури платників, зниження рівня ухилення від сплати податків.

Фіскальна роль податку на прибуток підприємств у бюджеті поступово знижується, що можна вважати позитивним трендом з огляду на необхідність стимулювання інвестиційної та підприємницької активності підприємств. З 2011 по 2016 рік частка надходжень даного податку у ВВП зменшилися на 1,7 відсоткового пункту, у той час як аналогічний показник податкових надходжень до бюджету зріс на 1,6 відсоткового пункту. За 6 останніх років реальні надходження до зведеного бюджету (приведені до цін 2010 року) скоротились в 1,4 раза, проте номінально він залишається одним із бюджетоутворюючих податків.

Наповнення бюджету податком на прибуток супроводжувалось:

– суттєвим зниженням бази нарахування (фінансового результату до оподаткування). У 2011–2015 роках спостерігались обернені динаміки фінансового результату підприємств, які отримали прибуток, та суми мобілізованих до ЗБУ сум ППП були оберненими.

– масовим банкрутством підприємств. У 2014–2015 роках з податкового обліку знімалось в середньому по 10% суб'єктів господарювання.

– переплатою податку на прибуток підприємств. З 2011 по 2015 рік сума переплат зросла у 1,9 раза, а в 2016 році переплати складали більше 60% надходжень даного податку.

Законодавчі зміни не вплинули суттєво на зміну структури надходжень. Більше 50% податку до зведеного бюджету надходить від приватних підприємств, 20% – від іноземних підприємств та компаній, створених за участю іноземного капіталу, 14% – від державних та комунальних підприємств.

Список літератури:

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1797–VIII [Текст]. – Верховна Рада України (ВВР). – 2017, № 5–6, ст. 48.
2. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.com.ua/
3. Офіційний веб_сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua
4. Венгрия снизит ставку налога на прибыль до 9% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dan-ua.com/publications/publication/174--Vengriya-snizit-stavku-naloga-na-pribyl-do-9
5. Великобританія, Німеччина та Кіпр: особливості оподаткування прибутку підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kucheryavenko.com.ua/velikobritaniya-nimechchina-ta-kipr-osoblivosti-opodatkuvannya-pributku-pidpriyemstv/
6. Податок на прибуток підприємств в Україні у 2011–2016 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/2017–08–15-%D0%9F%D0%9F%D0%9F1.pdf

Бошота Н.В., Кричфалуши Т.И.
Мукачевский государственный университет

МЕЖДУНАРОДНАЯ И ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ПРАКТИКИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НАЛОГОМ НА ПРИБЫЛЬ

Аннотация
В статье рассматривается современное состояние функционирования налога на прибыль предприятий в свете проведения налоговой реформы. Охарактеризованы фискальное значение данной формы налогообложения в Украине. Установлено уменьшение объема поступлений налога на прибыль предприятий в государственный бюджет Украины и сделан вывод об утрате налогом на прибыль ключевой фискальной роли. Определены направления дальнейшего развития механизма взимания налога на прибыль предприятий в Украине с учетом европейской практики.
Ключевые слова: налог на прибыль предприятий, государственный бюджет, налоговые поступления, доходы бюджета, распределение налоговых поступлений, налоговая ставка.

Boshota N.V., Krichfalushiy T.I.
Mukachevo State University

INTERNATIONAL AND DOMESTIC PRACTICE INCOME TAX

Summary
The article considers the current state of functioning of the corporate profit tax in the light of the tax reform. The fiscal significance of this form of taxation in Ukraine is described. The decrease in the volume of corporate income tax revenues was set to the state budget of Ukraine, and the conclusion was reached as to the loss of the tax on profit by the key fiscal role. The directions of the further development of the mechanism for collecting the corporate profit tax in Ukraine taking into account the European practice are outlined.
Keywords: corporate income tax, state budget, tax revenues, budget revenues, distribution of tax revenues, tax rate.

УДК 37:336

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Бошота Н.В., Орос В.І.
Мукачівський державний університет

У статті розглянуто проблеми фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу. Досліджено джерела фінансування закладів вищої освіти, а саме, державного і недержавного фінансового забезпечення. Внесено пропозиції, спрямовані на удосконалення механізмів фінансування вищих навчальних закладів в умовах фінансово-економічної кризи.
Ключові слова: вища освіта, вищі навчальні заклади, фінансування, державне управління, бюджет, витрати.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність людини неможлива без одного з найважливіших чинників – знань, основним джерелом яких сьогодні є утворення. Освіта покращує всі форми життєдіяльності людини: навчання на робочому місці, охорону здоров'я, управління домашнім господарством. Приблизна вартість цих негрошових вигод становить дві третини заробітної плати.

Кожна країна має свої особливості фінансової системи, особливості побудови фінансового забезпечення різних сфер економіки, у тому числі і такої важливої, як освіта. Проблеми, пов'язані з фінансуванням та підвищенням ефективності фінансового забезпечення освіти, є предметом наукового пошуку вчених різних країн. Система фінансового забезпечення освіти має створити стабільні передумови для її розвитку та функціонування, а також для реалізації важливої функції освіти як чинника суспільного прогресу.

На відміну від інших галузей економіки, де науково-технічний прогрес відносно здешевлює послуги, прогрес освіти супроводжується їхнім подорожчанням.

Фінансування освіти є основним важелем впливу держави на процеси перетворень в університетах та основним інструментом досягнення позитивних результатів в освітній сфері.

Метою даної роботи є дослідження питання фінансового забезпечення розвитку вищих навчальних закладів на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансового забезпечення вищої освіти стали об'єктом аналізу багатьох вітчизняних науковців, таких як Л. Л. Антонюк, М. Ю. Білінець, Т. М. Боголіб, А. І. Бойко, С. І. Каленюк, В. Г. Кремень, А. І. Куліков, Є. О. Малік, Т. В. Павлова, А. Ф. Павленко, С. М. Подзігун, Н. М. Фещенко, Ю. А. Юрга та ін. Однак здійснювані протягом останнього року радикальні кроки на шляху реформування вищої освіти в Україні, у т.ч. її фінансової складової, засвідчують актуальність подальших досліджень у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Освіта тісно пов'язана з діяльністю держави. Однією з головних причин участі держави в забезпеченні і гарантуванні освіти є те, що освіта може служити засобом, за допомогою якого людина може підвищувати свій життєвий рівень. Також, важливою причиною участі держави в освітньому процесі є суспільно корисна цінність витрат на освіту, користь від наявності високоосвічених громадян має не тільки окремо взятий індивід, а й держава в цілому. Що стосується вищої освіти, то його наявність в 2,3 рази знижує ризик бідності і в 1,7 рази підвищує ймовірність отримання середніх доходів.

На сьогоднішній день вищі навчальні заклади надзвичайно гостро відчувають нестачу коштів для свого розвитку. Це стосується як державних і комунальних, так і приватних навчальних закладів. Не зважаючи на те, що джерелами фінансування державних навчальних закладів визначено кошти державного бюджету та інші не заборонені законодавством джерела, насамперед, власні надходження від надання освітніх послуг, частка першої складової щороку зменшується. Звичайно, це стосується не усіх навчальних закладів, є й винятки, проте загальна тенденція є саме такою: держава постійно сигналізує керівникам вищої школи про необхідність активного і самостійного пошуку фінансових ресурсів для своєї діяльності.

Через брак коштів основними статтями видатків навчальних закладів є оплата праці, нарахування на заробітну плату, оплата комунальних послуг та енергоносіїв, а капітальні видатки по більшості вишів зведені фактично нанівець. Проте державні вищі навчальні заклади гостро відчувають нестачу фінансових ресурсів. Це пов'язано насамперед з тим, що держава практично не фінансує поточні та капітальні ремонти у вищому навчальному закладі, придбання предметів і матеріалів, оплату послуг, придбання обладнання і предметів довгострокового користування. Тобто державою не фінансуються видатки на відновлення і розвиток матеріально-технічної бази. Ці статті витрат фінансуються за рахунок студентів-контрактників. Не зважаючи на значну частку видатків на оплату праці в кошторисах бюджетних установ, рівень заробітної плати у працівників вищої школи лишається назадовільним.

Кризова ситуація в економіці, низький рівень платоспроможності населення не дозволяє більшості вишів вимагати від осіб, що навчаються за кошти юридичних та фізичних осіб, й справедливої плати за надані освітні послуги (насамперед для громадян України): не зважаючи на знецінення гривні та суттєве здорожчання вартості послуг освіти розмір плати за навчання за останні кілька років істотно не збільшився. Необґрунтованою лишається й встановлена платня за проживання студентів у гуртожитках: через наявність законодавчих обмежень її граничного розміру

(наприклад, для студентів, абітурієнтів вишів I–IV рівнів акредитації – 40% величини мінімальної ординарної (звичайної) академічної стипендії).

Нині в Україні поступово зростає роль власних джерел фінансування в забезпеченні функціонування ВНЗ. Кошти спеціального фонду ВНЗ є результатом його самостійної фінансово-господарської діяльності. Основними джерелами таких коштів є кошти за надання платних (договірних) послуг та спонсорські кошти.

Так, згідно з ЗУ «Про вищу освіту», ВНЗ отримали незалежність у фінансових і господарських справах від держави, що мало збільшити їхню ініціативність у створенні наукових та інноваційних об'єднань. Державні вищі навчальні заклади можуть розміщувати власні надходження від своєї освітньої, наукової та навчально-виробничої діяльності на рахунках установ державних банків. У свою чергу, фінансова незалежність ВНЗ вимагає прозорості у всіх сферах діяльності ВНЗ, що передбачає періодичне публікування звітів, і не тільки кошторисів, але й результати виконання запланованих дій.

У світовій практиці сформувалися кілька підходів до організації державного фінансування вищої освіти. У Великобританії, університети якої мали найбільш широку автономію в Європі, визнається, що ринок і конкуренція є основними стимулами вдосконалення системи університетської освіти. Політика уряду Великобританії в цьому питанні полягає в наступному:

– університети повинні в меншій мірі залежати від державного фінансування і більше покладатися на різноманітні джерела доходів;

– більш ретельно оцінювати працю викладачів;

– ввести диференційовану оплату цієї праці;

– асигнування держави на оплату праці викладачів і науково-дослідну діяльність слід розділити, праця викладачів оплачувати в залежності від числа студентів і рівня навчання, а науково-дослідну роботу фінансувати тільки в тих університетах, в яких є достатній науковий потенціал;

– дозволити встановлення диференційованої плати за навчання не тільки в залежності від статусу університету, а й від предметів, що вивчаються;

– університети повинні фінансуватися державою по контрактами на навчальну, науково-дослідницьку діяльність та послуги;

– університети повинні вишукувати додаткові джерела доходів (навчання іноземних студентів, здійснення програм безперервної освіти і т. п.);

– переходити від системи стипендій до системи позик.

Система вищої освіти динамічно розвивається більшість закладів вищої освіти в Німеччині є державними, а в Польщі – приватними. Частка приватних закладів сильно зросла за останні десять років і часто не мають відповідної інфраструктури або бібліотеки. Їх студенти використовують ресурси державних вузів без формальної угоди або фінансової компенсації. Витрати на цій непрямій державній підтримці студентів недержавних установ є тягарем для державних університетів.

Новітньою тенденцією прогресивних змін на ринку освітніх послуг в Польщі стала поява приватних ВНЗ. Так, в післяреформений період було відкрито більше 300 навчальних закладів, що суттєво перевищили кількість державних. Характерною особливістю є те, що ці заклади чи їх філії відкривались в невеликих містечках, де традиційно не існували вищі навчальні заклади. Тобто, освітній ринок існував в умовах конкурентного середовища, в якому велась жорстка боротьба за клієнта. Державні видатки бюджету на вищу освіту включають витрати на: 76% освітня діяльність; 11,6% допомога студентам (є соціального та науково, субсидії на проживання та харчування, гранти); 4,5% допоміжні підрозділи вищої освіти; інші заходи.

Система фінансової підтримки вищої освіти в США забезпечується надходженнями з різних джерел: грантів, позик і підтримки досліджень федеральним урядом, урядом штатів, сотнями корпоративних і благодійних фондів, одними з напрямів діяльності яких є надання фінансової допомоги. Також роль федерального уряду полягає в тому, щоб зробити доступними студентські позики, і щоб вони були в достатній кількості. Федеральна допомога надається студентам безвідносно до перспективи отримання наукового ступеня, обраної спеціальності та програми.

Фінансова підтримка, що отримується від федерального уряду, надходить у вигляді [1]:

– грошових грантів (не підлягають поверненню, залежать від доходу сім'ї та інших факторів).

– федеральних гарантованих позик (як субсидовані, так і несубсидовані; для самостійних студентів і тих, які знаходяться під опікою батьків). Студенти, які перебувають під опікою (найчастіше це молоді люди до 25 років, які отримують ступінь бакалавра), можуть брати позику до 5 500 доларів на рік на третьому, четвертому і п'ятому роках навчання. Самостійні студенти можуть позичати додатково ще 5 000 доларів на рік з урахуванням того, що загальна річна сума позики не буде перевищувати 10 500 доларів.

– податкові пільги (забезпечуються через вирахування податку з вартості навчання для дітей із сімей з низьким доходом).

Вища освіта ФРН, у т. ч. й друга, здебільшого є безкоштовною для німецьких та іноземних студентів. Лише нечисленні приватні університети беруть плату. У 2015 р. витрати на освіту в ФРН склали 4,6% ВВП. ФРН, на рівні з Бельгією та Іспанією, отримує бюджетні асигнування (більш 75%) безпосередньо від регіональних урядів, на відміну від більшості країн Євросоюзу, де виші отримують гроші безпосередньо від центрального уряду [1].

Прийняття Україною рішення рухатись у напрямі сучасних економічних та соціальних зрушень, перехід до інноваційного типу економіки здійснює неабиякий тиск на сферу вищої освіти, вимагаючи від неї концентрації всіх можливих зусиль напрямі підвищення ефективності своєї діяльності. В той же час вітчизняна вища школа нездатна виконувати покладені на неї обов'язки за причини тотальної нестачі фінансових коштів спрямованих в дану сферу. Головною причиною цього є розбалансований механізм державної політики в напрямі спрямування та використання державних коштів.

В 2017 році держзамовлення зменшився, через зменшення на 4,3% кількість випускників шкіл. Зокрема, на бакалаврат держзамовлення зменшився на 6,7%, тобто трохи більше, ніж кількість

випускників. Вперше в 2017 році не проводився набір на програми підготовки фахівців, а тільки магістрів. Таким чином, загальне скорочення держзамовлення для університетів склало більше 17%, якщо ми візьмемо все освітні програми. За словами міністра освіти України скорочення державного замовлення є в першу чергу способом дати талановитим дітям з високими балами ЗНО можливість мати доступ до вищої освіти незалежно від їх матеріального становища [4].

Тому в 2017 році не всі вузи отримали держзамовлення, тому що вони розподілялися шляхом широкого конкурсу, коли бюджетні місця концентруються в кращих вузах, які вибирають абітурієнти з високими балами. «Право», наприклад, раніше було майже в кожному університеті, а в цьому році бюджетні місця на цю спеціальність отримали тільки кращі вузи.

За останні роки було закрито 7 університетів і 90 філій різних вузів. Починаючи з 2017 року ведеться перерозподіл бюджетних місць на користь кращих вузів, грунтуючись на перевагах абітурієнтів [4].

Брак бюджетних асигнувань вимагає від вищої школи пошуку додаткових джерел фінансування, і тут варто звернути увагу на такі можливі шляхи розв'язання даної проблеми:

– вивчення передового світового досвіду співфінансування освіти державою і підприємствами;

– вдосконалення правового поля з метою стимулювання розвитку меценатства, спонсорства;

– розробка механізму кредитування вищої освіти; активізація науково-дослідної та інноваційної діяльності, трансфер наукових розробок у реальний сектор економіки.

Не зважаючи на університетську автономію українські державні університети залишаються повністю залежними від держави, тому не мають можливості прийняти на себе відповідальність за свою якість, яке передбачає університетська автономія. Університети досі змушені узгоджувати свої штатні розписи в Міністерстві освіти і науки України. Існують і інші різні обмеження для нормальної господарської діяльності вузів і меценатства. Це, нарешті, робить неможливим підвищення заробітної плати університетським працівникам, розвиток наукових досліджень і матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів.

За словами професора С. Квіта: фінансова автономія не може бути забезпечена одним лише освітнім законодавством. Найкращі формулювання в текстах законів, що проводяться МОН, не змінять відносин, закладених в сталінські часи. Є багато інших законів і підзаконних актів, які слід змінити для того, щоб українські університети отримали реальну фінансову автономію [6].

Висновки. Обсяги фінансування освіти в Україні повинні відображати загальну модель побудови економіки. Частка ВВП, яка витрачається на освіту у більшості країнах коливається від 3 до 5,9%. Відносний показник України відповідає загально – світовій тенденції та складає 5,3%. Стаття 61 Закону України про освіту визначає необхідний обсяг бюджетних асигнувань на сферу освіти у розмірі не менш 10% від валового внутрішнього продукту (ВВП). Однак жодного разу з моменту набуття незалежності Україні не вдавалося вийти на такий рівень фінансування освіти. Ми погоджуємося із тим, що на нинішньому етапі ефективність суспільних інститутів в Україні є низькою і потрібно зменшити рівень держвидатків нижче 40% ВВП, не буде жодної змоги утримувати фінансування видатків на освіту на рівнях, які спостерігалися до 2014 р. Світовий досвід підтверджує, що навіть за відносно низького рівня фінансування освіти можна досягнути високих показників її якості. Проблема низької якості освіти в Україні породжена не стільки недостатнім рівнем фінансування, скільки низькою ефективністю його розподілу. Тому фінансування освіти із загального фонду зведеного бюджету на рівні 4,0–4,5% на даному етапі розвитку є оптимальним. Досвід країн, що мають кращі університети і наукові дослідження, показує, що немає альтернативи університетської, зокрема фінансової, автономії. Потрібно посилити законодавче забезпечення державно-приватного партнерства в сфері науки і освіти з перспективою залучення як вітчизняного бізнесу, так і міжнародного співробітництва.

Список літератури:

1. Бабічев А.В. Особливості процесу управління змінами в системі вищої освіти: закордонний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-1/doc/5/02.pdf
2. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 21.06.2001 № 2542–III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14
3. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/ show/1556-18
4. Министр образования и науки: Финансирование вузов необходимо привязать к результатам их работы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://interfax.com.ua/news/interview/442119.html
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
6. Реформирование высшего образования в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zn.ua/EDUCATION/reformirovanie-vysshego-obrazovaniya-v-ukraine-263532_.html
7. Тарасенко І.О. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні в контексті забезпечення конкурентоспроможності [Текст] / І.О. Тарасенко, Т.М. Нефедова // Вісник КНУТД. – 2013. – № 4. – С. 177–185.

Бошота Н.В., Орос В.И.
Мукачевский государственный университет

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы финансирования высшего образования в Украине и других странах мира. Исследовано источники финансирования высших учебных заведений, а именно, государственного и негосударственного финансового обеспечения. Внесены предложения, направленные на совершенствование механизмов финансирования высших учебных заведений в условиях финансово-экономического кризиса.
Ключевые слова: высшее образование, высшие учебные заведения, финансирование, государственное управление, бюджет, расходы.

Boshota N.V., Oros V.I.
Mukachevo State University

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR FINANCING HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

Summary
The article deals with the problems of financing higher education in Ukraine and other countries of the world. The sources of financing of institutions of higher education, namely, state and non-state financial support are investigated. Proposals aimed at improving financing mechanisms of higher educational establishments in the conditions of the financial and economic crisis have been made.
Keywords: higher education, higher educational establishments, financing, public administration, budget, expenses.

УДК 339.37

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ

Бровкіна Ю.О.
Одеська національна академія харчових технологій

Досліджено сучасний стан роздрібної торгівлі в Україні. Вивчено основні тенденції її розвитку. Розглянуто соціально-економічне значення роздрібної торгівлі для України. Визначено низку факторів, що впливають на функціонування підприємств роздрібної торгівлі сьогодні. Запропоновано перспективи розвитку роздрібної торгівлі.
Ключові слова: роздрібна торгівля, оборот роздрібної торгівлі, роздрібний товарооборот підприємств, торговельна площа магазинів, територіальна організація торгівлі.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних напрямків розвитку галузей економіки слід вважати роздрібну торгівлю, яка в останні часи активно нарощує свої позиції в соціально-економічній сфері України. Вхідні бар'єри до багатьох видів економічної діяльності в цьому бізнесі достатньо низькі, що дає змогу організовувати власну справу підприємцям з різним розміром капіталу. Розвиток ринкових відносин призводить до суттєвих змін на всіх етапах функціонування процесу торгівлі, починаючи від закупівлі товарів у виробників та закінчуючи реалізацією кінцевому споживачу. Якщо близько 15 років тому 90% продажів продукції здійснювалося переважно через універмаги та гастрономи, то сьогодні популярними торговими об'єктами стають так звані маркети різних форматів.

Сучасний роздрібний ринок в Україні демонструє велику кількість учасників, які перебувають у постійній боротьбі за найвпливовіших суб'єктів зовнішнього середовища – покупців. Жорстка конкуренція серед продавців, можливість захоплення даної сфери з боку іноземних інвесторів, перевагою яких є володіння значними капіталами, вимагає від власників торговельного бізнесу створення переліку додаткових сервісних послуг, програм лояльності до постійних клієнтів, заходів, що сприяють залученню нових покупців. В свою чергу, наявність величезного вибору варіантів торговельних об'єктів робить сучасних українців більш вибагливими до здійснення покупок, підсилює бажання отримати додаткові сервісні послуги при мінімальних витратах часу та грошей.

Навколишнє оточення господарюючих одиниць у роздрібній торгівлі в останні часи суттєво погіршується загостренням економічної кризи. Серед вагомих загроз ззовні можна виділити: по-перше, девальвацію національної валюти, і як наслідок, падіння платоспроможного попиту основної маси населення, а також підвищення цін на імпортну продукцію; по-друге, стрімке зростання тарифів на паливо та енергію, що спричиняє підвищення вартості продукції національних виробників. Останній факт також негативно впливає на бюджет пересічних українців, оскільки збільшення вартості комунальних послуг змушує домогосподарства змінювати структуру споживання у бік скорочення кількості та зниження якості покупок, або взагалі відмови від деяких з них. Перелічені фактори погіршують динаміку роздрібної торгівлі, стримують повернення обігових коштів, сприяють формуванню небажаних запасів продукції тощо.

Зарубіжний досвід показує, що саме торгівля може надати поштовх для виходу країни з кризового стану, створити підґрунтя для ефективного розвитку у майбутньому. Тому сьогодні слід сконцентрувати увагу на однієї з головних проблем торговельного бізнесу, а саме створенні умов для досягнення балансу інтересів з боку продавців, покупців та виробників продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем розвитку та управління роздрібної торгівлі висвітлені у роботах провідних вчених: В. В. Апопій, І. О. Бланк, Г. М. Богославець, І. В. Височин, Н. О. Голошубова, Л. О. Лігоненко, А. А. Мазаракі, Г. Л. Піратовський, М. В. Тарасюк та інші. У наукових працях підкреслюється, що більшість торговельних підприємств перебувають у складному фінансовому становищі внаслідок бракування інвестиційних ресурсів, нестабільності оподаткування, відсутності достатньо кваліфікованого кадрового потенціалу та інше.

Виділення невирішених раніше частин наукової проблеми. Віддаючи належне ідеям видатних науковців слід зазначити, що дана проблематика не є вичерпаною, та потребує подальших досліджень нових процесів та явищ, які відбуваються в роздрібній торгівлі України сьогодні. Ринкова економіка потребує постійного удосконалення діяльності торговельних підприємств в площині соціально-економічних відносин, дотримання балансу між інтересами власників бізнесу та споживачами кінцевої продукції. Особливої актуальності, набувають дослідження торговельної системи в умовах настання кризових явищ, які відрізняються різноманітністю проявів і завжди нестандартними та новими підходами до їх подолання.

Метою статті є дослідження сучасного стану роздрібної торгівлі в Україні, визначення основних факторів, що впливають на її функціонування сьогодні та окреслення перспектив подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Значення роздрібної торгівлі для економіки України стає більш вагомим, це підтверджує зростання одного з ключових показників ефективності розвитку торгівлі – роздрібного товарообігу, який у порівнянні зі зростанням ВВП країни демонстрував більш високі темпи росту у період з 2000 до 2014 року (таблиця 1). Посилення кризових явищ послаблює купівельну спроможність споживачів, та негативно впливає на стан роздрібної торгівлі. Так у 2014 році в порівнянні з 2013 темп зростання обороту роздрібної торгівлі складав 101%, а в 2015 у порівнянні з 2014 – 114%. ВВП у фактичних цінах в аналогічні періоди показувало темп росту 109% та 125% відповідно.

Помітний спад в динаміці показника обороту роздрібної торгівлі спостерігається у пікові періоди кризи, а саме скорочення темпів у 2009 році у порівнянні з 2008 до 97%, на відміну від попереднього зростання у 2008 році в порівнянні з 2007 на 140%.

Таблиця 1

ВВП у фактичних цінах, оборот роздрібної торгівлі та темпи їх зростання

Роки	ВВП у фактичних цінах, млн. грн.	Темп зростання ВВП у фактичних цінах у % до попереднього року	Оборот роздрібної торгівлі, млн. грн.	Темп зростання обороту роздрібної торгівлі у % до попереднього року
2000	170070	-	47,5	-
2005	441452	260%	174,4	367%
2006	544153	123%	237,8	136%
2007	720731	132%	325,1	137%
2008	948056	132%	456	140%
2009	913345	96%	444,3	97%
2010	1082569	119%	541,5	122%
2011	1302079	120%	685,7	127%
2012	1411238	108%	812,1	118%
2013	1454931	103%	888,8	109%
2014	1586915	109%	901,9	101%
2015	1988544	125%	1031,7	114%

Джерело: [3; 4]

Наступним провальним періодом стає 2012 рік, в якому нарощування темпів обсягу обороту роздрібної торгівлі становило 109% з подальшим падінням цього показника до 101% у 2014 році. Таким чином, динаміка показника роздрібної торгівлі найбільш виразно демонструє чутливість споживчого попиту до розвитку кризових явищ. Слід відмітити, що вагомий внесок у зростання фактичного роздрібного обігу в останні роки аналізованого періоду створено за рахунок екстенсивного фактору, а саме стрімкого зростання цін на споживчі товари. Так, індекс споживчих цін у грудні 2014 року по відношенню до грудня 2013 року склав 124,9%, а в 2015 році – 143,3% при аналогічних порівняннях.

Обсяг роздрібного товарообороту підприємств, які здійснюють діяльність із роздрібної торгівлі станом на січень-вересень 2016 р. становив 391187,1 млн. грн., що на 86779,5 млн. грн. менше, ніж у 2015 р. [8]. Таким чином, торговельні підприємства активно знижують свої позиції, скорочують обсяги своєї діяльності, що у свою чергу, сприяє необхідності перегляду концепцій їх розвитку.

Поряд із змінами обороту роздрібної торгівлі, відбувається перебудова структури придбання продовольчих та непродовольчих товарів (рис. 1). Структура роздрібного товарообігу має хвилепо-

дібний вигляд. В перші пострадянські роки відбувається насичення внутрішнього ринку непродовольчими товарами насамперед іноземного походження, і як наслідок, відзначається підвищення попиту на непродовольчі товари. В періоди наростання кризи споживачі переорієнтовуються на придбання продовольчих товарів, про що свідчить динаміка за період з 1996 до 2000 років. З 2000 року відзначається відносна стабільність курсу долара, відповідно і національної валюти, тому населення знову починає більше задовольняти потреб у непродовольчих товарах. Починаючи з першої кризової хвилі 2009 року знову спостерігається скорочення непродовольчих товарів. В даному випадку, це пояснюється тим, що в до кризовий період більшість з них (легкові автомобілі, побутова техніка, меблі тощо) купувалася за програмами споживчого кредитування, а в період скорочення доходів, споживачі почали знову переорієнтовуватися на придбання товарів першої необхідності, насамперед харчових продуктів.

Тенденції останніх років достатньо стабільні, спостерігається співвідношення продовольчих та непродовольчих товарів у межах 40 та 60% відповідно.

Позитивну динаміку демонструє показник роздрібного товарообігу підприємств (таблиця 2). Станом на 2015 рік його значення зростає майже у сімнадцять разів у 2015 в порівнянні з 2000 роком.

Низьким залишається рівень роздрібного товарообігу підприємств у сільській місцевості, у 2015 році його значення становило 3133 млн. грн., що у 4,8 рази менше за аналогічний показник по містах України. До того ж темпи зростання роздрібного товарообігу у містах достатньо високі. Пріоритетність розміщення підприємств роздрібної торгівлі у містах пояснюється цілою низкою факторів: по-перше, значна концентрація населення; по-друге, наявність платоспроможних покупців; по-третє, тенденція нарощування будівництва житлових будинків у містах потребує створення додаткових об'єктів соціальної інфраструктури – магазинів, кіосків, ринків тощо. Суттєвий внесок у розвиток роздрібної торгівлі по містах створює скорочення кількості вільного часу працюючого населення. Для таких людей актуальними стають різні види магазинів, розташованих переважно біля їх місця проживання, з продовженим графіком роботи, або взагалі, магазини цілодобової торгівлі.

Таблиця 2

Динаміка роздрібного товарообігу підприємств на одну особу в Україні з 2000–2015 рр.

	Роздрібний товарообіг підприємств, млрд. грн	Роздрібний товарообіг підприємств на одну особу в містах, грн.	Роздрібний товарообіг підприємств на одну особу в сільській місцевості, грн.
2000	28,8	766	210
2005	94,3	2717	497
2006	130	3750	710
2007	178	5187	926
2008	246,9	7234	1238
2009	231	6722	1299
2010	280,9	8154	1680
2011	350,1	10180	2119
2012	405,1	11894	2344
2013	433,1	12694	2479
2014	438,3	13487	2834
2015	487,6	15047	3133

Джерело: [3; 4]

В останні часи даний фактор сприяє також активному розвитку торгівлі через інтернет мережу. Бажання заощадити час на відвідуванні магазинів стає рушійною силою для багатьох українських покупців. Станом на 2015 рік обсяг електронної торгівлі в Україні становив приблизно 25 млрд. грн., що складає 2,5% від загального обсягу роздрібної торгівлі [1]. Це незначний показник порівняно з іншими країнами, наприклад, Великою Британією, де інтернет-торгівля складає понад 12% загального обороту роздрібної торгівлі, Німеччиною (9%), Францією (8,7%) (на ці країни припадає 71% усіх інтернет-продажів у Європі) та США (6,5%). Середньосвітовий показник частки електронної торгівлі у 2015 році склав 6,5% [2].

В структурі українських продажів через мережу інтернет найбільшу питому вагу займають товари непродовольчої групи. Популярністю користуються побутова техніка, одежа, взуття та інше. В останні часи зростає обсяг покупок продуктів харчування. Користуються попитом

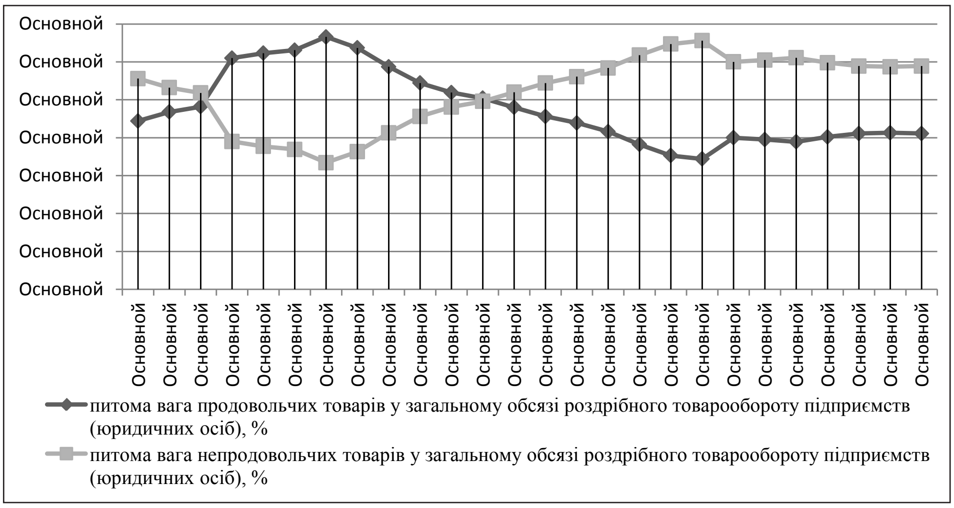

Рис. 1. Питома вага продовольчих та непродовольчих товарів у загальному обсязі роздрібного товарообороту підприємств (юридичних осіб), %

інтернет-закази з відомих супермаркетів, ресторанів, кафе тощо.

Таблиця 3

Тенденції розвитку торговельної мережі в Україні

Роки	Кількість магазинів, одиниць	Торгова площа магазинів, тис. м²	Середня площа одного магазина, м²	Забезпеченість на 10000 осіб			
				об'єктами торгівлі, одиниць		торговою площею в магазинах, м²	
				у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості
2005	55804	6359	114	17	14	1627	779
2006	54581	6847	125	17	14	1807	742
2007	52315	7493	143	17	13	2045	691
2008	50480	8089	160	16	12	2260	653
2009	47651	8015	168	15	12	2251	636
2010	48000	8431	176	15	11	2379	663
2011	48383	9013	186	16	11	2572	660
2012	47234	9294	197	15	10	2690	602
2013	45519	9419	207	15	9	2745	580
2014	38621	7753	201	13	8	2366	552
2015	38481	7720	201	13	8	2360	559

Джерело: [3; 4]

Трансформаційні процеси в роздрібній торгівлі торкаються не тільки змін каналів збуту продукції, а й самих торгових об'єктів. Дані таблиці 3 свідчать про скорочення кількості торгових точок при одночасному зростанні їх площі. Це явище засвідчує процес глобалізації у внутрішній торгівлі України. З одного боку зростає кількість торгових об'єктів, що мають значні торгові площі (супермаркети, гіпермаркети та інше), а з іншого, відбувається скорочення кількості дрібних магазинів, які не мають достатньо конкурентних переваг для змагання з крупним бізнесом. Показник середньої площі одного магазина одночасно зростає по містах та селах, однак пріоритетною локацією дрібних торгових об'єктів залишається сільська місцевість (табл. 3).

Забезпеченість торговою площею на 10000 осіб у міських поселеннях зросла на 733 м² в 2015 році у порівнянні з 2005, у той час як в сільській місцевості скоротилася на 220 м² за аналогічний період. Останнє пояснюється зменшенням чисельності сільського населення; низьким рівнем платоспроможного попиту; відсутністю необхідності придбання певних товарів та інше.

Максимальна збалансованість у задоволенні потреб споживачів та відповідність вимогам продавців – одна з головних задач роздрібної торгівлі. Значний вплив на вирішення цієї проблеми має територіальна організації торгівлі. Географія розташування магазинів по областям України

Таблиця 4

Темпи зростання (скорочення) торговельних площ магазинів (у відсотках до попереднього року) та ранжирування областей України за показником торговельної площі магазинів

	Темпи зростання (скорочення) торговельних площ магазинів (у відсотках до попереднього року), %			Ранжирування областей України за показником торговельної площі магазинів			
	2015 / 2014	2016 / 2015	2017 / 2016	2014	2015	2016	2017
Вінницька	87%	103%	100%	12	13	13	11
Волинська	99%	102%	98%	22	21	20	20
Дніпропетровська	92%	101%	97%	3	2	2	2
Донецька	50%	57%	92%	2	5	8	9
Житомирська	87%	99%	102%	17	20	21	18
Закарпатська	100%	102%	101%	20	16	14	14
Запорізька	76%	108%	95%	7	8	7	7
Івано-Франківська	94%	99%	101%	19	18	18	16
Київська	103%	107%	106%	8	7	6	5
Кіровоградська	90%	99%	103%	23	22	22	22
Луганська	21%	72%	100%	9	25	25	25
Львівська	101%	105%	102%	6	6	5	6
Миколаївська	89%	104%	96%	11	11	10	13
Одеська	92%	107%	102%	4	3	3	3
Полтавська	91%	98%	100%	10	9	9	8
Рівненська	102%	89%	100%	16	14	15	15
Сумська	99%	98%	96%	21	17	17	19
Тернопільська	93%	103%	104%	24	23	23	24
Харківська	98%	101%	101%	5	4	4	4
Херсонська	99%	101%	99%	14	12	12	12
Хмельницька	94%	99%	102%	13	10	11	10
Черкаська	87%	93%	96%	15	15	19	21
Чернівецька	93%	103%	107%	25	24	24	23
Чернігівська	88%	107%	96%	18	19	16	17
м. Київ	96%	104%	99%	1	1	1	1
Україна	**87%**	**100%**	**100%**	-	-	-	-

Розраховано за даними [5; 6; 7; 8]

показує, що найбільш привабливим місцем створення торговельного бізнесу залишається місто Київ. Сумарні обсяги торгових площ магазинів у столиці станом на 1 січня 2017 року складали 1 430 116 м^2, у той час як середня площа магазинів по областях України становила приблизно 260 000 м^2. Однак темпи нарощування площ для торгівлі у Києві в останні роки уповільнилися (таблиця 4). Так, станом на 1 січня 2017 року по відношенню до аналогічного періоду попереднього року відбулося навіть незначне скорочення торговельних площ.

Слід відмітити, що у 2015 році в порівнянні з 2014 позитивна динаміка по розширенню площ торгівлі спостерігалася лише в чотирьох областях України (Закарпатська, Київська, Львівська та Рівненська). В 2016 в порівнянні з 2015, та в 2017 в порівнянні з 2016 роком таких областей стало вже п’ятнадцять. Позитивну динаміку щодо розширення об’єктів торгівлі за весь аналізований період демонструють Закарпатська, Київська та Львівська області.

Ранжирування областей України за показником торговельної площі магазинів, показало, що перше місце посідають столичні магазини, друге та третє займають торгові об’єкти Дніпропетровської та Одеської області відповідно. Серед регіонів з найменшими обсягами торгових площ магазинів можна виділити Луганську, Тернопільську, Чернівецьку та Кіровоградську області.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки слід відзначити, що серед основних тенденцій розвитку роздрібної торгівлі в Україні можна виділити: зростання показника роздрібного товарообігу, та посилення значущості роздрібної торгівля для економіки країни; зміни в структурі реалізації продовольчих та непродовольчих товарів в бік нарощування продажів продовольства; підвищення рівня роздрібного товарообігу на одну особу по містах та селах України; розширення різновидів каналів збуту продукції; зростання торгових площ по Україні, укрупнення бізнесу та скорочення кількості малих торгових об’єктів; географічні відмінності у динаміці торговельних площ.

Список літератури:

1. Обсяги інтернет-торгівлі в Україні виросли на 32%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sd.org.ua/news.php?id=20489 – Заголовок з екрану.
2. Рынок e-commerce Украины в 2016 году показал положительную тенденцию. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: HTTPS://BLOG.UKRNAMES.COM/INTERNET-BIZNES/RYINOK-E-COMMERCE-UKRAINYI-V-2016-GODU-POKAZAL-POLOZHITELNUYU-TENDENTSIYU – Заголовок з екрану.
3. Статистичний збірник «Роздрібна торгівля України у 2000–2010 роках». Державна служба статистики України. – Київ, 2011. – 191 с.
4. Статистичний збірник «Роздрібна торгівля України 2015 році» Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 135 с.
5. Статистичний бюлетень «Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств станом на 1 січня 2014 року». Державна служба статистики України. – Київ, 2014. – 125 с.
6. Статистичний бюлетень «Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств станом на 1 січня 2015 року». Державна служба статистики України. – Київ, 2015. – 91 с.
7. Статистичний бюлетень «Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств станом на 1 січня 2016 року». Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 99 с.
8. Статистичний бюлетень «Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств станом на 1 січня 2017 року». Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 69 с.

Бровкина Ю.А.
Одесская национальная академия пищевых технологий

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследовано современное состояние розничной торговли в Украине. Изучены основне тенденции ее развития. Рассмотрено социально-экономическое значение розничной торговли. Определен перечень факторов, которые влияют на функционирование предприятий розничной торговли сегодня. Предложены перспективы развития розничной торговли.
Ключевые слова: розничная торговля, оборот розничной торговли, розничный товарооборот предприятий, торговая площадь магазинов, территориальная организация торговли.

Brovkina J.O.
Odessa National Academy of Food Technologies

TENDENCIES AND PROSPECTS OF RETAIL BUSINESS IN UKRAINE

Summary
The modern state of the retail shipping is Investigational in Ukraine. Main progress trends are studied. The socio-economic value of retail business is considered. The list of factors that influence on functioning of enterprises of retail business today is certain. The prospects of development of retail business are offered.
Keywords: retail business, turn of retail business, retail commodity turnover of enterprises, trade area of shops, territorial organization of trade.

УДК 357.025.67.1(47)«56»

ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Бурдонос Л.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті проаналізовано основні аспекти джерел фінансування і проблеми фінансового забезпечення установ освіти в Україні на сучасному соціально-економічному етапі. Узагальнено нові механізми фінансування вищої освіти, особлива увага приділяється кредитуванню. Обґрунтовано, що розвиток національних систем освіти визначається конкретними для кожної країни соціально-економічними чинниками і політичними умовами, які мають свою траєкторію та життєвий цикл існування.
Ключові слова: вища освіта, джерела фінансування вищої освіти, кредитування, науково-виробничий потенціал, реформування вищої освіти.

Постановка проблеми. Фінансування освіти – це капіталовкладення з боку держави в майбутнє нації. В умовах економічної кризи фінансування освіти і науки в повномасштабному обсязі здається неможливим. Конституція України в кількох статтях, зокрема ст. 43, 53, 54 закріплює право громадян нашої держави на освіту, в тому числі і на отримання якісної вищої освіти [9].

Для України як європейської держави, зі значним науковим і освітянським потенціалом, є вкрай важливим на сучасному етапі здійснення політики, спрямованої на стимулювання інвестицій у «людський капітал». Одним із шляхів такої політики може бути підвищення ефективності функціонування вищих навчальних закладів як наукових осередків суспільства. Тому важливими і актуальними є наукові дослідження, що спрямовані на визначення провідних тенденцій, виявлення чинників, розкриття взаємозв'язків і суперечностей для розробки практичних заходів щодо удосконалення функціонування цієї важливішої сфери економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З цієї причини фінансуванню закладів освіти присвячено безліч наукових публікацій. Дослідженням цього питання займались такі вітчизняні вчені як: Т. М. Боголіб [4, 5], Є. Бойко [6] та ряд інших вчених.

Серед російських учених, які досліджували питання теорії та практики фінансування вищої освіти можна назвати Л.І. Антошкіна [1], А.И. Анчишкин [3], И.Д. Андреев [2], Т.В. Бессалова [7] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних умовах глобалізації економічного життя розвинуті країни, де наука відіграє роль головного економічно-відтворювального фактора, забезпечують свій розвиток за рахунок удосконалення наявних технологій, техніки та використання принципово нових наукових досягнень. Визначальним пріоритетом розвитку нашої держави є освіта й наука. До найбільш важливих параметрів, що характеризують наукові ресурси країни, наукоємність економіки, відносять інвестиції в науку й освіту, фінансування інноваційних процесів, зокрема, питому вагу витрат на НДДКР у ВВП. Тому досліджувана проблема є надзвичайно актуальною для стратегічного розвитку нашої держави в умовах європейської та світової інтеграції, глобалізаційних процесів.

Мета статті. Аналіз загального стану джерел фінансового забезпечення системи вищої освіти в Україні та обґрунтування можливих напрямків його удосконалення на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта є фундаментом людського розвитку та прогресу всього суспільства, адже виступає гарантом індивідуального розвитку, створює інтелектуальний, духовний та виробничий потенціал суспільства. Розвиток держави, структурні перетворення економіки повинні гармонічно поєднуватися з реформою вищої освіти для задоволення потреб і прагнень людей, особливо молоді, до нової системи цінностей, відповідати запитам людства щодо змін в усіх сферах суспільного життя [7, с. 69–75].

У Національній доктрині розвитку освіти визначається: «Сучасна економіка освіти повинна створити сталі передумови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня українського народу». Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- визначення фінансування освіти як пріоритетного напряму державних видатків;
- формування багатоканальної системи фінансового забезпечення освіти;
- фінансування державного здобуття дошкільної, загальної середньої та професійно-технічної освіти в державних і комунальних навчальних закладах у обсязі, визначеному державними стандартами;
- стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти;
- створення сучасної системи оплати праці в освіті на основі визнання особливого статусу вчителя і викладача;
- визначення пріоритетних напрямів фінансування освіти і концентрація фінансових ресурсів для їх реалізації;
- забезпечення ефективного використання коштів на функціонування та розвиток освіти.

Реформування освіти має здійснюватися у відповідності з такими принципами:

- пріоритетної ролі освіти та науки для майбутнього розвитку країни, її стійкого економічного зростання;
- гуманістичного характеру реформування, розкриття людських здібностей та якостей,

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

утвердження фундаментальних прав і свобод особистості;

· практичної орієнтації реформування, концентрації зусиль на досяжних цілях і задачах, нововведеннях і змінах, забезпечених наявними в розпорядженні держави та суспільства ресурсами;

· стабілізації та поступового покращання економічних умов освітньої діяльності на основі координації зусиль органів влади усіх рівнів щодо збільшення бюджетних асигнувань на освіту в поєднанні із позабюджетними джерелами та ефективним використанням ресурсів вищих навчальних закладів;

· регіональної експериментальної перевірки результативності розроблених нововведень;

· збереження та розвитку найкращих вітчизняних традицій вищої школи з урахуванням міжнародного досвіду;

· гласності заходів з реформування, їх підконтрольності суспільству, створення умов для реалізації суспільних і приватних ініціатив.

Виходячи із наведених принципів, основними напрямками державної політики в галузі вищої освіти мають стати:

· забезпечення відповідності обсягів і структури підготовки кадрів потребам галузей народного господарства;

· підготовка спеціалістів на рівні вимог промислово розвинених країн;

· перегляд навчальних планів, уведення нових перспективних курсів і дисциплін на зразок кращих вищих навчальних закладів розвинутих країн;

· здійснення передачі низки науково-дослідних установ до складу провідних університетів. Це дасть змогу поліпшити матеріально-технічну базу навчального та наукового пронесу, підвищити рівень професорсько-викладацького складу, ефективніше використовувати матеріальні, фінансові та людські ресурси вищої школи;

· перехід від принципу утримання вищих освітніх закладів за рахунок державного бюджету до їх державної підтримки у фактично можливих розмірах; розвиток системи державного замовлення на підготовку кадрів;

· вдосконалення та поглиблення автономії освітніх закладів у галузі фінансів – розширення самостійності в розпорядженні ресурсами, в тому числі коштами бюджету; здійснення різних видів діяльності, зокрема тих, що приносять прибуток [6, с. 46–51].

Початок дослідженню економічної результативності освіти був покладений в 30-х роках XX сторіччя академіком С.Г. Струмиліним Академік теоретично обґрунтував значення освіти для розвитку народного господарства і запропонував нові кількісні оцінки її впливу на ефективність праці та виробництва.

Для України, як європейської держави, зі значним науковим і освітянським потенціалом, є вкрай важливим на сучасному етапі здійснення політики, спрямованої на стимулювання інвестицій у «людський капітал». Одним із шляхів такої політики може бути підвищення ефективності функціонування вищих навчальних закладів як наукових осередків суспільства. Тому важливими і актуальними є наукові дослідження, що спрямовані на визначення провідних тенденцій, виявлення чинників, розкриття взаємозв'язків і суперечностей для розробки практичних заходів щодо удосконалення функціонування цієї важливішої сфери економіки.

Вищі навчальні заклади на сучасному етапі розвитку – це не тільки центри підготовки фахівців, але й осередки наукової та інноваційної діяльності, де зосереджена більша частка наукового потенціалу країни. Наукова робота у вищому навчальному закладі, поєднуючись органічно з навчальним процесом, відіграє значну роль у підвищенні якості підготовки фахівців. Університетська наука, крім функцій, притаманних суто науці в цілому (одержання нових знань про природу і суспільство, внесок у розвиток науково-технічного прогресу), має таку специфічну функцію, як безпосередня передача знань, одержаних при наукових дослідженнях, студентам і, на цій підставі, удосконалення навчального процесу та якості підготовки фахівців. У межах вищих навчальних закладів наука і освіта представляють дві сторони єдиного процесу відтворення фахівців вищої кваліфікації. Науковий потенціал вищих навчальних закладів постійно поповнюється новими кадрами із числа найбільш обдарованої молоді, що забезпечує більш оптимальну їх структуру у порівнянні з академічним та галузевим секторами науки [1, с. 59–66].

Одним з основних принципів при дослідженні ефективності наукової діяльності у сфері вищої освіти, на наш погляд, є розуміння того, що вищий навчальний заклад – це багатофункціональна структура, яка поєднує процес одержання нових знань, отриманих при наукових дослідженнях, з процесом їх передачі новим поколінням. Цей діалектичний зв'язок науки та освіти і є тим стержнем, на якому тримається соціально-економічно-технічний прогрес суспільства.

Для визначення корисності науки у суспільстві використовуються декілька критеріїв. Перш за усе, це пізнавальний ефект, який визначається за глибиною та достовірністю одержаної при дослідженнях інформації щодо ознак та законів розвитку природи та суспільства. Технічний ефект науки відображається у конкретному втіленні відкриттів у розвиток техніки та технологій. Соціальний ефект відображає зміни характеру діяльності людини в суспільстві і проявляється у покращанні умов праці, підвищенні матеріального забезпечення, розширенні можливостей щодо професійного та інтелектуального розвитку, у більш широкому сенсі – у покращанні навколишнього середовища. Економічний ефект визначається кількістю зекономленої суспільством праці. В залежності від вибраних критеріїв корисність науки оцінюється за допомогою різних вимірників. Так, пізнавальний ефект визначається за достовірністю наукових знань і перевіряється, як правило, історично за допомогою других ефектів – технічного та економічного. Технічний ефект можна виміряти безпосередньо як результат використання при створенні нової техніки, технологій, господарських і управлінських рішень тощо, тобто як прикладний ефект. Найчастіше для оцінки використання наукових знань застосовують економічний ефект, як самостійно, так і в поєднанні з іншими. Він дає найбільш повну кількісну та якісну характеристику

використання наукових знань у різних сферах діяльності [2, с. 4].

Аналізуючи наведену вище систему ефектів оцінки корисності наукових знань, ми дійшли висновку, що вона не вичерпує усього різноманіття корисності наукових знань у суспільстві. На наш погляд, поза цією системою залишається ефект безпосередньої передачі наукових знань від одного покоління другому у процесі теоретичного та практичного навчання. З огляду на це, ми вважаємо доцільним доповнити систему ефектів четвертим, який ми назвали навчально-педагогічним або освітянським ефектом. Освітянський ефект визначається кількістю та якістю наукових знань переданих нащадкам і оцінюється історично за динамікою науково-технічного розвитку суспільства. У практичній площині питання постає про кількісні вимірники, які б оцінювали цей ефект на будь-якому історичному відрізку часу. Буде неправильним сказати, що значення освітянського ефекту зараз взагалі не враховується. Існують показники, за допомогою яких визначається ефективність вищої освіти, підготовки фахівців вищої кваліфікації: число вищих навчальних закладів, підготовка фахівців за окремими галузями економіки, ефективність роботи аспірантур і докторантур, чисельність кандидатів і докторів наук, обсяг наукових публікацій та інші [3, с. 56].

Зміни, що відбуваються у системі вищої освіти країни в сучасних умовах формування ринкового середовища та інтеграції у європейський освітянський простір, найбільш концентровано проявляються у первинному ланцюзі системи вищого навчального закладу. Саме вищі навчальні заклади формують кадровий потенціал держави, творчу компоненту головної виробничої сили суспільства. Науково обґрунтовано говорити про удосконалення діяльності ВНЗ можна лише за умов, якщо розглядати його як елемент єдиного господарського комплексу, щільно пов'язаний з іншими елементами соціально-економічного середовища, де органічно взаємодіють процес наукових досліджень з процесом навчання. Взаємозв'язок цих процесів обумовлює необхідність системного підходу до дослідження функціонування вищого навчального закладу в цілому, та його окремих підсистем [4, с. 9].

На діяльність вищих навчальних закладів значною мірою впливають також такі зовнішні чинники, як термін підготовки фахівців різного рівня, державні стандарти щодо якості підготовки фахівців, обсяг державного фінансування та деякі інші [5, с. 217].

Сьогодні на університетський сектор науки припадає менше 7% загальних асигнувань на всю науку, а частка фінансування науково-технічних робіт в університетах складає лише 3% загальних коштів на їх утримання, що значно менше аналогічних показників у дореформений час в Україні і в теперішній час в розвинутих країнах [8, с. 76].

Перша причина. В учбовому процесі на всіх стадіях освітньої системи значно понижена роль викладання природничих наукових дисциплін, що у минулому у вітчизняній освіті забезпечувало загальний високий рівень фундаментальної підготовки учнів і студентів, формувало їх науковий світогляд та інноваційну культуру. Надія на те, що нам допоможе підвищити якість освітньої системи «Болонський процес», тільки відволікає від реальної оцінки накопичених проблем та пошуку їх рішень. Те, що пропонується «Болонським процесом», має бути конкретно спроектовано на проблеми і можливості української освітньої системи. Доки це жодним чином не відбувається, в результаті чого «болонізація» української освіти сприяє лише наростаючому відтоку найкращих випускників українських університетів і аспірантур за кордон.

Друга причина. З початком ринкових реформ майже повністю ліквідовано середню ланку системи професійної підготовки кадрів – професійно-технічні училища і технікуми, які виконували важливу функцію у формуванні робочої сили шляхом поєднання передових знань і сучасних технологічних навичок. Зараз відчувається гостра потреба виробництва передусім в таких фахівцях.

Щодо переваг України в освітній сфері, то до таких можна віднести наступні:

· достатньо високий рівень освіти населення, який співставний з середньоєвропейськими показниками;

· позитивна тенденція до зростання останніми роками кількісних показників дітей і молоді, охоплених освітою, загальної чисельності студентів, розвинута інфраструктура шкільної і професійної освіти;

· багата історія, традиції і позитивний теоретико-методологічний та методичний досвід вітчизняної педагогічної школи, особливо надбання у сфері поєднання навчального процесу з елементами науково-дослідної діяльності, залучення учнівської і студентської молоді до вирішення практичних завдань;

· збереження значного науково-педагогічного потенціалу, який за певних умов здатний суттєво вплинути на здійснення змін в освітній сфері в напрямі її інноваційного розвитку;

· посилення відкритості національної освітньої системи, ступеня її інтеграції в європейську і світову освітні системи, що сприяє об'єктивізації оцінки рівня роботи навчальних закладів, активному використанню найкращого світового досвіду в цій справі.

Висновки і пропозиції. Сьогодні складається нова картина, яка вимагає спеціального вивчення. Сучасні умови пред'являють нові вимоги до ВНЗ, дотримання яких необхідно для їх успішного довготривалого і ефективного функціонування. Для того, щоб займати важливе місце в житті свого міста, регіону, країни в цілому, відігравати значну роль, ВНЗ недостатньо виконувати звичні, традиційні функції освіти і розвитку досліджень. Від сучасних університетів вимагається участь, активна соціальна позиція, належність і інтегрованість до соціального, економічного і культурного життя свого міста, регіону і країни в цілому, що забезпечується за рахунок наступного:

· встановлення зв'язків і об'єднання зусиль із партнерськими ВНЗ та іншими зацікавленими;

· надання можливостей безперервної освіти (навчання протягом всього життя) широким верствам населення;

· сприяння розвитку ринку праці не тільки за допомогою підготовки і професійної перепідготовки спеціалістів, але і через створення нових робочих місць;

· створення стимулів для розвитку нових знань, а також формування умов, які забезпечують випускникам працевлаштування випускникам за місцем отримання вищої освіти.

Список літератури:

1. Антошкіна Л.І. Досвід вирішення проблем вищої освіти в умовах світової фінансово-економічної кризи [Текст] / Л.І. Антошкіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 7. – С. 59–66.
2. Андреев И.Д. Пути повышения эффективности научного труда / Отв. ред. Морозов В.И. – М.: Наука, 1985. – 174 с.
3. Анчишкин А.И. Наука. Техника. Экономика / А.И. Анчишкин // – М.: Экономика, 1986. – 384 с.
4. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки України в трансформаційний період / Т.М. Боголіб // – К.: Освіта України, 2007. – 592 с.
5. Боголіб Т.М. Фінансові аспекти розвитку вищої освіти у США / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 70–83.
6. Бойко Є.М. Сучасний стан і напрямки реформування системи вищої освіти / Є.М. Бойко // Фінанси України. – 1999. – № 9. – С. 46–51.
7. Бессалова Т.В. Роль высшего образования в формировании общества, основанного на знаннях / Т.В. Бессалова// Наука и наукознавство. – 2006. – № 2. – С. 69–75.
8. Дубнищева Т.Я. Фундаментальная наука и образование: уроки из истории реформирования / Т.Я. Дубнищева // Наука та наукознавство. – 2005. – № 2. – С. 76–87.
9. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.

Бурдонос Л.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОБЩИЕ АСПЕКТЫ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье проанализированы основные аспекты источников финансирования и проблемы финансового обеспечения учреждений образования в Украине на современном социально-экономическом этапе. Обобщено новые механизмы финансирования высшего образования, особое внимание уделяется кредитованию. Обосновано, что развитие национальных систем образования определяется конкретными для каждой страны социально-экономическими факторами и политическими условиями, которые имеют свою траекторию и жизненный цикл существования.

Ключевые слова: высшее образование, источники финансирования высшего образования, кредитование, научно-производственный потенциал, реформирование высшего образования.

Burdonos L.I.
Pereyaslav-Khmelnytskyy State Pedagogical University
named after Grygoriy Skovoroda

GENERAL ASPECTS OF DIVERSIFICATION SOURCE FINANCING HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Summary
The article analyzes the main aspects of financing sources and the problems of financial provision of educational institutions in Ukraine at the present socio-economic stage. The new financing mechanisms of higher education are generalized, special attention is given to lending. It is substantiated that the development of national education systems is determined by socio-economic factors and political conditions specific to each country, which have their own trajectory and life cycle.

Keywords: higher education, sources of funding for higher education, lending, research and production potential, reforming higher education.

УДК 479.056.16.1(48)«23»

СТАН ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Бурдонос Л.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Проаналізовано стан показників фінансування наукової і науково-технічної діяльності, обсяги бюджетного фінансування наукової сфери. Зроблено висновок про відносно низький, за європейськими мірками, їх рівень. Визначено основні засади з удосконалення системи фінансового забезпечення науки.
Ключові слова: глобалізація, науково-технічна сфера, державне фінансування, наукові дослідження, науковий потенціал.

Постановка проблеми. Економічне зростання передових країн світу супроводжується бурхливим розвитком науки та техніки, що забезпечується належним рівнем фінансування науково-технічної сфери.

Здійснюючи розгляд стану наукових досліджень в Україні, ми на жаль, спостерігаємо тенденцію до зменшення кількості наукових відкриттів та проведених наукових досліджень. Як свідчить вітчизняна практика, сучасна наука переживає не найкращі часи, оскільки відчуває недостатність фінансування. Розгляд фінансування науки можна розглядати як з позиції здійснення безпосереднього фінансування наукових проектів, так і з боку належного матеріального забезпечення наукових кадрів. Відсутність належного фінансового забезпечення, концентрації та ефективного використання наявних фінансових ресурсів стримує процес активізації інноваційної діяльності та знижує першорядний вплив на ефективність економічних інновацій.

У Конституції України зазначено, що держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством (ст. 54) [4]. Отже держава має приділяти велику увагу фінансуванню наукової та науково-технічної діяльності, що включає фінансування фундаментальних досліджень та видатків на розробку перспективних технологій і пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про актуальність та важливість питання фінансового забезпечення наукових досліджень та розробок. Проблемам фінансування наукової та науково-технічної діяльності присвячена значна кількість праць вітчизняних авторів, зокрема А.Я. Баскаков [1], Н.В. Туленков [1], Ю.М. Бажал [2], Т.М. Боголіб [3], Б.А. Маліцький [5], О.С. Попович [5], В.П. Соловйов [5], О. Маліенко [6], В. Міщенко [7] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стрімкий розвиток науки й посилення її впливу на промислове виробництво приводять до того, що праця науковців фактично стає працею з наукової підготовки виробництва й безпосередньо змикається з працею робітників у промисловому виробництві. Утворилася нова галузь суспільного виробництва – так зване «наукове виробництво», функцією якого є наукова й дослідно-конструкторська розробка нової продукції.

Сучасний стан фінансування наукової діяльності в науковій сфері країни в цілому та системі вищої освіти зокрема, не відповідає стратегії інноваційного розвитку країни. Питомі витрати на наукові дослідження в розрахунку на одного науковця в Україні втричі менші порівняно з Росією, у 18 разів – порівняно з Бразилією, в 34 рази – з Південною Кореєю і в 72 рази – зі США. Останні роки для вчених України, які відчули втрати вітчизняного науково-технічного потенціалу, як свідчить проведене дослідження, були роками інтенсивного пошуку виходу із кризової ситуації. Однією з важливіших проблем у цьому сенсі є проблема формування, розподілу та використання коштів фінансування університетської науки.

Метою статті є визначення основних проблем фінансування науки України на сучасному етапі її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Науку можна визначити як сферу діяльності людини, функції якої полягають у виробленні та теоретичній систематизації знань щодо людини, суспільства, навколишнього середовища, як одну із форм суспільної свідомості. Наука поєднує як діяльність щодо одержання нових знань, так і її результат – суму знань, що лежать в основі наукового світогляду [1, с. 14]. У широкому сенсі, наука це наукові знання, тобто знання прихованих властивостей природи, суспільства, мислення, знання сутності, будови, причинних зв'язків і залежностей об'єктивних явищ та процесів, знання законів, що ними управляють, знання природи речей [2, с. 12]. У сферу поняття науки також входять і кінцеві об'єкти її впровадження – нова техніка, технології, схеми управління тощо. При визначенні місця науки у суспільному житті її необхідно розглядати як специфічну сферу виробництва знань, певну область духовного виробництва. Процес наукової праці відбувається в основному в наукових установах і закладах вищої освіти. На відзнаку від матеріального виробництва, результатом якого є виробництво масової продукції відповідного стандарту, результатом наукової діяльності виступає унікальний, штучний продукт – нові знання. У залежності від сфери застосування наукові знання матеріалізуються в різні об'єкти – технічні засоби, технологічні процеси, господарські та управлінські рішення тощо, і відповідно мають певні види користі – певний ефект. Різноманіття внутрішнього змісту,

сфери застосування наукових знань, видів їх корисності роблять, на думку багатьох дослідників науки, неможливим сформулювати для науки універсальне, лаконічне та вичерпане визначення, яке б найбільш повно охоплювало усі її нюанси та було достатньо лаконічним, однозначним і точним [3, с. 23].

Тому, для конкретного дослідження необхідно вибрати ті параметри та характерні особливості, які найбільш повно відповідають завданням дослідження. Виходячи з того, що наше дослідження присвячено економічним і навчально-педагогічним проблемам науки у системі вищої освіти, ми будемо розглядати науку: по-перше, як нові знання, одержані при дослідженнях; по-друге, як процес передачі знань новим поколінням у процесі підготовки фахівців; по-третє, як сферу діяльності наукових працівників вищих навчальних закладів. У цьому сенсі наука представляє собою комплексне поняття, єдність різних визначень.

Для України як європейської держави, зі значним науковим і освітянським потенціалом, є вкрай важливим на сучасному етапі здійснення політики, спрямованої на стимулювання інвестицій у «людський капітал». Одним із шляхів такої політики може бути підвищення ефективності функціонування вищих навчальних закладів як наукових осередків суспільства. Тому важливими і актуальними є наукові дослідження, що спрямовані на визначення провідних тенденцій, виявлення чинників, розкриття взаємозв'язків і суперечностей для розробки практичних заходів щодо удосконалення функціонування цієї важливішої сфери економіки.

У відповідно до статті 48 Закону визначено, що фінансове забезпечення наукової і науково-технічної діяльності в Україні здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, коштів установ, організацій та підприємств, вітчизняних та іноземних замовників робіт, грантів, інших джерел, не заборонених законом [8].

Для України введення нової моделі економіки є можливим за умови створення та налагодження функціонування двох замкнених і пов'язаних технологічних процесів: інноваційно-виробничий: освіта-наука-виробництво-ринок; інвестиційний. Ефективність інвестиційного процесу може бути забезпечена насамперед за рахунок коштів державного бюджету та різноманітних приватних коштів. Початком переходу до такої економічної політики має стати створення в Україні принципово нових фінансових відносин між державою, освітою, наукою, виробництвом та ринком, які дозволять успішно завершити трансформаційні процеси, досягти сталого зростання ВВП і забезпечити Україні чільне місце у світовій економічній системі.

Узагальнюючи світовий досвід, визначено, що вплив вітчизняного науково-технічного потенціалу на соціально-економічний розвиток країни чітко корелює з часткою валового внутрішнього продукту, яка витрачається на наукові дослідження (наукоємністю ВВП). Зростання цієї частки не тільки дозволяє нарощувати такий вплив, а й докорінно змінює функціональну роль науки в житті країни. Тому наукоємність ВВП розглядається сьогодні як одна із найважливіших характеристик інноваційності країни [5]. Належний рівень фінансування науки в більшості країн світу забезпечується не тільки за рахунок державного бюджету, але й шляхом залучення коштів промисловості, банків і т. п.

Важливість розвитку наукомістких і високотехнологічних галузей і виробництв для національної економіки визначається їх взаємопов'язаністю з інноваціями, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності товарів і завоюванню відповідних ніш на міжнародних ринках, а також із формуванням нових товарних ринків і більш ефективним використанням ресурсів. Беззаперечним є також те, що реальні обсяги фінансування академічної науки на рівні приблизно 0,3% ВВП навіть за умови тотальної ощадливості не забезпечують відповідний вимогам сьогодення результат. Принагідно можна зауважити, що стратегія Європарламенту «Європа-2020» передбачає, що частка ВВП на наукові дослідження має становити не менше 3% [6].

Нова система відтворення наукомістких, високотехнологічних галузей повинна включати:

1) власне комплекс виробництв наукомісткої, високотехнологічної продукції;

2) спеціально організовані суб'єкти виробництва (вищого менеджменту та реальних власників господарюючих суб'єктів); систему умов виробництва, до складу яких входять ресурси для споживання (матеріальні, трудові, фінансові та політичні) та ринкова інфраструктура, що забезпечує платоспроможне зростання;

3) систему типових дій суб'єктів виробництва в межах відповідних організаційно-правових форм управління.

Важливим напрямом розвитку промисловості є диверсифікація розробок і зміна спеціалізації виробництва. Необхідно створити умови для диверсифікації науково-промислового потенціалу високотехнологічних підприємств, довівши частку профільної продукції в загальному обсязі виробництва до 25–35%, як на більшості аналогічних американських фірмах. Так, великі американські концерни одночасно діють в 30–50 галузях. Серед ста провідних компаній Англії багатогалузевих – 96, в Італії – 90, у Німеччині – 78.

Підтримуючи фундаментальні дослідження, держава створює запас нових наукових і технологічних ідей, що, не будучи затребуваними національними компаніями, можуть стати необхідними у разі різкої зміни внутрішньої чи зовнішньої кон'юнктури. Тобто формування такого запасу знань передбачає, перш за все, підтримку і розвиток сфери фундаментальних досліджень, фінансування яких в усіх розвинених країнах здійснюється переважно державою.

Нині Україна інтегрувала у світову систему господарювання і тому потрібно інші підходи до її функціонування і підвищення конкурентоспроможності на світових глобальних ринках [7, с. 10].

Підвищення ефективності використання наявних передових розробок можна досягти шляхом розв'язання організаційних завдань у справі наведення належного порядку в обліку й оформленні цих розробок, заповнити наявні прогалини в законодавстві щодо розширення можливостей передачі закритих розробок у цивільну сферу.

Для цього необхідно провести їх повну інвентаризацію, точніше, юридичне оформлення прав інтелектуальної власності і реєстрацію, щоб документація для поширення нововведень мала закінчений товарний вигляд.

Особливістю розвитку науково-технічної революції в Україні була своєрідна, високоякісна система вищої освіти, що робила акцент на розвитку здатності учнів розібратися в нових нестандартних проблемах. Споживання знань мало не вузько утилітарний характер, а було частиною загальної культури суспільства. Усе це необхідно враховувати при пошуку адекватних відповідей тим викликам, що Україні, як і всьому іншому світові, кидає сучасна епоха. Вирішуючи питання, пов'язані зі створенням в Україні економіки знань, необхідно пам'ятати, що ми маємо проблеми не тільки в напрямі інноваційного розвитку, але і простого відтворення, тому що рівень зносу основних фондів підприємств безмежно великий і в деяких галузях промисловості досягає більш 80%.

Уряд може відіграти дуже важливу роль у новій економіці, побудованій на моделі відкритої інновації. Але ця роль сильно відрізняється від того, що влада звикла робити раніше. Держава може брати участь у фінансуванні досліджень на ранніх етапах, також інвестувати в освіту. Крім того, досить значна роль держави в захисті інтелектуальної власності. Система захисту інтелектуальної власності обов'язково повинна бути чіткою і зрозумілою, щоб компанія знала, що її інтелектуальна власність захищена законом. Також держава може сприяти обміні знаннями, інформацією, технологіями, якщо візьме на себе організацію конференцій, змагань, конкурсів, вручення якихось премій. Державі необхідно також підтримувати в цьому напрямі малий бізнес, тому що останньому складніше знайти доступ до державних установ, ніж великим компаніям. Зусилля держави щодо розвитку економіки знань в Україні повинні бути зосереджені на трьох напрямах:

- підтримці сфер освіти і науки, що забезпечують підготовку кадрів для нової економіки;
- створенні здорового конкурентного середовища в економіці, що включає поступове включення механізмів зовнішньої конкуренції шляхом поступового вирівнювання внутрішніх і зовнішніх цін за одночасної зміни структури внутрішніх цін;
- створенні ефективних механізмів підтримки інновацій, у тому числі змішаних, державночастkових утворень, зайнятих просуванням інновацій на ринок.

Для досягнення суттєвих позитивних зрушень у цих напрямах необхідно:

- удосконалити інституційні основи державної науково-технічної та інноваційної політики;
- подолати роз'єднаність та відособленість серед освітніх та наукових закладів;
- централізувати політику держави в інноваційній сфері в межах єдиного компетентного органу виконавчої влади;
- сформувати загальнодержавну систему автоматизованого пошуку, збору, накопичення, аналітичної обробки і зберігання, розповсюдження та надання інформації у сфері науково-технологічного та інноваційного розвитку;
- забезпечити створення єдиної технологічної та інформаційної інфраструктури для науки та інноваційного підприємництва в Україні;
- створити інституційні основи ринкового стимулювання інноваційного розвитку;
- вдосконалити систему державного фінансування інноваційних процесів, механізми державного замовлення в науково-технічній сфері, а також моніторингу ефективності фінансування та реалізації наукових та інноваційних проектів;
- підвищити ефективність функціонування спеціальних економічних зон, розширити мережу інноваційних центрів, технопарків та інших інноваційних структур.

Висновок. Таким чином, можна констатувати, що продовжується стабільне послаблення наукового потенціалу в Україні як в кількісному, так і в якісному плані. Отже, ні загальні об'єми, ні структура витрат на наукові дослідження не відповідають вимогам інноваційного розвитку економіки та побудови суспільства, що базується на знаннях. У результаті кадровий потенціал української науки, а отже, можливості для її істотного впливу на темпи інноваційного розвитку економіки продовжують неухильно зменшуватись. Тому підвищення наукоємності ВВП має стати одним із ключових моментів інноваційної стратегії нашої держави. Для цього необхідно в кілька разів збільшити витрати бюджету на наукові дослідження і розробки, але цього недостатньо. Держава може і повинна забезпечити значне збільшення залучення у цю сферу коштів промисловості, банків, населення шляхом стимулювання витрат на наукові дослідження і розробки, участі у створенні венчурних фондів та страхуванні їх ризиків, у співфінансуванні масштабних інноваційних програм тощо.

Список літератури:

1. Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования. – / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленков // Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. – К.: МАУП, 2004. – 216 с.
2. Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін / Ю.М. Бажал // – К.: Заповіт, 1996. – 240 арк.
3. Боголіб Т.М. Роль освіти і науки у постіндустріальному розвитку України / Т.М. Боголіб // – К.: Корпорація, 2010. – 406 с.
4. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
5. Маліцький Б.А., Попович О.С., Соловйов В.П. та ін. Раціональне фінансування науки як передумова розбудови знаннєвого суспільства в Україні. – К.: Фенікс, 2004. – 32 с.
6. Малієнко О. Блиск і убогість вітчизняної академічної науки // Labprice.ua. – Режим доступу: http://www.labprice.ua/ukrainska_nauka_ta_suspilstvo_zdobutki_problemi_perspektivi_20_1087/blisk_i_ubogist_vitchiznyanoi_akademichnoi_nauki
7. Міщенко В. Особливості функціонування вищої школи України в ринкових умовах: вища школа між минулим і майбунім / В. Міщенко, С. Науменко // Вища школа. – 2001. – № 1. – С. 6–17.
8. Про наукову та науково-технічну діяльність: Проект Закону України від 02.07.2015 № 2244а // [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55843

Бурдонос Л.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СОСТОЯНИЕ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Проанализировано состояние показателей финансирования научной и научно-технической деятельности, объемы бюджетного финансирования научной сферы. Сделан вывод об относительно низком, по европейским меркам, их уровне. Определены основные принципы по совершенствованию системы финансового обеспечения науки.
Ключевые слова: глобализация, научно-техническая сфера, государственное финансирование, научные исследования, научный потенциал.

Burdonos L.I.
Pereyaslav-Khmelnytskyy State Pedagogical University
named after Grygoriy Skovoroda

STATUS OF FINANCIAL SUPPLY OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary
The state of indicators of financing of scientific and scientific-technical activity, volume of budget financing of the scientific sphere is analyzed. The conclusion is made about the relatively low, according to European standards, their level. The basic principles for improving the financial security system of science are determined.
Keywords: globalization, scientific and technical sphere, state financing, scientific research, scientific potential.

УДК 005.336:332.122

ІНТЕГРАЦІЙНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СУКУПНОГО ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Буряк М.І.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто питання побудови і використання інтеграційної моделі формування сукупного фінансового потенціалу регіону на основі активізації ендогенних чинників його генерації. Дано визначення сукупного фінансового потенціалу як інтегрального вартісного виразу загальної функціональної продуктивної потужності виробничого процесу певної територіальної системи. Вимірником величини фінансового потенціалу регіону, що забезпечує порівняльне співставлення у аналізі регіонального розвитку обрано індикатор його прояву: обсяг виробництва валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу. Розроблено інтегральну модель формування сукупного потенціалу розвитку регіону. Вона поєднує у системну цілісність ресурсне забезпечення виробничого відтворювального процесу чинниками природного і соціального потенціалів з фінансовим забезпеченням не лише економіки, а й покращення екологічного балансу природного середовища та піднесення добробуту громадян. Обґрунтовано необхідність впровадження в Україні індикативного планування та державно-приватного партнерства як механізмів реалізації інтеграційної моделі формування фінансового потенціалу регіонів.

Ключові слова: фінансовий потенціал, регіон, інтегральна модель, індикативне планування, державно-приватне партнерство.

Постановка проблеми. В сучасних умовах перманентного кризового стану, в якому внаслідок різних причин перебуває національна економіка України, головною умовою її подолання і забезпечення так необхідного розвитку є насамперед досягнення макроекономічної стабілізації. Це потребує найбільш повного і ефективного використання наявного та активного формування ендогенного, тобто породжуваного внутрішніми факторами, сукупного фінансового потенціалу регіонів на основі реалізації їх конкурентних переваг та системного розвитку продуктивних сил регіональних соціо-економічних систем, а відтак суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія ендогенного зростання набула широкого поширення у другій половині XX століття насамперед завдяки працям відомих зарубіжних вчених: В. Велфе, Р. Вінна, М. Еванса, Л. Клейна, В. Леонтьева, Г. Менк'ю, Дж. Сакса, П. Самуельсона, Я. Тімбергена, К. Холдена та ін. [4, с. 7].

У працях з цієї проблеми вітчизняних науковців ідеологія ендогенного зростання використовується у моделюванні прогнозів економічного розвитку з метою обгрунтування заходів макроекономічної стабілізації, здійснення аналізу економічних процесів та оцінки перспектив розвитку суспільства. Вагомий внесок у розробку науково-практичних засад регулювання динаміки економічного зростання на макро- та мезорівнях на основі керованого формування сукупного фінансового потенціалу здійснили вітчизняні науковці О. Балацький, В. Боронос, І. Вахович, В. Геєць, А. Даниленко, М. Дем'яненко, І. Лукінов, Ю. Лупенко, Ц. Огонь, К. Павлюк, Ю. Пасічник, І. Чугунов, С. Юрій та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри несумнівні успіхи у вирішенні теоретико-методологічних і методико-прикладних аспектів загальної проблеми формування фінансового потенціалу регіональних соціо-економічних систем залишається низка нерозв'язаних, чи дискусійних питань в даній сфері. У роботах вчених досить обмежено окреслені теоретичні питання сутності сукупного фінансового потенціалу регіону, методів його інтегрального виміру та системного механізму його генерації у територіальному економічному просторі регіону.

Мета статті. Головною метою цієї статті є проведення дослідження, що передбачає визначення сутності економічної категорії «сукупний фінансовий потенціал» регіону, обґрунтування методу його визначення та інтегральної моделі його формування у територіальному економічному просторі регіону.

Викладення основного матеріалу. Загальновідомо, що термін «потенціал» використовується із прадавніх античних часів. У науковий вжиток цей термін увів Аристотель (у книзі «метафізика») як похідного від грец. Δυναμική – рушійна сила, можливість. Латинський термін «potentia» – сила, спроможність, потужність, Аристотель вживав як можливість виникнення нового прояву, що знаходиться у самій реальній дійсності, адже нічого нового не виникає з нічого. Рух, як невід'ємна властивість матерії, передбачає перехід від стану потенції буття до буття реального [3].

Тобто термін «potentia», як вираз ознаки можливості, відображає об'єктивно існуючу вірогідність зміни явища в силу закономірності його розвитку: наявна можливість трансформується у реальну дійсність за умови необхідності її реалізації.

Виходячи із першопочаткового значення сприйняття змістовності терміну «потенціал» (як «можливість», «спроможність», наявність сил, які можуть бути задіяні у забезпеченні певних життєвих потреб людини) закономірно цей термін набув вжитку у ракурсі ознаки «потенційний», тобто можливий у системі реального прагматизму буття. Це застосовується насамперед у процесі освоєння життєво важливих натурально-матеріальних ресурсів природного середовища, нагромадження знань на основі науки, вдосконалення певних функціональних систем, посилення ступеню креативності менеджменту тощо.

В економічному менеджменті термін «потенціал» увійшов у дефініцію «економічний потенціал» як ознаки спроможності певної економічної системи утворювати певний продукт. Тобто, економічний потенціал є фактором виробництва, продуктивна спроможність якого сприймається як продуктивна потужність виробництва, оцінюваного за обсягом отриманого продукту як результату виробничого процесу.

У виробничій діяльності використовується велика різноманітність різновидів чинників – потенціалів у різному прояві. Вони поділяються на дві групи – виробничі ресурси і фактори (за відомою тріадою: земля, капітал, праця), які мають свою форму прояву та виміру. А у процесі суспільного відтворення, продуктом якого виступає вартість (валовий національний, регіональний чи підприємницький продукт в залежності від масштабності відтворювального процесу) усі чинники (потенціали) внаслідок капіталізації набувають грошового виміру (оцінки). На цій основі сумарний економічний потенціал певної економічної системи набуває інтегрального вартісного виміру за узвичаєним найменуванням «сукупний фінансовий потенціал». Зазначене дає підстави вважати, що за своєю сутністю сукупний фінансовий потенціал – це інтегральний вартісний вираз загальної функціональної продуктивної потужності виробничого процесу. Тобто, економічний і фінансовий потенціал як вираз виробничої потужності економічних систем однозначні і вживаються як тотожність. У першому випадку мається на увазі економічна сфера прояву потенціалу, а у другому – величина його продуктивної потужності у вартісному «фінансіалізованому» вимірі [1].

Якщо використовувати принцип «витрати-випуск», що вживається методикою статистичного обліку національних рахунків, то цей підхід може використовуватись і для оцінки продуктивної потужності (функціонального сукупного потенціалу) і субрегіональних економічних систем – регіонів. Для аналітичної порівняльності регіонів доцільно використовувати величину валового регіонального продукту (ВРП) у розрахунку на одну особу (продуцента) жителів регіону, як індикатора величини сукупного функціонального фінансового потенціалу регіону.

Переваги використання зазначеного індикатора як для цілей аналізу і оцінки динаміки нарощування продуктивної спроможності соціоекономічних систем регіонів, так і для цілей управлінських рішень стосовно формування регіонального сукупного фінансового потенціалу полягають у наступному:

– відпадає необхідність здійснювати «інвентаризацію» усіх чинників виробничого процесу (тим більше, що значну кількість їх неможливо врахувати, та й баланс регіональної економіки не існує);

– відображає реальну функціональну сукупність чинників (ігноруючи віртуальні варіанти «конкурентних переваг»), тобто – реально задіяних у виробничий потенціал, їх інтегральний вираз, а разом із цим і динаміку обсягу виробництва сукупного продукту, тобто – кількісну і якісну визначеність економічної системи;

– фіксується офіційною системою статистичного обліку (нажаль лише на регіональному рівні, а на субрегіональному – районів та територіальних громад не обраховується).

Необхідність використання інтегрального індикатора сукупного фінансового потенціалу у менеджменті його формування як критерія оцінки розвитку регіонів має велику актуальність, зумовленою значною диференціацією (асиметрією) сучасного стану розвитку вітчизняних регіонів. Наші дослідження ступеню регіонального розвитку, здійсненого за індикатором потужності їх фінансового потенціалу за 10 років (2006–2015 рр.) засвідчують, що відбулося загальне зростання сукупного фінансового потенціалу країни у 4,9 разів (за номіналом). При цьому темп зростання продуктивності економіки зменшується: у першому п'ятиріччі (2006–2010 рр.) приріст збільшився у 2,5 рази, а наступному п'ятиріччі (2011–2015 рр.) – лише у 2 рази. Тобто темп динаміки економіки уповільнився.

Виявлено також і розбіжність (асиметрія) регіонального розвитку. Асиметрія, як розбіжність між полярними значеннями величин індикатора фінансового потенціалу (між мінімальним і максимальним) становила: у 2006 р. як 1,00:3,70; у 2010 р. як 1,00:3,15 і у 2015 р. як 1,00:3,09. Таким чином, ступінь асиметрії регіонального розвитку в Україні за 10-річний період зменшувався з дуже незначною швидкістю: всього близько 1,0% за рік.

Отже, одним із досить негативних чинників, що гальмують поступ національної економіки є надмірна асиметрія розвитку продуктивних сил регіонів, а відтак – нерівномірного наповнення податковими надходженнями доходів місцевих бюджетів, значної їх дефіцитності. Це породжує необхідність вирівнювання бюджетної спроможності за рахунок міжбюджетного перерозподілу бюджетних ресурсів, що як відомо не змінює ситуацію, бо кошти трансфертів використовуються виключно на соціальне споживання, а не на піднесення продуктивності територіальних економічних систем. Як наслідок, в Україні не відбувається зміни типу економічного зростання: продовжується подальше гальмування переходу від сировинної моделі до моделі інноваційної [4].

Необхідність трансформації моделі національної економіки, яка має бути здатною генерувати достатній обсяг фінансового потенціалу, зумовлюється також загальносвітовою тенденцією позитивних зрушень, від яких наша країна не може залишатися осторонь.

Як зазначає В. М. Геєць «сьогодні трансформації відбуваються не тільки в країнах із перехідними суспільними і перехідними економіками. У світі внаслідок глобалізації розвитку активізувалися трансформаційні процеси, що проходять під потужним тиском «усуспільнення» життя через домінування трансконтинентальних технологій у сфері інформатики, телекомунікацій, транспорту, зв'язку та транснаціоналізації економіки в цілому, що підвищує ступінь комунікативності...» [2, с. 18].

За цих умов кожен регіон має сформувати оптимальну модель ендогенного розвитку, скориговану з параметрами Стратегії стійкого розвитку «Україна 2020». Особливо важливим є корінна модернізація промисловості як пріоритетної галузі національної економіки, і не тільки

у староіндустріальних регіонах, а й з врахуванням новостворення нових регіональних промислових систем Четвертої промислової революції, здійснюваних на засадах довгострокової «Стратегії розвитку промислового комплексу України та реалізації нової промислової політики», що наразі знаходиться у розробці. При цьому вибір стратегічних орієнтирів повинен сприяти розвитку не тільки високотехнологічних виробництв, а й трудомістких видів діяльності, які задіють значну кількість працівників невисокої кваліфікації, що важливо для сільських територій.

Загальна сукупність регіонального потенціалу, що задіяна у економічному відтворювальному процесі, включає такі його ключові види: природний, економічний і соціальний. Відповідно із цим еволюційно-класифікаційною системою в залежності від специфічних сфер прояву у відтворювальному економічному процесі функціонують окремі роди потенціалів названих видів, що утворюють відповідну еволюційно-класифікаційну систему (рис. 1).

Центральне місце у тріаді наведених у моделі видів потенціалів, що забезпечують економічний відтворювальний процес, безпосередньо належать потенціалу економічному, інтегральний вираз якого асоціюється як фінансовий. Він знаходиться у тісному взаємозв'язку із природним і соціальним потенціалами.

Базовою ланкою сукупного потенціалу регіонального розвитку є економічний, який реалізується у виробничому процесі, де відбувається формування матеріально-технічної бази, виробництво товарів і послуг та генерація фінансових ресурсів. Успішність виробничого процесу зумовлюється ресурсним забезпеченням природним і соціальним потенціалами, що втягуються у виробничий процес.

Таким чином, фінансовий потенціал, що генерується виробничим процесом, безпосередньо забезпечує розширене соціально-економічне відтворення, а опосередковано, шляхом фінансового забезпечення – цілеспрямоване антропогенне перетворення природного середовища (відшкодування екологічних дисбалансів) та формування гідної життєдіяльності громадян, підвищення їх добробуту і досягнення гуманітарно-соціального прогресу.

Функціональна результативність наведеної на рис. 1 інтегральної моделі генерації фінансового потенціалу значною мірою залежить від узгодженості і скоординованості двох вирішальних сил впливу: державного регулювання соціально-економічного розвитку суспільства та ринкового і підприємницького середовища.

Рис. 1. Інтеграційна модель формування сукупного потенціалу розвитку регіону

Джерело: авторська розробка

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Як відомо, в Україні згідно із господарським кодексом, органи державної влади позбавлені права вмішуватись у господарську діяльність бізнесових структур (за виключенням підприємств, організацій і закладів державної форми власності). Але вони володіють імперативом впливу на них згідно із відповідальністю за соціально-економічний розвиток суспільства. Тобто, державні органи влади не мають безпосереднього директивного управління соціально-економічними процесами, замінюючи його державним регулюванням та координуванням з позиції національних інтересів. Таким чином, діяльність державних інститутів і їх вплив на соціально-суспільні процеси мають бути усвідомленими, націленими на переміни у економічній системі, корегувати їх у межах чинного законодавства.

Бізнесова ж система і підприємництво – це ініціативна господарська діяльність, мотивована отриманням належних прибутків. Тому державна регуляторно-координаційна політика держави полягає у обґрунтуванні коридорів реалізації бізнесових інтересів у найбільш пріоритетних для суспільства сферах шляхом відповідного сприяння їх діяльності, зокрема – капіталовкладень, збільшення робочих місць, піднесення оплати праці тощо.

Згідно із світовою практикою, вирішення державою проблеми регулювання соціально-економічного розвитку суспільства шляхом консолідації своїх зусиль з ринковим бізнесовим середовищем та підприємництвом здійснюється на основі механізму індикативного планування та державно-приватного партнерства. Це набуло поширення у Франції, Японії, Китаї і є доцільним для України.

Індикативне планування (лат. Indicato – вказую, визначаю) – не директивне, а дорадче – орієнтивне планування, здійснене на державному рівні у формі плану-прогнозу, як науково-обґрунтованого «бачення» перспективи майбутнього національної економіки. Індикативний план розвитку визначає програму бажаних зрушень як у створенні матеріально-технічної бази продуктивних сил, так і рівня їх ефективності. Це – макет, на основі якого господарюючі суб'єкти згідно із визначеним загальним трендом розвитку «вписуються» із своїм бізнесом у зазначений процес. Як прояв «державного дирижизму», індикативний план задає не лише пріоритетність певним процесам, а й визначає кількісно-якісні параметри підприємницької ініціативи адресного впливу з різноманітними формами державного сприяння у досягненні успіху, активізує державно-приватне партнерство.

Відповідно із визначеним Організацією Об'єднаних Націй, державно-приватне партнерство (ДПП) – це форма організації бізнесу між державою та приватною стороною, яка дозволяє реалізувати суспільні значущі проекти у різних сферах інфраструктури більш ефективним шляхом, ніж цього можуть досягти ймовірні партнери поодинці, та передбачає спільне інвестування матеріальних і нематеріальних активів [5].

У прагматично-прикладному аспекті ДПП виступає механізмом залучення приватного підприємницького капіталу для успішного саморозвитку регіонів. Об'єднання капіталів і зусиль державного і приватного секторів підприємництва значно сприяє вирішенню економічних, соціальних та політичних завдань, що особливо важливо для субрегіональних спільнот – об'єднаних територіальних громад, де відбувається формування центрів розвитку. За своєю змістовністю ДПП утворює своєрідний симбіоз держави і підприємництва, держави і ринку, державного регулювання і саморозвитку соціо-економічних систем.

Список літератури:

1. Буряк М. І. Фінансовий потенціал: сутність, генерація та рольові функції у регіональному розвитку / М. І. Буряк // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – Дніпропетровськ. – 2015. – № 1(33). – 250 с. – С. 180–187.
2. Данилишин Б. Яку економіку ми повинні будувати? / Б. Данилишин // Дзеркало тижня, № 36(322), 30 вересня 2017 р.
3. Лігоненко Л. Науковий аналіз поняття «потенціал регіону» / Л. Лігоненко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 8(123). – С. 182–189.
4. Моделі ендогеного зростання економіки України: [монографія] / за ред. М. І. Скрипниченко. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. – 2007. – 576 с.
5. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 2-е изд. – М.: Инфра-М. – 1999. – 479 с.

Буряк М.И.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ИНТЕГРАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ СОВОКУПНОГО ФИНАНСОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы построения и использования интегральной модели формирования совокупного финансового потенциала региона на основе активизации эндогенных факторов его генерирования. Дано определение совокупного финансового потенциала как интегрального стоимостного выражения общей функциональной продуктивной мощности производительного процесса. Измерителем величины финансового потенциала региона, что разрешает сравнительное соотношение в анализе регионального развития, избрано индикатор его действия: объем производства регионального продукта в расчете на одного жителя. Разработано интегральную модель формирования совокупного потенциала развития регионов. Он объединяет в системную целостность ресурсное обеспечение воспроизводственного процесса факторами естественного и социального потенциалов с финансовым обеспечением не только экономики, но и улучшения экологического баланса окружающей среды и роста уровня жизни граждан. Обосновано необходимость внедрения в Украине индикативного планирования и государственно-частного партнерства как механизмов реализации интеграционной модели формирования финансового потенциала регионов.
Ключевые слова: финансовый потенциал, регион, интегральная модель, индикативное планирование, государственно-частное партнерство.

Buriak M.I.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

INTEGRATION MODEL OF THE FORMATION OF THE CUMULATIVE FINANCIAL POTENTIAL OF THE REGION

Summary
The article discusses the issues of constructing and using an integrated model for the formation of the aggregate financial potential of the region based on the activation of endogenous factors of its generation. The definition of the total financial potential as an integral value expression of the total functional productive capacity of the productive process is given. Measuring the magnitude of the financial potential of the region, which determines the comparative ratio in the analysis of regional development, the indicator of its action is selected: the volume of production of the regional product per capita. An integrated model for the formation of the aggregate potential of regional development has been developed. It unites the resource support of the reproduction process by the factors of natural and social potentials to the systemic integrity, with financial support not only for the economy, but also for improving the environmental balance of the environment and increasing the living standards of citizens. The necessity of implementation of indicative planning in Ukraine and public-private partnership as mechanisms for implementing the integration model of forming the financial potential of the regions is substantiated.
Keywords: financial potential, region, integrate model, indicative planning, public-private partnership.

УДК 657.36

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

Васільєва Л.М., Трайно О.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглянуто сутність поняття «Дебіторська заборгованість», її класифікації, завдань під час організації та причин виникнення заборгованості, а також висвітлено питання, які пов'язані з удосконаленням організації обліку дебіторської заборгованості.
Ключові слова: дебіторська заборгованість, організація обліку дебіторської заборгованості, управління дебіторською заборгованістю.

Постановка проблеми. Під час операцій з дебіторами у підприємств може виникати дебіторська заборгованість. Значна наявність якої може впливати на ліквідність активів, фінансовий стан та платоспроможність підприємства. Стан обліку може погіршуватись через незадовільну організацію, адже належна організація обліку дебіторської заборгованості допомагає більш раціонально здійснювати управління заборгованістю, термінами її погашення та знизити ймовірність виникнення безнадійної заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питання обліку дебіторської заборгованості цікавить багатьох вчених: І.М. Малиш [11], І.М. Коренева [7], О.В. Топоркова [14], С.Ф. Голов [3], О.Г. Лищенко [10], В.З. Бугай [1], Є.В. Дубровська [4], О.М. Кияшко [9], В.І. Єфіменко [5], М.В. Кужельний [8] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних умовах нестабільність економіки призводить до виникнення дебіторської заборгованості, яку більшість підприємств не можуть покрити через брак коштів та відсутність знань щодо причин її виникнення зумовили вибір теми, завдань і змісту дослідження.

Мета статті полягає в розкритті питань пов'язаних з організацією обліку дебіторської заборгованості підприємства та шляхах її удосконалення.

Виклад змісту дослідження. Розкриттю сутності поняття «Дебіторська заборгованість» присвячені не тільки наукові роботи вчених, до речі кожен з яких дає своє визначення поняттю, а також і нормативні акти, серед яких основним є Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 10 «Дебіторська заборгованість». Згідно якого, Дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату. Необхідно відзначити, що сучасне трактування поняття «Дебіторська заборгованість» виникло у VIII ст. н. е., коли Е. Деграндж і Дж. Дзаппа почали розглядати дебіторську заборгованість як один із показників, який характеризує фінансовий стан підприємств, а також є показником платоспроможності й виконання зобов'язань перед державою та іншими підприємствами [2, с. 78].

Отже, дебіторська заборгованість – це неоплачена сума коштів дебіторів підприємству в результаті їх взаємодії на певну дату.

Питанням класифікації дебіторської заборгованості займалися багато вчених, серед яких була А.Ю. Волостникова, яка виділяє класифікаційні ознаки, які на нашу думку, більш детально розкривають вид діяльності підприємства, що її отримало та дозволяє отримати розширену інформацію про заборгованість (таблиця 2).

Організація обліку дебіторської заборгованості передбачає виконання таких завдань, як:

– визначення об'єктів облікової політики дебіторської заборгованості;

– достовірне, своєчасне та повне відображення операції пов'язаних з дебіторською заборгованістю;

– визначення класифікаційних ознак дебіторської заборгованості;

– вибір методу формування резерву сумнівних боргів;

– складання звітності про стан дебіторської заборгованості тощо.

Організацію обліку дебіторської заборгованості необхідно починати з процедури підготовки якісної облікової політики, яка є важливим моментом в організації обліку на підприємстві.

Таблиця 1

Визначення поняття «Дебіторська заборгованість» з точки зору вчених

Джерело	Тлумачення поняття
Коренева І.Н. [7]	Дебіторська заборгованість – це складова оборотного капіталу, яка є комплексом вимог до фізичних чи юридичних осіб щодо оплати товарів, продукції, послуг.
Голов С.Ф. [3]	Дебіторська заборгованість – це фінансовий актив, що є контрактним правом однієї сторони отримати гроші й узгоджується з відповідним зобов'язанням сплати іншої сторони.
Лищенко О.Г. [10]	Дебіторська заборгованість – це фінансовий актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства.
Дубровської Є.В. [4]	Дебіторська заборгованість – неоплачені юридичними та фізичними особами послуги з транспортування вантажів та/або вилучені кошти з кругообігу підприємства, що мають документальне підтвердження, яке надає право на отримання боргу в вигляді грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.
Кияшко О.М. [9]	Дебіторська заборгованість – сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату, що виникла в результаті минулих подій, яку кредитор може вимагати відшкодувати.

Загально прийнято, що Наказ про облікову політику формується в три етапи:

– організаційний етап – керівник призначає групу працівників, які беруть участь у підготовці Наказу про облікову політику;

– технологічний етап – створюються варіанти побудови бухгалтерської служби, типу структури бухгалтерії, форми організації облікового процесу;

– заключний етап – готують і обговорюють Наказ про облікову політику і після врахування пропозицій та внесення змін керівник затверджує його своїм підписом [11, с. 87].

Таблиця 2

Класифікації дебіторської заборгованості за А.Ю. Волостникова [3, с. 45]

№	Класифікаційна ознака	Види дебіторської заборгованості
1	За тривалістю	– довгострокова; – короткострокова.
2	За терміном виконання зобов'язань	– поточна; – прострочена.
3	За характером діяльності організації	– за основною діяльністю; – за фінансовою діяльністю; – за інвестиційною діяльністю.
4	За видами дебіторів	– покупців і замовників; – дочірніх організацій; – працівників організації; – бюджету і позабюджетних фондів.
5	За доцільністю утворення	– виправдана; – невиправдана.
6	За регулярністю проведення угод	– від регулярних угод; – від нерегулярних угод.
7	За якісним складом	– нереальна для стягнення; – сумнівна; – надійна.
8	За можливістю поступки прав вимоги	– можна передати за договором; – заборгованість, яку заборонено передавати.
9	За забезпеченістю гарантіями	– забезпечена; – незабезпечена
10	За ступенем ризику	– з високим ризиком; – з середнім ризиком; – з низьким ризиком
11	За можливістю планування	– запланована; – незапланована
12	За можливістю контролю	– контрольована; – неконтрольована

В Наказі про облікову політику висвітлюють такі питання, як: визнання та оцінка дебіторської заборгованості, її класифікація, метод формування резерву сумнівних боргів, порядок її списання, робочий план рахунків, графік документообігу, графік та порядок проведення інвентаризації. Необхідно зазначити, що підприємство не може змінювати облікову політику за власним бажанням. Її зміна може відбуватися відповідно до чинного законодавства, а всі доповнення та зміни підприємство повинно відображати в Примітках до фінансової звітності. Безпосередню відповідальність за організацію обліку несе керівник підприємства.

Під час організації обліку дебіторської заборгованості підприємству необхідно встановити причини її виникнення та збільшення (таблиця 3). При цьому, якщо зовнішні підприємство не може контролювати та обмежити їх вплив на свою діяльність, то внутрішні – залежать від підприємства їх в процесі правильної організації та управління можна мінімізувати, а вплив – зменшити.

Таблиця 3

Фактори, які впливають на виникнення та збільшення дебіторської заборгованості

Зовнішні фактори	Внутрішні фактори
– стан економіки країни;	– обсяги реалізації продукції;
– політика влади щодо розвитку галузі у якій працює підприємство;	– особливості маркетингової та кредитної політики підприємства;
– інфляція,	– рівень кваліфікації менеджерів;
– стабільність курсу національної валюти;	– забезпечення дебіторської заборгованості;
– рівень розвитку ринку підприємства;	– стан контролю за дебіторською заборгованістю підприємства;
– податкова система і зміни у законодавстві.	– конкурентоспроможність продукції.

Саме через це підприємство повинно приділяти увагу не тільки обліку дебіторської заборгованості, а й удосконалювати саму організацію. Одним із удосконалень організації обліку є вміле управління дебіторською заборгованістю. При організації управління заборгованістю рекомендуємо підприємству виконувати такі заходи:

– встановити критерії надання товарного кредиту (розмір та термін повернення боргу, розмір знижок та штрафні санкцій);

– визначити групи основних клієнтів яких небажано втрачати;

– встановити групи неплатників, у яких необхідно вимагати термінове погашення боргу;

– визначити види продукції за якими найчастіше виникає заборгованість;

– запровадити сучасні методи управління дебіторською заборгованістю (факторинг, страхування фінансових ризиків тощо) [8, с. 90].

Удосконалення системи відбору потенційних покупців та замовників допоможе підприємству здійснювати попередню перевірку клієнтів щодо можливості своєчасного погашення ними заборгованості. Що надасть можливість співпрацювати з дебіторами, які мають добру кредитну історію, вчасно виплачують кошти підприємству, а за наявності у них довгострокової заборгованості не мають прострочених платежів. Факторами, які вплинуть на рішення підприємства про співпрацю, можуть бути:

– низька платіжна дисципліна покупців;

– брак коштів у клієнта або зниження рівня його платоспроможності;

– порушення розрахунково-платіжної дисципліни;

– створений на підприємстві рейтинг кредитоспроможності клієнтів, який покаже клієнтів з низьким кредитним рейтингом тощо.

Звичайно, такі методи відбору не можуть гарантувати, що навіть найкращі покупці будуть вчасно закривати свою заборгованість перед під-

приємством. Тому при організації обліку необхідно звертати увагу на те, що дебітори хочуть, проте не можуть повернути кошти вчасно. Тому ми пропонуємо в договорі зазначити додаткову умову про комерційне кредитування. Альтернативною формою сплати в такому випадку може бути:

– аванс в не грошовій формі (високоліквідними цінними паперами, товаром, активом, який можна швидко перетворити в гроші);

– бартер (товарообмінні операції). Компанія може вирішити, що в деяких ситуаціях вона піде на обмін ТМЦ дебіторів на свою продукцію. Бартерна угода (товарообмін) оформляється єдиним договором, в якому оцінка товарів і послуг проводиться за договірними цінами [4, с. 67].

Також необхідно вдосконалити політику управління дебіторською заборгованістю. Досить важливим є визначення етапів формування політики управління дебіторською заборгованістю:

– аналіз дебіторської заборгованості за попередній період;

– формування принципів кредитної політики відносно до замовників;

– визначення можливої суми фінансових коштів, які інвестуються в дебіторську заборгованість по товарному та споживчому кредиту;

– формування системи кредитних умов;

– формування стандартів оцінки покупців і умов надання кредиту;

– побудова системи контролю за рухом і своєчасною інкасацією дебіторської заборгованості;

– використання сучасних форм фінансування заборгованості [7, с. 78].

Дотримуючи таких етапів підприємство зможе раціонально управляти заборгованістю та визначити можливі варіанти своїх дій у ситуаціях, наприклад, пов'язаних із наданням кредиту.

Ще одним важливим аспектом під час організації обліку є розробка робочого плану рахунків. Кожне підприємство розробляє для себе робочий план рахунків, включаючи до нього лише ті, що мають практичне застосування.

Для обліку розрахунків з дебіторами використовуються 36 рахунок «Розрахунки з покупцями та замовниками» та рахунок 37 «Розрахунки з різними дебіторами», тому пропонуємо створити для цих рахунків субрахунки третього та четвертого порядку.

Так, наприклад, пропонуємо додати субрахунок до рахунку 36, а саме 365 «Розрахунки за відстроченими платежами», на якому здійснюється облік дебіторської заборгованості за якою було відстрочено виконання зобов'язань за договорами. Це надасть можливість чітко окреслити суми заборгованості, за якою слід нараховувати резерв сумнівних боргів та здійснювати контроль за дебіторською заборгованістю. Оскільки 36 рахунок має назву «Розрахунки з покупцями та замовниками», то доцільно буде запропонувати субрахунки 366 «Розрахунки з вітчизняними замовниками» і 367 «Розрахунки з іноземними замовниками». Що підвищить аналітичність розрахунків з дебіторами. Адже розподілення покупців та замовників, дозволять відокремити передачу готової продукції замовникам та реалізації товарів покупцям.

А до субрахунку 372 «Розрахунки з підзвітними особами» додати наступні субрахунки:

– 3721 «Розрахунки за службовим відрядженнями»;

– 3722 «Розрахунки за реалізацію сільськогосподарської продукції»;

– 3723 «Утримання із заробітної плати неповернених сум»;

– 3724 «Відшкодування підзвітній особі за рахунок підприємства».

Ще одним моментом під час удосконалення організації обліку є документообіг. Графік документообігу допоможе організувати рух документів, встановити раціональні маршрути та етапи обробки документів. Таким чином, підвищити якість документів, зменшити час обробки, збільшити ефективність праці працівників при складанні, обробці й зберіганні документів.

Разом з вище викладеним, для поліпшення організації обліку дебіторської заборгованості можна запропонувати такі заходи:

– здійснювати контроль за станом розрахунків з покупцями;

– чітко обумовити умови і терміни оплати при укладанні договорів;

– надавати знижки покупцям;

– вводити штрафні санкцій за прострочення платежу тощо.

Висновок та перспективи подальших досліджень. Правильно організований облік дебіторської заборгованості надасть можливість попередити виникнення прострочених платежів та зменшити ймовірність виникнення безнадійної заборгованості, що позитивно вплине на його фінансову стійкість та платоспроможність. Перспективи подальших досліджень включають подальше дослідження процесу організації обліку дебіторської заборгованості та шляхів її удосконалення.

Список літератури:

1. Бугай В.З. Управління дебіторською заборгованістю підприємства / В.З. Бугай, Н.О. Головко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 1. – С. 60–63, 77.
2. Бутинець Ф.Ф. Історія розвитку бухгалтерського обліку: [практичний посібник] / Ф.Ф. Бутинець. Житомир: ЖІТІ, 1999. – 928 с.
3. Волостникова А.Ю. Проблеми обліково-аналітичного забезпечення дебіторської і кредиторської заборгованості підприємства / А.Ю. Волостникова. – М, 2009. – 22 с.
4. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами: [практичний посібник] / В.М. Костюченко, С.Ф. Голов. – К.: Лібра, 2004. – 880 с.
5. Дубровська Є.В. Управління дебіторською заборгованістю підприємств вантажного автотранспорту / Є.В. Дубровська – Х., 2010. – 19 с.
6. Єфіменко Т.І. Сумнівна дебіторська заборгованість: формування облікової політики / Т.І. Єфіменко // Економіка. Управління. Інновації. – 2014.
7. Коренєва І.Н. Управління дебіторською заборгованістю на підприємствах / І.Н. Коренєва. – Санкт-Петербург, 2008. – 24 с.

8. Кужельний М.В. Організація обліку: підручник / М.В. Кужельний, С.О. Левицька. – К.: Центр учб. л-ри, 2010. – 352 с.
9. Кияшко О.М. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / О.М. Кияшко. – Київ, 2011. – 21 с.
10. Лищенко О.Г. Аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством / О.Г. Лищенко, Г.М. Бескота // Держава і регіони. – Запоріжжя: Гуманіст. – 2009. – № 1. – С. 114–117.
11. Малиш І.М. Основні підходи до управління дебіторською заборгованістю підприємств / І.М. Малиш // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 6. – Част. 3. – С. 19–21.
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 10 «Дебіторська заборгованість», затверджено наказом МФУ від 08.10.1999 р. № 237 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
13. Таратута Л.В. Управління поточною дебіторською заборгованістю в умовах кризи / Л.В. Таратута // Сталий розвиток економіки. – 2015. – № 4. – С. 220–228.
14. Топоркова О.В. Управління дебіторською заборгованістю як один з інструментів фінансової політики підприємства / О.В. Топоркова, Т.О. Євлаш // Економічна стратегія і перспектива розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. праць. Вип. 1(7). – Харків, ХДУХТ, 2008. – С. 84–89.

Васильева Л.Н., Трайно Е.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность понятия «Дебиторская задолженность», ее классификации, задач при организации и причин возникновения задолженности, а также освещены вопросы связанные с совершенствованием организации учета дебиторской задолженности.
Ключевые слова: дебиторская задолженность, учет дебиторской задолженности, управление дебиторской задолженностью.

Vasilieva L.M., Traino A.V.
Dnipropetrovsk State Agrarian-Economic University

THE ORGANIZATION OF ACCOUNTS RECEIVABLE AND THE WAYS OF ITS IMPROVEMENT

Summary
In the article the essence of concepts «accounts Receivable», its classification, tasks in the organization and the causes of debt, and also covered issues related to improving the organization of accounts receivable.
Keywords: accounts receivable, accounts receivable, receivables management.

УДК 657.221

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ ЯК ЛАНКИ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ

Васюренко Л.В.
Луганський національний аграрний університет, м. Харків

Зроблено спробу узагальнити існуючий досвід науковців та дослідити організацію обліку розрахунків по оплаті праці працівників. У статті досліджуються регламентні та нормативні документи щодо організації обліку заробітної плати та запропоновано заходи щодо удосконалення даної ланки системи організації обліку.

Ключові слова: заробітна плата, оплата праці, організація обліку, тарифна система.

Постановка завдання. В умовах трансформаційних процесів, які відбуваються в перехідному, складному, кризовому теперішньому стані, як вітчизняної, так і світової економіки, питання удосконалення системи оплати труда є актуальним та безперечно одним з першочергових етапів, тому як з одного боку заробітна плата виступає трудовим стимулом, а з іншого – основним елементом собівартості виробляємого продукту суб'єктом господарювання. Балансування між підвищенням оплати праці найманим працівникам та оптимізацією питомої ваги кожного елемента собівартості продукції для досягнення стабільних економічних показників господарської діяльності є основною задачею, яку ставить перед собою на даний час кожен господарюючий суб'єкт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання заробітної плати завжди перебувало та перебуває у центрі уваги науковців. Наприклад, Г.С. Кесарчук вважає, що оплата праці має розглядатися як сукупність економічних відносин, що відображають спільність та протилежність інтересів роботодавців і найманих працівників [10, с. 243]. І.Г. Волошан дає визначення оплати праці як обліково-аналітичної категорії, що характеризує трудовий дохід працівника, який формується під впливом кількості та якості витраченої корисної праці і виплачується працедавцем у вигляді заробітної плати [11, с. 146]. Л.В. Потьомкін зазначає, що оплата праці – це матеріальна винагорода трудового внеску працівника відповідного до кількості та якості праці, яку власник або уповноважений ним орган виплачує робітникові за виконану роботу [7, с. 24].

Метою статті є дослідження основних проблем та шляхів вирішення питань щодо організації обліку праці та її оплати на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування неефективної або несправедливої системи оплати призводить до зниження продуктивності праці, якості продукції, порушень трудової дисципліни, виникнення соціально-трудових конфліктів між працівниками і роботодавцем, негативно відображається на кінцевих результатах діяльності підприємства. Кожне підприємство характеризується особливостями діяльності, ставить перед собою специфічні цілі, а кожен працівник має свої цінності і установки.

Документом, що визначає економічні, правові й організаційні основи оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах на підставі трудового договору з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та господарювання, а також з окремими громадянами, є Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95–ВР [2]. У ст. 2 даного документу визначена структура заробітної плати. Основна заробітна плата. Це – винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата. Це – винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати. До них належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Згідно із Законом України «Про колективні договори та угоди» від 01.07.1993 р. № 3356–XII, договірне регулювання на виробничому рівні забезпечується колективним договором. Згідно з установчими документами, підприємство розробляє штатний розпис – внутрішній нормативний документ, у якому викладено перелік посад (професій), передбачених на підприємстві, із зазначенням їх посадових окладів. Правомірність наявності його на підприємстві зумовлена п. 3 ст. 64 ГКУ, згідно з якими підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і затверджує штатний розпис [3, 4].

Для забезпечення ведення бухгалтерського обліку оплати праці підприємство самостійно вибирає форми його організації, розробляє організаційну структуру, призначає відповідальних за ведення бухгалтерського обліку, розробляє облікові номенклатури, затверджує носії облікової інформації, графік документообігу згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996–XIV [5].

Дані нормативно-правові документи регулюють та обґрунтовують основні завдання щодо організації обліку праці й заробітної плати –

забезпечення контролю (самоконтролю) за дотриманням кількісного складу працівників, використанням робочого часу й додержанням трудової дисципліни; визначення відпрацьованого часу та виробленої продукції, контроль за виконанням норм виробітку, обчислення заробітної плати кожному працівникові, розподіл нарахованої заробітної плати за напрямами витрат; ведення розрахунків з працівниками підприємства стосовно заробітної плати, з бюджетом щодо утриманих податків і Пенсійним фондом стосовно нарахування єдиного соціального внеску, забезпечення контролю (самоконтролю) за витратами фонду оплати праці, складання звітності [6].

Законодавство України, відносно організації та обліку розрахунків по оплаті праці, встановлює мінімальну заробітну плату, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами та організаціями всіх форм власності та господарювання як соціальну гарантію від держави. Іншим елементом гарантованої винагороди за свою працю для працівників бюджетної сфери є єдина тарифна сітка розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери [1]. Дана тарифна сітка служить гарантом отримання відповідного розміру заробітної плати та інструментом для визначення посадового окладу працівнику згідно кваліфікаційних умов, визначених окремими нормативними документами та має вигляд таблиці, де кожному тарифному розряду відповідає тарифний коефіцієнт. Алгоритм побудови єдиної тарифної сітки складається з визначення посадового окладу по кожному тарифному розряду шляхом множення прожиткового мінімума, затвердженого законодавчим актом для працездатного населення на відповідний термін і становить посадовий оклад працівника 1 тарифного розряду, та відповідного тарифного коефіцієнта. Але, якщо прожитковий мінімум менш, встановленого законодавством рівня мінімальної заробітної плати, посадовий оклад працівника 1 тарифного розряду встановлюється не менше прожиткового мінімуму працездатної людини, встановленого законодавством. Недосконалість єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери полягає в низькому рівні відмінності між тарифними коефіцієнтами, відповідно і між посадовим окладами (тарифними ставками). Це призводить до того, що різниця між заробітною платою працівників з різною кваліфікацією та категорією настільки невелика, що не відповідає відмінностям, які несуть в своєму змісті посади відповідних кваліфікацій. Різниця між тарифними коефіцієнтами єдиної тарифної сітки складає близько 9 відсотків, що в грошовому еквіваленті складає від 100 до 170 гривень, що не може виступати матеріальним стимулом для прагнення працівника досягати більших професійних етапів. Невиправдане зближення трудових винагород фахівців та некваліфікованих працівників призводить до низької зацікавленості до підвищенні кваліфікації і, взагалі, до зменшення рівня продуктивності праці. Наприклад, в сфері охорони здоров'я, різниця між посадовими окладами медичної сестри вищої категорії та лікаря вищої категорії складає близько чотириста гривень, та якщо докласти до заробітної плати медичної сестри ще доплати за «нічні години» та шкідливість за використання медикаментів, то в підсумку місячний дохід менш кваліфікованого працівника виходить ще й більше ніж висококваліфікованого, з вищим рівнем освіти працівника. Якщо торкнутися сфери освіти, то також різниця між категоріями педагогів настільки мала, що також не може стимулювати до підвищення свого рівня професійних навиків. Але, що стосується суб'єктів господарювання недержавних форм власності з тарифною системою оплати праці, то там панує, на мою думку, повна криза стосовно організації і регулювання оплати праці: держава гарантує лише мінімальний рівень заробітної плати працівнику, все, що вище «мінімалки» – на розсуд і за бажанням роботодавця встановлювати надбавки, премії, доплати, компенсуючи виплати, тобто робітник не може вимагати і не має ніякого законодавчого захисту і гарантій, що він отримає належний рівень оплати за свій відпрацьований час та виконану роботу. Конституція України ст. 43-46 гарантує, що кожен член суспільства має право на працю, на відпочинок, на соціальний захист, на безпечні та здорові умови праці й на заробітну плату не нижче встановленого мінімуму. Кожен громадянин має право на працю, але реалізувати це право кожна людина повинна самостійно. Держава повинна створювати умови, необхідні громадянинові для повної реалізації своїх прав [2].

Оплата праці працівників, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями, незалежно від форм власності й господарювання, регулюється, з одного боку, шляхом встановлення державного розміру мінімальної заробітної плати; норм, гарантій і компенсацій; умов і розмірів оплати праці працівників установ і організацій, які фінансує бюджет; умов і розмірів оплати праці керівників державних підприємств; оподаткування прибутків працівників; з іншого – угодами, які укладаються на державному, галузевому, регіональному рівнях і на підприємстві. Регулювання оплати праці на рівні підприємства передбачає розроблення, затвердження й застосування внутрішніх (локальних) нормативних документів, зокрема положень: про оплату праці, про преміювання за виконання виробничих завдань і функцій, про винагороду за підсумками роботи за рік тощо [7]. Тарифна система є основою організації оплати праці, яка враховує: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники), згідно з ч. 1 ст. 96 КЗпП. Застосування тарифної сітки ставить розмір тарифної ставки робітника в пряму залежність від його кваліфікації. Усі заходи з реформування системи оплати праці спрямовані на вдосконалення механізмів державного й колективно-договірного регулювання заробітної плати, визначення шляхів і механізмів її реального зростання, посилення захисту прав працівника на її своєчасне одержання. У зв'язку із цим, на державному рівні, у кожній галузі й на окремих підприємствах виникає необхідність у виробленні власної політики заробітної плати. Вона має враховувати інтереси різних груп пра-

цівників і власників, відтворювати стимулюючу функцію оплати праці, передбачати ефективну систему зайнятості населення й винагороди за працю, заходи зі соціального захисту населення, механізми з підтримання доходів на рівні, що забезпечує людині гідне життя.

Висновки і пропозиції. На мою думку, єдина тарифна сітка, при всій своїй недосконалості, може стати фундаментним інструментом, взятим за основу для удосконалення розрахунків по оплаті праці в комерційних, недержавної форми власності підприємствах та організаціях. Єдина тарифна сітка, розроблена для кожного окремого підприємства з належним обгрунтуванням, повинна бути затверджена керівництвом та зафіксована в окремому пункті наказу про облікову політику та в положенні про організацію бухгалтерського обліку на підприємстві. Такий механізм з організації розрахунків по оплаті праці буде ланкою для удосконалення трудових відносин.

Список літератури:

1. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці: http://zakon.rada.gov.ua/go/1298-2002-%D0%BF
2. Конституція України. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр; Закон України «Про оплату праці»: № 108/95–ВР від 24.03.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80
3. Закон України «Про колективні договори та угоди» від 01.07.1993 р. № 3356–II. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3356-II
4. Громадянський кодекс України. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15
5. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність Україні» від 16.07.1999 р. № 996–XIV. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14
6. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»: № 2464–VI від 8.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/-2464-17?test=AZ PMfVYbMbFmAZBsZiTuFSn9HI4R2s80msh8Ie6
7. Потьомкін Л.В. Сучасні тенденції організації заробітної плати в промисловості України / Л. Потьомкін // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 7 – С. 20-25.
8. Сотченко Ю.К. Оплата праці та напрями її вдосконалення в умовах економічної кризи / Ю.К. Сотченко // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. – 2016. – № 6. – С. 433-436.
9. Чацкіс Ю.Д. Організація бухгалтерського обліку: [навчальний посібник] / Ю.Д. Часкіс, Е.Є. Гейєр, О.А. Наумчук. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 564 с.
10. Кесарчук Г.С. Удосконалення організації обліку розрахунків за виплатами працівникам / Г.С. Кесарчук // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2013. – № 4 – С. 240-246.
11. Волошан І.Г. Організація і методика розрахунків з оплати праці в системі обліку та оподаткуванні / І.Г. Волошан // Науковий вісник Херсонського державного університету – 2015. – № 11 – С. 145-148.

Васюренко Л.В.
Луганский национальный аграрный университет, г. Харьков

ПРОБЛЕМЫ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ОПЛАТЫ ТРУДА КАК ЗВЕНА СИСТЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА

Аннотация
Сделана попытка обобщить существующий опыт ученых и исследовать организацию учета расчетов по оплате труда работников. В статье исследуются регламентные и нормативне документы по организации учета заработной платы и предложены меры по совершенствованию данного звена системы организации учета.
Ключевые слова: заработная плата, оплата труда, организация учета, тарифная система.

Vasyurenko L.V.
Lugansk National Agrarian University, Kharkov

PROBLEMS AND IMPROVEMENTS IN THE ORGANIZATION OF REMUNERATIONAS AS LINK IN THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING

Summary
Anattempt was made to summarize the existing experience of scientistsand to investigate the organization of accounting of pay roll calculations for employees. The article deals with the regulatory and normative documents on the organization of wage accounting and proposes measures to improve this section of the accounting system.
Keywords: wages, labor remuneration, accounting organization, tariff system.

УДК 658.005.332

СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Вербівська Л.В., Судук І.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Узагальнено наукові підходи щодо визначення поняття «конкурентоспроможність» та досліджено основні конкурентні стратегії підприємства й принципи їх формування. Розроблено основні рекомендації по удосконаленню діючих конкурентних стратегій. Визначено умови забезпечення конкурентоспроможності підприємства в динамічному ринковому середовищі. Розроблено рекомендації щодо створення ефективної конкурентної стратегії. Запропоновано класифікацію основних стратегічних показників, що впливають на вибір конкурентоспроможної стратегії та забезпечують довготривалий успіх підприємства на ринку. Визначено основні елементи стратегії забезпечення конкурентоспроможності на основі надбання конкурентних переваг та вибору стратегічних альтернатив. Запропоновано використання похідних стратегій, розроблених на основі діючих базових стратегій з використанням ситуаційного проектування, спрямованих на адаптацію підприємства до змін в умовах конкуренції та зміцнення його довгострокової конкурентної позиції на ринку.
Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність підприємства, конкурентна стратегія, похідні стратегії, конкурентні переваги.

Постановка проблеми. Конкуренція примушує підприємства всіх форм власності постійно відслідковувати зміни попиту та пропозиції, вартості матеріальних ресурсів, зменшувати витрати на виробництво, покращувати якість своєї продукції та послуг, що реалізуються на ринку, підвищувати свою конкурентоспроможність. В розвинутих країнах конкурентоспроможність підприємства є результатом переплетіння факторів, породженим об`єктивним розвитком продуктивних сил і які відображають результати політики великих монополій в боротьбі за якість, ринки збуту й отримання прибутку.

Основним завданням для підприємства у сучасному ринковому середовищі є створення та довгострокове утримання певних конкурентних переваг – тих унікально відчутних та невідчутних активів, якими володіє фірма. Наявність таких переваг перед іншими підприємствами формується за рахунок конкурентної стратегії підприємства, яку підприємство реалізує у процесі своєї діяльності. Ключовим завданням ефективної стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства як комплексна стратегії його діяльності є проведення довгострокових програм дій по всіх функціональних напрямах його діяльності, спрямованих на формування належного рівня конкурентного потенціалу та конкурентоспроможності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Теоретико-методичні основи формування конкурентоспроможності підприємств та конкурентних стратегій є предметом уваги багатьох вчених-економістів – Р. Фатхутдінова, Г. Азоєва, В. Попова, Е. Вогеля, Ф. Котлера, Е. Ворнера, М. Познера, М. Портера, Дж. Стренда, Е. Хекшера, З. Шершньової, В. Андріанова, Ю. Куренкова, В. Сіденка, С. Соколенка, О. Онищенка, М. Маліка, П. Макаренка, І. Червена, Л. Євчука, Л. Мельника, П. Саблука, А. Стельмащука, О. Школьного, О. Шпичака та ін. Кожен науковець по своєму пропонує визначення поняття і подає власне розуміння процесу формування конкурентоспроможної стратегії, проте важко сформувати єдине універсальне твердження та визначити ідеальний процес і принципи формування ефективної стратегії конкурентоспроможності підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Подальшого та більш ґрунтовного розвитку потребують дослідження та обґрунтування теоретичних аспектів щодо сутності конкурентоспроможності, а також вивчення основних конкурентних стратегій підприємства й основних принципів їх формування. Адже кожне підприємство, яке намагається якнайдовше утримати своє лідерське положення на ринку при цьому більш повно відповідати запитам покупців порівняно з аналогічними товарами, представленими на ринку, володіти конкурентними перевагами, такими як якістю товару, споживчими властивостями, цінами, перевагами в гарантійному і післягарантійному сервісі, рекламі, іміджі виробника, а також ситуація на ринку, коливання попиту намагається сформувати свою власну ідеальну на їх погляд стратегію конкурентоспроможності. Тому нагальним для сьогодні є необхідність розробляти кожному підприємству власну адаптовану до конкретних умов господарювання і функціонування ринку стратегію забезпечення конкурентоспроможності.

Формулювання цілей статті. Для кожного підприємства, що хоче стабільно функціонувати на ринку постає необхідність у розробці основних рекомендацій по постійному удосконаленню діючих конкурентних стратегій. Формувати дану стратегію підприємство повинно на основі стратегічних показників, що найбільше впливають на вибір конкурентоспроможної стратегії та забезпечують довготривалий успіх підприємства на ринку. Для цього підприємство повинно використовувати надбані в процесі діяльності конкурентні переваги й обирати напрямок діяльності поміж стратегічних альтернатив розвитку. Можна використати діючі базові стратегії, але при умові так званого ситуаційного проектування, яке повинно спрямовувати підприємство на адаптацію до змін динамічного ринкового середовища, зміцнюючи тим самим його довгострокову конкурентну позицію на ринку. Для цього постає необхідність узагальнити наукові підходи щодо визначення поняття конкурентоспроможність та стратегії

забезпечення конкурентоспроможності. При формуванні даної стратегії доцільно розробити рекомендації по постійному удосконаленню діючих стратегій на основі використання надбаних конкурентних переваг, а також доцільно визначити основні принципи та умови її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоспроможність – ринкова категорія, що має динамічний, мінливий характер. Так, при незмінних якісних характеристиках товару, його конкурентоспроможність може змінюватися в широких межах залежно від кон'юнктури ринку, дій конкурентів, зміни цін, рекламних заходів тощо. В загальному вона характеризує показники собівартості, рентабельності продукції, прибутковості, оборотності, ділової активності, ліквідності та продуктивності праці тобто ефективності. Деякі науковці конкурентоспроможність підприємства вбачають у відносній характеристиці, яка відображає ступінь відмінності розвитку організації від конкурентів за ступенем задоволення своїми товарами потреб споживачів, а також можливості і динаміці пристосування організації до умов ринкової конкуренції [8, с. 78].

На сьогодні не існує точних відомостей відносно того, хто і коли першим запровадив у науковий обіг термін «конкуренція», але перші найбільш цілісні теоретичні положення про рушійні сили конкурентної боротьби з'явилися лише у середині XVIII століття. Вихідним положенням класичної теорії був принцип абсолютних переваг, сформульований А. Смітом, яким визначено поняття конкуренції як принципу «невидимої руки». Саме він визначив основні умови ефективної конкуренції, розробив механізм конкуренції, який об'єктивно врівноважує галузеву норму прибутку. Основою економічного учення А. Сміта став принцип вільної конкуренції, оскільки він вважав, що лише при вільному пересуванні капіталу, товарів, грошей, людей ресурси суспільства можуть бути використані оптимально [9, с. 275].

Згідно визначення Г. Азоєва, конкурентоспроможність підприємства – це здатність ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку, це результат його конкурентних переваг по всьому спектру проблем управління підприємством [1, с. 46].

Зав'ялов П.С., розглядає конкурентоспроможність підприємства як можливість ефективної господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку. Реалізація забезпечується всім комплексом наявних у фірми засобів, включаючи маркетингові [16, с 118].

Як показали дослідження, не існує ідеального визначення поняття «конкурентоспроможність підприємства», думки вчених відносно термінології конкурентоспроможності значно розходяться. Відсутній прийнятний набір показників, який може бути покладений в основу методики визначення конкурентоспроможності підприємства. Більш того, в переважній більшості випадків не вдається встановити фактори, через які в рівній конкурентній боротьбі одні підприємства процвітають, а інші – потерпають від краху. Дане питання ще не в достатній мірі вивчено як вітчизняними так і зарубіжними вченими. Тлумачення даного поняття відрізняються та є різноманітними і багатогранними, автори визначають його по своєму, що можна відобразити у таблиці 1.

Необхідним є узагальнення та подання комплексного визначення конкурентоспроможності підприємства як сукупності характеристик підприємства, здобутих у результаті практичної діяльності, що є значно кращими у порівнянні з іншими підприємствами та приносять підприємству найвигідніші умови діяльності у боротьбі за покупця, за ринок, за товар тощо. При формуванні конкурентоспроможності підприємства важливе значення має наявність та реалізація конкурентної ефективної стратегії підприємства. Стратегія конкурентоспроможності повинна бути основою конкурентної поведінки підприємства на ринку і описувати схему забезпечення переваг над конкурентами, концентруватися на діях і підходах, які пов'язані з управлінням, спрямованим на встановлення і зміцнення довгострокової конкурентоспроможної позиції підприємства на ринку в одній специфічній сфері підприємництва.

Таблиця 1

Погляди провідних вчених-економістів на визначення поняття «конкурентоспроможність»

Автор	Визначення поняття
М.Є. Саєнко	«...спосіб отримання стійких конкурентних переваг в кожній СОБ підприємства шляхом конкурентної боротьби, задоволення різноманітних і мінливих потреб покупців краще, ніж це роблять конкуренти» [13].
Р.А. Фатхутдінов	«...властивість об'єкта, що характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення ним конкретної потреби порівняно з аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку» [16].
Ю.Б. Іванов	«...ретельно розроблена програма заходів, які мають бути реалізовані організацією, з метою досягнення вигідної конкурентної позиції на ринку та адаптації організації до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі» [4].
М.О. Єрмолов	«...відносна характеристика, яка відображає відмінності у процесі розвитку певного виробника від виробника конкурента як за ступенем задоволення власними товарами, так і за ефективністю виробничої діяльності» [16].
В. Стівенсон	«...наскільки ефективно компанія задовольняє потреби клієнта порівняно з іншими компаніями, що пропонують подібний товар або послугу» [16].
С.Ф. Покропивний	«...здібність ефективно здійснювати господарську діяльність та забезпечувати досягнення прибуткового результату, враховуючи умови конкурентного ринку. Іншими словами, конкурентоспроможність полягає у здібностях підприємства забезпечити такий випуск продукції, щоб можна було успішно її реалізувати на конкурентному ринку [9].
Ж.Ж. Ламбен	«...ті характеристики, властивості товару або марки, які створюють для фірми певні переваги над своїми безпосередніми перевагами» [16].

В економічній літературі важко знайти єдиний підхід до класифікації конкурентних стратегій та їх різновидів. Вітчизняні і зарубіжні вчені виділяють власні стратегії, а також обирають власні критерії, які впливають на формування конкурентних стратегій. Конкурентні стратегії класифікуються за різними ознаками: взаємозв'язків, дій конкуруючих компаній на ринку тощо. Багатогранність підприємницького середовища породжує ряд критеріїв, що визначають формування стратегій. Критерії вибору стратегії, які при цьому формуються на думку різних авторів, узагальнено і наведено у таблиці 2.

Універсальної ідеальної стратегії для кожного конкретного підприємства не існує: можуть бути різні стратегії для різних підрозділів або видів товарів. Кожне підприємство повинно визначити, яка стратегія краще всього спрацює, враховуючи його стан в галузі, цілі, можливості і ресурси. Зазначені стратегії зовсім не виключать одна одну. Підприємці часто об'єднують два-три принципи в одну стратегію, але кожна з них має передумови, особливості, обмеження, пов'язані з певним ризиком [15, с. 86].

Стратегії конкуренції компаній у галузі можуть відрізнятися за багатьма стратегічними показниками (табл. 3). Масштаб стратегічних відмінностей за конкретним показником залежить від галузі. Стратегічні показники для конкретної фірми, як правило, утворюють внутрішньо узгоджений перелік. Кожен з них можна описати більш чи менш детально, і для вдосконалення аналізу можна додати інші показники. До галузі, як правило, входять фірми з кількома різними, хоча й внутрішньо узгодженими комбінаціями показників.

Базові конкурентні стратегії, які мають універсальний характер, тобто можуть бути використані в будь-якому конкурентному середовищі будь-яким підприємством і забезпечити конкурентні переваги. Стратегія лідерства за витратами базується на оптимізації всіх частин виробничо-управлінської системи: виробничих потужностей, які використовують технологічні переваги великомасштабного виробництва; рівня витрат на сировину, енергоресурси; продуктивності праці, тобто орієнтуванні на високий рівень показників ефективності виробництва. Суть стратегії диференціації полягає в наданні продукту чи послугам унікальних особливостей і проявляється в розвитку брендів зі специфічними характеристиками, унікальності продукції за стилем і смаком, різноманітності послуг та якісному спілкуванні зі споживачем, а стратегія фокусування ґрунтується на отриманні конкурентних переваг: закріплення ринкової позиції на досить вузькому сегменті ринку Дана стратегія є актуальною, коли фірма не має достатніх виробничих потужностей і конкурентної позиції на великому сегменті ринку [15, с. 87].

Переконуємось, що універсальної ідеальної стратегії для кожної конкретної компанії дійсно не існує: навіть для різних підрозділів або видів товарів можуть бути потрібні різні стратегії. Кожна компанія повинна визначити, яка стратегія краще всього спрацює, враховуючи її положення в галузі, цілі, можливості і ресурси. Підприємство повинно в повній мірі визначити свої

Таблиця 2

Класифікація конкурентних стратегій [16]

Ознака та автор	Стратегія
Конкурентна перевага фірми на ринку / М. Портер	– створення високого іміджу, що зменшує цінову еластичність попиту; – стратегія цінового лідерства – досягнення найменших витрат; – стратегія фокусування – спеціалізація та концентрація діяльності
П. Друкер	– бути «найспритнішим серед найкращих», орієнтація з самого початку на досягнення лідерства, домінуючого становища на новому ринку чи галузі; – поціляти в слабке місце – види: творча імітація – є імітацією за своєю суттю; спрямована на досягнення лідерства чи навіть на підкорення ринку (галузі); – пошук «екологічної ніші» та використання її – види: стратегія «митної застави» – умови реалізації стратегії є жорсткими; продукт має бути істотним для того чи іншого процесу
Джерело конкурентної переваги фірми / І. Ансофф	– стратегія максимізації ринкової частки – мінімізація вартості вироблених товарів і продажу їх за ціною, нижчою, ніж у конкурентів; – стратегія диференціювання ринку (ринкової ніші); – стратегія росту, яка забезпечує майбутній розвиток.
Конкурентні позиції та маркетингові спрямування / Ф. Котлер	– стратегія ринкового лідера – утримання домінуючої частки; – стратегія фірми-челенджера (значна, але не найбільша частка); – стратегії фірми-послідовника (досить стійка ринкова позиції; обмежений вплив на ринок); – стратегії фірм-нішерів – утримання ринкової частки в ніші.
Конкурентні позицій і можливостей щодо поліпшення цих позицій / А. Д. Літтл	– стратегія лідера – найсильніші ринкові позиції; – стратегія фірм із сильною позицією – спроможність адаптувати незалежну маркетингову стратегію без погіршення своїх позицій; – стратегія фірм, які посідають сприятливу позицію – наявність специфічної конкурентної переваги, яка проявляється; – стратегія фірм, які посідають надійну (задовільну) позицію – середні ринкові позиції; фірма є конкуренто вразливою; – стратегія фірм, які посідають незадовільну позицію – слабкі ринкові позиції.
Розмір підприємства	– домінуюча стратегія для великих компаній – стратегія обслуговування масового попиту; – стратегія середніх за розмірами підприємств – нішова спеціалізація; стратегії зростання: збереження; «пошуку загарбника»; лідерства в ніші; виходу за рамки ніші; – стратегії малих фірм: діяльність в сферах, що традиційно обслуговуються тільки малим бізнесом; – стратегію використання переваг крупної фірми (співробітництво на умовах франчайзингу).

конкурентні переваги та оцінити найбільш прийнятну бізнес-стратегію, або комплекс стратегій.

Відповідно до базових стратегій за М. Портером можна сформувати похідні стратегії, які може використовувати підприємство в процесі своєї діяльності враховуючи такі фактори як тип конкурентних переваг і масштаб конкуренції. Похідні стратегії сформовані у вигляді рисунку 1.

Формування ефективної стратегії вимагає дотримання основних принципів. На основі проведеного аналізу конкурентних стратегій можна сформувати принципи, за якими розробляють ефективну конкурентну стратегію підприємства (табл. 4).

В цілому використання вищеназваних принципів та використання єдиного підходу до визначення конкурентної стратегії як сукупності окремих взаємопов'язаних, взаємозалежних і взаємообумовлених елементів, об'єднаних однією стратегічною метою буде запорукою ство-

Таблиця 3

Стратегічні показники, що впливають на вибір конкурентоспроможної стратегії*

Показник	Характеристика
Підбір каналу розподілу	Вибір каналів розподілу в діапазоні від каналів, що належать компанії, до торговельних точок з широким товарним асортиментом;
Якість товару	Рівень якості товару в показниках витраченої сировини, специфікації, дотримання стандартів, характеристик тощо;
Лідерство в технології	Ступінь, до якого фірма прагне досягти лідерства в технології, на відміну від наслідування дій конкурентів. Фірма може бути лідером у технології, проте навмисне не пропонувати товар найвищої якості; якість і технологічне лідерство не завжди йдуть поруч;
Вертикальна інтеграція	Обсяг додаткової вартості, відображено в рівнях прогресивної та вертикальної інтегралі, включаючи той факт, чи фірма володіє мережею розподілу ексклюзивними чи своїми власними точками роздрібної торгівлі та внутрішньою службою сервісу тощо;
Контроль за рівнем витрат	Межа, до якої фірма прагне здобути низько затратне становище у виробництві і розподілі через її інвестування в ті підприємства та устаткування, що мінімізують витрати;
Післяпродажний сервіс	Межа, до якої фірма надає допоміжні послуги своїм товарним асортиментом, такі як інженерна допомога та внутрішня мережа сервісу, кредитування тощо. Такий аспект стратегії має розглядатися як частина вертикальної інтеграції, однак з метою аналізу його доцільно вирізняти;
Політика ціноутворення	Відносне цінове становище на ринку. Цінове становище, як правило, пов'язуватиметься з такими змінними, як становище за рівнем витрат та якість товару, однак ціна є чіткою стратегічною змінною, яку треба розглядати окремо.

** Сформовано авторами на основі джерел [2], [5], [16]*

Таблиця 4

Основні принципи формування ефективної стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства*

№ з/п	Принципи	Характеристика відповідних принципів
1	Принцип адаптивності та мобільності	Полягає в гнучкості та оперативному реагуванні стратегії підприємства на зміну чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, інтенсивності їх впливу, викликів сучасних тенденцій у бізнес-процесах
2	Принцип ієрархічності	Полягає у поділі складових та основних етапів стратегії підприємства залежно від ступеня пріоритетності, важливості, а також формуванні рівнів її виконавців
3	Принцип стратегічності	Передбачає на альтернативних засадах цільову направленість стратегії з врахуванням сильних та слабких сторін підприємства, а також можливостей та загроз, що диктує ринок
4	Принцип системності	Диктує доцільність розглядання складових стратегії як цілісної одиниці, елементи яких є взаємопов'язаними
5	Принцип комплексності та узгодженості	Полягає у забезпеченні відсутності протиріч та наявності ефективного взаємозв'язку в процесі формування стратегії підприємства, взаємодоповнюваності та несуперечності управлінських рішень щодо її формування та впровадження
6	Принцип конкурентостійкості	Полягає у постійній орієнтації підприємства в процесі формування та реалізації стратегії на забезпечення його економічної стабільності на боротьбу з викликами сучасної конкуренції, формування набору конкурентних переваг та здатність підприємства не лише забезпечувати свою конкурентоспроможність, але й підтримувати її в умовах постійних змін чинників внутрішнього та зовнішнього середовища
7	Принцип партисипативності та соціальної орієнтованості	Характеризує високий ступінь залучення працівників до розробки і реалізації стратегії забезпечення економічної стабільності підприємства з перспективою удосконалення стану корпоративної культури
8	Принцип збалансованості	Пов'язаний із наявністю відповідності та оптимального співвідношення між реальними потребами та ключовими складовими стратегії конкурентоспроможності підприємства та наявними ресурсами для її ефективної реалізації
9	Принцип інноваційності та розвитку	Означає, що процес формування стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства повинен враховувати динамічність змін у бізнес-процесах, результати науково-технічного прогресу та тенденцій до фінансово-економічного накопичення і, як наслідок, зорієнтовувати підприємство в напрямку до постійного розвитку, удосконалення та нововведень.

** Сформовано авторами на основі джерел [2], [7], [12], [16]*

рення і реалізації ефективної стратегії конкурентоспроможності підприємства.

Процедура формулювання стратегії конкурентоспроможності підприємства і вибору альтернатив повинна складатися з складається з таких етапів:

а) оцінювання існуючої конкурентної стратегії – це первинне оцінювання діючої стратегії,яке здійснюють вже на попередньому етапі, коли оцінюють внутрішні можливості. Проте, оцінюючи наявні резерви на підприємстві, що дають змогу підвищити ефективність його функціонування, при цьому необхідно оцінювати життєвість діючої стратегії і сформульованих правил поведінки;

б) фаза формулювання нової адаптованої до динамічного ринкового середовища стратегії – будучи об'єднаною основою для організаційних зусиль нова стратегія вимагає розробки серії стратегічних планів як на рівні підприємства загалом, так і на рівні підрозділів. Закономірно, що кожен стратегічний план є частиною загального, і стратегія підприємства об'єднує їх усі разом. Стрижнем будь якого стратегічного плану підприємства є його базова стратегія. Вибір базової стратегії прерогатива керівництва підприємства. Керівництво, оцінюючи та аналізуючи інформацію, одержану на попередніх кроках, ухвалює остаточне рішення.

в) планування усунення чи мінімізації ризику – метою є підтримка високого рівня протидії впливу зовнішнього середовища і зменшення втрат, спричинених цим впливом. Останнім часом у західних фірмах стає дедалі популярнішим не розробка резервних стратегій, а створення систем кризових ситуацій, що характеризуються дуже високим ступенем централізму схвалюваних рішень і швидкою реакцією на зміни в середовищі. Це випливає з того, що сам набір можливих впливів стає таким різноманітним, що фірма не в змозі передбачити всі можливі ситуації;

г) вибір стратегічних альтернатив – у межах обраної базової стратегії можливі кілька курсів дій, які прийнято називати стратегічними альтернативами. Розробка стратегії повинна торкатися всіх рівнів управління підприємства, оскільки рішення, що виробляються під час стратегічного планування, торкаються всіх співробітників організації.

На сьогоднішній день існує важлива потреба дотримання як принципів, так і умов забезпечення конкурентоспроможності. Кожне підприємство самостійно визначає їх і доповнює власними, адаптивними до середовища функціонування. Основні умови зображено схематично на рисунку 2.

Дослідивши основні стратегії та критерії за якими вони формуються, бачимо що не існує єдиного підходу до їх формування та вибору. На основі проведеного дослідження, визначено рекомендації щодо створення ефективної стратегії конкурентоспроможності, а саме:

1) стратегія не має суперечити політиці, яку переслідує підприємство;

2) планувати та впроваджувати стратегію необхідно на тривалий час;

3) слід уникати стратегій, які є успішними лише за сприятливих умов, необхідно враховувати негативний розвиток подій;

4) спрямовувати кошти у підвищення тих переваг які приносять прибуток вище середнього;

5) конкурентна стратегія повинна бути чітко і послідовно направлена спочатку на слабкого конкурента, а вже після на сильного;

6) стратегія має бути гнучкою і адаптивною до змін зовнішнього середовища;

7) стратегія повинна враховувати як агресивні дії наступу, так і захист наявних позицій;

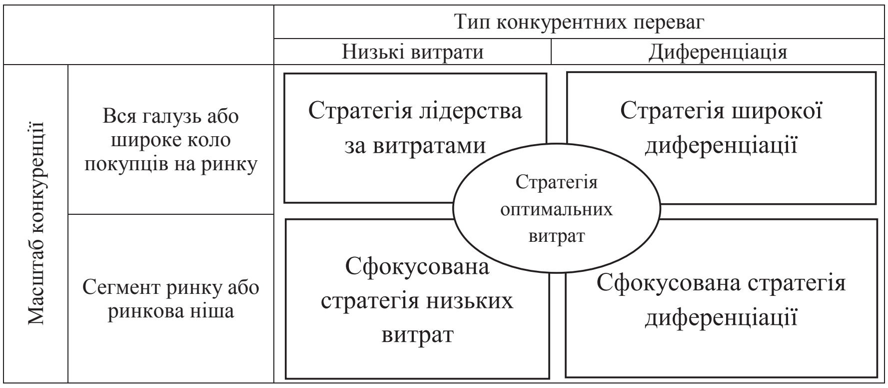

Рис. 1. Похідні стратегії базових стратегій М. Портера [11]

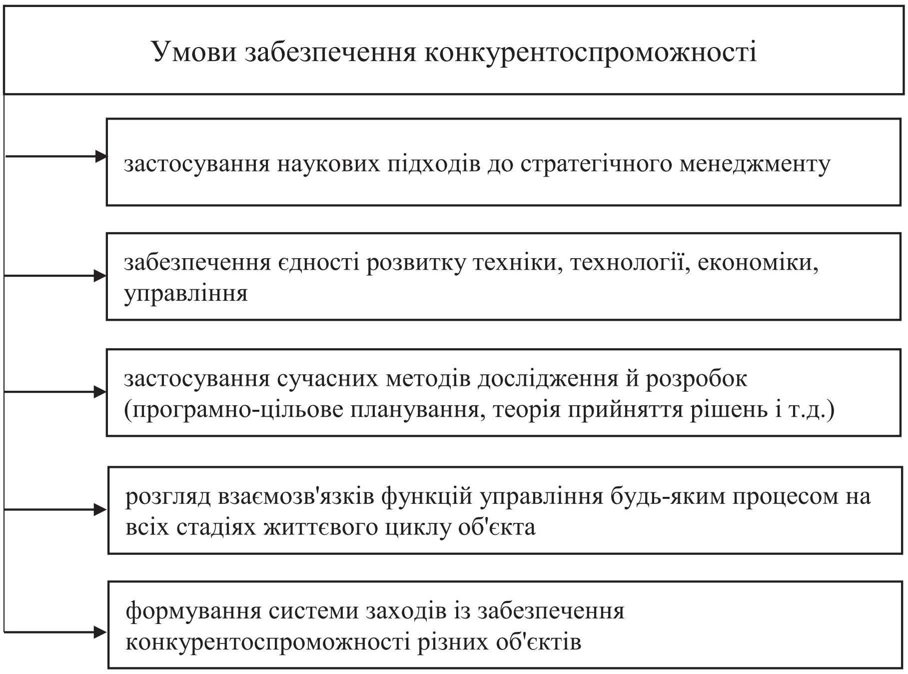

Рис. 2. Основні умови забезпечення конкурентоспроможності

8) використання стратегії має відповідати потенціалу підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Конкурентоспроможність характеризує здатність підприємства завойовувати ринкові ніші, здатність адаптуватись до умов конкурентного середовища та надавати послуги якісніші за конкурентів. Стратегія забезпечення конкурентоспроможності – це спосіб отримання стійких конкурентних переваг підприємства шляхом конкурентної боротьби, задоволення потреб покупців краще, ніж це роблять конкуренти. Конкурентні стратегії складаються з ряду підходів і напрямів, що розробляються керівництвом підприємства з метою досягнення як найкращих показників роботи в конкретній сфері діяльності. З метою створення ефективних конкурентних стратегій необхідно розробляти стратегію виходячи з умов функціонування підприємства та дотримуватись рекомендацій та основних принципів її формування.

Список літератури:

1. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г.Л. Азоев. – М.: Центр экономики и маркетинга. 1996. – 208 с.
2. Конкурентна стратегія підприємства: сутність та формування на основі оцінки рівня конкурентоспроможності [Електронний ресурс] / Є.А. Бельтюков, Л.А. Некрасова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2014. – № 2(12). – С. 6–13. – Режим доступу до журн.: http://www.economics.opu.ua/files/archive/2014/n2.html
3. Завьялов П.С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 496 с.
4. Іванов Ю.Б. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства: Монографія / Ю.Б. Іванов та ін.; За заг. ред. Ю.Б. Іванова; ХНЕУ. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006 – 383 с.
5. Кадирус І.Г. Конкурентоспоможність підприємства та фактори, що на неї впливають // Ефективна економіка. – № 5. – 2014. www.economy.nayka.com.ua/?op=8&w
6. Костецька Н.І. Стратегічне управління витратами як засіб забезпечення конкурентоспроможності підприємства / Н.І. Костецька, М.І. Хопчан // Інноваційна економіка. – 2012. – № 5(31). – С. 81–86.
7. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія / за заг. ред.. О.Г. Янкового]. – Одеса: Атлант, 2013. – 470 с.
8. Лупак Р.Л. Економічні основи забезпечення конкурентоспроможності підприємства в умовах ринкових відносин // Наук. Вісник НЛТУУ: Зб. наук.-техн. Праць – Львів: НЛТУУ. – 2010, вип. 20.6. – С. 248–252.
9. Мануйлович Ю.М. Дослідження сутності та трактування поняття конкурентоспроможності підприємства / Ю.М. Мануйлович // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. № 4. – С. 274–282.
10. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: [Підручник] / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге. – К.: КНЕУ, 2004. – 528 с.
11. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 234 с.
12. Россіхіна О.Є. Основні фактори конкурентоспроможності підприємства / О.Є Россіхіна // Держава та регіони. – 2010. – № 2. – С. 184–187.
13. Саєнко М.Г. Стратегія підприємства: підручник / М.Г. Саєнко. – Тернопіль: «Економічна думка». – 2006. – 390 с.
14. Смирнов Є.М. Методичний підхід до кількісного обґрунтування стратегії управління конкурентоспроможністю торгівельного підприємства // Торгівля і ринок України: зб. наук. пр. – 2010. Вип. 30. Т. 2. – С. 181–190.
15. Смоленюк П.С. Обґрунтування конкурентної стратегії підприємства / П.С. Смоленюк // Інноваційна економіка. – 2012. – № 3(29). – С. 86–93.
16. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. пос. / С.М. Клименко, Т.В. Омельяненко, Д.О. Барабась, О.С. Дуброва, А.В. Вакуленко. – К.: КНЕУ, 2008. – 520 с.
17. Чумак Л.Ф. Фактори впливу на формування конкурентоспроможного потенціалу підприємств / Л.Ф. Чумак // Экономика и управление. – № 1. – 2013. – С. 62–69.

Вербивская Л.В., Судук И.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СТРАТЕГИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация
Обобщены научные подходы относительно определения понятия «конкурентоспособность» и исследованы основные конкурентные стратегии предприятия и принципы их формирования Разработаны основные рекомендации по усовершенствованию действующих конкурентных стратегий. Определены условия обеспечения конкурентоспособности предприятия в динамической рыночной среде. Разработаны рекомендации относительно создания эффективной конкурентной стратегии. Предложена классификация основных стратегических показателей, которые влияют на выбор конкурентоспособной стратегии и обеспечивают долговременный успех предприятия на рынке. Определены основные элементы стратегии обеспечения конкурентоспособности на основе приобретения конкурентных преимуществ и выбора стратегических альтернатив. Предложено использование производных стратегий, разработанных на основе действующих базовых стратегий с использованием ситуационного проектирования, направленного на адаптацию предприятия к изменениям в условиях конкуренции и укрепления его долгосрочной конкурентной позиции на рынке.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность предприятия, конкурентная стратегия, производные стратегии, конкурентные преимущества.

Verbivska L.V., Suduk I.V.
Yuri Fedkovych Chernivtsi National University

FORMING THE COMPETITIVE STRATEGY OF AN ENTERPRISE AND ITS BASIC PRINCIPLES

Summary
The article focuses on the analysis of the scientific approaches to the defining the notion «competitiveness», on defining main competitive strategies of an enterprise and the principles of its formation. The recommendations for the improvement of the present competitive strategies are developed in the present research. Enterprise competitive strategy in the dynamic market environment and the recommendations for the developing and implementation of the effective competitive strategy are determined. We have analyzed the main strategic indices that influence the choice of the competitive strategy and ensure the long-term success of the enterprise at the market. The attention is drawn to the main elements of the competitive strategy on the basis of the competitive advantages and the choice of the strategic alternatives. The implementation of the derivative strategies based on the present strategies aimed at the adaptation of an enterprise to the changes in the conditions of competition and the strengthening of the long-term competitive position at the market are offered.
Keywords: competition, enterprise competitiveness, competitive strategy, derivative strategies, competitive advantage.

УДК 330.332

ІНВЕСТИЦІЙНА АКТИВНІСТЬ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Ганзюк С.М., Галаганов В.О.
Дніпровський державний технічний університет

У статті досліджено інвестиційну активність в Україні до та в умовах військово-політичної та економічної нестабільності. Проаналізовано динаміку зміни та структуру інвестиційних потоків у досліджуваному періоді. Визначено основні фактори адміністративного та економічного характеру, що стримують темпи розвитку інвестиційної сфери в Україні. Досліджено інноваційні методи посилення інвестиційної привабливості країни. Запропоновано комплекс заходів для мінімізації впливу стримуючих факторів, основною метою яких є пожвавлення інвестиційних потоків в Україні та посилення ділової активності у вітчизняній інвестиційній сфері.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційна сфера, динаміка обсягу інвестицій, інвестиційні потоки, структура інвестицій, дестабілізуючі фактори, стимулююча політика, інвестиційна стратегія, інвестиційне страхування.

Постановка проблеми. Інвестиційна сфера є невід'ємною складовою фінансової системи країни з відкритою економікою. Інвестиції, як відомо, дозволяють оновлювати основні фонди, створювати нові підприємства та підвищувати темпи економічного зростання в умовах нестабільності. Не менш важливим завданням інвестиційної діяльності в умовах постіндустріальної економіки стає отримання соціального ефекту, який проявляється у розвитку людського капіталу та підвищення якості послуг, що надаються населенню.

Питання підвищення інвестиційної активності є особливо актуальним для України, тому що завдяки збалансованості інвестиційних потоків вітчизняна економіка може покращити фінансове становище та посилити економічну взаємодію зі світовими інвесторами. Проте, для вирішення даного завдання необхідно створити відповідні умови та мінімізувати вплив факторів, що стримують інвестиційну активність в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних науковців досліджують інвестиційні процеси в економіці та особливо слід відзначити роботи декількох авторів. Так, наприклад, Р. Аверчук аналізує інвестиційні зрушення в економіці України у період нестабільності [8], Р.О. Костирко та О.О. Середа досліджують вплив адаптивного механізму формування і реалізації інвестиційної стратегії на інвестиційний потенціал української економіки [1]. Л. Ванкраен окреслює концептуальні засади механізму страхування інвестиційних ризиків, пов'язаних з недотриманням верховенства права в нашій країні [9] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищену увагу наукової думки до вирішення завдання активізації інвестиційних процесів в економіці України, залишається ряд проблем, які потребують комплексного аналізу, а не дослідження окремих частин інвестиційної сфери, та розробки заходів щодо їх подолання. Слід відзначити необхідність постійного моніторингу та визначення напрямів підвищення інвестиційної привабливості національної економіки в складних умовах.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження інвестиційної активності в Україні до та в умовах військово-політичної та економічної нестабільності; аналіз динаміки та структури інвестиційних потоків у досліджуваному періоді; визначення основних факторів адміністративного та економічного характеру, що стримують темпи розвитку інвестиційної сфери в Україні; надання пропозицій стосовно реалізації комплексу заходів для нівелювання або мінімізації впливу стримуючих факторів, основною метою яких є пожвавлення інвестиційних потоків в Україні та посилення ділової активності у вітчизняній інвестиційній сфері.

Виклад основного матеріалу. Спочатку, на нашу думку, необхідно визначити динаміку зміни обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України. Після подій на Майдані, анексії Криму та початку збройного протистояння на Сході України обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну суттєво скоротився. За даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) обсяг нових іноземних інвестицій в Україну у 2014 році порівняно з 2013 роком знизився більше ніж у 10 разів – з 4,5 млрд. дол. у 2013 році до 410 млн. дол. у 2014 році [4]. Основною причиною такого стрімкого падіння став військовий конфлікт з Росією та поглиблена ним політична і економічна криза в країні.

При цьому, прямі інвестиції в Україну (далі ПІІ) почали падати ще перед подіями 2014 року. Вже у 2013 році ПІІ знизились на 46,4% (від 8,4 млрд. дол. у 2013 році до 4,5 млрд. дол. у 2012 році) – внаслідок скорочення попиту на український експорт, погіршення політичної ситуації та економічної невизначеності. Схоже падіння відбулось у 2009 році на тлі різкого зниження глобальних інвестиційних потоків внаслідок світової фінансової кризи. Тоді ПІІ в Україну знизилися на 56% [4].

Не меншої уваги заслуговує аналіз інвестиційних потоків в Україну на основі офіційної статистичної інформації. Динаміку прямих іноземних інвестицій в Україну демонструє рис. 1.

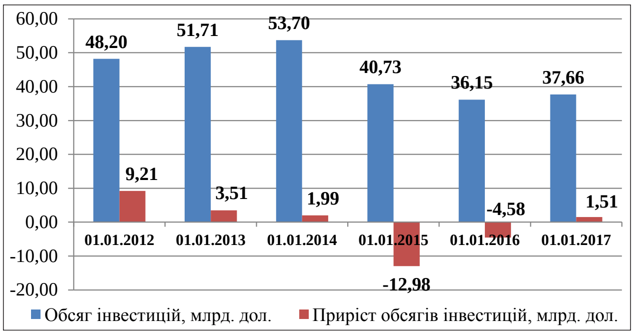

Рис. 1. Динаміка зміни обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну за період 2011–2016 рр.

Джерело: розроблено авторами за [2]

Дані рисунку 1 дозволяють зробити висновок, що тенденція до зниження приросту іноземних інвестицій в Україну зберігалася ще з докризового періоду, проте події 2014 року значно ускладнили становище у вітчизняній інвестиційній сфері та знизили не тільки темпи приросту інвестицій, а й обсяги ПІІ в цілому – за 2014 рік у порівнянні з попереднім роком обсяг інвестицій скоротився на 12,98 млрд. дол. (на 24,15%), за 2015 рік – на 4,58 млрд. дол. (на 11,24%). На даний момент спостерігається позитивна тенденція щодо збільшення обсягів прямих інвестицій, проте темпи їх приросту не досягають докризових показників (за період 2016 року обсяг ПІІ збільшився на 1,51 млрд. дол. (на 4,18%).

Тому, можна стверджувати, що показники інвестиційної активності суттєво знизились за останні 5 років і попри позитивні зрушення у вітчизняній інвестиційній сфері темпи приросту ПІІ в Україну залишаються незначними.

Окрім аналізу динамічних зрушень у вітчизняній інвестиційній сфері необхідно звернути увагу на структуру інвестиційних потоків за країнами-інвесторами у динамічному розрізі (рис. 2).

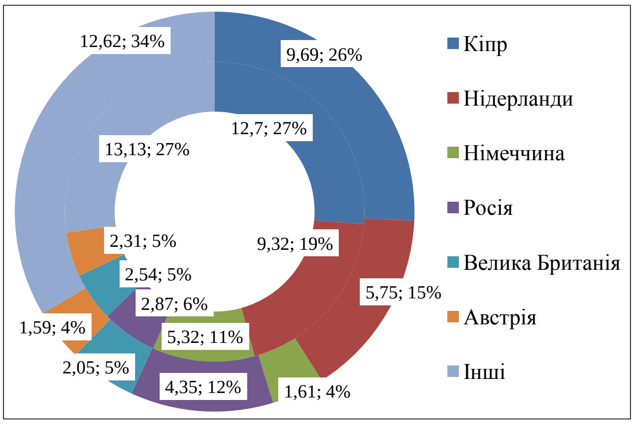

Рис. 2. Динамічні зрушення у структурі інвестицій за країнами-інвесторами (внутрішнє коло – 2011 р., зовнішнє коло – 2016 р.)

Джерело: розроблено авторами за [2]

За даними рисунку можна підкреслити, що за період 2011–2016 рр. найбільші іноземні інвестори або скоротили обсяги інвестицій в Україну, або зберегли відповідні показники на докризовому рівні. Зазначені динамічні зрушення пов'язані з початком збройного конфлікту на Сході України та посилення військово-політичної нестабільності в цілому. Виключенням є показники ПІІ з Росії, які, згідно статистичних даних, попри конфлікти між країнами збільшились на 1,48 млрд. дол. (на 6 п.п.).

Розглядаючи структуру іноземних інвестицій за країнами, досить цікавими є дані стосовно джерел походження зазначених інвестицій. За даними незалежних експертів, у структурі присутніх в Україні прямих іноземних інвестицій як до війни, так і тепер, переважають інвестиції компаній, зареєстрованих на Кіпрі. На початку 2014 року їх частка складала 32,7%, а на даний час дорівнює 24,4%. Кіпр, Віргінські острови, Беліз – три «класичні» офшори разом відповідають за 29,6% обсягу ПІІ (38,8% на початку 2014 року) [8].

Більшість інвестицій з офшорів в Україну – це український або російський капітал, власники якого використовують компанії у Кіпрі та інших офшорах задля оптимізації оподаткування та отримання специфічного правового статусу тощо. Зокрема, згідно з дослідженням, згаданим у Огляді інвестиційної політики від OECD, реальний обсяг російського капіталу в Україні на кінець 2014 року був принаймні втричі більшим

від офіційно заявленого (приблизно $9,9 млрд., а не $2,7 млрд.) [5].

Немалими, на перший погляд, є інвестиції з таких розвинених країн, як Німеччина та Нідерланди. Проте, величина і відсутність зростання інвестицій з Німеччини пояснюються тим, що саме через німецьку компанію індійська «Арселор Міттал» контролює «Криворіжсталь». Нідерланди, в свою чергу, завдяки сприятливим податковим та іншим умовам також діють як офшор і є одним із найбільших джерел інвестицій у світі лише формально. Наприклад, частина $1,8 млрд. інвестицій в телекомунікаційний сектор України зумовлена тим, що компанією «Київстар» володіє зареєстрована у Нідерландах VimpelCom. Найбільшим власником VimpelCom (через посередників) є російська «Альфа-Груп». Реальні інвестиції з Нідерландів насправді незначні і представлені, наприклад, компанією Unilever [5].

Зростання інвестицій з Нідерландів та Швейцарії – це переважно теж український та російський капітал. Наприклад, у лютому 2016 року свою частку в капіталі «Нафтогазвидобування» наростила до 55% дочірня компанія ДТЕК Ріната Ахметова DTEK Oil&Gas B. V., зареєстрована в Нідерландах. А серед співвласників швейцарської компанії Risoil, що у 2014–2016 рр. інвестувала близько $70 млн. в будівництво зернового терміналу в Іллічівському порту, є бізнесмени з України. Коливання інвестицій з інших країн значною мірою зумовлене вкладеннями в банківський сектор. Наприклад, докапіталізація банків з іноземним капіталом призвела до зростання інвестицій з Австрії («Райффайзен банк Аваль» і Unicredit) та Угорщини (OTP) [5]. Отже, падіння обсягу ПІІ після початку війни в основному зумовлене різким зменшенням вливань українських та російських підприємців, що проводили свої капітали через офшори. До цього призвела гостра економічна криза та невизначеність, пов'язані із військовим конфліктом та політичними змінами.

Не менш важливим залишається питання зміни структури галузей, в які інвестори вкладали свої кошти. Зміну галузевої структури інвестицій у досліджуваному періоді демонструє рис. 3.

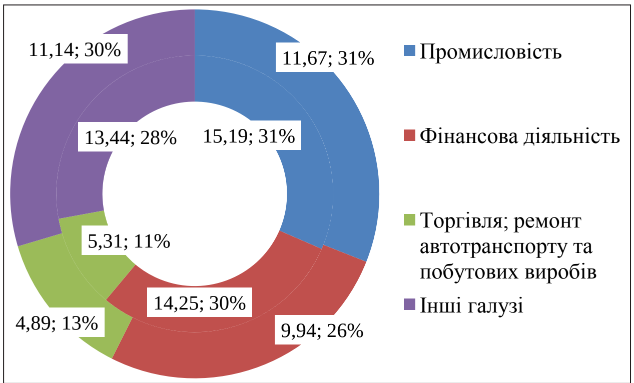

Рис. 3. Динамічні зрушення у структурі інвестицій за галузями економіки (внутрішнє коло – 2011 р., зовнішнє коло – 2016 р.)

Джерело: розроблено авторами за [7; 6, с. 77]

За даними рисунку можна зробити висновок про скорочення інвестицій у грошовому виразі за всіма галузями економіки. Найбільшого скорочення зазнала фінансова сфера (4,31 млрд. дол. або 30,25%) та промисловість (3,52 млрд. дол. або 23,17%). Питома вага сфери торгівлі та інших галузі у загальній структурі інвестицій зменшилась на 7,9% і 17,11% відповідно.

Результати динамічних та структурних зрушень в інвестиційній сфері України викликають об'єктивну необхідність в аналізі причин та факторів, які стримують розвиток інвестиційних процесів у межах вітчизняної економіки.

За даними дослідження інвестиційного агентства Dragon Capital за 2016 рік, яке проводилось у вигляді опитування вітчизняних інвесторів та іноземних інвесторів – членів Європейської бізнес-асоціації, у ТОП-10 найбільш впливових факторів стримування української інвестиційної сфери входять наступні перешкоди (рис. 4) [3].

Рис. 4. Основні перешкоди для інвестування в економіку України

Джерело: [3]

Експерти зазначають, що найбільшими перешкодами для інвестування в Україну є широкомасштабна корупція (середня оцінка – 8,5 бали з 10 можливих) та відсутність довіри до судової системи (7,5 бали). Військовий конфлікт із Росією (6,1 бали), а також непередбачуваний валютний курс та нестабільна фінансова система (6 балів) посідають третю сходинку.

Широкомасштабна корупція та відсутність довіри до судової системи посідають перше і друге місце для всіх груп інвесторів: портфельних та стратегічних, тих, що вже інвестували в Україну та тих, хто не наважився це зробити. Цікаво, що для інвесторів, котрі активно шукають можливості вести бізнес в Україні, наявний військовий конфлікт є однією із найменш значущих перешкод – вони ставлять його на 7 місце (4,9 бали). Натомість, у трійку найбільших перешкод на додаток до корупції та судової системи для цієї групи входить складне адміністрування податків (6,1 бали) [3].

Вище викладене дозволяє зробити висновок, що на інвестиційну сферу України здійснюється комплексний дестабілізуючий вплив цілого спектру факторів, політичного, військового, соціально-економічного та фінансового характеру. Особливої уваги заслуговує той факт, що в нашій країні для інвесторів корумпованість органів влади та судової системи є більш загрозливою, ніж бойові дії на території України, що свідчить про переважання політичних перешкод у системі факторів стримування інвестиційних процесів.

Говорячи про шляхи мінімізації впливу стримуючих факторів на інвестиційну сферу України

та активізацію інвестиційної діяльності у вітчизняній економіці, варто наголосити на тому, що багатокомпонентність та складність дестабілізаційних процесів зумовлює необхідність у розробці комплексної програми стимулювання притоку інвестицій в Україну. Така програма повинна включати наступні заходи:

– підвищення стабільності та прозорості законодавчої бази, приведення її до міжнародних стандартів;

– забезпечення фінансування пріоритетних галузей економіки України, державної підтримки реструктуризації об'єктів господарювання з метою підвищення їх інвестиційного потенціалу;

– зміна податкової політики: зниження податкового тиску, спрощення системи оподаткування;

– сприяння розвитку стабільного фондового ринку, який би відповідав міжнародним стандартам, створення сприятливих умов для залучення портфельних інвестицій;

– формування системи страхування інвестиційних ризиків, створення на території України спільних страхових компаній (з участю іноземної сторони);

– створення сприятливих податкових умов для розвитку малого і середнього бізнесу з метою подальшої їх участі в процесі інвестування;

– залучення до активної інвестиційної діяльності підприємств всіх форм власності та господарювання.

Особливої уваги у питанні активізації інвестиційних процесів заслуговує питання створення сприятливого інвестиційного клімату та підвищення інвестиційного потенціалу на мікро- та макрорівні. Повноцінного вирішення даних завдань дозволить досягти адаптивний механізм формування і реалізації інвестиційної стратегії. На думку вітчизняних науковців, саме зазначений механізм є ключовим засобом вирішення проблем соціально-економічного розвитку з урахуванням динамічних змін інвестиційного потенціалу в умовах невизначеності ринкової економіки. Сукупність заходів адаптивної стратегії та інтегрованих блоків, які дозволять підвищити інвестиційний потенціал, демонструє рис. 5.

Для мінімізації або нівелювання стримуючого фактору корупції та активізації інвестиційних процесів можна скористатись інноваційним механізмом страхування інвестиційних ризиків, пов'язаних з відсутністю верховенства права. Як стверджує незалежний експерт Люк Ванкраен: «Аби уникнути довгих років повільного зростання та для усунення вичікувального ставлення з боку інвесторів слід створити міжнародну програму страхування, яка покриє інвестиційні ризики в Україні, пов'язані з відсутністю верховенства права. В такому випадку до країни зайшли б іноземні інвестиції, які, в свою чергу, посприяли б економічному зростанню та подальшому реформуванню країни. До цієї ініціативи зможуть приєднатися будь-які компанії, незалежно від їхнього розміру, і таким чином захистити свій бізнес легальним шляхом, а не через кулуарні домовленості та хабарництво» [9].

Міжнародна програма страхування, яка покриває інвестиційні ризики, пов'язані з відсутністю верховенства права, повинна пошириться на такі страхові випадки: титульне страхування, яке покриває випадки, коли продавець не володіє або нелегально володіє власністю, яку збирається купити інвестор; стягування грабіжницьких податків, конфіскація грошових коштів та/або матеріальних активів, повна націоналізація; явне порушення законних прав, таких, наприклад, як право бути вислуханим; протизаконні рішення влади, які мають на меті зашкодити певній компанії. Страхування має покрити достатню кількість ризиків з тим, щоб знизити рівень інвестиційних ризиків в Україні до рівня країн ЄС.

Рис. 5. Адаптивний механізм формування і реалізації інвестиційної стратегії в Україні

Джерело: розроблено авторами за [1, с. 73]

Сутність механізму функціонування даної програми полягає в тому, що інвестори, на яких буде спричинятись тиск з боку органів державної влади, зможуть звернутися до страхового фонду за виплатою, і комісія міжнародних суддів розглядатиме їхню претензію. Вони мають пред'являти заяву тільки після того, як з їхнього боку було вжито всіх можливих заходів для повернення своєї власності аби добитися справедливого рішення від держави. Комісія з суддів сама буде вирішувати, на якому етапі їй варто втручатися. Як правило, в разі крадіжки або неправомірних вимог з боку державних органів, справа буде розглянута комісією суддів уже після першого незадовільного судового рішення українського суду. У разі, якщо позов був схвалений, він буде представлений на розгляд комісії міжнародних суддів. Якщо дана комісія вирішить, що претензія є обґрунтованою, фонд може здійснити стра-

хові виплати і вести справу далі в українській судовій системі [9].

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок, необхідно відзначити, що нормальне функціонування інвестиційної сфери є запорукою ефективної роботи фінансової системи та економіки країни в цілому. Динамічний і структурний аналізи інвестиційних потоків дозволили виявити скорочення обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України та зниження питомої ваги інвестицій у провідні галузі вітчизняної економіки. На сьогоднішній день український інвестиційний ринок стикається з цілим спектром проблем політичного, соціально-економічного та військового характеру. Дані проблеми здійснюють двоїстий вплив на інвестиційну привабливість української економіки: з одного боку, вони призводять до зменшення обсягів інвестицій у поточному періоді, з іншого – знижують зацікавленість інвесторів у майбутньому інвестуванні. Тому, необхідно розробити та реалізувати комплексну стратегію, яка буде мінімізувати дестабілізуючий вплив стримуючих факторів та призведе до активізації української інвестиційної сфери. Особливої уваги в даній програмі слід приділити боротьбі з корупцією шляхом реалізації механізму страхування ризиків, пов'язаних з недотриманням верховенства права, та створення сприятливого інвестиційного клімату через активацію адаптивного механізму формування і реалізації інвестиційної стратегії в Україні. Використання комплексної програми дозволить підвищити інвестиційну привабливість України у короткостроковій перспективі та створить умови для сталого зростання обсягів залучених інвестицій у вітчизняну економіку у середньостроковій перспективі.

Список літератури:

1. Костирко Р.О., Середа О.О. Аналіз впливу фінансових інструментів на формування інвестиційного потенціалу в економіці України / Р.О. Костирко, О.О. Середа. – Часопис економічних реформ. – 2015. – № 1. – С. 68–75.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України, «Прямі інвестиції (акціонерний капітал) із країн світу в економіці України за 2010–2016 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/ivu/ivu_u/ivu0416.html
3. Офіційний сайт інвестиційної компанії «Dragon Capital», «Корупція та недовіра до судової системи – найбільші перешкоди для іноземних інвесторів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dragon-capital.com/ru/about/media/press_relizy/korupciya_ta_nedovira_do_sudovoyi_sistemi_v_ukrayini_naybilshi_pereshkodi_dlya_inozemnih_investoriv.html
4. Офіційний сайт Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), «Притік прямих іноземних інвестицій за країнами за період 1990–2015 років» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx
5. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку, «Джерела походження прямих іноземних інвестицій в Україну» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/
6. Переверзєва А.В. Оцінка сучасного стану залучення інвестицій в економіку України / А.В. Переверзєва. – З.: Вісник Запорізького національного університету. – 2016. – № 1. – С. 74–81.
7. Сайт інформаційного агентства «Info-Light», «Аналіз руху прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в Україні за 2012 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infolight.org.ua/content/analiz-ruhu-pryamih-inozemnih-investiciy-akcionernogo-kapitalu-v-ukrayini-za-2012-rik
8. Сайт інформаційного агентства «Vox Ukraine», «Прямі іноземні інвестиції в Україні: війна і мир» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://voxukraine.org/2017/01/12/investments-in-ukraine-ua/
9. Сайт інформаційного агентства «Народний кореспондент», «Чого чекають інвестори: страхування ризиків пов'язаних з відсутністю верховенства права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nk.org.ua/ekonomika/

Ганзюк С.М., Галаганов В.О.
Днепровский государственный технический университет

ИНВЕСТИЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
В статье исследована инвестиционная активность в Украине до и в условиях военно-политической и экономической нестабильности. Проанализирована динамика изменения и структура инвестиционных потоков в исследуемом периоде. Определены основные факторы административного и экономического характера, сдерживающих темпы развития инвестиционной сферы в Украине. Исследованы инновационные методы усиления инвестиционной привлекательности страны. Предложен комплекс мер по минимизации влияния сдерживающих факторов, основной целью которых является оживление инвестиционных потоков в Украину и усиления деловой активности в отечественной инвестиционной сфере.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная сфера, динамика объемов инвестиций, инвестиционные потоки, структура инвестиций, дестабилизирующие факторы, стимулирующая политика, инвестиционная стратегия, инвестиционное страхование.

Ganzyuk S.M., Galaganov V.O.
Dniprovsk State Technical University

INVESTMENT ACTIVITY IN CONDITIONS INSTABILITY OF UKRAINIAN ECONOMY

Summary
In the article investigates investment activity in Ukraine up to and in conditions of military-political and economic instability. Analyzed dynamics and structure of investment flows in the analyzed period. Identified main factors of administrative and economic nature, constraining the pace of development of investment in Ukraine. Researched innovative methods of strengthening the investment attractiveness of the country. Given proposals to implement a set of measures to minimize an impact of constraints, the main purpose of which will be revitalization of investment flows to Ukraine and strengthening of business activity in the domestic investment sphere.
Keywords: investment, investment sphere, investment volume dynamics, investment flows, investment structure, destabilizing factors, stimulating policy, investment strategy, investment insurance.

УДК 331.101.262:631

ПОКАЗНИКИ ОЦІНКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ

Гірман А.П., Булава А.П.
Університет митної справи та фінансів

Статтю присвячено дослідженню системи показників оцінки якості професійного розвитку персоналу шляхом уточнення змісту та критеріїв оцінки існуючих і обгрунтування доцільності впровадження нових показників. Існуючі підходи до оцінки якості професійного розвитку в переважній більшості промислових підприємств мають ряд недоліків і не в повній мірі відповідають вимогам міжнародних стандартів, а також не враховують стратегічних завдань діяльності підприємств. Метою статті є узагальнення та систематизація на єдиній теоретико-методологічній основі різноманітних знань, пов'язаних з розвитком персоналу. Автори пропонують процедуру оцінки якості професійного розвитку персоналу здійснювати з врахуванням двох основних факторів – внутрішніх (якісні характеристики персоналу) та зовнішніх (якість засобів забезпечення професійного розвитку). У запропонованій Картці оцінки якості професійного розвитку персоналу наведено можливі якісні та кількісні показники, а також показники оцінки результативності діяльності працівників.
Ключові слова: розвиток персоналу, персонал, управління розвитком персоналу, оцінка персоналу, методи оцінки персоналу.

Постановка проблеми. У сучасних умовах професійний розвиток персоналу набуває особливого значення і стає невід'ємною умовою успішного функціонування будь-якої організації. Розвиток персоналу є одним з ключових напрямків в справі здобуття виробничої організацією економічної стійкості і конкурентоспроможності. Персонал виробничої організації є носієм знань, генератором ідей щодо вдосконалення процесів і механізмів, джерелом забезпечення ефективності використання матеріальних ресурсів. Нові технології, товари та послуги з'являються тільки там, де присутній високий потенціал працівників, а їх компетентність відповідає найвищим вимогам.

Сучасний рівень інформаційних технологій і пов'язане з ним технологічне і технічне переоснащення підвищує вимоги роботодавців до професійно-кваліфікаційного рівня найманих працівників. У зв'язку з цим, метою політики підготовки кадрів на підприємстві стає підготовка конкурентоспроможного найманого працівника, що зацікавлений і докладає зусиль для підвищення якості продукції, в умовах економії ресурсів і зниженні собівартості продукції [3].

Проблема раціонального використання трудового потенціалу персоналу підприємств, його розвитку як фактору конкурентоспроможності підприємства ще не мають визначеного місця в системі загального управління підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закордонні і вітчизняні вчені Ю. Одегов, А. Патрусова, А. Азарова, А. Власова, Л. Балабанова, В. Савченко, О. Заклекта-Барестовенко, О. Захарова, А. Кібанов, О. Грішнова, В. Рульєв, О. Іванісов, Т. Дерев'янко, А. Никитин [1–11] та інші, вказують, що на ринку праці формуються стійкі тенденції посилення уваги до якісних показників робочої сили, раціонального використання і розвитку найманих працівників підприємств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існуючі підходи до оцінки якості професійного розвитку в переважній більшості промислових підприємств мають ряд недоліків і не в повній мірі відповідають вимогам міжнародних стандартів, а також не враховують

стратегічних завдань діяльності підприємства. Отже, існує нагальна потреба в удосконаленні системи показників оцінки якості професійного розвитку персоналу шляхом уточнення змісту та критеріїв оцінки існуючих і обґрунтування доцільності впровадження нових показників.

Метою статті є узагальнення та систематизація на єдиній теоретико-методологічній основі різноманітних знань, пов'язаних з розвитком та оцінкою персоналу.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасного швидкого старіння теоретичних знань, умінь та практичних навичок спроможність організації постійно здійснювати розвиток своїх працівників є одним з найважливіших факторів забезпечення конкурентоспроможності її на ринку, оновлення і зростання обсягів виробництва товарів чи надання послуг.

Ефективність діяльності підприємства багато в чому визначається здібностями і кваліфікацією його працівників. Аналізуючи чинники, що впливають на розвиток сучасних організацій, багато експертів і практики на перше місце за значимістю ставлять саме характеристику кадрового складу. Високий рівень конкурентоспроможності зумовлює виграш у боротьбі за переваги споживачів: підвищується ймовірність, що покупець вибере продукцію або послуги, які виробляє ця компанія. Поняття конкурентоспроможності персоналу пов'язано з функціонуванням ринку праці, як зовнішнього, так і внутрішнього (внутрішньофірмового). На зовнішньому ринку праці конкурентоспроможність особи залежить від пропозиції і попиту. На неї також впливають і технології, використовувані роботодавцем при підборі кандидата на посаду [16].

Розвиток персоналу – це безперервний процес, невід'ємний для будь-якого підприємства. Він спрямований на створення колективу, що відповідає потребам організації, і одночасно на дослідження та розвиток потенціалу її співробітників. Цей багатоаспектний питання має бути в центрі уваги будь-якого керівника, зацікавленого в майбутньому свого підприємства [2].

Складові процесу розвитку персоналу організації наведені на рис. 1.

Рис. 1. Складові процесу розвитку персоналу організації [14]

Розвиток персоналу тісно взаємопов'язаний та взаємообумовлений поняттями «освіта», «професійне навчання персоналу» і «професійно-кваліфікаційне просування персоналу». Одночасно розвиток персоналу сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності самих працівників на ринку праці.

На основі стратегії розвитку персоналу організації розробляються плани організаційно-технічних заходів. Таким чином, стратегія підприємництва створює значні можливості для професійного розвитку особистості [8].

При визначенні пріоритетів в розвитку персоналу вищим керівниками компанії слід враховувати окрім варіантів стратегії управління організації досвід та інтуїцію працівників служб управління персоналу, поради експертів консалтингових фірм тощо [1].

Найбільш складним питанням при забезпеченні достатнього рівня якості професійного розвитку персоналу залишається безпосередня обґрунтована оцінка досягнутого рівня якості професійного розвитку персоналу, так як саме від його вчасного і об'єктивного визначення залежить як ступінь вмотивованості працівників до активізації подальших навчальних і розвиваючих процедур у обраній сфері діяльності, так і зацікавленість лінійних керівників у створенні відповідних умов для професійного навчання персоналу. Важливість такої оцінки підтверджується тим, що її результати мають бути покладеними у основу прийняття відповідних управлінських рішень щодо організації окремих процедур професійного навчання, вибору найбільш економічно ефективних та методологічно результативних зовнішніх провайдерів навчальних програм, розрахунку планової потреби у певному виді професійного навчання та визначення його оптимальної тривалості, коригування обсягів та напрямів спрямування інвестиційних потоків із метою інтенсифікації процесів нагромадження людського капіталу, обґрунтування вірності кадрових призначень і формування кадрового резерву на підприємстві тощо [7].

Сучасні підходи до оцінки ефективності та якості професійного розвитку персоналу засновані на комплексі показників оцінки, що передбачають врахування аспектів особистісного рівня, навчального закладу та підприємства.

Так, О.А. Грішнова звертається до такої техніки аналізу, як витрати-вигоди (cost-benefit analysis) та відповідно до цього методу пропонує ідентифікацію витрат та вигод із врахуванням фактору часу та порівняння розміру отриманих у результаті професійного навчання вигод із величиною витрат на його здійснення [4].

О.С. Заклекта-Берестовенко обґрунтувала наявність кореляційного зв'язку між розмірами прибутку досліджуваних підприємств та величиною витрат на навчання працівників, на основі використання статистичних методів досліджень. Для виявлення його сили та напряму дії використано метод порівняння паралельних рядів та коефіцієнт Фехнера, побудовано регресійні залежності впливу частки навченого персоналу у загальній чисельності працівників на обсяг валового прибутку у розрахунку на одного працюючого [6].

Т.А. Дерев'янко дослідила вплив витрат на навчання і розвиток персоналу на розмір показників фінансової і операційної діяльності підприємства. Дослідження кроскореляційних функцій на екстремум дозволило визначити лаг часу, що розділяє випереджаючі витрати на навчання і розвиток персоналу, і показники операційної діяльності підприємства та його фінансового стану. Визначено також максимальні значення коефіцієнтів парної кореляції (чисельник) і відповідні значення лага часу (знаменник) між оцінками витрат на навчання та розвиток персоналу і показників операційної діяльності (обсяг реалізованої продукції, оборотні кошти, основні фонди, прибуток) і фінансового стану підприємства [5].

На думку А.Я. Кібанова, оцінку якості навчання персоналу слід проводити шляхом складання схеми доходів і витрат підприємства, визначення сальдо грошового потоку, здійснення розрахунку чистого дисконтованого доходу згідно встановленої норми дисконту, та подальшого розрахунку чистої поточної вартості, середньорічної рентабельності й терміну окупності витрат проекту навчання персоналу. Автором також пропонується оцінювати вплив додаткового навчання робітників на рівень продуктивності їх праці [9].

В.А. Савченко визначено систему показників оцінки соціально-економічної ефективності професійного навчання персоналу та надано методичні рекомендації щодо визначення впливу зміни компетентності працівників на загальні результати діяльності суб'єктів господарювання [16, с. 131–144].

Досліджуючи досягнутий рівень інтенсивності процесів професійного розвитку персоналу на рівні підприємства, М.І. Хромов пропонує розраховувати відносні темпи зміни фактичних значень вихідних показників у порівнянні з їх рівнями, які спостерігалися в попередніх періодах. В якості вихідних можуть бути обрані такі об'ємні показники як: заробітна плата; інвестиції в професійний розвиток персоналу, доходи підприємства від використання людського капіталу та капіталізація підприємства, безпосередньо формується за рахунок людського фактора. Основним критерієм ефективності обраної політики професійного розвитку персоналу підприємства на думку автора є наявність тенденції зростання розрахованих показників. Оцінку ж ефективності професійного розвитку автор пропонує здійснювати за допомогою розрахунку коефіцієнтів поточної ефективності використання людського капіталу, стратегічного ефективності та ефективності інвестицій в людський капітал, які пропонується визначати як для роботодавця, шляхом співвідношення базової та досягнутого рівня доходів підприємства, так і безпосередньо для працівника через співвідношення заробітної плати та обсягу інвестованих коштів [17].

А. Нікітін і К. Осмінін акцентують увагу на необхідності врахування такої складової результативності професійного навчання, як психологічна задоволеність працівника процесом навчання і обсяг накопиченого під час нього людського капіталу, для чого обґрунтовують необхідність розрахунку таких показників, як:

– набуті навички та знання;

– задоволеність співробітника набутими знаннями, навичками і рівень практичного застосування їх в роботі;

– задоволеність керівника набутими знаннями і навичками працівника і цінністю їх для підприємства;

– підвищення продуктивності; підвищення складності завдань;

– зменшення витрат часу на виконання робіт, проектів, підвищення якості виконуваних робіт;

– економія матеріалу і зменшення зносу обладнання за рахунок підвищення професійних навичок і експлуатації.

Загальну результативність професійного навчання персоналу підприємства автори пропонують розраховувати як співвідношення витрат на навчання персоналу, яке за результатами був визнаний результативне, до обсягу витрат, які були спрямовані на забезпечення процесу навчання протягом оцінюваного періоду [11].

Ю.Г. Одегов пропонує здійснювати розрахунок ефекту впливу програми навчання на підвищення продуктивності праці і якості продукції. Розрахунок даного показника направлено на підвищення рівня наочності процедури оцінки ефективності вкладень в професійний розвиток персоналу, розуміння впливу людського фактора на бізнес-результат і отримання зручного інструменту контролю результативності заходів щодо навчання персоналу. Також автор обґрунтовує необхідність здійснення розрахунку таких показників ефективності навчання як: ступінь задоволеності запитів в навчанні, кількість раціоналізаторських та інноваційних ініціатив, частка робітників, які пройшли професійне навчання. Разом з тим, пропонується розрахунок комплексної оцінки ефективності системи управління персоналом шляхом розрахунку інтегрального показника. Заслуговує на увагу також запропонований автором підхід до розрахунку коефіцієнта якості набору персоналу, який повинен бути обов'язково врахований при оцінці якості професійного розвитку персоналу [12].

А.В. Михалкина визначає і обґрунтовує доцільність розрахунку таких показників оцінки професійного розвитку, як коефіцієнти:

– кваліфікованості,

– освітнього рівня робітників і фахівців,

– підвищення кваліфікації кадрів,

– стабільності кадрів і відповідності робочих місць типовим.

Також автором запропоновано визначення економічного ефекту від інвестицій як для робітника, вчиться, так і для підприємства.

В.М. Колосок пропонує розраховувати показники ефективності витрат по фінансуванню стратегії розвитку персоналу підприємства і показник суми витрат по фінансуванню стратегії розвитку персоналу, в розрахунку на одного працівника. У той же час автором запропонована система показників розвитку персоналу промислового підприємства, до складу яких були включені наступні:

– показник раціональності використання кадрів;

– коефіцієнт відповідності кваліфікації кадрів;

– питома вага працівників, які отримали за свою працю моральна винагорода;

– питома вага раціоналізаторів і винахідників серед працівників та ін. [10].

Зазначимо: головна мета оцінки – це максимальна об'єктивність. Для реалізації цієї вельми складної задачі важливо правильно підготувати екзаменаторів, яких в цьому випадку називають спостерігачами. Їх відбирають серед спеціалістів, що мають досвід в сфері, в якій співробітників навчають. Наприклад, для оцінки консультантів сервісу потрібні люди з досвідом роботи в автомобільному сервісі, бажано ті, хто раніше теж працював на посаді консультанта сервісу. Це може бути і майстер цеху, і керівник сервісу і співробітники розвитку дилерської мережі (якщо це імпортер) і відповідальні за якість обслуговування клієнтів.

Необхідно розуміти, що навіть якщо до програми професійного навчання буде залучено найкращого, а отже високооплачуваного тренера, проте він не зможе знайти спільної мови із слухачами, то вкладені підприємством кошти у дану програму розвитку не принесуть очікуваної віддачі, а тому загальна якість здійсненої процедури професійного навчання буде досить низькою. В умовах, коли організацію процесу професійного навчання здійснено на досить низькому рівні, коли не виконується обґрунтування планової потреби у навчанні, а отримані слухачами нові знання та набуті під час занять навички не знаходять практичного використання у подальшій трудовій діяльності на підприємстві, очікувати високу якість програм професійного розвитку також недоцільно і безпідставно. Відсутність же налагодженого інформаційного супроводу кожного із підпроцесів професійного розвитку персоналу та дієвого методичного апарату оцінки їх ефективності буде виступати стримуючим чинником у справі досягнення у найближчій перспективі соціально-економічної окупності коштів, інвестованих у людський капітал.

Процедуру оцінки якості професійного розвитку персоналу має бути засновано на врахуванні двох основних факторів – внутрішніх (якісні характеристики персоналу) та зовнішніх (якість засобів забезпечення професійного розвитку) (див. табл. 1).

Водночас урахування внутрішніх факторів визначення якості професійного розвитку персоналу є досить складним питанням через значний ступінь суб'єктивізму при обґрунтуванні їх впливу, а зовнішніх – через відсутність дієвої методики їх оцінки. Як внутрішні, так і зовнішні фактори здійснюються прямий та непрямий вплив на формування кінцевої якості професійного розвитку персоналу [13].

При цьому така оцінка має взаємоув'язувати та узагальнювати результати розрахунку показників, що характеризують різні аспекти інтенсивності, достатності, результативності та ефективності професійного розвитку персоналу.

Висновки і пропозиції. Отже, розвиток персоналу – це безперервний процес, невід'ємний для будь-якого підприємства. Він спрямований на створення колективу, що відповідає потребам організації, і одночасно на дослідження та розвиток потенціалу її співробітників. Цей багатоаспектний питання має бути в центрі уваги будь-якого керівника, зацікавленого в майбутньому свого підприємства.

Інвестиції в розвиток персоналу підприємства мають довгострокове стратегічне значення для економіки в цілому, тому, позитивний вплив на рівень прибутковості підприємства має досягатися поступово.

Найбільш складним питанням при забезпеченні достатнього рівня якості професійного розвитку персоналу залишається безпосередня обґрунтована оцінка досягнутого рівня якості професійного розвитку персоналу, так як саме від його вчасного і об'єктивного визначення залежить як ступінь вмотивованості працівників до активізації подальших навчальних і розвиваючих процедур у обраній сфері діяльності, так і зацікавленість лінійних керівників у створенні відповідних умов для професійного навчання персоналу.

Виходячи з цього процедура оцінки якості професійного розвитку персоналу має відповідати таким основним вимогам:

– бути універсальною, тобто сприяти приведенню різних складових оцінки якості професійного розвитку персоналу на всіх ланках його здійснення до уніфікованого виду;

– бути низьковитратною як із позиції необхідності залучення грошових коштів, так і з позиції використання часу і людських ресурсів, необхідних на її проведення;

Таблиця 1

Картка оцінки якості професійного розвитку персоналу на підприємстві [13]

	Показник	Можливий рівень показника		
		незадовільний	*задовільний*	*високий*
Зона якісної оцінки (ЗЯО)	Рівень узгодженості навчальної програми з виробничими потребами, балів	0–49	50–79	80–100
	Рівень відповідності навчальної програми можливостям сприйняття слухачів, балів	0–49	50–79	80–100
	Рівень засвоєння нових знань і навичок, балів	0–49	50–79	80–100
Зона кількісної оцінки (ЗКО)	Питома вага працівників, що пройшли професійне навчання, %	0–29,9	30,0–49,9	50,0–100,0
	Питома вага інвестицій у людський капітал від загального фонду оплати праці, %	0–0,39	0,40–1,29	Понад 1,30
	Періодичність підвищення кваліфікації, років	Понад 5	3–5	1–3
Зона оцінки результативності (ЗОР)	Коефіцієнт плинності перспективних працівників, %	Понад 3,00	2,90–0,30	0 – 0,29
	Коефіцієнт фінансової ємності інвестування у людський капітал, %	0–0,59	0,60–0,99	Понад 1,00
	Коефіцієнт ефективності інвестування у професійний розвиток персоналу, %	0–99	100–110	Понад 110

– забезпечувати легкість та однозначність у інтерпретації висновків за результатами оцінки;

– надавати можливість здійснення оцінки якості як на рівні окремої програми професійного навчання, так і загальної оцінки якості всієї системи професійного розвитку персоналу;

– бути нескладною в експлуатації, наочною та доступною для розуміння рядовими працівниками.

В Україні поки не склалася єдина національна система оцінки, і через її відсутність часто застосовують атестацію за підсумками календарного року або розробляють власну систему. Але вже зараз ясно, що формування єдиної системи оцінки персоналу вже необхідне, саме тому в останні роки стали з'являтися центри по оцінці персоналу, де ведеться активна робота по формуванню єдиного бачення системи оцінки.

Список літератури:

1. Азарова А. О. Управління персоналом: навч. посіб. / А. О. Азарова, О. О. Мороз, О. Й. Лесько, І. В. Романець; ВНТУ. – Вінниця: ВНТУ, 2014. – 283 с.
2. Балабанова Л. В. Управління персоналом: Навч. посібник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К.: Професіонал, 2006. – 512 с.
3. Власова А., Левицькі Ж. Еволюція концепції управління людськими ресурсами / Власова А., Левицькі Ж. / Києво-Могилянська Бізнес Студія. – 2004. – № 7. – С. 57–61.
4. Грішнова О. А. Людський капітал:формування в системі освіти і професійної підготовки: монографія / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2001. – 254 с.
5. Дерев'янко Т. А. Визначення лагу часу між витратами на навчання та розвиток персоналу й результатами діяльності підприємства / Т. А. Дерев'янко // Схід. – 2009. – № 2(93). – С. 20–22.
6. Заклекта-Барестовенко О. С. Підвищення ефективності інвестицій у розвиток персоналу як результат вдосконалення управління / О. С. Заклекта-Барестовенко // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – Вип. 4. – С. 77–84.
7. Захарова О. В. Процедура комплексної оцінки якості професійного розвитку персоналу промислового підприємства / Захарова О. В. Городничук Н. В. / Економіка і організація управління, № 3(19)–4(20). – 2014. – С. 100–107.
8. Іванісов О. В. Управління трудовим потенціалом Навчально-практичний посібник / Іванісов О. В., Єрмоленко О. А., Доровськой О. Ф. // – Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. – 392 с.
9. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации: Учебник / под ред. А. Я. Кибанова. – М.:ИНФРА-М, 2010. – 695 с.
10. Колосок В. М. Стратегічне управління розвитком персоналу промислових підприємств Монографія / Колосок В. М., Богачов О. С., Алістаєва А. А., Колосок В. М., та інші / Маріуполь, 2011, с. 326. – http://eir.pstu.edu/handle/123456789/1876
11. Никитин А. Как требует стандарт / А. Никитин, К. Осминин // Служба кадров и персонал. – 2009. – № 1. – С. 76–79.
12. Одегов Ю. Г. Оценка эффективности работы с персоналом. Методологический подход / Ю. Г. Одегов, К. Х. Абдурахманов, Л. Р. Котова / М.: РАГС, 2011, с. 752. ISBN 978–5–94280–510–4.
13. Патрусова А. М. Качество профессионального образования: проблемы оценки / А. М. Патрусова // Проблемы социально-экономического развития Сибири. – 2012. – № 1(7). – С. 26–32.
14. Рульєв В. А. Управління персоналом / Рульєв В. А., Гуткевич С. О., Мостенська Т. Л. Навч. посіб. – К.: КОНДОР, 2012. – 324 с.
15. Савченко В. А. Управління розвитком персоналу: навч. посіб. / В. А. Савченко. – Київ: КНЕУ,2002. – 351 с.
16. Савченко В. А. Організаційно-економічні аспекти професійного навчання на виробництві: моногр. / В. А. Савченко. – К.: НАПНУ, 2012. – 152 с.
17. Хромов М. І. Інвестиціїї в людський капітал: особливості визначення та критерії оцінки ефективності / М. І. Хромов // Економіка промисловості. – 2010. – № 2. – С. 188–195. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2010_2_30

Гирман А.П., Булава А.П.
Университет таможенного дела и финансов

ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ В ОРГАНИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ ПЕРСОНАЛА

Аннотация
Статья посвящена исследованию системы показателей оценки качества профессионального развития персонала путем уточнения содержания и критериев оценки существующих и обоснования целесообразности внедрения новых показателей. Существующие подходы к оценке качества профессионального развития на большинстве промышленных предприятий имеют ряд недостатков и не в полной мере соответствуют требованиям международных стандартов, а также не учитывают стратегические задачи деятельности предприятий. Целью статьи является обобщение и систематизация на единой теоретической основе разнообразных знаний, связанных с развитием персонала. Авторы предлагают процедуру оценки качества профессионального развития персонала осуществлять с учетом двух групп основных факторов – внутренних (качественные характеристики персонала) и внешних (качество средств обеспечения профессионального развития). В предлагаемой Карте оценки качества профессионального развития персонала приведены возможны качественные и количественные показатели, а также показатели оценки результативности деятельности работников.
Ключевые слова: развитие персонала, персонал, управление развитием персонала, оценка персонала, методы оценки персонала.

Girman A.P., Bulava A.P.
University of Customs and Finance

PERFORMANCE EVALUATION OF THE STAFF DEVELOPMENT IN THE ORGANIZATION

Summary
The article is devoted to the study of the system of indicators to measure the quality of professional development of the staff by clarifying the content and evaluation criteria of existing and rationale for introducing the new indicators. Existing approaches to assessing the quality of professional development in the vast majority of industrial enterprises have a number of disadvantages and do not fully meet international standards and do not take into account the strategic objectives of the enterprises. The aim of the article is the generalization and systematization of unified theoretical and methodological basis of a variety of knowledge related to staff development. The authors propose a procedure for assessing the quality of professional staff development to be based on two main factors – internal (qualitative characteristics of personnel) and external (as a means of providing professional development). In the proposed Map estimation of quality of professional staff development the possible qualitative and quantitative indicators as well as indicators of performance evaluation of employees.
Keywords: staff development, staff management, staff development, personnel evaluation, personnel evaluation methods.

УДК 338.24.01

АНАЛІЗ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Головій Ю.А.
Національна металургійна академія України

У статті розглянуто теоретичне узагальнення методологічного і методичного забезпечення фінансової стійкості страхової компанії для її ефективного функціонування в умовах невизначеного зовнішнього середовища, а саме економіко математичні моделі та методики аналізу фінансової стійкості страхових компаній.
Ключові слова: страховий ринок, фінансова стійкість, економіко-математичні моделі, аналіз, нейро-нечіткі технології.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день страхові компанії функціонують в тих же умовах, що й інші суб'єкти економічних відносин, а відповідно, піддаються аналогічним ризикам. Крім того, жорстка конкуренція як з боку національних, так і зарубіжних страховиків передбачає, що втрата фінансової стійкості страхової компаній загрожує припиненням її функціонування.

В умовах глобалізаційних процесів та міжнародної конкуренції в своїй діяльності страховики змушені враховувати всі види ризиків, які здійснюють прямий чи опосередкований вплив на фінансовий стан страхових компаній.

Тому доцільним є розробка комплексу моделей управління фінансовою стійкістю страхової компанії за умов концентрації капіталу у сфері страхування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним та прикладним аспектам дослідження фінансових потоків, оцінки фінансового стану страхових компаній, їх фінансової стійкості присвячено значну кількість публікацій зарубіжних авторів, серед яких необхідно відзначити роботи Р. Брейлі, Г. Марковіца, Е. Хелферта, Т.Є. Гварліані, С. Майєрса, Л.О. Орланюк-Маліцької, Д. Хемптона, В.В. Шахова та ін.

Також зазначені напрямки дослідження знайшли своє відображення у працях українських науковців: В.Д. Базилевича, М.Г. Гузя, О.М. Залєтова, Ю.Г. Лисенка, С.С. Осадця, В.М. Порохню та ін.

Виділення невирішених раніше питань. Із розвитком страхового ринку дедалі більше уваги приділяється дослідженню умов забезпечення та підтримання його стабільної діяльності. Крім того, зростання потреби в страховому захисті як механізмі перерозподілу ризиків та управління фінансовою стійкістю страхових компаній через пошук шляхів нейтралізації дії негативних чинників на сьогодні залишаються недостатньо вивченими, що визначає актуальність продовження досліджень у даному напрямку. У зв'язку з цим розробка моделей управління фінансовою стійкістю страхової компанії, що функціонує за умов концентрації капіталу, і побудова на їх основі системи управління з використанням сучасних інформаційних технологій є актуальною задачею.

Мета статті. Проведення аналізу моделей управління фінансовою стійкістю страхової компанії, які ґрунтуються на повномасштабному науковому аналізі всієї наявної інформаційної

бази з використанням методів та інструментів економіко-математичного моделювання, реалізація яких дозволяє значно підвищити ефективність функціонування сучасних страховиків.

Виклад основного матеріалу. Страхові компанії є фінансовими установами, що надають особливий вид послуг і реалізують важливі функції захисту та компенсації, підтримуючи стабільність економічної системи держави. Незважаючи на те, що основна діяльність страховиків полягає у залученні страхових премій та здійсненні страхових виплат, особливу роль у функціонуванні страхових компаній грає інвестиційна складова. Сукупність негативних факторів середовища функціонування страхових компаній, а також недосконалості у системі управління страховиками роблять їх вразливими до проявів фінансової кризи та обмежують повноцінну реалізацію резервів розвитку страхового ринку.

На сьогодні, найширшого застосування набули класичні статистичні методи, а саме аналіз однієї змінної, множинний дискримінантний аналіз (MDA), методи умовної ймовірності (зокрема логістична регресія – logit). Окрім цього, застосуються методи штучного інтелекту, такі як нейронні мережі, дерева рішень, нечіткі множини та інші.

Огляд економіко-математичних методів і моделей процесів антикризового фінансового управління у страхових компаніях розпочнемо з аналізу методів так званої класичної статистичної парадигми.

Найбільш раннім методом виявлення ознак фінансової кризи на підприємстві є аналіз однієї змінної, запропонований У. Бівером. Він дослідив середні значення п'яти фінансових коефіцієнтів і побудував одновимірну дискримінантну модель з метою оцінки близькості компанії до банкрутства. Під час застосування цього методу використовується лише одна змінна, тобто не враховується можлива взаємодія між кількома показниками; більш того, застосування іншої змінної для цієї ж компанії не обов'язково демонструє ідентичні результати [1]. Одним із прикладів моделей однієї змінної для оцінки ймовірності виникнення фінансової кризи у страховій компанії є модель професора Ф. Коньшина, яка базується на обчисленні коефіцієнта

$$K = \sqrt{(1-T)/n \cdot T}\,,$$

де T – середня тарифна ставка по страховому портфелю,

n – кількість застрахованих об'єктів [2].

Прикладом більш складних моделей однієї змінної є індексні моделі ризику, запропоновані М. Тамарі. Модель Тамарі присвоює компаніям певну оцінку в інтервалі від 0 до 100 залежно від значень її фінансових показників, причому вищі значення відповідають кращій фінансовій ситуації на підприємстві. Важливіші фінансові індикатори мають більший вплив на загальну суму балів [3]. Основними недоліками індексних моделей є неврахування взаємозв'язку між показниками та суб'єктивний розподіл ваг між ними.

Д. Мозес підійшов до побудови індексних моделей інакше, визначивши для кожного з коефіцієнтів критичні значення та ввівши дихотомічну змінну, яка характеризує значення індикаторів. Індекс ризику у такому випадку розраховується як сума дихотомічних змінних (при цьому вище значення також відповідає кращому фінансовому стану компанії) [4]. Однак наведений підхід також не позбавлений вищезгаданих недоліків.

Більш ґрунтовними класичними методами виявлення ознак фінансової кризи на підприємстві є множинний дискримінантний аналіз та моделі умовної ймовірності.

Е. Альтман вперше використав множинний дискримінантний аналіз для виявлення ознак фінансової кризи [5–7]. Він розробив Z-модель – лінійну функцію багатьох змінних, що складається з п'яти фінансових коефіцієнтів, і констатував, що її класифікаційні властивості значно перевершують моделі однієї змінної.

Поєднання декількох атрибутів у єдиний дозволяє побудувати багатовимірну дискримінантну функцію D_i. Її значення має статистично значимо розділити групи (класи) елементів. Лінійна дискримінантна функція має такий загальний вигляд:

$$D_i = d_0 + d_1 X_{i1} + d_2 X_{i2} + \ldots + d_n X_{in}\,,$$

де D_i – значення дискримінантної функції i-ої фірми;

X_{in} – значення атрибута $X_j (j=1,\ldots,n)$ i-ї фірми;

d_0 – перетин;

d_j – лінійний дискримінантний коефіцієнт j-го атрибута [8].

Слід зауважити, що коефіцієнти дискримінантної функції не використовуються для визначення відносної важливості змінних, адже вони не можуть інтерпретуватися у якості коефіцієнтів звичайної лінійної регресії.

У моделях умовної ймовірності, на противагу множинному дискримінантному аналізу, використовується нелінійний метод максимальної вірогідності. Такі моделі припускають певний вид розподілу залишків.

Найпоширенішим методом умовної ймовірності у практиці виявлення ознак фінансової кризи на підприємстві є логістична регресія. Лінійна логістична модель ймовірності використовує логістичну функцію, в якій залежна змінна може коливатися в межах від 0 до 1. Дж. Ольсон був першим, хто застосував логістичну модель для опису взаємозалежності між фінансовими показниками компанії та її фінансовим станом [9]. Логістична функція має такий вигляд:

$$\mathrm{Pr}_i = \frac{1}{1+e^{-(b_0+b_1x_{i1}+b_2x_{i2}+\ldots+b_nx_{in})}} = \frac{1}{1+e^{-D_i}}\,,$$

де Pr_i – ймовірність краху бізнесу;

x_{ij} – значення атрибута $j (j=1,\ldots,n)$ i-ої фірми;

b_j – коефіцієнт атрибута j;

b_0 – перетин;

де D_i – логістична оцінка i-ої фірми [10].

Логістична функція дозволяє поєднати певний набір характеристик у багатовимірну оцінку ймовірності фірми опинитися у стані непереборної фінансової кризи. На відміну від дискримінантного аналізу та багатьох інших методів, логістична регресія дозволяє використовувати категоріальні якісні змінні [11]. Окрім цього коефіцієнти логістичної функції можуть бути інтерпретовані окремо та прямо вказують на істотність впливу кожної змінної на ймовірність краху бізнесу за умови відсутності мультиколінеарності.

Логістичний аналіз на відміну від дискримінантного не вимагає нормальності розподілу змінних, не потребує формулювання припущень стосовно апріорних ймовірностей належності до класів та допускає різні варіаційно-коваріаційні матриці показників [9].

Втім, існують методи, застосування яких має менше умов та дозволяє оминути вади описаних моделей. Основною групою таких методів є методи штучного інтелекту, які включають штучні нейронні мережі, дерева рішень, метод опорних векторів, моделі приблизних множин, еволюційні алгоритми, моделі міркувань на основі минулих спостережень та деякі інші.

Побудова моделей наближених роздумів людини і використання їх у комп'ютерних системах представляє сьогодні одну з найважливіших проблем науки. Про те існує такий економіко-математичний інструментарій, що дозволяє у повному обсязі враховувати українські реалії організації і ведення бізнесу та ґрунтується на сучасних інтелектуальних технологіях моделювання, та з успіхом може бути застосований для розв'язання практично будь-яких економічних задач. Мова йде про нейро-нечіткі технології. Вони являють собою методологію та математичний апарат, що надає можливість ставити та математично-обґрунтовано розв'язувати навіть такі задачі, для яких відсутня повноцінна статистика, або коли серед інформативних факторів є лише якісні показники, забезпечуючи при цьому можливість адаптації економіко-математичних моделей до мінливих умов економіки.

У контексті досліджуваної проблематики зазначимо, що широко розповсюдженим підходом до аналізу ризику банкрутства страхової компанії є підхід Альтмана [12]. Він полягає в наступному:

– формується вибірка фінансових показників страхової компанії, які на підставі попереднього аналізу мають найбільше відношення до властивості банкрутства. Нехай таких показників N;

– в N-мірному просторі, утвореному вибраними показниками, проводиться гіперплощина, що відокремлює «успішні» страхові компанії від компаній – банкрутів. Рівняння гіперплощини представлено формулою:

$$Z = \sum_i a_i K_i ,$$

K_i – функції показників бухгалтерської звітності;

a_i – отримані в результаті аналізу ваги.

Здійснюючи паралельне перенесення площини, можна спостерігати, як перерозподіляється кількість «успішних» і «неуспішних» страхових компаній.

Відповідно, можна встановити граничні нормативи Z1 та Z2, коли:

Z < Z1 – ризик банкрутства страхової компанії високий;

Z > Z2 – ризик банкрутства низький;

Z1 < Z < Z2 – стан компанії не визначено.

Даний підхід, розроблений в 1968 р. Эдвардом Альтманом, був застосований ним до економіки США. У результаті з'явилася наступна формула:

$$Z = 0.717K_1 + 0.847K_2 + 3.107K_3 + 0.42K_4 + 0.995K_5$$

У даній формулі *К*4 це вже балансова вартість власного капіталу у відношенні до позикового капіталу. За даної ситуації Альтман діагностує високу ймовірність банкрутства при Z < 1,23.

Варто зауважити, що підхід Альтмана не має стабільність до варіацій у вихідних даних. Статистика, на яку опирається Альтман і його послідовники, не має властивість статистичної однорідності вибірки подій. Одна справа, коли статистика застосовується до вибірки деталей з однієї зробленої партії, а інша, коли вона застосовується до фірм із різною організаційно-технічною специфікою, зі своїми унікальними ринковими цілями, стратегіями та фазами життєвого циклу. Тут неможливо говорити про статистичну однорідність подій, отже, допустимість застосування імовірнісних методів, самого терміна «імовірність банкрутства» ставиться під сумнів.

Висновки та пропозиції. У результаті аналізу існуючих підходів до забезпечення фінансової стійкості страхових компаній можна зробити висновок, що нечітка логіка надала зручний інструментарій для представлення експертних знань щодо розвитку досліджуваних систем і процесів у математичній формі. Залучення до нечітких моделей технології нейронних мереж забезпечує можливість автоматичного налагодження їх параметрів з урахуванням кількісних та якісних факторів і надає низку інших незаперечних переваг для моделювання фінансово-економічних систем, що зводиться до розробки системи реагування, яка найбільшою мірою відповідала б вимогам конкретної ситуації, чим і аргументований вибір інструментарію нечіткої логіки як математичного підґрунтя для побудови відповідних моделей.

Список літератури:

1. Beaver W. Financial Ratios As Predictors of Failure / W. Beaver // Journal of Accounting Research. – 1966. – № 4. – P. 71–111.
2. Бридун Є. В. Страхова справа: посібник для розв'язування задач [2-е вид. перероб. та доп.] / Є. В. Бридун. – К.: Видавництво НаУКМА, 2004. – 120 с.
3. Tamari M. Financial ratios as a means of forecasting bankruptcy / M. Tamari // Management International Review. – 1966. – № 4. – P. 15–21.
4. Moses D. On developing models for failure prediction / D. Moses, S. Liao // Journal of Commercial Bank Lending. – 1987. – № 69. – P. 27–38.
5. Altman E. Financial applications of discriminant analysis: A clarification / E. Altman, R. Eisenbeis // Journal of Financial and Quantitative Analysis. – 1978. – P. 185–195.
6. Altman E. Financial crisis: institutions and markets in a fragile environment / E. Altman, A. Sametz. – New York: John Wiley, 1977. – Business failure prediction: an empirical analysis / Deakin E. – P. 72–98.
7. Altman E. Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy / E. Altman // The Journal of Finance. – 1968. – № 23(4). – P. 589–609.
8. Lachenbruch P. Discriminant Analysis / P. Lachenbruch. – New York: Hafner Press, 1975. – 128 p.

9. Ohlson J. Financial Ratios and the Probabilistic Prediction of Bankruptcy / J. Ohlson // Journal of Accounting Research. – 1980. – № 18(1). – P. 109–131.
10. Gujarati D. Basic Econometrics / D. Gujarati. – McGraw Hill, 2003. – 1002 p.
11. Keasey K. Non-financial symptoms and the prediction of small company failure: a test of Argenti's hypotheses / K. Keasey, R. Watson // Journal of Business Finance & Accounting. – 1987. – № 14(3). – P. 335–354.
12. Олійник В. М. Фінансова стійкість страхових компаній: монографія / В. М. Олійник. – Суми: Університетська книга, 2015. – 287 с.

Головий Ю.А.
Национальная металлургическая академия Украины

АНАЛИЗ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТОЙКОСТИ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические обобщения методологического и методического обеспечения финансовой устойчивости страховой компании для ее эффективного функционирования в условиях неопределенной внешней среды, а именно экономико-математические модели и методики анализа финансовой устойчивости страховых компаний.
Ключевые слова: страховой рынок, финансовая устойчивость, экономико-математические модели, анализ, нейро-нечеткие технологии.

Golovy J.A.
National Metallurgical Academy of Ukraine

ANALYSIS OF ECONOMIC-MATHEMATICAL MODELS OF PROVIDING FINANCIAL SUSTAINABILITY OF INSURANCE COMPANIES

Summary
The article deals with theoretical generalization of methodological and methodical provision of financial stability of an insurance company for its effective functioning in conditions of an indefinite external environment, namely, economical mathematical models and methods of analysis of financial stability of insurance companies.
Keywords: insurance market, financial stability, economic and mathematical models, analysis, neuro-fuzzy technologies.

УДК 336.41:311.21

МИТНИЙ КОНТРОЛЬ ЗАКАРПАТСЬКОЇ МИТНИЦІ ТА ЙОГО СТАТИСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Горященко Ю.Г., Кравченко С.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті викладено результати аналізу теоретико-методичних основ формування та реалізації митної політики України засобами митного контролю. Досліджено діяльність Закарпатської митниці. Вивчено та проаналізовано статистичні показники митного контролю та митного оформлення товарів за 2013–2016 роки. Досліджено особливості проведення митного контролю в Україні. Розроблена стратегія митної політики у контексті забезпечення економічної безпеки держави, у тому числі: запропоновано шляхи вдосконалення методів контролю за переміщенням товарів, а також удосконалення інформаційного забезпечення митного контролю у системі реалізації митної політики держави.

Ключові слова: митний контроль, митна політика, митниця, технологічні схеми, мито, статистика, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт.

Постановка проблеми. Одним із головним завдань Державної фіскальної служби України на найближчу перспективу визначено створення митної служби європейського зразка, перехід на міжнародні засади здійснення митного контролю шляхом його спрощення, адаптації до вимог міжнародних конвенцій. Сьогодні органи доходів і зборів України прагнуть до співробітництва з учасниками зовнішньої торгівлі з метою вдосконалення митного контролю шляхом спрощення й гармонізації відповідних процедур задля забезпечення прозорості, послідовності, логічності і прогнозованості суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. У цій зв'язці актуальності набуває посилення контрольно-перевірної функції митних органів у формі митного контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У напрямку організації та вдосконалення митного контролю відома значна кількість робіт вітчизняних та закордонних учених і практиків. Проблеми митної політики держави досліджували І. Бережнюк [1], О. Вакульчик, Д. Приймаченко [2], П. Пашко [3], С. Терещенко, Л. Пісьмаченко, А. Берзан, О. Грачов, Н. Жанарбаєва, Т.В. Калінеску, М. Каленський, С. Коляда, Є. Корнієнко, М. Разумей, Н. Єсипчук, Т. Єдинак, В. Єдинак, В. Фоменко та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній науковій економічній літературі питання митного контролю як складової митної політики держави не знайшло належного науково-практичного вирішення і висвітлення, отож, першочерговими завданнями сьогодення має стати розробка стратегії митної політики у контексті забезпечення економічної безпеки держави, у тому числі удосконалення методів контролю за переміщенням товарів, розробка та погодження технологічних схем з процедур пропуску та здійснення митного контролю на державному кордоні України.

Мета дослідження полягає в дослідженні особливостей проведення митного контролю в Україні на прикладі Закарпатської митниці.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-економічна характеристика підприємства включає обов'язкові розділи: організаційно-правова система та система управління.

Юридична адреса Закарпатської митниці ДФС: 88000, м. Ужгород, вул. Собранецька, 20.

Організаційна структура Закарпатської митниці ДФС включає [5]:

Керівництво:
– начальник;
– заступник начальника;
– заступник начальника;
– заступник начальника митниці – начальник управління протидії митним правопорушенням.

Відділ охорони державної таємниці, технічного та криптографічного захисту інформації

Управління матеріального забезпечення та розвитку інфраструктури:
– відділ організації документування і роботи з документами;
– відділ матеріально-технічного забезпечення;
– відділ технічних систем митного контролю та зв'язку;
– відділ експлуатації майна;
– відділ розвитку інфраструктури;
– відділ складського обліку вилученого майна та розпорядження ним.

Відділ по роботі з персоналом

Управління фінансування, бухгалтерського обліку та звітності:
– відділ бухгалтерського обліку та звітності;
– відділ оплати праці;
– відділ бюджетування;
– відділ бухгалтерського обліку вилученого майна.

Сектор митної статистики

Спеціаліст розгляду звернень та забезпечення доступу до публічної інформації

Відділ інформаційних технологій

Юридичний відділ

Управління організації митного контролю:
– відділ організації митного контролю;
– відділ контролю за переміщенням товарів;
– сектор з питань захисту прав інтелектуальної власності та експортного контролю.

Управління адміністрування митних платежів:
– відділ митної вартості;
– відділ адміністрування митних платежів;
– відділ класифікації товарів;
– відділ митно-тарифного регулювання.

Управління протидії митним правопорушенням:
– відділ провадження у справах про порушення митних правил;

– відділ інформаційно-аналітичної роботи;
– відділ моніторингу ризикових операцій;
– відділ оперативного реагування № 1;
– відділ оперативного реагування № 2;
– відділ оперативного реагування № 3;
– відділ кінологічного забезпечення;
– сектор взаємодії з митними органами іноземних держав;
– сектор боротьби з незаконним переміщенням наркотиків і зброї.

Відділ чергових

Відділ проектування та розробки АІС

Митний пост «Залізничний»:
– відділи митного оформлення № 1–4 (Батєво).

Митний пост «Тиса»:
– відділи митного оформлення № 1–5.

Митний пост «Ужгород»:
– відділи митного оформлення № 1–6.

Митний пост «Виноградів-вантажний»:
– відділи митного оформлення № 1–3 (Хуст).

Митний пост «Ужгород-центральний»:
– відділ митного оформлення № 1–2;
– відділ митного оформлення № 3 (Ядзакі);
– відділ митного оформлення № 4 (Джейбіл).

Митний пост «Мукачево»:
– відділи митного оформлення № 1–3 (Берегово);
– сектор митного оформлення (Свалява).

Митний пост «Павлово»:
– відділи митного оформлення № 1–2.

Митний пост «Лужанка»:
– відділи митного оформлення № 1–2;
– відділ митного оформлення № 3 (Косино);
– відділ митного оформлення № 4 (Дзвінкове).

Митний пост «Вилок»:
– відділи митного оформлення № 1–2.

Митний пост «Дяково»:
– відділи митного оформлення № 1–5.

Митний пост «Солотвино»:
– відділи митного оформлення № 1–2.

Закарпатська митниця ДФСУ виконує такі завдання, як:

1) забезпечення правильного застосування, неухильного дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства України з питань державної митної справи;

2) забезпечення виконання зобов'язань, передбачених міжнародними договорами України з питань державної митної справи, укладеними відповідно до закону;

3) створення сприятливих умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України, здійснення разом з митними органами інших держав заходів щодо удосконалення процедури пропуску товарів, транспортних засобів через митний кордон України, їх митного контролю та митного оформлення;

4) здійснення митного контролю та виконання митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, у тому числі на підставі електронних документів (електронне декларування), за допомогою технічних засобів контролю тощо;

5) аналіз та управління ризиками з метою визначення форм та обсягів митного контролю;

6) забезпечення справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень, визначених Митним Кодексом, Податковим кодексом України та іншими актами законодавства України, організація застосування гарантій забезпечення сплати митних платежів, взаємодія з банківськими установами та незалежними фінансовими посередниками, що надають такі гарантії;

7) застосування передбачених законом заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, здійснення контролю за дотриманням усіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами встановлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через митний кордон України; здійснення заходів щодо недопущення переміщення через митний кордон України товарів, на які встановлені заборони та/або обмеження щодо переміщення через митний кордон України, а також товарів, які не відповідають вимогам якості та безпеки;

8) здійснення державного експортного контролю в межах повноважень, покладених на митні органи відповідно до Митного Кодексу та інших законів України;

9) здійснення контролю за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

10) сприяння захисту прав інтелектуальної власності, вжиття заходів щодо запобігання переміщенню через митний кордон України товарів з порушеннями охоронюваних законом прав інтелектуальної власності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів;

11) запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України;

12) здійснення в межах повноважень, визначених цим Кодексом, контролю за діяльністю підприємств, які надають послуги з декларування товарів, перевезення та зберігання товарів, що переміщуються через митний кордон України чи перебувають під митним контролем, та здійснюють інші операції з такими товарами, надання дозволів на здійснення зазначених видів діяльності; видача сертифікатів уповноваженого економічного оператора;

13) ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності;

14) ведення митної статистики та обмін даними митної статистики з митними органами інших країн;

15) проведення верифікації (встановлення достовірності) сертифікатів про походження товарів з України та видача у випадках, встановлених чинними міжнародними договорами, сертифікатів походження;

16) здійснення обміну документами та інформацією (у тому числі електронною) з іншими державними органами України, митними, правоохоронними та іншими органами іноземних держав;

17) впровадження, розвиток та технічне супроводження інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій в державній митній справі, автоматизація митних процедур, надання підприємствам послуг електронного цифрового підпису;

18) здійснення міжнародного співробітництва у сфері державної митної справи, залучення зовнішніх ресурсів для забезпечення діяльності митних органів;

19) кінологічне забезпечення діяльності митних органів, підрозділів;

20) управління об'єктами інфраструктури митних органів, розбудова митного кордону.

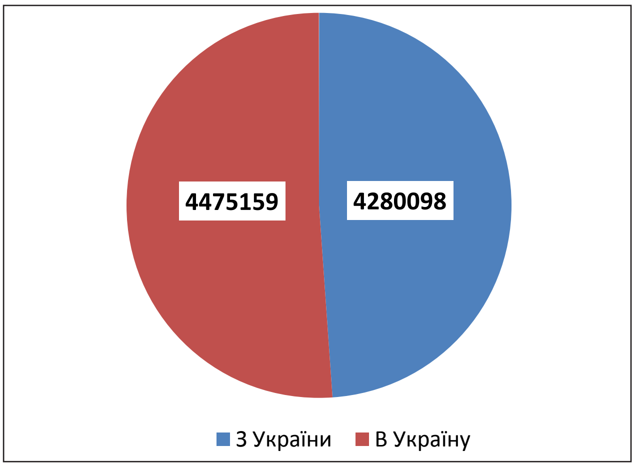

Рис. 1. Кількість пропущених громадян через митний кордон України (Закарпатську митницю) у 2013 році, осіб

** відповідно до Звіту про кількість пропущених через митний кордон України громадян, транспортних засобів і вантажів Закарпатської митниці (форма № ДМС-7) [6]*

Відповідно до Звіту про виконання Плану роботи Закарпатської митниці ДФС за 2016 рік Закарпатською митницею ДФС у 2016 році забезпечено надходження податків і зборів до Державного бюджету на загальну суму 3112,6 млн. грн, що склало 107,9% або на 228,7 млн. грн більше індикативного показника (2883,9 млн. грн) або на 399,4 млн. грн більше відповідного показника 2015 року (2713,2 млн. грн) [8].

У 2014 році чисельність громадян, які повернулися в Україну через Закарпатську митницю скоротилася на 7% з 4280098 ос. до 3988398 ос., дещо менше скоротилася чисельність тих, хто виїхав з України – на 5,5% з 4475159 ос. до 4228831 ос. (рис. 1 та 2). Проте у 2015 році у порівняні з 2014 роком повернулося громадян майже на 11% більше, однак, і виїхали до інших країн – на 8,4% більше громадян, ніж у попередньому, 2014 році (рис. 3). За весь аналізований період 2013–2015 рр. можемо стверджувати, що у 2015 році чисельність громадян України, які виїхали на Захід зросла на 2,5%, тих, які повернулися із Заходу – зросла на 3,4%. Варто зауважити, що мова йде не про постійне, а про наявне населення, з урахуванням тимчасово вибулих і тимчасово прибулих громадян.

У тому числі по пунктах пропуску найбільший міграційний потік спостерігається за весь аналізований період 2013–2015 рр. за напрямом 305020400 П/п «Чоп – Захонь». За станом на 01.01.2016 р. кількість громадян, які виїхали з України становила 1 млн. 79 тис. осіб, прибули в Україну – 1 млн. 316 тис. осіб [6].

Чоп – пункт пропуску через державний кордон України на кордоні з Угорщиною, розташований у Закарпатській області. Автомобільний пункт пропуску має назву Чоп (Тиса), залізничний – Чоп (Дружба). Залізничний контроль здійснюється на залізничній станції Чоп. Автомобільний безпосередньо за містом, яке розташоване на автошляху E573, із яким збігається M06. З угорського боку знаходиться пункт пропуску «Загонь», медьє Саболч-Сатмар-Береґ, на аналогічному автошляху у напрямку Ньїредьгаза [7].

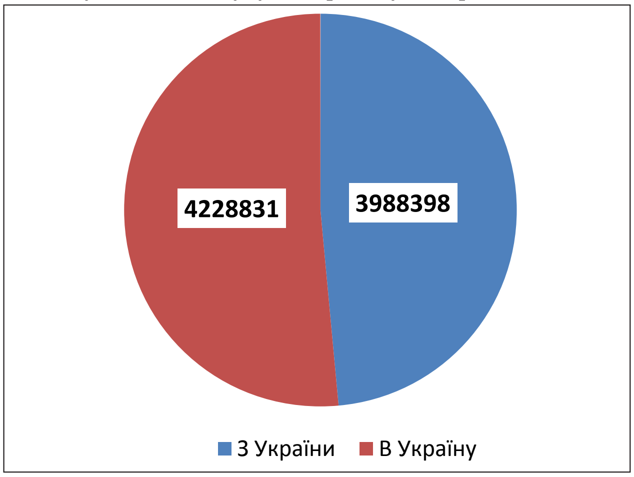

Рис. 2. Кількість пропущених громадян через митний кордон України (Закарпатську митницю) у 2014 році, осіб

** відповідно до Звіту про кількість пропущених через митний кордон України громадян, транспортних засобів і вантажів Закарпатської митниці (форма № ДМС-7) [6]*

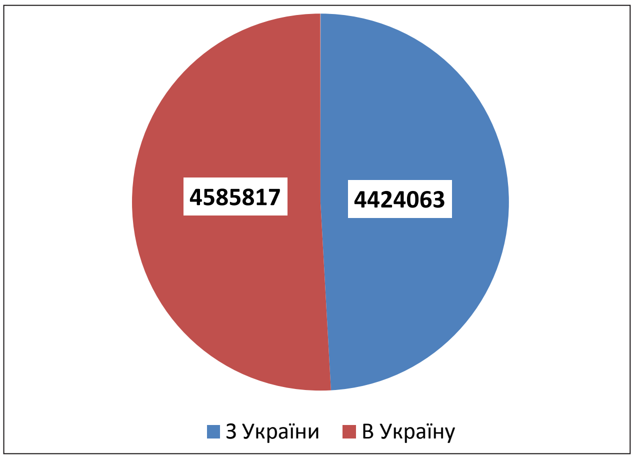

Рис. 3. Кількість пропущених громадян через митний кордон України (Закарпатську митницю) у 2015 році, осіб

** відповідно до Звіту про кількість пропущених через митний кордон України громадян, транспортних засобів і вантажів Закарпатської митниці (форма № ДМС-7) [6]*

Вид пункту пропуску – залізничний, автомобільний (від 01.12.98 пішохідний та велосипедний рух закрито). Статус пункту пропуску – міжнародний.

Характер перевезень – пасажирський, вантажний.

Окрім радіологічного, митного та прикордонного контролю, автомобільний пункт пропуску «Чоп» може здійснювати санітарний, фітосанітарний, ветеринарний, екологічний та контроль Служби міжнародних автомобільних перевезень [7].

Найменший міграційний потік спостерігається за весь аналізований період 2013–2015 рр. за напря-

мом 305060800 П/п «Ужгород – аеропорт». За станом на 01.01.2016 р. кількість громадян, які виїхали з України через цей пункт пропуску становила всього 146 осіб, прибули в Україну – 187 осіб [6]. Іншим пунктом пропуску, на якому спостерігається найменший міграційний потік є 305161100 П/п «Дякове – Халмеу» (станція «Дякове»). Так, за станом на 01.01.2016 р. кількість громадян, які виїхали з України через цей пункт пропуску становила 2675 осіб, прибули в Україну – 2672 особи [6].

Ужгород – пункт пропуску через державний кордон України на кордоні зі Словаччиною. Розташований у Закарпатській області, Ужгородський район, поблизу однойменного міста на автошляхах E50 та E58. Із словацького боку знаходиться пункт пропуску «Вишнє Німецьке», район Собранці, Кошицький край, на аналогічних автошляхах у напрямку Собранців. Вид пункту пропуску – автомобільний, залізничний. Статус пункту пропуску – міжнародний.

Характер перевезень для автомобільного – пасажирський, вантажний; для залізничного – вантажний [7].

Дякове – пункт пропуску через державний кордон України на кордоні з Румунією. Розташований у Закарпатській області, Виноградівський район, поблизу села Неветленфолу на автошляху E58, із яким збігається М26 та E81. З румунського боку знаходиться пункт пропуску «Халмеу», жудець Сату-Маре, на аналогічних автошляхах у напрямку Сату-Маре. Вид пункту пропуску – автомобільний, залізничний. Статус пункту пропуску – міжнародний. Характер перевезень – пасажирський, вантажний Окрім радіологічного, митного та прикордонного контролю, автомобільний пункт пропуску «Дякове» може здійснювати санітарний, фітосанітарний, ветеринарний екологічний та контроль Служби міжнародних автомобільних перевезень [7].

Важливою є інформація про кількість пропущених через митний кордон України транспортних засобів і вантажів Закарпатської митниці (табл. 1–3).

З огляду на географічну складову проходження морських та річкових суден не було.

За досліджуваний період 2013–2015 рр. спостерігається чітка тенденція до зменшення кількості пропущених через митний кордон України повітряних суден, зростання кількості пропущених вантажних вагонів та кількості легкових автомобілів.

Основними способами вчинення порушень митних правил є дії, спрямовані на переміщення товарів через державний кордон України з приховуванням від митного контролю, дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України поза митним контролем, а також недекларування товарів і транспортних засобів.

Динаміка показників порушення митних правил наведена на рис. 4–5.

Як видно з рис. 4–5, спостерігається спадна динаміка щодо ПМП на митниці у 2016 році у порівнянні з 2015 роком майже за всіма показниками.

При формуванні механізму реалізації митного контролю важливо враховувати стимули й обмеження у його реалізації. Особливо це стосується митних режимів, які впливають на сальдо торговельного балансу – імпорту й експорту.

Таблиця 1

Кількість пропущених через митний кордон України транспортних засобів і вантажів Закарпатської митниці у 2013 році (форма № ДМС-7)

	Вагонів пасажирських	Вагонів вантажних*	Автомобілів				Повітряних суден	Інші транспортні засоби	Пропущено вантажів, тис. тонн
			Легкових	Вантажних	Автобусів	Всього			
З України	5190	314123	1394639	212401	10983	1618023	122	11 882	21830,82
В Україну	5190	306290	1417480	221573	12007	1651060	105	11 911	3167,75

** у тому числі платформ, цистерн*

*** побудовано за даними [6]*

Таблиця 2

Кількість пропущених через митний кордон України транспортних засобів і вантажів Закарпатської митниці у 2014 році (форма № ДМС-7)

	Вагонів пасажирських	Вагонів вантажних*	Автомобілів				Повітряних суден	Інші транспортні засоби	Пропущено вантажів, тис. тонн
			Легкових	Вантажних	Автобусів	Всього			
З України	4923	317631	1426074	163524	9127	1598725	40	9879	21789,3
В Україну	4927	308278	1451691	158769	9773	1620233	41	9983	2680,1

** у тому числі платформ, цистерн*

Таблиця 3

Кількість пропущених через митний кордон України транспортних засобів і вантажів Закарпатської митниці у 2015 році (форма № ДМС-7)

	Вагонів пасажирських	Вагонів вантажних*	Автомобілів				Повітряних суден	Інші транспортні засоби	Пропущено вантажів, тис. тонн
			Легкових	Вантажних	Автобусів	Всього			
З України	5406	333361	1517894	153401	9241	1680536	31	10423	23459,5
В Україну	5421	330397	1518506	160013	9749	1688268	38	10444	2847,5

** у тому числі платформ, цистерн*

Так, за даними Державної служби статистики України [7], у 2013 році обсяг експорту в нашій країні становив 63312,02 млн. дол., що на 11881,52 млн. дол. більше, ніж у 2010 році, а імпорту – 76963,96 млн. дол., що більше на 16224,06 млн. дол. порівняно з зазначеним періодом (рис. 6).

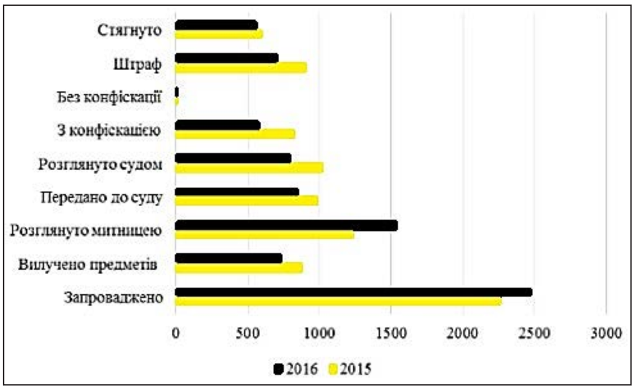

Рис. 4. Динаміка показників порушення митних правил на Закарпатській митниці за 2015–2016 рр. у кількісному вираженні

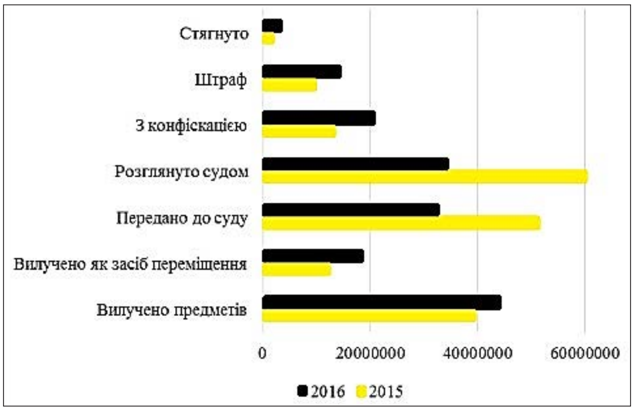

Рис. 5. Динаміка показників порушення митних правил на Закарпатській митниці за 2015–2016 рр. у вартісному вираженні, грн

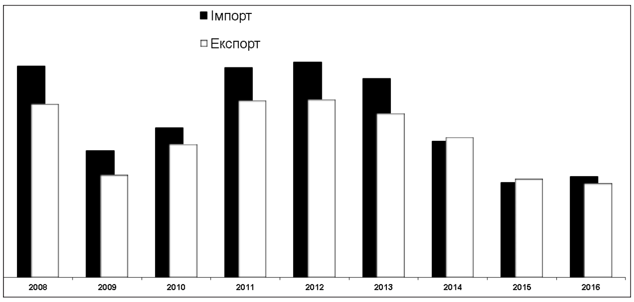

Рис. 6. Обсяги імпорту та експорту в зовнішньоекономічній діяльності України, 2010–2016 роки [7]

Але навіть у зазначені роки, коли у зовнішньоторговельних відносинах було досягнуто найвищих показників за останні шість років, мало місце від'ємне сальдо. У 2014–2016 роках у цій сфері загалом намітився спад (у 2014 році обсяг експорту становив 53901,68 млн. дол., імпорту – 54428,71 млн. дол.; у 2015 році – експорту – 38 134,8 млн. дол., імпорту – 37502,28 млн. дол.; у 2016 році обсяг експорту становив 36364,68 млн. дол., імпорту – 38870,71 млн. дол.;). Одна з причин цього, на нашу думку, – наслідок агресивної політики Російської Федерації щодо України.

Головними бюджетоформуючими товарами в цілому по Україні 2016 року були: нафта, продукти її перегонки та природний газ; електротехнічне обладнання; продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості; ядерні реактори; пластмаси, полімерні матеріали; недорогоцінні метали та вироби з них; готові харчові продукти.

Водночас кожен із регіонів має свої особливості. Зокрема, по Чопській митниці (Закарпатська область) до таких товарів у 2016 році належали машини автоматичного оброблення інформації, телефонні апарати, автомобілі легкові, полімери етилену, обладнання друкарське, вироби з пластмаси, трактори, папір та картон, прокат плоский, продукти високотемпературної перегонки. Слід зауважити, що зазначена митниця має пункти пропуску на кордонах зі Словацькою Республікою (5 пунктів), Угорською Республікою (7 пунктів) та Румунією (6 пунктів), які є державами – членами Європейського Союзу. Тобто зріз даних по цій митниці характеризує відносини, що складаються у зовнішньоекономічній сфері загалом та інституту митних режимів зокрема між Україною та ЄС. Характерно, що значна кількість перерахувань митниці надходить від доволі обмеженого кола суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Так, у 2016 році 1540,0 млн. грн., що становить 56,8% усіх перерахувань митниці, сплачено лише двадцятьма основними бюджетоформуючими платниками податків зони діяльності митниці, у т. ч. ТОВ «Самсунг електронікс Україна Компані», ТОВ «Порше Україна», ПрАТ «Єврокар», ПП «ОККО-Бізнес Контракт» та інші.

Висновки і пропозиції. Проходження митного контролю є необхідною, але і не достатньою умовою завершення митного оформлення, адже, окрім митного контролю, товари та предмети, що переміщуються через митний кордон України, можуть підлягати також санітарному, ветеринарному, фітосанітарному, радіологічному та екологічному контролю.

Митний контроль є одним з головних завдань, які покладені на митні органи України. Саме тому одним з головних напрямів сучасної митної політики України повинно бути вдосконалення процедури митного контролю, яка полягатиме у впровадженні нових форм та методів здійснення митного контролю в країні.

Встановлено, що основною і найбільш поширеною формою митного контролю є перевірка документів та відомостей, іншими формами є митний огляд та переогляд товарів, ручної поклажі, багажу, транспортних засобів, а також особистий огляд громадян.

Визначено особливе місце митного контролю у структурі забезпечення правоохоронної діяльності митних за такими ознаками, як: виключна компетенція митних органів у здійсненні митного контролю; нормативність організації здійснення митного контролю, в тому числі його форм, їх сталість на певному етапі розвитку митних правовідносин; забезпечення за допомогою здійснення форм митного контролю принципу законності,

охорони прав та законних інтересів суб'єктів у сфері митних правовідносин тощо.

Надано організаційно-економічна характеристику Закарпатській митниці ДФС. За 2016 рік Закарпатською митницею ДФС забезпечено надходження податків і зборів до Державного бюджету на загальну суму 3112,6 млн. грн, що на 399,4 млн. грн більше відповідного показника 2015 року (2713,2 млн. грн).

За досліджуваний період 2013–2015 рр. спостерігається чітка тенденція до зменшення кількості пропущених через митний кордон України повітряних суден, зростання кількості пропущених вантажних вагонів та кількості легкових автомобілів.

За період 2013–2015 рр. можемо стверджувати, що у 2015 р. у порівняні з 2013 р. чисельність громадян України, які виїхали до Європи зросла на 2,5%, а тих, які повернулися – зросла на 3,4%. Варто зауважити, що мова йде не про постійне, а про наявне населення, з урахуванням тимчасово вибулих і тимчасово прибулих громадян.

У тому числі по пунктах пропуску найбільший міграційний потік спостерігається за весь аналізований період за напрямом 305020400 П/п «Чоп – Захонь». За станом на 01.01.2016 р. кількість громадян, які виїхали з України становила 1 млн. 79 тис. осіб, прибули в Україну – 1 млн. 316 тис. осіб. Найменший міграційний потік спостерігається за весь аналізований період 2013–2015 рр. за напрямом 305060800 П/п «Ужгород – аеропорт». За станом на 01.01.2016 р. кількість громадян, які виїхали з України через цей пункт пропуску становила всього 146 осіб, прибули в Україну – 187 осіб.

Бюджетоформуючими товарами по Чопській митниці (Закарпатська область) у 2015 році були машини автоматичного оброблення інформації, телефонні апарати, автомобілі легкові, полімери етилену, обладнання друкарське, вироби з пластмаси, трактори, папір та картон, прокат плоский, продукти високотемпературної перегонки. Дана митниця має пункти пропуску на кордонах зі Словацькою Республікою (5 пунктів), Угорською Республікою (7 пунктів) та Румунією (6 пунктів), які є державами – членами Європейського Союзу. Тобто зріз даних по цій митниці характеризує відносини, що складаються у зовнішньоекономічній сфері загалом та інституту митних режимів зокрема між Україною та Європейським Союзом.

Встановлено, що основними способами вчинення порушень митних правил є дії, спрямовані на переміщення товарів через державний кордон України з приховуванням від митного контролю, дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України поза митним контролем, а також недекларування товарів і транспортних засобів.

Список літератури:

1. Бережнюк І.Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія / І.Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2009. – 543 с.
2. Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави / Д.В. Приймаченко ... автореф. д.е.н., Ірпінь, 2007. – 43 с.
3. Пашко П.В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації) / монографія. – Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2009. – 628 с.
4. Офіційний портал Державної служби статистики України [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
5. Офіційний портал Територіальних органів ДФС у Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zak.sfs.gov.ua/dfs-u-regioni/mitnitsya/kontakti/
6. Звіт про кількість пропущених через митний кордон України транспортних засобів і вантажів Закарпатської митниці (форма № ДМС-7) за 2013–2015 рр.
7. Пункти контролю: Чоп, Ужгород, Дякове: матеріали з Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org
8. Звіт про виконання Плану роботи Закарпатської митниці ДФС за 2016 рік.

Горященко Ю.Г., Кравченко С.В.
Университет таможенного дела и финансов

ТАМОЖЕННЫЙ КОНТРОЛЬ ЗАКАРПАТСКОЙ ТАМОЖНИ И ЕГО СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

Аннотация
В статье изложены результаты анализа теоретико-методических основ формирования и реализации таможенной политики Украины с помощью таможенного контроля. Исследована деятельность Закарпатской таможни. Изучены и проанализированы статистические показатели таможенного контроля и таможенного оформления товаров за 2013–2015 годы. Исследованы особенности проведения таможенного контроля в Украине. Разработана стратегия таможенной политики в контексте обеспечения экономической безопасности государства, в том числе: предложены пути совершенствования методов контроля за перемещением товаров, а также усовершенствование информационного обеспечения таможенного контроля в системе реализации таможенной политики государства.

Ключевые слова: таможенный контроль, таможенная политика, таможня, технологические схемы, пошлина, статистика, внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт.

Goryaschenko Y.G., Kravchenco S.V.
University of Customs and Finance

CUSTOMS CONTROL OF TRANSCARPATHIAN CUSTOMS AND IT`S STATISTICAL SUPPORT

Summary
The results of analysis of theoretical and methodological bases of forming and realization of customs policy of Ukraine are in-process expounded by means of custom control. Activity of the Transcarpathian custom is investigational. The statistical indexes of custom control and custom registration of commodities are studied and analysed for 2013–2015. The features of realization of custom control are investigational in Ukraine. Strategy of customs policy is worked out in the context of providing of economic security of the state, including: the ways of perfection of control methods are offered after moving of commodities, and also improvement of the informative providing of custom control in the system of realization of customs policy of the state.
Keywords: customs control, customs policy, customs, technological schemes, duty, statistics, foreign economic activity, exports, imports.

УДК 336.1

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Грубляк О.М., Іванюк М.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено значення та особливості фінансового забезпечення інноваційної діяльності для забезпечення економічного зростання національної економіки. Визначено, що основними джерелами фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні є власні кошти підприємств, кошти держави, іноземних інвесторів та інші джерела. Проаналізовано основні тенденції фінансового забезпечення України у 2011–2016 роках. Встановлено, що державна інноваційна політика не сприяла достатньому розвитку інновацій протягом аналізованого періоду.
Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, фінансове забезпечення, інноваційний розвиток, інноваційний потенціал, джерела фінансування.

Постановка проблеми. Складовою економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки України є забезпечення інноваційного розвитку. Саме інноваційний розвиток дасть змогу Україні найефективніше використовувати наявний потенціал, щоб посісти належне місце серед лідерів міжнародного співтовариства. Пріоритетом економічних перетворень в Україні є орієнтація на соціально спрямовану, збалансовану ринкову економіку, що базується на інвестиційно-інноваційній моделі та здобутках науково-технічного прогресу (НТП).

Розгортання фінансової кризи на тлі структурних деформацій української економіки, пов'язаних з її низькою продуктивністю, високою енергоємністю, технологічною неоднорідністю та відсталістю, переважанням сировинного не диверсифікованого експорту, зумовлює необхідність підвищення конкурентоспроможності реального сектора та ролі інновацій і трансферу технологій у його відродженні. Здатність підприємств акумулювати відповідну кількість фінансових ресурсів дозволяє швидко вивести інновації на ринок та отримати комерційний успіх.

Проте, постає проблема фінансування інноваційної діяльності, яка залишається невирішеною, оскільки вітчизняні інвестори не мають достатньої кількості фінансових ресурсів для вкладення коштів, а іноземні інвестори не зацікавлені у фінансуванні інноваційних проектів в Україні.

Маючи потужний інноваційний потенціал Україна неефективно його використовує: більше половини використовується за межами науково-технічної та інноваційної діяльності. Нестача фінансових ресурсів призвела до фактичної ізольованості наукових установ від підприємницької сфери та реалізації масштабних проектів національного значення. Тому постала проблема чіткого уявлення та обґрунтування стосовно цілісного фінансового механізму забезпечення розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності. Саме розробка ефективної державної політики фінансового забезпечення дасть змогу покращити інвестиційний клімат в країні та створити сприятливі умови для розвитку нововведень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих авторів, які займалися вивченням процесу фінансового забезпечення інноваційного розвитку є: І. Кобушко [4], який обґрунтував необхідність переходу України на інноваційний шлях розвитку, І. Власова [5] – розглянула фінансування інноваційної сфери в розвинених

країнах, О. Корольова-Казанська [6] охарактеризувала особливості залучення до фінансування інноваційної діяльності позикових коштів, В. Костюченко [6] дослідив правовий аспект формування та використання джерел фінансування інноваційного розвитку.

Сучасна фінансова політика забезпечення інноваційного розвитку не повністю реалізує взаємозалежність процесів фінансового забезпечення, оскільки в країні відсутній чіткий механізм конкуренції, що заохочував би підприємства фінансувати інноваційну діяльність. У вітчизняних і наукових джерела бракує робіт з викладенням інформації стосовно модернізації фінансової системи країни з використання фактора удосконалення інноваційного розвитку, а також принципів обґрунтування політики фінансового забезпечення інноваційного розвитку.

Мета статті. Метою цього дослідження є визначення джерел фінансового забезпечення інноваційного розвитку країни та здійснення комплексного аналізу фінансування інноваційної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічно розвинені країни у своїй економічній політиці вже давно орієнтуються на розробку і впровадження науково-технічних інновацій та передових технологій. В Україні ж кількість підприємств, що займаються інноваційною діяльністю з кожним роком суттєво зменшується. Головною причиною таких скорочень була і залишається проблема фінансування розвитку інноваційної діяльності.

Розвиток інноваційної діяльності та економічний ефект від її здійснення, насамперед, пов'язаний з пошуком ефективних джерел залучення фінансових ресурсів. Наявна фінансова політики не в повною мірою реалізує взаємозалежності процесів фінансового забезпечення, оскільки в країні відсутній дієвий механізм конкуренції, який б стимулював та заохочував вітчизняні та іноземні підприємства фінансувати інноваційні проекти.

Система фінансового забезпечення інноваційної діяльності – це сукупність економічних відносин спрямованих на пошук, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів. У науковій літературі не має чіткого формулювання даного поняття, проте проведений аналіз теоретико-методологічних концепцій фінансового забезпечення та їх узагальнення дає можливість виокремити низку особливостей його трактування у теорії та практиці.

С.І. Юрій, В.М. Федосов трактують фінансове забезпечення як формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання з виділенням п'яти основних елементів фінансового забезпечення: самофінансування, кредитування, бюджетне фінансування, оренда, інвестування [1, с. 56].

В.М. Опарін характеризує фінансове забезпечення як один з методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток країни, як підсистему фінансового механізму. На його думку фінансове забезпечення реалізують на підставі відповідної системи фінансування, яке можна здійснювати у трьох формах: самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування [2, с. 25].

У практичній діяльності процес фінансового забезпечення реалізується за допомогою системи елементів фінансового забезпечення. Як свідчить світова практика, фінансове забезпечення ґрунтується на таких принципах:

1) чітка цільова орієнтація системи – підвищення обсягу та забезпечення швидкого й ефективного використання фінансових ресурсів для впровадження сучасних науково-технічних досягнень з метою збільшення фінансової віддачі та отримання комерційної вигоди;

2) юридична захищеність та обґрунтованість використаних фінансових ресурсів – базується на основі законів і тенденцій науково-технічного й інноваційного розвитку, забезпечується застосуванням ефективних методів використання фінансових ресурсів для впровадження сучасних технологій;

3) множинність джерел фінансового забезпечення – фінансування інноваційного розвитку повинно здійснюватись за умови залучення всіх суб'єктів до процесу фінансування інноваційних процесів;

4) широта і комплексність системи – можливість охоплення максимально широкого кола технічних і технологічних новинок і напрямів їх практичного використання;

5) адаптивність і гнучкість – передбачає здатність усієї системи фінансування та її окремих елементів швидко реагувати на зміни внутрішніх і зовнішніх факторів для забезпечення максимального ефекту від впровадження інноваційного проекту;

6) пріоритетність інноваційних проектів – акумуляція фінансових ресурсів та їх спрямування на впровадження стратегічно важливих інноваційних проектів, реалізація яких передбачає модернізацію та комплексну перебудову вітчизняної економіки, впровадження передових здобутків наукової та наукової-технічної діяльності;

Слід зазначити, що фінансування інноваційної діяльності здійснюється за рахунок чітко визначених джерел. Проте, враховуючи всі ризики та невизначеності важливо використовувати диверсифіковані джерела фінансування для досягнення їх ефективності та адаптивності вимогам ринку.

Досліджуючи джерела фінансування інноваційної діяльності, доцільно було б розглянути їх з погляду рівнів економічної системи: на рівні макроекономіки – державні фінанси, на рівні мікроекономіки – фінанси суб'єктів господарювання, на рівні світового господарства – міжнародні фінанси.

Враховуючи зазначені рівні, у структурі фінансового забезпечення інноваційного розвитку виділяють джерела: за рахунок державних фінансів – кошти державного та місцевих бюджетів; за рахунок коштів суб'єктів господарювання – власні кошти підприємств; зі складу фінансового ринку – фінансові ресурси банківських та небанківських фінансово-кредитних установ; за рахунок міжнародних фінансів – кошти іноземних інвесторів та інші зовнішні вкладення в інноваційні проекти.

Чинне законодавство України визначає такі джерела фінансування інноваційної діяльності: кошти Державного бюджету України; кошти

місцевих бюджетів і кошти бюджету Автономної Республіки Крим; власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; інші джерела, не заборонені законодавством України.

На основі табл. 1 розглянемо та проаналізуємо джерела фінансування інноваційної діяльності в Україні протягом 2011–2016 років.

Аналізуючи дані табл. 1 за 2011–2016 роки спостерігається тенденція до збільшення фінансування інноваційної діяльності за останні роки на 8895,6 млн. грн. або на 62% у 2016 році, порівнюючи з 2011 роком.

Найменше фінансових ресурсів було витрачено у 2014 році – 7695,9 млн. грн., а найбільше у 2016 році – 23229,5 млн. грн. Тобто спостерігається суттєве збільшення фінансування інноваційної діяльності у 2011 році порівняно з 2016 роком майже 9000 млн. грн.

Найбільшу частку у фінансуванні інноваційної діяльності у 2016 році, як і в попередні роки, займають власні фінансові ресурси суб'єктів господарювання – 94,9%, тобто підприємства активно вкладають частину прибутку у власний інноваційний розвиток. Це свідчить про пожвавлення інноваційної активності вітчизняних підприємств. У 2011 році частка фінансування інноваційної діяльності за рахунок власних коштів підприємств становила 52,6%, у 2012 році даний показник становив 63,9%, у 2013 році – 72,9%, у 2014 році – 85%, у 2015 році – 97,2%. Такий динамічний розвиток інноваційної активності суб'єктів господарювання характеризується збільшенням обсягів реалізації продукції та доходів, розширенням ринків збуту готової продукції, збільшенням кількості робочої сили тощо.

Саме підприємці є основними суб'єктами інноваційної діяльності, вони постійно прагнуть матеріалізувати та продати на ринку необхідний товар, завжди працюють над комерціалізацією нових ідей. Перевагою залучення саме власних коштів є підвищення фінансової стійкості, зменшення витрат на зовнішнє фінансування. У ринковій економіці інвестор буде зацікавлений у фінансування інноваційного проекту, тільки тоді, коли він буде впевнений що власник розпочав свій бізнес за рахунок власних фінансових ресурсів.

Державна підтримка інноваційної діяльності займає незначну частку у загальній сумі витрат. Питома вага державного фінансування інноваційних проектів у 2011 році становила 1,04%, у 2012 році – 22,5%. Причиною такого різкого зростання фінансування у 2012 році є проведення Чемпіонату світу з футболу Євро-2012, що збільшив інтерес до інвестиційно-інноваційної діяльності з боку як вітчизняних інвесторів, так і іноземних. Цей масштабний проект позитивно вплинув на економіку України, дав можливість зміцнити міжнародний імідж країни, привабити закордонні та внутрішні інвестиції.

У 2013 – 2%, у 2014 році – 4,5%, у 2015 році – 0,5%, у 2016 році – 2,4%. Спостерігається нерівномірна тенденція фінансування, оскільки протягом аналізованого періоду відбувалися економічні спади та піднесення, що призводили до нерівномірного розподілу видатків державного бюджету. Бюджетна підтримка інноваційної діяльності дає змогу проводити багато науково-дослідних робіт, які рідко є прибутковими. Протягом 2011–2016 років ця підтримка була малоефективною.

Доцільно зазначає О. Чемодуров, що при збільшенні обсягу бюджетних зобов'язань та постійному дефіциті бюджету можна чітко стверджувати, що державне фінансування на найближчу перспективу не може стати основним джерелом фінансування інноваційного розвитку [3, с. 43].

Висновки і пропозиції. Отже, для забезпечення державної підтримки інноваційного розвитку України необхідно здійснити комплекс заходів, а саме: розробити та впровадити цільову державну програму інноваційного розвитку (пожвавлення темпів і пропорції розвитку науки, технологій; джерел фінансової підтримки); забезпечити сприятливий клімат для створення власних наукоємних виробництв; покращити банківську систему; стимулювати вкладення в інноваційну сферу; узгодити взаємодію державного та підприємницького секторів щодо впровадження інновацій; розширити міжнародне співробітництво в галузі наукових проектів та інноваційної діяльності.

Суттєвим джерелом фінансування інноваційної діяльності є кошти іноземних інвесторів, якими для України є МВФ, ЄБРР та Світовий банк. Перевагою для України фінансування даних організацій є низька вартість фінансових ресурсів, порівняно з вітчизняними, і саме отримання кредиту від міжнародних світових організацій гарантує його своєчасне повернення. Ці фактори сприяють зростанню довіри до інноваційних проектів та збільшують кількість зацікавлених інвесторів.

Проаналізувавши наведені дані, ми спостерігаємо, що частка фінансування інноваційних проектів іноземними інвесторами хаотично змінювалась. Про це свідчить питома вага у 2016 році – 0,1%, у 2014 – 0,4%, 2013 рік – 1,8%, у 2012 році – 13,1%, у 2011 році – 0,4%.

Фінансування за рахунок інших джерел також має змінну динаміку. Найбільша частка спостері-

Таблиця 1

Динаміка джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні протягом 2011–2016 років

Показник, млн. грн.	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Витрати на інноваційну діяльність за рахунок власних коштів	7585,6	7335,9	6973,4	6540,3	13427,0	22036,0
За рахунок коштів державного бюджету	149,2	224,3	24,7	344,1	55,1	179,0
За рахунок коштів іноземних інвесторів	56,9	994,8	1253,2	138,7	58,6	23,4
Інші джерела	6542,2	2925,6	1311,3	672,8	273,0	991,1
Загальна сума витрат	14333,9	11480,6	9562,6	7695,9	13813,7	23229,5

Джерело: розроблено авторами на основі даних Державної служби статистики України

галася у 2011 році – 45,6%, коли обсяги становили 6542,2 млн. грн. У наступні три роки спостерігається тенденція до зменшення. У 2016 році питома вага інших джерел у загальній структурі фінансового забезпечення інноваційної діяльності становила 4,3%.

З розвитком ринкової економіки збільшується попит на позиковий капітал для фінансування інноваційної діяльності, оскільки використання кредиту дає можливість швидко підвищити ефективність виробництва. Проте, на жаль, в Україні дуже мала частка фінансування інноваційної діяльності за рахунок банківського сектору. Банки, оцінюючи всі можливі ризики, віддають перевагу низько технологічним галузям. Також самі підприємці мало зацікавлені в даному джерелі отримання коштів, насамперед через складність оформлення, сплату відсотків, надання майна під заставу, постійне дорожчання кредитних ресурсів.

Слід звернути увагу, що є суттєвий зв'язок між обсягом фінансування інноваційної діяльності за рахунок власних коштів та бюджетним забезпечення. Можна зробити висновок, що зі зростанням забезпечення інновацій за рахунок власних коштів підприємств – обсяг фінансування за рахунок бюджетних коштів скорочується.

На вибір того чи того джерела фінансових ресурсів впливає досить велика кількість чинників, що зумовлюють привабливість одного джерела і перешкоджають залученню іншого. Так, на прийняття рішення про вибір засобів фінансування в процесі залучення капіталу впливає значна кількість чинників. Кожне з альтернативних джерел капіталу підлягає ретельному аналізу для з'ясування його переваг чи недоліків.

Отже, комплексний аналіз і систематизація джерел фінансових ресурсів спрямованих на інноваційний розвиток дають змогу дійти висновку, що джерелами фінансових ресурсів забезпечення інноваційної діяльності є власні кошти суб'єктів господарювання, кошти державного бюджету, місцевих бюджетів, спеціалізованих інноваційних фондів, кошти фінансових установ, іноземні інвестиції та приватні заощадження тощо, акумульовані з метою фінансування необхідного обсягу інноваційних витрат і забезпечення прибутку.

Із проведеного аналізу можна зробити висновок, що хоча кількість витрат на інноваційну діяльність з кожним роком збільшується, проте це все ще не є достатнім для покращення інноваційного розвитку країни. Основними джерелами фінансування є власні кошти суб'єктів господарювання та кошти іноземних інвесторів. Державна підтримка має незначну питому вагу, що негативно впливає на розвиток інновацій. Інноваційна активність населення ще досі низька, що пов'язане з недовірою до інвестиційних фондів.

Існування різного роду криз у економіці країни, означає що підтримка інноваційної діяльності як урядом, так і суб'єктами господарювання є недостатньою. Ця підтримка повинна враховувати всі фактори впливу: обмеженість державних коштів, людських ресурсів та капіталу. Тому існує необхідність у чіткій аналітиці щодо стану інноваційної сфери та кращого розуміння процесів, які стимулюють інновації, для того, щоб інноваційний розвиток перетворився на один з найважливіших факторів не тільки економіки країни, а й соціально-економічного розвитку.

Україна має різного роду потенціал, який здатний продукувати новації у вигляді ідей, розробок, ноу-хау, проте вона має слабкий механізм впровадження даних проектів у сферу економічної діяльності.

Тому постає проблема здійснення чітких заходів впливу на інноваційну діяльність: створення сприятливого інвестиційно-іноземного клімату як для вітчизняних інвесторів, так і для іноземних; створення сприятливих умов ведення бізнесу, конкуренції; збільшення державної підтримки за рахунок різних методів впливу; стабілізація політичного клімату та удосконалення нормативно-правової бази, що за рахунок зменшення корупції та тіньового сектору економіки сприятиме пожвавленню інноваційної активності.

Список літератури:

1. Теорія фінансів: підручник / [П.І. Юхименко, В.М. Федосов, Л.Л. Лазебник та ін.]; за ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – С. 289.
2. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. / В.М. Опарін – К.: КНЕУ, 2008. – С. 56.
3. Чемодуров О.М. Проблеми фінансування інноваційної діяльності підприємств / О.М. Чемодуров // Економіка України. – 2013. – № 1. – С. 40–49.
4. Кобушко І.М. Шляхи покращення фінансування інноваційного розвитку в Україні з використанням міжнародного досвіду / І.М. Кобушко, Е.І. Гусейнова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 2. – С. 124–130.
5. Власова І. Особливості фінансування інноваційної сфери в розвинених країнах світу / І. Власова // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 1. – С. 36–46.
6. Корольова-Казанська О. Джерела фінансування інноваційних проектів підприємства / О. Корольова-Казанська // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 5. – С. 280–283.
7. Костюченко В.М. Джерела фінансування інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва в Україні: правовий аспект / В.М. Костюченко // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2010. – Вип. 2(17). – С. 161–167.

Грубляк О.М., Іванюк М.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Аннотация
Исследовано значение и особенности финансового обеспечения инновационной деятельности для обеспечения экономического роста национальной экономики. Определено, что основными источниками финансового обеспечения инновационной деятельности в Украине являются собственные средства предприятий, средства государства, иностранных инвесторов и другие источники. Проанализированы основные тенденции финансового обеспечения Украины в 2011–2016 годах. Установлено, что государственная инновационная политика не способствовала к состоянию развития инноваций в течение рассматриваемого периода.
Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, финансовое обеспечение, инновационное развитие, инновационный потенциал, источники финансирования.

Grubliak O.M., Ivanyuk M.A.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ANALYSIS OF FINANCIAL PROVIDING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE STATE

Summary
Researching the importance and features of financial support for innovative activities for economic growth of the national economy. It is determined that the main sources of financial support for innovation activity in Ukraine are own funds of enterprises, state funds, foreign investors and other sources. The main tendencies of financial support of Ukraine in 2011–2016 are analyzed. It was established that the state innovation policy did not contribute to the development of innovations in the analyzed period.
Keywords: innovation, innovative activity, financial support, innovative development, innovative potential, sources of financing.

УДК 336.13

ОЦІНКА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ БЮДЖЕТУ НЕДОБОЇВСЬКОЇ ОТГ

Грубляк О.М., Юзва О.Ю.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено сутність та значення фінансової децентралізації в Україні. Визначено теоретичну базу формування та використання фінансових ресурсів створених територіальних громад. Проведено оцінку ресурсної бази Недобоївської об'єднаної територіальної громади. Проаналізовано напрями використання фінансових ресурсів сільського бюджету Недобоївської ОТГ. Побудовано сценарій подальшого розвитку територіальної громади з обгрунтуванням перспектив залучення додаткових фінансових ресурсів та ефективним їх використанням на нагальні потреби жителів громади.
Ключові слова: децентралізація, органи місцевого самоврядування, об'єднана територіальна громада, бюджет, фінансові ресурси.

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна неухильно спрямовує свої зусилля на реалізацію євроінтеграційного курсу, виконання міжнародно-правових зобов'язань, в тому числі з питань розвитку місцевої і регіональної демократії.

Впровадження реформи розпочато на основі Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, Програми діяльності Уряду, «Стратегії – 2020» Президента України та відповідного плану з їх реалізації. Створення законодавчої основи щодо реформування місцевого самоврядування стало поштовхом для активізації процесу об'єднання територіальних громад, формування найбільш оптимальних їх конфігурацій, удосконалення механізмів та інструментів формування нової системи місцевого самоврядування на новій законодавчій базі.

Подальша демократизація суспільства, децентралізація влади на засадах субсидіарності були і залишаються пріоритетами України. Важливу

роль у цих процесах відіграє реформування місцевого самоврядування відповідно до основних положень Європейської хартії місцевого самоврядування. Тому підвищення ефективності управління суспільним розвитком на відповідній території є особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих авторів, які займалися вивченням процесу фінансової децентралізації та її значення для економічного зростання країни в цілому та громад, зокрема, є наступні вчені: М. Баймуратов [2], Н. В. Булеца [3], О. С. Власюк [4], І. З. Сторонянська [5], Л. Д. Тулуш [6], Чекіна В. Д. [7], Ю. Шемшученко [8], Н. Янюк [9]. Так, теоретичні аспекти реформування місцевого самоврядування розкрито у працях М. Баймуратова, Н. Булеци, О. Власюка, Ю. Шемшученка [2–4, 8]; питання реформування та зміцнення фінансової бази бюджетів органів місцевого самоврядування досліджували вчені: І. Стронянська, Л. Тулуш, В. Чекіна, Н. Янюк [5–7, 9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Процес децентралізації вивчали провідні науковці, але при цьому залишається достатньо багато дискусійних питань щодо особливостей проведення процесу децентралізації, ефективності функціонування створених об'єднаних громад та вибору сценарію їх розвитку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз фінансових ресурсів створених ОТГ, напрямів їх використання, оцінка ефективності функціонування об'єднаних громад та розробка сценаріїв їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. З початку 2015 року в Україні фактично запроваджена нова бюджетна модель, яка спрямована на забезпечення фінансової децентралізації, а саме: збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування, формування фінансово спроможних територіальних громад.

У процесі здійснення фіскальної децентралізації в Україні рішенням Чернівецької обласної ради 28 липня 2015 року був схвалений Перспективний план формування громад, а 14 серпня створені перші 10 громад в області. Зокрема, жителі сіл Долиняни, Керстенці, Недобоївці та Ставчани Хотинського району об'єдналися та створили об'єднану територіальну громаду, яка була затверджена рішенням сесії Чернівецької обласної ради від 14 серпня 2015 року № 123–33/15 «Про утворення Недобоївської сільської об'єднаної територіальної громади Хотинського району Чернівецької області та призначення перших місцевих виборів».

Децентралізація – це складна й глибинна реформа, яка перебудовує всю систему управління країною, позбавляючи її радянського адміністративного спадку. Європейські країни торували цей шлях десятиліттями. Разом з тим, вже сьогодні реформу можна назвати найуспішнішою. Саме завдяки передаванню повноважень і фінансів на місця громади отримали можливість самостійно ухвалювати рішення і відповідати за їх реалізацію.

Помітною є тенденція до зростання дохідної частини бюджету громад, що об'єдналися. Так, збільшення ресурсної бази об'єднаних територіальних громад відбулось через передачу з державного бюджету плати за надання адміністративних послуг та держмита. Окрім того, за місцевими бюджетами закріплюється 100% податку на майно, землю. До того ж, бюджети отримують доходи через впровадження збору з роздрібного продажу підакцизних товарів за ставкою 5% від вартості реалізованого товару, закріплення за місцевими бюджетами 60% податку на доходи фізичних осіб, передачу до бюджету територіальної громади 25% екологічного податку. Разом з тим, до бюджету спрямовуватимуться 100% єдиного податку та 100% податку на прибуток установ комунальної власності [1]. Всі ці доходи поступають в один «об'єднаний» бюджет територіальної громади.

Основні показники місцевого бюджету на 2016 рік були затверджені рішенням сесії Недобоївської сільської ради від 24.12.2015 року № 35/3/15 «Про сільський бюджет на 2016 рік». У бюджеті визначено доходи загального фонду (без врахування трансфертів) у розмірі 2827 тис. грн., що на 445,2 тис. грн. перевищують доходи за 2015 рік та на 1903 тис. грн. – доходи за 2014 рік.

Основним джерелом формування доходів місцевого бюджету є податок на доходи фізичних осіб, обсяг якого у 2016 рік становить 1075 тис. грн., що на 698,9 тис. грн. більше, ніж у 2014 році та на 1075 тис. грн. – ніж у 2015 році (табл. 1).

Дане збільшення було спричинене тим, що у 2014 році лише 25% податку на доходи фізичних осіб залишалося у розпорядженні сільських рад, а у 2015 році даний податок взагалі не надходив до бюджетів сіл, тому що усі 60% ПДФО перераховувалися до районного бюджету. Тільки створення ОТГ на території даних сіл дало можливість отримувати ПДФО в місцевий бюджет.

Таблиця 1

Динаміка та склад надходжень до місцевого бюджету (без врахування міжбюджетних трансфертів) за 2014–2016 роки

тис. грн.

Назва доходів	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+,-) звітного періоду до	
				2014 року	2015 року
Податок на доходи фіз. осіб	376,1	0	1075,0	698,9	1075,0
Акцизний податок	0	947,4	907,0	907,0	-40,4
Земельний податок з фіз. осіб	181,7	365,7	394,0	212,3	28,3
Орендна плата з юр. осіб	199,9	363,3	194,0	-5,9	-169,3
Єдиний податок з фіз. осіб	0	377,6	106,0	106,0	-271,6
Єдиний податок з с/г виробників	16,9	133,4	73,0	56,1	-60,4
Інші надходження	183,2	194,4	78,0	-88,3	-116,4

Джерело: розроблено авторами

Загальна кількість платників ПДФО у Недобоївській об'єднаній територіальній громаді становить 35. Найбільшими платниками даного податку є Ставчанський професійний ліцей, навчально-виховні комплекси сіл Недобоївці та Ставчани, загальноосвітні школи сіл Долиняни та Керстенці, ДП «Хотинське держспецлісництво АПК», ФГ «Тарас», ПП «Роса-Агро», ФГ «Нівалсад», ПП «Пан Індик».

Другим важливим джерелом наповнення бюджету громади є акцизний податок. Надходження цього податку у 2016 році складає 907 тис. грн., що на 40,4 тис. грн. менше, ніж у 2015 році та 907 тис. грн. більше, ніж у 2014 році. У Недобоївській об'єднаній територіальній громаді є 18 платників акцизного податку. Основними серед них є супермаркети «Добре» та «Холодмаркет», а також автозаправні станції у селі Недобоївці.

Наступним вагомим джерелом надходжень є земельний податок з фізичних осіб, обсяг якого у 2016 році становить 394 тис. грн., що на 28,3 тис. грн. більше, ніж у 2015 році та на 212,3 тис. грн. – ніж у 2014 році.

У процесі трансформації місцевого самоврядування принципове значення має належне забезпечення матеріально-фінансової автономії територіальних громад, яка можлива за умови реалізації конституційного принципу самостійності місцевих бюджетів. Дану тенденцію можемо прослідкувати за даними рис. 1.

Аналізуючи рис. 1 бачимо, що обсяг доходів Недобоївського сільського бюджету збільшився у 2016 році, а тому відбулося зростання фінансової спроможності територіальної громади завдяки розширенню дохідної бази місцевого бюджету. Також спостерігаємо тенденцію до зростання частки власних доходів у загальній структурі надходжень до бюджету, а саме: у 2016 році власні надходження займають 16,1%, що на 5,9% перевищить частку власних доходів у 2015 році та на 8,7% – у 2014 році. Це відбудеться завдяки тому, що збільшено перелік податкових надходжень, які зараховуватимуться до місцевого бюджету.

Однак, результатом децентралізації має бути створення спроможної громади, здатної взяти на себе повноваження і нести відповідальність за розвиток своїх територій, а зібраних податків має вистачати, щоб громадяни могли отримати якісну освіту, охорону здоров'я, комунальні послуги.

Зростання загального обсягу видатків громади відображено на рис. 2.

Ці дані підтверджують, що з 2016 року відбулося розширення повноважень громади на здійснення видатків, однак частка видатків, які фінансуються за рахунок власних надходжень зменшилася з 81% у 2015 році до 16% у 2016 році. Дана ситуація склалася через те, що після створення об'єднаної територіальної громади на фінансування з бюджету ОТГ було передано 4 амбулаторії загальної практики сімейної медицини та 4 заклади освіти, фінансування яких здійснюється в основному за рахунок субвенцій із державного бюджету та, на які припадає значна частина видатків Недобоївської ОТГ (61% у загальній сумі видатків).

Після створення об'єднаної територіальної громади стало можливим здійснення капіталь-

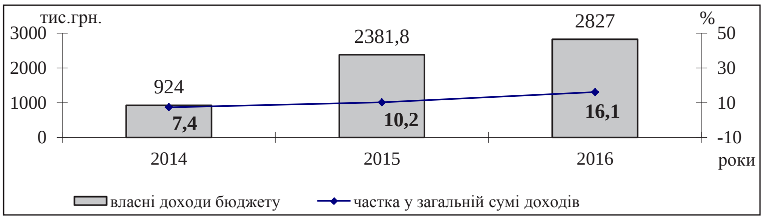

Рис. 1. Динаміка власних доходів Недобоївського сільського бюджету за 2014–2016 роки та їх частки у загальній структурі доходів

Джерело: розроблено авторами

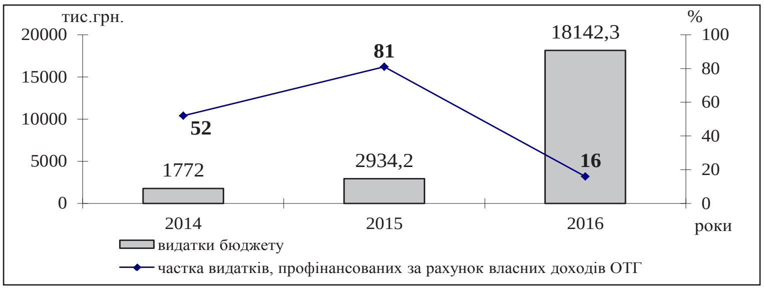

Рис. 2. Динаміка видатків Недобоївського сільського бюджету за 2014–2016 роки

Джерело: розроблено авторами

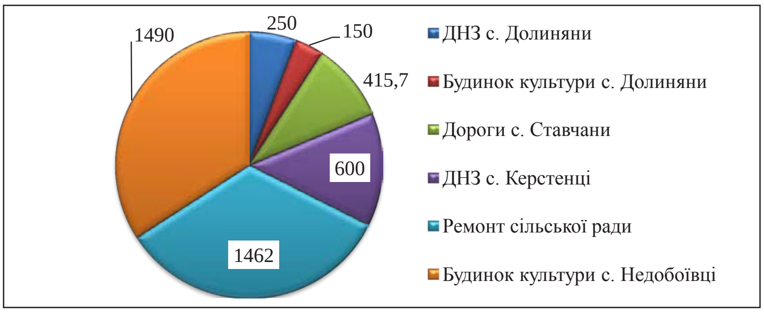

Рис. 3. Капітальні видатки Недобоївської ОТГ у 2016 році

Джерело: розроблено авторами

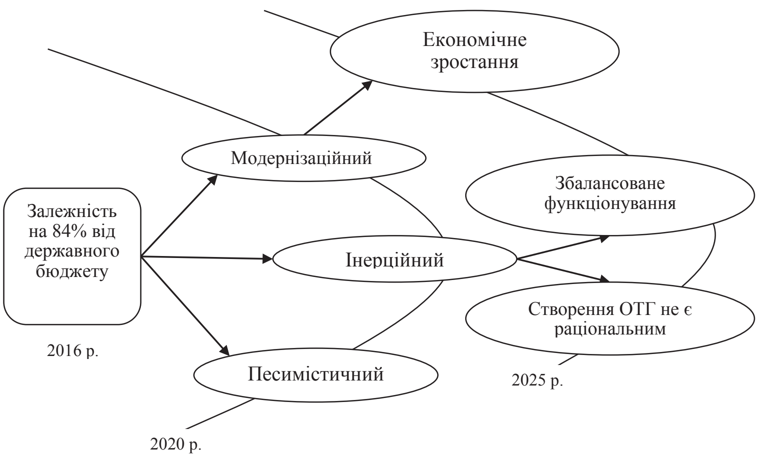

Рис. 4. Схема сценаріїв розвитку Недобоївської ОТГ

Джерело: розроблено авторами

них видатків (рис. 3), які у попередні роки не фінансувалися.

За рахунок субвенції з державного бюджету на формування інфраструктури у сумі 4367,7 тис. грн. на 2016 рік у Недобоївській ОТГ здійснено ремонт дошкільного навчального закладу у с. Долиняни та с. Керстенці, будинку культури у с. Долиняни та с. Недобоївці, відремонтувати дороги у с. Ставчани, а також приміщення сільської ради у зв'язку із збільшенням чисельності працівників.

Недобоївська об'єднана територіальна громада бачить свій розвиток як розвиток самостійного багатофункціонального утворення з стійкою та збалансованою економікою, активним і взаємовідповідальним громадянським суспільствам, комфортним сільським середовищем, яке б забезпечувало високий рівень життя населення та сприятливих умов для суспільної та господарської діяльності.

Розвиток Недобоївської ОТГ до 2025 року полягає у вирішенні спільних проблем громадян усіх сіл, які увійшли до складу ОТГ та реалізації спільних завдань для економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості території, покращення якості життя у громаді завдяки ефективному використанню наявних ресурсів та реалізації спільних інтересів влади, громади та бізнесу.

Сценарій розвитку Недобоївської ОТГ на наступні роки базується на врахуванні конкурентних переваг та обмежень. Розглянемо три головних сценарії розвитку на рис. 4.

1. Песимістичний: більшість зовнішніх загроз і багато внутрішніх проблем «спрацюють» і ці ризики настануть з високою імовірністю, значно погіршать існуючу ситуацію незважаючи на зусилля з упровадження стратегії.

2. Інерційний: усе в зовнішньому оточенні «йде, як сьогодні», зовнішні можливості та загрози, що виникають, взаємокомпенсуються.

3. Модернізаційний: демонструє позитивну динаміку, яка буде можлива за умови успішної реалізації стратегії розвитку, докладання зусиль «з середини системи» або через вдалий збіг обставин і підтримку сильних сторін громади зовнішніми можливостями.

Висновки і пропозиції. Надання органам місцевого самоврядування більш широких повноважень має на меті активізацію мотиваційного чинника розширення власної фінансової бази за рахунок внутрішніх джерел та вироблення відповідних механізмів акумуляції додаткових фінансових ресурсів до місцевих бюджетів. Завдяки дослідженню ресурсного забезпечення Недобоївської об'єднаної територіальної громади визначено, що збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування сприятиме формуванню спроможних територіальних громад, які зможуть профінансувати необхідні видатки за рахунок одержаних доходів. Зокрема, відбулося зростання власних доходів бюджету об'єднаної громади на 445,2 тис. грн, порівняно із 2015 роком.

Проведений аналіз видаткової частини сільського бюджету Недобоївської ОТГ засвідчив, що з утворенням об'єднаної територіальної громади структура видатків стає більш оптимальною та забезпечує задоволення потреб мешканців. Також створена громада повинна самостійно вирішити скільки їй потрібно закладів освіти та охорони здоров'я. Проте, важливим є здатність громади їх профінансувати, що на даний момент можливо за рахунок отримання коштів із державного бюджету, а не тільки власних доходів. Оскільки інфраструктура Недобоївської ОТГ є застарілою, то без підтримки Державного фонду регіонального розвитку та залучення іноземних інвесторів функціонування об'єднаної територіальної громади ставиться під сумнів.

Тому, нами було складено сценарії розвитку до 2025 р., представлені у вигляді схеми, що дають можливість спрогнозувати 3 можливих варіанти розвитку об'єднаної громади: модернізаційний, інерційний та песимістичний. Відповідно до запропонованої схеми, економічного зростання у Недобоївській ОТГ можна досягти завдяки модернізаційному шляху розвитку. У випадку песимістичного сценарію розвитку існування об'єднаної територіальної громади припиниться у 2020 р.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456–17
2. Баймуратов М. Децентралізація та компетенція місцевого самоврядування в Україні / М. Баймуратов // Віче. – 2015. – № 12. – С. 14–17.
3. Булеца Н.В. Фіскальна децентралізація та соціально-економічний розвиток регіонів / Н.В. Булеца // Ефективна економіка. – 2015. – № 12. – С. 53–58.
4. Власюк О.С. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні / О.С. Власюк // Регіональна економіка. – 2015. – № 1. – С. 5–18.
5. Сторонянська І.З. Фінансова спроможність регіонів у контексті бюджетно-податкової децентралізації / І.З. Сторонянська, Л.Я. Беновська // Фінанси України. – 2015. – № 6. – С. 44–57.
6. Тулуш Л.Д. Дохідна база сільських бюджетів в умовах фіскальної децентралізації в Україні / Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2015. – № 3. – С. 39–50.
7. Чекіна В.Д. Податково-бюджетні інструменти розвитку соціальної сфери України в умовах децентралізації: аналіз та пропозиції щодо їх удосконалення / В.Д. Чекіна // Фінанси України. – 2017. – № 3. – С. 51–69.
8. Шемшученко Ю. Концептуальні проблеми регіональної політики і децентралізації влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів / Ю. Шемшученко // Віче. – 2015. – № 12. – С. 3–6.
9. Янюк Н. Бюджетна децентралізація та формування фінансових ресурсів на місцевому рівні / Н. Янюк // Казна України. – 2015. – № 4. – С. 16–19.
10. Сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/

Грубляк О.М., Юзва О.Ю.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОЦЕНКА РЕАЛИЗАЦИИ РЕФОРМЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ НА ПРИМЕРЕ БЮДЖЕТА НЕДОБОЕВСКОЙ ОТГ

Аннотация
Исследовано сущность и значение финансовой децентрализации в Украине. Определено теоретическую базу формирования и использования финансовых ресурсов созданных территориальных громад. Проведено оценку ресурсной базы Недобоевской обьединенной территориальной громады. Проанализировано направления использования финансовых ресурсов сельского бюджета Недобоевской ОТГ. Разработан сценарий дальнейшего развития территориальной громады с обоснованием перспектив привлечения дополнительных финансовых ресурсов и эффективным их использованием на потребности жителей громады.
Ключевые слова: децентрализация, органы местного самоуправления, обьединенная территориальная громада, бюджет, финансовые ресурсы.

Grubliak O.M., Yuzva O.Y.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ASSESMENT OF THE POWER DECENTRALISATION REFORM IMPLEMENTATION IN UKRAINE BASED ON THE BUDGET OF THE NEDOBOIVTSI UNITED LOCAL COMMUNITY

Summary
The essence and the efficiency of financial decentralization in Ukraine are investigated. The theoretical basis of the formation and utilization of the financial resources within created local communities are distinguished. The assessment of the resource base of the Nedoboivtsi united local community is conducted. The fields of the financial resources utilization of the Nedoboivtsi ULC village budget are analyzed. The model of the further development of the local community is introduced along with the grounding and highlighting of prospect for mobilization of additional financial resources and their efficient utilization for the needs of the community members.
Keywords: decentralization, local governments, united local community, budget, financial resources.

УДК 368(477)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ СТРАХОВОГО ПРОДУКТУ

Губар О.Є.
Черкаський державний технологічний університет

Здійснене дослідження теоретичних та практичних аспектів розуміння сутності поняття «страховий продукт». Запропонований авторський підхід до розкриття сутності поняття «страховий продукт» з погляду таких предметних площин діяльності страховика: стратегія компанії, технології бізнес-процесів, страховий захист, документарне забезпечення страхового продукту, фінанси. Страховий продукт представлено як основну категорію страхування, яка має безпосередній вплив на фінансові результати страховика, споживчий капітал торгової марки компанії та її ринкову вартість. Отримані результати дослідження доцільно використати при формуванні вітчизняного страхового законодавства.

Ключові слова: страховий продукт, страхова діяльність, страхові операції, страхові премії, бізнес-процеси, економічна ефективність страхового продукту, страховий портфель.

Постановка проблеми. Входження України до міжнародної фінансової системи та європейський вектор зовнішньої політики обумовив швидку трансформацію страхового ринку. Адаптація національного страхового законодавства до міжнародних стандартів фінансової звітності Solvency (I,II) спонукає радикальні зміни в ключових методологічних аспектах страхової справи, зокрема, впровадження європейських підходів до класифікації страхових ризиків, законодавче закріплення основних понять – «страхова діяльність», «страхова послуга», «страховий продукт», «страховий контракт».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження економічної сутності понять «страхова послуга» та «страховий продукт» займають вагоме місце у науковій думці. Вивченню цих питань присвятили свої праці В. Мюллер, М. Халлер, Д. Фарні, В. Гомелля, Д. Туленти, О. Зубець, Т. Гварліані, О. Гвозденко, В. Базилевич, К. Базилевич, О. Гаманкова, Г. Кравчук, Ю. Клапків, В. Тринчук, Т. Ротова, В. Нечипоренко та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, в працях згаданих вище науковців немає достатнього наукового осмислення змін методологічного характеру, які відбуваються в даний час на ринку страхових послуг України під впливом широкого кола зовнішніх факторів (глобальних економічних, правових, демографічних).

Мета статті. Відповідно, актуальним є напрацювання сучасних методологічних підходів до визначення природи основних понять страхування, зокрема поняття «страховий продукт», які б враховували наукове підгрунття, напрацьований досвід страхових компаній та положення міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. В даний час відносини у сфері страхування регулюються Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», Законом України «Про страхування», міжнародними угодами, ратифікованими зі Світовою організацією торгівлі. Аналіз нормативно-правової основи страхування показав відсутність законодавчо-встановлених визначень понять «страхова діяльність», «страхова послуга», «страховий продукт». Варто відзначити, що прийнята у першому читанні редакція Закону України «Про страхування» № 1797–1 від 06.02.2015 р. містить визначення поняття «страхова діяльність», яке враховує як положення Генеральної угоди про торгівлю послугами СОТ 981_017 від 15.04.1994 р., так і практичний досвід страховиків.

В практичній діяльності страхових компаній, які перш за все, керуються положеннями чинного законодавства України, поняття «страхова послуга» не застосовується. Натомість, вживаються терміни «страховий продукт», «програма страхування», сутність яких формулюється кожною компанією по-різному. Наприклад, ПрАТ «СК «Альфа» визначає страховий продукт як «набір головних та додаткових страхових послуг, викладених в договорі страхування/програмі страхування, які надаються клієнту з метою задоволення його потреб у страховому захисті. Страховий продукт – це сукупність компонентів, що включає в себе назву, позиціонування, функціональність, документарне забезпечення, ідею ціноутворення, пост продажне забезпечення та систему продажів» [17]. ПрАТ «Страхова Компанія «ПРОВІДНА» таким чином описує страхові продукти: «страхові продукти ПРОВІДНОЇ максимально стандартизовані, і, водночас, розроблені таким чином, що дозволяють запропонувати Вам умови страхування в залежності від Ваших індивідуальних потреб та рівня доходу. Страхові продукти компанії поєднані у продуктові лінійки за основними видами страхування, із яких Ви можете вибрати ті, які потрібні саме Вам. Страхові продукти всіх лінійок відрізняються простотою оформлення, багатоваріантністю умов та гнучкими тарифними сітками» [18].

Наукова думка подає визначення поняття «страховий продукт» досить різнорідно (таблиця 2).

З представлених визначень видно, що існують значні розбіжності між науковою думкою та практикою страхової діяльності щодо бачення поняття «страховий продукт». Представлені науковці, більшою мірою, пропонують абстрактні визначення, які не використовуються на практиці, наприклад, поняття «центральний продукт», «формальний продукт», «глобальний продукт» (В. Гомелля, Д. Туленти) [4, с. 252]. Переважна більшість науковців не розглядає страховий продукт як технологічний ланцюг страхових опе-

рацій та іншої діяльності, пов'язаної з наданням страхової послуги. Ми підтримуємо підхід Г. Кравчука, де страховий продукт представлено як «сукупність процедур (організаційних, інформаційних, фінансових, юридичних) і правил, об'єднаних єдиною технологією обслуговування клієнтів...» [10, с. 35] та підхід В. Тринчука та Ю. Клапків, які розглядять страховий продукт як «виробничий» процес, спрямований саме на надання страхової послуги» [11, с. 36].

Поняття «страховий продукт» є більш змістовним, ніж представлені визначення і розкривається у різних предметних площинах діяльності страховика. Пропонуємо наступні підходи до розуміння сутності такої важливої категорії страхування.

З точки зору стратегічного управління компанією, страхові продукти, які містять актуальні споживчі властивості, дають можливість досягнути запланованих фінансових цілей. Страхові продукти, що користуються попитом, є основою для створення споживчого капіталу торгової марки компанії, який безпосередньо впливає на її ринкову вартість. В якості аргументації даної тези наводимо карту стратегічних цілей страхової компанії України, де показані взаємозв'язки та рівень впливу стратегічних цілей [19].

Сучасні трансформаційні зміни економіки України позначилися на стратегіях розвитку страхових компаній. До фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. стратегії продажів були орієнтовані на канали продажів страхових продук-

Таблиця 1

Визначення основних понять у чинному законодавстві

Нормативно-правовий акт	Визначення
Закон України «Про страхування» № 86/96-ВР від 07.03.1996 р.	Визначень понять «страхова діяльність», «страхова послуга» немає. **Страхування** – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів (стаття 1) [14].
Проект Закону України «Про страхування» № 1797–1 від 06.02.2015 р.	До **страхової діяльності** належать страхові операції та операції, безпосередньо пов'язані зі страхуванням. До **страхових операцій** належать такі: 1) укладення та виконання договорів страхування, перестрахування; 2) визначення розміру страхових премій, аквізиційніх та інших витрат на ведення справи; 3) обслуговування заяв про здійснення страхової виплати на підставі укладених договорів, зазначених у пункті 1 цієї частини; 4)проведення оцінки ризику щодо договорів страхування (перестрахування); 5) здійснення страхових (перестрахових) виплат відповідно до укладених договорів страхування (перестрахування); 6) формування технічних резервів у порядку, визначеному Уповноваженим органом; 7) розміщення та управління коштами технічних резервів. До операцій, безпосередньо **пов'язаних зі страхуванням**, належать такі: 1) посередництво страховика в укладанні договорів страхування (перестрахування) на користь іншого страховика; 2) надання кредитів (позик) страховиками, які здійснюють страхування життя, страхувальникам, які уклали договори, що належать до класів страхування життя відповідно до вимог цього Закону; 3) здача в оренду майна, включеного до складу активів, призначених для покриття технічних резервів; 4) набуття та відчуження прав, отримання та продаж об'єктів, набутих страховиком (перестраховиком) у зв'язку з виконанням договору страхування (перестрахування); 5) здійснення контролю за дотриманням страхувальниками або застрахованими особами їхніх обов'язків та правил безпеки щодо об'єкту, який перебуває під страховим захистом, передбачених договором або загальними умовами страхування; 6) надання консультаційних послуг, навчання з метою підвищення кваліфікації, розроблення спеціалізованого програмного забезпечення, пов'язані зі страховими операціями; 7) проведення регресних процедур та процедур звернення стягнення за зобов'язаннями страхувальника; 8) визначення причин та обставин випадкових подій, що мають ознаки страхового випадку; 9) визначення суми шкоди та обсягу відшкодувань й інших виплат за договорами страхування; 10) визначення вартості об'єкту страхування; 11) операції, спрямовані на запобігання зростанню або зменшенню наслідків страхових випадків або фінансування цих операцій із фондів, визначених у статті 108 цього Закону; 12) управління активами, що приймаються до розрахунку наявного регулятивного капіталу (стаття 3) [15].
Генеральна угода про торгівлю послугами. Світова організація торгівлі 981_017 від 15.04.1994 р.	(a) **фінансовою послугою** є будь-яка послуга фінансового характеру, яку пропонує постачальник фінансових послуг будь-якої країни-Члена. Фінансові послуги включають всі страхові послуги, а також послуги, пов'язані зі страхуванням, банківські та інші фінансові послуги (крім страхових). Фінансові послуги включають такі види послуг: **Страхові послуги та ті, що пов'язані зі страхуванням** (i) пряме страхування (в тому числі спільне страхування): (A) життя; (B) не пов'язане із страхуванням життя; (ii) перестрахування і передача частини операцій; (iii) страхове посередництво, таке як брокерське та агентське; (iv) допоміжні послуги щодо страхування, такі як консультаційні, актуарні, оцінка ризику та послуги щодо врегулювання претензій (стаття XXVIII) [16].

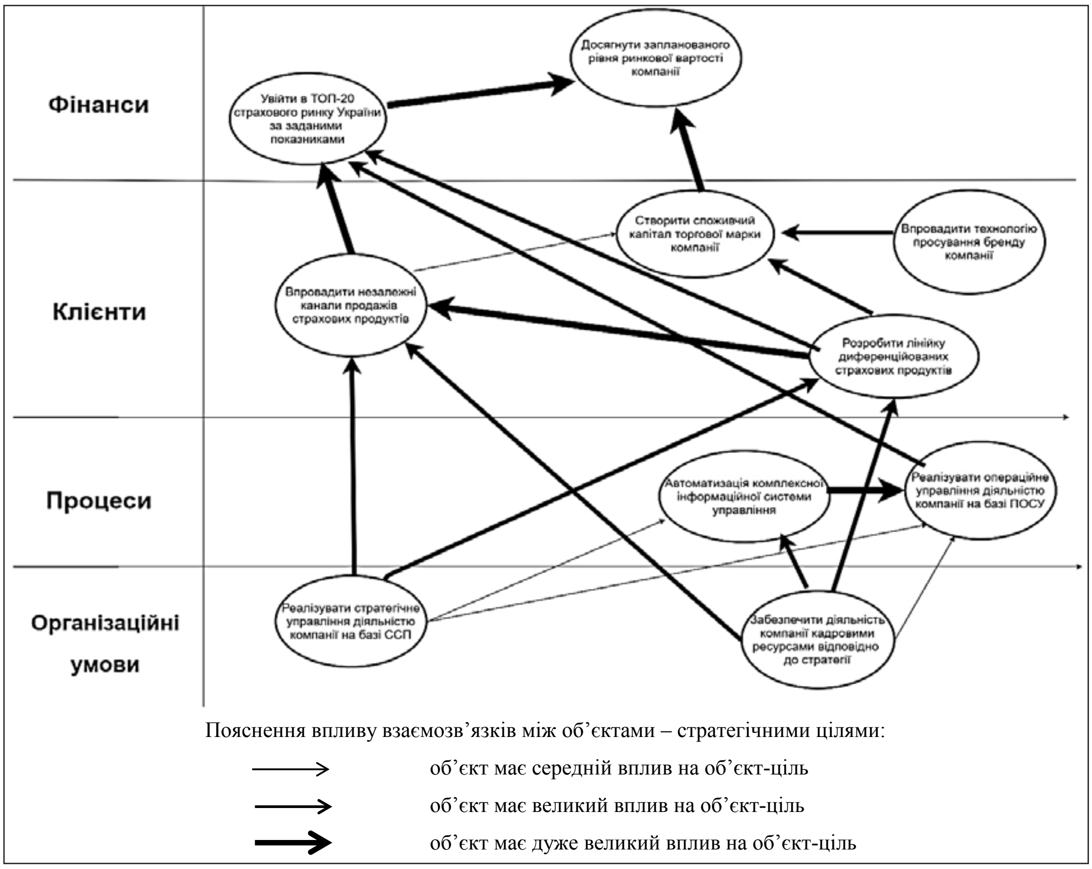

Рис. 1. Роль страхових продуктів в стратегічних цілях компанії

Таблиця 2

Визначення поняття «страховий продукт» науковою думкою

Автор	Визначення
В. Мюллер, Німеччина	Обсяг інформації, в якому зазначено умови видачі майнової гарантії. Є матеріальним і надається у формі договору [1, с. 71].
М. Халлер, Німеччина	Страховий продукт – можливість розпоряджатися страховим забезпеченням, що уособлюється в страховому полісі й діях страховика протягом терміну дії договору, формуючи оптимальне співвідношення між преміями й виплатами [2, с. 271].
Д. Фарні, Німеччина	Нематеріальне благо, що формується як комплексна система і містить підсистему забезпечення, ризикову й накопичувальну підсистеми [3, с. 153].
В. Гомелля, Д. Туленти, Російська Федерація	Страховий продукт – гарантія страхового захисту, не матеріалізована до моменту виплати, що має трирівневу структуру: центральний продукт – власне страхову гарантію; формальний продукт – умови укладання договору, певні характеристики якості; глобальний продукт – доповнення системою доставки до страхувальника, регламентованим порядком розгляду претензій і додатковими послугами [4, с. 252].
О. Зубець, Російська Федерація	Набір послуг з попередження й ліквідації наслідків конкретного переліку несприятливих подій, визначених у договорі страхування, що надається компанією клієнту. Головний зміст продукту – відшкодування збитку при настанні страхової події, що виражається у наборі основних послуг [5, с. 31].
В. Базилевич, Україна	Страховий продукт – це виконання комплексу цивільно-правових зобов'язань договірних сторін із захисту майнових інтересів страхувальника в разі настання страхових випадків. Фактично це виконання зобов'язань страховиком перед страхувальником [8, с. 207].
Г. Кравчук, Україна	Страховий продукт – це сукупність процедур (організаційних, інформаційних, фінансових, юридичних) і правил, об'єднаних єдиною технологією обслуговування клієнтів, і законодавчо встановлених, і розроблених самостійно страховою компанією щодо ефективного здійснення конкретних видів страхування певною компанією у відповідності до її політики і корпоративної культури й в обов'язковому порядку формалізованих у відповідній документації, через яку певний продукт пропонується (може бути запропонованим) на ринку страхових послуг потенційним споживачам [10, с. 35].
В. Тринчук, Ю. Клапків, Україна	Страховий продукт як таке сполучення факторів виробництва, що дозволяє страховику надавати страхову послугу. Тобто «виробничий» процес, спрямований саме на надання страхової послуги. Страховий продукт в значній мірі прив'язаний не до клієнта, а до об'єкту страхування і являє собою комплексне страхове покриття, яке забезпечене сервісним обслуговуванням з урахуванням потреб конкретного клієнта [11, с. 36].
В. Нечипоренко, Україна	Комплекс цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством [13, с. 124].

тів, де переважав корпоративний сегмент (банки, автосалони, лізінгові компанії, туристичні компанії тощо). В такій схемі дистрибуції страхова послуга виступала додатком до основної купівлі (машини, квартири, туристичної подорожі), умови страхування не були першорядним і акцент ставився на невелику ціну. Відповідно, за такими каналами реалізовувалися недорогі страхові продукти із незначним страховим покриттям, які не враховували реальних потреб страхувальника і, відповідно, не мали споживчої цінності.

На даний час ситуація протилежна – з метою утримання позицій на страховому ринку стратегічні цілі компаній переорієнтовуються з фінансових показників на страхові продукти та якість надання страхових послуг. Стратегії продажів більшою мірою зорієнтовані на споживачів-фізичних осіб, яким пропонуються страхові продукти, що повністю задовольняють потреби у страховому захисті та містять багато сервісних послуг. За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг в Україні, за 6 місяців 2017 року рівень зростання обсягів продажів страхувальникам-фізичним особам значно перевищив корпоративний сегмент (таблиця 3) [20], [21].

З точки зору споживчих властивостей, страховий продукт представляє собою унікальні

Таблиця 3

Рівень зростання збору страхових премій страховими компаніями України за 6 місяців 2017 р.

№ з/п	Види страхування	Рівень зростання 6 місяців 2017 / 6 місяців 2016, %	
		Страхувальники – фізичні особи	Страхувальники – юридичні особи
1	Добровільне страхування наземного транспорту (крім залізничного)	13,9	15,5
2	Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів	7,2	2,2
3	Добровільне страхування майна	25,5	3,5
4	Добровільне медичне страхування	11,4	21,8
5	Добровільне страхування від нещасних випадків	34	-
6	Добровільне страхування здоров'я на випадок хвороби	51,4	-
7	Добровільне страхування відповідальності	45,1	13,4
	Разом	15,3	6,7

Таблиця 4

Приклади сервісних послуг за страховим продуктом «КАСКО» у компаній з іноземним капіталом [22], [23]

Страхова компанія «УНІКА» UNIQA Insurance Group	PZU Україна Група PZU
Додаткові послуги: – евакуація автомобіля при дорожньо-транспортній пригоді (надалі – ДТП) або поломці; – евакуація електромобіля до найближчої сертифікованої дилерської станції технічного обслуговування (надалі – СТО) за умови, що автомобіль не може пересуватися; – евакуація електромобіля до місця проживання клієнта; – зарядка електромобіля; – заміна пошкодженого колеса; – аварійне відкриття замків, дверей; – розміщення несправного автомобіля на стоянці, що охороняється; – доставка запасних частин.	**Додаткові послуги:** – підмінний автомобіль або таксі на час ремонту машини; – заміна колеса; – запуск двигуна; – евакуатор.
Організаційні послуги в режимі 24/7: бронювання столиків в кафе, ресторанах, квитків, готелів, доставка квітів, аварійні чи ремонтні послуги тощо (оплата організованих послуг проводиться клієнтом самостійно).	Послуга «єврокомісар PZU»: допомога професіонала при ДТП у оформленні заяви на місці, заповненні європротоколу, консультації на місці події (як уникнути штрафів, зберегти водійське посвідчення тощо).
Інформаційні послуги в режимі 24/7: надання інформації за організаційними послугами, а також про місцезнаходження заправочної станції, автосалонів, СТО, допомога в навігації тощо.	Інформаційний та технічний супровід в режимі 24/7.
Експрес врегулювання страхового випадку. Онлайн оформлення документів без огляду автомобіля, якщо: – страхова подія сталася без участі третіх осіб та інших автотранспортних засобів; – страхувальник повідомив СК «УНІКА» про випадок з місця події; – прогнозована вартість ремонту не перевищує 25 000 грн; – пошкоджено не більше трьох елементів автомобіля.	**Дистанційне врегулювання страхового випадку.** У разі ДТП водію потрібно зателефонувати до контакт-центру компанії, після чого оператор організовує всю необхідну допомогу та спрямовує автомобіль безпосередньо на СТО, з яким співпрацює PZU. Подальше врегулювання відбувається без особистої участі клієнта. Клієнт забирає відремонтований автомобіль та надає його для контрольного огляду представнику страховика.
Середній строк виплати: 7 робочих днів	Середній строк виплати: 15 робочих днів

умови страхування, які задовольняють потреби клієнта у страховому захисті. В процесі розроблення нового страхового продукту, перш за все, створюється маркетингова модель, яка визначає основні споживчі властивості страхового продукту, конкурентні переваги, цільову аудиторію, канали продажів, позиціонування. Фінансово-економічна модель страхового продукту розраховує мінімально-необхідний вхідний грошовий потік за продуктом, рентабельність, рівень збитковості, розмір власного утримання.

Дані маркетингової та фінансово-економічної моделей слугують основою для розроблення умов страхування, які обов'язково включають наступні елементи: характеристики об'єкта, що приймається на страхування (чи осіб, які підлягають страхуванню за особистим страхуванням), перелік об'єктів, які не приймаються на страхування (чи осіб, які не підлягають страхуванню за особистим страхуванням), страхові ризики, страхові випадки, обмеження страхового покриття та виключення зі страхових випадків, причини відмови у виплаті страхового відшкодування (страхової виплати), страхову суму (або порядок визначення страхової суми за майновим страхуванням), територію дії договору страхування. На підставі затверджених умов розраховуються страхові тарифи та корегувальні коефіцієнти та формуються програми страхування, які включаються до складу страхового продукту.

Нині, в умовах зростання рівня конкуренції та, водночас, падіння купівельної спроможності національної валюти, користуються попитом страхові продукти, які мають такі споживчі властивості:

– прості та зрозумілі страхувальникові умови страхування;

– просте та зручне оформлення договору страхування (з можливістю оформлення через мережу Internet);

– просте та швидке обслуговування в разі настання страхового випадку (з можливістю дистанційного врегулювання страхового випадку через мережу Internet);

– додаткові сервісні послуги;

– технічна та інформаційна підтримка клієнта в режимі 24/7;

– європейський сервіс обслуговування;

– швидкі строки здійснення виплати страхового відшкодування.

В даній площині дослідження, страховий продукт – це набір страхових та супутніх до них послуг (медичних, з ремонту автотранспортних засобів, консультаційних, ін.), викладених в договорі страхування, які надаються страхувальнику (застрахованій особі чи іншій особі, визначеної договором страхування або чинним законодавством) в разі настання страхового випадку чи іншої події, передбаченої договором страхування.

З точки зору операційної діяльності страховика, страховий продукт представляє собою мережу взаємоузгоджених бізнес-процесів страхової компанії, регламентованих технологічними картами, котрі виконуються та постійно вдосконалюються. На рисунку 2 представлені основні процеси та процеси забезпечення страхової діяльності, які перш за все мають бути налагоджені та взаємоузгоджені, адже це є основою для забезпечення встановлених показників економічної ефективності та якості страхового продукту.

Рис. 2. Погляд на страховий продукт з точки зору процесного управління

Джерело: розроблено автором

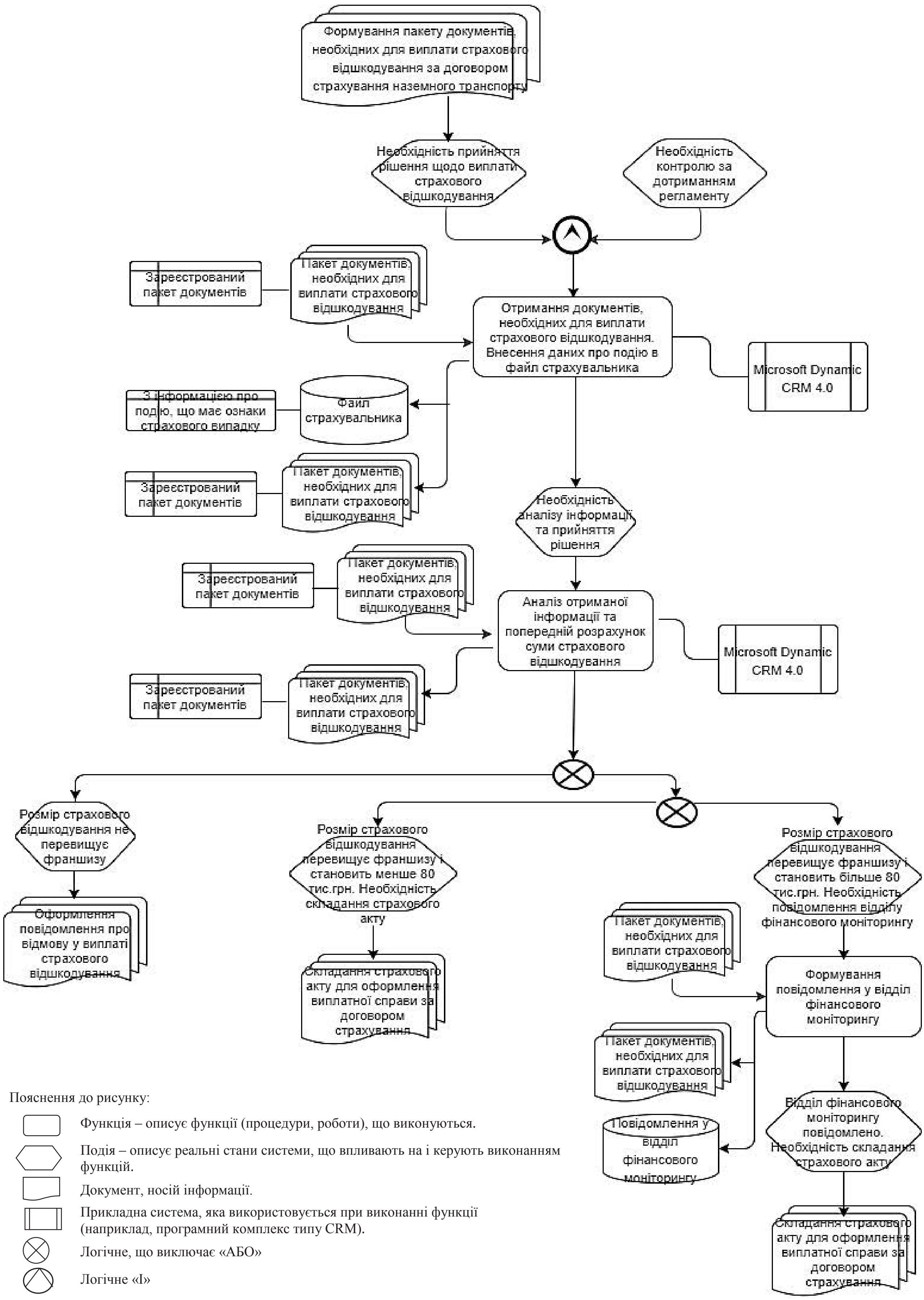

Рис. 3. Процес прийняття рішення про здійснення виплати страхового відшкодування за договорами страхування наземного транспорту

(нотація ARIC, модель рівень EPS, розроблено автором)

Неможливо розглядати страховий продукт як щось окреме від процесів страхової компанії. Страховий продукт являє собою узгоджену технологію бізнес-процесів, починаючи з первинного контакту з клієнтом і завершуючи здійсненням виплати страхового відшкодування. В даному разі, страховий продукт, що представлений мережею бізнес-процесів компанії, розкриває відповіді на питання «яким чином?» – здійснюються оцінка ризику, продаж та укладення договору страхування, врегулювання страхового випадку, виплата страхового відшкодування. Наприклад, положення договору страхування про порядок здійснення виплати страхового відшкодування з точки зору бізнес-процесів страховика має наступний вигляд (рис. 3).

Отже, з точки зору процесного підходу до управління, страховий продукт – це затверджена технологія продажів, оцінки страхового ризику, надання страхової послуги та інших операцій страховика, пов'язаних з конкретними умовами договору страхування. Впровадження нового страхового продукту досить часто вимагає здійснення змін в технологіях – наприклад, за страхуванням від кібер-ризиків необхідна розробка нових методик оцінки страхових ризиків та визначення розміру збитку страхувальника, а, відповідно, розроблення та впровадження в діяльність нових бізнес-процесів.

З точки зору документарного забезпечення, страховий продукт представлений в базі знань страхової компанії сукупністю документів, на підставі та за допомогою яких надається страхова послуга та виконуються інші операції страховика, пов'язані з умовами конкретного договору страхування. Страховий продукт представлений такими моделями:

– фінансово-економічна модель;
– маркетингова модель;
– виробнича модель, яка, власне і складається зі страхових документів.

До складу виробничої моделі страхового продукту можуть бути включені наступні документи: опис страхового продукту; політика з андерайтингу; типові форми документів (заява на страхування, анкета оцінки страхового ризику, договір страхування, заява-повідомлення про подію, що має ознаки страхового випадку), інструкції по заповненню типових форм документів та зразки заповнення, методика врегулювання збитків, навчальний курс для страхових агентів. Перелік документів встановлюється за кожним страховим продуктом окремо відповідно до його умов.

З погляду фінансів страховика, реалізація страхового продукту забезпечує вхідний грошовий потік. Економічна ефективність страхового продукту визначається наступними показниками:

· мінімальний валовий обсяг страхових платежів за страховим продуктом за рік (розраховується як сума зібраних страхових платежів за продуктом);

· коефіцієнт фінансового результату за страховим продуктом (розраховується як відношення різниці між заробленими страховими платежами за продуктом, сумою фактичних та резерву збитків, сумою витрат на ведення справи до зароблених страхових платежів за продуктом);

· коефіцієнт росту загального обсягу страхових платежів по відношенню до обсягу страхових платежів за аналогічний минулий період за страховим продуктом;

· коефіцієнт виплат за страховим продуктом (розраховується як відношення суми фактичних та резерву збитків до валових страхових платежів);

· коефіцієнт збитковості за страховим продуктом (розраховується як відношення суми фактичних та резерву збитків до зароблених страхових премій за продуктом);

· коефіцієнт розміру середнього збитку (розраховується як відношення середнього збитку за звітний період до середнього збитку за аналогічний період минулого року).

Слід зазначити, що обсяг страхового портфелю визначається сукупністю страхових продуктів, показники ефективності яких безпосередньо впливають на його основні характеристики: диверсифікованість, збалансованість, однорідність, динамічність. Це, у загальному підсумку, впливає на ринкову вартість страхової компанії.

Підводячи підсумок, наведемо зведену схему розкриття сутності страхового продукту з різних площин діяльності страховика (рис. 4).

Рис. 4. Погляди на сутність страхового продукту

Джерело: розроблено автором

Висновки і пропозиції. Дослідження теоретичних основ та аналіз практичних аспектів розкриття сутності страхового продукту дало змогу представити страховий продукт як основну категорію страхування, яка має безпосередній вплив на фінансові результати страховика, споживчий капітал торгової марки компанії та її ринкову вартість. Якість виконання бізнес-процесів щодо надання страхового захисту впливає на рівень задоволеності клієнтів та формує основу для створення з ними тривалих взаємовідносин, а звідси – отримання запланованого вхідного грошового потоку. Умови страхування, які забезпечують потреби споживача у страховому захисті та мають сервісні компоненти створюють унікальні споживчі властивості страхового продукту та є підгрунттям для формування збалансованого та диверсифікованого страхового портфеля. В подальшій перспективи розвитку методології страхової справи України доцільно прийти до єдиного бачення поняття «страховий продукт» сумісно науковою думкою та практиками страхового ринку із одночасним закріпленням даного поняття на законодавчому рівні.

Список літератури:

1. Muller W. Theoretical Concepts of Insurance Production / The Geneva Paperson Risk and Insurance. Vol. 6, № 21. Essaysin the economic the ory of risk and insurance (October). 1981. Pp. 63–83.
2. Haller M., Belz C., Bieger T. Dienstleistungim Produkt konzeptfur Financial Services – Konsequenzenfur die Versicherung. Dienstleistung ekompetenz und innovative Geschufts modelle Institutur Versicherungswirtschaft. St. Galle, 2000. Pp. 268–295.
3. Farny D. The Development of European Private Sector Insurance Over the Last 25 Yearsand the Conclusions that CanBeDrawn for Business Management Theory of Insurance Companies. Geneva Paperson Riskand Insurance. 1999. Issues and Practice. № 24(2). Pp. 145–162.
4. Гомелля В. Б. Страховой маркетинг: актуальне вопросы методологии, теории и практики / В. Б. Гомелля, Д. С. Туленты. – М.: Анкил, 2000. – 262 с.
5. Зубец А. Н. Страховой маркетинг / А. Н. Зубец. – 2-е изд. – М.: Анкил, 2002. – 256 с.
6. Гварлиани Т. Е. Дискуссионные вопросы теории страхования / Т. Е. Гварлиани // Финансы. – 1998. – № 9. – С. 45–46.
7. Гвозденко А. А. Основы страхования / А. А. Гвозденко – М.: Финансы и статистика, 1998. – 304 с.
8. Базилевич В. Д. Страхова справа / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, КОО, 2002. – 271 с.
9. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: монографія / О. О. Гаманкова. – К.: КНЕУ, 2009. – 283 с.
10. Кравчук Г. В. Характеристика страхового продукту, страхової операції та страхової послуги / Г. В. Кравчук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб.наук. пр.; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2010. – Вип. 29. – С. 31–40.
11. Клапків Ю. В. Економічна природа «страхового продукту» та «страхової послуги» / Ю. В. Клапків, В. В. Тринчук // Економіка, фінанси, право. – 2016. – № 8/2. – С. 34–39.
12. Ротова Т. А. Страхування: Навч. посіб. / Т. А. Ротова. – 2-ге вид. переробл. та допов. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 400 с.
13. Нечипоренко В. І. Стратегічне планування в страхових компаніях: дисертація кандидата економічних наук: 08:00:08 / В. І. Нечипоренко. – К., 2007. – 233 с.
14. Закон України «Про страхування» № 86/96-ВР від 07.03.1996 р. // Електронна бібліотека Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon.rada.gov.ua
15. Проект Закону України «Про страхування» № 1797–1 від 06.02.2015 р. // Електронна бібліотека Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon.rada.gov.ua
16. Генеральна угода про торгівлю послугами. Світова організація торгівлі 981_017 від 15.04.1994 р. // Електронна бібліотека Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon.rada.gov.ua
17. Регламент розробки, модифікації, моніторингу та зняття з продажів страхових продуктів. Внутрішні документи страхової компанії.
18. Страхові продукти/Сайт страхової компанії «ПРОВІДНА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.providna.ua/uk/content/strahovi_producti
19. Карта стратегічного розвитку. Внутрішні документи страхової компанії.
20. Консолідовані звітні дані за 1 півріччя 2017 р./Офіційний сайт Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://nfp.gov.ua/content/konsolidovani-zvitni-dani.html
21. Консолідовані звітні дані за 1 півріччя 2016 р. / Офіційний сайт Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://nfp.gov.ua/content/konsolidovani-zvitni-dani.html
22. КАСКО страхування / Сайт страхової компанії «УНІКА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uniqa.ua/private/auto/kasko/
23. Автострахування / Сайт страхової компанії «PZU Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pzu.com.ua/individual/avto.html

Губарь А.Е.
Черкасский государственный технологический университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУТИ СТРАХОВОГО ПРОДУКТА

Аннотация
Исследованы теоретические и практические аспекты определения сути понятия «страховой продукт». Предложен авторский подход по раскрытию сути понятия «страховой продукт» через следующие предметные плоскости страховой деятельности: стратегия компании, технологии бизнес-процессов, страховая защита, документарное обеспечение страхового продукта, финансы. Страховой продукт представлено как основную категорию страхования, которая имеет непосредственное влияние на финансовые результаты страховщика, потребительский капитал торговой марки компании и ее рыночную стоимость. Полученные результаты исследования целесообразно использовать при формировании отечественного страхового законодательства.
Ключевые слова: страховой продукт, страховая деятельность, страховые операции, страховые премии, бизнес-процессы, экономическая эффективность страхового продукта, страховой портфель.

Gubar O.E.
Cherkasy State Technological University

METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF REVEALING OF INSURANCE PRODUCT ESSENCE

Summary.
The object of the research is theoretical and methodological approaches and practical experience of the notion «insurance product» understanding. Suggested author's approach for revealing of the notion «insurance product» has been grounded on the different aspects of insurer's activities, such as company strategy, business processes technologies, insurance defense, insurance product documentary supply, finances. As a result, the insurance product is presented as the main category of insurance, which has a strong influence on financial results of the insurance agent, company brand mark consumer's fund and its market value.
Keywords: insurance product, insurance activity, insurance operations, insurance premium, business processes, insurance portfolio.

УДК 657.36

УПРАВЛІННЯ КРЕДИТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Губарик О.М., Губан А.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Розглянуто сутність кредиторської заборгованості. Кредиторська заборгованість – кошти, які тимчасово підпорядковані підприємству, які підлягають поверненню юридичній чи фізичній особі,у яких вони позичені та не виплачені. Розглянуто поняття управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості. Досліджено систему заходів, які необхідно провести з метою ефективного управління кредиторською заборгованістю підприємства Проведено узагальнення рекомендацій щодо заходів, спрямованих на підвищення ефективності управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості на підприємствах.

Ключові слова: кредиторська заборгованість, управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості, оптимізація, мінімізація, ефективність, засоби інвесторів, фінансовий кредит, товарний кредит, економічна перевага.

Постановка проблеми. На сучасному етапі особливої гостроти набуває управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості підприємства в умовах несвоєчасного виконання зобов'язань і прострочення термінів позивної давності заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й методологічні аспекти щодо вдосконалення управління фінансово-економічної безпеки кредиторської заборгованості розглянуті в працях таких науковців: С.Ф. Голов, В.В. Храпкіної, М.Д. Білик, Л.О. Лігоненко, І.А. Сисоєва, Л.Н. Павлова, І.Л. Блинчевский.

Основна увага у наукових розробках приділялася сутності та аналізу кредиторської заборгованості підприємства, проте залишилися неопрацьованими питання посилення управління та контролю за кредиторської заборгованості підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження управління фінансово-економічної безпеки кредиторської заборгованості має суттєве значення для розвитку підприємства. Недосконала система організації обліку кредиторської заборгованості впливає на несвоєчасне надходження інформації до управління підприємства. Наявність розривів в часі між одержанням облікової інформації та її використанням перешкоджає підвищенню економічної ефективності діяльності господарюючого суб'єкта, внаслідок чого призводить до заплутаності, дублювання та зниження аналітичної функції звітних показників підприємства.

Мета статті. Головною метою даної статті є визначення основних підходів поняття «кредиторська заборгованість», а також дослідження заходів, спрямованих на підвищення ефективності управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливу увагу при фінансовому аналізі підприємства приділяють вивченню кредиторської заборгованості.

Стан кредиторської заборгованості характеризує розрахункові взаємовідносини з постачальниками, бюджетом, робітниками і службовцями. Як показує практика нині труднощі на шляху оптимізації управління кредиторською заборгованістю пов'язані з гострою нестачею методичних підходів до управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості.

Управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості є одним з найбільших складних завдань бухгалтерського обліку,що пов'язано з існуванням проблем неплатежів.

Суб'єкти господарської діяльності на перше місце завжди ставлять вирішення своїх проблем, замість виконання фінансових зобов'язань перед кредиторами.

Саме для ефективного функціонування підприємства, повинна бути достовірна інформація, щодо фінансового стану підприємства, а саме про заборгованість підприємства.

Незважаючи на давню історію виникнення заборгованості та стан її вивчення, у сучасній літературі немає єдиної думки, щодо трактування даного поняття. Трактування поняття кредиторської заборгованості наведено в табл. 1.

В основному вчені розглядають заборгованість, як грошові кошти. Тому вважаємо, що кредиторська заборгованість – це тимчасово залучені суб'єктом у власне користування грошові кошти, які підлягають поверненню юридичній або фізичній особі [7].

Економічна сутність кредиторської заборгованості полягає в тому, що це не тільки частина майна підприємства, як правило кошти, але і товарно-матеріальні цінності, наприклад у зобов'язаннях по товарному кредиті.

Як правова категорія кредиторська заборгованість – особлива частина майна організації, що є предметом обов'язкових правовідносин між підприємством і її кредиторами [3].

Підприємство володіє і користується кредиторською заборгованістю, але воно зобов'язане повернути чи виплатити дану частину майна кредиторам, що мають права вимоги на неї.

Таким чином узагальнено авторами, що кредиторська заборгованість має двоїсту юридичну природу:

– як частина майна вона належить підприємству на праві володіння, чи навіть на праві власності щодо отриманих позичкових грошей чи речей, визначених родовими ознаками;

– як об'єкт зобов'язальних правовідносин – це борги підприємства перед кредиторами, тобто

вповноваженими на стягнення від підприємства зазначеної частини майна.

Кредиторська заборгованість великою мірою впливає на фінансово-майновий стан підприємства, особливо на формування та використання його фінансових ресурсів та грошових потоків.

Кредиторська заборгованість підприємства є джерелом тимчасового безоплатного залучення оборотних засобів інших суб'єктів ринкової економіки, проте вона також є джерелом деяких фінансових ризиків для підприємства:

– протермінування погашення кредиторської заборгованості може мати негативні наслідки у формі фінансових штрафних санкцій, накладених на підприємство відповідно до законодавчих документів (у випадку заборгованості за податками чи іншими обов'язковими платежами) чи згідно з умовами договірних відносин;

– збільшення обсягу кредиторської заборгованості призводить до зниження рівня фінансової незалежності підприємства та погіршує його економічну безпеку

Отже, заборгованість має як негативний, так і позитивний вплив на діяльність підприємства та його фінансово-майновий стан. Тому для підприємства важливим питанням є управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості як на стадії формування, так і на стадії її погашення.

Основою управління зобов'язаннями є вибір контрагентів і гнучка системи розрахунків з ними. Система управління кредиторською заборгованістю включає аналіз джерел її виникнення, управління, контроль та вибір кредитної політики.

З метою усунення фактів виникнення кредиторської заборгованості необхідно постійно розробляти і впроваджувати заходи щодо удосконалення управління заборгованістю.

Управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості – це оптимізація суми заборгованості підприємства перед іншими юридичними та фізичними особами. Управління заборгованістю на підприємстві проводиться за допомогою двох основних варіантів: оптимізації та мінімізації кредиторської заборгованості [4].

Оптимізація кредиторської заборгованості – пошук нових підходів, за допомогою яких зміна кредиторської заборгованості зможе позитивно впливати на діяльність підприємства.

Мінімізація – механізм управління кредиторської заборгованістю, при якому існуюча заборгованість максимально зменшується або ж повністю погашається [11].

Для ефективного управління зобов'язаннями підприємства необхідно:

– визначити оптимальну структуру зобов'язань для конкретного підприємства і в конкретній ситуації;

– скласти бюджет кредиторської заборгованості;

– розробити систему показників, які характеризують як кількісну так і якісну оцінку стану і розвитку відносин з кредиторами компанії;

– проаналізувати відповідність фактичних показників;

– виконати аналіз відхилень.

Для того, щоб відносини з кредиторами максимально відповідали цілям забезпечення фінансової стійкості підприємства і збільшенню її прибутковості і конкурентоздатності, необхідно виробити чітку стратегічну лінію у відношенні характеру залучення і використання позикового капіталу.

Підприємство в ході розробки стратегії кредитування власного капіталу повинно виходити з рішення наступних першочергових задач – максимізації прибутку підприємства, мінімізації витрат, досягнення динамічного розвитку, ствер-

Таблиця 1

Поняття «Кредиторської заборгованості»

Автор	Трактування поняття «кредиторська заборгованість»
А. Б. Борисов [1]	Кошти, які тимчасово підпорядковані підприємству, які підлягають поверненню юридичній чи фізичній особі,у яких вони позичені та не виплачені.
Н. М. Ткаченко [11]	Тимчасово залучені суб'єктом у власне користування кошти,які підлягають поверненню фізичній чи юридичній особі.
І. А. Бланк [2]	Поточні зобов'язання, що відображають заборгованість підприємства перед господарськими партнерами.
Ю. С. Цал-Цалко [12]	Тимчасове залучення активів у господарську діяльність підприємства за рахунок безплатного одержаного майна інших суб'єктів господарювання.
Д. І. Черкав [13]	Заборгованість, яка виникає при здійсненні підприємством операцій, пов'язаних з рухом грошових коштів.

Таблиця 2

Потенційні можливості залучення позикових засобів

Спосіб залучення позичкових засобів	Характерні ознаки
Засоби інвесторів	Процес залучення додаткових фінансових ресурсів для цілей власного бізнесу розглядається з погляду максимізації безпеки даного процесу.
Фінансовий (грошовий) кредит	Один з найбільш дорогих видів кредитних ресурсів. Обмежуючі фактори: високий відсоток, необхідність надійного забезпечення, «створення» солідних балансових показників.
Товарний кредит	Найбільш простий спосіб залучення. Товарний кредит, як правило, не вимагає залучення застави і не зв'язаний зі значними витратами і тривалістю оформлення.
Економічна перевага	Суть використання переваг, зв'язаних із власною економічною перевагою, полягає в можливості диктувати і нав'язувати постачальнику (кредитору) власні «правила» гри на ринку і характер договірних відносин (чи, як це найчастіше відбувається – порушувати ці самі договірні відносини без «особливих» наслідків для власного «переважаючого» бізнесу).

Побудовано авторами на підставі [10]

дження конкурентоздатності – які, в остаточному підсумку і визначають фінансову стійкість.

Фінансування даних задач повинне бути досягнуте в повному обсязі. Наступним етапом у ході розробки політики використання кредитних ресурсів є визначення найбільш прийнятних тактичних підходів.

Існує кілька потенційних можливостей залучення позикових засобів (табл. 2).

Підприємства максимально використовують можливості всіх доступних кредитних засобів, у тому числі і у виді затримок по зарплаті, порушення термінів планових платежів постачальникам.

Отже, комплексне впровадження запропонованих заходів економічного й організаційного характеру дасть змогу вирішити існуючі на підприємстві проблеми на шляху підвищення ефективності використання кредиторської заборгованості.

Дослідження тенденцій, своєчасне виявлення причин протиріч кредиторської заборгованості дозволяє підприємству з'ясувати власні можливості для запобігання погіршенню фінансового стану.

Висновки і пропозиції. Результати дослідження дали змогу зрозуміти, що управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості – це процес аналізу кредиторів, контролю за співвідношенням між ними, розробки політики щодо розрахунків з покупцями та постачальниками. Управління кредиторською заборгованістю безпосередньо впливає на прибутковість компанії.

Отже, для ефективного управління структурою кредиторської заборгованості необхідно створити спеціалізований відділ кредитного контролю, а також розробити спеціальну фінансову політику в плані використання позикових коштів. У зв'язку з цим велике значення набуває отримання повної, достовірної та своєчасної облікової інформації, яка дозволить оцінити об'єктивну величину і ефективність використання позикових коштів та забезпечити ефективне управління фінансово-економічною безпекою кредиторської заборгованості.

Список літератури:

1. Борисов А. Б. Великий економічний словник / А. Б. Борисов – М.: Книжний світ, 2010. – 895 с.
2. Бланк И. А. Учб. курс. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2007. – 521 с.
3. Васильєв С. В. Словник економічних термінів / С. В. Васильєв, Н. В. Бондарчук, А. П. Макаренко, Л. Л. Мельник. – Дніпропетровськ: ДДАУ, 2005. – 192 с.
4. Голов С. Ф. Управлінський облік: підручник / С. Ф. Голов. – К.: Лібра, 2004. – 704 с.
5. Нікбахт В. Фінанси [Текст] / В. Нікбахт, А. Гропеллі. – К.: Вік; Глобус, 2004. – 418 с.
6. Пушкин А. В. Стратегии взыскания долгов. Управление задолженностью / А. В. Пушкин. – М.: Эксмо, 2013. – 355 с.
7. Павлова Л. Н. Фінансовий менеджмент. Управління грошовим оборотом підприємства. – М.: Банки біржі, 2006. – 284 с.
8. Сисоєва І. А. Дебіторська і кредиторської заборгованості. М.: Финпресс, 2006. – 78 с.
9. Блинчевский И. Л. Организация работы по сокращению кредиторской задолженности / И. Л. Блинчевский / Деньги и кредит. – 2008. – № 10. – С. 26–31.
10. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: Підручник. – 5-те вид. допов. і перероб. – К.: Алерта, 2011. – 976 с.
11. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз: підручник / Ю. С. Цал-Цалко. – К.: ЦУЛ, 2008. – 564 с.
12. Учет 2000: бухгалтерский и налоговый учет. Т. 1. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Статус-кво 97, 2000. – 552 с.

Губарик О.Н., Губан А.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

УПРАВЛЕНИЕ КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Рассмотрена сущность кредиторской задолженности. Кредиторская задолженность – средства, временно подчинены предприятию, подлежащих возврату юридическому или физическому лицу, в которых они занятые и не выплаченные. Рассмотрены понятия управления фінансово-экономической безопасностью кредиторской задолженности. Исследована система мероприятий, которые необходимо провести в целях эффективного управления кредиторской задолженностью предприятия Проведено обобщение рекомендаций о мерах, направленных на повышение эффективности управления фінансово-экономической безопасностью кредиторской задолженности на предприятиях.
Ключевые слова: кредиторская задолженность, управление фінансово-экономической безопасностью кредиторской задолженности, оптимизация, минимизация, эффективность, средства инвесторов, финансовый кредит, товарный кредит, экономическое преимущество.

Gubaryk O.N., Guban A.V.
Dnipropetrovsk State Agro-Economics University

MANAGEMENT OF CREDITORIAL DEBT AS A FACTOR ENSURING FINANCIAL AND ECONOMIC SAFETY OF ENTERPRISES

Summary
The essence of accounts payable is considered. Accounts payable means are temporarily subordinated to the enterprise, subject to return to the legal or natural person in which they are employed and unpaid. The concepts of management of financial and economic security of accounts payable are considered. The system of measures that should be carried out for the effective management of the company's accounts payable has been studied. The recommendations on measures aimed at improving the efficiency of managing financial and economic security of accounts payable at enterprises have been summarized.
Keywords: accounts payable, management of financial and economic security of accounts payable, optimization, minimization, efficiency, investors' funds, financial credit, commodity credit, economic advantage.

УДК 336.72

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ДІЛОВОЮ АКТИВНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Гуменюк М.М., Грицак А.В.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті удосконалено трактування поняття «ділова активність» з точки зору його комплексності. Запропоновано механізм управління діловою активністю підприємства, який включає: елементи забезпечення (інформаційно-аналітичне, нормативно-правове, програмно-технічне та кадрове забезпечення), аналіз політики управління підприємством (управління обсягами діяльності, матеріальними та трудовими ресурсами, грошовими потоками), вибір інструментів управління діловою активністю (стратегія та методи управління діловою активністю), управління ризиками. Обґрунтовано процес формування механізму управління діловою активністю підприємства як сукупність етапів.
Ключові слова: ділова активність, механізм управління, процес формування ділової активності, стимулювання ділової активності.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання, особливо за умов фінансової кризи та соціально-політичної нестабільності перед підприємствами стоїть складна задача забезпечення їх сталого та ефективного функціонування. Проте не лише вплив факторів зовнішнього середовища негативно впливає на діяльність підприємств, а й відсутність ефективного механізму управління діловою активністю та забезпечення відповідного рівня ділової активності підприємств, які б могли протистояти постійним змінам в умовах господарювання. Визначення основних складових механізму забезпечення ділової активності підприємства відноситься до числа найбільш важливих і актуальних на сьогодні проблем, оскільки низький рівень ділової активності може призвести до кризового фінансового стану підприємства, відсутності інноваційної діяльності, неефективного використання ресурсів та до негативної тенденції спаду оціночних показників діяльності підприємства.

Умовою стійкого розвитку підприємства в цілому є його ефективна господарська діяльність, спрямована на забезпечення власного виживання, стабільності, розвитку й наближення до визначених цілей. Таким чином одним з основних чинників стійкого розвитку підприємства повинен стати механізм, який би відслідковував виконання поставлених завдань у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконалення методики аналізу й оцінки ділової активності підприємства відображені в роботах вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких варто виділити таких авторів: М.М. Артус [1], Г.П. Скляр [2], С.С Гринкевич [3], Т.В. Донченко [4] та Н.В. Мисак [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ділова активність пов'язується з різними видами потенціалу підприємства та його конкурентоспроможністю [4], ефективністю та результативністю діяльності [6]. Однак здобуті наукові результати щодо висвітлення значення ділової активності для успішного розвитку господарської та економічної діяльності не повною мірою окреслюють коло питань щодо ефективного управління діловою активністю та не містять науково-методичних та практичних аспектів втілення заходів управління фінансово-господарською діяльністю з позиції вдосконалення ділового стану.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування складових механізму управління діловою активністю підприємства.

Виклад основного матеріалу. Завдання забезпечення, активізації й стимулювання ділової активності займають найважливіше місце серед комплексу завдань із управління діловою активністю суб'єктів господарювання. Реалізація цих складних завдань вимагає від керівництва підприємств рішучих дій щодо пошуку шляхів модернізації виробничих потужностей, альтернативних варіантів збуту продукції, закріплення досягнутих позицій у взаємодії з постачальниками сировини, матеріалів, енергії.

На нашу думку, ділова активність підприємства – це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх зусиль підприємства, спрямованих на підвищення його конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають рівень ефективності використання вкладених у підприємство коштів, матеріальних, трудових ресурсів.

Завдання забезпечення достатнього рівня ділової активності є прийнятним для більшості вітчизняних підприємств, які зазнали значних втрат під час світової фінансово-економічної кризи, втративши зв'язки, ресурси, спроможність вчасно виконувати зобов'язання.

В сучасних умовах забезпечення ділової активності передбачає:

1) по-перше, вихід на докризові показники розвитку (обсяг виробництва й реалізації продукції, стан дебіторської та кредиторської заборгованості, фінансовий результат від операційної діяльності, рентабельність виробництва);

2) по-друге, стабілізація виробництва продукції, налагодження ринків збуту продукції, забезпечення рівномірності та збалансованості вхідних і вихідних потоків грошових коштів і матеріальних ресурсів, збільшення прибутків у динаміці [3, с. 110].

Аналіз літературних джерел із питань управління, менеджменту організацій, прийняття рішень [1–4] довів, що вирішення проблеми вдосконалення управління діловою активністю потребує використання системного підходу до управління, який об'єднав би всі процесі, націлені на стабільний розвиток підприємства, усі види і сфери діяльності. Створення певної системи управління діловою активністю суб'єктів господарювання дозволить обирати найбільш прийнятний варіант управління діяльністю для досягнення поставлених цілей і завдань функціонування в короткостроковому та довгостроковому періодах.

Управління діловою активністю із застосуванням фінансового механізму може досягти необхідного результату лише за поєднання доцільно спрямованого взаємовпливу всіх його елементів. Для цього він повинен відповідати таким вимогам [1, с. 57]: 1) налаштованість кожного елемента фінансового механізму на виконання властивого йому навантаження; 2) спрямовання дії всіх елементів фінансового механізму, який забезпечує інтереси всіх суб'єктів фінансових відносин; 3) зворотний зв'язок усіх елементів фінансового механізму різних вертикальних і горизонтальних рівнів; 4) своєчасність реакції елементів фінансового механізму вищого рівня на зміни, які відбуваються під впливом елементів нижчого рівня.

Зрозуміло, що є багато різноманітних підходів до визначень поняття «фінансовий механізм управління», обґрунтування його складових та етапів. Базуючись на цих висновках, пропонуємо наступну структуру механізму управління діловою активністю підприємства (рис. 1).

Дослідивши, механізм управління діловою активністю підприємства та його структурні елементи, можемо зазначити визначення даного поняття. На нашу думку, сутність категорії «механізм управління діловою активністю підприємства» слід визначити як систему врегульованих процесів залучення, розподілу і використання фінансових, матеріальних, трудових ресурсів підприємства відповідно до його стратегічних цілей в рамках певних принципів, фінансових методів, фінансових важелів і нормативно-правового середовища, враховуючи рівень ризику, оперативну, тактичну та стратегічну оцінку ділової активності підприємства.

Механізм управління діловою активністю підприємства є частиною загальної системи управління підприємством, що забезпечує оптимізацію впливу на чинники, від яких залежить загальний результат діяльності суб'єкта.

Процес формування механізму управління діловою активністю підприємства необхідно розпочати з характеристики його складових, а також визначення послідовності певних етапів.

Отже, перший етап процесу формування повинен включати в себе визначення об'єктів управління, суб'єктів, які б здійснювали конкретні дії, а також цілей, які переслідують дані суб'єкти. У нашому випадку об'єктами можуть бути діяль-

Рис. 1. Механізм управління діловою активністю підприємства

ність підприємства або його окремого підрозділу, певний виробничий процес, ресурси підприємства.

Суб'єктами можуть виступати керівники вищої ланки, фінансові менеджери, фінансові служби і відділи, аналітики з фінансової безпеки та інші. Ціллю є збереження, забезпечення або досягнення певного рівня ділової активності підприємства, за якого підприємство отримувало б прибуток, було платоспроможним і рентабельним.

Доцільно відзначити, що у системі управління діловою активністю важливу роль відіграє визначення головної мети, адже саме вона визначає концепцію розвитку підприємства, основні напрями його ділової активності та служить орієнтиром у середовищі ринкових перетворень [4, с. 23—25].

На другому етапі необхідно оцінити поточний стан та рівень ділової активності, а також виявити та здійснити аналіз чинників, які впливають на об'єкт і на виконання поставлених завдань і цілей. Оцінка поточного стану та ділової активності підприємства здійснюється на основі різноманітних методів фінансового аналізу (так наприклад, розрахунок показників та коефіцієнтів ділової активності і порівняння їх з базовими чи нормативними значеннями).

Наступним кроком у формуванні механізму управління є визначення методів впливу на зазначені раніше чинники. Характерним для цього етапу є застосування інструментарію управління діловою активністю, вибір якого залежить від можливостей підприємства, виду його діяльності, фінансового стану, рівня організації контролю та управління на підприємстві. Інструментарій управління діловою активністю підприємства представляє собою сукупність засобів, методів, важелів, способів здійснення управлінського впливу.

Наступний етап включає розробку такої складової механізму управління діловою активністю як стратегії управління діловою активністю підприємства, тобто визначення цілей, стратегічних напрямів та перспектив розвитку підприємства. На цьому етапі необхідно узгодити цілі розробленої стратегії з загальною стратегією підприємства.

Із численних ризиків, що супроводжують діяльність підприємства, виділяють ризик зниження рівня ділової активності. Ця проблема широко висвітлюється в працях Г. П. Скляра [6, с. 86]. Управління ризиком зниження рівня ділової активності є складовою загальної стратегії управління сталістю фінансового стану підприємства. Вона полягає у розробці системи заходів щодо виявлення і попередження негативних наслідків ризику з метою ліквідації збитків, пов'язаних із ним.

Для оцінки ризику зниження рівня ділової активності використовують розрахунково-аналітичні методи оцінки, що дають кількісне уявлення про цей ризик [5, с. 385—386].

Передостаннім етапом розробки є реалізація стратегії. Для її реалізації керівникам необхідно мати набір методик та моделей, на основі яких приймати найбільш доцільні рішення. Успіх реалізації розробленої стратегії підприємства залежить певною мірою від діючої системи контролю [4, с. 26].

Спільним для кожного етапу розробки механізму управління діловою активністю є використання інструментів управління діловою активністю підприємства.

Необхідність ефективного управління діловою активністю вітчизняних підприємств обумовлюється фінансово-економічною нестабільністю. Так, станом на перше січня 2016 року сума дебіторської заборгованості вітчизняних підприємств становила 2517203,5 млн. грн., що на 41,6% більше порівняно з аналогічним періодом 2014 року. Щодо кредиторської заборгованості, то її сума становила 2196263,4 млн. грн., що на 45,9% більше порівняно з аналогічним періодом 2014 року [6]. Нагромадження сум дебіторської та кредиторської заборгованостей призводить до збільшення тривалості операційного та фінансового циклів, а відповідно знижує рівень ділової активності.

Активізація стану ділової активності в процесі управління нею має на меті вивести фінансово-господарський стан суб'єкта господарювання за основними оцінювальними показниками на новий рівень розвитку, що неможливо без значних перетворень у виробничій сфері діяльності. Тобто активізація діяльності підприємства вимагає:

1) проведення реорганізації, модернізації виробництва для підвищення конкурентоспроможності;

2) зростання виробничих потужностей одночасно з освоєнням основних каналів постачання виробленої продукції;

3) освоєння інвестиційних ресурсів та дотримання інноваційного шляху розвитку [2, с. 84].

Стимулювання ділової активності на рівні суб'єкта господарювання залежить значною мірою від фінансово-економічної ситуації в державі, на території якої він провадить діяльність, у провідних країнах світу, від фінансового становища ділових партнерів тощо [1, с. 54—55].

Ситуація в державі (контроль за фінансовою дисципліною, бюджетна складова державної політики, податкове навантаження) виступає активізатором або стає гальмом для зростання підприємництва. Так, для стимулювання ділової активності необхідно створювати сприятливі умови щодо конкурентоспроможності, упровадження інновацій, здійснення інвестиційних вливань у виробничий процес, нарощування фінансових ресурсів. Також важливим є зменшення розміру обов'язкових платежів для підприємств, які вирішують соціально важливі задачі для країни, а саме: створюють нові робочі місця, підвищують кваліфікаційний рівень персоналу, здійснюють доброчинні заходи. Крім цього, потрібно стимулювати діяльність тих підприємств, які оновлюють стан виробничих засобів і вирішують не менш важливі задачі щодо енергозбереження, екологічної спрямованості виробництва.

Таким чином, за умови удосконалення фінансово-економічного механізму управління діяльністю підприємства стане можливим досягнення довгострокових цілей як самого підприємства, так і держави, а також стабілізація національної економіки та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку.

Висновки і пропозиції. Отже, удосконалення управління діловою активністю вимагає нових підходів до прийняття управлінських рішень. Запропонований у роботі механізм управління діловою активністю підприємства забезпечує ефективну,

спрямовану на підвищення рівня ділової активності, діяльність підприємства. Механізм управління діловою активністю підприємства складається з елементів забезпечення, аналізу політики управління підприємством, сукупності інструментів управління діловою активністю та управління ризиком. Поєднання системного підходу до управління діловою активністю в цілому та ситуаційного підходу в процесі обрання напряму управління за певними ознаками допоможе підвищити ділову активність підприємства та ефективність фінансово-господарської діяльності в цілому. Забезпечення, активізація й стимулювання ділової активності виступають основними завданнями управління діловою активністю, які сприяють підвищенню результативності операційної діяльності за основними економічними показниками (обсяг виробництва й реалізації продукції, собівартість продукції, рентабельність виробництва й продажу), інвестиційної привабливості та іміджу підприємства. Таким чином, підводячи підсумок, варто зазначити, що ділова активність на сьогоднішній день виступає визначальною характеристикою розвитку підприємства.

Список літератури:

1. Артус М. М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки / М. М. Артус // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 54–59.
2. Скляр Г. П. Механізм забезпечення ділової активності підприємств споживчої кооперації та його удосконалення в умовах перехідної економіки / Г. П. Скляр, О. О. Педик // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер.: Економічні науки. – 2010. – № 3. – С. 83–88.
3. Гринкевич С. С. Економічні основи стратегічного управління діловою активністю підприємства в умовах ринкових перетворень / С. С. Гринкевич, М. А. Михалевич // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.5. – С. 110–114.
4. Донченко Т. В. Теоретичні основи формування механізму управління діловою активністю підприємства / Т. В. Донченко // Науковий вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – Т. 1. – С. 23–27.
5. Мисак Н. В. Стратегічні аспекти підвищення ділової активності підприємства / Н. В. Мисак, О. І. Ященко // Науковий вісник. – 2005. – Вип. 15.5. – С. 384–389.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

Гуменюк М.М., Грицак А.В.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ДЕЛОВОЙ АКТИВНОСТЬЮ КОМПАНИИ

Аннотация
В статье предложен новый механизм управления деловой активностью предприятия, который состоит из таких составляющих как: элементы обеспечения (информационно-аналитическое, нормативно-правовое, программно-техническое и кадровое обеспечение), анализ управления предприятием (политика управления объемами деятельности, активами, капиталом и денежными потоками), выбор инструментов управления деловой активностью (стратегия и методы управления деловой активностью) и управления риском (выявление риска, измерение риска, контроль риска и мониторинг риска). Также предложено рассматривать процесс формирования механизма управления деловой активностью предприятия как совокупность этапов.

Ключевые слова: деловая активность, система управления, механизм управления, процесс формирования деловой активности, стимулирование деловой активности.

Humeniuk M.M., Hrytsak A.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF BUSINESS ACTIVITY MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

Summary
This article proposes a new mechanism for managing business activities of the company, which consists of the following components as elements of collateral (information-analytical, regulatory, and software maintenance and staffing), policy analysis, business management (management policy amounts of activity, assets capital and cash flow), the choice of management tools, business activity (strategy and methods of business activity) and risk management (identification of risk, risk measurement Control risk and monitoring risk). It is also proposed to consider the process of forming a mechanism for managing business activity as a set of stages.

Keywords: business activity, management system, management mechanism, process of forming business activity, stimulation of business activity.

УДК 330.322.012

ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ: РОЗГЛЯД СУЧАСНОГО СТАНУ, РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Дудчик О.Ю., Місілюк Г.В., Лаптєв І.О.
Дніпропетровський університет митної справи та фінансів

У статті проаналізовані публікації українських науковців, що досліджували стан інвестиційного ринку України в загальних рисах. Розглянуто сучасну ситуацію, подано статистичну інформацію, яка прямо вказує на динаміку розвитку цього сектору в контексті національної економіки. Розглянуті можливі шляхи до збільшення прямих фінансових інвестицій з інших країн, що сприятиме сталому розвитку економіки України. Авторами розроблені рекомендації щодо збільшення інвестиційного попиту на основі проведеного дослідження.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, стимулювання інвестиційної діяльності, інвестиційна активність, рівень інвестування, шляхи залучення прямих іноземних інвестицій, сучасний стан інвестиційного ринку України.

Постановка проблеми. Україна – це молода держава, яка незважаючи на усі існуючі перепони наближується за рівнем життя до європейських стандартів. Коли ми говоримо про розвиток, то маємо на увазі суто економічний його бік, тобто «розвиток держави», у контексті наукового огляду, є синонімом до «розвитку економіки в державі». Економічний розвиток неможливий без постійного, цільового, ефективного і контрольованого вливання реальних і фінансових інвестицій. Ці догми здаються більш ніж зрозумілими не тільки для людей із економічною освітою, але й для усіх без винятку громадян, але ми можемо бачити зовсім протилежну ситуацію: інвестиційний ринок в Україні розвинений погано. Деякі сфери, такі як закордонні інвестиції, перебувають на неприпустимо низькому рівні, якщо порівнювати їх із загальним станом економіки в країні. Саме тому стан ринку інвестицій, а також шляхи їх залучення, зокрема з-за кордону, є актуальним питанням для розгляду – постійні дослідження активізують державні перетворення в цій сфері і сприятимуть стійкому розвитку економіки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чим швидше відбувається розвиток національної економіки, тим більше інвестицій потребують різні її галузі. Стосовно України можна сказати, що майже всі галузі підприємництва зацікавлені в залученні інвестиційних коштів. Іноземні інвестиції можуть стати простим і ефективним рішенням для розв'язку цією проблеми, тим паче рівень залучення прямих іноземних інвестицій у державу прямо говорить про її інвестиційну привабливість для країн-партнерів. Такі вчені, як Скоробогатова Н. Є. та Шик Л. М. вивчали це питання з необхідною глибиною, що дає можливість продовжити їхні дослідження задля розробки певних рекомендацій щодо залучення іноземних інвестицій в Україну [9]. Також велику роль у вивченні питання прийняли такі вчені, як Л. М. Алексеєнко та М. М. Назаров – їх комплексний багатофакторний розгляд сучасного інвестиційного клімату дав змогу глибше зрозуміти особливості інвестиційного ринку України [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед науковців, які раніше розглядали стан інвестиційного ринку України і аналізували його клімат, було подано дуже мало рекомендацій щодо покращення ситуації, через що розвиток гальмувався. Розроблення навіть малих за своєю формою програм розвитку, зокрема програм по збільшенню прямих іноземних інвестицій, покладе початок для позитивних перетворень в цій сфері.

Мета статті. Метою статті є аналіз сучасного стану інвестиційного ринку в загальних рисах, а також розроблення на основі проведеного дослідження рекомендацій щодо збільшення кількості інвестицій з іноземних держав.

Виклад основного матеріалу. Для початку розглянемо визначення поняття «іноземні інвестиції», що подано в Законі України «Про режим іноземного інвестування». Згідно цього документу, «іноземні інвестиції» в Україні визначаються як цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [3]. Отже щодо відносно низького рівня іноземних інвестицій з інших держав в економіку України, можна зробити початковий висновок: інвестори не зацікавлені в інвестуванні коштів та інших цінностей в Україну через низьку прибутковість в майбутньому. Звісно ж це не єдина проблема, з несприятливих факторів також виділяють загальну недовіру інвесторів різного рівня та ряд проблем, що можна спостерігати в функціонуванні державних органів, що пов'язані із розробкою та реалізацією інвестиційної політики уряду [2].

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій згідно даних Державної служби статистики наведено на рисунку 1 [7].

Судячи з абсолютних показників, обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну за 2014 та 2015 роки був меншим, ніж за кожний рік у період з 2011 по 2013. Лінія тренду, яка має на діаграмі червоний колір, дуже красномовно демонструє, що загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну зменшується, що не свідчить на користь швидких позитивних змін в економці в найближчі роки.

При цьому за роки з 2008 по 2016 рр. Україна встигла зробити дуже несприятливі зрушення: якщо на кінець 2008-го року Україна входила у 20-ку найбільш інвестиційно привабливих країн світу (18-е місце), то в 2015 році вона зайняла 89-е місце, а в 2016 році спустилась

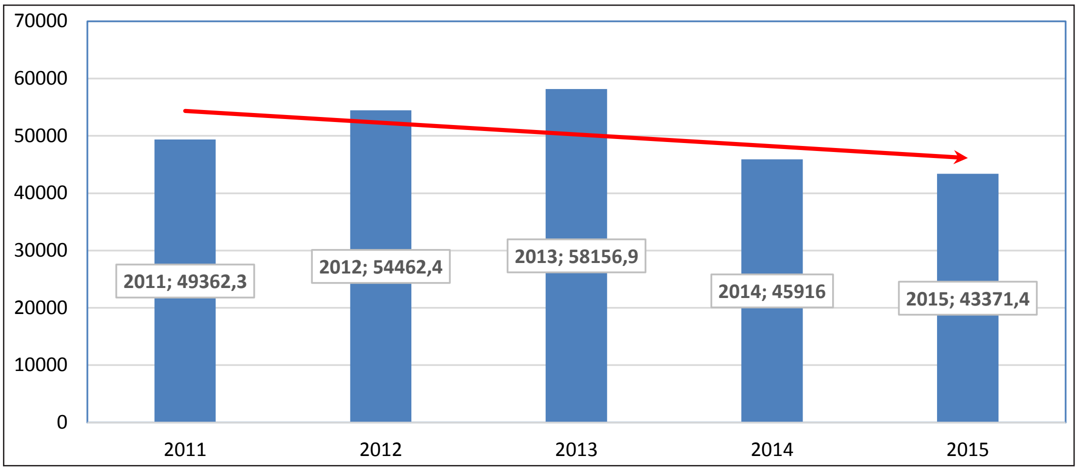

Рис. 1. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій у млн. дол. США на 31 грудня по роках; складено за даними Держкомстату України [7]

ще на 41 позицію і опинилась вже на 130-у місці згідно із рейтингом інвестиційної привабливості країн, розробленим і складеним незалежною аудиторською і консалтинговою компанією BDO International Business Compass (від 2016 року) разом із Гамбургським інститутом світової економіки (HWWI) [8].

Такі показники можна спостерігати навіть не зважаючи на те, що вже з початку 2013 року вступив у повну силу Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць», на який покладали великі надії різні науковці [4]. Це не призвело до тих зрушень, на які сподівалися, отже можна говорити про неправильно визначену стратегію залучення іноземних інвестицій в Україну.

Згідно Л. М. Алексеєнко та М. М. Назарова, основними негативними моментами, що обумовлюють низькі показники активності іноземних інвесторів є наступні [1]:

1. Великі ризики щодо виникнення сильної дестабілізації курсу. Це унеможливлює довгострокове прогнозування, на якому базується визначення ризиковості інвестицій.

2. Проблеми у банківській сфері, з яких найголовніша – це невигідні умови довгострокового кредитування. Ефективність та стабільність банківської системи – це одна із перших речей, що цікавлять інвесторів, тому невтішні результати одразу зменшують бажання інвестувати.

3. Обмеженість фінансових ресурсів. Це стосується перш за все сфер малого та середнього підприємництва – так, сфера малого бізнесу виробляє в Україні не більше 5% від загального обсягу ВВП, що порівняно із розвиненими країнами вкрай мало [6]. Такі низькі показники пояснюються перш за все недостатністю фінансування та неправильною політикою уряду щодо цього сектору економіки. Такі результати аналізу безсумнівно призводять до втрати великої кількості іноземних інвесторів.

4. Зниження рівня отримуваного прибутку українськими підприємствами. Це також пов'язано із несприятливою економічною ситуацією щодо розвитку малого та середнього підприємництва в Україні.

5. Вузька сфера для інвестування, особливо для середніх інвесторів. Це перш за все пов'язано із нерозвиненістю процесу впровадження інновацій, найбільша частка з яких повинна здійснюватися малими підприємствами, які в Україні функціонують ще дуже слабо. Також до цього пункту відноситься поганий розвиток венчурного підприємництва.

6. Незручне законодавство. Керуючись бажанням привабити іноземних інвесторів, а особливо коли мова йде саме про необхідність залучення коштів таких інвесторів, держава повинна створювати їм вигідні умови для провадження інвестиційної діяльності. Оскільки заходи такого характеру не здійснюються, закордонні інвестори обирають більш зручні варіанти, куди й вкладають свої кошти.

Про глибину і важливість якомога скорішого вирішення цих проблем говорить той факт, що Україна має величезний інвестиційний потенціал. Можна виділити такі фактори: зручне географічне положення, вигідний природно-ресурсний потенціал, достатньо великий рівень розвитку промисловості, наявність величезної кількості висококваліфікованої робочої сили, нерозвиненість ринків (Україна – це прекрасна платформа для збуту товарів через великий на них попит) [1].

Згідно із вищенаведеною інформацією, можемо надати наступні рекомендації щодо збільшення обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну:

1. Досягнути макроекономічної стабільності. Це загальна порада, що стосується усієї економіки в цілому. Так, наприклад, при середньому індексі інфляції у 14,59% за період з 2007 по 2016 роки, Україна здається набагато менш привабливої в інвестиційному плані порівняно із тією ж Польщею, де цей показник за той самий період знаходиться на позначці 2,05% [5]. При цьому варто зазначити, що в економічному потенціалі Україна набагато привабливіша за Польщу, але звісно «програє» їй в рівні макроекономічних показників.

2. Створити чітке правове поле для сприяння активізації економічної діяльності. Ця рекомендація стосується перш за все законотворчих органів, які незважаючи на розробку та впровадження відповідних законів, не досягають очікуваних зрушень. Приклад був наведений із Законом України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць», який не сприяв збільшенню обсягів іноземних інвестицій в Україну.

3. Створити спеціальний пільговий податковий режим щодо інвестиційної діяльності закордонних компаній. Якщо інвестори матимуть змогу при однакових ризиках інвестувати в Україну тільки тому, що таким чином вони зароблятимуть більше, сплачуючи менше податків, то вони виберуть саме такий варіант поміж усіх інших як найвигідніший у ситуації, що склалася.

4. Запровадити надання субсидій, субвенцій і різного роду бюджетних позик для розвитку сфери переважно малого, а також середнього за розмірами сектору підприємництва в Україні. Велика кількість інвестицій в розвинених країнах припадають саме на сферу малого (особливо венчурного) та середнього підприємництва. Розвиток цієї галузі, як найбільш пріоритетної, призведи до покращення національної економіки і інвестиційного клімату в державі.

5. Забезпечити правовий захист іноземних інвестицій з боку уряду. Якщо інвестори матимуть змогу знизити свої ризики, маючи державні гарантії, це сприятиме формуванню лояльності щодо вливання інвестицій в Україну.

6. Подолати корупцію на всіх рівнях влади. Таке явище, як «корупція», погано впливає на всі без винятку сфери економіки. Тож розробка ефективних дій, що призведуть до реального її зменшення, – це дуже важливе питання для української економіки, від вирішення якого прямо залежить рівень добробуту населення.

7. Покращити інформаційне забезпечення щодо інвестиційних можливостей різних сфер економіки. Постійний моніторинг стану різних галузей економіки, а також подання детальної інформації про отримані показники до міжнародних інвестиційних фондів дасть змогу сформувати деталізоване інформаційне поле, до якого можна буде застосовувати економічні моделі задля прогнозування отримання майбутніх прибутків при інвестуванні в певні галузі. Покращити інформаційну забезпеченість – це одна з найважливіших рекомендацій.

Кожна з поданих рекомендацій має загальний характер, тобто всі 7 пунктів потребують деталізації і розробки чіткого плану дій, як в короткострокового періоді, так і в довгостроковій перспективі.

Висновки і пропозиції. Україна має величезний потенціал для розвитку, але при цьому рівень іноземних інвестицій, що надходять у національну економіку в чистому вигляді, постійно падає. Це говорить про неправильно розставлені пріоритети уряду, а також нечітко сформовану політку розвитку економіки. Важливою умовою, що сприятиме швидкому піднесенню багатьох сфер економіки, є покращення інвестиційного клімату держави задля збільшення фінансових інвестицій із-за кордону.

У ході дослідження були розроблені і обґрунтовані наступні рекомендації щодо залучення коштів іноземних інвесторів: досягнути макроекономічної стабільності, створити чітке правове поле для сприяння активізації економічної діяльності, створити спеціальний пільговий податковий режим щодо інвестиційної діяльності закордонних компаній, запровадити надання субсидій, субвенцій і різного роду бюджетних позик для розвитку сфери переважно малого, а також середнього за розмірами підприємництва в Україні, забезпечити правовий захист іноземних інвестицій з боку уряду, подолати корупцію на всіх рівнях влади і покращити інформаційне забезпечення щодо інвестиційних можливостей різних сфер економіки. Особливої уваги заслуговує остання рекомендація. Дослідження інвестиційної ситуації в Україні і розробка стратегії розвитку інвестиційного ринку України – це питання, що заслуговують особливої уваги українських науковців.

Список літератури:

1. Алексеєнко Л. М. Стан та проблеми формування сприятливого інвестиційного клімату України [Електронний ресурс] / Л. М. Алексеєнко, М. М. Назаров // Наука й економіка. – 2013. -Вип. 2. – С. 53–57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nie_2013_2_11.pdf
2. Дудчик О. Ю. Стан, проблеми та перспективи формування сприятливого інвестиційного клімату України / О. Ю. Дудчик, О. Г. Гайдамашко, В. В. Тихонова // Науковий журнал Економічний форум. – 2016. – № 1. – С. 259–268.
3. Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.
4. Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» від 06.09.2012 р. № 5205 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5205–17
5. Зведена таблиця інфляції та іншої статистичної інформації по країнах світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ereport.ru/stat.php?razdel=country
6. Малий бізнес в Україні займає 5–6% ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fortetsya.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=565:-5-6-&catid=18:press&Itemid=22
7. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України за роки з 2011 по 2015 [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/zd/ivu/ivu_u/ivu0315.html
8. Рейтинг інвестиційної привабливості країн BDO International Business Compass 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bdo.ua/uk-ua/news-2/2016/business-compass-2016
9. Шик Л. М. Стан іноземного інвестування в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення / Л. М. Шик, Н. Є. Скоробогатова // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3(7). – С. 217–224.

Дудчик О.Ю., Мисилюк Г.В., Лаптев И.А.
Университет таможенного дела и финансов

ИНВЕСТИРОВАНИЕ В УКРАИНЕ: ОБЗОР СОВРЕМЕННОЙ СИТУАЦИИ, РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРИВЛЕЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Аннотация
В статье проанализированы публикации украинских учёных, которые исследовали состояние инвестиционного рынка Украины в общих чертах. Сделан обзор современной ситуации, приведена статистическая информация, которая наглядно демонстрирует динамику развития этого сектора экономики в контексте национальной экономики. Рассмотрены пути привлечения прямых финансовых инвестиций из других стран, что поспособствует развитию экономики Украины. На основе проведённого исследования авторами разработаны рекомендации по увеличению инвестиционного спроса.
Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, стимулирование инвестиционной деятельности, инвестиционная активность, уровень инвестирования, пути привлечения прямых иностранных инвестиций, современное состояние инвестиционного рынка Украины.

Dudchik O.Y., Misilyuk G.V., Laptiev I.A.
University of Customs and Finance

INVESTMENT IN UKRAINE: REVIEW OF THE CONTEMPORARY SITUATION, RECOMMENDATIONS ON ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS

Summary
The article analyzes the publications of Ukrainian scientists who investigated the condition of the investment market in Ukraine in general. A review of the current situation is made, statistical information which clearly demonstrates the dynamics of development of this sector of the economy in the context of the national economy is presented. The ways of attracting direct financial investments from other countries which will contribute to the development of the Ukrainian economy are considered. Based on the research conducted, the authors developed recommendations for increasing investment demand.
Keywords: investment attractiveness, stimulation of investment activity, investment activity, level of investment, ways to attract foreign direct investment, the current condition of the Ukrainian investment market.

УДК 336.717.1

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

Заруцька О.П., Прохорець Т.Б.
Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуто особливості функціонування платіжних систем України. Проаналізовано сучасний стан платіжної системи, зокрема Національної платіжної системи «Український платіжний ПРОСТІР» та Системи електронних платежів. Розглянуто розвиток криптовалюти в Україні.
Ключові слова: платіжна система України, Національна платіжна система «Український платіжний ПРОСТІР», система електронних платежів, платіжна картка, криптовалюта.

Актуальність проблеми. Платіжні системи відіграють одну із найважливіших ролей в економіки будь-якої країни, України. Вони забезпечують здійснення суб'єктами економіки переказу грошових коштів та розрахунків за зобов'язаннями, що з'являються у процесі здійснення економічної діяльності. Раціональна організація платіжної системи сприяє ефективному функціонуванню фінансової сфери, вдосконаленню грошово-кредитних відносин, здійсненню міждержавних валютних розрахунків. Надійні та ефективні платіжні системи є гарантією стабільного функціонування банківської системи та економіки в цілому.

Постановка проблеми. Метою даного дослідження є теоретичне обґрунтування функціонування та використання платіжної системи в Україні. Аналіз сучасного стану платіжних систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню цієї проблематики присвячували свої роботи такі фахівці, як О.М. Калмикова, Р.П. Лісна, І.А. Манченко, С.А. Циганов, О.В. Поляниця та інші.

Виклад основного матеріалу. Платіжна система будь-якої країни є одним із головних елементів в діяльності як національної економіки в цілому, так і в банківській системі, оскільки виступає каналом зв'язку у загальній системі товарообігу країни. Платіжна система – це платіжна організація, члени платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при переведенні коштів Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система [1].

Законодавство України передбачає діяльність в Україні внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем.

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України [4].

Міжнародна платіжна система – платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї країни в іншу [10].

Платіжна система України складається з таких компонентів: системи електронних платежів Національного банку України; систем автоматизації роботи банків; внутрішньобанківських платіжних систем; систем «клієнт – банк» для розрахунків між клієнтом банку та банком в електронній формі [3].

Для зручності розуміння всі функції платіжної системи розділяють на кілька категорій: функції мобільності і універсальності; функції ефективного управління власними ресурсами; функції контролю.

Функції мобільності і універсальності полягають в оперативному проведенні міжбанківських і міжфілійних платежів та мінімізації витрат, потрібних для їх проведення. До цих функцій включають: автоматизацію руху грошових платежів в структурі багатофілійного банку; взаємодію із системами електронних розрахунків, робота яких регламентована НБУ; автоматизацію документообігу.

До функції ефективного управління власними ресурсами включають: контроль стану кореспондентських рахунків; позиціонування платежів; вибір оптимального та раціонального способу і маршруту здійснення платежу.

До контрольно-регулюючих функцій платіжної системи входять: контроль виконання вимог, встановлених для проведення грошових платежів; моніторинг зовнішніх платежів банківської установи [2].

Кількість систем переказу коштів станом на 01.01.2017 зменшилась порівняно з 2016 р.

Станом на 01.01.2017 вітчизняні системи переказу коштів: 6 систем, створених банками; 8 систем, створених небанківськими установами; 11 внутрішньобанківських систем переказу [2].

Станом на 01.01.2017 в Україні функціонували 14 міжнародних систем переказу коштів, створених нерезидентами, а саме: 3 системи з США, 2 – з Азербайджану, по 1 – з Грузії, Великобританії, Канади, а також 6 систем з РФ. (Указом Президента України від 17.10.2016 № 467/2016 уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16.09.2016 «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій). Відповідно до цього рішення строком на один рік застосовані санкції до 6платіжних організацій міжнародних платіжних систем, створених резидентами Російської Федерації, і ці системи не працюють в Україні).

Національний банк України є платіжною організацією та розрахунковим банком для двох створених ним платіжних систем – Системи електронних платежів (СЕП) та Національна платіжна система «Український платіжний ПРОСТІР» [6].

Система масових платежів в Україні представлена національною системою Український платіжний ПРОСТІР. ПРОСТІР – це внутріш-

ньодержавна банківська багатоемітентна платіжна система масових платежів [4].

На сьогодні учасниками ПРОСТІР є 50 банків України та 25 небанківських установ.

Національна платіжна система ПРОСТІР – це система роздрібних платежів, у якій розрахунки за товари та послуги, отримання готівки та інші операції з національною валютою здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів, а саме платіжних карток ПРОСТІР.

Картка ПРОСТІР – це платіжна картка, яка дає змогу її держателю оплатити вартість товару, або послуги в торговельно-сервісній мережі, отримати готівку, переказати кошти з картки на картку тощо. Картки Національної платіжної системи ПРОСТІР дають змогу здійснювати операції саме з національною валютою – гривнею, в межах України та на українських інтернет-сайтах. Загальна кількість активних платіжних карток під брендом НПС «ПРОСТІР» протягом 2016 року зросла з 224 тис. шт. до 289 тис. шт.

Із застосуванням платіжних карток НПС «ПРОСТІР» здійснено 5.3 млн. операцій на суму 6.7 млрд. грн., із яких було оброблено понад 1 млн. безготівкових транзакцій, що у порівнянні із 2015 роком є зростанням у 6 разів. Загальна ж сума безготівкових платежів за 2016 рік склала понад 200 млн. грн., що перевищує показник попереднього року більш ніж у 2 рази [7].

Система електронних платежів НБУ (СЕП) – загальнодержавна платіжна система, забезпечує здійснення розрахунків між банківськими установами, органами державного казначейства на території України із застосуванням електронних засобів приймання, обробки, передавання та захисту інформації. Система забезпечує проведення переказу коштів через кореспондентські та ніші рахунки її учасників, відкриті у Національному банку України із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу [4].

У СЕП виконуються міжбанківські перекази у файловому режимі та в режимі реального часу. Здійснення банком початкових платежів у файловому режимі є обов'язковим, а в режимі реального часу – за його вибором. Разом з тим учасник системи, який працює в СЕП у файловому режимі, забезпечує приймання платежів у режимі реального часу.

За станом на 1 січня 2017 року учасниками СЕП стало 216 установи, серед яких банки України та їх філії, органи ДКС, установи Національного банку України.

В табл. 1 наведено дані щодо кількості учасників СЕП.

Станом на 01.01.2016 кількість учасників СЕП порівняно з 01.01.2015 змешнилась на 99 установ, а в 2017 порівняно з 2016 кількість учасників СЕП зменшилась на 44 установи.

У 2016 році СЕП було оброблено 312 667 тис. початкових платежів на суму 19 521 млрд. грн., у тому числі: у файловому режимі – 311 677 тис. початкових платежів на суму 12 156 млрд. грн.; у режимі реального часу – 990 тис. початкових платежів на суму 7 365 млрд. грн.

Переважна більшість початкових платежів була надіслана до СЕП банками України та їх філіями – 291 173 тис. початкових платежів (93% від їх загальної кількості). Упродовж 2016 року в СЕП у середньому за день оброблялося 1,251 тис. початкових платежів на суму 78 млрд. грн.

Таблиця 1

Кількість учасників СЕП за період з 2015 по 2017 рр.

Учасники СЕП	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017
Всього установ, з них:	359	260	216
Філії банків України	134	104	85
Банки України	163	127	103
Органи Державної казначейської служби України	26	27	27
Установи Національного банку України	36	2	–

Джерело: [6]

Середньоденний залишок коштів на рахунках учасників СЕП становив 57.20 млрд. грн., а середньодобовий коефіцієнт обігу коштів за рахунками учасників системи – 1.36 [4].

Розвиток банківської системи разом із прогресивним технологічним та науково-технічним прогресом зумовлює появу спеціальних інструментів, які мають на меті спростити окремі операції клієнтів банку. Яскравим прикладом такого інструменту є спеціальні платіжні картки.

Платіжна картка – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої у встановленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання перекладу грошей з рахунка платника чи відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, тощо [8].

Розглянемо види платіжних карток та їх кількість в 2015–2017 рр. (табл. 2).

Таблиця 2

Кількість платіжних карток в залежності від виду

Вид платіжної картки	Кількість емітованих карток (тис. шт.)			Зміна за 2015 рік	Зміна за 2016 рік
	01.01. 2015	01.01. 2016	01.01. 2017	тис. шт.	тис. шт.
З магнітною смугою	30 009	27 586	27 994	-2 423	408
З чіпом і магнітною смугою	2 370	2 766	3 876	396	1110
З чіпом	416	194	74	-222	-120
Віртуальні	248	291	444	43	153

Джерело: [6]

Розглянемо скільки клієнтів платіжних карток та платіжних пристроїв було в Україні за останні три роки.

Отже, аналізуючи показники табл. 1 можна можна побачити, що кількість держателів платіжних карток та платіжніх карток з кожним

роком зменшувалась, а кількість банкоматів та теміналів в 2016 р. зменшилась порівняно з 2015 р. на 3 262 шт. та 9 332 шт. відповідно, а в 2017 р. збільшилась порівняно з 2016 р. кількість банкоматів на 449 шт., кількість терміналів на 24 763 шт.

Таблиця 3

Загальні дані про кількість клієнтів, платіжних карток і платіжних пристроїв в Україні за 2015–2017 роки

Дані за станом на:	Держателі платіжних карток (тис. осіб)	Платіжні картки (в обігу) (тис. шт.)	Банкомати (шт.)	Термінали (шт.)
01.01.2015	51 649	70 551	36 596	203 810
01.01.2016	43 058	59 307	33 334	194 478
01.01.2017	41 746	57 633	33 783	219 241

Джерело: [6]

Розглянемо грошові перекази, здійснені через систему переказу коштів.

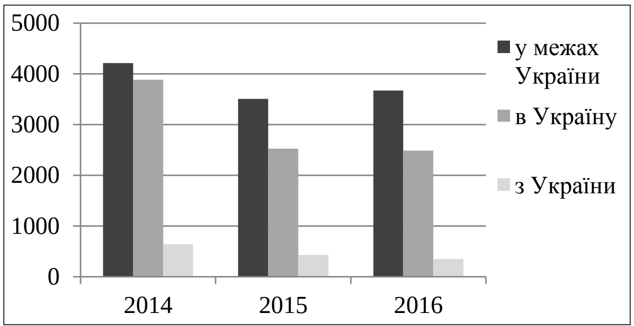

Рис. 1. Сума переказів, здійснених через системи переказу коштів (в еквіваленті) мнл. дол. США [5]

Всього за 2016 рік за допомогою систем, створених резедентами та нерезедентами, переказано: у межах України: 3671 млн. доларів США (в еквіваленті), що на 164 млн. доларів США більше ніж в 2015 р.; в Україну: 2488 млн. дол. США (в еквіваленті), що на 38 млн. доларів США менше ніж в 2015 р.; за межі України: 352 млн. доларів США (в еквіваленті), що на 79,5 млн. доларів США менше ніж в 2015 р.

Всього за 2015 рік за допомогою систем, створених резидентами та нерезидентами, переказано: у межах України: 3507 млн. доларів США (в еквіваленті), що на 708 млн. доларів США менше ніж в 2014 р.; в Україну: 2536 млн. дол. США (в еквіваленті), що на 1359 млн. доларів США менше ніж в 2014 р.; за межі України: 431,5 млн. доларів США (в еквіваленті), що на 213,5 млн. доларів США менше ніж в 2014 р.

Україна залишається країною-реципієнтом транскордонних переказів. Сума коштів отриманих в Україні з використанням міжнародних систем переказу коштів, перевищує суму коштів відправлених за її межі.

У сучасному світі, коли швидкими темпами розвиваються інтернет-технології, значного поширення набувають онлайн розрахунки, все частіше звучить термін «криптовалюта».

Криптовалюта – це електронні грошові одиниці, кількість і випуск яких не залежить від реальних грошей, створюваних державами на зразок долара або гривні [9].

Нацбанк визначився зі статусом криптовалют (Bitcoin, Ethereum тощо) в Україні. Регулятор не може визнати криптовалюти і попередив про ризик шахрайства. Хоча НБУ та Державна фіскальна служба заявляли про незаконність криптовалют, це не відлякує наших співвітчизників від їх використання.

Наприклад, у серпні цього року стало відомо, що одне з київських кафе почало приймати оплату в біткоїнах. В Україні 25 вересня 2017 року вперше у світі відбулася електронна трансатлантична угода з обміну нерухомості на криптовалюту. Підприємець Марк Гінзбург фактично обміняв свою київську квартиру на Ethereum.

Активний розвиток криптовалютних відносин потребує правового врегулювання. Відповідно до чинного законодавства, криптовалюта в якості взаєморозрахунків використовуватися не може, відповідно, біткоіни як платіжний засіб – неспроможні. Отже, фізичні чи юридичні особи, які використовують валюту біткоін, здійснюють операції та ведення бізнесу на власний страх та ризик без жодних гарантій зі сторони держави. НБУ застерігає від операцій з криптовалютами, в тому числі у біткоїнах, поки не буде створена система правил, яка зможе запобігти зловживанням [6].

Висновки. Платіжні системи по своїй суті є складно структурованими середовищами, що мають низку елементів, ефективна діяльність яких і призводить до якісної роботи усієї системи. Невиконання функцій одним її елементом призводить до краху діяльності усієї системи.

Аналіз статистичних даних свідчить про зменшення держателів платіжних карток та учасників СЕП.До факторів, що стримують застосування платіжних карток для виконання безготівкових платежів належать: незацікавленість населення в використовуванні платіжних карток; низький рівень купівельної спроможності населення; незацікавленість торговців у запровадженні безготівкових форм платежів; Кількість активних платіжних карток під брендом НПС «ПРОСТІР» та учасників системи ПРОСТІР збільшилась. НПС «ПРОСТІР» є перспективним напрямком для розвитку платіжної системи України, це сучасна, високотехнологічна і високозахищена система. Платіжні картки мають високий ступінь захисту від несанкціонованого доступу.

Список літератури:

1. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» № 2346–14 від 04.06.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346–14
2. Діяльність платіжних систем на ринку України / Вісник Національного банку України. – 2016. – № 3. – С. 12–17.
3. Калмикова О. М. Функціонування платіжної системи України та стратегія її розвитку / О. М. Калмикова, Р. П. Лісна // Молодий вчений. – 2015. – № 1(16). – С. 100–103.

4. Манченко І. А. Перспективи розвитку системи електронних платежів / І. А. Манченко / Економіка. – 2016. – № 9. – С. 35–37.
5. Міжнародні карткові платіжні системи [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=41430&cat_id=41429
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/.
7. Офіційний сайт НПС ПРОСТІР [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://prostir.gov.ua/prostir/.
8. Поляниця О. В. Особливості розвитку електронних платіжних систем в Україні / О. В. Поляниця, В. С. Яківець // Молодий вчений. – 2016. – № 7. – С. 116–120.
9. Ситник І. П. Аналіз сучасного стану та розвитку криптовалюти BITCOIN в умовах розвитку інформаційної економіки / І. П. Ситник, Б. І. Пюро // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2017. – С. 157–160.
10. Циганов С. А. Розвиток електронних платіжних систем в Україні: міжнародний аспект та інстуціоннальні засади / С. А. Циганов, В. В. Апалькова // Фінансовий простір. – 2015. – № 3. – С. 80–89.

Заруцкая Е.П., Прохорец Т.Б.
Университет таможенного дела и финансов

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПЛАТЕЖНЫХ СИСТЕМ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности функционирования платежных систем Украины. Проанализировано современное состояние платежной системы, в частности Национальной платежной системы «Украинский платежный ПРОСТОР» и Системы электронных платежей. Рассмотрено развитие криптовалюты в Украине.
Ключевые слова: платежная система Украины, Национальная платежная система «Украинский платежный ПРОСТОР», система электронных платежей., платежная карточка, криптовалюта.

Zarutskaya O.P., Prokhorets T.B.
University of Customs Business and Finance

FEATURE OF FUNCTIONING OF PAYMENT SYSTEMS IN UKRAINE

Summary
The features of functioning of payment system of Ukraine. The current state of the payment system, in particular the National system of mass electronic payments and electronic payment systems. The development of the cryptocurrency in Ukraine is considered.
Keywords: payment system of Ukraine, the National System of Mass Electronic Payments, payment card, cryptocurrency.

УДК 339.658

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ ВИКОНАННЯ ПРОЕКТІВ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Золотарьов С.К., Шпорт Я.Ю.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено існуючі проблеми у розвитку управління проектною діяльністю сучасних підприємств сфери торгівлі України. Розроблено та запропоновано послідовність процесу оцінки ефективності організації електронного документообігу на торговельному підприємстві. На основі проведеного авторами анкетування працівників торговельного підприємства виявлено проблеми у системі його документообігу та запропоновано впровадження проекту системи електронного документообігу ElDoc. Проведене тестування демо-версії системи дозволило визначити основні її переваги та базовий функціонал. Проведений аналіз економічної ефективності проекту переходу на електронний документообіг довів його швидку окупність та можливість оптимізації часу виконання проект, що сприятиме не тільки підвищенню ефективності діяльності підприємства, а й забезпечать стійкі конкурентні позиції на цільовому ринку.
Ключові слова: проект, управління проектами, електронний документообіг, управління, ефективність, дослідження, торговельна діяльність.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування національної економіки та загострення конкуренції між суб'єктами господарювання управління проектами є однією з найбільш поширених методологій вирішення організаційно-технічних проблем, це філософія керівництва проектами. Умови ринку стають більш вибагливими, підвищуються темпи змін, що відбуваються тощо. Однією з важливих складових системи управління проектами є управління часом їх виконання, від ефективності якої залежить не тільки ефективність реалізації окремого проекту, а й ефективність торговельної діяльності підприємства у цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В економічній літературі існують публікації, які присвячені дослідженню чинників та критеріїв забезпечення ефективного управління проектами, серед них чільне місце посідають роботи Ю. М. Іванишак, А. О. Савченко, Т. М. Гладченко, О. К. Дундіна, М. Я. Яструбського, Я. В. Кузнєцова, П. Мартіна, К. Тейта, В. М. Фунтова, А. І. Щукіна, С. І. Ткаленко, Л. П. Петрашко, О. Г. Тихомирова, П. І. Сокуренко, Т. Є. Циби, С. Б. Холод, В. А. Рач тощо.

Виділення невирішеної раніше частини проблеми. Однак поза увагою багатьох вчених залишаються питання впровадження інформаційних технологій в управління проектами, що і є предметом даного дослідження.

Метою даної статті є розробка рекомендацій щодо удосконалення управління часом виконання проекту торговельного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На теперішній час система управління проектами торговельного підприємства не може бути ефективною без використання інформаційних технологій управління на основі засобів обчислювальної техніки. Основне призначення інформаційних технологій управління проектами – інформаційне забезпечення процесів управління проектами, зокрема: управління комунікаціями проекту; забезпечення обміном документами, інформацією; підтримка комунікації між учасниками проектної діяльності та сховищами документації; забезпечення нормального функціонування робочих процесів і підтримка регламентації їх виконання [2].

Дана система забезпечує процес створення, керування доступом і розповсюдження електронних документів у комп'ютерних мережах, а також забезпечує контроль над потоками документів в організації. Кожен документ має встановлений законодавством набір реквізитів, до яких належить, зокрема, електронно-цифровий підпис – елемент, що підтверджує авторство документа [2, 3, 4].

Реалістичне, якісно проведене оцінювання ефективності впровадження системи електронного документообігу має надзвичайно важливе значення для прийняття вірних управлінських рішень керівництвом підприємства. Для оцінки ефективності переходу на електронний документообіг розроблено алгоритм наведений на рис. 1.

З метою виявлення проблем існуючого документообігу та відношення керівництва і співробітників підприємства до впровадження системи електронного документообігу авторами було проведене інформаційне дослідження методом анкетування згідно розроблених анкет. Анкетування дозволило швидко і оперативно проаналізувати стан документообігу на підприємстві, виявити його основні проблеми. Анкети були розроблені для керівництва, спеціалістів та секретарів залежно від виконуваних ними обов'язків по відношенню до роботи з документами та з наявністю спільних загальних питань стосовно вдосконалення існуючої системи документообігу.

Кожна анкета має ряд загальних питань для виявлення ступеню завантаження працівників роботою з документами, існуючої швидкості пошуку необхідної інформації на підприємстві; відношення до впровадження електронного документообігу, очікування персоналу та можливі проблеми на шляху до переходу на систему електронного документообігу. Усі анкети складаються з 10 питань закритого типу. Практика показує, що кількість відмов відповідати на відкриті питання досягає часом 70%, а це спотворює вибірку. Крім того, відповідаючи на відкрите запитання, респонденти нерідко пишуть у відповіді перше, що прийде в голову, не прагнучи відповідати по суті питання, що впливає на якість отриманої інформації [1, с. 89].

Результати анкетування дозволили виявити наступні тенденції. Модернізація системи обігу документів на досліджуваному підприємстві є першочерговим завданням, так як згідно отриманих результатів переважна більшість працівників витрачає більше 50% свого робочого часу на роботу з документами. Так, за результатами анкетування 70% керівників витрачає більше 50% робочого часу на роботу з документами і лише 30% – близько 40%. Такий же високий рівень зайнятості роботою з документами показують спеціалісти підрозділів: 65% виконавців більше половини робочого часу працюють з документами, у 15% респондентів така робота займає 40% і ще в 15% лише 10%. Половина секретарів підприємства більше 50% робочого часу працює з документами, інша половина більше 40%.

Згідно існуючої системи документообігу реєстрація вхідних та вихідних документів, оформлення службових записок, листів та інших документів у спеціалістів займає близько однієї години щодня, а в 10% спеціалісти навіть близько 3 годин робочого часу. В основної частини керівників (40%) близько години робочого часу затрачається на написання резолюцій для виконавців, а в 10% – 3 години. 50% секретарів витрачають 30 хвилин на реєстрацію, передачу керівництву та видачу документу з резолюцією виконавцю у розрахунку на один документ, секретар однієї приймальні витрачає на це близько 15 хвилин, а ще один – 10 хвилин. Таким чином, отримані результати дозволяють стверджувати, що близько 20 хвилин секретар підприємства витрачає на роботу з одним документом.

На думку 60% керівництва існуюча швидкість пошуку необхідної інформації на підприємстві є низькою, при цьому 55% спеціалістів вважають, що вона є задовільною. Для пошуку необхідного документу керівники в основному витрачають більше 20 хвилин, спеціалісти підрозділів та секретарі – більше 10 хвилин.

За результатами проведеного анкетування щодо характеру ставлення керівництва та спеціалістів до впровадження проекту системи електронного документообігу отримані наступні результати. Так, керівництво підприємства висловило позитивне (90%) відношення до впровадження системи електронного документообігу на підприємстві, 85% спеціалістів ставляться позитивно до даного процесу, а 15% виразили скоріше позитивне, ніж негативне відношення.

Керівники, спеціалісти та секретарі підприємства вважають, що завдяки впровадженню проекту системи електронного документообігу можливо буде пришвидшити та оптимізувати наступні бізнес-процеси торговельної діяльності підприємства:

підготовка техніко-комерційних пропозицій клієнтам;

узгодження торговельних договорів;

підготовка документів для акредитації підприємства в компаніях-клієнтах та EPC-контракторів;

узгодження організаційно-розпоряджувальних документів для виконання договорів.

Серед позитивних результатів впровадження проекту системи електронного документообігу керівники відмітили:

можливість зменшити витрати;

підвищити продуктивність праці співробітників та підрозділів;

доступ до єдиної інформаційної бази після переходу на електронний документообіг.

Спеціалісти компанії вважають, що це дозволить підвищити ефективність роботи з документами та зменшити час на узгодження документів. На думку секретарів впровадження проекту системи електронного документообігу дозволить підвищити ефективність роботи з документами.

Для вибору оптимальної системи електронного документообігу було проаналізовано існуючі на ринку системи та їхні функціональні можливості. В якості однієї з найбільш перспективних є система електронного документообігу elDoc, конкурентними перевагами якої є:

Рис. 1. Процес оцінки ефективності організації електронного документообігу на торговельного підприємства (запропонований авторами)

– індивідуальний підхід до кожного клієнта, розробка системи і необхідних функціональних модулів під кожного замовника;

– гнучкість та мобільність, технічна підтримка 24/7;

– web-підключення до будь-яких пристроїв;

– стандартизація та централізація, створення єдиного архіву документів;

– безпека та надійність;

– інтеграція з почтовими серверами, системами бухгалтерського обліку, іншими внутрішніми системами підприємства та зовнішніми серверами;

– BPM (Business Process Management) рішення для оперативної зміни маршрутів проходження документів і процесів в організації, без необхідності додаткового програмування;

– оптимальна вартість впровадження [5].

Основу системи складають наступний функціонал та інструменти.

1. Процесно-орієнтований інструментарій, який включає такі можливості:

– конструктор форм і шаблонів документів;

– дизайнер процесів;

– конструктор узгодження документів;

– конструктор створення алгоритмів умов переходів на наступні етапи обробки документів;

– конструктор створення алгоритмів присвоєння реєстраційних номерів документів і алгоритмів архівування документів.

2. Управління діями.

3. Розмежування і управління правами в системі.

4. Моніторинг та контроль дій в режимі реального часу.

5. Базовий функціонал архівування документів в системі elDoc.

6. Профайли користувачів та їх соціальна взаємодія.

Проведене тестування демо-версії системи дозволило визначити основні її переваги та базовий функціонал, який забезпечить автоматизацію багатьох процесів документообігу та дозволить оптимізувати бізнес-процеси під час підготовки тендерних пропозицій щонайменше на один робочий день. Проведений аналіз економічної ефективності переходу на електронний документообіг показав, що система окупить себе вже за 4 місяці. Визначено можливість оптимізувати час підготовки пропозиції замовнику по даному проекту на один робочий день, що є дуже важливо під час участі в тендерах.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, розроблені та запропоновані автором рекомендації щодо впровадження проекту системи електронного документообігу в діяльність торговельного підприємства є доцільними, своєчасними та ефективними, які сприятимуть не тільки підвищенню ефективності його діяльності, а й забезпечать стійкі конкурентні позиції на цільовому ринку.

Список літератури:

1. Лукашевич М. Соціологія: Базовий курс: Навчальний посібник / Микола Лукашевич, Микола Туленков. – К.: Каравела, 2005. – 310 с.
2. Матвієнко О. Основи організації електронного документообігу: Навчальний посібник / О. Матвієнко, М. Цивін. – К.: ЦУЛ, 2008. – 112 с.
3. Сахно Є. Ю. Оцінка інформаційних потоків в системі управління проектами / Є. Ю. Сахно, М. С. Дорош, А. В. Ребенок // Управління розвитком складних систем. – К., 2010. – Вип. 1. – С. 79–84.
4. Управління проектами: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / М. Ажажа та ін.; під ред. С. Чернова та ін. – Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2015. – 349 с.
5. Система електронного документообігу ElDoc. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dms-solutions.co/ru/products/eldoc-document-management-system/
6. СЭД Megapolis. Документооборот. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intecracy.com/ru/uslugi/biznesresheniya

Золотарев С.К., Шпорт Я.Ю.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ВРЕМЕНЕМ ВЫПОЛНЕНИЯ ПРОЕКТОВ ТОРГОВОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы существующие проблемы в развитии управления проектной деятельностью современных предприятий сферы торговли Украины. Разработана и предложена последовательность процесса оценки эффективности организации электронного документооборота на торговом предприятии. На основе проведенного авторами анкетирования работников торгового предприятия выявлены проблемы в системе его документооборота и предложено внедрение проекта системы электронного документооборота eldoc. Проведенное тестирование демо-версии системы позволило определить основные преимущества и базовый функционал. Проведенный анализ экономической эффективности проекта перехода на электронный документооборот довел его быструю окупаемость и возможность оптимизации времени выполнения проект, что будет способствовать не только повышению эффективности деятельности предприятия, но и обеспечат устойчивые конкурентные позиции на целевом рынке.

Ключевые слова: проект, управление проектами, электронный документооборот, управление, эффективность, исследования, торговая деятельность.

Zolotarev S.K., Shport Ya.Yu.
Kharkiv Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

METHODOLOGICAL SUPPORT OF IMPROVING THE MANAGEMENT OF LEAD-TIME PROJECTS OF COMMERCIAL ENTERPRISE

Summary
Studied the existing problems in the development of project management of modern enterprises of trade in Ukraine. Developed and proposed sequence of the evaluation process the effectiveness of the organization of electronic document circulation on a commercial enterprise. Based on the authors survey employees and trade enterprise identified problems in the system of its workflow and the proposed project implementation of electronic document management system eldoc. Tested the demo version of the system allowed us to determine the key benefits and basic functionality. The analysis of the economic efficiency of the project of transition to electronic document management have brought him a quick return and the possibility of optimizing the execution time of the project, which will contribute not only to improve the efficiency of the enterprise, but also provide sustainable competitive position in the target market.
Keywords: project, project management, electronic document management, management, efficiency, research, and trading activities.

УДК 331.108.26

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Зудова І.Ю., Петренко М.С.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розкрита сутність управління персоналом підприємства. Освітлено аспекти управління персоналом підприємства у сучасних умовах. Визначені проблеми управління персоналом, які сформувались на вітчизняних підприємствах. Запропоновані заходи щодо підвищення ефективності управління персоналом підприємства.
Ключові слова: персонал, управління персоналом, людські ресурси, трудові відносини.

Постановка проблеми. Продуктивна та стабільна діяльність підприємства безпосередньо пов'язана з рівномірним використанням різноманітних ресурсів і, в першу чергу, ресурсів праці, тобто працівників з їхнім рівнем освіти, досвідом практичної підготовленості, рівнем кваліфікації. Це викликає зацікавленість вітчизняної науки і практики управління до розвитку та удосконалення людського фактору для досягнення високого рівня конкурентоспроможності підприємства. Істотні економічні перетворення, що здійснюються в галузі господарської діяльності висувають потребу принципово нових підходів до управління персоналом. Принципи, на яких базується система управління персоналом, потребують постійного оновлення, оскільки ринкове середовище постійно змінюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вирішення проблеми управління персоналом підприємства зроблено у працях таких вітчизняних і закордонних вчених-економістів як: В. В. Адамчук, В. Г. Герасімчук, Г. Т. Завіновська, В. М. Прасол [9], І. І. Лукінов, Й. М. Петрович, А. М. Колот, М. В. Гриньова, А. С. Афоніна, Г. В. Щокін, Е. М. Лібанова, Д. П. Богиня, Г. Р. Копець [7], К. Б. Козак [6]. Однак, не зважаючи на широкий спектр наукових досліджень вважаємо, що проблеми розвитку та управління персоналом на підприємстві все ще залишається дискусійним та потребують подальшого вивчення з урахуванням змін, які відбуваються в умовах ринкової конкуренції та глобалізації економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тем не менш, через складність й багатоаспектність цієї проблеми, деякі питання застосовування сучасних методів навчання та підвищення кваліфікації персоналу, розроблення та реалізації стратегії управління персоналом не втрачають своєї актуальності.

Метою статті є визначення проблем розвитку управління персоналом підприємства та обґрунтування необхідності впровадження заходів щодо вдосконалення системи управління персоналом підприємства.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах господарювання суттєво змінюються вимоги до основних характеристик персоналу підприємства. Це спонукає працівників постійно займатися підвищенням рівня кваліфікації своїх професійних знань.

Головною метою управління персоналом є забезпечення підприємства працівниками, які

відповідають вимогам сучасного підприємства та підвищення професійної і соціальної адаптації працівників. Для того щоб розвиватись, одержувати прибуток та зберігати високій рівень конкурентоспроможності підприємства вища ланка управління повинна постійно здійснювати оптимізацію віддачі від вкладень будь-яких ресурсів: матеріальних, фінансових і головне – людських. Основними завданнями, що вирішують структури з управління персоналом є: планування потреби підприємства в трудових ресурсах, пошук і добір висококваліфікованих працівників, навчання і підвищення рівня знань працівників, управління трудовою мотивацією, створення умов для підвищення продуктивності праці, контроль за зміною статусу працівників, правові питання трудових відносин (рис. 1).

Для того, щоб якісно управляти персоналом, і більш того, оцінювати його ефективність необхідно знати сутність категорії «управління персоналом» як об'єкту дослідження, а також визначити цілі цього процесу. Зазначимо, що управління персоналом – це діяльність підприємства, спрямована на ефективне використання персоналу для досягнення цілей як підприємства, так і особистих характеристик персоналу. До цілей управління персоналом можна віднести: забезпечення соціальної ефективності персоналу; формування висококваліфікованого персоналу; планування потреби персоналу тощо.

Рис. 1. Критерії ефективності управління персоналом [4]

Рис. 2. Основні фактори розвитку персоналу підприємства [7]

Дослідження даних цілей приводять до наступного:

– уточнення цілей і задач дослідження;

– визначення сукупності заходів і засобів, необхідних для їх досягнення;

– встановлення реальних термінів досягнення намічених цілей і завдань.

– знаходженню засобів і методів для дійсного контролю термінів реалізації намічених цілей і завдань на всіх рівнях [3, 4, 8].

Розвиток персоналу підприємства обумовлений основними факторами, які подані на рис. 2.

В системі організації управління персоналом підприємства визначають такі підходи: технократичний, гуманістичний ти системний. Кожен підхід характеризує конкретні особливості за якими відбувається процес управління персоналом підприємства.

При технократичному підході управлінські рішення підпорядковані, перш за все, інтересам виробництва; чисельність та склад працівників визначається виходячи із застосовуваної техніки, технології, розподілу та кооперації праці, ритму виробничого процесу тощо. Тобто, завдання управління персоналом підпорядковується процесу управління виробництву та зводиться до підбору персоналу визначеної кількості та певних кваліфікаційних характеристик [4].

Гуманістичний підхід в управлінні персоналом передбачає створення таких умов та змісту праці, які б забезпечували зниження рівня відчуження працівника від його трудової діяльності та інших працівників. Відповідно до цієї концепції, результати діяльності підприємства залежать не стільки від відповідності кількісного та якісного складу працівників потребам технології виробництва, а і від рівня мотивації працівників до праці, формування єдиної команди, «корпоративного духу», єдності цінностей та особистих уподобань членів колективу, їх уявленню про місце роботи у системі життєвих цілей тощо [4].

Системний підхід щодо управління та розвитку персоналу на рівні підприємства полягає у такому:

– взаємодія всіх підрозділів системи управління персоналу з метою досягнення синергічного ефекту;

– удосконалення організаційної структури служби управління персоналом на основі норм управління;

– розроблення функціонально-цільової моделі системи управління персоналом із розробленням комплексу завдань для працівників служби управління персоналом згідно з їхніми функціональними обов'язками;

– мотивація праці у підрозділах системи управління персоналом та в інших виробничих та управлінських підрозділах;

– вдосконалення планування, прогнозування та маркетингу персоналу, добір та облік персоналу;

– створення належних умов для розвитку персоналу (навчання, підвищення кваліфікації, планування кар'єри);

– забезпечення соціального розвитку трудового колективу, належних умов праці, соціального-психологічного клімату у колективі;

– забезпечення належного інформаційного забезпечення системи управління персоналом, загалом, розвитку та мотивації праці, зокрема;

– врахування взаємодії попиту та пропозиції на ринку праці при залученні персоналу [7].

В кожній організації використовуються різні підходи до управління персоналом. Найчастіше використовують технократичний підхід. Тому що тільки такий підхід до управління персоналом дає змогу усвідомити усю складність процесу і дає можливість розглядати персонал як ефективний ресурс для досягнення цілей підприємства.

Для підвищення ефективності управління персоналом підприємства необхідно:

– відносити ефективне застосовування інтелектуального, організаторського, творчого потенціалу персоналу за допомогою покращення змісту праці, її гуманізації, виключення монотонності та беззмістовності праці;

– забезпечити безпеку та надійність виробничих процесів;

– забезпечити нормальні умови праці, раціональні режими праці та відпочинку;

– визначити здібності працівника, встановити характеристики, які безпосередньо або опосередковано впливають на ефективність праці.

Розвиток управління персоналом залежить від якісної стратегії розвитку підприємства. Визначають декілька основних стратегічних завдань розвитку персоналу підприємства.

1. На підприємстві потрібно створити навчальні центри, які будуть надавати допомогу працівникам як найкраще розуміти свою роботу та розвиватися як особистість. Також потрібно скласти індивідуальний план який буде визначати, якому працівнику потрібна допомога у навчанні та прикріпити за ним наставника. Таким чином, це буде сприяти задоволенню потреби кожного працівника.

2. На підприємстві важливо удосконалити стратегію навчання, для того щоб персонал мав можливість навчатися самостійно.

Стратегія підприємства спрямована на навчання та розвиток персоналу, а стратегічний розвиток підприємства спрямований на:

– формування у персоналу чіткого та цілісного бачення, стимулювання навчання персоналу й підтримання інноваційного клімату у колективі;

– покращення та підвищення ділової активності персоналу та розвиток їхніх інноваційних якостей;

– забезпечення персоналу стратегічними управлінськими знаннями;

– формування розвитку інтелектуального капіталу;

– покращення компетентності та розвитку відповідальності при здійсненні своїх виробничих функції [2].

Для розвитку персоналу необхідне ефективне функціонування системи стратегічного управління підприємством, оскільки правильне визначення системи показників щодо розвитку працівників та їх узагальнюючий аналіз дають змогу вищій ланці управління скоординувати діяльність підприємства у правильному напрямі й спланувати відповідні заходи щодо вибору ефективних методів розвитку власних працівників. Рівень розвитку персоналу можна визначити як комплексний інтегральний показник поточного стану процесу професійного навчання, підготовки та перепідготовки працівників з метою виявлення змін професійно-кваліфікаційного рівня персоналу для виконання нових виробничих функцій, формування й планування кадрового резерву, кар'єрного просування та вдосконалення організаційної культури персоналу, що дасть змогу реалізувати стратегічні цілі діяльності підприємства [1].

Для розвитку персоналу потрібно постійно впроваджувати різні сучасні методи навчання. У сучасній практиці підготовки кадрів найпоширенішими є такі активні методи навчання як: тренінги, програмне та комп'ютерне навчання, навчальні групові дискусії, кейс-методи, ділові та рольові ігри.

У великих фірмах і компаніях найчастіше використовуються бізнес-тренінг, корпоративний тренінг та внутрішньофірмове навчання. Їх основне значення – підготовка і розвиток навичок персоналу для ефективної роботи. Бізнес-тренінг принципово відрізняється від навчання в рамках бізнес-освіти, яка спрямована на формування загального уявлення про основні області і способи ведення бізнесу.

Така техніка навчання, як кейс-метод дозволяє використовувати опис реальних економічних, соціальних і бізнес-ситуацій. Під час навчання слухачі досліджують певну ситуацію, розбираються в суті проблем, пропонують можливі рішення і обирають найкращі. Розроблені кейси найчастіше ґрунтуються на реальному фактичному матеріалі, що дозволяє наблизити навчання до реальної ситуації.

Ділові та рольові ігри з персоналом використовуються для того щоб, навчити працівників правильно визначати і практично демонструвати ті навички і характеристики, які потрібні для успішної роботи.

При управлінні персоналом підприємства може виникати низька проблем, яка впливає на результати господарської діяльності підприємства. Так, дуже складно сформувати колектив працівників із сучасним економічним мисленням, а для забезпеченості ефективної роботи працівників необхідно підтримувати сприятливий клімат у колективі.

Висновки і пропозиції. У сучасних умовах господарювання багато керівників бажають досягти максимального прибутку та вирішити свої матеріальні і фінансові потреби, не враховуючи інтереси найманих працівників, не проявляючи турботу про можливість їх професійного зростання, рівень доходу, умови праці тощо.

Від цього працівники відчувають себе соціально не захищеними. Тому у трудових колективах доцільно розробити заходи для одержання інформації щодо психологічного клімату в колективі, ступеня задоволеністю кожного працівника роботою, умовами праці та відпочинку, задоволеністю рівнем заробітної плати. Для цього, на нашу думку, найкраще підходять такі методи як опи-

тування, анкетування, бесіди (групові та індивідуальні). Ефективність таких дії полягає в можливості виявлення працівників з високим рівнем потенціалу, перспективами, що зможе посприяти їх кар'єрному росту, зацікавленості працівників у підвищенні результатів своєї діяльності. Застосування названих методів допоможе виявити психологічні проблеми у трудовому колективі, а виконання необхідних заходів з вирішення виявлених проблем дозволить налагодити ефективну діяльність у колективі.

Також, з метою досягнення максимальної ефективності розвитку персоналу не варто обмежуватися застосуванням окремих його аспектів, а використовувати їх системно у поєднанні та взаємодії. Це дозволить досягти високої якості людського капіталу підприємств та, як наслідок, забезпечити високий рівень прибутковості та конкурентоспроможності підприємств як на вітчизняному, так і на світовому ринках [5].

Таким чином, на основі проведених досліджень можна зробити висновок, що управління персоналом є одним із найважливіших напрямів діяльності підприємства і вважається основними критеріями його економічного успіху. Важливим факторам, що дозволить підвищити ефективність управління персоналом на підприємстві є наявність та зміст політики розвитку персоналу підприємства, яка повинна передбачати наявність адаптаційних програм, систем і програм навчання, підвищення кваліфікації та можливості саморозвитку особистості.

Список літератури:

1. Бортнік С. Стратегічне управління розвитком персоналу підприємства та сучасні підходи до оцінювання його рівня / С. Бортнік // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2015. – № 2. – С. 33–39.
2. Дрогомирецька М. І. Проблеми впровадження стратегічного підходу до управління персоналом на підприємства / М. І. Дрогомирецька // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2011 – № 4. – С. 116–119.
3. Забаштанський М. Сучасні аспекти організації праці на підприємствах будівельної галузі України / М. Забаштанський, Я. Булах // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2016. – № 2. – С. 106–114.
4. Ігнатьєва І. А. Удосконалення системи стратегічного управління персоналом сучасного підприємства / І. А. Ігнатьєва, Т. М. Сидоренко // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2012. – № 6. – С. 294–298.
5. Ковтун Є. І. Аналіз системи управління персоналом підприємства та розробка заходів щодо її удосконалення / Є. І. Ковтун // Молодий вчений. – 2016. – № 6. – С. 46–50.
6. Козак К. Б. Дослідження проблем управління персоналом на сучасних підприємствах / К. Б. Козак // Теоретичні та практичні аспекти менеджменту. – 2014. – № 4. – С. 52–54.
7. Копець Г. Р. Актуальні проблеми формування та розвитку персоналу підприємств / Г. Р. Копець // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 720: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 30–37.
8. Осіпова А. Ю. Проблеми та перспективи використання персоналу підприємств легкої промисловості в сучасних умовах господарювання / А. Ю. Осіпова // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. темат. вип.: Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2012. – № 58(964). – С. 139–144.
9. Прасол В. М. Економічні праці та соціально-трудові відносини: навч. посіб. // В. М. Прасол. – Х.: ХНАМГ, 2007. – 264 с.

Зудова И.Ю., Петренко М.С.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрыта сущность управления персоналом. Раскрыты аспекты управления персоналом в современных условиях. Определены проблемы управления персоналом, которые сформировались на отечественных предприятиях. Предложены мероприятия по повышению эффективности управления персоналом предприятия.
Ключевые слова: персонал, управление персоналом, человеческие ресурсы, трудовые отношения.

Zudova I.Y., Petrenko M.S.
Kharkiv Institute of Trade and Economics of
Kiyv National University of Trade and Economics

MODERN PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT AND MANAGEMENT OF THE PERSONNEL OF THE ENTERPRISE

Summary
The essence of personnel management is disclosed in the article. The aspects of personnel management in modern conditions are revealed. Defined the problems of personnel management, which were formed in domestic enterprises. The measures to improve the efficiency of personnel management are proposed.
Keywords: personnel, personnel management, human resources, labor relations.

УДК 658.14/.17

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ ПОКАЗНИКІВ В СИСТЕМІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Зудова І.Ю., Стась О.Г.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розкрито сутність категорії фінансового результату та його основних складників. Визначено його місце та роль в економічному розвитку господарської діяльності підприємства. Здійснено порівняння категорій «фінансовий результат» та «прибуток». Розглянуто два принципові підходи до розрахунку фінансових результатів діяльності підприємства. Проаналізовано значимість фінансового результату для забезпечення економічного зростання та розвитку підприємства.
Ключові слова: фінансовий результат, прибуток, збиток, доходи, витрати.

Постановка проблеми. У здійсненні виробничо-фінансової діяльності підприємств задіяна велика кількість взаємопов'язаних матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Головною метою будь-якого підприємства є отримання позитивного фінансового результату та пошук шляхів його збільшення.

У ринкових умовах ведення господарської діяльності, підприємства мають забезпечити собі стійкий економічний розвиток із врахуванням особливостей ринкової кон'юнктури та результативно вести господарський процес, підвищувати рівень самофінансування та інноваційного удосконалення своєї діяльності. В таких умовах, дослідження діалектики категорії фінансового результату, його взаємозв'язку та взаємодії з іншими економічними показниками, та формування на цій основі стійких передумов для зростання прибутковості, конкурентоспроможності та забезпечення стабільного розвитку господарської діяльності підприємства в довгостроковій перспективі представляють суттєву наукову та практичну цінність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних засад категорії фінансового результату здійснили такі провідні зарубіжні та вітчизняні вчені: І. О. Бланк [1], О. В. Будько [2], Ф. Ф. Бутинець [3], А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк [4], С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко [5], Р. В. Скалюк [10, 11] та інші науковці. Але, незважаючи на вагомий науковий доробок зазначених вчених з досліджуваного питання, деякі проблемні питання потребують більш детального їх вивчення та вирішення, оскільки економісти найчастіше розглядають питання управління прибутком, а не фінансовими результатами підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інтерес науковців до обраної проблематики, дослідження категорії «фінансовий результат», як багатогранного показника ефективності діяльності підприємства, не втрачає актуальності. Ведуться досить активні дискусії щодо тлумачення сутності даного поняття. Тож, додаткової уваги заслуговує дослідження діалектики категорії фінансового результату.

Мета статті. Головна мета статті полягає в дослідженні ролі та значенні фінансового результату, визначенні його взаємозв'язку з іншими ключовими економічними показниками в системі розвитку господарської діяльності підприємства та виявленні важливості позитивного значення показника фінансового результату для забезпечення оптимізації результативності, платоспроможності, сталого економічного зростання та розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Тема фінансових результатів діяльності підприємства завжди актуальна і є предметом постійного обговорення серед науковці та практиків у сфері економіки та управління підприємством. Тому для того, щоб визначити роль та значення показників фінансового результату необхідно звернутися до

наукових праць відомих вчених, які займалися дослідженням даного питання та проаналізувати трактування даної категорії. У табл. 1 наведено трактування поняття «фінансовий результат».

Аналізуючи наведені визначення категорії «фінансовий результат» можна зробити висновок, що такі науковці як: Ф. Ф. Бутинець, А. Г. Загородній і Г. Л. Вознюк, Н. М. Ткаченко, В. М. Опарін, Л. М. Худолій розглядають фінансовий результат як результат співставлення доходів та витрат підприємства. Такі науковці як: С. Л. Лондар та О. В. Тимошенко, а також А. Г. Загородній та Г. Л. Вознюк характеризують фінансовий результат з точки зору власного капіталу – приріст чи зменшення. Р. В. Скалюк зазначає, що фінансовий результат є якісним та кількісним показником діяльності підприємства. Також автори: Ф. Ф. Бутинець, А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, А. Д. Мочерний, М. С. Пушкар, Н. М. Ткаченко, В. М. Опарін, Л. М. Худолій, М. С. Чебанова та С. С. Василенко наводять форми вираження фінансового результату – прибуток або збиток [12].

У науковій літературі часто спостерігається ототожнення понять «фінансовий результат» та «прибуток», проте варто зауважити, що категорія фінансового результату є ширшою порівняно з категорією прибутку. Це пояснюється тим, що показник прибутку виступає у одній із двох форм (прибуток або збиток) та показує відображення фінансового результату господарської діяльності підприємства. Прибуток характеризує позитивне значення фінансового результату, що свідчить про високу результативність господарської діяльності, ефективне використання капіталу, а також виступає в якості своєрідної винагороди за ризик та непередбачуваність комерційної діяльності підприємства [11].

Від'ємне значення категорії фінансового результату знаходить своє відображення у показнику збитку, який свідчать про низький рівень або відсутність результативності господарської діяльності, неефективне управління ресурсним, виробничим та економічним потенціалами підприємства, неефективне використання наявного капіталу, низьку якість роботи менеджменту підприємства тощо.

Відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [7] величина фінансового результату будь-якого виду господарської діяльності підприємства (операційної, інвестиційної, фінансової, звичайної, надзвичайної) визначається як різниця між сумою доходів та пов'язаною з нею величиною витрат відповідного виду діяльності підприємства. Тобто, фінансовий результат господарської діяльності (чистий прибуток або збиток) розраховується як різниця доходів та витрат від усіх видів діяльності підприємства, що зменшена на суму нарахованих податків на прибуток.

З огляду міжнародної та вітчизняної практики, для визначення фінансових результатів використовують два методи, а саме: метод «витрати-випуск», а також «балансовий» метод. Визначення фінансового результату за методом «витрати-випуск» передбачає співставлення відповідних доходів та витрат із наступним їх коригуванням на суму зміни залишків запасів та незавершеного виробництва. Суть балансового методу полягає у визначенні фінансового результату на підставі зміни величини чистих активів або власного капіталу впродовж звітного періоду. Наявність двох методів визначення фінансового результату ґрунтується на базових положеннях теорії балансу, зокрема, наявності його статичної та динамічної моделей. За статичним підходом, який лежить в основі балансового методу визначення фінансового результату, вказується, що «бухгалтерський баланс має завдання огляду і констатації майнового стану підприємства на конкретний момент часу, і, одночасно, шляхом порівняння балансів за різні моменти часу, повинен бути засобом оцінки результатів діяльності підприємства за періоди між складанням балансу». За динамічного підходу фінансовий результат визначається як різниця між виручкою і витратами від реалізації, при цьому, зміни у вартості майна не слід враховувати [17, с. 26].

Таблиця 1

Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «фінансовий результат»

Автор	Трактування
Бутинець Ф. Ф. [3]	Співставлення доходів та витрат підприємства відображених у звіті. Прибуток або збиток організації.
Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. [4]	Різниця між доходами та витратами підприємства чи його окремого підрозділу за певний час. Приріст чи зменшення вартості власного капіталу підприємства внаслідок діяльності у звітному періоді.
Лондар С. Л., Тимошенко О. В. [5]	Приріст (чи зменшення) вартості власного капіталу підприємства, що утворюється в процесі його підприємницької діяльності за звітний період.
Мочерний А. Д. [6]	Грошова форма підсумків господарської діяльності організації або її підрозділів, виражена в прибутках або збитках.
Опарін В. М. [8]	Зіставлення регламентованих податковим законодавством доходів і витрат. Перевищення доходів над витратами становить прибуток, зворотне явище характеризує збиток.
Пушкар М. С. [9]	Прибуток або збиток, отриманий в результаті господарської діяльності.
Скалюк Р. В. [10, 11]	Якісний та кількісний показник результативності господарської діяльності підприємства.
Ткаченко Н. М. [13]	Доходи діяльності підприємства за вирахуванням витрат діяльності.
Худолій Л. М. [15]	Зіставлення доходів і витрат, регламентованих податковим законодавством.
Чебанова М. С., Василенко С. С. [16]	Прибуток або збиток, одержаний від діяльності підприємства.

Як система показників, фінансові результати становлять інтерес для власників бізнесу, для менеджерів вищої ланки, для робітників підприємства, постачальників, фінансових установ, держави. Їх зацікавленість зумовлена участю у діяльності підприємства прямо чи опосередковано. На рис. 1 зображена схема формування фінансових результатів відповідно до інтересів зацікавлених осіб.

Також існує думка, що величину фінансового результату вітчизняних підприємств можна визначити «як приріст (зменшення) вартості власного капіталу, який утворився в процесі підприємницької діяльності», що є можливим на основі класичного балансового рівняння, з якого випливає, що величина власного капіталу розраховується як різниця між активами підприємства та його зобов'язаннями [2, с. 24].

При цьому, даний показник особливо важливий тоді, коли власник планує його продати на ринку капіталів. Важливість результату у вигляді приросту власного капіталу зумовлена тим, що він є ключовим поточним індикатором інтересів власника, і саме такий приріст далі впливатиме на розмір прибутку і безпосередньо формуватиме головний ринковий результат (приріст вартості підприємства) [14].

Проте, важливо сказати, що кількісна зміна власного капіталу не завжди буде дорівнювати сумі фінансового результату, розрахованого як різниця між доходами та витратами, тому що на підприємстві є ряд господарських операцій, які можуть приводити до зростання вартості власного капіталу підприємства (дооцінка необоротних активів, безкоштовне отримання основних засобів, додаткові внески власників), і в той же час, не мають відношення до приросту величини фінансового результату. Враховуючи вищесказане, можемо говорити про те, що сума фінансового результату та вартість власного капіталу підприємства здійснюють взаємний вплив один на одного, але динаміку зміни (приріст, зменшення) даних показників не можна ототожнювати.

Таким чином, підхід щодо розрахунку фінансового результату як зміни вартості власного капіталу впродовж звітного періоду є не зовсім доцільним, оскільки не здатний об'єктивно відобразити точну величину отриманого підприємством фінансового результату, розрахованого як різниця доходів та відповідних їм витрат.

Значимість показника фінансового результату проявляється не лише через зростання розміру власного капіталу підприємства. Так, збільшення частки нерозподіленого прибутку (капіталізованого позитивного значення фінансового результату) спочатку створює «можливість самозростання вартості капіталу» [1, с. 14], яка є основним джерелом збільшення величини чистих активів, сформованих за рахунок власного капіталу. У свою чергу, вартість чистих активів здійснює суттєвий вплив на формування ринкової вартості підприємства, яку розраховують за умов об'єднання, продажу, поглинання підприємства.

Таким чином, позитивне значення фінансового результату є важливим індикатором зростання власного капіталу, що забезпечує платоспроможність, фінансову незалежність, ділову репутацію та зростання вартості підприємства на ринку.

Менеджери вищої ланки повинні враховувати, що від величини фінансового результату залежить успіх чи невдача господарської діяльності підприємства, що зумовлює досягнення зростання прибутку, як важливого початкового етапу виконання комплексної системи цілей діяльності підприємства, та забезпечує таку послідовність: «прибуток – зростання – розвиток – розширення». Саме позитивний показник фінансового результату, який виступає у ролі прибутку є базисом, на основі якого, насамперед, відбувається кількісне зростання основних економічних показників, а при досягненні відповідного їх рівня та за наявності достатньої величини фінансового результату підприємство може забезпечити впровадження інноваційної складової у свою діяльність, яка стане основою для збалансованого і стійкого розвитку підприємства та підґрунтям підвищення результативності його господарської діяльності. При досягненні стабільної позиції підприємства на ринку та безперервній забезпеченості фінансовими ресурсами є можливим розширення спектру діяльності підприємства.

Основною метою ефективного управління діяльністю підприємства є забезпечення його економічного зростання та розвитку на довгострокову перспективу, що, забезпечить максимальне зростання ринкової вартості підприємства, як майнового комплексу і зростання його фінансових результатів.

Тому без фінансового планування не може бути досягнутий той рівень управління виробничо-господарською діяльністю підприємства, який забезпечує йому конкурентоспроможність та успіх на ринку, постійне вдосконалення матеріально-технічної бази, соціальний розвиток колективу, фінансову стабільність і економічний розвиток підприємства загалом.

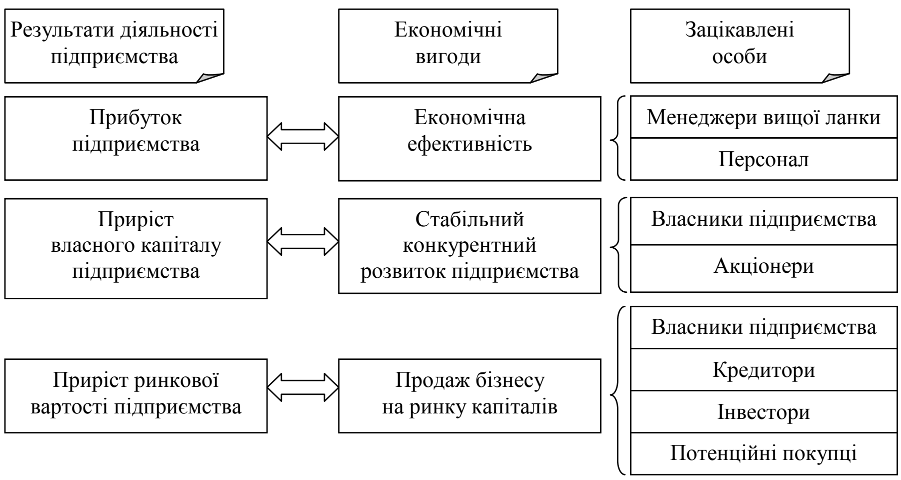

Рис. 1. Формування фінансових результатів відповідно до інтересів зацікавлених осіб

Висновки і пропозиції. Отже, фінансовий результат є визначальним критерієм ефективності господарювання, а позитивне значення фінансового результату визначає можливість подальшого розвитку підприємства та створює запас фінансової стійкості, який дає підприємству змогу оперативно реагувати на зміни у ринковій кон'юнктурі.

Найважливішою категорією, що відображає саме позитивний фінансовий результат діяльності підприємства, є прибуток. Беручи до уваги головну мету діяльності підприємства щодо максимізації прибутку, можна говорити про важливість планування фінансових результатів та прибутку, зокрема, у довгостроковому періоді. Тому для підвищення конкурентоспроможності підприємства доцільно дуже ретельно здійснювати вивчення та робити аналіз зміни показника прибутку.

Таким чином, можна стверджувати, що фінансовий результат є досить складною та багатовимірною категорією. Фінансовий результат у формі прибутку виступає головною метою діяльності підприємства та є одним з ключових показників, який визначає ефективність його діяльності. Величина фінансового результату є базисом, який забезпечує не тільки життєздатність підприємства, а й відображає рівень результативності, прибутковості господарської діяльності, можливості кількісного зростання основних економічних показників (обсягу виробництва й реалізації, продуктивності праці) та характеризує потенціал стійкого розвитку підприємства.

Тому якісне планування, управління та ефективне використання механізмів підвищення показника фінансового результату є необхідним та дозволить задовольнити потреби різних груп зацікавлених осіб, а також отримати більш повну і достовірну інформацію про результати діяльності підприємства для подальшого прийняття ефективних управлінських рішень.

Список літератури:

1. Бланк И. А. Управление прибылью: учебник / И. А. Бланк. – 3-е изд., перераб. и доп. – К.: Ника-центр, 2007. – 768 с.
2. Будько О. В. Облік і аналіз фінансових результатів підприємств чорної металургії: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 / О. В. Будько. – К.: 2004. – 252 с.
3. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: Рута, 2001. – 672 с.
4. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник: навчальний посібник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К.: Знання, 2010. – 1072 с.
5. Левицких О. О. Анализ и планирование финансовых результатов в системе управления эффективностью деятельности промышленного предприятия // Фундаментальные исследования. – 2011. – № 12. – Ч. 3. – С. 634–639.
6. Мочерный С. В. Основы экономической теории: учебник / С. В. Мочерный, В. К. Симоненко, В. В. Секретарюк, А. А. Устенко; Под общ. ред. С. В. Мочерного. – К.: Знания, 2000. – 601 с.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07.02.2013 р., № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#n17
8. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. і переоб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
9. Пушкар М. С. Фінансовий облік: підручник / М. С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 628 с.
10. Скалюк Р. В. Економічний механізм управління фінансовими результатами промислових підприємств: теоретичні основи забезпечення функціонування / Р. В. Скалюк // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2. – С. 86–93.
11. Скалюк Р. В. Сутність та значення фінансових результатів в системі розвитку господарської діяльності промислових підприємств / Р. В. Скалюк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2010. – Вип. 18(1). – Економічні науки. – С. 135–141.
12. Тесленко Т. І. Облік фінансових результатів: проблеми та шляхи вдосконалення / Т. І. Тесленко, Н. В. Конькова // Бізнес Інформ. – 2013. – № 4. – С. 356–360.
13. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: підручник / Н. М. Ткачченко. – 5-те вид. допов. і переоб. – К.: Алерта, 2011. – 976 с.
14. Турило А. М. Фінансово-економічні аспекти оцінки результатів і ефективності діяльності підприємства / А. М. Турило, О. А. Зінченко // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 35–44.
15. Худолій Л. М. Теорія фінансів: навчально-методичний посібник / Л. М. Худолій. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 167 с.
16. Чебанова М. С. Бухгалтерський облік: навчальний посібник / М. С. Чебанова, С. С. Василенко. – К.: Академія, 2002. – 671 с.
17. Янчева Л. М. Обліково-інформаційна система управління прибутком торговельних підприємств: [монографія] / Л. М. Янчева, І. Б. Чернікова, С. О. Кузнецова. – Х.: ХДУХТ, 2012. – 217 с.

Зудова И.Ю., Стась Е.Г.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ФИНАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ В СИСТЕМЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрыта сущность категории финансового результата и его основных составляющих. Определено его место и роль в экономическом развитии хозяйственной деятельности предприятия. Проведено сравнение категорий «финансовый результат» и «прибыль». Рассмотрены два принципиальных подхода расчета финансовых результатов деятельности предприятия. Проанализирована значимость финансового результата для обеспечения экономического роста и развития предприятия.
Ключевые слова: финансовый результат, прибыль, убыток, доходы, расходы.

Zudova I.Yu., Stas O.H.
Kharkiv Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

ESSENCE AND IMPORTANCE OF FINANCIAL INDICATORS IN THE COMPANY'S FUNCTIONING SYSTEM

Summary
The article discloses the essence of the category of financial result and its main components. Its place and role in the economic development of the enterprise's economic activities are determined. The categories «financial result» and «profit» are compared. Two principal approaches to the calculation of the company's financial results are presented. The importance of the financial result for ensuring the economic growth and development of the enterprise is analyzed.
Keywords: financial result, profit, loss, income, expenses.

УДК 336.711

БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ісхакова О.М., Махітько В.С., Полійчук М.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуто особливості функціонування банківського сектору України на сучасному етапі. Проаналізовано основні показники його діяльності. Виокремлено зміни, що відбулися у ньому під впливом фінансової кризи. Виявлено проблеми розвитку та визначено напрями вирішення цих проблем. Запропоновано основні шляхи зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних банківських установ.
Ключові слова: банк, банківська система, центральний банк, ризик, капітал.

Постановка проблеми. Фінансово-економічна криза негативно впливає на банківську систему України. Вона поставила перед країною нові завдання щодо контролю за діяльністю банківських установ. Скорочення виробництва, інфляційний тиск на економіку, зниження інвестиційної активності, втрата основного ринку збуту ускладнили функціонування всієї системи. Значні загрози функціонуванню банківської системи несе зовнішня фінансова політика держави. Зростання обсягів зовнішніх запозичень і нарощування зовнішнього боргу значно послаблюють банківську систему України. Їх обслуговування і, відповідно, фінансування унеможливлює активізацію інвестиційних процесів через нестачу фінансових ресурсів. Вкрай малим та недостатнім для підтримки національної грошової одиниці залишаються золотовалютні резерви в Україні, нестача яких обумовлює високі девальваційні ризики, які дестабілізують банківську систему. У зв'язку із вищевикладеним необхідним і надзвичайно актуальним питанням є виявлення проблем банківської системи України та перспективи її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо особливостей функціонування банківської системи України досліджували: Г. Багратян, В. Геєць, Г. Карчева, В. Міщенко, Ю. Уманців, А. Шаповалов та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень науковців у даній сфері, більш глибокого вивчення потребують питання сучасних тенденцій розвитку банківського сектору. Мінливі

зовнішні та внутрішні умови розвитку економіки України ставлять нові завдання щодо вдосконалення механізмів функціонування банківської системи. Зокрема, це стосується підвищення рівня капіталізації на основі консолідації банківського капіталу, вирішення проблем нежиттєздатних банків, відновлення кредитування, вдосконалення корпоративного управління тощо.

Мета статті. Виходячи з актуальності теми, метою даної статті є дослідження та проведення аналізу сучасного стану банківського сектору України, висвітлення основних проблем розвитку банківської системи та розробка практичних рекомендацій щодо напрямів усунення наявних недоліків.

Виклад основного матеріалу. Економіка України суттєво постраждала від недавньої економічної та фінансової кризи. Одним із негативних наслідків, що викликає занепокоєння у багатьох зацікавлених осіб, стало обмежене кредитування реального сектору економіки банками, що надають переважну більшість послуг з фінансового посередництва в Україні.

На перший погляд, основні показники банківського сектору, такі як залишок за кредитами та обсяг вкладів, розчаровують, оскільки вони впали більш, ніж на 10% в номінальному та реальному виразі в 2015 році. Втім темпи падіння пройшли максимум в середині року, а за деякими сегментами (такі як гривневі депозити фізичних осіб) знову спостерігається зростання.

Українська економіка у 2014–2016 роках увійшла в стан критичного загострення системних ризиків, в якому поєднались глибокі валютна, банківська та економічна кризи. До системних проблем монетарного, валютного і банківського регулювання додались форс-мажорні фактори російської військової агресії, несприятливої зовнішньої кон'юнктури, що разом призвели до глибоких кризових наслідків.

В 2014 році в банківському секторі спостерігається прибуток на суму 1436 млн. грн., але в 2015 році він отримав негативний фінансовий результат. В 2016 році збитки діяльності банків збільшились порівняно з попереднім роком на 13634 млн. грн. або на 25,7% (рис. 1).

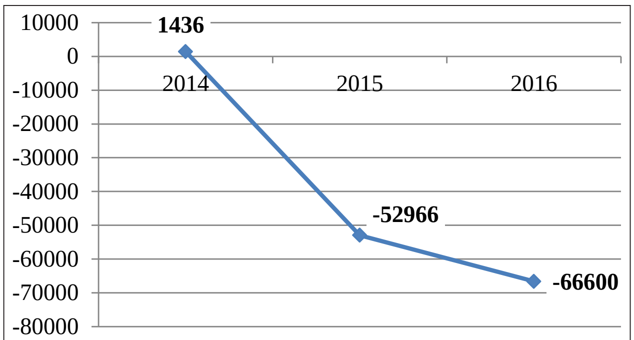

Рис. 1. Динаміка результату діяльності банківського сектора України за 2014–2016 рр., млн. грн.

Джерело: [4]

Станом на 1 січня 2017 року ліцензію Національного банку України мали 96 банківських установ (в т.ч. 38 банків з іноземним капіталом), що на 21 одиницю, або на 18% менше порівняно з початком 2016 року [4].

Протягом року в структурі власності БСУ відбувались значні перегрупування. Станом на 1 січня 2017 року структура власності активів банківської системи України була представлена наступним чином: банки з приватним українським капіталом складають близько 13%, банки іноземних банківських груп – 35%, державні банки – 52% [4].

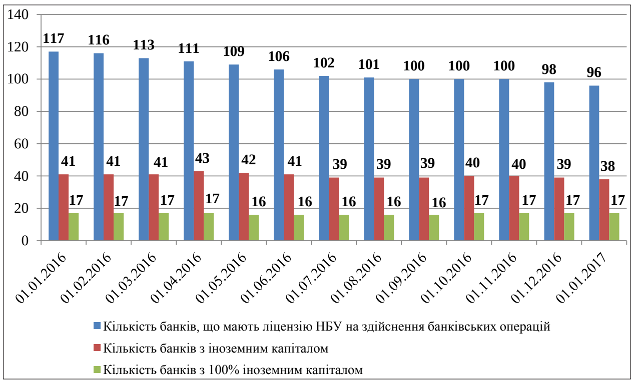

Рис. 2. Динаміка зміни кількості банків України

Джерело: [6]

Внаслідок переходу системного ПАТ «Приватбанк» у стовідсоткову власність держави частка державних банків в структурі активів БСУ значно зросла протягом IV кварталу 2016 року та станом на 01.01.2017 р. відповідала 52% [6].

Таким чином, в подальшому можливе скорочення частки банків іноземних банківських груп внаслідок виходу банківських установ з російським капіталом з українського ринку. 15 березня 2017 року Національним банком України було запропоновано застосування санкцій щодо українських банків з російським державним капіталом на виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України. Застосування таких санкцій передбачає заборону на здійснення будь-яких фінансових операцій цих банків на користь пов'язаних з ними осіб, зокрема, материнських структур.

Загалом, на дату підготовки цього огляду з початку 2014 року внаслідок погіршення платоспроможності до 82 банківських установ було запроваджено тимчасову адміністрацію. В чотирьох тимчасова адміністрація продовжує працювати, щодо одного банку (ПАТ «Астра Банк») прийнято рішення про припинення тимчасової адміністрації та призначення куратора.

Щодо ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» 21 грудня 2016 року між Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) та Міністерством фінансів було підписано договір про продаж 100% акцій Банку. З моменту передачі власником 100% акцій банку є держава в особі Міністерства фінансів України [6].

За останні три роки банківський сектор зазнав безпрецедентного за масштабами очищення (з січня 2014 р. по 26 лютого 2017 р. з ринку виведено 87 банків). Активне виведення банків з ринку призвело до різкого зростання фінансового навантаження на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб – за три роки вкладникам банків-банкрутів було виплачено 81 млрд. грн. [3].

Перспектива повернення коштів, що знаходилися на рахунках підприємств у банках, щодо яких ухвалено рішення про введення тимчасової адміні-

страції або ліквідації, практично відсутня, оскільки оціночна вартість активів таких банків у декілька разів є меншою, ніж їх балансова вартість. Станом на 01.01.2017 р. загальна балансова вартість активів 85-ти банків, виведених з ринку, становить 471 млрд. грн., а оціночна – 97,5 млрд. грн., або 20% від балансової вартості [4]. Вартість активів окремих неплатоспроможних банків і надходження за цими активами (на ці банки припадає 58% балансової вартості 85-ти банків, виведених з ринку) наведено в таблиці 1.

Після випуску облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) для вирішення проблем у 2014–2016 рр., пов'язаних з діяльністю банківського сектору, державний борг збільшився на 201,3 млрд. грн., а це – 145% видатків держбюджету на оборону за 3 роки, або 583% видатків на охорону здоров'я, або майже 60% видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення (табл. 2).

Крім того, сукупні витрати на обслуговування ОВДП становлять 210 млрд. грн., розмір заборгованості за ОВДП значно перевищує податкові надходження до державного бюджету як податку та зборів на доходи фізичних осіб, так і податку на прибуток підприємств за даний період.

З огляду на те, що переважна частина ОВДП (за сумою основного боргу), що перебувають в обігу, знаходяться у портфелі НБУ (станом на 01.01.2017 р. – 382 млрд. грн., або 57,3%) та є основним джерелом його доходів (за 2015 р. – 54,4% чистих доходів), можна стверджувати, що «завдяки» проблемам банківського сектору НБУ вимушено отримує великі доходи, які в подальшому також буде перекладено на всіх платників податків і громадян країни [1].

Таким чином, подальше удосконалення банківської системи має бути пов'язано з пошуком нових і підвищенням ефективності діючих методів оцінки фінансового стану банків.

За підсумками 2016 року чисті активи банківської системи України збільшились несуттєво. Їх обсяг станом на 01.01.2017 р. відповідав 1,256 млрд. грн. проти 1,254 млрд. грн. на початок 2016 року [6].

Одним з ключових чинників коливання обсягу активів банківської системи в досліджуваному періоді виступала динаміка курсу національної валюти, поряд із виведенням частини комерційних банків з ринку, рухом клієнтських коштів та скороченням кредитних портфелів.

Високий вплив коливання курсу національної валюти на обсяг активів БСУ пояснюється значною часткою активів в іноземній валюті в загальному обсязі (41,8% станом на початок 2017 року). Динаміку основних складових активів БСУ представлено в таблиці 3.

БСУ в поточній ситуації продовжує характеризуватись невисокою активністю кредитних

Таблиця 1

Вартість активів окремих неплатоспроможних банків

Банк	Баланс. вартість активів, млн. грн.	Оціночна вартість активів, млн. грн.	Надходження станом на 01.01.2017 р., млн. грн.			Співвідн. надходжень до балансової вартості, %
			Погашення заборгованості за кредитами	Реаліз. майна банку	Інші надход.	
ПАТ «Брокбізнес-банк»	18897,8	2959,4	157,8	434,1	486,2	5,7
ПАТ «Банк «Форум»	18250,3	7089,1	1101,8	1148,6	502,1	15,1
ПАТ «ВіЕйБі Банк»	25189,0	5606,4	170,7	116,7	897,7	4,7
ПАТ «КБ «Південком-банк»	9792,2	477,9	12,1	201,5	2,2	2,2
ПАТ «Імексбанк»	14806,1	2043,8	37,3	48,2	29,0	0,8
ПАТ «КБ «Надра»	45030,6	7736,1	577,5	370,6	51,4	2,2
АТ «Дельта Банк»	86922,8	29187,2	5631,8	39,4	755,0	7,4
ПАТ «Фінанси та Кредит»	45065,4	9969,2	345,7	69,8	138,7	1,2
ПАТ «Златобанк»	10493,6	1467,2	124,6	96,2	121,5	3,3
Всього	274447,8	66536,4	8159,3	2525,1	2983,8	4,98

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Таблиця 2

Витрати державного бюджету, пов'язані з діяльністю банківської системи, млрд. грн.

Показники	2014	2015	2016	2014–2016
Випуск ОВДП для фінансування ФГВФО з метою відшкодування гарантованих сум по збанкрутілих банках	10,118	41,5	7,941	59,559
Випуск ОВДП для докапіталізації державних банків і банків з участю держави, у тому числі:	16,599	3,837	14,275	34,710
АТ «Укрексімбанк»	5,0	-	9,319	14,319
АТ «Ощадбанк»	11,599	-	4,956	16,554
АБ «Укргазбанк»	-	3,837	-	3,837
Випуск ОВДП для націоналізації ПАТ КБ «ПриватБанк»	-	-	107,0	107,0
Всього випуск ОВДП для вирішення проблем з банківською системою	26,716	45,337	129,216	201,269
Сукупні витрати на обслуговування ОВДП, випущених відповідно до пунктів 1–3	30,680	78,345	101,154	210,179

Джерело: [3]

Таблиця 3

Динаміка активів БСУ за 2014–2017 рр., млрд. грн.

Показник/дата	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.04.2016	01.07.2016	01.10.2016	01.01.2017
Чисті активи	1278,1	1316,85	1254,39	1299,06	1260,62	1275,94	1256,3
Кредитний портфель	911,4	1006,36	965,09	983,94	907,96	943,06	1005,92
Вкладення в цінні папери, в т.ч.:	138,29	168,93	198,84	197,67	210,09	215,68	332,27
ОВДП	81,05	93,43	81,58	107,26	133,13	156,22	255,47
Високоліквідні активи	152,9	155,64	191,26	223,05	224,21	212,19	199,5
Офіційний валютний курс UAH/USD, грн.	7,99	15,77	24,0	26,22	24,85	25,91	27,19
Середня відсоткова ставка за кредитами в нац. валюті, %	17,2	18,80	21,47	21,1	18,1	16,5	17,7
Середня відсоткова ставка за кредитами в ін. валюті, %	8,2	8,3	6,88	8,5	9,2	7,9	8,2

Джерело: [4]

установ. Серед основних факторів, що гальмують відновлення кредитування, виступають високий рівень невизначеності щодо подальшого економічного розвитку та обмежене коло надійних позичальників.

Згідно зі статистичними даними НБУ, протягом 2016 року середня відсоткова ставка за кредитами в національній валюті знизилися до 17,70% (з 21,47% станом на 01.01.2016 р.). Для кредитів в іноземній валюті на початок 2017 року аналогічний показник, навпаки, підвищився до 8,20% (з 6,88% станом на 01.01.2016 р.). Паралельно з цим відбувається зниження вартості залучення коштів на вкладні рахунки. Наприкінці 2016 року середня відсоткова ставка за депозитами в національній валюті складала 10,5% (10,2% для короткострокових вкладів та 17,9% для довгострокових), в іноземній валюті -5,2% (4,8% для короткострокових та 6,2% для довгострокових вкладів). На початку року аналогічні показники дорівнювали 12,1% та 7,8% відповідно [4].

Головною метою розвитку банківської системи України є розбудова фінансово потужної, прибуткової і стабільної банківської системи, яка ефективно виконує свою основну функцію – оптимальний перерозподіл капіталу в економіці для фінансування інтенсивного стійкого економічного зростання на основі високотехнологічної індустріалізації, розвитку інфраструктури, науки, освіти і добробуту населення в цілому [2].

Висновки з даного дослідження і перспективи. На сьогодні існує ряд проблем, які гальмують розвиток банківської системи України. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що загострення ситуації в банківській системі триває. І, незважаючи на спроби українських банкірів її прикрасити, очевидні тенденції і факти свідчать, що специфікою функціонування банківського сектору України є слабо контрольовані фрагментарні процеси, низький рівень капіталізації, значна економічна та географічна концентрація, високий рівень ризиків, загрозливий вплив тіньової економіки, що і обумовлює гальмування його розвитку.

У зв'язку з цим, основними цілями розвитку вітчизняної банківської системи можна визначити:

– зміцнення банківської системи України, підвищення її стійкості до криз;

– зміцнення довіри до банків зокрема та до банківської системи взагалі з боку вкладників та інвесторів (кредиторів);

– поглиблення інтеграції банківської системи України у світовий фінансовий простір;

– активізація діяльності банків із залучення коштів та їх трансформації в кредит для суб'єктів реального сектору економіки;

– розширення спектра та збільшення обсягів продуктів та послуг на банківському та фінансових ринках тощо.

Отже, економічні, соціальні та політичні виклики у вітчизняній економіці мають започаткувати процес удосконалення функціонування банківського сектору економіки за рахунок створення безпечних, легітимних і транспарентних умов ведення банківської діяльності. Ці відносини мають будуватися на довірі та відповідальності в процесі отримання максимального результату з максимально допустимим рівнем ризику.

Список літератури:

1. Другов О. О. Реструктуризація банківської системи України: сучасний стан та перспективи / О. О. Другов, О. В. Прийма // Фінансовий простір. – 2016. – № 4(20). – С. 40–48.
2. Євенко Т. І. Банківська система України: проблеми і перспективи розвитку / Т. І. Євенко // Економіка. – 2016. – № 6. – С. 40–41.
3. Оленчик А. Національна система гарантування вкладів фізичних осіб: виклики і пріоритети. Матеріали круглого столу ГО «Клуб банкірів» на тему: «Національна система гарантування вкладів: виклики і пріоритети» (23.12.2016) – Київ, 2016.
4. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua
5. Банківська система України: результати «очищення» та перспективи подальшого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ief.org.ua.
6. НРА «Рюрік» Аналітичний огляд банківської системи за І квартал 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://rurik.com.ua/.

Исхакова Е.Н., Махитько В.С., Полийчук М.В.
Университет таможенного дела и финансов

БАНКОВСКИЙ СЕКТОР УКРАИНЫ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности функционирования банковского сектора Украины на современном этапе. Проанализированы основные показатели его деятельности. Выделены изменения, произошедшие в нем под влиянием финансового кризиса. Выявлены проблемы развития и определены направления решения этих проблем. Предложены основные пути укрепления конкурентоспособности отечественных банковских учреждений.
Ключевые слова: банк, банковская система, центральный банк, риск, капитал.

Ishakova E.N., Mahitko V.S., Poliychuk M.V.
University of Customs and Finance

BANKING SECTOR OF UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS

Summary
In the article the features of functioning bank of sector of Ukraine are considered on the modern stage. Basic his performance indicators are analysed. Changes that took place in him under act of financial crisis are distinguished. The problems of development and certainly directions of decision of these problems are educed. The basic ways of strengthening of competitiveness of bank institutions offer.
Keywords: bank, banking system, central bank, risk, capital.

УДК 336.662

РОЗВИТОК ЛОМБАРДІВ В УКРАЇНІ

Ісхакова О.М., Махова Н.І., Шаповал І.С.
Університет митної справи та фінансів

Проведено аналіз основних показників ломбардних установ в Україні, проаналізовано фінансові послуги ломбарду, розглянуто основні переваги і недоліки ломбардного кредитування.
Ключові слова: ломбарди, ринок фінансових послуг, кредити, криза.

Постановка проблеми. Ломбарди вже не одне століття відіграють важливу соціально-економічну роль у житті суспільства. Надаючи послуги з короткострокового кредитування громадянам, ломбарди задовольняють відповідні потреби різних верств населення, сприяють підтримці його життєвого рівня, зменшують соціальну напругу в країні, а також забезпечують підвищення платоспроможного попиту на товари та послуги в цілому. Інакше кажучи, ломбард – це ефективна кредитно-фінансова установа, послугами якої щороку користується більше п'яти мільйонів людей у всьому світі. В умовах кризи, яка сьогодні розгортається в Україні, більшість суб'єктів ринку фінансових послуг скорочує свою діяльність, зокрема кредитну. Ломбарди, напроти, активно нарощують свою присутність на ринку, використовуючи свої природні конкуренті переваги. Сьогодні роль ломбардів у житті українців тільки зростає, що вимагає проведення окремого дослідження тенденцій їх розвитку в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблемі вивчення діяльності ломбардних установ приділяється незначна увага. З вітчизняних науковців питанням розвитку ломбардів як суб'єктів ринку фінансових послуг цікавилися С. Балабан, К. Єфремова, Р. Дяків, Л. Леваєва та інші. Однак подальшого дослідження потребують особливості діяльності ломбардних установ, які потребують контролю для формування інструментів державної політики регулювання ломбардного бізнесу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За сучасних умов господарювання як банківської сфери, так і ринку кредитних спілок створились сприятливі умови розвитку ломбардного бізнесу. За попередні роки, в умовах Великої кризи, коли банки зазнавали значних збитків, а більшість кредитних спілок згорнули свою діяльність, саме ломбарди як окремий сегмент фінансового ринку почав набирати оберти своєї діяльності. Даний вид діяльності власникам ломбардів приносить досить серйозний фінансовий дохід, а населенню – задоволення потреби в коштах швидко та без складної процедури оформлення кредиту.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у дослідженні діяльності ломбардного ринку

України протягом 2015–2017 років, обґрунтуванні переваг і недоліків сучасної системи ломбардного кредитування та визначенні напрямків покращення її функціонування.

Виклад основного матеріалу. Діяльність ломбардів із надання кредитів є одним із найстаріших видів кредитування населення. Батьківщиною ломбарду вважають Ломбардію – область північної Італії, де в XIII ст. виникли банківські контори, що видавали позику під заставу. Перший ломбард в Україні з'явився в кінці XVIII ст. і видавали позики під золоті та срібні речі.

Ломбард – фінансова установа, виключним видом діяльності якої є надання на власний ризик фінансових кредитів фізичним особам за рахунок власних або залучених коштів, під заставу майна на визначений строк і під процент та надання супутніх послуг ломбарду [1].

Ломбард визнано бізнесом із доволі високим рівнем рентабельності – 30–40%. Інвестиції в даний бізнес окуповуються, як правило, за два-чотири роки. Ризик неповернення кредитних коштів зведений до мінімуму, адже гроші видаються тільки під заставу і на суму від 50% до 90% її оціночної вартості [2].

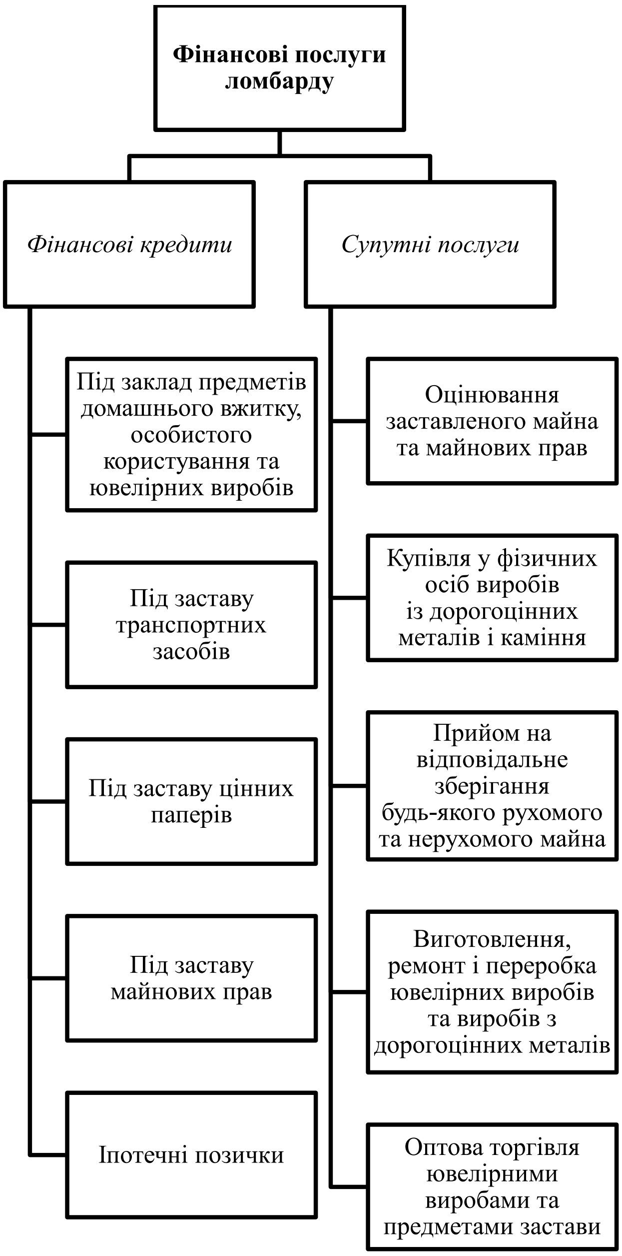

Рис. 1. Фінансові послуги ломбарду

Джерело: [3]

Ломбарди залишаються одним з найбільш консервативних і стабільних фінансових інститутів для фізичних осіб: вони орієнтовані на видачу дрібних та короткострокових кредитів, виконують функцію соціально-економічних стабілізаторів в умовах будь-яких економічних змін.

Ринок ломбардних послуг – це система економічних відносин, які виникають з приводу купівлі- продажу специфічного товару «ломбардні послуги» в процесі задоволення суспільних потреб у кредитуванні під заставу рухомого майна. Цей ринок складається в умовах множинності осіб, які потребують позичкових ресурсів.

Діяльність ломбардів регулюється Положенням «Про порядок надання фінансових послуг ломбардами» від 26.04.2005 № 3981. Це Положення визначає перелік видів діяльності ломбарду, вимоги до ломбарду для надання фінансових послуг, вимоги до облікової та реєструючої системи ломбарду [1].

У сучасний умовах, відповідно до чинного законодавства України, до фінансових послуг ломбардів належить надання фізичним особам фінансових кредитів за рахунок власних і залучених коштів, а також окремих супутніх послуг (рис. 1).

Попит на послуги ломбардів постійно зростає, що сприяє збільшенню кількості даних суб'єктів на ринку. Про це свідчать дані звітів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Згідно з даними таблиці 1, на ринку ломбардних послуг спостерігається зростання загальних обсягів кредитування на ринку ломбардних послуг за I квартал 2017 року порівняно з минулими роками.

Такі показники, як сума наданих фінансових кредитів під заставу та сума погашених фінансових кредитів, збільшились на 10,2% та 14,1% відповідно, а кількість наданих фінансових кредитів під заставу збільшились на 5,5%. Показник кількості договорів, погашених за рахунок майна, наданого в заставу збільшився на 21,5%. Середньозважена річна процентна ставка за фінансовими кредитами ломбардів за I квартал 2017 року становить 183,0% (I квартал 2016 року – 179,0%). Це зумовлено тим, що оскільки в умовах нестабільності економіки, фінансово-економічних криз комерційні банки зменшують свої програми з кредитування населення та малого бізнесу, фізичні особи, втративши доступ до швидких банківських кредитів, вимушені звертатися до послуг ломбардів, які виконують функцію певного соціально-економічного «стабілізатора», тим самим зменшують соціальну напругу у суспільстві та підвищують платоспроможний попит на товари та послуги.

Важливим показником, який характеризує ринок послуг ломбардів, є показник їх фінансового стану (табл. 2). У таблиці наведено основні показники діяльності ломбардів, які свідчать про їх постійне зростання.

Як свідчать дані таблиці 2, обсяг активів ломбардів виріс на 30,4% (768,9 млн. грн.) порівняно

з аналогічним періодом минулого року та станом на 31.03.2017 становить 3 298,1 млн. грн.

Власний капітал ломбардів становить 1 433,3 млн. грн., що на 27,0% (305,1 млн. грн.) більше, ніж станом на 31.03.2016.

Станом на 31.03.2017 нерозподілений прибуток становить 400,4 млн. грн., порівняно з відповідним періодом I кварталу 2016 року він збільшився на 33,8% (101,1 млн. грн.).

Обсяг дебіторської заборгованості станом на 31.03.2017 збільшився на 28,2% (до 2 698,6 млн. грн.) порівняно з відповідною датою попереднього року.

Станом на 31.03.2017 статутний капітал зріс на 14,6%, в той час як резервний капітал зменшився на 12,7% порівняно з аналогічною датою I кварталу 2016 року, коли обидва показники зросли і становили 28,6% та 113,6% (відповідно 1 050,9 та 40,8 млн. грн.).

Територіально ломбарди (юридичні особи) розташовані нерівномірно. Так, у Дніпропетровській області знаходиться більше 25% усіх

Таблиця 1

Показники діяльності ломбардів

Показники	31.03. 2015	31.03. 2016	31.03. 2017	Темпи приросту			
				31.03.2016 / 31.03.2015		31.03.2017 / 31.03.2016	
				Абсолютний	%	Абсолютний	%
Кількість ломбардів (на кінець періоду)	478	478	458	0,0	0,0	-20,0	-4,2
Сума наданих фінансових кредитів під заставу, млн. грн.	3062,5	3689,0	4064,7	626,5	20,5	375,7	10,2
Кількість наданих фінансових кредитів під заставу, (тис. один.)	2743,3	2795,0	2948,5	51,7	1,9	153,5	5,5
Сума погашених фінансових кредитів, млн. грн.	2793,3	3478,3	3968,8	685,0	24,5	490,5	14,1
з них: погашено за рахунок майна, наданого в заставу	186,5	322,8	444,9	136,3	73,1	122,1	37,8
Кількість договорів, погашених за рахунок майна, наданого в заставу, (тис. шт.)	303,5	250,7	304,6	-52,8	-17,4	53,9	21,5

Джерело: [4]

Таблиця 2

Показники фінансового стану ломбардів

Показники	Станом на 31.03.2015	Станом на 31.03.2016	Станом на 31.03.2017	Темпи приросту 31.03.2017 / 31.03.2016	
	млн. грн.			Абсолютний	%
Дебіторська заборгованість, у тому числі, (млн. грн.):	1498,00	2104,5	2698,6	594,1	28,2
за наданими фінансовими кредитами, (млн. грн.)	1189,2	1366,6	1577,5	210,9	15,4
за нарахованими відсотками за наданими фінансовими кредитами, (млн. грн.)	39,4	44,3	54,4	10,1	22,8
Статутний капітал, (млн. грн.)	816,9	1050,9	1204,7	153,8	14,6
Резервний капітал, (млн. грн.)	19,1	40,8	35,6	-5,2	-12,7
Нерозподілений прибуток, (млн.грн.)	270,4	299,3	400,4	101,1	33,8
Власний капітал, усього, (млн. грн.)	1000,5	1128,2	1433,3	305,1	27,0
Залучені кошти на платній та безоплатній основі, (млн.грн.)	192	186,3	179,8	-6,5	-3,5
Активи по балансу, (млн. грн.)	1915,50	2529,2	3298,1	768,9	30,4

Джерело: [4]

Таблиця 3

Обсяг наданих фінансових кредитів за видами застави

Вид застави	Обсяг наданих фінансових кредитів, млн. грн.			Структура наданих фінансових кредитів, %			Темпи приросту			
							31.03.2016 / 31.03.2015		31.03.2017 / 31.03.2016	
	31.03. 2015	31.03. 2016	31.03. 2017	31.03. 2015	31.03. 2016	31.03. 2017	млн. грн.	%	млн. грн.	%
виробів із дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння	2683,3	2972,9	3226,0	87,6	80,6	79,4	289,6	10,8	253,1	8,5
побутової техніки	370,4	704,8	823,9	12,1	19,1	20,3	334,4	90,3	119,1	16,9
автомобілів	5,1	3,9	2,4	0,2	0,1	0,1	-1,2	-23,5	-1,5	-38,5
нерухомості	0,6	1,6	0,6	0,0	0,04	0,01	1,0	166,7	-1,0	-62,5
іншого майна	3,0	5,8	11,8	0,1	0,2	0,3	2,8	93,3	6,0	103,4
Всього	**3062,5**	**3689,0**	**4064,7**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**626,5**	**20,5**	**375,7**	**10,2**

Джерело: [4]

ломбардів. Інші 38% розташовані у Харківській, Донецькій, Одеській, Луганській, Запорізькій областях та у місті Києві. В інших регіонах їх кількість не перевищує 9. Така нерівномірність в територіальному розподілі пояснюється тим, що переважна кількість клієнтів ломбардів знаходиться у великих містах.

Структура наданих ломбардами кредитів за видами застави представлена в таблиці 3. За І квартал 2017 року структура наданих фінансових кредитів у цілому не змінилася. Водночас, при загальному зменшенні обсягів кредитування (10,2%) дещо змінилась питома вага фінансових кредитів, виданих під вироби з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння (з 80,6% до 79,4%), побутової техніки (з 19,1% до 20,3%).

Ломбарди обирають для застави найбільш ліквідне майно. В обсязі наданих фінансових кредитів за видами застави найбільшу питому вагу займають фінансові кредити під заставу виробів із дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння – 79,4% (3 226,0 млн. грн.). Порівняно з 31.03.2016 даний показник збільшився на 8,5% від загального обсягу виданих кредитів. Фінансові кредити видані під заставу побутової техніки за І квартал 2017 року збільшились на 16,9% (119,1 млн. грн.) порівняно з відповідним періодом І кварталу 2016 року. Обсяг фінансових кредитів під заставу автомобілів зменшився на 38,5% (1,5 млн. грн.), обсяг фінансових кредитів під заставу нерухомості також продемонстрував зменшення на 62,5% (1,0 млн. грн.).Обсяг та структура наданих кредитів за видами застави представлена на рис. 2.

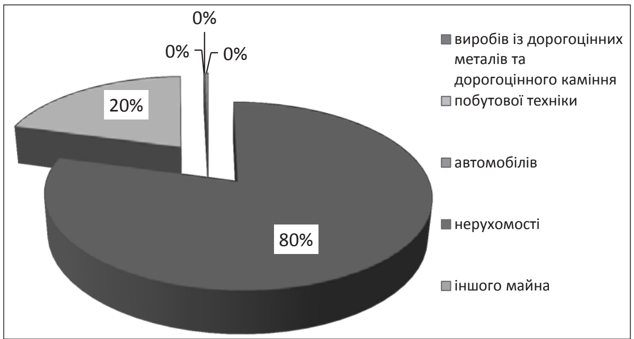

Рис. 2. Обсяг та структура наданих кредитів за видами застави

Джерело: [4]

На теперішній час через фінансово-економічні та військово-політичні чинники реальний і фінансовий сектори національної економіки демонструють негативні тенденції розвитку, рівень реальних доходів населення катастрофічно падає. Але в умовах кризи попит на послуги ломбардів продовжує зростати, що є прямим наслідком передусім зниження активності у сфері кредитування фізичних осіб їх основними конкурентами. Населення дуже закредитовано, а на фоні погіршення ситуації в економіці банки суттєво підвищили вимоги до позичальників, до того ж спостерігаються їх масове банкрутство та вихід із ринку. Кредитні спілки в цілому згортають свою діяльність. Так, за два останніх роки обсяг наданих ними позик скоротився майже на чверть. Відповідно, для населення ломбарди залишаються майже єдиною можливістю отримати позику.

Необхідно відмітити, що ринок ломбардів, ще як мінімум кілька років залишиться основним джерелом кредитування для населення та малого бізнесу. Звісно, як кожна фінансова установа ломбарди в своїй діяльності мають як переваги, так і недоліки. А саме, перевагами ломбардного кредитування є:

– отримати гроші можна швидко і без додаткових документів;

– кредитна історія не впливає на рішення про кредитування ломбардом;

– діють знижки та індивідуальні тарифи для постійних клієнтів;

– після закінчення терміну договору можна його продовжити; для цього потрібно буде сплатити відсотки за користування кредитом;

– погасити кредит можна в кінці терміну або частинами протягом строку використання [5].

Однак, не слід забувати і про недоліки ломбардного кредитування. Крім того, що ломбардний кредит загрожує чималою переплатою, не потрібно розраховувати й на велику суму. Ломбардному позичальнику також не вдасться уникнути штрафів, які нараховують за прострочення погашення кредиту. Крім того, за чергового прострочення ломбард може продати заставні предмети, про що можуть навіть не повідомити.

Висновки і пропозиції. Друга фінансово-економічна криза в 2013–1014 рр. створила для ломбардів сприятливі умови для розвитку та розширення своєї присутності на ринку фінансових послуг. Про це свідчить зростаюча динаміка всіх основних показників, що характеризують їхню діяльність, зокрема кількості даних установ, сум наданих та погашених кредитів, середнього розміру позик, обсягів статутного капіталу, активів, нерозподіленого прибутку. Позики видаються практично тільки під заставу виробів із дорогоцінних металів та каміння, побутової техніки. Процентна ставка залишається досить високою. Політика НБУ через облікову ставку, кредитна активність комерційних банків та стан реальних доходів населення визначають динаміку обсягів наданих ними позик.

Список літератури:

1. Про порядок надання фінансових послуг ломбардами: положення: [затв. Держфінпослуг від 26.04.2005 № 3981; станом на 10.02.2017] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua
2. Святненко А. Ломбардний бізнес – причини популярності [Електронний ресурс] / А. Святненко. – Режим доступу: http://news.finance.ua
3. Еш С. М. Ринок фінансових послуг: підручник / С. М. Еш – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 400 с.
4. Річні звіти Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за 2015–2017 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/content/richni-zvitinackomfinposlug.html
5. Осадчий Є. С. особливості діяльності ломбардів в Україні / Є. С. Осадчий // Ринок цінних паперів України. – 2016. – № 5.

Исхакова А.Н., Махова Н.И., Шаповал И.С.
Университет таможенного дела и финансов

РАЗВИТИЕ ЛОМБАРДОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
Проведен анализ основных показателей ломбардных учреждений в Украине, проанализированы финансовые услуги ломбарда, рассмотрены основные преимущества и недостатки ломбардного кредитования.
Ключевые слова: ломбарды, рынок финансовых услуг, кризис, кредиты.

Ishakova A.N., Mahova N.I., Shapoval I.S.
University of Customs and Finance

DEVELOPMENT OF PAWNSHOPS IN UKRAINE

Summary
The analysis of the main indicators of the pawnshop institutions in Ukraine is analyzed, the financial services of the pawnshop are analyzed, the main advantages and disadvantages of lombard lending are considered.
Keywords: pawnshops, market of financial services, loans, crisis.

УДК 336.61;338.984

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Капкайкіна О.А.
Академія фінансового управління

У статті досліджується та обґрунтовується необхідність підвищення ефективності фінансового планування підприємств державного сектору економіки й особливостей прийняття управлінських рішень для реалізації державної політики щодо управління суб'єктами господарювання державного сектору економіки. На основі аналізу окремих результатів виробничої діяльності доведено важливість фінансового планування для державних підприємств України. Викладений у статті механізму фінансового планування дозволить обґрунтувати плани і управлінські рішення, здійснити контроль над їх виконанням, виявити резерви підвищення ефективності виробничої діяльності, оцінити результати роботи підприємства, його підрозділів і працівників. Переваги фінансового планування полягають в тому, що воно: утілює стратегічні цілі у вигляді конкретних фінансових показників; забезпечує фінансовими ресурсами, закладеними у виробничому плані економічні пропорції розвитку; надає можливість визначення життєздатності бізнес-плану підприємства в умовах реальної ринкової конкуренції; слугує важливим інструментарієм отримання фінансового забезпечення від інвесторів.
Ключові слова: фінансове планування, державні підприємства, фінансові ресурси, фінансова політика, інвестиційна політика.

Постановка проблеми. Ефективне фінансове планування є передумовою забезпечення фінансової стабільності на державних підприємствах. На сьогодні в Україні характерним є низька ефективність та організація управління фінансовими ресурсами, що насамперед зумовлено нерозвиненістю фінансового планування. Вітчизняні державні підприємства самостійно планують свою фінансову діяльність, проте у фінансового менеджменту компаній переважно відсутнє розуміння сучасних концепцій управління та навичок використовувати їх у реальній практиці фінансового планування як важливої частини управління фінансовими ресурсами підприємства. Для українських державних підприємств притаманне нераціональне використання фінансових ресурсів і, як результат, низькі прибутки, або навіть збитки. Наявність проблем управління фінансовими ресурсами компаній обумовлюють актуальність наукового обґрунтування удосконалення механізму фінансового планування державних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління фінансовими ресурсами підприємств у т.ч. фінансового планування порушену у чисельних наукових працях вітчизняних науковців, серед яких доцільно виділити таких як: Н.Д. Бабяк, О.Г. Біла, М.Д. Білик, В.М. Гриньова, А.І. Даниленко, О.О. Терещенко та інші, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії фінансів підприємств загалом, а також визначення економічної сутності фінансового планування зокрема. Зокрема, фінансовому плануванню та бюджетуванню відводиться особлива роль, оскільки воно

пов'язане з ресурсним чинником – формуванням, розміщенням і використанням фінансових ресурсів та отриманням прибутку на вкладений у господарську діяльність капітал зазначає О.Г. Біла [1]. При цьому основною метою фінансового планування М.Д. Білик визначає забезпечення фінансових та матеріальних можливостей для успішної господарської діяльності, і в кінцевому підсумку – досягнення прибутковості всіх видів діяльності підприємства [2].

Гриньова В.М. та Коюда В.О. зауважують, що фінансове планування є необхідним для фінансового забезпечення розширення кругообороту виробничих фондів, досягнення високої результативності виробничо-господарської діяльності, створення умов, які забезпечили б платоспроможність та фінансову стійкість підприємства. Ринок ставить високі вимоги до якості фінансового планування, оскільки нині за негативні наслідки своєї діяльності відповідальність нестиме само підприємство. За нездатності врахувати несприятливу ринкову кон'юнктуру підприємство стає банкрутом з відповідними негативними наслідками для засновників [3].

У свою чергу, А.І. Даниленко наголошує, що фінансове планування як важлива складова механізму фінансової системи та одна із функцій управління підприємством забезпечує досягнення стійкого розвитку і набуває актуальності за сучасних умов, коли суттєвим для діяльності є вплив змін світових ринків, стану і конкурентоспроможності вітчизняної економіки, а також результатів інноваційного розвитку. Стійкий розвиток розглядається як динамічний процес, що відбувається при наближенні або спрямуванні до фінансової рівноваги. У свою чергу, фінансова рівновага може досягати через застосування фінансового планування підприємства [4].

Поряд із значним доробком вчених,пошук ефективних механізмів фінансового планування на державних підприємствах потребує додаткових наукових досліджень, що підтверджує актуальність даної статті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є наукове обґрунтування удосконалення механізму фінансового планування держаних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Мета фінансового планування полягає в забезпеченні підприємства необхідними фінансовими ресурсами виробничої, інвестиційної і фінансової діяльності. У зв'язку з цим треба визначити напрями ефективного вкладання капіталу, оцінити ступень Його раціонального використання, виявити внутрішньогосподарські резерви збільшення прибутку за рахунок економного використання грошових коштів та встановлення раціональних фінансових відносин з бюджетом, банками та контрагентами. Фінансовий план має великий вплив на економіку підприємства. Це зумовлено двома обставинами.

По-перше, в фінансових планах відбувається порівняння початкових витрат для здійснення діяльності з реальними можливостями, і в результаті коригування, досягається матеріально-фінансова збалансованість.

По-друге, статті фінансового плану пов'язані з усіма економічними показниками роботи підприємства та з основними розділами підприємницького плану: виробництвом продукції та послуг; науково-технічним розвитком; удосконаленням виробництва і управління, капітальним будівництвом, економічним стимулюванням тощо. Таким чином, фінансове планування має вплив на всі сторони діяльності господарюючого суб'єкту.

Сучасні умови структурно-інноваційного розвитку національної економіки, прискорення змін та ускладнення зовнішнього середовища, зростання рівня конкуренції, насичення ринку високотехнологічною продукцією зумовлюють велике значення для підприємств, підтримки стабільності їхньої роботи й забезпечення стійкого економічного зростання.

Державний сектор займає велику частку в економіці України, зокрема промисловість, машинобудування та агропромисловий комплекс відіграють вирішальну роль в економіці України, а діяльність їх підприємств є ключовим фактором соціально-економічного розвитку держави. Результати діяльності промисловості позначаються на поточному економічному стані, оскільки в процесі виробництва задіяні інші галузі, що дозволяє створити робочі місця, а отримана зарплата збільшити сукупний попит. Проблема розвитку промисловості та вплив її на рівень зайнятості потребує додаткових досліджень. Згідно даних Єврокомісії, одне робоче місце в промисловості ЄС створює 0,5–2 робочих місць в інших секторах [5].

Незважаючи на приватизаційні процеси, держава на даний час є найбільшим власником господарських активів в Україні. У державній власності залишаються підприємства, які є суб'єктами природних монополій, такі як НАК «Нафтогаз України», Укрзалізниця, Укрпошта тощо, стратегічні підприємства – енергетичне машинобудування, літакобудування, підприємства військово-промислового комплексу.

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (далі – МЕРТ) в Україні налічується більш ніж 2 000 діючих суб'єкта господарювання (із 3 500 зареєстрованих) із загальною вартістю активів близько 870 мільярдів гривень (за виключенням банків). Загальна кількість працівників, зайнятих у суб'єктах господарювання, налічує близько 1 мільйона осіб.

На 100 найбільших суб'єктів господарювання припадає близько 90% сукупних активів та 80% сукупного чистого доходу. До найбільших суб'єктів господарювання належать:

- Енергетичний сектор: НАК «Нафтогаз України» (видобування та транспортування газу), ПАТ «Центренерго» (теплова енергетика), ДП НАЕК «Енергоатом» (атомна енергетика), державні вугільні шахти;
- Інфраструктура: «Укрзалізниця» (Державна адміністрація залізничного транспорту України), УДППЗ «Укрпошта» (державна поштова служба), міжнародні аеропорти (включаючи ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»), «Укравтодор» (Державне агентство автомобільних доріг України);
- Агропромисловий комплекс: ПАТ «ДПЗКУ» (зернотрейдер та оператор інфраструктури зі зберігання зерна), ДП «Укрспирт» (державна монополія з виробництва спирту);
- Машинобудування: ДП «Антонов» (провідний виробник літаків), ВАТ «Турбоатом» (провідна

компанія з виробництва турбін), ПАТ «Сумихімпром» та ПАТ «Одеський припортовий завод» (виробництво добрив) та інші компанії.

Такий вагомий вплив на національну економіку не може буди поза правовим полем щодо фінансового планування. Планування діяльності на підприємствах України регулюється відповідним законодавством. Зокрема, ще у 1991 році було ухвалено Закон України «Про підприємства в Україні», яким регламентувалося планування на підприємствах (Стаття 20 Закону) [6]. Також експерти відзначали, що запровадження у 2000 році короткострокового фінансового планування підприємств державного сектору економіки, регламентованого положенням про порядок складання річного фінансового плану щодо форми, процедур подання і затвердження плану не дало очікуваних результатів та не стало дієвим інструментом регулювання державною власністю, а призвело лише до формального ставлення як державних підприємств, так і органів управління. На державному рівні такий стан управління фінансами суб'єктів господарювання держаного сектору економіки призвів до: зниження рівня конкурентоспроможності підприємств, неефективного використання державного майна та зменшення його частки в економіці; зниження рівня надходжень відрахувань частини чистого прибутку додержавного бюджету та відрахувань до фонду на виплату дивідендів; неефективного витрачання фінансових ресурсів, наданих підприємствам у формі державної підтримки; невиконання функцій, притаманних суб'єктам держаного сектору економіки [4].

На сьогодні Закон «Про підприємства в Україні» втратив чинність на підставі ухвалення Господарського кодексу України. Стаття 75 Господарського кодексу України визначає особливості господарської діяльності державних комерційних підприємств, зокрема, зазначається, що основним плановим документом державного комерційного підприємства є фінансовий план, відповідно до якого підприємство отримує доходи і здійснює видатки, визначає обсяг та спрямування коштів для виконання своїх функцій протягом року відповідно до установчих документів. Фінансовий план підлягає затвердженню до 1 вересня року, що передує плановому, якщо інше не передбачено законом. За несвоєчасне подання на розгляд, погодження або затвердження річного фінансового плану та звіту про його виконання посадові особи державного комерційного підприємства несуть адміністративну відповідальність, установлену законом. Органи, до сфери управління яких входять державні комерційні підприємства, надають центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері економічного розвитку, до 1 вересня року, що передує планованому, зведені показники фінансових планів та фінансові плани у розрізі окремих державних комерційних підприємств, які входять до сфери їх управління. Форма та методичні рекомендації по розробці фінансового плану затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку [7].

У 2015 році було ухвалено Порядок складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки, який визначає процедуру складання, затвердження (погодження) та контролю виконання фінансового плану державного комерційного та казенного підприємства, а також господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належать державі [8].

Вже у 2016 році фінансові плани було затверджено 1 844 підприємствам. В тому числі 57 підприємств (20% від кількості працюючих, та 12,47% від загальної кількості), які віднесені до сфери управління Мінагрополітики; 73 підприємства (82% від кількості працюючих, та 16,15% від загальної кількості), які віднесені до сфери управління Міненерговугілля; 60 підприємств (71% від кількості працюючих, та 33,33% від загальної кількості), які знаходяться в управлінні Фонду майна України и так далі.

Зауважимо, що відсутність належного контролю за складанням фінансових планів призводить до порушення вимог Наказу «Про затвердження Порядку складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки», яким передбачено надавати органу, уповноваженому управляти державним майном або корпоративними правами держави підприємства проект фінансового плану та пояснювальної записки, яка містить результати аналізу його фінансово-господарської діяльності за попередній рік, а також показники фінансово-господарської діяльності та розвитку підприємства в поточному році та на плановий рік [8].

У поточному році продовжилася практика затвердження фінансових планів державним підприємствам в середині планового року. Так, фінансовий план державного підприємства Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» на поточний рік затверджено 9 серпня 2017 року; фінансові плани державного підприємства «Одеський морський торговельний порт» та публічного акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз Україна» – затверджено 19 липня 2017 року.

Несвоєчасне фінансове планування негативно впливає на ефективність управління суб'єктами господарювання державного сектору економіки. Таке управління призводить до наступних основних проблем:

· відсутності контролю за управлінням державною власністю за галузям і окремим підприємствам, враховуючи, що це управління здійснюється керівниками (директорським корпусом) цих підприємств;

· відсутності можливості порівнювати фінансові результати діяльності, як галузей, так і підприємств на основі фінансового аналізу;

· втрати значної частини своїх доходів і неможливості складання прогнозу за обсягами продажів виробленої продукції;

· відсутності чіткого розмежування комерційних функцій та спеціальних зобов'язань суб'єктів господарювання;

· відсутності можливості зробити висновки не лише про діяльність підприємства, але і про ефективність діяльності кожного конкретного керівника підприємства та доцільності подаль-

шого його перебування на посаді при неефективному управлінні.

Варто звернути увагу на те, що мета фінансового планування не тільки у оцінці ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору, а й у тому, щоб постійно проводити діяльність, спрямовану на поліпшення показників роботи та отримання прибутків. Аналіз фінансового планування підприємств показує, за якими напрямками потрібно поводити роботу, дає можливість виявити найважливіші аспекти і найслабші позиції фінансового стану державних підприємств. На основі аналізу стану фінансового планування, виробляється стратегія і тактика розвитку підприємства, на основі яких формується виробнича програма, обґрунтовуються плани і управлінські рішення, здійснюється контроль над їх виконанням, виявляються резерви підвищення ефективності діяльності, оцінюються результати діяльності підприємства, його підрозділів і працівників. Головною метою аналізу є своєчасно виявлення і усунення вади фінансової складової діяльності і визначення резерву поліпшення його становища.

В результаті проведеного дослідження системи управління було розроблено механізм фінансового планування, який дозволяє уніфікувати процедури планування і контролю діяльності всіх його підрозділів, а також дає керівництву можливість ухвалювати будь-які управлінські рішення в області фінансових результатів, грошових коштів, загальної структури активів і зобов'язань структури, у тому числі по питаннях планування податкових відрахувань (див. рис. 1). Нижчезгаданий структурний підрозділ доцільно створити при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України.

Відділи відповідальності за доходами та видатками здійснюють аналіз бюджету доходів і витрат, який є відправною точкою процесу наскрізного бюджетування на будь-якому підприємстві. Спеціалісти відділів вибірково контролюють виконання фінансових планів, основною метою яких є прогнозування в часі грошових потоків підприємства в розрізі окремих видів його господарської діяльності і забезпечення платоспроможності на прийнятному рівні (виняток касових розривів) протягом всього планового періоду [9].

Важливу роль в плануванні відводитися відділу моніторингу фінансово – господарській діяльності. Довгострокове планування за допомогою ІАС передбачає складання певних програм, наприклад, з капітальних вкладень, підвищення якості продукції, проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт.

В умовах ринку велике значення має перед плановий аналіз (прогнозування) можливих варіантів розвитку, дій у майбутньому, зовнішніх і внутрішніх чинників. Прогнозування передбачає вивчення перспектив окремих підприємств та галузей національної економіки. Як правило, прогнозування потребує чималого ресурсного та кадрового забезпечення, значних витрат, великого досвіду і відповідної інформаційної бази. Прогнозування, як правило, здійснюється за двома напрямами: прогнозування зовнішнього середовища та прогнозування внутрішніх умов діяльності. До першого напряму належить прогнозування попиту, кон'юнктури ринку, курсів валют, економічного розвитку регіону або регіонів держави. Прогнозування внутрішніх умов діяльності передбачає врахування природних умов, ресурсів, чинного законодавства, попиту на товари, конкуренції, рівня платоспроможності тощо.

Важливим елементом фінансового планування є визначення загальних завдань підприємства на базі прогнозу, що передбачає встановлення термінів їх виконання та оцінку ресурсного забезпечення [10].

Основна діяльність 4 відділу полягатиме в залученні прямих іноземних інвестицій на підприємства державного сектора економіки. Передусім слід звернути увагу на вітчизняний оборono-промисловий комплекс, авіаційну та титанову промисловість.

Сучасна інвестиційна політика вимагає від суб'єктів господарювання оновлення та пошуку диверсифікованих джерел інвестиційних потоків задля адаптації та поліпшення інвестиційного клімату національної економіки. Сьогодні процес залучення інвестицій в економіку України має координуватися на державному рівні. Від ефективності інвестиційної політики залежать оновлення виробництва, модернізація й нарощування основних засобів підприємств, успіх структурної перебудови економіки, розв'язання соціальних і екологічних проблем. Слід зазначити, що в нинішніх умовах надходження іноземних інвестицій в економіку є чинником зростання ВВП, важливим джерелом створення робочих місць [11].

Рис. 1. Механізм фінансового планування в системі управління підприємствами державного сектору економіки України

Висновки і пропозиції. На нашу думку, управління фінансовою діяльністю має базується на запропонованому механізмі, який упорядковує процес розробки, прийняття та реалізації фінансових рішень з метою досягнення фінансових цілей розвитку підприємства. Фінансовий механізм в управлінні державним підприємством – це цілісна система управління фінансами підприємства, на якій ґрунтується фінансовий менеджмент і яка призначена для організації взаємодії об'єктів та суб'єктів господарювання у сфері фінансових відносин, формування та використання фінансових ресурсів, забезпечення ефективного впливу фінансової діяльності на кінцеві результати діяльності підприємства. Фінансовий механізм включає такі взаємопов'язані елементи, як: система регулювання фінансової діяльності підприємства; система зовнішньої підтримки фінансової діяльності підприємства; система фінансових важелів; система фінансових методів й система фінансових інструментів.

Основною метою запровадження розробленого механізму фінансового планування в системі управління підприємствами державного сектору економіки України – зростання прибутковості і вартості (ціни) підприємства, підвищення ефективності прийняття управлінських рішень, розподіл відповідальності і повноважень керівників підрозділів і спеціалістів, підвищення об'єктивності оцінки діяльності структурних підрозділів.

Список літератури:

1. Біла О.Г. Фінансове планування і фінансова стабільність підприємств / Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 112–118.
2. Білик М.Д. Фінансове планування на підприємстві в сучасних умовах / Фінанси України. – 2006. – № 4. – С. 133–141.
3. Гриньова В.М., Коюда В.О. Фінанси підприємств: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання – Прес, 2004. – 175 с.
4. Даниленко А.І. Державна політика стабілізації фінансів підприємств, К.; НАН України інститут економіки та прогнозування; 2011, с. 412–415.
5. Антоненко Г. Чи потрібна Україні промислова політика? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ces.org.ua/wpcontent/uploads/2015/07/ces_industrial_policy_20150810_ukr.pdf
6. Про підприємства в Україні: закон України від 27.03.1991 № 887–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/887–12/print1450097250371062
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436–15/print1450097250371062
8. Порядок складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 02.03.2015 № 205 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0300–15/print1452693455094683
9. Єремєєв С. // Матеріали Х міжнародної науково-технічної конференції «Системний аналіз та інформаційні технологіі». – К.: НТУУ «КПІ», 2008. – С. 171–172.
10. Примак Т.О. Економіка підприємства. Навчальний пособник. – К. «Вікар». – 2008. – С. 166–168.
11. Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Антикризове управління економікою України:нові виклики» – К. – КНЕУ, 2015 – С. 17, 57.

Капкайкина Е.А.
Академия финансового управления

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ФИНАНСОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье исследуется и обосновывается необходимость повышения эффективности финансового планирования предприятий государственного сектора экономики и особенностей принятия управленческих решений для реализации государственной политики по управлению субъектами хозяйствования государственного сектора экономики. На основе анализа отдельных результатов производственной деятельности доказана важность финансового планирования для государственных предприятий Украины. Изложенный в статье механизм финансового планирования позволит обосновать планы и управленческие решения, осуществить контроль за их выполнением, выявить резервы повышения эффективности производственной деятельности, оценить результаты работы предприятия, его подразделений и работников. Преимущества финансового планирования состоят в том, что оно: воплощает стратегические цели в виде конкретных финансовых показателей; обеспечивает финансовыми ресурсами, заложенными в производственном плане экономические пропорции развития; предоставляет возможность определения жизнеспособности бизнес-плана предприятия в условиях реальной рыночной конкуренции; служит важным инструментарием получения финансового обеспечения от инвесторов.
Ключевые слова: финансовое планирование, государственные предприятия, финансовые ресурсы, финансовая политика, инвестиционная политика.

Karkaykina O.A.
Academy of Financial Management

IMPROVING THE MECHANISM OF FINANCIAL PLANNING OF PUBLIC ENTERPRISES

Summary
The article investigates and justifies the necessity of increasing the efficiency of financial planning of enterprises of the state sector of the economy. The peculiarities of making managerial decisions for realization of the state policy concerning management of economic entities of the state sector of economy are considered. On the basis of the analysis of individual results of production activity, the importance of financial planning for state enterprises of Ukraine has been proved. The article outlined in the article of the mechanism of financial planning will allow to substantiate plans and management decisions, to control their implementation, to identify reserves for improving the efficiency of production activities, to evaluate the results of the company, its units and employees. The benefits of financial planning are that it: implements strategic goals in the form of specific financial indicators; Provides financial resources, put in the production plan, the economic proportions of development; provides the ability to determine the viability of the business plan of the company in conditions of real market competition; serves as an important tool for obtaining financial support from investors.
Keywords: financial planning, state-owned enterprises, financial resources, financial policy, investment policy.

УДК 33.338

АНАЛІЗ СТАНУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Ковальчук Н.О., Побіжан Т.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що основні засоби є невід'ємною і особливо важливою частиною будь-якого підприємства, без яких неможливо здійснення господарської діяльності. Аналізуючи, систематизуючи і узагальнюючи наукові праці багатьох учених та нормативно-правові акти, було розглянуто сутність основних засобів. Дана оцінка забезпеченості промислових організацій України основними засобами. Встановлено, що оцінювання технічного стану основних засобів є необхідною умовою для розробки заходів щодо оновлення основних засобів. Виявлено негативні тенденції зростання зносу основних засобів та низку проблем пов'язаних із їх оновленням, спричинену в першу чергу нестачею інвестиції. Запропоновано перелік заходів щодо покращення ефективності використання основних засобів, а саме: щодо їх оновлення, модернізації та виявлення резервів.
Ключові слова: основні засоби, матеріальні активи, засоби праці, ефективність використання основних засобів, первісна вартість, знос.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Ефективність функціонування економіки в значній мірі визначається станом її основних засобів, які характеризують виробничі можливості галузей економіки, визначають темпи та масштаби її розвитку. У сучасних умовах діяльності промислових підприємств стає актуальним дослідження проблем аналізу відтворення основних засобів, ефективності їх використання в умовах реалізації інвестиційних проектів, а також визначення напрямів активізації інвестиційної діяльності. Вирішує дані проблеми комплексний аналіз відтворення основних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток теорії та практики аналізу основних засобів підприємства внесли відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких Ю.А. Бабаєв, Н.Д. Баняк, А.Б. Борисов, Ф.Ф. Бутинець, М.Я. Дем'яненко, Н.В. Кружельний, А.В. Щербина.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових робіт та певні практичні досягнення, остаточно не знайдено ефективних шляхів вирішення проблеми формування основних засобів та управління ними на промислових підприємствах. Недостатньо вивченими залишаються питання теоретико-методичного характеру, пов'язані зі своєчасним оновленням основних засобів, оптимізацією їх структури відповідно до вимог технологічного процесу, організацією їх ефективного використання для забезпечення динамічного та інноваційного розвитку вітчизняних підприємств.

Мета статті. Підвищення ефективності використання основних засобів є запорукою збільшення вироблення продукції, що в кінцевому підсумку веде до збільшення доходів та підвищення рівня рентабельності підприємства. Метою статті є визначення напрямів підвищення ефективності використання основних виробничих засобів та методичних підходів до оптимізації їх структури для зростання ресурсного потенціалу та зміцнення фінансової стійкості.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки однією з умов ефективного функціонування підприємств є їх забезпеченість основними засобами. Оскільки саме основні засоби є тією рушійною силою за допомогою якої починає функціонувати підприємство, а в подальшому – розширювати свою діяльність. На даний момент в економічній літературі поняття «основні засоби» має широку базу трактувань та визначень. Тому доцільно провести дослідження даного поняття згідно двох напрямків: згідно вимог нормативно-правової бази та за науковими підходами, які визначають суть «основних засобів».

Основними нормативними актами, що регулюють облік основних засобів в Україні є: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» та Податковий кодекс України. Оскільки все більше суб'єктів господарювання бажає перейти на міжнародні стандарти ведення обліку варто також проаналізувати сутність основних засобів і за міжнародним законодавством, підходи до трактування яких представлені в табл. 1.1.

Отже, відповідно до методологічних засад формування облікової інформації щодо основних засобів, слід виокремити такі умови їх ідентифікації, як належність до матеріальних активів, функціональний зв'язок з виробничим процесом, зношування, використання для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, строк корисного використання більше одного року або операційного циклу, збереження натуральної форми.

Розглянемо трактування терміну «основні засоби» серед праць багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, систематизація поглядів яких наведена в табл. 1.2.

На основі проведеного аналізу наукової літератури можна зробити висновок, що більшість авторів під визначенням «основні засоби» розуміють матеріальні активи. Деякі з авторів зазначають, що «основні засоби» є засобами праці, які

Таблиця 1.1

Сутність поняття «основні засоби» згідно нормативно-правових актів

Нормативний документ	Визначення основних засобів
П(С)БО 7 «Основні засоби» [1]	Матеріальні активи, які підприємство/установа утримує з метою використання їх у процесі виробництва/діяльності або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).
МСБО 16 «Основні засоби» [2]	Матеріальні об'єкти, які утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг, для надання в оренду іншим або для адміністративних цілей та використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного звітного періоду.
Податковий кодекс України [3]	Матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 6000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 6000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Таблиця 1.2

Економічні підходи до визначення сутності поняття «основні засоби»

Автор підходу	Визначення
Бабаєв Ю.А. [5]	Основні засоби – це частина майна, використовувана як засоби праці при виробництві продукції, виконанні робіт або наданні послуг або для управління організацією протягом періоду, що перевищує 12 місяців, або звичайний операційний цикл, якщо він перевищує 12 місяців.
Баняк Н.Д. [6]	Основні засоби – засоби праці, що є матеріально-речовими елементами, грошовим вираженням яких є основні виробничі і невиробничі фонди.
Борисов А.Б. [7, с. 487]	Основні засоби – засоби праці виробничого та невиробничого призначення. Характерною особливістю основних засобів є участь в процесі виробництва тривалий час, протягом багатьох циклів, при збереженні основних властивостей і первинної форми, при цьому поступове зношування і їх вартість переноситься на продукцію, що виготовляється.
Бутинець Ф.Ф. [8, с. 125]	Основні засоби – матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року.
Дем'яненко М.Я. [10]	Основні засоби – це термін бухгалтерського обліку, синонім економічного поняття «необоротні матеріальні активи» (засоби виробництва, матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі діяльності або для здійснення адміністративних і соціальних функцій, що використовуються протягом тривалого періоду і поступово переносять свою вартість на продукцію у міру зношення); матеріальні цінності (виробниче майно), що споживається у виробничому процесі, тобто фізичний капітал.
Кужельний Н.В.	Основні засоби – сукупність матеріально-суттєвих цінностей, діючих в натуральній формі і протягом як матеріального виробництва, так і в невиробничій сфері.
Щербина А.В.	Основні засоби – це матеріальні активи, що функціонують в натуральній формі як у виробничій сфері, так і в невиробничій протягом довгого часу (більш за один рік).

використовуються у виробництві протягом тривалого часу. Дуже важливим доповненням є те, що основні засоби повністю і багаторазово беруть участь у процесі виробництва та переносять свою вартість на готову продукцію частинами, по мірі зносу.

Можна дійти висновку, що «основні засоби» – це матеріальні активи, придатні для використання в процесі діяльності суб'єкта підприємництва, які втрачають свою вартість частково, шляхом перенесення її на знов створений продукт, очікуваний термін використання яких більше одного року.

Ефективність використання основних засобів є однією із найбільш важливих дослідницьких ланок на підприємствах. Відтворення основних виробничих засобів розглядається, як процес безперервного їх поновлення [12].

На сьогодні в Україні склалася несприятлива ситуація щодо забезпеченості та ефективності використання основних засобів. Насамперед, це пов'язано з високим ступенем зношеності виробничих засобів, що обумовлює нагальну потребу у заміні та модернізації наявного парку засобів виробництва (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Вартість основних засобів підприємств України за 2010–2016 роки

млн. грн.

Роки	Первісна вартість	Залишкова вартість	Ступінь зносу, %
2010	6 648 861	1 731 296	74,9
2011	7 396 952	1 780 059	75,9
2012	9 148 017	2 135 987	76,7
2013	10 401 324	2 356 962	77,3
2014	13 752 117	2 274 922	83,5
2015	7 641 357	3 047 839	60,1
2016	8 177 408	3 428 908	58,1

Здійснюючи аналіз основних засобів за 2010–2016 роки, потрібно зазначити, що розмір первісної вартості зростав з 2010 року до 2014 року та збільшився на 7 103 256 млн. грн., проте дана позитивна тенденція дещо змінилася до 2016 року: у 2015 році первісна вартість зменшилась на 6 110 760 млн. грн. (або на 44,4%) та у 2016 році збільшилась на 536 051 млн. грн. Показник ступеня зносу збільшувався до 2014 року, що є негативним чинником у діяльності підприємств, проте вже протягом 2015–2016 років зменшується на 23,4% та 2% відповідно.

Однак реальна ситуація така, що через інфляцію та падіння курсу національної валюти вартість нового обладнання набагато вище первісної вартості аналогічного експлуатованого устаткування.

Основні засоби відіграють вирішальну роль у виробничій діяльності промислових підприємств. Забезпеченість промислових підприємств основними засобами виробництва є важливим фактором, від якого залежать якість, повнота та своєчасність виконання робіт, обсяг виробництва продукції і фінансовий стан підприємства в цілому. Тому актуальним стає дослідження стану відтворювального процесу на промислових підприємствах [9, с. 174].

Аналіз наявності та стану основних засобів за 2014–2016 роки за даними Державної служби статистики [4], зображений на рис. 1.1, де зменшення зносу основних засобів спостерігається лише в постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря на 939 500 млн. грн. або на 54,1%. Іншим видам промисловості притаманна тенденція до збільшення зносу основних засобів.

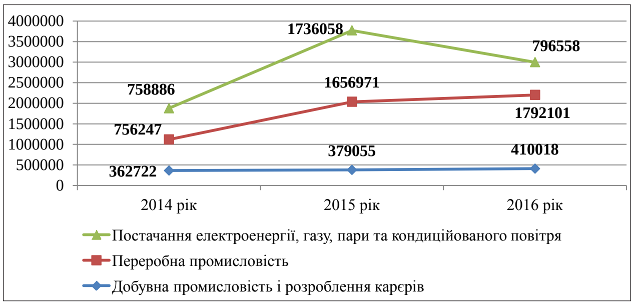

Рис. 1.1. Наявність і стан основних засобів промислових підприємств України за 2014–2016 роки

Через значне зношення основних засобів посилюється технічна та технологічна відсталість підприємств. Відтворення основних засобів на підприємствах може відбуватися за рахунок валових капітальних інвестицій, які будуть спрямовані на створення, придбання, відновлення та поліпшення основних засобів [11, с. 175].

Шляхи поліпшення використання основних засобів можуть бути представлені різним чином [13, с. 50]. Одним з варіантів системи шляхів і відповідних резервів підвищення ефективності використання основних засобів є наступна їх класифікація:

1) резерви поліпшення екстенсивного використання основних засобів або шляху збільшення часу роботи обладнання:

– прискорення введення в дію;

– скорочення та ліквідація внутрішньозмінних простоїв за рахунок сучасного і якісного забезпечення робочих місць сировиною, матеріалами, енергією, паливом, інструментом, оснащенням, робочою документацією, належного ремонтного обслуговування і т.д.;

– збільшення міжремонтних періодів і скорочення часу ремонтів;

– планування і забезпечення більш повного завантаження устаткування;

– підвищення коефіцієнта змінності;

– вдосконалення організації виробництва і праці [14];

2) резерви поліпшення інтенсивного використання обладнання або підвищення ступеня його завантаження в одиницю часу:

– встановлення оптимального режиму роботи обладнання;

– підвищення продуктивності праці на робочих місцях за рахунок застосування технологічної оснастки і спеціальних інструментів, вдосконалення технологічних процесів (підвищення рівня технологічності);

– підвищення рівня механізації та автоматизації виробництва, у тому числі допоміжних та обслуговуючих процесів;

– поліпшення якості підготовки сировини і матеріалів до процесу виробництва;

– підвищення кваліфікації робітників і освоєння ними передових методів праці;
– підвищення рівня спеціалізації і концентрації при формуванні технологічних процесів;
– модернізація обладнання;
3) удосконалення структури основних засобів:
– збільшення питомої ваги активної частини основних засобів;
– зменшення частки невстановленого обладнання;
– придбання високопродуктивних машин і устаткування, своєчасне їх оновлення;
– забезпечення пропорційності між цехами і ділянками;
– зменшення невикористовуваних і зайвих основних засобів за рахунок їх реалізації або здачі в оренду.

Висновки і пропозиції. Ґрунтуючись на результатах проведеного дослідження можна зробити висновок, що основні виробничі засоби підприємства використовуються не достатньо ефективно. Подальшого підвищення ефективності їх використання можливо досягти інтенсивним шляхом, а саме:
– проведенням заміни частини застарілих технологій на нові, комп'ютеризовані технології, які будуть сприяти прискоренню виробництва та підвищенню продуктивності праці;
– проведенням реконструкції тих виробничих дільниць і обладнання, які є «вузькими місцями», тобто стримують можливості збільшення обсягів виробництва;
– організацією навчання та перепідготовки інженерно-технічних працівників та основних виробничих робітників, які будуть відповідати за впровадження нового прогресивного обладнання та працювати на ньому.

Покращення стану основних засобів можливе тільки завдяки оновленню та проведенню техніко-технологічної інноваційної модернізації.

Список літератури:

1. Основні засоби: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. за № 92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0288–00
2. Основні засоби: Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua
3. Податковий кодекс України / Верховна Рада України; Кодекс України від 02.12.2010 № 2755–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=2755–17
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.ukrstat.gov.ua
5. Бабаєв Ю. А. Теорія бухгалтерського обліку / Ю. А. Бабаєв. – К.: Вища школа, 2007. – 692 с.
6. Бабяк Н. Д. Амортизаційна політика підприємства на сучасному етапі реформування економіки України / Н. Д. Бабяк // Теорія і практика перебудови економіки. 2001. – С. 61–64.
7. Борисов А. Б. Большой экономический словарь / А. Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 1999. – 894 с.
8. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський словник / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 224 с.
9. Гречко С. М. Місце економічного аналізу основних засобів в системі управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2012_3/13.pdf
10. Дем'яненко М. Я. Фінансовий словник-довідник / [Дем'яненко М. Я., Лузан Ю. Я., Саблук П. Т. та ін.]; за ред. М. Я. Дем'яненко. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.
11. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства: підручник / за ред. С. Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ, 2008. – 528 с.
12. Ковальчук І. В. Економіка підприємства: навч. посіб. / І. В. Ковальчук. – К.: Знання, 2008. – 680 с.
13. Шем'якіна Н. В. Амортизація основних засобів: проблеми та методи вирішення: монографія / Н. В. Шем'якіна. – Донецьк: Ін-т економіки пром-сті, 2009. – 98 с.
14. Федаш Г. В. Формування стратегії відтворення основних виробничих фондів підприємства / Г. В. Федаш [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.rusnauka.com/2._SND_2007/Economics/ 19243.doc. htm

Ковальчук Н.А., Побижан Т.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ

Аннотация
Актуальность темы исследования обусловлена тем, что основные средства являются неотъемлемой и особенно важной частью любого предприятия, без которых невозможно осуществление хозяйственной деятельности. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды многих ученых и нормативно-правовые акты, были рассмотрены сущность основных средств. Данная оценка обеспеченности промышленных организаций Украины основными средствами. Установлено, что оценка технического состояния основных средств является необходимым условием для разработки мероприятий по обновлению основных средств. Выявлены негативные тенденции роста износа основных средств и ряд проблем, связанных с их обновлением, вызванную в первую очередь нехваткой инвестиций. Предложен перечень мероприятий по улучшению эффективности использования основных средств, а именно: по их обновления, модернизации и выявления резервов.
Ключевые слова: основные средства, материальные активы, средства труда, эффективность использования основных средств, первоначальная стоимость, износ.

Kovalchuk N.O., Pobizhan T.A.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ANALYSIS OF THE SITUATION OF THE MAIN PROPERTIES ON ENTERPRISES OF UKRAINE

Summary
The urgency of the research topic is due to the fact that fixed assets are an integral and especially important part of any enterprise, without which it is impossible to carry out economic activity. Analyzing, systematizing and generalizing the scientific works of many scholars and legal acts, the essence of fixed assets was considered. Given the evaluation of provision of the industrial organization in Ukraine with fixed assets. It is established that the evaluation of technical condition of fixed assets is a necessary condition for the development of measures to renovate the fixed assets. Identified negative tendencies of growth of depreciation of fixed assets, and a number of problems related to their renewal, caused primarily by a lack of investment. Proposed a list of measures to improve efficiency in the use of fixed assets, namely, about their renovation, modernization and revealing of reserves.
Keywords: fixed assets, tangible assets, means of labor, efficiency of the use of fixed assets, initial cost, wear.

УДК 658.14

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Козлова О.С.
Київський національний університет технологій та дизайну

У статті розглянуто сутність та необхідність фінансової стійкості підприємства. Виділено основні підходи до визначення фінансової стійкості суб'єктів господарювання. Проаналізовано систему показників оцінки фінансової стійкості підприємства. Виявлено найбільш оптимальні підходи до визначення фінансової стійкості підприємства.
Ключові слова: фінансова стійкість, підприємство, система показників оцінки, забезпечення фінансової стійкості, фінансовий стан.

Постановка проблеми. Сьогодні основною проблемою ефективного функціонування підприємств в Україні є недостатньо якісний підхід до оцінки фінансової стійкості підприємства, за допомогою якого можна виявити слабкі сторони підприємства та визначити шляхи вдосконалення управління фінансовою стійкістю підприємства. Таким чином, оцінка фінансової стійкості підприємства є необхідною складовою для покращення фінансового здоров'я підприємства та передумовою розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика удосконалення управління та оцінки фінансової стійкості підприємств завжди були об'єктом вивчення зарубіжних і вітчизняних вчених та практиків. Значний вклад у вирішення цих проблем внесли такі відомі науковці, як: М.С. Абрютина, О.Я. Базілінська, З.С. Варналій, Н.О. Власова, А.В. Грачев, Л.М. Докієнко, М.О. Кизим, Т.М. Коноплянник, Ю.О. Русіна, К.В. Самсонова, Г.К. Яловий та багато інших. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених питанням оцінки фінансової стійкості підприємства, методичні підходи щодо комплексної оцінки стану фінансової стійкості суб'єктів господарювання є недостатньо опрацьованими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день існує ціла низка невирішених питань з приводу оцінки фінансової стійкості підприємства. У працях вчених та практиків досить обмежено окреслені теоретичні та практичні аспекти фінансової стійкості підприємства, що свідчить про актуальність необхідність дослідження даного питання.

Мета статті. Основною метою статті є дослідження економічної сутності та методичних підходів до оцінки фінансової стійкості підприємства та визначення напрямів її забезпечення.

Виклад основного матеріалу. В сучасних економічних умовах більшість підприємств мають дуже складне фінансове становище. Проте, на діяльність підприємства негативно впливають не лише фактори зовнішнього середовища, а й відсутність відповідного рівня фінансової стійкості підприємства. Отже, саме зараз, у період економічної та політичної кризи нашої держави основним із завдань будь-якого підприємства виступає забезпечення та управління його фінансовою стійкістю. Для досягнення даної мети виникає необхідність у виявленні та аналізі факторів, які впливають на фінансову стійкість підприємства [5, с. 62].

Можна зазначити, що фінансово стійким є підприємство, яке характеризується такими параметрами: високою платоспроможністю (здатністю відповідати за своїми зобов'язаннями); високою кредитоспроможністю (здатністю платити за кредитами, виплачувати відсотки по них і погашати їх точно в строк); високою рентабельністю

(прибутковістю, що дозволяє фірмі нормально і стійко розвиватися, вирішуючи при цьому проблему взаємини акціонерів і менеджерів за рахунок підтримки на достатньому рівні дивідендів і курсу акцій підприємства); високою ліквідністю балансу (здатністю покривати свої пасиви активами відповідної і перевищує терміновості перетворення їх на гроші) [6, с. 92].

Головним індикатором оцінки фінансового стану будь-якого суб'єкта господарювання є показники його фінансової стійкості. Фінансову стійкість підприємства слід розглядати комплексно, з урахуванням різних аспектів фінансово-господарської діяльності цього суб'єкта господарювання.

Фінансова стійкість суб'єктів господарювання визначається сукупністю показників, що відображають наявність, розміщення і використання ресурсів підприємства, його реальні й потенційні фінансові можливості. Вона безпосередньо впливає на ефективність підприємницької діяльності господарюючого суб'єкта.

Методичні підходи до визначення фінансової стійкості підприємства об'єднують у три групи: коефіцієнтний; агрегатний; інтегральний [1, с. 23].

1. Основою коефіцієнтного підходу оцінки фінансової стійкості підприємства є обчислення та аналіз низки фінансових коефіцієнтів. Методичний підхід до визначення фінансової стійкості за допомогою фінансових коефіцієнтів є найбільш поширеним.

Отже, основні показники, які використовуються вітчизняними та зарубіжними вченими для оцінки фінансової стійкості підприємства, наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Система показників оцінки фінансової стійкості підприємства

№ з/п	Назва коефіцієнтів	Призначення (опис)	Методика розрахунку (за даними Форма № 1 «Баланс»)	Нормативне (рекомендоване) значення
1	Коефіцієнт автономії	Характеризує ступінь незалежності підприємства від зовнішніх запозичень. Визначається як відношення загальної суми власних коштів до підсумку балансу	$\frac{\text{ряд.380}}{\text{ряд.640}}$	>0,5
2	Коефіцієнт фінансової залежності	Це показник, обернений до коефіцієнту автономії. Зростання цього показника обумовлює збільшення частки позичених коштів у фінансування підприємства	$\frac{\text{ряд.640 + ряд.380}}{\text{ряд.640}}$ або 1 − ряд.1	<2,0 <0,5
3	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Показник показує, яке частина власного капі талу використовується для фінансування по точної діяльності. Визначається як відношення власного капіталу до оборотних активів	$\frac{\text{ряд.380}}{\text{ряд.260}}$	>0,4
4	Коефіцієнти забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	Характеризує рівень забезпеченості ресурсами для проведення незалежної фінансової політики. Визначається як відношення власних оборотних коштів до всієї величини оборотних коштів	$\frac{\text{ряд.260 + ряд.620}}{\text{ряд.260}}$	>0,1
5	Коефіцієнт співвідношення власного і залученого капіталу (коефіцієнт фінансової стійкості)	Показник характеризує фінансову стійкість підприємства. Він показує скільки грн. власного капіталу припадає на 1 грн залученого капіталу	$\frac{\text{ряд.380}}{\text{ряд.480 + ряд.620}}$	>1,0
6	Коефіцієнт співвідношення залученого і власного капіталу (коефіцієнт фінансового ризику; фінансування)	Показник зворотний попередньому. Він показує скільки грн. залученого капіталу припадає на 1 грн власного капіталу	$\frac{\text{ряд.480 + ряд.620}}{\text{ряд.380}}$	<0,5
7	Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	Показує, яка частина оборотних активів забезпечується за рахунок власних засобів	$\frac{\text{ряд.380 + ряд.080}}{\text{ряд.260}}$	>0,1
8	Коефіцієнт співвідношення реальних активів і вартості майна	Показує скільки грн реальних активів припадає на 1 грн вартості майна. Цей коефіцієнт характеризує потенційні можливості активів підприємства	$\frac{\text{ряд.030 + ряд.100}}{\text{ряд.2800 + ряд.120}} + \frac{\text{ряд.270}}{\text{ряд.280}}$	>0,5
9	Коефіцієнт поточних зобов'язань	Характеризує питому вагу поточних зобов'язань в загальній сумі джерел формування	$\frac{\text{ряд.620}}{\text{ряд.480 + ряд.620}}$	>0,5
10	Коефіцієнт довгострокових зобов'язань	Характеризує частку довгострокових зобов'язань у загальній сумі джерел формування	$\frac{\text{ряд.480}}{\text{ряд.480 + ряд.620}}$	<02
11	Коефіцієнт співвідношення необоротних і власних коштів	Характеризує рівень забезпеченості необоротних активів власними коштами	$\frac{\text{ряд.080}}{\text{ряд.380}}$	>0,5

Джерело: розроблено автором за динами [3]

Таблиця 2

Зведена таблиця показників за типами фінансової стійкості

Показник	Тип фінансової стійкості			
	абсолютна	нормальна	нестійкий стан	кризовий стан
$Ф^в = К_{в.} - З$	$Ф^в \geq 0$	$Ф^в < 0$	$Ф^в < 0$	$Ф^в < 0$
$Ф^Т = К_{в.пз} - З$	$Ф^Т \geq 0$	$Ф^Т < 0$	$Ф^Т < 0$	$Ф^Т < 0$
$Ф^о = К_о - З$	$Ф^о \geq 0$	$Ф^о \geq 0$	$Ф^о \geq 0$	$Ф^о < 0$

Джерело: розроблено автором за динами [4]

2. Агрегатний підхід ґрунтується на визначенні фінансової стійкості на основі агрегатів. Такий методичний підхід є доповненням до наведеного вище, оскільки виділяють чотири типи поточної фінансової стійкості підприємства.

Трьом показникам наявності джерел формування запасів відповідають три показники забезпечення запасів джерелами формування [4, с. 99]:

1. Надлишок (+) або нестача (−) власних оборотних коштів

$$\pm Фв = Кв - З, \quad (1)$$

2. Надлишок (+) або нестача (−) власних оборотних коштів і довгострокових джерел формування запасів

$$\pm ФТ = Кв.пз - З, \quad (2)$$

3. Надлишок (+) або нестача (−) загальної величини основних джерел формування запасів

$$\pm Фо = Ко - З, \quad (3)$$

За допомогою цих показників визначають трикомпонентний тип фінансової стійкості підприємства: 1, якщо $Ф > 0$; $S(Ф) = 0$, якщо $Ф < 0$.

Після виконання розрахунків наведених вище показників підприємство може бути охарактеризоване одним із чотирьох типів фінансової стійкості:

1. Абсолютна фінансова стійкість трикомпонентний показник типу фінансової стійкості, що має такий вигляд: S = (1,1,1), тобто:

$$ЗВ < ВОК, \quad (4)$$

де ЗВ – запаси та витрати; ВОК – розмір власних оборотних коштів підприємства.

2. Нормальна фінансова стійкість показник типу фінансової стійкості – S = (0,1, 1). При цьому ВОК < ЗВ < НДФ, де НДФ – нормальні джерела формування запасів, які визначають як суму власних оборотних коштів, банківських позик для покриття запасів, кредиторської заборгованості за товари [4, с. 102].

3. Нестійкий фінансовий стан (показник типу фінансової стійкості має вигляд: S = (0,0,1). Він свідчить про такий стан, коли запасів і витрат більше, ніж нормальних джерел фінансування, тому підприємство змушено залучати додаткові джерела фінансування.

4. Кризовий фінансовий стан (S = 0,0,0) характеризується перевищенням запасів над нормаль-

Таблиця 3

Характеристика показників фінансової стійкості, визначеної за інтегральним підходом

№ з/п	Назва показника	Суть показника	Алгоритм розрахунку	Взаємозв'язок з іншими показниками
1	Коефіцієнт покриття матеріальних запасів власними оборотними коштами ($З_{в.о.к.}$)	Характеризує ту частку матеріальних оборотних активів, що фінансується за рахунок власних оборотних коштів	ВОК/МОА, де ВОК – власні оборотні кошти, МОА – матеріальні оборотні активи	$К_{ман}$, $К_{п.а.}$, $К_{д.п.}$, $К_{р.с.}$, $К_{з.с.}$
2	Коефіцієнт маневреності власних коштів ($К_{ман}$)	Відображує мобільність власних джерел коштів	ВОК/ВК, де ВК – обсяг власного капіталу	$З_{в.о.к.}$, $К_{п.а.}$, $К_{д.п.}$
3	Індекс постійного активу ($К_{п.а.}$)	Характеризує частку основних засобів та необоротних активів у складі власних джерел коштів	ОЗ/ВК, де ОЗ – основні засоби та інші необоротні активи	$З_{в.о.к.}$, $К_{ман.}$, $К_{д.п.}$, $К_{р.с.}$, $К_{з.с.}$
4	Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів ($К_{д.п.}$)	Дає оцінку інтенсивності використання підприємством довгострокових позикових коштів на відновлення та розширення	ДК/ВК, де ДК – обсяг довгострокового капіталу підприємства	$К_{ман}$, $З_{в.о.к.}$, $К_{п.а.}$, $К_{н.з.}$, $К_{з.с.}$
5	Коефіцієнт накопичення зносу ($К_{н.з.}$)	Слугує для оцінки ступеня фінансування, заміни та оновлення основних засобів за рахунок їх зносу	$З/П_{б.в.}$, де З – нарахована сума зносу, $П_{б.в.}$ – первісна балансова вартість основних засобів	$К_{д.п.}$
6	Коефіцієнт реальної вартості майна ($К_{р.в.}$)	Характеризує рівень виробничого потенціалу підприємства	(ОЗ+ВЗ+МВ+МШП)/А, де ОЗ – вартість основних засобів; НВ – вартість незавершеного виробництва; ВЗ – вартість виробничих запасів; МШП – вартість малоцінних та швидкозношуваних предметів	$З_{в.о.к.}$, $К_{п.а.}$, $К_{з.с.}$
7	Коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів ($К_{з.с.}$)	Відображає залежність підприємства від позикових коштів	ПК/Вк, де ПК – обсяг позикового капіталу підприємства	$З_{в.о.к.}$, $К_{п.а.}$, $К_{д.п.}$, $К_{р.в.}$

Джерело: розроблено автором за динами [2]

ними джерелами фінансування за наявності в складі позикових коштів несплачених у строк кредитів та простроченої кредиторської й дебіторської заборгованості.

Для зручності визначення типу фінансової стійкості наведено в табл. 2.

3. Інтегральний підхід дає змогу дати інтегровану оцінку ступеню фінансової стійкості. Його можна застосовувати на практиці, особливо в умовах кризового стану економічної системи, коли старі господарські зв'язки підприємства порушені і відбувається процес налагодження ним нових зв'язків з партнерами, зацікавлених у достатній фінансовій стійкості [2, с. 38].

Показники фінансової стійкості за цього підходу характеризують стан і структуру активів підприємства та забезпеченість їх джерелами покриття. Система показників фінансової стійкості подано за такого підходу двома групами (табл. 3).

Цей підхід цікавий тим, що на відміну від усіх охарактеризованих вище, в процесі його здійснення кожний з показників розглядається у взаємозв'язку з іншими показниками. Крім того, для загальної оцінки фінансового стану за цим підходом використовують узагальнюючий показник зміни фінансової стійкості підприємства [2, с. 39]:

$$Ф_с = \frac{\left(1+2К_{д.п.}+З_{в.о.к.}+1:К_{з.с.}+К_{р.в.}+К_{п.а.}\right)^1}{\left(1+2К_{д.п.}+З_{в.о.к.}+1:К_{з.с.}+К_{р.в.}+К_{п.а.}\right)^0} - 1. \quad (5)$$

$К_{д.п.}^1$, $К_{д.п.}^0$ - коефіцієнт довгострокового залучення коштів у звітному та попередньому періодах; $З_{в.о.к.}^1$, $З_{в.о.к.}^0$ – коефіцієнт забезпечення матеріальних запасів власними оборотними коштами у звітному та попередньому періодах; $К_{з.с.}^1$, $К_{з.с.}^0$ - коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів у звітному та попередньому періодах; $К_{р.в.}^1$, $К_{р.в.}^0$ – коефіцієнт реальної вартості майна; $К_{п.а.}^1$, $К_{п.а.}^0$ – коефіцієнт постійного активу.

Критерії оцінки цього показника такі:

– якщо Фс > 0, то це свідчить про збільшення фінансової стійкості підприємства;

– якщо Фс < 0, то це свідчить про зниження фінансової стійкості підприємства.

Цей показник є основною перевагою цього підходу, оскільки дозволяє оцінити фінансову стійкість за допомогою інтегрованого показника і своєчасно виявити негативні тенденції з її зміни.

Висновки і пропозиції. Отже, велика кількість підходів до визначення фінансової стійкості підприємства свідчить про багатогранність цього поняття. Фінансова стійкість – це спроможність підприємства забезпечувати пропорційний розвиток при збереженні достатнього рівня плато- та кредитоспроможності. У зв'язку з цим можна вважати доцільним дослідження, яке ґрунтується на інтегрованому поєднанні двох підходів: з використанням узагальнюючого показника зміни фінансової стійкості підприємства, що дає змогу оцінити загальну динаміку фінансового стану та зміни фінансової стійкості підприємства протягом певного періоду часу; та в основі якого покладено виділення чотирьох типів поточної фінансової стійкості (абсолютна та нормальна фінансова стійкість, нестійкий, критичний фінансовий стан підприємства). За допомогою такого підходу можна визначити, до якого саме типу належать певні підприємства, а також зробити прогностичні розрахунки щодо перспектив розвитку підприємств у разі зміни фінансової стійкості.

Список літератури:

1. Артеменко В.Г. Финансовый анализ: Учеб. Пособие / В.Г. Артеменко, М. В. Беллендир. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2012. – 365 с.
2. Выборова Е. Н. Диагностика финансовой устойчивости рынков хозяйствования / Е. Н. Выборова // Аудитор. – 2016. – № 12. – С. 37–39.
3. Грабовецький Б. Є. Економічний аналіз: навч. посіб. / Б. Є. Грабовецький – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
4. Кизим М. О. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: Монографія / Кизим М. О., Забродський В. А., Зінченко В. А., Копчак Ю. С. – Х.: Вид. дім «ІНЖЕК», 2013. – 144 с.
5. Кравченко М. С. Сутність фінансової стійкості промислового підприємства / М. С. Кравченко // Вісник економічної науки України – 2014. – № 2. – С. 61–63.
6. Сахарова И. В. Нормативная модель рейтинговой оценки устойчивости предприятий. Теория и практика эффективного функционирования российских предприятий / И. В. Сахарова. – М.: ЦЭМИ РАН, 2013. – 192 с.

Козлова Е.С.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены сущность и необходимость финансовой устойчивости предприятия. Выделены основные подходы к определению финансовой устойчивости субъектов хозяйствования. Проанализирована система показателей оценки финансовой устойчивости предприятия. Выявлены наиболее оптимальные подходы к определению финансовой устойчивости предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, предприятие, система показателей оценки, обеспечение финансовой устойчивости, финансовое состояние.

Kozlova O.S.
Kiev National University of Technology and Design

METHOD OF ASSESSMENT OF FINANCIAL STABILITY OF THE ENTERPRISE

Summary
The article considers the essence and necessity of financial stability of the enterprise. The basic approaches to determination of financial stability of the subjects of management are allocated. The system of indicators of estimation of financial stability of the enterprise is analyzed. The most optimal approaches to the definition of financial stability of an enterprise are revealed.
Keywords: financial stability, enterprise, system of indicators of estimation, providing of financial stability, financial condition.

УДК 658.821(045)

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Козловський Є.А.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті розкрито теоретичні засади конкурентоспроможності продукції через призму глобальної конкурентоспроможності. Проаналізовано розвиток теорій конкурентоспроможності підприємства. Узагальнено підходи до тлумачення дефініції «конкурентоспроможність». Розглянуто проблему конкурентоспроможності продукції в Україні через призму глобальної конкурентоспроможності держави.
Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентоспроможність продукції, теорії конкурентоспроможності, економіко-математичне моделювання, глобальна конкурентоспроможність, індекс глобальної конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. На сьогодення аксіоматичним є твердження, що визначним чином успішність господарювання підприємства обумовлюється рівнем його конкурентоспроможності.

Проте, досвід останніх років демонструє, що далеко не всі вітчизняні підприємства готові до ведення конкурентної боротьби. Як приклад, навіть володіння конкурентоспроможною продукцією, що безумовно виступає важливо умовою, не дозволяє багатьом з підприємств ефективно реалізовувати цю перевагу через, з одного боку, відсутність практики використання цілого комплексу маркетингу: гнучкої асортиментної і цінової політики, адекватної організації каналів розподілу, ефективних методів стимулювання продажу тощо; з іншого – неефективна відповідна державна політика в усіх сферах функціонування суспільства.

Тому проблема управління конкурентоспроможністю продукції підприємства через призму глобальної конкурентоспроможності держави набуває на сучасному етапі першочергового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці наукових засад у сфері управління конкурентоспроможністю присвячені роботи значної кількості вітчизняних вчених, зокрема таких, як Я. Верхівкер [1], Є. Діденко [2], Р. Жовновач [3], І. Журба [4], Г. Коваленко [5], О. Николюк [8, 9], А. Остапенко [10], Т. Павлова [11].

Віддаючи належне науковому та практичному значенню праць названих авторів, зазначимо, що певне коло завдань залишилось невисвітленим. Потребує подальшого аналізу та узагальнення історична трансформація наукових уявлень про конкурентоспроможність та особливості її досягнення через призму глобальної конкурентоспроможності держави, що і є **метою статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Раніше в основу стратегічного управління конкурентоспроможністю закладався цілеспрямований вплив на зовнішні чинники – елементи ринків збуту продукції (теорія конкурентних переваг М. Портера). Згідно неї рушійними силами в конкурентному середовищі є загроза проникнення на ринок потенційних конкурентів; влада покупців та постачальників; загрози з боку замінників (субститутів) товару або послуги; рівень конкурентної боротьби між традиційними конкурентами. Отож, спочатку здійснювалось виявлення лише окремих факторів конкурентоспроможності та розробка й впровадження інструментів впливу на них (перший етап).

Пізніше, за рядом ознак, економісти об'єднали цінові та нецінові фактори та почали вивчати інструменти впливу на них у межах виокремлених груп (інструменти цінової та нецінової конкуренції) (другий етап).

Коли ж стало очевидно, що кожне підприємство є неповторним, науковці зосередили увагу на розробці загальної методики виявлення уні-

кальних конкурентних переваг: в подальшому, лише із врахуванням яких, можна було б формувати власний специфічний інструментарій управління конкурентоздатністю (третій етап). В сучасних теоріях на перший план виносять внутрішні фактори, до яких, передусім, належать ресурси підприємства, їх кількісні та якісні характеристики.

Проте, з позицій системного підходу соціально-економічні системи практично не здатні впливати на складові зовнішнього середовища: споживачів, постачальників, конкурентів. Пізнання сутності конкуренції в умовах нової синергетичної парадигми дало змогу вченим розробити альтернативний спосіб формування можливості управляти діями конкурентів та контрагентів, який передбачає інтеграцію зовнішнього та внутрішнього середовища фірми, що має стати базою для формування та утримання конкурентних переваг (четвертий етап) [12] (рис. 1).

Таким чином, розвиток теорій конкурентоспроможності підприємства супроводжувався поступовою трансформацією теорій конкурентоспроможності продукції на конкурентоспроможність економіко-виробничих систем.

Ми погоджуємось із О. Николюк [9], яка вважає, що еволюційний розвиток теорій конкурентоспроможності пов'язаний із поступовим розширенням сприйняття сутності конкуренції та конкурентоспроможності та всі наведені теорії є життєздатними та всі вони можуть застосовуватись на практиці.

Я. Верхівкер, Г. Крусір, Р. Шевченко та В. Захарчук наголошують на трьох ключових елементах дефініції «конкурентоспроможність»:

– спроможність країни до виробництва й розподілу товарів за цінами, що забезпечують їхню конкурентоспроможність на світових ринках (низька вартість товарів за рахунок використання новітніх технологій);

– ринок є «вільним та справедливим» (країна може стимулювати конкурентоспроможність, здійснюючи політику обмежень і протекціонізму);

– важливе врахування реальних доходів населення (політика зниження реальної заробітної плати в країні для зміцнення її позицій на світовому ринку не має нічого спільного з конкурентоспроможністю) [1].

Рівень конкурентоспроможності обумовлюється ефективністю системи державного й суспільного устрою країни, політико-правовим полем, системою регулювання всіх аспектів функціонування суспільства; а також, спроможністю держави забезпечувати стійкий та динамічний розвиток національної економіки, й, відповідно, людський розвиток.

Конкурентоспроможність нації розглядають як вектор складових конкурентоспроможності товару, підприємства, секторів економіки та стану попиту в країні. Взаємодія зазначених складових визначає загальнонаціональний рівень конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність товару визначає конкурентоспроможність підприємства, конкурентоспроможність підприємства відображає конкурентоспроможність галузі, регіону і держави в цілому, тобто конкурентоспроможність національної економіки.

Ми в даному дослідженні під конкурентоспроможністю продукції розумітимемо сукупність її якісних й вартісних характеристик, яка забезпечує задоволення конкретної потреби визначеної групи споживачів. На конкурентоспроможність продукції впливають продажний і після продажний сервіс, мода, імідж виробника, реклама, коливання попиту, ситуація на ринку.

Конкурентоспроможність продукції підприємства формується на всіх стадіях виробництва і просування товару до споживача. Поняття конкурентоспроможності товару вужче, ніж, конкурентоспроможність підприємства, яка, по-перше, є поняттям стабільним і не може змінитися протягом нетривалого часу; по-друге, конкурентоспроможність товару ґрунтується тільки на реакції споживача і не враховує таких факторів, як ефективність виробництва, норма прибутку, наявність ефективної стратегії; по-третє, підприємство, яке змінило ціну на свій товар, не може одразу змінити власну конкурентоспроможність.

Рис. 1. Характеристика теорій конкурентоспроможності

Процес управління конкурентоспроможністю продукції підприємства у загальному випадку можна представити у вигляді таких етапів [2, 11]:

1. Оцінка конкурентоспроможності продукції підприємства на даний момент.

2. Визначення конкурентних переваг та встановлення ключових факторів успіху у конкурентній боротьбі.

3. Розробка конкурентної стратегії та вироблення тактики.

4. Впровадження положень стратегії в процесі здійснення підприємством господарської діяльності.

5. Визначення результатів реалізації конкурентної стратегії та її удосконалення в ході виявлення невідповідностей.

Даний процес може бути реалізований у разі формування та застосування дієвого механізму управління конкурентоспроможністю продукції підприємства, який, на нашу думку, є сукупністю засобів та методів створення системи цілісного управління розвитком підприємства задля довгострокового забезпечення його конкурентних позицій на ринку.

В свою чергу, впровадження у життя механізму матиме належну ефективність лише за умови функціональності системи управління конкурентоспроможністю підприємства. Вона є сукупністю підсистем, а також комунікацій та процесів між ними, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування підприємства у конкурентному середовищі, його стабільний і безпечний розвиток у майбутньому за рахунок постійного розвитку потенціалу суб'єкта господарювання.

Проведене дослідження теоретичних засад вивчення конкурентоспроможності продукції підприємства повною мірою дозволяє зробити висновок, що управління конкурентоспроможністю продукції підприємства є складним процесом. Задля його ефективної реалізації необхідним є зважена побудова системи управління та реалізація механізму управління конкурентоспроможністю продукції підприємства. В свою чергу, функціональність системи управління значною мірою обумовлюється здатністю менеджменту суб'єкта ринку застосовувати управлінські підходи та виконувати покладені функції з урахуванням набору принципів.

Оскільки визначення конкурентоспроможності підприємства ускладнюється великою кількістю параметрів, які характеризують його функціонування, то з метою системності вирішення цього питання фахівці вдаються до економіко-математичного моделювання.

Зростаюча роль економіко-математичного моделювання обумовлюється адекватністю його використання в ситуаціях, коли необхідно знайти оптимальне рішення Моделювання дозволяє здійснити ефективний аналіз ситуації і прийняти адекватне рішення, зокрема, економіко-математичне моделювання слугує обґрунтуванню шляхів розвитку підприємств [6], вирішенню фінансово-економічних задач [5] і, безпосередньо, дослідженню конкурентоспроможності підприємства [7].

Проблема конкурентоспроможності в Україні та шляхи її розв'язання стоїть набагато гостріше, ніж у розвинених країнах. Зокрема, за опублікованим Всесвітнім економічним форумом Індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 [13], Україна посіла 85-е місце серед 138 країн світу, втративши за рік шість позицій. Згідно з даними дослідження, Україна погіршила свої позиції у 7 з 12 основних показників. Найбільше нами втрачено (мінус 17 пунктів) за складовою «Ефективність ринку праці», по 9 пунктів втрачено за показниками, що характеризують розвиток фінансового ринку країни та охорону здоров'я і початкову освіту. Показники, що характеризують розвиток інфраструктури теж знизились.

За деякими позиціями Україна «очолює» списки з кінця, зокрема, за міцністю банків нам другий рік підряд присвоєно останнє місце серед оцінюваних країн світу, з поміж 138 країн за регулюванням фондових бірж ми отримали передостаннє місце; за якістю доріг – 134, за інфляційними змінами – 136.

Негативними факторами для ведення бізнесу у нашій країні за Індексом глобальної конкурентоспроможності є (в порядку зменшення): корупція, політична нестабільність, інфляція, неефективна державна бюрократія, ускладнений доступ до фінансів, часта зміна урядів, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, регулювання валютного ринку, невідповідна якість інфраструктури, обмежувальне регулювання ринку праці, недостатня здатність до інновацій, злочинність та крадіжки, погана етика робочої сили, низька якість охорони здоров'я та недостатня освіченість працівників.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Забезпечення конкурентоспроможності продукції підприємства – це насамперед філософія управління всією системою в умовах ринку, яка орієнтована на: знанні навколишнього середовища та його тенденцій; розумінні потреб споживача; спроможності запланувати й виробити саме той товар, який користуватиметься попитом у споживача на момент його виходу на ринок; визначенні параметрів конкурентоспроможності продукції, яка користуватиметься попитом на ринку в майбутньому; умінні здійснювати ці дії на довгостроковій основі.;

В Україні для досягнення та підтримки конкурентоспроможності необхідна відповідна державна політика в усіх сферах функціонування суспільства.

Список літератури:

1. Верхівкер Я. Г. Конкурентоспроможність товарів та критерії її оптимізації / Я. Г. Верхівкер, Г. В. Крусір, Р. І. Шевченко, В. Г. Захарчук // Харчова наука і технологія. – 2010. – № 3. – С. 17–20. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Khnit_2010_3_6
2. Діденко Є. О. Модель управління конкурентоспроможністю підприємства / Є. О. Діденко, П. І. Журавківський // Ефективна економіка, 2017. – № 5. – Режим доступу: http://er.knutd.com.ua
3. Желуденко К. В. Сутність та фактори конкурентоспроможності продукції підприємств України / К. В. Желуденко // Інтелект XXI. – 2017. – № 1. – С. 66–71.

4. Жовновач Р. І. Особливості оцінки конкурентоспроможності суб'єктів господарювання вітчизняної економіки / Р. І. Жовновач // Economic systems management of in conditions of instability: Collective monograph. – C.E.I.M., Valencia, Venezuela, 2016. – 104 p. – Режим доступу: http://ecofin.at.ua/monografy_Venezuela.pdf#page=61
5. Коваленко Г. О. Кокурентнспроможнісь підприємсв аграрного сектора економіки / Г. О. Коваленко // Вісник Донецького національного університету. – 2015. – Вип. 1. – С. 157–159. – Режим доступу: http://jvestnik-c. donnu.edu.ua/article/viewFile/294/305
6. Ніколіна І. І. Моделювання прибутку підприємства в непередбачуваних умовах інструментарієм теорії катастроф / І. І. Ніколіна, А. Р. Рябоконь // Аспекти прогнозування економічного і соціального розвитку країн. Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук / Наукова організація «Перспектива». У 2-х частинах. Дніпропетровськ: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – Ч. 2 – С. 94–99.
7. Ніколіна І. І. Обгрунтування шляхів розвитку підприємства з використанням виробничих функцій / І. І. Ніколіна, М. В. Бондар // Актуальні проблеми економіки: науковий економічний журнал. К.: ВНЗ «Національна академія управління». – 2016. – № 4(178). – С. 416–426.
8. Николюк О. М. Особливості застосування методів математичного моделювання та оцінювання конкурентоспроможності підприємства / О. М. Николюк // Економічний вісник НГУ. – 2012. – № 2. – С. 151–154.
9. Николюк О. М. Еволюція теорій конкурентоспроможності / О. М. Николюк // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 3, Т. 2. – С. 231–238.
10. Остапенко А. В. Визначення сутності поняття «конкурентоспроможність галузі» / А. В. Остапенко // Бізнесінформ. – 2015. – № 5. – С. 15–23.
11. Павлова Т. В. Оцінка конкурентоспроможності підприємства переробної галузі і розробка рекомендацій щодо її підвищення: звіт про науково-дослідну роботу / Т. В. Павлова, А. Л. Сабадирьова, Д. Е. Салавеліс. – Одеса, 2013. – 172 с.
12. Прахалад К. К. Майбутнє конкуренції. Творення унікальної цінності спільно із клієнтами / К. К. Прахалад, В. Рамасвами. – К.: Вид-во Олеся Капусти, 2005. – 258 с.
13. The Global Competitiveness Index. – Режим доступу: https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016–2017–1

Козловский Е.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРОДУКЦИИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ГЛОБАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Аннотация
В статье раскрыты теоретические принципы конкурентоспособности продукции через призму глобальной конкурентоспособности. Проанализировано развитие теорий конкурентоспособности предприятия. Обобщены подходы к толкованию дефиниции «конкурентоспособность». Рассмотрена проблема конкурентоспособности продукции в Украине через призму глобальной конкурентоспособности государства.
Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентоспособность продукции, теории конкурентоспособности, экономико-математическое моделирование, глобальная конкурентоспособность, индекс глобальной конкурентоспособности.

Kozlovsky Ye.A.
Vinnitsia Institute of Trade and Economics
Kiev National Trade and Economic University

COMPETITIVENESS OF PRODUCTS THROUGH THE PRISM OF GLOBAL COMPETITIVENESS

Summary
The article analyses the theoretical principles of the analyses of the competitiveness of products through the prism of global competitiveness. The development of theories of competitiveness of the enterprise is analyzed. The approaches to the interpretation of the definition of «competitiveness» are generalized. The problem of competitiveness of products in Ukraine is considered through the prism of the global competitiveness of the state.
Keywords: competitiveness, competitiveness of products, competitiveness theory, economic and mathematical modeling, global competitiveness, global competitiveness index.

УДК 338.48

АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ УКРАЇНИ

Кравченко А.В., Костючик С.В.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті визначено роль інновацій у туристичній галузі. Розглянуто проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку вітчизняних туристичних підприємств. Проаналізовано та наведено приклади щодо застосування новітніх інноваційних технологій на туристичному ринку України. Розглянуто шляхи підвищення ефективності та розширення діяльності туристичних підприємств у сучасних умовах.
Ключові слова: інновації, інновації в туризмі, інвестиції, інноваційно-інвестиційний розвиток, інноваційний розвиток туризму.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, що склалися на туристичному ринку України, важливими є питання та проблеми інноваційного та інвестиційного розвитку туристичних підприємств. Інноваційно-інвестиційний розвиток туристичної галузі в Україні потребує наявності відповідної оновленої інфраструктури, створення позитивного, інвестиційного клімату та залучення креативних менеджерів, які спроможні думати по новому, реалізовувати проекти та втілювати в дію нові ідеї.

У сучасних умовах успішна діяльність підприємств неможлива без інновацій та інвестицій. Ринкові умови розвитку та постійна конкурентна боротьба постійно висувають вимоги кількісних та якісних перетворень. Тому, розробка та ефективне використання інновацій потребує збільшення обсягів інвестування підприємств, запровадження інвестиційної політики, яка б визначала пріоритетність фінансування інноваційної діяльності, в туризмі зокрема [3].

Таким чином, проблеми застосування та розвитку інноваційної діяльності в туристичних підприємствах є досить актуальним питанням для туристичної галузі України.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Останнім часом все більше дослідників працює над проблемами інвестиційної діяльності в сфері туризму, зокрема: В. Гавран, Т. Гнатюк, О. Охріменко, Н. Свірідова, та інші. Теоретико-методологічні основи інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств представлені в роботах відомих зарубіжних та вітчизняних вчених: І.Т. Балабанова, І.А. Бланка, В.В. Бочарова, А.В. Гриньова, С.О. Гуткевича, П.Ф. Друкера, С.М. Ілляшенка, Н.В. Краснокутської, Т.В. Майорової, А.В. Мертенса, П.П. Микитюка, С.С. Ніколенка, С.В. Онишко, М.Є. Рогози, А.В. Суріна, Р.А. Фатхутдінова, А.В. Череп, В.Я. Шевчука, Б.М. Щукіна та ін.

Метою статті є визначення та надання практичних рекомендацій щодо вирішення проблем інноваційного розвитку вітчизняних туристичних підприємств, на основі удосконалення інноваційно-інвестиційного механізму.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, одним із найважливіших джерел фінансування у сфері туризму є власні кошти, проте в Україні їх частка невелика. Відповідно нестача приватних інвестицій повинна доповнюватись державними інвестиціями. В сучасних умовах інвестори бояться вкладати кошти у сферу виробництва та продажу туристичних послуг.

На сьогодні, розмір внутрішніх інвестицій в Україні є недостатнім. Тому важливим напрямом інвестування є залучення прямих іноземних інвестицій у туристичну галузь України. Основним проблемами інвестиційної політики в галузі туризму є: недосконала законодавча база в області забезпечення гарантій на іноземні інвестиції в туристичний бізнес; відсутність сприятливого інвестиційного клімату; відсутність розробки нових конкурентоспроможних туристичних продуктів, які повинні ураховувати етнокультурні, геополітичні, екологічні чинники туристичних регіонів та потреб сучасного споживача [1].

Для вирішення цих проблем необхідно розв'язати такі основні завдання: забезпечити високий темп економічного та соціального розвитку туристичної сфери, шляхом здійснення ефективної інвестиційної діяльності та розширення її обсягів; забезпечити мінімізацію інвестиційних ризиків; забезпечити фінансову стабільність і платоспроможність суб'єктів господарювання у процесі реалізації інвестиційних програм та проектів; визначити можливі варіанти прискорення реалізації інвестиційних програм [2].

Проте для залучення інвестицій, варто, також, звернути увагу на розвиток інноваційної політики держави і залучення інноваційних проектів та продуктів у туристичну галузь, задля покращення її функціонування як в регіонах так і в Україні. У сучасних умовах велику роль у підвищенні ефективності роботи підприємств туристичного бізнесу відіграють інновації, активне впровадження яких дозволить суб'єктам господарювання забезпечити стійкі темпи розвитку та посилити конкурентні позиції на вітчизняному та світовому туристичних ринках. На сучасному етапі у світі почали проходити інноваційні процеси; настав час освоєння та застосування нових технологій, удосконалюються форми маркетингу та туристичного продукту [7].

Туризм сьогодні – це глобальний комп'ютеризований бізнес, у якому приймають участь крупні авіакомпанії, готелі та туристичні корпорації всього світу. Активне впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльність туристичних підприємств є необхідною умовою їх успішної роботи, оскільки точність, надійність, оперативність і висока швидкість обробки та передачі інформації визначає ефективність управлінських рішень у цій

сфері. Загальними особливостями IT-туристичних підприємств є автоматизація процесів планування, обліку і управління основних напрямків діяльності. На даний час формування туристичного продукту передбачає використання глобальних розподільних систем GDS (Global Distribution System), які забезпечують швидке і зручне бронювання квитків на транспорт, резервування місць в готелях, прокат автомобілів, обмін валюти, замовлення квитків на розважальні і спортивні заходи тощо [5].

Для управління взаєминами з клієнтами туристичні підприємства використовують сучасні інтегровані CRM-системи (Customer Relationship Management), що дозволяють одержувати максимальну інформацію про клієнта у момент спілкування з ним. Основна ідея CRM-систем: турбота про кожного клієнта індивідуально. Інформаційні технології забезпечують значний ріст продуктивності у сфері послуг, а також у туризмі. Туризм в Україні – одна з найперспективніших індустрій. Зупиняючим фактором для його швидкого та якісного розвитку є досить низька інформаційна грамотність. Саме тому питання розвитку інформаційних технологій є актуальним для туристичних фірм в умовах глобалізації економіки [5].

Оскільки туризм є ще й багатогалузевою сферою діяльності, а тому складною для запровадження та розвитку новітніх інновацій. Проте, у структурі сфери послуг є галузі, інноваційність яких не викликає сумнівів, тому що вони мають власну базу досліджень і розробок, і пропонують ринку нові високі технології. Наприклад, сфера інформаційно-комп'ютерних технологій, має на меті віртуалізацію торговельних процесів, управління економічними процесами, ефективного управління й адміністрування підприємством в тому числі і туристичним [6].

Тому, нині туристична галузь є більше «споживачем інформаційних інновацій», аніж їх виробником. Найбільш поширеними напрямами застосування інформаційних технологій в туризмі є: поширення online-бронювання не лише в роботі з агентствами, а й безпосередньо з клієнтами, неординарні ідеї, що просувають бізнес у сфері туризму, автоматизація і доступність довідкової інформації, створення нового для ринку туристичного продукту, використання неординарної реклами, запровадження новітніх інформаційних сайтів із особистими кабінетами туристів, програмне забезпечення і програмні рішення – це тільки деякі приклади, що ілюструють інноваційну діяльність і напрям її подальшого розвитку [6].

В складних економічних умовах, туристичні підприємства повинні орієнтуватись на нові джерела конкурентних переваг на основі використання сучасних інформаційних технологій. Важливим є створення незалежних туристичних інформаційних центрів та центрів сприяння розвитку інформаційної мережі між підприємствами туристичної галузі на рівні регіону, області чи дистинації.

Для цього необхідно розробити інтегровану стратегію діяльності, яка об'єднала б туристичні стратегії окремих областей і забезпечила їм можливість спільно вирішувати проблемні питання в рамках концепції розвитку туризму. Необхідно підготувати реєстр головних туристичних ресурсів для регіону, який сприятиме стратегічному плануванню і розробці програм використання туристичних продуктів. Потрібно визначити кращих виробників туристичного продукту по всьому регіону, організувати мережу в'їзних туристичних операторів, готових спеціалізуватися на роботі з найбільшими іноземними туристичними операторами.

Стосовно інновацій в туризмі, то слід визначити нові продукти розміщення, здатні відповідати ринковому попиту, наприклад – сільські оселі, фермерські гостьові будинки, котеджі самообслуговування, історичні готелі. Необхідно організувати туристичний портал регіонів, роль якого полягатиме в покращенні дії туристичного бізнесу. Потрібно застосувати тренінгові програми, які збільшують можливості регіональних адміністраторів і малих туристичних підприємств. Зміст тренінгу включатиме маркетинг, розвиток продукту, Інтернет-маркетинг, підтримку малого бізнесу [8].

Необхідно поліпшити бізнес середовище для малих підприємств у туризмі через створення і організацію реальної служби підтримки. Для цього слід провести вибіркове анкетування туристичних малих підприємств та рекомендувати нові системи підтримки. Також, варто стабілізувати конкуренцію між туристичними підприємствами на ринку, оскільки в сучасних ринкових умовах багато туристичних підприємств ведуть демпінгову політику, спеціально занижуючи ціни на туристичні послуги різного виду, задля охоплення більшого кола цільової аудиторії, чим негативно впливають на здорову конкуренцію на ринку і не дають нормально йому функціонувати, що унеможливлює подальший інвестиційний та інноваційний розвиток туристичної галузі.

Також, можна відзначити загальні фактори, що стримують запровадження інновацій в діяльності туристичних підприємств:

– недосконала національна туристична політика, яка пасивно реагує на захоплення ринку;

– національні виробники туристичних послуг та турорганізатори не мають власних коштів на розвиток новітніх, стратегічних, проривних інновацій, тому і не можуть вийти на «зрілі» ринки економічно розвинених країн;

– на результати економічних трансформацій суттєво впливають: повільний характер інноваційних змін; низький рівень інноваційної культури; переважна більшість малих підприємств з невеликими обсягами виробництва та фінансовими ресурсами [9].

Проаналізувавши стримуючі фактори запровадження інновацій, можна виділити приклади вдалого застосування інновацій на ринку туристичних послуг. А саме, розвиток передових технологій поступово починає витісняти друковані видання, заміняючи їх публікацією інформації й реклами в Інтернеті або іншими формами. Прикладом є Сполучені Штати Америки, де понад 60% туристів використовують Інтернет для пошуку підходящих турів і це доводить, що на сьогодні оперативний пошук необхідної інформації часто відіграє вирішальну роль, тому усе більше споживачів віддають перевагу пошуку й замовлення квитків і готелів саме в мережі Інтернет, оскільки це набагато зручніше та швидше.

Більш ефективні можливості пошуку потрібної інформації в Інтернеті, нові портативні без-

дротові обладнання, що дають вихід у мережу, розширення кількості і якості інформації про туристські центри й усіх послугах, що мають відношення до подорожей, передвіщають величезні зміни в туристському бізнесі й електронної комерції. Кількість користувачів Інтернету буде стрімко зростати, тому що використання телекомунікаційних систем дозволяє туристові самостійно планувати поїздку: скласти маршрут, замовити й оплатити готель, екскурсії, квитки на літак, поїзд або круїз [4].

Проте, українські споживачі туристичних послуг, навпаки, віддають перевагу прямому спілкуванню і черпають недовіру до суб'єктів туристичного ринку, чим ускладнюють прорив інформаційних технологій на ринок. Хоча така форма організації відпочинку була б набагато простішою, швидшою та зручнішою, де кожен споживач міг би організовувати свій відпочинок або відпустку так просто, як здійснення будь якої мобільної операції.

Прикладами інноваційних перетворень є створення мобільних додатків із систем бронювання і замовлень та надання туристичної інформації стосовно готелів, авіа-рейсів та інших туристичних послуг, більше того, до сучасних гаджетів додано функції оплати послуг в інтернеті, що повністю спрощує замовлення та використання туристичних послуг.

Інноваційним проривом є вихід туристичної реклами у соціальні мережі, де споживач може вести прямий діалог та отримувати найсвіжішу інформацію стосовно певних туристичних центрів чи цікавих атрактивних об'єктів, що ще більше підсилює соціальну функцію туризму.

Цікавим прикладом нововведень, є створення туристичних путівників, відповідно до кожного регіону чи міста, які можна отримати у вільному доступі, що допомагає будь якому туристу комфортно відчувати себе у місцях які він відвідує.

Найвдалішим прикладом інноваційних нововведень, на сьогодні, напевно є підвищення та вдосконалення рівня сервісу обслуговування туристів. Країни які не є досить багаті на туристичні об'єкти, вирішили надавати такий рівень обслуговування на своїх курортах який туристи не зможуть найти в інших куточках земної кулі. Вдале поєднання природних ресурсів та людського фактору обслуговування, може дати хороші плоди для туристичної діяльності. Прикладом є країни Південно-Західної Азії, зокрема, Маврикій та Сейшельські острови.

Задля детальнішого ознайомлення із прикладами та ефективністю застосування інновацій туристичними фірмами України, пропонуємо розглянути діаграму найпопулярніших туристичних підприємств на ринку країни, що ведуть активну інноваційну політику у своїй роботі. А також проаналізувати, які інноваційні проекти вже введено, які інновації працюють на розвиток підприємства та розширення кола споживачів, яке із підприємств продовжує активно розвиватись та які підприємства зупинились на досягнутому.

Отже, аналізуючи наведені дані на рис 1. можемо побачити, приблизну частку яку займає певна компанія на туристичному ринку України. Зокрема, серед лідерів можна назвати такі підприємства як «Join Up» та «Anex Tour». Зазначені компанії досить давно працюють на туристичному ринку і за час свого існування встигли охопити значну частку ринку, напрацювали широку агентську та клієнтську базу та отримали вигідні контракти. Таких успіхів вони досягли через ведення активної інноваційної політики під час створення, становлення та виходу на туристичний ринок країни. В обох компаніях працюють потужні пошукові системи, діють відділи бронювання та резервування авіаквитків, готельних та інших послуг. Клієнти мають змогу заходити в особистий віртуальний кабінет та бути в курсі всіх змін, що стосуються як туристичних продуктів, так і особистих замовлень. Нині вони активно розвивають нові напрямки діяльності, організовують тури майже у всі країни світу та напрацьовують ексклюзивні форми відпочинку, які з кожним днем стають все популярнішими серед туристів.

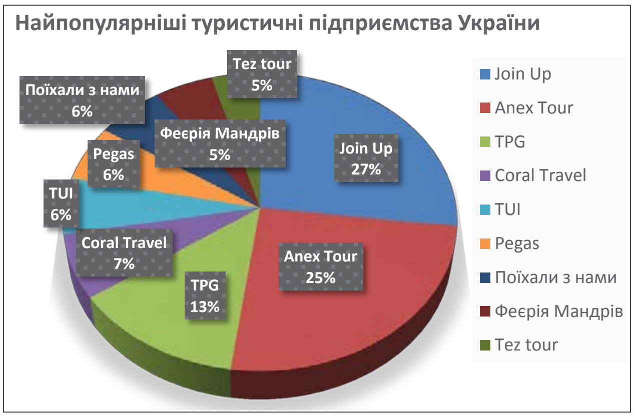

Рис. 1. Рейтинг туристичних підприємств України, %

Також, варто виділити компанію «TPG», яка вчасно зробила ребрендинг та активно почала застосовувати інновації у своїй діяльності. Зокрема ними було повністю модернізовано сайт, заключено багато важливих партнерських договорів із іншими компаніями, зокрема пріоритет віддавався світовим авіакомпаніям, таким як: Air France, Lufthansa, Austrian Airlines, SAS, Baltic Airlines, KLM, Delta, МАУ, Transaero, Аерофлот, що дає їм змогу організовувати свої чартерні рейси які є актуальними для їхніх пасажирів. Інноваційна політика даної компанії направлена на повну автоматизацію роботи менеджерів, які обслуговують постійних клієнтів. Крім того клієнти-туристи самі мають доступ до інформації яка їх цікавить і можуть здійснювати певні операції самостійно.

Також інноваційний курс тримають такі компанії як TUI, Coral Travel, Tez Tour, проте їх обсяги на ринку України не такі великі, хоча вони також здійснюють потужну рекламну політику, залучають деякі види інновацій та розвивають нові напрямки відпочинку для українських туристів.

Варто виділити такі українські туристичні підприємства як «Феєрія Мандрів» та «Поїхали з нами» які теж досягли значних результатів у своєму розвитку. Так компанія «Феєрія Мандрів», за короткий термін свого існування, зуміла правильно позиціонувати себе на ринку. Вони обрали правильний контент, відкриваючи нові туристичні напрями зуміли зацікавити туристів. Фірма створила свою інноваційну форму пред-

ставлення турів, що зацікавила туристів, і є прикладом, як може розвиватись компанія на шляху інноваційних нововведень.

Щодо мережі туристичних агентств «Поїхали з нами», то можна відзначити, що за 8 років своєї діяльності вони зуміли розширитись від 1 до 300 агентств та ще більше представництв в Україні. Такі зміни відбулись за рахунок активної інноваційної політики, ефективної стратегія ведення та розвитку бізнесу в сучасних умовах.

Висновки. Важливим чинником підвищення ефективності та конкурентоспроможності туристичних підприємств на вітчизняному та міжнародному ринках є вирішення проблем інвестиційного та інноваційного характеру з якими стикнулася туристична сфера в теперішній час.

Висока ступінь невизначеності та коливання попиту на туристичному ринку, важка прогнозованість наслідків криз та інших негативних факторів впливу, спонукають туристичні підприємства до винайдення шляхів подальшого розвитку, які лежать в площині інноваційних перетворень як підприємницької складової ринкових змін, так і залученні інвестиційного капіталу для розвитку нових форм і методів управління та збільшення продажу продукції.

Вирішення інвестиційних проблем полягає у забезпеченні високих темпів економічного та соціального розвитку туристичної сфери; також, у зменшенні інвестиційних ризиків, та формування довіри інвесторів у дієздатності вкладання коштів у туристичну галузь; забезпечення фінансової стабільності і платоспроможності туристичних фірм у процесі реалізації інвестиційних програм та проектів.

Відповідно, в процесі ефективного функціонування туристичних підприємств важливим елементом виступають інновації, які в туризмі слід розглядати як сукупність інформаційно-технічних, виробничих, організаційно-управлінських і комерційних нововведень, що спричиняють появу на ринку абсолютно нового або оновленого туристичного продукту чи послуги, що дозволяють задовольнити потреби туристів у відпочинку, розвагах, оздоровленні, подорожах та найкращому обслуговуванні, при цьому отримати максимальний економічний ефект.

Отже, враховуючи все вище викладене можна сказати, що всі підприємства на туристичному ринку України прагнуть інноваційних змін у своїй діяльності, заради того щоб бути конкурентоспроможними та змогти максимально зацікавити і залучити більшу кількість споживачів. Проте інноваційні зміни потрібно вводити поступово та обдумано, бездоганно вивчаючи ринок на спираючись на досвід розвинутих країн світу.

Список літератури:

1. Карлова О. А., Партола А. А. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції»Стратегія розвитку України у глобальному середовищі». – С. 76–79.
2. Миронов Ю. Б. Вісник Львівської комерційної академії – Серія економічна. – Випуск 19. – С. 439–443.
3. Свиридова Н. Д. Проблемы инвестирования в сферу туризма // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2005. – № 2(84). – Ч. 2. – С. 198–201.
4. Застосування інформаційних інновацій у туризмі: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.rusnauka.com/1_NNM_2015/Economics/6_183991.doc.htm].
5. Інноваційні та IT-технології в туристичні діяльності: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/25887/1/22.PDF].
6. Інновації в туризмі: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:: [http://blog.liga.net/user/bnikiforov/article/14068.aspx].
7. Проблеми інноваційно – інвестиційної політики вітчизняних туристичних підприємств: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://drive.google.com/file/d/0Bxwxnt_0wPHqSTVvZXJWMFZFM0k/view].
8. Проблеми інноваційно-інвестиційної стратегії туристичного бізнесу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.investplan.com.ua/pdf/6_2009/8.pdf].
9. Стримуючі фактори запровадження інвестицій: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://tourlib.net/statti_ukr/myhajlichenko3.htm].

Кравченко А.В., Костючик С.В.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ КОМПАНИЙ НА РЫНКЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье определены роль инноваций в туристической отрасли. Рассмотрены проблемы инновационно-инвестиционного развития отечественных туристических предприятий. Проанализированы и приведены примеры по применению новейших инновационных технологий на туристическом рынке Украины. Рассмотрены пути повышения эффективности и расширения деятельности туристических предприятий в современных условиях.

Ключевые слова: инновации, инновации в туризме, инвестиции, инновационно-инвестиционное развитие, инновационное развитие туризма.

Kravchenko A.V., Kostiuchyk S.V.
National Pedagogical Dragomanov University

ANALYSIS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM ENTERPRISES ON THE MARKET OF UKRAINE

Summary
The article describes the role of innovations in the tourism industry. The problems of innovation and investment development of domestic tourist enterprises are considered. The examples of the application of the latest innovative technologies in the Ukrainian tourist market have been analyzed and presented. The ways of improving the efficiency and expansion of tourism enterprises in modern conditions are considered.
Keywords: innovations, innovations in tourism, investments, innovation and investment development, innovative development of tourism.

УДК 659.1.011.1

РЕКЛАМА ЯК ОСОБЛИВИЙ МАРКЕТИНГОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА СПОЖИВАЧА

Кузьменко М.М., Поліщук І.І.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті розглянуто теоретичні та практичні основи реклами та її роль в маркетинговій діяльності підприємства. Досліджено особливості реклами. Розглянуто теоретичну основу вибору споживачів. Також приділено увагу впливу реклами на вибір споживачів. Проведено опитування серед звичайних людей про їх ставлення до реклами та формулювання висновків.
Ключові слова: реклама, маркетингова діяльність, вплив реклами, рекламна діяльність, маркетинг, вибір споживача.

Постановка проблеми. Важко уявити успішну діяльність підприємства без добре налагодженої маркетингової діяльності. У сучасних умовах функціонування економіки гостро постає питання ролі маркетингу на підприємстві. Виробники, намагаючись продати свій товар, використовують рекламу. На сьогоднішній день складно уявити життя без реклами. Де б ми не були, куди б ми не пішли реклама скрізь – на вулиці, в транспорті, в магазинах, по телевізору, на радіо та на банерах. Реклама надовго засідає в голові та опираючись на неї ми, власне, й робимо свій вибір при купівлі того чи іншого товару. Саме через це дана тема є вкрай актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням та аналізом даної теми займались багато науковців, серед яких К. Аксенова, В. Бабіна, Ф. Бацкевич, Ю Бондар, В. Добровольська, О. Донченко, А. Дунець, Г. Єпіфанцева, Р. Іванченко, О. Маєвський, А. Маровді, Є. Ромат, М. Сенченко, Я. Терляк, Р. Харитонюк, та багато інших. Дана тема є досить популярною, тому привертає увагу багатьох науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча відомо багато досліджень даної теми, але залишаються невирішеними низка питань, серед яких головними залишаються вплив реклами на вибір споживача та реклама як особливий інструмент в системі маркетингу.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є висвітлення основ реклами і рекламної діяльності; дослідження впливу реклами на вибір споживача; аналіз ефективності рекламної діяльності; проведення опитування серед звичайних людей, визначення їх відношення до реклами та кави різних брендів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реклама займає значне місце в маркетинговій системі. Досить часто рекламу виділяють як самостійний напрямок, але найбільш ефективною вона є саме в комплексі маркетингу.

Слово «реклама» походить від латинського reclame (reclamare) – відновлювати крик, знову кричати, кликати, викрикувати [1, с. 213].

Реклама – це, передусім, цілеспрямований вплив на споживача з метою просування товарів та послуг.

Закон України [2] дає інше визначення, реклама – інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару.

Рекламна діяльність (реклама) сама по собі проводитись не може, адже підприємство, намагаючись продати товар застосовує й інші заходи та засоби, зокрема цінову політику, товарну політику та інше, що в сукупності з рекламною діяльністю дає підприємству змогу отримати бажаний результат, тобто прибуток.

Реклама стала невід`ємною частиною життя всього українського суспільства, а процес переходу до інформаційного суспільства робить рекламу не лише «двигуном торгівлі», а й культури [3, с. 28].

Реклама виконує певні функції, зокрема:

– економічну (стимулювання ринкових відносин попиту і пропозиції);

– соціальну (формування в свідомості людей споживчих цінностей та моделей);

– маркетингову (формування попиту на товари та стимулювання їх збуту);

– комунікаційну (інформування споживачів про товари та послуги).

Взагалі, головною функцією реклами є переконання клієнтів (потенційних) в необхідності придбання того чи іншого товару.

В наш час існує багато різних видів реклами (залежно від цілей, видів рекламних звернень тощо), серед яких:

– інформативна реклама (має місце на стадії просування товару, тобто має на меті створення первинного попиту на той чи інший товар чи послугу);

– реклама-переконання (має місце на стадії конкурентної боротьби, тобто має на меті створення стійкого попиту на той чи інший товар чи послугу);

– реклама-нагадування (метою є не інформація про товар чи заклик до купівлі товару, а саме нагадування про певний товар чи торгову марку);

– стимулююча реклама (метою даної реклами є стимулювання потреби в придбанні товару);

– імідж-реклама (метою є створення певного образу компанії чи фірми);

– локальна реклама, регіональна реклама, національні реклама, міжнародна реклама, тощо.

Створення реклами (рекламної продукції) є важким та творчим процесом, під час якого використовують різні методи. Р. В. Ваксман виділяє наступні методи, використовувані в процесі виробництва реклами [4, с. 101]:

– акцент на простоті і швидкості отримання ефекту;

– просування (розкрутка) позитивного образу товару на базі образу іншої;

– порівняння;

– створення контрасту;

– використання авторитетів (груп впливу);

– сторона, що перемогла;

– додаткове свідчення;

– концентрація на декількох рисах або особливостях;

– використання слоганів;

– вибірковий підбір інформації;

– ствердні висловлювання.

Загалом, рекламна діяльність здійснює суттєвий вплив на збільшення обсягів продажу, забезпечуючи інформування про товар, його популяризацію, підвищення попиту, товарообіг й виробництво. Вона є невід`ємною й активною частиною комплексної системи маркетингової діяльності підприємств, рівень розвитку якої визначається якістю й ефективністю проведених рекламних кампаній відповідно до вимог сучасного ринку [5, с. 12].

Реклама – це бізнес, котрий швидко прогресує.

Багато людей не люблять рекламу, вона їх навіть дратує, здається непотрібною. Але люди навіть не уявляють, що реклама є вагомим важелем в сучасному світі. Як це зрозуміти та у чому це виражається? Про це далі.

Для прикладу, кожне телевізійне шоу має спонсорів, котрі за рекламу під час самого шоу виплачують щедрі кошти. Ми навіть не усвідомлюємо, що завдяки рекламі ми можемо побачити улюблені трансляції спортивних змагань, зокрема футболу.

Як вже говорилось вище, реклама займає вагоме місце в житті будь-якої людини. Тому саме вплив реклами на людину є вкрай актуальною темою для обговорення.

Реклама з одного боку, доводить до споживача відомості, необхідні для купівлі та використання товарів. З іншого боку, поєднуючи свою інформативність з переконливістю і навіюванням, справляє на людину соціальний, емоційний та психологічний вплив.

У структурі соціального та психологічного впливів реклами на споживача розрізняють три напрями:

· Когнітивний (пов'язаний з тим, як реклама сприймається людиною. Цей напрям включає аналіз таких процесів як: пам'ять, відчуття, сприйняття, уявлення);

· Емоційний (визначає емоційне ставлення до рекламної інформації);

· Поведінковий (аналіз вчинків споживача під дією реклами).

Щоб спонукати людину до придбання певного товару (що і робить реклама) недостатньо лише мотиву: товар має володіти певними іншими якостями. У різних за рівнем забезпеченості шарів суспільства населення є різні підходи по співвіднесенню своїх бажань з необхідністю купівлі. Є три фактори, що впливають на рішення про купівлю: ступінь необхідності товару, ступінь привабливості мети, заради якої здійснюється купівля; можливості досягнення тієї мети. Активність завжди індивідуальна, бо залежить від окремо взятої людини [6, с. 132].

Завданням реклами є створення гарного відношення до товару чи торгової марки. Але деякі вчені та фахівці запевняють, що реклама, котра не подобається, також може бути ефективною. Це виражається наступними факторами:

1) Іноді негативне ставлення до реклами не переноситься на товар. Потенційний покупець, коли бачить таку рекламу сконцентровує увагу саме на інформації про товар.

2) Емоційне роздратування, породжене рекламним зверненням, може завадити глядачам знайти переконливі контраргументи щодо суті рекламного звернення, а тому збільшуватиме його ефективність.

Для того, щоб вплинути на споживача, реклама повинна викликати певні теплі почуття, зокрема єдність родини та країни, дружбу, кохання.

Взагалі, реклама розрахована на емоційне сприйняття, тому вона має бути правдивою та зворушливою.

Зворушливість рекламного звернення створюється двома способами: з одного боку – це пізнавальне проникнення, тобто розуміння ситуації інших людей, з іншого – емоційне проникнення, тобто опосередковане емоційне відчуття. Якщо рівень проникнення високий, з глибоким розу-

мінням стану іншої людини, емоційна реакція буде інтенсивною. Особливо коли герої рекламного ролика схожі на глядача і коли глядачеві знайоме їхнє оточення. Емоційна реакція посилиться й тоді, коли людина вже відчувала щось подібне у своєму житті [6, с. 132].

Існують різноманітні методи психологічного впливу реклами на споживача, які впливають як на свідомість людини, так і на несвідомість:

– метод гіпнозу (виділяється тим, що в рекламі, заснованій на даному методі, не віддають прямих наказів, а щось запитують, коментують чи радяться);

– метод навіювання;

– метод переконання (доведення переваг даного товару та необхідність в його покупці;

– психоаналітичний метод (товар повинен бути привабливим підсвідомо).

Досить важливими факторами, що мають вплив на споживачів є зміст самої реклами; кольори, які в ній застосовуються; текст; зображення тощо. Правильний вибір цих елементів зробить рекламу не тільки яскравою, але й ближчою до споживача та спонукає до купівлі товару.

Для того, щоб дослідити вплив реклами на споживача було проведено опитування на основі двох популярних брендів кави – Jacobs та Nescafe.

Анкета опитування складалась з п'яти питань, які були спрямовані на вивчення впливу реклами та вибір бренду кави. Запитання були створені наступним чином: цікавила вікова та статева приналежність; відношення до реклами та чому саме таке відношення; марка кави, яку споживають респонденти та завдяки яким факторам вибір пав саме на дану марку кави.

Опитування проводилось на базі студентів та звичайних громадян, котрі вживають каву. В опитування взяли участь 30 респондентів, серед яких 15 студентів та 15 громадян у віці 25–50 років.

Результати дослідження показали наступні результати (табл. 1).

Таблиця 1

Відношення до реклами за результатами опитування

Варіанти відповіді	Студенти		Громадяни (25–50 років)		Загалом	
	к-сть	у %	к-сть	у %	к-сть	у %
Позитивне ставлення	9	60%	7	47%	16	53%
Негативне ставлення	6	40%	8	53%	14	47%

Джерело: розроблено авторами за даними власного опитування

Аналізуючи вищенаведені результати помітно, що думки респондентів розділились майже порівну. Більшість опитаних студентів мають позитивне відношення до реклами, а більш старші громадяни трохи протилежне. Майже всі ті, хто мають негативне ставлення відмітили, що реклами забагато та вона однотипна. Ті, хто позитивно ставляться до реклами зазначили, що реклама є інформативною, завдяки їй вони дізнаються про товар та його переваги. Очевидно, що результати опитування є суб'єктивними, але все ж таки дають змогу визначити відношення до реклами.

Наступним запитанням було вибір марки кави, яку споживають респонденти та причини даного вибору. Результати дослідження проілюстровані в табл. 2.

Таблиця 2

Споживання марок кави за результатами опитування

Варіанти відповіді	Студенти		Громадяни (25–50 років)		Загалом	
	к-сть	у %	к-сть	у %	к-сть	у %
Jacobs	3	20%	6	40%	9	30%
Nescafe	8	53%	6	40%	14	47%
Інша марка	4	27%	3	20%	7	23%

Джерело: розроблено авторами за даними власного опитування

Аналізуючи вищезазначені результати опитування помітно, що більшість респондентів надає перевагу саме бренду Nescafe, обґрунтувавши свій вибір тим, що ціна є низькою, порівняно з іншими брендами. Майже половина опитаних віддала перевагу Nescafe, це й не дивно, адже за теперішнього рівня життя населення люди частіше вибирають дешевший товар, тим самим жертвуючи якістю товару. Цікавим є той факт, що при виборі кави люди віддають належну увагу рекламі. Левова частка опитаних сказали що на їх вибір тим чи іншим образом вплинула реклама.

Ефективність рекламної діяльності є головним показником, котрий характеризує рекламу.

Оцінка ефективності реклами дозволяє:

– отримати інформацію про доцільність реклами;

– виявити результативність окремих засобів її розповсюдження;

– визначити умови оптимально впливу реклами на потенційних споживачів.

Складність оцінки ефективності рекламної діяльності визначається безліччю факторів. По-перше, в купівельній поведінці досить активну роль відіграє індивідуальна підсвідомість. По-друге, рішення про покупку приймається споживачем на особистій мотиваційній основі під впливом заходів щодо стимулювання збуту, паблік рилейшнз. Власне реклама тут може бути лише однією зі складових, і виявити ступінь її впливу на вибір саме цього товару не зможе жодне спеціальне дослідження. По-третє, більшість методів з визначення ефективності реклами орієнтується на споживачів, які були суб'єктами придбання рекламованого товару. Практично завжди залишається поза увагою та частина потенційних споживачів, які в силу особливостей рекламної кампанії придбали аналогічний товар у конкурента [7, с. 88].

Висновки і пропозиції. На основі вищесказаного можна зробити висновок, що реклама є невід`ємною складовою людського життя та функціонування підприємницької діяльності загалом. Людина кожного дня стикається з рекламою в тому чи іншому її прояві. Реклама допомагає підприємству бути конкурентоспроможним. Правильно проведена реклама допо-

магає службі маркетингу забезпечити постійний високий рівень продажу товарів та послуг, швидке реагування на зміни ринкової ситуації, вжиття відповідних заходів для нейтралізації діяльності конкурентів, коригування діяльності згідно зі змінами вимог покупців.

Підводячи підсумок слід зазначити, що реклама результативна не як окремий фактор, а в сукупності з іншими маркетинговими заходами. Безсумнівно реклама необхідна на підприємстві і саме розвиток рекламної діяльності є запорукою розвитку бізнесу.

Список літератури:

1. Дмитрук И.В. Історія розвитку реклами в Україні та світі / И.В. Дмитрук // Молодий вчений. – 2014. – № 4. – С. 212–219.
2. Закон України «Про рекламу» // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 39.
3. Харитонюк Р.А. Функції реклами та її значення для сучасного підприємства / Р.А. Харитонюк // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 27–29.
4. Ваксман Р.В. Рекламна діяльність: проблеми господарсько-правового забезпечення [Текст]: монографія / Р.В. Ваксман. – Харків: Юрайт, 2014. – 205 с.
5. Лук'янець Т.І. Рекламний менеджмент: навч. посіб. / Т.І. Лук'янець. – К.: КНЕУ, 1998. – С. 16.
6. Джугенхаймер Д.У. Основы рекламного дела / Дональд У. Джугенхаймер, Гордон И. Уайт; Перевод с англ. Б. Косенкова. – Самара: Корпорация «Федоров», Б. г. (1996). – 479 с.
7. Василенко Т.З. Аналіз ефективності рекламної діяльності підприємства (на прикладі машинобудівної промисловості) / Т.З. Василенко, М.М. Лопарюк // Економічні дисципліни. – 2015. – 11. – С. 87–92.

Кузьменко М.М., Полищук И.И.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РЕКЛАМА КАК ОСОБЫЙ МАРКЕТИНГОВЫЙ ИНСТРУМЕНТ ВЛИЯНИЯ НА ПОТРЕБИТЕЛЯ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические и практические основы рекламы и ее роль в маркетинговой деятельности предприятия. Исследованы особенности рекламы. Рассмотрено теоретическую основу выбора потребителей. Также уделено внимание влиянию рекламы на выбор потребителя. Проведен опрос среди обычных людей об их отношении к рекламе и формулирование выводов.

Ключевые слова: реклама, маркетинговая деятельность, влияние рекламы, рекламная деятельность, маркетинг, выбор потребителя.

Kuzmenko M.M., Polishchuk I.I.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

ADVERTISING AS A SPECIAL MARKETING INSTRUMENT FOR INFLUENCE ON THE CONSUMER

Summary
In the article the theoretical and practical bases of advertising and its role in marketing activity of the enterprise are considered. The features of advertising are investigated. The theoretical basis of consumer choice is considered. Also paid attention to the influence of advertising on the choice of consumers. A survey was conducted among ordinary people about their attitude to advertising and the formulation of conclusions.

Keywords: advertising, marketing activity, advertising influence, advertising activity, marketing, consumer choice.

УДК 658:334

ЗАСТОСУВАННЯ ПІДХОДУ SCRUM НА ВЕЛИКИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Кулініч Т.В., Болібрух Л.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглянуто специфіку застосування нового підходу до управління проектами на підприємствах. Показано особливості використання підходу Scrum до розв'язання різноманітних завдань в управлінні проектами на підприємствах. Особливу увагу приділено завданням забезпечення гнучкості у розвитку цих підприємств через розробку рішень за принципами і технологіями Agile. Розглянуто приклади успішного застосування методології Scrum в управлінні окремими європейськими промисловими гігантами. Внесені пропозиції щодо застосування даного підходу для підвищення ефективності бізнесу українських великих промислових підприємств.

Ключові слова: Scrum, управлінський підхід, промислові підприємства, гнучкість у розвитку, ефективність бізнесу, проектний менеджмент.

Постановка проблеми. Задля успішного функціонування на ринку підприємства повинні шукати інноваційні методи та підходи щодо управління проектами з метою подальшої конкурентоспроможності. Каскадна модель управління проектами, якою користується більшість підприємств і до сьогодні, не завжди виправдовує себе та потребує інтеграції в більш ефективні та, пристосовані до сьогоднішніх умов глобалізації, підходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи проблему неефективності управління проектами, Гіротака Такеучі та Ікуджиро Нонака представили статтю «Розробка нового продукту. Нові правила гри» від 1986 року, в якій вони досліджували роботу найвидатніших світових компаній. Автори книги «Scrum Guides» Джефф Сазерленд та Кен Швабер [1] за основу даного підходу взяли саме цю статтю та надалі досліджували та аналізували світові практики ведення проектів з метою узагальнення одного найефективнішого методо під назвою «Scrum». Усі дослідження проводилися з метою виведення інноваційного підходу до створення програмного забезпечення IT-компаніями. Проте, зі швидкою зміною потреб споживачів в умовах ринкової конкуренції підприємства з інших сфер діяльності теж почали використовувати Scrum та досягли успіху.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сферу застосування підходу Scrum часто обмежують вузькими сферами: проектів, IT-організацій, малих підприємств, окремих команд, що працюють над проектами. Тоді як сфера його використання для великих промислових підприємств залишається поза зоною уваги науковців і практиків. Це обумовлює актуальність і необхідність подальших наукових пошуків у зазначеній сфері.

Мета статті. Основною метою статті є дослідження особливостей практичного застосування інноваційного підходу Scrum до управління проектами, зокрема тими, які передбачають створення, а також вироблення і реалізацію продукту. При цьому основним об'єктом дослідження взято великі промислові підприємства.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації, яка захоплює усі сфери людської діяльності, питання розвитку підприємств є дуже актуальним. Потреби споживачів змінюються щодня, а конкуренти на ринку намагаються захопити якомога більшу частку ринку. Тому очевидно, що уникнення адаптації підприємством практично не можливе. «Змінюйтесь або помріть» – каже Джефф Сазерленд, один із авторів інноваційного методу управління організаціями, створення нових продуктів чи проектів [1]. Його підхід Scrum в оригінальній версії входив до класу методологій гнучкої розробки програмного забезпечення (The Manifesto for Agile Software Development), який утворився з метою узагальнення основних принципів успішного та ефективного функціонування компаній на ринку ще в 2001 році [2].

Проте, нажаль, не так багато вітчизняних підприємств взагалі знають про його існування. Підхід Scrum визнають найбільш ефективним на сьогоднішній день. Світові лідери у сфері бізнесу і зокрема виробничого підприємництва вважають, що саме завдяки Scrum змогли досягти такої ефективності в управлінні їх підприємствами.

Названий підхід насамперед передбачає формування гнучкості («agile») не лише у розробці програмного забезпечення чи в реалізації IT-проектів, але й у більшому масштабі – у розвитку підприємства через розробку рішень за принципами і технологіями Agile.

Принципи Agile [3] можна застосувати до будь-якої сфери діяльності: 1) Задовольняти потреба замовника; 2) Не боятися змін; 3) Випускати нові продукти якнайчастіше; 4) Працювати в команді; 5) Мотивувати людей; 6) Безпосередньо спілкуватися один з одним; 7) Результат – готовий продукт; 8) Підтримувати постійний ритм; 9) Вдосконалювати якість; 10) Прості рішення – найкращі; 11) Найкращі рішення – в автономних команд; 12) Постійно вдосконалюватися.

Здавалося б, ці принципи доволі прості для виконання, проте багато підприємств не поспішають змінюватися. Всі згадані принципи можуть бути застосовані як до малих, так і до великих підприємств. Причому промислове виробництво теж струнко вписується у систему виконання більшості вказаних вимог. Проблемними місцями можуть стати лише різні пріоритети у командній роботі, а також рівень (рівні) спілкування, і його всеохоплююча роль.

Секрет успіху Scrum – підходу полягає в декількох етапах, кожен з яких необхідно

обов'язково виконати задля успішного впровадження його в організації. Отже, автори і «адепти» цього підходу виділяють такі етапи.

На першому етапі відбувається вибір власника продукту, який володітиме баченням готового продукту, який буде враховувати можливі ризики та прагне отримати якісний продукт, за який платить відповідну плату. Власником може виступати як і держава, так і приватні підприємці залежно від рівня виконання проекту.

Другий етап включає вибір команди, яка виконуватиме основну роботу задля реалізації проекту (продукту). Дана команда не повинна бути великою та включати в себе лише добре підібраних, компетентних фахівців, які прагнуть до саморозвитку, не бояться змін та можуть об'єктивно оцінити свої здібності та можливості, які працюватимуть заради результату, а не заради самого процесу його досягнення. Тобто у команді лише ті учасники, які передусім мають внутрішню мотивацію.

Третій етап зосереджений на виборі Scrum-майстра, який забезпечуватиме успішну роботу команди та надаватиме сприятливі умови, який буде постійно мотивувати працівників та спонукати їх до вищих результатів. При цьому дана мотивація повинна бути не матеріальною, а внутрішньою, оскільки відомо, що саме такий вид мотивації є найефективнішим. Scrum-майстер повинен мотивувати працівників так, щоб вони прагнули до саморозвитку і, як наслідок, до розвитку підприємства, до якнайшвидшого та якісного досягнення поставленого завдання. Scrum-майстер – це не менеджер, який управляє працівниками, а людина, яка знищує всі перешкоди, що виникають на шляху до виконання поставлених завдань. При чому не важливо якого масштабу ці перешкоди, команда повинна мати можливість постійно працювати.

На четвертому етапі має відбутися створення так званого «backlog продукту» (тобто переліку завдань) та визначення пріоритетів. Це та частина методу Scrum, яку необхідно робити з особливою відповідальністю, оскільки вона задає основний напрям подальшої роботи. Отже, потрібно скласти перелік усього, що необхідно зробити задля створення якісного продукту (проекту). При цьому необхідно визначити пріоритети роботи та усвідомити, що все і одразу зробити не можна.

За часом всі завдання дрібнять на невеликі проміжки (спринти, від англ. спорт. терміну «sprint»), які треба «пробігти» швидко (за менше ніж 1 місяць), якісно і з повною віддачею. Для оцінки останньої кожне завдання, яке входить у спринт, повинно оцінюватися певною кількістю балів. Отож, п'ятий етап передбачає планування спринта (sprint). Оскільки бажано, щоб віддача зростала, то рекомендують, щоб сума балів кожного наступного спринта була більшою, ніж у попереднього. Для запланованих приростів віддачі навіть застосовують прогресію у вигляді послідовності Фібоначчі, а саме: 0, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21 тощо. Таким чином виникає закономірність, що продуктивність праці росте з кожним наступним спринтом. Насправді часто діє інше правило: коли термін залишається тим самим, а складність завдання зростає.

Кожен пункт запланованого переліку завдань має бути готовим до демонстрації з метою створення прозорості роботи і досягнення її більшої ефективності. Таким чином учасники команди зможуть самі спланувати свій процес, їх ніхто не контролюватиме, не будуть з'являтися незаплановані завдання «зверху». Спринт – це «рамки», в які себе ставить команда, і зобов'язується виконати все перелічене тут, тому важливим є усвідомлення реальних можливостей здійснення завдань. Часто працівники ставлять перед собою нездійсненні завдання, оскільки не можуть об'єктивно оцінити кількість часу, необхідну для виконання цих завдань.

Планування відіграє важливу роль у будь-якій сфері діяльності, проте коли справа стосується реалізації важливих проектів, до цього етапу потрібно поставитися найбільш відповідально. У випадку запізнення із реалізацією проекту (з випуском продукту), підприємство, окрім фінансових втрат, також терпить і втрати у плані прихильності споживачів, що є не менш важливим.

Застосування підходу Scrum в управлінні колективом передбачає щоденні Standup – це зустрічі учасників команди, які тривають максимум 15 хв, і які охоплюють обговорення усіх важливих питань, що стосуються реалізації проекту (продукту). На цій зустрічі Scrum-майстер (тобто людина, яка коректно керує Scrum-процесами: проводить наради (Scrum meetings), слідкує за дотриманням принципів, розв'язує протиріччя, скеровує команду у потрібному напрямку) задає три основні питання:

1) «Що Ви робили вчора задля виконання завдання?»

2) «Що робите сьогодні задля виконання завдання?»

3) «Що зробите завтра задля виконання завдання?»

І все. Решта розмов не несе за собою жодної користі, лише затрати часу, який цінується найбільше. Ці зустрічі дають можливість команді знати реальний стан роботи, оцінити її та постійно комунікувати. Це створює «ефект прозорості» робочого процесу, яка є надзвичайно важливою для команди. Учасники краще розуміють, скільки їм доведеться ще зробити для здійснення завдань, та наскільки вони близькі до представлення готового проекту (продукту). Адже виконане наполовину завдання не є виконаним завданням [4].

Окрім таких зустрічей особливістю методу є присутність Scrum-дошки, на якій відображається перелік завдань у спринті і стан їх виконання. Зміни у виконанні завдань можна побачити через 3 можливі стадії: «Слід зробити», «Робиться» чи «Зроблено». Команда сама себе контролює. Візуалізація ходу виконання завдань допомагає краще оцінити рівень їх виконання.

Демонстрація результатів спринта – це етап, на якому проводиться показ готового до експлуатації продукту на момент закінчення спринта. Метою таких демонстрацій є ретроспективний аналіз, який проводиться самою командою. Важливим є, власне, обговорення командою результатів демонстрації, оскільки воно дає змогу об'єктивно оцінити свою роботу, зрозуміти, що потрібно вдосконалити, а що залишити, як є. Осо-

бливим моментом таких демонстрацій є те, що відвідати їх може практично будь-хто: власник продукту, працівники нижчих ланок, зацікавлені особи тощо. Після демонстрації останнього спринта готовий продукт передається «власнику» (замовнику продукта) [1].

Докладний розбір етапів даного підходу доводить, що його можна застосовувати не лише для малих підприємств, а й для великих. Проте запроваджуючи Scrum, необхідно найбільшу увагу приділити найважливішому фактору – людині. Слід вводити Scrum поступово, щоб «працівники могли переконатися у його ефективності та самі мотивували себе до роботи» [5].

Прикладами успішного застосування Scrum у промисловій сфері є найвпливовіші компанії на ринку товарів і послуг. Наприклад, Siemens Corporate Technology використовує Scrum у виробництві [6]. При чому в цій компанії розмір команди становить 13 учасників, а не 7–9, як рекомендують у класичному творі [1] автори Scrum. Проте, враховуючи специфіку виробництва, команди змушені ставати ширшими. Впровадивши Scrum, компанія (Siemens) почала виготовляти партії втричі швидше за рахунок незначного зменшення кількості партії товарів. Таким чином застосування даного підходу дозволило Siemens виготовляти продукти швидше, функціонувати ефективніше, а також поліпшити свою конкурентну позицію.

Інший приклад успіху після застосуванні даного підходу великою іноземною компанією (правда, не виробничо-промисловою) – онлайн-платформа Scout24-Gruppe [7]. Так, після запровадження Scout24-Gruppe підходу Scrum її продуктивність зросла на 200%. З часом ця платформа почала пропонувати ширший вибір послуг – не лише оренду житла, а й автомобілів, фінансові, медійні послуги тощо.

Тепер вже промислова компанія – Schmitz Cargobull, яка виготовляє причепи для вантажівок та спеціальні трейлери, також використовує Scrum, але у двох напрямах – для розвитку нової продукції та для швидкого і якісного виготовлення вже представленого асортименту. Менеджери компанії стверджують, що після застосування даного підходу продуктивність праці працівників за рік зросла на 20–40% [8].

Оцінка позитивних змін у функціонуванні таких компаній, як Honda, Fuji-Xerox, Toyota, General Motors, Schenker, DHL [9], внаслідок запровадження ними Scrum-підходу, додає аргументів на його користь.

Одним із таких аргументів є поява самомотивації у правників. Так, працівники цих компаній задоволені тим, що вони можуть спостерігати результати власної роботи. Наприклад, компанія OpenView раніше практикувала 7-данний робочий тиждень. Їхня корпоративна культура змушувала працівників просиджувати на роботі навіть вихідні дні, при цьому продуктивність праці підлеглих не була високою. Agile – методика зробила працю більш інтенсивною, дозволила скоротити робочий тиждень до 5 днів при таких же, або навіть кращих результатах у розрахунку за тиждень. Ці зміни можуть бути показані за допомогою кривої Максвелла (рис. 1).

Фактично даний графік доводить, що продуктивність праці не збільшується відповідно до тривалості робочого тижня, а навпаки падає. Як наслідок компанії витрачають кошти на заробітну плату працівників, робота яких приносить неповний результат.

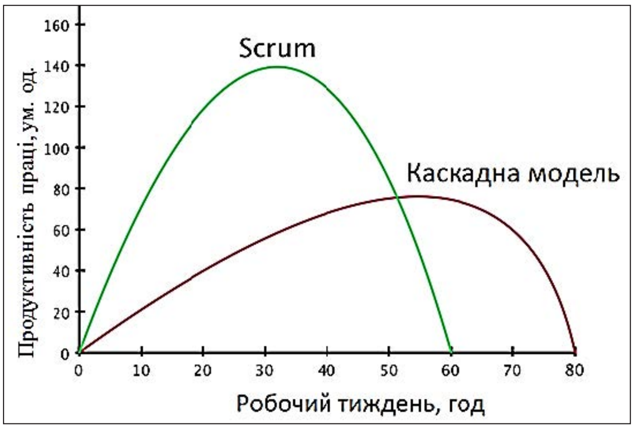

Рис. 1. Крива Максвелла

Джерело [1]

Коли працівники можуть побачити результат того, над чим вони стільки працювали, то відповідно в них з`являється більше ентузіазму, мотивації до роботи, щастя.

Інший позитивний аспект Scrum-підходу, який може бути найбільш значимим для сфери промислового виробництва продуктів – це боротьба із втратами. Втрати тут беруться у широкому сенсі: зменшення втрати часу, скорочення браку, інвентаризація запасів (від виробничих запасів до готової продукції і товарів). На прикладі автомобілебудівельної галузі можна довести, що ретельне (якісне за «6 σ»-підходом) виробництво автомобілів у Японії (Toyota) реально перемагає за всіма Scrum – критеріями у плані низьких втрат над німецьким виробництвом (BMW), коли дефекти у кінцевому продукті пропонується зменшити шляхом доробки (ліквідації дефектів) на останньому етапі.

Висновки і пропозиції. Отже, у даній статті ми розглянули особливості застосування інноваційного підходу до управління проектами та створення нових продуктів Scrum, який колись був розроблений з метою керування IT проектами (при розробці програмного забезпечення), але на сьогодні поступово інтегрується в усі сфери діяльності.

Даних підхід базується на The Manifesto For Agile Software Development – документі, в якому згруповані основні принципи гнучких методик управління. Ми проаналізували кожен з етапів реалізації Scrum та навели приклади застосування даного підходу у практиці світових промислово-виробничих підприємств.

Базовими позиціями, які доводять ефективність застосування даного підходу для великих промислових підприємств (для яких головну роль грає «масштаб») є: підвищення продуктивності, мотивації до праці, скорочення непродуктивних втрат часу і ресурсів, продумана інтенсифікація виробництва.

За результатами дослідження позитивних змін у результатах роботи світових провідних промислових компаній-виробників, які почали використовувати Scrum, можна зробити висновок, що вітчизняним великим промисловим під-

приємствам також необхідно застосовувати цей підхід. Оскільки названий інноваційний підхід до управління проектами на промислових підприємствах є більш ефективним, то потрібно якнайшвидше змінити наші системи управління, які базуються на каскадній моделі (що доводить рис. 1). Нажаль, страх до будь-яких змін «приступляє» увесь процес, але мотивація працівників, наочність досягнень, скорочення втрат – все це здатне перебороти перепони і досягти більш ефективного функціонування вітчизняних промислових підприємств, а також забезпечити їх кращу адаптованість до динамічних умов розвитку світового ринку.

Список літератури:

1. Sutherland J., Schwaber K. (2013) Scrum Guides. – URL: http://www.scrumguides.org/
2. Key Agile concepts // Agile Alliance (.June 8, 2013). – URL: https://www.agilealliance.org/agile101/
3. Agile software development principles (2001). – URL: http://agilemanifesto.org/
4. Stadelwieser P., Beck M. Agile Entwicklung mit Scrum – mehr als eine Methode (2016). – URL: http://newsroom.inet-logistics.com/de/inet-newsroom/unternehmen/agile-entwicklung-mit-scrum-mehr-als-eine-methode/
5. Eickmann M. Agile Leadership macht Unternehmen fit fьr die Zukunft (2017). – URL: https://www.informatik-aktuell.de/management-und-recht/projektmanagement/agile-leadership-macht-unternehmen-fit-fuer-die-zukunft.html
6. Wolf M. Scrum in der Hardware: Praxisbeispiele von Fronius International, AVL List und Siemens (2017). – URL: https://blog.borisgloger.com/2016/05/20/scrum-in-der-hardware-praxisbeispiele-fronius-international-avl-list-und-siemens/
7. Hege N. Fьnf Jahre Scrum – eine Bilanz (2016). – URL: https://www.computerwoche.de/a/fuenf-jahre-scrum-eine-bilanz,2554665
8. Knüpffe G. Scrum erobert Produktion und Logistik (2017). – URL: https://www.produktion.de/trends-innovationen/scrum-erobert-produktion-und-logistik-206.html
9. Cohn M. Agile Estimation and Planning (2005). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Кулинич Т.В., Болибрух Л.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРИМЕНЕНИЕ ПОДХОДА SCRUM НА КРУПНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
В статье рассмотрена специфика применения нового подхода к управлению проектами на предприятиях. Показаны особенности использования подхода Scrum для решения разнообразных задач в управлении проектами на предприятиях. Особое внимание уделено задачам обеспечения гибкости в развитии этих предприятий через разработку решений по принципам и технологиям Agile. Рассмотрены примеры успешного применения методологии Scrum в управлении отдельными европейскими промышленными гигантами. Внесены предложения по применению данного подхода для повышения эффективности бизнеса украинских крупных промышленных предприятий.
Ключевые слова: Scrum, управленческий подход, промышленные предприятия, гибкость в развитии, эффективность бизнеса, проектный менеджмент.

Kulinich T.V., Bolibrukh L.I.
Lviv Polytechnic National University

APPLICATION OF THE SCRUM APPROACH IN LARGE INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary
The article considers the specifics of the application of a new approach to project management at enterprises. The features of the Scrum approach using for enterprises' project management various tasks solving are shown. Particular attention is paid to the tasks of providing flexibility in the development of these enterprises through the solutions by Agile principles and technologies. Examples of successful application of the Scrum methodology in the management of individual European industrial giants are considered. Proposals have been made to apply this approach to business efficiency increase of the of Ukrainian large industrial enterprises.
Keywords: Scrum, management approach, industrial enterprises, flexibility in development, business efficiency, project management.

УДК 631.11(477.43)

ОЦІНКА РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ФОРМУВАНЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ларіна Я.С., Завальнюк К.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті наголошено на важливості розвитку сільськогосподарських підприємств як складових потенційних секторів економічного зростання для країни в цілому. Уточнено сутність поняття «економічне зростання» та групи базових індикаторів зростання. Проведений кількісний аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств Хмельницької області за організаційно-правовими формами господарювання. Здійснено аналіз основних фінансово-економічних показників по досліджуваних агроформуваннях Хмельницької області, а саме: прибутку, рентабельності виробництва, рентабельності продажу, земельних та трудових ресурсів, напрямків їх спеціалізації. Здійснено групування сільськогосподарських підприємств в залежності від кількості працюючих. Проаналізовано залежність прибутковості агроформування від напрямку його спеціалізації.
Ключові слова: економічне зростання, аграрні формування Хмельницької області, ефективність діяльності агроформувань, земельні ресурси агроформувань, трудові ресурси агроформувань, спеціалізація агроформувань.

Постановка проблеми. В умовах нестабільності зовнішнього середовища, посилення галузевих диспропорцій і конкурентного тиску у сільськогосподарських підприємств виникає необхідність максимального використання внутрішніх резервів для підвищення результативності та ефективності функціонування. З цією метою необхідним є проведення ретельного аналізу показників економічної діяльності підприємств та формування на цій основі рекомендацій щодо їх стратегічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі оцінювання фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств та визначенню напрямів їх подальшого розвитку присвячені праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема В.Г. Андрійчука, М.В. Зубця, О.О. Єранкіна, М.Р. Кропивка, Ю.О. Лупенка, В.В. Юрчишина, О.В. Кучера та інших вчених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, невирішеними, і на сьогодні, залишаються ряд питань, пов'язаних з пошуком найбільш оптимальних розмірів агроформування за обсягами сільськогосподарських угідь, за кількістю працюючих; вибором найбільш рентабельних культур для вирощування; пошуком найбільш прибуткових каналів збуту тощо. В умовах ринкових трансформацій, в аграрному секторі зокрема, вище згадані питання потребують подальших досліджень та розробки пропозицій для застосування в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств.

Мета статті. На основі зазначеного, метою написання статті є визначення тенденцій розвитку досліджуваних агроформувань Хмельницької області на основі аналізу їх фінансово-економічних показників.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку економіки, трансформації, що відбуваються в аграрному секторі, перебувають в центрі суспільної уваги. Адже, саме ефективне функціонування аграрного сектору слугує гарантом продовольчої безпеки населення України, що є життєво необхідним. Варто наголосити, що окрім виконання вище згаданої базової функції аграрним сектором, Україна має значний природно-кліматичний потенціал, який виступає однією з основних конкурентних переваг у порівнянні з іншими країнами. Варто зауважити, що частка сільського господарства в структурі ВВП України (включаючи лісове та рибне господарство), за підсумками 2015 року становила 11,9% [1].

Загальні тенденції розвитку аграрного сектору України відображає сукупність окремо взятих агроформувань. Доцільно відмітити, що більшість агроформувань прагнуть не лише розвиватися, але й зростати. Сучасні дослідники зазначають, що «без економічного зростання сільськогосподарського виробництва неможливо досягти істотного зміцнення економіки держави в цілому» [2, с. 76].

Домінуючі наукові уявлення щодо сутності економічного зростання зводяться до того, що цей процес розглядається як складова економічного розвитку [3, с. 200] і характеризується як процес кількісно-якісних зрушень, який виражається у збільшенні обсягів суспільного виробництва, сукупного суспільного продукту, ВВП [3, с. 199]. На мікрорівні економічне зростання доцільно трактувати як процес кількісно-якісних зрушень, що характеризується позитивними змінами обсягів використання основних ресурсів, і результатом якого є збільшення обсягів виробництва, кількості виробленої продукції, прибутку підприємства, суспільно-корисного ефекту.

При аналізі економічного зростання найчастіше застосовуються три групи базових індикаторів економічного зростання: зміна абсолютних кількісних показників, зміна відносних кількісних показників, зміна якісних показників [4, с. 6]. Зупинимося більш детально на дослідженні кількісних показників агроформувань як основи визначення економічної ефективності їх діяльності.

З огляду на значну відмінність рівня розвитку сільського господарства в залежності від територіального розташування агроформувань, вбачаємо за доцільність здійснити аналіз основних показників фінансово-господрської діяльності агроформувань окремого регіону, а саме Хмельницької області.

В сучасній структурі аграрних формувань Хмельницької області домінуючою організаційно-правовою формою господарювання є фермерські господарства, частка яких складає 74,2%. Менш чисельними в загальній структурі сіль-

ськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання виявилися господарські товариства – 14,7%; приватні підприємства – 6,1%, кооперативи – 1,2%, державні підприємства – 0,3% та 3,5% – підприємства інших форм господарювання [5]. Такі зміни спричинені масовими процесами роздержавлення та подальшою приватизацією аграрних господарств в Україні загалом.

Зважаючи на специфіку ведення господарської діяльності, залежно від організаційно-прававової форми агроформування, задля отримання результатів дослідження, які б якомога чітко відображали загальні тенденції Хмельницької області, нами було обрано сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм господарювання, які розташовані у трьох районах області: ФГ «Подільська марка», ТОВ «Козацька Долина 2006», ТОВ «ім. Богдана Хмельницького» Дунаєвецького району, виробничий кооператив «Іскра-2007», СТОВ аграрна фірма «Нефедівське», СТзОА ФВ «Гуменецьке» Кам'янець-Подільського району, ТОВ «Оболонь Агро», СГК «Летава», ПП «Авангард-агролюкс» Чемеровецького району. Як згадувалось вище, метою кожного агроформування є не лише утримати конкурентні позиції на ринку, але й досягти економічного зростання. З огляду на це, проведемо аналіз діяльності агроформувань в розрізі класичних чинників економічного зростання.

Збільшення земельного банку є метою більшості аграрних формувань як України, так і Хмельницької області зокрема. Адже земля в сільському господарстві є незамінним та особливим фактором виробництва. Динаміка зміни обсягів площі сільськогосподарських угідь обраних для дослідження аграрних формуваннях Хмельницької області наведено в табл. 1.

Як видно з табл. 1, ТОВ «Оболонь Агро», серед досліджуваних аграрних формувань Хмельницької області, мало у своєму підпорядкуванні найбільші обсяги сільськогосподарських угідь протягом останніх 5 років і у 2015 році вони складали 12567 га. Якщо говорити про динаміку зростання обсягів земельних угідь, слід відмітити ФГ «Подільська марка», яке за останні 5 років збільшило свій земельний банк на 63,4%. Варто відмітити, що збільшення земельних угідь не завжди є показником збільшення ефективності господарської діяльності агроформування. Прикладом цього є порівняння динаміки земельних угідь СГК «Летава» та ПП «Авангард-агролюкс». У підпорядкуванні обох вище згаданих агроформувань площі сільськогосподарських угідь за останні 5 років мали тенденцію до зменшення на 20,5% та на 24,0% відповідно. Проте, СГК «Летава», протягом досліджуваних 5 років, було постійно прибутковим та рентабельним агроформуванням. В той час, як діяльність ПП «Авангард-агролюкс» протягом останніх 3 років є збитковою (табл. 5). Не зважаючи на різницю в обсягах сільськогосподарських земель, дані агроформування є цілком співставні для подальшого аналізу динаміки їх господарської діяльності.

Таблиця 1

Динаміка наявних земельних ресурсів у досліджуваних сільськогосподарських підприємств Хмельницької області, га

Підприємства	2011	2012	2013	2014	2015	Темп приросту 2015/2011, %
ТОВ «Оболонь Агро»	10821	11192	11072	11903	12567	+16,1
СГК «Летава»	3602	3530	3484	2864	2864	-20,5
ФГ «Подільська марка»	1530	2508	2539	2539	2500	+63,4
ТОВ «Козацька долина 2006»	2424	2424	2336	2336	2336	-3,6
СТзОВ ВФ «Гуменецьке»	1491	1519	1441	1514	1514	+1,5
ТОВ «ім. Б. Хмельницького»	1971	1971	1636	1540	1354	-31,3
СТОВ аграрна фірма «Нефедівське»	1064	1057	1070	1132	1216	+14,3
Виробничий кооператив «Іскра-2007»	1219	1104	1172	1190	1089	-10,7
ПП «Авангард-агролюкс»	508	789	667	605	386	-24,0

Джерело: побудовано та розраховано на основі звітності підприємства за формою 50-СГ [6–14]

Таблиця 2

Динаміка трудових ресурсів у досліджуваних сільськогосподарських підприємствах Хмельницької області, осіб

Підприємства	2011	2012	2013	2014	2015	Темп приросту 2015/2011, %
Суб'єкти великого підприємництва						
ТОВ «Оболонь Агро»	485	504	521	524	578	+19,2
СГК «Летава»	308	373	310	319	360	+16,9
Суб'єкти середнього підприємництва						
ФГ «Подільська марка»	60	62	65	80	90	+50
ТОВ «ім. Б. Хмельницького»	53	83	76	79	85	+60,4
ТОВ «Козацька долина 2006»	117	109	97	99	82	-29,9
Суб'єкти малого підприємництва						
СТзОВ ВФ «Гуменецьке»	22	23	23	30	27	+22,7
ПП «Авангард-агролюкс»	10	12	13	26	26	+160
Виробничий кооператив «Іскра-2007»	21	21	20	25	23	+9,5
СТОВ аграрна фірма «Нефедівське»	15	20	18	13	11	-26,7

Джерело: власні дослідження авторів на основі даних [6–14]

Не менш важливим чинником зростання аграрних фомувань є використання трудових ресурсів. Відповідно до Закон України від 22.03.2012 № 4618–VI «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (ст. 55) [15], поділ суб'єктів підприємницької діяльності за кількістю працюючих відбувається наступним чином: суб'єкт мікропідприємництва – до 10 працюючих; суб'єкт малого підприємництва – до 50 працюючих; суб'єкт великого підприємництва – кількість працюючих перевищує 250 осіб та до суб'єктів середнього підприємництва – усі інші суб'єкти, що не належать до суб'єктів малого (які включають у себе і мікропідприємництво) та великого підприємництва. Для аналізу динаміки наявних трудових ресурсів по досліджуваних агроформуваннях Хмельницької області згрупуємо їх відповідно до класифікації суб'єктів господарювання (табл. 2), що подана у Законі України [15].

Слід зазначити, що предметом дослідження було обрано агроформування диференційовані за різними організаційно-правовими формами господарювання, економічними показниками в тому числі і за розміром (за критерієм кількості працюючих), про що свідчать дані табл. 4. З 9 досліджуваних агроформувань, як видно з табл. 2, 2 агроформування – суб'єкти великого підприємництва, 3 агроформування – суб'єкти середнього підприємництва та 4 агроформування – суб'єкти великого підприємництва. Слід зазначити, що протягом останніх 5 років найбільших змін щодо кількості працюючих зазнало ПП «Авангард-агролюкс» (+160% у 2015 р. у порівнянні з 2011 р.), хоча у кількісному вираженні зростання персоналу було лише на 16 працюючих у 2015 р. у порівнянні з 2011 р. Якщо говорити про великі агроформування слід підкреслити, що ТОВ «Оболонь Агро» та СГК «Летава» є лідерами і за площею сільськогосподарських земель відповідно (табл. 1). Пошук оптимального співвідношення обсягів сільськогосподарських угідь, кількості працюючих і техніки є актуальним питанням для більшості агроформувань.

Одним з чинників зростання аграрних формувань є спеціалізація виробництва. Адже, саме спеціалізація є найважливішою умовою підвищення ефективності використання капітальних вкладень та інтенсивних технологій [16, с. 178]. В свою чергу спеціалізація повною мірою має вплив на розмір агроформування, а зміна структури виробництва неодмінно позначається на фінансово-економічних показниках господарської діяльності агроформування. Суть спеціалізації виробництва полягає у виявлені домінуючих галузей певного аграрного формування. Варто відмітити, що в силу специфіки галузі сільського господарства, частіше за все, головним чинником, що лежить в основі вибору виробничого напрямку діяльності аграрного формування лежать природно-кліматичні умови та географічне розташування агроформування. З приводу специфіки визначення напрямку спеціалізації агроформування, В.Г. Андрійчук зазначає, шо: « ...кожне підприємство концентрується на виробництві тих видів продукції, які є конкурентоспроможними і забезпечують його економічне існування як юридичної особи» [17].

Зрозумілим є те, що порівнювати абсолютну величину прибутку різних за розміром агроформувань є не коректно, тому в табл. 3 подано перелік досліджуваних агроформувань в порядку спадання за показником прибутку з 1 га та визначено напрям їх спеціалізації.

Як видно з табл. 3, найбільший прибуток з 1 га у 2015 році отримало ТОВ «Козацька долина 2006» у розмірі 8,6 тис. грн/га. Дане агроформування спеціалізується на вирощуванні зернових культур та займається молочним скотарством. Однак, не можна сказати, що усі агроформування, які будуть наслідувати таку ж структуру виробництва будуть мати аналогічні

Таблиця 3

Визначення напрямків спеціалізації серед досліджуваних агроформувань Хмельницької області станом на 2015 рік

Підприємства	Прибуток, тис. грн	Площа, га	Припадає прибутку на 1 га, тис. грн.	Спеціалізація агроформування (структура с/г продукції, %)
ТОВ «Козацька долина 2006»	20083,6	2336	8,6	Зерновий напрямок спеціалізації (40,4%) з розвиненим молочним скотарством (25,8%)
ФГ «Подільська марка»	12381,8	2500	5,0	Вирощування сої (47,9%) з розвиненим вирощуванням зернових (24,0%) і ріпаку озимого (21,6%)
СГК «Летава»	13256,4	2864	4,6	Зерновий напрямок спеціалізації (39,4%) з розвиненим молочним скотарством (25,7%)
ТОВ «Оболонь Агро»	44925,6	12567	3,6	Зерновий напрямок спеціалізації (54,4%)
ТОВ «ім. Б. Хмельницького»	3128,9	1354	2,3	Зерновий напрямок спеціалізації (51,1%) з розвиненим молочним скотарством (17,5%)
Виробничий кооператив «Іскра-2007»	1255,3	1089	1,2	Домінування виробництва сої (32,4) та молока (29,7%) з розвиненим зерновим напрямом (20,8%)
СТОВ аграрна фірма «Нефедівське»	-34,6	1216	-	Вирощування зернових та зернобобових (58,4%) з розвиненим молочним скотарством (19,2%)
СТзОВ ВФ «Гуменецьке»	-544,0	1514	-0,4	Зерновий напрямок спеціалізації (46%) з розвинутим вирощуванням сої (33,8%)
ПП «Авангард-агролюкс»	-757,1	386	-2,0	Зерновий напрямок спеціалізації (33,8%) з розвиненим скотарством (28,1%) та вирощуванням сої (19,9%)

Джерело: розроблено та побудовано авторами на основі [6–14]

показники прибутковості. Проте, доречно відмітити, що значна частина вирощування ВРХ в загальній структурі виробництва продукції агроформування дещо знижує показник прибутковості, про свідчать дані табл. 3 згідно даних фінансової звітності ПП «Авангард-агролюкс». У 7 з 9 досліджуваних агроформувань домінуючим напрямком спеціалізації, в результаті проведених досліджень, виявився зерновий напрям. У таких агроформуваннях, як ФГ «Подільська марка» та виробничий кооператив «Іскра-2007» домінуючою культурою в структурі виробництва виявилася соя, 47,9% та 32,4% відповідно.

Наступним чинником економічного зростання будь-якого агроформування є обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Адже, зі зростанням обсягів виробництва продукції, збільшується і прибуток агроформування (за інших незмінних умов, наприклад цін). Як відомо, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції значною мірою залежать від природно-кліматичних умов, що в свою чергу, визначає специфіку аграрного виробництва. Зважаючи на різноманітність сільськогосподарських культур у досліджуваних агроформувань, в межах статті, проведемо дослідження динаміки обсягів виробництва зернових культур та зернобобових, як найбільш поширених серед досліджуваних агроформувань (про що свідчать дані табл. 3).

Зважаючи на значні цінові коливання, спричиненні інфляційними процесами, девальвацією національної валюти тощо, проаналізуємо динаміку виробництва зернових та зернобобових культур аграрними формуваннями Хмельницької області в натуральному виражені. Результати дослідження подані в табл. 4.

Дані табл. 4 свідчать про різну динаміку виробництва даних культур у досліджуваних агроформуваннях протягом останніх 5 років. У п'яти з дев'яти досліджуваних агроформуваннях Хмельницької області протягом останніх 5 років простежується тенденція до збільшення обсягів виробництва зернових та зернобобових культур. Як видно з табл. 4, значне зниження

Таблиця 4

Динаміка виробництва зернових та зернобобових культур аграрними формуваннями Хмельницької області

Підприємства	2011	2012	2013	2014	2015	Темп приросту 2015/2011, %
ТОВ «Оболонь Агро»	260519	320460	234720	454082	410136	+57,4
СГК «Летава»	87777	81285	58758	89817	73960	-15,7
ФГ «Подільська марка»	40675	49950	49740	68624	70200	+72,6
ТОВ «Козацька долина 2006»	63159	69479	59625	75997	73923	+17,0
СТзОВ ВФ «Гуменецьке»	21286	35032	50272	53225	32429	+52,3
ТОВ «ім. Б. Хмельницького»	34229	47640	22142	33718	33273	-2,8
СТОВ аграрна фірма «Нефедівське»	8585	16630	10024	16625	14377	+67,5
Виробничий кооператив «Іскра-2007»	19506	26680	24362	25081	18194	-6,7
ПП «Авангард-агролюкс»	16616	15563	12039	18688	6970	-58,1

Джерело: побудовано та розраховано на основі звітності підприємства за формою 50-СГ [6–14]

Таблиця 5

Показники ефективності виробничо-збутової діяльності сільськогосподарських підприємств Хмельницької області у 2011–2015 рр.

Підприємства	2011		2012		2013		2014		2015	
	прибуток, тис. грн.	рентабельність, %	прибуток, тис. грн.	рентабельність, %	прибуток, тис. грн.	рентабельність, %	прибуток, тис. грн.	рентабельність, %	прибуток, тис. грн.	рентабельність, %
ФГ «Подільська марка»	1783,7	56,9	3665,2	52,3	3382,9	40,7	11952,1	76,1	12381,8	54,4
ТОВ «Козацька долина 2006»	10237,5	75,8	5220,0	28,8	5358,6	28,5	3161,5	12,8	20083,6	86,7
ТОВ «ім. Б. Хмельницького»	1408,7	17,3	1858,5	21,8	-1067,7	-10,1	2036,4	21,8	3128,9	22,3
Виробничий кооператив «Іскра-2007»	80,1	2,1	1421,0	26,1	1686,4	38,8	1134,3	16,4	1255,3	10,7
СТОВ аграрна фірма «Нефедівське»	546,0	32,7	601,5	25,6	61,5	3,0	884,5	34,2	-34,6	-0,7
СТзОВ ВФ «Гуменецьке»	-1533,0	-19,4	3100,0	46,0	-1061,2	-10,6	2315,2	13,5	-544,0	-3,0
ТОВ «Оболонь Агро»	4870,0	6,3	6457,0	9,0	-14941,1	-15,2	21690,5	20,4	44925,6	26,6
СГК «Летава»	6134,3	20,8	5263,9	17,3	1421,3	5,8	7903,3	25,4	13256,4	36,3
ПП «Авангард-агролюкс»	545,0	22,2	1517,0	37,2	-588,8	-13,1	-378,2	-5,0	-757,1	-17,8

Джерело: власні розрахунки на основі звітності підприємств [6–14]

обсягів виробництва зернових та зернобобових у 2015 році у порівнянні з базовим 2011 роком прослідковується в ПП «Авангард-агролюкс» (на 58,1%), що пояснюється зменшенням площі сільськогосподарських угідь під посів даних культур. Що стосується урожайності у 2104 році, слід констатувати факт зростання обсягів виробництва зернових та зернобобових по усіх досліджуваних агрформуваннях у порівнянні з 2013 роком.

Здійснення аналізу фінансових результатів діяльності аграрних формувань слід розпочати з показника «валовий прибуток», який одержують шляхом різниці виручки від реалізації та собівартості продукції. Однак, для повнішої характеристики результатів фінансово-господарської діяльності на підприємстві, аналіз абсолютного показника «прибуток» доцільно доповнити дослідженням такого відносного показника, як «рентабельність виробництва». Рентабельність виробництва (продукції) визначається як відношення прибутку від реалізації продукції до повних витрат (собівартості) її виробництва та обігу [18, с. 234]. Аналіз динаміки вище згаданих показників по досліджуваних агроформуваннях Хмельницької області за останні 5 років наведено в табл. 5.

Відповідно до даних таблиці 5, за останні років, стабільно прибутковою виявилася діяльність наступних аграрних формувань: ФГ «Подільська марка», ТОВ «Козацька долина 2006», виробничий кооператив «Іскра-2007» та СГК «Летава». Збитковими у 2015 році виявилися наступні аграрні формування Хмельницької області: СТОВ аграрна фірма «Нефедівське», СТзОВ ВФ «Гуменецьке» та ПП «Авангард-агролюкс». Оскільки показник прибутку є абсолютним та не показує ефективність використання наявних ресурсів в процесі виробництва, для здійснення цілісного аналізу діяльності підприємств слід зупинитися на рівні рентабельності, який значно доповнює показник прибутку. Що стосується аналізу рівня рентабельності, слід зазначити, що ТОВ «Козацька долина 2006» у 2015 році виявилася лідером серед досліджуваних аграрних формувань Хмельницької області з показником рентабельності 86,7% (найвищий показник для даного підприємства за останні 5 років), в той час, як показник прибутку становив 20083,6 тис. грн. Доказом того, що при дослідженні ефективності діяльності аграрних формувань показник прибутку слід доповнювати показником рентабельності свідчать дані ТОВ «Оболонь Агро». За показником прибутку дане підприємство у 2015 році серед досліджуваних підприємств займає першість, однак за рівнем рентабельності значно поступається іншим підприємствам, так як його рентабельність у 2015 році становила 26,6%.

Кожне аграрне формування має нагальну потребу аналізувати рентабельність виробництва та рентабельність продажу регулярно, задля уникнення випуску нерентабельної продукції та корегування господарського портфеля. Рентабельність продажу, можна охарактеризувати як показник, який є індикатором ефективності маркетингової та збутової діяльності на підприємстві. В буквальному трактуванні цей показник показує, яка питома вага прибутку в загальній сумі грошової виручки від реалізації продукції. Зрозуміло, що з підвищенням рівня цього показника зміцнюється, за однакових інших умов, економічний стан підприємства і навпаки [19, с. 64]. Розрахунок рентабельності продажу здійснюється шляхом ділення прибутку від реалізації на виручку від реалізації продукції. Отримані дані подано в табл. 6.

Таблиця 6

Динаміка рентабельності продажу продукції аграрних формувань Хмельницької області, %

Підприємства	2011	2012	2013	2014	2015
ФГ «Подільська марка»	36,3	34,3	29,0	43,2	35,2
ТОВ «Козацька долина 2006»	43,1	22,4	22,2	11,4	46,4
ТОВ «ім.Б. Хмельницького»	14,7	17,9	-11,3	17,9	18,3
Виробничий кооператив «Іскра-2007»	2,1	20,7	28,0	14,1	9,6
СТОВ аграрна фірма «Нефедівське»	24,6	20,4	2,9	25,5	-0,7
СтзОВ ВФ «Гуменецьке»	-24,1	31,5	-11,9	11,9	-3,1
ТОВ «Оболонь Агро»	5,9	8,2	-17,9	16,9	21,0
СГК «Летава»	17,2	14,8	5,5	20,2	26,6
ПП «Авангард-агролюкс»	18,2	27,1	-15,1	-5,3	-21,6

Джерело: розраховано авторами на основі [6–14]

Аналізуючи рентабельність продажу по досліджуваних підприємствах Хмельницької області варто зазначити, що за цим показником у 2015 році лідером є ТОВ «Козацька долина 2006» (46,4%), яке спеціалізується на вирощуванні зернових з розвинутим молочним скотарством та ФГ «Подільська марка» (35,2%), яке спеціалізується на виробництві сої з розвиненим вирощуванням зернових. Про важливість дослідження відносного показника рентабельності продажу свідчить аналіз ТОВ «Оболонь Агро», прибуток якого у 2015 році серед досліджуваних підприємств був найбільшим і складав 44925,6 грн. (табл. 5), а рентабельність продажу 21% (табл. 6).

Показники рентабельності характеризують внутрішні резерви підприємств для подальшого розвитку. На сьогодні вчені зазначають про звуження фінансової бази розвитку сільськогосподарського виробництва, адже залишається ймовірність зменшення джерел формування власних фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників через несприятливу цінову кон'юнктуру на основні види споживаних мінеральних добрив, матеріально-технічної продукції, засобів захисту рослин і стримування росту цін на агропродовольчу продукцію [20, с. 32]. Результати аналізу свідчать, що 30% досліджуваних підприємств мали від'ємну рентабельність виробництва і рентабельність продажу в середньому за три останні роки, що свідчить про недостатність внутрішніх резервів для розвитку.

Висновки і пропозиції. Отже, більша частина агроформувань прагне не лише утримати свої позиції на ринку, а й зростати. На мікрорівні економічне зростання доцільно характеризувати як процес кількісно-якісних зрушень, що

характеризується позитивними змінами обсягів використання основних ресурсів, і результатом якого є збільшення обсягів виробництва, кількості виробленої продукції, прибутків підприємства, суспільно-корисного ефекту.

В результаті дослідження було виявлено, що найбільш чисельною організаційно-правовою формою господарювання були фермерські господарства, частка яких у 2015 році становила 74.2%, найменш чисельними – державні підприємства – 0,3%. Дана тенденція є аналогічною до загальноукраїнської ситуації на аграрному ринку.

До чинників економічного зростання сільськогосподарських підприємств належать показники використання земельних та трудових ресурсів, рівень спеціалізації підприємства, рівень технічної оснащеності тощо. В результаті дослідження було виявлено, що у 2015 році у порівнянні з 2011 роком 5 з 9 досліджуваних агроформувань зменшили обсяги земельного банку, що свідчить про переорієнтацію на інтенсифікацію виробництва. Що стосується трудових ресурсів, то варто відмітити про тенденцію до збільшення кількості працюючих у 78% досліджуваних агроформувань у 2015 році у порівнянні з 2011 роком.

Досліджуючи залежність прибутковості агроформування від напрямків спеціалізації було виявлено, що тваринництво значно знижує прибутковість агроформування, часто навіть є причиною його збитковості. Проте, слід наголосити, що спеціалізація не лише впливає на прибуковість і рентабельність діяльності, а є одним з багатьох індикаторів економічного зростання агроформування.

У п'яти з дев'яти досліджуваних агроформуваннях Хмельницької області протягом останніх 5 років простежується тенденція до збільшення обсягів виробництва зернових та зернобобових культур, у інших 4-х агроформуваннях зменшення обсягів виробництва цих культур пояснюється зменшенням земельного банку агроформування в цілому, або ж збільшенням сільськогосподарських угідь під вирощування інших культур, наприклад сої.

До результативних показників сільськогосподарських підприємств належать прибуток, рентабельність виробництва, рентабельність продажу. За останні 5 років, стабільно прибутковою виявилася діяльність наступних аграрних формувань: ФГ «Подільська марка», ТОВ «Козацька долина 2006», виробничий кооператив «Іскра-2007» та СГК «Летава». Збитковими у 2015 році виявилися 3 з 9 досліджуваних агроформувань, серед яких: СТОВ аграрна фірма «Нефедівське», СТзОВ ВФ «Гуменецьке» та ПП «Авангард-агролюкс».

В результаті дослідження було виявлено, що за показником прибутку у 2015 році лідером виявилося ТОВ «Оболонь Агро», в той час як рентабельність його виробництва у 2015 році становила лише 26,6%. Отже, стає очевидним, що найбільш прибуткове агроформування не є найбільш рентабельним. Найбільш рентабельним у 2015 році виявилося ТОВ «Козацька долина 2006», даний показник якого сягав 86,7%.

Аналізуючи рентабельність продажу по досліджуваних підприємствах Хмельницької області, варто зазначити, що за цим показником у 2015 році лідером є ТОВ «Козацька долина 2006» (46,4%), яке спеціалізується на вирощуванні сої та ФГ «Подільська марка» (35,2%), яке спеціалізується на виробництві зернових з розвиненим молочним скотарством.

Таким чином, аналіз вище наведених показників підтвердив тенденцію до економічного зростання серед досліджуваних підприємств, що є особливо характерною для суб'єктів великого й середнього підприємництва і здійснюється як за рахунок екстенсивних чинників росту (збільшення земельних площ, кількості залучених трудових ресурсів), так і за рахунок інтенсифікації виробництва, ведення у сівозміни більш прибуткових культур. За показником прибутку на 1 га лідерами також є суб'єкти великого й середнього підприємництва. Отже, прибутковість підприємств більшої мірою залежить від розмірів підприємств, масштабів їх діяльності і меншою – від спеціалізації.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Андрійчук В. Г., Зубець М. В., Юрчишин В. В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.
3. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / За ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
4. Глуха Г. Я. Система показників економічного зростання / Г. Я. Глуха // Академічний огляд. – 2013. – № 2. – С. 5–12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2013_2_2
5. Головне управління статистики в Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm
6. Статистична і фінансова звітність ФГ «Подільська марка» Дунаєвецького району за 2011–2015 рр.
7. Статистична і фінансова звітність ТОВ «Козацька долина 2006» Дунаєвецького району за 2011–2015 рр.
8. Статистична і фінансова звітність ТОВ «ім. Б. Хмельницького» Дунаєвецького району за 2011–2015 рр.
9. Статистична і фінансова звітність виробничий кооператив «Іскра-2007» Кам'янець-Подільського району за 2011–2015 рр.
10. Статистична і фінансова звітність СТОВ аграрна фірма «Нефедівське» Кам'янець-Подільського району за 2011–2015 рр.
11. Статистична і фінансова звітність СТзОА ФВ «Гуменецьке» Кам'янець-Подільського району за 2011–2015 рр.
12. Статистична і фінансова звітність ТОВ «Оболонь Агро» Чемеровецького району за 2011–2015 рр.
13. Статистична і фінансова звітність СВК «Летава» Чемеровецького району за 2011–2015 рр.
14. Статистична і фінансова звітність ПП «Авангард-агролюкс» Чемеровецького району за 2011–2015 рр.
15. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 № 4618–VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 3, с. 23

16. Ларіна Я. С. Формування та механізм реалізації маркетингових стратегій в агропродовольчому під комплексі АПК: Монографія. – К.: Преса України, 2008. – 344 с.
17. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу [Текст]: підруч. для студентів ВНЗ / В. Г. Андрійчук; Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ: КНЕУ, 2015. – 783 с.
18. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 2 / За ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.
19. Кучер О. В. Формування маркетингової стратегії збуту продукції підприємств АПК: монографія / Олег Володимирович Кучер; ПВНЗ «Європейський університет». – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – 164 с.
20. Лупенко Ю. О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи // Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2015. – Серія Економіка. Випуск 2(4). Частина 2. – С. 30–34.

Ларина Я.С., Завальнюк Е.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ АГРАРНЫХ ФОРМИРОВАНИЙ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье акцентировано внимание на важности развития сельскохозяйственных предприятий, как составляющих потенциальных секторов экономического роста для страны в целом. Уточнена сущность понятия «экономический рост» и группы базовых индикаторов роста. Осуществлен количественный анализ сельскохозяйственных предприятий Хмельницкой области по организационно-правовым формам хозяйствования. Проведен анализ основных финансово-экономических показателей изучаемых агроформирований Хмельницкой области, а именно: прибыли, рентабельности производства, рентабельности продаж, земельных и трудовых ресурсов, направлений их специализации. Выполнено группирование сельскохозяйственных предприятий в зависимости от количества работающих. Проанализирована зависимость доходности агроформирования от направления его специализации.
Ключевые слова: экономический рост, аграрные формирования Хмельницкой области, эффективность деятельности агроформирований, земельные ресурсы агроформирований, трудовые ресурсы агроформирований, специализация агроформирований.

Larina Ya.S., Zavalniuk K.S.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

EVALUATION OF THE KHMELNYTSKYI REGION AGRARIAN FORMATIONS DEVELOPMENT

Summary
The article emphasizes the importance of the development of agricultural enterprises as components of potential sectors of economic growth for the country as a whole. The essence of the concept «economic growth» and the group of basic indicators of growth are specified. The quantitative analysis of agricultural enterprises of the Khmelnytskyi region was conducted on the organizational and legal forms of management. The analysis of the main financial and economic indicators of the studied agroformations of Khmelnytskyi region was conducted, namely: profits, profitability of production, profitability of sales, land and labor resources, areas of their business. The grouping of agricultural enterprises was carried out depending on the number of employees. The dependence of profitability of agroformation on the area of its specialization is analyzed.
Keywords: economic growth, agrarian formation of Khmelnytskyi region, agroformations efficiency, land resources of agroformations, labor resources of agroformations, specialization of agroformations.

УДК 658

СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА – СУБ'ЄКТА ЗЕД (НА МАТЕРІАЛАХ ТОВ «ШОСТКА – ТЕХНОКАТ»)

Луговий Б.О., Марченко В.М.
Національний авіаційний університет

Обґрунтовано сутність вибору інструментів стратегії розвитку підприємства. У процесі дослідження використано методи теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу (для обґрунтування сутності інструментів стратегічного планування), метод порівняння (для визначення основних інструментів вибору стратегії). На підставі проведеного аналізу обґрунтовано теоретико-методологічні засади управління операційною системою підприємства, що дозволяє підвищити ефективність операційної діяльності. Отримані результати спрямовано на розробку ефективних стратегій виходу підприємства на зовнішній ринок.

Ключові слова: підприємство, стратегія, зовнішньоекономічна діяльність, інструменти вибору, матриця.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток сучасного підприємства, виникнення нових технологій, глобалізація світової економіки, підвищення конкуренції на ринках готової продукції зумовили необхідність пристосування підприємства до змін оточуючого середовища. Сьогодні все більш актуальною є теорія та практика вибору, розробка та впровадження управлінської стратегії розвитку підприємства, в рамках якої фірма окреслює мету діяльності та шляхи її досягнення, маючи на увазі вплив внутрішніх та зовнішніх факторів середовища.

Головною ознакою функціонування сучасного господарства є стрімкий розвиток міжнародних економічних відносин, основною формою яких є зовнішньоекономічна діяльність підприємства (ЗЕД). Проведення ЗЕД підприємствами зумовлює розробку чіткої організації дій, одним з елементів якої є вибір та визначення стратегії діяльності, бо саме від правильності її вибору залежить ефективність функціонування підприємства на зовнішньому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями визначення і вибору сучасного інструментарію розробки стратегії підприємства приділили увагу чимало науковців, зокрема Г. Мінцберг, М. Портер, К. Обман, К. Фрімен. Дослідженнями займались також вітчизняні фахівці, такі як М.О. Карпенко, О.А. Кириченко, О.П. Кісь, О.Е. Ковтун, В.М. Соколовська, М.М. Стефаненко та ін. Вони зазначають, що в сучасних умовах глобалізації швидкого розвитку набула зовнішньоекономічна діяльність, поступово набуваючи нових рис, форм. Можна відмітити, що більшість авторів не дійшло згоди у питанні визначення методу стратегії, що дає змогу дійти висновку про важливість виділення сучасних інструментів вибору напрямку діяльності підприємства.

Метою статті є виявлення сучасних інструментів вибору управлінської стратегії діяльності фірми, вибір найбільш ефективних інструментів розвитку підприємства. – суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності.

Для досягнення мети сформульовано такі завдання:

– обґрунтувати сутність інструментів стратегічного планування;

– визначити основні інструменти вибору стратегії;

– проаналізувати переваги та недоліки використання інструментів розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Успішна діяльність підприємства, що проводить зовнішньоекономічні операції неможлива без ефективної організації ЗЕД. Організація ЗЕД – складна робота. Вона потребує уважного дослідження таких питань як обрання стратегії розвитку, кон'юктури ринку, проведення переговорів тощо. На сьогоднішній день стратегічне планування дозволяє виділити сучасний інструментарій вибору стратегії розвитку. Під ним мають на увазі перелік методів, способів, механізмів і моделей вибору стратегії за встановленими критеріями. На сьогоднішній день до інструментарію планування розвитку належать: формальні моделі та кількісні методи, найпоширеніші у зарубіжній практиці планування; самостійний творчий аналіз, який враховує специфіку підприємства і ґрунтується

Таблиця 1

Характеристика інструментів вибору стратегії підприємства за формою вираження результату

Група методів	Методи	Переваги	Недоліки
Графічні методи	Радіальна діаграма конкурентоспроможності	Легкість використання, наочність	Немає можливості визначити критерій конкурентоспроможності
	Багатокутник конкурентоспроможності		
Матричні методи	SWOT-аналіз Матриця БКГ, Shell-DPM Ансоффа	Проведення детальної оцінки варіантів стратегії розвитку	Враховуються не всі фактори конкурентоспроможності
Індексні методи	Аналіз порівняльних переваг підприємств-конкурентів	Урахування комплексного підходу при оцінці варіантів стратегії	Проведення аналізу займає чимало часу, відсутність уніфікованої методики оцінки конкурентоспроможності
	Теорія ефективної конкуренції		
	Інтегральний метод		
	Метод самооцінки		

на аналітичних та інтуїтивних здібностях спеціалістів з планування [2]. Важливо сказати, що під стратегічним плануванням розуміють діяльність, яка здійснюється з метою вибору конкретної стратегії з багатьох альтернатив і розробка на її основі всієї системи стратегій розвитку підприємства. Під час даного планування розглядається вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на критерії певних стратегій.

Одним із головних етапів розробки стратегії є безпосередній вибір з-поміж наявних стратегічних альтернатив. На сьогоднішній день для вирішення даного завдання існує достатньо широкий інструментарій. Аналіз сучасних методів оцінки та вибору стратегії підприємства, переваги та недоліки використання наведено в таблиці 1.

Згідно даним у таблиці 1 можна зробити висновок, що групою найбільш ефективних інструментів вибору стратегії є матричні методи, що дозволяють проводити аналіз варіантів розвитку підприємства майже без витрат, беручи до уваги різноманітні фактори впливу. В свою чергу графічні методи здатні порівнювати альтернативні варіанти розвитку, будучи при цьому простими у використанні.

Основним прийомом графічних інструментів оцінювання ефективності стратегії є побудова Багатокутника конкурентоспроможності, сутністю якого є зіставлення певної кількості обраних критеріїв так, щоб значення критеріїв знаходилися всередині кола.

На рисунку 1 показано багатокутник конкурентоспроможності двох підприємств («Шостка – Технокат», «Катунь») за сімома критеріями. Важливо: показник є більш ефективним, якщо значення критерію збільшується в міру віддаленості від центра кола.

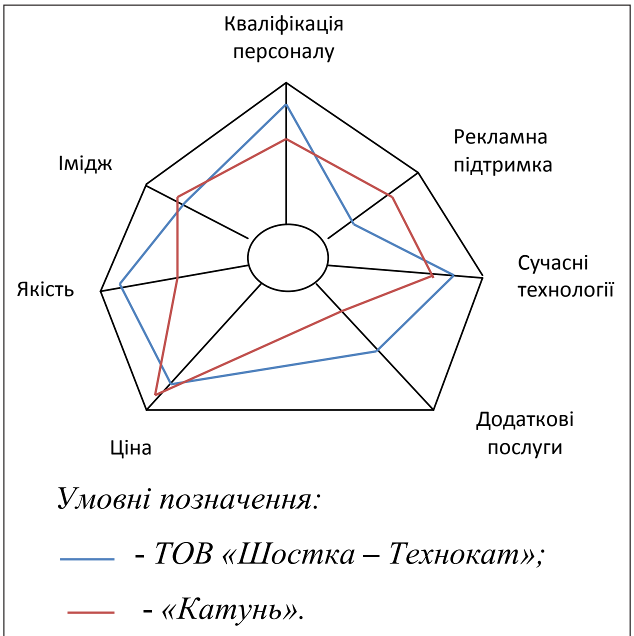

Рис. 1. Багатокутник конкурентоспроможності підприємств

На основі рисунку 1 видно за якими критеріями відрізняються підприємства між собою. ТОВ «Шостка – Технокат» позиціонує себе як підприємство, що надає значну увагу показникові «ціна – якість», тобто намагається робити товар доступним для всіх верст населення. В свою чергу, фірма «Катунь» робить ставку на маркетингові заходи (рекламу) для збільшення кількості прибутку.

Інтегральний метод як інструмент вибору стратегії розвитку підприємства відіграє дуже важливу роль, адже він дозволяє оцінити конкурентоспроможність товару, з яким будемо виходити на ринок, в порівнянні з іншими аналогічними товарами,які вже є на ринку. Для розрахунку конкурентоспроможності товару використаємо інтегральний показник, дані для розрахунку якого наведено в таблицях 2, 3.

Таблиця 2

Параметри якості стільців ТОВ «Шостка – Технокат»

Параметр	Марка фірми виробника			Коефіцієнт ваговості
	«Шостка – Технокат»	«АРС»	«Піренес»	
Ціна	7	8	6	0,25
Якість	8	7	4	0,25
Зручність	8	8	7	0,20
Вага	6	5	7	0,15
Жорсткість	7	6	5	0,15

Таблиця 3

Вартісні характеристики

Параметр	«Шостка – Технокат»	«АРС»	«Піренес»
Ціна	300 грн	280 грн	320 грн
Витрати на споживання	100 грн	110 грн	125 грн

На основі проведених розрахунків (Додаток 1) можна зробити висновок, що продукція ТОВ «Шостка – Технокат» є конкурентоспроможною, оскільки інтегральний показник в обох випадках більше 1, а отже товар є таким, що витримує конкуренцію (Кінт1 = 1.02; Кінт2 = 1.64)

На сьогоднішній день матричний підхід є достатньо популярним серед європейських та американських фахівців менеджменту, які вважають його найефективнішим методом оцінки якості діяльності підприємства. [6] Матриця – ефективний інструмент вибору стратегії, що може бути розроблено на основі будь-яких показників. Найбільш розповсюдженими є двовимірні матриці, в яких можливе порівняння двох підприємств за різними критеріями, наприклад, конкурентоспроможності, частки ринку, привабливості тощо.

На сьогоднішній день найбільш ефективними інструментами вибору стратегії розвитку підприємства є:

SWOT-аналіз, в процесі якого вивчаються сильні та слабкі сторони внутрішнього середовища; можливості та загрози зовнішнього середовища підприємства. З огляду на свою простоту SWOT-аналіз почав досить легко застосовуватися менеджерами, але дуже часто не правильно. Майже кожен працівник, який знайомий з діяльністю підприємства і має розуміння основ функціонування ринку може скласти SWOT-аналіз, в якому буде розглянуто можливі поєднання

можливостей і загроз, сильних і слабких сторін компанії. SWOT-аналіз ТОВ «Шостка – Технокат» представлено у таблиці 4.

Перевагами використання даної стратегії є:

– узагальнення знань про зовнішні та внутрішні фактори впливу на стратегію розвитку;

– виявлення очевидних переваг підприємства та формування на їх основі пріоритетів розвитку;

– діагностика позицій підприємства на ринку та його ресурів.

Недоліками використання стратегії є:

– можливі значні похибки у зв'язку з використанням інформації, що досліджувалася методом експертної оцінки;

– практично не використовуються математичні та економічні методи;

– суб'єктивність при виборі важливості факторів внутрішнього та зовнішнього середовища;

– відсутність гнучкості (проявляється у слабкій адаптації аналізу до середовища, що час від часу змінюється.

Наступним інструментом, що достатньо широко використовується при виборі стратегії підприємства є так звана матриця БКГ (Бостонської консультативної групи). З її допомогою визначаються взаємний зв'язок зростаючого попиту і стратегічних зон розвитку підприємства. Матриця дає можливість виявити стратегічний напрям за кожним елементом компанії. Мається на увазі аналіз діяльності окремих частин бізнесу і визначення для кожної ефективної стратегії дій. Відповідно до принципів матриці існує чотири провідні зони господарської діяльності підприємства: «дійні корови», «собаки», «знаки питання», «зірки». Сутність стратегії проілюстровано на рисунку 2.

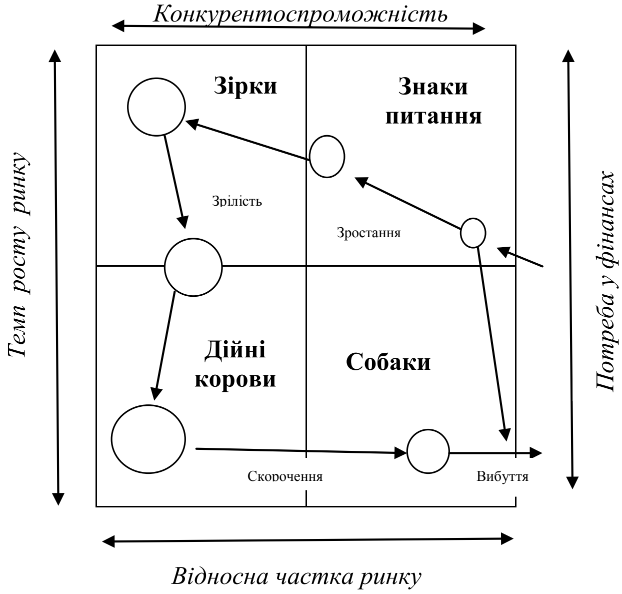

Рис. 2. Основні категорії матриці БКГ

Перевагами даної стратегії є:

– висока гнучкість при розробці стратегії;

– деталізація основних проблем компанії;

– легкість у визначенні долі ринку і темпу його зростання;

– застосування об'єктивних критеріїв при оцінці конкурентоспроможності підприємства; об'єктивних критеріїв привабливості та конкурентоспроможності;

Таблиця 4

Матриця SWOT-аналізу ТОВ «Шостка – Технокат»

Можливості:	**Загрози:**	
Вдосконалення реклами Вихід на ринок нових постачальників Зниження цін на сировину Зниження цін на готову продукцію Вдосконалення системи менеджменту Модернізація обладнання та технологій виробництва	Збої в постачанні сировини Поява нових видів товару у конкурентів Зниження рівня життя населення Зростання темпу інфляції Підвищення рівня цін Постійна зміна курсу валют Підвищення податків та мит Зростання безробіття Поява на ринку нових фірм – конкурентів	
Сильні сторони:	**«SO»**	**«ST»**
Можливість постійного моніторингу ринку Налагоджена збутова мережа Широкий асортимент товарів Висока якість продукції Наявність кваліфікованого персоналу Популярність серед споживачів	– вихід на нові ринки збуту, збільшення асортименту; – достатня популярність сприятиме перейшла нові ринки; – кваліфікованість персоналу, контроль якості, невдалий поведінка від конкурентів і розвиток рекламних технологій дадуть змогу встигнути ріст ринку; – чітку стратегію дозволить використати всі можливості.	– посилення конкуренції, політику держави, інфляція, і зростання податків, зміна смаків споживачів вплинуть для проведення стратегії; – поява конкурентів викликає додаткові видатки фінансових ресурсів; – популярність захистить відтоварів-субститутов і додасть переваг у конкуренції; – достовірний моніторинг вловить зміни смаків споживачів.
Слабкі сторони:	**«WO»**	**«WT»**
Збої у постачанні Застаріле обладнання Низькі витрати на рекламу Недостатній контроль виробництва	– неефективна рекламна політика – персонал майже не приймає участі у прийнятті рішення.	– поява нових конкурентів і підвищення рівня цін; – зниження рівня сервісу; – неефективна рекламна політика може відштовхнути покупців; – зниження завантаженості виробничих потужностей через збільшення темпів інфляції (навіть до банкрутства).

– майже відсутній суб'єктивізм при аналізі.

Щодо недоліків методу, основними з них є:

– основні позиції бізнесу аналізуються тільки за чотирма ознаками;

– частка ринку, яку займає підприємство, рідко коли точно характеризує конкурентний статус компанії;

– складність при оцінці позиції компанії, що знаходяться всередині матриці БКГ.

ТОВ «Шостка – Технокат» функціонує на ринку деревообробки з 2004 року. Основною місією підприємства є виготовлення якісних й недорогих меблів для населення із середнім статком. Глобальна мета організації полягає в отриманні прибутку і задоволенні споживачів наданими послугами. Проектом розвитку ТОВ «Шостка – Технокат» передбачено виготовлення широкого асортименту різних предметів меблів. У таблиці 5 наведено асортиментні групи товару підприємства.

Таблиця 5

Асортиментні групи товарів ТОВ «Шостка – Технокат»

№ п/п	Назва асортиментних груп	Приблизна кількість позицій	Групи, що вносять найбільший внесок у прибуток
	Меблі для дому		
1	Кухонна гарнітура	8–10	+
2	Спальна гарнітура	7–12	
3	Шафи вбудовані	5–7	+
4	Шафи корпусні	6–9	
5	Дитячі гарнітури (корпусні)	4–5	
6	Столи, тумби, табурети	10–12	+
7	Стелажі вбудовані	6–8	
8	Стелажі корпусні	6–8	
	Меблі для шкіл, кафе, офісу		
1	Столи учнівські	4–6	
2	Столи комп'ютерні	6–8	+
3	Стелажі	6–8	
4	Шафи вбудовані	6–8	+
5	Меблі для кафе (столи, стільці)	4–6	

У кожній асортиментній групі визначено приблизну кількість позицій. Згідно таблиці, найбільший прибуток приносять вбудовані меблі. За таких даних, можна побудувати матрицю Бостонської консультаційної групи (далі БКГ) ТОВ «Шостка – Технокат» (таблиця 6).

Таблиця 6

Матриця БКГ ТОВ «Шостка – Технокат»

«Зірки» Кухонні гарнітури, столи комп'ютерні, вбудовані шафи	**«Знаки питання»** Стелажі, спальні гарнітури, стелажі корпусні
«Дійні корови» Шафи корпусні, Столи, тумби, табурети, Стелажі вбудовані	**«Собаки»** Меблі для кафе (столи, стільці, стелажі), столи учнівські, дитячі гарнітури (корпусні)

Використовуючи БКГ, розрахуємо відносну долю ринку ТОВ «Шостка – Технокат» (табл. 7).

Таблиця 7

Показники діяльності підприємства

Вид продукції	Обсяг реалізації тис. грн.		Частка ринку		Фірма А
	2015	2016	2015	2016	
1	256,8	564,96	8	32	0,50
2	124,41	124,4	50	50	0,42
3	133,96	132,95	62	31	0,8
4	116,44	115	57	43	0,33
5	258,8	1001,52	2	14	0,7
6	176,45	76,18	7	6	0,32
7	87,48	122,99	12	38	0,6
8	87,43	350,92	5	7	0,75
9	73,37	47,60	16	32	0,54

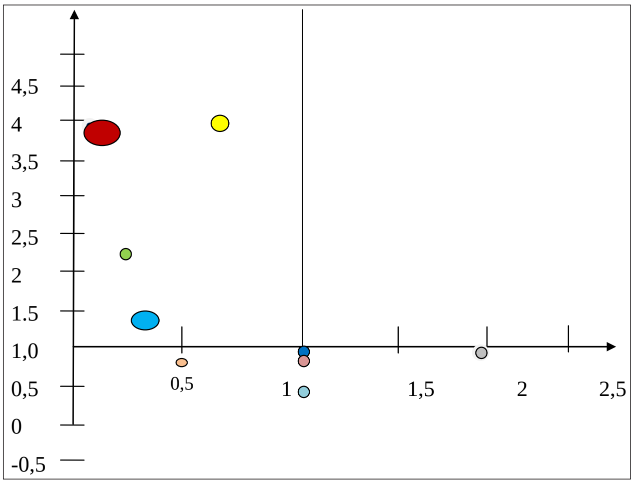
1. Розраховуємо відносну долю ринку

$$X_1 = (564,96 - 256,8) / 256,8 = 1,2$$
$$X_2 = 0,999$$
$$X_3 = 0,992$$
$$X_4 = 0,98$$
$$X_5 = 3,9$$
$$X_6 = 0,428$$
$$X_7 = 1,82$$
$$X_8 = 4$$
$$X_9 = 0,649$$

2. Розраховуємо ОДР:

$$C_1 = 8/32 = 0,25$$
$$C_2 = 1$$
$$C_3 = 2$$
$$C_4 = 1,32$$
$$C_5 = 0,142$$
$$C_6 = 1,166$$
$$C_7 = 0,315$$
$$C_8 = 0,714$$
$$C_9 = 0,$$

3. На основі даних будуємо графік БКГ

4. Визначаємо долю кожного товару серед загального виторгу

$$P_1 = 564,96 / 2536,49 = 0,22$$
$$P_2 = 0,04$$
$$P_3 = 0,05$$
$$P_4 = 0,04$$
$$P_5 = 0,39$$
$$P_6 = 0,03$$
$$P_7 = 0,04$$
$$P_8 = 0,13$$
$$P_9 = 0,01$$

5. Визначаємо до якої категорії БКГ належать наші категорії

Знаки питання – 1, 5, 7, 8
Собаки – 9
Дійні корови – 6, 4, 3, 2
Зірки – немає

Привабливість ринку (Y 100 – 0)

Переможець 1	Переможець 2	Сумнівний бізнес
Переможець 3	Середній бізнес	Переможений 1
Генератор прибутку	Переможений 2	Переможений 3

X 100 *Відносна перевага на ринку* 0

Рис. 3. Наочний вигляд матриці «GE/McKinsey»

Наступним інструментом, що використовується при розробці стратегії підприємства є «Матриця GE/McKinsey» – більш розвинута і узагальнена матриця БКГ. Сутність полягає у використанні комплексних показників привабливості ринку та конкурентоспроможності. Матриця має на меті вибір стратегічних напрямків розвитку бізнесу та визначення стратегії інвестицій. При цьому виокремлюються три основні позиції: «зона переможців», Виділяються 3 зони стратегічних позицій: «зона переможців», «середня зона», «зона переможених». Наочний вигляд стратегії показано на рисунку 3.

Наступним інструментом, який використовують для вибору стратегії розвитку є матриця «Shell-DPM», що ґрунтується на використанні моделі «матриці направленої політики». Продовиться аналіз грошового потоку і оцінка віддачі інвестицій – показника перспективи. Матриця Shell дозволяє вибрати стратегію відповідно до обраних пріоритетів: будь то прискорення грошового потоку чи орієнтація на життєвий цикл продукції в залежності від її виду (рисунок 4).

За результатами проведеного аналізу можна зробити висновок, що застосовування інструментів вибору стратегії підприємств можливе за умов їх адаптації до реалій вітчизняного ведення бізнесу. Не менш важливим є напружена і і творча робота висококваліфікованих спеціалістів із стратегічного планування, маркетингу, фінансистів, збутовиків тощо. Ефективне практичне застосування будь-якого інструменту вибору стратегії – це не тільки дуже складна справа, але майже завжди значні фінансові витрати.

Висновки. Отже, в статті обґрунтовано сутність інструментів стратегічного планування, розглянуто та проаналізовано інструменти: SWOT-аналіз; матрицю БКГ; матрицю «McKinsey», метод «Shell» – DPM; матрицю Arthur D. Little; комплексний аналіз (PIMS); матрицю Ансоффа., вказано їх переваги та недоліки. Визначено, що застосування матричних методів є пріоритетним інструментом в процесі прийняття рішення і вибору стратегії підприємства, спрямованої за постійний розвиток і покращення конкурентних позицій на ринку. Стає зрозумілим, що для виходу на світовий ринок підприємства потрібно мати ефективну стратегію ведення ЗЕД. І саме розробка конкретного плану дій дозволить українським фірмам визначити вид діяльності на зовнішньому ринку та закріпитися на ньому як конкурентоспроможний суб'єкт.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з розробкою універсального інструменту вибору стратегії, що буде ефективним для різних типів підприємств, які виходять на зовнішній ринок.

ДОДАТОК 1

Розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності товару

1. «Шостка – Технокат» – «АРС»

$C_1 = (300+100) / (280+110) = 1.025$

$Q1 = 7/8 = 0.825$

$Q2 = 8/7 = 1.14$

$Q3 = 8/8 = 1$

$Q4 = 6/5 = 1.2$

$Q5 = 7/6 = 1.16$

$C_2 = 0.825*0.25+1.14*0.25+1*0.20+1.2*0.15+ +1.16*0.15 = 1.051$

$К_{інт} = 1.051/1.025 = 1.02 > 1$, отже товар конкурентоспроможний

2. «Шостка – Технокат» – «Піренес»

$C_1 = (300+100) / (320+125) = 0.89$

$Q1 = 7/ = 1.6$

$Q2 = 8/4 = 2$

$Q3 = 8/7 = 1.14$

$Q4 = 6/7 = 0.857$

$Q5 = 7/5 = 1.4$

$C_2 = 1.6*0.25+2*0.25+1.14*0.20+0.857*0.15+ +1.4*0.15 = 1.46$

$К_{інт} = 1.46/0.89 = 1.64 > 1$, отже товар конкурентоспроможний.

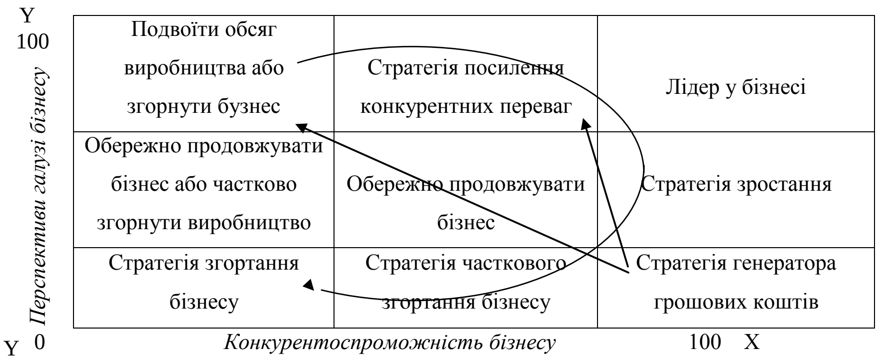

Рис. 4. Можливість вибору стратегії «Shell-DPM»

Список літератури:

1. Антонюк К.І. Особливості конкуренції на ринку України / К.І. Антонюк, Д.А. Антонюк // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2011. – Вип. 46. – С. 473.
2. Дикань В.Л. Стратегічне управління. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 272 с.
3. Красовська О.Ю. Сучасні моделі реалізації бізнес-освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору / О.Ю. Красовська // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1(5). – Т. 2. – С. 167.
4. Пірс Д. Стратегічний менеджмент / Д. Пірс, Р. Робінсон; пер. с англ. Е. Мілютін. – Київ.: Київ, 2013. – 560 с.
5. Семенов А.Г. Стратегічні методи підвищення ефективності виробництва на підприємствах: / А.Г. Семенов. – Запоріжжя: Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2014. – 376 с.
6. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства: монографія / За заг. ред. Ю.Б. Іванова, О.М.Тищенка. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2011. – 384 с.

Луговой Б.О., Марченко В.М.
Национальный авиационный университет

СОВРЕМЕННЫЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ВЫБОРА СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ – СУБЪЕКТА ВЭД (НА МАТЕРИАЛАХ ООО «ШОСТКА – ТЕХНОКАТ»)

Аннотация
Обосновано сущность выбора инструментов стратегии развития предприятия. В процессе исследования были использованы методы теоретического обобщения, анализа и синтеза (для обоснования сущности инструментов стратегического планирования), метод сравнения (для определения основных инструментов выбора стратегии). На основании проведенного анализа обоснованы теоретико-методологические основы управления операционной системой предприятия, позволяет повысить эффективность операционной деятельности. Полученные результаты направлены на разработку эффективных стратегий выхода предприятия на внешний рынок.
Ключевые слова: предприятие, стратегия, внешнеэкономическая деятельность, инструменты выбора, матрица.

Luhovyi B.O., Marchenko V.M.
National Aviation University

MODERN TOOL OF CHOICE ENTERPRISE'S STRATEGY – SUBJECT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY (ON THE MATERIALS OF LLC «SHOSTKA – TEKHNOKAT»)

Summary
The essence of the choice of tools of enterprise development strategy is substantiated. In the course of the research, the methods of theoretical synthesis, analysis and synthesis (to substantiate the essence of strategic planning tools), the method of comparison (to determine the main tools for choosing a strategy) are used. Based on the analysis, the theoretical and methodological principles of management of the operating system of the enterprise are substantiated, which allows to increase the efficiency of operational activity. The obtained results are aimed at developing effective strategies for the company's exit into the foreign market.
Keywords: enterprise, strategy, foreign economic activity, selection tools, matrix.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 658.86/.87

ПОГЛИБЛЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

Мазуренко В.О.
Київський національний торговельно-економічний університет

В даній статті розглянуто сутнісні характеристики, які закладалися науковцями в основу поняття дебіторської заборгованості в різні часи. Перелічені класифікаційні ознаки дебіторської заборгованості, запроваджені як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Дебіторська заборгованість є однією з найважливіших і невід'ємних частин оборотних коштів будь-якого підприємства. Розуміння стану дебіторської заборгованості та особливостей окремих її видів якісно покращує процес управління даними активами. З цієї причини ефективне управління дебіторською заборгованістю стає рушійною силою в розбудові успішного бізнесу з широкою клієнтською базою. На основі проведеного аналізу запропоновано нові види дебіторської заборгованості, які беруть до уваги інноваційну складову продукції, наявної на ринку. Розроблені пропозиції можуть бути актуальними в сучасних умовах економічного розвитку, в основу якого покладено невпинний технологічний прогрес і випуск нової продукції.
Ключові слова: дебіторська заборгованість, сутнісні характеристики, класифікація, види дебіторської заборгованості.

Постановка проблеми. Своєчасне вивчення стану та складу дебіторської заборгованості, проведення її всебічного аналізу дає можливість виключити її негативний вплив на фінансові та якісні показники діяльності підприємства. Ефективне управління дебіторською заборгованістю є передумовою підвищення рівня використання фінансових ресурсів і можливостей інноваційного розвитку підприємств в умовах ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних науковців приділяли велику увагу вивченню сутності та класифікації дебіторської заборгованості. На сьогоднішній день є широкий перелік класифікаційних ознак цього активу, існують різні погляди на їх визначення, зафіксовані як історичні так і сучасні погляди економістів на сутність та склад даного активу. Все це дає більш глибоке розуміння послідовності формування заборгованості.

Мета: розкрити повноту існуючої класифікації дебіторської заборгованості, визначити можливість введення нових видів класифікації, обґрунтувати їх необхідність.

Дебіторська заборгованість (далі ДЗ) є важливою складовою частиною оборотного капіталу. Поточні активи цього типу мають значну частку в структурі балансу підприємства. За своєю економічною сутністю ДЗ являє собою кошти, тимчасово вилучені з обороту підприємства, у вигляді зобов'язань, та виражені в будь якій формі. Обсяг ДЗ залежить від багатьох чинників: вид продукції, що випускається, ступінь насиченості ринку даною продукцією, прийнята на підприємстві система розрахунків і т. і.

З моменту виникнення поняття «дебіторська заборгованість» воно тісно пов'язувалось з товаром, грошима, регістром обліку (рахунком). Ще у VI ст. до н.е. в Давньому Римі дебітором (від латинського debitum – борг, обов'язок) вважалась особа, якій видано певну суму грошей чи грошову цінність, а дебіторською заборгованістю – видана сума грошей або грошовий еквівалент виданої матеріальної цінності.

В основу поняття ДЗ такі автори, як А.Ф. Вещунова, А.Ю. Редько, В.П. Завгородній, Є.В. Дубровська, Дж. К. Ван Хорн та ін. вкладали різні сутнісні характеристики, серед яких наступні: грошові кошти до оплати – очікувані надходження грошових коштів; борг, заборгованість – борги, що підлягають поверненню у визначений термін; сума заборгованості дебіторів на певну дату; вимоги чи права – вимоги щодо оплати або права на повернення боргу; оборотний актив – вкладення в обігові кошти, частка оборотного капіталу; кошти в розрахунках – сума коштів на стадії розрахунків, на яку очікує підприємство; фінансовий актив – контрактне право отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства.

Для забезпечення ефективності управління дебіторською заборгованістю необхідно здійснити її класифікацію, від чого буде залежати, в першу чергу, достовірний облік ДЗ.

Згідно з Міжнародним стандартом фінансової звітності (МСФЗ 7 «Звіти про рух грошових коштів» [1]), ДЗ може класифікуватися не тільки в очікуваних термінах погашення (поточна, довгострокова), але і за видами діяльності підприємства. Виходячи з цієї класифікації, ДЗ підприємства поділяється на 3 види: 1) операційна, або основна, ДЗ; 2) фінансова ДЗ, пов'язана із залученням інвестицій; 3) інвестиційна ДЗ, пов'язана із вкладенням тимчасово вільних грошових коштів.

Проте багато дослідників приділяли увагу проблемі класифікації, внаслідок чого в науковій літературі виділено багато видів ДЗ, що доповнюють теорію управління ДЗ та удосконалюють облік ДЗ. Значним досягненням Л. Пачолі є наведення першої класифікації джерел покриття заборгованості за товари: готівка, кредит, обмін товарів на товари, погашення дебіторської заборгованості кредиторською [2, с. 40]. Хоча в своєму трактаті «Про рахунки і записи» автор не дає

чіткої класифікації рахунків, однак у ньому вже відбувається їх певне групування.

Заслуговують на увагу погляди Л.І. Гомберга про оцінку дебіторської заборгованості, всі борги науковець ділив на чотири групи: безсумнівно надійні, від їх суми слід відраховувати в резерв на покриття сумнівних боргів 5%; борги, в погашенні яких немає впевненості, повинні бути показані в активі балансу в розмірі 80% від загальної суми; сумнівні борги включаються в баланс в розмірі 50% від загальної суми; безнадійні борги підлягають невідкладному віднесенню на рахунок збитків та прибутків [3, с. 260].

О.Б. Чорненька подає класифікацію заборгованості підприємства, в тому числі ДЗ, на засадах її поділу за природою виникнення на об'єктивну, яка природно виникає в результаті ведення господарської діяльності підприємства, та штучно сформовану, що утворюється, як правило, між суб'єктами, пов'язаними відносинами власності, з метою штучного збільшення вартості їхніх активів, зниження податкових зобов'язань тощо [4, с. 3].

М.Д. Білик зазначає про необхідність відображення дебіторської заборгованості в балансі за рівнем ліквідності та її поділу в залежності від терміну погашення на довгострокову і короткострокову, що є більш корисним для користувачів фінансової звітності з метою оцінки фінансового стану підприємства, надає повнішу інформацію про рівень дебіторської заборгованості і можливість перетворення фінансових зобов'язань на грошові кошти [6, с. 24-36].

О.І. Кобилянська класифікує поточну дебіторську заборгованість за ступенем дотримання фінансової дисципліни на виправдану та невиправдану [5, с. 202]. Проте, на наш погляд, обмеження строку погашення одним місяцем для виправданої дебіторської заборгованості є не цілком коректним. Виправданість заборгованості можна визначити лише після її реального погашення та встановлення дотримання строків вказаних у оформлених договорах.

Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл класифікують ДЗ за ступенем ймовірності наступним чином: фактичні (виникають з договору, контракту або на підставі законодавства); оціночні (зобов'язання, точна сума яких не може бути визначена до настання певної дати); умовні (неіснуючі зобов'язання, які є потенційними зобов'язаннями, оскільки залежать від майбутньої події, що виникає з майбутньої угоди) [7, с. 25]. Слід зауважити, що таку саме класифікацію автори надавали й кредиторській заборгованості.

Викликають інтерес міркування щодо класифікації ДЗ авторів Н. І. Верхоглядової, В. П. Шило, С. Б. Ільїної, які пропонують поділяти зобов'язання залежно від порядку визначення суми до погашення зобов'язання на реальні та потенційні. Реальні зобов'язання виникають на підставі договору, контракту, одержаного рахунку (як правило, сума заборгованості та строк погашення по них є конкретними і вказуються у відповідних документах). В свою чергу, залежно від строку погашення, реальні зобов'язання поділяють на поточні та довгострокові. Потенційні зобов'язання характеризуються тим, що сума і термін платежу за ними не визначені і залежать від подальших подій у майбутньому. Потенційні зобов'язання поділяються на забезпечені, непередбачені зобов'язання та доходи майбутніх періодів [8, с. 123].

В своєму дослідженні проблем класифікації ДЗ Н.Р. Домбровська зазначає, що ДЗ також варто класифікувати за об'єктами щодо яких вона виникла. За цією ознакою пропонується виділяти такі види ДЗ: заборгованість орендаря за фінансовою орендою, яка відображається в балансі орендодавця; заборгованість забезпечена векселями; надані позики; дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги; дебіторська заборгованість за розрахунками (з бюджетом, за виданими авансами, з нарахованих доходів, із внутрішніх розрахунків); інша ДЗ [9, с. 185].

Якщо ДЗ за класифікаційними ознаками не може бути віднесена до короткострокової заборгованості, її відносять до довгострокової ДЗ. Важливим доповненням до класифікацій ДЗ представляється класифікація довгострокової ДЗ, яку розглядають Н.С. Акімова, О.В. Топоркова, Т.О. Євлаш, О.О. Говоруха за такими видами: довгострокова ДЗ за майно, що передано у фінансову оренду; довгострокова ДЗ за товари, роботи, послуги; довгострокові векселі одержані у національній валюті; довгострокові векселі одержані у іноземній валюті; інша довгострокова ДЗ [10, с. 55].

Важливою для цілей управління є класифікація ДЗ залежно від платоспроможності дебіторів. За цією ознакою вона поділяється на сумнівну та безнадійну. Сумнівною визначається ДЗ, по якій існує невпевненість у погашенні боржником. ДЗ, щодо якої існує впевненість (підстава) у неповернені її боржником або за якою минув строк позовної давності, вважається безнадійною [6, с. 24-36].

Існують ще такі особливі види ДЗ як відстрочені податкові активи та витрати майбутніх періодів. Відстрочені податкові активи є сумою податку на прибуток, що підлягає відшкодуванню в наступних періодах та виникає, коли обліковий прибуток менший за податковий. Відстрочені податкові активи слід визнавати в складі довгострокової ДЗ, оскільки її погашення здійснюється після дванадцяти місяців з дати балансу.

Витрати майбутніх періодів відокремлюються від довгострокової (отримані від контрагентів платежі протягом нормального операційного циклу) та поточної заборгованості (дебіторська заборгованість, яка буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу). Виникає суперечність щодо віднесення даного виду ДЗ до довгострокової чи короткострокової [10, с. 53-60].

Класифікація ДЗ є різноплановою та досить складною, існує широкий спектр її видів, що мають специфічні економічні аспекти цієї категорії та виділяються в наукову проблему, єдиного підходу до рішення якої серед науковців немає.

Керуючись метою даного дослідження, варто додати до наведених вище класифікацій власні види ДЗ, виходячи з доцільності урахування в процесі управління ДЗ деяких її сутнісних характеристик. Першу характеристику ДЗ за товари, роботи, послуги ми пов'язуємо із життєвим циклом товару, що реалізується. Еконо-

мічний зміст класифікації ДЗ за цією ознакою полягає у визначенні ступеня інноваційності товару, за яким формується ДЗ; дана класифікація покликана показувати, наскільки активно клієнти готові вкладати кошти в інноваційний товар. Доцільно розділяти ДЗ за такими типами:

– ДЗ за товари, які є новими на ринку;

– ДЗ за товари, які є найпопулярнішими на ринку;

– ДЗ за товари, що вибувають з ринку.

Велика заборгованість покупців за новий продукт, який щойно вийшов на ринок і зазвичай обізнаність про нього є мінімальною, може свідчити про те, що виробник «попав у десятку», впровадивши виробництво даного продукту, та/або про ефективність маркетингу на підприємстві, зокрема рекламної кампанії, присвяченої новому продукту. Велика ДЗ за старий продукт, який вже минув стадію зрілості, може бути свідченням ефективної кредитної політики підприємства тощо.

Наступна характеристика ДЗ пов'язана із впливом на ринкову вартість підприємства та його інвестиційну привабливість. Отже, за ознакою впливу на ринкову вартість підприємства ДЗ слід поділяти на:

– ДЗ, що позитивно впливає на вартість підприємства – яка генерує додатковий чистий грошовий потік за рахунок збільшення обсягів продажу;

– ДЗ, що негативно впливає на вартість підприємства – витрати на обслуговування якої перевищують вигоди від її формування;

– ДЗ, що не впливає на вартість підприємства – передбачає рівність додаткових доходів і витрат від формування такої ДЗ.

Важливо зауважити, що підприємство, залежно від переслідуваних цілей, може самостійно обрати чи виділити ознаку класифікації ДЗ. Наприклад, у певних випадках доцільним є поділ ДЗ за ступенем дотримання фінансової дисципліни на допустиму та невиправдану [6, с. 32]. Остання виникає внаслідок наявності недоліків у діяльності підприємства, наприклад, при виявленні недостач, розкрадань товарно-матеріальних цінностей і коштів. Розподіл ДЗ на ці два види надає можливість простежити порушення фінансово-розрахункової дисципліни і виявити факти неякісної роботи контрагента, відсутність коштів у покупця, незадовільну організацію роботи його бухгалтерії; неякісну роботу підприємства-постачальника – порушення договорів поставки тощо.

Висновки. У статті розкрито основні сутнісні характеристики та підходи до класифікації дебіторської заборгованості, поданий аналіз різних поглядів науковців – економістів на питання існуючих видів та типів дебіторської заборгованості. Враховуючи сучасні тенденції розвитку успішних світових економік, запропоновано дві нових класифікаційні ознаки: 1) залежно від інноваційності товару, за яким формується дебіторська заборгованість; 2) залежно від впливу дебіторської заборгованості на ринкову вартість підприємства.

Список літератури:

1. Міжнародний стандарт фінансової звітності 7 – [Електронний ресурс]: Режим доступу – http://zakon2.rada.gove.ua/laws/show/929_007
2. Пушкар М. С. Історія обліку та контролю господарської діяльності: [навч. посібн.] / М. С. Пушкар, Н. В. Гавришко, Р. В. Романів. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 223 с.
3. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней / Я. В. – Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
4. Чорненька О. Б. Управління заборгованістю машинобудівних підприємств / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Львів. 2014 – 23 с.
5. Кобилянська О. І. Фінансовий облік: підручник [Текст] / О. І. Кобилянська. – К.: Знання, 2004 – 473 с.
6. Білик М. Д. Управління дебіторською заборгованістю / М. Д. Білик // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 24-36.
7. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл: пер. с англ. Соколова Я. В. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 496 с.
8. Бухгалтерський фінансовий облік: теорія та практика: навч. практ. пос. / Н. І. Верхоглядова, В. П. Шило, С. Б. Ільїна та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 536 с.
9. Домбровська Н. Р. Дебіторська та кредиторська заборгованості: проблеми класифікації / Інноваційна економіка. № 1'2014 [50] – С. 182-187.
10. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємств оптової торгівлі: монографія / Н. С. Акімова, О. В. Топоркова, Т. О. Євлаш, О. О. Говоруха. – Х.: ХДУХТ, 2016. – 285 с.

Мазуренко В.О.
Киевский национальный торгово-экономический университет

УГЛУБЛЕНИЕ КЛАССИФИКАЦИИ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ

Аннотация
В данной статье рассмотрены сущностные характеристики, которые закладывались учеными в основу понятия дебиторской задолженности в разные времена. Перечисленные классификационные признаки дебиторской задолженности, введены как отечественными, так и зарубежными исследователями. Дебиторская задолженность является одной из важнейших и неотъемлемых частей оборотных средств любого предприятия. Понимание состояния дебиторской задолженности и особенностей отдельных ее видов качественно улучшает процесс управления данными активами. По этой причине эффективное управление дебиторской задолженностью становится движущей силой в развитии успешного бизнеса с широкой клиентской базой. На основе проведенного анализа предложены новые виды дебиторской задолженности, которые принимают во внимание инновационную составляющую продукции, имеющейся на рынке. Разработанные предложения могут быть актуальными в современных условиях экономического развития, в основу которого положен непрерывный технологический прогресс и выпуск новой продукции.
Ключевые слова: дебиторская задолженность, сущностные характеристики, классификация, виды дебиторской задолженности.

Mazurenko V.O.
Kyiv National University of Trade and Economics

EXPAND CLASSIFICATION OF ACCOUNTS RECEIVABLE

Summary
In this article, the essential characteristics, which were laid by scientists in the basis of the concept of receivables at different times, are considered. The listed classification characteristics of accounts receivable, introduced by both domestic and foreign researchers. Accounts receivable is one of the most important and inalienable parts of the circulating assets of any enterprise. Understanding the state of accounts receivable and the peculiarities of its individual types qualitatively improves the process of managing these assets. For this reason, effective management of accounts receivable becomes the driving force in the development of a successful business with a broad customer base. Based on the analysis, new types of accounts receivable are proposed, which take into account the innovative component of the products available on the market. The developed proposals can be relevant in the current conditions of economic development, which is based on continuous technological progress and the release of new products.
Keywords: accounts receivable, essential characteristics, classification, types of accounts receivable.

УДК 336.71

ДІЄВІСТЬ ІНСТРУМЕНТІВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД

Малахова О.Л., Іващук О.О.
Тернопільський національний економічний університет

Проаналізовано дієвість інструментів монетарної політики в Україні та адекватність їх впливу на виклики глобального середовища. Визначено ефективність традиційних інструментів, що спрямовуються НБУ на стабілізацію економічної системи і підвищення активності фінансового ринку, а також розкрито механізм дії нетрадиційних інструментів монетарного регулювання у розвинених країнах.
Ключові слова: банківська система, макроекономічна стабільність, інструменти монетарної політики, традиційний і нетрадиційний монетарний інструментарій, облікова ставка, рефінансування, кількісне пом'якшення.

Постановка проблеми. Нині в умовах фінансових негараздів у світовій економічній системі спостерігається суттєве зниження ефективності інструментів монетарної політики, що є характерною ознакою країн з ринками, що формуються. Вочевидь, що таке негативне явище є притаманним і для України, оскільки наявність якісно інших економічних та інституційних умов порівняно з розвиненими країнами обмежує застосування усталених підходів у теорії та практиці монетарної політики. За таких обставин, вирішення цієї проблеми потребує пошуку та напрацювання саме такого ефективного монетарного інструментарію, який здатний оперативно та адекватно впливати на економічну систему та забезпечувати при цьому її безперервний висхідний розвиток. Окрім того більшість центральних банків провідних країн світу продемонстрували ефективні та злагоджені дії у боротьбі з глобальною фінансовою кризою, замінивши традиційну монетарну політику, нетрадиційними заходами, які виявилися більш дієвими і адекватними до умов кризових явищ в економічній сфері.

Таким чином, проблематика підвищення ефективності інструментарію монетарної політики та посилення її позитивного впливу на перебіг усіх економічних процесів в країні потребує поглибленого теоретичного осмислення та практичних напрацювань, зважаючи на постійні зміни використовуваного інструментарію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оперативність та адекватність монетарного інструментарію центральних банків світу з метою подолання наслідків глобальної фінансової кризи зумовлює підвищення наукового інтересу саме до теоретичних і практичних аспектів оцінки їх ефективності. Дослідженням дієвості застосування окремих монетарних інструментів в умовах посилення фінансової нестабільності і в кризових ситуаціях присвятили свої наукові доробки такі відомі вчені і практики, а саме: О. Береславська, Л. Бондаренко, О. Вовчак, О. Дзюблюк, М. Диба, А. Дроб'язко, В. Корнєєв, В. Міщенко, С. Науменкова, І. Перконос, Л. Примостка, А. Сомик, Т. Унковська, О. Щербакова, В. Юрчишин та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри належне ґрунтовне опрацювання даного питання провідними науковцями, варто зауважити, що за умов постійних змін у економічному просторі особливої уваги слід приділяти саме формуванню системних підходів щодо напрацювання дієвих монетарних інструментів у забезпечені стабільності функціонування економічної системи. Зокрема, малодослідженими залишаються питання визначення пріоритетності використання монетарних інструментів центрального банку з метою забезпечення належного рівня стабільності функціонування економічної системи та нівелювання впливу системних ризиків банківської діяльності. Незважаючи на численні теоретичні напрацювання щодо монетарного інструментарію, які розроблені в економічній науці, попри безліч публікацій про особливості застосування певних інструментів монетарної політики, окремі питання дієвості впливу інструментів монетарного регулювання, вимагають більш глибокого дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідження дієвості інструментарію монетарної політики в сучасних умовах в Україні, вивчення досвіду використання інструментів монетарної політики центральними банками провідних країн, з'ясування необхідності та ефективності використання нетрадиційних монетарних заходів і новітніх інструментів.

Виклад основного матеріалу. Нині теза про «таргетування інфляції» стала і продовжує бути домінантою у документах монетарної політики НБУ, хоча істотного впливу на темпи інфляції це «таргетування» не справляє. Так, у «Основних засадах грошово-кредитної політики НБУ» на 2014 р. визначалося: «...У середньостроковій перспективі Національний банк прагнутиме досягти та утримувати показник індексу споживчих цін у межах 3–5% на рік», а в аналогічному документі на 2015 р.: «...Завданням грошово-кредитної політики у середньостроковій перспективі є зниження темпів інфляції до 5% на рік із допустимим відхиленням ±1 процентний пункт». Втім, зростання ІСЦ у 2014 р. склало 24,9%, у 2015 р. сягнуло 43,3%. Згідно з даними, оприлюдненими Держстатом, інфляція у 2016 році становила 12,4%.

Основою монетарної політики НБУ у 2017 році стали дії з досягнення цілей щодо інфляції, визначених «Основними засадами монетарної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу», які затвердила Рада НБУ., а саме – забезпечення інфляції на рівні 8% ± 2 п. п. в кінці 2017 року та 6% ± 2 п. п. – у 2018 році [7]. На наш погляд, це надскладне завдання,і вперше, від початку запровадження «інфляційного таргету-

вання» Національний банк визнав недосяжність цільового орієнтиру на поточний рік. Інфляція за підсумками 2017 року становитиме 12,2%, тоді як мета поточної політики інфляційного таргетування центробанку становить 8% плюс-мінус 2 п. п. Окрім того, негативно на ціни в тому числі вплинули рішення уряду: подвоєння мінімальної зарплати, позапланове підвищення пенсій, черговий перегляд акцизів на алкогольну і тютюнову продукцію. Загалом на тлі таких «позитивних змін» темпи інфляції у вересні 2017 року прискорилися до 16,4%, а липневий прогноз НБУв 9,1% швидко застарів [4].

Тож в Україні інфляція залишається на досить високому рівні навіть у період зменшення внутрішнього кредитування, а інфляційні шоки радше можна пов'язати із адміністративними рішеннями щодо цінових змін (зокрема, в житлово-комунальних тарифах) (рис. 1). Таким чином, в умовах вітчизняних реалій щонайменше некоректними є прагнення виключно монетарними засобами впливати на інфляційну динаміку.

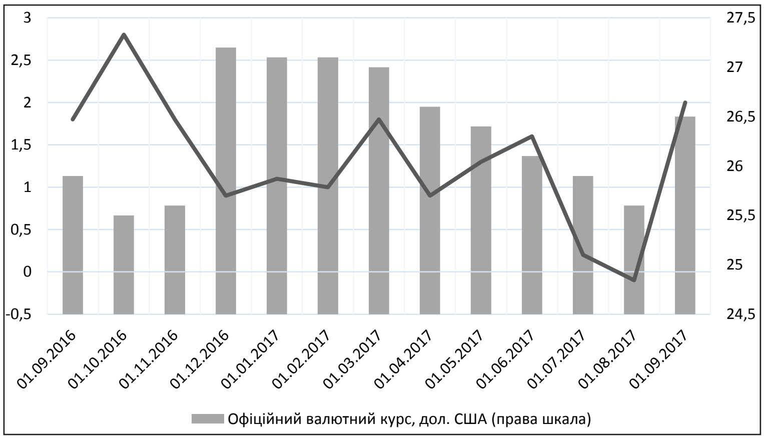

Рис. 1. Зміни споживчих цін та офіційного валютного курсу за період з вересня 2016 року по вересень 2017 року в Україні

Джерело: побудовано авторами на основі [3; 8]

Наведені дані на рис. 1 ілюструють кореляційний взаємозв'язок між змінами споживчих цін та офіційного валютного курсу. Окрім того, підтвердженням тези щодо завчасності проголошення НБУ курсу на режим інфляційного таргетування є динаміка валютних інтервенцій на міжбанківському ринку. Так, з міжнародних резервів, які зросли у вересні 2017 року на $602 млн., $165,6 млн. було витрачено на валютні інтервенції, які Нацбанк здійснював для згладжування надмірних коливань на міжбанківському валютному ринку під дією тимчасових факторів. У тому числі 69,0 млн. дол. США було спрямовано на продаж валюти через інтервенції у формі запиту найкращого курсу [9].

У контексті оцінки дієвості інструментів монетарної політики НБУ варто з акцентувати на тому, що країни, які продемонстрували позитивну динаміку до зростання, дедалі більше опановують складний і диверсифікований арсенал інструментів монетарної політики. Цілком зрозуміло, що врахування різновекторних впливів застосування монетарного інструментарію в сукупності створює далеко не однозначний загальний вплив на макроекономічне та фінансове середовище країни (табл. 1).

Таблиця 1

Основні інструменти грошово-кредитної політики висхідних країн*

Інструмент	Дія	Об'єкт, на який спрямована дія
Встановлення мінімальних резервних вимог	Опосередкована	Пропозиція грошей
Цільові кредити	Пряма	Пропозиція грошей
Регулювання офіційної облікової ставки	Пряма	Попит на гроші
Рефінансування комерційних банків	Пряма	Пропозиція грошей
Операції на відкритому ринку	Опосередкована	Пропозиція грошей
Таргетування монетарних агрегатів	Пряма	Пропозиція грошей
Дисконтна політика	Опосередкована	Пропозиція грошей

** Джерело: [11, с. 29]*

Таблиця 2

Основні інструменти грошово-кредитної політики НБУ*

Інструменти	Мета	Регулюючі функції
Процентна політика	– сприяти зростанню економіки шляхом низьких ставок на кредити – стримувати ріст інфляції	– забезпечити стабільність гривні на валютному ринку шляхом помірного підвищення процентних ставок – регулювання рівня заощаджень та інвестицій – регулювання рівня ділової активності банків – вплив на рівень інфляції – вплив на ринок капіталів
Політика обов'язкових резервів	– збільшити контроль за ліквідністю установ банків для забезпечення здійснення поточних платежів – посилити залежність банків від рефінансування з боку НБУ	– регулювання грошової маси – вплив на рівень мультиплікації депозитів – вплив на динаміку грошової пропозиції – вплив на фінансовий результат банку
Операції на відкритому ринку	– зміна величини та структури банківських ліквідних коштів	– регулювання ліквідності банку – збільшення обсягів рефінансування та міжбанківського кредитування
Політика рефінансування	– підтримання ліквідності банків – участь у процесі відтворення	– регулювання грошової пропозиції – збільшення масштабів кредитування

** Джерело: побудовано авторами*

Таким чином, в контексті глобальних викликів, висхідні країни, як правило, визначають власні напрями економічної політики, що загалом дозволяє забезпечувати належний рівень адекватності заходів національної економічної політики. Вочевидь, що політика банківських регуляторів країн, які продемонстрували позитивну динаміку до зростання, орієнтується на досягнення зростання ВВП та доходів населення з урахуванням стримування інфляції у помірних межах за допомоги створення механізмів надання кредитів для пріоритетних галузей економіки за помірними кредитними ставками.

В Україні, в основному, всі регулюючі інструменти НБУ спрямовані на стабілізацію банківських установ, тому пріоритетними інструментами його грошово-кредитної політики можна визначити: 1) процентну політику; 2) політику обов'язкових резервів; 3) операції на відкритому ринку; 4) політику рефінансування (табл. 2).

Отож логіка нашого дослідження дієвості інструментів монетарної політики передбачає розглянути практику застосування НБУ традиційних монетарних інструментів.

Так, основним монетарним інструментом НБУ є регулювання *процентної (облікової) ставки*. У 2014 р. під час розгортання вітчизняної фінансово-економічної кризи НБУ суттєво збільшив рівень процентних ставок з метою приборкання інфляції та обмеження попиту на іноземну валюту, який був спричинений її зростанням ціни на неї. У 2015–2016 рр. процентна політика НБУ характеризувалась постійними коливаннями, про що свідчать такі дані: 06.02.2015 процентну ставку було підвищено до 19,5%, а вже 04.03.2015 – до 30%. Після цього спостерігалося виключно зниження облікової ставки: 28.08.2014 – до 27%, 25.09.2015 – до 22%, 22.04.2016 – до 19%, 27.05.2016 – до 18%, 24.06.2016 – до 16,5%, 29.07.2016 – до15,5%, 16.09.2016 – до 15%, а останнє зниження відбулося вже у середині 2017 р. і сьогодні облікова ставка НБУ складає 12,5%.

Слід зауважити, що саме облікова ставка НБУ прив'язана до ставки рефінансування, за якою НБУ надає банкам кредити рефінансування на визначений строк. Ставка рефінансування не може бути меншою, ніж облікова ставка. Динаміка середньозваженої ставки рефінансування на тендерах та облікової ставки НБУ представлена на рис. 2. Окрім того, облікова ставка є індикатором цінової політики комерційних банків на банківські депозитні та кредитні продукти.

Як продемонстровано на рис. 2 облікова ставка НБУ не має тісного зв'язку зі ставками за кредитами банківських установ. Найбільшу частку в доходах банківської системи протягом 2015 – січня-травня 2017 років займали процентні доходи (становили більше 60% від загального обсягу доходів) та комісійні (більше 14%). Це свідчить про певну сталість структури доходів банківської системи [5].

27.10.2017 року Нацбанк несподівано для ринку підвищив облікову ставку відразу на 1 п. п. до 13,5%. Цим рішенням регулятор перервав дворічний період пом'якшення монетарної політики. Таким чином, Нацбанк хоче підвищити вартість грошей в економіці, щоб заспокоїти високу інфляцію. Тепер учасники ринку очікують підвищення ставок за депозитними сертифікатами, ОВДП і кредитами «овернайт». Депозитні ставки, які зараз знаходяться на багаторічних мінімумах, не зможуть проігнорувати нову цінову реальність [4].

Таким чином, слід розуміти, що зниження облікової ставки не завжди веде до зниження ставки за кредитами та розкручування інфляційної спіралі, у той час як її зростання обов'язково призводить до подорожчання кредитних ресурсів, що свідчить про недостатній зв'язок кредитної політики на макро- та мікрорівні. Зауважимо, що зростання рівня облікової ставки під час кризи та потреба більшості банківських установ у додаткових коштах, спричинили зростання відсоткових ставок за кредитами, депозитами та на міжбанківському кредитному ринку.

Більше того, як засвідчує практика, процентні ставки на міжбанківському кредитному ринку в Україні більшою мірою чутливі саме до курсової динаміки і девальваційного тиску: у період посилення тиску спостерігається суттєве зростання ставок відсотку і після завершення курсового шоку відбувається помітне їх зниження.

Слід зазначити, що в умовах розвинутих ринкових відносин облікова ставка центрального банку має більшою мірою індикативний характер, орієнтуючи суб'єктів грошового ринку на довгостроковий тренд зміни вартості капіталу, що визначає вагому роль і високу значимість цього банку як провідного макроекономічного регулятора. Порівняння облікових ставок країн світу у 2013–2016 роках вказано в табл. 3.

Таким чином облікова ставка НБУ є однією з найвищих в Європі. Слід зважати на те, що політика високих відсоткових ставок має значні негативні наслідки: зниження платоспроможного попиту в економіці та інвестиційної активності, високі відсоткові ставки призводять до удорожчання кредитів для суб'єктів господарювання, які відповідно закладають свої витрати в ціну продукції. Іншими негативними наслідками цієї політики є зниження інвестиційної активності в економіці та темпів економічного розвитку.

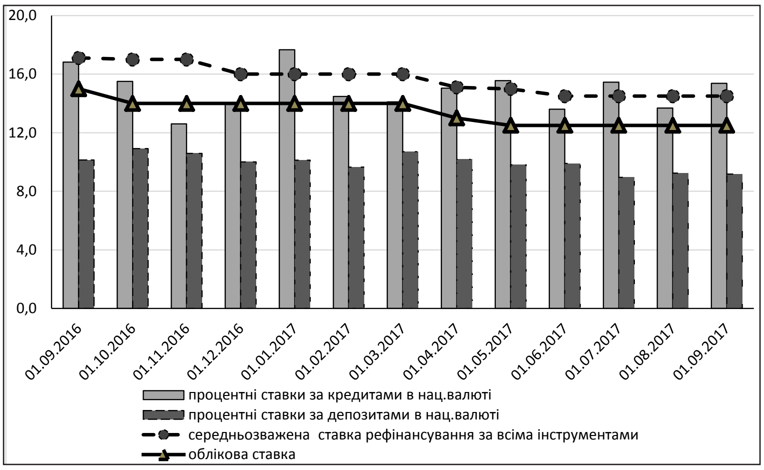

Рис. 2. Динаміка облікової ставки НБУ та процентних ставок кредитного ринку за період з вересня 2016 р. по вересень 2017 р., %

Джерело: побудовано авторами на основі даних НБУ

Безпосередній прямий вплив на вільну ліквідність має *норма обов'язкових резервів банків*, що підтверджує низьку дієвість цього інструмента управління ліквідністю.

Таблиця 3

Облікові ставки центральних банків країн світу, 2013–2016 рр.*

Країна	Облікова ставка ЦБ країни на 01.01.2017, %	Середня ставка ЦБ країни 2013–2016, %
Китайська народна республіка	4,35	5,35
Японія	-0,10	0,05
Сполучені штати Америки	0,75	0,3125
Південна Корея	1,25	1,81
Країни Євросоюзу	0	0,0875
Швейцарія	-0,75	0
Великобританія	0,25	0,4375
Канада	0,50	1
Швеція	-0,50	0,375
Ізраїль	0,10	0,36
Австралія	1,50	2,125
Індія	6,25	7.3125
Данія	-0,75	0
Бразилія	13,75	12,43
Мексика	5,75	3,875
Російська Федерація	10	10,875
Туреччина	8	6,38
ПАР	6	7
Україна	14	14,81

** Джерело: [2]*

Як свідчить вітчизняна практика монетарного впливу на економіку, нагромадження негативних тенденцій в економіці, дестабілізація вітчизняного банківського сектору через відтік депозитів та погіршення якості кредитів (передусім через курсовий фактор) протягом 2012–2014 рр. призвели до того, що НБУ, прагнучи стабілізувати ситуацію та зміцнити банківський сектор, послідовно підвищував норматив обов'язкового резервування – до 2,6% у 2012 та 3% у 2013 році, надалі – до 4,0% у 2014 році.

Мінімальні обов'язкові резерви як монетарний інструмент має свої особливості, які зумовлюють специфіку його застосування центральним банком. Переваги та недоліки використання норми обов'язкових резервів можна представити у вигляді таблиці 4.

Таблиця 4

Переваги та недоліки застосування норми обов'язкових резервів*

Переваги	Недоліки
– інструмент має швидку дію, тому підходить для тих ситуацій, коли потрібно оперативно реагувати на зміни в економіці; – знижує рівень ризику, що може виникати у банківській системі; – гарантує виплату вкладів у разі банкрутства банківської установи	– потужний засіб грошово-кредитного регулювання, оскільки навіть невеликі зміни норми резервів призводять до значних змін в обсягах вільних резервів банків, а відтак шоково впливають на економіку; – дія інструменту недостатньо керована, оскільки пов'язана з мультиплікативним ефектом; – має податкову природу, робить дорожчими банківські ресурси і сприяє зниженню кредитної активності, а відтак і дохідності банків; – значною мірою вливає на ліквідність банківської системи. вилучає банківські кошти з обігу, спричиняючи витрати банків від невикористаного капіталу

** Джерело: [10, с. 45]*

У той же час слід помітити і зворотне: на даний момент НБУ практично вичерпав можливості розширення монетарної бази в Україні за допомогою скорочення нормативу обов'язкового резервування (табл. 5), при тому, що вітчизняні банки вкрай гостро відчувають проблему браку фінансових ресурсів.

Окрім того, як зазначають аналітики, головною причиною погіршення фінансового результату функціонування банків за шість місяців 2017 року, стало істотне зростання відрахувань банками у резерви – до 12,5 млрд. грн., переважну частку яких сформували два банки – Приватбанк і Промінвестбанк [13] (рис. 3).

Також досить показовими є залишки коштів за наданими кредитами та залученими депозитами банківськими установами в Україні, оскільки у період підвищення норми обов'язкових резервів (2011–2014 рр.) лише простежувалась тенденція до зниження приросту депозитних вкладів, а не суттєве зменшення депозитного портфеля банків.

Рис. 3. Динаміка квартальних відрахувань до банківських резервів в Україні за 2015–2017 роки

Джерело: побудовано авторами на основі даних НБУ [6]

Втім, слід зазначити, що реалізація норм обов'язкових вимог як монетарного інструменту у практичній діяльності регуляторів різних країнах світу має певні особливості (табл. 6).

Як проілюстровано у таблиці 6 застосування обов'язкових резервних вимог мають суттєві відмінності у формуванні поелементного складу цього монетарного інструменту. Так, позитивним моментом є той факт, що центральні банки більшості економічно розвинених країн на суму середнього значення обов'язкових резервів протягом періоду підтримання нараховують проценти, що пом'якшує податкову природу механізму резервних вимог, а відтак підвищує його ефективність.

Нині у світовій банківській практиці *операції центрального банку на відкритому ринку* є основним і найбільш гнучким інструментом монетарного регулювання економіки, кредитних вкладень та ліквідності комерційних банків. Операції центрального банку на відкритому ринку безпосередньо впливають на обсяг вільних ресурсів, які перебувають у розпорядженні комерційних банків.

Окрім того, операції на відкритому ринку та операції з рефінансування в розвинених країнах є взаємодоповнюючими і ефективно працюючими, а в країнах що розвиваються ці операції досить часто носять емісійний характер, тому що відбувається переважно купівля/продаж державних цінних паперів на первинному ринку для фінансування дефіциту державного бюджету, тоді як операції з рефінансування використовуються для підтримки ліквідності.

У вітчизняних реаліях, разом зі зміною операційних параметрів надання кредитів рефінансування, що вплинуло на структуру кредитів, протягом останніх трьох років (2014–2016 рр.), спостерігаємо суттєве зниження наданих позик для підтримки ліквідності банкам другого рівня. Втім уже у II кварталі 2017 року, платоспроможні банки скоротили заборгованість перед НБУ на 3,638 млрд. грн. – з 17,152 млрд. грн. до 13,514 млрд. грн. Більше від інших борги повернув Ощадбанк (-2,019 млрд. грн.), який повністю розрахувався перед Нацбанком. На другому місці у скороченні боргу – ПриватБанк (-1,685 млрд. грн.), який все ще найбільший (12,912 млрд. грн.) боржник Нацбанку. Станом на 1 вересня 2017 року прострочена заборгованість ПриватБанку за довгостроковими кредитами НБУ становила 11,827 млрд. грн. окрім того, за цими простроченими кредитами нараховані відсотки в розмірі 198,9 млн. грн., а відтак загальна сума заборгованості перед НБУ становить 12,025 млрд. грн. При цьому за II квартал він скоротився на 1,685 млрд. грн., оскільки Приватбанк проводив погашення рефінансування у першому півріччі за рахунок монетизації ОВДП на суму 1.4 млрд. грн., а також за рахунок коштів, залучених на ринку ресурсів та власних коштів [12] (рис. 4).

Таким чином, протягом поточного року тенденції на ринку депозитних сертифікатів НБУ не змінилися. Системно важливі банки (Приватбанк, Ощадбанк та Укрексімбанк) продовжують розміщувати свої кошти у депозитні сертифікати. Отже, Національний банк України, замість того щоб сприяти подоланню фрагментації міжбанківського кредитного ринку, відновленню його нормальної роботи і кредитування економіки, створив безризиковий високоприбутковий

Таблиця 5

Динаміка нормативів обов'язкового резервування у розрізі складових банківських ресурсів протягом 2005–2016 років, %*

Період дії	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домогосподарств			за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домогосподарств			за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших	
	у нац. валюті	в іноземній валюті		у нац. валюті	в іноземній валюті		у нац. валюті	в іноземній валюті
		коротко-строкові	довго-строкові		коротко-строкові	довго-строкові		
30.06.2012–30.06.2013	0	9	3	0	10	0	3	
01.07.2013–29.09.2013	0	10	5	0	10	15	0	5
30.09.2013–18.08.2014	0	10	7	0	10	15	0	5
19.08.2014–30.12.2014	0	10	7	0	10	15	0	5
	за строковими депозитами				за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу			
з 31.12.2014 по теперішній час	3	6,5						

* *Джерело: побудовано авторами на основі даних НБУ*

Таблиця 6

Особливості застосування норми обов'язкового резервування провідними країнами світу*

Елементи	Банк Англії	Федеральна резервна система	Європейський центральний банк	Банк Японії
Суб'єкти обов'язкового резервування	Банки за бажанням	Всі депозитні установи	Всі кредитні установи	Всі депозитні установи
База резервування	Зобов'язання банків в національній валюті	Переказні депозити	Депозити, цінні папери банку	Депозити резидентів, облігації банку в національній валюті
Диференціація нормативів	Відсутня	За сумою	За терміном	Залежно від типу та розміру депозиту
Період підтримки резервів	4–5 тижнів	1–2 тижні	3–5 тижнів	Місяць
Виплати за резервами	Офіційна ставка банку Англії	0,25%	Середня ставка за основними операціями рефінансування на період підтримання	Відсутні

* *Джерело: [10, с. 45]*

інструмент (депозитний сертифікат НБУ овернайт), який створює спіраль структурного профіциту ліквідності та додаткові перешкоди для кредитування банками економіки.

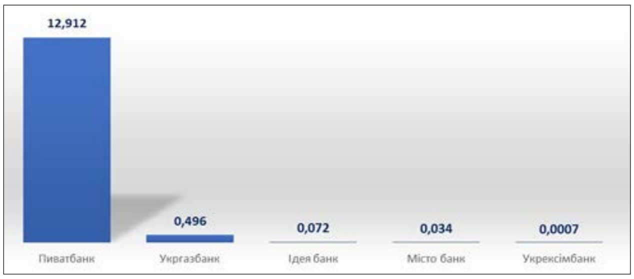

Рис. 4. Операції НБУ з рефінансування комерційних банків станом на 1.07.2017 року

Джерело: побудовано авторами на основі даних НБУ [6]

Водночас у процентних доходах зростає частка коштів, отриманих за цінними паперами, зокрема державними, та депозитними сертифікатами Національного банку, тоді як процентні надходження від кредитування скорочуються. Це свідчить про зміну характеру функціонування банківської системи України, а саме перехід від виконання банківським сектором своїх традиційних функцій, пов'язаних з забезпеченням перерозподілу коштів між вкладниками та кредиторами, до концентрації своєї діяльності на обслуговуванні фінансових потоків державного бюджету [5]. На тлі прискорення інфляції середньозважена ставка за тримісячними депозитними сертифікатами Нацбанку за останній місяць зросла з 12,7% до 14,35%.

Таким чином, Національний банк, на наш погляд,при практичному застосуванні операцій на відкритому ринку, радше виконує функцію фінансового брокера на міжбанківському ринку, а не монетарного регулятора, який певним чином спотворює конкурентні ринкові механізми та адекватні процеси перерозподілу ліквідності в банківській системі.

У процесі дослідження теоретичних засад формування та практичних аспектів використання традиційних інструментів монетарної політики в Україні у частині забезпечення стабільності функціонування економічної системи виявлено, що їх дієвість в певний часовий період була епізодичною та різновекторною, що не дало змоги повною мірою оцінити їх ефективність. Це підтверджує необхідність удосконалення практики використання монетарних інструментів шляхом адаптації досвіду застосування традиційних і нетрадиційних монетарних інструментів, які напрацьовані регуляторами провідних країн. Таким чином, нині в Україні, залишається вкрай актуальною проблема вибору не лише адекватної мети грошово-кредитної політики, а й ефективних монетарних інструментів, які повною мірою сприяли б виконанню основних завдань соціально-економічного розвитку держави.

Вочевидь, що саме неспроможність протистояти розгортанню кризових явищ в економічному середовищі традиційними антикризовими заходами змусило регулятори більшості розвинених країн спільно з національними урядами розробляти і реалізовувати нетрадиційні заходи монетарної політики. Фахівці МВФ визначають нетрадиційні монетарні інструменти як заходи, що реалізуються центральними банками, і які не є традиційними інструментами здійснення монетарної політики [14]. До них відносять: систему заяв про наміри, надання ліквідності банкам на довгостроковій основі і широкомасштабний викуп активів.

За допомогою інструментів нетрадиційної грошово-кредитної політики чиниться безпосередній вплив на фінансове становище суб'єктів економіки, а відтак її проміжною метою під час кризи стає або збільшення ліквідності банківської системи в цілому (як в ЄС і Великобританії, де у складі фінансового сектору домінує банківська система), або цільова підтримка окремих сегментів фінансового ринку (як у США, де у складі фінансового сектору переважають фінансові ринки).

На рис. 5 узагальнено інструменти нетрадиційної грошово-кредитної політики, які використовували ФРС США і центральні банки країн Європейського Союзу.

Таким чином, проведений аналіз за попередній період дієвості інструментів монетарної політики НБУ дозволив дійти висновку про необхідність оптимізації традиційного та розширення нетрадиційного арсеналу монетарного інструментарію.

Сформовані напрями оптимізації традиційного інструментарію та застосування нетрадиційних інструментів у політиці монетарного регулювання НБУ згруповані у таблиці 7.

Висновки і пропозиції. Таким чином, з урахуванням світового і вітчизняного досвіду, набутого банківськими системами під час перебігу глобальної фінан-

Рис. 5. Основні напрями монетарного впливу держав з метою пом'якшення наслідків кризи

Джерело: побудовано авторамина основі [1, с. 60]

сової кризи, дії НБУ щодо досягнення економічної стабільності в країні повинні спрямовуватись на поєднання використання традиційних і нетрадиційних монетарних інструментів з метою підвищення ліквідності банківської системи, а саме:1) використання прямих інструментів грошового ринку з метою системної узгодженості заходів з виділення ліквідності і забезпечення внутрішньої ліквідності за рахунок цінних паперів; 2) політики кредитного пом'якшення для відновлення функціонування кредитного ринку; 3) політики кількісного пом'якшення при наближенні офіційної (облікової) процентної ставки до нуля; 4) політики балансових рахунків для зупинки падіння сукупного попиту; 5) посилення застосування інструменту інформування громадськості про наміри у сфері монетарної політики особливо під час кризи.

Впровадження вищеперерахованих заходів, на нашу думку, суттєво повинно вплинути на підвищення ефективності та дієвості інструментів монетарної політики, що в кінцевому підсумку, позитивним чином впливатиме на перебіг усіх економічних процесів в Україні.

Таблиця 7

Напрями оптимізації традиційних та застосування нетрадиційних інструментів в монетарній політиці НБУ*

Традиційні інструменти	
Інструмент	**Напрями оптимізації**
Процентна політика	1) основні засади формування: забезпечення позитивного рівня облікової ставки щодо інфляції; рівень облікової ставки повинен перебувати у межах коридору ринкових процентних ставок комерційних банків за кредитами та депозитами; 2) ставка, за якої буде відбуватись рефінансування банків для кредитування промисловості, має бути не більше ніж 5–7% враховуючи рентабельність середньо- та високотехнологічних галузей промисловості; 3) встановити доступний рівень ставки рефінансування для банків відповідно до рівня не наявної, а очікуваної інфляції, що, на наш погляд, більше відповідає цілям монетарної політики НБУ.
Політика обов'язкових резервів	1) використання норми обов'язкових резервів як стимулюючого, а не стримуючого фактору для розвитку банківської системи; 2) здійснення відсоткових виплат банківським установам за зберігання резервів на рахунку в НБУ як плати за невикористані кошти; 3) для банків, які спрямовують свої ресурси на кредитування виробництва, у пріоритетні галузі економіки, слід установити гнучку систему обов'язкового резервування; 4) надання пільг щодо формування обов'язкових резервів. Так, суму коштів, що належить до депонування для виконання резервних вимог, можливо зменшувати на величину виданих довгострокових кредитів (понад 5 років) підприємствам реального сектора економіки.
Операції на відкритому ринку	1) супровід операцій на відкритому ринку комунікаційною політикою для пояснення змісту переходу до іншої парадигми операційної системи; 2) запровадження операцій зі стерилізації ліквідності. Оскільки наразі, депозитні сертифікати використовуються центральним банком не з метою обмеження кількості грошей, а для впливу на вартість коштів та для контролю за процентними ставками на міжбанківському кредитному ринку
Політика рефінансування	1) активізація політики рефінансування банків під заставу корпоративних цінних паперів та кредитних зобов'язань підприємств. Дослідження параметрів можливих видів забезпечень дає підстави для висновку про широкий діапазон можливостей для використання в рамках операцій рефінансування корпоративних цінних паперів та інших зобов'язань підприємств, зокрема облігацій, векселів, кредитних вимог банків до суб'єктів господарювання; 2) видача цільових кредитних ліній тим комерційним банкам, котрі здійснюють кредитування реального сектору. Рефінансування центробанком може здійснюватися шляхом надання цільових кредитів можливе у межах відкритої кредитної лінії. Частка кредитів, спрямованих у реальний сектор економіки, а саме підприємствам малого та середнього бізнесу, у кредитному портфелі комерційного банку повинна становити не менше 75%. 3) активне використання нового інструменту підтримки ліквідності банків – Emergency Liquidity Assistance (ELA) у вигляді, до прикладу,відновлюваної короткострокової кредитної лінії, якою банки зможуть скористатися у випадку відтоку депозитів.
Нетрадиційні інструменти	
Інструмент	**Економічний зміст та механізм реалізації**
Система заяв про наміри ЦБ	Заходи з формування очікувань майбутньої офіційної ставки. ЦБ не тільки оголошує рішення про збереження або зміну величини ключової процентної ставки, але і повідомляє про тривалість періоду, протягом якого він не має намір посилювати монетарну політику.
Кількісне кредитне пом'якшення	Купівля ЦБ державних боргових цінних паперів, що спрямована на зниження їх дохідності або спредів між прибутковістю активів з різним терміном до погашення в ситуації, коли ключова процентна ставка перебуває на нульовому або близькому до нульового рівні
Непряме кредитне пом'якшення	Надання ЦБ ліквідності банкам на довгостроковій основі (іноді супроводжується пом'якшенням вимог до якості застави). При цьому надання ліквідності на довгостроковій основі протиставляється «стандартним» інструментам за регулярним кредитуванням банків ЦБ, що здійснюється, зазвичай, на щотижневій основі.
Пряме кредитне пом'якшення	Безпосереднє втручання ЦБ у функціонування кредитних ринків і полягає у прямому придбанні регулятором корпоративних облігацій або цінних паперів, забезпечених іпотечними заставними. Даний різновид нестандартних інструментів монетарної політики спрямований на зниження процентних ставок і пом'якшення умов фондування на цих ринках (або їх окремих сегментах).

** Джерело: побудовано авторами*

Список літератури:

1. Бондаренко Л. А. Нетрадиційні заходи грошово-кредитної політики центральних банків в умовах кризи / Л. А. Бондаренко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Випуск 2(112) – С. 58–61.
2. Відсоткові ставки центральних банків / Форекс Україна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forexua.com.ua
3. Державна служба статистики. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
4. Нацбанк розгортає ціни. – 27.10.2017 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://news.finance.ua/ua/news/-/413504/natsbank-rozgortaye-tsiny
5. НБУ опублікував фінансові результати діяльності банків з 2015 року. – 5 липня 2017- [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://mind.ua/news/20173896-nbu-opublikuvav-finansovi-rezultati-diyalnosti-bankiv-z-2015-roku
6. Огляд банківського сектору – Випуск 3. – Травень 2017. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43633516
7. Основні засади монетарної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=41258582
8. Офіційний сайт Національного банку України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: // www. nbu.gov.ua
9. Офіційний сайт Національного банку України. – Міжнародні резерви зросли на 20% з початку 2017 року. – 05.10.2017. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: // www. nbu.gov.ua
10. Перконос І. Ю. Переваги і недоліки використання норми обов'язкового резервування як інструменту грошово-кредитної політики // І. Ю. Перконос, А. М. Костина / Формування ринкових відносин в Україні. – № 1(176). – 2016. – С. 43–48.
11. Політика монетарного розширення на підтримку зростання і розвитку / Наук. ред. В. Юрчишин. – Київ: Заповіт, 2016. – 116 с.
12. ПриватБанк прострочив рефінансування на 12 млрд. грн. – 02.10.2017. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://news.finance.ua/ua/news/-/411708/pryvatbank-prostrochyv-refinansuvannya-na-12-mlrd-grn
13. У І півріччі 2017 року збитки банківської системи України становили 1,85 млрд. гривень – 14.08.201. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.rbc. ua/ukr/news/i-polugodii-2017-goda-ubytki-bankovskoy-sistemy-1502694229.html
14. IMF, «Global Financial Stability Report: Old Risks, New Challenges», 2013a.

Малахова Е.Л., Иващук О.О.
Тернопольский национальный экономический университет

ДЕЙСТВЕННОСТЬ ИНСТРУМЕНТОВ МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ РЕАЛИИ И МИРОВОЙ ОПЫТ

Аннотация
Проанализировано действенность инструментов денежно-кредитной политики в Украине и их адекватность влияния на вызовы глобальной среды. Определено эффективность традиционных инструментов, используемых НБУ на стабилизацию экономической системы и повышение активности финансового рынка, а также раскрывается механизм действия нетрадиционных инструментов денежно-кредитного регулирования в развитых странах.
Ключевые слова: банковская система, макроэкономическая стабильность, инструменты денежно-кредитной политики, традиционные и нетрадиционные монетарные инструменты, учетная ставка, рефинансирование, количественное смягчение.

Malakhova E.L., Ivashchuk O.O.
Ternopol National Economic University

THE EFFECTIVENESS OF MONETARY POLICY INSTRUMENTS: DOMESTIC REALITIES AND GLOBAL EXPERIENCE

Summary
Analyzed the effectiveness of monetary policy instruments in Ukraine and their adequacy of impact on global calls Wednesday. Determined the effectiveness of traditional instruments the NBU to stabilize the economic system and financial market activity, as well as revealed the mechanism of action of non-traditional instruments of monetary Regulation in developed countries.
Keywords: banking system, macroeconomic stabilitytools of monetary policy, conventional and unconventional monetary tools, discount rate, refinance, quantitative mitigation.

УДК 338.4:351.864](477)(045)

ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матвіїшин Є.Г., Оцабрик І.І.
Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Визначено поняття «постіндустріальна економіка». Проаналізовано ОПК України в сучасних умовах економіки постіндустріального суспільства протягом 2014–2017 рр. Досліджено звіт про глобалізацію від Credit Suisseta і Рейтинг Global Firepower 2016, які стали основою для висновків про стан оборонного відомства провідних країн світу. Вивчено законодавчу базу оборонної сфери в Україні, перспективи ОПК та винесено пропозиції щодо покращення його діяльності.

Ключові слова: постіндустріальна економіка, оборонно-промисловий комплекс, глобалізація, гіперконкуренція, державний бюджет, «гібридна війна», реформування, фінансове оздоровлення галузі.

Постановка проблеми. Сучасний український оборонно-промисловий комплекс (ОПК) у його нинішньому вигляді – це далеко не самостійний цілеспрямовано створений комплекс, а уламок єдиного радянського. Відразу після здобуття незалежності це стало причиною глибокої кризи з багатократним зменшенням виробництва та зайнятості ще з 1990-х років і триває по сьогодні. Слід зазначити, що ОПК в Україні є одним із найбільших світових експортерів та навіть виробників продукції військового призначення, але держава не може повноцінно та збалансовано забезпечити необхідною зброєю власні Збройні Сили.

За даними Міжнародного інституту дослідження проблем миру в Стокгольмі (SIPRI), останніми роками найбільшим споживачем української продукції військового призначення були Росія (32% у 2016 році, переважно завдяки двигунам), Китай (17%), Таїланд (13%) та В'єтнам (6%). Корпоративна звітність підприємств українського ОПК свідчить, що у 2015 році з усієї продукції на 13,8 млрд грн 93,1% було реалізовано на експорт. Можна припустити, що левова частка колишніх поставок до Росії лишається, нехай і з використанням досконаліших схем, зокрема посередництва компаній із третіх країн. Наприклад, частина двигунів спрямована на російсько-китайські спільні підприємства і формально вважається експортом до КНР, однак фактично може через цю країну потрапляти до Росії. Схемою з обходом підприємствами українського ОПК режиму санкцій на торгівлю продукцією військового призначення називають і постачання відповідних товарів через фірми Молдови.

Доки в українських компаній не буде альтернативних покупців або постачальників тих чи інших критично важливих комплектуючих чи матеріалів, так чи інакше з'являтимуться схеми з обходу будь-яких обмежень і заборон.

Якщо говорити про випуск нових, модернізацію та ремонт старих зразків військової техніки для цілих родів військ, стає зрозумілим вимушене зосередження саме на ремонті та модернізації. Нещодавно в ДК «Укроборонпром» зазначили, що за нинішнього фінансування оборонного замовлення держава здатна закривати лише мінімальні потреби без інвестицій у виробництво та технології. Водночас виробничі можливості концерну, особливо з випуску нових озброєнь, у рази перевищують нинішні видатки бюджету на їх замовлення. Недофінансування державного оборонного замовлення у 2016 році при загальному обсягу замовлених робіт із модернізації та ремонту техніки, а також випуску нового озброєння на 4,4 млрд грн становило близько 1 млрд грн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи звіт про глобалізацію від Credit Suisse, слід зазначити, що незважаючи на скорочення бюджету і зменшення розміру, США підтримали свою позицію найсильніших збройних сил у світі, витративши за минулий рік на оборону 601 млрд дол. США. Америка має найбільший повітряний флот у світі (не враховуючи власних 10 авіаносців), загороджувальні гармати військово-морського флоту, багаточисленні та підготовлені людські сили та найбільший у світі ядерний арсенал. Російська Федерація вклала в оборону 84,5 млрд дол. США протягом минулого року, зайнявши друге місце рейтингу за рахунок найбільшого парку танків у світі, другого за величиною парку літаків після США та третього за величиною флоту після США та Китаю. Третю сходинку зайняв Китай, витрачаючи за минулий рік 216 млрд дол. США на оборону. Армію Китаю протягом останніх десятиліть прийнято вважати найбільшою за рахунок чисельності «сирої» людської сили. Країна також має другий за величиною танковий парк після Росії і другий за величиною флот після США, розробляє ряд потенційних ігрових змін у військових технологіях, включаючи балістичні ракети і літаки п'ятого покоління. Четверту шпальту посіла Японія, яка витратила на свої відносно невеликі збройні сили близько 41,6 млрд дол США. Японія має 4 авіаносці та четвертий за величиною флот гелікоптерів після Китаю, Росії та США. Наступною, п'ятою, у рейтингу опинилась Індія, яка є однією з найбільших військових держав на планеті та витратила на свою оборону протягом 2016 року майже 50 млрд дол. США. Вона має найактивнішу людську силу будь-якої країни, крім Китаю і США, на додаток до більшої кількості танків і літаків від будь-якої країни, крім США, Китаю та Росії. Індія також має доступ до ядерної зброї [6].

Відповідно до Рейтингу Global Firepower 2016, де аналізували збройні сили 126 держав, Укра-

їна посіла 30 місце в світі та 8 місце в Європі (лідери: Франція, Великобританія та Німеччина). Збройні Сили України мають в своєму арсеналі 2 809 танків, 8 217 бойових броньованих машин, 1 302 одиниці самохідної артилерії, 1 669 одиниць ствольної артилерії, 625 реактивних систем залпового вогню, 234 бойові літальні апарати (в тому числі 39 винищувачів та 33 ударних вертольоти), один фрегат «Гетьман Сагайдачний», один мінний тральщик і 3 кораблі «берегової охорони». Протягом 2016 року витрати на оборону України оцінено в 4,8 млрд дол. США [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тенденція до збільшення фінансування потреб оборонного відомства в Україні з'явилась лише у 2014 році в зв'язку зі складною ситуацією на Сході (рис. 1). Таким чином, витрати державного бюджету було збільшено у 2014 році до 27,3 млрд грн.

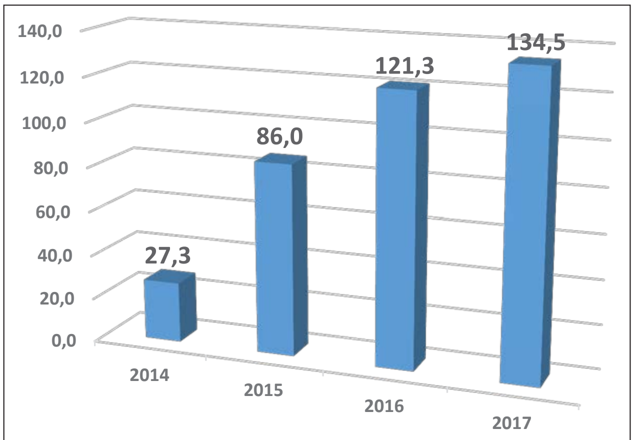

Рис. 1. Тенденція фінансування оборонного відомства в Україні протягом 2014–2017 рр. (млрд грн)

Рада національної безпеки та оборони України в 2015 році ухвалила рішення про збільшення витрат на безпеку і оборону відповідно до нової Стратегії національної безпеки і оборони та Військової доктрини. Сукупні видатки у державному бюджеті на сектор безпеки і оборони не повинні бути менші за 5% від ВВП (Указ Президента України від 26.05.2015 № 287) [5].

У Законі України «Про Державний Бюджет України на 2016 рік» (зі змінами) загальний ресурс на оборону і безпеку було збільшено проти факту 2015 року на 26,1 млрд грн або 27,2% і встановлено у сумі 121,3 млрд грн або 5,1% від ВВП [3].

У Законі України «Про Державний Бюджет України на 2017 рік» загальний ресурс на оборону і безпеку держави збільшено проти факту 2016 року на 13,2 млрд грн і передбачено у сумі 134,5 млрд грн, що складає 5,2% від ВВП [4].

Проаналізуємо досвід реформування збройних сил провідними країнами Європейського Союзу, а саме:

– Німеччина. Найбільш актуальними завданнями Збройних Сил є місії з розв'язання міжнародних конфліктів – вони найбільше вплинули на їх структуру та можливості. Оборонні видатки у 2010 році в країні становили 5,43 млрд євро, до 2013 року їх було збільшено до 5,56 млрд євро. В цей же час, Парламент ФРН затверджує рішення довгострокової програми закупівлі озброєнь, куди ввійшли: 31 винищувач «Тайфун» (2,8 млрд євро), 405 бронемашин «Пума» (3,1 млрд євро), 5 безпілотних підводних апаратів для розмінування «Сі Фукс» (37,9 млрд євро) та інших видів озброєння та військової техніки нового покоління.

– Великобританія. В умовах світової фінансової кризи уряд не скорочував затверджені видатки на оборону протягом трьох років (2008–2009 фінансовий рік – 34 млрд фунтів стерлінгів, 35,3 млрд – на 2009–2010 рр., 36,9 млрд – на 2010–2011 рр.). Міністерство фінансів фінансує бойові операції (стаття, яка не входить до бюджету Міністерства оборони) та перерозподіляє кошти, передбачені на фінансування управлінського апарату, на користь забезпечення підготовки бойових підрозділів.

– Франція. В умовах світової фінансової кризи видатки оборонного бюджету на перерозподіл та модернізацію озброєння та військової техніки (ОВТ) становили 101 млрд євро на рік. Найбільшу в Європі армію (320 тис. військовослужбовців) скоротили до 54 тис. осіб – економія коштів склала 12 млрд євро. Разом з тим збільшили кількісний склад (на 700 осіб) та видатки спеціальних підрозділів, які задіяні в антитерористичних операціях.

У зв'язку з подіями на Сході України, сподіватись на повноцінне державне фінансування та цілковите покриття витрат в оборонно-промисловому комплексі (далі – ОПК) не варто [8]. Загалом відчувається зростання інтересу до вітчизняного ОПК з боку зарубіжних підприємств, зокрема збільшуються кількості пропозицій, що можуть бути корисними для українського війська. В останні роки збільшились ініціативні розробки приватних оборонних підприємств, що можуть бути затребувані в сучасних умовах бойових дій.

Слід зазначити, що «панівна група» постіндустріального суспільства, про яку зазначалося раніше, в ОПК готова активізувати українсько-румунське співробітництво у сфері безпеки і оборони та співпраці в напрямку кібербезпеки та кіберзахисту, особливу увагу приділивши питанням протидії гібридній, зокрема, інформаційній війні. При чому Міністерство національної оборони Румунії готове надати як практичну, так і політичну підтримку у цьому напрямку.

Бюро Національної безпеки Республіки Польща готове співпрацювати в секторі безпеки і оборони, реформування Збройних Сил та інших силових структур і переходу на стандарти НАТО з урахування польського досвіду.

Провідні оборонні компанії Великобританії продемонстрували стратегію реформування ОПК України, де акцентували увагу на необхідності вирішення законодавчих перепон щодо розвинення співпраці, адже іноземні компанії зацікавлені у спільних проектах.

Над стратегією реформування ОПК в Україні працює також Державний Концерн «Укроборонпром», який вже розробив власний чіткий план щодо подальших дій, який передбачає одночасну роботу у юридичній, технологічній та виробничій площинах, що дозволить інтегрувати ОПК України в світову спільноту, забезпечивши його надійну та високотехнологічну роботу.

Крім того, у минулому році була підписана угода про співпрацю між словацькою компанією Grand Power s.r.o. та ДП «Укроборонсервіс», яке входить до ДК «Укроборонпром», у виробництві вогнепальної зброї. Враховуючи членство Словаччини у НАТО та Європейському Союзі, це дозволить направити спільні зусилля на створення нових зразків сучасного вогнепального озброєння за стандартами НАТО та підвищити рівень взаємовигідної співпраці та партнерства із західними партнерами України.

Також у минулому році була підписана угода про співпрацю у виробництві пасивної радіолокаційної станції на потужностях підприємств «Укроборонпром» між турецькою компанією Havelsan Hava Elektronik Sanayi та ДФ «Укрінмаш», що входить до складу ДК «Укроборонпром».

Слід згадати також про Державну програму реформування та розвитку ОПК України – основний середньостроковий план проведення системної реформи. Проект програми має гриф обмеження доступу, оскільки розголошення відомостей про потреби та можливості оборонної промисловості є реальною загрозою національній безпеці України, тим більше в умовах ведення бойових дій. Хоча, запровадження трирічного планування державного оборонного замовлення (ДОЗ), яке нещодавно вперше в історії було прийнято в Україні на 2017–2019 рр., є одним із запланованих заходів реформи. Така Програма дасть змогу спростити виробничу та управлінську діяльність підприємств ОПК шляхом затвердження порядку формування ціни на продукцію оборонного призначення, створити підстави для отримання підприємствами кредитів під державні гарантії, зменшити норми відрахувань до державного бюджету з 75 до 35 відсотків чистого прибутку підприємств-учасників ДК «Укроборонпром». Зараз Програму реформування та розвитку опрацьовує Секретаріат Кабінету Міністрів України.

Процеси завоювання Україною нових ринків озброєння відбуваються в непростому міжнародному контексті, який безпосередньо впливає на ці процеси. Найголовнішою причиною такого стану є те, що по закінченні «холодної війни» різко загострилась конкурентна боротьба між основними експортерами озброєння, де поки що для України немає місця. Основними ж перешкодами розвитку ОПК в Україні є передусім фінансова слабкість країни, несвоєчасна розробка та прийняття законодавчих актів, що визначають державну оборонну концепцію, та несвоєчасне і поверхневе проведення маркетингу.

Формулювання цілей. Проте, незважаючи на окремі проблеми та цілу низку труднощів, які переживає сьогодні Україна, перебуваючи в стані «гібридної війни», ОПК має всі передумови для значного розширення своїх повноважень в умовах постіндустріальної економіки не лише за рахунок знань, розробок та інновацій, а і за рахунок знань, вмінь та набутого за останні роки досвіду. Доходи від експорту українського озброєння та послуг військового призначення доводять, що продукція українського ОПК в своїй більшості відповідає світовому рівню і не поступається своїм аналогам з найбільших країн-експортерів військової техніки.

Стратегія розвитку ОПК – це довгостроковий документ оборонного планування, який має базуватись на аналізі досвіду функціонування сфери протягом тривалого періоду. Досвід українського ОПК до 2014 року – це спадщина СРСР.

Російська агресія внесла свої корективи, і Україна вимушена постійно змінювати підходи та шукати ту модель розвитку, яка є більш прийнятною з урахуванням існуючих ресурсів та політичної ситуації загалом.

Сьогодні Україна проводить реформи, вивчає міжнародний досвід, адаптує його до українських реалій, одним словом, створює підґрунтя для розробки довгострокової стратегії розвитку ОПК. Чинне законодавство у цій сфері потребує істотних змін – не лише у частині удосконалення системи планування у секторі безпеки й оборони, ОПК, а і системи державного стратегічного планування, як це і передбачено Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України, Воєнною доктриною та Стратегією національної безпеки і оборони України.

Важливо, що саме зараз Міністерство оборони України розробляє основні напрями розвитку ОВТ. Програма потребує коригування, оскільки у 2016 році була катастрофічно недофінансована. Це має стати вектором на найближчі десятиліття для ОПК, бо може дати поштовх підприємствам для створення нових виробництв.

Виклад основного матеріалу. Постіндустріальна економіка – це глобальна і національна реальність, яка заснована виключно на знаннях та складається з інформації, послуг та контролю управління у сфері економіки. Особливістю постіндустріальної економіки є знання, енергія і організація – це те, чим володіли та володіють люди [1].

Економіка постіндустріального суспільства, яка заснована на знаннях, відрізняється від попередніх формацій наступними ознаками:

– по-перше, левову частку вартості продуктів та послуг формують саме знання. Цей процес є невідворотним у зв'язку зі зростанням наукомісткості продукції, що виробляється і розвитком ринку інтелектуальних товарів та послуг. Саме інтелектуалізація технологій, які використовуються, забезпечує підвищення продуктивності праці. Як приклад, у промислово розвинених країнах, частка зайнятих в сільському господарстві не перевищує 10%, в матеріальному виробництві – 20%.

– по-друге, в економіці постіндустріального суспільства діяльність, пов'язана з виробництвом, зберіганням, передачею та використанням знань, тісно переплітається з освітньою діяльністю. Починаючи з 60-х років XX століття, витрати на освіту фінансуються в основному з державного бюджету на рівні з обороною, охороною здоров'я та соціальним захистом населення. На сучасному етапі освіта розглядається як форма інвестицій в людський капітал, від якого залежить його якість та успіх.

– по-третє, головною ознакою економіки, заснованої на знаннях, є перетворення працівників, зайнятих виробництвом, передачею і використанням знань, в панівну групу в загальному числі зайнятих. Чисельність таких груп у промислово розвинених країнах оцінюється по-різному,

оскільки залежить від причетності до цієї категорії. Але дослідження показують, що по своїх розмірах вона перевершила групу індустріальних робочих, крім того, третина «робочих знань» є зайнятою в економіці США [2].

Глобалізація ринку, зростання числа компаній, технологічний прогрес – це все породило гіперконкуренцію, в якій особливе значення набуває конкурентоспроможність учасників ринку.

Висновки з даного дослідження. Україна у 2017 році визначила три основні шляхи фінансового оздоровлення галузі:

– закладення до бюджету на розвиток ОПК 785 млн грн;

– зменшення норм відрахувань до державного бюджету частини чистого прибутку підприємств ДК «Укроборонпром» (кошти спрямують на розвиток виробничої галузі);

– збільшення обсягу банківських кредитів під державні гарантії до 7 млрд грн (у 2016 р. було виділено 4,35 млрд грн). Продукцію закуповують як у державних підприємств, так і у приватних, а кредити видають лише державні банки зі ставкою 19% річних на термін не менше 3-х років;

– внесення змін до законопроекту «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації (щодо деяких об'єктів ОПК)», де планується включити 67 підприємств ДК «Укроборонпром» у перелік тих, які можуть бути корпоратизовані. Такий крок дозволить залучити на їх розвиток кошти як вітчизняних, так і закордонних інвесторів.

Щоб покращити ОПК в Україні, необхідно створити Асоціацію виробників/розробників продукції оборонного призначення, яка буде працювати у напрямку модернізації національного законодавчого поля, організації тісної співпраці з партнерами та організаціями, в тому числі і за кордоном, представлятиме Уряду альтернативні можливості розвитку ОПК України на основі передового західного досвіду. Таке об'єднання є вкрай актуальним з огляду на кількість у країні приватних підприємств, які працюють на безпеку і оборону. Варто нагадати, що понад дві третини продукції оборонного призначення виробляє саме приватний сектор (у реєстрі виконавців ДОЗ зареєстровано більше 120 підприємств, з них більша половина – приватні компанії). Така Асоціація має бути відкритою до співпраці з державними підприємствами та інституціями як на державному рівні, так і за кордоном, оскільки саме інноваційні розробки та співпраця з іноземними партнерами можуть реформувати та вивести на високий рівень ОПК України.

Список літератури:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952–963 с.
2. Нова парадигма влади: Знання. Багатство. Сила. К.: Видавничий центр «Наукова думка», 2008. – 55–99 с.
3. Закон України «Про Державний Бюджет України на 2016 рік» (зі змінами): режим доступу http://www.mil.gov.ua – [Електронний ресурс].
4. Закон України «Про Державний Бюджет України на 2017 рік» (зі змінами): режим доступу http://www.mil.gov.ua – [Електронний ресурс].
5. Указ Президента України від 26.05.2015 № 287 «Стратегії національної безпеки і оборони»: режим доступу http://www.mil.gov.ua//287.html – [Електронний ресурс].
6. Звіт про глобалізацію від Credit Suisse: режим доступу http://www.credit.suisse.com/org – [Електронний ресурс].
7. Рейтинг Global Firepower 2016: режим доступу http://www.global.fire.power_2016.com – [Електронний ресурс].
8. Сайт Державної казначейської служби України: режим доступу http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index – [Електронний ресурс].

Матвиишин Е.Г., Оцабрик И.И.
Львовский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ВОЕННО-ПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
Обозначено понятие «постиндустриальная экономика». Сделан анализ ВПК Украины в современных условиях экономики постиндустриального общества за 2014–2017 годы. Исследован отчет про глобализацию от Credit Suisseta и Рейтинг Global Firepower 2016, которые стали основанием о выводах о состоянии военного ведомства ведущих стран мира. Изучено законодательную базу оборонной сферы в Украине, перспективы ВПК и вынесены предложения о улучшении ее деятельности.
Ключевые слова: постиндустриальная экономика, военно-промышленный комплекс, глобализация, гиперконкуренция, государственный бюджет, «гибридная война», реформирование, финансовое оздоровление отрасли.

Matvuishin E.G., Otsabryk I.I.
Lviv Regional Institute of Public Administration
of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

THE DEFENSE INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE IN AN ECONOMY OF POSTINDUSTRIAL SOCIETY: ANALYSIS AND PERSPECTIVES

Summary
The term of «postindustrial economy» was defined. The DIC of Ukraine was analyzed in the current economic conditions of postindustrial society during 2014–2017 years. The report about globalization was explored from Credit Suisse and Rating of Global Firepower 2016, which became the basis for conclusions about the state of the defense department of leading countries. The legislative base of the defense sector in Ukraine and prospects of the defense industry were studied, and suggestions for improving its operations were made.
Keywords: postindustrial economy, the defense industrial complex, globalization, hypercompetition, the state budget, «hybrid warfare», reforming, financial recovery of industry.

УДК 336.24.07

ДИНАМІКА І СТРУКТУРА МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ

Новік О.І.
Університет державної фіскальної служби України

В статті проаналізовані надходження до державного бюджету України (ДБУ) в цілому та митних платежів зокрема. Визначено частку митних платежів у ДБУ, що складає близько 40% загальних надходжень, що не відповідає світовим нормам. Обгрунтована необхідність розробки методики розрахунку ефективності адміністрування митних платежів на державному рівні що забезпечить прозорість діяльності митних органів.
Ключові слова: адміністрування, митні платежі, законодавство, державний бюджет, ефективність.

Постановка проблеми. З часів вступу до СОТ особливу увагу приділено митним платежам, їх структурі, реалізації фіскальної функції митних платежів. Це актуалізує питання оцінки змін, що відбулися за період з 2009 року стосовно надходження митних платежів до бюджету та їх роль у формуванні податкових надходжень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем мита та митної політики присвячено багато робіт класиків, серед яких слід виділити Д. Кейнса, Д. Рікардо, А. Сміта, К. Маркса, Д. Менделєєва, В. Петті та інших. Серед сучасних вітчизняних науковців необхідно виділити роботи А. Войцещук, О. Гребельник, О. Десятнюк, І. Іващук, Ю. Кунєв, В. Мартинюк, П. Пашко, В. Хомутенко та ін. Їх наукові дослідження присвячені різним аспектам митної політики, зокрема В. Хомутенко, В. Мартинюк, О. Десятнюк активно аналізують фіскально-регулюючий потенціал митної системи України. Однак, не зважаючи на значну кількість праць та істотні досягнення у цій галузі, внаслідок постійних зрушень в геополітичній політиці, постійного прямування до стандартів і норм Європейського Союзу, митна політика, зокрема адміністрування митних платежів, потребують уточнень та вдосконалення.

Метою статті є оцінка динаміки та структури митних платежів і впливу останніх на наповнення Державного бюджету України.

Виклад основного матеріалу статті. Одна з найважливіших функцій митних органів – це наповнення державного бюджету. Від того на скільки ефективно ведеться митна політика й обґрунтовано використовується потенціал митних платежів залежить надходження до ДБУ.

Як зазначено в Податковому Кодексі України (ПКУ) [1], митні платежі – це податки, що відповідно до ПКУ та митного законодавства справляються під час переміщення, або у зв'язку із переміщенням товарів через митний кордон України та контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи. При цьому, в Митному Кодексі Україні (МКУ) [2], надано перелік митних платежів, а саме: мито; акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції).

Окрім того, за виконання митних формальностей фіскальною службою України поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них, декларант вносить плату. Плата нараховується за кожну повну або неповну годину виконання митних формальностей поза місцем розташування фіскальної служби України або поза робочим часом, установленим для цих органів, незалежно від кількості посадових осіб органів доходів і зборів, залучених до виконання таких формальностей. До часу, витраченого посадовою особою фіскальної служби України на

виконання митних формальностей поза місцем розташування цих органів, зараховується також час, витрачений нею на проїзд до місця проведення митних формальностей та у зворотному напрямку [3]. Розмір такої плати сягає від 20 до 50 євро за 1 годину роботи (незалежно від кількості посадових осіб митного органу, залучених до виконання митних формальностей) [4].

Також, окрім вказаних в МКУ митних платежів, існує єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний митний кордон України та регулюється ЗУ «Про єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України» [5] за останньою редакцією від 28.12.2015 р.

Митні збори до 2008 року також входили до складу митних платежів, але у результаті вступу до СОТ були відмінені, що спростовує взаємний доступ на ринки, тобто призводить до зниження торгівельних бар'єрів.

Головне завдання СОТ – сприяти безперешкодній міжнародній торгівлі. Розвинені країни, за ініціативою яких створена СОТ, вважають, що саме економічна свобода в міжнародній торгівлі сприяє економічному зростанню і підвищенню економічного добробуту людей [6].

Аналіз динаміки надходжень митних платежів до ДБУ (табл. 1) свідчить, що надходження митних платежів з кожним роком зростають. У 2009 році – це 82,822 млрд. грн, а вже у 2016 – 235,3 млрд. грн, що більше на 154,47 млрд. грн, або на 284%.

З іншого боку, зважаючи що, курс долара у 2009 році був 8,1 грн, а в 2016 вже 26,2 грн., у доларовому еквіваленті отримаємо, що у 2009 році до ДБУ надійшло 10,2249 млрд. дол, а в 2016 році – 8,9809 млрд. дол. Отже, хоча у гривнях дохідна частина ДБУ зросла, проте в еквівалентному відношенні до долара вона зменшилась на 1,244 млрд. дол.

Щодо ПДВ, то він складав 80–90% щорічних надходжень митних платежів до ДБУ, тобто на всі інші податки і збори припадало лише 10–20%.

Звідси можна зробити висновки, що всі митні платежі, окрім ПДВ, несуть не фіскальне навантаження, а, скоріше, регулятивний, контролюючий та захисний потенціал.

Якщо аналізувати темпи приросту надходжень, то особливий «стрибок» зафіксовано у 2015 році завдяки вжиттю ефективних заходів, спрямованих на здійснення належної організації митного контролю, ефективної протидії митним правопорушенням, забезпечення повноти оподаткування товарів, достовірності декларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, посилення роботи з контролю за правильністю визначення митної вартості товарів, класифікації країни походження. В 2015 р. митницями ДФС зібрано до бюджету 202,3 млрд. грн., або 102,6 відс. до встановлених завдань, в абсолютних показниках приріст +5,1 млрд. гривень).

У цілому показники надходжень до державного бюджету у 2015 році порівняно з 2014 роком зросли на 49,1 відс., або на 66,6 млрд. гривень. Приріст надходжень забезпечено з: податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів на 29,3 відс., або на 31,5 млрд. грн., акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів на 56,0 відс., або на 8,2 млрд. грн., ввізного мита на 221,9 відс. або на 27,5 млрд. грн., вивізного мита на 90,5 відс., або на 199,4 млн. гривень. Митницями ДФС забезпечено виконання заходів щодо контролю правильності визначення митної вартості товарів. Сума додаткових надходжень коштів від корегування митної вартості у 2015 році склала 5,8 млрд. грн., що на 1,8 млрд. грн., або на 43,1%, більше показника 2014 року (4,1 млрд. гривень) [7].

У 2016 році надходження від мита зменшились у зв'язку із зниженням обсягу імпорту в Україну та повільними темпами виходу на зовнішні ринки.

У табл. 2 на основі показників загальних надходжень до ДБУ і окремо надходжень від мит-

Таблиця 1

Надходження митних платежів до ДБУ (млрд. грн)

Роки	Акцизний податок з ввезених на митну територію України	Ввізне мито	Вивізне мито	ПДВ	Єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України	Плата за виконання митних формальностей митними органами поза місцем розташування митних органів	Всього
2009	3,024	6,327	0,383	73,149	0,127	0,082	82,822
2010	3,470	8,555	0,295	73,342	0,148	0,070	85,666
2011	9,600	10,462	1,311	93,157	0,181	0,054	114,543
2012	8,479	12,984	0,201	101,575	0,171	0,043	123,291
2013	7,129	13,343	0,078	96,541	0,180	0,039	117,260
2014	14,587	12,388	0,220	107,287	0,208	0,038	135,388
2015	22,756	39,881	0,419	138,764	0,272	0,051	202,3
2016	32,938	20,001	0,369	181,453	0,349	0,065	235,3

Джерело: складено на основі статистичних даних Державної фіскальної служби України

Таблиця 2

Частка митних платежів у Державному бюджеті України (сальдо), млрд.грн

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ДБУ	209,7004	240,615	314,6169	346,54	339,2269	357,842	531,551	612,103
Митні платежі	82,822	85,666	114,543	123,291	117,260	135,388	202,3	235,3
Частка МП у ДБУ	39,49%	35,6%	36,4%	35,57%	34,56%	37,91%	37,83%	38,16%

Джерело: розраховано автором на основі даних [9–15]

них платежів розрахована частка митних платежів у ДБУ, або, за твердженням А. Білецького [8], фіскальний потенціал. Як свідчать дані, найбільша частка митних платежів у ДБУ припадає на 2009 рік, незважаючи, навіть, що це рік економічної кризи. В цілому, питома вага в структурі доходної частини державного бюджету митних платежів за досліджуваний період сягає 40%. В світі склалася тенденція, коли митні платежі складають 1/3 частину державного бюджету, а податкові платежі – 2/3 його частини. В Україні митні платежі, формують майже 2/3 ДБУ.

Спостерігається тенденція пропорційного зростання надходженнь від митних платежів і ДБУ відповідно. Лише у 2013 році відбувається незначний спад: надходження від митних платежів порівняно з 2012 роком впали на 6,03 млрд. грн, а загальні надходження до ДБУ зменшились на 6,82 млрд. грн. Такий спад можна пов'язати з воєнними діями, які охопили східні області України.

Аналізуючи таблицю 3, можна зробити висновки, що імпорт товарів та послуг протягом всього періоду перевищував експорт товарів та послуг. Зважаючи на той факт, що імпортні товари більш конкурентоспроможні це завдає збитків національному товаровиробнику, проте одночасно й, стимулює його до модернізації виробництва.

Використовуючи формулу для обрахування митного навантаження, яка виглядає як відношення митних платежів, зібраних до ДБУ, та номінального ВВП. Рис. 1 ілюструє помітне коливання рівня митного навантаження від 8 до 10%, тобто, відносно не значне.

Традиційно, аналізуючи стан надходжень до ДБУ, завжди порівнюють «планові» і «фактичні» показники. Однак вкрай важливо, щоб досягнення запланованого здійснювалося законними способами. Якщо згідно законодавчих норм має надійти, наприклад, тільки 100 млрд. грн, а плану – це 150 млрд. грн, то не слід шукати всі можливі шляхи для досягнення плану. Саме за допомогою встановлення достовірних показників надходжень можливо ефективно проаналізувати результати їх коливань, опираючись при цьому на зміни, що відбулися в економіці.

Рис. 1. Динаміка митного навантаження з 2009 по 2016 роки

Як вже згадувалось раніше, В. Мартинюк розраховує коефіцієнт збираності митних платежів шляхом зіставлення фактичних і планових показників надходження до ДБУ.

За такого підходу, якщо аналізувати 2015 і 2016 роки, то коефіцієнт збираності по акцизному податку, ввізному і вивізному миту становить більше одиниці. Це свідчить про повне виконання планових показників і, навіть, перевиконання. Винятком є ПДВ, який у 2015 році зафіксував недозбираність до планових показників на 231,8 млн. грн.

На жаль, зробити ретроспективний аналіз збираності митних платежів в розрізі кожного митного платежу не можливо, оскільки відсутні дані за попередні роки, що, на наш погляд, становить велику проблему.

Також проаналізуємо особливості ведення міжнародної торгівлі в Україні на основі даних компанії Doing Business, яка започаткувала свою методологію аналізу легкості ведення бізнесу у 2006 році. Doing Business почала аналізувати

Таблиця 3

Зовнішньоторговий баланс України 2009–2016 роки

Роки	Номінальний ВВП за рік	Експорт товарів та послуг		Імпорт товарів і послуг		Сальдо (експорт-імпорт)	
		Млн. грн	% ВВП	Млн. грн	% ВВП	Млн. грн	% ВВП
2009	913345	423564	46.4%	-428860	-48%	-15296	-1,7%
2010	1082569	549365	50,7%	-580944	-53.7%	-31579	-2,9%
2011	1316600	707953	53,8%	-779028	-59,2%	-71075	-5,4%
2012	1408889	717347	50,9%	-835394	-59,3%	-18047	-8,4%
2013	1454931	681899	46,9%	-805662	-55,4%	-23763	-8,5%
2014	1566728	770121	49,2%	-834133	-53,2%	-64012	-4,1%
2015	1979458	1044541	52,8%	-1084016	-54,8%	-39475	-2,0%
2016	2383182	1174625	49,3%	-1323127	-55,5%	-48502	-6,2%

Джерело: [16]

Таблиця 4

Динаміка коефіцієнта збираності митних платежів у 2012–2016 роках (млрд. грн)

Митні платежі	2015 рік			2016 рік		
	План	Факт	Коеф. збираності	План	Факт	Коеф. збираності
ПДВ	138 996,1	138 764,3	0,9983	171 200,0	181 453,3	1,0598
Акцизний податок	20 229,7	22 756,2	1,1248	25 890,0	32 938,9	1,2722
Ввізне мито	37 422,0	39 881,0	1,0657	19 276,0	20 001,3	1,0376
Вивізне мито	245,0	419,8	1,7134	366,0	369,7	1,0101

Джерело: розраховано автором на основі даних [17]

міжнародну торгівлі з 2014 року. На основі даних, вказаних у табл. 5, можна сказати, що тенденцій до покращення не спостерігається. Оформлення документів та прикордонний контроль при імпорті складає 312 дол. США, а при експорті 367 дол. США.

Таблиця 5

Ведення міжнародної торгівля в Україні з 2014 по 2016 роки

	2017	2016	2015
Легкість ведення бізнесу	80	81	
Рейтинг	115	110	
Час на експорт: прикордонний і митний контроль (годин)	26	26	26
Вартість експорту: прикордонний і митний контроль (дол. США)	75	75	75
Час на експорт: оформлення документів (годин)		96	96
Вартість експорту: оформлення документів (дол. США)	292	292	292
Час на імпорт: прикордонний і митний контроль (годин)	72	52	50
Вартість імпорту: прикордонний і митний контроль (дол. США)	100	100	100
Час на імпорт: оформлення документів (годин)	168	168	168
Вартість імпорту: оформлення документів (дол. США)	212	212	212

Джерело: складено автором на основі даних [18]

Таблиця 6

Порівняння ведення міжнародної торгівлі в України, країнах ОЕСР та Європі і Центральній Азії за результатами 2016 року

	Україна	Європа і Центральна Азія	ОЕСР
час на експорт: прикордонний і митний контроль (годин)	26	28	12
вартість експорту: прикордонний і митний контроль (дол. США)	75	195	150
час на експорт: оформлення документів (годин)	96	27	3
вартість експорту: оформлення документів (дол. США)	292	111	36
час на імпорт: прикордонний і митний контроль (годин)	72	26	9
вартість імпорту: прикордонний і митний контроль (дол. США)	100	202	115
час на імпорт: оформлення документів (годин)	168	26	4
вартість імпорту: оформлення документів (дол. США)	212	91	26

Джерело: складено автором на основі даних [18]

Якщо порівнювати вказані показники з країнами ОЕСР, Європою і Центральною Азією, то можна сказати, що по більшості показників ми відстаємо. Наприклад, час на експорт в Україні займає в середньому 96 годин, в той час як в ОЕСР всього 3 години, що менше в 32 рази. Аналогічна ситуація з імпортом, тільки розрив ще більший – 42 рази (див. табл. 6).

Крім того, в Україні підприємству для здійснення експорту необхідно оформити 8 документів, для чого часу витратити 29 днів, тоді як в країнах ЄС, наприклад у Франції, оформлюють лише 2 документа та витрачають 10 днів, у Грузії, відповідно, 4 документи та 9 днів (табл. 7).

Таблиця 7

Рейтинг субіндексу міжнародної торгівлі України та окремих країнах ЄС у 2015 році

Країни	Документи для експорту (кількість)	Час на експорт (у днях)	Документи для імпорту (кількість)	Час на імпорт (у днях)
Україна	8	29	9	28
Франція	2	10	2	11
Польща	5	15	4	14
Грузія	4	9	4	10

Джерело: складено автором на основі даних [18]

Очевидною э потреба постійно орієнтуватися на кращих, зменшувати кількість документації, яку необхідно подавати, а також спрощувати сам процес оформлення.

Цікавим є той факт, що в Україні не існує єдиної методики аналізу ефективності адміністрування митних платежів, яка наприклад, функціонує в Росії. Тому вбачаємо наступним важливим етапом дослідження і формування методики адміністрування митних платежів в Україні.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши стан адміністрування митних платежів в Україні, слід відмітити вагому роль вітчизняних митних органів та митної системи в цілому у забезпеченні надходжень до Державного бюджету України. Протягом всього досліджуваного періоду найбільша частка в митних платежах припадає на ПДВ, що підтверджує його фіскальну зорієнтованість. Однак, на відміну від світових практик, митні платежі складають 2/3 доходів ДБ замість 1/3, що вказує на структурну нерівномірність розподілу навантаження. При цьому навантаження митних платежів відносно не велике, від 8 до 10% ВВП.

Комплексно оцінити ефективність митної справи в Україні досить складно оскільки не існує методики. Це актуалізує потребу розробки і затвердження методики розрахунку ефективності адміністрування митних платежів на державному рівні, що сприятиме прозорості діяльності митних органів.

Список літератури:

1. Податковий Кодекс України [Режим доступу]: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755–17
2. Митний Кодекс України [Режим доступу]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495–17
3. Наказ Міністерства доходів і зборів України від 16.12.13 р. № 804 «Про затвердження Порядку справляння плати за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них».
4. Постанова КМУ від 18.01.2013 року № 93 [Режим доступу]: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/93–2003-%D0%BF/paran22#n22

5. Закон України «Про єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України» [Режим доступу]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1212–14
6. Світова організація торгівлі [Режим доступу]: https://economics.studio/finansistam/svitova-organizatsiya-torgivli-49740.html
7. Звіт про виконання Плану роботи Державної фіскальної служби України на 2015 рік [Режим доступу]: http://sfs.gov.ua/data/files/131201.pdf
8. Білецький А.А. Фіскальний та регулюючий потенціал функціонування митної служби України в умовах відкритої економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А.А. Білецький. – Ірпінь, 2010. – 22 с.
9. Висновки щодо виконання державного бюджету України за 2009 рік [Режим доступу]: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16728123
10. Висновки щодо виконання державного бюджету України за 2010 рік [Режим доступу]: http://www.ac-rada.gov.ua/img/files/Bulet_vykonan_DBU_2010.pdf
11. Висновки щодо виконання державного бюджету України за 2011 рік [Режим доступу]: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16740923/Buleten_vykon_budg_2011.pdf
12. Висновки щодо виконання державного бюджету України за 2012 рік [Режим доступу]: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16741935/Visnovok_2012.pdf&gws_rd=cr&dcr=0&ei=v-DxWZ-QDIOFgAbmr5yoCQ
13. Висновки щодо виконання державного бюджету України за 2013 рік [Режим доступу]: 195.78.68.18/minfin/file/link/404609/file/Budget%20of%20Ukraine%202013.zip
14. Висновки щодо виконання державного бюджету України за 2014 рік [Режим доступу]: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16745880/Bulet_vykon_DBU_2014.pdf
15. Ціна держави [Режим доступу]: http://www.cost.ua/budget/revenue/.
16. Минфин [Режим доступу]: http://index.minfin.com.ua/index/gdp/eximp/.
17. Звіт Рахункової Палати «Про результати аудиту ефективності виконання органами Державної фіскальної служби України повноважень у сфері державної митної справи та боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства»: Київ, 2017 р.
18. Doing Business. Оценка бизнес регулирования [Режим доступу]: http://russian.doingbusiness.org/custom-query

Новик Е.И.
Университет государственной фискальной службы Украины

ДИНАМИКА ТАМОЖЕННЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ НАЛОГОВЫХ ПОСТУПЛЕНИЙ

Аннотация
В статье проанализированы поступлении в государственный бюджет Украины в целом и таможенных платежей в частности. Определено долю таможенных платежей в ГБУ, что составляет около 40%, что не соответствует мировым нормам. Пришли к выводу, что остро встал вопрос об утверждении методики расчета эффективности администрирования таможенных платежей на государственном уровне обеспечит прозрачность деятельности таможенных органов.
Ключевые слова: администрирование, таможенные платежи, законодательство, государственный бюджет Украины, статистические данные, эффективность.

Novik O.I.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

DYNAMICS OF CUSTOMS PAYMENTS IN FORMATION OF TAX REVENUES

Summary
The admission to the state budget of Ukraine in general and customs payments in particular have been analyzes in the article. The share of customs payments in the State Bank of Ukraine was determined, which is about 40%, which does not comply with world standards. We done conclusion that the issue of approving the methodology for calculating the efficiency of administering customs payments at the state level was acute, ensuring the transparency of the activities of customs authorities.
Keywords: administration, customs payments, legislation, state budget of Ukraine, statistical data, efficiency.

УДК 332.3:631

РИНОК ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

Ожелевська Т.С., Королік М.О.
Київський національний торговельно-економічний університет

Проаналізовано сучасний стан та перспективи запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні. Обґрунтовано необхідність поетапного запровадження обігу сільськогосподарських земель. Доведено, що наявність агрохолдингів відрізняє передумови запровадження ринку сільськогосподарських земель в Україні від країн ЄС і тому їх досвід не може бути використаний при формуванні ринкових земельних відносин. Окреслені позитивні наслідки та загрози запровадження ринку сільськогосподарських земель в Україні. Визначені основні напрями державної регуляторної політики в ефективному обігу сільськогосподарських земель.

Ключові слова: ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, земельні відносини, земельна реформа, регулювання ринку землі, агрохолдинг, оренда землі.

Постановка проблеми. Трансформація земельних відносин та формування ринку землі в Україні проходить вкрай хворобливо. Від дня оголошення усіх земель України 18 грудня 1990 року об'єктом земельної реформи Україна пройшла важливі етапи реформування земельних відносин: проведено роздержавлення і приватизацію більше двох третин площі сільськогосподарських угідь, їх грошову оцінку. На новій організаційно-правовій основі сформовані підприємства ринкового спрямування, громадяни розширили особисті селянські господарства за рахунок земельних паїв [1, с. 55]. Проте, незважаючи на те, що для запровадження ринкового обігу та формування ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення були створені всі передумови, й досі земля залишається об'єктом земельної реформи, а тема мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення є однією з найбільш дискусійних як серед політиків, так і науковців.

Гальмування введення ринку земель сільськогосподарського призначення призвело до: формування «тіньового» ринку землі; відсутності механізму формування ефективного власника та виробника сільгосппродукції; значного відставання розміру орендної плати від земельної ренти, що веде до зубожіння власників землі; відсутності механізму залучення кредитів під заставу прав власності й користування землями сільськогосподарського призначення; зниження доходів держави, які могли б направлятися на розвиток інфраструктури та сільських територій; земельного рейдерства; соціальної напруги в суспільстві; концентрації земельних ресурсів агрохолдингами, які стали регіональними монополістами і використовують дешевий земельний ресурс, виснажуючи його порушеннями сівозмін у гонитві за надприбутками тощо.

Через мораторій на купівлю-продаж ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні не виконує важливих функцій, а саме: визначення реальної вартості земельних ділянок; стимулювання ефективного використання землі; регулювання процесів розподілу земельних ресурсів на макро- та мікрорівнях відповідно до змін попиту та пропозиції; забезпечення мобільності використання землі як фактора виробництва, що пов'язана зі зміною структури виробництва та можливістю альтернативного використання ресурсів; санації, тобто очищення через конкуренцію економічного середовища від неефективних господарств; інформування суб'єктів ринку про ціни, стан попиту та пропозиції [2, с. 665–666].

Тому зусилля економістів зосереджені на розробці механізму регулювання та розвитку земельних відносин у напрямі ринкових трансформацій, виходячи з того, що земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, регіональному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва у сільському господарстві [3, с. 82].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впровадження ринку землі в Україні досліджувались багатьма вченими-економістами, серед яких слід виділити праці: В.Г. Андрійчука, О.І. Гуторова, Ю.О. Лупенко, М.П. Мартинюка, О.О. Непочатенко, О.В. Ходаківської та інших. Зокрема, науковцями О.О. Непочатенко, С.М. Колотухою, П.М. Боровиком та Б.С. Гузаром проаналізований економічний ефект від земельної реформи в залежності від обраної моделі (запуску ринку землі у два етапи або продажу права оренди (емфітевзису)) [4, с. 43–44]. Але при дослідженні міжнародного досвіду запровадження ринку сільськогосподарських земель у Болгарії, Румунії, Хорватії, Сербії [4, с. 44–45] авторами не проаналізовані передумови проведення земельної реформи та її наслідки. Вченими наведений економічний ефект від запровадження повністю відкритого вільного ринку землі: Україні це дасть 122 млрд дол. через приріст ВВП (83 млрд), інвестицій (32 млрд) і додаткових податків [4, с. 44–45], але соціальний та економічний ефекти при цьому не досліджені. Вченими-аграрниками Ю.О. Лупенко та О.В. Ходаківською здійснений прогноз щодо попиту та пропозиції на ринку української землі сільськогосподарського призначення у разі скасування мораторію на купівлю-продаж [5, с. 11–12], але їх дослідження базувалися на соціологічних опитуваннях Центру соціальних експертиз Інституту соціології. При цьому загальновідомо, що відповідь респондента кардинально може змінитися при зміні ситуаційних умов, наприклад, надання держав-

ної допомоги при купівлі ділянки землі чи підвищення орендної плати, яке прогнозується за умови зняття мораторію.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Жоден з науковців, на відміну від політиків-популістів, не бере до сумніву необхідність запровадження ринку сільськогосподарської землі в Україні, але й досі не існує єдиної думки щодо механізму його запуску та регуляторних інструментів держави.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз передумов впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення та наслідків зняття мораторію на купівлю-продаж землі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Раціональне використання землі дозволяє отримати конкурентні переваги у розвитку як аграрної сфери, так і національної економіки в цілому на світовому ринку. В теперішній час орендні відносини займають домінуючу позицію в сільському господарстві [6, с. 81]. При цьому переважаючою є середньострокова оренда терміном дії 6–10 років [5, с. 8; 6, с. 82], і зростає частка довгострокової – більше10 років, яка є ознакою ринкового характеру орендних земельних відносин в Україні, і відображає цивілізований підхід до формування ринкових відносин в аграрному секторі економіки, дає отримати додаткові інвестиції у довгострокове поліпшення землі.

В Україні орендна плата є значно нижчою порівняно з розвиненими країнами. Недосконалості на ринку оренди землі в Україні (мінімальна орендна плата, 7-річний мінімальний термін оренди, місцеве монопольне становище орендарів тощо) та на ринку купівлі-продажу земель сільгосппризначення (передовсім – мораторій на відчуження земельних ділянок сільгосппризначення призначення) дозволяють тримати витрати на оренду сільськогосподарських земель на досить низькому рівні [6, с. 82].

Важливим кроком впровадження земельної реформи став Закон України № 1012–VIII від 18.02.2016 р. «Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо проведення земельних торгів», яким виключена можливість проведення низки операцій з оренди державних та комунальних сільськогосподарських земель поза аукціонами. Його основними наслідками стали: зростання кількості та ролі аукціонів на ринку оренди державних та комунальних сільськогосподарських земель; кількість орендованих ділянок зросла на 30,5%, площа – на 38,2%; розширилася географія результативних земельних торгів від 175 районів у 2015 році до 238 у 2016 році; зросла стартова ціна на 38,1% та ціни оренди на 52,8%; збільшилася конкуренція на земельних торгах з 2,7 до 2,8 учасників; зросли надходження до державного та місцевого бюджетів; зростала продуктивність сільськогосподарського виробництва; скоротився час оформлення землевпорядної документації та підготовки аукціонів; зріс рівень прозорості проведення земельних торгів; виникли конфлікти інтересів через підготовку земельних торгів зацікавленими сторонами [7].

В Україні відповідно до статті 13 Конституції України держава охороняє право власності та забезпечує рівність усіх суб'єктів права власності перед законом. Щодо права власності на землю, то протягом 15 років власники земель не мають права вільно розпоряджатися своїм майном. Але Верховна Рада України в черговий раз продовжила мораторій на продаж сільськогосподарських земель до 1 січня 2018 року. «Цей ринок має бути прозорим і справедливим, конкурентним і ефективним, він має унеможливлювати будь-які тіньові оборудки із землею. Саме тому є необхідність продовжити мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення до належного законодавчого забезпечення запровадження і регулювання обігу земель, але не раніше 1 січня 2018 року», – йдеться у пояснювальній записці до законопроекту [8]. Наразі відповідно до українського законодавства власникам паїв забороняється продавати свої ділянки, можна лише їх обмінювати на інший, здавати в оренду та залишати у спадок. На нинішньому етапі в Україні понад 96% сільськогосподарських земель підпадають під дію мораторію; ситуація безпосередньо стосується щонайменше 16% громадян. Найбільша кількість «підмораторних» земель перебуває у власності пайовиків – близько 68% [9]. Крім того, слід урахувати, що нині 1,6 млн. власників земельних паїв, або 23% від загальної чисельності, мають вік понад 70 років, 1,4 млн (20%) – померли, з яких 0,5 млн не мали спадкоємців [10, с. 15]. Це свідчить про нагальність запуску ринку сільськогосподарської землі в Україні.

На сьогоднішній день ціна на українську землю не досягла європейської, однак, якість українського чорнозему набагато вища, ніж, наприклад, у Франції чи Німеччині. Проте, якщо в Україні співвідношення орендних ставок і цін буде таким же, як у ЄС, варто очікувати, що середня ціна на землю буде становити $2990 за гектар. За даними IMF Group Ukraine (Незалежної макроекономічної прогнозної організації в Україні) очікувана ціна за 1 га сільськогосподарських угідь через рік після скасування мораторію на продаж землі становитиме 1337 дол США та з кожним роком зростатиме [11, с. 825]. За даними статистичного щорічника «Моніторинг земельних відносин в Україні», станом на 01.01.2017 року нормативна грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь в Україні становила 30927,8 грн/га [7].

Серед вимог до українського уряду, які висунуто Міжнародним валютним фондом, йдеться про необхідність відкриття ринку землі. Не можна погодитись з тими науковцями, які вважають, що «...для забезпечення повноцінної реалізації прав власності 6,9 млн селян-власників земельних паїв є всі передумови» [10, с. 15]. Досі не створено відповідного інституційного забезпечення функціонування ринку сільськогосподарської землі; спеціалізованої інфраструктури; відсутній єдиний електронний земельний кадастр; немає чіткого механізму державного регулювання щодо формування та функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення; нормативно-правової бази та інституцій для регулювання негативних соціально-економічних та екологічних наслідків землекористування агрохолдингів тощо.

Визначаючи дорожню карту земельної реформи не варто покладатися на досвід розви-

нених країн світу, оскільки Україна наразі має інші вихідні передумови запуску ринку земель сільгосппризначення. Наявність агрохолдингів, які є сьогодні головними бенефіціарами діючої моделі землекористування, кардинально відрізняє Україну від інших європейських країн. Будь-які заходи, які будуть гальмувати чи перешкоджати їх діяльності, блокуватимуться їх потужним аграрним лобі у Верховній Раді України. Саме цим можна пояснюється гальмування розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, яка в розвинених країнах світу є одним з головних чинників зростання конкурентоспроможності фермерських господарств. Таким чином, при формування дорожньої карти земельної реформи треба шукати компромісні заходи, які будуть враховувати й інтереси агрохолдингів.

При цьому цілком погоджуємося з тезою О.В. Ходаківської, що кожна країна у той чи інший спосіб регулює ринковий обіг земельних ділянок і прав на них, виходячи з *конкретних особливостей та національних інтересів* [5, с. 10]. Головним же національним інтересом в аграрній сфері є розвиток фермерства та сільських територій. Зважаючи на це, більшість економістів-аграрників вважає, що алгоритм запровадження ринкового обігу сільськогосподарських земель має включати кілька етапів. Найбільш обґрунтованими, на нашу думку, є результати дослідження Ю.О. Лупенка та О.В. Ходаківської, які вважають, що на першому етапі запровадження ринку земель повинно бути виключно для фізичних осіб, що дозволить сформувати конкурентоспроможні особисті селянські господарства та сімейні ферми, а також сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки, розв'язанню проблем сільської зайнятості й обезлюднення сільських територій. На наступному етапі коло потенційних покупців розширити фермерськими господарствами, які нині в Україні зареєстровані як юридичні особи [5, с. 12–13].

Окремої уваги заслуговує законодавче обмеження розміру площі землекористування на одного суб'єкта господарювання. При її визначенні деякі вітчизняні науковці звертаються до досліджень російського економіста початку XX століття О.В. Чаянова [12, с. 23], але зміна технології сільськогосподарського виробництва за століття суттєво змінила й характер ефекту масштабу. Тому, погоджуючись з А.Є. Данкевичем, вважаємо, що «…розміри сільськогосподарських підприємств формуються під впливом багатьох чинників, цілей і задач, які ставить перед собою суб'єкт господарювання: природних умов, наближеності до транспортних шляхів та ринків збуту, спеціалізації, технології виробництва, технологічного оснащення, способів формування статутного капіталу, методів здійснення виробничо-господарської діяльності, форм організації виробництва» [13, с. 30]. Світова і вітчизняна практика дає підстави стверджувати, що досягти ефективного використання ресурсів та господарювання спроможні підприємства різного розміру. Для цього існують важливі об'єктивні передумови. Найперша з них – широкий вибір техніки різної потужності, що може бути раціонально використана в підприємствах із різним розміром земельної площі і тим самим створює для них можливості для механізації та автоматизації виробничих процесів, а отже, й для прибуткового господарювання. Інша річ, що вищої ефективності можуть досягти більші підприємства за рахунок ефекту масштабу [12, с. 25]. На нашу думку, помилковим є визначення оптимального розміру землекористування на одного суб'єкта господарювання, беручи за основу світовий досвід, оскільки країни різняться як за якістю, а отже, й продуктивністю земельних ресурсів, так і за соціально-економічними та політичними передумовами впровадження ринку землі.

Зокрема, слід звернути особливу увагу на одну із найсерйозніших загроз, що несуть в собі українські агрохолдинги – це загроза монополізації ринку оренди землі. З метою недопущення такої монополізації, на нашу думку, доцільно застосувати запропонований В.Г. Андрійчуком методичний підхід до визначення граничних меж землекористування агропромислових компаній. Його зміст у тому, щоб «агрохолдинги мали право орендувати лише стільки землі, скільки їм необхідно для повного забезпечення переробних потужностей власною сировиною, й не більше. У такому разі відпадуть підстави для нарощування однією компанією земельного банку в сотні тисяч гектарів, як тепер» [12, с. 32].

Функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення потребує запровадження ефективних державних регуляторних механізмів. За державою повинно залишитися право обмежень на ринковий обіг земельних ділянок, вилучення їх у разі нецільового використання та здійснення контролю за процесом ціноутворення на організованому земельному ринку, особливо на початкових етапах його запровадження [5, с. 9; 14, с. 55]. Вважаємо за необхідне також надати право державі вилучати земельні ділянки у разі погіршення їх якості через недбале господарювання. Взагалі, важливим аспектом при запровадженні ринку сільськогосподарських земель є формування нормативно-правової бази та відповідних державних та регіональних інституцій контролю за еколого-агрохімічним станом ґрунтів. Через діяльність агрохолдингів та запровадження експортоорієнтованої монокультури рівень розораності (78,3%) українських земель є загрозливим, що свідчить про високе антропогенне навантаження на ґрунтовий покрив та підвищує ймовірність виникнення загроз поширення ерозійних процесів та деградації земельного фонду країни. Також є необґрунтованою структура посівних площ, де суттєво збільшується площа під технічні культури за рахунок кормових культур, особливо соняшнику, як виснажливої для ґрунтів культури [15, с. 86].

При формуванні ефективної моделі запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення необхідно врахувати такі загрози: хижацький викуп земель іноземцями; купівля земель заможними покупцями та створення ними латифундій із найманими працівниками; заволодіння банками великих ділянок в процесі переходу заставної землі у власність заставоутримувача; купівля фінансовими спекулянтами землі і швидка їх перепродаж, що відіб'ється на вартості аграрної продукції і спричинить інфляцію. Тому відкриття ринку землі сьогодні вимагає

прийняття багатьох зважених та добре обдуманих рішень. Треба бути вкрай обережними, розглянути всі негативні та позитивні наслідки цього впровадження. А зробити це зможе лише держава за допомогою контролю та застосування заходів, які «змусять» власників використовувати землі цілеспрямовано та за призначенням [11, с. 828].

Вибір ефективної моделі впровадження ринку землі в Україні може дати такі позитивні наслідки: перехід землі від неефективних виробників до ефективних; формування конкурентного середовища на ринку землі; перетворення землі на капітал, який може використовуватись для створення додаткового капіталу землевласників; підвищення інвестиційної привабливості українських земель; оптимізація структури сільськогосподарського землекористування; підвищення рівня кредитування агропромислового комплексу; зниження рівня «тіньового» ринку та корупції; перерозподіл земельної ренти на користь власників землі (орендодавців) та зростання розміру орендної плати і відповідне зниження вартості (цінності) права оренди таких земель; збільшення доходів землевласників; створення нових робочих місць в сільській місцевості; збільшення доходної частини державного та місцевих бюджетів, що дозволить збільшити фінансування сільської інфраструктури тощо. Але бажаний ефект від земельної реформи може бути отриманий лише за умови фінансової, матеріально-технічної, інформаційної та організаційної підтримки держави й дотриманням принципів соціальної справедливості.

Висновки і пропозиції. Проведені дослідження свідчать, що на нинішньому етапі Україна ще не готова до запровадження ринкового обігу сільськогосподарських земель, але наслідки продовження мораторію на купівлю-продаж земель можуть бути вкрай небезпечними. Тому для пом'якшення негативних наслідків запуск ринку земель сільськогосподарського призначення повинен відбуватися поетапно, враховуючи загальнонаціональні інтереси і виправляючи помилки попередніх етапів. Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення може мати як позитивні наслідки, так і створити серйозні загрози. Для апробації можливих проблем пропонуємо зняти мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення у пілотних районах країни і після врахування всіх вад й доопрацювання інституціонального забезпечення запровадити ринок землі сільськогосподарського призначення по всій країні.

Не можна спиратися на світовий досвід запровадження ринку землі, оскільки вже існуючі в Україні агрохолдинги, яких не було в жодній європейській країні у відповідний період, не дозволять отримати від земельної реформи ідентичних результатів. Тому дорожня карта земельної реформи повинна поєднувати суперечливі інтереси всіх українських стейкхолдерів.

Список літератури:

1. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / [Федоров М.М., Ходаківська О.В., Корчинська С.Г., Солов'яненко Н.А.]; за ред. Ю.О. Лупенка, М.М. Федорова. – Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. – 60 с.
2. Карпова І.В. Ринок землі в Україні як чинник розвитку іпотечного кредитування аграрного сектору економіки / І.В. Карпова // Молодий вчений. – 2017. – № 3(43). – С. 664–667.
3. Богач Л.В. Стан і тенденції формування земельно-орендних відносин сільськогосподарських підприємств / Л.В. Богач // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2014. – Вип. 150. – С. 82–90. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtusg_2014_150_12
4. Непочатенко О.О. Земельні відносини та фінансові аспекти їх розвитку / О.О. Непочатенко, С.М. Колотуха, П.М. Боровик, Б.С. Гузар // Економіка АПК. – 2017. – № 6. – С. 42–53.
5. Лупенко Ю.О. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 5–15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2016_12_3
6. Гуторов О.І. Орендні відносини – як гнучкий інструмент землегосподарювання в період становлення ринку землі в Україні / О.І. Гуторов, М.Ю. Ярута // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2017. – Вип. 4. – С. 81–85. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2017_4_17
7. Огляд стану земельних відносин. Випуск 31 січня 2017 року. Держгеокадастр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2017/01/Land-Review-Monthly_2_submit_final.pdf
8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо продовження заборони відчуження сільськогосподарських земель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60199
9. Нізалов Д. Мораторій на землі с/г призначення для чайників і не тільки… [Електронний ресурс] / Д. Нізалов, К. Івінська, С. Кубах, О. Нів'євський. – Режим доступу: https://voxukraine.org/2016/06/03/moratoriy-na-zemli-ua/.
10. Мартинюк М.П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та перспективи запровадження / М.П. Мартинюк // Економіка АПК. – 2017. – № 3. – С. 15–21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_3_4
11. Сальникова Т.В. Ринок землі: чи готова Україна до нього та які наслідки несе зняття мораторію / Т.В. Сальникова, Є.О. Колеснік, І.С. Сіліна // Молодий вчений. – 2017. – № 3. – С. 824–829.
12. Андрійчук В.Г. Методичні підходи до визначення меж землекористування в умовах загрози монополізації ринку оренди землі / В.Г. Андрійчук, І.С. Сас // Економіка АПК. – 2017. – № 8. – С. 22–33.
13. Данкевич А.Є. Оптимальні розміри сільськогосподарських землекористувань промислового типу в Україні / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2008. – № 9. – С. 30–34.
14. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 55–60.
15. Данкевич В. Є. Розвиток земельних відносин в умовах глобалізації: монографія / Данкевич В. Є. – Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2017. – 392 с.

Ожелевская Т.С., Королик М.О.
Киевский национальный торгово-экономический университет

РЫНОК ЗЕМЛИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВВЕДЕНИЯ

Аннотация
Проанализированы современное состояние и перспективы введения рынка земель сельскохозяйственного назначения в Украине. Обоснована необходимость поэтапного введения оборота сельскохозяйственных земель. Доказано, что наличие агрохолдингов отличает условия, в которых находилась страна, перед введением рынка сельскохозяйственных земель в Украине от стран ЕС и потому их опыт не может быть использован при формировании рыночных земельных отношений. Очерчены положительные последствия и угрозы введения рынка сельскохозяйственных земель в Украине. Определены основные направления государственной регуляторной политики в эффективном обороте сельскохозяйственных земель.
Ключевые слова: рыночный оборот земель сельскохозяйственного назначения, земельные отношения, земельная реформа, регулирование рынка земли, агрохолдинг, аренда земли.

Ozhelevska T.S., Korolik M.O.
Kyiv National University of Trade and Economics

AGRICULTURAL LAND MARKET IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE IMPLEMENTATION

Summary
In the article the authors analyzes the current state and prospects of implementation of agricultural land market in Ukraine. The necessity of the phase implementation of turnover of agricultural land is justified. It's proved that the availability of agricultural holdings differ conditions of the introduction of the market for agricultural land in Ukraine from EU countries and therefore their experience cannot be used in the formation of market land relations. The positive effects and threats of the introduction of the market for agricultural land in Ukraine have been outlined. The main directions of the state regulatory policy for the effective commerce in agricultural land have been determined.
Keywords: agricultural land market, land relations, land reform, land market regulation, agricultural holding, land rent.

УДК 658.5

УПРАВЛІНСЬКІ ІННОВАЦІЇ: СУТНІСТЬ, РІЗНОВИДИ, МЕХАНІЗМ РОЗРОБКИ

Осокіна А.В., Сергієнко Н.С.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

В теперішній час питання впровадження управлінських інновацій на підприємстві стає дуже актуальним. У статті досліджується суть управлінських інновацій, їх різновиди та механізм розробки. Управлінські інновації повинні охоплювати якомога більше сфер функціонуючої організації. Особливо це стосується нововведень в менеджменті якості. У статті подано зв'язок між управлінськими інноваціями та менеджментом якості, а також охарактеризовано механізм формування управлінських інновацій в процесі розвитку системи менеджменту якості. Окрім цього в статті розглянуто елементи менеджменту якості як інструмента управлінської інновації на прикладі Чернігівського відділення ПАТ «САН ІнБев Україна».
Ключові слова: інновація, управлінська інновація, нововведення, менеджмент якості, система менеджменту якості, інструменти управління якістю, TQM, підприємство.

Постановка проблеми. Враховуючи постійні зміни зовнішнього середовища, загострення конкуренції, яка пов'язана із новими загрозами глобалізаційних процесів, підприємства вимушені прискорювати процеси розроблення та виведення на ринок інноваційної продукції, підвищувати гнучкість виробничо-збутових можливостей та зростання мобільності апарату управління. Хоча впровадження інновацій є однаково важливим процесом для будь-якої організації, проте інноваційна діяльність кожної з них має свої певні особливості і пов'язані з ними проблеми, які ускладнюють пошук і обґрунтування менеджерами варіантів рішень, здатних забезпечити ефективну діяльність підприємства. Уже багато українських організацій дійшли до висновку, що для покращення їх діяльності та закріплення своєї позиції на ринку необхідно розробляти та впроваджувати систему менеджменту якості. Проте не всі ці підприємства вбачають тісний зв'язок між поняттями «менеджмент якості» та «управлінська інновація», оскільки під управлінням якістю розуміють здебільшого лише поліпшення характеристик та якості виробленої продукції та наданих послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності та особливостей інновацій, інноваційного розвитку підприємств, організації інноваційних процесів, сутності управлінських інновацій висвітлені в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних учених: Ю. М. Бажала, Дж. Біркіншоу, П. Друкера, Т. Г. Дудара, М. І. Дяченко, С. М. Ілляшенка, В. І. Захарченко, О. В. Карлінської, А. Г. Латкіна, В. В. Мельниченка, М. Дж. Мола, О. П. Молчанової, Г. Плешу, М. Портера, А. І. Пригожина, Л. М. Прокопишина, О. В. Суріна, І. В. Федулової, К. Фрімена, Г. Хеймела, Н. І. Чухрай, О. І. Юркан та ін. Дослідження цих науковців розкривають поняття та проблеми управління інноваційною діяльністю, підходи до класифікації інновацій, особливості процесу їх реалізації, значення управлінських інновацій для ефективного розвитку суб'єктів господарювання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість науковців досліджуючи управлінські інновації не приділяють значної уваги менеджменту якості як інструменту управлінської інновації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження суті управлінських інновацій, їх різновидів та визначення механізму формування управлінських інновацій в процесі розвитку системи менеджменту якості.

Виклад основного матеріалу. Під інновацією зазвичай розуміють матеріалізований результат, отриманий від вкладення капіталу у нову техніку чи технологію, у нові форми організування виробництва, праці, обслуговування і управління, включаючи нові форми контролю, обліку, методи планування тощо.

М. Портер вважає, що інновації – це можливість здобуття конкурентних переваг. Інновації виявляються в новому дизайні продукту, у новому процесі виробництва, у новому підході до маркетингу, у новій методиці підвищення кваліфікації працівників [1, с. 171]. К. Фрімен називає інновацію технічною, дизайнерською, виробничою, управлінською діяльністю, виготовленням нових товарів, першим комерційним використанням нових процесів або обладнання [2, с. 38].

Однією з головних видів інновацій, котрі впроваджують на підприємстві є управлінська інновація, яка може упроваджуватися як окремо, так і паралельно з іншими видами інновацій: техніко-технологічною, організаційною, економічною, соціальною та юридичною.

Під управлінською інновацією розуміється особлива форма зміни існуючих принципів, структури, процедур, методів, технік та/або будь-яких елементів системи управління організацією на кардинально нові, що є результатом творчої діяльності. Впровадження управлінських інновацій є дієвим способом забезпечення неповторності та ефективності системи управління підприємством. Це зумовлено тим, що управлінські інновації мають індивідуальний характер для кожної організації [3, с. 193]. Чимало підприємств упроваджують інноваційні види продукції, новітні виробничі чи маркетингові технології, однак лише деякі організації забезпечують ефективний механізм реалізації управлінських інновацій.

Ефективність управлінських інновацій виявляється у зростанні прибутку підприємства, збільшення частки ринку та конкурентоспроможності, удосконалення процесу формування стратегії, підвищення результативності бізнес-процесів, зниження витрат, поліпшення якості продукції, зростання рівня задоволення споживачів та персоналу. Зміна умов зовнішнього

середовища призводить до уточнень чи коригувань цілей та завдань підприємства, що, у свою чергу, є підставою для управлінських інновацій.

За дослідженнями McKinsey Global Institute (MGI), однією з умов досягнення конкурентних переваг на ринку є одночасний розвиток технологічних та управлінських інновацій: технології самі по собі не збільшують продуктивність, вона зростає завдяки управлінським інноваціям, тобто змінам у бізнес-процесах. Технологічні нововведення, які не супроводжуються управлінськими інноваціями, – неефективні [4, с. 201].

Таким чином, до управлінських інновацій відносять комплексні системи управління організацією, інновації в області роботи з клієнтами, інновації в сфері управління якістю, управління затратами, часом, устаткуванням, запасами. Відповідно до такої класифікації, всі інструменти управлінських інновацій можна представити за допомогою рис. 1.

Менш відомими є такі системи: сучасна дослідницька лабораторія (Харгадон, 2003); організація за типом «спагеті» (Фос, 2003); нова організація NASA (Карол, Білардо та ін., 2003) [5].

Інновації стимулюють виробництво товарів із новими або поліпшеними властивостями, сприяють підвищенню якості продукції та послуг, які максимально відповідають вимогам споживачів. У ринковій економіці проблема якості є найважливішим чинником підвищення рівня життя, економічної, соціальної та екологічної безпеки.

Серед великого розмаїття управлінських інновацій сьогодні активно розвиваються саме інновації в сфері якості. Цьому сприяють багато чинників, основними з них є розвиток стандартів якості, підвищення вимог клієнтів, партнерів компанії та інших зацікавлених сторін.

Впроваджуючи систему менеджменту якості на підприємстві, яка в теперішній час є одним із найважливіших інструментів управлінських інновацій, менеджери звертаюсь особливу увагу на інновації в даній сфері, на нові інструменти менеджменту якості, які можливо використовувати аби підвищити ефективність та результативність діяльності підприємства. Проте, враховуючи специфіку кожного підприємства, іноді у компаній виникає необхідність самим розробляють інноваційні системи в управлінні якістю.

Якість є комплексним поняттям, що характеризує ефективність усіх напрямків діяльності: розробка стратегії, організація виробництва, маркетинг, інноваційна діяльність та ін.. У сучасній літературі і практиці існують різні трактування поняття якості. У Міжнародному стандарті ISO 9000:2015 приводиться наступне визначення даного терміну: «Якість – сукупність характеристик об'єкта, що відносяться до його здатності задовольняти встановлені і передбачувані потреби» [6].

Управління якістю в компаніях здійснюється через створення та розвиток системи менеджменту якості.

Система менеджменту якості – це частина системи управління підприємством (організацією), яка спрямована на досягнення вихідних даних (результатів) відповідно до цілей в області якості, щоб задовольняти потреби, очікування і вимоги зацікавлених сторін. Цілі в сфері якості доповнюють інші цілі організації, пов'язані з управлінням персоналом, інвестиційною та інноваційною діяльністю, виробничим менеджментом, довкіллям, охороною праці і т. д. Різні частини системи управління організацією можуть бути інтегровані разом із системою управління якістю в єдину систему управління, яка використовує спільні елементи [7, с. 101].

Аналізуючи існуючі підходи в цій області, необхідно відзначити, що найбільш важливими та розповсюдженими є концепція постійного покращання Кайдзен (KAIZEN), система ощадливого виробництва (Lean Production) та система зниження дефектів «Шість сигм» (Six Sigma).

Кожна із цих концепцій може використовуватися підприємствами як автономно, так і в комплексі з іншими. Розглянемо кожну з них більш детально.

Кайдзен – поняття, похідне від японських слів «кай» – «зміна», і «дзен» – «добре» або «на краще». Концепція Кайдзен – це концепція забезпечення постійних поліпшень у всіх аспектах діяльності підприємства або його окремих підрозділів за рахунок внутрішніх резервів, без залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів. Основою управління Кайдзен є дві головні функції: підтримки і вдосконалення [8].

Ощадливе виробництво (Lean production) – це система організації і управління розробкою продукції, виробництвом, взаємовідношеннями з постачальниками і споживачами, коли продукція виготовляється в точній відповідності до запитів споживачів і з меншими втратами у порівнянні з масовим виробництвом великими партіями. Мета концепції бережливого виробництва – позбутися всіх видів затрат та домогтися максимальної ефективності використання ресурсів шляхом безперервного вдосконалення всіх бізнес-процесів організації, спрямованих на підвищення задоволеності споживачів [9].

«Шість сигм» – це підхід до удосконалювання бізнесу, що прагне знайти і виключити причини помилок чи дефектів у бізнес-процесах шляхом зосередження на тих вихідних параметрах, які виявляються критично важливими для споживача. «Шість сигм» – це стратегічний підхід, що працює для всіх процесів, продуктів і галузей. Теоретичною базою методології «шість сигм» є розроблені положення з оцінювання можливості статистично керованого процесу задовольняти задані вимоги з урахуванням відхилення характеристик продукції від середнього значення і центрованості [10].

Формування системи менеджменту якості в компаніях, як правило, пов'язане з впровадженням саме цих інноваційних підходів в цілому або лише окремих їх елементів з можливістю подальшого розвитку.

Враховуючи те, що під системою менеджменту якості розуміється постійне покращення діяльності і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності організації, компанії впровадивши один з інструментів СМЯ, на цьому не зупиняються, а продовжують постійно аналізувати показники своєї роботи і впроваджувати інші інструменти, тим самим вдосконалюючи систему менеджменту якості організації.

Розглянути механізм впровадження елементів системи менеджменту якості можна на при-

кладі пивної броварні Чернігівського відділення ПАТ «САН ІнБев Україна».

Вся продукція, котра виготовляється в Чернігівському відділенні ПАТ «САН ІнБев Україна» є сертифікованою (має сертифікати відповідності) і відповідає міжнародним стандартам з якості. Підприємство у 2010 році отримало сертифікат на систему управління безпечністю харчових продуктів HACCP, потім у 2014 році Чернігівське відділення повторно сертифікувало свою діяльність за HACCP. Тож, можна відмітити, що діяльність підприємства відповідає вимогам ДСТУ ISO 22000:2007 «Система управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга». З 2011 року Чернігівське відділення ПАТ «САН ІнБев Україна» є сертифікованим за стандартом OHSAS 18001:2010 «Системи управління гігієною та безпекою праці». Зараз підприємство здійснює сертифікацію за стандартами ISO 14002 «Сис-

Комплексні системи управління організацією

- збалансована система показників (Balanced Scorecard)
- виробничуа система Toyota TPS (Toyota Production System)
- реінжиніринг бізнес-процесів BPR (Business Processes Reengineering)
- система комп'ютерного інтегрованого виробництва CIM (Computer Integrated Management)
- організацію тотального управління допоміжними службами TSM (Total Service Management)
- та інше

Управлінські інновації в області управління якістю

- система зниження дефектів «Шість сигм» (Six Sigma)
- система організації робочого місця 5S (Sorting, Straightening, Systematic cleaning, Standardizing, and Sustaining)
- система тотального управління якістю TQM (Total Quality Management)
- реінжиніринг бізнес-процесів BPR (Business Processes Reengineering)
- організація тотального управління допоміжними службами TSM (Total Service Management)
- система ощадливого управління LM (Lean Management)
- та інше

Управління інноваціями в області управління затратами

- система ощадного управління LM (Lean Management)
- реінжиніринг бізнес-процесів BPR (Business Processes Reengineering)
- та інше

Управлінські інновації в області управління часом

- система ефективного управління часом TBM (Time Based Management)
- та інші

Управлінські інновації в області управління устаткуванням

- система тотального обслуговування обладнання TPM (Total Productive Maintenance)
- та інші

Управлінські інновації в області управління запасами

- ABC-аналіз
- та інші

Управлінські інновації в області роботи з клієнтами

- система ефективного обслуговування клієнта ECR (Efficient Consumer Response)
- реінжиніринг бізнес-процесів BPR (Business Processes Reengineering)
- та інше

Рис. 1. Різновиди управлінських інновацій

теми екологічного менеджменту». Бренд «Чернігівське» уже має екологічний сертифікат, виданий відповідно до міжнародного стандарту ISO 14024:2002 в 2014 році, дата повторної видачі сертифікату – 20.03.2017. Екологічна сертифікація пива підтверджує, що продукт не містить ГМО, а також гарантує високий стандарт якості питної води, що використовується для виготовлення напою. Окрім того, екологічна сертифікація передбачає застосування енерго- та ресурсоефективних технологій виробництва.

Підприємство працює по принципам японської моделі управління виробництвом «5S». Це частина концепції бережливого виробництва, яка дозволяє підприємству досягти конкурентних переваг за рахунок налагодження процесів, починаючи від розробки продукції і закінчуючи взаєминами з постачальниками і клієнтами. На ЧВ ПАТ «САН ІнБев Україна на кожному поверсі біля розміщення відповідного відділення знаходяться інформаційні дошки 5S. На них зображені етапи 5S, схема підрозділу за 5S, найкращі досягнення серед працівників та команд за 5S, плани, ініціативи, графіки проведених аудитів та їх результати та інше. Компанія стверджує, що програма «5S» повинна бути впроваджена як на фізичному робочому місці, так і на віртуальному (папки та файли, що містяться в загальному доступі і на ПК).

На ЧВ ПАТ «САН ІнБев Україна» як і в інших відділеннях компанії з 2004 року працює унікальна для України система управління якістю LIMS (Laboratory Information Management System), яка для підприємства є однією з найважливіших управлінських інновацій в системі менеджменту якості. Унікальність системи полягає в тому, що вона була розроблена компаніями «Siemens» та «UniLab» спільно зі спеціалістами компанії InBev на основі принципово нового підходу до управління якістю. Система LIMS контролює діяльність усіх виробничих дільниць та направлена на контроль таких компонентів виробничих процесів як: поставка сировини на виробництво, варіння, бродіння, фільтрація, розлив, отримання готової продукції, проведення експериментів. Основна відмінність «LIMS» від багатьох існуючих систем управління якістю полягає в покроковому слідкуванні за технологічним процесом виробництва пива, з можливістю управління якістю на будь-якій технологічній дільниці. На відповідність жорстким стандартам, закладеним в програму, перевіряються навіть усі компоненти сировини. У випадку мінімального відхилення від заданих програмою для кожної дільниці графіків, вся партія пива автоматично блокується програмою. Повернути партію до виробничого процесу може тільки менеджер з якості після детального вивчення характеру відхилення і його потенційного впливу на якість продукту.

Система управління якістю «LIMS» дозволяє пивзаводу більш чітко та своєчасно відслідковувати всі етапи технологічного процесу, що забезпечує стабільну якість продукції.

Окрім цього, компанія розробила для себе програму оптимізації Voyager Plant Optimization, скорочено VPO, спрямовану на підвищення ефективності та стандартизації підходу до управління заводами для отримання додаткової економії витрат при одночасному підвищенні якості, безпеки та захисту навколишнього середовища. VPO передбачає також оцінку процесів закупівель. Основою даної програми є підвищена увага до витрат, управління якими здійснюється за допомогою використання набору стандартів, пропонованих VPO. В рамках VPO розроблена ціла система ключових показників ефективності – KPI. За ним можна оцінити в динаміці власну діяльність, можна порівняти власні результати з результатами будь-якого підрозділу заводу або з аналогічним підрозділом іншого заводу компанії.

Впровадження системи менеджменту якості (СМЯ) на підприємстві слугує яскравим прикладом управлінської інновації. Цей процес носить радикальний характер, так як, при впровадженні систем менеджменту якості в організації відбуваються істотні зміни її бізнес-процесів. Сучасне управління якістю полягає в тому, що воно не може бути ефективним, коли продукція (послуга) вже вироблена, оскільки управління якістю повинно здійснюватися на всіх етапах технологічного процесу. Управління якістю включає всі функції загального керівництва для розробки політики у сфері якості, встановлення цілей, повноважень та відповідальності, а також процеси планування, контролю і забезпечення якості, за допомогою яких у межах системи якості відбувається реалізація цих функцій. Основним завданням найвищого керівництва є менеджмент трьох сфер – якості, удосконалення та інновацій.

Висновки. Отже, для того щоб забезпечити стабільне функціонування підприємства, його власники та менеджери мають постійно пристосовуватись до змін зовнішнього середовища. Однак інноваційний розвиток організації, основою якого є управлінські інновації, передбачає постійні якісно нові зміни внутрішнього середовища, підприємницької культури, особистих переконань працівників. Саме управлінські інновації є ключовим фактором ефективного розвитку організації, набуття підприємством неповторних властивостей, що забезпечать довгострокові конкурентні переваги на ринку. Вони мають охоплювати усі структурні підрозділи організації, особливо це стосується управління якістю, оскільки розвиток системи менеджменту якості на підприємстві лише закріпить конкурентоспроможну позицію на ринку й підвищить результативність та ефективність бізнес-процесів організації.

Список літератури:

1. Портер М. Конкуренция: Учеб. пособие / М. Портер // Пер. с англ. – М.: Вильямс, 2001. – 495 с.
2. Валдайцев С. В. Оценка бизнеса и инновации / С. В. Валдайцев. – М.: Информационно-издательский дом «Филин», 1997. – 336 с.
3. Плешу Г. Управлінські інновації як головний чинник реструктуризації підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Г. Плешу, С. С. Шаповал, Г. С. Фоменко // Труды Одесского политехнического университета. – 2009. – № 1(31). – С. 193–198.

4. Давила Т. Работающая инновация / Т. Давила, Марк Дж. Эпштейн, Р. Шелтон; пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. – 320 с.
5. Момчева А. М. Управлінські інновації: сутність, види, особливості впровадження / А. М. Момчева // Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна – 2011. – Вип. 23.
6. ISO 9001:2015 (en) Quality management systems – Requirements – 2015.
7. Давидова О. Ю. Управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві: навч. посібник / О. Ю. Давидова, І. М. Писаревський, Р. С. Ладиженська; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 414 с.
8. Имаи Масаки. Кайдзен: Ключ к успеху японских компаний / Масаки Имаи; пер. с англ. – 2 изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 274 с.
9. Красуляк М. М. «Бережливе виробництво»: світовий досвід і вітчизняні перспективи / М. М. Красуляк, Н. О. Колінко // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: збірник тез за матеріалами VIII Науково-технічної конференції науково-педагогічних працівників, 26–31 березня 2012 року / Національний університет «Львівська політехніка», Інститут підприємництва та перспективних технологій. – Львів, 2012. – С. 27–28. – Бібліографія: 4 назви.
10. Шаповал М. І. Менеджмент якості / М. І. Шаповал // Підручник. – 4-те вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2007. – 471 с.

Осокина А.В., Сергиенко Н.С.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ: СУТЬ, РАЗНОВИДНОСТИ, МЕХАНИЗМ РАЗРАБОТКИ

Аннотация
В настоящее время вопрос внедрения управленческих инноваций на предприятии становится очень актуальным. В статье исследуется суть управленческих инноваций, их разновидности и механизм разработки. Управленческие инновации должны охватывать как можно больше сфер функционирующей организации. Особенно это касается нововведений в менеджменте качества. В статье представлена связь между управленческими инновациями и менеджментом качества, а также охарактеризованы механизм формирования управленческих инноваций в процессе развития системы менеджмента качества. Кроме этого, в статье рассмотрены элементы менеджмента качества как инструмента управленческой инновации на примере Черниговского отделения ПАО «САН ИнБев Украина».
Ключевые слова: инновация, управленческая инновация, нововведение, менеджмент качества, система менеджмента качества, инструменты управления качеством, TQM, предприятие.

Osokina A.V., Serhiyenko N.S.
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman

MANAGERIAL INNOVATIONS: ESSENCE, VARIETIES, MECHANISM OF DEVELOPMENT

Summary
Nowadays the issue of implementing managerial innovations at the enterprise becomes very relevant. The article explores the essence of managerial innovations, their varieties and the mechanism of development. Managerial innovations should cover as many functional divisions in organization as possible. This is particularly true about innovations in quality management. The article presents a link between managerial innovations and quality management. Moreover, it characterizes the forming mechanism of managerial innovations in the development process of the quality management system. In addition, the elements of quality management, as an instrument of managerial innovation, are considered on the example of «SUN InBev Ukraine» company (Chernihiv branch).
Keywords: innovation, managerial innovation, quality management, quality management system, tools of quality management, TQM, enterprise.

УДК 336.7

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ПРЯМИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Островська Н.С., Гриник В. Ю.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено особливості іноземного інвестування в Україні, проаналізовано динаміку залучення прямих інвестицій за останні роки, розглянуто структуру іноземних інвестицій в розрізі видів економічної діяльності. У роботі виділено основні країни-інвестори, а також досліджено проблеми і перспективи розвитку інвестиційної діяльності в Україні.
Ключові слова: інвестиційні вкладення, прямі інвестиції, капітал, інвестиційний клімат, іноземні інвестори.

Постановка проблеми. В умовах глобальної конкуренції роль прямих іноземних інвестицій полягає в залученні не лише необхідних обсягів капіталу, а й сучасних технологій, методів управління та висококваліфікованих менеджерів. Виграють країни, які активно долучаються до міжнародного науково-технічного та інформаційного обміну. Проблема інвестування досить гостро постає перед більшістю країн світу, для України вона також є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми залучення іноземних інвестицій, закрема прямих, у економіку країни висвітлено в працях багатьох вітчизняних вчених-економістів, серед них Т.В. Майорова, А.В. Череп, Р.П. Качур та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У працях перерахованих науковців та в інших дослідженнях, присвячених цій тематиці, не всі аспекти є достатньо вивченими. Дана тема дослідження є особливо актуальною у питаннях інвестиційної привабливості та фінансових можливостей вітчизняних інвесторів, що є однією із важливих умов стабільності економічної системи України.

Мета статті. Метою цієї роботи є детальний розгляд особливостей іноземного інвестування в Україні, проблем, пов'язаних із залученням прямих інвестицій у вітчизняну економіку.

Виклад основного матеріалу. Україна є державою, яка залучає іноземний капітал, адже володіє низкою факторів що підтверджують її інвестиційну привабливість: вигідне геополітичне розташування, високий рівень природно-ресурсної бази, дешева кваліфікована робоча сила, місткий споживчий ринок. Проте основна складність інвестиційних процесів на сучасному етапі трансформації вітчизняної економіки полягає, насамперед, у дуже обмежених можливостях щодо внутрішніх нагромаджень і неспроможності вітчизняних інвесторів повною мірою компенсувати брак капітальних вкладень для відновлення і підтримки економічного зростання.

Стан світової та вітчизняної інвестиційної діяльності відображає широкий спектр проблем. Основні з яких пов'язані зі зміною законодавства, механізмів інвестування, необґрунтованістю пріоритетних та стратегічних об'єктів і галузей економіки для вкладення інвестиційних коштів, і недостатньо чіткої роботи регулятивних інститутів як на національному, так і міжнародному рівнях.

Детальніше дане питання можна дослідити, розглянувши інвестиційні процеси в Україні, зокрема вплив прямих інвестицій на розвиток економіки.

За даними Держстату у 2016 році в економіку України іноземними інвесторами вкладено 4 405,8 млн. дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу) проти 3 763,7 млн. дол. США у 2015 році. Обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України на 31.12.2016 року становив 37 655,5 млн. дол. США. Розглянемо детальніше динаміку інвестицій на рисунку 1.

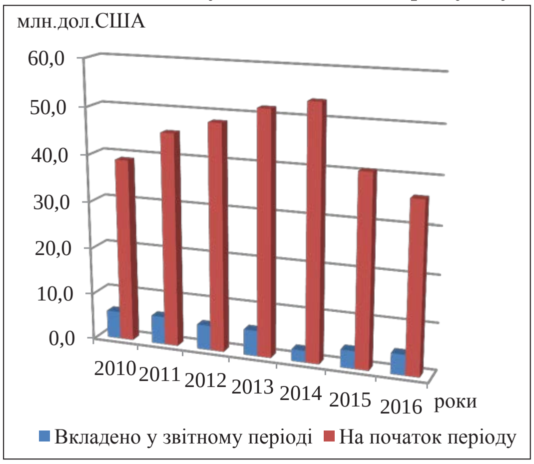

Рис. 1. Обсяг прямих іноземних інвестицій за 2010–2016 роки, млрд. дол. США

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Як бачимо, протягом 2010–2014 років обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій в економіку України збільшувався, проте обсяги річних вкладень не збільшувались. У 2014 році у зв'язку з погіршенням військової та економічної ситуації в країні сума прямих інвестицій зменшилась і становила 2,5 млн. дол. США. проти 5,5 млн. дол. США у 2013 році. У 2015–2016 роках обсяги річних вкладень збільшились, проте обсяг залучених з початку інвестування прямих іноземних інвестицій зменшився і в 2016 році становив 36,2 млн. дол. США проти 40,7 млн. дол. США у 2015 та 53,7 млн. дол. США у 2014 роках. На це значним чином вплинула несприятлива політична ситуація в країні, що призвело до погіршення її інвестиційної привабливості.

Інвестиції здебільшого спрямовуються в ті сфери, які є найбільш розвиненими. Для детальнішого розгляду впливу прямих інвестицій на економіку України проаналізуємо їх в розрізі видів економічної діяльності. Дані аналізу подано в табл. 1.

Як бачимо, найбільший обсяг інвестицій серед видів діяльності спрямований на розвиток про-

мисловості. За даними Держстату найбільшу частку серед інвестицій в промисловість України займають інвестиції в переробну промисловість, а саме в металургійне виробництво, виробництво харчових продуктів, пластмасових і гумових виробів. Це пов'язано із розвитком металургійної та хімічної промисловості на території України.

Проте протягом трьох останніх років спостерігається тенденція зменшення суми вкладів (від 12 419,4 млн. дол. США у 2014 до 9 550,2 млн. дол. США у 2016 роках). Це спричинено зменшенням суми вкладів в пріоритетні галузі промисловості.

Поступово збільшуються обсяги вкладів у фінансову та страхову діяльність (з 8 790,3 млн. дол. США у 2014 до 10,324,4 млн. дол. США у 2016 роках).

Попри несприятливе інвестиційне середовище в розвиток економіки України вкладають кошти Росія, Велика Британія, Кіпр та інші країни. Співвідношення інвестицій цих країн побачимо на рисунку 2.

Як бачимо, не зважаючи на політичні конфлікти між Україною і Росією, частка прямих інвестицій саме Російської Федерації є найбільшою в загальному їх обсязі і становить 37,8%. Серед інших країн відзначаються також Кіпр (9,7%), Велика Британія (9,2%).

Варто відзначити, що Україна теж є інвестором, проте масштаби українських вкладів є значно меншими, ніж масштаби іноземних вкладів у вітчизняну економіку. Це можна побачити на порівнянні надходжень і вкладів інвестицій України за 2014–2016 роки, які подані в табл. 2.

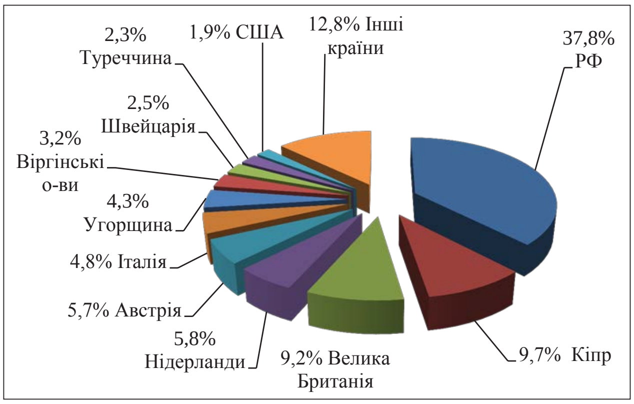

Рис. 2. Прямі інвестиції із країн світу в економіці України у 2016 році, %

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Як бачимо, порівняно з обсягом вкладів у нашу економіку, українські інвестори здійснюють значно менше вкладів в інші країни, що може бути пов'язано з недостатністю коштів вітчизняних інвесторів або ж несприятливим інвестиційним кліматом інших країн.

Висновки і пропозиції. Для України необхідність залучення іноземних інвестицій обумовлена низкою причин:

Таблиця 1

Аналіз прямих інвестицій в економіці України за видами економічної діяльності

млн. дол. США

Вид діяльності	2014	2015	2016	Відх. 2015–2014	Відх. 2016–2015	Темп прир., % 2015–2014	Темп прир., % 2015–2014
Сільське, лісове та рибне господарство	617,0	502,2	500,1	-114,8	-2,1	-18,6	-0,4
Промисловість	12 419,4	9 893,6	9 550,2	-2 525,8	-343,4	-20,3	-3,5
Будівництво	1 301,9	1 104,1	1 074,4	-197,8	-29,7	-15,2	-2,7
Оптова та роздрібна торгівля	6 037,6	5 247,4	5 485,5	-790,2	238,1	-13,1	4,5
Транспорт	1 355,5	1 088,0	1 054,0	-267,5	-34,0	-19,7	-3,1
Тимчасове розміщування харчування	382,3	332,6	326,7	-49,7	-5,9	-13,0	-1,8
Інформація та телекомунікації	1 646,2	2 089,4	2 089,3	443,2	-0,1	26,9	0,0
Фінансова та страхова діяльність	8 790,3	8 382,0	10 324,4	-408,3	1 942,4	-4,6	23,2
Операції з нерухомим майном	3 979,4	3 882,1	3 670,6	-97,3	-211,5	-2,4	-5,4
Професійна та наукова діяльність	2 634,5	2 222,6	2 196,2	-411,9	-26,4	-15,6	-1,2

Джерело: розроблено автором за даними [6]

Таблиця 2

Аналіз прямих інвестицій в економіці України за 2014–2016 роки

млн. дол. США

Напрям інвестицій	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відх. 2015–2014	Відх. 2016–2015	Темп прир., % 2015–2014	Темп прир., % 2015–2014
Надходження прямих іноземних інвестиції в економіку України	2 451,70	3 763,70	4 405,80	1 312,00	642,10	53,5138883	17,06034
Вкладення прямих інвестиції з України в економіку країн світу	68	27,9	20,7	-40,1	-7,2	-58,970588	-25,80645

Джерело: розроблено автором за даними [6]

– відсутністю поповнення обмежених внутрішніх заощаджень і сприяння фінансуванню на мікрорівні, мезорівні та макрорівні;

– недостатнім обміном виробничим досвідом, виробничими та управлінськими технологіями, патентами, ліцензіями, ноу-хау;

– прагненням доступу українських підприємств за участю іноземного капіталу до зовнішніх ринків;

– перевагою прямих іноземних інвестицій, порівняно з портфельними інвестиціями та міжнародними кредитами, у більш стабільному та прогнозованому характері інвестування;

– відсутність державного захисту інвестицій – інвестори вимагають захисту своїх прав та інтересів у судах, підвищення ефективності судової системи, створенням системи контролю за ухваленням судами відверто неправових, рейдерських рішень;

– нестабільне законодавство, відсутність надійних гарантій захисту від його змін для іноземних інвесторів;

– зменшення можливості реалізації продукції на внутрішньому ринку за рахунок низької купівельної спроможності значної частини населення;

– невисокий рівень розвитку інфраструктури, яка могла б забезпечити швидкий оперативний зв'язок України з іншими країнами [5, с. 9].

Прямі іноземні інвестиції, будучи довгостроковим «підживленням» економіки, є не тільки ключовою умовою модернізації національної економіки, а й чільним фактором її економічної безпеки. З огляду на це, подальше дослідження стану інвестиційної діяльності України є доволі важливим для економіки держави, що пов'язано з її інтеграційним курсом, який вона обрала.

Для стимулювання процесу залучення прямих іноземних інвестицій та усунення негативних тенденцій в економіці країни необхідно, щоб основні положення законодавчих актів щодо умов іноземного інвестування не лише відповідали міжнародним нормам, а й виконувалися. Зарубіжний інвестор має сприйняти Україну як стабільну і передбачувану країну, а її економіку такою, де макроекономічна стабільність асоціюється з послідовним розвитком, включаючи зростаючі темпи виробництва, платоспроможний попит.

Основними напрямами вирішення проблем, які пов'язані із залученням іноземних інвестицій, є:

1) створення стабільної податкової системи, яка б забезпечувала достатній обсяг надходжень до бюджетів усіх рівнів, ефективне функціонування економіки, створення умов для подальшого інтегрування України до світової економіки;

2) розвиток корпоративного управління повинен здійснюватися для поліпшення інвестиційного клімату і спрямовуватися на поступове наближення нормативно-правої бази з питань корпоративного управління до законодавства Європейського союзу;

3) стимулювання довгострокового банківського кредитування;

4) розвиток фондового ринку, забезпечення прозорої діяльності інститутів спільного інвестування;

5) запровадження спеціального режиму інвестування на територіях з несприятливими соціально-економічними умовами; залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва;

6) впровадження економічного механізму страхування ризиків іноземного інвестування;

7) забезпечення стабільності законодавства у сфері інвестування і оподаткування;

8) розвиток інфраструктури;

9) надання додаткових пільг іноземному інвестору для заохочення його діяльності в Україні через прийняття окремих національних правових актів та інші [3, с. 252].

Перспективи подальших досліджень мають ґрунтуватися на аргументації потенціалу інвестиційної ємності України, особливо в інноваційній, інфраструктурній та виробничій сферах, формуванні недостатньо сприятливого інвестиційного клімату, розробці практичних рекомендацій щодо усунення бар'єрів на шляху залучення прямих іноземних інвестицій та створенні сприятливих умов ведення бізнесу, що передбачають зміни у сфері фіскального, митного, адміністративного регулювання, вдосконалення судової системи, подолання корупції та бюрократизму.

Список літератури:

1. Артаманова Г.В. Вплив прямих іноземних інвестицій на ефективність економічного розвитку / Г.В. Артаманова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 6. – С. 110–116.
2. Бондаренко Ю. Підвищення ефективності державного управління в інвестиційній діяльності / Ю. Бондаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 10. – С. 89–94.
3. Качур Р.П. Прямі іноземні інвестиції та їхній вплив на реальний сектор економіки України / Р.П. Качур // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: зб. наук.-техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2012. – Вип. 22.15. – С. 249–253.
4. Майорова Т.В. Активізація інвестиційного процесу в Україні: монографія / Т.В. Майорова, М.І. Диба, С.В. Онишко та ін.; за наук. Ред. М.І. Диби, Т.В. Майорової. – К.: КНЕУ, 2012. – 472 с.
5. Череп А.В. Інвестиційний клімат України і шляхи його покращення / А.В. Череп, О.В. Топчанюк // Економіка. Фінанси. Право. – 2016. – № 1. – С. 7–11.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua

Гриник В.Ю., Островская Н.С.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОСОБЕННОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ПРЯМЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье исследованы особенности иностранного инвестирования в Украину, проанализирована динамика привлечения прямых инвестиций за последние годы, рассмотрена структура иностранных инвестиций в разрезе видов экономической деятельности. В работе выделены основные страны-инвесторы, а также исследованы проблемы и перспективы развития инвестиционной деятельности в Украине.
Ключевые слова: инвестиционные вложения, прямые инвестиции, капитал, инвестиционный климат, иностранные инвесторы.

Hrynyk V.Y., Ostrovska N.S.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE FEATURES OF ATTRACTING DIRECT INVESTMENTS INTO THE ECONOMY OF UKRAINE

Summary
In the article the features of foreign investment are investigated, the dynamics of attracting direct investments in recent years is analyzed, the structure of foreign investments in terms of types of economic activity is examined. In this work the major investment countries are pointed out and also the problems and prospects of the development of ivestment activity are explored.
Keywords: investment injection, direct investment, capital, investment climate, foreign investors.

УДК 336.764

ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ЇХ ФОРМУВАННЯ

Павленко О.П., Бурсук Г.Ю.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглянуто визначення сутності поняття «оборотні активи», проаналізовано класифікацію оборотних активів та основи організації фінансовго аналізу оборотних активів. Також у статті обґрунтовано важливість оптимізації джерел формування оборотних активів на сільськогосподарських підприємствах. Надано рекомендації для удосконалення структури оборотного капіталу, покращення його ефективного використання на сільськогосподарських підприємствах.
Ключові слова: активи, оборотні активи, оборотні кошти, показники ефективності використання оборотних коштів, фінансовий стан, поточні активи.

Постановка проблеми. В ринкових умовах економіки особливо важливого значення набувають проблеми формування та аналізу оборотних активів. Будь-яке підприємство має функціонувати на основі економічних розрахунків щодо джерел формування майна та його використання, визначення витрат, доходів та прибутку, оцінки привабливості суб'єкта господарювання. В процесі трансформації економічних відносин в Україні, кризових явищ важливого значення набуває мобілізація якісно нових джерел росту ефективності виробництва. Особлива роль у виконанні цього завдання належить ефективному використанню оборотних активів.

Аналіз забезпеченості підприємств власними оборотними активами дає можливість оцінити спроможність створювати необхідні для виробництва і реалізації продукції запаси сировини, матеріалів, інші виробничі запаси, перехідні запаси незавершеного виробництва, готової продукції, вкладати певну суму коштів у сферу розрахунків. У сільськогосподарських підприємствах проблемі планування, обліку й аналізу оборотних коштів не приділяється належної уваги. Оборотні активи практично не нормують, звідси і труднощі з їх аналізом. Усе це свідчить про необхідність концентрації уваги вчених, фінансових працівників підприємств на питаннях нормування, обліку й аналізу оборотних активів, виробленні конкретних напрямів його вдосконалення. Дослідження принципів раціональної організації оборотних коштів, а також пошук резервів

покращення їх використання становлять в даний час значний інтерес для виробничих підприємств, організацій і банків, оскільки вони виступають об'єктами кредитування.

Отже, аналіз практики формування джерел оборотних активів у сільському господарстві свідчить, що робота із встановленням науково обґрунтованих норм і нормативів у досліджуваній галузі потребує істотного покращення. Економічно обґрунтований, системний аналіз та формування джерел оборотних активів дадуть підприємству змогу правильно орієнтуватися в усіх питаннях, пов'язаних із функціонуванням оборотного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу і контролю оборотних активів певною мірою досліджені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених економістів: В.Г. Андрійчука [1, с. 624], Г.І. Кіндрацької [2, с. 440], О.І. Кононенко [3, с. 208], М.Я. Коробова [4, с. 378], Ю.Я. Литвина, М.Й. Маліка [5, с. 153], Є.В. Мниха, Н.В. Тарасенко [6, с. 485] та інших.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених проблемам аналізу і контролю оборотних активів та їх значну практичну цінність, концептуальні засади і методичні принципи, теоретичні аспекти комплексної системи управління ними потребують подальшого вивчення. В економічній літературі досі немає єдиного підходу до визначення суті, складу та аналізу структури оборотних активів, не проведено їх глибокого комплексного дослідження та механізму формування їх за джерелами.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування необхідності системного аналізу і оптимізації джерел формування оборотних активів сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до П(С)БО 2 оборотні активи представляють собою грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Отже, до оборотних коштів (поточних активів) відносяться засоби, які інвестовані підприємством в поточні операції під час кожного операційного циклу, який характеризує проміжок часу між придбанням запасів для здійснення діяльності та отриманням коштів від реалізації виробленої з них продукції або товарів і послуг.

До складу оборотних коштів входять:

1) грошові кошти (готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання);

2) короткострокові фінансові інвестиції (високоліквідні активи, які утримуються підприємством з метою збільшення прибутку (відсотків, дивідендів тощо), зростання вартості капіталу або інших вигод для інвестора та вільно конвертуються у певні суми грошових коштів і які характеризуються незначним ризиком зміни їх вартості);

3) дебіторська заборгованість (сума заборгованості юридичних та фізичних осіб, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів на певну дату).

На законодавчому рівні також визначені основні показники, за якими здійснюється оцінювання ефективності використання оборотних активів підприємства. Таким чином, Методичними рекомендаціями щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [8] передбачено розрахунок показників ефективності формування та використання оборотних активів в складі показників фінансової стійкості. Зокрема, виокремлюють коефіцієнт забезпечення власними засобами; оборотність коштів у розрахунках, обороти; час обороту коштів у розрахунках, днів; оборотність запасів, оборотів; час обороту запасів, днів; час обороту кредиторської заборгованості, днів; тривалість операційного циклу; тривалість фінансового циклу; коефіцієнт погашення дебіторської заборгованості; оборотність власного капіталу; оборотність сукупного капіталу; коефіцієнт стійкості економічного росту; поточна платоспроможність.

Аналіз оборотних активів пропонується проводити за показниками ділової активності. Окремі з авторів, подають ще показники рентабельності. Зокрема, С. Ф. Покропивний і багато інших економістів для аналізу ефективності використання оборотних засобів пропонують розраховувати показник рентабельності оборотних засобів як відношення прибутку від реалізації продукції до розміру оборотних засобів [7, с. 286].

Варто під оборотними активами розуміти частину активів підприємств у вартісному виразі, яка в процесі кругообігу набуває функціональної форми оборотних виробничих фондів і фондів обігу. У своєму русі оборотні кошти проходять послідовно три стадії: грошову, виробничу і товарну. Основними завданнями аналізу оборотних активів є:

– виявлення резервів підвищення ефективності їх використання та прискорення обертання;

– виявлення змін в складі та структурі оборотних активів в динаміці;

– оцінювання рівня ділової активності підприємства;

– визначення джерел фінансування оборотних активів в сучасних умовах;

– визначення потреби в додаткових коштах для фінансування оборотних активів;

– розрахунок частки ліквідних, швидко-, та повільно ліквідних активів;

– виявлення факторів впливу на показники оборотності оборотних активів та їх негативну зміну;

– розробка управлінських рішень та їх реалізація.

Аналіз оборотних активів повинен здійснюватись у певній послідовності:

1) визначення цілей, що повинні переслідуватись у процесі аналізу;

2) обрання методів, прийомів і способів діагностики оборотних активів;

3) вибір джерел інформації та систематизація отриманих даних;

4) аналіз складу та структури оборотних активів в динаміці;

5) аналіз оборотних активів у розрізі окремих видів;

6) розрахунок та оцінка показників ефективності використання оборотних активів;

7) проведення факторного аналізу показників ділової активності;

8) визначення частки вартості оборотних активів об'єкта досліджень у вартості оборотних активів галузі, регіону, країни в цілому.

На початковому етапі визначаються основні цілі, що повинні бути досягнуті у процесі аналізу. До пріоритетних цілей належать: виявлення резервів підвищення ефективності використання оборотних активів і розробка управлінських рішень; визначення стану використання оборотних активів, для встановлення рівня фінансового стану, інвестиційної привабливості кредитоспроможності підприємства; формування висновків щодо використання майнових цінностей підприємства та інше.

У процесі аналізу оборотних активів варто застосовувати як формалізовані, так і неформалізовані методи.

До формалізованих методів належать: факторний (застосовується у процесі визначення впливу факторів на зміну вартості оборотних активів та ефективності їх використання), математичний (застосовується у процесі використання прийомів елімінування для визначення кількісного впливу факторів на коефіцієнти оборотності оборотних активів), статистичний (використовується кореляційно-регресійний аналіз для прогнозування майбутніх обсягів оборотних активів та показників ефективності їх використання), фінансово-економічний (розрахунок коефіцієнтів ділової активності), економіко-математичне моделювання (застосовується при побудові моделей планування оборотних активів на основі якісної діагностики їх обсягу та складу).

Неформалізовані методи носять суб'єктивний характер і побудовані на логічному мисленні та творчому підході особи, що здійснює діагностику. До неформалізованих методів належать експертний, соціологічний, морфологічний, рейтинговий, моніторинг, логічне моделювання, фундаментальний. Основними джерелами інформації для діагностики оборотних активів є фінансова звітність підприємства (баланс, звіт про фінансові результати, примітки до фінансової звітності) і бухгалтерські документи, у яких відображається надходження та використання (переведення у виробництво) запасів, наявність, списання та погашення дебіторської заборгованості, виписки із банківських рахунків про обсяги коштів. Інформація, відображена у звітності, потребує систематизації за часом і рівнем важливості та достовірності.

Для прийняття управлінських рішень найбільш достовірним є проведення аналізу як мінімум за 5 попередніх років. Важливим аспектом є проведення аналізу структури оборотних активів у динаміці, що дозволяє отримати інформацію про дольову участь абсолютно ліквідних, повільноліквідних та швидколіквідних активів в складі оборотного капіталу. Аналіз змін оборотних активів у динаміці передбачає їх детальний аналіз залежно від розподілу на певні види. Розподіл оборотних активів відображено в табл. 1.

Аналіз оборотних активів дозволяє сформувати комплекс пропозицій для підприємства, які допоможуть покращити не лише майновий стан підприємства, а й обумовлять ріст позитивного фінансового результату і рентабельності. Основними управлінськими рішеннями в даному напрямку є:

– зменшення частки виробничих запасів, що не використовуються в діяльності та зниження витрат на їх утримання;

– реструктуризація дебіторської заборгованості (проведення обліку векселів в банку, здійснення факторингових операцій); прискорення оборотності оборотних активів;

– підвищення рентабельності оборотних активів;

– мінімізація витрат оборотних активів у процесі їх використання;

– оптимізація запасів сировини і незавершеного виробництва; скорочення тривалості виробничого циклу;

– поліпшення організації матеріально-технічного забезпечення;

– прискорення реалізації товарної продукції;

Таблиця 1

Розподіл оборотних активів за ознаками

Ознака	Види	Склад (згідно до балансу підприємства)*
Функціональна роль у процесі виробництва	Оборотні виробничі фонди	Виробничі запаси, товари, готова продукція на складі, тварини на вирощуванні, незавершене виробництво, напівфабрикати власного виробництва, витрати майбутніх періодів
	Фонди обігу	Готова продукція відвантажена, грошові кошти в касі та на розрахункових рахунках у банку, дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції та інші оборотні активи
Практика контролю, планування та управління	Нормовані	Виробничі запаси, товари, готова продукція на складі, тварини на вирощуванні, незавершене виробництво, напівфабрикати власного виробництва, витрати майбутніх періодів
	Ненормовані	Готова продукція відвантажена, грошові кошти в касі та на розрахункових рахунках у банку, дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції та інші оборотні активи
Джерела формування	Власний оборотний капітал	Це частина оборотних активів підприємства, що створена за рахунок власних коштів підприємства
	Позичений оборотний капітал	Показує частину (вартість) оборотних активів, що сформовані за рахунок позичених коштів
	Залучений оборотний капітал	Частина оборотних активів підприємства, яка створена за рахунок залучених фінансових ресурсів (поточні зобов'язання перед працівниками, бюджетом, страховими організаціями, учасниками, із внутрішніх розрахунків та іншими суб'єктами)

** Джерело: [6, с. 485]*

– зменшення надлишку оборотних активів;
– реструктуризація дебіторської заборгованості;
– зменшення грошових коштів у касі та рахунках у банку, з метою зменшення ризику їх знецінення;
– створення обсягів запасів сировини у відповідності до встановлених нормативів.

Висновки і пропозиції. Формування, управління й аналіз оборотних активів – важливий напрям підвищення фінансового стану сільськогосподарських підприємств. Встановлення оптимального співвідношення джерел формування оборотних коштів у сфері виробництва та обігу має важливе значення для забезпечення грошовими коштами, виконання виробничої програми, а також є одним з основних чинників підвищення ефективності використання оборотних коштів.

Можна зробити висновок, що наявність якісних результатів аналізу дозволяє приймати ефективні управлінські рішення і досягати поставлених цілей діяльності. Підприємства, які своєчасно виявляють наявні проблеми у формуванні та використані майна, мають вищі шанси виходу з кризової ситуації, яка склалась чи загрожує в подальшому.

Ефективність використання оборотних активів забезпечує підприємству належний майновий та фінансовий стан. Розрахунок показників оборотності можна здійснювати не лише за звітний рік, а й звітний місяць, квартал, що дасть змогу оперувати інформацією зміни ділової активності в часовому просторі. У подальших дослідженнях нами буде досліджено, яка зміна ефективності використання оборотних активів сприятиме фінансовій кризі на підприємстві. За допомогою кореляційно-регресійних зв'язків планується визначити те значення коефіцієнтів оборотності, при якому підприємству не загрожує фінансова криза.

Список літератури:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2012. – 624 с.
2. Кіндрацька Г.І. Економічний аналіз: теорія і практика: підручник / Г.І. Кіндрацька, М.С. Білик, А.Г. Загородній; за ред. проф. А.Г. Загороднього. – Вид. 3-тє, перероб. і доповн. – К.: Знання, 2008. – 440 с.
3. Кононенко О. Аналіз фінансової звітності / О. Кононенко, О. Маханько. – Х.: Фактор, 2011. – 208 с.
4. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: навч. посібник / М.Я. Коробов. – К.: Знання, 2008. – 378 с.
5. Малік М.Й. Державне регулювання аграрного сектора економіки в дослідженнях вітчизняних вчених / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 153–158.
6. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз діяльності промислового підприємства: навч. посіб. / Н.В. Тарасенко. – К.: Алерта, 2013. – 485 с.
7. Покропивний С.Ф. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування: навчальний посібник / С.Ф. Покропивний, С.М. Соболь, І.О. Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2006. – 286 с.
8. Наказ Мінекономіки № 1361 «Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.me.gov.ua

Павленко О.П., Бурсук А.Ю.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ФИНАНСОВЫЙ АНАЛИЗ ОБОРОТНЫХ АКТИВОВ И ОПТИМИЗАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены определения сущности понятия «оборотные активы», проанализировано классификацию оборотных активов и основы организации анализа оборотных активов. Также в статье обоснована важность оптимизации источников формирования оборотных активов на сельскохозяйственных предприятиях.. Даны рекомендации по усовершенствованию структуры оборотного капитала, улучшение его эффективного использования на сельскохозяйственных предприятиях.
Ключевые слова: активы, оборотные активы, оборотные средства, показатели эффективности использования оборотных средств, финансовое состояние, текущие активы.

Pavlenko O.P., Bursuk H.Yu.
Dnepropetrovsk State Agrarian and Economic University

FINANCIAL ANALYSIS OF CURRENT ASSETS AND OPTIMIZATION OF SOURCES OF THEIR FORMATION

Summary
The article deals with defining the essence of the concept of «current assets», analyzed the classification of current assets and bases of the organization analyze current assets. Also the article shows the importance of optimizing the sources of current assets on agricultural enterprises. Recommendations for improvement of working capital structure, improving its effective use on agricultural enterprises.
Keywords: assets, current assets, working capital performance of working capital, financial position and assets, current assets.

УДК 658.8.012.12:006.015.5

ВПЛИВ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ ДИТЯЧИХ ОДНОРАЗОВИХ ПІДГУЗКІВ

Пенкіна Н.М., Колесник В.В., Масловська К.І.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Розглянуто питання стосовно додавання до складу підгузків певних компонентів, які здатні захищати шкіру дитини. Розроблено та запропоновано оптимізований склад, що дає можливість отримати товар з живлячим, заспокійливим і загоюючим ефектом. Узагальнено отримані данні стосовно переваг споживачів. Вдосконалено споживні властивості підгузків за допомогою додавання оптимізованого вітамінного складу.
Ключові слова: вдосконалення, підгузки, перевірка, споживання, оцінка якості, споживні властивості.

Постановка проблеми. Оскільки підгузки – товари, призначені для гігієни новонароджених та маленьких дітей, то вимоги до їх якості є дуже високими. Кожен виробник зобов'язаний найретельнішим чином слідувати задекларованим стандартам якості.

Сучасні підгузки складаються в основному з натуральних матеріалів, всмоктуючий шар яких представляє собою суміш целюлози і гелеутворюючої речовини [1]. Внутрішню прокладку підгузка, крізь яку проходить рідина, виконано з нетканого полотна на основі термозв'язаного поліпропілену. Зовнішній бік виконано з тканиноподібної поліетиленової плівки, еластичні елементи (манжетки для ніг, пояс, а також застібки) – з натурального каучуку та поліуретану. Поверхня плівки, що прилягає до тіла малюка, – перфорована, тому, пропускаючи крізь себе рідину в шар віскози, вона лишається сухою. Завдяки цьому, між тілом дитини та плівкою утворюється повітряний прошарок, що не заважає шкірі дихати [2].

На даний момент, майже 100% підгузків в Україні є імпортними, що негативно впливає на економіку держави. Якісні імпортні підгузки дорого коштують, а в наш час не кожна молода родина може дозволити їх придбання для своєї дитини. Тому актуально запровадити вітчизняне виробництво дитячих одноразових підгузків відповідної якості, які будуть поступатися у ціновою політиці імпортним. Вітчизняне виробництво покращить економіку держави та дозволить з власною продукцією вийти на світовий ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження було створено тему та проведено опитування шляхом анкетування випадкових користувачів мережі Інтернет на родинному форумі «Малеча» – (форум для сучасних батьків). Усього було опитано 450 осіб, із яких до аналізу відібрано 446, інші анкети були вибраковано внаслідок неповного їх заповнення респондентами. З урахуванням належної репрезентативності вибірки опитуваних отримана кількість анкет відповідає вимогам принципу надійності інформації (для генеральної сукупності в 1 млн осіб рекомендується обсяг вибірки 420 осіб) [3].

На сьогоднішній день більшість споживачів віддають перевагу якісній продукції з профілактичними властивостями, переважно з природних матеріалів та речовин. Винахідник Takayuki Hisanaka запропанував підгузок в якому верхній контактуючий з тілом шар, має шар суміші. Шар суміші включає в себе (A) маслянисту речовину, яка є рідкою або напівтвердою при температурі 25° C і (B) складний ефір декстрину з жирною кислотою, що покращує властивості підгузника [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час роботи над питанням: «Як захистити шкіру немовлят та подарувати комфорт?», були отримані консультації лікарів дерматологія. На підставі отриманої інформації проведено аналіз та з'ясовано, що при застосуванні вітамінів А та Е шкіра немовлят позбавляється подразнень, стає захищеною від пелюшкового дерматиту та не викликає алергії.

Мета статті. Вдосконалення споживних властивостей та розширення асортименту дитячих одноразових підгузків, спираючись на результат попередньо проведених маркетингових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для визначення відношення покупців до споживних властивостей товарів і ступеня їх важливості застосовують маркетингові дослідження. Одним із найбільш розповсюджених і доступних методів для виявлення переваг є опитування потенційних споживачів. Соціально-демографічну характеристику опитаних наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Соціально-демографічний портрет респондентів

Характеристика	Кількість респондентів, осіб	Частка респондентів, осіб, %
Стать: чоловіча	59	13,2
жіноча	387	86,8
Вік: від 18 до 35 років	234	52,5
від 35 до 45 років	128	28,7
від 45 до 55 років	84	18,8
Рівень середньодушового доходу родини на місяць:		
до 3500 грн	13	2,9
від 3501 до 4000 грн	72	16,1
від 4001 до 5000 грн	265	59,4
більше 5000 грн	96	21,6
Разом	**446**	**100**

Джерело: розроблено авторами

За результатами таблиці ми можемо бачити, що участь у опитуванні прийняли 446 осіб різної статі. З яких 59 – (13,2%) осіб чоловіків та 387 – (86,8%) осіб жінок. Учасники анкетування були різного віку, у діапазоні від 18 до 55 років та різного середньодушового доходу родини на місяць, у діапазоні від 3500 гривень та більше 5000 гривень.

На сьогодні ще більше споживачів звертають увагу на якість продукції під час її вибору. Для того, щоб випускати конкурентоспроможну продукцію, виробники повинні гарантувати стабільно високу якість і відповідати запитам споживачів. Споживчі переваги, у свою чергу, необхідно розглядати через «призму» споживних властивостей, тому що саме вони визначають, чи здатний товар якісно відповідати запитам споживачів. У зв'язку із цим на перший план виходять знання про споживні властивості товару – властивості, що проявляються при споживанні товару, якими споживачі керуються в момент здійснення покупки, звертаючи увагу на ціну, зовнішній вигляд і інші характеристики товару. Інформованість про переваги споживачів служить тим інструментом, який допомагає розробникам створювати продукцію, що користується попитом, виробнику випускати таку продукцію, а торговельним організаціям – грамотно проводити асортиментну політику [5]. Результати обробки анкет визначення, що є пріоритетним для користувачів, ступень значущості недоліків дитячих підгузників наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Недоліки дитячих одноразових підгузків

Характеристика	Кількість респондентів, осіб	Частка респондентів, осіб, %
Насичений аромат	39	8,7
Протікаємість	64	14,3
Повітря не проникний матеріал	71	16
Небагаторазові защіпки	54	12
Не якісний матеріал	76	17
Визивають подразнення шкіри	65	14,6
Ціна	77	17,4

Джерело: розроблено авторами

Отримані данні свідчать про те, що споживачів дитячих одноразових підгузків в першу чергу не влаштовує їх ціна та якість. На українському та світовому ринках представлено аналоги дитячих одноразових підгузників з живлячими властивостями японського виробництва, але вони дорого коштують, та нажаль не кожна українська родина може дозволити собі їх придбання. Отже раціонально було б запровадити вітчизняне виробництво дитячих одноразових підгузків з вітамінами А та Е, які мають живлячі властивості. Що також покращить ринок вітчизняного виробництва гігієнічних виробів.

У період виведення нової продукції на ринок необхідно сформувати позитивне уявлення споживачів про неї, тому респондентам було запропоновано визначити, яким властивостям нових підгузків вони віддали б перевагу. Згідно з отриманими результатами (рис. 1) більшість опитаних, а саме 49% відзначили, що віддали б перевагу підгузкам із живлячим, заспокійливим та загоюючим ефектом.

Важливість підвищеної всмоктуваності та додаткової фіксації відзначили 27% та 13%, відповідно. Найменшим купівельним пріоритетом виявився рослинний ароматизатор, а естетичне оформлення стало вагомим для 5% опитаних. Спираючись на отримані результати, розробка підгузків із живлячим, заспокійливим, загоюючим ефектом є доцільною.

Рис. 1. Розподіл респондентів за пріоритетами купівлі підгузків з добавками

Джерело: розроблено авторами

Успіх товару на ринку багато в чому залежить від правильності вибраного цільового сегмента. Під час сегментації ринку найчастіше використовуються соціально-демографічні характеристики, які наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Соціально-демографічний портрет потенційних споживачів підгузків

Характеристика	Кількість респондентів, що віддають перевагу підгузкам з вітамінами А та Е, осіб	Частка респондентів, що віддають перевагу підгузкам з вітамінами А та Е, %
Жінки	**393**	**88,1**
Чоловіки	53	11,9
Разом	446	100
від 18 до 35 років	**252**	**56,5**
від 35 до 45 років	116	26
від 45 до 55 років	78	17,5

Джерело: розроблено авторами

За результатами опитування визначено, що переважно потенційними покупцями дитячих одноразових підгузків з оптимізованим вітамінним складом, є жінки віком від 18 до 35 років.

Спираючись на данні отримані від українських дерматологів з'ясовано, що саме вітаміни А та Е застосовують для профілактики та позбавлення пелюшкового дерматиту, для живлення та регенерації шкіри.

Провівши експериментальні дослідження отримано рішення використовувати суміш вітамінів А та Е у співвідношенні 1:1 в діапазоні від 8 мл до 24 мл (концентрація вітамінів у масляному розчині 50 мг/мл) в залежності від стану шкіри дитини. Н.М. Пенкіною, В.В. Колесник, К.І. Масловською була розроблена та запатентована корисна модель дитячих одноразових підгузків з вітамінами А та Е.

В основу корисної моделі поставлена задача створення одноразового підгузка типу трусики, в якому внутрішній шар здатний передавати шкірі немовлят захисні інгредієнти, а саме: вітаміни А і Е, що забезпечить підвищення спожив-

Таблиця 4

Оцінка якості розроблених дитячих підгузків з вітамінами А та Е

Показники	Характеристика рівня якості підгузків для новонароджених
Органолептичні показники	
Зовнішній вигляд	Відсутність зовнішніх дефектів виробу, рівномірна, однорідна поверхня, відсутні сторонні плями, затягування, включення, пошкодження.
Колір підгузка	Підгузок білого кольору зовні має візерунки, внутрішня поверхня має жовтуватий відтінок.
Запах підгузка	Без запаху.
Відчуття внутрішнього шару підгузка на дотик	Гладенький, приємний на дотик, з рівномірно розповсюдженим абсорбентом.
Фізико-хімічні показники	
Повне вологопоглинання підгузка	198,0 г
Обратна сорбція підгузка	0,3 г
Час вологопоглинання підгузка	2,0 с
Відмарування фарби підгузка	Після випробувань на фільтрувальному папері не залишається слідів фарби.
Дослідження мікробіологічної безпеки	
Загальна кількість мікроорганізмів (мезофілів, аеробів і факультативних анаеробів), в 1 г (1 см^2) продукції	63 *КУО
Дріжджі, дріжджі-подібні, плісняві гриби, в 1 г (1 см^2) продукції	Відсутні
Бактерії родини ентеробактерій, в 1 г (1 см^2) продукції	Відсутні
Патогенні стафілококи, в 1 г (1 см^2) продукції	Відсутні
Псевдомонас аерогиноза, в 1 г (1 см^2) продукції	Відсутні

** КУО – колонеутворюючі одиниці в 1 г (1 см^2) продукції.*

Джерело: розроблено авторами

них властивостей дитячих одноразових підгузків та розширення їх асортименту.

У загальному вигляді спосіб виробництва дитячого одноразового підгузка здійснюється наступним чином: виготовленням окремо верхнього профілактичного шару, просоченням вітамінами методом тонкодисперсного розпилення, висушуванням профілактичного шару, також окремо виготовлення середнього і нижнього шару, з'єднанням усіх шарів підгузка та пакуванням [6].

Сучасні умови розвитку економіки і суспільства обумовлюють необхідність в оцінюванні конкурентоспроможності нових товарів. Конкурентоспроможною вважається продукція, яка користується попитом у великої кількості споживачів і володіє не менш високим рівнем якості, ніж відомі аналоги, але відрізняється від останніх елементами інновації у виді об'єктів інтелектуальної власності: «ноу-хау», патентів тощо. Така продукція забезпечує тривалість реалізації на ринку і отримання прибутку [5].

Для оцінки якості розроблених дитячих одноразових підгузків з додаванням вітамінів А та Е був обраний найбільш популярний тип підгузків – «для новонароджених», результати досліджень наведені у таблиці 4.

Спираючись на отримані дані можна стверджувати, що розроблені зразки дитячих одноразових підгузків з вітамінами А та Е за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками повністю відповідають вимогам діючого стандарту. Подальшим етапом було впровадження у виробництво тестової партії нових підгузків, які запропонували десяти добровольцям у використання протягом одного тижня. Після цього споживачі пройшли анкетування за результатами якого з'ясувалось що 8 із 10 опитаних віддали перевагу розробленим підгузкам.

Висновки та пропозиції. Таким чином, за проведеними маркетинговими дослідженнями з'ясовані вподобання споживачів дитячих одноразових підгузків. Розроблені дитячі одноразові підгузки з покращеними споживними властивостями. Отримана їхня думка щодо виведення на споживчий ринок якісних підгузків вітчизняного виробництва із оптимізованим складом вітамінів А та Е які надають шкірі немовлят живлячий, заспокійливий, загоюючий ефект. Це гарантує можливість отримання високого комерційного результату під час реалізації та стабільного попиту на вітчизняному ринку.

Список літератури:

1. Гула Т.М. Токсикологічна оцінка одноразових гігієнічних виробів // Гігієнічні проблеми сучасного суспільства. – Львів. – 2011. – С. 44–46.
2. Гиллер А.Р. Щоб ваш малюк був здоровий / А.Р. Гиллер // О, Малыш! – 2016. – № 1. – С. 12–16.
3. Колесник В.В. Формування споживних властивостей настоянок зі зниженим токсичним ефектом: дис. ... канд. техн. наук: 05.18.15 / В.В. Колесник. – Харків, 2016 – 325 с.
4. Патент № US0041878 A1, США, A61F 13/15, SHEET WITH OILY INGREDIENT-CONTAINING LAYER / Takayuki Hisanaka, опубл. 15.11.01.

5. Мардар М.Р. Наукові основи формування та покращення споживних властивостей нових видів зернових продуктів: дис. ... д-ра техн. наук: 05.18.15 / М.Р. Мардар. – Одеса:, 2013 – 430 с.
6. Патент № u201611706, Україна, A61F 13/15, ДИТЯЧИЙ ОДНОРАЗОВИЙ ПІДГУЗОК З ВІТАМІНАМИ А ТА Е / Пенкіна Н.М., Масловська К.І., Колесник В.В., опубл. 10.05.2017.

Пенкина Н.М., Колесник В.В., Масловская К.И.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ВЛИЯНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КАЧЕСТВА ДЕТСКИХ ОДНОРАЗОВЫХ ПОДГУЗНИКОВ

Аннотация
Рассмотрен вопрос относительно введение в состав подгузников определенных компонентов, которые способны защищать кожу ребенка. Разработан и предложен оптимизированный состав, что дает возможность получить товар с питающим, успокаивающим и заживляющим эффектом. Обобщены полученные данные относительно предпочтений потребителей. Усовершенствованы потребительские свойства подгузников с помощью добавления оптимизированного витаминного состава.
Ключевые слова: усовершенствование, подгузники, проверка, употребление, оценка качества, потребительские свойства.

Penkina N.M. Kolesnik V.V., Maslovskaya K.I.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

THE IMPACT OF MARKETING RESEARCH ON IMPROVING THE QUALITY OF CHILDREN'S DISPOSABLE DIAPERS

Summary
Considered about adding in the composition of the diapers defined components that can protect the skin of the child. Developed and proposed an optimized structure, which gives the opportunity to obtain a product with nourishing, calming and healing effect. Summarized obtained data regarding consumer preferences. Improvement consumer properties of diapers by adding the optimal vitamin content.
Keywords: improvement, diapers, check, consumption, quality assessment, consumer properties.

УДК 005.336

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Петряєва З.Ф.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Розкрито сутність категорії «кадровий потенціал підприємства» та визначено його роль в господарській діяльності підприємства. З'ясовано зміст та значення діагностики кадрового потенціалу. Розглянуто її інформаційно-аналітичне забезпечення. Показано існуючі методичні підходи щодо діагностики кадрового потенціалу. Зроблено прогноз інтегральної оцінки рівня кадрового потенціалу підприємства. Надано рекомендації щодо удосконалення методичного забезпечення діагностики кадрового потенціалу суб'єкта господарювання. Обгрунтовано необхідність запропонованих заходів, показано їх переваги.
Ключові слова: кадри, діагностика, кадровий потенціал, методичне забезпечення, підприємство.

Постановка проблеми. Специфічним та найважливішим серед усіх видів економічних ресурсів, який охоплює професійні навички і знання, що можуть бути використані у трудовому процесі, є людський ресурс. Сьогодні вирішальне значення для розвитку суб'єктів господарювання мають знання, інформація, інтелект та інновації. Носієм цих складових є кадровий потенціал. Тому кадрова складова ресурсного потенціалу дуже вагома в першу чергу для управління бізнес-процесами підприємства, а методичне забезпечення діагностики кадрового потенціалу відіграє значну роль в управлінні формуванням, розвитком та реалізацією кадрового потенціалу сучасного підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публикацій. Проблема аналізу та оцінки ефективного використання трудових ресурсів загалом та кадрового потенціалу зокрема постійно перебуває в центрі уваги учених-економістів. Значний внесок у вирішення цієї проблеми зробили такі учені, як В. М. Гриньова, Г. І. Писаревська, І. П. Отенко, К. В. Коптева, Н. С. Краснокутська, Т. В. Берглезова, С. Б. Іваницька, І. Л. Плєтникова, В. В. Безсмертна та інші. Але деякі питання потребують подальшого розвитку.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дискусійність багатьох теоретичних положень, практична значимість пошуку більш обґрунтованих підходів до діагностики кадрового потенціалу підприємства, недостатній рівень їх дослідження з погляду сучасних потреб діяльності підприємства визначили мету дослідження. В наукових працях не розмежовано використання економіко-математичних моделей та аналітичних методів діагностики кадрового потенціалу підприємства.

Мета статті. Головною метою даної роботи є узагальнення існуючих методичних підходів до оцінки кадрового потенціалу підприємства та розробка методичного забезпечення його діагностики.

Викладання основного матеріалу. Людина – це не просто один з факторів виробництва. Сьогодні вона є головним стратегічним ресурсом підприємства. Це сталося завдяки розумінню ролі здатності людини до творчості та раціоналізаторським здібностям, що зараз стає основною, вирішальною умовою успіху будь-якої діяльності. Витрати, пов'язані з персоналом, можна розглядати як довгострокові інвестиції в людський капітал, що є одним з основних джерел прибутку [1].

Використання людських ресурсів в економіці держави та управлінні підприємствами визначають категоріями: «людський (соціальний) капітал», «людський потенціал», «трудовий потенціал», «персонал», «кадри», «кадровий потенціал», «особистісний потенціал». Виникнення, співіснування та використання цих понять зумовлює складність природи походження, неоднорідність кількісних та якісних параметрів людських ресурсів, задіяних в економічній діяльності підприємства, а також винятковість впливу, який ці ресурси здатні чинити на результати господарювання. Слід зауважити, що поняття «потенціалу» (як імовірних та ще нереалізованих, нерозкритих можливостей) взагалі не може трактуватися як деяка абсолютна та однозначна міра, яка характеризує свого носія.

Відповідно до принципів та положень системно-інтеграційної теорії, потенціал підприємства являє собою багатомірну та мультипросторову систему, яку необхідно досліджувати комплексно та у взаємозв'язку складових елементів [2]. Трудовий потенціал характеризує трудові ресурси та включає усі вже задіяні та ще нереалізовані можливості людини в трудовому процесі. А кадровий потенціал – невід'ємна складова трудового потенціалу.

Слід відзначити загальні та відмінні риси цих двох категорій. Відмінності між ними можна собі яскраво усвідомити, розглянувши співставлення понять за критеріями підходів до розуміння основи їх визначень та за рівнями й об'єктами управління ними. Кадровий потенціал (що є складовою трудового потенціалу), – це потенціал конкретної сфери діяльності, галузі, підприємства, де необхідні специфічні характеристики саме для цієї сфери, діяльності, підприємства.

Усвідомлення кадрового потенціалу потребує чітко визначити об'єкт потенціалу. Сутність кадрового потенціалу відображає якісну та частково кількісну характеристики трудового потенціалу працівників підприємства. Вагомою в цьому визначенні постає така економічна категорія, як «кадри».

Г. В. Щокін розуміє під «кадрами» штатний склад робітників підприємства та умовно розподіляє їх на дві частини: кадри управлінців (та службовців) та кадри робітничого персоналу [4].

Багато вітчизняних та зарубіжних авторів [5, 6, 7] займалися дослідженням суті та характеристик кадрового потенціалу. Узагальнюючи існуючі наукові здобутки, можна визначити таку систему понять щодо складу, структури та компонентів кадрового потенціалу: чисельний та функціональний склад кадрів підприємства, який відображає розподіл кадрів та їх переміщення в розрізі категорій і посад; професія як комплекс спеціальних теоретичних знань та практичних навичок, необхідних для здійснення трудової діяльності; спеціальність та спеціалізація як комплекс визначених знань та вмінь для виконання окремих функцій; кваліфікація як ступінь професійної підготовки, необхідної для ефективного виконання роботи.

На думку авторів [8, 9, 10], кадровий потенціал – це сукупні здібності кадрових робітників підприємства, які необхідні для виконання та координації дії, що забезпечують підприємству стратегічні переваги на ринках товарів, послуг та знань. Плєтникова І. Л. вважає, що кадровий потенціал – це сукупність здібностей виробничого персоналу підприємства забезпечити виробництво споживчих вартостей, які відповідають потребам ринку в конкретних економічних та науково-технічних умовах виробництва, а також повна реалізація індивідуального потенціалу для досягнення поставлених цілей при виробництві товарів та послуг [11].

Отже, можна так пояснити термін « кадровий потенціал підприємства» – це величина можливої участі кваліфікованих працівників у господарській діяльності, їх здатність до інноваційної діяльності, їх освітній, кваліфікаційний рівень, психофізіологічні характеристики, що можуть бути використані для досягнення стратегічних цілей та забезпечення конкурентоспроможності на ринку.

Діагностика кадрового потенціалу підприємства – це порівняльна оцінка наявного кадрового потенціалу, яка отримується шляхом аналізу кількісних показників та якісних його характеристик, проти планових показників, або, скажімо, заздалегідь розробленої так званої еталонної моделі кадрового потенціалу. Інструмент її проведення – ситуаційний аналіз, який є «зліпком» фактичного стану кадрового потенціалу колективу підприємства, його кількісної та якісної структури тощо.

Мета проведення діагностики кадрового потенціалу підприємства – оцінка фактичного стану кадрового потенціалу персоналу та протиставлення його до очікуваного підприємством (еталонного), тобто до сукупності оптимальних кількісних та якісних характеристик, які є необхідними для реалізації стратегічних економічних та соціальних цілей підприємства [9].

Серед методів оцінки кадрового потенціалу підприємств слід зазначити методи непрямої та прямої оцінки. Непряма оцінка кадрового потенціалу підприємства проводиться з використанням фактичних значень показників, які характеризують результати його роботи. Пряма оцінка – це оцінка можливостей підприємства в майбутньому. До непрямої оцінки відносять програму збору даних, вивчення документів, бесіди-спостереження, обробку та оформлення: до методів вимірювання – натуральні та вартісні коефіцієнти, умовні вимірювачі, тобто бали та коефіцієнти. Також існують практичні методи, до яких належать тестування, анкетування тощо [12].

Вартісна оцінка кадрового потенціалу є необхідним етапом формування сукупного потенціалу підприємства. ЇЇ мету можна розглядати як визначення ступеня впливу кадрового потенціалу на підвищення або зниження сукупного потенціалу, впливу на інвестиційну привабливість, а також на величину витрат на реструктуризацію підприємства.

Діагностику кадрового потенціалу промислового підприємства можна провести за допомогою експертної, рейтингової оцінки, порівняльного аналізу, методу аналогій, факторного аналізу, а також за допомогою методів економіко-математичного програмування.

Залежно від базового критерію оцінки кадрового потенціалу можна виділити такі методи оцінки кадрового потенціалу підприємства: ресурсний, (сума витрат на його формування та використання); порівняльний, що базується на результатах порівняння з аналогами; результативний, що визначається за розміром чистого прибутку економічних результатів діяльності підприємства [9].

Кадровий потенціал підприємства характеризується кількісними та якісними показниками. Для діагностики слід оптимізувати систему оцінки кадрового потенціалу за такими напрямами: встановлення єдиних стандартів та норм оцінки; адаптація систем оцінки персоналу; відбір компонентів, які є доступні у вимірюванні, надійними, такими, що дають точну характеристику.

Для реалізації поставлених завдань аналіз та оцінка кадрового потенціалу повинні спиратися на такі методи: методи експертних оцінок, методи стратегічного аналізу, методи економічної та математичної статистики.

Результати аналізу та оцінки кадрового потенціалу підприємства є базою для обґрунтування стратегічного розвитку кадрового потенціалу. Саме такий висновок дає можливість врахувати в моделі управління формуванням кадровим потенціалом довгостроковий характер та необхідність прогнозу в процесі розвитку кадрового потенціалу.

Виходячи з того, що кадровий потенціал – величина можливої участі кваліфікованих працівників у виробництві, їх здатність до інноваційної діяльності, їх освітній та кваліфікаційний рівень, психофізіологічні характеристики та мотиваційний потенціал, які можуть бути використані за допомогою мотиваційних важелів для досягнення стратегічних цілей підприємства і забезпечення конкурентоспроможності на ринку, необхідно визначити систему показників кадрового потенціалу. Вагомим кроком до визначення кадрового потенціалу підприємства є вибір конкретних показників, які характеризують кадровий потенціал підприємства [13].

Огляд наукових робіт дає можливість зробити висновок, що сьогодні не існує єдиного підходу до системи показників, які слід включати до складу кадрового потенціалу. Показники можна згрупувати за такими ознаками: кількісні показники (чисельність персоналу, віковий склад і структура персоналу, кваліфікаційний склад та його

структура, рух робочої сили, ефективність праці, використання робочого часу) і якісні показники (фізичний потенціал, культурно-моральний, соціальні норми, організаційна культура підприємства, кваліфікаційний, соціально-психологічний, інтелектуальний, інноваційний.

Наведена система показників найбільш повно характеризує рівень кадрового потенціалу підприємства, але можливість оцінки якісних показників часто ускладнюється через суб'єктивність оцінки та складності.

Під поняттям «інформаційна база кадрового потенціалу» будемо розуміти обсяг інформації, що відноситься до кадрового потенціалу, який є на підприємстві та обробляється на ньому протягом визначеного періоду часу. При цьому чим вищі якісні та кількісні характеристики інформації, що обробляється, тим реальніше досягнення цілей.

Інформаційне забезпечення діагностики кадрового потенціалу може бути реалізовано завдяки автоматизованії управлінсько-інформаційнії системі (АУІС) «Кадровий потенціал підприємства» на основі використання сучасної організаційної техніки. Система передбачає створення масиву даних інформації, яку можна використати для діагностики.

Перспектива подальших наукових досліджень полягає у розробці та реалізації методики комплексної діагностики кадрового потенціалу промислових підприємств, оцінці ефективності використання персоналу та визначенні соціально-економічного ефекту для підприємства.

Організація виробничого процесу та промислова специфіка, характерна для підприємств, висувають певні вимоги до планування кількісних і якісних характеристик кадрового потенціалу. Для підвищення ефективності здійснення діагностики кадрового потенціалу необхідно розробити еталонну модель кадрового потенціалу працівників підприємства.

З урахуванням галузевої специфіки діяльності суб'єкта дослідження корпорації «ХЕЗ Елетекс-С» та особливостей ринку виробничої робочої сили набір якісних характеристик підприємства здійснювався за чотирма групами компетенцій: спеціальні (технічні та професійні), бізнес-компетенції, лідерські компетенції, міжособистісні компетенції.

При оцінці якостей працівників суб'єкта дослідження використовувалися дані службових відгуків, які складає керівник підрозділу за результатами індивідуальної співбесіди, а також дані результатів колегіальної співбесіди, проведеної атестаційною комісією після розгляду всіх поданих матеріалів. В оціночному листі вказується найкраще значення оцінки якісного показника і фактично отримані знання за результатами співбесіди. Оцінка індивідуальної моделі кадрового потенціалу проведена за 16 якісними чинниками: освіта (1), досвід (2), стан здоров'я (3), організаторські здібності (4), володіння іноземними мовами (5), робота в групі (6), комунікативність (7), переконливість (8), емоціональна стабільність (9), стресостійкість (10), рішучість (11), старанність (12), здатність до навчання (13), схильність до ризику (14), ініціативність (15), відповідальність (16).

Показники (рис. 1) представлені на графіку у вигляді променів, проведених з центру. Від центру до периферії – значення показників відповідних якісних характеристик потенціалу. Точки з'єднуються між собою, отриманий багатокутник характеризує сукупність якісних характеристик індивідуальної моделі кадрового потенціалу. Площа, яку займає багатокутник, характеризує інтегральну оцінку рівня кадрового потенціалу працівників, що належать до керівного складу.

Рис. 1. Діагностика якісних характеристик кадрового потенціалу

В еталонної моделі кадрового потенціалу корпорації «ХЕЗ Елетекс-С» кількісним характеристикам задається нормативне значення, яке визначено як бажана, найбільш оптимальна структура групових показників якості персоналу (освіта, стаж роботи). Кожному внутрішньогруповому показнику присвоюється коефіцієнт вагомості (максимальне значення вагомості – 10 балів). На нього помножуються розраховані значення показників структури.

Для аналізу відповідності фактичного кадрового потенціалу еталонної моделі кадрового потенціалу проводиться коригування фактичної структури. На виконання плану по структурі зараховується значення якісних факторів за величиною, передбаченою нормативним значенням в еталонній моделі. Якщо фактичне значення менше норми, то воно зараховується повністю. Якщо значення більше норми, тоді зараховується значення нормативу фактора.

Рівень відповідності кадрового потенціалу слід досліджувати окремо для працівників керівного складу, інженерно-технічних працівників та службовців. Рівень відповідності фактичної структури кадрового потенціалу керівного складу стосовно еталонної моделі визначається як відношення скоригованої оцінки до значення визначеної оцінки у еталонної моделі.

За результатами діагностики кадрового потенціалу суб'єкта дослідження (фактичний кадровий потенціал відповідає еталонній моделі на 85,3%) можна відзначити достатній рівень ефективності управління розвитком потенціалу, проте можливо реалізувати усі приховані можливості.

Для визначення класу, до якого входить корпорація «ХЕЗ Елетекс-С» за показниками кадрового потенціалу серед схожих за рівнем трудомісткості підприємств, необхідно провести дослідження за допомогою кластерного аналізу. Результати аналізу показників корпорації та ще десяти підприємств машинобуду-

вання Харківської області за 2012–2016 роки, які характеризують кадровий потенціал, отримані з джерел офіційно опублікованої звітності (електронний ресурс Smida, [14] тощо), показали, що на всіх підприємствах, крім ПАТ «Турбоатом», ПрАТ «Південкабель», ПАТ «Завод ім. Фрунзе», спостерігається скорочення облікової чисельності працівників. На підприємствах спостерігаються високі значення коефіцієнтів загального обороту кадрів, що обумовлено їх високою плинністю. Остання, в свою чергу, пояснюється масовим звільненням працівників за власним бажанням через низьку оплату праці, відсутність можливості кар'єрного зростання, незадоволеність умовами праці. Спостерігається погіршення стану кадрового потенціалу через високу плинність кадрів, втрати робочого часу, зниження продуктивності праці та інші фактори.

Управління кадровим потенціалом на підприємствах залежить від рівня освіти. Аналіз кваліфікаційного, освітнього складу і структури персоналу досліджуваних підприємств довів, що в цілому питома вага працівників з повною вищою освітою досить низька і на більшості підприємств не перевищує 38% від загальної чисельності працівників. На більшості підприємств, крім корпорації «ХЕЗ Електекс-С», ПАТ «Турбоатом», ПАТ «Харківський підшипниковий завод», ПАТ «Автрамат», практично відсутні кадри, що підвищили свою кваліфікацію; їх питома вага не перевищує 3%. Питома вага працівників, які мають вищу освіту, поступово зменшується. Це пов'язано зі скороченням чисельності працівників підприємств промисловості.

Високий оборот кадрів веде до зниження ефективності витрат на персонал, погіршує морально-психологічний клімат у колективі, знижує продуктивність праці, що веде до економічних втрат підприємства.

Підвищений рівень плинності кадрів призводить до економічних втрат, які зростають зі збільшенням відтоку кадрів. Загалом можна зробити такі висновки: кризові явища у роботі з персоналом підприємства пов'язані, перш за все, з відсутністю коштів на підприємствах та недостатньою реалізацією готової продукції. Причинами виявленої проблеми є: недосконала організація управлінської праці (недостатньо чітке розмежування (дублювання) функцій і повноважень між структурними підрозділами підприємства); в організації оплати праці не реалізована її основна функція – стимулювання працівника до творчої праці.

На досліджуваних підприємствах спостерігається низький рівень мотивації, що супроводжується низькою значимістю суспільних мотивів праці, службового, професійного та кваліфікаційного зростання, а також загальною трудовою пасивністю працівників підприємств.

Також слід зазначити, що форма, за якою підприємства ведуть і надають звітність з праці, зокрема по руху кадрів, не може повністю передати характер процесів, що відбуваються у сфері трудових відносин. Наприклад, звільнення за власним бажанням може мати декілька причин: перш за все це незадоволеність рівнем оплати праці, затримки з виплатою заробітної плати, причини особистого характеру, важкі та небезпечні умови праці, несприятливий режим роботи тощо. Тому основним з провідних напрямків удосконалення ефективності роботи підприємства є удосконалення структури його організації, навчання та підвищення мотивації працівників.

Для більш повного розуміння рівня ефективності використання кадрового потенціалу та визначення класу, до якого входить корпорація «ХЕЗ Електекс-С» за основними показниками кадрового потенціалу серед схожих за рівнем трудомісткості підприємств, з джерел офіційної статистичної звітності [14] множина показників оцінки кадрового потенціалу була скорочена до 20.

Суть завдань класифікації багатовимірних спостережень полягає в поділі великої кількості об'єктів на однорідні групи. Метою методів класифікації є дослідження внутрішньої структури системи та об'єктів, що вивчається, кожен з яких характеризується m-вимірним вектором ознак, «стисненням» цієї системи без істотної втрати інформації, що міститься в ній, шляхом виявлення класів схожих між собою об'єктів і ототожнення об'єктів усередині класу [15].

Статичний кластерний аналіз за рівнем кадрового потенціалу передбачає розподіл підприємств на кластери у кожний окремий момент часу (рік). Метод реалізується в пакеті прикладних програм Statistica версії 6.0 завдяки модулю Cluster Analysis. Спочатку аналізується результат об'єднання підприємств у кластери у вигляді дендрограм, які показують, що для дослідження доцільно підприємства згрупувати у три кластери. Явно виділяється перший кластер підприємств з високим рівнем показників кадрового потенціалу.

Результат розрахунку показників якості поділу – внутрішньо групової та міжгрупової дисперсії кластерів – свідчить про те, що варіація всередині кластера значно менша за варіацію між групами, що позитивно характеризує отриманий розподіл. Ступінь достовірної ймовірності p загалом менше за 0,05, що підтверджує високу якість отриманого угруповання. Статистика Фішера (F) є для деяких показників більшою за табличне значення $F^{00528} = 4{,}45$, що також свідчить про високу якість отриманої кластеризації.

Аналіз середньоарифметичного значення і дисперсії змінних для кожного кластера свідчить, що за значеннями середніх визначається клас підприємства, а низькі показники дисперсії та стандартного квадратичного відхилення свідчать про високий рівень тісноти згрупованих об'єктів всередині кластера, тобто про їх близькість між собою. Аналіз евклідових відстаней між кластерами дозволяє зробити висновок про відставання третього (найгіршого) кластера від першого (найкращого) та положення другого кластера посередині вищеназваних груп.

Отже, за даними 2016 року, до першого кластера, з найвищим рівнем кадрового потенціалу, увійшли підприємства 1, 2 та 3. До другого кластера, із середнім рівнем кадрового потенціалу увійшли підприємства 4, 5, 7, 8, 9, 10 та 11. До третього кластера, з низьким рівнем кадрового потенціалу увійшло підприємство 6 («Завод ім. Фрунзе»). Аналогічним чином здійснюється кластерний аналіз підприємств за показниками оцінки кадрового потенціалу за попередні роки.

У результаті застосування кластерного аналізу було отримано групи підприємств за показниками оцінки кадрового потенціалу в динаміці за 2012–2016 роки. За результатами аналізу можна зробити висновок, що серед підприємств, які аналізувались, корпорація «ХЕЗ Елетекс-С» характеризується високим кадровим потенціалом. Оцінка рівня кадрового потенціалу підприємства дозволяє визначити основні заходи управління ним. У разі, коли рівень кадрового потенціалу низький, необхідно застосувати радикальні заходи: організаційні, економічні та соціальні.

Для визначення комплексної інтегральної оцінки кадрового потенціалу підприємств доцільно використовувати метод таксономії, який дозволяє упорядковувати досліджувані об'єкти, що характеризуються множиною ознак. Метод таксономії – один з найперших методів дослідження багатовимірних об'єктів. Таксономічний показник рівня розвитку становить синтетичну величину, «рівнодіючу» усіх ознак, які характеризують досліджуваний об'єкт. Для розрахунку інтегрального показника кадрового потенціалу підприємств методом таксономії пропонується використовувати такий алгоритм:

1) Стандартизація показників. Показники, що характеризують кадровий потенціал підприємства, неоднорідні, можуть використовуватись як абсолютні, так і відносні величини, що ускладнює виконання деяких арифметичних дій, необхідних для обчислення інтегрального показника.

2) Диференціація показників. Усі показники, що характеризують кадровий потенціал підприємства, поділяються на стимулятори та дестимулятори. Основою для такого поділу показників служать характери впливу кожного з них на рівень розвитку досліджуваного процесу.

3) Розрахунок матриці відстаней. Після стандартизації показників розраховується матриця відстаней.

4) Розрахунок показника рівня розвитку. Отримані відстані використовуються для розрахунку таксономічного показника рівня розвитку. Значення показника розвитку інтерпретується таким чином: чим ближче до одиниці показник рівня розвитку, тим більш розвинутий об'єкт, що аналізується [16].

За допомогою алгоритму з використанням методу таксономії були отримані такі значення інтегральної оцінки кадрового потенціалу для досліджуваної корпорації «ХЕЗ-Елетекс-С» за 2012 – 2016 роки: 0,584; 0,568; 0,511; 0,514; 0,497 відповідно. Для прогнозування доцільно використовувати прості методи екстраполяції, оскільки для прогнозування відсутня загальна кількість інформації.

Для корпорації «ХЕЗ Елетекс-С» спрогнозовано відхилення інтегральних оцінок на 0,037 в сторону зменшення, що зумовлює його перехід до кластера підприємств із середнім рівнем потенціалу.

Використання різних методик для діагностики кадрового потенціалу необхідно, щоб визначити та обґрунтувати основні заходи щодо управління ним. Актуальним напрямком дослідження кадрового потенціалу підприємства є використання MIVAR-простору (Multidimensional Informational Variable Adaptive), який дозволяє наводити дані і знання у вигляді мережевих моделей, семантичних мереж та онтології, які мають вид графів, розміщених в дискретному багатовимірному просторі [17].

MIVAR-простір для дослідження кадрового потенціалу підприємства об'єднує і розвиває досягнення в різних наукових галузях баз даних, обчислювальних завдань, логічної обробки і включає дві основні технології:

1) MIVAR-технологія накопичення інформації – це спосіб створення глобальних еволюційних баз знань і правил зі змінною структурою на основі адаптивного дискретного інформаційного простору уніфікованого наведення даних і правил, базується на поняттях «річ (thing), властивість, відношення».

2) MIVAR-технологія обробки інформації – спосіб створення системи логічного висновку або «конструювання алгоритмів з модулів, сервісів або процедур» на основі активної навченої MIVAR-мережі правил з лінійною обчислювальною складністю. MIVAR-технологія накопичення інформації призначена для зберігання будь-якої інформації з можливою еволюційною змінною структурою без обмежень за обсягом та формами подання.

Основна ідея наведення потенціалів за допомогою MIVAR-простору та семантичних моделей полягає в тому, що модель наводить дані про потенціали і зв'язки між ними явним способом, що істотно полегшує доступ до знань, починаючи рух від деякого поняття. Для управління кадровим потенціалом підприємства використовується система індикаторів: плинність кадрів, стабільність (відданість) персоналу, рівень дисципліни, відповідність кваліфікації працівників ступеню складності виконуваних робіт, співвідношення чисельності окремих категорій працівників.

При діагностиці кадрового потенціалу підприємства використання MIVAR-простору дозволить наводити інформацію щодо стану кадрового потенціалу у виді мережевих моделей, семантичних мереж та онтології, які мають вид графів, розміщених в дискретному багатовимірному просторі. Однією зі складових MIVAR-простору є семантична мережа, яка в залежності від характеру відносин, припустимих в них, має різну природу.

Для всіх семантичних мереж кадрового потенціалу спільним є декларативне графічне подання, що може використовуватися для подання знань або створення інтелектуальних систем прийняття рішень на основі знань.

При використанні семантичної мережі для подання знань щодо стану кадрового потенціалу підприємства важлива класифікація типів об'єктів і виділення деяких фундаментальних видів зв'язків між об'єктами. Характерною особливістю мережевих моделей знань функціональних потенціалів підприємства є інтегрований опис процедурної і статичної семантики припустимих операцій над об'єктами, які визначаються спільно із визначенням структур даних.

Основна ідея моделювання потенціалів підприємства за допомогою семантичних моделей полягає в тому, що модель уявляє дані про реальні об'єкти і зв'язки між ними явним способом, що істотно полегшує доступ до знань, починаючи рух від деякого поняття. Мережна модель

подання знань – це граф, як правило, орієнтований, вершини якого відповідають певним поняттям (функціональним складовим), а дуги – відносинам та зв'язкам між цими складовими [17].

Отже, використання MIVAR-простору дозволяє навести в базі знань підприємства знання про кадровий потенціал та здійснити автоматичну побудову семантичних мереж. Накладаючи обмеження на опис вершини дуг, можна одержати мережі різного виду. Одна з основних відмінностей ієрархічних семантичних мереж кадрового потенціалу підприємства від простих полягає в можливості розділити мережу на підмережі і встановити відносини не тільки між фактами та подіями.

Висновки та пропозиції. Таким чином, результати діагностики кадрового потенціалу є базою для обґрунтування його стратегічного розвитку. Саме така думка дає можливість врахувати в управлінні формуванням кадровим потенціалом довгостроковий характер та необхідність прогнозу.

Розглянуте методичне забезпечення, ключовою компонентою якого, э методика діагностики поточного стану кадрового потенціалу підприємства, дозволяє: оцінити досягнутий в організації рівень кадрового потенціалу, встановити ступінь його відповідності цільовим критеріям стратегічного розвитку організації, виявити проблемні параметри складових поточного стану кадрового потенціалу підприємства, обґрунтувати антикризові кадрові програми, націлені на нормалізацію негативних аспектів у сфері соціально-трудових відносин.

Список літератури:

1. Шульга А. Ю. Методика формирования кадровой стратегии на предприятии на основе компонентов трудового потенциала / А. Ю. Шульга // Економіка розвитку. – 2004. – № 4(36). – С. 66–69.
2. Отенко И. П. Методологические основы управления потенциалом предприятия [Текст]: монография / И. П. Отенко. – Х.: ХНЭУ, 2004. – 215 с.
3. Закаблук Г. О. Удосконалення управління кадровим потенціалом підприємства / Г. О. Закаблук // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 5(74). – С. 61–67.
4. Щёкин Г. В. Теория и практика управления персоналом: Учеб.-метод. пособ. 2-е изд., стереотип / Г. В. Щѐкин. – К.: МАУП, 2003. – 280 с.
5. Афанасьева Л. А. Анализ кадрового потенциала организации // Ключевые вопросы в современной науке 2014: материалы 10-й междунар. науч.-практической конф. София: «Бял ГРАД-БГ». – 2014. – С. 52–55.
6. Безсмертна В. В. Стратегія управління кадровим потенціалом підприємства / В. В. Безсмертна // Экономика и управление: Научно-практический журнал. – 2007. – № 3. – С. 48–53.
7. Гриньова В. М. Управління кадровим потенціалом підприємства: монографія / Гриньова В. М., Писаревська Г. І. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2012. – 228 с.
8. Гриньова В. М. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч. посібн. / В. М. Гриньова, Г. Ю. Шульга. – Х.: ІНЖЕК, 2007. – 288 с.
9. Коптева К. В. Методика діагностики кадрового потенціалу промислового підприємства / К. В. Коптева, М. А. Меньшикова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2014. – № 3(89). – С. 42–46.
10. Іваницька С. Б. Кадровий потенціал підприємства: фактори формування та використання / С. Б. Іваницька, Н. В. Анісова, А. О. Петрова // Ефективна економіка. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2405
11. Плєтникова І. Л. Удосконалення експертно-бальної методики оцінки кадрового потенціалу підприємства / І. Л. Плєтникова, І. В. Міронцева // Вісник економіки і промисловості. – Х.: УкрДАЗТ, 2007. – № 19–20. – С. 78–87.
12. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навчальний посібник / Н. С. Краснокутська. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
13. Берглезова Т. В. Проблемы управления процессами формирования и использования кадрового потенциала предприятия / Т. В. Берглезова // Проблемы предпринимательства в экономике России. – 2005. – № 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cfin.ru/bandurin/article/ sbrn08/07.shtml
14. Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// uprstat.ic. kharkov.ua/ index.php/stat-informatsiya/diialnist-pidpryiemstv
15. Ким Дж. Джей. Факторный, дискриминантный, кластерный анализ / Дж. Джей Ким, Ч. У. Мюллер, У. Р. Клекка; пер. с англ. И. С. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 316 с.
16. Грасс Е. Ю. Методика диагностики трудового потенциала // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – № 22. – С. 31–40.
17. Варламов О. О. Эволюционные базы данных и знаний для адаптивного синтеза интеллектуальных систем. Миварное информационное пространство / О. О. Варламов. – М.: Радио и связь, 2002. – 288 с.

Петряева З.Ф.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДИАГНОСТИКИ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Раскрыта сущность категории «кадровый потенциал предприятия» и определена его роль в хозяйственной деятельности предприятия. Выявлено содержание и значение диагностики кадрового потенциала. Рассмотрено ее информационно-аналитическое обеспечение. Раскрыты существующие методические подходы к диагностике кадрового потенциала. Сделан прогноз интегральной оценки уровня кадрового потенциала предприятия. Даны рекомендации по совершенствованию методического обеспечения диагностики кадрового потенциала. Обоснована необходимость предлагаемых мер, показаны их преимущества.
Ключевые слова: кадры, диагностика, кадровый потенциал, методическое обеспечение, предприятие.

Petriaieva Z.F.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

METHODICAL APPROACHES OF DIAGNOSIS OF THE ENTERPRISE'S PERSONNEL POTENTIAL

Summary
The essence of the term «personnel potential of the enterprise» is revealed, the role of economic activity of the enterprise is determined. The content and the significance of the diagnosis of human resources are revealed. The informational and analytical support is considered. The methodical approaches for the diagnosis of human resources are considered. The forecast of the integral assessment of the personnel potential's level of the enterprise is made. The recommendations for improving the methodological support of the diagnosis of human resources are proposed. The necessity of the improved measures for diagnosis is grounded; the advantages are estimated.
Keywords: personnel, diagnosis, personnel potential, methodical approaches, enterprise.

УДК 336.1

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЗБІЛЬШЕННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Підхомний О.М., Журба О.Ю.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто теоретичні і практичні аспекти формування дохідної частини місцевих бюджетів, проаналізовано сучасні тенденції у формуванні та використанні ресурсів місцевих бюджетів. Визначено фактори впливу на обсяги фінансових ресурсів та запропоновано напрями збільшення дохідності місцевих бюджетів. Досліджено основні чинники, які негативно впливають на формування доходів. Розроблено рекомендації щодо вирішення проблем формування та використання доходів. Окреслено пріоритетні напрямки вдосконалення формування доходів місцевих бюджетів.
Ключові слова: доходи місцевих бюджетів, місцеві податки і збори, запозичення, фінансова децентралізація, бюджет.

Постановка проблеми. Питання удосконалення процесу формування доходів місцевих бюджетів та пошук резервів їх збільшення є надзвичайно актуальним в умовах розширення повноважень, якими наділяються органи місцевого самоврядування. Протягом останніх років в Україні спостерігається негативна тенденція до зменшення частки власних доходів у структурі доходів місцевих бюджетів і збільшення кількості дотаційних бюджетів. Недостатність власних стабільних джерел доходів значно обмежує вплив місцевих органів влади на соціально-економічний розвиток регіонів. Тому розширення та оптимізація джерел наповнення місцевих бюджетів є надзвичайно важливим завданням, вирішення якого сприятиме підвищенню рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування і якісному виконанню покладених на них завдань і функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання місцевих бюджетів, зокрема формування їх дохідної частини, висвітлювалися у працях відомих науковців: О.П. Кириленка, С.А. Буковинського, В.І. Кравченка, В.М. Опаріна, І.Я. Чугунова. Однак соціально-економічний розвиток держави вимагає пошуку нових підходів до визначення місця і ролі місцевих бюджетів, формування їх дохідної бази.

Виділення невирішених раніше частин загальної потреби. У статті буде вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає у комплексному дослідженні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення формування та використання доходів місцевих бюджетів в умовах реформування міжбюджетних відносин, спрямованих на соціально-економічний розвиток.

Мета статті полягає у визначенні напрямів удосконалення процесу формування доходів місцевих бюджетів, завданням є пошук резервів їх збільшення. Згідно з Конституцією України та Бюджетним кодексом України повноваження щодо забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства покладено на центральні органи влади, які фінансуються з Державного бюджету України. Розв'язання ж соціально-економічних завдань у регіонах на вимогу принципу субсидіарності покладено на органи місцевого самоврядування, що потребує відповідного фінансового забезпечення. З цією метою формуються відповідні місцеві бюджети.

Місцеві бюджети – це сукупність фінансових ресурсів, якими розпоряджаються органи місцевої влади для виконання покладених на них завдань і функцій. Як основа фінансової бази органів місцевого самоврядування і складова частина бюджетної системи країни місцеві бюджети відіграють значну роль в забезпеченні грошовими коштами заходів економічного і соціального розвитку певного регіону. Місцевий бюджет відіграє важливу роль, впливаючи на стан економіки держави в цілому. Обсяги місцевого бюджету, величина податкового навантаження і структура бюджетних витрат певним чином впливають на динаміку виробництва, рівень зайнятості населення і загалом соціально-економічний стан відповідної території.

За допомогою місцевих бюджетів реалізуються загальнодержавні програми, пов'язані з розвитком галузей народного господарства, здійснюється підтримка вітчизняних виробників, фінансуються заходи з підвищення життєвого рівня населення, створення нових робочих місць, з реабілітації та працевлаштування інвалідів, виплачується допомога незаконно депортованим особам, біженцям, реабілітованим. За кошти місцевих бюджетів проводяться оздоровчі, спортивні та культурні заходи, а також фінансується житлово-комунальне господарство.

Місцеві бюджети є важливим економічним важелем регіонального розвитку. Тому важливим завданням фінансової діяльності місцевих органів влади є задоволення суспільних інтересів і потреб громади та сприяння соціально-економічному розвитку регіону. Через податки, податкові пільги, обсяги та напрями використання коштів реалізуються функції місцевих бюджетів. Таким чином, створюються сприятливі умови для розвитку місцевої інфраструктури, а також тих галузей, які мають вирішальне значення для задоволення потреб населення. Як бачимо, місцеві фінанси відіграють основну роль у забезпеченні потреби населення у соціальних послугах.

Роль і значення місцевих бюджетів в економічній системі держави безпосередньо зумовлені типом економічної системи, обраними цілями та пріоритетами суспільного розвитку [3, с. 218].

Роль місцевих бюджетів є багатогранною, адже саме вони виступають:

– важливим чинником економічного розвитку і фінансової стабільності;

– важелем здійснення перерозподільних процесів;

– фінансовою базою місцевого самоврядування;

– інструментом реалізації державної регіональної політики;

– планами формування і використання фінансових ресурсів територіальних утворень;

– головним джерелом фінансових ресурсів для утримання і розвитку місцевого господарства, вирішення місцевих проблем;

– основою забезпечення конституційних гарантій, вирішення соціальних проблем, піднесення рівня добробуту населення Особливістю місцевих бюджетів є те, що:

– вони відображають певну, чітко обмежену, частину грошових відносин, які функціонують на окремій території;

– забезпечують матеріальну незалежність органів місцевого самоврядування і безпосередньо їм підпорядковані;

– усі їхні ланки органічно пов'язані не тільки між собою, а й з установами та підприємствами всіх форм власності, які функціонують на території регіону.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, місцевий бюджет складається із надходжень і видатків на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Доходи включають власні та зовнішні джерела. Основним джерелом доходів є закріплені за місцевими бюджетами податки і збори (вони складаються з тих, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів і тих, що не враховуються). До надходжень місцевих бюджетів включаються трансферти з інших бюджетів (дотації та субвенції) та запозичення (для тих бюджетів, які мають права приймати бюджет з дефіцитом згідно з положеннями Бюджетного кодексу).

Процес формування місцевих бюджетів включає такі етапи як складання, розгляд та їх затвердження. Особливості формування місцевих бюджетів визначаються:

– державним устроєм та адміністративно-територіальним поділом;

– ступенем розмежування повноважень між рівнями влади;

– рівнем соціально-економічного розвитку регіонів;

– традиціями функціонування місцевого самоврядування.

Як окрема економічна категорія, доходи місцевих бюджетів виражають сферу економічних відносин суспільства, яка пов'язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня і використовується місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону.

Серед надходжень спеціального фонду бюджету найбільшу питому вагу займають кошти від відчуження майна комунальної власності, надходження від продажу землі, надходження до цільових фондів, створених місцевою владою, власні надходження бюджетних установ. Однак, значну частку в доходах бюджету займають надходження від загальнодержавних податків. Це свідчить про недостатній рівень самостійності місцевих органів влади і зменшення зацікавленості органів місцевого самоврядування у забезпеченні повного обсягу надходжень, особливо податкових. Система формування місцевих бюджетів «зверху» характеризується відсутністю дієвих стимулів для місцевих органів влади до розвитку власної податкової бази, яка залежить від економічного розвитку регіону, його соціальної та виробничої інфраструктури.

Частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України протягом останніх років значно скоротилася, а у перерозподілі ВВП вона зовсім незначна. Це свідчить про обмеженість впливу органів місцевого самоврядування на соціально-економічні процеси в країні через недостатній рівень забезпечення їх власними фінансовими ресурсами.

На думку багатьох економістів, з метою децентралізації бюджетних ресурсів, підвищення зацікавленості органів місцевої влади у збільшенні дохідної бази місцевих бюджетів слід повернути практику зарахування до місцевих бюджетів частини податку на прибуток підприємств, які здійснюють фінансово-господарську діяльність і отримують прибуток на території регіону.

Важливе місце у формуванні доходів місцевих бюджетів належить розвитку місцевого оподаткування. Надходження від місцевих податків і зборів зараховуються безпосередньо до доходів бюджетів місцевого самоврядування. Досвід застосування місцевих податків і зборів в Україні засвідчує поки що незначну їхню роль у формуванні фінансів органів місцевого самоврядування.

Оскільки податки сплачуються, в основному, з доходів економічних суб'єктів, проблему наповненості дохідної частини місцевих бюджетів доцільно розв'язувати через зміцнення та нарощування виробничих можливостей суб'єктів господарювання, чим забезпечуватиметься необхідний рівень дохідності і економічне зростання адміністративно-територіальної одиниці за місцем розміщення суб'єкта господарювання. Тому, на думку економістів, доцільно розширити права органів місцевого самоврядування у сфері встановлення податків і зборів, а за центральними органами влади залишити контроль за рівнем загального податкового навантаження.

Багаторічний зарубіжний досвід свідчить, що джерелом фінансових ресурсів для муніципалітетів можуть бути позикові кошти. Але слід зазначити, що позикові кошти повинні спрямовуватися лише на розвиток соціальних об'єктів, а не на їх поточне обслуговування та закриття касових розривів місцевих бюджетів. На думку дослідників, засобом вирішення територіальних соціальних проблем та залучення засобів у необхідні інвестиційні проекти можуть стати муніципальні цінні папери, які випускаються муніципальними органами влади.

Існуюча юридична база дозволяє місцевим органам влади використовувати цінні папери як важливий інструментарій інвестиційної політики муніципалітету для управління та розвитку соціальної сфери відповідної території.

Питання щодо надання права органам місцевого самоврядування здійснювати зовнішні запозичення надзвичайно обмежено розглядається у вітчизняному законодавстві. Це пов'язано з можливістю різких валютних коливань, що можуть зробити неплатоспроможними місцеві бюджети. Однак виняток зроблено для міст із населенням понад 300 тис жителів, що відповідає світовій практиці надання права на зовнішні запозичення органам місцевого самоврядування.

Для того, щоб муніципальні цінні папери стали значним джерелом фінансових ресурсів для фінансування соціально-економічного розвитку відповідної території, необхідно вирішити ряд організаційно-методичних заходів, а саме [4, с. 35]:

– необхідне формування на регіональному рівні та доведення до муніципальних органів програми конкретних інвестиційних проектів, що сприяють упорядкуванню території, роботі житлово-комунальних служб, розвитку системи дошкільної освіти та іншим заходам;

– потрібно здійснювати підвищення рівня муніципального менеджменту, тобто виникає необхідність у тому, щоб муніципальні службовці адекватно розуміли фундаментальні основи теорії і практики муніципальних фінансів;

– вкрай важливо створити систему моніторингу та контролю за муніципальними позиками в цілому та муніципальними облігаціями зокрема. Контроль повинні здійснювати як вищі органи управління, так і спеціалізовані комітети.

На сьогодні формування дохідної частини місцевих бюджетів викликає багато суперечок, адже основною передумовою ефективного функціонування місцевого самоврядування є володіння ним достатньою кількістю коштів для проведення своєї діяльності. Фонд фінансових ресурсів, що утворюється на рівні регіону, інколи навіть наполовину не задовольняє потреби місцевого самоврядування в коштах, необхідних для вирішення поточних проблем. Соціально-економічний розвиток регіонів залежить, насамперед, від фінансових ресурсів територіальних органів управління та їх ефективного використання.

Доходи місцевих бюджетів в умовах трансформації фінансово- бюджетних відносин вимагають вдосконалення та забезпечення їх стабільності з метою здійснення публічних видатків та виконання повноважень органами місцевої влади. Їх формування вимагає нових форм і методів планування податків, зборів і обов'язкових платежів та пошуку дієвих інструментів міжбюджетного регулювання на всіх стадіях бюджетного процесу. В цих умовах важливе місце відводиться дієвості фінансово-бюджетного законодавства, ефективності системи оподаткування та впливу макропоказників соціально-економічного розвитку на формування доходів місцевих бюджетів на відповідній рік та середньострокову перспективу [6].

Існуюча система формування доходів місцевих бюджетів України має низку серйозних недоліків [5, с. 130]: наявність істотних протиріч в нормативно-законодавчій базі, що регулює формування і використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів, а саме: діють протилежні за змістом законодавчі норми, кожна з яких використовується урядом залежно від завдань, що постають в новому бюджетному році; існують неузгодженості в термінології; надмірна централізація управління місцевими бюджетами та відсутність чіткого розподілу компетенції щодо вирішення конкретних завдань між центральними органами влади і органами регіонального та місцевого самоврядування; практично щороку змінюються види податків, зараховуваних до місцевих бюджетів; відсутні єдині та досить стабільні нормативи (наприклад, на кілька років) відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів; відсутні єдині правила ув'язки доходів місцевих бюджетів і регіональних податкових надходжень; нестабільний розподіл коштів між місцевими бюджетами різних рівнів.

Однією з головних проблем місцевих бюджетів в Україні є децентралізація управління. Буде справедливим твердження, що фінансовий бік економічної самостійності місцевих органів влади є визначальним.

Україна взяла на себе відповідні зобов'язання після підписання й ратифікації Європейської хартії про місцеве самоврядування, яка передбачає, що органи місцевого самоврядування в межах, визначених законом, мають повну свободу дій для реалізації власної ініціативи з будь-якого питання, яке перебуває у сфері їх компетенції. Реальну самостійність місцеві бюджети можуть мати тільки за умови їх фінансової незалежності. У законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» відмічається, що самостійність місцевих бюджетів гарантується власними і закріпленими за ними на стабільній основі законом загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрямки використання коштів місцевих бюджетів відповідно до закону [1].

Ситуація, яка склалася на даний момент в економічному розвитку України, свідчить про те, що централізація в управлінні країною та її економікою безперспективна. Без децентралізації функцій щодо розвитку економіки регіон не може забезпечити налагодження взаємозв'язків територіальних інтересів із загальнодержавними. Кожний регіон, враховуючи власні економічні та соціальні потреби, визначає свою участь у спільному з іншими регіонами вирішенні міжрегіональних проблем.

Основою економічної самостійності регіону є його власність. Власність, не закріплена юридично, не забезпечує регіонам економічної основи. Питання про право на власність, краще розуміння якого сприятиме ефективності державних економічних реформ, сьогодні інтенсивно обговорюється у зв'язку із проблемою розмежування компетенції держави і органів самоврядування в економічній та господарській діяльності.

В Україні суб'єктом власності територіальних утворень є територіальні громади, які через органи самоврядування відповідних рівнів реалізують своє право власності. Проте, немає достатніх правових підстав для формування первинного суб'єкта місцевого самоврядування, яким за Конституцією і Законом «Про місцеве самоврядування» в Україні є територіальна громада. Органи самоврядування не можуть виконувати покладені на них функції без необхідної економічної основи (матеріальних і фінансових ресурсів).

Також суттєвим недоліком бюджетної системи попередніх років слід вважати незацікавленість

місцевих органів влади у збільшенні надходжень до бюджетів. Будь-яке збільшення надходжень до місцевих бюджетів або проведені заходи щодо зменшення видатків, прямо призводили до зменшення частки регулюючих податкових надходжень, які закріплювались за відповідними бюджетами, або до зменшення планових обсягів міжбюджетних трансфертів. Щорічні зміни нормативів відрахувань від загальнодержавних податків та зборів, що доводились до місцевих бюджетів, не стимулювали відповідні органи влади до збільшення надходжень до всіх бюджетів.

Практика застосування місцевих податків в Україні показала, що вони не мають суттєвого значення при формуванні місцевих бюджетів. У зв'язку з цим значна кількість місцевих органів влади навіть не використовують в повній мірі свої повноваження щодо введення таких податків і зборів.

Як і раніше, надходження від загальнодержавних податків розподіляються між центральними і місцевими органами влади. До того ж центр не тільки диктує правила розподілу податків, але й постійно змінює їх. Доволі замкнений і нестабільний розподіл коштів між місцевими бюджетами різних рівнів, так як здійснюється він в умовах відсутності стабільних нормативів. При регулюванні місцевих бюджетів недостатньо враховується рівень економічного розвитку областей і районів.

Місцеві бюджети в розвинених країнах поповнюються переважно за рахунок податкових надходжень. Зокрема, у країнах-членах Європейського Союзу податкові надходження становлять близько 70%, у Швеції та Данії – понад 80%. Місцеві податки утворюють близько 60% прибуткової бази місцевих органів влади в Німеччині, 48% – у Швейцарії, 38% – в Італії, 45% – в Австралії, 44% – в Норвегії. В Україні частка місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів значно менша і становить 5–7%. Саме тому існує нагальна потреба реформування системи місцевих податків, щоб вони стали найвагомішим джерелом доходів у місцевих бюджетах, яким вони є у розвинених демократичних країнах [7].

Важливе значення має закріплення за місцевими бюджетами таких податків, які гарантуватимуть органам місцевого самоврядування стабільні надходження доходів та їх рівномірний горизонтальний розподіл.

При плануванні видаткової частини місцевого бюджету доцільно враховувати структуру видатків території, яка зумовлена кількістю населення, кліматичними умовами, аграрним чи промисловим напрямом виробництва, пріоритетними напрямами розвитку економіки на цій території.

З метою зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів доцільно вжити такі заходи [5, с. 129]:

– перерозподілити частину надходжень з державного до місцевих бюджетів, зокрема, частину податку на прибуток підприємств, частину ресурсних платежів, збір за забруднення навколишнього природного середовища;

– запровадити автоматичну систему індексації розміру податків з жорсткими ставками (передусім, стосовно єдиного податку);

– прорахувати можливості зменшення частки трансфертів і збільшення частки цільових субвенцій у трансфертах з Державного бюджету України;

– дотримуватися цільового та ефективного витрачання коштів місцевих бюджетів, особливо із бюджету розвитку;

– необхідно активно залучати інвестиції в інтелектуальний розвиток, тобто підвищувати кваліфікацію діючих кадрів.

Висновки і пропозиції. Для покращення стабільності варто підвищити ефективність і якість послуг та забезпечити економічне зростання на засадах соціальної справедливості, необхідно розв'язати проблеми в системі міжбюджетного фінансування. У перспективі дослідження варто акцентувати увагу на інституційній та правовій базах міжбюджетного фінансування; відстеженню невідповідності між зобов'язаннями за видатками та джерелами фінансування, а також підвищенню стимулів у місцевих органів влади для гарантування надходжень до бюджету.

Для зміцнення фінансової основи органів місцевого самоврядування і надання їм досить широких повноважень необхідно прагнути до досягнення реальної бюджетної самостійності і фінансової децентралізації через удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин, посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів, підвищення ефективності управління коштами місцевих бюджетів та посилення контролю і відповідальності за дотриманням бюджетного законодавства.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України (станом на 24.11.2011 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua
2. Про місцеве самоврядування в Україні // Закон України від 21.05.1997 № 280/97–ВР із змінами і доповненнями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
3. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: навч. посібн. [Текст] / В.І. Кравченко. – К.: Київ, 2010. – 487 с.
4. Василенко О.В. Світовий досвід формування інвестиційних ресурсів місцевих бюджетів [Текст] / О.В. Василенко // Держава та регіони. – 2009. – № 2. – С. 29–36.
5. Науменко А.М. Напрями підвищення дохідності місцевих бюджетів [Текст] / А.М. Науменко // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 127–131.
6. Інтернет-газета «Zaxid.net» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zaxid. net/category/45
7. Хорст Риссе. Політика у сфері оподаткування і регулювання доходів: зрівнювання федеральних та регіональних інтересів. Система і досвід Німеччини / Хорст Риссе // Фонд «Україна – США». Програма сприяння парламентові України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pdp.org.ua

Пидхомный О.М., Журба О.Ю.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ПУТИ УВЕЛИЧЕНИЯ ДОХОДОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты формирования доходной части местных бюджетов, проанализированы современные тенденции в формировании и использовании ресурсов местных бюджетов. Определены факторы влияния на объемы финансовых ресурсов и предложены направления увеличения доходности местных бюджетов. Исследовано основные факторы, негативно влияющие на формирование доходов. Разработано рекомендации по решению проблем формирования и использования доходов. Определено приоритетные направления совершенствования формирования доходов местных бюджетов.
Ключевые слова: доходы местных бюджетов, местные налоги и сборы, заимствования, финансовая децентрализация, бюджет.

Pidkhomnyy O.M., Zhurba O.Yu.
Ivan Franko National University of Lviv

PROBLEMS OF PROVIDING AND WAYS OF IMPROVEMENT INCOMES OF LOCAL BUDGETS

Summary
The author of the article considers theoretical and practical aspects of local budgets profits formation, analyzes the current trends in the formation and use of resources of local budgets. Main factors negatively influencing local budgets profits formation. The recommendations for solving the problems of the formation and use of income have been developed. The priority directions of improving the formation of local budget revenues are outlined.
Keywords: local budgets profits, local taxes and duties, borrowings, financial decentralization, budget.

УДК 657.244.9

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ ОБЛІКУ ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ

Плаксієнко І.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті проаналізовано особливості документального оформлення обліку імпортних операцій. Досліджено підходи різних науковців на стан та перспективу документального оформлення імпортних операцій. Окреслено коло проблемних питань щодо документального оформлення імпортних операцій та запропоновано напрями їх вирішення.
Ключові слова: імпортна діяльність, документальне оформлення, зовнішньоекономічна діяльність, іноземні постачальники, митний кордон, імпортні закупки.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що, за даними державної служби статистики, сьогодні Україна є державою з досить високим рівнем імпорту. Обсяги імпорту товарів в Україну з інших країн світу щорічно зростають. За період 2010–2016 рр. обсяги імпорту товарів збільшилися в 3,2 рази [8]. Такий швидкий розвиток сфери імпортних операцій зумовлює необхідніть якісного управління, а управління в свою чергу потребує наявності адекватного документального оформлення. Міжнародні зв'язки України розширюються, активізуються і поглиблюються економічні реформи, тому ще більше підприємств почало здійснювати зовнішньоекономічну діяльність. Здійснювати операції пов'язані з зовнішньоекономічною діяльністю підприємства можуть лише висококваліфіковані спеціалісти, які знають міжнародні правила розрахунків, а також володіють нормативною базою по регулюванню порядку проведення операцій в іноземній валюті в Україні та за її межами. Здійснення швидкого, прозорого та ефективного документального оформлення обліку імпортних операцій згідно принципів бухгалтерського обліку та з дотриманням його стандартів є вкрай важливою необхідністю, тому доцільним є проведення аналізу з діючої системи документального оформлення обліку імпортних операцій, та визначення перспектив з точки зору покращення, спрощення та оптимізації.

Діяльність кожного господарюючого суб'єкта в сучасних економічних умовах є предметом уваги широкого кола учасників ринкових відносин, які зацікавлені в результатах його функціонування. Тому формування та розвиток вітчизняної економіки залежить від вирішення проблеми зовнішньоекономічних зв'язків, оскільки вони відіграють значну роль у національній економіці, істотно впливають на темпи економічного росту в Україні. Тому саме сучасному стану проведення документального оформлення імпортних операцій в Україні присвячена дана стаття.

Метою статті є дослідження процедури документального оформлення обліку імпортних операцій, а також визначення перспектив його розвитку з метою надання прозорої інформації та спрощення процедури.

Об'єктом дослідження є процес проведення документального оформлення імпортних операцій.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні аспекти документального оформлення імпортних операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ході дослідження літературних джерел виявлено, що дане питання розглядається в більшій мірі в науковій літературі. Проблеми документального оформлення імпортних операцій розглядали в своїх наукових статтях дослідники: О.М. Кукуріка, М.Ю. Кольбух, Л.І. Бабій; в кандидатських дисертаційних роботах вітчизняні (Г.Ю. Коблянська), та російські науковці (А.С. Кабиткіна, Н.Н. Парасоцька, С.А. Пахомов, Н.В. Ульянова). Наукові результати авторів досліджень полягають у розробленні нових форм первинних документів, удосконаленні схем раціонального документообігу та порядку оформлення документів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах ведення господарської діяльності перед державою та підприємством все гостріше постає питання наявності ефективної та зрозумілої системи документального оформлення імпортних операцій. Ефективне управління імпортними операціями неможливе без науковообгрунтованого підходу до розв'язання комплексу задач їх документального забезпечення, які вирішуються в системі обліку.

Підприємства в своїй господарській діяльності можуть займатися імпортними операціями, що пов'язані з купівлею товарів у іноземного постачальника. Основним нормативним документом, який регулює порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності (надалі ЗЕД) є Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», саме з цього нормативного документу, ми запозичимо визначення терміну «імпорт», яке в працях вчених використовується і для окреслення поняття «імпортні операції».

Імпорт (імпорт товарів) – це купівля (у тому числі з оплатою у негрошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів із ввезенням їх на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами [1].

Щоб здійснювати імпорт товарів на митну територію України, суб'єкти господарювання перш за все повинні бути зареєстровані в митному органі. В результаті успішно пройденої акредитації в митному органі суб'єкту господарювання видається облікова карточка суб'єкта ЗЕД. Обов'язковою умовою здійснення імпортних операцій є відкриття рахунку в іноземній валюті, що регламентується Інструкцією № 492 – «Інструкція про порядок відкриття, використання, і закриття рахунків у національній та іноземних валютах» [1]. Для переміщення товару через митну територію України необхідна наявність імпортної ліцензії: відкритої (індивідуальної), генеральної чи разової. Оформляють та видають ліцензії зазвичай у відділах інвестиційної політики та зовнішньої торгівлі управління зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності локальних органів управління (обласні державні адміністрації). Після того, як підготовчий етап для проведення імпортних операцій був закінчений, починається етап, власне, документального оформлення імпортних операцій.

Безпосередні дії з декларування на митниці здійснюються фізичною особою, що є представником декларанта, на підставі кваліфікаційного свідоцтва, без передачі права власності на об'єкти декларування. Для цього між декларантом та імпортером укладається договір, в якому зазначається винагорода за послуги декларування.

Згідно з частиною 1 статті 248 Митного кодексу України (далі – Митний кодекс) митне оформлення розпочинається з моменту подання митному органу декларантом або уповноваженою ним особою митної декларації чи документа, який відповідно до законодавства її замінює, та документів, необхідних для митного оформлення.

Основним документом при переміщенні матеріальних цінностей через митний кордон України є вантажна митна декларація (далі ВМД).

ВМД – заява, що містить відомості про товари та інші предмети і транспортні засоби та мету їх переміщення через митний кордон України або про зміну митного режиму щодо цих товарів, а також інформацію, необхідну для здійснення митного контролю, митного оформлення, митної статистики, нарахування митних платежів [2].

ВМД складається з уніфікованого адміністративного документа форми МД-2 на п'яти зброшурованих основних аркушах різного кольору та відповідної кількості додаткових аркушів уніфікованого адміністративного документа форми МД-3. Розподіл оформлених аркушів вантажної митної декларації залежить від того, хто здійснює декларування, а саме:

1. У разі проведення самостійного декларування товарів підприємством перший, другий і третій аркуші вантажної митної декларації залишаються в органах митної служби. Четвертий аркуш вантажної митної декларації використовується залежно від виду зовнішньоекономічної операції – при оформленні товару, що ввозиться на митну територію України, він передається декларанту.

2. Якщо декларування товарів здійснюється митним брокером на підставі договору з підприємством – власником товару, то перший, другий і третій основні аркуші вантажної митної декларації також залишаються в митному органі, який здійснював митне оформлення товарів. Чет-

вертий і п'ятий основні аркуші розподіляються таким чином: при митному оформленні товарів, що ввозяться на митну територію України, четвертий основний аркуш вантажної митної декларації передається власникові товарів, а п'ятий – митному брокеру.

Частиною 2 статті 264 Митного кодексу визначено, що митна декларація та інші документи подаються митному органу в електронному вигляді або на паперових носіях. Митна декларація на паперовому носії супроводжується її електронною копією. Разом із митною декларацією митному органу подаються рахунок або інший документ, що визначає вартість товару, та, у випадках, установлених цим Кодексом, декларація митної вартості.

Перелік документів, що подаються декларантом для підтвердження заявленої митної вартості, визначені статтею 53 Митного кодексу, приведений нижче:

1. Виписка з реєстру ДФС по обліку суб'єктів, що здійснюють операції з товарами.

2. Зовнішньоекономічний договір з усіма доповненнями і специфікаціями (і переклад, якщо він тільки на іноземній мові).

3. Переклад інвойсу (бажано у форматі Excel) і пакувального листа.

4. Залежно від коду товару, дозвільні документи видані відповідними контролюючими органами (сертифікати відповідності, лист на відповідність технічним регламентам, висновки метрологічної служби, дозволу МОЗ, Укрчастотнагляду, СЕС висновки, і т. д.).

5. Детальний опис товару, сфера застосування, принцип дії, матеріал виготовлення, технічні характеристики, креслення, каталоги.

6. Документи для допомоги в підтвердженні митної вартості (свіфтовка з печаткою банку на купівлю валюти у разі передоплати за контрактом, калькуляція виробника з розрахунком ціни, прайс від виробника (бажано завірений в ТПП країни експортера), висновок експертної організації про ціну товару в поставці).

7. Повідомлення про те, що необхідні митні платежі перераховані.

8. Повідомлення про те, що послуги терміналу сплачені.

9. Копія платіжного доручення про оплату послуг фітосанітарної служби.

Аналіз українських літературних джерел показав, що в Україні, не існує єдиного переліку первинних документів, що оформлюються під час здійснення імпортних операцій. Проте, як правило, підставою для обліку імпортних товарів та їх руху є документи іноземної фірми-постачальника, транспортно-експедиційних компаній по розвантажувальних і транспортних послугах, документи на послуги по зберіганню товару, розрахункові документи про сплату мита, зборів і податків. Оприбуткування імпортних товарів на складі покупця проводиться на підставі приймального акту експертизи Торгово-промислової палати. При виявленні недостачі або дефекту товарів приймання не зупиняється, а складається акт рекламації. У випадку ввезення товарів, які повертаються в Україну, на підставі актів рекламації або в результаті переривання контракту з технічних або інших причин, ці товари звільняються від оподаткування акцизним збором і ПДВ. Одержувач складає акт рекламації в 10-денний строк з дня надходження товару. Акти рекламації та інші документи направляються іншій стороні відразу ж після оформлення рекомендованим листом в 4-х примірниках акту рекламації, де зазначається, чи потрібно довантажити товари, виправити виявлені дефекти тощо. У випадку виявлення внутрішньотарної недостачі або невідповідності якості поставленого товару, покупець має право протягом встановленого строку з моменту надходження товару в Україну виставити продавцю претензію. Документом, що підтверджує обґрунтованість претензії, сторони визнають акт експертизи Торгово-промислової палати України. При рекламації на якість покупець повертає забракований товар продавцю з утриманням 10% штрафу від вартості повернутого товару. Всі транспортні витрати оплачуються продавцем [5].

У міжнародній торгівлі використовуються також різноманітні сертифікати, що підтверджують якість товару, що ввозиться на митну територію України, сертифікати необхідні для забезпечення дотримання вимог діючого законодавства та гарантування впевненості у якості товару.

Сертифікат походження – це своєрідна декларація країни, в якій був виготовлений товар, цей документ необхідний для підтвердження виготовлення товару. Він може бути випущений і підписаний Торговою палатою або завірений консульством країни-імпортера. Якщо в рахунку-фактурі зазначено, де був виготовлений товар, то достатньо ще одного примірника рахунку із заголовком «Сертифікат виготовлення» (кількості, якості, ваги та ін.), «Специфікація», «Свідоцтво» (наприклад, свідоцтво про вагу (дорожній сертифікат ваги для автомобільного транспорту) або пакувальний лист). В разі, якщо інформація про вагу та упакування включена в рахунок, приймаються до розгляду такі документи як «Свідоцтво про вагу» (відображає вагу товару, що повинна співпадати з вагою, вказаною в інших документах) та «Пакувальний лист». Якщо поставка здійснюється морським шляхом, це буде штурманська розписка [7].

Як вже було сказано, аналіз літературних джерел показав, що немає єдиного систематизованого підходу до документування операцій з імпорту, тому в ході дослідження було узагальнено та систематизовано групи видів первинних документів у зовнішньоекономічній діяльності в табл. 1.

Як видно з табл. 1, існує велика різноманітність первинної документації у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Відсутність єдиного підходу щодо видів документів ускладнює здійснення господарських операцій у частині їх документального оформлення. Одні автори розглядають митну документацію, а інші більш деталізують, виділяючи банківську, що включає заяву на переказ валюти, інкасове доручення, доручення про відкриття акредитиву, заяву на розподіл експортної виручки, виписки банку по поточному і валютному рахунках тощо [5]. В досліджених літературних джерелах автори розглядають лише окремі розрахункові документи за імпортними операціями, що, на нашу думку, обмежує перелік видів розрахунків у зовнішньоеконо-

мічній діяльності. Також не розглядаються такі документи як податкові накладні, що підтверджують розрахунки за податками й платежами суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Таблиця 1

Групи первинних документів в зовнішньоекономічній діяльності

№ п/п	Групи первинних документів	Автори (джерело)
1.	Транспортна, страхова	Бутинець Т.А., Бутинець Ф.Ф., Жиглей І.В.
2.	Товаросупровідна	Жиглей І.В., Кукуріка О.М.
3.	Митна	Стражева Н.С., Стражева А.В.
4.	Банківська, фінансова	Торгова Л.В., Хитра О.В.
5.	Торгівельна (торгівельна фактура, фактура-проформа)	Бутинець Ф.Ф., Жиглей І.В
6.	Претензійно-арбітражна	Дралін А.І., Козік В.В.

Таблиця 2

Первинна документація для операцій з імпорту

№ п/п	Групи документів	Види первинних документів
1.	Транспортна та страхова	коносамент, залізнична вантажна накладна, автодорожна і авіаційна транспортна накладна, поштова квитанція, страховий поліс, страховий сертифікат
2.	Комерційна (розрахункова)	акт наданих послуг, рахунок-фактура (інвойс), рахунок-специфікація, попередній рахунок, проформа-рахунок, консульська рахунок-фактура, податкова накладна, документи, за якими здійснюються експортно-імпортні розрахунки (вексель, платіжне доручення, акредитив тощо)
3.	Товаросупровідна	сертифікат якості товару, відвантажувальна специфікація, пакувальний лист, комплектуюча відомість, ліцензії
4.	Складська	акт приймання товару, генеральний акт розвантаження теплоходу з вантажами в порту прибуття, додаткова розписка про прийняття вантажу на зберігання в іноземному порту, варіант документа іноземного комерційного складу
5.	Митна	вантажна митна декларація (ВМД), сертифікат про проходження товару, довідка про оплату мита, акцизів і зборів

Отже, на підставі вищенаведеної інформації систематизовано види первинних документів та представлено перелік документації у зовнішньоекономічній діяльності, що забезпечить оперативність дій бухгалтерської служби під час документального оформлення господарських операцій (табл. 2).

Варто зазначити, що перелік наведених документів невичерпний, тому що суб'єкти господарювання можуть складати документи за специфічними видами операцій (консигнації, оренди, факторингу тощо), які матимуть відповідні форми документівіз дотриманням обов'язкових реквізитів, що в даному випадку не розглядається. Виділені групи документів характеризують здійснення імпортних операцій товарів та послуг [9].

Висновки. Таким чином, встановлено що питання спрощення документального оформлення імпорту товарів, робіт, послуг набуває все більшого значення в умовах інтеграції України в європейські і світові ринки.

Міністерству фінансів потрібно продовжити працювати над системним реформуванням митниці, спрямованим на автоматизацію роботи митних сервісів, спрощення митних процедур, вдосконалення митних відносин з іншими державами. З цією метою Міністевство фінансів вже розробило законопроект про інститут уповноважених економічних операторів (УЕО), який був одноголосно ухвалений урядом. Черговим кроком у цьому напрямку є запровадження автоматизованої системи митних послуг «Єдине вікно». Ухвалена Урядом постанова передбачає здійснення всіх видів контролю (митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів контролю) за допомогою IT-системи митниці. Це значно спрощує та скорочує час на проведення митних процедур, оскільки єдина електронна база даних дозволяє різним службам контролю та митним пунктам в автоматичному режимі обмінюватись інформацією про вантаж, який проходить через кордон України. Згідно з постановою, час на прийняття рішення контролюючим органом щодо здійснення відповідного виду контролю становить 4 години. В іншому випадку застосовується принцип «мовчазної згоди», тобто IT-система автоматично формує позитивне рішення про проведення відповідного виду державного контролю, яке є підставою для завершення митного контролю та митного оформлення товарів. Крім того, огляд товарів проводиться одночасно всіма контролюючими органами не пізніш як через 24 робочі години від запропонованого підприємством часу [8].

Отже, у зв'язку з відсутністю затвердженого на законодавчому рівні переліку первинних документів для зовнішньоекономічної діяльності бухгалтери стикаються з неправильним та невчасним оформленням операцій. Систематизована та узагальнена наукова і періодична література дозволила сформувати перелік груп первинної документації. Визначення переліку документів для зовнішньоекономічної діяльності забезпечить оперативне, точне, правдиве здійснення та відображення в бухгалтерському обліку імпортних операцій.

Список літератури:

1. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. № 959–XII, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959–12
2. Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23.12.98 р. № 351–XIV, зі змінами та доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/351–14
3. Бутинець Ф.Ф. Загальні засади експортно-імпортної діяльності // Облік і аналіз в ЗЕД: Підручник. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – Житомир: ПП Рута, 2001. – 542 с.
4. Ірха Л.І. Бухгалтерський облік експортних та імпортних операцій // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6. – С. 46–49.
5. Бутинець Ф.Ф., Жиглей І.В., Пархоменко В.М. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності // Навчальний посібник – Житомир: ПП Рута, 2002 р. – С. 462.
6. Положенням про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 24 травня 1995 р. № 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=z0168–95
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435–15
8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
9. Гарний Д.К. Первинні документи як форма договору: долаємо стереотипи / Дмитро Гарний // Школа бухгалтера. – № 5. – 2015.

Плаксиенко И.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ ОФОРМЛЕНИЕ УЧЕТА ИМПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ

Аннотация
В статье проанализированы особенности документального оформления учета импортных операций. Исследованы подходы различных ученых к реалиям и перспективам документального оформления импортных операций. Определен круг проблемных вопросов документального оформления импортных операций и предложены направления их решения.
Ключевые слова: импортная деятельность, документарное оформление, внешнеэкономическая деятельность, иностранные поставщики, тамможенная граница, импортные закупки.

Plaksiienko I.V.
Kyiv National Univercity of Trande and Economics

DOCUMENTARY REGISTARATION OF IMPORT OPERATIONS

Summary
The article analyzes peculiarities of documentary registration of import transactions. The approaches of different scholars to the realities and perspectives of documentary registration of import operations are analyzed. The range of problematic issues concerning documentary registration of import operations is defined and directions of their solution are offered.
Keywords: import activity, documentary, foreign economic activity, foreign suppliers, customs border, import purchases.

УДК 658.5:005.336.4:621+631.16:330.142

МЕТОД РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Прокопенко І.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено існуючі методи регулювання організаційного капіталу підприємств. Розвинуто типологію методів регулювання організаційного капіталу машинобудівних підприємств. Сформовано механізм вибору та впровадження методів регулювання організаційного капіталу. Запропоновано показники оцінювання параметрів розвитку організаційного капіталу машинобудівних підприємств. Сформовано графічну модель дослідження і реінжинірингу внутрішніх бізнес-процесів машинобудівних підприємств.
Ключові слова: організаційний капітал, структурний капітал, інтелектуальний капітал, регулювання організаційного капіталу, показники оцінювання організаційного капіталу, бізнес-процеси, машинобудування.

Постановка проблеми. Організаційний капітал (ОК) підприємства є частиною інтелектуального капіталу (ІК), яка найгірше піддається опису і формалізації. Сам термін є синонімічним – паралельно використовуються поняття «структурного» і «організаційного» капіталу. Однак термін «організаційний капітал» має ширше тлумачення, ніж «структурний капітал», бо трактує ширше всі внутрішні елементи організації, а не тільки вузько елементи організаційної структури управління. Регулювання ОК як часткова функція менеджменту недостатньо розроблена в теоретичному плані, прикладних інструментів регулювання елементів ІК для машинобудівних підприємств розроблено вкрай мало. Функції планування, організування, мотивування та контролювання ОК потребують постійного уточнення та модифікації, що власне і є підставою для розвитку функції регулювання, яка має на меті усувати відхилення, які виникають в процесі управління ОК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трактування терміну ОК є двозначним: у працях Е. Брукінг, Л. Едвінссона, Д. Люсея, К.Е. Свейбі, Т. Стюарта, Дж.Л. Уіттена зустрічаються паралельно терміни «структурний» і «організаційний» капітал, а їх сутнісні ознаки доволі суперечливі [1–4, 6, 15]. Вдалу інтерпретацію структури ОК пропонують А.О. Босак, Л.І. Лукичева, О.І. Тревого, І.І. Ярема [5, 7, 17], концептуальні засади формування і розвитку ОК подані у працях О.Є. Кузьміна, Ю.Г. Лисенка, А.А. Чухна [8, 13, 16]. Прикладні інструменти управління ОК, як однієї зі складових ІК, описані у роботах І.І. Мазура, К. МакГоуена, Д.А. Марка, Н.Г. Ольдерогге, В.Д. Шапіро [10, 11, 14], показники оцінювання поточної вартості ОК, його характеристик та потенціалу розвитку впорядковані у роботах А.О. Босака, Л.І. Лукічевої, О.Г. Мельник, О.І. Тревого [5, 7, 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість праць з проблематики управління ІК та його окремими складовими методи регулювання ОК та механізми їх впровадження у практику промислових підприємств висвітлені недостатньо, що й зумовлює необхідність проведення досліджень у цьому напрямку. Зокрема, є потреба формування сучасних методів регулювання ОК, які можна застосовувати у вітчизняному машинобудуванні з метою розвитку інтелектуального потенціалу підприємств, підвищення рівня інтелектуалізації їх продукції, зростання їх ринкової вартості та рівня міжнародної конкурентоспроможності.

Мета статті. Основною метою статті є доведення дієвості створеного методу регулювання ОК машинобудівних підприємств. Для досягнення поставленої мети було запропоновано модель реалізації методу регулювання ОК та змодельовано залежність приросту вартості ОК від приросту середніх значень інтегральних показників його елементів (бізнес-процеси, соціальні зв'язки, система комунікацій, ОСУ, техніко-технологічна підсистема, ОІВ).

Виклад основного матеріалу. Задля уточнення складу організаційного (структурного) капіталу ми розділили усі його елементи на 5 груп: об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ), система менеджменту, інфраструктура, соціальні зв'язки та техніко-технологічна підсистема. Хоча у сучасній літературі терміни «організаційний» і «структурний» капітал використовуються паралельно, ми віддаємо перевагу терміну «організаційний капітал», як такому, що краще відображає внутрішні елементи інтелектуального капіталу.

Заходи регулювання ОК ми групуватимемо за двома ознаками: за елементами ОК у його загальній структурі та видами методів регулювання. Вагомість різних методів регулювання змінюватиметься залежно від стану розвитку підприємства машинобудування та його ІК, однак нашим завданням є формування такої процедури регулювання ОК, яка дозволить отримати видимий результат у вигляді покращення системи менеджменту та всіх внутрішніх взаємодій між елементами цієї системи.

Методами регулювання ОК ми вважаємо сукупність способів, прийомів та засобів впливу керуючої системи на формування, розвиток і комерціалізацію ОК та його окремих елементів, а також зв'язків з іншим складовими ІК. Таке визначення відповідає класичному трактуванню методів менеджменту, так само як і їх типологія [5, 13]. Специфіка об'єкта регулювання вимагає застосування практичного всього спектру відомих методів менеджменту. Хоча основною ознакою типології методів регулювання ОК ми вважаємо характер їх впливу, однак розподіл пріоритетів застосовуваних методів відбувається кожного разу по-різному, залежно від поточного

стану розвитку ОК конкретного підприємства, його системи управління, етапу життєвого циклу продукції, рівня комерціалізації ОІВ, корпоративної культури тощо.

Для того, щоб ідентифікувати окремі методи регулювання ОК розподілимо їх за вказаними ознаками (табл. 1) і сформуємо механізм їх вибору та провадження у практику машинобудівних підприємств (рис. 1). Зрозуміло, що наведений перелік можна доповнювати і розвивати, але практика доводить, що доцільно обирати для одночасного впровадження (чи протягом короткого періоду) не більше 2–3 методів з кожної групи. Запропоновані комбінації методів регулювання ОК були впроваджені на ПАТ «Маяк» і їх апробація довела ефективність такого підходу.

Методи регулювання ОК працюють тільки в поєднанні один з одним. Технологія менеджменту передбачає, що кожен метод випли善 з часткової функції менеджменту і є підставою для прийняття управлінських рішень. Механізм вибору та впровадження методів регулювання ОК (рис. 1) базується на врахуванні зв'язків між окремими методами впливу і передбаченні їх внеску у загальну стратегію розвитку ІК та можливих змін, які виникають внаслідок реалізації відповідних регулюючих дій.

Групи методів регулювання ОК формуються за принципом зв'язку з елементом ОК, врахування циклічності регулювання та різнобічного характеру впливу на керовану підсистему. Наприклад, для елемента «ОІВ» регулювання базується на стадіях циклу «дослідження», «тестування», «апробація», «захист», «впровадження», «комерціалізація», забезпечуючи при цьому економічний, адміністративний, технологічний та соціальний впливи. Для різних елементів ОК стадії циклу регулювання відрізнятимуться, однак характер впливу методів менеджменту буде подібним – працюють всі чотири групи впливів, але з різною акцентуацією. Для ОІВ – акцент на економічних методах, для інфраструктури і техніко-технологічної підсистеми – на технологічних методах, для соціальних зв'язків – на соціально-психологічних методах тощо. Адміністративні методи присутні у всіх циклах регулювання як підтримуюча основа, оскільки без відповідних наказів, розпоряджень, внутрішніх положень та дисциплінарних дій неможливо почати регулювання.

Важливою складовою механізму регулювання ОК є вибір показників, які характеризують рівень розвитку окремих складових ОК. Більшість цих показників не є економічними і для них важко встановити межі зміни і критерії оптимальності. Високий ступінь суб'єктивності оцінок ОК і є причиною слабкого розроблення методів його регулювання. Ми пропонуємо вибирати показники оцінювання різних елементів ОК, а потім сформувати з них певні групи, виходячи з потреб конкретного машинобудівного підприємства. Деякі з цих показників з часом можна буде об'єднати в нові групи за додатковими

Таблиця 1

Типологія методів регулювання ОК та його елементів

Групи елементів ОК	Групи методів регулювання ОК			
	Економічні (E_j^s)	Адміністративні (A_i^s)	Технологічні (T_t^s)	Соціально-психологічні (S_l^s)
ОІВ	План комерціалізації ОІВ; план витрат на матеріальне стимулювання за створення і комерціалізацію ОІВ; бюджет НДДКР.	Положення про матеріальне стимулювання (в частині створення і комерціалізації ОІВ); положення про комерційну таємницю; розпорядження щодо підготовки і подачі документів на захист ОІВ.	Комплекти технічної документації на ОІВ; технологічні описи ОІВ; технічні завдання; промислові зразки.	Корпоративні відзнаки; соціальні плани; соціальні пакети.
Система менеджменту	Бюджети підрозділів; плани роботи підрозділів; план підвищення кваліфікації і перепідготовки; стратегія розвитку.	Штатний розпис; посадові інструкції; внутрішні положення; дисциплінарний кодекс; ОСУ.	Стандарти управління (ISO, IDEF); П(С)БО; системи управлінського і податкового обліку.	Корпоративна культура (символіка, одяг, правила поведінки); соціальні взаємодії, психологічна підтримка.
Інфраструктура	Плани розвитку інфраструктури, технічного, інформаційного та програмного забезпечення; план заходів щодо моніторингу і діагностики системи комунікацій.	Положення з інформаційної та економічної безпеки, використання засобів комунікації і мереж зв'язку, ліцензованого програмного забезпечення тощо.	Технічна документація управління базами даних і системи комунікацій; класифікатори; система кодів доступу.	Соціальні відносини; етика комунікацій; управління конфліктами; уникнення інформаційних перевантажень; політика конфіденційності.
Соціальні зв'язки	План витрат на соціальні заходи; бюджет соціальних і корпоративних витрат.	Положення про корпоративну символіку і політику соціальної відповідальності.	Технічні документи щодо ведення обліку персональних даних.	Розбудова соціальної інфраструктури (їдальні, медпункти, зелені зони).
Техніко-технологічна підсистема	План технічної підготовки виробництва; бюджет технічної підготовки; план модернізації ОВФ; план інновацій.	Накази і розпорядження щодо модернізації ОВФ, технічної підготовки виробництва, норм витрат розхідних матеріалів.	Технічна документація на машини і механізми; інструкції з експлуатації технічних засобів; технічні умови виробництва нових продуктів.	Моральні стимули за дотримання технічних умов, умов експлуатації технічних засобів, дотримання техніки безпеки.

Примітка. Впорядковано і розвинуто автором

ознаками і вивести з них інтегральний показник, який характеризуватиме певний елемент ОК чи кілька таких елементів одночасно (табл. 2).

Технологія оцінювання ефективності регулювання ОК базується на вимірюванні показників різних рівнів по кожному елементу ОК у різні моменти циклу регулювання. Після цього здійснюється аналізування відхилень значень показників, їх реакції на заходи регулювання та можливості повернення на базові рівні в разі припинення активних корегуючих дій.

Обрані показники розраховуємо у три моменти часу: t_0 – діагностування поточного стану розвитку ОК та оголошення результатів; t_1 – реалізація регулюючих заходів; t_2 – повторне діагностування через квартал після закінчення регулювання (табл. 3). Кількість контрольних точок у циклі регулювання ОК менша порівняно з регулюванням ЛК, оскільки тут значно менший вплив опору персоналу, тому результати корегуючих дій є стійкішими.

Результати розрахунку показників ПАТ «Маяк» свідчать про низький рівень розвитку всіх елементів його ОК, що відповідає загальній тенденції у вітчизняному машинобудуванні. Тому для порівняння вводимо еталонне значення показників t_e, яке відображає середнє значення показників західних машинобудівних

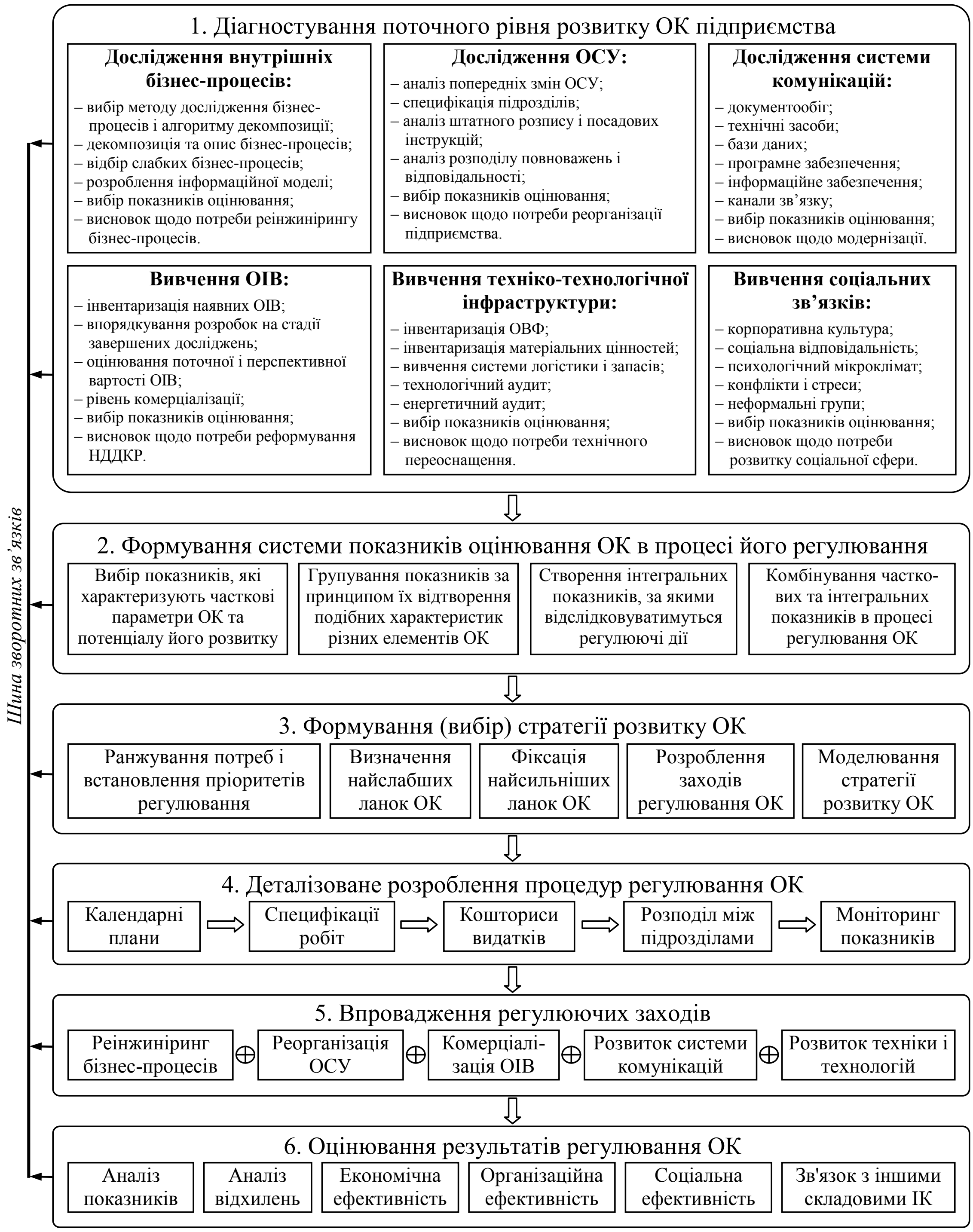

Рис. 1. Механізм вибору та впровадження методів регулювання ОК

Примітка. Розроблено автором і апробовано на ПАТ «Маяк»

підприємств. Реакція керованої підсистеми на регулювання ОК має відчутну часову затримку, причому різну для окремих елементів. Деякі регулюючі заходи мають піковий вплив у момент здійсненні з наступним ослабленням впливу, інші, навпаки – проявляться у зміні показників через певний час після завершення активної дії.

За кожним елементом ОК розраховуємо інтегральні показники (I_I^{OK}), їх середні значення за періодами регулювання ($\overline{I_I^{OK}}$) і порівнюємо їх з еталонними значеннями інтегральних показників (I_{EI}^{OK}). Ваги показників в межах групи встановлюємо індивідуально, але виходячи з вимоги рівномірності ($w_{ij} \leq 0{,}5$):

$$I_I^{OK} = \sum_{j=1}^{k} x_{ij} w_{ij}, \quad (1)$$

де $i = 1, ..., n$ – кількість елементів ОК, $n = 6$; $j = 1, ..., k$ – кількість часткових показників оцінювання елемента ОК, $k = 3$; x_{ij} – значення показника в заданий момент циклу регулювання; w_{ij} – ваги окремих показників, $\sum w_{ij} = 1$.

$$\overline{I_I^{OK}} = \frac{\sum_{t=1}^{S} I_{i(t)}^{OK}}{S}, \quad (2)$$

де $t = 1, ..., s$ – кількість етапів циклу регулювання, $s = 3$;

$I_{i(t)}^{OK}$ – значення інтегрального показника в кінці t-го етапу регулювання.

$$I_{Ei}^{OK} = \sum_{j=1}^{k} x_{ij}^{e} w_{ij}, \quad (3)$$

де X_{ij}^{e} – еталонні значення показників (фіксовані в межах циклу регулювання).

Зведені інтегральні показники рівня розвитку ОК розраховуємо подібно:

$$I_{OK} = \frac{\sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{k} x_{ij} y_{ij}}{n} \quad (4)$$

Усі без винятку значення показників, які характеризують рівень розвитку окремих складових ОК, значно нижчі за значення іноземних машинобудівних підприємств. При цьому в якості бази порівняння ми брали не провідні автобудівні концерни США, Японії та Німеччини, а середні машинобудівні підприємства, які працюють для них на умовах франчайзингу і не завжди можуть похвалитися найсучаснішими управлінськими системами. Найгірше порівняння виглядає для елементів «бізнес-процеси» (37,6%

Таблиця 2

Показники оцінювання елементів ОК в процесі його регулювання

Елементи ОК	Вибрані показники (позначення)		
ОІВ	Частка комерціалізованих ОІВ $(X_{11}) \rightarrow Q_{OIB}^{Kom}$	Коефіцієнт приросту вартості ОІВ $(X_{12}) \rightarrow K_{OIB}^{V}$	Коефіцієнт розповсюдження ОІВ $(X_{13}) \rightarrow K_{OIB}^{R}$
Бізнес-процеси	Коефіцієнт автоматизації бізнес-процесів $(X_{21}) \rightarrow K_{АБП}$	Коефіцієнт автоматизації мегапроцесів $(X_{22}) \rightarrow K_{АМП}$	Рівень спеціалізації $(X_{23}) \rightarrow Y_{спец}$
ОСУ	Коефіцієнт централізації окремих функцій $(X_{31}) \rightarrow K_{Ц}$	Показник реалізації довгострокових цілей $(X_{32}) \rightarrow P_{RC}$	Ефективність апарату управління за продуктивністю праці $(X_{33}) \rightarrow E_{ПП}^{АУ}$
Система комунікацій	Коефіцієнт автоматизації документообігу $(X_{41}) \rightarrow K_{A}^{ДО}$	Коефіцієнт автоматизації обчислення показників $(X_{42}) \rightarrow K_{A}^{ОП}$	Коефіцієнт захищеності інформації $(X_{43}) \rightarrow K_{зах}$
Техніко-технологічна підсистема	Коефіцієнт оновлення ОВФ $(X_{51}) \rightarrow K_{O}^{ОВФ}$	Коефіцієнт приросту інновацій $(X_{52}) \rightarrow K_{П}^{Інн}$	Коефіцієнт технологічної оснащеності $(X_{53}) \rightarrow K_{TO}$
Соціальні зв'язки	Частка формальних зв'язків у прийнятті рішень $(X_{61}) \rightarrow Ч_{ФЗ}$	Коефіцієнт соціальної відповідальності $(X_{62}) \rightarrow K_{CB}$	Коефіцієнт впливу корпоративної культури $(X_{63}) \rightarrow K_{CK}$

Примітка. Упорядковано автором

Таблиця 3

Результати оцінювання контрольованих параметрів розвитку ОК ПАТ «Маяк»

Елементи ОК	Значення показників на різних етапах циклу регулювання ОК												$\overline{I_i^{OK}}$	$\overline{I_{EI}^{OK}}$
	t_0	t_1	t_2	t_e	t_0	t_1	t_2	t_e	t_0	t_1	t_2	t_e		
ОІВ	x_{11}				x_{12}				x_{13}				0,5	0,7
	0,21	0,27	0,29	0,5	0,92	1,01	1,02	1,15	0,08	0,11	0,15	0,3		
Бізнес-процеси	x_{21}				x_{22}				x_{23}				0,19	0,5
	0,12	0,15	0,15	0,5	0,03	0,08	0,09	0,5	0,24	0,32	0,33	0,5		
ОСУ	x_{31}				x_{32}				x_{33}				0,53	0,92
	0,32	0,38	0,4	0,5	0,53	0,62	0,63	0,9	0,45	0,6	0,62	1,1		
Система комунікацій	x_{41}				x_{42}				x_{43}				0,39	0,81
	0,26	0,38	0,41	0,8	0,42	0,56	0,58	0,9	0,12	0,31	0,35	0,7		
Техніко-технологічна підсистема	x_{51}				x_{52}				x_{53}				0,52	0,74
	0,11	0,15	0,15	0,2	0,93	1,01	1,02	1,1	0,26	0,31	0,31	0,8		
Соціальні зв'язки	x_{61}				x_{62}				x_{63}				0,35	0,78
	0,56	0,62	0,6	0,9	0,18	0,22	0,23	0,8	0,11	0,14	0,13	0,5		

Примітка. Розраховано автором

від бази порівняння), «соціальні зв'язки» (44,4%) і «система комунікацій» (48,3%). Неочікувано високі значення продемонстрували ОІВ (72%) та техніко-технологічна підсистема (70,8%).

Виходячи з результатів ранжування елементів ОК ПАТ «Маяк» (див. табл. 1) та концепції механізму вибору та впровадження методів регулювання ОК (див. рис. 1) формуємо регулюючі заходи, спрямовані на підсилення найслабших ланок. Першим напрямком регулювання буде реінжиніринг бізнес-процесів, другим – розвиток соціальних зв'язків і корпоративної культури, третім – декомпозиція і розвиток системи комунікацій. Відповідно до цих пріоритетів формуємо специфікацію заходів регулювання ОК (табл. 4), покликану впорядкувати послідовність дій в межах циклу регулювання.

По кожному заходу розробляємо деталізовані процедури, які включають формування календарних планів, опис операцій за допомогою SADT-діаграм, затвердження кошторисів, розподіл операцій між підрозділами та постійний моніторинг контрольних показників в режимі on-line.

За допомогою технології моделювання бізнес-процесів ми забезпечуємо якісне регулювання всіх елементів ОК і ця технологія якнайкраще підходить саме для структурних елементів бізнесу завдяки співмірності об'єктів управління та зв'язків між ними. Для забезпечення регулюючих впливів маємо визначити цільові одиниці керованої підсистеми, ідентифікувати їх входи і виходи, описати механізми управлінського впливу та ресурсні обмеження. На вході кожного бізнес-процесу маємо сукупність ресурсів, які можуть бути первинними (отриманими ззовні) і вторинними (отриманими внаслідок реалізації інших бізнес-процесів). На виході отримуємо запланований результат (первинний) і, можливо, побічний ефект (вторинний), який може бути використаний або утилізований. Є багато підходів до ідентифікації, опису та реінжинірингу бізнес-процесів, зведемо частину з них у модель, придатну до використання на машинобудівних підприємствах (рис. 2).

Підставою для регулювання ОК є дані, отримані в результаті його поточного діагностування. Декомпозиція внутрішніх бізнес-процесів має на меті однозначно ідентифікувати межі окремих мегапроцесів, зв'язати їх з цілями підприємства і розбити ці мегапроцеси на дрібніші фракції (бізнес-процеси → підпроцеси → технологічні операції → елементарні операції).

Мегапроцеси машинобудівних підприємств є подібними, вони відображають підсистеми системи менеджменту, які можуть існувати відносно відокремлено і бути предметом аутсорсингу чи незалежної модернізації. Тобто мегапроцес – це агрегований елемент системи менеджменту, який має власний центр управління і технологічно може розвиватися без зміни зв'язків з іншими мегапроцесами. У машинобудуванні це – НДДКР, постачання, технічна підготовка виробництва, інновації, виробництво, контроль якості, збут, комерціалізація ОІВ, післяпродажне обслуговування, маркетинг, фінансування, зовнішньоекономічна діяльність, планово-економічні роботи, комунікації, кадрова робота, облік, охорона праці тощо.

Вибір методу моделювання бізнес-процесів відбувається за критеріями доступності програмного забезпечення для автоматизації побудови інформаційних моделей, вартості і часу проведення робіт, наявності спеціалістів і/або зовнішніх консультантів, які володіють навиками роботи у відповідних програмних середовищах. Попри велику кількість розроблених методів моделювання бізнес-процесів ми обираємо метод структурного аналізу і проектування SADT. Цей метод став базою класичних американських стандартів IDEF (Integration Definition for Information Modeling), призначених для уніфікації створення функціональних та інформаційних моделей бізнесу.

Виділення найслабших бізнес-процесів відбувається за кількома критеріями, але в жодному разі не одночасно. Замовники робіт (власники, менеджери) повинні визначитися, що для них є основним чинником: вартість, відповідність цілям, тривалість, конфліктність тощо. Для сла-

Таблиця 4

Специфікація заходів регулювання ОК

Елементи ОК (пріоритети)	Регулюючі заходи	Суміжні елементи ОК	Методи впливу на керовану систему
Бізнес-процеси	Реінжиніринг бізнес-процесів	Система комунікацій, ОСУ	Мова моделювання, інформаційні моделі, система контролю операцій
Соціальні зв'язки	Розвиток соціальних зв'язків і корпоративної культури	Система комунікацій, ОСУ	План соціальних заходів, внутрішня соціальна мережа, бюджет соціальних видатків, корпоративні заходи, соціальна відповідальність
Система комунікацій	Декомпозиція і розвиток системи комунікацій	Бізнес-процеси, ОСУ, техніко-технологічна підсистема	Автоматизований документообіг, захищені мережі, бюджет розвитку комунікацій, контроль доступу до баз даних, оперативний моніторинг
ОСУ	Часткова реорганізація ОСУ	Бізнес-процеси, система комунікацій	Штатний розпис, посадові інструкції, розподіл повноважень, план підвищення кваліфікації
Техніко-технологічна підсистема	Модернізація техніки та впровадження нових технологій	Бізнес-процеси, система комунікацій, ОІВ	План технічної підготовки виробництва, план модернізації ОВФ, план інновацій, кошториси, технологічні карти
ОІВ	Інтенсифікація комерціалізації ОІВ	Бізнес-процеси, система комунікацій, техніко-технологічна підсистема	План НДДКР, план комерціалізації ОІВ, бюджет НДДКР, моніторинг розповсюдження інтелектуальних прав, преміювання інтелектуальної активності

Примітка. Розроблено автором

боформалізованих систем переважно критерієм є вартість проведення робіт на рівні окремих бізнес-процесів. Тобто, якщо одна з цілей (мега-процесів) відбирає багато фінансових ресурсів, то саме її варто вважати найслабшою ланкою і реорганізовувати у першу чергу. На цій стадії дослідження виникає логічне запитання: наскільки рівномірно розподілені проблемні бізнес-процеси між елементами ОК. Якщо більш-менш рівномірно (кожен елемент має приблизно однакову кількість слабких ланок за обраним критерієм), то специфікація регулюючих дій (робіт) має бути відповідним чином скоректована. Якщо ж розподіл слабких бізнес-процесів явно нерівномірний (видно, що один чи кілька елементів ОК явно тягнуть донизу всю систему), то їх потрібно деталізувати за допомогою одного з відомих інструментів.

Інструментів деталізації і опису окремих бізнес-процесів є чимало, найчастіше використовуються інформаційні мікромоделі (формування масивів позначень окремих операцій процесу з наступним відображенням виконавців та термінів виконання), діаграми взаємодій (дозволяють представити динаміку взаємодій учасників процесів за виконавцями та етапами робіт), SADT-діаграми (графічні схеми ієрархії бізнес-процесів різних рівнів), функціональні блок-схеми (описують функції і відповідальності всередині процесу), сітьові матриці (оптимізують часові характеристики процесу та відповідальності за операції) і таблиці повноважень (за допомогою умовних позначень відображають зв'язки кожного завдання процесу з виконавцями, іншими завданнями чи процесами).

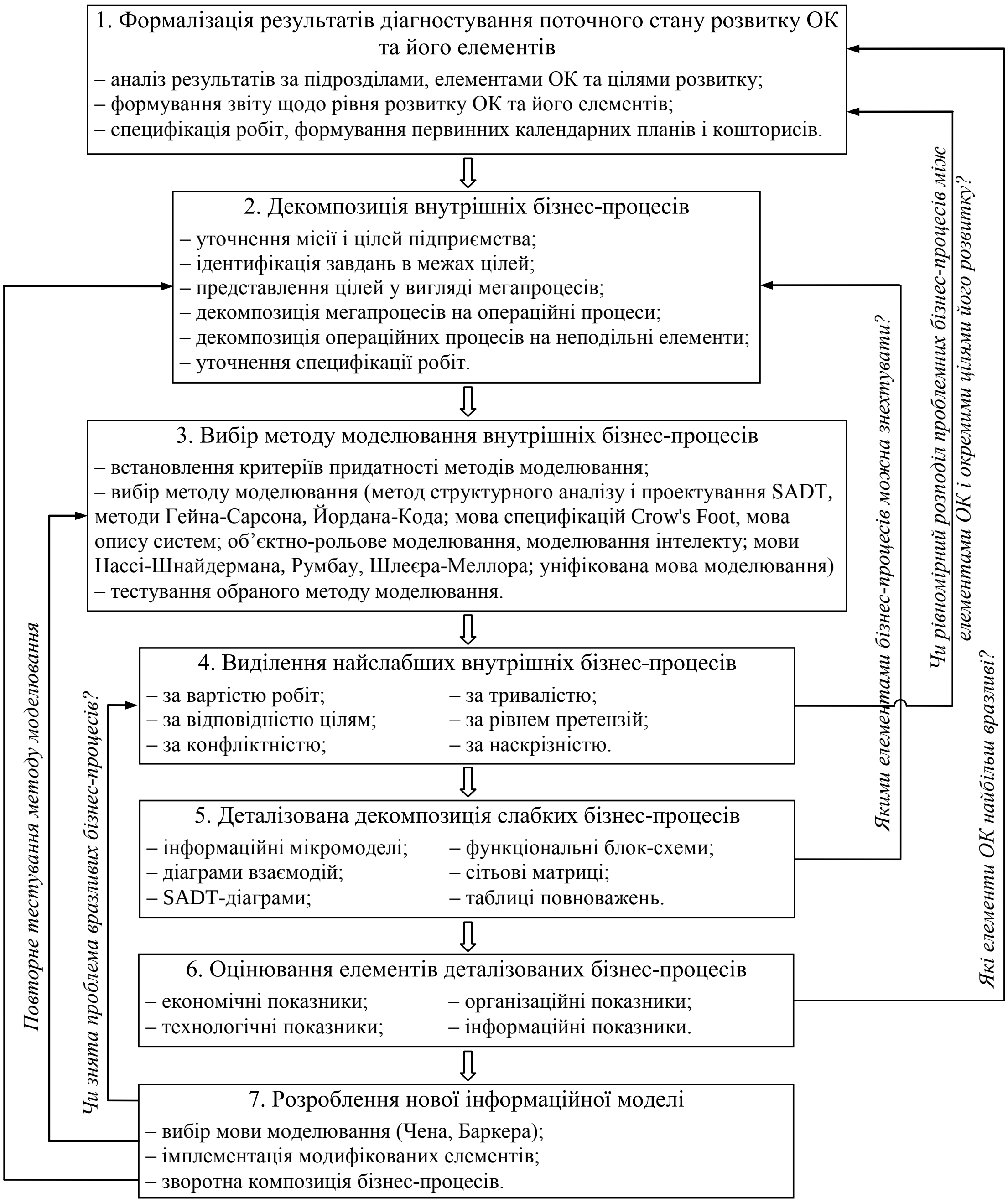

Рис. 2. Графічна модель дослідження і реінжинірингу внутрішніх бізнес-процесів машинобудівних підприємств

Примітка. Розроблено автором

Оцінювання елементів бізнес-процесів відбувається за різними групами показників (економічними, технологічними, інформаційними). Комплекс показників залежить від типу бізнес-процесу та його зв'язків з іншими елементами ОК. Іноді достатньо показників тільки однієї групи, однак в більшості випадків паралельно працюють з показниками різних груп, кількість яких намагаються мінімізувати задля скорочення циклу регулювання ОК. За результатами розрахунку обраних показників маємо відповісти на запитання: які елементи ОК є найбільш вразливими? Якщо наші оцінки на цій стадії співпадають з вихідними, то розробляємо нову інформаційну модель з урахуванням зміни окремих бізнес-процесів та їх елементів. Якщо ж виявиться, що вразливими виявилися не ті елементи ОК, про які говорилося на початку, то доведеться повертатися на стадію виділення найслабших бізнес-процесів.

Сформована інформаційна модель показує чи зняті проблеми вразливих бізнес-процесів, а після повторного тестування методу моделювання ми повторюємо ту саму процедуру, вишукуючи наступний за слабкістю бізнес-процес чи мегапроцес. Наступні цикли регулювання будуть на порядок швидшими, бо готова інформаційна модель потребує лише незначних модифікацій в ході розвитку ОК. Пропоновані процедури регулювання ОК були апробовані на ПАТ «Маяк», на прикладі 1-ї ітерації регулювання мегапроцесів продемонструємо отриманий результат розбиття їх ієрархії (табл. 5).

Реінжиніринг бізнес-процесів в системі регулювання ОК має подвійну роль: з одного боку бізнес-процеси є елементом ОК, однак з іншого технологія їх декомпозиції і перетворення використовується нами в процесі регулювання решти елементів ОК (насамперед ОСУ і системи комунікацій). Методологія побудови SADT-діаграм на основі стандартів IDEF є одночасно засобом регулювання ОК та інструментом реінжинірингу бізнес-процесів. Її можна використовувати і для моделювання інших складових ІК, однак саме для роботи зі структурними одиницями бізнесу вона й створена.

Таблиця 5

Декомпозиція мегапроцесу регулювання ОК ПАТ «Маяк» 1-го рівня

А.0. Забезпечення приросту вартості ОК в структурі ІК					
А.0.1. Бізнес-процеси	А.0.2. Соціальні зв'язки	А.0.3. Система комунікацій	А.0.4. ОСУ	А.0.5. Техніко-технологічна підсистема	А.0.6. ОІВ
А.0.1.1. Зв'язки «цілі – мегапроцеси»	А.0.2.1. Соціальні заходи	А.0.3.1. Вивчення структури системи комунікацій	А.0.4.1. Кодифікація підрозділів	А.0.5.1. Технічна підготовка виробництва	А.0.6.1. План НДДКР
А.0.1.2. Зв'язки «бізнес-процеси – завдання»	А.0.2.2. Соціальна мережа	А.0.3.2. Захист інформації	А.0.4.2. Кодифікація виконавців	А.0.5.2. Модернізація ОВФ	А.0.6.2. План комерціалізації ОІВ
А.0.1.3. Методи моделювання	А.0.2.3. Бюджет видатків	А.0.3.3. Управління базами даних	А.0.4.3. Кодифікація зв'язків	А.0.5.3. Інноваційна діяльність	А.0.6.3. Моніторинг ОІВ
А.0.1.4. Мови моделювання	А.0.2.4. Корпоративні заходи	А.0.3.4. Інформаційний моніторинг	А.0.4.4. Штатний розпис	А.0.5.4. Кошториси витрат	А.0.6.4. Стимулювання інтелектуальної активності
А.0.1.5. Інформаційні моделі	А.0.2.5. Соціальна відповідальність	А.0.3.5. План розвитку комунікацій	А.0.4.5. Види повноважень	А.0.5.5. Технологічні карти	А.0.6.5. Захист ОІВ
А.0.1.6. План реінжинірингу	А.0.2.6. Соціальна інфраструктура	А.0.3.6. Інформаційна інтеграція	А.0.4.6. Посадові інструкції	А.0.5.6. Контроль якості	А.0.6.6. Продаж ОІВ

Примітка. Розроблено автором

Таблиця 6

Вихідні дані моделювання залежності приросту вартості ОК від приросту середніх значень інтегральних показників його елементів для ПАТ «Маяк»

Періоди, j	Відносні прирости вартості ОК	Відносні прирости середніх інтегральних показників рівня розвитку окремих елементів ОК, i					
	$\delta_{OK} \to (y_j)$	$\overline{I_1^{OK}} \to (x_{1j})$	$\overline{I_2^{OK}} \to (x_{2j})$	$\overline{I_3^{OK}} \to (x_{3j})$	$\overline{I_4^{OK}} \to (x_{4j})$	$\overline{I_5^{OK}} \to (x_{5j})$	$\overline{I_6^{OK}} \to (x_{6j})$
1 (01.04.15)	1,129	1,126	1,059	1,24	1,146	1,072	1,231
2 (01.07.15)	1,218	1,129	1,184	1,343	1,266	1,192	1,305
3 (01.10.15)	1,333	1,268	1,226	1,385	1,609	1,196	1,493
4 (01.01.16)	1,448	1,359	1,319	1,477	1,902	1,232	1,585
5 (01.04.16)	1,532	1,474	1,342	1,597	2,12	1,258	1,606
6 (01.07.16)	1,677	1,494	1,615	1,67	2,362	1,439	1,648
7 (01.10.16)	1,771	1,587	1,669	1,917	2,438	1,597	1,729
8 (01.01.17)	2,026	1,933	1,843	2,108	2,724	1,87	1,894

Примітка. Розраховано автором

Для підтвердження ефективності регулювання ОК виведене рівняння залежності приросту його вартості від приросту середніх значень інтегральних показників за періодами регулювання. На ПАТ «Маяк» було зібрані дані за вісім періодів (поквартально у 2015–2017 рр.), а базою порівняння був початок 2015 р., коли регулюючі дії щодо ОК ще не проводилися (табл. 6).

Результати регресійного аналізу доводять, що залежність (5) є стійкою, її можна використовувати для прогнозування результатів регулювання ОК.

$$Y = 0{,}1012 + 0{,}2287x_1 + 0{,}1329x_2 + 0{,}0007x_3 + 0{,}2079x_4 + 0{,}2927x_5 + 0{,}0643x_6, \quad (5)$$

де Y – відносний приріст вартості ОК; x_1, x_2, ..., x_6 – прирости середніх значень інтегральних показників рівня розвитку елементів ОК: $x_1 \rightarrow$ ОІВ, $x_2 \rightarrow$ бізнес-процеси, $x_3 \rightarrow$ ОСУ, $x_4 \rightarrow$ система комунікацій, $x_5 \rightarrow$ техніко-технологічна підсистема, $x_6 \rightarrow$ соціальні зв'язки.

Виходячи з отриманих даних бачимо, що найбільш значимим елементом ОК є техніко-технологічна підсистема ($a_5 = 0{,}2927$), високу значимість мають ОІВ ($a_1 = 0{,}2287$) та система комунікацій ($a_4 = 0{,}2079$). Натомість впливу ОСУ взагалі немає ($a_3 = 0{,}0007$), а вплив бізнес-процесів ($a_1 = 0{,}1012$) і соціальних зв'язків ($a_6 = 0{,}0643$) доволі обмежений. Репрезентативність цих даних статистично достатня, однак той факт, що в базовому періоді (01.01.2015) дослідження ОК на підприємстві тільки почалося, а реальний вплив регулюючих заходів проявився аж через рік, закладає системну похибку. Для її усунення тим самим методом потрібно прораховувати залежності приросту ринкової вартості ОК від зміни середніх інтегральних показників його окремих елементів протягом наступних кількох років або здійснювати комп'ютерне моделювання можливих наслідків їх зміни з урахуванням різних факторів.

Принциповим є вирішення питання послідовності регулювання окремих елементів ОК. Ми не можемо з достатньою ймовірністю прогнозувати зміни значимості окремих елементів ОК у структурі його вартості протягом тривалого періоду, тому оптимальним варіантом вважаємо послідовно-паралельний спосіб впровадження регулюючих дій. На прикладі ПАТ «Маяк» ми виявили, що спочатку найбільш вразливою ланкою ОК була система комунікацій, однак після її первинної декомпозиції та упорядкування документообігу її вплив на формування вартості ОК різко зменшився. Ще швидше скорочувався вплив структури бізнес-процесів після проведення їх часткового реінжинірингу. Це означає, що наступні етапи циклу регулювання повинні бути спрямовані на підвищення рівня розвитку техніко-технологічної підсистеми, однак її модернізація вимагає значних коштів і часу, якщо це робити без зупинки виробництва. Це непросте рішення для менеджменту та власників підприємства, воно змінить структуру ОК і заставить змінювати механізм вибору та впровадження методів регулювання ОК (див. рис. 1).

Суттєвою загрозою ефективності регулювання ОК є невідповідність попередніх оцінок вартості ОІВ їх ринковій вартості через певний час. На відміну від ОВФ зменшення цінності інтелектуальних активів для підприємства не залежить від терміну їх корисного використання. Цей термін залежить від зовнішніх факторів: часу виникнення подібних розробок у конкурентів, рівня використання ОІВ у виробничому процесі ліцензіатів чи покупців патентів, частки витрат на підтримання ОІВ в актуальному стані у структурі витрат на регулювання ОК тощо. Ще більше запитань виникає, якщо підприємство вийде на міжнародний ринок: патентно-ліцензійні правила у різних країнах мають суттєві відмінності, процедура комерціалізації ОІВ теж суттєво відрізняється.

Висновки і пропозиції. Організаційний капітал підприємств найважче піддається регулюванню порівняно з іншими складовим ІК, бо його важко однозначно виміряти і формалізувати. На основі дослідження типології методів регулювання ОК та його елементів розроблено механізм вибору та впровадження цих методів. Для кожного з виділених елементів ОК обрано 6 показників, які розраховувалися в процесі регулювання ОК протягом чотирьох періодів. Ефективність методу регулювання ОК доведена виведеним рівнянням залежності приросту його вартості від приросту середніх значень інтегральних показників за періодами регулювання. Кожен з інтегральних показників відображає стан розвитку окремого елемента ОК, а саме: бізнес-процеси, соціальні зв'язки, система комунікацій, ОСУ, техніко-технологічна підсистема, ОІВ. В подальшому ми пропонуємо деталізувати метод регулювання ОК, перевірити його на інших машинобудівних підприємствах і розробити інструменти комерціалізації отриманих результатів.

Список літератури:

1. Edvinsson L. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Roots / L. Edvinsson, M. Malone. – N. Y.: Harper Business, 1997. – 225 p.
2. Luthy D. Intellectual capital and its measurement / David H. Luthy. – College of Business Utah State University. Logan, Utah. – 2006. – 18 p.
3. Sveiby K.-E. Methods for Measuring Intangibles Assets / K.E. Sveiby // available at: http://www.sveiby.com/articles/IntangibleMethods.htm (accessed 11 November 2011).
4. Whitten J.L. Systems Analysis & Design Methods / J.L. Whitten, L.D. Bentley, I.M. Thomas. – St. Louis, Toronto, Santa Clara: Times Mirror / Mosby College Publishing, 1986.
5. Босак А.О. Економічне оцінювання та розвиток комунікацій в системі управління інтелектуальним капіталом підприємства: [монографія] / А.О. Босак, О.І. Тревого; за ред. проф., д.е.н. О.Є. Кузьміна. – Львів: СТ «Міські інформаційні системи», 2015. – 326 с.
6. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал [Текст]: [монография] / Э. Брукинг. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
7. Лукичёва Л.И. Управление интеллектуальным капиталом: [учеб. пособие] / Л.И. Лукичёва. – 2-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2008. – 552 с.

8. Лысенко Ю.Г. Экономика и кибернетика предприятия: Современные инструменты управления: Монография. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 356 с.
10. Мазур И.И. Управление проектами [Текст]: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Менеджмент организации» / И.И. Мазур, В.Д. Шапиро, Н.Г. Ольдерогге и др.; под ред. И.И. Мазура и В.Д. Шапиро. – М.: Издательство «Омега-Л», 2012. – 960 с.
11. Марка Д.А. Методология структурного анализа и проектирования / Д.А. Марка, К. МакГоуэн: Пер. с англ. – М.: МетаТехнология, 1993. – 239 с.
12. Мельник О.Г Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О.Г. Мельник. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2010. – 344 с.
13. Процесно-структурований менеджмент: методологія та інструментарій: [монографія] / [О.Є. Кузьмін, І.В. Алєксєєв, О.Г. Мельник, Н.Я. Петришин та ін.]; за ред. д.е.н., проф. О.Є. Кузьміна. – Львів: Видавництво «Растр-7», 2013. – 428 с.
14. Реструктуризация предприятий и компаний / И.И. Мазур, В.Д. Шапиро и др.; под. ред. И.И. Мазура. – М.: Высшая школа, 2000. – 587 с.
15. Стюарт Т.А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций [пер. с англ. В.А. Ноздриной] / Т.А. Стюарт. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.
16. Чухно А.А. Інтелектуальний капітал [Текст] / А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П.І. Юхименко // Інституціонально-інформаційна економіка [Текст]: підручник. – Київ: Знання, 2010. – С. 324–355.
17. Ярема І.І. Інтелектуальний капітал підприємства: структурний підхід / І.І. Ярема, А.О. Босак // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: Збірник наукових праць. Вісник Національного Університету «Львівська політехніка» № 657. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2009. – С. 138–143.

Прокопенко И.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

МЕТОД РЕГУЛИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОГО КАПИТАЛА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье исследованы существующие методы регулирования организационного капитала предприятий. Развито типологию методов регулирования организационного капитала машиностроительных предприятий. Сформирован механизм выбора и внедрения методов регулирования организационного капитала. Предложены показатели оценки параметров развития организационного капитала машиностроительных предприятий. Сформирована графическая модель исследования и реинжиниринга внутренних бизнес-процессов машиностроительных предприятий.
Ключевые слова: организационный капитал, структурный капитал, интеллектуальный капитал, регулирование организационного капитала, показатели оценки организационного капитала, бизнес-процессы, машиностроение.

Prokopenko I.V.
National University «Lviv Polytechnic»

METHOD OF REGULATION OF ORGANIZATIONAL CAPITAL OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

Summary
In the article investigational existent methods of adjusting of organizational capital of enterprises. The typology of methods of adjusting of organizational capital of machine-building enterprises is developed. The mechanism of choice and introduction of methods of adjusting of organizational capital is formed. The indexes of evaluation of parameters of development of organizational capital of machine-building enterprises are offered. The graphic model of research and reengineering of internal business processes of machine-building enterprises is formed.
Keywords: organizational capital, structural capital, intellectual capital, organizational capital regulation, indicators of organizational capital assessment, business processes, machine building.

УДК 65.012

АНАЛІЗ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РЕСУРСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Прокопович Л.Б., Стойкова І.М.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

У статті розглядаються особливості та проблеми управління виробничими запасами на підприємствах. Досліджено існуючі підходи науковців до ролі та місця аналізу матеріальних ресурсів. Розглянуто організаційні аспекти аналізу виробничих запасів господарюючих суб'єктів. Автором визначено проблеми, що виникають в процесі управління матеріальними ресурсами та обґрунтовано перспектив їх вирішення.
Ключові слова: виробничі запаси, запаси, резерв, управління, матеріальні ресурси, ресурсний потенціал підприємства, управління.

Постановка проблеми. Для здійснення господарської діяльності підприємствами всіх форм власності та галузей економіки використовуються виробничі запаси, які є найбільш важливою і значною частиною активів підприємства, які забезпечують постійність, безперервність та ритмічність діяльності господарюючого суб'єкта, а також гарантують його економічну безпеку. Організований облік виробничих запасі, має суттєве значення в управлінні виробничою діяльністю кожного підприємства та в контролі за зберіганням матеріальних цінностей. У зв'язку аналіз стану та ефективності використання виробничих запасів є важливою функцією та необхідним інструментом діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні положення і практичні аспекти обліку виробничих запасів обґрунтували в своїй роботах С. В. Андрос, Ф. Ф. Бутинець, П. С. Безруких, С. Ф. Голова, В. І. Єфименко, М. В. Кужельний, Л. І. Слюсарчук, Н. М. Ткаченко та інших дослідників.

Серед зарубіжних вчених питання обліку виробничих запасів знайшли своє відображення в роботах Е. Бріттона, К. Ватерсона, І. А. Бланка, І. А. Бондарева, Г. Муса, В.І. Петрова, Р. Ханшманна, Дж. Стівенсона.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні напрацювання за даною темою, залишився ряд питань та екномічних невідповідностей, стосовно визначення ролі та місця виробничих запасів в системі управління підприємством.

Метою статті є дослідження місця та ролі аналізу виробничих запасів в системі управління ресурсним потенціалом підприємства, а також ідентифікація проблем, які виникають в процесі управління матеріальними ресурсами та обґрунтування перспектив їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне функціонування підприємств у ринкових умовах господарювання значною мірою залежить від раціонального використання ресурсів: трудових, матеріальних, які в сукупності з основними фондами становлять виробничі ресурси. Матеріальні ресурси є засобами виробництва, які включають засоби праці і предмети праці. Поняття виробничих запасів слід відрізняти від поняття матеріальних ресурсів, яке є більш загальним, ніж матеріальні або виробничі запаси (рис. 1).

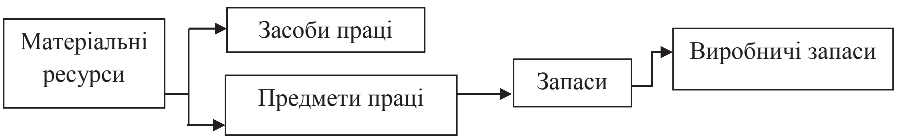

Рис. 1. Виробничі запаси у складі ресурсів

Джерело: розроблено автором

У теоретичному розумінні виробничі запаси є предметами праці, які одноразово використовуються у виробничому процесі, свою вартість повністю переносять на готову продукцію.

П. І. Багрій пропонує трактувати поняття «запаси виробничі» як засоби виробництва, що надійшли до споживачів і ще не використовуються у процесі виробництва, і тут же пропонує визначення поняття «запаси» як наявність матеріальних ресурсів для забезпечення безперервності розширеного відтворення, обслуговування невиробничої сфери та задоволення потреб населення [1, с. 167].

В свою чергу, ми погоджуємося з словами Річард Д. Ірвін що виробничі запаси розглядають як матеріальні ресурси, які повністю переносять свою вартість на собівартість продукції, тобто споживаються [2].

Оптимізація виробничих запасів – один із головних факторів виходу підприємств із кризового стану. Управління виробничими запасами – це забезпечення та підтримування оптимальної кількості й видів фізичних ресурсів, необхідних для реалізації стратегічного плану організації [3].

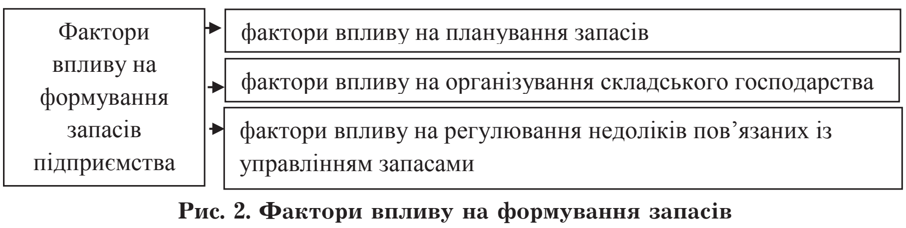

Рис. 2. Фактори впливу на формування запасів

Джерело: розроблено автором за даними [3]

Ефективне управління виробничими запасами дає змогу знизити тривалість

виробничого й усього операційного циклу, зменшити поточні витрати на їх зберігання, вивільнити із поточного господарського обороту частину фінансових коштів, реінвестуючи їх в інші активи.

Управління запасами включає в себе процес, на який діє низка факторів, що впливають на характер і стабільність виробництва, і що характеризуються різною можливістю їх оцінки і обліку при плануванні матеріального забезпечення виробництва (рис. 2).

Основу процесу управління виробничими запасами на сучасних підприємствах становить формування їх обсягу та складу. Загальна система методичних принципів такої оптимізації має включати: комплексний підхід до оптимізації формування виробничих запасів підприємства із забезпеченням вимог бухгалтерського обліку, операційного, фінансового та логістичного менеджменту; прогресивність методичного апарату нормування запасів; диференційний підхід до обрання конкретних методів оптимізації виробничих запасів з урахуванням ролі і особливостей окремих їх видів.

У теорії управління виробничими запасами розроблені дві основні системи управління:

– система управління з фіксованим інтервалом часу між замовленнями;

– система управління з фіксованою величиною запасу [4].

На думку Юрченко В.П. в діяльності підприємств можна виділити низку проблем, які пов’язані з управлінням запасами і наведені в табл. 1 [5].

Таблиця 1

Проблеми в управлінні запасами підприємства

№	Зміст проблеми
1	Збереження платоспроможності підприємства, яке полягає в управлінні запасами й потоками фінансових джерел;
2	Управління запасами, в тому числі рішенням щодо їх зберігання і використання в процесі виробництва;
3	Відсутність чіткої інформації про витрати на придбання й зберігання запасів;
4	Збереження оптимального розміру запасу;
5	Виробництво, як правило, забезпечується надлишками виробничих запасів.

Джерело: побудовано [5]

Практика доводить, що процес управління виробничими запасами є доволі трудомісткою діяльністю. На багатьох підприємствах спостерігаються певні недоліки, а на деяких – і запущеність в процесі управління виробничими запасами, що веде до великих їх втрат. Все це зайвий раз підтверджує, що до цього часу залишаються не вирішеними багато важливих питань, пов’язаних з управлінням і використанням запасів.

Саме тому можна виділити наступні напрямки вдосконалення управління виробничими запасами на сільськогосподарських підприємствах:

– підвищення оперативності інформаційного забезпечення управління виробничими запасами підприємств;

– удосконалення системи автоматизації обліково-аналітичних робіт в управлінні виробничими запасами;

– узгодження механізмів бухгалтерського і податкового обліку виробничих запасів;

– чітка організація обліково-контрольних процедур руху запасів підприємств [6].

Ефективне використання виробничих запасів характеризується такими показниками: коефіцієнт оборотності; тривалість одного обороту; рентабельність виробничих запасів; коефіцієнт завантаження оборотних коштів.

Зміну оборотності виробничих запасів виявляють через порівняння фактичних показників з плановими або з показниками за попередній період.

Ефективне використання виробничих запасів є одним з першочергових завдань підприємства в сучасних умовах і забезпечується це прискоренням їхньої оборотності на всіх стадіях кругообігу, бо саме це дає змогу зекономити значні суми і збільшити обсяги виробництва та реалізації продукції без додаткових фінансових ресурсів [7].

Аналіз виробничих запасів підприємства відіграє надзвичайно важливу роль при оцінці ефективності господарської діяльності суб’єкта господарювання, оскільки слугує джерелом інформації для прийняття своєчасних, ефективних та раціональних управлінських рішень. Даний інструмент дозволяє не тільки розрахувати можливі відхилення обсягу фактично витрачених ресурсів від запланованих показників, але й встановити причини виникнення цих відхилень, тобто вплив певної сукупності факторів на суму витрат.

Проведення аналізу матеріальних ресурсів дозволяє виявити резерви зниження матеріалоємності продукції підприємства і розробити оптимальні економічно обґрунтовані управлінські рішення з подальшого розвитку виробництва.

Аналіз виробничих запасів підприємства забезпечує ефективне виконання виробничої програми за рахунок зведення до мінімуму матеріальних витрат, зменшення обсягу виробничих запасів, зниження цін на ресурси та підвищення їх якості.

Основними завданнями економічного аналізу забезпеченості й використання виробничих запасів підприємства є:

– оцінка реальності планів матеріально-технічного постачання, ступеню виконання їх, впливу на обсяг виробництва продукції, її собівартість та інші показники господарської діяльності;

– оцінка забезпечення підприємства окремими видами виробничих запасів;

– визначення характеру складських запасів, оцінка руху та структури споживання матеріальних ресурсів; моделювання взаємозв’язків між обсягами випуску продукції та матеріаломісткістю, матеріаловіддачею, іншими факторними показниками.

С.З. Мошенський та О.В. Олійник вважають, що аналіз матеріальних ресурсів суб’єкта господарювання повинен включати такі аспекти як аналіз забезпеченості підприємства матеріальними ресурсами; обґрунтування оптимальної потреби в матеріальних ресурсах; оцінку ефективності використання матеріальних ресурсів та оцінку впливу ефективності використання матеріальних ресурсів на величину матеріальних витрат та обсяги діяльності [8, с. 335].

Визначення оптимального рівня виробничих запасів базується на використанні моделі опти-

мального рівня запасів EOQ (Economic Odering Quantity). Дана модель розроблена у 1915 році Фордом В. Харрісоном і отримала світове визнання. Ідея побудови моделі полягає у розподілі витрат на три однорідні групи: витрати зберігання, витрати, пов'язані з формуванням запасів, витрати, які виникають внаслідок браку виробничих запасів.

Класифікація витрат управління виробничими запасами, а також характер їх поведінки при збільшенні рівня запасів відображено в табл. 2 [5].

Таблиця 2

Класифікація витрат управління запасами

Види витрат	Характер поведінки витрат
I. Витрати зберігання запасів	
1. Витрати, пов'язані з іммобілізацією капіталу, інвестованого в запаси 2. Складські витрати 3. Витрати по страхуванню 4. Податок на майно 5. Псування, старіння та розкрадання	Зростають
II. Витрати, що пов'язані з формуванням запасів	
1. Витрати розміщення замовлень 2. Транспортні витрати	Знижуються
III. Витрати, що пов'язані з дефіцитом запасів	
1. Втрати обсягу реалізації 2. Втрати від зниження гудвілу 3. Витрати від неоптимального використання цінових дисконтів, що надаються постачальниками	Знижуються

Джерело: побудовано за [5]

Зростання рівня виробничих запасів супроводжується збільшенням витрат зберігання в прямо пропорційній залежності, так як зростає обсяг капіталу, іммобілізованого в запасах, складські витрати, витрати, пов'язані з старінням та ушкодженням виробничих запасів. На другу та третю групи витрат збільшення рівня виробничих запасів створює протилежний вплив та веде до їх зниження за рахунок економії від масштабу діяльності, використання оптових знижок постачальників, попередження дефіциту виробничих запасів.

Сучасний підхід до управління запасами повинен бути одним із стратегічних та перспективних складових менеджменту підприємства, та орієнтуватися на сучасні інструменти та методи реалізації поставлених задач.

Сучасна система управління запасами – це система, орієнтована на досягнення стратегічних цілей підприємства й охоплює всі сторони діяльності підприємства. Запаси підприємства складають значну частку його активів та відволікають на себе значний обсяг ресурсів підприємства, а тому необхідне удосконалення системи управління запасами з метою вивільнення фінансових ресурсів.

Висновки. Автором у статті була проведена робота визначенню ролі та місця виробничих запасів в системі управління ресурсним потенціалом підприємства, через створення механізму певного рівня оптимальної величини запасів підприємства. Раціональне управління виробничими запасами передбачає створення такого їх рівня, який би забезпечував безперебійність виробничого процесу при мінімальних витратах на їх вміст. Досліджено вплив раціональної організації формування і використання виробничих запасів на фінансовий стан підприємства. Отже, аналіз забезпечення підприємства виробничими запасами та ефективності їх використання є важливим інструментом в системі управління ресурсним потенціалом господарюючого суб'єкта, що допомагає досягати високих кінцевих результатів. В управлінні ресурсами підприємства все розпочинається з аналізу та ним завершується. Тому усім суб'єктам господарювання необхідно враховувати важливість та вплив аналізу на перебіг як внутрішньовиробничих процесів підприємства, так і підвищення ефективності його фінансово-господарської діяльності.

Список літератури:

1. Багрій П. І. Економічний словник / П. І. Багрій, С. І. Дорогунцов. – Гол. ред. Укр. Радянська енциклопедія Академії наук УРСР, 1973. – 621 с.
2. Річард Д. Ірвін, Інк. Фінансовий облік / Річард Д. Ірвін, Інк.; [авторизований переклад з англійського видання: О. Мінін, О. Ткач]. – 1993, 1997.
3. Дебет-Кредит: Украинский бухгалтерский портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dtkt.com.ua/index.php?lang=ukr
4. Рожок В. Д. Комплексна задача оптимізації запасів продукції та термінів поставок їх споживачам // Актуальні проблеми економіки / В. Д. Рожок, Г. В. Євсєєва. – 2007. – № 1. – С. 182–185.
5. Юрченко В. П. Теоретичні підходи до системи аналізу та управління виробничими запасами підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www. nbuv. gov.ua/ portal/ soc_gum/ Uproz/ 2010_2/ u1002yur.pdf
6. Скригун Н. М. Оптимізація виробничих запасів як один із напрямків управління витратами // Економіст / [Текст] Н. М. Скригун, С. П. Цимбалюк. – 2003. – № 2. – С. 39–44.
7. Чаюн І. О., Бондар І. Ю. Управління матеріально-технічним забезпеченням підприємства: Навчальний посібник / І. О. Чаюн, І. Ю. Бондар. – К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2002. – 111 с.
8. Мошенський С. З., Олійник О. В. Економічний аналіз: підручник / С. З. Мошенський, О. В. Олійник за ред. проф. Ф. Ф. Бутенця. – 2-ге вид. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2007. – 704 с.

Прокопивич Л.Б., Стойкова И.Н.
Национальний университет кораблестроения имени адмирала Макарова

ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ЗАПАСЫ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ СТОИМОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности и проблемы управления производственными запасами на предприятиях. Исследованы существующие подходы ученых к роли и места анализа материальных ресурсов. Автором определены проблемы, возникающие в процессе управления материальными ресурсами и обоснованно перспектив их решения.
Ключевые слова: ресурсы, производственные запасы, анализ, ресурсный потенциал предприятия, управление.

Prokopivich L.B., Stoykova I.M.
National University of Shipbuilding named after Admiral Makarov

PRODUCTION RESERVES IN THE COMPANY VALUE MANAGEMENT SYSTEM

Summary
The article examines the peculiarities and problems of managing industrial reserves at enterprises. The existing approaches of scientists of the role and place of the analysis on material resources are investigated. The author identifies the problems that arise in the process of material resources management and justifiably the prospects for their solution.
Keywords: resources, production reserves, analysis, resource potential of the enterprise, management.

УДК 657

ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ РИЗИКУ ПІДПРИЄМСТВА

Прокопович Л.Б., Стойкова Т.М.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

В даній роботі ми досліджуємо та аналізуємо актуальну економічну проблему нашої країни дебіторська заборгованість, як один із елементів ризиків підприємства. Актуальність проблем полягає у підвищенні якості та ефективності узгодженого управління дебіторською заборгованістю, недостатності її теоретичного розгляду та практичного використання на підприємствах обумовили необхідність подальшого дослідження.
Ключові слова: ризик підприємства, дебіторська заборгованість, методика управління ризиком, резерв сумнівних боргів, безнадійна дебіторська заборгованість, сумнівна дебіторська заборгованість.

Постановка проблеми. Кожна господарська діяльність пов'язана з небезпекою грошових втрат, що випливають з особливостей тих або інших господарських операцій. Небезпека таких витрат являє собою фінансові ризики. З'ясуємо що таке ризик.

Ризик – подія або група подій, що завдають шкоди об'єкту, що володіє даним ризиком.

Однією з головних проблем господарюючих суб'єктів економіки є зростання дебіторської заборгованості підприємства. Таким чином управління дебіторської заборгованості – найважливіший елемент системи фінансової політики будь-якого підприємства, що є головною умовою забезпечення фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності господарюючого суб'єкта. Правильна раціональна система контролю розрахунків з дебіторами здатна виявити проблеми і вирішити їх, запобігти тим самим небажані наслідки господарської діяльності.

У зв'язку з цим в сучасних умовах виникла необхідність у мінімізації ризиків дебіторської заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даного питання, дебіторської заборгованості як одного із елементів ризику підприємства займалося чимало вітчизняних науковців, як М. Д. Білик, Ф. Ф. Бутинець, Б. І. Валуєв, С. Ф. Голов, В. І. Єфіменко, В. М. Костюченко, М. В. Кужельний, Ю. Я. Литвин, О. В. Лишиленко, В. Г. Лінник, В. Я. Плаксієнко, В. В. Сопко та багато інших.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Проблема ризику дебіторської заборгованості розкривається в роботах В. М. Костюченко, В. В. Сопко.

Разом з тим накопиченого наукового потенціалу недостатньо для вирішення проблем задля усунення ризиків, які пов'язані з дебіторською заборгованістю у господарській діяльності, оскільки залишається багато недосліджених питань. Однією із зазначених проблем ефективної організації дебіторської заборгованості є відсутність чітко сформульованих вимог до даної системи.

Ще однією проблемою є відсутній науковий підхід до організації контролю в залежності від виду дебіторської заборгованості, організаційної структури самого підприємства, і бухгалтерського обліку зокрема. На основі аналізу практичної організації внутрішнього контролю ризиків, які пов'язані з дебіторською заборгованістю з'ясовано, що контроль може існувати в різноманітних формах, а саме: спеціально створена служба внутрішнього контролю, функції внутрішнього контролю покладено на головного бухгалтера, внутрішній контроль здійснює аудиторська фірма, внутрішній контроль здійснює консалтингова фірма, на договірних умовах.

Мета статті. З'ясувати важливість проведення у господарській діяльності аналізу ризиків утворення дебіторської заборгованості та розробки заходів по її попередженню. Мета дослідження полягає в розробленні й обґрунтуванні теоретичних, методичних, організаційно-практичних рекомендацій щодо вдосконалення обліку дебіторської заборгованості задля усунення ризиків в господарській діяльності, які пов'язані з нею.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких завдань:

– Дослідити причину ризиків у господарській діяльності пов'язаних з дебіторської заборгованістю.

– Запропонувати заходи щодо впровадження ефективної системи обліку дебіторської заборгованості з метою мінімізації ризиків її у господарській діяльності.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка фінансова діяльність є ризиковою. Багато фінансових відносин будуються в умовах невизначеності, коли необхідно вибирати напрямок дій з декількох варіантів, здійснення яких складно прогнозувати.

Господарське середовище стає усе більш ринковим, вносить у господарську діяльність додаткові елементи невизначеності, розширює зони ризикових ситуацій. Звідси і з'являються умови невизначеності, тобто неясності і невпевненості в одержанні очікуваного кінцевого результату.

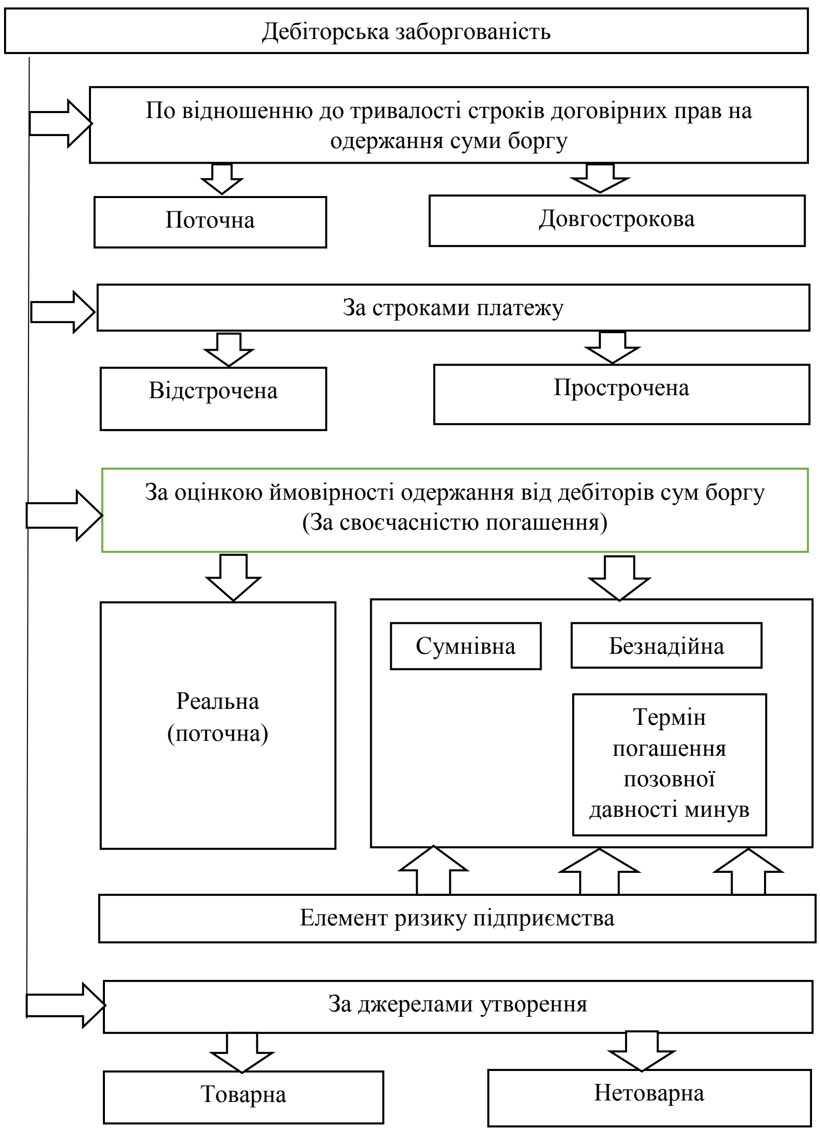

Рис. 1. Класифікація дебіторської заборгованості

Джерело: створено автором

В умовах ринкової економіки ризик є ключовим елементом підприємництва. У Законі України «Господарський кодекс України» сказано: «Підприємництво це самостійна ініціатива, систематична на власний ризик діяльність, спрямована на виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг і здійснення торгівлі з метою одержання прибутку. Але процес прийняття відповідальності одночасно є і процесом прийняття на себе ризику. Отже, здатність і готовність до ризику – якість, що притаманна підприємцю» [1].

Виникнення підприємницького ризику – це зворотний бік економічної волі. У міру розвитку ринкових відносин у нашій країні будуть зростати невизначеність і підприємницький ризик. Усунути невизначеність майбутнього в підприємницькій діяльності неможливо, тому що вона є елементом об'єктивної дійсності.

Таким чином, ризик – це ймовірність настання несприятливої події. Підприємницький ризик зв'язаний, насамперед, з вибором і ухваленням управлінського рішення на різних рівнях структури управління: галуззю, чи прийняттям його підрозділами. Підприємницький ризик- це ризики, які характеризуються ймовірністю майнових втрат у процесі здійснення підприємницької діяльності.

У ході своєї діяльності підприємство може мати безліч ризиків і тільки злагоджений управлінський облік може передбачити та мінімізувати ризики діяльності.

До одного з елементів ризику підприємства належать фінансові ризики, а саме дебіторська заборгованість як один з елементів фінансового ризику.

Передусім необхідно визначити, що розуміється під терміном «дебіторська заборгованість». Так, згідно з П(С)БО 10, дебіторська заборгованість це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [2].

З іншого боку дебіторська заборгованість вважається важливою складовою оборотного капіталу, яка представляє собою вимоги до фізичних чи юридичних осіб щодо оплати товарів, робіт, послуг [3].

Щоб повністю розуміти проблему ризиків, пов'язану з дебіторською заборгованістю розглянемо на рисунку 1 класифікацію дебіторської заборгованості.

При реалізації товарів у кредит підприємство має ризик непогашення всієї дебіторської заборгованості. Тому на підприємстві завжди є дебіторська заборгованість, щодо повернення якої є сумніви.

Строки оплати дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги визначаються умовами заключених договорів з дебіторами або виставленим ним рахункам. Згідно практики, яка на даний момент часу склалася на Україні нормальним строком протягом якого відбувається погашення дебіторської заборгованості є 30 днів з дати відвантаження продукції, товарів, робіт та послуг.

Сумнівний борг – поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником. На суму такої заборгованості підприємство створює резерв сумнівних боргів.

Величина резерву сумнівних боргів визначається, виходячи з платоспроможності окремих дебіторів або на основі класифікації дебіторської заборгованості.

Класифікація дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги здійснюється групуванням дебіторської заборгованості за строками її непогашення із встановленням коефіцієнта сумнівності для кожної групи. Коефіцієнт сумнівності встановлюється підприємством, виходячи з фактичної суми безнадійної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги за попередні звітні періоди. Величина резерву сумнівних боргів визначається як сума добутків поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги відповідної групи та коефіцієнта сумнівності відповідної групи.

Тобто, робимо висновок, що саме сумнівна та безнадійна дебіторська заборгованість є одним з елементів ризику господарської діяльності підприємства.

Розглядає підходи до угрупування дебіторської заборгованості і доктор економічних наук, фахівець в області фінансового менеджменту В.В. Ковальов. Він виділяє нормальну і невиправдану дебіторську заборгованість. Нормальна – виникає внаслідок вживаних форм розрахунків за товари і послуги. Невиправдана – виникає внаслідок недоліків у роботі підприємства [4].

Значущість класифікації заборгованостей за суб'єктами (контрагентами) підкреслюється в роботах таких авторів як А.А. Мазаракі, Н.М. Ушакова та ін. Вони виділяють групи заборгованостей, які виникають між підприємством і споживачами; між підприємством і постачальниками; між підприємством і іншими контрагентами – працівники, власники, бюджет, позабюджетні фонди, дочірні підприємства та ін. [5].

Виникнення дебіторської заборгованості є об'єктивним процесом. Її наявність, розміри і склад неоднозначно впливають на результати господарської діяльності підприємства, оскільки володіють як позитивними, так і негативними рисами.

Дебіторська заборгованість приносить значну користь – надання кредиту споживачам підвищує рівень продажу. За відсутності належного контролю заборгованість може перевищити допустимий рівень, і надалі це призведе до зниження потоків готівки і значного зниження прибутку.

Аналіз дебіторської заборгованості, який повинен бути спрямований на виявлення факторів, що впливають на зростання дебіторської заборгованості та визначення резервів спрямованих на ліквідацію невиправданої, «завислої» заборгованості і зниження її зростання. Аналіз дебіторів передбачає передусім аналіз їх платоспроможності з метою вироблення індивідуальних умов подання комерційних кредитів і умов факторингових договорів.

Аналітичний облік повинен бути організований так, щоб своєчасно надавати управлінцям необхідну повну інформацію про стан розрахунків з дебіторами з метою оптимізації її обсягу та забезпечення своєчасного погашення.

З цією метою підприємство може вести картки аналітичного обліку на кожного дебітора або накопичувальну відомість довільної форми.

Проблема ліквідності дебіторської заборгованості стає ключовою проблемою майже кожної організації. Вона, в свою чергу, розчленовується на кілька проблем: оптимальний обсяг, оборотність, якість дебіторської заборгованості.

Досвід реформування підприємств показує, що заходи щодо повернення дебіторської заборгованості входять у групу найбільш ефективних заходів підвищення ефективності за рахунок внутрішніх резервів підприємства і можуть швидко принести позитивний результат. Повернення заборгованості в стислі терміни – реальна можливість поповнення дефіцитних оборотних коштів.

Значне перевищення дебіторської заборгованості знижує фінансову стабільність підприємства, і виникає необхідність в додатковому залученні джерел фінансування.

Аналіз стану дебіторської та кредиторської заборгованості передбачає складання розрахунково-платіжного балансу. Як збільшення, так і зменшення дебіторської заборгованості можуть призвести до негативних наслідків для фінансового стану підприємства

Різке збільшення дебіторської заборгованості та її частки в поточних активах може свідчити про необачну кредитну політику підприємства стосовно покупців або про збільшення обсягу

продажів, або неплатоспроможність і банкрутство частини покупців.

Зменшення дебіторської заборгованості проти кредиторської може статися через погіршення стосунків з клієнтами, тобто через зменшення кількості покупців. Збільшення дебіторської заборгованості проти кредиторської заборгованості може бути наслідком неплатоспроможності покупців.

В процесі виробничої діяльності часто кредиторська заборгованість значно перевищує дебіторську заборгованість. Деякі економісти – теоретики вважають, що це свідчить про раціональне використання засобів, оскільки підприємство залучає в оборот більше засобів, чим одержує з обороту. Але на нашу думку така ситуація тільки негативна, оскільки підприємство повинне погасити свої борги незалежно від стану дебіторської заборгованості.

Таким чином, кожен випадок виникнення дебіторської і кредиторської заборгованості повинен ретельно розглядатись на підприємстві з метою покращення рівня ліквідності і платоспроможності.

Тому необхідно тримати під контролем співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості.

Висновки і пропозиції. Отже, дослідивши питання дебіторської заборгованості як одного з елементів ризику підприємством дійшли до висновку, що воно є проблемним та актуальним для функціонування будь-якого підприємства, особливо в сучасних українських умовах ведення бізнесу.

Дебіторська заборгованість впливає на економічну діяльність будь-якого підприємства особливим чином: дебіторська заборгованість, яка протягом тривалого часу не повертається перш за все погіршує фінансовий стан підприємства, тобто відбувається погіршення платоспроможності підприємства, внаслідок недоотримання грошових коштів. Разом з тим відбувається погіршення оборотності грошових коштів.

Внаслідок дії цих факторів може збільшуватися кредиторська заборгованість підприємства перед своїми постачальниками.

Погіршення платоспроможності підприємства ставить загрозу, що до банкрутства підприємства, чи у кращому разі, погіршення результатів діяльності, а це і є ризик дебіторської заборгованості.

Оскільки строки оплати дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги визначаються умовами заключених договорів, то у договорі треба зазначати, які штрафні санкції чекають на дебітора у разі несвоєчасного погашення дебіторської заборгованості. А також в тому випадку, якщо дебітор вчасно не повертає кошти, або напротязі тривало часу, то с таким дебітором більше не укладати договори поставки товарів або надання послуг.

Заходи щодо вдосконалення системи управління дебіторської заборгованістю:

– виключення з числа партнерів підприємств з високим ступенем ризику;

– періодичний перегляд граничної суми кредиту;

– використання можливості оплати дебіторської заборгованості векселями, цінними паперами;

– виявлення фінансових можливостей надання підприємством товарного;

– використання сучасних форм рефінансування заборгованості;

Зазначені способи оцінки та методи управління заборгованістю повинні сприяти зниженню ступеня ризику неотримання грошей від боржників.

Треба, щоб на кожному підприємстві була створена раціональна система організації контролю за станом дебіторської заборгованості та ефективна системи обліку дебіторської заборгованості з метою мінімізації ризиків її у господарській діяльності.

Отже, злагоджений управлінський облік може передбачити та мінімізувати ризики діяльності в тому числі дебіторської заборгованості.

Список літератури:

1. Закон України «Господарський кодекс України» станом на 08.12.2016 – [Електронний носій]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/436–15
2. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» Затверджений наказом Міністерства Фінансів України від 09.08.2013 р. № 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0725–99
3. Іванілов О.С. Механізм управління дебіторською заборгованістю підприємства / О.С. Іванілов, В.В. Смачило, Є.В. Дубровська // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 1. – С. 156–163.
4. Ковалев В.В. Управление активами фирмы / Валерий Викторович Ковалев. – М.: ТК Велби, Узд-во Проспект, 2007. – 392 с.
5. Мазаракі А.А. Економіка торговельного підприємства: [підручник для вузів] / А.А. Мазаракі, Н.М. Ушакова, Л.О. Лігоненко; під ред. проф. Н.М. Ушакової. – К.: «Хрещатик», 1999. – 800 с.

Прокопович Л.Б., Стойкова Т.Н.
Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова

ДЕБИТОРСКАЯ ЗАДОЛЖЕННОСТЬ КАК ОДИН ИЗ ЭЛЕМЕНТОВ РИСКА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В данной работе мы исследуем и анализируем актуальную экономическую проблему нашей страны дебиторская задолженность, как один из элементов рисков предприятия. Актуальность проблем заключается в повышении качества и эффективности согласованного управления дебиторской задолженностью, недостаточности ее теоретического рассмотрения и практического использования на предприятиях обусловили необходимость дальнейшего исследования.
Ключевые слова: риск предприятия, дебиторская задолженность, методика управления риском, резерв сомнительных долгов, безнадежная дебиторская задолженность, сомнительная дебиторская задолженность.

Prokopovich L.B., Stoikova T.M.
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

DEBT SECURITY AS ONE OF THE ELEMENTS OF RISK OF THE ENTERPRISE

Summary
In this paper we investigate and analyze the current economic problem of our country receivables, as one of the elements of enterprise risk. The urgency of the problems is to improve the quality and efficiency of the coordinated management of receivables, insufficiency of its theoretical consideration and practical use at the enterprises, necessitated further research.
Keywords: enterprise risk, receivables, methodology of risk management, reserve of doubtful debts, bad accounts receivable, doubtful accounts receivable.

УДК 657

ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ АДМІНІСТРАТИВНИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА

Прокопович Л.Б., Шинкаренко А.В.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Дослідження питання обліку та організації системи внутрішнього контролю адміністративних витрат дає змогу визначити основні напрямки вдосконалення організації внутрішнього контролю на підприємствах. Успішне виконання поставлених завдань повинно будуватись на принципах. Такі принципи, мають фундаментально-методологічне значення для побудови системи внутрішнього контролю на підприємстві. Для впровадження ефективної системи внутрішнього контролю витрат потрібно насамперед розробити внутрішні стандарти контролю. Крім цього, здійснити його автоматизацію та удосконалити нормативно-правову базу стосовно внутрішнього контролю.
Ключові слова: контроль, внутрішній контроль, витрати, адміністративні витрати, управлінський облік.

Постановка проблеми. Однією з найбільш важливих статей витрат періоду є адміністративні витрати. Утримання служб та відділів управління підприємством вимагає відповідних витрат. Дані витрати є обов'язковими та неминучими. На відміну від прямих витрат, які включаються до виробничої собівартості продукції, вони відносяться до адміністративних витрат, а останні безпосередньо впливають на фінансові результати, оскільки пов'язані із обслуговуванням та організацією діяльності підприємства в цілому.

В сучасній ринковій економіці України комерційні і некомерційні організації функціонують в жорстких умовах конкурентного середовища, тому вона повинна докладати максимальних зусиль щоб втриматись на плаву і не здати своїх позицій. Це зумовлює необхідність підприємства обачливо та з максимальною уважністю ставитись до своєї діяльності. Щоб знизити витрати і підвищити дохід вітчизняні товаровиробники намагаються знизити виплати на адміністративний персонал. Насправді, це дуже важливе і не просте завдання. Проблема постає в тому, щоб ефективно розподілити та проконтролювати облік та управління адміністративними витратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем контролю в економіці взагалі, і внутрішнього контролю зокрема присвя-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

чені праці вітчизняних наукових і практичних фахівців. Значний внесок у вирішення цих питань внесли І.А. Білобжецький, А.С. Бакаєв, В.В. Бурцев, Ю.А. Бабаєв, Б.І. Валуєв, М.А. Бахрушина, Е.А. Вознесенський, Н.Г. Гаджієв, Ю.А. Данилевський, Е.А. Кочерін, Л.М. Краморовський, О.С. Макоєв, М.В. Мельник, В.Ф. Палій, В.І. Подільський, А.А. Савін, Л.В. Сотникова, В.П. Суйц, П.В. Черноморд, А.Д. Шеремет, С.О. Шохін, Л.З. Шнейдман і ін.

Вельми цікавий і різноманітний досвід організації внутрішнього контролю в інших країнах, описаний в роботах Р. Адамса, Ф. Дефліза, К. Друрі, Дж. Робертсона, Е.С. Хендрікс, Р. Ентоні та ін. Однак досвід-організації систем внутрішнього контролю в зарубіжних країнах в сьогоднішніх українських умовах можна застосовувати лише фрагментарно.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Проблема інформаційного забезпечення внутрішнього контролю витрат в системі управлінського обліку, розкривається в роботах С.А. Рассказова-Ніколаєвої, С.К. Єгорової.

Разом з тим, накопиченого наукового потенціалу недостатньо для вирішення проблем організації комплексної системи внутрішнього контролю адміністративних витрат, оскільки залишається безліч недосліджених питань щодо інформаційного забезпечення внутрішнього контролю витрат по звичайних видах діяльності, а також структурних підрозділів.

Однією із зазначених проблем ефективної організації внутрішнього контролю адміністративних витрат є відсутність чітко сформульованих вимог до даної системі. На основі аналізу поглядів вчених і власних досліджень виділяємо такі основні правила організації внутрішнього контролю витрат в цілому, і витрат виробництва, зокрема: підконтрольність суб'єктів контролю; обмеження інтересів; зацікавленість адміністрації; прийнятність методології внутрішнього контролю; безперервність розвитку і вдосконалення і т.д.

Ще однією проблемою є те, що відсутній науковий підхід до організації контролю в залежності від виду витрат, організаційної структури самого підприємства, і бухгалтерського обліку зокрема. На основі аналізу практичної організації внутрішнього контролю витрат виробництва встановлено, що контроль може існувати в різноманітних формах, а саме:

− спеціально створена служба внутрішнього контролю;

− функції внутрішнього контролю покладено на головного бухгалтера та розподілені між персоналом;

− внутрішній контроль здійснює аудиторська фірма;

− внутрішній контроль здійснює консалтингова фірма, на договірних умовах.

Мета статті. Мета дослідження полягає в розробленні й обґрунтуванні теоретичних, методичних, організаційно-практичних рекомендацій щодо вдосконалення обліку і внутрішнього контролю в системі управління адміністративними витратами.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких завдань:

− Дослідити сутність перевірки адміністративних витрат на підприємствах;

− Здійснити аналіз адміністративних витрат по підприємствах в Україні;

− Надати рекомендації щодо впровадження ефективної системи внутрішнього контролю адміністративних витрат.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні питання організації внутрішнього контролю на підприємстві державою не врегульовані, а тому це питання належить до сфери діяльності власника підприємства і керівництва. Для розробки ефективної методики теперішнього контролю витрат важливо визначити об'єкти, суб'єкти та основні завдання контролю.

Об'єктами внутрішнього контролю витрат є доцільність їх здійснення, безпосередньо документування та облік самих витрат. Суб'єктами внутрішнього контролю витрат має бути управлінський персонал (керівник, головний бухгалтер, аналітик, фінансист) або особи, яким доручено здійснювати контроль від імені управлінського персоналу. Більшість підприємств покладає функції контролю на бухгалтерські служби. Контроль за витратами не є винятком, тому доцільно, щоб суб'єктами внутрішнього контролю за такими операціями були керівник, ревізійна комісія, головний бухгалтер, фінансовий аналітик, інвентаризаційна комісія тощо. Контроль існує на будь-якому підприємстві, але організовується по різному за структурою та методами [1].

Організація внутрішньогосподарського контролю (відповідно до чинного законодавства) покладена на керівника підприємства. На підставі затвердженого плану працівники, зайняті управлінням, здійснюють систематичний поточний контроль за діяльністю підрозділів підприємства. За результатами контрольних перевірок керівництво підприємства приймає рішення про усунення причин, що негативно впливають на діяльність підприємства [2].

Облік адміністративних витрат в сучасних умовах вимагає нових підходів до вибору ознак їх класифікації, які дозволяють організувати систему управління витратами. Класифікаційні ознаки адміністративних витрат підприємства та система їх обліку визначають такі основні критерії:

1. Вид господарської діяльності підприємства.

2. Організаційна побудова господарської діяльності, яка може характеризуватися цеховою або без цеховою структурою виробництва.

3. Галузь/підгалузь виду діяльності, кожна з яких має бути відокремленою в єдиній системі бухгалтерського обліку на підприємстві.

4. Вид продукції, що виробляється на підприємстві.

5. Методи оцінки об'єктів обліку та визначення трансфертних цін.

6. Система організації внутрішньогосподарських відносин.

7. Методи формування собівартості продукції [3].

Джерелами інформації внутрішньогосподарського контролю адміністративних витрат є:

− нормативно-правові акти щодо законності господарської діяльності та організації обліку;

− нормативні акти щодо регламентації складу адміністративних та загальновиробничих витрат, їх обліку та списання;

– інформація про облікову політику підприємства в сфері адміністративних і загальновиробничих витрат;

– планово-нормативна інформація про адміністративні і загальновиробничі витрати підприємства;

– внутрішня організаційно-розпорядча документація;

– первинні та зведені облікові документи та регістри аналітичного і синтетичного обліку адміністративних і загальновиробничих витрат;

– фінансова і статистична звітність.

Адміністративні витрати і витрати на збут є витратами періоду. Перевіряючий повинен переконатися в тому, що їх введено в витрати в момент визначення фінансового результату від операційної діяльності [4].

Перевірку адміністративних витрат на підприємствах доцільно проводити поетапно в такій послідовності:

1. Перевірка елементів облікової політики щодо адміністративних витрат
2. Перевірити наявність первинних облікових документів.
3. Визначити наявність планових величин витрат на відповідний період (квартал, півріччя, рік) за всіма центрами відповідальності і центрами витрат і в цілому по підприємству.
4. Виявити наявність і правильність синтетичного і аналітичного обліку витрат.
5. Визначити правильність, обґрунтованість і повноту віднесення (списання) на рахунок фінансових результатів адміністративних витрат підприємства.
6. Перевірити достовірність та повноту відображення адміністративних витрат у фінансовій звітності;

Перевіряючому необхідно переконатися в порядку, правильності розподілу накладних витрат по об'єктах обліку і розподілу на постійні і змінні загальновиробничі витрати, адміністративні витрати і витрати на збут відповідно до класифікаційних ознак П(С)БО 16 «Витрати» [5].

Виходячи з особливостей обліку адміністративних витрат можна виділити ряд основних проблем, зокрема таких як:

– неправильне визначення та недостовірна оцінка витрат діяльності;

– неправильне документальне оформлення та несвоєчасне відображення в реєстрах обліку витрат діяльності;

– надання неповної, недостовірної інформації про витрати діяльності для потреб управління.

Вирішення проблем вдосконалення обліку адміністративних витрат підприємств України, можна розглядати з таких позицій: порівняння національних та міжнародних стандартів обліку витрат; автоматизація облікового процесу. Щодо вдосконалення обліку адміністративних витрат, слід зауважити, що для забезпечення процесу документування операцій, пов'язаних із списанням адміністративних витрат, використовують пробну форму при списанні витрат від операційної діяльності, що значно спростило роботу бухгалтера, головне позбавило документа на списання витрат бухгалтерського суб'єктивізму. Витрати на управління та обслуговування бухгалтерському обліку належать до адміністративних витрат, які відображаються на рахунку 92 «Адміністративні витрати». За дебетом рахунку відображається сума визнаних адміністративних витрат, за кредитом – списання на рахунок 79 «Фінансові результати». Аналітичний облік ведеться за статтями витрат. Згідно ПСБО 16 «Витрати» до адміністративних витрат відносяться витрати, пов'язані управлінням та організацією діяльності підприємства, які не включаються до собівартості реалізованої продукції. Такий підхід був запроваджений переходом України на міжнародні стандарти обліку і викликає постійні дискусії [6].

Важливе значення в системі управління підприємств має внутрішній контроль, саме своєчасно проведений контроль дозволяє виявити основні причини відхилень від нормативних показників, застосування його принципів та методів дозволяє обґрунтувати ефективність раніше прийнятих управлінських рішень щодо законності, доцільності здійснених операцій, пов'язаних з витратами, виявити і попередити перевитрату. У зв'язку з цим кожному підприємству необхідно належним чином організувати систему внутрішнього контролю.

Стосовно шляхів вдосконалення обліку адміністративних витрат, можна виокремити такі:

– вдосконалення та зміна законодавчої бази метою забезпечення достовірності інформації про витрати для потреб управління;

– вдосконалення методики визначення оцінки витрат діяльності;

– встановлення більш чіткого та обов'язкового покарання в разі неправильного документального оформлення, невчасного відображення в реєстрах обліку витрат діяльності та в разі надання неповної, недостовірної інформації про витрати діяльності для потреб управління;

– покращення та вдосконалення комп'ютерних систем призначених для автоматизації облікової роботи;

– обов'язковість застосування автоматизованих систем обліку на підприємствах, з метою точності та зручності обліку.

Для якісної організації системи внутрішнього контролю витрат підприємстві необхідно застосовувати метод вертикального і горизонтального контролю. Відповідно, горизонтальний контроль передбачає дослідження витрат виробництва в розрізі їх видів на рівні підприємства в цілому на основі розроблених планів (бюджетів) на рік з помісячною деталізацією даних. При цьому вертикальний контроль забезпечить аналіз, перевірку та регулювання витрат в розрізі їх видів на рівні центрів відповідальності. Організація такого контролю повинна відбуватися шляхом закріплення за конкретними працівниками певних підконтрольних об'єктів. Важливою умовою ефективного впровадження цього виду контролю є розподіл завдань таким чином, щоб було можливо періодично контролювати їх виконання [7].

Невирішеним і недослідженим питанням організації внутрішнього контролю витрат виробництва залишається його нормативно-правове регулювання. Виділяють два рівня нормативно регулювання внутрішнього контролю – макро- (на рівні держави) і мікрорівень (представлений нормативними документами, розробленими на самому підприємстві) [8].

Передбачається організація та здійснення внутрішнього контролю в якості обов'язкового аспекту господарської діяльності будь-якої організації, зобов'язання суб'єктів, звітність яких підлягає обов'язковому аудиту, зобов'язані організовувати і здійснювати внутрішній контроль ведення бухгалтерського обліку та складання звітності.

Нормативне регулювання внутрішнього контролю витрат на мікрорівні є недосконалим, а саме відсутній нормативний документ, який чітко визначає набір методів, правил і норм внутрішнього контролю витрат підприємств, особисту відповідальність персоналу різних структурних їх підрозділів та порядок взаємодії елементів системи внутрішнього контролю витрат виробництва, що призводить до здійсненню внутрішнього контролю витрат виробництва на підприємствах формально, а не дієво і повноцінно [9].

Висновки і пропозиції. Отже, для впровадження ефективної системи внутрішнього контролю витрат потрібно насамперед розробити внутрішні стандарти контролю, здійснити його автоматизацію та удосконалити нормативно-правову базу стосовно внутрішнього контролю. Система внутрішнього контролю впливає як на фінансовий стан, так і на результати господарської діяльності, з метою забезпечення об'єктивності, неупередженості, якості висновків та пропозицій, що приймаються за результатами контрольних перевірок, слід проводити внутрішній контроль на основі визначеної концепції. Тому потрібно оптимізувати організаційну побудову як усього контрольного процесу, так і кожної контрольної процедури. Також доцільно було б на підприємствах ввести посаду внутрішнього аудитора, який би здійснював посилені контрольні функції за витратами, формуванням та розподілом прибутків, достовірністю фінансової звітності, а також за залученням додаткового капіталу інвестицій.

Список літератури:

1. Бутинець Т. А. Внутрішній контроль: суть і зміст [Текст] / Т. А. Бутинець // Вісник ЖДТУ / Економічні науки. – 2008. – № 2(44). – С. 31–42.
2. Волинець В. Ю. Значення адміністративних витрат в системі управління підприємством / Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2016. – Вип. 32. – С. 160–167.
3. Выговская Н. Г. Хозяйственный контроль в Украине: теория, методология, организация: монография / Н. Г. Выговская. – Житомир: ЖЩУ. – 2008. – 532 с.
4. Головацька С. І. Внутрішній контроль витрат підприємства: організаційно-методичні аспекти / С. І. Головацька, О. П. Сашко // «Молодий вчений». – № 5(32). – 2016. – С. 36–40.
5. Гуцаленко Л. В. Внутрішньогосподарський контроль, [текст]: навч. посіб. / Л. В. Гуцаленко, М. М. Коцупатрий, У. О. Марчук – К.: «Центр учбової літератури». – 2014. – 496 с.
6. Загородний А. І. Бухгалтерський облік: Основи теорії та практики: Підручник / Загородній А. І., Партин Г. С. // – 2009. – 422 с.
7. Кирницкая Е. А. Организационные аспекты внутреннего контроля на предприятиях рыбной отрасли Республики Крым / Таврический научный обозреватель. – № 10(15). – 2016. – С. 48–54.
8. Пантелеєв В. П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація: [Монографія] / Пантелеєв В. П.; Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. Агентство», 2008. – 491 с.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: Затверджено наказом Міністерства фінансів України 318 від 19 січня 2010.

Прокопович Л.Б., Шинкаренко А.В.
Национальный университет кораблестроения имени адмирала Макарова

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ РАСХОДОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследования вопросы учета и организации системы внутреннего контроля административных расходов позволяет определить основные направления совершенствования организации внутреннего контроля на предприятиях. Успешное выполнение поставленных задач должно строиться на принципах. Такие принципы, имеют фундаментально-методологическое значение для построения системы внутреннего контроля на предприятии. Для внедрения эффективной системы внутреннего контроля расходов необходимо прежде всего разработать внутренние стандарты контроля. Кроме этого, осуществить его автоматизацию и усовершенствовать нормативно-правовую базу относительно внутреннего контроля.
Ключевые слова: контроль, внутренний контроль, расходы, административные расходы, управленческий учет.

Prokopovich L.B., Shynkarenko A.V.
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

ORGANIZATION OF INTERNAL CONTROL ON ADMINISTRATIVE EXPENSES TO THE ENTERPRISE

Summary
Investigating of accounting and organizing the system of internal control of administrative costs allows us to determine the main directions of improving the organization of internal control at enterprises. Successful implementation of the tasks must be based on principles. Such principles have a fundamental-methodological value for building an internal control system at an enterprise. In order to implement an effective system of internal control over costs, it is first necessary to develop internal control standards. In addition, implement its automation and improve the regulatory framework for internal control.
Keywords: control, internal control, expenses, administrative expenses, management accounting.

УДК 658.8:338

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Пушкар З.М., Панчук Д.В.
Тернопільський національний економічний університет

У статті проаналізована корпоративна культура як поняття. Досліджена її мета, атрибути, класифікація, рівні прояву, форми, завдання та принципи. Розглянуто значення розвитку корпоративної культури для підвищення конкурентоспроможності підприємства, економічного прогресу організації, удосконалення індивідуальних професійних та творчих здібностей працівників та їх реалізації у роботі. Змодельований ідеал керівника та ідеал персоналу, до якого повинні прагнути усі члени компанії.
Ключові слова: корпоративна культура, ефективність та конкурентоспроможність підприємства, управління персоналом, організаційна діяльність.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. значно посилилась роль чинників, що впливають на розвиток підприємств та організацій. Разом із науково-технічним прогресом, розвитком комп'ютерно-інформаційних технологій, впровадженням інновацій відбувається посилення зовнішньої конкуренції, зростання вагомості фактора часу, ускладнення комерційної діяльності та виробничого процесу на підприємстві через обмеженість ресурсів. Тому організації все більше потребують внутрішніх ресурсів, які забезпечуватимуть їм сприятливі умови для економічного росту, цілісність та організацію персоналу, ефективну діяльність підприємства в цілому. Одним із таких інструментів виступає корпоративна культура. Розробка та дотримання принципів корпоративної культури, які розробляються для стимулювання та покращення роботи персоналу, дозволить розвиватися організації в бажаному напрямку та швидше досягнути спільних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблематикою корпоративної культури у діяльності організації працювало багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких Е. Шейн, Р. Куінн, Р. Ансофф, М. Семикіна, Г. Назарова, О. Тихомирова, А. Воронкова та ін.

Мета статті. Дослідити роль корпоративної культури у діяльності організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незалежно від розміру, виду діяльності та конкурентоспроможності практично кожне підприємство має свою корпоративну культуру, яка є унікальною та неповторною для інших [1]. Корпоративна культура – це той інструмент, завдяки якому організація має внутрішній поштовх до розвитку та удосконалення, який реалізується через її персонал шляхом дотримання певних правил та норм поведінки, сприйняття цінностей і переконань. Поняття «корпоративна культура» прийшло в економічну термінологію нещодавно, доповнивши поняття «організаційна культура». Едгар Шейн визначає організаційну культуру як набір прийомів і правил вирішення проблем зовнішньої адаптації і внутрішньої інтеграції працюючих, правил, що виправдали себе в минулому і підтвердили свою актуальність нині [2].

На сьогодні існує чимало визначень цього поняття, оскільки вчені по-різному визначають його роль у діяльності підприємства. Для того, щоб краще зрозуміти суть корпоративної культури, слід розглянути її основні атрибути, серед яких:

- поділені цінності (особисті цінності працівників та загальні цінності організації – статус, сама робота, кар'єрний ріст);
- віра в успішність організації, в керівництво, у власні сили, в справедливість;
- комунікації, використання усних, писемних (абревіатури), невербальних засобів спілкування (міміка, жестикуляція);
- усвідомлення і точність виміру часу працівниками, дотримання розпорядку дня, вчасне виконання обов'язків;

· організація харчування, перерви;

· взаємовідносини між людьми різних вікових категорій, посад, статі, релігії, громадянства, а також методи уникнення та успішного вирішення існуючих конфліктів та непорозумінь;

· процес розвитку персоналу, його навчання та підвищення кваліфікацій;

· дотримання трудової етики та методи її стимулювання: відповідальність за доручену справу, вчасність виконання роботи, якість роботи та винагорода за працю, розподіл роботи між працівниками відповідно до посади та рівня кваліфікації, оформлення і збереження чистоти на робочому місці;

· символіка організації: герб, гімн, прапор, ритуали, лозунги;

· зовнішній вигляд працівників, робоча форма, їхні манери поведінки та спілкування, діловий стиль [1, с. 31, 3].

Корпоративна культура має за мету об'єднати персонал організації, згуртувати його для досягнення спільної мети і місії підприємства, його економічного розвитку та прогресу, а також, розкрити і розвивати індивідуальні здібності працівників для реалізації їх в роботі організації [4].

«Люди, об'єднані спільним баченням майбутнього і загальними цінностями, можуть творити дива» – саме це гасло стало основним для Джека Уелча, колишнього легендарного лідера Дженерал Електрік (General Electric), котрому вдалося збільшити капіталізацію цієї провідної фірми світу в 40 разів насамперед завдяки створенню динамічної корпоративної культури, в якій люди об'єднані спільними корпоративними цінностями і зухвалими цілями [5].

Корпоративна культура буває сильного та слабкого рівня розвитку [6]. Слабка корпоративна культура виникає переважно на молодих підприємствах, які ще не мають сформованих загальноприйнятих цінностей через нестачу досвіду для їх формування. Колектив ще не є чітко сформований, або часто змінюється персонал організації. Також слабка культура характерна для підприємств, які характеризуються постійною ротацією думок (понять) серед своїх членів.

І навпаки, сильна корпоративна культура на підсвідомому рівні чітко визначає поведінку кожного працівника. Передбачуваність, упорядкованість і послідовність діяльності у підприємства формується за допомогою високої формалізації. Сильна культура досягає того ж результату без ведення якої-небудь документації і розподілів. Сильна корпоративна культура може бути ефективнішою, ніж структурний контроль підприємства.

Прослідковується залежність між корпоративною культурою організації та управлінням персоналу: чим сильніша організаційна культура підприємства, тим менше зусиль потрібно докладати менеджерам для розробки формальних правил і положень для управління поведінкою персоналу [7].

Залежно від впливу на формування трудових цінностей персоналу корпоративну культуру поділяють а позитивну і негативну. У випадку, коли працівник вбачає у своїй професійній діяльності спосіб індивідуальної трудової, творчої самореалізації та саморозвитку, а також розглядає цінність свого підприємства як умови реалізації даних цілей та забезпечення власних потреб, тоді мова йде про позитивну корпоративну культуру організації. Формування позитивної корпоративної культури можна спостерігати на підприємствах, що розвиваються стабільно, де прояв позитивних ознак окресленої культури є стабільним або тимчасово нестабільним (коли культура орієнтована на розвиток виробництва та на соціальний розвиток колективу) [8].

З іншого боку, негативна корпоративна культура відображає ситуацію, коли трудова діяльність для персоналу є, в цілому, вигідна, але не цінна з точки зору їх саморозвитку та творчої самореалізації [9].

У теперішній час, коли кожне підприємство намагається самореалізуватися і утвердитись на ринку в передових позиціях, воно стикається з сильною конкуренцією. Додержання цінностей, які закладені в основу корпоративної культури, зумовлює довгострокове зростання ефективності та конкурентоспроможності підприємства.

М. Семикіна у своїх працях зазначає, що, окрім залучення інвестицій та технологічного розвитку підприємства для зміцнення його конкурентоспроможності необхідно також підвищувати рівень корпоративної культури, стимулювати ефективну творчу працю персоналу та керівників щодо вдосконалення інноваційного менеджменту, запровадження нових проектів та інновацій, створення можливостей для постійного навчання та саморозвитку [10, с. 550].

Створення конкурентоспроможної організації, що має індивідуальність і загальні цінності, можливо лише у результаті послідовного формування й впровадження цільної системи поглядів, складовою якої є особиста внутрішня культура персоналу [6]. На нашу думку, вона формується поступово і часто залежить від політики керівника, який має порівняно більші можливості для реалізації і демонстрації корпоративної культури. Тому він перший подає ідеї та основи для її формування, формулює цінності та норми поведінки. Стійка організаційна культура є потужним внутрішнім ресурсом для управління персоналом. З іншого боку, високоорганізований персонал, який завзято підтримує корпоративну культуру своєї компанії, може доповнювати її новими корективами та ідеями, постійно удосконалюючи її та підвищуючи до нового рівня.

В організаціях з високорозвиненою корпоративною культурою менеджери допомагають своєму персоналу досягти успіху, довіряють йому, при прийнятті рішень враховують думку працівників організації, а не керуються лише власними інтересами. Більшість рішень в організації приймаються в умовах високого ризику, а сама культура має чітко виражену орієнтацію на майбутнє. В свою чергу, персонал організації чітко, вчасно і якісно виконує вказівки та доручені завдання керівника, поважає себе і свою роботу, задовольняє свою потребу в афіліації і пишається своєю приналежністю до організації, в якій працює, має бажання та необхідні умови для розвитку та самовдосконалення, з гордістю використовує символіку підприємства, застосовує стиль та відповідні манери поведінки. Усі члени компанії забезпечені терпінням, цілеспрямовано добиваються своєї мети та керуються внутрішніми стимулами [3].

Між працівниками існує здорова і адекватна конкуренція, яка стимулює їх до досягнення успіху, висока організованість та сприятливий соціально-психологічний клімат, чого не побачити на підприємствах з низьким рівнем корпоративної культури.

Корпоративна культура організації має три рівні прояву:

· Поверхневий рівень (рівень артефактів), який включає в себе всі феномени, що можна помітити при входженні в культуру, тобто, це є зовнішні прояви: мова, манера поведінки, фірмовий одяг, символи, дизайн та інтер'єр приміщень, особливості архітектури споруд.

· Смисловий рівень (рівень цінностей організації), що формує ідеї, переконання, цінності організації, які через певний час стають усталеними правилами і нормами поведінки. Набір цінностей, які ввійшли у філософію організації, можуть слугувати певними орієнтирами чи моделями поведінки при вирішенні складних завдань та однотипних ситуацій.

· Глибинний рівень (рівень базових уявлень), на якому цінності сприймаються на підсвідомому рівні і не потребують удосконалення.

Корпоративна культура втілюється в організації різними формами. Це ритуали, церемонії, історії, символи та мова. Коли новий працівник стає членом компанії, менеджери допомагають йому влитися в персонал, взаємодіяти з ним, адаптуватися та зайняти місце в структурі підприємства. Цей ритуал часто подають в художній формі відповідно до цінностей корпоративної культури організації. Також ця організаційна соціалізація полягає у тому, щоб працівник оволодів необхідними навичками та методами роботи, прийнятих в організації, перейняв правильне розуміння та сприйняття корпоративної культури. Коли результати праці виправдають очікування керівництва і приведуть до успіху в організації, то працівника чекатиме винагорода та внутрішнє визнання у колективі, від буде еталоном для інших [1].

Для організації стабільного і продуктивного функціонування організації перед її керівниками постає низка завдань, які виконує корпоративна культура:

· по-перше, розвивати у персоналу почуття причетності до підприємства;

· по-друге, підтримувати індивідуальну ініціативу працівників;

· по-третє, зміцнювати корпоративну родину (шляхом проведення корпоративних свят, вітання із сімейними святами, зближення колективу організації);

· по-четверте, формувати відносини між менеджерами і персоналом, їхнє взаєморозуміння та повагу;

· по-п'яте, контролювати соціально-психологічний клімат організації, за необхідності вирішувати конфлікти чи проблеми відкритим шляхом, методом переговорів.

Основою розвитку корпоративної культури підприємства є певні принципи:

· по-перше, вона повинна забезпечувати соціальний та інтелектуальний розвиток персоналу, а також забезпечувати економічний достаток;

· по-друге, корпоративна культура стосується усіх працівників, явищ та процесів, які створюють її особливу та неповторну ауру, комфортну для більшості членів організації;

· по-третє, вона повинна постійно розвиватися та удосконалюватися, бути корисною як для працівників, так і для підприємства;

· по-п'яте, корпоративна культура визначається як ненав'язлива, але повинна викликати інтерес у працівників.

Важливим аспектом є те, що корпоративна культура має бути узгоджена відповідно до вимог чинного законодавства, повинна формувати відносини керівників і підлеглих, які базуються на чесності, порядності, пунктуальності, поваги, справедливості, ввічливості. Вона повинна бути еталоном ефективної діяльності організації, формувати зразкові моделі поведінки в аналогічних чи типових ситуаціях для вирішення проблем.

Висновки і пропозиції. Отже, наш аналіз дав змогу зробити висновок, що корпоративна культура – це система матеріальних і духовних цінностей, які взаємодіють між собою і відображають індивідуальність організації, виявляються у поведінці, взаємодії і спілкуванні працівників між собою та із зовнішнім середовищем. Вона має на меті об'єднати персонал та менеджерів навколо спільних цілей, таких як: економічний прогрес підприємства, зміцнення його конкурентоспроможності на ринку, розвиток індивідуальних професійних та творчих здібностей працівників для реалізації їх у роботі організації.

Для сучасного розвитку організацій, підприємств важливим є сильна корпоративна культура, яка по суті, є найважливішим інструментом, необхідним для роботи менеджерів та організації персоналу. Вона буде формувати взаємовідносини між персоналом, а також стосунки керівників та підлеглих, визначати ідеали, до яких повинні прагнути обидві сторони. На принципах корпоративної культури базуються норми і загальноприйняті правила поведінки, завдяки яким кожна організація має свою неповторну «родзинку», яка формує сприятливий соціально-психологічний клімат, задає ритму та заряджає енергією колектив, дає можливість конкурувати з іншими компаніями і досягати успіхів.

Список літератури

1. Тарасова О.В. Корпоративна культура як інструмент ефективного менеджменту підприємства / О. Тарасова, С. Марінова // Електронне видання. – 2013. – № 3(19). – С. 28-29.
2. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство / Э.Х. Шейн. – СПб.: Питер, 2002. – 336 с.
3. Кислинська В.О. Корпоративна культура підприємства – один з факторів його конкурентоздатності // В.О. Кислинська // Електронне видання.
4. Ізюмцева Н. Вплив корпоративної культури на діяльність банківської установи // Н. Ізюмцева, Д. Кац // Вісник НБУ. – Жовтень 2012.
5. Пушных В.А. Роль корпоративной культуры в управлении изменениями организации // Инженерное образование. – 2009. – № 4. – С. 32-37.

6. Кравченко В.О. Оцінка впливу організаційної культури на ефективність та конкурентоспроможність підприємства // В.О. Кравченко // Електронне видання.
7. Лук'янихін В.О. Менеджмент персоналу: Навч. посіб. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 592 с.
8. Семикіна А. Корпоративна культура та її роль у розвитку трудового потенціалу. – Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – 2010. – № 15.
9. Фіщук Н.Ю. Корпоративна культура організації: сутність, види, принципи та вплив на розвиток організації // Н.Ю. Фіщук, І.В. Ломачинська // збірник наукових праць ВНАУ. – 2012. – № 1(56) Том 4.
10. Семикіна М.В. Управління інноваційним процесом підприємства на засадах формування позитивної інноваційної культури / М. Семикіна, О. Масленко // Вісник нац. Ун-у «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. – 2007. – С. 549-554.
11. Виноградський М.Д., Виноградська А.М., Шканова О.М. Управління персоналом. 2-ге видання: Навч. посіб. – К:Центр учбової літератури, 2009. – 502 с.

Пушкарь З.М., Панчук Д. В.
Тернопольский национальный экономический университет

КОРПОРАТИВНАЯ КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация
В статье проанализирована корпоративная культура как понятие. Исследована ее цель, атрибуты, классификация, уровни проявления, формы, задачи и принципы. Рассмотрено значение развития корпоративной культуры для повышения конкурентоспособности предприятия, экономического прогресса организации, совершенствование индивидуальных профессиональных и творческих способностей работников и их реализации в работе. Смоделирован идеал руководителя и идеал персонала, к которому должны стремиться все члены компании.
Ключевые слова: корпоративная культура, эффективность и конкурентоспособность предприятия, управление персоналом, организационная деятельность.

Pushkar Z.M., Panchuk D.V.
Ternopil National Economic University

CORPORATE CULTURE IN THE CONTEXT OF THE ACTIVITY OF THE ORGANIZATION

Summary
The article analyzes the corporate culture as a concept. The purpose, attributes, classification, levels of manifestation, forms, tasks and principles are investigated. The importance of the development of corporate culture for increasing the competitiveness of the enterprise, the economic progress of the organization, improvement of individual professional and creative abilities of employees and their implementation in work are considered. Ideal of the manager and the ideal of staff, which all the members of the company should strive for is modified.
Keywords: corporate culture, efficiency and competitiveness of the enterprise, personnel management, organizational activity.

УДК 334.012.23(045)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Рязановська В.В., Передерій В.В.
Національний авіаційний університет

В статті розглянуто особливості стратегічного розвитку підприємств, що здійснюють свою діяльність в сучасних ринкових умовах невизначеності та жорсткої конкуренції. Досліджено основні конкурентні переваги підприємств та їх стратегії розвитку на ринку, запропоновані підходи до визначення стратегічних пріоритетів розвитку підприємств в сучасних умовах для досягнення комплексу економічних показників на довгостроковий період.
Ключові слова: стратегія, управління підприємством, стратегічний розвиток, конкурентне середовище.

Постановка проблеми. Починаючи з 60-х рр. у країнах Західної Європи підприємства стали більш залежними від попиту споживачів. В сучасних ринкових умовах стратегія стала невід'ємною частиною в управлінні підприємством. Будь-якому підприємству необхідно сформувати таку стратегію розвитку, яка б дозволила ефективно функціонувати в конкурентному середовищі.

Отже, стратегія повинна відображати комплекс дій та рішень, спрямованих на досягнення поставлених завдань та зміцнення позицій підприємства.

Стратегічне управління підприємством повинно включати гнучке регулювання і своєчасні зміни в діяльності підприємства від впливу навколишнього середовища, орієнтуватись на запити споживачів для досягнення своїх цілей у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження стратегічного управління пов'язане з видатними іменами зарубіжних науковців: канадського вченого Генрі Мінцберга, класиків американського менеджменту М. Портера та П. Друкера, а також Д. Чандлера, К. Ендрюса, І. Ансоффа, Д. Шендела, К. Сноу, Р. Гранта, А. Стрікленда, Ш. Остера, Б. Хендерсона, З. Дражек, О. Віханського. Вагомий внесок щодо підходів стратегічного розвитку підприємств належить і вітчизняним науковцям, серед них: О. Амоша, А. Наливайко, Є. Кузьмін, Т. Решетняк, Н. Євдокимова, В. Новак, В. Пономаренко, Т. Мостенська, В. Герасимчук, Г. Дмитренко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемою сучасних підприємств є зайнятість керівництва саме оперативною діяльністю, але аж ніяк не стратегічним розвитком, аргументуючи це тим, що раніше цілком без цього обходилися. Цьому сприяє швидка зміна ринкових процесів, нестійкість зовнішнього середовища, нові стилі керівництва тощо. Зміни хоч однієї складової зовнішнього середовища можуть призвести до змін інших, в цьому виражається складність, наприклад, політичних, правових чи економічних факторів.

На даний час більшість підприємств працюють у непередбаченому оточенні, і через постійні зміни зовнішнього середовища, потребують нових підходів та систем до управління.

Порівнюючи з зарубіжними підприємствами, в яких основним завданням вважалось досягнення прибутку саме у перспективі, на вітчизняних підприємствах, впровадження такої системи пов'язане з багатьма проблемами, зокрема, з усвідомленням того, що потрібно одночасно вирішувати і поточні, і стратегічні завдання.

Метою даної роботи є визначення сучасних підходів до стратегічних пріоритетів розвитку підприємств, що дозволить менеджменту підприємств зміцнити свої позиції на ринку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Стратегія є комплексом взаємопов'язаних дій, спрямованих на досягнення цілей, що постійно підлягають коригуванні та забезпечують ефективне функціонування і розвиток підприємства в довгостроковій перспективі. Тому головним є визначення пріоритетів, що прискорять і забезпечать стабільний розвиток, виділяючи фіксований приріст потенціалу підприємства та його ефективне використання.

Сформована стратегія розвитку підприємства є одним з основних компонентів системи стратегічного управління. Стратегічне управління є процесом прийняття та виконання стратегічних рішень, основою якого є стратегічний вибір, що ґрунтується на зіставленні власного потенціалу з можливостями та загрозами зовнішнього середовища.

Більшість підприємств досягли результатів саме завдяки тому, що активно займались стратегічним розвитком, а отже впроваджували систему стратегічного управління.

Стратегія розвитку підприємства повинна мати здатність адаптуватися до зовнішніх умов, необхідну кількість потенціалу для стратегічного розвитку. Особливості забезпечення розвитку підприємства розглянуто в табл. 1.

В ринкових умовах, підприємства повинні самостійно прогнозувати параметри зовнішнього середовища, довгострокові цілі та стратегію їх досягнення.

На наш погляд, стратегічний розвиток підприємств базується на таких основних передумовах:
– визначення цілей на майбутнє;
– усвідомлення впливу зовнішніх факторів на діяльність підприємства;
– прийняття управлінських рішень для зменшення негативного впливу проблем;
– налаштування системи стратегічного управління.

Організації прагнуть встановити контроль над зовнішнім середовищем, яке зумовлює монополізацію ринків, дефіцит, ігнорування інтересів споживачів тощо. Водночас починають діяти конкуренти, які протидіють монопольному конт-

Таблиця 1

Визначення конкурентної стратегії забезпечення розвитку підприємства

Тип розвитку	Характеристика конкурентної переваги	Відповідна стратегія
Організаційний	– низькі витрати на реалізацію; – гнучкість.	Стратегія лідерства за витратами; Стратегія розширення меж ринку
Виробничий та технологічний	– якість; – дотримання термінів поставок.	Стратегія диференціації; Наступальна стратегія: – поліпшення продукту; – посилення виробничого процесу.
Соціальний та трудовий	– висока продуктивність праці.	Стратегія лідерства у витратах
Фінансовий та економічний	– «дешеві» фінансові ресурси.	Стратегія посилення діяльності
Потенціалу підприємства	– нові технології; – поліпшення продукту.	Стратегія лідерства продукції
Адаптаційний	– адаптація до зовнішніх умов; – інтеграція ресурсів; – інноваційний розвиток.	Стратегія лідерства за інноваційними технологіями

Джерело: [6, с. 100]

ролю над ринком і попитом. Організації змушені балансувати між впливом непередбачуваних змін та загрозами з боку нових конкурентів і держави [4, с. 19].

Для виживання в конкурентних умовах та для досягнення поставлених цілей, важливе значення має зацікавленість працівників та керівництва в розробленні стратегії розвитку підприємства, особливо повинні враховуватись певні обмеження: людські ресурси, рівень кваліфікації персоналу, високий рівень конкуренції, матеріальні, грошові, екологічні тощо.

На даний час, займаючись поточною діяльністю, здійснювати ефективні стратегічні зміни практично неможливо. Намагаючись обмежитись частковими змінами, але всеодно витрачаючи більшість часу на поточну діяльність, практично не приділяють уваги сучасні керівники та власники на стратегічний розвиток своїх підприємств.

Вибір стратегії має відповідати умовах не тільки зовнішнього середовища, а й залежати від внутрішніх факторів підприємства та його сфери діяльності.

На рис. 1 зображено розподіл пріоритетів між поточною діяльністю сучасних підприємств та їх стратегічним розвитком.

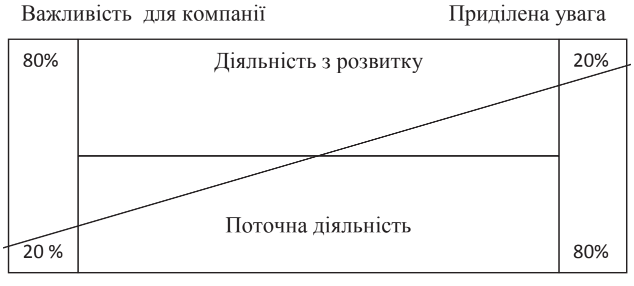

Рис. 1. Розподіл пріоритетів між поточною діяльністю та стратегічним розвитком [2, с. 11]

Стратегічне управління виконує особливу (специфічну) роль у процесі управління підприємством, забезпечуючи його конкурентоспроможність на певному ринку, компенсуючи зміни умов зовнішнього середовища. Відтак, стратегічне управління розглядається у зв'язку з тактичним та операційним управлінням у єдиній системі менеджменту підприємства [1, с. 29].

Особливостями такого управління є аналіз змін та розробка завдань щодо управління в процесах реалізації стратегії підприємства. Це є удосконалення організаційної структури підприємства, постійний моніторинг ринкової кон'юнктури, змін з боку державного регулювання.

Стратегічне управління не дає точного чи детального опису стану підприємства в зовнішньому середовищі, але ми отримуємо необхідні характеристики для виживання на конкурентному ринку. Для впровадження даної системи необхідні великі витрати часу та ресурсів.

Стратегічне управління підвищує результативність діяльності підприємства, а саме:

– може звести до мінімуму негативні наслідки фактора невизначеності майбутнього;

– можливість отримати необхідну базу для прийняття стратегічних і практичних рішень;

– підприємство має змогу зосередитися на вивченні чинників зовнішнього середовища, що формують зміни, і відповідно пристосуватися до них;

– підприємство стає більш керованою, бо завдяки стратегічним планам є можливість порівнювати досягнуті результати з поставленими [3, с. 13].

Підходи до стратегічного управління адаптуються до змін, які відбуваються в зовнішньому середовищі для досягнення економічної ефективності підприємств.

Стратегічне управління дає змогу передбачити такі зміни і підготувати підприємство до них.

В сучасних умовах малі та середні підприємства застосовують цілі стратегії, які не завжди чітко визначені та свідомо керовані, здебільшого направлені лише на збільшення прибутковості, оскільки їх прийняття може відбуватися одноосібно. Керівництво таких підприємств змушене вирішувати стратегічні питання за рахунок набутого досвіду чи зазвичай, інтуїції, оскільки аналіз змін ринкового середовища, глобалізації, факторів та нестабільності зовнішнього середовища такими підприємствами, як правило, не проводяться.

Підприємець робить акцент не на побудові стратегії, а на активному пошуку нових можливостей. Проблеми організації, при цьому, мають другорядне значення. У підприємницькій організації владу сконцентровано в руках її керів-

ника. Якщо він також і її засновник, то йому не хочеться підкорятись авторитетам, співпрацювати з ними. В управлінні підприємець завжди спирається на особисту владу, інколи на харизму. Погляди та позиція керівника повністю замінюють зафіксований на папері, виражений у словах і цифрах, план [3, с. 22–23].

Стратегія завдяки такому підходу відбувається впроваджується швидко, не зважаючи на невизначеність ситуації, але присутній надмірний ризик тому, що формування стратегії повністю залежить від однієї людини, зокрема її стилю управління.

Стратегічні рішення, зокрема і про диверсифікацію діяльності підприємства приймають спонтанно, з великим запізненням, несучи неймовірні втрати відповідно, нерідко тоді, коли вже щось поправити важко, а то і неможливо [3, с. 218].

Чітке виконання стратегії підприємства передбачає відповідальність менеджерів за виконання та їх прагнення постійно покращувати рівень роботи, а отже підвищувати ефективність діяльності підприємства.

В сучасних ринкових умовах, на наш погляд, доцільно виділити такі підходи до стратегічного розвитку підприємств:
– створені шляхом компромісу;
– обґрунтовані та сплановані;
– сформульовані «натхненням»;
– базуються на здоровому глузді.

Зазначені підходи застосовуються в залежності від рівня підготовки керівників підприємства та сприяють формуванню стратегічному розвитку.

Основними елементами стратегії є заходи, орієнтовані на ефективну адаптацію до зовнішніх змін та використання основної характеристики конкурентоспроможної переваги. Ресурсами забезпечення розвитку підприємства є: новітні технології, ефективні бізнес-проекти, високо-кваліфікований персонал.

Розглядаючи підходи до розвитку українських підприємств, експерти припускають, що однією із помилок є бачення, ніби умови ринку створять мотивацію для підвищення ефективності праці. Але, на практиці дане ствердження не діє, адже значна кількість працівників залишаються не зацікавленими в стабільній діяльності підприємства, а, отже, і в його подальшому ефективному розвитку [7, с. 81].

Стратегічні недоліки та помилки в управлінні розвитком підприємства проявляються у зменшенні прибутку або обсязі продажів, відсутності платежів тощо. Важливо визначити за допомогою яких показників виявляється їхній можливий стан і здійснюються системні зміни в процесах функціонування підприємства. До того ж, дослідження повинні бути систематичними, а не одноразовими при виборі стратегії розвитку [6]:
– пріоритетні цілі та місія підприємства;
– формування та представлення стратегічних завдань;
– облік потенціалу підприємства;
– аналіз усіх типів середовищ і ринку, ситуація та їх чинники.

Неможливо обрати готовий «ідеальний шлях» для проведення стратегічного розвитку підприємства, адже кожен вчений, окрім загальних уявлень, має свою власну інтерпретацію діяльності у сфері стратегічного управління. Свій власний підхід можливо створити лише розпочавши процес стратегічного планування, аналізуючи своє підприємство та чинники, що впливають на його діяльність [5].

Стратегічне управління розвитком на підприємстві ґрунтується, в основному, на виборі певного варіанту стратегії з декількох альтернатив. Найчастіше методи стандартних рішень для широко поширених ситуацій, підприємства, зазвичай, покладаються на сценарний підхід.

На думку авторів, пріоритетним напрямом є поєднання стратегій, з урахуванням потенціалу розвитку підприємства, мікро- і макроаналізу та ринкових умов, які систематично аналізують фактори обох середовищ.

Для того, щоб стратегічне управління стало новою формою, і діяло як сучасний підхід до забезпечення розвитку підприємства необхідно виявляти деякі його показники, проводити систематичний аналіз середовища, де працює підприємство.

Тому постає необхідність подальшого дослідження сучасних підходів до вибору стратегії розвитку підприємства для забезпечення та підтримки фіксованого зростання стратегічного потенціалу.

Висновки. Необхідність формування стратегії розвитку підприємства виникає тоді, коли досягти поставлених цілей неможливо в межах діючої. Підприємство, реагуючи на зміни зовнішнього середовища, загрози чи можливості, здійснює вибір стратегії подальшого розвитку. Стратегію підприємства потрібно формувати, враховуючи основні тенденції економічного та політичного становища країни, а коригувати – в залежності від ситуації, адже зміцнення стану на ринку і є одним з основних інтересів власне підприємства.

Сучасні підходи до стратегічного розвитку підприємств ґрунтуються на усвідомленні завдань, які стоять перед ними, на розумінні факторів зовнішнього середовища, що, в свою чергу, зумовлюють вибір такого варіанту стратегії розвитку, який забезпечить стабільність підприємства та заплановані економічні результати. Підходи до стратегічного розвитку підприємства мають багато переваг. Вони дають змогу визначити основні пріоритети розвитку, координують персонал підприємства, націлюють керівництво на перспективне мислення, що в цілому забезпечує стійкість та високу конкурентоспроможність.

Успіх залежить від того, настільки вдало та вчасно підприємство проаналізує загрози внутрішнього та зовнішнього середовища, власні можливості, конкурентні переваги, сформулює стратегію власного розвитку та впровадить її в діяльність. Для ефективного функціонування підприємства в сучасних умовах необхідно поєднувати підходи до діяльності та управління, що дасть змогу визначати цілі розвитку та виживати у довгостроковій перспективі.

Список літератури:

1. Стратегічне управління знаннями підприємства: монографія [А. П. Наливайко, О. М. Гребешкова, Л. П. Батенко та ін.]; за заг. ред. д.е.н., проф. А. П. Наливайка. – К.: КНЕУ, 2014. – 445 с.
2. Стратегія підприємства: адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів: монографія / [Наливайко А. П., Решетняк Т. І., Євдокимова Н. М. та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. П. Наливайка.] – К.: КНЕУ, 2013. – 454 с.
3. Стратегія підприємства: зміна парадигми управління та інноваційні рішення для бізнесу [Електронний ресурс]: колект. монографія / М-во освіти і науки України, Держ. ВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; ред. А. П. Наливайко. – Електрон. текстові дані. – Київ: КНЕУ, 2015. – 400 с.
4. Тенденції розвитку підприємств в нових реаліях України [Текст]: монографія / [Савенко І. І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. І. І. Савенка, канд. екон. наук, доц. І. О. Седікової; Одес. нац. акад. харч. технологій. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович [вид.], 2015. – 127 с.
5. Basic Description of Strategic Planning (including key terms to know) [Electronic source]. – Access: https://managementhelp.org/strategicplanning/ba-sics.htm
6. Borcosi C. A. The strategies of enterprises development // Research and Science Today, 2015. – No. 2(10). – P. 92–97.
7. Formation of strategic management system as a modern approach to ensuring the development of enterprises [Електронний ресурс] / V. Yu. Filippov // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2016. – № 4(26). – С. 98–103. – Режим доступу: http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n4.html
8. Teletov A. S., Letunovskaia N. Ye., Provozin N. V. Strategies of the industrial enterprises economic development within cities infrastructure development / A. S. Teletov, N. Ye. Letunovskaia, N. V. Provozin // Journal of Scientific and Applied Research, 2014. – Vol. 6. – P. 77–90.

Рязановская В.В., Передерий В.В.
Национальный авиационный университет

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К СТРАТЕГИЧЕСКИМ ПРИОРИТЕТАМ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В работе рассмотрены особенности стратегического развития предприятий, осуществляющих свою деятельность в современных рыночных условиях неопределенности и жесткой конкуренции. Исследованы основные конкурентные преимущества предприятий и их стратегии развития на рынке, предложены подходы к определению стратегических приоритетов развития предприятий в современных условиях для достижения комплекса экономических показателей на долгосрочный период.
Ключевые слова: стратегия, управление предприятием, стратегическое развитие, конкурентная среда.

Ryazanovska V.V., Perederii V.V.
National Aviation University

MODERN APPROACHES TO STRATEGIC DEVELOPMENT OF ENTERPRISES

Summary
The article considers the peculiarities of the strategic development of enterprises that carry out their activities in the current market conditions of uncertainty and tough competition. The main competitive advantages of the enterprises and their development strategies in the market are investigated, approaches to the definition of strategic priorities of enterprise development in modern conditions are proposed for achievement of a complex economic indicators for the long-term period.
Keywords: strategy, enterprise management, strategic development, competitive environment.

УДК 658.562.012.7

АДАПТАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ ДО СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ НА РИНКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Саєнко Я.А., Недбалюк О.П.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Підприємство як відкрита соціально-економічна система насамперед характеризується зовнішнім середовищем. Нестабільність умов господарювання вимагає від підприємств постійної адаптації до змін ринкового оточення, пристосування тактичних і стратегічних напрямів розвитку, а також способів організації виробництва відповідно до нових вимог. У статті визначено проблематику впровадження європейських стандартів у виробництво продуктів України в умовах сучасних інтеграційних процесів, що дозволяє встановити шляхи вирішення проблем конкурентоздатності вітчизняних підприємств шляхом адаптації. Оцінено перспективи адаптації вітчизняних підприємств до вимог сучасного ринку, їх пріоритети та переваги у взаємовідносинах «виробник-споживач». Проаналізовано темпи зростання імпорту та експорту товарів в Україні з країнами Європейського Союзу у 2006–2016 рр.

Ключові слова: якість, стандарти, конкурентоспроможність, допустимий рівень, вимоги, управління якістю, якість продукції, стандартизація, акредитація, технічне регулювання, інноваційні підходи.

Постановка проблеми. Прагнення України інтегруватися в міжнародні економічні структури зобов'язують вітчизняних виробників прискорено адаптуватися до жорстких умов світових ринків, що може бути досягнуто тільки через застосування сучасних інструментів управління якістю. В контексті перспектив євроінтеграції проблема якості постає на перше місце і суттєво впливає на формування ринкової стратегії розвитку виробництва. Розробка, впровадження, сертифікація та підтримання системи управління якістю в стані дієздатності є одним із стратегічних напрямків діяльності господарюючих суб'єктів, що значно підвищує їх результативність та конкурентоспроможність на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питанням стандартизації продукції згідно вимог Європейського Союзу (далі – ЄС) присвячено ряд робіт відомих вітчизняних вчених – П.С. Березівського, В.І. Бойка, Т.В. Божидарника, С.Р. Камілової, С.М. Кваші, М.К. Пархомця, Т.Л. Мостенської, І.В. Свиноуса, О.М. Шпичака та інших. Однак проблема підвищення економічної ефективності виробництва продукції, адаптації підприємств до вимог ЄС, доступності готової продукції для споживачів, її якості та безпеки залишається вкрай актуальною, особливо в сучасних умовах розвитку економіки.

Мета статті. Розробка основних шляхів адаптації вітчизняних підприємств до європейських вимог та визначення економічних і соціальних наслідків інтеграції з ЄС.

Виклад основного матеріалу. Якість продукції та послуг є одним із найважливіших факторів успішної діяльності будь-якої організації. На сьогодні в усьому світі стали суттєво жорсткішими вимоги, що висуваються споживачем до якості продукції.

Протягом останніх чотирьох років Україна нарощує виробництво та експорт продукції аграрного сектору. Сільське господарство – одна з найважливіших галузей народного господарства, яка забезпечує населення харчовими продуктами, а промисловість – сировиною. Три чверті народного споживання складають продукти сільського господарства і промислової продукції, виробленої із сільськогосподарської сировини [1, с. 18]. Незважаючи на позитивні тенденції експорту аграрної продукції до країн ЄС, залишається низка проблем, пов'язаних з її якістю. Через низький рівень гармонізації українські товари неконкурентоспроможні на європейському ринку.

Сьогодні підприємства розвинутих країн все ширше застосовують ефективний економічний інструмент – систему якості, яка від- повідає визнаним міжнародним вимогам, що містяться у міжнародних та європейських стандартах з якості та сертифікації. Ефективність цього інструмента зростає у зв'язку з прийняттям у багатьох країнах законодавства, яке встановлює жорсткі вимоги щодо безпечності продукції для здоров'я та життя людини, захисту прав та інтересів споживачів, охорони навколишнього природного середовища, тощо [2, с. 344].

Останніми роками в Україні зберігається тенденція до випередження темпів зростання імпорту товарів з країн ЄС над темпом зростання

Рис. 1. Темпи зростання імпорту та експорту товарів в Україні з країнами ЄС у 2006–2016 рр.

Джерело: [3]

експорту (рис. 1). Так, за підсумками 8 місяців 2016 року експорт товарів у порівнянні з аналогічним періодом 2015 року скоротився на 9% і склав 22,7 млрд дол., при цьому обсяг імпорту товарів порівняно з минулим роком зменшився на 0,9% (або на 226,9 млн дол.) і склав 24,2 млрд дол.

Розглядаючи експорт як відображення ситуації на внутрішньому ринку, потрібно кардинально змінювати підходи до впровадження нових технологій не тільки виробництва, а й «післязбиральної» доробки продукції, її сортування та пакування, тобто слід використовувати максимальну кількість ланцюжків доданої вартості. А це, в свою чергу, примусить шукати такі організаційні форми, які б могли забезпечити реалізацію нових ідей, активізувати питання спеціалізації, кооперування матеріально-технічних та фінансових ресурсів, управління процесами, людськими ресурсами тощо, з подальшою адаптацією до соціально-економічного стану суспільного розвитку.

Одним з основних факторів, що перешкоджає розширенню доступу українських товарів на європейський ринок в умовах запровадження зони вільної торгівлі, є невідповідність національних стандартів вимогам ЄС.

Проведення політики ЄС у сфері забезпечення якості висвітлило необхідність розробки певного єдиного підходу до забезпечення якості продукції, що виробляється та реалізується у країнах-учасницях. У 1987 році була розроблена серія стандартів ISO 9000, в основу яких покладений стандарт Британської організації по стандартизації, який, у свою чергу, бере початок від американських стандартів на якість готової продукції (MILQ9858), прийнятих в кінці 1950-х років Міністерством оборони США. Ці стандарти були схвалені Британським інститутом стандартів (British Standards Institution – BSI). Вони отримали позначення BSI 5750 і були прийняті в 1979 році для Великобританії. ISO адаптувала цей стандарт та прийняла серію стандартів ISO 9000 версії 1987 року. Ці стандарти переглядались потім в 1994 та 2000 роках і стали основою розвитку робіт в області якості не тільки в Європі, але й в усьому світі [4].

Нині переважна більшість сільгосппідприємств України через негармонізованість національних та європейських стандартів були де-факто усунені від участі в торгах на ринках аграрної продукції інших країн світу. Найбільшу частку вітчизняної агропродукції, яка не завжди відповідає стандартам якості та вимогам щодо безпеки в рамках угод СОТ та ЄС, виробляють дрібні домогосподарства. Чимало українських підприємств не мають міжнародних сертифікатів якості. За даними Української аграрної конфедерації, лише 7% українських виробників отримали міжнародні сертифікати якості ISO і HACCP [5].

В Україні приділяється велика увага впровадженню вимог міжнародних стандартів, бо це одна з умов вступу до ЄС. Розглянемо рівень гармонізації стандартів на сільськогосподарську продукцію, а відповідно методів контролю, вимог безпеки, вимог охорони довкілля тощо (табл. 1).

Аналіз даних таблиці свідчить, що із загальної кількості чинних в Україні ДСТУ і РСТ УРСР – 566 стандартів – гармонізовано 362, або 64,8%. Можна вважати рівень гармонізації задовільний, але він є не однаковим за різними класами сільськогосподарської продукції.

Найвищий рівень гармонізації (100%) національних стандартів на тютюн та тютюнові вироби, де гармонізовано стандарти на методи визначення показників якості та безпечності продукції. На 69,2% гармонізовані стандарти на продукцію рибництва і рибальства, а це також стандарти на методи контролю і матеріали.

Значний вплив на підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин і покращання продукції тваринного походження мають стандарти на корми, комбікорми, кормові добавки. Стандартизація кормів, білково-вітамінних добавок і преміксів, виготовлених промисловим способом, має велике значення для промислового вирощування тварин і птиці. Таких стандартів в Україні 218: ДСТУ і РСТ УРСР – 86, ГОСТ – 132, тобто частка міждержавних стандартів, які є нерідко застарілими, припадає 60,5%. Якщо національні стандарти гармонізовано на 41,9%, то міждержавні всього на 2,3%, а загальний рівень гармо-

Таблиця 1

Стандарти на сільськогосподарську продукцію та рівень їх гармонізації з міжнародними і європейськими

Назва продукції	Кількість чинних стандартів			Із них гармонізовано				Рівень гармонізації в середньому, %
	ДСТУ	РСТ УРСР	ГОСТ	ДСТУ, РСТ УРСР		ГОСТ		
				кількість	%	кількість	%	
Тваринництво та селекція тварин	24	3	45	2	7,4	-	-	2,8
Сільськогосподарські будівлі та тваринні ферми	7	3	7	4	4	-	-	23,5
Сільськогосподарські машини, причепи, обладнання, інвентар	337	4	93	263	77,1	9	9,7	62,7
Добрива та агрохімікати	43	5	67	33	68,7	4	6,0	32,2
Корми для тварин	83	-	2	-	-	-	-	-
Бджільництво	20	-	2	-	-	-	-	-
Мисливство	1	-	3	-	-	-	-	-
Рибальство та рибництво	10	3	-	9	69,2	-	-	69,2
Тютюн, тютюнові вироби	20	-	18	20	100	4	22,2	63,1
Усього	545	21	367	367	64,8	20	4,3	41,5

Джерело: [1]

нізації дуже низький і складає 17,9%, причому всі стандарти – на методи контролю показників якості та безпечності продукції.

Сьогодні існують значні розходження в стандартизації й технічних регламентах України та ЄС. Відповідно до умов Угоди про асоціацію передбачено механізм поступового впровадження нових правил і стандартів протягом періоду від двох до п'яти років залежно від виду продукції.

У середньому підприємства для забезпечення переходу на нові міжнародні стандарти витрачають суми, еквівалентні 14% собівартості продукції. Тестування такої продукції вимагає додаткових витрат в обсязі ще 4% собівартості. За умов дотримання узгодженого (у Додатку ІІІ до розділу IV Угоди про асоціацію) графіка імплементації технічних стандартів основні витрати у розмірі 2,4 млрд. євро припадуть на 2016 рік. Витрати на 2017 рік складуть 0,3 млрд. євро значною мірою через те, що 12 з 27 вимог імплементації вертикального законодавства повинно бути виконано протягом 2 років з дати набрання чинності Угоди про асоціацію. Витрати у 2018–2020 рр. становитимуть 0,1 млрд. євро на рік [6].

З огляду на кризовий стан вітчизняної економіки, підприємствам буде важко залучити необхідні кошти для фінансування переходу на нові технічні стандарти. До того ж Угода про асоціацію не передбачає спеціальної програми фінансової допомоги для вирішення цієї проблеми. Отже, актуальним є створення системи фінансової підтримки переходу на нові європейські стандарти [8, с. 56].

Крім цього, головними відмінностями процедур стандартизації і сертифікації між вітчизняною і світовою практикою є:

В Україні стандартизація та сертифікація є обов'язковою практично для усієї продукції, водночас через застарілі нормативи вони не забезпечують якість, гарантію безпеки. Обов'язкові стандарти змушують виготовляти та реалізовувати продукцію, яка відповідає встановленим державою нормам.

В країнах ЄС використовують дві категорії технічних вимог до видів продукції, а не до окремих товарів Перша категорія – це рекомендовані до використання вимоги, що підтверджують відповідність обов'язковими директивам АСА. Таких вимог 10% і вони забезпечують безпеку та здоров'я споживача. Решта стандартів, які стосуються таких параметрів, як послуг, якість, надійність, міцність є суто добровільними [7, с. 7].

В ЄС питаннями сертифікації займаються три організації: Європейський комітет з питань стандартизації (CEN), Європейський комітет з питань електротехнічної стандартизації (Cenelec), а також Європейський інститут по стандартизації в галузі телекомунікації (ETSI).

Використання єдиних стандартів CEN та Cenelec на всій території європейського ринку гарантує захист прав споживача, сприяє торгівлі, забезпечує сумісність продуктів, сприяє розвитку та впровадженню інноваційних технологій, забезпечує екологічний захист навколишнього середовища.

І саме відсутність європейських сертифікатів відповідності (EC Certificate of Conformity) у вітчизняних виробників, а також можливість проведення випробування в лабораторіях країн членів ЄС (Test Report) за допомогою яких визначається відповідність згідно європейським гармонізованим вимогам є той проблемою, що гальмує вихід української продукції на ринок ЄС.

Висновки і пропозиції. Зважаючи на постійне поглиблення конкурентної боротьби на ринку та зростання вагомості нецінової конкуренції, важливу роль в успішній діяльності вітчизняних підприємства займає виробництво і пропозиція високоякісної продукції згідно європейських стандартів та крім орієнтація на задоволення потреб споживачів, перехід на зовнішньоекономічну діяльність. Поряд з цим, як показує світова практика, вимоги суспільства стосуються не тільки якості продукції, а й якості самого підприємства, тобто взаємовідносин підприємства із усіма зацікавленими сторонами (постачальниками, споживачами та й громадськістю загалом). Відповідність організації високим стандартам, які продиктовані сучасними тенденціями, можлива в разі розробки та впровадження ефективної системи управління якістю на адаптивних засадах до вимог європейського ринку.

Список літератури:

1. Проблеми і перспективи стандартизації сільськогосподарської продукції / Г. Гуменюк // Стандартизація: Методологія та практика – 2014. – № 6. – С. 18–21.
2. Пархоменко М. М. Міжнародний досвід забезпечення якості продукції / М. М. Пархоменко // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 344–350.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України – Режим доступу до ресурсу: www.ukrstat.gov.ua/
4. Маніє Ф. Технічні правила і стандарти в ЄС: навч. посіб. / Ф. Маніє, О. Чувпило. – К.: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – С. 135.
5. ЄС відчиняє двері для українських товарів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.psv.org.ua/arts/Tema/view-2197.html
6. Шаров О. М., Ус І. В. Щодо економічних ринків, пов'язаних з існуванням неторгових бар'єрів у відносинах між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс] / Шаром О. В. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1733/
7. Кузнєцова Л. І. Реалізація експортного потенціалу України на ринках ЄС у контексті проблем реформування системи сертифікації [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/11/До-Угоди-з-ЄС_Куз.pdf
8. Туніцька Ю. М. Проблеми експорту вітчизняних товарів до ЄС / Ю. М. Туніцька // Економічний простір. – 2016. – № 108. – С. 47–60.

Саенко Я.А., Недбалюк А.П.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

АДАПТАЦИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ К СТАНДАРТАМ КАЧЕСТВА ПРОДУКЦИИ НА РЫНКЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Аннотация
Предприятие как открытая социально-экономическая система в первую очередь характеризуется внешней средой. Нестабильность условий хозяйствования требует от предприятий постоянной адаптации к изменениям рыночного окружения, приспособления тактических и стратегических направлений развития, а также способов организации производства в соответствии с новыми требованиями. В статье определено проблематику внедрения европейских стандартов в производство продуктов Украины в условиях современных интеграционных процессов, позволяет установить пути решения проблем конкурентоспособности отечественных предприятий путем адаптации. Оценены перспективы адаптации отечественных предприятий к требованиям современного рынка, их приоритеты и преимущества во взаимоотношениях «производитель-потребитель». Проанализированы темпы роста импорта и экспорта товаров в Украину со странами Европейского союза в 2006–2016 гг.
Ключевые слова: качество, стандарты, конкурентоспособность, допустимый уровень, требования, управление качеством, качество продукции, стандартизация, аккредитация, техническое регулирование, инновационные подходы.

Saienko Ya.A., Nedbalyuk O.P.
Vinnytsia Trade and Economic Institute
of the Kiev National University of Trade and Economics

ADAPTATION OF DOMESTIC ENTERPRISES TO THE QUALITY STANDARDS OF THE PRODUCTS IN THE EUROPEAN UNION MARKET

Summary
Enterprise as an open social and economic system is characterized primarily by the external environment. Instability of business conditions requires enterprises to constantly adapt to changes in the market environment, adaptation of tactical and strategic directions of development, as well as ways to organize production in accordance with new requirements. In the article the problems of introduction of European standards in the production of Ukrainian products in the conditions of modern integration processes are determined, which allows to find ways to solve problems of competitiveness of domestic enterprises by adaptation. The prospects of adaptation of domestic enterprises to the requirements of the modern market, their priorities and advantages in the relations «manufacturer-consumer» are estimated. The article analyzes the growth rates of import and export of goods in Ukraine with the countries of the European Union in 2006–2016.
Keywords: quality, standards, competitiveness, acceptable level, requirements, quality management, product quality, standardization, accreditation, technical regulation, innovative approaches.

УДК 338.45

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Сапрун Г.Г.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Хмеленко О.В.
Південний федеральний університет в м. Геленджик

Однією з найважливіших проблем для більшості українських підприємств є досягнення та збереження прийнятного рівня конкурентоспроможності. Не зважаючи на певні кроки щодо підвищення конкурентоспроможності на зовнішньому ринку, проблема рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та української економіки взагалі набуває національного характеру і залишається однією з найгостріших. Одне з головних завдань вітчизняних підприємств в сучасних умовах полягає у визначенні основних напрямів розвитку і вдосконалення методів управління конкурентоспроможністю.

Ключові слова: підприємство, конкурентоспроможність підприємств, світова економіка, зовнішньоторговельний баланс, зовнішній ринок, конкурентна боротьба, конкурентна перевага.

Постановка проблеми. Українські підприємства, навіть отримуючи доступ до закордонних ринків, видаються неконкурентоспроможними через відсутність відповідного досвіду, численні перепони, неврегульованість законодавства, несталість зв'язків, невідпрацьованість механізмів дво- та багатосторонньої співпраці, та недосконалості системи управління конкурентоспроможністю. Ситуація ускладнюється й тим, що смоірд втрачають позиції ще і на вітчизняних ринках, через прихід туди іноземних компаній, які мають відповідний досвід, фінанси, інші ресурси, а часто і певні пільги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз фундаментальних праць зарубіжних і українських вчених показав, що на сьогодні не існує єдиного визначення поняття «конкурентоспроможності».

Основними чинниками, які обумовлюють можливість багатьох трактувань цього поняття, є різні позиції економістів, а також і те, що виробник розглядається лише як окреме підприємство, галузь або вся економіка в цілому, саме таке положення ускладнює розробку ефективних підходів щодо оцінки та управління конкурентоспроможністю.

Конкурентоспроможність – поняття відносне, оскільки товар, що успішно конкурує на внутрішньому ринку, може бути абсолютно неконкурентоспроможним на зовнішньому. Це сприяє необхідності розмежування конкурентоспроможності на зовнішньому і внутрішньому ринках. Таким чином, при формуванні загальної концепції в області конкурентоспроможності необхідно враховувати всі сторони цього явища. Проте по досвіду низки країн конкуренція на внутрішньому ринку є основою конкуренції на зовнішньому.

Конкурентоспроможність підприємств – це проблема не лише державної, але й світової економіки. На думку американського вченого М. Портера, доки «не існує загальноприйнятого визначення конкурентоспроможності, для підприємств конкурентоспроможність означає можливість конкурувати на зовнішньому ринку за наявності глобальної стратегії. Для багатьох конкурентоспроможність означає позитивний зовнішньоторговельний баланс, для деяких економістів конкурентоспроможність означає низькі виробничі витрати на одиницю продукції. Єдине, на чому може ґрунтуватися концепція конкурентоспроможності на рівні держави, – це продуктивність використання ресурсів» [1].

Р. А. Фатхутдінов формулює таким чином «конкурентоспроможність» – властивість об'єкту, що характеризується ступенем задоволення ним конкретної потреби в порівнянні з аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку. Конкурентоспроможність визначає здатність об'єкту витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об'єктами на даному ринку. На одному ринку об'єкт може бути конкурентоспроможним, а на іншому – ні... Таке визначення в більшому ступені пов'язане з товаром, а наскільки підприємство ефективно функціонує в конкурентному середовищі не враховує [2].

А.П. Градов визначає конкурентоспроможність підприємства як «Її порівняльну перевагу щодо інших підприємств даної галузі як всередині держави так і за її межами» [3]. Таке визначення не є зовсім коректним, оскільки поняття конкурентоспроможність прирівнюється до конкурентних переваг. Приблизно такої ж думки і Б. Карлоф, він трактує конкурентоспроможність підприємства як «здатність забезпечити кращі пропозиції порівняно з конкурентами» [4].

Такий підхід передбачає використання переваги підприємства як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, але не зрозуміло, в яких саме сферах підприємство має переваги.

Всі вище наведені визначення базуються на теорії конкурентної переваги М. Портера [1], згідно з якою конкурентоспроможність підприємства може оцінюватись в рамках однієї групи, однієї галузі або підприємств, які виробляють аналогічні товари, тобто, в цьому випадку конкурентоспроможність розглядається виключно як відносна категорія, виявити яку можливо лише при порівнянні підприємств. Але такі визначення конкурентоспроможності однобокі і не беруть до уваги умови зовнішнього середовища, які змінюються.

Розглядаючи питання щодо конкурентоспроможності підприємства, слід звернути увагу на думку І.А. Спірідонова, згідно з якою конкурентоспроможність підприємства – це його здатність здійснювати прибуткову господарську діяльність в умовах конкурентного ринку. Забезпечується вона умілим використанням підприємством організаційно-управлінських, науково-технічних, економічних виробничих, маркетингових і інших засобів ведення ефективної господарської діяльності [5].

Оскільки основною рушійною силою ринкового господарства є конкуренція, відповідно до цього товар стає знаряддям конкурентної боротьби, її відчутною причиною і неминучим наслідком. Успіх у цій боротьбі забезпечує товар, який буде конкурентоспроможним в порівнянні з аналогічними товарами на даному ринку. Саме конкурентоспроможний товар, що займає центральне місце у виробничо-комерційній діяльності будь якого господарюючого суб'єкта, стає його головною турботою і стимулом.

Економісти М.Г. Міронов та М.О. Єрмолов вважають конкурентоспроможність підприємства «відносною характеристикою, яка відображає відмінність процесу розвитку даного виробника від виробника-конкурента як за ступенем задоволення своїми товарами або послугами конкретної суспільної потреби, так і за ефективністю виробничої діяльності» [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але, таке трактування зводить поняття конкурентоспроможності підприємства до поняття конкурентоспроможності продукції, тоді як конкурентоспроможність підприємства і конкурентоспроможність продукції співвідносяться між собою як ціле і частина. Тобто конкурентоспроможність підприємства виявляється через конкурентоспроможність продукції, оскільки надає їй певні споживчі властивості. Співвідношення основних категорій конкурентоспроможності на різних рівнях господарювання наведено на рис. 1.

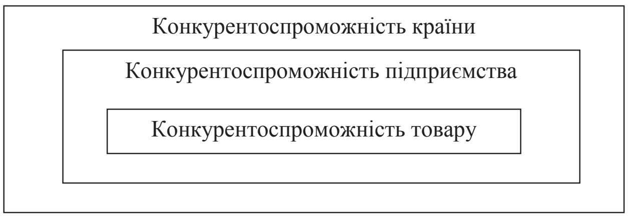

Рис. 1. Співвідношення понять конкурентоспроможності країни, підприємства і товару

Мета статті. Дослідити можливість забезпечення достовірності оцінки конкурентоспроможності підприємства на основі ринкового механізму ціноутворення, який сприяє динамічному розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз представлених в наукових публікаціях вітчизняних і зарубіжних економістів різних визначень конкурентоспроможності показує, що певною мірою осмисленню конкурентоспроможності заважає очевидність змісту, що здається, самій цій категорії і її близькість до категорій «якість», «конкурентна перевага», «економічна ефективність» («продуктивність»). У зв'язку з цим у вітчизняній і зарубіжній літературі сам термін «конкурентоспроможність» деколи легко замінюються цими зв'язаними категоріями. Відповідно можна виділити три підходи до визначення конкурентоспроможності підприємства, залежно від відповіді на питання «що робить підприємство конкурентоспроможним на зовнішньому ринку?»: – кваліметричний (якість); – ресурсний (конкурентна перевага); – результативний (економічна ефективність).

Згідно кваліметричного підходу конкурентоспроможними можна вважати підприємства, які функціонують ефективно завдяки наданню споживачеві товарів і послуг із затребуваними споживчими і вартісними властивостями, що визначають їх відмінність на ринку.

В рамках цього підходу конкурентоспроможність трактується як синонім якості, а останнім часом у зв'язку з недобросовісною сертифікації і як його антонім.

У другому випадку конкурентоспроможність розглядається як негативна властивість, затверджуючи «що в країні проводиться і споживається не якісна, а конкурентоспроможна продукція».

На наш погляд, у категорій «якість» і «конкурентоспроможність» часто різні сфери прояву. Якість продукції закладається на стадії проектування і виробництва і виявляється в процесі її використання. Конкурентоспроможність продукції може бути встановлена лише в результаті її продажу, тобто у сфері звернення. З цієї причини при ототожненні понять «конкурентоспроможність» і «якість» слід уточнювати, що мова йде саме про споживчу якість – як сукупності характеристик товару, що забезпечують його здатність задовольняти певним потребам. Крім того, при кваліметричному підході розглядається як завершальна форма конкурентоспроможності співвідношення «ціна-якість».

Для забезпечення достовірності такої оцінки конкурентоспроможності повинен діяти ринковий механізм ціноутворення, сприяючий динамічному розвитку підприємства.

Згідно ресурсного підходу, в першу чергу конкурентоспроможним підприємство робить його потенціал, який визначається наявними ресурсами – чинниками виробництва (праця, земля, капітал, підприємницькі здібності). Ці ресурси дають підприємству в ринкових умовах можливість отримати певні вигоди, звані в стратегічному плануванні ресурсними конкурентними перевагами. Під стратегічним чи конкурентним потенціалом в літературі розуміється: «Сукупність всіх можливостей підприємства з випуску продукції (надання послуг), що охоплює як внутрішні показники діяльності, так і можливості загального керівництва».

Конкурентна перевага – це сильна сторона підприємства, яка створює для даного підприємства певну перевагу над конкурентами і умови для досягнення економічних цілей. В економічній теорії розглядалися ресурсні конкурентні переваги підприємства, засновані на вигідному місцеположенні (природно-кліматичні умови, що обумовлюють високу природну родючість землі); низьких процентних ставкам (визначає дешевизну позикового капіталу), надмірній пропозиції робочої сили (і як слідства її дешевизні).

Надалі, завдяки теорії міжнародної конкуренції М. Портера, теорії конкуренції країн Д. Рожкова, число можливих конкурентних переваг було розширене, і почали виділяти ще і технологічну і інноваційну конкурентоспроможності підприємства.

На наш погляд, основний недолік ресурсного підходу полягає в тому, що конкурентні переваги – це всього лише унікальні відчутні і невідчутні активи, якими володіє підприємство, а конкурентоспроможність має на увазі вміння підприємств своєчасно скористатися цими перевагами, тому варто розмежовувати ці два поняття. Конкурентоспроможність підприємств залежить не стільки від того, які ресурси воно має в своєму розпорядженні в даний момент часу, а від того, наскільки швидко і ефективно підприємства можуть використовувати, розвивати і створювати на їх основі необхідні активи.

В даний час робота підприємства не зводиться лише до задоволення сьогоднішніх запитів споживачів, а повинна бути спрямована на випередження і цілеспрямоване формування його майбутніх потреб. У гострій боротьбі виграє те підприємство, яке здатне сприймати, використовувати, закріплювати і розвивати технічні нововведення, на основі яких можна створювати товари з новими споживчими властивостями. У цих умовах для будь-якого товаровиробника головним чинником успіху стає його конкурентоспроможність, тобто здатність випереджати конкурента [7].

Вперше конкурентоспроможність підприємства, як продуктивність використання його ресурсів, визначив М. Портер: «успіх… визначають не стільки самі чинники виробництва, скільки те, де і наскільки продуктивно вони застосовуються». Конкурентоспроможним підприємство роблять його ресурси, що визначають його потенціал, а реалізація потенціалу залежить від уміння продуктивно використовувати наявні ресурси. Поза сумнівом, такий погляд на проблему встановлює тотожність конкурентоспроможності і економічної ефективності [1].

Дійсно, проблема конкурентоспроможності тісно пов'язана з проблемою ефективності господарської діяльності, оскільки саме зростання ефективності є заставою конкурентоспроможності товарів, що є основним матеріальним результатом цієї діяльності і підприємств, які виступають суб'єктами і одержувачами її вартісного еквівалента.

Продуктивний підхід в якості критерію конкурентоспроможності підприємства передбачає найбільшу віддачу на одиницю ресурсу – вона може бути виражена через показник рентабельності. В цьому випадку з категорії конкурентоспроможних виключаються збиткові підприємства, тим самим не враховується стадія життєвого циклу підприємства, коли виробництво продукції, а також зміна умов господарювання призводять до зниження ефективності, зменшення прибутку, погіршення фінансового положення підприємства.

Висновки і пропозиції. Конкурентоспроможність, як багатопланова економічна категорія, може розглядатися в декількох аспектах, між якими існує тісний взаємозв'язок – конкурентоспроможність країни, конкурентоспроможність підприємства і конкурентоспроможність товару [8].

На нашу думку, слід ввести поняття конкурентна готовність підприємства, яке є узагальнюючим і означає готовність підприємства

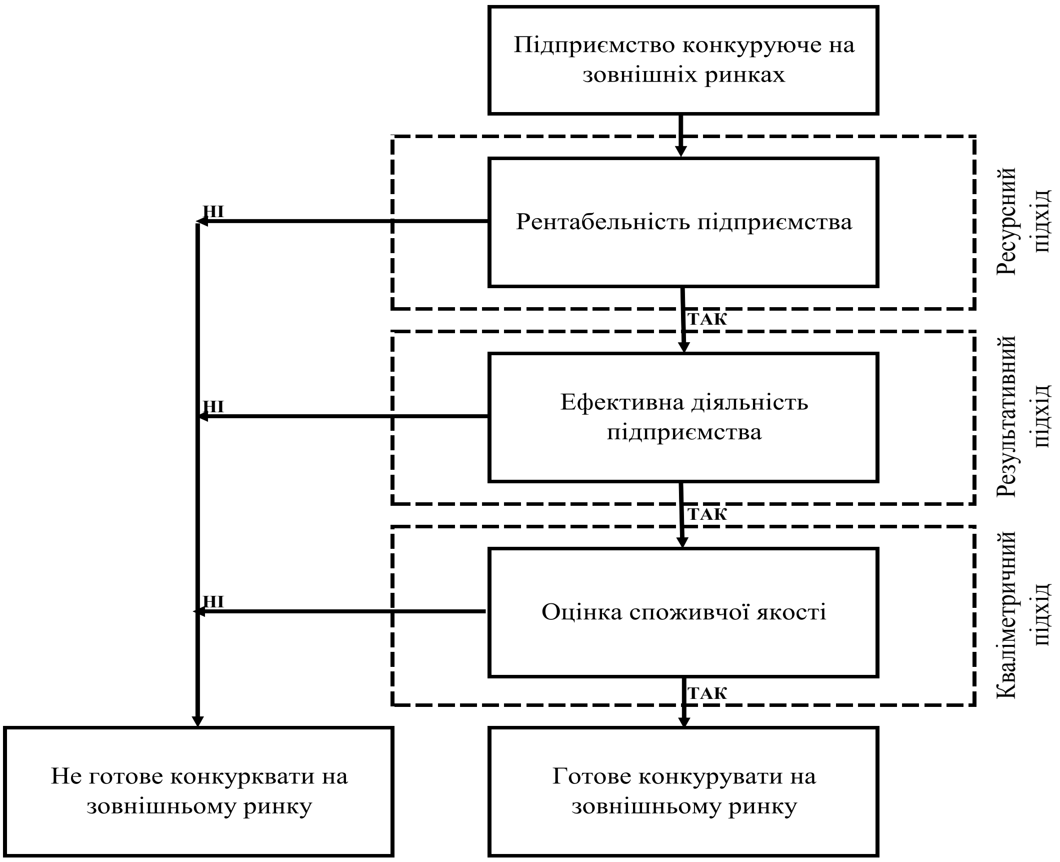

Рис. 2. Методика визначення конкурентної готовності

конкурувати на зовнішніх ринках. Методику визначення конкурентної готовності наведено на рис. 2.

Під конкурентоспроможністю підприємства, націленого на роботу на зовнішніх ринках,слід розуміти – готовність підприємства конкурувати, застосовуючи конкурентний потенціал для боротьби з суперниками, та завдяки конкурентним перевагам виготовляти та реалізовувати товари, які за ціновими та неціновими характеристиками в комплексі більш привабливі для споживачів, ніж товари конкурентів.

Список літератури:

1. Джоан Магретта. Ключевые идеи. Майкл Портер – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2013. – С. 272.
2. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации. Учебник, 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 544 с.
3. Градов А.П. «Семь кругов» проблемной си- туации по уровням управленческой иерархии // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2014. № 1(187). С. 20–27.
4. Карлоф Б. Деловая стратегия / Пер. с англ. – М.: «Экономика», 1991. – 239 с.
5. Спиридонов И.А. Мировая экономика: Учеб. пособие для вузов по эконом. спец. / Москов. гос. открытый ун-т. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 255 с. – (Сер.: Высш. образование).
6. Миронов М.Г. Ваша конкурентоспособность. М.: Альфа-Пресс, 2004. – 160 с.
7. Мишина С.В., Мишин А.Ю. Система экспресс-мониторинга финансовой безопасности предприятия // Актуальные проблемы экономики. – 2015. – № 1(163). – С. 162–172.
8. Хмеленко І.І // Основні тенденції діяльності вітчизняних підприємств машинобудування на зовнішніх ринках // Вісник економіки транспорту і промисловості. – № 34. – 2011. – С. 336–339.

Сапрун Г.Г.
Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца
Хмеленко А.В.
Филиал Южного федерального университета в г. Геленджик

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДХОДА К АНАЛИЗУ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация
Одной из важнейших проблем для большинства украинских предприятий является достижение и сохранение приемлемого уровня конкурентоспособности. Несмотря на определенные шаги по повышению конкурентоспособности на внешнем рынке, проблема уровня конкурентоспособности отечественных предприятий и украинской экономики вообще приобретает национальный характер и остается одной из самых острых. Одна из главных задач отечественных предприятий в современных условиях состоит в определении основных направлений развития и совершенствования методов управления конкурентоспособностью.

Ключевые слова: предприятие, конкурентоспособность предприятий, мировая экономика, внешнеторговый баланс, внешний рынок, конкурентная борьба, конкурентное преимущество.

Saprun G.G.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Khmelenko O.V.
Branch of the Southern Federal University in Gelendzhik

IMPROVING THE APPROACH TO ANALYSIS OF COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION

Summary
One of the most important problems for most Ukrainian enterprises is to achieve and maintain an acceptable level of competitiveness. Despite certain steps to improve competitiveness on the foreign market, the problem of competitiveness of domestic enterprises and the Ukrainian economy in general is national and remains one of the most acute. One of the main tasks of domestic enterprises in modern conditions is to determine the main areas of development and improvement of methods of managing competitiveness.

Keywords: enterprise, competitiveness of enterprises, world economy, foreign trade balance, external market, competitive struggle, competitive advantage.

УДК 331.108.45

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Семенова Л.Ю., Заболотня А.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуто поняття, завдання, методи та форми розвитку персоналу. Висвітлено особливості розвитку персоналу на сучасних підприємствах. Значна увага зосереджена на обґрунтуванні необхідності системи розвитку персоналу. Досліджено сутність поняття «розвиток персоналу». У висновках надані прогресивні форми навчання персоналу на сучасних підприємствах.
Ключові слова: персонал, розвиток персоналу, професійний розвиток, система розвитку персоналу, прогресивні форми організації навчання.

Постановка проблеми. Будь-яка компанія в сучасних ринкових умовах прагне не тільки зайняти лідируючі позиції, але й зберегти свої конкурентні переваги і тому потребує співробітників, які володіють сучасними знаннями і технологіями, здатними ефективно застосувати їх на практиці. Персонал є найбільш складним об'єктом управління в організації, а компетентний персонал стає рушійною силою компанії на шляху до досягнення її стратегічних цілей. Науково-технічний прогрес стає підставою для постійного перегляду та підвищенню вимог до працівників підприємств – їх освіти, рівня кваліфікації. Для служб персоналу сучасних підприємств на передній план виступає достатньо складний, але дуже важливий напрям роботи – розвиток персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку персоналу достатньо широко висвітлені у працях провідних вітчизняних та зарубіжних учених: Р. Марр, Г. Шмидта [12], С.Я. Вертегел [1], В.Р. Веснин [2], А.Я. Кибанов [13], О.А. Грішнова [3], М.О. Дідусь [4], А.В. Лобза, А.Л. Бикова [6], Л.Ю. Семенова [10], Н.О. Кодацька [5], В.А. Рульєв, С.О. Гуткевич, Т.Л. Мостенська [8], В.А. Савченко [9] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У сфері дослідження даної проблематики, залишається недостатньо висвітленим значення системи розвитку персоналу на підприємствах в сучасних ринкових умовах, конкурентності та інноваційного розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В умовах ринку перед будь-якими організаціями встає завдання оптимального використання людських ресурсів в обсязі збалансованих потреб і інтересів як організації, так і кожного працівника [10, с. 51]. Метою проведеного дослідження є аналіз теоретичних засад управління розвитком персоналу та пошук нових форм розвитку персоналу для підвищення ефективності функціонування підприємств в сучасних ринкових умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне функціонування будь-якого суб'єкта господарювання, насамперед, визначається ступенем розвитку його персоналу. На сучасному етапі розвитку та реформування економічної і соціально-трудової сфер вимоги до персоналу постійно зростають [6, с. 245].

Підвищення ролі людського фактора, його професіоналізму, вміння вирішувати інноваційні проблеми, забезпечує саме розвиток персоналу. Підвищення професіоналізму посилить інтерес персоналу до інновацій, підвищить рівень креативності інноваційних ідей та забезпечить конкурентоздатність підприємства в сучасних ринкових умовах. Здатність підприємства постійно здійснювати розвиток своїх працівників є одним із найважливіших факторів забезпечення його конкурентоспроможності на ринку.

Розвиток персоналу – це системно організований процес безперервного професійного навчання працівників для підготовки їх до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення соціальної структури персоналу. В складі розвитку персоналу знаходяться: професійна підготовка та адаптація, атестація кадрів, планування професійної кар'єри працюючих, стимулювання розвитку персоналу [8].

Система розвитку персоналу кожного підприємства є його прерогативою для підвищення рівня рентабельності та досягнення високих ринкових позицій. Акцентування уваги на різних аспектах даної категорії призводить до появи численної кількості визначень.

Савченко В. А. розглядає «розвиток персоналу» дещо ширше, а ніж інші автори, проте ототожнює дане поняття з процесом безперервного професійного навчання працівників. За даними дослідженнями, розвиток персоналу – це системно організований процес безперервного професійного навчання працівників для підготовки їх до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення соціальної структури персоналу [9].

Ряд вчених розглядає розвиток персоналу з точки зору формування виробничих навичок та вмінь працівників з метою забезпечення виконання ними своїх функціональних обов'язків. Так, В.Р. Веснін [12] під розвитком персоналу розуміє проведення заходів, що сприяють повній реалізації особистісного потенціалу працівників та підвищенню їх здатності вносити вклад у діяльність організації. Такої ж думки дотримуються такі науковці, як Р. Марр, Г. Шмидт [12], О.А. Грішнова [3], П.В. Журавльов, А.Я. Кібанов [13], Ю.Г. Одегов, проте вони дають визначення розвитку персоналу більш широко із зазначенням конкретних заходів, що реалізуються в даному процесі.

За дослідженнями А.Я. Кібанова [13] розвиток персоналу – це сукупність організаційно-економічних заходів служби управління персо-

налом у сфері навчання персоналу організації, його перепідготовки і підвищення кваліфікації. Ці заходи охоплюють питання професійної адаптації, оцінювання кандидатів на вакантну посаду, поточної періодичної оцінки кадрів, планування ділової кар'єри та службово-професійного просування кадрів, роботи з кадровим резервом. Отже, А.Я. Кібанов до розвитку персоналу включає значно ширший спектр заходів, аніж попередні дослідники..

Грішнова О.А. [3] розглядає поняття «розвиток персоналу» у широкому та вузькому розумінні. Передусім під розвитком персоналу вона розуміє сукупність усіх організаційно-економічних заходів підприємства у сфері навчання персоналу, його перепідготовки і перекваліфікації. А в широкому розумінні розвиток персоналу також охоплює питання професійної адаптації, оцінки кандидатів на вакантні посади, поточного періодичного оцінювання персоналу, планування ділової кар'єри, службово-професійного просування та багато інших.

Отже, процес розвитку персоналу – комплексне поняття і представляє собою сукупність функціонально пов'язаних елементів.

Розвиток персоналу – це система навчання, організаційного розвитку та професійного зростання персоналу, функціонування якої спрямовано на вирішення поточних і стратегічних завдань організації завдяки забезпеченню більшої індивідуальної та організаційної ефективності.

Говорячи про економічну та соціальну ефективність навчання кваліфікованих кадрів необхідно відзначити наступне. Навчання кваліфікованих кадрів є ефективним в тому випадку, якщо пов'язані з ним витрати будуть в перспективі платника нижче витрат організації на підвищення кваліфікації за рахунок інших факторів або витрат, пов'язаних з помилками в наймі робочої сили [13, с. 415].

Спрямування фінансових коштів на розвиток працівників не тільки сприяє забезпеченню стабільності персоналу, а й ще створює умови формування та розвитку трудового потенціалу безпосередньо на виробництві, що є важливим фактором задоволеності потреб працівників у самореалізації та кар'єрному зростанні [11, с. 106].

Основна мета розвитку персоналу – збільшення «віддачі» кожного працівника, структурного підрозділу та організації загалом. Система розвитку персоналу передбачає: професійне навчання; планування та розвиток кар'єри; створення та ведення кадрового резерву; розкриття потенціалу працівників, найефективніше використання їхніх здібностей, знань і навичок. Однією з причин недостатньої уваги до розвитку персоналу є те, що підготовка кадрів в межах підприємства потребує власних засобів, яких не вистачає у підприємства. Ще однією причиною недостатнього розвитку підготовки кадрів на підприємстві є небажання управлінців витрачати кошти на навчання персоналу через можливу зміну роботи останніми [1].

Умовами розвитку персоналу мають бути: визначення мінімальної кваліфікації працівника у нинішній момент та в майбутньому, задоволення своєю роботою, можливість просування по службі; оцінювання персоналу (визначення здібностей і можливостей працівника); відповідальність, покращення свого становища на ринку праці, надійне робоче місце і достатній заробіток; визначення стратегічних цілей підприємства щодо потреб у персоналі, просування складу резерву керівників, підвищення кваліфікації, оплата праці згідно виконаної роботи.

Завданням управління з питань розвитку персоналу організації є такі:

– здійснення безперервної професійної підготовки працюючих;

– адаптація персоналу та цілеспрямована професійна трудова кар'єра;

– повне використання здібностей і нахилів працівників;

– регулярна атестація працюючих в організації;

– формування позитивного ставлення персоналу до організації [13].

З метою досягнення максимального ефекту від розвитку управлінського персоналу не варто обмежуватися застосуванням окремих його аспектів, а використовувати їх комплексно у поєднанні та взаємодії.

Професійний розвиток персоналу – це цілеспрямований і систематичний вплив на працівників за допомогою професійного навчання протягом їхньої трудової діяльності в організації з метою досягнення високої ефективності виробництва чи наданих послуг, підвищення конкурентоспроможності персоналу на ринку праці, забезпечення виконання працівниками нових складніших завдань на основі максимально можливого використання їхніх здібностей та потенційних можливостей [13].

Професійна освіта включає в себе два етапи: первинну професійну підготовку і подальше поглиблення, розширення і доповнення раніше придбаної кваліфікація. Навчальні процеси після закінчення першої фази освітньої узагальнено називаються підвищенням кваліфікації. При цьому в залежності від переслідуваних цілей виділяються різні варіанта підвищення кваліфікації, відповідно до яких придбана раніше кваліфікація повинна бути або збережена, або поглиблена і розширена, або приведена у відповідність з новими вимогами, або доведена до рівня, необхідного для роботи на новій, більш високій посаді. Іноді про підвищення кваліфікації говориться тільки в тих випадках, коли мова йде про організовані навчальних процесах або навчальних заняттях. Подібна вузька трактування в нашому випадку недоцільна. Поняття «підвищення кваліфікації» використовується в ширшому значенні, тобто даний процес включає в себе і навчання на робочому місці, і самостійно організоване навчання, наприклад читання спеціальної літератури, обмін досвідом та інше. У ряді випадків підвищення кваліфікації трактується як синонім розвитку персоналу. Це теж невиправдано. У відповідь з домінуючим поданням під розвитком персоналу розуміється всеосяжна концепція стимулювання і використання людських ресурсів фірми, і, отже, підвищення кваліфікації є одним з важливих елементів розвитку персоналу [12, с. 140].

Заходи розвитку персоналу визначають учасників програм навчання, зміст, спрямова-

ність, терміни проведення програм навчання. Завдання керівництва полягає в ефективному використанні чинників індивідуальної мотивації для запровадження програм навчання персоналу [1].

Схематично структуру розвитку персоналу підприємства можна зобразити таким чином (рис. 1) [4].

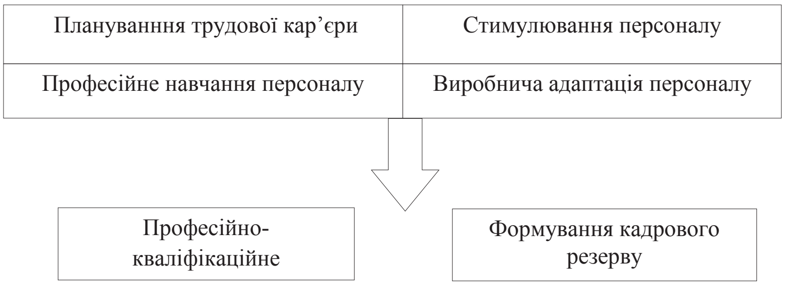

Рис. 1. Структура процесу розвитку персоналу підприємства [4]

Управління розвитком персоналу сприяє ефективному використанню трудового потенціалу окремої людини, підвищенню її професійної та соціальної мобільності, а також підвищенню рівня конкурентоспроможності самих працівників, їх інтелектуального рівня.

Розвиток персоналу на сучасних підприємствах здійснюється у трьох напрямках: професійному, соціальному, особистісному. Професійний розвиток здійснюється за допомогою професійного навчання, адже воно дозволяє компенсувати відставання знань та досвіду працівників від зміни техніки і технології виробництва. На підприємствах розрізняють таки види навчання: підготовка кадрів, підвищення кваліфікації кадрів, перепідготовка кадрів.

На сучасних підприємствах періодично проводить різноманітні заходи, які мають на меті покращити професійні навички персоналу та оптимізувати роботу на підприємстві. До таких заходів належать: тренінги; стажування; курси підвищення кваліфікації; семінари, тощо.

Також важливим напрямом розвитку персоналу підприємства є особистісний розвиток, який включає: цікаву роботу; гнучкий графік роботи; вільний час для відпочинку; підвищення відповідальності та інше.

Метою сучасних програм підвищення кваліфікації є такі: навчити працівників самостійно думати, вирішувати комплексно проблеми, працювати командою. Вони дають знання, що виходять за межі посади і формують бажання вчитись. При плануванні підвищення кваліфікації проводять аналіз потреби у навчанні, визначають існуючі навички та знання, виявляють розбіжності і потреби у навчанні та пріоритети їх задоволення. Для керівників та спеціалістів підвищення кваліфікації здійснюється при вузах, на аналогічних підприємствах та за кордоном [13].

Розвиток персоналу забезпечується заходами пов'язаними з його навчанням (підвищення кваліфікації, перепідготовки), оцінюванням кадрів з метою виробничої адаптації та атестації персоналу, плануванням трудової кар'єри робітників і фахівців, стимулюванням розвитку персоналу тощо [7, с. 81].

Розвиток та навчання повинні бути чітко організовані для досягнення поставленої мети організації стосовно покращення конкурентоспроможних переваг персоналу. Структура управління професійним розвитком персоналу складається з наступних компонентів: планування і прогнозування професійного розвитку персоналу; організація професійного розвитку на підприємстві; мотивація персоналу до професійного розвитку персоналу; контроль за реалізацією професійного розвитку, контроль успішності та результативності навчання.

Кожен із структурних елементів управління професійним розвитком персоналу на першому та другому рівні має свій зміст та призначення [13].

Так, планування професійного розвитку персоналу передбачає визначення стратегічних цілей в управлінні розвитком персоналу, обґрунтування необхідності і напрямків професійного навчання працівників організації та визначення його завдань.

Професійне навчання в сучасних умовах забезпечується належним рівнем підготовки працівників згідно з вимогами робочого місця; створення умов для розвитку їхньої професійної компетентності, підвищення продуктивності праці, якості продукції, а також створення для них можливостей реалізації своїх здібностей [5].

Висновки. Формування ефективного розвитку персоналу є важливим фактором успішної діяльності підприємства. Основними напрямами вдосконалення організації професійного розвитку персоналу в умовах формування економіки знань та переходу до інноваційної моделі економічного розвитку мають стати:

− формування системи безперервної професійної освіти і підготовки кадрів, включаючи навчання безпосередньо на виробництві та з відривом від виробництва;

− з метою найкращого засвоєння знань необхідно застосовувати прогресивні форми організації навчання: заняття у формі змагань та ігор (ділові ігри, вікторини, конкурси, естафети); кайзенбліц; коучінг; заняття, побудовані на методах роботи, що застосовуються в суспільній практиці (дослідження, винахідництво, аналіз, мозкова атака, інтерв'ю, репортаж, рецензія); заняття, що нагадують публічні форми спілкування (прес-конференція, аукціон, мітинг, дискусія, панорама, телепередача, діалог, жива газета тощо) заняття, що імітують діяльність підприємства (організація виробництва, арбітраж, робота патентного бюро, ради акціонерного товариства, редакційної ради тощо) тощо;

− заохочення внутрішньої конкуренції між співробітниками у визначених межах, не допускаючи при цьому деструктивних процесів та загострення конфліктів; створення умов для кар'єрного росту працівників;

− впровадження сучасних систем обробки, розповсюдження і зберігання інформації та забезпечення доступу до них відповідних категорій персоналу;

− забезпечення стабільного та необхідного оновлення кадрового складу.

Список літератури:

1. Вертегел С.Я. Оцінка та розвиток персоналу / Вертегел С.Я. // Таврійський державний агротехнологічний університет. – 2013. – № 2(5). – С. 47–53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_2%285%29__8
2. Веснин В.Р. Практический менеджмент персонала – Веснин В.Р. – Практическое пособие работе. – М.: Юристъ, 2001. – 496 с.
3. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник / О.А. Грішнова. – 5-те вид., оновлене. – К.: Знання, 2011. – 390 с.
4. Дідусь М.О., Волобуєв. Розвиток персоналу підприємства – сучасні аспекти / Дідусь М.О. // Економіка та держава. – 2015. – № 12. – С. 55.
5. Кодацька Наталя Олександрівна, Забезпечення функціонування та розвитку інноваційного підприємства Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – № 5(10). – http://www.easterneurope-ebm.in.ua/10–20
6. Лобза А.В. Підходи до створення ефективної системи найму персоналу на сучасному вітчизняному підприємстві / Лобза А.В., Бикова А.Л., Семенова Л.Ю. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Економіка», № 1(47), 2016. – С. 245–253. Режим доступу – Електронний ресурс: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec _2016_1%281%29__43
7. Підвищення ефективності використання персоналу та його розвиток: монографія / за науковою редакцією доктора економічних наук А.Г. Бабенка. – Дніпропетровськ: УМСФ, 2016. – 328 с.
8. Рульєв В.А., Гуткевич С.О., Мостенська Т.Л. Управління персоналом: Навчальний посібник. – К.: Кондор-Видавництво, 2013. – 310 с.
9. Савченко В.А. Управління розвитком персоналу: [навч. посіб] / В.А. Савченко. – К.: КНЕУ, 2002. – 351 с.
10. Семенова Л.Ю. Маркетингові підходи в управлінні персоналом / Семенова Л.Ю. / Науково-практичний журнал «Інвестиції: практика та досвід» № 2 січень 2014. С. 52–56. Режим доступу – Електронний ресурс: http://www.investplan.com.ua/pdf/5_2014.pdf#page=51
11. Семенова Л.Ю. Шляхи удосконалення системи організації праці на підприємстві в сучасних ринкових умовах / Семенова Л.Ю., Педан О.В. / Науковий журнал «Молодий вчений» № 11(26) листопад, 2015 р. Частина 2. – С. 105–109. Режим доступу: Електронний ресурс: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/11/56.pdf
12. Управление персоналом в условиях социальной рыночной экономики [Электронный ресурс] / Под научной ред. проф., д-ра Р. Марра, д-ра Г. Шмидта – М.: Издательство Московского государственного университета, 1997. – 480 с. – ISBN 5–211–03744–8. http://www.studentlibrary.ru/book/ISBN5211037448.html
13. Управление персоналом организации Учебник / Под ред. А.Я. Кибанова. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.:ИНФРА-М, 2005. – 638 с. – (Высшее образование).

Семенова Л.Ю., Заболотная А.В.
Университет таможенного дела и финансов

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СИСТЕМЫ РАЗВИТИЯ ПЕРСОНАЛА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
В статье рассмотрены понятия, методы и формы развития персонала. Освещены особенности развития персонала на современных предприятиях. Значительное внимание сосредоточено на обосновании необходимости системы развития персонала. Исследовано сущность понятия «развитие персонала». В выводах предоставлены прогрессивные формы обучения персонала на современных предприятиях.
Ключевые слова: персонал, развитие персонала, профессиональное развитие, система развития персонала, прогрессивные формы организации обучения.

Semenova L.Y., Zabolotnia A.V.
University of Customs and Finance

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT SYSTEM PERSONNEL ON ENTERPRISE

Summary
The article deals with concepts, methods and forms of personnel development. The specifics of personnel development in modern enterprises are highlighted. Considerable attention is focused on the justification of the need for a personnel development system. The essence of the concept of «personnel development» is explored. The conclusions provide modern, progressive forms of personnel training in modern enterprises.
Keywords: personnel, personnel development, professional development, personnel development system, progressive forms of training organization.

УДК 658.8(045)

МЕРЧАНДАЙЗИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ПОКУПЦЯ

Середницька Л.П., Гудима Н.В.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті розглянуто поняття і інструменти впливу мерчандайзингу на процес вибору товару. Фактори, що впливають на поведінку покупців. Оцінка потреб, запитів і забезпечення доступу до них споживачів. Проаналізовано завдання мерчандайзингу за напрямками комплексу маркетингу. Досліджено необхідність впровадження мерчандайзингу, як інструменту впливу.
Ключові слова: мерчандайзинг, покупець, інструмент впливу, потреба, товар, торгівля.

Постановка проблеми. У сучасних умовах процес просування товарів і послуг на ринок дещо ускладнився. На таку ситуацію вплинуло багато факторів, зокрема політичні, економічні, соціальні. Перед багатьма виробниками постала проблема утримати саме «свого» покупця, адже на ринку присутні безліч аналогічних товарів чи послуг вітчизняних та закордонних конкурентів. Всім добре відомо, що реклама вважається двигуном торгівлі. Але за останні роки така ситуація дещо змінилася, так як інформаційної кампанії недостатньо, щоб забезпечити підтримку, збільшення і стимулювання збуту. Інструментом дистриб'юторів і виробників є мерчандайзинг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної проблематики займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них можна виділити таких: Л. В. Балабанову, Т. О. Башука, В. Н. Наумову, Є. В. Романову, О. А. Сьоміного та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В статті наведено особливості мерчандайзингу, як інструменту впливу на покупця. Детальніше розглянуто складові мерчандайзингу, які необхідні для успішної діяльності торговельного підприємства.

Мета статті. Основою публікації є визначення сутності мерчандайзингу як інструменту утримання покупця.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка компанія, яка пов'язана з роздрібною торгівлею, знає основи мерчандайзингу і вміє користуватися ним. Дана сфера діяльності досить популярна в розвинутих країнах, але в Україні – це порівняно нове явище.

Для того щоб визначити як за допомогою мерчандайзингу утримати покупця, потрібно більш детальніше розглянути суть цього поняття, його завдання та функції.

Сам термін «мерчандайзинг» походить від англійського слова «merchandise» (товари), «to merchandise» (торгувати). Прямий переклад слова «merchandiseing» – торгівля, мистецтво збуту. Оксфордський словник бізнесу (A Concise Dictionary bisness) визначає мерчандайзинг як «збутову політику роздрібного торговця, яка пов'язана з просуванням і збутом певних товарів. Метою збутової політики є дія на структуру продажів роздрібного торговця. Вона виходить з таких чинників, як ринок (market), фірма, швидкість продажу різних товарів, марка (margin) і параметри обслуговування покупців. Мерчандайзинг як збутова політика використовується не тільки як просування продуктів, але і як залучення покупців в магазин» [1, с. 378].

Більш наближене до нашої дійсності визначення мерчандайзингу можливо знайти в довіднику з маркетингу Уїльяма Уеллса. Згідно з думкою автора, мерчандайзинг – це комплекс заходів в торговому залі, що направлені на просування того або іншого товару, марки, виду упаковки. Результатом цього процесу завжди є стимулювання бажання споживачів вибрати і купити товар [3, с. 75].

Існують різні ключові елементи мерчандайзингу, які допомагають досконало виконувати усі функції і завдання, що притаманні даній діяльності. Говорячи про функції, то слід зазначити, що їх є багато і кожна з них займає вагоме значення. До основних з них можна віднести такі: представлення товару, забезпечення покупців тією інформацією, яка їм необхідна, підвищення рівня прийняття рішень про покупку за допомогою різних методів, створення конкурентної переваги певної торгової марки чи магазину та ін.

Мерчандайзинг впливає на кінцевого споживача. Між ним і усіма ланками продажу товару існує взаємозв'язок і його можна представити за допомогою ланцюга, який наведений нижче (рис. 1).

За даними Міжнародної асоціації реклами в місцях продажів (POPAI), правильне розміщення в магазині товарних груп, а також врахування поведінки покупців, можливо збільшити продажі в середньому на 10%. Правильне викладення підвищить дохід ще на 15%, а прийоми акцентування (колір, розташування) – ще на 25%. В цілому ж, за інших рівних умов, рівень продажів «правильного» магазину можуть бути на 200–300% вище, ніж в аналогічній торговій точці, де товар розкладений довільно.

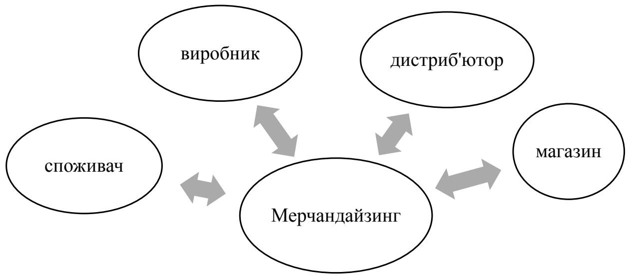

Рис. 1. Взаємозв'язок мерчандайзингу з усіма ланками торгівлі

Джерело: розроблено авторами за даними [2, с. 23]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Завдання, які поставленні перед мерчандайзингом проявляються через комплекс маркетингу, а саме 4P (product, price, place, promotion). Далі наведена таблиця 1, яка розкриває суть усіх цих завдань.

Таблиця 1

Завдання мерчандайзингу за напрямками комплексу маркетингу

Комплекс маркетингу	Завдання мерчандайзингу
Товарна політика (product)	· Прийняття рішень по торговому асортименту, методам уявлення, розміщення і викладки товарів у торговій точці; · Удосконалення дизайну упаковки для збільшення продажів; · Забезпечення гарантій якості пропонованих товарів;
Цінова політика (price)	· Удосконалення цінової стратегії, здійснення гнучкої цінової політики, умов закупівель для магазинів;
Політика розподілу (place)	· Поліпшення виробником (постачальником) логістичного сервісу для магазинів; · Створення неповторної атмосфери магазину, використання комбінації засобів архітектури, дизайну та сенсорної стимуляції; · Удосконалення планування магазина, розташування відділів та різних груп товарів для створення максимальної привабливості для покупця; · Ефективне використання знаків і покажчиків;
Політика просування (promotion)	· Удосконалення видів і способів застосування інформації та реклами в місцях продажу. · Підготовка та розміщення рекламних матеріалів, які містять інформацію безпосередньо в місці, де споживач здійснює вибір і попередню оцінку варіантів. · Консультування за основними властивостями та перевагам товарів і специфіці обслуговування в торговій точці. · Переконання покупців у високій якості закуповуваних товарів.

Джерело: розроблено авторами за даними [4, с. 33]

Вплив на покупців, а саме на їх вибір, настрій здійснюється за допомогою різних заходів, які в свою чергу допомагають збільшити обсяг реалізованої продукції, а тому і прибуток цього магазину. Тому існують різноманітні фактори, що впливають на вибір нашого споживача.

Загалом усі фактори розподіляються на дві групи. виробник створює привабливість товару, а торговий заклад – сприятливу оточуючу обстановку магазину (рис. 2).

До ключових факторів можна віднести: кольорова гамма магазину, музика, розміщення товару та наявність його на полицях, оформлення стендів і навіть аромат і освітлення зали.

Якщо викладка товарів вдало розроблена і підтримується в належному стані, то покупці, одразу зайшовши в магазин звертають на них увагу й тому більша ймовірність, що буде здійснена покупка.

З посиленням конкуренції і науково-технічного прогресу пропозиція нових, різноманітних і високотехнологічних товарів різними виробниками неухильно росте. Високі вимоги стандартів якості ведуть до знеособлення товару. В умовах технологічного паритету вибір споживача тільки на 20% визначається основними властивостями продукту і на 80% – його оточенням (дизайн, ціна – марка, зручність придбання). Отже, залучення уваги покупця залишається однією з найсерйозніших задач. В останні декілька років і український споживач звик до постійної дії подразників, що борються за його увагу.

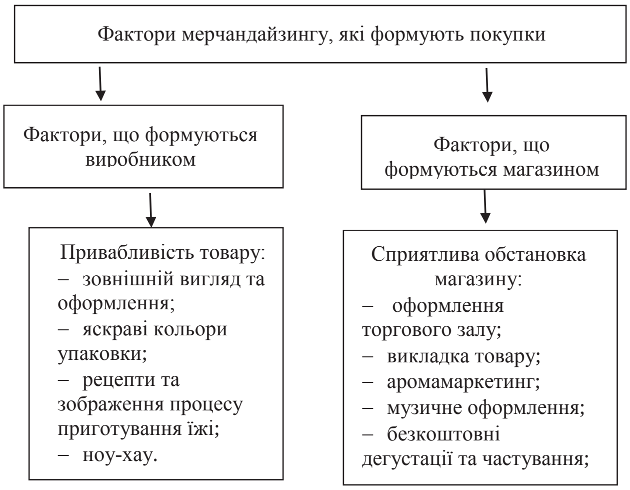

Рис. 2. Фактори мерчандайзингу, що впливають на формування покупки споживача

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

За допомогою сервісу KISSmetrics було встановлено, що майже у 85% споживачів при виборі того чи іншого товару значну роль відіграє його колір. Як показало дослідження, візуальний елемент товару в цілому – головний фактор, котрий має вплив на купівлю того чи іншого товару. 93% респондентів відзначили його як визначальний. На текстуру товару звертають головну увагу всього 6%, а на запах або звук 1% [5].

Вдале поєднання кольорів займає не менш вагоміше місце в системі мерчандайзингу, адже тепла і спокійна гамма дозволяє покупцеві відчути атмосферу спокою і домашнього затишку. Наприклад, жовтий колір асоціюється з життям, енергією, блакитний – спокоєм, надійністю, стійкістю, зелений – розслабленістю. Тому дуже важливо враховувати усі особливості кольорової гамми.

Виграшні риси товару може підкреслити і вдало підібране освітлення. Освітлення підкреслює різноманітність і якість представленої продукції, а також робить її доступною для огляду. Торговельне обладнання повинно бути освітлено таким чином, щоб вся основна продукція та інформація про неї була чітко і ясно видно. У той же час необхідно постаратися уникнути вертикального, яскравого освітлення продукції, різких тіней, але також і відсутності тіней.

Товари-новинки і дорога продукція можуть бути представлені за допомогою направленого на них освітлення для того, щоб виділити її значущість. Загальна освітленість також впливає на реакцію покупця. Приміром, у приміщенні з неяскравим світлом він відчуває себе більш розслаблено. У той же час людина прагне вийти з менш освітленої ділянки в більш освітлений, тому приглушене світло, яке може бути хороший в антикварній лавці, не може використовуватися в супермаркеті.

Не менш важливим інструментом мерчандайзингу виступає музичне оформлення магазину, адже правильно підібрана музика здатна підняти продажі товарів на 10–15%. Необхідно лише правильно підібрати темп музики, тему композиції та смаки цільових споживачів.

Звукова реклама представляє найбільш варіативний і тому багатофункціональний засіб просування на місцях продажу. Змінюючи форму подачі, частоту і тривалість трансляції, звукові повідомлення можна ефективно використовувати як для інформування покупців про проведення різних акцій – зниження цін, розіграшів призів.

Протягом певного проміжку часу серед інструментів просування товарів популярності набирає семплінг. Під семплінгом зазвичай мають на увазі дегустації, консультації, презентації та інші види промоушн-акцій на місцях продажу. Семплінги добре працюють при виведенні на ринок нового продукту, проведенні розіграшу призів і в інших випадках, коли присутній якийсь інформаційний привід, сам по собі актуальний для покупця.

Перевага семплінгу в його активній взаємодії з покупцем. Крім того, якщо промоутер кваліфікований і добре розуміє завдання, він діє вибірково, направляючи основні зусилля на цільову групу.

Як показують дослідження, велику кількість відвідувачів приваблює яскрава вітрина магазину. Перевага вітринної реклами полягає в близькості рекламованого товару, в його показі «живцем», в наявності наочної інформації про якість, ціну, а також в наявності інших покупців, які обговорюють виставлені товари і виявляють до них інтерес.

Також важливим фактором є наявність в магазинах висококваліфікованих фахівців, зокрема продавців. Він безпосередньо впливає на атмосферу магазину, так як для кожного покупця необхідний індивідуальний підхід. Наприклад: одні споживачі люблять довго обирати продукт без сторонньої допомоги, а інші просто не можуть самі обрати і їм необхідна порада.

Якщо всі компоненти системи мерчандайзингу вибрані правильно, атмосфера у магазині буде сприятливою для покупця. У середньому кожна людина проводить у супермаркеті приблизно 20–30 хв., за цей час вона може побачити близько 15000 предметів. Приблизно 30% товарів, придбаних кожною людиною в супермаркеті, – це «імпульсивні» покупки, тобто, за допомогою системи мерчандайзингу (сукупності технологій і методів представлення товарів у торговельній залі) реалізуються засоби впливу на споживчу поведінку. Зазвичай покупці не помічають впливу мерчандайзингу на свою поведінку. Більшість споживачів заперечують навіть можливість такого впливу, однак результати досліджень свідчать про те, що час, який люди проводять у магазині, прямо залежить від атмосфери цього закладу, кількість покупок, зроблених споживачами, також має пряму залежність від часу, проведеного в закладі роздрібної торгівлі, тому дія мерчандайзингу є непомітною для споживача [2, с. 207].

Висновки та пропозиції. Отже, у сучасному світі існує величезна кількість виробників, продавців, дистриб'юторів товарів і послуг. При цьому будь-яке підприємство, що представляє і реалізує продукцію, зацікавлене в розвиненій і стабільно функціонуючій системі збуту.

Використання мерчандайзингу дозволяє отримати певні конкурентні переваги, які в свою чергу дозволяють не тільки збільшити кількість покупців, а й забезпечити з ними довгострокові відносини. Це позитивно впливає на функціонування магазину, так як покупець – головна особа, заради якої торгівля працює і прагне до постійного вдосконалення. Знаючи усі особливості мерчандайзингу можна досягти великих висот у роздрібній торгівлі, а саме головне – максимально задовольнити потреби споживачів і отримати бажаний прибуток.

Мерчандайзинг сприяє підвищенню якості обслуговування, допомагає покупцеві зробити вибір з мінімальною допомогою продавців. Для правильної організації торгівлі важливі також вибір і розміщення торгового обладнання, меблів, важливо враховувати велику кількість, що впливають на покупців факторів, таких як музика, освітлення, колір, чистота, цінники і т.д.

Добре організований мерчандайзинг впливає на вибір покупця. Побачити – означає купити. Правило «Товар повинен стояти обличчям до покупця» тут діє як ніколи актуально.

Список літератури:

1. A Concise Dictionary Business. – London, 2000. – 734 с.
2. Мельник І. Мерчандайзинг / Мельник І., Хом'як Ю. – К.: Знання, 2012. – 309 с.
3. Уэллс У., Вернет Дж., Мориарти С. Реклама: принципы и практика. – СПб.: Питер, 2002. – 736 с.
4. Шаргородський А. Сучасний маркетинг, або новий погляд у майбутнє / Шаргородський А. // Маркетинг в Україні. – 2015. – № 1. – С. 32–33.
5. Як колір впливає на купівельну активність. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://msb.aval.ua/news/?id=24504
6. Мерчандайзинг як засіб формування імпульсу покупки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11558/3/Merchandising.pdf

Середницкая Л.П., Гудыма Н.В.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

МЕРЧАНДАЙЗИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ УДЕРЖАНИЯ ПОКУПАТЕЛЯ

Аннотация
В статье рассмотрены понятие и инструменты влияния мерчандайзинга на процесс выбора товара. Факторы, влияющие на поведение покупателей. Оценка потребностей, запросов и обеспечение доступа к ним потребителей. Проанализированы задачи мерчандайзинга по направлениям комплекса маркетинга. Исследована необходимость внедрения мерчандайзинга, как инструмента воздействия.
Ключевые слова: мерчандайзинг, покупатель, инструмент влияния, потребность, товар, торговля.

Serednytska L.P., Hudyma N.V.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics

MERCHANDISING AS A TOOL FOR KEEPING A BUYER

Summary
The article deals with the notion and tools of merchandising influence on the process of product selection. Factors affecting the behavior of buyers. Assessment of needs, requests and access to them by consumers. The tasks of merchandising in the areas of the marketing complex are analyzed. The necessity of introducing merchandising as an instrument of influence is investigated.
Keywords: merchandising, buyer, instrument of influence, need, commodity, trade.

УДК 658.821

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ КАНАЛАМИ ПІДПРИЄМСТВА*

Сигида Л.О.
Сумський державний університет

У статті проаналізовано передумови розроблення організаційно-економічного механізму управління маркетинговими каналами підприємства. Деталізовано основні принципи та функції управління маркетинговими каналами в рамках функціонування промислового підприємства. На основі проведено аналізу визначено логічно-структурну схему механізму управління маркетинговими каналами підприємства та деталізовано сутність його підсистем.
Ключові слова: маркетингові канали, організаційно-економічний механізм, механізм управління, інформаційні потоки, підсистеми, принципи.

Постановка завдання. На сьогодні в умовах, коли підприємствам стає все складніше функціонувати в умовах змінного середовища, коли виникає необхідність пошуку нових конкурентних переваг, управління маркетинговими каналами на підприємстві стає одним із важливих напрямів підвищення його конкурентоспроможності, посилення становища на ринку та у перспективі дозволить покращити результативність діяльності.

Відповідно до зазначеного вище визначається необхідність формування системи організаційних та економічних заходів щодо управління маркетинговими каналами розподілу на промисловому підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань побудови організаційно-економічного та інших видів механізмів забезпечення функціонування діяльності підприємств присвятили свої роботи такі вчені як: С.М. Ілляшенко [1], О. Кендюхов [2], М.Ю. Круглова, М.І. Круглов [3], Л.Г. Мельник [4], М. Мескон [5], П.П. Микитюк [6], Ю.П. Морозов [7], П.Г. Перерва, С.А. Меховин, М.І. Погорєлов [8], М.Є. Рогоза [9], Р.А. Фатхутдінов [10], О. Хотяшева [11],та інші. Питання дослідження маркетингової політики розподілу та питання, що стосуються управління маркетинговими каналами розподілу знайшли своє відображення в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В.А. Герцик [12], Л. Горчелс, Е. Марієн, Ч. Уест [13; 14], Є.В. Кри-

* Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф70 Державного фонду фундаментальних досліджень («Формування механізму управління збутом продукції промислових підприємств на інноваційних засадах», № ДР 0117U001682).

кавський [15], В.М. Наумов [16], Ю. Пустиннікова [17; 18], А.І. Ель-Ансарі, Е.Т. Кофлан, Л.В. Штерн [19]. Незважаючи на широке дослідження зазначених тематик, майже відсутні вітчизняні наукові праці, присвячені розгляду маркетингових каналів як об'єкту управління на підприємстві та формуванню організаційно-економічного механізму управління ними.

Метою статті є аналіз передумов та визначення засад розроблення організаційно-економічного механізму управління маркетинговими каналами промислового підприємства.

Основний матеріал. Детальніше зосередимо увагу на розгляді існуючих напрацювань, що стосуються управління збутовою діяльністю, збутом, маркетинговою політикою розподілу та маркетинговими каналами підприємства.

Результати дослідження праць вітчизняних і зарубіжних учених показали, що чіткого визначення поняття управління маркетинговою політикою розподілу, так само як і понять управління збутом та управління розподілом, немає. Так, О.А. Новіков, В.В. Щербаков [20, с. 138] пропонують графічне зображення моделі управління збутом, але самого визначення управління збутом не наводять.

Юрґен Вітт [21, с. 87] вводить поняття системи управління збутом, що складається із завдань та інструментів, проте не пояснює, що розуміється під цим поняттям.

Проволоцька О. [22] під управлінням збутовою діяльністю підприємства пропонує розуміти процес планування, організації, мотивації і контролю збутової діяльності підприємств, який потрібен для формування та досягнення мети збуту.

Хрупович С.Є. [23] зазначає, що система управління збутовою діяльністю – це сукупність організаційних форм, через які здійснюється загальне управління збутовою діяльністю на всіх її етапах, а також економічних важелів, що сприяють збільшенню обсягів реалізації продукції та розвитку підприємства.

Відповідно, враховуючи поняття, наведені вище, та виходячи із визначення поняття управління в широкому розумінні [24, с. 38], автор пропонує розуміти під *управлінням маркетинговою політикою розподілу* процес планування, організації, мотивації і контролю за комплексом заходів і відповідних операцій, спрямованих на доставку продукції й послуг споживачам, з метою задоволення потреб споживачів, отримання прибутку підприємством та реалізації його місії на ринку.

Згідно із запропонованим визначенням процес управління маркетинговою політикою розподілу в кінцевому результаті спрямований на досягнення поставлених підприємством збутових цілей.

Проте досить складно підібрати універсальний набір інструментів управління та розробити механізм управління маркетинговою політикою розподілу. Так, зокрема способи та інструменти управління окремими елементами та аспектами маркетингової політики розподілу будуть варіюватися залежно від рівня інноваційності продукції, яку розподіляє підприємство.

Крім того, успішність управління маркетинговою політикою розподілу на підприємстві залежить від якості управління її окремими складовими. Тому важливим завданням є вибір оптимального набору інструментів, використання якого дозволить досягти найкращих результатів в управлінні кожною складовою маркетингової політики розподілу. Основними складовими маркетингової політики розподілу, управління

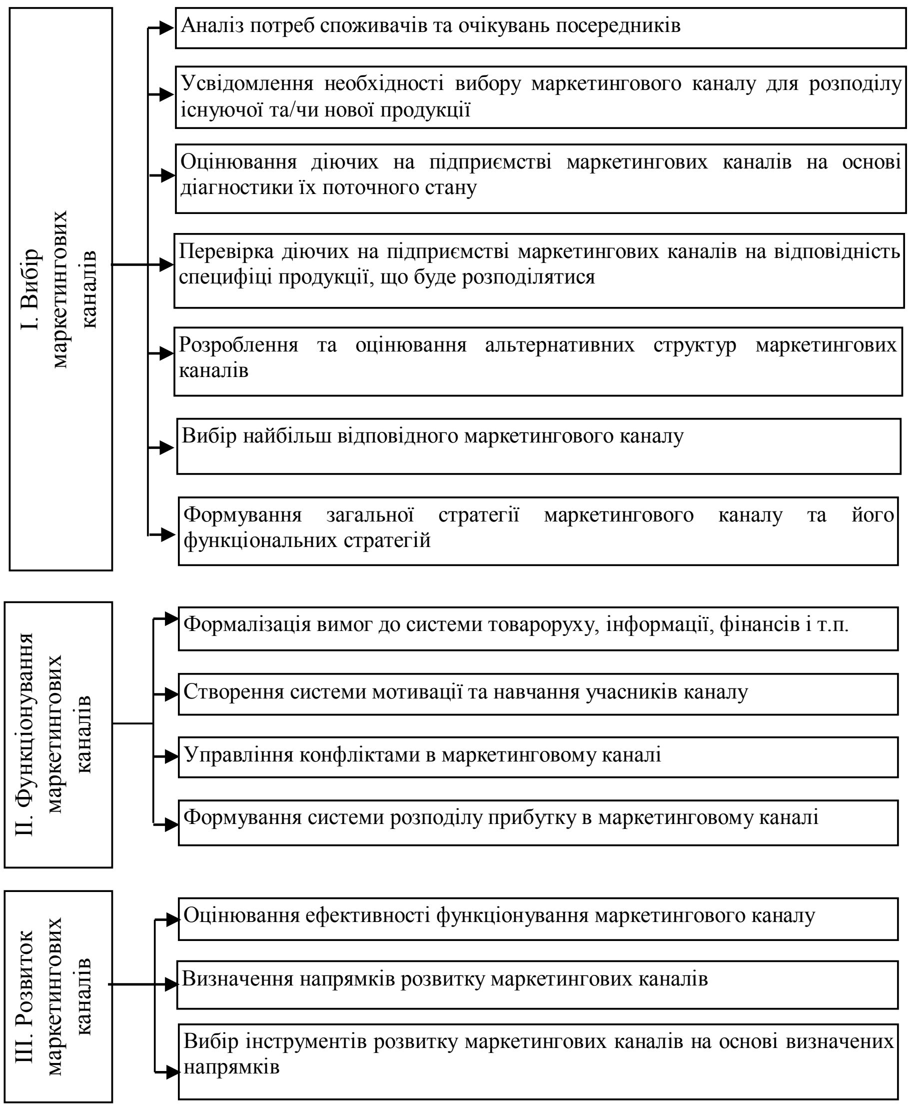

Рис. 1. Узагальнена схема управління маркетинговими каналами на промисловому підприємстві

якими є важливим, виступають маркетинговий канал, товарорух та стратегія розподілу. Першою складовою маркетингової політики розподілу, управління якою необхідно здійснювати, є маркетинговий канал.

Процес управління маркетинговими каналами передбачається розглядати як послідовність трьох етапів – формування, функціонування та розвиток маркетингових каналів (рис. 1).

Таким чином, процес формування маркетингових каналів є тривалим і складним та передбачає детальне пророблення всіх складових. Особливої актуальності це питання набуває у разі виведення на ринок інновацій. У цьому випадку підприємство має прийняти рішення про організацію розподілу, підібрати маркетингові канали та забезпечити відповідне управління ними.

Будь-яка управлінська діяльність повинна керуватися відповідними принципами, саме принципи лежать в основі формування організаційно-економічного механізму. Відповідно до зазначеного та враховуючи результати дослідження праць О.О. Красноруцького [25], Н.Ю. Круглової, М.І. Круглова [3], О.В. Кучер, М.О. Гофмана [26], В.В. Россохи, О.М. Шарапи [27], Н.В. Терент'євої [28], Р.А. Фатхутдінова [29] та ін., встановлено, що управління маркетинговими каналами повинно базуватися на принципах, наведених на рис. 2.

Крім принципів, для побудови організаційно-економічного механізму управління маркетинговими каналами, важливо дослідити функції, що покладаються на канали. Отже, вважаємо, що управління маркетинговими каналами на підприємстві повинно реалізовуватися через застосування таких функцій:

1. Планування (визначення та аналіз факторів внутрішнього і зовнішнього середовища; підбір, класифікація та підготовка до використання інформації щодо розроблення маркетингового каналу; визначення стратегії розвитку маркетингового каналу).

2. Організація (формування маркетингового каналу відповідно до специфіки продукції; підбір учасників маркетингових каналів та налагодження між ними зв'язків; вбудування каналів у сформовану на підприємстві систему розподілу).

3. Мотивування (оцінювання якості та результатів роботи учасників каналів; розроблення системи стимулювання учасників маркетингових каналів на основі економічних та неекономічних методів: знижки, винагороди, преміювання, навчання персоналу).

4. Контроль (встановлення системи показників для оцінювання результатів функціонування окремих маркетингових каналів та всієї системи розподілу).

Узагальнюючи принципи та функції управління маркетинговими каналами, сформуємо організаційно-економічний механізм (рис. 3).

Запропонований організаційно-економічний механізм управління маркетинговими каналами складається із підсистеми інформаційного забезпечення, керуючої підсистеми, керованої підсистеми, цільової підсистеми, забезпечуючої підсистеми, підсистеми діагностики, підсистеми планування та відбору маркетингових каналів і підсистеми контролінгу.

Основною метою промислового підприємства, що формує чи удосконалює систему управління маркетинговими каналами, є забезпечення належного обсягу збуту продукції, забезпечення взаємодії між окремими економічними контрагентами, задіяними в процес розподілу продукції в межах одного маркетингового каналу, та забезпечення взаємодії між маркетинговими каналами, що функціонують на підприємстві.

Суб'єктом у даному організаційно-економічному механізмі є керівництво підприємства, яке виконує управлінські дії відповідно до функцій планування, організації, мотивування та контролю.

Об'єктом наведеного організаційно-економічного механізму є маркетингові канали промислового підприємства. Функціональне забезпечення керованої підсистеми забезпечується збутовим підрозділом, маркетинговим підрозділом, підрозділом стратегічного планування та прогнозу-

Рис. 2. Принципи управління маркетинговими каналами промислового підприємства

вання, а також підрозділом організації інноваційної діяльності.

Керуючою підсистемою підприємства є його органи управління, що діють відповідно до організаційної структури підприємства та виконують встановлені функції. Керуюча підсистема здійснює управлінські дії (планування, організація, мотивування і контроль) на керовану підсистему на основі врахування зовнішніх і внутрішніх інформаційних потоків, а також місії та цілей підприємства.

Керуюча підсистема взаємоузгоджується із цільовою підсистемою, принципами управління маркетинговими каналами, забезпечуючою підсистемою, підсистемою діагностики та підсистемою контролінгу. Інформацію про зовнішні та внутрішні процеси керуюча підсистема отримує через підсистему інформаційного забезпечення.

Керована підсистема безпосередньо здійснює реалізацію поставлених цілей та завдань у рамках управління маркетинговими каналами. На керовану підсистему впливає керуюча підсистема та підсистема діагностики, що дозволяє забезпечити вчасне та ефективне управління маркетинговими каналами і створити умови для оперативного реагування та внесення змін в процес управління.

Забезпечувальна підсистема включає методи управління та відповідні ресурси управління, необхідні для реалізації методів, що, у свою чергу, дозволяє досягнути мети діяльності підприємства.

Цільова підсистема формує цілі та завдання управління маркетинговими каналами підприємства, спираючись на результати діагностики маркетингових каналів та визначення їх відповідності специфіці продукції, яка через них буде розподілятися.

Підсистема діагностики маркетингових каналів відповідає за визначення стану маркетингових каналів на підприємстві. Діагностика передбачає поступове проходження етапів та відбувається на основі показників оцінювання маркетингових каналів, критеріїв оцінювання та матриці «економічний стан-маркетинговий стан» оцінювання каналів. У результаті проведеної діагностики маркетингових каналів будується матрична модель, визначаються відповідні стратегії управління ними та здійснюється критеріальна перевірка маркетингових каналів промислового підприємства на відповідність специфіці продукції, що розподіляється.

У результаті проведеної діагностики керована підсистема надає рекомендації керуючій для

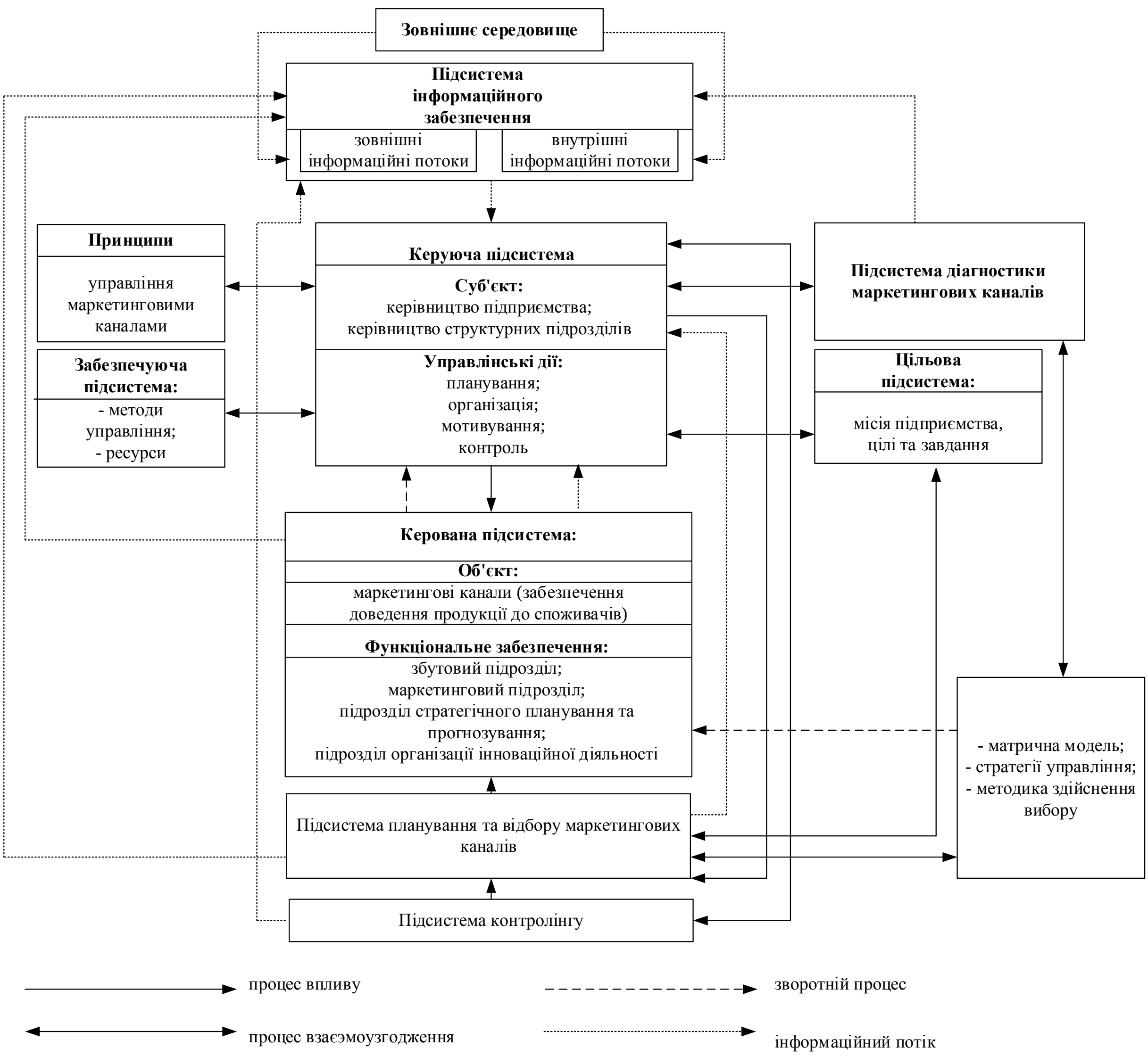

Рис. 3. Структурна схема організаційно-економічного механізму управління маркетинговими каналами промислового підприємства

прийняття управлінських рішень, що, у свою чергу, дозволяє уточнити стратегічні цілі збутової діяльності промислового підприємства.

На *інформаційну підсистему* покладається збір та обробка інформації, що надходить із зовнішнього та внутрішнього середовища.

Зокрема, на процес розроблення та функціонування маркетингової політики розподілу загалом та маркетингових каналів зокрема впливають такі внутрішні фактори впливу, як матеріально-виробнича підсистема, організаційна (управлінська) підсистема, корпоративна підсистема, логістична підсистема, соціальна підсистема, підсистема НДДКР, інформаційна підсистема, підсистема фінансів, підсистема маркетингу. До основних факторів мікросередовища, що чинять вплив, відносяться тенденції кон'юнктури ринку, конкуренти, споживачі, посередники, постачальники (енергоносіїв, матеріалів та сировини, фінансових ресурсів), контактні аудиторії (КА) (фінансові КА (банки, кредитори, КА державних установ, КА груп громадської дії, КА засобів масової інформації).

Підсистема планування та відбору маркетингових каналів передбачає подальші дії, що стосуються управління маркетинговими каналами на основі їх діагностики, а також прийняття рішення щодо вибору маркетингового каналу на основі критеріальної перевірки. На підсистему планування та відбору маркетингових каналів чинить вплив керуюча підсистема та підсистема контролінгу, у свою чергу, вона взаємодіє з цільовою підсистемою та підсистемою діагностики.

Підсистема контролінгу впливає на підсистему планування та відбору маркетингових каналів, а також взаємоузгоджується із керуючою підсистемою.

Отже, налагодження взаємодії між різними підсистемами організаційно-економічного механізму управління маркетинговими каналами промислового підприємства є обов'язковою умовою забезпечення його ефективного функціонування та відповідно сприяє організації збутової діяльності на високому рівні з урахуванням цілей підприємства.

Таким чином, можна зробити такі **висновки**:

– організаційно-економічний механізм управління маркетинговими каналами складається з таких елементів: підсистеми інформаційного забезпечення, керуючої підсистеми, керованої підсистеми, цільової підсистеми, забезпечуючої підсистеми, підсистеми діагностики, підсистеми планування та відбору маркетингових каналів і підсистеми контролінгу;

– встановлено, що такі принципи, як принцип економічності та ефективності, принцип гнучкості та адаптивності, принцип безперервності і надійності, принцип урахування інтересів усіх учасників процесу розподілу продукції, принцип інноваційності, принцип цілеспрямованості, принцип комплексності чинять найбільший вплив на формування механізму;

– основою забезпечення ефективного функціонування організаційно-економічного механізму управління маркетинговими каналами є забезпечення комплексної взаємодії всіх підсистем

Подальші дослідження будуть спрямовані на практичну апробацію вищевикладених організаційно-економічних засад механізму управління маркетинговими каналами в діяльності промислового підприємства.

Список літератури:

1. Ілляшенко С.М. Інноваційний менеджмент: підручник / С.М. Ілляшенко. – Суми: Університетська книга, 2010. – 334 с.
2. Кендюхов О.В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління: монографія / О.В. Кендюхов. – Донецьк: ДонУЕП, 2006. – 307 с.
3. Круглова Н.Ю. Стратегический менеджмент: учебник для вузов / Н.Ю. Круглова, М.И. Круглов. – М.: Издательство РДЛ, 2003. – 464 с.
4. Экономика предприятия: учебное пособие / [Под общ. ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника]. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2002. – 632 с.
5. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 1997. – 497 с.
6. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент: навчальний посібник / П.П. Микитюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 400 с.
7. Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент: учеб. пособие для вузов / Ю.П. Морозов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 446 с.
8. Організація і управління інноваційною діяльністю: підручник / за ред. проф. Перерви П.Г., проф. Меховича С.А., проф. Погорєлова М.І. – Харків: НТУ «ХПІ», 2008. – 1025 с.
9. Рогоза М.Є. Стратегічний інноваційний розвиток підприємств: моделі та механізми: монографія / М.Є. Рогоза, К.Ю. Вергал. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 136 с.
10. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: учебник / Р.А. Фатхутдинов. – 4-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 400 с.
11. Хотяшева О. Инновационный менеджмент: учебное пособие / О. Хотяшеева. – [2 изд.]. – СПб.: Издательский дом «ПИТЕР», 2007. – 378 с.
12. Герцик В.А. Сучасні проблеми розподілу в Україні / В.А. Герцик // Маркетинг: Теорія і практика: Збірник наук. праць. – 2008. – № 14. – С. 24–26.
13. Горчелс Линда. Некоторые вопросы управления каналами распределения (дистрибуции) Часть 1 / Линда Горчелс, Эд Мариен, Чак Уэст // Управление продажами. – 2004. – № 4(17). – С. 42–54.
14. Горчелс Линда. Мариен Эд, Уэст Чак Некоторые вопросы управления каналами распределения (дистрибуции) Часть 2 / Линда Горчелс, Эд Мариен, Чак Уэст // Управление продажами. – 2004. – № 4(17). – С. 10–17.
15. Крикавський Є.В. Маркетингова політика розподілу: навч. посібник / Є.В. Крикавський, Н.С. Косар, А. Чубала. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 232 с.
16. Наумов В.Н. Рыночная власть как инструмент управления каналами сбыта / В.Н. Наумов // Управление каналами дистрибуции. – 2011. – № 01(25). – С. 30–43.
17. Пустынникова Ю. Выбор каналов распределения и стимулирование дистрибьюторов / Ю. Пустынникова, А. Корнев // Управление продажами. – 2004. – № 3(16). – С. 20–26.

18. Пустынникова Ю. Искусство управления каналами сбыта / Ю. Пустынникова // Управление компанией. – 2003. – № 9. – С. 12–20.
19. Штерн Л.В. Маркетинговые каналы / Л.В. Штерн, А.И. Эль-Ансари, Э.Т. Кофлан. – М.: Вильямс, 2002. – 624 с.
20. Коммерческая деятельность производственных предприятий (фирм): учебник / Под ред. О.А. Новикова, В.В. Щербакова. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1999. – 416 с.
21. Витт Юрген. Управление сбытом / Юрген Витт; пер. с нем. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 112 с.
22. Проволоцька О.М. Управління збутом промислової продукції в комплексі маркетингу / О.М. Проволоцька: автореф. дис. ... канд. екон. наук. – К., 2003. – 20 с.
23. Хрупович С.Є. Економічне оцінювання та моделювання системи управління збутовою діяльністю підприємств: монографія / С.Є. Хрупович. – Тернопіль: Вид-во «ТНТУ», 2011.
24. Кабушкин Н.И. Основы менеджмента: учеб. Пособие / Н.И. Кабушкин. – 11-е изд. – Москва: Новое знание, 2009. – 336 с.
25. Красноруцький О.О. Принципи побудови систем збуту та розподілу продукції сільськогосподарських підприємств / О.О. Красноруцький // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. – 2013. – № 5. – С. 56–66.
26. Кучер О.В. Формування принципів маркетингової збутової політики підприємств / О.В. Кучер, М.О. Гофман // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2015. – Вип. 10. – С. 174–178.
27. Россоха В.В. Управління господарською діяльністю аграрних підприємств та її збутова політика / В.В. Россоха, О.М. Шарапа // Економіка АПК. – 2016. – № 8. – С. 71–79.
28. Терент'єва Н.В. Принципи та функції управління збутовою діяльністю / Н.В. Терент'єва // Вісник Запорізького національного університету. – 2016. – № 1(29). – С. 127–138.

Сигида Л.А.
Сумский государственный университет

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫМИ КАНАЛАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье проанализированы предпосылки разработки организационно-экономического механизма управления маркетинговыми каналами предприятия. Детализировано основные принципы и функции управления маркетинговыми каналами в рамках функционирования промышленного предприятия. На основе проведенного анализа определена логически-структурна схема механизма управления маркетинговыми каналами предприятия и детализировано сущность его подсистем.
Ключевые слова: маркетинговые каналы, организационно-экономический механизм, механизм управления, информационные потоки, подсистемы, принципы.

Syhyda L.O.
Sumy State University

ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF ENTERPRISE'S MARKETING CHANNELS MANAGEMENT

Summary
The article analyzes the preconditions and development bases of organizational and economic mechanism of the enterprise's marketing channels management. The main principles and functions of marketing channels management within the framework of industrial enterprise functioning are detailed. On the basis of the analysis the logical-structural scheme of the marketing channels management mechanism of the enterprise is determined and the essence of its subsystems is detailed.
Keywords: marketing channels, organizational and economic mechanism, management mechanism, information flows, subsystems, principles.

УДК 657:336.025

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Собченко (Кінєва) Т.С., Гнесь О.П.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Визначено поняття прибутків, збитків та фінансових результатів. Досліджено теоретичні аспекти формування та обліково-аналітичного відображення фінансових результатів. Визначено поняття суб'єкта малого підприємництва. Досліджено методичні аспекти та особливості обліково-аналітичного забезпечення доходів, витрат та фінансових результатів суб'єктів малого підприємництва. Наведено шляхи удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління фінансовими результатами суб'єктів малого бізнесу.
Ключові слова: обліково-аналітичне забезпечення, витрати, доходи, прибуток, збиток, фінансові результати, суб'єкт малого підприємництва.

Постановка проблеми. Тема фінансових результатів діяльності підприємства є завжди актуальною і постійно обговорюється науковцями та практиками у сфері економіки та управління підприємством. Мета будь-якого підприємства, в тому числі і суб'єктів малого підприємництва – це отримання позитивного фінансового результату та пошук шляхів його збільшення при визначеному ресурсному забезпеченні. Мале підприємництво як основна дійова сила ринкових перетворень здатне послабити монополізм, створити конкурентне середовище, прискорити впровадження у виробництво науково-технічних розробок, швидко адаптуватися до змін споживчого ринку тощо. Для цього малому бізнесу потрібно отримувати позитивний фінансовий результат, який виступає основним підсумковим показником та є частиною доходу суспільства і використовується для подальшого розвитку діяльності підприємства, поліпшення матеріального становища працівників. Кожен суб'єкт малого бізнесу повинен звертати особливу увагу на процес формування, розподілу та використання фінансового результату своєї діяльності, а також на правильність його організації та методики обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми обліково-аналітичного забезпечення фінансових результатів, а також доходів і витрат, що є складовими формування результатів діяльності й відображення їх у фінансовій звітності суб'єктів малого підприємництва, ґрунтовно досліджені у працях відомих вітчизняних науковців, зокрема М. Т. Білухи, Ф. Ф. Бутинця, Б. І. Валуєва, В. О. Дем'яненко, В. В. Сопка, С. Ф. Голова, О. Ф. Кирилюк, Л. М. Кіндрацької, Є. В. Мниха, М. Г. Чумаченка, Шевчука М. Я. Питанням обліку фінансових результатів значну увагу в своїх працях приділяли і зарубіжні вчені, серед яких В. Р. Захарьїн, В. Е. Керімов, Є. П. Козлова, Н. П. Кондраков, Н. В. Пошерстник, О. П. Рудановський.

Аналіз досліджень та наукових праць свідчить про те, що обліково-аналітичне забезпечення фінансових результатів є одним із рейтингових питань, але віддаючи належне розробкам вітчизняних і зарубіжних учених, слід зазначити, що в питаннях обліку фінансових результатів залишається чимало невирішених проблем, котрі потребують детального дослідження і вироблення пропозицій для практичної діяльності. Саме тому актуальним є питання необхідності дослідження й формування методичних підходів щодо визначення фінансових результатів в системі обліково-аналітичного забезпечення суб'єктів малого підприємництва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для суб'єктів малого підприємництва на загальнодержавному рівні не встановлено порядок визначення фінансових результатів та їх обліково-аналітичного забезпечення, що зумовлений особливостями діяльності таких підприємств відмінними від загальної системи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз методів визначення фінансового результату суб'єктами малого підприємництва, розробка рекомендацій щодо удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління прибутками (збитками) суб'єктів малого бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Основою обліково-аналітичного забезпечення управління фінансовими результатами суб'єктів малого підприємництва є інформаційна система, мета якої – забезпечення якісною та своєчасною економічною інформацією зацікавлених зовнішніх і внутрішніх користувачів з метою прийняття інформаційно-обґрунтованих рішень, а також оцінки й аналізу економічних явищ, процесів і фінансових результатів для розроблення та прийняття управлінських рішень.

В сучасних умовах діяльність суб'єктів малого підприємництва спрямована на отримання максимально можливої економічної вигоди при певному ресурсному обмеженні, що знаходить свій прояв у фінансових результатах. Цей показник відображає всі сторони діяльності підприємства – рівень його технологій та організації виробництва, ефективність системи управління, контроль за рівнем витрат тощо.

Економічним підсумком фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання є фінансовий результат, який характеризує усі сторони функціонування підприємства. Фінансовий результат безпосередньо впливає на зміну власного капіталу шляхом збільшення суми нерозподіленого прибитку чи непокритого збитку. В свою чергу, на величину результатів діяльності малого підприємства впливає багато різноманітних факторів, зокрема: податкова система, цінова політика підприємства, обсяги виробництва, величина витрат, рівень ефективності використання виробничих ресурсів підпри-

ємства, ефективність використання фінансових ресурсів тощо.

Фінансовий результат господарювання підприємства, що виступає у формі прибутку або збитку, відображає ефективність його операційної, фінансової, інвестиційної діяльності та служить основним критерієм стратегії суб'єкта господарювання. Прибуток – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати. Збитки – перевищення суми витрат над сумою доходів, для отримання яких здійснені ці витрати [2].

Фінансові результати, за позитивного їх значення є джерелом платежів до бюджету, а також розширеного відтворення виробництва в малому бізнесі. Саме тому в рамках управління фінансами підприємств забезпечення позитивного фінансового результату (прибутку) складає одну з ключових позицій.

Методичні засади формування, оцінки та визнання у бухгалтерському обліку інформації про доходи, витрати й фінансові результати діяльності, а також порядок їх розкриття у фінансовій звітності визначають Податковий кодекс України, П(С)БО 15 «Дохід», П(С)БО 16 «Витрати», НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» та П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва», норми яких поширюються на підприємства (організації) та інших юридичних осіб незалежно від форм власності (крім бюджетних і банківських установ).

Документами, що фіксують облік фінансових результатів, є довідки, або розрахунки, бухгалтерії, які складають в довільній формі. Необхідним є розробка типової для малих підприємств форми бухгалтерської довідки-розрахунку, яка надасть аналітичності та наочності розрахунку та забезпечить відсутність помилок при віднесенні тих чи інших витрат і доходів. Таку форму розрахунку можна також використовувати для своєрідного контролю формування та обліку фінансових результатів та складання фінансової звітності форми № 2-м «Звіт про фінансові результати».

Визначення фінансового результату суб'єкта малого підприємництва полягає у обчисленні чистого прибутку (збитку) звітного періоду. Для цього у бухгалтерському обліку передбачається послідовне порівняння доходів і витрат (принцип відповідності та нарахування доходів і витрат) [7, с. 96].

Формування фінансових результатів на рахунках бухгалтерського обліку суб'єктів малого підприємництва забезпечується послідовним закриттям рахунків обліку доходів (7 клас «Доходи і результати діяльності») і витрат (9 клас «Витрати діяльності») в межах здійсненої діяльності підприємства на рахунку 79 «Фінансові результати». В дебет рахунка відображаються закриття рахунків обліку витрат, а по кредиту – доходів.

На рис. 1 наведена схема закриття рахунків доходів і витрат на фінансові результати суб'єктів малого підприємництва.

Отриманий кінцевий фінансовий результат за результатами діяльності в кінці звітного періоду на малому підприємстві списується на рахунок 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)». За кредитом 441 відображаються наявність та рух нерозподіленого прибутку отриманого у звітному періоді, за дебетом 442 відображаються непокриті збитки звітного періоду.

Таким чином на рахунку 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)» формуються фінансові результати від усіх видів діяльності суб'єкта малого підприємства за звітний період.

Підприємство може самостійно розробляти додаткові субрахунки та аналітичні рахунки, відповідно до специфіки діяльності, конкретних потреб, завдань управління і контролю [7, с. 35].

Складання фінансової звітності є завершальним етапом бухгалтерського обліку, в ній відображаються фінансові результати діяльності малого підприємства за звітний період. Також звітність є необхідною і важливою складовою інформаційного забезпечення фінансового аналізу, планування та прогнозування господарської діяльності суб'єкта малого підприємництва. З її використанням можна не тільки зробити висновки про діяльність підприємства в минулому, оцінити перспективи розвитку та розробити заходи, спрямовані на підвищення ефективності його діяльності в майбутньому, а й оцінити ефективність фінансово-господарської діяльності загалом, вивчити і проаналізувати механізми управління власним капіталом та прибутком.

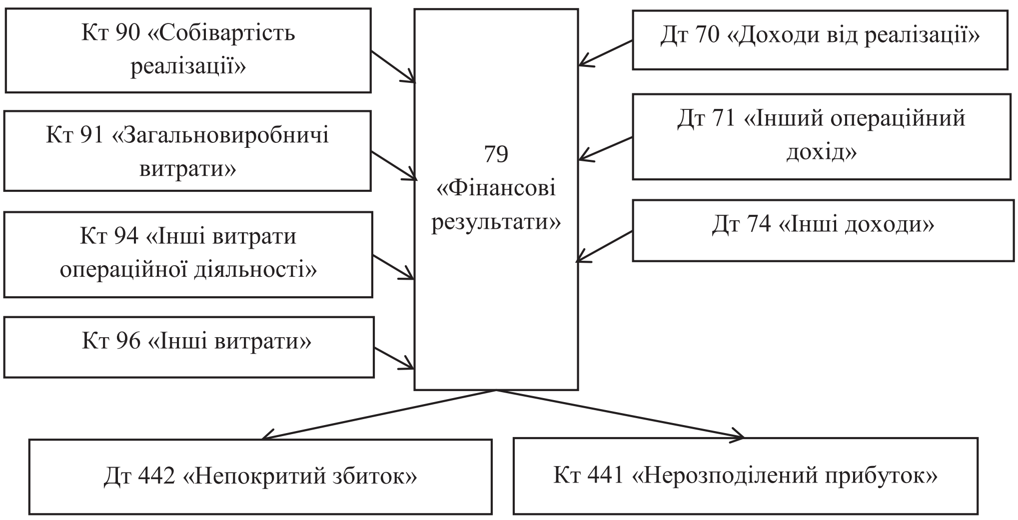

Рис. 1. Схема обліково відображення процесу формування фінансових результатів

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Фінансову звітність повинні складати всі підприємства на основі даних бухгалтерського обліку, не залежно від виду діяльності. Для суб'єктів малого підприємництва встановлюється скорочена за показниками фінансова звітність у складі двох форм: «Баланс» (форма № 1-м) та «Звіт про фінансові результати» (форма № 2-м), складання яких регулюється П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва».

Головна відмінність цих форм звітності від загальноприйнятих полягає в скороченні кількості й укрупненні статей балансу (при збереженні нумерації рядків) і особливій побудові «Звіту про фінансові результат». Зазначені відмінності обґрунтовані застосуванням спрощеного плану рахунків бухгалтерського обліку для суб'єктів малого підприємництва і спрощеної форми бухгалтерського обліку. А значить, особливості інформаційної бази зумовлюють необхідність внесення змін у загальну методику обліково-аналітичного забезпечення фінансових результатів діяльності малих підприємств.

Найскладнішим етапом, що має найбільшу кількість відмінностей від загальноприйнятної методики, є аналіз фінансових результатів, що включає аналіз доходів, витрат, прибутку і рентабельності суб'єкта малого підприємництва. Фінансовими результатами діяльності будь-якого малого підприємства є, по-перше, дохід (виручка) від реалізації продукції, товарів, надання робіт, послуг і, по-друге, прибуток (збиток) як результат порівняння отриманих доходів і здійснених витрат діяльності. Тому доцільно аналіз результатів господарської діяльності починати з аналізу доходів від різних видів діяльності суб'єкта малого підприємництва [8, с. 59].

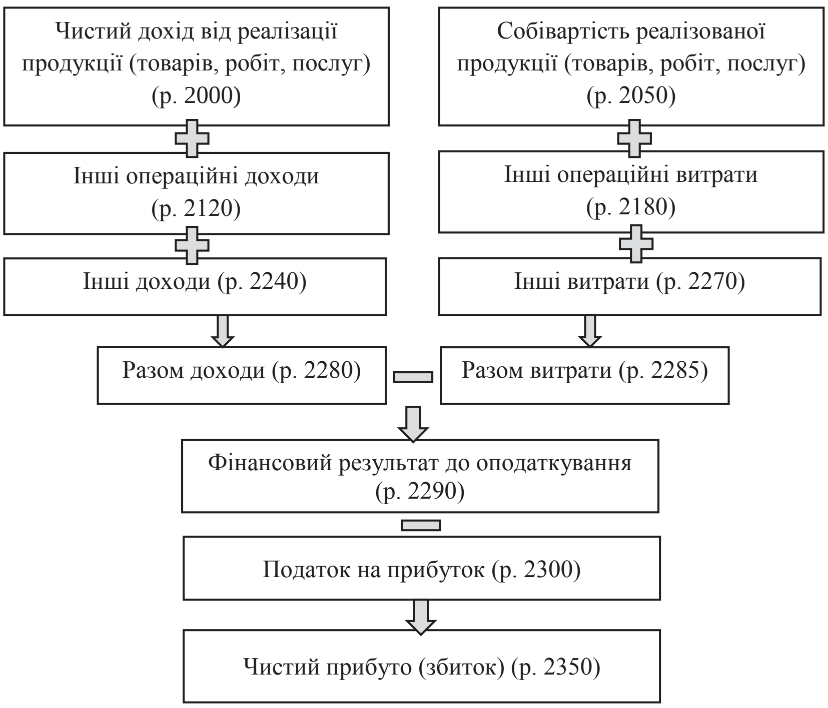

Рис. 2. Порядок визначення фінансових результатів суб'єктами малого бізнесу

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

На рис. 2 наведено порядок визначення фінансових результатів у скороченій формі звіту про фінансові результати (форма № 2-м).

У формі 2-м чистий прибуток (збиток) визначається як різниця між фінансовим результатом до оподаткування та податком на прибуток. В свою чергу фінансовий результат до оподаткування визначається як різниця між чистими доходами та витратами.

Внаслідок застосування спрощеного плану рахунків бухгалтерського обліку суб'єктами малого підприємництва форма

Таблиця 1

Аналіз рентабельності суб'єкта малого підприємництва

№ п/п	Найменування показника	Економічний зміст розрахунку	Розрахунок показника	Характеристика показника
1.	Рентабельність сукупного капіталу	Чистий прибуток / Валюта балансу	р. 2350, форма № 2-м / р. 1300, форма № 1-м	Характеризує, наскільки ефективно підприємство використовує свої активи для отримання прибутку
2.	Рентабельність власного капіталу	Чистий прибуток / Власний капітал	р. 2350, форма № 2-м / р. 1495, форма № 1-м	Характеризує, наскільки ефективно підприємство використовує власний капітал для отримання прибутку
3.	Рентабельність основного капіталу	Чистий прибуток / Основні засоби	р. 2350, форма № 2-м / р. 1010, форма № 1-м	Характеризує, наскільки ефективно підприємство використовує основні засоби для отримання прибутку
4.	Рентабельність реалізованої продукції	Чистий прибуток / Чистий дохід від реалізації	р. 2350, форма № 2-м / р. 2000, форма № 2-м	Характеризує ефективність виробничої діяльності підприємства, показує скільки гривень прибутку припадає на 1 гривню виручки від реалізації
5.	Рентабельність доходів	Чистий прибуток / Усього доходів	р. 2350, форма № 2-м / р. 2280, форма № 2-м	Показує загальну ефективність діяльності підприємства, а також ефективність політики ціноутворення всіх видів доходів
6.	Рентабельність діяльності	Чистий прибуток / Усього витрат	р. 2350, форма № 2-м / р. 2285, форма № 2-м	Показує скільки гривень чистого прибутку припадає на 1 гривню всіх витрат

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

№ 2 має спрощену форму, тому провести аналіз є складнішим завдання ніж за звичайною формою звіту про фінансові результати. Це пов'язано з тим, що операційні витрати, які зазвичай відображаються по елементах, у скороченому звіті виключені з форми. Тому для проведення аналізу потрібно брати довідку у бухгалтера із зазначеними сумами цих статей.

Мале підприємство при загальній системі оподаткування для висвітлення сплаченого податку на прибуток до бюджету заповнює рядок 2300 «Податок на прибуток». А для більшості малих підприємств на спрощеній системі оподаткування законом не передбачено вписуваного рядка із зазначенням конкретного виду податку, наприклад єдиного податку. Натомість сума сплачених податків відображається в складі інших операційних витрати, при цьому показник рядку 2300 не бере участі у розрахунку прибутку (збитку) звітного періоду.

Як економічна категорія, прибуток характеризує фінансові результати господарської діяльності малого підприємства. Прибуток є показником, що найповніше відображає ефективність виробництва, обсяг і якість виробленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості. На відміну від стандартної форми «Звіту про фінансові результати», де виокремлюється, як мінімум, чотири види прибутку (валовий прибуток, прибуток від операційної діяльності, прибуток до оподаткування, чистий прибуток), у скороченій формі 2-м визначається тільки чистий прибуток як різниця між загальною величиною доходів і загальною сумою витрат [9, с. 146].

Порядок використання прибутку підприємства визначає власник. Переважно прибуток суб'єкта малого підприємництва, що підлягає розподілу, використовується на економічний розвиток (фінансування капітальних вкладень та інновацій, поповнення власних оборотних коштів, поповнення резервного капіталу) та соціальні потреби (підготовка і перепідготовка кадрів, матеріальне заохочення, розвиток і утримання соціальної інфраструктури). На збитковість суб'єкта малого підприємництва впливають ті самі фактори, які визначають його прибутковість. На рис. 3 зображена структурно-логічна модель управління доходами, витратами і фінансовими результатами малого підприємства.

Застосування вищенаведеної моделі на практиці дає можливість суттєво систематизувати роботу із планування та управління доходами малого підприємства. Основними причинами, які призводять до збитків діяльності підприємства є: зменшення обсягів реалізації продукції, зменшення цін на її реалізацію, висока собівар-

Рис. 3. Процес управління фінансовими результатами малого підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

тість продукції, вимушені простої у виробництві, знецінення запасів та інші. Обліково-аналітичне забезпечення управління факторами, що визначають зростання прибутку, зниження витрат, а отже і зміну фінансового результату є одним з найважливіших напрямків роботи компанії.

Відносними показниками, що характеризують ефективність діяльності малих підприємств, є також показники рентабельності. Для фінансового аналізу найважливішими показниками є розрахунок співвідношення чистого прибутку до рівня продажів, активів, власного капіталу і витрат. Розрахунок показників рентабельності суб'єктів малого підприємництва наведено в табл. 1.

Рентабельність є показником, що комплексно характеризує ефективність діяльності, а тому і управління малого підприємства [10, с. 129]. Розраховані показники рентабельності порівнюють між собою та із середньогалузевими показниками за видами економічної діяльності. Для більш наочної оцінки побудують графіки або діаграми, що ілюструють зміни показників та показують ефективність діяльності малого підприємства за певний період.

Висновки і пропозиції. Однією з основних причин повільного розвитку підприємств сектору малого бізнесу є не ефективне обліково-аналітичне забезпечення управління фінансовими результатами. Система управління фінансовими результатами підприємства обов'язково повинна включати в себе програму перспективних заходів і використовувати такі інструменти її здійснення та підтримки, спираючись на які, управлінський состав підприємства мав би можливість реалізовувати стратегію його розвитку і досягти поставлених цілей, які зафіксовані практично в кожному статуті, тобто поліпшення фінансових результатів або максимізація прибутку.

Якість прийняття управлінських рішень щодо фінансових результатів залежить від інформації, що формується в системі бухгалтерського обліку. Недостатнім є лише списання на відповідні субрахунки з обліку фінансових результатів доходів та витрат певного напрямку діяльності. Потрібно визначення результату (прибутку чи збитку) за кожним видом діяльності, що в кінцевому підсумку формує єдиний якісний результат діяльності підприємства. Це, у свою чергу, потребує вдосконалення нормативної бази, а саме – спрощеного Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції до нього. Також, провести оцінку форм і структури звітності малих підприємств та розробити порівняльні таблиці розрахункових формул основних фінансово-економічних показників.

Розроблення комплексної методики фінансового аналізу для підприємств малого бізнесу дозволяє підвищити ефективність аналітичної роботи в підсистемі інформаційного забезпечення управління малого підприємства в умовах ресурсного обмеження та відмінностей в інформаційних потребах окремих категорій зовнішніх і внутрішніх користувачів.

Список літератури:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV.
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 73 від 07.02.2013 р.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 15 «Дохід», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 290 від 29.11.1999 р.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 318 від 31.12.1999 р.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва», затверджене наказом Міністерства фінансів України № 39 від 25.02.2000 р.
6. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій суб'єктів малого підприємництва, затверджене наказом Міністерства фінансів України № 186 від 19.04.2001 р.
7. Білик М. Д., Білик Т. О. Фінансові результати діяльності малих підприємств: оцінка та прогнозування. Монографія. – Київ: ТОВ «ПанТот», 2014. – 280 с.
8. Мец В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: навч. посіб. / В. О. Мец. – К.: КНЕУ, 2013. – 132 с.
9. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. / Г. В. Савицька. – К.: Знання, 2014. – 302 с.
10. Мних Є. В. Економічний аналіз: підручник / Є. В. Мних. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 412 с.
11. Лисенко А. М. Удосконалення методики проведення комплексного аналізу фінансової звітності малого підприємства [Електронний ресурс] / А. М. Лисенко, Ю. Ю. Недовоз.

Собченко (Кинева) Т.С., Гнесь О.П.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация
Определены понятия прибылей, убытков и финансовых результатов. Исследованы теоретические аспекты формирования и учетно-аналитического отражения финансовых результатов. Определено понятие субъекта малого предпринимательства. Исследована методические аспекты и особенности учетно-аналитического обеспечения доходов, расходов и финансовых результатов субъектов малого предпринимательства. Приведены пути совершенствования учетно-аналитического обеспечения управления финансовыми результатами субъектов малого бизнеса.
Ключевые слова: учетно-аналитическое обеспечение, расходы, доходы, прибыль, убыток, финансовые результаты, субъект малого предпринимательства.

Sobchenko (Kineva) T.S., Hnes O.P.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ACCOUNTING AND ANALYSIS OF FINANCIAL RESULTS MANAGEMENT OF SMALL BUSINESSES

Summary
Defined the concept of profits, losses and financial results. Investigated the theoretical aspects of formation and accounting and analytical reflection of financial results. The notion of a subject of small business is defined. The methodical aspects and features of accounting and analytical provision of incomes, expenses and financial results of small business entities are investigated. The ways of improvement of accounting and analytical support for management of financial results of small business entities are presented.
Keywords: accounting and analytical support, expenses, incomes, profit, loss, financial results, subject of small business.

УДК 338

ПРОГНОЗУВАННЯ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ КЛІМАТ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Теребух А.А., Кошова Б.Р.
Національний університет «Львівська політехніка»

У нашому дослідженні робиться спроба формалізувати процес прогнозування розвитку туристичної інфраструктури за допомогою інструментарію кореляційно-регресійного аналізу. У статті проведено статистичний аналіз ретроспективної та перспективної динаміки складових туристичної інфраструктури на основі статистичних методів. Побудовано регресійні моделі залежності показників зміни туристичних потоків від динаміки забезпечення основними компонентами туристичної інфраструктури. Представлено авторську оцінку прогнозних змін туристичної інфраструктури та їх впливу на соціально-економічний клімат у майбутньому для досліджуваного Західного регіону України.
Ключові слова: прогнозування, туристична інфраструктура, Західний регіон України, емпіричний аналіз, соціально-економічний клімат.

Постановка проблеми. Сфера туристичних послуг багатьма дослідниками визначається пріоритетною галуззю економіки в умовах глобальної конкуренції на міжнародних ринках. Туризм тісно пов'язаний із багатьма видами бізнесу, його розвиток позитивно впливає на загальну динаміку економіки країни. Для багатьох держав туристична галузь ключове головне джерело бюджетних надходжень. Підприємства, які функціонують у цьому секторі ринку зазвичай належать до сегменту малих або середніх, що робить їх продуктом творчої праці представників активної частини суспільства.

Україна володіє значним потенціалом для розвитку туризму, що визначається значними обсягами природних, історичних, культурних ресурсів. Зважаючи на економічні умови, вартість життя в Україні є однією з найнижчих у Європі, що у поєднанні із вигідним географічним розташуванням та виходом до моря, робить її однією із найбільш привабливих для розвитку туристичного бізнесу. Проте, не зважаючи на відносно дешевий відпочинок, динаміка в'їзних туристичних потоків в Україну скорочується впродовж тривалого періоду. Сприятливі тенденції помітні лише за останні два роки. Проте у порівнянні з 2007 р. кількість туристів з закордону знизилась майже у двічі. Деякі області Західної України взагалі протягом останніх 5-ти років не прийняли жодного іноземного туриста. До них відносяться Рівненська та Тернопільська області. Однією із причин такого стану є незадовільний стан туристичної інфраструктури, що зумовлює низький рівень комфорту для іноземних туристів та несприятливо відбивається на конкурентоспроможності України на міжнародному ринку туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд літературних джерел показує, що вітчизняні науковці приділяють значну увагу проблемам розвитку туризму в Україні, акцентуючи на його потенціалі. Пропонуючи власні шляхи розвитку цієї галузі у перспективі більшість з них вважають, що туристичний бізнес має розвиватись у формі кластерів та в умовах широкого використання інноваційних технологій. До вітчизняних науковців, які відстоюють таку позицію можна віднести: М.М. Бігус, Є.Д. Голікова [1], О.В. Музиченко-Козловську [2], О.О. Комліченко [3]. Загальним питанням ведення туристичного бізнесу присвячені праці Г.О. Ворошилова [4], О.М. Кальченко [5], О.О. Любіцевої [6], Є.В. Панкової і В.І. Стафійчук [7], М.П. Мальської [8] та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вищезазначені дослідники аналізуючи туристичну інфраструктуру з точки зору теоретичних та суб'єктивних експертних суджень не використовують емпіричний статистичний аналіз та не моделюють її розвитку та вплив на загальну динаміку туристичних потоків. Більше того, значна увага акцентується на аналізі даних для України в цілому, у той час коли не аналізується інформація по окремих регіонах, що є несправедливим, адже деякі з них володіють більшим туристичним потенціалом ніж інші. Питанням аналізу та прогнозування динаміки розвитку туристичної інфраструктури у регіональному масштабі у наукових джерелах приділено недостатньо уваги, слабо дослідженим залишається її вплив на подальший соціально-економічний розвиток, що зумовлює актуальність обраного дослідження.

Мета статті. Провести детальний аналіз динаміки розвитку туристичної інфраструктури та загальних тенденцій соціально-економічного розвитку із використанням емпіричних статистичних даних на прикладі Західного регіону України.

З цією метою заплановано дослідити:

– характер впливу абсолютних параметрів основних інфраструктурних елементів на динаміку туристичних потоків;

– вплив туристичних потоків на деякі головні показники соціально-економічного розвитку регіону, зокрема, валовий регіональний продукт, рівень безробіття та середньомісячну заробітну плату у досліджуваному регіоні;

– спрогнозувати перспективну динаміку кількості інфраструктурних елементів та обсягів туристичних потоків;

Виклад основного матеріалу. Оскільки Західний регіон України включає п'ять областей Львівську, Волинську, Івано-Франківську, Закарпатську та Тернопільську нами проведено

аналіз статистичних даних по кожній із них. Сукупні прогнозні значення визначатимуться на основі агрегування відповідних показників для кожної області. Першим завданням є проведення аналізу та формування прогнозу динаміки розвитку елементів туристичної інфраструктури а також встановлення взаємозв'язку із динамікою туристичних потоків.

На цьому етапі прогнозування досліджуваних показників спростуємо необхідність застосування регресійної моделі. Оскільки цей інструмент є найпопулярнішим у теорії математичної статистики на рис. 1 представимо абсолютну зміну інфраструктурних об'єктів у сфері туризму для досліджуваних областей за період від 2000 до 2016 рр.

Результати аналізу (рис. 1) засвідчують, що для більшості областей Західного регіону України спостерігається не значне зростання або зменшення кількості об'єктів туристичної інфраструктури, а у деяких скорочення. На основі цього можна зробити висновок: а) пропоновані послуги даними туристичними закладами є непопулярними; б) можливий високий рівень «тінізації» підприємницької діяльності, в тому числі і для закладів відпочинку, які офіційно не існують або функціонують у формі інших об'єктів.

За досліджуваний період кількість об'єктів туристичної інфраструктури зросла для Львівської та Івано-Франківської областей, що допомогло цим регіонам стати лідерами у зростанні кількості обслуговування вітчизняних та закордонних туристів.

Наступним кроком є дослідження динаміки туристичних потоків. На (рис. 2) наведено результати приведеного аналізу значень абсолютної зміни кількості туристів (рис. 2).

Результати аналізу засвідчують, що загальні зміни туристичних потоків для більшості областей є негативними, Позитивні тенденції спостерігаються лише для Львівської та Івано-Франківської областей.

Аналіз динаміка показників іноземних туристів протягом досліджуваного періоду засвідчує негативні тенденції для всіх досліджуваних областей. Це можна пояснити низьким рівнем конкурентоспроможності вітчизняної туристичної галузі, високим рівнем її «тінізації», та домінування у структурі послуг нетрадиційних видів туризму, які важко статистично відстежити. Таким прикладом може бути сплав по гірських річках у Карпатах, оренда приватного житла або відпочинок із наметом. Обмеженість фінансових

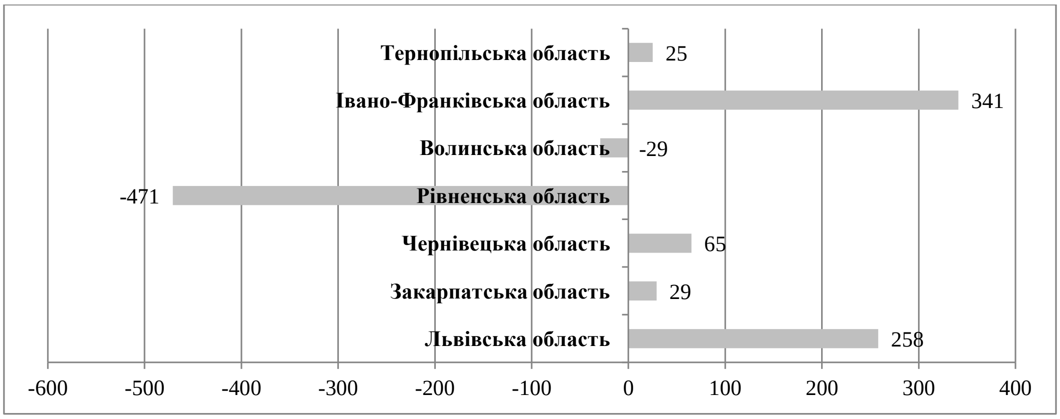

Рис. 1. Абсолютна зміна кількості об'єктів туристичної інфраструктури у Західному регіоні України, розрахована за період з 2000 по 2016 рр.*

** Враховано такі об'єкти інфраструктури: готелі, санаторії, будинки і пансіонати відпочинку, бази відпочинку, дитячі заклади та музеї.*

Джерело: розроблено авторами за даними [9–15]

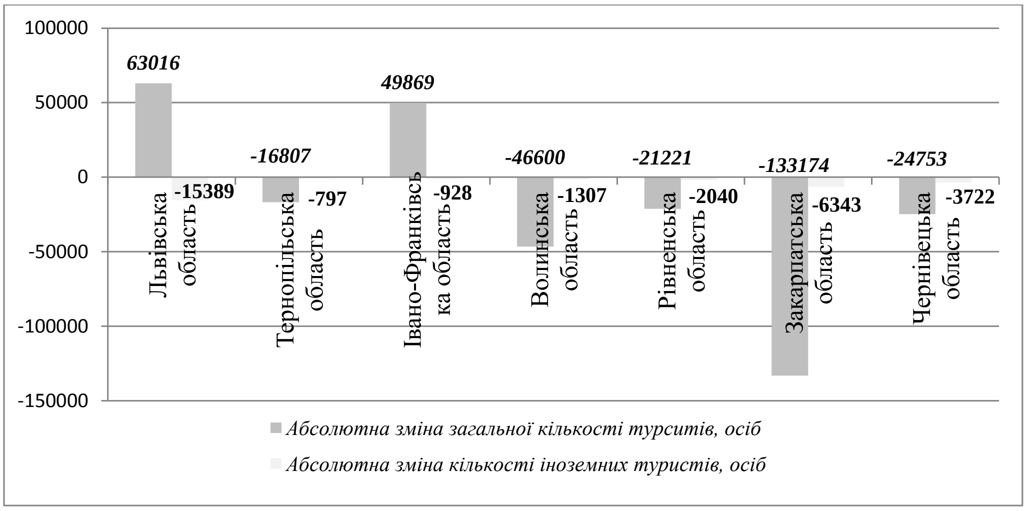

Рис. 2. Абсолютна зміна загальної кількості туристів та іноземних туристів протягом періоду від 2000 до 2016 рр. для областей Західного регіону України, осіб

Джерело: розроблено авторами за даними [9–15]

Таблиця 1

Результати кореляційно-регресійного аналізу залежності динаміки туристичних потоків від кількості об'єктів інфраструктури за період від 2000 до 2016 рр. для областей Західного регіону України

Результати кореляційно-регресійного аналізу для готелів						
Область	**Кореляційно-регресійна модель залежності загальної динаміки туристів від кількості об'єктів інфраструктури**			**Кореляційно-регресійна модель залежності динаміки іноземних туристів від кількості об'єктів інфраструктури**		
	Лінійний коефіцієнт зміни незалежної змінної	**Нульовий коефіцієнт**	**Коефіцієнт кореляції**	**Лінійний коефіцієнт зміни незалежної змінної**	**Нульовий коефіцієнт**	**Коефіцієнт кореляції**
Львівська область	127,3006	106044,1	0,386	-79,0537	28871,84	0,404
Тернопільська область	70,1139	28830,45	0,541	-33,6569	2078,773	0,408
Івано-Франківська область	34508,15	-939234	0,603	254,8239	-4285,83	0,629
Волинська область	-1202,79	92422,79	0,401	-77,5757	5475,009	0,458
Рівненська область	2060,51	219,866	0,617	-176,392	6415,093	0,541
Закарпатська область	-850,506	114391,4	0,661	-13,8953	10044,46	0,343
Чернівецька область	817,0622	44838,89	0,669	79,09146	3582,005	0,427
Результати кореляційно-регресійного аналізу для санаторіїв і баз відпочинку						
Область	**Кореляційно-регресійна модель залежності загальної динаміки туристів від кількості об'єктів інфраструктури**			**Кореляційно-регресійна модель залежності динаміки іноземних туристів від кількості об'єктів інфраструктури**		
	Лінійний коефіцієнт зміни незалежної змінної	**Нульовий коефіцієнт**	**Коефіцієнт кореляції**	**Лінійний коефіцієнт зміни незалежної змінної**	**Нульовий коефіцієнт**	**Коефіцієнт кореляції**
Львівська область	-460,355	171768,3	0,474	252,7302	-8690,3	0,518
Тернопільська область	-1984,3	66662,1	0,502	833	-13941	0,412
Івано-Франківська область	-3730,85	347561	0,524	518,2437	-14656,9	0,53
Волинська область	492,278	20707,41	0,348	34,23919	726,3294	0,454
Рівненська область	-908,342	73087,32	0,475	9,114776	2286,473	0,67
Закарпатська область	1332,252	-10887,6	0,506	67,77416	5019,709	0,33
Чернівецька область	-4181,06	120763,5	0,499	-411,547	11027,62	0,393
Результати кореляційно-регресійного аналізу для дитячих закладів						
Область	**Кореляційно-регресійна модель залежності загальної динаміки туристів від кількості об'єктів інфраструктури**			**Кореляційно-регресійна модель залежності динаміки іноземних туристів від кількості об'єктів інфраструктури**		
	Лінійний коефіцієнт зміни незалежної змінної	**Нульовий коефіцієнт**	**Коефіцієнт кореляції**	**Лінійний коефіцієнт зміни незалежної змінної**	**Нульовий коефіцієнт**	**Коефіцієнт кореляції**
Львівська область	5,256502	123739,3	0,573	-5,73715	19228,68	0,503
Тернопільська область	20,74676	22973,5	0,529	-1,19932	1448,496	0,64
Івано-Франківська область	2,098765	210327,8	0,385	4,671966	1127,127	0,33
Волинська область	-12,6377	50996,66	0,579	4,372073	378,618	0,649
Рівненська область	-48,9585	67951,08	0,435	-10,9602	7665,014	0,587
Закарпатська область	-71,4841	104439,5	0,658	7,568758	6326,061	0,341
Чернівецька область	72,16256	39701,29	0,59	6,915341	3106,164	0,531

Джерело: розроблено авторами

можливостей вітчизняних туристів та нелегальний характер ведення бізнесу малими підприємцями, спотворюють реальні статистичні дані про динаміку розвитку туристичної інфраструктури. Потрібно більш детально перевірити припущення про адекватність регресійної моделі на основі якої досліджується туристичні потоки.

На основі представлених вище даних побудуємо рівняння регресії залежності кількості туристів (іноземних та вітчизняних) від динаміки розвитку інфраструктурних об'єктів. Результати розрахунків представимо у табл. 1.

Результат аналізу (табл. 1) засвідчує, що динаміка зростання кількості об'єктів інфраструктури відображається на туристичних потоках не послідовно і сприятливо впливає на динаміку зростання внутрішнього туризму. Україна залишається непривабливим напрямком для іноземців. Тому аналізувати вплив інфраструктури слід на основі великих рядів даних із врахуванням часових лагів. Проте, за наведеними у табл. 1 даними можна спостерігати достатньо високу кореляцію.

За результатами проведених досліджень (табл. 1) та (рис. 1 та 2), можна зробити наступні висновки:

1) туристична інфраструктура впливає на динаміку туристичних потоків не послідовно, а із запізненням у часі;

2) рівень конкурентоспроможності вітчизняних об'єктів туристичної інфраструктури протягом досліджуваного періоду від 2000 до 2016 рр. знижувався;

3) отримані рівняння одно факторної лінійної регресії можуть використовуватись для прогнозування, але результати будуть не точними через обмежений часовий період аналізованих даних та низький рівень флуктуацій досліджуваних показників.

Оскільки застосування кореляційно-регресійного аналізу впливу кількості об'єктів туристичної інфраструктури на динаміку туристичних потоків не дав змогу отримати рівняння регресії, які б з високим рівнем точності дозволяли прогнозувати кількість туристів, які будуть обслуговуватись у Західному регіоні України у перспективі, необхідним є паралельне застосування ліній тренду. Тому у подальшому представимо результати прогнозування динаміки кількості об'єктів інфраструктури та динаміки туристичних потоків.

У таблиці 2 наведено результати прогнозу динаміки загальної кількості туристів із використанням ліній тренду. Якщо враховувати зміну цього показника протягом усього прогнозного періоду, то можна відзначити, що в більшості областей спостерігатиметься значне скорочення туристичних потоків. Прогнозовані значення динаміки туристичних потоків розраховано на основі даних періоду від 2011 до 2016 рр., а саме коли динаміка цього показника стабілізувалась, що дає змогу проведення його аналізу (див. рис. 3).

Як показав аналіз (табл. 2) для Західного регіону України у перспективі може спостерігатись значне зменшення кількості туристів. Це зумовлено погіршенням рівня конкурентоспроможності вітчизняної туристичної інфраструктури та «тінізацією» економіки. Тому для отримання більш точних даних необхідним є врахування уповільнення темпів зменшення кількості туристів у 2011–2016 рр. та розрахунок для цього пері-

Таблиця 2

Прогноз туристичних потоків на період 2017–2021 рр., отримана на основі врахування даних за період від 2011 до 2016 рр.

	Лінійний коефіцієнт рівняння лінії тренду	Нульовий коефіцієнт рівняння лінії тренду	Коефіцієнт кореляції	Роки (осіб) 2017	2018	2019	2020	2021
Прогноз загальної кількості туристів								
Львівська область	2008,603	108522	0,274	144676	146685	148694	150702	152711
Тернопільська область	-1820,04	40240,4	0,135	7479	5659	3839	2019	199
Івано-Франківська область	-1339,29	223767,8	0,211	199660	198321	196981	195642	194303
Волинська область	-3459,17	76222,17	0,264	13957	10497	7038	3579	120
Рівненська область	-2399,41	54421,02	0,206	11231	8832	6432	4033	1633
Закарпатська область	-6240,04	110544,3	0,268	0	0	0	0	0
Чернівецька область	-2742,85	72072,38	0,276	22701	19958	17215	14472	11729
Прогноз кількості іноземних туристів								
Львівська область	-1495,6373	29567,735	0,219	2646	1150	0	0	0
Тернопільська область	-117,70833	1695,081	0,144	0	0	0	0	0
Івано-Франківська область	-208,42892	6089,154	0,177	2337	2129	1920	1712	1503
Волинська область	-114,02206	3448,375	0,274	1395,9779	1281,9559	1167,934	1053,912	939,8897
Рівненська область	-221,47794	3658,537	0,252	0	0	0	0	0
Закарпатська область	-681,71324	12343,01	0,225	72	0	0	0	0
Чернівецька область	-320,56373	6476,485	0,282	706	385	65	0	0

Джерело: розроблено авторами

оду рівняння ліній тренду по кожній із областей (табл. 3, рис. 3).

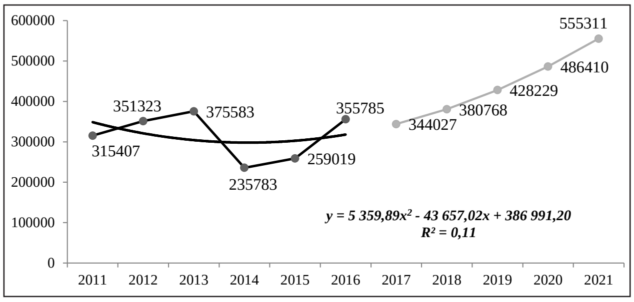

Рис. 3. Прогнозна динаміка загальної кількості туристів для Західного регіону України за період 2017–2021 рр., отримана на основі врахування останніх тенденцій за період з 2011 по 2016 рр., (осіб)

Джерело: розроблено авторами

Враховуючи те, що у 2007–2008 рр. спостерігалася аномально висока кількість туристів, то з метою покращення точності прогнозу, було прийнято вважати, що перспективну динаміку ліній тренду слід визначати на основі останніх 6-ти років, які більш повно відображають актуальні тенденції сьогодення.

Графічний прогноз динаміки іноземних туристів для досліджуваних областей подано на рис. 4.

З метою отримання більш повної інформації про розвиток туристичної інфраструктури у перспективі, доцільно розрахувати коефіцієнти регресії рівнянь ліній тренду для досліджуваних об'єктів туристичної інфраструктури. Результати обчислень та відповідні прогнозні значення представимо у табл. 3.

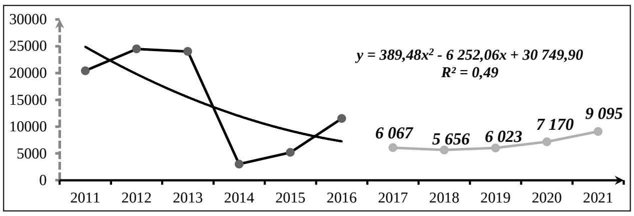

Рис. 4. Перспективна динаміка кількості іноземних туристів у Західному регіоні України у період від 2017 до 2021, отримана на основі врахування актуальних тенденцій 2011–2016 рр., осіб

Джерело: розроблено авторами

Проведений прогноз засвідчує, що лінії тренду відображають досліджувані тенденції з достатньо високим рівнем точності. Екстремальні значення рядів даних не суттєво відрізняються від середнього арифметичного (менше 15%). Тому рівняння ліній тренду слід вважати обґрунтованим способом дослідження і прогнозування динаміки об'єктів розвитку туристичної інфраструктури.

Таким чином, використовуючи різні методи прогнозування динаміки кількості туристів та об'єктів інфраструктури, можна зробити наступні висновки:

Таблиця 3

Перспективна динаміка розвитку об'єктів туристичної інфраструктури у період від 2017 до 2021 рр., із врахуванням динаміки 2000–2016 рр.

	Готелі	Санаторії та пансіонати з лікуванням	Санаторії-профілакторії	Будинки і пансіонати відпочинку	Бази та інші заклади відпочинку	Дитячі заклади	Кількість музеїв
Лінійний коефіцієнт рівняння лінії тренду	15,71	-3,443	-4,063	0,112	-8,098	78,05	5,517
Нульовий коефіцієнт	220,6	164,5	75,75	10,27	202,7	2734	64,4
Коефіцієнт кореляції	0,452	0,736	0,516	0,838	0,762	0,746	0,874
2000	255	151	69	9	178	1395	74
2001	256	158	63	7	131	1698	79
2002	268	152	57	7	174	2002	81
2003	285	148	58	12	177	3351	87
2004	272	146	57	12	169	4182	93
2005	282	143	53	16	167	3594	97
2006	303	143	51	13	173	3818	99
2007	349	144	48	14	157	3887	101
2008	392	141	44	12	143	3878	104
2009	410	136	40	11	143	3315	109
2010	418	136	37	11	144	4647	133
2011	383	135	36	11	156	4949	137
2012	414	113	16	12	67	5141	144
2013	477	112	15	12	60	5390	147
2014	468	110	14	11	58	3986	149
2015	456	105	5	11	57	1777	152
2016	466	98	3	11	54	1421	153
Перспективна динаміка							
2017	283	0	0	2	0	1405	99
2018	298	0	0	2	0	1483	105
2019	314	0	0	2	0	1561	110
2020	330	0	0	2	0	1639	116
2021	346	0	0	2	0	1717	121

Таблиця 4

Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу динаміки туристичних потоків на показники соціально-економічного розвитку Західного регіону України, проведений за період з 2000 по 2016 рр.

	Загальна кількість туристів			Іноземні туристи		
Безробіття	-0,0000012	10,9372	0,1192	0,000019	9,576226271	0,077476
Оплата праці	-0,000954	2098,256	0,09156	0,05729912	3582,129686	0,804188
ВРП	-0,112836	234800,8	0,267049	4,15174367	302902,1789	0,812255

Джерело: розроблено авторами

– туристичні потоки у Західному регіоні України продовж 2017–2021 рр. зростуть на 15–20% при умові збереження тенденцій 2011–2016 рр.

– деякі об'єкти туристичної інфраструктури можуть припинити своє існування у 2017–2021 рр.;

– слід очікувати зростання кількості готелів, музеїв та дитячих закладів. В середньому на 20–30% впродовж 2017–2021 рр. при умові збереження тенденцій 2000–2016 рр.

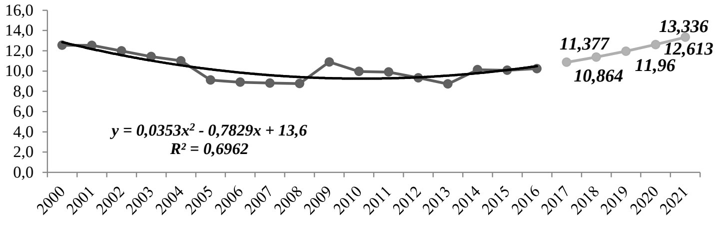

Рис. 5. Перспективна динаміки безробіття у Західному регіоні України за період від 2000 до 2021 рр., %

Джерело: розроблено авторами

Кінцевим етапом дослідження є аналіз впливу динаміки туристичних потоків та розвитку туристичної інфраструктури на рівень соціально-економічного клімату у регіоні. Такими індикаторами було обрано: заробітну плату, безробіття та валовий регіональний продукт. З метою прогнозування цих показників, враховуючи туристичну інфраструктуру та динаміку кількості туристів, які обслуговуються вітчизняними суб'єктами туристичної діяльності, було проведено кореляційно-регресійний аналіз.

Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу динаміки туристичних потоків на перелічені показники соціально-економічного розвитку Західного регіону України відображено у табл. 4.

Таблиця 5

Результати прогнозування рівня оплати праці та валового регіонального продукту на основі динаміки іноземних туристів на період від 2017 до 2021 рр.

Рік	Прогнозована кількість іноземних туристів	Прогнозований рівень оплати праці	Валовий регіональний продукту, млн. грн.
2017	11067	4216,26	348849,53
2018	10656	4192,71	347143,16
2019	11023	4213,74	348666,85
2020	12170	4279,46	353428,90
2021	14095	4389,76	361421,01

Проведений аналіз засвідчив високий рівень кореляції між динамікою кількості іноземних туристів, валовим регіональним продуктом та оплатою праці. Це демонструє, що активність іноземних туристів у Західному регіоні України є вагомим чинником забезпечення тривалого соціально-економічного розвитку. Враховуючи, що високий рівень кореляції спостерігається тільки для двох областей із п'яти, логічним є прийняття рішення спрогнозувати динаміку валового регіонального продукту і оплати праці на основі динаміки потоків іноземних туристів (табл. 5), а графічне зображення динаміки безробіття із використанням лінії тренду (рис. 5).

Прогнозні значення валового регіонального продукту та середньомісячної заробітної плати із врахування скорегованих значень кількості іноземних туристів відображено у табл. 5.

Застосування показників динаміки потоків іноземних туристів при проведенні аналізу пояснюється тим, що саме для них виявлено високий рівень кореляції із валовим регіональним продуктом та середньомісячною заробітною платою.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Результати проведених досліджень засвідчить, що у період 2017–2021 рр. слід очікувати зростання кількості іноземних туристів. Це сприятливо відзначиться на середньомісячній заробітній платі у Західному регіоні та дозволить наростити я сукупний валовий регіональний продукт.

Прогнозування соціально-економічного розвитку Західного регіону України із урахуванням динаміки розвитку туристичної інфраструктури та кількості туристів дає змогу зробити такі висновки:

– туристична інфраструктура впливає на динаміку туристичних потоків і соціально-економічний розвиток Західного регіону України не послідовно, а із запізненням у часі, що ускладнює використання математичних методів прогнозування та спотворює їх результати;

– між динамікою іноземних туристів та рівнем оплати праці і валовим регіональним продуктом існує висока кореляція;

– протягом періоду з 2017–2021 рр., при умові збереження актуальних тенденцій за 2011–2016 рр., спостерігатиметься зростання туристичних потоків на 15–20%, у тому числі іноземних туристів;

– середній рівень оплати праці і сукупний валовий регіональний продукт зростуть у досліджуваному регіоні на 5–6% за період 2017–2021 рр.

Список літератури:

1. Бігус М. М. «Кластеризація як перспектива розвитку міжнародного туризму та активізатор економіки в Україні» / М. М Бігус, Є. Д. Голікова Науковий вісник НЛТУ України. – 2017. – Вип. 27, № 2, с. 48–51 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2017/27_2/11.pdf
2. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території Монографія. – Львів: Новий Світ-2000, 2012. – 176 с.
3. Комліченко О.О. «Стратегічне управління регіональним розвитком туризму на основі кластерного підходу» / О.О. Комліченко Науковий вісник Херсонського державного університету. С. 101–105.
4. Ворошилова Г.О. «Розвиток інвестиційних процесів у міжнародному туризмі» // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. – Донецк: ДонНУ, 2010. – С. 1050.
5. Кальченко О.М. Проблеми формування інвестиційної політики в туристичній галузі // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Чернігів: ЧНТУ, 2009. – № 38.
6. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. – К.: Альтерпрес, 2006. – С. 436.
7. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України / Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. – К.: Альтерпрес, 2007. – С. 369.
8. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. – К.: Знання, 2008. – С. 661.
9. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/
10. Головне управління статистики у Тернопільській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.te.ukrstat.gov.ua/
11. Головне управління статистики у Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifstat.gov.ua/
12. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/
13. Головне управління статистики у Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rv.ukrstat.gov.ua/
14. Головне управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/
15. Головне управління статистики у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cv.ukrstat.gov.ua/
16. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Теребух А.А., Кошевая Б.Р.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ДИНАМИКИ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КЛИМАТ В ЗАПАДНЫХ РЕГИОНАХ УКРАИНЫ

Аннотация
В нашем исследовании делается попытка формализовать процесс прогнозирования развития туристической инфраструктуры с помощью инструментария корреляционно-регрессионного анализа. В статье проведен статистический анализ ретроспективной и перспективной динамики составляющих туристической инфраструктуры на основе статистических методов. Построено регрессионные модели зависимости показателей изменения туристических потоков от динамики обеспечение основными компонентами туристической инфраструктуры. Представлена авторская оценка прогнозных изменений туристической инфраструктуры и их влияния на социально-экономический климат в будущем для исследуемого Западного региона Украины.
Ключевые слова: прогнозирование, туристическая инфраструктура, Западный регион Украины, эмпирический анализ, социально-экономический климат.

Terebukh A.A., Koshova B.R.
Lviv Polytechnic National University

FORECASTING DYNAMICS OF DEVELOPMENT OF TOURISM INFRASTRUCTURE AND ITS IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC CLIMATE IN THE WESTERN REGION OF UKRAINE

Summary
In our study an attempt is made to formalize the process of forecasting the development of tourist infrastructure with the help of correlation-regression analysis tools. In the article the statistical analysis of the retrospective and perspective dynamics of components of the tourist infrastructure on the basis of statistical methods is carried out. The regression models of the dependence of the indicators of the change of tourist flows on the dynamics of providing the main components of the tourism infrastructure are constructed. The author's estimation of the forecast changes of the tourist infrastructure and their influence on the socioeconomic climate in the future for the studied Western region of Ukraine is presented.
Keywords: forecasting, tourist infrastructure, western region of Ukraine, empirical analysis, socio-economic climate.

УДК 330.322

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ «ІНВЕСТИЦІЇ» ТА «ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ»

Ткачук І.І., Лядська М.В.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Розглянуто підходи до визначення сутності поняття «інвестиції». Проаналізовані підходи до визначення поняття «інвестиційний проект». Узагальнено існуючі визначення поняття «інвестиційного проекту». Виокремлено основні ознаки категорії. На основі проведеного аналізу запропоновані авторські визначення понять «інвестиції», «інвестиційний проект».
Ключові слова: проект, інвестиції, інвестиційний проект, витрати, прибуток.

Постановка проблеми. Поняття «інвестиції» та «інвестиційна діяльність» завжди знаходяться в центрі уваги економічної думки. Будь-яке підприємство формується і розвивається на основі інвестицій, а інвестиційна діяльність визначає умови економічного розвитку.

Розбіжності щодо трактування понять «інвестиції» та «інвестиційний проект» обумовлені різними економічними школами та науковими течіями, а також неузгодженістю змістовних складових поняття. Як наслідок, це веде до ускладнення інтерпретації та викривлення інвестиційних результатів на мікро- та макроекономічному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло питань щодо проблематики інвестиційної діяльності, обгрунтування різноманітних методичних підходів до визначення поняття «інвестиції», розглядають у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: І. Бланк, В. Бочаров, А. Бистряков, П. Віленський, Л. Гітман, А. Гойк, В. Гриньов, М. Джонк, А. Загородній, В. Захарченко, А. Ідрисов, А. Марголін, А. Маршалл, А. Мертенс, Ю. Нєсвєтаєв, А. Пересада, В. Пономаренко, В. Федоренко, Р. Холт, В. Шеремет.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Категорія «інвестиції» так само, як і «інвестиційний проект», не дивлячись на багаточисленне вивчення інвестиційних процесів, як понятійна одиниця не має сталого загальноприйнятого визначення. Всі тлумачення понять спираються на окрему певну сутність, властиву особливостям різних економічних наук, при цьому не завжди спостерігається одноманітність в розумінні інвестицій або інвестиційного проекту з боку теоретиків економічної науки, які розвивають наукові підходи для даної галузі знання, і практиків, що керуються практичними рекомендаціями для господарюючих суб'єктів.

Тому виникає необхідність визначення єдиного поняття «інвестиції» та «інвестиційний проект», яке б давала можливість врахувати теоретичні та практичні аспекти діяльності підприємства.

Мета статті. Метою роботи є аналіз та систематизація основних підходів до визначення сутності поняття «інвестиції» та «інвестиційний проект».

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвестиційна діяльність відіграє важливу роль у створенні бази розвитку будь-якої країни. Тому в сучасній економічній літературі існують численні визначення таких понять, як «проект», «інвестиційний проект», «проект комерційний», «управління проектами» тощо.

Якщо розглядати поняття «проект», то наразі не існує єдиного визначення. Частіше за все, проект розглядають як завдання з певними вихідними і необхідними результатами, при цьому включаючи такі умови як термін, вартість та якість. Слід не забувати, що дане поняття включає сукупність документації, що відбиває сутність і порядок реалізації певної ідеї.

Важливим аспектом інвестування як науки є визначення поняття інвестиції. У різних розділах економічної науки та різних галузях практичної діяльності його тлумачення має свої особливості.

Термін «інвестиції» першочергово ототожнюється з латинським «investire», що означає «облачати», «вкладати», або з англійським «investments», що означає «капітальні вкладення».

Визначень поняття «інвестиції» величезна кількість, адже кожен економіст трактує їх по-своєму. Але найбільш чітке і лаконічне визначення дав лауреат нобелівської премії з економіки, доктор Вільям Шарп. З його визначення випливає сутність інвестування, яка полягає в тому, що сьогодні інвестор віддає свої гроші для того, щоб завтра отримати їх ще більше.

Проте професор Пересада зазначив, що «інвестиції» є значно ширшою економічною категорією, ніж довготермінове капіталовкладення у виробничі активи, оскільки можуть здійснюватися в різноманітних формах (реальній, фінансовій, інтелектуальній, інноваційній), у кінцевому результаті отримується дохід, дивіденди тощо. Проте максимізація прибутку не завжди є метою інвестицій, в окремих випадках виникає необхідність підтримки збиткових, але важливих для національної безпеки галузей і виробництв, що забезпечує збереження робочих місць і досягнення інших соціальних ефектів [6].

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» під інвестиціями слід розуміти всі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності, внаслідок якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Таке

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «інвестиції»

Автор	Визначення поняття
І. А. Бланк	Інвестиції – вкладення капіталу в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах в об'єкти підприємницької діяльності з метою одержання поточного доходу або забезпечення зростання його вартості в майбутньому періоді.
Я. С. Меркулов	Термін «інвестиції» походить від латинського слова investire – одягати. З фінансової та економічної точок зору інвестування може бути визначене як довгострокове вкладення економічних ресурсів із метою створення й одержання чистого прибутку в майбутньому, перевищення перевищує загальну початкову величину інвестицій.
В. Р. Золотогоров	Інвестиції – це вкладення коштів (внутрішніх і зовнішніх) у різноманітні програми і окремі заходи (проекти) з метою організації нових, підтримки і розвитку виробництва (виробничих потужностей), технічної підготовки виробництва, отримання прибутку та інших кінцевих результатів.
І. В. Сергєєв і В. І. Веретенников	Під інвестиціями в широкому значенні необхідно розуміти грошові кошти, майнові та інтелектуальні цінності держави, фізичних осіб, що спрямовуються на створення нових підприємств, розширення, реконструкцію і технічне переозброєння діючих, придбання нерухомості, акцій, облігацій та інших цінних паперів і активів з метоюотримання прибутку (і) або іншого позитивного ефекту.
М. Ю. Маковецький	Інвестиції – це вкладення заощаджень усіх учасників економічної системи як в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, так і в цінні папери та інші активи з метою отримання доходу (прибутку) або досягнення позитивного (соціального) ефекту.
Р. П. Підшиваленко	Інвестиції – це сукупність витрат, які реалізуються у формі цілеспрямованого вкладення капіталу на певний строк в різні галузі і сфери економіки, в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності для отримання прибутку (доходу) і досягнення як індивідуальних цілей інвесторів, так і позитивного соціального ефекту.
Дж. Кейнс	Інвестиції – це «...приріст цінності капітального майна в результаті господарської діяльності даного періоду,... та частина доходу за даний період, яка не була використана для споживання»; «...купівля окремою особою або корпорацією якого-небудь майна, старого або нового, будинку або машини, цінних паперів на фондовій біржі і т. д.».
К. Макконнелл і С. Брю	Інвестиції – це витрати на будівництво нових заводів, на верстати і обладнання з тривалим терміном служби і т. д.
П. Самуельсон	Інвестиції (або капіталовкладення) – це приріст запасу капіталу країни, тобто будівель і споруд, машин і обладнання, а також товарно-матеріальних запасів протягом року. Здійснення інвестицій пов'язане з відмовою від поточного споживання заради збільшення майбутнього споживання.
Ф. У. Шарп, Р. Дж. Александер і Дж. В. Бейлі	В найбільш широкому розумінні слово «інвестувати» означає: «розлучитися з грошима сьогодні, щоб одержати більшу їх суму в майбутньому». Віддавати гроші доводиться зараз і в певній кількості. Винагорода надходить пізніше, якщо надходить взагалі, і його величина заздалегідь невідома.
Л. ДЖ. Гитман і М. Д. Джонк	Інвестиції – це будь-який інструмент, в який можна помістити гроші, розраховуючи зберегти або примножити їх вартість, та/або забезпечити позитивну величину доходу
Дж. Доунс, Дж. Е. Гудман	Інвестиції – це використання капіталу з метою отримання додаткових коштів або шляхом вкладення в привабливі інвестиційні проекти (прибуткові підприємства), або за допомогою участі в ризикованому (венчурне) проекті, направленому на отримання прибутку.
З. Боді, А. Кейн і А. Дж. Маркус	Інвестиції – це витрачання в сьогоденні грошових або інших коштів в очікуванні одержання майбутніх вигод.

Джерело: розроблено авторами) за даними [2]

визначення в основному відповідає міжнародному підходу до розуміння інвестиційної діяльності як процесу вкладення ресурсів, з метою одержання прибутку чи соціального ефекту в майбутньому [1].

Слід зауважити, що законодавче визначення неповно трактує поняття «інвестицій». Адже було зазначено, що метою інвестицій є не лише отримання прибутку або досягнення соціального ефекту, а й інші форми забезпечення розвитку і нагромадження капіталу підприємства.

Розглянемо найбільш поширені визначення поняття «інвестиції».

Проаналізувавши представлені визначення поняття «інвестиції», можна виокремити наступні найбільш поширені підходи до розуміння сутності інвестицій. По-перше інвестиції розглядають як специфічний прийом менеджменту, за допомогою якого здійснюється вплив на подальший розвиток підприємства [3].

По-друге, як частину активу бухгалтерського балансу, необхідного підприємству для нагромадження капіталу, шляхом вкладення коштів і одержання інших вигід, а з іншого боку, як суму власного капіталу і довгострокових зобов'язань підприємства [2].

Третій підхід припускає, що при визначенні поняття «інвестиції» основний акцент необхідно ставити на характеристику конкретного економічного процесу [4].

З урахуванням зазначених підходів досліджуваної категорії, пропонуємо таке визначення поняття інвестиції: це не тільки вкладення капіталу в різні галузі або сфери економіки, в об'єкти підприємницької та інші види діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту, а також економічні ресурси, що спрямовуються на збільшення реального капіталу суспільства.

На практиці інвестиції кожним підприємством здійснюються у формі інвестиційних проектів. А. П. Дука, щоб охопити багатофункціональність поняття «проект», визначає інвестиційний проект у двох аспектах: як документ і як конкретні дії інвестора щодо реалізації своїх інвестиційних намірів. Ці два аспекти набувають такого значення:

1) Інвестиційний проект – це у спеціальний спосіб підготовлена документація, що містить максимально повний опис і обґрунтування усіх особливостей майбутнього інвестування.

2) Інвестиційний проект – це комплекс заходів, що здійснюються інвестором з метою реалізації свого плану нарощування капіталу. Дії інвестора мають бути оптимальними для досягнення цілей за обмежених часових, фінансових та матеріальних ресурсів.

Розглянемо існуючі підходи до визначення поняття сутності поняття «інвестиційний проект» [3].

Усі наведені авторські позиції враховують різні аспекти реалізації інвестиційного проекту.

Проте варто акцентувати увагу на тому, що розглядається інвестиційний проект як об'єкт інвестування, система економічних відносин, націлених на досягнення визначених цілей.

Тому виділяють визначення інвестиційного проекту: комплекс заходів, обмежених у часі, що має одноразовий характер та чітку мету, спрямовану на отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту і потребує вкладення визначеного обсягу ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових, інтелектуальних та ін.).

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиційний проект – це сукупність цілеспрямованих організаційно- правових, управлінських, аналітичних, фінансових та інженерно-технічних заходів, які здійснюються суб'єктами інвестиційної діяльності та оформлені у вигляді планово-розрахункових документів, необхідних та достатніх для обґрунтування, організації та управління роботами з реалізації проекту [1].

М. І. Книш, Б. А. Перекатов та Ю. П. Тютіков розглядають інвестиційний проект як система організаційно-правових та розрахунково-фінансових документів, необхідних для здійснення заходів, які містять їх опис.

В. А. Верба, О. А. Загородніх визначають, що інвестиційний проект – це пакет інвестицій і пов'язаних з ними видів діяльності, які характеризуються певною метою, вирішення проблеми досягнення результатів, обмеженістю фінансових ресурсів та наявність певних зовнішніх умов [5].

При визначенні категорії «інвестиційний проект» слід враховувати основні ознаки:

– можливість зміни комплексу заходів для досягнення мети проекту;
– неповторність (специфічність);
– обмеженість у часі;
– обмеженість ресурсів.

До специфічних особливостей, які притаманні інвестуванню і на яких має базуватися визна-

Таблиця 2

Підходи до визначення сутності поняття «інвестиційний проект»

Підхід	Визначення
Системний	Визначає інвестиційний проект як мікроекономічну систему, яка має свій суб'єкт, об'єкт й тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем
Організаційний	Визначає інвестиційний проект як сукупність відносин з приводу створення, розподілу та споживання інвестиційного продукту
Формальний	Визначає інвестиційний проект як сукупність документів, що характеризуют інвестиційний проект від його задуму до досягнення заданих показників ефективності
Функціональний	Визначає інвестиційний проект як комплекс (послідовність) дій, забезпечених інвестиціями заходів задля отримання запланованого результату та досягнення поставлених цілей
Ресурсний	Визначає інвестиційний проект як вкладення визначеної кількості ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових, інтелектуальних та ін.)
Результативний	Визначає інвестиційний проект як певний результат. Результатом інвестиційного проекту є повернення вкладених коштів та отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту

Джерело: [6]

чення сутності інвестиційного проекту, необхідно віднести: вид інвестицій; мета інвестування; чітке визначення часових параметрів.

Проаналізувавши трактування поняття різними авторами, можна запропонувати власний варіант визначення терміну інвестиційного проекту, а саме інвестиційний проект – це системно-обмежений комплекс заходів, документообігу та робіт, в результаті яких очікується економічний результат у вигляді зростання прибутку інвестора. Саме таке визначення включає два аспекти: комплекс заходів та документообіг.

Висновки. Аналіз сутності понять «інвестиції» та «інвестиційний проект» свідчить про значні дослідження в цій області. Незважаючи на чималу чисельність робіт науковців, залишається необхідність у подальшому вивченні понять, оскільки, як показують дослідження, досі не структуровано теорію та не існує єдиного підходу до визначення понять «інвестиції» та «інвестиційний проект», що вимагає поглибленого аналізу з метою розмежування цих понять. Подальше поглиблене дослідження визначень зазначених понять необхідне як в науковій сфері, так і на законодавчому рівні.

Список літератури:

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560–12/page
2. Лисиця Л. В. Інвестиційний проект як економічна категорія / Л. В. Лисиця // Управління розвитком. – 2014. – № 2. – С. 108–110. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_2_45
3. Ковальчук В. А. Сутність поняття «національний інвестиційний проект» / В. А. Ковальчук // Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів. – Х.: НТМТ. – 2015. – С. 193–197. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10234/1/5.pdf
4. Мамотенко Д. Ю. Оцінка ефективності інвестиційних проектів / Д. Ю. Мамотенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 628. – С. 209–216. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/32_13.pdf
5. Ястребова О. В. Концептуальні підходи до визначення сутності інвестиційного проекту та його життєвого циклу / О. В. Ястребова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2015. – Вип. 2(3). – С. 150–155. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://95869–202235–1-SM.pdf
6. Махмудов Х. З. Інвестиційний проект як форма інвестиційного потенціалу підприємства / Х. З. Махмудов, І. І. Петренко // Економіка і регіон, 2011. № 2. – С. 132–136. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://econrig_2011_2_28.pdf

Ткачук И.И., Лядская М.В.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЙ «ИНВЕСТИЦИИ» И «ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПРОЕКТ»

Аннотация
Рассмотрены подходы к определению сущности понятия «инвестиции». Проанализированы подходы к определению понятия «инвестиционный проект». Обобщены существующие определения понятия «инвестиционного проекта». Выделены основные признаки категории. На основе проведенного анализа предложены авторские определения понятий «инвестиции», «инвестиционный проект».
Ключевые слова: проект, инвестиции, инвестиционный проект, расходы, прибыль.

Tkachuk I.I., Lyadskaya M.V.
Kharkiv Trade and Economics Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

MODERN APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPTS OF «INVESTMENT» AND «INVESTMENT PROJECT»

Summary
The approaches to the definition of the essence of the concept of «investment» are considered. The approaches to the definition of «investment project» are analyzed. The existing definition of the concept of «investment project» is generalized. The main features of the category are singled out. On the basis of the analysis offered author's definitions of the concepts of «investment», «investment project».
Keywords: project, investment, investment project, expenses, profit.

УДК 331.101.262

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ»

Ткачук І.І., Немашкалова А.А.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено підходи до визначення поняття «людський капітал», виявлено основні переваги та недоліки поглядів. Надано характеристику рівнів функціонування людського капіталу. Розглянуто зміст позитивного та негативного людського капіталу. Виділено найбільш комплексний підхід до визначення поняття «людського капіталу». Представлено сучасне бачення поняття «людський капітал».
Ключові слова: людський капітал, інвестиції в людину, соціально-економічний розвиток, природний та придбаний потенціал, людські ресурси, позитивний людський капітал, негативній людський капітал.

Постановка проблеми. Головною метою процесу виробництва та споживання є задоволення потреб суспільства. Людина створює блага і використовує їх, тобто забезпечує безперервність процесу купівлі-продажу (обміну) товарів/послуг в країні.

Кожен громадянин має певний запас навичок (фізичних, розумових), які він перетворює або має перетворити у форму капіталу. Лише в цьому випадку можна забезпечити процес обміну. Людина має використовувати свої вроджені та придбані можливості на благо інших людей, таке втілення називають людським капіталом.

Україна багата на людські ресурси, які необхідно перетворювати в капітал, бо лише в цьому випадку, вони стають визначним фактором економічного, політичного, соціального, технічного, технологічного, екологічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Майже всі відомі вчені прямо або опосередковано висловлювали своє уявлення про людський капітал, його формування, визначення, значення, розрахунок та ін. Найбільш відчутний вклад в розвиток теорії людського капіталу зробили такі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, Т. Шульц, У. Петті, А. Сміт, Дж. Мілль, Н. Сеніор, Д. Рікардо, Дж. Маккуллох, Л. Туроу, О. Нордхога, П. Друкера. Ж. Б. Сей.

Із українських та російських авторів проблеми людського капіталу вивчали: О. Амоша, Б. Данілишина, Г. Аширова, С. Бандура, М. Долішній, А. Корицький, І. Калабихіна, Е. Лібанова, О. Новікова, С. Дятлов, С. Валентея, О. Левченко, Е. Галаєва, Р. Капелюшникова, Т. Заяць, А. Колота, І. Гнибіденко, О. Бородіна та інші. Не дивлячись на велику кількість праць, присвячених дослідженням сутності людського капіталу, вчені і досі не мають спільної думки про його сутність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За рахунок стрімкого науково-технічного розвитку, з кожним днем на міжнародний ринок виходить все більше розробок, новітніх товарів та послуг, які мають на меті покращити якість життя людей. Такий результат досягається за допомогою втілення потенціалу (наявного, придбаного) у матеріальну форму. В сучасних умовах постає питання про формування відповідного визначення поняття «людський капітал», найбільш повного, різностороннього, актуального, яке буде відповідати умовам сьогодення.

Мета статті. Метою цієї роботи є вивчення підходів до визначення поняття людського капіталу та формування сучасного погляду на нього.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментом суспільного багатства, соціально-економічного розвитку й прогресу є рівень загальнокультурної й професійної компетентності, творчої, підприємницької й цивільної активності всього населення країни, що накопичується поколіннями [1].

Загалом теорія «людського капіталу» досліджує залежність доходу індивіду, підприємства, суспільства, від природних здібностей людини, їх навичок і знань. Із багатьох характеристик були виділені переважно ті, які відносяться до здоров'я, творчого потенціалу, освіти, професійних навичок, підприємництву, мобільності.

У другій половині 20-го століття, стає зрозуміло, що трактування поняття капіталу, не може бути обмежене лише фізичною частиною. Якщо розглядати людський капітал лише з одного боку, то виникає низка питань, пов'язаних з державним управлінням та загальним розвитком суспільства (економічний, соціальний). В умовах, коли освіта, інновації й інформатизація стали визначальними факторами економічного розвитку країни, коли лідируючі позиції на ринку займають високотехнологічні компанії, у яких фізичний капітал перестав бути визначальним. Саме в цей період підвищується зацікавленість у дослідженнях людського, соціального, інтелектуального та інших видів капіталу [1].

Першу спробу оцінити людський капітал провів один із засновників політекономії У. Петті в праці «Політична арифметика» (1690 рік). Він визначав, що багатство суспільства залежить від характеру занять працівників, розрізняючи даремні (нікчемні) і ті, які «підвищують кваліфікацію і мають у своєму розпорядженні їх до того чи іншого виду діяльності, яка сама по собі має вагоме значення». Також У. Петті вбачав необхідність у рівності між різними класами громадян [2].

Німецький статистик Е. Енгель і англійський економіст Дж. Николсон зацікавились цим поняттям майже через 200 років, а ще пізніше така форма капіталу була досліджена засновником кембриджської школи політекономії А. Маршалом. Також розробкою безпосередньо теорії «людського капіталу» ретельно займались прихильники вільної конкуренції і ціноутворення – Т. Шульц, Г. Беккер [3].

А. Сміт відобразив ідею людського капіталу у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.). Продуктивні якості працівника він розглядав, як фундамент

та рушійну силу (двигун) економічного прогресу. Основна ідея його дослідження: «збільшення продуктивності праці в першу чергу залежить від поліпшення навичок та вмінь працівника, а потім вже від удосконалення машин та інструментів (засобів праці), за допомогою яких він створює блага». Ця думка стала і є однією з ключових для розвитку теорії людського капіталу. Вчений розкриває своє бачення і встановлює зв'язок між витратами (інвестиціями в людину), що сприяють зростанню продуктивності праці, і доходом, якій у майбутньому відшкодовує їх.

Такі економісти як Дж. Маккуллох, Ж. Б. Сей, Дж. Мілль, Н. Сеніор, вважали, що набуті навички до праці, в ході навчання, перетворюються на специфічну форму людського капіталу.

Погляд на дану категорію Т. Шульца полягає у наступному: «людський капітал є безпосереднім джерелом, майбутніх доходів та благ, які найбільшою мірою задовольняють суспільні потреби, а людським він стає тому, що є невід'ємною частиною самої людини». На думку вченого, природний ресурс плюс речовий капітал в сумі складають людські ресурси.

Сам по собі ресурс не є капіталом і його подальше перетворення, залежить від певних вкладень. Тобто відразу після народження людина, не приносить ефекту подібно природним ресурсам. Тільки після обробки ресурс може принести дохід і корисний результат, таким чином набуваючи властивостей капіталу. Головна думка полягає в постійному інвестування в робочу силу на підприємстві, бо саме вона виступає первинним фактором виробництва. Особливістю цього капіталу є те, що незалежно від джерел формування (власних, державних або приватних) його використання контролюється самими власниками [3].

Г. Беккер вважав, що при вкладенні коштів в профпідготовку і освіту учні та їх батьки діють раціонально, враховуючи всі вигоди і витрати. Подібно «звичайним» підприємцям, вони порівнюють очікувану граничну норму віддачі від таких вкладень з прибутковістю альтернативних інвестицій (відсотками на банківських вкладах, дивідендами від цінних паперів). Залежно від того, що економічно доцільніше, вони приймають рішення: продовжувати освіту або припинити його. Таким чином, він здійснив практичний розрахунок економічної ефективності освіти. Наприклад, дохід від вищої освіти визначається як різниця в довічних заробітках між тими, хто закінчив коледж, і тими, хто не пішов далі середньої школи. Серед витрат на навчання головним елементом були визнані «втрачені заробітки», тобто заробітки, недоотримані студентами за роки навчання. Співставлення переваг і витрат на освіту дало можливість визначити рентабельність вкладень в людину [3].

Т. Шульц та Г. Беккер отримали дві Нобелівські премії за вагомий вклад в розвиток теорії людського капіталу. Таким чином, наукове суспільство оцінило значення людського капіталу для світової економіки.

Г. Беккер проводив досить різносторонню оцінку людського капіталу. Він як прихильник ринкової економіки написав чимало праць: «Економічна теорія дискримінації», «Людський капітал», «Навчання, праця, якість робочої сили і економіка», «Трактат про сім'ю» «Раціональне очікування і ефект ціні споживання» та ін. І саме ролі людського капіталу та його формування в умовах ринку він приділяв особливу увагу. Систематизувавши інформацію про погляди різних вчених він виділив декілька трактувань людського капіталу: традиційні, альтернативні, розширені (табл. 1).

Треба зазначити, що науковці займають різні позиції при розкритті поняття «людський капітал». Він є рушійним фактором у всіх сферах життя людини, підприємства та країни в цілому, тому доцільно виділити декілька рівнів функціонування людського капіталу (табл. 2).

На нашу думку, найбільш комплексним є визначення людського капіталу як фактору

Таблиця 1

Порівняння поглядів на трактування терміну людський капітал

Трактування	Автори	Зміст погляду	Переваги	Недоліки
Традиційне	Дж. Мілль, Р. Рошер, Ф. Ліст, Х. Сіджуік, Н. Сеніор	– відбувається оцінка не самої людини, а лише її здібностей, які використовують як засіб за допомого якого створюються блага, результат залежить від інтенсивності праці людини.	– капітал включає в себе освіту, кваліфікації, постійне самовдосконалення навичок, набуття професійного досвіду.	– капітал не включає вроджені навички, генетичні особливості людини; – не розглядаються витрати на формування капіталу.
Альтернативне	Р. Фішер, Л. Вальрас, Дж.М. Карк, У. Фарр	– людина є природним (не створена штучно) і вічним (кожне покоління створює собі подібних) капіталом.	– враховує вроджені та набуті навички.	– на першому місці стоять вроджені здібності, а потім вже освіта, кваліфікація та досвід; – не має чіткого визначення змісту поняття і як саме природний фактор стає людським капіталом.
Розширене	Дж. Кендрик, Г. Джонсон	– формування людини найбільшим чином залежить від витрат та інвестицій, важливе місце відведено теорії національного багатства.	– детальний розгляд особливостей вкладу в розвиток людини (освіта, охорона здоров'я та ін.); – увага приділяється окупності вкладів.	– розгляд людського капіталу лише зі сторони витрат та їх покриття.

Розроблено авторами за даними [4]

Таблиця 2

Розподіл поняття людського капіталу за рівнями функціонування

Назва	Місце функціонування	Характеристика
Мікрорівень (Індивідуальний)	Поняття на рівні окремих індивідів та підприємства	В процесі праці людина накопичує певний запас знань (особливі, спеціальні, професійні і т.д.), які дозволяють індивіду отримати додаткові доходи та інші блага
Мезорівень (Корпоративний, регіональний)	Поняття на рівні великих корпорацій та регіонів країни	Накопичений підприємством запас знань, умінь і навичок індивідів у порівнянні з безпосередніми конкурентами (ноу-хау, інтелектуальний капітал, особливі управлінські та інноваційні технології, включаючи комп'ютерні та інформаційні технології), який підвищує її конкурентоспроможність
Макрорівень (Національний)	Поняття на рівні національної економіки	Частина інноваційних (креативних) трудових ресурсів, провідні фахівці, накопичені конкурентоспроможні і високопродуктивні знання, накопичена креативна (інноваційна) частка національного багатства від інвестицій в освіту, культуру, здоров'я людей, інноваційна система, інтелектуальний капітал, соціальний капітал, а також якість життя, що забезпечують в сукупності розвиток конкурентоспроможність інноваційної частини економіки країни і держави на світових ринках в умовах глобалізації

Розроблено авторами за даними [5]

економічного розвитку країни. Воно охоплює всі рівні, які були представлені і тому визначає загальну сутність поняття «людський капітал».

Економічний підхід, базується на принципах раціональної оптимальної поведінки людини, а також забезпечує проведення кваліфікованого аналізу таких проблем, як економічне зростання, розподіл доходів, інвестиції в людину, економіка освіти, планування сім'ї і ведення домашнього господарства, економічні аспекти злочинності і кримінальної діяльності, теорія міграції, дискримінація на ринках праці та інші [6].

В наш час розрізняють поняття негативного, пасивного та креативного (інноваційного) людського капіталу.

Негативний людський капітал поділяють на:

– індивідуальний (накопичений запас особливих і специфічних знань, навичок, моральних і психологічних відхилень індивідуума, що дозволяють йому отримувати для себе доходи та інші блага за рахунок протиправної, аморальної, шахрайської або некомпетентної діяльності, що заважає творчій діяльності інших осіб і створення ними нових благ і доходів;

– корпоративний (накопичений організацією негативний індивідуальний людський капітал, застарілий, неефективний або помилковий інтелектуальний капітал, застарілі і зношені управлінські та інтелектуальні технології, що знижують конкурентоспроможність організації і призводять до збитків, до неконкурентоспроможною продукції і послуг, до негативних результатів для працівників, для організації, для економіки і суспільства);

– національний (негативні частки індивідуального і корпоративного, корумповані державні інститути, некомпетентні і корумповані чиновники, неефективні державні управлінські технології і системи, неефективна частина систем виховання, освіти, науки, охорони здоров'я, безпеки, низька якість життя і застарілий і неефективний інструментарій інтелектуальної праці).

Під пасивним людським капіталом розуміють частку будь-якого рівня, яка спрямована на споживання, самовиживання, самовідтворення, а також вона не бере участі в інноваційних процесах розвитку країни. Він формується на базі негативних сторін менталітету нації, на низькій культурі населення, включаючи її ринкові складові.

Позитивний людський капітал – це професіонали, спеціалісти високого рівня, які формують економічний потенціал країни. Вони забезпечують позитивну віддачу інвестицій, підвищують якість життя, розвиток інноваційної політики країни та інституційного потенціалу [5].

Завдяки такому поділу стає можливо розділити навички та вміння людини на правомірні, неправомірні, які використовуються в процесі виробництва та незадіяні.

Таким чином, людський капітал – це знання, вміння та навички людини, вроджені, або набуті в процесі життєдіяльності (дошкільна, шкільна, вузівська освіта; самостійна освіта та ін.), розвиток яких залежить від індивідуальних зусиль, вкладу підприємства та держави (інвестицій), які в майбутньому будуть прибутковими та носитимуть позитивний характер (реалізуються на користь суспільства і окремого індивіда) на мікро-, мезо- і макрорівні.

Висновки і пропозиції. Людський капітал є досить специфічною категорією, бо його не можливо оцінити лише з одного боку. Розглянуті підходи до його значення не є універсальними. У подальшому необхідно продовжувати дослідження у обраному напрямку, приділяючи особливу увагу позитивним і негативним аспектам «людського капіталу».

Список літератури:

1. Поняття людського капіталу, його сутність та місце в системі економічних відносин / В. Ф. Горячук // Економічні інновації: Зб. наук. пр. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2010. – Вип. 41. – С. 53–64. – Бібліогр.: 17 назв. – укр.
2. Плячкайтене І. М. Становлення і розвиток теорії людського капіталу // Молодий учений. – 2011. – № 7. Т. 1. – С. 102–104.
3. Довбенко М. В. Сучасні економічні теорії в працях нобелиантов / М. В. Довбенко, Ю. И. Осик. М.: Академія природознавства, 2011.

4. Мельничук Д. П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення: монографія / Д. П. Мельничук; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи, Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир: Полісся, 2015. – 563 с. – Бібліогр.: с. 527–563 – укр.
5. Корчагін Ю. А. [Електронний ресурс]: Виникнення і розвиток поняття соціально-економічної «Людський капітал» / Центр дослідження регіональної економіки. – режим доступу: http://www.lerc. ru/?part=articles&art=25&page=14
6. Суть і особливості людського капіталу [Електронний ресурс]: Бізнес і Фінанси. Підрозділ: Банки. / Вікіатлас. – Інформаційний український сайт. – режим доступу: http://wikiatlas.org.ua/Business_Finances/Banks/

Ткачук И.И., Немашкалова А.А.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ»

Аннотация
Исследованы подходы к определению понятия «человеческий капитал», выявлены их основные преимущества и недостатки. Предоставлена характеристика уровней функционирования человеческого капитала. Рассмотрено содержание положительного и отрицательного человеческого капитала. Выделен наиболее комплексный подход к определению понятия «человечески капитал». Представлено современное видение понятия «человеческий капитал».
Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции в человека, социально-экономическое развитие, природный и приобретенный потенциал, человеческие ресурсы, положительный человеческий капитал, отрицательный человеческий капитал.

Tkachuk I.I., Nemashkolova A.A
Kharkov Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

APPROACHES TO THE STUDY OF THE CONCEPT OF «HUMAN CAPITAL»

Summary
Implemented a study near the definition of «human capital», revealed the main advantages and disadvantages of views. Characterization of levels of functioning of human capital is given. The content of positive and negative human capital is considered. The most comprehensive approach to the definition of the concept of «human capital» is highlighted. A modern vision of the concept of «human capital» is presented.
Keywords: human capital, investment in man, socio-economic development, natural and acquired potential, human resources, positive human capital, negative human capital.

УДК 311.21:369

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД У ЦИФРАХ

Трифонов В.С., Шебалков Г.О.
Університет митної справи та фінансів

У статті порушуються актуальні проблеми соціального захисту пенсіонерів, виділено і структуровано систему пенсійного забезпечення, означена суть і масштаби відмінностей і нерівностей між ними. Як наслідок, невирішеним завданням залишається вдосконалення ефективності пенсійної реформи. Доведено необхідність доопрацювання сучасної пенсійної реформи, яка відповідала б вимогам та стандартам ЄС. Розглядаються за допомогою методики пофакторного аналізу зміни в структурі пенсійної системи та виявлено впливові чинники економічного забезпечення соціально-економічного розвитку в Україні до 2020 р. Проаналізовано зростання середнього розміру місячної пенсії з метою встановлення ефективності трансформації пенсійної системи.
Ключові слова: пенсійна система, соціальний захист, заробітна плата, пенсійне страхування, статистичні показники.

Постановка проблеми. Право на соціальний захист є одним із головних прав людини, яке забезпечується відповідними формами та методами, впровадження яких має забезпечити гідний рівень життя населення. В умовах ринкової трансформації економіки держави, великого значення набуває вдосконалення правового регулювання відносин, пов'язаних саме із соціальним захистом населення, форми якого мають відповідати новим соціальним та економічним реаліям. Соціальна політика є визначальним напрямом внутрішньої політики держави, а її розвиток забезпечує високий рівень захисту прав людини, створює передумови для розширеного відтворення людиною своєї діяльності, а також суспільної системи в цілому. Адже, незаперечним залишається той факт, що ріст пенсійного забезпечення в нашій державі має сталу тенденцію до Європейських стандартів та вимагає створення відповідного до стандартів організаційно-правового механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищенням ефективності системи соціального захисту та пошуком шляхів її створення займалися багато науковців. Питанням соціального захисту населення присвятили свої праці українські вчені: А. Балашов, В. Бідак, Л. Гончарук, А. Халецька та інші [7–14]. Але роботи цих вчених не в повному обсязі відображають стан та можливості економічної системи у сфері соціального захисту, а саме в сфері пенсійного забезпечення населення, тому вони потребують додаткових напрацювань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Перехід до ринкової економіки виявив неспроможність забезпечити достатні і надійні виплати пенсіонерам, використовуючи однорівневу модель державного пенсійного страхування. Адже нині середній розмір пенсії становить 30–35% від середньої заробітної плати. Реформування пенсійної системи має за мету збільшити величину пенсії до 65%. В Україні система пенсійного обслуговування перебуває на стадії трансформації, тому це питання не є досконало вивченим та потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження осучасненої пенсійної системи, яка нині перебуває на стадії трансформації.

Викладення основного матеріалу. Пенсійна система України складається з трьох рівнів:
1) основна пенсія;
2) фонд накопичення капіталу;
3) добровільні пенсійні схеми.

Система охоплює всіх людей, зайнятих або самозайнятих на території України, незалежно від того, є вони громадянами України, іноземцями або особами без громадянства. Також існує соціальна допомога по старості, яка виплачується чоловікам віком від 63 років і жінкам віком від 58 років, які не працюють достатньо довго, щоб мати право на отримання базової пенсії. Базова пенсія (Перший рівень) функціонує в рамках системи «оплата за вами» та застосовується до найманих працівників працівники та люди, які працюють на самостійній роботі.

Раніше система пенсійного забезпечення в Україні складалась з таких рівнів (рис. 1).

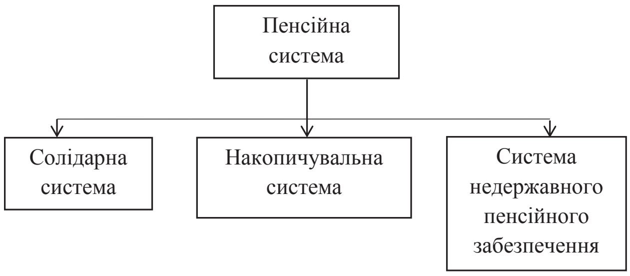

Рис. 1. Система пенсійного забезпечення України [5]

1) солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка передбачає забезпечення мінімальної та гарантованої пенсії та надається державою. Метою цієї системи є гарантія, що кожний громадянин буде отримувати мінімальний дохід після виходу на пенсію. Бюджет солідарної системи поповнюється за рахунок сплачування пенсійних внесків усіма працюючими громадянами країни та їх роботодавцями. За рахунок цих коштів і виплачують страхові пенсії та встановлюють мінімальний рівень пенсійних виплат пенсіонерам. У солідарній системі розмір пенсії залежить від розміру заробітної платні, з якої сплачувались пенсійні внески та страхового стажу. Особам, які мають малий страховий стаж або розмір заробітку, з якого сплачувались пенсійні страхові внески, передбачається надання цільової соці-

альної допомоги, що дозволяє забезпечити їм доходи на рівні мінімальних соціальних стандартів в Україні, які будуть встановлені, виходячи з реальних фінансових можливостей Державного бюджету та Пенсійного фонду [1].

У солідарній системі за рахунок коштів ПФУ призначають такі пенсії:

– Право на призначення пенсії за віком мають особи після досягнення 60 років та наявності страхового стажу не менше 15 років.

Розмір пенсії за віком визначається за формулою (відповідно до ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»)

$$П = ЗП \times Кс \quad (1)$$

де П – розмір пенсії, у гривнях;

Зп – заробітна плата (дохід) застрахованої особи, визначена відповідно до статті 40 цього Закону, з якої обчислюється пенсія, у гривнях;

Кс – коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи, визначений (відповідно до ст. 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

– Пенсія з інвалідності внаслідок загального захворювання.

– Пенсія у зв'язку із втратою годувальника.

2) Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Для формування обов'язкової накопичувальної системи пенсійного забезпечення створюється накопичувальний пенсійний фонд. Це – цільовий позабюджетний фонд, що акумулює страхові внески застрахованих осіб, які обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі. Адміністративне управління Накопичувальним пенсійним фондом здійснює виконавча дирекція ПФУ, управління активами цього фонду проводять компанії з управління активами. Така компанія визначається Радою Накопичувального фонду за результатами тендеру [12].

3) Недержавне пенсійне забезпечення – це додаткове до обов'язкового державного пенсійного забезпечення джерело пенсійних виплат. Система недержавного пенсійного забезпечення – це частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [8].

Перші два рівні належать до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення. Громадяни України можуть бути учасниками одночасно різних рівнів пенсійної системи.

Нова пенсійна система України передбачає осучаснення пенсій – підвищення заплановане вже з 1 жовтня. У результаті якої 50% пенсіонерів матимуть підвищені пенсії. Для цього уряд запроваджує єдині правила визначення суми пенсійних виплат.

Заплановано впровадження нової формули розрахунку пенсій за єдиним підходом до «старих» та «нових» пенсіонерів із використанням середнього рівня заробітної плати 3764,40 грн. Тобто, виходить, що ставка, на яку розраховуються пенсії, буде збільшена майже втричі.

На думку прем'єр-міністра, внаслідок цієї «модернізації» до 3 764,40 грн. після перерахунку пенсій близько 1,3 млн. пенсіонерів отримують додатково до пенсії 200 грн. на місяць, від 200 до 500 грн. – матимуть 1,2 млн. людей, 500–1000 грн. – 2 млн. пенсіонерів, більше, ніж на 1 тис. грн. зростуть пенсії у 1,1 млн. громадян.

Середня заробітна плата зростає з кожним роком, тому пенсії українців слід перерахувати, але останній раз такий перерахунок був проведений у 2012 році з використанням середньої заробітної плати в Україні в 2007 році – 1197,91 грн. За цей час середня заробітна плата в Україні, яка застосовується при розрахунку пенсії, зросла до 3764,4 грн., або більше, ніж у три рази. У результаті 2/3 пенсій навіть не досягали прожиткового мінімуму

Згідно з новою пенсійною реформою, розмір пенсії кожного українця розраховуватиметься за наступною формулою:

$$Пс = Сз \times Ікз \times Кс \quad (2)$$

де Сз – розмір середньої заробітної плати в Україні за три роки перед зверненням за призначенням пенсії;

Ікз – індивідуальний коефіцієнт заробітної плати (співвідношення зарплати людини до середньої зарплати, з якої сплачувалися внески);

Кс – коефіцієнт страхового стажу, який визначається як множник тривалості років стажу роботи людини на величину оцінки одного року страхового стажу. Відбудеться зміна коефіцієнта вартість року страхового стажу – 1 замість 1,35 [6].

Таблиця 1

Динаміка середнього розміру призначеної місячної пенсії, грн. [2]

Роки	Середній розмір призначеної місячної пенсії, грн.			
	всього	у тому числі:		
		за віком за інвалідністю у разі втрати	за віком за інвалідністю у разі втрати	за віком за інвалідністю у разі втрати
2011	1151,9	1156,0	1033,8	940,0
2012	1253,3	1252,4	1164,3	1053,8
2013	1470,7	1464,3	1359,2	1252,8
2014	1526,1	1521,6	1406,5	1303,8
2015[1]	1581,5	1573,0	1432,1	1433,1
2016[1]	1699,5	1690,3	1545,2	1640,3
2017[1]	1828,3	1808,9	1705,9	1803,0

[1] Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Мінімальний розмір пенсії складатиме 1452 гривні, що на 140 гривень більше, ніж було

(для пенсіонерів, що мають повний страховий стаж). Для чіткого розуміння середній розмір пенсій за останні 6 років.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною), як відомо, не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Тимчасово, по 31 грудня 2017 року, він не може перевищувати 10 740 гривень. Проте пенсії, що призначалися раніше, до введення обмеження, можуть бути вищими. Так найвищу пенсію – у розмірі 58 764 гривень – отримує льотчик-випробувач, Герой України, чорнобилець [3].

Реформа дійсно вводить автоматичну норму про щорічну індексацію (перерахунок) пенсій з 2019 року для захисту від інфляції: з урахуванням фінансових можливостей солідарної системи, але не менш, ніж на 50% зростання середньомісячних зарплат за три роки і на 50% від індексу споживчих цін. При індексації в 2019–2020 роках буде враховуватися коефіцієнт в розмірі 50% від росту споживчих цін і 50% від росту середньої зарплати за один календарний рік, а з 2021 року – вже за три роки.

Питання, яке викликає найбільшу полеміку в Україні, – це пропоноване збільшення пенсійного віку. Так пенсійний вік збільшиться протягом десяти років з нинішніх 58 років для жінок і 60 років для чоловіків до 63 років, як для чоловіків, так і для чоловіків. Ці зміни будуть поступовими. Пенсійний вік чоловіків буде збільшуватися на чотири місяці щороку, починаючи з липня 2017 року, а пенсійний вік для жінок буде підвищений до шести місяців кожен рік, починаючи з 2021 року. Також вводяться нові вимоги до страхового стажу з 2018 року. Так, для виходу на пенсію у 60 років потрібно буде мати 25 років (раніше 15) страхового стажу, у 63 роки – від 15 до 25, у 65 – менше 15 років. Усі нормативи мінімального страхового стажу будуть збільшуватися на один рік кожні 12 місяців до 2028 року. Тож, з 2028 року для виходу на пенсію у 60 років потрібно буде мати вже 35 років страхового стажу. Ті, хто відпрацював 40 років, зможуть вийти на пенсію в будь-який час. Але ця норма буде впроваджена лише через десять років [5].

До страхового стажу зараховуватимуть військову службу, очну форму навчання в державних вузах на умовах держзамовлення, аспірантуру і докторантуру, але не всім, а тим, хто навчався з 1 січня 2004 року по 31 грудня 2017 року. Підприємці, які працювали на спрощеній системі оподаткування, зможуть зарахувати в стаж період з січня 1998 року по кінець 2017.

Особам, у яких не буде необхідного страхового стажу на момент 2018 року, буде призначатися державна соціальна допомога після досягнення 65 років.

Також за бажанням кожен зможе сплатити необхідні внески і «докупити стаж». Однак «докупити» можна не більше п'яти років. Один рік стажу коштує 16 896 грн.

Що стосується накопиченої системи, згідно запропонованих змін встановлюється, що застраховані особи, яким на дату впровадження обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування виповнилося не більш як 35 років, сплачуватимуть внески із своєї заробітної плати (доходу) від 2% із щорічним збільшенням до 7%. Інші особи (кому виповнилося більше 35 років) мають право брати добровільну участь у накопичувальній системі пенсійного страхування. Також повідомляється, що особа може в будь-який момент перейти до іншого недержавного пенсійного фонду. Проте деталі та окремий законопроект ще тільки доведеться розробляти. Щоби накопичувальна система запрацювала, уряд до 1 липня наступного року повинен забезпечити функціонування всіх елементів накопичувальної системи.

Також зазначається, що ті, кому до пенсії залишилося 10 і менше років, можуть відмовитися сплачувати страхові внески до накопичувальної системи. Та є ризик, що результат буде такий самий, як і ухвалений ще в 2003 році закон, що запроваджував індивідуальні накопичувальні рахунки. Незважаючи на нього, другий рівень пенсійного забезпечення в Україні не працює й донині [3].

Працюючим пенсіонерам буде виплачуватися пенсія в повному розмірі. Закон знімає обмеження, які досі діяли при одночасному отриманні зарплати і пенсії. Як відомо, від суми призначеної пенсії знімалось 15%.

Закон скасовує спеціальні пенсії для держслужбовців, суддів, вчених та інших категорій. Усі переводяться на загальну систему нарахування пенсій.

Також скасовується право на призначення пенсії за вислугу років для працівників освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, прокурорських робітників та інших категорій, які раніше могли виходити на пенсію достроково – за 5–10 років до настання пенсійного віку.

Виняток зроблено лише для військовослужбовців та співробітників силових органів.

Ті, хто вийде на пенсію пізніше, працюватимуть більше, а отримувати вони будуть приблизно на чверть менше. Саме в цьому й полягає головна мета реформи. Тобто на перспективу 5–7–10 років планується серйозно скоротити кількість тих, кому пенсію доведеться платити. Хоча формально реформа не підвищила пенсійного віку, запровадження обов'язкового 35-річного страхового стажу для отримання пенсії в повному обсязі на практиці означає, що громадяни будуть працювати більше років, аби такий стаж накопичити.

Проаналізувавши осучаснену пенсійну реформу, з'ясували, що держава не може і не буде гарантувати українцям достойну старість, а тому дбати про це доведеться їм самим, і думати про це треба вже сьогодні.

Висновки і пропозиції. Для того, щоб осучаснена пенсійна система адаптувалася до наших українських реалій, потрібно докласти багато зусиль, як з боку держави, так і з боку громадян. Провівши аналіз пенсійної реформи, дійшли висновків, що українці зможуть отримувати високі пенсії, якщо вони будуть заробляти в кілька разів більше, ніж в середньому

по країні, так як під «осучасненням» розуміють застосування єдиного показника середньої заробітної плати при розрахунку пенсій. В ході дослідження ми проаналізували пенсійні реформи за 2007 та 2017 роки. Були виявлені найголовніші відмінності, які пов'язані зі змінами у розрахунку виплат пенсій та зміною строку страхового стажу. Раніше близько половини українських пенсіонерів отримували пенсії, що обчислювалися на базі середньої зарплатні за 2007 рік, а тепер обчислення базується на трьох складових: розмір середньої заробітної плати в Україні за три роки перед зверненням за призначенням пенсії; індивідуальний коефіцієнт заробітної плати (співвідношення зарплати людини до середньої зарплати, з якої сплачувалися внески);коефіцієнт страхового стажу, який визначається як множник тривалості років стажу роботи людини на величину оцінки одного року страхового стажу.

Можна вважати що нова система буде ефективною, так як вона успішно працює в європейських країнах. На прикладі країн, що розвиваються, вони досягли успіху в удосконаленні сфери пенсійного забезпечення.

Список літератури:

1. «Дністер» Відкритий недержавний пенсійний фонд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.npf-dnister.com/page.php?id=73 1
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/sz/sz_u/srp_07rik_u.html
3. Пенсійний консультант [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pensia.ua/ua/baza-znan/pensiyna-enciklopedia/item/439-minimalnyi-rozmir-pensii-za-vikom
4. Навчальний матеріал онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://pidruchniki.com/14940511/finansi/pensiyna_sistema_ukrayini_napryami_perebudovi
5. Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.epravda.com.ua/news/2017/10/3/629739/5
6. Укрінформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2245895-reva-prezentuvav-novu-formulu-rozrahunku pensij.html2
7. Балашов А.М. Сучасні проблеми соціального захисту населення України / А.М. Балашов // Економіка та держава. – 2013 – № 1. – С. 82–84.
8. Бахмач А. Недержавні пенсійні фонди: статистика, перспективи / А. Бахмач // Вісник Пенсійного фонду України. – 2008. – № 9. – С. 14–15.
9. Бідак В. Складові системи державного регулювання соціального розвитку і соціального захисту / В. Бідак // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 1. – С. 35–41.
10. Гончарук Л.Я. Ефективність соціальної політики в умовах ринкових перетворень: проблеми соціалізації економічного розвитку: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.01 / Л.Я. Гончарук; ІРД НАН України. – Л., 2001. – 16 с.
11. Горященко Ю.Г. Державне регулювання розвитку підприємництва / Ю.Г. Горященко / Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи. Збірник матеріалів I Міжн. наук.-практ. конф. 25–26 грудня 2015 р. – Одеса. – Одесса: Бондаренко М.О., 2015. – С. 140–142.
12. Кравченко М.В. Накопичувальна пенсійна система як інструмент соціального захисту громадян / М.В. Кравченко кандидат наук з державного управління, доцент, Вісник НАДУ, 2011. – № 1. – С. 26.
13. Халецька А.А. Напрямки вдосконалення роботи установ соціального захисту населення в Україні // Економіка та держава. – 2009. – № 9. – С. 71–72.
14. Horyaschenko Yuliya Problems of updating of the fixed assets / Y.G. Horyaschenko / Перспективи економічного і соціального розвитку національних економік в умовах глобалізації та регіоналізації, ДДФА. – 2015. – С. 113–115.

Трифонов В.С., Шебалков Г.О.
Университет таможенного дела и финансов

ПЕНСИОННЫЙ ФОНД В ЦИФРАХ

Аннотация
В статье рассмотрены актуальные проблемы социальной защиты пенсионеров, выделена и структурирована система пенсионного обеспечения, отмечены суть и масштабы отличий и неравенств между ними. Как следствие, нерешенным вопросом остается совершенствование эффективности пенсионной реформы. Доказана необходимость доработки современной пенсионной реформы, которая отвечала бы требованиям и стандартам ЕС. Рассматриваются с помощью методики пофакторного анализа изменения в структуре пенсионной системы и обнаружены влиятельные факторы экономического обеспечения социально-экономического развития в Украине до 2020 г. Проанализирован рост среднего размера месячной пенсии с целью установления эффективности трансформации пенсионной системы.
Ключевые слова: пенсионная система, социальная защита, заработная плата, пенсионное страхование, статистические показатели.

Trifonov V.S., Shebalkov G.O.
University of Customs and Finance

PENSION FUND IS IN NUMBERS

Summary
The issues of the day of social defence of pensioners are considered in the article, the system of the pension system is distinguished and structured, essence and scales of differences and inequalities are marked between them. As a result, an open question is remained by perfection of efficiency of pension reform. The necessity of revision of modern pension reform that would answer requirements and standards of EC is well-proven. Examined by means of methodology of пофакторного analysis of change in the structure of the pension system and found out the influential factors of the economic providing of socio-economic development in Ukraine 2020 to a height medium-sized of monthly pension is Analysed with the purpose of establishment of efficiency of transformation of the pension system.
Keywords: pension system, social defence, salary, pension insurance, statistical indexes.

УДК 336.72

РЕЦЕСІЯ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ КИТАЮ: ПРОЯВИ, ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА НАСЛІДКИ

Трифонова О.Д., Балаш О.О.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Досліджено суть, особливості і наслідки біржової рецесії Китаю 2015–2016 рр., проаналізовано ключові індикатори функціонування бірж КНР, виявлено причини неефективності інструментів керівництва Китаю у питанні регулювання біржової рецесії, визначено наслідки біржової рецесії для суб'єктів національної економіки Китаю, запропоновано шляхи запобігання подальшого економічного спаду.
Ключові слова: бізнес-цикл, фінансова бульбашка, економічна рецесія, фондовий ринок, державне регулювання, монетарна політика, учасники ринку.

Постановка проблеми. Будучи другою в світі за обсягом економікою та складаючи 19% населення планети, Китай є одним із суб'єктів на світовій арені, що має надзвичайно важливу роль у визначенні вектору і характеру розвитку світового господарства. Особливо важливим цей зв'язок виявляється у часи всеохоплюючої фінансової глобалізації, коли окремі національні ринки пов'язані у єдине ціле, тим самим підвищуючи вірогідність виникнення глобальні ризики через локальні фінансові колапси, що ми і спостерігали під час світової фінансової кризи 2008 р. Нещодавній обвал фондової біржі КНР у середині 2015 р. і на початку 2016 р. викликав занепокоєння усієї світової спільноти, і поставив перед усіма питання, чи можливе повторення світової фінансової кризи.

Актуальність даного дослідження полягає у тому, що локальна біржова рецесія несе за собою безліч ризиків для усіх суб'єктів економіки – держави, населення, бізнесу, торгових партнерів, інвесторів, і, звичайно – для світового господарства як єдиної системи. Тому кожен фінансовий ризик повинен бути вчасно проаналізований і попереджений, використовуючи адекватні та ефективні інструменти державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідниками в області бізнес-циклів були такі відомі економісти, як М. Кондратьєв, М. Туган-Барановський та К. Маркс та інші. Особливостями виникнення фінансових бульбашок та біржовими спадами займалися зарубіжні вчені В. Сміт, В. Лей, К. Фрут, С. Левін [2], М. Обсфельд. Проблеми функціонування китайского фондового ринку висвітлені у роботах китайских вчених С. Ву [3], Л. Янга, С. Ма [5] та С. Ванга.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутній комплексний аналіз механізмів регулювання біржової рецесії урядом КНР та їх вплив на окремих суб'єктів Китайської економіки із конкретними практичними рекомендаціями у світлі останніх подій 2015–2016 рр.

Мета статті. Метою статті є виявлення загроз китайської біржової рецесії для суб'єктів національного ринку, неефективності державного втручання і пошук шляхів уникнення подальшої рецесії та підвищення дієздатності інструментів її регулювання.

Виклад основного матеріалу. Рецесія (або обвал) фондового ринку – це раптове і різке зниження цін на акції на фондових ринках, що веде до значної втрати вартості цінних паперів. Одночасно це є соціальним явищем, де зовнішні економічні фактори в сукупності з поведінкою натовпу і психології, де поява тенденції масового продажу акцій схиляє інших учасників до аналогічних дій [1]. Основна суть біржової рецесії, яка викликана фінансовими бульбашками – вона перш за все створена надлишковим попитом і виробництвом.

Збої зазвичай відбуваються при наступних умовах: тривалий період зростання цін на акції та надмірного економічного оптимізму, ринок, де коефіцієнти P/E перевищують довгострокові середні величини і широке використання маржинальної заборгованості [2].

Економічні бульбашки викликають негативний вплив на економіку, тому що вони, як правило, викликають нераціональний розподіл ресурсів і їх неоптимальне використання. Крім того, обвал, який зазвичай слідує за економічною бульбашкою, може знецінити велику кількість матеріальних цінностей і викликати продовження економічного спаду.

Наслідки від руйнування економіки країни можуть поширитися за межі її кордонів, особливо в сучасному світі одночасно з процесами всебічної глобалізації світового господарства. Двома найяскравішими прикладами в історії є бульбашка доткомів у 2000-х рр. і іпотечна бульбашка, що виникла 2008 р. в США.

Важливим каналом залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій для розвитку народного господарства КНР у 90-ті роки XX ст. стало започаткування фондового ринку. В останні роки роль ринку цінних паперів в цій якості ще більше зросла. Основними фінансовими центрами материкового Китаю є Шанхайська і Шеньчженьська фондові біржі.

Характерна риса китайської економічної моделі – збереження провідної ролі держави у всіх галузях господарського життя країни, в тому числі і у фінансовій. Китайський фондовий ринок – єдиний у світі, на якому переважна більшість акцій, що обертаються, по суті, є акціями державних компаній, контрольний пакет акцій яких належить державі.

Визначальною рисою фондового ринку Китаю є його сегментування. Всього існує 6 типів акцій китайських компаній – A, B, C, H, L та N. Акції типу «А» відповідають акціям державних підприємств, у загальному обсязі торгів акціями на їх частку припадає 95–99%. Акції цього типу протягом довгого часу могли купуватися тільки резидентами КНР, іноземним інвесторам суворо заборонялося володіти ними [3].

Аналізуючи динаміку ринкової капіталізації, обсяг угод на ринках материкового Китаю збільшився на 42% порівняно з 2014 р., в першу чергу завдяки первинному розміщенню, де 219 компаній завершили IPO у порівнянні з 125 в 2014 р. Шанхай показав зростання 107% у обсягах IPO від 43 до 89 в 2015 р. порівняно з 2014 роком, зі збільшенням на 204% залучених коштів з 5,5 млрд до 16,7 млрд грн [4].

У 2015 р. спостерігалося загальне зростання коефіцієнту P/E, який вцілому визваний високим мультиплікатором з-за високого попиту і обмеженої пропозиції. Відсоток IPO, що показують мультиплікатор в 20 р., збільшився з 51% до 64% (рис. 1). Шанхай показав значне збільшення P/E до 87% для IPO із дохідністю вище мультиплікатора 20, порівняно з 67% у 2014 р.

Таким чином ми бачимо суттєву диспропорцію між коефіцієнтом P/E на біржах материкового Китаю і Гонконгом, де, незважаючи на панування ринкових настроїв, цей коефіцієнт набагато менший через навмисне завищення державних акцій класу «А» на біржах Шеньчженю та Шанхаю.

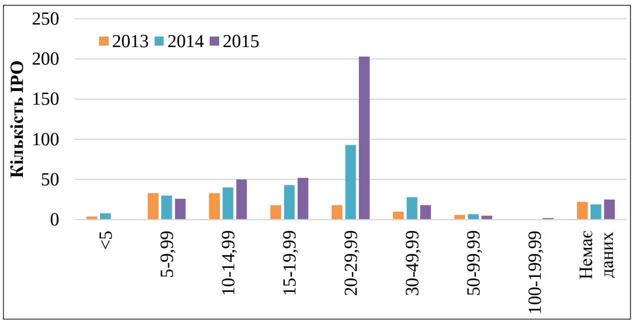

Рис. 1. Кількість IPO за показником P/E по окремих біржах [5]

Більшість учасників IPO в материковому Китаї від роздрібної торгівлі, споживчих товарів і сектора послуг складають 47%, 45% і 45% від загального числа IPO в 2013, 2014 і 2015 рр. відповідно.

Питома вага IPO в області інформаційних технологій та телекомунікаційного сектора знизилася з 15% в 2014 р. до 8% в 2015 р. з відповідним збільшенням частки заявників від промислового сектора, яка збільшилася з 26% в 2014 р. до 35% в 2015 р. Це відображає негативну тенденцію поступового зниження і сталості частки сфери послуг у загальному обсязі біржової торгівлі.

Одночасно з цим, відносна частка коштів з IPO, що підняті фінансовим сектором збільшилась з 22% в 2014 р. до 43% в 2015 р. Таким чином, поряд зі сталістю розвитку сфери послуг ми спостерігаємо надування фінансової бульбашки, що утворювалась завдяки торгівлі на біржах материкового Китаю і спекулятивного попиту з боку представників держави та індивідуальних інвесторів.

Значною особливістю фондового ринку Китаю є його висока волатильність, що спричинена характером спекулятивних настроїв індивідуальних інвесторів і перебільшеною реакцією на ринкові сигнали, що спостерігаємо на рисунку 2.

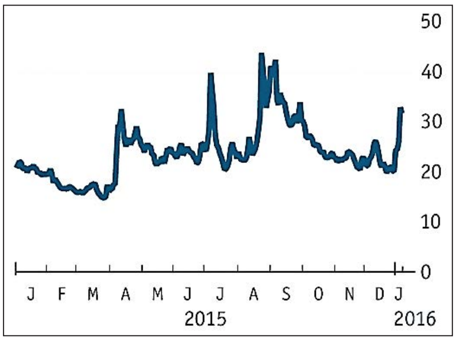

Рис. 2. Індекс волатильності фондового ринку Китаю (CHIX), %, 2015–2016 рр. [6]

8 липня індекс Шанхайської фондової біржі Shanghai Composite впав на 6,4% (рис. 3), а індекс CSI 300 – на 6,7%. 18 липня відбувся наступний обвал – індекс Shanghai Composite впав на 6,15%. Загалом, впродовж трьох тижнів з 8 липня, Шанхайський фондовий ринок впав на 30%. 17, 19 та 20 серпня, після тимчасової стабілізації, обвал акцій фондового ринку відновилося. 24 серпня обвал фондового ринку Китаю призвів до падіння біржових індексів на 6–8% по всьому світу.

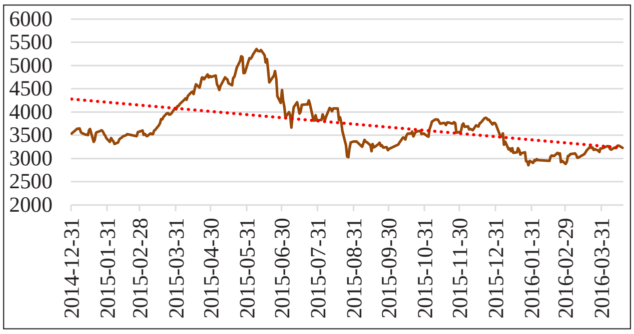

Рис. 3. Shanghai SE Composite Index, 2014–2016 рр. [7]

Через падіння почалася паніка і більше 500 великих компаній на наступний день призупинили торги цінними паперами через ризик збанкрутувати. Цінні папери, що мають обіг на китайському фондовому ринку, понесли втрати більш ніж 3 трлн дол. своєї вартості, що стало максимальним знеціненням з 1992 р.

Обвал продовжився в 2016 р. У перший торговий день року китайський індекс CSI 300 обрушився на 7%. З-за цього торги на китайських ринках були закриті до кінця дня. 25 лютого Фондові індекси в Китаї знизилися більш ніж на 6% [8]. Таким чином, з початку року індекс Shanghai Composite втратив 23%.

Способи реагування лідерів нації недавнього обвалу ринку є символом великої дилеми, поєднуючи комунізм і ринкову економіку. Тому аналіз регулювання біржової рецесії китайською владою є дуже суперечливим і багатогранним, що відбиває усі існуючі різнобіжності в економічній системі країні, і фінансовому секторі зокрема.

Згідно The Economist, на відміну від більшості великих ринків – мільйони індивідуальних інвесторів домінують на китайському фондовому ринку, керуючи більш ніж 80% торгів на біржах в Шанхаї і Шеньчжені, проти приблизно 15% у США. Видання стверджує, що населення у ролі роздрібних інвесторів, не маючи навіть повної середньої освіти у своїй більшості, як правило, надмірно реагує, неправильно читає сигнали ринку і продає за спекулятивними інстинктами [8].

Китайський уряд прийняв безліч заходів, щоб зупинити хвилю падіння. У серпні 2015 р., Народний банк Китаю девальвував юань на 1,86% – 6,2298 юаня за 1 дол. Під час різкого біржового спаду в січні 2016 р. Народний банк Китаю встановив офіційний курс до найнижчого рівня з березня 2011 р. – 6,5646 юаня за 1 дол., або вполовину слабкішим [9].

Суттєву і дуже сумнівну роль у технічному регулюванні біржової нестабільності в Китаї зіграли біржові вимикачі (або circuit-breakers). Теорія автоматичних вимикачів полягає в тому, що вони, як передбачається, допомагають заспокоїти надмірне коливання цін на ринку. У випадку з Китаєм, вони зробили повністю протилежне.

Лише через 4 дні після їх запуску вони були ініційовані двічі: з 5% порогу тимчасове призупинення торгів, а невдовзі – повне його закриття на рівні 7%, що ще більше посилило паніку на ринку при наступному відновленні торгівлі і ажіотажний бум продажу акцій [8].

Як одним із інструментів монетарного регулювання, Центробанк Китаю знизив основні процентні ставки: до 4,6% за кредитами і до 1,75% за депозитами. Зниження відсоткової ставки за депозитами і розширення програми державного кредитування під нижчий процент було зроблено у рамках програми соціальної стабілізації, адже більшу частку інвесторів на китайській біржі складає населення [9].

На рисунку 4 показана динаміка збільшення кредитування населення юанем, що досягло свого піку у січні 2016 р. і показала збільшення приблизно на 100% від значень влітку 2015 р., коли було зафіксовано перший сильний біржовий спад.

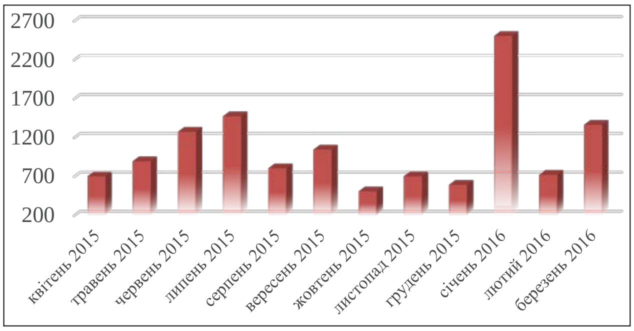

Рис. 4. Позики населенню у юанях, тис юанів, 2015–2016 рр. [6]

Частиною регулятивних заходів банківської системи стало скорочення вимог до резервів великих банків до 18% (зниження на 50 базисних пунктів) [7]. Поряд із девальвацією юаня, зменшення вимог до резервів суттєво збільшило пропозицію грошей, що відображається агрегатом M2 для економіки Китаю. Поряд із осінніми значеннями приблизно у 135 тис млрд, показники на початку 2016 р. росли до 143 тис млрд, що становило приблизно 6% збільшення грошової маси.

Поряд із проведенням політики дешевих грошей у банківській сфері, Китай суттєво змінив структуру резервів, скуповуючи золото за власні валютні резерви, створивши «стабільну подушку» задля продовження політики девальвації і збереження існуючого профіциту платіжного балансу. З 1054,9 т золоті резерви КНР збільшилися до 1750 т, або на 80%. Це є яскравим свідченням того, що керівництво шукає засоби забезпечення довгострокової фінансової безпеки поряд із можливим подальшим знеціненням власної валюти.

Після катастрофічного зниження біржових котирувань уряд Китаю прийняв безпрецедентні заходи для запобігання його подальшого падіння, у тому числі за рахунок створення стабілізаційного фонду та призупинення проведення первинних розміщень. За оцінкою аналітиків, опитаних WSJ, розмір відстрочених IPO становить 4 трлн юанів (645 млрд дол.).

Найбільші страхові компанії інвестували десятки мільярдів юанів в акції великих компаній і ETF-фонди. China Life Insurance Co Ltd вклала в індексні фонди 10 млрд юанів (1,6 млрд дол.), а China Pacific Insurance Group і кілька інших страховиків – більше 1 мільярда кожен [8]. Завдяки цьому фондові індекси піднялися трохи більше ніж на 2%, але потім знову почали знижуватися.

Остання доповідь Світового банку застерігає, що замість пропагування основ раціонального фінансового розвитку, держава активно втручається в прямий розподіл ресурсів за допомогою адміністративних дій та контролю цін, гарантій, керівних кредитних принципів, всепроникної власності фінансових установ і регуляторної політики [6]. Тому наслідки цієї регуляторної політики є неоднозначною, а отримання вигод різними суб'єктами ринкових відносин є суперечливими.

Макроекономічні показники після рецесії фондового ринку дали суттєвий негативний результат: зовнішній та внутрішній державний борг складали близько 160% ВВП 8 р. тому, а в 2015 р. складає понад 240% (близько $25 трлн дол.), особливо стрімко зростаючи в середині 2015 р [10].

Активне втручання центрального банку у курс юаня планувалося з метою підтримки вітчизняних експортерів. Але замість того, падіння курсу юаня та активна скупка золота Народним банком Китаю додала інвесторам сумнівів і викликала активний відтік капіталу, що почався з 2016 р. і характеризувалось зменшенням у більш ніж 12 разів: з 1250 млн в грудні 2015 р. до 100 млн в січні 2016 р.

Таким чином, будучи частиною ВВП, зменшення інвестицій спричиняють зниження темпів економічного зростання. Прогнози офіційного Китаю щодо стабільного зростання китайського економіки виявилися хибними – воно поступово сповільнюється. Економіка КНР сповільнюється з 2010 р. Тоді темпи її зростання були на рівні 10,4%, в 2011 р. – 9,2%, в 2012 р. – 7,8%, в 2013 р. – 7,7%, а в 2014 р. – до 7,4%. Наразі у 2015 р. її показник зростання був найменшим з 1990 р. – 6,9% ВВП. Натомість, профіцит державного бюджету у ВВП у відсотках зменшується, переростаючи у дефіцит в 2% і з прогнозами подальшого його збільшення.

Спостерігаючи за динамікою промислової активності, індекс PMI (Purchasing Managers' Index, або індекс менеджерів по закупівлям) Китаю знизився до 51.5. Це було початком падіння, яке почалось в грудні 2015 р., індекс впав нижче 50. Виробнича діяльність є ключовою ознакою економічної активності, а падіння індексу нижче 50 означає сповільнення темпів економіки [10]. Оскільки Китай є найбільшим у світі споживачем і виробником металу, і другою за величиною економікою в світі, падіння китайського PMI впало під пильний нагляд світових експертів.

Аналізуючи наслідки біржової рецесії для населення, соціалістичний апарат Китаю ніколи не чекає апогею ситуації, що могла б спричинити соціальну нестабільність і обурення.

Зі статистики Світового Банку, після падіння фондового ринку і дії регулятивних інструментів Китайської влади, офіційні показники показали негативну тенденцію до збільшення безробіття до позначки 4,9% у 2015 р., що стало більше на 0,2%, ніж у попередній рік [6].

Зниження експорту і виробництва призвело до скорочення робочих місць: індекс зайнятості за дослідженням Caixin Survey впав до 47,3 в грудні – 26-й місяць поспіль нижче 50. Від цього постраждали, в основному, працівники важкої промисловості. У китайському Віснику праці, спостережна група, що базується в Гонконзі, зафіксувала 2,774 страйка і протеста по всій країні. Longmay Mining, найбільша компанія в Північній провінції Хейлунцзян, заявила у вересні 2015 р., що скоротить свій штат до 100 000 робочих місць, що складає майже половину її робочої сили [11].

Однією з головних причин часткової недієздатності регулятивної політики Китаю лежить у структурі його економіки. Лише 50,5% ВВП за останній рік перепадає на сферу послуг, приблизно 40% – на промисловість і 9,5% – на сільське господарство. Порівнюючи із розвиненими країнами світу, де структура сфери послуг досягає 75–80% ВВП, більш високий показник є запорукою довгострокової стабільності та індикатором високого рівня інтенсифікації та наукоємності виробництва [5]. Таким чином, низька частка сфери послуг у економіці Китаю створює додаткові довгострокові загрози для фінансового ринку і фондового зокрема.

Основною причиною існуючих на китайському ринку обмежень є прагнення зберегти контроль держави над сектором фінансового ринку, що представляє собою важливий інструмент залучення коштів населення для розвитку продуктивних сил країни.

Одною з першочергових причин занепокоєння для Китаю була в різниці ціни «А»-акції, яку можна придбати тільки за рахунок інвесторів на території Китаю, щоб зберегти внутрішній ринок. Сегментування ринку на основі жорсткого поділу китайського фондового ринку за типами акцій служить істотним чинником, що обмежує вільний рух капіталу. Ця невідповідність спровокувала китайських інвесторів підіймати ціни торгів вгору далеко за рамки будь-якого розумного наближення до їх реальної вартості.

Таким чином є привід для переосмислення і реформування існуючої сегментації біржі за видами акцій: спрощення їх груп, зняття жорстких обмежень і послаблення ролі прямого втручання держави у ціноутворення акцій групи «А» державних підприємств.

Як і було зазначено вище, відмінною рисою китайського фондового ринку є переважання серед його учасників приватних інвесторів. Проблема посилюється відсутністю елементарних знань, які дозволили б їм приймати адекватні інвестиційні рішення. Доречним було б створення широкомасштабної соціальної просвітницької програми для підвищення фінансової грамотності і обізнаності в процесах, що відбуваються на біржі.

Китайські інвестиційні компанії, що є в даний час основними інституційними інвесторами, не володіють достатнім капіталом для того, щоб чинити на фондовий ринок стабілізуючий вплив, очікувати швидкого посилення їх ролі як сили, здатної упорядкувати фондовий ринок КНР, очевидно, не варто. Треба шукати інші методи для залучення коштів і укріплення цін акцій не за рахунок синтетичного їх роздування, а за допомогою створення попиту на них.

Висновки і пропозиції. Важливу роль у запозиченні зарубіжного досвіду повинні грати, на нашу думку, китайські компанії, акції яких обертаються на західних фінансових ринках, – вони першими повинні перейняти прогресивні методи

ведення бізнесу, тим самим стати прикладом для інших китайських корпорацій. Саме це стане зеленим світлом як і для іноземних інвесторів, так і для всієї світової спільноти вцілому.

В останні роки стала чіткіше вимальовуватися ще одна важлива задача фондового ринку Китаю – перетворення державних підприємств в компанії, функціонування яких буде організовано по західним стандартам корпоративного управління, за довгі роки підтвердили свою ефективність.

Роль держави у цьому випадку – всебічне сприяння лібералізації і відкриттю китайського фондового ринку, створення прозорих умов для первинного розміщення акцій іноземних компаній, і, звичайно, створення автоматичного, а не «ручного» механізму запобігання перегріву ринку і зменшення його волатильності. Це може досягатися як і рішучими правовими реформами, так і вдосконаленням технічної сторони цього питання – біржових регуляторів.

Перш за все, глобальним пріоритетом Китаю повинен стати перехід від експортно-орієнтованої до інвестиційно-інтенсивної економіки, заснованої на інноваціях, споживанні і сфері послуг. Поряд із демографічною проблемою Китаю, Пекіну давно відомо, що його економічна модель не є стійкою, а зміни – це складний і тривалий процес.

Уряду слід і надалі буде робити все можливе для сприяння інноваціям та підприємництву, особливо в області науки і техніки. Конкретним заходом для допомоги новим підприємствам слугуватиме ефективний розподіл ресурсів, включаючи працю, капітал, землю, технології та управління. Це буде важким завданням для уряду Китаю, адже доступ до таких ресурсів жорстко контролюється державою і монополізований державними компаніями.

Отже, проаналізувавши наслідки біржової рецесії для учасників ринку Китаю, можемо зазначити, що вона знайшла негативне відображення як на макро-, так і на мікрорівні. Ми дійшли висновку, що цей спад був спровокований серією причин, що лежали як і в особливостях фондового ринку КНР, так і в структурі самої китайської економіки.

Керівництво скористалося запровадженням ряду адміністративних, монетарних і фіскальких інструментів, та регулятивні міри влади КНР не змогли повністю вирішити дисбаланси, що виникли в економіці, а навіть навпаки – посилили негативні тенденції її спаду.

Сам статус часткового капіталістичної економіки викликає безліч протиріч, що перешкоджає ефективному переходу країни від експортно-орієнтованої до інноваційної і інвестиційно-відкритої економіки. Саме тому виникає необхідність впровадження не лише короткострокових монетарних та фіскальних мір уряду, а поглиблення роботи у сфері економічних реформ і повного комплексного переходу до принципів ринкової економіки.

Список літератури:

1. Берзон Н. И. Фондовый рынок [Текст] / Н. И. Берзон – М.: Вита-Пресс, 2009. – 750 с.
2. Levine S. S., Zajac E. J. The Institutional Nature of Price Bubbles [Text / S. S. Levine, E. J. Zajac. – Routledge, New York, 2013. – 152 p.
3. Wu C. Dichotomy of Chinese Domestic and Overseas IPOs: An Empirical Investigation / C. Wu // School of Business University of Bridgeport [Electronic resource]. – Across mode: http://www.bridgeport.edu/files/6413/6597/6609/ publications_wu.pdf
4. PwC Greater China IPO Watch 2015 [Electronic resource]. – Across mode:https://www.pwc. com/mn/en/capitalmarkets/assets/greater_china_ipo_watch_2014.pdf
5. Ma S., Faff R. Market Conditions and the Optimal IPO Allocation Mechanism in China [Text] / S. Ma, R. Faff // Pacific-Basin Financial Journal, 2007, № 15. – P. 121–139.
6. China 2030 World Bank report [Electronic resource]. – Across mode: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/China-2030-complete.pdf
7. Shanghai Stock Exchange [Electronic resource]. – Across mode: http://english.sse.com.cn/indices/statistics/historical/.
8. China's stockmarket crashes-again // The Economist, January 8th, 2016 [Electronic resource]. – Across mode: http://www.economist.com/news/business-and-finance/21685146-chinas-stocks-and-currency-start-2016-big-tumbles-chinas-stockmarket.
9. People's Bank of China [Electronic resource]. – Across mode: http://www.pbc. gov.cn/english/130712/index.html – Title from the screen.
10. IMF International Financial Statistics [Electronic resource]. – Across mode: http://data.imf.org/?sk=5DABAFF2-C5AD-4D27-A175–1253419C02D1
11. Feng Sh., Hu Y., Moffitt R. Long Run Trends in Unemployment and Labor Force Participation in China / Sh. Feng, Y. Hu, R. Moffitt // [Electronic resource]. – Across mode: http://www.nber.org/papers/w21460
12. Вісник дніпропетровського університету // Серія «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». – 2010. – С. 50–56.

Трифонова О.Д., Балаш Е.А.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

РЕЦЕССИЯ ФОНДОВОГО РЫНКА КИТАЯ: ПРИЗНАКИ, ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация
Исследована суть, особенности и последствия биржевой рецессии Китая 2015–2016 гг. Проанализувано ключевые индикаторы функционирования бирж КНР, выявлены причины неэффективности инструментов руководства Китая в вопросе регулирования биржевой рецессии, определены последствия биржевой рецессии для субъектов национальной экономики Китая, предложены пути предотвращения дальнейшего экономического спада.
Ключевые слова: бизнес-цикл, финансовый пузырь, экономическая рецессия, фондовый рынок, государственное регулирование, монетарная политика, участники рынка.

Trifonova O.D., Balash E.A.
Oles Honchar Dnipro National University

CHINESE STOCK MARKET RECESSION: FEATURES, CAUSES AND CONSEQUENCES

Summary
The article reveals the essence, characteristics and consequences of Chineese market recession in 2015–2016, analyzes key indicators of the Chineese market functioning, identified the causes of the tools inefficiency of the China leadership in the regulation of the exchange recession, determines the effects of market recession for the subjects of China's national economy and suggests the ways to prevent further economic downturn.
Keywords: business cycle, financial bubble, economic recession, stock market, government regulation, monetary policy, market participants.

УДК 339.3:663.6

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ БЕЗАЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ

Тюха І.В., Погребна А.В.
Національний університет харчових технологій

У статті досліджено теоретичні аспекти розвитку ринку безалкогольних напоїв України. Проаналізовано сучасний стан вітчизняного ринку безалкогольних напоїв, в якому показана структура ринку безалкогольних виробів, обсяги виробництва безалкогольних напоїв в Україні у 2011–2016 та десять найбільших виробників безалкогольних напоїв. Надана структура експорту та імпорту безалкогольних напоїв України в натуральному та вартісному виразі у 2014–2016 рр. А також визначено чинники (бар'єри) для розвитку вітчизняного експорту даної продукції. Запропоновано шляхи розвитку та реалізації експортного потенціалу вітчизняних виробників безалкогольної продукції.
Ключові слова: ринок безалкогольних напоїв, структура ринку, виробництво, експорт, імпорт.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Безалкогольні напої – це велика група смакових товарів, яка об'єднує напої з різноманітними властивостями та технологіями одержання, які покликані вгамувати спрагу і мати освіжаючу дію.

Тому проблема створення й виробництва безалкогольних напоїв загальнооздоровчого призначення має винятковий вплив на розвиток харчової і переробної промисловості. Достатньо гострими лишаються питання формування та реалізації експортного потенціалу підприємств галузі безалкогольних напоїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем та тенденцій розвитку ринку безалкогольної продукції присвячені праці вітчизняних дослідників, зокрема таких як Н. В. Редько, А. О. Заїнчковський, І. О. Шаповалова, А. М. Кушніренко, Н. М. Обіюх, В. А. Голян, С. В. Фертюк, Я. В. Запорізька, М. Я. Гавриляк, Т. Квишко, О. А. Круглова, М. Б. Цопа та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Переважна більшість наукових праць і оглядів перерахованих вище дослідників присвячена саме вивченню стану ситуації на ринку безалкогольних напоїв України, проте експортний потенціал підприємств даної галузі мало досліджений.

Мета статті. Основною метою статті є аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку вітчизняного ринку безалкогольних напоїв, а також пошук шляхів розвитку експортного потенціалу вітчизняних виробників безалкогольної продукції.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці досі не утворилося єдиного розуміння того, що саме слід відносити до безалкогольних напоїв. Кожна країна вирішує цю задачу по-своєму. Так, у Великобританії до безалкогольних напоїв відносять солодкі газовані і негазовані напої, бутильовану воду, соки, а також розчинні напої.

В Україні згідно з Державним класифікатором продукції та послуг Держкомстату України, до безалкогольних напоїв (напоїв із концентрацією спирту не більше 0,5%) відносяться [3]:

– води мінеральні підсолоджені або ароматизовані;

– напої прохолоджувальні безалкогольні, типу лимонаду, оранжаду, коли і т.п., виготовлені з використанням питної води, підсолодженої або не підсолодженої, ароматизовані фруктовим соками або есенцією, до яких додані барвники;

– напої безалкогольні спеціального призначення (дієтичні, діабетичні, тонізуючі, для спортсменів тощо);

– квас;

– напої, виготовлені на основі молока, какао, чаю та інші напої, які є готовими до споживання.

Безалкогольні напої за зовнішнім виглядом поділяють на: рідкі напої – прозорі й замутнені та концентрати напоїв у споживчій тарі.

Залежно від сировини, технології виробництва й призначення напої поділяють на групи: соковмісні; напої на зерновій сировині; напої на пряно-ароматичній рослинній сировині; напої на ароматизаторах (есенціях і ароматних спиртах); напої бродіння; напої спеціального призначення; штучно-мінералізовані води [2].

Рідкі напої за ступенем насичення двоокису вуглецю підрозділяють на типи: сильногазовані, середньогазовані, слабогазовані, негазовані.

Рідкі напої за способом обробки поділяють на непастеризовані; пастеризовані; напої із застосуванням консервантів; напої без застосування консервантів; напої холодного розливу; напої гарячого розливу.

В даний час вітчизняними заводами та цехами з виробництва безалкогольних напоїв випускаються [2]:

– напої безалкогольні газовані з низькою калорійністю, а також для хворих на цукровий діабет з застосуванням аспартама, ксиліту, сорбіту та інших цукрозамінників. Такі напої є напоями спеціального призначення;

– напої газовані, що представляють собою насичені двоокисом вуглецю водні розчини цукру з додаванням продуктів переробки плодово-ягідної сировини (соків, екстрактів тощо), пряно-ароматичної, в тому числі рослинної (настоїв трав, коріння, цедри цитрусових і т.п.) сировини, ароматичних речовин (есенцій, ефірних олій), барвників, органічних кислот;

– напої на зерновій сировині, що представляють собою насичені діоксидом вуглецю розчини концентрату квасного сусла, сахарози, харчових кислот та інших ароматичних і смакових речовин;

– напої бродіння, до яких відносять хлібний квас, плодово-ягідні кваси;

– води штучно мінералізовані, виготовлені із сумішей солей і насичені діоксидом вуглецю;

– напої негазовані, в тому числі сухі напої, шипучі і не шипучі, виготовлені з цукру, винокам'яної кислоти, соди, есенцій і барвників.

Проаналізуємо структуру ринку безалкогольних напоїв України у 2016 році.

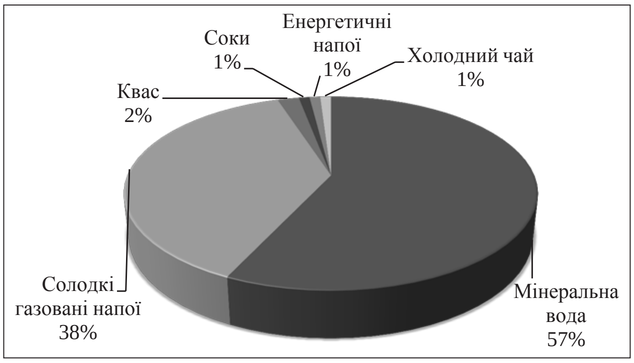

Рис. 1. Структура ринку безалкогольних виробів в Україні, 2016 р. [4]

Як видно з рис. 1, мінеральні води залишаються незаперечним лідером ринку. Солодкі газовані напої також займають суттєву частку ринку. Динамічне зростання демонструють енергетичні напої, оскільки вони функціональні і підходять для кількох ніш: молоді люди і доросле покоління. Квас, соки і холодні чаї сприймаються як альтернатива і тому користуються популярністю у незначних кількостях. Однак існують прогнози, що пропаганда здорового способу життя буде чинити істотний вплив на зростання сегменту «Соки» [4].

Проаналізуємо обсяги виробництва безалкогольних напоїв України за 2011–2016 рр., млн. дал.

Рис. 2. Обсяги виробництва безалкогольних напоїв в Україні у 2011–2016 рр., млн. дал. [4]

Отже, як бачимо з рис. 2, у виробництві безалкогольних напоїв з 2011 року спостерігається суттєвий спад. Так, у 2015 році обсяги виробництва порівняно з 2011 скоротилися на 24%. Проте, не зважаючи на нестабільний економічний стан в країні, у 2016 році обсяги виробництва зросли на 7,6%.

Протягом 2015 року українські виробники соків і вод переживали наслідки нестабільного та кризового 2014 року, в результаті чого істотно впали обсяги виробництва продукції. За даними Державної служби статистики України, виробництво фруктових та овочевих соків у 2016 році впало на 45%, до 255 тис. тонн, а сокових сумішей – на 18%, до 202 тис. тонн.

Обсяг виробництва газованих напоїв скоротився на 7% і становив в кінці 2015 року 75,6 млн дал, а негазованої знизився на 4%, до 34,5 млн дал. Обсяг виробництва безалкогольних напоїв склав 110 млн дал, що на 6% менше, ніж на рік раніше.

Не зважаючи на те, що обсяги виробництва соків і сокових сумішей зменшувались, їх темп скорочення був нижчим у порівнянні з 2015 роком.

У першому півріччі 2016 року виробництво фруктових і овочевих соків скоротився на 15% у порівнянні з аналогічним періодом 2015 року – до 97,9 тис. тонн, а сегмент сокових сумішей при цьому навіть виріс на 1,4% – до 105 тис. тонн.

Обсяги випуску негазованої води в січні-червні 2016 ріку зросли на 20%, до 20,4 млн дал, а газованої – на 6%, до 34,6 млн дал.

Обсяги виробництва безалкогольних напоїв українських підприємств-виробників також зросли, але не набагато. Обсяг випуску цього виду продукції в першому півріччі 2016 року склав 56,6 млн. дал, що на 2,7% більше, ніж в минулому році.

Оскільки ринок безалкогольних напоїв – це один з найбільш гнучких ринків по відношенню до попиту, основною причиною падіння обсягів виробництва є падіння купівельної спроможності населення та девальвацією національної валюти.

Розглянемо десять найбільших виробників безалкогольних напоїв, продукція яких представлена на вітчизняному ринку [5]:

1. Кока-Кола Беверіджиз Україна Лімітед («Coca-Cola», «Fanta», «Sprite», «Bonaqua», «Schweppes», «Burn», «Rich», «Rich Kids», «Nestea»);

2. Моршинський з-д мінеральних вод «Оскар» («Моршинська», «Трускавецька», «Borjomi»);

3. «Дочірнє підприємство ПАТ «Оболонь» «Красилівське» («Ріо-де-мохіто», «Живчик унік», «Кола Нова»);

4. Миргородський з-д мінеральних вод («Миргородська», «Аква няня», «Aqua life»);

5. Виробнича фірма «Панда» («Артезіанська», «Делішес», «Дюшес», «Кола»);

6. Аквапласт («Фрутс», «Арабелла») з Дніпропетровська (дочірня компанія PepsiCo).

7. Малбі Беверідж («Бон Буасон», «Блек», «Блек натур»);

8. Київський з-д безалкогольних напоїв «Росинка» («Ситро», «Апельсин», «Лимон», «Лимонад», «Тархун», «Узвар», «Фейхоа», «Мохіто Класік», «Софія Київська» ТМ Capri-Sonne, квас «Український традиційний», «Водка-лимон», «Водка-клюква», «Бренді-кава»);

9. Еконія («Малятко-вода», «Малятко-сок», «TeenTeem», «Чайкава);

10. Орлан («Знаменівська», «Два океани», «Каліпсо», «Газовані напої «Біола», «Газовані напої «Ретро», «Газовані напої «Бриз», «Газовані напої «Прем'єра», «Icy-Cola», «Квейк», «Smile», «Соки Біола», «Соки Літо», «Холодний чай»).

Серед внутішньоринкових тенденцій слід відмітити концентрацію провідних виробників на безалкогольній продукції для дітей. В умовах зниження купівельної спроможності більшість населення скорочує особисте споживання, але обсяги покупок товарів для дітей не знижуються. Тому в категорії соків, нектарів і сокових напоїв дитячі соки – це найбільш динамічно зростаючий сегмент.

Крім того, зросла орієнтація виробників на продукції «екосегменту», розширенні лінійки за рахунок органічних видів напоїв. Таким напоям віддають перевагу споживачі стійкі до коливань економічної кон'юнктури.

Роблять ставки на екопродукцію і в компанії Galicia, яка розширила асортимент, запустивши лінійку органічної продукції. «Не дивлячись на загальне падіння ринку, ми бачимо перспективи в органічній продукції, тому що є різні категорії покупців. Одні гостро відчули економічну кризу, в той час як інші готові купувати якісну продукцію, і в першу чергу органічну», – зазначає керівник відділу маркетингу Galicia Катерина Кукош.

Така ж ситуація склалася й на ринку мінеральної води. Виробники мінеральних вод відновлюють продуктову лінійку продукцією для дітей і відмовляються від води, яка не відповідає здоровому способу життя. IDS Borjomi Ukraine почала випускати воду для немовлят і вивела бренд «Сорочинська», що не була природною мінеральною водою [5].

Вітчизняний ринок безалкогольних напоїв не є закритою системою, а отже змінює свій вигляд внаслідок зміни сальдо зовнішньоторговельних операцій.

Проаналізуємо експорт та імпорт вод, включаючи мінеральні та газовані, з додаванням цукру чи інших підсолоджувальних речовин к 2014–2016 рр. (табл. 1).

З табл. 1 видно, що за 2014–2016 рр. роки найбільша кількість безалкогольних напоїв України експортувалась в Азербайджан, Молдову та Білорусь. Отже, майже 90% українського експорту солодких газованих вод припадало на країни СНД. Щодо імпорту – в 2016 році лідерами є такі країни як Росія, Австрія та Нідерланди.

Україна входить до п'ятірки найбільших світових експортерів соків. Основний експортний продукт – яблучний сік. Основну питому вагу поставок за кордон забезпечує одна компанія – T.B.Fruit, яка експортує 98% своєї продукції. У 2015 році експорт соків в натуральному виразі скоротився на 6%, до 116,7 тис. тонн, а в грошовому впав на 36%, до $ 114,5 млн.

На відміну від соків, частка експорту мінеральних вод і солодких напоїв в обсягах продажу українських виробників невелика. Поставки за кордон вод без додавання цукру в 2015 році зросли на 26%, до 6,1 млн дал, але виручка при цьому знизилася на 13% і склала $ 1,99 млн. Що стосується солодких напоїв, то їх експорт впав на 28%, до 8,2 млн дал, в грошовому виразі – на 40%, до $ 40,2 млн.

Основними ринками збуту для українських соків у 2015 році були Польща і Австрія (62% і 14% відповідно), на третьому місці Білорусь з часткою в 7%.

2016 року лідерами зі закупівель українських соків залишаються країни ЄС: Польща (57%) і Словаччина (9%). Білорусь збільшила свою частку до 13%.

Слід також відзначити, що на зовнішні ринки традиційно відправляється більш якісна, преміальна продукція. Ця тенденція зберігається в період низького попиту на соки в Україні, коли виробники намагаються переорієнтуватися на зовнішні ринки [5].

Ступінь реалізації експортних можливостей галузі безалкогольних напоїв України є не достатнім, оскільки суттєвим обмежуючим чинником (бар'єром) для розвитку вітчизняного експорту даної продукції виступає саме низька якість продукції. Зокрема, в останні роки бракується і знімається з реалізації більше 50% перевірених безалкогольних товарів, майже кожна друга тонна перевірених безалкогольних напоїв і мінеральних вод, більше третини перевірених соків та соковмісних напоїв. Це свідчить про те, що українська продукція має певні недоліки в якості, що не дозволяє повністю реалізувати свій експортний потенціал.

Висновки і пропозиції. Основна проблема, що спостерігається на ринку безалкогольних напоїв – це зниження їх споживання в розрахунку на одного споживача під впливом негативних політичних та економічних факторів в країні протягом 2013–2016 років.

Але незважаючи на негативну тенденцію зменшення обсягів виробництва та реалізації безалкогольної продукції, даний ринок має значні ресурси та перспективи для подальшого розвитку:

– індустрія безалкогольних напоїв консолідується навколо сильних та великих компаній-виробників та брендів. Тому такі підприємства мають більше можливостей для здійснення експортної діяльності.

– у зв'язку з пропагандою здорового способу життя, виробникам безалкогольних напоїв слід активізувати виробництво функціональних напоїв та відповідно скоротити частку виробництва солодкої газованої води. В якості альтернативи можна розглядати розширення асортименту вітамінізованих соковмісних напоїв підвищеної біологічної цінності.

– дешеві напої починають втрачати позиції, оскільки на перший план виходить якість. Тому підприємствам з метою формування та розвитку експортного потенціалу доцільно переглянути співвідношення ціна-якість.

Ринок безалкогольних напоїв відрізняється від інших ринків високим рівнем конкуренції світових лідерів без тенденцій до зниження попиту, тому слід очікувати лише збільшення маркетингових бюджетів та досліджень на ньому.

Отримані результати можуть бути використані виробниками безалкогольних напоїв при збуті продукції на вітчизняному ринку, а також при розробці стратегій виходу підприємств на зовнішній ринок як відправної точки для подальших пошуків партнерів за кордоном.

Таблиця 1

Структура експорту та імпорту безалкогольних напоїв України в натуральному та вартісному виразі у 2014–2016 рр.

2014 р.					
Азербайджан	2260131,0	1289,7	Росія	4512472,8	3252,1
Білорусь	2953227,0	3756,0	Нідерланди	1059542,0	1200,7
Молдова	9080102,9	4806,2	Польща	545913,2	503,3
Росія	4110276,9	1832,3	Угорщина	80514,0	92,6
Німеччина	1869108,0	658,4	Швейцарія	1828510,9	1688,9
Польща	1118584,0	364,3	Грузія	1395632,0	864,5
Грузія	926310,0	655,0	Корея	618594,2	573,9
Туреччина	205920,0	99,2	Таїланд	108841,5	158,1
США	1317536,0	405,7	США	100403,1	109,9
2015 р.					
Азербайджан	1647627,2	772,4	Росія	412044,4	256,1
Білорусь	1325156,0	1655,2	Австрія	1725659,4	839,3
Молдова	1176116,9	4092	Нідерланди	804927,0	789,2
Росія	2690631,0	1082,2	Польща	243497,2	161,4
Литва	63276,0	145,5	Угорщина	372240,0	288,8
Німеччина	1922910,0	553,7	Швейцарія	1641087,0	793,2
Польща	1633064,0	477,8	Грузія	260668,8	128,6
Грузія	2697399,8	1159,4	Корея	168599,2	161,6
США	1342247,8	385,8	США	21067,8	22,3
2016 р.					
Азербайджан	361264,8	116,4	Росія	3600,0	2,3
Білорусь	102513,0	117,5	Австрія	140767,9	104,7
Молдова	790330,3	163,6	Нідерланди	42873,6	32,6
Гана	111744,0	35,4	Польща	42347,2	25,8
Африка	111744,0	35,8	Угорщина	18720,0	13,8
Німеччина	31632,0	7,9	Швейцарія	193563,9	137,0
Польща	206334,0	56,6	Туреччина	4104,0	2,8
Грузія	271044,0	93,2	Китай	4334,4	3,7
Китай	75846,0	27,1	Бельгія	7038,7	18,4

Джерело: Складено автором на основі [1]

Список літератури:

1. Державний комітет статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Дослідження ринку безалкогольних напоїв UA ECONOMIC. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaeconomic. com/ulens-1233–1.html
3. Гавриляк М.Я. Дослідження споживчих переваг на ринку безалкогольних напоїв / М.Я. Гавриляк, Р.О. Шевчик // Вісник Львівської комерційної академії. Серія товарознавча, 2014. – Вип. 14. – С. 130–133.
4. Квишко Т. Аналіз стану ринку безалкогольних напоїв в Україні [Електронний ресурс] / Т. Квишко // збірник наук. праць IV студентської науково-практичної конференції «Товарознавчі та маркетингові дослідження товарних ринків». – В.: Вид-во Вінницького тоговельно-економічного інституту. – 2017. – Режим доступу: http://www.vtei.com.ua/konfa/4/4.pdf
5. Топ-10 виробників безалкогольних напоїв AGRONEWS. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agronews.ua/node/72198

Тюха И.В., Погребная А.В.
Национальный университет пищевых технологий

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОГО РЫНКА БЕЗАЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ

Аннотация
В статье исследованы теоретические аспекты развития рынка безалкогольных напитков Украины. Проанализировано современное состояние отечественного рынка безалкогольных напитков, в котором показана структура рынка безалкогольных изделий, объемы производства безалкогольных напитков в Украине в 2011–2016 и десять крупнейших производителей безалкогольных напитков. Предоставленная структура экспорта и импорта безалкогольных напитков Украины в натуральном и стоимостном выражении в 2014–2016 гг. А также определены факторы (барьеры) для развития отечественного экспорта данной продукции. Предложены пути развития и реализации экспортного потенциала отечественных производителей безалкогольной продукции.
Ключевые слова: рынок безалкогольных напитков, структура рынка, производство, экспорт, импорт.

Tykha I.V., Pohrebna A.V.
National University of Food Technologies

STATE AND TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF THE DOMESTIC MARKET OF SOFT DRINKS

Summary
The article deals with theoretical aspects of the development of the market for soft drinks in Ukraine. The current state of the Ukrainian market of soft drinks is analyzed, which shows the structure of the soft drinks market, the volume of production of soft drinks in Ukraine in 2011–2016 and the ten largest soft drinks producers. The structure of export and import of soft drinks of Ukraine in natural and cost terms in 2014–2016 is given. Also, factors (barriers) for development of domestic export of this product are determined. The ways of development and realization of export potential of domestic producers of soft drinks are offered.
Keywords: soft drinks market, market structure, production, export, import.

УДК 332.021.8

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Фоміних В.І., Махова Н.І., Самохліб О.І.
Університет митної справи та фінансів

У статті розкрито сучасний етап економічного розвитку підприємств України, який характеризується високою залежністю від масштабів наукових досліджень і розробок, швидкості та ефективності впровадження нових видів виробів і технологій. Проведено аналіз статистичних даних фінансування інноваційної діяльності. Досліджено досвід розвинутих країн у галузі фінансування інноваційної діяльності підприємств та запропоновано заходи із фінансування такої діяльності.
Ключові слова: інновація, фінансове забезпечення, фінансові ресурси, інвестиційні ресурси, підприємство.

Постановка проблеми. В нинішніх умовах економічного розвитку доведено, що успішна діяльність підприємств багато в чому залежить від впровадження на ньому інноваційних продуктів, тобто ведення інноваційної діяльності. Для багатьох керівників які бажають ефективно керувати підприємством поняття інноваційно розвинутого підприємства є досить актуальним в повсякчасному житті організацій. Розвиток суспільства та економічна стабільність залежить від ефективного розвитку науково-технічного прогресу в країні. Державна фінансова підтримка інноваційного розвитку підприємств поки не реалізується в Україні повною мірою. Проте, саме за допомогою механізмів інноваційного розвитку держава може забезпечити зростання конкурентоспроможності та розширене відтворення малого підприємництва у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом опубліковано ряд робіт українських дослідників які аналізували особливості інноваційного розвитку в економіці України, зокрема це О.М. Юркевич, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, О.Ф. Лапко, С.М.Ілляшенко, П.П. Микитюк, Б.Г. Сенів та інші. Однак, динамічний розвиток інноваційної діяльності передбачає високу ділову активність для підприємства, яку потрібно завжди контролювати.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних ринкових умовах безперервно відбувається ускладнення функціонування підприємств. Таке явище спостерігається не лише на території України, але й у світовому масштабі. Причинами такої ситуації стали посилення конкуренції, поглиблені кризові явища, процеси світової глобалізації тощо. Саме в таких складних умовах впровадження інновацій стає поштовхом для формування довгострокових конкурентних переваг та посилення власних позицій на ринку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення виробничого потенціалу підприємств України, їх спроможності до інноваційного розвитку та пошук шляхів інвестування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. З часів проголошення незалежності України та її переходу до ринкової економіки одним з головних завдань нашої держави стало докорінне оновлення виробничої бази, що залишилась їй у спадщину від СРСР, з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки. На сьогодні ця проблема ще більше загострилась у зв'язку з посиленням конкуренції не тільки на зовнішніх ринках, але й, з огляду на вступ нашої країни до СОТ, на внутрішньому. Необхідність заміни фізично спрацьованого (вже майже на 80%) устаткування, а також енергомістких і давно застарілих технологій стає дедалі невідкладнішою.

Якісний розвиток економіки може бути забезпечений тільки тими країнами, які спрямовують свої зусилля на розробку та реалізацію власного інноваційного потенціалу. Натомість для країн, які не приділяють даному питанню достатньої уваги, основними конкурентними перевагами стають або дешева робоча сила, або пріоритетний розвиток сировинного сектору, що тільки посилює їх залежність від більш розвинених країн та витісняє на периферію світового господарства. Реалізація інноваційного потенціалу країни відбувається шляхом побудови ефективної національної інноваційної системи.

Інноваційна діяльність завжди є ризиковою, складною та потребує значних грошових вкладень. Проте, як свідчать дослідження, саме підприємства, що здійснюють таку діяльність в останні роки є найбільш успішними, стійкими та мають найкращі результати розвитку. Незважаючи на те, що Україна має значний потенціал у промисловій, культурній, природній, технологічній, науково-освітній сферах, вона й до цього часу суттєво відстає від розвинутих країн світу. Серед багатьох причин, що спричиняють таку ситуацію, є низький рівень конкурентоспроможності українських товарів на ринку [2].

Сучасні реалії неодноразово доводять, що саме здійснення інноваційної діяльності (нова техніка, технології, управлінські інновації, організація праці та мотивація персоналу до прийняття участі в цих процесах) дає найкращі результати та є основним чинником розвитку. Саме інновації дають можливість підвищити частку ринку та отримати високі показники економічного зростання, розв'язати проблеми, як економічного, так і екологічного, соціального, технологічного характеру. Підтвердженням того, що упровадження інновацій дійсно є важливою складовою господарської діяльності, може слугувати успішний досвід підприємств зарубіжних країн. Швейцарія, Німеччина, Англія і Франція разом із США і Японією складають технологічне ядро світового розвитку і на них припадає найбільша частка виробництва високотехнологічної продукції.

Зарубіжний досвід свідчить, що уряди успішних інноваційних країн здійснюють зміни в законодавстві, організаційній та фінансовій сфері під-

приємств, що стимулює активізацію інноваційної діяльності. На територіях цих країн за підтримки держави виникають інноваційні кластери, що сприяють тісному співробітництву та обміну знаннями, ресурсами, кадрами тощо. Для реалізації відповідних заходів в Україні необхідна ефективна державна інноваційна політика, яка дозволить активізувати інноваційну діяльність як на регіональному рівні, так і на рівні підприємств [6].

Нестача в національній економіці фінансових ресурсів розвитку стала однією з головних причин затримки переходу до інтенсивної форми інноваційного розвитку та розпорошення фінансових та матеріальних ресурсів у інноваційній сфері. Внаслідок цієї суперечності усвідомлення споживачами необхідності застосування інноваційного продукту значно випередило здатність національної економіки до продукування останнього. Серед основних проблем фінансування інноваційної діяльності в Україні в контексті євроінтеграції слід виділити такі: обмежені можливості залучення державних ресурсів; дефіцит власних ресурсів суб'єктів економіки; нерозвиненість інституційних інвесторів (банків, страхових компаній, інвестиційних фондів і компаній, фондового ринку тощо); нерозвиненість інноваційної інфраструктури; відсутність дієвої правової бази залучення коштів іноземних інвесторів, в т.ч. венчурного фінансування. В Україні досі не створено жодного інвестиційного банку довгострокового кредитування, не виконується рішення щодо створення Державного банку реконструкції та розвитку. Обсяги інвестицій, які надходять в Україну залишаються низькими, а їхня структура не дає можливості говорити про їхній інноваційний характер.

В той же час, Україна має значний потенціал для розвитку інноваційної діяльності за умов проведення ефективної державної політики. Проте маловивченим є механізм комплексного розвитку інноваційної діяльності в умовах трансформаційної економіки України. Можна виділити основні проблеми інноваційного розвитку на сучасному етапі:

– відсутність реальних механізмів об'єднання наявних ресурсів, їх концентрації на найбільш значних та перспективних напрямах розвитку;

– відсутність залежності між збільшенням обсягу продажу приватними компаніями і зростанням фінансування здійснюваних ними досліджень і розробок;

– наявність обмежень з боку антимонопольного, податкового, патентно-ліцензійного законодавства;

– відсталість матеріальної і науково-технічної бази.

Для висвітлення існуючої ситуації з вирішенням проблеми, що розглядається, доцільно дослідити зміни у фактичних обсягах і джерелах фінансування інноваційної діяльності протягом останніх років – з 2007 р. до 2016 р. (табл. 1).

Як свідчить таблиця, основним джерелом фінансування інноваційної діяльності підприємств є самофінансування за рахунок, головним чином, частини одержаних прибутків та амортизаційних відрахувань. Можливості самофінансування є значно ширшими, але на практиці істотна частина прибутків багатьох підприємств нерідко вилучається на користь фірм і компаній (найчастіше – офшорних), що належать власникам цих підприємств, які отримали контроль над їх менеджментом.

У 2016 році основним джерелом фінансування інновацій були власні кошти підприємств, які становили 524735,7 тис. грн, що майже на 70000 тис. грн менше, ніж у 2015 році. Обсяг фінансування інноваційних робіт за рахунок державного бюджету становив 347,5 тис. грн, що в 173 рази менше порівняно з 2015 роком. У фінансуванні розвитку інноваційної діяльності також використовували кошти іноземних інвесторів в розмірі 10484,8 тис. грн. Інші джерела становили 58354,3 тис. грн. Отже, у структурі фінансування інноваційної діяльності відбулися зміни: зменшилася частка власних коштів, збільшилася частка коштів іноземних інвесторів, і коштів державного бюджету.

Тим часом кошти державного бюджету мають особливо важливе значення для реалізації інвестиційно інноваційних програм і проектів в економіці, адже ряд заходів, необхідних для їх успішного здійснення, не може бути профінансований за рахунок інших джерел. Зокрема, це розвиток інноваційної інфраструктури; надання державної підтримки у вигляді здешевлення кредитів; співфінансування; надання державних гарантій щодо проектів, які передбачають впровадження сучасних технологічних процесів та енергозберігаючих технологій. Кошти на такі заходи необхідно передбачати у бюджетах окремим рядком у максимально можливому обсягу та збільшу-

Таблиця 1

Джерела фінансування інноваційної діяльності (тис. грн.)

	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	вітчизняних інвесторів	іноземних інвесторів	інші джерела
2007	340546,962	305576,9	885,1	1564,3	32520,61
2008	271916,288	174781,2	255,9	4624,5	92254,55
2009	269338,312	189529,3	670,9	303,6	78834,53
2010	430833,284	395501,0	3189,9	1561,6	30580,8
2011	515372,396	498801,3	5602,8	2573,3	8395,072
2012	789838,742	730975,4	5849,5	4186,9	48826,83
2013	723467,458	660367,5	4731,4	2280,2	56088,34
2014	629441,456	549578,3	2242,2	1085,3	76535,65
2015	696911,222	593597,2	347,5	5323,2	97643,38
2016	653667,938	524735,7	60093,1	10484,8	58354,3

Джерело: [5]

вати за рахунок надходжень від приватизації. Особливої уваги вимагає контроль за їх ефективним використанням.

В Україні корпоративний сектор досить повільно і неохоче включається у фінансування інноваційних проектів. Водночас обмеженість бюджетних коштів для суттєвої підтримки інноваційної діяльності господарюючих суб'єктів детермінує необхідність створювати привабливі умови для потенційних вітчизняних та іноземних інвесторів. Але деякі представники промислового бізнесу, не розраховуючи на державу, активно працюють над залученням інвестицій у радикальне оновлення виробничих процесів власних підприємств.

В Україні спостерігається дефіцит фінансових ресурсів для забезпечення наукових досліджень і впровадження інноваційних розробок. Суттєвим недоліком системи національного регулювання розвитку інноваційної сфери є те, що вона, на відміну від законодавства більшості країн світу, не лише не сприяє розширенню джерел фінансування інноваційного розвитку, але й протидіє залученню небюджетних коштів та виключає можливість формування спеціальних, в тому числі відомчих фондів фінансування інноваційних проектів і програм.

Резервом інноваційного розвитку є фінансування через венчурні фонди та регіональні фонди розвитку, які необхідно організувати на рівні всіх областей України. Венчурний капітал є особливою формою капіталу. Інвестори, беручи участь у фінансуванні, фактично виступають як замовники майбутніх нововведень, якщо вони виявляються успішними – як співвласники новоутвореної фірми. Венчурне фінансування виконує роль попередньої оплати видатків виконання замовлень на новацію. Ця оплата не підлягає поверненню, з неї не утримуються проценти. Відповідно, вкладені грошові кошти втрачають форму позики, а процент припиняє виконувати функцію «ціни капіталу». Венчурне фінансування в перспективі стане одним з основних напрямів підтримки інноваційної діяльності. Тому вже зараз треба передбачити в законодавстві можливість утворювати венчурні фонди з використанням коштів Державного інноваційного фонду, банків, розробників і споживачів науково-інноваційної продукції, інших зацікавлених підприємств, а також коштів бюджетів. Необхідно об'єднувати кошти зацікавлених інвесторів: створювати регіональні венчурні фонди для підтримки нововведень. У світі такі фонди надзвичайно поширені. Підприємства зацікавлені в інвестуванні коштів в ці фонди, оскільки частина прибутку, що спрямована на розв'язання інноваційних проблем, звільняється від оподаткування. Такі регіональні венчурні фонди інноваційного розвитку в Україні повинні охоплювати всі основні науково-технічні проблеми [1].

Висновки і пропозиції. В умовах теперішнього господарювання доцільним є впровадження низки заходів, що дасть змогу значно підвищити рівень інноваційної діяльності підприємств. В першу чергу має бути належне забезпечення державної підтримки інноваційного підприємництва, а також:

– удосконалення управління інноваційною системою з відповідними наслідками для фінансування інноваційної діяльності;

– забезпечення сприятливого клімату для створення власних наукомістких виробництв повного циклу шляхом використання різних форм державної підтримки;

– розвиток інноваційної інфраструктури шляхом покращення системи інформаційного забезпечення інноваційної діяльності, сертифікації і впровадження розробок, підготовки і перепідготовки кадрів;

– розширення міждержавного співробітництва в галузі наукових розробок та інноваційної діяльності.

Реалізація напрямків розвитку інноваційної діяльності в Україні дасть змогу значно підвищити рівень інноваційної активності промислових підприємств, стабілізувати прискорений процес оновлення виробництва, ефективно використовувати внутрішні та залучені зовнішні інвестиції на інноваційну діяльність.

Для того щоб наша країна зробила прорив в області інновацій, потрібна належна підтримка державних органів влади, створення сприятливого інвестиційного клімату, нові наукові здобутки та високотехнологічні рішення.

Список літератури:

1. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія / Амоша О.І., Антонюк В.П., Землянкін А.І., Новікова О.Ф., Поручник А.М.; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2010. – 328 с.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40IV, ст. 1, абз. 3 (http://zakon2.rada.gov.ua/).
3. Инновационный менеджмент: Учебник для студентов вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 335 с.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Статистичний збірник. – К.: Інформ. – Видав. центр Держкомстату України, 2017. – 362 с.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики України (ukrstat.gov.ua/)
6. Товт Т.Й. Особливості фінансування інноваційної діяльності підприємств України // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3(81). – С. 102–108.
7. Янковский Н.А., Макогон Ю.В., Рябчин А.М. Инновационные и классические теории катастроф и экономических кризисов: Монография / Под ред. Ю.В. Макогона. – Донецк: ДонНУ, 2009. – 331 с.

Фоминых В.И., Махова Н.И., Самохлеб Е.И.
Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье раскрыт современный этап экономического развития предприятий Украины, который характеризуется высокой зависимостью от масштабов научных исследований и разработок, скорости и эффективности внедрения новых видов изделий и технологий. Проведен анализ статистических данных финансирования инновационной деятельности. Исследован опыт развитых стран в области финансирования инновационной деятельности предприятий и предложены меры по финансированию такой деятельности.
Ключевые слова: инновация, финансовое обеспечение, финансовые ресурсы, инвестиционные ресурсы, предприятие.

Fominih V.I., Mahova N.I., Samohlib E.I.
University of Customs and Finance

PROBLEMS OF FINANCING INNOVATIVE ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Summary
The article reveals the current stage of economic development of Ukrainian enterprises, which is characterized by a high dependence on the scale of scientific research and development, speed and efficiency of introducing new types of products and technologies. The analysis of statistical data on the financing of innovation activities was carried out. The experience of developed countries in the field of financing innovative activities of enterprises has been studied and measures have been proposed to finance such activities.
Keywords: innovation, financial provision, financial resources, investment resources, enterprise.

УДК 331.25(477)

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

Хлибова Т.О., Черненок К.П.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті досліджено особливості інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. Здійснено порівняльний аналіз інвестиційної діяльності НПФ в Україні та країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Окреслено проблеми та перспективи розвитку НПФ в Україні.
Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, інвестиційний портфель, пенсійні активи, інвестиційна діяльність, акції, облігації.

Постановка проблеми. Тривалий час пенсійна система України була заснована на розподільчому принципі фінансування, що означає що поточні внески на потреби пенсійного забезпечення використовуються для фінансування пенсій у цьому ж періоді. Після запровадження недержавного компонента пенсійної системи постало питання про інвестування активів пенсійних фондів, адже сутність діяльності недержавних пенсійних фондів полягає в акумулюванні внесків учасників та подальшому формуванні інвестиційного портфелю фонду. Тож саме від ефективності інвестиційної діяльності фонду залежить, який саме інвестиційний дохід отримуватиме учасник фонду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні є предметом активних наукових дискусій та достатньо широко представлені у працях вітчизняних вчених, зокрема, Н.В. Бахмач [1], О.І. Бобирь [2], А.І. Якимів [3].

Разом із тим, процес розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні триває, тож дослідження особливостей інвестиційної діяльності НПФ є вкрай актуальним.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попередній аналіз свідчить, що інвестиційні портфелі НПФ в Україні суттєво відрізняються від інвестиційних портфелів економічно високорозвинених країн (на прикладі країн

Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР)) не лише за обсягом акумульованих коштів, але й структурою розміщення коштів НПФ. А втім, ресурси які інвестує НПФ є джерелом внутрішніх інвестиційних ресурсів. Саме тому дослідження інвестиційної діяльності НПФ є важливим не лише з точки зору рівня життя пенсіонерів, але й розвитку всієї економіки країни.

Метою статті є визначення особливостей інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Система недержавного пенсійного забезпечення створює можливості для збереження та примноження коштів вкладників фонду для забезпечення отримання доходу після настання пенсійного віку. Головною перевагою НПФ є можливість не лише акумулювання грошей на потреби пенсійного забезпечення. НПФ виступають у ролі інституційних інвесторів, які інвестують кошти в економіку країни.

Основною метою інвестування пенсійних активів є збереження та примноження пенсійних заощаджень учасників. Одним із основних показників діяльності – є величина інвестиційного доходу.

Активами НПФ управляють компанії з управління активами (КУА) – це господарське товариство, яке здійснює професійну діяльність з управління активами НПФ та інститутів спільного інвестування на підставі ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Це єдиний вид діяльності, який має право здійснювати КУА.

Сутність інвестиційної політики НПФ зводиться до класичного обґрунтування вибору «ризик-дохідність».

Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [4] в Україні визначено обмеження за напрямами інвестиційної діяльності НПФ (табл. 1), що має сприяти зниженню ризику інвестиційної діяльності.

Таблиця 1

Нормативи інвестиційного портфеля НПФ

Інвестиційний портфель	Норматив, %
банківські депозити та ощадні сертифікати банків	50
цінні папери, доходи за якими гарантовано КМУ	50
облігації, емітентами яких є резиденти України	40 (не більше 5% одного емітента)
акції, емітентами яких є резиденти України	40
цінні папери іноземних емітентів	20 (не більше 5% одного емітента)
іпотечні цінні папери	40
об'єкти нерухомості	10
банківські метали	10
інші активи, не заборонені чинним законодавством України	5

Джерело: складено за даними [4]

Як видно, із структурних обмежень, законодавство жорстко регулює інвестиційну діяльність НПФ з метою зниження ризиків учасників НПФ. Найменші обмеження стосуються інвестування в банківські депозити – це пов'язано з тим, що кошти які зберігаються на депозитних рахунках мають гарантований рівень доходу, окрім того суттєвою перевагою є висока ліквідність коштів, розміщених на депозитних рахунках, що дозволяє НПФ швидко реагувати на вимоги учасників. Отже, даний напрямок інвестиційної діяльності є одним з найменш низькодохідних, однак і найменш ризикових.

В аналітичному звіті спеціалістів Світового банку визначені такі можливі ризики формування інвестиційного портфелю [5]:

1. Ризики, пов'язані з непрозорою конкуренцією (у т.ч. квазіпенсійні продукти страхових компаній і пенсійні рахунки банків можуть зменшити прозорість ринку та перешкодити клієнтам робити вільний та обґрунтований вибір, який дасть їм змогу максимізувати свою пенсію в довгостроковій перспективі).

2. Ризики, пов'язані зі структурою управління фондами і прозорістю (систему необхідно вдосконалити, щоб забезпечити спрямованість її роботи виключно на благо учасників пенсійної схеми – у цьому зв'язку може бути корисним підвищення рівня стандартів щодо поширення інформації та прозорості).

3. Ризики, пов'язані з оцінюванням вартості активів (з практикою бухгалтерського обліку та аудиту, розкриттям/прозорістю цін цінних паперів, що використовуються для оцінювання вартості активів, і роллю зберігачів у процесі оцінювання).

4. Проблеми з розрахунками вартості одиниці пенсійних внесків (оскільки учасники і потенційні учасники пенсійних програм не мають можливості постійно відстежувати вартість одиниці своїх пенсійних внесків, вони не поінформовані належним чином про якість управління активами і не мають належної основи, необхідної для того, щоб зробити вільний і обґрунтований вибір пенсійної схеми, яка відповідатиме їхнім особистим потребам).

5. Ризики, породжені обмеженим набором можливостей для досягнення оптимальної диверсифікації портфеля (неадекватна пропозиція ліквідних цінних паперів).

6. Ризик перехресного продажу та маркетингу (ризик, пов'язаний з тим, що брак інформації, неправильна інформація та небажані стимули звужують можливості здійснення вільного та обґрунтованого вибору пенсійної системи).

Зазначені ризики мають враховуватись при формуванні інвестиційної політики НПФ.

Аналіз особливостей інвестиційної діяльності НПФ в Україні свідчить про консервативну інвестиційну політику. Основними напрямами інвестування пенсійних активів НПФ в Україні є грошові кошти розміщенні на депозитних банківських рахунках, облігації, менш популярний напрямок – акції (табл. 2).

Основну частку у структурі інвестиційного портфеля за період 2012–2015 рр. становили банківські депозитні рахунки та грошові кошти, а також облігації. Депозитні вклади та облігації характеризуються надійністю, а основною метою інвестування в ці активи є збереження пенсійних заощаджень громадян.

Отримані результати аналізу особливостей інвестиційної діяльності НПФ, підтверджуються

й даними діяльності окремого фонду (ВНПФ «ВСІ», м. Київ). Як видно з табл. 3, найбільшу питому вагу у структурі інвестиційного портфелю займають депозитні банківські рахунки, що свідчить про консервативну інвестиційну політику.

Для українських НПФ необхідно розширювати існуючі та шукати нові напрями інвестування з метою проведення подальшої ефективної інвестиційної діяльності.

Доцільним є розгляд прогресивного зарубіжного досвіду у сфері інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів. Так, у деяких країнах взагалі не встановлюють інвестиційні обмеження. А саме: в дев'яти країнах ОЕСР (Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Ірландія, Нідерланди, Нова Зеландія, Сполучене Королівство і Сполучені Штати), а також у двох країнах, які не є членами ОЕСР (Малаві і Мальта). У зазначених країнах недержавні пенсійні фонди можуть інвестувати в нерухомість, роздрібні інвестиційні фонди, приватні інвестиційні фонди чи кредити без будь-яких обмежень [8].

Однак, враховуючи низький рівень довіри населення до установ фінансово-кредитної сфери та початковий етап розвитку НПФ в Україні, подібна лібералізація найймовірніше не є доцільною на теперішньому етапі розвитку зазначеної сфери.

В окремих країнах вкладники можуть самостійно обирати тип фонду в який вкладають кошти. У світовій практиці НПФ поділяють на два основні види відповідно до ступеню юридичної відокремленості активів фонду від вкладників чи адміністратора: автономні та неавтономні.

Окремо слід зазначити, що у Чилі частка зарубіжних інвестицій від загального обсягу капіталовкладень не може перевищувати 80% і залежить саме від типу фонду, який вибирає учасник. У Колумбії відповідний показник становить 40%, у Мексиці – 20%, тоді як у Бразилії – тільки 2–3%. У Словаччині дозволені інвестиції тільки в країни ЄС. У Фінляндії інвестування до країн, які не входять до ЄС, дозволяється винятково за умови, що вони є членами ОЕСР, і частка таких інвестицій становить 10% [8].

Використання пенсійних коштів у економіці в якості джерела довгострокових внутрішніх інвестицій, ще одна суттєва причина для активізації інвестиційної діяльності НПФ, що сприятиме удосконаленню не лише пенсійної системи, але й економіки в цілому. Наприклад, в країнах ОЕСР, активи пенсійних фондів складають в середньому майже 70% ВВП, а в деяких країнах навіть перевищують величину ВВП (наприклад, Нідерланди, Ісландія, Швейцарія),

Таблиця 2

Загальна структура інвестиційного портфеля НПФ України, 2012–2015 рр., млн. грн.

Об'єкт інвестування пенсійних активів	2012		2013		2014		2015	
	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	517,9	31,2	648,3	31,1	679,6	32,4	266,3	20,5
Грошові кошти, розміщені на депозитних банківських рахунках	572,7	34,5	760,2	36,4	953,8	45,6	780,7	59,8
Цінні папери, дохід гарантовано КМУ	196,9	11,9	241,1	11,5	0	0	0	0
Банківські метали	18,6	1,2	14,7	0,7	14,5	0,7	13,5	1,03
Об'єкти нерухомості	49,6	2,9	58,0	2,7	69,9	3,3	72,2	5,5
Акції українських емітентів	256,9	15,5	278,4	13,3	262,5	12,5	65,2	5,0
Дебіторська заборгованість	21,3	1,3	32,5	1,6	68,9	3,3	63,9	4,9
Кошти на поточному рахунку	9,3	0,56	19,3	0,9	16,4	0,8	17,3	1,3
Цінні папери іноземних держав	0	0	0	0	0	0	0	0
Цінні папери іноземних емітентів	0	0	0	0	0	0	0	0
Інші активи	16,8	1,01	37,3	1,8	25,9	1,2	25,7	1,9
Загальна вартість пенсійних активів	1660,1	100	2086,8	100	2091,5	100	1304,8	100

Джерело: складено за даними [6]

Таблиця 3

Структура розміщення активів ВНПФ «ВСІ», млн. грн.

Об'єкт інвестування активів фонду	2011		2012		2013		2014		2015		2016	
	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
Вкладні (депозитні) банківські рахунки	8,32	28,3	6,99	23,9	7,04	27,5	12,58	31,4	21,14	46,1	20,08	37,3
Цінні папери, дохід за якими гарантовано КМУ	3,46	11,8	3,58	12,2	6,19	24,1	14,97	40,4	17,02	37,1	25,34	47,1
Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	0	0	0,47	1,6	0	0	0,08	0,2	0	0	0	0
Акції українських емітентів	8,40	28,6	2,38	8,1	4,27	16,6	4,63	12,5	3,82	8,3	0,32	0,6
Об'єкти нерухомості	2,29	7,8	3,50	11,9	2,03	7,9	0	0	0	0	0	0
Банківські метали	4,63	15,7	9,17	31,3	4,37	17,1	0,77	2,1	1,04	2,3	1,27	2,4
Інші активи	2,28	7,7	6,19	21,1	1,67	6,5	4,01	10,8	2,77	6,0	6,19	11,5
Всього	29,40	100	29,21	100	25,60	100	36,98	100	45,81	100	53,80	100

Джерело: складено за даними [7]

що свідчить про значний ресурс для внутрішніх інвестицій. На рис. 1 представлені країни ОЕРС, активи пенсійних фондів яких (як% ВВП) складають більш ніж 10%.

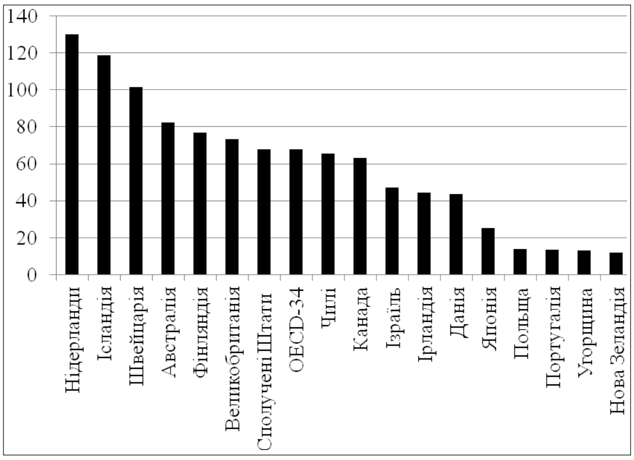

Рис. 1. Активи пенсійних фондів країн ОЕРС, % ВВП

Джерело: складено за даними ОЕРС [8]

Можна констатувати, що пенсійні кошти стабільне джерело внутрішніх інвестицій. Структура розміщення коштів пенсійних фондів у країнах ОЕСР (рис. 2) демонструє, що найбільшу питому вагу займають цінні папери, а саме – акції.

Таким чином, у міжнародній практиці накопичено досвід функціонування систем пенсійного забезпечення, що включають накопичувальні компоненти, що створює базу для їх подальшого впровадження в Україні.

Висновки і пропозиції. У результаті порівняльного аналізу структури розміщення коштів пенсійних фондів в Україні та країнах ОЕРС, можна констатувати, що інвестиційна політика вітчизняних НПФ орієнтована на мінімізацію інвестиційного ризику шляхом вкладення коштів у фінансові інструменти з низьким рівнем ризику та, відповідно, дохідністю. Разом із тим, аналіз досвіду країн ОЕРС свідчить, що недержавні пенсійні фонди є потужними інституційними інвесторами, пріоритетним напрямом інвестиційної діяльності яких є вкладення в акції, що у випадку вдалої реалізації, забезпечує максимізацію інвестиційного доходу вкладників та розвиток економіки вцілому. Саме це є перспективним напрямом удосконалення інвестиційної діяльності НПФ в Україні, однак його реалізація невід'ємно пов'язана з подальшим розвитком фондового ринку.

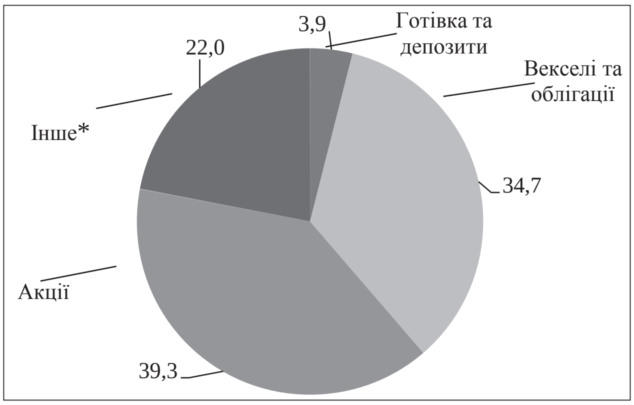

Рис. 2. Структура розміщення коштів пенсійних фондів у країнах ОЕСР

Примітка. Категорія «інше» включає в себе кредити, землі і будівлі, договори страхування і інші інвестиції.
Джерело: складено за даними ОЕСР [8]

Список літератури:

1. Бахмач А. Недержавні пенсійні фонди: статистика, перспективи / А. Бахмач // Вісник Пенсійного фонду України. – 2011 – № 9 – С. 14–15.
2. Бобирь О.І. Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення: [моногр.] / О.І. Бобирь, С.О. Смирнов. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2014 – 248 с.
3. Якимів А.І. Розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / А.І. Якимів. – Л., 2005 – 18 с. (Львівський національний університет ім. І. Франка).
4. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057–IV [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.rada.gov.ua/
5. Функціонування добровільних приватних пенсійних систем в Україні: огляд та рекомендації – К.: Світовий банк, 2008. – 40 с.
6. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://nfp.gov.ua/content/derzhavniy-reestr.html
7. Відкритий недержавний пенсійний фонд «ВСІ» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vsenpf.com.ua/reporting.html
8. Pension Markets in Focus. Report on pension funds' long-term investments. 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/daf/f in/private-pensions/Pension-Markets-in-Focus-2015.pdf

Хлыбова Т.А., Черненок Е.П.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследованы особенности инвестиционной деятельности негосударственных пенсионных фондов в Украине. Осуществлен сравнительный анализ инвестиционной деятельности НПФ в Украине и странах Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Обозначены проблемы и перспективы развития НПФ в Украине.
Ключевые слова: негосударственный пенсионный фонд, инвестиционный портфель, пенсионные активы, инвестиционная деятельность, акции, облигации.

Khlybova T.O., Chernenok K.P.
Petro Mohyla Black Sea National University

PECULIARITIES OF INVESTMENT ACTIVITY OF NON-STATE PENSION FUNDS IN UKRAINE

Summary
The article examines peculiarities of investment activities of non-state pension funds in Ukraine. The comparative analysis of the investment activities of NPF in Ukraine and countries belonging to the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) is carried out. The problems and prospects of development of the NPF in Ukraine are outlined.
Keywords: non-state pension Fund, investment portfolio, retirement assets, investment, stocks, bonds.

УДК 336.72

АНАЛІЗ СИСТЕМИ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Чумаченко І.Л.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

Виявлено ризики та загрози у сфері охорони здоров'я. Проведено SWOT-аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища системи медичного страхування в Україні. Доведено необхідність урахування досвіду провідних зарубіжних країн у розбудові системи охорони здоров'я України. Визначено, що за показниками стану здоров'я Україна посідає одне з найнижчих місць серед країн Європи. Розкрито засади переведення української системи охорони здоров'я на страхову модель. Виявлено проблеми та визначено заходи щодо запровадження ефективної системи медичного страхування в Україні.
Ключові слова: медичне страхування, фінансування охорони здоров'я, система медичного страхування, SWOT-аналіз, страхова компанія, ринок медичного страхування.

Постановка проблеми. Ринок страхових послуг є одним з необхідних елементів ринкової інфраструктури, тісно пов'язаним з ринком засобів виробництва, споживчих товарів, ринком капіталу і цінних паперів, праці і робочої сили. У країнах з розвиненою економікою страхова справа забезпечує підприємцям надійну охорону їхніх інтересів від несприятливих наслідків різного роду техногенних аварій, фінансових ризиків, криміногенних факторів, стихійних і інших нещасть.

Розвиток добровільного медичного страхування, як і розвиток страхового ринку, відбувається в Україні нерівномірно. Це спричинено складною економічною ситуацією, низьким рівнем платоспроможності населення, недосконалістю законодавчого забезпечення, неузгодженістю економічних інтересів суб'єктів страхового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове підґрунтя проблематики формування і розвитку системи медичного страхування в ринкових умовах закладено визначними зарубіжними та вітчизняними вченими, серед яких: В. Биховченко, А. Бороденко, М. Бучкевич, С. Вовк, Ю. Вороненко, А. Гончар, А. Городецька, Я. Дробот, Н. Карпишин, В. Лобас, М. Мних, А. Могилова, А. Окунський, А. Островська, С. Пилипенко, О. Солдатенко, О. Степанова, Н. Федорович, І. Чкан, М. Шутов, І. Яковенко, М. Йакаб та ін.

Урахування досвіду розбудови системи охорони здоров'я у провідних зарубіжних країнах та усунення існуючих проблемних аспектів

впровадження обов'язкового медичного страхування може забезпечити підвищення фінансової стійкості охорони здоров'я, дозволить отримати додатковий потенціал для розвитку медичної інфраструктури, стане передумовою для збільшення рівня доходу персоналу галузі, а також сприятиме підвищенню якості та доступності медичної допомоги, сталому зростанню рівня життя населення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до обраної теми, дослідження системи медичного страхування як багатогранного та складного процесу не втрачає актуальності. За останні роки було здійснено ряд активних дій, щодо переведення української системи охорони здоров'я на страхову модель, але не дивлячись на це кількість захворювань зростає, рівень та якість надання медичних послуг не покращилися, фінансовий стан медичного персоналу залишає бажати кращого, що потребує реформування системи медичного страхування в Україні.

Мета статті. Аналіз та оцінювання стану існуючої системи медичного страхування та визначенням заходів щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. В умовах хронічного дефіциту фінансових ресурсів у сфері охорони здоров'я, надзвичайно великої актуальності набуває питання пошуку ефективних принципів і джерел фінансового забезпечення медичного страхування. Перед Україною постає завдання щодо проведення комплексної реформи механізму фінансування охорони здоров'я та медичного страхування, як його найважливішого елемента. Це ставить перед органами державного управління складне завдання щодо задіяння більш дієвих та ефективних джерел фінансового забезпечення медичного страхування.

Віддаючи належне дослідженням учених у цій сфері, варто зазначити, що надійних принципів і джерел фінансування медичного страхування, зорієнтованих на забезпечення високого рівня здоров'я населення в країні не сформовано, що сприяє зростанню захворюваності та смертності серед населення.

Дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я показують, що протягом останніх двох десятиліть за показниками стану здоров'я Україна посідає одне з найнижчих місць серед країн Європи: близько 1/3 громадян страждають від серцево-судинних захворювань, понад 1 млн. українців – від онкологічних захворювань і діабету. Україна є «лідером» за показниками захворюваності на ВІЛ і туберкульоз, а смертність у країні в 2,3 рази вища, ніж у країнах – членах Європейського Союзу. При цьому смертність від серцево-судинних захворювань становить близько 64% у структурі загальної смертності, а від онкологічних захворювань – 13%, тобто майже 80% щорічних втрат населення країни [1]. Подібний стан у сфері охорони здоров'я визначається багатьма несприятливими соціальними та економічними чинниками: складною ситуацією у економіці та екології, низьким рівнем добробуту, значним поширенням шкідливих звичок і відсутністю в суспільстві цінностей здорового способу життя, а також, не в останню чергу, низькою якістю медичного обслуговування та нерівністю громадян щодо доступності та якості медичних послуг. При цьому однією із головних причин недоступності та низької якості послуг охорони здоров'я є застаріла, неефективна модель фінансування охорони здоров'я.

Розглядаючи сучасний механізм фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні загалом, і, зокрема, медичного страхування, неможливо оминути той факт, що стаття 49 Конституції гарантує права громадян на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування та сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, існуючу мережу таких закладів не може бути скорочено [2].

Проте, в сучасних умовах, громадяни України фактично не можуть безоплатно отримувати медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я в обсязі та із якістю, гарантованих Конституцією, а отже, їхнє конституційне право на охорону здоров'я і медичну допомогу не реалізується. Тому постає завдання щодо проведення комплексної реформи всього механізму охорони здоров'я, включаючи його основний елемент – медичне страхування.

Активні дії, щодо переведення української системи охорони здоров'я на страхову модель почалися у 2017 р. Незадовго до цього, 30 листопада 2016 р. на засіданні Кабінету Міністрів України затверджено концепцію реформи системи охорони здоров'я, якою запропоновано модель національної системи медичного страхування, що безпосередньо стосується трьох напрямів: збір внесків через загальне оподаткування, які йтимуть у держбюджет; створення національного страховика – оператора коштів держбюджету «Національна служба здоров'я»; оплата за кожну окрему послугу. Головним принципом зміни системи фінансування, згідно із затвердженою концепцією, є оплата державою гарантованого пакету медичних послуг кожному громадянину [3]. Відносно зазначеного, фінансування відбуватиметься за рахунок загальних податків. Тобто кожен громадянин здійснює передоплату за медичне обслуговування, сплачуючи загальні податки. Також передбачено, що страхові виплати, які будуть виплачуватися для окремої людини не будуть прив'язані до розміру її індивідуальних внесків, і жодні додаткові податки чи платежі для громадян не вводяться. Для послуг, які держава не може надати, планують розробити механізми покриття їх вартості для громадян – приватне медичне страхування, механізм легальної спільної оплати за медичну послугу. Однією з найголовніших змін у системі охорони здоров'я є створення національної агенції медичного страхування, яка матиме дві компетенції – фінансову та компетенцію контролю медичної якості.

На даний час, одним із основних завдань уряду є проведення реформи системи охорони здоров'я та виведення української медицини на європейський рівень. Головна мета – поліпшення якості медичних послуг, підвищення заробітних плат медичним працівникам, запровадження страхової медицини та збільшення автономії

лікарень. Початком реформування є запровадження сімейної медицини європейського зразка на базі існуючої первинної ланки української системи охорони здоров'я (поліклініки, амбулаторії, тощо). Також уряд схвалив Концепцію розвитку системи громадського здоров'я в Україні, яка розкриває основні засади для зміни фокусу системи охорони здоров'я від політики лікування до політики зміцнення та збереження здоров'я людини [4].

Завдяки запровадженню системи оплати за випадок відбуватиметься стимулювання лікарні до підвищення ефективності лікування станів і хвороб, оскільки лікарня буде отримувати відшкодування в межах розрахунків, необхідних для лікування конкретного випадку (що унеможливлює надання непотрібних послуг або заохочення пацієнтів до тривалої госпіталізації).

Використання такого інструменту, як діагностично споріднені групи (ДСГ) дозволяє порівняти продуктивність лікарень та удосконалити систему контролю якості. Таким чином, заклади будуть фінансово мотивовані використовувати доказові (ефективні) методи лікування, позбуватися непотрібних процедур, що в кінцевому рахунку вирішить проблему з надмірною кількістю ліжок та/або кількістю відділень.

Основною метою національної політики щодо забезпечення лікарськими засобами є гарантування якості, ефективності та безпеки всіх лікарських засобів, зниження соціального напруження, пов'язаного з доступністю ліків та раціонального використання наявних бюджетів та ліків.

Сьогодні в Україні розповсюдження реклами і інших інформаційних потоків, підвищення вимог споживачів, щодо надання якості медичних послуг, застосування новітніх технологій у процесі діагностики та лікуванні захворювань стимулює страхові компанії до пошуку і розроблення нових способів стратегічного управління, що в свою чергу підвищує рівень якості надання медичних послуг та конкурентоспроможності окремих страхових компаній. Одним з основних інструментів стратегічного управління, який оцінює в комплексі внутрішні й зовнішні чинники, що впливають як на розвиток окремої страхової компанії, так і на розвиток ринку медичного страхування в цілому, є SWOT-аналіз.

З метою визначення перспектив побудови ефективної системи медичного страхування в Україні ми дослідили вплив внутрішнього та зовнішнього середовища на окрему медичну страхову компанію і на розвиток ринку медичного страхування в цілому за допомогою SWOT-аналізу (табл. 1).

Аналізуючи вище перелічені проблеми, ми бачимо, що основну роль у вирішенні їх відводиться державі. В Україні найбільш дієвою буде комбінація стратегії управління витрат на основі попиту з конкретним обмеженим обсягом фінансових ресурсів та стимулювання населення до догляду за власним здоров'ям і профілактики захворювань. На нашу думку, держава повинна подбати про наявність відповідного законодавства, яке б захищало інтереси всіх суб'єктів ринку медичного страхування. За формою проведення страхування поділяють на добровільне (страхування, що здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком) та обов'язкове (ґрунтується на засадах імперативності, виникає на основі закону незалежно від волі учасників страхових правовідносин, їх фінансових можливостей) [5]. У ст. 6 та ст. 7 Закону України «Про страхування» зазначено, що медичне страхування може здійснюватися як у добровільній, так і в обов'язковій формах [6].

Вирішенням проблеми існування системи обов'язкового медичного страхування є впровадження бюджетно-страхової моделі, за якої система фінансування охорони здоров'я буде здійснюватися на трьох рівнях: державне фінансування, обов'язкове медичне страхування та добровільне медичне страхування. Медична допомога фінансуватиметься за рахунок бюджет-

Таблиця 1

Матриця SWOT-аналізу системи медичного страхування в Україні

		ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	
		Можливості	**Загрози**
ВНУТРІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	**Сильні сторони**	– введення обов'язкового медичного страхування та розвиток добровільного медичного страхування, розвиток страхового посередництва; – зростання обсягу страхових операцій, інтеграція до світового ринку страхування; – зацікавленість іноземних інвесторів, партнерські відносини з медичними закладами; – формування бренду і репутації надійного страхового партнера, створення системи інвестування страхових резервів	– політична, економічна нестабільність, інфляційні перешкоди; – зниження інвестиційної привабливості; – розвиток інвестиційної діяльності страховиків; – відсутність динамічного зростаючого попиту на страхові послуги; – поступове витіснення з ринку національних страховиків; – конкуренція з боку іноземних страхових компаній; – гірша якість надання страхових послуг; – невідповідність європейським стандартам.
	Слабкі сторони	– удосконалення нормативно-правової бази медичного страхування; – недостатність фінансових інструментів для інвестування; – низька конкурентоспроможність національних страховиків, створення конкурентного ринку; – збільшення рівня капіталізації вітчизняних страхових компаній; – відсутність єдиної інформаційної бази; – нерозвинута регіональна мережа.	– високий рівень збитковості медичного страхування; – зростання страхового шахрайства на вітчизняному ринку; – втрата інтересу з боку інвесторів; – зниження рівня фінансової безпеки; – втрата платоспроможного попиту з боку страхувальників; – збільшення частки «псевдострахування»; – входження ринку в стан рецесії.

них коштів – перший рівень, базовий, життєзберігаючий. Другий рівень – основний, здоров'я зберігаючий – це обов'язкове медичне страхування, яке оплачується страховими компаніями, що мають відповідну ліцензію на здійснення відповідного виду медичного страхування, третій рівень – сервісний, який фінансуватиметься за рахунок програм добровільного медичного страхування та покриватиме все те, що не покривається двома попередніми рівнями. Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє припустити, що ідеальна модель для України – це бюджетно-страхова медицина. Тобто лікування СНІДу, туберкульозу, вроджених захворювань, дитячої онкології, невідкладну медичну допомогу, допомогу при пологах, охорону материнства і дитинства, медичні послуги сімейних лікарів має фінансувати державний бюджет, інші послуги повинні фінансуватися за рахунок обов'язкового медичного соціального страхування [7].

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, зазначимо, що Україна має багато можливостей та перспектив щодо розвитку системи медичного страхування. Щоб запровадити ефективну і надійну систему медичного страхування та вирішити визначені проблеми доцільно провести ряд таких заходів: створити і експлуатувати один єдиний реєстр застрахованих осіб для запобігання подвійного страхування та фінансування; розробити прогресивну систему ставок внесків до фонду обов'язкового медичного страхування, що буде відображати зв'язок між розміром внесків та розміром доходів платників внесків, визначення їх нижньої межі або повне покриття державою медичних витрат вразливих категорій громадян (пенсіонери, інваліди та ін.), дозволить зберегти універсальність охоплення медичними послугами; визначити розподіл ставок внесків до обов'язкового фонду медичного страхування між роботодавцем та працівником; залучити додаткові джерела фінансування витрат на охорону здоров'я, наприклад: збільшити ставки акцизних платежів на небезпечні для здоров'я людини товари та спрямувати ці кошти на охорону здоров'я, проводити благодійні акції, пожертвування громадських благодійних організацій тощо; стимулювати розвиток добровільного медичного страхування та розробити методи співфінансування населенням додаткових послуг стаціонарних медичних установ (поліпшених умов перебування) для категорії населення з високими доходами, що збільшуватиме фінансову стійкість медичних установ і забезпечить надходження додаткових коштів до системи охорони здоров'я.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
3. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серп. 2013 р. № 735-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1013–2016-%D1%80
4. Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1002-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/car dnpd?doc id=24961879 9
5. Завора Т.М. Соціальне страхування: навчальний посібник / Т.М. Завора. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – 272 с.
6. Закон України «Про страхування» від 7 берез. 1996 р. № 85/96–ВР. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0% B2%D1% 80
7. Завора Т.М. Формування системи загальнообов'язкового медичного страхування в Україні / Т.М. Завора, Ю.І. Стовба // Вісник Маріупольського державного університету. – 2015. – № 9. – С. 20–29.
8. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 1105–XIV від 23.09.1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1105–15
9. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://healthsag.org.ua/wp-content/ uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf
10. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua

Чумаченко И.Л.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

АНАЛИЗ СИСТЕМЫ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Выявлены риски и угрозы в сфере здравоохранения. Проведен SWOT-анализ внешней и внутренней среды системы медицинского страхования в Украине. Доказана необходимость учета опыта ведущих зарубежных стран в развитии системы здравоохранения Украины. Определено, что по показателям состояния здоровья Украина занимает одно из самых низких мест среди стран Европы. Раскрыто основы перевода украинской системы здравоохранения на страховую модель. Выявлены проблемы и определены меры по внедрению эффективной системы медицинского страхования в Украине.
Ключевые слова: медицинское страхование, финансирование здравоохранения, система медицинского страхования, SWOT-анализ, страховая компания, рынок медицинского страхования.

Chumachenko I.L.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

UKRAINE MEDICAL INSURANCE SYSTEM ANALYSIS

Summary
Risks and threats in the field of health are revealed. The SWOT analysis of the health insurance system external and internal environment in Ukraine was conducted. The necessity of taking into account the leading foreign countries experience in health care system development of Ukraine is proved. It is determined that Ukraine has one of the lowest places among the countries of Europe in terms of health condition factors. The principles of transferring the Ukrainian health system to the insurance model are disclosed. Problems were revealed and measures for the introduction of an effective health insurance system in Ukraine were determined.
Keywords: medical insurance, health financing, health insurance system, SWOT analysis, insurance company, health insurance market.

УДК 331.1

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ЩОДО ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Шамін М.В.
Одеська національна академія зв'язку імені О.С. Попова

В статті проведено аналіз існуючих підходів до оцінки інтелектуального потенціалу підприємств. Наведено авторське бачення науково-методичного підходу щодо оцінки інтелектуального потенціалу. Сформовано перелік складових та показників оцінки. Запропоновано шкалу трактування отриманих результатів, який базується на інноваційної активності сфери економічної діяльності та індексу інноваційності країни. Наведено приклад оцінки інтелектуального потенціалу для різнопрофільних підприємств.
Ключові слова: інтелектуальний потенціал, оцінка, індекс інноваційності, шкала оцінювання.

Постановка проблеми. В умовах формування інформаційного суспільства суттєво змінюються багато аспектів діяльності підприємств. Це стосується не лише формування та використання ресурсів, а ї розвитку потенціалу підприємств. На перший план в забезпеченні ефективності діяльності підприємств виходять нематеріальні активи та інтелектуальні здібності працівників, які обумовлюються наявним інтелектуальним потенціалом. Тому саме інтелектуальний потенціал є важливою складовою сталого розвитку підприємств майже усіх форм власності. Із розвитком інформаційного суспільства, в якому знання та освіта превалюють над фізичною силою, ступінь впливу інтелектуальних чинників значно зростає та обумовлює як ефективний розвиток підприємств, так і розвинення особистості на професійному та особистому рівні. Тому питання, пов'язані із розвитком інтелектуального потенціалу, його оцінкою, на сьогодні вкрай актуальні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи наукової надбання вітчизняних та закордонних вчених, можна помітити, що дослідження інтелектуального потенціалу здійснюється як окремо, так і в контексті вивчення усього потенціалу підприємства. Дослідженням інтелектуального потенціалу як складової потенціалу підприємства присвячені праці С.І. Грицуленко, А.М. Дімітрової, О.А. Князєвої, Н.С. Краснокутської, К.М. Рахліна та інших [1–5]. Ці науковці розглядають інтелектуальний потенціал як складову, яка у тієї чи іншої ступені впливає на розвиток усього потенціалу підприємства. На відміну від вище означених, І.П. Мойсеєнко, О.А. Нестерова, В.М. Порохня [6–8] та інші вивчають інтелектуальний потенціал як окрему наукову та соціально-економічну категорію. Перелічені вчені привнесли вагомий внесок у розвиток наукової бази та прикладних інструментів аналізу та оцінки інтелектуального потенціалу підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, не повною мірою вирішеним залишається питання оцінки рівня розвитку інтелектуального потенціалу підприємств. Ця оцінка може здійснюватися за різними підходами. Науковці сформулювали як кількісні, так і якісні підходи до цього процесу. Так, Р.Є. Мансуров [9, с. 19] та інші вчені, пропонують кількісні методи урахування рівня інтелектуального потенціалу через обчислення його ринкової вартості чи віддачі від інвестицій (додаткового доходу). Інші вчені пропонують якісні індикативні методи урахування інтелектуального потенціалу. Кількісні методи, базуючись на фінансової звітності, відбивають скоріш інвестиційну складову, тобто обсяги та ефективність грошових вкладень у розвиток інтелектуального потенціалу. Якісні методи здатні методом експертних оцінок чи

іншими методами визначити ступінь розвитку тих складових, які досить складно ураховувати за допомогою фінансових показників (наприклад, особистісні риси, емоційний інтелект тощо). Окрім того, необхідно ураховувати специфіку технологічних процесів та посадові вимоги до персоналу, які впливають на необхідний для даного підприємства рівень розвитку інтелекту, освіти, компетенції, творчих здібностей тощо.

Формулювання цілей статті. Виходячи із актуальності загальної проблеми розвитку інтелектуального потенціалу підприємства, метою даної статті є формування методичних підходів щодо оцінки інтелектуального потенціалу підприємства із урахуванням приналежності до певної сфери економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи існуючі підходи щодо процесу оцінки потенціалу підпирємства, автор дійшов до висновку, що більшість вчених схиляються до використання методу експертних оцінок. Цей метод є прийнятним у випадках, коли відсутні статистичні дані чи їх складно систематизувати. Втім, у випадку, коли мова йде про оцінку інтелектуального потенціалу, низка первинної інформації може бути отримана їх різних форм звітності підприємства. Тому, на наш погляд, доцільно комбінувати метод експертних оцінок із прямим урахуванням показників, які свідчать про рівень розвитку інтелектуального потенціалу. Наприклад, рівень освіти можна ураховувати за статистичними даними, а емоційні чинники – методом опитування.

Наведемо авторське бачення методичного підходу до оцінки інтелектуального потенціалу підприємства за етапами.

1. Перший етап ставить за мету визначення критеріїв, за якими буде здійснюватися оцінка. У попередніх працях автора [10, с. 21] встановлено складові інтелектуального потенціалу, за якими й доцільно здійснювати оцінку. До цих складових віднесено: креативну, освітню, емоційну, особистісну та фізичну (здоров'я). Саме ці складові здатні у повному обсязі оцінити рівень розвитку інтелектуального потенціалу за різними векторами розвинення. Розвиток цих складових відбувається на різних рівнях (від мікро- до макрорівня), тому ї оцінка біде мати багатогранний характер, не обмежений лише реаліями конкретного підприємства.

2. Далі за кожною складовою необхідно сформувати перелік показників та методичну базу їх розрахунків. Цей перелік, з одного боку, повинен максимально повно характеризувати ступінь розвитку означеної складової. З іншого – бути оптимальним та не численним з позиції зручності розрахунків. Також на цьому етапі визначаються джерела отримання інформації за кожним показником (статистичні та звітні дані чи проведення опитування експертів). Кожний показник в межах складової повинен отримати своє вагове значення, яке доцільно формувати, виходячи із особливостей конкретного підприємства. Це надає змогу підприємству із максимальною точністю врахувати власні вимоги та потреби щодо інтелектуального потенціалу.

Вагові значення можуть бути встановлені і для окремої складової. Ці значення повинні ураховувати специфіку діяльності підприємства (чи сфери економічної діяльності). Наприклад, для сфери науки та освіти найбільш вагомими будуть креативна та освітня складові. Для промисловості чи будівництва – фізична, для сфери культури – емоційна та особистісна складові.

Методична база для обчислення повинна носити безрозмірний характер, оскільки необхідно угруповувати різні за одиницями вимірювання показники. Наведемо узагальнене бачення показників, які доцільно використовувати для оцінки рівня розвинення інтелектуального потенціалу підприємств за складовими.

2.1. Креативна складова може бути оцінена за такими показниками: частка працівників, які займаються винахідницькою, науковою та іншою інтелектуальною діяльністю; частка працівників, які постійно освоюють нове обладнання, технології та методи виробництва; частка працівників, що приймають активну участь в управління підприємством шляхом надання конструктивних пропозиції щодо розвитку; частка працівників, які мають творчі чи інші здібності та реалізують їх.

2.2. Освітня складова оцінюється за такими показниками: частка працівників, які мають вищу освіту; частка працівників, які мають науковий ступінь; частка працівників, які регулярно підвищують кваліфікацію; частка працівників, які займаються педагогічною чи наставницькою діяльністю.

2.3. Емоційна складова може ураховуватися за такими показниками: частка скарг на неприйнятні психоемоційні умови праці у загальній кількості скарг від працівників; частка конфліктів психоемоційного характеру у загальній кількості конфліктів на виробництві; частка захворювань, пов'язаних із емоційним станом, у загальній кількості захворювань працівників тощо.

2.4. Особистісна складова може ураховуватися за наступними показниками: частка працівників, які виявляють схильність до участі в управління підприємством, висловлюють конструктивні пропозиції; частка працівників, які активно розвиваються як особистість (навчаються новим навичкам, освоюють нові знання); частка працівників, які займають активну громадську та соціальну позицію; часта працівників, що мають та використовують комунікативні навички для спілкування.

2.5. Фізична складова характеризує загальний стан здоров'я та фізичного розвитку людини та може ураховуватися за показниками: частка днів, проведених на лікарняному у загальному фонді робочого часу; часта працівників, які займаються фізкультурою та спортом, у т.ч. професійно; частка витрат підприємства, яка спрямовується на оздоровлення працівників.

Кожний з наведених показників потребує формування відповідного методичного інструментарію щодо їх розрахунку.

3. Наступний етап спрямовано на отримання необхідної інформації шляхом опрацювання статистичних даних чи проведення опитування експертів. Тут важливого значення набуває достовірність та повнота інформації, яка отримана із першоджерел, а також ступінь конкордації думок експертів щодо інформації, яка отримана методом експертних оцінок. У першому достовірність та повнота забезпечується шляхом вико-

Таблиця 1

Приклад оцінки інтелектуального потенціалу підприємств

Складові оцінки	Поштовий зв'язок	Освітня установа
Креативна (за показниками)	вага показника/оцінка/оцінка із урахуванням ваги	
частка працівників, які займаються винахідницькою, науковою та іншою інтелектуальною діяльністю	0,1/0,1/0,01	0,5/0,8/0,4
частка працівників, які постійно освоюють нове обладнання, технології та методи виробництва	0,6/0,5/0,3	0,1/0,75/0,075
частка працівників, що приймають активну участь в управління підприємством шляхом надання конструктивних пропозиції щодо розвитку	0,2/0,3/0,06	0,1/0,3/0,03
частка працівників, які мають творчі та інші здібності те реалізують їх	0,1/0,05/0,005	0,3/0,85/0,255
Загальна оцінка складової	0,05	0,76
Освітня	0,45*	0,95*
Емоційна	0,2*	0,34*
Особистісна	0,39*	0,56*
Фізична	0,75*	0,44*
Загальна оцінка інтелектуального потенціалу	0,368	0,61

** оцінки розраховуються аналогічно прикладу, наведеному за креативною складовою*

Джерело: власні розрахунки автора

ристання лише офіційних джерел. У другому – шляхом математичних розрахунків відповідних показників (коефіцієнту конкордації та/або коефіцієнту контингенті).

4. Отримані вихідні дані підлягають обчисленню за методичною базою, сформованою на другому етапі. Завдяки цьому процесу отримуються дані щодо кількісних значень усіх раніш окреслених показників за кожною складовою інтелектуального потенціалу. На цьому ж етапі здійснюється уточнення отриманих оцінок за показниками згідно з визначеними ваговими значеннями у межах кожної складової. Інтегральна оцінка інтелектуального потенціалу є середньозваженої з переліку усіх складових.

Наведемо приклад оцінки інтелектуального потенціалу двох підприємств, які належать до різних сфер економічної діяльності – поштового зв'язку та освітньої установи. Результати оцінки відображено у таблиці 1.

5. Отримані оцінки повинні порівнюватися із відповідною шкалою, яка формується для оцінки інтелектуального потенціалу підприємства. Тут можна запропонувати як універсальну шкалу, так і індивідуальну для конкретного підприємства. Автор вважає обидва підходи недоцільними, оскільки універсальна шкала не в змозі урахувати особливості різних за видами діяльності підприємств, і, як наслідок, специфічних вимог щодо інтелектуального потенціалу. Індивідуальні шкала не є доцільною з точки зору трудомісткості розрахунків. Тому пропонуємо удаватися до узагальненої шкали для підприємств однієї сфери економічної діяльності чи однотипних за технологічними процесами.

Підґрунтям для формування вищеозначеної шкали можуть слугувати різні критерії (чи група критеріїв). На наш погляд, одним з критеріїв може бути інноваційна чи/та науково-технічна активність підприємств, що належать до певної сфери економічної діяльності. За даними [11], до найбільш активних сфер економічної діяльності, що впроваджують інновації, в нашій країна відносяться IT-технології, фармацевтика, переробна промисловість, фінансова сфера. Оскільки впровадження інновацій та науково-технічна діяльність неможлива без високого рівня освіти та інтелекту працівників, цей критерій може бути покладено в основу шкали для трактування оцінок інтелектуального потенціалу підприємства.

Для формування шкали проведемо аналіз інноваційної та науково-технічної активності вітчизняних підприємств за попередній рік (таблиця 2).

Таблиця 2

Інноваційна активність підприємств

Сфери економічної діяльності	Частка витрат на виконання наукових досліджень, %	Частка наукових кадрів, %	Частка підприємств, що впроваджують інновації, %
Природничі	21,1	28,9	15–17
Технічні	65,2	41,2	20–30
Медичні	2,8	7,6	45,9
Сільськогосподарські	5,6	7,3	10–14

Джерело: [11]

Як свідчить аналіз інноваційної активності, різні за сферами діяльності підприємства мають різні показники щодо своєї інноваційності. Звідси формується висновок, що ці підприємства потребують і різного рівня інтелектуального потенціалу працівників. Тому шкала рівня достатності інноваційного потенціалу для різних сфер повинна відрізнятися. Наведемо власне бачення такої шкали, за основу формування якого приймемо принципи розрахунку показника «Глобальний інноваційний індекс (ГІІ)». ГІІ складається з 82 різних показників, які визначають розвиток країн, та розраховується як зважена сума різних показників (людський капітал, дослідження, інфраструктура, розвиток технологій, результати творчою діяльності та інші) [11].

Втім, ГІІ формується на макрорівні та урахову є національні показники країн. На рівні нашого дослідження необхідно формування показника, який надавав би інформацію про рівень інноваційності підприємства. Тому, спираючись на

наукової доробки у цьому напрямку, а також на існуючи у статистичної звітності офіційні дані, вважаємо за доцільне сформувати комплексний індекс інноваційно-інтелектуальної активності підприємства (ІІАП) певної сфери економічної діяльності, який включає в себе такі показники:

– частка наукових кадрів та кадрів з вищою освітою, що працюють у сфері економічної діяльності;

– частка витрат на науково-дослідні розробки;

– частка інноваційної продукції, що випускається;

– середньорічна частка оновлення виробничих активів, пов'язана з НТП.

Цей перелік може бути розширений в залежності від вимог дослідження та наявності відповідної інформації. Спираючись на наведений перелік, ІІАП підприємства формується як середньоарифметична серед значень наведених показників. Чим вище отримане значення показника, тим вищого рівня інтелектуального потенціалу воно потребує.

Таким чином, шкала трактування результатів, отриманих в ході оцінки інтелектуального потенціалу підприємства, буде виглядати як система координат, до по осі Х розташовується отримана оцінка інтелектуального потенціалу, а по осі У – оцінка ІІАП. Пряма, проведена із нульової точки, визначає граничні рівні достатності інтелектуального потенціалу. Показники, що лежать нижче лінії, свідчать про перевищення отриманих результатів мінімально-припустимого рівня. І навпаки, якщо показники інтелектуального потенціалу знаходяться над лінією, це свідчить про недостатній рівень інтелектуального потенціалу для підприємств визначеної сфери діяльності.

Кут проведення прямої повинен, на наш погляд, залежати від загального рівня інноваційності країни, яку можна встановити за вищеописаним Глобальним інноваційним індексом. Чим вище цей індекс, тим ближче гранична лінія до осі абсцис.

Такий підхід є універсальним та гнучким, оскільки дозволяє ураховувати зміни у стані інноваційного розвитку держави та вимоги до персоналу з боку підприємств, зрушуючи граничні значення достатності інноваційного потенціалу потрібний бік.

Наведемо приклад цієї шкали для аналізованих у таблиці 1 підприємств. Задля цього встановимо ІІАП для цих підприємств (таблиця 3).

Інтегруючи дані таблиць 1 та 3, а також спираючись на дані [11], відповідно до яких Україна станом на 2016 р. має оцінку ГІ на рівні 37,62 (за 100-бальною шкалою), отримуємо показники щодо рівня достатності інтелектуального потенціалу підприємств (рис. 1). Лінія достатності у даному випадку пройде приблизно під кутом 34° до осі ординат (виходячи з показника ГІ та куту між осями 90°, тобто 37,62% від 90° дорівнює ≈ 34°).

Дані, наведені на рисунку 1, свідчать, що обидва підприємства знаходяться у зоні достатності інтелектуального потенціалу. Втім, освітня установа більш наближена до критичних значень, що говорить про наявність певних проблем розвитку інтелектуального потенціалу. Тому необхідним є наступний етап оцінки.

Таблиця 3

Показники інноваційно-інтелектуальної активності підприємств

Показники	Поштовий зв'язок	Освітня установа
Частка наукових кадрів та кадрів з вищою освітою, що працюють у сфері економічної діяльності, %	15,2	95
Частка витрат на науково-дослідні розробок, %	0,5	15
Частка інноваційної продукції, що випускається, %	14,7	45
Середньорічна частка оновлення виробничих активів, пов'язана з НТП, %	3	20
Значення ІІАП	8,35	43,75

Джерело: [12, 13]

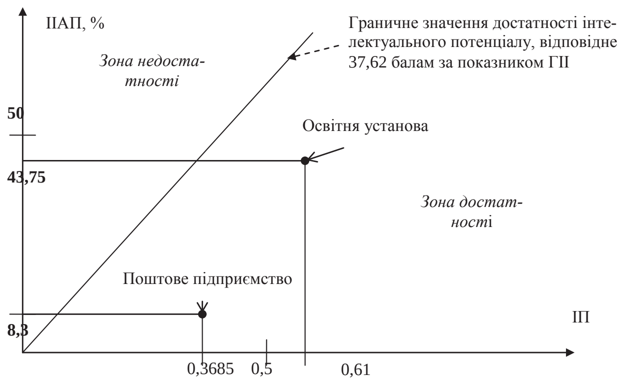

Рис. 1. Оцінка достатності інтелектуального потенціалу підприємств

6. На цьому етапі визначаються складові, які мають як найбільші, так і найменші оцінки за шкалою та формується загальний висновок щодо загального рівня інтелектуального потенціалу та його окремих складових. Також здійснюється графічне відображення отриманих результатів за допомогою пелюсткової діаграми (рис. 2).

На діаграмі наочно видно недоліки у розвитку фізичних та особистісних рис працівників освітньої установи, а також нестачу уваги до розвитку креативної складової на підприємстві поштового зв'язку.

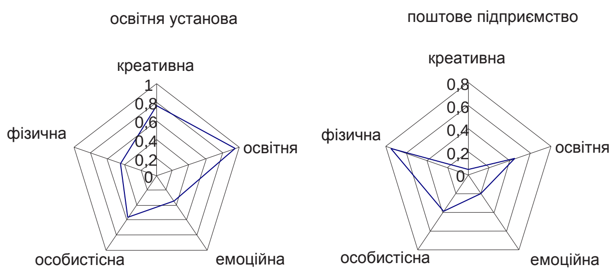

Рис. 2. Пелюсткова діаграма оцінки інтелектуального потенціалу

Виходячи з отриманих висновків кожне підприємство може формувати власну стратегію розвинення інтелектуального потенціалу як в цілому, так і за окремими складовими, які отримали негативні оцінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтелектуальний потенціал є важливою

складовою розвитку підприємства будь-якої сфери економічної діяльності. В умовах формування інформаційного суспільства, де превалюють знання та компетенції, необхідним є проведення оцінки рівня розвитку інтелектуального потенціалу та його відповідності як вимогам конкретного підприємства, так і вимогам сучасності. В статі наведено методичний підхід до оцінки інтелектуального потенціалу підприємства, який базується на оцінки низки показників. Трактування отриманих результатів відбувається із урахуванням вимог щодо інтелектуального потенціалу окремої сфери економічної діяльності та загального індексу інноваційності країни. Таким чином, отримані оцінки характеризують ступінь розвитку інтелектуального потенціалу підприємства на мікрорівні у взаємозв'язку із макроекономічними показниками розвитку країни.

У подальших дослідженнях планується приділити увагу доопрацюванню методичного інструментарію щодо розрахунку показників, а також до встановлення вагових значень за складовими оцінки інтелектуального потенціал для різних сфер економічної діяльності.

Список літератури:

1. Грицуленко С.І. Потенціал і розвиток підприємства: навч. посіб. [для студ. напр. підгот. 6.030504 «Економіка підприємства» ден. та заочн. форм навч.] / Грицуленко С.І. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2014. – 99 с.
2. Димитрова А.Н. Определение и оценка инновационного потенциала промышленных предприятий / А.Н. Димитрова // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2006. – Вип. 213. – С. 633–639.
3. Князєва О.А. Діагностика достатності інноваційного потенціалу поштового зв'язку // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць. Вип. 25. – Одеса: ОДЕУ, 2007. – С. 149–154.
4. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник / Н. С. Краснокутська. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
5. Рахлин К.М. Потенциал организации как основа ее конкурентоспособности / К.М. Рахлин, О.Ю. Серова. – М.: Экономика, 2004. – 198 с.
6. Мойсеєнко І.П. Формування інтелектуального потенціалу підприємства / І.П. Мойсеєнко // Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні: Науковий збірник. – Львів: Інтереко, 2005. – С. 117–122.
7. Нестерова О.А. Оценка интеллектуального потенциала трудовых ресурсов: автореф. дис. на соискание ученой степени кан. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / Нестерова Оксана Анатольевна – Томск, 2011. – 24 с.
8. Порохня В.М. Інтелектуальний капітал економічного зростання: навчальний посібник / В.М. Порохня. – Запоріжжя: КПУ, 2012. – 568 с.
9. Мансуров Р.Е. Как оценить интеллектуальный капитал компании / Р.Е. Мансуров // Кадровик. Кадровый менеджмент. – 2011. – № 1. – С. 18–22.
10. Князєва О.А. Складові інтелектуального потенціалу підприємства сфери зв'язку та інформатизації / О.А. Князєва, М.В. Шамін // Розвиток економіки країни: можливості, проблеми, перспективи: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 20–21 січня 2017 р.) / Східноукраїнський інститут економіки та управління. – Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2017. – С. 19–22.
11. Глобальный инновационный индекс 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/publications/en/
12. Соціально-економічний розвиток України. Річні звіти за 2015 та 2016 рр. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
13. Основні показники фінансової діяльності УДППЗ «Укрпошта». Офіційний сайт УДППЗ «Укрпошта». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrposhta.ua/pro-pidpriyemstvo/richni-zviti

Шамин Н.В.
Одесская национальная академия связи имени А.С. Попова

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье осуществлен анализ существующих подходов к оценке интеллектуального потенциала предприятий. Приведено авторское видение научно-методического подхода к оценке интеллектуального потенциала. Сформирован перечень составляющих и показателей оценки. Предложена шкала трактовки полученных результатов, который базируется на инновационной активности сферы экономической деятельности и индекса инновационности страны. Приведен пример оценки интеллектуального потенциала для разных по профилю предприятий.
Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, оценка, индекс инновационности, шкала оценивания.

Shamin M.V.
Odessa National O.S. Popov Academy of Telecommunications

THE SCIENTIFICALLY-METHODICAL APPROACH TO THE ESTIMATION OF THE INTELLIGENCE POTENTIAL OF ENTERPRISE

Summary
In article the analysis of existing approaches to an estimation of a intelligence potential of the enterprises is carried out. Author's vision of the scientifically-methodical approach is led to a intelligence potential estimation. The list of components and estimation indicators is generated. The scale of treatment of the received results on the basis of innovative activity of sphere of an economic activities and an index innovations the countries is offered. The example of an estimation of a intelligence potential for differently profile enterprises is resulted.
Keywords: intelligence potential, estimation, index innovations, estimation scale.

УДК 330(477):339.922

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА АНАЛІЗ ЇЇ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Шевченко О.М., Солод В.С.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

У статті з'ясована економічна сутність поняття «глобалізація», виявлені конкурентні переваги та недоліки глобалізації для економіки України. Проаналізовано вплив глобалізації на економічні процеси в Україні згідно міжнародних рейтингів та зміни економічних показників. Доведено, що Україна недостатньо інтегрована у світове співтовариство. Запропоновані заходи щодо розвитку економіки України в умовах глобалізації.
Ключові слова: глобалізація, економічна глобалізація, світова економіка, інтернаціоналізація, конкуренція, індекс глобалізації KOF, індекс глобальної конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси сьогодні стали невід'ємним елементом суспільного життя всіх країн світу та сприяють посиленню взаємозалежності їх національних економік і невидимому злиттю кордонів усіх держав. Процеси глобалізації сучасної світової економіки є дедалі інтенсивнішими та відчутнішими, вони передбачають повну уніфікацію економічного, політичного, соціального і духовного життя планетарного суспільства та його державно-національних моделей. На сьогодні немає держави, спроможної уникнути впливу цього процесу на ті чи інші сфери суспільного життя. Це стосується і України, оскільки вона поступово інтегрується до міжнародних організацій та ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням глобальних економічних процесів присвячені роботи вітчизняних фахівців, серед яких варто виокремити наукові праці О. Білоруса, Д. Богині, І. Бураківського, В. Геєця, П. Куцика, Д. Лук'яненко, В. Рокочої, А. Філіпенко, а також іноземні фахівці, серед яких виокремимо праці З. Бжезінського, І. Валлерстайна, Т. Левітта, К. Омає, Дж. Сороса, Дж. Стіглеця, Т. Фрідмана та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначаючи вагомі результати наукових здобутків, слід зазначити, що низка теоретичних та методологічних питань, пов'язаних з дослідженням сутності та впливу глобалізації, залишаються недостатньо розробленими, а ряд положень носить дискусійний характер. У цьому контексті особливо важливим є дослідження сутності, позитивних і негативних рис глобалізації, а також дослідження впливу глобалізаційних процесів на економіку України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є з'ясування сутності, переваг та недоліків глобалізації, а також дослідження її впливу на економічні процеси в Україні.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі існують різні підходи до визначення сутності глобалізації. Першим розпочав дослідження проблем глобалізації економіки і ввів у науковий обіг цю категорію у 1983 р. американський вчений Т. Левітт. Під цим терміном він розумів процес злиття ринків окремих товарів, які виробляються великими транснаціональними та багатонаціональними корпораціями [1, с. 13].

Більшість дослідників саме слово «глобальний» розуміють як «всесвітній», хоча є і інші точки зору. Що стосується визначення глобалізації як економічної категорії, то серед дослідників єдиної точки зору не існує. Можна виокремити тих науковців, які розглядають глобалізацію економіки як вузьке поняття, тобто процес зближення споживчих переваг і універсалізацію асортименту продукції, що пропонується у всьому світі, в ході якого всесвітні продукти витискають місцеві [2, с. 25].

Інші дослідники розуміють глобалізацію економіки як широке, всеохоплююче поняття. Суть його в тому, що глобалізація – це «нова капіталістична економіка», в якій інформація, знання та інформаційні технології стають головними джерелами зростання продуктивності та конкурентоспроможності [3, с. 91].

Російський дослідник В.С. Паньков глобалізацію економіки розглядає як найвищу стадію інтернаціоналізації господарського життя і її серцевину – науково-виробничу інтернаціоналізацію. Є й точка зору, представники якої ототожнюють глобалізацію з процесом інтернаціоналізації в цілому [4, с. 85].

Спеціалісти з Міжнародного Валютного Фонду розглядають глобалізацію як економічний процес, пов'язаний зі збільшенням обсягів міжнародних трансакцій товарів, послуг і фінансів, а також інтернаціоналізацією капіталів [5].

Дослідження процесів глобалізації економіки дає можливість виокремити найсуттєвіші риси, що якнайповніше розкривають суть економічної глобалізації, як:

– інтернаціоналізація господарського життя – це виникнення і розвиток зв'язків між національними економіками різних країн, що охоплює всі сторони економічного життя країн;

– міжнародна економічна інтеграція, яка проявляється в усуненні відмінностей між економічними суб'єктами (представниками різних країн) і відбувається у напрямку транснаціоналізації економічної діяльності та її регіоналізації, утворення міждержавних інтеграційних угрупувань;

– відкритість національних економік, що означає ведення такої економічної політики країнами, коли вони орієнтуються на кращі світові показники і стандарти, експорт та імпорт повинні бути альтернативою внутрішньогосподарським рішенням, а зовнішньоекономічна діяльність має стати органічною частиною економічної діяльності суб'єктів національної економіки;

– зростаюча роль транснаціональних корпорацій (далі – ТНК) та трансформація їх у глобальні компанії, що досягається через процес концентрації капіталу в них;

– зміна ролі держави в розвитку національних економік, яка знаходить своє виявлення в обмеженні здатності урядів контролювати механізм проведення економічної політики, що має вирішальний вплив на рівень зайнятості та стабільність національної економіки, бо ТНК та фінансова децентралізація ставлять держави у залежність від процесів, які відбуваються на світових ринках.

Сутність та характерні риси глобалізації економіки, які розглянуті у попередньому викладі, доводять її об'єктивність і позитивність. В цілому вона сприяє підвищенню ефективності світового господарства, економічному і соціальному прогресу людства. Це відбувається на основі того, що економічна глобалізація сприяє:

По-перше, поглибленню спеціалізації та міжнародному поділу праці, економії на масштабах виробництва і скороченню на цій основі витрат виробництва.

По-друге, глобалізація посилює конкуренцію як в середині країни, так і на міжнародному рівні. Національні господарства в цих умовах вимушені підвищувати ефективність, раціонально використовувати ресурси. При цьому вирішальними порівняльними перевагами стають не наявність природних ресурсів і дешевої робочої сили (навпаки перевагою вважається наявність висококваліфікованих «дорогих» працівників), сприятливе географічне положення тощо, а «технологічний відрив» від конкурентів, тобто здатність провідних експортно-орієнтованих галузей даної країни створювати все нові і нові технології та відповідно, продукти [6, с. 23]. Орієнтація національних ринків на глобальний ринок сприяє пошуку резервів для виробництва тих видів товарів, які мають попит на цьому ринку. В Україні це можуть бути товари, вироблені в агропромисловому комплексі і, перш за все, в його важливій складовій – сільському господарстві; технічно модернізовані товари машинобудівних галузей; новітні технології, а не тільки сировина, яка переважає в експорті на даний час.

По-третє, глобалізація істотно впливає на макроекономічні зрушення та реформи, що відбуваються в країнах з перехідною економікою. Вона підриває закриті суспільства авторитарного типу і тим самим сприяє зростанню значення міжнародних торговельних угод, залученню іноземних інвестицій. Вона створює нові можливості для більш ефективного розміщення та вільного доступу до світових мобільних ресурсів.

По-четверте, у процесі глобалізації країни, які здійснюють трансформаційні перетворення, розширюють можливості для використання досягнень світової науки і техніки, досвіду менеджменту, формування фондового ринку, ведення банківської та страхової справи, доступу до нових джерел капіталу.

По-п'яте, глобалізація економіки утворює основу для розв'язання різноманітних проблем людства, і перш за все, екологічних та пов'язаних з подоланням бідності країн та їх населення.

Доцільно виокремити також і негативні сторони глобалізації: нерівномірний розподіл зростання світового доходу між різними країнами, що посилює рівень безробіття і корупції; економічна, фінансова та політична експансія розвинених країн; збільшення нелегальної імміграції у високорозвинені країни; поглиблення диференціації між країнами за економічним розвитком; періодичні глобальні фінансово-економічні кризи; нарощування озброєнь і розповсюдження зброї масового ураження, зокрема ядерної; поширення релігійного екстремізму, тероризму та міжнародної злочинності [7, с. 3; 8, с. 38; 9].

Перед Україною, як частиною глобалізованого світу, постає майже увесь спектр зазначених глобальних проблем. І не тільки Україна, а навіть найпотужніші країни світу не в змозі самотужки їх розв'язати. Тому для подолання цих проблем і ризиків людство об'єднує свої зусилля і ресурси. Україна, як центральноєвропейська держава, також не може залишатися осторонь глобалізаційних процесів.

В процесі реалізації неоліберальної моделі глобалізації економіки країни поділилися на тих, що виграли від глобалізації і тих, що програли. До останніх відносять країни, що розвиваються і країни з перехідною економікою. У них, на відміну від ТНК, поки що не має можливостей для викорис-

тання переваг науково-технологічної глобалізації, що пов'язано з низькою їх конкурентоспроможністю. Так, Україна за рівнем індексу глобальної конкурентоспроможності (рейтинг Світового економічного форуму) у 2016 р. посіла 85 місце (у 2015 р. – 79 місце) з 138 країн світу. Експерти Світового економічного форуму зазначають, що погіршення рейтингу конкурентоспроможності нашої країни на 6 позицій відбулося за рахунок спаду за такими складовими, як «макроекономічне середовище», «рівень розвитку фінансового ринку», «якість інституцій», «інфраструктура», «ефективність ринку товарів» [10].

З метою оцінки ступеню включення окремих країн до процесу глобалізації використовують найпоширеніший KOF-індекс глобалізації, що дозволяє побудувати рейтинг країн за ступенем залученості у глобальні потоки (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг України за індексом глобалізації за версією KOF серед світових держав за 2017 р.

Рейтинг	Країна	Індекс глобалізації
1	Нідерланди	92,84
2	Ірландія	92,15
3	Бельгія	91,75
4	Австрія	90,05
5	Швейцарія	88,79
6	Данія	88,37
	Швеція	87,96
8	Великобританія	87,26
9	Франція	87,19
10	Угорщина	86,55
......		......
45	**Україна**	70,24
......		......
193	Соломонові Острови	23,98

Джерело: [11]

Як видно з наведених даних табл. 1, загальний індекс глобалізації у 2017 р. за системою KOF для України склав 70,24 (100 балів – максимальна оцінка) та зайняла 45-ту позицію в рейтингу серед 193 держав світу. У порівнянні з 2016 р. KOF-індекс для України склав 70,71, а рейтингова позиція – 44. Таке зниження пояснюється насамперед уповільненням структурних реформ у ключових секторах економіки та політичною нестабільністю.

Проаналізуємо детальніше економічну складову глобалізації згідно даних Державної служби статистики України (за січень-серпень 2016–2017 р.) задля визначення пріоритетних напрямів щодо усунення слабких сторін національної економіки і розвитку сильних її сторін, що дозволить не тільки підвищувати рейтингові оцінки, але й стратегічно прискорювати зростання національної економіки.

У розрізі економічної глобалізації виділяють два виміри. Перший – це фактичні потоки, до яких належать безпосередньо матеріальні та фінансові потоки (у вигляді суми експорту та імпорту товарів та послуг), розмір яких за січень-серпень 2017 р. склав 58,3 млрд. дол. США в порівнянні з відповідним періодом 2016 р. – 46,9 млрд. дол. США, що зросли на 11,4 млрд. дол. США; прямі іноземні інвестиції за 2017 р. – 39 млрд. дол. США, за 2016 р. – 36,2 млрд. дол. США; портфельні інвестиції за 2017 р. – 11,9 млрд. дол. США, за 2016 р. – 9,5 млрд. дол. США; доходи нерезидентів у вигляді суми заробітної плати та прибутків від інвестицій за 2017 р. – 13,4 млрд. дол. США, за 2016 р. – 10,7 млрд. дол. США.

Інший компонент виміру економічної глобалізації – це обмеження у вигляді бар'єрів у торгівлі та русі капіталу, які включають приховані бар'єри імпорту за 2017 р. – 4,9 млрд. дол. США, за 2016 р. – 5,5 млрд. дол. США; митні ставки за 2017 р. – 5,9 млрд. дол. США, за 2016 р. – 6,7 млрд. дол. США; податки на міжнародну торгівлю за 2017 р. – 5,5 млрд. дол. США, за 2016 р. – 6,2 млрд. дол. США; обмеження рахунку операцій з капіталом за 2017 р. – 4,8 млрд. дол. США, за 2016 – 5,4 млрд. дол. США [12].

Таким чином, відбувається позитивна динаміка розвитку фактичних потоків і негативна – щодо бар'єрів у торгівлі та русі капіталу, які включаються до поточних доходів України. Це свідчить, з одного боку, про відкритість національної економіки, а з іншого – про низький рівень конкурентоспроможність виробленої нею продукції. Отже, за вищенаведеними показниками Україна є недостатньо інтегрованою у світовий простір.

Дослідження свідчать, що перспективи розвитку національної економіки більше залежать від якості проведених реформ, ніж від темпів зростання світової економіки. Слід зазначити, що Україна має суттєвий експортний потенціал, в тому числі, в сфері оборонного виробництва. Крім того, Україна має потенціал внутрішнього споживчого ринку. Тому пріоритетним завданням має стати наближення вітчизняної економіки до рівня провідних країн світу шляхом нарощування свого економічного, в т.ч. науково-технічного потенціалу на основі здійснення «інноваційного прориву». Для реалізації цього завдання відповідно до «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» необхідно здійснити такі заходи: адаптація інноваційної системи України до умов глобалізації та підвищення її конкурентоспроможності; переорієнтація системи продукування інновацій на ринковий попит і споживача; створення привабливих умов для творців інновацій, стимулювання інноваційної активності підприємництва; системний підхід в управлінні інноваційним розвитком, інформатизація суспільства [13].

Висновки і пропозиції. Таким чином, Україна, як і інші країни, є відкритою до процесів глобалізації, а відтак відчуває вплив деструктивних проявів глобалізації. Дослідження засвідчили неоднозначність і суперечливість характеру впливу глобалізаційних процесів на економічний розвиток України. З одного боку, глобалізація дає нові можливості для економічного розвитку, а з іншого, несе серйозні загрози. Вважаємо, що забезпечення конкурентоспроможності національної економіки України в сучасних умовах глобалізації можливо завдяки застосуванню ефективної інноваційної політики держави, головним завданням якої має стати забезпечення збалансованої взаємодії наукового, тех-

нічного і виробничого потенціалів, вдосконалення механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, поширення інновацій по усіх сферах економіки.

Список літератури:

1. Куцик П.О. Глобальна економіка: принципи, становлення, функціонування, регулювання та розвитку: монографія [Текст] / П.О. Куцик, О.І. Ковтун, Г.И. Башнянин, – Львів: Видавництво ЛКА,2015. – 594 с.
2. Владимирова И.Г. Глобализация мировой экономики: проблемы и последствия [Текст] / И.Г. Владимирова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 3. – С. 23–35.
3. Малышева Д. Постиндустриальный мир и процессы глобализации [Текст] / Д. Малышева // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 3. – С. 90–97.
4. Паньков В.С. Мировая экономика на пути к 2015 году [Текст] / В.С. Паньков // Экономика XXI века. – 2002. – № 8. – С. 84–89.
5. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.imf.org
6. Богиня Д. Структурна перебудова економіки в умовах глобалізації та інформатизації [Текст] / Д. Богиня, Г. Волинський // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 19–28.
7. Бутко М. Передумови трансформації та механізми регулювання регіональних економік [Текст] / М. Бутко // Економіка і право. – 2003 – № 5 – С. 10–18.
8. Василенко В.М. Оцінка впливу глобалізації на економічне зростання країни [Текст] / В.М. Василенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2004. – № 69 – С. 35–42.
9. Вплив та наслідки світової глобалізації для економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: /Economics/15_107590. doc. htm
10. Індекс глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info
11. KOF Index of Globalization Swiss Federal Institute of Technology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gtmarket.ru/ratings/kof-globalization-index/info
12. Статистична інформація // Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
13. Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/36382.pdf

Шевченко Е.Н., Солод В.С.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И АНАЛИЗ ЕЕ ВЛИЯНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье выяснена экономическая сущность понятия «глобализация», выявлены конкурентные преимущества и недостатки глобализации для экономики Украины. Проанализировано влияние глобализации на экономические процессы в Украине согласно международных рейтингов и изменения экономических показателей. Доказано, что Украина недостаточно интегрирована в мировое сообщество. Предложенные меры по развитию экономики Украины в условиях глобализации.
Ключевые слова: глобализация, экономическая глобализация, мировая экономика, интернационализация, конкуренция, индекс глобализации KOF, индекс глобальной конкурентоспособности.

Shevchenko O.M., Solod V.S.
Yurii Kondratyuk Poltava National Technical University

GLOBALIZATION AND ANALYSIS OF ITS IMPACT ON ECONOMIC PROCESSES IN UKRAINE

Summary
The article analyzes the economic essence of the concept of «globalization», reveals the competitive advantages and disadvantages of globalization for the Ukrainian economy. The influence of globalization on economic processes in Ukraine according to international ratings and changes in economic indicators are analyzed. It is proved that Ukraine is not sufficiently integrated into the world community. The measures for the development of Ukraine's economy in the conditions of globalization is proposed. Keywords: globalization, economic globalization, world economy, internationalization, competition, KOF globalization index, global competitiveness index.

УДК 339.13.017

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ АУТСОРСИНГУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ

Шевченко О.М., Шевченко О.О.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

У статті здійснено аналіз тенденції світового ринку аутсорсингу фінансових послуг. З'ясовані основні переваги та недоліки фінансового аутсорсингу на сучасному етапі. Доведено, що переваги мінімізують недоліки. Досліджено основні тенденції розвитку аутсорсингу фінансових послуг в Україні. З'ясовано, що він знаходиться на початковому етапі розвитку. Визначені проблеми, що заважають ефективному функціонування українського ринку аутсорсингу фінансових послуг та запропоновані шляхи його подальшого розвитку.
Ключові слова: аутсорсинг, аутсорсинг фінансових послуг, бізнес, конкуренція, аутсорсер.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтернаціоналізації виробничих, фінансових процесів підприємства функціонують в жорстких умовах конкурентного середовища. Тому для підвищення свого рівня конкурентоздатності вони змушені шукати та застосовувати нові форми управління бізнесом. Світова практика свідчить, що однією з таких форм є аутсорсинг, який сприяє економічному та фінансовому розвитку суб'єктів господарювання, їх інноваційній спрямованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти з'ясування сутності, ролі, тенденцій аутсорсингу фінансових послуг досліджено у наукових працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як: О. Білоцерківський, А. Бутов [4], Н. Вернюк [5], В. Дергачова, О. Лактіонова [9], О. Логвінова [2], В. Красношапка, К. Кетлер, І. Кулиняк, Л. Омельченко [10], І. Руда [1], Н. Ткаченко [3], А. Фурщик, Д. Хейвуд, Дж. Хендра, Н. Шапран [7, 8] та багато інших.

Безпосередньо дослідженню сутності, переваг та ризиків фінансового аутсорсингу присвячені праці українських та російських науковців: О. Лактіонової, О. Логвінової, Н. Вернюк, Н. Ткаченко. Міжнародний фінансовий аутсорсинг та особливості його функціонування аналізується у публікаціях В. Дергачової, І. Кулиняк, О. Лактіонової. Усі дослідники відзначають значну роль аутсорсингу, зокрема фінансового, у підвищенні ефективності та конкурентоспроможності підприємства, забезпеченні його сталого розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне напрацюванням вітчизняних та зарубіжних дослідників, здійснених у галузі теорії, методології та організації аутсорсингу фінансових послуг, слід зауважити, що дана проблема стає все більш актуальною. Це потребує подальшого дослідження тенденцій розвитку ринку аутсорсингу фінансових послуг в світі та Україні, його впливу на активізацію бізнес-процесів в умовах жорсткої глобальної конкуренції.

Мета статті полягає у виявленні тенденцій розвитку ринку аутсорсингу фінансових послуг в світі та Україні, з'ясуванні основних проблем, що заважають ефективному функціонуванню українського ринку аутсорсингу фінансових послуг. Авторами запропоновано можливі шляхи його подальшої активізації та розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «аутсорсинг» запозичений з англійської мови та в своїй основі є неологізмом, утвореним з об'єднання трьох англійських слів «outside-resource-using», що означають використання послуг із зовнішніх джерел. У економічній літературі під аутсорсингом розуміють доручення виконання певних завдань компетентним фахівцям або фірмам – аутсорсерам, здатним виконувати покладені на них функції і завдання більш ефективно, ніж цього можна очікувати від тих, хто покладає на них ці доручення [1, с. 174]. Одним із основних видів аутсорсингу є фінансовий. Він охоплює послуги в галузі управління, оподаткування та бухгалтерського обліку, фінансово-інвестиційного аналізу та банківського обслуговування [2, с. 41]. Застосування фінансового аутсорсингу дає змогу забезпечити оптимізацію структури капіталу, контроль доходів і витрат, аналіз фінансових показників для прийняття рішень оперативного управління, підвищення ефективності фінансових операцій, оптимізацію податкових платежів тощо.

Аналіз зарубіжної практики показує, що в бізнесі немає необхідності володіти всіма інтегрованими операціями. Тому компанії розвинених країн і країн, що розвиваються, вдосконалюють управління як основними бізнес-процесами, так і допоміжними шляхом передачі їх на аутсорсинг-контракти. Вагомість аутсорсингу у фінансовій діяльності, як свідчать дослідження, зростає досить швидко. Від незначних починань упродовж 1990-х років аутсорсинг на ринку фінансових послуг, за оцінками експертів, протягом останнього десятиріччя в середньому зростав до 10% на рік.

Основною причиною дедалі більш активного використання аутсорсингу фінансових послуг є його вагомі переваги:

– можливість зосередитись на основних пріоритетних видах діяльності та їх інтенсивнішого розвитку;

– скорочення витрат і контроль над операційними витратами;

– вивільнення ресурсів для інших проектів;

– отримання якісного обслуговування через використання висококваліфікованих працівників;

– якість і надійність послуг (вузька спеціалізація і накопичений досвід аутсорсера);

– отримання послуг із використанням передової техніки, інновацій, інформаційних технологій;

– взаємовигідна співпраця аутсорсера і споживача, що дає змогу розділити ризики;

– оптимізація системи управління підприємством;

– збереження повної юридичної та господарської самостійності підприємства, що використовує аутсорсинг у своїй діяльності [2, с. 41; 3, с. 101; 4, с. 93; 5, с. 51].

Поряд із переконливими перевагами аутсорсинг фінансових послуг має і недоліки, зокрема: можливість витоку конфіденційної інформації; зменшення швидкості передачі інформації; неможливість контролю підбору персоналу компанії-партнера та її корпоративних норм і правил; втрата контролю якості і термінів виконання послуг; якість послуг може знизитися до неприпустимого рівня внаслідок внутрішніх проблем аутсорсера; втрата контролю над власними ресурсами, над частиною справ та функцій.

Проте, переваги застосування аутсорсингу фінансових послуг, вважаємо, мінімізують зазначені недоліки.

Головною тенденцією світового ринку аутсорсингу бізнес-процесів є те, що найбільші темпи його динамічного розвитку на сучасному етапі зафіксовані на фінансовому ринку, який залишається одним із найбільших споживачів таких послуг, зокрема, у сегменті банківських, фінансових послуг і страхування. Наприклад, тільки в фінансовому секторі США щороку укладається угод із аутсорсингу на суму, що дорівнює приблизно 15% усіх коштів фінансової індустрії країни. На рис. 1 наведено структура витрат на аутсорсинг-контракти за галузям по економічному регіону «Америка» за 1 півріччя 2015 року.

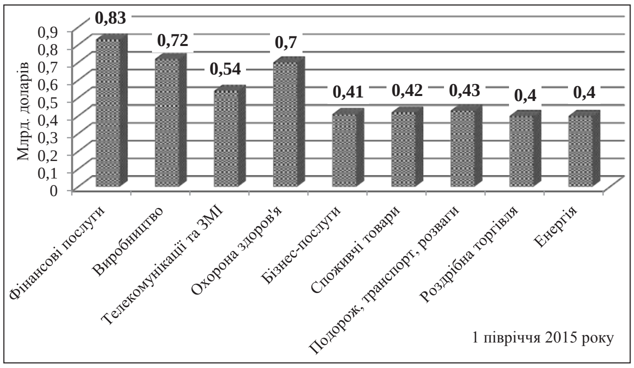

Рис. 1. Структура витрат на аутсорсинг-контракти за галузям по економічному регіону «Америка» за 1 півріччя 2015 року

Джерело: [6]

Аналіз даних наведених на рис. 1 свідчить, що сума витрат на аутсорсинг-контракти з надання фінансових послуг (financial services) становить 0,83 млрд. дол. США, перевищуючи суми витрат за іншими напрямами. Це свідчить про те, що сегмент фінансові послуги є зростаючим і найбільш інвестованим серед напрямків на американському ринку аутсорсингу.

Сума витрат на аутсорсинг-контракти з фінансових послуг регіону EMEA (Європа, Близький Схід, Африка) становить 1,62 млрд. дол., що перевищує витрати на ці послуги регіону «Америка» на 0,79 млрд. дол. Це показник того, що компанії країн, що розвиваються EMEA та які вийшли на глобальний ринок із запізненням після компаній Америки, надолужують згаяний час прискореними темпами в умовах жорсткої конкурентної боротьби.

Наступна тенденція – найбільш стрімкий розвиток послуг аутсорсингу фінансовим компаніям спостерігається в Індії, Китаї, Малайзії та на Філіппінах. Існує багато причин, що спонукають компанії до аутсорсингових послуг у зазначених країнах виконавців, зокрема наявність дешевої робочої сили, якість услуг, ефективність організації праці, доступність висококваліфікованої робочої сили та можливість подальшого підвищення її кваліфікації, сприятлива законодавча база по захисту інтелектуальної власності та охорони комерційної таємниці. При цьому деякі американські та європейські компанії передають певні функції в аутсорсинг в інші країни не тільки тому, що витрати там нижчі, а й тому, що стандарти вищі [7, с. 12].

Однак, багато великих світових банків, таких як ABN Amro, Deutsche Bank та Bank of America, в основному, воліють працювати зі «своїми» компаніями, вони не передають окремі види робіт на аутсорсинг стороннім компаніям, а створюють свої дочірні структури, які спеціалізуються на певному виді діяльності і обслуговують виключно інтереси холдингу, до складу якого вони входять.

Крім того, у останній час американські політики частіше виступають на захист місцевих працівників, зокрема, в США забороняється надання державної допомоги тим компаніям, які залучають робочу силу з-за кордону, що шкодить національному ринку праці. Особливо це стосується країн, що розвиваються. Наприклад, американську компанію General Electrics звинувачують у тому, що в період із 2004 по 2014 рр. кількість її співробітників у США скоротилася з 165 тис. до 136 тис. (на 17,6%), в той час як кількість співробітників за кордоном зросла на 19% – до 169 тис. [7, с. 13].

Тенденцією останніх років на світовому ринку аутсорсингу у сфері фінансів та бухгалтерського обліку є зниження вартості цих послуг на 6–8% за рік. З кінця 2008 р. по 2011 р. вартість фінансових послуг, які виконуються через аутсорсинг, у середньому зменшилася майже на 13%. Частково таке падіння було викликано посиленням конкуренції серед аутсорсингових компаній, і відповідно, зниженням їх рівня прибутковості. Іншою причиною вважається підвищення автоматизації процесів управління фінансами та бухгалтерського обліку, що сприяло зменшенню працемісткості виконуваних робіт, і відповідно – привело до зменшення їх собівартості навіть на фоні загального зростання рівня оплати праці [8, с. 11]. Крім того, дослідження свідчать, що зниження вартості послуг відбувається шляхом переходу компаній світу до більш предметної спеціалізації процесів, у тому числі і процесу надання фінансових послуг шляхом роздрібнення і виділення окремих його складових для передачі на подальший аутсорсинг компаніям-аутсорсерам, що спеціалізуються на цих окремих операціях [9, с. 67].

Якщо на світовому ринку аутсорсинг є традиційним засобом підвищення ефективності роботи компаній, то для України він є порівняно новою формою ведення бізнесу. В Україні аутсорсинг

фінансових послуг в основному обмежується веденням бухгалтерського обліку та аудиту, оскільки для багатьох компаній питання збереження витоку конфіденційності інформації залишаються не вирішеним, що обумовлено високим рівнем закритості вітчизняного бізнесу. Дослідження свідчать, що більшу частину коштів вітчизняні компанії витрачають на IT-аутсорсинг. Це обумовлено як самим розвитком інформаційних технологій, так і істотним скороченням фінансових витрат на побудову та підтримку IT-систем, оперативним залученням кваліфікованих фахівців до вирішення IT завдань.

Головною причиною того, що в українському бізнесі незначними темпами розвивається аутсорсинг фінансових послуг є брак досвіду та інформації. Крім того, несприятлива економічна ситуація в країні також не може позитивно позначитися на активізації процесів застосування аутсорсингу фінансових послуг. Поряд з тим діють і інші причини, які сповільнюють темпи використання фінансового аутсорсингу вітчизняними підприємствами, зокрема: відсутність відповідного законодавчого визначення й регулювання процесів аутсорсингу фінансових послуг; недостатньо розвинуте інфраструктурне й інституціональне середовище здійснення аутсорсингових операцій; чинники недовіри, серед яких: небезпека втрати контролю, розкриття комерційної таємниці, відсутність знань в галузі аутсорсингу тощо. Все вищезазначене свідчать про те, що ринок аутсорсингових фінансових послуг в Україні знаходиться на початковому етапі розвитку.

Для максимального використання факторів росту і найбільш ефективного подолання проблем розвитку аутсорсингу фінансових послуг необхідне здійснення державою чіткої послідовної програми заходів, націлених на підтримку і розвиток сучасного інструментарію управління фінансами організаціями, зокрема:

– розробка національної програми розвитку ринку аутсорсингових послуг для збільшення конкуренції на ринку;

– вдосконалення законодавчої та нормативної бази для підвищення ступеня довіри до аутсорсингу у напрямку забезпечення захисту прав споживачів і виконавців аутсорсингових послуг;

– формування центрів аутсорсингу фінансових послуг, як підприємств державно-приватного форми утворення, здатних підвищувати ефективність організації процесу обліку та функцій управління фінансами і орієнтувати його на безперервне виникнення та розвиток абсолютно нових технологій і інструментів обробки інформації [10].

Висновки і пропозиції. Таким чином, світовий ринок аутсорсингу фінансових послуг продовжує стабільно зростати і перетворюється в глобальний механізм. До основних тенденцій його розвитку можна віднести його динамічне зростання, передача певних функції в аутсорсинг європейськими компаніями в інші країни, зниження вартості фінансових послуг. Що стосується українського бізнесу, то процес застосування аутсорсингу фінансових послуг відбувається повільно. Однак, вважаємо, що загострення конкуренції на внутрішньому ринку, розвиток інтеграційних процесів сприятиме активізації використання аутсорсингу підприємствами з метою досягнення конкурентних переваг.

Список літератури:

1. Рудая И.Л. Аутсорсинг: методология и практика: [монография] [Текст] / И.Л. Рудая. – Самара: Универс групп, 2009. – 229 с.
2. Логвінова О.П. Фінансовий аутсорсинг: сутність, тенденції та перспективи розвитку в Україні [Текст] / О.П. Логвінова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2013. – Вип. 1(2). – С. 40–48.
3. Ткаченко Н.В. Переваги та ризики використання аутсорсингу в діяльності страхових компаній [Текст] / Н.В. Ткаченко // Фінансовий простір. – 2011. – № 3. – С. 97–103.
4. Бутов А.М. Фінансовий аутсорсинг та його застосування в управлінні діяльністю підприємства [Текст] / А.М. Бутов // Причорноморські економічні студії. – 2016. – № 5. – С. 91–94.
5. Вернюк Н.О. Інноваційні підходи до логістичного аутсорсингу як чинника глобальних конкурентних переваг [Текст] / Н.О. Вернюк, І.М. Новак, Н.О. Петренко // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2016. – Т. 21. Вип. 9(51). – С. 50–53.
6. Global Outsourcing market 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.statista.com/statistics/189788/global-outsourcing-market-size
7. Шапран Н. Аутсорсинг на фінансовому ринку [Текст] / Н. Шапран // Цінні папери України. – 2016. – № 47–48(943–944). – С. 12–13.
8. Шапран Н. Аутсорсинг фінансових послуг: розвиток триває [Текст] / Н. Шапран // Цінні папери України. – 2011. – № 47–48(943–944). – С. 10–11.
9. Лактионова О.Е. Тренды глобального финансового аутсорсинга как инструмента в управлении фінансами [Текст] / О.Е. Лактионова // Вестник финансового университета. – 2015. – № 5. – С. 63–72.
10. Омельченко Л.С. Аутсорсинговые центры финансовых услуг в экономическом развитии территории / Л.С. Омельченко, О.Е. Лактионова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/7567

Шевченко Е.Н., Шевченко О.О.
Полтавский национальный технический университет
имени Юрия Кондратюка

АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ АУТСОРСИНГА ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ В МИРЕ И УКРАИНЕ

Аннотация
В статье осуществлен анализ тенденции мирового рынка аутсорсинга финансовых услуг. Выяснены основные преимущества и недостатки финансового аутсорсинга на современном этапе. Доказано, что преимущества минимизируют недостатки. Исследованы основные тенденции развития аутсорсинга финансовых услуг в Украине. Выяснено, что он находится на начальном этапе развития. Определены проблемы, мешающие эффективному функционированию украинского рынка аутсорсинга финансовых услуг и предложены пути его последующего развития.
Ключевые слова: аутсорсинг, аутсорсинг финансовых услуг, бизнес, конкуренция, аутсорсер.

Shevchenko O.M., Shevchenko O.O.
Yurii Kondratyuk Poltava National Technical University, Ukraine

ANALYSIS OF TENDENCIES DVELOPMENT OF OUTSORCING FINANCIAL SERVICES IN THE WORLD AND UKRAINE

Summary
The article analyzes the tendency of the global financial services outsourcing market. The main advantages and disadvantages of financial outsourcing at the present stage are found out. It is proved that advantages minimize deficiencies. The main tendencies of outsourcing of financial services in Ukraine are investigated. It is found that it is at the initial stage of development. The problems that hinder the effective functioning of the Ukrainian financial services outsourcing market and the ways of its further development are identified.
Keywords: outsourcing, outsourcing of financial services, business, competition, outsourcer.

УДК 658.15

ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ В СИСТЕМІ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

Юрій Е.О., Бербека Л.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто наукові підходи до визначення фінансової стійкості підприємства. Досліджено фактори впливу на стійкість фінансового стану підприємства. Визначено етапи проведення оцінки фінансової стійкості підприємства. Проаналізовано взаємозв'язок фінансової стійкості з такими характеристиками фінансового стану підприємства як платоспроможність, ліквідність та рентабельність. Запропоновано шляхи підвищення ефективності управління фінансовою стійкістю підприємств.
Ключові слова: фінансова стійкість, фінансовий стан, аналіз фінансової стійкості, управління фінансовою стійкістю, стратегія управління фінансовою стійкістю.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. В ринкових умовах успішне функціонування кожного підприємства значною мірою залежить від рівня стійкості його фінансового стану. Якщо підприємство фінансово стійке, воно має низку переваг перед іншими підприємствами для залучення інвестицій, отримання кредитів, у виборі контрагентів, у підборі кваліфікованого персоналу. Чим вищим є рівень фінансової стійкості підприємства, тим більш незалежним воно є від зміни ринкової кон'юнктури і тим менший ризик опинитися на межі банкрутства. У зв'язку з цим стратегічною метою діяльності будь-якого підприємства є забезпечення фінансової стійкості.

В умовах нестабільної економіки кожний суб'єкт господарювання постійно шукає шляхи підвищення ефективності своєї діяльності. Тому оцінка фінансової стійкості є однією з найважливіших засад діяльності підприємств, яка надає інформацію про фінансові можливості підприємства на перспективу. Вона є необхідною умовою життєдіяльності підприємства й забезпечує високий рівень конкурентоспроможності [3, с. 191].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему оцінки фінансової стійкості підпри-

ємства досліджувало безліч вчених-економістів як вітчизняних, так і зарубіжних, зокрема Н.П. Борецька, І.Б. Висоцька, Н.М. Гапак, Т.В. Донченко, Н.О. Ковальчук, В.М. Кремень, О.М. Мельник, Н.М. Притуляк, Р.Р. Табєєва, К.Ф. Чегринець та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах нестабільності зовнішнього середовища та під впливом фінансово-економічної кризи для підприємства все більш актуальною стає проблема стабілізації діяльності підприємства, забезпечення його життєздатності та створення умов подальшого розвитку [14, с. 73]. На сучасному етапі в економічній літературі не визначено єдиного підходу до трактування сутності поняття «фінансова стійкість», а навпаки їх існує багато і найчастіше вони доповнюють або дублюють один одного. Велике різноманіття підходів до сутності поняття «фінансова стійкість» зумовлює необхідність здійснити глибше дослідження даного поняття і сформулювати комплексне визначення. Також, незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам оцінки та управління фінансовою стійкістю підприємств, практично відсутні розробки щодо формування цілісного процесу управління нею в сучасних умовах, що поглиблює актуалізацію дослідження в цьому напрямку.

Метою статті є дослідження економічної сутності фінансової стійкості, її визначальних факторів та визначення шляхів її підвищення на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою комплексу заходів щодо сприяння розвитку економіки України та її виходу з економічної кризи є забезпечення фінансової стійкості підприємств. Фінансова стійкість підприємства є одним з головних факторів ефективного функціонування та розвитку виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, розвитку конкуренції, підвищення експортних можливостей підприємства, галузі та країни в цілому [6, с. 37].

Фінансова стійкість підприємства визнається найголовнішою характеристикою фінансового стану і фінансової рівноваги будь-якої економічної системи [8, с. 188]. Про стійкий фінансовий стан підприємства свідчить його спроможність вчасно розраховуватись з поточною заборгованістю, підтримувати платоспроможність у несприятливих обставинах, збільшувати обсяги реалізації та отримувати прибуток.

Досягнення стійкого фінансового стану можливе за достатності власного капіталу, при ефективному використанні активів, достатньому рівні рентабельності з урахуванням операційного і фінансового ризиків, при достатній ліквідності, стабільних доходах і широких можливостях залучення позикових коштів [1, с. 65]. Для забезпечення фінансової стійкості підприємство повинне мати гнучку структуру капіталу, вміти організувати його рух таким чином, щоб забезпечити постійне перевищення доходів над витратами з метою збереження платоспроможності і створення умов для самовідтворювання [11, с. 90].

Фінансовий стан підприємства, його стійкість і стабільність залежать від результатів його виробничої, комерційної та фінансової діяльності. Якщо виробничий і фінансовий плани успішно виконуються, то це позитивно впливає на фінансовий стан підприємства. І навпаки, в результаті недовиконання плану по виробництву і реалізації продукції відбувається підвищення її собівартості, зменшення суми виручки і прибутку і, як наслідок, погіршення фінансового стану підприємства і його платоспроможності. Отже, стійкий фінансовий стан не є щасливою випадковістю, а підсумком грамотного, вмілого управління всім комплексом факторів, що визначають результати господарської діяльності підприємства [11, с. 90].

У сучасних умовах економічної нестабільності, мінливості зовнішнього середовища перед вітчизняними підприємствами стоїть складне завдання: мінімізувати негативний влив різноманітних чинників на діяльність підприємства з метою забезпечення фінансової стійкості, що є запорукою досягнення високих фінансових результатів.

В науковій літературі немає єдиного погляду на сутність категорії «фінансова стійкість», проведений аналіз науково-методичних джерел свідчить про неоднозначність у визначенні цього поняття. Більшість вчених характеризують поняття фінансової стійкості як такого стану підприємства, за якого формується оптимальна структура капіталу, при якій обсяг його власних коштів достатній для погашення всіх його зобов'язань і підприємство має можливості для розширення своєї діяльності, зберігаючи при цьому стійкий фінансовий стан у мінливому економічному середовищі.

Наприклад, Н. А. Мамонтова стверджує, що фінансова стійкість – це такий стан підприємства, за якого забезпечується стабільна фінансова діяльність, постійне перевищення доходів над витратами, вільний обіг грошових коштів, ефективне управління фінансовими ресурсами, безперервний процес виробництва і реалізації продукції, розширення й оновлення виробництва [12, с. 197].

Кремень В. М. розглядає фінансову стійкість як спроможність підприємства за рахунок власних коштів забезпечувати діяльність або запаси і витрати, це здатність господарюючого суб'єкта функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів і пасивів у мінливих умовах внутрішнього і зовнішнього середовищ [7, с. 100].

Також, слід зауважити, що фінансова стійкість тісно пов'язана з поняттям фінансовий стан підприємства, при цьому деякі автори ототожнюють дані поняття, інші ж визначають фінансову стійкість як одну із характеристик фінансового стану поряд із ліквідністю, платоспроможністю, діловою активністю та рентабельністю.

Притуляк Н. М. вважає, що фінансова стійкість – це одна з комплексних характеристик фінансового стану, яка акумулює в собі результати управління фінансовими ресурсами на стадіях їх формування, розміщення і використання, і таким чином, обумовлює можливості підприємства в забезпеченні стійких темпів його економічного розвитку на основі стабільного зростання прибутку і капіталу [9, с. 30].

Узагальнюючи представлені в економічній літературі визначення фінансової стійкості можемо сформулювати наступне визначення: фінансова стійкість – це такий стан фінансових

ресурсів підприємства, який гарантує йому безперервність процесу виробництва та реалізації продукції, а також фінансування витрат на розширення підприємства, платоспроможність та конкурентоспроможність, зберігаючи при цьому задовільну структуру капіталу та динамічну фінансову рівновагу активів і пасивів в умовах ринкової нестабільності та мінливості зовнішнього середовища; це комплексна характеристика фінансового стану підприємства, яка дозволяє проаналізувати ефективність використання капіталу підприємства.

Однією з проблем оцінки й аналізу фінансової стійкості підприємства є її розмежування з іншими характеристиками фінансового стану підприємства. Співвідношення поняття «фінансова стійкість» з іншими характеристиками фінансового стану підприємства наведено на рис. 1.

Отже, фінансова стійкість тісно пов'язана з платоспроможністю, ліквідністю підприємства, що пояснюється насамперед особливостями формування фінансових ресурсів на підприємстві, адже формуючи структуру капіталу менеджери повинні слідкувати за співвідношенням власних і залучених джерел, щоб забезпечити як незалежність, конкурентоспроможність підприємства так і можливість здійснення розрахунків з усіма контрагентами, кредиторами та іншими діловими партнерами. При цьому фінансова стійкість здійснює вагомий вплив на прибутковість, оскільки будучи фінансово стійким підприємство має можливості для розширення своєї діяльності, що дозволяє збільшити обсяги прибутку, а отже і підвищити рівень рентабельності, тим самим підвищити свою інвестиційну привабливість.

Фінансова стійкість підприємства є комплексним поняттям, що залежить від численних і різноманітних факторів. Якщо якийсь із них випадає з аналізу фінансової стійкості, то оцінка впливу інших, прийнятих у розрахунок факторів, а також висновки ризикують виявитися спотвореними і не спроможними забезпечити фінансову стійкість [15]. С.А. Рогоза виділяє дві групи факторів, які здійснюють вплив на фінансову стійкість підприємства – внутрішні та зовнішні. Схематично вони відображені на рис. 2 [15].

Борецька Н.П. розглядає наступні фактори: стан підприємства на товарному ринку; конкурентоспроможність продукції (робіт, послуг); ділова репутація підприємства; залежність підприємства від зовнішніх інвесторів і кредиторів; наявність неплатоспроможних дебіторів; ефективність господарських і фінансових операцій [1, с. 64].

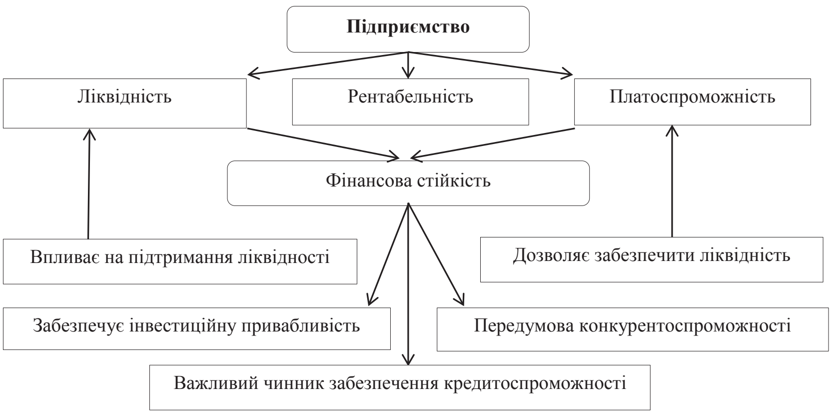

Рис. 1. Вплив фінансової стійкості на інші характеристики фінансового стану [11, с. 91]

Рис. 2. Сукупність факторів впливу на фінансову стійкість підприємства

Тому варто відмітити, що кожне підприємство повинно аналізувати всі чинники впливу на фінансову стійкість, прогнозувати можливі наслідки дії того чи іншого фактору, враховуючи особливості здійснення своєї фінансово-господарської діяльності і оперативно приймати рішення, які дозволять покращити загальний фінансовий стан підприємства.

Як бачимо, проблема фінансової стійкості підприємств відноситься до числа найбільш важливих фінансових проблем. Вона визначається ступенем забезпечення запасів і витрат власними та позиковими джерелами їх формування, співвідношенням обсягів власних і позикових коштів. І тому, на кожному підприємстві має бути сформована політика управління фінансовою стійкістю, визначено процес її управління, вибрано комплекс дій, які необхідно здійснити та деталізовано кожний крок менеджерів для підвищення рівня фінансово стійкості та забезпечення ефективної фінансово-результативної діяльності.

Процес управління фінансовою стійкістю повинен складатися з таких етапів:

– аналіз абсолютних та відносних показників фінансової стійкості підприємства;

– розробка стратегії управління фінансовою стійкістю

та втілення її на практиці (стратегія відновлення фінансової стійкості, стратегія підтримки фінансової стійкості та стратегія стійкого зростання);

– планування фінансової стійкості;

– контроль реалізації стратегії та прогнозування майбутнього рівня фінансової стійкості [10, с. 449].

Базуючись на методології аналізу фінансового стану підприємства, можна виділити такі етапи оцінки фінансової стійкості:

– аналіз фінансової стійкості на основі розрахунку низки коефіцієнтів;

– визначення типу фінансової стійкості на основі розрахунку забезпеченості запасів джерелами їх формування [13, с. 52].

Аналіз фінансової стійкості на основі розрахунку низки коефіцієнтів представляє собою групу відносних показників, що вказують на рівень фінансових ризиків для підприємств та рівень їх залежності від позикового капіталу. Висока фінансова стійкість указує на здатність оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні стреси без зниження фінансового та виробничого потенціалу суб'єкта господарювання. До цих показників належать: коефіцієнт автономії, коефіцієнт фінансової залежності, коефіцієнт фінансової стабільності, коефіцієнт фінансового левериджу, коефіцієнт забезпечення, коефіцієнт маневреності та ін. [4, с. 24].

Визначення типу фінансової стійкості здійснюють за допомогою абсолютних показників. В їх складі зазвичай виділяють групу показників наявності джерел формування запасів і групу показників забезпеченості запасів джерелами їх формування. Джерелами покриття запасів насамперед є власні оборотні кошти, а у випадку їх нестачі використовуються довгострокові та короткострокові зобов'язання підприємства [10, с. 440].

Управління фінансовою стійкістю підприємства є одним з найбільш значущих функціональних напрямів системи фінансового менеджменту, яка досить тісно пов'язана з іншими системами управління. Саме тому кожне підприємство, маючи на меті зростання рівня рентабельності, забезпечення стійкого фінансового стану, зниження ризиків неплатоспроможності, ймовірності банкрутства зобов'язане розробити ефективну стратегію управління фінансовою стійкістю.

Стратегія управління фінансовою стійкістю має відповідати вимогам антикризового управління фінансами підприємства і передбачати раціоналізацію обігу обігових засобів та оптимізацію структури джерел їх фінансування; забезпечення своєчасного оновлення необоротних активів і високу ефективність їх використання; забезпечення необхідного рівня самофінансування свого виробничого розвитку за рахунок прибутку, оптимізації податкових платежів, забезпечення найефективніших умов і форм залучення позикових коштів відповідно до потреб підприємства [4, с. 25].

Головною проблемою ефективного управління фінансовою стійкістю, на нашу думку, є оптимальне розміщення капіталу підприємства. Від того, які асигнування вкладені в основні та обігові кошти, скільки їх перебуває у сфері виробництва і в сфері обігу, в грошовій та матеріальній формі, значною мірою залежать результати виробничо-фінансової діяльності й, відповідно, вся фінансова стійкість підприємства.

Взаємозв'язок структури капіталу підприємства з його фінансовою стійкістю полягає в тому, що надання переваги тому чи іншому джерелу фінансування впливає на поточний і майбутній стан підприємства. Це пояснюється тим, що використання тільки власного капіталу гарантує найвищу фінансову стійкість, але обмежує темпи розвитку, оскільки не може забезпечити формування додаткового обсягу активів в періоди сприятливої кон'юнктури ринку і не використовує фінансові можливості приросту прибутку на вкладений капітал. Орієнтація менеджменту на переважання позикового капіталу забезпечує високий фінансовий потенціал за рахунок приросту активів, а також можливості збільшення фінансової рентабельності внаслідок наявності ефекту фінансового левериджу, однак більшою мірою генерує фінансовий ризик і загрозу банкрутства. Дилему незалежності і прибутковості покликана вирішити оптимізація структури капіталу, адже диференційований підхід до вибору джерел фінансування дає змогу регулювати рівень фінансової збалансованості підприємства, впливати на коефіцієнт рентабельності активів і власного капіталу, фінансової стійкості та платоспроможності і, у підсумку, формувати співвідношення між ризиком і дохідністю [2, с. 226].

Проблему підвищення фінансової стійкості будь-якого підприємства можна вирішити передусім за рахунок збільшення наявності власних оборотних коштів, що досягається в процесі збільшення обсягу реалізації якісної продукції, виконаних робіт і наданих послуг, розмірів прибутку та підвищення рівня прибутковості підприємства в цілому.

На сьогоднішній день одним із способів підтримання рівня фінансової стійкості на високому рівні є диверсифікація діяльності. Позитивним аспектом такої диверсифікації є те, що за збитковості основного виду діяльності у зв'язку з конкуренцією, кризою, дефіцитом ресурсів чи іншими можливими факторами вирівняти положення може додаткова діяльність. Процес вирівнювання полягає в тому, що підприємство направляє частину фінансових ресурсів із допоміжних видів діяльності в основну, підтримуючи тим самим необхідний рівень фінансової стійкості [5, с. 370].

Крім диверсифікації діяльності шляхами покращання фінансової стійкості можуть бути:

– по-перше, вдосконалення виготовлюваної продукції, виконуваних робіт та надаваних послуг, підвищення якості продукції та впровадження нового асортименту та номенклатури, тим самим збільшуючи споживчий попит, що призведе до зростання прибутків підприємства і тим самим збільшення наявних власних оборотних коштів;

– по-друге, проведення аналізу платоспроможності та фінансової стійкості покупців продукції, для того щоб уникнути ситуації неповернення коштів за реалізовану продукцію, виконані роботи чи надані послуги або обумовлювати передоплату в договорах купівлі-продажу та доставки продукції, що дасть можливість підприємству частково фінансувати виробництво за рахунок цих коштів;

– по-третє, для гарантування стабільної діяльності застосування системи страхування,

зокрема страхування відповідальності, страхування майна тощо;

– по-четверте, постійне вдосконалювання методів праці, підвищення кваліфікації кадрів та, за можливості, використовування позитивного досвіду ведення фінансово-господарської діяльності на інших підприємствах, що дасть змогу підвищити продуктивність праці на підприємстві, зекономити ресурси та виготовити більший обсяг продукції [5, с. 370–371].

Тому враховуючи всі чинники, які впливають на фінансову стійкість підприємства, особливості його діяльності кожному підприємству варто обирати ті шляхи підвищення фінансової стійкості, які будуть найбільш прийнятними для їх реалізації і дозволять забезпечити підвищення прибутковості підприємства і знизити ймовірність виникнення банкрутства.

Висновки і пропозиції. Таким чином, фінансова стійкість є відображенням стабільного перевищення доходів над витратами, забезпечує вільне маневрування грошовими коштами підприємства і шляхом ефективного їх використання сприяє безперебійному процесу виробництва та реалізації продукції. В свою чергу, позитивні значення показників фінансової стійкості є підґрунтям для нормального функціонування підприємства і поступового зростання його економічного потенціалу.

Управління фінансовою стійкістю є одним із основних елементів фінансового менеджменту на підприємстві, необхідною передумовою стабільного розвитку підприємства. Тому саме зараз, у час підвищення процесів глобалізації в економіці, забезпечення фінансової стійкості та якісне управління нею є одним із пріоритетних завдань кожного підприємства.

Список літератури:

1. Борецька Н. П. Аналіз і прогнозування фінансової стійкості підприємства / Н. П. Борецька, К. В. Міщенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 20. – С. 63–66.
2. Висоцька І. Б. Оптимізація структури капіталу підприємства з метою підвищення його фінансової безпеки / І. Б. Висоцька, В. В. Комаричина // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.1. – С. 224–230.
3. Гапак Н. М. Особливості визначення фінансової стійкості підприємства / Н. М. Гапак, С. А. Капштан // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 191–196.
4. Донченко Т. В. Теоретичні основи формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства / Т. В. Донченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – С. 23–27.
5. Ковальчук Н. О. Фінансова стійкість вітчизняних підприємств як передумова їх стабільного функціонування / Н. О. Ковальчук, Т. В. Руснак // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 11. – С. 368–371.
6. Король Т. Р. Методичне забезпечення аналізу фінансової стійкості підприємства / Т. Р. Король // Управління розвитком. – 2014. – № 10. – С. 37–39.
7. Кремень В. М. Оценка финансовой устойчивости предприятия / В. М. Кремень, С. Я. Щепетков // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1. – С. 107–116.
8. Мельник О. М. Фінансова стійкість підприємства в сучасній економіці / О. М. Мельник // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку; Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Сер. Економічна. – 2010. – № 691. – С. 188–192.
9. Притуляк Н. М. Ознаки фінансової стійкості – теоретична основа моделювання факторних систем / Н. М. Притуляк // Економіка. Фінанси. Право. – 2011. – № 1 – С. 26–31.
10. Статистика підприємств: [навч. посіб.] / С. О. Матковський [та ін.]; за ред. С. О. Матковського; 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Алерта, 2013. – 560 с.
11. Табєєва Р. Р. Економічний зміст фінансової стійкості підприємства та значення її аналізу на сучасному етапі / Р. Р. Табєєва // Культура народов Причерноморья. – 2012. – № 252. – С. 89–92.
12. Усатюк К. К. Фінансова стійкість підприємства / К. К. Усатюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – С. 196–200.
13. Чегринець К. В. Фінансова стійкість підприємства: економічна сутність та методи оцінки / К. В. Чегринець // Управління розвитком. – 2012. – № 10. – С. 51–54.
14. Юрій Е. О. Зміст управління ліквідністю в стабілізації діяльності підприємства // Вісник Одеського національного університету. Економіка, том 21. – Випуск 8(50). – 2016. – С. 73–77.
15. Рогоза С. А. Вплив факторів на фінансову стійкість підприємства [Електронний ресурс] / С. А. Рогоза. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/ 4_SND_2013/ Economics/10_12724.doc. htm

Юрий Э.А., Бербека Л.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ИССЛЕДОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ В СИСТЕМЕ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены научные подходы к определению финансовой устойчивости предприятия. Исследованы факторы влияния на устойчивость финансового состояния предприятия. Определены этапы проведения оценки финансовой устойчивости предприятия. Проанализирована взаимосвязь финансовой устойчивости с такими характеристиками финансового состояния предприятия как платежеспособность, ликвидность и рентабельность. Предложены пути повышения эффективности управления финансовой устойчивостью предприятий.
Ключевые слова: финансовая устойчивость, финансовое состояние, управление финансовой устойчивостью, анализ финансовой устойчивости, стратегия управления финансовой устойчивостью.

Yurii E.A., Berbeka I.A.
Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich

RESEARCH OF FINANCIAL FIRMNESS IN THE SYSTEM OF ASSESSING THE FINANCIAL POSITION OF ENTERPRISE

Summary
The article deals with scientific approaches to the definition of financial firmness of the enterprise. The factors influencing the firmness of the financial position of the enterprise are investigated. The stages of evaluation of financial firmness of the enterprise are determined. The relationship of financial firmness with such characteristics of the financial position of the enterprise as solvency, liquidity and profitability are analyzed. The ways of increasing the efficiency of financial firmness management of enterprises are offered.
Keywords: financial firmness, financial position, management of financial firmness, analysis of financial firmness, strategy of management financial firmness.

УДК 336.74

КРИПТОВАЛЮТА: ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ В УКРАЇНІ

Ярова К.О.
Відокремлений підрозділ
Національного університету біоресурсів і природокористування України
«Ніжинський агротехнічний інститут»

У статті розкрито сутність поняття «криптовалюта». Розглянуто основні відмінності між електронними грошима і віртуальною валютою. Оцінено перспективи та небезпеки використання криптовалюти. Проаналізовано ситуацію відносно визначення правового статусу криптовалюти в зарубіжних країнах та Україні. Визначено основні моменти які мають бути вирішені при затвердженні правого регулювання криптовалюти в Україні.
Ключові слова: криптовалюта, Bitcoin, віртуальна валюта, платіжний засіб, грошова одиниця.

Постановка проблеми. Використання криптовалюти є переважно новим явищем в світі. Тому в Україні як, і в багатьох країнах, відсутній законодавчий статус криптовалюти. Попри відсутність правового визначення, криптовалюта як форма розрахунку почала набирати значну популярність. Зокрема, позитивне ставлення до даної форми валюти проявляють такі країни як Великобританія, Південна Корея, США, Швеція, Нідерланди тощо. Цей процес не обійшов стороною і Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування криптовалюти у світі створило нову течію досліджень у науковій сфері. Серед зарубіжних дослідників можна виділити Б. Сегендорфа, Д. Бонно, Г. Максвела. Вітчизняні дослідники також приділили увагу вивченню даної проблеми, зокрема такі як С. Волосович, О. Загнітка, Т. Ковальчук.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Криптовалюта як новий клас активів має всі шанси стати невід'ємною частиною світової економіки, тому важливим є питання її правового статусу.

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз сучасного стану криптовалюти в Україні та інших країнах, оцінка перспектив і ризиків її використання, та потреби в правовому статусі.

Виклад основного матеріалу дослідження. За невпинного науково-технічного прогресу, зокрема значного розвитку IT-технологій у світі все частіше здійснюються розрахунки за допомогою електронних грошей. Існує думка, що в майбутньому люди повністю відмовляться від використання паперових грошей на користь електронних. А поширення глобалізації призведе до створення єдиної світової валюти, яка за словами вчених може бути аналогічною криптовалюті [8].

Криптовалюта – децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений в цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості або одиниця обліку, що заснований на математичних обчисленнях, є їх результатом та має криптографічний захист обліку [3].

Потрібно розуміти, що поняття криптовалюти (віртуальної валюти) та електронних грошей, це два різні поняття, хоча вони і мають схожі риси.

Електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі [1].

Електронні гроші на відміну від криптовалюти мають правовий статус, законодавчо визначеного емітента, фіксовану пропозицію та за ними здійснюється регулювання і нагляд.

Цифрова валюта, в свою чергу, не має законно визначеного емітента, а добувається шляхом майнінга (вирішення важких математич-

них задач з отримання в нагороду віртуальних монет), правовий статус є не визначеним у багатьох державах, крім того, її використання несе в собі безліч ризиків.

На сьогоднішній день у світі існує безліч криптовалют. Найбільш популярною серед них є Bitcoin. У таблиці 1 наведено першу десятку криптовалют за ринковою ціною.

Bitcoin окрім першого місця серед популярності у користувачів, є також першою криптовалютою у світі. Він був створений в 2009 році програмістом (або групою програмістів) під псевдонімом Сатосі Накамото. Вартість Bitcoin за час його існування значно змінилася наприклад 5 жовтня 2009 року New Liberty Standard встановили курс 1 долар за 1,309 BTC, а 20 жовтня 20017 року курс Bitcoin досягнув досягнув 6050 доларів за 1 BTC. Його загальний об'єм становить всього 21 мільйон – саме така максимальна кількість Bitcoin, може бути добута. За розрахунками останній Bitcoin, буде добутий в 2040 році.

До основних переваг криптовалюти можна віднести:

1. Децентралізація. Криптовалюта є незалежною грошовою одиницею. Її емісію ніхто не регулює і не контролює рух коштів на рахунку.

2. Можливість самостійної емісії (добування) криптовалюти. Її можна добути здійсненням обчислювальних операції з використанням власного або орендованого спеціалізованого обладнання.

3. Анонімність транзакцій. Оскільки створення електронних гаманців для криптовалют не потребує персональних даних, а всі розрахунки в даній системі проходять конфіденційно, то інформації про учасників операцій не зможуть дізнатися ні інші користувачі, ні державні органи. Але одночасно дана перевага є і значним недоліком, оскільки відсутність персональних даних створює сприятливі умови для функціонування передачі коштів між злочинними організаціями. Крім того у разі втрати доступу до електронного гаманця, користувач уже не зможе повернути назад кошти які на ньому зберігались.

4. Відсутність інфляції. В більшості систем криптовалют ліміт віртуальних монет є обмеженим, тому інфляція даній валюті не загрожує.

5. Скорочення часу на проведення платежів. Якщо проведення платежу на сайті зменшується до натискання кнопки, замість того, щоб покладатися на введення різноманітних платіжних відомостей як наприклад номерів карт, то витрати часу платника значно зменшується. Крім того, ризик шахрайства може бути меншим, тому що номер картки або номер рахунку не потрібно розкривати одержувачу [10].

Існує безліч недоліків які заважають впровадженню криптовалюти як платіжного засобу. До основних можна віднести такі:

1. Значна волатильність курсу. Ще на початку березня 2017 року курс Bitcoin відносно долара становив 1328,8 від того моменту він почав значне зростання і в жовтні 2017 досягнув 6050 доларів. На малюнку 1 відображено коливання курсу Bitcoin за 90 днів з 16.07.2017 по 13.10.2017.

З одного боку, купуючи Bitcoin можна примножити свої вкладення за рахунок коливань курсу, але здійснюючи інвестиції не має точної

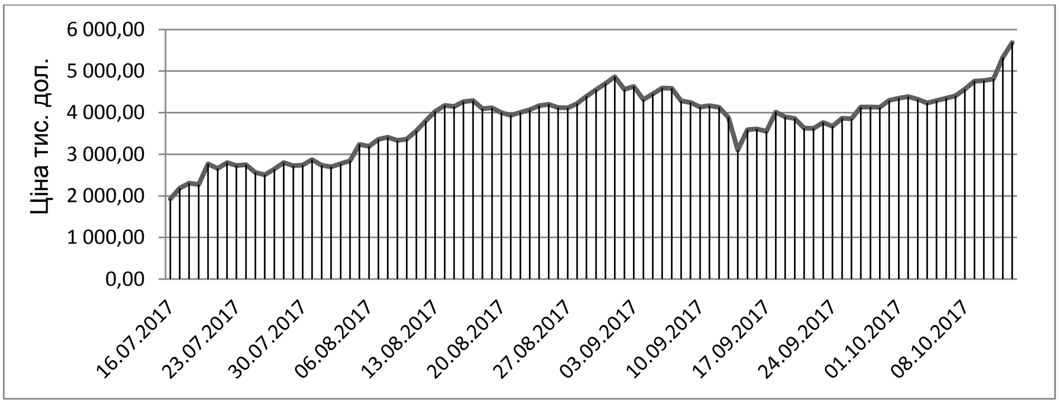

Рис. 1. Коливання курсу Bitcoin за 90 днів

Джерело: [13]

Таблиця 1

Рейтинг криптовалют станом на 14.10.2017 р.

No	Назва	Ринкова ціна $	Ціна $	Обсяг
1	Bitcoin	95,449,107,465	5742.12	16,622,625 BTC
2	Ethereum	32,762,242,419	344.49	95,104,162 ETH
3	Ripple	9,986,141,879	0.259168	38,531,538,922 XRP
4	Bitcoin Cash	5,342,337,286	319.88	16,700,963 BCH
5	Litecoin	3,501,849,926	65.61	53,371,607 LTC
6	Dash	2,410,991,540	316.36	7,621,086 DASH
7	NEM	1,897,668,000	0.210852	8,999,999,999 XEM
8	Monero	1,444,259,659	94.94	15,212,581 XMR
9	BitConnect	1,423,241,480	198.49	7,170,380 BCC
10	NEO	1,404,890,000	28.10	50,000,000 NEO

Джерело: [14]

впевненості, що курс не здійснить значне коливання в сторону мінімуму знецінивши при цьому всі вкладені в дану валюту кошти.

2. Загроза національній валюті. Збільшення використання у розрахунках певної валюти формує її міць, а таким чином значне поширення використання криптовалют в Україні може ослабити національну валюту. За останні роки вона значно знецінилася відносно долара, тому важливо стабілізувати економічну ситуацію в країні, щоб національна грошова одиниця мала змогу протистояти новому конкуренту.

3. Неможливість проведення ефективної грошово-кредитної політики, оскільки вагома частка грошової маси перебуватиме поза контролем монетарного регулятора [6, с. 30–31].

4. Незворотність транзакцій. Після здійснення платежу відмінити операцію уже не можливо. Тому користувачам цифрової валюти потрібно як найретельніше перевіряти суб'єктів з якими вони проводять грошові операції, задля впевненості їх надійності і попередженні шахрайських дій.

За активного розвитку криптовалютних відносин важливою потребою постає запровадження їх правового регулювання. Та в першу чергу кожна країна має надати правовий статус криптовалюті. У різних країни методи вирішення цієї проблеми дещо відрізняються.

В деяких країнах криптовалюта визначається як товар, зокрема США надали криптовалюті статус товару і тепер компаніям які хочуть використовувати її для торгівлі необхідно відповідним чином реєструватися, отримувати ліцензії і відслідковувати здійснені угоди.

В Австралії використання криптовалюти регулюється відповідно до закону про товари і послуги, згідно з яким вона потрапляє під подвійне оподаткування [9]. Проте згідно з новим законопроектом прийнятим урядом, з 1 липня 2018 року криптовалюти будуть класифікуватися при розрахунку податку аналогічно до іноземних валют.

У Великобританії до криптовалюти відносяться як до «приватних грошей», а це означає, що ПДВ з їх вартості, не стягується за конвертацію в будь-яку іншу валюту, але сплачується при поставці товару, або послуг в обмін на криптовалюту.

У Японії цифрові валюти були визнані інструментом з такими ж платіжними функціями, як і національна валюта.

Німеччина визнала Bitcoin розрахунковою грошовою одиницею і формою приватних грошей.

Ще однією країною, яка має прихильне відношення до криптовалют є Швеція. Криптовалюта тут широко використовується у формі платіжного засобу. Населення Швеції практично повністю відмовилося від готівки. Частка готівкових платежів в торгівлі різко скоротилася з 40% у 2010 році до 15% у 2016 році [11]. Крім того йде мова про створення національної криптовалюти, яка б вмістила в собі переваги державних грошей і незалежність віртуальних.

Попри виявлення позитивного ставлення до криптовалюти найбільш розвинених країн світу, у деяких державах віртуальна валюта викликає значну недовіру і використання криптовалют там є забороненим. До них можна віднести Бангладеш, Болівію, Еквадор, В'єтнам, Ісландію, Китай. Щодо останньої, то використання криптовалюти в Китаї заборонене тільки для юридичних осіб, зокрема банків, а для фізичних осіб повністю дозволене.

Проте більшість країн ще не визначили правовий статус криптовалюти. Вони не забороняють використання віртуальних грошей, але одночасно не здійснює ні якого регулювання операцій з ними.

В Україні питання про визначення правового статусу криптовалюти, за останні роки дещо змінювалось. В 2014 році НБУ дав визначення криптовалюті певного грошового сурогату, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами. Але оскільки використання криптовалюти офіційно не було заборонене, то вона почала набувати все більше популярності. У 2014 в Києві було відкрите четверте в світі Bitcoin-посольство. Крім України такий заклад був відкритий в Монреалі (Канада), Тель-Авіві (Ізраїль) та Варшаві (Польша). Посольства проводять семінари, надають потрібну інформацію допомагаючи новачкам освоїтися у роботі з Bitcoin.

На початку 2016 року Приватбанк надав можливість купівлі та продажу найбільш поширеної криптовалюти – Bitcoin. 30 травня 2016 року з'явилася перша українська криптовалюта – Карбованець (Ukrainian Karbowanec або KRB). Її вартість станом на 14 жовтня становить 4,30 грн. [12].

З огляду на значне зростання інтересу до віртуальної валюти серед жителів України все нагальною стає потреба щодо правового визначення криптовалюти. Так 6 жовтня 2017 року у Верховній Раді було зареєстровано проект закону «Про обіг криптовалюти в Україні». Даний закон створений з метою регулювання правовідносини щодо обігу, зберігання, володіння, використання та проведення операцій за допомогою криптовалюти [2].

У разі запровадження правового регулювання криптовалюти в Україні мають бути вирішені такі питання:

– визначити віртуальні валюти (до них належатимуть і електронні гроші), зокрема, криптовалюти. Таке визначення не повинно суперечити визначенню ЄС, зокрема, з огляду на Угоду про Асоціацію між Україною та ЄС [7];

– встановити порядок оподаткування операцій з майнінгу, міни (обміну) криптовалюти;

– визначити порядок створення та діяльності криптовалютної біржі;

– встановити відповідальність за не виконання вимог чинного законодавства щодо використання криптовалют;

– впровадити ліцензування підприємницької діяльності пов'язаної з криптовалютами [5, с. 77].

Висновки. Швидке поширення криптовалюти у світі є беззаперечним явищем. Її популярність криється у двох особливостях – анонімність і децентралізація. Існує теорія, що в майбутньому криптовалюта стане наступником паперових грошей, повністю перейнявши їх функції на себе. Але на даному етапі її правовий статус у багатьох країнах є невизначеним. Звичайно, що більшість урядів країн світу вже виробляють власне ставлення до визнання віртуальної валюти. Деякі країни визнають її як товар або послугу, інші прирівнюють до платіжного засобу,

але в більшості країн вона не визнається законом, а подекуди діяльність з даним видом активу взагалі може бути заборонена.

Україна має також дійти висновку щодо правового визначення криптовалюти. Повноцінне регулювання державою операцій з криптовалютами неможливе, оскільки відсутня можливість відстежити операцій конкретного власника криптовалюти. Та можна використовувати інші важелі, зокрема у податковій сфері щодо діяльності криптовалютних бірж і підприємств які використовують у своїй діяльності криптовалюту.

Список літератури:

1. Закон України від 05.04.2001 № 2346–III Про платіжні системи та переказ коштів в Україні.
2. Проект закону України від 06.10.2017 № 7183 Про обіг Криптовалюти в Україні.
3. Проект закону України від 10.10.2017 № 7183–1 Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні.
4. Пояснювальна записка до проекту закону України від 10.10.2017 № 7183–1 «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні».
5. Волосович С. В. Віртуальна валюта: глобалізацій ні виклики і перспективи розвитку / С. В. Волосович // Економіка України. – 2016. – № 4. – 68–87.
6. Пантелеєва Н. М. Нові форми Грошей в умовах формування інформаційного суспільства / Н. М. Пантєєва // Вісник національного банку України – 2014. – С. 25–31.
7. Загнітка О. Біткоін: налаштувати не можна забороняти [Електронний ресурс] / О. Загнітка // Kyiv School of Economics – Режим доступу до ресурсу: http://www.kse.org.ua/en/about/kse-news/?newsid=2096
8. Смит Б. Битконин как глобальная замена доллару: кризис в США породит единую мировую валюту [Електронний ресурс] / Б. Смит // Экономика сегодня – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://rueconomics.ru/264298-bitkoin-kak-globalnaya-zamena-dollaru-krizis-v-ssha-porodit-edinuyu-mirovuyu-valyutu
9. Томілін В. Австралія не поспішає визнавати криптовалюту грошима [Електронний ресурс] / В. Томілін // Новини криптовалют – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://kriptovalyuta.com/ua/novini/money/avstraliya-ne-pospishaye-viznavati-kriptovalyutu-groshima
10. Segendorf B. Vad är Bitcoin? / B. Segendorf // Penningoch valuta politik 2014:2 – S. 71–87.
11. Wallenberg B. Riksbanken presenterar detaljer kring e-kronan Di Digital [Електронний ресурс] / B. Wallenberg – 2017 – Режим доступу до ресурсу: https://digital.di.se/artikel/riksbanken-presenterar-detaljer-kring-e-kronan
12. Електронний Карбованець [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://karbowanec. com
13. CoinGecko [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.coingecko.com
14. CoinMarketCap [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://coinmarketcap.com

Яровая Е.А.
Обособленное подразделение
Национального университета биоресурсов и природопользования Украины
«Нежинский агротехнический институт»

КРИПТОВАЛЮТА: ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрыто сущность понятия «криптовалюта». Рассмотрены основные различия между электронными деньгами и виртуальной валютой. Оценены перспективы и опасности использования криптовалюты. Проанализирована ситуация относительно определения правового статуса криптовалюты в зарубежных странах и Украине. Определены основные моменты, которые должны быть решены при утверждении правового регулирования криптовалюты в Украине.
Ключевые слова: криптовалюта, Bitcoin, цифровые деньги, платежное средство, денежная единица.

Yarovaya K.A.
Separated Subdivision
of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
«Nizhyn Agrotechnical Institute»

CRYPTOCURRENCY: DEFINITION OF THE LEGAL STATUS IN UKRAINE

Summary
The article reveals the essence of the concept of «cryptology». The main differences between electronic money and virtual currency are considered. The prospects and risks of using cryptographic products are estimated. The situation regarding the definition of legal status of cryptographic goods in foreign countries and Ukraine is analyzed. The main points to be solved in the course of approval of the right regulation of cryptology in Ukraine are determined.
Keywords: cryptocurrency, Bitcoin, virtual currency, means of payment, monetary unit.

НАШІ АВТОРИ

1. **Авер'янова Ніна Миколаївна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
2. **Авескулов Валерій Дмитрович** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
3. **Акименко Катерина Василівна** – студентка історичного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
4. **Александрович Тетяна Зігфридівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарно-мистецьких дисциплін та технологій легкої промисловості Київського національного університету технологій та дизайну
5. **Амет-устаєва Діляра Мамметовна** – аспірант кафедри менеджменту та державного управління Державної бюджетної освітньої установи вищої освіти Республіки Крим «Кримський інженерно-педагогічний університет»
6. **Андрійчук Петро Олександрович** – доцент кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
7. **Анопа Антон Станіславович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
8. **Архіпова Тетяна Євгенівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
9. **Афанасьєва Елла Юріївна** – провідний концертмейстер Київського національного університету культури і мистецтва
10. **Бабаліч Вікторія Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики олімпійського та професійного спорту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
11. **Балаш Олена Олександрівна** – студентка Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
12. **Баранова Світлана Сергіївна** – аспірант Національного авіаційного університету
13. **Барінов Дмитро Юрійович** – асистент кафедри обліку, економіки і управління персоналом підприємства ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»
14. **Басалюк Наталія Василівна** – студент Національного університету «Одеська юридична академія»
15. **Бенюк Богдан Михайлович** – народний артист України, лауреат національної премії імені Тараса Шевченка, професор, професор кафедри сценічного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
16. **Бербека Лариса Анатоліївна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
17. **Берегова Ольга Андріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільно-гуманітарних наук КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР
18. **Беспалова Наталія Володимирівна** – старший викладач кафедри міжнародного туризму та мовної підготовки Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро
19. **Бісмак Олена Василівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, завідувач кафедри фізичної реабілітації та біокінезіології Київського університету імені Бориса Грінченка
20. **Благоразумова Ольга Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та обліку Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
21. **Бобирєв Володимир Євгенович** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри здоров'я людини та фізичного виховання ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
22. **Богомолова Наталя Миколаївна** – магістр державного управління, методист регіонального науково-методичного центру «Освіта та громадянське суспільство» Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, аспірант Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
23. **Богоніс Ольга Миколаївна** – викладач Львівського професійного коледжу готельно-туристичного та ресторанного сервісу, аспірант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України
24. **Боднар Юлія Степанівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
25. **Бойко Людмила Демянівна** – лікар ревматолог вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
26. **Бойко Ольга Степанівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри сучасної хореографії Київського національного університету культури і мистецтв
27. **Болібрух Лідія Іванівна** – студентка Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка»
28. **Бондаренко Андрій Ігорович** – концертмейстер Київського національного університету культури і мистецтв

29. **Бондарчук Віктор Олексійович** – кандидат мистецтвознавства, доцент, декан вокального та диригентського факультетів Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
30. **Бондарчук Наталія Володимирівна** – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпровського державного аграрно-економічного університету
31. **Бошота Неля Василівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Мукачівського державного університету
32. **Бражняк Наталя Олегівна** – студентка Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
33. **Бровкіна Юлія Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління бізнесом Одеської національної академії харчових технологій
34. **Брояко Надія Богданівна** – заслужений діяч мистецтв України, кандидат мистецтвознавства, професор кафедри бандури та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
35. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету
36. **Булава Анна Петрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
37. **Бурдонос Людмила Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
38. **Бурсук Ганна Юріївна** – магістр факультету обліку і фінансів Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
39. **Бурчак Станіслав Олександрович** – кандидат педагогічних наук, доцент, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
40. **Буряк Михайло Ігорович** – асистент кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України
41. **Варібрус Дар'я Олександрівна** – студентка Запорізького національного технічного університету
42. **Василенко Антон Олексійович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
43. **Васільєва Леся Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
44. **Васюренко Лариса Валентинівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку і аудиту Луганського національного аграрного університету, м. Харків
45. **Ващенко Аліна Олексіївна** – студентка Національного університету харчових технологій
46. **Ващенко Олександр Валерійович** – аспірант, науковий співробітник Інституту розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця Національної академії аграрних наук України
47. **Вербівська Людмила Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
48. **Вигера Сергій Михайлович** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри інтегрального захисту та карантину рослин Національного університету біоресурсів і природокористування України
49. **Вівсянник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент Буковинського державного медичного університету
50. **Вілянський Володимир Миколайович** – доцент, завідувач кафедри фізичного виховання та спорту Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет»
51. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
52. **Вітів Віталій Антонович** – аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України
53. **Воловик Людмила Михайлівна** – кандидат географічних наук, доцент, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
54. **Волошина Валерія Володимирівна** – студентка Навчально-наукового Юридичного інституту Національного авіаційного університету
55. **Воробйов Микита Валерійович** – науковий співробітник відділу високотемпературного тепломасообміну Інституту газу Національної академії наук України, асистент кафедри атомних електричних станцій і інженерної теплофізики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
56. **Воропаєва Тетяна Сергіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
57. **Галаганов Василь Олександрович** – студент Дніпровського державного технічного університету
58. **Ганзюк Світлана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та обліку Дніпровського державного технічного університету

59. **Гапонцева Оксана Володимирівна** – кандидат технічних наук, асистент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
60. **Гапчук Юлія Олександрівна** – аспірант кафедри культурології Київського національного університету культури і мистецтв
61. **Гбур Зоряна Володимирівна** – кандидат наук з державного управління, докторант Національної академії державного управління при Президентові України
62. **Герасіна Світлана Вікторівна** – кандидат психологічний наук, доцент кафедри психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
63. **Гірман Алла Павлівна** – кандидат політичних наук, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
64. **Гнесь Оксана Петрівна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
65. **Головій Юлія Анатоліївна** – аспірант кафедри політичної економії Національної металургійної академії України
66. **Головко Тетяна Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
67. **Голубчак Катерина Тарасівна** – викладач кафедри архітектурного проектування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
68. **Голяшкіна Олена Анатоліївна** – аспірант кафедри державознавства і права Національної академії державного управління при Президентові України
69. **Горбач Наталія Вікторівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету
70. **Горященко Юлія Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та економіки підприємств Університету митної справи та фінансів
71. **Греков Володимир Олегович** – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили
72. **Гресь Олександра Ігорівна** – викладач кафедри класичної хореографії Київського національного університету культури і мистецтв
73. **Гриник Вікторія Юріївна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
74. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
75. **Грицак Анастасія Вікторівна** – студентка Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
76. **Гриценко Валентина Василівна** – асистент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
77. **Гришина Віра Олександрівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри прикладної математики та інформаційних технологій Одеського національного політехнічного університету
78. **Грубляк Оксана Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
79. **Губа Лариса Василівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного університету культури і мистецтв
80. **Губан Аліна Вікторівна** – студентка Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
81. **Губар Олександра Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та банківської справи Черкаського державного технологічного університету
82. **Губарик Ольга Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпропетровського державного аграрно-економічного університет у
83. **Гудим Марія Георгіївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
84. **Гудима Наталія Василівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
85. **Гуменюк Мар'яна Мирославівна** – кандидат економічних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
86. **Гусейнов Амір Самірович** – аспірант Національної академії наук України
87. **Дарвінська Анна Сергіївна** – студентка Одеського національного політехнічного університету
88. **Демчишина Оксана Вікторівна** – кандидат хімічних наук, асистент кафедри збагачення корисних копалин і хімії ДВНЗ «Криворізький національний університет»
89. **Деревенчук Владислав Олександрович** – магістр факультету управлінням процесами перевезень Ланьчжоуського Транспортного університету

90. **Дзюбенко Олена Володимирівна** – кандидат біологічних наук, доцент, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
91. **Дичко Владислав Вікторович** – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини та фізичного виховання ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
92. **Діордіца Ігор Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент, Національний авіаційний університет
93. **Добровольська Вікторія Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії
94. **Добровольська-Піпіч Ірина Євгенівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови та перекладу Одеського національного політехнічного університету
95. **Дорошенко Володимир Сергійович** – доктор економіки, кандидат історичних наук, Українська академія наук
96. **Дреєва Анна Сергіївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
97. **Дріневська Ванда Сергіївна** – викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
98. **Дудікова Лариса Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та суспільних наук Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
99. **Дудка Інна Геннадіївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
100. **Дудчик Оксана Юріївна** – доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
101. **Дуюн Анастасія Іванівна** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
102. **Дьяков Олександр Георгійович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фізико-математичних та інженерно-технічних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі
103. **Дяченко Надія Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
104. **Дяченко Юлія Леонідівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, старший викладач кафедри медико-біологічних основ фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
105. **Єремчук Ярослав Олександрович** – асистент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
106. **Єфімов Микола Миколайович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
107. **Жабенко Олександр Вікторович** – кандидат наук з державного управління, провідний науковий співробітник відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
108. **Жук Наталія Ігорівна** – студентка Буковинського державного медичного університету
109. **Журба Орест Юрійович** – аспірант кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
110. **Заболотня Анна Володимирівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
111. **Завальнюк Катерина Сергіївна** – асистент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі Національного університету біоресурсів і природокористування України
112. **Зайва Аліна Сергіївна** – студентка ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»
113. **Зайцева Ірина Євгенівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв
114. **Закрасняна Жанна Миколаївна** – старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
115. **Замашкіна Ольга Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та фізичної культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету
116. **Заруцька Олена Павлівна** – доктор економічних наук, професор кафедри грошового обігу та банківської справи Університету митної справи та фінансів
117. **Захарченко Юлія Василівна** – старший викладач кафедри маркетингу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
118. **Захарчук Андрій Геннадійович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
119. **Золотарьов Сергій Костянтинович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
120. **Зотова Юлія Олександрівна** – студентка Харківського державного університету харчування та торгівлі

121. **Зудова Ірина Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та обліку Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
122. **Іваненко Марина Олегівна** – кандидат біологічних наук, науковий співробітник ДУ «Інститут медичної радіології імені С.П. Григор'єва Національної академії наук України»
123. **Іванисенко Іван Сергійович** – аспірант кафедри транспортних систем та технологій Університету митної справи та фінансів
124. **Іванов Денис Ігорович** – аспірант Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України
125. **Іванюк Марта Анатоліївна** – магістр з фінансів, банківської справи та страхування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
126. **Іващук Ольга Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету
127. **Ісхакова Олена Миколаївна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
128. **Іщенко Іван Олександрович** – студент Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
129. **Каландаров Шухрат** – докторант Кокандского государственного педагогического института, г. Коканд, Узбекистан
130. **Капкайкіна Олена Анатоліївна** – аспірант ДННУ «Академія фінансового управління»
131. **Катаєва Євгенія Юріївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри програмного забезпечення автоматизованих систем Черкаського державного технологічного університету
132. **Катенін Вадим Дмитрович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
133. **Кдирова Інеш Осербаївна** – заслужена артистка України, доцент, доцент кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
134. **Кизингашева Анастасія Олександрівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
135. **Кияниця Леонід Леонідович** – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету
136. **Клевана Валерія Володимирівна** – студентка Маріупольського державного університету
137. **Коблик Віталій Олександрович** – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
138. **Ковальська Катерина Володимирівна** – кандидат історичних наук, доцент, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
139. **Ковальчук Наталя Олександрівна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
140. **Ковач-Петрушенко Анастасія Олегівна** – аспірант кафедра теорії та історії культури Львівського національного університету імені Івана Франка
141. **Ковмір Наталія Вікторівна** – асистент кафедри музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
142. **Козлова Анна Михайлівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
143. **Козлова Олена Сергіївна** – студентка Київського національного університету технологій та дизайну
144. **Козловський Євгеній Анатолійович** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
145. **Колесник Вікторія Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
146. **Комаренко Наталія Михайлівна** – концертмейстер вищої категорії кафедри академічного хорового та інструментального виконавства Київського національного університету культури і мистецтв
147. **Коновал Вадим Олександрович** – перший заступник начальника управління інформаційно-комунікаційних технологій та захисту інформації апарату виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), здобувач кафедри інформаційної політики та цифрових технологій Національної академії державного управління при Президентові України
148. **Коняшина Ірина Борисівна** – аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
149. **Копочинська Юлія Володимирівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичної реабілітації Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая
150. **Коркач Світлана Олексіївна** – молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Музей «Заповіту» Т.Г. Шевченка» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

151. **Короленко Євгенія Олегівна** – викладач кафедри режисури естради Київського національного університету культури і мистецтв
152. **Королік Марина Олегівна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету
153. **Косенко Андрій Володимирович** – магістр з гірництва, аспірант, асистент кафедри підземної розробки родовищ корисних копалин ДВНЗ «Криворізький національний університет»
154. **Костючик Сергій Володимирович** – студент Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
155. **Котунов В'ячеслав Олегович** – аспірант кафедри автоматизації проектування енергетичних процесів і систем Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
156. **Кочетов Микита Сергійович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
157. **Кошова Богдана Романівна** – старший викладач кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка»
158. **Кравченко Алла Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
159. **Кравченко Валентина Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури Запорізького національного університету
160. **Кравченко Сергій Владиславович** – студент Університету митної справи та фінансів, член Малої академії наук України
161. **Крайнюков Олександр Олексійович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
162. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
163. **Кречко Наталія Михайлівна** – заслужена артистка України, доцент, завідувач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
164. **Кривицька Маргарита Ігорівна** – студентка Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
165. **Кричківська Оксана Василівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету
166. **Кричфалуші Тетяна Іванівна** – магістр Мукачівського державного університету
167. **Кряжев Павло Володимирович** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
168. **Кузьменко Максим Михайлович** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
169. **Кулибаба Петро Олександрович** – магістр Черкаського державного технологічного університету
170. **Кулініч Тетяна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій Національного університету «Львівська політехніка»
171. **Кульбанська Іванна Миколаївна** – кандидат біологічних наук, студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
172. **Купчак Мар'яна Ярославівна** – старший викладач кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
173. **Курдеча Василь Васильович** – асистент кафедри інформаційно-телекомунікаційних мереж Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
174. **Кухтяк Олександра Ярославівна** – здобувач кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
175. **Лаптєв Ілля Олександрович** – студент фінансового факультету Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
176. **Ларіна Ярослава Степанівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі Національного університету біоресурсів і природокористування України
177. **Левченко Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
178. **Лиса Наталія Степанівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету
179. **Литвиненко Алла Іванівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
180. **Лігус Валентин Олександрович** – заслужений артист України, старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв

181. **Луговий Богдан Олександрович** – студент факультету менеджменту та логістики Національного авіаційного університету
182. **Лузан Олександр Володимирович** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
183. **Лядська Марина Валеріївна** – студентка Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
184. **Мазуренко Вадим Олегович** – аспірант Київського національного торговельно-економічного університету
185. **Малахова Олена Леонідівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету
186. **Мананкова Валентина Леонідівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
187. **Марек Лукач** – доктор філософії, асистент кафедри андрагогіки факультету гуманітарних та природничих наук Прешівського університету у Прешові, Словацька Республіка
188. **Маруніч Яна Юріївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
189. **Марченко Валентина Миколаївна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Національного авіаційного університету
190. **Масловська Карина Ігорівна** – студентка Харківського державного університету харчування та торгівлі
191. **Маслюк Юлія Валеріївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
192. **Матвіїшин Євген Григорович** – доктор економічних наук, професор кафедри економічної політики та економіки праці Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
193. **Матушкіна Дар'я Дмитрівна** – аспірант кафедри української літератури ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
194. **Махітько Владислава Сергіївна** – студент Університету митної справи та фінансів
195. **Махова Наталія Ігорівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
196. **Мацьовка Андрій Володимирович** – студент історичного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
197. **Мельник Віра Ігорівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
198. **Мельниченко Ірина Володимирівна** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
199. **Мирошникова Маріанна Сергіївна** – викладач кафедри загальноправових та соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ
200. **Михайлова Лариса Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
201. **Мізюк Михайло Іванович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
202. **Місілюк Григорій Валерійович** – студент фінансового факультету Дніпропетровського університету митної справи та фінансів
203. **Міщенко Ілона Володимирівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри морського і митного права Національного університету «Одеська юридична академія»
204. **Небесник Анжеліка Володимирівна** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
205. **Недбалюк Олександр Петрович** – кандидат економічних наук, доцент, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
206. **Немашкалова Анастасія Андріївна** – студентка Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
207. **Несмашна Лариса Юріївна** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
208. **Нечепоренко Володимир Макарович** – народний артист України, доцент, професор кафедри сценічного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
209. **Нігаметзянова Ксенія Рустамівна** – викладач кафедри іноземних мов Національної академії Національної гвардії України
210. **Новік Олена Ігорівна** – аспірант Університету державної фіскальної служби України
211. **Норцова Анастасія Євгенівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
212. **Овчарова Лідія Михайлівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
213. **Ожелевська Тетяна Станіславівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету

214. **Олійник Оксана Миколаївна** – асистент кафедри готельно-ресторанного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв
215. **Орєхова Лариса Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янського мовознавства ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
216. **Орос Вікторія Іванівна** – магістр Мукачівського державного університету
217. **Ортинська Андріана Володимирівна** – студентка медичного факультету №2 Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
218. **Осокіна Алла Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
219. **Остапенко Лариса Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв
220. **Остапчук Надія Миколаївна** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
221. **Островська Наталія Степанівна** – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
222. **Оцабрик Ірина Ігорівна** – головний спеціаліст відділ оперативного та бюджетного планування управління контролінгу Департаменту державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України, аспірант Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
223. **Павленко Оксана Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
224. **Павлів Олег Васильович** – магістр соціології, власник Приватної бібліотеки Олега Павліва імені Григорія Сковороди
225. **Павлов Андрій Валерійович** – студент Черкаського державного технологічного університету
226. **Пайкуш Маріанна Андріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри біофізики Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
227. **Паламаренко Ірина Вікторівна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
228. **Паничок Тетяна Ярославівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету
229. **Панчук Діана Вікторівна** – студентка Тернопільського національного економічного університету
230. **Паньків Уляна Петрівна** – старший викладач Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
231. **Пенкіна Наталія Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
232. **Передерєва Альона Сергіївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
233. **Передерій Віктор Васильович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету
234. **Перцов Микита Олегович** – викладач кафедри камерного ансамблю Національної музичної академії імені П.І. Чайковського
235. **Перцова Наталія Олександрівна** – доцент, в.о. професора кафедри народнопісенного та хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
236. **Петренко Маргарита Сергіївна** – магістр Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
237. **Петряєва Зоя Федорівна** – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
238. **Пилипенко Лілія Леонідівна** – асистент кафедри англійської мови з технічних та агробіологічних спеціальностей Національного університету біоресурсів і природокористування України
239. **Піддубна Антоніна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент, Буковинський державний медичний університет
240. **Підхомний Олег Михайлович** – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
241. **Плаксієнко Ірина Володимирівна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету
242. **Побіжан Тетяна Анатоліївна** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
243. **Погребна Анна Вадимівна** – магістр Національного університету харчових технологій
244. **Подобєд Тетяна Василівна** – студентка Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
245. **Полійчук Марина Віталіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів

246. **Поліщук Ірина Ігорівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
247. **Поліщук Ростислав Миколайович** – кандидат філософських наук, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
248. **Полонська Ірина Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Київського національного університету імені Тараса Шевченка
249. **Полстяной Андрій Олександрович** – асистент кафедри анатомії людини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
250. **Попков Юрій Олександрович** – старший викладач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
251. **Попович Владислав Валерійович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
252. **Постолов Олег Миколайович** – лікар хірург-онколог вищої категорії Обласного Центру Онкології, м. Харків
253. **Потапенко Олександр Іванович** – кандидат педагогічних наук, професор кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
254. **Прокопенко Ірина Валеріївна** – аспірант кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка»
255. **Прокопович Леонід Борисович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та економічного аналізу Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
256. **Проскурняк Іванна Миколаївна** – лікар ендокринолог Чернівецької обласної клінічної лікарні
257. **Прохорець Тетяна Борисівна** – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
258. **Прохоров Олег Анатолійович** – кандидат педагогічних наук, доцент, заступник начальника Військового інституту Київського національного університету імені Траса Шевченка
259. **Прохорова Наталія Анатоліївна** – старший викладач кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
260. **Проць Мар'яна Зеновіївна** – викладач кафедри іноземних мов Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»
261. **Пушкар Зоряна Михайлівна** – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
262. **Ревенко Наталя Валеріївна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
263. **Рідкокаша Анатолій Андрійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри програмного забезпечення автоматизованих систем Черкаського державного технологічного університету
264. **Різник В'ячеслав Володимирович** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
265. **Різник Надія Анатоліївна** – старший викладач кафедри професійної освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
266. **Рожко Ганна Ігорівна** – магістр Запорізького національного університету
267. **Романенко Євген Михайлович** – аспірант кафедри транспортних систем та технологій Університету митної справи та фінансів
268. **Романенкова Юлія Вікторівна** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка
269. **Романов Ігор Ігорович** – викладач кафедри іноземних мов Національної академії внутрішніх справ, аспірант Київського національного лінгвістичного університету
270. **Романюк Аліна Афанасіївна** – аспірант кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи Рівненського державного гуманітарного університету
271. **Рудоман Ольга Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету
272. **Рязановська Вікторія Вікторівна** – студентка Національного авіаційного університету
273. **Сабрі Світлана Станіславівна** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
274. **Савченко Ганна Сергіївна** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
275. **Савчук Людмила Василівна** – кандидат технічних наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка»
276. **Саєнко Ярослав Анатолійович** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
277. **Сакун Ганна Олександрівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова

278. Самолюк Вадим Михайлович – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
279. Самохліб Олена Ігорівна – студентка Університету митної справи та фінансів
280. Сапрун Галина Григорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
281. Сарновська Наталія Іванівна – старший викладач кафедри іноземної філології Київського національного університету культури і мистецтв
282. Селютіна Галина Анатоліївна – кандидат технічних наук, професор кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
283. Семенова Людмила Юріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
284. Сергієнко Наталія Сергіївна – студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
285. Середницька Людмила Петрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
286. Сеферян Анна Сергіївна – магістр Національного університету «Львівська політехніка»
287. Сєргєєва Анастасія Юріївна – студентка Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
288. Сигида Любов Олексіївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри маркетингу та УІД Сумського державного університету
289. Синиця Юлія Павлівна – аспірант, асистент кафедри пропедевтики внутрішньої медицини № 2 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
290. Сільвія Лукачова – доктор філософії, асистент кафедри андрагогіки факультету гуманітарних та природничих наук Пренішвського університету у Прешові, Словацька Республіка
291. Сінельніков Іван Григорович – заслужений працівник культури України, професор, Київський національний університет культури і мистецтв
292. Сінельнікова Валентина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв
293. Сінельнікова Марія Василівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка»
294. Сіненко Оксана Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри академічного хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
295. Скопцова Олена Михайлівна – кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
296. Смольницька Ольга Олександрівна – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України
297. Соболь Тетяна Володимирівна – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
298. Собченко (Кінєва) Тетяна Степанівна – кандидат економічних наук, доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України
299. Соларьова Дар'я Володимирівна – студентка факультету підготовки кадрів для Державної пенітенціарної служби України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
300. Сологуб Юрій Іванович – кандидат географічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій
301. Солод Владислава Сергіївна – студентка Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
302. Сохацький Анатолій Валентинович – доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри «транспортних систем та технологій» Університету митної справи та фінансів
303. Стадник Андрій Михайлович – викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
304. Стаднік Вероніка Юріївна – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
305. Стась Олена Григорівна – магістр Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
306. Стахів Марія Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
307. Стефаненко Маргарита Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і державного управління Державної бюджетної освітньої установи вищої освіти Республіки Крим «Кримський інженерно-педагогічний університет»
308. Стойкова Ірина Миколаївна – студентка Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

309. **Стойкова Тетяна Миколаївна** – студентка Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
310. **Судук Іван Васильович** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
311. **Суслик Зоряна Богданівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медично університету
312. **Суховієнко Наталія Анатоліївна** – аспірант Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
313. **Таран Анна Дмитрівна** – студентка Запорізького національного університету
314. **Тардаскіна Тетяна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова
315. **Таркін Василь Павлович** – студент Національного університету «Одеська юридична академія»
316. **Теребух Андрій Андрійович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Національного університету «Львівська політехніка»
317. **Тилик Ігор Володимирович** – кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри академічного хорового та інструментального виконавства Київського національного університету культури і мистецтв
318. **Тимофєєв Володимир Анатолійович** – викладач 1-ї категорії англійської та латинської мов Київського державного коледжу туризму та готельного господарства
319. **Тихомирова Тетяна Сергіївна** – кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
320. **Ткачук Інна Ігорівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства та економічної теорії Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
321. **Токовенко Юлія Сергіївна** – студентка Дніпровського державного аграрно-економічного університету
322. **Трайно Олена Вікторівна** – студентка Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
323. **Трифонов Владислав Сергійович** – студент Університету митної справи та фінансів
324. **Трифонова Ольга Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки і світових фінансів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
325. **Туренко Віталій Едуардович** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
326. **Тюха Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Національного університету харчових технологій
327. **Узікова Оксана Володимирівна** – здобувач Київського національного університету культури і мистецтв, викладач по класу синтезатора Дитячої музичної школи № 12 м. Києва
328. **Федорова Олександра Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету
329. **Федорченко Марія Олександрівна** – асистент кафедри анатомії людини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
330. **Ферендович Мар'яна Василівна** – кандидат мистецтвознавства, головний диригент Галицького академічного камерного хору
331. **Фоміних Валентина Іванівна** – старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
332. **Форкун Наталія Володимирівна** – аспірант кафедри методики викладання фізики та дисциплін технологічної освітньої галузі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
333. **Харківська Арина Ігорівна** – аспірант кафедри креативної педагогіки та інтелектуальної власності Української інженерно-педагогічної академії
334. **Хлибова Тетяна Олексіївна** – студентка Чорноморського національного університету імені Петра Могили
335. **Хмеленко Олексій Володимирович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри природних та гуманітарних наук філіалу Південного федерального університету в м. Геленджик
336. **Храмова Тетяна Олександрівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
337. **Храпай Ольга Іванівна** – магістр Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
338. **Чабаненко Наталія Анатоліївна** – провідний концертмейстер кафедри народно-хорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
339. **Чаркіна Олена Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»
340. **Часова Елла Вікторівна** – кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри збагачення корисних копалин і хімії ДВНЗ «Криворізький національний університет»

341. **Черевична Наталія Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
342. **Черненок Катерина Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
343. **Черніков Богдан Юрійович** – студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
344. **Чернов Борис Олексійович** – кандидат педагогічних наук, професор, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
345. **Чубань Тетяна Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
346. **Чуй Андрій Валерійович** – здобувач кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
347. **Чумак Петро Якович** – кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник Навчально-наукового центру «Інститут біології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка
348. **Чумаченко Інна Леонідівна** – магістр Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
349. **Шабашкевич Олена Анатоліївна** – викладач кафедри фізичної реабілітації Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая
350. **Шамін Микола Вікторович** – аспірант кафедри економіки підприємства та корпоративного управління Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова
351. **Шаповал Ірина Сергіївна** – студентка Університету митної справи та фінансів
352. **Шебалков Гліб Олегович** – студент Університету митної справи та фінансів
353. **Шевченко Марина Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
354. **Шевченко Олег Олександрович** – студент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
355. **Шевченко Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та регіональної економіки Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
356. **Шевчук Борис Вікторович** – аспірант кафедри інформаційних систем і технологій Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
357. **Шерстюк Сергій Олексійович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри анатомії людини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
358. **Шилінська Інна Феодосіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету
359. **Шинкаренко Алла Вікторівна** – студентка Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
360. **Шкурупій Матвій Юрійович** – аспірант кафедри архітектури будівель та містобудування Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
361. **Шпорт Ярослав Юрійович** – студент економічного факультету Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
362. **Штуца Катерина Миколаївна** – викладач кафедри іноземної мови № 2 Національного університету «Одеська юридична академія»
363. **Шульга Людмила Миколаївна** – старший викладач кафедри дошкільної освіти Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
364. **Щербакова Тетяна Віталіївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
365. **Щербина Вікторія Сергіївна** – аспірант кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
366. **Юзва Оксана Юріївна** – магістр з фінансів, банківської справи та страхування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
367. **Юрій Едуард Олександрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
368. **Якименко Дмитро Олегович** – магістр Черкаського державного технологічного університету
369. **Яковлева Валентина Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри методики навчання та управління навчальними закладами Національного університету біоресурсів і природокористування України
370. **Яковлева Тетяна Іванівна** – викладач кафедри міжнародного туризму та мовної підготовки Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро
371. **Ямборська Катерина Сергіївна** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв

372. **Ярова Катерина Олександрівна** – студентка Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут»
373. **Ярощук Анна Андріївна** – вихователь Київського військового ліцею імені Івана Богуна

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування,ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація - книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 10 (50) жовтень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 22.11.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 21,39. Тираж 100 прим.
Зам. 1117–59.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.